ATATÜRK
Mustafa Kemal (Gazi)

(1881-1938) Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı. Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanımdır. 1881'de Selânik'te doğmuştur. Evkaf kâtipliğinde, Rüsumat memurluğunda bulunan babası, 1876 yılında Selânik Asakiri Milliye taburunda mülâzım (teğmen) olarak çalışmış, daha sonra memurluktan ayrılarak kereste ticareti yapmıştır.

İlk öğrenimine, altı yaşındayken Fatma Hatun mahalle mektebinde, birkaç ay sonra da, Selânik'te yeni açılan Şemsi Efendi okulunda başlayan Mustafa, küçük yaşta babası ölünce, annesiyle birlikte köy hayatı yaşayan dayısının yanına yerleşti. Bir süre okula gitmeden, toprakla uğraşmanın çizdiği günlük çalışma koşulları içinde yaşayarak, bakla tarlaları ortasındaki bir kulübede kız kardeşiyle ekinleri korumak için bekçilik yaptı. Zaman geçtikçe, öğreniminin yarıda kalması tehlikesinin belirmesi karşısında kaygılanan annesi, Mustafa'yı Selânik'te oturan kız kardeşinin evine yerleştirerek Mülkiye İdadisine yazdırdı. Bu okuldaki öğrenimi sırasında arkadaşlarından biriyle yaptığı kavga sonucu, hocası Kaymak Hafız'ın kan içinde bırakıncaya kadar dövmesi üzerine, zaten okumasını pek istemeyen büyükannesi tarafından okuldan alındı.

Babasının ölümüyle yetim kalan Mustafa'nın hayatında ağırlığını duyuran olumsuz olaylar, küçük yaşta onu, kendi geleceğini hazırlayacak gelişme yolları üzerinde düşünmeye, tek başına karar vermeye zorlamıştı. İmparatorluğun her yönden hareketli ve askerî kurumların fazla bulunduğu şehirlerinden biri durumundaki Selânik'te «üniforma»nın etkileri genç ruhlarda orduya girme hevesleri yaratıyordu. Selânik'te bulunan Askerî Rüştiye bu hevesleri gerçekleştirme olanağı sağlıyordu. Mustafa, bu yolda ilk adımını atarken, annesinin askerlik mesleğine karşı duyduğu çekingenliği bildiğinden kimseye duyurmadan gizlice Askerî Rüştiyenin, giriş sınavlarına katıldı ve kazandı (1893). Artık, alabildiğine büyük bir hızla toprak kaybetmek zorunda kalarak çökmekte olan bir imparatorluğun hem en yeni, hem de en bilinçli kurumlarından birinde kişisel yeteneklerini bilginin olanaklarıyle besleyen ortamı bulmuş, «üniforma» hevesi, öğrenme tutkusuna dönüşmüştü. Kısa sürede matematik derslerinde kazandığı büyük başarı, sınıfının çok üzerinde bir düzeye erişmesine yol açmış, derslerin üzerinde problemlerle uğraşarak öğretmenin yakın ilgisini üzerine çekmişti. Yetişme döneminin bu ilk aşamasında kendine güvenme bilincini gösteren bir olayı anılarından okuyalım:

«Hocamın adı Mustafa idi. Birgün bana dedi ki:

— Oğlum, senin adın da Mustafa, benim adım da. Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra senin adın Mustafa Kemal olsun.

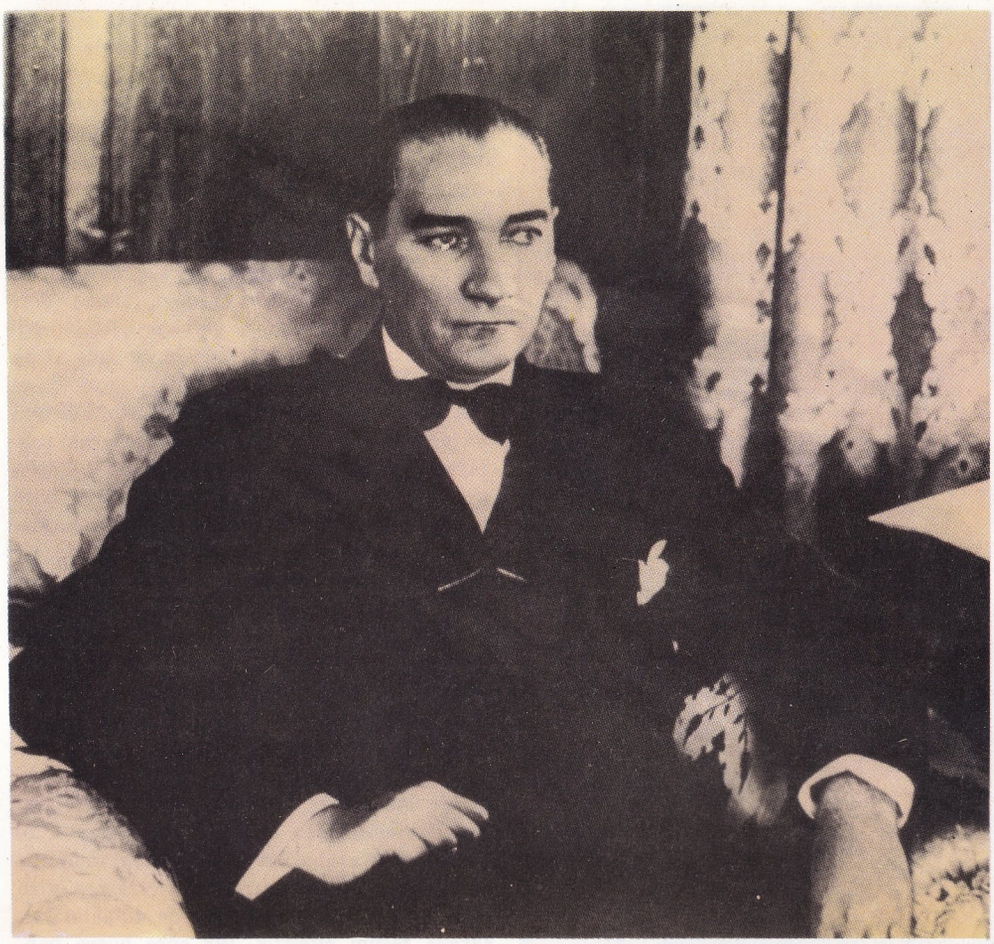

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk.

O zamandan beri adım Mustafa Kemal oldu. Hoca sert bir adamdı. Sınıfta birinci, ikinci tanımıyordu. Birgün bize:

— Aranızda kimler kendine güveniyorsa, onları müzakereci yapacağım, dedi.

Önce duraksadım. Ama öyleleri kalktı ki, ben kalkmamayı tercih ettim. Bunlardan birinin müzakeresi altına girdim. Müzakerenin ortasında tahammülüm son dereceye geldi. Ayağa kalkarak:

— Ben bundan daha iyi yaparım, dedim.

Bunun üzerine hoca, beni müzakereci yaptı.

Selânik Askerî Rüştiyesini bitirerek, Manastır Askerî İdadisine (Lisesi) geçen Mustafa Kemal'in matematikteki başarısı yanında Fransızca dersleri zayıf gidiyor, öğretmenin acı uyarmaları karşısında üzüntü duyuyordu. Bu yüzden Selânik'e döndüğü ilk tatilde üç ay Frerler'e (Fransız Okulu) devam etti ve okulun istediği Fransızcanın çok üstünde bir düzeye erişerek bu derste de üstünlük kazandı. Kişiliğin kendini bulmasında, kişisel eğilimlerin gerçek değerlere dönüşme aşaması olan lise döneminde, sınıf birinciliğini kazanmak için inatçı bir çalışma, daha iyi yetişmek için edebiyat ve güzel konuşma tutkularıyle birleşmiş, «Mektebi Harbiye»ye olgun bir subay adayı olarak katılmıştı (13 mart 1899).

Harbiyenin ikinci sınıfında askerlik derslerini olağanüstü bir ilgiyle izleyen Mustafa Kemal, bir yandan da güzel söz söylemek ve güzel yazmak hevesinin yarattığı tutkularla genel kültürünü geliştirmek için okul dışı bilgiler kazanıyor, içinde yaşadığı toplumun koşulları üzerine kafasında beliren ilk soruların karşılıklarını bulmaya yardımcı olacak konulara eğiliyordu.

Abdülhamit devrinin 20-25 yılda yarattığı zorbalık düzeninin, en sert bir şekilde yürütüldüğü bu dönemde askerî okullar, çağdaş eğitim olanaklarına kavuştuğu için, en ileri eğitim kurumları olmuş, böylece aydın gençler bilimle, Osmanlı toplumu arasındaki çelişkilerin en somut örneklerini günlük olayların deneylerinden öğrenmişlerdir. Mustafa Kemal'in, Namık Kemal'in eserlerini tanıması, vatan kavramını coşkun mısralarla işleyen bu şairin toplum sorunları üzerindeki inceleme yazılarını okuması bu yıllara rastlar.

1902'de Mektebi Harbiyeyi bitirerek Erkânı Harp (Kurmay) sınıfına ayrılan Mustafa Kemal, derslerinde başarı sağlamak için yaptığı çalışmalarla birlikte, ülkenin yönetimindeki kötülükleri ortadan kaldıracak aydınları bilinçlendirme yolları arayan arkadaşlarıyle yakın dostluklar kurdu. Zamanla sınıf içinde küçük bir örgüt halinde birleşen bu ülkücü dostlar, seçtikleri yönetim kuruluna, Harbiyedeki öğrenciler için, gizli bir gazete çıkarma görevi verdiler. Mustafa Kemal de yönetim kuruluna seçilmiş ve gaze-

Mekteb-i Harbiyeyi bitirdikten sonra Erkân-ı Harbiye sınıfına ayrılan Mustafa Kemal, 1905 yılında Erkânı Harp (Kurmay) Yüzbaşısı olmuştu. 1907 yılında çekilen bu resim, Mustafa Kemal'i kurmay yüzbaşı üniformasıyle gösteriyor.

te yazılarının çoğunu yazarak hareketin öncü kişilerinden olmuştu.

Genç zihinlerin uyanışından korkan Abdülhamit yönetimi, özellikle askerî okulları çok sıkı kontrol altında tutabilmek için geniş yetkiler tanıdığı okul müfettişliklerine gizli hafiye örgütlerini bağlayarak, öğrencilerin bütün eylemlerini izliyordu. Mekâtip müfettişi İsmail Paşa, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gizli eylemlerini öğrenince, okul müdürü Rıza Paşayı da birlikte ihbar ederek «Mektepte böyle talebe var; ya farkında olmuyor, ya da müsamaha ediyor.» biçiminde yargıların verilmesine yol açtı. Bu durum karşısında okul müdürünün kontrolu artırmasıyle o tarihte Mektebi Harbiye içinde bulunan Veteriner dershanelerinin birinde, Mustafa Kemal ve arkadaşları gazetelerini hazırlamaya çalıştıkları birgün, yapılan baskın sonunda suçüstü yakalandılar. Okul müdürü Rıza Paşa, zorbalık yönetiminin bir suç saydığı bu öğrenci hareketini saraya duyurmamış, ders dışı işlerle uğraşıldığı gerekçesiyle verdiği tutuklama ve izinsizlik cezalarını bile daha sonra uygulatmamıştır.

Erkânı Harp olduktan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları, öğrenci hareketi olarak başlayan politik eylemlerinde daha da bilinçlenerek, İstanbul'da bulunacakları kısa süre içindeki faaliyetlerinin geniş bir alan kapsaması amacıyle, bir arkadaşları adına, bir apartman katı tuttular. Okuldaki olaylardan ötürü bütün hareketlerinin saray hafiyeleri tarafından izlendiği bu günlerde, subaylıktan ayrılmak zorunda bırakıldığını söyleyen eski arkadaşları Fethi Bey, yatacak yeri olmadığı gerekçesiyle bu apartman katına sığınmak için yardımlarını istemişti; kabul ettiler. Bu adamın birkaç gün sonra düzenlediği bir buluşmada randevu yerine gelen mabeyn yaverlerinden biri Mustafa Kemal'i tutukladı. (29 aralık 1904) Fethi Bey, müfettiş İsmail Paşanın hafiyesi olarak çalışmış, gizli örgüte dahil öteki subayları da tutuklatarak saraya teslim etmiştir. Bir süre hücre hapsinde bırakılarak mabeyne götürülen Mustafa Kemal, birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra yine Mektebi Harbiye müdürü Rıza Paşanın yardımlarıyle serbest bırakıldı; ama bir süre sonra Şam'da bulunan bir süvari kıtasına sürüldü.

Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, kıtada görevli bulunduğu bu dönemde Suriye'nin bütün bölgelerini dolaşıp, sivil ve askerî yönetimin iç yapısını inceleme olanağını buldu. Özellikle ordu, eğitim bakımından büyük bir başıboşluk içinde bırakılmış, sivil yönetim bir zorbalık mekanizması olarak halkın nefretini kazanmıştı.

Bu toplumsal durum karşısında sivil ve asker ayırmaksızın yakın çevresinde adalet ve özgürlük kavramları üzerinde aydınlatıcı konuşmalar yaptığı gibi, uyanması mümkün gördüğü kişileri saraya karşı muhalefet ülküsü etrafında birleştirmeye çabaladı. Şam'da sürgün bulunan eski Mektebi Tıbbiye öğrencisi Mustafa Beyle kurduğu yakın ilişkiler, bölgedeki aydınlarla daha geniş temaslar yaratması olanağını sağladı; bir süre sonra, aynı düşüncede birleşen bu ülkücüler hareketlerini eyleme döktüler. Ve Şam'da «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» adlı gizli bir örgüt kuruldu. Mustafa Kemal, kısa süre içinde derneğin Beyrut, Yafa ve Kudüs'te şubelerini kurarak özgürlük düşünce ve hareketlerinin daha geniş çapta yer aldığı Makedonya'da çalışabilmek için, kendisine ait olmayan bir izin belgesi edindi ve Mısır-Yunanistan üzerinden Selânik'e geçti. Dört ay gibi uzun bir zaman kalarak «Vatan ve Hürriyet» cemiyetinin şubesini kurduğu Selânik'e gitmeden önceki ilişkilerini, en büyük tarihsel belgelerimizden biri olan kendi anılarından izleyelim:

«Bu tezkereye göre mezunen İzmir'e gidebilecektim. İşin içinde bir yanlışlık olduğunun ortaya çıkacağından emindim. Fakat o sırada Selânik'te topçu müfettişi bulunan Şükrü Paşanın gayet vatanperver bir kişi olduğunu anlatıyorlardı. Kendisine bir mektup yazdım, kendimi ve amacımızı az çok anlattım. Bu amaçların süratli yapılması ve gerçekleştirilmesi Makedonya'ya gitmeme bağlıydı. Onun vasıfları hakkında duyduklarım doğruysa yardımcı olmasını rica ettim. Doğrudan doğruya karşılık vermedi. Fakat ne şekilde olursa olsun Selânik'e gidersem işi temin edeceğini bir aracıyla bana bildirdi. Tezkereyi cebimize koyduk. Makedonya'ya gitmek üzere hareket ettim. Hareketten sonra meselenin meydana çıkması ihtimaline karşı izimi kaybettirmek için önce Mısır'a, sonra Yunanistan'a gittim. Şayet bir bilgi olursa oralardan geçerken Yafa'dan bildireceklerdi. Hiç bir şey yazmadılar. Sonunda Selânik'e gittim. Bir gece Şükrü Paşayı gördüm. Benimle ilişki kurmaktan ürküyordu. Ben ciddî bir dayanak noktası bulamadan dört ay kadar Selânik'te kaldım. Bu sırada mektep müdürü Tahir Bey, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami gibi arkadaşlara amacımı anlattım, «Hürriyet Cemiyeti» nin bir şubesini kurdum.»

Yine devrim tarihimizin belgeleri arasında, Yüzbaşı Mustafa Kemal Beyin Selânik'e gelişini kuşku ve üzüntüyle izleyen annesinin «Ne cesaretle buraya gelebildin oğlum? Padişahımız efendimizin arzusu dışında bir iş yapmış olmayasın?...» sorusuna karşı, «Merak etme anne, müsterih ol. Benim buraya

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım.

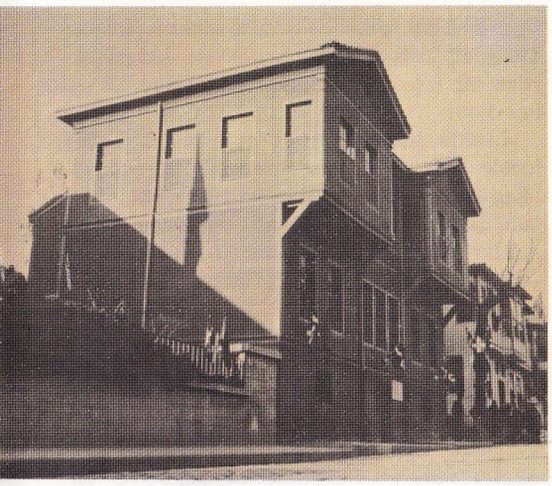

Atatürk 1881 yılında bu evde doğdu. Selânik'in Islahhane semtinin Ahmet Subaşı mahallesindeki bu ev şimdi müzedir.

gelmem gerekti, onun için geldim. Padişah efendimizin ne olduğunu da şimdi değil, fakat yakın zamanda göstereceğim.» dediği kaydedilir.

Selânik'e gelişinden dört ay sonra, saray tarafından tevkif edilmesi istendiğinin haberini alan o zamanki merkez komutanı muavini Cemil Beyin (Cumhuriyet devri İçişleri bakanlarından) dostça uyarmasıyle Mustafa Kemal Yafa'ya döndü. Akabe'deki çarpışmalara katılmak üzere kendisini sınırda görevlendirdi ve böylece arandığı zaman orada olduğu görüldü.

20 haziran 1907'de, Kolağası olan Mustafa Kemal, Suriye'de üç yıl kaldığı gerekçesiyle Makedonya'daki III. Orduya atanması için resmen müracaat etti. Başlangıçta Manastır'a gönderilmesi kararlaştırılmışken, bulunduğu örnek alayı denetleyen III. Ordu Komutanı, teftiş sırasında çok beğendiği davranışlarından ötürü onu Selânik'te Müşirlik Erkânı Harbiyesinde alıkoydu. Selânik'e gelince Vatan ve Hürriyet Cemiyetine dahil Dr. Nazım Bey tarafından tarihte yeri olduğu gerekçesiyle İttihat ve Terakki adı verildiğini öğrendi ve bu örgütün de çalışmalarına katıldı. Kolağası Mustafa Kemal Beyin Selânik'te bulunduğu bu dönem, yenilikçi düşüncelerin gizli ve açık zorbalık rejiminin karşısında çok sert bir muhalefet yarattığı özgürlük adına verilecek kavganın patlama anına en yakın dönemdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti zamanla ülkenin büyük merkezlerinde gizli çalışan komiteler örgütlemeyi başarmıştı. Ordu, gidişi beğenmemekte, en küçük birlikten, en büyük kıtaya kadar her rütbeden subay, komutan, ülkeyi uçurumun kenarına getiren yönetimin değiştirilmesi için çalışmaktaydı. Netekim, 23 temmuz 1908'de Manastır'da Harbiye Mektebi Ders Nazırı Vehip Paşa 60 numaralı top üzerinde Hürriyeti ilân ederek, II. Meşrutiyeti açış nutkunu söylemiştir. Bütün kurumları yenileştirecek çalışmaların yapılması için, bir geçiş döneminin huzursuzluklarını, iç ve dış patlamalarını, siyasî gruplar içinde kaçınılmaz görüş ve çıkar ayrılıklarını da birlikte getiren bu dönemde, toplumsal hareketlere yön verme gücü, içinde sivil ve asker kadronun büyük çapta yer aldığı İttihat ve Terakki Cemiyetinin eline geçmiştir. 1908 ekiminde yapılan gizli kongrede, Merkezi Umumîye Hüseyin Kadri, Mithat Şükrü, Hayri, Talât Bey (Paşa), Ahmet Rıza, Enver (Paşa), Habip, İpekli Hafız ve İbrahim beyler seçilerek hareketin yönetici kadrosu belirlenmiş, politik yön ve kararlar ortaya çıkmıştır. Kolağası Mustafa Kemal Beyin meşrutiyet hareketini, getirmeye çalıştığı yenilikler açısından, yer aldığı tarih çizgisi içinde, bir aşama olarak kabul etmesi, daha büyük ve daha köklü değişimler istemesiyle izah edilebilir. İttihat ve Terakki hareketinin yönetici kadrosu ise plan, program ve öğreti açısından değerlendirildiği zaman, çok zayıf ve ilkel görünüştedir. Liderler, Avrupa basınına verdikleri demeçlerde siyasal programları olmadığını açıklamakta, Kanunu Esasiyi (Anayasayı) korumaya çalışarak ülkeye faydalı olacaklarını ve hükümetle beraber iş göreceklerini, şayet hükümet doğru iş görmezse, onu doğruluğa sevk edeceklerini belirtmektedirler. Mustafa Kemal, gerek çevresinde yaptığı uyarmalar, gerek İttihat ve Terakki kongrelerindeki eleştirmelerinde bu ilkel ve köksüz politika anlayışının yaratacağı tehlikeler üzerine dikkati çekmiş, fakat yöneticilerle bir anlaşma çizgisinde birleşememiştir. Toplumsal kaynaşma ve buhranların giderilmesinde ordunun mümkün olduğu kadar çabuk politikadan uzaklaşmasının da şart bulunduğu görüşü kabul görmeyince politikadan çekilmiş ve kendisini askerî alandaki köklü çalışmalara vermiştir. Selânik'te III. Ordu zabitan talimgahı komutanlığında ve bu ordunun erkânı harbiyesindeki çalışmalarıyle daha Suriye'deyken gördüğü eğitim eksikliğinin tamamlanması için büyük çaba göstererek, manevra ve harp oyunlarındaki görüş ve taktikleriyle komutanlık niteliğini ortaya koymuştur.

Subayların askerî alanda bilgilerinin artması için de askerî yayım yapılmasını gerekli gören Mustafa Kemal, piyade talimnamesinin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyle Alman generali Litzmann'ın «Takımın Muharebe Talimi» adlı eserini Türkçeye çevirmiştir (Selânik, 1908). Bu küçük kitaba yazdığı önsözde, ordunun eğitim durumunu ve yeni talimnamenin eksikliğini belirtmekteydi. Ayrıca Cumalı Ordugâhı (Selânik, 1909), Süvari Bölük, Alay, Liva Talim ve Manevraları adlı kitabı da bu sıralarda yayımlanmıştır.

Bu arada İstanbul'da patlayan 31 mart (13 nisan 1909) gericilik olayları üzerine, ayaklanmayı bastırmak üzere kurulan hareket ordusunun hazırlanmasında aktif görev aldığı gibi, ordunun ilk devrede kurmay başkanlığını da yaptı. Ordu komutanlığı adına İstanbul halkına yayımlanan bildiriyi kaleme aldı. Bu çalışmalar Mustafa Kemal'in sevk ve yönetim yeteneklerini ortaya koydukça, daha yüksek rütbeli kişilerin çekememezlik ve kıskançlıklarına yol açtığı için, bir sü-

Osmanlı iktidarı, ulusal direnç hareketi karşısındaki engelleyici davranışlarını değiştirmezken, Anadolu'da oluşan ulusal bilinç Mustafa Kemal'de sembolleşiyordu.

re sonra onu alay komutanlığıyle görevlendirdiler. Mustafa Kemal, alay komutanlığında daha da başarılı oldu. Yalnız emrindeki subaylar değil, başka garnizonlardakiler de son derece sevgi ve disiplinle bağlandılar. Ordu içinde komutanlık nitelikleri kendisinden önceki komutanlarda hiç rastlanmayan değerler taşıyor, sevk ve yönetim alanındaki üstün yeteneklerinin, liderlik çizgisinde olduğunu gösteriyordu. Bu kez de III. Ordu müfettişliği, orduyu isyana hazırlıyor diye aleyhine raporlar gönderince, Harbiye Nezareti Mustafa Kemal'i Selânik'ten alarak İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinde görevlendirdi (13 eylül 1911).

Artık İttihatçılarla olan görüş ayrılıkları büsbütün derinleşmiş, yolları kesin çizgilerle ayrılmıştı. İtalyanların Trablusgarp'a taarruz etmeleri üzerine, Mısır yoluyle Bingazi'ye geçen Mustafa Kemal, Halepli Ethem Paşanın komutasında bulunan Tobruk bölgesinin düşmandan arınması için, taarruzun şart olduğu yolundaki görüşlerini kabul ettirdi. 9 ocak 1912'de yapılan savaşta İtalyanları bozguna uğrattı. 27 kasım 1911'de binbaşılığa yükseltilmişti.

Osmanlı İmparatorluğunun içten ve dıştan içinde bulunduğu derin kargaşa, hergün yeni yeni olayların çıkmasına yol açıyor, basiretsiz yöneticilerin uluslarası ilişkilerde gereken tedbirleri alamamaları sonucu ülke çok zor durumda kalıyordu. Balkan savaşı yenilgisi, imparatorluğun çökmekte olduğu görüşlerine yeni deliller getirmişti. Savaş çıktığı zaman Trablusgrap'ta bulunan Binbaşı Mustafa Kemal, İstanbul'a döndüğünde Bulgar ordusu bir yandan Bolayır dolaylarına, bir yandan da Çatalca hattına kadar gelmişti. Gelibolu'da bulunan Akdeniz Boğazı Müretteb Kuvvetleri Hareket Şube Müdürlüğü görevine atandı (25 kasım 1912). Bulunduğu bölgenin dışındaki savaşlarda Doğu ve Batı Trakya olmak üzere ikiye ayrılan ordu iki cephede de yenilgiye uğramıştı. Doğu Trakya ordusu Bulgar orduları üzerine yaptığı hazırlıksız bir

taarruz sonucu yenilerek Vize-Burgaz hattına yerleşirken, daha sonra Lüleburgaz çarpışmalarında da başarı gösteremeyerek Çatalca hattına çekildi. Batı ordusunun da Komanova'da Sırplara yenilerek Manastır hattında tutunmaya çalıştığı sırada Yunanlılar Selânik'e girdi (8 kasım 1912). Çatalca hattında toplanan ve yeni bir Bulgar taarruzu karşısında büyük direnç gösteren ordu, İstanbul savunmasını başarıyla yapınca 10 bin kişi kadar zayiat veren Bulgarlar barış istediler; 13 aralık 1912'de Bulgar Başkomutanlığı, Sırbıstan, Karadağ ve Bulgaristan adına mütareke imzaladı. 13 aralık 1912'de Osmanlı devleti ile, Balkan devletleri arasında Londra'da başlayan müzakereler 6 ocak 1913'te bir anlaşmaya varılamadan kesildi. İstanbul hükümetinin Londra müzakereleriyle ilgilenen İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya'nın müdahaleleri karşısında yeni bir durum tespit etmeye çalıştığı bugünlerde İttihat ve Terakki, Babâli'yi basarak (23 ocak 1913) bir hükümet darbesi yaptı. Yeni hükümet Bulgar kuvvetlerine karşı Şarköy yöresinden bir çıkarma teşebbüsünde başarı sağlayamayınca Edirne'yi Bulgarlara bırakmak şartına boyun eğerek 30 mayıs 1913'te Londra'da barış antlaşmasını imzaladı. Fakat galip Balkan devletlerinin kendi aralarında baş gösteren anlaşmazlıklar sonucu birbirleriyle savaşa başlamalarını (30 haziran 1913) değerlendiren Bolayır Kolordusu, Edirne-Dimetoka yönünde harekete geçerek Edirne'yi geri aldı. Bu kolordunun kurmay başkanı Mustafa Kemal'di.

Balkan savaşının bitmesinden sonra iktidardaki İttihat ve Terakki hükümeti, devlet yönetimindeki başarısızlığına karşı beliren muhalefeti kaba kuvvetle bastırarak, ülkeyi yeniden zorbalık rejiminin karanlığına sürükledi. Partinin yöneticilerinden Enver Bey, saraya damat olmanın da kazandırdığı güçle, üç dört yıl içinde paşalığa yükselmiş ve başkomutan vekilliği görevine getirilmişti. Enver Paşa, ekonomik ve siyasal yapının doğru bir gözlemini yapamayan, buna karşılık büyük kişisel tutkuları olan bir kimseydi. İttihatçıların, Sofya'da askerî ateşe olarak bir çeşit geri hizmette tuttuğu Mustafa Kemal bu gerçekleri büyük bir üzüntüyle izliyor, devletin serüvenci politikasının ülkeyi ateşe atacağını görüyordu. Netekim I. Dünya savaşı çıktıktan kısa bir süre sonra, Osmanlı İmparatorluğu Almanların dümen suyunda savaşa katılmak zorunda kaldı ve ülke toprakları ateş alanı haline geldi. Bu durumda geri sayılabilecek bir görevde kalmayı vatanseverlik duygularıyle bağdaştıramayan Mustafa Kemal, başkomutanlıktan cephede bir görev istedi. Enver Paşa, daha Meşrutiyetin ilk günlerindeki siyasal mücadelelerinden tanıdığı Mustafa Kemal'in bu en tabiî isteğine: «Size orduda daima bir vazife mevcuttur. Fakat Soyfa Ateşemiliterliğinde kalmanız daha mühim telâkki edildiği içindir ki, sizi orada bırakıyoruz.» karşılığını verdi. Fakat Türk tarihinin en büyük askeri Mustafa Kemal, bu duruma boyun eğecek kişi olmadığı için, savaşa katılmanın bütün kapılarını zorlaya zorlaya görev istemekte devam edince, Tekirdağ dolaylarında kurulması kararlaştırılan bir tümenin komutanlığına atandı (2 şubat 1915).

Mustafa Kemal, bir ay gibi kısa bir süre içinde tümenin kuruluş hazırlıklarını tamamlayarak karargâhını Maydos'a nakletti. Gelibolu yarımadasının coğrafî durumuna göre, Adalar (Ege) denizinden bir çıkarma yaparak taarruza geçecek düşman kuvvetlerini Marmara denizine ulaştıracak iki kısa karayolu vardı: Biri kuzeyde, Bolayır yakınlarında 4,5 km. genişliğindeki kesim, öbürü de güneyde Kabatepe ile Maydos arasındaki 7,5 km.'lik bölge. Başlangıçta Mustafa Kemal'in komutanı bulunduğu 19. Tümen Arıburnu-Anafartalar ve Ece limanını kapsayan bütün yörenin savunmasıyle görevlendirilmişken, kısa bir süre sonra başka bir tümen komutanını bölgeye göndererek 19. Tümeni Bigalı köyüne geri çektiler. Mustafa Kemal, İtilâf devletlerinin (İngiltere, Fransa, İtalya) Gelibolu yarımadasına taarruza geçtikleri 25 nisan 1915 gününe kadar cepheye göre daha içeride bulunan bu köyde kaldı. Düşmanın Arıburnu'na çıkarma hareketi başlayınca hiç bir emir almadığı halde, tamamen kendi kararıyle savaş bölgesine yetişerek düşmanı kıyıda durdurmayı başardı. Yabancı ordunun bünün saldırıları kesiliyor, Arıburnunun yalçın kayaları 19. Tümenin 57. Alayının kahramanca direnci karşısında düşmana mezar oluyordu.

30 nisana kadar hergün yenilenen düşman taarruzları, hergün karşısında, kendini yüzyıllık çınar ağaçlarının sökülmezlik gücüyle toprağa bağlayan Mehmetçiği buldu. Ölüm, anlamını kaybetmiş, dünya daha 13 ay önceki Balkan savaşında yenilen bir ordunun bu direncini şaşkınlıkla izlemek durumuna düşmüştü. Churchill'in anılarında «Türkler canlarını veriyorlar, fakat vatanlarının toprağından bir karış bile vermiyorlar...» diye yazdığı bugünlerde, altı gün içinde düşmanın iki tümenini imha eden Türk ordusunun Mustafa Kemal'i, Tanrısal bir kararın kesinliği içinde konuşur:

«İçimizde ve askerlerimizde Balkan savaşının utancını bir daha görmektense ölmeyecek yoktur.»

Bu inan içindeki bir ordunun, saldırganın savaş araçları ve insan sayısı ne olursa olsun yenilemeyeceğini, düşman kuvvetleri, V. Tümenle taarruza geçtiği 26 nisanda bir bir kez daha öğrenmiştir. Durdurulan düşman taarruzlarından sonra Türk ordusunun düzenlediği karşı taarruzun (1 mayıs 1915) başarıyle sonuçlanması, bu kesimde düşmanı kıpırdayamaz duruma getirmiş ve 1 haziran 1915'te İstanbul, Mustafa Kemal'in rütbesini albaylığa yükseltmiştir.

Türk ordusunun Arıburnu cephesinin kuzey kesiminde başarılı savaşlar vermesiyle yeni bir çıkar yol arayan düşman, Anafartalar kesimine 100 bin kişilik bir orduyla saldırınca (6-7 ağustos 1915) Mustafa Kemal, ordu komutanıyle görüşmek üzere telefon irtibatı kurdu. Bu cephe, sonuca etkili olacak derecede bir

Mustafa Kemal Trablusgarp'ta. İtalyanların Trablusgarp'a saldırması üzerine (1911) Mustafa Kemal Harbiye Nezaretinden Afrika'da hizmet istemiş, Mısır yoluyle Tobruk'a geçmiştir.

kumanda kargaşası içinde bulunduğundan telâşlı ve üzüntülüydü. Ordu komutanının (Alman Liman Von Sanders Paşa) «Hiç çare kalmadı mı?» sorusuna karşılık, Mustafa Kemal, «Bütün kuvvetlerin komutama verilmesinden başka çare yok...» dedi. «Çok gelmez mi?» sorusuna verdiği cevap, kesin ve ancak tarihin alacağı büyüklükteydi: «Az gelir.»

Anafartalar cephe komutanlığına getirildiği 8-9 ağustos gecesi 1,30'da Çamlıktekke'de karargâhını bularak saat 4'te Conkbayır'da tutunan 100 bin kişilik Kichner ordusuna taarruz emri verdi. İngiliz silâhlı kuvvetleri komutanının «Bu savaşı yazı ile anlatmak güçtür.» dediği 9 ağustos günü başlayan Conkbayır'ı savaşını Mustafa Kemal anılarında şöyle anlatır:

«Bütün asker, zabitler her şeyi unutmuşlar, bakışlarını, kalplerini verilecek işarete bağlamışlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzanmış olan askerlerimiz ve onların önünde ellerinde tabancaları, kılıçları zabitlerimiz, kırbacımın aşağı inmesiyle, demirden bir kitle halinde aslanca bir saldırışla ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşmanın siperleri içinde, gökleri dolduran bir uğultudan başka bir şey işitilmiyordu: «Allah!, Allah!..» Düşman silâh kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca bir boğuşma sonunda birinci hattaki düşman kâmilen imha edildi».

Büyük rütbeli subaylarla Mehmetçiğin aynı safta savaşarak düşmanı kesin yenilgiye uğrattığı Conkbayır savaşlarında bir mermi parçası Mustafa Kemal'in kalbi üzerine gelmiş, fakat göğüs cebindeki saatın parçalanmasıyle hayatı kurtulmuştu. Bütün dünyanın gözü önünde düşmanın Gelibolu yarımadasını boşaltmasıyle biten savaşlar, İtilâf devletlerinin Çanakkale'den çekilmesiyle kesin sonuca vardı.

Mustafa Kemal, düşman Çanakkale'den çekilince bir süre XVI. Kolordu ile Edirne'de bulundu, daha sonra birlikte Doğu cephesine gönderildiği bu Kolordunun komutanlığına getirildi (14 nisan 1916). Enver Paşanın Sarıkamış'ta 1914 kışında uğradığı bozgun sonucu, Doğu Anadolu savaş bölgesi olmuştu. Mustafa Kemal, doğu cephesinde henüz bir harekete geçmeden önce Diyarbakır'da bulunduğu sırada mirlivalığa (tuğgeneral) yükseldi (1 haziran 1916). Rusların temmuz ayında başlatılan taarruzları karşısında kolordusuna önce düzenli bir geri çekilme manevrası uygulatarak, bir süre sonra da karşı taarruza geçirdi, Bitlis ve Muş illerini geri aldı (6-7 ağustos). 19 ağustosta Rusların bütün cephede yeniden giriştiği taarruzu durdurarak 24-27 ağustosta yeniden karşı taarruza geçti. Bu cephede 8 eylüle kadar süren savaşlar sonucu Ruslar 30 bin kişi kayıp vermiş ve çarlığın devrilmesine yol açan 1917 ihtilâliyle bölgeden birliklerini geri çekinceye kadar yeni bir harekete girişememişlerdir.

Bu cephedeki başarısından sonra II. Ordu komutanlığına atanarak bu ordunun Kurmay başkanı Albay İsmet'le (İnönü) görev arkadaşı olan Mustafa Kemal paşa, kısa bir süre sonra Filistin cephesindeki VII. Ordunun komutanlığına getirildi (5 temmuz 1917). Bu ordu Alman generali Falkenhayn komutasında Bağdat'ı geri almak üzere hazırlanarak Halep'te toplanan Yıldırım Orduları grubuna bağlıydı. Mustafa Kemal Paşa, Almanların, ordunun yönetimine tamamen sahip çıkmaya çalıştığı bu dönemde, Falkenhayn'ın da tutumunu, düşüncelerini ve aşiretlerle kurduğu ilişkileri beğenmiyordu. Ayrıca Irak üzerinde girişilecek bir hareketin olumlu sonuç vereceği kanısında bulunmadığı gibi, Falkenhayn'ın doğrudan doğruya hareket etme ya da Alman Genel Kurmayıyle temas yetkisi olduğunu bildiğinden, hareketin başkomutanlıkça bütün koşullar göz önünde tutularak planlanmadığını düşünüyordu. Irak üzerinde tasarlanan hareketten vaz geçilmesi için, yetkilerini aşacak kadar sert eleştiriler yaparak bütün gücüyle başkomutanlığı uyarmaya çalıştı ve teşebbüsü önledi. Fakat Alman Genel Kurmayının öngördüğü planları ordunun durumunu hemen hemen incelemeden uygulamakta sakınca görmeyen Enver Paşa, çok geçmeden (5 eylül 1917) Filistin cephesinde düzenlenecek taarruz için VII. Ordunun Suriye'ye gönderilmesini kararlaştırdı. Oysa bu cepheyi tutan İngilizler hem yerleştikleri arazinin coğrafyası, hem silâh ve gereç durumu yönünden çok güçlü duruma gelmiş, ayrıca işgal altında bulundurdukları kesimi son derece kuvvetli bir biçimde tahkim etmişlerdi. Öte yandan de-

Düşman ordularını Çanakkale'de durduran Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal, daha sonra XX. yüzyılın ilk kurtuluş savaşı olan, Türk Kurtuluş savaşının önderliğini yapacaktır.

niz ulaşım yollarına hâkim olduğundan İngiliz ordusunun güven altında bulunmasına karşılık, Yıldırım Ordusu yetersiz bir demiryoluyla ulaşım olanaklarından hemen hemen yoksun kalmıştı.

General Falkenhayn, İngilizlerin üzerine VIII. Orduyla cepheden, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki VII. Orduyla da Birüssebi'den saldırarak denize dökmek amacını güden bir planı uygulamak hevesindeydi. Mustafa Kemal Paşa eldeki araç, gereç ve kuvvetlere bakarak bunun olanaksız olduğunu görüyordu. Türk ordusunun, Alman komutanlar elinde harcanmasını istemediği için bu konudaki kaygılarını etraflıca açıklayan bir raporu o sırada III. Kolordu Komutanı bulunan Albay İsmet Bey (İnönü) le birlikte hazırladılar. Bu raporda ileri sürülen gerçekleri Enver Paşa değerlendiremeyerek öngörülen görüşlere katılmadığını bildirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kendi kendini bu ordunun komutanlığından affederek görevini vekiline bıraktı. İstifasını geri almasını sağlamak için yapılan teklifleri geri çevirdiğinden, bu kez daha önce komutanı bulunduğu II. Orduya atadılar; bunu da kabul etmeyince izinli sayıldı ve ekim ayı ortalarında İstanbul'a döndü. Bir süre sonra Veliaht Vahdettin'le birlikte Alman Genel Karargâhını ziyaretle görevlendirildi. (15 aralık 1917-5 ocak 1918) Almanya gezileri sırasında savaşın acı sonucu üzerindeki görüşlerini Osmanlı veliahtına ve Alman ileri gelenlerine bütün gerçekliğiyle açıklamaya çalıştı. Bu geziden hastalanmış olarak döndüğünden tedavi ve istirahat için Viyana'ya ve Karlsbad'a gitti. Mustafa Kemal Paşanın Karlsbad'da geçen günleri, hayatında özel bir aşama olmuştu.

Mustafa Kemal, Kurtuluş savaşı sırasında, Karaçam cephesinde, İstanbul'dan gelmiş olan gazetecilerle birlikte. (İlk sırada, soldan itibaren Muhterem (Gökmen), Cevat Abbas, Mustafa Kemal, Halit Paşa).

Sakarya zaferinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi, 19 eylül 1921 tarihli oturumunda tam çoğunlukla aldığı bir kararla Mustafa Kemal'e Gazi ünvanını ve Müşir (Mareşal) rütbesini verdi.

Bu ilerlemiş Batı şehrinde, ülkesinin o günkü durumunu ve dertlerini düşünmeye ve bunlara çare aramaya başladı. Bir yandan okuyarak dünya görüşünü derinleştirmeye çalışırken, bir yandan da yurttaki arkadaşlarıyle mektuplaşarak onlarla ilişkisini sürdürüyordu. Mustafa Kemal, Karlsbad'dayken General Falkenhayn Suriye'de uğradığı başarısızlıkları yüzünden geri çağrıldı ve Yıldırım Orduları komutanlığına Mareşal Liman Von Sanders getirildi. Bir süre sonra da padişah Sultan Reşat ölmüş, yerine Vahdettin geçmiş ti (5 temmuz 1918). Birkaç gün sonra yeni padişah tarafından İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemal, VII. Ordu komutanlığına atandı. Fakat artık iş işten geçmiş, yapılacak hiç bir şey kalmamıştı. Türk ordusu kendisinden kat kat üstün bir düşman ordusunun saldırısına uğrayınca Mustafa Kemal Paşa, çok ağır koşullar altında, fakat düzenli bir şekilde hareketini başararak orduyu büsbütün çözülüp dağılmaktan kurtarmış oldu. Emrindeki iki ordunun birliklerini derleyip toparlamak istediği bir sırada İstanbul, Monrdos mütarekesini imzalayarak (30 ekim 1918) İtilâf devletlerinin ileri sürdüğü silâh bırakma isteğine boyun eğmişti. Bu mütareke, Osmanlı devletinin artık tarih sahnesinden silinmesine ön olacak bir uluslararası antlaşmanın ilk hazırlıklığı niteliğindeydi. Örneğin 7. maddede İtilâf devletlerine güvenliklerini tehdit eden herhangi bir durum karşısında, herhangi bir bölgeyi işgal yetkisi tanınmıştı. Yalnız bu maddenin özü bile, galip devletlerin «mütareke» yi silâh bırakma anlamında değil, Osmanlı devletinin kayıtsız şartsız teslim olması anlamında anladıklarını gösteriyordu. Netekim kısa süre sonra, askerî harekete geçerek yurdumuzun en önemli bölgelerini işgal ettiler. Aralık 1918'de İstanbul-Çanakkale bölgesinde 33 bin, Musul bölgesinde 3 bin İngiliz; İstanbul-Çatalca bölgesinde 24 bin; Adana, Tarsus, Antep, dolaylarında 24 bin Fransız; Antalya, Isparta, Muğla dolaylarında 12 bin İtalyan askeri yerleştirilmişti.

Ekonomisi, yeniçağın gerektirdiği hiç bir teknik olanağa sahip bulunmadığı için perişan, borç içinde, ordusu silâh ve gereç açısından zayıf bırakılmış bir ülkeyi Almanya'nın dış politikasına uyarak savaşa sokan İttihat ve Terakki önderleri (Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa) bu koşullar altında yapılan mütarekenin imzalanmasından bir iki gün sonra bir Alman gemisine binerek yabancılara sığındılar.

7 kasım 1918'de Harbiye Nezaretinden (Millî Savunma Bakanlığı) Yıldırım Orduları grubunun lağv edildiği bildirilince, Mustafa Kemal Paşa 13 kasımda İstanbul'a döndü. İstanbul'da kaldığı kısa süre yeni bir mücadele döneminin bir yönden en karanlık, bir yönden en umutlu günlerini yaşadı. Padişah Vahdettin'in bir iradeye sahip olmadığını, kendi kişisel çıkarları için her türlü ilişkiye girebi-

leceğini daha önce öğrenmişti. Seçtiği sadrazam Damat Ferit, onursuz, ulusal bilinç yoksunu bir adamdı. Hiç bir yönetim yeteneği bulunmadığı için, hükümet üyelerini de yalnız padişahın buyruklarına boyun eğecek onursuz kişilerden seçiyordu. 23 kasımda İtilâf devletlerinin ordularını temsilen Fransız generali France Despre'in büyük askerî merasimle İstanbul'a girmesi yeni politik gelişmelere yol açmıştı.

Düşman ajanları, beşinci kolları ve işbirlikçileri her yanda, özellikle İstanbul'da faaliyet halindeydiler. Bu arada yurt içindeki azınlık toplulukları da, kurdukları örgütlerle Osmanlı devletini içinden yıkma yollarını arıyorlardı. Yurdun dört bir yanında, Trakya Cumhuriyeti, Trabzon Devleti, Bağımsız Kürdistan Devleti gibi açık ya da kapalı amaçlar güden türlü kuruluşlar ortaya çıkmıştı. Bunların yanı sıra İstanbul'da ulusal duygulardan yoksun, bilinçsiz birtakım aydınların katıldığı bir İngiliz Muhipleri Cemiyeti, «İngiliz Dostları Derneği» kurulmuştu. Osmanlı devletinin yıkıldığını ileri süren bu aydınlar tek kurtuluş yolunun Batı devletlerinden birinin himayesi altına girmek olduğunu söylüyor, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi (15 mayıs 1919) karşısında bile ulusal duyguları harekete geçmiyordu. Sait Molla ve benzeri kişiler İngiltere'ye, Ahmet Emin (Yalman) örneği aydınlar Amerika'ya sığınmakla kurtuluşun sağlanacağı kanısındaydılar. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti ile Türk halkının artık ayrı bir gerçek olduğu bilincine varmış, bu doğrultuda yaptığı gözlemlerle halkımızın her şeye rağmen hiç bir yabancı güce boyun eğmeyeceğini aşılamıştı. Yurdun kurtulması için bağımsız yaşamak isteyen halkı ulusal örgütlerde birleştirmek tek yoldu. Bunu sağlamak için de 1908'den önce Abdülhamit'e karşı mücadele veren özgürlük kuşağı, tarihin omuzlarına yüklediği görevi başarma yolunda büyük sorum altındaydı. Mustafa Kemal Paşa ilkin bu sorumluluğu duyan yakın arkadaşlarıyle ilişkiler kurmaya çalıştı. Anadolu'daki birliklere atanan komutanlara, yakın bir gelecekte bir hareketin başlatılmasının mümkün olacağını hesaba katarak çalışmaları gereğini anlattı. Bu arada Erkân-ı harp sınıflarından çok iyi tanıdığı Ali Fuat (Cebesoy) ın Ankara'ya getirilecek olan 20. Kolordu komutanlığına atanması iki arkadaşın daha somut kararlar üzerinde birleşmeleri olanağını sağladı.

Askerin terhisinin durdurulması, silâh cephane ve araçların düşman eline geçmesinin önlenmesi, birliklerin başında başarılı komutanların bulundurulması ve ulusal direnç hareketinden yana olan sivil yöneticilerin görevleri başında tutulması biçimindeki bu kararlar, zamanla hareketin Anadolu'dan yönetilmesi zorunluğunu meydana çıkardı. Mustafa Kemal Paşa, bu önkararları gerçekleştirmek için İstanbul'da Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak), Rauf Bey (Orbay), Albay İsmet Bey (İnönü), Kâzım (Karabekir), Kemalettin Sami Paşa'yla yakın ilişkiler kurdu. Bir yandan da iktidara yakın bulundukları halde vatanseverliklerine güvendikleri kişilerle temasa geçerek Anadolu'da görevlenmesini istedikleri komutanların atanmasını sağlamaya çalıştılar. Bu arada Yunus Nadi (Abalıoğlu), Falih Rıfkı (Atay), Dr. Adnan (Adıvar), Ruşen Eşref (Ünaydın), Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Halide Edip (Adıvar), Emin Bülent gibi yazarların, düşün adamlarının halkın ulusal duygularını ayakta tutmak için gösterdikleri çabalar, Vahdettin tarafından kurulan divanıharbin tehdidi altında bulunuyordu. Artık Osmanlı sarayı kendi varlığını korumak için her türlü olumsuz eylemde bulunacağını göstermişti. Saraya bağlı kişilerden Ali Kemal, büyük bir utanmazlıkla, emperyalist devletlere dalkavukluk ediyor, millî olan her davranışın cezalandırılması için, millî olmayan bir hava esiyordu. Bu arada Fethi Bey (Okyar) in Bekirağa Bölüğüne hapsedilmesini büyük başlıklarla veren işbirlikçi gazeteler, sık sık Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin de tutuklanmasını isteyen yazılar yayımladığından Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçme koşullarının bir an önce yaratılmasında gecikmemek gerekiyordu. Sarayın güvenini kazanmış bir asker olan Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa, Samsun ve dolaylarında gelişen baş kaldırma hareketlerinin bastırılması için Mustafa Kemal'in gönderilmesini sağladı. III. Ordu müfettişi olarak atandığı bugünlerde son Osmanlı padişahı Vahdettin'le Yıldız sarayındaki görüşmesini kendi anılarından izleyelim:

«— Yıldız sarayının ufak bir salonunda Vahdettin'le âdeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa, üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçine doğru açılmış penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine muvazi hatlar üzerinde düşman zırhlıları, bordolarındaki toplar sanki Yıldız sarayına doğrulmuş. Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kafi idi. Vahdettin, hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı: «— Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir. (Elini demin bahsettiğim kitabın üzerine bastı ve ilâve etti) Tarihe geçmiştir.»

O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnetle dinliyordum:

Tam yirmi iki gün süren Sakarya savaşında, Mustafa Kemal yönetimindeki Türk ordusu, bütün dünyada şaşkınlık uyandıran bir zafer kazanarak düşman ordusunu tam bir yenilgiye uğrattı. Resimde Mustafa Kemal Sakarya savaşını yönetirken.

Gazi Mustafa Kemal Sakarya zaferinden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi balkonundan zafer şenliklerini izlerken.

Kurtuluş Savaşı destanının adsız kahramanları, vatan topraklarını emperyalist saldırıdan kesin olarak temizleyecek Büyük taarruzdan önce Ilgın'da yapılan geçit töreninde başkomutan Mustafa Kemal'in önünde.

«— Bunları unutun...» dedi. «Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa devleti kurtarabilirsin!» Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimî mi konuşuyor? O Vahdettin ki, ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim, kendisine basit cevaplar verdim: «— Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz.»

Mustafa Kemal Kocatepe'de.

Söylerken kafamdaki muammayı da halletmeye uğraşıyordum. Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, temayüllerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asîl bir hareket bekleyebilirdim?

Memleketi kurtarmak lâzımdır, istersem bunu yapabilirmişim. Nasıl? Hemen hüküm verdim: Vahdettin demek istiyor ki hiç bir kuvvetimiz yoktur, tek mesnedimiz İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsen ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri tedip edersem Vahdettin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım.

«— Merak buyurmayın efendimiz...» dedim. «Nokta-i nazar-ı şâhânenizi anladım. İrade-i seniyeniz olursa... Hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım.»

«— Muvaffak ol!» hitab-ı şâhânesine mazhar olduktan sonra huzurundan çıktım. Naci Paşa (Padişahın yaveri ve benim hocam) derhal benimle buluştu, elinde ufak bir mahfaza içinde bir şey tutuyordu.

«— Zat-ı şâhânenin ufak bir hatırası...» dedi. Kapağının üzerine Vahdettin'in insiyalleri işlenmiş bir saattı. ... Artık Şişli'deki evi bırakmak üzereyiz.

Bandırma vapuru Galata rıhtımında hazır. Bildiğimiz bu. Karargâhımızdan olanlar muayyen saatta rıhtımda toplanmış olacaklardı. Otomobil kapımın önünde idi. Evdeki vedaları bitirmiştim. Tam o sırada gelerek beni büroma götüren bir dostum (Rauf Orbay) aldığı bir habere göre, benim ya hareketime müsaade edilmeyeceğini yahut vapurun Karadeniz'de batırılacağını söyledi. Yıldırımla vurulmuşa döndüm. Daha sonra vaktiyle uzun müddet yanımda çalışan bir erkânı harp da gelerek, maiyetinde çalıştığı bir damattan aynı şeyleri öğrendiğini bildirdi.

Bir an yalnız kaldım ve düşündüm. Bu dakikada düşmanların elindeydim. Bana her istediklerini yapamazlar mıydı? Beynimden bir şimşek geçti: Tutabilirler, sürebilirler, fakat öldürmek!...

Bunun için Karadeniz'in coşkun dalgaları arasında beni yakalamak lâzımdır. Bu ihtimal mantıklı idi. Ancak benim için artık yakalanmak, hapsolunmak, neyfyolunmak, düşündüklerimi yapmaktan men edilmek hepsi ölmekle müsavi idi. Hemen karar verdim. Otomobile atlayarak Galata rıhtımına geldim.

Baktım ki rıhtıma yanaşmış olduğunu sandığım vapur, uzaklardadır. Sandallarla vapura gittik. Kaptana yola çıkmak için emir verdimse de Kızkulesi açıklarında muayeneye tabi tutulduk.

Birkaç ecnebi zabit ve askeri bizi yoklayacaklar mı idi?

Muayene uzayıp gitti. Gelip gidildiğine göre acaba bunlarla şehirdekiler arasında bir muhabere mi vardı? Maksat beni tevkif etmek ise bütün bu şeylere lüzum yoktu. Sıkılıyordum. Bir kararsızlık da olabilir diye düşündüm. Bundan istifade edebilmek için kaptana hareket hazırlıklarını çabuklaştırmasını söyledim.

Yirmi yedi yıllık ihtiyar kaptan demir aldırmaya başladı. Ben kaptan yerinde idim. Zabit ve askerler dışarı çıktılar. Hareket ettik. Karadeniz boğazından çıkarken kaptana tehlikeli ihtimalleri anlattım. Cevap verdi: «— Ne aksi...» dedi. «Bu denizi pek iyi tanımam. Pusulamız da biraz bozuk...»

Mümkün olduğu kadar kıyıları takip etmesini tavsiye ettim. Çünkü bundan sonra benim tek isteğim Anadolu'nun bir kara parçasına ayak basmaktan ibaretti. Sahili takip ede ede evvelâ Sinop'a geldik. Kasabaya çıktım. Oradakiler ile görüşerek Samsun'a kolaylıkla gidilebilecek yol olup olmadığını soruşturdum. Maatteessüf yokmuş. Çok zorluk çekecek ve günlerle yollarda kalacaktım. Bilmem neden Samsun'a bir an evvel ayak basmak için o kadar acele ediyordum ki, zaman kaybetmektense tehlikeye göğüs germeyi tercih ettim.

Tekrar Bandırma vapuruna bindik. Aynı tertipte seyyahat ederek nihayet Samsun limanına vardık.»

Atatürk Nutuk'ta Samsun'a çıktığı gün memleketin genel durumunu şöyle anlatır:

«1919 yılı mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş:

Osmanlı devletinin içinde bulunduğu topluluk, Genel savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir «ateş kes anlaşması» imzalanmış. Büyük savaşın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve yoksul durumda. Ulusu ve yurdu Genel savaşa sürükleyenler, kendi başlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife olan Vahdettin soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta. Damat Ferit Paşanın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alın-

mış ve alınmakta.. İtilâf devletleri, ateş kes anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana iline Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep'e İngilizler girmişler. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon ile Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve memurları ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra, sözümüze başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 mayıs 1919'da İtilâf devletlerinin uygun bulmasıyle Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, yurdun dört bir bucağında Hıristiyan azınlıkları, gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çalışıyorlar.

Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgeler, İstanbul Rum Patrikliğinde kurulan Mavri Mira Kurulunun ileride çeteler kurmak ve yönetmekle, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla uğraştığını doğruladı. Yunan Kızılhaçı, Resmî Göçmenler Komisyonu, Mavri Mira Kurulunun çalışmalarını kolaylaştırmaya yardım ediyor. Mavri Mira Kurulunca yönetilen Rum okullarının izci örgütleri, yirmi yaşını aşmış gençler de katılarak, her yerde geliştiriliyor.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira Kurulu ile düşünce birliği ederek çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tam Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti kolaylıkla başarıyla çalışıyor.

Durumun korkunçluğu ve ağırlığı karşısında, her yerde, her bölgede birtakım kişilerce kurtuluş yolları düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünceyle girişilen çalışmalar, birtakım örgütler doğurdu. Edirne ve çevresinde Trakya-Paşaeli adlı bir dernek vardı. Doğuda Erzurum'da ve Elâzığ'da Genel merkezi İstanbul'da, olmak üzere Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Trabzon'da Muhafazai Hukuk adlı bir dernek bulunduğu gibi İstanbul'da da Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği delegeler, Of ve Rize çevresinde şubeler açmışlardı.

Yunanlıların İzmir'e gireceğinin açık belirtilerini mayısın 13'ünden beri gören, İzmir'de birtakım genç yurtseverler, ayın 14-15. gecesi, bu acıklı durumu aralarında görüşmüşler; bir olup bittiye kuşku götürmeyen bu girişin, katma (ilhak) ile sonuçlanmasını önlemek düşüncesinde birleşmişler ve Reddi İlhak ilkesini ortaya atmışlardır. Bu ilkenin yayılması için aynı gece İzmir'de Yahudi maşatlığına toplanabilen halkça bir gösteri toplantısı yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu toplantıdan umulduğu ölçüde sonuç alınamamıştır.

Bu derneklerin kuruluş amaçları ve siyasal erekleri üzerine kısaca bilgi vermek uygun olur düşüncesindeyim.

Trakya-Paşaeli Cemiyetinin ileri gelenlerinden kimisiyle daha İstanbul'dayken görüşmüş-

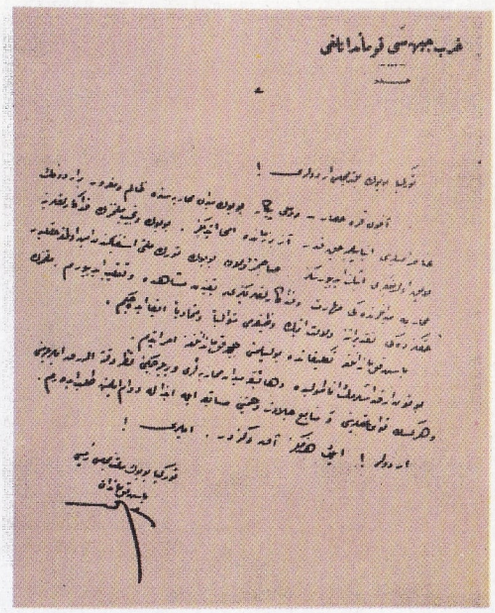

GARP CEPHESİ KUMANDALIĞI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!

Afyonkarahisar - Dumlupınar büyük meydan muharebesinde zalim ve mağrur bir ordunun anasırı asliyesini inanılmıyacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına lâyık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakârlıklarınızı, yakından müşahede ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına delâlet etmek vazifemi mütevaliyen ve mütemadiyen ifa edeceğim. Başkumandanlığa teklifatta bulunulmasını cephe kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazarı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvayı akliyesini ve menabii celâdet ve hamiyetini müsabaka ile ibzale devam eylemesini talebederim.

Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir. İleri!

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. KEMAL

Dumlupınar zaferinin ardından Mustafa Kemal'in Türk ordusuna verdiği emrin kendi el yazısıyle yazılmış aslı ve metni.

tüm. Osmanlı devletinin çökeceğini kesinliğe yakın bir olabilirlik içinde görüyorlardı. Osmanlı yurdunun parçalanacağı korkusu karşısında Trakya'yı, olabilirse Batı Trakya ile birlikte, İslâm ve Türk topluluğu olarak bütünüyle kurtarmayı düşünüyorlardı. Bu amaca ulaşmak için o zaman akıllarına gelen tek çıkar yol, İngiltere'nin, olmazsa Fransa'nın yardımını sağlamaktı. Bu düşünce ile kimi yabancı devlet adamlarıyle ilişki kurmak ve konuşmak yollarını da aramışlardı. Amaçlarının bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin kuruluş amacı da (tüzüklerinin ikinci maddesi), doğu illerindeki bütün halkın dinsel ve siyasal haklarının özgürce gelişimini sağlayacak yasa ve töre içi yollara baş vurmak; adı geçen illerdeki Müslüman halkın tarihsel ve ulusal haklarını, gerektiğinde, uygar toplumlar önünde savunmak; doğu illerinde yapılan zülüm ve cinayetlerin neden ve etkenleriyle ve bunları yapanlar ve yaptıranlarla ilgili tarafsızca soruşturma açarak suçluların tez günde cezalandırılmasını istemek; Türklerle azınlıklar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine ve eskisi gibi iyi bağların pekiştirilmesine çaba göstermek; doğu illerindeki, savaştan doğma yıkım ve yoksulluğu, hükümet katında girişmelerde bulunarak elden geldiğince giderme yollarını aramaktı.

İstanbul'daki yönetim merkezlerinden verilmiş olan bu direktif gereğince, Erzurum şubesi, doğu illerinde Türklerin haklarını korumakla birlikte, Ermenilerin göçü sırasında yapılan kötü işlerle hiç ilgisi bulunmadığını ve Ermeni mallarının, buralara Ruslar girinceye dek korunduğunu; buna karşılık, Müslümanlara çok kıyasıya davranıldığını ve dahası, buyruk dışı olarak göçten alıkonulan kimi Ermenilerin, koruyucularına yaptıkları kötülükleri, kanıtlanmış belgelerle uygarlık dünyasına sunmaya ve bildirmeye ve doğu illerine dikilen tutkulu bakışları söndürmek için

Düşman işgalinden kurtulan Bursa'da, Kurtuluş savaşının büyük başkomutanı Bursa halkına hitap ederken.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Atatürk. Atatürk'ün İbrahim Çallı tarafından yapılmış olan bu portresi, İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'ndedir.

çalışmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin bildirisi).

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, doğu illerinde yapılan propagandaları ve bunların ereklerini, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını, bilim, teknik ve tarih bakımından inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada topluyorlar (Erzurum şubesinin basılı raporu):

1 — Hiç göç etmemek;
2 — Hemen, bilim, iktisat, din örgütleri kurmak;
3 — Saldırıya uğrayacak doğu illerinin herhangi bir bucağını birlikte savunmak.

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin İstanbul'daki yönetim merkezinin, bilim ve uygarlık yöntemleriyle amaca ulaşabileceği konusunda çokça iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten bu yolda çaba göstermekten geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman halkın haklarını savunmak için Löpeyi (Le Pays) adında Fransızca bir gazete yayımlıyor. Hâdisat gazetesinin sahipliğini üzerine alıyor. Bir yandan da İtilâf devletleri başbakanlarına ve İstanbul'daki temsilcilerine birer muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir kurul yollamaya girişiyor.

Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku

Milliye Cemiyeti'nin kurulmasına yol açan önemli kaygı ve nedenler, doğu illerinin Ermenistan'a verileceği sanısına dayanıyor. Bu sanının da, doğu illeri nüfusunda Ermenileri çoğunlukla göstermeye ve tarihsel haklar bakımından özellikle öncelikli saydırmaya çalışanların, bilimsel ve tarihsel belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmaları; bir de Müslüman halkın Ermenileri toptan öldüren yırtıcılar olduğu iftirasını doğruymuş gibi kabul ettirmeleriyle gerçek olabileceği inancı üstün geliyor. Bundan dolayı dernek aynı gerekçe ve araçlarla donanmış olarak tarihsel ve ulusal hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz kıyılarındaki bölgelerde de, bir Rum Pontus hükümeti kurulacağı korkusu vardı. Müslüman halkı Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp yaşama haklarını ve varlıklarını koruma amacıyle, Trabzon'da da birtakım kişiler ayrıca bir dernek kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da olan Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyetinin siyasal erek ve amacı, adından anlaşılmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak amacını güdüyor.

Kurulmaya başlanan bu örgütlerden başka, yurt içinde daha birtakım kuruluşlar ve girişmeler de ortaya çıkmıştı. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ illerinde, İstanbul'dan yönetilen Kürt Teali Cemiyeti vardı bu derneğin amacı, yabancı devletlerin kanadı altında, bir Kürt hükümeti kurmaktı.

Konya ve dolaylarında, İstanbul'dan yönetilen Tealii İslâm Cemiyeti kurulmasına çalışılıyordu. Yurdun hemen her yanında İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet cemiyetleri de vardı. İstanbul'da çeşitli amaçlarla gizli ve açık olmak üzere de, birtakım parti ya da dernek adı altında kuruluşlar vardı.

İstanbul'da önemli sayılacak kuruluşlardan biri İngiliz Muhipler Cemiyetiydi. Bu addan İngilizleri sevenlerin kurduğu bir dernek anlaşılmasın. Bence bu derneği kuranlar, kendi varlıklarını ve çıkarlarını sever ve kendi varlıkları ile çıkarlarının dokunulmazlık çaresini Loyd Corç (Lloyd George) hükümeti aracılığıyle İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardır. Bu mutsuzların, İngiltere devletinin, bütünüyle, bir Osmanlı devleti bırakmak ve korumak, isteğinde olup olamayacağını bir kez düşünüp düşünmedikleri üzerinde durmak gerekir.

Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve yeryüzü halifesi sanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Dernekte İngiliz ulusundan kimi serüvenciler de vardı. Rahip (Fru) gibi. Yapılan işlerden ve işlemlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Fru idi.

Bu derneğin iki görünüşü ve niteliği vardı. Biri dış görünüşü ve uygarca girişmelerle İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelen niteliğiydi. Ötekisi gizli yöndü. Asıl çalışma bu yöndeydi. Yurt içinde örgütler kurarak ayaklanma ve baş kaldırmalara yol açmak, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak

Mustafa Kemal, Erkânı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa (Çakmak) ile birlikte İzmir'e girerken. (10 eylül 1922)

gibi haince girişmeler, derneğin bu gizli kolunca yönetilmektedir. Sait Molla'nın, derneğin açık girişmelerinde olduğu gibi gizli işlerinde de ondan daha çok rol oynadığı görülecektir. Bu dernek için söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gerektiğinde göstereceğim belgelerle daha iyi anlaşılacaktır.

İstanbul'daki kadın erkek birtakım ileri gelen kişiler de, gerçek kurtuluşu Amerikan güdümünü istemek ve sağlamakta görüyorlardı. Bu kanıda olanlar, düşüncelerinde çok direndiler; tam uygun işin, kendi görüşlerinin desteklenmesi olduğunu tanıtlamaya çalıştılar».

Mustafa Kemal, 19 mayıs 1919'da III. Ordu müfettişliği göreviyle Samsun'a çıktığı zaman ordudaki bütün asker sayısı 50 bin kadardı. Emrindeki III. Kolordu komutanlığı Sıvas'ta, XV. Kolordu Erzurum'da bulunuyordu. Kolordu komutanları Refet Bey (Bele) ve Kâzım Paşa (Karabekir) ulusal direnç hareketine bağlı vatansever kişilerdi. Mustafa Kemal, yalnız emrindeki kolordu komutanlıklarıyle değil, bütün birlik komutanlıkları ve sivil yöneticilerle ilişki kurarak ulusal direnç hareketine katılmalarını istedi. Kurtuluş savaşının başarılması yolunda atılacak ilk adımların, hukuk yönünden bütün ulusun güveneceği kurallara bağlı olması için, halkın seçeceği delegelerden kurulacak bir kongrenin toplanmasını istiyordu. 19 haziran 1919 günü Edirne'deki Kolordu Komutanlığına da bir talimat göndererek Trakya ve Anadolu halklarının seçeceği delegelerin kongrelerde birleştirilmesi gereğini yazdı. 22 hazirandaysa Amasya'da Ali Fuat (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay) le birlikte aldıkları kararlar bütün illere bildirildi.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'daki toplantıdan sonra Sıvas'a gelerek 3 temmuzda Erzurum'a geçti. Erzurum kongresinin toplanmasından birkaç gün önce, İstanbul hükümeti tarafından resmî görevinden alınacağını öğrenince, 8-9 temmuz gecesi saat 10.30'da Harbiye Nezaretine, saat 11.00'de de Padişaha istifa ettiğini bildirdi ve «milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek, onun tükenmeyen kudret kaynağından ilham alarak» göreve devam edeceğini ordulara tebliğ etti. Ertesi gün Rauf Bey (Orbay) gönderdiği telgrafta «Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte sonuna kadar çalışmaya» ant içtiğini belirtti ve aynı gün «Erzurum Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti» nin yöneticileri toplanarak «büyük savaşçı Mustafa Kemal Paşayı» cemiyetlerine başkan seçtiklerini bildirdiler.

Erzurum kongresi 23 temmuz 1919 günü toplandı. Oybirliğiyle başkanlık divanına seçilen Mustafa Kemal açış nutkunda, İstanbul'un ulusal iradenin istediği bağımsız devlet olmak niteliğini kaybettiğini anlatarak, bağımsızlık mücadelesini engellemek için yabancıların para ve propaganda güçlerinin etkisiz bırakılması gerektiğini ifade etti. 14 gün süren kongre çalışmaları sonucu yayımlanan bildiride «manda ve himayenin kabul edilmeyeceği», «Gayrımüslim unsurlara, Türklerin si-

Atatürk, çağdaş devlet olma ilkesinden hareket ederek, Türk toplumunun yapısına uyan yeniliklerin uygulanmasında karşılaştığı engelleri yenmesini bilen bir devrimcidir.

Yunan orduları başkomutanı Trikopis, kılıcını Atatürk'e teslim ediyor. (İbrahim Çallı'nın bu tablosu İstanbul'da Atatürk müzesindedir.)

yasal egemenlik haklarını ve toplumsal dengeyi bozacak biçimde ayrıcalıklar tanınmaması» belirtilerek, «millî iradeyi, millet işlerinde hâkim kılmak» kuralı ilân edildi. Erzurum kongresinin kapanışından bir süre sonra Mustafa Kemal Sıvas'a döndü. (2 eylül 1919) Erzurum kongresinde Doğu illeri adına kabul edilen kararların bütün ülkede geçerli olması için Sıvas'ta toplanan kongre de (4 eylül 1919) başkanlığa yine Mustafa Kemal'i seçmişti. 7 gün süren çalışmalar sonucu bu kongrede de, Erzurum'da olduğu gibi, birkaç delege dışında büyük çoğunluk «Amerikan mandası istenmediğini» bütün dünyaya ilân edip Misak-ı Millî'nin esaslarını kararlaştırdı. Kongre kendi yetkilerini taşımak üzere bir «Heyeti Temsiliye» seçerek kurulun başkanlığına Mustafa Kemal'i getirdi. «Heyeti Temsiliye», kongre çalışmaları biter bitmez, Valiliklere gönderdiği genelgede, Türk halkı ile Osmanlı iktidarı arasındaki resmî bağlantıların son bulduğunu bildirerek ulusal mücadeleye aykırı hareket edecek olanların cezalandırılmasını istedi. Mustafa Kemal Paşanın «Heyeti Temsiliye Reisi» olarak ilk politik eylemi, Damat Ferit'in düşürülerek «Meclisi Mebusan»ın toplanması yolunda açtığı mücadele oldu. Bir ay sürmeden (2 ekim 1919) tarihimizin yüz karası olan işbirlikçi bir sadrazam, ulusun iradesine boyun eğerek çekilmiş, Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, kabineyi kurmakla görevlendirilmişti. Yeni hükümet, Bahriye Nazırı Salih Paşayı, ulusal iradenin temsilcileriyle görüşmek üzere Amasya'ya gönderdi. Üç gün süren (20-22 ekim 1919) görüşmeler sonucunda Mustafa Kemal, Osmanlı devletinin temsilcisine, Sıvas kongresinde ulus adına alınan kararları bildirerek bunlara uyulmasını istedi. Bu kararlar şunlardı: «Hiç bir himaye ve mandanın kabul edilmemesi, İtilâf devletleri ile Osmanlı devleti arasında barışı sağlamak için yapılacak konferansa «Heyeti Temsiliye» tarafından kabul edilecek kişilerin gönderilmesi, «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»nin hukukî bir kuruluş olarak Osmanlı devletince tanınması ve Osmanlı Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanmasının yerinde olmadığı».

Ulusal irade adına öne sürülen bu istekler bir yandan Türk halkının tam bağımsız yaşama ülküsünü ortaya koyarken, bir yandan da Osmanlı sarayının halktan koparak işbirlikçi bir iktidar kimliği kazandığını göstermekteydi. Netekim, **Amasya Mülâkatı**nda ileri sürülen talepler doğrultusunda hiç bir eylemde bulunamayan hükümet, Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanmasını kararlaştırarak milletvekillerini yabancı silâhların gölgesinde çalışmaya zorunlu bıraktı. Ama ne var ki, Meclis'i Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde alınan «Misak-ı Millî»yi (ulusal antlaşma) düşman komutanlarının gözleri önünde dünyaya ilân etmekten çekinmedi (28 ocak 1920). Bu, aynı zamanda milletvekillerinin, milletin öncüsü olan Mustafa Kemal'in Anadolu'dan yükselen aydınlığına inanç duymalarının ifadesiydi.

Düşman kuvvetleri komutanlığı, bu tarihî karardan sonra Meclis başkanını tutuklayarak Erkânı Harbiye Reisinin görevinden alınmasını istediler. Ortalıkta birçok milletvekilinin tutuklanacağı söylentileri dolaşmaya başladı. Bu kargaşalık içinde, Ali Rıza Paşa sadrazamlıktan ayrıldı (3 mart 1920). Yerine kabineyi kurmaya yeniden Damat Ferit görevlendirildi.

Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra zaten önemli bölgelere büyük çapta asker çıkartan İtilâf devletleri son olaylar karşısında Türk ulusunun öncü güçlerini sindirmek amacıyle 9 martta İstanbul Türk Ocağı merkezini basmakla yetinmeyerek, 16 martta bütün resmî daireleri karakolları, askerî merkezleri işgal ettiler. Yayımladıkları bildiride işgalin geçici olduğu belirtilmekle birlikte, süresi belirtilmemişti. Bu tutum, bir süre sonra yapılacak barış antlaşmasında emperyalistlerin Türk toprakları üzerindeki niyetlerinin ölçü ve sınır tanımadığının çok açık bir kanıtı olduğu halde, Osmanlı iktidarı ulusal direnç hareketi karşısındaki engelleyici davranışlarını değiştirmiyordu.

27 aralık 1919'da Ankara'ya gelerek çalışmalarını bu şehirde sürdüren «Heyeti Temsiliye» İstanbul'daki gelişmeleri büyük dikkatle izliyor, özellikle Ege bölgesinde Yunan ordusuna karşı halkın kendiliğinden örgütlenerek savunma cepheleri yaratmasının verdiği güvenle olayları değerlendirerek, son siyasal darbeyi indirmeye elverişli şartlar bekliyordu. Yunan ordusunun şubat ayı sonunda İzmir'e yeniden asker çıkarmasının yarattığı tepki ve işgal kuvvetlerince İstanbul'da birçok milletvekilinin tutuklanarak Malta adasına sürülmesi olaylarını iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, bağımsız Türk devletinin kurulmasına temel olacak özgür meclisin toplanma koşullarının olgunlaştığını gördü. Ve 19 mart 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle meclisin çalışmaya başlaması için gereken hazırlıkların yerine getirilmesini kolordu komutanlıklarına ve valiliklere bildirdi. Ege bölgesi halkı zaten, Balıkesir ve Alaşehir kongreleriyle, Doğu bölgesi halkı Erzurum ve Sıvas kongreleriyle bu sonucun ön çalışmalarını yapmış olduğu için 23 nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması zor olmadı. Mustafa Kemal Paşayı hem meclisin, hem yeni kurulan hükümetin başkanı olarak görevlendiren Büyük Millet Meclisi, yayımladığı tarihî bildiride Türk halkının temelde yatan bütün isteklerini dile getiriyor ve bir tek düşman askeri bırakılmayıncaya kadar emperyalizmle savaşmanın gereğini dünyaya ilân ediyordu.

Yeniden sadrazamlığa getirilen Damat Fe-

Mustafa Kemal ve Lâtife Hanım. Uşakizade ailesinden Lâtife Hanımla 1923 yılında evlenen Atatürk'ün evliliği bir buçuk yıl kadar sürmüştür.

rit Paşa, divanıharpten Mustafa Kemal ve arkadaşlarının idam edilmesi kararını aldırmaktan çekinmediği bugünlerde, İngiliz altınlarıyle Hilâfet ordusu adlı bir ordu örgütleyerek, bağımsızlık isteyen Türk halkının öncü güçleri üzerine göndermekten de çekinmedi. İşbirlikçi tutumunu bu derece ileri götüren bu iktidar, 10 ağustos 1920'de Türkiye'nin parçalanmasını öngören Sevr antlaşmasını da imzalayarak tamamen işgal kuvvetlerinin yönetimi altına girdi.

Zaten mütareke koşullarının yarattığı fiilî durumun hukukî bir ifadesi anlamını taşıyan Sevr antlaşmasının imzalandığı bugünlerde, Büyük Millet Meclisi orduları Doğu cephesinde ilk önemli başarıyı kazanarak Ermeni sorununun yarattığı buhranı çözümledi (Gümrü antlaşması 3 aralık 1920).

Bir ay sonra da İsmet Paşanın (İnönü) komuta ettiği Batı ordusu Yunanlılar karşısında büyük bir savunma savaşı vererek Birinci İnönü zaferini kazandı. Ulusal hükümetin birbiri ardından kazandığı büyük ve son derece önemli zaferler karşısında, İtilâf devletleri yeni bir durum karşısında olduklarını anlayarak, İstanbul hükümeti yerine Büyük Millet Meclisi hükümetiyle siyasal ilişkiler kurmak zorunda kalarak, Ankara'nın seçtiği delegeler kurulunu Londra'ya çağırdılar. Londra konferansında Sevr antlaşmasının temelindeki, Türkiye'yi parçalama koşullarını değiştirecek bir sonuç sağlanamadı. Bundan sonra İtilâf devletleri, Yunanlıları daha somut bir biçimde destekleyerek ikinci bir saldırının yapılmasını hazırladılar.

İkinci Yunan saldırısı da birincisinde olduğu gibi yine karşısında İsmet Paşayı ve onun komutasındaki Türk ordusunu buldu. Kanlı savaşlar sonucunda İkinci İnönü savaşı da kazanıldı ve Yunanlılar geri püskürtüldü.

Mustafa Kemal Paşa, hem orduları yönetiyor, hem de bu arada Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) nu hazırlatıyordu.

Askerî açıdan durumun muhakemesini yapmış, yorumlamış ve Anadolu'da ilerleyen Yunan ordularını kesin bir darbeyle tamamen yok etmek için, büyük bir manevrayla Türk ordusunu Sakarya ırmağının doğusuna çekmişti.

5 ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bütün Türk ordularına başkomutan olarak atandı. Aynı gün yeni başkomutan bütün Yunan ordusunu ve düşmanları yok edeceğini söylüyordu.

23 ağustos 1921 tarihinde ünlü Sakarya Meydan savaşı başladı. Düşman orduları her bakımdan Türk ordusundan iki kat üstündü. Ayrıca İngilizler tarafından teknik ve gereç bakımından, desteklenmişti. Bu üstün kuvvet karşısında Türk ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olay T.B.M.M.'inde ve bütün ülkede büyük bir heyecan uyandırdı. Mustafa Kemal Paşanın işte bu durumda söylediği tarihsel değer taşıyan şu sözü büyük önem taşır:

«Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır; o satıh da bütün vatandır.»

1928 yılı ağustos ayında Sarayburnu'nda yaptığı konuşmada harf devrimine değinen Mustafa Kemal, yeni alfabenin benimsenip yerleşmesinde de öncülük yaptı.

Sakarya Meydan savaşı tam yirmi iki gün ve yirmi iki gece sürdü. Sonunda Mustafa Kemal Paşanın yönettiği Türk ordusu, bütün dünyada şaşkınlık uyandıran bir zafer kazandı. Ne sayı, ne de teknik üstünlük tanıyan Türk ordusu düşman ordusunu tam bir yenilgiye uğratmıştı.

19 eylül 1921 tarihinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, tam çoğunlukla aldığı bir kararla Mustafa Kemal Paşaya «Gazi» ünvanını vererek «Müşir-Mareşal» rütbesine yükseltti. Sakarya Meydan savaşı zaferinden sonra sıra, düşmanı bir hamlede yok edecek son ve büyük saldırıya geldi. Bunun için de iyi hazırlanmak ve bundan önce canını dişine takarak elde edilmiş zaferlere gölge düşürmemek gerekliydi.

Nutuk'ta Sakarya savaşını Mustafa Kemal şöyle anlatır:

«... üyelerin bana karşı gösterdikleri yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlık katına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına,

Meclis sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve dilekleri üzerine başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi, kendi üzerime almaktan doğacak yararların çarçabuk elde edilebilmesi, ordunun maddî ve manevî gücünün en kısa zamanda artırılıp pekiştirilmesi ve yönetiminin bir kat daha sağlamlaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkilerini fiilen kullanmak şartıyle üzerime alıyorum. Yaşadığım sürece, ulusal egemenliğin en gerçek bir kulu olduğumu, bir kez daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim.

4 ağustos 1921
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Baylar, bu önergem, doğruluktan yanaymış gibi görünerek öneride bulunanların gizli düşüncelerini açığa vurmalarına yol açtı. Hemen karşı çıkışlar başladı. «Bir kez, başkomutanlık sanını veremeyiz. O, Büyük Millet Meclisinin özündedir. Başkomutanlık vekili, denilmelidir.» dediler.

İkinci olarak da: «Meclisin yetkisini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi, hiç bir zaman söz konusu olamaz.»

Ben, padişah ve halifelerce verilegelmiş eski bir sanı takınamayacağımı; yapacağım gö-

15 ekim 1927 tarihinde açılan Cumhuriyet Halk Fırkası ikinci büyük kurultayında Gazi Mustafa Kemal büyük tarihî nutkunu verdi. Nutuk Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çeşitli tarihlerde bastırılmıştır.

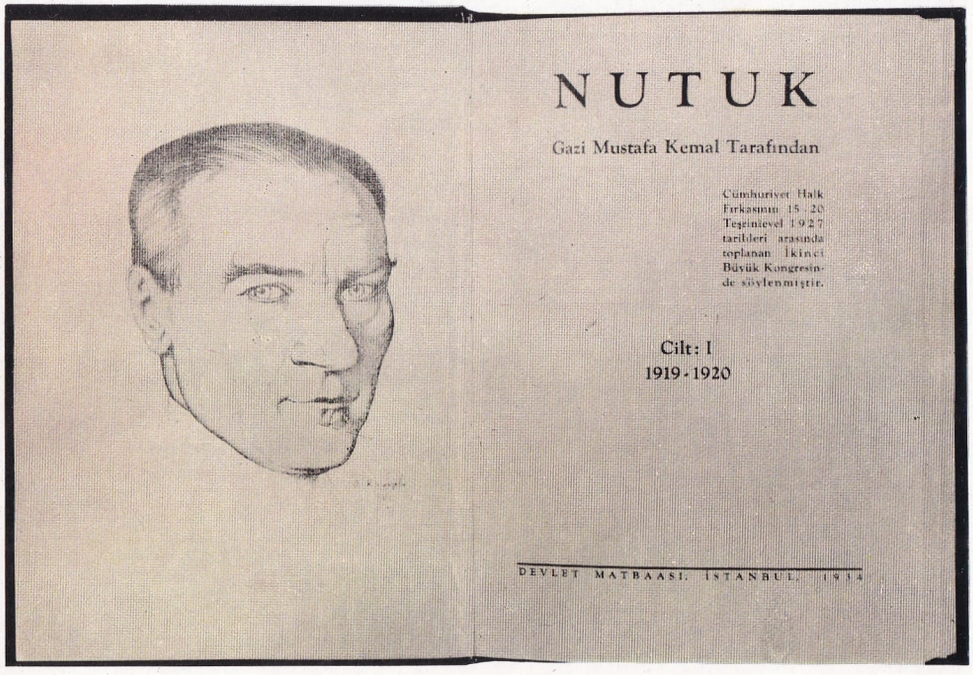

Atatürk'ün X. yıl nutkunun kendi el yazısıyle müsvettesi.

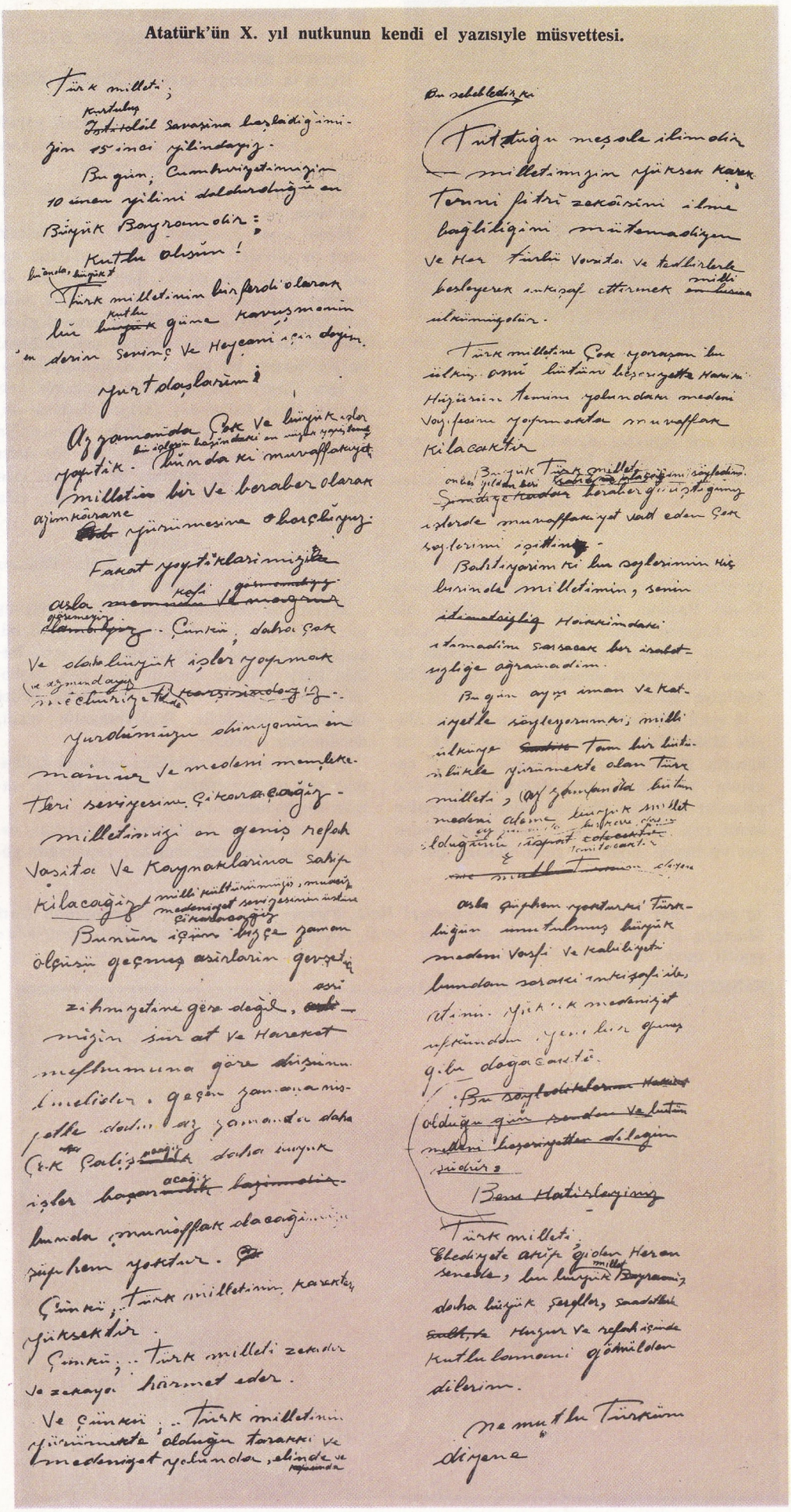

Türk milleti;

Kurtuluş Istıklâl savaşına başladığımızın 15 inci yılındayız.

Bugün, Cumhuriyetimizin 10 uncu yılını doldurduğu en Büyük Bayramdır:

Kutlu olsun!

Türk milletinin bir ferdi olarak bu kutlu günü karşımızın en derin sevinç ve heyecanı için diyorum.

yurtdaşlarım!

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu sağlam bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine çalışıyoruz.

Fakat yaptıklarımızla asla kâfi görmüyoruz. Çünkü, daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetindeyiz.

yurdumuzu ehemmiyetin en mamur ve medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız.

Milletimizi en geniş refah vasıtaları ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü, medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

Bunun için bize zaman ölçüsü geçmiş asırların gerçekleştirdikleri zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düzenlemeliyiz. geçen zamanımızı pek dolu az zamanda daha çok çalışarak daha büyük işler başaracağımızda muvaffak olacağımıza şüphem yoktur.

Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir.

Çünkü, Türk milleti zekadır ve zekaya hürmet eder.

Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu tarakki ve medeniyet yolunda, elinde ve

Bu sebeblerdir ki

Tutduğu meşale ilimdir, milletimizin yüksek karakteri fitri zekâsını ilme bağlılığını müteamadiyen ve her türlü vasıtalar ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek milli emelimiz ülkümüzdür.

Türk milletine çok yoruldum bu ülkü-mü bütün bizzat Hakk Hazretlerine temin yolundaki medeni vazifesini yapmakta muvaffak kılacaktır.

Büyük Türk milletini ona yıldan beri çalıştığımı söyledim. Şimdiye kadar beraber gördüğümüz işlerde muvaffakiyet vaad eden çok sözlerimi içtim.

Bahtiyarım ki bu sözlerimin hiç birinde milletimin, benim itimadımı Hakkındaki itimadımı sarsacak bir irade-sizliğe ağramadım.

Bugün ayrı iman ve kat'iyetle söyleyeyim ki; milli ülküye tam bir birlikle yürümekte olan Türk milleti, az zamanda bütün medeni âleme büyük millet olduğunu ispat edecektir.

Asla şüphem yoktur ki Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve kabiliyeti bundan sonraki inkişafı ile eski-nin yüksek medeniyet üstünden yeni bir çağ gibi doğacaktır.

Bu söylediklerim hakikat olduğu gün benden ve bütün milletimizden dolayı şüpheden

Benim Hatırlayınız

Türk milleti.

Ebediyete atılıp çıkan her senede, bu büyük millet Bayramı daha büyük şerefler, saadetler, huzur ve refah içinde kutlulanmanı yüreğimden dilerim.

Ne mutlu Türküm diyene

rev fiilen başkomutanlık iken bu sanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde direndim. Durum, Meclisin anladığı ve belirttiği gibi, olağanüstü olduğuna göre, benim yürütümlerimin ve alacağım kararların da olağanüstü olması gerekeceği kuşku götürmezdi. Düşünce ve kararlarımı çabuk ve şert olarak yürütmek ve uygulamak zorunluğu vardı. Bakanlar Kurulundan, Meclisten izin istemekle doğacak gecikmelere durum elverişli olmayabilirdi. Bütün ülkeyi ve ülkenin bütün kaynaklarını ilgilendirmesi gereken buyruklarım ve bildirilerim için, her işin bakanından ya da Bakanlar Kurulundan onay ve izin almak benim yapacağım başkomutanlıktan umulan yararları sağlayamazdı. Onun için, sınırsız ve şartsız olarak buyruk verebilmeliydim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisinin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için, zorunlu görüyordum. Onun için bu noktada direndim.

Selâhattin Bey ve Hulûsi Bey gibi birtakım milletvekilleri Meclisin, yetkisini bir kişiye vermekle işlemez hale geleceğini, ulustan aldığı vekilliği başkasına verme yetkisi bulunmadığını, aslına bakılırsa orduya komutanlık edecek kişiye Meclis yetkisinin verilmesinin söz konusu olamayacağını ve bunun gerekli olmadığını söyledileri. Meclisin yetkisini kullanabilecek bir kişiye milletvekillerinin kişisel olarak belki güvenemeyeceklerini söyleyenler de oldu.

Ben, bu düşüncelerin hiç birine karşı olmadım; hepsini doğru bulduğumu söyledim. Meclisin bu noktayı çok dikkatle ve önemle mütalâa ve incelemesini söyledim. Yalnız, kendi başından korkanların kaygılarına yer olmadığını belirttim. 4 ağustosta bu konuda bir karara varılamadı. Görüşme, 5 ağustos 1921 günü de sürdü. O gün, kimi milletvekillerinin duraksamalarının iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi, Meclisin herhangi bir biçim ve yolla iş göremez duruma getirilmesi; ikincisi de üyelerden herhangi biri için keyfe göre, yasa dışı işlem yapılmasıydı.

Bu kuşku ve duraksamaları giderecek açıklamada bulunduktan sonra yapılacak yasaya da bunlarla ilgili bağlayıcı hükümler konulmasının uygun olduğunu söyledim ve vermiş olduğum önergeyi buna uygun maddeler haline getirerek, bir tasarı olmak üzere Meclise sundum. İşte bu tasarının maddeleri üzerinde yapılan görüşmeler sonunda, bana başkomutanlık verilmesiyle ilgili olan yetki şuydu:

Başkomutan, ordunun maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde artırmak ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisinin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilen kullanabilir.

Bu maddeye göre benim vereceğim buyruklar yasa olacaktı.

Baylar, bu değerlemeden dolayı: «Meclisin bana gösterdiği inan ve güvene yaraşır olduğumu az zamanda göstermeyi başaracağım.» dedikten sonra Meclisten bazı dileklerde bulundum. Meselâ: Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevle-

rini yapmakta olan Fevzi Paşa hazretlerinin yalnız genelkurmayın işleriyle uğraşabilmesi için, İçişleri Bakanlığında bulunan Refet Paşanın Millî Savunma Bakanlığına getirilmesi ve yerine bir başkasının seçilmesi gibi...

Özellikle Meclisin ve Bakanlar Kurulunun, içeriye ve dışarıya karşı sakin ve çok güçlü bir durum ve görünüşte kalmasının önemli olduğunu ve ufak tefek nedenlerle Bakanlar Kurulunu sarsmanın uygun olmadığını belirttim. Yasa önerisi, ogün açık oturumda okundu. İvedilikle görüşüldü ve milletvekillerinin adları birer birer okunarak oya sunuldu. Oybirliğiyle kabul edildi.

Bunun üzerine verdiğim kısa bir söylevin bir iki cümlesini yeniden bildirmeme izin vermenizi rica ederim. O cümleler şunlardı:

Baylar, boynu bükük ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları yüzdeyüz yeneceğimize olan inan ve güvenim, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tam inancımı yüksek kurulunuza karşı, bütün ulusa karşı ve bütün dünyaya karşı ilân ederim.

Sayın baylar, başkomutanlığı fiilen üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığının tümü ile başkomutanlık karargâhını kurdum. Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığının çalışmalarını başkomutanlık katında birleştirip dengelemek için ve bundan başka, orduyu ilgilendiren işlerle öbür bakanlıkların başkomutanlıktan buyruk alarak yürütmek zorunda oldukları işlerin yürütülmesi için de yanımda küçük bir yazı işleri örgütü kurdum.

Ankara'da bulunduğum sürece, yalnız, ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, yiyeceğinin ve giyeceğinin sağlanıp yoluna konulmasıyle ilgili tedbirleri almak ve düzenlemeleri yapmakla uğraştım.

Bu sözünü ettiğim şeyleri sağlamak için iki gün içinde 7 ve 8 ağustos 1921 günlerinde, «Ulusal Vergi Buyruğu» adı altında yaptığım genel bildirimlerin her birinden kısaca bilgi vereyim. Bir savaşın kazanılması için ne denli küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiğini anlatabilmek için bunları, bilginize sunmayı değer görürüm:

1 sayılı buyruğumla, her ilçede birer «Ulusal Vergi Kurulu» kurdum. Bu kurullarca toplanan şeylerin ordunun çeşitli bölümlerine dağıtımını düzenledim.

2 sayılı buyruğuma göre, yurtta her ev, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Ulusal Vergi Kuruluna verecekti.

3 sayılı buyuruğumla, tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye elverişli her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyen, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganlardan yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

4 sayılı buyruğumla, eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanlar, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mumların da yine yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

Ressam İbrahim Çallı'nın fırçasından Atatürk.

5 sayılı buyruğumla, ordu için halktan alınan taşıtlardan geriye kalanlarının da ayda bir kez parasız olarak yüz kilometrelik bir uzaklığa dek askerî ulaştırma işlerinde çalıştırılmasını zorunlu kıldım.

6 sayılı buyruğumla, ordunun yedirilip giydirilmesine yarayan bütün iyesiz mallara el koydum.

7 sayılı buyruğumla, halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silâh ve cephanenin üç gün içinde hükümete verilmesini istedim.

8 sayılı buyruğumla benzin, vakum, gres yağı, donyağı, saatçı ve tabanyağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcısı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tek, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin ve zaçyağının yüzde kırkına el koydum.

9 sayılı buyruğumla, demirci, marongoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve arabacılar ile bunların işliklerinin iş çıkarma güçlerinin; kasatura, kılıç, mızrak, eyer yapabilecek ustaların adlarıyle sayılarının ve durumlarının saptanmasını sağladım.

10 sayılı buyruğumla, halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağnı arabalarının bütün donatımı ve hayvanlarıyle birlikte; binek hayvanları, top çeker hayvanlar, katırlar, yük hayvanlarının, deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el koydum.

Baylar, buyruklarımın ve bildirilerimin yerine getirilmesi için kurduğum İstiklâl Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

Ondan sonra baylar, 12 ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa hazretleriyle birlikte Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize doğru ilerleyerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak hiç çekinmeden gereken tedbirleri aldırdım ve düzenlemeleri yaptırdım. Olaylar görüşümüzün yerinde olduğunu gösterdi. Düşman ordusu, 23 ağustos 1921 günü vargücüyle cephemize doğru ilerlemeye ve saldırıya başladı. Birçok kanlı ve buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Böylece ilerleyen düşman gruplarının karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için girişilen çalışmaları daima yakından izleyen Atatürk'ün, bir yurt gezisinden dönüşte İsmet İnönü tarafından karşılanışı.

Meydan savaşı 100 kilometrelik bir cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız Ankara'nın elli kilometre güneyine değin çekilmişti. Ordumuzun yönü batıyayken güneye döndü, arkası Ankara'yayken kuzeye verildi. Yön değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hatlarımız yer yer kırılıyordu. Ama kırılan yerin hemen arkasından çarçabuk yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Savunma hattına çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyle ordunun büyüklüğü oranında çok gerilere çekilmek kuramını çürütmek için yurt savunmasını başka türlü anlatmayı ve bu anlatımda direnmeyi ve üstelemeyi yararlı ve etkin buldum.

Dedim ki:

Savunma hattı yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün yurttur.

Yurdun her karış toprağı, yurttaşın kanıyle ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için, küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir; ama küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler ona uyamaz. Bulundukları mevzide sonuna dek dayanmak ve direnmekle yükümlüdür.

İşte ordumuzun her bireyi, bu kurala göre her adımda en büyük fedakârlığı gösterip düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratarak ve yok ederek sonunda onu, saldırıyı sürdürme gücünden yoksun bir duruma getirdi.

Savaş durumunun bu evresini sezinler sezinlemez hemen, özellikle sağ kanadımızla, Sakarya ırmağı doğusunda düşman ordusunun sol kanadına ve daha sonra cephenin önemli yerlerinde karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. 13 eylül 1921 günü Sakarya ırmağının doğusunda düşman ordusundan hiç bir iz kalmadı. Böylece 23 ağustos gününden 13 eylül gününe değin, bugünler de içinde olmak üzere 22 gün, 22 gece aralıksız süren büyük ve kanlı Sakarya savaşı yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az olan, büyük bir meydan savaşı örneği yazdı.

Sayın baylar, başkomutanlık görevini üzerime aldığım zaman Meclise ve ulusa yüzdeyüz başarıya ulaşacağımız yolundaki kesin inancımı bildirmekle ve bu inancımı, bütün onurumu ve varlığımı ortaya atarak pekiştirmekle ilk manevî görevimi yapmış olduğumu sanırım. Ondan sonra, önemli maddî görevlerim de vardı. Onlardan biri, savaş ve çarpışmalar karşısında ulusa aldırmak zorunda olduğum durumdu.

Bilirsiniz ki, savaş ve çarpışma demek iki ulusun; yalnız iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla, bütün mallarıyla, bütün maddî ve manevî güçleriyle karşılaşması ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun için, büyük Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar, düşüncesi ve duygusuyle ve fiilen savaşla ilgilendirilmeliydim. Ulus bireyleri, yalnız düşman karşısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını yurt savunmasına vermekle ağır davranan ve titizlik göstermeyen uluslar, savaşı ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar.

Gelecekteki savaşların biricik başarı şartı da en çok bu söylediklerimin kapsamı içindedir. Avrupa'nın askerlikçe ileri büyük ulusları daha şimdiden bu tutumu yasalaştırmaya başlamışlardır. Biz, başkomutan olduğumuz zaman, Meclisten bir yurt savunma yasası istemedik. Ama Meclisten aldığımız yetkiye dayanarak verdiğimiz, yasa niteliğinde olan belirli buyruklarla bu amacı gerçekleştirmeye çalıştık. Ulus, bundan sonra, bugüne dek edinilmiş olan görgü ve bilgileri de gözden geçirerek sevgili yurdumuzu saldırılamaz duruma getirecek nedenleri ve şartları daha geniş, daha açık ve daha kesin olarak saptayacaktır.

Türk ulusunun geleceğinin güvenliğini Türk ordusunda ve Türk gençliğinde gören Atatürk, Kurtuluş savaşından sonra da Türk ordusunun gelişip, güçlenmesiyle yakından ilgilenmeye devam etmiştir.

İstanbul'da Taksim'de Atatürk anıtı.

İstanbul Üniversitesi bahçesindeki Atatürk anıtı.

Baylar, bir başka görevim de, ordu içinde savaşan birliklerin arasında savaşa girmek ve savaşı kendim yönetmekti. Bu işi de, gücümün yettiği ölçüde, dahası, bir kaza sonucu olarak sol kaburga kemiklerimden birinin kırılmış olmasına bakmadan iyi yapmaya bütün varlığımla çalıştığımı sanırım, Sakarya savaşının sonuna değin askerî bir aşamam yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince bana «mareşal» aşamasıyle «gazi» ünvanı verildi. Osmanlı devletince verilen aşamayı yine o devletin almış olduğunu biliyorsunuz...»

Hazırlık dönemi bir yıl kadar sürdü. Bu süre boyunca Anadolu hükümeti yakın komşularıyle dostluk ve eski düşmanlıkları ortadan kaldıran ilişkiler kurmaya yöneldi. Bunlar arasında Sovyet Ermenistan, Gürcüstan, Azerbeycan'la yapılan (13 ekim 1921) Kars ve Fransızlarla yapılan (20 ekim 1921) Ankara antlaşmaları sayılabilir. Bu durumda karşıda bir tek Yunanlılar ve onun arkasında destek olarak duran İngilizler kalmış oluyordu.

Gazi ve Mareşal Mustafa Kemal, son düşmanın da hakkından gelmek amacıyle 6 ağustos 1922 günü saldırıya geçme buyruğunu verdi.

Büyük saldırı 26 ağustos 1922 sabahı gün doğumuyle başladı ve 24 saat içinde, Yunanlıların bir yıldan bu yana güçlendirdikleri mevzilerin ele geçirilmesiyle gelişti ve Gazi Mustafa Kemal'in yönetimindeki Türk ordusu, kısa sürede Yunan ordusunun büyük bir bölümünü yok etmeyi başardı.

Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal:

«Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!...» emrini verdi.

Uşak ilimizden batıya doğru, İzmir yöresine ilerleyen Türk ordusu, önünden kaçan düşmanı her yerden sararak yok ediyordu.

2 eylül 1922 günü ordusu mahvedilen Yunan başkomutanı General Trikopis ve öbür komutanlar tutsak alınarak Gazi Mustafa Kemal'in huzuruna çıkarıldılar.

9 eylül günü Türk orduları İzmir'e girdiler. bir gün sonra muzaffer asker Gazi Mustafa Kemal İzmir'e girdi Böylece 19 mayıs 1919 günü başlayan büyük kurtuluş savaşımız 10 eylül 1922 günü -üç yıl ve dört ay- sürdükten sonra İzmir'in alınışıyle birlikte sona eriyordu.

11 ekim 1922 tarihinde İsmet Paşanın delegeliğinde Mudanya antlaşması imzalandı. 24 temmuz 1923'te yine İsmet Paşanın bilinçli politikası ve güçlü davranışlarıyle imzalanan Lozan antlaşmasıyle, Türk ordusunun kazandığı zafer, gerçek değerini buldu. Yeni ve genç Türkiye Cumhuriyeti hem siyasal bağımsızlığına kavuştu, hem de ekonomik bağımlılık demek olan kapitülasyonlardan kurtulmuş oldu.

İkinci Büyük Millet Meclisi 23 ağustos 1923 günü bu antlaşmayı onayladı ve bunun üzerine İtilâf devletleri kuvvetleri, işgal altında

Türk dilinin yabancı sözcüklerden arınması akımının öncüsü Atatürk, bu amaçla Türk Dil Kurumunu kurdu. Resimde Atatürk Dil Kurultayı üyeleriyle birlikte görülüyor.

Kökü Tanzimat'a kadar uzanan bir batılılaşma savaşının en güçlü aşaması olan kemalizmin uygulanmasında, Atatürk çağdaş devlet olma ilkesinden hareket ederek, karşılaştığı engelleri yenebilmiş bir devrimcidir.

bulundurdukları Türk topraklarını ve eski başkent İstanbul'u boşaltıp ülkelerine dönmeye başladılar.

6 ekim 1923 salı günü, İtilâf devletleri askerleri Dolmabahçe'nin önüne çekili Türk bayrağını selâmladıktan sonra yurdumuzdan çekilip gittiler.

9 ekim 1923 günü İkinci Büyük Millet Meclisi, Dışişleri Bakanı İsmet Paşanın bir önergesini kabul ederek Ankara'yı, devlet ve hükümet merkezi (başkent) yaptı.

İkinci Büyük Millet Meclisi seçimi için, Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yayımlanan «9 umde», seçimlerden sonra kurulan Halk Fırkasının programını teşkil etti.

Fırkanın (partinin) başlıca özelliği devrimcilikti. İkinci Büyük Millet Meclisinin ilk aylarında hükümet ve fırkaya karşı bir muhalefet doğmuştu. Bu topluluğun arasında çoğunluk gericilerdeydi. Hükümete durmadan baskı yapıyorlar ve çalışamaz bir duruma getiriyorlardı. Hatta hükümet bu zorlanma sonucu istifa edip çekilmek zorunda bile kalmıştı. Bu yüzden uzunca süren bir hükümet kurulamama sıkıntısı baş gösterdi.

29-30 ekim 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi, hükümet şeklinin cumhuriyet olmasına ve Gazi Mustafa Kemal'in de cumhurreisliğine (cumhurbaşkanlığına) seçilmesine tam bir çoğunlukla karar verdi. Yeniden değişikliğe uğrayan Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) başbakanı seçme yetkisini cumhurbaşkanına verdiği için artık herhangi bir şekilde bir hükümet buhranı diye bir sorun kalmıyordu.

Atatürk Cumhuriyetin ilânı üzerine meydana gelen tepkileri şöyle anlatır:

«Baylar, Cumhuriyetin kuruluşu bütün ulusu sevindirdi. Her yerde parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız İstanbul'da çıkan iki üç gazete ile İstanbul'da toplanan birtakım kişiler ulusun genel ve içten gelen sevincine katılmaktan çekindi, kaygıya düştü; cumhuriyetin kuruluşunda önayak olanları yermeye başladı. Söz konusu gazetelerin ve kişilerin, cumhuriyetin kuruluşunu nasıl karşıladıklarını anlamak için, yalnız o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeter.

Örneğin, «Yaşasın Cumhuriyet» başlığı altındaki yazılar bile cumhuriyetin yadsınacak bir biçimde kurulup halka duyurulduğunu; bunda «sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum» sezildiğini yayıyordu. Bu yazıların yazarı şu düşünceleri ileri sürüyordu: ... Şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken, öte yandan birdenbire, birkaç saat içinde, Anayasa değişikliği yapılıvermesi en yumuşak deyimiyle olağandışı bir davranıştır.

Bizim yaptığımız iş, «uygarlık dünyasını anlamış, okumuş, irdelemiş, devlet yönetiminde yeterlik kazanmış kafalardan çıkacak düşünce sonucu» değilmiş...

Cumhuriyetin ilânını Meclisin alkışlarla kabul etmesi, ulusun toplarla kutlaması yeriliyor; deniliyordu ki: «Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve donanma yapmakla yaşamaz. Cumhuriyet bir büyü değildir. Millet Meclisinde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir.»

Ben cumhuriyetçiyim diyenlerin, cumhuriyetin kurulduğu gün, kalemlerinden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En iyi hükümet biçiminin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına inandığı sanında bulunanların: «Cumhuriyet sözcüğüne bir put gibi tapmam.» demelerindeki anlam ve amaç ne idi?

Meclis toplantı halinde bulunmadığı zaman, onun güven oyu verdiği bir hükümetin düşürüleceği gibi bir kuruntuyu kamuoyunda canlandırıp: «Böyle bir hak padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak cumhurbaşkanına mı veriliyor?» sorusu kime ve hangi amaçla yöneltiyordu?

Bu yazıları yazanın amacı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi?

«Cumhuriyet, bize yönetim biçiminin değişmesiyle birlikte kafa değişikliği de getiriyor mu? Bakanlar kuruluna girecek kişilere birer devlet adamı kafası armağan ediyor mu?» sözleriyle daha ilk ağızda cumhuriyetin değerini, önemini azaltmaya kalkışmak, cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilirmiydi?

En küçük bir esintiden bile korunması gereken yavruyu, onu beslediğini söyleyenlerin böyle hırpalaması doğrumuydu?

Bu düşünceleri kapsayan gazetenin başka bir sayfasında «Türkiye Cumhuriyetinin İlânı» başlığı altında yer alan birçok sözler arasında: «... bu yeni evreye ulaşan Türk ulusu, burada uzunca bir süre dirlik içinde dinlenebilecek; burası onun için bir canlılık ve güç kaynağı, bir erinç ve mutluluk kaynağı olabilecek mi? Bu evrede, toplumsal yapısını bozmadan onu kucaklıyabilecek bir çerçeve niteliği varmıdır? Cumhuriyet, olayların zorlaması üzerine Türk ulusunun çaresizlikten kaçıp sığındığı bir saçak altı mı olacak?...» gibi kaygı ve umutsuzluk veren sözler yaymanın zamanı mıydı?

Cumhuriyetin umut, erinç ve mutluluk getireceğinde kuşkusu ve kaygısı olan kişi; umut, erinç ve mutluluğu nereden, hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyetin, ulusumuzun toplumsal yapısını bozabileceği düşüncesi, cumhuriyeti benimseyen kişilerin kafasında nasıl yer bulabiliyordu?

Başka bir gazeteci de «Baylar, ivedi gösteriyorsunuz!» diye bağırmaya başladı.

Bu gazeteci bay, ulusu şu sözlerle kışkırtıyordu: «... buhran, yeni bir bakanlar kurulu

seçmekle giderileceği yerde, tersine son günlerin bütün gürültülerine karşın, yine kimsenin yakında kurulacağını düşünmediği cumhuriyetin, pek kanıtlı, pek kesin ve pek ivedi olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.»

«Cumhuriyetin yakın bir zamanda kurulacağını düşünmeyen, yalnız kamuoyu değildi; belki Ankara'da en önemli ve en yetkili sorunlarda bulunan kimi kişiler de bunun olabileceğini akıllarına bile getirmiyorlardı.»

Bu sözlerle açıkça ortaya konulmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, cumhuriyetin ilânına engel olmak içinmiş. Bu amacı güdenlerin, «karar almakta ivedilik» görmeleri olağandı. Ama, «kamuoyunun da bu görüşte kendileriyle birlik olduğunu» sanmaları yanlış idi.

Gazetesini: «Balonu uçurdular; ama görünüşe bakılırsa ucunu kaçırıyorlar!» ve: «Sular zorlayınca dolaplar döndüler; ama... ne yönde?» gibi çirkin, bayağı sözlerle dolduran gazeteci bay şu yolda sesleniyor ve paylayışını sürdürüyordu: «Baylar, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?»

Bu seslenişle başlayan yazılar, şu satırlarla son buluyordu: «Biricik dilek... yurda ve ulusa yararlı işlere başlanılmasıdır. Eğer dün ilân edilen cumhuriyetin ileri gelenleri ve cumhuriyetçiler bunu yapabileceklerine güveniyorlarsa biz de kendilerine, öyleyse cumhuriyetiniz kutlu olsun baylar» deriz.

Bizi alay edercesine kutlayan bu son cümle ile yazar, cumhuriyeti benimsemediğini, onunla ilgisi olmadığını bildiriyor.

Başka bir gazeteci yazar da, cumhuriyetin ilânı dolayısıyle yaptığı irdeleme ve eleştiride: «Bizi üzen nokta, ulusal önderimizin kendisiyle ilgilidir. En büyük ruhlu adamlar bile, kişisel erk kazanmanın çekiciliğine karşı koyamamışlardır.» diyor ve bu görüşünü benim söylevlerimden aldığı sözlerle destekledikten sonra, Amerika'nın bağımsızlığını sağlayan Wasington'un nasıl çiftliğine çekildiğini ve meclisin, hiç bir kişiyi düşünmeyip yalnız kamu yararına düşünerek, altı yılda anayasayı düzenlediğini ve ondan sonra nasıl Wasington'a başkanlık verildiğini anlatıyor ve Anayasamızın böyle değiştirilmesinde, benim önayak oluşumu hoş görmüyor.

Bu yazarın ve benzerlerinin, cumhuriyeti kurma kararının alınışında ve cumhuriyetin kuruluşu ile ilgili yasada gördükleri yanlışlık ve eksiklikleri yermelerini içtenlikle söylediklerine inanabilmek için çok bön olmak gerekir. Eğer bu yazarlar, cumhuriyetin ilânı günü yaygaralı saldırılara başlamayıp, önce cumhuriyet ilânını iyi gözle görseler, içtenlikle karşılasalardı; kamuoyunu kuşkuya ve düzensizliğe sürükleyecek yerde, cumhuriyetin iyi ve onun ilânının pek yerinde olduğunu kamuoyuna aşılayacak yazılar yazsalardı, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin içtenliğini ileri sürmekte haklı olabilirlerdi. Ama gördüğümüz davranış böyle olmamıştır.»

Bu yıl içinde Gazi Mustafa Kemal, 29 ocak 1923 tarihinde Uşakizade ailesinden Lâtife Hanımla evlendi. Bu evlilik 5 ağustos 1925 tarihine kadar sürdü.

Cumhuriyet, dünya işleriyle din işlerini birbirinden ayırmayı ana ilke saydığından 3 mart 1924 günü hilâfet kaldırıldı. Ve tarihimize Atatürk devrimleri olarak geçen çağdaş uygarlık yolundaki ilkeler birbirini izledi.

24 ağustos 1925 tarihinde Gazi Mustafa Kemal, Kastamonu'ya giderek şapka üzerine söylev verdikten üç ay sonra, 25 kasım 1925 günü Şapka Kanunu kabul edildi.

30 kasım 1925 tarihinde de türbe, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngören kanun çıktı.

26 aralık 1925'te uluslararası takvim ile saat kabul edildi.

17 şubat 1926'da Medenî Kanun kabul edildi.

7 mayıs 1926 tarihinde Gazi Mustafa Kemal, güney ve batı illerini bir denetleme gezisine çıktı. İzmir'e gelirken bir suikast düzenlendiği haberi alındı. Gerekli araştırma ve soruşturmalardan sonra çoğu eski İttihat ve Terakki fırkasına mensup olan suçlular ortaya çıkarılarak yargılanma sonucu ölüm cezasına hüküm giydiler.

15 ekim 1927 tarihinde açılan Cumhuriyet Halk Fırkasının ikinci büyük kurultayında Gazi Mustafa Kemal, büyük tarihî söylevini verdi.

1 kasım 1927 günü, Mustafa Kemal, ikinci defa cumhurbaşkanlığına seçiliyordu.

1928 yılının ağustos ayında, Sarayburnu'ndaki parkta söylediği ünlü söyleviyle Mustafa Kemal, harf devrimini Türk ulusuna müjdeledi ve büyük bir geziye çıktı. Bu gezisinin ana amacı yeni harf devrimini ulusa açıklamak ve yararlarını anlatmaktı.

Mustafa Kemal'e göre, Türk ulusu, yeni harflerle «yeni bir nur alemine girecek» ti.

Mustafa Kemal, harf devrimiyle de yetinmedi. Türk ulusunun yalnızca bir imparatorluğun değil tarih kadar eski Türk ırkının malı olduğunu doğrulayan Tarih Kurumunu ve kurultaylarını meydana getirdi. Bu arada çeşitli dillerin istilâsına uğrayan Türk dilini kurtarmak için Türk Dil Kurumunu kurdu. Ayrıca kurumun kurultaylarına da öncülük ediyordu.

4 mayıs 1931 tarihinde, Mustafa Kemal, üçüncü defa cumhurbaşkanlığına seçildi. Aralık 1934'teyse, soyadı kanunu kabul edildi ve Mustafa Kemal'e «Atatürk» soyadı verildi.

Aynı ay içinde Türk kadınına milletvekili seçmek ve seçilmek hakkını tanıyan kanun kabul edildi ve 1 mart 1935 günü açılan Beşinci Büyük Millet Meclisinde 17 Türk kadını milletvekili seçilerek hazır bulundular. Atatürk, o yıl ve o dönemde de dördüncü defa cumhurbaşkanlığına getirildi.

1936 yılı temmuz ayında İsviçre'nin Montreux kasabasında Boğazlar rejimiyle ilgili bir konferans toplandı. Başardığı büyük işler ve devrimler dolayısıyle, Atatürk, Batılı devlet ve ulusları etkisi altına almıştı. Netekim bu konferans sonunda da Boğazlardaki Türk egemenliği yeniden sağlandı.

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE HİTABESİ

Ey Türk gençliği!

Birinci vazifen, Türk İstiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahili ve harici, bedhahların olacaktır. Bir gün İstiklâl ve Cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhid edebilirler. Millet, fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk İstiklâl ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur.

ATATÜRK KRONOLOJİSİ

	1881	Mustafa'nın Selânik'te doğuşu.
1886 — 1893 arası		Mustafa'nın babası Ali Efendinin ölümü.
	1893	Mustafa'nın Selânik Askeri Rüşdiyesine yazılması ve öğretmeni Mustafa Efendinin kendisine «Kemal» adını da takması.
	1895	Mustafa Kemal'in Selânik Askeri Rüşdiyesini bitirerek Manastır Askeri İdadisine girmesi.
13 Mart	1899	Mustafa Kemal'in Manastır Askeri İdadisini bitirerek İstanbul'da Harp Okulu piyade sınıfına yazılması.
	1902	Mustafa Kemal'in Harp Okulunu bitirerek Harp Akademisi sınıflarına geçmesi.
11 Ocak	1905	Mustafa Kemal'in Kurmay Yüzbaşı olarak Harp Akademisinden mezun olması ve merkezi Şam'da bulunan V. Ordu emrine verilmesi.
Ekim	1906	Mustafa Kemal'in arkadaşlariyle, Şam'da gizli «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» ni kurması.
Eylül	1907	Mustafa Kemal'in III. Orduya naklolunarak Selânik'e gelmesi.
13 Nisan	1909	Mustafa Kemal'in 31 mart ayaklanması üzerine Hareket Ordusu Kurmay Başkanı olarak İstanbul'a hareketi.
13 Eylül	1911	Mustafa Kemal'in İstanbul'a Genelkurmaya nakledilmesi.
9 Ocak	1912	Mustafa Kemal'in Trablus Garp'ta Tobruk taarruzunu başariyle idare etmesi.
25 Kasım	1912	Mustafa Kemal'in Bahrisefit Boğazı Kuvvayi Mürettebesi Harekât Şubesi Müdürlüğüne tâyini.
27 Ekim	1913	Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterliğine tâyin edilmesi.
2 Şubat	1915	Mustafa Kemal'in Tekirdağında 19'uncu tümeni kurmaya başlaması.
25 Nisan	1915	İtilâf devletlerinin Arıburnu'na asker çıkarmaları üzerine Mustafa Kemal'in tümeniyle düşmanı önliyerek durdurması.
8-9 Ağustos	1915	Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubu Komutanlığına tayin edilmesi.
10 Ağustos	1915	Mustafa Kemal'in bizzat idare ettiği taarruzla Anafartalar cephesinde düşmanı geri atması.
14 Ocak	1916	Mustafa Kemal'in Edirne'de XVI. Kolordu Komutanlığına başlaması.
6-7 Ağustos	1916	Mustafa Kemal'in Bitlis ve Muş'u düşman elinden geri alması.
5 Mart	1917	Mustafa Kemal'in II. Ordu Komutanlığı Vekilliğine tayin edilmesi.
5 Temmuz	1917	Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığına tayin edilmesi.
20 Eylül	1917	Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanı sıfatiyle memleketin ve ordunun durumunu açıklıyan tarihi raporunu yazması.
Ekim	1917	Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığından ayrılarak İstanbul'a dönmesi.
15 Aralık	1917	Mustafa Kemal'in Veliaht Vahdettin'le birlikte Almanya'ya gitmesi.
7 Ağustos	1918	Mustafa Kemal'in Filistin'de bulunan VII. Ordu Komutanlığına ikinci defa tayin olunması.
26 Ekim	1918	Mustafa Kemal'in komuta ettiği VII. Ordu birlikleri tarafından düşman taarruzunun Haleb'in kuzeyinde bugünkü sınırlarımız üzerinde durdurulması.
31 Ekim	1918	Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olması.
13 Kasım	1918	Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığının lâğvı üzerine İstanbul'a gelmesi.
30 Nisan	1919	Mustafa Kemal'in merkezi Erzurum'da bulunan IX. Ordu Müfettişliğine tayin edilmesi.
19 Mayıs	1919	Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması.
8 Temmuz	1919	Mustafa Kemal'in III. Ordu Müfettişliğinden ve askerlikten çekilmesi.
23 Temmuz	1919	Mustafa Kemal'in Erzurum kongresine Başkan seçilmesi.
4 Eylül	1919	Mustafa Kemal'in Sıvas kongresine Başkan seçilmesi.
11 Eylül	1919	Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi Başkanlığına seçilmesi.
7 Kasım	1919	Mustafa Kemal'in Erzurum'dan Milletvekili seçilmesi.
27 Aralık	1919	Mustafa Kemal'in Heyeti Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelmesi.
23 Nisan	1920	Mustafa Kemal'in Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisini açması. (24 nisanda Meclise Başkan seçilmiştir.)
11 Mayıs	1920	Mustafa Kemal'in İstanbul hükümetince ölüm cezasına çarptırılması. (Bu karar 24 mayıs 1920'de Padişah tarafından onanmıştır.)
10 Mayıs	1921	Mustafa Kemal tarafından B.M. Meclisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubunun kurulması ve kendisinin Grup Başkanlığına seçilmesi.
5 Ağustos	1921	Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'e Başkomutanlık görevinin verilmesi.
23 Ağustos	1921	Mustafa Kemal'in idaresinde Sakarya Meydan savaşının b[illegible]laması.
19 Eylül	1921	Mustafa Kemal'e Büyük Millet Meclisi tarafından Müşirlik (Mareşallık) rütbesinin ve Gazi sanının verilmesi.
26 Ağustos	1922	Gazi Mustafa Kemal'in Kocatepe'den Büyük Taarruzu idareye başlaması.
30 Ağustos	1922	Gazi Mustafa Kemal'in Başkomutanlık Meydan Sav[illegible]nı kazanması.
10 Eylül	1922	Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'e girişi.
1 Kasım	1922	Büyük Millet Meclisinin saltanatın kadırılmasına karar vermesi.
14 Ocak	1923	Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanımın İzmir'de ölümü.
29 Ocak	1923	Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'de Lâtife Hanımla evlenmesi.
17 Şubat	1923	Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'de ilk Türkiye İktisat Kongresini açması.
8 Nisan	1923	Gazi Mustafa Kemal'in 9 umdeyi ilân etmesi.
9 Ağustos	1923	Gazi Mustafa Kemal'in Halk Partisini kurması.
11 Ağustos	1923	Gazi Mustafa Kemal'in İkinci Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçilmesi.
29 Ekim	1923	Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhurbaşkanlığına ilk defa seçilmesi.
1 Mart	1924	Gazi Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisine Halifeliğin kaldırılması ve tedrisatın tevhidi lüzumunu teklif eden açış nutkunu söylemesi.
24 Ağustos	1925	Gazi Mustafa Kemal'in ilk defa şapka giymesi.
15-20 Ekim	1927	Gazi Mustafa Kemal'in C.H.P. İkinci Kurultayında tarihi büyük nutkunu söylemesi.
1 Kasım	1927	Gazi Mustafa Kemal'in ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
9 Ağustos	1928	Gazi Mustafa Kemal'in Sarayburnunda Türk harfleri hakkındaki nutkunu söylemesi.
15 Nisan	1931	Gazi Mustafa Kemal tarafından Türk Tarih Kurumu'nun kurulması.
4 Mayıs	1931	Gazi Mustafa Kemal'in üçüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
12 Temmuz	1932	Gazi Mustafa Kemal tarafından Türk Dil Kurumu'nun kurulması.
29 Ekim	1933	Gazi Mustafa Kemal'in Cumhuriyetin onuncu yıldönümü dolayısiyle tarihi nutkunu söylemesi.
24 Kasım	1934	Büyük Millet Meclisinin Mustafa Kemal'e ATATÜRK soyadını veren kanunu kabul etmesi.
1 Mart	1935	Atatürk'ün dördüncü defa Cumhurbaşkanlığına seçilişi.
11 Mayıs	1937	Atatürk'ün çiftliklerini Hazineye ve bir kısım gayri menkullerini Ankara belediyesine bağışlaması.
10 Kasım	1938	Atatürk'ün ölümü.

Atatürk'ün son siyasal zaferi ve başarısı, bir damla Türk kanı akıtmadan yalnız diplomatik görüşme ve anlaşmalar sonucunda Antakya, İskenderun ve bütün Hatay'ı Türkiye sınırları içine katması oldu. Ertesi yıl siroz hastalığına yakalandı. Bu arada yurt için çalışmalarını eksiltmemeye bakıyor ve canla başla çalışıyordu. Fakat ilerleyen hastalık 1938 yılı başında onu yatağa düşürdü, hastalık kasım ayı başlarında daha da ilerledi, Atatürk ağırlaştı. Tedavisiyle uğraşan tıp bilim adamlarının bütün çabalarına rağmen, 10 kasım 1938 gününün sabahı, saat dokuzu beş geçe gözlerini hayata kapadı.

Kemalizm, kökü Tanzimat'a kadar uzanan bir batılılaşma savaşının, en güçlü aşamasıdır. Atatürk çağdaş devlet olma ilkesinden hareket ederek, Türk toplumunun yapısına uyan yeniliklerin uygulanmasında karşılaştığı engelleri yenmesini bilen bir devrimcidir. Atatürk'ten önceki batılılaşma ve batıya yönelme eğilimleri asıl olumlu ve etkili birleşimini, Kemalizm'de bulmuştur. Atatürk'ten önceki devrim çabaları arasında çok kadın alma, Türk dilinin arınması, Türk ırkının yüceltilmesi, ortak bir kültür birliğine varılması, Türk tarihinin büyük kaynaklarına inilmesi, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, Türk kadının çarşaftan çıkarılması ve seçme ile seçilme haklarına kavuşturulması genel umdelerden sayılıyordu. Ama bütün bu sayılanlar her biri değişik yapıdaki türlü fikir ve düşünce adamları tarafından savunuluyor, bunlar, kendi aralarında gereksiz kümeleşmelere gidiyorlardı.

Atatürk, bu alanda da birleştirici ve bütünleyici bir rol oynamış, yenilikleri Türk toplumunun koşullarına göre sırayla gerçekleştirmiştir.

Kemalizmin doğuş nedenleri içinde iki zorunluk da vardı:

Bunların başında Türk yurdunu parçalamaktan ve yabancılaşmaktan kurtaran Ulusal Kurtuluş savaşımızın ortaya koyduğu ulusallaşma, ikincisi de kurtulan ülkeyi türlü gerici gelenek, görenek ve kurumlardan ayırarak Avrupa yenileşme hareketi olan Rönesanstan bu yana Türkiye'nin kaybettiği yüzyılları kendisine yeniden kazandıracak nitelik ve hızlılıkta bir çağdaşlaşma zorunluğudur.

Kemalizm, ulusallaşma zorunluğunun yolunu ilk olarak ulusal egemenliğin tesisinde bulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi bunun sonucudur. Bunun için ulusal iradenin tecellisini engelleyen saltanat ve hilâfet kaldırılmış ve yerine halk yönetimini getiren Cumhuriyet ilân edilmiştir.

Türk dilinin ve Türk tarihinin kaynaklarını bulup onlara inmek ve dilimiz ile tarihimizi Osmanlı imparatorluğuna özellikle bağlı olmaktan çıkararak Türk kültürünün kaynaklarına kavuşturma çabaları da ulusallaşma zorunluğunun ürünüdür.

Kemalizm'in çağdaşlaşma zorunluğu sonucu şunlar sağlanmıştır:

Din ve dünya işleri birbirlerinden ayrılarak «meşihat» kaldırılmıştır.

Medreseler, tekkeler, zaviyeler ve şer'î mahkemeler kapatılmıştır.

Dinî hukuk kaldırılmış ve yerine medenî hukuk getirilmiş ve uygulanmıştır.

Çok kadın almak -«taaddüdü zevcat»- kaldırılmıştır.

Şapka başa giyilecek serpuş olarak kabul edilmiştir.

Latin harfleri Arap harflerinin yerini almıştır.

Batı müziği resmî bir değer ve onur kazanmıştır.

Batı takvimi alınmış eski ve geri olanı bırakılmıştır.

Batı gelenek ve görgüleri ile yerli gelenek ve görgülerde uyarlama yapılmış, batılı kıyafetler kabul edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin «altı ok» sembolleriyle gösterilen altı ilkesi, devrimden on yıl sonra tayin edilmiştir. Türk devriminin sonraki gelişimi bu altı ilke arasında ülküsel bir birlik kuruluşuna doğru yönelmektedir.

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar. — Atatürk'ün manevî varlığına ve yüce anısına saldırganlık sayılan davranışları cezalandırmak için 25/7/1951 tarihinde 5816 sayılı «Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında» bir kanun çıkartılmıştır. Bu kanuna göre, Atatürk'ün anısına açıkça hakaret edenler, Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve anıtları ya da Atatürk'ün kabrini kıranlar, bozanlar, kirletenler cezalandırılır. Bu suçlar iki ya da daha fazla kişi tarafından işlenirse verilecek ceza daha da artırılır. Aynı şekilde, suçlar, herkese açık yerlerde ya da basın yoluyle işlenirse ceza ağırlaştırılır.

Atatürkçülük. — Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini, Atatürk'ün başlattığı devrimlerin sürdürülmesinde gören yol. Atatürk'ün Türk toplumunun, çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi için çizdiği yolun ve devrimci bir tutumla gerçekleştirdiği devrimlerin, günün şartlarına uydurularak sürdürülmesi gerekliliğini savunur. Atatürkçülük, Türkiye'nin aydın bir geleceğe kavuşmasını, Atatürk tarafından temelleri tespit edilmiş olan ilkelerin, toplumsal dönüşümler meydana getirecek şekilde uygulanmasında görür.

Atatürk devrimlerinin kökleşmesini, ilerleyen ve gelişen toplumsal şartların gerektirdiği yeni devrimlerin mevcut olanlara eklenmesi, Atatürk'ün, ünlü, «Yurtta Sulh Cihanda Sulh» ilkesini iç ve dış politikanın temeline oturtulması, Türkiye'nin geleceğini ve güvenini Atatürkçülükte gören Atatürkçüler tarafından savunulan ilkelerdir. Atatürkçülük, dayanaklarını Anayasamızda ve devrim yasalarında bulan ve Türkiye'nin çeşitli sorunlarını çözümlemeye yetecek yollar getiren devrimci bir dünya görüşüdür. Bu dünya görüşü, ölümünden yıllarca sonra bile, Atatürk'ün, uzağı görüşteki gücünü ıspatlamaktadır.

Atatürk Devrimleri. — Memleketin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve bağımsız bir ülke haline gelmesi için Atatürk devrinde gerçekleştirilmiş olan dönüşüm ve değişimler, layikliğin kabulü, hilâfetin kaldırılması, yeni yazı ve giyim tarzının kabulü, modern aile düzeninin benimsenmesi, Batı yasalarının alınması bu arada sayılabilir. Fakat Atatürk devrimciliği yalnız bu gerçekleştirilen değişimleri korumaktan ibaret değildir. Atatürk'ün gösterdiği amaçlar varılabilmesi için sürekli olarak toplumsal dönüşümleri gerçekleştirici eylemlere girişmek, gerçek Atatürk devrimciliğidir.

Anayasamız da, devrim yasalarını belirtmiştir. Anayasanın 153. maddesine göre, Tevhidi Tedrisat Kanunu (Eğitimin Birleştirilmesi Yasası), Şapka İktisası Hakkında Kanun, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun, Medenî Kanunun evlenme ile ilgili hükümleri, Beynelmilel Erkamın (Uluslarası Sayıların) Kabulü Hakkındaki Kanun, Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun, Efendi, Bey, Paşa gibi lâkap ve ünvanların kaldırıldığına dair kanun, bazı kıyafetlerin giyilemeyeceğine dair kanun, devrim kanunlarıdır. Bunların kurduğu ve getirdiği yenilikler ise devrimdir. Anayasaya göre, bu kanunların anayasaya aykırılığı ileri sürülemez ve bu nedenle Anayasa Mahkemesine baş vurulamaz.

Atatürk ulusallaşma zorunluğunun yolunu, ilk olarak ulusal egemenliğin tesisinde bulmuş, ulusal iradeyi hakim kılmak, ulusal iradenin yönettiği bir toplum meydana getirebilmek için, saltanat ve hilâfeti kaldırmış, halk yönetimini getiren Cumhuriyeti ilân etmiştir (29 ekim 1923).

Falih Rıfkı Atay.

ATAY, FALİH RIFKI
(1894-) Günümüz Türk yazarlarından. İstanbul'da doğmuştur. Mercan İdadisinde okumuş ve Darülfünun Edebiyat Fakültesini bitirmiştir. Yazarlığa ilk olarak 1913 yılında ve «Tanin» gazetesinde başlamış, bir ara Babıâli ve Dahiliye Nezareti kalemlerinde çalışmış, I. Dünya savaşında yedeksubay olarak Suriye cephesine gitmiştir. Ordu komutanı Cemal Paşanın özel sekreteri olmuş, İstanbul'a dönüşte Cemal Paşanın Bahriye Nazırı olmasıyle bu nezaretin özel kalem müdürlüğü yardımcılığına getirilmiştir.

Birkaç arkadaşıyle birleşerek yayımladığı «Akşam» gazetesinde o günlerde başlayan Ulusal Kurtuluş hareketine karşı çıkanlarla savaşmaya girişmiş, verildiği divanharp'ten İnönü zaferinin elde edilmesiyle kurtulmuştur. Uzun yıllar Bolu ve Ankara milletvekilliklerine seçilen Falih Rıfkı Atay, CHP'nin ve hükümetin bir çeşit resmî organı olan «Hakimiyeti Milliye» ve sonraları da «Ulus» gazetelerinde başyazarlık yapmıştır.

Ankara'dan İstanbul'a gelişinde «Dünya» gazetesini kurmuştur. Şimdi bu gazetenin başyazarlığını yapmaktadır.

Falih Rıfkı Atay, siyasal yazılarının dışında devrim tarihimiz üzerindeki araştırmaları, anı, gezi ve denemecilik alanında güçlülüğü kabul edilen, dilimizin bugün ulaştığı düzeye varmasında geniş ölçüde yararlı olan bir yazardır.

Eserleri: «Ateş ve Güneş» (1918, Suriye ve Filistin Savaşı Anıları), «Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya» (1930, Yol Yazıları), «Deniz Aşırı» (1931-38, Brezilya Yolculuğu Yazıları), «Yeni Rusya» (1931, Yol Yazıları), «Zeytin Dağı» (1932-1964, Anılar), «Moskova-Roma» (1932, Yol Yazıları), «Roman» (1932-64), «Eski Saat» (1933, Fıkralar), «Bizim Akdeniz» (1934, Yol Yazıları), «Taymis Kıyıları» (1934), «Tuna Kıyıları» (1938), «Hint» (1944), «Yolcu Defteri» (1946, Yol Yazıları), «Niçin Kurtulmamak?» (1953, Fıkralar), «Başveren İnkılâpçı» (1954, İnceleme), «Çile» (1955, Fıkralar), «Atatürk'ün Bana Anlattıkları» (1955, Anılar), «Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri» (1955, Anılar), «Babanız Atatürk» (1955), «Çankaya» (1961, Anılar), «Pazar Konuşmaları» (1966, Fıkralar).

ATEİZM (Tanrıtanımazlık)
Yunanca asıllı bir sözcük olan ateizm, Tanrı'nın varlığını tanımama demektir. Felsefe tarihinde bu terim, Tanrı varlığını herhangi bir şekilde kabul etmeyen bütün anlayışları belirtmek için kullanılmıştır. Eflatun «Kanunlar» adlı kitabında, maddeci tutumu Tanrıtanımazlığın temeli sayar. Netekim maddecilik doğal evreni temel gerçek, ruhu maddeden türemiş saydığından evreni yaratan bir Tanrı'nın var olabileceğini kabul etmez. Maddecilik ile Tanrıtanımazlığın düşündeş olduğu yeni çağlarda piskopos ve düşünür Berkeley tarafından da kesinlikle ileri sürülmüştür. Berkeley, Tanrı'nın varlığını ispat etmek için maddenin gerçek dışı olduğunu ispat etmeye çabalamıştır. Demokrit'in atomculuğundan esinlenmiş olan Epikür'ün felsefesi de genellikle tam Tanrıtanımazlık sayılmaktadır. Bu felsefeye göre Tanrılar var olmakla birlikte insanla ilgilenmezler. Panteizmin (kamutanrıcılığın), yani Tanrının evrenle özdeşlendirilmesinin de çoğu kez Tanrıtanımazlık olduğu ileri sürülmüştür. Günümüzde Tanrıtanımazlığın örnek bir biçimini varoluşçu felsefe akımı (Heidegger ve Sartre) işlemiştir.

Bu felsefeye göre, insan hayatını niteleyen ve insanı sadece ölüme mahkûm bir yaratık yapan köklü bellisizlik ve hiçlik, Tanrının varolmayışının en güzel delilidir.

ATENA
Yunan mitolojisinde savaş, sanat ve bilgelik Tanrıçası. Atena, siteyi düşmandan korumakta gösterdiği savaşçılık yeteneklerine en yüksek uygarlık yeteneklerini de katarak her sanatta usta oldu; bu nitelikleriyle zekâyı kaba gücün karşısına çıkardı. Yunanlılar onun Zeus ile Metis'in kızı olduğunu kabul ederlerdi. Metis'ten doğacak çocuk o derece akıllı olacaktı ki bu, Zeus'ün akıldan çok şimşeklere dayanan iktidarını tehlikeye düşürebilirdi. Bu yüzden Zeus, Metis'ten doğacak çocuğun babası olmak istemişti. Tanrı'nın bu amaca nasıl ulaşabildiği konusunda çeşitli söylentiler vardır. Bir söylentiye göre Zeus, tam Metis Atena'yı doğuracağı sırada hem anayı, hem çocuğu bir lokmada yutuvermiştir. Atena'yı kafasındaki şimşeğe yerleştirmiş, şimşeğin çakmasıyle de Tanrıça, büyümüş, eli silâhlı son derece güzel bir kız olarak dışarı fırlamıştı. Atena, hiç evlenmeyerek saf bir bakire olarak kalmıştır. Çoğu efsanede Atena'dan, kahramanların koruyucusu olarak söz edilir. Ayrıca kendi adını taşıyan Atina kentinin de koruyucusu olmuştur.

ATEŞ
Isı ve ışık yayan (bazen alevli) yanma olayıdır. Ateş çoğunlukla karbon ya da hidrojenli karbon bileşiklerinin havanın oksijeniyle birleşmesinden meydana gelir. Yanma olayından geriye kalan, yanmayan toprağımsı maddeye «kül» adı verilir Isı sağlamak için yakılan maddelere «yakıt» denir. Yanma sırasında çıkan dumanda bulunan karbon taneciklerine «is» denir.

Odunumsu bitkileri akkor haldeki lavlar, yıldırımlar, hatta güneşin ışınları bile tutuşturabilme olanağına sahip olduğu için, ateşin insanoğlu tarafından keşfedildiğini kabul etmek zordur. İnsan belki bu olaylardan ateşi öğrenmiş, daha sonra ateşi kontrol etmeyi ve kendi yaktığı ateşi yakıtla besleyerek devamını sağlamayı başarmıştır. İnsanoğlu ateş yakma yollarını yeryüzü daha büyük buzullar çağındayken, yani aşağı yukarı 500 000 yıl önce öğrenmiş olmalıdır. Pekin adamının ateşten faydalanmış olduğu, bıraktığı ocak kalıntılarından bellidir. Neanderthal adamı ateşi her zaman kullanmıştır.

Neanderthal adamının ateş yakmak için en çok kullandığı metot demir piritini sert bir taşa sürtmek ve çıkan kıvılcımla kuru yaprak ya da saman parçalarını tutuşturmaktı. XIX. yüzyılda kibrit yapılıncaya kadar bu metot pek az değişiklikle kullanılagelmiştir. Eskiden kav-çakmak kesesinde bir çelik parçası, çakmaktaşı, kav (kurutulmuş meşe mantarı) bulunurdu. En modern çakmakların bile yanması, aslında bu ilkenin çok gelişmiş aletlerle uygulanmasından başka bir şey değildir.

Bugün hâlâ bazı ilkel kabilelerde kullanılan bir başka ilkel metot iki kuru odun parçasını birbirine sürtmek, ya da sivri uçlu bir çubuğun ucunu kuru odun parçasında açılmış

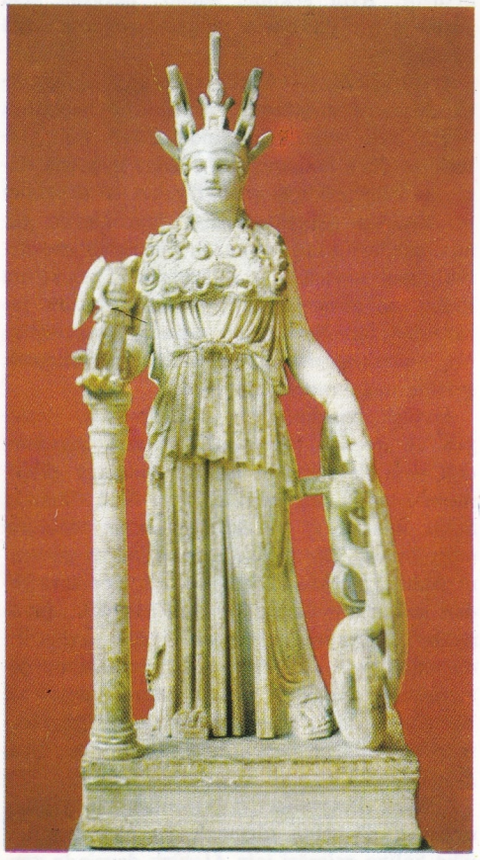

Yunan mitolojisinde savaş, sanat ve bilgeslik tanrıçası Atena.

bir oyuğa bastırarak elle ya da keman yayı biçiminde bir aletle çevirmektir. Bu metotlarda sürtünme ısısı çubuğu tutuşturur. Modern kibritlerde aynı ilke uygulanır. Şu var ki, kimyasal maddeler sürtmeyle daha çabuk tutuşur. Ne kadar eski olduğu bilinmeyen bir başka metot, güneşin ışınlarını bir kristal, doğal cam mercek ya da içi su dolu cam kap hatta mercek biçiminde bir buz parçası yardımıyle kuru yaprak yığını üzerinde toplamak ve bunları tutuşturmaktır. «Yakan cam» eskiden beri kullanılır, özellikle Ortaçağın sonuna doğru simyacılar «yakan cam» dan çok faydalanmışlardır. Priestley ve Antoine Lavoisier gibi kimyacılar da XVIII. yüzyılda bunu kullanışlı bulmuşlardır. Fakat güneşin az göründüğü Kuzey yarımküresinde «yakan cam» kav-çakmak metoduyle yarışamamıştır.

Ateşi belki ilk defa tropik bölgelerde yaşayan insanlar, kendilerini vahşî hayvanlardan korumak amacıyle, kullanmış olabilirler. Bununla beraber insanoğlu daha yukarı enlemlere göç edince onun sıcaklığından da faydalanmaya başlamıştır. İnsanların Taşdevri sonundan önce Kuzey Amerika'ya geçmemiş olmaları Bering yarımadasının soğuk iklimi yüzünden olmuştur. Bu soğuğa dayanmaları için insana ateşin sıcaklığının yardım etmesi gerekirdi.

Atina'nın Omonya alanı. Pire yolu buradan başlar.

ATEŞ

Vücudumuzun normal bir sıcaklığı vardır. Sağlıklı bir kimsenin koltukaltından ölçülerek alınan sıcaklık derecesi 36°-37° C olmalıdır. Beynimizde, vücudumuzun sıcaklığını düzenleyen merkez, bunu yerinde tutmaya yarar. Yazın artmadığı gibi, kışın da düşmez. Yazları hafif giyinerek, vücutta sıcaklık birikmemesini, kışları çamaşır ve paltolar kullanmak, kalorifer ve sobalar yakmak suretiyle vücut sıcaklığının kaybolmamasını sağlarız. İşte bu olağan sıcaklık, bir gün mikroplu hastalıklar, zehirlenmeler gibi etkenlerle birden artış kaydedebilir. Buna ateş yükselmesi denir. Ateş yükselirken, bazen ürperme, bazen şiddetli titremeler yapar. Bir taraftan ateş yükselirken, öte yandan bulantı, kırıklık, halsizlik, kusma, baş ve bel ağrıları gibi bazı belirtiler de görülür. Ateşi ölçmekte derece (termometre) kullanılır. Hekimlikte kullanılan termometre 35-42 dereceye kadar santigrat derecelerini gösterir. Derece, genellikle koltukaltına konulursa da, gerektiği zaman ağıza, anus (makat) a, kasığa da konulabilir. Derece, içindeki civanın 35°'ye kadar düşürülmesi için silkilir. Terli koltukaltlarına derece koymadan önce bu teri kurulamak gerekir. Ağızdan ve anustan alınan ateşler, koltukaltından alınanlardan 3-4 dizyem daha yüksek olur. Hastanın ateşi biri sabah, öbürü akşam üstü olmak üzere iki kez ölçülür. Çocukların ateşi, büyüklerinkinden fazla olur. Sabah ateşleri düşük, akşamınkiler yüksektir. Tifo, verem, peritonit, paratifo, zatülcenp, romatizma, kanser, endokardit, perikardit ve kan hastalıklarında uzun süreli ateşler görülür. Uzun süren dalgalı ateşlerin görüldüğü hastalıklar da şunlardır: Sıtma, malta humması, humma-i racia, bazedov, hoçkin hastalıkları. Septisemi, safra kesesi yangılanması, apse, karaciğer apsesi, beyin apsesi, böbrek yangılanmalarında sabah ve akşam ateşleri arasında büyük farklar olur.

Ateş, insanı çok rahatsız eder. Bu nedenle hastalığın kaynağının bulunarak ateşin düşürülmesi sağlanmalıdır. Ateşli hastanın, kalbin ve akciğerin yükünü azaltmak için hemen yatağa girmesi en başta gelen tedbirdir. Bu arada vücudun suyu azalacağından, bol sulu yiyecek ve içecekler verilmelidir.

36°-37° (normal ateş), 37°-38° (hafif ateş), 38°-39° (ateş), 39°-41° (yüksek ateş), 41°'den yukarıları (ağır ateş) tir. 36°'den aşağıdaki ateşlere (düşük ateş), 35,5°'ye doğru indikçe (soğuma) denir.

ATİK ALİ PAŞA

(? -1511). Beyazıt II. devri sadrazamlarındandır. Sarayda hadımağasıyken, Beyazıt II. tahta çıkınca Karaman beylerbeyi olmuştur. Hadım Ali Paşa da denir. Eflâk seferinden başarıyla dönünce vezir olmuş (1486) ve Mısır'a karşı savaşmıştır. Mora, Modon ve Koron kaleleri ile Ayamavri ve Kefalonya adalarını almış (1500), ilk kez sadrazam olmuştur (1501). İki yıl geçince azledilmiş, 1506'da ikinci defa sadrazamlığa getirilmiştir. Şehzade Selim'i Çorlu savaşında yenmiş, baş kaldıran Karabıyıkoğlu'yla yaptığı savaşta galip gelmişse de, savaş alanında şehit düşmüştür. Atik Ali Paşa, savaş alanlarında şehit olan ilk sadrazamdır.

İstanbul'da Divanyolun'da Atik Ali Paşa camisini, yanındaki okul, medrese ve imaretini, Karagümrük'teki camiyi ve karşısındaki çifte hamamı yaptırmış, Hora manastır kilisesini Kariye camisine çevirmiştir. Bundan başka Yassıören'de de bir camisi vardır.

ATİNA

Yunanistan krallığının başkenti (nüfusu 565 000). Doğu Yunanistan'ın Attik eyaletinde yer alan Atina, ticaret bakımından olduğu kadar sanat ve edebiyat bakımından da Yunanistan'ın en önemli kentidir. Egin körfezine akan Kefisos ve Ilissos akarsuları tarafından meydana getirilen ovanın ortasında eski Atina'nın yerinde kuruludur. Bir dağ çemberi ve Egin körfeziyle sınırlanan Atina düzlüğü birtakım kireçli tepeciklerle kesilmiştir. Bunların arasında 156 m. yükseklikte olan Akropol vardır. Atina düzlüğünün dayandığı kıyıda yer alan iki doğal liman (Faleron ve Pire) ulaştırmayı son derecede kolaylaştırır. Atina, 1834'te yeni Yunan devletinin başkenti olduktan sonra hızla gelişmiş, bu gelişme Pire'yi de etkilemiştir. Zamanla Atina ile Pire birleşmiş ve ortaya nüfusu 1 500 000'i aşan büyük yerleşme bölgesi çıkmıştır. Bölgede endüstri, çeşitli kollarda gelişmiştir. Ayrıca el işleri ve turizm de çok önemli gelir kaynakları arasındadır. Atina'nın son derece zengin ve ilginç tarihî anıt ve kalıntılara sahip oluşu, turizm endüstrisinin özellikle son yıllarda büyük bir ilerleme göstermesini sağlamıştır.

Tarih: Şehrin adı Tanrıça Atena'dan alınmıştır. Eski çağlarda Tanrıça Atena'nın Fidias tarafından altın ve fildişinden yapılmış büyük bir heykeli Partenon'da muhafaza edilirdi. Bu heykel Atina'nın büyüklüğünün ve uygarlığının simgesi sayılırdı. Efsaneler Atina'nın kurulup gelişmesini Mısır'dan arkadaşlarıyle gelerek buraya yerleşen Kekrops'a bağlarlar. Atina, kısa bir süre içinde güçlenerek çevredeki şehirleri (polisleri) egemenliği altına almıştır. Attika'nın ulusal kahramanı Teseos'un mitolojide uzun uzadıya yer alan savaşlarının Atina'nın kuruluş ve gelişme yolla-

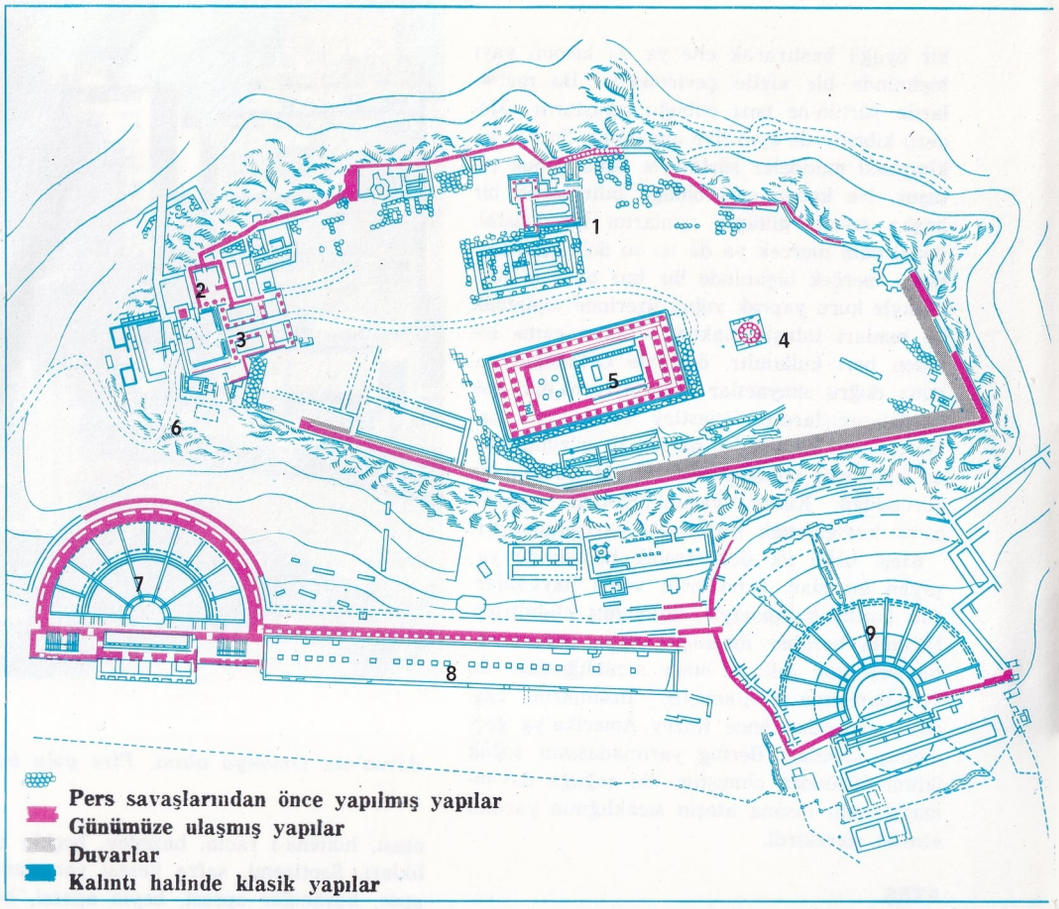

Atina Akropolündeki eski eserler, eski Yunan uygarlığının en önemli kalıntıları arasında yer alır. Akropol Perikles devrinde bugünkü şeklini almıştır. Üstteki planda Akropol'deki kalıntıların belli başlıları gösterilmiştir. 1 — Erekteyon, 2 — Pinakotek, 3 — Propile, 4 — Roma ve Augustus tapınağı, 5 — Partenon, 6 — Atena Nike tapınağı, 7 — Odeon, 8 — Eumene Revakı, 9 — Dionisyos tapınağı. Solda: M.Ö. V. yüzyılda yapılmış olan Atena Nike tapınağı.

rındaki çarpışmalardan esinlendiği kesindir. Atina, yavaş yavaş tek bir kralın yönetiminden bir sınıfın yönetimine kaymıştır.

Büyük toprak sahiplerinin (Eupatrides) alacaklıya borçluyu köle olarak kullanma hakkını sağlayan çok eski yasalardan yararlanarak küçük toprak sahipleriyle balıkçıları egemenlikleri altına almalarını sağlayan sebep olmuştur. Sınıf yönetimi döneminin siyasal kurumları arkonluk (yüksek devlet yöneticiliği) ve areopagos (ağır ceza mahkemesi) tu. Bununla beraber özellikle bir denizcilik ve ticaret şehri olarak gelişmekte olan Atina'da VIII. yüzyılda bir halk meclisinin (ekklesia) kurulduğu görülür. Bu meclis, toplum yapısının demokratik bir yönde gelişme eğiliminin tanığıdır. Demokrasiye geçişi Drakon (621), Solon (594) ve Klistenes (508) in reformları sağlamıştır. Solon'un reformlarıyle demokratik kurumlara kesin bir şekil veren Klistenes yönetimi arasına, Pisistratos'un uzun süren baskıcı yönetimi girmiştir (560-527). Bununla birlikte bu yönetim Atina'ya bir barış ve gelişme devri sağlamış, Trakya ve Çanakkale boğazı bölgesi (Hellespontos)yle deniz ticaretini artırmıştır. Klistenos'un reformlarından yirmi yıl sonra İranlılarla son derece çetin bir savaş yapmak zorunda kalan Atina demokrasisi, bu savaştan daha da kuvvetlenmiş olarak çıkmıştır. Kazanılan zafer, savaşın kamçıladığı vatanseverlik duyguları, sınıflar arasında daha köklü bir kaynaşma sağlamıştır. İki ayrı uygarlığı, iki ayrı dünyayı Avrupa ve Asya'yı karşı karşıya getiren Yunan- İran çarpışmasında Asya'daki Yunan sitelerinin baş kaldırması vesile olmuştur. Bu baş kaldırmayı Milet (Miletos) hükümdarı Aristagoras körüklemiştir. Baş kaldırma o sırada tahta yeni çıkmış olan İran kralı Darius tarafından 494'te bastırılmıştır. Darius, İran'ın batıya yayılma planlarının gerçekleşmesi için, buna engel saydığı Atina'nın mutlaka ortadan kaldırılmasını gerekli görmüştü. Bu amacı gerçekleştirmek için de Trakya'ya yaptığı başarısız bir seferden sonra 491'de denizyoluyla Atina'ya saldırmıştır. Savaşın ilk bölümünde donanması Kiklad adalarını ve Eretria'yı ele geçirmiştir.

Fakat 13 eylül 490'da Maraton'da Miltiades'in komutasında 10 000 kişilik Atina ordusu Isparta'dan gönderilen yardımcı kuvvetlerin varışını beklemeden Evboia'dan karaya çıkan 50 000 kişilik düşman ordusuyle çarpışmaya girmiş, düşmanı gemilerine bindirerek uzaklaşmak zorunda bırakmıştır. Büyük Maraton zaferi Yunanistan'ın siyasal hayatında, Atina'nın askerî gücünü belirten en önemli olay olmuştur. Bu zaferi izleyen on yıl boyunca Aristides'in temsil ettiği büyük arazi sahipleriyle Temistokles'in temsil ettiği halk arasında büyük çarpışmalar olmuştur. Bu arada Temistokles'in çabasıyle büyük bir donanma meydana getirilmiş ve 480'de Yunanlılar ile İranlılar arasında yeniden savaş başlayınca bu donanma Salamin'de Kserkses komutasındaki düşman deniz kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Bu arada İran askerleri birbirine yanaşan gemilerin meydana getirdiği bir köprüden Çanakkale boğazını geçerek Tessalia üzerinden Thermopile'e saldırmış, ardından da Atina'yı ele geçirmiştir. Fakat buna rağmen deniz bozgunu İranlılar için çok büyük bir darbe olmuştur. Netekim 479'da Atina ve Isparta orduları birleşerek Platee ve Mikale'de Kserkses'in ordusunu bozguna uğratmışlardır. Ertesi yıl Kıbrıs kurtulmuş ve boğazlar da işgal edilmiştir. İranlılarla yapılan savaşın kazanılmasında baş rolü oynayan Atina, savaşın etkilerinden de kolayca sıyrılmış ve gücünü komşularına da kabul ettirerek Delos-Attika birliğinin başına geçmiştir. Bu birlik kıyı ve adalardaki Yunan sitelerinin büyük bir kısmının donanmalarını bir çeşit devletlerüstü «armada» halinde birleştirmiştir. İsparta'ya

karşı Peloponnesos'daki demokratik hareketin Atina tarafından desteklenmesini savunan Themistokles, 417 yılında sürgün edilmiş, tutucu Kimon başa getirilmiştir. Kimon, 468'de İran donanmasını yenilgiye uğratmış ve Isparta'yı Atina'ya bağlamaya çalışmıştır. Fakat güttüğü politikanın başarıyla sonuçlanamaması sonunda iktidar halkçılara geçmiş ve Perikles yönetimi başlamıştır. Perikles yönetimi Atina'nın gerek uygarlık ve kültür alanında, gerekse demokratik yönetimin gerçekleşmesi alanında ulaştığı en parlak devirdir. Siyasal özgürlük kişisel özgürlüğün doğal bir sonucu sayılmış, devletin kanundan doğan yetkileriyle vatandaşların doğal hakkı arasında tam bir denge sağlanmıştır. Herkesi ilgilendiren kararlarla ilgili tartışmalara her vatandaşın katılması kabul edilmiştir. Atina, çağının en uygar ve en güzel kenti olmuştur. Bembeyaz mermerleriyle ışıyan Akropolis'te yer alan Partenon, Erektheion gibi anıtlar sanat tarihinin en önemli yapıtları arasında yer almıştır. Pire, büyük bir deniz ticareti merkezi olmuştur. Belirli aralıklarla düzenlenen şenlikler ve tiyatro gösterileri Yunanistan'ın dört bir tarafından gelen halkı eğitmede önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Ne var ki, demokrasinin özünden doğan güçlükler ve sorunlar bu arada Isparta'yla ilişkiler, Atina'nın bu parlak dönemini de etkilemiştir. Perikles'in 445'te imzaladığı otuz yıllık barış antlaşmasına rağmen Peloponnesos savaşı baş göstermiştir (431). Bu savaş Atina'nın çöküşüyle sonuçlanmıştır (404). Savaştan yenik çıkan Atina'ya Isparta «otuz» kişilik bir oligarşi yönetimi uyguladı, fakat ertesi yıl Thrasibulos, yeniden demokrasiye dönülmesini sağlamıştır. Atina ve müttefiki Tebai (Teb) ile Isparta arasında 377'de yapılan savaştan sonra Atina Delfi'yle yeni bir anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmanın ardından Isparta savaşları başlamış ve bu sitenin donanması, 376'da Atinalı Kabria tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Daha sonra Atina-Tebai çatışması patlak vermiş, Maştineia savaşından (362) sonra Tebai'nin geçici üstünlüğü sona ermiş, Yunan şehirlerinin bölgecilik eğilimi üstün gelmişti. Öte yandan Fokislilerin Tebai'ye karşı giriştikleri kutsal savaş (356-346) Makedonya kralı Filippos II.'ye Yunanistan'ın işlerine karışmak ve Makedonya'nın gücünü zorla kabul ettirmek fırsatını vermiştir. İsokrates'in Makedonyalıları desteklemesine karşı, Atina'nın en ünlü hatibi Demostenos, bu eğilime karşı çıkmıştır. Fakat Makedonya ordusu 338'de Kerone savaşında Tebaililer ile Atinalıları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu tarihten itibaren Atina tarihi Makedonya imparatorluğunun tarihine sıkı sıkıya bağlanmıştı. Atina artık kültür merkezi olarak da dönmüş, yerini yeni Hellenistik şehirlere ve özellikle İskenderiye'ye bırakmıştır. Sadece felsefe alanında önemini yitirmemiş, Akademia, Likeion, Stoacılık ve Epikuros okuluyle yol gösterici şehir niteliğini sürdürmüştür. Pagan dünyanın en son felsefe okulu olan neo-Platoen (yeni-Eflatuncu) «Atina okulu» M.S. 529'da Justinianus'un bir emirnamesiyle kapatılmıştır. Atina-İran savaşlarından Peloponnesos savaşına kadar uzanan dönemde gerçek bir siyasal güç halini almış olmakla birlikte, asıl ününü sanat ve kültür alanındaki başarılarına borçludur. Atina'nın M.Ö. V. ve IV. yüzyılın birinci yarısındaki kültürel üstünlüğü politik gücün yanı sıra gelişen çeşitli sanat dallarının sağladığı bir üstünlüktür. Aiskhylos, Sofokles ve Euripides gibi tragedya, Aristofanes ve Menandros gibi komedi yazarları; Sokrates, Eflatun, Aristoteles gibi düşünürler; Thukidides gibi tarihçiler; Fidias, İktinos, Praksiteles gibi mimarlar ve heykeltıraşlar Yunan kültürüne ve dolayısıyle Batı kültürüne Atina düşüncesinin damgasını vurmuşlardır.

Atina Ortaçağ'da eski önemini kaybetmiş, basit bir kasaba haline gelmiştir. XV. yüzyıldaysa, Fatih Sultan Mehmet'in Mora seferinde Türkler tarafından zapt edilmiş, Osmanlı topraklarına katılmış, Eğriboz sancağına bağlı bir ilçe merkezi olmuştur. Türk yönetimi sırasında Akropolis'teki Parthenon'a bir minare eklenerek, tapınak cami haline getirilmiştir. Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra, Atina Yunanistan'ın başkenti olmuştur (1832).

Eski Anıtlar: Eski Atina da bugünkü Atina gibi klasik anıtları muhafaza eden Akropolis'in etrafına yayılmıştı. Bu bölgeye ilk yerleşmeler M.Ö. 3000 yılında olmuştu. Fakat şehir denilebilecek bir topluluk ancak Mikenai (Miken) devrinde ortaya çıkmıştır. Bu devirden kalma kral sarayı duvarları günümüze kadar ulaşmıştır. Daha sonra şehir İlissos ırmağı yakınındaki ovaya doğru genişlemiştir. Atina'nın tam gelişmesi ancak M.Ö. VI. yüzyılın sonunda sağlanmıştır. Akropolis tapınağı ve Agoranın bulunduğu aşağı kısım eklentileri bu tarihte yapılmıştır. Agoranın bulunduğu bölümde de bazı tapınak ve sunaklar yer almakla birlikte burası daha çok halkın günlük yaşantısına ayrılmıştı. Zaten demokrasi, yönetime yerleştikten sonra şehrin bütün canlılığı burada yoğunlaşmıştı. Şehirlerarası yollar da Agoraya ulaşıyordu. Netekim Atina'yı Pire'ye bağlayan yol da Agorada bitiyordu. Akropolis'in hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinememektedir. Ancak Mikene yönetiminin sonu ile Perikles yönetimi arasında yaptırıldığı hesaplanmaktadır. Perikles zamanında eklenen Parthenon, Akropolis'e bugünkü görünüşünü kazandırmıştır.

Parthenon, adını özel niteliği «partenos» (bakire) olan Tanrıça Atena'dan almıştır. Yapıma 448'de başlanmış ve 432'de bitirilmiştir. Çalışmaları mimar İktinos ve Kallikrates ile heykeltıraş Fidias yönetmiştir. Özellikle Fidias büyük bir çaba harcamıştır. İçi baştanbaşa Plutelikos mermeriyle döşenmiş olan Parthenon, tek sıra sütunla çevrili dorik üslûpta bir tapınaktır. Cephesinde sekiz, yanlarda on yedi sütun vardır (69 m. × 30, 87 m.). Parthenon heykellerle süslenmişti. Doğu taraftaki alınlık Tanrıça Atena'nın doğuşunu canlandırıyordu. Batı alınlığı ise Atena ile Poseidon'un Atina şehrine adlarını verebilmek için çekişmelerini gösteriyordu. Günümüze ulaşan belgeler tapınağın ortasında büyük bir Atena heykelinin bulunduğunu göstermektedir. Altın ve fildişinden yapılı bu heykelin ne olduğu konusunda bildiğimiz yoktur. Buna karşılık tapınağın öbür heykelleri British Museum'dadır. V. yüzyılın son yirmi

Amerikalılar tarafından yapılan kazılarda elde edilen verilere göre, Atina agorasındaki Attalos revakı, yukarıdaki şekilde yeniden kurulmuştur.

yılı içinde Akropolis'in bir yanında İonik üslûpta iki küçük tapınak yapılmıştır. Bunlardan biri Atena Nike, öbürü de Erektheion adını almıştır. (Bu tapınağın daha önce yapılmış bir başka örneği daha vardı. Akropolis'in güney aklanında ayrıca Asklepios tapınağı ve Dionisyos tiyatrosu yer alırdı. Tiyatronun, aynı Tanrıya adanmış tapınakla bağlantısı vardı. Dionisyos tiyatrosu M.Ö. IV. yüzyılda Likurgos devrinde almış olduğu biçimi bugün de muhafaza etmektedir.

Atina agorasının son düzenlenmesi M.Ö. V. yüzyılın son on yıllık bölümünde, yani Nikaia barış antlaşmasından sonra yapılmıştır. Agorada şehir yöneticilerinin (Pritanisler) oturdukları «tholos» (Kubbeli bölmeler) gibi yönetim binaları da yer alırdı. Bunun gibi dört köşeli ve içinde yarımdaire şeklinde oturacak yerler bulunan, Bule (Devlet kurulu) toplantılarının yapıldığı Buleterion çeşitli heykeller ve sunaklar, dükkânlar Agoranın öbür bölümlerini meydana getiriyordu.

Son zamanlarda Agorada önemli kazılar yapan Amerikalı uzmanlar Agoranın Yunanca'da stoá diye adlandırılan kemerlerinden Attale kemerini yeniden yapmışlardı.

Agora'ya hâkim bir yerde bulunan Theseion tapınağı günümüze gayet iyi bir şekilde ulaşmıştır. Hefaistos'a adanmış olan bu tapınak Parthenon'la yaşıttır.

Roma devrinde Atina çok önemli olan bir kültür merkezi sayılmıştır. Adrianus imparatorluğu devrinde (M.S. II. yüzyıl) olduğu gibi Hellenizm modasının arttığı devirlerde Atina'da birçok önemli bina yapılmıştır. Bunların arasında Olimplion (Zeus'a adanmış tapınak), Bibliotheke, Attikli Herodes'in Odeon'u sayılabilir. Herüller'in saldırısı Atina ve anıtları için acı bir tarihtir. Birçok anıt ve yapı bu istilâdan zarar görmüştür. Birçok anıt da depo olarak kullanılmıştır. Justinianos devrinde (M.S. VI. yüzyıl), üniversite kapatılarak kültür hayatına büyük bir darbe vurulmuş, Agora'nın içinde kireç yapımevleri türemiştir. Eski anıtların mermerleri kireç yapmada kullanılmıştır. Parthenon sırasıyle kilise, cami ve nihayet barutluk olmuş, Venediklilerin 1687'deki kuşatması sırasındaysa ağır zararlar görmüştür.

ATLANTİD

Tarihöncesi devrinde Atlas okyanusunda sulara gömüldüğü ileri sürülen efsanevî ada. Eflatun diyaloglarında, adanın Anadolu ile Libya'nın toplam yüzölçümünden daha büyük olduğunu ileri sürer. Eflatun'a göre Atlantid, Cebelitarık açıklarında bulunuyordu. Dağlarla çevriliydi. Ortasında verimli bir ova ve bu ovada sarayları ve tapınaklarıyle göz kamaştıran bir başkent vardı. Adanın ilerisinde takımadalar (belki de Antiller) yer alıyordu. Atlantid'te güçlü bir devlet egemendi. Bu devletin ordusu Akdeniz çevresini işgal etmişti. Fakat Yunanlılar bu orduyu püskürtmüş ve geri çekilmek zorunda bırakmıştı. Daha sonra Atlantid bir tufan sonunda, içinde yaşayanlarla birlikte sulara gömülmüştü. Eflatun'un anlattıklarının ne kadarının gerçeğe uygun olduğunu kestirmek tabiî kolay değildir. Bununla birlikte jeoloji bilginleri, Eflatun tarafından kullanılan bu deyimi benimseyerek, bu adla şimdiki Atlas okyanusunun büyük bir kısmını kapsayan eski bir kıtayı tanımlarlar. Bu kıtanın bir yandan Kuzey ve Orta Amerika, öbür yandan da Avrupa ve Afrika'nın kuzey-batı kıyılarıyle sınırlanmış olduğunu ileri sürerler. Uzmanlar Grönland, Asor, Madeira, Kanarya ve Yeşilburun adalarının Atlantid kıtasının çökmesinden geri kalan topraklar olduğunu belirtmektedir. Kanada ve Amerika Birleşik Devletlerinin doğu kıyıları boyunda bulunan kambriyum çökeltileri çok ilgi çekicidir. Netekim bu çökeltiler Kuzey Amerika'nın öbür bölgeleriyle benzerlik göstermezken Avrupa'nın bazı yerlerindeki türlerle özdeşleşen türlere yer verirler. Bundan çıkan sonuç, Kuzey Amerika'nın doğu ve batı bölgeleri arasında bir bağlantı bulunmadığı, buna karşılık Avrupa'yla bağlantı olduğudur. Kambriyum bölgesindeki omurgasızların okyanus abislerini aşabilmeleri söz konusu olamayacağına ve birbirinden bu kadar ayrık ve uzak kıtalarda böylesine benzer hayvanların yaşayabilmesi tasarlanamayacağına göre, Amerika ile eski kıta arasındaki sığ sularda birtakım hayvan göçlerinin gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Grönland'dan başlayarak güneye doğru inen ve yapısı normal tortullaşma süreçleri ve deniz dibi hareketleriyle açıklanamayan Atlas okyanusu dibinin derin olmayışı da yukarıdaki görüşü destekler. Deniz dibinin althava kuşağı çevresinde aşınma etkisiyle meydana gelmiş olduğu düşünülebilir. Asor adalarının kuzeyindeki bir noktada sondalama yoluyle deniz dibinden alınan kaya örnekleri, bunların, magmanın açık havada sertleşmesinden oluştuğunu göstermiştir. Bu durum da yukarıdaki varsayımı doğrulamaktadır. Avrupa kıyılarına ve okyanusun dibine paralel olarak kuzeyden güneye giden bir hat boyunca, birçok volkanın izleri sıralanmıştır. Bu izler, Atlantid'in çöküşünü doğuran dikey hareketlere bağlanabilir. Özellikle Orta Amerika, Antiller, Madeira, Kanarya, Yeşilburun adalarının volkanik nitelikleri hatırlanırsa bu bağlantı gerçeğe aykırı düşmez. Atlantid'in çöküş zamanını kestirmek güçtür. Yavaş yavaş sulara gömülerek son evresinin Üçüncü Zamandan sonra gerçekleşmiş olması mümkündür. Ama hemen belirtmek gerekir ki, Atlantid konusu tam bir kesinliğine kavuşmuş değildir. Kimi yazarlar bu kıtanın Akdeniz'de bulunduğunu, Atlas sıradağları kitlesi tarafından meydana getirilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir (Rutot 1919). Ne var ki, Atlas okyanusu adalarının hayvan ve bitki türleriyle, bir yandan kuzey Afrika bir yandan da Ame-

XVI. yüzyılda yayımlanan ve ilk olarak atlas adını kullanan Mercator atlasında Seylan adasının haritası.

rika türleri arasındaki yakınlığın ancak Amerika ile Avrupa - Afrika arasındaki bir kara bağlantısıyle açıklanabileceği de apaçık bir gerçektir. Bu bağlantı kopunca göç imkânları da parçalanmış ve karanın yerine Sargaslar denizi meydana gelmiştir.

ATLAS

Belirli ilkelere göre düzenlenmiş resimli derlemeler. Bu terim özellikle dizgeli harita derlemeleri için kullanılır. Atlaslar haritaların çeşitlerine göre coğrafya atlasları, tarih atlasları vb. diye, özelliklerine ve amaçlarına göre de büyük atlaslar, danışma atlasları, okul atlasları diye sınıflandırılır. Genellikle bir atlas yeryüzündeki bütün ülkelerin, ya da bazı ülkelerin fiziksel - siyasal ya da ayrı ayrı fiziksel ve siyasal haritalarından meydana gelir. Bu haritalar genel olarak coğrafya ve tarih bilimlerinin yerleşik kurallarına göre sıralanır. Örneğin bir coğrafya atlasında ilk olarak Avrupa haritaları yer alır. Daha sonra Asya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika, Büyük okyanus ve Kutup ülkeleri gelir. Atlas hangi devlet için yapılmışsa, bu devletle ilgili açıklamalara daha geniş yer verilir ve bu devletle ilgili haritaların ölçeği daha büyük olur. Büyük atlaslarda her ülkenin çeşitli konulardaki haritaları da bulunur. (ekonomik haritalar, dil ve tarih haritaları gibi). Küçük atlaslardaysa, bu gibi haritalar, ya başta olur ve bütün devletleri kapsar, ya da kıtaların coğrafya haritalarından sonra yer alır. Atlasın en sonunda çeşitli haritalarda geçen yer adlarının bir dizini bulunur. Ölçeklerin, kullanılacak renk sayısının, projeksiyonun seçimi ve yer isimlerinin sıralanması Atlasa verilmek istenen düzene bağlıdır. Bu düzen meydana getirilmek istenen atlas türünün koşullarına ne kadar uyarsa, sonuç o kadar başarılı olur. Örneğin bir okul atlasını ele alalım. Bu atlastaki ad sayısının bir kaynak atlastaki kadar zengin olması gerekmez.

Öğretimde geçen bütün adların atlasa konulması yeter. Verilen bilgilerin ve adların doğruluğu ve en son değişikliklere uygunluğu iyi bir atlasta aranan ana ilkelerden birisidir. Ne varki, siyasal alanda sık sık meydana gelen değişmeler, kimi ülkelerin ekonomik gelişmesindeki baş döndürücü hız, günümüzün en iyi hazırlanmış atlaslarında bile ufak tefek yanlışlıkları kaçınılmaz kılmaktadır. Günümüze ulaşmış olan en eski coğrafya haritaları derlemesi, M.Ö. II. yüzyılda Mısır'da yaşamış olan astronom Klodios Ptolemeos tarafından hazırlanmıştır. Ortaçağda bilinmekte olan bu derleme yeniçağın başına kadar büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur. Fakat keşiflerin birbirini kovalaması, yüzlerce yeni haritanın Ptolemeos'unkilerinin yerini alması sonucunu doğurmuştur. Atlas adını taşıyan ilk derleme 1595'te Gérard Mercator tarafından düzenlenen ve şu adı taşıyan eserdir: **«Atlas sive cosmographicaé mediatationes de fabricamundi»** (Atlas ya da Dünyanın Yapılışı Konusunda Kozmoğrafya Düşünceleri). Daha sonraki yüzyıllarda bilim adamlarının hazırladıkları çeşitli projeksiyonlarla atlaslar zenginleşmiştir. En önemli atlaslar arasında şunları sayabiliriz: 1823'te yayınlanan Gotha Perthes Enstitüsünün **Stieler** ve **Debes** atlasları (Almanca), **Atlas Universel** (Evrensel Atlas - Fransızca) **«Times Atlas of the World»** (Times Dünya Atlası), **Oxford Atlas** (İngilizce), **Mira Atlası** (Rusça), Istituto Geografico De Agostini'nin Büyük Atlası (İtalyanca), Türkiye'de ilk deniz haritası Pirî Reis tarafından yapılmıştır (1513). Ceylân derisi üzerine yapılmış olan bu harita, Mısır seferi sırasında Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmuştur. Pirî Reis'in daha sonra meydana getirdiği Kitab-ül Bahriye'si ise tam bir deniz atlası niteliği gösterir (1521). Ayrıca Kâtip Çelebi'nin Atlas Minor (Mercator atlasından yapılmış ve İbrahim Müteferrika tarafından basılmıştır) ve Cihannüma adlı haritaları da eski Türk atlaslarına örnek olarak gösterilebilir.

Fas atlaslarında bir koyun pazarı. Bu bölgede yaşayan Berberilerin başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır.

Günümüzdeki atlas yayınlarının en önemli örnekleriyle Prof. Besim Darkot tarafından düzenlenen, Arkın Kitabevi'nin yayınladığı Modern Büyük Atlas ile Kanaat Kitabevi'nin Prof. Faik Sabri Duran tarafından hazırlanmış Büyük Atlası'dır.

Gökyüzü Atlasları: Gökyüzü atlası, yıldızları karşılıklı durumlarına ve temel iletme düzlemlerine göre gösteren noktaların işaretlendiği bir haritalar derlemesidir. İlk gökyüzü atlasları elle çizilmiş ve bunlarda yer alan yıldızlar parlaklıklarıyle orantılı büyüklükte noktalarla gösterilmiştir. Sadece en parlak yıldızların yer aldığı atlaslarda bu yıldızlar tanımladıkları ya da ait oldukları takımyıldızın adıyle belirtilir ve önlerine Yunan alfabesinin bir harfi konulur. (α — **Erboğa,** β — **İkizler,** vb.) Daha az parlak yıldızları olan atlaslar adlara yer vermezler. Aranan yıldızın bulunmasında işaret noktasının alanından ve iletme sisteminden yararlanılır. En yeni ve en eksiksiz gök atlası Mount Palomar'daki Schmidt teleskobuyle elde edilen 1758 fotoğrafa dayanarak yapılmış olan atlastır. Renk göstergesini de elde etmek için her fotoğraf bir kez mavi, bir kez de kırmızı ışıkla olmak üzere, iki kez çekilmiştir. Ayın ve başka gökcisimlerinin (kümeler, bulutsular) fotoğraflarından meydana gelen başka atlaslar da vardır.

ATLAS DAĞLARI

Kuzey-batı Afrika'da uzanan dağ dizisi. Atlaslar, Atlas okyanusu ve Akdeniz kıyıları ile Büyük Sahra arasında yer alır. Afrika'nın Fas, Cezayir, Tunus bölgelerinden geçerler. Yaklaşık olarak birbirine paralel batı, güneybatı, doğu, kuzey-doğu yönünde birçok sıradağlardan kuruludurlar. Bu sıradağlar, geniş yaylalara yer vererek, okyanus kıyılarında İfni bölgesinden Tunus'ta Bon burnuna kadar 2 400 km. boyunca uzanırlar. Jeoloji bakımından Atlaslar, Avrupa'nın ve Asya'nın en büyük dağ kitlelerini meydana getiren kıvrılmaya dahildir. Bu sıradağlarda da Avrupa ve Asya dağ dizilerindeki gibi, sivri doruklu, karla örtülü yükseklikler yer alır. Atlas okyanusundaki Kanarya adaları ile, İtalya'nın Apenin engebeleri Atlasların doğal devamını meydana getirirler. Atlaslar Afrika kıtasında kuzey-batı uç boğumlamalarını meydana getiren Rif sıradağlarıyle İber yarımadası engebelerine bağlanırlar. Atlasların çatısını meydana getiren birbirine paralel üç sıradağ Fas'tadır. Bu sıradağlar güneyden itibaren

Atlas okyanusunun batı bölümündeki Nassau (Bahama).

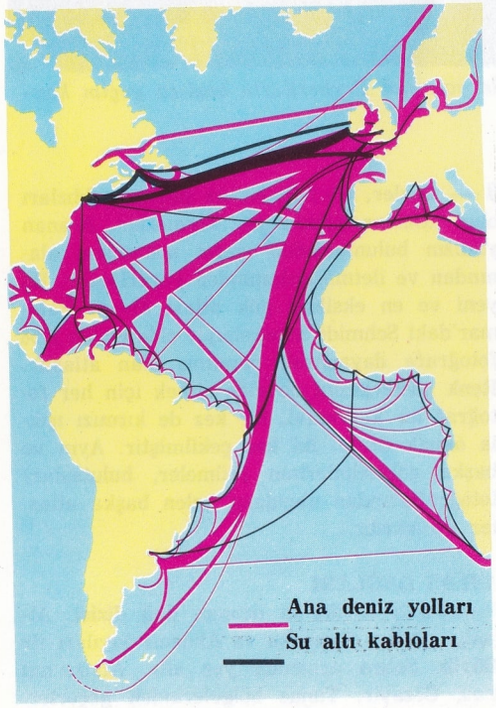

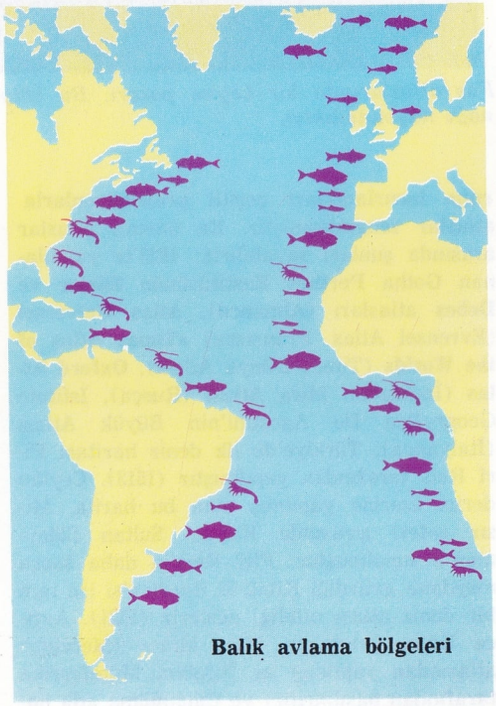

Anti-Atlaslar, Yüksek Atlaslar ve Orta Atlaslar adını taşırlar.

Atlasların en yüksek noktası Yüksek Atlaslarda Cebel Tubkal (4 165 m.) dır. Birçok tepeler de 3 000 m.'yi aşmaktadır. Doğuya doğru Atlaslar Büyük Atlaslar (Sahra Atlasları) ve Küçük Atlaslarla devam eder. Büyük Atlaslar, Sahranın kuzey kenarında yer alır. Küçük Atlaslar ise Akdeniz kıyısına paraleldir. Bu sıradağların arasında geniş bir yayla vardır. Atlasların bu kısmında birçok göl, sıradağlar yönünde uzanır. Sularının yüksekliği mevsimlere göre önemli ölçüde değişir. Atlasların Tunus'taki son kesimleri denize kadar uzanır ve kıyının koylar ve burunlar biçiminde boğumlaşmasını sağlar. Akdeniz ile Sahra bölgesi arasında bir engel meydana getiren Atlaslar, iklimi önemli derecede etkilemekte ve böylece iki yamacın iklim şartlarının nitelikleri çok değişik bulunmaktadır. Büyük şehirlerin kurulmuş olduğu bölgeler turunçgiller, zeytin, meyve ve tahıl bakımından çok verimli, güneyde iklim ılımlıdır. İnsan yerleşmelerinin yeraltı sularıyle beslenen vahalar etrafında toplandığı güneydeyse, çöl iklimiyle karşılaşılır. Atlaslardaki zengin maden yatakları bu bölgeyi ekonomi açısından da çok önemli kılmaktadır.

ATLAS OKYANUSU

Doğuda Avrupa ve Asya kıtaları ile batıda Kuzey ve Güney Amerika kıtaları arasında uzanan büyük deniz, Atlas okyanusu adını taşır. Atlas okyanusunun sınırları tam olarak tanımlanmamıştır. Netekim bazı coğrafyacılar, bu okyanusu kuzeyde Kuzey Buz denizini de kapsayacak şekilde uzatırlar. Kimi bilim adamlarıyse Atlas okyanusunun Büyük Britanya adalarını İslanda ve Grönland'a bağlayan denizaltı sırtının meydana getirdiği çizgide durdururlar. Atlas okyanusu güney-doğuda Hint okyanusuyle birleşir, Büyük okyanusla karşılaşması Drake boğazında meydana gelir. Atlas okyanusuna bağlı denizler şunlardır: Kuzey Buz denizi, Akdeniz, Kuzey denizi, Baltık denizi, Meksika körfezi ve Karaib denizi. Atlas okyanusu büyük bir S harfi şeklinde olup yüzölçümü 100 milyon km².'yi aşkındır (Kuzey Buz denizi de hesaba katılırsa yüzölçümü 114 milyon km².'yi bulur). Atlas okyanusunun uzunluğu İslanda'dan Antarktik'e kadar yaklaşık olarak 15 000 km.'dir. Genişliği bölgeye göre değişir. 1492'de Kristof Kolomb'un izlediği rota üzerinde genişlik 7 000 km.'ye yakındır. En dar kısmı Afrika'daki Palmas burnu (Liberya) ile Güney Amerika'daki Sao Roque burnu (Brezilya) arasında 2 840 km.'dir.

Oluşumu: Kıtalar için olduğu gibi denizler ve okyanusların olşumu konusunda da jeoloji kuramları vardır. Atlas okyanusunun oluşumu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Bu görüşlerin en ilginçlerinden birine göre eski çağlarda, şimdi sulara gömülmüş olan bir kıta vardı. Bu kıta Avrupa ile Amerika arasında bir köprü teşkil etmekteydi. Kıtanın suya gömülmesi bugünkü Atlas okyanusunu oluşturmuştur.

Bu konuda gerçeğe en yakın görüş, kıtaların kaymasına dayanan görüştür. Bu görüş ilk olarak Wegener tarafından ileri sürülmüştür. Wegener'e göre bir zamanlar bütün kıtalar bileşik bir bütün teşkil ediyordu. Bu büyük kara kitlesinin etrafı, büyük bir denizle çevriliydi. Kara dinamiğinin karmaşık oluşları bu karayı çeşitli kıtalara parçalamış ve bunlar da birbirinden uzaklaşmıştır. Atlas okyanusu da kitleler arasında boş kalmış olan bir çukuru işgal etmiş ve bugünkü şeklini üçüncü zamanın sonunda almıştır.

Denizaltı ve Adalar: Atlas okyanusunun ortalama derinliği 4 000-5 000 m. cıvarında değişmektedir. Fakat çok daha derin bölgeler ve denizaltında sıradağ görünüşlü uzun sırtlar da vardır. En büyük derinliklere Puerto Rico çukurunda (9 220 m.), Nares çukurunda (6 761 m.), Güney Sandwich adalarında (8 263) rastlanır. Deniz dibindeki en uzun sıradağ görünüşlü sırt, İslanda'dan başlayıp Antarktik yakınlarına varan ve yaklaşık olarak 3 000 m. derinlikte uzanan ve aşağı yukarı kıyılara koşut olan sırttır. Bu sırtın tepelerini teşkil eden adaların önemlileri İspanya açıklarındaki Asor adaları, Brezilya'nın Sao Roque burnunun kuzey-doğusunda bulunan Sao Paolo ve Afrika ile Güney Amerika arasında yer alan Ascension ve Tristan de Cunha adalarıdır. Öbür Atlas okyanusu adalarının Amerika karşısında bulunanları, kuzeyden güneye doğru, Grönland, Newfoundland, Büyük ve Küçük Antiller ve Güney Sandwich adalarıdır. Avrupa'nın karşısında İslanda, Faer Öer adaları, İrlanda ve Büyük Britanya vardır. Afrika'nın karşısında Kanarya ve Yeşilburun adaları bulunur.

Fiziksel Nitelikler: Atlas okyanusunun suyunun tuzluluğu enleme göre değişir. Kutup bölgeleri yakınlarında %34,5 olan tuz oranı tropik bölgesi sularında maksimuma çıkarak %37,4'ü bulur ve ekvator cıvarında tekrar düşerek %35'e iner. Tuzluluk oranlarının düşmesi ekvatordaki kuvvetli yağmur oranına, kutup bölgelerindeyse buzların çözülmesine bağlıdır.

Atlas okyanusu, rüzgârların ve dünyamızın dönmesinin meydana getirdiği çeşitli deniz akıntılarına yer verir. Bu akıntıların yaladıkları kıyı bölgelerinin iklimi üzerinde önemli etkileri vardır Golfstrim bunların en ünlüsüdür. Kutuplardan ekvatora inen akıntılar buz parçaları da sürükleyebilir. Büyük buzullardan kopan bu parçalar deniz ulaştırması için büyük bir tehlike teşkil ederler. Atlas okyanusunun akıntıları bakışımlı sayılabilecek iki dolanım meydana getirmektedir. Doğudan batıya giden ekvator akıntıları Amerika kıyılarını yaladıktan sonra iki kola ayrılırlar. Bunlardan kuzey kolu Avrupa kıyılarına, güney kolu ise Afrika kıyılarına yönelir. Gelgitlerin genliği kesimlere göre değişir. Gelgitlerin koylarda, boğazlarda büyük önemi vardır. Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada arasındaki Fundy koyunda, gelgitlerin yüksekliği 15 m.'yi bulur. Bu, maksimum yüksekliktir.

Ekonomik Önemi: Atlas okyanusu, okyanuslar içinde denizyolu ulaştırması bakımından yoğun bir trafiğe sahne olur. Yolcu ve yük gemileri bu okyanusu enlemesine ve boylamasına olmak üzere aşarlar. Öte yandan Atlas okyanusunda balığın bol oluşu balık avı bakımından da burasını önemli kılar. Balık avı bölgeleri içinde balık türlerinin zenginliğiyle dikkati çeken kesim kuzeyde Norveç kıyılarından, Newfoundland adası kıyılarına kadar uzanan sulardır. Burası dünyanın en büyük balık avı bölgesidir. En bol balık morina balığıdır ve haziran ile eylül ayları arasında avlanır. Öbür aylarda ringa, mezit, uskumru ve fok avlanır. Atlas okyanusunun dibine yerleştirilmiş olan kablolar Amerika ile Avrupa arasında telefon ve telgraf ulaştırmasını sağlar.

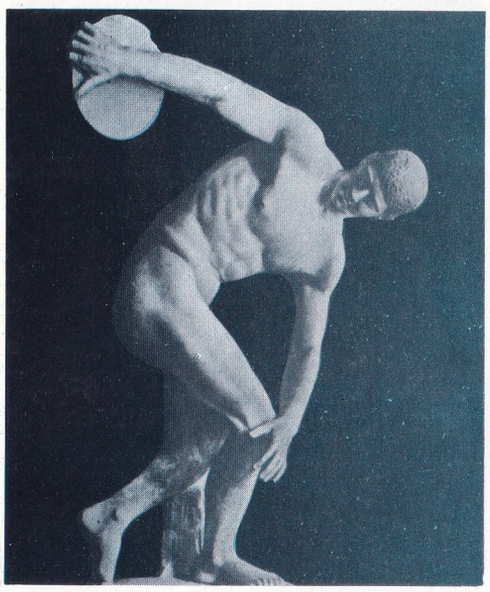

Yunan heykeltıraşları atletizm konusunu çok işlemişlerdir. Resimde Mirone'un disk atan atleti.

ATLETİZM

Atletizm, insan vücudunu geliştirerek birtakım özel yetenekler kazanmasını sağlayan, belli kurallara bağlı çalışmalara verilen addır. Eski çağlardan beri yapılan atletizm yarışmaları iki ana bölüme ayrılır: Hafif ve ağır atletizm. Hafif atletizm koşu, yürüyüş, atlama, gülle, çekiç, cirit atma, pentatlon ve dekatlon yarışmalarını kapsar. Koşular ve yürüyüş yolda, kırda ya da pistte yapılır. Aynı yarışmada birçok sporun yapıldığı pentatlon ve dekatlon ise özel pist gerektirir. Ağır atletizmde greko-romen ve serbest güreş, Japon güreşi ve halter sporları vardır. Yakın zamana kadar boks ve pankras (serbest güreş ve boks karışımını andıran bir oyun) da ağır atletizmden sayılırdı. Eski Yunan olimpiyatlarında atletizm yarışmalarının yanı sıra müzik alanında da yarışmalar düzenlenirdi.

Atletizm, Eski Roma'da M.Ö. III. yüzyılda yayılmaya başlamış ve çok gelişmiştir.

M.S. 393'te eski olimpiyatlar yapılmaz olunca, gerileyen ve unutulan bu spor geçen yüzyılın ortalarına doğru yeniden önem kazan-

Atletizm pisti: 110 m (1); 100 m. (2); 80 m. (3); 400, 800, 10 000 m. ve 4 × 100 ve 4 × 400 bayrak; 300 ve 500 m (5); 200, 3000 ve 5000 m. (6); depar yerleri. Finiş (7); Yüksek, (8); Uzun ve sırıkla (9); Üç adım atlama yerleri. Çekiç (11); Disk (12); Gülle (13); Atma yerleri. Kronometreciler (14); Hakemler (15); Isınma pisti (16); Soyunma yerleri (17); Tünel (18).

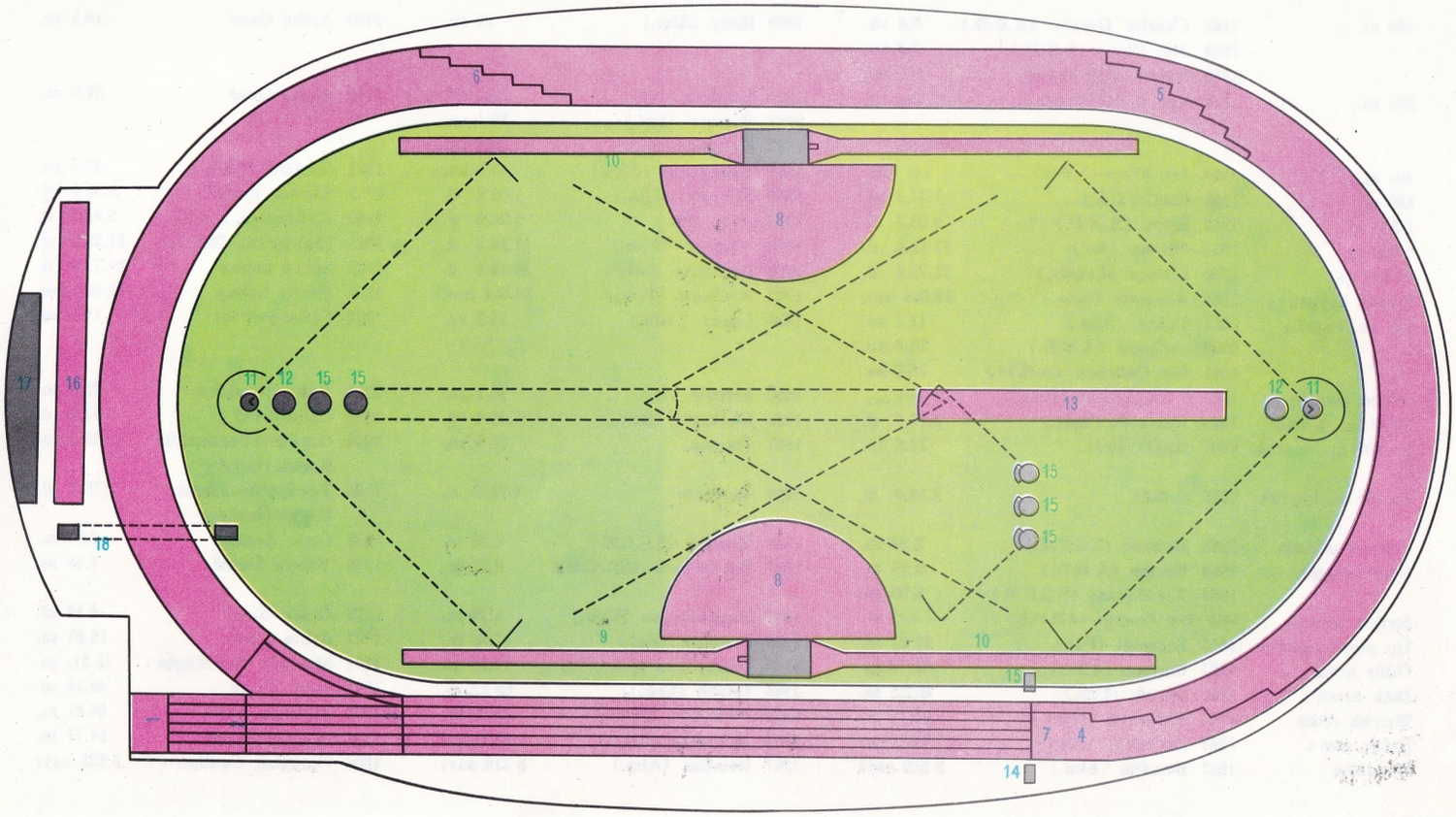

Yüksek atlama, atletten büyük bır denge yeteneği isteyen spor koludur.

Engelli koşular atletizmin en önemli dallarından birini meydana getirir.

mıştır. 1828'de İngiliz Thomas Arnold, eski çağlardaki atletizm oyunlarını düzenleyen kuralları gün ışığına çıkartmış, yeni çağların ilk koşuları da o tarihte yapılmıştır. İlk resmî yarışlar ise 1835'te düzenlenmiştir. Ancak özel pistler bulunmadığından daha çok kır koşuları ya da uzun mesafe yarışmaları yapılıyordu. Daha sonraları atletizm İngiliz kolejlerinde büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur. 1855'te yayınlanan **«Training of man for pedestrian exercise»** adlı kitap koşular için hazırlanmış ilk çalışma kitabıdır. Çok geçmeden de Oxford ve Cambridge üniversiteleri arasındaki karşılaşmaların ilki yapılmıştır. Atlama ve taş atma yarışmalarının başlaması da gene bu döneme rastlar. Daha sonra taşın yerini gülle almıştır. Çekiç atma ise bir İskoç oyunundan esinlenmiş daha yeni bir türdür. Çekicin bir metre uzunluğundaki sapı yerine, Amerikalılar 1887'de çelik bir tel takmışlardır. İlk atletizm pisti 1867'de Londra'da yapılmıştır. Bu pist 506 metre uzunluğunda olup tabanı kömürle kaplanmıştı. 1868'de A.B.D.'nde New York Atletizm Kulübü kurulmuş, atletizm çağdaş bir spor niteliğini kazanmıştır. Spor meraklılarının sayısı yüksek olan İskandinavya'da hafif atletizm çok tutunmuştur. 1891'de İsveç'te **Almonna drotts Kluben** kurulmuştur. Finlandiya da koşularda ve cirit atmada başarı göstermiştir.

1886'dan sonra Fransa'da, **Racing Club de France**'ın düzenlediği kır koşularına katılanların sayısı zaman zaman iki bine varmıştır. Günümüzde atletizm kurallarını Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu (**International Amateur Athletic Federation**) IAAF düzenler. Federasyonun merkezi Londra'dadır.

Hafif atletizm yarışmaları, kadınlar ya da erkeklerarası olur. Sonuçlar koşularda ve yürüyüşte süreyle, atma ve atlamalarda uzunluk ölçüsüyle değerlendirilir.

4 000 m.'ye kadar olan koşulara sürat koşuları, 5 000 m.'den maratona (42 192 km.) ka-

ATLETİZMDE DÜNYA, AVRUPA VE TÜRKİYE REKORLARI

	DÜNYA			AVRUPA			TÜRKİYE		
100 m.	1968	Charlie Greene (A.B.D.)	9.9 sn.	1960	Hary (Alm.)	10 sn.	1960	Aydın Onur	10.5 sn.
	1968	Jim Hines (A.B.D.)	9.9 sn.						
	1968	Ronnie Ray Smith	9.9 sn.						
200 m.	1968	John Carlos (A.B.D.)	19.7 sn.	1964	Ottolina (İt.)	20.4 sn.	1965	Aydın Onur	21.8 sn.
				1967	Werner (Pol.)	20.4 sn.			
				1967	Bambuck (Fr.)	20.4 sn.			
400 m.	1968	Lee Evans (A.B.D.)	44 sn.	1960	Kaufmann (Alm.)	44.9 sn.	1963	Gürkan Çevik	47.6 sn.
800 m.	1962	Snell (Y.Z.)	1.44.3 sn.	1966	Kemper (Alm.)	1.44.9 d.	1955	Ekrem Koçak	1.50.0 d.
1 500 m.	1967	Ryun (A.B.D.)	3.33.1 d.	1966	Jazy (Fr.)	3.36.3 d.	1960	Muharrem Dalkılıç	3.46.6 d.
5 000 m.	1966	Clarke (Av.)	13 16.6 d.	1966	Norpoth (Alm.)	13.24.8 d.	1963	Muharrem Dalkılıç	14.02.2 d.
10 000 m.	1966	Clarke (Avustr.)	27.39.4 d.	1966	Roelants (Belç.)	28.10.6 d.	1962	Şükrü Saban	29.37.4 d.
1 saat koşusu	1966	Roelants (Belç.)	20.664 km.	1966	Roelants (Belç.)	20.664 km.	1961	Şükrü Saban	18.421 km.
110 m. engelli	1959	Lauer (Alm.)	13.2 sn.	1959	Lauer (Alm.)	13.2 sn.	1963	Çetin Şahiner	14.5 sn.
	1960	Calhoun (A.B.D.)	13.2 sn.						
	1967	Mc Culloch (A.B.D.)	13.2 sn.						
400 m. engelli	1968	G. Vanderstock (A.B.D.)	48.8 sn.	1962	Morale (İt.)	49.2 sn.	1958	Fahir Özgüden	52.9 sn.
3 000 m. steeple	1965	Roelants (Belç.)	8.26.4 d.	1965	Roelants (Belç.)	8.26.4 d.	1962	Cahit Önel	8.47.2 d.
4 × 100 m. bayrak	1967	Kalif. Üniv.	38.6 sn.	1967	Fransa	38.9 sn.	1966	Özgüden-Yordanidis Koçak-Dalkılıç	41.5 sn.
4 × 400 m. bayrak	1966	A.B.D.	2.59.6 d.	1964	İngiltere	3.01.6 d.	1960	Yordanidis-Tümer Koçak-Özgüden	3.18.7 d.
Yüksek atlama	1963	Brumel (S.S.C.B.)	2.28 m.	1963	Brumel (S.S.C.B.)	2.28 m.	1958	Çetin Şahiner	2.02 m.
Uzun atlama	1965	Boston (A.B.D.)	8.35 m.	1967	Ter-Ovanes (S.S.C.B.)	8.35 m.	1960	Yalçın Ünsal	7.38 m.
	1967	Ter-Ovanes (S.S.C.B.)	8.35 m.						
Sırıkla atlama	1968	Bob Seagren (A.B.D.)	5.41 m.	1967	Papanikalou (Yun.)	5.30 m.	1968	Ömer Giray	4.19 m.
Üç adım atlama	1963	Schmidt (Pol.)	17.03 m.	1963	Schmidt (Pol.)	17.03 m.	1967	Aşkın Tuna	16.01 m.
Gülle atma	1967	Matson (A.B.D.)	21.78 m.	1965	Guchchine (S.S.C.B.)	19.64 m.	1964	Mustafa Maviengin	15.31. m.
Disk atma	1965	Danek (Çek.)	65.22 m.	1965	Danek (Çek.)	65.22 m.	1958	Nuri Turan	48.34 m.
Mızrak atma	1964	Pedersen (Norv.)	91.72 m.	1964	Pedersen (Norv.)	91.72 m.	1963	Bayram Kaya	66.81 m.
Çekiç atma	1965	Zsivotsky (Mac.)	73.74 m.	1965	Zsivotsky (Mac.)	73.74 m.	1966	Nurullah İvak	54.77 m.
Dekatlon	1967	Bendlin (Alm.)	8 319 sayı	1967	Bendlin (Alm.)	8 319 sayı	1968	Nurullah Candan	6 228 sayı

Atmeydanının geçen yüzyıldaki görünüşü. Roma İmparatoru Septimius Severius tarafından yaptırılan meydana Osmanlılar XIX. yüzyılın sonuna kadar Atmeydanı adını vermişlerdir.

dar olanlara mukavemet koşuları denilir. Sürat ve mukavemet koşuları arasındaki koşular, yarı mukavemet koşusu adını alır. Kosular, engelli de olabilir. Bu tür koşuda yol üzerinde türlü engeller bulunur. Pist dışında, yollarda yapılan yürüyüşlerin uzunluğu bazen 100 km.'yi bulur. Atlama dört şekilde olur: Yüksek atlama, uzun atlama, sırıkla atlama ve üç adım atlama.

Disk, gülle, çekiç ve cirit atma ise atletizmin atış bölümünü meydana getirir. Hafif atletizmde bunlardan başka, aynı atletlerin türlü dallarda başarı göstermesini gerektiren pentatlon ve dekatlon vardır.

Ağır atletizm, güreş ve halteri kapsar. Eski olimpiyatlardan sonra hafif atletizmin gerilemesine karşılık ağır atletizm özellikle askerler arasında yaşamaya devam etmiştir. Ancak yarışma sporu olarak önem kazanması geçen yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir.

Ağır atletizmde atletler ağırlıklarına göre kategorilere ayrılırlar. Judo, yani Japon güreşinde bu ayırım, yarışmacıların ustalığına göre olur.

Uluslararası kuralları, güreş için FILA (Uluslararası Amatör Güreş Federasyonu) halter için FIHC (Uluslararası Haltercilik Federasyonu) düzenler. Her ikisinin merkezi Paris'tir. Ağır atletizm yarışmalarına yalnız erkekler katılabilir.

ATLI, LEMİ

(1869-1945) Türk besteci, Üsküdar'da doğmuştur. Çerkez İbrahim Beyin oğludur. Fatih Askerî Rüştiyesine devam ederken, Hafız Yusuf Beyden müzik dersi almaya başlamıştır. Daha sonra Hacı Arif Beyden de ders alarak müzik bilgisini artırmıştır. Kısa bir süre memuriyet yapmıştır. Ömrünün büyük bir kısmında sürekli olarak müzikle uğraşmıştır. Besteleri halk tarafından çok sevilen Lemi Atlı, 25 kasım 1945'te vefat ederek Sahrayi Cedid mezarlığına gömülmüştür. Sevilen şarkılarından birkaçı:

Yok mu cânа âşıka hiç şefkatin, Siyah ebrulerin durâben çatma, Nedir sevdiğim söyle bu hâlin.

ATMEYDANI

XIX. yüzyıl başlarına kadar, Osmanlılar tarafından, Sultan Ahmet camisi önündeki meydana verilen addır. Burası Bizanslılar devrinde hipodrom olarak kullanılmış ve ilk defa Roma imparatoru Septimius Severus (193-211) tarafından yaptırılmaya başlanmış, sonra Kostantinus (306-337) zamanında hipodrom olarak son şeklini almıştır.

Yapıldığı yıllarda ve uzun bir süre Bizans'ın toplum hayatını yansıtan yerlerden biri olan hipodrom, her çağda devamlı elden geçirilmiş ve bazı değişmelere uğramıştır. Buradaki en önemli olaylardan biri at ve araba koşularıdır. Siyasal bir yönü de olan bu yarışlar, Bizans devrinde derin izler bırakmıştır. 1204 yılında, IV. Haçlı seferi sırasında, İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesi ve yağmalanması olaylarında burası da hasar görmüş, özellikler taşıyan bazı kısımları bu arada kaybolmuştur. Halbuki bu olaydan önce her tarafı sütunlar ve heykellerle süslüydü. İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra da önemini yitirmeyen ve aynı amaçlarla kullanılan bu meydan, cirit oyunlarına, at talimlerine ayrılmış, ayrıca bayramların, saray düğünlerinin yapıldığı yer olmuştur. Bu yaşamı ve düğünleri gösteren minyatürlerde durum açık şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlılar devrinde adı da değişmiş, Atmeydanı olmuştur. Bu ad uzun bir süre yaşamıştır.

Osmanlılar devrinde de İstanbul'un en önemli merkezlerinden biri olan Atmeydanının çevresi yeni baştan değerlendirilmiş, sadrazam ve vezirlere ait konakların ön yüzleri bu meydana açılmıştır., İbrahim Paşa ve Sokullu Mehmet Paşa konakları buna en seçik örnektir. Daha sonra 1617 yılında Sultan Ahmet camisinin yapımıyle Atmeydanı daralmış ve biraz da genel çizgilerinde değişmeler meydana gelmiştir.

Bugün yaklaşık olarak 75 × 300 metrelik bir park boşluğu olan burası, eskiden yalnız at ve araba yarışlarına ayrılan 118,5 × 370 boyutunda daha geniş bir alana yayılıyordu. Şimdi çevresinde Sultan Ahmet camisi, İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi ve Divanyolu bulunmaktadır. Park içinde ve genellikle ortada bir çizgi üzerinde örme sütun, burmalı sütun, dikilitaş ve Alman çeşmesi yer almaktadır. Bunlardan çok eski bir geçmişi yansıtan dikilitaş Mısır'dan buraya taşınarak dikilmiştir. Eskiden bu taş Mısır'da Heliopolis'te, Güneş tapınağı önünde Tanrı Ammon adına diktirilmiş obelisklerden biriydi. Tutmosis III. (M.Ö. 1504-1450) tarafından diktirilmişti. M.S. 361 yılında Bizans İmparatoru Julianus tarafından yerinden söktürülmüş, fakat İstanbul'a getirtilip diktirilmesi ancak 390 yılında Theodosius I. devrinde gerçekleşebilmiştir. Üzerindeki yazılardan, alt kısmının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Belirli bir yerinden kesilmiş ve o şekliyle dikilmiştir. Bu taşın kaide kısmından taşın dikilişi hikâyesi, bu meydanda yapılan yarışlar ve imparatorun buradaki gös-

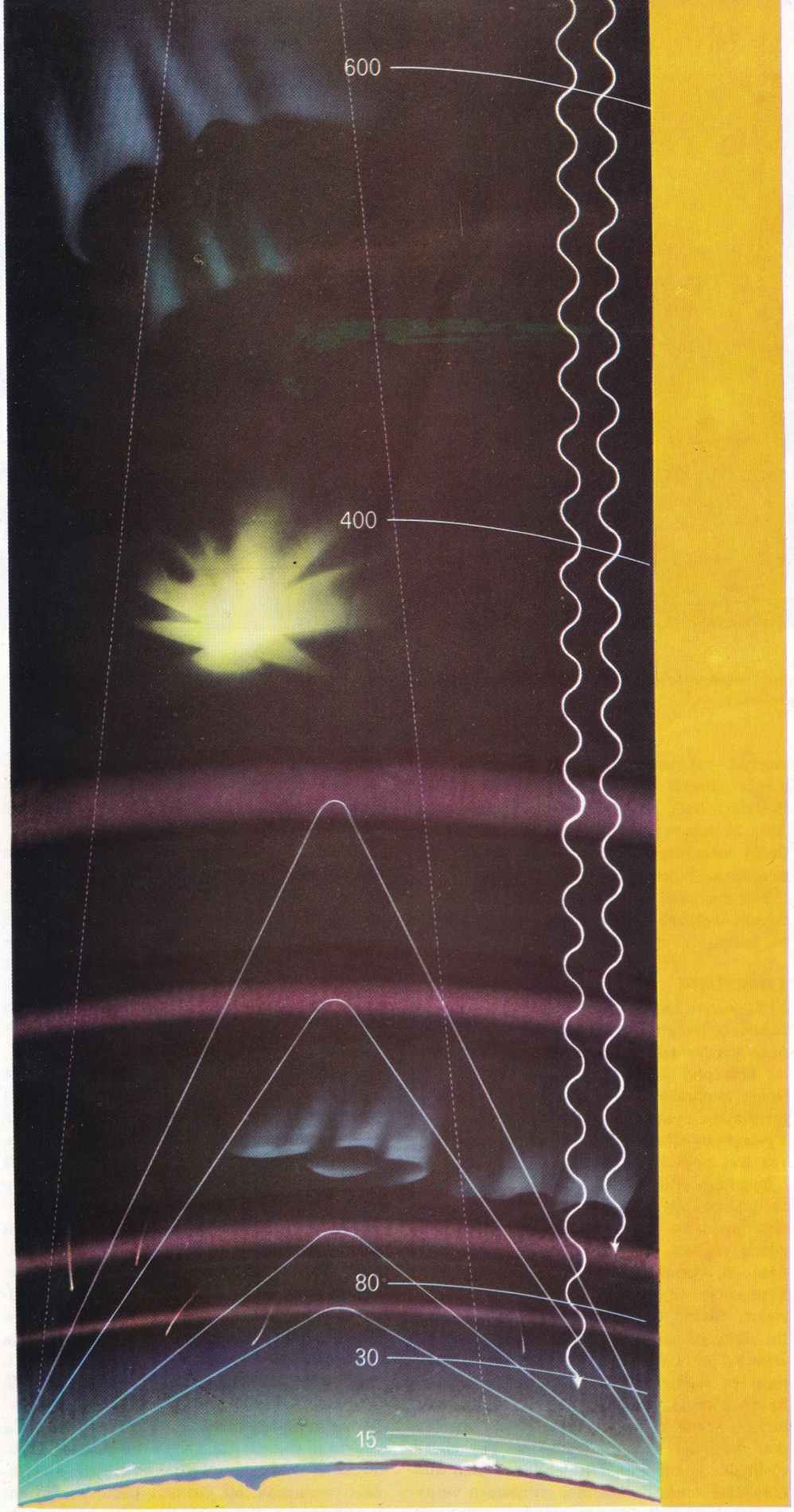

Atmosfer, üstüste katlardan meydana gelir. Atmosferin en alt katında (Troposfer) meteoroloji olayları meydana gelir. Troposferin üstündeki katlarda, nitelikleri bütün bütüne bilinmeyen fiziksel olaylar olusur.

terileri izlemesi olayları ve daha başka konular yer almaktadır. Bu kısımlar bugün toprak düzeyinin altında kaldığı için biraz aşağıya düşmektedir.

İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi önündeki örme sütunun kesin yapım tarihi belli olmamakla beraber Kostantinus Porphyrogennetus (911-959) devrinde diktirildiği ya da eski bir kalıntının üzerine yapıldığı sanılmaktadır. Örme sütun bugünkü gibi düz ve yalın taşlardan ibaret değildi. Üzerinde Makedonyalı Basileius I. (867-886) in yararlıklarını gösteren tunçtan levhalar halinde kabartmalar yer almaktaydı. Latin saldırısı (1204-1261) sırasında para dökümü için tunç levhalar sökülmüş ve ergitilmiştir. Bu iki dikilitaştan başka Atmeydanı'nda bir de yılanlı sütun adıyle tanınan üçüncü bir anıt yer almaktadır. Bu sütun, Büyük Kostantinus tarafından Yunanistan'dan buraya getirtilerek diktirilmiştir. Burmalı sütun olarak da tanınan bu eser, Yunanlıların Plataiai'de Perslere karşı kazandıkları zaferin anısı olarak Delphoi'deki Apollon tapınağına sunulmuştu. Eski minyatürlerde ve gravürlerde genel durumu açıkça belli olan bu anıtın bugün bazı kısımları kırılmış bulunmaktadır.

Atmeydanının ortasına genel çizgisini veren bu üç anıtın yanı sıra konusu edilebilecek ve çok geç bir tarihte yapılmış olan bir anıt da halk arasında Alman çeşmesi olarak tanınan anıttır. 1895 yılında Almanya İmparatoru Wilhelm II. tarafından Abdülhamit II.'ye sunulan bu yapı, daha çok eski bir anıttan esinlenmiş görülmektedir. Çok tanınmış olmakla beraber çok büyük bir mimarî özelliği de yoktur.

Atmeydanı Abdülaziz devrinde Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa tarafından park olarak düzenlenmiş, daha sonra Sultan Ahmet parkı olarak adlandırılmıştır. Atmeydanı birçok olaylara da sahne olmuştu.

Bizanslılar devrindeki olaylardan başka Osmanlılar devrinde de Atmeydanı Olayı, Sipahiler, Vak'a-i Hayriye gibi baş kaldırma hareketleri burada görülmüştür. Bu baş kaldırma olaylarının yanı sıra Türkiye'de ilk kez genel bir sergi bu meydanda düzenlenmiş, 23 mayıs 1919'da İstanbulluların yaptığı büyük miting de Atmeydanı'nda yapılmıştır. Anıtları ve değişik özellikleriyle Atmeydanı her devirde İstanbul hayatının en canlı yerlerinden biri olarak sosyal ve tarihsel yapısını korumuştur.

ATMOSFER

Yeryüzünü çevreleyen gaz tabakası. Bitki ve hayvanlarla insanların yaşaması atmosferin varlığına bağlıdır. Deniz ve karaların ortaya çıkmasına ve yeryüzünde dağılmasına yardımcı birçok olay atmosferde yer alır. Atmosferin yere yakın bölümünde canlıların yaşamasını sağlayan kimyasal olayların temel maddesi oksijen bulunur.

Atmosferin yeryüzündeki sıcaklığı düzenleyici bir etkisi vardır. Gündüz, güneş ışınlarının yeri fazla ısıtmasını, gece de yeryüzünün çabuk ısı kaybetmesini atmosfer önler.

Ayda atmosfer bulunmadığından, canlı da yoktur. Hayvan olsun bitki olsun, canlılar oksijensiz yaşayamaz. Bundan başka ayda gece ve gündüz arasındaki büyük sıcaklık farkı da canlıların yaşamasını olanaksız kılar.

Yağmur, kar, dolu rüzgâr gibi atmosfere bağlı olaylar yeryüzünün görünümünü etkiler. Örneğin akarsular, buzullar, karaların şeklini değiştiren etkenlerdir.

Bileşimi ve Kaynağı: Atmosferin en alçak katı olan hava, birtakım gazların karışımından oluşur. Havada en çok azot bulunur. Hacim oranı %78, ağırlık oranı %75,4'tür. Oksijenin hacim oranı %20,9, ağırlık oranı ise %23,1'dir.

Bu önemli gazlardan başka atmosferde argon, neon, helyum, kripton, ksenon, karbon dioksit ve su buharı bulunur. Havada ayrıca çok küçük (organik ve inorganik) parçacıklara rastlanır. Sayılan gazların atmosferde bulunmasını açıklayan kimi jeoloji kuramlarından söz etmek yerinde olur. En yaygın düşünceye göre yeryuvarlağı önceleri çok yüksek ısıda bulunan ergimiş maddelerin sürekli olarak soğumasıyle meydana gelmiştir. Gazlar böylece öbür maddelerden ayrılmışlardır. Önceleri atmosferin başlıca maddesi olan su buharı, yeryüzü soğudukça sıvı hale geçerek deniz ve okyanusları oluşturmuştur. Deniz suyu güneşin etkisiyle buharlaşmakta ve yeniden, çeşitli şekillerde yeryüzüne dönmektedir.

Atmosfer Katları: Meteoroloji uzmanları atmosferi en az beş bölgeye ayırır: Troposfer, tropopoz, stratosfer, iyonosfer ve ekzosfer.

Troposfer, yeryüzünün hemen çevresindeki kattır. Yüksekliği enleme göre değişir. Tropikal bölgelerde 18 km., kutuplarda 12 km. kadardır. Bu kat insanın yaşamasını sağlar. Önemli kat budur. Bu bölgedeki havanın yer değiştirmesi, rüzgârlara yol açar (tropos: Yunanca hareket). Yükseklik arttıkça sıcaklık ve oksijen yoğunluğu düşer.

Troposferin üzerindeki bölge tropopozdur. Troposferi stratosferden ayırır. Tropopoz, bazı bölgelerde bulunmayabilir de. Bu katta sıcaklık sıfırın altında 85°C'ye düşer.

Tropopozdan sonra Stratosfer gelir. 80 km. yükseklikte sona eren stratosferde, gazlar özgülağırlıklarına göre kat kat sıralanmışlardır. (Stratum: kat, tabaka). En altta ozon bulunduğundan bu bölgeye ozonosfer denir. Daha üstteki sodyosferdeyse sodyum boldur. Stratosferi çevreleyen iyonosfer, 1 000 km.'ye yükselir. Bu bölgedeki gazların atomları artı ya da eksi elektrik yüklenerek iyon haline gelirler. İyonosferde helyum ve hidrojen gibi çok hafif gazlar vardır.

Kutup fecri 10 ve 900 km. arasında meydana gelen ışık olaylarıdır. Kutuplarda görülür (Kuzey fecri).

Ekzosfer, atmosferin en dış katıdır. Gazlar çok dağılmıştır. Sıcaklık çok yüksektir. Ekzosfer sınırının yüksekliği bilinmemektedir. Atmosferi inceleyen bilim dalına meteoroloji denilir. Meteorolojinin bir dalı olan aeroloji ise, atmosferin yüksek bölgelerdeki durumunu araştırır.

ATMOSFERİN YAPISI

Gaz	Hacim %	Ağırlık %
Azot	78	75,4
Oksijen	20,9	23,1
Argon	0,9	1,3
Karbon dioksit, Neon, Helyum, Hidrojen, Kripton, Su buharı, Ksenon	0,2	0,2

Büyük okyanustaki Leeward adalarında Tahaa atolü.

ATOL

Halka biçiminde adalara verilen ad. Mercan kayalıklarının meydana getirdiği özel bir yüzey biçimidir.

Adanın ortası göl şeklindedir. Çapı bazen 60-70 km. olabilir.

Halka, yoğun bir bitki örtüsüyle kaplıdır. 300-500 m. genişliğinde olup, iç gölü denize birleştiren kesintiler gösterir.

Atoller, özellikle Pasifik okyanusundaki Karolin, Fiji, Paummotu ve Hint okyanusundaki Maldiv ve Lakdiv takımadalarında görülür. Maldiv dilinde atol göl adası demektir.

Bu ilginç görünüşlü adaların oluşumu üzerinde ileri sürülen çeşitli görüşler arasında en fazla ilgi gören Darwin, 1842'de atollerin oluşumunu şöyle açıklamıştır:

Atollerin meydana gelişi, denizin, buzul erimesi ve yerkabuğunun oynaması sonucu yükselmesidir. Bazı adacıkları çevreleyen mercan kayalıkları (mercan, yalnız deniz yüzeyine yakın kesimlerde yaşayabildiğinden) ada alçaldıkça deniz yüzeyine çıkmaya çalışırlar.

Mercanlar, içinde oturdukları kayaların yapımını hızlandırırlar. Böylece ada zamanla batar, yüzeyde mercan kayalıkları, yani atol kalır. Atolun oluşu üç ana aşamadan geçer. İlkin kıyıları mercan kayalıklarıyle örtülü bir ada vardır. Ada yavaş yavaş denize battıkça, mercanlar genellikle açık denize doğru gelişirler. Zamanla mercanlar adadan koparak çevresinde bir çeşit çember meydana getirirler. Nihayet ada tamamen suya gömülünce, geride kendisine özgü bitki örtüsü ve ortasındaki göl ile bir atol kalır.

ATOM

Atom, bir elementin, onun özeliklerini taşıyıp kimyasal reaksiyonlarda değişmeyen, en küçük parçacığıdır. Sözlük anlamı bakımından «bölünemez» demektir ve geçen yüzyılın sonlarına kadar da böyle anlaşılmıştır. Fakat XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yapılan keşifler ve incelemeler atomun bölünemezliğinin sadece adi kimya reaksiyonları bakımından doğru olduğunu, fakat fizik açısından bölünemezliğin söz konusu olmadığını göstermiştir.

Atom Kuramları: Maddenin sürekli olmadığı, fakat belirli karakteristiklere sahip parçacıklardan oluştuğu düşünüşünün uzun bir geçmişi vardır.

Maddenin kimyasal davranışı ve yapısı konusundaki bilgiler, XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar denel verilere dayanan bir görüşü işlemeye yeterli olmadığından ortaçağ, Rönesans ve XVII. yüzyıl boyunca atom alanındaki çalışmalar sadece felsefî spekülasyonlardan ibaret kalmıştır.

Kimyasal elementin modern anlamda, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Robert Boyle tara-

Bir reaktörün çekirdeğinin görünüşü. Reaksiyon sırasında meydana gelen moleküller «çekirdek» etrafındaki su tarafından yavaşlatılırken salınan ışık (Çerenkov olayı).

fından tanımlanması, atomu felsefe alanından çıkararak elementleri oluşturan en basit parçacık halinde ele alınması sonucunu doğurmuştur. Böylece atomun bir fizik varlık olduğunun ispatına ve daha sonraları, iç yapısının incelenmesine götüren yolda ilk adım atılmıştır. Ama yine de, kimya bilgilerinin atom teorisine sağlam bir temel kazandırması için yüzyılı aşkın bir sürenin geçmesi gerekecektir.

Yanma üzerine yaptığı klasik deneyler dizisiyle maddenin korunumu ilkesini ortaya atan Antoine Lavoisier, bu konuda da büyük bir ilerleme sağlamıştır. «Bir kimyasal reaksiyonda, meydana gelen maddelerin miktarının, etkiyen maddelerin miktarına eşit olduğunu, hiç bir şeyin yaratılmadığını, hiç bir şeyin yok olmadığını, her şeyin sadece değişikliğe uğradığını» ileri süren Lavoisier, belirli bir miktardaki madde, ne türlü reaksiyonlara uğrarsa uğrasın, miktarının değişmediğini ortaya koymuştur.

Maddenin korunumu ilkesinden çıkan önemli sonuç, atomların katıldıkları kimyasal reaksiyonlar boyunca değişmeden kaldığı, dolayısıyle bileşiklerden yola çıkarak, onları oluşturan elementleri yeniden elde etmenin daima mümkün olduğudur. Adi kimya reaksiyonları için geçerli olan bu kural, kimyasal birleşmeleri düzenleyen kanunların keşfini sağlayan kimyasal olayların kantitatif incelenmesini mümkün kılar.

Lavoisier, inançlı bir atomcuydu. Atomların sert bir çekirdekten yapılmış olduğunu ve bunların etrafında bir ısı bulutunun döndüğünü kabul ediyordu; yok edilemeyen bu atomlar kimya reaksiyonları boyunca değişmez kalarak, çeşitli tarzlarda birbirleriyle birleşiyorlardı. Kimyasal bileşimleri düzenleyen kanunların tespit edilmesinde atom kuramının büyük bir rolü olmuştur. Adı geçen kanunlar, Proust ve Dalton'un adlarıyle anılan, belirli oranlar ve kat oranlar kanunudur. Birinci kanun, «her kimyasal bileşiğin sabit bir bileşimde olduğunu, yani daima aynı elementleri, belirli ve o bileşeği niteleyen ağırlık oranlarında ihtiva ettiğini» belirtir. John Dalton ve daha önce 1789'da William Higgins tarafından ileri sürülmüş bulunan, ikinci kanun şöyle ifade edilir: «İki element kendi aralarında, birkaç bileşik vermek üzere birleştikleri zaman, elementlerden birinin miktarı sabit tutulursa, öbürünün miktarı basit oranlarda değişir». Azotun oksijenle verdiği bileşikler, kat oranlara göre birleşmelere açık bir örnek verir.

Deneyler, 7 gr. azotun 1 × 4 gr. oksijenle birleşerek, 11 gr. azot protoksit; 2 × 4 gr. oksijenle birleşerek 15 gr. azot oksit; 3 × 4 gr. oksijenle birleşerek 19 gr. nitroz anhidrit (azot trioksit); 4 × 4 gr. oksijenle birleşerek 23 gr. azot dioksit; 5 × 4 gr. oksijenle birleşerek 27 gr. azot pentoksit verdiğini gösterir.

Elde edilen bileşikler, şöyle gösterilebilir:

N_2O azot protoksit, NO azot monoksit, N_2O_3 azot trioksit, NO_2 azot dioksit, N_2O_5 azot pentoksit.

Her bileşiğin, farklı elementlerin belirli sayıda atomlarından oluşması ve atomların kesirlerini alamayışı, yukarıdaki kanunlarla atom kuramı arasında tam bir uyum sağlar.

Elementlerin birbirleriyle ne oranlarda birleştikleri hakkında daha ileri bir adım, 1808'de, Gay-Lussac kanunuyle atıldı: «Gaz halinde cisimler arasındaki bir kimyasal reaksiyonda, etkiyen gazların ve meydana gelen gazların kapsadıkları hacimler, küçük sayıların basit oranları halindedir.»

Atomlar ve Moleküller: Bazı reaksiyonlarda, elde edilen gaz halindeki bileşiklerin hacimlerinin, etkiyen cisimlerin hacimleri toplamına eşit olmayışı, atom kuramına aykırı gibi görünmektedir. Gay-Lussac kanunu ile atom teorisi arasındaki çelişme, Amedeo Avogadro tarafından, atomların ve moleküllerin birbirinden ayrılmasıyle çözülmüştür.

1811'de Avogadro tarafından ve daha sonra 1815'te André Marie Ampère tarafından ileri sürülen varsayıma göre, «aynı sıcaklık ve basınç altında bulunan çeşitli gazların eşit hacimlerinde, aynı sayıda molekül vardır».

Denel yoldan doğrulanmış olan ve bugün Avogadro kanunu diye adlandırılan bu varsayım, atom kuramının gelişiminde son derecede önemli bir rol oynamıştır. (Deneyler, bir molekül-gramda $N = 6{,}023 \times 10^{23}$ molekül bulunduğunu göstermiştir.)

Atomağırlığı: Geçen yüzyılın başlarına doğru analiz alanındaki teknik gelişmeler, çeşitli elementlerin birleşme oranlarını kesin olarak belirleme ve belirtme olanağını sağladı; bu miktara «atomağırlığı» adı verildi. Hidrojenin atomağırlığı 1'e eşit kabul edildi ve öbür elementlerin atomağırlıkları buna göre belirtildi. Daha sonra atomağırlığı 16 olarak tespit edilen oksijen, öbür elementlerin atomağırlıklarının belirtilmesinde ölçü oldu.

Atom ve molekül kavramlarının kesin ola-

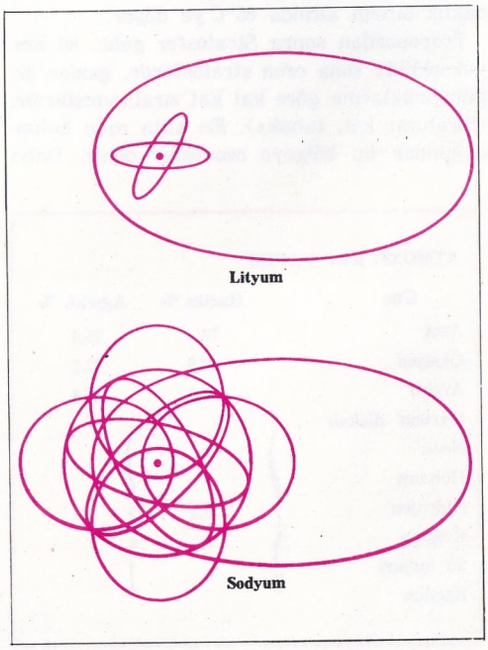

Atomla çalışan ilk ticaret gemisi Savannah. Amerika Birleşik Devletleri'nde inşa edilmiş olan bu gemi, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılmasının önemli bir örneğidir. Bir reaktörün verdiği nükleer enerji, gemiye uzun bir seyahat imkânı sağlamaktadır. Aşağıda sağda: Geminin propülsiyon sisteminin modeli.

rak birbirlerinden ayrılması başarısı Stanislao Cannizzaro'ya aittir. Bu bilgin, atomağırlıkları belirleme metotlarını inceledikten sonra, bu konudaki en doğru yolu göstermiştir (1858). O zamana kadar kesin olmayan atom ve molekül ayırımının gerçekleşmesi, atom ve molekül ağırlıklarının kesin olarak belirlenmesi, atom ve molekülü birbirine karıştırmaktan ileri gelen çelişmelerden kimyayı kurtardı.

Robert Bunsen ve Gustav Kirchhoff spektroskopunun, bilinen elementler sayısını artırması, atomağırlıklarının gitgide daha doğru tayin edilmesi, elementlerin davranışlarında bazı periyodiklikler ortaya çıkarttı. Bu gözlemler Dimitri Ivanovic Mendelyef tarafından geliştirilip genelleştirilerek, bu bilginin adını taşıyan, elementlerin periyodik tablosunun hazırlanmasını (1867) sağladı.

Atom kuramı, yetmiş yıldan fazla bir zamandan beri gerçekleştirilen ilerlemelere ve kimyasal olayların bağlantılı bir tarzda açıklanmasına rağmen yine de bir varsayımdan ibaretti; kimya bilimi, denel yoldan bu görüşü doğrulayabilecek durumda değildi. Atomların varlığının denel yoldan doğrulanması, fizik bilimi tarafından gerçekleştirilecekti.

Gazların kinetik teorisinin ortaya atılması, atom kuramını destekleyen sonuçlar verdi. Kinetik teori gazların esnek küreler gibi hareket eden çok sayıda molekülden yapılmış olduğunu ileri sürüyordu. Kinetik teorinin desteğine rağmen atomların ve moleküllerin varlıkları ispat edilememiştir.

Atomların ya da moleküllerin varlıklarını ve özeliklerini meydana koyacak ve boyutlarını ve kitlelerini tayine yarayacak denel metotlar yeterli olmadığı için atomun ve molekülün varlığı denel olarak doğrulanamıyordu.

Albert Einstein'ın Brown hareketini doğru yorumlayışı, moleküllerin varlığını ispat açısından kesin bir önem taşır. Daha sonra, Jean B. Perrin'in Brown hareketleri üzerindeki çalışmaları moleküllerin varlığını denel yoldan doğrulamıştır (1908).

Yaşadığımız yüzyılın ilk yıllarında, maddenin süreksiz yapısı artık bir varsayım olmaktan çıkmış, pek çok denel delillerle desteklenen bir gerçek niteliği kazanmıştır.

Atomun Yapısı: Atom ve moleküllerin varlığını denel yoldan doğrulamaya çalışan araştırmaların yanı sıra, geçen yüzyılın sonundan itibaren atomun yapısı üzerine araştırmalar da büyük bir önem kazanmıştır.

Öteden beri bilinen, örneğin elektroliz ve gazların iletkenliği gibi olaylar atomların bölünemez varlıklar olmayıp karmaşık bir yapıya sahip olduğunu gösteriyordu. Özellikle elektroliz, madde içerisinde elektrik yüklerinin varlığını ortaya koyuyor, Faraday kanunları kimyasal eşdeğer ile elektrik yükü arasında bir oran varlığını göstererek, her kimyasal eşdeğere, belirli bir elektrik yükünün karşılık olduğunu belirtiyordu. Demek ki, elektriğin de tıpkı madde gibi, süreksiz bir yapıya malik olduğunu kabul etmek mantıksal bir sonuçtur.

Bu alandaki kesin adım, kuvvetli elektrolitler içerisinde iyonların pozitif ya da negatif elektrik yükü taşıyan ayrık moleküller halinde bulunduğunu ileri süren Svante Arrhenius'un (1888) elektrolitik ayrışma kuramıyle atıldı.

Atomun karmaşık yapısının ispatı, fizikçiler tarafından negatif elektrik taneciğinin keşfi (Perrin 1895) yle sağlandı ve bu taneciğe «elektron» adı verildi. 1897'de Joseph Thomson, katot ışınlarının bu negatif taneciklerden (elektronlardan) oluştuğunu gösterdi. Aynı bilgin (Thomson), elektronların hızlarını ve kitleleriyle yükleri arasındaki oranı belirledi; bu orandan ve elektron yükünün birdeğerli hidrojen iyonundaki yüke eşit olduğunu gösteren daha sonraki deneylerden, elektronun kitlesinin bir hidrojen atomu kitlesinin 1/1845'ine eşit olduğu sonucuna varıldı. Yüzyılımızın

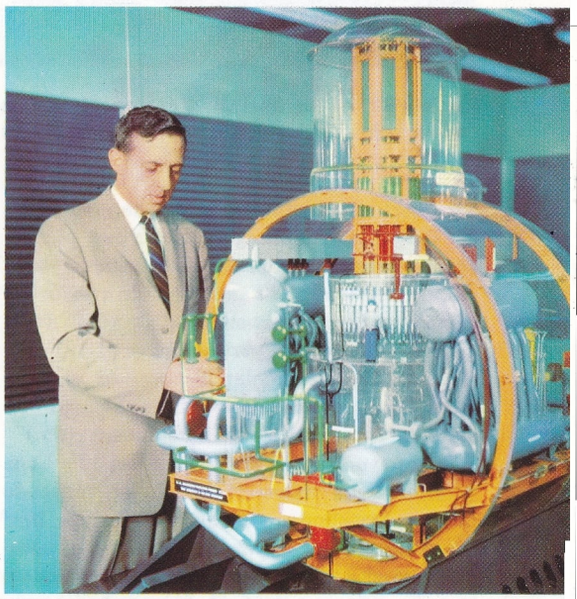

başlangıcında, elektronların, atomların bileşenlerinden oldukları ve eşdeğer sayıda pozitif yüklerle birarada bulunduğu ispatlandı.

Atomun yapısını, içerisinde negatif elektrik tanecikleri bulunduğunu hesaba katarak ele alan ilk bilgin Thomson olmuştur. Thomson, atomu pozitif yüklü ve içerisinde elektronlar hareket eden akışkan bir küre gibi tasarlıyordu. Ne var ki, atomun elektrik bakımından nötr olduğunu ileri süren bu görüş denel delillere dayanamayacaktı.

Rutherford-Bohr Modeli: Ernest Rutherford, tamamen farklı bir atom yapısı ileri sürdü. Atomların pozitif yüklü bir merkezî çekirdek ile, onun etrafında hareket eden elektronlardan oluştuğunu tasarlıyordu (çekirdekli atom); gezegenler sistemine benzeyen bu atom modelinde, çekirdek güneşin yerini tutuyor ve elektronlar onun etrafında gezegenler gibi hareket ediyorlardı; bu nedenle «gezegensel atom» diye de adlandırıldı.

En büyük ve en önemli atom araştırma merkezlerinden biri olan, Tennessee (Amerika Birleşik Devletleri) de Oak Ridge'deki atom tesislerinin havadan görünüşü. Oak Ridge tesisleri, II. Dünya savaşı sırasında, atom bombası planları çerçevesinde yapılmıştır.

Rutherford tarafından tasarlanan ve 1911'de Geiger'le birlikte gerçekleştirilen bir deney, gezegensel yapının doğruluğunu denel olarak doğruladı. Bu deneyde bir radyoaktif cisim tarafından salınan elektrik yüklü taneciklerin saçılmaları gözleniyor ve büyük açılardaki fazla saçılmalar Rutherford varsayımına göre açıklanabiliyordu (Thomson tasarısına göre saçılmalar açıklanamıyordu.)

Bir atomun çekirdeğinin boyutları 10^{-13} cm. (santimetrenin milyonda birinin on milyonda biri) basamağında, atomun boyutlarıyse 10^{-8} cm. (santimetrenin yüz milyonda biri) basamağındaydı. Yani çekirdek, atomun toplam hacmine göre gayet küçük bir yer kapsamaktadır; 100 m çapında bir atom modeli yapılırsa, çekirdeğin bir milimetre çaplı bir küreyle gösterilmesi gerekir. Rutherford'un atom tasarısının kabulüne engel olan asıl zorluk şuydu: Klasik elektromagnetik teoriye göre, kapalı bir yörüngede hareket eden bir elektronun sürekli olarak enerji salması ve kinetik enerjisinin gitgide azalması gerekir. Atomda da, kinetik enerji kaybı nedeniyle, elektronların çekirdek etrafında çizdikleri yörüngelerin gitgide küçülmesi ve sonunda elektronların çekirdek içine düşmeleri gerekirdi.

Deneyler, hareket halindeki elektronların sürekli olarak enerji salmadıklarını gösterdiği gibi, atomların varlıkları bile, elektronların çekirdek üzerine düşmediğini belirtiyordu.

Bu zorluk 1911'de Niels Bohr tarafından aşıldı; bu bilgin elektronların, belirli enerji düzeçlerinde olan belirli yörüngeler boyunca hareket ettiklerini ve çekirdekten uzaklaşıldıkça bu enerjinin gitgide arttığını ileri sürdü.

Elektron, enerjiyi sürekli şekilde salmaz (ya da soğurmaz), ancak süreksiz miktarlarla salar (ya da soğurur) ve salma (ya da soğurma) bir elektron bir yörüngeden bir başkasına sıçradığı vakit olur. «Müsaade edilen yörüngeler», yörüngenin sıra numarası olan, bir kuvantik sayıyla belirlidirler. Hesaplar birinci dairesel yörüngenin yarıçapının $0{,}5 \times 10^{-8}$ cm. (ya da yarım angström), ikincisinin $2^2 = 4$ defa daha büyük bir uzaklıkta, üçüncüsünün 9 defa daha büyük bir uzaklıkta, dördüncüsünün 16 defa daha büyük bir uzaklıkta olduğunu gösterir. Her yörüngeye bir enerji düzeci karşılıktır. Kabaca elektronların bir merdivenin basamakları üzerinde bulundukları kabul edilirse, bunlar bir basamaktan bir başkasına atlayabilirler, fakat bir basamakla bir başkası arasında bulunamazlar.

Bu görüş, sadece elektronların niçin çekirdek üzerine düşmediklerini çözümlemekle kalmadı, aynı zamanda elementlerin tayflarını, yani akkorluğa getirilen bir element tarafından salınan ışık bir spektroskopla incelendiği vakit görülen farklı renklerdeki çizgileri de açıkladı. Gerçekten, eğer dönen elektronlar tarafından sürekli bir enerji salınması olsaydı, deneyin gösterdiğine aykırı olarak, sürekli bir tayf elde edilmesi gerekirdi. Salınmanın, daha önce daha dış bir yörüngeye götürülmüş bir elektron, daha iç bir yörüngeye dönerken oluşu, tayfların süreksizliğini açıklıyordu. Her atom tipinin belirli sayıda elektronları olması ve bunların belirli koşullarda atlayabilmeleri, tayfların her elementin niteliğini meydana getirdiğini ve güvenilir bir analiz aracı olduğunu gösteriyordu. Rutherford-Bohr modelinin en büyük başarısı, hid-

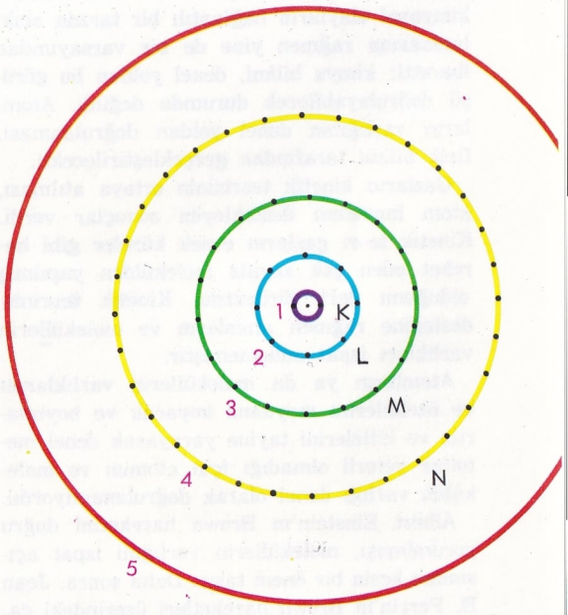

Bohr'a göre mümkün elektron yörüngelerinin şeması ve elektronların bunlar üzerindeki dağılımları. Yörüngeler daireseldir. Kırmızı sayı, yörüngenin, en içeridekinden başlayan, sıra numarasıdır ve n asal kuvantik sayısıdır. Yörüngeler, üzerindeki harflerle gösterilmektedir. Bir yörüngede bulunması mümkün elektron sayısı $2n^2$'dir (n = asal kuvantik sayı). Çekirdeğin ve elektronların boyutları, yörüngelerinkilere göre çok fazladır.

rojen tayfının yorumunda olmuş ve Bohr'un yaptığı teorik hesaplar, denel sonuçlar tarafından doğrulanmıştır.

Protonlar ve Nötronlar: Frederick Soddy'nin, 1911'de «izotoplar» (yani kimyasal özelikleri aynı, fakat kitleleri farklı atomlar) kuramını ileri sürüşü ve 1913'te Henry Moseley'in çalışmalarıyle, atom yapısı kimyasal özelikler ve atom sayısı arasındaki bağların keşfi atom incelemelerinde büyük gelişmelere yol açmıştır.

İzotopların varlığının temel delili 1919'da Francis William Aston tarafından kitle spektrografi yoluyle gerçekleştirilmiştir. Aston, bütün izotopların ve dolayısıyle bütün atom çeşitlerinin atomağırlığının, hidrojen atomağırlığının tam katlarına eşit olduğunu göstermiştir (temel moleküller). Maddenin temel bileşenlerinden biri olan hidrojen çekirdeğine, Rutherford, 1920'de «proton» adını vermiştir.

Böylece atom yapısının tasarlanması oldukça somutlaşmıştı: Değişik sayıda protonlardan oluşmuş bir çekirdek etrafında, belirli yörüngelerde bulunan, eşit sayıda elektronlar dolaşıyor ve bunlar protonların pozitif yükünü yansızlaştırıyordu.

Aston tarafından izotopların varlığının denel doğrulanması, çekirdeğin bileşimi üzerine bir soru ortaya çıkarıyordu: Mademki izotop çekirdekler aynı sayıda pozitif yük taşıyorlar ve aynı kimyasal özeliklere malik oluyorlar, fakat kitleleri farklı oluyordu, içlerinde protonlardan farklı bir bileşen bulunması gerekmez miydi? Bu soruyu cevaplandıran yine Rutherford oldu. Rutherford, 1920'de, çekirdeklerin içinde pozitif yüklü moleküllerle birlikte, elektrik bakımından nötür başka taneciklerin de bulunması gerektiğini öne sürdü. Bu görüş, 1932'de, Rutherford'la işbirliği yapan Chadwick tarafından denel olarak doğrulandı: Bu yeni taneciğe «nötron» adı verildi.

Bohr-Sommerfeld Atomu: Atomları oluşturan taneciklerin araştırılmasına paralel olarak, 1913'te Bohr tarafından önerilen, yörüngelerin kuvantlaştırılması, büyük başarılar sağlamasına rağmen, birçok denel verileri açıklamıyordu. Arnold Sommerfeld (1915-1916), Bohr'un fikirlerini geliştirerek, elektronların dairesel yörüngelerden başka eliptik yörüngelerde de (dairesel yörünge, eliptik yörüngenin eşit eksenli bir özel halidir) hareket ettiklerini kabul etmiş ve bu yörüngeleri tanımlamak için, elipsin eksantrikliğini ölçen bir kuvantik sayı getirmiş (azimütal kuvantik sayı) ve bunu l harfiyle göstermiştir (l sayısı l = O ile l = (n-l) arasında değerler alabilir) l = O için eksantriklik maksimumdur, ve l = (n-l) için, dairesel yörünge özel hali vardır. Sommerfeld, ayrıca üçüncü bir kuvantik sayı da bulmuştur. Bu da **m** magnetik kuvantik sayısı olup, yörüngenin uzaydaki düzleminin eğimini gösterir ve —l'den +l'ye kadar olan değerleri alabilir.

1924'te Goudsmit ve Uhlenbeck elektronların, kendi eksenleri etrafında da dönebileceklerini ve dolayısıyle mekanik açısal momentuma (spin) ve magnetik momentuma malik

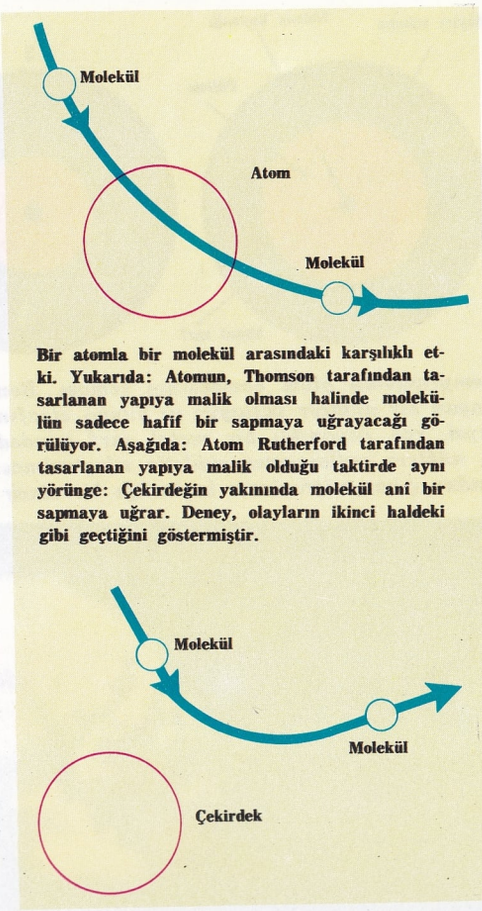

Bir atomla bir molekül arasındaki karşılıklı etki. Yukarıda: Atomun, Thomson tarafından tasarlanan yapıya malik olması halinde molekülün sadece hafif bir sapmaya uğrayacağı görülüyor. Aşağıda: Atom Rutherford tarafından tasarlanan yapıya malik olduğu taktirde aynı yörünge: Çekirdeğin yakınında molekül ani bir sapmaya uğrar. Deney, olayların ikinci haldeki gibi geçtiğini göstermiştir.

olabileceklerini ortaya atınca, bir elektronu niteleyen kuvantik sayılar dörde yükselmiştir. Aynı yılda Wolfgang Pauli, «ihraç ilkesi» ni ileri sürmüştür. Bu ilkeye göre, bir yörüngede, aynı kuvantik sayılarla tanımlanan birden fazla elektron bulunamaz.

Kuvantik hallerin denel yoldan doğrulanmasını Franck ve Hertz'in deneyi sağlamıştır.

Pauli ilkesine göre **n** kuvantum sayısıyle $2n^2$'den daha fazla elektron bulunamaz. Bu sebeple **n** = 1 kuvantik sayılı yörüngede, en fazla $2.1^2 = 2$ elektron bulunabilir; **n** = 2 için $2.2^2 = 8$ elektron bulunacaktır; **n** = 3 için 18 elektron bulunacaktır, vb...

Atomun, Bohr-Sommerfeld modeline ve Pauli'nin ihraç ilkesine göre anlatımı, elementlerin periyodik sisteminin ve elementlerin kimyasal davranışının açık bir şekilde yorumlanmasını sağlamıştır.

Dalga Mekaniği: Bohr ve Sommerfeld kuramının, atomun dış yapısına uygulanması elektronların dönme hareketleri sırasında enerji kaybetmediğinin, çekirdek üzerine düşmediklerinin ve hidrojen tayf çizgilerinin açıklanmasını sağlamıştır. Aynı ilkeleri hidrojenden daha karışık elementlerin tayf çizgilerine uygulayınca zorluklarla karşılaşılmış, bunların giderilmesi için yeni çalışmalar gerekmiştir.

1925'te Louis de Broglie tarafından dalga mekaniğinin geliştirilmesi ve daha sonra Erwin Schrödinger, Max Born, Werner Heisenberg tarafından aynı konuda çalışmalar yapılması ve nihayet bu son bilgin tarafından belirsizlik ilkesinin ortaya atılması, atom yapısının denel davranışlarına daha doyurucu ve daha uygun bir anlam verilmesini sağlamıştır.

Atomun yapısının, protonlarla nötronlardan oluşmuş bir çekirdek ile, bunun etrafında, belirli enerji düzeçleri üzerinde dönen, çekirdeğin protonlarına eşit sayıda elektrondan meydana geldiği yolundaki görüş, günümüzün fizik bilginlerince yeterli görülmemektedir. Günümüz fizikçileri araştırmalarını daha çok çekirdeğin yapısına ve çekirdeği meydana getiren çekirdeksel kuvvetlere yöneltmişlerdir.

Atom ve Molekül Ağırlığı. — Bir atomun ya da bir molekülün ağırlığının, birim kabul edilmiş bulunan hidrojen atomununkine oranı. Atom ve molekül ağırlıkları için temel olarak daha sonra, oksijen atomunun, 16'ya eşit kabul edilen ağırlığı alınmıştır. Atomağırlığına taban olarak oksijenin alınmasının nedenleri arasında, oksijenin hemen hemen bütün elementlerle kararlı bileşikler vermesi de vardır. İzotopların keşfi, atom ve molekül ağırlıkları tabanının seçilmesinde daha kesin ölçüleri gerekli kılmıştır. Bu amaçla, oksijenin en yaygın izotopu 16'ya eşit kabul edilmiş ve böylece atomağırlıklarının fiziksel ölçeği meydana getirilmiştir. Kimyasal ölçek ise oksijen izotoplarının doğadaki karışımının 16'ya eşit olduğunu kabul eder. Son zamanlarda, farklı ölçekler kullanılmasından gelen çok küçük farkları ortadan kaldırmak amacıyle, bir karbonun kararlı izotopunun 12'ye eşit olduğu esasına dayanan tek bir ölçek ortaya atılmıştır.

Atom ve molekül ağırlıkları yerine de, atom ve molekül kitlelerinden söz etmek aslında daha doğrudur. Ne varki, yüzyıldan fazla bir geçmişe sahip bir gelenek alışılagelmiş bu deyimlerin kullanılmasını devam ettirmektedir.

Atom ve molekül ağırlıklarının tespiti, geçen yüzyıl kimya çalışmalarının temel konularından biri olmuştur. Berzelius'un, Dumas'-

Bir bakır atomunun yapısı.

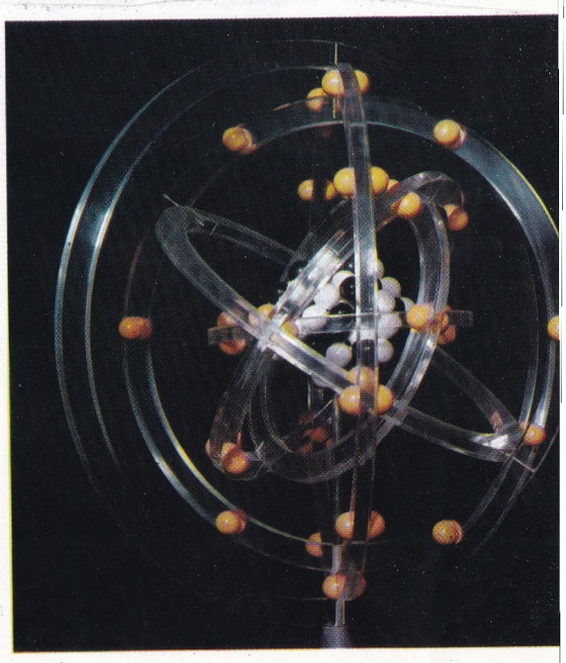

nın ve birçok başka değerli kimyacıların çalışmaları ve birçok elementin atomağırlıklarını, maksimumunu kesinlikle belirlemiş olan Jean Serais Stas (1813-1891) in sağladığı değerli gelişmeler, kimya biliminin daha sonraki gelişmeleri bakımından son derecede yararlı olmuştur.

Kuramsal bir kesinlik kavramının bulunmayışı, uzun süre analitik verilerin yorumlanmasını ve bunlar vasıtasıyle elde edilen değerlerin mümkün katları arasında seçim yapmayı zorlaştırmıştır. Gerçekten, uygulamada, söz konusu miktarların çok küçük olması, bir atomun kitlesini, taban kabul edilen atomunkiyle karşılaştırmasını olanaksız kılmaktadır. Bu itibarla göz önüne alınan elementin, atomağırlığı bilinen elementlerle verdiği birçok bileşiklerin analizinden elde edilen sonuçlardan yararlanmak gerekmektedir. Örneğin, analizler amonyakta, ağırlık bakımından bir kısım hidrojene karşılık 4,66 kısım azot bulunduğunu göstermiştir ve amonyağa NH, NH_2 ya da NH_3 formülleri verilmesi halinde, azotun atomağırlığı sırasıyle 4,66; 9,32; ya da 14 (doğru değer budur) olacaktır.

Bu alanda, atom ve molekül ağırlıklarının tayini konusundaki kuramsal temelleri koyan ve kimya bakımından atom ve molekül arasındaki ayrılığı kesin olarak belirleyen Cannizzaro'nun çalışmaları (1858) çok önemli olmuştur. Cannizzaro'nun ana fikrine göre, (Avogadro'nun düşüncelerine uygun olarak), elementlerin ve bileşiklerin gaz halindeki yoğunlukları, moleküllerinin ağırlıklarıyle ve dolayısıyle molekül ağırlıklarıyle orantılıdır. Hidrojenin molekül ağırlığı 2 olduğuna göre (molekülü iki atomludur), bir elementin (ya da bileşiğin), aynı koşullardaki hidrojene göre gaz yoğunluğu ikiyle çarpılınca, molekül ağırlığı elde edilir.

Gaz halinde bileşikler veren elementlerin atomağırlıkları kolay bir şekilde tayin edilebilir. Gerçekten, bunun için, ele alınan elementin, çeşitli bileşiklerin bir molekülgramında (molekül ağırlığına eşit sayıda gram miktarında) bulunabilen minimum miktarını aramak yetecektir; bu miktarın bir atomgrama eşit olduğunu ve verdiği sayının atomağırlığı olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır.

Geçen yüzyılın başlarında keşfedilmiş olan, Mitscherlich'in izomorfluk kanunu ve Dulong ve Petit'nin özısılar kanunu, birçok hallerde bir bileşiğin formülünü ve bir elementin atomağırlığını kurmak bakımından, araştırıcıya değerli bir yardımcı olmaktadır.

Raoult tarafından ortaya konan kriyoskobik ve ebülyoskobik yöntemler (1885), organik bileşiklerin molekül ağırlıklarının doğru olarak tayinini sağlamıştır. Analitik yöntemlerin ve aygıtların gelişmesi atom ve molekül ağırlıklarının tayinindeki kesinliği artmıştır. Nihayet, kitle spektrografyası, izotopların kitlelerinin büyük kesinlikle belirlenmesi olanağını sağlamıştır.

Atomun bulunması, dünya uygarlığının ya gelişimi ya da felâketi olacaktır, demek yanlış bir hüküm sayılmamalıdır.

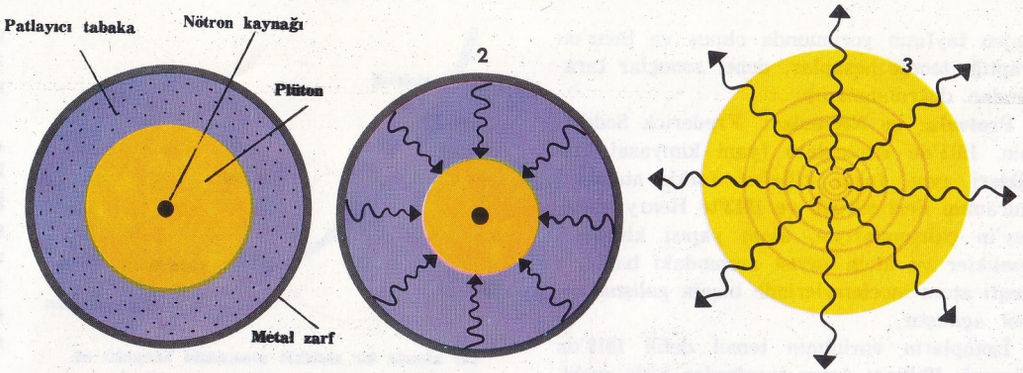

Kompresyonlu atom bombasının şeması. Bomba, bir nötron kaynağı, kritik kitleye varmayan bir nükleer patlayıcı ve bunun etrafındaki uygun bir patlayıcı tabakadan oluşur; hepsi, çok dayanıklı bir metal zarf içindedir (Şekil 1). Dıştaki patlayıcının patlaması, nükleer patlayıcının şiddetle sıkıştırılmasına sebep olur (şekil 2) ve nötron kaynağından çıkan nötronların başlattığı bir zincir reaksiyonu patlayıcı hale gelir (şekil 3).

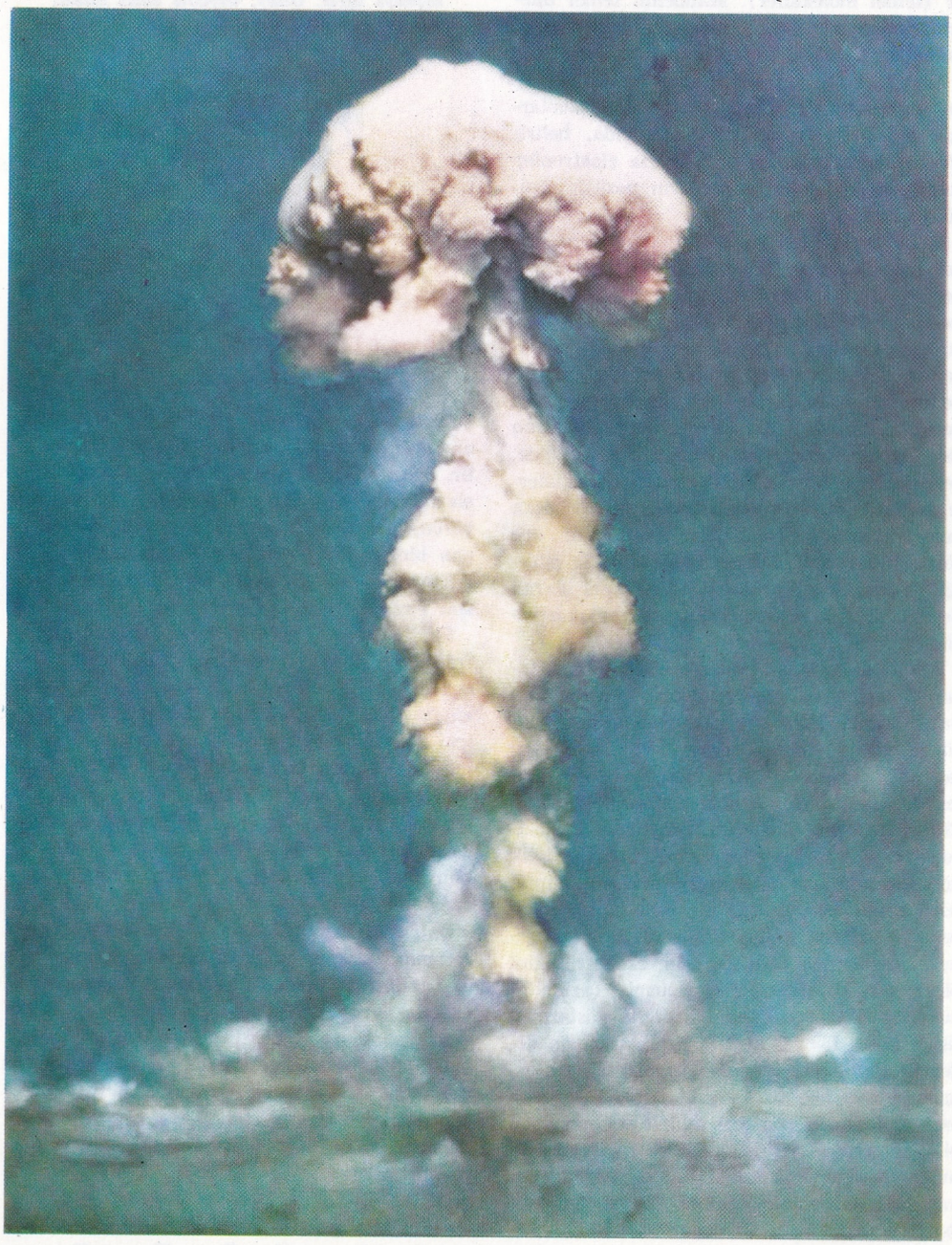

Bir atom bombasının patlaması büyük bir gaz kitlesinin ısınmasına sebep olur, bu kitle atmosferde yükselir ve gitgide soğuyunca içindeki su buharı yoğunlaşarak (yaklaşık olarak 5500 m.'lik bir yükseklikte), fotoğrafta görüldüğü gibi, mantar şeklinde açılan bir bulut meydana getirir.

ATOM BOMBASI

Bir nükleer reaksiyon tarafından meydana getirilen enerjiyi kullanan, yok edici silâh. Genel olarak atom bombası adı, çekirdeğin parçalanmasıyle oluşan enerjiyi kullanan bombalara verilir. Hidrojen çekirdeklerinin kaynaşmasıyle oluşan enerjiyi kullanan bombalara ise «H bombası», ya da reaksiyon tipine göre «termonükleer bomba» denir. Çekirdeğin parçalanmasını öngören bombalarda uranyum 235 (uranyumun 235 kitleli izotopu) ya da plutonyum 239 kullanılır. Bu elementlerle meydana getirilebilen patlayıcı bir zincir reaksiyonu, büyük bir hızla çok büyük bir enerjiyi parçalanabilir hale getirir. Zincir reaksiyonunun meydana gelebilmesi için malzeme kitlesinin belirli ve «kritik kitle» adı verilen bir değerden daha büyük olması gerekir. Daha az miktarda uranyum-235 (U235) ya da plutonyumla patlayıcı reaksiyon meydana gelmez. Bu özelik atom bombalarında çok işe yarar. Bombanın taşınabilmesi ve saklanabilmesi için parçalanabilir malzeme kitlesi, iki ya da daha fazla kısma bölünür, patlama istendiği zaman bu parçalar bir araya getirilir.

Çekirdeğin patlamasına dayanan ilk atom bombası 16 temmuz 1945'te Yeni Meksika'da (A.B.D.) patlatılmıştır. İkinci bomba 6 ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima şehrine atılmış, şehri yerle bir etmiştir. Parçalanabilir malzeme olarak U235 kullanılan bu bomba 20 bin ton trinitrotoluen (TNT) ninkine eşdeğer bir güce malikti. Yok edici etkilerin tamamen kullanılabilmesi için yerden 300 metre yüksekte patlatılmıştı. Üçüncü bomba 9 ağustos 1945'te Nagaziki'ye atılmış ve U235 yerine plutonyum kullanılmıştır. Bu bomba 39 bin kişiyi öldürmüş, 25 bin kişiyi de yaralamıştır. Kurban sayısının az olmasının nedeni, bombanın 300 m. yükseklik yerine yerde patlamış olmasıdır.

Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılması, henüz çözülmüş sayılmayan ahlâk ve askerlikle ilgili birçok sorunlar ortaya çıkardı. İki Japon şehrinin halkına karşı, II. Dünya savaşının sonuçlanması amacıyle de olsa atom bombasının kullanılmasını, aralarında Nobel ödülü almış Blackett'in de bulunduğu, birçok bilgin itirazla karşıladı.

Zaten aralarında Albert Einstein'da bulunduğu pek çok bilgin, atom bombasının gerçekleştirilmesiyle ilgili çalışmaların başlangıcında çekimser kalmış, bu çalışmalara ancak, Nazi Almanyasının atom silâhlarına Amerika Birleşik Devletlerinden daha önce sahip olmamasını sağlamak için katılmıştı. 1945'te, atom bombasının yapılması tamamlandıktan ve Almanya'nın yenilmesiyle, Avrupa'da Nazilerin, atom silâhlarına daha önce sahip olmaları tehlikesi ortadan kalktıktan sonra, Leo Szilard'ın öncülük ettiği birçok bilgin, bu bombanın Japonya'ya karşı kullanılmasına karşı koydu. Hiroşima ve Nagazaki'den sonra, başka bilginler de nükleer enerjinin askerî amaçlarla kullanılmasıyle ilgili yeni tasarıların gerçekleşmesine katılmaktan kaçındılar.

Bilginlerin, atomenerjisinin askerî amaçlarla kullanılmasına karşı koymalarının nedeni sadece patlamaların ilk yok edici etkilerinden ötürü değildir, (bir atom bombası, New York, Moskova, Londra, Paris gibi şehirleri bir anda haritadan silebilir); aynı zamanda patlamadan doğan radyasyonların ve radyoaktif ürünlerin, insanlarda ve başka canlılarda uzun süreli korkunç etkiler bırakmış olmasındandır. Radyasyonlar hücrelerde kansere götüren bozulmalara ve üreme organlarına bulaştıkları taktirde, kısırlığa yol açmaktadır.

Bilginlerin ve dünya kamuoyunun direnmesine rağmen, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve İngiltere, II. Dünya savaşının bitmesinden sonra, daha da güçlü nükleer silâhlar meydana getirmişlerdir. 1960 şubatında Fransa ilk atom bombasını Reggane'de (Büyük Sahra'da) patlatmış, 1967'de Çin de ilk atom bombasını meydana getirmiştir.

Nükleer silâhlar alanındaki en önemli başarı hidrojen bombasının yapılmış olmasıdır. Bu bomba, hidrojen çekirdeklerinin kaynaşarak helyum çekirdekleri meydana getirmesi reaksiyonunda oluşan enerjiyi kullanır. Bu reaksiyonun meydana gelmesi için gayet yüksek sıcaklık ve basınç gerekir (bunun için bu reaksiyona termonükleer reaksiyon adı verilir). Bu koşullar, uygun tarzda geliştirilmiş atom bombalarını fitil gibi kullanarak elde edilmektedir. Atom bombalarının gücünün sınırlı olmasına karşılık, H bombaları insanı dehşete düşüren, sınırsız diyebileceğimiz bir güce sahiptir. Netekim, A bombasının gücü kiloton (bin ton TNT) olarak ölçüldüğü halde, H bom-

Hiroşima (Japonya). 6 ağustos 1945'te patlayarak şehrin büyük bir kısmını yok etmiş olan atom bombası patlamasının korkunç etkilerini hatırlatan, sadece bir dalı kalmış yaşlı bir ağaç. Amerikalıların Japonya'ya attıkları bu bomba, ahlâkî ve askerî yeni sorunlar meydana çıkarmıştır.

basınınki megatonla (milyon ton TNT) ölçülür. Hiroşima'yı yok etmiş olan bombanın 20 kilotonluk bir gücü vardı; denenmiş olan H bombalarının ise 50 megaton değerinde bir gücü (yani Hiroşima'yı yıkan bombanın 2500 katı) vardır.

İlk H bombası Amerika Birleşik Devletleri tarafından, 1 kasım 1952'de Eniwetok yarımadasında patlatılmıştır. Bu deney bombasında sıvı hidrojen kullanılmış ve 65 ton ağırlığında bir düzenekten oluşmuştur. 12 ağustos 1953'te Rusya ilk termonükleer reaksiyonlu bombayı gerçekleştirmiş, Çin de bu yarışa 1967 yılında katılmıştır. Nükleer reaksiyonları kullanan silâhların denenmeleri dünya etrafındaki radyoaktifliğin artmasına sebep olmaktadır. Bu durum sonuçları, şimdi pek bilinmemekle beraber, her halde önümüzdeki yıllarda kendilerini gösterecek etkilere yol açacaktır.

ATOMCULUK

Madde dünyasının, birbirinden ayrılmayan maddî öğelerden (yani atomlardan) meydana geldiğini savunan felsefe görüşlerinin tümüne verilen ad. Bu görüşler, dünyada her şeyin atomlardan oluştuğunu, her olayın atomların birleşmesinden, ayrılmasından meydana geldiğini, bütün bu değişmelerde atomun kendisinin hiç bir değişikliğe uğramadığını ileri sürerler. Bu görüşü ilk olarak ileri sürmüş olan Leukippos, Epikuros ve daha sonra geliştirmiş olan Demokritos'a göre atomlar değişmez ve ölümsüz bir yapıya sahiptir; sadece boyutları, biçimleri ve hareketleriyle birbirlerinden ayrılırlar. İnsan ruhu da atomlardan meydana gelir. Evrende sadece atomlar ve bunları kapsayan büyük bir boşluk vardır. Yeryüzündeki bütün olaylar tamamen mekanik bir şekilde gelişir; bu olaylarda Tanrısal bir etki aramak yanlıştır. XVII. yüzyılda Gassendi atomculuk görüşünü yeniden ele almış, buna karşılık Descartes atomun bölünmezliğine karşı çıkmış, tersine maddenin sonsuza kadar bölünebilir olduğunu ileri sürmüştür.

Atom kavramı XIX. yüzyılda yeniden ele alınmış ve bölünmezlik niteliğini kaybetmiştir. Dalton, atomu kimyasal bir elementin en ufak taneciği olarak tanımlamış ve bölünebilir olduğunu ileri sürmüştür. Lavoisier atomlardan bir kısmının, başka atomlardan daha karmaşık olduğunu (bu gibi atomlara bugün molekül diyoruz) fark etmiş, birkaç yıl sonra da William Prout, elementlerin atomağırlıklarının hidrojenin atomağırlığının tam katları olduğunu öne sürmüştür.

ATOM ÇEKİRDEĞİ

(bkz. Çekirdek)

ATOM ENERJİSİ

(bkz. Çekirdek)

ATONAL MÜZİK

Çekimsel dizgeye (tonal sisteme) bağlanmayan, bununla birlikte kromatik seslerden yapılmış on iki notalık dizilere dayanan dizgelere de uymayan, her bir bestenin kendi başına sunduğu gereklere göre notaların özgürce seçilmesi yoluyle kurulan müziğe verilen genel tanıtıcı ad.

XIX. yüzyıl sonunda Wagner'in kromatik yazısı, çekimsel bağları çözmeye başlamış, Schoenberg bu çözülmeyi daha da ileri götürmüş, kromatik seslerin her birine eşit görevler tanımaya başlamış, Üç Piyano Parçası (1908), Pierrot Lunaire (1912), Die Glückliche Hand (1913) gibi bestelerinde atonal yazının seçkin örneklerini vermiştir. Sonra, çekimsel dizgeden kurtuluşu ve atonaliteyi bir dizgeye bağlama gereğini duymuş, on iki nota (dodécaphonie) dizgesini geliştirmiştir. Bu dizge ilk örneğini Schönberg'in 1924 yılında bestelediği Serenade Op. 24'te bulur.

Kırk yıla yakın bir süreyle, Batı dörüt müziği bestecilerinin çoğunlukla bağlandıkları dizge olan on iki nota dizgesi, müziğin ses yüksekliklerinden (notalardan) başka öğelerinin (ritmlerin, tınıların, vb.) de dizilenmesine varan yoldamlara, yöntemlere ulaştıktan sonra, özellikle 1960'tan bu yana, gitgide geçerliğini yitirmeye başlamıştır. Bugün bestecilerin genellikle özgür atonal yazıya büyük bir eğilim gösterdikleri, atonal müziğin gerçek çağını günümüzde yaşamaya başladığı görülmektedir.

ATREK, FERİT HİLMİ

(1908-) Yugoslavya doğumlu Türk besteci. İstanbul Konservatuvarında, Ankara Musiki Muallim Mektebinde, Paris'te Ecole Normale'de ve Franck Musiki okulunda öğrenim yapmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı Musiki Müfettişliği yapmıştır. Daha çok okul şarkılarıyle ve uyumlanmış halk türküleriyle tanınır.

ATROPİN

Orta ve Güney Avrupa'da yetişen ve «güzelavratotu» da denilen atropa belladonna adlı otsu bir bitkiden elde edilen alkaloit bir maddedir.

Atropin, istek dışı çalışan vejetatif sinir sisteminin parasempatik denen bölümünün çevresel etkisini durdurur. Kalbin atım sayısının artması, ter, salya, balgam salınmasının durması, gözbebeğinin büyümesiyle kendini gösteren bu etkisine parasempatolitik etki denir. Atropin, iç organların spazm adı verilen kasılmalarını çözer.

İlâç olarak atropin, göz damlalarında, bundan başka kalbin atım sayısını azaltmak, ağrılı bağırsak kasılmalarını iyileştirmek, astım nöbetlerini çözmek için kullanılır.

Tedavi dozu 0,5 ve 1 mg. arasındadır. Bir cg.'ı ağır zehirlenme yapar. Zehirlenme belirtileri, yüzün kızarması, kalbin hızlanması, baş ağrısı, baş dönmesi ve bilinç bozukluğudur. Hasta komaya girer ve ölüm, solunumun durmasından olur.

ATSIZ, NİHAL

(1905-). Romancı, şair, öğretmen. İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmet Nail, annesi Fatma Zehra'dır. İlk öğrenimine Cezayirli Gazi Hasan Paşa ilkokulunda başladı. Daha sonra Kadıköy Sultanisinin orta kısmında ve İstanbul Sultanisinde okudu. Tıp Fakültesine girdiyse de üçüncü sınıftayken ayrıldı (1925). Edebiyat Fakültesi Yüksek Öğretmen okulunu bitirdi (1930).

Kabataş Lisesinde öğretmen yardımcısı (1926), Denizyollarında memurluk (1926), Türkiyat Enstitüsünde asistanlık (1931), sırasıyle Malatya Ortaokulu Türkçe öğretmenliği (1934), Edirne Lisesi edebiyat öğretmenliği (1934), Deniz Gedikli ortaokulu (1934-1938), Davutpaşa ortaokulu ve Yüce Ülkü, Boğaziçi, Haydarpaşa Liseleri Türkçe öğretmenliği yaptı. 1952'den beri Süleymaniye kütüphanesinde çalışmaktadır.

Eserleri: (Dergi) - Adsız Mecmua (1931-1933), Orhon (1934). (Kitap) - Türk tarihi üzerinde toplamalar (1934), Behçetüt - Tavarih, Türkçe Edebiyat Tarihi, Edirneli Nazmi, Bozkurtların Ölümü, Bozkurtlar Diriliyor, Deli Kurt (1959), Dalkavuklar Gecesi, Türk Ülküsü (1959). Osmanlı Padişahlarına Takdim Edi-

Atropin, güzelavratotu denilen bu bitkiden elde edilen bir alkaloittir.

Nihal Atsız.

len Takvimler (1962), Türk Tarihinin Meseleleri (1967), İbni Kemal (1967), Birgivili Ahmet Efendi (1968).

ATTİLÂ

(404-453) Batı Hunlarının ünlü hükümdarı. Hunların önderi Muncuk'un oğludur. Gençliğinde barış rehinesi olarak bir süre Aşağı Tuna kıyısındaki Novae (Sviştov) de kalmıştır. Burada daha sonraki büyük rakibi Aetius'la tanışmıştır. Bu süre içinde Romalıların dillerini, siyasal ve askerlik örgütünü çok iyi öğrenmiş olan Attilâ, daha sonra Bizans'a karşı güttüğü politikada bu bilgi ve tecrübelerinden yararlanmıştır. Attilâ, amcası Rugilas'ın ölümünden (434) sonra ağabeysi Bleda ile ortak olarak hükümdarlığa seçilmiştir. Daha sonra kardeşi Bleda'yı öldürtmüş (445) ve ardından da tek başına Hun tahtının sahibi olmuştur.

Attilâ, tek başına hükümdar olunca önce Doğu Roma İmparatorluğunu, sonra da Batı Roma İmparatorlüğunu yıkıp kendi başına büyük bir imparatorluk kurmak istiyordu. Bu amaçla önce Bizanslılarla çarpışmış, İstanbul surları önüne kadar gelmiş ve düşmanı antlaşma yapmaya zorlamıştır.

Bizans İmparatorluğuyle savaştığı sıralarda, Hun hükümdarı Attilâ'nın Batı Roma imparatoruyle arası son derece iyiydi, fakat sonraları bu iyilik bağları sarsılmış, hatta kötüye varmıştır. Attilâ, Roma imparatorunun Honoria adlı kızıyle evlenmek istemiş, imparator bu evlenme konusunda türlü direnici yollara sapınca, Attilâ da Galya üzerine bir sefer düzenlemeye karar vermiştir.

Bizans imparatorunun vergi verme isteğini kabul ettikten sonra Batıya doğru yürüyen Attilâ, Germanya'yı çiğnemiş, Macaristan'dan Galya'ya doğru yürümüştür. Uğradığı her ülke halkı ya Attilâ ile ordusunun önünden kaçıyor, ya da gelip ordusuna asker olarak katılıyordu. Böylece Attilâ Orleans'da Batı Got krallığı sınırına varıp dayanmıştır. Hun tehlikesine karşı Avrupa ulusları birleşmek zorunluğunu duymuşlar, Aetius'un komutasında büyük bir ordu meydana getirmişlerdir. Aetius'un komutasındaki birleşik ordu, Attilâ'nın Hun ordusuyle Catalaunum'da zorlu bir meydan savaşına tutuşmuşlar, her iki tarafın da büyük kayıplara uğradığı bu kanlı savaşta kesin bir sonuç alınamamıştır. Düşman ordusu ertesi günü yeniden saldırıya cesaret edemediğinden Attilâ da Macaristan'a dönmüştür (451).

Attilâ'nın asıl amacı, Roma İmparatorluğunu tam yüreğinden vurmaktı. Bir yıllık bir dinlenmeden sonra, Attilâ, yeniden sefere çıkmış kuzey İtalya'nın başlıca şehirlerini yakıp yıktıktan sonra Roma önlerine kadar gelmiştir. Romalılar bu durumda Attilâ'nın karşısına bir ordu gönderememişler, yerine Papa'nın başkanlığında bir heyet yollamışlar ve heyet yalvarmaları sonucu Attilâ'yı geri yollamaya razı edebilmiştir. Roma, aynı zamanda Attilâ'ya vergi vermeyi de kabul etmişti.

Bu sonucu alan Attilâ, ordusuyle birlikte ülkesine dönmüş, ertesi yıl düğün gecesi bir burun kanaması yüzünden ölmüştür.

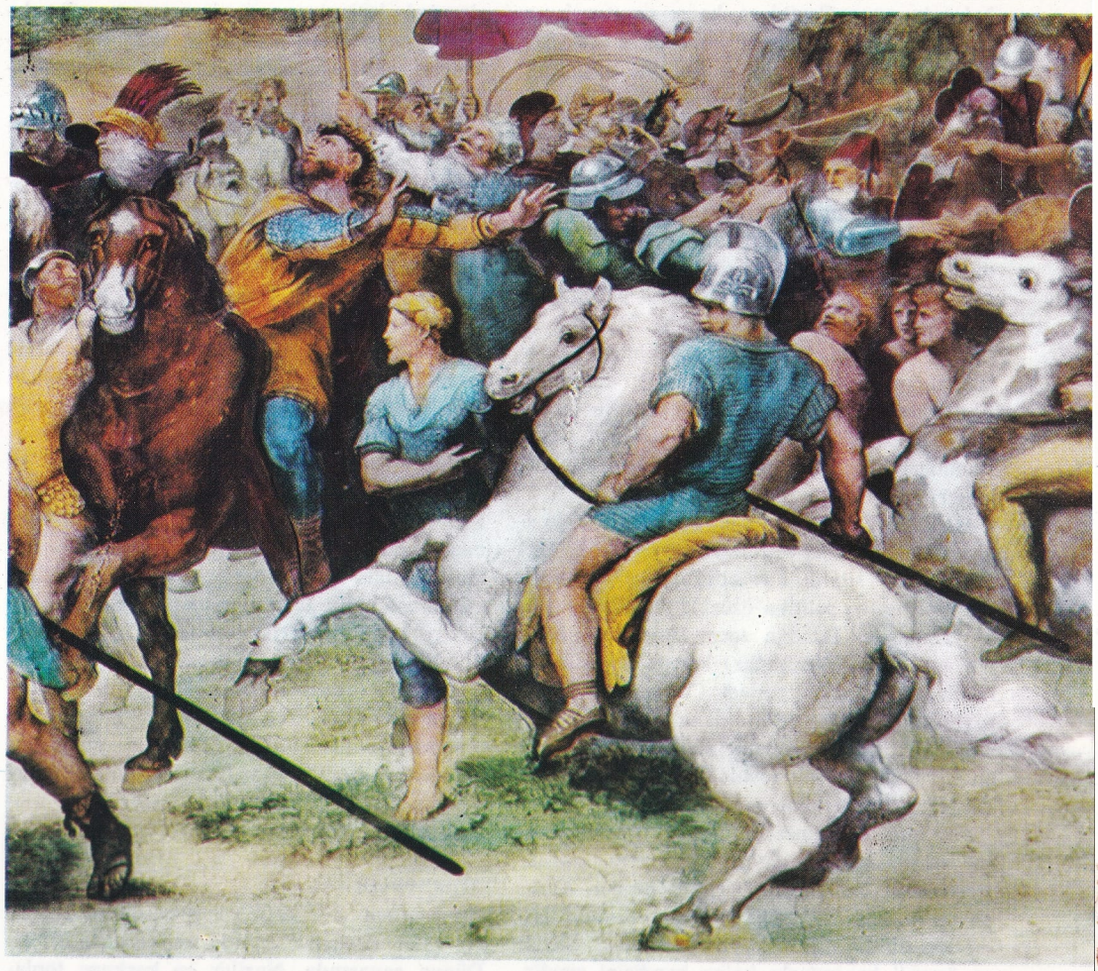

Büyük Hun hükümdarı Attilâ dünya tarihinin en büyük komutanlarındandır. Roma üzerine yürüyüşü ancak Papa'nın başkanlığındaki bir heyetin yalvarmasıyle önlenebilmiştir.

Attilâ, dünya tarihindeki en ünlü ve en büyük ordu komutanlarından ve devlet örgütçülerinden biridir. Ayrıca Cengiz Han'dan önce dünya egemenliği düşüncesini ortaya atarak onu uygulamaya çalışan, bu fikrin en ileri temsilcisi sayılmaktadır.

AUBER, DANIEL FRANÇOIS

(1782-1871) Fransız besteci. Cherubini'nin öğrencisi olarak yetişmiştir. 1842 yılında öğretmeninin yerine Paris Konservatuvarına müdür olmuştur. Çağın İtalyan operasının, özellikle Rossini'nin etkisinde operalar bestelemiştir. Bugün bunların çoğunlukla uvertürleri tanınır. Başlıcaları arasında «Porticili Dilsiz Kız», «Fra Diavolo», «Siyah Domino», «Tacın Elmasları».

AUGUSTUS

(M.Ö. 23 - 63 - M.S. 14). İlk Roma imparatoru. Daha küçük yaştayken babasını kaybeden Augustus, büyük dayısı Caesar'dan yakın bir ilgi görmüş, çocuğu olmayan Caesar onu manevî evlât edinmiştir (M.Ö. 45). Tek varis durumuna gelerek dayısı Caesar'ın Afrika'ya yaptığı sefere katılmış, arkadan Parthlara karşı açılan savaşa katılmak için gittiği İllyria'dan Caesar'ın öldürüldüğünü duyarak Roma'ya dönmek zorunda kalmıştır. Konsül Marcus Antonius, kendisini Caesar'ın siyasal varisi olarak ilân etmiş, Augustus ise, Caesar'ın manevî evlâdı ve varisi olduğunu öne sürdüğünden Konsül'le arası açılmıştır. Roma Senatus'u ve Cicero bu düşmanlıktan yararlanmak yollarını aramış ve yapılan Mutina savaşında M. Antonius'a yenilerek Senatus'un güvenini yitirmiş ve bu nedenden Antonius'la barışmak zorunda kalmıştır. Aralarına Lepidus'u da alarak II. Triumviratus (Üçler Birliği) u kurmuşlardır (M.Ö. 43). Brutus ve Cassius yönetimindeki orduyu yenerek, bu komutanların taraflısı olanların hepsini öldürmüş, ülkeyi aralarında bölüşmüşlerdir. Antonius'a doğu, Lepidus'a Afrika ve Augustus'a İtalya'dan başka Batı Avrupa toprakları düşmüş, fakat çok geçmeden aralarında anlaşmazlıklar çıkmıştır.

Karısı ve kardeşinin sebep olduğu bir anlaşmazlık, Antonius ile Augustus'un arasını açmışsa da sonradan Brundisium'da buluşarak anlaşmışlardır (M.Ö. 40). Daha sonra Antonius, Augustus'un kız kardeşiyle evlenmiştir. Augustus bundan sonraki egemenliği sırasında Roma'nın tahıl ihtiyacını aksatan Sextus Pompeius'u Antonius ve Lepidus'la birlikte zararsız hale getirmiş, sonra da arkadaşı Lepidus'u siyasal yönden etkisiz bir hale koymuştur. Böylelikle Antonius'la karşı karşıya

kalarak, onun Parthlara karşı yapılacak savaş hazırlıklarını ihmal etmesinden ve Kleopatra'yla ilişki kurmasından yararlanarak, Roma'da hazırlıklarını tamamlamıştır. Roma'da yerini böylece kuvvetlendirdikten ve Antonius'un, kız kardeşini boşadığını duyduktan sonra (M.Ö. 32) durumdan yararlanma zamanı geldiğini kestirerek, Kleopatra'nın doğuda büyük bir imparatorluk kurma yolunda Antonius'tan destek gördüğü iddiasını ortaya atmış ve böylelikle Senatus'un Mısır'a karşı savaş açmasını sağlamıştır. Netekim bu durum üzerine Antonius, görevinden uzaklaştırılmış, Augustus'a geniş yetkiler tanınmış, Aktion'da yapılan savaş kazanılmış ve bu sonuç Kleopatra ile Antonius'un bir yıl sonra İskenderiye'nin alınmasıyle, kendilerini öldürmeleri olayını hazırlamıştır.

Augustus'un böylece hiç bir rakibi kalmayınca Senatus ona «prokonsül» yetkisiyle birlikte bütün silâhlı kuvvetlerin başkomutanlığını vermiş ve politika üzerine denetleme hakkı tanımıştır. Bundan sonra Augustus, artık her yıl (M.Ö. 23'e kadar) konsül seçilmiş ve kendisine tribunus yetkisi (Tribunicia potestas) verilmiş (M.Ö. 23), daha sonra da başrahip (Pontifex maximus) olmuş (M.Ö. 12) ve en sonunda da Augustus'a **Vatanın Babası** (Pater patriae) sanı verilmiştir (M.Ö. 2).

Augustus, hükümet ve devlet işlerini yoluna soktu. İspanya'da savaştı, yeni topraklarda gözü olmamakla beraber Afrika, Avrupa ve Asya'da savaşlar yapmak zorunda kaldı. Ülkesinde sağladığı, her alandaki büyük ve önemli başarılarla halka kendisini sevdirmesini bilmiş ve oğlu olmadığı için üvey oğlu bulunan Tiberius'u veliaht yapmıştır.

Bir geziden dönerken hastalanarak ölmüştür.

AUGUSTUS TAPINAĞI

Ankara'nın antik çağdan kalan en önemli yapısıdır. Yapının ana şeklini alması daha çok M.Ö. II. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Frikya Tanrıçası Men'e sunulan yapının ilk durumunu sikkelerden öğrenmekteyiz. Burada bütün yapı tek bir cella olarak düşünülmüştür. Daha sonra Roma imparatorluk çağında cellanın çevresi sütunlarla kuşatılarak tapınak İmparator Augustus'a ve Tanrıça Roma'ya sunulmuştur.

1926-1928 yıllarında burada kazı yapan Alman arkeoloğu Schede, o yılların olanakları içinde eldeki buluntulara dayanarak bir tarihlendirme yapmaya çalışmışsa da durum kesinlikle öğrenilememiştir. Daha sonra, 1939 yılında Türk Tarih Kurumu, yeniden bir kazı yaptırmış ve korint stilinde pseudodipteros bir tapınak olduğu anlaşılmıştır. Sütun sayısı 15/8'di. Pronaos önünde dört, opisthodomosta anteler arasında iki sütun yer almaktaydı. Planı ve cella durumu göz önüne alınırsa bu tapınağın en yakın örneği Magnesia'daki Zeus tapınağıdır. Bu devrin en ünlü tapınağının alınlıklarının kabartmalardan yoksun ve yalın bırakıldığı anlaşılmaktadır. Duvarlarında Augustus'un hayatında yaptığı işleri anlatan bir yazıtın yer aldığı bu tapınak Bizanslılar devrinde kiliseye çevrilmiş, yer yer cella duvarlarına pencereler açılmış, arka duvarı tümüyle yıkılarak opisthodomosa ekler yapılmıştır.

Cella duvarının bir kısmı yıkılmış olmasına rağmen yine de ayakta kalabilen bu ünlü tapınağın diğer kısımları, özellikle kazılardan çıkan bölümler bugün de görülebilmektedir.

AURIC, GEORGES

(1899-) Fransız bestecisi. Paris Konservatuvarında Caussade'ın ve Schole Cantorum'da d'Indy'nin öğrencisi olarak yetişmiştir. 1914 yılında bestelemeye başlamış, Erik Satie'nin etkisinde kalmış, ama sonra Satie ile arası bozulmuştur. Cocteau'nun kurduğu, kısa ömürlü bir gruplaşma olan Fransız Altılarının en genç üyesiydi. Paris operasını yönetmiş, Fransız Enstitüsünün Güzel Sanatlar Akademisi Müzik Kurulu üyeliğine seçilmiştir. Daha çok bale ve sinema için yazdığı müzikle tanınmıştır. En ünlü parçası olarak, **Moulin-Rouge** ezgisi gösterilebilir. Les Fâcheux, Les Matelots gibi baleleri en tanınmış besteleri arasındadır. Sous le Masque adlı bir opera da bestelemiştir. Tek çalgılar ve oda müziği toplulukları için yazdığı besteler, müziğinin en başarılı yanını yansıtırsa da, bu besteleri hiç bir zaman filim ve bale için yaptığı müziklerinin ununе erişmemiştir.

AUSCHWITZ

Varşova'nın 290 km. güney-batısında küçük bir şehir (Polonya dilinde adı Oswiecim). II. Dünya savaşında, Naziler en korkunç toplama ve yok etme kamplarını burada kurmuşlardır. 14 haziran 1940'ta Almanlar şehrin dış kesimlerinde toplama kampları kurmaya başladılar. (Daha sonra Almanya'da da bu kamplardan kurulmuştur.) 1941 ağustosunda şehirde, özel bir kamp kurmayı öngördüler. Bu kampta özel işlem görecek tutuklular toplanacaktı. Önce iki köşkün bodrumunda ve ilkel gaz odalarında denemeler yapıldı. Ardından seri halinde gaz odaları ve ölü yakma fırınlarının yapımına başlandı. Tutuklular toplu halde ve çıplak olarak gaz odalarına sokuluyor, tepeden Zyklon-B kristalleri dökülüyordu. Hidrosiyanik gaz kapalı odadaki vücutların sıcaklığının etkisiyle, öldürücü miktarda karbon monoksit üretiyordu. Böylesine insanlıkdışı bir yöntemle öldürülen tutuklular daha sonra fırınlarda yakılıyordu.

Öldürülenlerin eşyaları Almanya'ya gönderilip, Alman ailelerine bölüştürülüyordu. Ölü dişlerinden elde edilen altın gibi değerli maddeler, ergitilerek Reichbank'da depo ediliyordu. Nazilerin çekilmesinden sonra toplama kamplarındaki barakalarda düzgünce yerleştirilmiş 34 882 takım erkek, 836 255 takım kadın giysisi bulunmuştur. 18 ocak 1945'te Almanlar Auschwitz'i alelacele boşaltmak zorunda kaldılar. Kendileriyle birlikte 58 000 tutukluyu Almanya'ya yürümeye zorladılar. Bunların pek çoğu yürüyecek güçlerini yitirdiğinden yolda öldürüldü. 5 000 ya da 6 000 tutuklu ise hasta ve kımıldayamayacak kadar güçsüz olduklarından kampta bırakılmıştı.

Almanların kaçışının hemen ardından Auschwitz'e varan Sovyet Kanunî ve Tıbbî Komisyonu bu kampta öldürülen tutuklu sayısının 4 milyonu geçtiğini tespit etmiştir. Daha sonra demiryolu görevlilerinden alınan bilgiler bu sayıyı doğrulamıştır. Gerçekten de Auschwitz'e trenle 1942'den 1944'e değin 3 850 000 tutuklu getirilmiştir.

AV VE AVCILIK

Yabanıl hayvanları ya da kuş ve balıkları, canlı ya da cansız olarak ele geçirmek işi. Avlar, ya karada, ya da suda yapılır. Karada yapılana «kara avcılığı», suda yapılana «deniz», «göl» avcılığı adı verilir. Suda yapılan avcılık genellikle «balıkçılık» olarak da adlandırılabilir.

Av, ilk çağlarda başlıca yiyecek kaynağıydı. Bundan başka ilk insanlar, kendilerini yırtıcı hayvanlardan korumak için onları avlamak zorundaydılar. Sonradan, insanlar hayvanların etinden, sütünden, kürkünden yararlanmasını öğrenince, günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak için ava çıkmak gereğini duydular.

Eski insanlar, avladıkları hayvanların yalnız etinden yararlanmazlar, onların postlarından, kendilerine elbise de yaparlardı. Bu bakımdan avcılıkta ilerlemişler, hem avlanma kurallarını, hem de avcılık aletlerini geliştirmişlerdi. Uygarlık ilerledikçe, avcılık yavaş yavaş bir geçim vasıtası olmaktan çıkarak, bir eğlence ve spor niteliğine büründü.

Av Usulleri: İlkel av usulleri arasında en çok baş vurulan, şüphesiz ki, tuzaklar kurmaktı. Bu usulün de çeşitleri vardı. Büyük hayvanları, üzeri çalı çırpıyla örtülmüş derin çukurlara düşürmek ve onları bu çukurlar içinde, ya canlı yakalamak, ya da vurarak

Beyazıt II avlanırken.

öldürmek bir çeşit tuzaklı av usulüydü. Doğan, şahin ya da köpeklerle yapılan avlar da baş vurulan usuller arasındaydı. Domuz, karaca, tilki gibi hayvanları, birçok kişinin katıldığı atlı ya da yaya sürek avlarında yakalamak, vurmak bir gelenek haline gelmişti. Hayvanı uzun süre kovalayarak onu yorduktan sonra yakalamak gibi ilkel av biçimleri yanında, ateşli silâhların bulunmasından sonra ortaya çıkan değişik usullerle de yapılan avlar vardır.

Av Silâhları: En eski av silâhı, şayet silâh adı verilebilirse, şüphesiz ki, taşlar, taştan baltalar, sopalardır. Bunlar daha sonra yerini, mızrak, kargı gibi geliştirilmiş av aletlerine bıraktı. Ancak, bu silâhlar da kimi zaman etkisiz kalıyor, avcının hayatı tehlikeye düşüyordu. Hayvanların kaba kuvvetleri nedeniyle, insanlar akıllarını kullanarak hilelere de baş vururlardı. Ateşler yakılarak, çukurlar açılarak hayvanların sarp kayalıklara sürülmesi sağlanırdı. Av konusunda silâh kullanılması Haçlı seferlerinden sonraya rastlar. İlk av tüfekleri de çakmaklı tüfeklerdir. Küçük hayvanlar ve kuşlar için «çifte» adı verilen çift namlulu av tüfekleri, uzaktan avlanması gereken büyük avlar için de yivli tüfekler bugün avcılık alanında avcının elinden düşmeyen silâhlardır. Ayrıca «Drilling» adı verilen tüfekler, yukarıda sözü edilen tüfeklerin gördüğü her iki işi görebilir. Bu tüfeklerin üst iki namlusu düz, alt namlusu yivlidir. Bugün kullanılan av tüfeklerinin başlıcası kırmadır. Bu çiftelerin üzerinde nişan almayı kolaylaştırıcı özel dürbünler takılıdır. Bu silâhlarda kullanılan kurşunlar avın büyüklüğüne göre değişebilir. Kuşlar için ufak saçmalar, timsah, gergedan, fil gibi büyük hayvanlar için dumdum kurşunları kullanılır. Bu kurşunların özelliği saplandıkları yerde, ikinci bir kez tekrar patlamalarıdır.

Av Hayvanları: Genellikle «büyük av hayvanları», «küçük av hayvanları» olarak ikiye ayrılır. Başka bir tasnife göre de «kıllı av hayvanları» ya da «tüylü av hayvanları» olarak ayırmak mümkündür. Domuz, kurt, tilki, geyik ve benzerlerine «kıllı», kuşlara «tüylü» av hayvanları denir.

Avköpekleri: Avköpekleri, gördükleri işlere göre çeşitlere ayrılır. Başlıca avköpekleri:

a) Av bulunca ferma eden köpekler. Bunlar çoğunlukla tavşan ve kuş avlarında kullanılır. Bu köpekler, brak, seter, puvanter, epanyöl, ve griffon gibi değişik türlere mensuptur. b) Ferma etmeden av kaldıran köpekler. Bu çeşit köpekler, avı görür görmez atılırlar. c) Vurulan avları avcıya getiren köpekler. Bunlar vurulacak av aramazlar, vurulmuşları bularak getirirler. ç) Avı kovalayan köpekler. Bunlar avı gördükleri vakit havlamaya başlarlar. Sonra kovalayarak avı avcının önüne doğru sürerler. d) Yeraltı avı köpekleri. Yuvaları yer altında bulunan porsuk, tilki gibi hayvanları yuvalarından çıkarırlar. Bunlar, karınları yere yakın, uzun vücutlu köpeklerdir. e) Tazılar. Çok hızlı koşarlar. Bu yüzden avı kolayca yakalayabilirler. Tazılar aynı zamanda süs köpeği olarak da kullanılır.

Türklerde Avcılık: Eski Türklerde av önemli bir konuydu. Avcılık, gençleri savaşa hazırlayan bir çeşit eğitim olarak kabul edilirdi. Türkler avlarını kement, ok atmak suretiyle yakalarlardı. Sonraları ilkel tüfekler de kullandılar.

Avın bulunmasında, ya da vurulduktan sonra bulunup getirilmesinde kullanmak üzere özel eğitim görmüş tazı, zağar cinsi köpekler ile şahin, doğan, tavşancıl, sungur gibi kuşlar görevlendirilmiştir.

Osmanlı Türklerindeyse, avcılığa büyük ölçüde önem verilmiştir. Padişahlar, devletin ileri gelenleri avcılıkla yakından ilgilenmişlerdir. Padişahlar ava çıktıkları zaman, geceleyecekleri av köşkleri yaptırmışlar, av eğlenceleri düzenlemişlerdir. Orhan I.'in büyük oğlu Süleyman Paşa bir av kovalarken ölmüştü. Yıldırım Beyazıt ve Murat I. maiyetlerinde 5-6 bin kişiyle sürek avlarına çıkarlardı. Netekim, Yıldırım'ın Niğbolu savaşında tutsak aldığı Fransız şövalyeleri onuruna düzenlediği av gösteririsine 7 000 doğancı ile 6 000 zağarcı katılmıştı. Bu arada köpeklere canfesten çullar diktirilmiş, parslara mücevherle işlenmiş tasmalar takılmıştı. Mehmet IV. «avcı» lâkabıyle ünlüdür. Bu padişah 20-30 bin kişilik av partileri düzenler, bunlara saray kadınlarını da götürürdü. Bu avlar büyük sürgün avları niteliğinde olarak, çoğunlukla İstanbul'da Kâğıthane, Sarıyer ve Üsküdar dolaylarında yapılırdı. Büyük ölçüdeki avlar Çatalca, Çorlu, B. Karıştıran ve Lüleburgaz'ı içine alan geniş bölgede olurdu.

Doğancıbaşı, av yapılırken padişahın yanında bulunur, özel olarak yetiştirilen hayvanlar (köpek, doğan gibi) her av getirdiğinde padişahtan bahşiş alırlardı.

Av Hukuku. — Kara ve deniz hayvanlarının tükenmemesi, soylarının sona ermemesi için, deniz ve kara avcılığı, zaman ve yer itibarıyle belirli kurallara bağlanmıştır. Özellikle deniz avcılığında, avlanma şekilleri de tespit edilerek yumurtalara zarar verecek şekilde avlanma yasak edilmektedir. İşte, avlanmak konusunda av zaman, şekil ve koşullarını belirleyen hukuk kuralları, av hukukunu meydana getirir. Bu konuda, memleketimizde, Kara Avcılığı Kanunu, Balık Avcılığının tanzimine dair sirküler, Zabıtai Saydiye Nizamnamesi gibi birtakım hukukî metinler, deniz ve kara avcılığı, usul ve koşullarını düzenlemektedir. Bu hukuk kurallarına göre bazı hallerde avlanmak, bir ruhsatname sahibi olmaya bağlanmakta, avlanma mevsimleri sınırlandırılmakta, bazı bölgelerde ancak belirtilen yerlerde avlanabilmek olanağı tanınmaktadır.

AVANGARD
(bkz. Öncü)

AVARLAR
III.-IX. yüzyıllar arasında dünya tarihinde önemli rol oynamış bir Türk kavmi. Bu kavmin tarihi, Asya dönemi (III.-VI. yüzyıl) ve

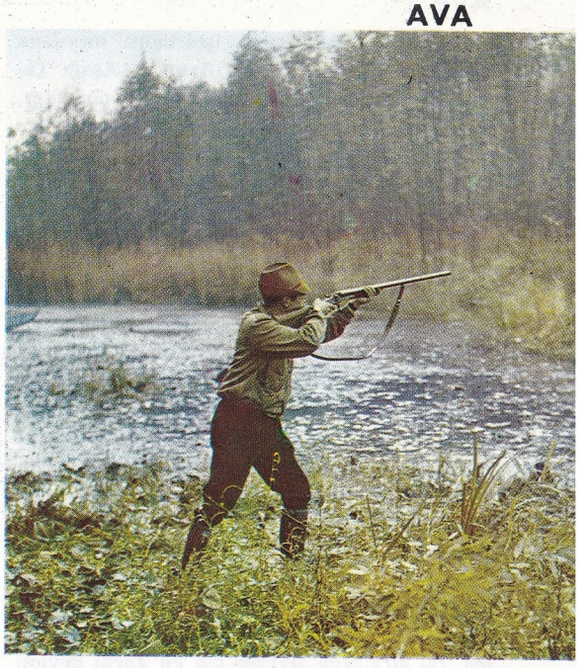

Günümüzde avcılar geliştirilmiş silâhlardan yararlanırlar. Av tüfeklerinin çeşitleri durmadan artmaktadır.

Avrupa dönemi (VI.-IX. yüzyıl) olmak üzere ikiye ayrılır.

Hun İmparatorluğunun yıkılmasından sonra, Türklerin ikinci imparatorluk hanedanı olan Avarlar, Orta Asya'da bağımsız bir imparatorluk kurdular (M.S. 200). Bu imparatorluk, 400 yıllarında, İrtiş ırmağından Kore yarımadasına kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştı. Avarlar Çinlilerle yaptıkları savaşta büyük bir yenilgiye uğrayınca yurtlarını bırakarak (458. yıl), batıya doğru gitmişler, İdil (Volga) bölgesinde ve Kafkasların kuzeyinde yerleşmişlerdi. Buralarda bir kabile federasyonu kurarak ve yine Avar adıyle birleşerek Bizans'a bir elçilik kurulu gönderdiler (558). Bizans imparatoru Justinianus'a bir anlaşma teklif ettiler. Bu teklife göre, yerleşmeye elverişli topraklar istiyorlar ve bunu hizmet karşılığında talep ediyorlardı. Bizans imparatoru teklifi yapan Avar kağanını ciddiye almayarak ve toprak vermekten söz açmayarak bazı para vaatlerinde bulundu; buna karşılık Bizans'ın Kafkas sınırlarının güven altına alınmasını istiyordu. Kağan, bu şartlara boyun eğmiş göründü. Anlaşmalara uyar gibi davranarak, Bizanslıların düşmanı olan Kuturgurlarla bağlaşma yoluna gitti. Onların da yardımıyle, ilk önce İdil-Don ırmakları arasında yaşayan Şaragur, Barsil ve Uturgulları, daha sonra da Dniyepr-Dniestr ırmakları arasında oturan İslavları egemenliği altına aldı. Böylelikle güç kazanarak, Aşağı Tuna bölgesinde Bizans sınırına vardı (562).

Bundan sonra, Avarlar gittikçe güçlenerek Karpatların kuzey-batısındaki Vistül, Elbe ve Oder ırmakları boyunda bulunan İslavları buyrukları altına aldıktan başka, Ren'e kadar sokuldular. Frank kralı Sigebert I. ile birçok savaşlar yaparak onu yenilgiye uğrat-

tılar (566), Avar-Frank işbirliğini meydana getirdiler. Daha sonraları Avarlar, Aşağı Tuna boylarındaki karargâhlarına döndüler. Avarların yeni imparatoru Kağan Bayan, Cermenleri yenerek (567), bu bölge ile 568'de İtalya'ya göç eden Lombardların topraklarını kendilerine kattı. Bu yerleşme, iki yüz elli yıl süren Avar imparatorluğunun temelini meydana getirdi.

Kağan Bayan, Bizans'tan Sirmium (Mitrovica) şehrini istediğini imparatora bildirdi. Bu isteği kabul etmeyerek savaşa başlayan Justinianus II., Avarlara karşı yenildi ve sonunda Bayan'ın isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre, 80 000 altın vergi ödeyecekti. Buna karşılık Bayan, Sirmium şehrini bıraktı (573). Ancak altı yıl sonra aynı şehir yüzünden tekrar araları açıldı. Şehri üç yıl süreli bir kuşatmayla Sirmium'u Bizanslılardan aldılar (582). Kağan Bayan, üç yıl içinde ödenmeyen vergi olan 240 000 altını isteyince, Bizanslılar bu isteği de yerine getirdiler. Bu sıralarda Avrupa'nın en güçlü devleti Avarlardı.

Bizanslılarla daha iki savaş yapan Avarlar, 587'de Edirne dolaylarında yenilgiye uğradılar. 600 yıllarında tekrar başlayan savaşta yeniden yenik düştüler ve yavaş yavaş güçsüzlenmeye başladılar. 602'de Kağan Bayan öldü. 626'da Persler Avarlarla bir anlaşma yaparak, Bizans'a karşı saldırıya geçtilerse de başarı sağlayamadılar.

Birçok başarısızlıklardan sonra, ülkelerini ellerinde tutamayacak duruma düştüler. Bunun üzerine Frank hükümdarı Büyük Karl, Avar ülkesini ortadan kaldırdı (803).

Avarlar, güçlü bir devlet kurarlarken bir yandan da uygarlık örnekleri vermişlerdir.

Günümüze kadar gelen kalıntılar, Avarların süsü seven bir ulus olduğunu göstermektedir. Güzel giysiler giyer, değerli silâhlardan, altın ve gümüş kaplardan hoşlanırlardı. Altın bakımından zengin topraklara sahiptiler, netekim Büyük Karl, Avarlara karşı altın nedeniyle savaş açmıştır.

Avarların başlıca silâhları ok ve yaydı. Kılıç da kullanırlardı. Kılıçları düz ya da hafif kıvrıktı. Üzengileri daire biçiminde yapılırdı. Kalıntılar arasında bulunan çifte borulu bir kaval ilgi çekmiştir. Bu tek çalgı aleti, Macaristan'da Janoshida kazısında bir Avar mezarında meydana çıkarılmıştır (1933).

AVENARIUS, RICHARD
(1843-1896) Alman felsefe ve fizik bilgini. «Saf deney» teorisini ortaya atmıştır. Wunt'la birlikte, üç ayda bir çıkan «Bilimsel Felsefe» adlı dergiyi yönetmiştir. Empiriokritisizm akımının kurucularından sayılır. **Saf Deneyin Eleştirisi** (1888), **İnsancıl Açıdan Dünya** (1891) gibi eserlerinde düşüncenin deneyden doğduğunu ileri sürerek, idealizmin temel kurallarını çürütmeye çalışmıştır.

AVNİ, YENİŞEHİRLİ
(1827-1883). Divan edebiyatının son büyük temsilcilerinden. Rumeli Yenişehirinde doğmuştur. Yenişehir'in ünlü bilginlerinden Celâl Efendiden Arapça, Farsça edebiyat dersleri almıştır. Daha sonra bu bilgisini Vidin'de «Rumuzül Hikmet» sahibi vali Sami Paşanın yardımıyle genişletmiştir. Sır kâtibi Mustafa Nuri Paşanın Bağdat valisi olması üzerine (1859), oradan da Irak müşavirliğine atanmasıyle divan kâtibi olarak beraberinde bulunmuştur. Bir süre de Gelibolu «Tahrir-i Emlâk Komisyonu» nda bulunduktan sonra, Üsküdar Bidayet Mahkemesi üyeliğine atanmıştır. Üsküdar'daki evinde ölmüş, Eyüp'te Bahariye dergâhının bulunduğu yerde kayınpederi Nazif Beyin türbesine gömülmüştür.

Avni Bey, XIX. yüzyılda Divan edebiyatının değerli şairlerindendir. Bütün şiirlerine tasavvuf hâkim olmuş, divan tarzının her türünde eser vermiştir. Geniş kültürü olan, Arapça, Farsça ve Rumca bilen Avni Bey, şiir ve düzyazı olarak birçok eser vermiştir.

Eserleri: «Divan» (İstanbul 1888); «Kaside-i Cülus-i Murad-ı Hâmis» (İstanbul 1876), 67 beyitlik bir kaside; «Ateşgede» (Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk'ına nazire olarak yazılmış olan bu mesnevî tamamlanmamıştır); «Mirât'ı Cünun», «Bülbülname»; «Nihan-ı Kaza», «Yenişehirname» (Yenişehir'in tarihi, yarım), «Farsça Divan», «Mesnevî Tercümesi», «Abname», «Istılahat Lûgatı» (Bilim ve felsefe terimlerine ait bir sözlük, yarım kalmıştır) «İntak» (Yunancadan çeviri, roman).

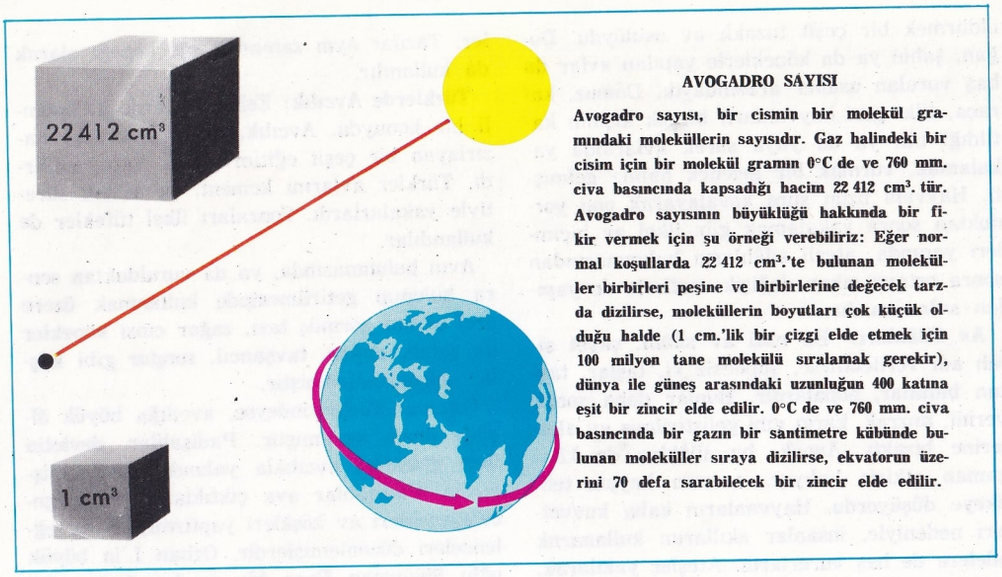

AVOGADRO SAYISI

Avogadro sayısı, bir cismin bir molekül gramındaki moleküllerin sayısıdır. Gaz halindeki bir cisim için bir molekül gramın 0°C de ve 760 mm. civa basıncında kapsadığı hacim 22 412 cm³. tür. Avogadro sayısının büyüklüğü hakkında bir fikir vermek için şu örneği verebiliriz: Eğer normal koşullarda 22 412 cm³.'te bulunan moleküller birbirleri peşine ve birbirlerine değecek tarzda dizilirse, moleküllerin boyutları çok küçük olduğu halde (1 cm.'lik bir çizgi elde etmek için 100 milyon tane molekülü sıralamak gerekir), dünya ile güneş arasındaki uzunluğun 400 katına eşit bir zincir elde edilir. 0°C de ve 760 mm. civa basıncında bir gazın bir santimetre kübünde bulunan moleküller sıraya dizilirse, ekvatorun üzerini 70 defa sarabilecek bir zincir elde edilir.

AVOGADRO, AMEDEO
(1776-1856) Büyük İtalyan fizikçisi. Vercelli Kraliyet Kolejinde fizik ve matematik öğrenimini yapmıştır. 1820'de Torino Üniversitesinin, bu dersler kürsüsüne getirilmişse de, 1822'de ayrılmıştır. 1834'te tekrar dönerek, 1850'de doçent oluncaya kadar öğretmenliğe devam etmiştir. Avogadro, atom ve molekül teorisinin günümüzde dayandığı temelin kurucularından sayılır. Bu konuda yazdığı eser, 1811'de «Cisimlerin Basit Moleküllerinin ve Dahil Oldukları Kitlelerdeki Orantılarının Belirtilmesi» adıyle yayınlanmıştır. Avogadro yasasını doğuran fikirlerin çoğu bu eserde açıklanmıştır. Avogadro yasasına göre «aynı hacimdeki değişik gazlar, aynı sıcaklıkta ve eşit basınç altında, eşit sayıda moleküle sahiptir». Ayrıca Ampère tarafından da ortaya atılan bu fikir ne yazık ki o çağın bilimsel çevrelerini yeteri kadar etkileyememiştir. Ancak 1898'de Stanislas Cannizaro, kimyanın bütün dallarında bir düzen sağlayabilmek için, moleküllerin sayı ve ağırlıklarının Avogadro ve Ampère'in görüşlerine uygun olarak tespitinin gerekliliğini ortaya koyduktan sonradır ki, bu görüşler uygulama alanını etkilemiştir. Avogadro, ayrıca gazların özısısı ve elektrokimya ile de ilgilenmiştir.

Avogadro Sayısı: Herhangi bir cismin (element ya da bileşik) bir molekülgramındaki molekül sayısıdır; N harfiyle gösterilir ve değeri $6{,}0225 \times 10^{23}$'tür. Bir cismin molekül ağırlığını bu sayıya bölmekle, o cismin bir molekülünün mutlak ağırlığı elde edilir.

Bir gazın 1 cm³.'ünde, 0°C de ve 760 mm. Hg (civa) basıncında bulunan moleküllerin sayısı, ilk defa olarak 1865'te Loschmidt tarafından bulunmuştur. Gazların kinetik teorisine dayanarak, bir molekülün çapının değerini bulan Loschmidt, molekül sayısına ulaşmıştır; bu yoldan bulunan sayıya Loschmidt sayısı denir ve L ile gösterilir. N'yi elde etmek için L'yi 22 412 ile (cismin bir molekülgramının, 0°C de ve 760 mm.'de gaz halinde işgal ettiği cm³.'lerin sayısı) çarpmak yettiğinden, N sayısına bazen Avogadro-Loschmidt sayısı denir.

Daha sonra, çeşitli olayların (gazların viskositesi, Brown hareketi, güneş ışığının difüzyonu, radyoaktiflik, vb.) incelenmelerinden yola çıkılarak N'nin birçok başka belirlenmesi yapıldı; elde edilen değerlerin birbirlerine uygun oluşları, molekül teorisinin ve Avogadro teorisinin doğrulanmasını sağladı.

N'nin, 1908'de Jean Baptiste Perrin tarafından yapılan ve Brown hareketinin gözlenmesine ve doğru yorumuna dayanan belirlenmesi, tarihî bakımdan önemlidir; zira N'nin, bugün kabul edilene yakın bir değer vermiş olan ilk belirlenmesidir.

Kinetik teorinin tahmin ettiği ve deney verilerinin doğruladığı gibi, bir gazda ya da yeter derecede küçük parçacıkların bir süs-

pansiyonu içinde, taneciklerin ya da moleküllerin sayısı, tabandan yukarıya doğru azalır. Yani, hacim birimindeki tanecikler sayısının yarıya indiği yükseklik, askı halindeki taneciklerin kitlesiyle ters orantılıdır; bu yüksekliğe yarıya inme yüksekliği denir. Bir süspansiyondaki taneciklerin kitlesi ve onlara ait yarıya inme yüksekliği bilinirse, bir gazın, örneğin hidrojenin, yarıya inme yüksekliğinden itibaren, basit bir orantıyla, bir tane hidrojen molekülünün kitlesi bulunabilir. Bir tane hidrojen molekülünün kitlesi bilinince de, bir molekülgramdaki moleküllerin sayısını bulmak için bir molekülgramın ağırlığını bir tane molekülün ağırlığına bölmek yeter. Perrin tarafından N'yi bulmak için kullanılan metotlardan biri bu ilkeye dayanmaktadır. Perrin, reçine zamkı (bir nevi zamk) nın su içindeki gayet ince bir süspansiyonuyle çalışmış ve hepsi eşit ve küre biçiminde tanecikler elde etmek için, santrifüj vasıtasıyle daha iri taneleri çöktürmüş, mikroskopla boyutlarını ölçerek ağırlıklarını hesaplamış ve yine mikroskopla farklı yüksekliklerdeki tanecikleri saymıştır.

Perrin tarafından bu yoldan bulunan değer, $6{,}9 \times 10^{23}$'tür. Yine Perrin tarafından yapılan ve taneciklerin Brown hareketiyle yer değiştirmelerinin ve dönmelerinin gözlenmelerine dayanan başka ölçüler de buna uygun değerler vermiştir.

N'nin en iyi hesaplanmasına yol açan metot, elektroliz olaylarının incelenmesine dayanır. Faraday'ın elektroliz kanunlarına göre, bir elementin bir eşdeğer gramını ayırmak için, F = 96 550 kulona eşit bir elektrik miktarı gereklidir (F bir faradaydır). Tek atomlu molekülleri olan metaller üzerinde çalışılır ve bir değerli iyonlar seçilirse, bir eşdeğer ağırlık bir atomgrama ve bu da bir molekülgrama karşılık olur; bu halde bir molekülgramdaki molekül sayısı N ve elektronun yükü e olursa

$$F = Ne \quad \text{ve} \quad N = \frac{F}{e}$$

olacaktır. Robert Millikan, F yi ve e yi büyük bir kesinlikle ölçerek N nin değerini, kesinlikle

$$N = (6{,}02257\ 0{,}000029)10^{23}$$

olarak elde etmiştir.

N nin her vakit kullanılan değeri, çeşitli metotlarla elde edilen değerlerin ağırlıklı bir ortalamasıdır, yani ortalama alırken her değerin tayinindeki kesinlik de hesaba katılır.

AVRASYA

Avrupa ile Asya arasında kesin bir sınır bulunmaması nedeniyle, bu iki kıtanın ikisine birden verilen ad. Avrasya sözcüğü, Avrupa sözcüğünün «Avı» kısmı ile Asya sözcüğünün tamamından meydana getirilmiştir.

Ural ırmağı, Kafkas ve Ural dağları, bu iki kıtayı birbirinden ayıran doğal bir sınır gibi görünürse de Avrupa, büyük Asya kıtasının batıya uzanmış bir yarımadası görünüşündedir. Kıtanın yüzölçümü 54,7 milyon km². olup, Avrasya, karaların üçte birini kapsar ve bu topraklarda dünya nüfusunun 4/5'i yaşar.

AVRUPA

Okyanusya'dan sonra dünyanın en küçük kara parçasıdır. Toplam yüzölçümü 10 521 928 km².'dir. Avrupa, Asya'nın Batı'ya doğru uzanan doğal bir çıkıntısı sayılabilir. Gerçekten de Avrupa'yı Asya'dan kıta olarak ayıran doğal bir sınır yoktur. Avrupa'nın ayrı bir kıta sayılmasını gerektiren özellikler, hemen hemen yalnız toplulukların tarih ve kültürlerinden doğmuştur. İşte bu nedenledir ki, Avrupa ile Asya arasında kesin bir sınır konulamamıştır. Bu soruna olumlu bir çözüm yolu bulmak için her şeyden önce Avrupa deyiminin tarihte kapsadığı geniş anlamın incelenmesi, bilinmesi gerekmektedir.

Başlangıçta Avrupa sözcüğünün Ege denizinin kuzey kıyıları boyunca uzanan ve pek de geniş olmayan bir bölgeyi tanımladığı sanılmaktadır. Daha M.Ö. III. yüzyılda deyimin kapsamı genişlemiş, Akdeniz'in kuzeyindeki bölgeleri de içine almıştır. İlkin kıtanın doğu sınırı tespit edilememiş, daha sonra da Don (o zamanki Tanai) ırmağı sınır kabul edilmiştir. Bu sınır bütün ortaçağ coğrafyasında ve daha sonraki yüzyıllar boyunca değiştirilememiştir. Ancak Karl Ritter (1779-1859) Avrupa'nın doğuda Urallara kadar uzanan bölgeyi içine aldığını öne sürmüştür. Fakat bu büyük Alman coğrafyacısının tanımlamasına yöneltilecek eleştiriler de vardı. Çünkü Urallar aşılması güç bir engel teşkil etmeyen, çoğunlukla jeolojik aşınmalara uğramış yüksekliklerdir. Üstelik politik bakımdan da, bir tek ülkeye aittir; güney-doğu sınırları da uzun süre belirsiz kalmıştır. Bazılarınca Kafkas sıradağları, bazılarınca Maniç çukuru, kimilerine göre de Rion-Kura çizgisi Kafkasötesi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenlerle çözüm yolu güçleşmiştir.

Bugün kuramsal olarak (zaten bütün sınırlar ancak kuramsal olarak tanımlanabilir) Asya ile Avrupa'yı ayıran sınır, Uralların doğusundan başlar, Mugodzari dağlarını izler, Emba ırmağını, Hazar denizinin kuzey kıyısını Kuma ırmağı vadisinden geçer, bu ırmağın aşağı yatağı, doğu ve batı Maniç yatağı ve Don ırmağının, batı Maniçle birleştiği yerden itibaren aşağı yatağını Azak denizine kadar izler. Avrupa'nın en uç noktaları kuzeyde, Kuzey burnu yakınlarında Magerö adasında kayalık bir çıkıntı olan 71°11'K enlemindeki

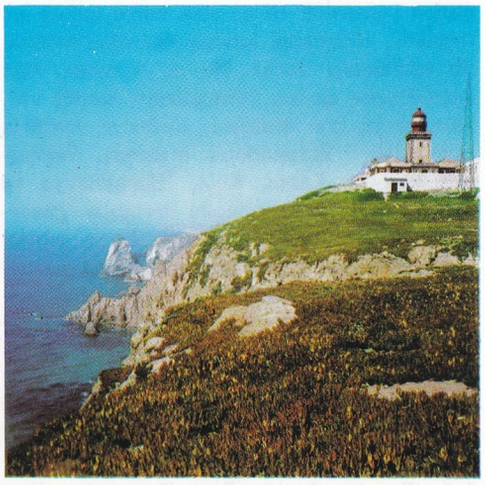

Avrupa kıtasının uç noktalarından dört görünüş. Üstte solda: Kıtanın en kuzeyindeki son yerleşme bölgesini meydana getiren, Norveç'in Magerö adasında Honningsvag köyü. Üstte sağda: Ege denizinin en güneyindeki adalardan bir görünüş. Altta solda: Avrupa'nın batı ucu Cabo da Roca (Portekiz). Altta sağda: Asya ile Avrupa'nın sınırını meydana getiren Ural dağlarından bir görünüş.

İskoçya'nın Glen Shee bölgesi. İskoçya Kaledonyen devirde meydana gelmiştir.

Knivskjerodden; güneyde Girit yakınlarında 34°57'K enlemindeki Gavdos adası (kıtada ise İspanya'da 36'K enleminde Marroqui burnu); batıda İzlanda'nın batı ucunda 24°32'B boylamında Bjargtangar burnu (kıtada ise Portekiz'de 9°30'B boylamında Cabo da Roca) ve doğuda Karadeniz'in en iç kısmı, 68°5'D enlemidir. Demek ki bu sınırlar arasında uzunlamasına 5 000 ve enlemesine 4 000 km.'den fazla bir bölgeyi kapsar. Kıyılarının toplam uzunluğu 38 000 km. kadardır. Kara sınırlarının uzunluğuysa ancak 3 000 km.'yi bulur. Avrupa'nın şekli bir üçgene benzetilebilir. Kenarlarından en kısası, Asya kıta kitlesi boyunca uzanır, ötekiler bu geometrik şekli tamamlarken batı, güney-batı yönünde uzayarak Afrika'yla birleşecek gibi olur. Avrupa, Afrika'dan Akdeniz'le ayrılır. Akdeniz, Cebelitarık boğazından Don havzasına kadar bütün güney kıyılarını kaplar. Kuzeyi ve batısı ise Atlantik okyanusu ve buna bağlı denizler, bu arada Kuzey denizi, Baltık denizi, Barents denizi ve Beyaz denizle çevrilidir. Akdeniz'in, Tiren denizi, Adriya, Ege, Marmara denizi, Karadeniz ve Azak denizi gibi birçok belirli girinti ve kolları vardır. Güney-doğuda, eski bir denizin kalıntısı olan Hazar denizi yer alır.

Jeolojik ve Morfolojik Olaylar: Nispeten küçük olmasına karşılık Avrupa, jeomorfolojik bakımdan değişik yanlarıyle dünyanın en ilgi çekici kara parçasıdır. Öteki kıtalarda rastlanan şiddetli ve güçlü değişim olayları burada yer almamıştır. Buna karşılık Avrupa çok değişik ve zengin niteliklere sahiptir. Bir tablayı andıran ve yapısı tekdüze olan doğu kesimi (Rusya ovası) dışında Avrupa'nın bütün öbür kesimleri az ya da çok eski, az ya da çok yüksek, her yöne doğru uzanan sıradağların böldüğü, geniş ve verimli ovalardan meydana gelmiştir. Yüksekliklerin pek fazla olmayışı (en yüksek nokta Alplerdeki Mont Blanc tepesi 4 810 m.) Avrupa'yı dünyanın denizden yüksekliği en az olan kıtası haline getirmiştir. Gerçekten kıtanın denizden yükseklik ortalaması ancak 300 m.'yi bulur. Kıyı kesimleriyse sayısız yarımadalar, bunlar arasına girmiş kıyı denizleri, körfezler, koylarla bezenmiştir. Yarımadalar arasında, başlıcaları kuzeyde Kanin, Kola, İskandinavya ve Jutland, batıda Cotentin ile Bretanya, güney-deyse İber, İtalya, Balkan ve Kırım yarımadalarıdır. Bunların çoğu daha küçük yarımadalara ayrılır: Kalabriya, Puglia, Peloponnes ve Halkidikya gibi. Bunlardan başka, bazıları oldukça büyük birçok ada da Avrupa'ya bağlı sayılır: Bunların başlıcaları İslanda, Britanya adaları (Büyük Britanya, İrlanda, Hebridler, Orkney. Shetland). Danimarka takımadaları (Sjaelland, Lolland, vb.), Aalandlar (ya da Alandlar), Estonya'nın Hiuma ve Sarema adaları, İsveç'in Öland ve Gotland adaları, Balear adaları (Majorka, Minorka, İbiza, vb.) Korsika, Sardunya, Sicilya, Malta, İyon adaları, Girit, Sporatlar, Siklatlardır.

Avrupa'nın bugünkü toprakları çeşitli jeolojik zamanlarda meydana gelmiştir. Arkeozoik zamanda bugünkü Avrupa'nın ancak iki geniş ve düzlük bölgesi, yani Rusya ovası ile Finlandiya - İskandinavya bölgesi vardı. Bu bölgeler daha sonraları da dağoluşumu olaylarından tamamıyle uzak kalmış ve bu olaylar ancak bu bölgelerin granit ve kristal şistlerden meydana gelen sınırlarında etkili olabilmiştir. Bu yüksekliklerin İsveç ve Finlandiya'da geniş ölçüde belirmelerine karşılık Rusya ovası daha sonra paleozoik çökeltilerle kaplanmıştır. Jeologların Arkeoavrupa adı verdikleri bu ilkel Avrupa daha sonra paleozoik zamanın silür ve devon devirlerinde değişmiş ve Paleoavrupa meydana gelmiştir. Paleoavrupa, kaledonyen dağoluşumundan doğmuş ve daha önceki toprakların kuze-batı sınırı boyunca güney-batı ve kuzey-doğu yönünde gelişmiş bir kara parçasıdır. Yaklaşık olarak 300 milyon yıl önce meydana gelmiş kaledonyen dağoluşumu, çok geniş dağlık bölgeler yaratmıştır. Bunlardan bugün ancak aşınmış ve büyük kısmı düzleşmiş kuzey İrlanda, İskoçya ve Norveç dağları gibi yükseklikler kalmıştır. Bunlar daha sonradan da çeşitli aşınmaların ve tektonik olayların etkisiyle yeniden gençleşmişlerdir. Uzun süren ve Orta ve Doğu Avrupa'yı etkisine alarak geniş çökeltiler bırakan bir deniz kaplaması devrinden sonra başka bir dağoluşumu hareketi, hersinyen gene birinci zamanda (karbon devrinde) Avrupa'yı etkisi altına almış, sırasıyle batı ve güney-batı sınırlarında iki büyük sıradağ meydana getirmiştir. Bunlardan birincisi kuzey-doğu, güney-batı yönünde uzar ve Güney İrlanda'yı, Galler bölgesini, Güney İngiltere'yi, Armorik sıradağlarını (Kuzey-batı Fransa) ve Masif Santral'ın bir kısmını içine alır. Bunlar doğuya dönmüş geniş bir yay teşkil ederek, bugünkü Alp dağlarının ve Dobruca'nın kuzeyinde kalan bütün Orta Avrupa'yı kapsar. Masif Santral'den başka Vojlar, Ren şistli dağları, Harz, Karaorman, Thuringe ormanı, Bohemya bölgesi (Südetler, Maden dağları ve Bohemya ormanı) bu gruptandır. Mesoavrupa (Orta Avrupa) dediğimiz bu bölgenin doğmasına yol açan bu yeni yükselme hareketinin bir tepkisi olarak, Rusya ovasının doğu sınırında da Ural sıradağları meydana gelmişti. Paleozoik aşınmaları ikinci zamanda uzun bir dağoluşumu ve deniz kaplaması hareketi izlemiş ve Tetis denilen ve üçüncü zamana kadar Avrupa'yı Afrika'dan ayıran büyük denizin dibine özellikle kalkerli çökeltiler birikmesine sebep olmuştur. Bu devirde ve oligosen devrinde Alp aşınımı meydana gelmiş ve yalnız Avrupa'da değil aynı zamanda Pasifik çevresinde ve Orta-güney Asya'da çok derin izler bırakmıştır. Bu devirde, Pireneler, Alpler, Juralar, Apeninler, Dinar Alpleri, Karpatlar, Balkanlar ve Avrupa dışında hemen hemen en yüksek sıradağların hepsi meydana gelmiştir. Neoavrupa dediğimiz kıtanın doğuşuna sebep olan Alp dağoluşumuyle beraber geniş tektonik çözülmeler Alplerin görünümünü gençleştirmiştir. Dağoluşumu olayları ve özellikle Alp dağolu-

BAŞLICA IRMAKLARI

Volga	3688 km
Tuna	2960 km
Ural	2530 km
Dnieper	2201 km
Kama	2032 km
Don	1870 km
Peçora	1809 km
Vistül	1387 km
Dniester	1352 km
Ren	1326 km
Kuzey Divina	1302 km
Elbe	1165 km
Loire	1020 km
Batı Divina	1020 km
Tajo	1010 km
Meuse	950 km
Neman	936 km
Ebro	927 km
Oder	912 km
Guadiana	810 km
Seine	776 km
Douro	770 km
Drava	720 km
Po	652 km
Garonne	650 km
Guadalquivir	650 km
Meriç	410 km

Knivskjerodden
Reykjavik
İSLÂNDA
Barents den.
Murmansk
Kola
Inari gö.
Narvik
Lorne
NORVEÇ
FİNLANDİYA
BEYAZ DENİZ
Arkanjelsk
Luleå
Umeå
Ulea gö.
Botni kör.
Vigozero
kuz.Dvina
Segozero
Trondhjem
Vaasa
Tampere
Päijänne gö.
Saimaa
Helsinki
Onega gö.
Beloje-gö.
Ladoga gö.
Leningrad
Kama
Kama gö.
Sverdlovsk
Kirov
Ijevsk
Yaman
1638
Uła
Kazan
Rybinsk gö.
Gorki gö.
Gorki
Kuybişev gö.
Kuybişev
Moskova
Tula
Saratov
Volga
Ural
S. S. C. B.
Shetland adl.
Galdhöpig
2468
Bergen
Orkad adl.
Oslo
Väner
Stokholm
Vätter
Göteborg
Götland
Tallinn
Čudskoje gö.
Ilmen gö.
Kalinin
Riga
BALTIK DENİZİ
DANİMARKA
Kopenhag
Malmö
Kaliningrad
Vilna
Minsk
Orel
Gomel
Kursk
Voronec
Harkov
Don
Volgograd
Emba
Hebridler
Glasgow
BİRLEŞİK
KUZEY DENİZİ
Belfast
İRLÂNDA
Man
Dublin
Liverpool
Manchester
KIRALLIK
Birmingham
Cardiff
Londra
Land's End
HOLÂNDA
Amsterdam
Hamburg
Elbe
Kiel
Danzig
Stettin
Vistül
Berlin
DOĞU ALMANYA
Oder
Poznań
Varşova
POLONYA
Sudet
Wroklaw
Krakovi
Lâhey
MANŞ de.
Brüksel
BELÇİKA
Kolonya
Bonn
Leipsig
Prag
ÇEKOSLOVAKYA
Brest
Le Havre
Paris
LÜKSEMBURG
Frankfurt
Nürnberg
Münich
Nantes
Loire
Seln
Rein
Tuna
Viyana
Bratislava
Budapeste
Jitomir
Kiyev
Lvov
Dnipr
Dnestr
Diny propetrovsk
Doneç
Rostov
Maniç
Gorlovka
Tsimlyansk gö.
Astrahan
HAZAR DENİZİ
FRANSA
Gaskonya kör.
Finisterre
Bordo
Lyon
Mt.Blanc
4810
İSVİÇRE
LİEHTENŞTEYN
AVUSTURYA
Graz
MACARİSTAN
Szeged
Kişiny
Kahovka gö.
Herson
Odessa
Azak den.
Kerç
Krasnodar
Santander
Bilbao
Porto
PİRİNELER
3404
ANDORRA
Ebro
Tajo
Madrid
Lizbon
PORTEKİZ
İSPANYA
Sevilla
Valencia
Guadalquivir
Sra. Nevada
3471
Cebelitarık
Cebelitarık boğ.
Gata bur.
Barcelona
Marsilya
Nice
MONACO
Cenova
Torino
Milano
Po
Venedik
Triyeste
Zagreb
Cluj
ROMANYA
Bükreş
Sivastopol
Kóstence
KARA DENİZ
Elbruz
5633
Tiflis
Revan
Kura
Bakû
Korsika
Sardinya
Balear adl.
VATIKAN
Roma
İTALYA
S. MARINO
Napoli
Bari
Adriya denizi
Belgrad
YUGOSLAVYA
Tuna
Sofya
BULGARİSTAN
Üsküp
Skopje
Tiran
ARNAVUTLUK
Selânik
Varna
İstanbul
Ankara
TÜRKİYE
İRAN
YUNANİSTAN
Atina
Patras
İzmir
Ege DENİZİ
Rodos
GİRİT
Matapan bur.
Lefkoşa
KIBRIS
SURİYE
Beyrut
LÜBNAN
Sam
Bağdad
IRAK
Ürdün
Amman
Kudüs
İSRAEL
Palermo
İYON DENİZİ
Sicilya
TİREN DENİZİ
Malta
Trablus
Bingazi
LİBYA
MISIR
İskenderiye
Tunus
TUNUS
Cezayir
CEZAYİR
Rabat
FAS
ATLAS Dağı
Gata bur.
AK DENİZ
ATLAS OKYANUSU

şumu, yanardağ faaliyetlerini de canlandırmış ve bunlar en çok İslanda'da, İskoçya'da, Kuzey-doğu İrlanda'da, Var bölgesinde ve Karpatlar ile İtalya'nın volkanik kesimlerinde ortaya çıkmıştır. Dördüncü zamanda buzullar inmiş ve Günz, Mindel, Riss ve Würm diye adlandırılan en aşağı dört devrede, Kuzey ve Orta Avrupa'nın geniş bir kısmını etkileyerek Finlandiya-İskandinavya ve Alp bölgelerinden etrafa yayılmıştır. Dördüncü zaman buzulları Avrupa'ya bugünkü, çapraşık aşınma ve tortul olaylarından doğmuş karışık çehresini kazandırmıştır. Buzul devrinden önce ve sonra ırmakların donması ve çözülürken taşıdıkları tortular, iç havzaları yavaş yavaş doldurmuş ve Po ovası gibi geniş aluvyon düzlükleri meydana getirmiştir.

İşte bugünkü Avrupa, böylesine karışık jeolojik olaylar sonucu meydana gelmiştir. Morfolojik bakımdan Karadeniz-Baltık çizgisiyle ayrılmış iki büyük bölge bulunmaktadır. Kuzey-doğuda Rusya ovası ve onun devamı olan Finlandiya-İskandinavya düzlüğü; güney-batıda ise, merkezdeki kaledonyen ve hersinyen hareketiyle meydana gelmiş Alp dağları yükseklikleri. Bu bölgelerden birincisi düz, açık, tekdüze; ikincisiyse çok yüzlü, değişik ve çok engebelidir.

Subilgisi: Avrupa'nın su bilgisi bakımından yapısı iki bölge arasındaki kesin ayrılığı açıkça yansıtmaktadır. Batıda ırmaklar dağlık kesimlerin yakınlığı ve düzlüklerin nispeten dar oluşu sebebiyle genellikle kısa ve hızlı akışlıdır. Doğuda ise Rusya ovasından akan ırmakların yatağı çok geniştir ve büyük engebelerle karşılaşmaksızın açık düzlükte akarlar. Bu nedenle Avrupa'nın en uzun ırmakları da buradadır. Bunlardan, Hazar denizine dökülen ve Avrupa'nın en uzun ırmağı olan Volga, Karadeniz'e dökülen Dniyepr ile Dniyestr, Azak denizine dökülen Don en önemlileridir. Öbür büyük ırmaklar ise, Barents denizine dökülen Peçora, Beyaz denize dökülen Dvina ve Baltık denizine dökülen Düna'dır. Belirli bir merkezkaç özellik gösteren Rus ırmaklarından farklı olarak, hersinyen devri ırmakları ile Finlandiya-İskandinavya ırmakları birbirine paralel olarak akarlar. Bunlardan Vistül, Oder, Elbe, Weser, Ren, Meuse, Schelde ve Seine en önemlileridir. Gal bölgesinin, İber ve İtalya yarımadalarının ve Britanya adalarının öbür büyük akarsuları birinci ve üçüncü zamandan kalma yükseklikler arasında açılmış geniş ve derin havzalardan ve tektonik vadilerden akarlar: Loire, Garonne, Rhône, Ebro, Douro, Tejo, Guadiana, Guadalquivir, Po, Adige, Tiber ve Taymis bunlardandır. Karadeniz-Baltık çizgisinin batısında kalan ırmakların en önemlisi, Karadeniz'e dökülmeden önce yöredeki birkaç havzadan geçip çok geniş bir alanın sularını toplayan Tuna ırmağıdır.

Rejimleri bakımından çeşitli bölgelerin akarsuları, iklim koşullarına ve üzerinde aktıkları toprağın niteliklerine göre değişirler. Doğu Avrupa ırmaklarının suları kışın kar yağışının fazla olduğu aylarda oldukça azalır; ilkbaharda karların erimesiyle sular yeniden çoğalır. Aynı nedenle, yazın suları azalan Orta Avrupa ırmakları da ilkbaharda taşacak hale gelir. Batı Avrupa ırmakları, yılın çeşitli mevsimlerinde hemen hemen aynı derecede yağış alan bölgelerde aktıklarından, tekdüze bir görünüşleri vardır. Akdeniz Avrupası ırmaklarının ise kışın suları çok artar, hatta bazen taşıp felâketlere yol açar.

Doğrudan doğruya Atlantik okyanusuna dökülen ırmakların, gelgit sebebiyle ağızlarına biriken çamurlardan dolayı genellikle geniş birer deltası vardır. Akdeniz'e ve Baltık denizine dökülen ırmakların ise ağızlarında deltalar olmayışı bunların ulaşıma elverişli olmayışı sonucunu doğurur ve dolayısıyle ırmak boyunca limanlara rastlanmaz. Bu bakımdan ağızlarında delta bulunan ırmaklar çok daha önemlidir. Avrupa denizlerinin en önemli limanlarından bazıları bu gibi ırmakların ağzında kurulmuştur. Örneğin Londra, Bordeaux, Le Havre, Anvers, Rotterdam, Bremen ve Hamburg gibi. Ayrıca bu ırmaklar boyunca ulusal ve bölgesel bakımdan büyük önem taşıyan limanlar da türemiştir. Paris, Duisburg, Köln, Coblenz, Mainz, Mannheim, Ludwigshafen ve Basel gibi.

Avrupa'nın pek çok gölü vardır, fakat bunlar genellikle dünyanın öteki kıtalarındaki göllere oranla pek büyük değildir. Başlıcaları Baltık çevresi bölgelerinde (Ladoga, Onega, Cudskoye, Ozero, Vanern, Vattern) ve Alp bölgesinde Maggiore, Como, Garda, Cenevre, Constance gölleridir. Bunların hepsi eski buzullardan meydana gelmiş göllerdir. Bakonia ormanının ayakları dibinde meydana gelmiş bir tortul gölü olan Balaton ve özellikle Rusya ovasının ırmaklarında meydana getirilmiş sunî havzalarda birikmiş göller de önemlidir. Bu sonunculara örnek olarak Volga üzerindeki Gorki, Kuybişev ve Volgograd; Dniyepr üzerindeki Kahivka ile Kremerçug gösterilebilir.

BAŞLICA ADALAR

Büyük Britanya	217 775	km²
İslanda	102 820	km²
İrlanda	82 060	km²
Yeni Zemliya (Kuzey)	51 110	km²
Yeni Zemliya (Güney)	41 600	km²
Batı Spitzberg	39 500	km²
Sicilya	25 426	km²
Sardunya	23 813	km²
Korsika	8 720	km²
Girit	8 222	km²
Sjaelland	6 835	km²
[illegible]	3 700	km²
Majorka	3 411	km²
Gotland	3 160	km²
Kolguev	3 000	km²

Solda: Avrupa kıtasının en uzun ırmağı Volga'nın Hazer denizine döküldüğü yer. Ortada: Tuna ırmağı Visegrad (Macaristan) dolaylarında. Sağda: Mannheim (Almanya) dolaylarında Ren ırmağı

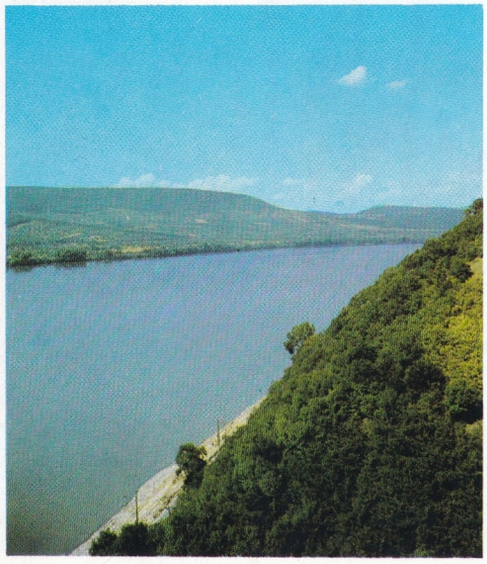

Dördüncü zamanda meydana gelen göllerden, İtalya'nın kuzeyindeki Lago Maggiore.

Alp dağları Avrupa kıtasının en önemli engebelerinden birini meydana getirir.

Kıyılardaki göllerin de sayısı oldukça fazla olmakla beraber bunlar pek önemli değildir.

İklim ve Bitkiler: Kuzey Kutup dairesi içinde kalan dar bir kesim dışında Avrupa'nın bütünü, ılımlı iklim bölgesi içinde kalır. Öte yandan çeşitli bölgelerin iklimini daha da ılımlı hale getiren etkenler de vardır. Güneyde Akdeniz bölgesi tatlı sıcaklığıyle ılıman bir iklim yaratmıştır. Batıda ve Kuzey Atlantik, karanın içerilerine doğru derinliğine uzattığı kollarıyle, batıdaki yüksekliklerin iklimini yumuşatır. Bundan başka sıcaksu akıntısı da Atlantik kıyılarında olağandışı bir durum yaratır. Buraları bulundukları enleme hiç uymayacak şekilde, sıcaklığın fazla olduğu bölgelerdir. Öte yandan Rusya ovasıyle devam eden Asya kıta kitlesi sıcaklık artış ve azalışlarında olumsuz etkiler yaratır. Avrupa iklimlerinin Sibirya kıta iklimiyle Akdeniz ve Atlantik deniz iklimleri arasındaki dengesizlikten doğduğu söylenebilir.

Kışın Rusya ovası ile Orta Avrupa üzerinde yüksek basınç merkezi teşekkül eder ve şiddetli soğuklar getirir. Bu soğuklar kıyı şeridinde denizin etkisiyle hafifler. Bu bölgelerde alçak basınç bazen günlerce devam eden yağmur getirir.

Yazın Avrupa'nın kara kesimi alçak basınç merkezinin etkisinde kalır. Alçak basınç, Atlantikten gelen nemli ve ılık hava akımlarını kendisine çeker. Bundan başka Asor adalarının antisiklonu, daha yüksek enlemlere kadar çıkarak batı rüzgârlarının Akdeniz'e ulaşmasına engel olduğundan, Akdeniz kıyıları yazın pek az yağmur alır. Yağış genellikle batıdan doğuya doğru gidildikçe azalır. En çok yağış alan bölgeler Atlantik kıyıları, en az alanlar ise Baltık-Karadeniz çizgisinin doğusunda kalan yerlerdir. Yağışları etkileyen başka etkenler de vardır. Bunların başında yüksekliklerin dağılımı gelir. En fazla yağış alan kesimler batı İrlanda, İskoçya, Galler bölgesi, Masif Santral, Alpler, İskandinavya dağları, kuzey Apeninler, Dinar Alpleri ve Karpatlardır. Yağış yönünden en fakir olan kesimlerse İber yarımadasının orta bölgeleri, Almanya, Polonya ve Çekoslovakya'nın bazı iç havzaları ve ayrıca Rusya ovasının büyük bir kısmı ile Finlandiya-İskandinavya'nın kuzey kesimidir. Avrupa en aşağı dört iklim bölgesine ayrılabilir. Bol yağışlı ve ılımlı Atlantik (Batı Avrupa); kuvvetli sıcaklık farklı, az yağışlı ve donun uzun sürdüğü kara (Doğu Avrupa); çok şiddetli soğuklar ve az yağışlı kutup (Kuzey Avrupa) ve nihayet kurak ve sıcak yazları, ılımlı ve yağışlı kışlarıyle Akdeniz (Güney Avrupa) iklimleri. Bu iklim bölgelerine Atlantik ve kıta iklimleri arasında geçiş iklimi adı verilen Orta Avrupa bölgesi de eklenebilir. Bu bölgenin özellikleri, batıdan doğuya doğru gidildikçe, kış ve yaz arasındaki sıcaklık farklarının artması ve yağışların azalmasıdır.

Bitki örtüsü çeşitli bölgelerin iklim koşullarını yansıtır. Kuzeyde tunduralar hâkimdir (İslanda, Kuzey Rusya, İskandinavya dağları ve Laponya). Bunları güneye doğru inildikçe kozalaklılar (İskoçya, Galler, Finlandiya, İskandinavya, Orta-Kuzey Rusya, Alpler), sonra da iğneyapraklılar ve geniş yapraklılar ormanları (İngiltere, İrlanda, Galler bölgesi, Orta Avrupa, Merkezî Rusya, Polonya, Po bölgesi, Apeninler ve Dinarlar bölgesi, Trakya) izler. Akdeniz ikliminin etkisinde kalan bölgelerde kışın yapraklarını dökmeyen ağaçlar ve karakteristik makiler ile Akdeniz bitkileri yaygındır.

Hayvanlar: Hayvanlar bakımından, Avrupa, evcil hayvanların cenneti haline gelmiştir denebilir. Avrupa'da insanoğlu, hayvan türünün ana yapısını değiştirmiş yabanî hayvanlarla savaşıp, soylarını tüketmiş, sığır, domuz, keçi, at, koyun, kümes hayvanları gibi kendisine yararlı olacak hayvanların yetiştirilmesine önem vermiştir.

Ancak nüfus yoğunluğunun az olduğu kuzey düzlükleri, ormanlar, dağlık yerler gibi bölgelerde yabanî hayvanların son temsilcilerine rastlanır. Zoocoğrafya açısından (ve örnek olarak sadece yabanî türleri göstermek suretiyle) bilginler Avrupa'yı paleoartik bölgeye dahil ederler.

Avrupa'da yabanî gevişgetirenlerden geyik, karaca, alageyik bugün de bulunmaktadır. Bizon Polonya'da yaşar. Bir zamanlar daha geniş bir bölgede yaşayan mus ise bugün yalnız kuzey bölgelerinde vardır.

Etçillerin türleri de çok yaygın ve çeşitlidir: Gelincik, kakım, kokarca, zerdeva, kaya sansarı, susamuru, porsuk, bozayı, çakal, kurt, tilki, vaşak, yabankedisi gibi. Domuzlardan yalnız yabandomuzu bulunmasına karşılık kemiricilerden çeşitli sıçan türleri, sincap, yediuyuklayan ve ender olarak da kastora rastlanır. Böcekçillerden en yaygın olanlar kirpi ile köstebektir. Alp hayvanlarının da kendilerine özgü nitelikleri vardır.

Ekonomik bakımdan deniz hayvanları pek büyük önem kazanmıştır: Kuzey denizlerinde morina ve ringa balıkları Akdeniz'deyse sardalye ile tonbalığı çok bulunur ve avlanır.

Diller ve Dinler: Tarihöncesi devirlerinde Doğudan birbiri ardına kavimlerin Avrupa'ya göç etmesi ve çeşitli bölgelerin birbirinden yüksekliklerle ayrılması, insanların ayrı gruplar teşkil etmesine, tarih bakımından çok değişik siyasal ve toplumsal şekiller göstermesine, dil bakımından ayrı ayrı dillerin meydana gelmesine ve gelişmesine elverişli ortam hazırlamıştır. Hint-Avrupa dilleri ailesi, özel-

likle üç dil grubuyla en fazla konuşulan dildir. Bu gruplar Latin, Cermen ve İslav dilleri gruplarıdır. Geçmişte daha geniş kitlelerin konuştuğu, fakat bugün yaygınlığı azalan aynı aileye mensup öteki dil gruplarıyse Baltık, Kelt dilleri, Yunanca ve Arnavutça'dır.

Avrupalıların çoğunluğu Hıristiyandır ve üç büyük mezhebe ayrılmıştır: İtalya, İspanya, Portekiz, Fransa, Belçika ve Avusturya'nın hemen hemen tamamı Katoliktir. Norveç, İsveç, Finlandiya, Danimarka ve İslanda'nın büyük bir kısmı Protestandır. Yunanistan ile Bulgaristan Ortodokstur. Bundan başka İrlanda, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da Katolikler, İngiltere, Hollanda, Almanya ve İsviçre'de Protestanlar, Romanya ve Yugoslavya'da ise Ortodokslar çoğunluktadır. Avrupa'da Hıristiyan dini dışındaki dinler arasında en önemlisi İslâm dinidir (Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Türkiye'nin Trakya kesimi).

Bundan sonra da, yalnız büyük şehirlerde yaygın olmakla beraber II. Dünya savaşının feci olayları sırasında büyük bir baskıyla karşılaşan Musevîlik gelmektedir.

Nüfus Dağılımı: Avrupa nüfusu bugün aşağı yukarı 625 milyon kadardır. Ortalama yoğunluk pek yüksek değildir. Fakat gene de dünyanın bütün öteki kıtalarından dikkati çekecek derecede fazladır. Tarihsel olaylar ve özellikle son zamanlarda endüstrileşmenin gelişmesiyle doğan ekonomik nedenler, Avrupa topraklarında nüfus dağılımını oldukça dengesiz hale getirmiştir. Böylelikle yoğunluğun pek yüksek rakamlara ulaştığı bölgeler yanında ıssız, geniş kesimler yer almaktadır. Bunlar Alplerin, Pirenelerin, Karpatların, Dinar Alplerinin, Epir'in, İskoçya'nın en yüksek kesimleri ile İskandinav Alpleri, Laponya, Kuzey Rusya, İslanda gibi iklimi çok sert olan bölgelerdir. Nüfus yoğunluğu en fazla olan yerlerse Kuzey Gallerden başlayıp hemen hemen kesiksiz olarak Orta İngiltere ve Londra havzasından Silezya'ya kadar uzanan, Kuzey ve Kuzey-doğu Fransa'yı, Belçika'yı, Güney Hollanda'yı, Renanya'yı, Saar, Ruhr ve Saksonya bölgelerini içine alan geniş bir kesimdir. Buraları endüstrileşmede çok ilerlemiş, yeraltı zenginlikleri ile, endüstri tesislerini çok geliştirmiş yerlerdir. İskoçya Lowlandları, Asturia ve Donetz gibi bazı kesimlerde de aynı nedenlerle nüfus yoğunluğu yüksektir. Bunlardan başka Paris bölgesi, Katalonya, Rhône vadisi, Ligurya'nın kıyı kesimleri, Po-Venedik ovası, Toskana, Kampanya'nın kıyı kesimleri ve genellikle büyük şehirlerin içi ve çevresi ekonomik bakımdan çok gelişmiş ve bunun sonucu olarak buraların da nüfus yoğunluğu artmıştır.

Ekonomik Kaynaklar: Avrupa, fizik yapısının çok değişik elemanlardan meydana gelişi, ayrı iklim şartlarına sahip oluşu, bitki ve bölgelerinin çokluğu ve enerji kaynakları ile hammaddelerin her yerde aynı çeşit ve miktarda bulunmayışı yüzünden, ekonomik birlik göstermekten uzaktır. Kuzey ve dağlık bölgelerinin daha çok ormanlık olmasına ve hayvancılığa ve tarıma elverişli bulunmamasına rağmen Avrupa gene de bir tarım bölgesi sayılabilir. Fakat maden ve üretim endüstrileri bazı ülkelerde o derece önem kazanmıştır ki hayvancılığı, tarımı ve ekonominin başka dallarını çok gerilerde bırakmayı başarmıştır. Tarım ürünleri arasında en önemlileri tahıl ve özellikle ılımlı bölgelerde elde edilen ve daha soğuk bölgelerde yetiştirilen yulaf, arpa ve çavdardır. İrlanda'dan S.S.C.B.'ne kadar uzanan ve Fransa'nın, Almanya'nın, Po-

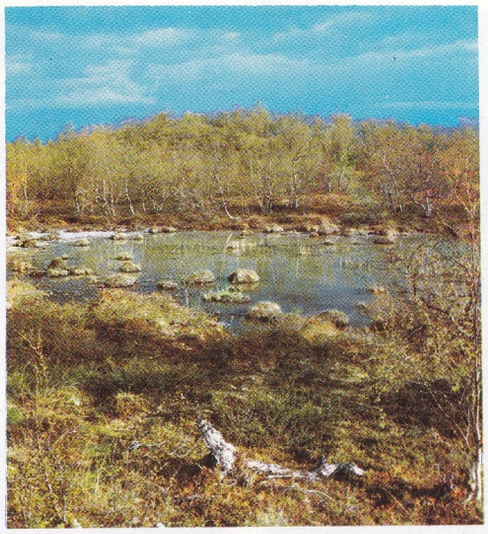

Finlandiya'da, kuzey ülkelere özgü bitki örtüsü.

Avrupa'nın birçok bölgelerinde sis önemli bir tabiat olayıdır.

AVRUPA DEVLETLERİ

Adı	Yüzölçümü km²	Nüfus	Başkent
Almanya (Batı)	247 956	54 000 000	Bonn
Almanya (Doğu)	107 870	17 000 000	Berlin-Pankov
Andorra	465	10 500	Andorra la Vella
Arnavutluk	28 748	1 914 000	Tiran
Avusturya	83 849	7 073 000	Viyana
Belçika	30 513	9 499 234	Brüksel
Bulgaristan	110 928	8 177 500	Sofya
Çekoslovakya	127 869	14 194 158	Prag
Danimarka	43 068	4 767 597	Kopenhag
Finlandiya	305 396	4 651 230	Helsinki
Fransa	551 603	46 520 271	Paris
Hollanda	33 433	12 212 269	Amsterdam
İngiltere	242 443	56 400 000	Londra
İrlanda	68 870	2 880 752	Dublin
İslanda	102 828	193 758	Reykjavik
İspanya	504 750	31 870 943	Madrid
İsveç	449 750	7 772 662	Stokholm
İsviçre	41 288	5 874 000	Berne
İtalya	324 000	50 328 000	Roma
Liechtenstein	160	19 916	Vaduz
Lüksemburg	2 586	323 971	Lüksemburg
Macaristan	93 030	10 160 380	Budapeşte
Monaco	1,5	21 783	Monaco
Norveç	324 219	3 769 269	Oslo
Polonya	311 730	31 811 000	Varşova
Portekiz	91 560	9 234 000	Lizbon
Romanya	237 500	19 105 056	Bükreş
San Marino	60,6	13 000	San Marino
S.S.C.B. (Avrupa bölümü)	5 571 000	168 000 000	Moskova
Türkiye	774 810	31 391 421	Ankara
Vatikan	0,44	1 000	—
Yugoslavya	255 804	19 508 000	Belgrat
Yunanistan	131 944	8 388 553	Atina

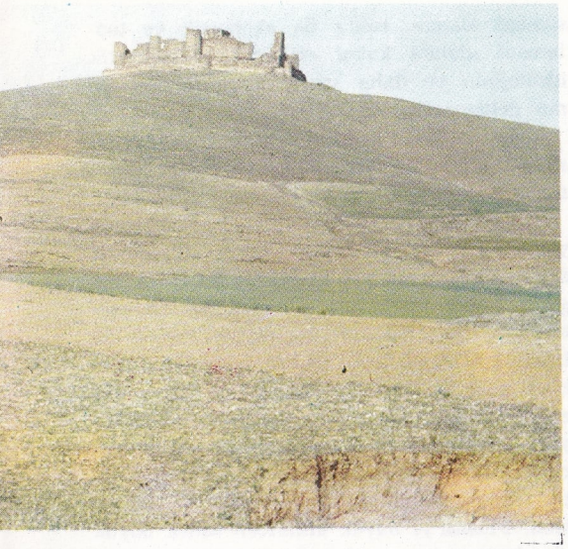

Toledo (İspanya) dolaylarında hüküm süren kara iklimi bitki örtüsünü etkiler.

lonya'nın bir kısmını içine alan geniş bir kesimde patates çok ekilir. Keten (S.S.C.B.'nin Avrupa'daki kesimi, Hollanda, Polonya, Belçika, Fransa), kenevir (İtalya, S.S.C.B.'nin Avrupa kesimi, Romanya) ve şekerpancarı (S.S.C.B.'nin Avrupa kesimi, Almanya, Fransa, İtalya) gibi bazı endüstri bitkileri de geniş ölçüde yetiştirilir. Son yıllarda tarım, ileri ekim sistemlerinin uygulanması ve sunî gübrenin gittikçe daha geniş ölçüde kullanılması sayesinde, dikkati çekecek bir ilerleme kaydetmiştir. Danimarka, Hollanda gibi bazı ülkelerde büyükbaş hayvan yetiştiriminde en ileri usuller uygulanmaktadır. Diğer ülkelerde sığır yetiştirme işi geleneksel sistemlerle yapılır ve oldukça yaygındır. İngiltere, İrlanda ve Akdeniz kıyısı bölgelerinde küçükbaş hayvan da geniş ölçüde yetiştirilir.

Avrupa madenler yönünden pek zengin değildir. Başlıca madenleri: Uranyum (Çekoslovakya), demir (Laponya, Loren, Krivoj Rog), pirit (Finlandiya, Sierra Morena, Norveç, İtalya'da Grosseto bölgesi), kükürt (Sicilya), manganez (S.S.C.B.), tungsten (Portekiz), civa (İtalya'da Amiata dağı ve İspanya'da Almaden), kurşun (Yugoslavya), çinko (Sardunya), boksit (Fransa, Macaristan), fosfatlar (S.S.C.B.) ve petrol (S.S.C.B. ve Romanya) dur. Taşkömürü İngiltere'de, Belçika'da, Almanya'da, Polonya ve Ukranya'da boldur. Avrupa üretim endüstrisi geniş ölçüde kömüre dayanmakla beraber günümüzde elektrik enerjisinin de gittikçe daha yoğun bir şekilde kullanılması nedeniyle gittikçe belirli merkezlerin dışına çıkmaktadır. Üretim endüstrisi her dalda gelişme halindedir. Fakat gene de Avrupa, makine, araçlar, dokuma ve kimya maddeleri konusunda evvelce elinde bulundurduğu tekeli birkaç yıldan beri kesinlikle yitirmiştir. Siderürjik, metalmekanik, tekstil ve besin maddeleri sektörleri daha canlıdır. El sanatlarıyse gittikçe gerilemektedir.

Avrupa'nın ekonomik gelişmesindeki temel etken, kara, demir ve ırmak yollarının iyi işlemesi nedeniyle alışverişlere elverişli bir ortam hazırlanmış bulunmasıdır.

Tarih: Bir Avrupa tarihinin varlığı ancak Avrupa halklarından bir birlik olarak söz edebildiğimiz oranda kabul edilebilir. Böyle bir birlik tarihsel bakımdan çeşitli şekiller altında kendisini göstermiştir. Siyasal ve toplumsal örgütlerdeki benzerlik; tek bir siyasal ve dinsel otoriteye baş eğme; törelerde, dinde ve hukuk kurumlarında birlik; çeşitli Avrupa devletleri arasında kurulan ilişkilerin sürekliliği açılarından etkili olmuştur.

Yunan uygarlığının Roma'ya ve ondan da Avrupa'ya bıraktığı miras, Avrupa'nın demokrasi yönetiminin beşiği olması sonucunu doğurmuştur.

Gerçekten de demokrasi kavramı ve uygulanışı Yunanistan'da doğmuştur.

Roma İmparatorluğu, Kuzey Afrika ve Batı Asya ile beraber, o dönem Avrupasının bütün uygar bölgelerini aynı yönetim altında topladı. Gerçi bugünkü Avrupa'nın büyük bir kısmı (Almanya, İskandinavya, Avusturya, Rusya, İskoçya, İrlanda) İmparatorluğun dışında kalıyordu, ama bunlar, nüfusu seyrek olan bölgelerdi. Roma İmparatorluğunun merkeziyetçi yönetimi, Avrupa'nın imparatorluğa ait olan bütün topraklarında aynı siyasal, ekonomik ve hukukî uygarlığın yerleşmesine yol açtı. Bu uygarlık imparatorluğun dağılışından sonra da yaşamasını sürdürerek, Avrupa uygarlığının ortak temelleri haline geldi.

Roma imparatorluğunun gerilemesi ve çökmesiyle birlikte ortaçağ adını verdiğimiz uzun bir devir başladı. Yunan-Roma dünyası imparatorluk ile kazanmış olduğu birliği kaybetti ve Kuzeyden inen Cermen ve Kelt kavimlerin içinde eridi, onlarla kaynaştı. Yeni bir kuruluş, Batı Roma İmparatorluğundaki çeşitli halkların birliğini korumayı ve yeni kavimleri de Roma imparatorluk geleneği içine sokmayı başardı. Bu imparatorluğun çözülmesi ve Doğu istilâlarının etkisiyle yıkılması sırasında ise, Roma uygarlığının temsilciliğini kilise ve Hıristiyan dini yaptı. Başlangıçta Papalık Doğu Roma imparatorluğunun başkenti olan Bizans'a sıkı sıkıya bağlı kaldı ve Avrupa'nın öteki halklarına da kendi inancını kabul ettirmek için faaliyet gösterdi. Bundan sonra imparatorluğun doğu kesimiyle bağları koptu ve Arap yayılmasının baskısı karşısında Karolenj imparatorluğuna destekleyici olmak zorunluğunu duydu. O zamana kadar sadece coğrafya açısından bir değer taşıyan Avrupa sözcüğü, Avrupa halklarının siyasal birliği anlamını kazandı. Zaten kimliği bilinmeyen bir yazar, Poitiers savaşını (732) anlatırken, Araplara karşı «Avrupalıların» savaştığından söz etmişti. Daha sonra Şarlman imparatorluğuna da **Europa, vel Regnum Caroli** adı verilmişti.

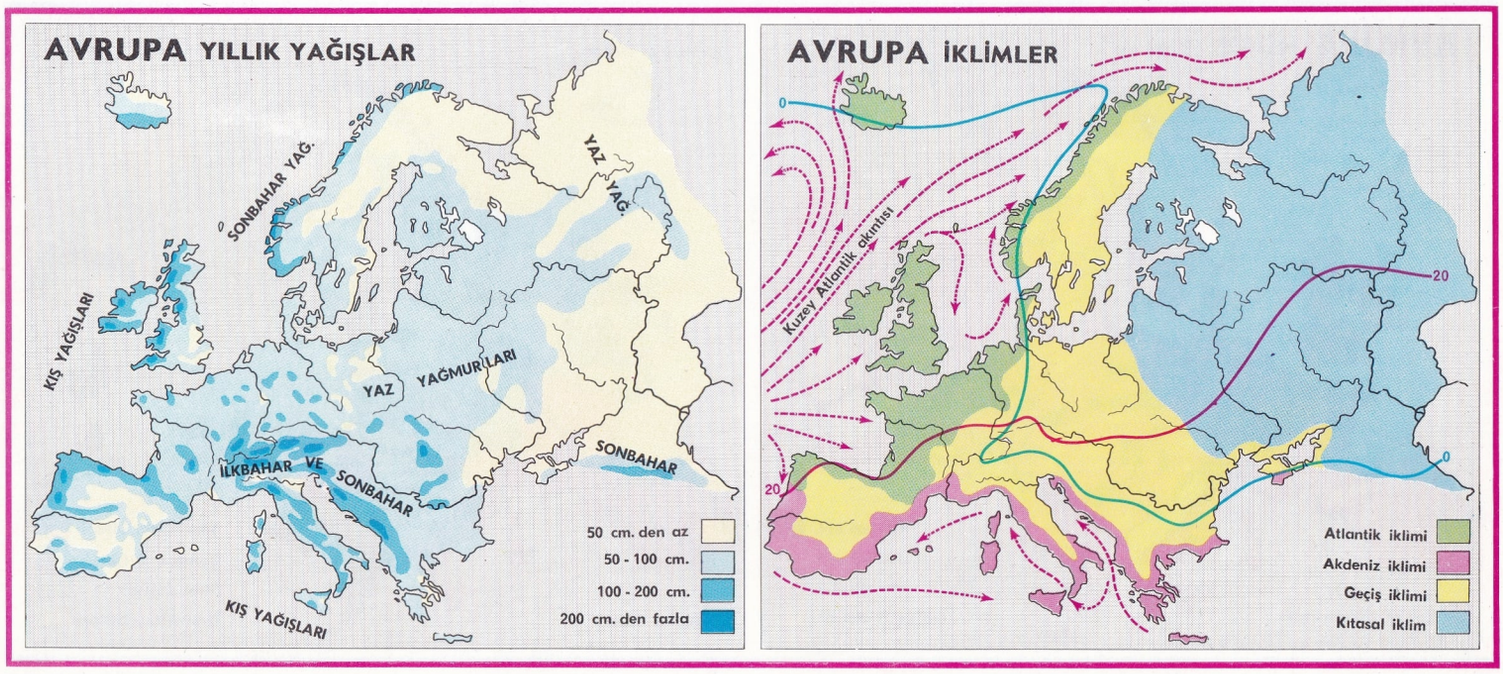

IX. yüzyıl boyunca Karolenj imparatorluğunda derebeylik sistemi (feodalite) ortaya çıktı. Bu sistem gittikçe yaygınlaşarak XII. yüzyılda bütün Avrupa'nın siyasal-toplumsal örgütlenişini niteledi. Politika ve askerlik alanında geniş ölçüde bölünmeye yol açtı. Hıristiyan kilisesi bu arada birleştirici rolünü oynamaya devam ediyordu. Papa Innocent III. (1198-1216) ile, papalık hâkimiyeti en yüksek derecesine ulaştı. Derebeylik dünyasının çözülmesi, bütün Avrupa'yı niteleyen bir özellik oldu. Fakat derebeylik bölünüşünün yavaşlaması, özellikle XIV. ve XV. yüzyıllar arasında yeni siyasal kuruluşların doğmasına yol açtı. Bunlar ilk büyük modern monarşilerdi. XV. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, Fransa ve İspanya, miras yoluyle geçen hakka dayanarak tahta çıkan bir hükümdarın mutlak egemenliği altında güçlü devletler haline getirildi. Yüzyıl savaşlarından sonra İngiltere, kıta üzerindeki her türlü istekten vazgeçti. İki Gül savaşları, büyük Tudor hanedanının tahta çıkmasıyle sonuçlandı. Bunlar İngiltere'yi kuvvetli bir birlik haline getirdi. Aynı şekilde, Fransız monarşisi de İngiltere kralının ve Burgonya dükasının toprak isteklerine yıpratıcı savaşlarla karşı koyduktan sonra geniş bir bölgeyi kendi egemenliği altında toplamayı başardı. Buna karşılık İspanya'da, Aragonlu Ferdinand ile Kastilyalı İsabella'nın evlenmesi üzerine, 1474'te, yarımadanın iki büyük monarşisi birleşerek Arapların İspanya'dan atılması için son mücadelelerini yapıyordu. Kralların iktidarı gittikçe güçlenirken Boniface VIII. ile Philippe IV. arasında çıkan anlaşmazlık ve Roma papası ile Avignon'daki rakip papa arasında çıkan mezhep ayrılığı (1378-1417) gibi buhranlarla papalık iktidarı da gittikçe zayıflıyordu. Sonunda XVI. yüzyılda, Reform hareketiyle ortaçağın teokratik devlet anlayışı devri kapanmıştır.

İmparatorluk ile Papalığın ve dolayısıyle din birliğinin sona ermesiyle modern Avrupa'nın tarihi başlar. Bu tarihin öncüleri, yeni kurulmuş bulunan üç büyük devlet ve daha sonra bunlara katılacak olan Habsburglar iktidarıdır. Bu devletler Avrupa siyaset alanında üç özellik göstermişlerdir. İlkin, bir kara devletinin Avrupa'da hegemonya kurma eğilimi, sonra kıta dışındaki İngiltere tarafından bu eğilimin önlenmesiyle dengenin yeniden kurulması ve sistemin dışarı doğru yayılması ve dengesini yeniden bulabilmek için sürekli olarak yeni topraklara yönelmesidir. İlk akım olan Şarlman hegemonyasına, henüz gelişme devrindeki İngiltere, denge kurmak üzere karşı koyamadı; dengeyi kuran Avrupa dışından gelen Türklerin gücü oldu. Fakat Philippe II. devrinde İspanya'nın gösterdiği hegemonya eğilimine, İngiltere karşı koymayı başardı. Yenilmez Armada'nın yenilgiye uğratılıp batırılması (1588) İngiliz dış politikasının başarısının başlangıcı oldu. Ekonomik yayılmasından da güç alan İngiltere, kıtadaki her türlü egemenliğe karşı koydu. Üçüncü hegemonya girişmesi XIV. Louis Fransasından geldi. O da İngiltere öncülüğündeki güçlü bir işbirliğiyle durduruldu.

Bu arada Avrupa'da Hollanda, Rusya ile Prusya, İtalya ve Almanya gibi yeni devletler kurulup güçlendi. Avrupa sistemine giren bu yeni örgütler, hegemonya ve denge kutupları arasında gidip geliyorlardı.

Önce İngiltere'de ve sonra bütün Avrupa'da modern bilimin gelişmesiyle, ekonomik üretimin yeni tekniği endüstri devrimini yarattı. Bu devrim, aydınların geliştirdiği ilkelerle, bütün Avrupa'da, ekonominin ve toplumun eski örgütlerini altüst edecektir. Burjuva sınırı gelişebilmek için, eski derebeylik ekonomisinin yapılarını ve devletin vatandaşlara baskısını hafifletmek ihtiyacını duyuyordu. Bu ihtiyaçtan liberal ideoloji doğmuştur. Toplum hayatına katılma bilincine varan geniş kitleler, politikada eşitlik ilkesini önce hukukî ve siyasal alanda, sonra da ekonomik ve toplumsal alanda kabul ettirerek, demokratik ideolojinin ve daha sonra sosyalist ideolojinin gelişmesine yol açtılar.

İnsan hakları ilkelerini ortaya koyan Fransa ihtilâliyle birlikte, ulusal devletler devri açıldı.

Avrupa devletlerinin politika sistemlerinde yer alan ulusal ideolojiler, bürokratik devlet örgütünü tamamlamış ve politik iktidarın çok geniş ölçüde artmasına yol açmıştır. Gerçekten de, ulusal ideoloji vasıtasıyle politik iktidar, çok daha fazla sayıda insandan (mecburî askerlik hizmeti doğmuştur) toplumsal enerjiden, yeni ve geniş çalışma alanlarından yararlanabilmiştir. Hegemonya ve denge uğruna girişilen mücadele, yakın tarihlerde daha şiddetli ve kanlı bir hal almıştır. Napoleon, Fransa'yı büyük ihtilâlden sonra büyük bir hegemonya serüvenine sürükleyecektir. Fakat, geleneksel İngiliz politikası ve Rusya bu isteği başarısızlığa uğratacaktır.

Fransız hegemonya isteğinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, çok daha güçlü ve tehlikeli, Alman hegemonya eğilimi belirmiştir. Bu eğilim iki dünya savaşının ana nedenlerindendir (1914-1918; 1939-1945). Alman saldırılarına karşı koymada Avrupa devletleri ile İngiltere işbirliği yetersiz kalmış, İkinci Dünya savaşında yeni büyük devletler (A.B.D. ve S.S.C.B.) Avrupa'da bozulan dengeyi sağlamak için savaşa girmek zorunda kalmışlardır.

İkinci Dünya savaşı Avrupa'nın, dünya üzerindeki üstünlüğünün de sonu olmuş, dünya ulusları üzerindeki etkisi büyük oranda azalmıştır.

Kültürünün Anahatları: «Avrupa kültürü» deyimiyle, batıdan doğuya doğru Atlantik okyanusu ile Urallar, kuzeyden güneye doğru ise Kutup Buz denizi ile Akdeniz arasında kalan bölgede yaşayan çeşitli ulusların kültürlerinde ortak olan öğeleri anlarız. Eskiçağ dünyasın-

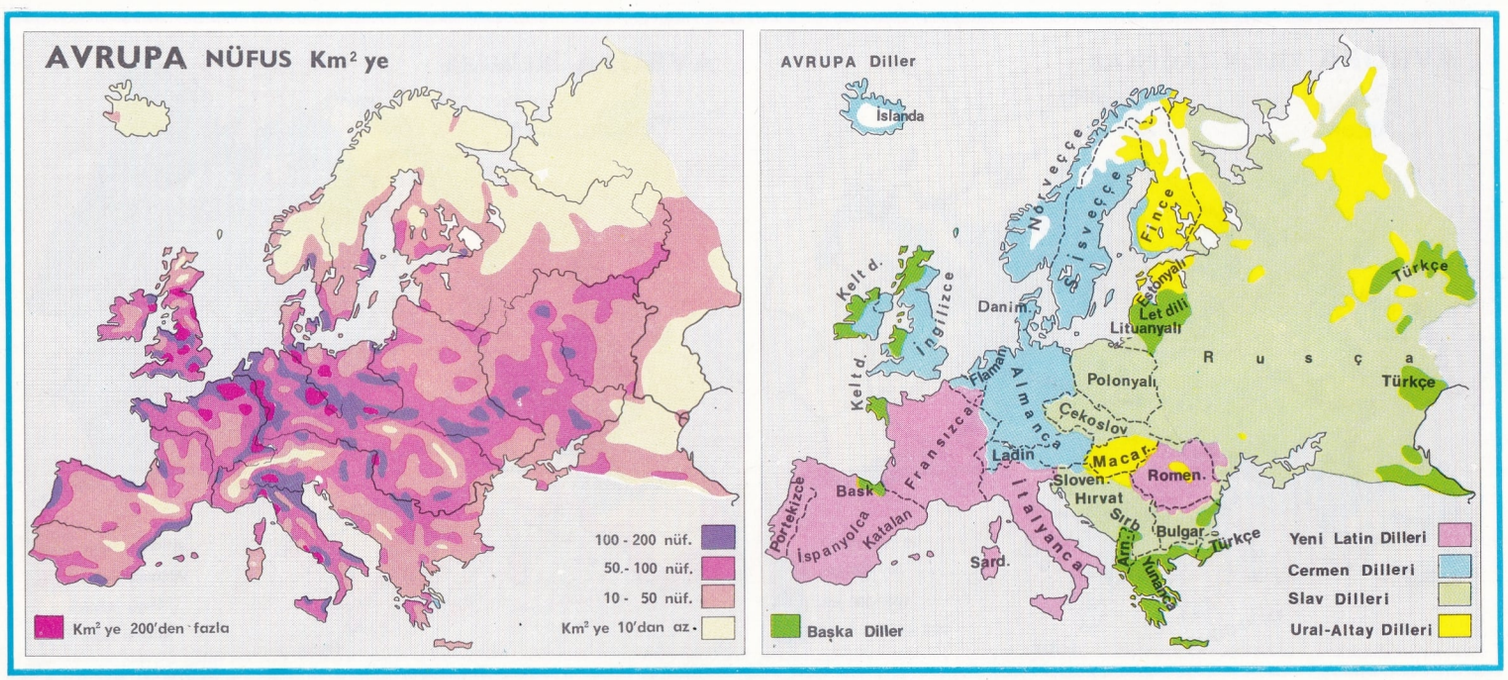

da, bu coğrafya sınırları içinde bir Avrupa kültüründen söz edilemez. Gerçekten de o devirlerde Akdeniz halkları ile Orta-Kuzey halkları arasında hiç bir kültür benzerliği bulunmuyordu. Buna karşılık Akdeniz'in Avrupa kıyısında yaşayan insanlar ile Afrika ve Asya'nın Akdeniz bölgeleri halkları arasında karşılıklı etkileme ve alışveriş olanakları pek çoktu ve bunların kültürleri de birbirine çok yakındı. «Avrupa kültürü» ya da daha doğrusu bir Avrupa kültürünün mümkün olması M.S. III. ve V. yüzyıllar arasında başlamıştır. Bu tarihlerde, o zamana kadar etnolojik diyebileceğimiz bir kültür düzeyinde kalmış bulunan Orta ve Kuzey Avrupa halkları, gerek eski Yunan ve Roma kültürünü benimseyerek, gerekse bunlara yeni katkılarda bulunarak kendilerine özgü bir kültür meydana getirmeye başlamışlardı. Böylece artık «Akdeniz» yerine «Avrupa» sıfatıyle niteleyebileceğimiz yeni ve değişik bir uygarlık doğmuştur. Gerçekten de bu uygarlık bir yandan bütün Avrupa'ya yayılırken, öte yandan da Akdeniz'in Afrika ve Asya kıyılarından uzaklaşmak eğilimi göstermiştir. Afrika ve Asya kıyılarındaysa İslâm dininin ışığı altında bambaşka bir uygarlık gelişmeye başlamıştır.

Orta ve Kuzey Avrupa halklarının Yunan-Roma uygarlığının hüküm sürdüğü bölgelerde yerleşerek kendi uygarlıkları ile yerli uygarlığı birleştirip geliştirerek, daha da geniş bir alana yaymaları, Avrupa kültürünün, mirasına konduğu Yunan-Roma kültüründen başka bir şekilde ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki, bu kültürün meydana gelişinde, Hıristiyanlığın etkisi çok büyük olmuştur. Filistin'de doğmuş bulunan Hıristiyanlık daha başlangıçtan itibaren Doğu ve Batı Roma imparatorluklarında örgütlenmeye ve hızla yayılmaya pek elverişli bir ortam bulmuştur. Bu örgütleme Roma imparatorluğunun son devirlerindeki kurumlardan örnek alınarak yapılmıştı. Hıristiyanlık Yahudi kültürünü de Yunan-Roma kültürüyle karıştırıp birleştirerek ortaya yepyeni bir kültür çıkarmış ve Orta-Kuzey halklarının kültüründen çok daha ileri bir düzeye ulaşan bu kültür hızla yayılmıştır.

İlk «Avrupa kültürü» ne örnek olarak, Ostrogotlardan Teodorik'in (493-526), başkenti Ravenna olan krallığını gösterebiliriz. Resmî belgelerden ve kral adına Kassiodoros tarafından yazılan mektuplardan da anlaşılabileceği gibi, Teodorik kültür sorununa çok önem veriyordu. Kültür politikasının temel ilkesi «yeni şeyler yaparken eskileri de korumak»tı. Bu ilkeyi hem şehircilik ve mimarlık alanına uyguluyor, hem de bilim alanında aynı şekilde davranıyordu. Ortaçağ Latin edebiyatı, Kassiodoros ve Boezio ile başlamıştır. Bu edebiyat Roma, Cermen, Anglosakson dili edebiyatlarının doğuşuna kadar uluslarüstü bir niteliğe sahip olmuştur.

Bizansla ve dolayısıyle Bizans sanatı ve doğu Avrupa'da egemen hellenistik Hıristiyan kültürüyle sıkı ilişkileri bulunan Ravenna, Batı Roma imparatorluğunun başkentiydi. Aynı zamanda Teodorik'in kızlarından birinin Vizigot kralı Alarik II.'yle evliliği dolayısıyle Got krallığıyle birleşmiş bulunan Ravenna, yeni yeni doğmakta olan Avrupa kültürünün beşiği olmuş ve Bizans'ın kuruluşundan sonra da bir süre bu niteliğini sürdürmüştür.

Elbe adasının tipik Akdeniz bitkileri. Akdeniz, çevresindeki toprakları olumlu bir şekilde etkileyerek, Akdeniz iklimi diye adlandırılan iklim koşullarını meydana getirir.

Avrupa kültürünün oluşumunda bir önemli olay da, Vizigot kralı Rekaredos'un Katolikliği kabul etmesidir. Bunun sonucu olarak İber yarımadasında Latin ve Got halkları arasında barış yapılmış ve zaten iyice Latinleşmiş bulunan Gotlar İspanya'ya yerleşmişlerdir. Vizigotlar İspanyasının siyasal-kültürel birliği içinde, ortaçağ Latin kültürü Sevilla piskoposu (yaklaşık olarak 570-636) İsidoro'nun eserlerinde en kusursuz ifadesine ulaşmıştır. Ortaçağ bilgisinin ilk ansiklopedisi **Etymologiae** bu piskoposun eseridir. XIII. yüzyılda Beauvais piskoposu Vincent, **Speculum maius** adlı kitabında **Etymologiae**'yi aynen kopya etmiştir.

VII. yüzyılın ikinci yarısında Merovenj kral-larının Frank sarayında, ortaçağ Latin lirik şiiri doğmuştur. Bu şiirin ilk büyük öncüsü Venanzio Fortunato'dur.

Ortaçağın ilk döneminde İrlanda da şiir ve resim kültürünün merkeziydi. İrlanda'nın etkisi Merovenjler Fransasına kadar yayılmıştır.

İrlanda, farklı coğrafya durumuyle Kelt-Drüid kültürünü korumayı başarmıştır. V. yüzyılda tamamıyle Hıristiyanlaştırıldıktan sonra orijinal bir kültür yaratmıştır. İrlanda'da meydana gelen kültür, Hıristiyanlık yoluyle gelen eskiçağ dünyasının mirasıyle Kelt asıllı yöresel kültürün kaynaması ürünüdür. Bu uygarlığın merkezi haline gelen manastırlardan, Anglosakson dünyasının Hıristiyanlaştırılması akımı çıkmıştır. İlk misyonerler Aziz Colomb ile İrlandalı keşiş Aziz Colomb, İskoçya'nın hemen hemen tamamına Katolikliği kabul ettirdiler. Sonra gelen keşişler bu işe Britanya'da devam ettiler. Böylece İrlanda kültürü, kıta Avrupasında da yayılarak, özellikle şiir ve minyatürde, etkisini gösterdi.

Roma'da VI. yüzyılın sonu ile VII. yüzyılın başlangıcında Aziz Gregoire, kiliseyi birlikçi bir temel üzerine ve klasik-Roma anlayışıyle yeniden örgütledi. Misyonerleri Güney İngiltere'de Hıristiyanlığı kabul ettirmeye çağırdı. Gene Aziz Gregoire'ın öncülüğüyle Roma'daki **Schola Cantorum** yeniden açıldı (buna sonradan Metz ve Saint-Gallen'deki okullar da eklenmiştir). Bütün Katolik Avrupasında yayılan tek sesli Gregoryen müzik böylece doğmuştur.

VIII. ve IX. yüzyıllarda, Aziz Benoit (534)

tarafından kurulan Benedikten mezhebi, kültürü, manastırların çevresi içinde tutmuş, Avrupa kültürü ancak XI. yüzyılda Şarlman devrinde dışarı taşmaya başlamıştır.

Teodorik'ten örnek alan Şarlman, Avrupa kültürünün çeşitli akımlarını, Yunan-Bizans kültürünü de katarak, klasik Hıristiyan temelleri üzerinde kurmaya çalışmıştır (Ravenna'daki San Vitale kilisesinden örnek alınarak yapılmış Aquisgrana'daki Palatin kilisesi). Şarlman'ın sarayına bütün ülkelerden bilginler davet edilmiştir. İtalya'dan Paolo Diacono ve Latin Pietro Pisano, İrlanda'dan Clement, İngiltere'den Alcuin, İspanya'dan Theodulfo, Fransa'dan Angilbert, Almanya'dan Eginhard. Bundan başka Alcuin tarafından ilk dinsel olmayan okul, devlet ilkelerini ve yüksek hizmetlerini öğreten Palatin okulu kurulmuştur. Bütün ortaçağ okulları da Palatin okulunu örnek almıştır. Palatin okulu dilbilgisi, retorik, diyalektik, müzik, aritmetik, geometri ve astronomi bölümlerine ayrılmıştı.

Karolenj okulu gerek kendinden önceki devirde geliştirilmiş çeşitli dalları birleştirici niteliğinden, gerekse imparatorluğun bütün topraklarına aynı şekilde yayılmasından ötürü «Avrupa» sıfatını almaya lâyıktır. Bu okul Şarlman'ın ölümünden (814) sonra da yaşamış ve imparatorun çevresinde toplanmış bulunan aydınlara yeni bir kuşak eklemiştir.

IX. yüzyılda Karolenj kültür ortamı içinde, yeni halk dilleri, kültür dilleri düzeyine yükselmeye başladı. 813'te Tours konsülü din adamlarına, vaazlarını **«in rusticam linguam»** (Sen, Loire, Saone ve Rhône havzalarında konuşulan dil) ve **«aut theotiscam»** (Karolenj imparatorluğunun kuzey-batı ülkelerinde konuşulan dil) dillerinde vermelerini emretti. 842'de Karolenj imparatorluğunun bölünmesi sırasında, Kel Şarl ile Cermen Ludovik, Strasburg'da Fransızca ve Almanca okunan bir and içtiler. Dillerin doğuşu Karolenj birliğinin çözülüşü zamanına rastlar. Bunun dışında, IX. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar bütün Avrupa ülkelerinde aydınların dili Latince olarak kalmıştır. Raban Maure'un (844) **«De rerum naturis»** kitabından ansiklopedik nitelikte derlemeler yapılmış, Saint-Gallen manastırıyse dinsel dramın ilk örneklerini vermiştir. Alman edebiyatının doğuşu da ortaçağ Avrupa kültürüne Latincenin Karolenj devri dinsel ölçüleri içinde katılmasına bağlanabilir. VIII.-IX. yüzyıllara ait **Hildebrand'ın şarkısı** bugüne kadar ulaşmıştır. İber yarımadasında yerli dil altı lehçeye ayrılmıştı: Galya, Leon, Kastilya, Navarre-Aragon, Katalan lehçeleri ve Mağrıbî Arapçası. X. yüzyıldan itibaren Kastilya dili yayılmaya başlamıştır.

VIII. yüzyıl sonunda, Danimarka'dan gelen Viking istilâlarının etkisinde kalan Anglosakson dilinin en önemli edebiyat eserlerinden olan **Beowulf**, Danimarka efsanelerini anlatır. Bunun dışında kıta Avrupa'sında Latincenin yaygın olduğu X. yüzyıla Sakson hanedanından üç kralın (Oton I., II. ve III.), adına mal edilerek Oton devri de denir. Oton II. ile Bizans prensesi Teofanos'un evlenmesiyle (972) Karolenj birliğinin yeniden kurulması ve Doğu ile Batı Roma'nın birleştirilmesi yolunda bir akım belirmişti. Oton III. ise Roma'da taç giymek istemiş (966) ve Aventino'da kendisine bir saray yaptırarak Roma'yı Avrupa kültür ve politikasının merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Oton devri Avrupa'da büyük bir kültür gelişmesi ve birleşmesi devri olmuştur. Bu gelişmenin merkezleri, imparatorluk sarayından başka manastırlar ve çevresinde yeni sitelerin kurulduğu piskoposluklar olmuştur. Büyük merkezlerde piskoposlar, din adamı yetiştirmek üzere din okulları açıldı. Bunlar arasında Chartres piskoposluk okulu (X. yüzyılın sonu) pek ün kazanmıştı. Bu okul ileride Ortaçağ yeni Eflatuncu felsefesinin merkezlerinden biri olmuş ve Arap bilim düşüncesinin Avrupa'ya girmesine öncülük etmiştir. Gerbert d'Aurillac da Avrupa bilim düşüncesinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Ravenna piskoposuyken Sylvestre II. adıyle papa olan d'Aurillac, geniş bilgisiyle ün salmıştır.

XI. yüzyılda doğudan gelen yazı ve renk anlayışlarının katılmasıyle yeni biçimler doğmuştur. Bunlar özellikle Kuzey İtalya, Fransa, Almanya, Britanya adaları ve İskandinavya'yı kapsayan bölgede gelişirken Orta ve Güney İtalya ile Venedik bölgelerinde Bizans kültürü etkisini sürdürmektedir. Yarımadanın güney ucu ile Sicilya ve İspanya'daysa yoğun İslâm etkilerinin ortaya çıktığını görürüz. Roma sanatı, orijinal bir estetik anlayış içinde, Batı Avrupa kültürünü birleştirici bir yol açmıştır.

İlk büyük Roma yapıları (Hildesheim'de 1010 tarihlerinden kalma Saint Michel kilisesi, Toulouse'da 1080'de yapılmış Saint-Sernin kilisesi, Milano'da 1090'da yapılmış Sant'Ambrogio kilisesi gibi) kıtanın bütün dinsel yapılarına örnek olmuştur. Büyük kilise-katedrallerin yapımı, yeni yeni canlanmakta olan siteleri siyasal, dinsel merkezler haline getirdi.

Çağdaş Avrupa kültürünün meydana gelmesinde büyük bir rol oynamış olan Fransa'nın başkenti Paris'te Zafer Anıtına (Arc de Triomphe) açılan caddeler.

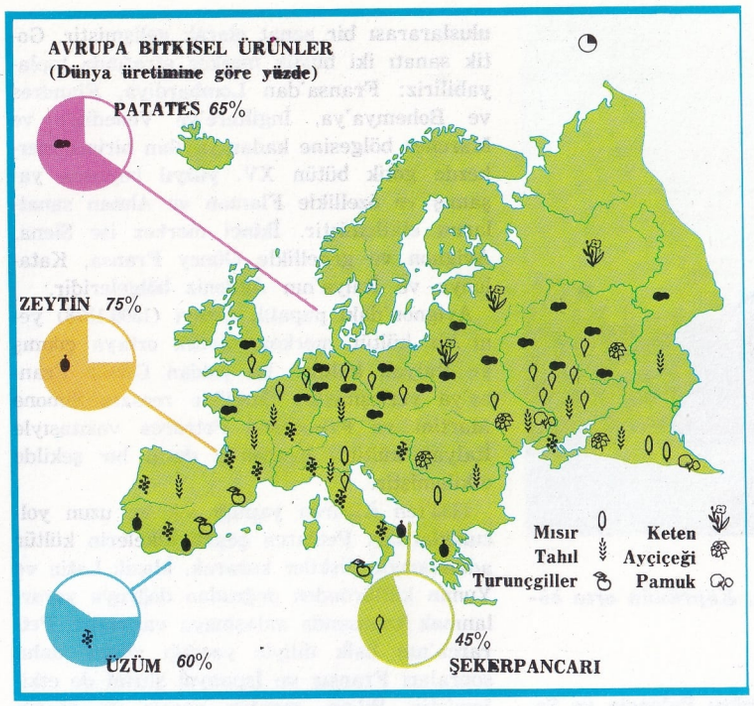

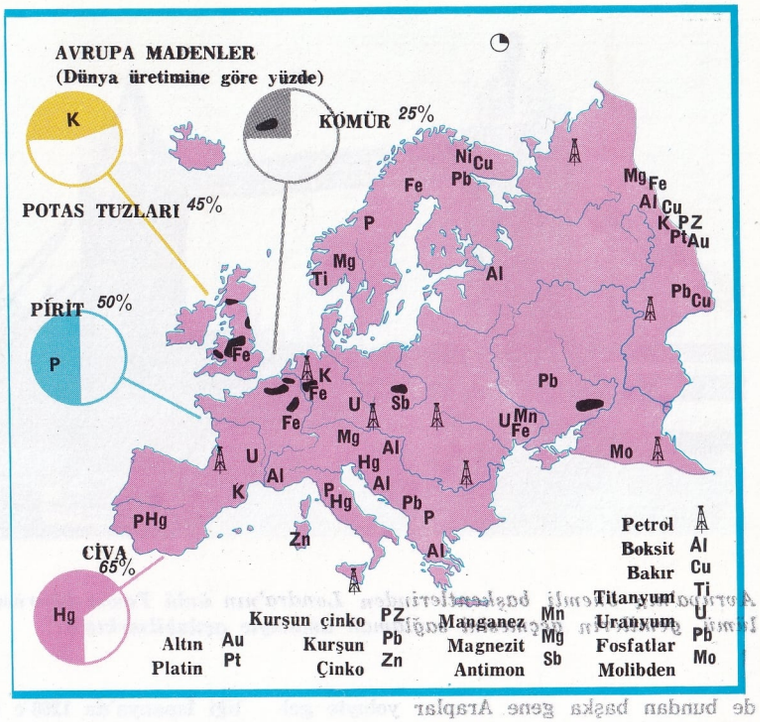

Bu devirde teknik yeniden rağbet bulmuş ve Arap kültürünün Avrupa kültüründe son derece önemli etkileri olmuştur.

Avrupa kültürünün tarihi bakımından diğer bir önemli olay da Rusya'nın X. yüzyılda Bizans'ın etkisiyle Hıristiyanlığı kabul etmesidir. Böylece Yunan uygarlığı Rusya'ya girmiş, Rus alfabesi Yunan alfabesinden esinlenerek hazırlanmış, azizlerin hayatlarının derlenmesinde ve kroniklerde Yunan örneklerinden yararlanılmıştır. Gürcistan ve Ermenistan gibi dinsel mimarîde ilerlemiş bölgelerde ve Bulgarlar ve Sırplar gibi İslav halkları arasında Hıristiyanlık benimsenmiştir. Bu topluluklar, Batı ile bağlarını Katolik dininin ve Latin dilinin etkisiyle geliştirmişlerdir.

XI. XII. XIII. yüzyıllarda Avrupa kültür tarihinin en önemli olayı, üniversitenin kuruluşudur. En eski üniversite Salerno Tıp Üniversitesidir. Bu üniversitenin daha IX. yüzyılda varolduğuna dair deliller mevcuttur. XI. yüzyılın sonlarına doğru Salerno, tıp öğreniminin en ileri merkeziydi. Arap ve İbranî öğretmenlerin burada kürsüleri vardı. Hukuk öğretimi ise Pavia ve Ravenna'da başlamış olmakla birlikte bu öğretimin bütün Avrupa'da en büyük merkezi Bologna olmuştur.

Bologna Üniversitesiyle çağdaş olarak, dinsel-fizik öğretimine geniş yer veren Paris Üniversitesi kurulmuştur. Üniversitelerle birlikte layik bir eğitim de başladı. Üniversitelerin çoğalması öğrenci ve öğretmenlerin bir şehirden ötekine, bir bölgeden bir başka bölgeye göç etmesine yol açtı. Büyük üniversite merkezlerinde aynı ulustan ya da aynı bölgeden olan öğrencileri bir araya getiren korporasyonlar türedi. XII. yüzyılın ortalarına doğru Oxford Üniversitesinin Paris'ten geldiği sanılan öğretmenler tarafından kuruluşu, İngiltere ile kıta Avrupası arasında daha XI. yüzyılda Norman istilâlarıyle kurulmuş bulunan ilişkilerin canlandırılmasına yol açtı.

Ulusal edebiyat ve kültürler XII. yüzyılın başlarında doğmuştur. Bütün Avrupa'ya yayılan ilk halk dili edebiyatı örnekleri şövalye uygarlığıyle ilgilidir: **Chansons de geste** diye adlandırılan Fransız destanları, Kral Arthur'u konu edinen mistik-serüven romanları gibi, komünlerin kurulup, yetki ve bağımsızlık kazanmaları hukuk öğrenimine önem kazandırmıştır (İtalya'da). Felsefenin en parlak merkezleri Chartres piskoposluk okulu, Paris yakınlarında, İngiltere'de, İber yarımadasında, Saint-Victor manastırlarıydı. Bütün Avrupa bilginleri bu merkezlerde ders veriyorlardı. Canterbury başpiskoposu olan İtalyan Anselmo d'Aosta (1033-1109), Hugo de Saint-Victor adıyle ün yapmış Alman Hugo von Blankenburg (1096-1141), o devrin önemli bilim adamlarıydı. Toledo çevirmenler okulunda (1125) Yunan ve Arap felsefesi ve bilimi öğretiliyor ve buradan bütün Avrupa'ya yayılıyordu. Bundan başka XII. yüzyılda Saint Bernard de Clairvaux'nun gizemciliği (mistisizm) ile Abelard'ın ussallığı arasındaki çatışmada yankılarını bulan iki büyük felsefe akımı, yani gizemcilik ve ussallık da Fransa'da manastır ortamında doğmuştu.

Halk edebiyatlarının doğması ve gelişmesiyle birlikte müzik de gelişiyordu. Söze bağlı olan müzik, ulusal dillerin şekillenmesini ve gelişmesini çok yakından izleyerek, modern kültürün belli başlı özelliklerinden olmuştur. Müzik zamanla dinsel sınırları aşmış ya da dinsel melodiyi din dışı edebiyat ve şiir alanına taşımış ve özellikle Latincenin çeşitli halk dillerine bölünmesiyle, bütün Avrupa ülkelerinde yaygın olan aşk şiirinin biçim ve diline ayak uydurmuştur.

Ulusal edebiyatların oluşumu Rusya'yı da etkilemiştir. XII. yüzyıldan kalma **İgor Savaşı Türküsü** ilk büyük Rus şiiridir. Bu şiir o dönem Rus uygarlığı değerlerinin Avrupa uygarlığı değerleriyle özdeş olduğunun en belirli delilidir. XII. yüzyıl başlarında Avrupa din birliği doğu kilisesinin, Roma'dan kesinlikle ayrılması sonucu, dağılacak, bölünecektir.

Hıristiyan-İslâm kültürünün ortak yaşamının en anlamlı örneği Sicilya krallığında verilmiştir. Burada Hauteville kral ailesine mensup Norman kralları, Arap ve İbranî topluluklarına karşı, hoşgörü göstermişlerdi.

Norman Sicilyası Fransa, İngiltere ve Bizans'la olan ilişkilerine rağmen kendi dinlerine bağlı kalmaya devam ederek, felsefe ile bilim alanlarında, Araplar ile Yahudilerden yararlanarak, Avrupa'nın belli başlı kültür merkezlerinden biri olmuştur. Sicilya krallığı, Kutsal Roma İmparatorluğunun etkisi alanına girdiği zaman da kültür ve politika alanında yönetici rolünü sürdürmesini bilmiştir. Kendisi de heykel yapan, şiir yazan ve felsefeye çok yakın ilgi duyan Frederic II.'nin kültürün yayılmasında ve örgütlenmesinde büyük bir rolü olmuştur. İtalyan şiiri ilk meyvelerini onun sarayında verdiği gibi Napoli Üniversitesinin kurucusu da o dur.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa kültür hayatı, aralarında yoğun bir fikir alışverişi olan çok merkezli bir nitelik kazanmıştı. Dominiken ve Fransisken tarikatları bu kültürün meydana gelişinde çok büyük etken olmuştur.

Paris Üniversitesi önemini sürdürürken XIII. yüzyılda Oxford Üniversitesi ile Kolonya Üniversitesi ön plana çıkmıştır. Oxford'ta fizik ve matematik bilimleri geliştirilmiştir. Optik konusundaki çalışmalarında Arap Elhazen'in görüşlerinden yararlanan Robert ve öğrencisi Fransisken Roger Bacon bu gelişmelere öncülük etmişlerdi. İngiliz Fransiskenlerinin kültür ortamı içinde, İskoçyalı Duns ve Ockham'lı William, Eflatun geleneklerine karşı çıkan nominalist felsefeyi olgunlaştırmışlardır. Ortaçağ platonizminin çözülmesin-

Avrupa'nın önemli başkentlerinden Londra'nın ünlü Tower köprüsü. Köprünün orta bölümü, gemilerin geçmesini sağlamak amacıyle açılabilmektedir.

de bundan başka gene Araplar yoluyle gelmiş bulunan Aristoteles felsefesi etkili olmuştur. Bu felsefe özellikle dominikenler (Büyük Albert ve Thomas d'Aquin) tarafından incelenirken papaz San Bonaventura da Fransisken felsefenin en ünlü temsilcisi olmuştur.

XIII. yüzyılda felsefe ve bilim kültürünün çok merkezli hale gelişiyle birlikte, halk edebiyatı da gelişmiştir. Başlangıçta her nekadar bu konuda Fransız etkisi bütün Avrupa'ya hâkim olmuşsa da, çok geçmeden çeşitli halk edebiyatları bağımsız olarak gelişme yolunu tutmuşlardır. İtalya'da şiirin Cecco Angiolieri ve Folgore da San Gemignano'nun gerçekçi şiirine geçişi, XIV. yüzyılda, bütün Ortaçağ kültürünün en önemli ürünü Dante'nin **İlâhî Komedi**siyle en yüksek noktasına ulaşmıştır. Almanya'da **Minnesang** özellikle Walther von der Vogelweide de orijinal nitelikler kazanırken, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanca resmî dil olmuştur.

Buna karşılık Fransız etkisinin devam ettiği İspanya'da 1208'e doğru Palencia ve Salamanca üniversiteleri kurulmuştur. Felsefe seven Alphonse X. (1221-1284) sarayında hukukçuları, bilginleri, tarihçileri, minyatürcüleri, müzikçi ve şairleri toplamıştır. Çeşitli ülke ve dinlerden olan bu sanatçılar arasında İbranîler, İtalyanlar vb. da yer alıyordu. Ayrıca hukukta da bir sistemleşme denemesi yapılmıştır. Araplardan alınmış Yunan sayı sisteminin ve cebirinin Avrupa'ya sokulması ve Arapların kimya alanındaki bilgilerinin yayılması XIII. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Gotik anlayışın yayılması Avrupa kültür birliğinin önemli bir sonucudur. Gotik, yöresel özelliklere oranla çok ve çeşitli yönler göstermekle beraber, ana sanat dallarında olduğu kadar kuyumculuk, minyatür, fildişi işlemeciliği gibi küçük sanatlarda da zevk inceliğinin yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu kültür birliği sayesinde XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başları arasında gotik anlayış gerçek ve tam anlamıyle uluslararası bir sanat olarak gelişmiştir. Gotik sanatı iki büyük merkez etrafında toplayabiliriz: Fransa'dan Lombardiya, Flandres ve Bohemya'ya, İngiltere'ye Venedik'e ve Marches bölgesine kadar yayılan birinci merkezde gotik bütün XV. yüzyıl boyunca yaşamış ve özellikle Flaman ve Alman sanatlarını etkilemiştir. İkinci merkez ise Siena, Avignon ve genellikle Güney Fransa, Katalonya ve İtalya'nın Akdeniz bölgeleridir.

Avignon'daki papalık sarayı (1309-1378) yeni bir kültür merkezi olarak ortaya çıkmış ve İtalyan kültürü bu yoldan Güney Fransa'ya yerleşmiştir. Özellikle ressam Simone Martini ve Francesco Petrarca vasıtasıyle İtalyan kültürü Fransa'yı derin bir şekilde etkilemiştir.

1333'ten itibaren yaptığı sık ve uzun yolculuklarında Petrarca çeşitli ülkelerin kültür adamlarıyle ilişkiler kurarak, klasik Latin ve Yunan kültüründen doğrudan doğruya yararlanmak konusunda anlaşmaya varmıştır. Petrarca'nın halk diliyle yazdığı şiirler daha sonraları Fransız ve İspanyol şiirini de etkilemiştir. Bilgin, mektup yazarı ve gezgin olarak verdiği eserlerde edebiyat ve filoloji alanlarında Avrupa kültürünü, İtalyan hümanizmasının yön ve görüşlerine açmıştır. Petrarca, İtalyan hümanizmasının öncüsü kabul edilir.

Orta Avrupa, Alman ve İslav ülkeleri de özellikle imparator Charles IV. ve Petrarca'nın dostu olan şansölye Johann von Neumarkt'ın aracılığıyle İtalyan etkisini duymaya başlamıştır. Charles IV. devrinde Prag, Avrupa'nın en canlı kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Üniversitesi çeşitli uluslardan öğrencileri toplamış, burada Petrarca ile Coladi Rienzo'nun (o da Charles IV.'ün dostu ve konuğuydu.) İtalyan hümanizma öncesi ortamıyle birlikte, Çek dili ve edebiyatı da gelişmeye başlayarak Avrupa'nın en ileri edebiyatlarından biri haline gelmiştir. Çek edebiyatının XV. yüzyıl kültür ortamının hazırlanmasındaki rolü çok önemlidir.

İtalyan hümanizma akımının etkisi, XIV.

İtalya'nın başkentinden iki görüntü. Solda: Roma'nın ünlü Via Veneto'sunun gece görünüşü. Sağda: Roma'nın demiryolu istasyonu.

yüzyılda İngiltere'de de özellikle sir Geoffrey Chaucer'in eserleriyle kendisini göstermiştir. Alman hümanist tiyatrosunun ilk örneklerinden biri Johannes von Tepl'in XIV. yüzyıl başlarında yazılmış **Bohemya Budalası** adlı diyaloğudur. Polonya da (Kral Casimir II. 1364'te Krakovya Üniversitesini kurdu) İtalyan hümanizma akımına katılmış ve bilimleri, özellikle astronomiyi geliştirmeğe devam etmiştir. Hümanizmanın doğuşuyle Latince, gene Avrupa kültürünü birleştirici ortak uygarlık dili haline gelmiştir. Fakat bu Latince yeni yeni doğmakta olan filolojinin, klasik devirdeki arılığını kazandırmaya çalıştığı bir Latincedir. XV. yüzyıl Avrupa kültürü, İtalyan düşünce ve zevkinin gittikçe ağır basmasıyle nitelenir. Bu kültürün yeniliği, Burgonya ve Flandres dükalığından, Renanya'ya kadar uzanan bölgelerde ve Fransa sarayında yaşamaya devam eden son gotik kültürüyle çatışma halindedir. Sanat ürünlerinde ve törenlerde son derece ince olan Flaman-Burgon kültürü gotik ortaçağının son temsilcisidir. Flaman-Burgon kültürü büyük Flaman sanatını gerilemekten kurtarmış, Rönesansın düşünce ve kültür merkezi Floransa'da gelişen İtalyan sanatının yanı başında devam etmesini sağlamıştır. Kral Charles'ın ölümü (1477) Flaman-Burgon kültürünün de sonu olmuştur.

İtalya'da oluşan Rönesans kültürünün Avrupa'ya yayılmasına en fazla yardımı olanlar arasında özellikle Poggio Bracciolini, Lorenzo Valla ve daha sonra Pius II. adıyle papa olan Enea Silvio Piccolomini'yi sayabiliriz. Buna karşılık, Alman Nicolas Cusan, İtalyan hümanist kültürüyle Kuzey kültürü arasında yakınlaşma sağlamıştır.

Ortaçağ kültürünün kalıntıları, İtalyan hümanizmasının eleştirici tutumuyle birleşerek, bilimsel ilerlemelere büyük yardımı dokunmuş, doğa araştırmalarına yol açmıştır. Bu eğilimin belli başlı öncüleri Alman Johannes Reuchlin, Agrippa von Nettesheim ve Theophrast von Hınenheim olmuşlardır. Johann Gutenberg tarafından, matbaanın icadıyse bilimsel düşünceyle yeni kültürün yayılmasında birinci derecede rol oynamıştır. Matbaa hızla yayılmıştır. XV. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın hemen hemen 150 şehrinde matbaa vardı. Bunların 70 kadarı İtalya'da bulunuyordu. Avrupa kültürüne birleştirici nitelik kazandıran ve İtalya'yı Rönesans kültürünün merkezi haline getiren büyük olaylardan biri de Fransa krallarının (Charles VIII., Louis XII. ve François I.) İtalya'ya yaptıkları seferler olmuştur. Bu seferlerde İtalyan kültürünü tanıyan Fransızlar da Rönesansın etkisinde kalmışlardır.

Bilim alanında, Rönesansla birlikte tekniğin birçok yönlere yayılması, deneyi ön plana çıkartmış, deney, bilimin dayanağı olmuştur. Kristof Kolomb ile Magellan hem yeni dünyalar keşfetmişler, hem de düşüncenin sınırlarını genişletmişlerdir. Büyük coğrafya keşifleri dünyanın yuvarlaklığını ortaya koyarak, yeni bilgiler getirirken Copernic, astronomi konusunda yeni görüşler ortaya atmıştır.

Avrupa kıtasının Asya ile birleştiği noktada yer alan ve batı ile doğu uygarlıklarının kaynaştığı İstanbul'dan bir görünüş.

Deneysel bilimin doğuşu, teolojik-metafizik inançları gözden düşürmüş, bilimsel araştırmaların doğrudan doğruya doğanın incelenmesini amaç edinen, ampirik esaslara dayandırılması inancını yerleştirmiştir.

XVI. yüzyılda Fransız-İspanyol savaşlarının ve hemen hemen bütün İtalya'da politik birliğin bağımsızlığını kaybetmesinin bir sonucu olarak, Rönesans kültürü, Avrupa kültürü haline gelmiştir. Bunda da özellikle birbirine rakip uluslar olan İspanya ile Fransa'nın bu kültürü benimsemeleri rol oynamıştır. İtalyan Rönesans kültürü, plastik-grafik sanatlarından politik düşünceye (Machiavelli'nin **Hükümdar** adlı eseri), giysilere, şiire kadar etkisini duyurmuştur.

İtalyan Rönesansının klasik kültürü, Avrupa'da yayılırken, çeşitli ulusal kültürlerde büyük değişiklikler yaratmıştır.

Sanat alanında ve XVI. yüzyıl sonlarında, Avrupa'nın bazı bölgelerinde İtalyan Rönesansı yeni bir anlayışın temeli olmuştur. Gerçekçilikten kaçınan bu akım özenticilik (manyerizm) adını almış ve Rosso'nun, Primaticcio'nun, Nicolo Dell'Albate'nin, Cellini'nin eserlerinde, Germain Pilon ile Adriaan de Vries'in heykellerinde, Caron'un, Spranger'in ve Wtewael'in resimlerinde ya da Hollanda'da romantizmin başlıca öncüsü olan Maarten van Heemskerke'de kendini göstermiştir. Uluslararası özenticiliğin yayılmasında aynı zamanda el Greco ve Giambologna gibi İtalyan sanat kültürü verilerini izleyen sanatçıların da rolü olmuştur. Özenticilik bütün Avrupa'da kendisini göstermiş XVII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Caravaggio Roma'da çalışan Fransız, Flaman ve İspanyol sanatçıları (Valentin, Vouet, Terbruggen, Ribera ve hatta Velasquez) etkilemiş, klasisizm ise, Claude de Lorraine ve Poussin'de, başlıca öncülerini bulmuştur.

İtalyan Rönesansının gelişmesine müzik de yabancı kalmamıştır. Gerçekten de, hümanizmayla beraber çok sesli müzik çıkmış ve gelişmiştir. Başlıca Avrupa ülkeleri arasında ekonomik ve kültürel alışverişlerin yoğunlaşması ve tarihî-politik olayların birbirini izlemesi XIII. yüzyılda, ortak bir çokseslilik deneyine götürmüştür. Bu, Petrarca'nın, müzikçiler üzerinde büyük etkisi olduğu devirdir. Aşağı yukarı birbuçuk yüzyıl (1400-1550) boyunca, Flamanlar müzik alanında Avrupa uluslarına öncülük etmişlerdir. Bütün Avrupa'da tanınan başlıca Flaman müzikçileri sayesinde (Guillaume Dufay, Jan van Okeghem, Jacobus Obrecht, Joaquin Despres) XIV. yüzyıl çokseslilliği, ulusal ilkelerden yararlanarak uluslararası bir niteliğe bürünmüş ve yeni yeni halk müziği dallarının doğmasına yol açmıştır. Böylelikle müzik okulları doğmuş, Venedik okulu Flamanları örnek alarak, Andrea ve Giovanni Gabrielli'nin bestelerinde en büyük ürünlerini vermiştir. Bu besteciler, insan sesinde olduğu gibi sazlarda da çokseslilliği zengin bir şekilde işlemiştir. Palestrina'nın öncülüğündeki Roma okulu ile Ronsard'ın sözünü ve müzik ile şiir arasında yeni bir birlik kurmaya yönelmiş Fransız okulu da önemli okullardır. Almanya'da Luther reformu, müzikte, fazla gösterişten kaçınılmasını ve Alman ulusal birliğinin ilk elemanı olan «koro» ya yönelinmesini öngörmüştür.

XVI. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa kültüründe kuzey hümanizmasının başlıca merkezi Felemenk ve en ünlü kişisi Rotterdamlı Erasmus'tu. Rönesans Avrupa kültürüne Güney İslavları da faal olarak katılmışlar, Dalmaç-

yalı sanatçılar Batı'da da çalışmışlar ve XV. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başı arasında Dalmaçya'da Hırvatça, Latince ve İtalyanca dillerinden üç dilli bir edebiyat gelişmiştir.

Barok, dinsel çatışmalarla çözülmüş bir Avrupa ortamında Rönesans ağırbaşlılık ve dengeliliğine karşı çıkmış bir tarzdır. Bu akım, en tipik belirtisini mimarlıkta göstermiş ve edebiyatta da yerleşmiştir. Bu hareketi doğuran nedenler arasında XVII. yüzyıl düşüncesinin dayandığı doğa sevgisi, bilimsel araştırmaların getirdiği yenilikler ve Giordano Bruno'nun eserlerinde en yüksek noktasına varmış olan Rönesans sonu düşünürlerinin kaygıları sayılabilir.

XVII. yüzyılın başlarında Roma'da Bernini, Pietro da Cortona ve Borromini'nin eserleriyle olgunlaşan barok sanatı Avrupa'da yeni bir anlayışın birleştirici çekirdeği oldu. Bu anlayış kendisini sürekli şekilde yeniliyor, gerek Roma'da çalışan yabancı sanatçılar, gerekse Avrupa'da, İtalyan sanatçılarının verdikleri eserler yoluyle (İspanya'da Luca Giordano ve sonra Giaquinto, İngiltere'de Sebastiano Ricci, Würzburg ve sonra İspanya'da Tiepolo) yayılıyordu. Katoliklik, barok ile ve onun ideolojik verileriyle yeni bir canlılığa kavuştu ve misyonerlerin aracılığıyle Amerika kıtasma da «koloni baroku» adı altında yayıldı.

Bu dönemde mimarlık alanında, şekil çelişiklikleri görülür. Bir yandan tam anlamıyle barok eğilim, sonra rokoko (Toledo'da Narciso Tome'nin, Almanya'da Balthasar Neuman ile Johann Michael Feichtmayr'ın eserleri) öte yandan ise Fransa'da bütün XVII. yüzyıl boyunca süren ve Palladyum ile arkeolojik kalıntılardan esinlenen klasik eğilim, şekillerde çelişme doğurur. Barok hareketin kuramcıları İtalyan Emanuele Tesauro ile İspanyol Baltasar Gracian'dır.

Müzik alanında XVII. yüzyılda büyük bir devrim gerçekleştirildi. İnsan sesinin yerini sazlar aldı. Çokseslilik, yerini tek sesli müziğe ya da aryaya bıraktı. Bunda, Bach'ın müziğine temel olan Gerolamo Frescobaldi'nin büyük etkisi olmuştur. XVII. yüzyıl Avrupa'yı bir kez daha birleştiren melodram türünü geliştirmiştir. Önceleri benimsenip sonradan küçümsenen İtalyan melodramı, Fransa'da saray balesi ile vodvili, Almanya'da **Singspiel**'i, İngiltere'de **maskı** geliştirmiştir.

XVII. yüzyıl aynı zamanda Avrupa'da modern bilimin de doğduğu çağdır. Galileo Galilei sayesinde deneysel metot zafere ulaşmıştır. **Başlıca Sistemler Hakkında Konuşma** (1632) modern bilimin her türlü önyargıdan kurtuluşunun bildirisidir. Otuz yıl sonra Robert Boyle, Galileo Galilei'nin esasları üzerine kimyayı kurarak, bu bilim dalını simyanın yanlışlıklarından kurtarmıştır. William Harvey tarafından kan dolaşımı şemasının çizilmesi (1628) anatomi ve insan fizyolojisi bilgisinde büyük bir adımdır. Bu, Galileo Galilei'nin nicelik incelemesi yönteminin parlak bir sonucudur ve fizyolojik fenomenleri fizik temellere dayanarak yorumlama yolunda ilk çabadır. Gözlem (dürbün, mikroskop) ve ölçü (termometre, sarkaçlı saatlar, terazi) araçlarının yapılması doğal olayların nicelik yönünden incelenmesi esasına bağlanır. Copernic tarafından savunulan merkezkaç sistemi, Kepler kanunlarında ifadesini bulan yeni matematik formülleri getirir.

Bilimsel metodoloji modern düşüncenin ilk öncüsü olan Bacon'da ilk araştırıcısına kavuşmuştur. Bacon'a göre bilimin amacı şekilden ibaret gösterilerde bulunmak değil, denemeler yapmaktır. Descartes da **Metot Hakkında Düşünceler** adlı kitabında metodik şüphe fikrini getirerek bir açıklık ve ussallık isteğinde bulunur. Descartes'ın fikirleri XVII. yüzyılın ikinci yarısının klasik Fransız edebiyatında belirmektedir. Tiyatro'da Aristoteles'in yerde, zamanda, olayda birlik ilkesi benimsenmiş, tragedyanın biçimini Racine'in eserleri belirlemiş, Molière'de güldürüye zafer kazandırmıştır. Boileau baroka karşı klasisizmi savunmuştur.

XVIII. yüzyılın başlarında İtalya'da Muratori ile ve özellikle Gian Vincenzo Gravina ile patlak veren barok aleyhtarı akım, XVII. yüzyılın son yıllarında Arcadia akademisinin doğuşuna yol açmıştır. Bu akademinin programı sadelik ve doğallık esaslarına dayanıyordu. Bu akademiye katılan Pietro Metastasio, bütün Avrupa'da ortak olan stilize edilmiş tiyatro-müzik zevkinin yorumcusu olarak ün kazandı. Metastasio'nun Viyana sarayına tanıtılması, İtalyan zevkinin Habsburg başkentindeki etkisini daha da sağlamlaştıracak ve bu etki XIX. yüzyılın ortasına kadar Avusturya sarayında hüküm sürecektir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında aydınların ve sarayların (Viyana ile Paris en önde geliyordu) kozmopolit karakteri, rokoko denilen zevkin yayılmasına yol açtı. Rokoko tarzında, barok süsler trajik ciddiyetinden sıyrılıyor, zarif, yumuşak ve gösterişli bir hal alıyor. Bu tarz, mimarlıkta (örneğin Paris'te Soubise sarayı), mobilyada, giysilerde, yayılıp tutulmuştur. Venedik ev eşyasından, Münih saray tiyatrosuna, Vincennes-Sèvres, Meissen, Nymphenburg, Capodimonte porselenlerine kadar her ülkede de ayrı ayrı etki yaratmıştır.

Aristokrat çevrelerin zevkine uygun rokoko, XVIII. yüzyıl kültür panoramasının temsilcisi değildir. Bu yüzyıl kültürü, yüzyıl boyunca devam eden ve illüminizm adını verdiğimiz akımla nitelendirilebilir.

XVII. yüzyılda deney metoduna dayanan modern bilim (Galilei, Bacon) ve ussal felsefe (Descartes) meydana çıkmıştı. Bu felsefe

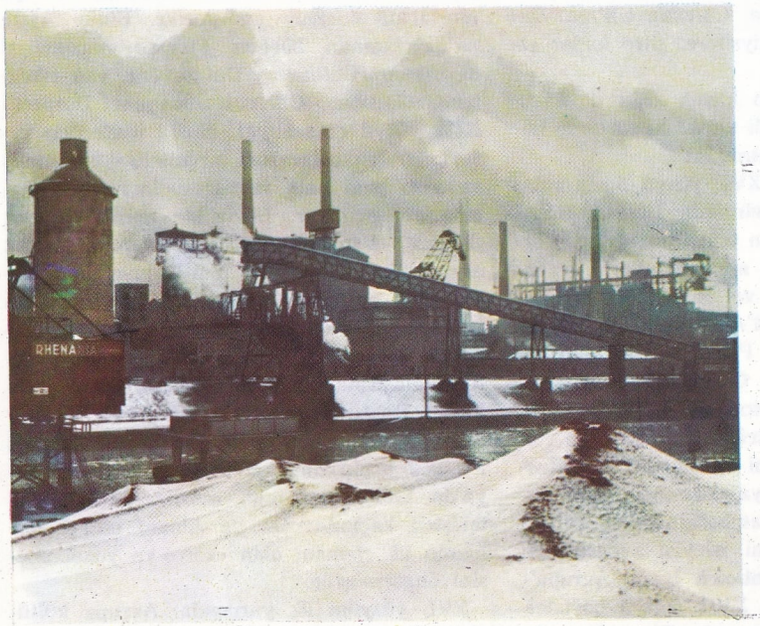

Ruhr bölgesinin yeraltı kaynaklarının büyük zenginliği, burayı Avrupa'nın en büyük ve en önemli endüstri merkezlerinden biri haline getirmiş durumdadır.

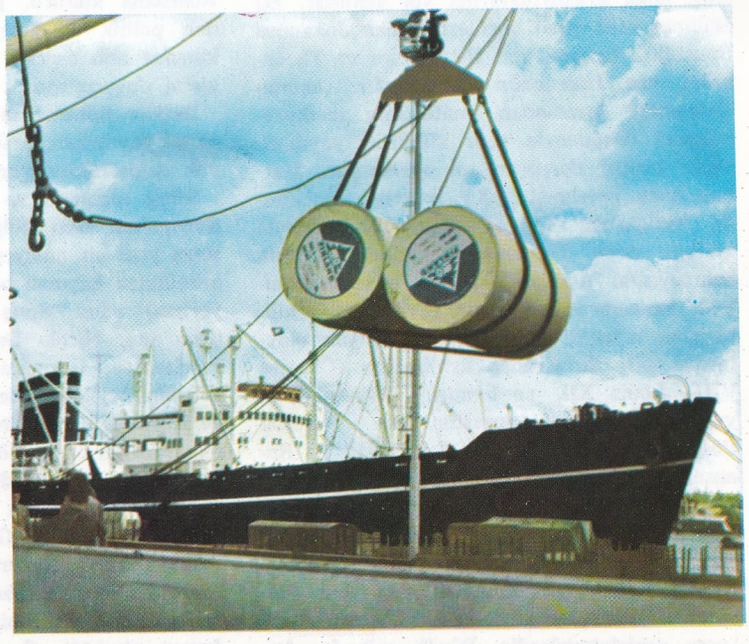

Bir Fin limanından kâğıt ihracı. Kuzey Avrupa ülkelerinde selüloz endüstrisi büyük bir gelişme göstermiştir. Kâğıt ihracı, dünya basın endüstrisini geniş oranda etkileyen bir sorundur.

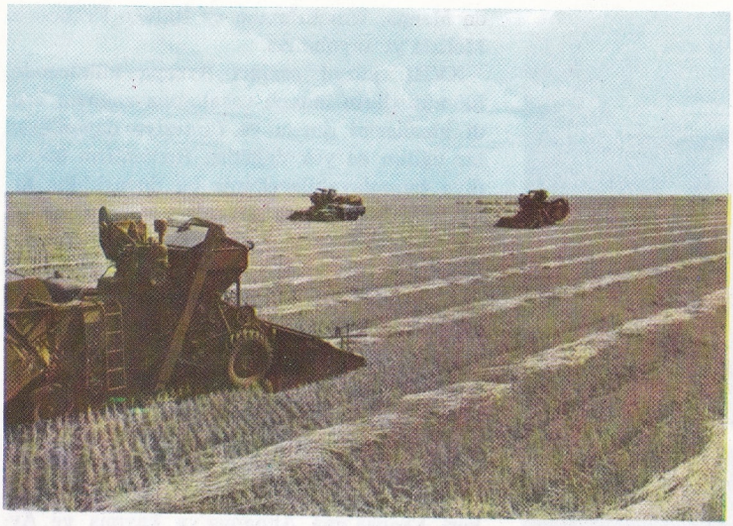

S.S.C.B.'de tarım. Bu ülkede tarım alanında iki buçuk milyondan fazla motorlu araç kullanılmaktadır.

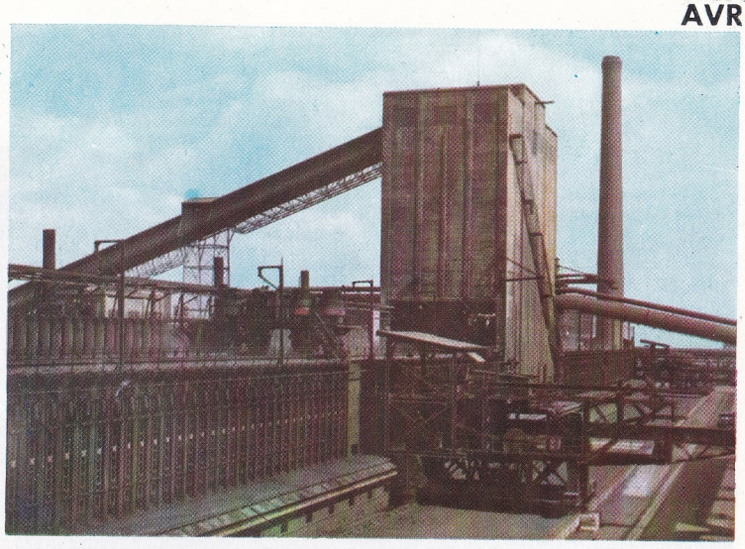

Lincolnshire'da çelik tesisleri. İngiltere'de, kömür ve demir yataklarından yararlanan çelik endüstrisi büyük bir gelişme göstermiştir.

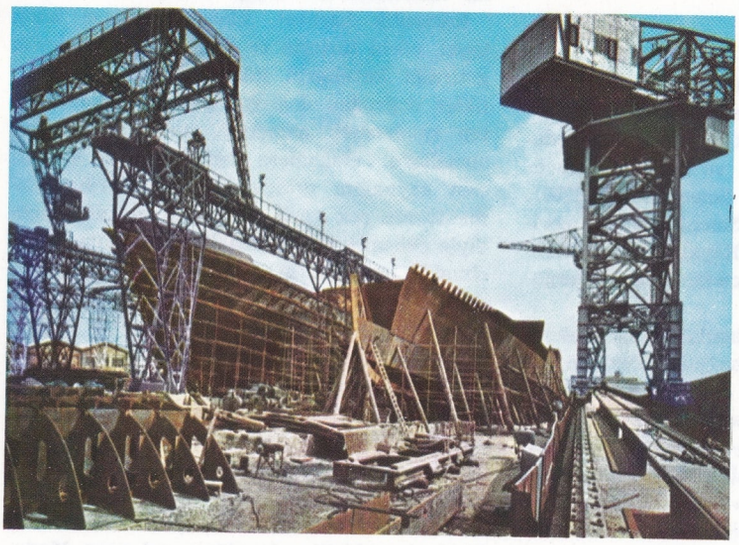

Saint-Nazaire'de gemi tezgâhları. Fransız gemi tezgâhlarında yabancı ülkeler için de gemi yapılmaktadır.

Torino'da FIAT otomobil fabrikaları. İtalyan otomobil endüstrisi bu alanda Avrupa'nın en gelişmiş endüstri dallarından biridir.

dünyayı matematik ilkelere göre tanımalamak, açıklamak çabasındaydı. Bundan başka Hollandalı Huig van Groot (Hugo Grotius) doğal hukuk kavramını belirtmişti. Ahlâkî ve dinsel alanda yeni kuşku ve kaygılar, Katolik kilisesinde reform girişmelerine (jansenizm), doğal bir din anlayışına (İngiliz deizmi) götürmüş ya da insancıl ve filantrop duygular şeklinde açığa vurulmuştur. İlluminizmde bütün bu mayalar olgunlaşma imkânı buldu ve burjuva sınıfının kültür ideali haline geldi. Bu sınıf İngiltere'de iktidarı kesinlikle ele geçirmişti ve dengesiyle, henüz mutlakıyet altında yaşayan Avrupalı kültür adamlarına insanlığın gelişmesi yolunda, insan mantığının neler yapabileceğine örnekler veriyordu.

O zamana kadar edebiyata dayanan kültür artık bilime de dayanır olmuş ve bilimsel düşünce, Avrupa düşüncesinin geniş ölçüde temsilcisi haline gelmişti. Newton mekaniğinin kurduğu kusursuz yapı, yalnız bilime hâkim olmakla kalmıyor, aynı zamanda bütün bir mekanik ve determinist düşünceye de yol gösteriyor, kimya, yüzyıl önce Boyle tarafından çizilmiş yolda ilerliyor, Priestley, Cavendish, Scheele ve daha birçok kimyacı hâlâ denemeden çok soyut kavramlara dayanan teorilere bağlı olmakla beraber, Lavoisier'nin klasik çalışmalarına ortam hazırlıyorlardı. Lavoisier'nin çalışmaları, kimyada nicelik metodunun kesin zaferidir. Böylece, kimyasal tepkilerle meydana gelen maddelerin niceliğinin, tepki gösteren maddeler niceliğine eşit olduğu ispatlanmıştır. Bu sonuç, ünlü **«hiç bir şey yeniden var olmaz, hiç bir şey yok olmaz»** formülünün çıkmasına yol açmıştır.

Doğal bilimler alanında atılan büyük adımlar, Buffon'un çalışmalarında ve Linne'nin sınıflandırmasında sonuç vermiştir. Fosil kalıntılarına dayanarak Cuvier, paleontolojinin temellerini atarken, Lamarck da türlerin evrimi varsayımını ileri sürmüş ve bu varsayım sonraki yüzyılda Darwin tarafından yeniden ele alınarak doğruluğu ispat edilmiştir.

Matematik, özellikle Leibniz, Newton, Euler'in getirdiği sonsuz-küçükler metoduyle büyük gelişme kaydetmiştir.

Elektrostatik, denemelerinin, uygulama alanındaki ilk sonucu binalara paratoner takılması olmuştur. Galvani'nin çalışmalarından esinlenen Volta, yüzyıl sona ermeden pili icat etmiştir.

Devrin en büyük yazar ve düşünürleri de bilimsel araştırmalar yapmışlardır.

İngiltere'den çıkmış olan illüminizm, gelişmesi için en elverişli ortamı, Fransa'nın rasyonel havasında bulmuştur. Zaten ilk büyük Fransız illüministleri de İngiliz etkisindedir. Montesquieu, İngiliz liberalizmini destekler; Voltaire, İngiliz felsefî düşüncesini ve dinî hoşgörü anlayışını savunur. Fransız illüministleri, **Ansiklopedi** (başlıca yaratıcıları Diderot ile d'Alembert olmuştur) aracılığıyle ekonomiden öğrenime, dinden fiziğe kadar bütün büyük sorunların eleştirisini yapmışlar, etkilerini gittikçe daha geniş bir kültür çevresi-

Wagram savaşı. Napoleon'un Avrupa'yı Fransız egemenliği altına almak isteği, İngilizlerin ve Rusların karşı çıkmasıyle başarısızlığa uğramıştır.

ne duyurmuşlar ve Fransa ile Avrupa'yı ihtilâlin getireceği köklü yeniliklere hazırlamışlardır. Büyük Fransız illüminist çağının en yüksek zirvesiyse Jean-Jacques Rousseau'nun somut bir özgürlük kavramı meydana getirmek yolunda giriştiği denemelerdir.

Almanya, İtalya, İsviçre, İngiltere'ye giden Montesquieu, 1726'dan 1729'a kadar İngiltere'de, 1750'den 1753'e kadar Prusya'da Frederic II.'nin sarayında bulunan Voltaire gibi düşünürlerin seyahatleri, dergilerin doğuşu (1711'de İngiltere'de yayınlanmaya başlanan **Spectator** dergisinin çok geçmeden Fransızcası da çıkmaya başlamıştır), bilimsel ve edebî gazetelerin yayınlanması ve çeşitli bilim kurumlarının akademik davranışları fikirlerin ülkeden ülkeye yayılmasını kolaylaştırmıştır. İlk olarak XVII. yüzyılda İtalya'da Lincei ve Cimento akademileri, Fransa'da Academie des Sciences, İngiltere'de ise Invisible College ve sonra Royal Society ile başlayan bilim kurumları, illüminist devirde Avrupa'nın her ülkesinde kurulup çoğalmıştır. Berlin'de Frederic I.'in himayesi altında ve Leibniz'in öncülüğünde Societas Regia Scientiarum (1700), Petrograd'ta Academia Scientiarum Imperialis Petropolitana (1724), Royal Dublin Society (1731) ve Floransa'da Accademia dei Georgofili (1753) açılmıştır.

Neoklasisizm estetik alanda birçok bakımlardan illüminist kültüre bağlıdır. Yüzyılın yarısından itibaren sanatta, edebiyatta ve ev eşyasında kendisini göstermeye başlamıştır. Yunan ve Roma edebiyat ve sanatına özgü kahramanlık ve güzellik ideallerinden esinlenerek klasik dünyanın estetik ve ahlâkî kavramlarına bağlanmıştır. Böylelikle Fransa İhtilâli'nin estetik ideali haline gelecektir.

Doğuşunda arkeolojik kazıların çok önemli rolü olan neoklasisizmin savunucuları arasında Mengs, Winckelmann ve İtalyan Francesco Molizia'yı sayabiliriz.

XVIII. yüzyıl sonları Avrupa kültüründe, illüministlerin inançlı ussallığına rağmen kendi ideallerini duygu ve fanteziye dayandıran bir eğilim de yok değildir. Romantizm öncesi diye tanımlayabileceğimiz bu duyarlılığın örnekleri, İngiltere'de Macpherson'un Ossianik şarkılar derlemesi, Almanya'da Goethe'nin Werther'in ilk gençlik acıları ya da Lessing'in Laocoonte'udur. Avrupa, romantizm öncesi zirvesine Almanya'da «Sturm und Drang» hareketiyle ulaşmıştır. Bu hareket daha başlangıcından itibaren Alman geleneklerine bir dönüş olarak ifadesini bulmuştu.

XVIII. yüzyıl sonlarında doğan romantizmin ilk organı **Athenaeum** (1798-1800) dergisidir. Romantizm ile Avrupa kültür hayatının merkezi Fransa'dan Almanya'ya kaymış ve Avrupa'da romantizmin yayılma merkezi olan bu ülke, XIX. yüzyılın en önemli felsefe okulu, idealizmin de beşiği olmuştur.

Romantik hareket, klasik ideallere karşı tepki, edebî türlerin ve özellikle Aristoteles'in getirdiği kuralların inkârı demekti. Romantikler doğrudan doğruya gerçekten ve tarihten esinlenmek amacıyle, halkın malı olan masallara, efsanelere eğilerek, en verimli esin kaynağını ortaçağda bulmuşlardır. Romantizmin çok yanlı tutumunu ve kendi kendiyle çelişmelerini kısaca ifade edebilmek güç olmakla beraber, esas karakterinin, baş kaldırma, özgürlük eğilimi ve benliğin yüceltilmesi olduğu söylenebilir. İngiltere'de ilk romantik belirti, Wordsworth'un Coleridge'le beraber yayınladığı **Lyrical Ballads** (Lirik Balladlar) a yazdığı önsözdür. Bu hareketin ikinci dalgasıyse Keats, Shelley, Byron ve Walter Scott'un tarihî romanlarıyle temsil edilmiştir.

Fransa'da 1810'da **Almanya'ya Dair** adlı kitabıyle şiddetli polemiklere yol açan Madame de Stael, Weimar'da Benjamin Constant'la beraber Athenaeum grubuyle sıkı bir dostluk kurmuştu. Chateaubriand'ın kitaplarında beliren romantizme özgü bazı temalarda, bunlar Lamartine ile Hugo'yu derin surette etkilemiştir.

Romantik bir davranışın ilk belirtilerini Alfieri ile Foscolo'da gördüğümüz İtalya'da ise bu hareketin doğuşu, Berchet ile (1816) başladı. Manzoni ise yeni bir şiir anlayışına göre yazdığı trajedilerle, İtalya'dan önce başka ülkelerde ilgi uyandırmıştır.

Rusya'da ise XIX. yüzyıl başlarında, Puşkin'in rasyonalist tutumunun yanında, Gogol'ün ilk eserleri ve Lermontov romantizmin etkisini taşır.

Stendhal ve Balzac, romantizm havası içinde büyük XIX. yüzyıl romanını olgunlaştırırlar. Psikolojik ya da lirik yapıdaki romana ve XVIII. yüzyıl İngiltere'sinin ya da Fransa'sının gerçekçi veya burjuva anlatımına (Defoe, Fielding) oranla bu, yeni bir roman türüdür. Flaubert, acıklı bir iç gerilimi dışa vurabilmek için bir çeşit objektif anlatım türünden yararlanmıştır.

XIX. yüzyıl büyük Rus hikâyecilerinde, ger-

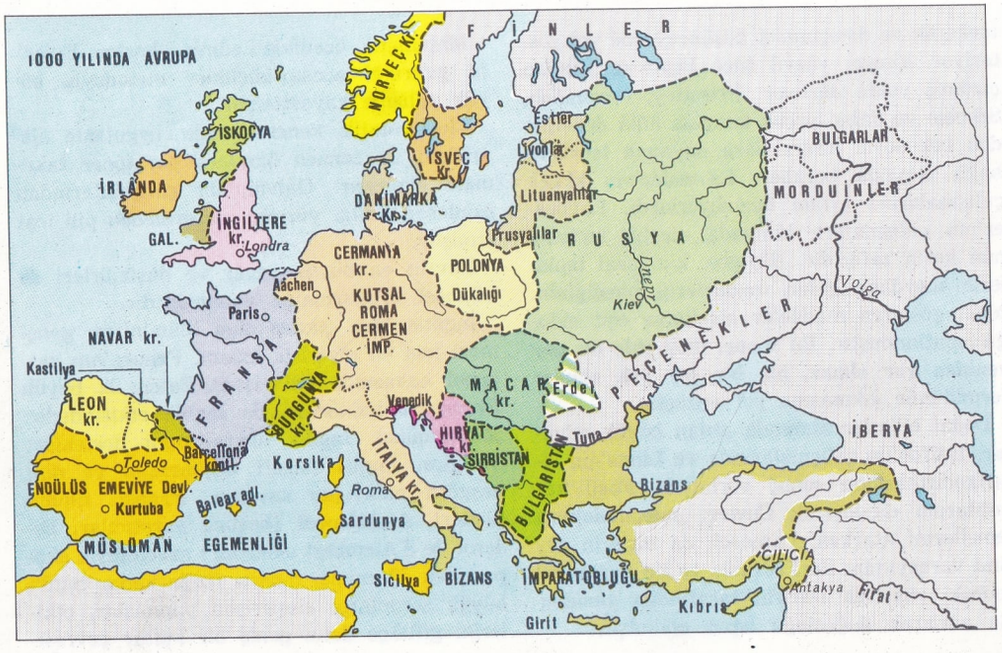

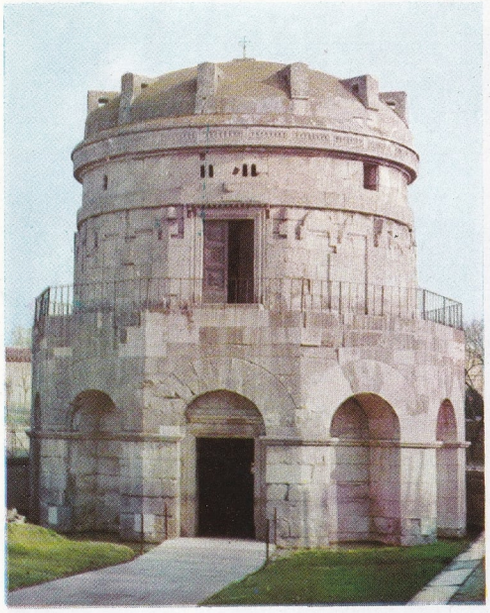

Ravenna'da Teodorik'in türbesi. Ravenna'da ilk Avrupa kültürünün değerli örneklerine rastlanır.

çekçi romanın mirası yaşamaya devam eder. Bu özellik Gogol'da, Dostoyevski'de ve özellikle Tolstoy'da görülür.

Müzik alanında da ilk romantik hamle, politik ve toplumsal kaygılarla karışıktır. Chopin'in besteleriyle Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi buna örnektir. Müzikte romantizm en yüksek noktasına Wagner'in eserlerinde ulaşmıştır.

Gerçek temeli sürekli özgürlük motifi olan romantizm akımının içindeki çelişiklikler, ihtilâl buhranıyle patlak vermiş ve bu buhran romantik anlayışın da tam anlamıyle sonu olmuştur. Romantizm dallara ayrılmış, çeşitli motif ve düşünceleri izleyerek sonunda tamamen kişisel davranışlar haline gelmiştir.

XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başları Avrupa kültüründe, Almanya yalnız edebiyat alanında değil, düşünce alanında da ön sırada yer almıştır. Kant, mantığın aydınlatıcı fonksiyonunu tamamıyle tanımak suretiyle illüminizm devrini kapatmış, fakat aynı zamanda bizzat mantığın ileri sürdüğü yolların meşruluğu hakkında da hüküm vermeye kalkışmıştı. Kant eleştiriciliğinin Fichte, Schelling, Hegel tarafından gözden geçirilmesiyle Alman klasik felsefesinin en önemli akımı olan mutlak idealizm doğdu. Fichte ve Schelling romantikleri çok derinden etkiledi. Bundan sonra Alman idealizmi Hegel'de zirvesine ulaştı. Hegel hiç şüphesiz XIX. yüzyılın en zengin düşünce kaynağıdır ve doğrudan doğruya ya da dolayısıyle, XIX. ve XX. yüzyıl Avrupasının bütün kültür dallarına katkısı olmuştur.

Romantik edebiyat akımları aracılığıyle bütün Avrupa'ya yayılan Alman idealizmi, önce İngiltere'de ve sonra Fransa'da başka akımların direnciyle karşılaştı. Bunlar çok canlı ve değişik ölçülerde, Avrupa düşüncesinin genel panoramasında birinci derecede rol oynamaya çabalayan akımlardı. İngiltere'de canlılığını muhafaza eden geleneksel ampirizm akımına, Bentham ile James Mill'in pratik sorunlara (etik, politik, ekonomik) yakından ilgi duymak şeklinde nitelenebilecek faydacılığı katıldı. Modern ekonomi düşüncesinin gelişmesine temel olan, Malthus ve Ricardo'nun ve daha sonra Adam Smith'in fikirleri bu hava içinde gelişti. Endüstri devriminden doğmuş yeni sorunlar, İngiliz faydacılarının araştırmalarına yön verdi. Bunlar aynı zamanda da Fransa'da entellektüel kaygılardan ve romantizmin yarattığı sorunlardan doğmuş olan ütopist sosyalizmin kökünü (Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Louis Blanc ve İngiliz Robert Owen) teşkil etti.

Romantizm devri, ulusal burjuvazileri ve Avrupa'nın büyük bir kısmında liberal sistemleri zafere ulaştıran çabalarla aynı zamana rastlar. Bu zaferin temel öğesi, bilim ve tekniğin kaydettiği büyük ilerlemedir. C. Watt'ın buhar makinesi (1765) ni icadı ve bunun kara ve deniz taşıtlarına uygulanması, elektriğin ilk uygulanışları (bu arada telgrafa) ve Newton fiziği ilkelerinin bütün bilim alanına yayılması, genç Avrupa kapitalizminin kendi yarattığı sisteme ve bilimsel anlayışa olan inancını açığa vurmaktadır. Fizikte özellikle elektromagnetizm, optik ve termodinamik alanlarında büyük gelişme kaydedilmiştir. Kimyada organik varlıkların ilk sentezinin gerçekleştirilmesi sonucu köklü bir devrim olmuştur. Fizik ve kimya kuralları biyolojik olaylara da uygulanabilmiştir. Biyoloji biliminde köklü ilerlemeler kaydedilmiş, Darwin tarafından sağlam deney temellerine dayandırılan bir evrim teorisi geliştirilmiştir. Pasteur tarafından «kendiliğinden türeme» sorununa bilimsel bir çözüm yolu bulunması da buna yardımcı olmuştur. Euclides geometrisi dışında, genellikle kabul edilenden başka temellere dayandırılan bir geometri kurulmuştur. Bilime sınırsız yer veren pozitivizm bu hava içinde ortaya çıkmıştır. Pozitivizmle toplumun teknik sınaî örgütlenmesi de doğmuş ahlâk, din ve politika bilim kurallarına baş eğmeye zorlanmıştır. Önce bir pozitivizm XIX. yüzyılın ikinci yarısı Avrupasının özelliklerini kendinde taşır. Yeni pozitivist ve evrimci anlayışın doğal bilimlerden başka tarihî çalışmalarda (Taine) ve toplumsal disiplinlerde (Comte ile sosyoloji doğuyor) yarattığı etkiler çok büyük olmuştur. Bundan başka kültür üzerindeki büyük etkisi de layikliğin benimsenmesidir. Fransa'da, İtalya'da, İspanya'da çok kimse layik devlet fikrini sa-

Yapımına XII. yüzyılda başlanan Angulême katedralinin ön tarafında birçok heykel yer alır. Bu yapı roman sanatının Avrupa'da kavuştuğu yaygınlığa tanıklık eder.

vunmaya başlamış ve öğretim alanında din okullarının karşısına layik okullar çıkartılmıştır. Üniversiteler artık bilimsel araştırma ve denemelerin başlıca merkezleri haline gelmiştir.

Pozitivist anlayışlı bilim, edebiyat alanında da yüzyıl başlamadan kendisini göstermiş olan romantizm aleyhtarı akımı kuvvetlendirmiştir. İllüminizm temaları yeniden ele alınmış ve toplumsal gerçeğin «bilimsel» belirtisi olan bir roman tipi yaratılmıştır. Comte, Darwin, Taine, Claude Bernard romancılara somut gerçeğin tadını öğretmiş, determinist ve denemeye yer veren anlayışı benimsetmiştir. 1870 ile 1890 yılları arasında natüralist okula mensup Fransız yazarlarından Goncourt, Zola, Maupassant, Huysmans, vb., tutumlarıyle şiddetli övgü ve yergilere karşı oluyorlardı.

Natüralist akım Antoine'ın Theatre-Libre'i sayesinde tiyatro alanında da geniş ölçüde sesini duyurdu. Almanya'da (hikâye ve tiyatro) ve İskandinav edebiyatında (örneğin Ibsen ile Strindberg'in tiyatrosunda) yankıları oldu. İtalya'da da Verga ve Capuana'nın gerçekçiliği, natüralist metodun İtalyan kültür ve toplum karakterine uyduğunu gösterdi.

Pozitivist felsefenin zaferi, sanatta da gerçekçi hareketin zaferi oldu. (Courbet, Munkasy); daha sonra izlenimcilik (empresyonizm) ağır ağır, fakat emin adımlarla ilerleyerek bütün dünyayı etkiledi.

Bunlardan başka XIX. yüzyıl, bilimsel sosyalizmin de doğduğu yüzyıldır. Sosyalizmin babası Marx ile Engels sayılırsa da, ilk hareket Hegel felsefesinden ve XIX. yüzyıl başları İngiliz ekonomistlerinden (Ricardo) gelmiştir. Sosyalizm, endüstri proletaryası ideolojisine teorik bir temel sağlamış ve burjuva kültürüne karşı çıkmıştır. Gerçekten Marx, Feuerbach'ın insanların arasındaki ayrılık konusundaki araştırmalarını genişleterek, ekonomik ve toplumsal ayrılığın, her türlü ayrılığın temeli olduğunu ileri sürmüştür. Marx'ın düşüncesi, yalnız Avrupa'nın politik ve toplumsal tarihinde değil, XX. yüzyıl kültüründe de önem taşır. Ekonomi ve tarih alanlarında metodolojik kriter olarak geniş ölçüde benimsenmiştir.

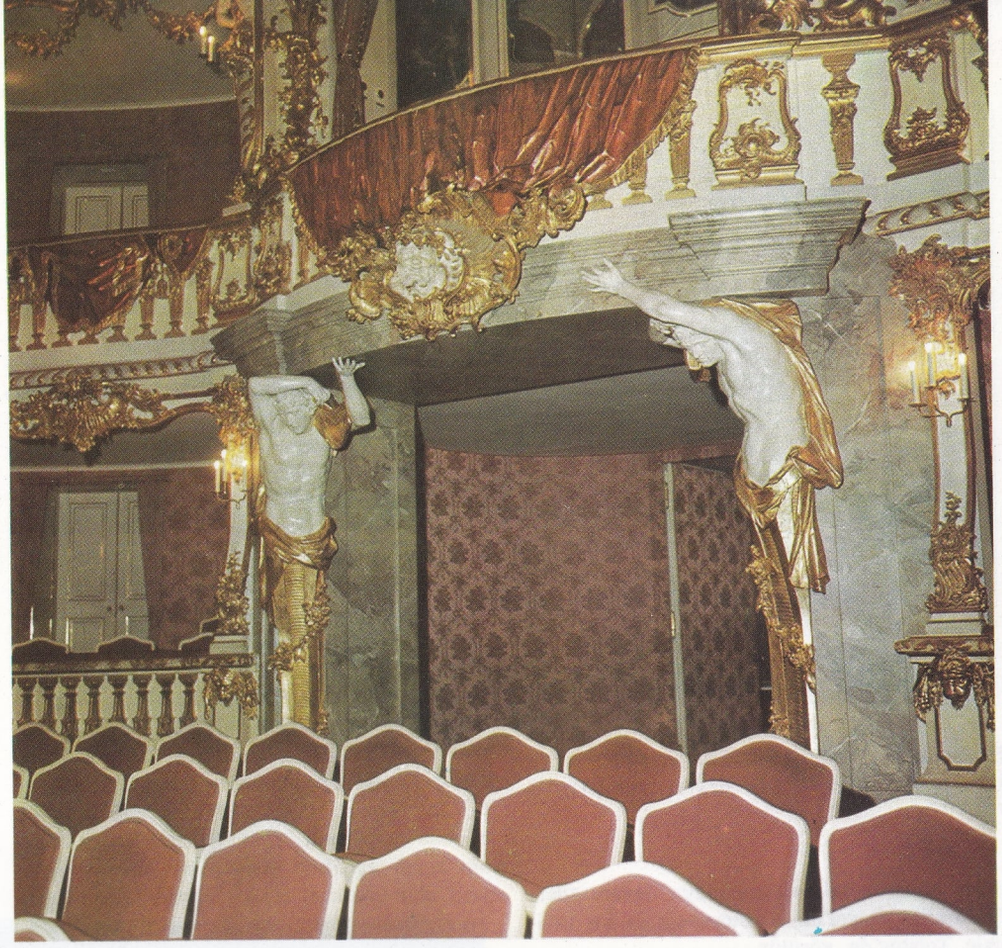

Münih'te Residenztheater. Rokoko anlayışı Almanya'ya Fransız sanatçıları getirmiştir.

Avrupa tarih ve kültürünü büyük ölçüde etkileyen Reform hareketinde büyük bir rol oynamış olan Luther'in İncili.

Nicelikler teorisinin (Planck, 1900) ve izafiyet (rölativite) teorisinin (Einstein 1905) formülleştirilmesi fiziğe ve daha geniş anlamda bilimsel düşünceye ve felsefeye köklü değişmeler getirmiştir. Nicelikler teorisinin sonuçları ancak sonraki yıllarda etkili olmuş, izafiyet teorisindeki, mutlak zaman ve yer kavramlarının inkârı fikri, çok geçmeden yankılar yaratmıştır. Nicelikler teorisi, sonradan Heisenberg'in nicelik mekaniği ve endeterminasyon ilkesini formülleştirmesiyle ve Bohr'un tamamlayıcı ilkesiyle geliştirilmiştir. Bunlarla klasik fiziğin temeli olan illiyet kavramı değerini kaybetmiştir.

Fizikteki derin değişmelerle birlikte doğal bilimler ve matematik alanında da yenilikler oldu. Matematik mantığının geçirdiği buhrandan Pavlov'un şartlı refleksi ve Freud'ün bilinçaltını yöneten kurallarıyle, nörofizyoloji dalındaki başarılara ulaşıldı. Bu gibi keşifler felsefî düşünce üzerinde derin yankılar yaptı. Viyana Cemiyetinin neopozitivizmi, araştırmacıların bilimsel incelemeye eleştirici bir yön kazandırmak konusundaki ortak isteğini ve her türlü metafizik emel dışında şeklî mantık ile bilimsel metodoloji sorunlarına duydukları ilgiyi ortaya koymuş oldu.

Böylelikle birbirine paralel olarak gelişen ve birbirlerini derinden etkileyen çeşitli felsefe akımları çıktı. Fransa'da Emile Boutroux, pozitivistlerin mekanizmine karşı ruhun doğuştan mevcut olduğunu ileri sürdü. Fransız duygusal düşünce akımının en ünlü kişisi Henri Bergson'dur. Bergson, çağdaş kültür üzerinde büyük etki yaratmış, başkalarıyle ilişki kurmak, açılmak, kendini yenilemek gereği üzerinde ısrarla durmuştur.

Yüzyılın başlarında Kierkegaard'ın eseriyle ortaya çıkan yepyeni bir felsefe akımı, başlıca öncüleri Dostoyevski ile Nietzsche olan varoluşçuluk (egzistansializm) tur. Varoluşçuluk, varoluş dramını ön plana alır. Varoluşunu araştırırken insanın kendi kendisinden de şüpheye düştüğünü ileri sürer (Heidegger, Jaspers, Sartre). Çok geçmeden giysi ve kültürde de etkilerini gösteren varoluşçuluk I. Dünya savaşından sonra, özellikle edebiyat ve tiyatro alanına yerleşmiştir.

Teorik alanda meydana gelen ideolojik değişmeler, liberal Avrupa'nın politik ve sosyal buhranlarıyle karşılaşır. Bunlar XX. yüzyılın başlarında katı, kavgacı ve otoriter nasyonalizmle ortaya çıkan faşizm, nazizm gibi özgür bir fikir araştırmasına ve her türlü kültürel gelişmeye karşı koyan ideolojilerdir. Bunlar özellikle Almanya'da rejime düşmanlıkla suçlandırılan entellektüellerin ya da Yahudilerin kötülenmeleri ve baskı görmeleri sonucunu yaratmıştır. Bu yüzden Avrupa kültürünün belli başlı kişilerinden birçoğu (bu arada

Einstein, Bohr, Freud, Mann, Zweig) Avrupa'dan göç etmek zorunda kalmışlar ve eserleri kendi ülkelerinde yasaklanmıştır.

Çağdaş toplumun şekilciliğine tepki, öncü hareketlerin gelişmesinde görülür. Süsleyici sanatlar alanında **art nouveau** (ya da liberty), kübizm, fütürizm, dışavurumculuk (ekspresyonizm), sürrealizm (gerçeküstücülük) soyutlama ve mimarîde rasyonalizm, Avrupa sanat kültürünü gene dünya sanatının merkezi haline getirmiştir.

Edebiyat ve tiyatro alanlarında da öncü hareket, Avrupa'da gelişmiştir. Fütürizm, İtalya'da başlamış ve Avrupa'da, geniş çevreleri etkileyerek özgürlük kavramına yol açmıştır.

Dışavurumcu tiyatro, zamanımızın tiyatrosunu derinden etkilemiştir. Dışavurumculuğa kadar çeşitli akımlar da meydana çıkmıştır. Bunlardan dadaizmi, canlılığı ve etkisi Avrupa çapında olan savaşsonrası yıllarına kadar devam eden (bu arada 1927'lerin İspanyol şiirini ve özellikle Garcia Lorca'yı anmalıyız) gerçeküstücülüğü örnek verebiliriz. Bunların hepsi, sanat-toplum ilişkilerinde yeni veriler aranmasından doğmuştur.

Hikâye ve roman alanında XX. yüzyılda, natüralist romanla psikanalizin yeni verileri sayesinde, yeni bir anlayış getirilmiştir. Bunun da en yüksek noktasına Proust, Joyce, Kafka, Musil ve ikinci derecede Svevo ile Lawrence ulaşmıştır. Öte yandan ise XIX. yüzyıl gerçekçiliğinin ulaştığı sonuçları sağlamlaştırmak yolunda Thomas Mann'ın ve ondan sonra gelenlerin (eleştirici gerçekçilik adı verilen) geniş ve ayrıntılı roman türü kendisini göstermiştir.

Renoir'ın Çocuk ve Kedi adlı tablosu (1885). Renoir empresyonist akımın en duygulu temsilcilerindendir.

Goethe, XVIII. yüzyılın ikinci yarısıyle XIX. yüzyılın ilk yılları arasında kalan dönemde Avrupa düşüncesinin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Yüzyılımız Avrupa hayatını niteleyen elemanlardan biri de, edebiyatın yeni toplumsal fonksiyonu ve yazarlar ile kültür adamlarının (Romain Roland'dan Gorki'ye, Brecht'ten Picasso ve Russell'e kadar) belirli şartlara direnme ve toplumun yüzünü değiştirme çabalarına katılmasıdır. Avrupa tarihinin en önemli sonuçlar yaratan evreleri Ekim İhtilâlinden İspanya iç savaşına, II. Dünya savaşı sırasında nazizme karşı direnmeye kadar Avrupa kültür hayatında bir birlik olduğunu belirtir.

Müzik de Avrupa kültür hareketlerine katılmıştır. Debussy'nin **Prélude à l'après-midi d'un faune** (1892) adlı eserinde başlayan yeni bir duyarlılık özlemi «Altılar Grubu», Erik Satie, Stravinski vb. ile devam ettirilmiştir. Geçmişe en kesin direniş ise Viyana Okulundan (Schoenberg, Berg, Webern) gelmiştir. Bu okul, atonalizm ve dodekafoni aracılığıyle Avrupa müziğini yenilemişti. Viyana Okulunun denemeleri XX. yüzyıl müzik kültürüne geniş ölçüde katkıda bulunduktan başka, geleneklerden kopuşunu somut müzik ve elektronik müzikle açığa vuran yeni bir akıma temel teşkil etmiştir.

Avrupa kültürünün genel panoraması XVI. yüzyıldan bu yana gittikçe daha karışık ve değişik nitelik kazanmış, ayrı ayrı felsefe, bilim ve sanat belirtilerinden ortak bir Avrupa kökü çıkartma işini güçleştirerek, XX. yüzyıl gözlemcisinin yorumunu oldukça güçleştirmiştir.

Tarihî ve kültürel etkenlerin gittikçe çoğalması bu işi gün geçtikçe daha zorlaştırmaktadır.

Avrupa Birliği. — Avrupa ülkelerinin tek bir devlet halinde birleşmelerini, ortak bir savunma, ekonomik çaba içinde bulunmalarını, tek bir siyasî topluluk durumuna gelmelerini savunan fikirlerin üzerinde durdukları nokta. Avrupa Birliğinin şekli ve amaçları konusunda değişik fikirler varsa da, genel olarak Avrupa devletlerinin federatif bir siyasî birlik kurmaları halinde diğer dünya devletlerine karşı daha güçlü bir nitelik kazanacakları, daha etkili bir savunma ve ekonomik kalkınma yaratacakları ileri sürülmektedir. Fransız politikacılarından Schumann bu fikrin en önde gelen savunucularındandı. Avrupa Birliği yolunda çeşitli uluslararası kurumlar kurulmak suretiyle ciddî adımlar atılmıştır. Avrupa Konseyi, Ortak Pazar, Avrupa Gümrük Birliği, Avrupa Para Anlaşması, Kömür ve Çelik topluluğu, Nükleer Enerji Birliği, Avrupa Serbest Ticaret Birliği, Avrupa Devletleri Ulaştırma Bakanları Konseyinin kurulması bu alanda ciddî adımlar olarak görülmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Divanı. — Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin kabul ettiği hakların hukukî koruma sistemi içinde yer alan yargı organı. İnsan hakları tarihte belki de ilk kez kurulan bir uluslararası yargı organının korumasına verilmiş bulunmaktadır. Böyle bir divanın kurulması ilkin La Haye'deki «Avrupa Kongresi»nde ileri sürülmüş, 1949 yılında Avrupa Konseyi Danışma Meclisi böyle bir yargı divanının ilk temellerini atmış ve divan kurulmuştur. Divanda üye ülke sayısı kadar yargıç bulunmaktadır. Aynı ülkeden iki kişi birden yargıç olamaz. Yargıçlar dokuz yıl için Avrupa Konseyi Danışma Meclisince seçilir. Divan tüzüğü, kimlerin yargıçlığa seçilebileceğini, seçilmeye engel durumları, yemin şeklini düzenlemiştir. Divanın bir de genel başkanı vardır. Başkan üç yıl için seçilir. Seçim usulü, yargıçların bağımsızlığını sağla-

yacak kurallar tespit edilmiştir. Divan kararları emredici ve bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Divan, İnsan Hakları Sözleşmesinde yazılı hakların ihlâliyle ilgili dâvalara bakar. Divana sadece, Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna üye olan devletler ile, divana üye olan devletler baş vurabilir. Divanda ancak, divanın emredici otoritesini kabul etmiş devletler aleyhine dâva açılabilir. İhlâl sayılan hareketin vukuundan itibaren üç aylık bir süre içinde divana baş vurmak gerekir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. — Savaş sonrasında, Avrupa'da insan hak ve hürriyetlerine saygılı bir düzenin kurulması ve böyle bir düzen içinde Avrupa'nın maddî ve manevî kalkınmasının sağlanması için yapılan çalışmaların doğurduğu sonuçlardan biri de, 4 kasım 1950'de Roma'da imzalanan «Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Korumaya dair Sözleşme» sidir. 1948 yılında La Haye'de, 1949 yılında Bruxelles'de toplanan Avrupa kongreleri, hukuk komisyonlarına bir «İnsan Haklarını Koruma Sözleşmesi» hazırlama görevini vermiş ve hazırlanan sözleşme taslağı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine sunulmuştur. Komite uzun çalışmalar yapmış, bazı tavsiyelerde bulunmuş ve yeniden kurulan komisyonlar kesin sözleşme metnini hazırlamışlardır. Konsey üyesi 13 devlet sözleşmeyi kabul etmişlerdir. Sözleşmede korunmasına çalışılan hak ve hürriyetler, klasik demokratik hak ve özgürlükler olup, bu açıdan Milletlerarası İnsan Hakları Sözleşmesine paralel düşmektedir. Sözleşmede, kültürel, toplumsal ve iktisadî hakların eksikliği göze çarpmaktadır. Bazı devletlerin sosyal hakları gerçekleştirmekteki yetenek'sizlikleri sözleşmenin bu konuda eksik kalmasına yol açmıştır. Sözleşme, yaşam, güvenlik, düşünme, inanç, seyahat, mülkiyet vb. gibi hakları sağlamakta ve bunların kötüye kullanılmamasını istemektedir. Sözleşmeye uymayı sağlamak için, Avrupa İnsan Hakları Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur.

Cenevre'deki Avrupa Atom Araştırmaları Merkezi, çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen bilginlere atom konusunda çalışma olanağı sağlar.

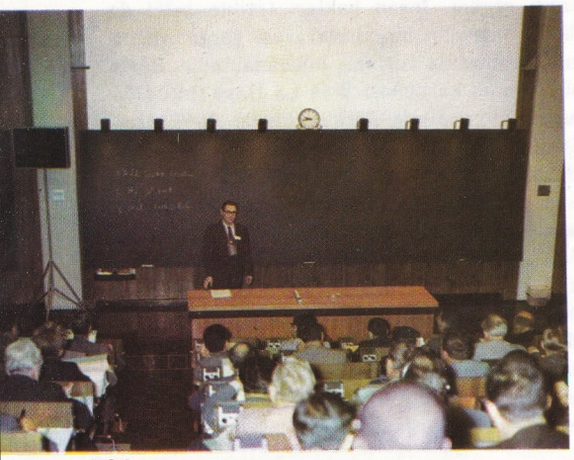

Richard Wagner bestelerinde romantik akımın ana ilkelerine yer verirken geleneksel alışkanlıklardan da kurtulmanın yolunu aramıştır.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu. — Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde kabul edilen hak ve hürriyetlerin ihlâl edilmemesini sağlamak amacıyle kurulmuş bulunan uluslararası örgüt. Komisyon Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olan devletlerin sayısı kadar üyeden meydana gelir. Komisyonda aynı devletin birden fazla uyruğu bulunamaz. Üyeleri Avrupa Konseyi Danışma Meclisi üye devletlerin göstereceği adaylar arasından seçer. Komisyon üyeleri altı yıllık bir süre için seçilirler. Üyeler, kendi devletlerine karşı da tarafsız duruma getirilmek istenmiştir. Her üye devlet, sözleşmede tanınan haklara riayetsizlik edildiği kanısında olduğu takdirde öbür bir üye devlet aleyhine komisyona baş vurabilir. Kişiler de, iç hukuklarına göre başka itiraz haklarının kalmaması halinde, kendi ülkesindeki siyasî iktidarların insan hak ve hürriyetlerine aykırı davranışlarını komisyona getirebilir. Bu konuda komisyon, ancak üye devlet komisyonun bu yetkisini kabul etmişse görev görebilir. Üye olmayan devlet aleyhine de komisyona baş vurulamaz. Komisyon ciddî ve usulüne uygun bulduğu baş vurmaları, Avrupa İnsan Hakları Divanının tetkikine sunmaktadır.

Avrupa Konseyi. — Avrupa çapında kurulmuş uluslararası bir örgüttür. Avrupa Konseyi, bu konseye katılan devletlerin adalet ve uluslararası işbirliğine dayanan bir barış düzenini kurmak, halkların özgürlük ve eşitlik içinde yaşayabileceği demokratik bir düzen yaratmak, hukuku üstün kılmak, Avrupa ülkeleri arasında daha sıkı ve organik bir işbirliği yaratmak için kurulmuştur. Millî savunma ile ilgili yetkileri bulunmayan Avrupa Konseyi, bir bütün Avrupa devletinin kurulması hususunda ilk adım olarak kabul edilmektedir. Konsey, Avrupa ülkelerinin ekonomik ve sosyal kalkınmasında işbirliği yapmayı da amaç bilmektedir. 6 ağustos 1959'da ilk toplantısını yapan konseye, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Türkiye, Yunanistan, Batı Almanya, Avusturya ve Kıbrıs üye bulunmaktadırlar. Avrupa Konseyine üye olabilmek, hukukun üstünlüğü ilkesini benimsemeye, insanların hak ve hürriyetlerine saygılı olmaya, demokrasiye inanmaya bağlıdır. Bu nitelikleri taşıyan devlet Konsey Bakanlar Komitesi tarafından üyeliğe çağrılır. Çağrıyı kabul eden devlet, üye olmuş olur. Üye devlet üyelikten ayrılmak hakkına sahiptir. Konseyin organları, Bakanlar Komitesi, Danışma Kurulu ve Sekreterlikten meydana gelir. Bakanlar Kurulu üye devlet dışişleri bakanlarından meydana gelir ve belirli aralıklarla toplanır. Konsey nezdinde her devletin devamlı bir temsilcisi de vardır. Danışma Kurulu, her üye devlet parlamentosunca seçilecek parlamanterlerden meydana gelir. Üye devletin kuruldaki temsilci sayısı, o devletin nüfusuna göre ayarlanmıştır.

Avrupa Ortak Pazarı. — Avrupa Kömür ve Çelik Birliğini kuran Belçika, İtalya, Almanya, Hollanda, Lüksemburg, Fransa, her türlü gümrük resmi ve sınırlandırmalardan kurtulmak amacıyle bu ekonomik örgütü kurmuşlardır. 25 mart 1957'de kurulan Ortak Pazar, üye devletlerin ekonomik politikaları arasında bir yakınlaşma yaratmayı, ekonomik faaliyetler arasında denge kurmayı, ortak bir yüksek hayat sağlamayı amaç bilmektedir. Ortak pazara her Avrupa devleti üye olmayı talep edebilir. Talep, birlikçe kabul edildiğinde hüküm ifade eder. Ortak Pazara, Türkiye ve Yunanistan da, şimdilik kısmî üye durumundadırlar. Aslî üye olabilmek için gerekli ekonomik düzene erişebilmelerini sağlayacak, bir bekleme dönemi tanınmıştır. Pazarın organları, Yüksek Otorite, Bakanlar Meclisi, Ortak Genel Kurul, Adalet Divanıdır. Sosyal ve Ekonomik Komite ile Avrupa Yatırım Bankası da Ortak Pazar kuruluşlarıdır. Ortak Pazar, bir Avrupa devletine doğru gidişin ekonomik alanda atılmış adımı olarak görülmektedir.

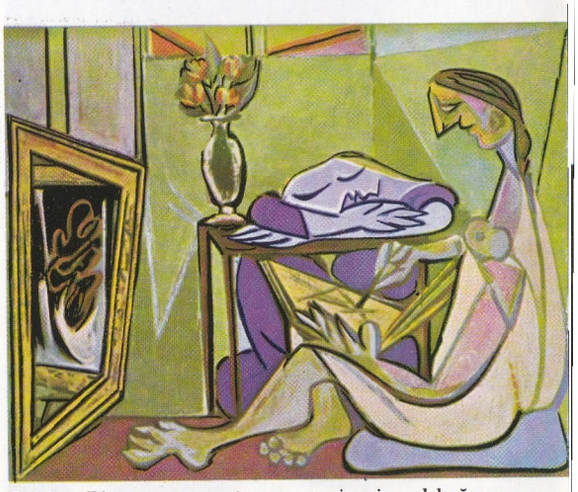

Pablo Picasso, sanatının geçirmiş olduğu çeşitli gelişmeler nedeniyle çağdaş Avrupa kültürünün en önemli ve en seçkin temsilcilerinden biridir.

AVUSTRALYA

Dünyanın altı kıtasının en küçüğü ve nüfusu en az olanıdır. Yeni Zeland ve çok sayıdaki Okyanus adalarıyle birlikte en yeni kıtayı meydana getirir. En yeni kıta denilmesinin nedeni Avrupalıların en son keşfettiği ve insanlık tarihine en son giren kıta olmasıdır. Yüzölçümü 7 703 273 km², nüfusu 11 540 000 olan Avustralya, Hint okyanusu ile Büyük okyanus arasında olup Endonezya takımadaları yoluyle birleştiği Asya kıtasının da güney-doğusundadır. Enlem ve boylamlarla konumu şöyledir: Greenwich'e göre 113° 9′ ve 153° 39′ doğu boylamları ile, ekvatora göre 10° 41′ ve 39° 8′ güney enlemleri (Tasmanya'nın güney ucu 43° 39′ güney enlemine rastlamaktadır).

Politik olarak Avustralya'da altı devletten kurulu bir federasyon (Batı Avustralya, Güney Avustralya, Queensland, Yeni Güney Galleri, Victoria ve Tasmanya), bağımsız olan Kuzey topraklarıyle federasyona bağlı bir sancak olan Australian Capital bulunmaktadır. İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) nun bir üyesi olan Avustralya'da İngiltere ve Kuzey İrlanda ile bağı, Krala bağlı bir genel vali temsil eder.

Yasama gücü, 60 üyeden kurulu (her devlet için 10 üye) bir Senato ile bir Temsilciler Meclisinden meydana gelen Parlamentodadır. Yürütme yetkisiyse Federal Yürütme Meclisinin elindedir. Federal yapı içinde altı devletin oldukça önemli bağımsızlık hakları ve her birinin kendi parlamentosu vardır.

Yer Şekilleri: Güney yarımküresindeki bütün diğer büyük kara parçaları gibi Avustralya da pek girintisi çıkıntısı olmayan bütünsel bir yapıya sahiptir. Önemli yarımadaların sayısı azdır: En önemlileri kuzeydedir. Bunlardan biri ince uzun bir biçimi olan ve 10° 41′ kuzey enlemine kadar uzanarak York burnunda sona eren York yarımadası, diğeri Arnhem toprağı adı verilen geniş dik dörtgen biçimindeki yarımadadır. Bu iki yarımadanın batı ve doğudan sınırlandırdığı körfez ise Carpentaria körfezidir. Daha az önemlileri kuzey-batıdaki Dampier toprağı ile güneydeki, geniş Büyük Avustralya koyunun en büyük girintisi Spencer körfezini meydana getiren Eyre ve York yarımadalarıdır. Kıyı adaları da, Tasmanya dışta bırakılırsa, kıta kitlesinin sınırlı kapsamı ve yamaçların Okyanusun derinliklerinde kaybolan hızlı eğimli olması nedenleriyle, genellikle küçük ölçülerdedir. Kıyılar daha çok düz ve pek girintili çıkıntılı değildir, yalnız doğu ve güney-doğu kıyıları denize dik inen yüksek dağlar ve kıyıyı derinlemesine kesen ince uzun koylardan oluşmuştur.

Avustralya'nın güney-doğu kıyısı boyunca, 50 ile 250 km. arasında değişen bir uzaklıkta, Büyük mercan seti uzanır. Kıyıya hemen hemen paralel olarak uzanan bu setle kıyı arasında 20-45 metre derinlikte bir deniz kanalı vardır. Denizin yükselişi sırasında hemen hemen bütünüyle Büyük okyanusun sularıyle kaplanan bu set özellikle en çok tortu taşıyan ırmakların ağızlarında bazı kırılmalar gösterir, çünkü buralarda, suların daha az ılık olması nedeniyle, mercanlar gelişmeleri için en uygun koşulları bulamamaktadırlar.

Arkaik çağda meydana geldiği sanılan Avustralya tek ve bütün bir jeomorfolojik yapıya sahiptir. Bununla birlikte, türlü jeolojik çağlar boyunca yer yer değişimler geçirmiştir. Kıta, batıdan doğuya doğru üç büyük morfolojik bölgeye ayrılabilir: Geniş batı yaylası, orta Avustralya ovaları ve doğu kıyısı boyunca uzanan dağlar.

Avustralya'nın bütün batı yarısını kaplayan yayla milyonlarca yıl boyunca hava etkenleri tarafından aşındırılarak hemen hemen bir yarı ova haline gelmiştir. Yalnız yer yer, hava etkenlerine karşı dayanan kayalık bölgelerde, düzensiz bir şekilde dağılmış dağlık kısımlara rastlanmaktadır.(Mac Donnel Range ve Musgrave Range gibi).

Yaylanın doğusundaki kristal kayalardan sonra başlayan geniş Orta Avustralya alçak ovaları, Carpentaria körfezi ile Büyük Avustralya koyu arasında uzanır. Bu ovayı sadece önemsiz yükseklikte üç beş tepe engebelendirir: Bunlar ovalık bölgeyi üç büyük havzaya ayırır: Birincisi Carpentaria körfezini çevreleyen ova; ikincisi, Selwyn Range tarafından ilkinden ayrılıp, suları deniz düzeyinden aşağıda bir çukuru dolduran Eyre gölüne kadar uzanan ova; üçüncüsüyse, Flinders Range, Stanley Range ve Grey Range dağ sıralarının güney-doğusunda olup Murray ve Darling ırmaklarıyle çok sayıdaki kolları tarafından sulanan ovadır. Aşırı tekdüze bir görünüme sahip olan bütün bu geniş bölge, mesozoik ve üçüncü zamanlarda deniz altında kalmış olup büyük ölçüde deniz tortularıyle örtülüdür.

Nihayet, Büyük okyanus kıyısı boyunca, York burnundan, kıtanın Victoria devleti sınırları içinde kalan güney-doğu ucuna kadar 3 500 km. boyunca dağlar uzanır. Paleozoik çağın kömür evresinde oluşan bu dağlık bölge, sonra, batıdaki eski yaylayı aşındıran ha-

Blue Mountains'deki Three Sisters (Üç kızkardeş) tepesi.

Melbourne, Avustralya'nın en kalabalık ve büyük şehirlerinden biridir.

Yağmurların az olması Avustralya'da ancak kıyı bölgelerinde tarım yapılmasını mümkün kılar.

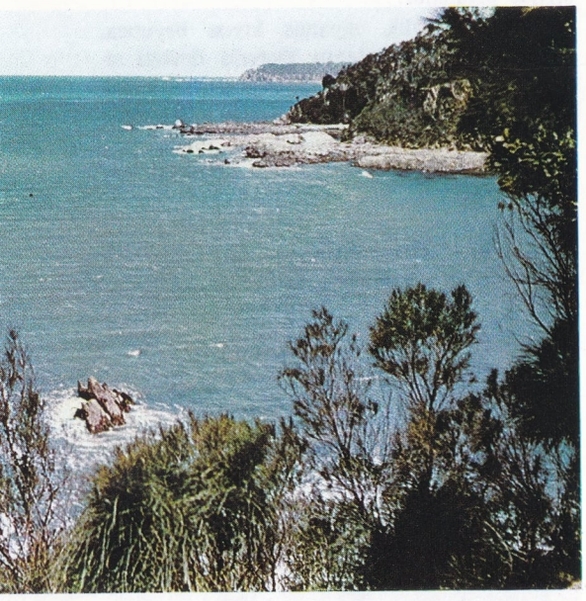

Avustralya'nın güney kıyılarından görünüş.

va etkenleri tarafından derin değişikliklere uğratılmış, gençleştirilmiştir. Kuzeyde pek yüksek tepelere erişemeyen bu dizi, güneye indikçe yavaş yavaş yükselir ve Avustralya Alpleri adı verilen güney-doğu kesiminde en yüksek noktasını bulur: Kosciusko tepesi (2 330 m.). Dış yamaçları Büyük okyanusa dik bir şekilde inerken, iç yamaçlar Orta Avustralya ovalarına doğru tatlı bir eğimle alçalır.

İklim: Konumunun özelliği, ayrıca kitlesel yapısı ve güney-doğudan esen nemli alize rüzgârlarına karşı bir set görevi yapan dağların varlığı, Avustralya'nın, genellikle kuru, kıta nitelikleri taşıyan bir tropikal iklime sahip olmasının başlıca nedenleri arasındadır. Ekvatoral iklim kuşağına giren ve yoğun yaz yağışları alan kıtanın kuzey kesimi ile başlıca niteliği kış yağışları olan Akdeniz tipi bir iklime sahip güney-doğu bölgesi bu genel kuralın dışında kalır.

Sıcaklık dereceleri, yazların çok sıcak (55°C kadar yükseldiği görülmüştür) ve kışların sert olduğu iç bölgelerde genellikle uç noktaları bulmaktadır. Günlük sıcaklık dereceleri de büyük farklılıklar gösterir. Kıtanın kuzey bölgelerinde 1 000 ile 2 000 mm. arasında değişen yağış miktarı, iç bölgelere doğru girildikçe yavaş yavaş azalır ve bölgenin üçte birini bulan kısmında yılda 250 mm.'nin altında yağış kaydedilir.

Akarsular: Avustralya'nın su şebekesinin durumu doğrudan doğruya yağışlarla ilgilidir. Gerçekten akarsu şebekesi çok yoksul olup sadece tek bir gerçek su havzası vardır: Murray - Darling havzası, (910 000 km^2.). Bu iki ırmaktan Murray su bakımından daha zengin, fakat Darling daha uzundur. Toplam uzunluklarıyse, Darling'in kaynağı başlangıç olarak kabul edilirse, 3 490 km.'dir. Başlıca ırmakların kaynakları doğudaki dağ dizisinin iç yamaçlarındadır ve dağlık bölgelerden uzaklaştıkça yoksullaşırlar. Bunun başlıca nedenleri fazla buharlaşma ve kalkerli toprakların suyu çok emmesidir. Ovalar bölgesindeyse oldukça yoğun ve zengin olan yeraltı suları şebekesinden, artezyen kuyuları aracılığıyle yararlanılmakta ve en kurak bölgelerde bile verimli bir tarım faaliyeti mümkün olmaktadır. Alçak ovalardaki ve batı yaylasındaki göl havzalarına akan akarsular ise daha az önemlidir. Doğu dağlarının, doğu yamacından çıkan akarsular kıyının yakın ve eğimin fazla olması gibi nedenlerle kısa ve sel karakterinde bir rejime sahiptir; bunlar su bakımından daha zengindir. İç bölgelere doğru akan akarsular ya bataklıklar meydana getirir, ya kuvvetli buharlaşmanın sonucu olarak kaybolur, ya da ovalar bölgesindeki çok sayıda, fakat derinliği az olan göllere dökülürler.

Kıtanın hemen hemen tam ortasında olan Amadeus gölü çoğu zaman kuru bir tuzlu çukur görünüşündedir; fakat dolduğu zamanlar 5 000 ile 8 000 km^2. arasında değişen bir araziyi kaplar. Güney Avustralya'da hemen hepsi tuzlu ve sadece yağmur mevsimlerinde dolup diğer zamanlarda kuruyan çok sayıda göl vardır. Bunların en büyüklerinin başında Eyre gölü ile Torrens ve Gairdner gölleri gelmektedir.

Bitki Örtüsü: Bitki örtüsünün dağılımı değişik iklim görünüşleriyle yakından ilgilidir. Sıcak ve yağmurlu kuzey bölgeleri, güney-doğu Asya'nın musonlar kesimiyle ortak nitelikler taşıyan ekvatoral ormanla kaplıdır. Gerçek tropikal orman ise ancak Queensland'ın kıyı kuşağında bulunmaktadır. Güney Yeni Gallerinin dağlık bölgelerindeki yamaçların oldukça önemli bir bölümünü ılıman iklim ormanları kaplar. İç kesimlere girildikçe ormanlar seyrekleşir ve yerlerini yavaş yavaş savanlara bırakır. Yine de bu savanlarda yer yer en önemlileri okaliptüs, demir ağacı ve araucaria olan ağaçlardan müteşekkil ağaçlıklara rastlamak mümkündür. Daha iç bölgelerdeyse önce **scrub** adı verilen dikenli çalı korulukları, sonra da batı yaylasında çok geniş bir alanı kaplayan çöl nitelikleri taşıyan bozkır görülür. Gerçek çöle oldukça ender ve ancak en kurak iç alanlarda, dar, sınırlı bir bölge olarak rastlanmaktadır. Dikenli çalı koruluklarının ürünleri arasında en bilineni, sivri ve keskin yapraklı ağaçsı bir bitki olan **Spinifex**'tir.

Günümüzde Avustralya'da yapılmakta olan tarımsal çalışmalar genellikle, kıtada bulunmadığı halde sonradan Avrupalıların getirerek geniş bölgelere yaydıkları bitki türlerini kapsar.

Hayvanlar: Kıtaya ilk göçler ve yerleşmeler olduğu sırada burada bulunan yeni memeli hayvanlar bazı yarasa ve fare türleri ile, yabanî bir köpek olan ve daha sonraları, evcil hayvanların korunması amacıyle hayvan yetiştiricileri tarafından avlanan «dingo» dan ibaretti. Başlıca türleri dev kanguru ile «koala» olan keseliler ve en önemli örnekleri karıncayiyen ile gagalımemeli olan yumurtlayan birdelikliler gibi eski memeliler ise çok yaygındı. Avustralya'nın karakteristik kuşları arasındaysa, **emu**'yu sayabiliriz. Yaygın olan öbür kuşlar arasında papağanlar ile bazı bataklık kuşları vardır. Evcil hayvanların tümü Avrupalılar tarafından getirilmiştir.

İnsan Coğrafyası: Avustralya'ya ilk yerleşmeler başladığında, bütün bu geniş bölgede, uygarlıkları henüz çok ilkel bir düzeyde bulunan «Avustralya» ırkı adı verilen ırka mensup yerliler yaşıyordu. Günümüzde sayıları yirmi - otuz bine kadar inmiş olan, yerlilerde kafa dolikosefal, çok uzun burun, geniş ve yüz çıkık kemiklidir. Deri rengi siyaha çalar. Saçlar dalgalı ya da kıvırcıktır.

Kafatası kaba ve ilkel; vücut tersine, bütün olarak biçimlidir. Kültür bakımından, çok aşağı bir düzeydedirler. Tarımın hiç bir şeklini bilmediklerinden geçimlerini avcılık ve çeşitli bitkiler toplamayla sağlarlar. Başlıca av silâhları ağaçtan yapılan, ateşte sertleştirilmiş

Koala Avustralya kıtasında yaşayan bir hayvandır.

ya da çakmaktaşı takılmış sivri uçlu mızrak ve oklar; tahtadan bir sapa, reçineyle tutturulmuş taş baltalardır. Avustralyalıların tipik silâhı **«boomerang»** olmakla birlikte, bu silâhın kaynağı Avustralya değildir. Çok önceki çağlarda, Afrika ve Avrupa'nın tarihöncesi kültürlerinde, yaygın olarak görülmektedir. Bitkilerin toplanması işiyse, toprak altından kök çıkarmaya da yarayan sivri uçlu sopalarla, kadınlar ve çocuklar tarafından yapılmaktadır. Toplumsal yapının temeli, aynı soydan birkaç ailenin bir araya gelmesinden oluşan klandır. İki ya da daha çok klan, bir kabile meydana getirir. Avcılık ve bitki toplamayla geçindiklerinden daha çok, basit sığınaklarla yetinmektedirler. Kubbe biçimindeki ilkel kulübelere bile ender olarak rastlanır. Kabileler, büyüsel dinsel şenlikler dolayısıyle bir araya gelirler. Bu şenliklerde, karmaşık vücut resimleri ve garip saç örgüleriyle süslenmiş oyuncuların katıldığı danslar yapılır.

Ekonomik Kaynak ve Faaliyetler: Nüfusun seyrekliği ve bir küçük sanat geleneğinden yoksun olma gibi nedenler yakın bir zamana kadar Avustralya'da en küçük bir etkileri bulunmamaktadır. Çoğunlukla Britanyalı olan kolonicilerden türeyenlerle yakın yıllarda göç edenlerden meydana gelen beyaz nüfus ise, kıtaya oranla çok azdır. Nüfus yoğunluğu kilometre kare başına sadece 1,3 kişiden ibarettir. Nüfusun yarısından çoğunun büyük şehirlerde yaşadığı ve kalan kısmının da kıtanın doğu ve güney-doğu kıyıları ile güney-batı kesiminde toplanmış olduğu düşünülecek olursa, Avustralya halkının kıtaya yayılmasındaki büyük düzensizlik hakkında açık bir fikre sahip olmak kolaylaşır. Yukarıda belirtilen nispeten kalabalık olan alanların dışında kalan çok geniş bölgelerin ise nüfus yoğunluğu kilometre kare başına 1'in çok altında olup bu bölgeler hemen hemen ıssız sayılabilir. Orta Avustralya'daki alçak ovalar ile batı yaylası bu ıssız bölgelerin başında gelir.

Federal başkent, özellikle başkentlik görevi için kurulmuş küçük bir şehir olan Canberra'dır. Bununla birlikte en kalabalık ve ekonomik bakımdan en önemli şehir Sydney'dir. Diğer önemli şehirler ise, sırasıyle, Melbourne, Brisbane, Adelaide ve Perth şehirleridir. Bunların dışında kalan şehirlerin nüfusları dikkati çekecek kadar azdır: Güney Yeni Gallerindeki Newcastle, Tasmanya'nın başkenti Hobart ve kuzey kıyısının en önemli şehri küçük Darwin de belirtilebilecek şehirler arasında yer alır.

Avustralyalılar, çoğunlukla Britanyalı kolonicilerin soyundan gelmelerine rağmen daha çok Protestandırlar. Konuşulan dillerin başında ise İngilizce gelir.

Bu çok geniş ve az nüfuslu ülkede en çok gelişen endüstri kolları hayvan yetiştiriciliği, geniş tahıl ekimi ve maden işletmeciliğidir. Bununla birlikte maden yataklarından sadece kömür ve altın kaynakları ancak ihraca imkân verecek niteliktedir. Ekonomik faaliyetler içinde en önemli olanı ise hiç şüphesiz doğu dağları içindeki çayırların zayıf otlarıyle yetinebilen koyun yetiştiriciliğidir. (150 milyon başın üstünde). Diğer hayvanlar ise çok daha az sayıdadır ve içlerinden kayda değer olanı sığırdır (16 milyon baş). Hayvansal ürünlerin değeri, tarım ve maden ürünlerinin toplam değerlerini aşmaktadır: Yün alanında Avustralya dünyada birinci sıradadır; Queensland'ın merinos yünü dünya pazarlarının en iyisi olarak kabul edilmektedir. Diğer hayvan ürünleri et, deri, süt ve süt ürünleridir. Kıtada tarım yayılışının seyrekliği Avustralya'nın genel yüzölçümü ile tarım yapılan toprakların yüzölçümü karşılaştırıldığında daha açık olarak ortaya çıkmaktadır: Kıtanın 7 700 000 km.'yi aşan genel yüzölçümüne karşılık tarım topraklarının yüzölçümü sadece 231 730 km^2.'dir. Tahıllardan en çok üretilenler sırasıyle buğday, yulaf ve arpadır. Ayrıca meyve ağaçları, pamuk, şekerkamışı ve şekerpancarı da yetiştirilmektedir. İklim koşullarının uygun olmaması nedeniyle Avustralya'da ormanlar geniş bir alan kaplamamaktadır. Kıta yüzölçümünün sadece %3'ü ormanla kaplıdır. Avustralya ormanlarında rastlanan ağaçların başında ise okaliptüs, akasya ve demirağaçları gelmektedir: En değerli tahtalar ise **Eucalyptus marginata** ile bir demirağacı türünden elde edilir. Pek az kişinin uğraştığı balıkçılık önemli değildir. Deniz ürünleri kabuklularla kefal ve yayın balıklarından ibaret kalırken Avustralya kıyılarında avlanan Japonlar istiridyelerin neredeyse tükenmesine sebep olmuşlardır. Madenlere gelince, daha önce belirtilen kömürle altının dışında, önemli miktarlarda gümüş, çinko, kurşun, bakır ve kalay da çıkarılır. Başlıca altın yatakları Batı Avustralya'da, kömür yatakları Yeni Galler (Newcastle, Lithgow ve Sydney havzalarında) ve Queensland'dadır. Petrol bulunmamakla birlikte, ithal edilen ham petrolün işlendiği rafineri kuruluşları vardır. Elektrik enerjisinin kaynağı genellikle termiktir; son yıllarda, ülkenin su gücünün büyük kısmın-

Beyaz nüfusun çoğalmasına karşılık, Avustralya'nın yerli halkı da günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Yerliler daha çok kıtanın iç bölgelerinde yaşar.

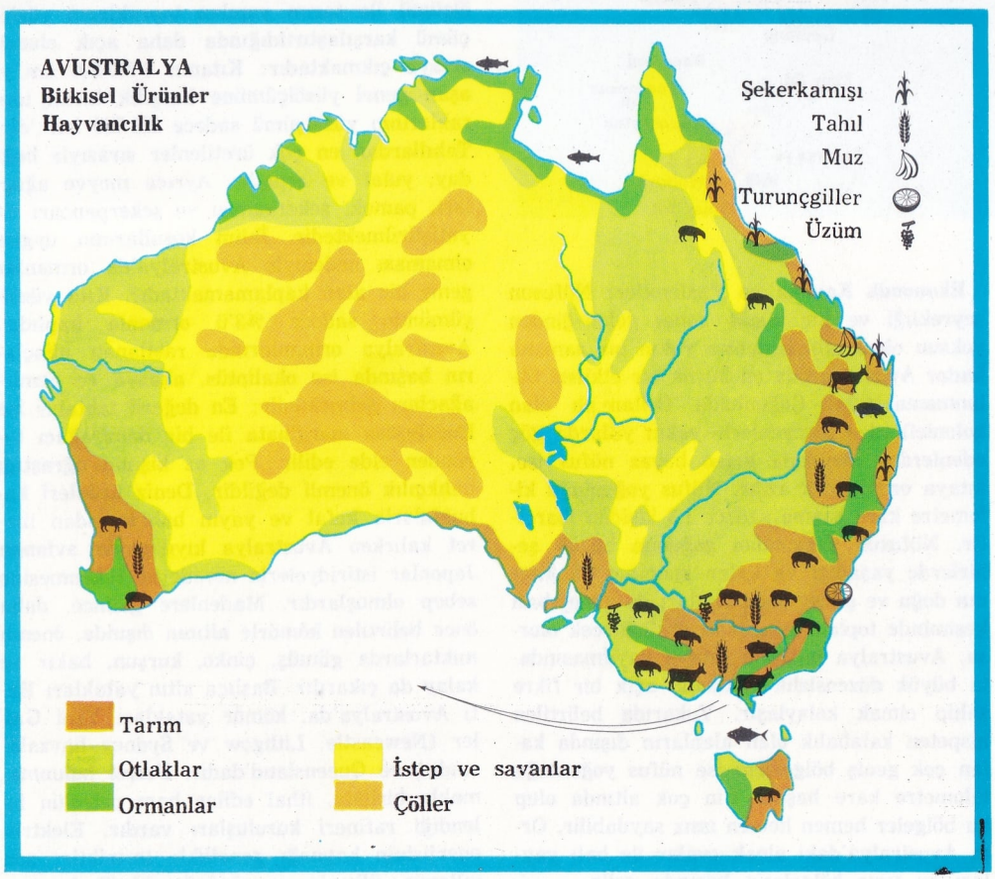

dan yararlanmayı sağlayacak büyük bir plan uygulama safhasına girmiş bulunmaktadır.

Önceleri İngiltere'yle yapılan hammadde, işlenmiş madde değiştirimine dayanan Avustralya ekonomisi, II. Dünya savaşı yıllarından sonra endüstri alanında gelişmeler kazandı. Bu da büyük Britanya'nın içine düştüğü savaş bunalımının ve Alman denizaltılarının saldırılarının tehdit ettiği deniz ulaşımının güçlüğü sonucu, ülkede, hiç olmazsa iç pazarın talep ettiği makine ve sanayi ürünlerini sağlayacak bir endüstri kurulması gerekliliğinden doğdu. II. Dünya savaşının Avrupa'da yarattığı üretim azalması da, ayrıca, zaten başlamış olan sanayileşme hareketini önemli şekilde hızlandırdı. Bugüne kadar süregelen bu gelişimin sonucu olarak, Avustralya, günümüzde, birçok yönden kendi kendine yeten ve daha ileri bir gelişim yolunda bir ülke sayılabilir. Böylece, bugün, tarım ve hayvancılık ürünlerine dayanan geleneksel sanayi kollarına, yavaş yavaş, başlıcaları demir, mekanik, dokuma ve kimya sanayileri olan başka türler eklenmektedir.

Tarih: Avustralya'nın kuzey ve batı kıyılarını ilk keşfeden ve bu yeni kara parçasına Yeni Hollanda adını verenler Hollandalılar oldu (1606-1644). Yüzyılı aşan bir süreden sonra İngiliz gezginleri Cook, Bass ve Flinders kıtanın kıyı keşfini tamamladılar. Yine İngilizler Botany Bay'de bir tutuklular kolonisi kurduktan (1788) sonra serbest göç başladı ve ilk koloni kuruldu: Güney Yeni Galleri. XIX. yüzyıl içinde, çölün genişliği ve sertliği nedenleriyle birçok kurban vermek ve kan akıtmak pahasına iç bölgelerin keşfi tamamlandı. Zamanla koloniler çoğalıp bütün kıtayı kapladılar: Güney Avustralya, Batı Avustralya, Tasmanya (1825 ve sonraki yıllar), Victoria (1851) ve Yeni Güney Galleri'nden ayrılan Queensland (1859). Altın yataklarının keşfinden sonra (1851) toplam nüfusları 300 000'i geçmeyen koloniler yeni göçlerin sonucu olarak hızla büyüdü. Gelenlerin hepsi altın bulamadı; birçoğu hayal kırıklığıyle geri döndü, ama bir kısmı da kalarak tarım yapmaya başladı. Beyazların sayısı 1860'ta 1 milyonu, 1914'teyse 5 milyonu bulmuştu. 1 ocak 1901'de, o zamana kadar anavatan tarafından yönetilmekle birlikte geniş bir bağımsızlığa sahip olan koloniler Avustralya Uluslar Topluluğu içinde birleştiler. Bu birleşmeden sonra kurulması kararlaştırılan başkent Canberra 1927'de tamamlandı. XIX. yüzyılda kıtaya yönelen renkli ırk göçleri sonucu, özellikle Çinliler, küçük sanatlarda beyazlarla korkunç bir rekabete girerek koloniler için bir endişe kaynağı oldu. İşçi Partisi'nin baskısı altında bu göçleri kısıtlayıcı tedbirler alındı. İşçi Partili Hugh'un başkanlığındaki Hükümet, kıyılarının güvenliğinin deniz üstünlüğüne bağlı olduğu İngiltere'nin yanında I. Dünya savaşına katıldı. II. Dünya savaşında da, fetih emellerinden ve göçmen baskısından korktuğu Japonya'ya karşı savaşa girdi (1941), ayrıca Afrika ve Avrupa'ya da asker gönderdi.

Diller: Kıta yerlilerinin Avustralya'ya As-

Avustralya'nın yerli halkı, siyaha çalan deri rengi, dalgalı ya da kıvırcık saçlar, dolikosefal çok uzun kafa, geniş burun, çıkık kemikli yüz gibi nitelikler taşır. Dinsel törenlerde yüzleri maskeli, vücutları boyalı oyuncular çeşitli danslar yapar.

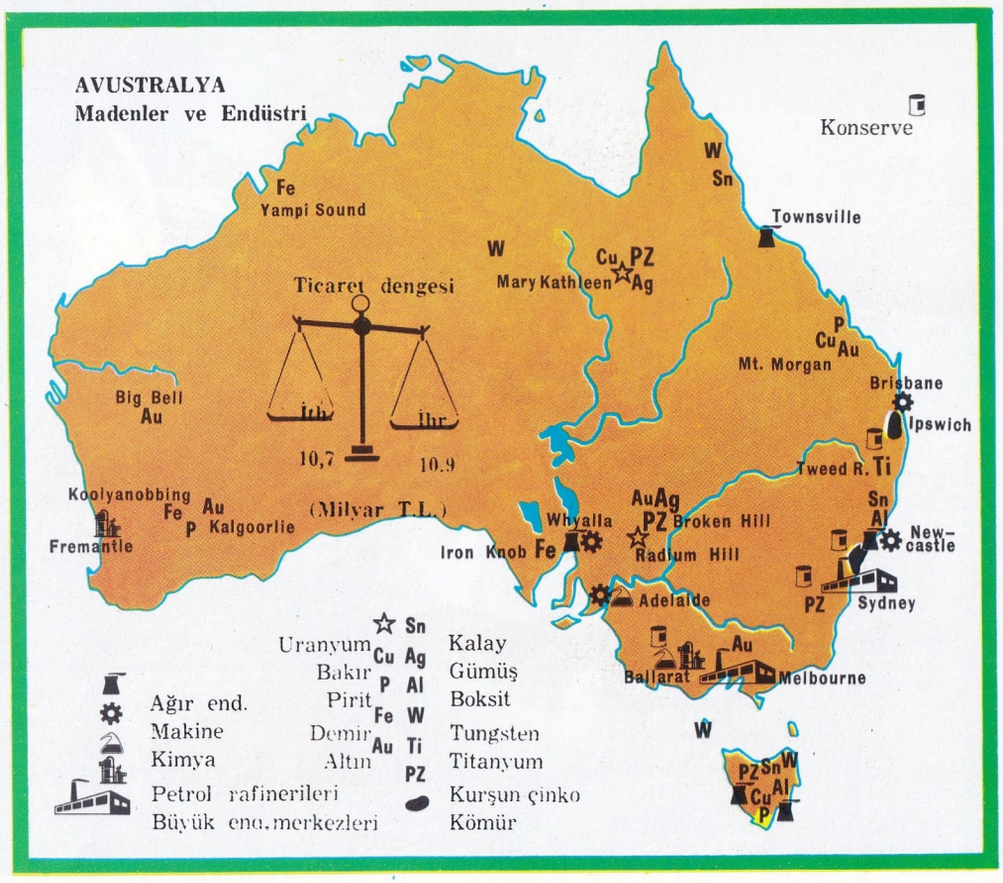

ya'dan, özellikle güney-doğu Asya'dan geldikleri söylenebilir. Ama, hiç bir zaman bir alfabeleri ve yazıları olmadığından, ilkel kültürleri hakkında pek az bilgi edinilebilmiştir. Avustralya kültür ve folklorunun bir bölümünü teşkil eden şiirler ve kutsal şarkılar sözlü olarak bugüne ulaşmıştır: Eldeki pek az belge bu yüzden İngiliz ya da değişik transkripsiyon alfabeleriyle yazılmıştır. Bununla birlikte Avustralya dillerinin çok karmaşık ve özellikle dinsel hayatla ilgili çok sayıda kavramı ifade edecek güçte bir dilbilim yapısı vardır. Öte yandan, Avustralya dilleri çok farklı dilbilgisi biçimlerine sahip olmalarına rağmen bazı ortak öğeler tespit etmekte mümkündür.

Müzik: Avustralya yerli müziğiyle ilgili araştırmalar kıta ya da Büyük okyanusa serpilmiş çok sayıda adada yaşayan halkların özellikle Maorilerin oldukça gelişmiş bir müzik gelenekleri olduğunu meydana koymuştur. Yeni kuşak Avustralya müzisyenleri tarafından yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu, öncü müziğin ses kaynaklarını zenginleştirmek amacıyle, özel vurma müzik araçlarının kullanımını canladırmak amacını gütmektedir.

Günümüzde de kabilelerde, törensel şarkı ve danslarla birlikte yapılan müzik, türlü hayat durumlarında insana eşlik eder: Doğumda, ölümde ve Tanrı'yı kutsama törenlerinde

olduğu gibi. Öte yandan XIX. yüzyılın başlarından itibaren gelişen düzenli müzik çalışmaları zamanla, Sydney'de sürekli konserler verilmesi sonucunu doğurdu. Bu şehirde, 1820-1840 yılları arasında, **Philharmonic Society**'den başka, konser salonları, operalar (Victoria Tiyatrosu, 1838'de, Rossini'nin Othello adlı eseriyle açılıyordu), müzik okul ve kurumları tesis edildi.

1) Yerliler tarafından yapılmış taştan kanguru heykeli. 2) Yerlilerin içine tutsakları kapattıkları ünlü baobap ağacı. 3) Arnhem bölgesinde yaşamış olan ilk yerliler. 4) Mızraklı yılan avcısı. 5) İnci avcıları. 6) Avustralya kıyılarında köpekbalığı çok boldur. 7) Mercan adaları. 8) Deniz kaplumbağalarının etini Avustralya yerlileri çok sever. 9) Başı insan başını andıran Avustralya dugongu. 10) Kanguru Avustralya'da yaşayan hayvanların en ilginç temsilcisidir. 11) Ayers Rock diye adlandırılan kayalık bölgenin mağaralarında ilkel resimler vardır. 12) Queensland'da hayvancılık çok gelişmiştir. 13) Hollandalı Dirk Hartogszoon 1616 yılında Avustralya'nın batı kıyılarını keşfetmiştir. 14) Kalgoorlie'de zengin altın yatakları vardır. 15) Adelaide ile Perth arasında işleyen tren. 16) Broken Hill'deki gümüş, kurşun ve çinko madeni. 17) Queensland'da yetiştirilen merinos koyunlarının yünü önemli bir gelir kaynağıdır. 18) Sydney Avustralya kıtasının en büyük şehridir. 19) Avustralya kıtasında çok yaygın olan ökaliptüsün birçok türleri vardır. 20) Güney Avustralya'nın en önemli şehri Adelaide önemli bir ticaret merkezi olduğu kadar büyük bir demiryolu kavşağıdır. 21) Melburn, 1927 yılına kadar Avustralya'nın başkenti olmuştur. 22) James Cook'un Botany Bay'e çıkışı (1770). 23) Avustralya denizlerinin en hızlı kuşu albatros. 24) ve 25) Kurt ve Tasmanya şeytanı. 26) Hollandalı Abel Janszoon Tasman 1642 yılında Tasmanya'yı keşfetmiştir.

Avusturya'nın başkenti Viyana ve ünlü gotik katedrali. Konumunun elverişliliği Viyana'ya büyük bir gelişme sağlamıştır.

Salzburg Viyana'dan sonra Avusturya'nın en büyük sanat ve kültür merkezidir.

AVUSTURYA

Orta Avrupa ülkelerinden, yüzölçümü 83 849 km²., nüfusu 7 290 000. Tamamen bir kara ülkesi olan Avusturya (Republik Österreich) nın komşuları, kuzeyde Almanya ve Çekoslovakya, güneyde İtalya ve Yugoslavya, doğuda Macaristan, batıda İsviçre'dir.

Avusturya, dağlık bir ülkedir, yalnız doğusunda Macaristan ovalarıyle birleşen sınır bölgesi düzlüktür. Belkemiği kuzey-doğu dizisi olan Alp dağları, ülkenin %70'ini kaplar. Doğu Alpleri, kuzeye uzanan kalkerli yaylalarıyle kıvrımlar meydana getirerek, yüksek tepelerinden güneye doğru akan İnn ırmağı vadisiyle bölünerek, genel olarak doğudan batıya uzanır. Dağların güney kesiminde en yükseği, buzullarla örtülü ve çok güzel görünümlü Gross Glockner (3 737 m.) olmak üzere 3 600 m.'yi aşan tepeler vardır. İsviçre'nin Ren vadisiyle bağlantıyı sağlayan batıdaki Arlberg geçidi ile, İtalya'ya demir ve karayollarıyle bağlanma olanağını veren güneydeki büyük Brenner geçidi en önemli geçitlerdir. 1350 m. yükseklikteki Brenner geçidi Alpler'deki en alçak geçittir ve her zaman açıktır. Avusturya ile İtalya ve Almanya arasındaki ticarî ilişkilerin çoğalmasında rol oynar. Geçide varan yolların kavşağında Brenner yolunun İnn vadisiyle kesiştiği yerde Innsbruck şehri (nüfusu 100 000) vardır.

Avusturya'nın hemen hemen her bölümünü Tuna ırmağı sular.

İklim: Yüksekliklere göre değişmesi dışında, Avusturya'nın iklimi her bölgede aynıdır. Gece sıcaklığının donma derecesinin altına düştüğü kış ayları ve gündüz sıcaklığının 26,6°C yi aştığı beş yaz ayı ile tipik kara iklimidir. Viyana, Innsbruck ve Salzburg arasında sıcaklık farkları çok azdır. Yalnız Viyana'da Salzburg'takinin yarısı kadar olmak üzere, her üç şehirde mayıstan eylüle kadar yaz aylarında yağmur düşüşü en yüksek düzeyi bulur. İnn vadisinin güney bölgesindeki dağların kuzey eğimleri sürekli olarak gölgede kalırken, kuzeyindeki dağların güney yamaçları güneş alır. Bunun, bu bölgelerdeki bitki örtüsünde büyük bir etkisi vardır.

Endüstri: Viyana dışında, ormancılık ve tarım endüstrileri çok önemlidir. Avrupa'da kereste üretiminde Avusturya, Finlandiya ve İsveç'ten sonra üçüncü gelir ve bu endüstri Avusturya ihracatının dörtte birini teşkil eder. Tarım üretimiyle Avusturya kendi besin ihtiyaçlarının %83'ünü karşılar. Buğday, çavdar, arpa ve patates başlıca, Tuna boyunca uzanan tarlalarda yetişir. 3 milyon domuz, 2,5 milyon sığır barındıran hayvan çiftlikleri çoktur. Linyit ve demir cevherleri, Linz ve Krems'de kurulan demir-çelik endüstrisinin hammaddesini sağlar. Avusturya, dünyanın en verimli grafit kaynaklarındandır. Avusturya'ya her yıl akın eden 5 milyon turist ile, pek çok gelir getiren turizmini de kaydetmek gerekir.

Tarih: Sonraları Avusturya adını alan bu ülke, Taş devrinden beri bir yerleşme merkezidir. Viyana **(Vindobona)** ve Salzburg **(Iuvaum)**'u Romalılar kurmuştur. IV., V. ve VI. yüzyıllarda Cermen ırkından gelenler yukarı Avusturya'ya yerleşerek, burada yaşayan Kelt-Romen halkını kendi yönetimlerine aldılar. Hunlar, Avarlar ve Macarlar Macar ovalarına ordularını yığarken, İslavlar Mur, Drava ve Sava vadilerine yerleştiler. Daha sonra Frank krallığının egemenliğine geçen Avusturya ülkesinde, Şarlman'ın yönetiminde

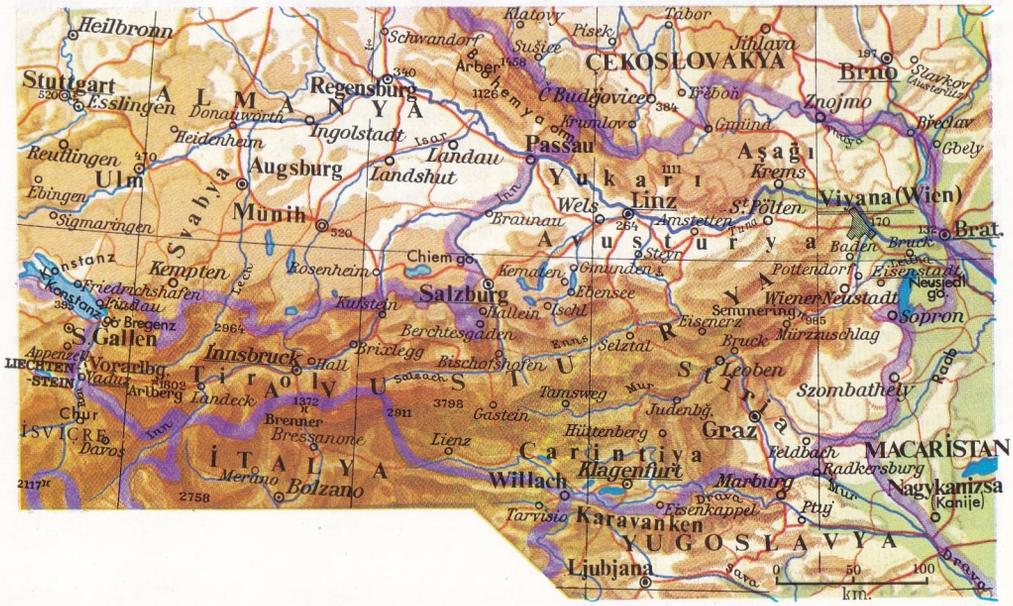

Doğu Cermen Krallığı kuruldu. Tarih belgelerinden öğrenildiğine göre 966'lardaki **Oesterreich** adı, bugünkü Avusturya adının ilk şeklidir. Halkın Hıristiyanlığı kabul etmesi batıda, Baviyera ve Salzburg piskoposlarının etkisiyle olmuştur.

Macarların işgaliyle dağılan Avusturya, 955'teki Augsburg savaşında ülkeyi yeniden Baviyera'ya birleştiren Büyük Otto tarafından tam bir bozguna uğratıldı. Otto II.'nin yönetimi sıralarında, 976'da, 300 yıl boyunca Avusturya'da iktidarı elinde tutan, siyasal ve kültürel bağımsızlıklarını sürdüren on iki validen (Margrav) birincisi olan Leopold Babenberg'in mülkü oldu.

Babenberg soyu 1246'da sona erince İmparator Frederik, düklüğü, Avusturya ve Stirya olmak üzere ikiye ayırdı. Bohemya kral-larının bu parçalanmada çıkarları olacaktı ama, egemenliklerini, genişletme istekleri İsviçreli toprak sahibi bir ailenin, Habsburgların, sahneye çıkmasıyle gerçekleşemedi. Artık bu ailenin kaderi Avusturyanınkiyle birleşecektir. 1278'de Bohemyalılarla yaptığı bir savaş sonunda, Kutsal Roma İmparatoru Rudolf Habsburg, Avusturya'yı egemenliği altına aldı ve 1308'de başlayan bir baş kaldırma sonunda imparatorluktan ayrılan İsviçre'nin yerine ülkenin merkezi yaptı. 1438'de gene Habsburglardan olan Albert II. Kutsal Roma İmparatoru seçilmiştir. Napolyon'un bu imparatorluğu ortadan kaldırmasına kadar Habsburg soyu, yönetimi ellerinde tutmuştur. 1477'de Maksimilian'ın, Burgonya kralı Şarl'ın aynı zamanda vârisi olan kızıyle evlenmesinden sonra, Burgonya ve Felemenk'i de imparatorluk sınırları içine alan Habsburgların gücü daha da artmıştı. Maksimilian'ın oğlu Filip'in, Kastil kraliçesi İzabel'le Aragon kralı Ferdinant'ın kızıyle evlenmesi Habsburglara, İspanya'da da bir taht sağladı. Yeğenlerinin, Bohemya ve Macar krallarının çocuklarıyle evlenmeleri, iki Orta Avrupa krallığında da Habsburgların egemenliğini sağladı.

Maksimilian, soylular ve soylularla imparator arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir kurul meydana getirdi. Avusturya'yı tek bir yönetim bölgesi yaparak ücretli bürokrasinin temellerini attı. 1519'da Maksimilian'ın ölümü üzerine, yeğeni Şarl V. geniş topraklarıyle birlikte, İspanya'yı da Avusturya'ya kattı. Ama bu koca İmparatorluk bir süre sonra bölündü. Şarl V. tahtından vaz geçip, İspanya ve Almanya topraklarını ailenin çeşitli kollarına bıraktı. Avusturya, Bohemya ve Macaristan'ı kardeşi Ferdinant'a, Felemenkle birlikte İspanya'yı oğlu Filip'e verdi.

Reform hareketlerinde Habsburglar kendilerini, Katolikliğin şampiyonu olarak göstermişlerdir. Ferdinant I. devri (1556-1564) okullarda ve kültür alanlarında etkisini açıkça gösteren cizvitlerin, Avusturya'da yerleşme devridir. Maksimilian II. (1564-1587) Protestanlara karşı koruyucu bir durum aldı; ama Rudolf II. devrinde dinsel hoşgörüsüzlük, Luther taraftarlarını (1608) bir birlik kurmaya yöneltti. Bir yıl sonra buna karşıt olan Katolik Birliği kuruldu. Bohemya'nın hoşnutsuzluğu ağır bastı ve 1648'e kadar süren ve tarihte Otuz Yıl savaşı olarak bilinen savaşa dönüştü.

Zamanla bütün Avrupa ülkelerini içine alan bu savaş, Avusturya'ya batıda umduğu kazançları sağlamadığı gibi, Vestfalya antlaşmasıyle, elinde kalan son Alzas topraklarını da Fransa'ya bırakmasına yol açtı. Ferdinant II. (1637-1657), fikir özgürlüğünü engelleyerek, öbür Alman devletlerinde yayılan Protestanlığın, Avusturya'da yerleşmesini önledi.

Habsburglar artık dikkatlerini doğuya, daha kesin savaşmak zorunda kaldıkları Türklere çevirmişlerdi. Leopold I.'in (1658-1705) hükümdarlığı sırasında, daha önce birkaç kez Viyana'ya kadar ilerlemiş olan Türk orduları 1683'te, Loren kralı Şarl ve Polonya kralı Jan Sobyeski komutasındaki birleşmiş Katolik kuvvetleri tarafından durduruldu ve 1697'deki Zenta zaferi, Avusturya'ya Macaristan'ı ve Transilvanya'yı sağladı.

1700'den 1714'e kadar süren İspanya savaşı, Habsburgların İspanya üstündeki iddialarına son verdi. Şarl VI. erkek vârisi olmadığı için, kızı Mari Terez yoluyle imparatorluğu sürdürmek istedi. Bu durumu öbür Avrupa iktidarları, özellikle Prusya kralı Frederik II. kabul etmedi. 1748 Aix-la-Chapelle antlaşmasıyle ve Avusturya'nın Silezya'yı kaybetmesiyle sonuçlanan savaşı kışkırttı.

Avusturya ile Prusya arasındaki çatışmanın 1756'dan 1763'e kadar süren Yedi Yıllık savaşta da önemli payı vardır. Avusturya'nın prestiji, Fransa'yla uzlaşması ve Galiçya, Bukovina ve İnn vadisinde ele geçirdiği yeni topraklar nedeniyle sona ermedi. Mari Terez'in (1740-1780) asıl başarısı, kanunları birleştiren, genel vergi sistemini getiren, bölgesel otoritelerin yetkilerini kısıtlayan birçok reform yaparak ve 1761'de en yüksek yönetim organı olarak Devlet Meclisini meydana getirerek, modern Avusturya'nın gerçek kurucusu olmasındadır.

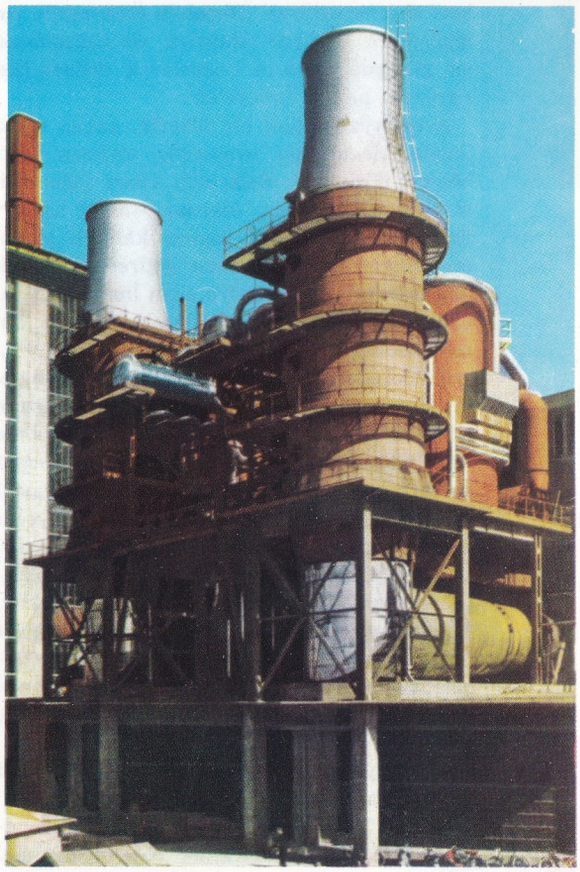

Korneuburg'ta endüstri kuruluşları. Avusturya endüstrisi demir, antrasit ve linyit madenlerine dayanır.

Solda: Tirollerden geçen Inn ırmağı. Sağda: Turistik bakımdan büyük bir önem taşıyan Grossglocknerstrasse'nin bitim noktası.

Mari Terez, bir ölçüde sosyal reforma da girişerek, aristokrasinin köylüler üstündeki mutlak egemenliğine son vermiştir. Eski lonca sisteminin kaldırılmasıyle endüstri yeni bir hiz kazanmıştır. 1770'te eğitim mecburiyeti konmuş, 1774'te Avusturya'nın ilk resmî okulu Viyana'da açılmıştır. Kendine naip yaptığı ve bilim felsefesi ve Fransız kültürüyle yetiştirdiği oğlu Joseph II.'nin de etkisiyle Mari Terez, kilise otoritelerine karşı kesin bir davranış gösterip, halkın eğitimini papazların elinden almış, bütün çabasını devleti layikleştirmeye vermiştir.

Buna karşılık Joseph II. (1780-1790) bu geleneği sürdürmedi. Özellikle devlet yönetiminde gerekli bir araç olabileceğini düşündüğü kiliseyle ilişkiler kurdu. Dinî azınlığı korumasına rağmen manastırları ve bunların mülklerini istimlâk eden bir kanunun varlığı, Roma kilisesiyle aralarının açılmasına sebep oldu. Serfliği kaldırması, işkenceyi yasaklaması Joseph II.'nin insan yanını gösteren kanıtlardır, ama getirdiği ağır ceza kanunu, görev anlayışındaki aşırılığın işaretidir. Annesinin merkezîleştirme siyasetini sürdürerek, Alman dilini kullanma mecburiyetini koydu, böylece Çek ve Bohemya'nın ulusallığını bozdu.

Evvelce yapılan reformların çoğu, Devrimci Fransa'ya karşı yapılan savaşta yer alan Leopold II. (1790-1792) tarafından bozuldu. Napolyon savaşları sırasında Avusturya birçok değişmelere uğradı. Napolyon, Viyana'yı iki kere ele geçirdi ve Fransis II., sekiz yüz yıllık Kutsal Roma İmparatorluğunu 1806'da sona erdirdi. 1810'da Napoleon, Fransis II.'nin kızı Mari Luiz'le evlendi. Ve ülkenin kontrolü bu evlenmeden birinci derecede sorumlu olan Prens Metternich'in eline geçti. Metternich, ülkenin bütün tutucu çevrelerinin temsilcisi gibiydi. Napoleon'un düşmesi üzerine Viyana Kongresinde (1814-1815) Fransız Talleyrand'ın desteği ve Çar Aleksandr I.'in isteğiyle Metternich usta bir kışkırtıcı ve karıştırıcı rolü oynadı. Kongrenin meşruluğunu kabul ettirdiler. Devrimin silip süpürdüğü eski politik düzenin geri getirilmesi için teşebbüse geçildi ve yeni Kutsal Birleşme bir baskı aracı olarak kullanılarak, ayrılma taraftarı ulusal hareketlere karşı sert bir politika güdüldü. 1830'da Kutsal Birleşme dağıldı, İngiltere'yle ilişkiler bozuldu ve Metternich'in siyaseti ilk yenilgisine uğradı. Sosyal ve ekonomik hayatta da değişmeler baş gösterdi, ulusal bilinç canlanmaya başladı. Bütün Avrupa'yı etkileyen 1848 Paris ayaklanması olurken, Avusturya yönetiminde bulunan Budapeşte, Prag, Milano ve Venedik'te olduğu gibi, Viyana'da da baş kaldırma hareketleri büyüyordu. Ferdinant I., (1835-1848) Metternich'i istifaya zorladı. Reichstag'ı (Millet Meclisi) topladı ve yeni bir anayasa kabul ettirdi. İtalya ve Avusturya'daki hareketleri bastırmak için ordu gönderdi.

1859'da Avusturya, Lombardiya'yı kaybetti. Prusya ile çarpışmalar sonunda 1866'da askerî ve politik gücü hızla artan yeni Alman devleti kuruldu. Günden güne önem kazanan Macaristan sorunu, 1867'de partileri uzlaşmaya zorladı. Böylece Birleşik Avusturya- Macaristan Krallığı kuruldu. Bunun anlamı Macaristan'a kendini yönetme hakkı tanınması demekti. Viyana ve Budapeşte'de olmak üzere iki ayrı hükümet kurulmuştu. Mutlakıyetçi krallığı, parlamentarist bir rejime çeviren yeni bir anayasa da yapıldı ama uygulamada fazla bir değişiklik olmadı.

İslavlara ve Çeklere ayrıcalıklar tanındı. Ama imparatorun, genel oy hakkını reddetmesi, 1893'te yeni hoşnutsuzluk yaratmasına rağmen, yapılan antlaşma bozularak Sırbistan, Avusturya'nın nüfuz alanına sokuldu. 1908'de Balkanların karışık durumunu düzene sokmak amacıyle Bosna ve Hersek'in resmen yönetime alınmaları, aslında Avusturya ile İslavların arasını açtı. 1914'te Arşidük Ferdinant'ın Saraybosna'da öldürülmesi, Avusturya'ya, Sırbistan'a saldırma bahanesini sağladığı gibi I. Dünya savaşının da nedeni oldu. Almanya, Avusturya'nın yanında savaşa girerken, Rusya, Fransa ve İngiltere Sırbistan'ın tarafını tuttular.

I. Dünya savaşında Almanya ile Avusturya'nın yenilgisi Avusturya---Macaristan İmparatorluğunun parçalanmasına yol açtı. 68 yıldır ülkeyi yöneten yaşlı imparator Franz Joseph 1916'da ölmüş, yerine yeğeni Şarl geçmişti. Avusturya'nın 3 kasım 1918'de İtalya ile yaptığı mütarekeden sonra Şarl tahttan çekildi ve Avusturya'da 12 kasımda cumhuriyet ilân edildi. 14 kasımda da Prag'da toplanan kurultay yeni Çekoslavak cumhurbaşkanını seçti. 16 kasımda Macaristan bağımsızlığını ilân etti. Hırvatlar, yeni Yugoslav devletine bağlılıklarını bildirdiler. Transilvan-

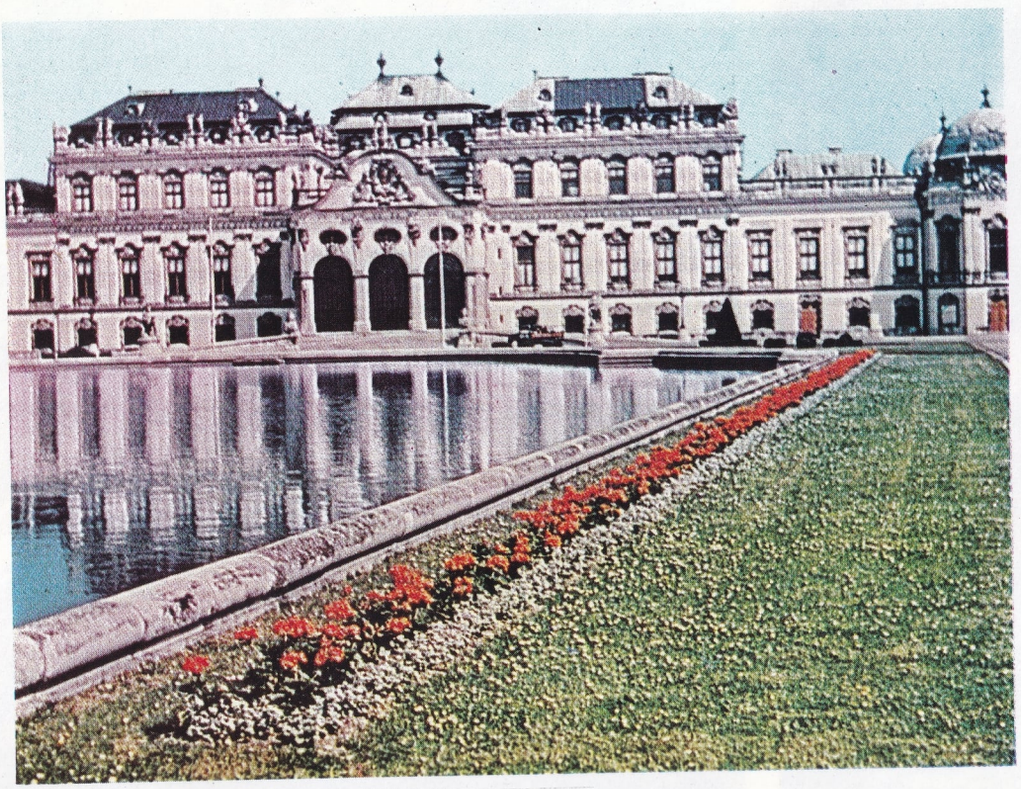

Solda: Viyana'da Belveder sarayı. XVIII. yüzyılın başlarında yapımına başlanan bu saray Avusturya barok mimarlığının en önemli yapısıdır. Sağda: Yapımına XIII. yüzyılda roman anlayışta başlanan S. Stephan katedrali, gotik biçimde tamamlanmıştır

ya Romanya'dan ayrılarak, Avusturya kesiminde 9 kasımda cumhuriyeti kabul etmek suretiyle yeniden kurulan Polonya'ya katıldı. Bir ay içinde uzun bir geçmişi olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yok oldu. Avusturya, eski imparatorluğun sekizde biri büyüklükte bağımsız bir ülke olarak kaldı. Çeşitli dili konuşan insanları barındıran 35 milyonluk imparatorluğun merkezi olan Viyana, Almanca konuşulan 7 milyonluk küçük bir ülkenin başkenti oldu.

Viyana Operası 1869 yılında açılmış, 1945 yılında bombardıman sonucu harap olmuş, savaştan sonra yeniden yapılmış ve 1955 yılında büyük bir törenle açılmıştır.

I. Dünya savaşından sonra Avusturya'nın tarihi, Sosyalist ve Katolik partileri arasındaki şiddetli çatışmalar yönünden dikkate değer. 1929 dünya ekonomik krizi, Almanya ile Gümrük Birliği kurmaya yöneltti, ama bu teşebbüsü Uluslar Birliği veto etti. 1932'de başbakan seçilen Katolik Engelbert Dollfuss, Mussolini'nin faşist İtalyasıyle yakın ilişkiler kurarak Avusturya'nın durumunu sağlamlamaya çalıştı. Ama, sosyalist partilerin ortadan kaldırılması siyasetini gütmesi, 1934'te Viyana'da, onun diktatörlüğüne karşı bir iç savaşın çıkmasına yol açtı. Bu ayaklanma, her iki taraftan birçok kayıplar verilerek bastırıldı ve Avusturya, batı ülkeleri yanında eski itibarını ve onların desteğini kaybetti. O sırada Mussolini Hitler'le, Avusturya'nın bağımsızlık isteğini desteklememe anlamına gelen bir anlaşmaya varmıştı. 25 temmuz 1934'te Dollfuss bir Nazi suikastında öldürüldü. Alman ordusu Avusturya'ya girdi. 1938 martında Avusturya - Almanya beraberliği sağlandı. Avusturya hiç direnç göstermeden Hitler yönetiminin sınırlarına girdi.

Böylece Avusturya'nın kaderi, I. Dünya savaşında olduğu gibi, II. Dünya savaşına da katılmaya ve çok sayıda kayıp ve savaş esiri vermeye sürüklemiştir. 1945 nisanında Avusturya Almanya'dan ayrılmış, ama 1955'e kadar Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika'nın askerî işgalinde kalmak üzere dört böl-

geye ayrılmıştır. Bu dört devletle birlikte birçok başka ülkenin de tanıdığı, sürekli taraf-sız kalacağına dair verdiği söz üzerine yapılan antlaşmayla, tam bağımsızlığına kavuştu.

Edebiyat: Alman diliyle yazılmış eserler incelendiği zaman, Avusturya'nın bunlara katkısının ya da bu eserlerdeki payının tam sınırlarını çizmek kolay değildir. Dil birliği çok defa bu iki ulusa özgü yönleri maskelemiştir. Ama Alman edebiyatının kaynağındaki Nibelung Masalları, Avusturya çıkışlıdır.

Avusturya'da bir dereceye kadar özel bir kültür ortamının doğuşunda çeşitli etkenlerin rolü vardır. Orta Avrupa'da, değişik ırkların geçtiği yolların bir kavşağı olan coğrafî durumuyle çeşitli zevklerin, uygarlıkların karıştığı bir bölge olmuştur. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren güldürü geleneği, Fransız ve İtalyan etkilerine çok şey borçlu olmakla birlikte, Avusturya zevkine uygun bir hale sokulmuştur. Bazı alanlarda Avusturya, Almanya'nın kültürel ürünlerini andıran ya da eşdeğerde eserler vermiştir. Meselâ, Ludvig Anzengruber (1839-1889) Alman natüralizminin Avusturyalı temsilcisi sayılabilir; Stifter, Storm'un daha ince ve içe dönük bir anlatımı gibidir. Avusturyalı yazarlarda ve şairlerde en önemli kültürel akımların ifadelerini buluruz. Hugo von Hofmmannsthal (1874-1929) çöküntü devrinin, Schnitzler (1862-1931) ve Herman Bahr (1863-1934) XIX. yüzyıl sonları melankolisinin, Franz Kafka (1883-1924) bilinçte yansıyan huzursuzluk devrinin, Franz Werfel (1890-1945) baş kaldırmanın sözcüleri olmuşlardır. II. Dünya savaşından bu yana da Avusturya'da Aichinger ve Bachmann gibi önemli birçok yazar yetişmiştir.

Tiyatro: Almanya'da olduğu gibi Avusturya'da da tiyatro, dinsel törenlerle başlamıştır. Orta çağlarda oyunlar, loncalar, birlikler hesabına oynanıyordu. Sahnede profesyonel aktörlerin görülmesi XVI. yüzyıl sonlarına rastlar. XVII. yüzyılın ortalarında sarayların, tiyatroları ya da hiç değilse oyun için hazırlanmış salonları vardı. Gezici kumpanyalar zaman zaman saraya davet edildikleri gibi, eğlentilerin çoğu devamlı saray oyuncuları topluluğu tarafından düzenlenirdi.

XIX. yüzyılda Viyana'daki Halk Tiyatrosu gibi yeni biçim tiyatrolar doğdu. II. Dünya savaşı sonlarında da oyuncular gerçek yerlerini buldu. Viyana'daki ünlü tiyatrolar 1899'da kurulmuş olan Josephstadt Tiyatrosu, savaştan sonra yeniden yapılan Opera ve Burg tiyatrosudur.

Sanat: Romalıların M.S. V. yüzyılda çekilmelerinden sonra Avusturyalılar, ülkelerinde yayılmış olan yabancı halklar arasında Hıristiyanlığı yaymak amacıyle manastırlar ve piskoposluklar kuran Kelt ve Bizans misyonerlerinin etkisinde kalan bir sanat anlayışına sahip oldular. Güzel sanatların merkezi olarak Salzburg'un önemi bu tarihten öteye arttı, XII. yüzyılda da öncülüğünü sürdürdü. XIII. yüzyılda Viyana daha çok önem kazandı. Salzburg, İrlanda etkisinin açıkça görüldüğü, Kutsal Kitabın elyazmalarının kopya edilip süslendiği bir keşiş okulu merkezi oldu. İrlanda etkisi, bugüne de kalan bazı oyma süslemelerde ve altın taslarda görülmektedir.

Valsin yaratıcısı Johann Strauss, XIX. yüzyıl Viyanasının en önemli bestecisidir.

Siyasal durumun XI. ve XII. yüzyıllarda daha kesinleşmesiyle yeni düzen, dinsel kurumların sayısını daha artırdı. Salzburg yine de merkez olarak kaldı. Bugün de Alman etkisinde dinsel elyazmalarını sürdüren bir **Scriptorium**'u ve ünlü duvar resimleri vardır.

Avusturya'nın her yerinde birçok kilise de yapmış olan Katoliklerin etkisiyle meydana getirilmiş güzel görünümlü şatolar vardır ki, bunlar bugün genel işlerde kullanılmaktadır. Karakteristik mimarî, biçimi yuvarlak mezarlık kilisesiydi. Süslü ve oymalı gotik kapı sütunları, Salzburg'ta ve Viyana'daki St. Stephan katedralinde bugün de görülebilir. 1118'de Nikolas Klosternoyberg manastırı için minelerle renklendirdiği çok güzel bir mihrap süslemesi yapmıştı. Bu devirden kalma kumaş ve halılar da çok dikkate değer bir güzelliktedir. Habsburglar devri mimarlıkta gelişmelere yol açtı ve Viyana, kilise yapılarının ve yeni örneklerin merkezi oldu. Sade görünüşlü kiliselerden başka Graz ve İnbah'da olduğu gibi süslü, zarif kiliseler ve Alman etkisiyle **Hallenkirche** denen aynı yükseklikte üç kemerli geçidi bulunan kiliseler yapıldı. Fransız etkisiyle de daha süslü, yüksek kemerli, gösterişli sütunları olan kiliseler yükseldi. Özellikle Viyana'da altın işlemelere önem verildi.

XII. yüzyıldan beri yapılmakta olan tahta oymacılığının yanı sıra, XIV. yüzyılda daha gerçekçi taş oymacılığı yer aldı. Asıl çalışmaları St. Stephan katedralinde toplanmış

Avusturyalı ressam Oskar Kokoschka'nın Venedik (1948) adlı tablosu. Ekspresyonist akımın bu ünlü temsilcisi renk oyunlarıyle gerçeği yorumlayarak canlandırmaktadır.

Folklor, Avusturya'da gelenekleri sürdürme bakımından önem taşır. Solda: Yerli giysileriyle genç kızlar. Sağda: Bir folklor gösterisi.

olan Peter Parler'in etkisiyle heykelcilik daha da gelişti.

XV. yüzyıl başlarında bozulmaya yüz tutmuş olan Gotik saray stili, Hanz Tubigen'de görüldüğü gibi resmi, ve sözde «güzel madonnalar» da görüldüğü gibi heykelciliği etkiledi. Yüzyılın ortalarında Conrad Laib'in resimlerinde ve Jakop Kaschauver'in kabartmalarında görülen gerçekçiliğe dönüş hareketi başladı. Bu dönemin en karakteristik örnekleri, kabartma süslemeleri keskin renklerle boyanmış mihraplardır. Felemenkli sanatçılar da Avusturya'da çalışmışlardır. Meselâ, Nicolas Gerhaert, Frederik III.'ün mezarını yapmıştır. Resim sanatında da Felemenk etkileri olmuştur.

Güzel sanatlarda önemli bir akım, XVI. yüzyıl başlarında, natüralist ilgisi ve peyzaj bilgisiyle Tuna okuludur. Dikkate değer kişileri genç Rueland Frueauf, Jörg Breu ve Wolf Huber'dir.

Rönesans devrinde, İtalyan etkisiyle dinsel olmayan mimarlık büyük bir gelişme göstermiştir. Özellikle şatolar değişik bir stilde yapılmıştır.

XVII. yüzyılın sonlarında Büyük Avusturyalı mimarlar görülmeye başlar. Johann Bernard Fischer, Viyana'da Schönbrunn ve Hofburg saraylarının ve Saray kitaplığının ve Salzburg Kolejinin planlarını yapmıştır. İtalyan Barok stili yerlileştirilerek değiştirilmiş ve Habsburg stiliyle karıştırılarak «İmparatorluk Barok»u olarak bilinen stil ortaya konmuştur. Birçok Viyana sarayının da mimarı olan Johann Lukas, Prens Öjen köşkünün planını çizmiştir. Jacop Pranatauer 1702 ile 1726 arasında en güzel barok manastırlarından biri olan Tuna kıyılarında Melk manastırını yapmış ve Avusturya'da bu stilin öncüsü olmuştur. O çağın önemli heykelcilerinden Georg Raphael Donner, Floransa özenticiliğinden esinlenmiştir. Franz Anton Maulbertsch'te yeni kiliseleri süsleyen birçok barok ressam arasında sivrilenlerdendir.

Sarayların iç süslemeleri dışında rokoko stili, Avusturya'da az kullanılmıştır.

XIX. yüzyılda kendini çeşitli biçimlerde gösteren Romantizm gelmiştir. Avusturya burjuvazisinin tuttuğu birleştirici Biedermeier stili bunun tipik bir örneğidir. Öncü ressamlarından biri Ferdinand G. Valdmüller olan bu akımın merkezi de gene Viyana'ydı.

1860'larda Viyana çevresinde bir Ring, çember yol, yapıldı ki, bu mimarî gelişimde yeni bir aşama olmuştur. Bu anayol üstünde, August S. Sikarasburg ve Eduard Null'un yaptıkları Opera, Hansen'in grek stili Parlamento binası, G. Semper ve K. Hasenauer'in müze binaları gibi ünlü yapıtlar yükselmiştir.

Otto Vagner, Adolf Loos ve Josef Hofman gibi mimarlarının güçlü rasyonalizmiyle Viyana, XIX. yüzyıl sonlarında Avrupa sanatının ön sıralarında yer aldı.

Yeni sanat akımları da, Viyana resim okulunda ve mimarlıkta etkilerini göstermiştir. Ekspresyonist akım da, en çok Egon Schiele ve Oskar Kokoschka'nın resimlerinde görüldüğü gibi, resim sanatını etkilemiştir. Fritz Votruba'nın heykelleri, eski sanat örneklerinin etkisinde kalmış, keskin çizgili ve süssüz heykellerdi. Hans Staudacher, Gustav Beck, G. Fabian, Jozef Mikl, Arnulf Heiner, çalışma tarzları geometrik soyutlama ile soyut ekspresyonizm arasında değişen en ilginç modern sanatçılardır.

Müzik: Avusturya'nın geleneksel müzik merkezi Viyana'dır. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyılda en neşeli devrini yaşadığı sıralarda Haydn, Mozart, Beethoven ve Brahms gibi müzisyenleri çekmiştir. Dedeleri başka eyaletlerden gelip bu şehirde yerleşen Schubert doğuştan Viyanalıydı. Baba ve oğul Johann Strauss'lar ve Franz Lehar'ın bestelerinde Viyana, hafif müziğin de vatanı olmuştur. 1878'de Viyana'da yerleşerek piyano okulunu kuran Teodor Leşetizki'nin en önemli öğrencileri Paderevski ve Şnabel'dir. Mozart'ın doğduğu şehir olan Salzburg, her yıl ünlü Mozart festivalini düzenler.

AY

Yeryuvarlağının tek doğal uydusu olan Ayın dünyadan uzaklığı 384 400 km.'dir. Yeryüzüne en yakın gökcismi olduğundan, gökcisimleri arasında en çok incelenme olanağını Ay verir. Üzerinde yapılan araştırmalar bu son yıllarda, uzay yolculuğu girişmeleri sonucu büyük bir gelişme göstermiştir. Öte yandan,

uzay tasarıları Ayın yakın bir gelecekte doğrudan doğruya incelenmesini sağlayacak gibi görünmektedir.

Ayın Hareketleri: Ay, güneş sistemindeki öbür gökcisimlerininkinden fazla görünen bir hızla, batıdan doğuya doğru, dünyanın çevresinde döner. Öte yandan, Ayın duran yıldızlara göre durumu da sürekli olarak değişir, Bunun nedeni de Ayın yer çevresindeki gerçel hareketidir. Ay bu hareketi, dış merkezliği 0,054 908 ve ekliptiğe eğikliği 5° 8′ 40″ alan elips biçiminde bir yörünge üzerinde dönerek, 27 gün 7 saat 43 dakika 11,5 saniyede tamamlar ve böylece, duran yıldızlara göre yeniden aynı duruma gelmiş olur. Ayın, dünya çevresinde bir dönüşünü tamamladığı süreye bir «yıldızıl ay» denir. Ayın Yer çevresindeki daima doğuya doğru olan bu hareketi gökte yıldızlara göre her gün 13° 10′6″ gecikmesine, böylece her gün aşağı yukarı 50 dakika daha geç doğup batmasına yol açar. Ay yer çevresinde elips biçiminde bir yörünge üzerinde hareket ettiğinden, dünya ile arasındaki uzaklık da sürekli olarak değişir: Bu uzaklık, Ay dünyaya en yakın noktadayken 363 300 km. en uzak noktadayken 405 500 km.'dir. Ayın dünyadan 384 400 km.'lik ortalama uzaklığı aşağı yukarı yer yarıçapının 60 katı olup, ışık hızıyle 1 1/4 saniye tutar. Bu hesaba göre, dünya büyüklüğünde otuz küre uç uca dizilirse, Yer ile Ay arasındaki boşluk doldurulmuş olur. Aynı çizgi üzerine dizilen bu yuvarlaklar Ay büyüklüğündeyse sayılarının 110 olması gerekir. Ayın yarıçapı 1 738 km.'dir.

Ay İle Dünya Arasındaki İlişkileri: Ayın alanı dünyanın alanının binde 74'ü, hacmi binde 20'si, kitlesi binde 12'si, çekme kuvveti 6'da 1'i kadardır; bu sonuca göre, Ay üstünde ağırlığı 1 kg. olan bir cismin dünya üstündeki ağırlığı 6 kg. olacaktır. Ayın ortalama yoğunluğu ise, suya göre 3,44, dünyaya göre 3,50'dir.

Aydan dünyamıza yansıyan güneş ışığının gerçek değeri nispeten düşüktür (%7). Dolunay sırasında, Ay ışığının meydana getirdiği aydınlatma, 15 m. uzaklıkta bulunan 40 watt değerinde bir elektrik lambasının aydınlatmasına eşit, yani güneş aydınlatmasının 650 000'de biri kadardır.

Ayın çekim kuvveti, okyanusları meydana getiren su kitlelerinde sürekli bir harekete, yani gelgit olayına yol açar. Gerçekten, bu hareket Ay ile güneşin çekim kuvvetlerinin ortak etkisi sonucunda meydana gelir, ama Ayın etkisi daha çoktur ve %70 oranını bulur. Yeryüzünü kaplayan su kitlelerinin sürekli bir dalgalanışı olan gelgit akımları, gezegenimizin dönmesinde çok ağır, fakat ilerleyen bir yavaşlamayı doğuran bir sürtünmeye yol açar (Darvin bunu göstermiştir). Bunun sonucu olarak, Ayın hareketinde yüzyılda bir iki saniyelik bir hızlanma meydana gelir. Sistematik araştırmalar sonunda Ayın hareketindeki hızlanma yüzyıl başına 8 saniye olarak bulunduğundan, (Halley, bu hızlanmayı eski ve yeni ay gözlemlerini karşılaştırarak 11 saniye olarak bulmuştu) Laplace, Ay hareketindeki yüzyıllık gerçek hızlanmayı 6 saniye kabul etmektedir.

Ayın Yapısı: Ayın doğuşu bütün güneş sisteminin doğuşuyle bağıntılıdır. Dünyanın bir parçası olduğunu, dünyadan aşağı yukarı 4 milyar yıl önce koptuğunu ileri süren bir de görüş ortaya atılmıştır. Gezegenin kitlesi çok uzun süreden beri duruklaşmış olup, günümüzde «ölü dünya» durumunda bulunmaktadır. Ayın, en azından önemli sayılabilecek yoğunlukta bir atmosferi yoktur, ayrıca sıvı halinde su bulunduğuna dair de bir ize rastlanmamıştır. Bunun bir sonucu olarak, dünyadaki gibi tipik meteoroloji ve aşınma olayları görülmez.

Hayatın var olup olmaması konusunda henüz kesin bir şey söylenemez; bazı ilkel spor biçimlerinin varsayımından başka da, bugün hiç bir görüş ortaya atılamamaktadır.

Ay kitlesinin oluşumunun incelenmesi astronominin en ilgi çekici bölümlerinden biridir. Gözlemler sonucu göze çarpan başlıca durumlar, Ay yüzeyinde aydınlık ve karanlık bölgelerin çeşitliliği, engebelerin çokluğu olmaktadır.

Aydınlık kısımlar, yansıtma gücü yüksek olan ve süngertaşı ile trakitlerden meydana gelen (asit lavlar) bölgeler; koyu renkli kısımlar yansıtma gücü düşük olan ve lav ile bazalttan meydana gelen (bazik lavlar) kesimlerdir.

Çıplak gözle bakıldığı zaman Ayın yüzünde büyük, küçük birtakım lekeler ve ovalar seçilir. Teleskopla bakılırsa, kraterlere benzeyen, kenarları yüksek dairesel sahneler, denizlere benzeyen sincabî renkte geniş ovalar, birçok sıradağlar ve tepeler görülür. Galile, dürbününü ilk kez Aya çevirdiği zaman, birçok koyu renkli bölgeler görmüş ve çoğunlukla dairesel biçimde olan bu düzlüklere, görünüşleri denize benzediği için, deniz adını vermiştir. Bunlardan bazılarının adları şunlardır: Yağmurlar denizi, Soğuk deniz, Fırtınalar denizi, Sakin deniz, Ferahlık denizi, vb.

Uzay çalışmalarında sağlanan gelişmeler Ay'ın tanınması konusunda da insanlığa yardımcı olmuştur. Yukarıdaki resimler Ay'a gönderilen özel araçlarla sağlanmıştır. Solda: Bir Rus uydusu tarafından Ay'ın 1959 yılında çekilen resmi. Noktalı çizginin sağ tarafında kalan bölüm, Ay'ın dünyadan görülemeyen bölümüdür. Resimde Ay'ın şu bölgeleri görülüyor: 1) Büyük Moskova denizi. 2) Uzay adamları körfezi. 3) Avustral denizi. 4) Ziolkovski dağı. 5) Lomonosov krateri. 6) Joliot-Curie krateri. 7) Sovyet dağları. 8) Rüyalar denizi. a — Humboldt denizi. b — Bunalım denizi. c — Marginal denizi. d — Dalga denizi. e — Smith denizi. f — Bereket denizi. g — Avustral denizi. Sağda: A.B.D. tarafından gönderilen bir uydu tarafından 1964 yılında çekilen fotoğraflar. Bu fotoğraflar sırayla, Ay'a 770, 375, 136, 54, 19 ve 5 km. uzaklıktan çekilmiştir; beyaz çerçeveler, bir sonraki fotoğrafın kapsadığı alanı göstermektedir.

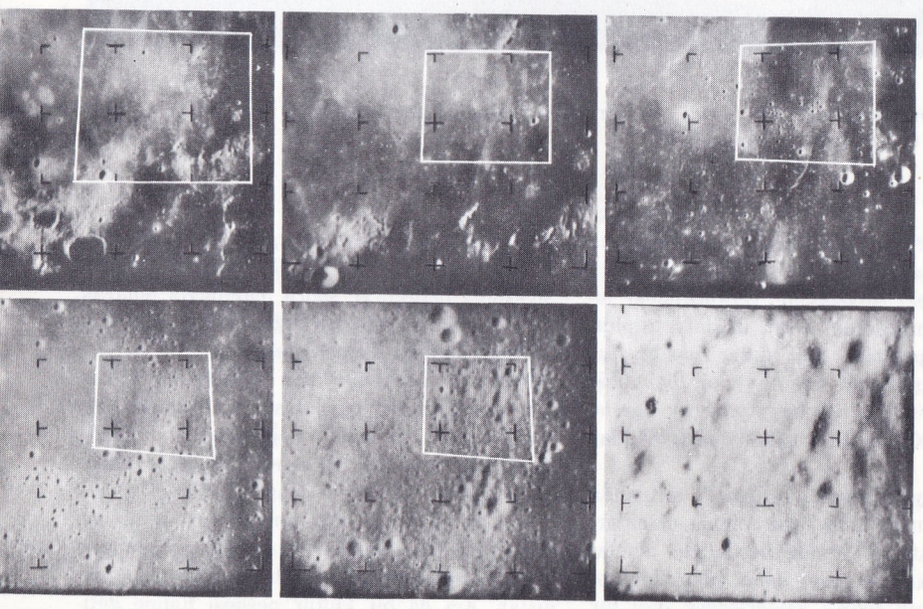

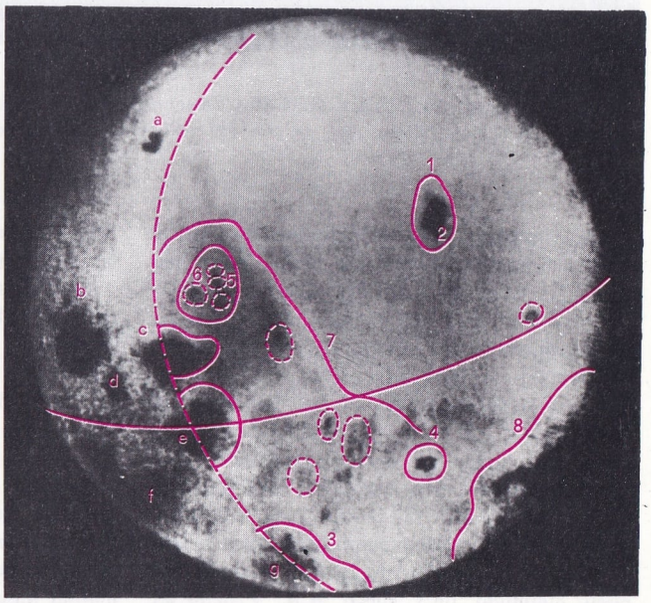

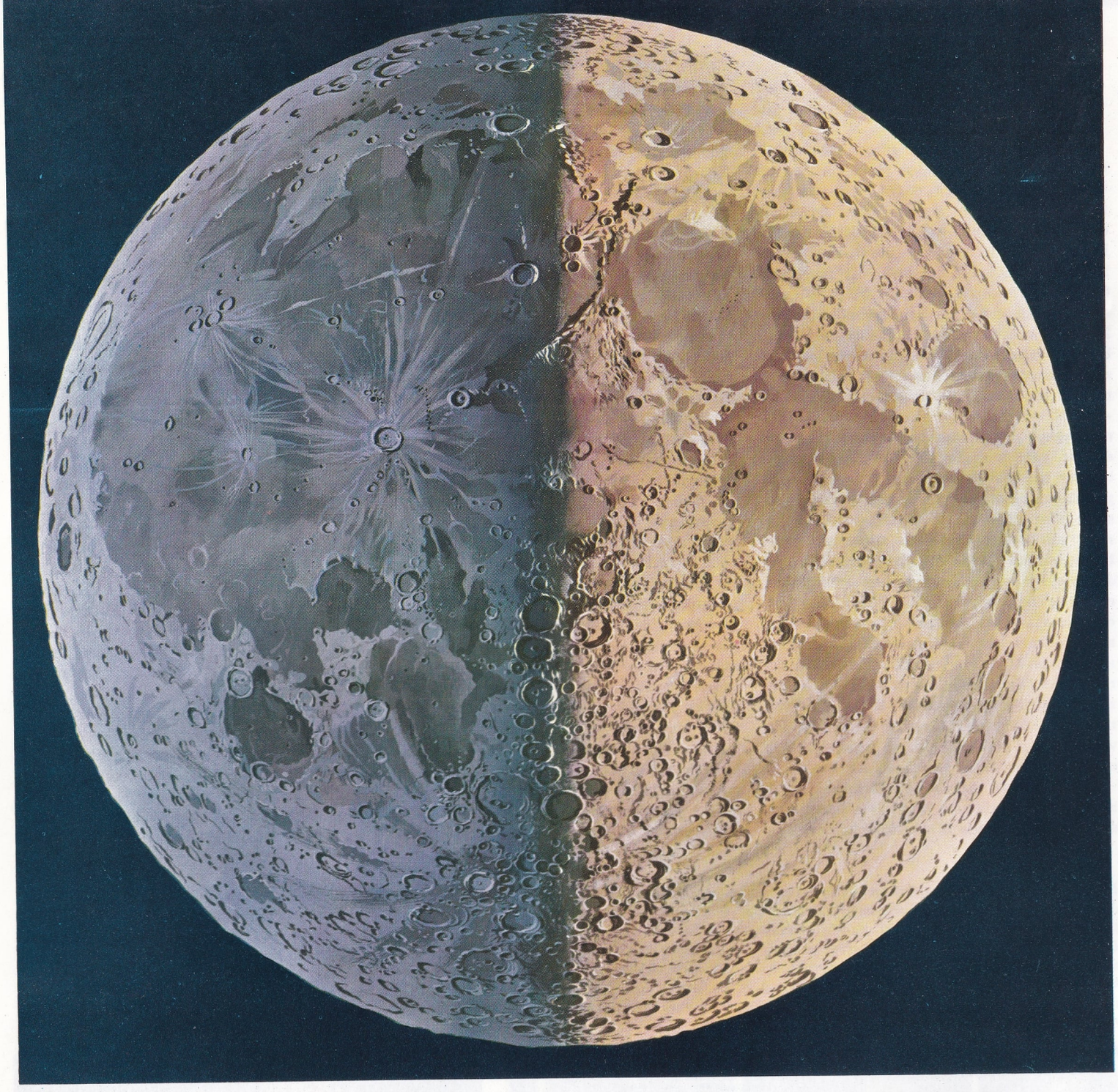

Teleskop Ay'ın görülebilir yüzünün tanınmasında büyük bir yardımcı olmuştur. Yukarıdaki resimde, yarısı güneş tarafından aydınlatılmış olarak görünen Ay, güçlü bir teleskopla bakılınca bu şekilde belirmektedir.

Ayda atmosfer olmadığı için su da yoktur. Volkan kraterine benzeyen, halka biçiminde sıradağlarla çevrili, ortaları dairesel düzlükler olan engebeler Ayın karakteristik yapısının en önemlileridir. Halka biçiminde olan bu sıradağlara «setler» adı verilir. Bu dairelerden bazılarının çapları 200 m. kadardır ve yükseklikleri 800 m.'yi bulur. Bu halkamsı sıradağlara bilginlerin adları verilmiştir. Ortadaki düzlüğün orta kısmında, koni biçiminde tepeler görülür ki, bunlar volkan kraterlerini andırırlar. Bu durum, kraterlerin oluşumunun, Ayın yüzeyine meteorlar düşmesi sonucu olduğunu ileri süren R.A. Proctor'un 1873 yılında ortaya attığı meteor varsayımına önem kazandırmaktadır.

Ay üzerindeki sıradağlar yeryüzündeki sıradağlara benzetilerek Altay dağları, Alpler, Kafkaslar, Apeninler gibi adlar verilmiştir. Bunlardan başka tek başına koni biçiminde dağlar ve derinlikler vardır. Ayda çok dar ve çoğu doğru 300 - 500 km. uzunluğunda oluklar görülür.

Bunların Aykabuğunda soğuma sırasında meydana gelen çatlamaların sonucu oldukları ileri sürülmektedir. Henüz bütünüyle açıklanamayan başka bir olay, daha yakın bir zamanda meydana gelmiş kraterlerden dört bir yöne yayılan parlayan çizgiler halindeki ışınyarıklardır. Bunların da, kraterlerin oluşumu sırasında beliren ve sonra magmayla dolarak, şimdi, güneş ışığı vurduğu zaman parlayan yarıklar olduğu düşünülmektedir.

Folklor: İlkel ulusların efsane ve inanışlarında, birçok uygar ulusun folklorunda, Ay yuvarlağının periyodik değişmeleri, özellikle, kaybolup yeniden belirmesi, hayatın ölüme karşı zaferi, ölümden sonra diriliş gibi özel sembolik değerler kazanmaktadır. Aynı şekilde kimi ilkel uluslar arasında yaygın olan ölülerin ruhlarının ayda barındığı gibi, inanışlar, Ayı da bir kültür nesnesi haline geti-

rir. Ayrıca, dolunay ve yeni ay İbranîler, Yunanlılar ve Romalılar gibi ilerlemiş uluslarda da özel törenler yapılmasına vesile oluyordu.

Bu dinsel inanışlar artık uygar uluslar arasında kaybolmuş olmakla birlikte birçok yanlış inanış hâlâ yaşamaktadır. Söz gelişi, birçok yerlerde, ay ışığında uyumanın, görmenin ya da, daha kötüsü, akıl dengesinin kaybedilmesine yol açacağına inanılır. Tarım işlerinde, önemli şeyleri (tohum atma, aşılama, vb...) yeni ay ya da Ayın ilk evreleri sırasında yapmanın doğru olmadığı, tersine, dolunay ya da Ayın büyüme evrelerinde yapmanın ise uğurlu geleceği biçimindeki bir başka inanış da, Ayla ilgili önemli inanışlar arasında sayılabilir. Avrupa'nın birçok yerlerindeki dolunaydan sonraki ilk yeni ay sırasında ay ışığı altına bırakılan bir paranın Ayla birlikte büyüyeceği şeklindeki inanış da, Ayla ilgili, ilginç inanışlardan biri olarak belirtilebilir.

Ayın Evreleri: Ay güneşten aldığı ışığı her zaman aynı açıdan dünyamıza yansıtmaz. Bundan dolayı, hilâl, yarım daire, tam daire gibi değişik biçimlerde görünür ki, bunlara **ayın evreleri** denir.

Ay, kavuşum durumunda, yani güneş ile yerküre arasında bulunursa, yere karanlık yüzünü çevirmiş olur ve hiç görülmez. Buna **yeniay** evresi denir. Bu evrede Ay, güneşle birlikte batar. Bundan bir ya da iki gün sonra batıda Ayın aydınlanan kısmının bir parçası hilâl biçiminde görülür. Çünkü aydınlık olan yönünün büyük bir bölümü görülme düzleminin arkasında kalmıştır. Buna **ayça** evresi denir. Bu durumda Ay, güneşten biraz sonra batar. Hilâlin uçları daima güneşin bulunduğu yerin ters yönüne doğrudur. Yeni aydan bir hafta sonra Ayın yarısı parlak görülür. Buna ilk **dördün** evresi denir. Bundan bir hafta sonra, güneş dünyanın bir yanında, Ay öbür yanında bulunur ki, o zaman Ayın aydınlık kısmının tamamı yerden görülür. Bu duruma **dolunay** evresi denir. Yeni aydan dolunaya kadar geçen zaman içinde kuzey yarımküreden bakılırsa Ayın parlak kısmı sağ yarısında, güney yarımküresinden bakılırsa, sol yarısında görülür.

Dolunaydan sonra aydınlık kısım gittikçe azalır ve Ayın tekrar yarısı aydınlık görülür. Bu durumda Ayın doğu yarısı tamamen aydınlıktır. Buna **son dördün** evresi denir. Bundan sonra Ayın aydınlık yüzü gittikçe küçülerek doğu yanı hilâl şeklinde görünür (eskiay) ve son dördünden bir hafta sonra Ay tekrar yeniay evresine gelmiş olur. Dolunaydan **yeni aya** kadar geçen süre içinde, kuzey yarımküreden bakılırsa, Ayın parlak kısmı sol yarısında ve güney yarımküresinden bakılırsa, sağ yarısındadır.

İslâm dininde ve Arap takvimi kullanan ülkelerde yeni aydan sonra gelen ilk günlerde hilâlin görülmesi önemlidir.

Çünkü Arabî ayların ve özellikle ramazan ayının başlangıcı birçok İslâm ülkelerinde hilâlin görülmesiyle belirtilir.

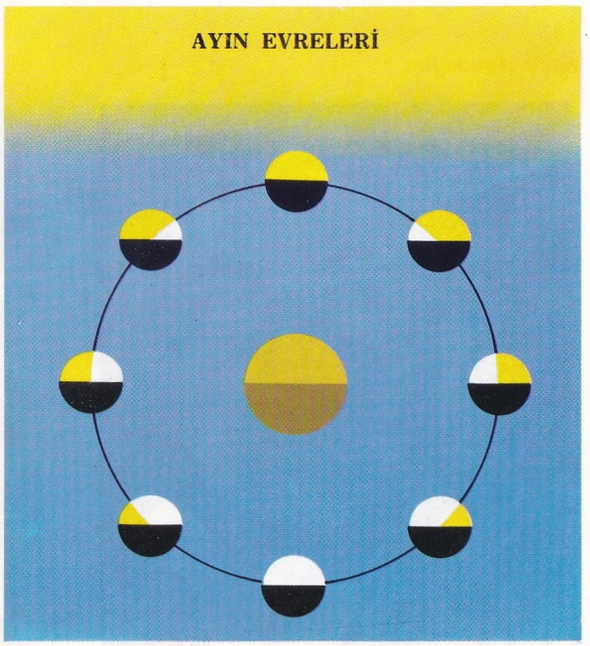

AYAİRİNİ KİLİSESİ

İstanbul'da Topkapı sarayının bahçesinde bulunan Bizans kilisesi. Ayairini'de eski devirde putperestlerin üç tapınağı bulunuyordu. Bunlar, Artemis, Afrodit ve Apollon tapınaklarıydı. Türk arkeologu Muzaffer Ramazanoğlu'nun kazıları sonunda bu tapınakların M.Ö. VI. yüzyıla ait oldukları ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınaklar yıkıldıktan sonra, Bizans imparatoru Büyük Kostantin devrinde, Ayairini kilisesi yapılmış ve 330 yılında da halkın hizmetine açılmıştır. Kilise Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyle silâh deposu, Ahmet III. devrinde silâh müzesi olarak kullanılmıştır. Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa tarafından 1850 yıllarına doğru müze haline getirilen Ayairini, müze Çinili köşke taşınınca depo olarak kullanılmıştır. II. meşrutiyetten sonra tekrar Askerî müze haline getirilmiştir. Ayasofya camiinin müzeye çevrilmesiyle Askerî müze kiliseden taşınmış ve Ayasofya'ya bağlı bir müze olmuştur.

AYAKKABI

Ayağı ve bacağın da bir kısmını örten, koruyan ayak giyeceği. Mısırlılar, Fenikeliler ve İbranîler, genellikle palmiye yaprağı ve papirüsten, ender olarak da deriden yapılmış sandal ve terlikler kullanırlardı. Asurlular ise çok hafif, ayağa şeritlerle tutturulan sandalları tercih etmişlerdir. Eski Yunan'da, çapraz ya da düğümlü bağlarla ayağa tutturulan deri ya da tahta tabanlı sandallardan, yapımında çivi kullanılan gerçek ayakkabılara, topuğa kadar bağlı küçük çizmelere, kadar çeşitli ayakkabılar kullanılmaktaydı. Tragedya oyuncuları ön kısmından bağlarla ayağa tutturulan sandal biçiminde, yüksek tabanıyle oyuncuları daha uzun boylu gösteren ve böylece sahnede daha etkili olmalarını sağlayan özel bir çeşit ayakkabı kullanırlardı. Kadın ayakkabıları, zaman zaman madenden olmak üzere, daima süslü olur. Romalılar, ayağa bağlı bir tabandan ibaret olan Etrüsk ayakkabılarını kullanmışlardır; daha sonra ayakkabı sınıfa göre değişmiş, değişik biçimler kazanmıştır. **Calceus**, kölelerin kullanmasının yasak olduğu kapalı bir ayakkabıydı; sonra **soccus** denen ve her sınıftan insanın kullanabildiği bir ayakkabı vardı; daha aşağı sınıflardan insanlar tahta nalınlar kul-

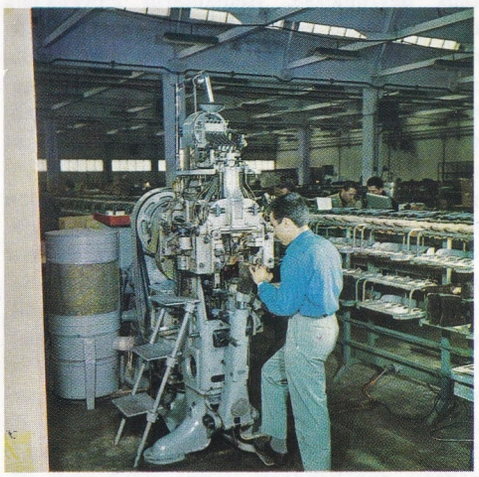

Ayakkabı günümüzde fabrikalarda seri halinde yapılmaktadır. Ayakkabı fabrikalarında ilkin deriyle kösele ayrı ayrı bölümlerde işlenir, daha sonra birleştirilerek ayakkabı son şeklini alır. Resimde bir ayakkabı fabrikasının çeşitli bölümlerindeki çalışmalar görülüyor.

Ayakkabının yapımı sona erdikten sonra fabrikanın özel bir bölümünde cilâlanıp fırçalanır. Daha sonra kutulara yerleştirilen ayakkabılar satış dairesine yollanır.

lanırken, askerler **caliga** adı verilen özel çizmeler giyerdi. Barbar istilâları, kaba deri ayakkabıları kullanım alanına sokmuş, Bizans devrindeyse, Romalıların **calceus**'una benzeyen daha rahat ayakkabılar ortaya çıkmıştır. Bu devirde de halk siyah, daha yüksek sınıflarsa kırmızı ve sarı renkli ayakkabılar kullanmıştır. XII. yüzyılın sonunda önce Fransa'da, sonra bütün Avrupa'da çok uzun burunlu **à la poulaine** ayakkabıları yayıldı. Bu ayakkabılar XV. yüzyılın ortalarına kadar kullanma alanında kaldı. Aynı çağda, yapışık tabanlı ayakkabılarla «ördek gagası» adı verilen uzun burunlu pabuçlar da kullanılmaktaydı. Boyu uzatmak içinse çok yüksek tabanlı ayakkabılar yapılmıştır: Venedik'te ayakkabıların taban yüksekliği 50 cm.'ye kadar yükseldi. İspanya'nın politika alanındaki üstünlüğü ve karşı reform giyimde de önemli değişiklikler meydana getirdi: «ördek gagası» ayakkabıların yerini alçak, çok geniş burunlu «ayı tabanı» ayakkabılarla, çoğunlukla elbisenin kumaşından yapılan topuksuz, basit sandallar aldı. XVII. yüzyıldaysa Paris'ten yeni bir moda doğdu: Topuklu, düğmeli ve bağlı çizmeler yaygınlaştı. Yüksek topuk erkekler tarafından da kullanılmış, fakat ertesi yüzyıl yine alçak topuklu, geniş ve zengin tokalarla süslü ayakkabılara dönülmüştür. Fransız devrimiyle ayakkabı yine basitleşti ve yüzyılın sonlarında çağdaş ayakkabının ilk izlerini taşıyan bir alçak ayakkabı modeli ortaya çıktı. Bununla birlikte XIX. yüzyılın yaygın pabuç biçimi, düğmeli ve bağlı çizmeler olmuştur; kibar toplantılarda erkekler cilâlanmış ayakkabılar, kadınlar ise elbiselerinin renginde ipek ya da atlas kaplı ayakkabılar giyiyorlardı. Bu moda Birinci Dünya savaşına kadar sürmüştür. Çağdaş ayakkabıların temel özelliğiyse kullanılmaya elverişliliktir. Kadın ayakkabıları, gerek yapımlarında kullanılan gereçler, gerekse modelleri bakımından büyük bir çeşitlilik gösterir: Genellikle sabahları alçak, öğleden sonra ve akşamları ise yüksek topuklu ayakkabılar kullanılmaktadır. Mevsime ve beğeniye göreyse, kapalı, ökçeli ya da açık burunlu olmak üzere değişik çeşitleri görülmektedir. Kadın ayakkabıları deri, saten ya da kumaştan yapılabilmekte, toka ve başka şeylerle süslenmektedir. Erkekler daha tekdüze, daha tekbiçim ayakkabılar kullanmaktadırlar: Bunlar da bağlı ve bağsız olmak üzere başlıca iki büyük grupta toplanabilir. Av, tenis ve başka spor dallarındaysa özel birtakım ayakkabılar giyilmektedir.

Doğu ülkelerinde daha çok hafif, sandal tipi ayakkabılar tercih edilmektedir: İran ve çevresinde sandal, çarık, süvari çizmesi gibi pabuçlar; Japonya'da ipekli kumaş ve sazla yapılmış geleneksel ayakkabılar ile tahta nalınlar kullanılmaktadır. Çin'de yakın yıllara kadar kadınlar küçük olması için ayaklarını çok sıkı bir şekilde sararlar ve çok küçük ayakkabılar giyerlerdi; bu estetik inceliğe pek önem vermeyen Mançuryalı kadınlar ise yüksek topuklu örgülü geniş sandalları tercih ederlerdi. Tibet'in Budist rahipleriyse kışın uzun ve kırmızı çizmeler kullanırlar. Tibetli kadın ve erkekler de hâlâ deri ve kumaş çizmeler giyerler. Bununla birlikte, bugün artık, hemen hemen bütün dünyada, kaynağı Avrupa olan ve ülkemizin de aşağı yukarı bütün bölgelerinde kullanma alanına girmiş bulunan, bildiğimiz kadın ve erkek ayakkabıları kullanılmaktadır.

AYANCIK

Sinop iline bağlı ilçe merkezi ve kasaba (Nüfusu 5 320). Karadeniz kıyısındadır. Aynı adı taşıyan tepenin kuzey ve doğu eteklerinde Çayboyu düzlüğünde kurulmuştur. Kasaba kuzey rüzgârlarına açık bir kıyıda olduğundan, fırtınalı günlerde deniz taşıtları yanaşamaz.

İlçenin yüzölçümü 876 km^2., nüfusu 45 835'tir. Merkez bucağından başka Yenikonak adlı bir bucağı ve 69 köyü vardır.

İlçenin en önemli dağları, Zindan dağı (1 750 m.) ile Çangal dağı (1 605 m.) dır. Her iki dağın yamaçları sık bir orman halindedir. Başlıca ürünleri keten tohumu, elma, armut gibi meyvelerdir.

AYANOĞLU, MUSTAFA SAMİ

(1913-). Türk sahne ve sinema sanatçısı. İstanbul'da doğdu. Babası, Harbiye Nezareti muzıkasından Hüseyin Hilmi, annesi Bedriye Nefise hanımdır. Okuma çağına gelince, Eyüp Sultan «Reşadiye Nümune» okuluna yazıldı (1920). Babası I. Dünya savaşında şehit düştüğünden Sami, Darüşşafaka Lisesine verildi, burasını 1930 yılında bitirdi.

Çok küçük yaşta başlayan kukla, karagöz ve tiyatro merakı onu, nihayet «Topkapı Gençler Mahfeli»nde sahneye çıkmaya yöneltti. Öğrencilik yıllarına rastlayan bu faaliyeti, öğrencilerin sahneye çıkışlarının yasaklanması üzerine aksadı. Fakat bu sıralarda Darülbedayi tarafından açılan «Tiyatro Meslek Mektebi»ne sınav vererek girdi. Burasını 1932'de bitirdi. Bu tarihten günümüze dek Ayanoğlu, Şehir Tiyatrosu (Darülbedayi)ndan hiç ayrılmayarak, sanatçı ve rejisör olarak yoğun bir faaliyette bulunmuştur. Bazı filimlerde de oynayan Ayanoğlu, aynı zamanda dublaj rejisörlüğü ve aktörlüğü yapmaktadır.

Sami Ayanoğlu.

AYASOFYA

İstanbul'da Bizans devrinden kalan en ünlü kilisedir. 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyle camiye çevrilmiş, 1935'te müze oluncaya kadar bu amaçla kullanılmıştır.

Büyük Kostantinos'un İstanbul'u imparatorluk merkezi haline getirip kenti yeni baştan ele alması sırasında bugünkü Ayasofya'nın yerinde bir kilise yaptırılmış, M.S. 326 yıllarına rastlayan bu ilk yapıdan sonra M.S. 360'ta imparatorun oğlu Kostantinos küçük geldiği veya bir depremde yıkıldığı için yapıyı yeni baştan daha büyük olarak ele aldırmıştır.

Megale Ekklesia (Büyük kilise) adıyle anılan ve bazilikal bir plan gösterdiği sanılan yapı V. yüzyıldan sonra daha çok **Hagia Sophia** adıyle tanınmış ve bu ad sonuna kadar yaşamıştır.

404 tarihinde bir ayaklanma sırasında yanan kilisenin yerine Theodosios II. devrinde 415'te yapılan yenisinin bazı kısımları bugün de görülebilmektedir. Bu yapının batı yüzünü süslediği anlaşılan sütunlu galeri ile narteks duvarlarının bir kısmı 1935 yılında yapılan kazılarla bugünkü Ayasofya'nın batı avlusunda ortaya çıkarılmıştır.

532 yılında, hipodromda başlayan Nika ayaklanması sırasında çıkan yangından Ayasofya da kurtulamamış, bunun üzerine ayaklanmadan güçlükle sıyrılan Justinianos'un, çağında ikinci bir örneği olmayacak büyüklükte ve özellikte bir yapı istemesi üzerine, devrin iki önemli mimarından Aydınlı Anthemios ile Miletoslu İsidoros sorumluluğu yüklenmişler, yangınların etkileyemeceği, her türlü malzemenin en zengin şekilde kullanılacağı bir kilisenin yapımına girişmişlerdir. 27.-XII.-537 tarihinde yapılan büyük açılış töreninde imparator Justinianos ana kubbenin altında «Ey Süleyman, seni geçtim.» diyerek anıtsal yapıdan duyduğu etkiyi dile getirmiştir. Fakat buna rağmen imparator daha hayattayken bir depremde ana kubbenin doğu kısmı yıkılmış, onarımına İsidoros'un aynı adlı yeğeni görevlendirilmiş, İsidoros da kubbeyi yeniden, yedi metre daha yüksek olarak tamamlamış, açılmayı önlemek için dayanaklar ekleyerek yapının ikinci kez 562'de açılmasını sağlamıştır.

Avlusu, dış ve iç narteksleri bulunan bu yapı, ortada bir büyük kubbe, doğu-batı yönünde birer yarım kubbe, iki yanda yan mekânları bulunan bir kubbeli bazilikadır. Yapının bütün ölçüleri o çağ için ulaşılması oldukça zor noktalara varmakta, bu yüzden yapıldığından kısa bir süre sonra onarımına geçilmiş bulunmaktadır. Ana kubbenin yerden yüksekliği 55 m.'yi bulmakta, çapıysa 33 m.'ye yaklaşmaktadır. Bu ölçüler o devir için ilginçtir. Bundan sonra İstanbul'da bu ölçüde bir Bizans yapısı ele alınmamıştır. Ölçülerin yanı sıra kullanılan malzemede de bazı özellikler ortaya çıkmaktadır. Kubbenin oturduğu ayaklar ve bazı kısımlar kesme taştan, sütunlar, başlıkları, söveler ve bazı kaplamalar çeşitli renklerdeki mermerdendir. Kemer, kubbe ve bazı duvarlarda tuğla kullanılmıştır. Bu büyük yapıda taşıyıcı özelliği olan 40 tanesi aşağıda, 67 tanesi yukarıda çoğu yeşil somaki mermerden 107 sütun yer almaktadır. Yapının iç görünüşünü zenginleştiren çeşitli mermerler, değişik yerlerden getirilmiştir. Mermer

Aydınlı Anthemios ile Miletoslu İsidoros tarafından meydana getirilen Ayasofya 27. XII. 537 tarihinde büyük bir törenle açılmıştır.

kısımların üstlerindeyse bütün kemer, tonoz ve kubbelerde olduğu gibi renkli camların bir araya getirilmesinden meydana gelen, yer yer altın zemini bulunan mozaikler bulunur. Sembolik karakterli motifler ve insan figürlerinin yer aldığı mozaikler uzun bir süre badana ve yağlı boya altında kalmış, 1932 yılından bu yana devamlı çalışmalarla yavaş yavaş temizlenerek ortaya çıkarılmıştır. Figürlü mozaiklerin büyük bir kısmının 726-842 yılları arasında ortaya çıkan ikonoklast (putkıranlar) akımda yok edildiğinden, bu yüzden figürlü mozaiklerden kalanların büyük bir kısmı bu akımdan sonra yapılmıştır. Yapının çeşitli yerlerinde görülen mozaiklerde birçok Bizans imparator ve imparatoriçesinin yanı sıra Hıristiyanlık dünyasının ortaya koyduğu kurallara uygun belirli tasvirler görülür. Bunlar yapıldıkları devrin stil özelliklerini ortaya koymakta ve Bizans resim sanatının geçirdiği değişiklikleri belirgin şekilde göstermektedirler. Bu büyük yapı 869'da Basileios I. devrinde kubbe çatlaklarının giderilmesiyle ilk önemli onarımını geçirmiş, 986'daki bir depremden sonra kubbesi yeniden elden geçirilmiş, 1317'de Andronikos II. devrinde dış dayanaklar kuvvetlendirilmiş, buna rağmen bir süre sonra kubbenin bir kısmı yıkılmıştır. Bütün bunlara rağmen yapının geçirdiği en büyük felâket 1204 yılında İstanbul'un Haçlılar tarafından alınması sırasında yapılan yağmalardır.

29.-V.-1453 tarihinde İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyle Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye çevrilmiş, ilk cuma namazı burada kılınmıştır. Camiye çevrilmesi sırasında yapının ana çizgileri korunmuş, figürlü mozaiklere bile dokunulmamıştır. Bunlar ancak Kanunî Sultan Süleyman devrinde badanayla örtülmüştür. Güney-doğudaki büyük dayanak duvarlarının Fatih devrinde yapıldığı, ayrıca tuğla minarenin eklendiği kabul edilir. Beyazıd II. devrindeyse kuzey-batıdaki ince minare, Selim II. devrinde de Mimar Sinan tarafından batıdaki iki kalın minare eklenmiş ve yer yer dayanaklarla kuvvetlendirilmiştir. Mimar Sinan'ın yaptığı dayanaklar ve onarımlar yapının bugüne kadar ulaşabilmesini sağlamıştır.

Bugün yapının içinde yer alan müezzin mahfilleri, mihrap, mimber, şamdanlar, kitap-

Ayasofya'nın planı.

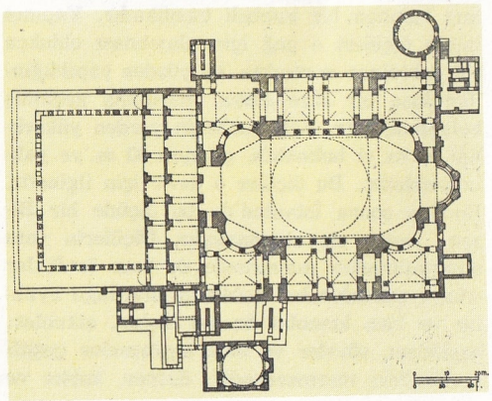

Bizans devrinde kilise olan Ayasofya, 1453'te Fatih Sultan Mehmetin İstanbul'u almasıyle camiye çevrilmiş, 1935'te müze oluncaya kadar bu amaçla kullanılmıştır.

lık gibi şeyler çeşitli devirlerde buraya eklenmiştir. Yapıya özel bir görünüş getiren yazılar, yazıldıkları devrin yazı sanatının özelliklerini taşımaktadır. Bıçakcızâde Mustafa Çelebi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Teknecizâde İbrahim Efendi gibi hattatlar tarafından yazılmıştır. İçinde çok önemli yazmaların yer aldığı Mahmut I. devrinde yapılmış kitaplığın duvarları İznik ve Kütahya çinileriyle kaplıdır.

Hünkâr mahfili bugünkü şeklini Ahmet III. ve Mahmut I. devrindeki değişikliklerden sonra almıştır.

Abdülmecit devrinde, 1847-1849 yıllarında İsviçreli mimar Gaspar Fossati başkanlığında gerek içte, gerek dışta onarımlar yapılmış, bazı kısımlar değiştirilmiş, ana kubbe sağlamlaştırılmıştır. Bu onarım sırasında bazı mozaikler açılmış, hatta onarım görmüş, figürlü olanların üzeri tekrar kapatılmıştır.

Bu yapının çevresinde Bizans devrinden kalan ek yapılar vaftizhane, hazine dairesidir. Vaftizhane bugün Sultan Mustafa ve İbrahim'in türbesidir. Selim II. türbesi Mimar Sinan'ın Murat III. türbesi, Davut Ağa'nındır. Ayrıca Mehmet III.'ün kendi türbesi ve öldürttüğü şehzadelerin türbesi, bir okul binası, Mahmut I. devrinden özellikler taşıyan bir şadırvan ve imaret yapının çevresinde yer alır.

Ayasofya, birçok özellikleriyle uzun yıllar birçok mimarı etkilemiş, çeşitli devirlerde gördüğü ek ve onarımlarla bugünkü şeklini almış bir yapıdır. Mimarî ve süsleme zenginliğinin yanı sıra her devirde eklenen efsaneleriyle de büyük bir geçmişi içinde saklamaktadır.

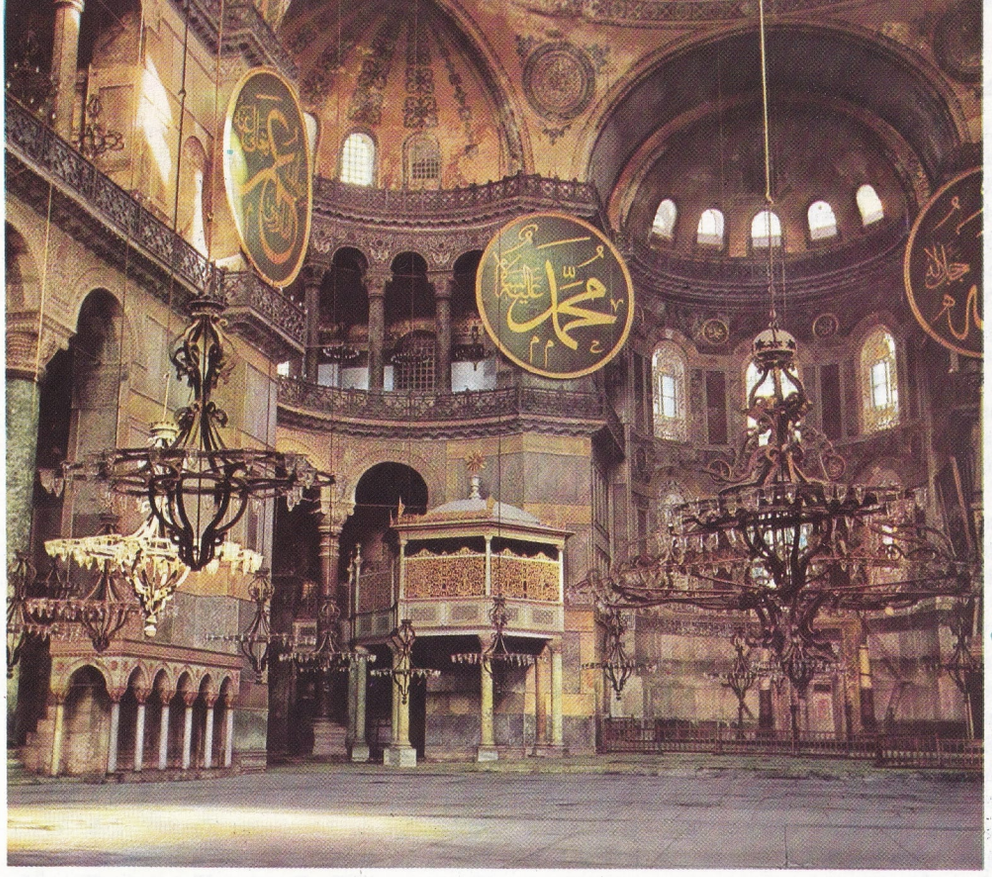

Ayasofya'ya özel bir görünüş getiren yazılar, yazıldıkları devrin yazı sanatının özelliklerini taşımaktadır. Ayasofya'daki yazıları Bıçakçızade Mustafa Çelebi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Teknecizade İbrahim Efendi gibi ünlü hattatlar yazmıştır.

AYAŞ

Orta Anadolu bölgesinde, Ankara iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 3 873). Kendi adını taşıyan bir çayın kıyısında kurulmuştur. Yöresi meyve bahçeleriyle çevrilidir. Kasabada eski çağlardan kalma Kırk Odalar adını taşıyan kale yıkıntıları vardır. Selçuklular devrinde yapılan Cami-i kebir ve Münyamin camii bugün de ayaktadır.

İlçenin yüzölçümü 1 158 km^2., nüfusu 16 936 olup 22 köyü vardır.

İlçe toprakları değişik bir görünümde ve değişik niteliklerdedir. Orta bölüm çıplak tepeler, geniş vadilerle kaplıdır. Kuzeye doğru gidildikçe dağlar yeşilliklerle örtülür. Yamaçları karaçam ormanları kaplar. 1 600 m. yüksekliğindeki Ayaş beli kışın kayak sporları için uygundur. Kuzeyde ilçe toprakları engebelidir. Ankara çayının geçtiği yerler tarıma da elverişlidir. Yetiştirilen ve elde edilen ürün buğday ve pirinçtir. Sebzecilik son yıllarda büyük bir gelişme göstermektedir. Bunların yanı sıra hayvancılık da yapılmaktadır. Koyun ve tiftik keçisi başta gelir.

AYATAÇ, MUSTAFA

(1925-) Türk ressamı. Urfa'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini aynı ilde tamamlamıştır. 1949'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisine girmiş, Halil Dikmen ve Nurullah Berk atelyelerinde çalıştıktan sonra 1954 yılında öğrenimini tamamlamıştır. Şimdi, kamu sektöründe bir görevinin yanı sıra, resim çalışmalarını sürdürmektedir.

1947-1948 yıllarında Urfa Halkevinde iki yağlıboya ve suluboya sergilemesiyle bu yoldaki çabalara giren Ayataç çalışmalarında özellikle Türk toplum yaşayış ve akışındaki geleneksel özelliğe ve bunların düzenlenişi anlayışına değer vermekte ve kişilik davasını buralardan gerçekleştirme eğilimindedir. Soyutlamayı ancak, genelden özele ve özelden genele olmak üzere figür ve gruplaşmaları içerisinde düşünmekte ve bunları doğadan yararlanma yoluyle kurmaktadır.

AYBAR, MEHMET ALİ

(1910-) İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinde orta öğrenimini tamamladıktan sonra, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. İhtisas yapmak üzere gönderildiği Paris'ten, Almanların II. Dünya savaşında Fransa'yı işgal etmeleri üzerine yurda döndü. 1942 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Devletler Hukuku kürsüsüne doçent oldu ve 1946 yılına kadar bu görevde kaldı.

Tek parti ve tek şef nizamına 1945'te karşı koyanlardan biri olan Aybar, İstanbul'da yayınladığı «Hür» adlı haftalık gazetenin sıkıyönetim tarafından kapatılması üzerine İzmir'de «Zincirli Hürriyet»i çıkarmaya başladı. Sıkıyönetimin kalkmasıyle İstanbul'a getirdiği bu gazeteyi ancak bir sayı yayınlayabildi. Bu son sayıda yazdığı Vali Kırdar'a açık mektubundan ötürü, Cumhurbaşkanı İnönü'ye neşren hakaretten iki yıl sekiz ay ağır hapis ve başka bir yazıdan dolayı da hükümetin manevî şahsiyetine neşren hakaretten bir yıl ağır hapse mahkûm oldu; bu mahkûmiyetlerini çekerken 1950 affıyle tahliye edildi.

27 mayıs 1960 günü Demokrat Parti iktidarının düşmesinden sonra Ankara'da bir basın toplantısı yapan Aybar, demokrasinin, devlet yönetimine emekçilerin de ağırlığını

Mehmet Ali Aybar.

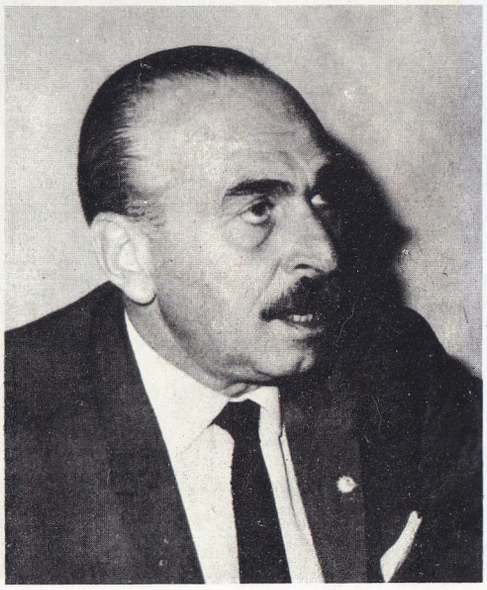

koyduğu bir denge rejimi olduğunu, emekçilerin örgütlenmesi ve Türkiye'ye fikir özgürlüğünün gelebilmesi için T.C. Kanununun 141. ve 142. maddelerinin belli fıkralarının mutlaka yürürlükten kaldırılmasını istedi. Basın toplantısında ileri sürdüğü görüşleri ve Cumhurbaşkanı Gürsel'e yazdığı mektuptaki bu düşünceleri ayrı ayrı yargılanma konusu yapıldı ve sonunda beraet etti.

1 şubat 1962'de kurulan Türkiye İşçi partisinin genel başkanlığına seçildi. Halen bu partinin genel başkanı ve İstanbul milletvekilidir.

Ders notları ve hukukla ilgili makale ve kitapları, çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri ve «Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm» (1968) adlı bir kitabı yayınlanmıştır.

AYÇİÇEĞİ (Helianthus annus)
Taçyaprağı bitişik ikiçeneklilerin bileşikgiller familyasından bir bitki. Asıl yurdu Amerika'dır. 55 kadar türü vardır. Çoğunlukla uzun gövdeli, otsu bitkiler olup yaprakları dilimsiz, çiçekleriyse büyük başçık biçimindedir. Sarı renkli çiçekleri, yüzlerini daima güneşe doğru çevirdiklerinden «günebakan», «gündoğdu», «gün öçiçeği» ya da «gündöndü» gibi çeşitli adlar almıştır.

Yurdumuzun her yöresinde yetiştirilir. Yağına «çiçekyağı» denir. Süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi, asıl yağından yararlanmak amacıyle tarlalara ekilir. Beyaz, sarımtırak, siyah ve çizgili kabuklu meyvelerinin tohumlarında %50-60 yağ, %14 kadar azotlu maddeler bulunur. Soğuk preslerle sıkılarak elde edilen yağı, zeytinyağını andırır, kokuludur. Sıcak preslerde çıkarılanı ise, hemen hemen kokusuz olup ressam boyaları ve margarin tipi tereyağ yapımında kullanılır.

Yürek ya da üç köşe biçiminde, kenarları dişli olan yaprakları, büyük ve uzun saplıdır.

Ayçiçeği birçok ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de bol ölçüde yetiştirilmektedir.

Ayçiçeği, besin bakımından zengin olmayan topraklarda bile kolay ve çabuk yetiştiğinden, yağ, hayvan yemi ya da arı besini elde etmek için bol oranda yetiştirilir. Küspeleri hayvanlar için çok besleyicidir. Ayçiçeği yurdumuzda başta Ege ve Marmara bölgeleri olmak üzere hemen her yerde yetiştirilir.

AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA
(1897-) Günümüz Türk yazarlarındandır. Edirne'de doğmuştur. Edirne'de Muradiye Mektebini, Rüştiyeyi ve Öğretmen okulunu bitirdikten sonra, Rusya'ya giderek Moskova Doğu Üniversitesinde öğrenimini tamamlamıştır. Daha sonra Azerbaycan'da öğretmenlik, Maarif Vekâleti ve Ticaret Lisesi Müdürlüğü, Ankara İktisat Müdürlüğü, İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge) ve İsmail Hüsrev (Tökin) le birlikte ünlü «Kadro» dergisini kurmuştur.

Eserleri: İnkılâp ve Kadro (1932), Millî Kurtuluş Hareketinin İktisat Nizamı (1932), Suyu Arayan Adam (1961-1966, Bir Ömrün Hikâyesi İçinde Bir Çağın Tarihi), Tek Adam (1963-1966, Mustafa Kemal'in Hayatı), Toprak Uyanırsa, (1963, Roman: Ekmeksiz Köy Öğretmeninin Anıları), İkinci Adam (1966-1967, İsmet İnönü'nün Hayatı).

AYDIN
Batı Anadolu bölgesinde kendi adını taşıyan dağların güneyinde ve Büyük Menderes ovasının tam ortasında kurulmuştur (nüfusu (43 483). Yükseltisi 65 metredir. Bölge eski çağlarda Hititler, Lidyalılar, İranlılar eline geçmiş, ardından Büyük İskender tarafından alınmış, 189 yılında da Romalıların olmuştur. Haçlılardan sonra Selçuk Türkleri Aydın şehrini almışlar, Yıldırım Beyazıt zamanında ise, şehir, bütünüyle Osmanlı Türklerinin olmuştur. 1919 yılında düşman istilâsına uğramış, 7 eylül 1922'de yeniden kurtarılmıştır.

Arkeolojik açıdan Türkiye'nin en zengin illerinden biri sayılır. Çevrede birçok tarihsel şehir kalıntıları vardır. Şehir, ilk olarak Argoslular tarafından kurulmuştur. Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından Aydın Güzelcehisarı diye adlandırılmış, fakat sonraları yalnızca Aydın olarak anılmaya başlanmıştır.

Aydın'ın içinde bugün daha çok beylikler ve Osmanlılar devri eserleri bulunmakta, daha önceki devirlere ait eserler çevrede yer almaktadır. Aydınoğulları devrinden kaldığı bilinen tek yapı Alihan kümbetidir. Aydınoğullarıyle birlikte Horasan'dan geldiği, Evliya Çelebi tarafından ileri sürülen İsmail oğlu Alihan konusunda açıklayıcı bilgi yoktur.

İçinde bulunan dört lahitten ikisinde yazıt bulunmakta, bunlar da 1381 ve 1391 tarihlerini taşımaktadır. Taş ve tuğladan yapılmış erken devir özelliği gösteren bu yapının çevresinde, Alihan camisi ve Alihan medresesinin bulunduğu, Kurtuluş savaşı sırasında tahrip edildiği bilinmektedir. Aydınoğlu İsa Beyin hüküm sürdüğü yıllarda yapılmış bu yapıdan sonra Aydın'da Osmanlı devri eserleri başlamaktadır. Bunlardan ilki Mısır beylerbeyliği yapmış Üveys Paşanın 1568 yılında yaptırdığı tek kubbeli, kendi adını taşıyan camisidir. 1899 depreminde zarar gören bu yapı daha sonra 1947-1948 yılında onarılmıştır. Kesin yapı tarihi bilinmeyen ve yaptıran Hasan Çelebi'nin ölüm tarihi olan 1585 yılından önce yapılması gereken Eski-Yeni cami tek kubbeli ana mekânı, üç kubbeli son cemaat yeri bulunan ve Kurtuluş savaşında yer yer zarar gören bir yapıdır. Evliya Çelebi'nin gördüğü yıllarda zengin bezemeli olan bu yapı, yer yer eski özelliklerini yitirmiş 1899 depreminde minaresi hasar görmüş olmasına rağmen bugün onarıldığından iyi durumdadır. Sonradan yapılan minaresi yapıyla biraz çelişme halindedir. Diğer iki yapıyı yaptıran kişilerin kardeşi olan Ramazan Paşanın tek kubbeli camisi kendi adıyle anılmakta, 1594 tarihini taşımaktadır. Ramazan Paşa camisi her devirde değişmeler görmüş ve böylece her devrin süsleme özelliklerini taşımakla beraber yine de ilk şeklini koruyabilen sayılı yapılar arasındadır. Alçı kabartmalar, renkli cam işçiliği, ahşap oymalar bakımından ilginç özellikler taşımaktadır. 1658 tarihli Ağaçarası veya diğer adıyle Ahmet Paşa camisi onarımda yenilenmiş kısımları bulunmakla beraber bazı özelliklerini bugün de taşıyan dışarıdan kiremit çatılı içeriden kubbeli bir yapıdır. Bu yapıların yanı sıra Aydın'ın İstasyon meydanında yer alan Süleyman Bey camisi 1683 tarihini taşımaktadır. Süleyman Bey, Üveys Paşaoğlu Mehmet Paşanın torunudur. Tek kub-

Aydın bölgesi eski çağda çeşitli ulusların eline geçmiş, 189 yılındaysa Romalılar tarafından zapt edilmiştir. Yıldırım Beyazıt devrinde Osmanlı Türklerinin egemenliği altına giren Aydın çevresinde Romalılardan kalma kalıntılar da vardır. Resimde Aydın-Selçuk arasında yer alan Roma kemerleri.

beli ana mekânı, üç kubbeli son cemaat yeri bulunan bu caminin yapımına Mehmet Paşa başlatmış, Süleyman Bey tamamlatmıştır.

Aydın'ın klasik stilde yapılmış bu eserlerinden sonra Türk barok ve rokoko stilinde yapılmış önemli yapısı Cihanoğlu camisidir. 1756 yılında Cihanoğullarından Abdülaziz Efendinin cami, medrese, türbe ve çeşmeden meydana gelen yapı topluluğu eğimli bir arazide yapılmış ve çevreye güzel bir şekilde uydurulmuş Aydın'ın en ilginç yapılarından biridir. Kurtuluş savaşında çok zarar gören bu yapı grubu 1950 yılından sonra onarılmaya başlanmış, 1954'te medresesi tamamen elden geçerek öğrenci yurdu haline getirilmiştir. Devrinin süsleme özelliklerini taşıyan tek kubbeli camisine, merdivenlerle çıkılmaktadır. Önünde 12 sütuna dayanan güzel bir şadırvan bulunmakta arkasında medresesi yer almaktadır. Fevkanî bir yapı olan caminin alt kısımları ve çevresi çarşı olarak düzenlenmiş, kare gövde üzerine kubbeyle örtülü türbe, mihrap duvarının önüne yerleştirilmiştir. Çevresindeki sosyal yapılarını kaybetmemiş tek örnek olarak beliren, bugün de iyi durumda bulunan Cihanoğlu camisinden sonra konusu edilmeye değer yapılar içinde kesin yapım tarihi bilinmeyen Eğri kümbbet gelmektedir. 1899 depreminde hafif eğilmiş ve o şekilde durmakta olan bu yapının XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başından kalmış olması mümkündür. 1773 tarihli Atike Hanım türbe ve çeşmesi Abdullah Paşanın kızı Atike Hanım tarafından yaptırılmıştır. Kare kaide üzerine kubbenin yer aldığı türbe ve yanındaki çeşmeden başka Aydın'da Kurtuluş savaşında yanmış 1706-1708 tarihli Osmanoğlu Nasuh Paşanın yaptırdığı Osmanlı medresesi ve hanından bugün yalnız duvarlar kalmıştır.

Daha çok klasik Osmanlı ve Barok devri eserlerinin yer aldığı Aydın'da çeşitli nedenlerle birçok yapı zamanla değişmiş veya kaybolmuştur. Aydınoğulları devrinin bu önemli merkezinde o devre ait ancak bir yapının varolması durumu daha iyi açıklamaktadır. Savaşlar, yangınlar ve depremlerden sonra ancak son yıllarda yapılar eski kimliklerine ulaşabilmişlerdir.

Büyük Menderes ırmağı şehrin sağ yanından geçer. İlin doğusunda Denizli, batısında Ege denizi, güneyinde Muğla ili, kuzeyinde de İzmir ve Manisa illeri vardır. Yüzölçümü 8 007 km². nüfusu 524 918'dir. Merkez ilçesinden başka 11 ilçesi (Bozdoğan, Çine, Germencik, Karacasu, Koçarlı, Kuşadası, Kuyucak, Nazilli, Söke, Sultanhisar, Yenipazar) 23 bucağı ve 510 köyü vardır.

İl topraklarının kuzeyi ve güneyi dağlıktır. Büyük Menderes ırmağı doğudan batıya uzanarak il topraklarını sular ve Ege denizine dökülür. Irmağın her iki yanı da geniş ve alabildiğine verimli bir ovadır. Başta pamuk olmak üzere, tahıl, baklagiller, patates, tütün, narenciye, incir ve zeytin yetiştirilir. Ayrıca hayvancılık da yapılmaktadır.

Dağların Ege denizine dik olması dolayısıyle kuzey-batıdan gelen rüzgârlara açıktır. Yazlar sıcak ve kışlar da ılık geçer. Ekonomik bakımdan önemli illerimizden biridir.

AYDINLATMA

Yapıların içlerine ya da genel alanlara yeterli ışık verilmesi. Aydınlatma ikiye ayrılır: Doğal aydınlatma, sunî aydınlatma.

Doğal Aydınlatma: Mimarlık tekniğinin temel sorunlarındandır. Geçmişte aydınlatmaya pek önem verilmediğinden pencerelerin, çevrenin büyüklüğüne ve arka duvarın pencereden uzaklığına oranla küçük kalan yüzeyleri, yolların, yapıların yüksekliğine oranla dar olması ve alanların, çoğunlukla yetersiz sayıda kalması, aydınlatma bakımından olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Bugün doğal aydınlatma, büyük bir önem kazanmıştır. Alanın büyümesinin ve pencere sayısının artmasının yanı sıra, gölge bölgelerinin meydana gelmesini önlemek için, bunların yapının duvarındaki konumları rasyonel bir şekilde tespit edilir; öte yandan, odaların derinliği, çoğunlukla, arka duvarın az aydınlanması sonucunu doğuracak ölçülerde değildir. Ayrıca, günümüzde, yapıların yüksekliği, yolların genişliğine göre ve alt katların da yeterli bir doğal aydınlatmaya kavuşmasını sağlayacak şekilde şehircilik kurallarıyle sınırlandırılmıştır. Nihayet, son zamanlarda sık rastlanan, köşk, bahçeli ev gibi, ayrı yapılarda, yan duvarlarda da, iç aydınlatmayı sağlayan pencereler açılmaktadır.

Bütünüyle ya da büyük ölçüde cam duvarlar yapılmasıyle doğal iç aydınlatma sorunu

Açıkhavada sunî aydınlatma örnekleri. Üstte: Gece oynanan bir futbol maçında stadın aydınlatılması. Altta: Büyük bir şehrin kenar yollarında aydınlatma.

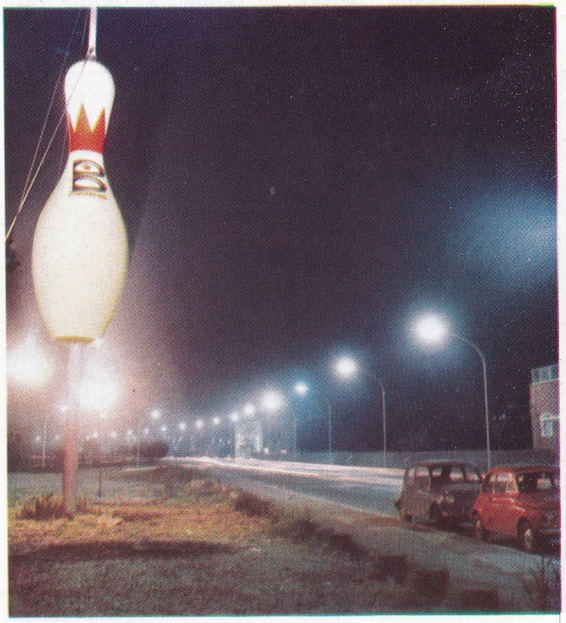

Türkiye'nin en zengin illerinden biri olan Aydın, Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından Aydın Güzelcehisarı diye adlandırılmış, sonraları Aydın olarak anılmaya başlamıştır.

Üstte: Bir tiyatro sahnesinin, sahnenin tavanına yerleştirilmiş reflektörlerle aydınlatılması. Altta: Tiyatrolarda kullanılan ışık düzeninin ana parçaları: 1) Yer değiştirebilen reflektörler. 2) Sabit reflektörler. 3) Denge ışıkları. 4) Sahne. 5) Salon reflektörleri.

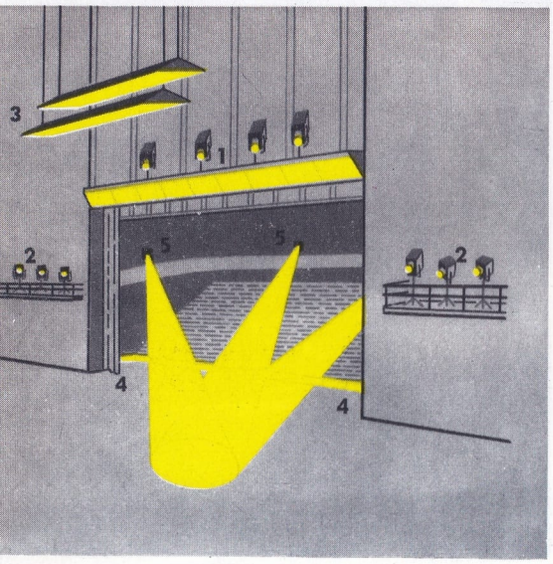

temelden çözülmüştür. Bu durumlarda, aydınlatıcı ışınları geçirip kızılötesi ışınları geçirmeyen özel camlar kullanmak uygundur. Özellikle sıcak ülkelerde, dik gelen güneş ışınlarına karşı korunmak için, balkonların yapımında bir değişikliğe baş vurulmakta, korkuluk duvarı, pencerelerin üst düzeyine kadar yükseltilmekte, böylece yararlı bir gölge bölgesi elde edilmektedir.

Sunî Aydınlatma: Güneş ışığının yerini tutacak bir ışık bulma sorunu bugün çağdaş tekniğin en önemli sorunlarından biridir. Sunî aydınlatma, artık, yağ ve gaz lambalarının yerini almış olan elektrik lambalarıyle gerçekleştirilmektedir.

Sunî aydınlatma, çeşitli yerlere ve buralarda yapılacak çeşitli işlere uygun bir ışıklandırma sağlamak zorundadır. Işıklandırma, ölçü birimi lüks olan ve ışık dalgası ile (birimi lumen) ışığın yöneltildiği yüzey arasındaki oran olarak tanımlanan fotometrik bir büyüklüktür. Bir şehir yolunda ışıklandırmanın ortalama değeri 10 lüks ile 20 lüks arasında değişirken, güneşli bir günde, güneşin sağladığı ışıklandırmanın değerinin 50 000-70 000 lüksü bulduğunu belirtmek yerinde olur.

Konutların Aydınlatılması: Mutfak, banyo, vb. yerlerde, tavanda, basit ve kullanışlı plafoniyeler içine yerleştirilen tüp şeklinde floresans lambalarıyle elde edilen yüksek derecede bir ışıklandırma gerekmektedir. Ayrıca bu tekdüze bir ışıklandırma olmalı ve iyi bir verim sağlamak için, duvarlar ve tavan çok az ışık emen beyaz ya da çok açık renklere boyanmalıdır. Oturulan yerlerde, yatak odalarında ve koridorlardaysa ışıklandırma merkezlerinin dağılımı döşemenin çeşidine uydurulmakta ve bu alanda, bu yerlerin özelliklerini belirtecek, mobilyaların ve diğer eşyaların güzelliklerini ortaya çıkaracak ışıklı ve gölgeli bölgeler yaratmak yolunda bir eğilim görülmektedir. Bunun için, perdelerle ya da başka vasıtalarla gizlenmiş floresans lambaları kullanılmakta, böylece tavan ve duvarlardan yansıyarak çevreye yayılan dolaylı bir aydınlatma elde edilmektedir. Bir de, sıcak tonlu ve yoğun ışık gereken noktalarda beyaz ışık veren lambalar kullanılarak, aydınlatma tamamlanmış olmaktadır.

Daire ve Okulların Aydınlatılması: Okul ve dairelerde ışık kesinlikle tekbiçim ve mümkün olduğu kadar güneş ışığına benzer şekilde yayılmış olmalıdır. Yazı masalarının üstünde lamba kullanılmaması gerektiği gibi, bazı durumlarda çizim masalarında kullanılan lambaların da hiç kullanılmaması uygun olur. Gerçekten, gözbebeklerinin sürekli ayarlanmaları sonucu gözlerin yorulmaması için, buralarda, tekbiçim bir aydınlatma gerekmektedir. Bunun için de normal olarak lambaların parlaklığını gidermek ve yaygın bir ışık dalgası elde etmek amacıyle özel olarak hazırlanmış, ekranları pleksiglas levhalarıyle yapılan floresans tüplü plafonyeler kullanılır.

Fabrikaların Aydınlatılması: Modern laboratuvar ve tesislerde, irili ufaklı fabrika ve iş yerlerinde sürekli, hava ve mevsim şartlarına, günün saatlarına bağlı olmayan bir ışıklandırmayı garanti etmek için, yapay aydınlatma gündüz de devam eder. Dışa açılışların sınırlı olması dışında bu tür binalar da öbür binaların yapılışındadır.

Sunî aydınlatma tesisleri, ışığın mümkün olduğu kadar tekbiçim bir dağılışını sağlamak amacıyle incelenmiş ve gerçekleştirilmiş olup, özel durumların dışında, yerel aydınlatma kullanılmaz. Gölgelerin yok edilmesine ve lambaların göz kamaşmasına meydan vermeyecek şekilde yerleştirilmesine ayrı bir özen gösterilir. Yüksekliği sınırlı olan yerlerde, tek ya da sıralar halinde dizilmiş projektörlere yerleştirilen lambalar kullanılır. Yüksekliği 8 m.'yi aşan iş yerlerindeyse yuvarlak floresans lambaları tercih edilir. Böylece, belirli sayıda ışıklı merkezle istenen aydınlık elde edilmiş ve tesisin harcamalarında bir tasarruf sağlanmış olur.

Endüstri kurumlarındaki aydınlatma tesisleri genellikle bölge ışıklandırmaları yapılabilecek şekilde düzenlenir, ayrıca, yalnız tekbiçim olarak dağıtılmış ve «gece ışıklandırma dizisi» denen, gece denetlenmesi için yeterli ışık sağlamak için düşünülmüş olan bir lamba dizisiyle de takviye edilmektedir.

Genel Yerlerin Aydınlatılması: Lokanta, pastane, otel salonları, dans salonları ve bunlara benzer genel yerlerde, evlerdekine benzeyen, fakat bu yerlerin belli başlı özelliklerini ortaya çıkaracak, özel bir aydınlatma sisteminin uygulanması gerekmektedir. Ayrıca neon lambalarıyle gerçekleştirilen çok renkli ışıklı tabelalar, içte özel etkiler yaratacak şekilde düzenlenebilir ışıklar, lokallere daha geniş bir perspektif sağlamak için ayna kullanarak yapılan ışık oyunları, yoğunluğu sınırlı olan dolaysız bir genel aydınlatmanın yarıgölgesi içinde ışık lekeleri halinde beliren ayaklı küçük masa lambaları genel yerlerin aydınlatılmasında kullanılan belli başlı araçlar arasında sayılabilir.

Yolların Aydınlatılması: Yerleşme merkezlerinin cadde, alan ve bahçeleri özel olarak bu iş için yapılmış reflektörler içine yerleştirilmiş, demir ya da beton direklere ya da yapılar arasına gerilmiş çelik tellere asılmış floresans ya da beyaz ışık lambalarıyle aydınlatılır. Işık noktalarının yerden yüksekliği 8 m. olup, bunların kendi aralarındaki uzaklığı, caddenin önemine ve lambaların gücüne göre 15-30 m. arasında değişir. Genellikle büyük caddeler yuvarlak floresans lambaları, ikinci derecede önem taşıyan cadde ve sokaklar ise tüp biçiminde floresans lambalarıyle aydınlatılır. Beyaz ışık veren lambalar, yapılış üslûpları sıcak bir ışık tonu gerektiren eski yapıların bulunduğu karakteristik cadde ve alanların aydınlatılmasında kullanılır. Kavşaklardaysa, özellikle sürekli sis olan bölgelerde, sarı monokromatik ışıklı, çevrenin görülmesini kolaylaştıran sodyum buharlı lambalar tercih edilir. Sokak aydınlatma tesislerinde de, göz kamaştırmaların önlenmesi ve iyi bir ışık tekbiçimliliğinin sağlanması gereklidir. Işığın emilmesinin sınırlı olmasını sağlamak ve taşıtların görüşünü kolaylaştırmak için cadde ve sokaklara açık renklerin hâkim olması uygundur.

Modern şehirler arası yolların bazı özel noktalarında aydınlatma yapılır: Önemli kavşak ve köşeler şehir içi yollarda olduğu gibi aydınlatılır. Şehir girişlerindeki tünellerin ağızları, yalnız gündüz, taşıt kullananın gözünün, gün ışığından tünelin karanlığına girerken, yavaş yavaş alışmasına vakit bırakmak için yoğun bir ışıkla aydınlatılır.

Yapı ve Anıtların Aydınlatılması: Bu aydınlatmanın amacı, seçilen yapıların geceleyin de görünmesini ve özelliklerinin, güzelliklerinin belirmesini sağlamaktır. Genellikle, belirli ve uygun noktalardan aydınlatılacak yapılara ışın demetleri yöneltilir. Bu iş ışık ve gölge oyunları yaratan projektörler ve beyaz ışık veren lambalarla gerçekleştirilir. Bu projektörlerin seyircilerin bulunduğu yerlerden görünmemesi gerekir; ayrıca, bazı özel durumlarda, yapıların üstlerine de (balkon, saçak gibi yerlerine) lambalar yerleştirilmektedir.

AYDINOĞULLARI

XIV. yüzyılın başlarında, Batı Anadolu'da kurulan bir beyliktir. Aydınoğulları adını taşıyan bu beyliği Aydın Beyin oğlu Mehmet Bey kurmuştur. Babasının adına uyularak bu beyliğe Aydınoğulları Beyliği adı verilmiştir (1308).

Mehmet Beyin ölümü üzerine yerine geçen oğlu Gazi Umur Bey, Rumeli ve Yunanistan yörelerine birçok seferler düzenlemiş, sınırlarını genişletmek amacını gütmüştür. Gazi Umur Bey, İzmir'i kuşatan Haçlılar ordusuna karşı savaştığı bir sırada şehit düşmüş (1348) ve Aydınoğulları daha sonraki dönemde hem genişleme ve hem de bir Anadolu birliği kurma yolundaki Osmanoğullarına karşı çıkmışlar, direnmişlerdir.

Aydınoğulları bu nedenle, Kosova savaşında şehit düşen Osmanlı padişahı Murat I.'in bu durumundan yararlanmışlar ve Karamanoğullarıyle birleşerek Osmanlıları arkadan çevirip vurmak istemişlerdir. Fakat yeni padişah Yıldırım Beyazıt, buna fırsat vermemiş ve hızla Anadolu'ya geçerek Alaşehir'i almış ve Aydın yörelerine inmiştir. Bu durumda Aydınoğlu İsa Bey herhangi bir direnme hareketine geçmeden Yıldırım Beyazıt'a teslim olmuştur. Böylece, Aydınoğulları Beyliği, Osmanlılara bağlanmış, Yıldırım Beyazıt da İsa Beyin kızı Hafsa Hatun'la evlenerek aradaki bağı daha da kuvvetlendirmiştir.

Durumun düzeldiği ve Aydınoğulları tehlikesinin ortadan kalktığı sanılırken, Yıldırım Beyazıt'ın Timur'la savaşında, Aydınoğulları yine Osmanlıları vurmuş ve bütün kuvvetleriyle Timur saflarına geçmişlerdir. 1403 yılında ve Timur'un Ankara savaşını kazanması üzerine Aydınoğulları yeniden kendi beyliklerini kurmuşlardır. Fakat İbrahim Bahadır Beyin oğlu İzmir dizdarı Hasan Ağa ile kardeşi Cüneyt Bey arasında anlaşmazlık çıkmış ve ikisi de Aydın beyliğine sahip olmak istemişlerdir.

Sonuçta İzmiroğlu diye anılan Cüneyt Bey, 1405'te Aydın beyliğini de eline geçirmiş ve bu arada beyliğini yeniden Osmanlılara kaptırmamak için de şehzadeler arasındaki çekişmelere karışmıştır. Buna fena halde kızan Murat II., Cüneyt Bey üzerine kuvvetlerini göndermiş, savaşta Cüneyt Bey yenilgiye uğramış, yakalanıp öldürülmüş (1425) böylelikle Aydınoğulları Beyliği de son bulmuştur.

Sanat: Aydın, Birgi, Tire, Selçuk çevresinde karşımıza çıkan XIV. yüzyıl devri eserlerinin büyük bir kısmı Aydınoğulları Beyliği sanatının gösterdiği gelişme ve yenilenmenin seçik birer örnekleridir. Yöresel bazı görünüşlerin dışında, bu devir yapılarında, yeni denemelere imkân tanıyan görünüşlerle karşılaşılmaktadır. Osmanlı sanatının hazırlanmasında beylikler devri sanatının büyük payı göz önüne alınırsa, bu yapıların önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Her beyliğin dar ekonomik olanakları içinde gelişen bu sanat, gücünü daha çok yaptığı yeniliklerden almış ve mekân mimarîsinde değişik anlayışların belirmesini sağlamıştır.

Bu devirden kalan yapılar kısaca incelenirse Aydınoğulları Beyliğinin sanata, özellikle mimarîye getirdiği yenilikler daha iyi anlaşılır. Aydınoğulları merkezlerinden Birgi'de bu devirden kalma üç yapı yer almaktadır. Bunlardan Ulucami, Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından 1312 yılında yaptırılmıştır. Anadolu'nun çok ayaklı cami örneğine bağlı Ulucami, bu tip yapıların başında gelmektedir. Yer yer devşirme malzemenin kullanıldığı bu yapının içi, üç sıra dört sütunlu, bir sıra üç sütunlu olmak üzere dört bölümlüdür. İçeride ilk dikkati çeken Selçuklu geleneğini sürdüren, ona katkılarda bulunan bir büyük çinili mihraptır. Bu bölümün önemini belirtmek için de mihrap önüne bir kubbe konmuştur. Mozaik çinili, ilginç mihrabın yanı sıra Türk ahşap işçiliğinin sayılı örneklerinden olan mimber başlıbaşına bir sanat örneğidir. Çivisiz, geçme tekniğinde yapılmış bu mimber yaldızlanmak ve cilâlanmak suretiyle bugün biraz bozulmuş bulunmaktadır. Mimber örneğine ulaşan pencere kanatlarıyse şekillerini korumakta, Türk ahşap işçiliğinin XIV. yüzyılda ulaştığı yüksek düzeyi bütün açıklığıyle yansıtmaktadır. Mimberin üzerindeki yazıttan bütün bunları yapan sanatçının Süleyman Mağribi oğlu Abdülvahit oğlu Muzafferettin adlı biri olduğunu ve 1320 yılında eserini tamamladığını öğreniyoruz. Yapıdan 8 yıl sonra camiye yerleştirilen ahşap mimberin yanı sıra güney duvarına bitişik minare de üzerindeki çinileriyle diğer bir süsleme sanatının örneklerini vermektedir. Bazı kısımları bozulmuş olan bu minare üzerindeki çinileriyle Selçuklu geleneklerine bağlı kalmakta, mihrap, mimber ve pencere kanatlarıyle aynı çizgide geliş-

Üstte solda: Bir kamu kurumunda aydınlatma. Sağda: İçinde çalışılan binaların aydınlatılmasında ışığın her tarafa eşit olarak dağılmasına çalışılır. Altta: Versailles sarayının (Fransa) aydınlatılmış ön cephesi.

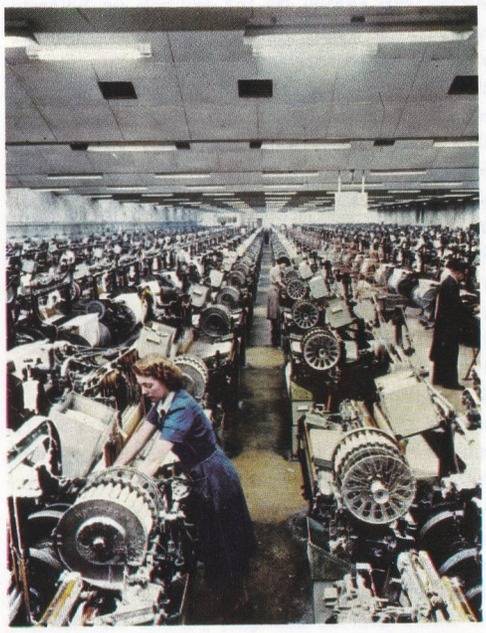

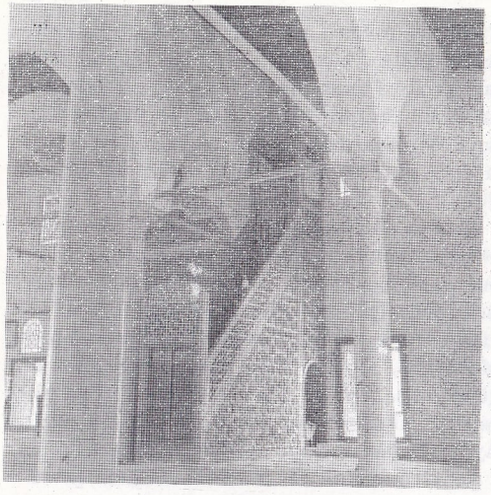

Birgi'de Aydınoğlu Mehmet Bey'in 1312 yılında yaptırdığı Ulucami, çinili mihrabı ve zengin mimberiyle Türk süsleme sanatının başta gelen eserlerindendir.

Selçuk'ta 1375 tarihli İsa Bey camisi Türk mimarîsinde yeni özelliklerin gözüktüğü sayılı beylikler devri yapısıdır.

mektedir. Buna rağmen ayrıntılarıyle motifler incelenirse Selçuklu örneklerinden bazı noktalarda uzaklaşıldığı, Osmanlı süslemeciliğinde devamlı görülecek yeni denemelerin kendini ortaya koyduğu görülür. Ulucami plan şemasıyle Selçuklu geleneğinin bir devamı, fakat diğer özellikleriyle yeni aşamalara ilk adımın atıldığı yer olarak gözükmektedir.

Birgi'de ikinci yapı Ulucaminin yakınındaki Aydınoğlu Mehmet Bey için yapılmış olan 1333 tarihli aynı adı taşıyan türbedir. Düzgün taşlardan yapılmış kare bir kaide üzerine kubbe oturmakta, bazı izlerden kubbenin içi çinilerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. İçinde Mehmet Beyden başka oğlu Umur Bey, Bahadır Bey, İsa Beyin mezar taşları bulunmaktadır. Aydınoğlu Mehmet Beyin özenle yapılmış türbesinden sonra üçüncü yapı da bir türbedir. Ulucaminin güneyinde yolun ortasında yer alan bu türbe, 1310 tarihlidir ve Aydın Beyin kızı Sultan Şah'a aittir. Altıgen ve üstü kubbeyle örtülü Sultan Şah türbesi, diğer bazı Aydınoğulları devri türbeleri gibi giriş kısmında bir mekâna sahiptir. Girişin böyle özellikle belirtilmesi XIV. yüzyılda yaygınlaşmış bir özellik olarak görülmektedir. Son yıllarda kötü bir onarım gördüğünden genel çizgileri değişen Sultan Şah türbesi dışında, bugün Birgi'de başka bir Aydınoğlu devri yapısına rastlanmamaktadır.

Birgi'ye yakın Tire, Birgi kadar önemli bir Aydınoğlu merkezidir. Buradaki yapılar belirli bir geleneğin varlığına işaret etmekte, bir stil birliği içinde karşımıza çıkmaktadırlar. Tuğla ve taşın işlenişi, minarelerin zengin bezemeleri Tire'nin genel görünüşüne çok şey katmaktadır. 1308-1334 yılları arasında yapılmış olması muhtemel Aydınoğlu Mehmet Bey camisi iki kubbeli son cemaat yeri ve tek kubbeli ana mekânı bulunan tuğla-taş işçiliğinin dengeli bir şekilde kullanıldığı yapılardan biridir. Son cemaat yerinin bir duvarı çeşme olarak düzenlenmiştir. Burada dikkati çeken nokta son cemaat yerinin belirli bir düzen içine alınmayışıdır. Bu yüzden giriş kapısı da yana kaydırılmıştır. 1384 tarihli ve Cüneyt Beyin kardeşi tarafından yaptırılan Karahasan camisi de tek kubbeli üç bölümlü son cemaat yeri bulunan, yalın görünüşlü bir yapı olmasına rağmen, minaresi bu görünüşün dışına çıkmakta, yivli tuğladan gövdesiyle ilk bakışta dikkati üzerine çekmektedir. 1384 tarihli diğer tek kubbeli bir yapı Narin camisidir. Hacı Sinan tarafından yaptırılmış olan Narin camisi çok eğimli bir yerde yapılmış bulunmaktadır. Burada üç kubbeli bir örtü şekli gösteren son cemaat yeri, daha iyi uygulanmış bulunmaktadır. Tek kubbeli ana mekânın sırta dayanan kısmında ayrıca kayalara oyulmuş zikir odası diye tanınan bir hücre yer almaktadır. Bu yapının minaresi de diğerleri gibi tuğladan zengin bir şekilde bezenmiştir. Tire'de diğer Aydınoğulları devri camilerinin dışında, türbeler arasında Süleyman Şah'ın türbesi başta gelen yapılardandır. Aydınoğlu Mehmet Beyin oğlu olan Süleyman Şah'ın içinde yattığı türbe 1349 yılında yapılmıştır. İçinde aynı soydan gelen kişiler yatmaktadır. Mermer ve değişik taşlardan kare bir kaide üzerine sekizgen yüksek bir tamburun, onun üzerine kubbenin oturduğu bu yapının örtü şekli dışarıdan gizlenmiş, çatıyla yetinilmiştir. Eski bir Türk şehrinin ve yerleşmesinin güzel bir örneği olan Tire'den başka Selçuk'ta da çok önemli Aydınoğulları devri yapılarına rastlanmaktadır. Bunlar içinde hiç şüphe yok ki İsa Bey camisi başta gelmektedir. 1375 yılında Aydınoğlu İsa Beyin yaptırdığı bu yapı, Türk mimarlık tarihinde önemli bir basamaktır. Şam'dan gelen Ali adlı bir mimarın eseri olan İsa Bey camisi, bir yönden çok eski bir geleneğe dayanmakta, diğer yönden daha sonraki gelişmeye ilk adımları atmaktadır. Yamaçta yapıldığı için ana girişi batıya alınan ve iki katlı zengin bir şekilde düzenlenen bu cephe, az rastlanır bir örnektir. Üzerinde durulması gereken önemli nokta avlunun şekillendirilmesidir. Kalıntılardan, revaklı bir avlusunun bulunduğu, avluyla ana mekânın birleştiği noktalara da minarelerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu örnek daha sonra Osmanlı mimarîsinde avluların düzenlenişinde ön örnek olacak ve avlunun caminin ana mekânıyle organik bir şekilde birleşmesi sonucunu doğuracaktır. Yapının eski bir geleneğe bağlanan ana mekânı VIII. yüzyıl başında Şam Emevîye camisinde ortaya çıkan bir plan şemasının geliştirilerek, 1375 yıllarına kadar ulaşan uzun bir çizginin sonucudur. Burada güney duvarına paralel iki bölümü ortada transept denen bir bölüm kesmekte üstü diğerlerinden biraz farklı olarak iki büyük kubbeyle örtülmektedir. Avlunun biçimlendiği, belirli bir geleneğin geliştirildiği, çininin, çifte minarenin ve mermerden iki kat cephenin yer aldığı bu yapı, 1375 yıllarında beylikler devrinde yapılan denemelerin ve alınan sonuçların topluca ortaya konması yönünden önemli bir örnektir. Böyle bir aşamanın sonucu Anadolu Türk mimarîsi bu yüzyıldan sonra yeni yönler almış, İslâm mimarîsinde ulaşılması zor noktalara ulaşmıştır. Bu gelişmenin ilk denemeleri, küçük beyliklerin belirli olanaklarla yaptırdığı yapılarda ortaya çıkması, o devir için ilginçtir. Siyasal düzen değişikliği bir bakıma sanata da yansımıştır.

Yine Selçuk'ta bulunan tek kubbeli Aydınoğlu mescidi diğer bu devir yapısı olarak konusu edilebilir. Fakat bundan daha önemli bir başka örnek Selçuk türbesidir. Kesin yapım tarihi bilinmemekle beraber bu yapı tuğla ve taştan sekizgen gövdesi, ön giriş mekânıyle bu tür yapıların en ilginç örneklerinden biridir. Piramit çatısı çok eski örneklerle bağlantılı olmakla beraber alt yapı yeni denemeler getirmektedir. İsa Bey camisinin yanında bu yapı, türbe mimarîsinin de XIV. yüzyıldaki durumunu seçik bir şekilde belirlemektedir.

Bu önemli Aydınoğulları merkezlerinin dışında çevrede daha ufak yerlerde bazı yapılarla karşılaşılmakta, fakat bunlarda konusu edilebilecek önemde özelliklere rastlanmamaktadır. Diğer önemli bir merkez olan Aydın'da ise bu devirden tek örnek olarak Alihan kümbeti kalmıştır. Bunun dışındaki diğer yapılar Osmanlılar devrindendir.

Selçuklu devri ile Osmanlı devri mimarîsi arasında bir köprü görevi yapan Beylikler devri mimarîsinin hazırlayıcı bir rol oynadığı Aydınoğulları Beyliği yapılarında çok açık şekilde belirmektedir. Ahşap, taş, çini, tuğla süslemenin yanı sıra plan özelliklerinde de bu durum ortaya çıkmaktadır. Bu yönden Aydınoğulları Beyliği sanatı, gelişmede iyi bir ortam hazırlamış, yeni aşamaların çıkış noktalarından biri olmuştur.

AYE - AYE

Madagaskar adasının, bambu ormanlarında seyrek rastlanan bir maymun türü. Büyük ve yuvarlak başlı, kısa ve sivri suratlıdır. Vücudu sert kıllarla kaplıdır. Uzun ve tüylü bir kuyruğu vardır. Arka ayakları, ön ayaklarından daha gelişmiş olup, orta parmakları ötekilere oranla uzun ve incedir. Ayaklarını bataklıklardan, beslenmesine yarayan, böcek, meyve ve sebze artıklarını çıkarmak, ortaparmağını da su içmek için kullanır. Karanlığı çok sever.

AYGEN, REŞAT ENİS

(1909-) Gazeteci, yazar, romancı. İstanbul'da doğmuştur. Annesi Şaziye, babası Selim'dir. Yüksek Ticaret okulunu ve Edebiyat fakültesini bitirmiştir. Çeşitli gazetelerde yazarlık ve «Yeni İstanbul» gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yapmıştır (1957).

Reşat Enis, sosyal sorunlarımıza eğilerek bunlardan roman ve hikâyeler ören bir kuşağın belirgin yüzlerinden biridir (1930-1940). Önceki roman ve hikâyelerinde az çok romantizme yer verirken, daha sonraları, gerçekçiliğe yönelmiştir. Toprak Kokusu, Ekmek Kavgamız, Yolgeçen Hanı gibi romanları bu son anlayışın güzel ve canlı örnekleri olarak gösterilebilir.

Eserleri: Hikâye: «Kılıcımı Sürüyorum» (1930). Roman: «Kanun Namına» (1932), «Gonk Vurdu» (1933), «Gece Konuştu» (1937), «Toprak Kokusu» (1944), «Ekmek Kavgamız» (1947), «Ağlama Duvarı» (1949), «Yolgeçen Hanı» (1951), «Despot» (1957).

AYI

Ayıgiller (ursidae) ailesini meydana getiren düz tabanlı etoburlara genel olarak ayı adı verilir. Ayının iri ve boyu 1,40 m. ile 3 m. arasında değişebilen gövdesi sık, uzun ve sert tüylerle kaplıdır. Başında, iki gözü ve iki kulağı arasında oldukça geniş aralık vardır. Burnu küt, gözleri ile kulakları genellikle ufaktır. Diş sayısı 40-42 arasında değişir: Özellikle köpek ve azıdişleri daha çok gelişmiştir. İri pençelerinde uçlarında kıvrık tır-

Ayı, hem etobur, hem otobur olan bir hayvandır, ama bazı türleri daha çok bitkiyle beslenirler. Ayıgiller ailesi, yedi cinse, bunlar da birçok türlere ayrılır. Ayıgillerin belli başlı örnekleri: 1) Alaska'da yaşayan kodiak. 2) Amerikan ayısı. 3) Grizzly. 4) Ay ayısı. 5) Bozayı. 6) Himalaya ayısı. 7) Malezya ayısı. 8) Gözlüklü ayı.

naklar olan beşer parmak bulunmaktadır; kuyruğu kısadır.

Genellikle kışın doğan yavruları, inin dışına çıkacak hale gelinceye kadar, ana ayı emzirip besler. En büyük gelişmeyi 4-5 yaşlarında gösteren ayının ömrü 50 yılı geçebilir. Ayı hem etobur, hem otobur olan bir hayvandır, ama bazı türleri daha çok bitkiyle beslenirler. Çok iri ve zeki bir hayvan olan ayının koklama ve işitme duyuları da çok gelişmiştir. Genellikle yalnız ya da küçük topluluklar halinde yaşar; türüne göre, ovada ya da dağda, sıcak ya da soğuk bölge ormanlarında rastlanır; uzun kış aylarını derin inlerde uykuyla geçirir. Afrika, Avustralya ve Antarktika dışında, dünyanın her tarafında ayıya rastlamak mümkündür.

Ayıgiller ailesi yedi cinse, bunlar da birçok türlere ayrılır. Hindistan ve Seylan'da yaşayan dudaklı ayı (**Melursus ursinus**) siyah tüylü olup göğsünün ortasında beyaz bir leke vardır, burnu da beyazdır. Güney Hindistan'da, Malaka yarımadasında ve Borneo, Cava, Sumatra adalarında yaşayan Malezya ayısının da (**Helarctos malayanus**) göğsü beyaz lekeli, tüyleri siyah olup burnunun yanları sarı-kırmızı arası bir renktedir. Orta, Güney ve Doğu Asya'da, Formoza ve Japonya'da bulunan Tibet ayısı da (**Selenarctos thibetanus**) siyah tüylüdür, göğsünde V ya da Y şeklinde beyaz bir leke vardır. Süslü ya da gözlüklü ayı adı verilen cinsi ise (Tremarctos ornatus) Güney Amerika'da yaşar; tüyleri siyah olan bu cins ayının gözlerinin çevresinde daire şeklinde sarı leke vardır. Kuzey Amerika'da çok rastlanan Amerikan ayısının (**Euarctos americanus**) rengi siyahla boz arasında değişir. Siyaha, kırmızıya ya da griye çalan boz bir rengi olan bozayıya (**Ursus arctos**) eskiden bütün Avrupa'da çok rastlanırken, bugün ancak İskandinavya'da, Pirene ve Karpat dağları ile pek ender olarak da Alp dağlarında rastlanabilmektedir. Kutupayısı (Beyazayı) (**Thalarctos maritimus**) beyaz tüylüdür; burnu ve gözlerinin çevresinde dar bir bölge siyahtır. Boyu 2,80 m. ve ağırlığı 800 kg.'a kadar ulaşabilen bu ayı Avrupa, Asya ve Amerika'nın en kuzey bölgelerinde yaşar. Sık tüylü kol ve bacaklarının yardımıyle çok iyi yüzen beyazayı hayatını daha çok su içinde geçirir; kışın, soluk almak için suyun yüzüne çıktıkları zaman yakaladığı fok balıkları, yazın da rengeyikleri ve tilkilerle beslenir. Beyazayıyı evcilleştirmek hemen hemen imkânsızdır. Ayıgiller ailesinin yeryüzündeki en iri cinsleriyse grizzly adı verilen (**Ursus horribilis**) Kuzey Amerika ayısı (boyu 3 m.'yi bulmaktadır) ile kodiak (**Ursus middlendorffi**) adı verilen, boyu 3 m.'yi, ağırlığı ise bir tonu bulan Alaska ayısıdır. Paleolitik insanla çağdaş olan mağara ayısı (**Ursus spelaeus**) da çok iriydi; bu türün bugün soyu tükenmiş bulunmaktadır. Avrupa'da bulunan iskeletlerle tarihöncesi insanlarının mağara duvarlarına çizdikleri resimlerden bu ayının bugün yaşayan türlerden daha iri, gövdelerinin ön kısımlarının çok gelişmiş, yüzlerinin ön kısmının düz ve alınlarının çıkık olduğu anlaşılmaktadır.

Aymaralar Bolivya'nın Titicaca gölü çevresinde, dokuz yüzyıl önce önemli bir uygarlık meydana getirmişlerdi. Resimde Aymaraların bugün yaşamakta olan son temsilcileri.

Beyazayı Avrupa, Asya ve Amerika'nın kutup bölgelerinde yaşar ve karnını fok, rengeyikleri ve tilkilerle doyurur.

AYKAÇ, FAZIL AHMET

(1884-1967) Türk şair ve yazarlarındandır. İstanbul'da doğmuştur. Gümüşhane Rüştiyesinde ve Musul İdadisinde okumuştur. Daha sonra İstanbul Fransız Lisesini bitirmiş ve ardından İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebine (Güzel Sanatlar Akademisi) devam etmiş ve mektuplarla derslerini sürdürdüğü Paris'teki «Siyasal Bilimler Fakültesi»ni de bitirmiştir. Erkek Öğretmen Okulunda öğretmenlik yapmış, felsefe okutmuş, Güzel Sanatlar Akademisi ile Galatasaray Lisesinde yirmi yılı aşkın öğretmenlik görevinde bulunmuştur.

4. dönem milletvekilliğine (Elâzığ) seçilen Fazıl Ahmet Aykaç, on yıl süreyle milletvekilliği yapmıştır. Şairliğinin yanı sıra çeşitli dergi ve gazetelerde ruhbilim ve felsefe konuları üzerine yazılar yayınlamış, gününün ünlü kişilerine övgü ve yergiler yazmıştır.

Eserleri: «Divançe-i Fazıl» (1913), «Harman Sonu» (1919), «Kırpıntı» (1924), «Şeytan Diyor ki» (1927), «Mizah Yazıları», «Tarih Dersi» (1928), «Fazıl Ahmet» (1934).

AYLA, SAFİYE

(1907-) Türk ses sanatçısı. Ana çağlayan Darüleytamında ve Bursa Kız Öğretmen Okulunda okumuştur. Müziğe karşı küçük yaşlarda merak duymuş, daha ilkokul sıralarındayken, usulüne uygun şarkılar geçmeye başlamıştır. Müzik bilgisinin gelişmesi için, Eyüplü Mustafa ve Yesari (Arsoy) dan usul ve makam dersleri almıştır.

Yıllarca çeşitli sahnelerde, İstanbul ve Ankara radyolarında okuyarak kendine özgü sesi ve üslûbuyle ün yapmıştır. 1950 yılında ünlü udî ve viyolonselist Şerif Muhittin Targan'la evlenmiş, eşinin ölümünden sonra, servetini Türk Eğitim Vakfına bağışlamıştır.

AYMARA

Bolivya'da yaşayan bir topluluk. 1021 yılında Manco-Capas, Bolivya yaylasının, Titicaca gölü çevresinde İnka devletini kurduğunda Aymara ulusu oldukça ileri bir uygarlık düzeyine erişmişti. Daha çok mimarlık alanında eser vermiş olan bu uygarlık, yapılarda Meksikalıların ince beğenisine sahip olmamakla beraber, tarihöncesi Avrupasının büyük boyutta mimarisine benzerlik gösterir. Kentler, mezarlar, tapınaklar ve hanlar ustaca yontulmuş büyük ve dörtköşe taşlarla inşa edilirdi.

Aymaralılar o zaman da, şimdi olduğu gibi çiftçilik, dokumacılık ve çömlekçilik alanında ileriydiler. Değerli madenleri ustalıkla işlerlerdi. İnka imparatorluğunun egemenliği altına girdikten sonra da gelenek ve dillerini korumayı başarmışlardır.

AYNA

Işınları normal bir şekilde yansıtan herhangi bir yüzey. İnsanlarda ayna fikrinin, su yüzeyinde kendi görüntülerini görmeleriyle başladığını ileri sürmek yanlış olmaz. Ne var ki, bu fikrin uygulanabilmesi için uzun bir zaman geçmiştir.

İlk aynalar metal yüzeylerin parlatılması sonucu elde edilmiştir. Daha sonraları, cam levhaların bir yüzeyleri civa amalgamlarıyle kaplanmıştır (Özellikle civa ve kalay amalgamları kullanılır.). Bugün genellikle cam levhalar ince bir gümüş tabakayla kaplanmak suretiyle ayna elde edilmektedir. Bazı hallerde gümüş yerine platin, altın ya da alüminyum kullanılmaktadır. Alüminyum kaplamalı aynalar morötesi ışınlarını da yansıtabilmektedir.

Düz Aynalar: Bir noktanın ya da bir cismin düz bir ayna üzerine düşen görüntüsüne «görülen görüntü» adı verilir. Düz bir ayna karşısındaki cisim ile ayna tarafından verilen görüntüsü bakışımlıdır. Düz aynalarda sapınç olayı meydana gelmez.

Yansıma kanunlarına göre A noktasının görüntüsü A′ de oluşur; A noktasından kalkan iki ışının yansıma sonucu elde edilen ışın uzantılarının, A′ arakesiti olarak kabul edilebilir.

Düz aynalar tuvalet aracı olarak geniş bir şekilde kullanılır. Bunlar endüstride de uygulama alanı bulmuştur. Fırın ve benzeri ısıtıcıların doğrudan doğruya görülebilmelerine imkân olmayan iç kısımlarını kontrolda aynadan faydalanılır. Ölçme araçlarında (galvanometre, vb.) otomobil, troleybüs gibi taşıtlarda ve dört yol ağızlarında da düz ayna kullanılır. Görüntüleri fazlalaştırmak için köşeli aynalar (kaleidoskop) kullanılır. Terzi dükkânlarında da bu tip aynalarla her yönden görüntü sağlanır.

Panayır yerlerinde, fuarlarda görülen, görüntünün şeklini bozan aynalardan birinin verdiği insan görüntüsü.

Küresel Aynalar: Küresel aynalar yansıtıcı küresel kapaklardan meydana gelir. Eğer kapağın iç tarafı yansıtıcı yüzeyse, bu tip aynalara içbükey denir. Dışbükey aynalardaysa yansıtıcı yüzey kapağın dış tarafıdır. Küresel kapakların merkezine ayna merkezi adı verilir.

Aynanın asal eksenine (OV) paralel ışınlar, OV ışının odak noktasında oluşurlar. Aslında aynanın odak noktasında ufak bir nokta oluşur. Bu yüzden F odak noktasına konmuş bir ışık kaynağının yansıyan ışınları asal eksene paralel olmaz.

İçbükey aynalarda asal eksene (O eksenine) paralel yansıyan ışınla, gelen ışın rastlaştığından tek bir ışın görülür. Eğer cisim, odakla ayna arasındaysa, gerçek bir görüntü meydana gelmez. Görüntü zâhirî, doğru ve cisimden büyüktür. Cisim odak noktasındaysa görüntü sonsuzdadır. Merkezle odak noktası arasında bulunan cismin görüntüsü gerçek bir görüntüdür. Fakat terstir, merkezle (O), sonsuz arasında oluşur. Cisim (O) merkez noktasındaysa görüntü gerçektir ve cisim kadardır. Fakat gene ters bir görüntüdür. Eğer cisim (O) merkez noktası ile sonsuz arasındaysa görüntü gerçek, küçülmüş ve tersttir. Odak noktası ile merkez arasında oluşur.

Dışbükey aynalarda odak noktası (F) zâhirîdir. Görüntü her durumda zâhirî, doğru ve küçülmüştür. Cisim aynadan uzaklaştıkça görüntüsü küçülür.

Cismi (C), görüntüyü (G) ve aynanın odak noktasının uzaklıklığını da $f = \frac{R}{2}$ ile belirtecek olursak bu uzaklıklar arasında da, şu formülle ifade edilebilecek bir ilişki vardır:

$$\frac{1}{C} + \frac{1}{G} = \frac{1}{f} = \frac{2}{R}$$

(C) sonsuza doğru giderken, 1/C sıfıra doğru gider. Bu yüzden $G = f = R/2$ olur. Sonsuzda bulunan bir cismin görüntüsü odak noktasındadır.

Küresel aynalar özellikle teleskop yapımında büyük önem taşırlar. Merkezleri delinmiş dışbükey aynalar kulak, burun ve boğaz boşluklarını incelemede kullanılır. Gerçekten de bu tür aynalarla yapılan incelemeler çok başarılı sonuçlar vermektedir.

Parabolik Aynalar: Bu çeşit aynalar paraboloittir. Yani yüzeyleri bir parabolden oluşmuştur. Merkezleri daire biçiminde değil, parabol biçimindedir. Parabol şu geometrik özelliğe sahiptir: «Parabolün her bir noktasındaki normal, bu noktadan çıkan eksene paralel çizgi ile onu odak noktasına birleştiren çizginin oluşturduğu açının ortayıdır. Odak noktasından çıkan FB ışınının geliş açısı (FBH) ile yansıma açısı (HBA) birbirine eşittir». Şu halde «F» odak noktasına bir ışık

Aynalar. Soldan sağa doğru: Mısır aynası (M.Ö. 700, Londra'da British Museum'dadır), bronz Yunan aynası (V. yüzyıl, Paris'te Louvre müzesindedir), süslü çerçeveli Fransız aynası (XVIII. yüzyıl).

kaynağı konursa, yansıyan ışınlar paraboloitin eksenine paralel olur. Parabolik aynalara örnek olarak otomobil farlarındaki aynaları gösterebiliriz.

Diğer tür aynalar arasında silindirik aynaları sayabiliriz. Bu tür aynalar gerçek görüntüye benzemeyen görüntüler verirler.

Tarihsel Bilgiler: Önceleri aynalar madenlerden yapılırdı. Genellikle bronz kullanılırdı. Boyutları küçüktü.

Uygulama alanları da sınırlıydı. Sadece süs aracı olarak kullanılırdı. Altın ve gümüşten de aynalar yapılmıştır. Daha çok dairesel biçimde yapılan aynaların gene madensel kolları vardır.

Zamanımıza kadar gelen aynaların en eskileri Mısırlılardan kalmadır. IV. ve V. krallık devirlerine ait bu aynalar altın, bronz, ya da gümüşten yapılmıştır. Mısırlılar tarafından güneş sembolü olarak kabul edilen aynalar dinsel törenlerde de kullanılmıştır. Miken uygarlığında da aynanın aynı amaçlarla kullanıldığı sanılmaktadır. Yunan aynaları genellikle bronz ya da altından yapılmıştır. Etrüskler VI. yüzyılın ortalarında ayna kullanmaya başlamışlardır. İlk yaptıkları aynalar genellikle dairesel biçimdeydi. Sonraları biçim değiştirip, daha uzun aynalar yapmışlardır. Romalıların kullandıkları aynalar Yunan ve Etrüsklerinkilere benzer. M.S. I. yüzyıldan III. yüzyıla kadar camdan yapılmış aynalar kullanılmıştır. Sonraları bütün ortaçağ boyunca gene madensel aynalar yapılmıştır.

Rönesansla birlikte yaygın bir süsleme öğesi olarak kullanılan ayna, XIX. yüzyıldan itibaren bu özelliğini kaybetmeye başladı. Buna karşılık endüstrideki uygulama alanı gittikçe arttı.

AYNALIKAVAK KASRI

Kasımpaşa'da Haliç kıyılarının en büyük sarayı, İstanbul'un, Topkapı ve Üsküdar saraylarından sonra gelen en gösterişli yapısıydı. Kanunî tarafından yaptırıldığı söylentisi varsa da, yapımına Ahmet I.'in emriyle Tersane bahçesinde başlandığı, bu binanın bir süre sonra yıkıldığı ve Selim III. devrine kadar burada, Osman II., Murat IV., İbrahim I. ve Mahmut IV. zamanlarında yeniden binalar yapıldığı bilinmektedir. Önceleri tersane kasrı denilirken Ahmet III. devrinde Aynalıkavak adını almıştır. Aynalıkavak denmesinin nedeni, 1718 Pasarofça antlaşmasından sonra Venedikliler tarafından Osmanlı hükümdarlarına sunulan aynaların, Ahmet III. tarafından tersane kasrının duvarlarını süslemekte kullanılmasıdır. Bu olaydan sonra «kavak gibi uzun endam aynaları» olarak nitelenen halk görüşünün etkisiyle buraya Aynalıkavak denilmeye başlanmıştır. 1779 Aynalıkavak antlaşması burada imzalanmıştır. Bir ara, Abdülhamit I.'in emriyle kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa ile Sadrazam Koca Yusuf Paşanın denetimi altında onartılmıştır.

Selim III. tarafından kullanılan kasır, harap bir duruma gelince yıktırılmış ve burada barok mimarîsi üslûbunda yeni bir saray

Aynalıkavak kasrı bu adı Ahmet III. devrinde almıştır. Bugünkü bina 1792 yılında barok anlayışa uygun olarak yaptırılmıştır.

yapılmıştır (1792). Bu kasrın esas katı ahşap, bodrum katı taştandır.

AYSBERG

(**bkz.** Buzdağı)

AYNAROZ

Güney-doğu Avrupa'daki Halkidikya yarımadasından Ege denizine doğru uzanan üç dar ve uzun, yarımadadan biri. Aynaroz yarımadasının toprağı kalkerli olup, oldukça dağlıktır. En yüksek noktası adanın en güney ucunda bulunan Aynaroz tepesidir (2 033 m.). Yüzölçümü 339 km². olan Aynaroz, küçük bir cumhuriyettir. Çoğunluğu rahiplerden meydana gelen nüfusu 3 000 kadardır. Yirmi büyük manastırda yaşayan papazlarla, köylere dağılmış olan nüfusun geri kalan kısmı kendini dine vermiştir. Manastırları birer kişinin tem-

Aynaroz, Selânik'in güney - doğusundaki Kalkidikya yarımadasının dillerinden biridir. Uzunluğu 50, genişliği 10 km.'dir.

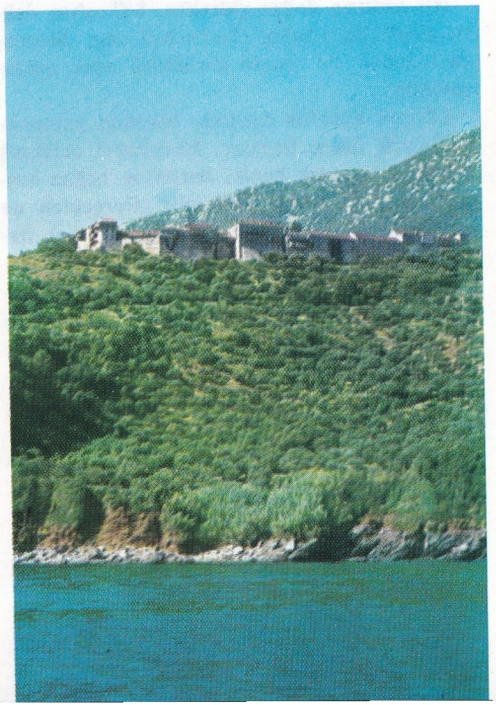

sil ettiği küçük bir meclis tarafından yönetilen Cumhuriyet, Yunanistan'a bağlıdır. Halkın başlıca geçim kaynağını zeytin ve üzüm gibi tipik Akdeniz tarım ürünleri ile küçükbaş hayvancılık teşkil eder. X. yüzyılda bağımsız bir dinsel topluluk olarak doğmuş olan Aynaroz, Bizans, Osmanlı ve Yunan egemenlikleri boyunca bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Yönetim merkezi Karyai'dir.

Aynaroz'un ortak bir plana göre yapılan yirmi manastırı da aynı karakteristik özellikleri gösterir: Hepsi kuleli bir surla çevrilmiş olan geniş avlulu kalelerdir. X. yüzyılda yapılmaya başlanmış olan kiliseler, dinsel konulu Bizans duvar resimleriyle süslenmiştir.

AYVA (Cydonia vulgaris)

Gülgillerden, çiçekleri pembemsi beyaz, yapraklarının alt yüzü tüylü, düzgün olmayan, orta boyda bir ağaç ve bu ağacın iri sarı renkli, hafif tüylü, sertçe ve ufak çekirdekli, lezzeti mayhoş meyvesi. Biri **limon,** biri de **ekmek ayvası** olarak başlıca iki çeşidi vardır. Limon ayvası daha mayhoş, sulu, gevrek olur. Ekmek ayvası daha sert ve susuzdur. Ekmek ayvası yemekte, her iki çeşidi reçel ve kompostoda kullanılır. Yurdumuzun Akdeniz bölgesi ile, Ankara, Ayvalık, Amasya, Burdur, İzmir dolaylarında iyi cinsleri yetişir. Gördes, şeker, misket, ayıboğan, tavşanbaşı, altın ayva gibi çeşitleri vardır.

AYVACIK

Marmara bölgesinde Çanakkale iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 2 277) Çanakkale ilinin güneyinde ve Edremit'in batısında, bir dağ eteğinde kurulmuştur. Yükseltisi 250 m.'dir. Çanakkale'ye 74 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Yöresi bağlık ve zeytinliktir. Yakınında Behram yıkıntıları vardır.

İlçenin yüzölçümü 874 km²., nüfusu 25 353 olup merkez bucağından başka iki bucağı (Gülpınar, Küçükkuyu) ve 65 köyü vardır.

AYVALIK

Ege bölgesinde, Balıkesir iline bağlı ilçenin merkezi (nüfusu 16 283). Kendi adını taşıyan kuytu ve sığ bir körfezin gerisinde kurulmuştur. Kasaba, Midilli boğazının başladığı dar noktaya düşer. Körfez içindeki Yund adalarından en büyüğü olan Alibey adası, kasaba karşısındadır ve dar bir boğazla ayrılır. Bu boğaz Dolap boğazı diye anılır.

İlçenin yüzöl. 265 km²., nüfusu 30 213 olup merkez ve Altınova bucağı ile 17 köyü vardır. İlçe toprakları içinde kalan dağlar genellikle denize dikey inmektedir. Bu yüzden kıyılar da girintili çıkıntılıdır. Bu girintili çıkıntılı kıyılar boyunca burunlar ve kuytu koylar meydana gelmiştir. İlçenin Ege denizindeki kıyılarının uzunluğu 34 km.'dir. Kıyıların gerisinde kalan dağların arasında geniş ve düz alanlar ve ovacıklar vardır. İlçe topraklarının %30'unu zeytinlikler meydana getirir. Düz alanlarda tütün ve tahıl ekimine karşılık, ana zenginliği zeytin, zeytincilik ve zeytinyağcılıktır.

İklim Akdeniz iklimidir. Yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Bol yağış alır. İlçe ulaşımı bir

yandan Çanakkale - İzmir, öte yandan Edremit - Balıkesir devlet karayoluyla sağlanır.

AZAK DENİZİ

Karadeniz'in kuzey-doğusunda çok sığ bir deniz. En derin yeri 15 m.'dir. Kerç boğazıyle (6-8 km. genişlikte) Karadeniz'e bağlıdır. Uzunluğu 240, en geniş yeri 231 km., yüzölçümü 37 700 km².'dir. Kırım yarımadası Azak denizi ile Karadeniz arasında bir engel meydana getirir. Azak denizinin kıyıları alçaktır. Yer yer denizkulakları ve kıyı setleri bulunur. Don, Kuban, Krinka, Kalmius gibi birçok akarsular buraya dökülür. Bu sebeple tuzluluk derecesi %1'den azdır. Bundan dolayı da kışın kolayca donar ve aralık ayından mart ayına kadar buzlarla örtülü kalır. İlkbaharda esen rüzgârlar, Azak denizi sularının Karadeniz'e akışını güçleştirdiğinden derinliği en yüksek düzeye erişir. Bu sırada büyük tonajlı gemilerin giriş çıkışları kolaylaşır.

Azak denizinde bol balık vardır. Kışın deniz yüzeyi donunca buzlar yer yer delinerek balık avlanır. Başlıca limanları: Rostov, Taganrog, Idanov ve Berdjansk'tır.

AZDAVAY

Kastamonu iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 1 455), yükseltisi 850 m., Kastamonu-Cide yolu üzerindedir. İl merkezine 75 km.'lik düzgün bir şoseyle bağlıdır. 1946 yılında ilçe merkezi olmuştur. Eski adı Çarşamba'dır. İlçe'nin yüzölçümü 1 266 km²., nüfusu 35 902'dir. Merkez bucağından başka Pınarbaşı adlı bir bucağı ve 82 köyü vardır.

AZERBAYCAN

Batı Asya'nın dağlık bir bölgesi. Hazar denizi kıyılarında, Kafkasların doğusunda, bü- Elbruz'un batı yöresini kapsayan geniş bir kısmını, Dicle havzasının yukarı kesimini, Elbruz'un batı yöresini kapsayan geniş bir bölgedir. Bu sınırlar içinde, yüzölçümü 190 000 km².'yi aşar. Nüfusu 6 milyonu bulur. Siyasal bakımdan kuzeyi Rusya'ya bağlı Sosyalist bir Cumhuriyettir. Güneyi ise İran'ın kuzey-doğu illerini meydana getirir. İlk çağlarda Roma ve İran imparatorluğu arasında sık sık el değiştiren Azerbaycan'a İslâmiyeti, VII. yüzyılda Araplar getirmiştir. Azerbaycan XVI. yüzyılda tekrar İran'a geçmiş, XIX. yüzyıl başlarındaysa Çarlık Rusyası topraklarına katılmıştır. Rus ihtilâlinden sonra Azerbaycan S.S.C.B.'ne bağlanmış (1922), fakat ancak 1936'da cumhuriyet halini almıştır. Bu cumhuriyetin yüzölçümü 86 000 km²., nüfusu da 700 000'dir. Bunun 3/5'ini Azerbaycanlılar meydana getirir. Aslı Tatar olan bu ırkın, büyük kısmı Kura vadisi eteklerinde yaşar. Ekonomileri, çiftçiliğe (pamuk, tahıl, meyve, tütün), hayvancılığa ve petrole dayanır. Petrol yatakları Apseron yarımadasında bulunur. Petrol ilkin Bakû'deki rafineri tesislerine, oradan da borularla Karadeniz'e ulaştırılır.

Azerbaycan'ın İran egemenliği altındaki bölümünden bir köy. Azerbaycan'ın diğer bölümü S.S.C.B.'ne dahil bir cumhuriyettir.

AZİMÜT

Astronomide, gözleyicinin düşeyini içine alan ve biri güney anayönünden ve öbürü durumu belirtilmek istenen yıldızdan geçen iki düzlem arasında, S den O ya doğru, geriye doğru giden yönde ölçülen açıdır. Bu koordinatlar sisteminde yıldızın yerini bildirmek için gerekli olan öbür eleman, yıldızın, gözleyicinin ufkuna göre açısal yüksekliğidir.

Bu koordinatları ölçen ve teodolit denen alet, birbirlerine dik iki tane bölmelenmiş da-

Azerbaycan. Solda: Bakû'de petrol kuyuları. Sağda: Petrol endüstrisi geleneksel tarım ve hayvancılığın önemini çok azaltmıştır.

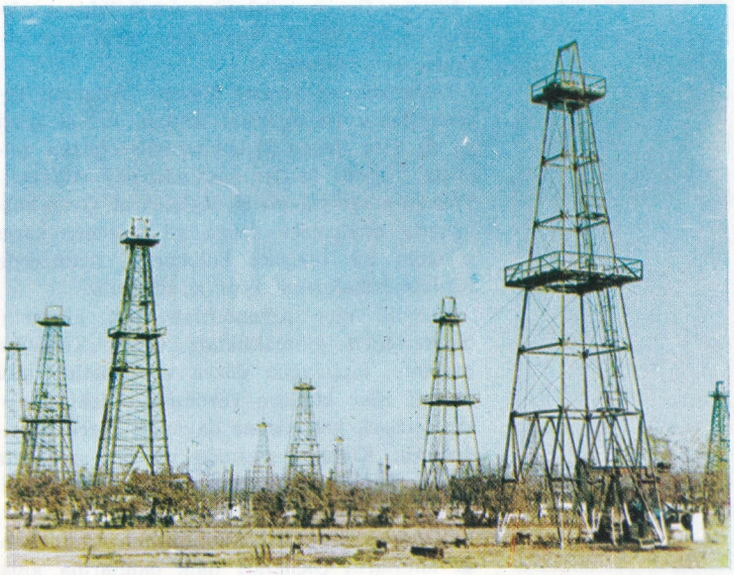

ireden oluşur; birincisi ufka paralel olarak konur, ikincisine bir dürbün takılıdır. Bu dürbün bir düşey, bir yatay eksen etrafında dönebilir. Alet uygun tarzda hizalandırılıp yöneltilirse, yıldızın azimütü yatay daire üzerinden ve yüksekliği düşey daire üzerinden okunur.

AZİZ EFENDİ, MEDENÎ
(1842-1895) Türk bestecisi. Medine'de doğmuştur. Dokuz yaşlarındayken babasıyle birlikte Şam'a gitmiş, iki yılın sonunda ve babasının bu şehirde ölmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir (1855).

Burada Sultan Abdülmecit'in kızı Fatma Sultan'ın başağası, kendisini evlât edinmiş, öğrenim ve eğitimine gereken önemi vermiştir. Aziz Efendi, çağının en ünlü bestecisi Mustafa İzzet Efendiden musikî dersleri almış, Abdülâziz devrinde ikinci imamlık göreviyle saraya girmiş, bir süre sonra da kendi isteği üzerine bu görevinden ayrılmıştır. Aziz Efendi, hayatının son yıllarında kız sanat okullarında müdürlük, dilsiz ve kör okulu müzik öğretmenliği, kız okulları genel denetmenliği görevlerinde bulunmuştur.

Aziz Efendi, birçok ilâhiler ve şarkılar bestelemiştir. Kendisine ün sağlayan eserleri şarkılarıdır.

AZOT
Periyodik sistemin beşinci grubundan kimyasal element. Atomağırlığı 14,008, atom sayısı 7, simgesi «N» dir. 1772 yılında Daniel Rutherford tarafından keşfedilmiş ve ilk olarak 1777'de Scheele tarafından yalın halde elde edilmiştir.

Doğada en çok, serbest halde atmosferde bulunur. Atmosferde amonyak halinde de az miktarda azot vardır. Aynı zamanda nitrat bileşimlerinde (sodyum nitrat, azot elde edilebilen tek mineraldir) ve nihayet proteinli maddelerin bileşiği olarak canlı organizmalarda da bulunur.

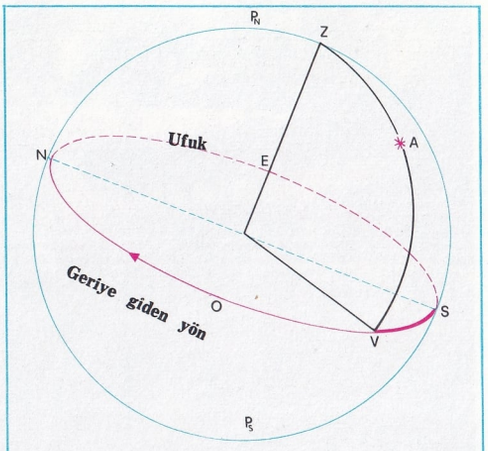

Azimüt ufuk üzerinde, geriye giden yönde, derece ve kesirleriyle ölçülür. A yıldızının azimütü, astronomide S-V yayı, gemicilikteyse N-E-S-V yayıdır; yükseklik daima V-A yayıdır.

Azot, renksiz ve kokusuz bir gazdır, suda çabuk erimez, kimyasal bakımdan da tepkin değildir. Yunancada (hayattan yoksun) anlamını taşır.

Azot, bileşiklerinden bazılarının ayrıştırılmasından elde edilebilirse de, endüstride ya atmosfer havasından, ya da sıvı havanın damıtılarak ayrıştırılmasından veya oksijen ayrışımına yarayan başka işlemlerden elde edilir.

Azot, oksijen ve hidrojenle bileşikler verir. Oksijenle beş oksit meydana getirebilir: Azot protoksit, azot monoksit, anhidrit nitroz, azot tetroksit (hipoazotid), anhidrik nitrit.

Anhidrit nitroz ile anhidrik nitrit, suda sırasıyle nitröz asit ve nitrik asit haline getirilir. Hipoazotid karma bir anhidrittir ve her iki asit haline de getirilebilir. Azot protoksit anestetik olarak kullanılır; az miktarda solunursa hafif bir sersemlik ve ardından kısa süreli bir anestezi durumu yaratır.

Amonyak, nitrik asit ve dolayısıyle kimyasal gübreler, patlayıcı maddeler, sentetik reçineler, vb. endüstrileri hep azot endüstrisine bağlıdır.

Atmosferde bulunan azotun, canlı varlıklarca beslenme için kullanılamayışı çok ilginç bir noktadır: Yalnız baklagiller gibi bazı bitkiler, özel bazı ortak yaşarlı bakteriler aracılığıyle azotu proteinli maddeler haline getirebilme yeteneğine sahiptir. Öteki bitkiler azotun inorganik bileşiklerini protein haline getirebilir, hayvanlar ise bitkiler tarafından meydana getirilen proteinle beslenir. «Azot çevrimi» denen şey, hayvan dışkılarının toprağa dönmesi, sonra da değişip yeniden bitkiler tarafından özümlenecek hale gelmesiyle tamamlanır. Topraktan uzun süre tarımsal verim bakımından yararlanılması, onu azotlu maddeler yönünden fakir düşüreceğinden, toprağın gübrelenmesi büyük önem kazanmaktadır.

Azot elde etmek amacıyle havayı sıvı hale getiren kompresörler.

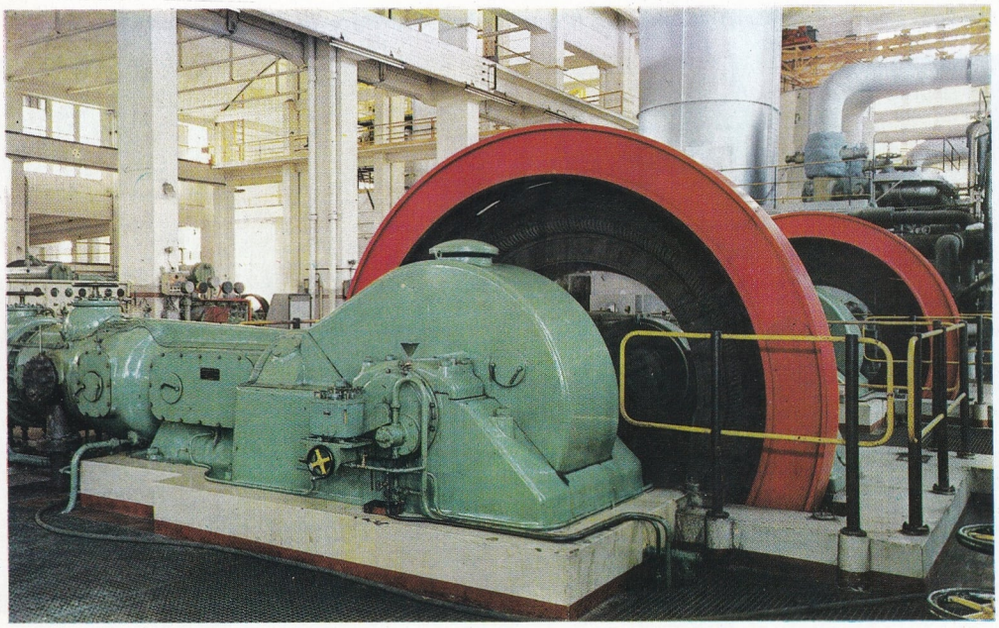

AZTEKLER
XIV. ile XVI. yüzyıllar arasında Orta Amerika'yı egemenlikleri altına almış olan Meksika kabilesi. Bu topluluğun ortaya çıkışı ve tarihi konusunda çeşitli efsaneler anlatılır. Bunlardan birine göre, Aztekler kendilerini Aztlan bölgesinden göç etmiş sayarlar. Aztlan bölgesinin de Kaliforniya, New-Meksiko, Florida ya da Asya'da bulunduğu ileri sürülür. Aztek inançlarına göre bu ulus, M.S. 1000 yılında nahua dilini konuşan başka kabilelerle birlikte anavatanından yola çıkmış, birçok zorluğu yendikten sonra 1300 yılında, şimdiki Meksiko vadisine ulaşmıştır. Yerlilerin sürekli baskısından korunmak için Chapultepee tepesini ve bölgedeki büyük göller ve bataklıklar yöresini yerleşme noktası seçmişlerdir. O sırada başlarında bulunan Tenoch'un emriyle, büyük gölde kazıklar üzerine oturtulmuş ve köprülerle karaya bağlı bir kent kurmaya başlamışlardır. Daha sonraları Tenochtitlan adı verilen bu kentin kuruluşu ancak 1370 yılında tamamlanabilmiştir. 1376 yılında Acamipichtli'nin krallığa seçilmesiyle Aztek hanedanı ortaya çıkmıştır. On bir hükümdar Aztek tahtına çıkmış, krallık 1521'de İspanyollar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Toplumsal ve Siyasal Düzen: Aztekler Tenochtitlan'a yerleştikleri zaman, kabile grup ya da klan denen 20 bölümden meydana gelmişti. Toprak bunlar arasında pay edilmişti. Toprak miras yoluyle el değiştirirdi. Grup başlarında «Kalpolek» denen ve merkeze karşı sorumlu bir temsilci bulunurdu. Azteklerde oğullar babalarının işini sürdürürdü.

Kalpulli diye adlandırılan bazı ailelerin, öbürlerinden ayrıcaklıkları vardı. Toprağın dağıtımı, topluluğun düzen ve denetimi gibi önemli işler bunlara verilmişti. Öteki ailelerin fertleri, kol gücüne dayanan işlerle uğraşırlardı. Klanlar arasında da bir sınıflama vardı. Sadece 6 klan, çocuklarını kutsal okulda eğitebilirdi. En önemli görevlerde «Huitznahma» klanına bağlı kişiler bulunurdu. Aşağı sınıfların çocukları halk okullarına gide-

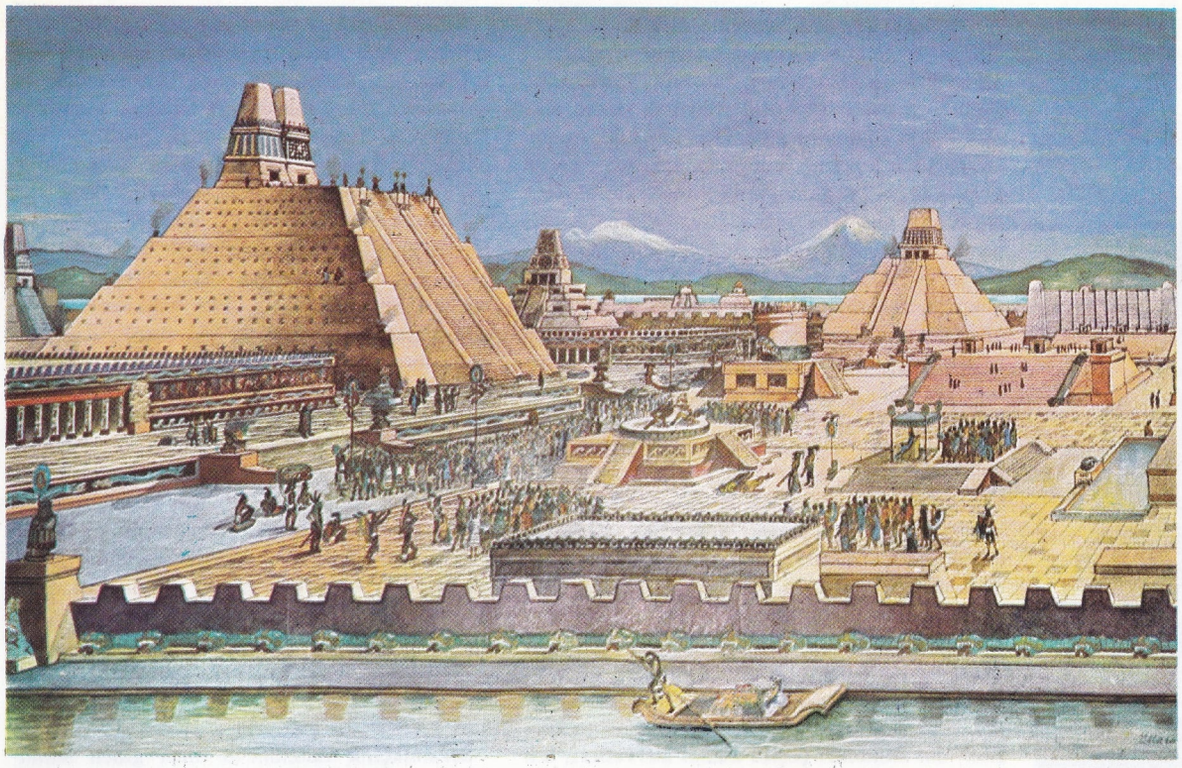

Hava Tanrısı için yapılmış olan büyük Aztek tapınağının görünüşü. İspanyollar tarafından yıkılmış olan bu tapınak piramit biçimi Aztek mimarlığının en güzel örneklerindendi. Sağda: Bereketi temsil eden bir Aztek heykeli.

Aztek savaşçısı.

Aztek ölüm heykeli.

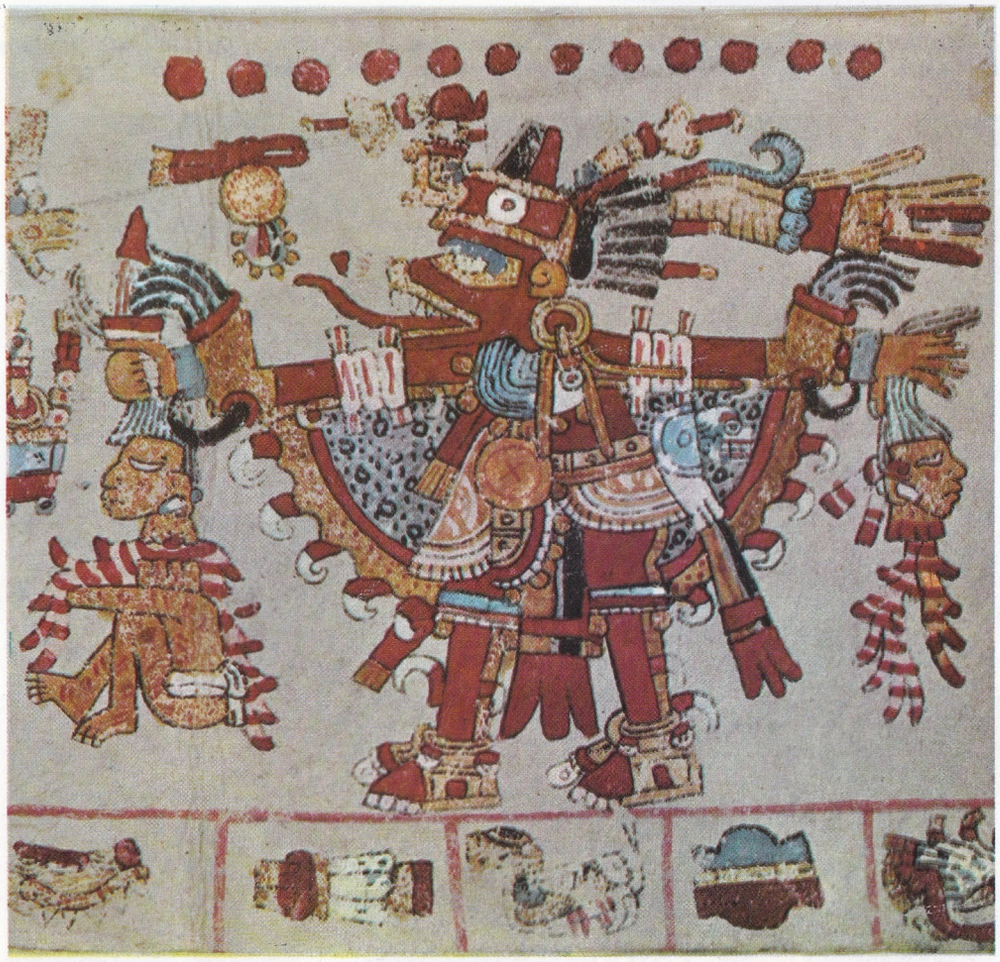

Aztekler elyazmalarını birkaç metre uzunluğunda ve 15-20 santimetre eninde derilere yazarlar, çoğu zaman resimlerle de süslenen bu yazmalar bükülüp katlanarak muhafaza edilirdi.

rek gelecekteki mesleklerine hazırlanır, sert eğitim metotları altında çalışma disiplinine alıştırılırlardı. Aztekleri, soylular arasından seçilen 12 üyeli bir kurul yönetirdi. Kralı seçmek hakkı soylulara aitti. Önceleri bütün klanlar seçilme hakkına sahipken, sonradan seçim aynı aileden yapılmaya başlamış ve böylece hanedan meydana çıkmıştır. «Tlocateculti» denen ve savaşta başkomutanlık görevini yüklenen kralın yanında bir de «Cihuakatl» bulunurdu. Bu görevli, barış zamanında, hukuk, güvenlik ve din işleriyle uğraşırdı. Bütün yönetmenlerin, önem sıralarına göre dinî sıfatları vardı.

Din: Aztekler için din toplumsal hayatın temel taşıydı. Doğumdan ölüme kadar, eğlence, politika, savaş gibi bütün davranışlar hep bu amaca yönelirdi. Aztekler adaklar ve kurbanlarla, Tanrıların himayesini sağlayacaklarına inanırlardı. Katı din kurallarına körü körüne uymaları, uygarlığın gelişmesini engelleyen önemli bir etken olmuştur. İlâhların gözüne girmek uğruna, işi insan adamaya, kendi kendine işkence etmeye kadar götüren Aztekler, zamanla tutuculuğun esiri olmuşlardır. Halkın çoktanrılılıktan yana olmasına karşılık, din adamları çeşitli kutsal kuvvetleri, tek bir ilâhta toplamaya çalışmışlar ve bunda başarı sağlamışlardır.

Sanat: Aztekler sanat konusunu belki önemsememişlerdir, ama uygarlıkları bu alanda güzel örnekler vermiştir. Aztek kentlerindeki tapınakların mimarlık değeri oldukça önemlidir. Tapınaklar yüksek piramitler şeklinde inşa olunurdu. Tepeye çıkan mermer basamaklar, sağlı sollu heykellerle ve kabartmalarla süslenirdi. Tapınağın dikliği, dikkati tepede bulunan sunağa veya kesilmeyi bekleyen kurbana çekmek ve halkta saygı duygusu uyandırmak amacı güderdi. Taş kabartmaları çeşitli boyutlarda ve yuvarlak çizgiliydi. Konuların kimi sembolik, kimi de doğaldı. İyi sanatçılar heykel yapardı. Yetenekleri daha az olanlar (yine dinî törenler için) resim yaparlardı. Dokumacılıkta kullandıkları dörtköşe şekiller, bütün sanat dallarını etkilemişti. Şekilden çok, kullanılan maddeye değer verirlerdi. En eski gelenekleri arasında tüy örgücülüğü vardı. Tüyleri örerek meydana getirdikleri örtüyü, pelerin olarak ya da kalkan ve totemleri süslemekte kullanırlardı. Sonradan taş ve kabuktan mozaik yapma alanında yararlanmışlardır. Bıçakların tahta saplarını, mızrakları, tören maskelerini, mücevherleri ve anıt kaidelerini bunlarla süslerlerdi.

Seramikçilik Aztekler'de ileri giden sanatlarındandı. Mimarlık ve heykeltıraşlıkta da büyük başarılar sağlamışlardı.

Üstte: Gökyüzü ile yeryüzünün birliğini temsil eden Aztek tanrısı Quetzalcoatl (tüylü yılan). Altta solda: Aztek giysileri giymiş bir Meksikalı. Altta sağda: Ölüm tanrısını gösteren bir Aztek heykeli.

B

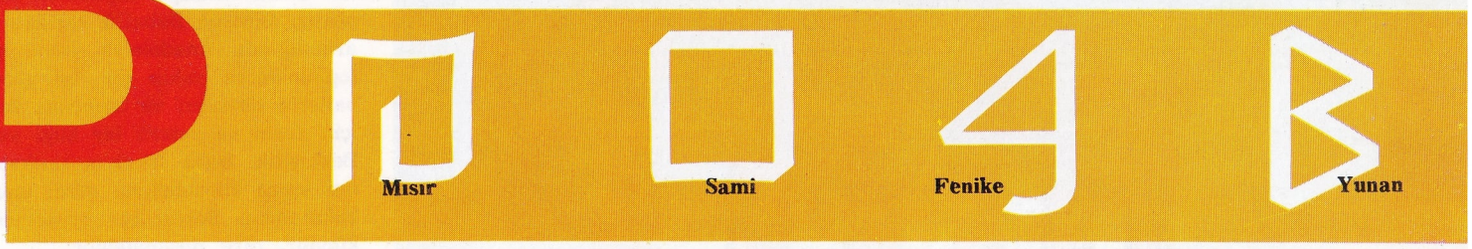

B, b
Alfabenin ikinci harfi. Fenike alfabesindeki bet (çadır) harfi Yunan alfabesinde beta harfi halini almış, Latin alfabesine b olarak girmiştir.

Sıralamada ikinciye işarettir. Arabî aylardan Recep ayı kısaltmasıdır. Kimyada borun simgesidir. Müzikte, İngiliz ve Hollandalılarda si, Almanlarda si bemolu ifade eder.

Ba
Asya'da, Andaman dil ailesinin Büyük Andaman grubunun kuzey bölümünden bir dille, Afrika'da Sudan Gine dil ailesinin Fildişi-Liberya grubunun batı bölümünden bir dil.

BAADER, FRANZ
(1765-1841) Alman düşünürü. Münih'te doğmuş, tabiat bilimleri ve tıp öğrenimi yapmış, Münih Üniversitesinde felsefe okutmuştur. Eski Alman mistikleri ile Kant sonrası idealizminin etkilerini taşıyan Baader, mistik tutumludur ve Tanrı'nın düşünüşüne uygun hareket etmeyi en büyük hürriyet sayar.

BAAL
Yakındoğu'nun ve Kuzey Afrika'nın bazı Samî halklarının tapındığı, Tanrıların başı. İbranîler de Baal'i tanımışlar, hatta kısmen tapınmışlar ve inanışlarına göre peygamberlerin lânetini üzerlerine çekmişlerdir. Baal, silâhlı ve başında güneşin simgesi olan bir taçla temsil edilirdi. Gökgürültüsü ve şimşekler Baal'ın okları sayılır, yağmuru onun yağdırdığına inanılırdı. Baal adına, **bamöth** denilen özel tapınaklar yapılır ve burada kurbanlar kesilirdi. İnsanların bile Baal'e kurban edildiği sanılmaktadır.

Baal, samî dillerde «sahip ve efendi» anlamına geliyordu. Bazı bilginlere göre Baal, Güneş tanrısı, Jübiter, Mars ya da Satürn sanılıyor, bazılarınca da Babillilerin ya da Asurluların ölmüş bir krallarına verilen bir ad olarak kabul ediliyordu. Sözcüğün gerçek kaynağı Akkad'ca Belu idi.

Babilliler, şehirlerinin tanrılarına «şehrin sahibi ve efendisi» demişler, batı Samîleriyse, bu sözcüğü, özel bir tanrı adı anlamına kullanmaya başlamışlardır.

Fenikelilerin de birçok Baal'lere taptıkları Tevratta bildirilmektedir.

Baal'in bir de eşi vardı, Baalat. Tevrat'ta Baal'in adı, kötü ruhların başı olarak geçer. Eski Yunanlılar Baal'i Kronos ya da Zeus'le bir tutmuşlardır.

BAALBEK
Lübnan'da, Antilübnanların batı eteğinde Bika çukuru kenarında bir şehir. Yükseltisi 1 170 m.'dir. Nüfusu 20 000 kadardır. Bekaa ilinin merkezidir. Beyrut'a 70 km. uzaklıktadır. Baalbek şehrinin adı, Fenike aslından gelmektedir ve Baal-beka gibi iki kelimeden bileşiktir. Bunlardan biri Baal bir Tanrı adıdır. Beka kelimesinin Süryanice «şehir» anlamına gelen **bab**'tan mı, yoksa Fenike dilinde bölge anlamına gelen **«beka»** dan mı geldiği çözümlenememiştir. Fakat ele geçen Fenike kitabelerinde beka genel olarak şehir anlamında kullanıldığından Baalbek adı «Tanrı Baal'in şehri» anlamında kullanılmış olmalıdır. Kuruluşu çok eski olan bu şehir, ancak Roma devrinde, Jüpiter-Venüs-Mars Tanrılar üçlüsü adına yapıldığı sanılan muhteşem Heliopolis Jüpiter'i tapınağıyle önem kazandı. Bu tapınak büyüklüğü nedeniyle Roma'nın, Roma dinleri ile yersel halk dinlerini birleştirmedeki politik gücünü canlandırmaktadır. Bu güç, tapınağın Roma ve Doğu öğelerinin karışımından meydana gelmiş son derece gösterişli mimarisinde de göze çarpmaktadır. M.S. I. ve III. yüzyıllar arasında yapılmıştır. Doğudan batıya uzanan bir eksen üzerinde kuruludur ve sütunlu bir girişi, dik dörtgen avlusu, 20 m. kadar yükseklikte bir mihrabı vardır. Bu grubun yanında Baküs tapınağı denen dik dörtgen şeklinde başka bir tapınak daha vardır ve sitenin daha merkezine yakın bir kesimindeyse Venüs tapınağı denen ve son derece zarif, yuvarlak üçüncü bir tapınak bulunur. Şehrin topografisi bilinmemektedir. Geçen yüzyılın sonunda Almanların giriştikleri büyük kazılarda özellikle tapınaklarla ilgilenilmiştir. Şehrin bugün oturulan kısmı eski şehrin ancak doğu kısmını işgal etmektedir.

Baalbek, Romalılar zamanında Heliopolis adını almış, Arap egemenliği zamanında tekrar eski adı kullanılmıştır. Baalbek, 1918 yılına kadar Osmanlı imparatorluğunun Suriye vilâyetine bağlı bir kaza merkeziydi.

Selim I.'in Suriye seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılan Baalbek, I. Dünya savaşından sonra Fransız yönetimine geçtiği zaman, birçok kazılar yapılmıştır. İlkçağla-

Baal, Yakındoğunun ve Kuzey Afrika'nın bazı Sami halklarının tapındığı Tanrıların başıdır. Baal'ın altın kaplamalı bu bronz heykeli Suriye'de bulunmuştur.

Baalbek'te Jüpiter tapınağı. Roma devrinde yapıldığı sanılan bu tapınak Roma'nın, Roma dinleriyle yersel halk dinlerini birleştirmedeki politik gücünü canlandırmaktadır.

rın Baalbek'inden kalma tapınaklar bu kazılar sırasında meydana çıkartılmıştır.

Baalbek bugün eskiçağ ,Bizans ve Arap devirlerinden kalma kalıntılarıyle bir müze şehridir.

BABA BURNU

Anadolu'nun deniz kıyılarında bu adı taşıyan burunlar vardır. En tanınmış olanları şunlardır:

1. Biga yöresini güney-batıda sona erdiren burun. Burası yalnız Anadolu karasının değil, Asya kıtasının en batıda bulunan noktasıdır. Burnun üzerinde eski bir kalenin surları görülür. Bu surlar üzerinde deniz fenerleri vardır.

2. Karadeniz kıyısında Ereğli'nin kuzeyindeki burun. Ereğli limanını kuzey ve kuzeydoğudan kapatır ve dalgakıranın bir kolu buraya dayanır. Burnun üzerinde bir deniz feneri vardır.

BABAESKİ

Kırklareli iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 13 879). Yükseltisi 46,5 m.'dir. Ergene havzasının ortasında, Alpullu-Kırklareli demiryolu ve İstanbul - Edirne asfaltı üzerindedir. Ayrı bir şoseyle Kırklareli'ne bağlıdır. Kasaba geniş bir düzlük üzerine kurulmuştur. Babaeski çayı, kasabanın yanında kuzeyden güneye doğru akar.

Kasabanın batısında, boyu 50, genişliği 7 m. olan tarihî bir taş köprü vardır. Bu köprü Mimar Kasım tarafından yapılmıştır. Kasabadaki iki tarihî camiden biri, Fatih Sultan Mehmet zamanında, öbürüyse Mimar Sinan eliyle Semiz Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır.

İlçenin (yüzölçümü 652 km^2., nüfusu 48 458) 2 bucağı (Merkez ve Karacaoğlan) ve 34 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük bir bölümü ova halindedir; yereyin hafif olan eğimi kuzeyden güneye doğrudur. Babaeski toprakları, kuzey rüzgârlarına açıktır. Bundan dolayı kışlar sert rüzgârlı ve soğuk geçer. Yazlar ise sıcaktır.

Bu geniş ve düz topraklar tarıma elverişlidir. İlçenin başlıca ürünleri buğday, arpa, ayçiçeği, şekerpancarı, kavun ve karpuzdur.

BABAİLİK

XII. yüzyılda kurulan «Vefaîye» tarikatından ortaya çıkmış bir yol. Bu tarikatın Horasanîler, yani Melâmerîler tarafından meydana getirildiği ve onların Moğol akını sebebiyle Anadolu'ya göç eden Baba İlyas'ın etrafında toplandıkları ve bu tarikatı onun temsil ettiğine inandıkları için Babalı ya da Babaîler denilmiştir. Baba İlyas'ın Ardası Baba İshak'ın 1208-1210 ayaklanmasını düzenlemesi yüzünden Selçuklu tarihinde bunlara «havariç» adı verilir. Baba İshak, önceleri kendisine zahitlik süsü vermiş, bir süre gizlendikten sonra Amasya köylerinde meydana çıkmıştır. Böylece Babaîlik tarikatı Baba İshak aracılığında Anadolu'ya yayılmış ve çeşitli topluluklarca yakın bir ilgi görmüştür. Babaîlerin törenleri ve inançları üzerine bugün için kesin ve yeterli bir bilgi yoktur. Fakat Bektaşîlik, Baba İshak'ın tarikatı «Babaîlik» ten sonra kurulduğuna göre, inanç ve tören bakımından Bektaşîliğe benzemesi de mümkündür, diye düşünülebilir.

BABA İSHAK, KEFERSUDÎ

(? -1240) XIII. yüzyıl ortalarında Doğu Anadolu'da peygamber olduğunu iddia ederek Selçuklu devletine karşı baş kaldıran bir Türkmen şeyhidir.

Oğuzlar arasında Müslümanlık yayılmakla birlikte, Türkmenler, Müslümanlığa öyle candan bağlanmamışlardı. Türkmenlere bu yeni din, baskılı ve aykırı geliyordu. Bu yüzden de kendi gelenek ve göreneklerine uygun düşen «Şaman» ve «Şiî» gibi mezhepleri benimsiyorlardı. Bunun dışında Moğolların zulmünden kaçan birçok Türkmen boyları, Asya'dan ve Doğu Anadolu'dan Güney ve İç Anadolu'ya gelmişlerdi. Sayı bakımından da hayli kalabalıktılar. Otlak yüzünden yerli halkla sürekli olarak çatışıyorlar, bu çatışmalar zamanla savaşlara dönüyordu. Bu düşünce ve nedenlerden ötürüdür ki, Türkmenler, o günlerde ortaya çıkan Baba İshak adındaki bir şeyhin çevresinde toplanmışlardı. Baba İshak da bir Türkmen'di ve Sumaysat yöresinde doğmuştu. Sumaysat o dönemde Selçuklular, Harzemliler ve Kölemenlerin sık sık çatışmaları dolayısıyle bir savaş alanı durumuna gelmişti. Bu yüzden Baba İshak'ın rahatı kaçmış, o da yurdunu terk ederek Türkmenlerin toplu olarak yaşadıkları Amasya topraklarına gelmişti. Burada «zaviye» açtı ve Türkmenler arasında kendi kurduğu tarikatın benimsenmesine çalıştı. Bunun yanı sıra, Baba İshak, halkı dört halifenin yolundan ayrılan Selçuklu sultanına karşı ayaklanmaya çağırdı. Türkmenler de Baba İshak'a bir velî değil bir peygamber gözüyle baktıklarından çevresinde çarçabuk toplanıverdiler.

Türkmen'ler, Baba İshak'a «resul» adını vermişlerdi. Baba İshak, Türkmenlere, Tanrı'nın kendisine zaferi kazandıracağını ve taraftarlarının canlı kişilerce öldürülemeyeceğini söylüyor, bunu telkin ediyordu.

Baba İshak, halifelerinin bir bölüğünü Selçukluları sevmeyen Harzemlilere, bir bölüğünü de Sumaysat, Adıyaman, Kâhta ve Maraş yörelerine gönderdi. Ayrıca Türkmenler müritlerin sözlerine inanmışlar, ellerindeki avuçlarındakini satıp savarak at ve silâh almaya yatırmışlar ve Baba İshak'ın çevresinde toplanarak silâhlı birlikler kurmuşlardı.

Aralarına katılan Harzemlilerle birlikte ortaya çıkan kuvvetler, Anadolu'yu fethetmek ve

ele geçirecekleri ganimetleri de bölüşmek amacıyle Baba İshak'ın peygamberliğini kabule yanaşmayanları öldürmek isteğiyle yollara düştüler. Önlerine çıkan köy, kasaba ve şehirlere saldırdılar. Üzerlerine gönderilen Selçuklu kuvvetlerini yenilgiye uğratıp Baba İshak'la birleşmek için Amasya'ya yöneldiler. Sıvas'ı ellerine geçirdiler, yağma ettiler.

Selçuklu sultanı, tehlikeyi engellemek için Baba İshak üzerine yeni kuvvetler gönderdi. Selçuklu kuvvetleri, Türkmenler varmadan Baba İshak'ı yakalayıp öldürdüler. Fakat Türkmenler herhangi bir canlının Baba İshak'ı öldürmesinin imkânsız olduğunu ileri sürerek yollarından geri dönmediler ve yürümelerini sürdürdüler. Amasya'ya girdiklerinde ise, Baba İshak'ın ölmediğini, göğe uçtuğunu ve melekleri yardıma getireceğini iddia ettiler. Baba İshak'ın ölürken kendisine inananlara durmamalarını ve bütün Anadolu'yu ellerine geçirmelerini vasiyet ettiğini ileri sürdüler.

Türkmenler Amasya'dan sonra Kırşehir'e de saldırdılar. Fakat Kırşehir dolaylarında güçlü bir Selçuklu ordusu kendilerini bekliyordu. Türkmenlere gelince, bunlar düzenli bir ordu olmaktan çok kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu bir başıbozuk alayıydı. Bundan ötürüdür ki, Selçuklu ordusu Türkmenleri kolaylıkla yendi, çoğunu da kılıçtan geçirdi (1242).

BABEUF, FRANÇOIS - NOEL

(1760-1797) Fransız kuramcı ve devrimcisi. Gracchus lakabıyle tanınır. Çeşitli işlerde çalışmış, aristokrasiye karşı duyduğu nefret, görüşlerini etkilemiştir. Düşüncelerini kendi kurduğu gazetelerde savunmuş, herkesin eşit olacağı bir cumhuriyet rejiminin kurulabilmesi için, mülkiyetin kaldırılması, üretim araçlarının ortak kullanımı, parasız eğitimin sağlanması gibi ilkelerin uygulanmasını istemiştir. Düşüncelerini gerçekleştirmek için 1796'da, gizli bir dernek kurmuş, Direktuvar'ı devirmek amacı güden dernek ihbar edilmiş, Babeuf de bu ihbar üzerine yakalanarak idam edilmiştir.

Fransız kuramcı ve devrimcisi François-Noel Babeuf.

Babıâlinin bugünkü görünüşü.

BABIÂLİ

Türkiye Cumhuriyeti ilân edilinceye kadar Osmanlı imparatorluğunun veziriazamlık, sonra sadaret sarayı. Bu gün İstanbul Valiliğinin bulunduğu bina, XIX. yüzyıl başından başlayarak kullanılmış, Tanzimata kadar vezirlere ikametgâh vazifesi de görmüş, Tanzimat'ta, yalnız sadaret makamı olarak kalmıştır.

Mahmut II.'ye gelinceye kadar «Babısâfi» denilen bu yeri halk «Paşa kapısı» diye bilirdi. Çünkü, halk dilinde «kapı», daima «hükümet» anlamına kullanılmıştır. «Babıâli» adı, Mahmut II. zamanında yerleşmiştir. Önce Sadrazam Derviş Paşaya verilen konak, onun ölümünden sonra sadrazamların oturdukları bina haline gelmiştir. Binada harem daireleri, selâmlık, sekban koğuşları, mutfaklar da bulunuyordu. Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra, sadrazamların oturdukları yer olmaktan çıkmış (1826) tamamen resmî bir daire niteliği kazanmıştır.

1850-1870 tarihleri arasında Osmanlı imparatorluğunun yönetim merkezi haline yükselmiş, devletin bütün siyasî ve yönetim işleri buradan yürütülmüştür. Padişahlar, yalnız saraylarında saltanat sürmüşler ve Babıâli'nin işlerine karışmamışlardır. Abdülmecit bu kurala sıkı sıkıya uymuşsa da, Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşanın kötü yönetimine karşı çıkarak bütün yönetimi sarayda toplamış, fakat bu da Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasını hızlandırıcı sebeplerden biri olmuştur.

Bazı sadrazamlar, devlet yönetiminin tekrar Babıâli'ye kazandırılması yolunda büyük çabalar harcamışlarsa da, saray daima üstün kalmış ve bu durum Abdülhamit devrinde Babıâlinin manen yıkılmasına sebep olmuştur. Yirmi yıllık saltanatı sırasında bu padişah, Babıâlinin bütün yetkilerini kendisinde toplamış, böylelikle kötü bir yönetim düzeni kurmuştur. Ancak Meşrutiyet devriminde (23 temmuz 1908) Babıâli yeniden bağımsızlığını elde etti. Bu da ancak Mebusan Meclisi'nin denetimi altında mümkün olabilmiştir. I. Dünya savaşından sonra da ecnebi devletlerin etkisi içine giren Babıâli, Türkiye Cumhuriyetinin ilâniyle tarihsel ödevini tamamlamış oldu.

BABIÂLİ BASKINI

23 ocak 1913 günü İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından düzenlenen hükümet darbesine verilen ad. Abdülhamit II. rejiminde gizli olarak çalışan mücadeleci güçler, II. Meşrutiyetin ilân edilmesi üzerine siyasî partiler etrafında birleşerek devlet yönetiminde ağırlıklarını duyurmaya başlamışlardı. Bu partilerden biri olan «İttihat ve Terakki Fırkası» Balkan savaşında karşılaşılan yenilgiler dolayısıyle hükümeti suçluyor ve çok ağır koşullar altında yapılması önerilen barış antlaşmasını önlemeye çalışıyordu. Hükümet, hem yenilginin getirdiği manevî eziklik, hem barış antlaşmasına boyun eğmesini isteyen Almanya ve Avusturya'nın baskıları altında bocalarken İttihat ve Terakkinin ileri gelenleri Babıâli'yi bastı. Baskın, cemiyetin merkezinde Enver (Paşa) ve Talât (Paşa) beyler tarafından planlanmıştı. 40-50 kişilik bir grup, başlarında Enver Bey ve zamanın ünlü silâhşörü Yakup Cemil olduğu halde Babıâli'ye girdiler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa baskıncıları karşılayarak «Nedir bu rezalet?» diye bağırınca, Yakup Cemil tarafından vuruldu. Silâh seslerini duyan kabine üyeleri dağılmış, Sadrazam Kâmil Paşa makamında yalnız kalmıştı. Güvendiği adamlarla birlikte odaya giren Enver Bey, Kâmil Paşanın istifasını sağlayarak saraya gitti. Dört beş saat içinde başkentin sivil ve askerî yönetimi İttihatçıların eline geçmiş, Padişah, bu partinin, sadrazam olmasını istediği Mahmut Şevket Paşayı kabineyi kurmakla görevlendirmişti. İttihatçılar aynı gün kilit noktalarına kendi adamlarının atanmasını da sağlayarak iktidarı fiilen ele aldılar.

Baskını yorumlayan tarihçilerden çoğu, hareketin başlamasından önce (29 aralık 1912) Mahmut Şevket Paşanın Alman elçiliğine giderek 2-3 saat Alman elçisiyle konuşması üzerinde durmakta ve olayları sadrazamın Alman silâh fabrikatörleriyle ilişkileri yönünden inceleyerek hükümet darbesinin hazırlanmasında Alman parmağı olduğu kanısını ileri sürmektedirler. Hükümet darbesiyle iktidarı alan İttihat ve Terakki'nin, güttüğü politikanın sonuçları göz önünde tutulunca bu iddiaların gerçeği yansıtmadığı söylenemez. Netekim, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, iktidara geçer geçmez Daily Telegraph gazetesi muhabiriyle yaptığı bir görüşmede yönetimine getireceği yenilikleri söz konusu ederek şöyle konuşur:

«Yabancıların müzahereti bizce kıymetlidir. Memleketimizin iyi yönetilmesi için yabancı müşavirler (danışmanlar) getireceğiz. Ülkeyi büyük yönetim bölgelerine ayıracağım. Ve her biri için ayrıca yabancı müfettiş getireceğim.»

Çok kısa süre sonra General Leiman Von Sanders'in başkanlığında Alman general ve subaylarının Türk ordusunun en önemli komuta mevkilerinde görevlendirilmesi Babıâli baskınından hemen sonradır. Bu da gösteriyor ki; o zamanki iktidarı ellerinde bulunduranlar, sözü edilen böyle bir etkinin çevresi içine girmişlerdir.

BABİLLİLER

Babil şehrinde ve aynı adı taşıyan bölgede eskiçağda yaşamış bulunan insanlar. Babilliler, Mezopotamya'nın güney Samî halklarından olup Dicle ile kolları arasında yerleşmiş bulunan Kuzeyli Asurlulardan ayrıdırlar.

Babilliler, bir Samî dili konuşur ve çivi yazısı kullanırlardı. Babil dili Babil'e yerleşmiş bulunan Samîlerin konuştukları Akatçanın değişmiş bir şeklidir ve Asur diline çok benzer.

Tarih: Babillilerin tarihi M.Ö. II. binyıl ile VI. yüzyıl arasında geçmiştir. Silâh kullanmakta oldukça usta olmalarına rağmen Babilliler. Asurlulardan daha az savaşçı, astronomiye, matematik bilimlerine ve sanata daha fazla düşkün bir kavimdi.

Babil, Şumu -Abu tarafından kurulmuş bulunan I. Amorit (M.Ö. XIX. - XVI. yüzyıl) hükümdarları devrinde büyük bir kuvvet haline gelmişti. En ünlü ve büyük hükümdarları Hammurabi (1728-1686) dir. Hammurabi, hemen bütün Mezopotamya'yı egemenliği altına aldı, Asur kıralı Şamsi-Addu I. (1758-1726) e karşı çıktı, birçok krallıkları ve bu arada Orta Fırat kıyısındaki Mari sitesi krallığını ortadan kaldırdı. İlk kanunlar (Hammurabi Kanunu) onun zamanında hazırlanmıştır. Hammurabi'den sonra gelenlerle iki yüzyıl süren Amorit hanedanı, eskiçağın Yakındoğu tarihine, «Dağ kavimleri» adıyle geçen yeni kavimler tarafından sona erdirildi. Anadolu ve İran dağlarından inen Hititler, Kassitler ve Uritler, M.Ö. II. binyılın ortalarına doğru, Önasya topraklarının büyük bölümünü de içine alan önemli devletler kurdular. Hint-Avrupa ırkından gelen bir savaşçı soylular sınıfının yönetimindeki bu halklar, yeni savaş araçları olan atlı arabalarıyle başarılar kazandılar. 1530'larda Hitit kralı Mursil I., Suriye'yi ele geçirdikten sonra Babil'e kadar bir sefer yaparak I. Babil hanedanına son verdi. VI. - II. yüzyıllar arasında Babil'de yabancı hükümdarlar egemen oldu. Bunlardan, Kassit hükümdarları Asurluların şiddetle karşı koymaları yüzünden hiç bir zaman bütün Mezopotamya'ya yayılmayı başaramadılar. 1170 yılında Babillilerin kendi içlerinden çıkan bir hükümdar soyu, 130 yıllık iktidarı süresince kuzeyde Asurlular, doğuda ise Elamlılarla savaşmak zorunda kaldı.

721'de güçlü bir Arami ailesinin başı olan Merodak-Baladan, Asurlulara karşı ayaklandı; Babil sitesini ele geçirip tahta çıktı. Geniş Asur imparatorluğunun her yerinde isyanlar patlak vermişti. Mısır ordularının baskıları altında kalan Babil, Elamlıların desteğine rağmen 689'da Asur kıralı Sennakerib tarafından yenilgiye uğratıldı. Merodak-Baladan'ın ikinci ayaklanma teşebbüsü Sennakerib'in oğlu Asarhaddon tarafından bastırıldı.

Asarhaddon, Babil'i güçlendirerek Mezopotamya üzerindeki egemenliğini sağladı. Onun devrinde (M.Ö. 681-669) Mezopotamya Suriye ve Mısır bir yönetim altında toplanmıştır. Babil'de bir Asur kral ailesinden olan, Asarhaddon'un oğlu Şamaş-Şumukin'in öncülük ettiği yeni bir ayaklanma oldu. Bunun sonunda Asur egemenliği sona erdi. Babil kralı olan Şamaş-Şumukin Asurlulara karşı Elamlılar ve Mısırlılarla birleşmesine rağmen yenilgiye uğradı. Asur kralı Asurbanipal'ın halefleri zamanında, imparatorluk gittikçe zayıfladı. 626 yılında Kaldeli general Nabopolassar, Babil'i ele geçirerek bağımsızlığını ilân etti. Babilliler, sürekli bölünmelerden ve şiddetli iç savaşlar-

Babil surlarında İktar kapısı. Babilliler de Asurlular gibi gök, hava ve topraktan meydana gelen Tanrı üçlüsüyle güneş, ay ve Venüs (İktar) den meydana gelen yıldızlar üçlüsüne tapıyorlardı.

dan yararlanarak Asurlular aleyhine gittikçe güçlendiler, Med kralı ve İran yaylasının yeni hâkimi Kiyaskar'la anlaşma yaptılar. Babil'in güçlenmesinden korkan Mısırlıların Asurlularla anlaşarak giriştikleri çeşitli savaşlardan sonra Medler ile Babilliler, Ninova'ya saldırıp, Asur imparatorluğunu sona erdirdiler (612).

Yeni Babil imparatorluğu Mezopotamya ile Suriye'de egemendi. Ama Asur'un gücüne erişemedi. Mısır, bağımsızlığını korudu. Med imparatorluğu gittikçe güçlenip tehlikeli olmaya başladı. Yeni Babil imparatorlarından Nabopolassar'ın oğlu Nabukodonosor devrinde (605-562) Yahudilerin isyanı bastırıldı. Kudüs yakılıp yıkıldı, halkı Babil'e sürüldü (587). Nabukodonosor'dan sonra Babil İmparatorluğu çökmeye yüz tuttu. Marduk rahiplerinin düşman olduğu kral Nabo-Nedo (555-539) devrinde çöküp hızlandı. Persler ile Medlerin kralı Kiros (Kurus) muzaffer olarak Babil'e girdiğinde Marduk rahipleri onu bir kurtarıcı ve geleneksel dinlerin canlandırıcısı olarak karşıladılar (M.Ö. 539).

Fetihten sonra Babil bağımsızlığını yitirdi ve Pers imparatorluğunun bir eyaleti haline geldi.

Din: Babillilerin dini öteki Mezopotamya halklarının dinlerinden pek de farklı değildir. Samî kavimleri Sumer geleneklerini yeniden canlandırmışlardır ve bu sebepten, bunların Mezopotamya dinine getirdikleri yenilikleri ayırt etmek kolay değildir. Okunan yeni çivi yazısı metninde, Babil ve Asur efsanelerinin ortak Sumer asıllı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Babilliler de Asurlular gibi iki büyük Tanrılar üçlüsüne tapıyorlardı: Bunlardan birincisi Sumer asıllı olan ve gök (Anu), hava (Enlil) ve toprak (Enki ya da Ea) tan meydana gelen kozmik üçlü; ikincisi de yıldız üçlüsüdür ve güneş (Şamaş), ay (Sin) ve Venüs (İktar) ten meydana gelmiştir. Sumer asıllı cehennem Tanrılarıyse (Nergal ile Ereşkigal) yeraltındaki ölüler şehrinin hükümdarlarıdır. Babil dininde binlerce Tanrı vardır. Din bilginleri bu Tanrılara karşılık aynı sayıda şeytan bulunduğunu kabul ederler. Babillilerin ulusal Tanrısı, Babil'in en yüksek devrinde imparatorluğun en büyük Tanrısı sayılan Marduk'tur. Babil metinlerinde ünlü yaratılış destanı Tanrı Marduk'u över. Babillilerin çivi yazısıyle yazılmış levhalarında çoğunlukla dinsel törenler anlatılmaktadır. Babil dininin özelliği kaderciliğidir. Astrolojinin gelişmesi Mezopotamya halkında kozmik ve toplumsal olayları düzenleyen bir gücün varlığı inancını doğurmuştur. Babillilerin çok kuvvetli olan din duyguları onları dindar bir dünya görüşüne götürmüştür. Bu da kendisini mitolojilerinde ve edebiyatlarında göstermiştir.

Bilim: Babilliler astronomi ve matematikte son derece ilerlemişlerdi; bu alanlarda yaptıkları keşifler bu bilimlerin gelişmesine temel olmuş, Yunanlılar tarafından benimsenip batı dünyasına aktarılmıştır. Yıldızlar ile insanlar arasında kader birliği olduğu inançları, yıldızların ve gökcisimlerinin incelenmesine yol açmıştır. Astronomi, astroloji ve kâhinlik Babil bilginleri için ayrılmaz bir bütün teşkil ediyordu; güneş ve aytutulmalarını önceden haber verebiliyorlar, özel araçlarıyle gökcisimlerinin yollarını ve aralarındaki uzaklıkları ölçmesini biliyorlardı. Güneş ile ayın hareketlerinden de haberleri vardı. Astronomik incelemelere paralel olarak matematik bilgiler de ilerliyordu. Geometride cisimlerin yüzölçümlerini ve hacimlerini ölçebilecek dereceye ulaşmışlardı. Dört temel işleminden başka çok yönlü denklemler de yapabiliyor ve kök bulabiliyorlardı.

Güneş ve doğruluk tanrısı Şamaş'ı gösteren bir kabartma; tahtına oturmuş olan Şamaş, kral Hammurabi'ye yasaları yazdırıyor. (Paris'te Louvre müzesindedir.)

Sanat: Babil mimarîsi Mezopotamya'nın öbür bölgelerinin mimarîsinden pek farklı değildir. Asurlulardan farklı olarak Babilliler, taş yokluğu sebebiyle büyük yapılarını kral saraylarını ve büyük, merdivenli kuleleri olan (ziggurat) tapınaklarını kilden yapılmış tuğlalarla örmek zorundaydılar. Babilliler de Asurlular gibi yapılarında büyüklüğe önem veriyorlardı. Alman arkeologlarınca Babil'de yapılan kazılar siteyi, Nabukodonosor'un devrindeki haliyle aydınlığa çıkarmıştır. Buradaki büyük çevre duvarları ve hayal ürünü hayvanlarla süslenmiş kapılar, Babillilerin mimarlık ve sanat zevklerinin çok güzel örnekleridir. Babil sanatının bir özelliği yolların ve yapıların duvarlarına yerleştirilmiş büyük tuğlalar üzerine yapılmış kabartmalardır. Babillilerin bu duvar kabartmaları, bir anlam taşımayıp sırf süsleyici amaçlarla yapılmaları

Babil sanatı: Tanrı Amurr'nun heykeli.

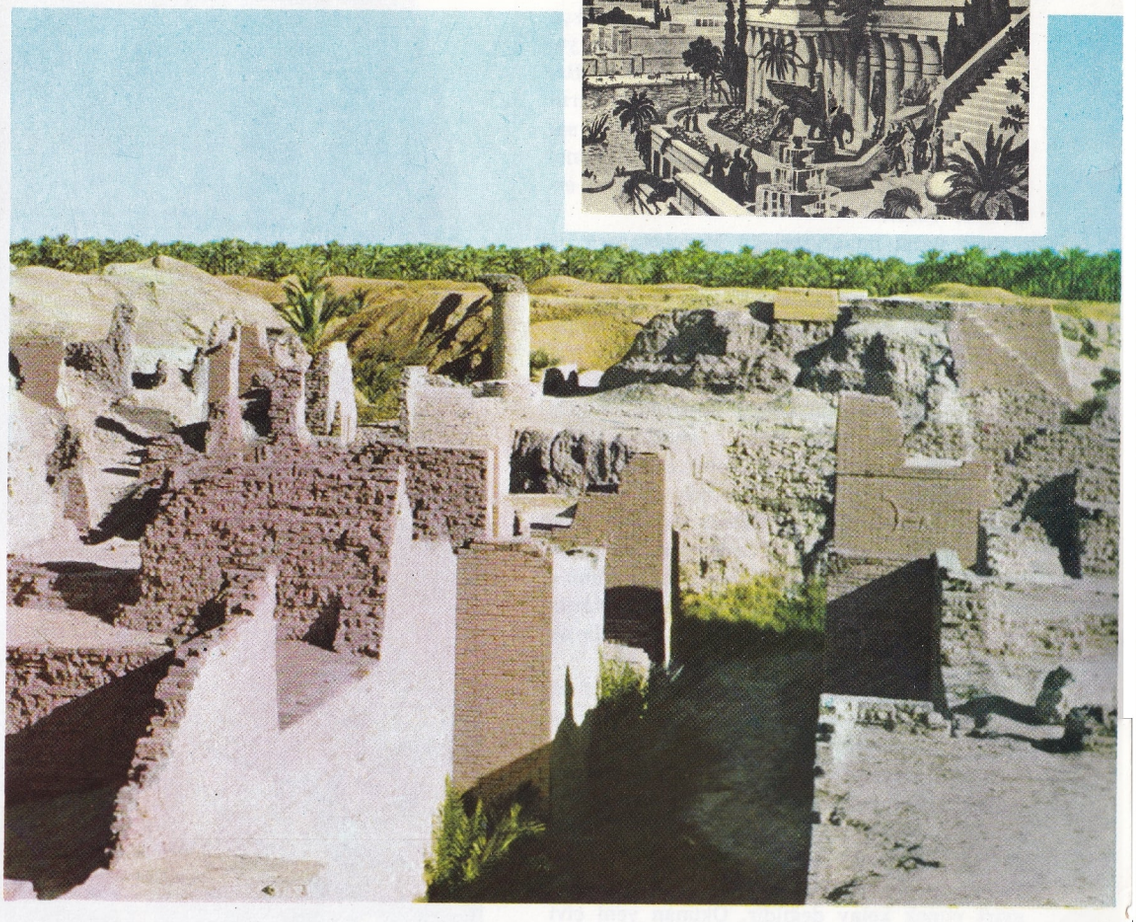

Solda: Babillilerin kullandıkları bir sınır taşı (Londra'da British Museum'dadır). Sağda: Kimi tarihçilerin Nabukodonosor'un M.Ö. 600 yılında karısı için yaptırmış olduğunu ileri sürdüğü Babil bahçelerinin kalıntıları.

yönünden Asur kabartmalarından ayrılır. Bunlar canlı renkli tuğlalar üzerine işlenmiş canavar, aslan ve hayalî hayvan resimleridir.

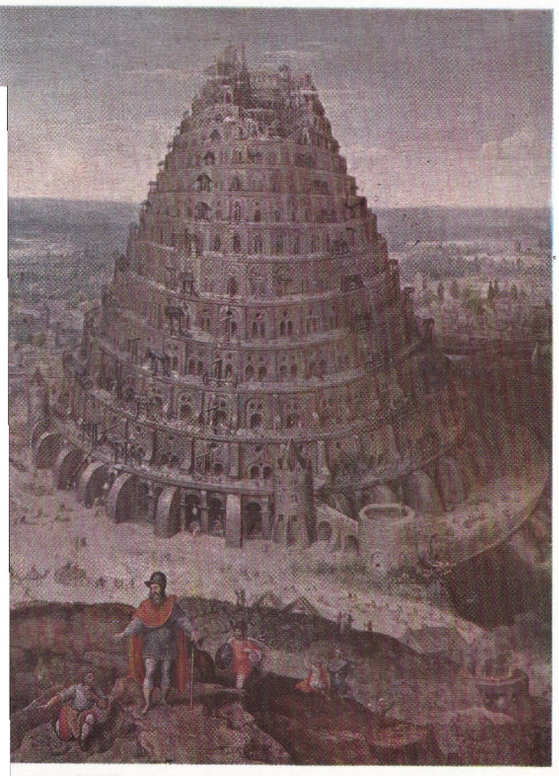

Bruegel'in fırçasından Babil kulesi.

Babil Şehri. — Asur-Babil dilinde **bab-ili**, Sumer dilinde **ka-din-girra** (Tanrı kapısı), İbranicede **babel** diye adlandırılan Babil'in kalıntıları Irak'ta Hilla köyü yakınlarındadır. Alman arkeologlarının yaptıkları kazılar, kral Nabukodonosor devrindeki (M.Ö. 605-562) durumunun bilinmesine imkân sağlamıştır. Babil şehrinin daha M.Ö. 3000 ortalarında bile varolduğuna dair belgeler mevcuttur. Şehir ilk kez, en ünlü hükümdarları Hammurabi olan Amorit hükümdarları devrinde (M. Ö. 1728-1686), ikinci kez de M.Ö. 539 yılında Büyük Kurus'un son verdiği Kalde hükümdarları devrinde büyük güç kazanmıştır. Babil, Selevkosların egemenliği altındayken gerilemeye başlamış ve Selevkoslar bu kenti başkent olmaktan çıkarmışlardır. M.Ö. 126-125 yıllarında şehir, part satraplarından Evemer'in eline geçip yıkıntı haline getirilmiş bir daha da kurulamamıştır.

Babil Kulesi. — Tevratın 11. bölümündeki anlatıma göre bu kule, Babilonya'ya gelen Nuh'un torunları tarafından yapılmıştır. Bunlar işe başlarken çok uzun bir kule yapıp cennete erişmeyi tasarlamışlardır. Fakat bu utanmazlığa kızan Yahova onları, birdenbire değişik dillerle konuşturarak birbirleriyle anlaşamaz hale getirmiştir. Yahudi efsanelerine göre, yeryüzünde konuşulan ayrı diller böylece ortaya çıkmıştır.

Efsaneye konu olan Babil kulesi bir ziggurat ya da tapınak-kuleydi. Babil kulesi tuğladan yapılmıştı ve tepesinde bir türbe vardı. Marduk tapınağının yanında yapılmıştı. Herodotun anlattığına göre her ikisi de kama biçimindeydiler. Babil kulesinden hiç bir kalıntı çağımıza ulaşamamıştır. Bununla birlikte yedi katlı ve 90 m. yüksekliğinde olduğu, yedinci katın mavi çinilerle süslü olduğu bilinmektedir.

Kule M.Ö. 689'da Asurlular tarafından yıkılmış, yerine yapılan ikinci kuleyse M.Ö. 478'de Persler tarafından tahrip edilmiştir.

BABUİN (Papio cynocephalus)
Maymungillerden bir maymun türü. Afrika'da yaşar. Uzun burnu ve keskin koku alma duygusu vardır. Gözleri yüzünün ortasında ve aşağıya yönelmiş durumdadır. Yüzünün derisi parlak bir renkte olabilir.

Çobanköpeği büyüklüğünde olan babuinler son derece kuvvetli ve zeki hayvanlardır. Kalabalık sürüler halinde yaşarlar Açık ve kayalık yerler severler. Ormanlık yere girince, ağaçlara tırmanırlar. Yürürken elleri ve ayaklarıyle yere basarlar. Vakitlerinin büyük bir kısmını kürklerini tımar etmekle geçirirler.

Babuinler, yiyecek bulmak için bazen çok uzaklara gitmek zorunda kalırlar. Meyve, kök,

sürüngen, böcek, vb. şeylerle beslenirler. Sürü halinde yiyecek ararken arkalarında iki çift gözcü bırakırlar. Bu gözcüler, bir tehlike sezince hemen haber vererek sürünün oradan uzaklaşmasını sağlarlar.

Babuinlerin başlıca üç türü vardır. Koyu renkli, açık sarı renkli ve yeleli gri babuinler. Babuinlerin kuyrukları oldukça uzundur ve hayvanın sırtında yay biçiminde taşınır. Hamadriyas babuini dışında kalan bütün babuinler sadece Büyük sahranın güneyinde yaşarlar.

BABUR ŞAH

(1483-1530) Hindistan'daki büyük Türk imparatorluğunun kurucusu ve ünlü Türk şairlerindendir. Aynı zamanda Timur'un beşinci göbekten torunu da olan Babur Şah, Fergana'da doğmuştur. On iki yaşındayken, Fergana emiri bulunan babası ölmüş ve yerine Babur, Fergana emiri olmuştur. Bu arada Timur imparatorluğu dağılmış ve türlü boylardan akrabaları, parçalanmakta olan imparatorluğa sahip çıkmak istemişlerdir. Babur'un asıl büyük mücadelesi bu kişilerle olmuş, birçok savaşlar yapmış, zaferler kazanmış, fakat tarihin akışı içinde dağılan, parçalanan eski imparatorluğu yeni baştan biraraya getirmenin ve yüceltmenin olanaksızlığını gerçekçi bir gözle görmesini de bilmiştir.

Babur, daha çok güneye yönelmiş ve Hindikuş dağlarını aşarak Kâbil kapılarına dayanmış ve ele geçirmiştir (1505). Kâbil'de küçük bir devlet kurmuş, daha sonra Hindistan'a doğru ilerlemesini sürdürmüştür. 1522 yılında yaptığı bu büyük seferde ilk önce Pencap dahil bazı bölgeleri almış ve kendi topraklarına katmıştır. Delhi Sultanı İbrahim Kudî'yi, 1526 yılında kesin bir yenilgiye uğrattıktan sonra Ludî devletini yıkmış, Delhi ve Ağra'yı alarak Hindistan'da bir Türk imparatorluğunu kurmuştur. Babur Şah bununla da yetinmemiş, yeni savaşlar sonucu, Hindistan'ın kuzey bölgelerini de imparatorluk sınırları içine sokmuştur. Tarihin sayılı imparatorluklarından birini kurmuş olan Babur Şah, sağlık durumunun bozukluğu yüzünden, seferlerini sürdürememiş ve 47 yaşlarındayken ölmüştür.

Yerini alan oğlu Hümayun, devleti babasına yaraşır bir nitelikte yönetememiş ve devlet sarsıntılar geçirmeye başlamıştır. Daha sonra Babur Şah'ın torunu Ekber Şah imparatorluğu çökmekten kurtardığı gibi Hindistan Türk İmparatorluğunun en yüce dönemi onun yönetimi dönemine rastlar. İmparatorluğu sağlam ve yıkılmaz temeller üzerine oturtan Ekber Şah'ın sayesinde Hindistan Türk imparatorluğunun ömrü üç yüzyıl sürmüştür.

Babur Şah başarılı bir devlet yöneticisi olduğu kadar, güçlü bir şairdi de. Çağatay lehçesiyle yazdığı manzum ve düzyazı eserleriyle, çağının en ünlü ve en usta sanatçılarından biri sayılmıştır.

Eserleri: Türkçe ve Farsça şiirleri, bir aruz risalesi, «Mübeyyen» adlı manzum fıkıh kitabından başka anılarını bir araya getiren Vekayi (Baburname) en önemli eserlerindendir.

Babuin Mısır ile Afrika'nın orta ve doğu kesimlerinde yaşar. Oldukça uzun kuyruğunu, yay biçiminde sırtında taşır.

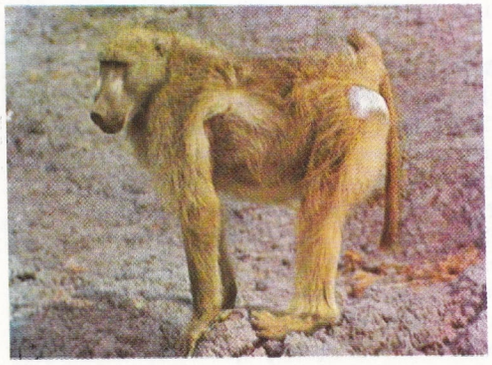

Hindistan'daki büyük Türk İmparatorluğunun kurucusu Babur Şah.

BACH

Alman besteci ailesi. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar müzik alanında faaliyet gösteren Bach ailesi müzik tarihine elliden fazla besteciyle katkıda bulunmuştur. Bach ailesinin en önemli bestecileri şunlardır:

Johann Sebastian (1685-1750): Batı müziği tarihinin en büyük yaratıcılarından biri olan Johann Sebastian Bach, bir müzikçi olan Johann Ambrosius Bach ve Elizabeth Laemmerhirt'den doğmuş, bir küçük Alman kasabasında görebileceği kadar iyi bir ilk öğrenim görmüş, dokuz yaşındayken anasının, 10 yaşındayken de babasının ölümü üzerine, Ohrdruf kasabasında orgçuluk yapan ağabeyi Johann Christoph'un yanına gönderilmiştir. İlk klavye ve org derslerini ağabeyinden aldığı sanılır. Onbeş yaşındayken, hayatını kazanması gerekmiş, Lüneburg'da kilise korosuna girmiştir. Gençlik yıllarında kimi ele geçirebildiyse ondan bir şeyler öğrenmeye çalışmıştır. 1700-1708 yılları arasında, Lüneburg'ta, Arnstadt'ta ve Mühlhausen'de orgçuluk yapmış, bu süre içinde birçok kilise kantatı, org ve klavye eserleri bestelemiştir. Bu süre içinde (22 yaşındayken) yeğeni Maria Barbara ile evlenmiştir.

Mühlhausen'deki görevinden, kilise makamlarına bildirdiği gibi, hem daha iyi bir ücretle çalışmak, hem de kilise müziğinin ilerlemesine yararlı olmak amacıyle ayrılan J.S. Bach, Weimar-Sachsen Dukası Wilhelm Ernst'in yanında çalışmak için Weimar'a gitmiş, orada Konzertmeister olarak dokuz yıl çalışmış, fakat daha üst bir görev olan Kapellmeisterlik kendisine verilmemiştir. Org için do minör Passacaglia ve Füg'ünü, org Prelüd ve Füglerinin birçoğunu, Toccatalarını, birçok kilise kantatını, Weimar'da çalıştığı yıllarda bestelemiştir.

Bach, Weimar'dayken müziksever prens Leopold ile tanışmış, 1717 yılının sonlarına doğru, prensin emrinde çalışmak üzere Cöthen'e gitmiştir. Prens Leopold'un çalgı müziğine özellikle ilgi göstermesi, bestecinin Brandenburg konçertolarını, keman konçertolarını, orkestra süitlerini, İngiliz ve Fransız süitlerini, vb. bestelemesine olanak sağlamıştır.

1720 yılında karısı ölen Bach, ertesi yıl Anna Magdalena'yla evlenmiş, hem hayatındaki bu değişiklik, hem de Prens Leopold'un müzikten çok balolara ve eğlencelere düşkün bir kadınla evlenmesi, bestecinin Cöthen'den ayrılma isteğini pekleştirmiştir. 1722 yılında Leipzig'de Thomas kilisesinin kantorluğu, Kuhnau'nun ölümüyle boşalmış, yerine Telemann atanmış, fakat çağında Bach'tan çok daha ünlü bir besteci olan Telemann, bu görevde kalmak istemeyince yerine Bach alınmıştır. Ömrünün sonuna değin bu görevde kalan besteci, beş messe (bu ara ünlü si minör messe), 265 kilise kantatı, dört passion ve bunlardan başka İtalyan Konçertosu, «Goldberg» çeşitlemeleri gibi çalgı müziği eserleri vermiş, İyi

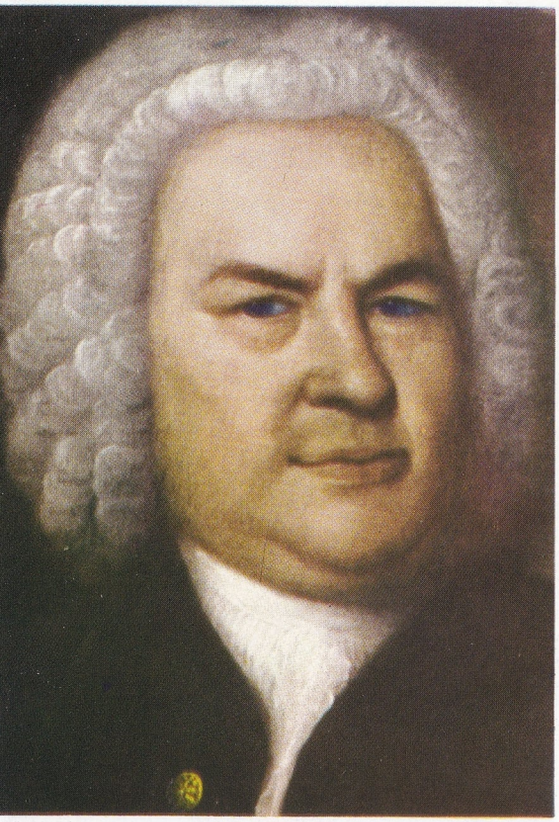

Johann Sebastian Bach'ın bu portresi gözlerinin kör olmasından çok kısa bir süre önce Alman ressam Hausmann tarafından yapılmıştır (1746). Altta: Bach'ın bir prelüdünün kendi elyazısıyla yazılmış notası.

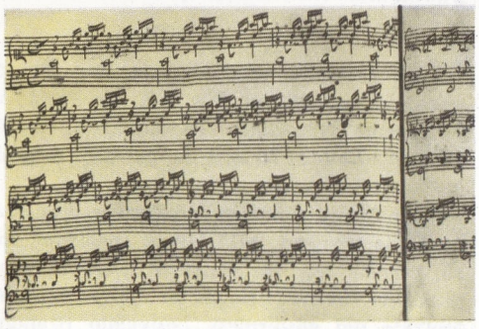

Uyumlanmış Klavye adı altında toplanmış 48 prelüd ve fügü de Leipzig'de bitirmiştir.

1747 yılında, Büyük Friedrich'in emrinde çalışan oğlu Karl Philipp Emmanuel'i görmeye gitmiş, kralın karşısında çalmış, dönüşünde Friedrich'e **Musikalisches Opfer** (Müzik Sunusu) adını verdiği eserini göndermiştir. Son eseri füg ve kanon yazışının bütün olanaklarının araştırıldığı, hangi çalgılar için yazıldığının belirtilmemiş olması bakımından soyut bir çalışmanın ürünü, **Füg Sanatı** adlı eseridir. Gözlerinin görmemeye başlaması üzerine bu eserini bitirememiş, 1750 yılının başında Handel'in doktoru İngiliz göz uzmanı John Taylor Bach'ı gözlerinden ameliyat etmiş, ameliyat başarı umudu göstermişse de, birkaç ay sonra, 28 temmuz 1750'de, bir inme sonucunda hayata gözlerini kapamıştır.

Bach, yaşadığı yıllarda, büyük bir üne kavuşamamıştır. Bunun nedenini yanlış anlaşılmış bir besteci olmasında ve çağdaşlarının gerçek yeniliği, geçici modalarla karıştırmış olmalarında aramak gerekir. Bundan başka Bach'ın, ömürünün uzun sürelerini, çağın başlıca müzik merkezlerinden uzakta, taşra kasabalarında geçirmiş olması, eserlerinin ileri gelen merkezlere ulaşmasını engellemiştir. Ölümünden sonra yarım yüzyıl süreyle eserlerinden hiç biri yayınlanmamış, ancak XIX. yüzyılın başında nota yayıncıları Bach'ın müziğiyle ilgilenmeye başlamışlar. St. Mathieu Passion'unu 1829 yılında Mendelssohn'un Berlin'de, Bach'ın yaşadığı yıllardan beri ilk olarak sunmasıyle, Bach'ın müziğine gösterilen ilgi git gide yayılmıya başlamıştır.

Wilhelm Friedemann (1710-1784): Johann Sebastian Bach'ın büyük oğlu. Babası onun yetilerine büyük güven göstermiş ve geleceği üzerinde en büyük umutlar beslemişse de, Wilhelm Friedemann, kendini bir serseri hayatına kaptırmış, hele Halle'deki Liebrauenkirche'nın müzik yönetmenliğinden düzensiz çalışması yüzünden ayrılmak zorunda bırakılması üzerine, ömrünün sonuna değin işsiz kalmış, yoksulluk içinde ölmüştür. Elde kalmış eserleri kişisel bir anlatımın, yer yer olağanüstü bir derinliğin belirtilerini taşır.

Karl Philipp Emmanuel (1714-1788): Johann Sebastian Bach'ın üçüncü oğlu. Babası hukukçu ve filozof olmasını istemişse de, o kendini müziğe vermiş, 1738'de Berlin'e yerleşmiş ve Büyük Friedrich'in emrinde klavsenci olarak çalışmaya başlamış, Yedi Yıl savaşları yüzünden Friedrich, müzikle uğraşmayı bırakınca o da Hamburg'a gitmiş, Telemann'dan boşalan kilise müziği yönetmenliğine başlamıştır.

Müzik dilinin evrimine K.P.E. Bach'ın en büyük katkısı, sonat biçimine kazandırdığı değer olmuştur. Özellikle piyano sonatlarında kendini gösteren bu çaba, senfonilerine, konçertolarına ve oda müziği eserlerine de yansımıştır. Klavye konusunda yazdığı öğretici kitapta sunduğu kurallar, Clementi, Field, Hummel, Chopin ve Liszt'in çalışmalarının temelini atmıştır. K.P.E. Bach, kilise için de birçok eser vermiş olmakla birlikte bunlar, çalgı müziğinin önemine erişmemiştir.

Johann Christian (1735-1782): Johann Sebastian Bach'ın en küçük oğlu. Leipzig'te doğmuş, 15 yaşındayken babasının ölümü üzerine Berlin'e giderek kardeşi Emmanuel'le yaşamaya ve ondan klavye dersi almaya başlamış, 19 yaşında Bologna'ya gitmiş ve Padre Martin'yle çalışarak kuramsal bilgisini ilerletmiş, Kont Agostino Litta'nın özel müzik yönetmeni olmuş, Milano katedralinde orgçu olarak da çalışmıştır. 1761 ve 1762 yıllarında operalarının İtalya'da oynanması, adını Avrupa'nın her köşesine, bu arada Londra'ya ulaştırmış, böylece J. C. Bach'ın Londra'ya gidip orada serüvenli bir yaşayışa kendini vermesine yol açmıştır. Londra'da 1764 yılından başlayarak Carl Friedrich Abel'le birlikte konserler düzenlemeye başlamış, bu konserler aralıksız olarak yirmi yıl boyunca sürdürülmüştür. J. C. Bach, Londra'da da operalar bestelemiş ve bunların çoğu orada büyük başarılar kazanmıştır. 1766 yılında henüz 10 yaşındaki Mozart Londra'ya geldiğinde J. C. Bach'la tanışmış ve onun dizine oturup birlikte piyano düetleri çalmıştır. J. C. Bach'ın ömrünün son yıllarında sağlığı git gide bozulmuş, gördüğü ilgi de azalmaya yüz tutmuştur.

J. C. Bach, 12 opera bestelemiş ve bunların hepsi önemli bir oranda ilgi görmüş olmakla birlikte, besteci özellikle çalgı müziğiyle yaşadığı günlerde adını müzik çevrelerine yaymıştır. Mozart'a büyük etkisi olmuş, Haydn ve Beethoven onun çalışmalarından yararlanmışlardır.

BACH, ALEKSEY NIKOLAEVIÇ

(1853-1947) Rus kimyacısı ve Sovyet biyokimya okulunun kurucusu. 1875'te Kiev Üniversitesine girmiş, 1878'de öğrencilerin düzenlediği siyasal olaylara adı karıştığı için üniversiteden çıkarılmıştır. Üç yıllık sürgünden dönüşünde Kiev'de yeniden ayaklanmalara katılmış; 1885'te önce Paris'e, sonra Cenevre'ye gitmiş, bundan sonra kendisini, küçük laboratuvarında kimyasal deneylere vermiştir. 1917 yılında Rusya'ya dönen A.N. Bach, bilimsel araştırmalarına başlamış ve sağlam bir çalışma düzeni kurmuştur.

Bach'ın adı, özellikle temellerini attığı iki önemli okul dolayısıyle anılır. Bunlardan birincisi Moskova Üniversitesinde kurduğu ve ölünceye kadar yönettiği Fizikokimya Enstitüsüdür. İkincisi kendi adını taşıyan, S.S.C.B Bilimler Akademisi Biyokimya Enstitüsüdür.

Üzerinde çalıştığı bilimsel sorunlar arasında enzimoloji, organizma süreçlerinin oksidasyonu ve bitkilerin solunumları önemli yer tutar. Bitkilerden elde edilen hidrojenin kullanılması üzerine önemli bir varsayımı vardır. Ürenin doğal sentezini veren mekanizmayı da o bulmuştur.

BACKHAUS, WILHELM

(1884-) Alman piyanisti. Doğduğu şehirde yoğun bir hazırlık devresi geçirdikten ve bu devreyi Frankfurt-am-Main şehrinde de sürdürdükten sonra, 1900 yılında Londra'da konserler vermeye başladı. Kısa süre içinde zamanın en ünlü konser sanatçıları arasına girdi. Yorumlarında XIX. yüzyılın gereksiz virtüozluk gösterilerinden gittikçe uzaklaşan tarzı ve kusursuz tekniğiyle mükemmelliğe erişmiştir. Alman klasiklerinin çok iyi bir yorumcusu olan Backhaus, özellikle Beethoven'in 32 sonatı'nın yorumunda üstün başarı sağlamıştır.

BACON, FRANCIS

(1561-1626) İngiliz filozofu. Çok genç yaşta Cambridge'te Trinity kolejine girmiş, 16 yaşındayken İngiliz elçisiyle beraber Fransa'ya giderek öğrenimini orada sürdürmüştür. İngiltere'ye dönüşünde politikaya atılmış ama Essex kontunun yakın dostu olmasına ve onun yakın ilgisini görmesine rağmen, Kraliçe Elisabeth yaşadığı sürece hiç bir önemli görev alamamıştır. Koruyucusu Essex kontu aleyhine devlete karşı suç işlemekten dava açıl-

Johann Sebastian Bach'ın Arnstadt'ta orgculuk yaptığı sırada kullandığı org.

dığı zaman Bacon, onu suçlayanlar arasına girmekle gösterdiği nankörlük yüzünden halkın nefretini uyandırmıştı. James I.'in tahta çıkmasıyle Bacon, kısa zamanda en önemli görevlere yükselmiş, önce mühür muhafızı, sonra da krallık başsekreteri olmuştur. Ancak bir süre sonra rüşvet almakla yargılanmış ve büyük bir para cezasıyle, Londra kalesinde hapse mahkûm edilmiştir. Kraldan cezasının affedilmesini sağladıktan sonra toplum hayatından çekilerek, ölümüne kadar kendini tamamıyle çalışmaya vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır:

1605'te İngilizce olarak yayınlanan ve sonradan Latinceye çevrilen **«The Advancement of Learning»** (Öğrenimin İlerleyişi), **Cogitata et Visa** (1607), **De Sapientia Veterum** (1609), **Novum Organum** (1620), **De dignitate et augmentis scientiarum** (1623).

Bacon, felsefe tarihinde modern çağı açmıştır. 1575 ile 1620 arası İngilteresini Rönesansın en verimli ve dünya çapında en güçlü olduğu devrede niteleyen canlılığı felsefe alanında ilk dile getiren Bacon olmuştur. Bacon'a göre, gerçek bilginin amacı düşünme değil insana daha iyi hayat şartları sağlayabilmek için, doğanın fethedilmesi ve değişikliğe uğratılmasıdır. Aristoteles'in şekilci mantıgıyle hareket eden ve daima yeni tartışmalara, fikirlere yönelen eskiçağ bilgisine karşılık, modern bilimin görevi, fikir değil sanat yaratmak, şekilci gösterilere değil denemelere girişmek olmalıdır.

Eski mantıkla rakipler ancak tartışmada alt edilebilir, yeni mantıkla ise doğaya boyun eğdirmek ve ondan yeni yeni sırlar kopartıp alabilmek mümkün olacaktır. Birinci tutum verimsizdir, ikincisiyse «yeni sanatlar ve yeni araçlar yaratır ve bunların aracılığıyle insan hayatının şartları daha iyiye yöneltilebilir». Gerçek bilgi, eserlerden anlaşılmalıdır. Modern bilimin organı sillojizm (tasım) değil deneme, yani kuram ile uygulamanın, bilgi ile tekniğin birleşmesidir. Bacon diyor ki:

«Mantık ile insanın ve hayatının maddî şartlarının gelişmesi tek ve aynı şeydir». Öyle ki, «eserler insanın şartlarını düzeltecek araçlar olmakla kalmaz, aynı zamanda gerçeğin teminatıdır». Fakat deney yoluyle elde edilen, «insan mantığı ile eşyanın niteliği arasındaki bu mutlu karşılaşma» hep insan aklının yarattığı hatalar, önyargılar ve yanlış görüntülerle tehlikeye düşürülmektedir.

Gerçek, geleneklerden kalma bilgiyle değil, derece derece, insan gücü ve deneyimleriyle ortaya çıkabilecektir. Modern deneysel bilginin temeli, Bacon'a göre, tüme varmadır (endüksiyon). Bilmek için ne yalnız duyular, ne de yalnız akıl yeterlidir: Derece derece, tek tek olaylardan genel ilkelere doğru çıkmak gerekmektedir. Olaylar «varlık tablolarıyle» yokluk tablolarında sıralanır, bundan sonra «şekil» in aranmasına, bulunmasına gidilir ve bize gerçek bilgiyi, sebep ve sonuç ilişkisinden doğan bilgiyi işte yalnız bu, varlık ve yokluklarda gizli olan şekil verebilir.

Tümevarım teorisiyle Bacon, İngiliz ampirizm ve pozitivizm geleneğini başlatmıştır. Bu gelenek, John Stuart Mill'in «Mantık Sistemi» eserinde tam ifadesini bulacaktır. Bununla beraber, Bacon'un «şekil» ve «sebep»ler konusundaki, henüz niceliğe (hatta matematik niceliğe dayanan) anlayışı, onun Aristoteles'in «madde» teorisinden gerçekten kopmasına ve tam olarak açığa çıkartamadığı, modern bilim mantığını ortaya koyabilmesine engel olmuştur.

BACON, ROGER

(1214-1292) Fransisken düşünürü. İngiltere'de doğmuş, Oxford ve Paris'te okumuş, kimya ve astrolojiye olan eğilimiyle etkin aklın birliğini savunduğu için Fransiskenlerin baskı ve takibine uğramıştır.

Francis Bacon Aristoteles geleneğine karşı çıkan bir düşünürdür.

BAD

Sen Toma'nın çağdaşı olan Bacon, **Opus maius, Opus minus** ve **Opus tertium** adlı eserlerinde, doğa bilimlerine verdiği büyük değer ve matematikte deneysel araştırmanın temelini görmesiyle çağdaş bir anlayıştadır.

İnsan aklına takılan bütün sorunları, doğa üstü sorunları da, bilgiyle çözmenin mümkün olduğuna inanan Bacon, bu bilginin kaynağının ne olduğunu tespit etmeye yönelir. Bu kaynağın yargıdan çok, kendisinin duyguların yarattığı «dış» ve Tanrısal aydınlanma'yla meydana gelen «iç» deney olmak üzere ikiye ayırdığı deneyde olduğunu ileri sürer. Böylece deneyciliğini Ogüsten gizemciliğine bağlamaktadır.

BADEM (Amygdalus communis)
Gülgiller (Rojaceae) familyasından, yurdumuzun hemen her yerinde yetişen bir ağaç ve bunun meyvesi. Önemli iki türü vardır. Acıbadem, tatlıbadem.

Badem, kazıkköklü, orta boylu, seyrek ve yayvanca taçlıdır. Yabanî ve acıbadem türlerinin bazıları dikenli, tatlıbadem türleriyse dikensizdir. Yaprakları ince ve uzun (4-10 cm.), testere dişli, sertçe ve parlak koyu yeşildir. Pembe renkli çiçekleri yapraklarından önce açar. Sapları kısa ve çok kez ikisi bir arada, iri ve taçyapraklıdır. Meyvesi hamken bozumsu yeşil, kadifemsi tüylü ve ekşidir. Buna «çağla» denir ve yenilebilir. Olgunlaşınca meyveetinin dış ve orta kısmı sertleşip kabuk halini alır ve yarılarak içinden sert kabuklu badem meyvesi yere düşer. Kabuğun içindeki meyveiçi, kahverengi ince bir zarla örtülüdür. Asıl badem bu kısımdır. Acıbadem türlerinde bu kısım acı, tatlıbadem türlerindeyse tatlıdır. Memleketimizde üç çeşidi vardır. Dişbademi, taşbademi ve pabuçbademi.

Bademin anavatanı Orta Asya, İran ve Suriye'dir. Yabanîsi Anadolu'ya ve Akdeniz ülkelerine yayılmıştır. Kültür kaynak yeri Türkistan ve İran'dır.

Bademin memleketimizde yetişen diğer iki önemli türü de bodurbadem ve çalıbademidir. Her ikisi de çalı halinde olup bağ ve bahçelerin kenarlarında çit ağacı olarak yetiştirilir. Bodurbademin yaprakları ve taze sürgünleri tüysüz ve parlak yeşildir. Çalı bademinin ise, yaprakları ve taze sürgünleri sık tüylü ve boz renktedir.

Badem, kurak ve sıcak yerleri sever. Kireçli, taşlık ve bayır topraklarında da yetişir. Ağır killi, nemli ve kireçsiz toprakları sevmez, buralarda zamk hastalığına tutulur. Üç yaşından itibaren meyve vermeye başlar. Ancak 8-10 yaşında olgunlaşır. Bir bademağacı ortalama 20-30 kg. ürün verir. Memleketimizde en önemli ve iyi ürün verdiği yerler Marmara, Ege ve Van gölü bölgeleriyle Güney-Doğu Anadolu'dadır.

Badem, besleyici ve lezzetli bir meyvedir. Taze ve kuru olarak yenir, çöreklere pasta ve şekerlemelere katılır. Acıbademden kurabiye yapılır. Bademden yağ da çıkarılır. Zeytinyağı kıvamında olan bu yağa «bademyağı» denir. Tatlıbademden elde edilen yağ müshil olarak küçük çocuklara içirilir. Acıbademyağı ise ayakkabı boyası ve deri yumuşatıcı maddeler yapımında kullanılır.

Bademağacı, ya çekirdekten ya da yabanî badem fidanlarına aşı yapılarak üretilir. Killi topraklarda erik üzerine de aşı yapılabilir.

Acıbadem ile dişbademi uzun ömürlü ve dayanıklıdır. Yalnız bademağacı budanmaya gelmez, bunun için ağaca istenilen biçim verilemez.

Yurdumuzun hemen her yerinde yetişen badem, gülgiller familyasındandır.

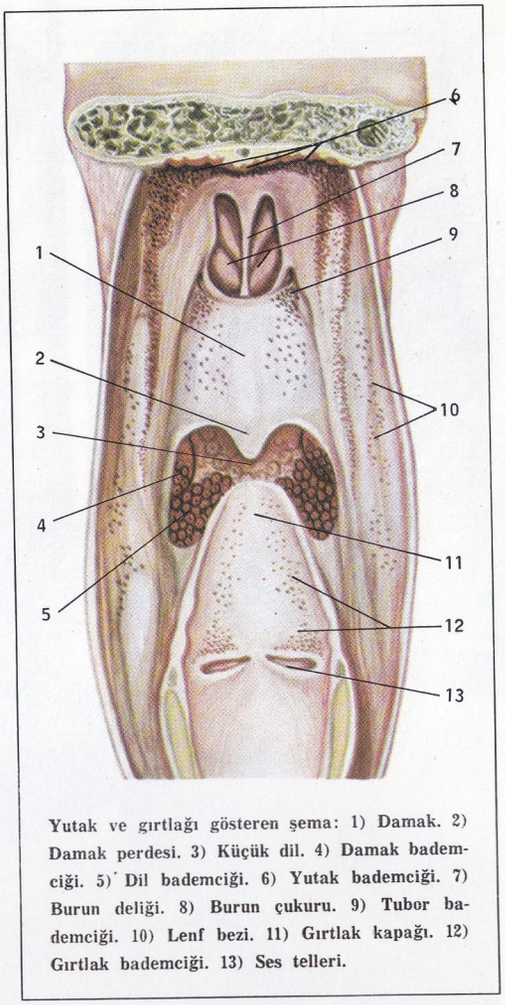

Yutak ve gırtlağı gösteren şema: 1) Damak. 2) Damak perdesi. 3) Küçük dil. 4) Damak bademciği. 5) Dil bademciği. 6) Yutak bademciği. 7) Burun deliği. 8) Burun çukuru. 9) Tubor bademciği. 10) Lenf bezi. 11) Gırtlak kapağı. 12) Gırtlak bademciği. 13) Ses telleri.

BADEMCİK
Boğazın iki yanında birer tane bulunan ve badem biçiminde olan salgı bezleri. Bademcikler lenfbezi dokusundadır. Yükseklikleri 2-2,5 cm., genişliği 1,5 cm. kadardır. Mikroplara karşı vücudumuzun ilk savunma kaleleridir. Bu küçük organlar aslında vücudumuz için çok yararlı iş görürler.

Bilinen bir gerçektir ki, ağzımız mikroplara karşı açık bir durumda olan ilk kapıdır. Bademciklerin ödevi ise, bu kapılarda nöbet tutan nöbetçilerin görevi gibidir. Vücudumuza ağız yoluyle sızmak isteyen mikropları onlar tutarlar. Sanki bir savaşın ileri karakollarıdır. Bu savaşlar sırasında bademcikler yangılanırsa, buna «bademcik yangılanması» denir. Bazı kimseler mikropları aldıkları halde hiç bir belirti göstermezler. Bunlara «mikrop taşıyıcı (portör) denir. Bademciklerimizdeki mikroplar, fena hava şartları nedeniyle, kalabalık, tozlu yerlerde bulunmak ve yorgunluk hallerinde hemen saldırıya geçerler. Bu mikroplar streptokok cinsi mikroplardır. İşte bademcikler o zaman ödevlerini başarıyle yaparlar. Dışarıdan gelen bu düşmanlara karşı savaşmak için hazırlığa girişirler.

Bademcik Yangılanması: Bademcikleri, daima yangılandıkları için aldırtmak eğilimi vardır. Unutulmamalıdırki, bunları yok etmek, mikropları vücudumuza sokmak demektir. Gerçekte, bademcikler mikrop yuvası haline gelebilir. Sık sık tekrarlanan yangılanmalar, üst solunum yollarında hastalıklara sebep olabilir. Soluk alma güçleşir, burun çoğunlukla tıkanır. Hele çocuklar gece çok ra hatsız uyurlar, horlarlar. Kulaklarında ağrılar olabilir. Beden gelişmeleri duraklar. Böbrek yangılanmaları (nefrit), romatizma hep bu bademcik yangılanmalarından doğar. İşte ancak o zaman bademciklerin olduğu yerden çıkarılması zorunlu bir hale gelir.

Çocukların bademcikleri daha büyük olur. Ancak 10 yaşından sonra öbür lenf bezleri gibi onlar da bir körelme gösterirler. Fakat güçlükler, tehlikeler (yangılanma nedeniyle) baş gösterdiği zaman, bademciklerin aldırılmasından korkmamak gerekir. Doktor böyle bir karara vardıysa, bunu uygulamak, hasta için kaçınılmaması gereken güven tedbiridir.

Bademciğin Alınması: Bu, oldukça kolay, kısa süren cerrahî bir müdahaledir. Ameliyatı gerektiren durum meydana çıkınca, hastanın bir süre hastanede kalması doğru olur. Bu süre içinde, hastanın, ameliyata hazırlanması konusu incelenir. Hele ameliyat olduktan sonra, beklenmeyen kanamaların, ya da vücuttaki başka bozuklukların önlenmesi için, her türlü müdahaleyi olanaklı kılan hastanelerde bulunmak, hastanın sağlığı bakımından gerekli ve önemlidir.

BADEN - POWELL, ROBERT STEPHENSON SWYTH
(1857-1941) İngiliz askeri ve izciliğin kurucusu. Oxford Üniversitesinde bir geometri profesörünün en küçük oğludur. 1876 ve 1908 yılları

arasında orduda görev almış, Afrika'da Ashanti ve Matabele savaşlarına katılmıştır. Boerlerin Mafeking'i 215 gün kuşatmalarına karşı yaptığı savunmayla ün salmıştır.

1910'da ordudan ayrılmıştır. Bu tarihten önce askerlik çağına gelmemiş erkek çocukları askerî yolla eğitmek için çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla Dorset kıyılarına yakın olan Brownsea adasında, 1907 yılında bir deneme kampı kurmuştur. Amacı çocukları, açıkhavada bazı işler yaptırarak ve oyunlar oynatarak eğitmekti. Bu kampın ardından 1908'de ilk izci birliği kuruldu. İlk izci birliğine 11 000 erkek çocuk katıldı.

Baden Powell, daha sonra kızkardeşi Agnes'in yardımıyle izciliği kız çocukları arasında da yaymaya girişti. Böylece 1908'de kurulan izcilik teşkilâtına kızlar da katılmaya başladı.

İzcilik Baden Powell'in önderliğinde çabucak büyüdü ve yayıldı. Öteki ülkelerde de izci birlikleri kurulmaya başladı. Bunu 1920'de yapılan uluslararası izci şenliği izledi. Baden-Powell dünya izcilerinin önderi oldu. Kendisine 1921'de baronet ve 1929'da baron ünvanı verildi. 1937'deki beşinci uluslararası izci şenliğinden sonra çok yaşlandığı için, Kenya'ya çekildi.

BAEYER, ADOLF VON

(1835-1917) Alman kimya bilgini. Bunsen ile Kekulè'nin öğrencisi olan Baeyer, bir süre Berlin'de öğretmenlik yapmış, 1872 yılında Strasburg Üniversitesinde profesörlük yapmaya başlamış, 1875 yılında ise Liebig'in yerini almak üzere Monaco'ya davet edilmiştir. 1905 Nobel kimya ödülünü almıştır.

Baeyer, özellikle organik sentez ve yoğunlaşma reaksiyonları üzerinde çalışmıştır. 1878 yılında çivit ile türevlerinin ilk sentezini gerçekleştirmiştir. Ftalik asitler, ürik asit, siklometilenik bileşimler ve furfurol, pirol ve indolün yapıları üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Bütün bu çalışmaları, benzin yapısıyle ilgili formüle değer kazandırmıştır. Verimli çalışma hayatının son yıllarını terpenler üzerinde çalışmakla geçirmiş, bunların yapı formüllerinin ortaya çıkarılmasında önemli başarılar kazanmıştır.

BAFA GÖLÜ

Büyük Menderes'in Ege denizine döküldüğü yerin yakınında ve ırmağın sol kıyısında bir göl. Yükseltisi 10 m.'dir. Yüzölçümü 65,2 km². uzunluğu 16, genişliği 7 km.'dir. Deniz kıyısından 17 km. içeridedir. Çevresi 50 km.'dir. Adını doğu kıyısında bulunan Bafa köyünden alır.

Gölün bulunduğu yer eskiden Söke'ye kadar uzanan büyük bir körfezin güneyindeki bir koydu. Göl bu koyun aluvyon setiyle kapanması sonucunda meydana gelmiştir. Tipik bir aluvyon baraj gölüdür. Koyun güney ağzına yakın şimdiki Balat köyünün bulunduğu yerde eski Milet şehri vardı.

Gölün üç yanı dağlık, yalnız batı yanı alçak ve ovalıktır. Kuzey-doğusunda Beşparmak dağı (1 367 m.) nın uzantısı yükselir. Güneyindeyse Labada dağı vardır. Gölün batı yanı göl yüzeyinden 10-15 m. yüksekliğinde Büyük Menderes ile Göl arasında 1 km. genişliğinde bir aluvyon birikintisiyle çevrilidir. Göl, Beşparmak dağlarından inen sularla beslenir. Suların fazlasını kısa bir ayakla Büyük Menderes'e boşalır.

Bafa gölünde birkaç ada vardır. Bunlardan bazıları kayalıktır ve üzerlerinde tarihî değeri olan yıkıntılar bulunur. Gölün kuzey kıyısındaki Menet adası en önemlisidir. Üzerinde eski Bizans köyünün ve yonca yaprağını andıran bir kilisenin yıkıntıları görülür. Gene kuzey kıyısında yanyana iki ada bulunmaktadır. Küçüğünde Meryem Ana'ya ithaf edilen bir kilise, büyüğündeyse bir kale kalıntısı vardır. Eski Herakleia şehri yıkıntılarının karşısına düşen adada da bir dış sur, bir manastır ve birkaç kayadan ibaret bir kale vardır. Kahve adasında da gene manastır ve kale surları vardır. Eski yapılmış bir mendirek ise, şimdi gölün içinde kalmıştır.

BAFFİN ADASI

Kanada Kutup takımadasından, Labrador yarımadasının kuzeyinde ve Grönland'ın batısında bulunan bir ada. Grönland'dan Baffin körfeziyle ayrılır. Girintisi kuzey-doğu yönünde bulunan hafif bir yay şeklindedir ve kıyıları hemen hemen tamamen düzlük, iç kısımlarıyse dağlıktır. Kuzey-doğu ve doğu tepeleri (2 500 m. kadar) buzullarla kaplıdır.

Baffin denizi Grönland ve Baffin adası arasında uzanan büyük bir iç denizdir. Zaman zaman büyük buzdağlarıyla örtülü olan Baffin denizinde gemilerin dolaşması çok zordur.

Baffin denizine ve Davis boğazına dayanan doğu kıyılarıyse çok girintili çıkıntılı ve koylar bakımından zengindir. Buradaki koyların en önemlisi Cumberland koyudur; buna karşılık Foxe körfezine açılan batı kıyılarıyse genellikle düzdür. Adada iki göl vardır: Nettilinge ve Amadjuak, 512 183 km².'lik yüzölçümüyle hemen hemen Fransa'nın yüzölçümüne yaklaşan Baffin, takımadanın en büyük adasıdır. İlk olarak XVI. yüzyılın ikincisi yarısında, 1576 ve 1578 yılları arasında Martin Frobisher (adanın güney-doğu körfezi adını ondan almıştır) kuzey-batı geçidini ararken burayı ziyaret etmiştir. Günümüzde adada 3 000'den fazla Eskimo yaşamaktadır.

BAFFİN DENİZİ

Doğuda Grönland ve Batıda Baffin adası arasında kalan, güney güney-doğu, kuzey kuzey-batı yönlerinde uzanan büyük bir içdenizdir. Davis boğazıyle Atlantik okyanusuna, Smith boğazıyle (Ellesmere adası ile Grönland arasında) Kuzey Buz denizine, Jones boğazı (Devon ve Ellesmere adaları arasında) ve Lancaster boğazıyle de (Baffin ve Devon adaları arasında) Kanada takımadalarını ayıran deniz kollarına bağlanır. Uzunluğu 1 280 km. ve genişliği ortalama 450 km. kadar olan Baffin denizinin tamamı Kuzey kutup dairesinin içinde kalır. Yılın birçok ayında yüzeyinin büyük kısmını kaplayan buzlar ve sis yüzünden körfezde gemilerin dolaşması çok tehlikelidir. Bununla beraber, Grönland kıyıları boyunca ulaştırma hemen hemen daima mümkün olmaktadır.

BAFFİN, WILLIAM

(1584-1622) İngiliz kâşifi. Büyük okyanusa, kuzey-doğudan bir geçit ararken 1615'te Hudson körfezini ve körfezin ağzında bulunan Southhampton adasının güney kıyılarını bulmuştur. Bunu izleyen yıllarda, şimdi kendi adını taşıyan Baffin körfezine ilk yolculuğunu yapmış, 77°45' enlemine kadar ulaşmıştır. Bundan 236 yıl önce dünyanın en kuzeyine varan ilk kâşiftir. Grönland, Ellesmere, Devon ve Baffin adalarını ayıran boğazların girişlerini bulmuş ve bu boğazlara, bu gezintisini gerçekleştirmek için gerekli parayı sağlayan, Smith Sound, Jones Sound, Lancaster Sound'un adlarını vermiştir. İran körfezinde bir Portekiz ticaret gemisinde bulunduğu sırada korsan gemileri tarafından yapılan bir saldırıda aldığı yara sonunda ölmüştür.

BAĞDAT

Aynı adı taşıyan ilin merkezi ve Irak Cumhuriyetinin başkenti. 762 yılında Abbasî halifelerinden Mansur tarafından Dicle ırmağının sol kıyısına kurulan Bağdat, eskiden masallara konu olmuş bir şehirdi. İhtişamı, pekçoğunun konusu burada geçen **Binbir Gece Masalla**rında dile getirilmiştir. Çok güzel sarayları ve efsanevî bahçeleri olan şehre «Barış Yuvası» adı verilmişti. Abbasî halifeleri devrinde İslâmlığın en büyük kültür ve ticaret merkezi olmuş, düşünür ve sanatçıları toplamıştır. XII. yüzyıl başlarında halifeliğin sona ermesiyle beraber şehir, gerilemeye yüz tuttu. 1258 yılında Moğollar tarafından yağmaya uğradı, 1400 yılında Timur'un saldırısı sonunda yerle bir edildi ve 1538'de Osmanlı İmparatorluğuna geçti. 1927'de Irak'ın kuruluşuyle de bu yeni devletin başkenti oldu. Günümüzde nüfusu 730 000'i aşan kalabalık bir kenttir. Aynı zamanda, özellikle Dicle ırmağı ulaşımı yoluyle Irak ihracatının (yün, ipek, tahıl ve deri) dörtte üçünün yapıldığı pek önemli bir ticaret ve endüstri merkezidir. Bağdat; demiryollarıyle Arap devletlerine ve Sovyetler Birliğine bağlıdır; Avrupa-Uzakdoğu yolu üzerindeki konumu sebebiyle ayrıca büyük önem taşıyan bir havaalanına sahiptir.

12 752 km².'lik bir alanı kapsayan Bağdat ilinin nüfusu 2 124 323.'tür. Halkı tarımla (susam, darı, elma, portakal) ve hayvancılıkla uğraşır. Eski Selevki, Akat ve Sippar sitelerinin kalıntıları bu bölgede eskiden çok ileri bir uygarlığın bulunduğunun işaretleridir.

BAĞDAT KÖŞKÜ

Topkapı sarayı mimarî topluluğuna giren bir yapıdır. Yapımına 1634 yılında başlanmış,

Irak'ın başkenti Bağdat 762 yılında Abbasî halifelerinden Mansur tarafından Dicle ırmağının sol kıyısında kurulmuştur. Solda: Bağdat'ın merkezinden bir görünüş. Sağda: Bir halk pazarı.

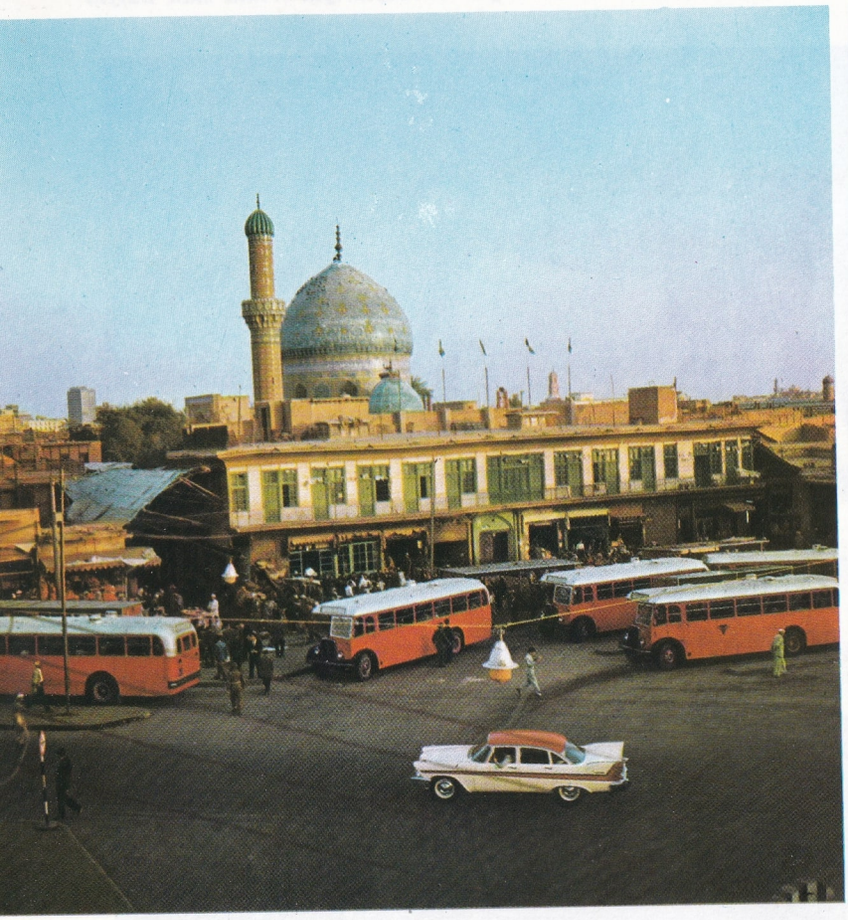

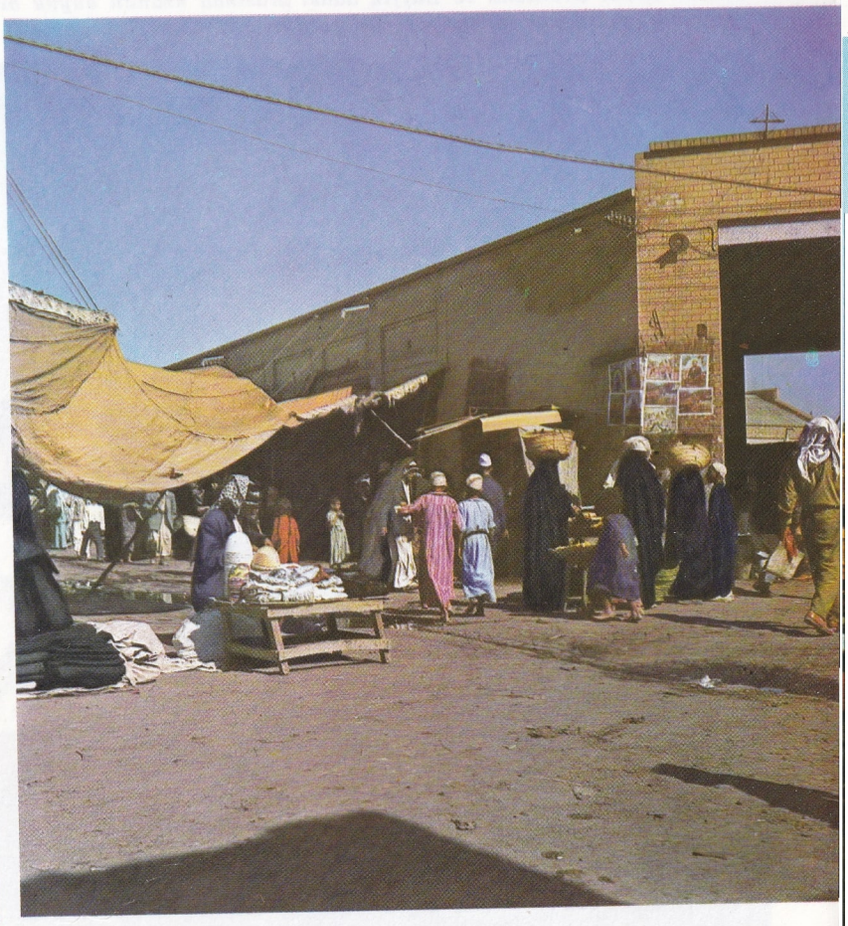

1638 yılında tamamlanmıştır. Murat IV. tarafından Bağdat'ın alınması anısına yaptırıldığından bu adı almıştır. Topkapı sarayı yapı grubu içinde genel kimliğini bugüne kadar koruyabilmiş sayılı yapılardan biri olan Bağdat köşkünün mimarı kesinlikle bilinmemekle beraber devrin mimarbaşısı Kasım'ın eseri olması mümkündür.

Topkapı sarayı dördüncü avlusu önünde yapılmış setlerden biri üzerinde kurulmuş olan Bağdat köşkü, Haliç ve Boğazı içine alan geniş ve eşsiz bir görünüme sahiptir. Bu yönden de yine bu alanda bağımsız olarak yapılan Sofa köşkü (Mustafa Paşa Köşkü) Revan köşkü, Mecidiye köşkü (Yeni Köşk) içinde özel bir yer alır.

Ortada bir kubbe dört yöne eyvanlarla açılan Bağdat köşkü, bu şekliyle eski bir plan şeklini sürdürmekte ve onun XVII. yüzyılda yeni bir uygulamasını teşkil etmektedir. Bu merkezî plan uygulamasını süsleme ve desteklemekte, böylece Topkapı sarayı yapıları içinde bütünlüğe varabilen sayılı yapılardan biri olmaktadır.

İçeride, kubbede malakâri ve eyvanların ahşap tavanlarında çeşitli süsler yer almakta, bu görünümü aşağıda sedirler tamamlamaktadır. Eski bir Türk evinin bütün özelliklerini zengin bir şekilde tekrarlayan Bağdat köşkünde ayrıca yazılar ve çiniler önemli bir yer almaktadır. Yapıya çok şey katan bu yazılar hattat Tophaneli Mahmut Çelebi tarafından yazılmıştır.

Bütün bunların yanı sıra bağa ve sedef kakma dolaplar, ayrıntılarda da inceden inceye üzerinde durulmuş olduğunu göstermektedir. Türk evinin bir parçası olan ocak burada da yer almakta bronz işi olarak göz doldurmaktadır.

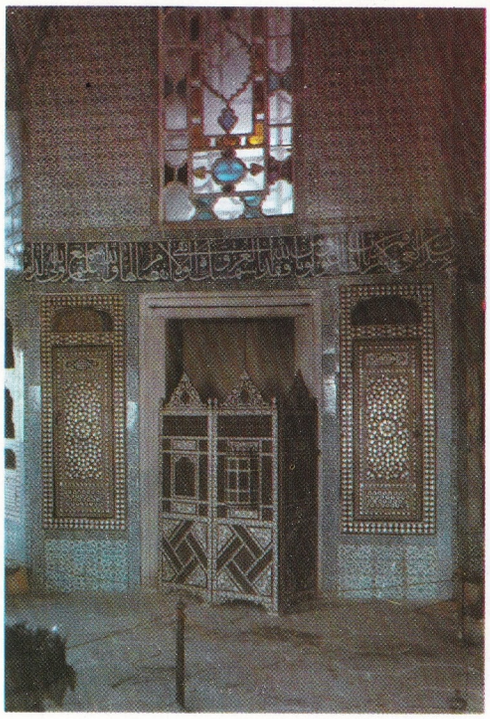

Bağdat köşkünün içinden bir görünüş. Köşkün iç duvarları kubbeye kadar, çinilerle süslüdür.

BAĞDAT PAKTI

Türkiye ile Irak arasında, 24 şubat 1955'te imzalanan bölgesel bir pakt. Bu antlaşmaya sonradan İran, Pakistan ve İngiltere de katılmışlardır. Beş imzalı antlaşmanın imza sahibi devletlerinin ilk antlaşma toplantısı, 1955 kasımında Bağdat'ta olmuştur. Amerika, Bağdat toplantısında temsil edilmiş, böylelikle antlaşmanın kuvvetli olarak yaşaması sağlanmak istenmişti. Antlaşmanın birinci maddesi, tarafların güvenliklerini ve savunmalarını sağlamak için aralarında işbirliği yapacaklarını, altıncı maddesi, pakta üye olan devlet sayısı dördü bulduğu zaman, bakanlar düzeyinde bir konsey kurulacağını belirtiyordu. 1955 toplantısında yerel gelişmeleri planlamak için bir ekonomik ve bir de askerî komite kurulmuştu. 14 temmuz 1958'de Irak'ta çıkan karışıklıklardan sonra, Irak, toplantılara katılmamıştır.

Bağdat Paktının yerini alan bugünkü CENTO (Merkezî Antlaşma Örgütü), bu paktın yıkıntıları üzerine kurulan yeni bir pakt olarak devam etmektedir.

BAĞIMSIZLIK

Başka bir kuvvete bağlı olmaksızın özgür davranma olanaklarına sahip oluş. Bağımsızlık terimi, genel anlamı içinde, hiç bir müdahale olmaksızın görevi yerine getirmek, kanunlar içinde sınırsız hareket edebilmek anlamına kullanılır. Bu açıdan örneğin yargıçların, mahkemelerin bağımsızlığından bahsedilebilir. Fakat, bağımsızlık esas itibarıyle, ulusların bağımsızlığı anlamına, uluslararası hukuk alanında kullanılan bir terimdir ve «istiklâl» terimini karşılamaktadır.

Bir devletin kendi iç ve dış işlerinde, diğer bir devletin müdahalesi olmaksızın hareket edebilmesi, politikasını ve bu politikanın uygulanmasını gerçekleştirebilmesi bağımsız bir ülke olması anlamına gelir. Sömürge, dominyon, manda, vesayet altında olma durumları bağımsızlığı ortadan kaldıran ya da geniş ölçüde sınırlayan sistemlerdir. Özellikle II. Dünya savaşından sonra sömürge durumundaki birçok ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Politik anlamdaki bağımsızlığa rağmen, kalkınmak durumunda olan az gelişmiş ulusların zengin ülkelerin yardımına muhtaç oluşları, ekonomik yardımların ise yardımı yapan ülkeye, diğer ülkenin içişlerine karışmak olanakları sağladığı görülmüştür. Görünüşte bağımsız olan ulusların, ekonomik bağlantıları yüzünden gerçekte bağımsız olmadıkları gerçeğinin ortaya çıkışı çağımızda bağımsızlık anlayışını da değiştirmiştir. Yeni sömürgecilik sistemi denilen, politik yönden bağımsız ülkelerin ekonomik açıdan bağımlı kılınması ve sömürülmesi düzenini yıkmak için bağımsızlığın sadece politik alanda olmayıp, tam bağımsızlık için ekonomik ve sosyal bağımsızlığın da kazanılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Az gelişmiş ülkeler, politik bağımsızlık için gerçekleştirdikleri Kurtuluş savaşlarını, şimdi II. kurtuluş savaşı diyebileceğimiz ekonomik bağımsızlık savaşıyle tamamlamak yolundadırlar.

Sömürgeci güçlere karşı, «istiklâli tam»a kavuşmak için ilk savaşı Mustafa Kemal'in önderliğinde açan Türkiye, 1961 Anayasasının başlangıcında belirtildiği gibi, tarihi içinde hep bağımsız kalmış ve bu bağımsızlık için savaşmıştır.

BAĞLAMA

Türk halk müziği araçlarından, mızrapla çalınan bir çalgı. Armut biçiminde, odundan oyulmuş bölümüne «tekne» adı verilir. Öbür iki parçasına da «göğüs» ve «sap» denir. Dipten sapla birleştiği yere kadar uzunluğu 30 cm., sapıyle birlikte bir metre kadardır. Bağlama üç telli olur. Alt tel «la», orta tel «re», üst tel «mi» dir. Halk müziği araçlarından olan bağlamayı halk şairleri çalarlar ve bunları çalarak ezgiler söylerler. Bu sazın bizim halk edebiyatımızda geniş bir yeri ve önemi vardır. Mızrabının adına **tezene** denir. Mızraplar, kiraz ağacının kabuğundan yapılırsa makbul sayılır. Küçüğüne «cura», büyüğüne «meydan sazı» adı verilir. İnce, tınnayan yanık bir ses çıkarır.

BAHADIR ŞAH I.

(1643-1712) Hindistan'da egemen olan Türk-Moğol hükümdarlarından biridir. Gerçek adı Muazzam'dır. Babasının yaşadığı dönemde birçok seferlere katılmış ve Dekkan'da valilik yapmıştır. Babasının ölümü üzerine, taht kavgası dolayısıyle kardeşi Azzam Şah ile iki çocuğunu öldürtmüş ve 1707 yılında tahta geçmiştir.

Hindistan'daki Türk-Moğol imparatorluğunun çöküş devri hükümdarlarındandır.

BAHADIR ŞAH II.

(1775-1862) Hindistan'da egemen olan Türk-Moğol hükümdarlarındandır. Gerçek adı Ebul Muzaffer Sıracettin Muhammet'tir. Devletinin XVII. ve sonuncu hükümdarıdır. 1837 yılında tahta geçmiş, 1857 yılında da İngilizlere karşı bir ayaklanmada başlangıçta başarılar sağlamışsa da sonradan yenilgilere uğramış, ele geçirilerek Brimanya'nın başkenti Rangoon'a sürgün edilmiş ve orada da ölmüştür.

Mensur ve manzum eserleri vardır. En önemlisi, şiirlerini bir araya toplayan divanıdır.

BAHAETTİN NAKŞİBENT

(1318-1389) Nakşibendî tarikatını kuran Türk sofisidir. Buhara yakınlarındaki bir köyde doğmuştur. Gençlik yıllarında Emir Kelâl'e kapılanmış, zamanının birçok şeyhleriyle ilişkiler kurmuştur. Emir Kelâl ölürken kendisine uyanlara, Bahaettin Nakşibent'e uymalarını vasiyet etmiştir. Hâcegân tarikatında bazı değişiklikler ve yenileştirmeler yapan Bahaettin Nakşibent, zamanla Nakşibendî tarikatını kurmuştur.

Bahaettin Nakşibent, Buhara'da ölmüş ve Buhara dolaylarındaki doğmuş olduğu köye gömülmüştür.

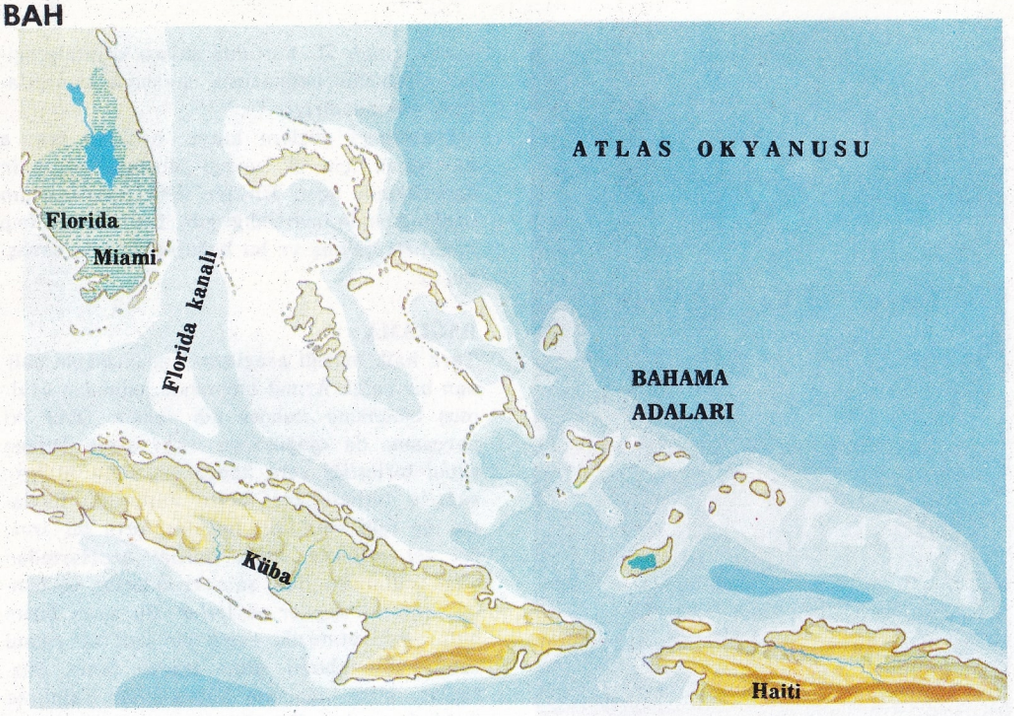

BAHAMA ADALARI

Atlas okyanusunda bir adalar topluluğu. Yüzölçümü 11 400 km², nüfusu 160 000. İçişlerinde özgür olan bir İngiliz sömürgesidir. 33 üyeli bir meclis ve 15 üyeli senato tarafından yönetilir.

Adalar, Florida yarımadasının 80 km. uzağından başlar. 1 200 km. kadar uzanır. Bahama adaları deniz dibindeki kireçtaşları platosunun yüksek bölümleridir. Kireçtaşlarını meydana getiren bölümler denizin 100 m. altından başlar, Küçük Bahama ve Büyük Bahama setlerini meydana getirir. Toplulukta, 700 ada ve 2000 kayalık (mercan resifleri) vardır. Adaların 20'sinde insanlar oturur. Nüfusun yarıya yakını, başkent Nassau'nın bulunduğu New Providence adasındadır. Turks ve Caicos adaları, adalar topluluğunun en ucundadır. Yönetim bakımından Jamaika'ya bağlıdır.

Adaların yüzey şekli, alçak düzlüktür. Çekici görünüşleri ve güzel kıyıları vardır. İklim subtropikaldir. Ilık rüzgârlarıyle tanınmış kış ayları turist mevsimidir. Bu aylarda özellikle Birleşik Amerikalılar adalara akın eder. Aralık ve mart ayları arasında Nassau'da sıcaklık 32°C nin altına düşmez. Temmuz ve kasım ayları arasında kasırga tehlikesi vardır. Derin deniz balıkları avı yaygındır. Kıyılarda denizkaplumbağası, midye, ıstakoz ve sünger avcılığı yapılır. Adalarda domates, turunçgiller, muz, hindistancevizi, kenevir yetiştirilir ve dış ülkelere satılır.

Kristof Kolomb, Hindistan'a ulaşmak amacıyle çıktığı yolculukta, 12 ekim 1492 yılında karaya ilk kez Bahama adalarından San Salvador -ödeki adıyle Watling- adasına ayak basmıştır. Bahama adalarının asıl yerlileri, İspanyolların buraya gelişinden 20 yıl sonra İspanyollar tarafından madenlerde çalıştırılmak üzere götürülmüştür. Adalar 1629 yılına kadar İspanyol egemenliğinde kaldı. Bundan sonra İngiliz sömürgesi oldu. Daha sonra İspanyol, Fransız, Amerikan göçmenlerin ve korsanların akınına uğradı. 1783'te resmen İngiltere'ye bağlandı.

İklimin elverişliliği Bahama adalarında turizm faaliyetinin çok gelişmesine yol açmıştır.

BAHARAT

Yiyecek ve içeceklere güzel koku ve tat vermek için kullanılan, biber, hardal, tarçın gibi hoş kokulu maddelere «baharat» denir. Aslında bunlar birer besin değildir, bu bakımdan, vücuda hiç bir yararı yoktur; yalnız iştahı artırıcı olmaları bakımından yararlıdır.

Geniş anlamda, yemeğe tat, koku veren maddelerin tümüne baharat denilebilir. Bu arada, dereotu, maydanoz, nane, soğan, sarmısak ve defne yaprağı da baharattan sayılabilir. Genel olarak, baharat denince akla karanfil, zencefil, bahar (yeni bahar), tarçın, küçük hindistancevizi, karabiber, kırmızıbiber, hardal, anason, kimyon, vanilya, gelir. Bunlardan hardal, anason, kimyon ve kırmızıbiber memleketimizde yetişir, ötekiler sıcak ülkelerden getirilir.

Ortaçağda, Avrupa'da baharata büyük önem verilirdi. Çünkü o zamanki insanlar az pişmiş ve sade yemeklerine biraz olsun tat vermek, ayrıca etleri ve yemekleri uzun zaman bozulmadan saklayabilmek için baharat kullanmak zorundaydılar. Baharat özellikle etleri sıcakta bozulmaktan bir süre için kurtarıyordu. Bu bakımdan karabiber, tarçın ve karanfil çok pahalıydı. Bu pahalılığı, uzak ülkelerden getirme güçlüğü de etkiliyordu. Buna rağmen, baharat yüzyıllar boyunca en önemli ticaret maddelerinin başında yer almıştır. Bu kârlı ticaret için, yeni yeni yollar aranmış, devletler birbirleriyle savaşmak zorunda kalmışlardır. Hatta Amerika'nın keşfine yol açan uzun deniz yolculukları bile Hindistan'a daha kısa bir yoldan ulaşmak amacıyle yapılmıştır.

En iyi cins baharat Arabistan'dan geliyordu. Akdeniz'deki baharat ticareti Venediklilerin eline geçince Venedik büyük bir devlet haline gelmişti. Zamanla bu üstünlük Portekiz'in, sonra da Hollanda'nın eline geçti.

Hollandalılar, baharat ticaretini ellerinde tutabilmek için yönetimleri altında bulunan yerlerdeki tarçın, karabiber ve karanfil ağaçlarını kesenlere çok ağır cezalar veriyorlardı. Hatta Seylan adasında kaçak tarçın satanlar idama mahkûm ediliyordu.

Baharın tadı ve kokusu bitkideki kokulu yağdan ileri gelir. Fakat bu yağ, bitkinin çeşitli

Bahama adalarında yumuşakcalar da bol ölçüde avlanır.

kısımlarında bulunur. Bazı bitkilerde çiçek tomurcuğunda ya da meyvesinde, bazılarında ise ya yaprağında ya da kabuğundadır.

Bu yağlı madde tomurcuktaysa, tomurcuklar erkenden kopartılır. Meselâ karanfil, kurutulmuş çiçek tomurcuğudur. (Bunlar bildiğimiz karanfil çiçeğinin değil, sıcak ülkelerde yetişen küçük bir ağaç şeklindeki karanfil bitkisi çiçeğinin tomurcuklarıdır.)

Baharat, bugün sadece yemeklere tat vermek için kullanılmaz. Bunlardan elde edilen acı, keskin kokulu yağlar sabun ve esans yapımında ve ilâç sanayiinde kullanılır. Ayrıca hardal gibi bazılarından hekimlikte doğrudan doğruya yararlanılır. Baharat dokumacılıkta da kullanılır.

BAHAULLAH, MİRZA
(1817-1892) Bahaîlik kuramının kurucusudur. Gerçek adı Hüseyin Ali Nuri'dir. Mazenderan'daki Nur'da doğmuştur. Otuz yaşlarındayken Bâb'ın yanına giderek onun başlıca ve en güvenilir müritlerinden olmuştur. 1853 yılında Bahaîlerle birlikte hapsedilmiş ve kurtulunca da Bağdat şehrine yerleşerek burada Bahaîliğin temellerini atmıştır. Daha sonra oturmakla zorunlu kılındığı Akkâ şehrinde ölmüştür.

Baharat ticareti XVII. yüzyılın sonuna kadar Avrupa ülkeleri için büyük bir önem taşımıştır. Resimde Londra limanının, doğu ülkelerinden baharat getiren gemilere ayrılmış bölümü görülüyor.

BAHAYİ, ŞEYHÜLİSLÂM
(1601-1653) Türk şairlerindendir. İstanbul'da doğmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik etmiş, Selânik ve Halep kadılıklarında bulunmuş ve bir aralar da Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri yapmış, 1649 yılında ise şeyhülislâmlığa getirilmiştir.

Gazel biçiminde yazdığı şiirleriyle başarı sağlamış ve yaygın bir ün kazanmıştır. Küçük bir divanı vardır.

BAHÇE
Ürünlerinden yararlanmak ya da güzel bir görünüş sağlamak amacıyle ağaçlar dikilmiş, çimen ve süs bitkileri yetiştirilmiş, genellikle çevresi duvar ya da çitle örülmüş toprak parçası.

Bir toprak parçasının doğal özelliklerini, belirli bir plana göre değiştirme sanatı çok eski çağlardan beri bilinirdi.

Yakındoğu'nun büyük uygarlıkları bu sanatı son derece incelikle geliştirmiştir. Dünyanın yedi harikasından biri olan Semiramis'in asmabahçeleri bu gelişmenin belli başlı örnekleridir. Doğu geleneği, Yunan uygarlığına ve yüzyıllar boyunca çeşitli şekillerden geçerek İslâm dünyasına gelmiştir. Arap halifelerinin, Osmanlı padişahlarının, Arap-Norman karışımı, İspanya'daki Gırnata ve Kurtuba şehirlerinin Arap biçimi bahçeleri, İslâm dünyasının önemli örnekleridir.

Yunanlılar, bahçeyi daha çok genel binaların süsü ya da tapınakların bir eki olarak kabul etmişlerdir. Bununla beraber, eski Yunan'da doğadan esinlenen tarh ile havuzu, kavak ve servi ağaçlarıyle çevrili özel bahçeler ve parklar da eksik olmamıştır.

Bahçenin bir uygarlık düzeyinin işareti sayılması Romalılar zamanına rastlar. Roma uygarlığında, Cumhuriyetten önce sadece bostandan başka bir şey olmayan bahçe, o devirde mimarlık açısından da bir değer kazanmıştır. Roma'da Tiber ırmağına kadar uzanan ve kır mitolojisinin Tanrılarıyle dolu olduğu farz edilen tepelik bölge «Roma kırları» adını alırdı. Roma kırlarında kat kat geniş teraslar halinde düzenlenmiş bahçeler, bu bahçelerde iki yanında serviler dikili dümdüz yollar, mersin ve biberiyeden yapma çitler, çardaklar bulunurdu. Öte yandan mimarlık da Roma bahçesini taş yapıdaki yeni buluşlarıyle zenginleştirmiş, kemerli kapılar, teraslar, açıkhavada topluca jimnastik yapılan alanlar, çeşmeler, Hermes başlıklı sütunlar, küçük tapınaklar devre özellik kazandırmıştır.

Etrafı kemerlerle çevrili evlerin sütunları arasına yerleşmiş ve genellikle küçük olan ev bahçelerinin yanı başında, Cumhuriyet devrinde şehirde ve şehir yakınlarındaki büyük köşklerin bitişiğinde de bahçeler ve parklar yapılmıştır. Lucullus'un, Sallustius'un ve Pompeius'un yaptırdıkları bahçelerin ünü bugüne kadar kalmıştır. İmparatorluk devrinde sulamaya önem verilmiştir. Nilüferli havuzlar, küçük göller, kaplıcalar bahçe düzeyinin vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bahçe sanatı ortaçağ başlarında gerilemiştir. Gotik çağa kadar ancak manastır avluları görülmüştür. Gerek elde kalan yazılar, gerek minyatür ve resimlerden, gotik tipi bahçenin de manastır avlusu gibi duvarla çevrili olduğunu, ancak ortasında **fons juventutis** (gençlik çeşmesi) veya **fons amoris** (aşk çeşmesi) denen bir çeşme bulunduğunu, bu çeşmenin kısa, geniş yollar, tarhlar ve meyve ağaçlarıyle çevrelendiğini öğrenmekteyiz. Gotik bahçe ortaçağ toplumunun sıkıntılı hayatını yansıtan küçük bir çiçekli dünyadan başka bir şey olmamıştır.

Rönesans bahçe sanatına yeni bir anlatım getirmiş, bahçeye önce İtalya'da, sonra bütün Avrupa'da göz kamaştırıcı bir güzellik kazandırmıştır. Tam bir mimarlık anlayışına

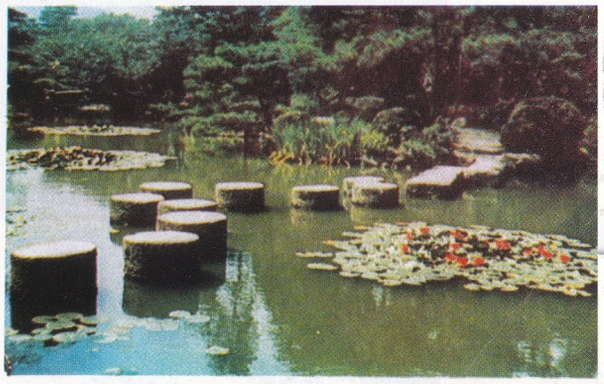

Tokyo'da bir bahçe. Japonya'da bahçe düzeni sembollerden hareket eder.

dayanmak şartıyle ana çizgilerin geometrik karakterleri, çizgiler etrafında genel görünüşün simetrisi ve perspektif unsurların bunlara bağlı olarak değerlendirilmesi hep toprağın doğal niteliklerinden yararlanarak elde edilmiştir. Bu çok ince sentezin sağlanmasında yaz kış yeşil kalan bitkilerin kullanılmasının etkisi büyük olmuştur. Başlangıçta, ortaçağ bahçesi gibi sınırlı olan Rönesans bahçesi, XV. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş sınırlarını açmaya, etrafındaki kış manzaralarını da kapsamaya başlamıştır.

Leon Battista Alberti'den Francesco di Giorgio'ya, Michelozzo'dan Giuliano da Maiano'ya kadar Rönesansın en ünlü mimarları bahçe üzerinde çalışmışlar, birçok park ve bahçenin planını çizmişlerdir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda İtalyan tipi bahçe Paris yakınlarındaki Fontainebleau'dan İngiltere'de Hampton Court'a, İspanya'dan Rusya'ya, Macaristan'a, Avusturya'ya kadar bütün Avrupa'ya yayılmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Fransız André Le Nôtre'un stilinde başlıca özellik, aşağı yukarı dümdüz hale getirilmiş bir toprağın kullanılmasıdır. Parter

adı verilen çok büyük çiçek tarhları, su yüzeyleri, geniş yollar hep Le Nôtre'un buluşları olup, Fransız bahçesi denen ve XVIII. yüzyılda bütün Avrupa'yı etkileyen bahçe tipinin özellikleridir. İngiltere'deyse daha XVII. yüzyıl sonlarında, romantik bahçe (İngiliz bahçesi) tipinin doğduğu görülür. Doğanın sadeliğine ve gerçekliğine dönme idealinden esinlenen bu akım, XIX. yüzyılda gelişmiş ve tasarlanmış bir plansızlıkla, dönüşlü kıvrımlı yollar, fazla bakımlı çimenler, küçük korular, yapma harabeler, sahte eski yapılar, gölcükler ve mağaralarla Avrupa'yı doldurmuştur.

Günümüzde bahçe sanatı geçmişteki gibi bir saray, konak hayatına bağlı bir sanat olmaktan çıkmış, geniş yeşillikleri bir sağlık ve estetik gereği kabul eden bugünün şehirciliği içinde yerini almıştır. Şehir mimarlığında yeşil alanlar artık vazgeçilmez öğeler olmuştur.

Uzakdoğu'da, özellikle Japonya ve Çin'de belli kurallara göre düzenlenmiş bahçe sanatı, yüzyıllar boyunca Çin ve Japon uygarlığının belli başlı sanat dallarından olmuştur. Simetrik görünüşten ve yapaylıktan kaçınan Çin bahçesi, doğadan esinlenmekte, yalnızlık izlenimini verecek bir ortam yaratmaktadır. Bahçe ister küçük ister büyük olsun, Çin stilinde kayalar, göller, köprüler, adalar, bambu koruları, küçük çiçekli yollar, vişne badem ağaçları hep bu perspektif ve yalnızlık, gizlilik havasının öğeleri olmuştur. Pekin'deki eski İmparatorluk sarayının, Budist manastırlarının bahçeleri en ünlü örneklerdir. Örneğini Çin'den alan Japon bahçesinin gelenekleri arasında en önemlisi, gençlik, namus, barış gibi birtakım soyut kavramları sembolleştirme eğilimidir. Bunu yaparken çok çeşitli biçim ve düzenlerden yararlanılır.

Türklerde Bahçecilik: Bahçe mimarisinin Avrupa'dan önce Türkler, Çinliler ve İranlılarda başladığı kesin bir kanıdır.

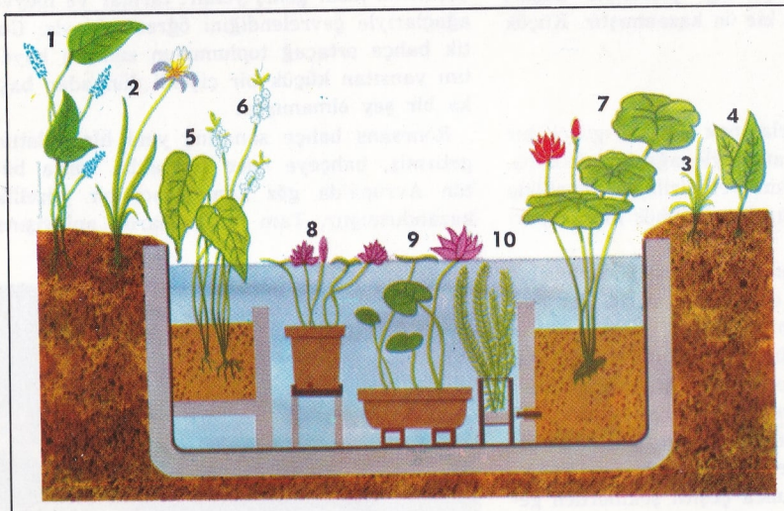

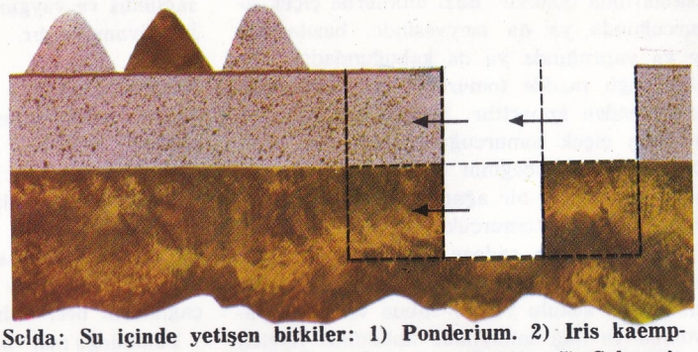

Solda: Su içinde yetişen bitkiler: 1) Ponderium. 2) Iris kaempferi. 3) Juncus inflexus. 4) Zantedeschia aethopica. 5) Colocasia antiquorum. 6) Cyperus papyrus. 7) Nelumbium. 8) Aksu gülü. 9) İri aksu gülü. 10) Oksijenli bitki. Üstte: Sadece üst bölüme bitki yetişmesine elverişli bir toprağın hazırlanışı.

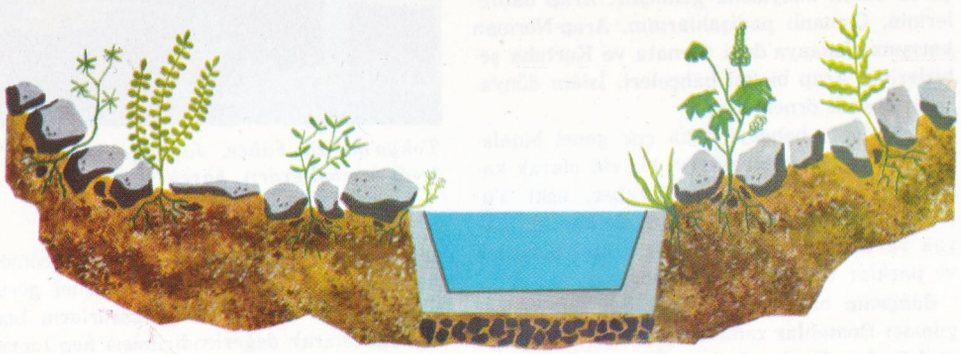

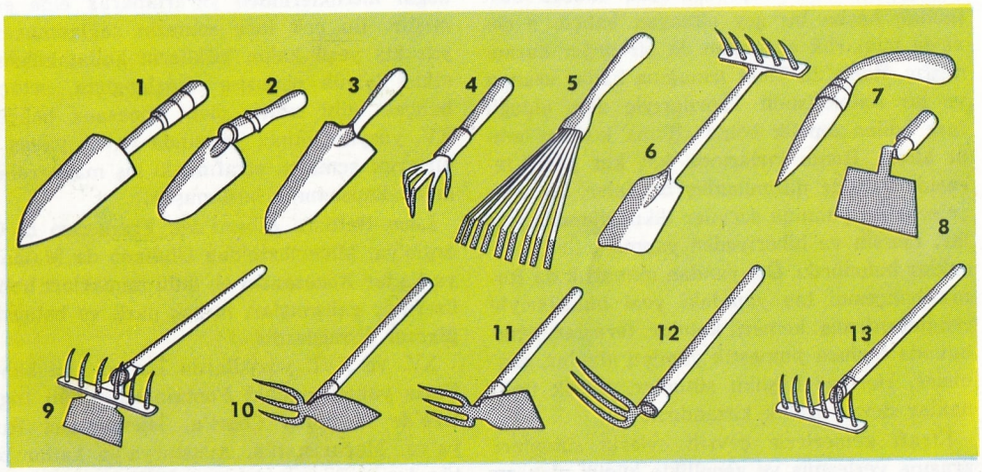

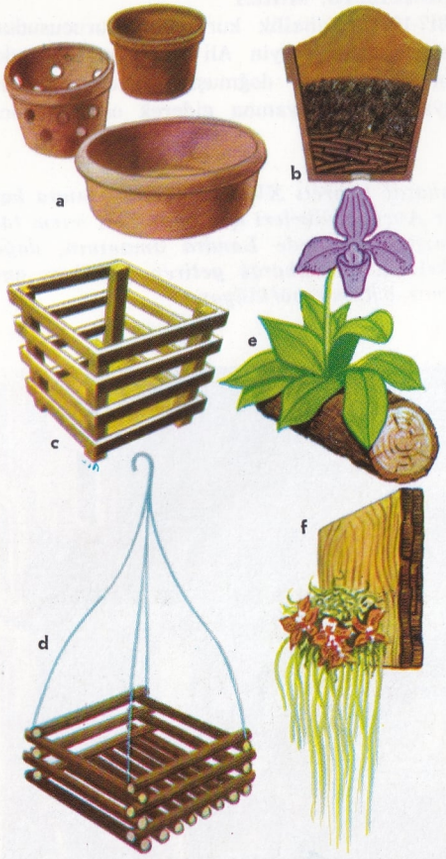

Üstte solda: İçinde su bulunan bir bahçenin kayalardan yararlanılarak düzenlenişi. Altta: Bahçecilikte kullanılan araçlar: 1, 2, 3) Çeşitli el kürekleri. 4) El tırmığı. 5) Yelpaze biçimi tırmık. 6) Kürekli tırmık. 7) Çim kazığı. 8) Gelberi. 9, 10, 11) Çapalı tırmıklar. 12, 13) Tırmık. Sağda: a) Saksılar. b) Saksıya malzemenin yerleştirilmesi. c) ve d) Saksılık. e) Kütük saksı. f) Jardinyer.

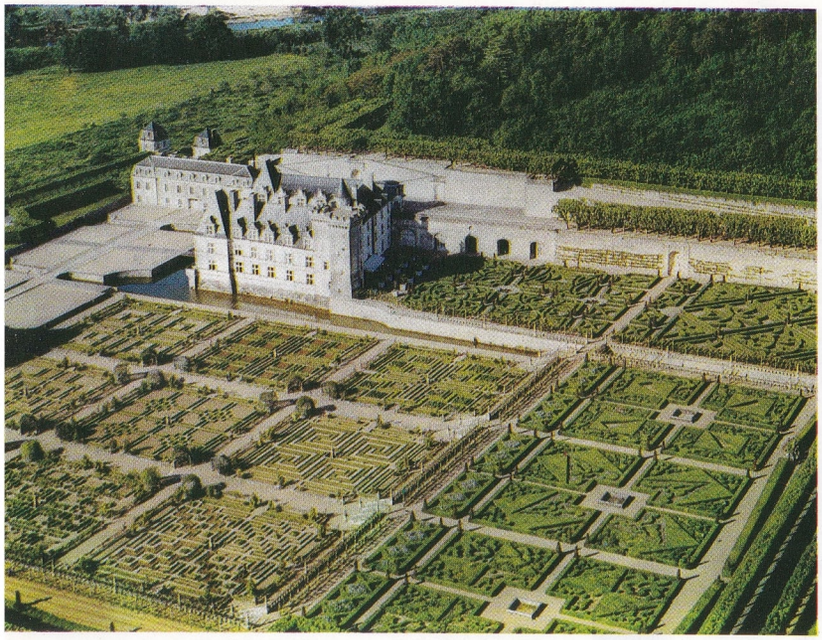

XVI. yüzyılda Fransa'da yapılmış olan bu şato bahçesi, o devir bahçecilik anlayışının en güzel örneklerinden biridir.

Fransız bahçeciliğinin yapma güzelliğine bir tepki olarak ortaya çıkan İngiliz bahçeciliği doğaya dönüş ilkesinden yola çıkar.

Ortaasya'daki eski Türk bahçeleri, herhangi bir incelemeye konu olmamıştır. Bu bahçelerde, İran, Hint ve Çin bahçelerinin etkilerini görmek mümkündür. Özellikle, Türk hükümdarlarının Hindistan'da yaptıkları ve bugün hâlâ eski durumunu koruyan bahçelerden bir sonuç çıkarmak gerekir.

Tarihlerde okunan Asya bahçelerinin, mimarî havuzları, tırabzanları, setleri ve düzenli geometrik biçimlerde çizilmiş tarhlarının İtalyan bahçelerine kaynaklık etmiş olması düşünülebilir. Selçuk ve Osmanlı Türklerinde, bahçeye ve bahçeciliğe büyük önem verildiği muhakkaktır.

Kanunî Sultan Süleyman devrindeki bahçelerimiz, yakın tarihlerde, Türkiye'de görülen bahçelere benzemiyordu. Günümüze ulaşmış bahçeler, Avrupa'dan gelen rokoko üslûbunda bahçelerdir. Türk bahçeleri, dört köşe (kare), büyük mermer havuzlar, gölge veren büyük ağaçlar, sarmaşıklı ve salkımlı çardaklar, setler, merdivenler, fıskıyeler, selsebiller, çeşmeler, ağızlarından sular akan aslanlar, gülüstanlar, lâlezarlar ve çemenzarlarla donanmış bahçelerdir. Bu konuda, eski Türk minyatürleri de bize gerekli fikri vermektedir.

Edirne ve İstanbul saraylarının eski bahçeleri bugün tamamıyle bozulmuş ve değişikliğe uğramıştır. Eski konak ve yalı bahçeleri de günümüze ulaşmamıştır. Ancak, Anadolu'nun bazı şehirlerinde, Avrupa etkisinden uzak kalabildikleri için, eski Türk bahçesi anlayışındaki küçük bahçelere bugün bile rastlamak mümkündür.

Türk bahçelerinde zoraki bir doğa taklitçiliği yoktur. Türk bahçesi, Türk mimarisi gibi, sadece Türk zevkinin ürünü olan birer sanat eseridir. Bu bahçelerde, çiçeğe olduğu kadar yemişe ve ağaca da önem verilmiştir. En küçük bir evin bahçesinde bile, mutlaka ya bir erik, ya bir kayısı, ya bir dut, ya da bir kiraz ağacı, bazı zamanlarda bu ağaçların hepsi birden bulunur.

Konak, saray bahçeleri, hep aynı biçim ve zevkte olmakla beraber, yerin geniş olup olmadığına uyarak, düzene ve biçime konulmuştur. Bahçenin güneş ve havasını kapatmamak amacıyle, ağaçlar bir orman vücuda getirecek biçimde, sık olarak dikilmezdi. Türk, soyunun yaşadığı geniş ufuklu bozkırlardan kalma bir zevkle, açıklık ve ferahlık âşıkıdır. Bu nedenle, üstü örtülü, karanlık ve içe keder getiren sık, orman gibi ağaçlıklardan pek hoşlanmaz.

Ünlü şehircilik mimarı Corbusier, Türklerin, bu az ağaçlıklı bahçe biçimini methetmiş bu tutumun örnek alınmasını öğütlemiştir.

Bahçe, Türk için, bir ferahlık dünyası demekti. Orada, bütün duygularının yararlanacağı güzellikler yaratmak, onların bir bahçe yetiştirmekteki ilk şartlarını meydana getirir.

XVIII. yüzyıldan sonra, eski Türk bahçelerinin özelliklerini yitirdiğini görüyoruz. Bunda, Avrupa etkilerini aramak uygun bir yoldur.

1724'te Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi, Damat İbrahim Paşanın yakın dostuydu. Marquis de Bonnac'ın Fransız bahçelerini überek, Fransa'dan uzmanlar getirtilmesi üzerine Fransız zevkine uygun bahçeler düzenlenmeye başlanmıştır. Netekim, bu tarz, yaygın bir hal alınca, Türk bahçelerinin özellikleri yavaş yavaş ortadan kalkmış, yabancı bahçe zevkinin yerleştiği görülmüştür.

Lâlezar (lâle bahçesi) bahçelerinin geliştiği Lâle devrinde, Türkiye'de, bahçeye verilen önem artmış, fakat daha çok Rönesans üslûbunun etkisi görülmüştür. Selim III.'ün kızkardeşi Hatice Sultan'ın Beşiktaş'taki sarayını yapmak için Fransa'dan gelen Melling, bu sarayın bahçesini, Fransız biçiminde düzenlemiş, padişahı eğlendirmek amacıyle saray kadınlarının bahçede gezer ve oynarken, yolu şaşırmaları için, sık ağaçlıklar ve dolambaçlı yollar meydana getirmişti.

Bahçecilik: Bahçeyi belirli zamanlarda ya da sürekli olarak ekme, biçme işlemlerinin toplu adı.

Bahçecilik çalışmalarında her şeyden önce, yapılacak işin hangi amaçla, hangi estetik ölçütle ele alındığı sorunu ile toprağın hazırlanması sorununu, birbirinden ayırmak gerekir. Bunlardan birincisi mimarın görevidir. İkincisi, yani toprağın hazırlanmasıysa çeşitli işlemlere dayanır. Bunların en önemlisi toprağın kirizma edilmesidir. Bu işlem sırasında küçük çukurlar, hendekler açılabilir ya da bütün bahçe kazılabilir. Küçük çukurlar veya hendekler halinde kazıldığında, bahçede sıra sıra küçük tepecikler meydana gelir ve bunların her biri kendinden sonraki boşluğa doldurulur. Başka bir önemli işlem de toprağın bellenmesidir. Toprak bir belle 25-35 cm. derinliğine kadar karıştırılıp altüst edilir. Yabanıl otların ayıklanması, çapalanması ve başka bir yerden toprak getirilmesi de önemlidir. Böylece toprak istenilen niteliği aldıktan sonra ekilecek çiçek ve başka bitkiler kendilerine ayrılmış yerlere yerleştirilir. Genellikle ele alınan bitkiler çok çeşitli, güdülen amaçlar değişik olduğu için, yaprakları yenen türlerden süs bitkilerine ve meyvelere kadar ayrı ayrı bitkilere göre her şeyden önce toprağın durumunu, hava ve nem alma olanaklarını göz önünde bulundurarak, en uygun yeri tespit etmek gerekir. Kendisine uygun düşmeyen bir toprağa dikilmiş bir bitkinin beslenmesinde dengesizlik baş gösterebilir: Gövde çok uzar, bunun sonucu olarak da ağacın dayanıklılığı eksilir, eksik beslenme sonucunda da bitkinin zayıf düştüğü görülür. Gölgede yetişen bir bitki, bol güneş gören bir

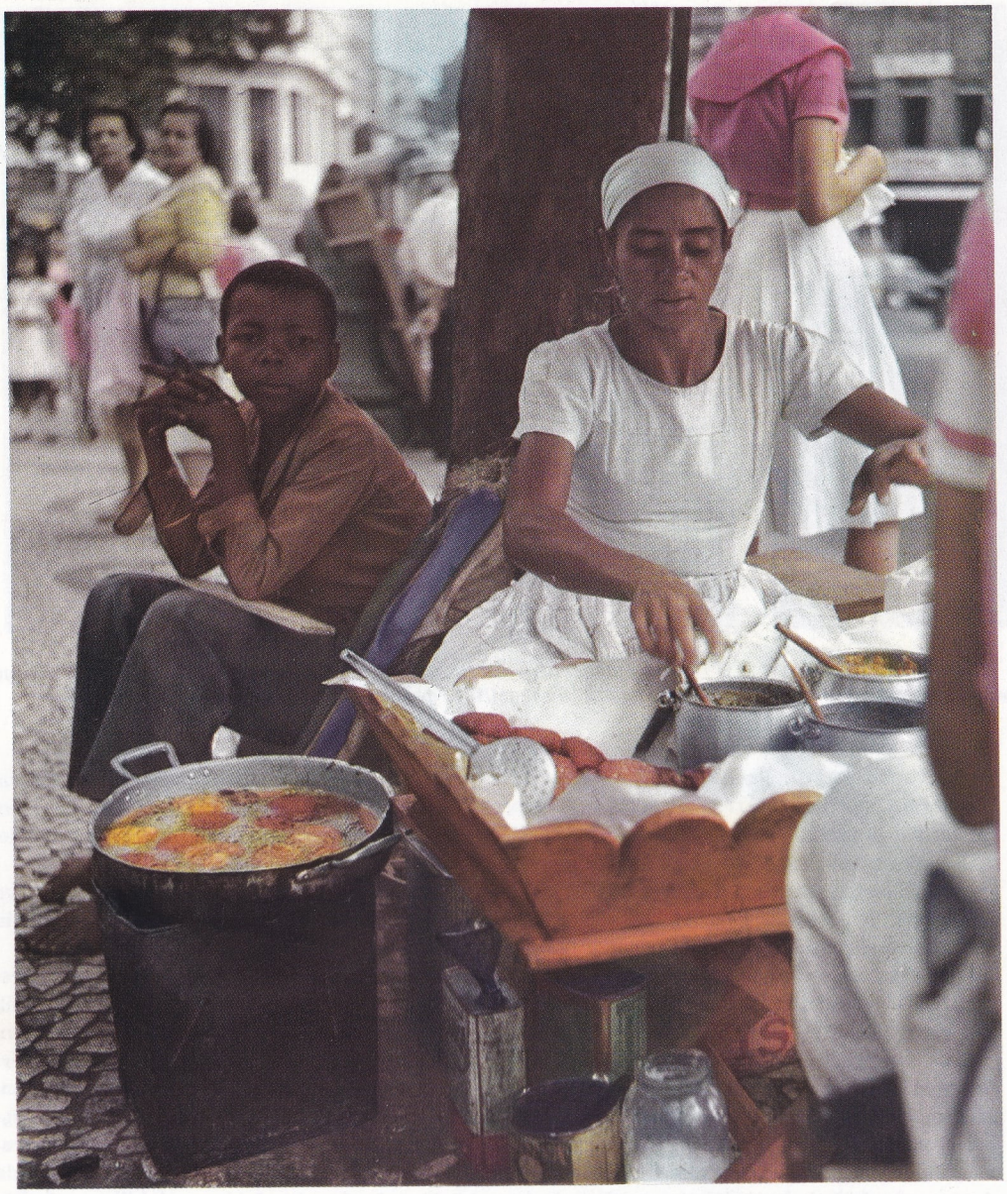

Bahia Blanca, doğu Arjantin'de aynı adı taşıyan körfezin kıyısında kuruludur. Üstte: Sokakta yerel yemekler satan bir zenci kadın. Altta: Limandan bir görünüş ve şehrin yüksek semtlerini liman mahallelerine ulaştıran asansörden liman mahallelerinin görünüşü. Demiryolunun işletmeye açılmasından sonra (1884) Bahia Blanca büyük bir gelişme göstermiştir.

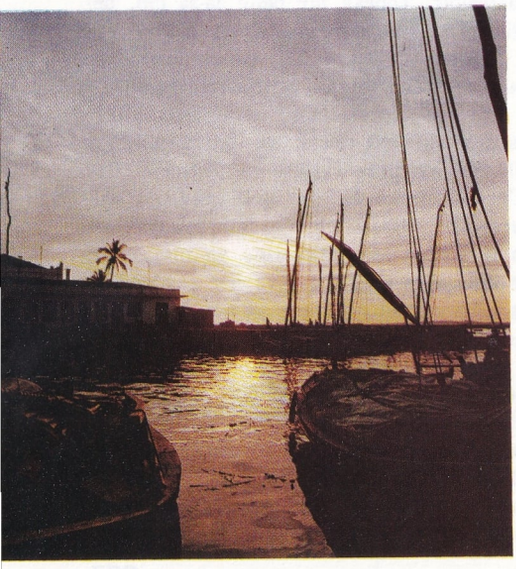

yere dikilirse zayıflar, hatta kuruyabilir. Yara, bere gibi şeyler de uygun şartlarda iyi edilmelidir. Parazitler yoluyle gelen hastalıklarla savaşmak bugün güç değildir. Meselâ yumru köklerin kanserinde gayet keskin neşterler kullanılma yoluyle kesilen kısmın çabuk iyileşmesi sağlanmaktadır. Bitkilere dadanan birçok böcek de dikkatle yok edilmelidir. Gübreleme ve sulama zamanlarının seçilmesi de önemlidir. İyi bir bahçe bakımı yılın her ayında iklime ve yetiştirilen bitkilere göre ayrı işlemler yapılmasını gerektirir. Bunlar, tohum ekmeden toprağın yenilenmesine, budamaya kadar pek çeşitli işlemler olabilir. Bunların yanı başında hangi aracın hangi işlem için kullanılacağının da bilinmesi gerekmektedir. Bahçecilik araçlarının bir kısmının, bel, kazma, kürek, tırmık, makas, vb.'nın her işlemde kullanılır nitelikte olmasına karşı, toprağın katı yüzünü kırmada kullanılan tirpitil, el tırmığı, yosun tarağı, üçlü yaba, fideleme kazığı, elek savurma tabağı, merdane, kırma makinesi gibi bir kısmı da belirli bir veya birkaç işte kullanılır. Bahçecilikte kışın özel bir sıcaklık derecesi isteyen bitkiler için ser veya ısıtma araçları da önemlidir.

BAHIA BLANCA

Doğu Arjantin'de bir şehir (nüfusu 115 000). Aynı adı taşıyan koyun kıyılarında kurulmuştur. Küçük adalar dizisiyle Atlas okyanusundan ayrılır. 1828 yılında yerlilerin saldırılarına karşı bir kale olarak kurulmuştur. 1838 yılında İtalyan göçmenler şehre yerleşmeye başlamıştır. Bahia Blanca, 1884 yılında yapılan ve şehrin çevresiyle bağlantı kurmasını sağlayan demiryolundan sonra bir gelişme göstermiştir. Bahia Blanca'dan dış ülkelere yün, et, deri ve yiyecek maddeleri gönderilir. Konserve, un ve deri endüstrisi başta gelir.

BAHREYN ADALARI

İran körfezinin girişinde bir adalar topluluğu. Katar yarımadası ve Suudî Arabistan'ın Hasa kıyıları arasında yer alır. Yüzölçümü 511 km^2., nüfusu 140 000'dir. Adalarda bağımsız bir şeyhlik vardır. Şeyhlik herhangi bir yabancı saldırı karşısında İngiliz koruyuculuğu altındadır. Şeyh, bütün güçleri elinde tutar. Bunun yanı sıra bir yönetici meclis vardır. Nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman Araplardır. Başkenti Manama'dır.

En geniş ve en önemli ada, topluluğa adını veren 48 km. uzunluğunda ve 16 km. genişliğindeki Bahreyn adasıdır. Adaların yüzey şekli çoğunlukla düzlüktür. En büyük yükseklik Bahreyn'deki 150 m. yüksekliğindeki bir tepedir. İklim çok sıcak, yıllık yağış tutarı 10 cm.'nin altındadır. Tarım az çok önemlidir. Çoğunlukla, tatlısu bulunması nedeniyle ana adanın kıyılarında yapılır. Geleneksel ekonomi tarıma dayanmaktadır. Kaba yonca, meyve ve sebze yetiştirilir. 1932'de petrolün bulunmasıyle ekonominin yüzü değişmiştir.

Ham petrol üretimi 3 milyon tonu aşmıştır. Petrol, adadaki 12 milyon ton kapasiteli rafineride işlenmektedir. Bu rafineriye aynı zamanda Suudî Arabistan'dan 56 km. uzunluğun-

daki denizaltı borusu yoluyle ham petrol getirilmektedir. 1962'de petrolün tankerlere yüklenebilmesi için 5 km. uzunluğunda bir denizaltı borusu yapılmıştır.

Bahreyn'den başka önemli adalar: Saya, Nebi, Salih, Sitre, Arat, Samak'tır.

BAKALİT

Bir reçine grubunun kolektif adıdır. Fenolün formaldehitle yoğunlaştırılmasından elde edilir. Bakalit adı, bu maddeyi 1907 ile 1909 yılları arasında hazırlamış ve endüstride yararlanılacak hale getirmiş olan Baekeland'dan alınmıştır.

Alkali ortamda üç aşamada elde edilir: A bakaliti sıvı veya yarıkatı haldedir, suda eriyebilir ve cilâ olarak kullanılır; ısıtılınca B bakaliti haline geçer, baskı işlerinde toz olarak kullanılır ve daha da ısıtılınca plastik (termoplastik reçine) halini alır; nihayet B bakaliti, sıcaklık ve baskı etkisiyle sertleştirilerek suda ve sıcaklıkta erimeyen C bakaliti haline getirilir.

Alkali ortamdan başka, asit ortamda da fenol ve formaldehitin yoğunlaştırılması mümkündür: Elde edilen maddeye novolak denir, A bakalitiyle benzer özellikler taşır.

Bu reçineler, iyi yalıtkan oluşları, kimyasal ve fiziksel etkenlere iyi karşı koyuşları; kolay işlenişleri, vb. özelikleri sebebiyle her çeşit eşya yapımında (elektrik düğmeleri, izolatörler, fişler, vb.) geniş ölçüde kullanılır. A bakaliti kontrplak hazırlanmasında da yapışkan olarak kullanılmaktadır.

BAKIR

Simgesi Cu, atomağırlığı 63,54, atom sayısı 29, yoğunluğu 8,92, ergime ve kaynama sıcaklıkları 1083-2310°C, valansı 1 veya 2 olan bir metal.

Kükürtle bağlılığı çok kuvvetli olduğundan, çoğunlukla kükürtlü mineraller halinde tabiatta bulunursa da karbonat, hidroksit, oksit ve saf metal halinde bulunduğu da olur. Elektromotif seride hidrojenin altında olduğundan, hidrojen açığa çıkararak asitlerde erimez. Yalnız oksidan ortamdaki asitler içinde erir (HNO_3, yoğun ve sıcak H_2SO_4, vb.). Sodyum ve potasyum siyanürde ve hava beraberinde amonyak ve amonyak tuzları içinde de erir. Hava ve deniz suyuna çok dayanıklıdır. Havada uzun bir süre kalırsa üzeri ince ve yeşil bir bakır karbonat tabakasıyle kaplanır.

Bakır en yumuşak metallerdendir ve kolaylıkla şekillendirilebilir. Yumuşak haldeki çekme kuvveti milimetre kareye 21 ilâ 25 kg. kadarsa da, soğuk işlemle bu değeri 70 kg.'a kadar çıkarmak kabildir.

Tarihçe: Tabiatta saf olarak da bulunan metaller altın, gümüş ve bakırdır. Altın ve gümüş bol miktarda bulunmadıklarından ve çok yumuşak olduklarından hemen hiç bir devirde sanat ve süs eşyasından başka ihtiyaçlar için kullanılmamıştır. Bakır ise, daha bol bulunduğu, kalay ilâvesiyle tunç, çinko ilâvesiyle pirinç denen daha sert alaşımları yaptığından, ilk insanların eşya, alet ve silâh ihtiyaçlarını karşılayarak, taş devri yerine tunç devrini getirmiştir (M.Ö. 5000).

Demir devri başladıktan sonra (M.Ö. 2000) ise, bakır ve alaşımları, güzellikleri, aşındırmaya karşı dayanıklılıkları, kolay dökülmeleri, talaş kaldırma işlemine uygunlukları ve özellikle bakırın elektrik akımı ve ısı iletkeni oluşu, bakır ve alaşımlarının kullanma yerlerini değiştirmiş, fakat kullanılan miktar hızla artmıştır.

Milâttan 2200 yıl önce Hisarlık'ta tuncun bulunduğu kesindir. Yine aynı tarihlerde Ege havzasında tunç alaşımlarının kullanıldığı Mısır ve Girit'ten öğrenilmektedir. Bu tarihten biraz sonra Bohemya ve Saksonya'da metalürjinin geliştiğini ve Hisarlık ile Bohemya'nın tunç bilgisini Avrupa ve çevresine yaydığını görmekteyiz.

Pirinç adı verilen bakır-çiko alaşımına M.Ö. 2000 yıllarında rastlanmıştır (%31,1 Zn). Romalılar ilk pirinç parayı M.Ö. 20-M.S. 14 tarihleri arasında kullanmışlardır.

XVI. yüzyıldan önce kullanılan ergitme metotları konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Agricola'nın kayıtlarında, XVI. yüzyıl ortalarında Almanya'da Mansfeld ve İskoçya'da Swansea bakır ergitme evlerinde uygulanan metotlar açıklanmaktadır. 1564-1568 yılları arasında İngiltere'de bakır işleten iki şirket kurulmuş ve yine bu tarihlerde Kanunî Sultan Süleyman Ergani bakır madenlerini işlettirmiş, bir kısım cevher yerinde, bir kısmı da

Üstte: Bahreyn adalarından bir görünüş. Altta sağda: Adaların başkenti Manama'da petrol boruları. Petrol Bahreyn adalarının başlıca gelir kaynağıdır.

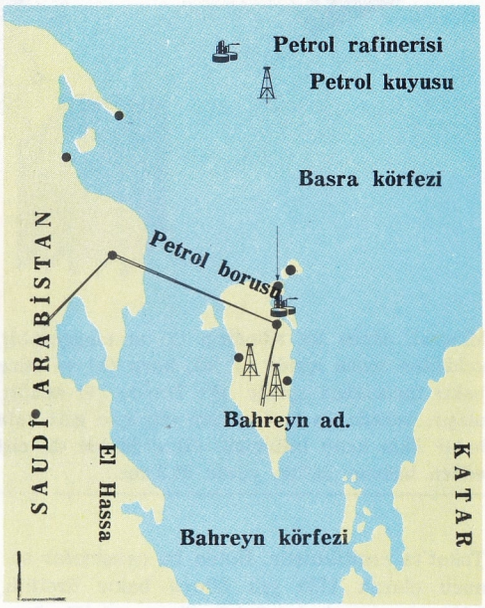

Bakalit günümüzde büyük bir uygulama alanı bulmuştur. Resimde bakalitten yapılmış eşyalarla, bakalit eşyaların yapımında kullanılan kalıp görülüyor (sağda).

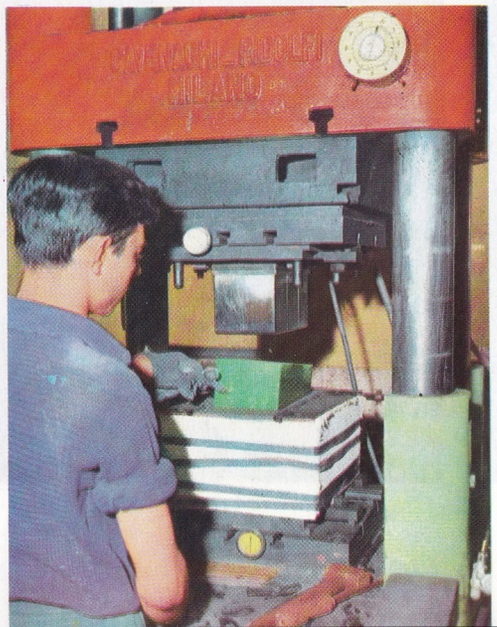

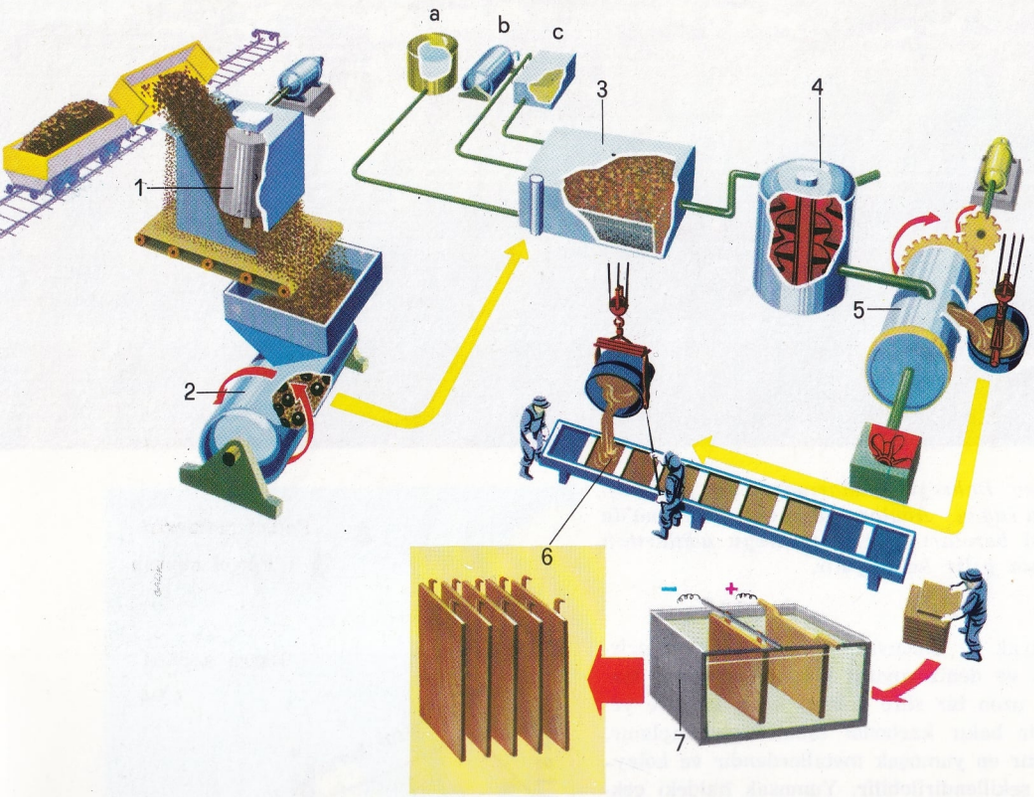

Mineral, dönen bir silindirin (1) aracılığıyle bir değirmene (2) ulaşır. Burada toz haline geldikten sonra içinde su (a), hava (b) ve mineral yağ (c) bulunan hücreye (3) gelir ve bakır tanecikleri ayrılır. Bir fırında (4) kükürt elendikten sonra mat bir konvertere (5) ulaşır, burada da hava akımı etkisiyle geri kalan fazlalıklar elenir. Elde edilen madensel bakır ilkin kalıp bölümüne (6) ardından da eletrolitik bölüme (7) geçer; bu yoldan elde edilen bakırın saflığı yüzde 99,9'dur.

Tokat'ta ergitilmiştir. Bütün bu çalışmalar sonucu olarak 1750 yılı dünya bakır üretimi 8 000 tona yani, bugünkü dünya günlük üretiminin yarısına ulaşmıştır.

Teknolojisi: Genel olarak bakır mineralleri diğer minerallerle karışık kayaç halinde yer yapısında bulunur. Bakır tenörü yüzde yarımın altında kalan cevherler dahi bugün işletilebilmektedir. Bakır tenörü %5'ten fazla olan cevherleri doğruca fırına vererek ergitmek kabilse de, daha düşük tenörlü cevherleri kırıp öğüterek minerallerini serbest hale getirmek ve genellikle, flotasyon metoduyle cevher içindeki bakır ve varsa çinko, kurşun gibi diğer mineralleri birbirinden ayırarak konsantre haline getirmek gerektir. En yaygın bakır minerali olan kalkopirit ($CuFeS_2$) derişiğinde %20-%25 bakır bulunur.

Bakır ergitilmesinde iki aşama vardır. Birinci aşamanın ürünü, bakır-demir-kükürt eriyiğinden oluşan MAT'dır. Mat'ın bakır tenörü, kullanılan cevher ve ergitme metoduna göre %20-%50 arasında değişebilir. Mat imalindeki metotlar değişiktir. %5'ten fazla bakırlı cevherler kok, silis ve kireçtaşı ilâvesiyle, su ceketli fırınlarda ergitilerek dışık atılır ve mat elde edilir. Fakir bakır cevherinden derişik üretim elde edilmişse, üç ayrı metotla mat elde edilebilir: a) Derişik önce kavrularak kükürdünün bir kısmı giderilir ve gerisi sıcak olarak reverber fırınında eritilerek mat yapılır. (Kavrulmuş ergitme metodu). b) Derişik filtreden çıktığı gibi, %10 kadar nemli olarak reverberde eritilir (yaş ergitme metodu). c) Derişik kurutulduktan sonra toz halinde sıcak hava içinde duş şeklinde atılarak kısmen yanması ve çok az dış yakıtla ergimesi sağlanır (Flaş ergitme metodu).

Ergani bakır madenimizde halen su ceketli fırında, parça cevher ergitilmekte, fakat zengin cevherin bitmekte oluşu sebebiyle kavrulmuş derişik-akaryakıt tesisleri montajı yapılmaktadır. Murgul Bakır İşletmemizde yaş derişik-pülverize kömür metodu kullanılmaktadır. Samsun'da kurulmasına başlanan yılda 40 000 t. bakır kapasiteli ergitme tesisinde flaş ergitme metodu kullanılacaktır.

Bakır ergitmesinin ikinci aşamasında fırından sıvı halde çıkan mat 10-20 tonluk potalarla alınarak magnezit tuğla kaplı konverterlere aktarılır ve ergimiş mat içinde bol miktarda hava geçirilerek kükürt ve demiri yakılır (oksit haline getirilir). SO_2 haline gelen kükürt havaya gider, okside olan demir ise, ayrıca ilâve edilen silis (SiO_2) le birleşerek dışık halinde yine potalarla alınır ve içindeki az miktarda (%2-3) bakırın süzülmesi için reverber fırınına aktarılır. Reverber fırınından çıkan dışık ise atılır.

Solda: Bakırın kuarz üzerinde doğal hali. Ortada: Bakırın en önemli minerallerinden biri olan kalkopirit. Sağda: Bakırın elektroliz yoluyle arı bakır haline getirilmesi işleminden bir görünüş.

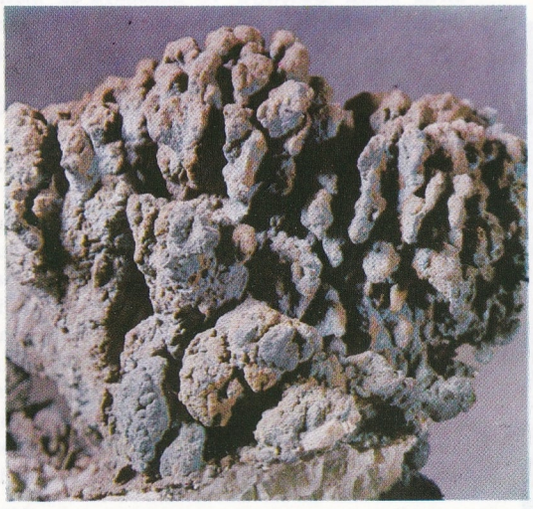

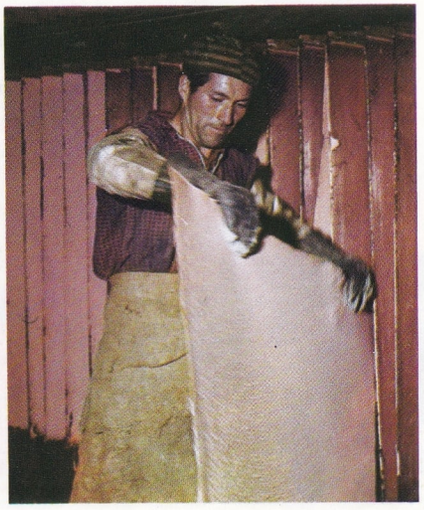

Konverterden çıkan ve BLİSTER bakır adını alan ham bakır %98-99 safiyettedir, arıtılmadan kullanılamaz.

Blister Bakırın Rafinesi: Ergimiş bakırın içinde bir miktar oksijen erir. Bakır ise, içindeki kalıntıların çoğuna kıyasla, daha soylu olduğundan öncelikle kalıntılar oksijenle birleşerek dışık halinde sıvı metal yüzeyinde çıkar ve demir saplı bir tahta gelberiyle çekilerek dışarı alınır. Bakırdan daha soylu olan altın, gümüş gibi elementler bakırın içinde kalır. Bu işlem sonucu bakırın içinde kalan oksijeni çıkarmak için, ergimiş metal içine daldırılan, henüz kurumamış kavak ağacından çıkan buhar ve hidrokarbon gazları, bakırdaki oksijeni alır. Ağaçlama adı verilen bu işlemi, bakırın içinde çok az miktarda oksijen kalacak şekilde ayarlamak gerektir, aksi halde metal içine girecek hidrojen, oksijenden çok daha zararlı olur. Bakırın bu şekilde oksitlenerek ve ağaçlanarak rafinesine «ateşle rafine bakır» adı verilir. Bu işlem sabit reverber tipi fırınlardan daha çok döner veya yana meyleden fırınlarda yapılır.

Bakırın içindeki altın ve gümüş gibi değerli elementleri ayırmak ve elektrik iletkeni olarak kullanılacak bakır için istenen saflıkta bakır elde etmek için ateşle rafine edilen bakır, standard plakalar (anodlar) halinde dökülerek, bakır sülfat çözeltisi içinde düşük voltajlı doğru akımla katot üzerine aktarılırken, içindeki yabancı maddeler çamur halinde çözeltinin dibinde toplanır. Bu şekilde elde edilen katotlar tekrar ateşle rafine edilerek kütük, platina, wirebar, vb. şekillerde dökülür. Böylece elde edilen bakıra «elektrolitik bakır» denir. %99,92-%99,96 bakır ve %0,03 kadar oksijeni ihtiva eder.

Dünya Bakır Üretimi: Dünya bakır üretimi 1750 yılında 8 000, 1800'de 9 000, 1850'de 55 000, 1900'de 500 000, 1953-1957 yıllık ortalaması 3 300 000, 1962 yılındaysa 4 800 000 metrik ton kadardır.

Türkiye'nin blister bakır üretimi 1953 yılından beri yılda 25 000 civarında bulunmaktadır. Bu miktarın ortalama 8 000 tonu Murgul ve 17 000 tonu Ergani bakır işletmelerinden çıkar. Karadeniz Bakır İşletmeleri Anonim Şirketinin Samsun'da kurmaya başladığı yılda 40 000 t. blister bakır kapasitesindeki ergitme tesisiyle yıllık üretim 55-60 tona yükselecektir.

İstanbul'da Rabak ve Makina Endüstrisi Kırıkkale tesislerinde elektrolitik bakır, bakır ve alaşımları profilleri imal edilmektedir. Bakır ve alaşımları profillerini üreten başka müesseseler de vardır.

Bakırın Kullanıldığı Yerler: Endüstride kullanılan bakırın yarısı elektrik iletkeni olarak, %20 kadarı, çoğunlukla çinko, nikel, kalay ile alaşım olarak deniz araçlarında ve geri kalan %30'u da saf, alaşım veya bileşikler halinde diğer yerlerde kullanılır. Bakır bileşiklerinden en çok bilineni «göztaşı» dediğimiz $CuSO_4.SH_2O$ formülündeki bakır sülfattır. Bağcılık ve diğer zıraî mücadelede kullanılır.

BAKIRKÖY
(bkz. İstanbul.)

XVI. yüzyıl Türk edebiyatının en büyük şairlerinden Baki, Türk lehçesinin de ilk büyük şairlerinden sayılır. Şiirlerinde biçim bütünlüğünün ve kelime oyunları ustalığının önemi büyüktür. 1566 yılından kalma üstteki minyatürde Baki (solda) Şeyhülislâm Ebussuut ve Nev'î ile birlikte görülüyor.

BAKÎ
(1526-1600) XVI. yüzyıl divan şairlerinden. Asıl adı Mahmut'tur. İstanbul'da doğmuş, saraç çıraklığı yaptığı çocukluk döneminde medrese öğrenimini tamamlamak için büyük bir çaba göstermiştir. Güçlükle derslerine devam ettiği medreselerde, bilgin hocalarının ilgisini üzerine çekecek derecede öğrenme tutkusu taşıyan Bakî, özellikle şair Zatî Efendinin güvenini kazanmıştır. Öğrenimini tamamladıktan sonra, bir süre İstanbul'da müderrislik yapmış (1569), Edirne, Mekke ve Medine kadılıklarında bulunmuş (1576-1582), İstanbul kadılığına getirilmiştir (1584). Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerini de yapan Bakî, «Sultan-üş-şuarâ» (Şairler sultanı) kabul edilerek zamanın Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın en gözde şairi sayılmıştır.

Bakî, divan şiirimizin en büyük ve zaman aşımına uğramayan eserlerini yazarak, yaşadığı devirde klasik şiirimizin doğu âleminde

Caravaggio'nun Bakkhos adlı tablosu. Lâtin mitolojisinde bitkisel hayatı temsil eden Bakkhos birçok sanatçıya konu olmuştur.

ağırlık kazanmasını sağlamıştır. Hayata, dinsel açıdan bakmayarak doğanın bütün olanaklarından yararlanmasıyle oluşan şiir gücü, teknik bütünlüğü sağlayan dil ve kuruluş sağlamlığıyle birleşmiştir. Çoğunlukla insansal bir değer taşıyan benzetileri, işlediği temanın derinliğine uygun özellikler içinde gerçeklik kazanmaktadır. Şiir dili, bağlı bulunduğu aruz vezninin kalıplarını çok aşan bir özgürlüğe ulaşmış, çoğunlukla mısralarında sesli ve sessiz harflerin uyuşmasıyle sağlanan bir müzik, divan şiirinin birimi demek olan beyitte değişik ses dalgalanmaları yaratmıştır.

Hemen bütün şiirlerinde hayatı yeniden değerlendiren bir düşünce yoğunluğu getiren Bakî, dış dünyayı kendi iç zenginlikleriyle süsleyerek yarattığı için, XVII. ve XVIII. yüzyıl divan şiirinin de ana kaynaklarından biri sayılmıştır. En ünlü şiirlerinden biri olan «Kanunî Mersiyesi» Osmanlı imparatorluğunun en güçlü padişahına yazılmış gerçekten anıtsal bir eser niteliği taşır. Sekizer beyitlik yedi bent biçiminde yazılan şiirin imparatorluğun ilerleme döneminin sesini içeren bir heybeti vardır.

Bakî, Kanunî'nin ölümünden sonra Şeyhülislâm olamamanın yarattığı bir kırılışla içedönük şiirler yazmış ve değerinin bilinmediğini anlatmak istemiştir. Cenaze töreninde zamanın Şeyhülislâmı'nın okuduğu:

Kadrini seng-i musallada bilüp ey Bakî,
Durub el bağlayalar karşına yârân sâf sâf

beyti bir özdeyiş gibi yaşamaktadır.

Şiirlerinin bir araya getirildiği eseri **Bakî Divan'ı** Sadettin Nüzhet Ergun tarafından bastırılmıştır (1935).

BAKKHOS

Latin mitolojisinde doğa ve bitkisel hayat ve özellikle bağ (şarap) Tanrısı. Yunan mitolojisindeki Diyonisos'un karşılığıdır. Zeus'un (Jüpiter) oğludur. Birçok ressam, şair ve besteciye ilham kaynağı olan Bakkhos şerefine M.Ö. II. yüzyılda düzenlenen şölenler eski Roma hayatının en önemli yönlerinden birini meydana getirir.

BAKLAGİLLER

Kapalıtohumlular altşubesinin, ikiçenekliler sınıfına bağlı ayrı taçyapraklılardan bir bitki familyası. 500 cinsi ve 12 000 türüyle dünyanın hemen bütün bölgelerine yayılmıştır. Genellikle ağaç, ağaççık ya da ot şeklindedir. Çoğunun köklerinde bakterilerin meydana getirdikleri yumrucuklardan azotça faydalandıklarından, besince fakir topraklarda bile yetişirler, hatta bu toprakların azot bakımından zenginleşmesine yardım ederler. Yaprakları genel olarak tüy gibi dilimli (akasya) ya da el gibi dilimli (acıbakla, tirfil) ya da bazılarında (katırtırnaklarında olduğu gibi) dilimsiz, basittirler. Yaprakların diplerinde iki tane bitişik ya da serbest kulakçık vardır. Bazı bitkilerde (akasya) bu kulakçıklar diken biçimindedir. Çiçekleri genel olarak salkım ya da bileşik salkım durumundadır. Bazı türlerde de tek tektir. Çiçekleri erseliktir. Çanakyaprakları bitişik, nadiren serbest olup 5 tanedir. Taçyaprakları da 5 tane olup, çoğunda yalnız iki tanesi bitişiktir.

Bakla, fasulye, mercimek, bezelye gibi sebzeler; yonca, tirfil, korunga, acıbakla gibi endüstri bitkileri; akasya, erguvan, mor ve sarısalkım gibi ağaçlar ile bahçelerde yetiştirilen süs fasulyeleri, kırlarda yetişen sarı çiçekli katırtırnakları, devedikenleri hep baklagillerdendir.

BAKTERİLER

Şizomisetler kolunu teş'kil eden birhücreli mikroskobik canlılar. Bilim dili dışında genellikle «mikrop» adıyle anılırlar. Canlı varlıklar âleminde bakteriler çeşitli teorilere konu olmuştur. Klorofilsiz ve ana özelliği hücrenin bölünmesiyle üreme olan birhücreli bitkilere şizomiset adını ilk veren Naegeli, bunların başlı başına bir dizi oldukları görüşünü savunmuştur. Haekel'e göre ise bakteriler ve öteki **protist**ler (en basit canlı), hayvanlarla bitkiler arasında bir bağ teşkil etmektedir. Chatton ve Lwoff'un sınıflandırmasında bakteriler, protozoer ve protofitleri içine alan üstün protistler ya da ökaryotlardan (eucariote) ayrı bir grupta, prokaryot protist grubunda toplanmaktadır. Paris'teki Pasteur Enstitüsünden A. Prévot ise bakteri âleminin bağımsız bir bütün olduğu, öteki canlılar gruplarından hiç birine sokulamayacağı görüşündedir. Prévot'nun sınıflamasına göre şizomisetler kolu dört altkola ayrılmaktadır. (Bunlar da ayrıca sınıf, takım ve ailelere bölünmektedir.) Bu dört altkol, başka hiç bir grupla benzerliği olmayan **öbakteriler,** bitkilere yaklaşan **mikobakteriler** ve **agobakteriler,** hayvanlar konusuna giren **protozobakterilerdir.** Bugün bu konuda en çok tanınan iki sınıflandırma, Prévot'nun ortaya attığı bu Fransız sınıflandırması ile Bergey'in ortaya attığı Amerikan sınıflandırmasıdır. Hernekadar ele aldıkları ölçütlerde ayrılmaktaysalar da, her ikisi de bakterilerin aynı biçimsel ve kimyasal özelliklerini, renklerini ele almakta, bakterinin tanınmasına bu yollarla varmaktadır.

Boyutlarının çok küçük olmasından ötürü varlığı uzun zaman bilinemeyen bakteriler, ancak mikroskop kullanılmaya başlandıktan sonra tanınmıştır. Boyları 1 mikron (mm.'nin binde biri) ile 10 mikronun birkaç katı ara-

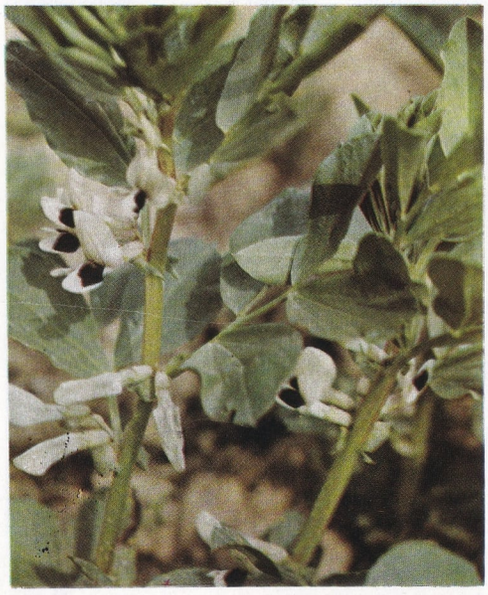

Baklagillerden olan baklanın çiçekleri yaprak koltuklarından çıkar. Solda: Bakla çiçekleri. Sağda: Olgunlaşmış bir bakla. Baklanın meyvesi tohum araları dolgunca bir çenettir.

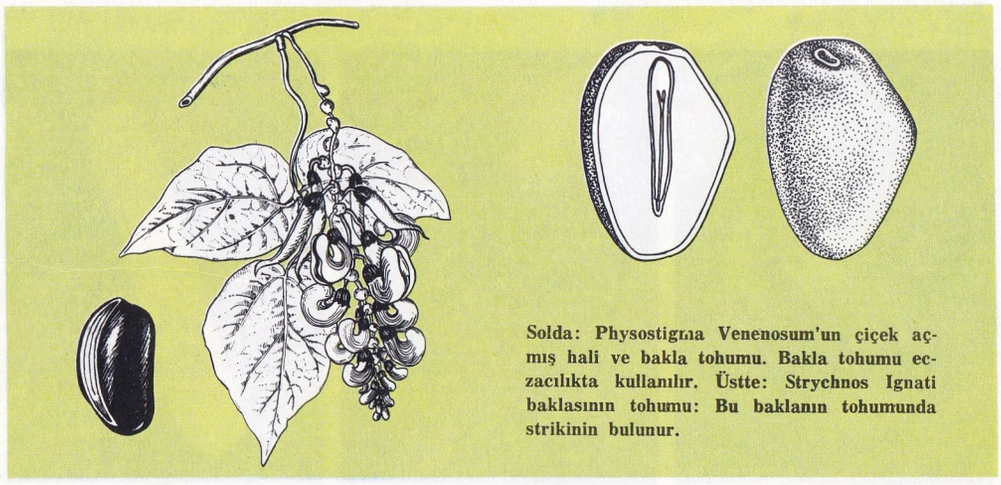

Solda: Physostigma Venenosum'un çiçek açmış hali ve bakla tohumu. Bakla tohumu eczacılıkta kullanılır. Üstte: Strychnos Ignati baklasının tohumu: Bu baklanın tohumunda strikinin bulunur.

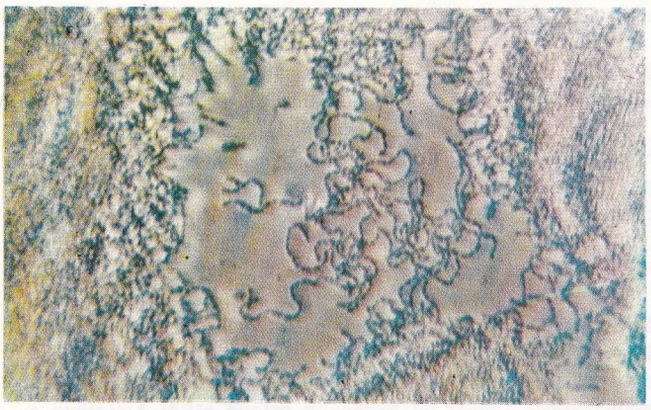

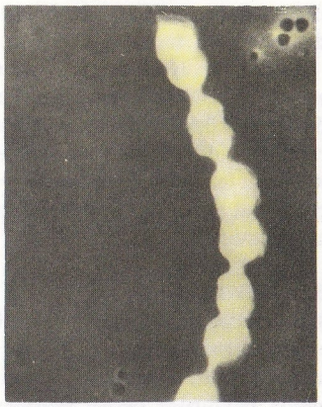

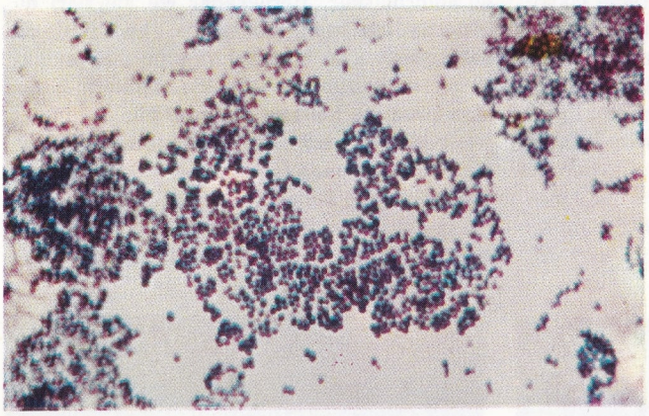

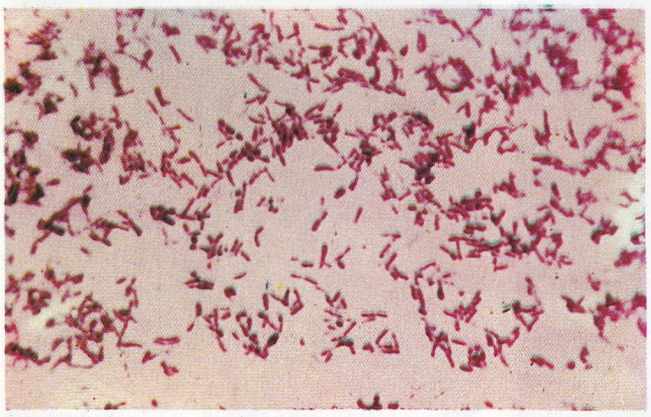

Bir hücreli mikroskopik canlılar olan bakteriler, çeşitli teorilere konu olmuştur. Üstte: Normal mikroskoptan (solda) ve 20 000 kat büyütme gücüne sahip elektronik mikroskoptan (sağda) üç ayrı bakteri türünün görünüşü. (Yukarıdan aşağıya doğru): Streptococcus viridans, staphilococcus aureus ve difteri bakterisi. Altta: Çeşitli bakteriler.

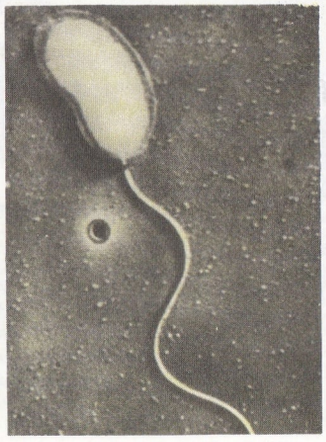

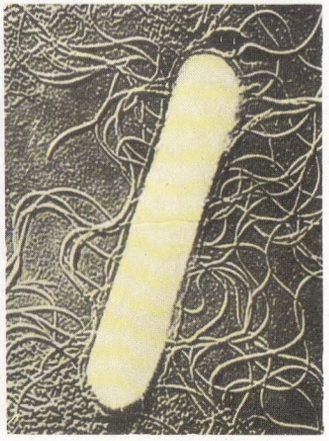

sında değişir. Biçimsel görünüşleri çok çeşitli olmakla birlikte, şu dört şekle sık rastlanır: **Koksi** veya **mikrokok** denen türün yuvarlak bir şekli vardır. Çapı aşağı yukarı 1 mikron kadardır. Tamamen küre biçimi bilye gibi olanlar, görünüşü bir böbreği andıranlar, ince uzun ya da yumurta biçimi olanları vardır. Bir kısmı tek başlarına görülürse de, çoğu zaman ikişer ikişer (diplokoklar), dörder dörder (tetradlar), gruplaşmış bir yığın halinde (stafilokoklar) veya birbirlerine zincirlenmiş (streptokoklar) olarak bulunurlar.

Basiller: Çubuk biçiminde olup uzunluk ve genişlikleri çeşitlidir. Uçları bazen yuvarlanarak, bazen de mekik gibi incelerek kapanır. Kare veya tokmak uçlu olanlar da vardır. Tek başlarına bulunabildikleri gibi çeşitli düzenlerde gruplaştıkları da olur.

Vibriyonlar: Dıştan içe dönüktürler, virgül biçimindedirler.

Spiriller: Sarmal (helezonî) bir biçimde olup bir pervane düzeni gösterirler.

Bakterilerin yapısı mutlaka bir sitoplazma (cytoplasme), bir çekirdek sistemi ve zar özelliği gösteren bir kısmı bulunan bir hücre yapısındadır. Her bakteride mutlaka bulunan elemanlardan başka, bazılarında olup bazılarında olmayan elemanlara da rastlanır. Sitoplazma, esas itibariyle proteinlerden ve ribonükleik asitten meydana gelen taneli bir koloidaldir; içinde lipit, mineral veya glüsit özellik gösteren bölümler vardır. Çekirdek sitoplazma içinde kapalı olup dezoksiribonükleik asittendir ve çekirdek zarı yoktur; bakterinin boyutlarına ve sınıfına göre değişir. Tek bir kromozom vardır; şekli çok özeldir, çember biçimidir. Bakteriler kromozom azalması gösteren cisimlerdir. Solunum enzimlerinin çoğu sitoplazma zarı içindedir. Bu zar jelatin özelliğinde mukozadan bir çeperle çevrilidir. Bu çeper osmoz olaylarında protoplazma ile dış ortam arasında alışverişi sağladığından rolü büyüktür. Çeper penisilin veya bir enzimle eritilirse, «çıplak» bir bakteri elde edilir. Bu çıplak bakteriye protoplast adı verilir. Protoplast çok konsantre (hipertonik) bir ortamda değilse patlar. Bu patlama çeperin görevinin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bazı bakterilerde bu çeper kalınlığı, bir kapsülle astarlıdır. Bazı bakteriler hareketli, bazıları hareketsizdir. Yazarların çoğunluğuna göre, bu hareketlilik, titreşme özelliğine sahip kılların varlığından ileri gelmektedir. Kılların sayıları ve yerleri çeşitlidir. Bir ucunda tek bir kılı olan bakteriler (monotriche-teksaç) olduğu gibi, ucunda tutam halinde kıl bulunanlar (céphalotriche-kafadansaçlı) da vardır. İki ucunda birer kılı olan (amphotriche-ikisaçlı) ve kılları çevresine yayılmış (péritriche-çevresaçlı) bakteriler de görülür.

Bakteride hücre içi enerjik tepkilerin (biyolojik oksitlenme) bütün şekillerine solunum adı verilirse de solunum şekillerini ikiye ayırmak uygun olur: Bazı bakteriler ancak oksijen varlığında gelişebilirler. Bunlar aerobi (havada yaşar) adını alırlar. Bir kısmı ise, oksijen kendileri için bir toksik olduğundan, ancak oksijen yokluğunda yaşayabilirler. Bu

tür bakterilere verilen ad **anaerobi** (havasız yaşar) dır. Her iki solunum şeklinin birden görüldüğü bakteriler de vardır. Gelişebilmek için, bakteri, içinde bulunduğu ortamdaki basit cisimler ve minerallerden yararlanarak kendini meydana getiren elemanların bir sentezini yapar. Bu sentez yapma yeteneğine göre de, bakteriler ikiye ayrılırlar: a) Kendibeslek (autotrophe) bakteriler, salt mineral elemanları, gerekli enerjiyi ya kimyasal reaksiyonlardan, ya da ışıktan sağlayarak kullanabilirler; söz gelişi bunlar karbonu, karbon dioksitten veya karbonatlardan alırlar. b) Dışbeslenen (hétérotrophe) bakteriler ise ancak önceden teşekkül etmiş organik maddelerden beslenerek gelişebilirler; bunun için ana metabolitlere ihtiyaçları vardır; bunlar bir bakterinin hayatı için elzem maddelerdir; bakteri ana metabolitlerin sentezini yapamaz, fakat bunlardan yararlanarak kendini meydana getiren elemanların sentezini yapar. Dışbeslenen bakteriye ana metabolitlerden başka **büyüme etkenleri** de gereklidir. Bunlar, bakterinin koenzim kaynağı olarak alması gereken ve son derece küçük dozlarda etki yapan maddelerdir.

Bakterilerin çoğu doğrudan doğruya hücre bölünmesiyle ürerler. Sporlama yoluyle de üreme olabilir. (Uygun olmayan şartlar altında bakteriler tek bir spor meydana getirirler; bu organizma kendini meydana getirmiş olandan daha dayanıklıdır ve uygun bir ortam bulduğunda gelişir.) Son yirmi yıl içinde, bazı bakterilerde özel bir **seksüel (eşeysel) üreme** olduğu görülebilmiştir: Bir bakteri (erkek) kromozomunun bütününü veya bir parçasını başka bir bakterinin (dişi) içine sokmakta, karşılığında bir şey almamaktadır. Bu duruma göre kısmen diploid (kromozom eksilmesi göstermeyen) bir aşama meydana çıkmaktadır. Bu aşamada genetik değişiklikler olmaktadır. Bu aşamadan sonra gelen düzenli haploid duruma dönülmektedir; ancak bu düzenin mekanizması henüz anlaşılamamıştır.

Tabiatta çok sayıda faydalı ve zararlı bakteri vardır. Hastalık yapan (patojen) bakteriler ve çürükçül (saprofit) (çürümekte olan organik cisimler üzerinde bulunanlar) bakteriler olarak ikiye ayrılmaları, öteden beri yapılan bir sınıflandırmadır. Bu fazla biçimci sınıflandırma yerine P.P. Grassé tarafından yönetilen «Biyolojik Bilimler» adlı serinin «Botanik» cildinde önerilen sıralama daha uygundur. Bu sıralamada bakteri dünyası bütün karmaşıklığıyle daha geniş bir ölçüde şöyle ele alınmıştır:

Telürik bakteriler; toprağın mikrobiyolojik devrelerinde (azot devresi, karbon, kükürt, vb. devresi gibi) bir rol oynarlar.

Patojen olmayan zorunlu çürükçül bakteriler; insan ve hayvanların kalınbağırsağında bulunurlar.

Bazı koşullarda patojen olabilen zorunsuz çürükçül bakteriler; normal olarak hiç bir rahatsızlık vermeden kalınbağırsakta bulunan, ancak başka organları etkilediğinde patojen duruma geçen kolibasil bu türün baş örneğidir.

Patojen olabilen veya olmayabilen zorunlu asalaklar (parazitler); bunlar ancak parazit durumda yaşayabilirler, çünkü üzerinde yaşadıkları organizmadan çıktıkları anda hareketsiz duruma geçer ve ölürler, cüzam mikrobu **mycobacterium leprae** bunlardandır.

Çokfazlı devreli bakteriler patojen olmayıp başka bir canlı organizmayla birlikte yaşayabilirler, telürik (toprağın özelliklerini nakleden) olabilirler, patojen parazit olabilirler; **clostridium botulinum C.** bunlara bir örnektir.

Bakterilerin patojen gücü çeşitli şekilde kendini gösterir. Bazıları **toksin** denen özel zehirler meydana getirirler. Toksinler çok şekilli (proteik) ve glüsid, lipid ve polipeptidlerin ortak özelliklerine sahip olmak üzere ikiye ayrılırlar. Genellikle proteik toksinler dış toksindir (exotoxine); yani bakteri tarafından içinde bulunduğu ortama atılır ve orada toksik bulaştırma yapar: Difteri toksini gibi. Glüsid, lipid ve polipeptidlerin ortak özelliklerini taşıyan ikinci tip toksinler ise iç toksin (endotoxine) dir; bunlar bakterinin dışına çıkmazlar; ancak onun ölümüyle serbest kalırlar. Bununla beraber, bazı proteik toksinler hem iç, hem dış toksin olabilirler (tetanos ve botulinus toksinleri) veya tamamen iç toksin (veba basili) olabilirler. Birtakım bakteriler de belli bir organizma içindeki güçlüklükleriyle veya çoğalma yetenekleriyle patojen olurlar ve o organizmada hastalık meydana getirirler. Hastalık, mikropların sayısına, giriş yoluna ve türlerine göre değişir.

Bulaşıcı hastalıklar aşı yoluyle önlenir ve seroterapi (serum bilimi) yoluyle (sülfamitlerle, özellikle antibiyotiklerle) tedavi edilir.

BAKTERİYOLOJİ

Bakterilerin biyolojik ve immünolojik özelliklerini inceleyen bilim kolu.

Bakteriyoloji bugüne kadar üç önemli dönem geçirmiştir:

Tasarı dönemi. Bu dönemde optik bilgiler gelişme kaydetmekteydi; özellikle ilk mikroskobun yapılması bu döneme rastlar. Bu dönemde en önemli iki bilgin Lewenhoeck ile 1878 yılında **mikrop** deyimini önermiş olan Sédillot'tur.

Kararsızlık dönemi. Bu dönemde mikrobun patolojideki rolünün belirlenmesine çalışılmıştır. Geçen yüzyılın ünlü Fransız tıp bilgini Rayer'nin öğrencisi Davaine, şarbon hastalığından ölen hayvanların kanında hareketsiz bakteridiler (iri bakteriler) gördüğünü yazmıştır.

Gerçek bakterinin bilindiği dönem. Bu döneme Pasteur çağı adı da verilebilir. Pasteur, birçok mikrobun varlığını bulmakla kalmamış, aynı zamanda bakterilerin fermantasyondaki (mayalanma) asıl rollerini, patojen güçlerini ve bazı hallerde organizmaya geçiş şekillerini saptamıştır.

Bakteriyoloji yalnızca bir tıp kolu değildir; endüstri ve tarıma uygulanacak bilgiler de getiren bir daldır.

Bakteriyolojik çalışmadaki önemli aşamalardan biri bir bakteriyi, tipini ve gerçek rolünü anlayabilmek için, ayırmak (tecrit etmek) tir.

Bakteri, boyutları mikronla ölçülen, yani ancak mikroskopla görülebilen bir cisim olduğu için, her çeşit bakteri çalışmasının temeli mikroskobik incelemeye dayanır. Bununla beraber, mikropların biyolojik ve patolojik

Bakteriyoloji bakterilerin özelliklerini inceler. Resimde 250 derece sıcaklıkta elde edilmiş kromojen bakteri kültürleri görülüyor. Tüplerin içinde pepton eklenmiş gliserinli yeralması suyu vardır.

özelliklerini araştırmak için başka inceleme yollarına da baş vurulması gereklidir. Bu yolların belli başlılarından birincisi, uygun ortamlarda hazırlanan bir kültür içinde ayırma (tecrit), ikincisi de tavşan, fare, vb. gibi deney hayvanlarına aşılamadır. Bu aşılama yoluyle, ele alınmış olan hastalığın bir örneği yaratılır ve bu hastalığın özellikleri incelenir.

Doğrudan doğruya mikroskopla inceleme, sıvı ya da katı ortamda, ya da kan, tükürük, vb. gibi patolojik eleman üzerinde yapılır. Öte yandan, kaynağı ne olursa olsun, ele alınmış olan mikrobun önce olduğu gibi, sonra da boyanmış durumda (bakteriler bazı boyayıcı maddelere cevap verirler) incelenmesi gerekmektedir.

Boyanmış bakteri üzerinde yapılan inceleme, bakterinin çekirdek sistemini, sporlarını, kapsüllerini, tüylerini, vb.'sını gösterdiği için, yapısının belirlenmesine imkân verir. Bu inceleme için biri basit boyama, öteki çift boyama adını alan iki yol vardır. Gram usulü, çift boyama metoduna girer. Bir bakteriyi iyi tanımak için mutlaka onu ayırmak, yani kültürünü yapmak gerekir. Kültür, ele alınan mikrobun sterilize edilmiş cam tüplere, Pétri kutusu adı verilen kutulara veya şişelere konmuş olan yapma besinlere «ekilmesi» dir. Mikrop «ekilmiş» ortam, ister sıvı, ister katı olsun, gözle görülür (mikroskobik) bir değişikliğe uğrar. Ortam sıvıysa kendisinin görünüşü değişir, katı ise üzerinde bakteri kolonileri meydana geldiği görülür.

Sıvı ortamlar, çoğu zaman et suyundan veya peptonlu sudan (etten çıkarılmış proteinler; damıtık suda erimeye bırakılmış peptonlar) ya da yağı alınmış sterilize sütten hazırlanır. Bununla beraber, çeşitli türde mikrop ürerse, bu yolla kültür yapılamaz.

Bu ayırma için katı ortam hazırlanması gereklidir. Katı ortama jeloz (gélose) adı da verilir. Bitkisel jelatin olan jeloz, bir deney tüpünde eğilince veya bir Pétri kutusuna dökülünce, kolonilerin gelişmesi için gerekli yüzey daha genişlemiş olur. Tek bir koloniyi inceleyebilmek için, ekilen mikropların azaltılarak nihayet bitirilmesi yoluyle bir ayırma yapmak gerekir. Yani, tek bir kültür damlasından alınan çeşitli parçalar birçok Petri kutusuna dağıtılır. Böylece, koloniler birinci kutuda çok sıkışık durumdayken git gide seyrelirler ve son kutuda ayrılmış ve incelemeye hazır duruma gelirler.

Öte yandan **ayıklayıcı** (selektif) ortamlar da kullanılır. Bunlarda bazı mikroplar için henüz hiç denenmemiş olan, bazıları için de uygun veya nötür olan bir madde bulunur. **Sentetik** ortamlar ise laboratuvarda hazırlanan ve bileşimi hem nicelik, hem nitelik açısında kesinlikle bilinen maddelerden yapılır. Bunlarda bir bakterinin belli bir ortamda gösterdiği tepkiler yakından incelenebilir. Bu ortamlar yalnızca bilineni incelemeye yaramakla kalmaz, aynı zamanda bilinmeyeni tanımakta da çok işe yararlar; netekim büyüme etkenlerinin öğrenilmesinde çok önemli rol oynamışlardır.

Bir bakterinin patojen gücünü, yani organizmanın düzgün işleyişini şu veya bu şekilde bozabilme yeteneğini incelemek için açıklanması istenen hastalığın türü ne olursa olsun bu bakterinin deney hayvanlarına aşılanması gerekmektedir. Hastalığa konulmuş olan teşhisin doğru veya yanlış olduğu, deney hayvanının gösterdiği tepkilerden anlaşılır.

Aşı ve serumlar bu prensibe dayanarak hazırlanmaktadır. Aynı şekilde ilâçlar da satışa çıkarılmadan önce kendisine mikrop aşılanmış hayvanlarda denenmektedir. Bakteriyoloji, laboratuvar muayeneleri, serumlar, aşılar, dezenfekte ediciler, antibiyotikler, vb. ile salgınların, bulaşmanın önünü alarak, çocuk ölümlerini azaltarak, bakteri hastalıklarını alt ederek doktorluğa ve sağlık bilgisine birinci derecede yardımcı olmuştur ve olmaktadır.

Veterinerliğe bağlı bakteriyoloji de yine aynı yollar ve araçlarla evcil hayvan sağlığında büyük hizmetler görmektedir.

Tarımsal bakteriyoloji de büyük gelişmeler göstermektedir. Baklagillerin köklerinde azotu tutan bakteriler olduğunu ortaya çıkaran ve bir toprak çevresinin, kendi üzerinde yaşayan canlılara yaptığı etkide, yani telürik olaylarda bakterilerin rolü bulunduğunu gösteren buluşlar çok önemli adımlar atılmasına imkân vermiştir. Aynı tarlada sırayla çeşitli bitkilerin tarımlarının yapılabilmesi, gübrelemenin rasyonel bir şekilde uygulanabilmesi, bunların sonucu olarak da üretimin artırılması tarımsal bakteriyolojinin çalışmalarıyle olmaktadır.

Bakteriyolojinin endüstriyel bölümüyse, besinlerin bozulmadan saklanmasıyle, asetik asit, laktik asit, aseton gibi organik maddelerin sanayide elde edilmesiyle uğraşmaktadır.

Bilimsel ve teknik alanda da yardımı görülen bakteriyoloji, jeolojide özel tortulların meydana gelmesi teorilerini ortaya koymuştur; petrol arayıcılığında da yardımcı olmaktadır.

BAKÛ

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin başkenti; (nüfusu 1 100 000) Hazar denizinin kıyısında, Karadeniz, Volga deltası, İran ve Batı Türkistan arasındaki yolların birleştiği yerdedir. Şehir ilk olarak, M.Ö. V. yüzyılda kurulmuş, uzun bir süre Arap, Osmanlı ve İran egemenliğinde kalmıştır. 1806 yılında Ruslar tarafından alınmıştır. 1885'te Bakû'nun nüfusu ancak 15 000 kadardı. 1890'da Apsheron yarımadasında petrol bulunmasıyle nüfusta çok hızlı bir artış başladı. Büyük Bakû bugün bütün yarımadayı kaplamaktadır. Petrol kuleleri denizde ve karada olmak üzere bütün yarımadada yükselir. Rafinerilerinde, kendi üretiminin yanı sıra, Hazar denizi yoluyle Krasnovodsk'tan gelen tam petrol da işlenir. İşlenmiş petrol ürünleri gemilerle Hazar denizi ve Volga ırmağı yoluyle Rusya'nın içlerine, boru hattı yoluyle de Karadeniz kıyısındaki Batum'a taşınır.

Bakû, 1583'te Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Osmanlı imparatorluğuna katılmış, 1606 yılına kadar da Osmanlı egemenliğinde kalmıştır.

BAKUNİN, MİHAİL

(1814-1876) Anarşist yazar ve ihtilâlci. Soylu bir Rus ailesinin oğludur. Petersburg'ta askerî okula gitmiş, fakat kısa süre sonra ordudan ayrılarak kendisini felsefî çalışmalara ve özellikle Alman idealizmine vermiştir. Bu çalışmaları sonraları, 1840'ta Hegelci akıma katılarak daha da derinleştirmiş, Marx ve Proudhon'la tanıştığı Paris'te ihtilâlci sosyalizm davasına bağlanmıştır. 1848 Paris ve 1849

Bakû, gelişmesini büyük petrol tesislerine borçludur. Petrol ve petrokimya kuruluşları sayesinde Bakû S.S.C.B.'nin beşinci büyük şehri olmuştur.

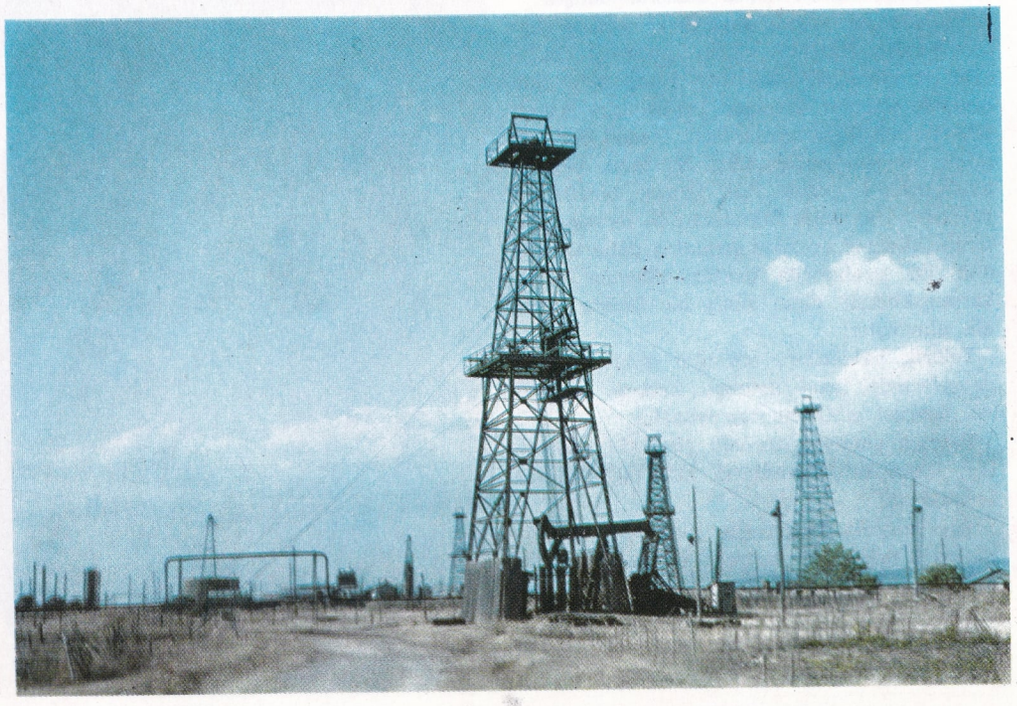

Mihail Bakunin.

Dresden ayaklanmalarına katıldığından Avusturyalılar tarafından tutuklanarak 1851 yılında Ruslara teslim edilmiş; yıllarca hapiste ve Sibirya'da sürgünde kaldıktan sonra, 1861 yılında kaçmayı ve Londra'ya gitmeyi başarmıştır. Kendi gibi oraya sığınmış bulunan Herzen, Mazzini ve Kossuth'la birleşmiş, İsveç'te, Belçika'da, İsviçre'de ve İtalya'da ihtilâlci örgütler kurulmasına önayak olmuştur. Bu arada Marksizmden gittikçe kopmuş, her türlü otoriteye karşı gelen ve insanlar arasında mutlak eşitliği savunan bir metoda bağlanarak, Avrupa'nın toplumsal ve devlete bağlı kurumlarını dağıtmak için ortak bir ihtilâl hareketine derhal girişilmesi tezini savunmuştur.

1873'te Bakunin, İsviçre'ye yerleşmiş ve ölümüne kadar Avrupa'nın anarşistleri ve ihtilâlci sosyalistleriyle sürekli ilişkiler kurmuştur. Fikir ve propaganda yazıları pek çoktur. Başlıca eseri olan **Tanrı ve Devlet,** ölümünden sonra, 1882'de yayınlanmıştır.

BAL

Arıların, çiçeklerin balözünü emerek hazırladıkları tatlı bir madde. Arıların, kışlık olarak biriktirdikleri ballarını, insanlar çok eski çağlardan beri kendilerine mal etmişlerdir. Balın rengi, tadı, kokusu, arıların dolaştığı çiçeklerin balözünün rengine, kokusuna ve tadına göre değişir. Rengi parlak sarıdır.

Çok eskiden beri hekimlikte baldan yararlanıldığı gibi, kuvvetli bir besin niteliği taşır. Bal, şeker bakımından çok zengindir. %70-80 şeker, gerisi sudur. 100 gr. bal 325 kalori verir. Güzel kokulu çiçeklerden toplandığı için, madensel tuzları, azotlu maddeleri de taşır. Az sonra A vitamini, C vitamini ve B kompleksi vitaminleri de bulunur. Glikoz (üzüm şekeri) ile levüloz (meyve şekeri) u taşıyan balın, sindirimi kolaydır. İnsan vücudu, çoğunlukla hastalar için çok kuvvetli bir besindir. Gelişme çağındaki çocukların, zafiyet geçirenlerin, zayıfların bol bol bal yemesi salık verilir.

Eski çağlarda, birtakım bitki kökleriyle beraber, bal, tamamen bir ilâç niteliğindeydi. Bugün bağırsakları yumuşatıcı özelliğinden ötürü, peklik çekenlere verildiği gibi, on ikiparmak bağırsağında ülseri olanlara, mide hastalarına da öğütlenmektedir. Bazı el losyonlarında, yüz kremlerinde baldan yararlanılır. Ameliyat sonrası hastalara, kalp, damar ve sinir üzerindeki yatıştırıcı etkileri nedeniyle bu hastalığı çekenlere, siroza iyi geldiği kanısı vardır. Balı, bol salgı çıkaracağından, aç karnına yemek doğru değildir. Öteki tatlılar gibi, yemekten sonra yenirse faydası büyük olur.

BALÂ

Ankara iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 3 646). Kasaba bir tepe üzerine kurulmuştur. Yükseltisi 1 335 m.'dir. Ankara'nın güney-doğusundadır ve Ankara - Kırşehir - Kayseri devlet şosesi kasabanın içinden geçer. Ankara'ya uzaklığı 69 km.'dir.

Balâ, çevresinin tahıl ve hayvan ürünleri pazarıdır.

İlçenin (yüzölçümü 2 647 km^2., nüfusu 41 415) iki bucağı ve 69 köyü vardır.

İlçe toprakları, Ankara ilinin orta bölümünde yer alır. Kızılırmak'a karışan Balaban deresi ile Hacıbekir suyu ilçe topraklarından geçer. Toprağı tarıma elverişlidir. Başlıca ürünleri buğday ve öteki tahıl çeşitleri, baklagiller, patates, üzüm, çeşitli sebze ve meyvedir. İlçede hayvancılığa da önem verilir (koyun, keçi, sığır). İlçenin ulaştırması, ilçe topraklarından geçen Ankara - Kayseri devlet yoluyle yapılır.

BALABAN

(? -1467) Fatih Sultan Mehmet II.'nin komutanlarından. Çocukken rehine olarak saraya alınmış ve Enderunda yetiştirilmiştir. İstanbul'un fethi sırasında gösterdiği cesaretten dolayı padişahın sevgisini kazanmıştır.

Balaban, 1464 yılında büyük bir kuvvetle Arnavutluk'a gönderilmiş ve İskender Beyin kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Bundan sonra Ohri'ye çekilmiş ve Yakup Beyin yardımına gönderilmiştir. Bu iki kuvvetin birleşmesine engel olan İskender Bey, Balaban'ı yenmiş ve Yakup Beyi de öldürmüştür. Bunun üzerine Mehmet II., büyük bir kuvvetle Arnavutluk üzerine yürümüş, İskender Beyin başkenti Kuruya'yı bir süre kuşattıktan sonra, bu işi Balaban'a bırakarak İstanbul'a dönmüştür.

Balaban, kardeşi ile yeğeninin İskender Bey tarafından yakalanmasına dayanamayarak kaleye saldırmış, fakat bu saldırışta vurularak ölmüştür.

BALABAN, İBRAHİM

(1921-) Türk ressam ve yazar. Bursa'nın Seç köyünde doğmuş, on yaşındayken aynı köyün üç sınıflı okulunu bitirmiş; hapiste geçirdiği yıllarda Uzun Hikmet'in yardımıyle resim çalışmaya başlamış ve 1953 yılından bu yana da altı sergi gerçekleştirmiştir. Sergilerini ve eserlerini dağınık dönem, nakışsı, ağır aksak, oyuncaksı dönem gibi adlamalarla da değerlendiren Balaban, 1953 yılında Fransız konsolosluğu salonundaki sergisinde başladığı toplumcu-gerçekçi anlatısının somut tutumunu, son yıllarında soyutlama içinde sürdürmektedir. Çeşitli dergilerde yazılar yayınlamakta ve bu yazılarının büyük bir kısmını kitap olarak derlemiş bulunmaktadır.

Eserleri: Balaban, İz (1965), Şair Baba ve Damdakiler (1968).

BALABAN, SULTAN GIYASETTİN

(? -1287) Hindistan'daki Delhi Memlûk imparatorluğunun hükümdarı. Gençliğinde Moğollara tutsak düşmüş, Gucerat'ta Hoca Cemalettin Basri tarafından satın alınarak eğitildikten sonra Sultan İltutmuş'a satılmıştır. Balaban, kısa zamanda kendisini sultana sevdirmiş ve sultanın kırklar diye anılan 40 büyük azatlı Memlûk emirleri arasına girmiş ve İltutmuş'un kızı Raziye Sultan zamanında Emir-i şikar olmuştur (1236-1239). Muizüddin zamanında (1239-1241) Balaban'a Hansi ve Ravari bölgeleri verilmiştir. Alâettin Mesut zamanında (1241-1246) Emir-i hacipliğe yükselen Balaban, 1225'te Sint'i alıp Uçha'yı kuşatan Moğollara karşı koymuştur. Bu olaydan sonra bütün yönetimi eline alarak Uluğ Han adıyle hükümdarın naipliğine atanmıştır. Devletin içişlerini düzene koymuş ve emirleri merkeze bağlamıştır. Balaban'ın bu başarılarını çekemeyenler, Hintli dönme vezir İmadettin Reyhan'ın etrafında toplanarak hükümdarın Balaban'ı iş başından uzaklaştırmasını sağladılar. Fakat eyaletlerdeki Türk emirleri dönme vezire boyun eğmek istemediler ve toplu halde Delhi üzerine yürüdüler. Vezir Reyhan'ın gönderdiği ordu da emirlere katıldı ve Balaban yeniden iş başına getirildi (1254).

Sultan Nasrettin ölünce Sultan Gıyasettin lakabıyle hükümdar olan (1266) Balaban'ın ölümünden sonra yerine torunu geçmiştir.

BALAKİREV, MİLİ ALEKSEYVİÇ

(1837-1910) Rus besteci. Ulusal bir Rus okulunun gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Çocukluğunun uzun yıllarını Ulibişev'teki kır

Balaban'ın bir resmi.

evinde geçirmiş, oradaki bir bandoyla yaptığı çalışmalar ve bir özel kitaplıkta kendi kendini yetiştirme çabaları müzikteki gelişmesini sağlamıştır. 18 yaşında St. Petersburg'a gitmiş, Glinka'nın etkisi altında kalmıştır. 1861'den sonra, kendisi genç kuşağın bir büyük etki kaynağı olmaya başlamış, Cui, Musorgski, Rimski-Korsakov ve Borodin'le birlikte «Rus Beşleri» adıyle tanınan birliği kurmuştur. Yanındaki dört bestecinin gelişmesine büyük yardımı olmuş, bunu özellikle Alman ustalarının müziğini çözümlemekle ve onları biçim ve yapı anlayışına götürmekle sağlamıştır. 1862 yılında Stassov ve Lomakin'le birlikte Özgür Müzik Okulunu kurmuş ve yönettiği senfoni konserlerinde genç kuşağın eserlerini tanıtmıştır. Kendisiyle birlikte çalışanların müzik hayatlarına bir yön vermek yolunda yaptığı çalışmalar, kendi bestelerinin az sayıda olmasının başlıca nedenidir. Bunlar arasında **Tamar** ve **Rusya** adlı senfonik şiirler ile **Islamey** adını taşıyan piyano eseri en tanınmışlarıdır.

BALALAYKA

Çoğunlukla Rusların kullandığı bir çeşit telli çalgı. Gövdesi üç köşelidir. Mızrapla çalınır. Uzun saplı bir mandolini andırır. Ancak çıkardığı ses, ne mandoline, ne de gitara benzer. Üç teli vardır. Tellerin ikisi aynı perdeden, üçüncüsü bir beşli kalından akort edilir. İlk kez, Rusya'da Büyük Petro zamanında görülmüştür. Bu çalgının, bir Rus çalgısı olan «dumra»nın geliştirilmiş biçiminden meydana geldiği kanısı kuvvetlidir. Dumra, XIII. yüzyılın sonlarında Altınordu tarafından Rusya'ya getirilmiş ve bu tarihten sonra geliştirilerek balalaykanın ilk şekli ortaya çıkmıştır. Rus tamburası da diyebileceğimiz dumra, Rusya'da X. yüzyıldan beri çalınıyordu. Onun kaynağının da Arap-İran kültürünün daha önceki evrelerine dayandığı bir gerçektir.

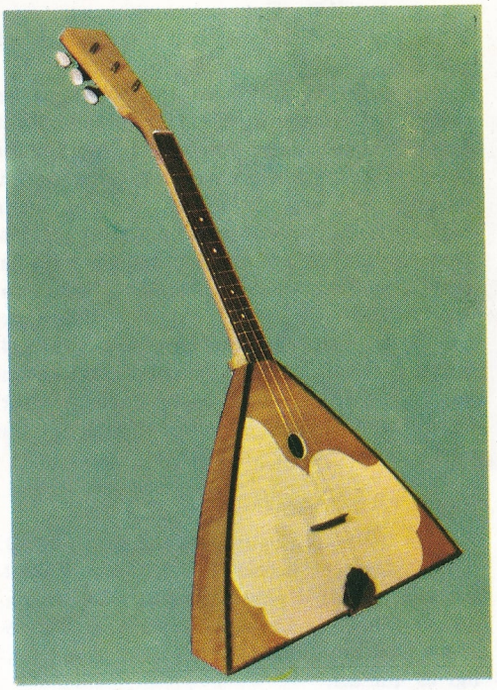

Balalayka XIII. yüzyılın sonlarında Altınordu tarafından Rusya'ya getirilmiş olan «dumra» adlı çalgının geliştirilmişidir.

Balalayka böyle bir gelişme geçirdikten sonra bugünkü biçimini almış ve daha çok Rus köylüsünün ve halkının çalgısı durumuna gelmiştir. Kazakların ve köylülerin danslarına eşlik ederek ulusal bir değer kazanmıştır. Orkestralara uygun bir duruma getirilenleriyle balalayka orkestraları kurulmuş ve I. Dünya savaşından sonra Beyaz Rus göçmenlerinin aracılığıyle bütün Avrupa'da yaygın bir hale gelmiştir.

BALANCHINE, GEORGE

(904-) Rus koreografı. Petersburg'ta doğan Balanchine, ünlü Mariinski (bugün Kirov) tiyatrosunda balerin olarak sanat hayatına girmiş, sonra küçük bir öncü tiyatroda (**Molodoy ballet,** Genç bale) koreografi yapmaya başlamış, daha sonra geçtiği Diaghilev tarafından yönetilen **Ballets Russes**'de koreograflık yapmaya devam etmiş ve bu tiyatro ile dünyayı dolaşmıştır.

1934 yılında Amerika'ya yerleşen Balanchine, Amerikan balesinin kurulmasında büyük rol oynamış, Amerika Birleşik Devletlerinin en büyük bale topluluğu olan **New York City Ballet**'in de kurucularından biri olmuştur. Koreografilerinin temeli folklor ve çağdaş halk danslarından alınıp bilinçli olarak stilize edilmiş öğelerle zenginleştirilmiş en saf XVIII. yüzyıl akademik danslarıdır. Balanchine'nin en ünlü baleleri (**Concerto Barocco, Ballet Imperial, Symphony in C. Agon**) genellikle anlatıcı olmayıp figüratiftir. William Dollar'dan Jerome Robbins'e kadar bütün Amerikalı koreografların ustası olan George Balanchine, gerek halkoyu gerekse sanat eleştirmenleri tarafından da çağımızın en büyük koreografı olarak gösterilmektedir.

BALDIRAN (Conicum)

Maydanozgillerden, Avrupa, Afrika ve Asya'da iki türü yetişen zehirli bitki. Yurdumuzda, çoğunlukla dere kıyılarında Conicum naculatum türü yetişir. Bitkinin gövdesi uzun ve içi boştur. Gövdesinin dış kısımlarında eflâtun renkli lekeler bulunur. Hiç tüyü yoktur. Her yaprak 3-4 dilimli ve tüy gibi incedir, fakat büyüktür. 1,5-2 m. boyunda olur. Çoğunlukla meyvelerinde, az oranda köklerinde, fakat bitkinin her yerinde konisin (conisine), ya da koniin (coniine), adında zehirli bir alkoloit bulunur. Bundan ötürü hayvanlar için öldürücü bir bitki olmaktan başka, insanlar için de zararlı sayılır. Elle dokunulduğu zaman, fena bir koku yayar. Tarihte, Atinalıların, ünlü Sokrates'i ve Phokion'u, bu meyveden elde edilen zehirli suyla öldürdükleri yazılıdır.

Solda: Bâle şehrinin ortasından geçen Ren ırmağı. Bâle XV. yüzyılda önemli bir kültür merkezi olmuştur. Sağda: XV. yüzyıldan kalma Spalentor adlı yapı.

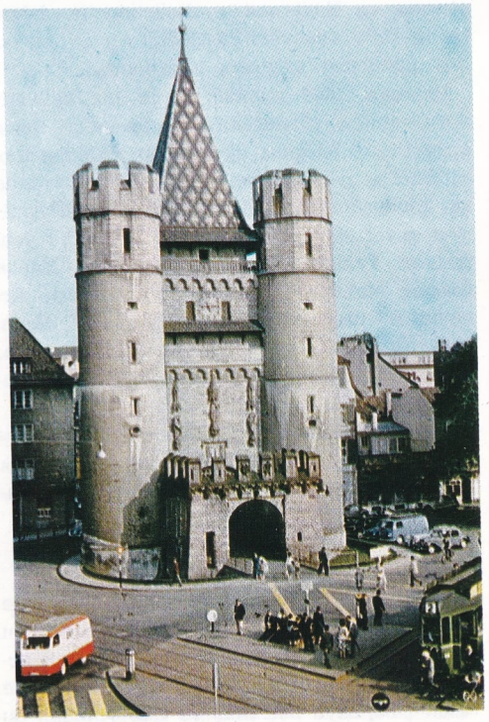

BÂLE

(Almanca Basel, İtalyanca Basilea), İsviçre Konfederasyonunun bir kenti (nüfusu 217 700) ve aynı adı taşıyan kantonun başkenti (Basel Stadt: 37 km², nüfusu 236 700); Ren ırmağının iki kıyısı üzerinde kurulmuştur. Ren ırmağı, İsviçre'nin Almanya (Baden-Württemberg) ve Fransa (Alsace) ile sınırı yakınında, Birs ve Wiese kollarının ayrıldığı yerde şehri Büyük ve Küçük Bâle olarak ikiye ayırır. İsviçre'nin en önemli ticaret ve endüstri merkezlerinden biri sayılabilir ve belli başlı demir ve havayollarıyla bağlantısı olduğundan, aynı zamanda önemli bir uluslararası transit ve iş merke-

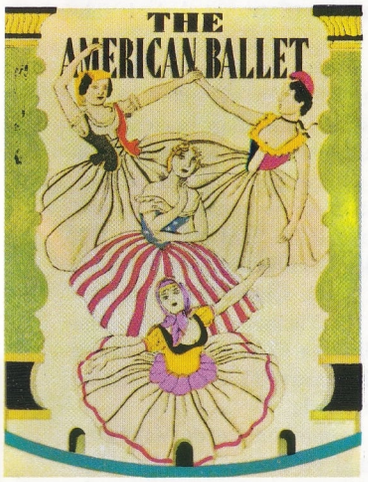

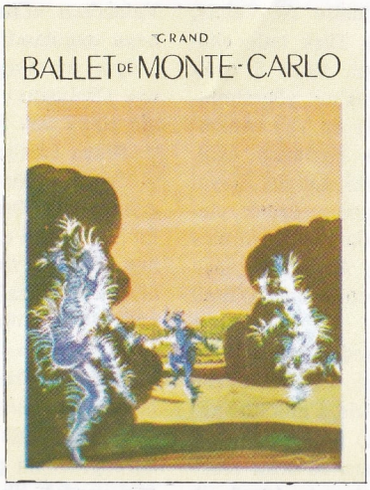

Solda: Bazı ünlü baleler için hazırlanmış afişler. Sağda: Stravinski'nin İlkbahar Ayini adlı balesinin Scala operasında temsili.

zidir. Bahçeler, çok sayıda parklar, gotik tarz yapılarla bezenmiş güzel bir şehirdir. Bundan başka ünlü üniversitesi, zengin koleksiyonlara sahip müze ve kitaplıkları Bâle şehrine bir kültür merkezi niteliği de kazandırmıştır. Ortaçağın sonlarında yapılan mimarî değeri yüksek çok sayıda yapılar ve anıtlar bugüne kadar kalmıştır. Papa tarafından 1431'de mezhep ayrılığını kaldırmak için toplanmış olan Bâle konsili, çok ünlüdür.

BALE

Esası dans ve pantomim (pandomima) olan, özel kostümlerle oynanan bir çeşit sahne gösterisi. 1489 yılında Milano dukası Galeazzo di Sforza ile Aragon prenseslerinden Isabelle'in düğün şenliklerinde oynanan bir oyunun, bale sanatının ilk örneği olduğu sanılmaktadır. Karı-koca sevgisi temasını işleyen bu oyunu düzenleyen ve yöneten Bergonzie Botta'dır. Tortona şehrinde verilen bu ilk gösteriden günümüze kadar bale sanatı büyük değişiklikler geçirmiş, bu değişiklikler bazen Batı kültürünün ve özellikle tiyatronun gelişmesini izlemiş, bazen de bu gelişmeye öncülük etmiştir. XV. yüzyıldan günümüze kadar bale belli başlı şu aşamalardan geçmiştir: 1) Saray balesi, 2) Komedi içinde bale(**comédie-ballet**) ve opera içinde bale (**opéra-ballet**), 3) Konulu bale (**ballet d'action**), 4) Danslı dram (**drame choréographique**), 5) Romantik bale, 6) Modern bale.

Görülüyor ki, bale düzyazı, pantomim ve müziğin bir karışımı olan ve çeşitli sahneleri dansla birbirine bağlayan saray gösterileri içinde doğmuştur. Botta'yla başlayan bu saray gösterisi türüne en ünlü örnek, Baldassare Baltazarini'nin 1581 yılında Paris'te Catherine de Medicis onuruna düzenlediği **Ballet comique de la Royne** adlı oyundur.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın başlarında Fransa saray çevresini kuvvetle etkilemiş olan ünlü müzikçi ve koreograf Jean-Baptiste Lulli, Molière'le ortak çalışmaları sonucu komedi içinde bale, Quinault ve Corneille ile ortak çalışmaları sonucu da opera içinde bale türlerini meydana getirmiş, bu türlerde oyunlar düzenleyip yönetmiştir. Bu iki türle bale, iki sahne gösterisi arasında bir bağ olmaktan çıkmış, başlı başına bir sahne sanatı haline gelmiştir.

Bu dönemde, özellikle Fransız Krallık Dans Akademisinin kurulmasıyle, Paris'te «akademik dans» adı verilen balenin kurallarının belirlenmesine başlanmıştır. O zamana kadar profesyoneller tarafından değil de hükümdar ailesi mensupları ile bunların nedimleri, nedimeleri tarafından oynanan balenin, bir meslek olarak yerleşmesi de bu dönemde olmuştur. XVIII. yüzyıl başlarındaysa artık profesyonel koreograflar, dansörler ve balerinlerden meydana gelen topluluklar kurulmuştur. Koreografi sanatında da bir teknik ustalık sorunu ortaya çıkmış, birtakım kuralların kesinlik kazanması gerekmiştir. Solistlerin artan ustalığı, sahne düzeninde de zenginliğe ve gösterişe önem verilmesine yol açmıştır.

Bununla beraber, çok geçmeden bu eğilime bir tepki görülmüştür. Bu tepkinin iki öncüsü, Jean Georges Noverre ve Gasparo Angiolini olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında çalışmalarıyle dikkati çekmiş olan bu iki koreograf, konulu bale türünün öncüleridir. Konulu balede dans, sözlü ya da sözsüz bir hareketin yorumu olmaktan çıkmakta, pantomimle birleşerek onun anlatma görevini üzerine almaktadır.

Bu türde bale bağımsız, gerçek bir danslı sahne sanatı türü olma yolunda son ve kesin adımını atmış olmaktadır.

Romantizmin ortaya çıkışıyle bale köklü ve büyük bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde **«pointe»** denen ayak parmakları ucunda dans etme şeklinin hâkim olduğu stil ortaya çıkmış ve dansör ve balerinlerin beyaz giyinmeleri geleneği kurulmuştur. Bu türde oyuncular çoğunlukla masal kişilerini, hafif ve esrarlı uçanperileri, superilerini canlandırırlar. Romantik dönemde akademik dans geleneği gelişmiş ve kuralları daha kesinleşmiştir. Romantik baleye katkıda bulunan ve ünlü koreograflar, dansörler ve balerinler yetiştirmiş olan Taglioni ailesinin, özellikle Maria Taglioni ile babası Filippo Taglioni'nin adlarını kaydetmek gerekir. Babasının ünlü eseri **La Sylphide** balesinin 1832'de Paris'teki ilk temsilinde Maria Taglioni, tütü (**tutu**) adı verilen ve ayak bileklerine kadar inen beyaz tül etekliği dünyaya tanıtmıştır. Tütü günümüze kadar romantik balenin en karakteristik işareti olmakta devam etmiştir.

XIX. yüzyılda balerinler -bugünün sinema yıldızları gibi- peşlerinden hayranlarını sürüklerken, bale de hemen hemen en popüler sanat haline gelmiştir. Yüzyılın sonuna doğru romantik bale, Marius Petipa'nın Çaykovski'nin müziği üzerine yazdığı «Uyuyan Güzel» ve «Kuğu Gölü» adlı oyunlarıyle parlak çağını kapamış bulunuyordu. Bundan sonra bir kararsızlık dönemi başlamıştır. Bu dönemde tamamen teknik ustalık, virtüozluk ya da gösterişli sahneye koyuşlar eğilimi ağır basmış-

tır. Bunun sonucu, sahneye yüz kadar oyuncunun çıkıp sıkışık bir şekilde dans ettiği Excelsior (Manzotti) gibi oyunlara kadar varmıştır.

Bu virtüozluk ve gösterişlilik eğilimine tepkiyle modern balenin doğuşu aynı zamana rastlar. Her iki akım da bale dehası Serge de Diaghilev'in kişiliğine sıkı sıkıya bağlıdır. Diaghilev için bale dans, müzik ve resmin aynı ölçüde katıldığı ve eşit önem taşıdığı bir sahne sanatı türüdür. **«Ballets Russes»** adını taşıyan büyük topluluğuyle (bu ad, sonraları yanlış olarak onun sistemini sürdüren bütün öteki topluluklara da verilmiştir.) bu üç sanatın tam bir sentezini yapabilmiş ve bunu başarıyla yürütmüştür. Fokine, Massine, Balanchine gibi koreografların, Benois, Picasso, Derain gibi ressamların, Stravinski, Milhaud, Prokofiev gibi bestecilerin, **Ballets Russes** topluluğunun ortaya çıkardığı eserlerde önemli rolleri olmuştur. Topluluğun **Sylphides, Pétrouchka, Üç Köşeli Şapka** baleleri unutulmayacak gösteriler olarak kalacaktır. Bale sanatının Anna Pavlova ve Vaslav Nijinski gibi büyük ustaları, Tamara Karsavina ve Lydia Lopokova gibi yıldızları ve daha nice ünlü kişileri hep bu toplulukta bulunmuşlardır.

Avrupa kıtasında doğan bale sanatı ancak tamamen geliştikten sonra Amerika'ya geçmiştir. Amerikalı dansöz Isadora Duncan'ın bu yüzyılın başında büyük yenilikler getiren sanatının, modern balenin gelişmesine etkisi derin olmuştur. Fokine'in dansı, her türlü akademik bağdan sıyırarak tam özgürlüğe kavuşturma yolunda attığı adımlarda, Isadora Duncan'ın «serbest dans» adı verilen stilinin rolü büyüktür.

Serbest dans ve bundan doğmuş olan modern Amerikan dansı çağdaş koreografların çoğunu, özellikle Amerikan koreograflarını etkilemeye devam etmektedir.

Amerika'da koreografiyle uğraşanlar, dansın bu iki türü arasında ortak bir şekle varma eğilimi göstermektedirler.

Çağımızın en ünlü bale toplulukları ve oyuncuları arasında şu adları hatırlatmak gerekir: İngiltere'de Royal Ballet (Margot Fonteyn), Fransa'da Ballet de l'Opera de Paris, Grand Ballet du Marquis de Cuevas, Amerika'da New York City Ballet, American Ballet, J. Robbins yönetiminde Ballets USA, Danimarka'da Krallık Balesi, İtalya'da Scala balesi, Rusya'da Bolşoy ve Kirov baleleri.

Türkiye'de Bale: 1947 yılında İngiliz Krallık balesinin kurucusu Dame Ninette de Valois, Türk hükümeti tarafından ilk Türk bale okulunu kurmakla görevlendirildi. Okul 6 ocak 1948'de Dame Ninette de Valois'nın yönetiminde Yeşilköy'de açıldı. Yedi ile on yaş arasında 11 erkek 18 kız çocukla başlayan okul, Sadler's Wells ya da şimdiki adıyle Royal Ballet okulunun ders programını örnek olarak aldı ve buna ayrıca Dalcroze Euritmies de eklendi. Okul 1950 yılında Ankara'ya taşınarak Devlet Konservatuvarının bir bölümü oldu.

Okul dokuz yıllık bir öğretimden sonra 1957'de ilk bale mezunlarını verdi. İlk Devlet Tiyatrosu bale temsili Manuel de Falla'nın «El Amor Brujo» (Büyüleyen Aşk) adlı eseri oldu.

13 yıllık bir çalışmadan sonra 28 ocak 1961'de Ankara'da «Coppelia» balesinin tümü ilk kez icra edildi. Bu temsil İngiltere'den gelen Miss Ailine Phillips ve Miss Ann Parson tarafından sahneye konulmuştur. Gene bu yıl içinde Amerikalı koreograf Todd Bolender de Devlet Konservatuvarında Darius Milhaud'un «Dünyanın Yaradılışı» ve Debussy'nin «Still point» adlı balelerini, konservatuvar öğrencileriyle modern bir anlayışta sahneye koydu.

1961-1962 mevsiminde Kraliyet Dans Akademisi teknik üyesi olan Claude Newman, Devlet Tiyatrosu bale bölümüne uzman olarak getirildi; onun yardımıyle Fokine'nin «Les Sylphides», Ashton'un «Les Patineurs»ü ve Dame Ninette de Valois'nın «The Rake's progress» (Hovardanın Sonu) i oynandı. 1962-1963 mevsiminde İngiliz koreografı Andrée Hovard, kısa baleler olarak «Anssembly Ball», (Gençler Balosu) u, «Veneziana»yı, «Ölüm ve Genç Kız»ı ve Couperin'in Müziği ile «Les Baricades Mysterieuses» (Esrarlı Geceler) ü sahneye koydu. 8 kasım 1963 gecesi «Uyuyan Güzel» balesinin tümü Lorna Munsford'un işbirliğiyle oynandı. Gene bu yıl Dame Ninette de Valois'nın «Checkmat» (Satranç) balesi sahneye uygulandı.

Aynı mevsimde Ashton'un «Les Rendez-Vous» (Buluşma) ve Adams'ın «Giselle» balesinin tümü Joy Newton tarafından hazırlanmıştı. Nisan 1964'te Konservatuvar öğrencileri Ulvi Cemal Erkin'in «Köçekçe»si ile Adnan Saygun'un «Bir Orman Masalı» süitini ve Ravel'in «La Valse»ını oynadılar. 1964 eylülünde Güney Afrikalı Dudley Tomlinson bale eğitmeni olarak Ankara'ya geldi. Ünlü koreograf Kenneth Mac Millan da Türkiye'ye gelerek Macolm Arnol'un «Solitaire» (Yalnız) ini ve Frank Martin'in «The Bourrow» (Kapandakiler) ini başarıyla sahneye koydu.

19 şubat 1965'te Dame Ninette de Valois'nın koreografisini çizdiği ve Ferit Tüzün'ün müziğini yazdığı ilk Türk balesi «Çeşme Başı» sahneye uygulandı.

21 ekim 1965'te «Kuğular Gölü» balesinin tümü başarıyle icra edildi. 1966 mevsiminde Nevit Kodallı'nın müziği ve Ninette de Valois'nın koreografisi ile «Sinfonietta», Bülent Tarcan'ın müziği ve Richard Glasstone'un koreografisiyle «Hançerli Hanım» sahneye konuldu. 1967 mevsimiyse bir Léo Delibes yılı oldu. 25 ocak 1967'de Richard Glasstone'nin özgün koreografisiyle «Sylvia» balesinin galası yapıldı. 25 mart 1967'deyse «Coppelia» yeni dekor ve giysilerle tekrar repertuvara alındı.

1968 mevsiminde Benjamin Britten'in «The Prince of the Pagodes» (Pagodlar Prensi) u koreografisi Richard Glasstone'nın olmak üzere sahneye konuldu.

Bugün elli kişiyi aşan topluluk, ayrıca Türk yöneticilerine kavuşmuş durumdadır. Dame Ninette de Valois halen Ankara Devlet Balesinin sanat danışmanlığını yapmaktadır. Tenasüp Onat, Meriç Güventürk, Gülcan Tunççekiç, Ferit Akın, Sait Sökmen, Oytun Tufan da Türk balesinin önde gelen adlarıdır.

Türk balesi, geçmişinin çok kısa bir tarihi olmasına rağmen, olgun bir nitelik kazanmış ve sahnelediği eserlerle bunu ıspatlamış durumdadır. Yerli ve yabancı eleştirmecilerin kanıları da bu gerçeği doğrulamakta ve bu sanat dalının geleceği parlak görülmektedir.

Çaykovski'nin Kuğular Gölü balesinin Devlet Tiyatrosu bale bölümü tarafından temsilinden bir sahne. Soldan sağa: Tanju Tüzer, Gülcan Tunççekiç, Tenasüp Onat.

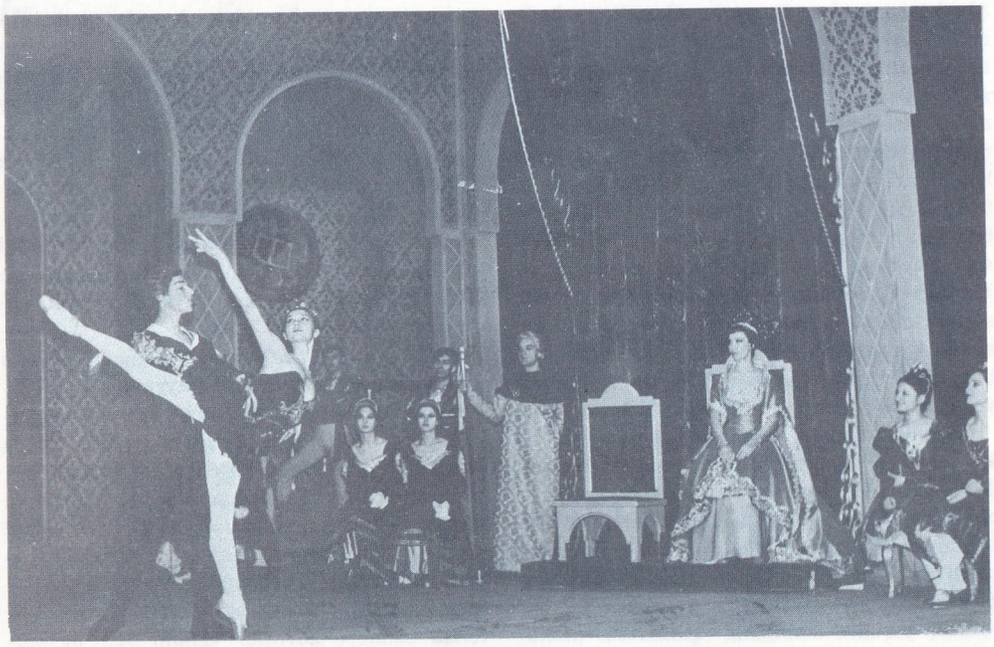

Klasik ve modern balelerden resimler. 1) Fındıkkıran, 2) Kuğular Gölü (Çaykovski'den), 3) İskoç Fantezisi (Balanchine'den), 4) Notre-Dame de Paris (Roland Petit'den), 5) Jerome Robbins bale topluluğu, 6) Beethoven'in 9. Senfonisi üzerine Béjart'ın koreografisi.

1

2

3

4

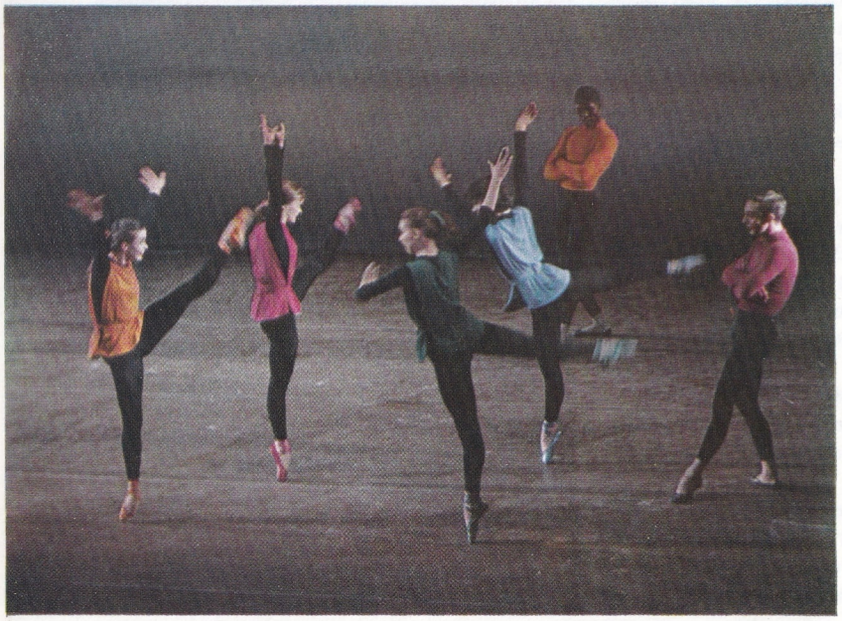

5

6

BALEAR ADALARI

İspanya kıyıları açıklarında bulunan Batı Akdeniz adaları. Yüzölçümü 5 014 km².. nüfusu 445 000 olan bu adalar İspanya'nın eyaletidir. Dördü büyüktür. En genişi, Majorca (Mallorca) 3 390 km².'dir. Minorca (754 km².) ile, aynı adı taşıyan kanalın kuzey-doğusunda kalır. İbiza ile Formentera (sırasıyle 572 ve 115 km².) bu adaların güney-batısında kalır ve onlardan Majorca kanalıyle ayrılır. Ayrıca daha birkaç küçük ada vardır ki, en önemlileri Majorca'nın güneyinde bulunan Cabrera (16 km².) ile Conejera'dır. İbiza ile Formentera adasına, yakınlarındaki küçük adacıklarla beraber Pitiuse adaları da denir.

Adaların büyük kısmı dağlık olmakla beraber zeytinlik, bağ, turunçgiller, badem, tahıl ve sebze yetiştirilen geniş ve verimli düzlükleri de vardır. Özellikle yaz aylarında yağış yetersiz ve düzensiz olduğundan, sulama yoluyle verim artırılır. İklim son derece yumuşaktır ve her mevsimde çok rahat hayat şartları sağlar. Bütün bunlara eklenen Akdeniz manzarasının güzelliği her mevsimde adalara ve özellikle plajlarına çok sayıda İspanyol ve yabancı turistleri çeker. En büyük adada bulunan ve 20 000 kadar nüfuslu Palma di Majorca turizm bakımından çok ileridir.

Takımada, bin yıllık tarihi boyunca hemen hemen daima İber yarımadasının ve İspanya'nın kaderini paylaşmıştır. Sırasıyle Finikelilerin, Kartacalıların ve Romalıların koloni kurdukları Balear adaları V. yüzyılda Vandalların eline geçmiş, VI. yüzyılda Bizanslılar ve VIII. yüzyılın sonundaysa Araplar tarafından fethedilmiştir. XIII. yüzyılda Aragon hanedanına geçerek İspanya krallığı topraklarına katılmıştır. Minorca 1713 ile 1802 arasında İngiliz egemenliğinde kalmıştır.

BALIKÇIL

Leyleksiler takımının balıkçıllar familyasından bir kuş. 100 kadar türü vardır. Uzun ve çok ince bacaklarıyle çamurlu sularda gezmeyi sever. Gagasının ön kısmı dişli ve sivridir. Gaga, boyun ve bacakları genellikle uzundur. Gagalarını, küçük yengeçleri, balıkları, solucanları yakalamakta kullanılır. Gaga, bazı hallerde savunma silâhı ödevi görür. Sulak çayırlar, bataklıklar en hoşlandığı yerlerdir. Geniş kanatları vardır. Yeryüzünün hemen her yöresinde bulunur. Yurdumuzda beyaz balıkçıl, öküz balıkçılı, adi balıkçıl, ergüvanî balıkçıl, gece balıkçılı, küçük balıkçıl ve tepeli balıkçıl gibi türleri bulunur.

Gece Balıkçılı (Nycticorax nycticorax): Gece avlanmaktan hoşlandığı için bu ad verilmiştir. Bu türün bilimsel adı «gece kargası» anlamınadır. Sırtı mavimsi siyah, karnı beyazdır. Ensesinde bir çift uzun tüy bulunur. Sürü halinde ormanların bataklık bölgelerinde yaşar.

Sandal Gagalı Balıkçıl (Coclearius coclearius): Anayurdu Meksika ve Meksika güneyi ülkeleridir. Çok geniş ve yassı gagası vardır. Gagasının biçimiyle, öteki balıkçıllardan ayrılır. Bu özelliğinin dışında, ilk bakışta Gece balıkçılına benzer.

Küçük Yeşil Balıkçıl (Butorides virescens): Yeşil adını alması, sırtındaki bir yeşil parıltıdan ileri gelir. Kurşunî gri renktedir. Derme çatma yuvalar yapar. Başka türlerden ayrı olarak, kalabalık sürüler halinde değil, suya yakın yerlerde, sık bitkiler içine kurdukları yapılışı zayıf yuvalarda yaşar.

Büyük Mavi Balıkçıl (Ardea herodias): İri balıkçıl türüdür. Daha çok Amerika'da yaşar. Boyu 120-122 cm. kadar olur. Balık, kurbağa, suyılanı gibi su hayvanlarıyle besinlenir. Ağır, fakat çok uzun zaman uçma yeteneğine sahiptir. Kalabalık sürüler halinde yaşar. Dişisi, bir kerede açık mavi renkte üç ya da dört yumurta yumurtlar.

Büyük Beyaz Balıkçıl (Ardea occidentalis): Çoğunlukla Birleşik Amerika'nın Florida bataklıklarında, Meksika'da, Batı Hint adalarında yaşar. Mavi büyük balıkçıl soyundan gelmedir. Çok avlandıkları için ve büyük kasırgalar yüzünden sayıları gitikçe azalmaktadır. Soyunun tükenmemesi amacıyle Florida'da bu kuşlara özgü doğal parklar meydana getirilmiştir.

BALIKÇILIK

Balıkların ve suda yaşayan başka hayvanların avlanılması.

Balıkçılığın tarihi çok eskidir. İlkel topluluklarda yenilebilecek bitkilerin toplanması ve kara avından sonra balıkçılık gelişmiştir. Binlerce yıl kara avı ile balıkçılık birlikte yürütülmüştür. Başlangıçta yalnız yiyecek sağlamak için yapılan balıkçılık, zamanla bir spor ve eğlence haline de gelmiştir. Profesyonel balıkçılık, özellikle çeşitli tipte ağlar, özel oltalar ve kamışlarla kıyılarda ya da su üzerinde sandal ya da gemilerden yapılır. Spor ve eğlence balıkçılığı daha çok çeşitli tiplerde kamış, olta ve ikinci derecede de ağlarla yapılır.

Denizin tükenmek bilmez hazineleri pek çok ülke için başlıca besin kaynağını meydana getirir. Balıkçılık ürünleri de, uygarlıkta ilerlemiş bile olsa, bazı ülkelerin ekonomisinin esas öğesidir.

Balıkçılık tarihöncesi insanlarının avla beraber başlıca faaliyetiydi ve avcılık, hayvan yetiştiriciliğinin ilerlemesi yüzünden önemini kaybettikten sonra da balıkçılık, konumları bu işi yapmaya elverişli olan uluslarda önemini hiç bir şey kaybetmemiş, ekonomiye destek olmuştur.

Batı tarihinde balıkçı ve deniz ürünleri tacirleri olarak Fenikeliler ün salmış ve balıkçılık, balık konserveciliği, tuzlama tekniğinde ilerlemişlerdir; balık işlemek üzere istasyonlar kurmuşlar ve bütün Akdeniz ülkelerine tuzlu balık taşımışlardır.

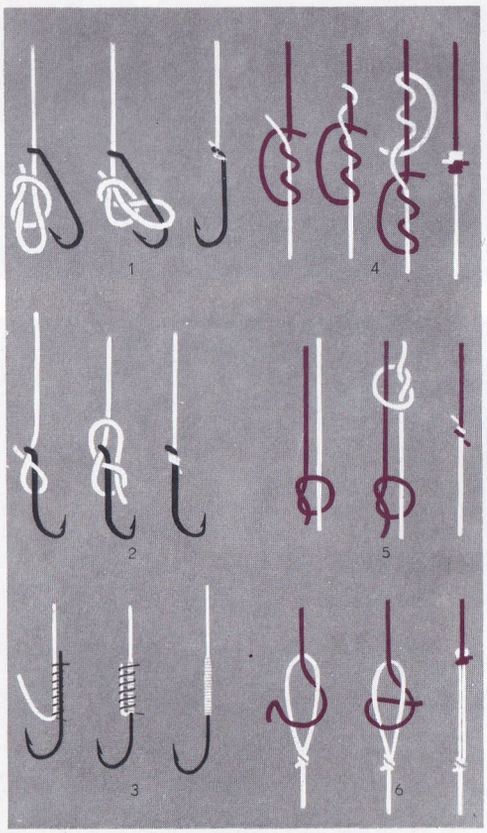

Solda: Oltaya zokanın çeşitli düğümlerle bağlanışını görüyoruz. Sağda: Oltanın iki ucunun birbirine bağlanması.

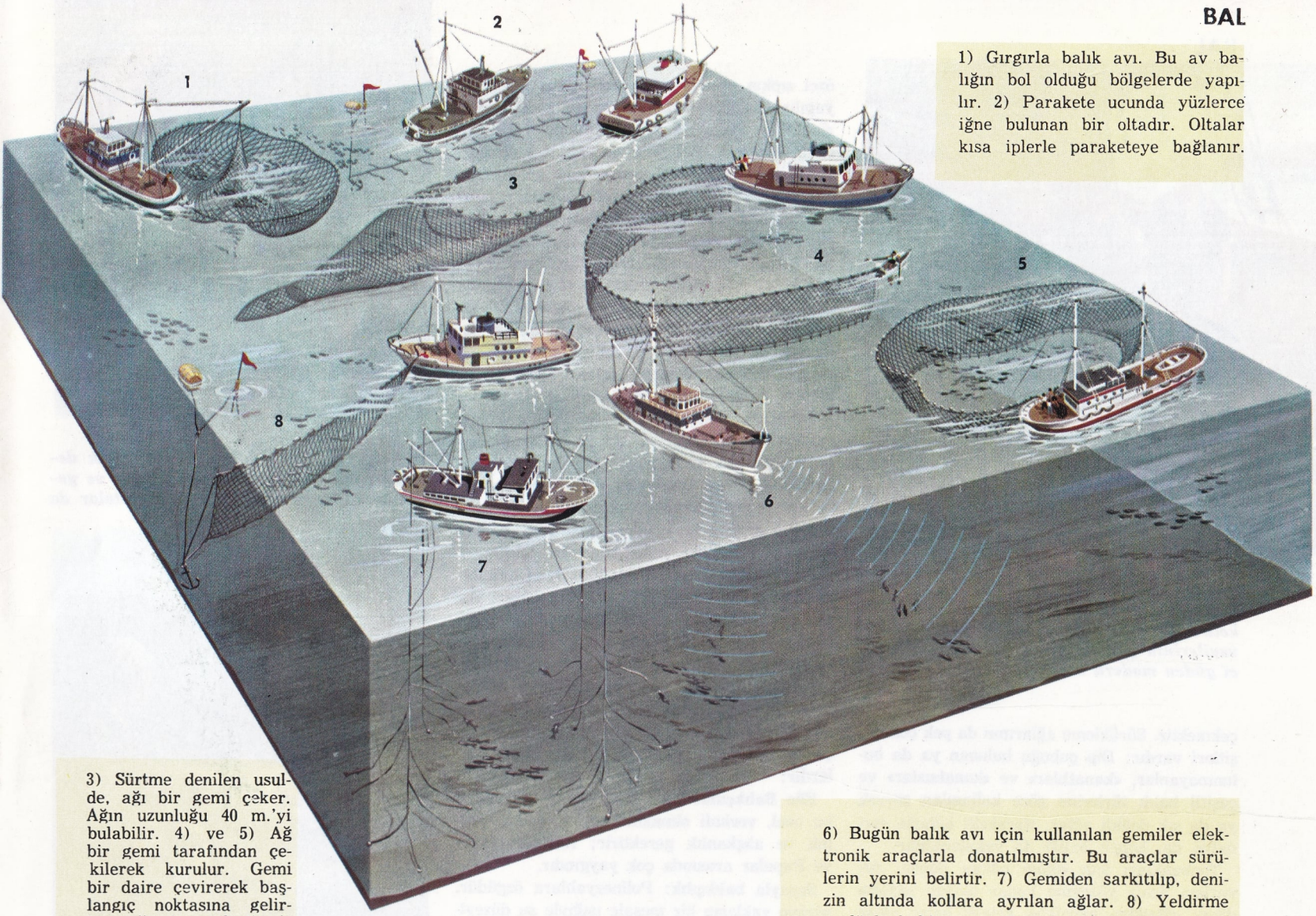

1) Gırgırla balık avı. Bu av balığın bol olduğu bölgelerde yapılır. 2) Parakete ucunda yüzlerce iğne bulunan bir oltadır. Oltalar kısa iplerle paraketeye bağlanır.

3) Sürtme denilen usulde, ağı bir gemi çeker. Ağın uzunluğu 40 m.'yi bulabilir. 4) ve 5) Ağ bir gemi tarafından çekilerek kurulur. Gemi bir daire çevirerek başlangıç noktasına gelirken ağı da yerleştirmiş olur.

6) Bugün balık avı için kullanılan gemiler elektronik araçlarla donatılmıştır. Bu araçlar sürülerin yerini belirtir. 7) Gemiden sarkıtılıp, denizin altında kollara ayrılan ağlar. 8) Yeldirme usulüyle balık avı.

Doğudaysa yoğun balıkçılık ve kuru ya da tuzlu balık ticareti, kıyıda yaşayan Çinlilerin elindeydi ve bunlar içlerilere çok miktarda balık sevkediyorlardı. Güneyde de önemli balıkçılık merkezleri kurmuşlardı.

Zaten balık avcılığının en ileri usülleri Doğu'da bulunmuştur: Japonlar, Çinlilerden sonra bütün balıkçılık sistemlerini geliştirmişler ve Güney-doğu Asya'da balık ürünleri pazarında Çinlilerin yavaş yavaş yerini almışlardır. Ortaçağda Kuzey Atlantik'te balıkçılık örgütleri oldukça ileriydi: Danimarkalılar, Almanlar ve İsveçliler bazen silâhlı çatışmalarla, faydalanılabilecek kıyılarda ringa ve morina avı tekeli kurmak istiyorlardı. Çeşitli ülkelerin balıkçıları arasındaki anlaşmazlıklar ve bir ülkenin balıkçıları arasında çıkan kavgalar çeşitli örgütler kurulması ve uluslararası anlaşmalar yapılması gereğini ortaya çıkardı. 1940 yılında bir İskandinav yasası, serbest balıkçılığın ilkelerini tespit etmiş ve balıkçılar arasında silâhlı çatışmaları önleyecek şekilde uygulanışını önermişti. O devirde tuzlu deniz ürünleri ve özellikle ringa balıkçılığı çok ileriydi; savaşlar ve kıtlıklar yüzünden toprak ve hayvancılık ürünleri yetersiz kalıyordu; bu sebepten büyük miktarda kurutulmuş ve tuzlanmış balık, gittikçe azalan et ve toprak ürünlerinin yerini tutmak üzere Orta Avrupa'ya ihraç ediliyordu.

Balıkçılık endüstrisi daha çok, ton, uskumru, sardalya, ringa, ançuez gibi sürüler halinde gezen, morina balığı gibi sürü halinde yaşayan balıkları ve nihayet sınırlı bölgeler içinde toplanmış morina, dip balıkları, karides gibi balık ve kabukluları konu edinir. Yoğun balıkçılığa konu olan balıklar arasında morina ve ringa balıkları özellikle önem taşır. Uskumru ve sardalya balıkçılığı özellikle Portekizliler ve daha az ölçüde İspanyollar tarafından yürütülür. Portekizliler balık konservesi ve işlenmesi için pek çok fabrika ve tesisler kurmuşlardır. Büyük okyanus balıkçılığı günümüzde daha çok Japon, Sovyet, Kuzey Amerika ve İngiliz balıkçıları tarafından örgütlenmiştir, İskandinavlar ise, orta tonilatodaki balıkçı filotillalarıyle kuzey denizlerinde Grönland ile Terreneuve arasında morina ve Kuzey denizi ile Atlantik'te ringa balıkçılığıyle büyük kazançlar elde etmektedirler. Bugün balıkçı filotillalarında, balıkları denizde işlemek üzere donatılmış özel gemiler de bulunmaktadır. Bu gemiler birçok faydaların yanında seferlerin uzun sürmesine imkân vermektedir. Sovyetler, Amerikalılar, Japonlar ve İngilizler son yıllarda okyanus balıkçılığı için donatılmış büyük gemileri denize indirmişlerdir.

Küçük tonajda balıkçı gemileriyle yapılan avlanmanın amacı, devamlı olarak kıyılarda yaşayan türleri yakalamaktır; ürünler hergün ya da birkaç günde bir karaya çıkartılıp hemen satılır. Orta ve küçük tonilatodaki gemilere de yerleştirilebilen modern dondurma sistemleri kıyı balıkçılığında endüstri ve ticaret bakımından devamlı bir gelişme sağlamaktadır. Derin sularda ağlarla yapılan yoğun balıkçılık, gezici balıkları da geniş ölçüde avlamak için çeşitli sistemlerden yararlanır. Japonlar, yeni sistemlerle şaşılacak kadar çok beyaz ve kırmızı tonbalığı avlarlar. Kıyı balıkları yayın, mersin ve diğer göçmen balıklar tatlısuların çeşitli ürünleridir.

Her tonilatodaki balıkçı gemilerinin en çok kullandıkları ağlar, sürükleme ağlarıdır. Bunlar kanatları olan bir torbadan meydana gelmiştir. Bu kanatların görevi yolculuk sırasında rastlanılan balıkları torbanın içine doğru

Balıkçılık günümüzde büyük bir endüstri kolu olmuştur. Eski çağların ilkel avlanma usullerinin yerini, verimliliği artırma amacı güden modern usuller almıştır.

çekmektir. Sürükleme ağlarının da pek çok çeşitleri vardır: Dip çubuğu bulunan ya da bulunmayanlar, «kanatlılar» ve «kanatsızlar» ve çeşitli balık türlerine göre kullanılan seyrek ya da sık delikli ağlar. Hareketli ağlarla sardalya da, köpek balığı da yakalanabilir.

Tonbalıkları için «ölüm odası» denen, duvarları deniz yüzeyine kadar ulaşan sağlam dikey ağlardan meydana gelmiş sabit ağlar kullanılır; bu ağın hareketli tabanı başka bir ağdan meydana gelmiştir. Balıkçılar zıpkınları ve kancalarıyle ağa takılan balıkları ölüm odasına iterler: Tonbalığı avı haziran ile eylül arasında yapılır.

Balıkçılık faaliyetleri arasında sayabileceğimiz balina ve genellikle balinagiller avı; özel zıpkın atan toplarla donatılmış gemilerle yapılır. Eskiden balinagiller, av alanı bölgesine ana gemiler tarafından taşınan şalupalarla avlanırdı. Balinalar elle atılan zıpkınlarla vurulur, işlenmesi bazen ana gemide ve çok zaman da karadaki istasyonlarda yapılırdı. Bugün balina avlama gemileri, avı yapan süratli gemi gruplarıyle ürün işleyen bir ya da birkaç gemiden meydana gelmektedir. Böylelikle av çok daha uzamakta ve çok daha uzak ve daha az «taranmış» bölgelere kadar gidebilme olanağı doğmaktadır. Balina avı da, morina ve ringa avcılığı gibi, türün yok olmasını önlemek amacıyle uluslararası anlaşmalara bağlanmıştır.

Balıkçılık endüstrisini modernleştirmek için yapılan araştırmalar en çok deniz araçlarında bağımsızlık sağlamaya, gemide işleme ve konserve yapma tesislerini ve balıkçılık araçlarının geliştirilmesine yönelmiştir, modern sentetik ipliklerden yapılan ağlar eski, pamuk ve kenevir ağların yerini almıştır.

İlkel Topluluklarda Balıkçılık: İlkel halklarda balıkçılığı incelerken, yalnız balıkları değil, aynı zamanda memeli (balinagiller), sürüngen (deniz kaplumbağası), yumuşakça (istiridye, ahtapot) ve kabuklu (karides, yengeç, vb.) her türlü deniz yaratığının yakalanması ve toplanmasında uygulanan metotlar göz önünde tutulmalıdır. İlkel topluluklardaki çeşitli balıkçılık usullerinin başlıcaları şunlardır:

Elle Balıkçılık: İlkel kavimlerde uygulanan bu usul, verimli olmakla beraber çok çabukluk ve alışkanlık gerektirir; Avusturalya'da ve Papular arasında çok yaygındır.

Sopayla balıkçılık: Polinezyalılara özgüdür, sürüye yaklaşıp bir meşale ışığıyle su düzeyine çekerek sopayla öldürmekten ibarettir.

Mızrakla Balıkçılık: Kara avcılığından gelmedir ve kullanılan silâh (bir çeşit uzun mızrak) karadaki vahşî hayvanlara karşı kullanılan silâhın aynıdır (Avusturalya).

Mızrağın ucu çatallı olunca zıpkınla balıkçılık denir; Kutup halkları (Eskimolar, Aleutlar, vb.) ve Ainular arasında zıpkınla balıkçılık çok yaygındır.

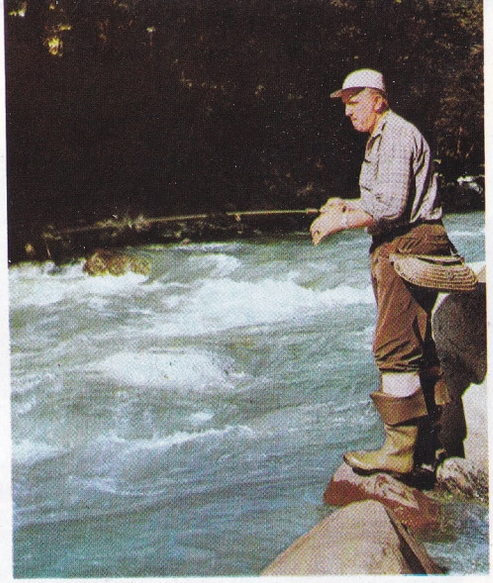

Bir ırmakta alabalık avı. Altta: Açık denizde balık avı. Avlanılacak balığın ve yerin özelliklerine göre kullanılan oltalar da değişir.

Yayla Balıkçılık: Andamanlılar arasında özellikle yaygındır, deniz kaplumbağalarını gözünden okla vurarak yakalarlar.

Çengelle Balıkçılık: Sibirya halkı buzda açtıkları delikten soktukları bir çengelle balık avlarlar.

Yemle Balıkçılık: En ilkel yem (tuzak) olta sopasına enine batırılmış kemik ya da taş parçası şeklinde bir küçük tahtadır (Yeni Paleolitik çağ); kıvrık, ya da dişli de olabilir. Yem oltaya gizlenebileceği gibi balığı çekecek bir şekilde de yapılabilir. Parlak deniz kabuklarından yapılan Polinezya yemleri bu sonuncu tiptendir.

Örümcek Ağıyle Balıkçılık: Av aracı son derece sağlam ve suya dayanıklı, parlak bir örümcek ağıdır, o bölgede yaşayan bir örümcek tarafından örülen bir ağ türüdür; bu balıkçılık metodunda ağ çok zaman hurma ağacı yaprağından bir sapa takılır. Endonezya ve Okyanusya'da uygulanan balıkçılık metotlarındandır.

Brezilya kıyılarında kefal avı. Balıkçılık deniz kıyılı ülkelerde önemli gelir kaynağıdır.

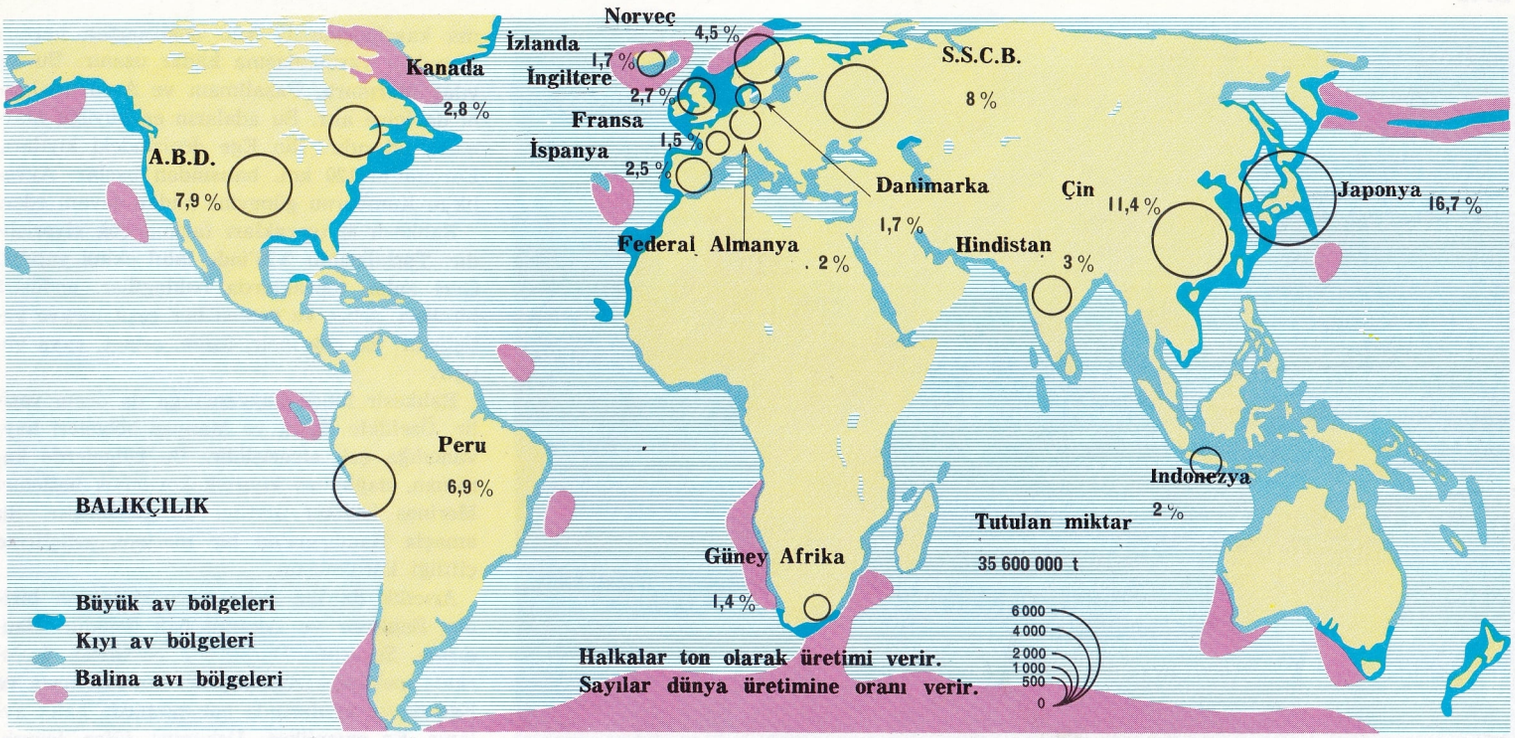

Malezya'da bir sırığın ucuna takılı kaytanla da balıkçılık yapılır; ağla, kepçeyle ve engel koyma usulüyle balık avlamak ise dünyanın her tarafında yaygındır.

Uzakdoğu'ya özgü bir balıkçılık metodu da karabataklardan faydalanmadır. Karabatağın yakaladığı balığı yutamaması için, gırtlağı bir halkayla sıkılır. Karabataktan başka susamuru ve özel olarak yetiştirilmiş köpekler de balıkçılıkta kullanılır.

İlkel halklar arasında oldukça yaygın bir usul de zehir kullanarak balık avlamaktır. Akarsulara bazı bitkilerden çıkartılan ve balıkları zehirleyecek ya da uyutacak maddeler bırakılır, sonra balıklar elle yakalanır.

Türkiye'nin balık üretiminin en büyük kısmı Marmara denizinde elde edilir. Uskumru, torik, palamut ve kolyos karasularımızda avlanan balıklar içinde ekonomik değeri en fazla olan balıklardır. Resimde Karadeniz kıyısında balıkçılar görülüyor.

Sualtı Balıkçılığı: Denizaltı hayvanlarının suya dalarak aranması ve avlanmasıdır. Sportif ya da bilimsel amaçlarla, özel lastikli, yaylı ya da basınçlı havalı, zıpkın atan bir tüfekle yapılır. Atılan zıpkın tüfeğe bağlıdır. Sualtı balıkçılığı için gerekli diğer malzeme şunlardır: Sabit ya da hareketli solunum aracıyle donatılmış maske ya da gözlükler; el ve ayaklara takılan yüzgeçler; soğuk bölgelerde uzun süreli dalışlar için lastik tulum; daha hızlı dalış için safralı dalma kemeri; burundan solumayı önlemek için burun kıskacı, yuvasında yakalanan avı çekip almak için uzun, çelik çengel; yakalanan avı dizmek ve dağıtmamak için balık çengeli; gece dalışları ve yuvaların içini aydınlatmak için sualtı lambası.

Sualtı balıkçılığı nispeten yeni bir spordur. Solunum aygıtıyle sualtı balıkçılığı serbest dalışın aksine, bilimsel ya da arkeolojik araştırmalar, sualtı fotoğrafçılığı için ya da ticarî amaçla batmış gemi parçalarının toplanması, mercan, sünger avcılığı için yapılır. Açık devreli solunum aygıtlarının 100 m.'yi aşan derinliklere dalışına imkân vermesine karşılık, kapalı devreli aygıtlarla 20 m.'den aşağı inilmez. Bu sebepten araştırmalar hemen hemen daima açık devreli aygıtlarla yapılır. İkinci tip solunum aygıtlarıysa askerî alanda, kurbağaadamların yetiştirilmesinde, kullanılır. Ayrıca bunlar su yüzeyine hava kabarcıkları çıkarmazlar.

Yurdumuzda Balıkçılık: Türkiye'nin kıyılarını çeviren denizlerde, çeşitli cins balık avlanır. Ancak, yurdumuzdaki balıkçılık, «küçük balıkçılık» tır. Özellikle «kıyı balıkçılığı» yapılır. «Açıkdeniz balıkçılığı» na özgü araçların bulunmaması, ya da böyle bir zorunluğun duyulmaması nedeniyle, ileri anlamda örgütlenmiş balıkçılığımız yoktur. Ancak «Et ve Balık Kurumu», bu konudaki çalışma ve araçları sebebiyle yurdumuzda sözü edilebilecek tek örgüttür. Bunun dışında, son zamanlarda nispeten derlenip toplanmış olan balıkçılığımızın elinde yeterli araçlar vardır.

Kılıçbalığı avı. Direğin tepesindeki gözcü balığın yerini gösterince, teknenin önündeki balıkçı, çatallı mızrağı balığa saplar.

Balıkesir'in genel görünüşü. Balıkesir'de tarım, hayvancılık ve madencilik çok gelişmiştir.

BALIKESİR

Marmara bölgesinin güney bölümünde il merkezi. Şehir (nüfusu 69 341), Susurlu çayının kollarından Kazanpınar deresi üzerinde, kendi adını taşıyan ovanın batı kenarındadır. Yükseltisi 130 m.'dir.

Şehir gerek karayolları, gerek demiryolları bakımından bir kavşak noktasıdır. Bandırma-İzmir demiryolu ile Bursa-İzmir karayolu Balıkesir'den geçer. 1932'de tamamlanan demiryoluyla da Dursunbey, Tavşanlı ve Kütahya üzerinden İç Anadolu yollarına bağlanmıştır.

Balıkesir tarımsal bir ticaret merkezidir. Hasan Paşa, Mustafa Paşa, Hadım Ağa, Halil Ağa hanları şehrin taşın ve ulaşım bakımından eski değerini gösterir. Şehirde Necati Bey Öğretmen Okulu, lise, kız ve erkek sanat enstitüleri, ticaret lisesi, genel kitaplık, doğumevi, dispanser ve hastaneler, un, yün ipliği ve boya fabrikaları, 22 hektarlık büyük bir park (çocuk bahçesi ve fidanlıkla birlikte), iki stadyum vardır.

İl topraklarının büyük bir bölümü Marmara bölgesinde, geri kalanı Ege bölgesindedir. Kapıdağı yarımadası ile Marmara adası ve yakınındaki adalar, Ayvalık kıyıları önünde bulunan adalar Balıkesir iline bağlıdır. Balıkesir ili doğuda Bursa ve Kütahya, kuzey-batıda Çanakkale, güneyde İzmir ve Manisa illeriyle sınırlıdır. (Yüzölçümü 14 292 km^2., nüfusu 708 342).

İlçeleri: Balıkesir, Ayvalık, Balya, Bandırma, Bigadiç, Burhaniye, Dursunbey, Edremit, Erdek, Gönen, Havran, İvrindi, Kepsut, Manyas, Savaştepe, Sındırgı, Susurluk'tur. Bu ilçelere bağlı 48 bucak ve 889 köy vardır.

Balıkesir ilinin toprakları daha çok orta kesiminde düzlüktür. Doğu-batı doğrultusunda, Manyas'ın güneyine kadar yayılan bu düzlükler, Susurlu çayının iki yanında da devam eder. Susurlu vadisinin en geniş kesiminde, Balıkesir ovası yer alır. Bergama-İvrindi-Edremit ovaları Balıkesir ovasıyle beraber doğu-batı doğrultusunda uzanır. Edremit ovasının kuzeyinde yükselen Kazdağı (1 767 m.)nın batı kesimleri Çanakkale il sınırları içindedir. İvrindi'nin güneyindeki Madra dağı (1 338 m.) da İzmir-Balıkesir il sınırları üzerindedir. Susurlu çayının doğusunda kalan kesimin en yüksek noktası Alaçam dağları üzerindedir (1 625 m.).

İlin Ege kıyılarına yakın noktalarında Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kuzeyde Marmara kıyılarında yazlar biraz daha serindir. İç kısımlardaysa kara iklimi özellikleri görülür. Balıkesir ovasında yazlar sıcak, kışlar ise oldukça soğuktur.

Balıkesir sınırları içinden geçen akarsuların çoğu Marmara denizine, az bir kısmı da Ege denizine dökülür. Marmara'ya akan suların en büyüğü Susurlu çayıdır. Bu çay Simav çayı adıyle Kütahya topraklarından çıkar. Balıkesir topraklarına girince, önce doğu-batı doğrultusunda akar. Sonra kuzeye yönelir. Karacabey boğazını geçtikten sonra Bandırma'nın 47 km. doğusunda Marmara denizine dökülür. Uzunluğu 260 km.'dir. İlin öteki önemli akarsuları Gönen çayı ile Kocaçay'dır. İlin en önemli gölü Manyas gölüdür. Yükseltisi 20 m., yüzölçümü 178 km^2.'dir. Derinliği azdır. Türkiye'nin altıncı büyük gölüdür.

İlin kıyıları Marmara denizinden, Bandırma kasabasının 17 km. doğusundan başlar, Kapıdağı yarımadasına kadar uzanır. Bu kıyılar Marmara, Paşalimanı ve Avşa adalarını da içine alır. Bu adaların en büyüğü Marmara adasıdır. İlin Ege denizindeki kıyıları, Edremit'in 120 km. batısından başlar, Ayvalık'ın Kumburnu güneyine kadar devam eder.

Balıkesir il toprakları tarıma çok elverişlidir. Tarlalarının %75'inde tahıl ekimi yapılır. Geri kalan topraklarda baklagiller, endüstri bitkileri, sebze ve hemen her çeşit meyve yetiştirilir. En çok incir, üzüm, armut, ayva yetişir.

Balıkesir ilinde hayvancılığa da önem verilir. Özellikle Balya ve Manyas bölgeleri hayvancılığa çok elverişlidir. Bu bölgelerde karaman, dağlıç ve kıvırcık koyunları beslenir. Merinos koyunu üretimi de gelişmiştir. Bu amaçla Bandırma'da bir merinos yetiştirme çiftliği kurulmuştur.

Arıcılık da ilin gelir kaynaklarından biridir. Balıkesir ve Edremit balı ünlüdür. Bandırma, Susurluk, Dursunbey ve Gönen ilçelerinde ipekböcekçiliği yapılır. İlin Marmara ve Ege denizi kıyılarında bol miktarda balık avlanır. En önemlileri: Uskumru, lüfer, levrek, barbunya, gümüşbalığı, kolyos ve sardalyadır.

İl toprakları maden bakımından zengindir. Dursunbey ilçesinin birçok yerlerinde linyit damarları vardır. Ayrıca Susurluk'ta borasit, Balıkesir'de (merkez) kükürt, Erdek'te, Edremit doğusunda demir yatakları (Eymir, vb.) vardır. Bunlardan yalnız linyit, borasit ve demir madenleri işletilmektedir. Ayrıca Marmara adası ve Erdek'te mermer ocakları, Kapıdağı'nda granit ve somaki mermer ocakları vardır. Sındırgı'da zımpara çıkarılır.

Balıkesir il topraklarının Ege kıyıları bölümünde ve denize uzanan dağların yamaçlarında Akdeniz iklimine özgü bitki örtüsü görülür. Bu kesimde meşe ormanları ve geniş zeytinlikler yer alır. Dağların yüksek yerlerindeyse karaçam, gürgen, ıhlamur, kestane, meşe ağaçları, aşağılarda yabanî zeytinlikler, fıstıkçamları görülür.

Tarih: Balıkesir çevresinde ilk adı geçen Achiraus kasabasının şimdiki şehrin 25 km. doğusunda bulunan Kepsut'un yerinde olduğu sanılmaktadır. Bu eski şehir ilk ve orta çağlarda birkaç defa yer ve ad değiştirmiş olmakla beraber, Balıkesir'in hangi tarihte ve kimin tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. İbn-i Batuta ve Şehabettin Omarı, Balıkesir'in Selçuklu beylerinden Kara İsa Bey tarafından kurulduğunu bildirmektedir.

Şehrin adının Yunancada «Eski hisar» anlamına gelen Paleo-Kastio sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Halk arasında dolaşan söylentilere göre şehrin balının çok olmasından ötürü «balı çok» anlamına Balıkesir denilmiştir.

Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesi üzerine, Balıkesir ve çevresi Doğu Roma imparatorluğunda kalmış. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya gelmeleri üzerine, buralar Selçuklulara geçmiştir. 1347 yılında Osmanlıların egemenliğine girmiş ve önemli bir sancak (Karesi sancağı) olmuştur. 1818 yılında Hüda-

vendigâr (Bursa) eyaletine bağlanmış, 1908'de meşrutiyet ilânından sonra tekrar bağımsız bir sancak olmuş. Cumhuriyetten sonra da Balıkesir adıyle il haline getirilmiştir.

Çeşitli devirlerden eserleri benliğinde taşıyan Balıkesir'de bugün ilk şeklini koruyabilen yapı oldukca azdır. Değişik devirlerde değişik nedenlerle kimlikleri değişen bu yapılar özellikle Erken Osmanlı devrinin karakteristik şekillerini taşımaktadır.

Camiler içinde konusu edilmeye değer yapılar Emin Ağa, Hacı Ali, Karaoğlan, Alankuyu, Kavukçu Paşa, Vicdaniye, Mecidiye, Yoğurtçu, Aziziye, Zağnos Paşa, Yıldırım, Kayabey, Okcura camileridir. Plan şemaları farklı olan bu yapıların bir kısmında değişik süsleme özelliklerine rastlanmaktadır.

Camilerin yanı sıra Hamza ve Oruç Bey mescitleri konusu edilmeye değer yapılardır. Bu arada tek bir medrese örneği Yıldırım medresesidir. Türbelerden Sinan Bey, Karesi, Paşa Sultan ilk göze çarpan örneklerdir. Sivil mimarînin karekteristik özelliklerini üzerinde taşıyan hamamlardan Yıldırım ve Sağlık hamamı XVI. ve XVII yüzyıldan kalmadır.

XIV., XV., XVI., XVII. yüzyılın Osmanlı sanatı Balıkesir'de ilginç örnekler vermiş, bu özellikler daha çok plan özelliklerinde toplanmıştır. Erken Osmanlı sanatının bu ilk verileri gelişmenin içinde birer basamaktır.

Zağnos Paşa camii Balıkesir'in en önemli anıtlarındandır.

Balıkesir Kongresi: Türkiye Büyük Millet Meclisinin henüz açılmadığı dönemde, Yunan ordusunun Ege bölgesindeki ilerleyişi karşısında kurulan savunma cephelerini birleştirmek ve «Yunanlıları ülkenin her tarafından atıncaya kadar savaşa devam etmek» amacıyle 26 temmuz 1919 günü Balıkesir'de toplanan ulusal kongre. Kongreye Balıkesir'in ilçe ve bucakları ile Akhisar, Soma ve Kırkağaç'tan katılan delegeler, beş gün geceli gündüzlü sürdürülen çalışmalar sonucu aldıkları kararları kamuoyuna açıklamışlardır. Kapanış günü yapılan seçimlerle, görev ve yetkilerini, Hacim Muhittin, Yörükzade İbrahim, Gönenli Osman, Vasıf (Çınar), Hafız Osman ve Kâmil beylerden kurulu bir «Heyeti Temsiliye» ye bırakan kongrenin aldığı kararlar, Osmanlı iktidarının işgale boyun eğmesine karşılık, bağımsız bir meclisin eylemleri niteliğindedir. Yayımlanan 29 maddelik bildiride hem hareketin amacı açıklanmış, hem de örgütlenmek için gerekli unsurlar belirtilmiştir. Cephedeki askerin iaşe, giyim, araç ve silâh durumlarının tamamlanması kararlaştırılırken (13. madde), ilçelerin genel masrafları karşılamakla görevlendirilmesi, kongrenin asker ve vergi toplama yetkilerini üzerine almaktan çekinmediğini göstermektedir. Balıkesir kongresinde toplanan delegeler, «Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti» ne gönderdikleri telgrafta: «Doğudan batıya yayılan vatansever teşkilâtınız ile batıdan doğuya yayılacak olan teşkilâtımızın birleştiği gün, vatanı kurtarmaya dayanan vatansever hareketimizin en büyük bayramı olacaktır.» diyerek ulusal hareketi birleştirme amaçlarına ülke çapında genellik kazandırmışlardır. İngiltere, Amerika, İtalya ve Fransa hükümetlerinin siyasal temsilciliklerine gönderilen yazılar ise, bu vatanseverlerin Osmanlı ahlâk ve anlayışından çıkıp Türklük bilincine ulaştıklarını gösteren tarihsel bir nitelik taşımaktadır: «Anadolu Türkleri, yurt ufuklarını Yunan'ın kirli bayrağından kurtarıncaya kadar millî savaşa kesinlikle azmetmişlerdir. Bu amaca varmak için her türlü güçlük ve engeli aşacaklar ve hiç bir tavsiye ve ihtarı kabul etmeyeceklerdir. Hareket ve millî mücadelenin güttüğü amaç sadece vatanın kurtarılmasıdır.»

BALIKLAR

Modern sınıflandırmaya göre Balıklar suda yaşamaya uymuş omurgalıların meydana getirdiği bir üst sınıftır; 30 000 kadar balık türü tespit edilmiştir. Balıkların şekli, boyu, rengi, tohumları, beslenme alışkanlıkları, çoğalma sistemleri, yaşadıkları bölgeler arasında çok fark vardır. Bunlar özellikle yalnız takımdan takıma değil, aileden aileye de değişir. Balıkların büyük bir kısmının derileri pullarla kaplıdır. Bu pullar şekli, yapısı, boyu ve sağlamlığı türden türe çok değişen, bir çeşit zardır. Köpekbalıklarının üzerinde zar pulsudur ve Aktinopteriklerinse parlak ve taraklıdır. Balıkların hareketini kuyruğu ve kuyruk yüzgeci sağlar; karında ve göğüsteki çift yüzgeçler ise ufak yer değiştirmelerde kullanılırsa da asıl görevi durmayı ve dengeyi sağlamaktır; dengede sırt yüzgeçleri ve anus yüzgeci de rol oynar.

Balıklar genellikle etçildir; çoğu hem etçil hem otçuldur; az bir kısmı da yalnız su bitkileriyle beslenir, bir kısmı içindeki organik maddelerden yararlanmak için çamur yutar. Balıkların çoğunun ağzında köksüz dişler vardır, bunlar birbirine benzer ve çenekemiklerinin kenarına bir veya birkaç sıra olarak dizilidir. Bazı türlerin damağında da dişleri vardır: Sazangiller gibi bazı ailelerdeyse çene kemiklerinde diş yoktur ve yerini gırtlak kemiklerinin parçacıkları almıştır. Bazı türlerin sindirim aygıtında mide yoktur ve köpekbalığıgillerde (örneğin köpekbalıklarında, vatozlarda), mersinbalıklarında (mersinbalığı) ve dipnoitlerde (iki akciğerliler) orta bağırsakta sarmal kapakçıklar vardır; bunların görevi emici yüzeyi genişletmektir. Tükürükbezleri yoktur; karaciğer ile pankreas genellikle gelişmiştir. Hemen hemen bütün balıklarda bulunan hava kesesi (yüzme kesesi) de sindirim aygıtının bir parçası sayılablir; çeşitli türlerde bu kese bir boruyla yemek borusuna bağlıdır. İçinde havadakinden farklı oranlarda oksijen, azot ve karbon dioksit bulunan bu kesenin esas görevi, balığın özgül ağırlığını değiştirmek üzere gaz yutup çıkarmaktır.

Solunum, solungaçlar aracılığıyle olur, bunlar gırtlağın iki yanındadır; yürek oksijenlenecek kanı solungaçlara gönderir; yaşamak için gerekli oksijeni içinde erimiş halde bulunduran su, ağızdan yutulur, solungaçların damarlı dokularından geçerken gaz alışverişi yapar ve solungaç kapaklarından dışarı atılır. Bazı balıklar (dipnoid-iki akciğerli) çevre şartlarına göre, iki sistemle de solunum yapabilirler.

Balıkların yüreği solungaçlar hizasında bulunur ve dört boşluktan (toplardamar torbası, bir kulakçık, bir karıncık ve atardamar tor-

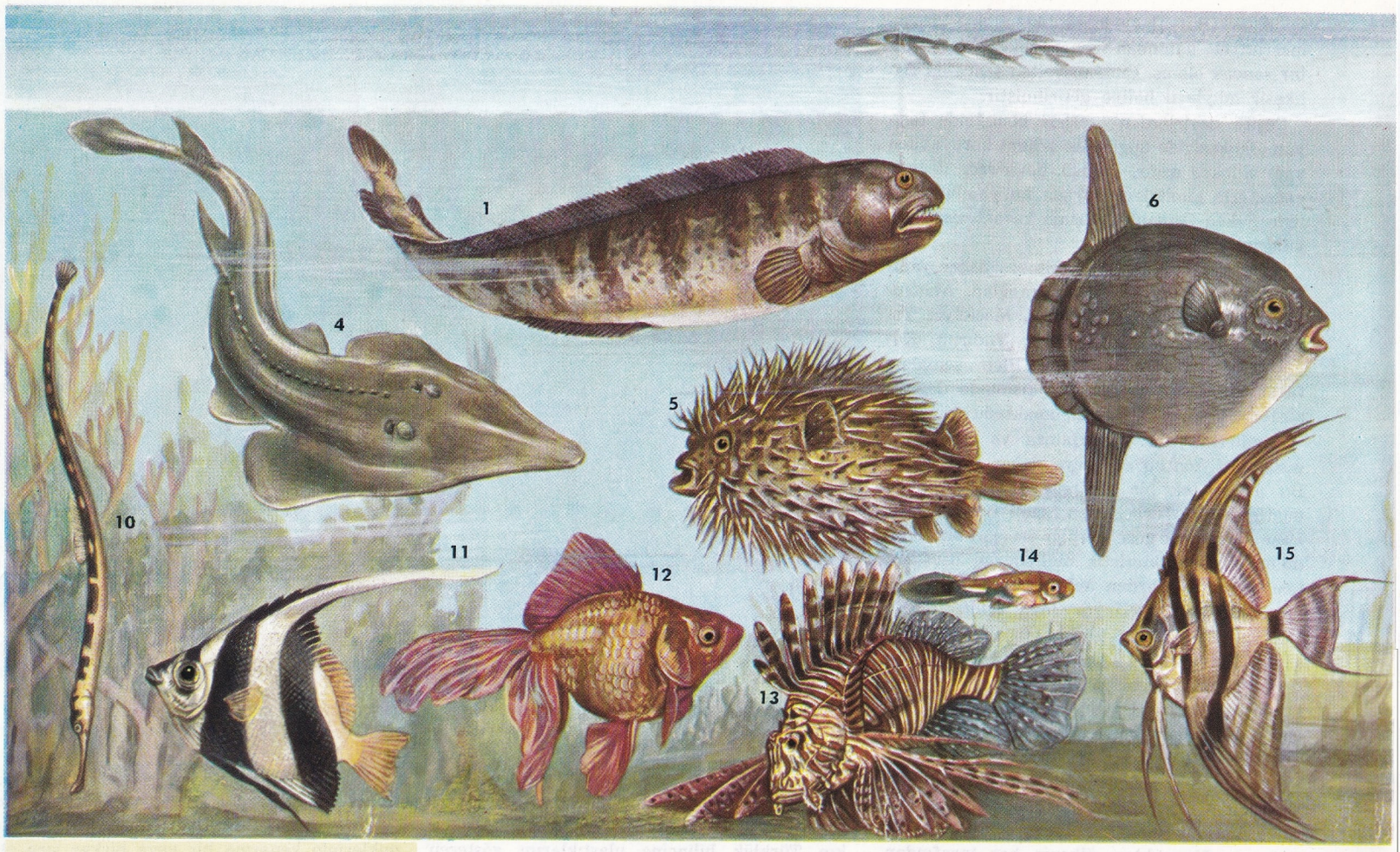

Suda yaşamaya uymuş omurgalıların meydana getirdiği balıkların 30 000'e yakın türü vardır. Bu tabloda alışkanlıkları ya da biçimleri bakımından özellikler gösteren balıklar görülüyor: 1) Kurtbalığı. 2) İki kanatlı uçar balık. 3) Tırmaşık balık. 4) Rhinobatus. 5) Kirpibalığı. 6) Aybalığı. 7) Malta palamudu. 8) Sapanbalığı. 9) İşkine. 10) Deniziğnesi. 11) Çotira. 12) Havuz balığı. 13) Kelebek balığı. 14) Lebistes. 15) Melekbalığı. 16) Tatlısu levreği. 17) Çarpan balığı. 18) Dülgerbalığı. 19) Denizçulluğu.

bası) meydana gelir. Bunlar yalnız içeriden dışarı kanın geçmesine imkân veren kapakçıklarla birbirinden ayrılır. Yürekte yalnız kirli kan vardır, bu kan atardamar torbasından çıkarak bir sırt atardamarı boyunca ilerler; bu damar da 4-5 çift atardamara ayrılır, bunlar kanı solungaçlara götürür ve burada gaz alışverişi olur; böylece oksijenlenen kan iki boşluğa akar ve bunlar da yüreğin arkasında birleşerek sırt atardamarını meydana getirir; bu da iki çatalıyle temizlenen kanı çeşitli organlara götürür. Kan oradan yeniden yüreğin toplardamar torbasına gelerek dolaşım devresini kapatmış olur. Demek oluyor ki balıkların yürekleri tamamen kirli kanla doludur, solungaçlarda temizlenen kan tekrar yüreğe dönmemektedir. Balıklar da kurbağa ve sürüngen gibi değişken ısılı hayvanlardır; bunun için vücut sıcaklığı hemen hemen içinde yaşadıkları suyun sıcaklığına eşittir. Fazla şiddetli ve anî sıcaklık değişikliklerine pek dayanamazlar. Ilıman denizlerde yaşayan balıkların çoğu kışın bir durgunluk devri geçirirler, bu arada büyümeleri de durur.

Balıkların çoğunda beyincik ile koklama ve görme duyusu çok gelişmiştir. Koklama, tat alma ve dokunma duyu organları birbirlerine bağlı ve kısmen karışmış durumdadır. Koklama duyusu iki burun çukuruna ve tat alma duyusu da özellikle ağız ve boğazın yüzeyine yayılmış kabarcıklara ve aynı zamanda dokunma duyusuyle beraber ağzın iki yanındaki deri ile bıyıklara yerleşmiştir. Dışkulak ve ortakulak yoktur; içkulak (labirent) özellikle dengeyi sağlamaya yarar, işitme duygusuysa hemen hemen yoktur. İçkulakta kulaktozu denen ve denge duyusuna yardımcı olan kalkerli maddecikler vardır. Su titreşimleriyse yanal çizgi denen ve kulakla ilişkisi bulunan, kafadan kuyruğa kadar gövdenin iki yanında uzayan duyarlı gözeler tarafından alınır. Görme yeteneği zayıftır ve çoğunlukla tek göz görür, çünkü gözler hep başın iki yanında yer almıştır: Bunlar cisimlerin hareketlerini fark ederlersede renk ayırdıkları şüphelidir. Derin su balıklarında ve yeraltı sularında yaşayan -yani karanlıkta yaşayan- balıklarda gözler yoktur.

Balıkların çoğunluğunda cinsler ayrıdır; devamlı erselik hallerine çok az rastlanır; buna karşılık cinsiyetin geç belirmesi hallerine (yılanbalığı ve alabalık), erkeklik ve dişilik durumlarının aynı hayvanda birbirı ardında meydana gelişine ya da mevsimden mevsime değişmesi hallerine (kılıçbalığı) daha sık rastlanmaktadır. Balıklar yumurtlayan, doğurgan ya da hem yumurtlayan hem doğurgan olabilirler. Yumurtlayan türlerde döllenme dış veya iç olabilir; doğuşunda ergin balıktan pek farklı olmayan ve kısa zamanda onun özelliklerini kazanan (alabalık) yavruya balık yavrusu denir; buna karşılık küçük balık ergin balıktan çok farklıysa (yılanbalığı gibi) ve kesin şeklini ancak başkalaşma geçirdikten sonra alacaksa kurtçuk (larva) denir. Erkek balık dişiden genellikle daha büyük olur. Bazı balıklarda (ayakçıklılarda) erkek pek küçüktür ve asalak olarak dişinin üzerinde yaşar.

Eskiden yapılan bir sınıflandırmaya göre balıklar şu alt sınıflara ayrılıyordu: Tamamen kemik iskeleti olan kemikli balıklar (Teleosteens); iskeleti kısmen kemikleşmiş parlakpullular (Ganoid); iskeletlerinin büyük kısmı kıkırdaklaşmış ve akciğer dolaşımı bulunan iki akciğerliler (dipnoid); iskeletleri tamamen kıkırdaklaşmış köpekbalıkları (selaciens). Modern sınıflandırmalar eskisinden farklıdır. Birleşik Amerikalı doğa bilgini Ed-

win H. Cobert yaptığı son sınıflandırmada balıkları bir üst sınıfta birleştirmiş ve üst sınıfı da üç sınıfa ayırmıştı: Osteitler veya kemikli balıklar (kemikli balıklar, parlakpullular ve iki akciğerliler bu sınıfa girer), köpekbalıkları ya da kıkırdaklı balıklar, pulsu derililer ya da fosil kabuklu balıklar.

Balıkyağı: A ve D vitaminleri bakımından çok zengin, morina balığının karaciğerinden çıkarılan yağ. Vitaminlerin yetersiz bulunduğu durumlarda koruyucu olarak verilir. Bol oranda fosfor taşıdığından, özellikle kemik hastalıkları ve zayıflıklarında yararlanılır.

Bu fosforlu kuvvet ilâcı, sinir bozuklukları ile cinsel yetersizlik hastalıklarında da kullanılır.

BALİ

Endonezya'nın Nusa Tenggara eyaletine bağlı bir ada. Nüfusu 1 100 000, yüzölçümü ise 5 616 km².'dir. Başkenti, kuzey kıyısındaki Singaradja (nüfusu 13 000) dır.

Bali adası, Cava adasının doğuya doğru bir devamı sayılabilir; Cava adasından, genişliği 1 500 m.'yi bulan Bali boğazıyle ayrılır. Cava ile aynı iklime, aynı morfolojiye sahiptir. Bali denizine (Pasifik okyanusu) açılan kuzey kıyıları genellikle yüksek ve oldukça düzdür. Güney kıyılarıyse daha alçak ve girintili çıkıntılıdır. Güneye doğru geniş ve alçak bir yarımada halinde devam edip Mebulu burnuyle son bulur. Doğuda Lombok boğazı Bali'yi Lombok adasından ayırır; bu boğazda, Bali'nin güney-doğu kıyıları karşısındaysa Penida adası vardır.

Bali'de batıdan doğu'ya doğru kıyılara kadar giden bir tek sıradağ vardır; en yüksek yeri, adanın doğu ucuna yakın, faal bir yanardağ olan Agung (3 142 m.) tepesidir. Akarsuları çok kısa ve önemsizdir, yaz musonlarının getirdiği şiddetli yağmurlardan daha fazla etkilenen güney kesiminde akarsular daha çoktur. Sıcak, ılıman iklimi adanın her yerinde çok zengin ve sık ormanların yetişmesine elverişlidir.

Tarıma elverişli topraklar pek geniş olmamakla beraber her yerde verimlidir: En fazla yetiştirilen tarım ürünleri pirinç, mısır, manyok, tropik meyveleri, sebzeler ve yağ üretiminde kullanılan hurmadır. Kauçuk ekimi, ormanların işletilmesi, gittikçe geliştirilen küçük el sanatları ve balıkçılık da önem kazanmaktadır. Adanın başlıca limanı kuzey kıyısındaki Buleleng'tir; başka bir önemli merkez de güney-doğu kıyısı yakınlarındaki Denpasar (nüfusu 20 000) dır.

1597'de keşfedilen Bali, geçen yüzyılın yarısından 1949'a kadar Hollanda kolonisiydi. Halkın çoğunluğu Hindu dinindendir ve bu bakımdan, İslâmlığın daha yaygın olduğu komşu Cava adasından ayrılmaktadır.

Bali dili, Malezya-Polinezya dil ailesinin Endonezya kolunun, batı bölümünün güney grubunun batı-alt grubundandır. Bali dili, Cava alfabesine benzeyen bir alfabeyle yazılır. Yine Cava dilinde olduğu gibi, yüksek bali ve aşağı bali olarak iki şekle ayrılmıştır.

Bali: Kötülük Tanrısını temsil eden bir maske takmış oyuncu.

BALİ BEY, MALKOÇOĞLU
(? -1514) Beyazıt II. devri komutanlarından. Uzun süre Silistire sancak beyliğinde bulunan Bali Bey, çok atılgan bir akıncı beyiydi. Ayaklanan Eflak voyvodasının üzerine gönderilen orduya komuta etmiştir. Vradin kalesini (Macaristan) ve daha birçok yerleri almış, Akkerman kalesini ele geçirmek isteyen Boğdan voyvodasının kuvvetlerini Prut ırmağını geçerek bozguna uğratmıştır.

Lehistan üzerine kırk bin kişilik bir kuvvetle akın yapmış (1498) Varşova'ya kadar uzanarak şehri yakıp yıkmış, başarılı savaşlardan sonra, on bin esir ve değerli ganimetlerle dönmüştür.

Sofya sancakbeyi Ali Bey büyük, Silistire sancak beyi Tur Ali Bey de küçük oğludur.

BALİNA
Memeliler sınıfının balinagiller takımından bir deniz hayvanıdır. Çoğunlukla Güney ve Kuzey kutup denizlerinin buzlu sularında yaşayan türleri vardır. En yaygın türü, uzunluğu 18 ile 21 m. arasında değişen ve vücut çevresi de 10 ilâ 15 m. kadar olan kuzey balinasıdır (Balaena mysticetus). Ağırlığı yüz tonu bulabilir. Balinanın vücudu balık biçimindedir, yatay, büyük bir kuyruk yüzgeciyle son bulur. Ön üyeleri küçüktür ve yüzmeye uygun, kürek şeklini almıştır, art üyeleriyse o derece küçük uyluk kemiklerinden ibaret kalmıştır ki, dışarıdan görülmez. Bütün vücut uzunluğunun üçte biri kadar olan başında pek büyük bir ağzı vardır. Üsçene kemiğinden, sayıları 300'ü bulan, ortalama 3-3,5 m. boyunda dişler (boynuzsu çubuklar-fanon) sarkar. Bu dişler suyu süzerek balıkların, yumuşakçaların ve kabukluların içeride kalıp yutulmasını sağlar. Balinanın yemekborusu, ağzına oranla oldukça dar sayılır. Dili, yağ dokusundan yapılmış kocaman bir parçadır.

Balina, suyun yüzeyine yakın yüzer ve akciğerleriyle solunum yapar; bununla beraber birkaç dakika süreyle suyun altında kalabilir. Başın üst kısmında, tepeye yakın yerde soluk alıp vermesini sağlayan burun delikleri vardır. İçine çektiği havanın taşıdığı su buharı, sütunlar halinde burun deliklerinden çıkarak bir fıskiyeyi andırır. Balina doğurgandır, yalnız bir yavru doğurarak emzirir ve büyük bir şefkatle büyütür. Derisi tüysüz-

Balina avı uzun bir geçmişe sahiptir. Balinanın vücudundan elde edilen ürünler çok değerlidir. Yanda, balina avı için kullanılan bir geminin kesiti görülüyor: A) Balinanın gemiye çekilmesini sağlayan eğik düzey. B) Buhar sağlayan kazanlar. C) Yağların eritildiği bölüm. D) Yağ temizleme hazneleri. E) Yağ depolama hazneleri.

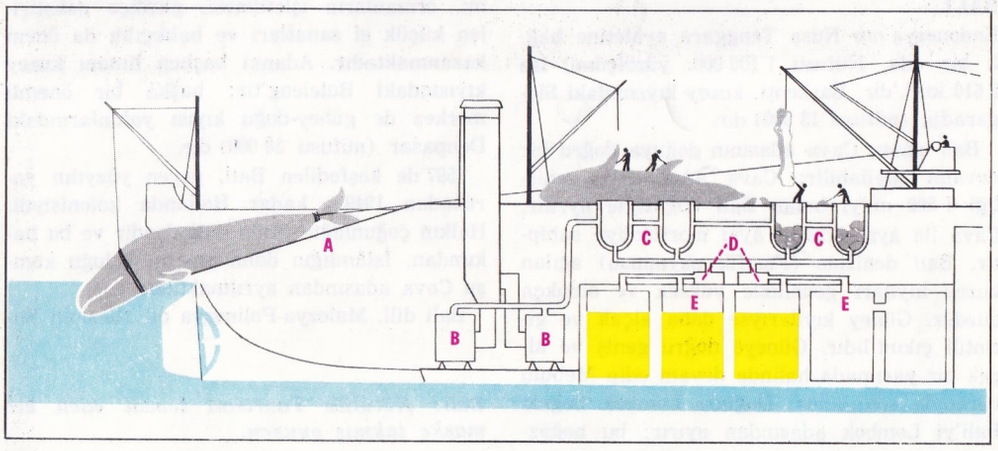

dür. Deri altında kalınlığı 50 cm.'yi bulan bir yağ tabakası vardır. Bu sayede hem suyun üzerinde durması kolaylaşır, hem de yağ vücudun ısı kaybını önleyerek hayvanı soğuktan korur. Yağı, eti ve fanonları endüstri ve beslenmede geniş ölçüde kullanıldığından, balina haziran ile eylül ayları arasında çok avlanır. İlk balina avcıları XIV. yüzyılda, Basklar olmuş, bunları XV. yüzyılda Hollandalılar izlemiştir. Bugün elle atılan zıpkınların yerine, küçük bir topla atılan patlayıcı zıpkınlar veya kablodan geçirilen elektrik akımı ile hayvanı öldüren zıpkınlar almıştır. Bir balinadan yaklaşık olarak 25 ton yağ çıkartılır ve bundan, deri ve sabun endüstrilerinde kullanılan balinayağı elde edilir. Her hayvandan 15 kental kadar fanon elde edilir. Bunlar fosfatlı gübrelerde kullanılan balina kemiğini sağlar.

Yeni balina (Neobalaena marginata) daha küçük boydadır. Cüce balina denen bu türün boyu ancak 6 m.'yi bulur ve günümüzde oldukça azalmıştır. Bir de kara balina (Eubalaena glacialis) vardır, Atlantik'te ve özellikle çok bulunan biscayne balinası (Balaena biscayennis) bunun alt türlerindendir. Uzunluğu ortalama 16 m.'yi bulan bu balina, bazen Akdenize de girer.

Yaklaşık olarak yüz yıl öncesine kadar kara balinanın çeşitli alt türlerinde Pasifik ve Hint okyanuslarında da oldukça sık rastlanıyordu; fakat önce Basklar ve sonra özellikle Norveçliler ve Amerikalılar ile İngilizler tarafından daha geniş imkânlarla sürdürülen yersiz ve zamansız balina avları bu değerli hayvanların bugün tamamen yok olmasına sebep olmuştur.

Balina Gemisi: Balina avında kullanılmak üzere özel olarak yapılmış gemi. Geçen yüzyılın sonuna kadar balina avında 500 tonilatoluk yelkenli gemiler kullanılırdı. Bunlar balinaya yaklaşınca denize kürekli bir kayık indirirler, bu kayıkla doğrudan doğruya hayvanın avlanmasına gidilirdi. Zıpkıncının attığı zıpkın hayvanı öldürücü şekilde yaralayınca av tamamlanmış sayılırdı. Balina gemisi denen bu tip gemilerin ince uzun bir yapısı vardı ve çok zaman altı yelkeni bulunurdu. Bugün balina avı küçük uskurlu gemilerle yapılmaktadır. Bunların manevrası çok kolaydır ve saatta 15 mil kadar hızları vardır. Zıpkın da küçük bir topla atılmaktadır. Yakalanan balinalar on bin tonilatoluk fabrika-gemiye getirilmekte ve burada çeşitli işlemlere tabi tutulup saklanmaktadır.

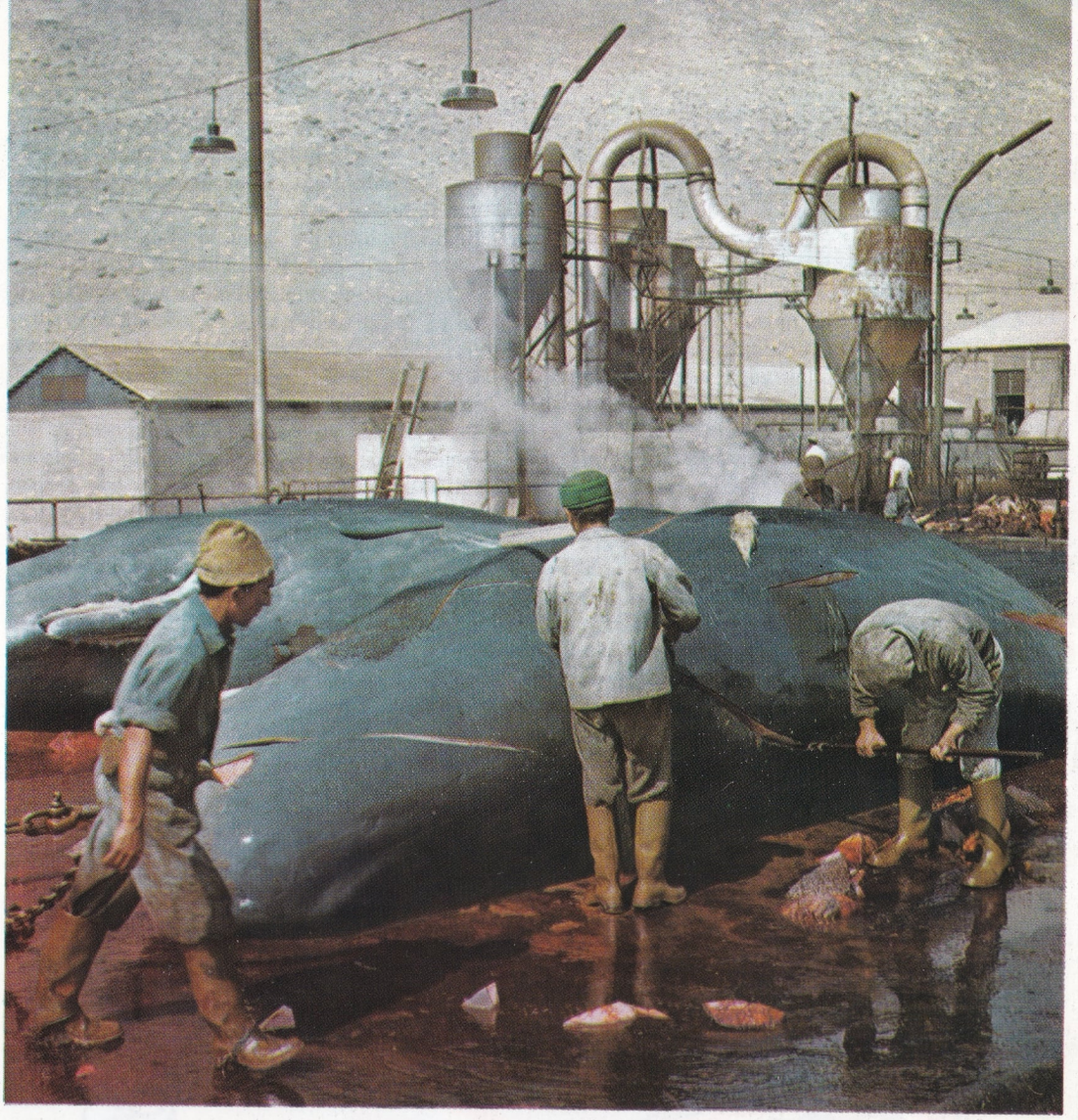

Balina, bugün balina gemisi dediğimiz özel av gemileriyle avlanır. Hayvanın vücudundan yaklaşık olarak 25 ton yağ elde edilir. Balina yağı deri ve sabun endüstrisinde kullanılır. Her balinadan ayrıca 15 kental kadar fanon elde edilir.

BALİ PAŞA, DAMAT

(? -1494) Aslen Antalyalı olan paşa, Osmanlı vezirlerindendir. Enderunda yetişmiş, Anadolu beylerbeyliğine kadar yükselmiş, zamanla Beyazıt II. devrinde kubbe veziri olmuştur. Padişahın kızlarından Hüma Sultan'la evlenmişse de kısa süre sonra ölmüştür.

İstanbul ve Antalya'da, adını taşıyan birer cami vardır.

BALİSTİK

Mermilerin fırlatılması ve hareketi, hedefe girme ve hedefte patlama etkileriyle ilgilenen tatbikî fizik dalı. Konu genellikle iki dala bölünür: İç balistik ve dış balistik. Ayrıca hedefe vuruştaki etkilerle ilgilenen bir de terminal (nihaî) balistik vardır.

İç balistik, bir silâhın namlusu içindeki, ya da bir roketi harekete geçiren gazların genleşmelerindeki çeşitli olaylarla ilgilenir. Bir tüfekten ya da benzer bir silâhtan fırlatılma halinde, incelemeler özellikle patlayıcı maddenin etkisi, namlu içindeki basıncın artışı ve bu basıncın hasıl ettiği merminin ivmesinin mermi namluyu terk edinceye kadar incelenmesi üzerinde toplanır. Roketlerde kuvvetler, gaz püskürtmesine ait akışkan dinamiğinden ve ileriye doğru itmeyi sağlayan püskürmenin tepkisinden itibaren hesaplanır.

Dış balistik mermilerin ve bombaların serbest hareketleriyle ve roketlerin kontrollu hareketleriyle uğraşır, menzil ve yükseklik hesaplarına dayanır. Mermiye etkiyen yerçekimi ve hava direnci (ki merminin hızına, iriliğine ve şekline bağlıdır) kuvvetleri yanında, rüzgârın, hedefin hareketinin ve merminin dönme ve başka hareketlerinin de göz önüne alınmaları gerekir. Atış konumu saptanmamış olan hallerde, platformun atış anındaki doğru hareketi de hesaba katılmalıdır. Ayrıca menzil ve yükseklik çok büyük olursa yerkürenin eğikliği ve dönmesi de düşünülmelidir.

Balistikteki incelemelerin amacı, uygun formüller bulmak ve geniş menzillerde kullanılabilecek olan veri tabloları hazırlamaktır. Verilerin hesabı iki yoldan yapılabilir. Önce basit bir yörüngeler teorisi kabul edilir ve sonra sokulacak değişikliklere göre düzeltmeler yapılır, ya da bütün etkenleri kapsayan uygu. aygıtlarla küçük-ölçekte deneyler ve hesaplar, gözlenen sonuçlara göre yapılır.

Nihayet terminal balistik, merminin, bombanın ya da roketin patlamasıyle hedefte meydana gelen etkilerle uğraşır. Normal patlayıcı madde miktarlarıyle hasıl olan etkiler, esas itibarıyle şok dalgasına ve mermi parçalarının dağılış tarzlarına bağlı olduğu halde, atom silâhları halinde şiddetli termal ve nükleer radyasyonların ek etkileri vardır. Mermi hedefe çarptıktan ya da girdikten sonra, patlama sırasında neler olduğunu doğru olarak gözlemek için, gecikmeli füzeler kullanılabilir. Başka hallerde de, patlamanın mermi hedefe belirli bir uzaklık kadar yaklaşınca vuku bulması gerekebilir. Bu hallerdeyse yakınlık füzeleri kullanılmak suretiyle sorun çözümlenir.

BALKAN DAĞLARI

Balkan dağları Güney Avrupa'da, öncelikle Bulgaristan'ın orta kesimlerinde doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ dizisidir. Aşağı yukarı 600 km. Tuna boyunca uzanan Balkan sıradağları batıda Timok ırmağıyle sınırlanırken doğu ucu Karadeniz'e kadar ulaşır. Yaşlı ve aşınmış dağlar olan Balkanların deniz düzeyinden ortalama yükseklikleri 1 000 m.'yi aşmaz. Kolay geçit veren Balkanlardan birçok önemli demir ve karayolları geçer. En yüksek noktası dizinin orta kesiminde bulunan Varh Botev (Yumrukçal, 2 373 m.) tepesidir; diğer önemli tepeler ise Vezen tepesi (2 197 m.), Midzor (2 168 m.) tepesidir.

Kuzeyde Tuna'nın sağ kıyısına doğru yavaş yavaş alçalan Balkanlar, güneyde Antibalkanlar ile aralarında kalan boğazlara doğru dik bir şekilde inerler. Daha alçak olan Antibalkanlar (Sredna Gora ve Sarnena Gora) meyve (özellikle çilek) ve gül tarımıyle tanınır.

Kuzey-batıda Karpat dağlarına bağlanan Balkan sıradağlarının kaynağı orojenik yer hareketleridir; bu hareketlerin sonucu olarak farklı yapıdaki Doğu, Orta ve Batı Balkan dağları meydana gelmiştir. Şist-kristal kayalarından meydana gelen Batı ve Doğu Balkanlar bir paleozoik çağ kırılma olgusuyle doğmuşlardır. Bunlardan Batı Balkanlar derin İsker vadisiyle Orta Balkanlardan ayrılan yüksek ve güçlü bir duvar meydana getirirler. Kenozoik çağ yer hareketleri sonucu oluşan Orta Balkanlar ise hem daha sarp ve çetindirler, hem de Doğu ve Batı Balkanlara göre daha büyük yüksekliklere ulaşırlar.

Balkan dağlarının kuzey yamaçlarından Tuna'ya çeşitli ırmaklar akar; bunların başlıcaları Batı kesiminde Ogosta, orta kesimde Osam ve Jantra, doğu kesimindeyse Lom ırmağıdır. Sıradağları enlemesine yarıp geçen İsker ırmağı ise Tuna'ya Sofya havzasının sularını taşır. Balkanların görünüşünün başlıca nitelikleri geniş otlaklar, göze en çok çarpan yuvarlak biçimler ve kara kesinlikle rastlanmayışıdır. Bu, Orta Avrupa'nın yaşlı yükseltilerinin tipik görünüşünü hatırlatmaktadır. İklim bakımından Balkan dağlarının oldukça büyük bir önemi vardır; çünkü kuzeyden esen soğuk rüzgârlara karşı etkin bir set teşkil ederler; bu durumun sonucu olarak, Balkan dağlarının kuzeyinde Güney Rusya iklimini hatırlatan bir iklim hüküm sürerken, güneyinde Akdeniz'in yumuşatıcı etkisi hemen duyulabilmektedir.

BALKAN SAVAŞI

Balkan devletleri ile Osmanlı imparatorluğunun (9 ekim 1912 - 3 aralık 1912) ve (29 haziran 1913 - 29 ekim 1913) arasında yaptıkları savaşlar. Çarlık Rusyası bir Balkan birliği meydana getirerek Osmanlı imparatorluğunu Balkanlardan çevirme amacı gütmüş, fakat başarı sağlayamaması üzerine İtalyanların Trablusgarp'a yaptıkları taarruzla çıkan savaştan yararlanarak Boğazlar üzerinden serbestçe geçebilmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bunu da gerçekleştiremeyince Balkan devletlerini Osmanlılar üzerine kışkırtmıştır. Balkan devletleri arasındaki önemli bir anlaşmazlık olan Makedonya meselesine çözüm yolu bulunması üzerine imparatorluğun Balkanlardaki ordu kadrolarını azaltmasından faydalanan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ hükümetleri, üç gün içinde eski Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'e bağımsızlık verilmesi teklifinde bulunmuşlar, (3 ekim 1912) bu isteklerinin kabul edilmemesi üzerine ilk olarak Karadağ, beş gün sonra da Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan savaş ilân etmişlerdir. 23-24 ekim günleri Sırplarla Komanova'da yapılan savaşlarda batı ordusu Sırplara yenilerek Manastır'a çekilmiş ve Yunan donanması Ege denizindeki Osmanlıların egemen olduğu adaları işgal ederken, kara orduları da 8 kasımda Selânik'e girmiştir. Doğu Trakya'da bulunan Osmanlı ordusu da Bulgarlara yenilerek (Lüleburgaz savaşları, 29 ekim 1912) Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Orduların üç dört cephede karşılaştığı bu hızlı çöküntü, düşman silâhlı kuvvetlerinin üstünlüğünden çok, Osmanlı hükümetinin savaşa hazırlıklı bulunmayışından doğduğunda birleşilmektedir. Barış içinde bile görevlerini yerine getirmekten aciz olan bir kabine ve ihtiyar bir sadrazam, orduları ile hükümet arasında hiç bir bağlantı kuramamış, Daily Telegraph gazetesi savaş muhabirinin belirttiği gibi, birlikler arasında haberleşme sağlanamamıştır. «Harp cephesinin uzunluğu 50 km.'yi buluyordu. Bu harp hattıyle bağlanmak için Aptullah paşanın elinde ne telgraf, ne telsiz telgraf, ne muharebe telefonu; ne otomobil, ne uçak, vardı. Hatta yaverlerini dörtnala koşturacak bir şoseye bile malik değildi...» diye yazan batılı gözlemciler ordunun Çatalca'ya çekilmesinde, özellikle açlığın ve çamurun rol oynadığını belirtmişlerdir. Ama yine de bütün bu güçlüklerle mücadele eden Türkler, Çatalca hattında tutunabilmişler ve Bulgarların İstanbul'u almak amacıyle giriştikleri taarruz da (17 kasım 1912) düşmanın 10 bin kişi kaybetmesiyle sonuçlanmış ve Türk savunma hattındaki direnç kırılmamıştır.

Bu durum karşısında, zaten kazandıkları toprakların bölüşme müzakerelerinde araları açılan Balkan devletleri, barış antlaşması yapılması için silâhlarını bıraktılar (3 aralık 1912). 10 gün sonra da Londra'da barış konferansı açıldı.

XIX. yüzyılın getirdiği yeniliklerin dışında kalan Osmanlı imparatorluğu, ekonomisini kontrol altına alan Avrupa devletleri önünde bağımsız hareket etme olanaklarını kaybetmişti. Bu yüzden Londra konferansının gelişmelerinde yalnız savaşçı Balkan devletleri de-

BERLİN KONGRESİNDEN (1878) SONRA BALKANLAR

Balkan yarımadasının Adriya kıyıları yüksek ve kayalıktır; deniz, yer yer dağların içine sokulur.

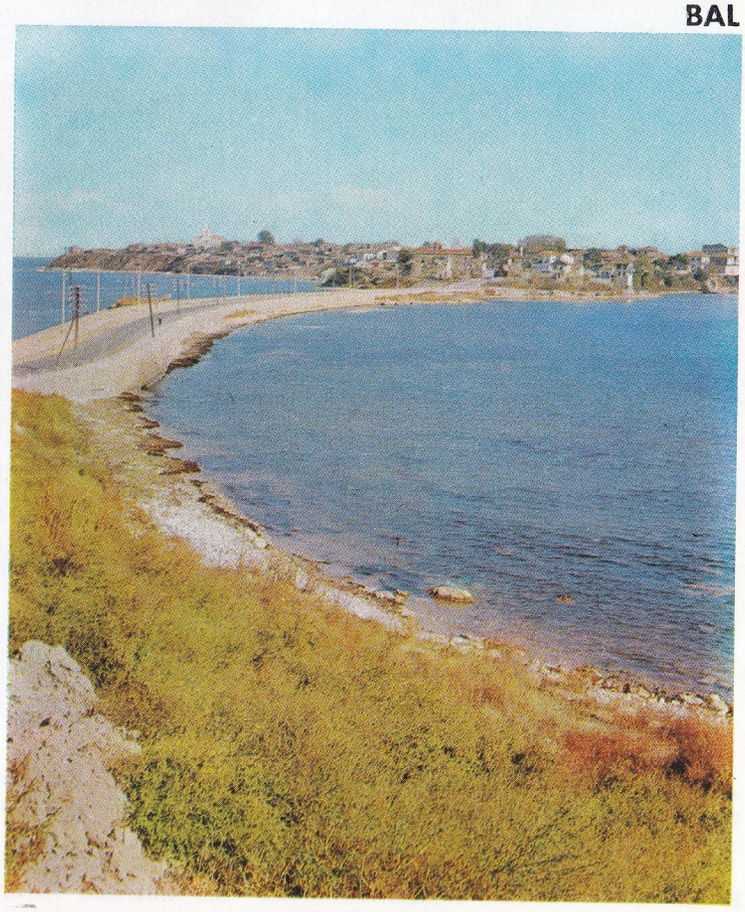

Balkan yarımadasının Karadeniz kıyıları aluvyonlu kıyı niteliği gösterir.

ğil, Almanya, Avusturya, İngiltere de etken rol oynayarak Tekirdağ dolaylarından Karadeniz'e çekilecek bir sınırın doğusunda kalan kesimin Balkan devletlerine bırakılması üzerinde anlaşmaya vardılar. Bu durum halk ve aydınlar üzerinde büyük üzüntüler yaratmıştı. İttihat ve Terakki yöneticilerinin, kamuoyunun gösterdiği tepkileri fırsat bilerek düzenlediği hükümet darbesiyle iktidarı alması bugünlere rastlar. Kısa bir süre sonra Bulgar ordularını çevirmek amacıyle Şarköy'den bir çıkarma yapan yeni iktidar, başarı sağlayamayınca, büyük devletlere baş vurarak, daha önce ileri sürülen şartlara boyun eğdi. (30 mayıs 1913). Ne var ki, Balkan devletleri bir ay geçmeden birbirlerine düştü. 29-30 haziranda Bulgarlar ile, Sırplar ve Yunanlılar, Romenler arasında savaş çıktı. Bu durumu çok iyi değerlendiren Bolayır kolordusu, harekete geçerek Edirne'yi geri aldı. 35-40 gün süren bu çarpışmalar sonucunda Meriç ırmağını sınır kabul eden barış antlaşması imzalandı (29 eylül 1913).

BALKAN YARIMADASI

Avrupa'nın Kulpa (ya da Kupa), Sava ve Tuna ırmaklarının çizdiği hattın güneyinde kalan, batıda Adriya ve Yunan, doğuda Kara deniz, Marmara ve Ege denizleriyle çevrili bölgesine Balkan yarımadası adı verilmektedir. Yarımadanın en güney ucunda Matapan burnu bulunmaktadır.

Yarımadanın kıyıları, Arnavutluk kıyısı dışında, çok girintili çıkıntılıdır ve kıyıya yakın çok sayıda ada vardır. Bölge engebe durumu bakımından üçe ayrılabilir: Batı kesiminde oluşumu en yakın çağa rastlayan Dinar Alpleri bulunmaktadır; kuzey-doğu kesimini büyük Balkanlar yayı, orta kesimini ise Trakya-Makedonya dağ kitlesi kaplar. Balkanların kuzeyinde Tuna, güneyindeyse Meriç ovaları uzanır. Bu geniş ve engebelikler bakımından değişik görünüşlü bölgenin en geniş ovaları bunlardır. Tarım yapılan ve dolayısıyle çok kalabalık olan geniş vadilerin de sayısı az değildir.

Genellikle ırmak ulaştırması ve sulamaya pek elverişli olmayan Kulpa, Drina, Morava ve İsker ırmaklarının suları da Sava-Tuna ırmaklarının meydana getirdiği büyük havzada toplanır. Ege denizine dökülen başlıca ırmaklar Meriç, Mesta (Nestos), Struma (Strymon), Vardar (Axios) ve Peneo (Salamvria ya da Pinios), Adriya denizine dökülenler Narenta (Neretva), Drina ve Voiussa, Yunan denizine dökülenlerse Arachtos ile Acheloos ırmaklarıdır.

Bununla birlikte Balkan yarımadasının genellikle pek sulak olmadığı söylenebilir; bunun başlıca nedenleri Dinar Alpleri ve Ege bölgelerinde karstik olgular, Tuna ovasındaysa yağış azlığıdır. Karstik oluşum göllerine çoğunlukla Makedonya ve Dalmaçya'da rastlanır; kıyılarda çok sayıda görülen göllerse ırmak sularının birikmesinden meydana gelmiştir. Başlıca göl bölgeleri Arnavutluk ile Yugoslavya arasındaki Ocrida bölgesi ile Arnavutluk, Yugoslavya ve Yunanistan arasında bölünmüş olan Preska bölgesidir. Kanallar arasında en önemlisi 6 345 m. uzunluğundaki Korent kanalıdır.

Arazinin çeşitliliği ve çoğunlukla yağış getiren deniz rüzgârlarıyle hissedilir derecede kuru olan kara rüzgârlarını bazen engelleyen bazen engellemeyen engebelerin düzensiz dağılımının sonucu olarak iklim bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösterir. İçlerde, dağlık bölgelerde ve Tuna ovasında kara iklimi, kıyılarda ve kıyıya açık vadilerdeyse deniz (Akdeniz) iklimi hâkimdir. Bitki örtüsü doğal olarak iklim koşullarını yansıtır: İç bölgelerde, ormanlar geniş bir alanı kaplar. Bu ormanlarda iğneyapraklı ağaçlarla genişyapraklı (çınar, ceviz, kestane) ağaçlar bulunur. Kıyı bölgelerindeyse en çok zeytin, yeşil meşe ile bağlara rastlanır.

Bölgenin ekonomisi öncelikle tarıma dayanır. Tarım ürünlerinin başında tahıl, patates, meyve, tütün gelir. Ayrıca gülyağı çıkarılmak için geniş gül bahçeleri (Bulgaristan'da) yer alır. Zengin ormanlar selüloz ve kâğıt sanayilerini beslemektedir. Hayvancılık kuzey ve kuzey-batıda (büyükbaş hayvanlar), Bosna, Karadağ ve Makedonya'da (küçükbaş hayvanlar) yaygındır. Yeraltı zenginlikleri oldukça çeşitlidir: Kömür, petrol, demir ve kur-

Avrupa'nın güney bölümünde yer alan Balkan yarımadası batıda Adriya denizi, güneyde Ege ve İyon denizleri, doğudaysa Karadeniz'le çevrilidir. Resimde Balkan yarımadasının en önemli ırmağı Tuna, Bulgaristan ve Romanya toprakları arasından akarken.

şun çıkarılan madenlerin başlıcalarıdır. Etkin bir balıkçılık vardır.

Bölgenin engebeler bakımından gösterdiği farklı görünüşlerin bölge halkının yerleşiminde ve aralarındaki ilişkilerde önemli etkisi olmuştur. Balkan yarımadasının siyasal bölünümünde Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan'ın bütünü, Trakya, Yugoslavya'nın önemli bir kısmı ve Doğu Romanya (Dobruca) yer alır. Bölgede çok çeşitli ırklar bir arada yaşamaktadırlar: İslavlar, Türkler, Yunanlılar, Romanyalılar ve Arnavutlar Balkan halkları içinde en kalabalık toplulukları meydana getirirler. Çok çeşitli ulusların burada toplanmış olmasının başlıca nedeni bu bölgenin Avrupa ve Asya'dan gelen yolların geçit noktasında bulunmasıdır.

Tarih: Roma imparatorluğunun Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmasıyle Balkan yarımadası yönetim bakımından eyaletlere bölünmüş, bunu izleyen yıllarda da Gotlar tarafından istilâ edilmiştir. Daha sonra Sırplar ve Bulgarlar (Sırplar İslav ırkındandır, Bulgarlar ise Türk ırkından olup daha sonra İslavlaşmışlardır) yarımada üzerinde geniş toprakları istilâ ederek burada yerleşmişler, Hıristiyanlığı kabul ederek, zaman zaman çok güçlenen ve Bizans imparatorluğunu tehdit eden krallıklar kurmuşlardır. XIV. yüzyılda ise Asya'dan gelen Türkler, Anadolu'dan Balkan yarımadasına geçmişler, Bulgar ve Sırp krallıklarını Kosova ve Tırnova savaşlarıyle yıktıktan sonra, 1453 yılında İstanbul'u da alarak Doğu Roma imparatorluğuna son vermişlerdir. Balkan yarımadasının Hıristiyan halkları kendi ırklarına özgü nitelikleriyle ulusal ve dinsel geleneklerinin birçoğunu korumuşlardır. XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı imparatorluğu gerilemeye başlayınca, çeşitli Balkan ulusları bağımsızlıklarını yeniden elde etmeyi başarmışlardır. Bu durum, büyük güçlerin Balkan yarımadasının yeni siyasal bölünümündeki çıkarlarının çatışmasından doğan karmaşık Doğu sorununu ortaya çıkarmıştır. Yunanlılar, uzun bir mücadeleden sonra, büyük Avrupa devletleri ile Osmanlı imparatorluğunun bağımsız bir Yunan devletinin varlığını tanımalarını sağladı (1830). Paris kongresinde (1856) 1815 yılından beri bağımsızlık istemekte olan Sırplar istediklerini elde ettiler. 1853-1855 Türk-Rus savaşında Ruslar tarafından istilâ edilen Moldavya ve Valakkiya prensllikleri de dış işlerinde Osmanlı imparatorluğuna bağlı kalmakla birlikte iç işlerinde bağımsızlık elde ettiler. 1875 yılında Makedonya ve Bulgaristan'da da, ayaklanmalar baş gösterdi; bunları Bosna, Karadağ ve Sırpların yardım ettiği Hersek ayaklanması izledi. Balkanlardaki İslavlara yardım etmek bahanesiyle Osmanlı imparatorluğuna karşı savaş açan Ruslar, Gazi Osman Paşanın Plevne'de kahramanca savunmasına rağmen İstanbul kapılarına kadar gelerek Osmanlı imparatorluğu Ayastefanos barış antlaşmasını (3 mart 1878) imzalamaya zorladılar. Bu antlaşmayla, görünüş olarak Babıaliye bağlı, fakat Ruslar tarafından seçilen bir hükümdar tarafından yönetilen bir Bulgaristan devleti kuruluyor, böylece Rusya, Balkan yarımadasında kesin bir egemenlik sağlıyordu. Fakat duruma derhal müdahale eden büyük Avrupa devletleri Rus çarını Ayastefanos antlaşmasının değiştirilmesine zorladılar ve 1878 yılının haziran ve temmuz aylarında yapılan Berlin kongresinde Balkan yarımadasının siyasal bölümüne yeni bir şekil verildi. Bu yeni şekil hemen hemen değişmeden 1913 yılına kadar devam etti. Berlin kongresiyle Sırbistan, Karadağ ve Romanya kesin bağımsızlık elde etmişler, Bosna-Hersek Avusturya'nın askerî işgalinde bırakılarak Osmanlı imparatorluğunda kalmış (Avusturya Bosna ile Hersek'i 1908 yılında sınırları arasına katmıştır), Rusya'nın istediği büyük Bulgaristan krallığı feda edilmiştir. Ülkenin kuzey kısmında şeklen Osmanlı imparatorluğuna bağlı bağımsız bir prenslik kurulmuş, güney kısmı (Rumeli) ise 1886 yılına kadar iç işlerinde bağımsız olmakla birlikte Türk egemenliği altında kalmıştır.

BALKAŞ GÖLÜ

Ortaasya'nın merkezinde bulunan, büyük, tuzlu bir göldür. Güney-batıda 80 km. kadar bir genişlikle başlayıp kuzey-doğuda 7 km.'ye kadar daralan bir yay şeklindedir. Toplam uzunluğu 480 km.'yi bulur, yüzölçümüyse 17 300 km^2.'dir. Gölü yedi akarsu besler. Bunların en büyüğü, güney kesiminde birkaç kola ayrılarak gölle birleşen İli ırmağıdır. Gölün hiç bir ayağı yoktur. Güney ve doğu kıyıları alçak ve çok girintili çıkıntılıdır, kuzey kıyılarıysa genellikle yüksektir. Derinliği fazla olan gölde büyüklü küçüklü yarımadalar vardır. Kıyının bataklık kesimlerini geniş kamışlıklar kaplar. Bakır yataklarının işletilmesinden sonra kuzey kıyı kesiminin nüfus yoğunluğu artmıştır.

BALKON

Yere kadar açılan bir pencereden çıkılan ve korkuluk ya da parmaklıkla çevrili çıkıntı. Bazen odalar arasında dışarıdan bağlantı kurulmasına da yarar. Roma tipi yapıların ço-

ğunda balkon vardır. Ortaçağ balkonuna çok zaman bir merdivenle çıkılır ve genellikle üzeri örtülüdür. Rönesans devrinde balkon dik dörtgendir. Korkuluğu ya tamamen kapalı, ya sütunlar şeklinde olup, kemerli çıkıntılı, oymalarla süslü damı da bazen sütunlara oturtulmuştur.

Barok balkon tipiyse daha süslü, kemerli, korkulukları taştan ya da demirdendir. Demir parmaklıklar özellikle XIX. yüzyılda çok kullanılmıştır. Modern mimarîde, yapı malzemesi olarak betonarme ve demir kullanıldığından, binanın her yerinde aşağıdan destek koymadan çepeçevre balkon yapabilme imkânı vardır.

Büyük blok yapılarda çok sayıda balkon işe yaradıktan başka, yapının görünüşünü de güzelleştirir.

BALMER, JOHANN JACOB

(1825-1898) İsviçreli fizikçi ve matematikçi. Özellikle, atomik hidrojenin görünür tayfındaki dört çizginin dalga boylarını veren formülün keşfi (1884) yle ün kazanmıştır. Dalga boyları bu formül vasıtasıyle hesaplanabilen hidrojen tayfı çizgileri «Balmer serisi» ni oluştururlar. Daha sonra başka bilginler (Lyman, Paschen, ...), hidrojen tayfının gözle görülmeyen kısımlarında da benzer başka seriler bulmuşlar ve bu yeni serilere de, Balmer formülünün uygulanması mümkün olmuştur. Nihayet Danimarkalı ünlü fizikçi Niels Bohr, Balmer formülüne dayanarak, atom yapısının ve kuvantumlar teorisinin büyük keşiflerine yol açmıştır.

BALON

Gazla doldurularak uçması sağlanan uçuş aracı. Havada uçan bir balonu uçakta olduğu gibi yukarı kaldıran bir motor gücü ve hareketini kontrol eden bir düzenek yoktur. Balon sadece havanın (Archimedes) prensibine dayanan kaldırma kuvvetiyle yükselir. Bunun için balonun toplam ağırlığı, yeryüzünde, balonun hacmine eşit havanın ağırlığından daha az olmalıdır. 1766 yılında hidrojeni keşfeden Henry Cavendish, bu gazın havadan çok hafif olduğunu görmüştür. 1767'de Joseph Black, çok ağır olmamak şartıyle, bir aracın hidrojenle doldurulduğu zaman uçabileceğini öne sürmüştür. 1782'de Tiberus Cavallo bunun doğruluğunu hidrojenle doldurduğu sabun balonlarıyle doğrulamıştır. Buna karşılık havada yükselebilen ilk balon hidrojenle değil sıcak havayla doldurulmuştur.

İlk balon 1783 yılının haziran ayının 5. günü Annonay kasabasında kâğıtçılıkla uğraşan Jacques Etienne ve Joseph Michel Montgolfier kardeşler eliyle uçuruldu. Montgolfier kardeşlerin balonu yaklaşık olarak 10 m. çapında, içi kâğıt astarlı ketenden yapılmış küre biçimindeydi. Balonun ağız kısmının hemen altında saman ve paçavralar yakılmış, içi kısa zamanda sıcak hava ve dumanla dolan balon 1 800 m.'ye kadar yükselmişti. Bu balonda ne yolcu ne de eşya vardı.

Daha sonra Paris'e gelen iki kardeş, iplerle yere bağlanmış balonlarla çeşitli uçuş deneyleri yaptılar. Sonunda havacılık tarihinde ilk defa, havadan ulaştırma yapabilecek bir balon meydana getirdiler. Pilatre de Rozier ve Marquis d'Arlandes adlı pilotlar 1783 yılının 21 ekiminde Bois de Boulogne'un Chateau de la Muette bahçelerinde yerden yükselerek, uçan ilk insanlar oldular. Bu tarihî gezi 25 dakika sürdü ve 9 km.'lik yol alındı. Pilotlar kazaya uğramadan yere indiler. Daha çok yükselebilmesi için balona bir ocak konmuş, yere inmesi süngerle ıslatılarak sağlanmıştı.

Sıcak havayla doldurulan bu balonlar çok basit bir prensibe dayanır. Isınan her gaz genleşir, böylece hacmi büyür. Bu nedenle kitleleri eşit olan iki gazdan sıcak olan soğuk olandan daha çok yer kaplar. Böyle gazlardan eşit hacimler alınırsa, sıcak gaz soğuk olandan daha hafif olacaktır.

Fransız fizikçisi J.A.C. Charles tarafından hidrojenle doldurulmuş ilk balonun yapılması çok daha önemli bir olaydır. Bu bilginin kullandığı balon kauçuklu kumaştan yapılmıştı. Altında bir sepeti, içinde safrası, barometresi vardı. Biçimi bugünkü balonlara çok benziyordu. 1783 yılının 27 ağustosunda küçük bir deneme balonu uçurduktan sonra Charles, aynı yılın aralık ayının birinci günü bindiği balonla Paris'te Tuileries'den kalkarak 43 km. ilerideki Nesle kasabasına indi. Bu olay gerçek balonculuğun doğuşu olmuştur.

İngiltere'de ilk hava yolculuğu yine içi hidrojenle dolu bir balonla yapıldı. 1784 yılı 15 eylülünde Tuscan Vincenzo Lunardi, Londra yakınlarında Moorfields'ten kalkarak iki saat 15 dakika süren başarılı bir uçuştan sonra 38 km. ileride Hertfordshire'de Standon'a indi. İlk balonculuğun belki en ünlü uçuşu ise 1785 yılında gerçekleşti. Amerikalı Dr. Jeffries ile Fransız Jean-Pierre Blanchard 7 ocakta balonla Mans denizini geçtiler.

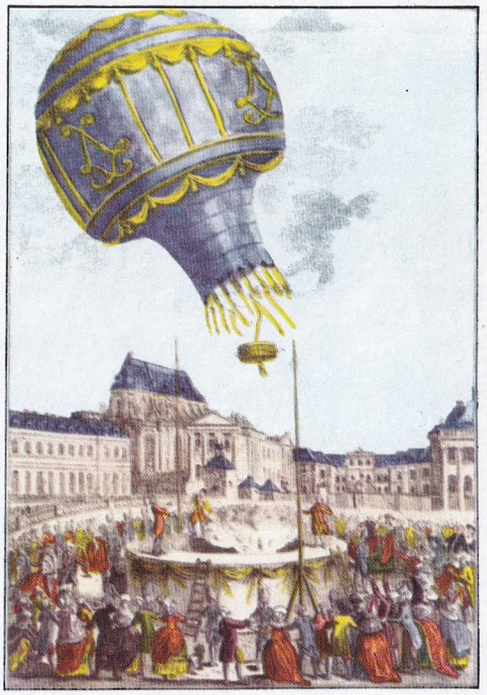

Resim 1783 yılında Versailles sarayında kral ve nazırların önünde, Montgolfier kardeşlerin yaptığı balonun havalanışını göstermektedir.

Fransız ihtilâlinden sonra balonculuk yeniden canlandı ve XIX. yüzyıl boyunca geniş ilgi topladı. Uçuşları hep profesyonel havacılar yaptı.

En önemli uçuş XIX. yüzyıl ortasında yapıldı. Ünlü balon pilotu Charles Green, Robert Holland ve Monck Mason adlı iki yolcusuyle Londra'da Wauxhall Gardens'ten hava-

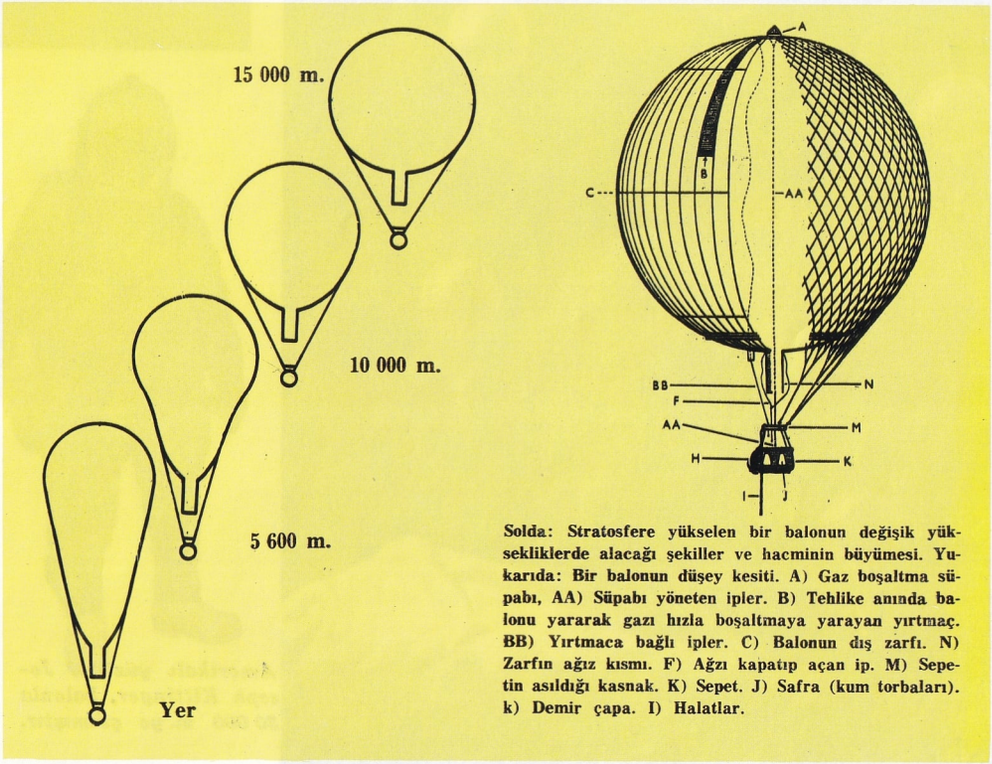

Solda: Stratosfere yükselen bir balonun değişik yüksekliklerde alacağı şekiller ve hacminin büyümesi. Yukarıda: Bir balonun düşey kesiti. A) Gaz boşaltma süpabı, AA) Süpabı yöneten ipler. B) Tehlike anında balonu yararak gazı hızla boşaltmaya yarayan yırtmaç. BB) Yırtmaca bağlı ipler. C) Balonun dış zarfı. N) Zarfın ağız kısmı. F) Ağzı kapatıp açan ip. M) Sepetin asıldığı kasnak. K) Sepet. J) Safra (kum torbaları). k) Demir çapa. I) Halatlar.

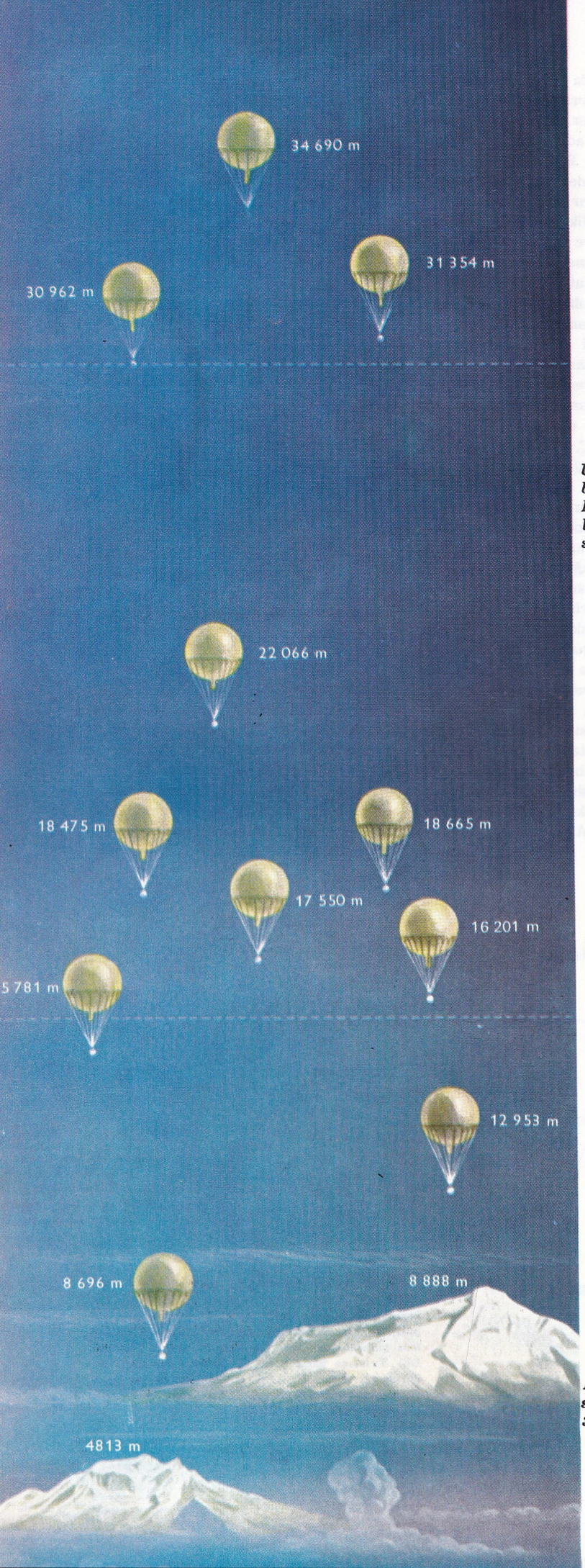

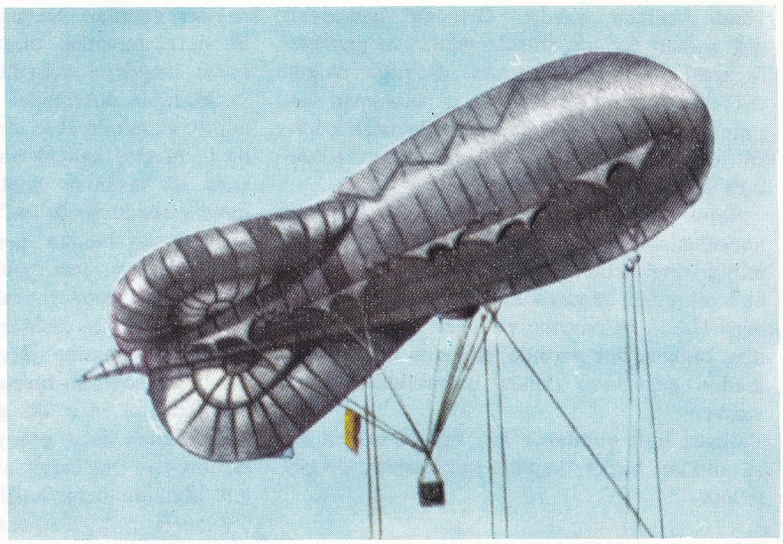

Üstte: Kuyruklarında denge kanatları bulunan sabit (yere bağlı) balonlar. Bunlar I. Dünya savaşında düşman hatlarını gözetlemede, II. Dünya savaşındaysa «baraj balonları» adıyle alçaktan uçan uçaklarnın saldırılarını önlemek amacıyle kullanılmıştır. Altta: Bir balon sağdaki borudan gelen hidrojen veya havagazıyle dolduruluyor.

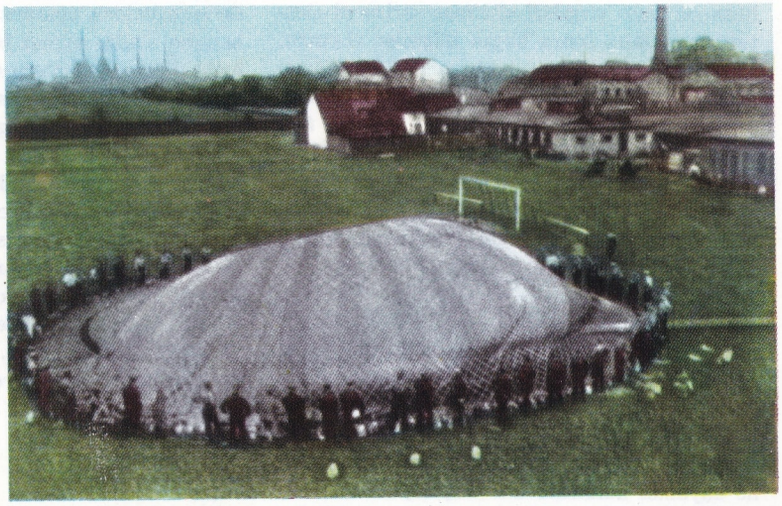

Amerikalı yüzbaşı Joseph Kittinger, balonla 30 000 m.'ye çıkmıştır.

lanarak Nassau'ya (Almanya) indi. Bu 18 saat süren ve 770 km.'lik uçuş rekoru 1907 yılına kadar kırılmadı.

Bu yüzyılın en önemli uçuşlarından birisi 1862'de oldu. Ünlü havacı Coxwell'in, bilgin James Glaisher'le yaptığı çok sayıda meteoroloji araştırma uçuşlarından birisi az kalsın büyük bir faciayla bitiyordu. Uçuş sırasında Glaisher baygınlık geçirince balon çok yükselmişti. Elleri donan Coxwell balonun gaz çıkaran süpabının ipini ancak dişleriyle çekebilmişti. Glaisher 8 700 m.'ye yükseldiklerini ileri sürmüşse de bu yükseklikte yaşanamayacağı için iddiası kabul edilmemişti.

XVIII. yüzyıl sonundan başlayarak, balonlar askerî gözetleme araçları olarak önem kazandı. İlk askerî keşif balonunu 1794 yılında Fransızlar uçurdu. Daha sonra balonlar bir savaş aracı olarak kullanılmaya başlandı. Avusturya 1849'da pilotsuz bir balonla Venedik'i bombaladı. Balonlar 1861-1863 yıllarında Amerika İç savaşında da başarıyla kullanıldı. Fair Oaks savaşının kazanılmasında, balonların, haber alma aracı olarak, kullanılması rol oy-

nadı. İlk balon harekâtı 1870-1871 yılında Prusyalıların Paris kuşatması sırasında yürütüldü. Kuşatılmış Paris'ten, mülteciler mektuplar ve haber güvercinleri 66 balonluk bir kafile halinde kaçırıldı. Paris'te yaşayan halka dışarıdaki yakınlarının gönderdikleri mektuplar geriye dönen haber güvercinleriyle ulaştırıldı.

XIX. yüzyılda balonların gördüğü bir başka iş de fuarlarda paraşütle atlayanları uçurmak oldu. Bu balonlar sıcak havayla doldurulurdu. Hava soğuyunca balon aşağı inmeye başlar, yeteri kadar alçalınca paraşütçüler tehlikesizce atlardı.

Sözü edilmeye değer bir Fransız balonu 1863'te yapılan Geant'dır. Yapımcısı Goddard'tı. Balon 5 880 m³. gaz alıyordu ve iki katlı sepeti vardı. İki sefer yaptı. 1863 yılının 18 ekimindeki ikinci seferinde, 6 yolcusuyle 640 km.'lik bir uçuştan sonra, Hannover'e inerken şiddetli bir fırtınaya yakalandı. Sepeti içindeki yolcularla birlikte yerlerde sürüklendi. Yolculardan ölen olmadı. Çoğu hafif sıyrıklarla kazayı atlattılar. Fakat balon bir daha uçurulmadı.

Bununla beraber yüzyılın en kötü sonuçlu uçuşu 1897'de oldu. Ünlü Kutup kâşiflerinden Andrée, iki arkadaşıyle birlikte Kuzey kutbundan geçmek amacıyle Danes adasından havalandı. 17 haziran günü yola çıkan balondan bir daha haber alınamadı. Uzun zaman sonra, 1930 yılında kâşiflerin cesetleri, bütün araç ve gereçleriyle birlikte, hiç bozulmamış durumda Spitsbergen'de White adasında bulundu. Bulunan gereçler arasında Andrée'nin hatıra defteri ve bozulmamış fotoğraf camları da vardı.

I. Dünya savaşı sırasında önce sosis biçimli daha sonra aerodinamik şekilli balonlar yapılarak askerî gözetleme işlerinde kullanıldı. II. Dünya savaşında bunlara benzeyen, fakat insan taşımayan ve çelik tellerle yere bağlı balonlar çok görüldü. Düşman uçaklarının alçaktan uçuşlarını önleyen böyle balon dizilerine «baraj balonları» adı verildi.

Balonlar modern dünyada da çeşitli uygulama alanları bulmuştur. Özellikle bilimsel araştırmalar, meteorolojik gözlemler ve stratosfere teleskop götürmek için kullanılmaktadır. 50-60 cm. çapındaki çok küçük balonlar, rüzgârların yönlerini ve hızlarını incelemek için, uçak gemileri ve meteorolojik araştırmalar yapan gemilerden sık sık havaya salıverilmektedir. Çeşitli aletleri taşıyan balonların yardımıyle çok önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Kaydedici termometreler, kronometreler ve başka aletlerle donanmış ilk meteorolojik araştırma balonu 1893 yılında Besançon ve Hermite tarafından havaya gönderilmiştir. Birkaç m. çapında olan bu balonlar atmosferin daha seyreltik bölgelerine doğru ilerledikçe, hacminin büyümesi sonucu patlıyor ve taşıdığı aletler paraşütle yere iniyordu.

1935 yılında Rusların böyle bir balonu 40 km. yükselerek bir rekor meydana getirmiştir. Benzeri balonlarla gönderilen fotoğraf filimleri yardımıyle kozmik ışınlar araştırılmakta, başka aletlerin yardımıyle güneşin yaydığı çeşitli ışınların şiddetleri ölçülmekte, magnetik ve elektrik alanlar kaydedilmektedir. 1959'da Amerika'da aynasının yarıçapı 30 cm. olan bir teleskop, balon yardımıyle 24 km. yüksekliğe çıkartılarak güneşin resmi çekilmişti. Bunu, benzer deneyler izlemiştir.

1927 yılında P. Idrac ve R. Bureau ilk **radyo-sonda** (radyo-araştırma) balonunu başarıyla atmosfere gönderdiler. Bu balonda bir radyo vericisi bulunuyor ve çıkış sırasında aletlerin kaydettiği her şeyi bildiriyordu. Radyo-sonda balonları bugün de atmosferin yüksek katmanlarındaki araştırmalar için kullanılmaktadır. Bunlar uzun süre atmosferde kalabildikleri için, sürekli araştırmalarda roketlerden daha kullanışlıdır. Roketler sadece çok kısa uçuş süresi içindeki olayları kaydettiği halde, bir balon saatlar hatta günlerce kayıt yapabilir.

Balonlar, roketleri yeryüzüne yakın yoğun atmosfer katmanı üstüne çıkarmak için de kullanılır. Buraya çıkan roketler otomatik olarak ateşlenir. «Rokon» adını alan bu birleşik alet yardımıyle daha ağır aletler taşınabilir ve çok daha yükseklere çıkılabilir. 750 kg. ağırlığında dört kademeli bir roket, taşıdığı 115 kg. ağırlığındaki aletlerle 6 400 km.'lik yüksekliğe kadar ulaşarak bir rekor kırmıştır. Yerden atılan roketler de aynı şeyi yapabilir, fakat bu çok daha masraflı olur.

1931 yılına kadar atmosferin üst katmanlarında araştırma yapmak için kullanılan tek araç sonda — balonları olmuştur. Daha sonraki yıllarda insanlar da balon yardımıyle stratosfere yükselmeye başladılar. Bu işin öncüsü Profesör Auguste Piccard oldu. 1931 yılında asistanı Paul Kipfer'le birlikte büyük bir balonun altına bağlanmış küre biçiminde ve kapalı bir kamara içinde 15 500 metre yüksekliğe çıktılar. 1932'de yine Profesör Piccard bu sefer başka bir asistanıyle 16 000 m.'ye ulaştı. Bunu kısa zamanda başkaları izledi. 1943'te Rus P. Fodesenko, A. Vasenko ve I. Ususkin 21 600 m., 1935'te Amerikalı Albert Stevens ve Orvil Anderson 23 000 m.'ye çıkmayı başardılar. Amerika'da ilk yapma uydunun uzaya fırlatılmasından önce, çok sayıda atmosfere yükseliş deneyi yapıldı. 1957 ağustos ayının 27. günü binbaşı David Simons 32 000 m.'yi aşarak yeni bir rekor elde etti.

Araç, vb. yük taşıyan balonlar çok daha yükselerek 45 000 m.'yi aşabilirler. Böylece balonların içindeki gaz, dışarıdaki düşük basınç nedeniyle çok fazla genleşeceği için hacimleri çok büyük olmalıdır. A.B.D.'de yapılan bu tip balonların boyu 90 m.'yi, çapı 60 m.'yi bulur. Çok yükseklere çıkacak balona hacminin yarısından daha az gaz doldurulur. Konan gazın basıncı şüphesiz yer düzeyindeki atmosfer basıncından biraz fazladır. Balon yükseldikçe atmosfer basıncı devamlı olarak düşer. İçerideki gaz genleşerek yavaş yavaş balonu şişirir ve sonunda balon en büyük hacmine ulaşır.

Çok fazla yükselmesi istenen balonlar hidrojen, diğerleri helyum gazıyle doldurulur. Helyum, hidrojenden dört defa daha ağır olmasına karşılık, yanmadığı için hidrojene tercih edilir. Böylece kıvılcım, şimşek ve başka nedenlerle meydana gelebilecek yangın tehlikesi önlenmiş olur.

Haberleşme aracı olarak kullanılan balon şeklindeki yapma uydular (Archimedes) prensibine dayanmadıkları için herhangi bir gazla doldurulabilir. Bu gazın görevi, uydu balon yerden roketle atılıp yörüngesine oturtulduktan sonra, balonu doldurup maksimum hacmine ulaşıncaya kadar şişirmekti. Uzaya fırlatılarak 120 ile 320 km. yükseklikteki yörüngelerine oturtulan bu balonlar radyo dalgalarını yansıtmak için kullanılırlar. Bu çeşit balonların en tipikleri 30-40 m. çapındadır ve dış yüzeyi ince bir metalle kaplı, plastikten yapılmıştır. Bunların ilki 1960 yılı ağustos ayında Amerikalılar tarafından atılıp yörüngesine oturtulan Eko I balonudur.

İdeal haberleşme uydusunun Eko I'den birkaç defa büyük olması gerekmektedir. Ayrıca bu balon tam ekvator üzerinde ve dünyadan 35 700 km. uzakta, çember şeklinde bir yörünge çizmelidir. Eğer batıdan doğuya doğru hareket eder, hızı da yerin dönme hızına eşit olursa dünyadan bakılınca gökyüzünde daima aynı noktada kalıyor gibi görünecektir. O zaman uydu sanki 35 700 km. yüksekliğinde bir anten direğinin tepesi gibi olur. Bu durumda uydu dünya ile «senkron» olmuştur. Eşit aralıklarla aynı yörüngede dolanacak böyle üç senkron uydu balonla bütün dünyayı sarabilecek radyo ve televizyon yayınları yapmak mümkün olacaktır. Çok çeşitli dalga uzunluklarını kapsayacak bu türlü yayınları başka şekilde sağlamak çok zordur.

BALTACI MEHMET PAŞA

(1660-1712) Osmanlı imparatorluğu sadrazamlarındandır. Kastamonu iline bağlı Ayancık kasabasında doğmuştur. İstanbul'a gelmiş, saray hizmetine girmiş ve sarayda «Zülüflü Baltacılar» ocağında çalıştığından ötürü kendisine «Baltacı» adı verilmiştir.

Baltacı Mehmet, sarayda hizmet gördüğü sıralarda şehzade Ahmet'le tanışmış, sık sık görüşerek genç şehzadenin gözüne girmiştir. Ahmet III. 1703 yılında padişah olunca, bir yıl sonra Baltacı Mehmet ağayı önce vezir, daha sonra da sadrazamlığa getirmiştir. Fakat Baltacı Mehmet Paşa, bu tür ağır bir görevi başaramamış ve bu yüzden görevinden uzaklaştırılmış, ayrıca Sakız adasına da sürgün gönderilmiştir.

Baltacı Mehmet Paşanın sürgünlüğü pek uzun sürmemiş ve bağışlanarak bir valiliğe atanmış ve daha sonra İstanbul'a çağırılarak kendisine ikinci defa sadrazamlık verilmiştir (1710).

İsveç kralı Demirbaş Şarl'ın Osmanlılara sığınması ve onu izleyen Rusların da sınırlarımızı aşmaları üzerine, 1711 yılında Osmanlı imparatorluğu Rusya çarlığına karşı savaş açmıştır. Baltacı Mehmet Paşa, Osmanlı ordularının başında Rusya çarı Deli Petro'yla savaşa tutuşmuş ve Rus ordularını Prut bataklıklarında sıkıştırıp kuşatmıştır. Osmanlı tarihinde Prut savaşı diye anılan bu savaşın

kuşatmasında Baltacı Mehmet Paşa, elinde bütün Rus ordularını bir anda yok etme imkânı varken bunu yapmamış ve Deli Petro'yla barış yoluyle uzlaşmaya gitmiştir.

Baltacı Mehmet Paşanın bu davranışı o dönemin padişahı olan Ahmet III. tarafından olumlu karşılanmamış, sadrazam yine ikinci defa gözden düşerek görevinden alınmış ve İstanbul'dan Limni adasına sürgün yollanmıştır.

Baltacı Mehmet Paşa, kısa bir süre sonra sürgün gittiği Limni adasında ölmüştür.

BALTACIOĞLU, İSMAYIL HAKKI

(1889-) Günümüz yazar, eğitici ve sosyologlarındandır. İstanbul'da doğmuş, Vefa idadisinden sonra İstanbul Üniversitesi Tabiiye bölümünü bitirmiştir. Öğretmenlik hayatına İstanbul Muallim Mektebinde başlamıştır. Daha sonra Maarif Nezareti genel müdürlüklerinde bulunmuş, İstanbul Üniversitesi Eminliği, Millî Eğitim Bakanlığı müsteşarlığı, Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde profesörlük ve 1943 ile 1946 yılları arasında da milletvekilliği (Afyon) yapmıştır. Bugün emeklidir ve yazarlık yapmaktadır. Sosyoloji ve psikoloji dallarında çeşitli eserleri, incelemeleri ve denemeleri yayınlanan Baltacıoğlu'nun bunların dışında hikâyeleri, romanları ve oyunları da yayınlanmıştır.

Eserleri: «Yalnızlar» (Hikâyeler), «Batak» (Roman); «Ölüler», «Andaval Palas», «Kafa Tamircisi», «Akıl Taciri», «Kütük», «Karagöz Ankara'da», «Dolap Beygiri» (Oyunlar).

Ayrıca 1 ocak 1934 yılından bu yana yayınını sürdüren «Yeni Adam» gazetesi de Baltacıoğlu'nun eseridir.

BALTAOĞLU SÜLEYMAN BEY

(? - ?) Osmanlı imparatorluğunun ilk Kaptan-ı deryası olan Baltaoğlu Süleyman Beyin doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Murat II. zamanında Midilli adasına hücum ederek yağma etmiş ve Kolone kasabasını alarak zaferle dönmüştür. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u alırken donanmasıyle Gelibolu'dan gelmiş, Boğaziçine demirlemişti (Bugünkü Baltalimanı).

1453 yılının nisan ayının 15. günü Marmara dan gelen bir düşman filosuyle yapılan savaşta denizin çok dalgalı ve gemilerinin küçük oluşu yüzünden Süleyman Bey yenildi. Düşman gemilerinden biri Bizans'lılara, dördü Ceneviz'lilere aitti. Gemiler Halic'e girdi, zincir yeniden gerildi.

Fatih'in bu olayı uzaktan seyretmesi ve öfkesinden kendisini tutamayıp atını denize sürmesi ünlüdür. Fatih, bu öfkeyle, kaptan-ı deryanın idamını ferman etti. Ancak araya girenler, Baltaoğlu'nun eski yararlıklarını hatırlatarak padişahtan buyruğunu hafifletmesi için ricacı oldular. Padişah bunun üzerine, yüz topuz dayağı vurulmasını emretti. Topuz dayağı sırasında, sert bir vuruş yapan topuzculardan biri Süleyman Beyin bir gözünü kör etti. Baltaoğlu, kaptan-ı deryalıkta iki yıl kalmıştır.

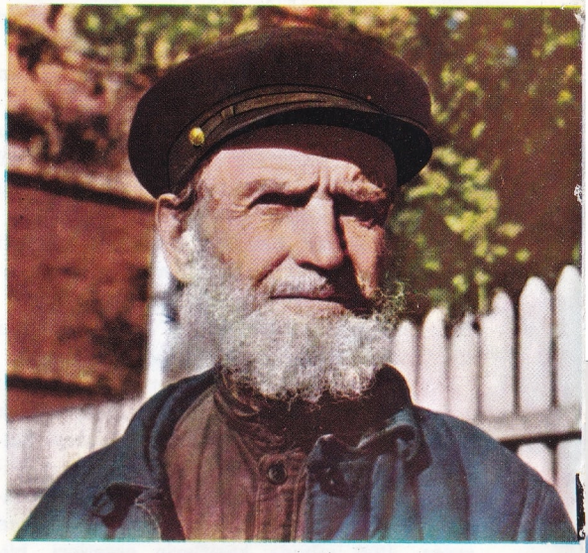

Baltık ırkı Estonya, Lituanya, Letonya, Beyaz Rusya ve Prusya'da yaygındır.

Baltık denizi sularında birçok ada ve yarımada yer alır. Resimde Finlandiya kıyılarındaki küçük adalar görülüyor.

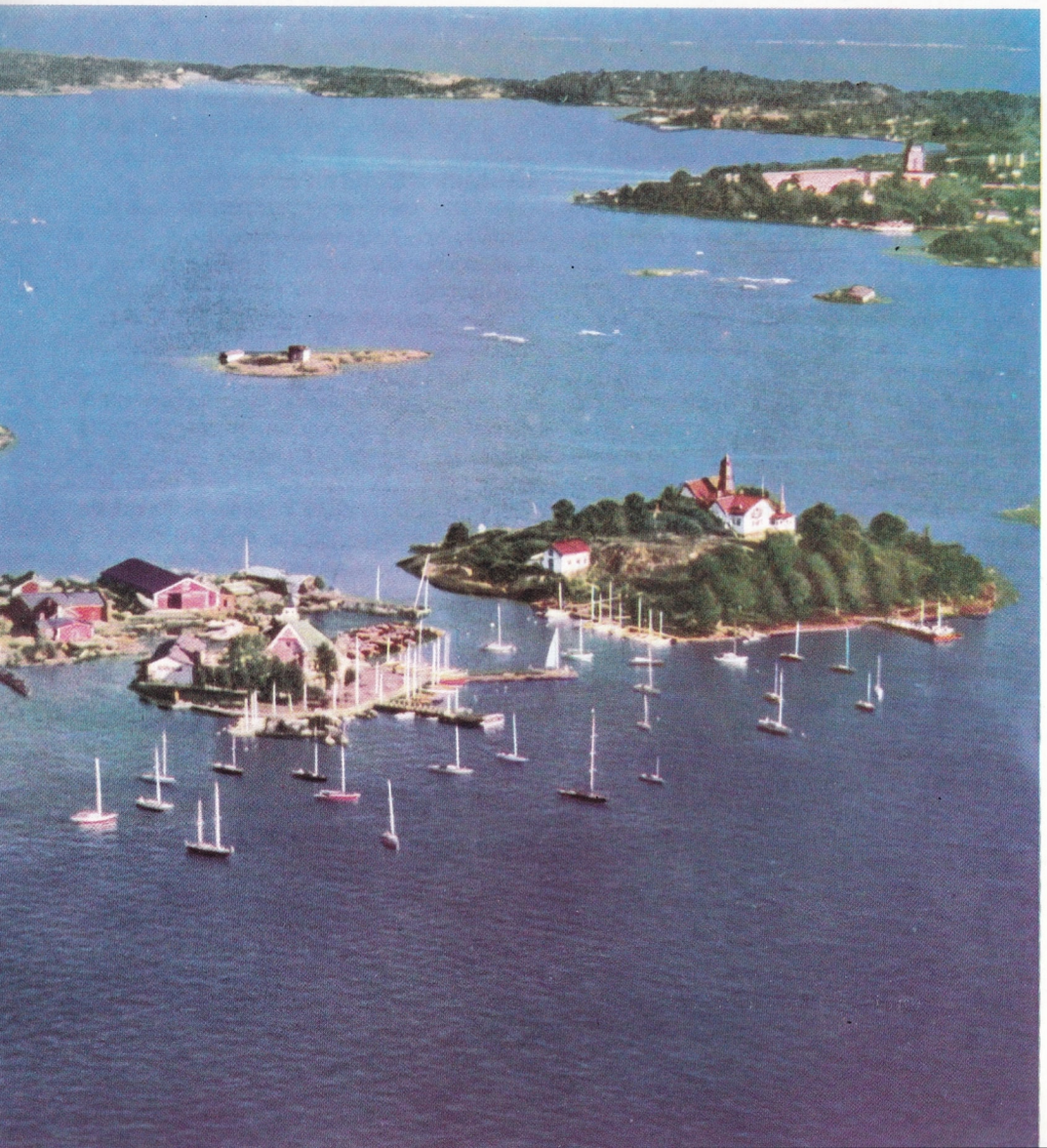

BALTIK DENİZİ

Kuzey Avrupa'nın içerilerine sokulmuş büyük bir içdenizdir (yüzölçümü 423 800 km^2.). Finlandiya, Almanya, İsveç, Polonya, Danimarka, Rusya ve ayrıca bugün Sovyetler Birliği'ne dahil olan Estonya, Letonya ve Lituanya'ya kıyısı vardır. Jutland (Skagen Burnu) ın kuzey kesimini İsveç'ten ayıran ve kuzeyde Skagerrak (kuzey denizi) ile güneyde Kattegat (Baltık) arasında kalan boğaz vasıtasıyle Kuzey denizine açılır. Baltık denizi sunî bir kanal olan Kiel kanalıyle de doğrudan doğruya Kuzey denizine açılır. Finlandiya ile İsveç arasında kuzey kuzey-doğu yönünde uzanan Botnia körfezi, Finlandiya ile Estonya arasında doğuya uzanan Finlandiya körfezi ve Batı Estonya ile Doğu Letonya arasında kalan Riga körfezi Baltık denizinin meydana getirdiği büyük körfezlerdir.

Sularında en büyükleri Sjaelland, Laland, Fyn, Bornholm (Danimarka'nın), Gotland, Öland (İsveç'in), Rügen (Almanya'nın), Sarema, Khiuma (Sovyetlerin) olmak üzere pek çok ada vardır. Sjaelland adası ile İsveç arasında Sund, Sjaelland ve Fyn adaları arasında Büyük Belt, Fyn adası ile Danimarka arasında Küçük Belt ve nihayet Danimarka ve İsveç topraklari ile Sjaelland adasi arasında Kattegat gibi ulaşım bakımından önemli geçitler vardır. Baltık denizine Oder, Vistül, Nyemen, Batı Dvina, Neve ırmakları akar.

Bu tatlısular denizin tuzluluk derecesini oldukça düşürür. Bu özelliğe dibinin de pek derin olmayışını katarsak, (ortalama derinlik 65 m., en fazla derinlik 463 m.), yılın birçok ayında geniş buz parçalarının denizin yüzeyini kaplayarak ulaşımı çok güç ya da imkânsız hale getirmesinin nedenini daha iyi anlamış oluruz.

Ayrıca, bu denizde atmosfer basıncındaki dengesizlikler etkisiyle yer yer 1 m.'ye kadar varan kabarmalar meydana gelir.

BALYA

Balıkesir iline bağlı bir ilçenin merkezi (nüfusu 1 434). Balıkesir'in 28 km. kuzey-batısındadır. Yükseltisi 330 m.'dir. Kasabanın çevresinde yüksekliği 500 m.'yi bulan tepeler ve düzlükler uzanır. İlçenin (yüzölçümü 952 km^2., nüfusu 26 333), Merkez bucağı, Danişment ve Ilıca olmak üzere üç bucağı, 45 köyü vardır.

İlçe toprakları engebelidir. Kuzeyinde Kayalar dağı yükselir. Bu dağın yamaçları ormanlarla, daha aşağıları da fundalıklarla kaplıdır.

İlçenin başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Ünlü boz ırk karasığırlar bu çevrede yetişir. Maden bakımından da zengindir. Çevresinde türlü madenler (gümüşlü ve çinkolu kurşun, demirli manganez, manganez, linyit) bulunur.

BALZAC, HONORE DE

(1799-1850) Fransız romancısı. Tours ilinde doğmuştur. Babası Bernar' François 50 yaşındayken 18 yaşında genç bir kızla evlenecek kadar yaşama tutkusu tükenmeyen, içki ve kumar düşkünü bir insandı. Balzac'ın hayatında da görülen bu özellikleri kendisi «bir romancının en önemli niteliği çok iyi yaşamasını bilmektir.» düşüncesine bağlar. Çocukluğu, ilk gençliği çok güç şartlar içinde geçmiştir. Vendôme kolejinde okurken okul yöneticileri, öğrenci defterine, çabuk kızıp, çabuk heyecanlanan bir kişiliği olduğunu yazmışlardır.

Liseyi bitirdikten sonra kısa bir süre hukuk öğrenimi yapmış, bir noterin yanında çalışmaya başlamıştır. 1819 yılında kendisini tamamen edebiyata vermek isteğiyle iki yıllık bir denemeye girişen Balzac, küçücük bir odada yarı aç, yarı tok çok güç şartlara boyun eğerek yaşadı. Kötü şeyler yazdığı bu deneme dönemi başarısızlıkla sona erecekken, takma adla yayımladığı piyasa romanlarından eline üç beş kuruş geçmesi yeniden güvenini kazanmasını sağladı. On yıl, günde on iki saat çalışarak yazma sanatının inceliklerini öğrendi. Gerçek adıyle ilk romanı 1829 yılında yayımlandı. **Le dernier chouan ou la Bretagne en 1799.** 1830'da yayımlanan **Scènes de la vie privée, Comédie humaine**'in çekirdeğini teşkil eden bir hikâye kitabı ile 1831'de yayımlanan **La peau de chagrin** bu ustalığa geçiş döneminin ürünleridir. Artık zengin gözlemlerini, sağlam bir anlatım ve kuruluş özellikleri içinde ortaya koyacak düzeye erişmiştir. Yirmi yıl boyunca, «gerçekçi romancıların en gerçekçisi» olarak nitelenmesine yol açan bu dev romancı 1830 devriminden sonraki Fransız burjuvasını yoğun ve ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Bu anlatışta çağının yeni insanında tespit ettiği toplumsal ve bireysel her şey alabildiğine zengin olarak yansır. Kahramanlarının kişiliklerinde toplumsal nedenleri ve güçleri yansıtmakla yetinir; sonuçları ve olayları değerlendirmeyi tarihçinin görevi sayar ve romanlarının tragedyalardan daha acıklı olduğunu söyler.

Eserlerinin tümünü bir ana çizgide birleştiren **Comédie humaine** (İnsanlık Komedisi) tasarılarını 1845'te yeniden düzenlediği zaman, yazılmış olan 85 romandan sonra elli kadar daha yazmayı planlamıştır. Ne var ki, üç büyük bölüme ayırdığı İnsanlık Komedisi'nin ancak 91 romanını yazabilmiştir. Bu dev eser, **Etudes de moeurs** (Gelenek İncelemeleri), **Etudes philosophiques** (Felsefî İncelemeler) ve **Etudes Analytiques** (Çözümleyici İncelemeler) olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde kendi içinde **Scènes de la vie privée** (Özel Hayat Sahneleri), **Scènes de la vie de Province** (Taşra Hayatı Sahneleri), **Scènes de la vie parisienne** (Paris Hayatı Sahneleri), **Scènes de la vie politique** (Politik Hayat Sahneleri) ve **Scènes de la vie de campagne** (Köy Hayatı Sahneleri) olmak üzere beş bölüme ayrılır.

Balzac'ın hayatında Paris hayatının önemli etkileri vardır. Bir tutkudan kurtulmak istediğinde, başka bir tutkuya kendini bırakmış, ama daima olağanüstü kalmayı başarmıştır. Balzac'ı sınırlayan bireysel dalgalanış içinde kendi iradesine güvenme duygusu çok açıktır. Bu inanç zamanla onu sınır tanımaz bir biçimde ruhun madde karşısındaki büyük gücünü kanıtlama isteğine götürmüştür. Manyetizmaya düşkünlüğü bundan gelir. «Şurada oyun oynanan masanın yanında durmuş esneyen güzel kadını görüyor musunuz? İşte o kadını, yalnız bakışlarımla büyüler, salonun bir köşesinden öbür köşesine yürütüp kollarıma atılmasını sağlayabilirim.» 1832 yılı şubat ayında Odesa'dan kendisine «Yabancı Kadın» imzalı mektup gönderen Madam Hanska'ya -1833'te buluştuğu zaman- kocaman ve biçimsiz gövdesi, ince bacaklarına rağmen kendisini sevdirmesini bu bireysel etki gücüne bağlamak yanlış olmaz. Balzac, Polonyalı bir kontes olan Evelina Hanska'yla evlendiği zaman 49 yaşındaydı. Aynı yılın temmuz ayında uzun bir yolculuktan sonra Paris'e gelmiş ve yatağa düşmüş, bir buçuk ay süren bir hastalıktan sonra 18 ağustos 1850'de ölmüştür.

Honoré de Balzac, bıraktığı eserlerle çağdaş gerçekçiliğin başlatıcısı olmuştur. Siyasal anlayış yönünden kralcı olduğu halde, egemenliğinin devamını istediği toplum katından nefret ediyordu. Bireysel tutkuları, hayatı bakımından aynı sınıfın insanı olduğundan, burjuvazinin davranışını, tutkularını, ahlâkını belirleyen ruh ve ilgi durumlarını bütün ayrıntılarıyle canlandırmıştır. Derin bir gözlemci yeteneğe sahip olan Balzac, her şeyi ve herkesi tanımıştır. Davaları, yazışmaları, borsa dalaveralarını, spekülasyonları, tefecileri, bilim adamlarını... Ve en önemlisi bilimi. Ama bilim Balzac için genel anlamda bir amaçtı.

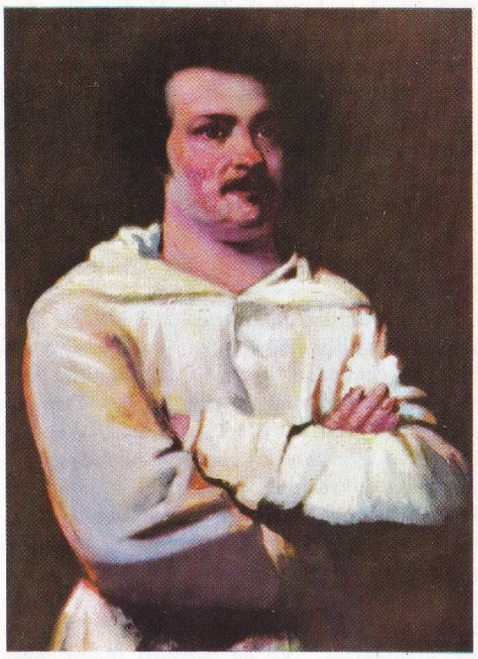

Honoré de Balzac.

Yaratmaya başladığı zaman, Emile Zola'nın ya da Flaubert'in metotlarıyle çalışmamıştır. Zola'nın kahramanlarını yaratırken malzeme toplama metotları Balzac'ın çalışma sistemine uymaz. Stefan Zweig'ın belirttiği gibi, Zola'nın taş taş üstüne yığarak yapmak isteği bir binayı Balzac'ın bir sihirli yüzüğe çevirerek binbir pencereli bir saray halinde yükselttiği görülür. Ölmezliği buradadır.

Kişileri, bir yönden, çalışkan, bayağı, bencil, hileci, para ve güç peşinde koşma nitelikleriyle burjuvazinin bilinen kişileriyken, Balzac onları bütün maddesel ve duygusal varoluşlarıyle yeniden yaratmada ölümsüzlüğe ulaştırmanın kendine özgülüğünü bulmuştur. Eserlerinde rastlanan çözümlemeler, kendisinden sonra gelen bilim adamlarının, özellikle toplumbilimcilerin çalışmalarına ışık tutacak bir düzeydedir. Çeşitli toplum katlarındaki bireyleri en belirgin özellikleriyle yakalayarak, gün ışığına çıkarması, halktan, soylulardan, köylülerden ve memurlardan en tipik kahramanlar yaratmasına yol açmıştır. **Le curé de Tours** (Tours Papazı, 1832), **Le Colonel Chabert,** (Albay Chabert, 1832), **Le médecin de campagne** (Köy Hekimi, 1833), **Histoire de la grandeur et décadence de César Birotteau** (César Birotteau'nun Yükseliş ve Çöküşünün Hikâyesi 1838), **Les parents pauvres** (Yoksul Akrabalar, 1847) ve **Les paysans** (Köylüler, 1855) gibi eserleri belirli toplum katları içinde gözlemlenmiş bir çağın tablosudur. Bu gözlemler, Balzac'ın anlatım gücünün ustalığı ve birleştirici hayal gücüyle olağanüstü bir canlılığı olan kişiler doğurur. Ölüm yatağında, bütün malının kaldığı kızına son sözleri «öbür dünyada her şeyin hesabını vereceksin bana», olan ihtiyar Grandet'nin vahşî ve eroik hasisliği **(Eugenie Grandet,** 1834); yaşlı Goriot'nun kendisini sömüren kızlarına karşı duyduğu fanatik baba sevgisi **(Père Goriot,** 1835) kahramanlarının en ünlü örnekleridir. Bütün bu kişiler, kendi büyüklükleri içinde, sağır, fakat hayat gücüyle dolu bir dünyanın büyüklüğünü, yaratıcılarının büyüklüğünü yansıtırken, Balzac'ın yaratma gücünün iki kaynağını birleştirmişlerdir: Çağının tarihsel-toplumsal gerçeğini yansıtma yeteneğiyle, ölçüsüz, rahat pitoresk üslûbunun derin izlerini taşıdığı yaratma tutkusu ve konularını ele aldığı hayal ateşini.

Balzac'ın romanları, Cevdet Perin, Nasuhi Baydar, Prof. Mina Urgan, Sabiha Rıfat gibi çeviricilerin kaleminden Türkçeye kazandırılmıştır. Vadideki Zambak, Goriot Baba, Köy Hekimi birkaç kez yayımlanan eserleri arasındadır. Stefan Zweig ve André Billy'nin Balzac'ın hayatı ve sanatçı kişiliğini anlatan eserleri de Türkçeye çevrilmiştir.

BAMBU (=**Hezaren**)
Buğdaygillerden, oldukça iri ve çizgili saplı bir tropik ve tropikaltı bitkisidir, en çok doğu Asya'da yetişir. En yaygın cinsleri şunlardır: **Bambosa, Arundinaria, Phyllostachys, Dendrocalamus, Melocanna, Merostachys** ve **Cephalostachyum.**

Bambosa arundinacea daha çok süs bitkisi olarak yetiştirilir. Yüksekliği 20-25 m.'yi bulabilen geniş kamışlıklar meydana getirir. Özellikle anavatanı olan topraklarda, sapının çapı 10-20 cm. kadar olabilir. Saplar düz, dik, lif lif, katı, tahta gibidir. Çok çeşitli el sanatlarında kullanılır: Küçük sepet ve kaplardan mobilyalara, çeşitli ev eşyalarına, şemsiye sırıklarına kadar pek çok şey bambudan yapılabilir. Bambunun çok yetiştiği bölgelerde yerliler, bitkinin genç filizlerini pişirip yerler.

Bir bambu ormanı.

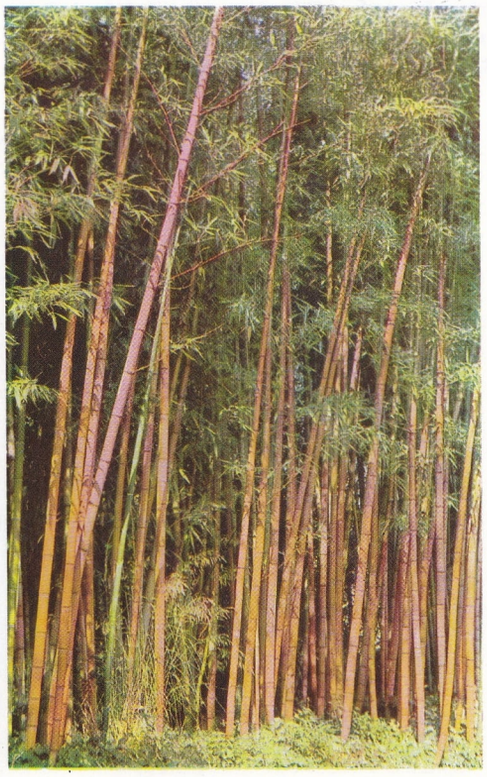

Bazı **Dentrocalamus** türleriyse 30 m.'ye kadar uzar.

BAMYA (Hibiscus esculentus)
Ebegümecigillerden, Asya ve Afrika'da türeyerek yayılan mavi çiçekli, otsu bitki. Yazın tazesi, kışın kurusu, konservesi yenilir. Sıcak ülkelerde, bu arada yurdumuzun Marmara, Ege ve Akdeniz kıyı illerinde yetişir.

Bamya soğuğu hiç sevmez. Bu nedenden, sıcaklık 16°C den fazla olduğu zaman ekilir. Su geçiren kumlu toprakları sever. Fazla gübre istemez. Bamyanın sindirimi kolay olduğundan bir hasta yemeği niteliğindedir. Ayrıca pekliği önler. Potasyum, demir, kalsiyum, fosfor bakımından zengindir. Yağ ve albümin az oranda bulunduğundan, besleyici değildir.

Amasya Bamyası: Çiçekbamyası da derler. Boyları küçük olur. Daha çok, iplere dizilerek kurutulur, kuru bamya olarak satılır.

Balıkesir Bamyası: Balıkesir ve dolaylarında bol yetiştiği için bu ad verilmiştir. Bu türün bamyaları etli, şişkin, az çekirdekli ve iridir.

Sultaniye Bamyası: Uzun, gevrek bir tür bamyadır. Yurdumuzun Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yetişir.

BANAZ
Uşak iline bağlı bir ilçenin merkezi (nüfusu 3 495). Aynı adı taşıyan ovada kurulmuştur. İslâmköy adıyle de anılır. Afyon-Uşak demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Karayoluyla da Uşak'a bağlıdır. (39 km.). Banaz çayı kasabanın içinden geçer.

İlçenin (yüzölçümü 1 063 km^2., nüfusu 32 931) 43 köyü vardır. İlçe topraklarının büyük kısmını Banaz ovası meydana getirir. Ova tarıma çok elverişlidir. Bol miktarda tahıl ve şekerpancarı yetiştirilir. Pancar, halkın başlıca geçim ve gelir kaynağını teşkil eder.

İlçe toprakları doğuda Kaplan dağı, kuzeyde Murat dağı, batıda Elmadağı, güneyde Çatmalı dağıyle çevrilmiştir. Bu dağların yamaçları az çok ormanlıktır. Az eğimli sırtlarında da tarım yapılır.

BANDIRMA
Marmara bölgesinde Balıkesir iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 33 116). Kendi adını taşıyan körfezin güney kıyısında ve bu körfezin sonuna yakın bir yerde, düzlük üzerinde kurulmuş ve yamaçlara kadar yayılmıştır. Yükseltisi yukarı mahallelerde 50 m.'yi aşar. Şehrin kenar mahallelerinde evler dağınıktır. Bu mahallelerin dışında bağlık yerler başlar.

Balıkesir'in başlıca ihraç limanı oluşu, Bandırma'ya sürekli bir hareket sağlar. Kuzey ve poyraz rüzgârlarına açık olan liman bir dalgakıranla korunmuştur. Dalgakıranın hemen güneyinde, beton bir iskele ile rıhtım vardır. İskeleye 10 bin tonilatoya kadar gemiler, rıhtıma ise 60 tonilatoya kadar olan motorlar yanaşabilir.

Bandırma körfezinde palamut, torik, sardalye ve kefal gibi çeşitli balıklar avlanır. Bunların bir kısmı taze olarak, bir kısmı da tuzlanarak satılır.

Kendi adını taşıyan körfezin güney kıyısında yer alan Bandırma, liman şehri özelliği taşıdığından kısa bir süre içinde büyük gelişme göstermiştir.

İlçenin (yüzölçümü 599 km^2., nüfusu 55 967) merkez bucağı dışında Aksakal ve Edincik adlarında iki bucak ve 33 köyü vardır.

İlçe toprakları, Balıkesir ilinin kuzeyine, Marmara denizinin güneyine düşer. Doğuda bulunan Karadağ'ın denize bakan yamaçları hafif eğimlerle bir düzlüğe iner. Dağın güneyinde Manyas ve Ulubat göllerine doğru düz topraklar meydana gelir. Buralarda geniş otlaklar, yamaçlarda zengin zeytinlikler bulunur. İlçe topraklarında yetişen başlıca ürünler zeytin, tütün, tahıl, baklagiller, susam, keten, üzüm, kavun, karpuz ve çeşitli meyveler ile yazlık sebzelerdir. İlçenin geniş otlaklarında koyun, keçi, sığır, manda ve at gibi hayvanlar beslenir.

BANDO

Alanlarda ve yürüyüş durumunda çalınmak üzere, vuruşlu ve nefesli çalgılardan kurulmuş birlik. Eski çağlardan beri flüt, korno ve boru seslerinin görevi, askerlerin üzerinde coşku yaratmak ve savaş ya da barış şarkılarına eşlik etmekti. Ortaçağ milislerinde davul ve boru vardı. Rönesans devrinde ulusal orduların kuruluşuyle her ülkenin özelliklerini taşıyan çalgılardan gerçek anlamıyle bandolar ya da askerî müzik birlikleri meydana getirildi. Bu çalgılar İskoçya'da gayda, Almanya'da fifre, Fransa'da obua ve flüttür. Bu çalgılara daha sonra Türk menşeli davul, tembal ve dümbelek eklenmiştir. Askerî müzik Louis XIV. zamanında çok rağbet görmüş, kral, Jean-Baptiste Lulli'yi marşlar bestelemekle görevlendirmiştir; XVIII. yüzyılda kendisi de besteci olan Prusya Kralı Frederic II. askerî müziğin daha iyi bir şekilde düzenlenmesi için emir vermiştir. Yeni çalgıların bulunuşu ve mükemmelleştirilmesi bandoların gelişmesini kolaylaştırmıştır. XIX. yüzyılda saksofon gruplarının da katılmasıyle bandonun son şeklini aldığı söylenebilir. Bando bazen operaya da girmiştir. Bunun ünlü bir örneği, Verdi'nin **Aida** operasının ikinci perdesinin finalidir.

BANDUNG

Endonezya'nın bir şehri (nüfusu 840 000). Cakarta'nın 120 km. güney-doğusunda, Cava adasının batı kesiminde kurulmuştur. Dağlık ve vahşî bir güzelliğe sahip bir bölgenin ortasında bulunması ve ikliminin çok tatlı oluşu gibi nedenlerle adanın en ünlü şehirlerinden biri sayılmaktadır. Aynı zamanda üniversite merkezi, çok sayıda kültür kurumu ve okulu olan şehir modern ve tipik bir Avrupa şehri görünüşündedir. Sanayi alanında, özellikle kimya ve ecza sanayii alanlarında, Bandung, önemli bir merkezdir. Dünya kinin üretiminin %90'ı burada elde edilir. Maden, makine ve dokuma sanayileri de önemli derecede gelişmiştir. Geniş bir çevrenin tarım ürünlerinin ticareti de (pirinç ve çay) burada toplanır ve ekonomik bakımdan oldukça büyük değer taşır.

Bandung Konferansı: 23 Asya ve 6 Afrika ülkesinin temsilcileri, 18-24 nisan 1955 tarihinde Bandung'ta bir toplantı yapmışlardır. Bu konferansta sömürgeciliğe karşı ortak bir politika güdülmesi üstünde anlaşmaya varılmış, bütün Afrika ülkelerinin bağımsızlık hakkı ilân edilmiştir. Çin delegesi Çu-En-Lai ile birlikte konferansın en tanınmış ve önemli kişilerinden biri olan Hint devlet adamı Nehru, birçok devletin temsilcilerinin de katıldığı «etkin tarafsızlık» formülünün sahibi ve savunucusu olmuşlardır.

Bandung'un merkezinden bir görünüş.

Bandung konferansı Avrupa ve Amerika devletlerinin yeni sömürgecilik metotlarına dayanan uluslararası politikalarına Asya-Afrika devletlerinin ilk karşı çıkışıdır.

BANGKOK

Tayland'ın başkenti olan (nüfusu 1 780 000) Bangkok şehri, Siam körfezinin 25 km. kuzeyinde Menam ırmağı üzerinde kurulmuştur. Thai dilinde adı, «Melekler Şehri» anlamına gelen Krung Thep'dir. Çok sayıdaki kanalı dolayısıyle «Doğunun Venediği» de denilen şehir 1782'de I. Rama tarafından eski bir kalenin yerine kurulmuş olup bugün devletin en büyük ekonomik ve kültürel merkezidir. Menam ırmağının getirdiği kumların birikmesi yüzünden limanına ancak küçük gemiler girebilmektedir. Büyük gemiler içinse Menam ırmağının ağzından 22 mil uzakta açık denizdeki Koh Si Chang adasında kurulmuş olan başka bir liman kullanılmaktadır. Aynı zamanda uluslararası hava ulaşımının önemli merkezlerinden biri olan Bangkok'un çok modern bir hava limanı, bir de deniz havaalanı vardır. Krallık sarayı, Jetupon ve Wat Phra Kaeo tapınakları, Chang ve Rajadhiva pagodaları gibi çok güzel binaları olan şehrin, Sampeng adlı mahallesinde, hemen sadece Çinliler oturmaktadır. Üniversite, müze ve sanat galerileri merkezi olan Bangkok, sanayinin, özellikle dokuma ve devletin tekelinde olan

Buckingham Sarayı (Londra) önünde İngiliz krallık bandosu.

Bangkok'ta Wat Arun tapınağı. Bu tapınağın merkez kulesinin yüksekliği 80 m.'dir.

tütün işleme dallarında gelişmiştir. Birçok termik elektrik santralı ve modern bir petrol rafinerisi vardır. Dış ticaretin beşte dördünü kontrol eden Bangkok özellikle pirinç, kauçuk, teak, deri, altın ve gümüş ihraç eder.

BANKA

Para ticareti ve değişiminden, paranın korunmasına, krediye ve malî işlemlere kadar çok çeşitli işlere bakan özel ya da resmî kurumlara verilen ad.

Tarihçe: Pek çok banka işlemlerinin kaynağı çok eski çağlara dayanır. Babil'de M.Ö. V. ve VI. yüzyıllarda ipotek ve kefalet karşılığı ikraz işleri yapıldığını gösterir belgeler bulunmuştur. Asur'da «sikke» kullanılmadığı zamanlarda bile itibar belgelerine dayanarak «takas» muamelelerinin yapıldığı, Roma'daki **trapeziti** ve **argentari** adlı kurumların çeşitli ülkelerin paralarını değiştirdikleri bilinmektedir. Ayrıca sermayedarların paralarını yatırarak belli oranda faiz aldıkları, bu kurumların yanı sıra Brutus, Pompe, Cato gibi devlet adamlarının, komutanların bile faizcilik yaptıkları bu konudaki bilgiler arasındadır.

Ortaçağda, tüccar-bankerler, emanet olarak aldıkları paranın korunması işine ödeme aracılığı işini de kattılar: Para yatırmış olanların birbirlerine ödeme yapmaları hepsinin hesabı üzerinde borçlandırma ve alacak gösterme işlemleriyle yürütülüyordu, böylelikle nakit paranın taşınmasındaki güçlük ve tehlikeler önlenmiş oluyordu. Paraların arasındaki büyük farklar —çok çeşitli para vardı ve paranın içindeki altın miktarı, paranın zamanla aşınmasına göre azalıyor, değişiyordu— bu emanet ve transfer işlemleri için itibarî bir hesap parasının kabulünü zorunlu kıldı. XIV. yüzyılda belirli bir miktar altın karşılığı olan paranın kullanma değerinde **Contadide di banco** adlı senetler yayımlanmaya başlandı. Bankacılık faaliyetlerinin öncüleri İtalyan şehirleridir: Siena, Amalfi, Pisa, Floransa, Venedik ve Cenova gibi. «Banker» deyimi Cenova'dan çıkmıştır (para değiştiren adamın üzerine oturduğu sıra-panca'dan).

XVIII. yüzyılda İngiltere'de belirli kupürler halinde basılan mevduat alındıları (Goldsmith notes) ilk banknotlardır. Bankalar bu arada bono kırma muamelelerine de girişerek (günümüzde bankaların en önemli görevi haline gelen) ilk kredi işlerini görmeye başlamışlardır. Endüstri deyimiyle bankaların bu faaliyeti ticaret işlerinin finansmanını, endüstri yatırımlarını ve her çeşit ekonomik faaliyeti de kapsar hale gelmiş ve banka kredisi kısa zamanda endüstri faaliyetlerinin belkemiği olmuştur. Bankaların faaliyet alanının çok genişlemesi para ve yatırım buhranı devirlerinde çıkan güçlükler ve ekonomi politikasına verilen yeni yönler, bankaların da çeşitli işlerde uzmanlaşması sonucunu yaratmış, emisyon bankaları, ticaret bankaları, kredi kurumları ve uluslararası bankaların doğmasına yol açmıştır.

Emisyon Bankası: Bankınot çıkarma imtiyazına sahip olan bankalara emisyon bankaları denir. Başlangıçta, bankınot, bankaya emanet bırakılmış madenî paranın miktarını bildiren bir alındıdan ibaretti. Ödemeler-para yerine-taşınması daha kolay ve istek üzerine altına çevrilmesi mümkün olan bu alındılarla sağlanıyordu. Halk her istediği zaman bankınotları rahatça altına çevirebildiğinden, güvenlik duydu ve altın yerine bu kâğıtları kullanmaya alıştı. Bankalar böylelikle büyük paraların devamlı olarak kasalarında yattığını fark ettiler ve bu paraları verimsiz, hareketsiz bırakmaktansa, verimli kredi işlemlerinde kullanmayı uygun gördüler. Banka kredisinden yararlananlar da bu krediyi bankınot halinde alıp alışverişlerinde kullandıklarına göre, bankaya yatırılan altın miktarı değişmeden kalıyor demekti. Bankaya yatırılan altının zamanla kendi miktarını aşan bankınot tedavülüne temel olması ve halkın kâğıt parayı altına çevirmek için hep birlikte bankalara baş vurması ihtimali bir engel olarak kabul edilmedi. Böylece bankınot tedavülü altın karşılığında eşitlik esasına değilse de halkın bankaya karşı güvenine dayanmış oluyordu.

Artan tedavülün ithal ve ihraç malları ve dolayısıyle yabancı ülkelerden altın akımı üzerindeki yankıları göz önünde tutulmasa bile, tedavülün gene de emisyonun kontrollü bir şekilde yapılmasına bağlı olduğu ve altın stokuyla belirli bir oranı korumanın gerekli bulunduğu unutulmamalıdır. Gerçekten de, halkın güveninin azaldığı dönemlerde —kredinin aşırı derecede artırılması ya da devlet giderlerini karşılamak üzere aşırı emisyona baş vurulması sonucu— elindeki bankınotları altına çevirmek için, herkes aynı zamanda bankalara baş vuracak ve bankalar taahhüdünü yerine getiremez duruma düşecektir.

Netekim ekonomik buhran devirlerinde böyle olmuştur. 1930 yıllarında büyük krizde bütün ülkeler, birbiri ardında «mecburî tedavül» gücüne sahip para sistemini kabul etmek zorunda kaldılar. Bankınotların altına çevrilmesi kaldırıldı, bunlar kanunî ödeme aracı (kâğıt para) niteliği kazandı. Artık altın stoku para emisyonuna temel olmaktan çıkmış, uluslararası ödemelerin tayin ettiği, dış ülkelerden altın girmesi ya da dışarı altın çıkması da iç para tedavülünü etkilemez olmuştu. Böylece emisyon bankası, ticarî amaçlarla çalışmaktan çıkıp ekonomi politikasının aracı haline gelmişti. Özel kişilerin tasarruflarını kabul etmeyen bu kurumlara «bankaların bankası» ya da «Merkez Bankası» denir. Özel bankaların stoklarını toplamak, aralarında takas odası işlevini yapmak, tedavülün yanı sıra bütün banka sistemi içinde kredinin genişletilip daraltılmasını ayarlamak Merkez bankalarının başlıca görevleri arasındadır.

Ticaret Bankaları: «Normal kredi bankaları» da denen ticaret bankaları kişilerin tasarruflarını toplar ve böylelikle elinde geçici nakit para bulundurur. «Banka mevduatı» para toplama işlemlerinin başında gelir. Para az ya da çok uzun bir süre için bankaya yatırılır, ama her zaman yatıranın emrinde kalır; basit bir taleple (tasarruf hesabı mevduatı,

serbest cari hesap mevduatı) önceden haber vermekle ya da belirli bir sürenin sona ermesiyle («vadeli hesap mevduatı») kişi parasını çekebilir. Öteki işlemler de Sirküler çek, travellers' çek, vb. gibi işlemler de aynı amaçla yapılır. Banka mevduatı, paranın korunmasını sağlamaktan başka ödemeleri de kolaylaştırır. Bankada parası olan bir kimse çek yazarak bu parayı istediği gibi kullanabilir.

Bankanın parayı kullanmasını sağlayan bu işlemlere «pasif işlemler» denir. Tasarruf sahiplerine ödenen faiz ve idarî giderleri karşılayabilmek ve kârla çalışabilmek için banka mevduatı faiz karşılığı başkalarına kullandırmak zorunda kalır. Bankanın topladığı paraları başkalarına vererek kullanması işlemlerine «aktif işlemler» denir, başlıcaları iskonto, avans muameleleri, kredi muameleleri ve yekûn naklidir. İskonto aracılığıyle banka bir tacirin elinde bulunan ve vadesi ileride tahakkuk edecek olan senedi düşük fiyata kırar. Banka bu işlemde kendisine bir kazanç payı- senedin asıl karşılığı ile senet sahibine ödediği para arasındaki fark- ayırmış olmaktadır, iskonto aracılığıyle bankalar bütün ticarî faaliyetleri finanse etmiş olurlar, tacirlerin krediyle satış çevresini iş hacmini geliştirmelerini sağlarlar. «Avans» ile banka satılacak mal ya da menkul değerler karşılığı kişilere ödünç para verir. Bu, «kredi açılmasının» bir şeklidir. Kredide banka, belirli bir zaman süresi için bir miktar parayı müşterinin emrine vermektedir.

Bankanın Para ve Kredide Oynadığı Rol: Ticaret bankaları pasif işlemlerle (masraf ettiren işlemler) topladığı paraları aktif işlemlerle, (yani gelir sağlayan işlemler) ekonomi alanına yansıtan kurumlardır. Topladığı paraların tutarı devamlı olarak yatırılmış sermayeyi aştığından ve bunlar tasarruf sahipleri tarafından kısa bir süre sonra geri alınabileceğinden, bankacılığın temel ilkelerinden biri («likidite», «ödeme gücü» ilkesi) bankanın, tasarruflarının ortalama süresini aşan bir süre için ödünç para vermemesi esasını koymuştur. Bu süre vadeli tasarruflarda rahatça hesaplanabilir; nekadar dalgalanma olursa olsun yine de bankada devamlı olarak büyük bir miktar paranın kalacağı ve bu para banka tarafından kullanılabileceği için vâdesiz hesaplarda da ödeme gücü ilkesinin istediği hesap yapılabilir. Bununla beraber beklenmedik ödeme taleplerini karşılamak için, vadesiz hesapların belirli bir yüzdesinin de yedek olarak daima bankada tutulması şarttır. Bu yedek miktara genel olarak yasalar mecburî nitelik kazandırmıştır (kanunî ihtiyaç akçesi). Miktarı Merkez bankasınca tayin edilir. Para tedavülünü denetleyen Merkez bankası ticaret bankalarının kredi hacminin genişlemesini de kontrol altında bulundurarak itibarî akçeyi de denetlemek zorundadır. Özel bankaların kanunî ihtiyat akçesi yüzdesinde ayarlamalar, açık pazar işlemleri (bu suretle emisyon bankası hisse senedi alıp satarak pazardaki nakit fonlar miktarını ayarlayabilir), iskonto faizlerinde ayarlamalar Merkez bankası kontrollerinin başında gelir. Reeskont, pasif bir işlemdir. Bunda bankalar (gerektiğinde) emisyon bankasından para alır ve karşılığında halktan kırdığı senetleri Merkez bankasına kırdırır. Yani yeniden iskonto eder. Merkez bankası, reeskontu az ya da çok pahalı hale getirmek yoluyle o bankaların tacirlerin istedikleri iskonto fiyatı ve kredi hacmini bu yoldan kontrol etmiş olur. Böylece bütün bankacılık sisteminde itibarî akçe ve kredi kontrol altına alınır.

Öteki Kredi Kurumları: Kredi yalnız taksitle iş yapan tüketici, sattığı mal karşılığında aldığı bonoları kırdıran tacîr, hammadde alabilmek ya da işçilerin ücretini ödeyebilmek için paraya ihtiyaç duyan endüstri adamı tarafından aranmaz; makine satın almak zorunda bulunan müteşebbis, fabrika sahibi, iyi ürün alabilmek için makine ve çeşitli araca yatırım yapmak isteyen çiftçi, ya da bir

Büyük bir bankanın muhasebe servisindeki elektronik tesisler.

Bir bankanın kasa dairesinin kapısı.

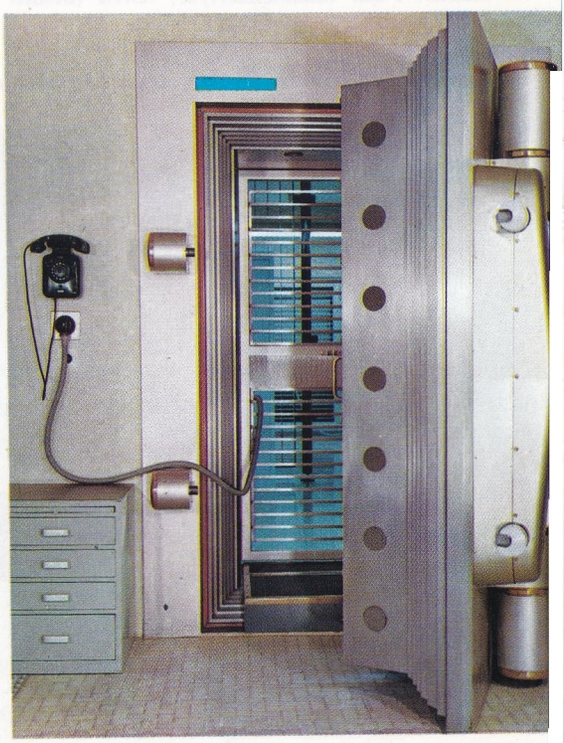

Bir bankanın kasa dairesi. Bankaların kiraladığı ufak kasalar, mücevher ve değerli evrakın yangın ve hırsızlık gibi tehlikelerden korunmasını sağlar. Bu kasalar ufak bir ücret karşılığında halka kiralanır.

apartman satın almak isteyen kişi de krediye ihtiyaç duyabilir. Bütün bu yatırımlarda borç alınan miktar kısa bir zamanda ödenemez ve daha uzun bir süre de ödenmek zorunluğu olabilir. Kendi tasarruf sahiplerine kısa zamanda paralarını ödemek zorunda bulunan bankalar bu gibi uzun vadeli kredi işlemlerine girişemez. Bu işlere uzun vadeli kredi ya da gayrimenkul kredisi vermek için özel olarak meydana getirilmiş kurumlar ilgilenir. Gayrimenkul kredisinden yararlananlar, genellikle ev ve arsa alan kişilerdir.

Menkul kredisi, kurumların aktif muameleleri, endüstriye uzun vadeli ödünç para vermek, şirket hisse senetleri ve bonoları satın almaktır. Pasif muameleleriyse, tahvil (hemen karşılığı alınmayacak, fakat ileride faiziyle alınacak tasarruf) emisyonu, yatırımdır. Gayrimenkul kredisi kurumları (tarım, yapı, emlâk) ipotekle teminat altına alınmış, daha uzun vadeli borç para verir.

Çeşitli banka muameleleri yapan tasarruf sandıkları ve tüketicilere menkul rehinleri karşılığı ödünç para veren emniyet sandıkları da kredi kurumları arasındadır.

Uluslararası Bankalar: Çok yeni olan uluslararası bankaların amacı, uluslararası ödemeleri kolaylaştırmak ya da yabancı ülkelere yatırım yapmak üzere gereken özel ve resmî kapitali toplamaktır.

«Uluslararası Ödemeler Bankası»nın merkezi Bâle'dedir. 1930 yılında Alman savaş tazminatının ödenmesi için özel banka statüsüyle kurulmuştur. Daha sonra da Avrupa Ödemeler Birliği (1951-1958) ve nihayet Avrupa Para Andlaşması emrinde çalışmıştır. Bunlardan birincisi belli başlı değerlerin uluslararası karşılıklı alışverişini ve para bölgelerini birleştirilmesini hazırlamış, ikincisiyse kolaylaştırmıştır.

«Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası» 1944 yılında Bretton Woods konferansında ileri sürülmüş ve 1946'da Washington'da uluslararası hukukî kişiliğe sahip olarak kurulmuştur. Birleşmiş Milletlere mensup ülkelerin hemen hemen hepsi bu bankanın üyesidir.

20 milyarı aşan sermayesi hükümetler tarafından sağlanır. Topladığı fonlarla çeşitli ülkelerde tahvil çıkartır ve kendi olanaklarıyle de özel kişiler tarafından verilen borç paralara teminat gösterir ya da kendisi ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelere kalkınma planları çerçevesinde üretim faaliyetini artırmak üzere yatırım yapmaları için borç verir.

«Avrupa Yatırımlar Bankası» 1957'de Roma anlaşmasıyle kurulmuş bulunan Avrupa Ekonomik Birliğinin bir organıdır. 1 milyon dolarlık bir sermayesi vardır ve ödevi sermaye pazarına ve kendi kaynaklarına baş vurarak, az gelişmiş bölgelerin kalkınmasını hedef tutan tasarılara yatırım yapmak ya da tarım ve endüstri teşebbüslerinin modernleştirilmesini ve yenilenmesini sağlayacak yatırımlarda bulunmak, Avrupa Ekonomik Birliğinin birden fazla üye devletini ilgilendiren tasarıları finanse etmektir.

Bankınot. — Tedavül bankaları tarafından çıkartılan ve üzerinde yazılı değerin, bankaca ödenmesi taahhüt edilmiş bulunan senet. Uygulamada ödeme, madenî para, külçe halinde değerli maden ve başka bir piyasa üzerine çek vermekle olur. Fakat, zorunlu tedavülün bulunduğu ülkelerde, ödemelerin bankınotla ya-

Grönland'da bankiz. Bankiz, deniz suyunun donmasıyle meydana gelen tuzlu bir buzdur.

pılması gerekir. Meselâ Türkiye'de bankınot çıkartma hakkı, kanunla, Merkez Bankası'na tanınmıştır ve ödemelerin bu bankınotlarla yapılması zorunludur. Merkez Bankası'nın bankınotları zorunlu tedavül konusudur.

BANKİZ
Deniz suyunun donmasıyle meydana gelen, tuzlu buz. Deniz buzulu. Özellikle Kutup denizlerinde oluşur. Kışın Kuzey ve Güney kutup bölgelerindeki denizlerin üst yüzeyleri şiddetli soğuklardan donunca «pack» adı verilen buz örtüsü meydana gelir. Yaz sıcakları ve dalgaların etkisiyle pack parçalanarak akıntılara kapılıp sürüklenir. İşte bankiz buna denir. Bankizin kalınlığı 6-15 m. arasında değişir. Kitleleri ve kalınlıkları fazla olmadığından, bankizler güneye doğru fazla yol alamazlar; çabuk erirler. Ortakuşakta, karaların içine sokulan az tuzlu denizlerde (Baltık, Karadeniz'in kuzey kıyıları) bankizler teşekkül edebilir.

BANTU
Zenci Afrikası'nın, güney-batı kesimi dışta kalmak üzere, Kamerun'un Atlas okyanusu kıyılarından Juba'nın ağzına, kıtanın güney ucuna kadar büyük kısmında yaşayan uluslara verilen ad.

Bantu uluslarının en karakteristik özelliği, ırk bakımından uyuşum göstermemelerine rağmen, dilleri arasında, linguistik bakımdan, temel bir birlik olmasıdır. Bu nedenle, bu ulusların önce değişik ırklardan meydana gelmiş bir kitle halinde ekvator çevresindeki göller bölgesinde yaşadıkları, sonra buradan kıtanın öbür kısımlarına yayıldıkları sanılmaktadır. Topluluk ve kabilelerin dağılışı çok karmaşıktır; bununla birlikte, kuzey-doğu göl bölgesi Bantular (Bahima, Batutsi, vb...), kıyı Bantuları (Sevahili ve Makua), kuzey-batı kıyı Bantuları (Bateke, Bankongo, vb...), Lualaba ve Kasai bölgeleri Bantuları (Bakuba, Balunda, Baluba), güney Bantuları olmak üzere gruplandırılabilir.

BAOBAP (Adansonia digitata)
Bombacea ailesinden büyük bir ağaç. Afrika'nın tropikal bölge ormanlarında bulunur. Baobap adı yerli dilinde «bin yıllık ağaç» anlamına gelir. Bunun nedeni bu ağacın ömrünün çok uzun olmasıdır. Meyveleri uzun, iri kabaklara benzer; dışı yeşilimsi ya da sarımsı renktedir. Tadı tatlı-ekşi arasıdır. Bu meyveler hemen hemen bütünüyle, üretildiği bölgelerde tüketilir. Kabuğu ile yapraklarından ateş düşürücü sayılan bir su çıkarılır.

BAR
1 milyon bariye eşit olup, meteorolojide çok kullanılan bir basınç birimi. Binde biri, yani bin bari, **milibar** adıyle kullanılır.

BARA, ALİ HADİ
(1906-) Türk heykeltıraşı. Güzel Sanatlar Akademisinde öğrenim görmüş, 1927'de Paris'e gitmiş, burada «Julian» Akademisinde Bouchard ve Landovsky gibi ünlü sanatçıların öğrenciliğini yapmış, çalışma döneminin sonlarına doğru, büyük heykelci Bourdelle'in etkisi altında kalmıştır. Yurda dönüşünde bir süre Güzel Sanatlar Akademisinde öğretmen yardımcılığı yapmış, arkasından öğretmen-heykelci Mahir Tomruk'tan açık kalan modlaj bölümüne öğretmen seçilmiş, 1964 yılındada isteğiyle öğretmenlikten ayrılmıştır.

Hadi Bara'nın Tevfik Fikret büstü.

1927 öncesinde Bara, doğacı ve Rodin etkisinde görülür. İlk Avrupa izlenimleri onu daha çok, Bourdelle ve Maillol'a yaklaştırır. Sonraki yıllar Bara'nın en az etkiyle, kendi kişiliğini genişletip geliştirdiği yıllar olarak nitelenebilir.

Biçim anlayışı büyük bir olgunlukla, heykel olanaklarının en iyi ve güzeline ulaşmıştır. Yer yer ayrık ve yan noktalar silinir, tek ve ana görünüş önü alır. Somut çalışma doğanın yeni çizgi ve sıralamalarını kavrar. Anlatım zenginliği heykellerinde bazı pürüzlü, bazı düz yüzeylerin iniş ve çıkışlarını hazırlar. Hadi Bara anıt konusunda da çalışmalar yapmış, yurdumuzun pek çok ilinde seçkin anıtlar gerçekleştirmiştir.

Bara, konulu eserlerinde olsun salt plastik

Bantu uluslarının en büyük niteliği ırk bakımından uyuşum göstermemekle birlikte dilleri arasında temel bir birlik olmasıdır. Solda: bir Bantu kadını. Sağda: Bir Bantu köyü.

endişeyi önde tutan çalışmalarında olsun aynı başarıyı sürdürmüş az sayıdaki heykelcilerdendir.

Çamur-alçı-tunç ve benzeri gereçlerin dışına çıkmış, tahta-demir-çelik ve benzeri gereçleri de kullanarak, heykel sanatının çağdaş gelişimine uymuştur.

BARA, KEMAL EMİN
(1876-1957) Besteci, oyuncu, ressam. İstanbul'da Şehzadebaşı'nda doğmuştur. Mehmet Emin Paşanın oğludur. Kırklareli'nde idadî (orta) öğrenimini yaptığı sırada, babasının Yemen'e atanmasından ötürü San'a'ya giderek ordu dairesi levazım şubesinde memurluğa girdi. 1897'de rahatsızlanarak görevinden ayrıldı ve Beyrut'a gitti. Orada Fransız kolejinde bir yıl okuduktan sonra, Fransız Tıbbiye okuluna yazıldıysa da Balkan savaşının başlamasıyle yeniden orduya döndü.

Fransızcadan çevirdiği birçok eserinin yanı sıra müzik, resim ve tiyatroya olan merakıyle tanınır. Çeşitli alaturka şarkı besteleri vardır. Uzun yıllar resim ve Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Bara'nın gençliğinde sürdürdüğü canlı bir sahne hayatı da olmuştur.

Eserleri: «Kral Edip» (Manzum trajedi), «Demirciler Grevi» (Manzum oyun).

BARAN, REŞİT
(1910-1963) Türk tiyatro sanatçısı. İstanbul'da doğdu. Ankara'da başladığı öğrenimine, babasının görevleri nedeniyle çeşitli Anadolu illerinde devam etmiş ve 1924 yılında İstanbul'da Galatasaray Lisesine girmiştir. Buradaki temsil faaliyetlerine katılmış, «Beyoğlu Gençler Mahfeli»nde amatör olarak sahneye çıkmış, 1935 yılının aralık ayında Şehir Tiyatrosuna kabul edilmiştir.

Sanatçı, Şehir Tiyatrosunda «Beyaz gömlekliler» oyununda «Doktor Pit» rolüyle ilk kez sahneye çıkmış, sırasıyle Makbet'te «kapıcı», Ayak Takımı Arasında'da, «Tatar» rollerini oynadı. Bu rolle «Büyük Hala» komedisinde olağanüstü bir kabiliyet gösteren Baran, bir yandan oynarken, öte yandan da birçok oyunları Türkçeye çevirmiş ve bir iki de oyun yazmıştır. Okul ve Halkevi oyunları dışında 28 yılda 132 oyunda oynamıştır.

Reşit Baran, Musahipzade Celâl'in Bir Kavuk Devrildi adlı komedisinde Neşati rolünde (1962).

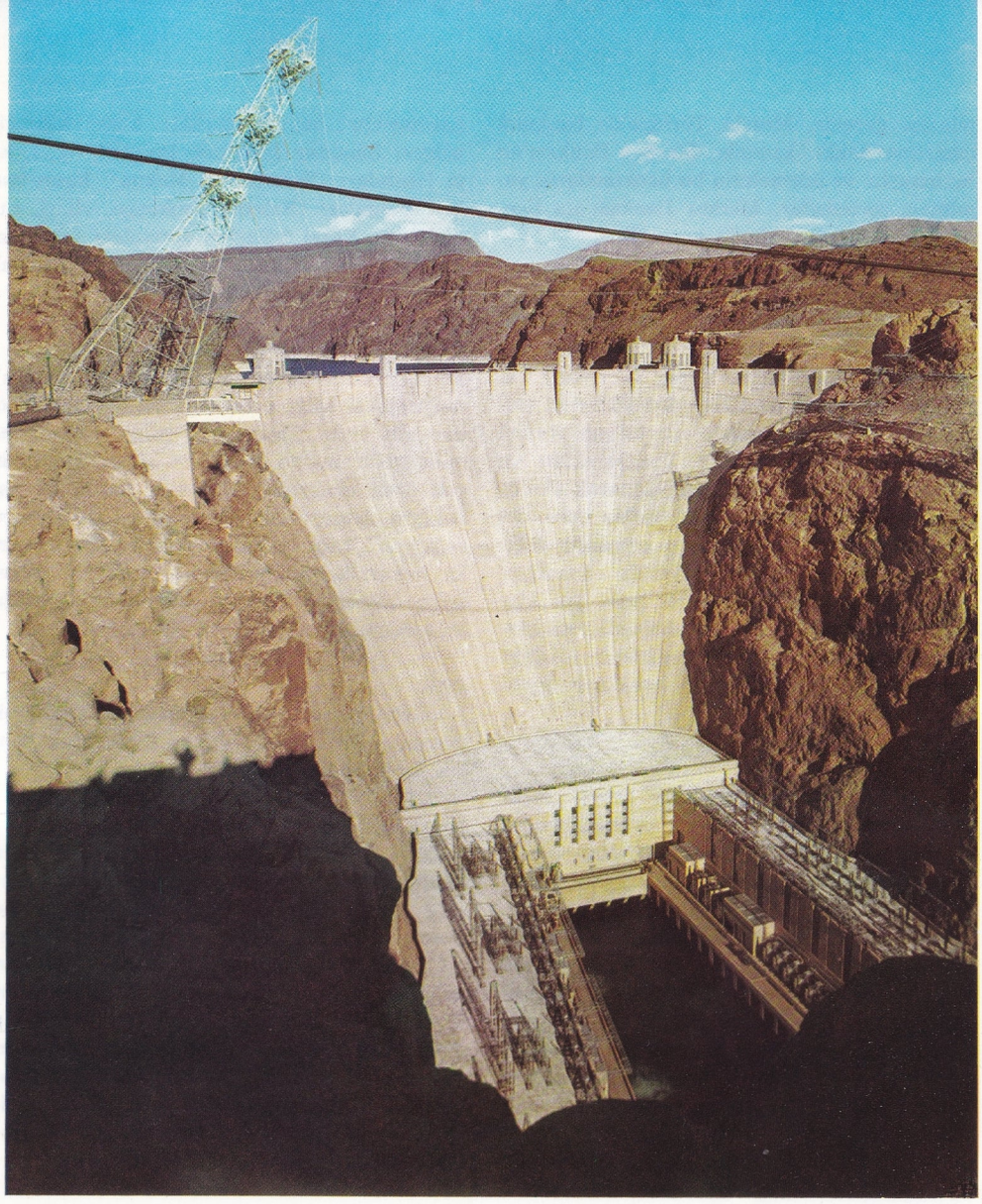

Amerika Birleşik Devletleri'nde Nevada ve Arizona eyaletleri sınırına yakın, Las Vegas'ın 40 km. güney-doğusunda Hoover barajı. Colorado ırmağı üzerinde kurulmuş olan bu baraj hem sulama, hem elektrik üretme amacıyle kullanılmaktadır. Yüksekliği 221 m. olan ve 36 792 milyon m³. su alan baraj, 1936'da bitirilmiştir.

BARAJ
Bir akarsuyun ya da akarsuları biriktiren, biriken suyun akışını engelleyen, kısıtlayan, düzenleyen yapı.

Barajlar genellikle vadilerde kurulur ve sulama işlerinde, elektrik enerjisi elde edilmesinde ya da her iki amaçta birden kullanılır. Su, daima esas itibarıyle bir duvar olan barajın bir tarafına basınç yapar. Bunun için de baraj yapımında en önemli nokta, bu basınca dayanıklılığı sağlayabilmektir. Özellikle barajın pek yüksek (bazen 100 m.'yi aşabilir) olması durumunda bu basınç çok artabilir. Günümüzde en çok **ağırlık barajı** ve **kemer baraj** adı verilen tipler yapılmaktadır.

Ağırlık barajları, dikey kesiti aşağı yukarı bir üçgen veya yamuk biçimi gösteren, dış tarafı eğik, yatay kesiti de çoğu zaman bir eğri çizgi, bazen bir doğru çizgi gösteren barajlardır. Bu tür barajlar dengelerini iki ana etkenle bulurlar: a) birikmiş suyun yukarıdan aşağıya doğru olan ve yatay bileşkeli statik basıncı. b) Yapının dikey bileşke gösteren ağırlığı. Bundan ötürü barajın kalınlığının, hiç değilse tabanda, çok fazla olması gerekmektedir. Bir ağırlık barajı yapımında buzun ve özellikle alt basıncın etkisini de hesaba katmak gerekmektedir. Bunlardan alt basınç tehlikesi daha büyüktür. Barajın temelinin altına su sızması yukarıya doğru bir basınç meydana getirir. Bu da barajın ağırlığında bir azalma demektir ki, yapının tüm sağlamlığının dayandığı ağırlık-basınç dengesini bozar. Alt basınç olayının ortaya çıkıp çıkmaması, az çok temelin atıldığı toprağın su geçirir olup olmamasına bağlıdır. Bundan ötürü de, toprağın önceden çok dikkatli incelenmesi gerekmektedir. Temel, genellikle kaymaları önleyecek biçimde basamaklar gösteren bir boşluğa atılır ve gerek direnç, gerek su geçirmezlik açısından elverişli bir kaya dü-

zeyi bulununcaya kadar derine iner. Bazen bu kaya, çimentonun yüksek basınç altında sıkıştırılmasıyle elde edilmiş özel bir harçla kuvvetlendirilir. Barajın temelin üzerindeki görünen kısmıysa, çimento harçla kuvvetlendirilmiş taşla örülebileceği gibi, betondan da dökülebilir.

Barajın kurulacağı toprak üzerinde yukarıda anlatılan temel kuvvetlendirilmesi yapılamazsa, kemer baraj tipi seçilir. Kemer barajın ana planında doğru çizgiden çok iğri çizgi önde gelir. Tıpkı herhangi bir yapıda kubbenin üzerine düşen dikey ağırlıkların, yatay bileşenlerle birlikte, ayaklar üzerine verilmesi gibi, kemer barajlarda da suyun basıncı, iki yan duvara verilir. Kuruluştan önce toprağın incelenmesi, bu tip barajda da, birinci derecede önem taşıyan bir sorundur. Ancak, bunda üzerinde durulacak olan, temelin değil, yanların dayanacağı topraktır. Çünkü bir kemer barajda temelin ancak yapının kendi ağırlığını çekecek güçte olmasına karşı, yan duvarlar tüm baraj suyunun basıncına dayanmaktadır. Bunların da dikey kesiti aşağı yukarı bir üçgen gösterir; ancak ağırlık barajlarınınkine oranla bu kesit daha dar bir üçgen verir. Kemer barajların büyük çoğunluğu betondan yapılmaktadır.

Kemer barajın başka bir şekli de **kemerli-payandalı** baraj tipidir. Bu tipte bir sıra dikey ve aşağısı geniş, yukarıya doğru daralan payanda bulunur. Bunların üzerine bir sıra kemer oturtulmuştur. Yandan tepeye doğru yükselen bu kemerler aşağılara doğru hafif eğim gösterirler; tepeleri, kemer barajdaki gibi, dışbükeydir. Biriken suyun statik basıncını kemerler payandalar üzerine düşürür. Basınç her bir payandanın ikişer tarafından olmak üzere yatay bir güç meydana getirir. Payandaların bu yatay güce karşı koyabilmelerini sağlamak ve çok ağır sonuçlar doğurabilen, hatta bazen bütün yapının çökmesine kadar gidebilen kaymaları önlemek için, barajın sıkı, niteliklerinde değişiklik göstermeyen ve dayanıklı bir toprak üzerinde kurulması gerekmektedir. Bu tür barajlarda genellikle hem yapının tümü, hem de payandalar betonarme olmaktadır. Bu barajlar, bütün kemerli yapılarda olduğu gibi, desteklerin «oturma» denecek kadar hafif bir çökmesinde bile tehlikeli duruma girebilirler. Bundan ötürü, gerek yerin seçilmesinde, gerek yapımın yürütülmesinde öteki tiplerde olduğundan daha büyük bir dikkat gösterilmesi gerekir.

Kemerlerin dar olmaları durumunda payanda yerine plak denen büyük taş levhalar kullanılır. Bu **kemerli-plaklı** barajlarda, yapı, kalaslar üzerinde duran düz bir dam gibidir.

Sulama işlerinde kullanılmak üzere, basit toprak barajlar da yapılır. Bunların yüksekliği 25 m.'yi geçmez. Dikey kesiti tabanı geniş, eğimi dik bir yamuk biçimi gösteren bu barajların yapımında da en önemli sorun, yine toprağın büyük dikkatle incelenmesi sorunudur. Harçsız, doğrudan doğruya taşla örülmüş duvardan yapılmış barajlar da vardır. Bunlar da, toprak barajlar gibi, yalnız sulama amacında kullanılır; yükseklikleri de az olur.

Barajın yapımında başka bir önemli nokta da, barajın boşaltılması, daha doğrusu istendiği kadar suyun dışarı atılması sorunudur. Genellikle bir baraj, mümkün olduğu kadar çok su saklamak üzere yapılır; fakat yine de bölgesinde kabaran bütün akarsuların getirdiği tüm suyu kapsayamadığı olur. Bunun için baraj yapılırken bir su düzeyi tespit edilir. Bu düzeyin üstünde de boş kalacak bir

Kuzey İtalya'da Miorina barajı. Ticino ırmağı üzerindeki bu baraj sulama kanalları şebekesini düzenleme amacıyle yapılmıştır. Bu tür barajlar, çoğunlukla tarıma yararlı olmak için yapılır.

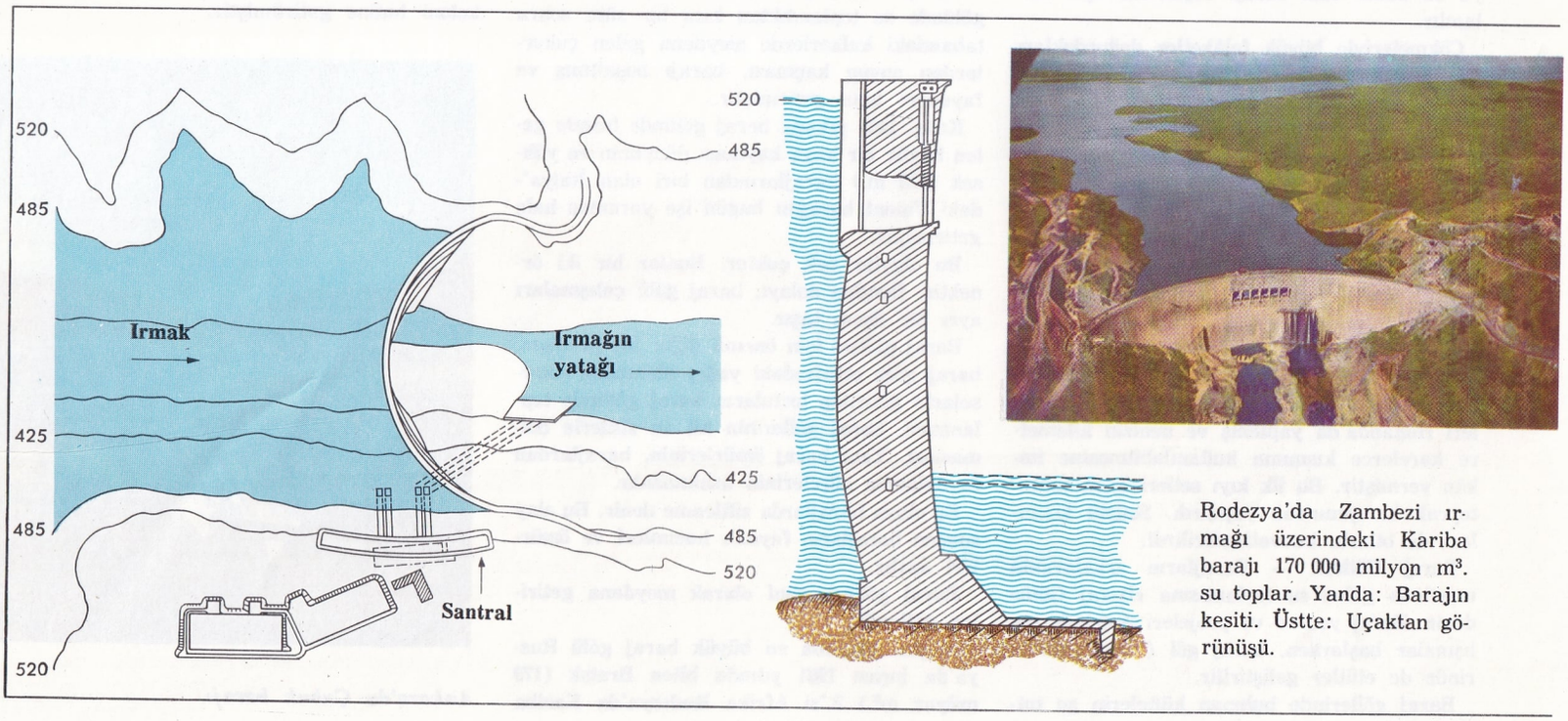

Rodezya'da Zambezi ırmağı üzerindeki Kariba barajı 170 000 milyon m³. su toplar. Yanda: Barajın kesiti. Üstte: Uçaktan görünüşü.

Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey-batı eyaletlerinden Washington'da Columbia ırmağı üzerinde Grand Coulée barajı.

kısım vardır. Bu düzeyi geçen su, baraj üzerinde genellikle yanlamasına açılmış olan boşaltma deliklerinden aşağıya doğru, bir çağlayan gibi, akmaya başlar. Yapının dayanıklılık derecesinden başka, bu boşaltma delikleri de baraja gelen akarsuların ulaşabileceği en büyük miktara göre hesaplanır. Bu miktar ise baraj yapılmadan önceki yıllarda kaydedilmiş en büyük rakamdır. Barajda bir ya da daha fazla sayıda dip boşaltıcısı da yapılması gereklidir. Bu boşaltıcılar, barajın alt yüzeyini bir baştan bir başa kesen ve uçları yukarıdan makinelerle yönetilen kapaklarla tıkanmış borulardır. Vana adı verilen bu kapaklar, gerektiğinde suyun düzeyini alçaltmak ya da bazen tüm barajı boşaltmak için kullanılır.

Çökmeleriyle büyük felâketler doğurdukları için birçok memlekette barajların yapım ve bakımı yasalarla kayıtlanmıştır.

Kıyı Seti: Genellikle kıyıları veya rıhtımları denizden korumak için yapılmış duvarlara verilen ad. Temelleri deniz dibine indirilen kayalar veya çimento harcı bloklarına dayanır. Bu kaya ve harç blokları bir süre deniz dibinde kaldıktan sonra setin ağırlığına ve suyun statik basıncına dayanacak şekilde stabilize olurlar. Temelin üzerinde yükselen suüstü kısmıyse bazen harçtan, bazen de taş örgü olarak yapılabilir. Bunlar, genellikle dikey duvarlar halinde yükselirler. İlk kıyı setleri Hollanda'da yapılmış ve denizin kilometre karelerce kısmının kullanılabilmesine imkân vermiştir. Bu ilk kıyı setleri basit tahtatoprak karışımından yapılırdı. Suüstü kısımları da otlarla kuvvetlendirilirdi.

Baraj Gölleri. — Barajların arkalarında meydana gelen su toplantısına «Baraj Gölü» denir. Baraj yerleri ve projeleri üzerinde çalışmalar başlarken, baraj göl (rezervuar) lerinde de etütler geliştirilir.

Baraj göllerinde bulunan kültelerin su tutma özellikleri, suya karşı davranışları, göl yamaçlarının stabilitesi, yer göçmeleri, göl alanında kalacak yeraltı kaynakları, madenler, tarihî kalıntılar, ayrı ayrı araştırılır. Baraj gölü alanı çalışmaları yapılır.

Bugün yeryüzünde yapımları biten birçok baraj arkasında suyun toplanmadığı veya toplanan suyun bir süre sonra göl tabanından veya yamaçlarından kaçtığı görülmüştür. Bundan dolayı baraj gölü çalışmalarında su kaçması olup olmayacağı, olabilecekse nerelerden ve ne miktar olacağı saptanır.

Göl içinde husule gelmesi muhtemel yer göçmeleri ve bunların baraj gövdesine etkisi incelenir.

1960 yılında yapımı biten Konya-May barajı gölünde su toplandıktan kısa bir süre sonra tabandaki kalkerlerde meydana gelen çukurlardan suyun kaçması, barajı boşaltmış ve faydasız hale getirmiştir.

Keza, 1963 yılında baraj gölünde husule gelen büyük bir kaya kayması dünyanın en yüksek (268 m.) barajlarından biri olan İtalya'daki Vaiont barajını bugün işe yaramaz hale getirmiştir.

Bu olaylar pek çoktur. Bunlar bir iki örnektir. Bundan dolayı, baraj gölü çalışmaları ayrı bir önem taşır.

Baraj gölleri için önemli diğer bir problem, baraj gölü etrafındaki yağış alanından akarsularla getirilen tortuların baraj gölünde toplanması, baraj göllerinin kil ve siltlerle dolmasıdır. Yani baraj ömürlerinin, barajlardan faydalanma sürelerinin azalmasıdır.

Bu olaya barajlarda siltlenme denir. Bu olay sonucu barajların faydalı hacimleri ve ömürleri azalır.

Baraj gölleri, sunî olarak meydana getirilen göllerdir.

Bugün dünyada en büyük baraj gölü Rusya'da inşası 1961 yılında biten Bratsk (179 milyar m^3.) 2.'si Afrika Rodezya'da Kariba (160.4 milyar m^3.), 3.'sü de Mısır'da Nil üzerinde inşa halindeki Assuan (157.0 milyar m^3.) dır.

Fırat üzerindeki Keban 30.6 milyar m^3.'le dünyada 13. durumdadır.

Türkiye'de, baraj sayılabilecek bazı su tesisleri meydana getirilmişti. Ancak, Cumhuriyet devrinde, özellikle son yıllarda, gerçek anlamında büyük barajlar kurularak, sularımızın yararlı hale getirilmesi sağlanmaktadır.

BARBADOS

Orta Amerika adalarından biri. İngiliz Uluslar Topluluğuna (Common Wealth) dahildir. Bağımsızlığını 30 kasım 1966'da elde etmiştir. Devlet başkanı İngiltere kraliçesidir. Kraliçeyi bir Genel vali temsil eder. Yasama kuvveti Temsilciler Meclisindedir.

Başkenti 12 000 (çevresiyle birlikte sayılırsa 70 000 civarında) nüfuslu Bridgetown'dur. Küçük Antiller yayının dışında, Saint Vincent'in 160 km. doğusunda ve Trinidad'ın 280 km. kuzey-doğusunda olan adanın yüzölçümü 431 km^2., büyük kısmı zenci olan nüfusu 240 000, nüfus sıklığıyse km^2. başına 540 kişidir. Ada kalkerli ve volkanik kayalardan meydana gelmiştir ve oldukça engebelidir. En yüksek tepesi denizden yüksekliği 336 m.'yi bulan Hillaby dağıdır. Çok güzel ve tatlı iklimi dolayısıyle özellikle Amerikalı turistlerin en rağbet ettiği bölgelerden biridir. Günden güne gelişen turizmden başka başlıca ekonomik kaynakları şeker sanayii ile şekerkamışı ve patates tarımı, kıyı ve açık deniz balık avıdır. Bridgetown kıtalararası deniz ulaşımında önemli bir liman, ayrıca önemli bir telgraf istasyonu, Seawell ise önemli bir uluslararası hava limanıdır.

Önceleri Amerika yerlilerinden Arawaklıların yaşadığı Barbados'u keşfeden Portekizlilerdir. Fakat daha sonra adayı ellerine geçiren İngilizler (1605) tarafından 1885 yılında koloni haline getirilmiştir.

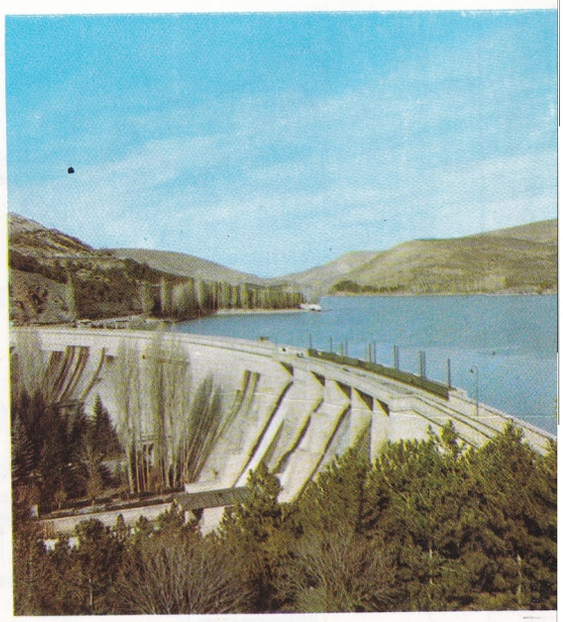

Ankara'da Çubuk barajı.

BARBAROS HAYRETTİN PAŞA

(1473-1546) Osmanlı Türklerinin en büyük kaptan-ı deryasıdır. Gerçek adı Hızır'dır. Hayrettin adı Kanunî Sultan Süleyman tarafından verilmiştir. Barbaros adıyse, kırmızı sakallı olduğundan ya da kardeşi Baba Oruç'un adını Avrupalılar iyi telâffuz edemediklerinden onun yerine geçen kardeşi Hızır'ı «Barbaros» diye çağırmalarından gelmiştir. Hızır, Midilli adasının fethinde bulunan sipahi Yakup'un oğludur. Yakup, Midilli alınınca orada kendisine verilen tımarda yerleşmiştir. Hızır'dan başka İshak, Oruç ve İlyas adlarında üç oğlu daha vardır.

Ege denizi ve Akdeniz'de korsanlığın çok olagan sayıldığı XV. yüzyılda Yakup'un oğulları da korsanlığa yöneldiler. Adada yaşadıkları sıralarda bu iş için gerekli ilk işlemlerden kürek çekmeyi ve gemi kullanmayı talim etmişlerdir. Oruç, gemisiyle denizlere açılmış ve korsanlığa başlayarak kısa sürede Midilli çevresinde ünlü bir korsan olmuştur. Onun ardından Hızır ve küçük kardeşi İlyasda bir gemi edinerek ticarete başlamışlar, fakat Rodos korsanlarının saldırısına uğrayıp yapılan çarpışmada İlyas ölmüş ve Hızır da tutsak edilmiştir.

Bir süre Rodos zindanlarında yatan Hızır, sonradan Rodos korsan gemilerinde forsa olarak çalıştırılmış, bu sırada da görgü ve bilgisini artırmıştır. Fırtınalı bir havada bir kolayını bularak kaçmayı başaran Hızır, Antalya'da bulunan Şehzade Korkut'un yanına gitmiş ve onun gemilerinde görev almıştır. Korkut'un babasıyle araları açılması üzerine kardeşi Oruç'un yanına gitmek zorunda kalmıştır. İki kardeş daha sonra el ele vererek Akdeniz'de korsanlığa başlamışlardır.

Osmanlı devleti Anadolu kıyılarında korsan gemilerinin iş görmelerini ve dolaşmalarını yasaklayınca iki kardeş Tunus dolaylarındaki Cerbe adasına sığınmışlar, adayı da kendileri için bir çeşit üs durumuna getirmişlerdir. Bu adadan Akdeniz'e açılarak güney Akdeniz kıyılarını ve yakaladıkları gemileri de soyarak git gide güçlenmişler, 1516 yılında Cezayir kalesini İspanyolların elinden alarak burada küçük bir hükümet kurmuşlardır. Bu küçük hükümetin başkanlığına getirilen Oruç Reis, İspanyollar ve Araplarla savaştığı bir sırada yaralanmış ve ölmüştür. Yerine hükümetin başına Hızır Reis geçmiş, bu arada 1517 yılında Mısır'ı alan Yavuz Sultan Selim'e çeşitli elçiler yollamıştır. Hızır Reisin bu tür davranışının nedeni hem kendi, hem de hükümetinin durumunu güçlendirmekti. Cezayir'in Osmanlı egemenliği altına alınmasını Yavuz Sultan Selim'den rica etmiş ve Osmanlı padişahı da bu isteği memnunlukla karşılamıştır. Bu anlaşmanın sonunda Osmanlı padişahı eski korsan ve hükümet başkanına «beylerbeyliği» rütbesi vermiş ve emrine iki bin yeniçeri ve silâh yollamıştır. Böylece bir Osmanlı paşası olan Hızır'ın gücü artmış ve önüne çıkan donanmayı yenerek Akdeniz'de ün salmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Şarlken ve kardeşiyle savaş durumundayken karada bir türlü başarı sağlayamaması üzerine padişah Akdeniz'in bu ünlü kaptanını İstanbul'a çağırtmıştır. Yanına aldığı on sekiz ünlü kaptanıyle birlikte İstanbul'a gelen Hızır, Kanunî Sultan Süleyman'a olağanüstü armağanlar sunmuş, buna karşılık padişah da onu büyük bir törenle karşılamıştır. Bunun ardından kendisinden son derece hoşnut kalan padişah Hızır'a dinin ve devletin hayırlısı anlamına gelen «Hayrettin» adını vermiştir. Ayrıca Hızır'ı Türk savaş filosunun başına kaptan-ı derya olarak atamıştır (1533).

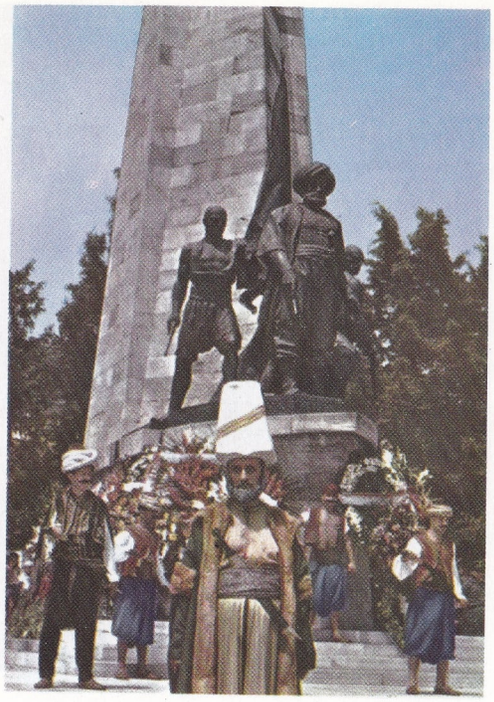

Büyük denizci Barbaros Hayrettin'in İstanbul'daki (Beşiktaş) heykeli.

Barbaros Hayrettin Paşa, donanmayı yeni baştan düzenledikten sonra deniz seferlerine girişmiş, korsan gemilerini Türk sularından kaçırtmış, Preveze'de Haçlı donanması amirali Andrea Doria'yı yenip Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmiştir (1538).

Bundan sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın birleşiği olan Fransa kralı Fransuva I.'in Osmanlılardan yardım istemesi üzerine Nis'e gitmiş ve şehri ele geçirmiştir. Şarlken'in donanmasını yenerek zafer kazanmıştır.

Hayrettin Paşa, daha birçok zaferler kazandıktan sonra ölmüş ve İstanbul'da Beşiktaş'taki türbesine gömülmüştür.

BARBAR SANATI

Milâttan sonra V. ile IX. yüzyıllar arasındaki, Barbar istilâlarıyle Batı'da yayılmış olan, çizgi şemaları halindeki süsleme zevkinin yarattığı sanat ürünlerine genel olarak verilen ad. O çağlara ait mezarlarda bulunan kutsal ve din dışı kuyumculuk ürünleri, silâhlar, kadın süs eşyaları, ev eşyalarıyle tanıdığımız bu sanatın kendine özgü ve üslûp nitelikleri vardır. Maden üzerinde özel olarak hazırlanmış çukurlara renkli camlar ya da değerli taşlar yerleştirilmesi, kuyumcu kalemiyle kazılmış oyuklara çakma yoluyle maden üstüne altın işlenmesi Barbarların kuyumculukta kullandığı başlıca yöntemlerdir. En çok kullanılan süsleme şekilleriyse, geometrik biçimler (örgüler, düğümler, tekerlekler, gamalı haçlar, helezonlar, vb.), ile insan, bitki ve hayvan (yılanlar, kuşlar, aslanlar, kediler, vb.) figürlerdir. Bu şekiller deforme edilerek belirli boşluklara sağlam bir simetriyle yerleştirilmiştir. Süsleme motiflerinin çeşitliliği (bunların bir kısmı Hıristiyan ikonlarından gelmiştir) ve kullanılan gereç-

Bu resimde Barbar sanatının bütün özellikleri görülmektedir.

lerin zenginliği gibi etkenler Barbar kuyumculuğunun ürünleri arasında büyük eserlere rastlanmasına yol açar. Bunlar arasında özellikle, 1858 yılında İspanya'da (Toledo yakınlarında Guarrazar'da) bulunan Vizigot hazinesinin sarkıntılı altın taçları, kapları, lambaları, saltanat asası ve kemer plakası anılmaya değer. Bugün bu eşyaların bir kısmı Paris'teki Cluny müzesinde, bir kısmı da Madrit Krallık Silâhlığında bulunmaktadır. Yine Barbar sanatının başka önemli örnekleri arasında, 482 yılında ölen Kral Childerik'in Tournai (Fransa) daki mezarında bulunan ve bugün Paris'te Cabinet des Medailles'de saklanan silâhlarla, İtalya'da bulunan VII.-VIII. yüzyıllara ait lombar mezarlarından çıkarılan değerli eşyalar sayılabilir. Heykel ve minyatür alanlarındaysa Barbar sanat eserleri sayıca çok daha az olup süsleme çeşitleri de kuyumculuktakilere benzemektedir.

Çok canlı renkleri olan geometrik şekillerle süslü İrlanda ve Anglosakson elyazmaları da «Barbar» diye nitelenmektedir. Bunlarda giysi, saç ve sakallar da süslemenin ritmini izlemekte, şekillerin çevresinde düğümlenip örgülenmektedir.

Barbizon okulu sanatçılarından Diaz'ın bir tablosu.

BARBER, SAMUEL

(1910-) Amerikalı besteci. Filadelfiya'da Curtis Enstitüsünde Isabella Vengerova'nın piyano ve Rosario Scalero'nun beste öğrencisi olarak yetişmiştir. 1935 yılında Prix de Rome'u, 1935 ve 1936 yıllarında iki kez Pulitzer müzik ödülünü kazanmıştır. Tutucu, geleneksel bir yolda besteler. Müziği çoğu kez Çaykovski, Puccini ve Mahler'i andırır. Bununla birlikte çoğu eserinin içtenliği ve dosdoğru anlatımı kendisine uluslararası bir ün sağlamıştır. Başlıca eserleri arasında yaylı sazlar için **Adagio,** iki senfoni, piyano konçertosu, Kierkegaard Duaları, **Vanessa** (opera), vb. sayılabilir.

BARBİZON OKULU

Fontainebleau ormanının kıyısında kurulu küçük bir Fransız köyü olan Barbizon, XIX. yüzyılda bir manzara ressamları okulunun burada yerleşmesiyle ün kazanmıştır. Fontainebleau ya da 1830 yılı okulu adları da verilen Barbizon okulu, manzaracılıkla, nesnel gerçeğin verilişi olarak ortaya çıkan izlenimci manzaracılık arasında bir ara dönemi temsil eder. Çevre ve doğa, doğrudan doğruya ve Poussin'in XVII. yüzyıl Hollandalı ressamlarının, İngiliz Bonington ve Constable'in resimleri gözönünde tutularak işlenir. Bu etkenler Barbizon okulu resimlerine genellikle bir idealize etme niteliği kazandırır.

Barbizon okulu, resimleri 1836 Salon'u tarafından reddedildikten sonra buraya çekilen Théodore Rousseau tarafından başlatılmış, onu Virgile Narcyse Diaz de la Pena (1807-1875), Jules Dupré (1811-1899), Constant Troyon (1810-1865), vb... gibi ressamlar izlemişlerdir. XIX. yüzyıl Fransız manzara ressamlarının en büyüklerinden biri olan Charles-François Daubigny gruba katılmadığı halde, adı Barbizon okulu ressamları arasında anılabilir. Corot da, Fontainebleau ormanında çalışmıştır. Topluluğa 1849 yılında katılıp ölünceye kadar (1875) Barbizon'da çalışan Millet ise, en belirgin yanının toplumsal ilgileri olmasıyle öteki ressamlardan ayrılmaktadır. Barbizon okulu getirdiği ilkelerle İtalya, Belçika, Hollanda, Almanya, İsveç, Macaristan ve hatta A.B.D.'de önemli etkiler yaratmıştır.

Barbunya, eti çok lezzetli bir balıktır.

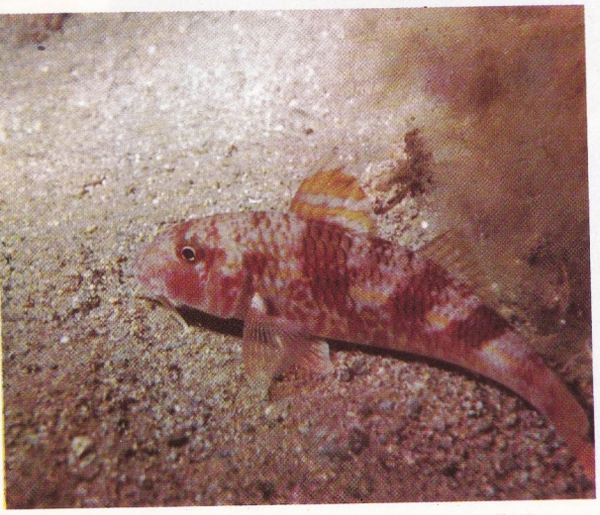

BARBUNYA (Mullus barbatus)

Barbunyagiller familyasından, 25-30 cm. uzunluğunda, 200-300 gr. ağırlığında bir deniz balığı. Asıl barbunya balığının eti kırmızı ve çok lezzetlidir. Izgarası, tavası yapılır. Denizlerimizde çok sayıda avlanır. Başı iri, pulları nar kırmızısı rengindedir. Karnı daha açık renktedir. Denizlerde sürüler halinde dolaşır. Yılın her mevsiminde avlanır. Kışları derin denizlere çekilir, yazları kıyılara yaklaşır. Tekir, karaçalı başka 2 türüdür.

Tekir: Bu balık barbunyaya çok benzer. En büyüklerinin boyu 15 cm.'yi geçmez, daha büyüklerine rastlanmaz. Barbunya kadar değilse de eti oldukça lezzetlidir.

Karaçalı: Eti tekirinkinden daha lezzetlidir. Rengi kirli kırmızıdır. Yer yer siyah tarafları vardır. Bu nedenden karaçalı diye anılır.

BARDEM, JUAN ANTONIO

(1922-) İspanyol filim yönetmeni. Berlanga ile birlikte, çağdaş İspanyol sinemasının kurucusu sayılır. İlkin Berlanga'nın «Hoş geldiniz Mr. Marshall» adlı filiminde senaryo yazarı olarak çalışmış, ardından yönetmenliğe geçmiştir. Çevirdiği filimler yüzünden sık sık İspanyol sansürüyle çatışan Bardem, Bunuel'in izinden gitmektedir. Toplumsal eleştirideki sertliği ve bir davayı savunurken içtenlikle davranışı Bardem'i Bunuel'e yaklaştıran yönlerdir. Muerte di un ciclista (Bir bisikletlinin Ölümü), Calle Mayor (Büyük Sokak), Venganza (İntikam) önemli filimleridir.

BARENTS DENİZİ

Avrupa'nın kuzeyinde bulunan Barents denizi Kuzey Buz denizinin bir bölümünü meydana getirir. Bu denizin, Spitzbergen adaları, Franz-Josef takımadaları, Novaya Zemlya adası ve Avrupa kıtasının kuzey kıyıları arasında kalan bölümüdür. Kuzeyde, aynı adlı boğazla Karadeniz'e bağlanan Barents denizinin güney kesimine Beyazdeniz adı verilir. Kuzey kısmında bulunan buz parçaları ve dağları gemiler için büyük tehlike teşkil eder. Güney kısımlarındaysa gemi yolculuğu, Kuzey Atlantik akıntısı buz meydana gelmesini önlediği için, kolaydır. Barents denizinin (Rusça'da Barentsovo More) güneydoğu kısmına buraya dökülen ırmağın adından dolayı Peçora denizi adı verilmektedir.

BARENTS, WİLLİAM
(? -1597) Hollandalı denizci. Özellikle Kuzey-doğu geçidini geçme denemeleriyle tanınmıştır. 1594 ve 1595 yıllarında, Avrupa ve Asya kıtalarının kuzey kıyılarını dolaşarak Çin'e ulaşmaya çalışmış, fakat Kuzey Buz denizinin iri buz kitleleri bu teşebbüsün başarıyla sonuçlanmasına engel olmuştur. 1596 yılında yeniden denediği bu teşebbüsü sırasında önce kuzeye, sonra kuzey-doğuya doğru gitmiş, Ayılar adasını, daha kuzeyde Svalbard takımadalarını keşfetmiştir. Bu adalara, kendisinin denizden gördüğü batı kıyısı dağlık ve yalçın olduğundan Spitzbergen (Sivri tepeler) adını vermiştir. Güneye dönüp Ayılar adasını geçmiş, doğuya doğru ilerleyerek, önceki yolculuğunda olduğu gibi, Novaya Zemlya adasının batı kıyısına ulaşmıştır. Bu kez adanın doğu kıyısına kadar ilerlemeyi başarmıştır. Burada yol buzlarla kesildiğinden kışı geçirmek zorunda kalmaları, gerek kendisi gerek adamları için birçok güçlüklerle karşılaşmalarına yol açmıştır. 1597 yılının haziranında, gemileri hâlâ buzlardan kurtulamadığından, memleketlerine dönmek için iki kayıkla yola çıkmışlarsa da Barents yolda ölmüştür. Ölümünden sonra denizin, Avrupa Rusyası, Novaya Zemlya ve Svalbard adaları arasında kalan bölümüne «Barents denizi» adı verilmiştir.

BARİ
CGS birimler sisteminin basınç birimi olup, bir dinlik bir kuvvetin 1 cm^2.'ye etkimesiyle meydana gelen basınca eşittir. Çok küçük bir birim olduğundan bir milyon katı, bar adıyle kullanılır. Genellikle milimetre civa (mmHg) olarak ölçülen basınçları bara çevirmek ya da tersini yapmak için bir barlık bir basıncın 750 mmHg'lık bir basınca eşdeğer olduğunu bilmek yeter. 760 mmHg değerinde olan normal atmosfer basıncı ise bir bardan biraz fazladır.

BARİSFER
Yeryuvarlağının, Suess'e göre, bölünmüş bulunduğu üç parçadan en içeride bulunanı: Sözlük anlamı «ağırküre» demektir. Yapılmış bulunduğu maddenin yoğunluğunun yüksek değeri (yaklaşık olarak 10 gram/cm^3.), yerin merkez bölgesinin bir miktar nikelle beraber, demirden bir metal kitlesinden yapılmış olduğu varsayımını akla yakın gösterir. Bundan ötürü barisfere «nife» de denir. Yarıçapı yaklaşık olarak 3 450 km. olup, sismoloji verileri yardımıyle hesaplanmıştır. Bazı bilginler, barisferin çok sıkışmış bir gaz kitlesinden oluştuğunu da ileri sürmektedirler.

BARKHAUSEN, HEINRICH
(1881-1923) Alman fizikçisi. Bilimsel çalışmalarını Dresden'de yapan Barkhausen, bu şehrin politekniğinde fizik profesörü olunca, 1919'da bugün kendi adını taşıyan magnetik olayı gözlemiştir. Bir yıl sonra, Kurz'la birlikte, triyotlar (üç elektrotlu lambalar) üzerinde önemli araştırmalar yapmış ve özel şartlar altında (ızgara pozitif yüklü ve plaka negatif yüklü olduğu vakit) triyotların çok kısa dalgalara kaynak olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu gözlemlerin, mikrodalgalarla radyokomünikasyon (telsizle haberleşme) üzerindeki incelemelerde büyük önemi vardır.

Barkhausen Olayı: Barkhausen olayı, bir demir telin mıknatıslanmasında karşılaşılabilen süreksizliktir. Mıknatıslanma şiddeti sürekli olarak artmayıp, küçük sıçramalarla vuku bulur (Barkhausen sıçramaları). Bu olay, malzemenin mikrokristal yapısıyle ilgilidir.

BARKLA, CHARLES GLOWER
(1877-1944) İngiliz fizikçisi. Öğrenimini Liverpool'de ve Cambridge'de yaptı. 1902'den 1907'ye kadar Liverpool Üniversitesinde fizik okuttu; Londra'da ve Edinburg'ta fizik profesörlüğü yaptı. Bu arada, Liverpool'de, uygun frekansta X ışınlarıyle ışınlanan elementlerin, ışınlanan elementin karakteristik X ışınlarını saldıklarını, bunların «homogen sekonder X ışınları»nı belirttiğini gözledi. O devirde X ışınlarının niteliği bilinmediğinden, Barkla, her elementin karakteristik ışınlarını ayırt etmek için, bunların farklı giricilik kudretlerini kullandı. Daha sonraki yıllarda atom yapısının incelenmesinde büyük önem kazanan, X ışınları üzerindeki çalışmaları için, 1917'de Nobel fizik armağanını almıştır.

BARNARD, CHRISTIAN
(1922-) Güney Afrikalı hekim. Cape Town Üniversitesinde öğrenim gördükten sonra 1955 yılında A.B.D.'ne gitmiş, Minneapolis (Minnesota) üniversitesinde bir süre çalışmış ve burada ilk kalp ameliyatını yapmıştır. 1958'de yurduna dönmüş ve kalp nakli ameliyatını gerçekleştirmek amacıyle, uzun yıllar hayvanlar üzerinde denemeler yapmıştır. Dr. Barnard, bu hazırlık döneminden sonra, nihayet 3 aralık 1967 tarihinde, Cap'ın Groote-Schurr hastanesinde, Blaiberg adındaki bir diş doktorunun kalbini değiştirerek tıp tarihinde ilk olarak insan kalbinin naklini gerçekleştirmiştir.

BARO
Avukatlık mesleğinin yürütümüyle ilgili meslek kamu kuruluşu. 3499 sayılı kanuna göre kurulan barolar, daha eski tarihlerde de meslek onur çıkarlarını korumak amacıyle teşekkül ettirilen kuruluşlardı. Avukatlığın yargıma işlevinin gerçekleşmesi yönünden taşıdığı önem, baroların birer kamu kuruluşu durumuna getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Avukat, bir kamu hizmeti görmektedir ve kamu hizmetinin kamuca denetlenmesi gereklidir. Barolar kanunla kurulmuş olmaları, avukatların mesleği icra edebilmek için baroya kaydolup aidat ödemek zorunda oluşları, organların üyeler üzerinde kamu hukukundan doğan denetim ve disiplin cezası verme yetkilerinin bulunuşu nedeniyle özel meslek kuruluşlarından ayrılırlar. Baroların ayrıca kamusal nitelikte yetkileri de vardır. Avukatlar arasında ya da müvekkilleriyle çıkacak ihtilâfları çözmek hakkı baroya aittir. Hukuk Fakültelerinden mezun olanların avukat olarak yetiştirilmeleri, staj yapmaları görevi de barolara verilmiştir.

Baroların kuruluşu, genel kurul, idare meclisi ve baro başkanından meydana gelir. Genel kurul, baro bölgesi içinde bulunan ve baroya kaydolmak zorunda olan bütün avukatlardan meydana gelir. Bir bölgedeki avukatların hepsi baroya kayıtlı bulunmak zorunda olduklarından avukatların tümü genel kurulun tabiî üyeleridir. Genel kurul bir seçmenler heyetidir. Hesapları incelemek, bütçeyi onaylamak, üyelerden alınacak giriş ve yıllık aidatları tespit etmek, meslekle ilgili önerilerde bulunmak genel kurulun görevleridir.

İdare meclisi, baroların karar ve yürütme organıdır. Kurul, avukatlar üzerinde yönetim

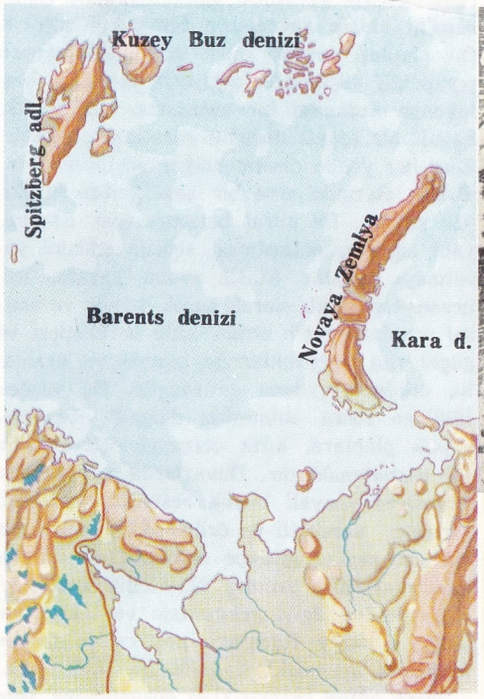

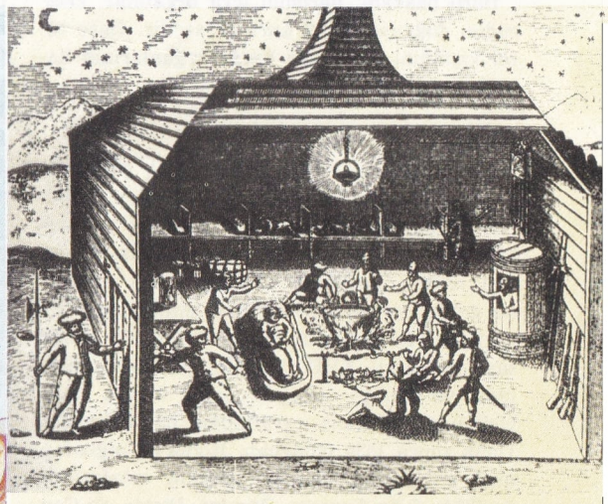

XVII. yüzyılda yapılmış olan yukardaki resim Barents'i son seferi sırasında hastalanmış yatarken gösteriyor. Barents'in konaklamak için yaptırdığı bu barakanın kalıntıları üç yüzyıl sonra bulunmuştur.

Barok anlayışın temsilcilerinden olan Rubens, konularını mitolojiden alan tablolarıyle ünlüdür. Resim, Rubens'in «Titanların düşüşü» adlı tablosunu gösteriyor.

ve disiplin yönünden yetkiler sahibidir. İdare meclisi, baroya yazılı üye sayısına göre 4-10 kişi arasında değişir. Baroya kayıt, staj yapma, yer değiştirme gibi konularda karar organı İdare meclisidir.

Baro başkanı, baronun icra organıdır. Doğrudan doğruya genel kurulca seçilir. Baro tüzel kişiliğini temsil ve karar organlarının kararlarını yürütür.

BAROK

XVII. yüzyıl ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında Avrupa sanatını niteleyen üslûp anlayışı. Barok terimi, sanat tarihine, Rönesans ile neoklasisizm arasındaki dönemi anlatan bir terim olarak girmiştir. Düzensiz inci anlamına gelen Portekizce **barrueco** sözcüğünden türemiştir. Başlangıçta küçümseyici bir anlam taşıyan barok XVII. yüzyılın gösterişli, duygulu ve halkça anlaşılır tipik üslûbu olup, Hollandalı Rubens tarafından başlatılmıştır. Daha sonra 1630 yıllarında Roma'da olgunlaşmış, en parlak devrini yüzyılın ortalarında özellikle Gian Lorenzo Bernini, Pietro da Cortona, Francesko Borromini gibi mimarların eserleriyle yaşamış, zamanla bütün Avrupa'ya özellikle kilisenin etkisi altında bulunan bölgelere yayılmıştır. Barok, mimarlık alanında hem Rönesans'ın devamı, hem de ona bir karşı çıkış sayılabilir. Barok sanatçıların da, eskilerin çalışmalarıyle beslenerek yetişmesi, XVI. yüzyılın büyük ustalarını en büyük örnek tanımaları, barok anlayışı Rönesans sanatının bir devamı haline getirmektedir. Buna karşılık, artistik görüşe dinamik bir öğe, bir açıklık ve biçimlendirici ve yapıcı bir derinlik görüşü getirmesi bakımından da Rönesans'ın klâsik kavramına bir karşı çıkıştır. Ön planlar ve fon öğelerinde beklenmeyen perspektif küçülmeler seyirciyi, eserin iç boşluğunun herhangi bir noktasına bağlayarak, hayalî bir temsil durumu yaratmaya yönetir. Eser her yönde devam ediyor ve daima kendisinin ötesinde olan bir şeyi geride bırakıyor gibidir. Bu kural barokun esas isteğini, yani sınırsız, anlaşılmaz, sonsuz etkisini yaratmayı karşılar. Klasik uyumu yaşatan Rönesans'tan farklı olarak barok, büyük ve anıtsal oranları tercih etmiş, kitle hareketleri ve güçlü ışık karşıtlıklarıyle teatral ve dramatik etkiler meydana getirmiştir. Bu yüzden 1630'dan sonra, mimarîde dalgalı yüzeylere, eliptik planlara, kırık çerçevelemelere daha sık rastlanmaktadır. Duvarlarda ve özellikle kubbelerde hayalî büyük resimler, gösterişli portreler, hareketli ve dramatik sahneler yer alırken, heykel gittikçe dekoratif bir nitelik kazanmaktadır. Sanatta öğreticilik amacıyle, olağanüstüye ilgiyi çekmesiyle ve teknik ustalığıyle barok Rönesans poetika ve incelemesinden ayrılmaktadır.

Barok sitilin karmaşıklığı düşünülünce, isim babalığının şimdiye kadar yapıldığı gibi sadece Michelangelo'ya verilemeyeceği, sonraki yılların kültürel şartları içinde meydana gelen öğelerin de bunda payı olduğu açıkça anlaşılır. XVI. yüzyılın sonunda İtalya'da özenticilik (manyerizm) zevkine ve poetikasına karşı beliren tepki, düşünce alanında en iyi ifadesini Giordano Bruno'da, resim alanındaysa Caravaggio'da bulan devrimci eğilime dönüşür. Protestan güçlerin yavaş yavaş zayıflamasıyle Katolik kilisesinin üstünlüğü kesinleşirken, yine bu kilise tarafından Karşı Reform çağını niteleyen katı kuralların terk edildiği görülür; öz Rönesans motifleri yeniden kullanılmaya başlanır. Resimde XVI. yüzyılın en ünlü resim geleneklerini (Roma, Venedik, Emilia) birleştirerek, yeni bir sanata hayat veren Carracci okulu gelişir. Öte yandan, sanat eserinin niteleyici özelliği haline gelmeye başlayan süslemeye karşı büyük bir ilgi gösterilir. Kilise süssüzlük ve çıplaklık taraftarı Lutercilerin eğilimine karşı çıkmak, sanatın güçlü bir etki aracı olmasından faydalanmak için, sanatçıları baskı altında tutar. Kısa süre içinde, başka ülkeler baroku içinde bir örnek haline gelen Roma baroku doğar.

Mimar, heykeltıraş ve ressam olan Gian Lorenzo Bernini, çok yönlü kişiliğiyle papalığın bu parlak devrinin yapıcılarının başında gelir. Urban VIII., Innosan X. Aleksandr VII.'-

nin papalıkları sırasında Roma bugünkü çehresini kazanır. Barok, özentici akımın devam ettiği Floransa'da fazla ilgi çekmezken Cenova, Bologna ve Milano'da büyük ve ölçülü bir ihtişamlılık, güneyde ve Sicilya'daysa renklilik gösterir. Borromini'nin en büyük izleyicisi Guarino Guarini'nin hayranlık veren yapı ustalıklarını Torino'da, Baldassarre Longhena'nın mimarîsinin plastik, pitoresk neşe dolu canlılığını ise Venedik'te görmek mümkündür.

Barok sanat, resimde Rubens'in bitmez tükenmez çalışmaları sonucu hemen hemen bütün Avrupa'ya, mimarîdeyse, İspanya ve Latin Amerika'nın büyük kısmına yayıldı. Barok üslûbu, mahallelerin ve şehirlerin biçimine, tören ve şenliklerin düzenlenmesine, sahne düzenine, ev içi döşemesine ve giyime kendi damgasını vurdu. XVII. yüzyılın kültüründe birleştirici bir doku olarak barok, İtalya, Avusturya ve Almanya'da geniş ölçüde yayıldı. Barok olmayan sanat akımları da, barok sanatının etkisi altında kaldılar. Yalnız gerçekçi akım, barok esprisinin daha az etkisinde kalmıştır. Fransa'da gerçekçiler adı verilen ressamların eserlerinde Zurbaran'ın ya da Velasquez'in tablolarında barokun izlerini görebilmek güçtür. İspanya'daysa barok yerli bir havaya bürünmüş, Rubens'in en büyük öğrencisi Van Dyck'in eserlerini örnek alan Murillo'da büyük bir temsilci bulmuştur. Mimarîde İngiltere gibi Protestan ülkeler, özellikle Hollanda, barok sanata karşı tepki göstermişlerdir. Hollanda'da İngiliz mimarîsine benzeyen bir mimarînin yanı sıra, sanat tarihinin ulaştığı doruklardan birini teşkil eden Rembrandt, Ruysdael ve Vermeer gibi barok ressamlar yetişmesine rağmen gerçek barokla pek ilgisi olmayan bir resim okulu gelişmiştir. Barok mimarî birçok şehirlere ve mahallelere özel bir görünüş sağlayarak Almanya ve Avusturya'da yayılmıştır.

Yüzyılın sonlarında bütün Avrupa'da özellikle Fransa, Avusturya ve Almanya'da, mimarînin daha serbest, ince ve hafif şekillere doğru yöneldiği görülür. Borromini'nin barokunun hemen hemen bir son değişimi olan bu yeni mimarîye «küçük barok» ya da «rokoko» adı verilmektedir. Daha hafif, sevimli ve canlı bir şekil alan heykel ve resimde de aynı süreç görülebilir.

Bu dönemde ilgi daha küçük ölçülere ve eşyalara yönelmiştir. Heykelden, çoğunlukla porselen olan, bibloya geçilir.

Edebiyat: Barok edebiyat, XVI. yüzyılın sonlarında Avrupa zevk ve kültüründe Rönesansın kaybolmasıyle ortaya çıkan derin bir bunalım ve huzursuz durumunun anlatımı olarak doğmuş ve XVIII. yüzyılın başlarında yeni klasik akımların belirmesine kadar değişik görünüşler altında sürmüştür. Başlangıçta, XVII. yüzyılın ilk yıllarında İtalyan kültüründe bir eğilim olarak beliren barokla önceki yüzyıllar arasında sıkı bağlar vardır. Rönesans geleneğinin kalıplaşmış kurallarına karşı barok özgür hayal gücünü, olağanüstünü arayışı, yani bir kısmı bozulma, dağılma halinde olan, bir kısmı henüz teşekkül etmemiş bulunan bir düşünce ve görüşler dünyasını getirir.

Barok edebiyat en parlak örneklerinde kendine özgü bir öze sahip gibi belirse de, çok sayıda iç etkenleriyle bir felsefî ve dinsel arayışa hazırlık olarak ortaya çıkan bu tutuma tanıklık eder. Bilimsel araştırmanın dünyanın coğrafî ve astronomik sınırlarını ve doğada yeni biyolojik ve mekanik ilkelerin bulunduğu bir dönemde insanla evren arasındaki Rönesans dengesi bozulur. Barok uygarlık, gerçeğin esassızlığının, aldatıcı görünüşlerin, nesneler arasındaki ilişkilerin göreceliğinin keskin bir bilincine varış anlamını taşır. Barok şiirin estetik bir yasa olarak ortaya koyduğu «hayranlık» sırasında sadece sanatkârane bir anlatım olabilir. Barok yazarlarının çok kullandığı mecaz, nesnelerin, sürekli olarak değişik, aldatıcı görünüşler altında ortaya çıkmalarının anlatılması için ideal bir araç sayılmıştır. En önemli barok edebiyatçılar olarak, İspanya'da Luis de Gongora, Francisco de Quevedo, Lope de Vega, Pedro Calderon de la Barca; İngiltere'de John Donne, George Herbert, Richard Crashaw gibi doğaöteci yazarlar; Fransa'da Théodore d'Aubigne, Jean de Sponde; Almanya'da Paul Gerhardt gibi şairler sayılabilir. Barok kavramı çağın Shakespeare, Milton, Ronsard, Corneille, Cervantes gibi yazarlarını da geniş ölçüde etkilemiştir. Barokun doğum yeri İtalya'daysa önemli bir barok edebiyatçısı çıkmamıştır. Bu ülkede, sadece çeşitli türlerde barok etkisine rastlamak mümkündür. Örnek olarak, Gabriello Chiabrera'nın anakreontik şiirleriyle Fulvio Testi, Carlo de' Dottori, Federico della Valle'nin; Fulvio Furgoni, Paolo Segneri, Daniello Bartori, gösterilebilir.

Tiyatro: XVII. yüzyılda, çağın kültürel faaliyetlerine uyan çeşitli gösteri biçimleri gelişmiş ve tiyatroya bütün sanat dallarının üstünde bir yer kazandırmışlardır. Sahnede, düzenli tragedya ile komedya başlıca özelliği basitlik olan şekillere dönüşürken, barok sitile yöneliş Commedia dell'Arte'nin sahne tekniğinde kendini gösteriyordu. Barok, opera ve balenin yanı sıra XVII. yüzyılda çok tutulan bir tür olan şarkılı oyunlarda da kendini göstermiştir. Seyircinin ilgisi birbirini izleyen sürprizlerle canlı tutulmuştur.

Sahnede kullanılan gösteri araçları büyük bir gelişme göstermiştir. Operaların konuları,

Tavanı barok anlayışla süslenmiş olan bu salon Floransa'da Medici sarayındadır.

Bernini'nin Navona alanındaki (Roma) bu çeşmesinde ırmak allegorisi başarılı bir şekilde işlenmiştir.

çoğunlukla İspanyol dramlarının hareketli örgülerinden esinlenerek hazırlanıyor, sahne düzenleyicileri libretto yazarlarının istediği sürekli yer değişikliklerini gerçekleştirmek amacı güden anî sahne değişmelerini sağlıyordu. Dans gösterilerinde, çok renkli ve zengin elbiseler kullanılıyor, ekzotik motifler canlandırılıyordu. Hızlı sahne değişiklikleri mümkün kılan bu makineler sahnede dekorlara yer değiştiriyor, Tanrıların havada uçuşmasını, kutsal arabaların gidip gelmesini sağlıyordu. Barok sahne tekniği, aslında daha önce, yani ortaçağ ve Rönesans çağı tiyatrolarında bilinen araçların iyice mükemmelleşmesidir. Ama bu araçlar XVII. yüzyılda daha gelişmiş, dolayısıyle büyük bir hareket kabiliyeti isteyen daha gösterişli durumlara uygun hale gelmiş olarak ortaya çıkmışlardır. Bu çağda figüratif sanat ile, tiyatroyla ilgili sanatlar arasında çok sıkı ilişkiler vardır. Bu arada barok mimarînin, sahne düzenlemesindeki etkisinin de unutulmaması gerekir. Başka sanatları biçimleyen zevk, tiyatroda daha belirgin olarak görünmüş ve bütünsel boşluk düzeni, sütunlar ve ağır süslemecilik gibi barokun bazı tipik nitelikleri sahneye de girmiştir.

Müzik: Aşağı yukarı 1600 ile 1750 yılları arasındaki evrenin müziği. Bu müziğe barok adı, yüzyılımızda verilmiştir. Müzik dünyasının öbür evreleri için **Renaissance, Gothique, Rococo** terimlerinin de kullanılması, öbür sanatlardaki adlandırmalara özenme ve bunları izleme yoluyle XX. yüzyılda yapılmıştır.

Barok müziği Rönesans'ın çoksesli bestesine bir tepki olarak gelişen eşlikli tekses eğilimiyle ve opera, oratoryo, kantat gibi biçimlerin belirmesiyle başlamıştır. Öte yandan, özellikle Giovanni Gabrielli'nin simgelediği Venedik okulunun gösterişli ve tantanalı müziği, Rönesans'ın sınırlarını aşmış ve barok üslûbunun temelini atmıştı. Bununla birlikte barok çağ süresince Rönesans geleneğinin Roma okulunda devam etmiş olduğunu da belirtmek gerekir.

Barok mimarlık. Soldan sağa: İspanyol baroğunun süslemeye verdiği önemi gösteren Compostela katedrali (XVIII. yüzyıl), Alman barokunun önemli yapılarından Weltenburg kilisesi (1717) ve yine Alman baroku örneklerinden Bavyera'da 14 Aziz kilisesi (1772).

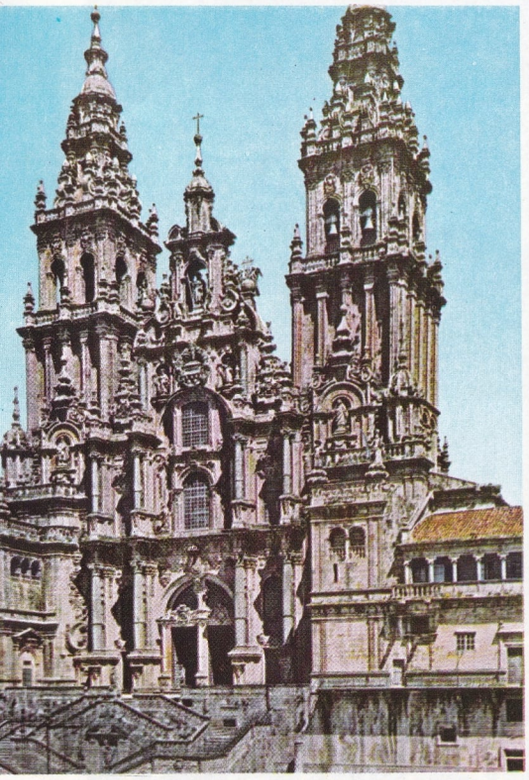

Barok, Rönesanstan farklı olarak yapılarda anıtsal oranları tercih etmiştir.

Barok çağ bütünüyle bir taşkınlık, gerginlik ve aşırılık çağıdır. Özellikle erken barok eserlerinde görülen bu nitelikler sonra, Carissimi ve Corelli gibi bestecilerin müziğinde bir durgunluğa ve düzene ulaşmıştır. Uzun ve akıcı ezgileriyle çeşitli ritimleriyle, aşırı süslemelere gösterdiği eğilimle barok müziği, yapı özelliklerine yan çizmiş izlemini verebilir. Oysa bu çağın, müzik yapılarına getirdiği katkıların belki her çağdan daha çok ve daha önemli olduğu da bir gerçektir. Ostinato biçimleri, çeşitlemeler (variations), süit, sonat, **da capo** arya, konçerto, rondo, opera, oratoryo, kantat, hep barok çağda başlamış ve kesinleşmeye doğru ilerlemiş biçimlerdir.

Yazı türü bakımından barok çağ özellikle sürekli bas (basso continuo) metoduyle kimliğini kazanır. Bu metoda göre, müzik iki karşıt çizgiden kurulmuş olarak bestelenir: Üst çizgi ve bas çizgisi. Arada kalan bölümler, uygulama sırasında doğaçtan (improvise) gerçekleştirilen uyumlarla doldurulur ve bu uyumların seçilişini bas çizgisinin ilerleyişi gösterir. Bununla beraber Almanya'da gerçek bir çokses yazısı da bir yandan gelişedurmuş ve Johann Sebastian Bach'ın müziğinde doruğuna ulaşmıştır. Barok çağın başlıca bestecileri arasında J.S. Bach'tan başka Caccini, Peri, Monteverdi, Sweelinck, Frescobaldi, Buxtehude, Pachelbel, Kuhnau, Corelli ve Vivaldi'nin adları verilebilir.

Türk Mimarlığında Barok: Memleketimizde, Avrupa'yla yakın ilişkiler kurulduğu devirlerde, barok tarzının etkileri görülmüştür. Barok tarzın, Türk mimarlığını etkilemesi, 1730 yıllarına rastlar ve XIX. yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdürür.

Ancak, yurdumuzdaki barok anlayışı, tamamıyle Batı'nınkine uymaz. Bu ekol, mimarlığımızda, yüzyıla yakın bir süre egemen olmasına rağmen, mimarlarımız, kendi görüş ve buluşlarını da ekleyerek, bize özgü bir barok anlayışı yaratmışlar ve batıdan daha ayrıntılı bir duruma getirmişlerdir.

İstanbul'da barok anlayışındaki mimarlık eserlerinin en önemlileri: (Camiler) Nur-u Osmaniye, Lâleli, Ortaköy, Selimiye, Nusretiye (Tophane) ve Selimiye kışlasıdır.

BAROMETRE

Atmosfer basıncını ölçmeye yarayan alet. Barometrenin temel ilkesini ilk defa Evangelista Torriçelli (1608-1647) bulmuştur. Torriçelli, emme tulumba çalışmadığı zaman suyun belli bir düzeyden yukarı çıkmadığını gözlemiş, daha sonra üst ucu kapalı düşey bir boruda bulunan su sütununun yaklaşık olarak 10,4 m.'ye düştüğüne dikkat etmiştir. Su sütununun yüksekliğinin, borunun alt kısmına etki eden hava basıncıyle dengede olduğunu, eğer su yerine civa kullanılırsa sütunun yüksekliğinin 76 cm. olacağı sonucuna varmıştır. Çünkü civanın özgülağırlığı, suyun 13,6 katıdır. Bunu göstermek için 1643 yılında Vincezo Viviani bir deney yapmıştır.

Bu, ilk barometreydi. Aşağı yukarı 1 m. boyunda, üst kısmı kapalı ve içi civa dolu bir borudan ibaretti. Bu boru ters çevrilerek civa dolu bir çanağa batırılıyordu; böyle yapınca da civa sütunu üst kısımda «Torriçelli boşluğunu» bırakarak biraz aşağı düşüyordu. Kaptaki civa yüzeyinden itibaren civa sütununun yüksekliği 76 cm.'ydi. Torriçelli civanın açık yüzeyinin her santimetre karesine etki eden atmosfer basıncının, civa sütunuyle dengede olması gerekeceği sonucuna varmıştır. Buna göre de civa sütununun yüksekliği atmosfer basıncını ölçmeye yardım edecektir.

Barometre yapımında ilk gelişmelerden birisi de «sifonlu» barometreler olmuştur. Civa çanağını kaldıran bu düzende bir U borusu vardır. Üstü kapalı olan boru yine 100 cm., civa çanağı yerine geçen kısa kol ise 10 cm. uzunluğundadır ve üstü açıktır. Boru civayla doldurulduktan sonra düşey olarak tutulur; üstü kapalı boruda civa düzeyi 76 cm.'ye kadar inerken, kısa koldaki civa biraz yükselir. Açık civa yüzeyinde bir ağırlık yüzer, bu, civa düzeyindeki iniş ve çıkışlara uygun olarak yükselir ve alçalır. Ağırlığa bir makaradan dolanan bir tel bağlanmıştır, makaranın üstünde bir gösterge vardır. Ağırlık inip çıktıkça makarayla beraber gösterge de döner.

1643 yılında Robert Hooke, barometrenin havanın durumunu göstermek için de kullanılabileceğini anladı. Bu bilgin barometre üzerine «fırtına», «açık hava» kelimelerini yazan ilk insan olmuştur.

1646'da Blaise Pascal, bir dağın tepesindeki basıncın eteğindeki basınçtan daha düşük olduğunu keşfetti ve barometrenin deniz düzeyinden itibaren yükseklikleri ölçme işinde de kullanılabileceğini gösterdi. Genel olarak her 10,5 m. yükseklikte barometrenin civa sütunu 1 mm. kadar düşer. Bu amaçla kullanılan ve üstünde basınç yerine yükseklik yazılı barometreye «Altimetre» adı verilir.

Torriçelli'nin basit barometresinden sonra en büyük gelişmeyi Jean Fortin (1750-1831) yapmıştır. Fortin barometresi, kapalı bir silindire konmuş civa içine batan bir Torriçelli borusundan ibarettir. Silindirin ancak yarısı civayla doldurulmuştur, alt kısmı torba biçiminde bir deriyle kapatılmıştır. Bu, bir vida yardımıyle yükseltilip alçatılabilir. Barometre kullanıldığı zaman vida çevrilir ve silindirdeki civa düzeyi fildişi uca değinceye kadar yükseltilir. Bu işlem her barometre okunuşta tekrarlanır. Atmosfer basıncı esnek deriyle civaya iletilir, silindirin altı tamamen deriyle kapalı olduğu için civayı döküp saçmak tehlikesi olmaksızın bu barometre kolayca bir yerden başka bir yere taşınabilir. Aletin cam borusu bir pirinç boruyla korunur, pirinç borunun üzerinde uzunlamasına açılmış ince bir yarıktan civa sütununun yüksekliği okunabilir. Barometre üzerinde milimetre bölümleri vardır, ayrıca konan ver-

BAROMETRE

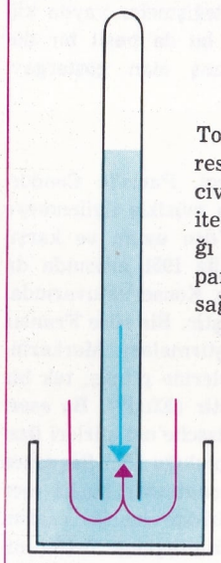

Torricelli'nin barometresi. Havanın basıncı civayı boruya doğru iterken, sıvının ağırlığı ters yönde etki yapar ve böylece denge sağlanır.

Civalı barometre kadar hassas olmamakla birlikte, taşınması daha kolay olduğu için, daha fazla kullanılan madensel barometre.

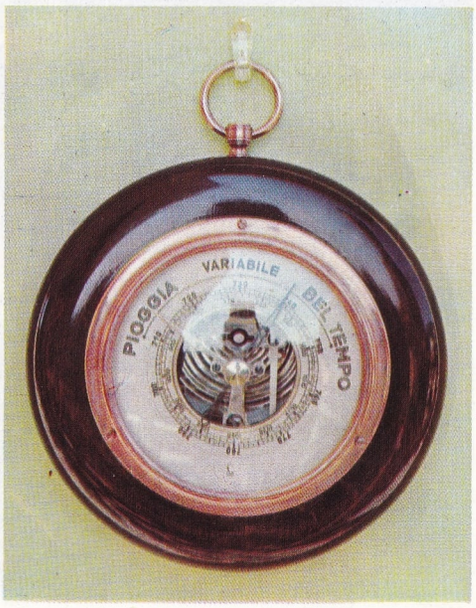

niye yardımıyle barometre yükseklikleri 1/10 mm.'ye kadar ölçülebilir. Barometrenin yanında bulunan termometreyle civanın sıcaklık genleşmesi sonucu yapılması gerekli yükseklik düzeltilmesi sağlanır. Fortin barometresi laboratuvarlarda hassas ölçmeler için kullanılır. Gerçek barometre yüksekliğini bulmak için civanın ağırlığının yükseklikle değişmesi ve civa buharının kendi öz basıncı göz önüne alınarak gerekli düzeltme yapılır.

1844 yılında Lucien Vidi tarafından keşfedilen ve havanın basıncını civa sütunu yerine esnek yayla karşılayan barometre çok daha az yer tutar ve daha kullanışlıdır. Bu hem hava basıncının değişmelerini hem de yüksekliği kolaylıkla ölçmeyi sağlar. Bu barometreye «aneroit barometre» denir, genel olarak ince, esnek bir metalden yapılmış dairesel bir kutudan ibarettir. İçi boştur, içine konmuş yaprak şeklindeki yaylar kutunun, havanın basıncıyle çöküp yamyassı olmasını önler. Basınçtaki küçük değişmeler yayda küçük değişmeler doğurur, bu da basit bir düzenekle kendine bağlanmış olan göstergeyi hareket ettirir.

BARRAQUE, JEAN

(1928-) Fransız besteci. Paris'te Condorcet Lisesinde öğrenciyken müzikle ilgilenmeye başlamış, Jean Langlais'den uyum ve karşıses dersleri almış, 1948 ile 1951 arasında da Olivier Messiaen'in Paris Konservatuvarındaki çözüm derslerini izlemiştir. Bir süre Fransız radyosunun Müzik Araştırmaları Merkezindeki deneysel müzik derslerine gitmiş, tek bir şerit müziği eseri vermiştir (Etude). Bu eserden başka Barraqué, Nietzsche'nin şiirleri üzerine soprano ve çalgı topluluğu için **Séquence** adlı eseriyle bir piyano sonatından başka eser vermemiştir. Bununla birlikte bu iki eserin, özellikle piyano sonatının, taşıdığı üstün nitelikler, Barraqué'yi II. Dünya savaşı sonrasının en önemli Fransız bestecisi olarak görenleri doğrulamaya yetebilir.

BARRES, MAURICE

(1862-1923) Fransız romancı, gazeteci ve deneme yazarı. XIX. yüzyılın sonu ile I. Dünya savaşı arasındaki süre içinde Fransız kültürünün, önemli kişilerindendir. Edebî bakımdan usta sayılacak sayfalardan yoksun olmayan romanlarında, milliyetçilik anlayışı ağır basar.

Aşırı bireycilik, gelenek ve geçmiş sevgisi **Le culte du moi** (Benliğe Tapınma) trilojisinden, **Roman de l'énergie nationale** (Ulusal Enerjinin Romanı) adlı üç kitabına doğru bir gelişme olmuştur. Bu üç kitaptan birincisi olan **Les déracinés** (1897- Kökünden Kopartılmışlar) de, romanın kahramanları, kendi ulusal gerçeğinden kopanları bekleyen yıkılışı temsil etmektedirler; bu kitabı **L'appel au soldat** (1900; Askere Çağırı) ve **Leurs figures** (1902; Çehreleri) izler. Bundan sonra (savaşı ve çağın sorunlarını konu alan) daha birçok kitap yayınlamıştır.

Barrès, siyasî mücadeleye de etkin bir şekilde katılarak **Action Française**'in monarşik ve tutucu hareketi saflarında yer almıştır.

BARRYMORE

Soyadı Blythe olan üç Amerikan oyuncusunun takma adı.

Ethel: (1879-1959), Tiyatro ve sinemada başarılı bir hayatı olmuş, yıllarca Broadway'in en önemli oyuncusu kalmıştır. 1901 ile 1940 arasında sahnede çalışmış, sinemaya 1944'ten sonra geçmiştir. Clifford Odets'in **None but the Lonely Hearts** (Yalnız Kalpler) ve Richard Brooks'un **Deadline U.S.A.** (Son Tehlike) filimlerinde çıkardığı oyunlar unutulmaz nitelik taşır.

John: (1882-1942), Ethel ve Lionel'in kardeşidir. Richard III. ve Hamlet oyunlarıyle, Amerika'nın en başarılı erkek oyuncusu sıfatını kazanmış, sinemada da **Don Juan, Rasputin, Grand-Hotel** gibi filimlerde ün yapmıştır.

Lionel: (1878-1954), tiyatrodan çok sinemada çalışmış renkli kişiliğiyle çok başarılı oyunlar vermiştir. En önemli filimleri arasında şunlar sayılabilir: **Dinner at Eight** (Yemek Sekizde), **The Devil's Doll** (Şeytanın Bebeği) ve Frank Capra'nın ünlü filmi **You can't take it with you** (Birlikte Götüremezsiniz).

Amerikan tiyatro ve sinemasının ünlü oyuncuları Barrymore'lar, Rasputin filminde (1932).

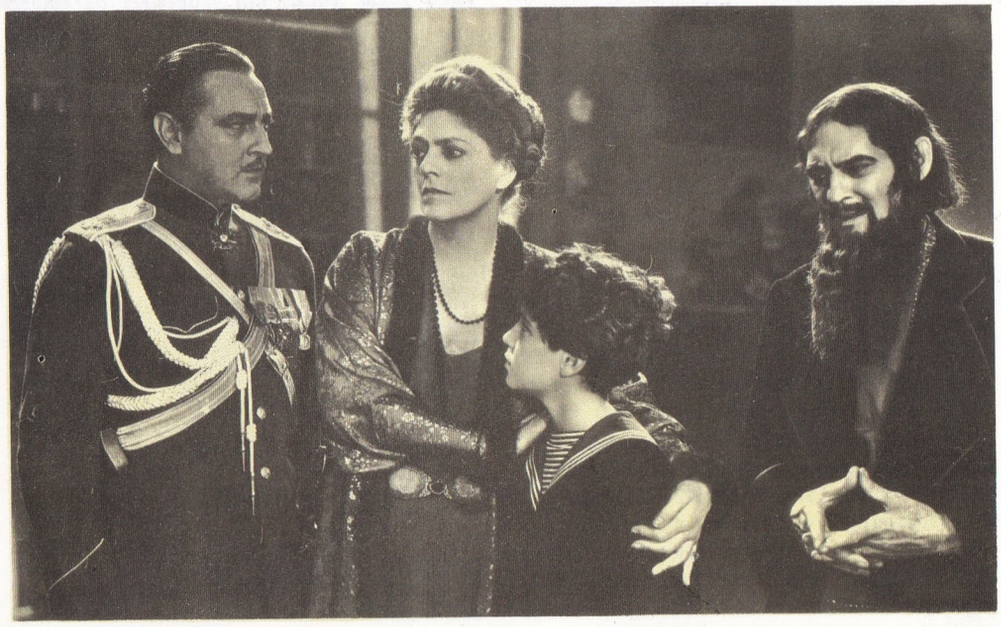

BARSELONA

Kuzey-doğu İspanya'da, Akdeniz kıyılarında, bir şehir. Katalonya eyaletinin başkentidir.

Eski **Barcino,** oradaki gümüşlükurşun yataklarını işleten Romalıların bir kolonisiydi. M.S. V. yüzyılın başlarında Vizigotların aldığı şehir, sonra Araplar, daha sonra da Frankların eline geçti. 801 yılında Marca Hispanica'nın başkenti, XII. yüzyılda da bağımsız bir kontluk oldu. Daha sonra Aragon krallığına katılan Barselona ekonomik faaliyetlerini günden güne genişletmiş, denizcilik ve ticaret alanlarında günden güne artan bir önem kazanmıştır. Sanayi alanındaki hızlı gelişmeyse monarşi yönetimine karşı başlayan, sonra sürüp giden, bitmek tükenmek bilmez iç savaşlar sırasında büyük bir darbe yemiştir.

Bugün Barselona 1 510 000'i bulan nüfusuyle, Akdeniz kıyı şehirlerininkine çok benzeyen görünüşüyle hemen tanınabilen ilk çekirdeğinin çevresinde çağdaş ve düzenli bir şekilde gelişen bir sanayi şehridir. Aralarında ünlü Tibidabo (532 m.) tepesi de bulunan Akdeniz kıyısındaki güzel tepelerin eteklerinde kurulmuş olup çok iyi bir coğrafî konumu olan Barselona, Pirene dağlarından doğu İspanya kıyılarına inen yolların üstünde, doğal kara yollarının kavşak noktasında bulunmaktadır. Nüfusunun çokluğu bakımından İspanya'nın ikinci büyük şehri, ayrıca en önemli ve büyük sanayi ve liman şehri olmasından başka 1377'de kurulmuş olan üniversitesiyle, ortaçağdan beri bir kültür ve sanat merkezidir. Çok sayıda zengin kitaplığı, sanat ve tarih müzesi olan Barselona'nın eski şehir kısmında pek çok sanat anıtı ve yakınlarında da, muhteşem Pedralbes krallık şatosu bulunmaktadır.

BARTIN

Karadeniz bölgesinin batı bölümünde, Zonguldak iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 14 259). Bartın çayı üzerinde denizden 11 km. içeride kurulmuştur. Yükseltisi 13 m.'dir. Kasabanın içinden geçen Bartın çayının aşağı bölümü oldukça büyük gemilerin işlemesine elverişlidir.

Bartın'da çimento, kontrplak, konserve, kiremit ve kereste fabrikaları, tuğla harmanları, bıçkı tezgâhları, mobilya atelyeleri bulunur. Zengin bir orman ve tarım bölgesinin merkezi olan Bartın'dan kereste, tomruk, yumurta, deri, kiremit ve tuğla, kümes hayvanı, mısır ve öteki tahıl çeşitleri, sebze ve meyve ihraç edilir.

İlçenin yüzölçümü 1 263 km^2., nüfusu 92 152'-

Barcelona, İspanya'nın Akdeniz kıyısındaki en önemli limanıdır. Solda: Barcelona'da İspanya alanı. Sağda: Limandan bir görünüş.

dir. Merkez bucağından başka üç bucağı (Amasra, Arıt, Kozcağız) ve 160 köyü vardır.

İlçe topraklarının çoğu dağlıktır. Bu toprakları güneyde Kayaardı, Kocadağ ile Karadağ çevirir. Kaynağını güney ve doğudaki bol yağışlı dağlık yerlerden alan Bartın çayı, birçok kollarla beslenir ve iki önemli kolu şehrin içinde birleşir. Bartın çayının kollarının yardığı sırtlar çok yerde ormanlarla kaplıdır. Bu yüzden ilçede ekime elverişli topraklar azdır. En çok mısır, daha az olarak buğday ekilir. Vadiler ve yamaçlar meyveciliğe elverişlidir. Halkın başlıca gelir kaynağı orman ürünleridir.

İlçede ulaşım deniz ve özellikle karayoluyle sağlanır. Çankırı - Zonguldak yolu Bartın'ı İç Anadolu'ya, Zonguldak yolu ise Çaycuma demiryolu istasyonuna bağlar. Başka bir yolla da Amasra'ya gidilir.

1968 yazında meydana gelen deprem ilçede büyük zarara yol açmıştır.

BARTOK, BELA

(1881-1945) Macar besteci. Macaristan'ın, bugün Yugoslavya'da bulunan Torontal bölgesinde doğmuştur. Annesinden piyano dersleri almış, küçük yaşta bestelemeye başlamış, ilk olarak 10 yaşında hem piyanist hem de besteci olarak dinleyici karşısına çıkmıştır. Öğrenimini Budapeşte konservatuvarında sürdürmüş, Liszt'in öğrencisi Istvan Thoman'dan piyano, Macar müziğiyle yakından ilgili bir Alman müzisyeni olan Hans Koessler'den de bestecilik dersleri almıştır.

1905 yılında, Macar halk müziğinin gerçek kaynağını bulma uğraşına kendini vermiş, konservatuvardaki arkadaşı (bir başka büyük Macar bestecisi) Zoltan Kodaly'yle birlikte halk müziği araştırmalarına girişmiştir. 1907 yılında Bartok, konservatuvara piyano öğretmeni olarak atanmış, ama alışılanın dışındaki müzik görüşleri nedeniyle ve Macaristan'ın müzik hayatının o günlerde öbür batı ülkelerindeki ileri hareketlerden uzak olmasının da etkisiyle, kendi yurdunda başarıya ulaşması güç olmuştur. Netekim önceleri Fransa ve İngiltere'de eserleri tanınan Bartok, I. Dünya savaşından sonra adını Birleşik Amerika'ya da duyurmuştur.

Halk müziği araştırmalarını, başka ülkelerde de sürdüren Bartok, Türkiye'ye de gelmiş, Anadolu'da folklor araştırmaları yapmış, Türkiye'nin Batı kalıplarına uygun olarak biçimlenmeye başlayan müzik örgütlerinde bir görev almak istemiştir.

II. Dünya savaşının çıkması üzerine yurduna dönemeyen Bartok, bunun üzerine, karısı piyanist Ditta Pasztory'yle birlikte Birleşik Amerika'ya gitmiş, orada konserler vermiştir. New York'ta Columbia Üniversitesinde bir halk müziği arşivi kurmuş ve bu üniversite kendisine fahrî müzik doktorluğu ünvanını vermiştir. Bartok'un New York'taki yılları genellikle para sıkıntısı içinde geçmiş, bestecinin sağlığı gitgide bozulmaya başlamış ve 1945 eylülünde New York'ta ölmüştür. Ölümünden hemen sonra eserleri eskisinden daha çok çalınmaya başlamış, ünü gitgide artmış, XX. yüzyılın en büyük bestecilerinden biri olduğu gerçeği anlaşılmıştır. Bartok, bir yenileyici olarak XX. yüzyılın müzik diline kişisel bir katkısı olmadığı halde besteci olarak seçkin durumunu korumuştur. Önceleri Liszt, Brahms ve Richard Strauss'un etkisinde besteleyen, sonra Debussy'nin etkisinde kalan, 1920'lerden bu yana yeni klasik ve yeni romantik eğilimleri müziğinde yansıtan Bela Bartok, bir yenilikçi olarak görülemezse de içten ve etkileyici eserlerle yeni müziğin kalburüstü yaratıcılarından biri olarak müzik tarihine geçmiştir. En başarılı eserleri olarak genellikle yaylı dörtlüleri gösterilir. Dörtlülerden başka en çok çalınan eserleri arasında orkestra konçertosu; yaylı sazlar, vuruşlu sazlar ve Celesta için müzik; keman konçertosu; piyano için üç konçerto; iki piyano ve vuruşlu sazlar için sonat; birçok piyano eseri arasında özellikle Suite Op. 14., Bir bale müziği, **Mavisakalın Şatosu** operası, vb. vardır.

BARUT

(**bkz.** Patlayıcı Maddeler.)

BARYUM

Bir element olan baryum (Ba) periyodik sistemin II A grubunda bulunan, toprak alkali metalidir. Atom numarası 56, atomağırlığı 137,36'dır. 7 izotopu vardır. Doğada serbest halde bulunmaz, fakat barit ya da ağır spat (baryum sulfat $BaSO_4$), viterit (baryum karbonat $BaCO_3$) ve psilomelan (mangan dioksit ve baryum oksit) şeklinde bulunur. Geniş barit yatakları Almanya'da Harz dağlarında

Baryum bileşiklerinin hazırlanmasında ana hammaddeyi meydana getiren barit kristalleri.

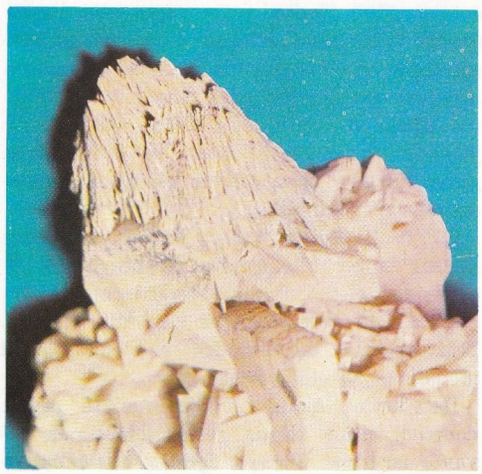

Freiberg madenlerinde bulunur. Ayrıca Britanya'da başta Derbyshire, Cornwall ve Cumberland'da, Macaristan'da, İtalya'da ve Amerika'nın Virginia eyaletinde de bulunur.

1808'de Humphry Davy ve Thomas Seebeck baryum malgamasını damıtarak saf olmayan baryum elde ettiler. Saf baryum ile ilk defa 1901 yılında C. Guntz tarafından elde edilebildi. Modern elde etme metodunda baryum oksit silisyum veya alüminyumla indirgenir. Saf metal beyaz renkli parlak, yoğunluğu 3,65 gr./cm³.'tür. 850°C de ergir. Nemli havada çabuk oksitlenir. Bazen kendiliğinden tutuşabilir. Suya ve alkole kolayca etkir, iki değerlidir. Son yıllarda baryum metali kurşun, nikel ve bakırla birlikte antifriksiyon alaşımı yapılmasında kullanılmaktadır.

Baryum bileşiklerinin en önemlileri baryum nitrat, baryum sulfat, baryum oksit ve baryum hidroksittir. Baryum nitrat patlayıcı karışımlar ve havaî fişekler, maytaplar yapımında kullanılır. Baryum sulfat mide ve bağırsak hastalıklarının teşhisi için radyografi yapılmasından önce hastalara verilir. Mide ve bağırsak çeperlerinde X ışınlarını geçirmeyen bir katman yapar. Pigment olarak beyaz yağlıboya yapılmasında da kullanılır. Baryum oksit bazı özel camların yapısına girer. Baryum peroksitten endüstride hidrojen peroksit elde edilir. Baryum hidroksit bazen dericilikte sepi maddesi olarak, bazen de şeker endüstrisinde sakkarozu melastan ayırmak için kullanılır. Kimya laboratuvarında CO_2 tutucu olarak işe yarar.

Uçucu baryum tuzları bunzen alevini yeşile boyar, bu özelliğiyle baryum kalitatif analizde teşhis edilebilir. Kantitatif analiz yapmak için baryum sulfat halinde çöktürülür. Bu hemen hiç erimez. Kurutulup olduğu gibi tartılır.

BASEDOW, JOHANN BERNHARD

(1723-1790) Alman pedagog. Filantropizm denilen pedagojik hareketin öncüsü olan Basedow, eğitim yoluyle insanların mutluluğunu gerçekleştirmeyi amaç edinecek bir didaktik reformun önemini belirtmiştir. Teorik alanda bu düşüncesi gerçi yeterli bir sistemleşmeye kavuşamamıştır, ama **Okulların Eğitimin Filantroplarla İlişkisi ve Bunların Halkın Mutluluğu Üzerinde Etkisi** (1768) adlı eserinde öne sürdüğü ilkeler geniş çapta etki yaratmıştır. Yunanlıların insanın mükemmelliği kavramından ve illüminizmin insancıl ve yaygın ideallerinden hareket eden Basedow, vatandaşın eğitimini sağlayacak «halk okulları»nın yanında bir «burjuva okulu» ve üniversiteye girişe hazırlık olmak üzere bir «jimnazyum» açılmasını teklif eder.

1774'te Basedow, Anhalt prensi tarafından Dessau'da bir **Filantropium** örgütlemekle görevlendirilmiştir. Fakir öğrencilerin de bedava olarak okutulduğu bu kurumda öğretim, Rousseau'nun teorilerinden esinlenmiş yeni metotlarla yürütülüyordu.

Basedow'un okulu layikleştirme ve devlet denetimi altına sokma gereği konusunda devamlı ısrarları, Prusya öğretim sistemini etkilemiştir. Wilhelm II.'nin okul yasası, bunun kanıtıdır. 1787 yılında çıkartılan bu yasa okulları din adamlarının etkisinden kurtararak denetimini bir eğitim bakanlığına bırakıyordu.

BASIM

Bir yazının, resmin ya da şeklin, kâğıt, karton, kumaş, muşamba ve basıma elverişli başka bir madde üzerine, makinelerle, renkli ya da renksiz basılması işine verilen ad. İşaret ve görüntüleri çoğaltmak sorunuyle insanlar, daha ilk çağlardan itibaren karşılaşmışlar ve bunu en kısa bir zamanda gerçekleştirmek ihtiyacını duymuşlardır. Mısırlılar, Asurlular, Babilliler ve Romalılar paralarının üzerine ya da yazıtlarına yazı yazmak ve görüntüler kazımak için çeşitli usüller kullanmışlardır. M.Ö. 5000 yıllarından beri, Yakın, Orta ve Uzakdoğu'da, damga biçimindeki kalıplar kullanılır, bunlarla bazı resim ve işaretler basılırdı. Çin'de çok eski çağlardan beri, desen ve harfler basmak için, boya sürülen tahta levhalar kullanılırdı. Avrupa'da da, ortaçağda, minyatürcüler ve kitap kopyacıları, adlarını belirtebilmek için çeşitli işaretler basan tahta aletlerden yararlanırlardı. Bunlar, XIII. yüzyılda ortaya çıkan Xilografi tekniğinin kaba ve ilkel öncüleri olmuşlardır. Yazının M.Ö. 4000 yıllarına doğru kullanıldığı sanılıyor. Kâğıdın bulunmasıyle, basım işi yeni bir nitelik kazanmış, ilkel aletlerin yerini, geliştirilmiş yeni aletler almaya başlamıştır. Kâğıt üzerine baskıyı ilk kez Çinliler başarmışlardır. Netekim, bugün elde bulunan ilk kitap bunu ıspatlamakta ve ilk kitabın Çin'in Kansu ilinde ele geçen, üzerine harfler kazılmış bulunan ağaç blokları kullanılarak hazırlanmış bu kitap olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (868).

Basım sanatı, Avrupa'da XV. yüzyılın ortalarına doğru uygulama alanına girebilmiş-

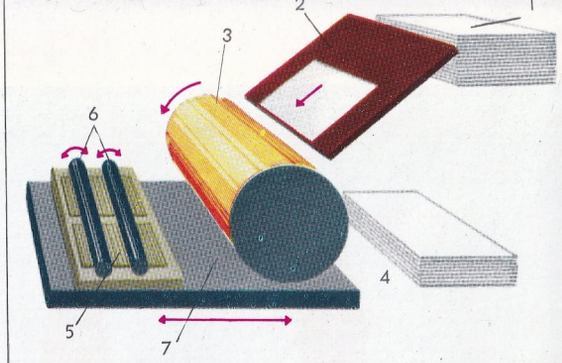

Tipo baskı makinası: 1) Basılacak kâğıtlar. 2) Otomatik kâğıt alıcı. 3) Silindir. 4) Basılmış kâğıtlar. 5) Kalıp. 6) Mürekkep merdaneleri. 7) Tabla. Tablanın ilk hareketi merdanelerin mürekkebe bulaşmasını sağlar. Bu arada otomatik kâğıt alıcı, basılacak kâğıt tomarından bir kâğıt alıp silindire verir. Bundan sonra tablanın ikinci hareketiyle, mürekkeplenmiş merdane, üzerinde basılacak kâğıt bulunan silindire getirilir. Bütün düzeyi basılan kâğıt makinadan dışarı çıkar. Sağda: Baskı makinası.

tir. Bir tahta levha üzerine harfler ters bir biçimde kazılır, sonra bu kalıplara çini mürekkep sürülerek kâğıda basılırdı. Ancak bu usulün zor olduğu ve pratik olmadığı kısa zamanda anlaşıldı. Zorluğun yanı sıra, zaman kaybına da sebep oluyordu. Tek tek harfler yapmak, sonra bir sayfayı dizerek, başka bir sayfaya geçebilmek ve bunu öteki sayfaların izlemesi kuralı üzerinde çalışmalar yapılmaya başlandı. Bunu gerçekleştiren Pi Şeng adlı Çinli bir demirci oldu. Pişmiş kilden ya da metalden harf kalıpları hazırlayan ve zamanın şartlarına uygun biçimde kullanan Pi Şeng'in bu buluşu uzun ömürlü olamadı. Çünkü, toprak ve kil harflerin uzun süre kullanılamayacağı meydana çıkmış, bakır ve kurşundan harf yapımına geçilmişti.

Avrupa'da XV. yüzyılın ortalarında Mainz'ta Jchann Gütenberg (1400-1468), madenî harflerle yazı yazmayı başardı (1440). Bu yüzyılın sonlarındaysa, basımevi olmayan bir Avrupa ülkesi kalmamış gibiydi.

Hollanda'nın Haarlem şehrinde doğmuş olan Laurent Coster (1370-1440) de sekiz sayfalık bir kitap basmayı başarmış, yine bu yıl-

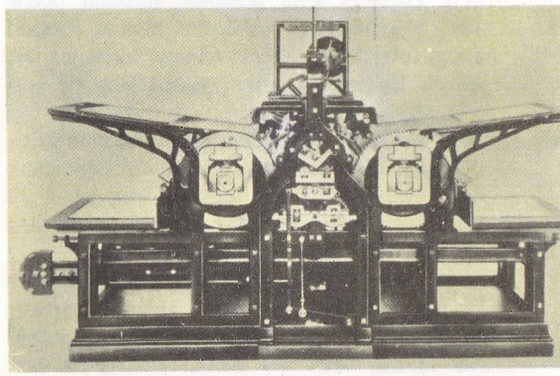

Yanda: XVII. yüzyılın başlarında yapılmış olan bu minyatür ilkel bir baskı tekniğini gösteriyor. Üstte: 1811'de yapılmış olan bir baskı makinesi.

Baskı makinesi.

larda, bir İtalyan olan Panfilo Castaldi (1398-1470) de baskı tekniğinin geliştirilmesi konusunda çalışmış, fakat ilk önemli başarıyı Gütenberg kazanmıştı. İlk kez, sadece 300 tane basılan Kitab-ı Mukaddes'ten bugün elimizde 40-45 kadar nüsha kalmış bulunmaktadır. Gütenberg'in yanında çalışarak baskı tekniğini öğrenenler, çeşitli ülkelere dağılarak, buralarda basımevleri meydana getirdiler. İtalya, Hollanda, Fransa, İsviçre ve İspanya'da basılan kitapların sayısı kısa zamanda otuz bini aştı. İlk basımevleri Fransa'da 1469'da, Macaristan'da 1473'te, İngiltere'de 1476'da Hollanda'da 1540'ta, Türkiye'de 1728'da kurulmuştur.

XVI. yüzyılda klişe adı verilen yeni bir buluş sayesinde, basım alanında büyük bir gelişme olmuş, XVIII. yüzyıldaysa, bilimsel eserlerin ve bunların kolayca anlaşılabilmesini sağlayan tablo ve haritaların basılmasının mümkün olması, yine bu tekniğin aracılığıyle olanaklı hale gelmişti. Resim basabilmek için sağlanan imkânların yanı sıra, yazı çeşitlerinin çoğalması, daha pratik bir hale getirilmesi konularında da olumlu çabalar harcanmış, bu alanda da önemli gelişmeler elde edilmişti. 1737'de Fournier, 1780'de Didot adlarındaki iki Fransız'ın buldukları yeni harf dökümü esaslarını, Berlinli Berthold, «tipometre» adı verilen bir esasa bağladı. Almanya'da, İngiltere'de, New York'ta ve yeryüzünün çeşitli ülkelerinde, harf döküm evleri meydana getirildi. Dizgi ve baskı alanlarındaki bu gelişmeler, bu kadarla da kalmadı. İlk dizgi makinesi, bu konuda yapılan yoğun çabalar sonucunda William Church adlı bir Amerikalı tarafından gerçekleştirildi. Bu makine, tuşlara basarak, daha önce yerlerine yerleştirilen harfleri elle ayarlayarak, yan yana dizmeyi başarıyordu (1822).

Daha sonra Brükselli Karl Kastenbein (1869), İskoçya'lı Frager (1872), İngiltereli Joseph Thorne (1880), dizgi makinesinin esasları üzerinde önemli gelişmeler sağladılar. En sonunda Alman asıllı bir Amerikalı Ottmar Mergenthaler, dizgi harf yerine, bunların kalıplarını kullanarak satır dökme işini başardı (1886). Bu makine ilk kez, Amerika'da New York Tribune gazetesinde kullanıldı.

Dizgi Makineleri: Bugün kolaylıkla dizilen yazılar, dizgi makineleri bulunmadan önce elle dizilirdi. Kasa adı verilen tahta bölmeli kutuların her birinde bir çeşit harf bulunurdu. Yazıyı dizecek olan (mürettip), bu kutulardan birer birer topladığı harfleri yan yana getirmek suretiyle dizeceği yazıyı meydana getirirdi. Hele bizdeki eski alfabenin diziliş tekniği büsbütün başka bir kurala dayanıyordu. Yazılar, kalıp haline gelerek basıldıktan sonra da bu harfleri kendi kutularına yerleştirmek, ayrı bir zorluk ve zaman kaybı meydana getiriyordu. Satır döken dizgi makineleri bulunduktan sonra, dizgi işi, geniş oranda kolaylığa kavuştu ve basitleşti. Bugün basımevlerinin ellerinde çeşitli otomatik dizgi makineleri vardır ve bunlar yeni buluşlarla günden güne gelişim halindedir

Monotip: Tolbert Lanston tarafından yapılan ilk dizgi makinelerinden biridir. Monotipler, iki ayrı makineden meydana gelir. Bu makine, daha çok kitapçılık alanında, özellikle güç metinlerin (kimya formülleri, matematik) ya da pahalı kitapların basılmasında kullanılır. Yazılar, klavye adı verilen tablonun üzerindeki tuşlara vurularak dizilir. Her tuşa vuruşta o tuşun harf kalıbı, kendi kendisine dönen bir kâğıt şeridi deler. Birçok deliklerle kaplanan şerit, makineden çıkarılarak ikinci bir makineye getirilir. Bu deliklerin içinden sıvı halinde ve sıcak, erimiş kurşun-antimon alaşımı geçirilir. Böylelikle yazı, tek tek harflerin yan yana dizilmesinden meydana gelen tek bir satır halini alır.

Linotip: Bugün en yaygın dizgi makinelerinden biridir. Bu makineler, monotipin ayrı ayrı gördüğü işi, bir defada yerine getirir. Yani, hem dizer, hem de aynı zamanda kurşun satırları verir. Linotipler elektrikle işler.

Entertip: Linotiplerin daha geliştirilmiş şekilleridir. Yazı dizme, satır dökme işi, linotip makinelerinin kuralları gibidir.

Teletip: Telli ya da telsiz telgrafla işleyen ve uzaktan aldıklarını dizen bir dizgi makinesidir. Bu tip dizgi makinelerini, ajans haberleri almakta ve vermekte, çoğunlukla basın kullanmaktadır. Haberler, önce telgrafla bir kâğıt şeridinin üzerine çeşitli delikler açılarak dizilir. Bu delikli kâğıt, otomatik olarak linotipi işletir. Bu şekilde çalışan teletip, haberi, aynı zamanda birçok alıcı merkezlerde basılması için yayınlamış olur.

Baskı Makineleri: İlkel baskı makinesi, tahtadan yapılmış, elle işleyen pres biçimiydi. Kalıp, yatak denen yere konduktan sonra, üzerine mürekkep sürülür, basılacak kâğıt da bu mürekkepli kısmın üstüne yerleştirilirdi. Kâğıt, mürekkepli kalıba dokununca, kalıpta bulunan yazılar kâğıda geçer ve bu işleme devam edildikçe, baskı yapılmış olurdu. 1811 yılında Friedrich König, bu ilkel makineyi buharla işleterek geliştirdi. Bu baskı makinesi, uzun yıllar uygarlık hizmetinde değerli işler gördü. Ancak Amerikalı Robert Hoe, bulduğu makineyle bugünkü rotatif makinelerinin esasını meydana getirdi (1846). Bu tip, geliştirilerek, Londra'da Lloyd's Weekly Newspaper gazetesinin ilk sayısının basılması sağlandı (1856).

Tabaka halindeki kâğıtlara baskı yapılmasından sonra, rotatiflerin bobin halindeki kâğıtları da basabilmelerini sağlamak amacıyle, bir katlama makinesi icat edilerek rotatiflere takıldı, böylelikle, on beş bobini birden işleyerek yüzbinlerce baskı yapılması sağlandı.

1820'de yapılan bu makine baskıda kullanılan harflerin yeniden ergitilmesini sağlıyordu.

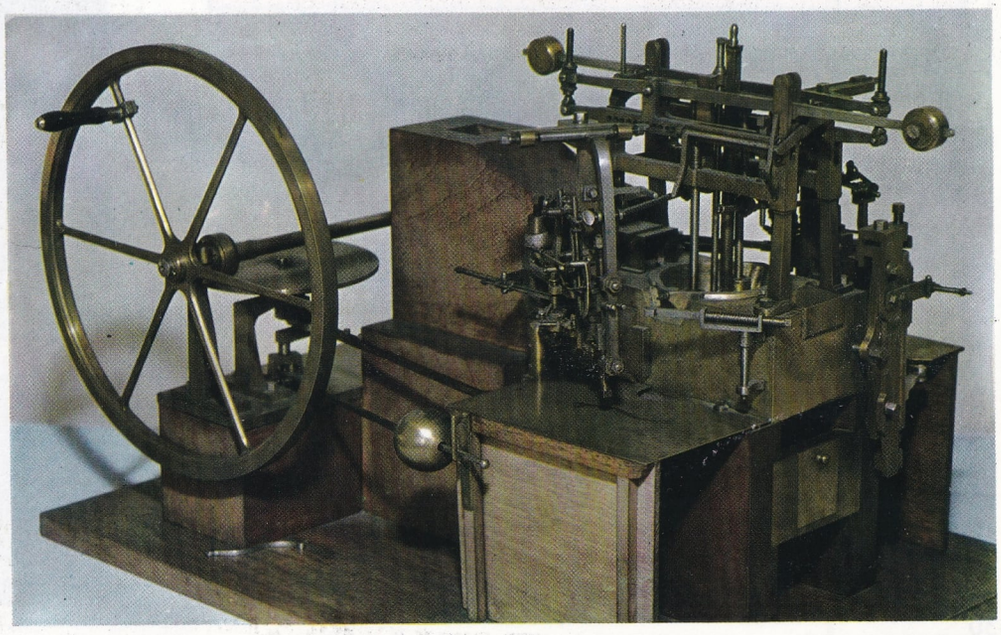

Bugün basımevlerinde, baskı sayısı sınırlı, büyük boyutlu olmayan kâğıtlara baskı yapan **Pedal**'lardan başka, **düz baskı makineleri** vardır. Ofset ve tifdruk baskı tekniklerinden önce, bunların gördüğü işi, ilkel bir anlamda yerine getiren **taş baskı** tekniği de yıllarca kitap, mecmua ve tablolar basımında yararlı olmuştur.

Ofset Baskı: Çinko kalıplar kullanılarak baskı yapan bir baskı tekniğidir. Bunun için resim ve yazıların fotoğrafları çinko levhalar üzerine çekilir. Fotoğraflar, çinko üzerinde kabartma olarak belirir. Ancak, bu duruma gelinceye kadar bazı işlemlere tabi tutulur, kimyasal maddelerin aracılığından yararlanılır. Temizlenmiş ve baskıya hazır bir duruma getirilmiş olan çinko levha, baskı makinesinin silindiri üzerine sarılabilecek biçimde kıvrılır ve silindire takılır. Kalıbı mürekkeplendiren kauçuk silindirler dönmeye başladığı zaman, çinko kalıbın sadece yüksek kısımları mürekkep alır, alçak kısımlar mürekkeple temasa gelmediklerinden beyaz kalırlar. Ofset baskıda kâğıt, kalıbın değil, kauçuk merdanelerin etrafında döner. Ofset baskı tekniğiyle çok renkli baskılar yapılabildiği gibi, siyah-beyaz baskılar da yapılır.

Tifdruk Baskı: Kalıpları bakırdan hazırlanan en yeni bir baskı tekniğidir. Fotoğraf ve yazılar, bakır kalıplarda derinlikler meydana getirirler. Mürekkep, hazırlanmış olan kalıbın üzerine, birçok merdanelerin aracılığıyle sürülür. Sonra, keskin bir bıçak, kalıp üzerindeki mürekkebi sıyırır. Ancak, bu sıyırma sırasında düzeyden aşağıda kalan çukur yerlere dolan mürekkep burada kalır. Boyalı bu kısımlar, merdanelerin dönmesiyle merdanelere geçer, sonra da kâğıda çıkar. **Düz** ve **silindirli,** olmak üzere iki biçimi vardır. Makinenin en hassas yeri mürekkebi silen keskin bıçaklardır.

Bu baskı usulü, basım işlerinde kullanılan en gelişmiş ve en makbul basım tekniğidir ve yeryüzünde yeni yeni yaygın bir hale gelmektedir. Türkiye'de çıkan birkaç sabah gazetesi ofsetle basılmaktadır.

BASIN

Düşüncelerin açıklanması, haberlerin kitlelere ulaştırılması, haberleşmenin geniş anlamda sağlanması için kullanılan en önemli araç. Yazıların çoğaltılmasına yarayan araçlarla çoğaltılmış eserlerin halka ulaştırılması basını meydana getirir. Yayınlanmak üzere çoğaltılan yazılara, resimlere, her türlü kitaplara, basılmış eser denilir. Basın, düşüncenin açıklanması aracı olarak, kitlelere etkiler yaparak bir yöne sevk edilmesi sonucunu doğurur. Bu nedenle basın, bir toplumda en büyük gücü temsil etmektedir. Basının bu önemli durumu, kendisine, yargı, yasama ve yürütme kuvvetleri yanında dördüncü kuvvet denilmesine yol açmıştır. Günümüzde artık tartışılmaz bir şekilde kavranan basının önemi, basını belirli amaçlar için ele geçirme mücadelesine yol açtığı gibi, bağımsız bir basın hukukunun, basın sorumluluğunun, basın idaresinin doğuşuna da yol açmıştır. Basın özgürlüğünü, siyasî iktidarlara ve basının doğruları yazmasını engellemek isteyen güçlere kar-

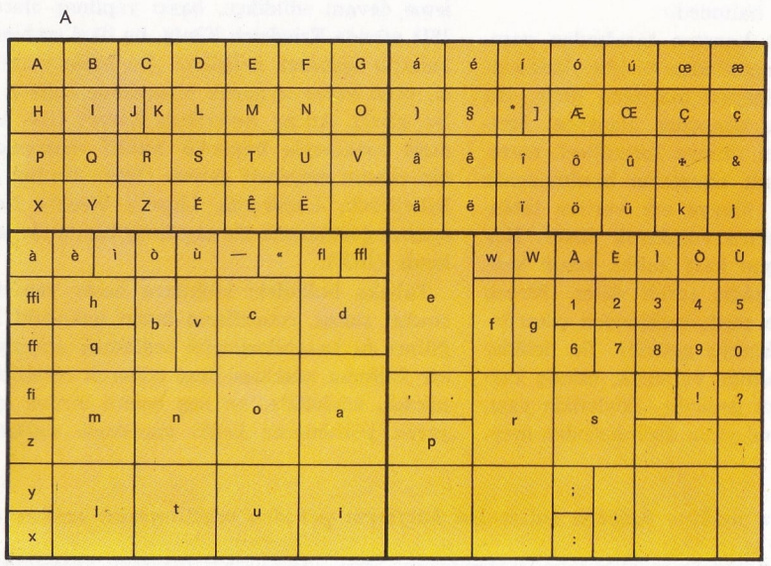

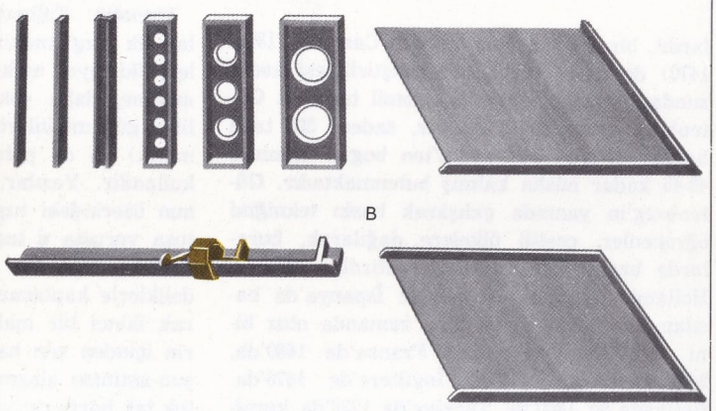

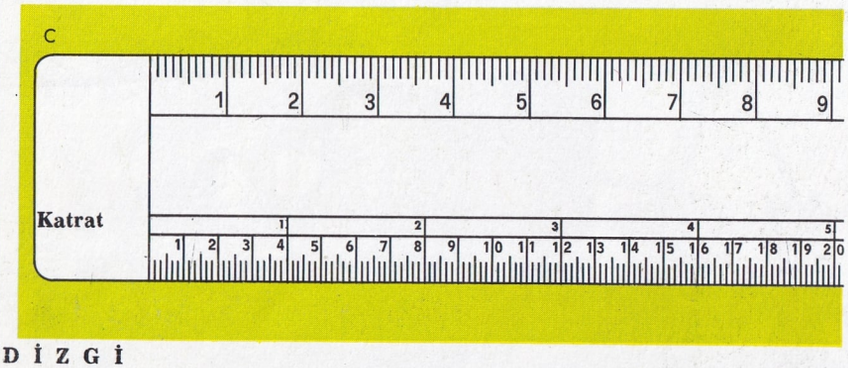

D İ Z G İ

A) Harf kasası dizgide kullanılacak harflerin ayrı ayrı gözlerde bulunmasını sağlar. B) Dizgi sırasında kullanılan araçlar. Üstte solda: Alüminyum takım. Altta: Kumpas. Sağda: Galeler. C) Katrat cetveli; cetvelin bir tarafı santimetre, bir tarafı katrat esasına göre düzenlenmiştir. D) Mürettip kasadan harfleri kumpasa alıyor.

şı korumak, her demokratik ülkenin en büyük sorunu durumuna girmiştir. Hatta, haberleşme olanaklarının ve araçlarının uluslararası alanda gösterdiği gelişim, basından doğan sorunların da uluslararası nitelik kazanmasına yol açmıştır.

Basının temelini teşkil eden basılmış eserler iki ana gruba ayrılırlar. Belirli aralıklarla sürekli olarak yayınlanan basılmış eserlere «mevkute» denilir. Gazete, dergi gibi basılmış eserler mevkutedir. Buna karşılık sürekli olarak yayınlananmayan, bir defa için yayınlanan basılmış eserlere ise, «gayrimevkut neşriyat» denilir. Romanlar, hikâye kitapları, bilimsel eserler, gayrimevkut neşriyattan sayılırlar.

Basılmış eserlerin herkesin görebileceği ya da girebileceği yerlerde gösterilmesi, asılması, dağıtılması, dinletilmesi, satılması ya da satışa çıkarılmasına yayın denilir. Her basılmış eserde, o eserin yayın yeri, yılı ve basan ve yayanın adları ve işyeri de gösterilmelidir.

Mevkute yayınlanması, hukukumuza göre, izne bağlı değildir. Bütün vatandaşlar için basından yararlanmak bir haktır. Mevkute yayını için, kanunda gösterilen şartları taşıyan bir yazı işleri müdürünün bulunması zorunludur. Mevkute sahibinin de belirli şartlara sahip olması gereklidir. Türkiye'de yabancıların mevkute çıkarması bölgenin en büyük mülkiye amirinin düşüncesi üzerine İçişleri Bakanının kararına bağlıdır.

Basının günümüzdeki görevi, haberleri halka ulaştırmak, doğru bilgi vermek, halkı eğitmektir. Fakat günümüzde gitgide artan ilâncıların etkileri, basının bir endüstri durumuna gelmesi nedeniyle daha çok kâr sağlamak için baş vurulan yollar, basının gitgide amaçlarından uzaklaşması sonucunu doğurmaktadır. Basına hâkim olmak, kendi ekonomik çıkarları yönünden halkı yöneltmek için basını tekele almak eğilimleri şiddetle gözükmektedir. Günümüzde ekonomik gücü büyük olanlar basın hayatına atılabildikleri için, basın ancak belirli güçlerin ve eğilimlerin sözcüsü durumuna girmekte ve gerçek işlevinden uzaklaşmaktadır. Uluslar ve hatta uluslararası kuruluşlar basındaki bu olumsuz gelişimleri engellemek için çaba göstermektedirler.

Basın Hürriyeti. — Düşüncenin açıklanmasını sağlayan araçlardan biri olan basının özgürlüğünün sağlanması, dolayısıyle düşüncenin açıklanması özgürlüğünün de sağlanması anlamına gelmektedir. Basın özgürlüğünün sağlanması için gerek dünyada, gerek yurdumuzda uzun mücadeleler verilmiştir. Basın özgürlüğü günümüzde, haberlerin elde edilebilmesini, bunların serbestçe basılarak üzerinde fikir yürütülebilmesini ve basılmış eserlerin sınırsız bir şekilde dağıtılabilmesini ifade etmektedir. Ayrıca, basın kolunda çalışma olanaklarının sağlanması, uluslararası haberleşmenin gerçekleştirilmesi, basın araç ve imkânların sadece belirli ellerde tekelleşmesinin engellenmesi, ilân verenlerin basının tutumu üzerine etki yapmasının engellenmesi de, basının görevini yapabilmesi ve basın özgürlüğünün gerçekleşmesi için zorunlu görülmektedir. Basının halkı eğitmek, halka doğru haber vermek konusundaki görevleri, ancak özgür hareket edebildiği ölçüde gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan basın özgürlüğünün, siyasî iktidarlara, basının belirli şekilde yayında bulunmasını sağlamak için etkilerde bulunan ekonomik güçlere ve hatta basını ele geçirmek ve tekelleşmek isteyen basın mensuplarına karşı savunulması gerekir.

1924 Anayasamız 77. maddesinde, «matbuat kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tâbi değildir» hükmünü taşımaktaydı. Bu şekilde sansürün yasak olduğu ve basınla ilgili konuların kanunla düzenleneceği belirtiliyordu. Fakat bu özgürlüğün temel unsurları gösterilmemiş ve teminat hükümleri konulmamış bulunduğundan, basın özgürlüğünü sınırlayıcı yollara sapılabilmiştir. Bu sınırlamaları göz önünde bulunduran 1961 Anayasası 22-27. maddelerinde, basın özgürlüğünü en iyi kurucu ve koruyucu hükümleri getirmiştir.

Anayasamızın 22. maddesine göre, basın hürdür ve sansür edilemez. Devlet basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri almak zorundadır. Bu nedenle, Anayasamızda «Kişi Hak ve Özgürlükleri» arasında sayılan basın özgürlüğü, sosyal bir öze de sahip olmaktadır. Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenliği ya da genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına

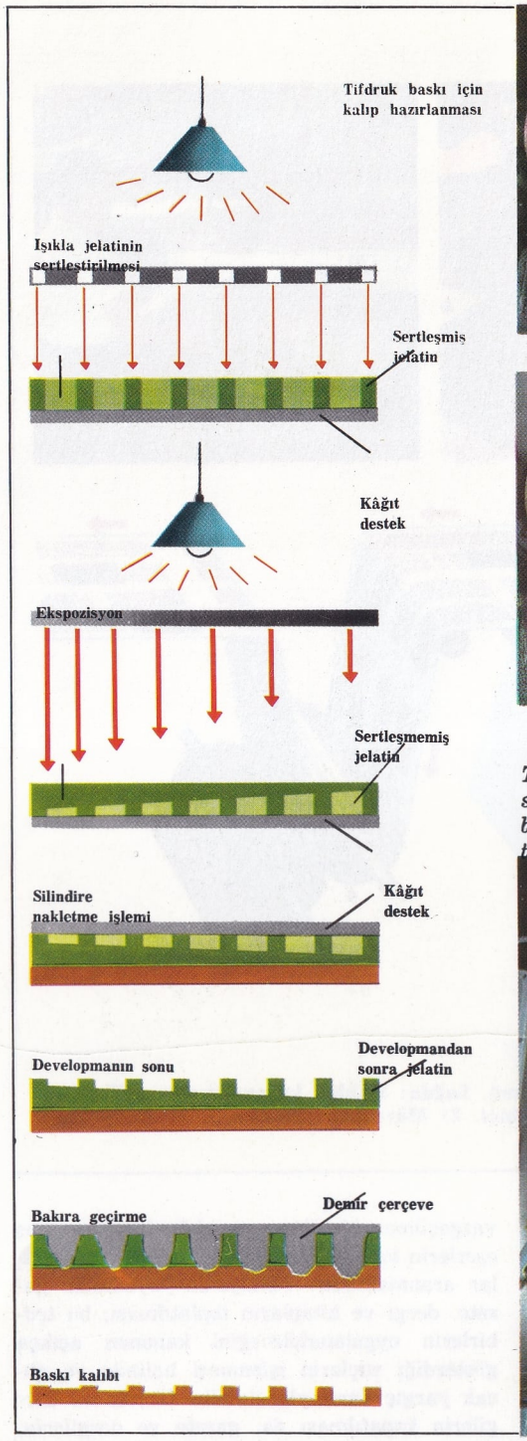

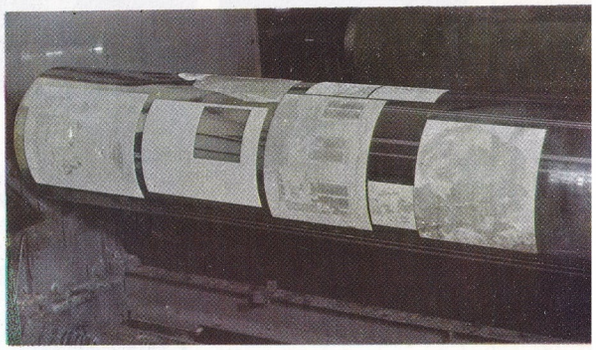

Tifdruk baskı tekniği. Üstte: Eczalı kâğıt sarılmış bakır merdane. Ortada: Üzerine basılacak iş geçirilmiş bakır merdane. Altta: Tifdruk baskı makinasının bir bölümü

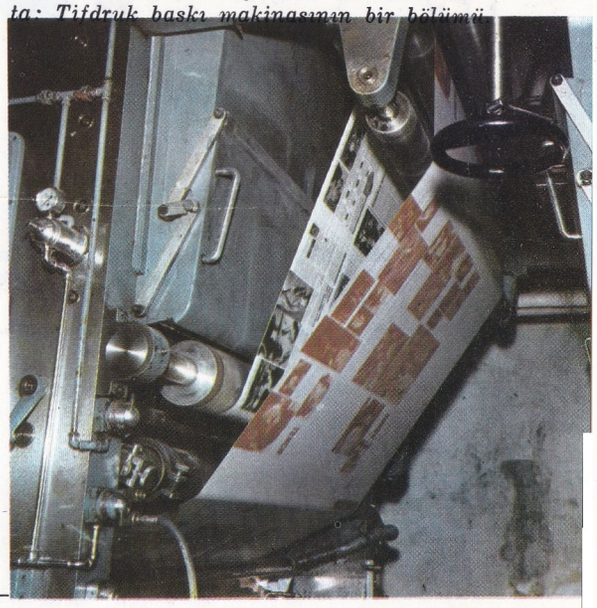

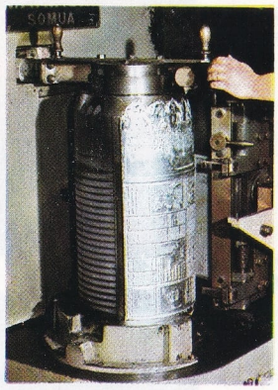

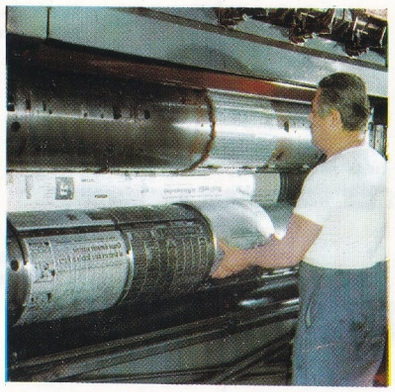

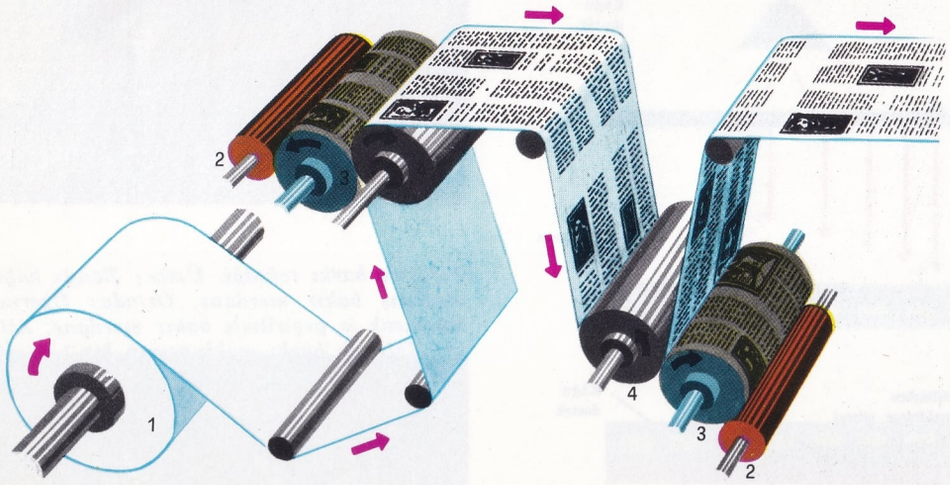

Üstte solda: Matris. Ortada: Matrisin dökümü. Sağda: Kalıbın kazana monte edilmesi. Altta: Rotatif baskı makinası: 1) Kâğıt bobini. 2) Mürekkep merdanesi. 3) Kalıp kazanı. 4) Baskı merdanesi.

tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlar, Anayasamızın genel kuralı gereğince, hangi maksatla düzenlenirse düzenlensin, özgürlüğün özünü ortadan kaldıracak nitelikte olamaz. Basın suçları da düzenlenirken Anayasamızın açıkça koyduğu bu temel maksatların güdülmesi gereklidir.

Tarihimizde, belirli haberlerin yayınlanmasının yargiç kararıyle de olsa yasaklandığı ve bu şekilde, basın özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olan haberleri yayınlayabilmek hakkının ortadan kaldırıldığı görüldüğünden, Anayasamız, yargıç kararıyle de olsa haberlerin yayınlanmaması için yayın yasağı konulamayacağını kabul etmiştir. Bunun tek istisnası, yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilen sınırlar içinde yargıç tarafından verilecek kararlardır. Yargı görevinin yerine getirilmesi dışında bir maksatla basına yayın yasağı konulamaz.

Basılmış eserlerin serbestçe dağıtılması da, basın özgürlüğünün gerçekleşmesi yönünden vazgeçilmez bir önem taşıdığından, basılmış eserlerin toplatılabilmesi için de birtakım şartlar aranmaktadır. Türkiye'de yayınlanan gazete, dergi ve kitapların toplatılması, bu tedbirlerin uygulanabileceğini kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak yargıç kararıyle olabilir. Gazete ve dergilerin kapatılması da, gazete ve dergilerin, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve layik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükümlerine aykırı suç işlemekten dolayı mahkûm olmaları halinde mümkündür.

Gazete ve dergi çıkarmanın zorluklarla karşılaşmaması da, basın özgürlüğünün gerçekleştirilmesi için zorunludur. Netekim Anayasamızın 23. maddesi de, gazete ve dergi çıkarmanın önceden izin alınmasına bağlı bulunmadığını, gazete ve dergi yayımının malî, iktisadî, siyasî ve teknik kayıtlarla kayıtlanamayacağını belirtmek suretiyle, bu özgürlükten yararlanmayı bütün yurttaşlar için mümkün kılmayı istemektedir. Basının günümüzde ihtiyaç duyduğu teknik araçların önemi ve bu araçların sağlanması da basın özgürlüğünden yararlanma hakkı yönünden gereklidir. Netekim Anayasamız, gazete ve dergilerin, devletin ve öteki kamu tüzel kişilerinin ya da bunlara bağlı kurumların araç ve imkânlarından eşitlik kuralına göre faydalanabileceklerini belirtmiştir. Bu yararlanma kuralı, basın dışı haberleşme ve yayın araçları içinde de kabul edilmiştir. Haber almanın basın hürriyetinin ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilerek, haber almayı engelleyici hükümler konulamayacağı da açıkça belirtilmiştir. Basın araçlarının çeşitli vesilelerle basın mensuplarının elinden alınabileceği ve bu yolla bu özgürlüğün zarar göreceği de düşünülerek, basımevi ve eklentileri ve basın araçları suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt ya da müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz, hükmü kabul edilmiştir.

Anayasamızın belirtilen hükümleri, haber alma, haberleri yayınlama, basılmış eserleri dağıtma, basın araçlarının sağlanmasını gerçekleştirici tedbirlerin alınması konusundaki hükümleriyle, modern anlamında bir basın özgürlüğünü gerçekleştirmek ve muhtemel ihlâlleri engelleyici teminat hükümlerini getirmek amacıyle hareket ettiği görülmektedir.

Basın Suçları. — Sadece basın tarafından işlenebilen suçlara basın suçu denilir. Başka araçlarla işlenebildiği gibi, basının araç olarak kullanılması suretiyle işlenebilen suçlara da, «basın yoluyle işlenilen suçlar» adı verilir. Suç teşkil eden bir propagandayı basılmış eserlerle yapmak, bir yazıyla bir başkasına hakaret etmek, basın yoluyle işlenilmiş suç sayılır. Çoğunlukla bir suçun basın yoluyle işlenilmesi suçun cezasını ağırlatıcı bir sebeptir.

Basın dışında bir vasıtayla işlenemeyen tam anlamıyle basın suçları günümüzde geniş ölçüde azalmıştır. Kanun bazı suçların sadece basın yoluyle işlenebileceğini açıkça belirtmiş olabilir. Ayrıca, basının idarî rejimine aykırı fiiller de, bir bakıma basın suçudur: Gereken beyannameleri vermemek, cevap ve tekzipleri usulüne göre yayınlamamak, basın zabıtasıyle ilgili basın suçlarıdır.

Basının toplum yönünden taşıdığı önem ve özellikle, basın suçlarıyle, basın yoluyle işlenilen suçların daha özel bir sorumluluk sistemine tabi tutulmasını, özel muhakeme usullerinin kabul edilmesini gerektirmiştir.

Bazı ülkelerde basın suçlarının yargılanması özel usul hükümlerine bağlanmıştır. Bu özel usul sistemlerinden en eskisi, Fransa ve İngiltere'de uygulanan jüri sistemidir. Jüri sisteminin diğer bir türü de hakaret suçları için uygulanan «şeref jürileri» sistemidir. Bazı memleketlerde de, basın suçlarında bilirkişiye müracaat zorunluluğu kabul edilmiştir. Basın suçlarının kovuşturulmasında özel usul hükümlerinin kabulünün nedeni, basın yoluyle işlenen suçların takibinde mümkün olduğu kadar tarafsızlığı sağlamak ve basın hürriyetinin sınırlandırılması imkânlarını ortadan kaldırmaktır.

Türkiye'de basın suçları, basının idaresi, basın suçlarının kovuşturulması, usul hükümleri 5680 sayılı ve 1950 yılında kabul edilip

muhtelif değişikliklere uğramış bulunan Basın Kanununda yer almış bulunmaktadır. Yürürlükte olan kanunlarımıza göre basın suçları çok az sayıdadır. Basın yoluyle işlenebilen suçlar ise çoktur. Basın Kanununa göre, basının araç olarak kullanıldığı suçlarda suç, basılmış eserin yayınlanmasıyle tamamlanır.

BASINÇ

Birim yüzölçümü üzerine etkiyen kuvvettir; dolayısıyle boyutları bir kuvvetin bir yüzölçüme bölümüdür ve çeşitli birim sistemlerinde böyle ifade edilir. (Buna karşılık hiç bir sisteme girmeyen basınç birimleri de vardır.) Mühendislikte gitgide yayılmakta olan mks birimleri sisteminde, kuvvet birimi newton ve yüzölçümü birimi metre kare olduğundan basınç birimi newton/m^2.'dir. Bu birime Pascal'ın hidrostatik alanındaki çalışmalarını anmak maksadıyle 1 paskal adı verilmiştir. 1 newton yaklaşık olarak 100 gramın ağırlığı olduğundan bu birim pratik ihtiyaçlar için çok küçük kalmakta ve dolayısıyle sadece fizik problemlerinde kullanılmaktadır. Gitgide daha az kullanılmakta olan cgs sisteminde kuvvet birimi din ve yüzölçümü birimi cm^2. olduğundan basınç birimi din/cm^2.'dir ve buna bari adı verilmiştir. Bu birimin bir milyon katı bar, bin katı milibardır. Bunlardan başka, çok kullanılan basınç birimleri arasında kg/cm^2. (1 cm^2.'ye etkiyen 1 kg.'lık bir kuvvetin basıncı), atmosfer, santimetre ve milimetre civa vardır.

Katılar tarafından uygulanan basınçların hesabı oldukça kolaydır. Basınçların hesaplanmasında statik prensiplerinden yararlanılır. Yük altında bulunan çerçevelerin ve yapıların uğradıkları sıkışmaların incelenmesi bakımından bu hesap çok önemlidir. Ayrıca özel biçimlerde ve boyutlarda katı cisimlerin uyguladıkları basınç vasıtasıyle cisimlerin sertlikleri de tayin edilebilir.

Akışkanlarda Basınç: Akışkanlar (sıvılar ve gazlar) tarafından uygulanan basınçların incelenmesi çok önemlidir. Yapışkan olmayan akışkanlar tarafından uygulanan basıncın temel özeliği, bu basıncın, aynı derinlikte bütün doğrultularda aynı olmasıdır. Eğer akışkan sükûnetteyse (statik basınç), göz önüne alınan noktanın üzerinde bulunan akışkanın yüksekliği ve yoğunluğu ve yerçekiminin şiddetiyle, yani üzerinde bulunan akışkanın ağırlığıyle belirlidir (Stevino kanunu, hidrostatik). Hareket halindeki bir akışkan içerisinde, herhangi bir noktadaki toplam basınç, oradaki statik basınçla hareketten ileri gelen ve akışkanın yoğunluğu **p** ve göz önüne alınan noktadaki hızı **V** olduğuna göre **p** $V^2/2$ değerinde olan, bir dinamik basıncın toplamına eşittir.

Gazlardaki basınç, gazların kinetik teorisiyle açıklanır ve hacim birimindeki molekül sayısı **n**, bir tane molekülün kitlesi **m** ve moleküllerin karekök ortalama hızı **v** (yani bir molekülün ortalama kinetik enerjisi $mv^2/2$) olduğuna göre $p = \frac{nmv^2}{2}$ ya da yoğunluk **p** ile gösterilirse $p = \frac{1}{3} p v^2$ ile verilir. Osmotik basınç da aynı şekilde açıklanır.

Atmosfer Basıncı: Evangelista Toriçelli'nin ve Paskal'ın sistemli denel araştırmaları, atmosfer basıncının varlığını kesin olarak ispatlamıştır. Atmosfer basıncı barometre adı verilen özel aygıtlarla ölçülür.

Atmosfer basıncının deniz düzeyindeki standart (normal) değeri, kesiti 1 cm^2. ve yüksekliği 76 cm. olan bir civa sütunu tarafından uygulanan basınca eşdeğer kabul edilir ve ayrıca basınç birimi olarak da kullanılır. Civanın yoğunluğu 13,596 g/cm^3. olduğundan 1 atmosferlik basınç 1033 g/cm^2.'ye ya da 1 013 000 bariye (1,013 bar) eşdeğerdir.

Atmosfer basıncı - Pascal'ın yaptığı ünlü deneylerin açıkça gösterdiği gibi - yükseklikle azalır. Bundan faydalanarak, barometre vasıtasıyle yükseklikleri ölçmek mümkündür. Fakat atmosfer içerisindeki nemin artmasının da basıncı azaltacağını unutmamak lâzımdır.

Atmosfer basıncının meteorolojik şartlarla değişmesi de önemlidir. Atmosfer basıncının yüksek, normal, ya da alçak oluşu havanın güzel, değişken ya da yağmurlu olacağını göstereceği gibi, farklı bölgeler arasındaki basınç farkları, büyük hava kitlelerinin yüksek basınç bölgelerinden alçak basınç bölgelerine doğru hareketlerine de sebep olur.

BASIE, WILLIAM (COUNT)

(1904-) Caz piyanocusu ve orkestra yönetmeni. Piyano çalmayı anasından öğrenmiş olmakla birlikte, geniş ölçüde kendi kendini yetiştirmiştir. Önceleri türlü topluluklarda ve kısa süreli işlerde çalışmış, bir başka büyük caz piyanocusuyle, Thomas «Fats» Waller'le dostluğu da gelişmesine etken olmuştur. O günlerde evrimine başlayan Kansas City türü cazla ilk ilintisi 1926 yılında kurulmuş, dört yıl kadar süreyle kontrbasçı Walter Page'in topluluğunda çalan Basie bu topluluğun dağılması üzerine ikinci piyanocu olarak Bennie Moten'in orkestrasına girmiş, 1935 yılında Moten'in ölümü üzerine orkestradan ayrılmış, kendi topluluğunu kurmuştur. Sözü geçen caz tenkitçilerinden John Hammond'un, Basie'nin küçük topluluğunu radyoda rasgelip dinlemesi ve beğenmesi, Basie orkestrasını ilerideki meslek hayatının temelini atmıştır. Hammond'un yardımıyle büyütülen ve iş imkânları sağlanan orkestra, caz tarihinin en uzun ömürlü büyük orkestralarından biri olmuştur. Kansas City türünü doruğuna eriştiren Count Basie orkestrası, müziğin arıklığı, gereç tutumu ve kuruluş dengesiyle, cazda «klasik» kavramının simgesi olmuş ve klasik müzikle, özellikle Mozart'ın müziğiyle, koşutlanabilecek bir aşamayı yansıtmıştır.

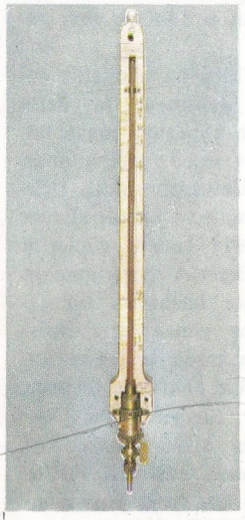

Basınç. Solda: Çok yüksek olmayan basınçları ölçmeye yarayan manometre. Ortada: Otto von Guericke tarafından yapılan ünlü deneye ait bir resim. Bu deneyde, sağlam metalden yapılmış iki yarımküreden meydana gelmiş bir küre içerisindeki hava boşaltılınca, artık küre içerisinde, dış atmosfer basıncini karşılayabilecek hava kalmadığı için, sekiz çift at yarımküreleri birbirinden ayıramamıştır. Sağda: Pascal'ın direktiflerine göre Périer tarafından yapılan deney: 1648'de Puy de Dôme'a çıkan Périer dağda yükseldikçe, barometrenin daha düşük bir yükseklik verdiğini görmüş, bu deney, yükseklik artıkça atmosfer basıncının azaldığını ispatlamıştır.

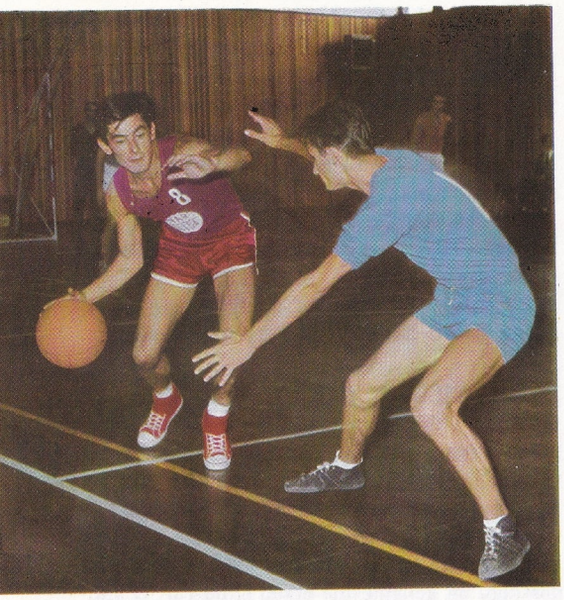

Üstte: Profesyonel basketbolun en ünlü takımı Harlem Globetrottersli oyuncular sayı kaydederken. Solda üstte: Basketbol oyunundan bir görünüş. Solda altta: Ceza atışı.

BASKETBOL

İki takım halinde, belirli bir süre içinde bir top ve «basket» adı verilen direklere bağlı iki ağ torbayla oynanan oyun ve spor gösterisi.

Takımların her birinin amacı topu karşı taraf basketine atmak ve kendi basketine top atılmasını önlemektir.

Baskete topun bir girişinde bir veya iki sayı kaydedilir (oyun sırasında atılırsa iki sayı, serbest atışta bir sayı). Oyun, aralarında on dakika ara bulunan ve yirmişer dakikalık iki devrede oynanır. Oyunu, başlangıçtan ikinci devrenin sonuna kadar en fazla sayı sağlayan takım kazanır. Takımların sahada beşer oyuncusu bulunur. Ayrıca her takım, sayısı yediyi geçmeyen yedek oyuncu da bulundurabilir. Oyuncular oyun sırasında yedekleriyle değiştirilebilirler. Oyuncuların futbol ve başka takım halinde oynanan oyunlarda olduğu gibi görev bölümü yoktur. Her birinin karşı baskete top atma ve kendi basketini koruma görevi aynı derecededir. En önemli üç kural şudur: a) Top sadece elle hareket ettirilebilir. b) Top elde tutularak koşulamaz. c) Oyuncular birbirleriyle temas edemezler.

Basketbol sahası 26 × 14 m. boyutlarında bir dik dörtgendir. Kapalı veya açık olabilir. Sahanın tabanı düzletilmiş toprak, linoleum, çimento, vb. olabilir; çimen olamaz. Sınırlar ve aradaki öteki çizgiler beyaz veya sarı boyayla çizilir. Dik dörtgenin kısa kenarlarına dip çizgileri, uzun kenarlarına da yan çizgiler adı verilir. Basketler dip çizgilerinin ortasında, bunlara paralel dikey bir tahtaya yerden 3.05 m. yüksek bir noktada tutturulmuş 45 cm. çapında bir çemberden sarkan dipsiz birer ağ torbadır. Tahtalar dip çizgilerine 1.20 m. uzaklıktadır. Boyutları 1.80 m. × 1.20 m. × 3 cm. olup alt kenarları yerden 2.75 m. yüksekliktedir. Basketlerin önünde birer serbest atış alanı vardır. Serbest atış bir ceza atışıdır. Sahanın ortasında oyunun başlanacağı noktayı belirten bir daire çizilidir.

Top tam bir küre şeklindedir; içinde hava boşluklu lastik balon bulunur. Yarı çevresi yaklaşık olarak 77 cm., ağırlığı yaklaşık olarak 625 gr.'dır.

Oyuncular takımlarının rengini taşıyan ve üzerinde bir numara bulunan bir fanila, şort, tire çorap ve tabanı lastik sağlam bezden bot giyerler.

Basketbol maçı iki hakem tarafından yönetilir; ayrıca bir saat hakemi ve bir sayı yazıcı bulunur.

Tarihçe: Birçok spor türünün dünyanın çeşitli yerlerinde ağır bir gelişmeyle meydana gelip tanınmasının aksine basketbol masa başında tasarlanmış bir spordur. 1891 yılında Amerika'da Springfield Üniversitesinden Doktor James, A. Naismith açık ve kapalı alanda oynanabilecek ve gençlerin bedenî güçlerini geliştirecek bir spor gösterisi hazırlamakla görevlendirilmişti. Böylece basketbol bir ısmarlama sonucu doğmuş olmaktadır. Naismith'in oyunun on üç noktada toplanan kurallarını bir saattan az bir zamanda hazırlamış olduğu rivayet edilir. Bir yıl sonra, Doktor Franck Mahan, yeni oyuna **basket-ball** (sepet topu) denmesini teklif etmiştir. 1894'te resmî kuralları gösteren bir kitap yayımlanmıştır. İlk millî maç ise 1897'de oynanmıştır. 1904'te Saint-Louis olimpiyatlarında basketbol ancak bir gösteri niteliğinde oynanmış, resmen programa alınmasıysa 1936 Berlin olimpiyatlarında olmuştur. Basketbol, yurdumuzda da, sevilir ve oynanır. Bu dal sporla uğraşan ünlü kulüplerimiz vardır.

BASKLAR

Batı Pirenelerin iki yamacında yerleşmiş bir halk topluluğudur. Irk ve özellikle dil bakımından Hint-Avrupa dilleri konuşan Avrupa halk topluluklarından açık şekilde ayrılır.

Baskların fizik tipi, konuştukları dil bir Hint-Avrupa dili olsun ya da olmasın, öteki Avrupalı kavimlerininkinden çok ayrı değildir. Yüzün şakaklarda geniş olup çeneye doğru incelmesi gibi birtakım özellikler göstermesine rağmen, Basklar çoğunlukla belli bir tipe sahip değildirler.

Bask adı bu topluluğa İspanyollar (Vascos) ve Fransızlar (Basques) tarafından verilmiş addır. Nereden geldikleri hiç bir zaman açıkça bilinememiştir. Dillerinin anlaşılmazlığına bakarak Atlantid efsanesine bağlayanlar ya da Babil kulesini yapanların torunları olduklarını iddia edenler bile olmuştur. Bazı yazarlar Fenikelilerden, bazılarıysa eski İberlerden oldukları görüşünü savunmuşlardır. Afrika'nın Camitilerine, Finlere, Moğol kavimlerine benzetenler, hatta tarihöncesi Cro Magnon ırkına kadar giden antropologlar olmuştur.

Patriarkal (pederşahî, ataerkil) bir toplum yapısı gösteren Basklar, aile içinde bozulmadan kuşaktan kuşağa geçen gelenekleriyle övünürler.

Özel giyimlerinin en göze çarpan tarafları erkeklerin **boina** adı verilen bereleriyle kadınların **estalki** denen beyaz örtüleridir.

Müzik gelenekleri pek zengin sayılmazsa da, sessiz, saygılı bir topluluğun dinlediği ağır şarkıları ve toplantılarda hazırlıksız şiir düzme gelenekleri folklorlarında önemli yer tutar.

Bask Ülkesi: Nüfusunun %80'ini Baskların teşkil ettiği Batı Pireneler bölgesi. İspanya'daki Guipuzcoa, Alava ve Vizcaya illeri ile, Fransa'nın Basses-Pyrénées ilinin Labourd, Basse-Navarre ve Soule bölgelerini içine alır. Fransız bölgesi, İspanyol bölgesine oranla çok küçüktür. Pirenelerin Anie tepesinden Adour vadisine kadar uzanır. Dağlık kısımları pek yüksek değildir. (En yüksek noktası 2 017 m.'de Orhy tepesidir.) Jeolojik yapısı çok karışıktır. Pireneler bu bölgede birçok küçük akarsuyla bölünmüştür. Aşağı Bask ülkesi belli bir doğrultusu olmayan küçük tepecikler üzerinde uzanır. İklim yumuşak ve nemlidir. Köyler korular içinde kurulmuştur. Bazıları köy adı verilemeyecek kadar küçük olup üç beş evden meydana gelen topluluklardır. Evlerin tarzı bu bölgeye has olup genellikle ikinci kata dıştan tahta bir merdivenle çıkılmaktadır. Balkonlar da çoğunlukla, evin kâgir olmasına rağmen, ahşap yapılmaktadır. Koyun ve inek yetiştiriciliği ileri gitmiştir. Çayırlar ve otlaklar gittikçe daha geniş bir alana yayılmakla beraber, tahıl, mısır ve meyve yetiştiriciliği de önemini oldukça muhafaza etmektedir.

Sanayi 32.600 nüfuslu Bayonne bölgesinde merkezleşmiştir. Bölgenin içlerinde de pek çok mensucat, ayakkabı, ip tabanlı sandal, vb. zanaat dallarında faaliyet gösteren atölyeler bulunmaktadır. Kıyıdaki Biarritz, Hendaye, Bidart gibi şehirler turizmden, Saint-Jean-de-Luz gibi kasabalar da balıkçılıktan büyük gelir sağlamaktadır. Meselâ 23 000 nüfuslu Biarritz şehri yaz mevsiminde 80 000 kişiyi barındırmaktadır.

İspanyol Bölgesi: Kuzey İspanya'da Pirene dağlarının batı yamacı ile Kantabriya dağlarının doğu yamacı arasında kalan bölgede Alava, Guipuzcoa ve Vizcaya illerini içine alır. Bask illeri adını alan bölge, doğuda Bidassoa ırmağı yatağı, Aralar ve Andia sıradağları, güneyde Ebro ırmağının yukarı yatağı, batıda Salvada sıradağları ve kuzeyde Biskaya körfeziyle sınırlanır. Yüzölçümü 7 254 km². olup nüfusu 1 340 000'dir. Bölge bütünüyle bir üçgeni andırır. Bu üçgenin tabanı kuzeydeki Guipuzcoa ve Vizcaya illerinin Biskaya körfezindeki kıyıları, tepesiyse güneydeki Alava ilidir.

Genellikle dağlık bir bölgedir. Jeolojik yapısı eski kristalin tabakalar ve yeni volkanik oluşumlar gösterir. Bunlar arasında sel özelliğinde akarsuların geçtiği dar, fakat derin yarıklar bulunur. Bu akarsulardan en önemlileri Bidassoa, Oria ve Nervion güney-kuzey doğrultusunda akarak Biskaya körfezine dökülür. Ilımlı okyanus iklimi, toprağın verimliliği, akarsularının bolluğu, zengin demir, çinko ve kurşun cevheri yatakları bölgenin ekonomik gelişmesini sağlamıştır. Alava ve Guipuzcoa'da gelişen tahıl, pancar, patates ve meyve tarımı, Vizcaya'da (Bilbao, Guernica) merkezleşmiş, fakat Guipuzcoa (San Sebastian, Eibar, Irun) ve Alava'da (Vitoria) da kendini göstermekte olan demir ve başka maden işleyiciliği, kimya, dokuma, elektrik sa-

Bask bölgesi. Fransız köyünde halk dansları.

Bask bölgesi Fransa ile İspanya arasında paylaşılmıştır. Solda: Bilbao limanı. Sağda: Fransa'da Saint-Etienne de Baigorry.

nayii, hassas aletler yapımı gibi sanayi dalları önemle üzerinde durulmaya değer faaliyetlerdir.

Vizcaya ilinin merkezi Bilbao, (nüfusu 350 884), bölgenin en önemli şehridir. Sonra sırasıyle Guipuzcoa'nın merkezi San Sebastian (nüfusu 150 000) ve Alava'nın merkezi Vitoria (nüfusu 92 000) gelmektedir.

Tolosa ve Oria ırmağının sol kıyısı, tarım ve taşocakları işletilmesi, dokuma ve maden sanayii dallarında ileri gitmiştir. Eibar demir, elektrik ve otomobil sanayii kuruluşlarıyle tanınmaktadır. Bidassoa ırmağının aşağılarında, Fransa sınırında İrun (nüfusu 20 000), metalürji, kimya sanayii, elektrik ve çimento sanayii dallarında ilerlemiştir.

BASRA

Dicle ve Fırat ırmaklarının birleşerek meydana getirdikleri geniş bir akarsu olan Şattülarap kıyısında Güney-doğu Irak'ın önemli bir şehri. 637 yılında Halife Ömer tarafından kurulmuş, tarihi boyunca 1668 yılında Türklerin eline geçinceye kadar birçok kez yakılıp yıkılmış, I. ve II. Dünya savaşlarında İngiliz işgali altında kalmış, Rusya'ya malzeme sevkinde kullanılmıştır. 160 000 nüfusu vardır. Basra, büyük bir hayvan (deve ve koyun pazarıdır) ve Bağdat'la da gerek ırmak (Dicle) gerekse demiryoluyla bağlantısı vardır; ayrıca bir hava üssüne ve kıtalararası hava limanına sahiptir.

Bol sulanan, verimli Basra ilinin yüzölçümü 12 295 km², nüfusu ise 503 000'dir. Deve ve hurma yetiştiriciliği bakımından dünyada başta gelen bölgeler arasındadır. Ez-Zübeyir'de çıkartılan petrol, borular vasıtasıyle İran körfezine akıtılmaktadır.

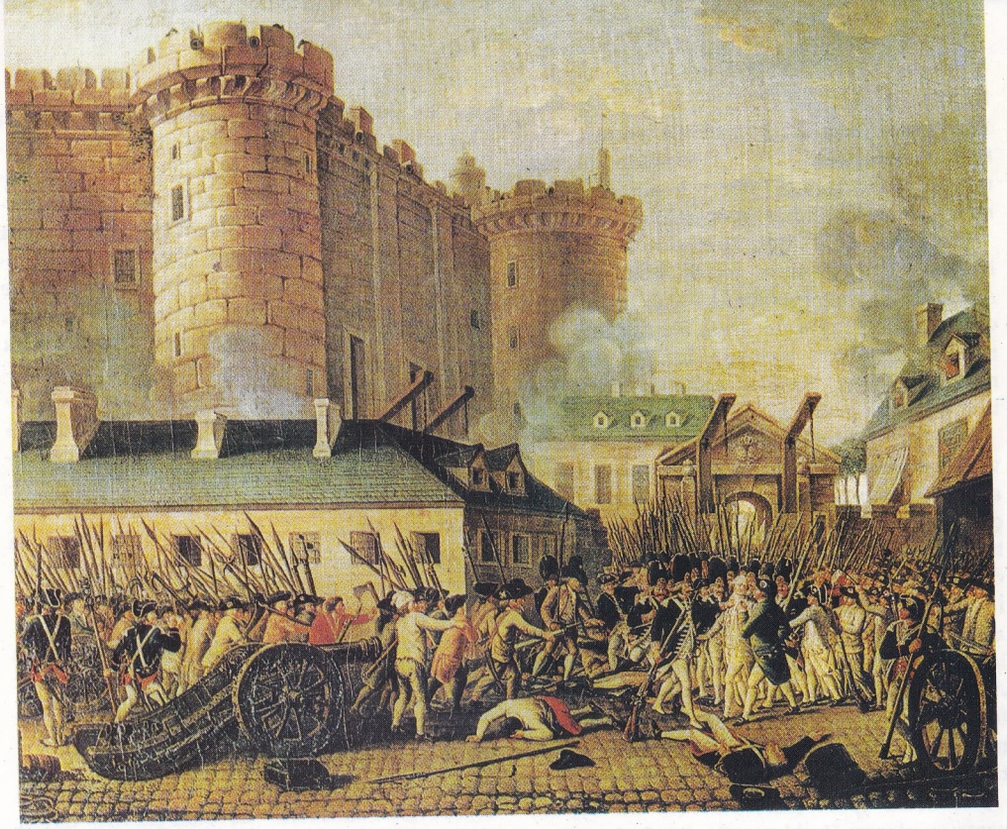

Bastil'in alınışı (14 temmuz 1789). Louis XIII. devrinden beri hapishane olarak kullanılmakta olan kale, Paris halkı tarafından işgal edilmiştir.

BASTİL

Fransızlar tarafından 1370 yılında İngilizlerle savaş (1363-1383) sırasında, Paris'in Saint-Antoine mahallesinde yapılmış sekiz kuleli ünlü kale. Charles VI.'nın saltanatı devrinde (1380-1422) kısmen hapishane haline getirilmiş ve Richelieu zamanındaysa devlet hapishanesi olmuştur. Bu dönemde ancak 42 hükümlüyü barındırabiliyordu ve hemen hemen yalnız soylular ve krallık ya da otoritesine karşı gelen jansenistler veya Protestanlar buraya kapatılıyordu. İstibdat ve zulüm sembolü olduğundan 14 temmuz 1789 tarihinde ayaklanan halk tarafından ele geçirilmiş ve bunu izleyen aylarda tahrip edilmiştir. 1880 yılında Bastil'in alınış gününün yıldönümü Fransız ulusal bayramı ilân edilmiştir.

BASUTOLAND

(bkz. Lesotho)

BAŞAĞA, FERRUH

(1915-) Türk ressamı. Güzel Sanatlar Akademisinde eğitim görmüş, 1940 yılında Türk Ressam ve Heykeltıraşlar Birliğine üye olmuş, «Yeniler Grubu»nun temeli olan Liman topluluğunun 1941 yılındaki sergisine katılarak Yeniler Grubunun da üyeleri arasına girmiştir. İ. Çallı, N. Berk, C. Tollu, M. Cuda'yla birlikte 1951-1952 yılında Türk Ressamlar Derneğini kurmuş, ancak 1952 yılından bu yana bağımsız olarak çalışmaya başlamıştır.

Başağa, resmin yanı sıra gravür, litografi, mozaik ve vitray çalışmaları da yapmaktadır. İlk resimleri neoklasik adı verilebilen gerçekçi bir hava ve tutumu yansıtıp 1945 yılına kadar uzanır. Konkret-kübik dediği dönemi 1945-1950 arasındadır ve genellikle geometrik düzenin yeni bir duyarlılığını yansıtır. Üçüncü dönemi 1950 yılından sonraki dönemi olup, soyut bir anlatımı belgeler. 1945'ten beri yirmi özel sergi açan Başağa, karma sergilere de katılmıştır. Yıllık Devlet Resim ve Heykel sergilerinin pek çoğuna kabul edilmiş ve 1950 yılındaki Devlet Sergisinde Özel Çanakçılı Birincilik Ödülünü almıştır.

Irak'ın nüfus yoğunluğu bakımından ikinci büyük şehri olan Basra, gelişimini ulaştırma bakımından taşıdığı öneme borçludur.

Unesco 1946, 1947 Türk Resim Sergisi-İngiltere, 1948 Amsterdam, 1957 Edinburg, 1958 Amerika (Orta-Doğu Resim Sergileri New York Carnegie merkezinde), 1961 Sao-Paulo Biennali, 1961 Venedik Biennali, 1963 Çağdaş Türk Sanatları Sergisi (Paris, Brüksel, Viyana, Berlin, Roma), 1966 V. Tahran Bölgesel Biennali gibi uluslararası sergilere katılırken Pennsylvania Üniversitesi müzesi (A.B.D.) ve İstanbul Resim ve Heykel müzesi gibi kuruluşlarda da eserleri yer almıştır.

Başağa, önce yeni gerçekçi ressam olarak toplumun içinde bulunduğu şartları, doğayı, bölgesel renkleri işlemiş, geometrik döneminde lirik duygulamayı getirmiş, çağdaş resmin gelişim çizgisi içinde de soyut yolun uygulayıcıları arasında görülegelmiştir.

BAŞAK

Tahıllarda bir eksen üzerine sıralanmış çiçek topluluğuna «başak» adı verilir. Bu çiçek topluluğu buğday, arpa ve çavdarda başak biçiminde, yulaf, darı, çeltik ve mısırın erkek çiçeklerinde salkım biçiminde, mısırın dişi çiçeklerindeyse koçan biçiminde olur.

Başak ve salkımlar sapın ucunda bulunur; koçanlar ise yaprak koltuklarından çıkar.

Başak, başakçıkların, başak ekseni üzerinde sıralanmasından meydana gelir. Başakçıklar, başak ekseni üzerine sık bir biçimde ve kısa sapçıklarla otururşa başak ya da koçan, seyrek olarak ve uzun sapçıklarla otururşa salkım adını alır.

BAŞBAKAN

Parlamenter hükümet sistemlerinde, yürütme organının fiilî başkanı. Her ne kadar devlet başkanı yürütme organının başı olarak gösterilirse de, yürütme organının bütün faaliyetleri konusunda karar almak ve sorumluluğu yüklenmek, başbakana ve ilgili bakana ait bulunmaktadır. Bütün cezaî, hukukî ve siyasî sorumluluğu yüklenen başbakan, devletin yönetimi açısından prensip kararlarının alınması, siyasî iktidarın kullanılması yönünden hükümetin başkanıdır. Aynı zamanda, kanunlara uygun olarak alınmış kararların uygulamasını gerçekleştiren idarenin başı da başbakandır. Bu açıdan, başbakan siyasî ve idarî sistemin başı olarak iki ayrı nitelik taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 102. maddesine göre, başbakan Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından cumhurbaşkanınca seçilir. Başbakan da bakanları atayarak hükümetini kurar. Cumhurbaşkanınca onaylanan Bakanlar Kurulu listesi, Millet Meclisine sunulur. Kurulan hükümetin programı başbakan tarafından meclislerde okunur ve Millet Meclisinin hükümete güvenoyu vermesiyle hükümet göreve başlar. Anayasamızın 105. maddesine göre başbakan, bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel politikasının yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Başbakan yasama organı karşısındaki siyasî sorumluluğunun dışında, kişisel tutumu yönünden cezaî ve hukukî sorumlulukla karşı karşıyadır. Başbakan, işlediği suçlardan dolayı Anayasa Mahkemesinde yargılanır. Başbakan ve hükümet Anayasanın tespit ettiği usuller içinde yasama organınca denetlenir. Yürütme organının yasama organınca denetlenme yolları, soru, gensoru, meclis soruşturması müesseseleridir. Bu denetleme yolları genellikle, hükümetin düşmesi gibi siyasî sorumluluğun gerçekleşmesiyle sonuçlanır. Meclis soruşturması sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi karar verecek olursa, başbakanın ceza sorumluluğu da doğabilir ve Anayasa Mahkemesine gönderilir. Başbakan yasama organının kendisi ve hükümeti üzerindeki bu denetleme hakkına karşılık, cumhurbaşkanından meclislerin yenilenmesi için seçime gidilmesini talep etmek hakkına sahiptir. Başbakan, gerekli gördüğü zaman, yasama organının tutumunu, hakkında güvenoyu istemek için sebep sayabilir. Bakanlar kurulunda görüştükten sonra görev sırasında meclisten güvenoyu ister ve meclis güvenoyu vermezse görevinden ayrılır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANLARI

* Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)	1920-1921
* Fevzi Paşa (Çakmak)	1921-1922
* Rauf Bey (Orbay)	1922-1923
* Fethi Bey (Okyar)	1923
İsmet Paşa (İnönü)	1923-1924
Fethi Bey (Okyar)	1924-1925
İsmet Paşa (İnönü)	1925-1937
Celâl Bayar	1937-1939
Refik Saydam	1939-1942
Şükrü Saraçoğlu	1942-1946
Recep Peker	1946-1947
Hasan Saka	1947-1949
Şemsettin Günaltay	1949-1950
Adnan Menderes	1950-1960
Cemal Gürsel	1960-1961
İsmet İnönü	1961-1965
Suat Hayri Ürgüplü	1965
Süleyman Demirel	1965-.....

* İcra Vekilleri Heyeti Reisi

Ferruh Başağa'nın bir tablosu.

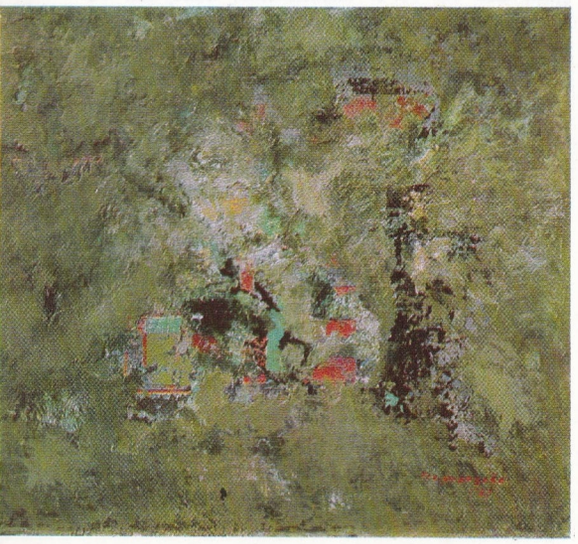

BAŞKALE

Van iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 4 007). Eski adı Elbek ya da Alpak'tır. Türkiye-İran sınırının 20 km. kadar batısında ve İspiriz dağının doğu eteğinde kurulmuştur. Olağanüstü yüksekliği (2 845 m.) ve çevreyle yol bağlantısının az olması yüzünden gelişememiştir.

İlçenin (yüzölçümü 2 599 km², nüfusu 23 365), iki bucağı (Merkez ve Albayrak) ve 62 köyü vardır.

İlçe toprakları geniş bir vadi halindedir. Zap suyunun kolları bu büyük vadiden akar. İklimi serttir. Halkın başlıca geçimi hayvancılıktır. Yün, yağ, peynir ve koyun ihraç edilir.

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN SAVAŞI (Dumlupınar)

Kurtuluş savaşında, 26 ağustos 1922 sabahı taarruza geçen Türk ordusunun, 30 ağustos günü, düşman Yunan ordularını kuşatarak yendiği muharebe. Sakarya meydan muharebesinde yenilerek Sivrihisar-Afyonkarahisar yönüne sürülen Yunan ordusu, Eskişehir-Kütahya ve Afyon'un doğusunda önceden hazırladığı bir savunma hattına çekilmişti. Türk Kurtuluş Savaşı ordusunun durumu, başarıyla sonuçlandırdığı bir savaştan hemen sonra kendisinden silâh ve insan gücü fazla olan düşman kuvvetlerine karşı yeni bir taarruz hareketine geçmeye elverişli değildi. Özellikle piyade ve topçunun kesin sonuç alması için cephaneyi tamamlamak başkomutanlıkça şart görülüyor, ulaştırma olanaklarının yetersizliğinden ötürü öngörülen hazırlıkların dört beş ay süreceği tahmin ediliyordu. Bu hazırlık döneminin uzaması B.M.M.'nde sabırsızlık yaratıyor, Başkomutan Mustafa Kemal Paşanın izlediği stratejiyi bilmeyen bazı milletvekilleri askerî durumun geleceğinden yersiz korkulara düşüyorlardı. Zamanla bu kuşku ve korkular tam bu günlerde İtilâf devletlerince yaratılan yeni bir barış taarruzunun meydana getirdiği ortamda «Savaşa devam gücümüz yoksa neden barış yapmıyoruz?» sorularının tartışılmasına yol açıyordu. Türk Kurtuluş savaşının kesin zafere en yakın olduğu zamanda emperyalizmin sahneye koyduğu yeni bir oyunla bölünmek istendiği açıktı. Mustafa Kemal Paşa B.M.M.'nin 4 mart 1922'deki gizli oturumunda, özellikle barış eğilimlerini çok sert eleştirerek, bu eğilimi taşıyan kişilerin, daha kurtuluş hareketinin başında Türkiye'nin manda olmasını isteyen bir zihniyetin adamları bulunduğunu belirtti:

«Maddî ve özellikle manevî sukut korkuyla, acizle başlar. Aciz ve korkak insanlar herhangi bir felâket karşısında aciz, ve tereddütte o kadar ileri giderler ki, âdeta kendilerini tahkir ederler. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız. Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz kayıtsız şartsız varlığımızı yabancılara tevdi edelim.»

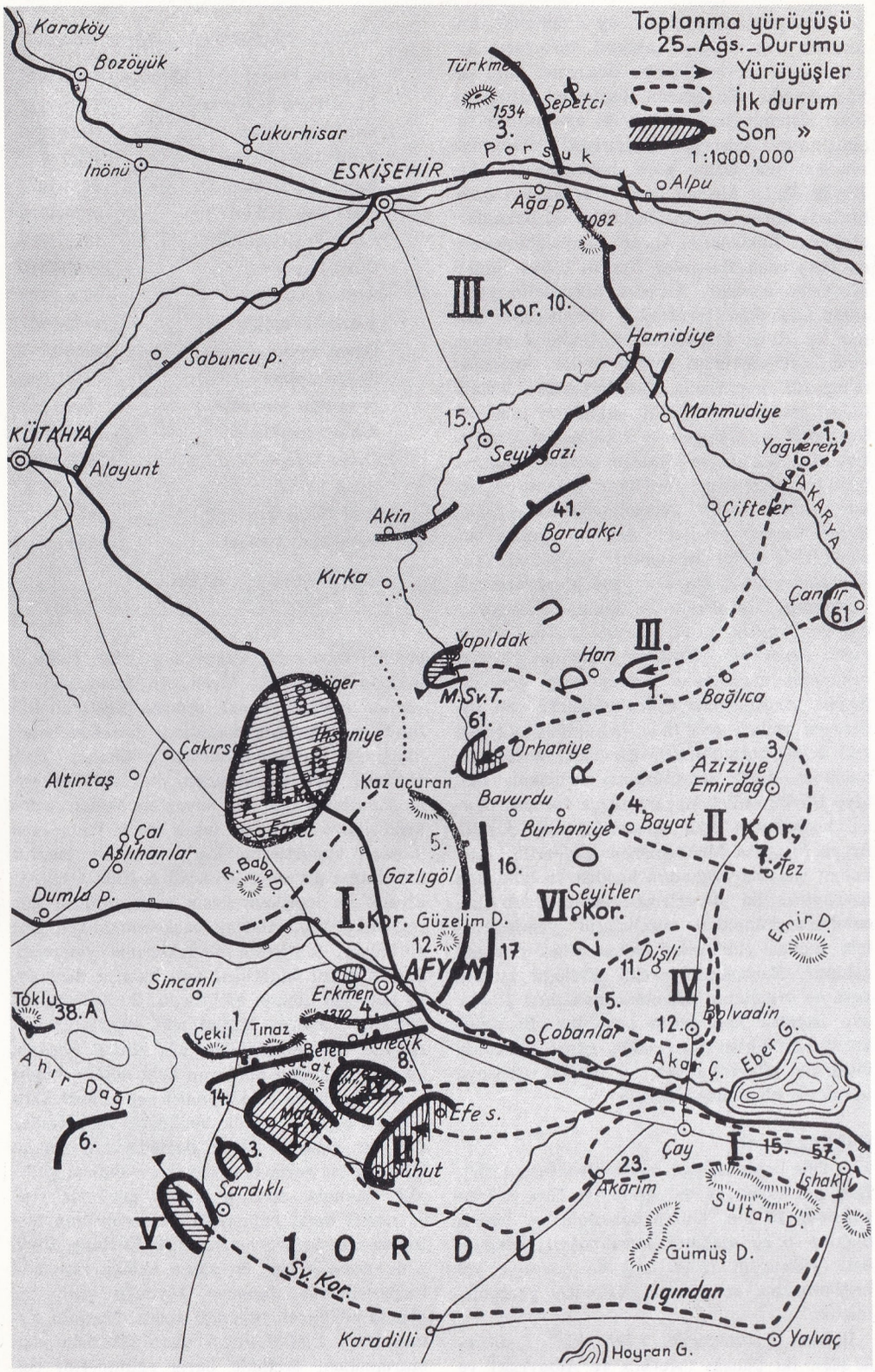

«Ordu ile, muharebe ile, inat ile işin içinden çıkılmaz, tarzındaki kaynağı dışarıda bulunan nasihatlara uyarak bir vatan, bir millet istiklâli kurtulamaz. Tarih böyle bir hadise kaydetmemiştir. Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat bu taarruzu tehir ediyoruz. Sebebi hazırlığımızı tamamlamaya biraz daha zaman lâzımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha fenadır.»

Bu kesin görüş, 1922 yılının bahar ve yaz aylarında planlı ve geniş bir çalışmanın kararı oldu ve tümenlerin kadroları 4 binden 7-8 bine yükseltilerek silâh ve cephane durumları sık sık denetlendi. Haziran sonunda gerek eğitim gerekse araç, gereç ve silâhlanmanın tamamlanması alanında hazırlıklar bitirildi. Temmuz ve ağustos, düzenlenen taarruz planına göre kıtaların yığınak yerlerine gönderilme çalışmalarıyle geçti. Türk ordusunun 186 000 insan, 99 000 tüfek, 5 286 kılıç, 2 864 makinelitüfek, 323 topluk gücüne karşılık, Yunan ordusunda 195 000 insan, 130 000 tüfek, 8 060 makinelitüfek, 1 300 kılıç, 348 top vardı.

Garp cephesinde Türk kurtuluş ordusu, kuzeyden güneye doğru, Kocaeli grubu, II. ve I. ordulardan ve süvari kolordusundan meydana geldi. Geyve boğazı - Gemlik arasını Kocaeli grubu tutmuş, II. ordunun III. kolordusu Eskişehir, IV. kolordusu Afyon cephesinde bulunurken, II. kolordu, Emirdağ, I. kolordu Bolvadin'de yedek kuvvet olarak saklanmıştı. I. ordunun VI., VIII., XIV. tümenleri Afyon'un güney bölgesini, III. süvari tümeniyle Menderes vadisi tutularak, I. kolordu Çay-İshaklı, V. süvari kolordusu Ilgın bölgelerinde yedek kuvvet olarak bırakıldı.

6 ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa, orduların büyük taarruza hazır olmaları için gizli bir emir verdi ve 13 ağustostan itibaren Garp cephesi Komutanı İsmet Paşa kıtaların taarruz planına göre sevk işini yönetti. Gazetelerde yayınlanan haberlerde Çankaya'da bir çay toplantısı vereçeği belirtildiği halde Mustafa Kemal Paşa, 20 ağustos 1922 günü gizlice Tuz gölü üzerinden Konya'ya, oradan Garp cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gitti. Aynı gün akşama doğru, yapılan durum muhakemesinden sonra cephe kumandanı 26 ağustos günü büyük taarruz emrini almış bulunuyordu.

En ufak bir aksama olmadan 26 ağustos günü saat 4.30'dan 5.30'a kadar Türk topları Yunan savunma hattını dövmeye başlamış, avcı hatları alaca karanlıkta Yunan siperlerinin 4-5 yüz metre yakınına kadar sokulmuştu. Öte yandan IV. kolordunun V. tümeni Kalecik dolaylarında düşman hatlarını yararak saat 6.30'da Tınaztepe alındı. Süvari kolordusu da Ahır dağları üzerinden düşmanın gerisindeki Sincanlı ovasına geçti; saat 9'da düşmanın direndiği Belentepe düştü. Ertesi gün aynı hızla devam eden taarruz sonucu düşman kuzeye atıldı. 28 ağustos günüyse Yunanlılar İzmir'e doğru çekilmek için çeşitli doğrultularda hareket olanağı arıyor, fakat ordularımızın yarattığı demir çemberi yarmak umudu her yönde boşa çıkıyordu. 29 ağustos günü iki kolordusu tamamen çevrilen Yunan ordusu, 30 ağustos günü doğudan ve güneyden II. ve I. ordularımız, kuzeyden ve batıdan süvari kolordumuzla Aslıhanlar yöresinde tutuldu. Saat 14'te Başkomutan, muharebeyi Dumlupınar tepesindeki (Zafertepe) II. tümen karargâhından yönetirken, birliklerimiz hemen karşıdaki tepelerde muharebeye zorlanan düşmanın aslî kuvvetlerine doğru ilerliyor, II. ordunun 16. ve 61. tümenleri de sarma çemberini daraltıyordu. Akşama doğru II. tümen Çalköyün güney tepelerini, V. tümen Küçük Adatepe'yi zaptetti. II. ve V. tümenin müşterek hareketiyle cepheden sıkıştırılan düşman Büyük Adatepe'ye darmadağınık kaçarken 61. ve 16. tümenler tarafından kuşatıldı. Yunan başkomutanı Trikopis o gün, 7-8 bin kişilik bir kuvvetle Uşak doğrultusuna sızabilmişti, ama süvarilerimizin bir yandan Gediz yolunu kesmeleri, öte yandan I. kolordunun Uşak'a doğru ilerlemesiyle yeni bir çembere alındı.

31 ağustos sabahı düşman 8 bin kadar ölü ve ağır yaralı, bir o kadar esir bırakmış, Türk ordusunun ağır yumruğu altında ezilmiş, perişan yığınlar halinde kaçma olanağı arıyordu. Öğleye doğru Çalköy'de yıkık bir evin avlusunda İsmet ve Fevzi Paşalarla birlikte durumun muhakemesini yapan Mustafa Kemal Paşa, Türk tarihine yeni bir devir açan ordumuza şu emri verdi:

«Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir. İleri!»

Sonradan, Başkomutanlık Meydan Savaşı adı verilen muharebe kazanılmış, 2 eylül'de Uşak'ta düşman başkomutanı Trikopis'i esir alan Türk ordusu, 9 eylülde İzmir'e girerek, rüzgâr hızıyle Başkomutanın emrini yerine getirmişti.

BAŞKUT, CEVAT FEHMİ

(1905-) Günümüz tiyatro yazarlarından ve gazetecilerindendir. Edirne'de doğmuş, Eyüp Rüştiyesinde ve İstanbul Sultanisinde okumuştur. Yazı hayatına gazetecilikle başlamış ve bu işini 1928 yılından bu yana sürdürmüştür. Çeşitli gazetelerde yazışleri müdürü olarak çalışmış ve mesleği 1963 yılında bırakmıştır. Tiyatro yazarlığına 1942 yılında başlayan Başkut, konularını halktan, insanlarla olaylar arasındaki türlü çatışmalardan ve bunun getirdiği gülünç sonuçlardan alır.

Tiyatro alanındaki ilk başarısı «Paydos» adlı oyunuyledir. Şimdiye kadar birçok oyun yazmış ve hemen hemen hepsi de seyirci karşısına çıkarılmıştır. Başkut'un «Küçük Şehir» adlı oyunu, 1948 yılında «İnönü Tiyatro Armağanı»nı almış ve daha sonra filme de aktarılmıştı. Ayrıca profesyonel olarak dış ülkelerde oyunu oynanan ilk yazarımızdır, «Paydos», Atina tiyatrolarında sahneye konmuş, ilgiyle karşılanmıştır.

Başkut'un tiyatro oyunlarının dışında, «Geceleri Bizi Kimler Bekliyor?» adlı bir ropörtajlar kitabı, «Dişi Aslan», «Kadın Bir Kere Sever» adlarını taşıyan iki romanı ve «Valde Sultanın Gerdanlığı» adlı bir de polisiye romanı yayınlanmıştır.

Cevat Fehmi Başkut.

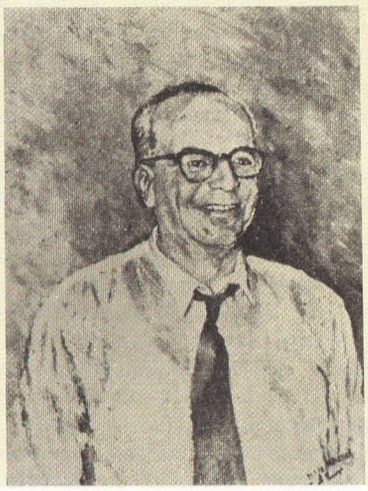

Eserleri: Büyük Şehir (1943), Ayarsızlar (1944), Hacı Kaptan (1945), Küçük Şehir (1946), Koca Bebek (1947), Paydos (1948), Sana Rey Veriyorum (1950), Soygun (1951), Kadıköy İskelesi (1953), Harputta bir Amerikalı (1955), Makine, Kleopatranın Mezarı (1957), Tablodaki Adam (1958), Öbür Gelişte (1959), Hacıyatmaz (1960), Göç (1962), Buzlar Çözülmeden (1964), Hepimiz Birimiz İçin (1965), Emekli (1968).

BATAILLE, HENRY

(1872-1922) Fransız şair ve dram yazarı. Son derece gergin tutku hallerini ince psikolojik tahlillerle dile getiren dramları çok tutunmuştur. İmajlara dayanan oyunlarında kuruluş ve teknik özellikler de ihmal edilmediğinden, Bataille, XIX. yüzyıl dramının son temsilcisi sayılabilir. En ünlü eserleri arasında; olgun bir kadının bir delikanlıya duyduğu aşkın hikâyesi olan **Maman Colibri** (1904); **La Marche Nuptiale** (Düğün Marşı, 1905); **Poliche** (1906); **La vierge folle** (Deli Bâkire, 1910) En ilginç eserlerinden biri de Don Juan öyküsünün yeni bir yorumu olan **L'homme à la Rose** (Güllü Adam, 1920) sayılabilir. Savaşın dehşetinden esinerek yazdığı şiirleri de yayınlanmış, birçok eseri sahneye konulmuştur. Başlıca tiyatro eserleri: «Ormanda Uyuyan Güzel» (1894), «Cüzamlı Kadın» (1896), «Büyü» (1900), «Ölümden Sonra Diriliş» (1902), «Çılgın Bakire» (1910), «Meşaleler» (1913), «İnsan Eti» (1922).

BATIBEKİ, ATIF YILMAZ

(1925-) Filim yönetmeni. Mersin'de doğan Atıf Yılmaz Batıbeki, 1950'den sonra gelen «sinemacılar kuşağı»nın en önemli yönetmenlerinden biridir. Hukuk Fakültesinde okudu. Güzel Sanat Akademisinin Resim bölümüne de devam etti. 1947 yıllarında «Tavanarası Ressamlar Birliğini» kurdu. Beş Sanat adlı dergide sinema üzerine eleştirmeler yazdı. Bir süre sinema afişçiliği yaptı. Semih Evin'e rejisör yardımcılığı yaparak sinemaya girdi. Yönetmenliğe 1951 yıllarında «Kanlı Feryat» adlı filimle başladı. 1953'te «Hıçkırık»la piyasa romanlarını beyaz perdeye aktarma modasını getiren Atıf Yılmaz, ilk olarak Kemal Bilbaşar'ın hikâyelerine dayanan «Gelinin Muradı»yle dikkati çekti. Batıbeki'nin Türk sinemasındaki önemi, kasaba gerçeklerini ve folklor öğelerini kullanışındaki başarısından gelir. Ayrıca «Dolandırıcılar Şahı» adlı filimle Türk sinemasına toplumsal komedi türünde önemli sayılabilecek yeni bir ses getirmiştir. 1959 yılında düzenlenen «I. Türk Filim Festivali»nde «Bu Vatanın Çocukları» ve «Alageyik» adlı filimleriyle «En Başarılı Rejisör» ödülünü aldı. 1967'deyse, İtalya'nın Bordighera kasabasında düzenlenen komedi filimleri yarışmasında «Ah Güzel İstanbul»la, «Gümüş Ağaç Ödülü»nü kazandı.

Önemli Filimleri: Gelinin Muradı (1957), Yaşamak Hakkımdır (1958), Bu Vatanın Çocukları, Alageyik, Karacaoğlan'ın Kara Sevdası (1959), Dolandırıcılar Şahı (1961), Yarın Bizimdir (1963), Keşanlı Ali Destanı (1965), Muradın Türküsü (1966), Ölüm Tarlası (1967).

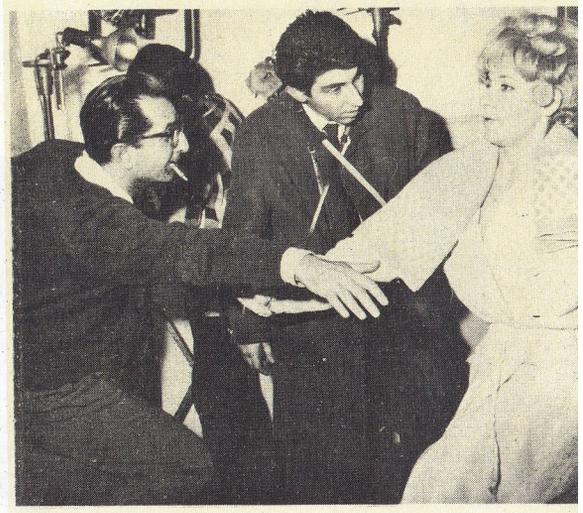

A. Yılmaz Batıbeki, bir filim çalışmasında.

BÂTINÎLİK

Alevîlerin aşırı bir koludur. Bâtınîlik de birçok kollara ayrılmaktadır. Genellikle Müslümanlar arasında uyarlı ve tutarlı görülen bir mezhep sayılmaktadır. Her şeyin temelini, iç yüzünü, bâtınını açıklamak ve göstermek amacında olan bu mezhebin bugün önderliğini İsmaîliye mezhebi yapmaktadır. Ayrıca bu mezhep İslâmlık boyunca çok kanların dökülmesine sebep olmuş bir ayrılıklar mezhebidir.

BATİMETRİ ya da BATOMETRİ

Oseanografi biliminin, okyanusların, denizlerin ve göllerin derinliklerini ölçmekle ilgilenen dalı. Bu alandaki sistematik araştırmalar, suların diplerinin mümkün olduğu kadar iyi bilinmesini sağlamayı amaç edinmektedir. Bu araştırmalar teorik alanları (Wegener'in kıtaların hareketine dair teorisi) olduğu kadar uygulamayı da ilgilendirir (balık avlamaya en uygun, fazla derin olmayan «yamaç»ların tespiti gibi).

Araştırma tekniğinde akustik ya da ultrasonik sondajlardan ve keza «batimetre» ya da «batometre» denen aygıtlardan faydalanılır: Bu sonunculardа, biri sudan daha hafif ve öbürü daha ağır olan iki parça vardır; birincisi, ötekiyle beraber dibe gittikten sonra, aşılan yolla orantılı bir süre sonunda geriye döner. Batimetride, batiskafın kullanılması çok önemlidir: Bunlar, su altında herhangi bir düzeçte kullanılabilecek tarzda geliştirilince, su diplerinin şekillerinin çok daha kesin olarak tanınmasında büyük gelişmelere imkân vereceklerdir.

BATİSKAF

İsviçreli fizikçi Auguste Piccard'ın okyanusların oldukça derin olan diplerini incelemek amacıyle özel şekilde yaptırdığı denizaltı aracı. Bu araç 1930 ile 1948 yılları arasında Amerikalı William Beebe ile Otis Barton'ın kullandıkları ve ancak 1 200 m. derinliğe inilebilen batisferden çok farklıdır. Batisfer, bir ge-

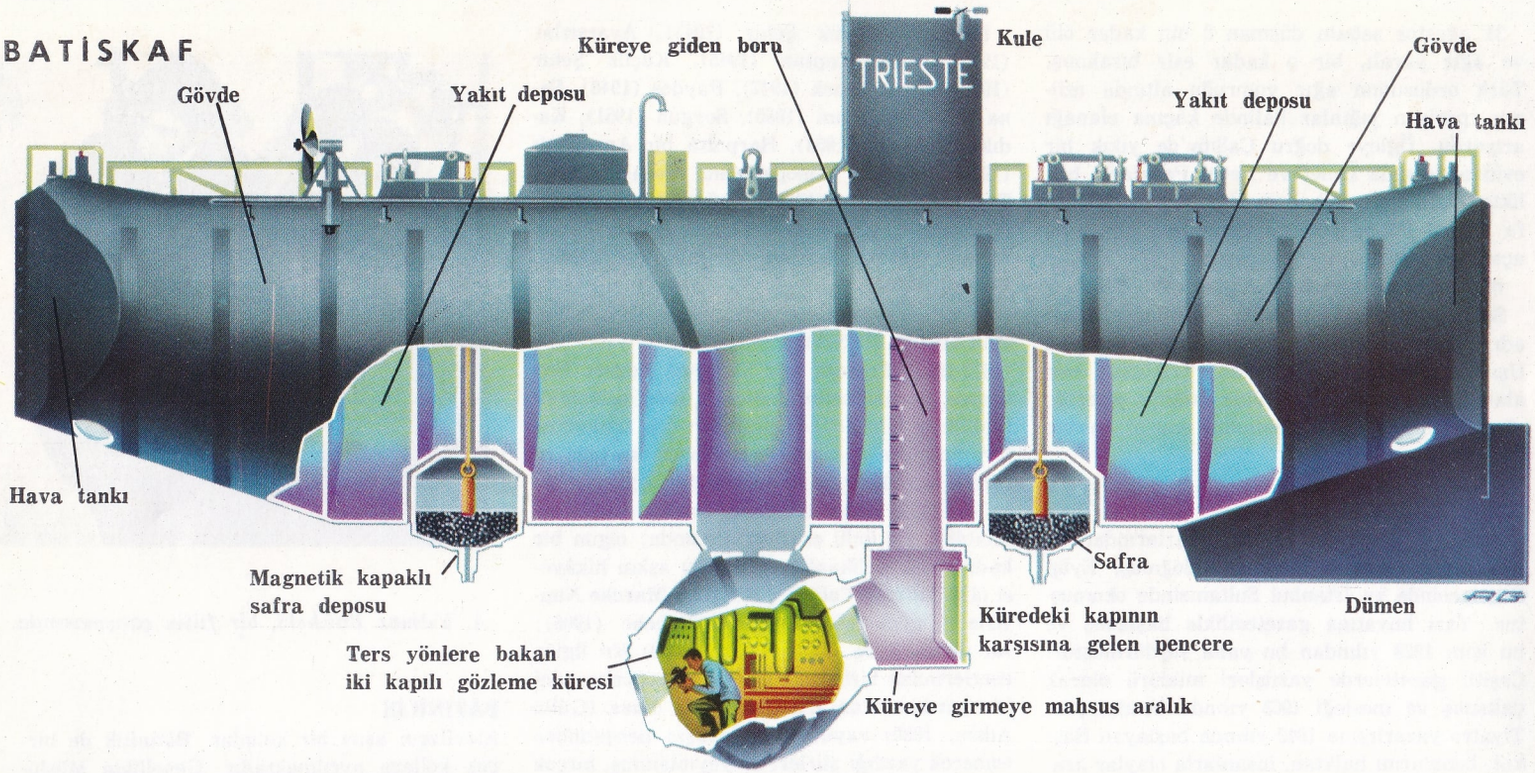

miye çelik halatla bağlı bir çelik küreden ibaretti. Çelik küre bir vinç yardımıyle indirilip çıkarılıyordu. Bu aracın en büyük kusuru gemiye bağlı kalmasıydı. Dalgalı denizde gemi sallandıkça halatın tehlikeli şekilde gerilmesi önlenemiyordu.

Balonla Stratosfere çıkarak ün salmış olan Piccard, bu kez denizaltında dolaşabilecek bir aracın planını yaptı. Araç, depolarına benzin doldurulmuş bir çeşit denizaltı ile buna bağlı çelik bir küreden yapılmıştır. Benzin sudan daha hafiftir. Denizaltının okyanus hareketi havadan hafif bir gazla doldurulmuş hava gemisinin atmosferdeki hareketine benzer. O şekilde yapılmıştır ki, cm².'ye yapılan binlerce kilogramlık su basıncını içine doldurulmuş sıvı (benzin) karşılar. Yoksa bu sıvıyla dolu olmasa basıncın etkisiyle içeri doğru çökerdi. Basınç içerideki sıvının direnciyle dengede olduğu için gemi ince saçlardan yapılmıştır.

Batiskaf'ın iniş ve çıkışı sırasında hareketini kontrol edecek, aydınlatma ve hareket sağlayan elektrik gücü üretecek, dış basıncı kaybedecek araçlar taşır. Batiskafta ayrıca gemideki insanların salıverdiği karbon dioksit ile su buharını emip oksijen vererek havayı tazeleyecek araç da vardır.

Yönetim kolaylığı sağlamak için gemi on iki bölmeye bölünmüştür. Benzin bu bölmelere doldurulur. Batiskafı gerektiği zaman hafifletmek, böylece iniş hızını azaltmak veya yüzeye çıkmasını sağlamak için, geminin altında bulunan iki depoya konan safra boşaltılır. Safra ağırlığı 9 ton kadar olan demir bilyelerden ibarettir. Boşalması içeriden yönetilen magnetik musluklarla (valf) ayarlanır.

BATMAN

Güney-doğu Anadolu'da Siirt iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 24 990). Diyarbakır-Kurtalan demiryolu üzerindedir. Kasaba aynı zamanda Raman petrol kesiminin istasyonudur. Bundan dolayı ilçe nüfusunun yarıdan çoğu son yıllarda gelişen kasabada oturmaktadır. Batman, çeşitli yapılar ve rafineri tesisleriyle Doğunun gittikçe gelişen bir petrol istasyonu halini almıştır. Ham petrol Raman'dan 22,5, Garzan'dan 25,3 km. uzunluğunda iki boru hattıyle Batman'a taşınır. Rafineri tesislerinde arıtılarak benzin, mazot ve öteki maddelere ayrılır ve satılmak üzere tanklara doldurulur.

İlçenin (yüzölçümü 498 km²., nüfusu 35 707) 22 köyü vardır. İlçe toprakları dalgalı düzlükler halindedir. 500 m.'yi geçmeyen bu düzlüklerin güneyinde 900 m.'yi aşan tepeler uzanır. Batman çayı ilçe topraklarını sular.

BATU, SELÂHATTİN

(1905-) Şair ve oyun yazarı. Gelibolu'da doğdu. Lâpseki İlkokulunda, Gelibolu İdadisinde, İstanbul Yüksek Veteriner Okulunda okudu. Tarım Bakanlığı tarafından Almanya'ya gönderilerek Hannover Yüksek Veteriner Okulu ile Berlin Ziraat Fakültesinde ikişer yıl ihtisas yaptı. Yurda döndükten sonra, Ankara Ziraat ve Veteriner Fakültelerine doçent oldu (1931-1942). Daha sonra aynı fakültenin zootekni profesörlüğüne yükseldi (1942). 7. devre milletvekiliyken Ankara gazetesinin başyazarlığını yaptı (1946).

Mesleğine dair bilimsel eser ve araştırmaları vardır. Bilim çalışmaları dışında şiirle ilgilenmiş, daha sonra tiyatroyu denemiş ve Yunan tragedyalarının geleneksel havasını sürdüren oyunlar yazmıştır.

Eserleri: İphigenie Tauriste, (Goethe'den çeviri, 1942), Kerem ile Aslı (Manzum dram, Adnan Saygun'un Kerem operasının librettosu olarak 1953'te oynanmıştır). İnsan ve Sanat (Denemeler, 1945). Bursa'da Yeşiller (Şiirler 1949), Maria Magdalena (Hebbel'den çeviri, 1953), Nibelungen (1955), Oğuzata (1955), Anton Usta (Hebbel'den çeviri), Romancero (Yolculuk Yazıları, 1953), Philoktet (Heiseler'den çeviri 1958), Güzel Helena (Manzum dram), Rüzgârlı Su (Şiirler, 1962) İsviçre Günleri (Gezi Yazıları, 1966).

BATTALGAZİ, SEYYİT

(? -740) Emevîlerin Bizansla yaptıkları savaşlarda büyük yararlıkları görülmüştür. Bu kahramanlıklar Arap hatta Türk halk edebiyatını etkilemiş, masallara konu olmuştur. Asıl adı Aptullah'tır. Doğum yeri üzerinde kesinleşmiş bir kanı yoktur. Şamlı olduğu öne sürüldüğü gibi, Antalyalı olduğu da yazılmıştır. Bu iki doğum yeri üzerinde belgeler gösteren kaynaklar vardır. «Battal» adı, yiğit, kahraman anlamına gelmektedir. 717-740 yılları arasında Emevîlerin İstanbul üzerine yaptıkları seferlere katılmış, 740 yılında Afyonkarahisar yakınlarındaki **Akroion** denilen mevkide yapılan savaşlar sırasında ölmüştür.

Battalgazi'nin bir efsane kahramanı olduğu söylenirse de, yaşamış, gerçek bir kişi olduğu muhakkaktır. Bunu, geniş halk kitlelerini etkilemiş olmasında aramak gerekir.

Battalgazi'nin adı İstanbul'daki Kızkulesinin tarihine de karışmıştır. Bizans'ı kuşatan Battalgazi, Arap ordularıyle Üsküdar'ı yakıp yıkmıştı. Burada Üsküdar tekfurunun güzel ve genç kızına da göz koyduğundan, onu ele geçirmek için Bizans'a karşı saldırılarını yoğunlaştırmıştı. Ancak, ordusunu alarak ansızın Şam'a çekilen Battalgazi'nin ardından, Bizans tekfuru Leon III. (717-741) bu fırsattan yararlanarak Üsküdar tekfurunun kızını Emevî komutanından korumak amacıyle, denizin ortasında Kızkulesini yaptırmıştır.

BAUDELAIRE, CHARLES

(1821-1867) Fransız şairi. Fransız edebiyatının en önde gelen kişilerinden biri olduğu gibi Batıda genellikle çağdaş şiirin ve romantizmden sonra, sanatın bağımsızlığı bilincinin başlatıcısı sayılır.

Öğrenimini bitirdikten sonra Paris'te, Balzac, Nerval, Gautier, Banville gibi sanatçılarla dostluklar kurdu. Edebiyat çevresinden ayırmak, sürdüğü düzensiz hayattan kurtarmak için ailesinin yolladığı uzun Hint okyanusu yolculuğundan döndükten sonra, Jeanne Duval ile tanıştı ve ona ömrünün sonuna kadar bağlı kaldı. Ailesinin isteğiyle, mülk ve parasından yararlanmak yetkisi elinden alınınca kendini öldürmeye teşebbüs etti. Bu arada, Louvre'daki yıllık resim ve heykel sergisi üzerine ilk eleştiri denemesini **Salon de 1845** adıyle yayınladı. Ertesi yıl bunu bir ikincisi izlerken ilk şiirleri de dergilerde görünmeye başlıyordu. 1845 yılında, Blanqui grubuyle birlikte, işçi hareketlerine katıldı. Ama kısa bir süre sonra devrimde etkin bir görev alma düşüncesini bırakıp, toplumsal ve politik olaylarla ilgilenmemeye başladı. Daha 1850 yıllarında, Fransa'da Wagner'in ilk hayranı ve Poe'nun parlak yorumcusu olmuş, şiirlerini, anlatılarını ve kuramsal yazılarını Fransızcaya çevirmişti. Sonradan **L'art romantique** (1868) adı altında bir ciltte toplanan sanat yazılarıyle, **Curiosités esthétiques** adıyle toplu olarak yayınlanan eleştirilerinde, resimde Delacroix'yı örnek tutarak, yeni bir estetik kavramını ana çizgileriyle belirtmeye çalışır. Şiirleriyle değişik konulardaki denemelerine, 1869 yılında **Le spleen de Paris** adı altında yayınlanan düzyazı şiirleri, taslakları, tasarıları (hatta tiyatro metinleri) günlük notları, 1887'de **Journaux intimes** adıyle bir ciltte toplanan anıları eklenmiştir.

1857'de, şiirlerini bir araya topladığı **Les fleurs du mal** adlı kitabını yayınlamıştır. Kendisinin bir ruh hastalığı olarak tanımladığı, yoksulluk, acı ve sıkıntı bu şiirlerde alışılmamış bir açıklıkta ve ölüm duygusuyle sarılı bir bilincin denetlediği mısralarla veriliyordu. Skandal yaratan kitap hemen toplatıldı, yazarı ahlâka ve geleneklere aykırılık suçuyle ağır para cezasına çarptırıldı ve en güzelinden altı şiiri müstehcen olduğu iddiasıyle kitaptan çıkarmak zorunda bırakıldı. 1860 yılında, **Les paradis artificiels** adı altında, haşhaş ve afyon gibi uyuşturucuların düşleme üzerindeki etkilerini ele alan psikolojik edebî denemesini yayınladı.

Vigny, Hugo gibi romantiklerden etkilenmiş olan Baudelaire'in şiirinde biçim bütünlüğü kaygısı yönünden **Parnassien** okulunun izlerine de rastlanır. **Fleurs du mal**'daki bir sonedeyse sembolizmin temel öğelerini ustaca kullanmıştır. XIX. yüzyıl edebiyat akımlarının ötesinde, Baudelaire'nin eserinde çağımızın şiir akımlarının temeli yatmaktadır. Türkçeye en fazla şiiri çevrilen yabancı şair Baudelaire'dir. **Les Fleur du mal**'in Vasfi Mahir Kocatürk, **Spleen de Paris**'nin Tahsin Yücel çevirisi yanında İçe Kapanış ve Baudelaire adlı kitaplarda şiirlerinden örnekler yer almıştır.

BAUHAUS

1919'da Almanya'da Weimar'da kurulan bir mimarlık ve tatbikî sanatlar okulu. Birinci Dünya savaşından günümüze kadar uzayan etkileri kapsayan okulun kuruluşu, ünlü mimar Walter Gropius'un, Saksonya dükü tarafından, Belçikalı mimar Henri Van de Velde'nin tavsiyesi üzerine, Güzel Sanatlar Akademisi ve Dekoratif Sanatlar okulunun müdürlüğüne getirilmesiyle başlar. Akademi ile Dekoratif Sanatlar okulunun Staatliche Bauhaus Weimar adı altında birleştirilmesiyle Gropius yaratıcı faaliyetle uygulamayı birleştirmek amacı gütmüş ve sanatçının çeşitli malzemeleri tanımasını ve modern tekniklerle içli dışlı olmasını sağlamıştır.

Okul kısa süre içinde büyük bir önem kazanmış Paul Klee, Vassily Kandinsky, Oskar Schlemmer, Lyonel Feininger gibi ünlü sanatçılardan meydana gelen bir öğretim kadrosuna kavuşmuştur. Bir çeşit üniversite havasına bürünen okulun öğretim sistemine çeşitli kesimlerden yönetilen eleştirmeler üzerine Gropius, okulu Weimar'dan Dessau'ya naklettmek zorunda kalmıştır. Burada Gropius tarafından yapılan okul binası modern mimarlığın en önemli yapılarından biridir. 1928'de Gropius'un okul yöneticiliğinden ayrılmasından sonra Bauhaus eski önemini yitirmiş ve 1933'te Naziler tarafından kapatılmıştır.

Bauhaus'ın ana amacı yararlı iş ve yapımcılıktı. Çalışmaların teknik yanı ağır basıyordu. Gropius'un dediği gibi «sanatçı ile işçi arasındaki ayırımı ortadan kaldırmak, her işçiyi bir sanatçı kılmak» amacı güdülüyordu.

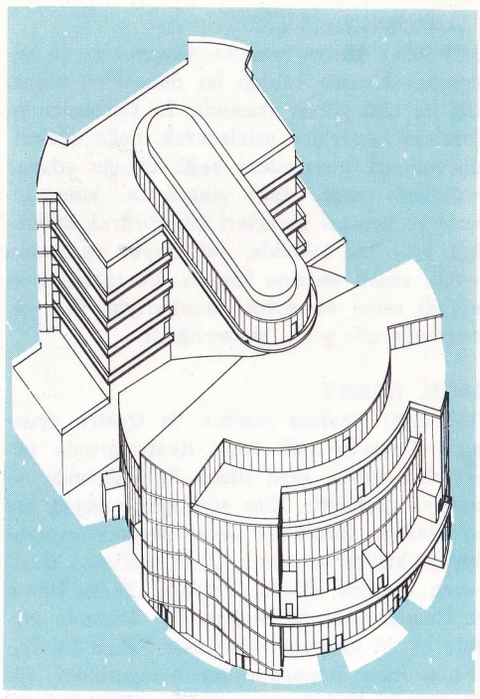

Bauhuas'un etkileri mimarlık, dekorasyon, grafik sanatlar gibi çeşitli alanlarda kendini göstermiştir. Resimde Gropius'un Berlin için tasarladığı tiyatro projesi (1927).

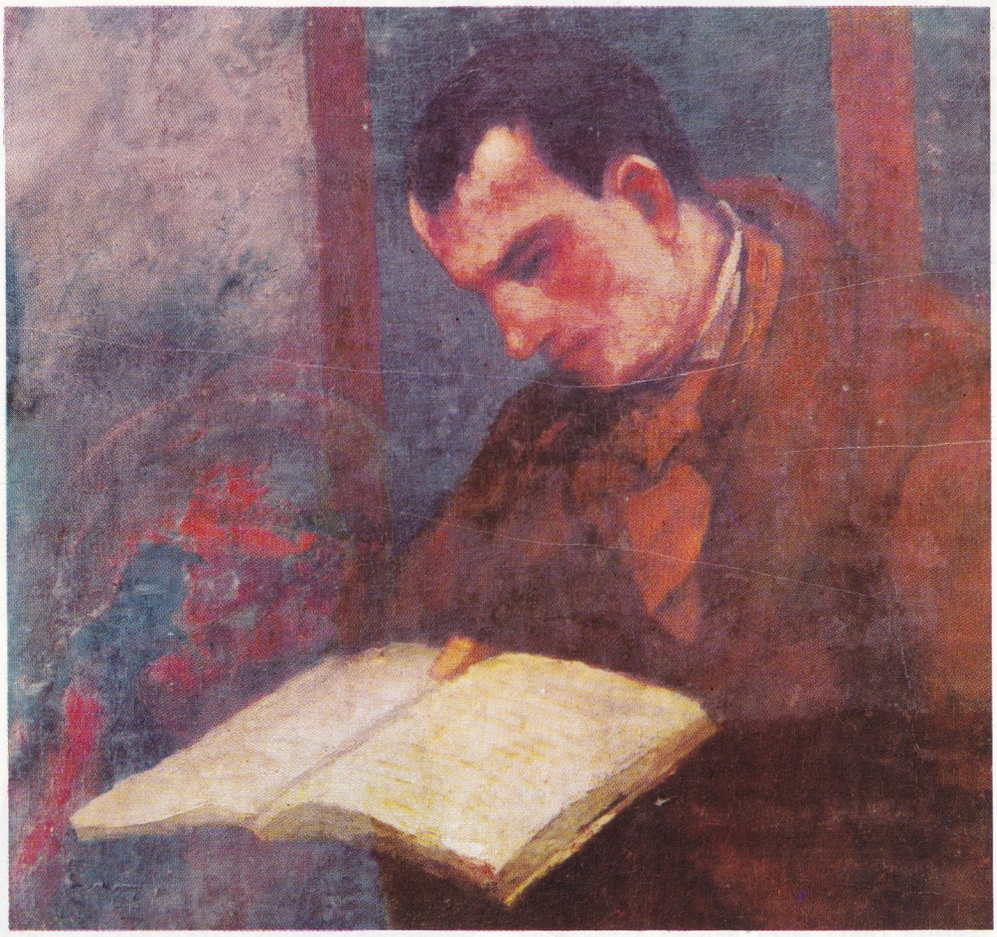

Charles Baudelaire'in ressam Gustave Courbet tarafından yapılmış portresi.

BAUMEISTER, WILLI
(1889-1955) Alman ressamı. Cézanne'ın ve kübizmin etkisinde kaldığı bir dönemden sonra, 1920 ile 1922 yılları arasında, Le Corbusier ve Fernand Léger'den esinlenerek, doğa öğelerinin mimarî bireşimlere bağlı olduğu «duvar resimleri» yaptı. 1930 yılındaysa, kum, tebeşir ve benzeri gereçleri karıştırarak kullandığı yeni bir teknikle, salt soyut ve yoğun renkli, resim serisine başladı. Bu tablolarının özelliği zenci ve Aztek sanatlarıyle, Çin yazı-resimleriyle olan, benzerliğidir.

BAUR, HARRY
(1880-1943) Fransız sinema ve tiyatro oyuncusu. Paris'in belli başlı tiyatrolarında oynadıktan sonra, sesli filmin ilk yıllarında sinemaya geçmiştir. Kısa süre içinde büyük bir ün kazanan Harry'nin beyaz perdede canlandırdığı kişiler arasında, Jean Valjean, Beethoven, Berlioz, Giuda, Volpone, Taras Bulba ve Rasputin en tanınmışlarıdır. Bununla birlikte en iyi oyununu, yönetmen Julien Duvivier'nin Jules Renard'ın bir hikâyesinden filme çektiği **Poil de carotte**'de (1932) **Poil de carotte**'un babası rolünde çıkarmıştır.

BAYBURT
Doğu Karadeniz bölgesinin iç bölümünde, Gümüşhane iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 15 184). İlin en önemli ve en büyük yerleşme merkezidir. Yükseltisi 1 550 m.'dir. Aynı adı taşıyan ovanın doğu kenarında, Çoruh ırmağının iki kenarında kurulmuştur. Kasabanın aşağı bölümü düzlükte, bağ ve bahçeler içinde, yukarı bölümüyse dağ eteğindedir. Kasaba halkının başlıca gelir kaynağı tarım, ticaret ve hayvancılıktır. Sıvas-Erzurum demiryolunun Aşkale istasyonuna ve Trabzon limanına, Erzurum-Trabzon transit yoluyle bağlıdır.

İlçenin (yüzölçümü 3 652 km^2., nüfusu 104 379) merkez bucağından başka Hart, Maden, Pulur adında üç bucağı ve 179 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir kısmı, Soğanlı ve Kop-Çemen dağ sıralarıyle kuşatılmış bir yayla halindedir. Çoruh ırmağı ve kolları bu yaylanın içinden geçer. Ova tarıma elverişlidir. Buğday, arpa, baklagiller ve patates yetiştirilir. Ovanın doğusunda Bayburt kasabası, kuzeyinde Zülfe (2 700 m.) ve Kemer (2 865 m.) dağları, batısında Horlar dağı (2 500 m.), güneyinde Divanyurdu dağı (2 600 m.) yükselir. Kışları sert, yazları oldukça serin geçer. Ovada yıllık yağış miktarı ortalama 460 mm.'ye varır.

Tarih: Bayburt'un tarihi çok eskidir. Eldeki kaynaklara göre buranın ortaçağda adı Paypert ya da Papert'tir. Dede Korkut masallarında da Bayburt'tan söz edilir.

Bayburt, Selçukluların Anadolu'da ilk ele geçirdikleri ve yerleştikleri yerlerdendir. Tuğrul Bey zamanında (1054-1055) bir Selçuklu kolu Çoruh ırmağı ve Parhor dağlarına kadar olan toprakları ele geçirdi. Malazgirt savaşından (1071) sonra Bayburt Saltukoğullarına ve bazen de Danişmentoğullarına bağlı kaldı. Erzurum emiri Selçuklu Muizettin Tuğrul Şah ile oğlu Rüknettin Cihan Şah zamanlarında imar gördü, önem kazandı. Anadolu Selçuklularının ünlü hükümdarı Alâettin Keykubat, Anadolu'da siyasî birlik kurduğu sırada Bayburt da bu birliğe alındı (1230). Selçuklular devrinde çok gelişti ve sur dışına taşarak Çoruh kıyısına kadar yayıldı.

Tebriz-Trabzon yolunun Bayburt'tan geçmesi, şehrin Moğollar devrinde gelişmesini daha da artırdı. İlhanlılar devrinde burada kurulan medreselerde ünlü bilginler yetişti. Son İlhanlı hükümdarı Ebu Sait'in ölümünden sonra Bayburt Celayirlilere geçti. Daha sonra Ertenaoğulları buraya hâkim oldu. Sonra Erzincan emiri Mutahharten'in eline geçti. Daha sonra da Kadı Burhanettin tarafından Akkoyunlu beylerinden Kutluk'un oğlu Ahmet'e verildi. Çaldıran (1514) savaşından sonra kesin olarak Osmanlılara geçti.

Bayburt, Türk-Rus savaşları sırasında büyük zararlar gören şehirlerimizdendir. 1828-1829 Rus-Türk savaşında, Rusların istilâsına uğradı. Şehir yakılıp yıkıldı. Halk buna dayanamayıp ayaklandı. Bir milis kuvveti kurarak şehrin kuzeyindeki Hart ovasında General Paskeviç'in ordusunu bozguna uğratıp geri sürdü.

Bayburtlu Zihni, yazdığı «Hart Destanı»nda bu olayı dile getirmiştir. Bayburt, I. Dünya savaşı sırasında tekrar Rusların eline geçti ve 21 şubat 1918'de kurtarıldı.

BAYAR, CELÂL
(1883-) Türkiye Cumhuriyetinin 3. Cumhurbaşkanıdır. Gemlik (Umurbey) te doğdu. Düzenli bir öğrenim görmedi. Bursa'da Ziraat Bankasında memur olarak çalışırken İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. 1908'de meşrutiyetin ilânından sonra Bursa'dan ayrıldı, İzmir'e yerleşti. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Aydın vilâyeti başkanlığını yaptı. 1919 yılında Saruhan'dan (Manisa) milletvekili olarak son Osmanlı Mebusan Meclisine katıldı. Meclisin kapatılması üzerine Anadolu'ya geçerek Büyük Millet Meclisine katıldı. Cumhuriyetin ilânından sonra İş Bankası'nın kuruluş çalışmalarına katıldı ve bankanın başına geçti (1924). 1932 yılında İktisat Vekili olan Bayar, 1937'de ilkin Başvekil vekili, ardından da Başvekil oldu. Atatürk'ün ölümü üzerine İsmet **İnönü** Cumhurbaşkanı seçilince yeni hükümeti kurmak görevi yine Bayar'a verildi. 1939'da başbakanlıktan ayrıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında İzmir milletvekili olarak Mecliste bulundu. İkinci Dünya savaşından sonra, çok partili bir düzene geçilmesi üzerine, Bayar 1946'da Demokrat Partiyi kurdu ve partinin genel başkanlığına seçildi. O yıl yapılan seçimlerde muhalefet partisi olarak Meclise katılan Demokrat Parti, 1950 seçimlerinde çoğunluğu kazandı ve Celâl Bayar cumhurbaşkanı oldu. Demokrat Partinin 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanmasıyle cumhurbaşkanı sıfatını sürdüren Bayar, Demokrat Parti iktidarının Anayasa dışına düşen davranışları sonucu 27 mayıs 1960 yılında Türkiye Cumhuriyeti silâhlı kuvvetleri tarafından devrilmesi üzerine, Demokrat Parti milletvekilleri ve hükümet üyeleriyle birlikte Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanında yargılandı. Yargılama sonunda ölüm cezasına çarptırılan Bayar'ın cezası, yaşının 65'i aşmış olduğu gerekçesiyle müebbet hapse çevrildi. Cezasının bir kısmını Kayseri hapishanesinde çeken Bayar, daha sonra Cumhurbaşkanı C. Sunay tarafından affedilerek özgürlüğüne kavuşmuştur.

Celâl Bayar.

BAYBURTLU ZİHNİ
(1795-1800 ? -1859) XIX. yüzyıl şairlerimizdendir. Bayburt'ta doğmuştur. Babası Bayburtlu Hacı Osman'dır. Zihni, öğrenimini Erzurum ve Trabzon medreselerinde yapmış, daha sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da on yıl gibi hayli uzun bir süre kaldıktan sonra yeniden yurduna dönmüştür. Bu arada General Paskeviç komutasında yürütülen Rus istilâsının getirdiği acılı günleri yaşamıştır. Hacca gitmiş, Hac dönüşü İstanbul'a da uğramıştır. Bu ikinci İstanbul'a gelişinde o devrin hükümdarı olan Abdülmecit'e bir cülusiye sunmuş, arada Erzurum ve Akdağ'da çeşitli görevler almıştır. Bayburtlu Zihni, 1844 yılında İstanbul'a döndüğünde Akkâ'ya yollanan donanmada Reşit Paşanın divan kâtibi olarak da görevlendirilmiş, bunun yanı sıra dönüşünde Hopa, Karaağaç ve Of'ta mal müdürlükleri yapmıştır. Ardından Erzurum'a gelmiş, bir yıl kadar Erzincan'da görevde bulunmuş, Bayburt'a dönmüş ve dört yılını da Trabzon'da geçirmiştir.

Bayburt'a dönüşü sırasında yolda hastalanmış ve ölmüştür. Bayburtlu Zihni bir divan şairi olmak istemesine karşılık, daha çok âşık biçiminde yazdığı şiirleriyle ün kazanmıştır.

Eserleri: Kaside, naat, gazel ve tahmislerden meydana gelmiş «Divan»ı ve «Sergüzeşt-nâme» adını taşıyan bir de mesnevîsi vardır. Aruz ölçüsüyle ve Divan tekniğinde yazılmış olanlarından başka, parmak hesabı adı verilen ölçüyle ve halk edebiyatı koşulları havasında, çok başarılı şiirler yazmıştır.

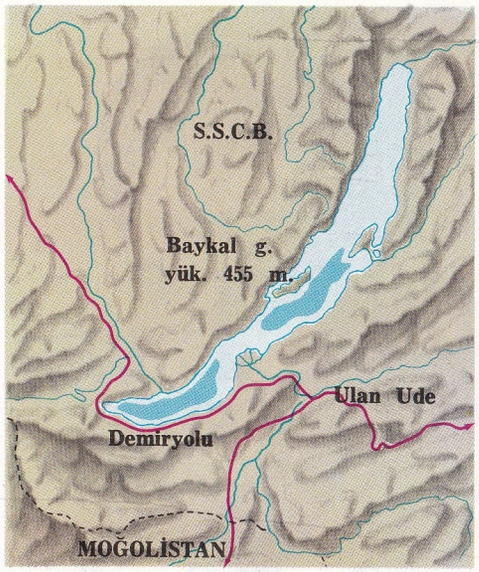

Baykal gölü Tatar dilinde büyük göl anlamına gelir. Yüzölçümü 31 500 km².'yi bulan Baykal gölü sularının duruluğuyle ün salmıştır. Solda: Irkutsk yakınlarında gölden bir görünüş.

BAYIK, NAMIK
(1926-) Türk grafik sanatçısı. İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisinin dekoratif sanatlar bölümünü bitirdi. Aynı atelyede bir süre Zeki Faik İzer'le birlikte çalıştıktan sonra öğretim üyeliğine atandı. Titiz ve olumlu çalışmalarıyle tanınan Bayık'ın çalışmalarını kapsayan konular reklam grafiği, vitrin ve sergileme dekorasyonu, siyah ve beyaz çalışmalar, illüstrasyon (kitap ve dergi resimlemesi), serbest grafik ve yazı, vb.'dir. Bayık çeşitli ulusal ve uluslararası afiş, marka ve pul yarışmalarında ödüller kazanmış, ayrıca birçok grafik sanatçısının yetişmesinde olumlu bir faaliyet sarf etmiştir.

BAYINDIR
Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe merkezi. Küçük Menderes vadisinin kuzey kenarında kurulmuştur (nüfusu 11 273). Bozdağlardan Çalıbaba dağının güney eteğindedir. Yükseltisi 78 m.'dir. Demiryoluyle İzmir'e olan uzaklığı 69 km.'dir. Kemalpaşa, Turgutlu, Tire ve Ödemiş'e; Torbalı üzerinden de bir şoseyle İzmir'e bağlıdır.

Ekonomik yönden, bir hayli hareketli olan kasaba, oldukça bakımlıdır. Atelye ve fabrikaları, Devlet Orman İşletmesi, Tarım Satış kooperatifinin pamuk, tütün, üzüm ve incir işletmeleri vardır.

İlçenin (yüzölçümü 588 km²., nüfusu 38 763) iki bucağı (merkez ve Çırpı) ve 42 köyü vardır.

İlçenin kuzey kesimi oldukça engebeli, güney yönü düzlüktür. Küçük Menderes'in geçtiği bu düzlükler verimli topraklar halindedir. Kuzeydeki dağlarda kızılçam ve karaçam ormanları bulunur ve bu ormanlar gelir sağlar.

İlçenin başlıca ürünleri tütün, üzüm, incir, pamuk, susam, bakla, kendir, tahıl ve bostandır. Öteki tarım ürünleri arasında çavdar, mısır, darı ve patates sayılabilir. Bağcılık ve zeytincilik oldukça ileridir. İlçenin ulaştırması İzmir-Ödemiş, İzmir-Aydın devlet şosesine bağlanan il yoluyle sağlanır.

BAYKAL GÖLÜ
Sibirya'nın güney kesiminde ve tamamı Sovyet toprakları içinde bulunan büyük Orta Asya gölü. Çok uzun bir şekli vardır ve güneybatı, kuzey-doğu yönünde, 600 km. kadar uzanır. Genişliğiyse 30 ile 100 km. arasında değişir. Yüksetlisi 455 m., en derin yeri 1 741 m.'dir ki bu derinliğin 1 286 metresi deniz düzeyinden aşağıda bulunmaktadır (kriptodepresyon). Yüzölçümü (31 500 km². kadar) (Baya Khal-Büyük deniz) anlamını taşıyan Tatarca adını doğrulamaktadır. Ruslar da buraya **Sviatoj More**, yani Kutsal deniz derler, çünkü bölgede oturan büyük Buryatlar (Moğol asıllı yerliler) kabilesi bu gölün en büyük adası olan Olhon adasında dinsel törenler yaparlar.

Baykal gölü, sularının duruluğu ve hafifliğiyle ün salmıştır, çok sayıda akarsu tarafından beslenir. Bunlar arasında en büyükleri, kuzey ucundan göle dökülen Yukarı Angara ırmağı ile, aşağı yukarı 1 100 km. boyunca Hangay dağlarının sularını toplayıp gelerek güney-doğu kesiminde göle dökülen Selenga ırmağıdır. Gölün ayağıyse, Yenisey'in sol kolu olan Angara'dır. Gölün kıyıları, özellikle doğu kıyıları kayalık ve sarptır. Suları balık yönünden zengindir; bu balıklar, bol ve çeşitli olduklarından bölge halkının en verimli ekonomik kaynaklarından biri balıkçılıktır. Göl, kasımdan mayısa kadar buzlarla kaplıdır, ama bu durum ulaşıma engel olmaz. Yaz aylarında küçük gemilerle yapılan ulaşım kışın da buz kaplı yüzey üzerinden devam eder.

BAYKAN
Siirt iline bağlı 1 341 nüfuslu bir ilçe merkezi. Bitlis-Diyarbakır karayolu üzerinde olup 43 km.'lik bir şoseyle Siirt'e bağlıdır.

İlçenin (yüzölçümü 594 km²., nüfusu 13 973), merkez bucağından başka Dilektepe bucağı ve 25 köyü vardır.

İlçe topraklarından Basor-Reşat çayı akar. Bu çayın aktığı vadinin doğu ve batısı engebeli ve dağlıktır. Kuzeyde Kelmis, doğuda Billoki dağları vardır. Bu dağlar meşelikierle kaplıdır. İlçe halkı tarım (buğday, arpa, mısır, darı ve soğan) ve hayvancılıkla (koyun, keçi) geçinir.

BAYKARA, HÜSEYİN
(1430-1505). Şair ve bilim adamı olarak ün yapan bir Türk hükümdarı. Timur'un soyundan gelmektedir. Herat'ta doğmuş, Gürcan, Mazenderen ve Horasan'da hükümdarlık etmiş ve ülkesinde sevilen, sayılan bir kişi olarak 36 yıl tahtta kalmıştır. Hüseyin Baykara, doğduğu yer olan Herat'ta ölmüştür. Hükümdarlığı sırasında bilginleri, şairleri, sanatçıları sürekli olarak kollayıp korumuş ve sayısız gencin okuyup, yetişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Öldükten sonra yerine, büyük oğlu Bediuzzaman Mirza, kardeşi Muzaffer Hüseyin Mirza'yla ortak hükümdar oldu.

Eserleri: Çağatay lehçesiyle yazdığı şiirlerini topladığı bir «Divan»ı ve «Mecalis-ül Uşak» adlı bir ikinci eseri daha vardır: Şiirlerinde genellikle «Hüseynî» takma adını kullanmıştır.

BAYKURT, FAKİR
(1929-)Günümüz hikâye ve roman yazarlarındandır. Asıl adı Tahir'dir. Burdur ilinin Yeşilova ilçesine bağlı Akçaköy'de doğmuş-

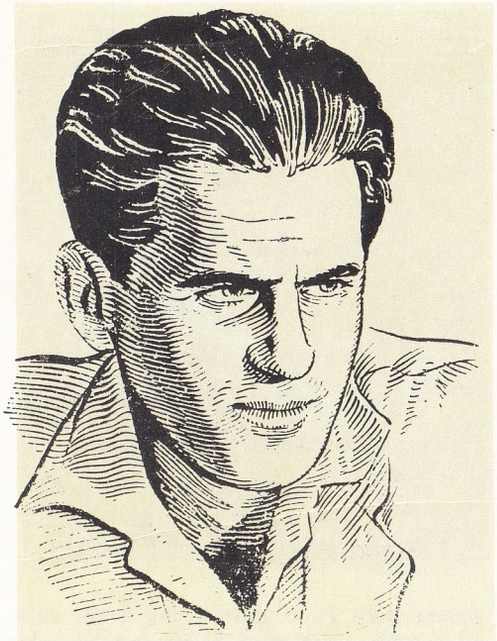

Fakir Baykurt.

tur. İlk öğrenimini köyünde yaptıktan sonra Gönen Köy Enstitüsünde okumuş, daha sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünü bitirmiştir. Uzun bir süre Yeşilova köylerinde öğretmenlik yapan Fakir Baykurt, edebiyat çalışmalarına önceleri şiirle başlamış, sonra Mahmut Makal ve Muhtar Körükçü özenisiyle köy notları yazmış, daha sonra küçük hikâyeye ve romana geçmiştir.

1957-1958 yılında Cumhuriyet gazetesinin açtığı «Yunus Nadi Roman Armağanı»nı kazanmasıyle ünü yaygınlaşmış, yayınlanan «Yılanların Öcü» romanı daha sonra filme alındığında büyük yankılar uyandırmıştır.

Fakir Baykurt, uzun süre öğretmenlik yaptıktan sonra ilköğretim müfettişi olmuş, A.B.D.'lerine gitmiş ve daha sonra da kurulan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) genel başkanlığına getirilmiştir. Son olarak Türkiye Öğretmen Dernekleri Millî Federasyonu genel başkanlığına da seçilmiştir.

Çeşitli dergi ve gazetelerde eğitim konusunda yazıları da yayınlanmaktadır.

Eserleri: «Çilli» (Hikâyeler-1955), «Yılanların Öcü» (Roman-1959), «Efendilik Savaşı» (Hikâyeler-1959), «Efkâr Tepesi» (Yazılar-1960), «Irazca'nın Dirliği» (Roman-1961), «Onuncu Köy» (Roman-1961), «Karın Ağrısı» (Hikâyeler-1961), «Cüce Muhammet» (Hikâyeler-1964), «Amerikan Sargısı» (Roman-1967).

BAYKUŞGİLLER (Strigidae)

Gökkuzgunumsular takımının geceyırtıcıları alttakımının bir familyası. Başlarında kedi kulağı gibi iki sorguçları bulunur. Vücutları kısa, başları büyük ve çok tüylü, kanatları uzun ve kuyrukları kısadır. Gagaları çengel biçiminde aşağıya kıvrıktır. Yuva yapma içgüdüleri yoktur. Yuva yapmazlar. Yumurtalarını toprak üzerine yumurtlarlar, üzerine oturur, ya da başka yuvalara bırakırlar. Yumurtalarının rengi beyazdır.

Gözleri iri ve ön tarafa doğru dönüktür. Gözbebekleri fazla açılabildiğinden, geceleri çok iyi görürler. Bu nedenle av bulmakta, beslenmekte zorluk çekmezler. Ancak gözleri hareketsiz ve görme olanakları kıttır. Fakat bazı baykuşlar gündüzleri de bir yere çarpmadan av peşine düşebilir. Kulak delikleri zar bir kapakla örtülüdür. Yüzündeki tüyler o kadar boldur ki, yüzünü ve bu arada kulaklarını bile kaplar. Uçtukları zaman gözleri aşağıya, dururken de karşıya bakar. Böylelikle hem avını, hem de düşmanlarını aynı anda gözleyebilirler. Yavaş uçarken ses alabilmesi için kulak kapaklarını ileriye kaldırır, hızlı uçtuğu zaman da uçuşuna engel olmaması için bunları kaparlar. Renkleri yaşadıkları çevreye uygundur. Kursakları yoktur, fakat körbağırsakları uzundur. Ürkek ve yırtıcıdırlar. Kurbağa, balık, ufak kuşlar, fare, sıçan, küçük memelilerle besinlenirler. Avlarını tırnaklarını batırarak, özellikle geceleri avlarlar. Uzun uçuşlar yapamazlarsa da, tüyleri yumuşak olduğundan sessizce uçarlar. Kuzey memleketlerinde yaşayanlar fazla soğuk olduğu zamanlar güneye göçer. Çoğunlukla geceleri öterler, sesleri çirkin olduğundan, insanlara uğursuzluk getirdiğine inanılmıştır. Oysa, baykuşlar insana zarar vermeyen bir kuştur. Tersine, tarlalara zarar veren fare, sıçan gibi kemiricileri yediği için faydalıdırlar. Kaya, duvar oyuklarında, ağaç kovuklarında, terk edilmiş kuş yuvalarında yaşarlar. Bir baykuş 2-10 arasında beyaz yumurta yumurtlar. Yavrular yumurtadan kör ve sağır olarak çıkar. Yırtıcı kuşlar, baykuşun baş düşmanıdır. 60-70 yıl kadar yaşar.

Asıl Baykuşlar (Striginae): Bu alt familyanın yurdumuzdaki türleri şunlardır:

Alaca Baykuş (Strix syrnium aluco): 45-48 cm. büyüklüğündedir. Vücudunun üst tarafı kül rengi ya da kırmızımtırak kahverengidir. Sırt ve yanlarına doğru beyaz ve koyu renkli şeritler, lekeler bulunur. Orta Asya'dan Kore ve Çin'e kadar, Kuzey Afrika, Avrupa, Suriye ve Arabistan'da yaşar. Özellikle kıyılara yakın ormanlarda, bahçelerde, şehir içlerinde bulunur. Salyangoz, balık, kuş gibi hayvanlarla besinlenir.

Bataklık Baykuşu (Asio flammeus «Accipitrinus»): Sırtı pas sarısı renginde, beyaz ve koyu kahverengi lekelidir. 36 cm. boyundadır. Karın tarafında uzunluğuna çizgiler bulunur. Pençesi beyaza çalan külrengidir. Amerika, Avrupa ve Asya'nın soğuk bölgelerinde rastlanır. Küçük memeliler ve farelerle besinlenir. Düz, tepelik yerlerde, bataklıklarda yaşar.

Puhu Kuşu (Bubo bubo): Avrupa, Asya, Kuzey Afrika'nın çam ormanlarında rastlanan bu türün boyu 65-67 cm. kadardır. Pençeleri beyaz, ya da pas sarısı rengindedir. Sırtı kahverengi, vücudu pas sarısı, sırtında enine boyuna çizgiler vardır. Bu tür Avrupa'da büyük ormanlarda, dağlık, kayalık kısımlarda yaşar. Geceleri avlanır. Şahin, kerkenez, uyuyan kümes hayvanlarını yakalayarak besinlenir.

Cüce Baykuş (Otus «ephialtes» scops): Baykuşların en küçük boylularındandır. Boyları 18 cm. kadardır. Genellikle kül renkli, pas sarısı, beyaz ya da karışık renkli olur. Belli olmayan, küçük bir pençesi vardır. Akdeniz ülkelerinde, Asya ve Avrupa'da yaşar. Göçücüdür. Besinlenme biçimi öbür baykuşlarınki gibidir.

Kulaklı Orman Baykuşu (Asio otus): Sırtı pas sarısı, beyaz ve siyahımtırak kahverengidir. Gri lekeleri de vardır. Boyu 35 cm. kadardır. Vücudun alt kısımları uzunluğuna koyu çizgilidir. Pençeleri pas sarısı ve beyaz renktedir. Avrupa'da, Asya'da, Kuzey Afrika'da çam ormanlarında ya da bol ağaçlıklı bölgelerde bulunur. Park ve mezarlıklar sevdiği yerlerdir. Küçük memeliler ve kemiricilerle besinlenir. Faydalı bir kuştur.

Kukumav (Athene noctua): Boyları 22 cm. kadar olur. Sırtı kül rengi, karnı koyu lekeli ve beyazımtıraktır. Bu türün kulaklarında püskül biçiminde tüy bulunmaz. Asya, Afrika ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde yaşar. Çirkin bir sesi vardır, bu nedenden uğursuz sayılır. Böcek, sürüngen, küçük kemiricileri avlayarak geçinir.

Peçeli Baykuşlar (Tytinae): Bu tür 32-35 cm. boyunda olur. Sırtı kül rengi, karın kısmı sarımtırak kahverengidir, esmer beyaz lekeleri bulunur. Pençeleri büyüktür. Gözlerinin çevresi kahverengidir. Kulaklarında tüy bulunmaz. Küçük memeliler, küçük kuşlarla besinlenir. Bu tür baykuşa Orta ve Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Güney Asya'da rastlanır.

Seylan Baykuşu (Ketupa ceylonensis): Bu tür en büyük boylu baykuştur. Boyları 60 cm. kadar olur. Sırtı kırmızımtırak pas rengi, karnı uzunluğuna ince çizgilidir. İnsanların bulunduğu bölgeleri sever. Sulara yakın yerlerde dolaştığından yengeç ve balıkla besinlenir. Filistin, Hindistan ve Seylan'da yaşar.

Puhu kuşuna gecelerin kralı da denir. Gündüzleri kayalar arasındaki mağaralarda oturur, geceleri avlanmaya çıkar.

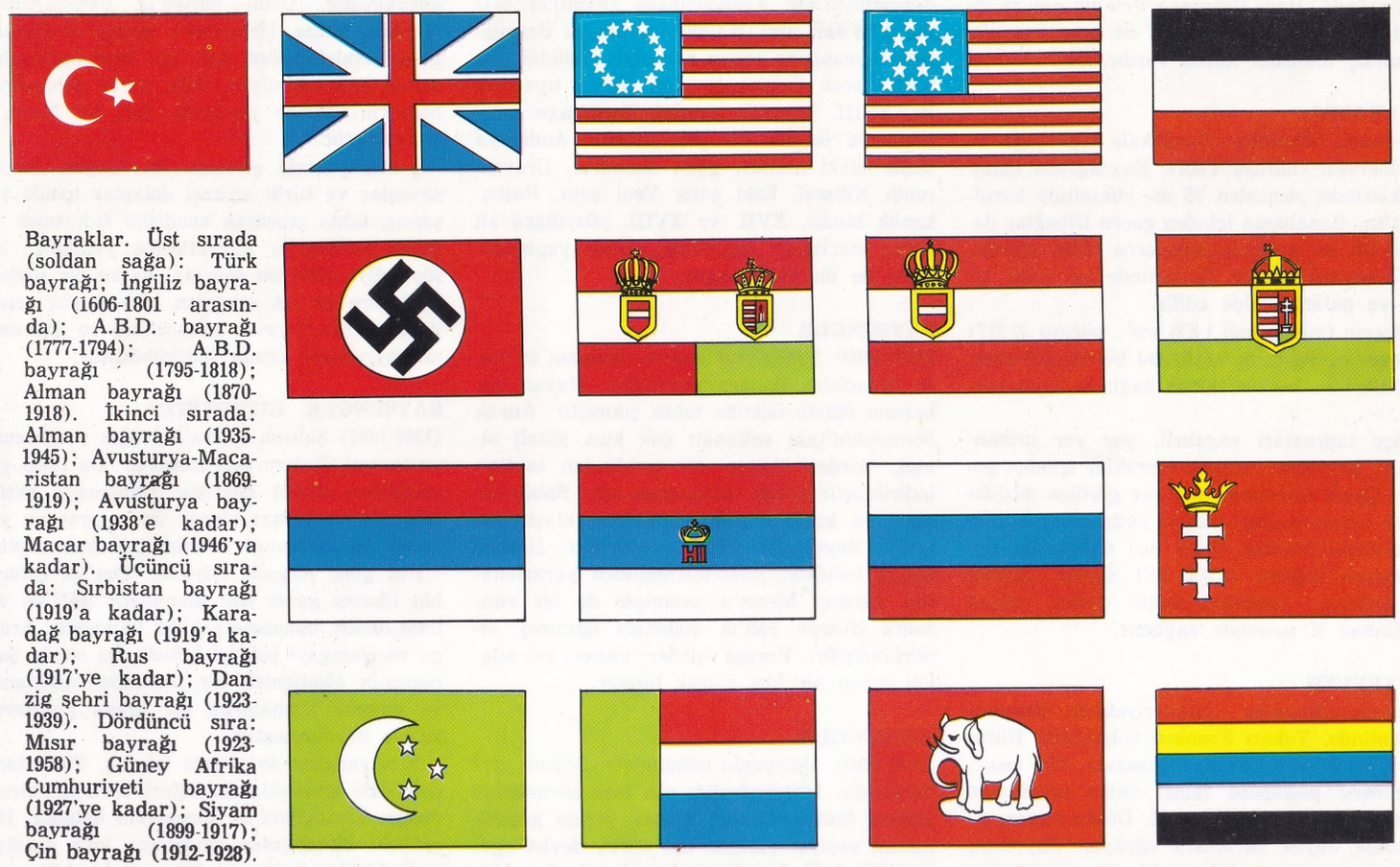

Bayraklar. Üst sırada (soldan sağa): Türk bayrağı; İngiliz bayrağı (1606-1801 arasında); A.B.D. bayrağı (1777-1794); A.B.D. bayrağı (1795-1818); Alman bayrağı (1870-1918). İkinci sırada: Alman bayrağı (1935-1945); Avusturya-Macaristan bayrağı (1869-1919); Avusturya bayrağı (1938'e kadar); Macar bayrağı (1946'ya kadar). Üçüncü sırada: Sırbistan bayrağı (1919'a kadar); Karadağ bayrağı (1919'a kadar); Rus bayrağı (1917'ye kadar); Danzig şehri bayrağı (1923-1939). Dördüncü sıra: Mısır bayrağı (1923-1958); Güney Afrika Cumhuriyeti bayrağı (1927'ye kadar); Siyam bayrağı (1899-1917); Çin bayrağı (1912-1928).

BAYRAK

Devletin ve bağımsızlığının temsilcisi olarak belirli renk ve şekillerden meydana gelen, belirli ölçülere göre kumaş üzerine yapılmış olan ulusal alâmet. Bayraklardaki şekiller ve renkler çoğunlukla, o devletin, ulusun tarihinde övündüğü bir olaya, bir efsaneye dayanarak tespit edilmiştir. Bayrak, devlet egemenliğini, bağımsızlığını ve şerefini temsil ettiğinden, bayrağa saygı, o devlet vatandaşları ve ülkede bulunan yabancılar için bir ödevdir. Netekim bayrağa gereken saygının gösterilmemesi suç olarak kabul edilmiştir. Türk Ceza Kanununun 145. maddesi de, Türk bayrağını ya da devletin başka bir egemenlik alâmetini tahkir kastıyle bulunduğu yerden söküp kaldırmayı, yırtmayı, bozmayı suç saymıştır. Bu suçun bir Türk tarafından yabancı ülkelerdeki Türk bayrağı ya da ulusal alâmetler aleyhine işlenilmesi durumunda ceza daha da artırılarak verilir. Türk Ceza Kanununun 165. maddesi de, aynı fiilin dost bir yabancı ülke bayrağına karşı işlenilmesi durumunu suç saymıştır. Bu şekilde başka devletlerin şeref ve egemenliğine karşı gösterilmesi uluslararası kuralların sonucu olan saygının sağlanması istenilmektedir.

Türk bayrağının şekil ve ölçülerini 29 mayıs 1936 tarihli ve 2994 sayılı kanun tespit etmektedir. Bayrağın çekilme ve indirilme zamanları, çekileceği gönderin uzunluğu, gemilerde bayrak çekme usulü, bayrakta aranan nitelikler kanunla tespit edilmiştir.

Bayrak Kanunu. — Bir devlete ait geminin açık denizlerde bulunduğu sıralarda, bayrağını taşıdığı devletin varsayım olarak ülkesi sayılması kuralı. Aynı şekilde savaş gemileri de hem açık denizlerde ve hem de başka bir devletin karasularında bayrağını taşıdığı devletin ülkesi sayılır. Bu durumdaki gemilerde bir suç işlense, suç Türkiye'de işlenmiş sayılır. Aynı şekilde bu tür gemilerde doğanlar, öteki şartlar da varsa, Türkiye'de doğmuş sayılır ve Türk vatandaşı olurlar. Havadaki uçakların da bayrağını taşıdığı devletin ülkesi sayılacağı ve bu nedenle uçaklarda işlenen suçları takip etmeye yetkili devletin de bayrak devleti olduğu fikri çoğunlukla kabul edilmektedir.

Tarafsız devletlerin bayrağını taşıyan ticaret gemilerinin, savaşçı devletlerin silâhlı kuvvetlerine karşı dokunulmazlıkları vardır. Tarafsız devlet bayrağını taşıyan gemiler, zaptolunamazlar, aranamazlar. Sadece bu tür gemilerin, korsanlık, esir ticareti gibi uluslararası suçlardan birini işlemesi durumunda, bayrağın ticaret gemisi üzerindeki koruması ortadan kalkar.

BAYRAM HAN

(? -1560) Ekber Şah'ın veziri. Türkmen Baharlu boyunun başkanıdır. Bayram Şah'ın atası Timur oğullarına yararlı hizmetlerde bulunmuştur. O da Hindistan'a giderek Hümayun'un hizmetine girmiş, büyük çaba sonunda devletin en yüce görevlerinden Hân-ı Hânan'lığa yükselmiştir. Ancak bu yükseliş ve iyi talihi çok uzun sürmemiş, Hicaz'a giderken Gucerata'da, Mübarek Han Luhani tarafından öldürülmüştür.

BAYRAM HOCA

(? -1380) Kara Mehmet Turmuş'un babası. Babası Karakoyunlu devletini kurmuştu. Bayram Hoca, Sultan Üveys'in ölümünden sonra Musul, Sancar ve Van gölünün güney bölgelerini egemenliği altına almış ve ölünceye kadar buralara egemen olmuştur.

BAYRAM-I VELÎ, HACI

(? -1429) Bayramîlik tarikatını kuran sofîdir. Ankara ilinin Solfasol köyünde doğmuştur. Gerçek adının Numan olduğu, şeyhi Ebu Hamit Aksarayîyle ilk olarak bir bayram günü karşılaşıp görüştüğü için şeyhi tarafından kendisine «Bayram» adının verildiği söylentiler arasındadır.

Öğrenimini tamamladıktan sonra, Ankara'daki Melike Hatun medresesesine müderris olmuş, hacca gitmiş ve hac dönüşü Ankara'da Safevîlik ile Nakşibendîlik tarikatlarını birleştirerek Bayramîliği kurmuştur.

Hacı Bayram-ı Velî, bir aralar Murat II. devrinde Edirne'ye götürülmüş, fakat sonra yeniden Ankara'ya dönmüştür. Ankara'da ölmüş, aynı şehirde yine kendi adıyle anılan ca-

miye gömülmüştür, türbesi oradadır.

Eserleri: Hacı Bayram-ı Veli'nin günümüze kadar gelen üçü hece, biri de aruz vezniyle yazılmış manzum nutku vardır.

BAYRAMİÇ

Marmara bölgesinde Çanakkale iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 4 607). Kazdağı'nın kuzey eteklerinde, denizden 75 m. yükseltide kurulmuştur. Kasabanın içinden geçen Dibağlar deresi 500 m. kuzeyde Menderes (Eski Menderes) çayına karışır. Çevresinde her çeşit tahıl ve palamut elde edilir.

İlçenin (yüzölçümü 1 275 km^2., nüfusu 30 317) merkez bucağından başka iki bucağı (Evciler, Yiğitler) ve bu bucaklara bağlı 75 köyü vardır.

İlçe toprakları engebeli, yer yer ormanlıktır. Menderes çayı bu topraklar içinden geçer. Çayın tabanında yer yer görülen düzlüklerde tarım yapılır, meyve yetiştirilir. İlçenin kuzeyinde Kazdağı (1 767 m.) doğusunda Kocakatran dağları (1 030 m.) vardır. İlçenin ulaştırması, Çanakkale-İzmir devlet yoluna bağlanan il şosesiyle sağlanır.

BAYREUTH

Federal Almanya Cumhuriyetinin Bavyera devletinde, Yukarı Franken bölgesinde, Nürnberg'in 66 km. kuzey-doğusunda bir şehir. Bamberg piskoposu ikinci Otton tarafından 1194 yılında kurulmuştur. II. Dünya savaşı sırasında büyük zararlara uğrayan Bayreuth, savaştan sonra, çağdaş şehircilik gereklerine uygun olarak yeniden inşa edilmiştir. Nüfusu 70 000 kadar olan şehirde dokuma, kimya, cam, seramik ve kâğıt gibi önemli sanayi dalları gelişmiş bulunmaktadır. Bayreuth'un asıl ünü her yıl yapılan Wagner müziği festivallerinden ileri gelmektedir. Richard Wagner'in planlarını çizip, mimar Gottfried Semper'in gerçekleştirdiği **Festspielhaus** (Festival evi) da, 1876'dan beri Wagner'in müzikli dramlarının oynanışına sahne olmasıyle ünlüdür. Ön yüzü barok üslûbunda olan Opera tiyatrosu ile, XVIII. yüzyılda yapılan **Eremitage** sarayının da önemli bir yeri vardır. Anılmaya değer öteki anıtlar, gotik Katedral, Gravenreuth Kilisesi, Eski şato, Yeni şato, Başbakanlık binası, XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait bütün eserlerdir. Bayreuth, piyano yapımcılığıyle de ün kazanmıştır.

BAYSUNGUR

(1478-1499) Semerkant sultanı Mahmut'un oğlu. Kendisini Buhara emirliğine atayan babasının ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Ancak Semerkant'taki saltanatı çok kısa süreli olmuş, kardeşi Sultan Ali tarafından tahttan indirilmiştir (1496). Amcasının oğlu Babür tarafından kesin olarak tahttan uzaklaştırılan (1497) Baysungur, Hisar'a gitmiştir. Hüsrev Şah'ın kendisini desteklemesinden yararlanarak kardeşi Mesut'u yenmişse de bir süre sonra Hüsrev Şah'ın ihanetine uğramış, öldürülmüştür. Farsça şiirler yazan ve adaleti seven bir kişi olarak tanınır.

BAYSUNGUR

(1481-1493) Akkoyunlu hükümdarı. Doğum yeri Tebriz'dir. Hükümdarlığı çok kısa sürmüştür. Babası Sultan Yakup, ölünce yerine geçirilmesini vasiyet etmişse de, bütün devlet egemenliği, daha önceden babası tarafından Atabeylik ve emiri âzâm unvanı verilen Sûfî Halil Bey Musullu'ya geçmiştir. Sûfî Halil Beyin, kendisine karşı girişilen bir baş kaldırmada, Uzun Hasan'ın torunu Rüstem Mirza'yı öldürtmek istemesine karşı çıkmış, bunun üzerine Alıncak kalesine hapsedilmiştir. Bu olaydan sonra, Sûfî'nin durumu büsbütün güç kazanmıştır. Uzun Hasan'ın torunlarından Mahmut Mirza, Hemedan'a gitmiş ve Purnak Beyin emirlerinden Şah Ali Bey tarafından sultan ilân edilmiştir. Sûfî, çocuk şehzadeyle bunların üzerine yürümüş, Şah Ali Mirza'yı öldürmüştür.

Çocuk yaştaki şehzade Baysungur, birçok savaşlar ve türlü siyasal dolaplar içinde yaşamış, tahta oturarak kendisini öldürtmek isteyen Rüstem'in kuvvetlerine yenilmiş, bir söylentiye göre bu savaşta, başka bir söylentiye göre de bu savaştan birkaç gün sonra yakalanarak Tebriz'e götürülmüş ve Rüstem'in buyruğuyle orada öldürülmüştür.

BAYSUNGUR, GIYASETTİN

(1397-1433) Şahruh Mirza'nın oğlu ve Timur'un torunu. Doğum yeri Herat'tır. On sekiz yaşındayken devlet işleriyle uğraşmaya başlamış, iyi bir hattat olarak ün yapmış ve yaşadığı sürece sanat ve sanatçıyı korumuştur.

Pek genç yaşında Nişabur, Tus ve Esterâbât illerine genel vali atanmıştır. 1417'de veliaht olmuş, babasına vekillik yapmıştır. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilirdi. Bu arada Şehnamenin eleştirmeli bir baskısını hazırlamış ve dağınık nüshalarını bir araya getirterek sıraya koydurmuştur.

Yazı sanatını ön planda tutmuş, Türkistan'daki özel kitaplıklarda değerli levhalar bırakmıştır. Tarihçileri de korumakla ünlüdür. Herat'taki kitaplığında zamanının kırk sanatçısıyle birlikte çalışırdı. Burasını bir bilim yuvası durumuna getirmişti.

Fazla içkiden, genç yaşında ölmüştür.

BAZALT

Başlıca olivin, plogiyoklas ve ojit ihtiva eden bazik bir kaya. Siyah renklidir, havada

Solda: Bazalt kesitinin mikroskoptan görünüşü. Sağda. Sardunya adası kıyılarında bazalt kayalar.

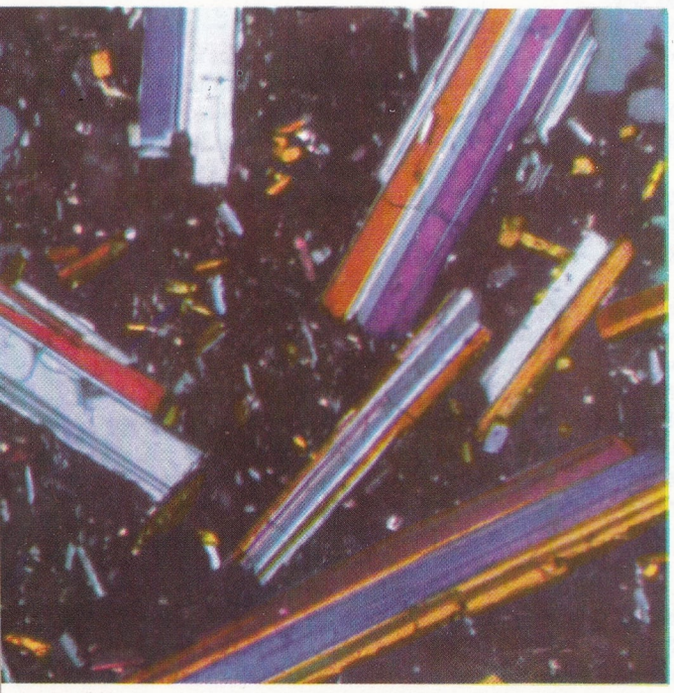

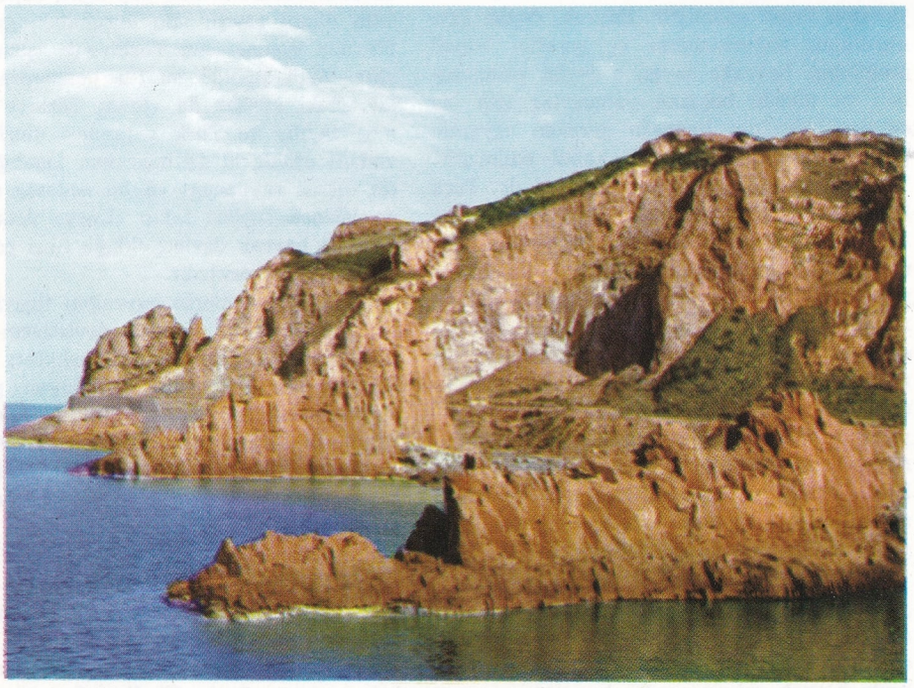

gri, kırmızımsı ve bazen yeşil renk alır. Bu durum püskürük kayaların çoğunda görülür. Çok yoğundur, çok küçük kristallerden yapılmıştır. Bu kristaller kimi zaman gözle görülecek kadar büyük olabilir. Yoğunluğu 2,8 ve 3,1 gr./cm³. arasındadır, böylece en hafif cinsi bile granitten (yoğunluğu 2,7 gr./cm³.) daha ağırdır.

Orijini volkanik olan bazalt, ergimiş haldeyken yüzeye doğru itilmiş ve katmanlar arasında sıkışıp kalmıştır. Bazalt, değişik kalınlıkta yapraklar şeklinde bulunur. Bunların bazıları yatay, bazıları düşeydir. Görünüşleri sandviç arasına konmuş pastırma gibidir. Çoğu kere yerkabuğundaki çatlaklardan yeryüzüne yükselir, lav halinde akar ve böyle yerlerde çok kalın katmanlar halinde yığılır. Eosen devrine ait büyük bazalt kitleleri Hindistan'da Dekan yaylasında çok geniş bir alana yayılmış olarak bulunur.

Bazalt, görünüşü çirkin olduğundan, bina yapımında pek kullanılmaz. Buna rağmen bazen bazalt taşları köprü ayağı, vb. yapılarda kullanılır, küçük bloklar halinde duvarlara konur, kırılmış bazalt taşları demiryollarına konur. Bazalt ergitilebilir ve 1300°C de sıvılaşır. Bundan bazen asitlere dayanıklı kimya aletleri yapılır.

BAZİLİKA

Romalıların halk toplulukları için yaptıkları ve putperest yapılardan alındığı tahmin edilen bir çeşit kiliseye verilen ad.

Roma Bazilikası: İçinde halk toplantılarının, ticarî alışverişlerin ve mahkeme duruşmalarının yapıldığı bir yapıdır. Bazilika adının eski Atina'nın krallık kapısı anlamına gelen Stoà Basileios'dan alındığını söyleyen tarihçilerin bulunmasına rağmen, bazilikaların Roma sitesine özgü olduğu ve genellikle forumların yöresinde bulunduğu bir gerçektir. En yaygın ve geleneksel bazilika şekli dört köşeydi ve damı tutan sütunlarla üç ya da daha fazla bölüme ayrılıyor ve giriş bölümü çoğunlukla uzun kenarlarının birinin ortasında bulunuyordu. En eski bazilikalar M.Ö. II. yüzyılda Roma'da yapılmıştır.

Hıristiyan Bazilikası: Hıristiyan bazilikasının aslı belirsizdir. Bununla beraber gerek görevi, gerekse sembolleri bakımından, imparatorluk saraylarının büyük salonlarıyle ilgili olduğu sanılmaktadır. Daha M.S. III.-IV. yüzyıllarda yapı tipi olarak kesinleşmiştir; çeşitli tipleri vardır. Bir din adamının mezarı üzerine yapılabileceği gibi, kilise olarak ya da özel amaçlarla, hatta adak olarak da yapılabilir.

Mimarî bakımından bazilika, kemerleri tutan sütunlarla üç ya da daha fazla bölüme ayrılmış geniş bir dik dörtgendir. Ortadaki bölüm en geniş ve en yükseğidir, yukarıdan pencerelerle aydınlanır. Bir mihrabı ve özellikle doğuda, bu mihrabın iki yanında çok zaman iki de küçük mihrabı vardır (prothesis ya da diakonikon). Piskoposluk kürsüsü mihraptadır. Törenler burada mermerle çevrili bir yerde yapılırdı. Bir özelliği de yapının içinde zafer kemeri bulunmasıdır. Kadınlar için genellikle ikinci bir kat yapılmıştır. Bazilikanın girişinde ayrıca kemerli bir avlu kısmı vardır. Roma devrinde taklit edilen ve eski düz tavan yerine kubbeleri getiren bazilikaysa nispeten basit bir yapı tarzına sahiptir, fakat süslemelerindeki zenginlik bakımından mimarî sanatın en ince örneklerindendir.

Roma'daki Forum Romanum'da Caesar'ın yaptırdığı bazilikanın kalıntıları ve planı.

BAZLAR

Sulu eriyiklerinde negatif yüklü OH iyonu veren maddeler. Bazlar alkali adı verilen maddeleri de kapsar. Alkaliler R. Boyle'a göre sabunumsu ve kaygan olan ve yağlar ile kükürdü eritebilen maddelerdir. Bazlar asitlerin kırmızıya çevirdiği maddeleri eski renklerine dönüştürür, asitlerle birleşir ve nötür maddeleri, yani tuzları yapar.

Baz adı temel anlamına gelir. Gerçekten bazı tuzlar meselâ karbonat ve sulfatlar çok yüksek sıcaklıkta ısıtıldıkları zaman geriye kalan madde tuzların temel maddesi gibi görünmüştür. Bu maddeler genellikle bir metal oksittir. Bundan da bir tuzun asit ve baz

Roma'daki San Giovanni in Laterano bazilikası XVII. yüzyılda Borromini tarafından bugünkü yapısına kavuşturulmuştur.

adı verilen iki temel kısımdan yapıldığı sonucu çıkarılır. Tuz ısıtılınca asit oksit kısmı gider, geriye metal oksit kalır.

1812'de Jons Berzelius «dualizm» teorisini ortaya atmıştır. Buna göre asitler negatif, bazlar pozitif yüklüdür ve bunların birbirini çekmesiyle tuz oluşur. XIX. yüzyıl sonundaysa bazlar asitlerle birleşip tuz ve su veren maddeler olarak tarif ediliyordu. Fakat bu tanım yetersiz bulundu.

1923'te J.N. Broensted ve T.M. Lowry daha genel bir tanım ortaya atarlar. Bu bilginler asitleri proton (hidrojen iyonu) veren maddeler, bazları proton alan maddeler olarak tanımladılar. Bu tarif metal oksit ve metal hidroksitlerle birlikte, amonyak, aminler ve hidroksil iyonunun kendisini de baz sınıfının içine alınmasını sağlamıştır.

Baz kuvveti, sulu eriyikte meydana çıkan OH miktarıyle ölçülür. Hidroksitler için erirlik, öteki bazlar için iyonlaşma derecesi baz kuvvetini belirler. Bazlar kuvvetli, zayıf, çok zayıf bazlar olarak üçe ayrılır. Kuvvetli bazlar, eğer hidroksit ise suda çok erir. Öteki cinsten ise çok iyonlaşır. Zayıf bazlar daha az iyonlaşır. En kuvvetli bazlar alkali metallerin (sodyum, potasyum, rubidyum, sezyum) hidroksitleridir. Bunlara kostik alkaliler adı verilir.

Nemli gümüş oksit tipik bir nitelik gösteren zayıf bir bazdır. Suda pek az erir, bunun doymuş eriyiğinde bulunan OH iyonlarının sayısı çok azdır.

Bazlar için karakteristik olan OH grubunun varlığı bazı maddelerin renginin değişmesiyle anlaşılabilir.

Bu maddelerin arasında en çok tanınmış olanıysa turnusol adını verdiğimiz belirteçtir. Turnusol asitlerle kırmızı, bazlarla mavi renk verir.

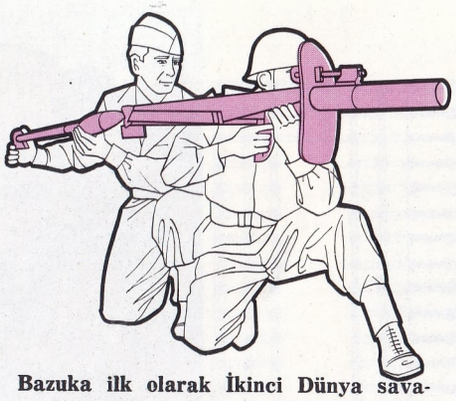

Bazuka ilk olarak İkinci Dünya savaşında A.B.D. tarafından kullanılmıştır.

BAZUKA

Bomba atmaya yarayan, tek kişi tarafından taşınabilir bir silâh. İlk olarak II. Dünya savaşında Amerikalılar tarafından tanklara karşı kullanılmıştır. 88 mm. çapında, boyu bir metreden biraz fazla bir boru olan bazukanın mermisi, önemli kalınlıkta levhaları delecek güçte gerçek bir bombadır. Bazukanın tıkacı ve atış sırasında fazla bir geri tepmesi yoktur. Bununla birlikte, atışta silâhın gerisinden, tam arkasında durulursa tehlikeli olabilecek küçük bir alev çıkar.

BEATLES

Liverpool'da kurulmuş İngiliz hafif müzik topluluğu. 1960'ların «beat» ya da «ye-ye» müziği diye anılan ve dünya çapında bir yaygınlığa ulaşan hafif müzik türünün simgesi ve en etken topluluğu durumuna yükselmiştir.

Topluluk şu üyelerden kurulmuştur:

Paul McCartney: 18 haziran 1942'de Liverpool'da doğmuştur. Şarkı söyler, bas gitar çalar. Piyano, banco, trompet çaldığı da olur.

Ringo Starr (Asıl adı **Richard Starkey**): 7 luluğun davulcusudur. Pek seyrek şarkı da temmuz 1940'ta Liverpool'da doğmuştur. Topsöyler.

George Harrison: 25 şubat 1943'te Liverpool'da doğmuştur. Topluluğun solo gitarcısıdır. Şarkı da söyler. Piyano ve gitar çaldığı da olur.

John Lennon: 9 ekim 1940'ta Liverpool'da doğmuştur. Şarkı söyler ve eşlik gitarı çalar. Armonika, piyano ve org çaldığı da olur.

Beatles'in müziği türlü etkilerin bir karışımı olarak gelişmiştir: Amerikan dağlılarının ve sığır çobanlarının müziği; Elvis Presley ve Bill Haley'nin simgelediği **rock and roll** (ki Amerikan folklorunun bir kısmının ticarî amaçlarla soysuzlaştırılmasının ürünüdür); küçük bir oranda caz müziği; İngiliz vodvil ve operet müziği, sonra bu karışıma Avrupa barok çağ ve senfonik müziğinde ve geleneksel Hint müziğinden alınma öğeler de katılmıştır. Beatles, elektronik müzik metotlarını da, en ilkelinden olmak üzere, çalışmalarında kullanır. Özellikle bu metotların yükselmiş bir müzik bilincine varmadan kullanılmasıyle ve elektrikli çalgılardan ayrıntısız ve inceliksiz olarak bozulmuş sesler elde ederek yararlanılmasıyle, hafif müziğin «hafif» olma gereğiyle çelişen, aşırı ve bir düziye ses yüküyle etkisini sağlayan bir müzik türemiştir. Müzikleri ve davranışlarıyle Beatles'in 1960'larda hemen hemen her ülkede gençliğin özellikle 10-20 yaş arasındaki kesiminin simgesi olması, önemli bir müzik olayı olmaktan çok, bir toplumsal ve ticarî olay diye yorumlanabilir. Bununla birlikte Beatles'in, **I Want To Hold Your Hand, Michelle, Blue Jay Way** gibi birçok seçkin ezgiyle, Franz Lehar'dan Henry Mancini'ye, müzik tarihinin ile-

Beatles topluluğu günümüz gençliğinin eğilimlerine en iyi cevap veren müziği çalmakla ün yapmıştır. Solda: Müziğin çağdaş gençlik için önemli bir öğe olmasına karşılık, beatnikler bunalım sorununu toplumsal kuralları hiçe saymakla çözümlemeye çalışmaktadır.

ri gelen hafif bestecilerinin yanında yer alabilecekleri belirmiştir.

BEAUMARCHAIS, PIERRE - AUGUSTIN CARON DE-
(1732-1799) Fransız komedi yazarı. Babası gibi sanatçı olan yazarın olağanüstü bir zekâsı vardı. XV. Louis'nin kızlarının harp öğretmeni olan Beaumarchais'ye sarayda birçok görevler veriliyordu. İş hayatına da atılmış ve kısa zamanda zengin olmuştur. Gürültülü davalarından biri dolayısıyle yazdığı **Mémoires** adlı eseriyle büyük bir ün kazandı. Yazarlık haklarının kabul edilmesi için mücadele etmiş, Voltaire'in bütün eserlerini bir arada düzenleyip yayımlamış, bağımsızlıkları için savaşan Amerikalılara silâh sağlamıştır (1776).

Lenormand d'Etioles'in özel tiyatrosu için yazdığı, halkın hoşuna giden ve güldürücü bir dizi oyundan sonra, kızkardeşini evlendirmek için çıktığı İspanya yolculuğundan esinlendiği **Eugénie** adlı oyunu oynandı (1767). **Les deux amis**'den sonra (1770) önce opera-komik, sonra da geleneksel, ama çok canlı bir komedi türünde **Le Barbier de Séville**'i (Sevil Berberi) (1775) yazdı. Beaumarchais'nin en önemli eseriyse, 1784 yılında yazdığı **Le Mariage de Figaro** (Figaro'nun Düğünü) dur. Önce yasaklanan ve üç yıl yalnız özel olarak oynanabilen bu eser, sonra büyük bir başarı kazanmıştır. **La mère coupable** (Suçlu Anne) adlı dramıyse, önceki iki eseriyle birlikte bir trilogya teşkil etmektedir (1792). Salieri'nin müzikli opera haline getirdiği Tarare adlı oyunu 1787 yılına aittir. Fakat, Paisiello, Mozart, Rossini gibi bestecilerin, komedilerinden yaptıkları operalar çok daha önemlidir. Beaumarchais'nin basılmamış eserleri, 1961 yılında, **Notes et réflexions** adı altında bir ciltte toplanmıştır.

BEAUVOIR, SIMONE DE
(1908-) Fransız kadın yazarı. Paris'te doğmuştur. Jean-Paul Sartre'in varoluşçu felsefe ve edebiyat akımına bağlanmakla yetinmemiş, onun en yakın çalışma arkadaşı olmuştur. Bazı oyunlar, yolculuk yazıları (Amerika Birleşik Devletlerine, Çin'e), edebiyat, politika, ahlâk konularıyle ilgili denemeler (**Pour une morale de l'ambiguité**, 1947 gibi) den başka romanlar da yazmıştır. Bunların arasında **L'invitée** (1943) ve Goncourt armağanını alan **Les mandarins** (Mandarinler, 1954) adlı romanları önemlidir. **Le deuxième sexe** (İkinci Cins) adlı kitabı (1949)yse günümüz toplumunda kadının durumu üzerine geniş bir çalışmanın ürünüdür. Şimdiye kadar yayımlamış olduğu **Mémoires d'une jeune fille rangée** (Bir Aile Kızının Anıları, 1949) ve **La force de l'âge** (Güçlü Yaş, 1960) otobiyografi kitapları da ilgi çekicidir. Mandarinler, Başkalarının Kanı adlı romanları Türkçeye çevrilen en önemli eserleri arasındadır.

BEBEK
Dünyanın en eski oyuncağıdır, denebilir. Bazı Peru mezarlarında bulunan bebeklerden anlaşılacağı üzere, daha tarihöncesinde bebek bir oyuncak olarak vardı. Eski Mısır'da bebeklerin kolları hareketli yapılıyor, başlarına gerçek saçlar takılıyor ve içi döşeli minik bebek evleri hazırlanıyordu. Yunanlılar ve Romalılar bebeklerin başını pişmiş topraktan, tahtadan ya da fildişinden, vücutlarını bez ve hasırdan yapıyorlardı; kol ve bacaklarıyse takılabilir cinsten oluyordu. Ortaçağda genellikle tahtadan ve kabaca yapılan bebekler, Rönesans devrinde pek ince ve zarif bir görünüş kazandılar. Oyuncak bebekler yanında zamanın modasına göre giydirilmiş manken bebekler süs eşyası olarak yaygınlaştı. Yüzyılın sonundan itibaren Nürenberg'te yapılan Alman bebekleri büyük ün kazandı. Fransız Jumeau ise 1869'tan sonra bebeklere porselen başlar yapmaya başladı. XIX. yüzyıl bebeklerinin ve bebek eşyasının güzelliği, zenginliği, kraliçe Victoria'ya ait bulunan ve bugün İngiltere'de Windsor şatosunda sergilenen bebek koleksiyonlarından ve bebek evlerinden çok iyi anlaşılmaktadır. Bugün çok verimli olan bebek yapımcılığı, çeşitli malzemelerden faydalanır: Selüloit, kumaş, metal ve özellikle plastik gibi. Gözler hareketlidir, saçlar çok defa yıkanabilir, vücut kırılmaz. Bazen çok karışık mekanizmalar kullanılarak bebeklerin adımlar atması, bazı sözler söylemesi de mümkün olabilmektedir. Hemen hemen bütün bebeklerde, ses çıkartan bir «düdük» vardır. Çok itina gösterilen giysileriyse en yeni modayı yansıtır. Genellikle bebek yapımında bugünkü eğilim, alışılmış, tekdüze bebek tipinden uzaklaşmak, anlamlı yüz ifadeleri taşıyan bebek tipleri yaratmak yolundadır.

Bebek yapımında alışılmış biçimlerin yanı sıra günümüzün kişilerini ve moda hareketlerini örnek alarak yapılmış bebeklere de rastlanmaktadır.

Beaumarchais.

BECCARIA, CESARE
(1738-1794) İtalyan hukuk ve iktisat bilgini. Önce Parma'da cizvit rahiplerinden eğitim görmüş, Pavia'da hukuk okumuştur. Aydınlanmacıların eserlerinden etkilenen Beccaria, yeni düşüncelerin ışığında felsefî, siyasal ve toplumsal sorunları tartışabildiği Pietro ve Alessandro Verri kardeşlerle dostluk kurdu. 1762 yılında Lucca'da yayımladığı **1762**'de **Milano Devleti Parasının Düzensizlikleri ve Çareleri** adlı ilk denemesini de Pietro Verri'nin teşvikiyle yazdı. Fakat ona asıl ün kazandıran eseri, ilk olarak 1764'te Livorno'da Coltellini tarafından yayımlanan **Dei delitti e delle pene** (Suçlar ve Cezalar) adlı denemesidir. Bu eser daha sonra sürekli olarak basılmış, hemen hemen bütün dünya dillerine

Cesare Beccaria.

çevrilmiştir. Beccaria, toplum antlaşması kuramına dayanarak, (bu kuram, toplumu, yurttaşlar tarafından özgürlüklerini savunmak için anlaşma sonucu yaratılmış soyut bir kurum olarak niteler) cezanın, devletin cezalandırma gücünün değil toplum savunmasının ortaya çıkardığı bir gereklilik olduğu düşüncesini ileri sürdü. Bu ilkeyle ölüm cezasının, yalnız gereksiz ve yararsız olduğu belirmekle kalmayıp, bireylerin bazı özgürlüklerini toplum savunması yararına ellerinden alabilse de, yaşamalarına engel olma hakkına sahip olmayan toplumun bir antlaşma toplumu niteliğiyle de çeliştiği ortaya çıkmış oluyordu. Yazar, bu eserinde, keyfî ve zalim olarak tanımladığı çağın adalet sistemine, suçluyu konuşturmak için uygulanan işkenceye, gizli ve imzasız ihbara, kapalı kapılar ardında yargılamaya (buna karşı, sanığın engellenemez savunma hakkını güvenlik altına alan halk önünde yargılama gerekliliğini ileri sürüyordu), sadece sanığın göz önünde tutulmasını sağlaması, gerçek bir ceza halini almaması gereken mahkûmiyet öncesi hapse karşı çıkıyordu. Dışarıda büyük yankılar yapan Beccaria'nın eseri, Diderot'nun, Buffon'un, Voltaire'in övgüsünü çekti, Rus çariçesi II. Katerina, ülkesinin adalet sistemini Beccaria'nın ortaya attığı ilkelere göre yeniden düzenledi. Kendi ülkesinde de övülen ve önemli görevler verilen Beccaria, 1768 yılında öğretmen olarak atandığı Milano'da Palatina okulunda ilk ekonomi politik kürsüsünü kurdu. 1791'de hukuk ve ceza muhakemeleri kanunlarında yapılması düşünülen değişikliklerle ilgili olarak meydana getirilen kurula seçilen Beccaria'nın bu kuruldaki etkili çalışmaları, meslek hayatının en verimli dönemlerinden birini teşkil etmiştir. Hemen hemen her dile çevrilmiş olan **Suçlar ve Cezalar** adlı ünlü eseri Muhittin Göklü tarafından dilimize çevrilmiştir.

Fransız filim yönetmeni Becker'nin en ünlü filmi Altın Hotoz'dan bir sahne (1952).

BECHTEREV, VLADIMIR MIHALOVIÇ
(1857-1927) Rus nöro-psikiyatri bilgini. Nöroloji ve psikoloji doçenti olarak bir süre Paris'te kaldıktan sonra yurduna dönmüş, öğrencisi olduğu Pavlov'la birlikte çalışmıştır. Beyin hastalıkları, uyku hastalığı, kişilik ve özellikle, şartlı refleks konusundaki çalışmaları çağın bilimsel çalışmalarını ve Watson gibi bazı bilginleri etkilemiştir.

BECKER, JACQUES
(1906-1960) Fransız sinema yönetmeni. 1932'de, öğrencisi olduğu Jean Renoir'in yardımcılığını yapmaya başlamıştır. Yarım kalan birkaç denemeden sonra ilk filimini 1942'de yöneten Becker, ertesi yıl **Goupi-Mains-Rouges** (Kırmızı Elli Goupi) ile Fransız Sineması Büyük Armağanını kazandı. Sinema çalışmalarını, erken ölümüne kadar sürdürmüştür. Önemli filimleri arasında, **Antoine et Antoinette** (1947), **Rendez-vous de Juillet** (Temmuz Buluşması, 1949), **Casque d'Or** (Altın Hotoz 1952) ve son filmi olan **Le trou** sayılabilir. Becker, iyi filimlerinde, kişilerin ve çevrelerin canlandırılmasında ender rastlanan bir duyarlılıkla sağlam bir gerçekliliğe ulaşarak, ustası Renoir'ın iyi bir öğrencisi olduğunu göstermiştir.

BECKER, JOHN J.
(1886-1961) Amerikalı besteci. Öğrenimini Amerika'da yapmış olmakla birlikte, Von Fielitz ve Middelschulte gibi öğretmenler onu tümüyle Alman etkisi altında yetiştirmişlerdir. Amerika'nın müzik merkezlerinden uzakta, koro yönetmeni olarak çalışması, müziğinin tanınmasını ve yayılmasını engellemiştir. Eserlerinde Hindemith, Riegger, Ruggles ve Berg'in etkileri görülmekle birlikte bunlar, bestecinin kendi kişiliğine bürünmüşlerdir. Başlıcaları arasında altı senfoni, korno konçertosu, keman konçertosu, piyano ve orkestra için **Concerto Arabesque,** vb.

BECKETT, SAMUEL
(1906-) İrlandalı yazar. Eserlerini Fransızca yazan Beckett, sekreteri ve çalışma arkadaşı olduğu Joyce'un dil psikolojisi üstüne çalışmalarını sürdürmüştür. Oyunlarının kişileri, çözülen bir toplumun son kişilerine ya da her şeyi yıkan bir felâketin kalıntılarına benzer. Eserlerinde çoğunlukla, acı bir mizahla arzulu, ama soğuk bir şiir bir arada bulunur. Ionesco ve Adamov'la birlikte, II. Dünya savaşı sonrası öncü tiyatrosunun en önemli temsilcilerindendir. Eleştirmecilere göre en önemli eserleri, **Murphy** ile **Molloy, Malone meurt** (Malone Ölüyor), **L'innommable** (Adlandırılamayan) roman üçlüsüdür. Bu üçlüde olaylar örgüsü, tekli konuşmayla verilmiştir ve fantastik bir bütünlüğe varılmıştır. 1961'de yayımladığı **Comment c'est** (Nasıldır) adlı romanındaysa tekli konuşmayı da parçalayarak, anlamsızlığa kadar varmıştır.

Tiyatro eserleri arasında, **En attendant Godot** (Godot'yu Beklerken) bütün dünyada ün yapmıştır. İki yoksul serserinin, hiç bir zaman gelmeyen ve gelmeyeceği anlaşılan Godot adında birini beklerken yaptıkları konuşmalarla belirlenen bu oyun birey üzerinde alışılmamış gözlemler getirmiştir.

Beckett'nin öteki oyunları şunlardır: **Fin de Partie** (Partinin Sonu 1957), **Tous Ceux Qui Tombent** (Düşenler 1957), **La Dernière Bande** (Son Çete, 1959), **Oh! Les Beaux Jours** (Güzel Günler, 1966).

Godot'yu Beklerken, Türkçeye Ferit Edgü tarafından çevrilmiştir.

BECKMANN, ERNST
(1853-1923) Alman kimya ve fizik bilgini. Kolbe ile Otswald'ın öğrencisidir. Berlin Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Organik, inorganik ve fizik-kimya alanlarında önemli araştırmaları vardır. Organik kimyada özellikle kâfur ve osimeler üzerine olan çalışmaları önemlidir; asit sülfürik ve diğer dishidrat maddelerle muameleye giren kokulu osimelerin atomlarında bir düzen değişikliği olduğunu, bunların izomer amitlere dönüştüğünü ilk olarak o keşfettiğinden bu olaya Beckmann dönüşümü adı verilir.

Beckmann'ın fizik-kimya alanındaki çalışmaları çok önemlidir. Molekül ağırlığının, saf eritkene oranla bir eriyiğin donma derecesinin düşürülmesiyle kaynama derecesinin yükseltilmesine dayanan metotlarla tespitini tamlığa kavuşturmuştur. Bu iş için derecenin yüzde birini ölçen bir termometre yapmıştır. Bu termometre de onun adıyle anılır.

BECQUE, HENRI
(1837-1899) Fransız tiyatro yazarı. Doğalcı tiyatronun en ünlü temsilcisidir. İlk denemeleri, pek önemli olmayan bir opera librettosu, bir komedi ve iki dramdır. İkinci imparatorluk ile üçüncü cumhuriyet arası toplumunu kuru, sert bir ahlâkçılıkla inceler. Bütün ayrıntılarıyle gözlemi yapılmış, tipik örneklere indirgenmiş olaylara dayanan oyunları, zamanın eleştirmenleri (Sarcey gibi) tarafından, Sardou ve Dumas fils gibi yazarların yanında ilkel ve

hayalden yoksun olarak nitelendirilmiştir. Biçim bakımından en başarılı komedisi **Parisli Kız**'dır (1884). Bu oyunda bir Fransız kadınının aşkları, toplumun ikiyüzlülüğünün alaycı ve küçümseyen bir dille yapılan eleştirisinin ışığında anlatılmaktadır. Bazı eleştirmenler, aile içi miras tartışmalarıyle noterler ilişkisinin, Balzac'ı andırır ve bir tablosu olan, **Kargalar**'ı (1876) diğer oyunlarına üstün tutmaktadırlar. **Les polichinelles** ile tek perdelik oyunu **La Navette** (1877) de bu arada anılmalıdır. Her ne kadar, hayatının son yıllarında Zola tarafından korunmuş, Antoine tarafından Théâtre-Libre'de oyunları sahnelenmişse de eserlerinin bahtı ölümünden sonra dönmüştür denebilir.

BECQUEREL, HENRI
(1852-1908) Fransız fizik bilgini. Değerli fizikçiler yetiştiren bir aileden gelen Becquerel, - dedesi Antoine César Becquerel (1788-1878) elektrik pilleri, babası Alexandre-Edmond Becquerel ise optik ve spektroskopi üzerine önemli çalışmalar yapmışlardır - aile geleneğini sürdürmüştür. Öğrenimini **Ecole Polytechnique** ile **Ecole des ponts-et-chaussées**'de tamamlamıştır.

1889'dan başlayarak Fransa Enstitüsünün üyesi olan Becquerel, 1908 yılında (ölümünden az önce) Paris Bilimler Akademisinin sürekli üyesi olmuştur. Birçok sorunlarla ilgilenen, özellikle mıknatıslar ve güneş ısısı üzerine önemli çalışmaları olan bilginin adı, radyoaktivite çalışmalarına yol açan uranyum radyasyonlarının keşfiyle birlikte anılır (1896). Raslantı olarak uranyum tuzlarının fotoğraf levhalarını etkilediğini gören Becquerel, bu özelliğin birtakım özel ışınlardan ileri geldiğini bulmuştur. Sonradan Becquerel ışınları adı verilen bu keşfiyle, 1903 yılında Nobel fizik ödülünü, yine radyoaktivite üzerinde çalışıp önemli sonuçlar elde etmiş olan Curie'lerle paylaşmıştır.

BEDEVÎLER
Arapçada «çölde oturan insan» anlamına gelir. Göçebe olarak yaşar, hayvan yetiştirirler ve geçimlerini bu yoldan sağlarlar. Her zaman çölde oturmazlar, bozkırlara da sokulurlar. «Deve yetiştirenler» ve «koyun, keçi yetiştirenler» olarak ikiye ayrılırlar. At yetiştirmeye pek önem vermezler. Keçi kılından örülmüş çadırlarda otururlar. Tahıl ve hurma da besinlerindendir. «Kitti» dedikleri bir çeşit kuru peyniri, gezileri sırasında yanlarında taşırlar ve suyla yumuşatarak yerler. Pazar yerlerinde, kendi el işleri olan keçi kılından, deve tüyünden kumaş, yağ özellikle hayvan satarlar.

Konuksever ve özgürlüklerine düşkün insanlardır. Kabile ya da aşiret halinde yaşarlar. Gelenek ve göreneklerine son derece bağlı olmakla beraber, yeni buluşlardan daima yararlanırlar. Vahalara, şehir ve kasabalara saldırmak eski bir gelenekleridir. Deve çalarlar, kadın ve çocuk kaçırırlar, bunları fidye karşılığı geriye verirler. Talanlardan ele geçen değerli her şey paylaşılır.

Bedevî aşiretlerinin temelini aile teşkil eder. Erkek evlâda çok değer verilir. Çoğunun yalnız bir eşi bulunur. Kızlar çok erken evlendirilir. İyi avcıdırlar.

BEDİA, MUVAHHİT
(1897-) İlk kadın tiyatro sanatçılarımızdan. İstanbul'da doğmuştur. Küçük yaşta Fransızca öğretilen Bedia, Moda'daki Dame de Sion okuluna verilmiştir. Kuvvetli Fransızcasının yanı sıra arkadaşlarından Rumca, aile dostları Selim Sırrı (Tarcan) dan Türkçe dersleri almış, Kadıköy'deki «Terakki» okuluna da devam etmiştir.

Türk kadınlarının çalışma hayatına atıldığı dönemde, 1921 yılında Erenköy Kız Lisesine Fransızca öğretmeni olmuş, bu sıralarda Darülbedayi sanatçılarından Muvahhit ile evlenerek Bedia Muvahhit adını almıştır. Ertuğrul Muhsin'in çevirdiği, Halide Edip (Adıvar) in «Ateşten Gömlek» filminde, yine ilk kadın sanatçılarımızdan Münire Eyüp (Neyire Ertuğrul) le birlikte oynamış ve sanat hayatı böylece başlamıştır.

1922 yılında Muvahhit'in İzmir'e düzenlediği ve Mahmut (Moralı), Raşit Rıza (Samako), Şadi Fikret (Karagözoğlu) gibi sonradan büyük ün yapmış sanatçıların bulunduğu turneye Bedia da kocasıyle birlikte katılmıştır. Bu topluluğun kadın sanatçıları Ermeni'ydi.

Atatürk'ün İzmir'i ziyaretine rastlayan bu turne sırasında Atatürk «neden Türk kadınlarının sahneye çıkarılmadığını» sormuş, Türk kadınlarına da rol verilmesini istemiştir. Bu emir üzerine Bedia Muvahhit, ertesi akşam İbnürrefik Ahmet Nuri Beyin «Ceza Kanunu» oyununda «Sacide» rolüne bir gün içinde hazırlanarak, Atatürk'ün huzurunda ilk kez sahneye çıkmıştır. Daha sonra, 6 aralık 1923'te «Othello» da «Dezdemona» rolünü oynamış ve sahne hayatını bugüne kadar sürdüren mutlu sanatçılar arasına girmiştir.

Samuel Beckett'in ününü dünyaya duyuran «Godot'yu Beklerken» den bir sahne.

Bedia Muvahhit, girdiği günden beri Şehir Tiyatrosu (Darülbedayi) ndan hiç ayrılmamış, nadir sanatçılardandır. Bugüne kadar sayısı, pekçok oyunda ve operetlerde başarılı rollerde oynamış, bu arada sinemada da sevilen bir sanatçı olmuştur. Türk tiyatrosunun en önemli kadın oyuncularından olan Bedia Muvahhit'in çeviri ve adapte birçok tiyatro eseri de vardır.

Türk tiyatrosunun ünlü kadın oyuncusu Bedia Muvahhit, İbnirrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin Hissei Şayia adlı oyununda.

BEDİR SAVAŞI
Peygamber Hz. Muhammet'in, Hicretin ikinci yılında (mart 624) Mekkelilere karşı kazandığı ilk savaş.

Hicretin ikinci yılının daha ilk aylarında, Müslümanlar ile Mekkeliler arasında Nahle denilen mevkide meydana gelen çarpışmada Kureyşlilerden birkaçı ölmüştü. Bu çarpışmayı izleyen günlerde Ebû Süfyan, Mekkelilerden bin develik bir kervanla Suriye'ye doğru yola çıktı. Dönüşe hazırlanırken, Muhammet kuvvetlerinin kendilerini pusuya düşürecekleri haberini almış ve Mekkelilerden yardım istemişti. Mekkeliler, böyle bir yardımda bulunmayı ilk önce tereddütle karşılamışlarsa da, sonradan kışkırtıldıklarından, yedi yüz deve, bin atlı ile dokuz yüz elli kişilik bir kuvvetle yola çıktılar. Aralarında Hz. Muhammed'in amcası Abbas da vardı.

Öte yandan Muhammet, yetmiş deve, iki at ve 305 kişilik kuvvetiyle Medine'den hareket etti. Ebû Süfyan, Müslüman saldırısından korunabilmek amacıyle, Bedir'den geçen iç yoldan gitmeyerek, deniz kıyısından, gece karanlığından yararlanarak Medine dolaylarına geldi. Oysa Müslümanlar, Ebû Süfyan'ın Bedir'den geçeceğini sanıyorlardı. Fakat Mekkelilerden önce Bedir'e varmış bulunan Hz. Muhammet, gerekli savaş hazırlıklarını düzenlemişti. Öte yandan, Müslümanlara karşı bir gösteriş hareketinde bulunmak isteyen Kureyşliler de Bedir'e kadar gitmeye karar vermişlerdi: el-Akankal adlı bir kum tepesinin iki yanında yer aldıkları halde, birbirilerinden haberleri yoktu. Mekke kervanından iki kölenin su kuyuları başında yakalanması, Ebu Süfyan'ın Mekkelilerden yardım aldıkları gerçeğini ortaya çıkarmıştı. Kölelerden kaçmış olanlar ise, Müslümanların yakında bulundukları haberini getirdiler. Bu olayın ertesi sabahı, (13 mart 624-H.17-21 ramazan cuma, bazı kaynaklara göre, 19 ya da 21 ramazan), Muhammet, su kuyularını kumla doldurtup kuvvetlerini paralel saflar halinde dizerek, Mekkelileri önce oklarıyle karşılamalarını, sonunda kılıç kullanmalarını emretti. Eski Arap savaş usullerine göre, önce en yiğitler birbirlerine meydan okudular. Muhammet'in amcası Hamza ve amcasının oğlu Ali, Kureyşli rakiplerini öldürdüler. Bunu gören Ebu Süfyan kuvvetleri ileri atıldı. Ancak bu saldırı, Müslümanlar tarafından ok yağmuruyle karşılandı. Uzun sürmeyen bu savaşta, Müslümanların direnci karşısında, Kureyşliler bozulup kaçmaya başladılar. Mekkelileri savaşa sürükleyen Ebu Cehil de ölüler arasındaydı. Kafası kesilerek Muhammet'e getirildi.

Bu savaşta Müslümanların 14 ölü vermelerine karşılık, Kureyşlilerin kayıpları 70 ölü, 70 tutsak oldu. Kureyşlilerin mallarıysa Müslümanlar arasında eşit olarak bölüşüldü.

Bu savaş, Medineli halk arasında büyük zafer şenlikleriyle kutlandı. Tutsak ve ganimetlerle dönen Muhammet ve kuvvetlerinin sevinçle karşılanmalarına mukabil Mekkeliler bu yenilginin öcünü almaya ant içtiler. İlk olarak, aralarında para toplayarak tutsaklarını Müslümanların elinden kurtardılar.

Kureyşlilerin sayıca çok üstün oldukları halde, yenilmelerinin nedeni, aralarında bir birlik sağlayamamış olmaları ve üstün bir komutandan yoksun bulunmalarıydı.

Bedir savaşının önemi Muhammet'in ilk savaşı olması, bu savaşın zaferle sonuçlanmasından ötürü Müslümanlığın daha da yayılmasına yol açması, Muhammet'in nüfuzunun artmasıdır. Müslümanlar, bu savaşta az ganimet elde etmişlerse de, Mekkelilerin taptıkları ilâh ve putlara karşı elde ettikleri zaferin sonucu olarak fikir ve vicdanlarda meydana gelen aydınlık, en büyük kazançlarını teşkil etmiştir. Bu sebeple Bedir zaferinden sonra nazil olan ayetlerle Muhammet'in buyurduğu hadisler vardır.

BEDRETTİN, SİMAVNA KADISIOĞLU ŞEYH
(1357-1420) Türk düşünürü. Din ve tarih konularındaki eserleriyle çağının düşün hayatına büyük katkıda bulunmuştur. Edirne yakınlarında Simavna'da doğdu. Babası Kadı İsrail Efendidir. Kur'an-ı Kerimi babasından öğrendikten sonra Mevlânâ Yusuf'tan sarf ve nahiv dersi alarak yetişti. 20 yaşına gelince, öğrenimini Bursa ve Konya medreselerinde sürdürdü. Kudüs'te Mescid-i Aksa'da, Mekke'de Şeyh Zeylaî, Mısır'da Ekmelüddin'den ders gördü. İbn-i Haldun'un hayranlığını kazanan Ekmelüddin öğrenciler arasında tartışmaya önem veriyor, her dersin bitiminde konuyla ilgili serbest görüşmeler açıyordu. Bedrettin eşyanın ve doğanın dış görünüşü arkasındaki nedenleri arama alışkanlığını bu derslerde öğrendiği gibi, düşüncesini geliştiren metotları da serbest görüşmelerdeki tartışmalardan kazandı. Çağının din adamlarının donmuş kalıp ve kurallar içinde sınırlandıklarını gördükçe, sofulara karşı olarak, tasavvuf üzerinde derinleşmeye başladı. İslâm dininde bir devrim yapılmasını öngörüyordu. Kazandığı ün, sultanların ilgisini çektiği için uzun süre Mısır saraylarında şehzadelere öğretmenlik yaptı. Memlekete döndükten sonra yerleştiği Edirne'de Musa Çelebi'nin hükümdarlığı zamanında kazaskerlik görevi verdiler. Mehmet Çelebi'nin ağabeyine baş kaldırması üzerine çıkan iç mücadelede, padişah Musa Çelebi'yi sonuna kadar desteklediğinden, Mehmet Çelebi'nin devleti ele geçirmesiyle İznik kasabasına sürgün edildi.

Şeyh Bedrettin, İznik'te geçen yıllarda bir yandan öğrencilerini yetiştirirken, bir yandan öğretisine temel olacak toplumsal sorunlarla ilgilenmeye başlamıştı. Toplumdaki olumsuzlukları derebeylerin, aksoyluların, ulemaların davranışlarına bağlayarak, düzenin insanlığa yaraşır bir düzeye erişmesini sosyal adaletle mümkün görüyor, hükümetlerin seçimle işbaşına gelmesini önererek herkesin tam bir özgürlük içinde kendi fikir ve mesleğinin sahibi olmasını, başkalarının meslek ve öğretisine saygı göstermesi gerektiğini savunuyordu. Halk tarafından yeni bir tarikat gibi kabul edilip benimsenen bu düşünceler, padişah tarafından bir baş kaldırma hareketi olarak görüldüğünden, Şeyh Bedrettin'in Karaburun dolaylarında bulunan Börklüce Mustafa adlı halifesi üzerine asker yollandı. İlk çarpışmalarda Saruhan ordusunu yenen Mustafa'nın 4-5 bin kişilik kuvveti, Amasya Valisi Şehzade Murat ve Veziriazam Beyazıt komutasında gelen Anadolu ve Rumeli ordusu tarafından kılıçtan geçirildi. Şeyh Bedrettin'in Manisa dolaylarındaki iki üç bin kişiyle baş kaldıran Torlak Kemal adlı halifesi de aynı ordu tarafından yenilerek Manisa şehrinde asıldılar.

Şeyh Bedrettin, kendisine bağlı güçlerin yenilgisini öğrenince Türkistan'a geçmek amacıyle İznik'ten kaçtı. Kastamonu'dan geçerken kendisini misafir eden İsfendiyaroğlu, Bedrettin'in Kırım'a gitmesini daha uygun bulduğundan Sinop'tan gemiye bindirilerek yola çıkarıldı. Bir deniz savaşından ötürü geminin Eflâk kıyılarına yanaşması Şeyh Bedrettin'in Türkistan'a kaçma düşüncesini değiştirmesine yol açtı. Kimi tarihçilere göre, Deliorman yöresine geçerek, kazasker olduğu zamanlardan tanıdığı kişilerle ilişkiler kurdu ve öğretisine bağlı bulunan halkı padişaha baş kaldırmaya çağırdı. Kimi tarihçiler de Bedrettin'in «Nur-ül kulûb» adlı eserini padişaha sunarak affedilmek için Deliorman'a geçtiği kanısındadır. Hangi şartlar altında olursa olsun, Şeyh Bedrettin, Çelebi Mehmet'e tutsak düşmüş ve 1420 yılında Serez kasabasında asılmıştır. Kaynağını eski Türk geleneklerindeki toplumcu ahlâktan aldığı ileri sürülen Şeyh Bedrettin'in öğretisi, eşitlik ilkesine dayanmakta, kulluk ve sahiplik, zenginlik ve fakirlik ayrımlarını reddetmektedir.

Eserleri: Varidat, Nur-ül kulûb, Câmi-ül fetavâ, Çırağ-ul Fütuh, Meserret-ül kulûb, Letaif-ül işârat, Câmi-ül fusûleyn'dir.

BEECHAM, SIR THOMAS
(1879-1961) İngiliz orkestra yönetmeni. Bir amatör olarak orkestra yönetmeye başlamış, gitgide yüzyılımızın en büyük orkestra yöneticilerinden biri olma durumuna yükselmiştir. Müzik alanında kendi kendini yetiştirmiştir. Babasının varlıklı bir kişi olmasının etkisiyle daha on yaşındayken bir orkestra kurabilmiştir. 1910 yılında Covent Garden'i kiralamış ve birçok opera temsili verdirmiştir. En büyük başarısı olarak, 1932 yılında Londra Filarmoni Orkestrasını kurması anılabilir. Tenkitçiler arasında tekniğini bir amatör tekniği saymaya devam edenler olmuşsa da, birçok düşük nitelikte orkestranın onun yönetiminde en üstün senfoni orkestralarıyle boy ölçüşebilir düzeyde çalışlar çıkardığını öne sürenler de olmuştur. Sir Thomas ayrıca, Delius gibi önemli bir bestecinin müziğinin savaşçılığını yapmasıyle ve bu müziği tanıtmasıyle ün kazanmıştır.

BEERY, WALLACE
(1885-1949) Amerikalı sinema oyuncusu. Yönetmen David Wark Griffith, kendisini keşfedip bazı filimlerinde ikinci derecede roller verdiğinde bir sirkte çalışıyordu. 1923 yıllarında artık iyice sağlamlaşmış olan ününü ölümüne kadar devam ettirmiştir. Beery, savaş öncesi Amerikan sinemasının ruhuna bütünüyle uyan, sert görünüşlü, fakat altın yürekli kişileri can-

landırıyordu. Zaman zaman komediye kaçan, ama daima etkili bir oyun biçimi vardı. En önemli filimleri, 1931-1934 yılları arasında oynadığı **The Champ** (Şampiyon), **Flesh** (Güreşçi), **Dinner at Eight** (Sekizde Yemek) ve **Viva Villa** adlı filimlerdir.

BEESON, JACK
(1921-) Amerikalı besteci. Eastman Müzik Okulunda Burrill Phillips, Bernard Rogers ve Howard Hanson'un öğrencisi olarak öğrenim yapmış, bir yıl süreyle de Bela Bartok'la çalışmıştır. Çocukluğundan beri operaya gösterdiği ilgi **The Sweet Bye and Bye,** William Saroyan'ın metnini yazdığı **Hello Out There** ve 1965-1966 döneminde New York City Operada oynanan **Lizzie Borden** gibi seçkin operalarla ürünlenmiştir. Beeson, Columbia Üniversitesi Müzik Fakültesinde profesördür.

BEETHOVEN, LUDWIG VAN
(1770-1827) Alman besteci. Batı müziği sanatının en büyük yaratıcılarından biri. Bonn'da doğmuştur. Babası, içkiye düşkün olan bir şarkıcı, anası da Ehrenbreitstein şatosunun başaşçısının kızı ve bir uşağın eski karısıydı. Ludvig, ailenin ikinci çocuğudur.

Küçük yaşta olağanüstü bir istidat göstermesi üzerine babası onu, Mozart gibi «hârika çocuk» olarak gelişir ve aileye para getirir umuduyle yetiştirmeye başlamış, önce kendi keman dersleri vermiş, sonra da yetersiz öğretmenlere göndermiştir. Çocuğun bu öğretmenlerden aldığı, kendi kendine öğrendiklerinden çok daha azdır. Beethoven'in ilerideki yıllarda sık sık söylediği sözlerden biri şuydu: «Adam! Kendine yardımcı ol!»

İlk olarak sekiz yaşındayken halkın önünde piyano çalan genç Beethoven, babasının umduğunun tersine, aileye bir servet sağlamaya başlayacak başarıya erişmiş değildir. Öte yandan 11 yaşındayken okulu da bırakmış, müzik dışındaki bütün öğrenimini de ya kitaplardan ya da dostlarından sağlamıştır. Buna ilk öğretmenlerinin yetersizliği de eklenirse Beethoven'i «kendi kendini yetiştirmiş bir insan» diye tanıtanların yanılmadığı söylenebilir.

Bununla birlikte Beethoven, yeterli öğretmenlerle de çalışmıştır. Dokuz yaşındayken kısa bir süre ders aldığı Christian Gottlob Neefe, ona Johann Sebastian Bach'ı tanıtmıştır. Bach'ın müziği Beethoven'i ilgilendirmemiştir; çünkü o günlerde delikanlı, Mannheim okulunun, özellikle Mozart ve Haydn'ın müziğinde yansıyan yenilikleriyle ilgiliydi. Bununla birlikte Beethoven, ileriki yıllarda sırası düştüğünde Bach'ın eserlerine yönelmiş ve oradan birçok metot öğrenmiştir.

13 yaşındayken ilk eserleri yayımlanmıştır: Dressler'in bir marşı üzerine çeşitlemeler ve üç de piyano sonatı.

Bir yıl sonra da saray orgçusu olarak Neefe'in yardımcılığına atanmıştır. 16 yaşındayken Viyana'ya gidip Mozart'la tanışmıştır. Mozart'ın Beethoven için dostlarına «Bu çocuğa dikkat edin! Günün birinde dünyada büyük bir gürültü koparacak» dediği söylenir. 17 yaşındayken Von Breuning ailesinin çocuklarına ders vermeye başlamış, bu ailenin aracılığıyle Franz Wegeler ve Kont Waldstein gibi önemli dostlar kazanmıştır.

22 yaşındayken birgün Haydn Bonn'a uğramış, Beethoven'in eserlerini görmüş, ona Viyana'ya gelmesini ve birlikte çalışmalarını söylemiştir. Kont Waldstein'ın yardımıyle Viyana'ya yerleşen Beethoven, orada aristokrasinin gözdesi olmaya başlamıştır. Gördüğü ilgi, taşralı delikanlıyı gitgide huysuz, şımarık ve taşkın bir kişi yapmıştır. Öte yandan Viyana'ya öğrenim için gelmiş olması da verimli sonuçlara ulaşamamıştır. Haydn'ın aldırmazlığı karşısında Beethoven, bugün unutulmuş bir opera bestecisi olan Josef Schenk'ten gizli gizli ders almış, sonuçta Haydn'ın Viyana'dan ayrılıp Londra'ya gitmesi üzerine Beethoven iyi bir öğretmen bulmuş, Albrechtsberger'le çalışıp kuramcı yanını geliştirmiş, öte yandan Salieri'den de İtalyanca sözler üze-

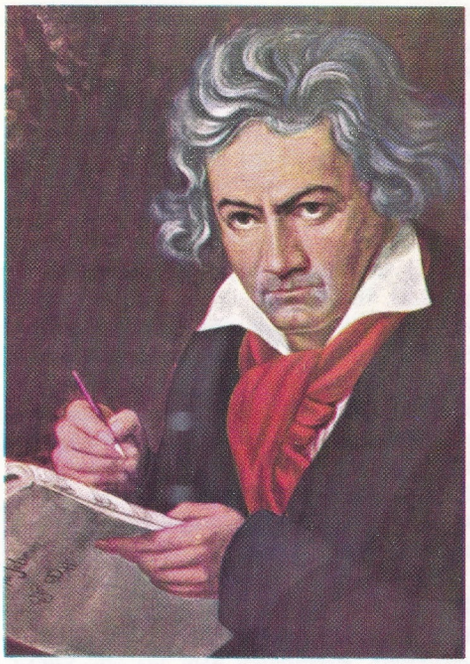

Solda: Beethoven'in 1819 yılında yapılmış bir portresi. Sağda: Beethoven'in bugün müze haline getirilmiş olan Bonn'daki evinde bestelerini yaptığı piyano.

Beethoven'in Bonn'daki heykeli. Beethoven, XIX. yüzyılda romantik ve milliyetçi açıdan değerlendirilirken, çağdaş eleştiri büyük bestecinin evrensel yönünü ortaya koymuştur.

rine beste yapma dersleri almıştır.

40 yaşını aştığında Beethoven'in ünü ve müziğinin gördüğü ilgi doruğuna varmıştı. Bununla birlikte 1815 yılından sonra, Rossini gibi yüzeyde kalmış ve halkın zevkini kolayca okşayan bestecilerin etkisiyle Beethoven'in gördüğü rağbet azalmaya yüz tutmuştur. Gene de sağırlığının gitgide artmaya başlamış olması Viyanalılara dokunmuş olacak ki, besteciye gösterdikleri yakınlık ve sevgide büyük bir çöküntü olmamıştır.

Beethoven, daha 28 yaşındayken kulaklarının işitmemeye başladığını anlamış ve yıllarca, sağırlık bir müzisyen için utanç kaynağı sayılır düşüncesiyle, gizli tutmuştur. 1802 yılında kardeşlerine yazdığı ve Heiligenstadt Tutkusu diye tanınan ünlü mektupta, alınyazısı karşısındaki taşkın tepkilerini anlatmaktadır. İntihar duyguları da taşıyan bu belgenin geçici bir ruhsal durumun etkisinde yazılmış olduğunu Beethoven'in ömrünün geri kalan yılları ortaya koymuştur. 1819 yılından sonra Beethoven'le anlaşabilmek ancak yazıyla mümkün olabiliyordu. Bu büyük bestecinin cenaze törenine binlerce kişi katılmıştır.

Beethoven'in aşk hayatı; biyografi yazarlarının başlıca uğraş konularından biri olmuştur. Birçok kadına tutulan, birçoğuyle evlenmek isteyen Beethoven, karşılarındaki huysuz, uyumsuz insanla mutluluğa erişemeyeceklerini içgüdüyle sezen sevgililerince reddedilmiştir. Ölümünden sonra masasındaki çekmecelerinden birinde bulunan mektuptaki «ölümsüz sevgili»nin de kim olabileceği, biyografi yazarlarını uzun zaman uğraştırmıştır.

Beethoven, «müziği özgürleştiren kişi» diye tanıtılır. Uzun yıllar aristokratların hizmetinde çalışan kişilerce uygulanan bir sanat olan bestecilik, Beethoven'in kişiliğinin etkisiyle uygulanan bu onur kırıcı durumundan kurtulmuş, kendi başına bir meslek olarak yerleşmiştir. Beethoven, müziği bu durumuna ulaştıran ilk ya da tek kişi değilse bile, yerinde olarak besteciliğin yeni durumunun simgesi sayılır. Ölümünden bu yana geçen birbuçuk yüzyıla yakın süre boyunca Beethoven'in, Batının müzik sanatının örnek kilişiği olarak edindiği durum sağlamlığından hiç bir şey yitirmiş değildir. Eserleri arasındaki değer ayrımları, Beethoven adının kitleler üzerindeki büyüleyici etkisine bir gölge düşürmektedir. Sayısı 300'ü bulan eserleri arasında dinleyicilere en sık sunulanlardan dokuz senfonisi, piyano için beş konçertosu, piyano için otuz iki sonatı, yaylılar için on altı dörtlüsü, keman piyano için on ve viyolonsel-piyano için beş sonatı, **Fidelio Operası, Egmont, Coriolanus** ve üç ayrı **Leonore** uvertürleri, vb. sayılabilir.

Begonya, yapraklarının ve çiçeklerinin güzelliğiyle ünlüdür.

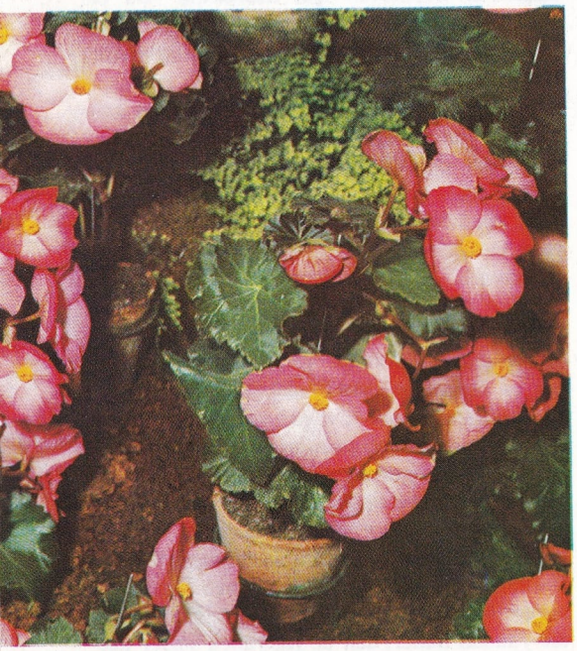

BEGONYA (Begonia)
Begonyagillerden, çoğu otsu, yapraklarının ve çiçeklerinin güzelliğiyle ünlü bir süs bitkisi. Afrika ve Amerika'nın tropik bölgelerinde, Asya'da 800 kadar türü vardır. Yaprakları böbrek biçiminde, fakat dip tarafları eğridir. Yapraklarının üstündeki renkli lekeler ayrıca bir güzellik verir. Çiçekleri birevciklidir. Güneşli yerlerden hoşlanır. Saksılar içinde pencere önlerine konulursa bol bol çiçek açar. Begonyaları fazla sulamak doğru değildir. Havası nemli ve güneşli yerleri sever. Bu nedenden soğuk serler içerisinde iyi yetiştirilir.

Az rastlanan türlerini üretmek için tohumlarından yararlanıldığı gibi, genellikle yumrukökleri, çelikler ya da yaprak çelikleriyle üretilir. Begonya adı XVII. yüzyılda yaşayan Santo Domingo valisi **Michel Begonia**'nın adından gelmektedir.

Erkek çiçeklerin iki taç, iki çanakyaprağı vardır. Bu yaprakların renkleri aynıdır. Erkek organlar çok sayıda ve toplu bir biçimde bulunur. Dişi çiçekler dört taç, iki çanakyapraklıdır, hepsi de aynı renktedir.

İlkkez 1777 yılında İngiltere'de görülmüş, sonraları Avrupa'ya ve öteki bölgelere yayılmıştır.

BEGONYAGİLLER (Begoniaceae)
820 kadar türü bulunan bir bitki familyası. Küçük ağaççık biçiminde ya da otsu olurlar. Gövdeleri değişik biçimde, uzun, ya da kısadır. Dik, bazı türlerinde olduğu gibi toprak üstünde, ya da toprak altında sürünücüdür. Kenarları düz veya dişli olan yaprakları bazen el gibi dilimlidir. Çiçekleri birevciklidir. Erkek çiçeklerin 2-5 taç, iki çanakyaprağı vardır. Dişi çiçekler 2-3 gözlü, genellikle üç kanatlıdır. Meyvesi sert, içerisi çok tohumlu bir kapsül biçimindedir.

BEHÇET, HULÛSİ
(1880-1948) Türk tıp bilgini. İstanbul'da doğmuştur. Beyrut Fransız okulunda, Beşiktaş Rüştiyesinde okudu. Askerî Tıbbiyeyi yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1910). Dört yıl Gülhane Hastanesinde cilt bölümünde asistanlık yaptı. I. Dünya savaşında Kırklareli Askerî hastanesine başhekim yardımcısı atandı (1914). Bir süre sonra atandığı Edirne Askerî hastane cilt hastalıkları uzmanlığında savaş sonuna kadar kaldı. Savaşın bitimine yakın Budapeşte (Macaristan), Berlin (Almanya) hastanelerinde bilgisini artırdı. Yurda döndükten sonra bir süre serbest hekimlik yaptı. Hasköy Zührevî Hastalıklar Hastanesi başhekimliğine atandı (1923). Darülfununun üniversite olarak örgütlenmesi üzerine Tıp Fakültesi Deri Hastalıkları profesörlüğüne getirildi (1933). Behçet Hulûsi, Türk tıp bilimine büyük hizmetlerde bulunmuş, uluslararası bir üne kavuşmuştur. «Wright çıbanı», «Dermatitis figus yarası» ve firengiyle savaş konuları üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmalar sırasında niteliğini tespit ettiği bir hastalığa 1947 yılında Cenevre'de toplanan uluslararası Tıp Kongresi «Morbus Behçet = Behçet Hastalığı» adını vererek bu Türk hekiminin adını, ölümsüzleştirmiştir.

Behçet Hastalığı (Morbus Behçet). — Türk Tıp Bilgini Ord. Prof. Behçet Hulûsi tarafından bulunan bir hastalık. «Çivi hastalığı» da denilir. Dr. Hulûsi Behçet, bu hastalık konusundaki ilk tebliğini Peşte (Macaristan) kongresinde yapmıştır (1935). Seksüel organlarda ve ağızda başlayarak körlükle sonuçlanan bir hastalıktır. Hulûsi Behçet, bu hastalığın genel bünyeyle ilgili olduğunu ıspatlamıştır. Ancak hastalık üzerinde etki yapacak tedavi henüz tamamen bulunmuş değildir.

BEHMENÎLER
Hükümdarları Türk ırkından bir hanedan. Hindistan'da 178 yıl egemen olmuşlardır (1347-1525). Devletin ordusu Türklerden kurulmuştu, resmî dil Farsçaydı. Hindistan'da yaşamış Tuğluk Türk imparatorluğundan koparak meydana gelmişti. Başkenti Gülberke (1429), daha sonra Bihar'dı. Behmenî devleti, geniş bir alanı kapsıyor, bu topraklarda 140 milyon insan yaşıyordu.

Behmenîler, Türk kaynaklı sayılırlar. Hindistan'ın Tuğluk Türk imparatorluğundan ayrılarak devletleşmişlerdi.

Behmenîler, 1525'te tamamen ortadan kalktı. Onun yerini «Dekken Devletleri» adı verilen beş önemli devlet aldı. Bunlar: Nizamşahlar, İmadşahlar, Kutbşahlar, Adilşahlar ve Beridşahlar'dır.

BEILSTEIN, FRIEDRICH KONRAD
(1838-1906) Alman asıllı Rus kimyacısı. Heidelberg Üniversitesinde R.W. Bunsen'in öğrencisi oldu. Organik kimya alanında çalıştı. Nitro aromatik cisimlerin incelenmesinde büyük payı vardır. Organik kimyada, o devirde yapılmış bütün çalışmaları toplayan çok büyük bir eser hazırladı ve ilk baskısını kendisi yaptı. Bu eser 1882'de yayımlandı ve daha sonraki baskılarla gitgide genişleyerek, 31 cildi buldu. Bu dev eser binlerce organik bileşiğin hazırlanışını anlatır ve bu bileşiklerden her biri için, öğrenciler ve araştırıcılar için büyük değeri olan birçok referanslarla, geniş bir bibliyografya verir.

BEKRİ MUSTAFA
XVII. yüzyılda İstanbul'da, içkiye olan düşkünlüğüyle ün salmış bir kalender kişi. Murat IV. zamanında, sarayla ilgisi olduğu söylenir. Açık sözlü, hazırcevap, şakacı bir kişiydi. Hakkında, günümüze kadar gelen fıkra ve hikâyeleri vardır.

BEKİR SAMİ
(1862-1932) Türk devlet adamı. Sıvas'ta doğmuştur. Öğrenimini Galatasaray Lisesinde yapmıştır. Abdülhamit II. zamanında çeşitli memurluklarda bulunmuş, 1908 Meşrutiyetinde zamanın en aydın valilerinden biri olarak ün yapmıştır. Birçok valiliklerde, bu arada, Trabzon valiliğinde bulunmuştur. Kurtuluş savaşı yıllarında T.B.M.M.'ne, Amasya milletvekili olarak katılmıştır. Meclis tarafından Hariciye Vekilliğine (Dışişleri Bakanı) getirilmiş, 1921 yılı mart ayında Londra'da toplanan konferansta Türkiye'yi temsil etmiştir. Burada, «Londra Mukavelenameleri» diye anılan bazı anlaşmalara imza koymuş, fakat bunlar, yurda döndüğünde Meclis tarafından, Türkiye için zararlı olacağı gerekçesiyle onaylanmamış, o da istifa zorunda kalmıştır.

Büyük Millet Meclisinin II. dönemine (1923) Tokat milletvekili olarak seçilmiş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında bulunmuş ve 1927 yılında siyasî hayattan çekilmiştir.

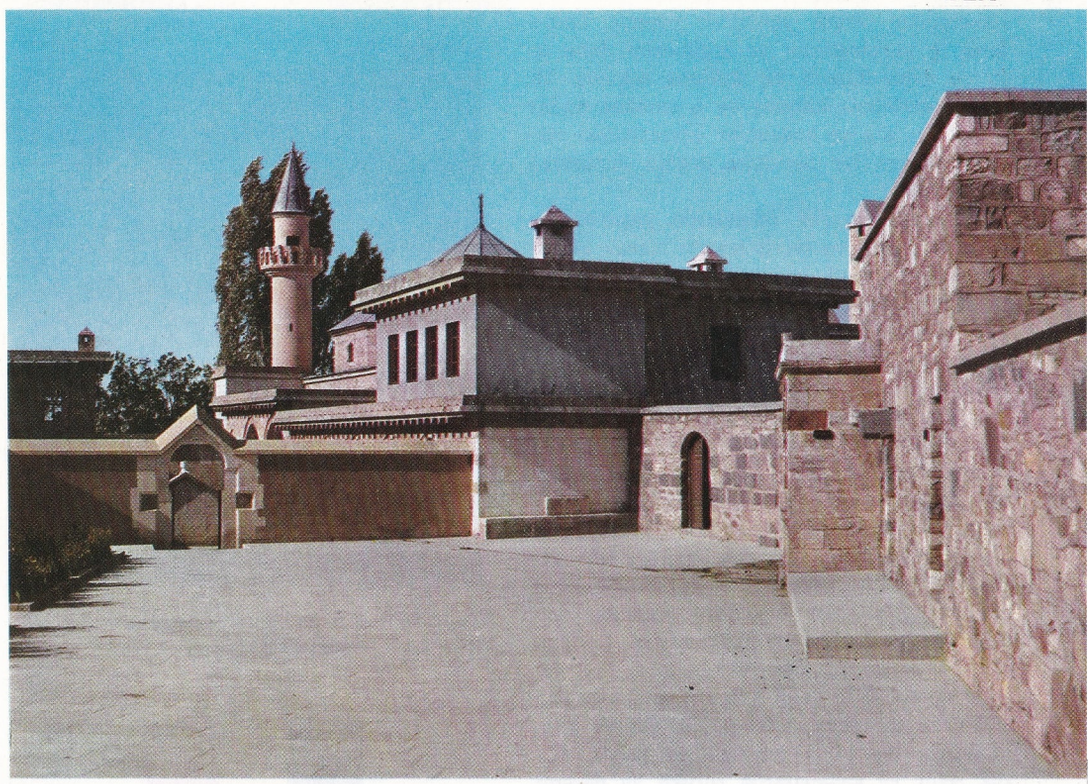

Bektaşîlikte pir makamındaki tekkenin kuruluşunun Bektaşî tarikatının yayılmasında büyük rolü olmuştur. Hacıbektaş'ta kurulmuş olan bu tekkenin ne vakit meydana getirildiği kesinlikle bilinmemektedir.

BEKTAŞ, HACI BEKTAŞ-I VELİ
(1242-1337). Bektaşîlik tarikatının kurucusu. Hazreti Ali (IV. Halife) nin soyundan geldiği söylenir. Nişapur (Horasan) şehrinde doğmuş, öğrenimini Hekim Lokman'dan görmüş, Hicaz'a giderek, dönüşte Kırşehir'in Karayük bucağında dergâh kurmuştur (1241). Eren kişilerden olarak büyük ün sağlamıştır. Söylentiye göre Orhan Gazi yeniçeri ocağını kuracağı, zaman, hayır ve duasını dilemiş, O'da yeniden kurulan bu ocağa «Yeniçeri» adını vermiştir. Bir başka söylentiye göre de, yanındaki bir askerin başına elini koyarak dua ettiğinden, yeniçeriler, onun hırkasının yeninden sarkan pamuğu hatırlatmak için, külâhlarına bir keçe parçası ekleyerek sarkıtmışlardır.

BEKTAŞÎLİK
XV. ve XVI. yüzyıllarda, özellikle yeniçeri ocağında resmî bir nitelik kazandıktan sonra, büyük bir etki gücüyle devletin de himayesini kazanmıştır; başka başka adlar taşımakla beraber, temel kuralları değişmeyen çeşitli Bâtınî derviş topluluklarını da içine alan bir tarikattır. XVI. yüzyılda Batı Anadolu'da Rum gazileri denilen cenkçi toplulukları ve «askerî tâifeler» i arasında yayılan Bektaşîlik, Osmanlı fetihleriyle Balkanlara da geçmiş ve Tuna kıyılarından Arnavutluk'a kadar çok geniş alanlarda kurduğu tekkelerde, Balkanların İslâmlaşmasında, sonradan Bektaşîlerle karışmış, öbür birtakım derviş topluluklarıyle birlikte, önemli rol oynamıştır.

Bektaşîlik, Hacı Bektaş-ı Velî'nin (1247-1337) kurduğu, toplumcu Bâtınîliğin en ünlü öğretilerindendir. Hacı Bektaş-ı Velî'ye göre, her insan gereken bilgiye erişmiş değildir. Gerekli bilgiye varan insan «kutup» (değirmen taşının ortasındaki demirin adıdır) tur. Değirmen taşı nasıl kutbun çevresinde dönerse, evren de öylece kutbun çevresinde döner. Sayısı pek çok olan bu «kutup» ların içinde biri tam ve yetkin bilgiye erişmiştir ve kutuplar kutbu (Kutup-al-aktâb) adını almıştır. Kutuplar kutbu'nun bir yanında sağ imam, öbüründe sol imam oturur. Bu büyük yöneticiler «üçler» adını taşırlar. Bunlardan sonra evrenin dört yanını yöneten dört direk (Evtâdı erbaa) gelir.

Dört direkten sonra gelen rütbe, «abdal lar» ya da (büdelâ) rütbesidir. Direkler ile abdallar «beşler» adını alırlar. Bunların altında da «yediler», «kırklar» ve «Üçyüzler», (Rükeba, Nücebâ ve Nükebâ) vardır. «Üçyüzler» bir çeşit kuruldur. Evren bu organlarla (Saltanatı İlâhiyye) yönetilmektedir. Dış telkinlerini özümleyen Arapça eserine göre, «Şi'a-i isna» aşariya kurallarına sadık görünen Hacı Bektaş-ı Velî'nin, Baba İshak halifesi olduğu göz önüne alınırsa, bütünüyle Bâtınî inançlar öğrenimiyle uğraştığı sonucuna varılır. Netekim onun dönemine en yakın kaynaklar bunu gösterdiği gibi, o dönem dinî tarihinin genel koşulları ve Bektaşîliğin sonraki gelişimi bu kanıyı doğrulamaktadır. Öte yandan Hacı Bektaş-ı Velî'nin ilk Osmanlı hükümdarlarıyle ilişkileri ve yeniçeri ocağının kuruluşunda manevî bir Velî, bir koruyucu rolü oynadığı üzerine anlatılanlar, sonradan XV. yüzyılda ortaya çıkmış olan tarihsel bir gerçeklikten uzaktır. Bektaşîliğin XV. yüzyılda, yani tarikatın ikinci kurucusu sayılan Balım Sultan'dan önce, bütün ayin ve erkânı (törenleri ve yöntemleriyle) kurulmuş olduğu bugün bir tarih gerçeği kabul edilebilir. Bektaşîlik tarihinin ikinci dönemi Balım Sultan'la başlar. Bektaşî geleneğinin tarikatın ikinci kurucusu olarak saydığı bu önemli kişi, ayin ve erkân

12 esas tarikattan biri olan Bektaşîliğin XIII. yüzyılda Hacı Bektaş-ı Velî tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Resimde bir Bektaşî babası görülüyor.

bakımından birçok yenilikler yapmış, tekkelerin iç kuruluşlarını ve örgütlerini daha sıkı ve daha düzenli bir duruma sokmuş, bir tekke mertebesi kurmuş ve o zamana kadar genellikle köy ve kasabalar çevresindeki tekkeleri somut bir dervişler örgütü durumuna getirmiştir.

Hiç evlenmeyerek tekkelerde yaşayan bu dervişler, terk ve tecrit işareti olarak kulaklarına demir halkalar takıyorlardı. İlk bakışta Hıristiyanlardaki keşişlik örgütüyle ilgili gibi görünen bu somut dervişler örgütünün, daha önce Bektaşîlikle sıkı ilişkileri olan Kalenderîye tarikatında da olduğu gibi, kaynağını İslâmın ilk yüzyıllarındaki zahitlerde (yalnız dinin buyruklarını yerine getirenler) bulmak mümkündür. Balım Sultan'ın yaptığı bu yenileştirmeden sonra, kendilerinin Hacı Bektaş soyundan olduklarını öne süren şeyhlerle bunu kabullenmeyerek, «yol evlâdı» yani Bektaşîliğin gerçek elemanları oldukları iddiasında bulunan «babalar» arasında şiddetli bir çekişme baş göstermiştir. Şiîliğin, ister Ortodoks ve ister Heterodoks, her dalında göreneklere bağlı kalan Anadolu ve Rumeli'deki «Kızılbaş taifeleri», çelebilere bağlılıklarını kesinlikle korudukları halde, büyük şehir ve kasabalarda sürekli ve düzenli bir tarikat merkezi niteliğinde olan tekkelerde babaların etkinlikleri gözükür.

Daha ilk zamandan beri Sünnîliğin ve Sünnî tarikatlarının egemen olduğu büyük merkezlerde değil, özellikle göçebe aşiretler, köylüler ve sınırlarda yaşayan «askerî tâifeler» gibi, Sünnîlik etkilerinden oldukça uzak kalmış geniş halk yığınları arasında yayılan Bektaşîlik, bütün bu tür Bâtınî topluluklar gibi yayılma gücüne sahipti.

Bektaşîlik, sayısı on iki olan temel (esas) tarikatlardan biridir. Kurucusu Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Bektaşîlere göre, Ali, Tanrı'nın zuhuru (görünmesi), Miraç, Muhammet'in Ali'ye «intisabı» (bağlanması) dır.

Muharrem ayında on gün su içmemek, Ali'nin doğum günü saydıkları nevruzu kutlamak ve üç gün süt içmek, Bektaşîlerle söyleşi yapmak, muhabbet sofralarında söz çalmak, muharremlerden sonra Bektaşî babasına baş okutmak dinsel törenler, tapınmalarıdır.

Bektaşîlerde beş derece vardır: Birinci derece muhipliktir. Bektaşî tarikatına giren ve babaya intisap eden kişiye denmektedir. İkinci derece dervişliktir. Bu, erkek muhiplerden birinin dervişliğe «ikrar» vermesidir. Üçüncü derece duruma uygun görülen bir dervişin halife tarafından «baba» yapılmasıdır. Dördüncü derece halifeliktir. Herhangi bir baba'nın halifelik katlarından birine baş vurarak halifelik icazeti (yetkisi) almasıdır. Beşinci derece mücerretliktir. Mücerret (yalnız) oaln kişi, hiç evlenmez ve ömrünce kendini tarikata bağlamış sayılır. Türk edebiyatında Bektaşîlerin geniş ve olumlu etkileri vardır. Özellikle hece vezniyle yazılan şiirlerden çoğu, günümüze kalmıştır. Ana kaynak, halk şiirimizin temellerinden biri olan Yunus Emre'nin şiirleridir. Kaygusuz Abdal, Kul Himmet bu edebiyatın en ünlü kişilerindendir.

Bruges'den bir görünüş. İşlemecilik bu şehirde hâlâ önemli bir sanat koludur.

BELÇİKA

Avrupa ülkesi. Yüzölçümü 30 507 km², nüfusu 9 250 000 olan Belçika (Royaume de Belgique-Koninrijk Belgie) nın batısında Kuzey denizi vardır. Sınır komşuları, kuzeyde Hollanda doğuda Federal Almanya, güney-doğuda Lüksemburg, güney-batıda Fransa'dır. Yüzölçümü bakımından küçük bir ülke olmasına rağmen dünyanın sayılı büyük endüstri merkezlerindendir.

Başkenti, 1 000 000 nüfuslu Brüksel'dir. Halkın dini Hıristiyan, büyük bir çoğunluğun mezhebi Katoliktir. Özellikle ülkenin kuzey kesimlerinde, nüfusun %55'i ülkenin resmî dili olan Flamanca konuşur. Güney Belçika illeri Hainaut, Namur, Liège ve Lüksemburg'ta geçerli dil Fransızcadır.

Yer Şekilleri ve İklim: Yer şekilleri bakımından iki bölgeye ayrılan ülkenin güney-doğusunu yüksek Arden platosu kaplar. Yaylanın yükseltisi 500-700 m. arasında değişir. Yer yer ırmaklarla kesilen yayla, güzel görünümlü ormanlarla kaplıdır. Burada yaşayan insan sayısı öteki bölgelere oranla çok azdır. Ardenler ve kum tepecikleriyle kaplı Kuzey denizi kıyıları arasında çok geniş düzlük bir bölge yer alır. Bu düzlük Avrupa'nın en kalabalık yerleşme alanlarından biridir.

Deniz iklimi hemen hemen tüm Belçika'da yaygındır. Bunun nedeni kıyı bölgelerde, deniz ikliminin içerilere girmesini önleyecek yüksekliklerin olmayışıdır. Belçika iklimi Atlantik iklimi özelliğini taşır. En yüksek ve düşük sıcaklık ortalamaları arasındaki fark çok değildir. Yazlar serin, kışlar ılık geçer. Ocak ve şubat sıcaklık ortalamaları sıfırın altındadır. Gökyüzü çoğunlukla bulutludur. Sık sık sağnak halinde yağmur yağar. Yağışlar yılın bütün aylarına eşit olarak dağılmıştır. İç bölgelerde kış ayları oldukça soğuk geçer.

Belçika'da geniş yataklı birçok akarsu vardır; çoğunlukla düzlüklerde akarlar. Yılın her mevsiminde düzenli yağışlarla beslendiklerinden taşma yapmadan düzgün akarlar. Başlıca akarsular, Meuse, Schelde ve bunların kollarıdır. Schelde Fransa'da doğar. Ülkenin ve Avrupa'nın en önemli limanlarından biri olan Anvers'ten geçerek. Almanya topraklarından denize dökülür. Güney-doğudan inen Meuse, Belçika-Hollanda sınırının bir bölümünü meydana getirdikten sonra, Hollanda'ya sapar ve oradan denize dökülür. Düz akışlı olan bu ırmakları, ulaşımda büyük kolaylık sağlar.

Nüfus: Belçikalılar, Flamanlar ve Güney Belçikalılar, Wallonlar olmak üzere soy bakımından ikiye ayrılırlar. Bu iki soyun ayrı bölgelere yerleşmiş olmaları tarihî gelişimin sonucudur. Tarihte Romalıların şimdiki Belçika topraklarını alması sonunda, burada yaşayanlar Roma dil ve geleneklerini benimsediler. Daha sonra Cermenler bu Roma-Kelt halkını güneye sürerek ülkenin düzlük bölgesine yerleştiler. Böylece Belçika nüfusu iki ayrı soydan insan grubuna ayrılmış oldu. Bugün, Cermen soyundan gelen Flamanlar kuzeyde, Wallonlar güneyde yaşar.

Belçikalılar sağlam yapılı, çalışkan ve tutumlu insanlardır. Halkın çoğu Katoliktir. Çok az sayıda Protestan vardır. Dil ve soy ayrılığından doğan iç anlaşmazlıklara karşı Belçika halkı ülkesine çok bağlıdır.

Halkın yarısı endüstri ve madencilikte, beşte biri taşıma ve ticaret işlerinde çalışır. Altıda biriyse geçimini çiftçilik ve hayvancılıkla sağlar. Belçika endüstrisindeki büyük gelişmeyi şehirleşmeyi hızlandırmıştır. Bu bakımdan endüstri bölgelerinde nüfus yoğundur. Ülkenin başkenti Brüksel ile Anvers'ten sonra önemli şehirleri: Kuzey denizi kıyısındaki Ostende (60 000), Batı Flandr başkenti Bruges (55 000), önemli endüstri merkezlerinden Ghent (160 000) yüksek öğrenim merkezi Louvain (35 000), Güney Belçika'nın (Wallon) en büyük endüstri şehri olan Liège (160 000), Namur (35 000) Mons (30 000) ve Charleroi (30 000) dir.

Ekonomi: Kuzey denizi ile endüstri ülkeleri arasında oluşu, ticaret ve endüstrisinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Belçika, bugün dünyanın sayılı büyük endüstri ülkelerinden biridir. Bunların yanı sıra doğal zenginlikleri ekonomisinin en büyük desteğidir. Tarım toprakları oldukça yeterli ve bol verimliyse de ülke ekonomisinde endüstriden daha az yer tutar. Tarım ürünleri Belçika halkının beslenme ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. %56' sı tarıma ayrılan Belçika topraklarının yarısını otlaklar kaplar. Hayvancılık da büyük gelişme gösterir. Ülkede (1 000 000'ü süt veren) 2 700 000 sığır ve yaklaşık olarak 2 000 0000 domuz vardır. Tarıma en elverişli bölge kuzeydeki kıyı düzlüğüdür. Burada buğday, arpa, yulaf, şekerpancarı ve keten yetiştirilir. Patates ekimi bütün ülkede yaygındır. Tarım, ırmak sularını ekili topraklara taşıyan kanallar sayesinde hızla gelişmektedir.

1958'de Brüksel'de açılan uluslararası sergide bulunan bu atomium bilimin gerçekleştirdiği başarıları sembolleştiriyordu.

Deniz kıyısı boyunca yapılan bentlerle 1 000 000 dönümlük toprak tarıma elverişli hale getirilmiştir.

Almanya ve Fransa sınırları arasında uzanan Sambre-Meuse ve Campine havzalarındaki zengin kömür yataklarından yılda 20 milyon tondan fazla kömür çıkarılır. Belçika demir ergitme ocaklarında kendi ürettiği kömürü kullanır. Demiri Fransa ve Lüksemburg'tan alır. Yıllık ham demir üretimi 5 milyon ton, çelik üretimi 6 milyon tondur. Ayrıca kurşun, çinko ve bakır da üretilir.

Belçika her tür makine yapabilen bir makine endüstrisine sahiptir. Batıda dokuma endüstrisi vardır. Porselen ve cam eşya yapımı bütün ülkede yaygındır.

Belçika'nın dış ticareti büyük bir alanı kaplar. İthalâtının beşte dördünü, ihracatının yarısını, Avrupa ekonomik topluluğunun öteki beş üyesiyle yapar. Belçika, bu kuruluşa 1957'de girmiştir.

Tarih: Belçika, önceleri Gal'in bir parçasıydı. Gal topraklarını Roma imparatorluğu, Belçika'yı da Franklar aldı. Önceleri Doğu Frank krallığına katılan Belçika toprakları, daha sonra Lorraine'e geçti. XI. yüzyılda sayısız feodal prensliğe ayrıldı.

Bir süre sonra şehir soylularının özgürlük ve bağımsızlık için ayaklanmasıyle feodal güçlerin baskısı azaldı. Ortaçağda dokuma endüstrisindeki bu gelişmenin doğurduğu çatışmalar, Yüzyıl Savaşları boyunca sürdü. XIII. ve XV. yüzyıl arasında Flandr pazarları ekonomik bakımdan Avrupa çapında önem kazandı. Ekonomik gelişmelerin yanı sıra edebiyat ve bilim dallarında başarılı adımlar atıldı.

XV. yüzyıl başlarında Belçika ve Hollanda'nın birçok ili birleşerek Burgonya dükalığına geçti. Daha sonra bu topraklar Avusturya'nın Habsburg hanedanına katıldı. İmparator Şarl V. bu ülkeyi oğlu İspanya kralı Filip II.'e verdi. Protestanlık düşmanı olan Filip II.'nin yönetimi, kuzey illerde 1576 yılında büyük bir ayaklanmaya sebep oldu. Çok uzun süren savaşlar sonunda 1648'de Hollanda Cumhuriyeti kuruldu. Birleşen illerin güney bölgesi İspanya egemenliğinde kaldı. 1713 Utrecht anlaşmasıyle Avusturya'ya geçti. Belçika, Fransız devrim savaşları sırasında 1797 Campo-Formio anlaşmasıyle Fransa'ya katıldı. 1815'te Viyana kongresinde alınan kararla yeniden birleşen Belçika ve Hollanda'nın başına William I. geçti.

Protestan Almanlardan, din, dil ve ekonomik durum farklarıyle ayrılan Belçikalılar, 1830 ağustosunda Hollandalılara karşı ayaklandılar. William I. askerî güçlerin yardımıyle ayaklanmayı bastırmaya çalıştı, ama başaramadı. Geçici bir hükümet Belçika'nın bağımsızlığını ilân etti. Anayasayı değiştirme yetkisi olan meclis, çalışmalarına başladı. Fransa'dakine benzer bir yönetim düzeni kuruldu. Aralık 1830'da toplanan Londra konferansının yeni Belçika devletini tanımasında, Fransa'nın İngiltere elçisi Charles Maurice de Talleyrand'ın büyük etkisi oldu. Böylece İngiliz dışişleri sekreteri Lord Palmerston'un amaçları da gerçekleşmiş oldu. Kutsal birleşmeye bağlı büyük Avrupa devletleri, Avrupa'nın öteki bölgelerinde özgürlük düşüncesinin yayılmasını önlemek konusunda bir anlaşma yaptılar. Saxe-Coburg'lu Leopold, Belçika'ya kral seçildi. Hollanda kralı William I. Londra konferansı kararını ve Belçika'nın bağımsızlığını tanımadı. Belçika üzerine yolladığı ordu başarı sağlayamadı. Sonunda 1839 Londra anlaşmasıyle bağımsız Belçika devletini tanıdı. Bu anlaşmayla, Belçika'nın tarafsızlığı da garanti altına alındı. 1870'e kadar Belçika hükümetinde çoğunlukta olan liberallerin yönetiminde, ülkede büyük toplumsal, ekonomik ve kültürel aşamalar gerçekleştirildi. 1870'ten sonra Katolikler ve Liberaller, Belçika'yı birlikte yönetmeye başladılar. XX. yüzyıl başlarında liberaller, bir toplumcu parti kurulmasına önayak oldular.

Belçika 1908'de Kongo'ya sahip oldu. Leopold II., 1885'te sözde bağımsız bir Kongo devletini kurarak bu devletin başına geçti. 1908'de resmen Belçika sömürgesi olan Kongo, gerçek bağımsızlığına 1960'ta kavuştu.

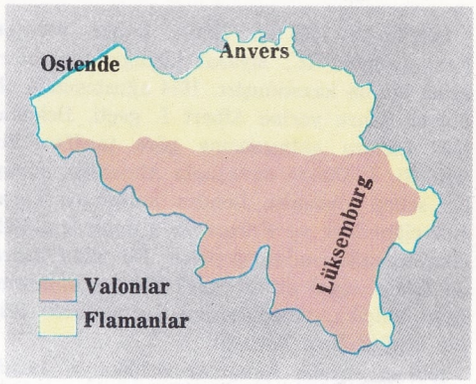

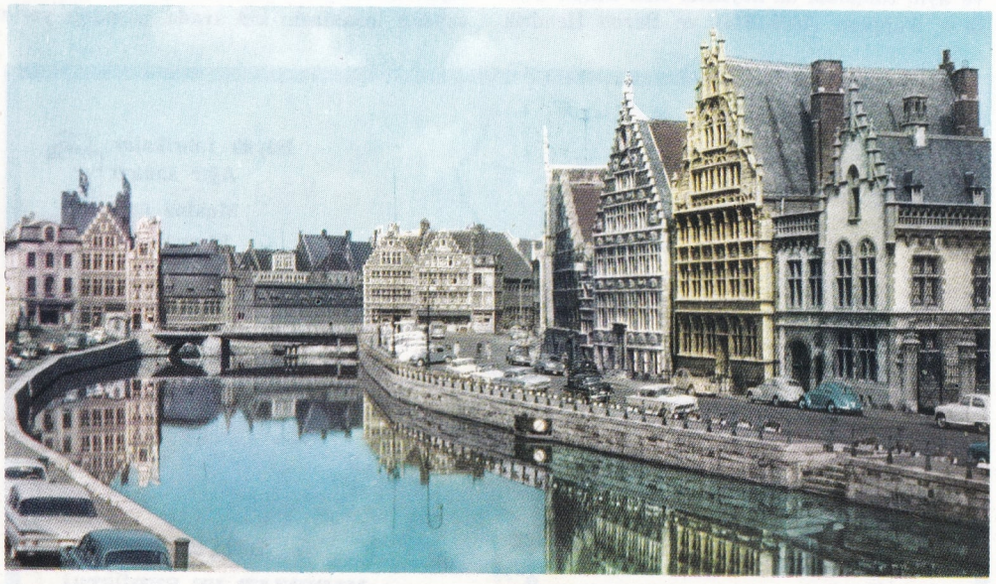

Ortaçağda büyük bir yaygınlığa kavuşan dokuma endüstrisi Gand şehrinin adını daha o yıllarda ünlü kılmıştı. Gand, ayrıca sanat eserleri bakımından da çok zengindir.

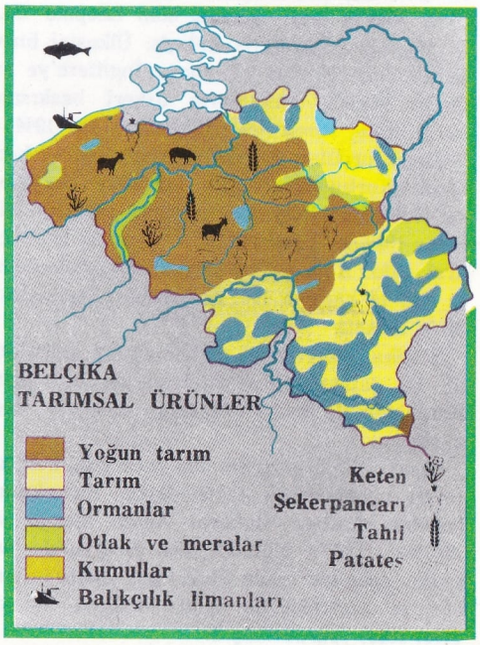

Belçika'yı 1865'ten 1900'a kadar yöneten Kral Leopold II., siyasal kişiliğiyle uluslararası bir ün kazanmıştır. 1914 ağustosunda öldükten sonra yerine Albert I. geçti. Belçika, 1839 Londra anlaşmasına göre tarafsız bir devletti. I. Dünya savaşında Almanlar, sudan bir sebep yüzünden Londra anlaşması kararını çiğnediler ve Fransa'ya gitmek için Belçika topraklarından geçtiler. Bir süre sonra da ülkeyi işgal ettiler. 1919 Versay anlaşmasıyle Belçika, Almanlardan kurtuldu ve tekrar özgürlüğüne kavuştu.

1940 mayısında Almanlar Belçika'yı, -tarafsızlığını hiçe sayarak- bir kez daha işgal ettiler. 1934'te tahta geçmiş olan Leopold III., 28 mayısta Almanlarla anlaştı. Ülkesini bırakarak önce Fransa'ya, sonra İngiltere'ye sığındı. Ülkede Almanların askerî baskısına karşı uzun süreli bir direnme oldu. 1944'te bağlaşık ordular Belçika'yı Almanlardan kurtardı. Kurtuluştan sonra bir süre Sosyalist ve Hıristiyan Sosyalist partileri yönetimi ele aldı. 1950'de Leopold III., ülkesine dönerek kral oldu. Ama halkın sevgisini kazanamadığı için 16 haziran 1951'de tahtını oğlu Baudouin'e bıraktı.

Belçika, yıllarca iç çatışmalarla çalkalandı. Bu çatışmalar sosyalistler ile liberaller, Katolikler ile muhafazakârlar arasında geçmiştir.

Sanat: XIX. yüzyılın ilk yarısında Belçika resmî neoklasisizm etkisindeydi. Bu akımın öncüleri Antonio Canova, Anton Mengs ve 1815'ten, 1825'e ölümüne dek Brüksel'de yaşayan Jacques Louis David'tir. David'in anlayışını portreleriyle ünlü François Navez (1787-1869) sürdürmüştür.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında sanatçılar için Avrupa'nın en büyük sanat merkezi Paris'e gitmek bir gelenek halini almıştır. Sanatçılar burada eski ustalarının eserlerini görürler ve bilgilerini artırırlardı. Milliyetçi bir ressam ve aynı zamanda da heykelci olan Baron Gustave Wappers (1803-1874) ve Baron Hendrik Leys (1815-1869) Eugène Delacroix'nın romantizminden etkilendiler.

Belçika resminde en büyük gelişmeyi gösteren Gerçekçi (Realist) okuldur. Bu okulun en önemli ressamı Charles de Groux'tur (1825-1870). Constantin Meunier (1831-1905) Groux sanatının etkisinde yetişmiştir. Fransız etkisiyle gelişen önemli bir peyzaj okulu vardır. Bu okulun öncüsü Terveuren'dir.

İzlenimcilik (empresyonizm) etkisi Emile Claus (1849-1924) ve Henri Evenepoelin (1872-1899) çalışmalarında görülür. Sembolizm ve puanterizm Belçika resmine XX. yüzyıl başlarında girdi. Sembolist anlayışla çalışan ressam Jan Toorop'tur. Bu sanat anlayışı aynı zamanda dekorasyonu da etkilemiştir.

Bu ünlü Belçikalı modern ressam, James Ensor'dur (1860-1949). Ensor, resim çalışmalarına sembolist anlayışla başlamış, sonraları ekspresyonizme dönmüştür. Başka bir önemli ekspresyonist Belçika ressamı da, Constant Permeke'dir (1886-1952). Rene Margritte (1898-) ve Paul Delvaux (1897-) gerçeküstücü, Louisvan Lint (1909-) ve Anne Bonnet (1908-) soyut ressamlardandır.

Mimarlık: Neoklasisizm anlayışı XIX. yüzyıl boyunca Belçika mimarlığında yaygındı. Joseph Poelaert'in yaptığı Brüksel Adalet sarayı Belçika'daki neoklasik yapıların en güzeli olmamakla birlikte en büyüğüdür. Bundan daha önemlisi Mimar Victor Horta'nın (1861-1947) ilk çalışmalarıdır. Brüksel'de Rue Paul-Emile Janson 6 No.'da 1893 yılında yaptığı ev yeni sanatın (Art Nouveau) en güzel örneklerindendir. Horta, hayatının son yıllarında 1938'de en büyük mimarlık anıtı olan Brüksel garının yapımına başlamıştır. Çağdaşı olan Van de Velde, etkisinde kaldığı William Morris'in düşüncelerini Belçika mimarîsine sokmuştur.

Edebiyat: Belçika halkı ayrı diller konuşan iki ayrı soya ayrılmıştır. Zaman zaman çatışan bu iki soyun edebî gelişmeleri de ayrı yollarda olmuştur. Bu bakımdan Belçika edebiyat tarihinden söz etmek güçtür. Ancak iki soydan insanların bir arada yaşadığı yerler-

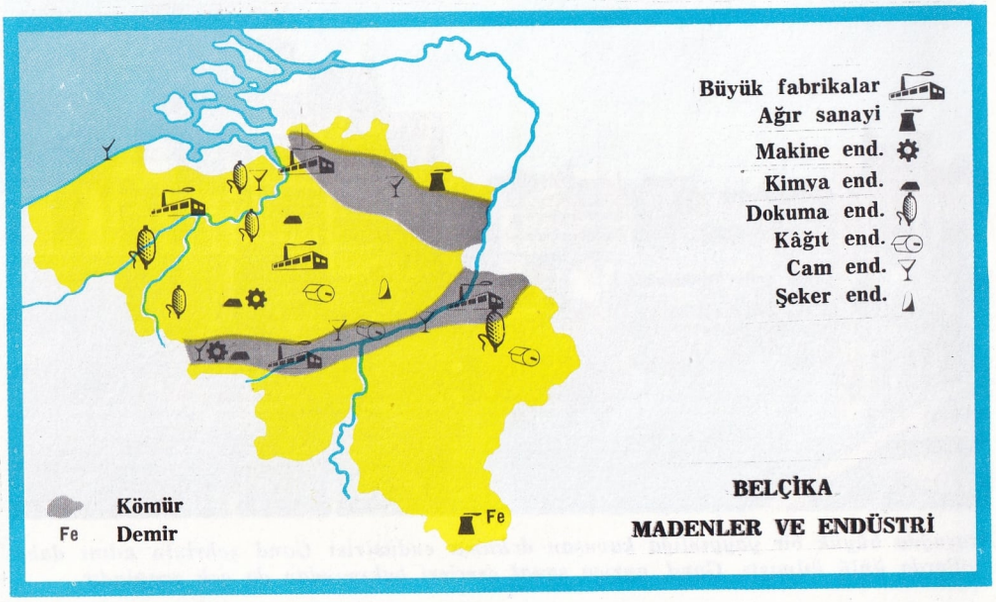

Belçika'da kömür madenleri. Ülkedeki bol kömür, dışarıdan getirtilen demirin yardımıyle büyük bir çelik endüstrisinin kurulmasını olanaklı kılmıştır.

de ortak bir edebiyat göze çarpar. Her iki soyu içine alan bu Belçika edebiyatı ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1830 devriminden sonra gelişmiştir.

1830'da kurulan Belçika krallığı Fransızcayı, resmî dil olarak kabul etmiştir. Buna karşılık devrimin ilk edebiyat ürünleri Flaman diliyle verilmiştir. Hendrik Conscience'a (1812-1883) «Yeni Edebiyat»ın yaratıcısı gözüyle bakılır.

Conscience, edebî yeteneği çok üstün olmayan, fakat iyi niyetli çok sayıda eser veren bir romancıdır. Yeni canlanmakta olan tarihî roman türünde çalışmıştır. Eserlerinde, Flaman ruhunu yabancı baskılara karşı direnmeye çağırır. Edebiyatta Flaman romantizmi, başından beri kendi özelliklerini korumuştur. Flaman köylülerinin ve tüm dünya insanlarının sorunlarına eğilmek ve edebiyatın toplumsal ve ruhsal içeriğinde evrenselliği sağlamak, bu akımın izlediği iki önemli yoldur.

İlk gerçekçi Flaman ozanı bir papaz olan Guido Gezelle (1830-1899), Batı Flaman ağzından öğeler katarak edebiyat dilini zenginleştirdi. Flaman şiirini biçim ve lirizm yönünden zirvesine ulaştırdı. Gezelle'den sonraki ozanlar onun anlayışını sürdüremediler ve romantik şiirde Alman etkisi görülmeye başladı.

Flamanlar ile Almanlar arasında yıllardan beri süregelen çok güçlü bağlar vardı. XIX. yüzyılın son on yılında Alman Rönesansının etkisinde bir Belçikalı edebiyatçı kuşağı yetişti. Bunlar **Van Nu en Straks** (Bugün ve Yarınadlı dergide birleştiler. Edebiyat anlayışları «en ilginç duyguya en güzel etkiyi vermek» deyişiyle özetlenebilen bu kuşağın önde gelenleri, Stijn Streuvels (1871-) ve Karel van der Woestijne'dir (1879-1924).

I. Dünya savaşından sonra bir bölük Flaman edebiyatçısı, toplumsal ve siyasal sorunlara eğildi. Bunlar aynı zamanda şiir dilini arılaştırmak yolunda çalışmalar yaptılar. Gene bu dönemde meselâ ozan Paul van Ostaijen'in (1896-1928) ekspresyonist ve «Dada» denemeleri Flaman edebiyatını derinlemesine etkileyemedi. Felix Timmermans, köylü ve küçük burjuva hayatını konu edinen romanlarıyle başarı kazandı. İki dünya savaşı arasında ve daha sonraki Flaman yazarları Alman edebiyatına iyice yaklaştılar. Yalnız Gerard Walschap (1898-), bu Almancılık akımından uzak kalabilmiş başarılı bir yazardır. Fransız dilini kullanan Belçika edebiyatı 1868'de Charles De Coster'in (1827-1879) **«La Légende de Thyl Ulenspiegell»** yle başlar. Coster'in bu eseri tarihsel olaylar anlatan bir Flaman destanıdır. 1880 yılından sonra Fransız dili, Belçika edebiyatında yerleşmiştir. Bunun nedeni okullarda öğretimin Fransızca yapılması, Fransız kültürünün Belçika toplumunca benimsenmesidir. Fransızca yazan edebiyatçıların öncüleri arasında Max Waller (1860-1899) ve Camille Lemonnier (1844-1913) vardır. Fransız natüralizminin de etkisiyle, Belçika edebiyatı, zamanla, Fransız edebiyatının bir kolu gibi oldu.

Fransız şiirinin etkisinde kalanların başında Georges Rodenbach (1855-1898) ve sembolist şiirleriyle Emile Verhaeren (1855-1916), Charles Plisner (1896-1952) ve André Baillon (1875-1932), André Gide'in izinden gitmişlerdir. Belçika doğumlu Georges Simenon (1903-), Fransız edebiyatına, İngiliz televizyon gösterilerinde de yararlanılan bir tür detektif hikâyeleri kazandırmıştır. Belçika şiiri, bütün çağdaş şiir biçimlerinden etkilenmiştir.

1830 bağımsızlığıyle gelen yeni düşüncelerle Belçika-Fransız edebiyatı kendi kişiliğinin bilincine varmaya başladı ve Avrupa çapında edebî değerler yetiştirdi. Bunlardan, ünlü oyun yazarı Maurice Maeterlinck (1862-1949) i ve devrimci şiirleriyle tanınan Henri Michaux (1899-) yu sayabiliriz.

Gelenekler: Panayırları, karnavalları ve kukla gösterileriyle Belçika halk şenlikleri çok zengindir. Sözsüz oyunlar, danslar, savaş oyunları gibi gösterilerin yer aldığı şenliklerin kökü ortaçağın din törenlerine dayanır. Bunların en önemlilerinden Bruges'te yapılan Kutsal Kan şenliği, çağımıza kadar süregelen bir gelenektir. Kutsal Kan'da, Meryem'e Cebrail tarafından kutsal haberin verilmesinden İsa'nın ölümüne kadar geçen olaylar canlandırılır. Başka bir önemli şenlik de Furnes şehrinde haziranın son pazar günü yapılır ve «Pişmanlık» adı verilir. Mons'taki şenlikte önce bir geçit alayı düzenlenir, sonra da St. George'u canlandıran bir atlı ile korkunç bir ca-

Bruges Belediye sarayındaki bu fresk, XIX. yüzyılda Devriendt tarafından yapılmıştır.

Jan van Eyck'in «Arnolfiniler» adını taşıyan bu tablosu (1434) Londra'da National Gallery'dedir. İnsanlar ile içinde bulundukları çevre, Flaman resminin geleneklerine uygun olarak, büyük bir titizlikle işlenmiştir; dipte, odayı yansıtan ayna da çok ilginçtir.

navar olan Doudu arasında savaş oyunu oynanır. Brüksel'de düzenlenen geçit alayına «Ommegang» adı verilir. Belçika'nın her yanından gelen kartondan yapılmış devler şenlikte toplanır. Ath'da yapılan garip törende adları Goliath ve Victoria olan iki dev evlendirilir. Karnaval zamanı acaip giysili ve maskeli insanlar geçit yaparlar. Meselâ Binche'deki karnavalda bele ziller takılır ve başa, üzerinde tüyler bulunan başlıklar geçirilir. Bu giysiler XVI. yüzyıl geleneğine dayanır. Kukla gösterileri, Brüksel'deki çiçek bayramında ve Ypres'deki balık panayırında yapılır. Bunlar konularını şövalye öykülerinden alırlar. Her şehrin kendine özgü yerel kahramanları vardır. Brüksel'inki Voltje, Liège'in Tchanchet, Ghent'in Pierke ve Anvers'in kahramanı Poesjenellkelders'tir. Bu kahramanlar yıllık şenliklerde anılır.

Tiyatro: Belçika'da, XIX. yüzyılda bağımsızlığını kazandığı zaman küçük de olsa bir tiyatro hareketi vardı. Önemli tiyatro yazarları Edouart Wacken, De Coster ve Charles Potvin'dir. Bunlar şiir biçimiyle tarihsel konulu oyunlar yazarak, geleneksel bir Belçika tiyatrosu yaratmaya çalışmışlardır. Ancak Avrupa çapında önemli ilk oyun yazarı Maurice Maeterlinck'tir. Fernand Crommelynk ve Michel de Gelderode, Maeterlinck'in izinden gitmişlerdir.

Müzik: XV. yüzyılın başlarında Brüksel önemli bir müzik merkeziydi. Daha sonra bir müzik akademisi kuruldu. Buraya Avrupa'nın her yanından, Flaman bestecilerinin yararlandıkları kaynakları yerinde incelemek için müzikçiler gelirdi. Dinsel olmayan müzik ve tiyatro müziği üzerindeki İtalyan etkisi XIX. yüzyıl başlarına kadar sürdü. Belçika Müzik okulunun başta gelen kişisi XIX. yüzyılın en büyük bestecisi Cesar Franck'tır (1822-1890). Çalınması güç parçalarında, ilâhilerinde ve org bestelerinde, bütün Flaman ustalarının üstün yanları bir arada toplanmıştır.

Peter Leonard Benoit (1834-1901), eserlerinde Belçika'yı bağımsızlığa götüren siyasal ve tarihsel olayları işlemiştir. Önemli bir Avrupa müzik akımı olan Rus okulunun, Wagner'in ve Debussy'nin etkileri, Edgar Tine (1854-1912) ve Joseph Jongen'in (1873-1953) eserlerinde görülür.

Geçen yüzyıl Belçika resminin önemli sanatçılarından James Ensor'un «İsa'nın Brüksel'e Girişi» adlı tablosu (1888) sanatçının mizah anlayışını yansıtmaktadır.

BELE, REFET

(1881-1963). Kurtuluş savaşımızda büyük yararlıkları olan komutanlarımızdan. İstanbul'da doğmuştur. Harbiye (Harp Okulu) yi yüzbaşı olarak bitirdikten sonra, çeşitli askerî hizmetlerde bulunmuş ve birçok savaşlara katılmıştır. Albay rütbesiyle kolordu komutanı olarak bulunduğu İnönü ve Sakarya savaşlarındaki büyük yararlıklarından ötürü, Generalliğe yükseltilmiş, 1920-1921 yıllarında İçişleri Bakanlığına atanmıştır. İşgal altında bulunan İstanbul'a ulusal kuvvetlerin temsilcisi olarak ilk defa o girmiş ve büyük bir heyecanla karşılanmıştır (1922). Bele, batı cephesinin birleştirilerek komutasının İsmet İnönü'ye verilmesinden sonra, Millî Savunma Bakanlığına getirilmiş, I. ve II. B.M.M.'nde İstanbul milletvekili olarak bulunmuştur. V. B.M.M.'ne de yine İstanbul milletvekili olarak katılmıştır. Bu devreden sonra siyasî hayattan çekilen Bele, bir süre yurt dışında yaşamış, sonra yurda dönmüştür.

BELEDİYE

Belediye sözcüğü Arapçada şehir ve büyük köy anlamındaki belde ve beled kelimelerinden yapılmıştır.

Belediyeler, şehir ve kasabalarda oturan halkın su, havagazı, aydınlatma, temizlik, yol ve imar işleri ile belediye sınırı içinde yolcu taşınması gibi, bulundukları yerlere özgü ortak ihtiyaçlarını karşılayan ve genel karar organları seçilen, tüzel kişiliği olan kamu kurumlarıdır.

Belediyeler her ülkede sosyal ve ekonomik ve tarihî nedenlerin etkisiyle ve kendi kendini idare etmek isteyen halkın uzun yıllar süren çabaları sonunda ortaya çıkmıştır.

Bizde belediyeciliğin tarihi, Osmanlı devletinin kuruluşuyle yaşıt sayılabilir. Ancak o zamanlar ayrı bir belediye örgütü, bunların seçilmiş organları ve tüzel kişilikleri yoktu. Gelirler dar, görevler birkaç çeşitten ibaretti. Devlet idaresinin de, belediyeciliğin de ana kuralları şeriat hükümlerine ve padişah iradesine dayanırdı.

Yargı ve yönetim görevleri ayrılmamış olduğundan kadılar, yönetimin de, yargı yetkisinin de temsilcisi durumundaydı. Osmanlı yönetiminin ilk devirlerinden başlayan kadılık, belediyeye ait birtakım yetkileri de kullandığından aynı zamanda belediye başkanı fonksiyonu da görüyordu.

Su, sağlık ve barınma gibi, belediyelerle ilgili birtakım görevleri uzun zaman başarıyla yürüten ve birçok eserleri bugüne dek kalan vakıflar da kadıların denetimindeydi. Zamanla ihtiyaçlar arttığından ve bunların tam olarak yürütülebilmesi yeni örgütlenmeleri zorunlu kıldığından, modern anlamda belediyeler kurulması gerekmiş ve önce İstanbul'da 1854 yılında şehreminliği ve şehir meclisi kurulmuştur.

1877'de birinci meşrutiyet meclisi İstanbul ve taşra belediyeleri kanununu kabul etmiştir. 1908'de İstanbul'a özgü olmak üzere Dersaadet Belediye Teşkilâtı Kanunu adıyle ayrı bir kanun çıkarılmıştır. 1930'da, bugün yürürlükte bulunan ve İstanbul belediyesini de kapsamına alan 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe konmuştur.

Her il ve ilçe merkezinde bir belediye bulunur. Nüfusu 2 000'den yukarı köylerde de Danıştay kararıyle belediye kurulabilir.

1968 malî yılı sonunda memleketimizdeki belediye sayısı 1 238'dir. Bunlardan 67'si il, 553'ü ilçe, 259'u bucak ve 359'u köy belediyesidir.

Nüfus bakımından ayrı kümelerden kurulan ya da nüfusu 80 000'den yukarı olan şehirlerde belediye şubeleri kurulabilir. Belediye şubeleri olan yerlerde belediye işleri, Şube müdürü ve Şube kurulu tarafından yürütülür.

Belediyeler halkın sağlık ve selâmeti ile şehir ve kasabaların düzenini korumak için kanunların verdiği yetkiye dayanarak emirler ve yasaklar çıkarmaya, yürütmeye ve bunlara aykırı davranışlarda bulunanları cezalandırmaya yetkilidir. Bu amaçla belediye başkanının elinde belediye zabıtası bulundurulur.

Su, havagazı, elektrik tesislerini kurmak, şehir ve kasaba sınırları içinde yolcu taşıyacak araçlar işletmek, mezbahalarda kesilen hayvanların etlerini bunlara özgü araçlarla ve bedeli karşılığında satış yerlerine taşımak belediyelerin yetkilerindendir.

Belediye tüzel kişiliğinin organları, belediye meclisleri, encümenleri ve belediye başkanlarıdır.

Belediyenin en yüksek karar organı belediye meclisidir. Yargıç denetimi altında seçim kanunlarına göre nispî temsil esası üzerinden dört yıl için seçilir.

Nüfusu 3 000'e kadar yerlerde belediye meclislerinin üye sayısı 12'dir. Nüfus arttıkça üye sayısı çoğalır.

Belediye şubelerine ayrılan yerlerde her şubenin şehir nüfusuyle orantılı olarak çıkaracağı sayıda üye için ayrı seçim yapılır.

Bütçe, kesin hesap, çalışma programı, bütçenin bölümleri arasında aktarma, borç para alınması, belediyece yapılacak görevler karşılığında alınacak ücret tarifeleri ve belediye zabıta yönetmeliği, belediye meclislerinin görüşeceği ve karara bağlayacağı işlerdendir.

Belediye meclislerine belediye başkanı başkanlık eder. Belediye meclislerinin ekim, şubat ve haziran aylarında olmak üzere yılda üç olağan toplantısı vardır. Önemli ve acele bir iş çıkarsa olağanüstü de toplanabilirler.

Belediye encümenleri ikinci derecede karar organlarıdır. Yürütmeyle ilgili kararlar alırlar. Encümenler, belediye meclisleri tarafından bir yıl için içlerinden seçilen üyeler ile, daire başkanlarından kurulur. Meclisçe seçilecek üyeler daire başkanlarının yarısını geçemez, ikiden de az olamaz. Belediye Başkanları Encümenin de başkanıdır.

Encümenlere verilen evrakın en çok bir hafta içinde görüşülmesi gerekir.

Aylık icmaller ile muhasip hesaplarının incelenmesi, artırma ve eksiltmeler, kamulaştırmalar, bütçede bir bölüm içinde maddeden maddeye aktarmalar, belediyeye verilen görevlerin yapılmasını sağlamak için belediye tembihleri çıkarılması, belediye cezaları hakkındaki kanunlara göre ceza kararları, taşıma araçları için ücret tarifeleri, imar ve asker ailelerine yardım kanunlarıyle ilgili işler encümenlerin başlıca görevlerindendir.

Başkanlar belediyelerin yürütme organıdır. Belediye kişiliğinin temsilcisi ve en büyük belediye amiridir.

Evvelce belediye meclisleri tarafından seçilen belediye başkanlarının 19.7.1963 tarihli ve 307 sayılı kanunla doğrudan doğruya seçmenler tarafından seçilmesi kabul edilmiştir.

Başkanların yıllık çalışma raporu, meclis üye tam sayısının 2/3 çoğunluğu tarafından yeter görülmezse, yetersizlik kararıyle görüşmeleri kapsayan tutanak en büyük mülkiye amiri aracılığıyle Danıştaya gönderilir. Danıştayca da yetersizlik kararı verilirse başkan düşer.

Meclis üyelerinden herhangi biri tarafından verilecek gensoru önergelerinin görüşülmesi sonunda meclisçe yetersizlik kararı alınırsa aynı işlem yapılır.

Anayasamızın 116. maddesi, mahallî idarelere hizmetleriyle orantılı gelir kaynakları sağlanmasını emretmektedir. Bu hüküm devlet işleriyle devlet maliyesinin ve millî ekonominin birliği ve bütünlüğü esasına ve hizmetlerle bunların gerektirdiği giderlerin bölüşülmesi demek olan (malî tevzin) kuralına dayanmaktadır.

Bugün belediye gelirleri 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda gösterilmiştir. Bu gelirler Kamu Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanuna göre toplanır.

BELEK BEY

(? -1124) Selçukluların Harput, Halep, Genç ve Dersim emiri. Artuk Beyin oğullarından Behram'ın oğludur. Özellikle Haçlılara karşı yapılan savaşlarda ün kazanmıştır. Suriye Selçuklu hükümdarı Tutuş, Emir Bozan'ı öldürünce paylaştırdığı topraklarından Suruc'u, Emir Sokman-ı Kutbî'ye hediye etmiş, Sokman da bu şehri Belek'e vermiştir. Oysa, Belek, İslâm ordusunun yenilmesinden sonra ve Kudüs bölgesinin Artukoğullarından Fatımîlere geçmesiyle Suruc'u kaybetmiştir (1098). Belek, büyük amcası Sokman'la birleşerek Suruc'u kuşatmış ve Haçlı komutanlarını yenmişlerdir. Ancak bir yıl sonra burasını bırakarak çekilmek zorunda kalmışlardır. Fırat boylarında ve Irak'ta birçok işlere karışan Belek, Haçlılarla savaşa giden (1110) Selçuk ordusunda, amcası İlgazî'nin yanında bulunmuştur. Bu devirde Harran'ın sahibi bulunan Emir Mevlüt, şehri Sokman-ı Kutbî'ye vermek istemişse de, onun kabul etmemesi üzerine araları açılmış, İlgazî de ordudan ayrıl-

Hareketli bir limana sahip olan Belfast, geçen yüzyılın endüstri devriminden sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Resimde St. Anne kilisesi görülüyor.

mıştır. Sokman'ın ölümü üzerine Mardin'de amcasının yanında hizmete girmiştir. Harput, Palu, Çemişkezek, Dersim, Genç, Çapakçur'u içine alan bir bölgenin emiri bulunan Çubukoğlu Mehmet Bey ölünce (1112), Belek, onun Harput hariç, bütün şehirlerini almış ve Palu'yu merkez seçmiştir. Belek, topraklarını genişletmiş ve Anadolu'da bulunan emirlerin en güçlüsü durumuna yükselmiştir. Bir süre sonra Harput üzerine yürüyerek bu şehri de topraklarına katmıştır (1115). Ülkesine göz diken Mencükoğlu ve Trabzon dükası Kostantinos Gabras'la savaşarak her ikisini de yenilgiye uğratmıştır.

İlgazî'nin çağırısına uyarak (1122) Halep'e giden Belek, orada da Haçlı ordularına karşı savaşları yönetmiş, Urfa kontu Jocelin de Courtenay ile Birecik senyörü Galerandu Puiset'yi yenerek tutsak almıştır. İlgazî'nin ölümü üzerine Haçlılara karşı zayıf düşen Halep emirliği, Kudüs kralının saldırısına uğradığından harekete geçerek Gerger kalesini sarmış, Kudüs kralı Baudouin II. ile Turuş'ta savaşarak Haçlı ordusunu bozguna uğratmış, kralı da tutuklayarak Harput kalesine koymuştur. Bu olaydan sonra ünü büsbütün yayılarak Gazi unvanını almış. Haçlılara karşı kuvvetlerin başkomutanlığına getirilmiştir.

Bir savaş hazırlığı sırasında kaleden atılan bir okun köprücükkemiğine saplanması üzerine ölmüştür.

Belek'in cenazesi Halep'te, yaptırılan özel bir türbeye gömülmüştür. Kûfî yazıyla yazılmış olan mezar taşı Şam müzesindedir.

BELEN

Akdeniz bölgesinde Hatay ilinde, İskenderun-Antakya yolu üzerinde, İskenderun ilçesine bağlı bucak merkezi (nüfusu 4 387) ve buranın 3 km. doğusunda en yüksek noktasına (750 m.) erişilen ünlü boğaz. Amanos dağlarının kolay geçilebilen tek geçidi olduğu için, bütün tarih devirleri boyunca önemli rol oynamış olan geçide önceleri Amanos kapısı ya da Suriye kapısı denilmiştir. Öteden beri Türkmenlerin oturdukları Belen, İskenderun ovasından sonra dağa tırmanan yola hâkim bir mevkide kurulmuştur. Kasaba içinden geçen yol yükselmeye devam ederek Türklerin «Top boğazı» adını verdikleri doğu bitimine ulaşmak üzere sürekli dönemeçler yapar ve Amik ovasına girer. Geçmiş yüzyıllarda birçok ordular ve uzak ülkeleri birbirine bağlayan kervanlar bu yoldan faydalanmışlardır. Şimdi de, Antakya ile beraber Hatay ovasını Akdeniz'e bağlayan işlek yol buradan geçmektedir.

BELFAST

Kuzey İrlanda'nın başkenti ve en kalabalık yerleşme merkezi (nüfusu 415 000). Kuzey İrlanda halkının üçte biri Belfast ve çevresinde yaşar. Lagan ırmağı kıyısında kurulmuştur. Buraya XII. yüzyılda bir kale yapılmış ve şehir gittikçe büyümüştür. Bugün İrlanda adasının ikinci büyük şehri ve en büyük endüstri merkezidir. Gemi yapımı ve makine endüstrileri önemlidir. Şehrin yapıları mimarî bakımdan İngiliz tarzını hatırlatır.

Sanatla ilgili belge filmleri seyircinin büyük ilgisini çekmektedir. Resimde İtalyan sanat eleştiricisi Ragghianti (sağda), Parma kilisesini konu edinen belge filmini yönetirken.

BELGE

Belge (doküman, vesika), en kısa tarifiyle, bir olayı destekleyen bir delildir. Fransız dokümantasyon kuruluşları tarafından yapılan resmî tanımıysa şöyledir: Maddî olarak belirlenmiş incelemeye delil olmak üzere kullanılmaya elverişli her türlü bilgi temeli (yazma ve basma eserler, grafik, resim, heykel, koleksiyon eşyası, vb.).

Çok eski devirlerde yaşayan insanların yaşama tarzlarını bildiren arkeolojik bulgular, insanlık tarihinin ilk belgeleridir. Yazının ve kâğıdın icadından sonra elyazısı, matbaanın icadıyle de çeşitli basılı belgeler ortaya çıkmıştır. Her geçen yıl da tekniğin ilerlemesiyle orantılı olarak artmaktadır. Bugün her çalışmanın, araştırmanın temeli birtakım belgelere dayanmaktadır. Pek çeşitli olan belgeleri başlıca dört ana grupta toplayabiliriz:

1 — Kitaplar, dergiler, broşürler, yıllıklar, gazeteler, kataloglar, albümler, bültenler, zabıtlar, vb.

2 — Grafik belgeler: El yazmaları, haritalar, planlar, atlaslar, gravürler, fotoğraflar, klişeler, resimler, afişler, armalar, madalyalar, fotokopiler, müzik eserleri, anıtlar, paralar, mühür ve damgalar, vb.

3 — Kitap yerine geçen belgeler (tanıtlama gereçleri): Modeller, maketler, kabartmalar, göze ve kulağa hitap eden öğretim araçları ve gereçleri, vb.

4 — Resmî belgeler: Her türlü resmî yazışmalar, raporlar, notlar, istatistikler, listeler, vb.

Yukarıda dört ana grupta topladığımız belgelerden en klasiği, en gelişmiş ve yaygın olanı kitaplardır. Özellikle son yüzyılda gelişen teknik dolayısıyle artan basılı ürünlerin çeşidi, fazlalığı, bu belgelerin toplanması, saklanması, birtakım kurallara göre düzenlenmesi ve istifadeye sunulması işlerini bir bilim haline getirmiştir. Kütüphaneler, arşivler, müzeler, diskotek ve filmotekler hep bu saydığımız çeşitli belgeleri toplamak, saklamak, sınıflandırmak ve onlardan yararlanmayı sağlamak amacıyle kurulmuş kurumlardır.

BELGE FİLMİ

Belgesel terimi sinemada ilk olarak John Grierson tarafından kullanılmıştır. Robert Flaherty'nin **Moana** adlı filmini 1926 yılında New York'un **Sun** gazetesinde tanıtırken Grierson şunları yazıyordu: «Bu filim genç bir Polinezyalının günlük hayatının görsel bir dökümünü vermektedir; bu nedenle belgesel bir değer taşıdığını söyleyebiliriz». Bu şekilde sinema terimleri arasına giren bu terim, anlatı niteliği taşımayan ve haber filmleri gibi, gerçeğin alıcı makine yoluyle basit bir şekilde aktarılmasıyle de yetinmeyen bütün filimleri göstermek için kullanılagelmiştir. Zamanla, sinemanın oldukça geniş bir kesimini içine alan belge filmi üç sınıfa ayrılmaktadır: Bunlar, başlıca niteliği edebî konunun yokluğu olan, kısa ya da uzun metrajlı, asıl belge filimleri, sanatla ilgili belge filimleri ve bilimsel belge filimleridir. Bu sınıfların her biri de ayrıca kendi içlerinde çeşitli grup ve eğilimlere ayrılır.

Belge Filmi. — Alıcı makineyi gerçeği ortaya çıkarmak ve günlük olayların basit bir şekilde sergilenmesi sınırlarını aşarak belirli amaçlarla ilk kullanan İngiliz sineması olmuştur. Belge filmi adıyle adlandırılabilecek ilk filimler Birt Acres'in yönettiği **The Epsom's Derby** (Epsom Derbisi, 1896) ve Alfred West'-

Belge filmi yoluyla gerçek şiire vararak bu eğilimi geliştirmede başarı kazanan Flaherty'nin Eskimoları konu edinen Kuzeyli Nanook (1922) filminden bir görüntü.

Stüdyo, oyuncu, senaryo gibi ögeleri kaldırarak gerçeği ansızın yakalamayı amaç edinen Dziga Vertov'un ilk sesi belge filmi Don Senfonisi (1930).

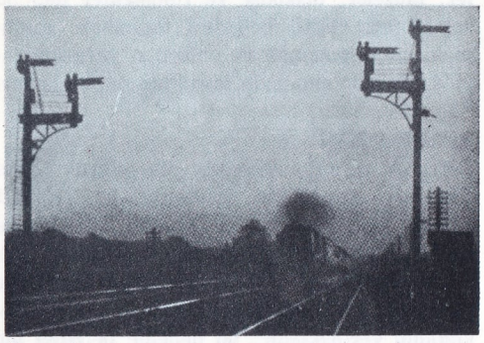

Harry Watt'ın Gece Postası (1936) İngiliz belge filimciliğinin en başarılı örneklerindendir. Belge filimciliği İngiliz sinemasını büyük ölçüde etkilemiştir.

Actua Tilt (1960) genç Fransız yönetmeni Herman'ın başarılı bir denemesidir. Fransa'da kurulan Otuzlar grubu belge filimciliğinin gelişmesinde etkili olmuştur.

in yönettiği **Our Navy** (Donanmamız, 1897) dir. 1903 yılında, yine İngiliz sineması, Rosenthal'in yönettiği **The Living Canada** (Yaşayan Kanada) ve Lomas'ın Borneo adası üzerine hazırladığı film dizisiyle ilk ekzotik belge filimlerini vermiştir. 1912 yılındaysa Antarktika'ya giden Scott keşif heyetinin kameracısı Herbert Ponting, o güne kadar beyaz perdede görünmüş en dramatik görüntüleri getirmiştir. Kısa bir süre sonra çıkan dünya savaşı, belge filimcileri için bulunmaz bir kaynak olmuştur. Ekim devriminden sonra, sinemanın propaganda gücünden yararlanmayı amaç alan Rus sineması belge filimciliğine yeni ve güçlü bir atılım getirmiştir. Böylece, **agitki** adı verilen kısa propaganda filimleri yapımı doğup gelişmiş ve Dziga Vertov'un ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Dziga Vertov, 1921 yılında ayrı ayrı kameracıların çekmiş olduğu filimlerden yararlanarak ilk «kurgu filmi» **Istorija grazdanskoj vojny** (İç Savaşın Hikâyesi) u meydana getirmiştir. Ertesi yıl Vertov, amaçları, burjuva ve kapitalist sanatının kalıntısı olarak tanımladıkları konulu filimle savaşmak olan ve sinema stüdyolarının, sahneye koyuşun, senaryonun, oyuncuların meydana getirdiği engelleri ortadan kaldırarak gerçeği ansızın yakalamayı öneren, **Kinoki** (sinemagöz) adı verilen belge filimcileri grubu «Kinoglaz»ı kurmuştur. Aynı yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde ise başka bir belge filmi türü yayılıyordu: Bu, başlıca niteliği doğal çevreyi ve insanları olduğu gibi yansıtmak amacı güden etnolojik nitelikte belge filmiydi. Belge filmi yoluyle gerçek şiire vararak bu eğilimi geliştirmeyi en iyi bilen yönetmen **Nanook of the North** (Kuzeyli Nanuk, 1922) ve daha önce sözü edilen **Moana of the South Seas** (Güney Denizlerinin Moana'sı, 1926) adlı filimleri yapan Robert Flaherty olmuştur. O yıllarda çevrilmiş olan başka bir önemli etnolojik belge filmi de Ernest Beaumont Schoedsack, Merian Coldwell Cooper ve Marguerite Harrison'un yönettikleri, İranlı Bahtiyarî kabilelerinin sürüleriyle birlikte yıllık göçlerinin evrelerini gösteren **Grass** (Ot, 1926) adlı filimdi. Yine aynı dönemde, Fransa'da, Brezilyalı yönetmen Alberto Cavalcanti, Paris hayatını bir günlük akışı içinde sergileyen **Rien que les heures** (Saatların Dışında Hiç Bir Şey, 1926) adlı filmiyle gerek toplumsal nitelikte belge filminin, gerekse «görsel senfonizm» in öncülüğünü yapıyordu. Bu nitelikleri filmlerinde gerçekleştiren ikinci bir yönetmen de Alman Walter Ruttmann'dır. Ruttmann, 1927 yılında çevirdiği, gerçeğin görsel ritimlerin denenmesi için bahane haline geldiği **Berlin, die Symphonie einer Grosstadt** (Büyük Bir Şehrin Senfonisi)-da büyük bir başarı kazanıyordu. 1929 yılında **Empire Marketing Board** (E.M.B.) un içinde bir sinema bölümü kuran Sir Stephen Tallents bu bölümü örgütlemeleri için yönetmen Walter Creighton ile İskoçyalı sosyolog John Grierson'u davet ediyordu. Grierson'un yanında okulun diğer önemli iki adamı Paul Rotha ile Grierson'un çağrısı üzerine 1933 yılında Büyük Britanya'ya yerleşen Cavalcanti'ydi. Grierson ile Rotha'nın toplumsal yükümlülük anlayışlarına rağmen, İngiliz belge filimcileri biçim denemelerine girmekten gittikçe daha çok hoşlanır oluyorlardı. Bu belge filmi yönetmenlerine çalışmalarında, Watt'ın yönettiği **Night Mail** (Gece Postası, 1936) ve Cavalcanti'nin yönettiği **Coalface** (Kömür Yüzlü, 1935) gibi filimlerin konuşmalarını yazıp müziğini besteleyen Wystan Hugh Auden gibi şairler, Benjamin Britten gibi besteciler, önemli renk denemeleri yapan Len Lye gibi ressamlar, **We Live in Two Worlds** (İki Dünyada Yaşıyoruz. 1937) adlı filminin gerçekleştirilmesinde Cavalcanti'yle işbirliği yapan John Boyton, Priestley gibi edebiyatçılar da yardımcı oluyordu. Grierson ile Rotha'nın belge filimciliğine getirdiklerini, **A propos de Nice** (Nice Konusunda, 1930), **Tierra sin pan** (Ekmeksiz Toprak, 1932), **Nieuwe Gronden** (1933) ve **Bronigae** (1933-1934) gibi önemli filimlerin yaratıcıları olan Fransız Jean Vigo, İspanyol Luis Bunuel, Hollandalı Joris Ivens gibi yönetmenler aşırı sonuçlara götürüyordu. İngiliz ustaların etkisi Amerika Birleşik Devletlerinde çevrilen belge filimlerinde de kendini göstermiştir; bu ülkede belge filimleri özellikle **New Deal** çağında kuvvetli bir toplumsal nitelik taşıyordu. Gerçekten, Pare Lorentz ve Paul Strand gibi yöneticilerin ortaya çıkışı ve Louis de Rochemont'un haber filimlerinden yararlanarak hazırladığı ünlü **The March of Time** (Zamanın Yürüyüşü) dizisinin yapımına başlaması bu döneme rastlamaktadır. İtalya ve Almanya'daki totaliter hükümetler de bu yıllarda belge filmine büyük önem veriyordu.

Nelo Risi'nin 1958 yılında ressam Modigliani'nin hayatı konusunda meydana getirdiği belge filminden bir sahne.

İtalya'da, 1924 yılında, Öğretici Sinema Merkezi (L.U.C.E.) kurulurken, Almanya'da nazizm anlayışını işleyen Leni Riefensthal'ın eserleri ortaya çıkmaya başladı. II. Dünya savaşından sonra belge filimciliğinin çeşitli ulusal sinemalarda önemli izler bırakması için pek az fırsat oldu. Savaştan sonra belge filimciliğinin atılım yaptığı ilk ülkenin Kanada olduğunu görüyoruz; burada, Grierson'un etkisiyle, Colin Low ve Wolf Koening gibi çok iyi belge filimcilerinin yetiştiği bir okul olan National Film Board kuruldu. Fransa'da 1953 yılında, Fransız kısa metraj filimciliğinin ko-

runması amacıyle yapımcı ve yönetmenler tarafından **Groupe des Trente** (Otuzlar Grubu) adı verilen topluluk kuruldu ve denizaltıyle ilgili çok değerli belge filimleri yapan Jacques-Yves Cousteau, **Vivent les Dockers** (Yaşasın Liman İşçileri, 1950) adlı filmin yönetmeni Robert Menegoz, **Actua Tilt** (1960) adlı filmin yaratıcısı Jean Herman ve **Vivre** (Yaşamak, 1957) adlı filmi yöneten Carlos Vilardebo gibi belge filimcilerinin değerlerini kabul ettirmelerine imkân verdi. Polonya'daysa 1956 ile 1958 yılları arasında, Jerzy Bossak'ın öncülüğünde, sosyalist düzenin olumsuz görünüşlerini sert bir şekilde eleştirmek gibi cesur bir amaçla «kara dizi» adı altında bir belge filimleri serisi meydana getirildi. Günümüzdeyse, televizyon tekniğinin ve dilinin etkisiyle, dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde, «sinema-gerçek» adı verilen bir hareket doğmuş bulunmaktadır; kaynağı Vertov'un eski kuramlarına kadar götürülebilecek olan bu hareketin amacı uygulanan yeni teknik araçlar ve yöntemlerle gerçeği ansızın yakalayıp yansıtmaktır. «Sinema-gerçek» akımının en inatçı uygulayıcıları İtalyan Cesare Zavattini, Fransız Jean Rouch ve Life'ın foto röportajcısı Robert Drew ve çok az sayıda yardımcısıyle birlikte, bir alıcı makine ve bir teypten meydana gelen teknik malzemeyle, John Kennedy'nin seçim kampanyası üzerine **Primary** (1961) ve elektrikli iskemlede idam edilmeye mahkûm bir zencinin son günleri üzerine **The Chair** (İskemle, 1963) gibi çok ilgi çekici belge filimleri meydana getiren Amerikalı Richard Leacock'tur. Belge filmi aynı zamanda, geleceğin konulu filim yönetmenleri için çok iyi bir kendini deneme, yetiştirme alanı olagelmiştir. Netekim, konulu filim yönetmenlerinin büyük çoğunluğu belge filmi yönetmenliğinden gelmiştir.

Sanatla İlgili Belge Filmi: Mimarî, plastik ve figüratif sanatları konu edinen görüntülerden meydana gelen, uzun ya da kısa metrajlı bütün belge filimlerine bu ad verilmektedir. Bu tür belge filimlerinin büyük çoğunluğu, sinemanın başlangıcından beri, salt bilgi verme amacını taşıyagelmiştir; müze ve tarihî eserleri tanıtan filimler bunların en büyük kısmını meydana getirir. Bu tür filimlere

Walt Disney'in eğitici filimler dizisinden Yaşayan Çöl.

örnek olarak Maurice Cloche'un **Le Mont Saint-Michel** (1934) adlı filmiyle Francesco Pasinetti'nin Venedik üzerine belge filimleri gösterilebilir. Sanat eserlerini tanıtma amacıyle çevrilmiş belge filimlerine de Jean Aurel'in Watteau'nun yağlıboyaları (**Fêtes galantes,** 1950) ve Nicolas Fouquet okulu minyatürleri üzerine (**Coeur d'amour épris,** 1952) yaptığı filimler, Jean Grémillon ile Pierre Kast'ın yüzyıl sonu Fransız resmi üzerine yaptığı **Les Charmes de l'existence,** (1949) adlı filim gösterilebilir. Bu tür filimlerin başka bir dalı da sanatçıların hayatlarıyle ilgili belge filimlerinden meydana gelmektedir: İsviçreli Kurt Oertel'in Michelangelo'nun hayatı üzerine (**Des Leben Eines Titanen,** 1940), Fransız René Lucot'nun Rodin'in hayatı üzerine (**Rodin** 1941), İtalyan Nelo Risi'nin ressam Modigliani'nin hayatı üzerine **La vita è un dono** (Hayat Bir Armağandır, 1958) adlı filimleri gibi filimler bu belge filmi dalına örnek olabilir. 1941 yılında, İtalya'da, belge filimciliğine bazı sinemacılar yeni bir boyut kazandırmışlardır: Giotto'nun eserleri üzerine çevrilen bir filimde, Fransız sinema eleştirmeni André Bazin'in deyişiyle «biri resim estetiği, diğeri sinema estetiği olmak üzere iki estetik malzemenin bir sentezi» yapılmıştır. Luciano Emmer, Enrico Gras ve Tatiana Grauding adındaki yönetmenlerin çevirdikleri bu filme **Racconto da un affresco** (Bir Fresk Tarafından Anlatılan) adını vermeleri de bir raslantı değildi: Giotto'nun resmi, filmin evreni oluyor ve zaman içinde bir hikâye gibi gelişiyordu. Bu gelişmeyi Fransa'da bazı yönetmenler daha da ileri götürdüler: Alain Resnais'nin (**Van Gogh** 1948) ve Henri-Georges Clouzot'nun **Le mystère Picasso** (Picasso Gizemi, 1956) adlı filimleri bu alanda verilmiş en başarılı örneklerdir.

Bilimsel Belge Filmi: Bilimsel belge filmi kendi içinde üç sınıfa ayrılır: Bilimi yayma amacı taşıyan belge filimleri, öğretici belge filimleri ve araştırma belge filimleri. Bilimi yayma amacıyle yapılan filimler bunların en tanınmışıdır. Bu alanda halk ve eleştirmeciler tarafından tutulan çok sayıda eser verilmiştir. Bunların en önemlileri olarak Roberto Omegna'nın filimleri, Walt Disney'in doğanın harikaları üzerine yaptığı belge filimleri, Sovyetler Birliğinde bilimi halka yaymak için çevrilen çok sayıda bilimsel filim (Boris Dolin ile Aleksandr Zguridi'nin filimleri), Fransız Jean Painlevé'nin filimleri sayılabilir. İkinci grubu meydana getiren öğretici filimler genellikle okullardaki bilim öğretimine yardımcı olmak amacıyle hazırlanan filimlerdir. Üçüncü grubu meydana getiren araştırma filimleriyse sinemanın özel bir kolunu meydana getirirler: Bu filimlerin amacı sinema yoluyle bilimsel araştırmalar yapılmasıdır.

Türkiye'de çekilen ilk filimin bir belge filimi olması ilginç bir rastlantıdır. Gerçekten de 14 kasım 1914'te, Rusların Yeşilköy'de 1876-1877 savaşını anmak için dikmiş oldukları anıtın havaya uçuruluşu Fuat Uzkınay adında bir yedeksubay tarafından filime alınmış ve 300 m. uzunluğundaki bu filim Türkiye'de çevrilen ilk filmi meydana getirmiştir. Daha sonra Ordu Foto-Film Merkezi ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı gibi resmî kurumlar ve özel yapımcılar zaman zaman belge filimciliğine eğildiler. 1950'den önce meydana getirilen belge filimlerin en önemlileri Uzkınay'ın hazırladığı (Zafer Yollarında 1922), Cumhuriyetin 10. yıldönümü dolayısıyle Sovyet yönetmeni Sergey Yutkeviç'e hazırlattırılan (Ankara, Türkiye'nin Kalbi 1934) ve Nazım Hikmet Ran'ın İpek Film adına hazırladığı (Düğün Gecesi-Kanlı Nigâr 1933), (Bursa Senfonisi, İstanbul Senfonisi 1933)dir. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Sabahattin Eyüboğlu, Mazhar Şevket İpşiroğlu ve Adnan Benk'in yönetiminde hazırlattığı belge filimleri (Hitit Güneşi, Siyah Kalem, Surname, Anadolu Yollarında, Aktamar, vb.) bu alanın tek faaliyetini teşkil etmiş, Hitit Güneşi Berlin filim festivalinde belge filimleri ikinci ödülünü almıştır.

Ulusal sinemaların kuruluşunda belge filimciliğinin oynadığı önemli role rağmen, memleketimizde bu türe, filim yapımcılarının gerekli ilgiyi göstermeyişleri, devletin de bu konuya eğilmemesi, yeterli genç sinemacıların yetişmesine engel olan ögelerin başında gelmektedir.

Bir civcivin yumurtadan çıkışını konu edinen öğretici bir filmden üç fotoğraf.

BEL

BELGRAD

Yugoslavya'nın başkenti (nüfusu 703 000). Sava'nın Tuna'yla birleştiği yerde kurulmuştur. Doğu Akdeniz ve Türkiye'den Orta Avrupa'ya uzanan yol üzerinde önemli bir trafik merkezidir. Bulunduğu yer stratejik bir önem taşır. Endüstri bakımından büyük bir gelişme göstermektedir. Belgrad'taki fabrikalarda tarım makineleri, elektrikli araçlar ve otomobil yapılır. Yugoslavya'nın en kalabalık yerleşme merkezidir.

Belgrad, II. Dünya savaşında büyük yıkıma uğramıştır. Tarihî eserlerin yıkılmasıyle doğu şehirlerini andıran görünüşünü yitirmiştir.

Şehir, Keltler tarafından kurulmuş, M.S. III. yüzyılda Roma kolonisi olmuştur. Şehrin adı o çağlarda Singidunum'du. Ortaçağda sırasıyle Bizans, Bulgar ve Macarların eline geçmiştir. Belgrad, güneyden gelen akıncılar için Macaristan'ın, kuzeyden gelenler için ise Balkan yarımadasının kilit noktası durumundaydı. XIV. yüzyılda Sırbistan'ın başkenti olmuştur. 1521'de Osmanlılar tarafından alınmış ve imparatorluğun Avrupa'daki en büyük kalesi olmuştur. Avusturyalılar şehri defalarca almışlar, fakat hiç birinde birkaç yıldan çok ellerinde tutamamışlardır.

Sırplar, XIX. yüzyılda Osmanlı egemenliğine baş kaldırınca 1829'da Özerk Sırbistan devleti kuruldu ve Belgrad başkent oldu. 1867'de Osmanlı askerleri Belgrad'tan çekildiler. Sırbistan, küçük ve geri kalmış bir ülkeydi. Başkenti Belgrad ise Tuna kıyısındaki başka ülkelerin başkentleriyle ölçülemeyecek kadar küçüktü. 1920'de nüfusu ancak 110.000'i buluyordu. I. Dünya savaşından sonra gelişmeye başladı. Savaş sonu kurulan Yugoslavya devletinin başkenti oldu.

Belgrad'ta Parlamento binası. Belgrad, Balkan yarımadasının en işlek ulaştırma yolu üzerinde stratejik bir konuma sahiptir.

BELGRAD ORMANI

İstanbul boğazının batısında Büyükdere iskelesine 6 km. uzaklıktaki orman. Karadeniz kıyılarına 4-5 km. kadar yaklaşır. Yüzölçümü 5 300 hektardır. Orman içinde en yüksek yer Kartaltepe (230 m.) dir.

Ormanda en çok meşe, gürgen ve kayın ağaçları bulunur, seyrek olarak kestane ağaçlarına da rastlanır.

Belgrad ormanında, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli devirlerde, padişahlar tarafından yaptırılmış yedi bent bulunur. II. Osman bendi (Topuz bendi), III. Ahmet bendi (Büyük bent), I. Mahmut bendi, III. Mustafa bendi, Mihrişah Sultan bendi (Valide bendi), II. Mahmut bendi (Kirazlı bent), II. Mahmut bendi (Yeni bent). Bu bentler, İstanbulluların rağbetini kazanmış gezi yerleridir.

Belgrad ormanının adı, tarihî bir olaya dayanır. Kanunî Sultan Süleyman, Belgrad seferinden dönerken getirdiği tutsakları bu çevreye yerleştirdi. Tutsakların yerleştirildiği köye Belgrad köyü, ormana da Belgrad ormanı adı verildi. Bu köy, 1898'de kaldırıldı.

Alexander Bell'in bugün Londra'da İngiliz Bilimler müzesinde bulunan telefonu.

BELİSARİOS

(505-565) Bizans generali. İmparatorluğun en büyük komutanlarındandı. Trakya'da doğmuştur. Bir köylü ailesinin çocuğudur. Üstün kişiliği nedeniyle kısa zamanda yükselmiş ve İmparator Justinianos ordularını yönetmiştir.

Bizans ordusunun başına 530'da geçti. İlk büyük başarısını Perslere karşı kazandı. Pers ordularını Daras'ta bozguna uğratarak Bizans imparatorluğu üzerindeki baskılarına son verdi. Batı Roma imparatorluğunun yıkılışından sonra, Afrika ve İtalya'ya yabancı topluluklar yerleşmişti. Justinianos'un buyruğuyle Afrika seferine çıkan Belisarios, 534'te Kuzey Afrika'daki Vandal krallığını saf dışı etti. Ertesi yılda Sicilya adasını ele geçirdi. Ostrogotların savunduğu Ravenna kalesini aldı. Beş yıl içinde imparatorluğun İtalya'daki egemenliğini yeniden sağladı. Bundan sonra Pers saldırılarını önlemek için doğuya gitti. 544 ve 549 yılları arasında İtalya'ya yeni bir sefer yaptı. Bu seferden sonra İstanbul'a döndü. 559'da Bizans topraklarına saldıran Bulgarları geri püskürttü. 562'de imparator, çevresindeki Belisarios'un başarılarını kıskananların uydurduğu yalanlara kanarak ordudaki görevinden aldı. Fakat ertesi yıl suçsuz olduğunu anlayıp rütbelerini geri verdi.

BELL, ALEXANDER GRAHAM

(1847-1922) Amerikalı fizikçi. Özellikle, keşfi bir müddet kendisine atfedilmiş bulunan, telefonda yaptığı gelişmelerle tanınmaktadır. (1886'da Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi, telefonun keşfindeki önceliği İtalyan Antonio Meucci'ye tanımıştır.) Alexander Bell, telefonun geliştirilmesinde ve kullanılır hale getirilmesinde yaptığı çalışmalarla ün kazanmıştır. Yeni haberleşme aracının halka ilk gösterilişi Bell tarafından 1876 Filadelfiya Sergisinde yapılmıştır. 1878'de kurduğu **Bell Telefon Şirketi,** kendisine servet sağlamıştır.

BELLİ, EMİN BELİĞ

(1894-1941) Türk tiyatro oyuncusu. İstanbul'da doğmuştur. «Nümune-i Terakki» okuluna devam ederken, Karagöz oyunlarına merak sardı. Gerek bu oyunlar, gerekse, Galata'daki bir tiyatroda «Arabın İntikamı» adıyle oynanan «Othello» yu seyrettikten sonra evde temsiller düzenlemeye başladı. Vefa Lisesinde okurken de küçük bir kumpanya kurarak Kadıköy'de temsiller verdi. «Türk Ocağı» sahnesindeki oyunlara Ertuğrul Muhsin'le birlikte çıktı.

Tarih ve edebiyata meraklı olmasına rağmen Tıbbiye'ye girdi. Bir taraftan da Donanma Cemiyetinin kurduğu sahnede çalıştı. Bir süre sonra sınav geçirerek Darülbedayi'e girdi. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra dört yıl süreyle doktorluk yaptı. Fakat doktorluğu bırakarak «Yeni Sahne» ye katıldı. Burada bir yıl kadar çalıştıktan sonra tekrar Darülbedayi'e geçti. Donanma Cemiyeti Tiyatrosunda oynanan Celâl Esat (Arseven) ın «Büyük Yarın» oyununda, hastalanan bir oyuncunun yerine sahneye çıkarak üne giden yolda ilk adımını atmış oldu. Bu, onun ilk önemli rolüydü. Bundan sonra «Tezer» de Abdurrahman, «Uçurum» da Hayrullah Efendi, «Eski Rüya» da Binbaşı Şerif rollerini başarıyla oynadı. Özellikle 1912-1914 yıllarında «Benliyan Kumpanyası» nda oynanan «Yıldırım Beyazıt», «Selim-i Salis» gibi tarihî oyunlarda kendini gösterdi.

Emin Beliğ, 1938 yılına kadar Darülbedayi (Şehir Tiyatrosu) de çeşitli oyun ve operetlerde oynadıktan sonra sahne hayatını bırakarak tekrar doktorluğa dönmüştür.

BELLING, RUDOLF EDWIN

(1886-) Alman Heykeltıraşı. Berlin'de doğmuş, aynı şehrin Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiştir. 1918'de «İnsan», 1919'da «Üçlü Ses» ve 1920 yılında da «Erotik» adlı heykelleri yapan, mimarîyle işbirliği kurarak çeşme ve süsleme ön çalışmalarını gerçekleştiren sanatçı, Hitler Almanyasındaki bu çabaları, «çökmüş-soysuzlaşmış» bir sanat olarak nitelendirildiğinden «kara liste» ye geçirilmiş, bu yüzden de yurdunu bırakarak, Türkiye'ye gelmiş, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde heykel öğretmenliğine başlamıştır (1937).

1951 yılında da İstanbul Teknik Üniversitesindeki eğitim-öğretim çalışmalarına katılan Belling, 1966 yılından beri Münih'teki atelyesinde çalışmalarını sürdürmektedir. 1956 yılında Berlin Akademisine seçilmiş ve 1961 yılında da Berlin Sanat ödülünü almıştır.

Almanya'daki ilk soyut heykel çalışmasını gerçekleştirenlerden biri olan Belling, aynı zamanda figüratif ile figüratif dışındaki eşdeğerliliği uygulayan bir metot ve bulgunun da Almanya'daki ilk kişiliği sayılabilir.

BELLINI, GENTILE

(1429-1507) İtalyan ressamı. Kardeşi Giovanni gibi resmi, ressam olan babasından öğrenmiştir. Babasının ölümünden sonra Venedik'teki atelyelerinin yönetimini üzerine alan Gentile Bellini, 1479 yılında Fatih Sultan Mehmet'in portresini yapmak için İstanbul'a davet edilmiştir. Başlangıçta, babasının etkisiyle son-gotik özelliklerini taşıyan tablolarında, daha sonra, Mantegna'nın da etkisiyle Rönesans biçimleri egemen olmuştur. Başlıca özelliği kesin ve belirli çizgiler olan sanatının en belirgin olduğu resimleri arasında Beato Lorenzo Giustiniani'nin tablosu ile (1465; Venedik Akademi Galerisi) Fatih Sultan Mehmet'in portresi (1480; Londra, National Gallery) gösterilebilir. Başka önemli eserleri olan **San Marco Alanında Duruşma** (1496), **San Lorenzo Köprüsünde Mucize** (1500) ve **Pietro de' Ludovici'nin İyileşmesi** (1501) adlı tablolarında Venedik'in o zamanki görünümlerini vermiştir. Ölümüyle yarıda kalan son tablosu **San Marco'nun İskenderiye'de Dua Edişi,** kardeşi Giovanni tarafından tamamlanmıştır.

BELLINI, GIOVANNI

(1428-1516) Giambellino adıyle de tanınan İtalyan ressamı. Zamanının en ünlü ressamlarından biri olan Giovanni Bellini'nin değeri, XVI. yüzyıl Venedik resim okulunun öncüsü olarak da büyüktür. Giorgione ile Tiziano da bu okuldan yetişmiş büyük ressamlar arasında sayılabilir. Kardeşi Gentile gibi babasının atelyesinde yetişen Giovanni Bellini, babasından, kardeşinden ve özellikle kayınbiraderi Mantegna'dan etkilenmiştir. Bu etkinin belirgin olduğu **Bostanda Dua** (Londra, National Gallery) ve bugün Venedik Correr müzesinde bulunan **İsa'nın Göğe Yükselişi, Acıma** gibi tablolarının yanı sıra, Milano Pinakoteğinde bulunan **Ölü İsa** adlı tablosunda, ışıklı ve sıcak renklerin etkisiyle, dinselliği tatlı bir şekilde insancıllaştıran bir düzen hâkimdir. Pietro della Francesca'nın resimlerini tanıdıktan sonra, **Pesaro'nun Küreği** (1473) ile daha sonraki eserlerinde görülen ışığı kullanarak ulaştığı bir renk ve biçim bireşimine yönelmiştir. 1475 yılında Venedik'te Antonello da Messina'yla karşılaştıktan sonraysa, hepsi bugün Venedik'te bulunan ve başlıcaları **San Giobbe** ve **San Zaccaria** olan ve «Kutsal Konuşmalar» adını verdiği bir tablo dizisi yapmıştır. Bu tablolar onun en önemli eserleri arasında olmakla birlikte, bunları hazırlayan ve her biri yine birer başeser olan **Napoli Dönüşümü** ve **Kutsal Allegori** gibi tablolarını da anmak gerekir. Bu resimlerde rengin birleştirici tonu, şekil ile içinde bulunduğu boşluk arasında bir bağ kurar. **Pesaro'nun Küreği** tablosundan başlayarak daima «doğa» olarak yorumladığı boşluğun canlandırılmasına karşı duyduğu ilgi gittikçe büyümüş, Giovanni Bellini'yi, kutsal konular için çok güzel doğa görünümleri çizmenin de ötesine, Giorgione ve Tiziano ile birlikte, coşkun, şiirsel bir içtenlikle din dışı konuları işlemeye kadar götürmüştür. Bu tür tablolarına örnek olarak, Washington'da bulunan, konusunu Ovidius'tan aldığı, **Tanrıların Şöleni** adlı tablosu verilebilir.

BELLINI, VINCENZO

(1801-1835) İtalyan opera bestecisi. Sicilya'nın Catania şehrinde doğmuş, Sicilyalı bir asilzadeden para yardımı görerek Napoli Konservatuvarında okumuştur. 1825 yılında yazdığı ilk iki operadan biri olan **Bianca e Fernando**'nun San Carlo operasında oynanması ve başarı kazanması üzerine kendisine La Scala'da oynanmak üzere bir opera ısmarlanmış, böylece bir yıl sonra **Il Pirata** yaratılmıştır. Bellini, bugün en tanınan eserleri olan **La Sonnambula** ve **Norma**'yı bestelediğinde 29 yaşındaydı. Çok kısa süren meslek hayatının geri kalan altı yılında, pek önemli sayılmayan iki opera daha yazmış, 1835 yılında da başlıca operalarından birini, **I Puritani**'yi bestelemiştir. Son operası olan bu eserin sahneye konuşunu görmeden, Paris yakınlarında ölmüştür. I Puritani bugün, bu operayı söyleyebilecek nitelikte şarkıcıların azlığı yüzünden pek seyrek oynanır.

Bellini'nin vokal yazısı **bel canto** türü söyleyişin örneği sayılır. Bu tür söyleyiş de, her şeyden önce ses güzelliğini ve hançere ustalığını gerektirir; anlatıma ikinci derecede önem verir. Bununla birlikte Bellini'nin bes-

XV. yüzyıl Venedik okulunun önde gelen sanatçılarından Gentile Bellini'nin Venedik'te Accademia galerisinde bulunan bir tablosundan ayrıntı.

Jean Paul Belmondo, II. Dünya savaşı sonrası Fransız sinemasının en başarılı oyuncularındandır.

teleri anlatım gücü açısından da değerlenmiştir. Chopin, bütün meslek hayatı boyunca Bellini'nin müziğine derinden bağlıydı. İki bestecinin müziği arasında, yakınlık vardır.

BELMONDO, JEAN-PAUL
(1933-) Fransız sinema ve tiyatro oyuncusu. Tiyatroda yetiştikten sonra Claude Chabrol'un **A double tour** (1959) adlı filminde, otuz yıl önce Jean Gabin'in oynamış olduğu rolde, iyi bir sinema oyuncusu olarak kendini göstermiştir. En iyi oyunlarından birini verdiği **Léon Morin, prêtre** (Rahip Léon Morin, 1961) adlı filminden sonra Belmondo en başarılı oyunlarını Jean-Luc Godard'ın yönetiminde çevirdiği filimlerde çıkarmıştır: **A bout de souffle** (Serseri Âşıklar, 1960), **Une femme est une femme** (Kadın Kadındır, 1961), **Pierrot le fou** (1965) olarak sayılabilecek bu filimlerin yanı sıra **La ciociara** (1961) ve **Tecrübesiz Bir Kızın Mektupları** (1960) Belmondo'nun oldukça başarılı olduğu hafif tonda iki filim olarak belirtilebilir.

BEN
İnsan derisi üzerindeki pembe, siyah, kahverengi benekler. Çıkıntılı olanları, ya da deri yüzeyinde bulunanları vardır. Bu biçimde olanların rengi şarap rengini andırır. Yüzde, boyunda, kalça ve kollarda görülür. Genellikle doğuştan olur. Ben, aşağı yukarı herkeste olabilir. Bir insanda ortalama 5-10 ben bulunabilir. Benlerin neden ileri geldikleri kesin olarak bilinmez. Ağrısı, sızısı yoktur. Bazılarının (sarkom) birden büyüyerek, kötü ur haline geldiği ve kanser yaptığı görülmüştür. Bu nedenle, durup dururken benlerin birden değişik haller göstermesi, üzerinde durulacak bir sorundur. Böyle bir durum görülürse, hemen büyük önem vererek gerekli muayene ve tedavi yaptırılmalıdır. Deri üstünde, yaygın, çoğunlukla kırmızı lekeler vardır. Bunlara da ben denirse de nitelikleri başkadır. Damar uru dediğimiz çıkıntılar kılcal damar topluluklarından başka bir şey değildir. Bunlarla oynanmamalıdır. Uzak da olsa, kansere dönüşmeleri mümkündür.

Bir de **sigiller** vardır ki, bunların benlerle karıştırılmaması gerekir. Bunlar, renksiz, çoğu kez ellerde görülen çok küçük urlardır. Bunların benle ilgisi yoktur. Benler, tehlikeli bir hal aldıkları takdirde X ışınlarına tutularak, fizik tedavisiyle yok edilir.

BENARES
Kuzey-doğu Hindistan'da bir şehir. Uttar Pradeş devletinin güney-doğu bölgesinde, Ganj ırmağının kıyısında, din geleneğine göre Siva dünyada kaldığı sürece burada oturduğu için kutsal sayılan bir bölgede kurulmuştur. Gerek Hindular, gerekse Budistler için kutsal olan şehir, Brahman öğreti ve kültürünün başlıca merkezidir. Şehirde bulunan çok sayıda tapınak içinde en önemlileri, Siva için yapılmış olan Altın tapınak, Maymunlu tapınak adı da verilen Durga tapınağı, Ganj kıyısındaki basamaklara (**ghats**) yüksekten bakan Aurangzeb camisi'dir. Her yıl bir milyon kadar hacı gelen Benares'in en önemli kültür kurumları, ünlü Hindu Üniversitesi ile, Sanskrit dilinin öğretiminde dünyada önde gelen Queens College'dir. Başlıca ürünleri ipeklileri, sırmalı dokumaları, halıları ve kuyumculuk işleridir. Daha M.Ö. VI. yüzyılda çok canlı bir ticaret merkezi olan şehrin nüfusu 540 000'i aşmaktadır.

BEN BELLA, AHMET
(1916-) Cezayirli devlet adamı. Marnia'da doğmuştur. Cezayir'de kurtuluş hareketleri başladığı zaman Ahmet Ben Bella, F.L.N. (Front de Liberation National-Ulusal Kurtuluş Cephesi) nin başında mücadeleye girişti. Bu hareket gelişip hızlılaşarak 1956 yılına kadar sürdü. Fransa'ya karşı sürdürülen bu isyan hareketi nedeniyle tutuklandı, Fransa'ya götürüldü. Ancak, General de Gaulle'ün, tutukluları affı sırasında serbest bırakıldı. 1962 yılı martında yapılan referandum sonucunda Cezayir, bağımsızlığını kazandı. Ahmet Ben Bella, 1963 eylülünde cumhurbaşkanlığına seçildi. F.L.N., bir parti olarak örgütlendi. Ancak, 1965'te yapılan Afrika-Asya zirve konferansından birkaç gün önce, eski arkadaşı Albay Bumedyan tarafından tutuklandı. Ben Bella'nın tutukluluğu devam etmektedir.

BENDA, JULIEN
(1867-1956) Fransız yazarı. Keskin dilli bir tartışmacı olan Benda, denemelerinde uzlaşmaz bir akılcılıkla, çağdaş kültürün başlıca akımlarına karşı çıkmıştır. Aklın değerlerini tartışmaya soktuğu için özellikle Bergson'un felsefesini suçlayan Benda, **Belphégor** (1917) ve **La France byzantine** (1945) adlı kitaplarında, edebiyattaki akıldışı eğilimlere faydasız saydığı duygusallığa saldırmıştır. 1942 yılında, Alman işgali altında yazdığı **La grande épreuve des démocraties** (Denenen Demokrasi) de, demokrasi ilkelerine bağlılığını kesin bir dille bildirmiştir.

BENDİMAHİ ÇAYI
Van gölünün kuzey-doğu ucuna dökülen bir çayın adı. Uzunluğu 80 km.'dir. Tendürük ve Aladağlardan doğar. Çaldıran ovasından geçtikten sonra dar bir vadiye girer. Van gölüne 8 km. kala Muradiye bucağından geçerek göle dökülür. Muradiye'nin 5 km. kuzeyinde suyun en dar yerinde bir taşköprü vardır (boyu 10 m.). Ağza yakın yerinde (Van-Erçiş yolu üzerinde) bulunan köprünün uzunluğu ise 46 m.'dir.

BENEDETTI MICHELANGELI, ARTURO
(1920-) İtalyan piyanist. Benedetti, 18 yaşında Brüksel Ysaye Uluslararası yarışmasına katılan İtalyan yarışmacılarının en iyisi seçilmiş, bir yıl sonra ise Uluslararası Cenevre yarışmasında birinciliği kazanmıştır. Bologna ve Venedik konservatuvarlarında öğretmenlik yapmıştır, şimdi Bolzano konservatuvarında müzik öğretmenidir. Benedetti, romantik eserlerin ve özellikle Chopin, Schumann ve Liszt'in en iyi yorumcularından biri sayılmaktadır.

BENEDIKTOV, VLADIMIR GRIGORIEVIÇ
(1807-1873) Rus şairi. Puşkin'den sonraki romantik Rus şiirinin en önemli kişilerinden biridir. Aşk ve doğadan esinlenen, zaman zaman sunileşen bir şiir biçimi olan Benediktov, şiirlerini 1835 yılında bir kitapta toplamış, kısa süren bir ilgi döneminden sonra unutulmuş, ancak yüzyılın başında yeniden değerlendirilmiştir.

BENELUX
Üç Avrupa devletinin adlarının ilk hecelerinin bir araya getirilmesiyle elde edilen (Belgique: Belçika, Nederland: Hollanda, Luxembourg: Lüksemburg) bu sembolle, bu üç devletin temsilcileri tarafından 5 eylül 1944'te Londra'da imzalanıp 1948 yılının başlarında yürürlüğe giren gümrük birliği belirtilir. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasındaki gümrük birliği, aralarındaki alışverişlerde gümrük işlemlerini ortadan kaldırmak ve başka ülkelerden

Solda: Bengal'de hasır ören yerliler. Sağda: Asya kıtasının en kalabalık şehirlerinden Kalküta. Kalküta, işlek bir liman niteliği taşır.

getirilen mallardan alınan gümrük vergilerinde birlik sağlamak için kurulmuştur.

BENEŞ, EDVARD
(1884-1948) Tomas Garrigue Masaryk'le birlikte Bohemya'nın bağımsızlığını savunan Bohemyalı yurtsever. 1914'ten başlayarak yurt dışında savaşmış, 1919 Barış konferansında, değişik zamanlarda dışişleri bakanlığını, başbakanlığını yaptığı, yeni Çekoslovakya Cumhuriyetini temsil etmiştir. Onun önermesiyle Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya arasında Küçük anlaşma yapılmıştır. Ama bu anlaşmanın, 1938 yılında Südetler bölgesini, 1939 yılında ise bütün Çekoslovakya'yı işgal ederek Bohemya ile Moravya'yı kendine bağlayan Almanya'ya karşı bir faydası olmamıştır. 1935'te Masaryk'in yerine cumhurbaşkanlığına seçilmiş olan Beneş, Londra'ya sığınmış ve burada bir sürgün hükümeti kurmuştur. 1945 yılında Çekoslovakya'nın yeniden kuruluşundan sonra devlet başkanı olmuş, Batı'nın ve Rusya'nın etkisinde olmayan bağımsız bir demokrasi politikası gütmeye çalışmıştır. 1948 yılı şubatında yapılan komünist hükümet darbesi üzerine, aynı yılın haziran ayında, politikadan çekilmek zorunda kalmıştır.

BENGAL
Güney Asya'da, bugün bir kısmı Hindistan, bir kısmı Pakistan toprakları olan tarihsel-coğrafî bir bölge. Hemen hemen bütünüyle ovalık olan bölgeyi, Ganj-Brahmaputra delta sistemini meydana getiren akarsuların bir bölümü sulamaktadır. Çoğunluğu, akarsu boylarına kurulmuş çok sayıdaki küçük köylerde yaşayan halkının başlıca geçim kaynağını pirinç, kendir ve şekerkamışı tarımı teşkil etmektedir. Siyasal olarak, Hindistan Birliğinin konfedere devletlerinden biri olan Batı Bengal'ın yüzölçümü 90 501 km^2., nüfusu yaklaşık olarak 26 000 000'dur. Yüzölçümü 40 389 km^2., nüfusu 16 000 000 kadar olan Doğu Bengal ise Doğu Pakistan'ın yönetim bölümlerinden biridir. Çok yüksek, aşağı yukarı Hollanda'nınkine eşit olan nüfus yoğunluğu ortalama 320 kişiyi bulmaktadır.

Ekonomik bakımdan önemli ve kalabalık şehirlerinin sayısı çoktur. Bunlar, Batı Bengal'in başkenti olan, 2 555 000 nüfuslu (banliyöleriyle birlikte 4,5 milyonu bulmaktadır) Hindistan'ın en büyük şehri Kalküta, Bhatpara (140 000), Haura (450 000), Dum-Dum (45 000), Krishnagar (40 000), Chandernagor (50 000) ve Doğu Pakistan'ın aynı adlı bölgesinin merkezi olan Dakka (405 000) dir.

Bengal Körfezi: Hint okyanusunun batısında Hindistan'ın doğusunda Çinhindi yarımadalarının bulunduğu geniş bir körfezdir. Yüzölçümü aşağı yukarı Akdenizinkine eşit olan körfez Hindistan yarımadasının en güney ucu olan Comorin Burnu ile Sumatra adasının kuzey ucu arasında, en geniş olduğu kesimde Hint okyanusuyle birleşir. Seylan adası, Andaman ve Nicobar takımadaları gibi birçok adanın serpili olduğu körfezin kuzey kıyısında geniş Ganj deltası bulunmaktadır. Körfeze dökülen öteki önemli akarsular, Krişna, Mahanadi, Godavari, İravadi ve Saluen ırmaklarıdır. Kıyılarında kurulmuş olan en büyük şehirler batıda Madras, doğuda Rangun'dur.

BENGALUR
Güney Hindistan'ın bir şehri. 1831'den beri Mysore devletinin başkenti. Dekan yaylasında, Madras'tan 280 km. batıda olan şehir, bitki örtüsü bakımından zengin bir bölgededir. Pinakini ırmağının doğduğu bölgede bulunan Bengalur'a, çok sayıdaki park ve bahçeleri, uygar bir şehir görünümü kazandırmaktadır. XVI. yüzyılda, Mysore racaları tarafından kurulmuştur. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Tippoo Sahib'in yönetiminde İngilizlere karşı ayaklanmışsa da, İngiliz işgalinden kurtulamamıştır (1831).

Malabar ve Coromandel kıyılarından eşit uzaklıktaki elverişli coğrafî konumu dolayısıyle, Bengalur, bir yüzyıldan fazla süren İngiliz işgali sırasında önemli bir ticaret, endüstri ve kültür merkezi oldu. Bugün bir milyonu aşkın insanın yaşadığı büyük bir şehirdir. Makine, dokuma, kimya, besin, cam endüstrileri ile, bölgenin bir özelliğini teşkil eden ve şehrin kuzey-batı kesimindeki Kesvantpur mahallesinin merkezi olduğu seramikçilik çok gelişmiştir. Şehrin doğusundaki Whitefield bölgesindeki sinema stüdyoları, Hindistan'ın en büyük sinema stüdyolarındandır. Şehrin kuzey kesimiyse en modern ve güzel yerleşme bölgesidir. Bengalur'un çok sayıdaki kültür ve bilim kurumları arasında en önemlileri, ünlü Hint Bilimler Kurumu ile üniversitesidir.

BEN GURION, DAVID
(1886-) Polonya'nın Polons şehrinde doğmuş olan Ben Gurion Siyonizmin savunucu ve yayıcılarındandır. 1917 Balfour konuşmalarından sonra İsrail Lejyonunu kuranlara katılmış ve 1921'den 1945'e kadar İsrail Sosyal Demokrat Partisinin (M.A.P.A.I.) sekreterliğini yapmıştır. Politik eğilimi Araplarla anlaşmadan yana olan Ben Gurion düzenli bir ordunun başında aşırıcılara karşı savaşmıştır. İs-

rail devletinin kuruluşundan sonra (1949) birçok defa başbakanlığa seçilmiştir.

BENGÜTAŞ, SABİHA
(1910-) Türk heykeltıraşı. İstanbul'da doğdu. Özel bir ilk öğrenim yaptıktan sonra, Sanayii Nefîse Mektebine girerek, henüz heykelcilik öğretimi başlamadığı için, iki yıla yakın bir süre ressam Feyhaman Duran'ın atelyesinde, sonra da ilk Türk heykeltıraşı ve öğretmeni İhsan Özsoy'un atelyesinde çalıştı.

Canonica'nın yanında çalışmak üzere İtalya'ya giden Bengütaş, Roma Güzel Sanatlar Akademisine yazılarak, Luppi'nin atelyesinde çalışmalarını sürdürdü.

Taklitten uzak, kişiselliği önde, araştırma gücü belirgin bir heykeltıraş olarak Bengütaş, doğadan gereğine inandıklarını alır; doğa ve kendi güzellik anlayışıyle bir kuruluşa ulaşır. Az sayıdaki eserlerinden olan değerli büstler, Resim ve Heykel müzesinin ilk Türk heykeltıraşları kesimindeki yerini alabilmiş nitelik ve plastik değerdedir.

BENİCE, ETHEM İZZET
(1903-1967) Türk gazeteci ve roman yazarı. İstanbul'da doğmuş, İskilip Rüştiyesini, Galatasaray Sultanisini ve Deniz Ticaret Mekteb-i Âlisini bitirmiştir. Çeşitli dönemlerde milletvekilliği de (Kars ve Siirt) yapmıştır. Genellikle gazeteci ve romancı olarak yaygın bir ünün sahibidir. Önceleri «Vatan», «Son Saat» ve «Milliyet» gazetelerinin yazıişleri müdürlüklerinde bulunmuş, ardından da kendi başına «Zaman», «Açıksöz», «İkdam», «Son Telgraf» ve «Gece Postası» gazetelerini çıkarmıştır.

Eserleri: «Çıldıran Kadın» (1927), «Istırap Çocuğu» (1927), «Yakılacak Kitap» (1927), «Aşk Güneşi» (1930), «Gözyaşları» (1932), «Beş Hasta Var» (1932), «On Yılın Romanı» (1933), «Yosma» (1936), «Pota» (1956), «Adsız Şehir» (1964).

Etem İzzet Benice.

Benin sanatı: «Obo» sarayı için yapılmış bronz kabartmalar.

BENİN
Nijerya'nın batısında eski bir uygarlık merkezi. Benin'de XII. ve XIX. yüzyıllar arasında yerel bir uygarlık gelişmiş ve en yüksek devrini XVII. yüzyılda yaşamıştır.

Benin'deki sanat anlayışının geniş ölçüde Ife'in etkisi altında olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de Benin'in ilk sanat çalışmalarının Ife'den gelen sanat verileriyle geliştiği anlaşılmaktadır. Daha sonra Benin'liler Avrupalılarla ilişki kurmuşlar, XV. yüzyıldan itibaren de Avrupa'dan fildişinden yapılmış eşya siparişi almaya başlamışlardır. Fildişinden yapılmış kupa, çatal, kaşık, tuzluk gibi bu eşyalar, XVII. yüzyıla kadar Avrupa'da büyük bir ilgi görmüştür. XV. yüzyıl ile XVII. yüzyıl arasında Benin sanatı en parlak devrini yaşamıştır. Benin krallığının Tanrısal kralı Oba için yaptırılan sarayın özellikle bronz süslemelerinde beliren yerel sanat gelişimi, mekânın karmaşık bir biçimde canlandırılmasıyle Afrika sanatının genel çizgisinde rastlanmayan bir özelliğe varır. 1897 yılında bir İngiliz heyeti tarafından meydana çıkartılan Benin kalıntıları başta British Museum olmak üzere, dünyanın çeşitli müzelerinde sergilenmiştir.

BENJAMİN, ARTHUR
(1893-1960) İngiliz bestecisi. Avusturalya'nın Sydney şehrinde doğmuş, Londra'da Krallık Müzik Kolejinde eğitim görmüş, Sydney Devlet Konseravatuvarında, sonra Krallık Müzik Kolejinde piyano öğretmeni olarak çalışmıştır. Hafif müzikle yakınlıkları olan eserler bestelemiştir. **Jamaican Rhumba** en tanınmış olarak gösterilebilir.

BENLİYAN
(1865-1923) Operet oyuncusu. Asıl adı Arşak Çuhaduryan'dır. İstanbul'da doğmuştur. Daha çok operetleriyle ün yapmıştır. Çok genç yaşlarında (16-17) yken baş vurduğu topluluklar kendisini çok toy ve tecrübesiz bulduklarından aralarına almadılar. O, bundan yılmayarak Bulgaristan'a gitti. Orada «İbiş» adıyle ün yaparak uzun süre oynadı. Sonra bir topluluk kurarak Mısır'a turneye çıktı. Bulgaristan'da ve öteki memleketlerde geçen on yıllık sahne hayatından sonra İstanbul'a döndü (1910). İstanbul'da da bir operet topluluğu kurdu. Geldiği yılın Ramazan ayında, Burhanettin (Tepsi) Beyle, Reşat Rıdvan'ın kurdukları Odeon tiyatrosundaki oyunlara topluluğuyle katılarak haftada iki kez operetler oynadı. Bu operetler «Leblebici Horhor Ağa», «Arifin Hilesi» ve «Köse Kâhya» ydı. Bu topluluğu dağıttıktan sonra, yeniden «Millî Operet Kumpanyası»nı meydana getirdi. Fransızcadan aktardığı «Clairette'in 28 Günlük Askerliği» ve «Mademoiselle Nitouche» gibi operetlerden başka, yerli olarak «Mürebbiye», «İki Fidan Bir Yılan», «Hocanın Telâşı», «Memiş Çelebi» operetlerini oynadı. Benliyan'ın

Benin sanatı: XVI. yüzyıldan kalma fildişi tören maskesi (Londra'da Victoria and Albert Museum'dadır).

operet oynayacak kadar güzel sesi yoktu. Genellikle «Aptal Uşak-Comique İdiot» rollerine (İbiş gibi) çıkardı. Netekim bu topluluklarla aralıksız on yıl operet temsilleri vermiştir.

BENLİYAN, SERUPE
(1835-1900) Operet ve tiyatro oyuncusu. Türk tiyatrosunun ilk kuşak sanatçılarındandır. İstanbul'da doğmuştur. Manakyan'ın düzenlediği amatör oyunlarında (1858) oynadığı gibi, basso bir sesi olması nedeniyle şarkılı oyunlarda, operetlerde de oynamıştır. «Manakyan ve Arkadaşları»ndan sonra Şark tiyatrosuna (1859) Ekşiyan'ın düzenlediği İzmir turnesine katıldı (1861). Bu turneden dönüşte Naum tiyatrosu ve Şark tiyatrosuna girdi (1866). Bundan sonra on yıl süreyle Güllü Agop'un Gedikpaşa Osmanlı tiyatrosunda çalıştı (1867-1877). Serupe Benliyan'ın bundan sonraki sahne faaliyeti operet türünde gelişti. Anadolu'da, Kavala, Selânik ve Yunan adalarında temsiller verdi.

1884 yılında Manakyan Mısır'a bir turneye çıkmıştı. Benliyan da bu turneye operet topluluğuyle katıldı. Mısır Hıdivi Tevfik Paşanın yaptığı para yardımını topluluğa mal etmeyerek kendisinde alıkoyması, kendilerine tahsis edilmiş olan Hıdiv tiyatrosundaki oyunların sürdürülmesini olanaksız kıldı, topluluk dağıldı. Dağılan sanatçılar İstanbul'a döndülerse de, Benliyan Mısır'da kaldı. Buradaki oyunlarından zarara girerek borçlandı, hapse girdi. Daha sonraki hayatı bu durumunu düzeltme çabalarıyle geçer. Ancak gittikçe kötüleşen durumunun etkisiyle, İskenderiye'de yoksulluk içinde öldü. Benliyan'ın asıl ünü, tiyatro tarihimizde «Gedikpaşa Osmanlı Tiyatrosu» adıyle anılan devrededir. Burada erkek sanatçıların oynadığı rollerden «noblper» ve «tiran» rollerine çıkmıştır. Güllü Agop tiyatrosunda sahneye koyduğu şarkılı oyunlardan, «Bohemya Haydutları» operetiyle «Haydutlar Dansı» müzikli skecinin müziğini de o bestelemiştir.

BENOIT, PIERRE
(1886-)Fransız yazarı. Albi'de doğmuş olan Pierre Benoit, edebiyata şiirle girmiş, ilk romanı **Koenigsmark**'ı 1918 yılında yayımladıktan sonra ikinci romanı **L Atlantide** ile 1919 yılında Fransız Akademisi ödülünü almıştır. Büyük başarı kazanan bu roman iki kere de filme alınmıştır. Daha sonraki eserlerinde zaman zaman, tefrika romanı basmakalıplıklarına düşmesine rağmen verimli ve sağlam bir romancı olarak kendini kabul ettiren Benoit, özellikle, **Mademoiselle de la Ferté** gibi bazı romanlarında görüldüğü gibi, taşra çevrelerinin tanımlanmasında başarı göstermiştir.

BENTHAM, JEREMIAH
(1748-1832) İngiliz ekonomi bilgini ve düşünürü. Faydacı öğretinin kurucusudur. Öğrenimini Oxford Üniversitesinde tamamladıktan sonra avukatlığa başlamış, fakat İngiliz hukukunun akıldışılığından iğrenerek, kısa süre sonra bırakmıştır. Fransız ihtilâlinin ilkelerine coşkuyla katılan Bentham, Beccaria gibi, her türlü ahlâkî eylemin ve toplumsal örgütün, çoğunluğun en büyük mutluluğa kavuşturulması amacına bağlı olmasına inanır. 1823 yılında kurduğu ve çağın en parlak ve en aydın gençlerinin çevresinde toplandığı **Westminster Review**, faydacılık felsefesinin organı olmuştur. Bentham'ın en önemli eserleri, **Ahlâk ve Hukuk İlkelerine Giriş** (1789) ile **Deontoloji ya da Ahlâk Bilimi** (1834) dir. Bentham, ahlâkın temeline, duyguların değil akıl gücünün yönettiği bir hedonizm koyar.

En büyük mutluluğa erişebilmek için, bir eylemle kazanılabilecek yoğunluk, süre kesinlik, yakınlık, verimlilik, saflık, coşku gibi zevklerin bütün niteliklerinin göz önünde tutulduğu bir hesap yapmak gereklidir. Ancak bu yolla bireyin iyiliğinin çakıştığı aydınlık bir faydacılığa varılacaktır. Bentham'ın toplumsal ve politik alanlarda yapılmasını istediği yeniliklerin çıkış noktası, özellikle bu yeni ahlâk kavramıdır.

BENZEN
Molekülleri altı karbon ve altı hidrojen atomundan meydana gelmiş, aromatik yapıda bir organik bileşiktir. Benzeni 1821 yılında Faraday, havagazının yağımsı kalıntısında keşfetmiştir. P.E.M. Berthelot 1866'da asetileni ısıtılmış borulardan geçirerek benzeni ilk defa sentez yoluyle elde etti. Yüksek sıcaklıkta üç asetilen molekülü polimerleşirse benzen meydana gelir. Bugün bu metot sadece tarihî değer taşır. Endüstride benzen başlıca madenkömürü katranından elde edilir.

Benzen renksiz, akışkan, 760 mm./Hg basıncı altında 80,4°C de kaynayan ve 5,4°C de donan bir sıvıdır. Suda erimez, buna karşılık alkol, eter, aseton, kloroform, vb. ile her oranda karışır; yağlar için ideal bir eritkendir. Ayrıca iyot, yüksek sıcaklıkta kükürt ve fosforu da eritir. Kimyasal etkenlere karşı oldukça dayanıklıdır, isli bir alevle yanar. Yükseltgenme ve indirgenmesi ancak uygun katalizörler yardımıyle sağlanır.

İlk defa 1865 yılında Kekulé, benzen molekülünün yapısını açıklayan formülü ortaya atmıştır. Buna göre benzen molekülünde birbirine bağlanmış 6 karbon atomu bulunur. Bunlar bir düzgün altıgenin köşelerini meydana getirecek şekilde dizilmişlerdir. Karbonlar arasındaki bağlar sırasıyle bir tek, bir çift, vb. şeklinde ilerler. Benzen halkası yapı bakımından çok sağlam olmalıdır, çünkü yükseltgenme, indirgenme, ornatma, kondansasyon reaksiyonlarına karşı direnç gösterir. Kekulé'ye göre bu sebatlılık benzenin iki ayrı formülü olmasıyle açıklanabilir. Bu formüllerde çift bağlar yer değiştirmiştir. Üç çift bağın varlığı bir benzen homoloğu olan orto ksilenin yükseltgenmesiyle ispat edilmiştir. Kekulé formülleri benzenin kimyasal özelliklerini ve benzenin hidrojenleri yerine başka atom veya grupların geçmesiyle meydana gelen türevlerin sayılarını açıklamaya yardım eder. Bütün hidrojenler birbirine denk olduğuna göre benzenin mono türevleri yalnız bir cinstir. Eğer iki hidrojenin yerine başka atom veya gruplar geçerse (ornatma işlemi) üç çeşit türev ortaya çıkar. Bunlar diyagramda gösterildiği gibi orto-, meta-, para- türevleridir. Üç atom veya grup geçerse yine üç çeşit türev olabilir; komşu, simetrik, asimetrik türevler.

Jeremy Bentham.

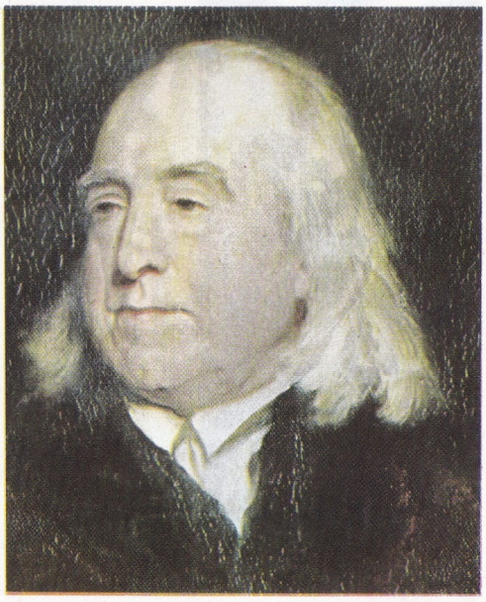

Orto, meta, para benzen türevleri

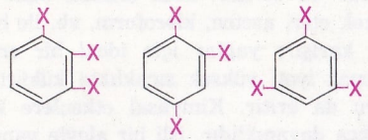

Üç atom geçmesi halindeki türevler

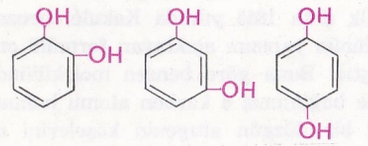

Piro katesin, rezorsin ve hidrokinon bileşikleri

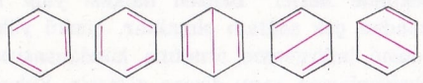

Pauling'e göre mümkün yapılar

Benzenin di-türevlerinin sayısı üç (izomer) tanedir. Benzendeki iki hidrojen yerine iki hidroksil grubunun geçmesiyle üç çeşit (izomer) bileşik oluşur. Bunlar o-dioksi benzen (pirokateşin), m-dioksi benzen (rezorsin) ve p-dioksi benzen (hidrokinon) bileşikleridir. Fiziksel ve kimyasal özelikleri arasında farklar bulunan bu üç dioksi benzen izomerdirler.

Son yıllarda yapılan araştırmalar sonucu L. C. Pauling, benzenin gerçek yapısının benzen için düşünülebilen beş düzenin üst üste binmesiyle meydana geldiğini ileri sürmüştür. Pauling'in ortaya attığı yapı her iki Kekulé formülünü de kapsar. Bir molekülün birden çok yapı gösterebilmesi ona sağlamlık ve kararlılık kazandırır. Benzen ve türevleri, kimyasal madde, ilâç, boya, plastik maddeler ve elektrik malzemesi endüstrisinde ilkel madde olarak geniş ölçüde kullanılır.

BENZİN

Petrolün 40°C - 150°C arasında damıtılmasıyle ya da sentetik yolla elde edilen bir hidrokarbür bileşiğine verilen ad. Benzinlerin bileşimi elde edildikleri petrolün cinsine ya da değişik benzinlerin hazırlanmasında kullanılan değişik yollara göre değişir. Bu, karakteristik bir kokusu olan, suyla karışmayan, fakat organik eritenlerde erime yeteneğine sahip benzinler için söz konusudur.

Petrolün damatılmasıyle elde edilen benzin asit ve bazlarla, oksitleyici ve sülfürden ayırıcı etkenlerle, suyla yıkanır ve sonra yeniden damıtılır. Petroldeki hafif hidrokarbür miktarı çok az olduğundan damıtma usulüyle elde edilen benzin azdır. Bu nedenle yapma benzin yoluna gidilmiştir. Yapma benzin genellikle şu üç yoldan elde edilir:

a) Kraking metodu (İlk kez 1913 yılında Amerika'da uygulanmıştır.) Bu metotla, petrolün ağır yağları, yüksek sıcaklık derecelerinde ısıtılarak, karışımın molekülleri daha küçük moleküllere ayrılır. Meydana gelen küçük moleküllerin karışımı benzin karışımındadır. Kraking benzinlerinin damıtma ile elde edilen benzinlerden değişik ve kullanılan usule göre değişebilen bir yapıları vardır. Petrolün damıtılmasıyle elde edilen ürünler kısa karbon zincirlerinin polimerleştirilmesine, fakat özellikle, benzinin özeliklerini, bu arada bir motorun verimi için çok önemli olan patlamaya karşı direnç gösterme özeliğini iyileştirecek şekilde hidro karbür moleküllerinin yeniden yerleştirilmesine (izomerizasyon) dayanan **reforming** usulüne tabi tutulurlar.

İzooktan (sekiz karbon atomunun kollara ayrılmış şekilde yerleşmiş olduğu alifatik hidro-karbür) patlamaya karşı yüksek bir güç gösterir. Bir karbürantın patlamaya karşı olan bir direnci izooktan ve normal eptan (kuvvetli bir patlayıcı olan sekiz karbon atomlu alifatik hidro-karbür) bileşikleriyle karşılaştırılarak ölçülür ve «oktan sayısı» olarak ifade edilir. Bir benzinin oktan sayısı 85 demek, bu benzindeki izooktan miktarının %85 oranında olduğu anlamına değil, bu benzinin, patlamaya direnç gösterme bakımından, içindeki izooktan miktarı %85 oranında olan bir izooktan-eptan bileşiğiyle eşdeğerli olduğu anlamına gelir. Bir benzinin patlamaya direnci saf izooktanın direnciyle eşdeğerli olduğu zaman bu benzinin oktan sayısı 100, saf eptanın direnciyle eşdeğerli olduğu zaman ise oktan sayısı 0 olarak kabul edilir.

Bir benzinin oktan sayısı o benzinin bileşimine göre değişir. Bileşimindeki kokulu hidro-karbürlerin miktarının artmasıyle artar; bu da izomerleştirme (reforming) usulüyle elde edilen değişikliklerin önemini açıklar.

Benzine, doymayan hidro-karbürler bakımından zenginse, patlamaya karşı direncini yükselten lastikli ya da patlamaya karşı maddelerin meydana gelmesinden kaçınmak için anti oksijen toplayıcılar da katılabilir.

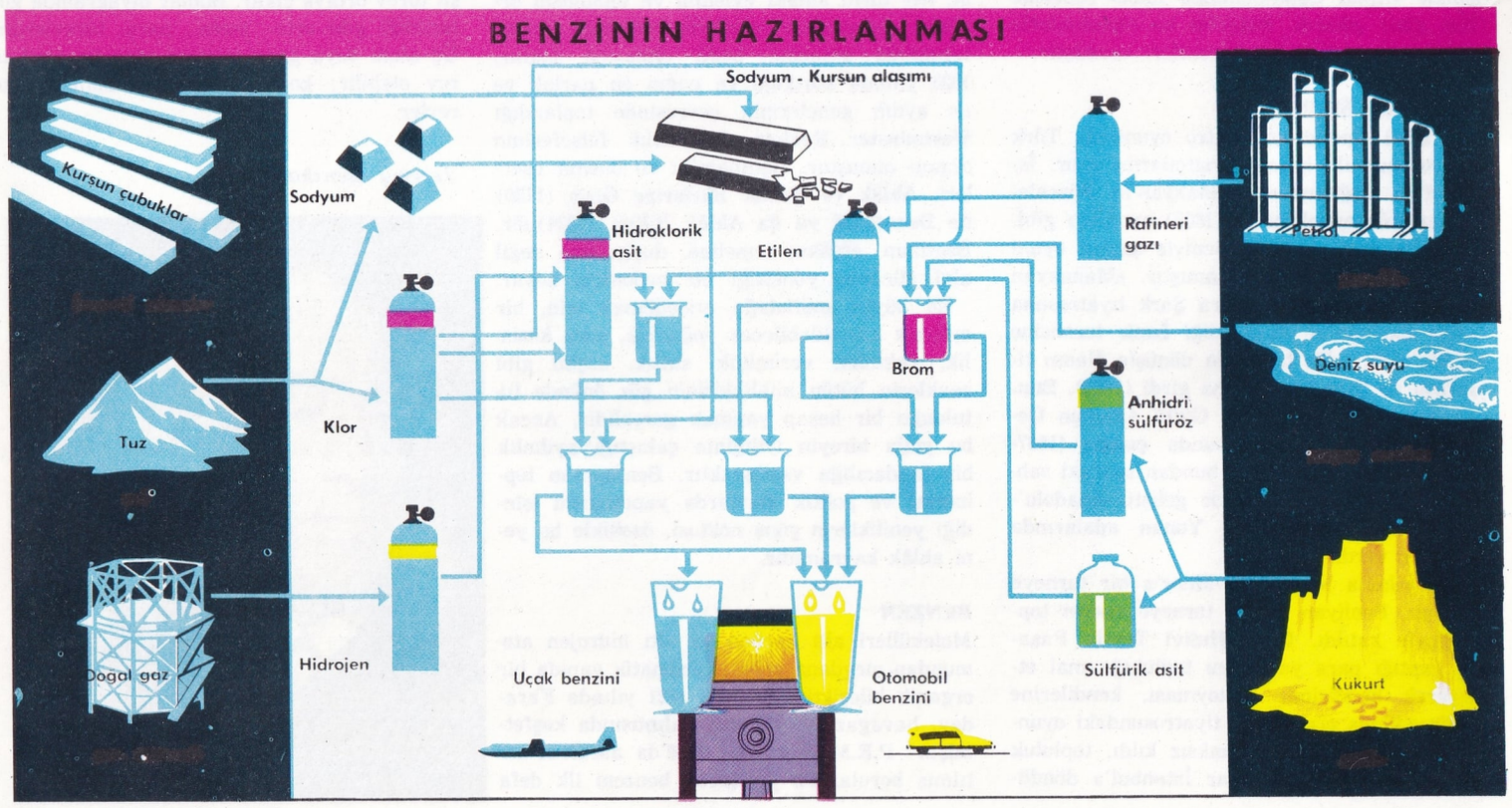

Berberîler, bugün Afrika'nın kuzey kesiminde yaşamaktadırlar. Tarihöncesi devirlerde Berberîler buradaki halkın çoğunluğunu meydana getiriyordu.

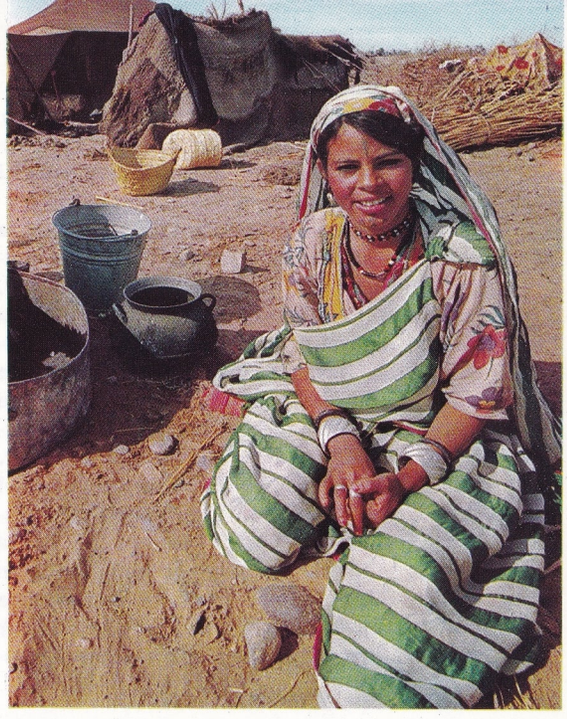

Göçebe geleneklerine bağlı kalan Berberîlerin geçim kaynakları hayvancılıktır.

b) Bergius Metodu: Bu metotta madenkömürü tozundan ve ağır yağlardan yapılmış bir hamur, çelik kaplarda 460°C de 150 atmosferlik basınç altında hidrojenle işlem görür. Demir oksitle birlikte yapılan bu reaksiyon sonucu sentetik benzin elde edilir.

c) Katalizme metodu: Bu metotta kok ya da linyit önce su gazı haline getirilir. Bu gazın karbon monoksidi ile hidrojeni katalizleyen fırınlarında 190°-195°C de birleşirler. Bu birleşme sonucu CH_2 kökleri birbirlerine zincirleme eklenirler. Böylece benzin özeliğini gösteren hidrokarbürler oluşur. Bu metotta katalizleyen olarak ince kobalt, demir, ya da nikel kullanılır.

Yapma benzinin gittikçe önemi artmaktadır. Bugün yılda milyonlarca ton yapma akaryakıt elde edilmektedir.

Benzin istasyonları, otomobil sürücülerinin ihtiyaçlarını kolayca sağlayacak nitelik ve sayıdadır.

BENZOİK ASİT

Molekül formülü $C_7H_6O_2$ olan bir aromatik karboksilli asittir. Benzenin bir hidrojeni yerine karboksil (-COOH) grubunun geçmesiyle türediği düşünülebilir. Esterleri tabiatta çeşitli kokulu yağların ve reçinelerin bilesiminde bulunur. Peru ve Tolu balsamları bunlar arasındadır. Beyaz iğneler şeklinde kristaller yapan benzoik asit, soğuk suda pek az, fakat alkol ve eterde çok erir. Bazı boyaların sentezinde, tütünün terbiye edilmesinde, meyve sularının bozulmasını önlemede, pamukludan basma yapılmasında kullanılır. Antiseptik olduğu için fermantasyonu önleyici olarak kullanılırsa da bazı ülkelerde bu yasaklanmıştır. Benzoik asit balgam söktürücü olarak bazı pastillere konur.

BENZOİN

Güney-Doğu Asya'da yetişen **stirax benzoin,** S. Tonkinensis, vb. büyük ağaçlardan çıkarılan kokulu reçinelerin içinde bulunur. Normal olarak sağlam ağaçlar reçine yapmaz. Fakat genç ağaçların kabuklarında yarık açılırsa ağacın yarasından yavaş yavaş reçine çıkar. Önce açık kırmızı renkli olan reçinelerin rengi ağaç yaşlandıkça koyulaşır. Aynı ağaçlardan damıtma yoluyle daha düşük kaliteli reçine elde edilebilir.

Benzoin hekimlikte antiseptik ve bazı göğüs hastalıklarında balgam söktürücü olarak kullanılır. Koku vermesi için bazı sabunlara ve diş macunlarına konur.

BENZOL

(**bkz.** Benzen.)

BERBERÎLER

Kuzey Afrika'da, Akdeniz ile Büyük Sahra arasında yerleşmiş, kökleri tarihöncesine dayanan Kafkas ya da beyaz ırktan gelen bir topluluk. Kökenleri konusunda tartışma vardır. Fakat fiziksel yapıları tarihten önce Fransa'da yaşayan Cro-Magnon insanın özelliklerini taşır.

M.Ö. XVII. ve XVIII. yüzyıllardan kalma Mısır yazılarında, Barabara ve Beraberata kollarından söz edilmektedir. Yine bu çağdaki anıt resimlerinde yüz hatları belirtilmektedir. Berberîler, tarih boyunca Fenikeliler, Yunanlılar, Romalılar ve Vandalların defalarca istilâsına uğramışlardır. Atlas dağlarında yaşayan Berberîler VII. yüzyıldaki büyük Arap akınlarına karşı koymuş, hiç bir zaman Araplarla kaynaşmamışlardır. Birçok Berberî kolları Arap ülkesinin sınır kesimlerine ya da ulaşılmaz dağlık bölgelerine yerleşmişler ve İslâm dinini kabul etmişlerdir. İspanya'nın alınmasında Hıristiyan ordularına karşı döğüşmekte önemli başarılar göstermişlerdir.

Berberîlerin birçok kolları vardır. Bunlardan Kabilîler Batı Trablus, Tunus ve Cezayir'de, Mağribîler Fas'ta ve Tuaregler B. Sahra'da yaşamaktadırlar. Önemli bir bölüğü ilkel usullerle tarım yaparak geçinirler ve köylerde otururlar. Bir bölüğüyse göçebedir. Köyde oturanlar komün hayatı yaşarlar. Köy bir yönetim birimidir. Kararlar, erkeklerden kurulu köy kurullarında alınır. Zengin, yoksul herkes söz hakkına sahiptir. Her köy kendi içişlerinden sorumludur. Fakat bu durum, kollar arasındaki birliğin güçsüzleşmesine sebep olmaktadır. Berberîlerin çoğu metal, deri, porselen, dokuma endüstrilerinde başarılı işçiler olarak çalışmaktadırlar.

BERCEUSE

İnsan sesi ya da bir müzik aracıyle elde edilen ağır ezgi. Kaynağı çocukları uyutmak için

söylenen halk uzun havaları olan **berceuse**, bir çeşit ninnidir. Bütün folklor incelemecileri, ezginin çocuğu sallayan kolların hareketlerini ya da beşiğin salınışını yansıttığını söylemekte birleşmektedirler. Klasik müzikte **berceuse** daha çok işlenmiş bir ninnidir. Romantik çağda, Chopin (op. 57), Schumann (op. 24), Brahms (op. 117) gibi ünlü bestecilerin bu türde çok güzel piyano parçaları vardır. Mussorgski'nin **Beşik Şarkıları** da bu türün en güzel örneklerinden biridir. **Berceuse** türüne müzikli dramlarda da rastlanmaktadır: Gerçekten «uyku aryaları» adı verilen baladlar, XVIII. yüzyıl müzikli tiyatrosunun en güzel sayfaları arasında yer alır. Puccini'nin **Butterfly** operasının üçüncü perdesi ile Alban Berg'in **Wozzeck** adlı eserinde birer **berceuse** vardır. Küçük ve çok güzel bir **berceuse** de Carl Orff'un **Schulwerk** (Koro ve Çeşitli Müzik Araçları İçin Bireşimler) adlı eserinde bulunmaktadır.

BERDYAEV, NIKOLAY
(1874-1948) Varoluşçu Rus düşünürü. İnsan onurunun, toplum tarafından savunulacağı yeni bir dünyada, komünizmin toplumsallığıyle Hıristiyanlığın bireyselliği arasında bir uyum sağlamaya çalışmıştır. Bunun, Doğu-Batı çatışmasını çözümleyebilecek tek çare, bilimin ilerlemesiyle artan, ruhun yadsıması tehlikesine karşı tek savunma biçimi olduğuna inanmıştır.

BEREKETOĞLU, HASAN VECİH
(1895-) Türk ressamı. Rodos'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra, eğilimi olan resim çalışmalarını Ressam Halil Paşanın yanında geliştirdi.

Bereketoğlu, elli yılı aşkın resim hayatında, kural olarak yağlıboya resim yapar. Nazmi Ziya ile birkaç suluboya çalışmalarının dışında genellikle doğa üzerinden çalışır. Doğa'daki ışık titreşimleri, çok sevdiği ve yansıtmaya çalıştığı öğelerin başında gelir. Uzun yıllar, yıllık Devlet Resim ve Heykel Sergilerinin yargıcılar kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Resim-güzel yazı çalışmalarını, resim yönünden izlenimci ve modaya yanaşmayan bir karakterde sürdürmektedir.

BERENSON, BERNHARD
(1865-1959) Sanat tarihçisi. Klasik öğrenimini Harvard Üniversitesinde tamamladıktan sonra Avrupa'ya, Floransa'ya yerleşti. Özellikle Amerika'da, İtalyan Rönesans resminin tanınmasında önemli katkısı olmuştur. Bu konuda, **The Italian Painters of the Renaissance** (1894-1907 yılları arasında dört cilt halinde yayımlanmıştır), **Drawings of the Florentine Painters** (1903), Lotto ve Sassetta monografileri gibi önemli eserler vermiştir. Estetikle de uğraşmış, daha 1897 yılında, süsleme değerleri ile resim değerleri arasındaki ayrımı ortaya atmıştır.

Vecih Bereketoğlu'nun bir tablosu.

BERG, ALBAN
(1885-1935) Avusturyalı besteci. Viyana'da doğmuş, çok kısa uzaklaşmalar dışında, ömrü bu şehirde geçmiştir. Önceleri edebiyata yönelmiş, sonra müzikte kendi kendini yetiştirerek, 15 yaşında bestelemeye başlamıştır. 19 yaşındayken Viyana'da öğretmenlik yapmakta olan Arnold Schoenberg'le tanışmıştır. Bu tanışma, Berg'in hayatının alacağı yolu kesinleştirmiştir. Bir kamu işinde memur olarak çalışmaya yeni başlayan Berg, bu işinden ayrılmış ve kendini tümüyle müziğe vermiştir. Schoenberg'in dostluğu ve bir öğretmen olarak etkisi, delikanlının yaratıcı gücünün açıklanmasına yaramıştır. Öğretmenine olan bu borcunu Berg, yazılarında sık sık belirtmiş ve eserlerinden üçünü, orkestra için Op. 6 Üç Parça'yı, Oda Konçertosunu ve **Lulu** operasını Schoenberg'in adına sunmuştur.

1913 yılında Viyana'da, Schoenberg'in yönetiminde, genç besteçinin orkestra için ilk eseri Op. 2 **Altenberg Lieder** çalındığında dinleyicilerin karşıt tepkisi bir «skandal» aşamasına varmıştır. Bu olay ömrü boyunca Berg'de silinmez bir iz bırakmıştır.

1914 yılında Georg Büchner'in **Wozzeck** oyununu gören Berg, bu oyundan bir opera yapmayı aklına koymuş, I. Dünya savaşı süresince askerlik görevi yüzünden tasarısını savaş sonrasına değin ertelemek zorunda kalmış, 1920 yılında eserini bitirmiştir. **Wozzeck** ilk olarak, bütünüyle, beş yıl sonra, 14 aralık 1925'te Berlin Devlet Operasında Erich Kleiber yönetiminde oynanmıştır. Berg'in adının bütün dünyaya yayılmasını sağlayacak derecede bir başarıya ulaşan eser, çoğu çevrelerde, Debussy'nin **Pelléas et Mélisande**'yla birlikte, XX. yüzyılın opera alanındaki en önemli bestesi sayılmaktadır.

Wozzeck'i bitirdikten sonra, Oda konçertosuna ve yaylı dörtlü için lirik süite çalıştığı sıralarda, yeni bir opera yazmaya da hazırlanan Berg, **Der Wein** aryasında bir ölçüde bu hazırlığı yansıtmıştır. Franz Wedekind'in bir oyununu gördükten sonra **Lulu** operasını bestelemeye başlayan Berg'e, Amerikalı kemancı Louis Krasner bir de keman konçertosu ısmarlamıştır. Mahler'in dul karısı Alma Maria'nın kızı Manon Gropius'un ölümüyle etkilenin Berg, birkaç hafta içinde keman konçertosunu bitirmiştir. Eseri bitirdikten sonra bir diş absesi yüzünden hastaneye yatmış, kısa bir süre sonra kan zehirlenmesinden ölmüştür.

Schoenberg ve Webern'le birlikte Alban Berg, çağdaş Viyana okulunun başta gelen temsilcisidir. Öbür iki besteci gibi önce geleneksel «tonal» dilde bestelemiş, sonra atonal yazıya yönelmiş, Schoenberg'in atonal dili bir dizgeye bağlaması üzerine, buna uygun olarak on iki ses dizisiyle besteler vermiştir. Keman konçertosunda, dizisel yöntemleri, «tonal» dili hatırlatan sonuçlar çıkartarak kullanmıştır.

BERGAMA
Ege bölgesinde İzmir ilinde ilçe merkezi, (nüfusu 24 121). Bergama, ortasından Bakırçayı'nın geçtiği ovanın kuzey kenarında yer alır. Yükseltisi 60 m. (ova kenarında), 95 m. (yamaçta) olup daha geride heybetli ilkçağ kalesinin (Akropol) yerleştiği tepe (331 m.) yükselir. Dağlık yamacı yaran Bergama suyu vadisi, şehri ikiye böler. Kuzey-doğuda kalan kesim şehrin eski mahalleleridir, güney-batı kesimiyse sonradan gelişmiştir. Bergama, Ege bölgesinde çeşitli devirlerden kalma önemli eserler taşıyan başlıca tarihî ve turistik merkezlerden biridir.

Şehir Ege bölgesiyle beraber M.Ö. VI. yüzyılda İran (Pers) hâkimiyetine geçmiş, IV. yüzyılın ikinci yarısında Büyük İskender tarafından zaptedilmiş, onun ölümünden sonra, Lysimakos'un eline geçmiş, onun tarafından kalesi tamir edilerek zengin hazinesi burada saklanmış, fakat Lysimakos'un güvendiği Philaeteiros kendisine baş kaldırarak burada 150 yıl kadar süren bir krallık kurmuştur. Son hükümdar Attalos II., şehri kendi isteğiyle Roma imparatorluğuna bırakmış, Pergamon'un parlak devri Roma hâkimiyeti altında da devam etmiştir. Şehrin nüfusunun II. yüzyılda 120 000'e varmış olması rivayeti bir mübalâğa sayılsa bile yine de tarihsel bir gerçeği yansıtmaktadır. Bir aralık Asya eyaletine merkez olan şehir, bu sıralarda bir yan-

Alban Berg.

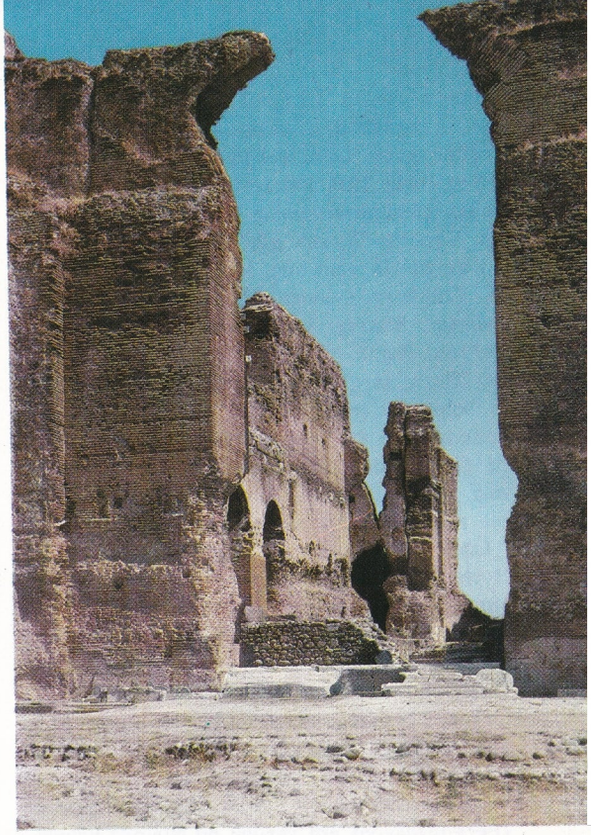

Üstte: Bergama'da Asklepiyon. Sağda: Bergama'da III. yüzyıldan kalıntılar.

dan Mezopotamya ve Mısır, bir yandan Akdeniz ülkeleriyle yoğun ticaret bağlılığı gösteriyordu. İnce deriden yapılan ve zamanımıza kadar kalmış birçok belgelerin üzerine yazılmış bulunduğu parşömen kâğıdı da adını buradan almıştır. Şehrin ilk çekirdeği yukarıdaydı, başlıca saraylar, Zeus tapınağı ve ünlü kitaplık bu kısımdaydı. Daha sonra şehir aşağı yamaçlara doğru gelişmiştir. Gimnazlar burada inşa edilmiştir. Bergama'nın önemli bir eseri de ünlü Asklepeion hastanesidir. Roma devri sonlarında «Pergamum» ovaya doğru yayılmıştır. Türklerin Kızılavlu dedikleri büyük kilise (Bazilika) bu kısımda bulunuyordu. Bizans'ın karışıklık devrinde şehir önemini epeyce kaybetmiş, daha iyi korunabileceği yamaca çekilmiştir. Müslüman orduları VIII. yüzyıl başlarından itibaren buraya akınlar yapmışlar, XIV. yüzyıl başlarında Türkler bölgeye kesin olarak yerleşmişlerdir. Karesioğullarının iki merkezinden biri olan Bergama, çok geçmeden Osmanlılara geçmiş, Türk hâkimiyetinin kurulmasıyle de şehir tekrar ovaya inmiştir. 1919-1922 yılları arasında Yunan işgali altında kalan Bergama, Büyük Zafer üzerine kurtarılmış, şehri terk eden Rumların yerine Yunanistan'dan gelen Türk göçmenler yerleştirilmiştir. 1927'de şehrin nüfusu 14 000 kadarken şimdi bu sayı 10 000 kadar artmıştır.

Bergama'nın ticaret münasebetleri eskiden Marmara kıyısındaki Edincik'ten sağlanırdı. Soma (45 km. doğuda) Bandırma demiryolunun yapılması üzerine bu etkinlik arttı. Ayrıca 29 km.'lik bir yol Bergama'yı Ege denizi kıyısında Dikili iskelesine bağlıyordu. Şimdi 108 km.'lik güzel bir yol Bergama'yı İzmir'le kolayca birleştirmekte, ayrıca Ayvalık üzerinden Çanakkale'ye ve İstanbul'a da gidilmektedir.

Bergama'da zeytinyağı, çırçır, un, buz fabrikaları ve birçok küçük sanatlar atelyesi vardır. Yazın Bergama birçok yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilir.

Bergama ilçesinin yüzölçümü 1 688 km², nüfusu 82 373, merkez bucağından başka Göçbeyli, Kozak, Turanlı, Yuntdağı ve Zeytindağ adında 5 bucağı ve 121 köyü vardır.

İlçe toprakları, kuzey ve güneydeki dağlık alanlar ile bunlar arasındaki Bakırçayı ovasının orta kesimini içine alır. Bakırçay'ın Çandarlı körfezi kıyısındaki deltasının bir bölümü de ilçe sınırları içinde kalır. Kuzeyde Madra dağı (1 303 m.) ile Kozak dağı, Bakırçayı ovasının güneyinde de Yurtdağı yer alır. Bergama ilçesinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır.

Bergama'da ortalama yıllık yağış tutarı 756 mm.'dir. Kar nadir yağar, don da az olur. İlçenin başlıca akarsuları Bakırçay, Bergama ve Kester dereleridir.

Bergama'nın güneyinde, Bakırçayı'na kadar uzanan ova toprakları verimlidir. Bu topraklarda çeşitli tahıl, endüstri bitkileri (tütün, susam, pamuk), zeytin, üzüm yetişir.

Dağlık kısımlarda çam ve meşe ormanları vardır. Kuzeydeki Kozak dağlık alanı fıstıkçamı ormanlarıyle kaplıdır. Türkiye'de piyasaya en çok çamfıstığı Kozak'tan gelir.

BERGEN

Güney-batı Norveç'te bir şehir. Yüzölçümü 15 597 km², nüfusu 225 000, Hordalan eyaletinin merkezidir. Piskoposluk merkezi olan şehir, Kuzey deniziyle doğrudan doğruya ilgisini sağlayan konumu dolayısıyle ekonomik bakımdan daima önem taşımıştır. En büyük gelişmeyi XI. yüzyılda, kral Olaf III. zamanında göstermiştir. Büyük bir balıkçılık limanı ve balıkçılık merkezi olan şehir, bugün nüfus ve ticarî önem bakımlarından Norveç'in ikinci şehridir.

BERGER, ALİYE

(1906-) Türk grafikçisi. İstanbul'da doğdu. Hat, seramik, minyatürle uğraşmış bir ailedendir. Ablası ressam Fahrünnisa Zeid'in öğütlemesiyle gravüre başladı. Ünlü gravür (kazıresimci) John Buckland Wright'in Londra'daki okul-atelyesine gitti. İki yıllık bu ça-

Aliye Berger, atelyesinde.

lışmadan sonra İstanbul'a dönen Aliye Berger, kazıresimden başka, çinimürekkebi ve yağlıboyayla resim çalışmaları da yapmıştır.

Genellikle Türk kazıresim sanatında 1951 yılından günümüze uzanan İstanbul, Ankara, Paris, Londra, Viyana gibi şehirlerde özel kişisel sergilerin yanı sıra İstanbul, İzmir, Ankara, Edinburg, Londra, Paris, Tokyo, Leipzig, Brüksel, Bükreş, Leningrat, Moskova, Prag, Tahran, Roma gibi yerlerde de pek çok karma-bileşik sergilere katılan Aliye Berger elliyi aşkın bu sergilemeleri içinde soyuta dek yelpazelenen bir görünüştedir. Konu seçiminde de şehirden köye, köyden şehre, az işlenmiş yöre ve kişiye, kendine özgü bir duygu bir anlatı birliğinde, eğilir.

Özel koleksiyonlarının yanı sıra, Resim ve Heykel müzemiz ile Viyana Albertina müzesinde eserleri vardır.

BERGIUS, FRIEDRICH

(1884-1949) Alman kimyacısı. Hanover'de lektörken, bir teknik araştırma laboratuvarı kurmuş, 1913'te, asistanlarıyle birlikte, madenkömürünün direkt hidrojenlenmesi işlemi üzerinde araştırmalara girişmiştir. Günümüzde «Berginizasyon» adı verilen bu işlemde kömür, bir hidrojen atmosferi içerisinde 300-400°C de ve 200 atmosferlik bir basınçta, uygun katalizörler (tungsten sülfür ve molibden sülfür) karşısında ısıtılır. Bu işlem, petrolün ve bütün petrol ürünlerinin bileşen maddeleri olan, hafif hidrokarbonlar bakımından zengin maddeler verir. Bergius, selülozu çürütülebilen, şekere çeviren ve bu yoldan etilalkol elde edilmesini sağlayan, bir usul geliştirdi. Bu iki usül, her iki Dünya savaşı boyunca Almanya'da geniş ölçüde kullanıldı. 1931'de Karl Bosch'la birlikte, Nobel Kimya ödülünü aldı.

BERGMAN, INGMAR

(1918-)İsveçli yazar, sahne ve sinema yönetmeni. Bergman, 1943'ten bu yana kış aylarında oyun sahneleyip, yaz aylarında filim çevirmektedir. Malmö'deki Belediye tiyatrosunun yöneticisidir. Güldürü ve moralite (oyunlarına bu adı verir) yazarı olarak tanınmıştır. Uluslararası ününü sinema alanında sağlamıştır. «Monica ile Yaz» (1953), «Bir Yaz Gecesinin Gülümsemeleri» (1955), «Yedinci Mühür» (1956), «Yaban Çilekleri» (1957) ve «Bakire Bahar» (1960) adlı filimleriyle adını dünyaya duyurmuş ve sayısız sinema ödülü kazanmıştır. «Sessizlik» (1963), Bergman'ın üç önemli filminden biridir. Üçlünün öteki filimleri «Geceye Bakış» (1960) ve «Kış Işığı» dır. Filimlerinde geleneksel İskandinav kültürünün ve Soren Kierkegaard'ın felsefesinin etkisi açıkça görülür. Filimleri Bergman'ın fotoğraf ustalığını ve görüntü simgeciliğindeki üstün başarısını yansıtır. Sinemada normal ve anormal cinsel ilişkilere geniş ölçüde yer verir. Bergman, İskandinav sinemasının yeniden canlanıp üne kavuşmasında öncü olmuştur. Fakat 1963'ten bu yana filim politikası üzerindeki denetimi türlü eleştirilere yol açmış, karşıt fikirlerle bocalayan yeni kuşağın gelişmesini engellediği ileri sürülmüştür.

«Yaban Çilekleri» ve «Yedinci Mühür» senaryoları Türkçeye çevrilmiştir.

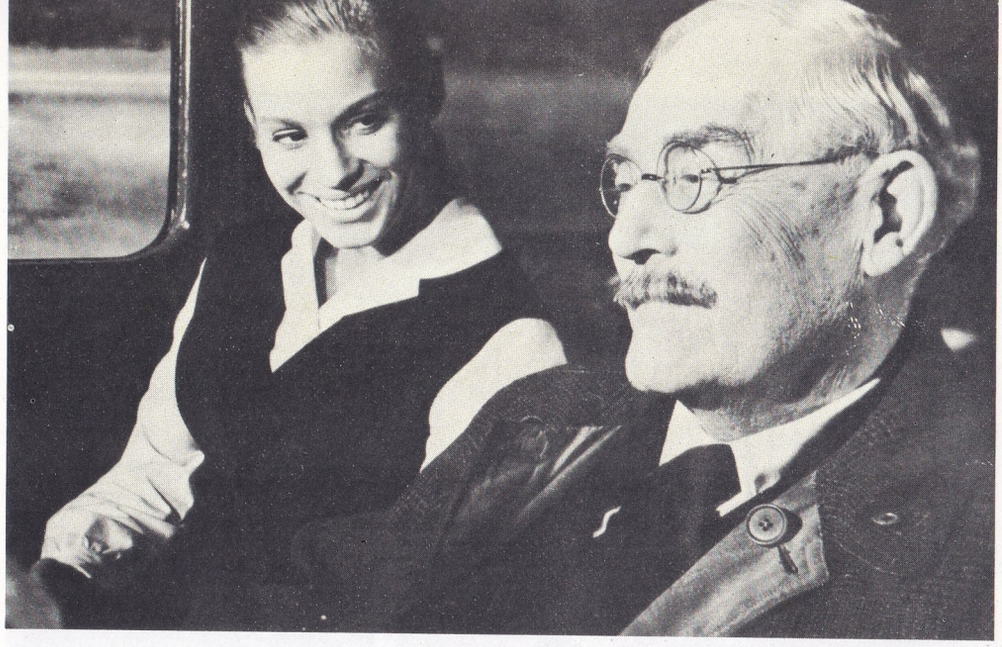

Ingmar Bergman'ın «Yaban Çilekleri» (1957) adlı filminden bir sahne. İsveçli yönetmen çalışmalarında, yalnız ve umutsuz insanoğlunun kaderiyle ilgilenir.

Ingrid Bergman, sinemada olduğu kadar tiyatroda da başarı kazanmış bir oyuncudur.

BERGMAN, INGRID

(1917-) İsveçli kadın sinema ve tiyatro oyuncusu. Sinemaya 1936 yılında girdi. 1939'da Leslie Howard'la çalışmak üzere Hollywood'a gitti. Güzelliği ve oyun gücü nedeniyle kısa zamanda bütün dünya sinema seyircisine adını duyurdu. Oynadığı önemli filimler arasında «Casablanca», «Çanlar Kimin İçin Çalıyor», «Jeanne d'Arc», «Stromboli» ve «Anastasya» yı sayabiliriz. Ingrid Bergman, ayrıca çok iyi bir tiyatro oyuncusudur. Özellikle Maxwell Anderson'un «Joan of Lorraine» adlı oyununda Joan rolüyle büyük ün yapmıştır.

1944'te «Gaslight», 1957'de «Anastasya» filimleri için «en iyi kadın oyuncu» olarak Oscar'ı kazanmıştır.

BERGSON, HENRI

(1859-1941) Fransız düşünürü. Yahudi asıllıdır. Son zamanlarında Katolikliğe ilgi duymuş, Nazi kıyımı sırasında bile musevîliğe bağlı kalmıştır. Başarılı yazıları ve cesur görüşleri Bergson'a kısa sürede büyük ün kazandırmıştır. Çağının düşünce sistemine önemli etkisi olmuş, 1927'de Nobel edebiyat ödülünü kazanmıştır. En önemli çalışması 1911'de yazdığı **«L'évolution créatrice»** (Yaratıcı Evrim) adlı eseridir. Bergson, pozitivist bir felsefe eğitimi görmüş, Herbert Spencer'in evrimci öğretisini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Yaradılıştan evrimci olarak söz eder. Yeryüzündeki olaylarla açığa çıkan evrensel eğilimlerin, niceliğinde hiç bir azalma olmayan, «yaşama gücü» bulunduğunu, bilim ve aklın, gerçeğin bu temel görünüşünü kav-

Henri Bergson.

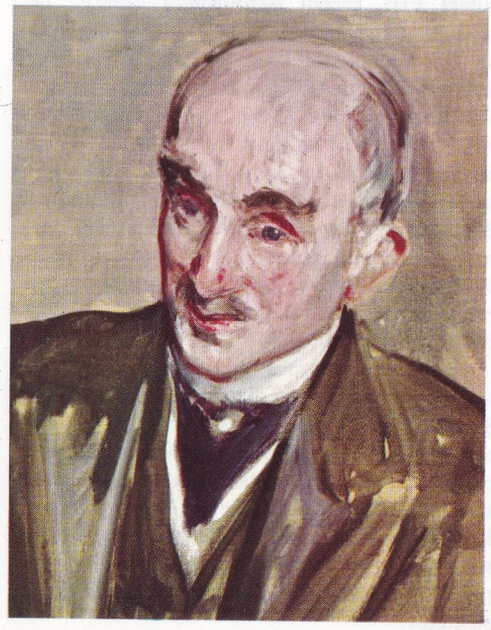

ramakta yeteneksiz kaldığını söyler. Bergson'a göre bilim ve akıl ancak düzeysel görünümleri, başka bir deyimle maddeye ve boşluğa ait gerçekleri kavrayabilir. Yine Bergson'a göre ahlâka akılla değil sezgiyle varılır. İnsan, kişiliğini ve geleceğini gerçekleştirmeye yarayan bilgiye sahiptir. Ancak bu yolla kendini başarıya ve özgürlüğe götüren yolu bulabilir. Dolayısıyle sezgi tek ve asıl bilgi edinme aracıdır. Bu yolla bilimsel bilgilere baş vurmaksızın gerçeklere varılabilir. Bergson, «felsefe, evrim düşüncesini hazırlayıp, sonunda bilgilerimizin genişlemesini sağlayan **oluş** kavramının derinliklerine iner» demiştir. Bergson'un düşünüşünde akılcılık dışı eğilim görülmektedir. «Zamanın yeni görünüşü», «oluş», «yaradılış» konusundaki düşünceleri çok kişi tarafından izlenmiş ve ciddî eleştirilere yol açmıştır.

BERİBERİ

B vitamini eksikliğinden doğan bir hastalıktır. Evegen (hâd) ya da süregen (müzmin) olarak ikiye ayrılır. Metabolizma ve kötü beslenmeyle ilgilidir. En çok sinir sistemi, solunum, kaslar ve kalp üzerinde etki gösterir. Fakirlik ve bilgisizlikle sıkı sıkıya ilgilidir. Her yaşta ve her ırkta görülür. (M.Ö. 2697) yılında bilinmesine rağmen ancak XX. yüzyılda korunma çareleri öğrenilmiştir. Çin, Malaya, Japonya, Filipin, Çinhindi gibi pirincin kabuksuz olarak yendiği ülkelerde geniş çapta rastlanır. Kabuksuz tahıl yemenin, bu hastalığın oluşumu ile yakın ilgisi meydana çıkarıldıktan sonra, ondan korunmak çaresi bulunmuştur. Çünkü bu gibi besinler B vitamininden yoksundur. Ağır işler görmek, gebelik, emzirme, sindirim bozuklukları, zayıflama, vücutta B vitaminini azaltır. Vücutta B vitamini depo edilemediği için bu vitamini sağlamak gerekir.

Beriberiye tutulan çocukların idrarları azalır. Kabızlık, morarma ve sertleşmeler ilk belirtileridir. Sürekli olarak ağlarlar, bacaklar şiş, nabızlar hızlı ve düzensizdir. Yetişkinlerdeyse hastalığın ilk belirtileri çarpıntı, kaşıntı, yorgunluk hali ve kas ağrılarıdır. Mide, bağırsak aksaklıkları, vücutta su toplanması, kalp genişlemesi, sinir sistemi bozuklukları, nefes darlığı, tansiyon düşüklüğü, kalp büyümesi, akciğer yangılanması, morarma, bulantı, kusma, mide ağrıları, sindirim sistemi bozuklukları ileri belirtileri olarak önemlidir.

BERİL

Bileşimi $Be_3Al_2(SiO_3)_6$ olan ve tabiatta güzel altıgen prizma şekilli kristalleri bulunan bir mineraldir. Mat, donuk, sarımsı ve yeşilimsi renklidir. Sertliği 7,5, özgülağırlığı 2,7 kadardır. Saydam ve yeşil türüne «zümrüt» denir. Rengi ne kadar yeşil, saydam, temiz ve iri olursa değeri o kadar artar. Süs taşı olarak yüzük, kolye, vb. yapımında kullanılır.

Berilin açık yeşil mavimsi ve saydam olanına akuamarin (egmarin) adı verilir.

Bütün bunlar süs taşı şeklinde ve berilyum elde edilmesinde kullanılır. Berilin mat, kirli açık yeşil renkli olan türleri Batı Anadolu'da, Gördes-Demirci-Simav dolaylarında, pegmatit damarları içinde siyah renkli türmalinlerle beraber bulunmuştur.

BERİLYUM

Kimyasal metal elementlerdendir. Simgesi Be dir. Adını, beril (süs taşı) in eski çağlarda sağlandığı Kuzey Hindistan'da oturan bir halktan ya da bu bölgedeki bir ülkeden aldığı sanılmaktadır.

Berilyum, gümüş beyazı renginde, parlak ve sert bir metaldir. Kolaylıkla oksitlenebilir. Kırılgan olduğundan arı haldeyken işlenemez. Hafif metallerdendir. Alüminyumdan hafif, magnezyumdan ağırdır. Özgülağırlığı 1,86'dır. Atomağırlığı 9,02, atomsayısı 4'tür. Altı izotopu bilinmektedir. Ergime derecesi 1280°C, kritik derecesi 2975'tir. Hekzagonal olarak kristalleşir. Arı beril kristalleri değerli taşlardandır. Krom zerrelerinin karışmasıyle zümrüt (yeşil) renk alır. Bazı türleri deniz suyu (akuamarin) rengindedir. Mavi taşlar İrlanda'da, kırmızıları ise Elbe adasında bulunur. Sıcak ve soğuk su berilyumu etkilemez. Derişik ve soğuk nitrik aside karşı direşkendir. Fakat soğuk ve sıcak, sulu ya da derişik tuz asidinde magnezyum gibi erir.

Berilyum Al, Fe, Ag ve Cu ile alaşımlar meydana getirir. Fakat Mg. ile alaşım yapmaz.

Berilyum nadir bulunan metallerdendir. Doğada yalnız bileşikler halinde bulunur. En önemli berilyum minerali berildir. $Be_3Al_2(SiO_3)_6$ bileşimindeki beril ocaklarına Kuzey Amerika, Brezilya, İspanya, Norveç ve Ural'da rastlanır.

Arı berilyumdan yapılan pencereler röntgen ışınlarını iyi geçirir. Berilyum-bakır alaşımlarından, saat yayları; berilyum-nikel alaşımlarından enjeksiyon iğneleri ile başka cerrahi aletler yapılır. Berilyumun önemli kullanılma yerlerinden biri de gaz türbinleri ve nükleer makinelerdir. Berilyum oksidi (BeO), 1798'de L.N. Vauquelin tarafından bulunmuştur. Bu metal ise ilk kez 1828'de Friedrich Wöhler tarafından elde edilmiştir. Wöhler, berilyumu, berilyum klorürü potasyumla indirgeme metoduyle elde etmiştir. Bugün ise elektroliz yoluyle elde edilmektedir. Berilyumun birçok bileşikleri vardır:

Bir berilyum örneği.

1 — Berilyum klorür ($BeCl_2$), beyaz, su ve alkolde kolayca eriyebilen katı bir maddedir.

2 — Berilyum hidroksit $Be(OH)_2$ H_2O $BeCl_2$ eriyiğine amonyak (NH_3) katılarak beyaz bir çökelek halinde elde edilir. 440°C de BeO haline geçer.

3 — Berilyum oksit $(BeO)_2$ beyaz, katı bir maddedir. Suda erimez. Be. karbonat ya da Be. sülfatın kızıl derecede ısıtılmasıyle elde edilir. BeO 2570°C de ergir. Floresans lambalarında kullanılır.

4 — Berilyum sülfat ($BeSO_4$), beyaz bir tuzdur, sıcak suda erir. Be $(OH)_2$ sulu sülfirik asitte eritilerek elde edilir.

5 — Berilyum nitrat $Be(NO_3)_2 \cdot 3H_2O$ beyaz, suda çabuk eriyen, sulanan, asit reaksiyonu gösteren bir tuzdur.

BERİNG DENİZİ

Kuzey Amerika'nın kuzey-batı ucu ile Asya'nın kuzey-doğu ucu arasında yer alan deniz. Büyük okyanusun en kuzeydeki bölümüdür. Güneyde Aleut adalarının uzun zinciriyle sınırlandırılmıştır. Kuzeyinde Kuzey Buz

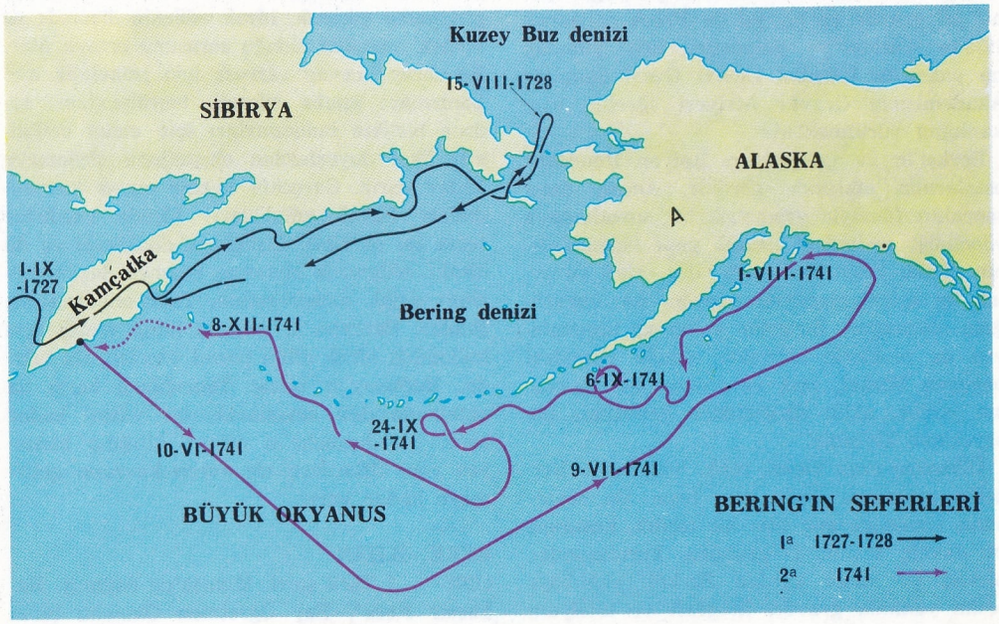

denizi vardır. Denizin bir kolu olan 90 km. uzunluğundaki Bering boğazı Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya'yı birbirinden ayırır. İklimi çok soğuktur. Bering boğazının kuzey bölümleri ekim ve haziran ayları arasında donar. Balıkçılık, balina ve ayıbalığı avcılığı önemli yer tutar.

BERING, VITUS JOHANSEN
(1681-1741) Danimarkalı denizci. Küçüklüğünden itibaren denizciliğe büyük bir ilgi duymuş, bir süre gemilerde çalıştıktan sonra Rus amirali Cruys ile tanışmış ve onun yardımıyle Rus donanmasında teğmen olmuştur. 1728 yılında Kamçatka yarımadasına düzenlenen bir seferi yönetmiştir. Asya ile Amerika arasında bir kara bağlantısı olup olmadığını tespit amacıyle yapılan bu seferde 67° 18 enlem dairesine ulaşılmıştır. Bu sefer sırasında iki kıtayı ayıran boğaz bulunmuş ve bugün Bering denizi diye adlandırılan deniz aşılmıştır.

Bering 1733 yılında kutup bölgesindeki araştırmalarını sürdürmek amacıyle Lena ve Yenisey ırmaklarının ağızlarına ulaşmış, 1741 yılında Kamçatka'dan St. Peter gemisine binerek Alaska kıyılarına varmış ve hastalanarak Komandorski adasında ölmüştür. Bering'in gezilerinde tuttuğu notlar, gezdiği bölgelerin tanınması bakımından büyük yararlar sağlamıştır.

BERİT DAĞI
Elbistan'ın 30 km. güney-batısında bir dağ. Yüksekliği 3 014 m. Güney-doğu Torosların bir parçası olan Berit dağının yapısı Paleozoik tortul yereyleri ile yeşil kültelerden meydana gelmiştir.

Dağın kuzeye bakan yamacında, tepeye yakın yerlerde buzyalakları vardır. Aşağı yamaçları oldukça ormanlıktır.

BERKEL, SABRİ FETTAH
(1909-)Türk ressamı. Üsküp'te doğmuş, Belgrat Güzel Sanatlar Akademisinde resim öğrenimine başlamış, arkasından Floransa Güzel Sanatlar Akademisinde dört yıl yağlıboya, bir yıl gravür ve bir yıl da Fresk çalışarak 1935'te Türkiye'ye gelmiştir. 1938 yılından bu yana da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinin Gravür Atelyesi öğretim başkanlığını yürütmektedir.

Berkel'in ilk çalışmaları İtalyan Rönesans ustalarının etkisinde görülür. Ancak daha sonraları tümüyle geometrik bir soyutlamaya yönelmiş, resimdeki nesnel yapı elemanlarının ölçülü kesin ve sınırlı, düz, eğri yuvarlak ve spiral çizgilerle yepyeni bir duyarlığına ulaşmıştır. Birbirine yakın ve tamamlayıcı az renklerle bölmekte olduğu yüzeyleri boyayan Berkel, açık ve coşkun bir heyecanın yerine, aklın süzgecinden geçirilmiş bir heyecanın kişisidir.

Ülkemize özgü biçim, renk, bölgesellik Berkel'in sanatında derin izler taşır. Bu soyutlama içinde de çok titiz bir işçilik, kusursuz bir teknik sezilir. D grubuna, kuruluşundan birkaç yıl sonra katılan Berkel, yağlıboya resim yanında gravür, litografi ve linolyum

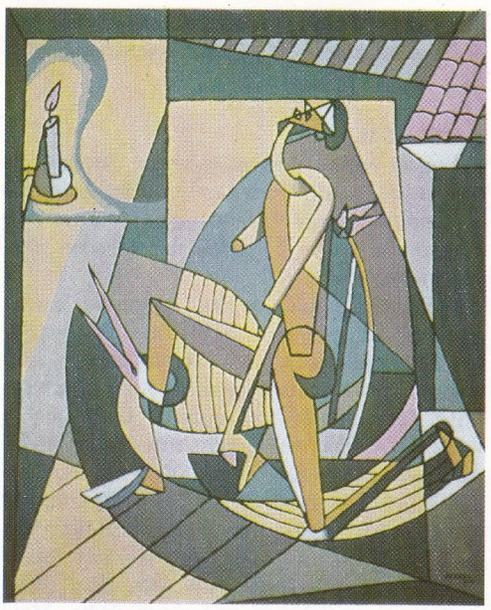

Sabri Berkel'in bir tablosu.

çalışmalarında da aynı titizlik ve üslup içindedir.

Atina, Amsterdam, Paris, Brüksel, Venedik, Viyana, A.B.D., Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan gibi şehir ve ülkelerde karma sergilerle, yurt içindeki karma ve özel sergilerde eserlerini sergilemiştir.

BERKELEY, GEORGE
(1685-1753) İngiliz düşünürü. Çok dindar ve insancıl duygularla dolu olan Berkeley, yerlileri Hıristiyan yapmak için Amerika'ya gitmiş, daha sonra İrlanda'da Cloyne Anglikan kilisesine rahip olmuştur. Maddeciliğin düşmanı olan Berkeley'in felsefe alanındaki çalışması, Tanrısızlara ve özgür düşüncelilere karşı onların kendi felsefî eleştiri silâhlarıyle savaşmak olmuştur. **Yeni Bir Görüş Kuramı Denemesi** (1709) ve **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme** (1710) adlı eserlerinde Berkeley, kaynağını Locke'tan alan bir ampirizmden çıkarak, idrak edilenin ötesinde ne bilmek mümkün olduğu sorusunu ortaya atar. Bu soruya cevap vermek için psikolojik mekanizmayı analiz ederek, tecrübemizin, sadece birlikte bulundukları için cisim dediğimiz ilkel duyuşlardan oluştuğunu söylemeye kadar varır. Gerçekte bunlar ancak kavrandıkları (idrak edildikleri) ölçüde vardırlar (esse est percipi). Cisimlerin düşüncesi ya da idraki, aklımızda olmasına rağmen, bizim eserimiz değil, sonsuz ruhun, Tanrı'nın eseridir. Bunlar, Berkeley'in ruhlara hitap etmek için kullandığı idrak dilini temsil ederler. Bu tarzda, Berkeley'in bizzat Tanrıcılara karşı da açıklanan dini savunarak, bir yüzyıl kadar önce, Malebranche'ın ortaya attığına benzeyen yeni Eflatuncu bir evren kavramı getirmeye kadar varır.

BERK, İLHAN
(1916-) Türk şairi. Manisa'da doğmuş, Balıkesir Necati Bey Öğretmen Okulunu bitirmiş ve uzun süreler Anadolu şehirlerinde öğretmenlik yapmıştır. Yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünde tamamladıktan sonra Fransızca öğretmenliğine geçmiştir. Edebiyata şiirle başlamış ve bugüne kadar da şiir çalışmasını sürdürmüştür. «İkinci Yeni» diye adlandırılan şiir topluluğunun en önde gelen şairidir.

Eserleri: «Güneşi Yakanların Selâmı» (1935), «İstanbul» (1947), «Günaydın Yeryüzü» (1952), «Türkiye Şarkısı» (1953), «Köroğlu» (1955), «Galile Denizi» (1958), «Çivi Yazısı» (1960), «Başlangıcından Bugüne Beyit-Mısra Antolojisi» (1960), «Otağ» (1961), «Mısır Kalyon İğne» (1962), Arthur Rimbaud'dan «seçme şiirler» (1962), «Aşk Elçisi» (1965), «Âşıkâne» (1968), «Bellac Apollonu» (Jean Giradoux'dan çeviri (1950), «Bernarda Alba'nın Evi» (Lorca'dan çeviri 1960), «Yerma» (Lorca'dan çeviri 1962).

BERK, NURULLAH
(1906-) Türk ressamı. İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinde okudu. «Sanayiî-Nefise» Mektebinde İ. Çallı atelyesinde ve Paris'te Ecole des Beaux Arts'da Ernest Laurent'in atelyesinde öğrenim gördü. Yine Paris'te önce André Lhote, sonra da Fernand Léger'nin atelyelerinde çalıştı.

1933 yılında yurda dönen Berk, altı sanatçı arkadaşıyle birlikte «D Grubu»nu kurdu. 1939 yılında Güzel Sanatlar Akademisinde asistanlığa başladı.

E. Laurent ve André Lhote'tan çok, Fernand Léger'nin etkisinden yararlanan Berk, yurda dönünce kübist ve geometrik bir eğilim içinde çalışmaya başlamıştır. 1933 yılındaki bir çalışmasıyle (Yemişler ve İskambil Kâğıtları) ülkemizde kübist anlayışın ilk örneğini vermiştir. Daha sonraki yıllarda Berk, bölgesel motiflerin, duygusal ve ulusal denilecek bir üslûplamanın içindedir. Ütü yapan, gergef iş-

İlhan Berk.

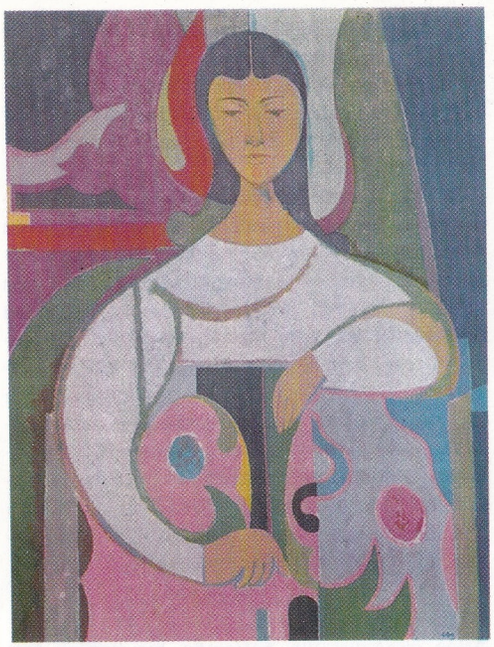

Nurullah Berk'in bir tablosu.

leyen kadınlar, baloncular, denizler, son yıllardaki, bulutlar, bilinçli bir resim çizgisinin seçkin örnekleri arasında yer alır. Bu ince, duygulu biçim yorumları, yepyeni bir düzen iletimi yer yer, gerçek dünya ile gerçek dışında bilinçli plastik köprüler kurar.

1933'ten bu yana kişisel sergilemelerinin dışındaki «D Grubu» sergileri, Devlet Resim ve Heykel yıllık sergileri, 1946 yılında Cernuschi müzesinde açılan eski ve yeni Türk sanatı sergisi, Paris Unesco Uluslararası Resim sergisi, 1948 Amsterdam, Atina sergisi, Lugano Siyah-Beyaz sergisi, 1954-1956 Venedik Biennale'leri, karma sergileri, Varşova, vb. grafik sergileri yoğun çalışmasının sonuçlarıdır.

İstanbul Resim ve Heykel müzesi, Ankara Millî Kütüphane koleksiyonu, Batı müzeleri, A.B.D., müze ve özel koleksiyonlarında tabloları bulunan Berk, şimdide İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Müdürlüğü görevini yapmaktadır.

Berk'in eleştiri, yorum, açıklama, tanıtma yollarındaki yazılarını kitap çalışmaları da izlemiştir. Modern Sanat (1932); Leonardo da Vinci (1933); Türk Heykeltıraşları (1937); Türkiye'de Resim (1943); La Peinture Turque (1950); Türkiye'de Resim ve Heykel (1957); Belliniler (1951); Paolo Ucello-P. della Francesco (1968); Botticelli; Resim Bilgisi (1964-1968).

BERLİN

1871 ve 1945 yılları arasında Almanya'nın başkenti. Nüfusu 3 250 000. Şehir bugün iki ayrı bölgeye bölünmüş durumdadır:

Batı Berlin, Batı Almanya Federal Cumhuriyetinin bir eyaletidir. Doğu Berlin ise Doğu Almanya'ya bağlıdır. Batı Berlin'in nüfusu 2 195 000, Doğu Berlin'in 1 055 000'dir. Şehir, 1961 ağustosunda yapılan bir duvarla (utanç duvarı) iki bölüme ayrılmıştır. Berlin, ilk kez Spree ırmağı üzerindeki 1237 yılına dek adı Köln olarak bilinen adada kurulmuştur. XVII. yüzyılda Frederick William, Berlin ve Köln'ü ortak bir sur içine aldırmıştır.

1710'da Prusya krallığının başkenti olan Berlin, daha sonra çok önemli bir ticaret merkezi ve ırmak limanı durumuna geçmiştir. Spree ve Elbe ırmağının kolu Havel'in kıyısında kurulmuş olması, kuzey deniziyle bağıntı kurmasını kolaylaştırmaktadır. XIX. yüzyılda Berlin bir endüstri merkezi olarak gelişmeye başlamış, özellikle elektrik, kimya ve makine endüstrileri bakımından çok ilerlemiştir. Aynı zamanda demiryollarının birleştiği bir kavşak noktasıdır. Berlin'in endüstri gelişmesinin çok ileri bir düzeye varması 1871 yılında Alman imparatorluğunun başkenti olmasıyle başlamıştır.

Berlin, tarihsel anıtlar, müzeleri, kitaplıkları ve birçok öğrenim kuruluşunu kapsayan önemli bir kültür merkezidir. Berlin Üniversitesi 1810 yılında Karl Wilhelm von Humboldt tarafından kurulmuştur. Üniversitesinin doğu kesiminde kalması üzerine Batı Berlin'de 1948'de yeni bir üniversite kurulmuştur. II. Dünya savaşı bombardımanları sırasında şehrin büyük bir kesimi yıkılmıştır. Savaştan sonra özellikle Batı Berlin'de yıkılan yapılar yeniden yapılmıştır.

Şehrin iki kesiminde, egemen güçlerin etkisinde kültür ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Batı Berlin büyük mağazaları, geniş caddeleri ve yoğun trafiğiyle tam bir Batı şehri görünümü vermektedir. Doğu Berlin'deyse savaştan sonra yapılan yapılar çoklukla yararlılık amacını güden niteliktedir. Batı kesimindeki kongre salonu (Benjamin Franklin Salonu) Almanların özgürlük sevgilerini simgelemek amacıyle yapılmıştır. Berlin, ekonomik açıdan çok ileri bir düzeye sahiptir. Su trafiğinin yoğunluğu bakımından Duisburg'tan sonra ikinci gelir. Berlin eyaleti sınırları içinde yeraltını da kapsayan 2 500 km. uzunluğunda demiryolu vardır. Tempelhof ve Tegel havaalanları sürekli işleyen uluslararası trafik merkezleridir.

Berlin Kongresi. — 1878 haziran ve temmuz aylarında Avrupa'nın büyük devletleri arasında yapılan uluslararası bir toplantı. Kongre Osmanlı-Rus savaşından sonra her iki devletin yerleşeceği toprakları kararlaştırmak için toplanmıştır. Büyük Britanya, İtalya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan imparatorluğu, Rusya ve Osmanlı imparatorluğu toplantıya katılmışlardır. Amaçları, Osmanlıların oldukça zararına işleyen mart 1878'de imzalanan Ayastefanos antlaşmasını yeniden ele almaktı. Antlaşma, Balkanlarda güç dengesini bozacak Rus uydusu bir Bulgar devletinin kurulmasını öngörüyordu ki bu, İngiltere ve Avusturya'nın Balkanlar üzerindeki isteklerine karşıydı.

Öteki devletler, kongre resmen başlamadan önce Rusya'nın Balkan egemenliğini azaltmayı kararlaştırmışlardı. Bulgaristan'da bağımsız bir prenslik kurulacak, Bosna ve Hersek Osmanlılardan Avusturya denetimine geçecek, Doğu Rumeli'de sözde Osmanlılara bağlı, Hıristiyan bir hükümetin yönettiği bir devlet kurulacak, Romanya, Güney Besarabya'yı Rusya'ya bırakacak, Dobruca'yı alacaktı.

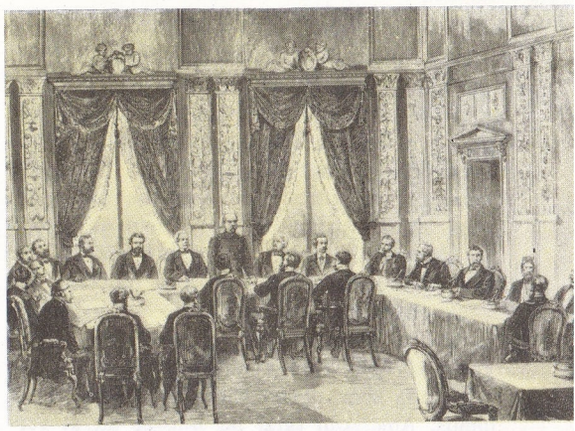

1878 yılında toplanan Berlin kongresi dolayısıyle o yıllarda yayımlanmış bir resim.

Berlin Kongresi kararlarının geçerliği 30 yıl kadar sürdü. Kongre, kazandığı savaşın meyvelerini yitiren Rusya için diplomatik bir yenilgiydi. Kongre sonunda İngiltere, Osmanlılardan Kıbrıs'ı almıştır.

BERLİN, IRVING

(1888-) Kuzey Amerikalı hafif müzik bestecisi Israel Balin'in takma adı. Sibirya'da

1788 yılında yapılan Brandenburg kapısı Berlin'in en önemli anıtlarından biridir.

doğmuştur. Ciddi bir müzik eğitiminden geçmemiş olmasına rağmen, tükenmez yaratıcı gücüyle, büyük bir ün kazanmıştır. Şarkı ve müzikal komedi bestecisi olarak ünü bugün de sürmektedir. İlk başarısını 1911 yılında **Alexander's Ragtime Band** adlı şarkısıyle kazanmış, bu şarkı önce Amerika, sonra Avrupa salonlarında yeni bir ritmin ve zevkin ilk habercisi olarak yayılmıştır. Berlin, bir caz öncüsü olmasının yanı sıra özellikle melodik ve aynı zamanda çağdaş bir geleneğin yaratıcısı olmuştur. Bu gelenek içinde, duygusal türünü, yani caz tekniğiyle birleştirerek, daha sonra gelen bütün besteçilere temel olmuş, Amerikan tarzı bir müziğe hayat vermiştir. Irving Berlin'in ünlü şarkıları arasında **Cheek to heek, Blue skies, White Christmas** adlı şarkıları; müzikal komedileri arasındaysa **Top Hat** (Silindir Şapka) ve **Annie, Get Your Gun** (Tüfeğini Al Annie) sayılabilir.

BERLIOZ, HECTOR

(1803-1869) Fransız besteci. Müzikte romantik çağın simgesi olmuş bu büyük yaratıcı, Grenoble yakınında doğdu. Küçük yaşta müziğe ilgi gösterdi. Flüt ve gitar çalmayı öğrendi. Piyano öğrenmedi; ömrü boyunca piyano çalmadı ve piyanoda bestelemedi. Bir uyum kitabından bir şeyler öğrendikten sonra bestelemeye başladı. İlk yazdıklarını, daha 15 yaşındayken, Paris'te ünlü Pleyel firmasına gönderip yayımlanmasını istemesi, bir besteci olarak hayata atılma isteğinde ne denli dirençli olduğunun örneği sayılır. Bununla birlikte, bir doktor olan babası, oğlunun müziğe olan büyük eğilimine engel olmak ve onu bir doktor yapmak istedi, tıp öğrenimi görmesi için Paris'e gönderdi. Ama orada da, tıp yerine müzikle ilgisini sürdürdü. Lesueur'ün öğrencilerinden Gerono'dan ders almaya başladı. Gerono'nun yazdığı bir libretto üzerine ilk operası olan **Estelle et Nemorin**'i besteledi. Yirmi yaşındayken, **Passage de la Mer Rouge** oratoryosu, St. Roch kilisesinde çalınmak için kabul edildi, ama provaları fiyaskoyla sonuçlandı. Aynı yıl Berlioz, Lesueur'den ders almaya başladı. Bir yandan da tıp öğrenimini sürdürdü, ne var ki, diplomasını aldıktan sonra bu yolda çalışmayı bütünüyle bıraktı. 1826'da Prix de Rome yarışmasına katıldı, ama ilk sınavda elendi. Gene de, babasından zorla izin alıp Paris konservatuvarına girdi, Reicha'dan uyum ve karşıses, Lesueur'den de bestecilik dersleri aldı. İki yıl süreyle konservatuvara devam etti. Babasının para göndermeyi kesmesi üzerine bir tiyatro korosunda şarkı söylemeye başladı. Bu ara yeniden Prix de Rome yarışmasına girdi, gene kazanamadı. Ama bir yıl sonra ikinciliği aldı. O sıralarda İngiliz Shakespeare oyuncusu Henrietta Smithson'u Hamlet'te Ophelia'yı oynarken görmüş ve âşık olmuştu. 1830 yılında, bu aşkın etkisiyle, belki en ünlü ve en önemli eseri olan **Symphonie Fantastique**'i besteledi. Aynı yıl, **Sardanapale** adlı kantatıyle Prix de Rome'u kazandı. Eserin ilk çalınışında Liszt de vardı. Bu eserin olsun, Berlioz'un başka eserlerinin olsun Avrupa'da tanınmasında

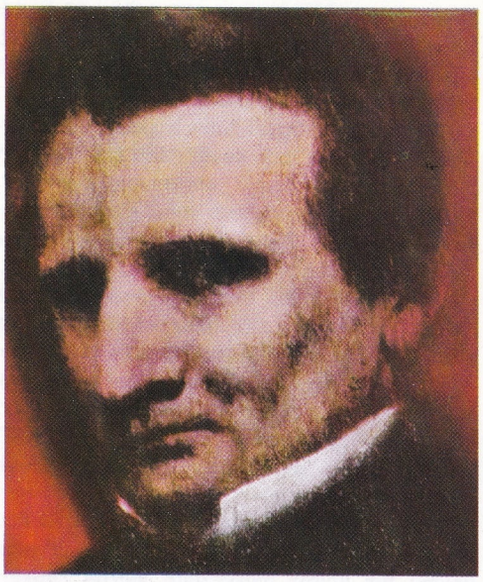

Hector Berlioz.

Liszt'in etkisi büyük olmuştur.

Berlioz, Henrietta Smithson'la ancak, onu ilk gördüğünden beş yıl sonra, Paris'te tanıştı. Bir yıl süren fırtınalı ve huzursuz bir aşk hayatından sonra Paris'te evlendiler. 1834 yılında Berlioz, Paganini için **Harold İtalya'da** adını verdiği viyolalı senfoniyi besteledi. **Benvenuto Cellini** operasının uğradığı başarısızlık üzerine Paris Operasının kapıları artık Berlioz'a kapanmıştı. Bunun üzerine Berlioz'a, müziğini duyurabilmek için, masrafını kendi ödediği konserler düzenlemekten başka çare kalmıyordu. Yeni kurulan ve Parisli dinleyicilere gecikmiş olarak Beethoven'i tanıtmaktan öteye pek gitmeyen Konservatuvar konserleri orkestrasından başka, bir bestecinin müziğini duyurabileceği ortam yoktu. Berlioz'un başarı kazanan **Romeo et Juliette** senfonisi bile ancak birkaç kez çalınabilmiştir. Gelirini artırmak için müzik tenkitleri yazan besteci, 1835 yılında **Débats**'nın müzik tenkitçisi oldu, böylece ününü sağlamlaştırdı. 1838 yılında konservatuvarın kütüphaneciliğine atanan Berlioz, sınırlı gelirini biraz daha artırma olanağını buldu. Henrietta Smithson'la mutsuz bir ev hayatı yaşayan besteci, ondan ayrıldıktan sonra 1854 yılında şarkıcı Marie Recio'yla evlendi. Avrupa ve Rusya'da bir konser gezisine çıktı. 1846 yılında **La Damnation de Faust** operasını Paris'te ilk olarak sundu; eser bir etki yaratmadı. Berlioz'un o yıllarda en büyük başarıyı kazanan eseri, **L'Enfance du Christ** olmuştur. 1863 yılında **Les Troyens** operasının ikinci bölümü Paris'te Théâtre Lyrique'de oynanmaya başladığında Berlioz artık iyice çökmüştü ve hastaydı. Bir dostunun, dinleyicilerin artan sayılarda gelmeye başladıklarını belirtmesi üzerine bestecinin verdiği «onlar geliyor ama, ben gidiyorum» karşılığı ünlüdür.

Ölümünden önce Berlioz bir eser daha besteledi: **Béatrice et Bénédict** operası. Eser 1862 ve 1863 yıllarında Baden'de ve Weimar'da oynandı ve başarı kazandı. 1867 yılında oğlu Louis'nin Havana'da ölümü, Berlioz için büyük bir üzüntü kaynağı oldu. O yıl Rusya'da bir dinleti gezisine çıktı ve önceki gezide kazandığı başarıyı tekrarladı. Ama Paris'e döndüğünde sağlığı iyice bozulmuştu. Ertesi yıl öldü.

Berlioz, üzerinde çok tartışılan bir bestecidir. Ona karşıt olanlar, müziğindeki dizginsiz coşkulardan, yoldamlarındaki çiğlikten, müziğinde sık sık rastlanan kötü beğeniden söz ederler. Bununla birlikte Berlioz kişiliğini bu özelliklerin kurduğu da bir gerçektir. En başarılı eserlerinde bile kendini gösteren yavan ve bayağı kesimler bir yana bırakılırsa bu müzik, eşine seyrek rastlanan buluş gücüyle, yoğun coşkularıyle, imgelem genişliğiyle, yoldam açısındansa orkestralama özgünlüğü ve ustalığıyle, Berlioz'u, Debussy'den önceki en önemli Fransız bestecisi olarak görenleri doğrulamaya yeter.

BERMUDA

Atlas okyanusunun batısında bir adalar topluluğu. New York'un 1 250 km. uzağındadır. Yüzölçümü 53 km^2., nüfusu 48 000 (adalarda bulunan Amerikan ve İngiliz silâhlı kuvvetleri bu sayının dışındadır.). Bermudalar sayıları 150'yi bulan mercanadaları topluluğudur. Adaların uzunluğu 40 km.'dir. Bunlar en kuzeydeki mercanadalarıdır. Hemen hepsinde insanlar yerleşmiştir. En geniş olanının yüzölçümü 38 km^2.'dir. Adalar doğal güzellikleri, bembeyaz evleri, mercan kayalıkları, ılımlı

Bern'in XVIII. yüzyılda yapılmış sokaklarından biri.

iklimi, yemyeşil bitki örtüleriyle birer turist cennetidirler. Şubat ayında New York'ta sıcaklık sıfırın altındayken Bermuda adalarının sıcaklık ortalaması 26,5°-36°C arasında değişmektedir. Buz tutma Bermuda'da hiç rastlanmayan bir olaydır. Yağış oldukça çoktur. Ortalama her üç günde bir yağmur yağar. Günlük yağış ortalaması 12 cm.'nin üstündedir.

Adalarda akarsu ya da kuyu yoktur. Su ihtiyacı yağan yağmurlarla karşılanır. Bermuda ekonomisi turizme dayanır. Her yıl gelen turistler adaya büyük ölçüde para bırakırlar. Bunun yanı sıra tarım gelişmiştir. Zambak soğanı, patates ve yeşil sebze ekimi yaygındır. Adalar İngiliz sömürgesidir. Bir vali tarafından yönetilir. Başkent 3 000 nüfuslu Hamilton'da New York, Kanada ve Londra'ya işleyen uçaklar için önemli bir havaalanı vardır.

Bermuda adaları ilk kez XVI. yüzyıl başlarında İspanyol denizcisi Juan de Bermudez tarafından bulunmuştur. Kimsenin yaşamadığı adalarda yerleşme, Sir George Somers öncülüğünde gelen İngiliz göçmenleriyle başlar. İngilizler bir gemi kazası sonunda adaya sığınmak zorunda kalmışlardır. (Shakespeare, Fırtına adlı oyununda bu deniz kazasını konu almış ve insansız adalardan söz etmiştir.) Bir şirket bu adaların işletmesini eline geçirmiş, ama 1684 yılında Bermuda adaları İngiliz hükümetinin malı olmuştur.

İklimin elverişliliği ve doğanın güzelliği Bermuda adalarına büyük ölçüde turist çeker.

BERN

İsviçre'nin başkenti (nüfusu 170 100). Yükseltisi 650 m.'dir. Aar ırmağı kıyısında ve önemli uluslararası yolların kesiştiği noktada kurulmuştur. Yeni yapılan modern ve büyük yapılar şehrin yüzünü değiştirmiştir. Caddeler çok geniştir. Ortaçağdan kalan önemli yapılar Belediye, gotik katedral, saat kulesi ve cezaevi kulesidir. Çoğu XVI. yüzyıldan kalma sayısız çeşmeler vardır. Bern daha çok bir yönetim şehridir. Üniversite ve ulusal kitaplık gibi kültür kuruluşlarına sahiptir. Yerli ürünlerin toplandığı pazar merkezidir. Besin, kimya, makine, dokuma, değerli taş ve kâğıt endüstrileri çok gelişmiştir. Ayrıca tanınmış bir turist merkezidir.

Bern, 1191 yılında Zahrigen dükü Berchtold V. tarafından askerî karargâh olarak kurulmuş, bir süre sonra sivil bir şehir durumuna geçmiştir. Şehirdeki hanedan sönmeye yüz tutunca bağımsızlığını kazanmış ve kendini Habsburglar ve başkalarına karşı savunmuştur. 1353'te İsviçre Birliğine katılmıştır. 1528'de güçlenerek İsviçre'nin birçok bölgesine egemen olmuştur. Ancak 1798'de Fransız ordusuna boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Bern, XIX. yüzyılda İsviçre'nin siyasal gelişiminde önemli rol oynamış ve 1848'de ülkenin başkenti olmuştur.

BERNANOS, GEORGE

(1888-1948) Fransız yazarı. Edebiyat alanında ününü ilk romanı olan **«Sous le Soleil de Satan»** (1926) sağlamıştır. Bunu **«Journal d'un Curé de Campagne»** (1936) ve **«M. Ouine»** (1943) izledi. Ateşli bir Katolik olan Bernanos, eserlerinde kötülükle kucak kucağa olan insanların dramını işlemiştir. Romanlarındaki kahramanlar yoluyle gerçekte yaşayan zehirlenmiş insanların «doğru düşünmeyi» nasıl küçük gördüklerini anlatır.

George Bernanos, politik olaylara büyük ölçüde katılmıştır. Önceleri sağ kanat kralcılarının yanında yer almış, ama 1932'de siyasal görüşünü değiştirmiştir. İspanya iç savaşı onu çok üzmüş ve bunun sonucu olarak 1938'de **«Les Grands Cimetières sous la Lune»** adlı kitabını yazmıştır. Bu kitap Franco saldırılarına karşı bir yakınmadır. II. Dünya savaşında Brezilya'ya sığınmıştır. Burada yazdığı kitaplarda Nazi hareketine karşı özgürlüğü savunmuştur.

BERNARD, CLAUDE

(1813-1878) Fransız fizyoloğu. Tıp tarihçileri tarafından modern fizyoloji ve farmakolojinin kurucusu olarak sözü edilir. Biyoloji sorunlarını, titiz deney yöntemleri kullanarak çözümlemekle tıp biliminin gelişmesinde büyük payı olmuştur. Araştırmaları sayesinde canlılardaki glikojen işlevi bulunmuş ve pankreas salgısının sindirimdeki önemi anlaşılmıştır. İç salgılar ve daha birçok sorulara ait açıklamalarıyle tıp bilimine yararlı olmuştur. **Introduction à l'étude de la médecine expérimentale** (Deneysel Tıbbın İncelenmesine Giriş, 1865) adlı ünlü kitabının Türkçesi Millî Eğitim Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır.

BERNARDİN DE SAINT-PİERRE, JACQUES HENRI

(1737-1814) Fransız yazarı. Siyasal amaçlarında hayal kırıklığına uğrayınca Hint okyanusu, Orta ve Batı Avrupa gezilerine çıkmıştır. Bu geziler sırasında başarısız lirik anlatım çalışmaları yapmıştır. Düşünceleri son derecede bilim dışıdır. Adının anılmasının nedeni «Paul ve Virginie» adlı kısa romanıdır. Bu romanda sevinin, ahlâk ve toplum kurallarını yenebilecek güçte olduğunu savunmuştur

Fransız tiyatrosunun en önemli kadın oyuncularından Sarah Bernhardt, klasik ve romantik oyunlarda başarı kazanmıştır.

BERNHARDT, SARAH

(1844-1923) Fransız tiyatro oyuncusu. Asıl adı Henriette Rosine Bernard'dır. Yahudi asıllıdır. Sonradan Katolik mezhebine geçmiştir.

Önceleri rahibe olmak istiyordu. Annesinin ısrarıyle konservatuvarda okudu. 1862 yılında Comédie Française'e girdi. İlk olarak Racine'in «İphigénie» adlı oyununda küçük bir rol aldı. 1867 ve 1869 yıllarında «Gymnase» ve «Odéon» da oynadı. Bu iki oyunda ilk başarılarını kazandı.

Comédie Française'de oynadığı A. Dumas père'in «Mademoiselle de Belle Isle», Beaumarchais'nin «Le Mariage de Figaro» ve Victor Hugo'nun «Hernani» adlı oyunlarındaki rolleriyle zamanının en büyük kadın oyuncusu durumuna geçti. Londra'yı, bütün Avrupa'yı, Rusya'yı ve Güney Amerika'yı dolaştı. Buralarda büyük ün sağladı. Bütün hayatı serüvenlerle dolu geçmiş çekici güzelliğinden yararlanmasını bilmiştir.

En çok Racine'in oyunlarındaki kadın kahramanları canlandırmayı severdi. 1899'da Paris'te, daha özgür davranabilme olanağını bulduğu kendi tiyatrosunda çok başarılı oyunlar oynamıştır. Bunlardan başlıcaları Hugo'nun «Angelo» ve «Lucrece Borgia» sı, Racine'in «Esther» ve «Athalie» si, Shakespeare'in «Hamlet» i, Rostand'ın «L'Aiglon» udur. Oyun gücü ve üstün zekâsıyle zamanının en büyük kadın oyuncusu olmuş ve kendisini bütün dünyaya tanıtmıştır.

Bernini'nin David heykeli (1619). Bu heykel yeni barok anlayışın örneklerindendir.

BERNINI, GIAN LORENZO

(1598-1680) İtalyan mimar ve heykelcisi. Francesko Borromini'den sonra barok stilinin en ünlü mimarı sayılmaktadır. Mimarlık dışında sanatın birçok dallarında da çalışmalar yapmıştır. Bunlar arasında heykelcilik ve tiyatro dekorculuğu vardır. Floransa okulundan bir heykelcinin oğludur. İlk olarak 14-15 yaşlarında yaptığı büstlerle dikkati çekmiştir. Çok yetenekli bir genç olan Bernini, kısa zamanda kardinallerin ve papanın himayesini kazanmıştır. Papalığın ilk yıllarında 1664'te Louvre'un yeniden yapılması için Fransa kralı Louis XIV. tarafından Paris'e getirtildikten sonra ünü Avrupa'da yayılmaya başlamıştır. Louvre projesinin ancak bir bölümü uygulanmıştır. Bernini, Paris'te Christopher Wren'le tanışmıştır. Bernini'nin ilk heykelleri bile büyük bir özgürlük göstermektedir. «David»i, «Apollon ve Dafne» ile «Proserpine'nin Kaçırılışı» izlemiştir. Bu heykeller, biçime hareket ve canlılık, düzenlemeye de yeni bir duyarlık getirmiştir. Bütün bunlar barok anlayışıyle bağdaşmaktadır. Bernini'nin daha sonraki heykel çalışmaları figürleri bir araya getirme bakımından çok üstün bir düzeye varmıştır. Barok anlayış içinde mimarlık ve heykeli başarılı bir biçimde birleştirmesinin önemli örnekleri, Roma S. Maria della Vittoria kilisesindeki heykeli, «St. Theresa in Ecstasy» (1646) Roma, Navona alanındaki «Dört Irmak» çeşmesidir.

Bernini'nin mimarlık alanındaki başarısı, etkileyici üslûbuyle ilintilidir. San Pietro'nun mihrabından kilisenin önündeki alana dek buna rastlamaktayız. Bernini, Palazzo Barberini'yi de tamamlamıştır. Alexander VII.'nin papalığı sırasında Vatikan'da çalışmış «Scala Regia» (Kral merdiveni) projesini çizmiştir. Yapıdaki, bir noktada birleşecekmiş gibi yükselen iki merdiven duvarı perspektifi büyütmekte ve merdivenin görünüşünü uzatmaktadır.

Bernini'nin en önemli yapılarından biri S. Andrea al Quirinale kilisesidir. (1678). S. Tomasso, Castel Gandolfo kiliseleri de onun baş eserleri arasındadır. Roma'daki S. Francesco Ripa kilisesindeki Ludovica Albertoni heykeli son çalışmalarından en önemlisidir.

BERNOULLİ

Kökü Anversli olan, fakat sonra İsviçre'de Bâle'e yerleşen Bernoulli ailesi XVII. ve XVIII. yüzyılların matematik tarihinde önemli bir yer işgal eder. Bu ailenin çeşitli kişileri, sırfî ve tatbikî bilimlerde, üniversite kürsüleri işgal etmişlerdir. Bunlar arasında, matematikte yaptığı büyük araştırmalarla sivrilen Jacques, kardeşi Jean ve Jean'ın oğlu Daniel vardır.

Jacques Bernoulli (1654-1705), Gottfried Wilhelm Leibnitz tarafından matematiğe sokulmuş bulunan diferansiyel hesabın önemini ilk anlayanlardan biri olmuş ve bu metodu çeşitli geometri ve mekanik problemlerinde kullanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak, varyasyonlar hesabının tarihinde ilk bir geçit teşkil eden **Analysis magni problematis isoperimet-**

rici başlıklı bir muhtıra yayımlamıştır. Ölümünden sonra yayımlanmış bulunan en önemli eseri, ihtimaller hesabına dair ilk önemli kitap olan **Ars conjectandi** olmuştur.

Jean Bernoulli (1667-1748), diferansiyel hesabın incelenmesini derinleştirmiş, çeşitli uygulamalarını yapmıştır. Leibnitz'in dediği gibi, diferansiyel hesabın Avrupa'da çabucak yayılmasını Jean'a ve kardeşine borçluyuz. Jean, bugünkü halde bir fonksiyonun Taylor serisi adıyle tanınan şeyi, ilk olarak matematiğe sokmuş, en hızlı inen eğrinin, yani düşey bir düzlemdeki iki noktayı, kaygan bir tanecik tarafından mümkün en kısa zamanda birleştiren eğrinin, bir sikloid olduğunu ıspatlamıştır.

Daniel Bernoulli (1700-1782), Jean'ın ikinci oğluydu. Hidrodinamik üzerinde araştırmalar yapıp bu konuda bir kitap yazmış ve çalışmasını **«vis viva prensibi»**, yani mekanik enerjinin korunumu kanunu, adını verdiği bir temele dayamıştır. Kendi adını taşıyan denklemi formüle etmiş, ayrıca ihtimaller hesabıyle de uğraşmıştır.

Bernini'nin Vatikan'da San Pietro kilisesi önünde meydana getirdiği revaklı alan (1656).

BERNSTEIN, LEONARD

(1918-) Amerikalı besteci, orkestra yönetmeni ve piyanocu. Harvard Üniversitesinde Walter Piston ve Edward Burlingame Hill'in bestecilik öğrencisi olarak yetişmiş, sonra Curtis Enstitüsünde Fritz Reiner'den orkestra yönetmenliği, Randall Thompson'dan orkestralama, Isabella Vengerova'dan piyano dersleri almış, Tanglewood'da da Serge Kussevitzky'nin orkestra yönetmenliği öğrencisi olmuştur. Yönetmenliğini yaptığı New York Filarmoni Orkestrasıyle 1959 yılında İstanbul'a gelmişti. Günümüzün en büyük orkestra yönetmenlerindendir; özellikle Mahler'in müziğinin en güçlü yorumcusu olarak tanınmıştır. Besteci olarak daha çok operet müziğin-

Bernini'nin eserlerinden örnekler: Roma'da Tritone çeşmesi. Sağda: Bernini'nin ilk yapılarından Roma'da Barberini sarayı.

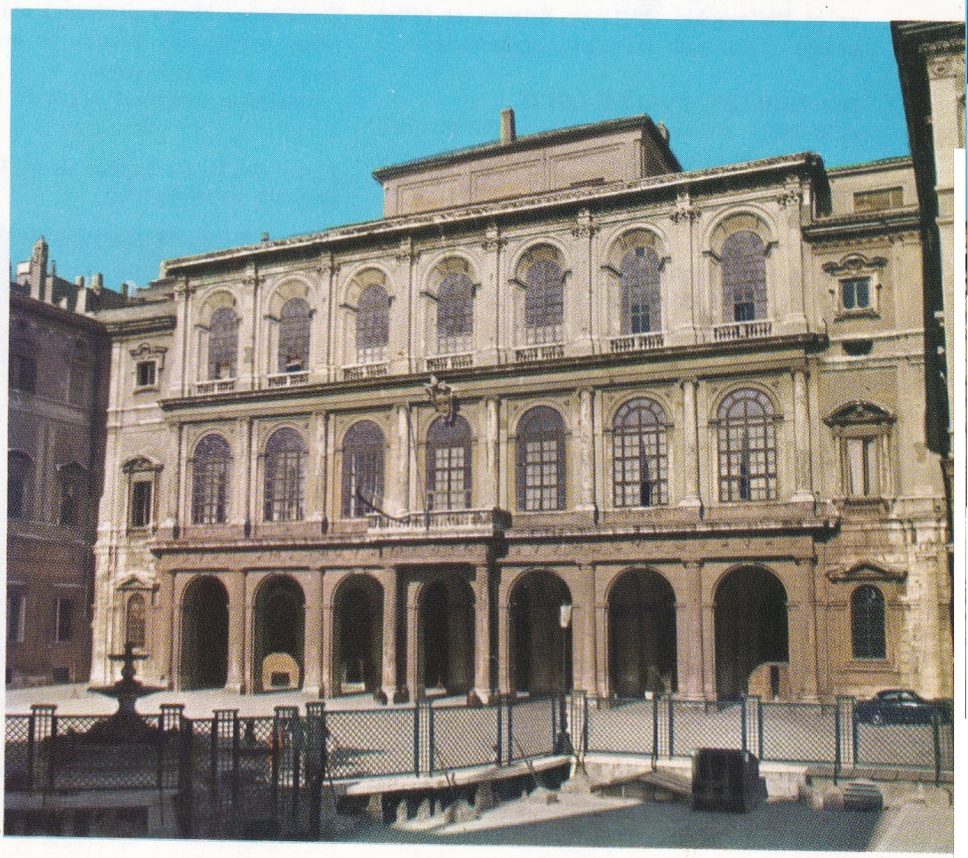

de başarı göstermiş. **West Side Story, On The Town, Candide** gibi operetleriyle ün kazanmıştır. Senfonik müzik ve oda müziği alanında da birçok eser bestelemiştir.

BERTHELOT, PIERRE-EUGENE-MARCELIN
(1827-1907) Fransız kimyacısı. 1859'da Eczacılık Okulunda organik kimya kürsüsü başkanı ve 1864'te Collège de France'da organik kimya kürsüsü başkanı oldu. 1901'de Fransız Akademisi üyesi ve yabancı akademiler üyesi oldu. İlk araştırmalarını organik sentezler üzerinde yaptı ve özellikle yağların ve hidrokarbonların sentezleriyle uğraştı (Benzenin ilk sentezini gerçekleştirdi). Birbiri ardına kimyasal ilgiyi yorumlamaya çalışarak ve reaksiyonların yönünü arayarak, kimya reaksiyonlarını sistemli bir tarzda inceledi. Bu arada maksimum iş prensibini ifade etti; buna göre, reaksiyonlar maksimum ısı hasıl edecek yönde gidecekler ve en büyük ısı yayılmasıyle birlikte meydana gelen ürün en kararlı olacaktı. Cisimlerin yanma ısılarını, Berthelot-Mahler kalorimetrik bombası adı verilen düzenekle ölçtü. 1879'da **Essai de Mécanique Chimique Fondée sur la Thermochimie** (Kimyasal Mekanizmanın Termokimyaya Dayanan İncelenmesi) adı eserini yayımladı.

Berthelot'nun, patlamalar üzerindeki çalışmalarda büyük katkısı vardır. Fizyolojik bitkisel kimya alanında, bitkilere topraktaki mikroplar tarafından atmosferdeki azotun saptanması ve ayrıca mayalanmalarla ilgilendi. Berthelot'nun yaptığı tarihsel incelemelere, bazı hallerde bugün bile baş vurulmaktadır. Eserleri arasında, Lavoisier'ye dair olan **(Lavoisier; 1890)** önemlidir. Felsefe problemleriyle de uğraşmış ve bu konuda: **Science et Philosophie** (1881) ve **Science et Libre pensée** (1905) adlı iki kitap yayımlamıştır.

BERTHOLLET, CLAUDE LOUIS
(1748-1822) Fransız kimyacısı. 1770'te Torino Üniversitesinde doktor oldu ve Paris'te Macquer ve Bucquet'le birlikte kimya öğrenimi yaptı.

1780'de Académie des Sciences üyesi oldu. Lavoisier ve başkalarıyle birlikte, 1787'de yayımlanan yeni kimya nomenklatürü (adlandırma) ile uğraştı. Kloru, ilk olarak kumaş ipliklerinin beyazlatılmasında kullandı ve alkali hipokloritlerini ve potasyum kloratı keşfetti. Amonyak, kükürtlü hidrojen ve siyanidrik asit üzerinde birçok incelemeler yaptı. 1803'te **Essai de Statique Chimique** başlıklı bir genel kimya kitabı yayımladı ve bunda kimyasal birleşmelere dair teorisini, kitlelerin etkisi kanununu, yani cisimlerin derişmelerinin kimyasal reaksiyonun gidişi üzerindeki etkisini ayarlayan kanunu, izah etti (kimyasal denge). Etkiyen cisimler derişmesinin reaksiyonların gidişi üzerindeki etkisinin gözlenmesinden hareket ederek, Berthollet, bir bileşiğin bileşenleri arasındaki oranlar, etkiyen cisimlerin konsantrasyonlarına göre değişirler, gibi yanlış bir hükme vardı.

Paris'teki Ecole Polytechinque'in kurucularından biridir.

Besarabya'nın bereketli topraklarında tarım büyük bir gelişmeye kavuşmuştur.

BERZELIUS, JOHN JAKOB
(1779-1848) İsveçli kimyacı. Önce Upsala'da tıp öğrenimi ve kısa bir süre doktorluk yaptı, sonra kimyaya döndü. 1800'de Stokholm'da kral doktoruna asistan oldu ve 1807'de Stokholm Üniversitesinde botanik ve eczacılık profesörlüğüne atandı, 1815'te yeni Tıp Enstitüsüne kimya profesörü oldu. 1832'de öğretim üyeliğinden çekildi ve kendisini tamamen araştırmaya verdi.

Elektriğin kimyasal etkisiyle ilgilenen Berzelius, Hittorf'la birlikte 1803'te **Galvanic Experiments** adlı eseri yayımladı. Asitlerin ve bazların, elektrolizde, pozitif ve negatif kutuplarda nasıl ayrıldıklarını izah etti. Atom teorisinin gelişmesinde büyük payı vardır; kimyasal etkiye elektriksel kuvvetleri sokan, kimyasal birleşmenin «dual» teorisini ortaya attı.

Berzelius, kimyasal elementlerden, 1817'de selenyumu, 1823'te silisyumu ve 1825'te toryumu keşfetti ve seryumu 1803'te, M.H. Klaproth ile hemen hemen aynı zamanda izole etti.

Kimyaya en büyük katkısı, 2000'den fazla cismin atom ve molekül ağırlıklarının tayini oldu; kalitatif ve kantitatif (nitel ve nicel) analiz metotlarını sistemleştirdi ve geliştirdi. Birçok cisimlerin doğru kimyasal formüllerini verdi. Oksijenin değil hidrojenin, bütün asitlerin temelini oluşturduğunu gösterdi. Berzelius, kimyaya modern simge notasyonunu soktu.

Berzelius, organik asitlerle ve kataliz olaylarıyle, izomerlik, metamerlik, polimerlik ve allotropi ile de ilgilendi ve mineralojide taze gelişmeleri uyarttı. En önemli kitapları, 1814'te yayımladığı **Essay on the Theory of Chemical Proportions** (Kimyasal Oranlar Teorisi Üzerinde Deneme) ile 1843'te yazdığı beş ciltlik **Kimya Kitabı**'dır.

Tanrı Bes'in bu heykeli M.Ö. VII.-VI. yüzyıllarda yapılmıştır.

BES
Mısır Tanrısı. M.Ö. 2000 yıllarında Mısır'da egemenliğini sürdüren 12. hanedandan beri bilinmektedir. Bu tarih yeni krallık devrine rastlar. Eski Mısırlılar Bes'in uykunun bekçisi ve mutluluk, dans, doğum ve süslenme Tanrısı olduğuna inanırlardı. Özellikle tılsım-

lar üzerinde gülen ve kötü ruhları kovduğu sanılan garip bir yaratık olarak gösterilirdi. Önceleri tehlikeli yılanları yok eden bir çeşit kedi biçimindeydi. Sonraları kısa kollu, bodur bacaklı, geniş başlı dilini çıkarmış ve gülen bir insan gövdesi durumuna sokulmuştur. Elinde bir lir ya da tambur, bir kılıç ya da bir kama bulunur.

BESARABYA

Orta Avrupa'nın doğusunda bir bölge. Karadeniz kıyılarına dek uzanır. Tuna deltasının kuzeyindedir. Batı sınırı Prut ırmağı, kuzey ve kuzey-doğu sınırıyse Dniester ırmağıdır. Bölgenin büyük bir bölümü S.S.C.B.'nin Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine aittir. Batı bölümü 1940 yılında Ukrayna S.S.C. sınırları içine alınmıştır. Besarabya, Rusya istepinin güney bölümüdür ve çoğunlukla alçak ve düzlük bir yer şekline sahiptir. Verimli aluvyon ovaları bölgeyi çevrelemiştir. Orta bölümler ve kuzeydeki Karpat dağları ormanlarla kaplıdır. Prut ve Dniester ırmaklarının kollarından yararlanarak sulama kanalları açılmıştır. Tarım çok gelişmiştir. Bölgenin başlıca ürünleri tahıl, meyve, şarap ve tütündür. Sığır yetiştiriciliği de çok gelişmiştir. Besarabya'nın en büyük şehri Moldavya'nın başkenti olan Kişinev'dir (nüfusu 250 000).

M.Ö. VII. yüzyılda Karadeniz kıyılarında Yunan kolonileri vardı. Belgorod-Drestrovski eski çağlarda Yunanlıların önemli bir ticaret merkeziydi. M.S. II. yüzyıldan sonra Besarabya'nın, bir Roma ili olan Dacia'nın bir kesimi olduğu sanılmaktadır. Roma imparatorluğunun çökmesiyle birlikte bölgeye İslav kolları yerleşti. Fakat doğudan gelen göçler İslavları rahat bırakmadı.

Besarabya, XIII. yüzyılda Moğollar tarafından işgal edildi. XIV. yüzyılda Moldavya prensliği kuruldu ve Besarab hanedanı bölgeye kendi adını verdi. Aynı dönemde Cenovalılar Besarabya'da ticaret kolonileri kurdular. Bu bakımdan Belgorod-Dnestrovski yeniden önem kazandı.

Besarabya, 1503 yılında Osmanlı egemenliği altına girdi. Bölge yüzünden Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında uzun süren çatışmalar oldu. 1812 yılında Rusya'ya geçen Besarabya, 1918'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinden koparak bağımsızlığına kavuştu ve kısa bir süre sonra Romanya topraklarına katıldı. Rusya bu kararı hiç bir zaman tanımadı. 1940'ta Romanya, bölgeyi Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. 1947 şubatında imzalanan anlaşmayla Besarabya kesin olarak Rusya topraklarına katıldı.

BESİNLER

Besinler, canlı varlıkların yaşama ve gelişmelerini sağlayan maddelerdir. Besinlerin yarattığı güç, **kalori** olarak ölçülür (1 santigrat yükseltgen ısıya 1 kalori, denir.) Sindirim yoluyle vücuda giren besin, orada bir işleme uğrar. Yararlı kısımları vücutta kalır, yararsızları dışarıya atılır. Vücutta kalan yararlı kısımlar bir güç meydana getirir. Bu enerjinin sonucu olan yaşama, besinlerin çıkardığı ısıya bağlıdır. Bu ısı ölçüsü, kalori adını alır. Vücuttaki bu ısıyı, besindeki lipit (yağ), protein (azot), karbonhidrat (kömür) gibi maddelerin, oksijenden etkilenerek yanması sonucu elde ederiz. Bundan başka **madensel tuzların** varlıkları da yer alır.

Besinlerin görevleri, yaşamamızı sürdürür, sağlığımızı düzenler. Vücut dokularını yapar, geliştirir, korur ve bozulanları onarır. Sonradan kullanmak için vücutta depo olur, gerekince, ısı haline geçerek vücudumuza güç kazandırırlar. Besinin her biri aynı gücü vermeyebilir, ancak besinlerin teker teker her biri, ayrı ayrı güç vermek niteliğini taşırlar.

Besinler arasında en yüksek kaloriyi yağlar verir. 1 gr. yağ 910 kalori sağlar. Yağı, karbonhidratlarla proteinler izler.

24 saat içinde kadınların 90 gr. protein, 40 gr. yağ, 400 gr. karbonhidrat, erkeklerin 120 gr. protein, 40 gr. yağ, 500 gr. karbonhidrat, orta ağırlıkta bir kimsenin 2 000-2 500, ağır işlerde bulunanların 3 000-5 000, gebelerin 3 000, yaşlı ve çalışamayanların 1 800-2 000 kalori alması gerekir. Proteinler, etlerde, süt, yumurta ve bitkilerde vardır. Azotun, karbon, hidrojen ve oksijenle birleşmesinden oluşur. Yaş ve kuru sebzeler, kuru ve taze meyveler, tahıl bitkileri **bitkisel proteinleri**, koyun, sığır, balık, kümes hayvanları, yumurta, av hayvanları, süt de **hayvansal proteinleri**, meydana getirir. Vücudun temel taşıdır.

Yağlar en yüksek kaloriyi verirler. Şişman kimseler bu cins besinleri az kullanmalıdır. Tereyağı, margarin, et, zeytin, ayçiçeği, fındık, ceviz, vb. de bulunur. Yağlar, piştikleri, daha çok kızartmalarda kullanıldığı zaman, sindirim bakımından zorluklar doğurur. Normal beslenmede, günde 40-60 gr. yağ yemek olanaklıysa da 10-15 grama kadar azaltılması sağlık bakımından yararlıdır.

Besinlerin %55-65'i karbonhidratlı besinlerdir. Her 100 gramı 400 kalori verir. Karbon,

Pirinç, Asya ülkelerinde yaşayan insanların başlıca besin maddesidir. Resimde çilav (bir çeşit pilâv) yiyen bir İran köylüsü görülüyor.

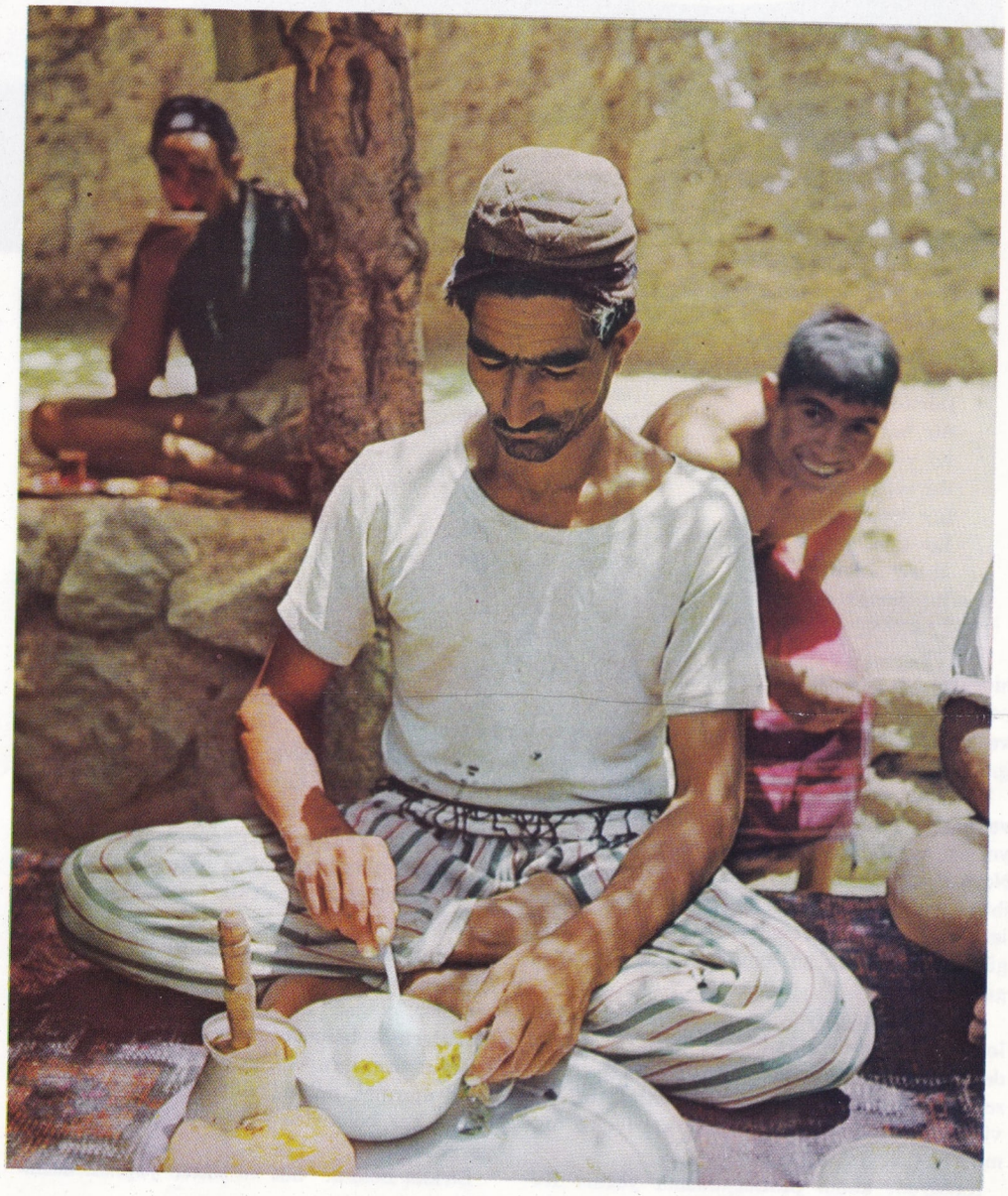

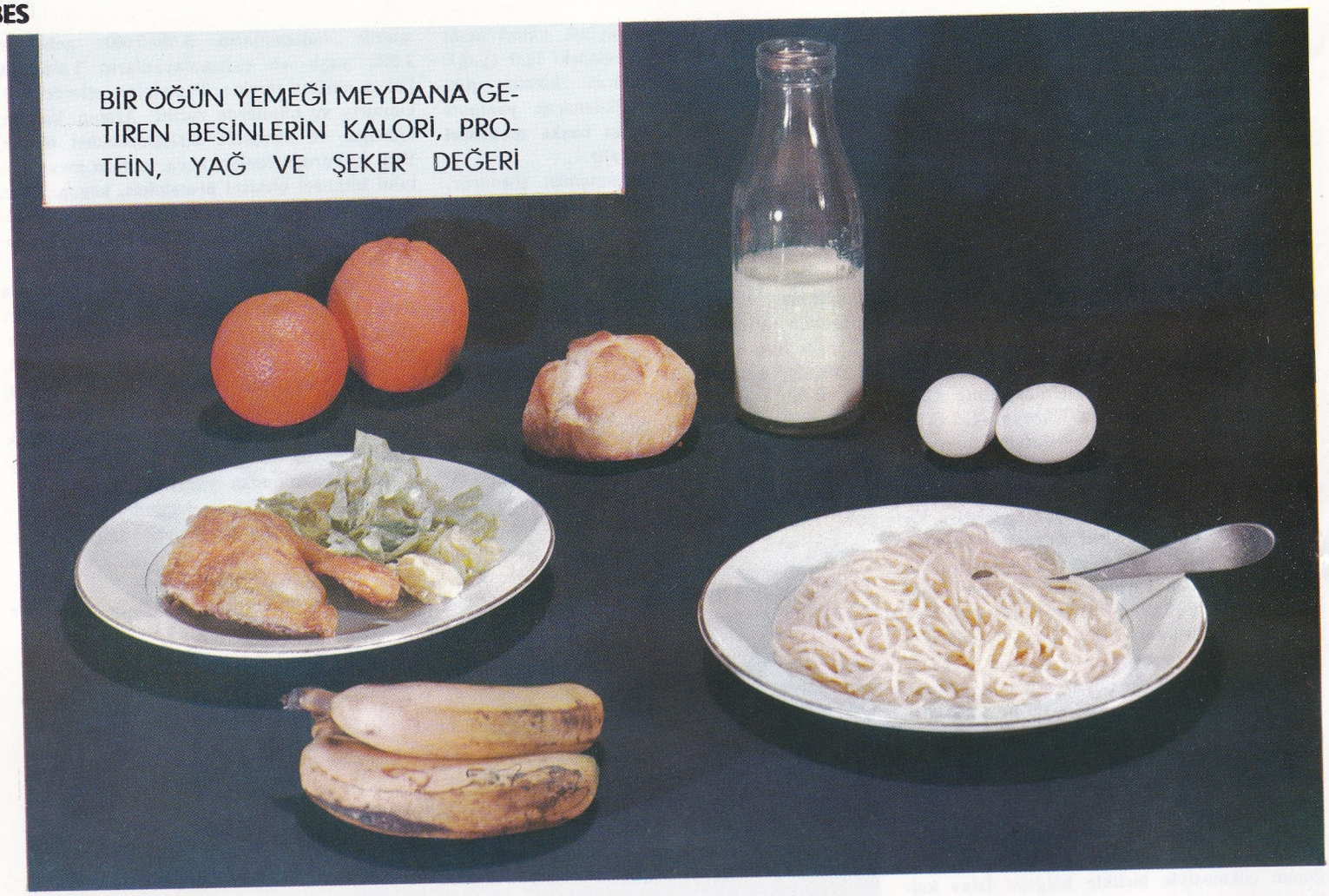

BESİNLER	MİKTAR	KALORİ	PROTEİN	YAĞ	ŞEKER
Dörtte bir tavuk	180 gr.	200	21,5	2,5	—
Bir bardak süt	250 gr.	178	3,3	4	5
İki yumurta	100 gr.	158	13,4	10,5	—
Bir dilim ekmek	50 gr.	188	7,12	13,9	58,6
Bir tabak makarna	120 gr.	509	9,5	0,8	78
İki muz	100 gr.	100	1,44	0,55	22,5
Marul salatası	230 gr.	200	1,1	0,2	2,9
İki portakalın suyu	80 gr.	50	0,5	0,2	11

hidrojen ve oksijenden oluşur. Nişastalı yiyeceklerde şeker, yaş, kuru sebzelerde, meyve ve tahılda bulunur. Hareket ve güç kaynağıdırlar.

Vücudun dörtte üçü sudur. Terleme, idrar ve başka yollarla vücudumuzdan atılan suyu yerine koyabilmek için su içmemiz gerekir. Normal olarak 4-6 bardak (1-1,5 litre) suya ihtiyacımız vardır. Bunun bir kısmını yemekler, sebze ve meyvelerden sağlasak da yine günde 2-3 bardak su içmek, sağlık yönünden gereklidir.

Doğrudan doğruya, ya da aldığımız besinler aracılığıyle sağladığımız tuzların önemi de büyüktür. Kanın, dokuların canlılığı ve düzeni bunlarla tamamlanır. Madensel tuzların vücudumuza yararlı olanları kalsiyum, demir, iyot ve fosfordur.

Kalsiyum kanın pıhtılaşmasına yarar. Kemiklerin yapısına girer. Et, yeşil sebzeler, süt, taze sebze ve yemişlerde bol oranda bulunur.

Demir kırmızı etler, yeşil sebzeler ve tahıllarda bulunur. Kandaki alyuvarların oksijen taşımalarını sağlar.

İyot tiroit bezinin çalışmasına, iç salgı bezlerinin dengesine yardımcı olur. Denizden çıkan yiyeceklerde ve deniz tuzunda bol oranda bulunur.

Fosfor hücre, kemik ve sinirlerin yaşaması için, en gerekli maddedir. Yumurta, süt, yeşil sebzeler, yağsız etler, ceviz, badem ve balık etlerinde bulunur.

Besin Grupları. — Besinleri başlıca altı bölüme ayırmak mümkündür. Günlük beslenmemizde her bölümden en az birinin bulunması gereklidir.

Birinci Bölüm: Süt ve sütten yapılan besinler (yoğurt, peynir, kaymak gibi). Bu besinlerde yağlardan başka proteinler de bulunur. Ayrıca kalsiyum yönünden de değerlidirler.

İkinci Bölüm: Et, balık, yumurta ve kurutulmuş balıklarda yüksek kalorili proteinler vardır.

Üçüncü Bölüm: Tahıllar ve tahıllardan yapılan besinler (pirinç, ekmek ve hamurlu yemekler). Bazı vitaminler bakımından zengin olan bu besin maddeleri yüksek oranda kalori sağlarlar.

Dördüncü Bölüm: Yağlardır. (Zeytinyağı, tereyağı, içyağı, margarinler ve donyağı.) Bu besinler de yüksek kalori verirler.

Beşinci Bölüm: Meyve ve sebzeler. Altıncı bölümde adı geçen meyveler dışında bulunanlar vitaminlerle geniş oranda madensel tuzlar taşırlar.

Altıncı Bölüm: Portakal, limon, domates ve yeşil salatalar gibi C vitamini yönünden zengin besin maddeleri taşıyanlar.

Bazı bilginler bir yedinci bölüm yaparak, bunun içine şarap, şeker, bal, bira ve kakaoyu alırlar.

BESNİ

Adıyaman iline bağlı ilçe merkezi ve kasaba (nüfusu 11 625). Güney-doğu Torosların güney eteğinde, Besni deresinin kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 875 m.'dir. Fevzipaşa-Malatya demiryolu üzerindeki Gölbaşı istas-

yonuna 31 km. uzaklıktadır. Kasaba halkının en önemli işlerinden biri dokumacılıktır.

Besni adı Süryanice Bet Hesna'dan gelir. Halife Ömer zamanında Maraş'ın fethinden sonra ele geçirilmiş ve İdarî bakımdan Keysun'a bağlanmıştır. 949 yılında Bizanslıların eline geçmiş, 1104'te Kutalmışoğlu Süleyman'ın emirlerinden Buldaç adlı bir Türk komutanı kaleyi geri almıştır. Ondan sonra birkaç kez el değiştiren Besni, Yavuz Sultan Selim tarafından Dulkadiroğullarına (1566) verilmiş, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Dulkadiroğulları devletinin kaldırılması üzerine Osmanlı imparatorluğunun Zülkadriye eyaletine, XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Malatya iline ve Adıyaman'ın Malatya'dan ayrılarak (1954) il olması üzerine de bu sonuncu ile bağlanmıştır.

Besni ilçesinin yüzölçümü 1 649 km², nüfusu 58 742 olup, Merkez bucağından başka Çakırhüyük (Keysun), Kızılin, Suvarlı, Şambayat, Tut adlarında 5 bucağı ve 55 köyü vardır.

İlçe toprakları güney-doğu Torosların dış sırası üzerinden Fırat kıyılarına kadar uzanır. Malatya dağlarının güneyindeki toprakları hafif dalgalı bir yayla halindedir. Bu yaylanın batısında Belveren dağları yer alır. Fırat ırmağı ilçenin güney-doğusundan geçer.

Besni'de yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise yağışlı ve sert geçer. Çevredeki dağlar yer yer ormanlarla kaplıdır. Besni çevresinin başlıca ürünleri tahıl, üzüm, antepfıstığı, susam, pirinç, pamuk, yün ve sadeyağıdır.

BESSEL, FRIEDRICH WILHELM

(1784-1846) Alman astronomu. Bessel, Bremen'de bir ticaret evinde bulunduğu sırada matematik ve astronomiyle ilgilendi. Halley kuyrukluyıldızının yörüngesine dair hesapları Heinrich Olbers'in dikkatini çekti ve bu bilgin kendisini başka kuyrukluyıldızları incelemeye teşvik etti. O da Lilienthal'de Satürn üzerinde gözlemler yaptı. Gezegen yörüngeleri üzerinde yaptığı gözlemler sırasında, daha önce XVIII. yüzyıl matematikçilerinden bir kısmı tarafından kullanılmış olmakla beraber bugün kendilerine «Bessel fonksiyonları» adı verilen, bazı fonksiyonların matematiksel özelliklerini sistematik bir tarzda inceledi. Sonra James Bradley'in sabit yıldızlar üzerindeki gözlemlerini sıkı bir analizden geçirdi ve refraksiyon, nütasyon ve aberasyon sabitelerini tayin etti. 1838'de bir yıldızın, 61 cygni, dünyadan olan uzaklığının ilk tayinini yaptı.

BESSEMER, SIR HENRY

(1813-1898) İngiliz bilgin ve kâşifi. Hitchen yakınlarındaki Charlton kasabasında yaşamış ve çok ince altın zincir yapmasıyle ün yapmış bir metalürjist mühendisin oğludur. Baba Bessemer, daha sonra matbaa harfi dökümcülüğü yapmıştır. Oğul Henry Bessemer, 17 yaşındayken Londra'ya gitmiş, matbaa ve damga işlerinde kullanılan çeşitli aletlerin geliştirilmesi üzerinde çalışmaya başlamış, pulların üzerine tarih damgası basarak tekrar kullanılmasını önleyen basit bir alet keşfetmiştir. Kalem yapılan kurşun artıklarından kurşun kalem elde etme metodunu bulmuş, yeni bir harf dökümü makinesi icat etmiştir. Bunu iki yeni buluşu izlemiştir: Harfleri birleştiren bir makine ve ticarette çok önemli toz halde tunç elde etmeye yarayan bir metot.

Kırım savaşında kalitesiz topların kullanılmış olması Bessemer'in ilgisini top yapımına çekmiştir. Topların geliştirilmesi için bazı öğütler vermişse de İngiliz sorumlu kişilerinden destek görmemiştir. Top yapılması için demirden daha sağlam bir metalin gerekli olduğunu anlayan Napoleon III., Bessemer'i Fransa'ya çağırmıştır. Fırınları incelerken gördüğü bir olay ona ergimiş ham demirin içine hava üflemekle oradaki karbonun yanabileceği önsezisini vermiştir. Bundan yürüyerek çelik elde etmede kullanılan «Bessemer metodunu» geliştirmiştir. İlk Bessemer çelikleri dayanıksız ve delikliydi. Bir demir fabrikası sahibinin oğlu olan R.H. Musher (1811-1891) Bessemer metoduyle elde edilen çeliğe, yüksek karbonlu bir demir manganez alaşımı olan «ayna demiri» eklenmesiyle oksit fazlasının giderilebileceğini göstermiştir.

Tam başarılı çelik 1858 yılında İsveç'te yapıldı. Aynı yılda bir bessemer konverteri (fırın) Fransa'da çalışmaya başladı. Bunu 1862'de Alfred Krupp eliyle Almanya'nın Essen şehrinde ve 1864'te A.B.D.'de işletmeye açılan konverterler izledi. Bundan sonra yüzyılın sonuna kadar ağır endüstri için gerekli çelik hemen hemen hep bu metotla elde edildi. 1900 yılından sonraysa Siemens-Martin metodu geniş ölçüde uygulanmaya başlandı. Bessemer metoduyle fosforlu ham demirden çelik elde edilemiyordu. Bu sorunu daha sonra S.G. Thomas adlı başka bir İngiliz çözmüştür.

Bessemer metoduyle çelik çok ucuza elde edilebiliyordu. 1860'ta trenlerin çelik tekerleklerinin tonu 120 sterlinken 1866'da Bessemer metodu bu fiyatı 45 sterline düşürdü. Üretim hızla arttı. 1860'ta dünyada en çok çelik elde eden İngiltere'nin yıllık üretimi sadece 60 000 tonken 1874'te 650 000 tona yükseldi. O yıllarda A.B.D. bunun üçte biri kadar çelik elde edebiliyordu. Daha sonra bessemer çeliği raylar, gemi endüstrisi, köprü ve yüksek bina iskeletlerinin yapımında çok değer kazandı. 1900 yılında İngiltere'nin yıllık çelik

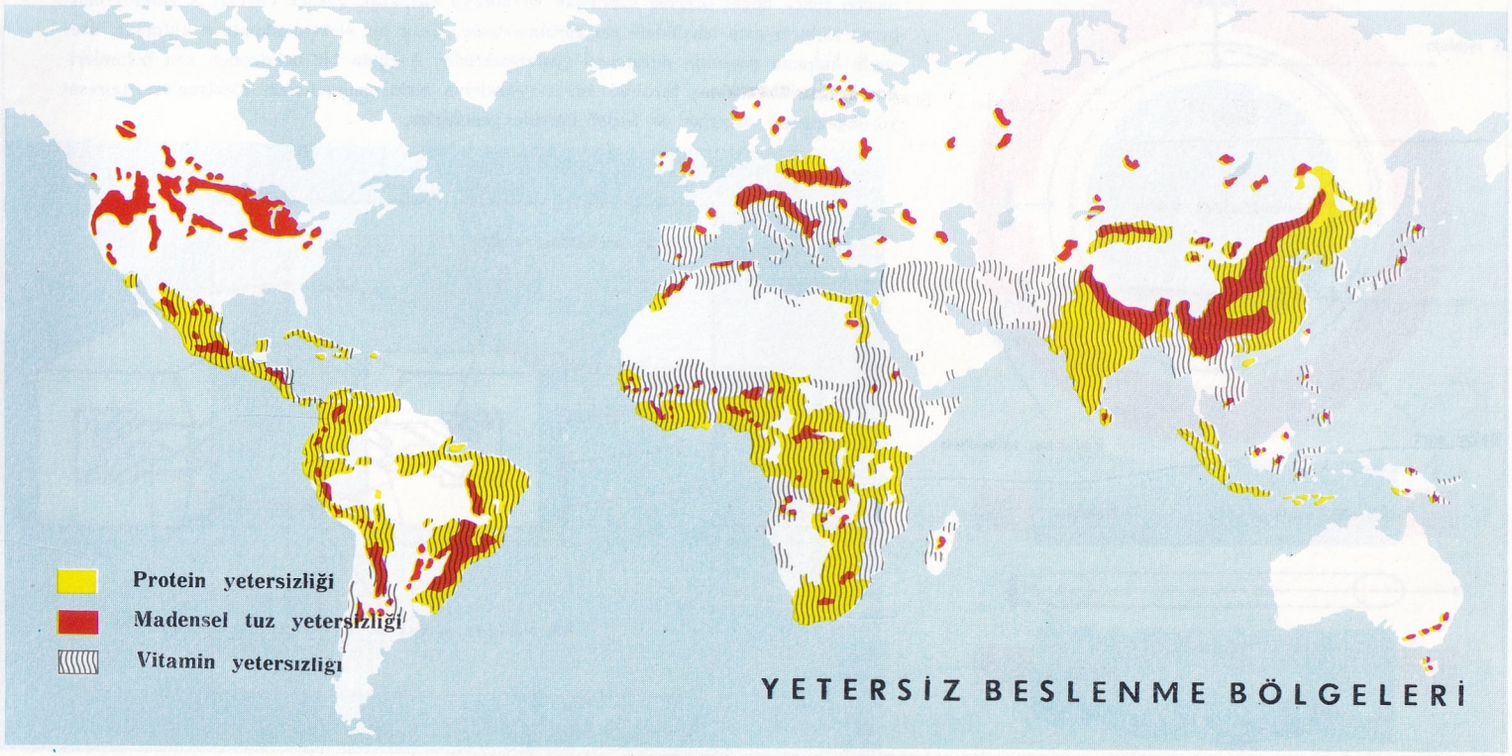

YETERSİZ BESLENME BÖLGELERİ

üretimi 5 000 000 tonu buldu. Bessemer'in patent hissesi çok kâr getiriyordu. Kısa zamanda kişisel serveti 200 000 sterline ulaşan Bessemer, daha patentinin süresi uzatılmadan milyoner olmuştur. Kraliyet Akademisine üye seçildi ve 1879'da şövalye rütbesini aldı.

BESTENİGÂR
Türk müziğinin en değerli mürekkep makamlarından birisidir. Hüzünlü ve dinsel bir havası vardır. Saba makamının dizisine, ırak perdesindeki segâh dörtlüsünün eklenmesiyle elde edilmiştir. Durağı ırak, güçlüsü çargâh perdesidir.

BEŞGEN
(bkz. Çokgen.)

BEŞİKTAŞ
(bkz. İstanbul.)

BEŞİRİ
Siirt iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 1 810). Raman dağının kuzeyindeki Karadağ'ın kuzey-doğu eteğinde kurulmuştur. Diyarbakır-Kurtalan üzerindeki Beşiri istasyonu kasabaya 7-8 km. uzaktadır. Istasyonun yakınından Garzan suyu geçer. Beşiri, Diyarbakır'a 142, Siirt'e ise 84 km.'lik bir karayoluyle bağlıdır.

İlçenin yüzölçümü 586 km.^{2}., nüfusu ise 13 909 olup, Merkez bucağından başka Beyçayırı ve Oğuz adında iki bucağı ve 34 köyü vardır. İlçe toprakları Dicle ile Garzan suyu arasındaki düzlükleri içine alır. Güneyde Türkiye'de ilk olarak petrol çıkartılan Raman dağı (1 228 m.) yükselir. İlçenin başlıca geçimi tahıl ve baklagiller ekimi ile küçükbaş hayvan yetiştirmeye dayanır.

BEŞLİ
Beş yanaşık sesten meydana gelen dizi parçasına (do, re, mi, fa, sol gibi) beşli, böyle bir dizi parçasının iki ucu arasındaki toplam aralığa ise beşli aralığı denir. Bu aralık 31 koma ise «tam beşli», aksi halde «artık» veya «eksik» beşli adını alır. Tam beşlinin iki ucundaki seslerin frekansları oranı 3/2 = 1,500'dür.

Türk müziğinde basit makamların yapılmasında şu tam beşliler kullanılmıştır: Çargâh beşlisi (TTBT), puselik beşlisi (TBTT), rast beşlisi (TKST), Hüseynî beşlisi (KSTT), hicaz beşlisi (BAST), evcârâ beşlisi (SABT).

BETATRON
Elektronlara yüksek enerjiler verebilen bir akseleratör (hızlandırıcı) tipidir. Bu aygıt elektronlara, beta-aktif radyoaktif cisimler tarafından salınan elektronların malik olduklarına yakın hızlar verebilmektedir. Betatron, 1925'te İsveçli mühendis Wideroe ve daha sonra da başkaları tarafından tasarlandı; ilk defa olarak 1941'de, Birleşik Amerika Devletlerinde Kerst tarafından gerçekleştirildi.

Betatron, kutupları arasında halkasal bir boru şeklinde bir kap bulunan bir mıknatıstan oluşur; boru içerisinde ileri bir boşluk yapılır ve hızlandırılacak tanecikler buraya gönderilir. Bir magnetik alanın değişimlerinin bir elektrik akımı, yani bir elektrik yükleri hareketi meydana getirdiği bilinmektedir; betatronda, boru içerisine gönderilen elektronlar, değişken magnetik alanın etkisi altında harekete geçerler.

Magnetik alan, elektronları aygıtın dairesel yörüngesinde harekette tutacak ve aynı zamanda her dönmede onları hızlandırarak sonunda istenilen hıza vardıracak tarzda gerçekleştirilir. Kutup parçalarına, magnetik alan akışının değişimleri, orta bölgede, elektronların hızlandırılması için lüzumlu elektromotor kuvveti ve kenar bölgelerde de elektronları yörüngeleri üzerinde tutmak için lüzumlu elektromotor kuvvetleri doğuracak bir şekil verilir.

Elektronlar her dönmede, gitgide daha fazla enerji kazanırlar. Son zamanlarda yapılan betatronlarda, bu yoldan birkaç yüz Mev (milyon elektron volt) a eşdeğer enerjilere varılmaktadır; Urbana (Birleşik Amerika Devletleri, Illinois) Üniversitesinin betatronunda, 300 Mev'lik enerjilere ulaşılmaktadır. Daha yüksek enerjilerde, ışıma ile olan kayıpların yüksekliği nedeniyle sinkrotronlar kullanmak gerekir. Betatronun çalışma prensibi, elektronlardan daha ağır tanecikler (örnek olarak protonlar) için kullanılamaz; bunların hızlandırılmaları için, magnetik alanla birlikte bir de elektrik alanı kullanmak gereklidir.

Boru içerisinde uygun tarzda hızlandırılmış olan elektronlar, genellikle tungstenden yapılmış engellere çarpıtırılırlar ve oradan da, çok kısa dalga boylu ve dolayısıyle çok girici X ışınları çıkar.

Betatronlar, nükleer fizik (çekirdek fiziği), tıp ve biyoloji alanlarında enteresan araştırmalara imkân vermişdir.

30-40 Mev'lik betatronlar en yaygın betatronlardır.

Bu betatronlar tarafından salınan X ışınları endüstride, radyografya vasıtasıyle, çeliklerde ve benzer cisimlerde kesit kontrolunda ve tıpta tümörlerin tedavisinde kullanılmaktadır.

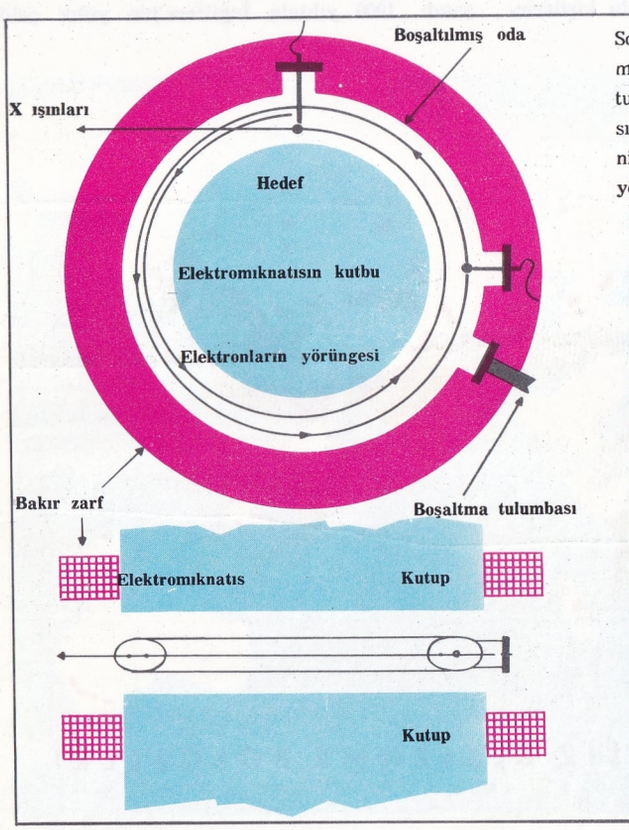

Solda, bir betatronun planı (üstte) ve şematik kesiti (altta). Planda, belirli sayıda dönmeden sonra hedef üzerine saptırılan ve buraya çarparak yüksek enerjili X ışınları oluşturan elektronların izledikleri yol görülmektedir. Kesit bir elektromıknatısın kutupları arasında bulunan çevrenin durumunu göstermektedir. Aşağıda bir betatronun ana bölümlerinin kesiti: Boşaltılmış toroidal odayı çevreliyen elektromıknatıslar, elektronları dairesel yörüngelerinde tutarlar ve hedef üzerine yöneltirler.

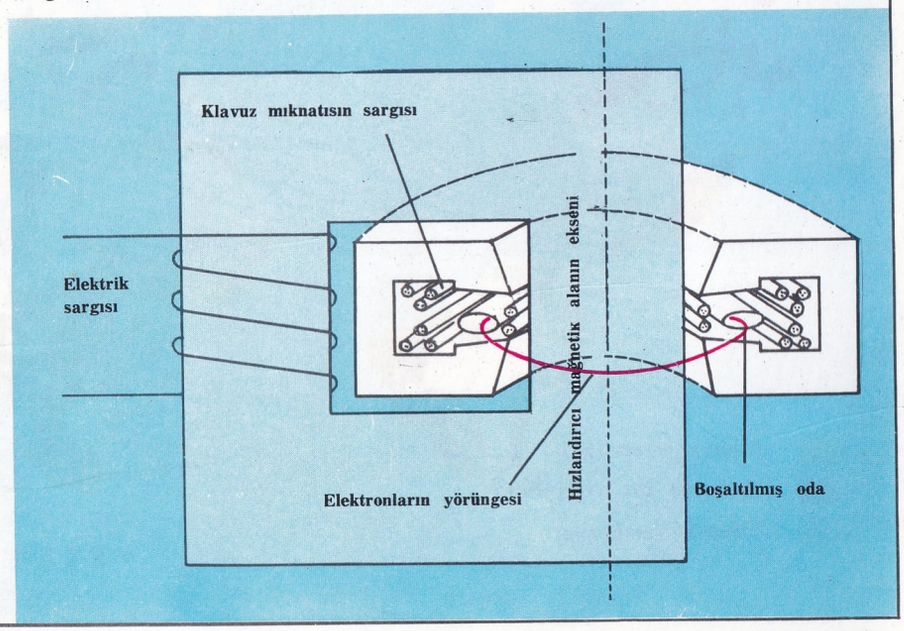

Büyük inşaatlarda beton, bu iş için yapılmış özel makinelerle (betoniyer) hazırlanır.

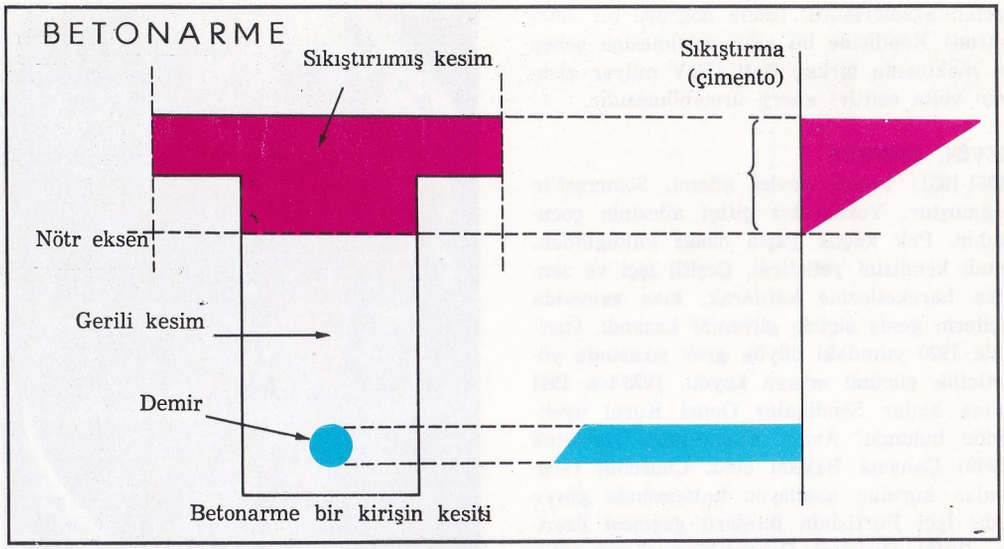

BETON

Çimento, kum, kırılmış taş, çakıl ve cürufun suyla karıştırılmasından meydana getirilen karışım. Yapıldığı zaman çamur görünüşündedir, zamanla kuruyarak sertleşir. Böylelikle her çeşit yapı işlerinde güçlü bir madde olmak niteliği kazanır.

Bugünkü karışımıyle olmasa bile, çok eski zamanlardan beri insanlığın hizmetinde kullanılmış olan beton, Romalılar tarafından su yolları, köprüler ve daha başka yapıların meydana getirilmesinde kullanılmıştır. Ancak bu yapılarda çimento yerine kireçten yararlanılmıştır. Romalıların Napoli dolaylarında yaptıkları mendirek, Almanya'da Eifel civarında yapılan beton yapılar, bu biçim inşaatın günümüze kadar ulaşmış örnekleridir. Bir süre uygulanması unutulan beton kullanılarak inşaat yapılması işi, en nihayet XIX. yüzyılın başlarında Fransa, İngiltere ve Almanya'da yeni bir anlayışla yeniden ele alındı. Fransa'da Dordogne köprüsü (1816), Cezayir limanı (1834), İngiltere'de Chaton ve Portsmouth limanlarının yapımı (1834), Almanya'da meydana getirilen çeşitli yapılarda hep betondan yararlanıldı (1838).

Çimento, kum, cüruf, çakıl gibi maddelerin su aracılığıyle karıştırılmasından elde edilen beton çamuru, istenilen kalıplara konularak, istenilen biçimi alır. Büyük barajların, gökdelenlerin, köprülerin, hatta elektrik direklerinin yapılması için güvenilen madde betondur. Betonu, kullanılan kum, çakıl ve bağlantı maddelerinin cinslerine göre çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür. Bu maddeler, ilkel araçlarla (kürek ve benzerleri) ya da elektrikle işleyen özel makinelerle karıştırılarak çamur durumuna getirildikten sonra kalıplara dökülür. Beton, kullanıldıktan iki, üç saat sonra donmaya başlar. Bir yapıda kullanılan beton, döküldükten 28 gün sonra tam anlamıyle betonlaşmıştır. Şiddetli soğuklar betonun donmasını zorlaştırır. Soğuk yerlerde inşaat yapmak zorunluğu varsa, burasının ve malzemenin iyice ısıtılması gereklidir. Betonun, kükürtlü, tuzlu sulara ve deniz suyuna karşı dayanıklılığı azdır.

Bugünkü mimarlığın en büyük yardımcısı haline gelmiş bulunan beton, rıhtımlar, dalgakıranlar, barajlar, kuleler, başları göklere yükselen dev binalar yapımında kullanılmakta ve gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

Betonarme. — İskeleti demir çubuklarla vücuda getirilen yapılara verilen ad. Beton dökülen yere, daha önceden hazırlanan demir çubukların yerleştirilmesi ve bunların beton içinde donması olayı, betonarme tekniğini meydana getirir. Betonun içinde demir çubukların da bulunması, bir yapının büyük sağlamlık kazanmasını sağlar. Betonarme yapıların yangınlara karşı da büyük dayanıklılığı vardır. Onarılması kolay olduğu gibi, büyük ağırlıklar da çeker. Donarken, beton ve demirin aynı oranda büzülmesi de, bu iki maddenin beraberce kullanılmasını olanaklı hale getirmektedir.

BEVAN, ANEURIN

(1897-1960) İngiliz devlet adamı. Tredeger'de doğmuştur. Gal eyaletinde, fakir bir maden işçisinin oğludur. İşçi okulunda okudu. 13 yaşındayken maden ocaklarında çalışmaya başlamış, sendikacılık ve politikaya atılmıştır. Çok iyi konuşan, ateşli bir hatipti. İşçi Federasyonunda görev alarak, 1929'da milletvekili seçilmiştir. 1935 yılında Sulh Yargıcı olmuş, politika alanındaki başarılarını sürdürerek kısa bir zamanda İşçi Partisinin sol kanadının en önemli kişilerinden biri haline gelmiştir. II. Dünya savaşı devam ederken Churchill hükümetini en ağır bir şekilde eleştirmekten çekinmemiş ve Attlee hükümetinin iş başına geçmesiyle İmar ve Sağlık Bakanlıklarına getirilmiştir. Bevan'ın gerçekleştirdiği büyük işlerden birisi, İngiltere'de hekimliğin sosyalizasyonudur. Daha sonra, Çalışma Bakanı oldu. Ancak silâhlanma programına karşı çıktığından hükümetteki görevini bıraktı. Parti disiplinine aykırı hareketlerde bulunduğundan, ilki 1939'da, öbürü 1950'de olmak üzere, iki kez, geçici olarak İşçi Partisi parlamento grubundan uzaklaştırıldıysa da, özür dilemesi üzerine eski görevi başına döndü. 1956'da Partisinin muhasebeciliğine getirilen Bevan, Gölge Kabinede Dışişleri Bakanı ve 1959 yılında İşçi Partisi lider yardımcısı olmuştur. «Niçin Muhafazakârları İtham Etmeyelim» adlı bir eseri vardır.

BEVATRON

Berkeley'de (Birleşik Amerika Devletleri, Kaliforniya) Radyasyon Laboratuvarında bulunan

Betonarme, çağdaş mimarlığın estetik açısından başarılı sonuçlara ulaşmasında büyük bir yardımcıdır. Resimde günümüz mimarlığının en önemli yapılarından Roma istasyonunun bir bölümü görülüyor.

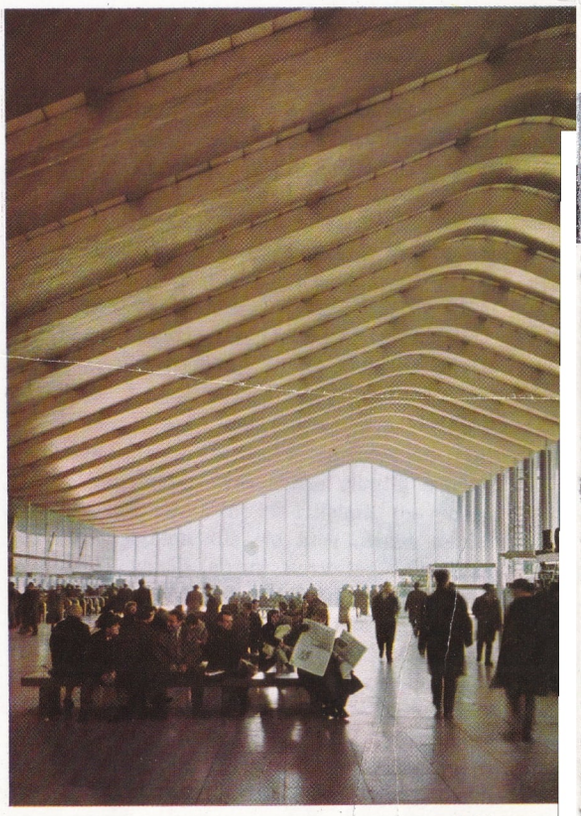

proton akseleratörü. (daha doğrusu bir sinkrotron) Kendisine bu adın verilmesine sebep bu makinenin birkaç BeV (BeV milyar elektron volta eşittir) enerji üretebilmesidir.

BEVİN, ERNEST
(1881-1951) İngiliz devlet adamı. Somerset'te doğmuştur. Yoksul bir çiftçi ailesinin çocuğudur. Pek küçük yaşta öksüz kaldığından, kendi kendisini yetiştirdi. Çeşitli işçi ve sendika hareketlerine katılarak, kısa zamanda işçilerin geniş ölçüde güvenini kazandı. Özellikle 1920 yılındaki büyük grev sırasında yöneticilik gücünü ortaya koydu. 1925'ten 1941 yılına kadar Sendikalar Genel Kurul üyeliğinde bulundu. Avam Kamarasına seçilerek (1940) Çalışma Bakanı oldu. Churchill tarafından kurulan koalisyon kabinesinde görev aldı. İşçi Partisinin iktidara geçmesi üzerine (1945) Dışişleri Bakanlığına atandı, ölümünden bir ay önceye kadar aynı görevde kaldı. Potsdam Konferansına katılan Bevin, Sovyet tutumunun karşısında olarak, Amerika ve Avrupa devletlerinin görüşlerini savundu. İngiltere'nin geniş ölçüde, geleneksel silâhlanma planının gerçekleşmesini istediğinden, partisinin ilerici ucu tarafından şiddetle eleştirilmiş olan Bevin'in, nutuklarıyle, radyo konuşmaları «Yapılacak İş» adı altında yayımlanmıştır.

BEYATİ
Türk müziğinde kullanılan bir basit makam. Pestten tize doğru KST+TBTT aralıklarından oluşmuştur. Dizisi, durağı, güçlüsü uşşak makamının aynıdır. Tek fark beyati dizisinin inici olarak kullanılmış olmasındadır. Modern düşüncelere göre beyatinin ayrı bir makam sayılması yersizdir.

BEYATİARABAN
XVIII. yüzyıl sonunda Sadullah Ağa tarafından canlandırılmış eski bir mürekkep makam. Araban makamı ile beyati makamının birleştirilmesinden doğmuştur. Durağı dügâh (la), güçlüsü neva (re) perdesidir.

BEYATLI, YAHYA KEMAL
(1884-1958) Türk şairi. Üsküp'te doğmuştur. İlk öğrenimini Üsküp, orta öğreniminiyse Selânik ve İstanbul şehirlerinde tamamlamıştır. Abdülhâmit II. devrinde aydınlar arasında «Genç Türkler» akımı ilgi görmekte ve taraftar kazanmaktaydı. Yahya Kemal de «Genç Türkler» arasına karışmış, bu yüzden uğradığı kovuşturmalardan kurtulmak amacıyle Paris'e gitmiş, orada Siyasal Bilgiler Okuluna devam etmiştir. On yıl kadar Paris'te kaldıktan sonra, yeni bir şiir anlayışını da beraberinde getirerek yurda dönen (1912) Y. Kemal, Darüşşafaka'da tarih ve edebiyat öğretmenliği, Medreset-ül vaizîn'de uygarlık tarihi öğretmen yardımcılığı yapmış, bu görevlerini sürdürürken çeşitli gazetelerde de «Süleyman Sadi» takma adıyle makaleler yayınlamıştır. Divan edebiyatını örnek alarak, gazel ve şarkılar yazdığı bu dönemde dilimizin gelişmelerine uygun bir biçim ustalığına varmıştır. Ziya Gökalp'ın dergisi «Yeni Mecmua» da yayınladığı ilk şiirleriyle daha başlangıçta ilgiyi üzerine çekerek geniş bir ün kazanmıştır. Yahya Kemal daha sonraları, I. Dünya savaşı sıralarında İstanbul Üniversitesinde uygarlık tarihi, Batı edebiyatı tarihi ve Türk edebiyatı tarihi okutmuş, silâh bırakımı yıllarındaysa, çevresinde toplanan gençlerle birlikte «Dergâh» dergisini yayımlamıştır. Türk Kurtuluş savaşının sonlarına doğru da Anadolu'ya geçmiş, Lozan barış antlaşmasının görüşmelerine danışman olarak katılmıştır. Lozan dönüşü Urfa'dan milletvekili seçilmiş, bir ara Polonya ve İspanya elçiliklerinde bulunmuş, 1934-1943 yılları arasında da Tekirdağ milletvekili olarak meclisteyer almıştır. 1946 yılında yeniden İstanbul milletvekili seçilmiş, bir yıl sonra Pakistan'a elçi olarak gönderilmiştir. Yahya Kemal, bir ara Halkevleri sanat danışmanlığında da görev almıştır.

Yahya Kemal Beyatlı.

Paris'te kaldığı uzun yıllar boyu, ünlü incelemeci Albert Sorel'in derslerini izleyen Yahya Kemal, Türk tarihine eğilmiş bir şiir anlayışını da tarihsel kaynaklardan aldığı esinlemelere göre düzenleyerek bir çeşit «neoklasik» denemeciliğine girişmiştir. Başlangıçta bir çeşit Batı taklitçiliği niteliğini taşıyan bu davranışını sonraları Türk klasik edebiyatı diye kabullendiği Divan edebiyatımıza uygulamaya yönelmiştir. Bu edebiyatın iyi yönlerini almış ve günümüze, günümüzün dil anlayışına uygulamak yoluyle yazdığı gazel, şarkı ve rübaîlerle başarı sağlamıştır. Usta bir şiir yapısına ve kelime işçiliğine sahip olan Yahya Kemal, yüzyılımızın en başarılı Türk şairlerindendir.

Ölümünden sonra düşün ve sanat adamlarının kurdukları «Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti» eserlerinin derlenmesinde önemli çalışmalar yapmıştır.

1940'tan sonraki çalışmalarındaysa Yahya Kemal, insanın kişisel kaygılarına eğilen bir şair olarak görünmektedir. Ölüm ve hayat, doğa ve tarih gerçeklerinin belirlediği felsefî bir yoğunluk kazanan bu şiirlerde çağdaş sanatımızın yaratıcı temeli atılmıştır. Bu şiirlerdeki yapı özelliklerinden ötürü şair, kendisinden sonra gelen akımlar tarafından inkâr edilmemiş üstün ustalık nitelikleriyle benimsenerek değerlendirilmiştir.

Ölümüne kadar dergilerde yer alan şiirleri ölümünden sonra sırayla derlenip toplanarak kitap biçiminde yayımlanmaya başlanmıştır.

Eserleri: Kendi Gök Kubbemiz (1961-1963), Eski Şiirin Rüzgârıyle (1962), Rubaîler ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş (1963), Aziz İstanbul (nesirler, 1964), Eğil Dağlar (İstiklâl Savaşı yazıları, 1966), Siyasî Hikâyeler (1968), Siyasî ve Edebî Portreler (1968).

ERENKÖYÜNDE BAHAR

Cânan aramızda adındı,
Şîrin gibi nüsn-ü âna unvan,
Bir sâhile hem şerefti hem şan,
Çok kerre hayâlimizde cânan
Bir şi'ri hatırlatan kadındı.

Doğmuştu içimde tâ derinden
Yıldızları mâvi bir semânın;
Hazziyle harâb idim edânın,
Hâlâ mütehayyilim sadânın
Gönlümde kalan akislerinden.

Mevsim iyi, kâinât iyiydi;
Yıldızlar o yanda, biz bu yanda,
Hulyâ gibi hoş geçen zamanda
Sandım ki güzelliğin cihanda
Bir saltanatın güzelliğiydi.

İstanbul'un öyledir bahârı;
Bir aşk oluverdi âşinâlık...
Aylarca hayâl içinde kaldık;
Zannımca Erenköyünde artık
Görmez felek öyle bir bahârı.

BEYAZ DENİZ
Barents denizinin, Avrupa Rusyasının kuzey kıyıları ile Kola ve Kanin yarımadaları arasında kalan geniş bir kesimi. Oldukça düzensiz olan kıyıları; Mezen, Kuzey Dvina, Onega ve Kandalaksa körfezleriyle kesilir. 1933 yılında Onega gölü ve bir dizi kanallarla Baltık denizine bağlandıktan ve Dnieper vasıtasıyle Karadeniz, Volga vasıtasıyle Hazer deniziyle de bağlantısını sağlayan büyük bir iç su ulaştırma sisteminin parçası haline geldikten sonra Beyaz denizin ticarî ulaştırma bakımından önemi daha da büyümüştür.

BEYAZIT I. (YILDIRIM)
(1360-1403) Osmanlı padişahlarının dördüncüsüdür. Babası Murat I.'in Kosova Meydan savaşını kazandıktan sonra savaş alanını gezerken bir Sırplı tarafından beklenmedik bir

Babasının Kosova'da ölmesi üzerine tahta geçen Beyazıt, savaşlarda kazandığı başarılardan ötürü Yıldırım lakabiyle anılır.

biçimde öldürülmesi üzerine haziran 1389 yılında ve savaş alanında padişah olmuştur.

Yıldırım adını şehzadeliğinde gösterdiği çabuk davranışları yüzünden kazanan Beyazıt I. padişah olur olmaz kardeşi Yakup Çelebi'yi çadırına çağırtarak boğdurmuş ve böylece Osmanlı sülâlesinde kardeş öldürme geleneğinin yerleşmesine sebep olmuştur.

Hükümdar olduktan sonra Sırbistan seferini tamamlamış, bir anlaşma ile Sırbistan'ı Osmanlı imparatorluğuna bağlı bir duruma getirmiştir. Bizans'taki taht ve taç kavgalarını işine gelir bir biçimde düzenleyen Beyazıt, ayrıca Anadolu'daki Aydın, Saruhan ve Menteşe beyliklerini de Osmanlı topraklarına katmıştır. Yıldırım Beyazıt'ın Anadolu'daki bu çabasından yararlanmak isteyen Bizanslıları da Osmanlılara verdikleri vergile-

Dördüncü Osmanlı padişahı Yıldırım Beyazıt'ın bu tablosu, Topkapı Sarayı Müzesindedir.

ri artırmaya ve İstanbul'da bir Türk mahallesi ile bir cami yaptırmaya zorlamıştır. Yıldırım Beyazıt, öte yandan da Doğu Anadolu yörelerine yürümüş, fakat Bizans'ın isteklerini yerine getirmekten kaçınması üzerine İstanbul'u yeniden denetimi altına alarak Selânik'le birlikte Kuzey Yunanistan'ı ele geçirmiştir.

Yıldırım Beyazıt'ın bu beklenmedik başarılarından Avrupa devletleri ve Bizans olağanüstü bir korku ve telâşa kapılmış ve Yıldırım Beyazıt üzerine bir Haçlı ordusu göndermişlerse de Niğbolu'da (23 eylül 1369) büyük bir bozguna uğramışlardır.

Bu büyük zaferin hemen ardından Yıldırım Beyazıt İstanbul'u yeniden kuşatmaya girişmiş, Trabzon Rum imparatorluğunu vergiye bağlamış, Kadı Burhanettin'in ülkesini de Osmanlı topraklarına katmıştır. Yıldırım Beyazıt böylece hem Anadolu'da ve hem de Avrupa'da zaferden zafere koşarak Osmanlı ülkesine birçok şehirleri ve beylikleri katarken Doğuda büyük bir imparatorluk kuran Timur'un Anadolu'ya saldırması tehlikesiyle karşılaşmıştır. Osmanlı sınırları içine aldığı Anadolu beyliklerinin yöneticilerinin de Timur'a sığınmaları Timur'u Yıldırım Beyazıt'la savaşa tutuşmaya zorlamış ve sonunda iki Türk hükümdarı, Ankara'da Çubuk ovasında karşı karşıya gelmişlerdir.

Osmanlı ordusundan bir bölüm askerlerin eski beylerinin bulunduğu Timur'un saflarına geçmeleri, savaşı Osmanlıların aleyhine sonuçlandırmış, Yıldırım Beyazıt'ın bütün çabalarına karşılık esir düşmesi önlenememiştir (28 temmuz 1402).

Bundan sonrasında Yıldırım Beyazıt, Timur'un yanında ve demir bir kafes içinde Batı Anadolu'da dolaşmış, esirliğin manevî acılarına dayanamayarak 8 mart 1403'te Akşehir'de ölmüştür.

BEYAZIT II.

(1447-1512) Osmanlı imparatorluğunun VIII. padişahıdır. Fatih diye anılan Mehmet II.'nin oğludur. Fatih Sultan Mehmet'in 3 mayıs 1481 yılında Gebze'de ölmesi üzerine kardeşi Cem'in padişah olmak istemesi tehlikesiyle karşılaşan Beyazıt II., yeniçerilerin desteğine güvenerek Amasya'dan İstanbul'a gelmiş ve tahta çıkmıştır (20 mayıs 1481).

Padişahlığının ilk döneminde tahta geçmek isteyen kardeşi Cem'le uğraşmış, Cem'in ölümünden sonra, bitip tükenmez savaşlara girişmiştir.

Babası Fatih Sultan Mehmet'in başardığı işler düzeyinde başarıları olmamışsa da, güçlü Türk komutanlarının yönetimiyle girdiği savaşlarda Macaristan, Bosna ve Mora'da zaferler kazanmıştır. Yönetiminin gevşekliği yüzünden şehzadeler arasında türlü anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, sonunda Trabzon'da bulunan Yavuz Selim'in yeniçerilerce tahta geçmesi istenildiğinden Beyazıt II. tahtından indirilmiş ve padişahlığı da böylece oğlu Yavuz Selim'e bırakmıştır.

Kendisini sofuluğa adadığı için «velî» diye anılan Beyazıt II., yönetim gücünden yoksun, halkça da pek sevilmeyen bir padişahtı.

BEYAZIT CAMİİ

İstanbul'da, şimdiki adı Hürriyet, eski adı Beyazıt olan meydanın bir yanında, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu, Osmanlı hükümdarlarından Beyazıt II. adına yapılmış olan cami. İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerine 1501'de temeli atılarak, 1505'te tamamlanmıştır. Türk cami mimarlığının en güzel eserlerinden biri olan caminin mimarının, Mimar Hayrettin olduğu söylenir. Caminin yapılması için uzun bir süre geçmiş, ibadete açıldığı ilk Cuma namazında, Beyazıt II. bizzat imamlık yapmıştır.

Cami iki minarelidir. Minareleri birer şerefelidir. Minarelerden güneyde olan camiyle birlikte, kuzeydekiyse XIX. yüzyıldan sonra yapılmıştır. Minarelerin arasındaki mesafe 87 m.'dir. Gerek iç, gerek dış görünüşü ve süslemeleri çok gösterişli ve güzeldir. İki minarenin arasında bulunan kubbe, dört fil ayağıyle, iki kalın direk üzerine oturtulmuştur. İki yarımşar kubbe, iç kapının ve mihrabın üzerindedir. Harimin doğu ve batı yönlerinde yan yana dörder küçük kubbe daha vardır. Kapı yönünde, sağ ve solda birer çıkıntı yapan beşer kubbeli birer ekleme

Beyazıt II. - Veli.

bulunmaktadır. Bunlardan sağdakinin önüne sonradan Veliyüddin Efendi kütüphanesi eklenmiştir. Caminin meydana bakan yüzünde revaklı bir avlu vardır. Bu avlu üç kapıyla dışarıya bağlantılıdır. Selçuklu mimarlığının güzel eserlerinden sayılan bu kapıların görünüşleri de göz alıcıdır.

Osmanlı mimarlığının inceliklerini taşıyan, avlunun ortasındaki şadırvan, süs ve ahenk bakımından çok gösterişlidir. Caminin tarihi, Arapça olarak Hattat Şeyh Hamdullah tarafından yazılmıştır. Mihrap tarafındaki bahçede Beyazıt II.'nin türbesi ve Beyazıt meydanına bakan medresesi görülür. 1924'te avludaki şadırvan yıktırılmış, resimlerine göre yeniden yaptırılmıştır.

BEYAZIT KULESİ

İstanbul'da, üniversite binasının yanında bulunan eski bir yangın kulesi. Bu kule, İstanbul mahallelerinde çıkan yangınları zamanında görmek ve etfaiye örgütüne ve öteki ilgililere hemen haber verebilmek amacıyle yapılmış bir gözetleme kulesidir.

Mahmut II., Serasker Ağa Hüseyin Paşa'ya bu kulenin yaptırılmasını emretmiş ve yapımına başlanan kule 1828 yılında bitirilmiştir. Yesarizade, Mustafa İzzet Efendinin elinden çıkan bir de yazıtı vardır. Bu kule yapılmadan önce, Ağa kapısında ahşap bir yangın kulesi bulunuyordu. Padişah, eski sarayı Asker kapısına tahsis edince, yangın kulesinin de buraya naklini emretmiş, burada yine ahşap bir kule yapılmıştı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerine alınan yeniçeri döküntülerinin bazılarının ayaklanmaları sırasında bu ahşap kule yakıldığından, padişah, yeniden bir kule yaptırılmasını irade etmiş ve bugünkü mermer kule meydana gelmiştir.

Yüksekliği 85 m.'dir. Birinci katına 180 basamaklı bir merdivenle çıkılır.

BEYAZ MİKA (Muskovit)

Kolayca ince ince levhalara ayrılabilen, beyaz renkli bir mika türüdür. Bileşimi $KAL_2(OH)_2Si_3ALO_{10}$'dur. Sertliği 2-2,5, sistemi monoklinik, özgülağırlığı 2.7-3'tür. Esnek, bükülebilir olması, ince ince pul pul ayrılması belirtgenliğidir.

Magnetik ve metamorfik taşların içinde ufak pullar, pegmatitlerin içindeyse çoğunlukla büyük levhalar halinde bulunur. Bu levhalar ne kadar büyük olursa mikalar o kadar değerli olur. Endüstri için aranır.

Elektronik, uçak, oto ve radyo sanayiinde, lamba ve otomobillerde cam yerine kullanılır. Ufak parçaları ve tozları örtü, duvar kâğıdı, kauçuk plastik eşya yapımında işe yarar.

Dünyada en çok Madagaskar, Hindistan, Kanada ve Güney Afrika'dan çıkarılır. Türkiye'de Batı Anadolu'da Gördes - Demirci - Simav - Kurttutan, Söğüt - İnhisar, Uludağ, Kars - Toraman, Kırklareli-Üsküp dolaylarında vardır.

BEYAZ RUSYA

Avrupa Rusyası'nın batısında yer alan Beyaz Rusya, S.S. Cumhuriyeti (Byelorussia, Bielorussia) toplam yüzölçümü 207 600 km^2., nüfusu ise 8 000 000'nun üstündedir. Cumhuriyetin başkenti, nüfusu yarım milyonu aşan Minsk şehridir. Brest, Gomel, Grodno, Minsk, Mogilev, Molodecno ve Vitebsk olmak üzere yedi ilden meydana gelen konfedere Beyaz Rusya Cumhuriyetinin komşuları batıda Polonya, kuzeyde Letonya ve Lituanya, doğuda Rusya Cumhuriyeti ve güneyde Ukrayna'dır. Kuzeyde dağlık, güneyde düz ve geniş bataklıklarla kaplı, hafif engebeli bir arazisi vardır. Başlıca akarsuları, Beyaz Rusya'nın bütün doğu bölgesini baştan başa geçip Karadeniz'e dökülen Dniyeper ile şimdi kurutulup yararlı duruma getirilmiş olan bataklık bölgelerin sularını toplayan, Dniyeper'in kolu Pripyat; Baltık denizine dökülen Batı

Beyazıt yangın kulesi.

Beyazıt camii, Fatih'in oğlu Beyazıt II. adına yaptırılmıştır.

Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk.

Borissov yakınlarında bir çiftlik.

Dvina (ya da Daugava) ile Nyemen ırmaklarıdır. Ulaştırma yapılmasına imkân veren akarsular kanallarla birbirine bağlanmıştır. Bu kanalların en önemlisi, Vistül'ün bir kolu olan Muhovec'i Bug vasıtasıyle, Pripyat'ın bir kolu olan Pina'ya bağlayan Bug-Dniyeper kanalıdır.

Nispeten yumuşak ve nemli olan iklimi, bütün özellikleriyle tipik bir kara - deniz arası geçiş iklimidir. Yağışların bol olması (ortalama 600 mm.) keten, kenevir, çeşitli sebze, şekerpancarı, patates ve meyve ağaçları yetiştirilmesine olanak verir. Beyaz Rusya'nın hemen hemen dörtte birini kaplayan geniş yapraklı ağaç ormanlarından bol miktarda elde edilen kereste işlenmek için ırmak yollarıyle uzaklara da gönderilir. Özellikle maden, makine, keten ve kenevir dokumacılığı, tarım ve hayvancılık ürünleri sanayileri ileridir.

Minsk'ten sonraki önemli şehirleri Gomel (168 000), Mogilev (125 000), Vitebsk (150 000), Grodno (75 000), Brest (75 000), Baranoviç (40 000), Bobrujsk (100 000), Pinsk (40 000), Molodecno (28 000) ve Polock (40 000) tur.

BEY DAĞLARI

Akdeniz bölgesinde Teke yöresinde, Elmalı ovasını Alakır çayı vadisinden ayıran dağ sırası. İkinci zaman kireçli kayalardan meydana gelen yüksek kitlesi 3 086 metreye ulaşır ve sırtında kar ve buzulkar yalakları ile gölcükler taşır. Yazın yamaçlarına sürülerin çıktığı bu dağlarda katranağacı (sedir) ormanları da bulunur.

BEYGİRGÜCÜ

Her saniyede 75 kilogrammetre iş yapan bir makinenin gücüne eşit bir güç birimidir. 736 wata eşdeğerdir.

BEYİN (Cerebrum)

Başımızda, kafatasımızın içinde, sinir dokusundan yapılmış son derece nazik organ. Soyulmuş, çok iri bir cevizi andırır. İnsanı hayvandan ayıran en önemli organdır. Bütün zihin faaliyetlerinin merkezidir. Dışı derin, düzenli çizgilerle bölünmüş, girintili ve çıkıntılıdır. Rengi esmer olan üst tabakanın adı bozmaddedir. 10-20 milyon kadar sinir hücresinden oluşmuştur. İnsanın çevresinde olanları anlaması ve çevresine karşı nasıl davranacağını bilmesi, beynin yarattığı bilgiden doğar.

Beyinde bulunan sinirlerden çıkan sinir telleri, beynin merkezine, oradaki çekirdeklere, düğümlere varır, bu gidiş, omuriliğin dış kısmına kadar uzanır. Bu telleri, bir beyin kesitinde gözle görmek mümkündür. Asıl beyinden başka, bir de beyincik vardır.

Yetişkin ve normal bir erkeğin beyni 1.350 gr., kadının 1.250 gr. kadardır. Hayvanlardan şempanze maymunlarının beyni 370 gr., filin 4.500, balinanın 9.000 gramdır.

İnsan beyni, doğuşta en büyük organdır. Vücut ağırlığının 1/12'sine eşitir. Ancak yirmi yaşına gelindiği zaman, ağırlığı, vücut ağırlığının 1/50'si kadar olur. Balina beyni, insan beyninden yedi kat daha ağırdır. Vücuduna oranla 40 000'de biri kadardır. Kuşların 200, memelilerin 100, sürüngenlerin 300, balıkların 5-6000'de biridir. Bir insan beyninin kıvrımları 20 000 cm^2.'lik bir alan kaplar.

İnsan beyni, önden arkaya doğru, derin bir yarık çizgiyle ikiye ayrılır. Bunun bir parçasına sağ beyin, öbürüne sol beyin, denir. Parçaların her biri vücudun bir yanını yönetir. Ancak, yönetme terstir, yani, sol beyin sağa, sağ beyin sola komuta eder. Bunlar da yine derin yarıklarla başlıca dört bölüme ayrılır. Her parçaya lop adı verilir. Beyin yarımkürelerine ait loplar, alın, duvar (yan), artkafa, şakak loplarıdır. Loplar da derin kıvrımlarla (gırus) ayrılmıştır. Yarımküreler, ortadan (büyük birleşme -Corpus, callesum) birbirine bağlıdır.

Beyin, duyma, kavrama, belleme, düşünme, akıl, istem gibi faaliyetlerin komuta merkezidir. İnsan beyninin, hayvan beyinlerine nazaran girinti ve çıkıntıları fazladır. Bu bakımdan zekânın bu kıvrımlarla orantılı olduğu söylenir.

Bir beyin kesitine baktığımız zaman, boz ve ak olarak iki renk görürüz. Boz bölümlere «bozmadde», ak bölümlere «akmadde» denir. Bunlar sinir hücrelerinden meydana gelmiştir. Beynin kabuk kısmı boz, içi akmaddeden yapılmıştır. Bozmaddeyi meydana getiren on milyonlarca hücre dıştan etkilenerek kazandıkları özellikleri yakına, uzağa saldıkları, uzaktan, yakından aldıklarını sinir telleriyle birbirlerine iletirler. Böylece düşünme diye adlandırabileceğimiz bir düzen kurulmuş olur. Buna beynin çalışması, denir.

Beyincik (Cerebellum). — Beynin altında, omurilik soğanının üstünde, varoli köprüsü ile dördüz tümsekçikler arasında bulunur. İki yarımküreden yapılmıştır. Genişliği 8-10 cm., önden arkaya 5-6 cm., yüksekliği 5 cm.'dir. Ağırlığı, önbeyin ağırlığının 1/8'i, ortalama olarak 140 gr. kadardır. Beyinciğin dış yüzünde sık girinti ve çıkıntılar vardır. Bunlar beyinciğe ipliksi bir görünüş verir. Beyincik de önbeyne benzer. Boz ve akmaddelerden yapılmıştır. Bozmadde dışta, akmadde içtedir. Akmadde, bozmadde içinde ağaç dalları gibi dağılmıştır. Bundan ötürü bu kısma (hayat ağacı) denir.

Beyinciğin ödevi, vücut hareketlerini düzenlemek ve kasları dik tutmaktır. Bu nedenle balıklar, kuşlar, memeliler gibi geniş ölçüde vücut dengesine sahip olan hayvanlarda, ağır hareket edenlere (sürüngenler) oranla daha çok gelişmiştir. Beyinciğin çıkarılması halinde, kasların hareketi imkânsızlaşır, kuvveti ve direnci yok olur. Ayrı ayrı hareket etseler bile, adım atmak, kanat çırpmak, hatta ayakta durmak gibi hareketleri yapamazlar.

Hastalıkları: Sol beyincik hastalıkları vücudun sol bölgelerinde, sağ beyincik hastalıkları da vücudun sağ bölgelerinde birçok bozukluklar meydana getirir.

Hasta, ayakta güç durur, sallanır, düşmemek için ayaklarını açarak durmak zorundadır. Buna «Beyincik ataksisi» adı verilir. Hareketlerin düzenini yitirir. Kas gergisi yok denecek kadar azalır. Uzun süre aynı biçimde ayakta durabilir, ancak yürüyemez. Gözlerde ve vücutta titreşmeler görülür. Sıtmanın meydana getirdiği «Pancini sendromu», sıtma tedavisi sırasında şifa bulur. Bu hastalık yurdumuzda çok görülen hastalıklar arasındadır. Beyin hastalarına uygulanan tedavi uygulanır. Acele ameliyatı gerektiren bir hastalıktır.

Beyin-Omurilik Sıvısı. — Beynin, ince zarı ile örümceksi zar arasında bulunan sıvı. İçinde %1 oranında potasyum, sodyum klorür ve az miktarda protein vardır.

Bu sıvıyı korioid ağlar meydana getirir. Renksizdir. Yetişkinlerde 60-150 gr., yaşlılarda daha ağır olur. Görevi beyni hafifletmektir. Beynin içerisindeki karıncıkların boşluklarını doldurur. Karıncık boşluklarından delik ve kanallarla birbirine geçer. Dördüncü karıncığın yan köşelerinde sıvı ve tavanının alt bölümündeki deliklerle beyin-omurilik sıvısına katılır.

Beyin-Omurilik Zarları. — Sert zar, örümceksi zar ve ince zar olmak üzere dıştan içe

doğru üç zardan ibarettir. Sert zar, beyin ve omuriliği en dıştan örten kalın zardır. Verdiği uzantılardan, iki beyin yarımküresi arasında bulunan orak biçimindeki uzantıya beyinorağı, beyinle beyincik arasındaki uzantıya beyincik çadırı, beyinciğin iki yarımküresi arasındaki dikey uzantıya beyincik orağı, hipofiz bezinin yuvasının tabanını meydana getiren uzantıya da eyer diyaframı adı verilir.

Örümceksi zar, sert zarın içinde, ince zarın dışındadır. Çift yaprak halindedir. Zarın beyin çevresindeki bölümüne kranial, omurilik çevresindeki bölümüne spinal araknoid, denir.

İnce zar, en üstte bulunur. Merkez sinir sistemini en ince girinti ve çıkıntılara kadar örter. Omurilik bölümünde, omuriliğe sıkı sıkıya yapışıktır. İnce zardan çıkarak beyne giren uzantılardan yalnız zardan yapılı olanlarına korioid tela, kendi üzerinde kıvrılarak ilerleyen damardan zengin dokuya da korioid ağ adı verilir.

BEYİN YIKANMASI

Bu deyim, önceleri, savaşlarda tutsak düşen askerlerin politik düşüncelerini değiştirmeleri anlamına gelirdi. Bugün, bütün insanların düşünce ve görüşlerinin değiştirilmesi, eski görüşlerini yeni görüş ve düşüncelerle bir yana bırakma işlemlerine aynı ad verilmektedir. Bu deyim, daha çok komünist yöneticiler tarafından kullanılmıştır. Savaşta tutsak düşen askerlerin suçu kabullenmesi, kendi kendini mahkûm edecek verileri kolayca bağışlaması gibi sonuçları doğurur. Ancak, bu sonucun kolayca elde edildiğini sanmak yanlış olur. Gönül rızasıyle ve kolayca kanı ve kişiliğinin değişmesi için bir insanın, çoğunlukla eziyet, kötü davranış ve propagandanın güçlü etkisi altında kalması gerekir. Bundan başka ruhsal baskı, bedene uygulanan dış etkenler de beyin yıkanmasını sağlayan yollardır.

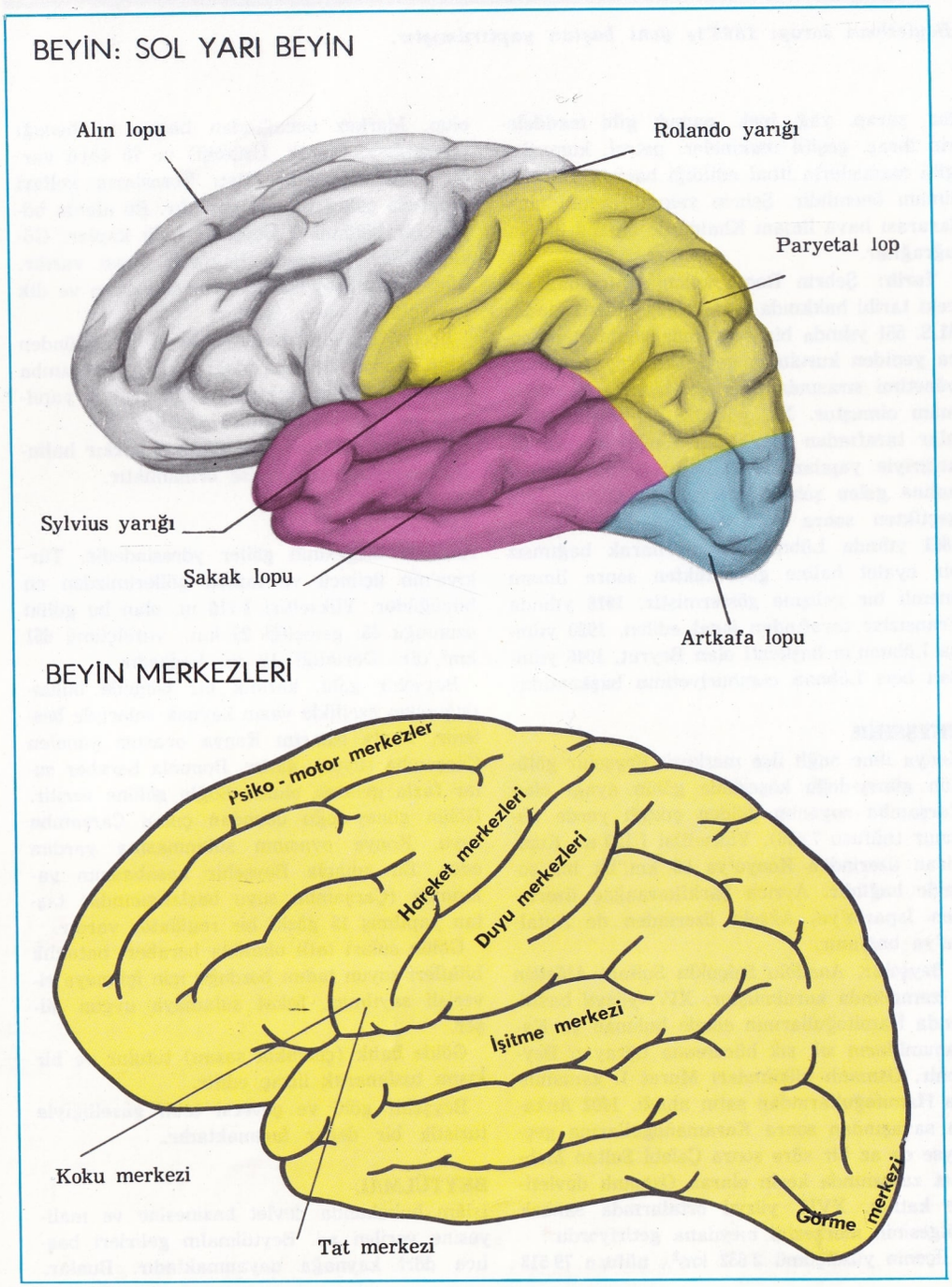

BEYKOZ

(bkz. İstanbul.)

BEYLERBEYİ

Osmanlı imparatorluğunun idarî kuruluşunda yer alan bir yöneticilik derecesi ve durumu. İmparatorluğun merkez kuruluşu dışında kalan eyaletleri yöneten, siyasal, askerî, ve idarî yetkileri bulunan en yüksek memur. İlk önce Rumeli'nin fethinden sonra Rumeli beylerbeyliği kurularak imparatorluğun Avrupa'daki eyaletlerinin yönetimi bu beylerbeyine bırakılmıştır. Daha sonra Anadolu beylerbeyliği kurulmuştur. Beylerbeyi'nin savaş sırasında asker toplamak ve orduya katılmak zorunluluğu da görevleri arasındaydı.

BEYLERBEYİ CAMİİ

Beylerbeyi'nde (İstanbul), vapur iskelesinin solunda, mermer rıhtımlı, mermer duvarlı, iki ince minareli cami. Hicrî 1192, milâdî 1778 yılında, Abdülhamit I. tarafından annesi Şermi Rabia Sultanın hatırasına yaptırılmıştır. İçinde bir sübyan (çocuklara mahsus) mektebi ve hemen onun yanı başında gayet güzel bir hamam, caminin çevresini süslemektedir. Cami, Abdülhamit I.'in oğlu ve Rabia Sultanın torunu Sultan Mahmut II. tarafından hicrî 1235-1236 yıllarında (M. 1820-1821) onartılmış ve bazı değişikliklerle yenileştirilmiştir. Bu onarım sırasında, bir hünkâr dairesi eklenerek, civarına yeni bir okul ve muvakkithane yaptırılmıştır.

Cami, kesme taştan dört duvar üzerine oturtulmuş bir büyük kubbeden ibarettir. Kubbe kasnağı, sekiz köşeli bir kaideye, o da dört duvarda dört büyük kemerle köşelerdeki dört küçük yarım kubbeye dayanır. Yalnız kıble tarafındaki kemerin altı oyuktur. Mihrap, bu boşluğun altında, ileriye doğru bir çıkıntı yapan bir sofadadır. Bu sofanın üstü de bir büyük yarım kubbeyle örtülmüştür.

Mimber ve vaiz kürsüsü tahtadandır. Mahun ağacı kaplama üzerine fildişi kakmalıdır. Camiin büyük kubbesi ortasına asılı billûr avize, Beylerbeyli Hasip Paşazade Hami beyin armağanıdır.

BEYLERBEYİ SARAYI

İlk kez Mahmut II.'nin daha, sonra Abdülaziz'in ahşap olduğu gerekçesiyle yıktırarak 1865'te yeni baştan ve mermerden yaptırdığı ünlü saray. Mimar Serkis Nalyan kalfanın eseridir. Yaz aylarında Abdülaziz çoğunlukla bu sarayda otururdu.

Fransa imparatoriçesi Eugénie, Avusturya imparatoru Franz Jozef, Karadağ kralı Nikola, İran şahı Nasuriddin Şah gibi birçok yabancı imparator, kral ve şah burada konuk edilmişlerdir. Beylerbeyi sarayında ağırlananlardan biri de 1877 Türk-Rus (93) savaşında

yenilgiden sonra silâhları bırakma konuşmaları sırasında Rus orduları başkomutanı Grandük Nikola'dır. Abdülhamit II., Rus ordusu ileri gelenlerine burada bir kabul resmi düzenlemiştir. Abdülhamit II., tahttan indirilince önce Selânik'e gönderilerek Alâtinî köşkünde zorunlu oturmaya tabi tutulmuş, sonra da Balkan savaşının başlamasıyle Beylerbeyi sarayına getirilerek ömrünü burada tamamlamıştır.

BEYLİKÇİ
Divan-ı hümayuna gelen irade ve fermanları büyük deftere kaydeden kimse. Bu ad, bu işi görenlere XVII. yüzyıl başlarından itibaren verilmeye başlanmıştır. İlk olarak Nişancı Cafer Paşanın reisülküttaplarına beylikçi denilmiştir. Beylikçinin görevleri arasında, yabancı ülkelerle yapılan anlaşmaları hazırlamak da vardı. Padişah tarafından buyruk olarak verilen fermanlar ve beratlar da yine bu kalemde hazırlanırdı. Dışişleri bakanı demek olan reisülküttabın yardımcılığını da tanzimatın ilânına kadar yine beylikçiler yapmıştır. Mahmut II. devrinde dışişleri ayrılınca, beylikçilik, sadarete bağlı bir görev olarak kalmıştır.

BEYOĞLU
(**bkz.** İstanbul.)

BEYPAZARI
Ankara iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 9.860). Sakarya kollarından Kirmir çayına kuzeyden karışan İnözü deresi üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 700 m.

Ankara'yı Ayaş-Nallıhan-Göynük ve Geyve üzerinden İstanbul'a bağlayan yol Beypazarı'ndan geçer (Ankara'ya uzaklığı 101 km.). Kasabanın çevresi bağlık bahçeliktir. Halkının bir kısmı kunduracılık, marangozluk, bakırcılık gibi el sanatlarıyle uğraşır. Kasabaya 20 km. uzakta Dutlu kaplıcası, İnözü vadisinde mağaralar vardır. İlçenin yüzölçümü 1 868 km².., nüfusu 34 297 olup, Merkez bucağından başka üç bucağı (Karaşar, Kırbaşı, Uruş) ve 62 köyü vardır.

İlçe topraklarının kuzey kısmında Kuzey Anadolu dağlarının iç kısımları yer alır. Orta bölümü (Kirmir çayı çevresi) az engebeli, güney bölümüyse tepeliktir.

Kirmir çayı çevresindeki düzlüklerde pirinç tarımı yapılır. Bundan başka buğday ve arpa ekilir. Bağcılığa da önem verilir. Ayrıca koyun, Ankara keçisi (tiftik) ve arı da beslenir.

BEYRUT
Lübnan cumhuriyetinin başkenti. Beyrut, Doğu Akdeniz kıyısında, Lübnan sıradağlarının batı kolunun eteklerinde kurulmuştur. Ülkenin en önemli ekonomik ve kültür merkezi olan şehir aynı zamanda Lübnan'ın üç üniversitesinin de (Katolik, Protestan ve Müslüman Üniversiteleri) merkezidir. Nüfusu 500 000 olan şehrin ekonomisinin temelini ipekçilik, keten, dokumacılık ve çorapçılık gibi sanayi dalları teşkil eder. Portakal, limon, çeşitli tahıllar, şarap, yağ, ipek, pamuk gibi maddelerin ihraç, çeşitli makineler, petrol, kumaşlar gibi maddelerin ithal edildiği başlıca yol olan limanı önemlidir. Şehrin yakınlarındaki uluslararası hava limanı Khaldé de önemli bir yol uğrağıdır.

Tarih: Şehrin Roma kolonisi olmadan önceki tarihi hakkında pek az şey bilinmektedir. M.S. 551 yılında bir depremde yıkıldıktan sonra yeniden kurulmuş ve İslâm imparatorluğu yönetimi sırasında Şam ipeklisinin başlıca limanı olmuştur. XI. yüzyılın sonlarında Haçlılar tarafından alındıktan sonraysa Batı ülkeleriyle yapılan ticarette etkin bir merkez haline gelen şehir, 1516 yılında Osmanlılara geçtikten sonra eski önemini kaybetmiştir. 1861 yılında Lübnan'dan ayrılarak bağımsız bir eyalet haline getirildikten sonra limanı önemli bir gelişme göstermiştir. 1918 yılında Fransızlar tarafından işgal edilen, 1920 yılında Lübnan'ın başkenti olan Beyrut, 1946 yılından beri Lübnan cumhuriyetinin başkentidir.

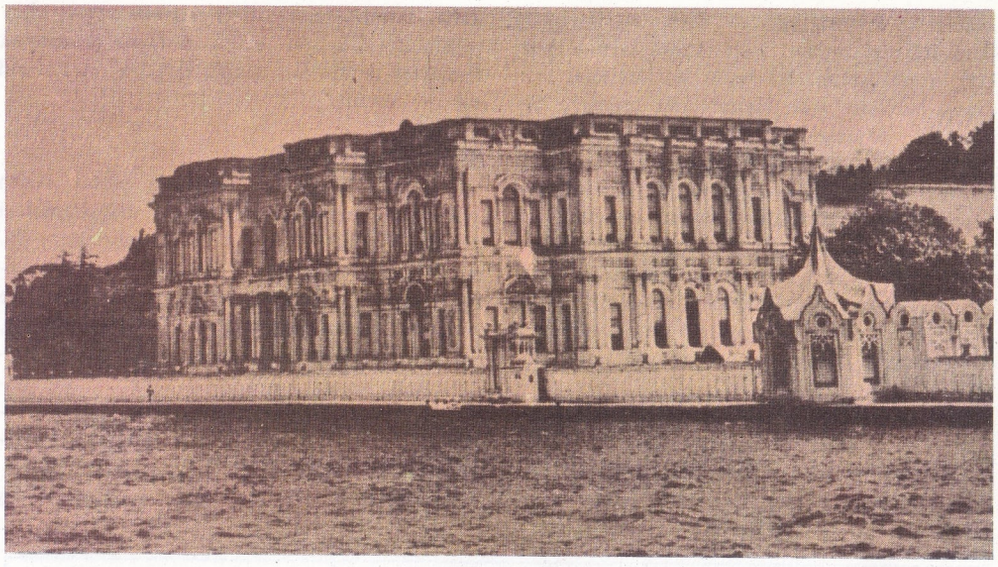

Beylerbeyi sarayı 1865'te yeni baştan yaptırılmıştır.

BEYŞEHİR
Konya iline bağlı ilçe merkezi. Beyşehir gölünün güney-doğu köşesinde gölün ayağı olan Çarşamba suyunun gölden çıktığı yerde bulunur (nüfusu 7 456). Yükseltisi 1 120 m. Kızılviran üzerinden Konya'ya 99 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Ayrıca Şarkîkaraağaç üzerinden Isparta'ya, Akseki üzerinden de Antalya'ya bağlanır.

Beyşehir, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâettin I. zamanında kurulmuştur. XIV. yüzyıl başlarında Hamitoğullarının elinde bulunan ve Karamanlıların sık sık hücumuna uğrayan Beyşehir, Osmanlı hükümdarı Murat I. zamanında Hamitoğullarından satın alındı. 1402 Ankara savaşından sonra Karamanoğullarına geçtiyse de az bir süre sonra Çelebi Sultan Mehmet zamanında kesin olarak Osmanlı devletine katıldı. XVII. yüzyıl ortalarında sancak bölgesinin merkezini meydana getiriyordu.

İlçenin yüzölçümü 2 652 km².., nüfusu 79 513 olup, Merkez bucağından başka üç bucağı (Doğanbey, Hüyük, Üzümlü) ve 70 köyü vardır. İlçe toprakları Batı Torosların kolları arasında çukur alanda yer alır. Bu alanın büyük bir bölümünü Beyşehir gölü kaplar. Gölün güney-doğusunda Beyşehir ovası vardır. Güney ve güney-batıdan Toroslar sarp ve dik yamaçlarla ovaya inerler.

İlçenin başlıca akarsuyu Beyşehir gölünden çıkıp Konya ovasına doğru akan Çarşamba suyudur. Gölden çıktığı yerde taştan yapılmış bir baraj regülatörü vardır.

İlçe topraklarının düz alanları bozkır halinde, çevredeki dağlar ise ormanlıktır.

BEYŞEHİR GÖLÜ
Akdeniz bölgesinin göller yöresindedir. Türkiye'nin üçüncü ve tatlısu göllerimizden en büyüğüdür. Yükseltisi 1 116 m. olan bu gölün uzunluğu 45, genişliği 25 km., yüzölçümü 651 km².'dir. Derinliği 10 m. kadardır.

Beyşehir gölü, karstik bir bölgede bulunduğundan özellikle yazın kaynak sularıyle beslenir. Fazla sularını Konya ovasına yönelen Çarşamba suyuna akıtır. Bununla beraber sular fazla gelecek olursa Suğla gölüne verilir. Gölün güney-doğu ucundan çıkan Çarşamba suyu, Konya ovasının sulanmasına yardım eder. Bu amaçla Beyşehir kasabasının yakınında (Çarşamba suyu başlangıcında) taştan yapılmış 15 gözlü bir regülatör vardır.

Gölün suları tatlı olmakla beraber, bataklık bitkileri suyun tadını bozduğu için içilmeye elverişli sayılmaz, fakat sulamaya uygun düşer.

Gölde balık (çoklukla sazan) tutulur ve bir kısmı tuzlanarak ihraç edilir.

Beyşehir gölü ve çevresi tabiî güzelliğiyle turistik bir değer taşımaktadır.

BEYTÜLMAL
İslâm hukukunda devlet hazinesine ve maliyesine verilen ad. Beytülmalın gelirleri başlıca dört kaynağa dayanmaktadır. Bunlar,

zahireden alınan öşür ve tüccardan alınan gümrük rüsumu, haraç, cizye gibi yabancılardan alınan hediyelerle, savaş dışı elde edilen mallar, madenler ve savaşta elde edilen malların belirli bölümleri, sahipsiz mallar ve mirasçı bırakmadan ölen kişilerin mallarıdır. Beytülmalden harcanacak masraf ve bunların kaynakları da belirtilmiştir. Fakirlere, öşür memurlarına, erzaksız gazilere, parasız yolculara, borç ödeyemeyen borçlulara öşür ve gümrük rüsumlarından ödeme yapılırdı. Maaş, bayındırlık masrafları, savaşta olanların ailelerini geçindirecek masraflar ise haraç ve cizye gibi gelirlerden yapılırdı. Madenlerin geliriyse, fakirlere, yetimlere verilirdi. Fakir çocukların nafakaları, tedavi ücretleri gibi masraflar da, sahipsiz mallar ve devlete kalan miraslardan karşılanırdı.

BEYTÜŞŞEBAP
Hakkâri iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 1 697). Hakkâri ile Siirt arasında, dağlık bir bölgede kurulmuştur. Yükseltisi 1 650 m.'dir.

İlçenin yüzölçümü 1 717 km^2., nüfusu 13 060 olup, Merkez bucağı ve 27 köyü vardır.

İlçe toprakları dağlıktır. Yükseklikleri 3 000 m.'yi aşan dağlara (Altındağ 3 300 m., Gelamemi 3 220 m.) çok rastlanır. İlçe merkezi ile köyleri bu dağlar ve derin vadiler arasında kalmışlardır. Gerek ilçe merkezine gelmeyi, gerekse köylere ulaşmayı sağlayan düzgün yollar henüz tamamlanmamıştır. İlçe topraklarını Habur suyu ikiye böler.

Halk çiftçilik ve davarcılıkla geçinir; kilim dokuyanlar da vardır.

BEYZBOL (Base-ball)
Özellikle Amerika'da yaygın bir spor türü. 1839 yılında Cooperstown'da oynanmaya başlandığı sanılmaktadır. Abner Doubleday adında biri, ilk beyzbol oyun sahasını bu şehirde meydana getirmiş ve oyun kurallarını tespit etmiştir. İlk beyzbol maçı, New York ile Brooklyn takımları arasında 1843 yılında oynanmışsa da, sürekli bir kulüp niteliğindeki ilk topluluk olan **Knickerbocker Club,** iki yıl sonra kurulmuştur. 1858'de beyzbol kulüpleri ulusal bir birlik kurdular. Bundan on yıl sonra Filadelfiya'daki Beyzbol Kongresine, beşyüzden fazla kulüp katıldı. Profesyonellik 1868'de Cincinnati'de başladı. İlk kez, bu şehrin oyuncuları para karşılığında beyzbol oynadılar. Kulüpler böylelikle iki lig halinde birleştiler: 1876'da kurulan Ulusal lig ile 1882'de kurulan ve 1900'de yeniden örgütlenen Amerika ligi.

Bugün Amerika'da bu iki birlik dışında 60'tan fazla küçük çapta lig vardır ve hepsi **National Association of Professional Leagues** (Ulusal Profesyonel Ligler Birliği) in denetimi altındadırlar. Çeşitli ulusal şampiyonluklar düzenlenmekte, dünya şampiyonluğu ise ekim ayında A.B.D.'de yapılmaktadır. Her turnuanın galibiyetini kazanan takımlar, Dünya şampiyonluğu unvanını sağlayan World Crown'u kazanabilmek için **Global Word's Serie**'nin 6. maçında, öteki takımlarla boy ölçüşmek zorundadır.

Oynanışı: Oyun alanı, birbirini dik olarak kesen çizgiler çizmek suretiyle hazırlanır. Karşılıklı olarak, yer alan her iki takımın 9'ar oyuncusu vardır. Bu oyuncuların her birinin ödevleri ayrıdır ve gördükleri ödeve göre ayrı adlar alırlar. Oyuncuların ödevlerinin adları şöyledir: Top atan (pitcher), top tutan (catcher), birinci kaidedeki oyuncu (birinci baseman), ikinci kaidedeki oyuncu (ikinci baseman), üçüncü kaidedeki oyuncu (üçüncü baseman), yardımcı oyuncu (short stop), saha dışının soldaki oyuncusu (sol fielder), saha dışının ortadaki oyuncusu (orta fielder), saha dışının sağdaki oyuncusu (sağ fielder).

Takımlar arasındaki maç, iki devre (innings) olarak oynanır. Oyunda kullanılan top, mantar ya da lastikten yapılmıştır. Bu top oval biçimindedir ve çevresine iki kat beyaz at derisi geçirilmiştir. Çapı 8 cm. ve ağırlığı 145 gramdır. Sert tahtadan yapılmış, yuvarlak sopada madenî hiç bir destek yoktur. Oyuncuların tek ellerinde («Batsman»dan başka) özel surette yapılmış ve pamukla takviye edilmiş eldivenler bulunur. «Merkez-nokta» yı bekleyen yakalayıcı, özel bir zırh ve maskeyle korunmuştur. Beyzbol oyuncularının forması, 1849'dan beri New York Knickerbocker'in giydiği formadan biraz farklıdır.

Beyzbol, yarıçapı 50 ile 100 m. arasında değişen bir dörtte bir daire içinde oynanır.

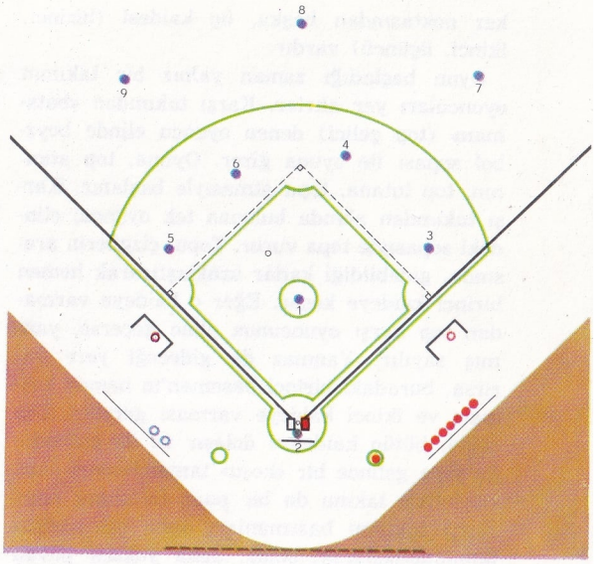

Bir beyzbol sahası ve oyuncuların durumu. Oyun sırasında takımlar sırayla hücum ederler. Resimde mavi formalı takım hücumdadır.

Bu dörtte bir dairenin merkezinden başlanarak, bir kenarı 27,45 m. uzunluğunda bir kare çizilir. Karenin köşelerine kaide denir. Karenin, dairenin merkezine isabet eden mer-

Lübnan'ın başkenti Beyrut. 1946 yılından beri Lübnan'ın başkenti olan Beyrut, ülkenin aynı zamanda en önemli kültür ve ticaret merkezidir.

kez noktasından başka, üç kaidesi (birinci, ikinci, üçüncü) vardır.

Oyun başladığı zaman yalnız bir takımın oyuncuları yer alırlar. Karşı takımdan «batsman» (top çelici) denen oyuncu elinde beyzbol sopası ile oyuna girer. Oyuna, top atıcının, top tutana, topu atmasıyle başlanır. Karşı takımdan alanda bulunan tek oyuncu, elindeki sopasıyle topa vurur. Topu, çizgilerin arasında, gidebildiği kadar uzaklaştırarak hemen birinci kaideye koşar. Eğer o kaideye varmadan top karşı oyuncunun eline geçerse, yanmış sayılır. Yanmaz da gideceği yere varırsa, buradaki birinci baseman'ın hemen koşması ve ikinci kaideye varması gerekir. Top çelici, bütün kaideleri dolaşır ve ilk bulunduğu yere gelince bir «koşu» tamamlanmış olur. Böylelikle takımı da bir puan kazanmış olur. Karşı takımın basemanları daha çok «koşu» tamamlamışlarsa, onlar, daha yüksek puvan elde etmiş ve böylece oyunu kazanmış olurlar.

Beraberlik halinde takımlardan biri, hiç olmazsa bir sayı fark sağlayıncaya kadar oyun devam eder. Maçlar, merkez-nokta yakınında bulunan bir Başhakem ve merkezlerde bulunan yardımcı hakemler tarafından yönetilir.

BEZELYE (Pisum sativum)

Ayrı taçyapraklı, ikiçeneklilerin baklagiller familyasından, tırmanıcı bir bitki. Beyaz çiçekleri, genellikle uzun ve zayıf bir gövdesi vardır. Meyvesi baklamsıdır. Tohumları bir kılıf içinde, sıra halinde dizilidir. Yurdumuzun her yerinde yetişir. Yeşilken, kabuğuyle birlikte yemeği yapıldığı gibi, iç bezelye olarak da yenir. Kurutularak kuru bezelye şeklinde de pişirilebilir. Yeşil kabuğuyle yenen cinse sultanî bezelye, taneleri için yetiştirilen cinse araka adı verilir.

Yurdumuzda ekim mevsimi, sonbahar ile ilkbahara kadardır. Ekim zamanı, bölgeden bölgeye değişir. Mersin, Tarsus gibi sıcak bölgelerde şubat ve mart, Ankara ve Orta Anadolu'da nisan ortasından sonra ekilir. İlk yetişme döneminde, azotlu toprak ister. Potasyumlu gübreler kullanılırsa bol ürün verir. Çiçekten önce ve sonra bol su ister.

Nişasta ve azotlu madde bakımından çok zengin ve besleyicidir. Oldukça A ve B vitaminleri, bol oranda C vitamini vardır. Anayurdu, Avrupa ve Batı Asya'dır.

Hint Bezelyesi: Baklagillerden, sıcak ülkelerde yetişen, tohumları fasulyeyi andıran bir bitki.

BEZİK

İspanya'dan geldiği sanılan bir iskambil oyunu. Esas itibarıyle iki oyuncu arasında dört deste otuz ikilik kâğıtla oynanır. Kâğıtlar büyükten küçüğe doğru as (birli), onlu, ruva (papas), dam (kız), vale (bacak), dokuzlu, sekizli ve yedilidir. Oyuna başlarken her oyuncu bir kâğıt seçer, büyük çeken dağıtır. Dağıtan, üç defa art arda, karşısındakine ve kendisine üç kâğıt verir. Kalan kâğıtlar, sırtı çevrik olarak masaya konur. İlk kâğıdı karşı oyuncu (dağıtanın hasmı) oynar ve dağıtandan istediği bir kâğıdı alır; eğer dağıtan aynı cinsten ve daha büyük bir kâğıt oynamışsa eli alır, yoksa el ilk kâğıdı oynayanda kalır; bu eli kazanan oyuncu iki kâğıdı önüne çektikten sonra desteden bir kâğıt çeker, öbür oyuncu da bir kâğıt çeker; el kimde kalmışsa sonraki el için ilk kâğıdı o oynar ve böylece devam eder. Daima oyuncuların ellerinde dokuzar kâğıt bulunur.

Oyunu 3000 sayıyı önce toplayan taraf kazanır. Sayılar önce oyun sırasında yazılan sayılar ve sonra da, kâğıtlar bitince, her bir oyuncunun önünde toplanmış kâğıtlardaki sayılardan oluşur. Oyun oynanırken herhangi bir sayıyı yazabilmek için, eli almış ve dokuzuncu kâğıdı henüz çekmemiş olmak lâzımdır, yani el karşı oyuncudayken sayı yazılmaz; ayrıca o sayıyı sağlayan kâğıtları masa üzerine açık olarak koymak lâzımdır.

Oyun sırasında yazılabilecek sayılar şunlardır: İlk olarak açılan ruva ve dam 40 sayıdır ve onun rengi koz olur; o andan sonra koz olan renk başka bütün renklere hâkimdir, yani başka renkteki kâğıtları alır. Ondan sonra, oyunculardan herhangi biri tarafından açılacak ruva ve dam, eğer koz olan renktense 40, başka renktense 20 yazar. Eğer valeden asa kadar olan beş kâğıt (vale, dam, ruva, onlu, as) bir arada yere açılırsa, koz renktense 250, başka renktense 150 yazar. Bunlardan başka herhangi dört as açılırsa, hepsi koz ası ise 1000, hepsi aynı renkten, fakat koz değilse 500, karışık renklerdense 100 yazar. Dört ruva halinde, hepsi koz renktense 800, değilse 80; dört dam halinde hepsi koz renktense 600, değilse 60; dört vale halinde, hepsi koz renktense 400, değilse 40 yazar. Bunlardan başka en enteresan kombinezon karo valesi ile pik damıdır: Bunlardan birer tane olursa 50, ikişer tane olursa 500, üçer tane olursa 1500 yazar. Son el de 250 yazar. Yerdeki deste bitince, oyuncular ellerindeki dokuz kâğıt tükeninceye kadar oyuna devam ederler, fakat her elde karşı oyuncunun oynadığı renkten vermek ya da kozla kesmek zorunludur.

Eğer kâğıtlar tükenmeden önce, taraflardan biri 3000 sayıyı tamamlarsa oyun bitmiş olur; hiç bir taraf 300'ü tamamlayamamışsa oyuncular, almış oldukları kâğıtlardaki asları ve onluları sayar ve her biri için 20 sayı yazarlar. Yine 3000'i dolduran olmazsa kâğıtlar karıştırılıp oyuna devam edilir, oyunculardan biri 3000'i tamamlamışsa oyun biter, her iki oyuncu birden 3000'i tamamlamış (ya da geçmişlerse) oyun 4000'e uzatılır.

Oyuncular, masaya koymuş oldukları kâğıtları, ellerindeymiş gibi oynayıp tekrar tamamlayıp aynı sayıyı bir daha yazabilirler. Bir defada iki sayı birden bildirilebilir, fakat sadece bir tanesi yazılabilir, ötekini yazabilmek için elin tekrar oyuncuda bulunması ve o arada yerdeki ilgili kombinezonun bozulmamış olması lâzımdır.

Bezik ekseriya vidolu oynanır, oyunculardan biri istediği anda «vido» diyebilir, öbür oyuncu vidoyu görürse kaydeden taraf iki kat ödeme yapar, isterse tek ödeme yaparak oyunu terk edebilir. Oyun boyunca birkaç vido söylenebilir ve her defada ödeme iki kat olur, fakat aynı oyuncu üst üste iki vido söyleyemez.

Nihayet, taraflardan biri 3000'i tamamlayınca öbür taraf 1500'den daha az sayı yazmışsa ödeme iki kat olur.

BEZİR

Keten tohumu yağı (Oleum lini). Beziryağı da denir. Keten (Linum usitatisimum) tohumlarını adi sıcaklıkta sıkmakla elde edilir. Bileşiminde bol oranda, %40 lino, %20 linolin yağ asidi bulunur. Havada durduğu sürece koyulaşıp katılaşır. Bir yere sürülünce çabuk ku-

Bezelye çiçekleri.

Olmuş bezelyeler

rur. Özel kokulu, hoş lezzetli, tabaka halindeyken saydam, sert bir cilâ gibi kuruyan, sarı ya da yeşilimsi sarıdır. —16°C de katılaşmaz Yoğunluğu 0,926-36'dır. Asitlik derecesi 8'i geçmez. Sabunlaşma indeksi 187-195'tir. Işıktan uzak, kapalı ve ağzına kadar dolu şişelerde saklanmalıdır. Çünkü bezir havanın oksijenini emer, okside olur. Keten tohumlarında %36-40 kadar yağ vardır. Keten tohumu ısıtılınca lapa halini alır. Yağ elde etmek için, öğütülmüş tohumlar 65-67°C de ısıtılır, ya da tavlandırılır, sonra da pres (cendere) lerde sıkılır.

Bezir yemeklerde, teknikte, pişmiş olanı boyacılıkta, çiğ olanı boya astarı vurmakta, Osmanlı beziri, koyulaştırılmış üstübeç, boya, neft katılarak tahtaları yağlı boya ile boyamada, ayrıca kauçuk, muşamba yapımında, deri endüstrisinde, sakız, sabunlu kresol eriyiği, potas sabunu yapmada kullanılır.

BEZİRCİ, ASIM

(1927-) Günümüz edebiyat incelemecilerindendir. Erzincan'da doğmuştur. Orta öğrenimini Erzurum'da yapmış daha sonra Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiştir. Başlangıçta Halis Acarı takma adını kullanarak inceleme ve eleştirme denemeleri yapan Bezirci, zamanla ününü yaygınlaştırmış ve hemen hemen bütün edebiyat dergilerinde yazılarına rastlanır olmuştur.

Eserleri: «Çok Kapılı Oda» (1961), «Edip Cansever-Turgut Uyar» (Hüseyin Cöntürk'le, 1961), «Günlerin Götürdüğü, Getirdiği» (1963), «Abdülhak Hâmit ve Tarık ya da Endülüs Fethi» (1966), «Okudukça» (1967), «Ahmet Haşim» (1967), «Orhan Veli» (1967), «Nurullah Ataç» (1968), «Dünden Bugüne Türk Şiiri» (Antoloji, 1968).

Ayrıca, Eluard'dan, Simone de Beauvoir'dan, Jean-Paul Sartre'dan, Erskine Caldwell'den, Alain'den ve Jean Jaures'den çeşitli çevirileri kitap halinde yayımlanmıştır.

BEZMİÂLEM

(? -1852) Osmanlı padişahı Mahmut II.'nin ikinci kadını ve Abdülmecit'in annesidir. Hayatı konusunda fazla bilgi olmamakla birlikte, yaptığı olumlu işlerle anılır. Bezmiâlem Sultan'ın 1839-1850 tarihleri arasında ondan fazla vakfiyeyi tescil ettirdiği bilinmektedir. Beşiktaş'ta büyük bir çeşme yaptırmıştır. Yalıya Efendi dergâhına, İstanbul'un diğer bazı dergâhlarına zengin gelirli vakıflar bağışlamıştır. Gureba hastanesinin her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak zengin vakıflar bağışlamıştır. Tahta çıkan oğlu Abdülmecit tarafından kendisine mehd-i ulyalık payesi verilen Bezmiâlem sultan, kocasının türbesinin arkasında, içinde bir kitaplıkla bir matbaa bulunan bir okul yaptırmış, Valide Mektebi diye adlandırılan bu okulun giderlerini vakıflarının gelirleriyle sağlamıştır. Rüştiyenin üstünde bir eğitim veren bu okulda daha sonraları Mülkiye ve Hukuk Mektepleri de öğretim yapmıştır. 1914'te memleketimizde ilk olarak kız orta öğretim kurumu olarak faaliyete geçen Selçuk Sultanisi bu binaya yerleşerek Bezmiâlem Sultanisi adıyle öğretimini 1924 yılına kadar sürdürmüştür.

Bhutan'da Wang ırmağı kenarında bir köprü. Resimde görülen kırmızı elbiseli insanlar ou krallığın sarayına mensup soylulardır.

BHUTAN (Druk-Yul)

Güney Asya'da bir devlet. Kuzeyinde Çin Halk Cumhuriyeti (Tibet), güneyinde ve doğusunda Hindistan (Assam ve Bengal) batısındaysa Sıkkım yer alır. Bir mihrace tarafından yönetilen bağımsız bir krallık olan Bhutan'ın dış işleri, 1949 yılından beri Hindistan tarafından yöneltilmektedir. Yüzölçümü 47 000 km²., nüfusu 770 000'dir. Baştan aşağı dağlık olan ülkede balta girmemiş ormanlar da yer alır. Chomo Lhari tepesi (7 314) dünyanın sayılı yüksekliklerinden biri olup yaz kış karla kaplıdır.

Yaz aylarında Hint okyanusundan gelen nemli hava ülkenin güney bölgelerine bol yağmur düşürür. Yağmur yüksekliği 7 m.'yi bulabilir. Ülkenin genellikle yerleşmeye elverişsiz olması nüfus yoğunluğunun km².'ye 7 kişi olması sonucunu doğurmuştur. Sıkkım sınırı ülkenin en kalabalık kesimidir. Halkın çoğunluğu Lama dinindendir. Ülkenin yazlık başkenti Thimbu, kışlık başkenti Punakha'dır. Pirinç ve mısır başlıca ekonomik zenginliği meydana getirir. Ormancılık ve hayvancılık da belli başlı faaliyetler arasında yer alır. Ayrıca kömür ve bakır yatakları da vardır. Ulaşım gereği gibi sağlanamamıştır.

BILDIRCIN (Coturnix)

Tavukgiller takımının sülüngiller familyasından göçücü bir av kuşu. Ekili ovalarda, Avrupa'da 60° kuzey enleminin güneyinde çok rastlanır. Özellikle Türkiye, Güney İspanya ve İspanya kırlarında, Karadeniz ve Hazer denizi çevresi, Japon ve Çin denizleri kıyılarında, Afrika ve Madagaskar'da yaşar. Boyu 18-20 cm. kadardır. Sırtı kahverengi olup pas sarısı enine boyuna çizgilidir. Başının rengi sırtından daha koyudur. Gözlerinin üstünde hilâl biçimli bir çizgi vardır. Karnı sarımsı beyaz, göğüs ve karın yanları pas kırmızısı olup boyuna açık çizgilidir. Kanatları koyu kahverengi olup, üzerinde kirli sarı enine lekeler vardır. Ayakları kırmızımsı ya da soluk sarı renktedir, kuyruğu kısadır. Bıldırcınlar göçmen kuşlardandır. Bir kısmı ağustos sonunda, büyük bir kısmı da eylülde Afrika'ya göç ederler. Göç kasıma kadar devam eder. Birçokları Avrupa'nın güney ülkelerinde hatta Almanya'da kışlar; fakat çoğu Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerine gider. Mayıs-haziran aylarında tekrar kuluçka yerlerine dönerler. Bıldırcınlar göç sırasında çok alçaktan uçarlar. Bundan ötürü, göç mevsiminde (özellikle İtalya, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında), alçak yerlere özel ağlar gerilerek canlı olarak yakalanır. Kafeslere konularak canlı canlı satılır. Ancak özgürlüğünü çok seven bir

Bıldırcın, Anadolu'da çok rastlanan tavukgiller takımının sülüngiller familyasından göçücü bir av kuşudur.

kuş olduğu için, kafeste kaldığı sürece vücudundaki yağı yitirir, bu yüzden lezzetini kaybedebilir. Av mevsimi, sonbahar ile kış başıdır. Böcek ve tahıl taneleriyle beslenir.

Amerika Bıldırcını (Colinus virginianus): Sırtı kızıl kahverengi, üzeri siyah benekli, çizgili ve sarı kenarlıdır, karnı, beyaza çalan bir sarı zemin üzerinde kızıl kahverengi çizgili ve enine siyah dalgalıdır. Boyu 25 cm. kadardır. Dişileri erkeğine göre daha soluk renklidir. Ekinlere zarar vermesine rağmen böcek ve yabanıl ot tohumlarıyle beslendiği için faydalı sayılır. Bu tür bıldırcın, Amerika'nın en makbul av kuşlarındandır. Sadece insanlar değil, tilkiler, hatta yılanlar tarafından da bolca avlanır. Bunlardan başka baykuş, atmaca, gelincik, kokarca gibi hayvanların da başlıca avıdır. Bıldırcın yakalayan yılan, onu öldürdükten sonra bütün olarak yutar. Çoğu zaman yerde yaşadığından kurda kuşa bol oranda yem olur. Ancak çok sayıda yumurta yumurtladığı için soyları tükenmez.

Bu tür bıldırcın göçücü değildir. Besin bulmakta güçlük çekmesine rağmen, bulunduğu çevreden ayrılmaz. Konvoy ve sürüler halinde dolaşırlar. Geceleri çember biçiminde dururlar, gagaları dışarıda, kuyrukları içeride bekleşirler. Düşmanı sezdikleri an, jet uçakları gibi havalanırlar.

BİAFRA

Nijerya cumhuriyetinin doğu bölümü. Büyük bir bölümü yoğun tropikal ormanlarla kaplıdır. İklim çok nemli tropikal iklimdir. Bölge ekonomik bakımdan oldukça zengindir. Muz ve palmiye ormanları büyük kazanç getirir. Ayrıca kömür, petrol, kurşun ve çinko yatakları da vardır. Başlıca şehirler şunlardır: Enugu (nüfusu 139 000), Onitsha (nüfusu 163 000), Port Harcourt (nüfusu 180 000). Bölgedeki ırk ayırımı politikası yüzünden, Biafra kesiminde yaşamakta olan Bios'lar 30 mayıs 1967'de Biafra adı altında bağımsızlıklarını ilân etmişler, ancak Nijerya hükümeti bu kararı tanımamıştır. 1968 yazında Nijerya, Biafra'yı yeniden topraklarına katmak için saldırıya geçmiş, Biafra'yı iktisadî abluka altına alarak, halkın açlıktan kırılmasını denemiştir. Nijerya saldırısına karşı koyan Biafra bağımsızlığını korumak için savaşmaya devam etmektedir.

BIARRITZ

Güney-doğu Fransa'nın, aşağı Pireneler bölgesinde, Bayonne şehrinin 6 km. kadar güney-batısında Fransız-İspanyol sınırı yakınlarında bir şehir (nüfusu 26.000). Biskay körfezine uzanan kayalık Atalaye burnu üzerinde kurulmuştur. Şehrin adı, Bask dilinde kayalık dil anlamına gelen **miarritze** kelimesinden gelmektedir. Halkının büyük çoğunluğunu Basklar teşkil eder.

Biarritz, XII. yüzyılda Biskay körfezinde balina avcılarının merkezi olduğundan uzun süre işlek bir liman haline gelmiş, sonra bu önemini kaybetmiştir. Napoleon III., Fransa imparatoriçesi Eugenie, Kraliçe Viktorya, İngiltere kralı Edward VII. ve İspanya kralı Alfonso XIII., burayı yazlık olarak seçtikten sonra yeniden gelişmeye başlamıştır. Çok güzel plajı ve yumuşak iklimiyle bugün Biarritz, Avrupa sosyetesinin başlıca eğlence merkezlerinden biridir.

Biarritz Konferansı. — Prusya ile Avusturya arasındaki Schlswig-Holstein sorununu çözümlemek için 4-11 ekim 1865 tarihlerinde Biarritz'de Fransız imparatoru Napoleon III. ile Prusya başbakanı Bismarck arasında bir görüşme yapılmıştır. Danimarka'dan aldıkları Schleswig-Holstein'in paylaşılmasında anlaşamayan Avusturya ile Prusya arasında savaş ihtimali ortaya çıkınca Biarritz'e giden Bismarck, Fransa'yla dostluk bağları kurmuş ve Napoleon'dan her türlü yardım için söz almıştır.

BİBER (Capsicum annum)

Bitişik taçyapraklı ikiçeneklilerin patlıcangiller familyasından otsu bir bitki. XVI. yüzyılda Macaristan'da bir çeşit dolmalık biber olan paprika, yayılarak Rumeli'ne, bu arada Anadolu'ya gelmiştir. Anayurdu Amerika'dır. Bağırsakların çalışmasını kolaylaştırırsa da besin değeri yok denecek kadar azdır. Uzun ve dolmalık olmak üzere birçok türleri vardır. Kırmızı ve karabiber yapımına elverişli değilse de, uzunları kurutulup öğütülerek, yemeklik kırmızı biber elde edilir.

Yıllık bir bitkidir. Tohumdan ürer. Tohumları beş yıl kadar dayanır. Toprağa bırakıldıktan 15 gün sonra çimlenir. Kumlu, killi topraklar ile, güneş ve nemden hoşlanır. İlkbaharda ısınan havalarla birlikte tohumlar öbeklere ekilir. Fidelerin daha önce gübre yastığında yetiştirilip baharda toprağa dikilmesi daha uygundur. Bir kez su verilir. Havalar elverişli giderse 15 gün su verilmemelidir. Bu süreden sonra bol su ister, çapa yapılır. Bir hafta sonra tekrar sulanarak yine dipleri kabartılır.

Boyu 1 m.'yi bulur. Çiçekleri küçük, beyazdır. Taze, kuru, konserve olarak kullanılır. Meyvesi yeşil, sarımsı, kırmızı, uzun, yuvarlak çeşitli biçimlerde olur. Tazesinde C vitamini bulunur. Fitium barianum denilen bir hastalık, biber fidelerini çürütür. Bu sırada fazla sulamak zararlı olur. İlâç kullanarak hastalığı yok etmek de mümkündür. Bundan başka Pitoftora omnivora denilen bir mantar hastalığı nedeniyle yaprakları solabilir. Bordo bulamacı kullanmak, hastalığı yok etmek için gereklidir.

Yurdumuzda bulunan başlıca biber türleri şunlardır:

Dolmalık yeşil biber, az acı, açık yeşil renk-

Biarritz Atlas okyanusu kıyısında önemli bir sayfiye şehridir.

lidir. Uzun yeşil biber, salata, turşuda kullanılır. Acı bir biberdir. Uzun sarı bibere Çarliston biberi de denir. Kaba etli ve çoğunlukla tatlıdır. Dolmalık sarı biber, Dolma için kullanılan cinstir. Genellikle acı olmaz. Domates biberi, yayvan yapılıdır, biçim bakımından domatesi andırır. Rengi kırmızıdır. Biber salçası yapmak için yetiştirilir. Kırmızı biber; bu cins kurutulur. Kurutulunca rengi kızarır. Öğütülerek, toz biber olarak kullanılır.

BIBER, HEINRICH IGNAZ FRANZ VON
(1644-1704) Alman-Bohemyalı kemancı ve besteci. Bohemya'da Wartenburg kasabasında doğmuş, kasaba orgcusunun öğrencisi olarak müzik öğrenimini geliştirmiştir. Salzburg'da önce Kont Maximilian Gandolf'un, sonra da ölümüyle onun yerine geçen Thun Kontu Johann Ernst'in yanında çalışmıştır.

Biber, bugün özellikle keman için yazdığı on beş sonatla tanınır. Bu sonatlarında olsun, başka eserlerinde olsun barok çağın araştırıcı bestecilerinin başında gelir. Keman sonatlarında, çalgının amaçlı olarak yanlış uyumlanmasıyle çalgıdan olağanüstü çift tel ve renk etkileri elde etmiştir. **Battalia** adlı eserinde kontrbasın telleri üzerine kâğıt yerleştirterek trampet etkileri elde etmiş, bundan başka gene bu eserinde sekiz ayrı ezgiyi birlikte yazarak, XIX. yüzyıl sonunda Charles Ives'ın başlattığı çoğul müzik anlayışının öncüsü olmuştur.

BİBLİYOFİLİ
Bibliyofili (Yunanca biblion = kitap, philein = sevmek), kitap sevgisi, kitaba karşı duyulan aşırı ilgi demektir. Kitaba karşı aşırı ilgi duyan ve seven kişilere de «bibliyofil» ya da kitap meraklısı denir. Bibliyofil sadece uğraştığı bilim dalında değil, kendi merakına göre çeşitli eserleri ya da eserlerdeki özellikleri göz önünde tutarak koleksiyonlar meydana getirir. Bir bibliyofilin topladığı eserler kendi eğilim ve beğenisine göre değişir. Meselâ Kur'an-ı Kerim'in bütün yazma ve basmalarını, Yunan ve Latin klasiklerinin asılları ile çevirilerini, ya da bütün tiyatro eserlerini çeşitli dillerdeki çevirileriyle toplamak, bibliyofilin aşırı ilgisine örnek sayılabilir. Genellikle az bulunur eski kitaplara, cilt, baskı, bezeme, minyatür ve resim yönünden değerli eserlere aşırı düşkünlük bu kişilerin başlıca özelliğidir.

Her devirde çok değerli koleksiyonlar vücuda getiren bibliyofillerin topladıkları eserler, daha sonra büyük kütüphanelerin değerli koleksiyonları arasında yer almıştır.

Avrupa'da bibliyofillerin kurdukları dernekler ve bibliyofili alanında hangi eserlerin önemli ve değerli olduğunu gösteren bibliyografyalar vardır.

BİBLİYOGRAFYA
Bibliyografya sözcüğü, Yunanca biblion (kitap) ve grafhein (yazmak, tanımlamak) sözcüklerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Bibliyografya, bilimsel araştırmaları kolaylaştırmak üzere, basılı ürünlerin (kitap, dergi, gazete, broşür, makale, harita, vb.) belli kurallar içinde, çeşitli amaçlara göre tasnif edilmiş bir listesidir. Basma ya da yazma eserleri, makaleleri tanıtırken hangi öğelerin nasıl belirtileceği ve bu tanımlamaların ne gibi usullerle tasnif edileceği hakkındaki bilgilerin tümü bibliyografya sözcüğüyle karşılanır.

Fikir ve sanat eserlerine karşı duyulan ilgi ve bunları tanıtma düşüncesi çok eski devirlerde belirmiştir. Daha II. yüzyılda tanınmış hekim Galien kendi eserlerinin bir listesini yapmıştı «De libris propriis liber».

Matbaanın bulunuşundan önceki devirlerde daha çok papazlar dinî eserlere ait listeler hazırlamışlardır. Matbaacılığın kurulup yayılmasından sonra «catalogus epitome, repertorium» adları altında çeşitli bibliyografya çalışmaları başlamıştır. Bibliyografya sözcüğünü ilk kez Louis Jakob 1643'te yazdığı «Bibliographia pontificia» da kullanmıştır.

XV. ve XVI. yüzyıldan sonra, matbaanın gittikçe gelişmesi ve eserlerin çoğalması, bibliyografya çalışmalarını da hızlandırmıştır. Bilginler önceleri daha çok genel bibliyografyalar hazırlamak istemişlerdir. 1545 yılında Contrad Gesner, Yunanca 1200 eserin yazar adlarına göre alfabetik bir listesini verdiği **«Bibliotheca Universalis»** adlı eseriyle ilk evrensel bibliyografya örneğini vermiştir. Daha sonra 1860-1865 yıllarında J. C. Brunet, **«Manuel du Libraire»** adlı altı ciltlik eserinde, matbaanın icadı yıllarından itibaren yayımlanan her dilde ve konuda 32 000 cilt eseri, yazarlarının adlarına göre alfabetik olarak tanıtmıştır. Brunet'nin bu büyük çalışmasını Almanya'da Th. Graesse **«Trésor des Livres Parus 1859-1869»** adlı sekiz ciltlik eseriyle sürdürmüştür.

Verdiğimiz örnekler gibi, belli bir süre içinde yer, dil ve konu ayırımı yapmaksızın bütün yayınları kapsayan ya da kapsama amacını güden bibliyografyalara evrensel bibliyografya denir. Gesner ve Graesse'den sonra da bu çeşit çalışmalar yapılmıştır. Fakat çeşitli bilimlerin ayrı ayrı kollarını konu alan yayınların artması, artık tam anlamıyle evrensel bibliyografya hazırlamak olanağını kaldırmıştır.

Bir ulusun kendi sınırları içinde yayımlanan bütün yayınlarını kapsayan ulusal bibliyografyalar da genel bibliyografyalar grubu içinde düşünülür.

İlk ulusal bibliyografya İngiltere'de 1548 yılında John Bale tarafından hazırlanmıştır: **«Illustrium majoris Britanniae scriptorum».**

Ulusal bibliyografyalar, çeşitli konularda eserleri ele aldıkları için sistematik (konuya göre) olarak düzenlenirler. Yeni yayınları iz-

Biber, bitişik taçyapraklı iki çeneklilerin patlıcangiller familyasından bir bitkidir.

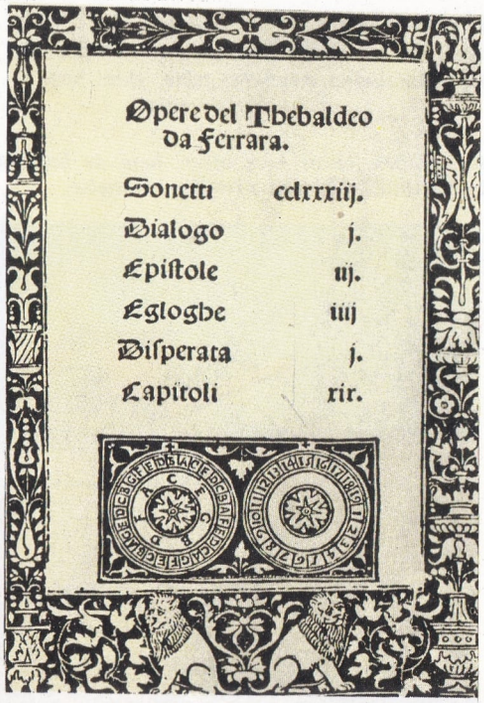
Opere del Thebaldeo da Ferrara.
Sonetti cclxxxiij.
Dialogo j.
Epistole ij.
Eglogbe iiij
Disperata j.
Capitoli xir.

Kitap meraklıları daha çok baskı tarihi eski kitapları toplarlar. Resimdeki 1503 baskı tarihli kitap, kitap meraklıları için çok makbul bir örnektir.

ledikleri için de genellikle belirli sürelerle yayımlanırlar. Bugün aşağı yukarı bütün ulusların kendi yayınlarını tanıtan ulusal bibliyografyaları vardır. En tanınmışları şunlardır:

Amerika Birleşik Devletlerinde (**The Cumulative Book İndex,** 1898 db.), Almanya'da (**Deutsches Bücherverzeichnis** 1916,), (**Deutsche National Bibliographie,** Leipzig, 1931), (**Bibliographie der Deutschen Bibliothek,** Frankfurt, 1947), Fransa'da (**Bibliographie de la France** 1811), İngiltere'de (**The British National Bibliography** 1950), Belçika'da (**Bibliographie de Belgique** 1875), İsviçre'de (**Das Schweizer Buch. Le Livre Suisse,** 1901), İtalya'da (**Bollettino delle pubblicazioni İtaliane** 1886), Türkiye'de (**Türkiye Bibliyografyası** 1935).

Uluslararası ya da ulusal bibliyografyalar ayrıca: a) Belirli bir devre ait. b) Bir çeşit yayınları (resmî yayınlar, çeviriler, vb.). c) Belli bir nitelikte eserleri. d) Bazı yazarların eserlerini. e) Bazı tarz yayınları (süreli yayınlar, sözlükler gibi) ele almak bakımından çeşitlilik gösterirler. Büyük kütüphanelerin basılı katalogları da evrensel bibliyografya niteliği taşırlar.

Bugün bir bilim kolunda yayımlanan eserleri bile bir araya getirip tanıtmak büyük bir iştir. Çünkü her geçen gün, her ülkede basılı ürünler hızla artmaktadır. Bu nedenle «özel bibliyografya» çalışmaları gittikçe önem kazanmaktadır. Bir bilim dalında ya da bir kişi veya bir yer üzerine basılmış eserleri ele alan bibliyografyalara «özel bibliyografya» denir. Bibliyografyalar ayrıca esas (primaire) ve kopya (secondaire) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ele alınan konuya ait eserleri, görmek ve incelemek suretiyle meydana getirilen bibliyografyalara esas bibliyografya, çeşitli kaynaklardan yararlanarak eserleri görmeden, hazırlananlara ise kopya bibliyografyalar denilir. Ele aldıkları eserlerin özü üzerine bilgi veren bibliyografyalara «izahlı bibliyografya», eserleri eleştiren bibliyografyalara «eleştirmeli bibliyografya», bir yazarın hayatı ve eserlerini inceleyen bibliyografya türüne de «biyobibliyografya» denilmektedir. Bibliyografyalar tertip edilişlerine göre de çeşitlidirler.

Alfabetik bibliyografyalar: Ele aldıkları eserleri yazarlarının soyadlarına, yazarı olmayan anonim eserleri adlarına göre alfabetik olarak sıralar. Sistematik bibliyografyalar: Ele aldıkları eserleri, konularına göre sıralarlar. Aynı konudaki eserler alfabetik olarak sıralanabilir.

Kronolojik bibliyografyalar: Eserleri basım tarihlerine göre sıralar. Bizdeki bibliyografya çalışmalarına gelince; Avrupa'da baskı sanatı, ilk eserlerini XV. yüzyılın ortalarında (1455) vermeye başladığı halde, memleketimizde ilk matbaa 1729 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuştur. İlk basılan eser «Vankulu lûgatı» dır. Bu tarihten itibaren XIX. yüzyılın başına kadar ancak 24 eser basılabilmiştir. Yeni harflerin kabul tarihi olan 1928 yılına kadar, yani iki yüzyıl içindeyse 30 000 kadar eserin basılabilmiş olması memleketimizde matbaacılığın çeşitli nedenlerle uzun yıllar gelişemediğini gösterir. Az sayıda eser basılması yüzünden de bibliyografya çalışmalarına ihtiyaç duyulmamış ve önem verilmemiştir. Kâtip Çelebi'nin XVII. yüzyılda meydana getirdiği, bilim dallarındaki 14 500 eser adını ihtiva eden **«Keşf-al-zunun»** adlı bibliyografyası başlı başına bir değer taşır.

Türkiye'de bibliyografya çalışmaları Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanununun kabulüne (1934) kadar ihmal edilmiş ve ancak bu tarihten sonra düzenli ve metotlu bir ulusal bibliyografya olan **«Türkiye Bibliyografyası»** yayımlanmaya başlanmıştır. Derleme Kanunu 1934 yılında kabul edilmiş olmasına rağmen, İlk Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürü Selim Nüzhet Gerçek, 1928'den 1934 yılına kadar yayımlanmış olan eserleri de Türkiye bibliyografyasının 1928-1938 yıllarına ait iki cildinde tespit etmekle çok büyük bir hizmette bulunmuştur. Bugün Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü bünyesindeki Bibliyografya Enstitüsü tarafından yayımı sürdürülen, Türkiye Bibliyografyası, Türkiye'de basılan bütün kitapların, dergilerin, broşürlerin, harita ve atlasların, gazetelerin, afişlerin, vb. bibliyografik künyelerini ihtiva etmektedir. Türkiye Bibliyografyası, esas, ulusal, periyodik karakterli ve sistematik olarak tertiplenmiş bir bibliyografyadır.

1952 yılından itibaren bibliyografya Enstitüsü tarafından ayrıca «Türkiye Makaleler bibliyografyası» da yayımlanmaktadır. Bibliyografyaya belli başlı süreli yayınlarda çıkan makaleler seçilerek alınır ve makale adlarının Fransızca çevirileri verilir.

Bu iki bibliyografyadan başka çeşitli kurumlar ve kişiler tarafından hazırlanıp yayımlanan bibliyografyalar da vardır.

BİÇERDÖĞER

Orak makinesi ile harman makinesinin birleştirilmesinden meydana gelen, ekini hem biçen, hem de harman eden büyük makinelere bu ad verilir. Bugünkülere oranla aynı işlemi ilkel anlamda yapan ilk biçerdöğerler (1828) Michigan'da kullanılmıştır. Biraz daha gelişmiş olanı (1836) da, bir günde on hektar ekini işleyen daha gelişmiş biçimleri 1943'te yapılmıştır. İlk biçerdöğer fabrikası, A.B.D.'nin Kaliforniya eyaletinde kuruldu (1880). Ancak bu tarihten sonradır ki, birçok gelişmeler göstererek bugünkü durumuna geldi.

Yurdumuzda ilk biçerdöğer makinesi Adana'da kullanılmıştır (1923).

Biçerdöğerler benzin motoruyle çalışır. Bir ekin tarlasında, bir baştan bir başa giderek buğdayı keser, döğer kısmına gönderir. Taneleriyle sap kısmı burada birbirinden ayrılır. Samanlar bir tarafa dökülürken, taneler ya özel bölmelere depo edilir, ya da çuvallara doldurulur.

BİGA

Çanakkale iline bağlı ilçe merkezi bir kasaba. Yükseltisi 50 m. (nüfusu 12 063). Kocabaş çayının Çan deresi adlı kolu üzerinde, küçük bir tepenin eteğinde kurulmuştur. Karabiga iskelesine 22 km.'lik bir yolla bağlıdır. Biga, başka düzgün yollarla Gönen üzerinden Bandırma'ya, Çan üzerinden Çanakkale ve Balıkesir'e bağlanmıştır. Kasabada tabaklık (sepicilik) ve ayakkabıcılık sanatı gelişmiştir. Tabaklanan derilerin büyük bir kısmı yerinde harcanır, geri kalanı da İstanbul'a gönderilir.

İlçenin yüzölçümü 1 331 km^2., nüfusu 74 294'tür. Merkez bucağından başka 6 bucağı (Bakacak, Balıklıçeşme, Gümüşçay, Gündoğdu, Karabiga, Sinekçi) ve 106 köyü vardır.

İlçe topraklarının kuzey bölümü düzlük, güneyi tepeliktir. Kuzeydeki düzlüğün büyük bir bölümü Kocabaş çayının ve ona komşu akarsuların eseridir. Güneydeki tepelerin yükseltisi 600 m.'yi aşar. Güney-doğudaki Armutçuk

Biçerdöğer, ekini hem biçer, hem de harman eder. Biçerdöğerin tarım alanına girmesiyle verimlilik büyük oranda artmıştır.

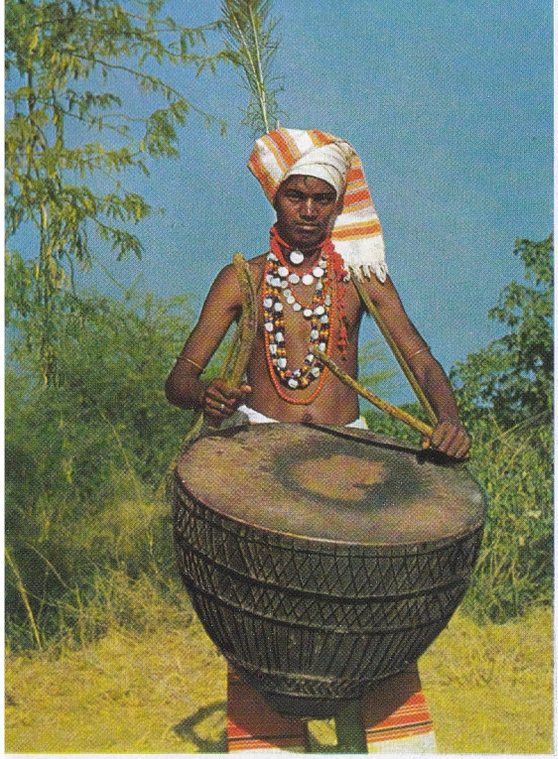

Nepal'le sınır komşusu olan Bihar, Hindistan birliğinin konfedere devletlerinden biridir. Resimde sürek avı için davul çalan Bihar'lı bir yerli görülüyor.

dağı ise 905 m.'ye varır. Tepeler çok yerde ormanlıktır. İlçenin en büyük akarsuyu Kocabaş çayıdır. Bu çay Karabiga doğusunda Marmara denizine dökülür.

İlçe halkının %75'i tarımla uğraşır. En çok tahıl, meyve ve bağ yetiştirilir. Karabiga kıyılarında balıkçılık yapılır.

BİGADİÇ

Balıkesir iline bağlı ilçe merkezi bir kasaba. Simav (Susurlu) çayının geçtiği Bigadiç ovasının doğu kenarında, Keltepe'nin güney-batı eteğinde kurulmuştur. Bigadiç, Balıkesir-İzmir karayolu üzerinde, Balıkesir'den 38 km. uzaklıktadır. Yükseltisi 260 m. (nüfusu 4 820). Kasaba 1942 depreminde epeyce hasar görmüş, yıkılan eski tip evler yerine, yeni yapılar yapılmıştır.

Bigadiç'in tarihi oldukça eskidir. Buna çevresinde rastlanan eski eserler tanıklık etmektedir. Fakat burarın ilk çağdaki durumu kesin olarak bilinmemektedir. Bigadiç, Karesi beyliği ve Osmanlılar devrinde bayındır hale getirilmiş, camiler, imaretler ve hamamlar yapılmıştır. Kanunî'nin vezirlerinden Kasım Paşanın yaptırdığı cami ünlüdür.

İlçenin yüzölçümü 1 007 km^2., nüfusu 37 740'tır. Merkez bucağından başka iki bucağı (Çağış, Yağcılar) ve 71 köyü vardır.

İlçe topraklarının orta bölümünde Bigadiç ovası uzanır. Ova, Simav çayının batısında daha fazla genişlemiş olup doğu kısımlarından daha alçaktır. İlçenin en dağlık yerleri doğusuna rastlar, güney-doğudaki Ulus dağı (1 773 m.) ilçenin en yüksek noktasıdır. En önemli akarsu da Simav'a karışan Dombay çayıdır.

Bigadiç'te yazlar sıcak ve kurak geçer. Yağışlar en çok kış ve ilkbahardadır. İlçe topraklarının daha çok doğu ve kuzey-doğu kesimleri ormanlıktır. Bu ormanlarda karaçam, kızılçam, ardıç ve palamut meşesi vardır.

Simav çayının suladığı ovalık alanlar tarıma elverişlidir. Tahıldan başka pamuk, susam, nohut ve tütün gibi ürünler de yetiştirilmektedir.

BİGALİ, ŞEREF

(1925-) Türk ressamı. Bergama'nın Göçbeyli köyünde doğmuş, Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiştir. Daha sonra Paris'te Henri Goetz'in yanında çalışmıştır. İlkin figüratif çalışan daha sonra soyut resme yönelen Bigali'nin, toprağının duyarlılığını yansıtan resimleri İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Ankara Millî Kütüphane koleksiyonu gibi resmî kuruluşlarda yer almaktadır.

BİHAR

Hindistan Birliği içindeki konfedere devletlerden biri olan Bihar, Güney Nepal ile sınır komşusudur. Ganj vadisinin orta kesimi ile Chota Nagpur yaylasının büyük bir bölümünü kaplar; yüzölçümü 174 043 km^2, nüfusu 39 milyondur. Çoğunlukla iyi bir sulama örgütü olan ova bölgelerinde yaşayan halk, geçimini pirinç, mısır, şekerkamışı, kendir ve tütün tarımıyle sağlar. Başkenti, Ganj ırmağının sağ kıyısında kurulmuş büyük bir şehir olan Patna'dır (nüfusu 285 000). Hindistan'ın bu büyük ırmağı boyunca ve çevre bölgede Arrah, Chabra, Dinapur, Bihar, Monghyr ve Bhagalpur gibi başka önemli şehirler de bulunmaktadır. Ayrıca, kuzeyde Darbhanga ve güneyde Gaya, Ranchi ve Cemşitpur gibi, tarih ve ekonomi bakımlarından önemli başka şehirler de vardır. Yeraltı ise, sürekli olarak gelişen bir demir çelik sanayiini besleyen kömür ve demir madenlerinden yana çok zengindir. Kâğıt, şeker ve tütün işleme sanayileri de önemlidir.

BİHZAD

(? -1537) Minyatürleriyle ün yapmış Türk ressamı. Doğduğu tarih kesinlikle belli değildir. Ancak ilk minyatürlerini 1479 yıllarında yapmış olduğuna göre, doğum tarihinin 1455-1460 yıllarına rastlaması ihtimali kuvvetlidir. Bihzad, o çağlarda dünyanın en uygar kentlerinden biri ve Timur imparatorluğunun başkenti olan Herat'ta yaşamış, hükümdar Hüseyin Baykara ile bu devrin ünlü kişilerinden sayılan Emir Ali Şir Nevaî tarafından korunmuştur.

Timur imparatorluğuna, Özbek imparatoru Şaybak Han son verince (1507) Bihzad, bu hükümdarın sarayında ressamlığını sürdürmüş, Şaybak Han'ın da Safevî imparatoru Şah İsmail tarafından öldürülmesi sonucunda İran Şahının sarayına ressam olmuştur. Böylelikle Tebriz'e yerleşen Bihzad, Şah tarafından son derece sevilmiş, teşvik görmüş ve ünü günden güne artarak İran-Türk imparatorluğunun, bütün ressam, hattat, nakkaş, kuyumcu ve kütüphaneleri onun buyruğuna verilmiştir. Şah İsmail ölünce, babasının yerine geçen Şah Tahmasp tarafından da korunmuş, Tebriz'de ölmüş ve bu şehre gömülmüştür.

Onun elinden çıktığı kesinlikle bilinen eserler arasında özellikle bugün British Museum'da bulunan Nizamî'nin bir Hamesi'siyle, Kahire Hidiviyye kütüphanesindeki Bustan nüshasıdır. Yine, minyatürlerini onun yaptığı sanılan bir eser de Timur'un hayatını anlatan Tezdil Şerafettin Ali'nin Zafername'sidir.

Bihzad, dünyanın en büyük renkçilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

BİKİNİ ADALARI

Büyük okyanusta, Marshall takımadalarının bir bölüğünü teşkil eden Ralik adalar topluluğunun kuzey ucunda bulunan mercan kayalarından meydana gelmiş çok küçük 36 adaya verilen ad. Bu küçük adalar 40 km. uzun-

1946 yılında Bikini adalarında yapılan atom denemelerinden sonra bu bölgede yaşayan hayvanlar atom ışınlarının etkisiyle uyumsuzluk ve bozukluklar göstermektedir.

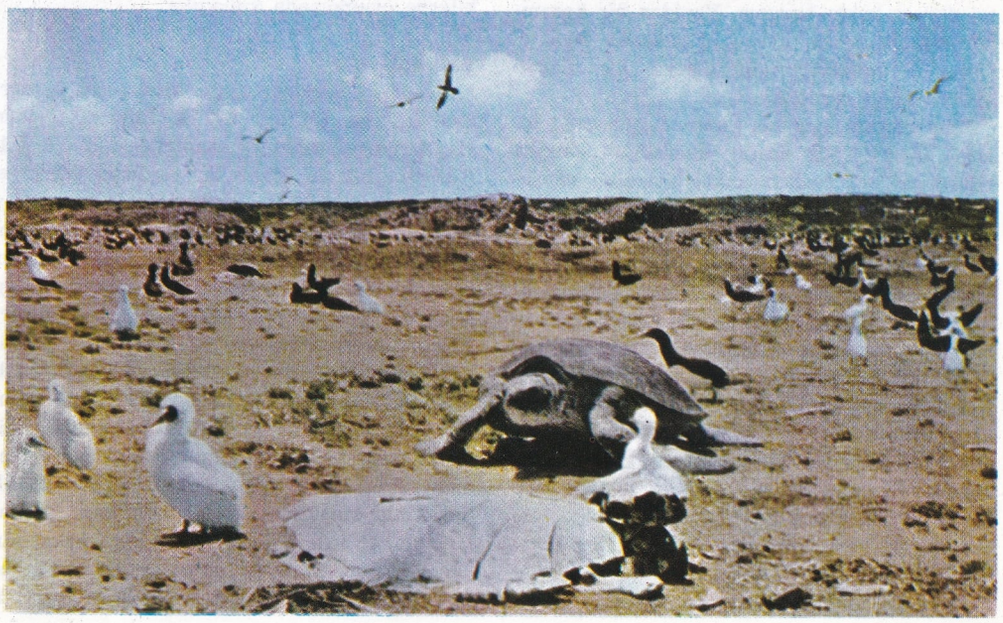

luğunda geniş bir yarımdaire şeklinde dizilmişlerdir. Mikronezyalı balıkçı ailelerinin oturduğu Bikini adaları A.B.D. silâhlı kuvvetleri atom denemeleri için atış alanı olarak kullanıldığından 1945 yılında boşaltılmıştır.

Bikini adalarında deneme olarak yapılan ünlü atom patlamasından (1946) beri bölge hayvanları atom ışınlarının etkisiyle uyumsuzluk ve bozukluklar göstermektedirler.

BİLARDO

Kapalı bir yerde, özel masalarda, bilyeler ve isteka adı verilen sopalarla oynanan oyun. Dik dörtgen bir masada, üç topla oynanır. Üzerinde oynanan masaların çeşitli boyda olanları vardır. Bizde oynanan bilardo masalarının eni 1.53 m., boyu 3.05 m.'dir. İngiliz bilardo masalarının enleri 1.86 m., boyları da 3.66 m.'dir.

Bilardo masasının üzeri yeşil çuha kaplanmış kayağantaşı (arduvaz) ndandır. İç kenarları kauçuktan yapılmıştır. Böylelikle kenarlara çarpan toplar yön değiştirirler. Masa, dört büyük ayak üzerinde durur. Oyunda kullanılan toplar fildişinden yapılmış ve cilâlanmıştır. Çapları 6 cm. kadardır. Toplardan ikisi beyaz, biri kırmızı renklidir. Beyaz toplardan birisinde siyah bir benek vardır. Oyun, küre biçimindeki topların istekaların uçlarıyle dürtülmesi suretiyle oynanır. İstekaların uçları sert köseleden yapılmıştır. Topa vururken, kaymaması için, oyuncular tarafından, özel tebeşirler kullanılır. Bu sopaların uzunlukları 1,5 m. kadardır. Dişbudak ya da elma ağaçlarından yapılır. İstekanın sapının çapı 4, topa vuracak ucunun çapı 1, 2-1 cm. kadardır. Ağırlıkları değişik olabilir. Ancak usta oyuncular, topların 600 gr. ağırlıkta olanlarını makbul sayarlar. Bizde oynanan bilardo çeşidine Fransız ya da Amerikan bilardosu adı verilir.

Oyunculardan biri siyah benekli, öbürü, beneksiz beyaz topu alır. Oyunun kuralı, kendi topunu, hem kırmızıya, hem de rakibin beyaz topuna vurdurmaktır. Bu karambolu sağlayan oyuncu, bir sayı yapmış olur ve oyuna devam hakkı kazanır. Yeniden bir karambol sağlayamazsa, oyunu arkadaşına bırakır. Önceden kararlaştırılan sayıya ilk ulaşan oyuncu maçı kazanmış olur.

Esas bilardo oyununa yakın, başka çeşit bilardo oyunları da vardır. Bunlardan «İngiliz bilardosü» adı verilen «cepli bilardo», köşelerinde ve iki uzun kenarın ortalarında olmak üzere altı delikli bir masada oynanır. Toplar, bu ceplere düşürülmeye çabalanır. 5 hatta 16 topla oynanan çeşitleri de vardır. Kukalı bilardoda, masanın ortasına dikilen kukaların bilyelerle çoğunun düşürülmesi esası vardır. «Türk bilardosu» adı verilen bizdeki çeşidiyse, 2, 3, 4 ya da daha fazla insan tarafından oynanabilir. Herkes sırayla, tek topla oynar. Masa deliklidir ve her deliğin ayrı bir değeri vardır. Topu bu deliklere sokan 10'dan 100'e kadar sayı kazanır. Yuvasına düşen topu tekrar alarak, yeniden oyunu sürdürür. Top, herhangi bir deliğe düşmeden, masa üzerinde kalırsa oyun hakkı ikinci oyuncudadır.

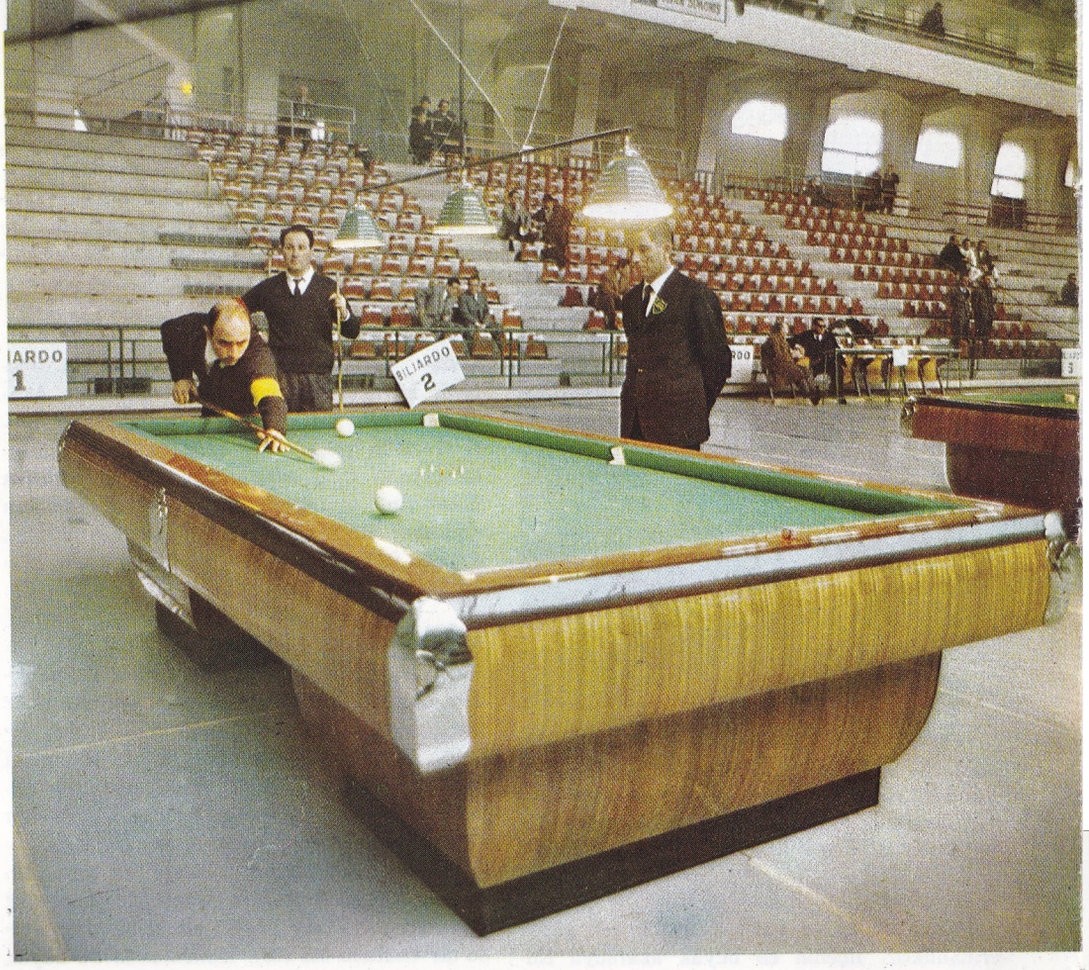

Birçok ülkelerde bilardo yarışmaları düzenlenmektedir. Resim böyle bir yarışmayı gösteriyor. Sağda: Ayakta duran hakemin önünde oyunculardan biri topa vururken, öbür oyuncu da rakibini seyrediyor.

Bilardo, yurdumuza XIX. yüzyılın ikinci yarısında girmiş ve büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. XX. yüzyıldaysa, bu oyunu oynatan özel salonlar aracılığıyle, büsbütün yaygın bir duruma gelmiştir. Bizde bu oyunu oynayan ve arka arkaya 300-350 karambol yapabilen usta oyuncular yetişmişse de, bu rakam dünya rekorunun yarısı durumundadır.

Pike, klapisto, kolpo, karambol, ispont, kule, falso gibi deyimler, yurdumuzda oynanan bilardo oyunlarında kullanılır.

BİLECİK

Marmara bölgesinin doğu kenarında il merkezi kasaba (nüfusu 9 722). Bilecik, içinden Haydarpaşa-Eskişehir demiryolunun geçtiği Karasu vadisine hâkim bir yaylanın üzerinde, yükseltisi 480-520 m. olan dalgalı bir yüzey üzerine kurulmuştur; 5 km. güney-doğusunda, Karasu (Sakarya'nın kolu) vadisinde yer alan istasyon'un yükseltisi 295 m. olup karşı yakadaki mahalleleri 300 m.'nin üstündedir. Kasabanın eski çekirdeği, sözü geçen yaylanın kenarında, dar ve derin vadilerle yarılmış, kale yapımına elverişli bir yerde bulunuyordu. Bizans devrinde burada Blekoma adlı bir kale vardı ki, şimdi bunun yalnız temellerinden bazı yığınlar kalmıştır. Osmanlı devletinin kurucusu olan Osman Bey, bu kaleyi ele geçirdi, Bilecik adını alan kasabada kendisine bir cami ve bir ev yaptırdı, kaynatası Şeyh Edebali'yi buraya kadı atadı. Ölümünden sonra oğlu Orhan Bey de bir cami inşa ettirdi. Yüzyıllar boyunca Bilecik tarım ürünleri (tahıl, üzüm, meyve, ipek, çilek) ile geçinen bir kasaba olarak var oldu. XX. yüzyıl başında Hüdavendigâr (Bursa) iline bağlı Ertuğrul sancağının merkezi olan Bilecik'in nüfusu 10 000'i aşıyordu. 1921 yılında Yunanlıların eline geçen Bilecik, Büyük Taarruz sonunda geri alındıysa da, yamaçtaki mahalleler hemen tamamen yanıp kül olmuştu. Cumhuriyet devrinde Bilecik, yayla üzerindeki düzlüklerde yavaş yavaş yeniden kurulup gelişmeye başladı. 1927 sayımında nüfusu 3 600'e varmazken şimdi bu sayı tekrar 10 000'e yaklaşmış bulunmaktadır.

Bilecik halkının başlıca geçim kaynağı ipekçilik ve bağcılıktır. Demiryolu boyunca uzanan Karasu vadisinin iki yanı meyve bahçeleriyle kaplıdır. En çok elma, ayva, ceviz ve kiraz yetiştirilir. Yamaçlarda bağlar vardır.

Bilecik'in başlıca tarihî eserleri hemen hemen terk edilmiş olan eski kesimde Şeyh Edebali türbesidir. Şehrin güney-batısında Beşiktaş adı verilen yerde vaktiyle Argiilon adlı eski bir şehir bulunuyordu.

Bilecik merkez ilçesinin (yüzölçümü 844 km^2., nüfusu 32 112) merkez bucağından başka 2 bucağı (Küplü, Yarhisar) ve 52 köyü bulunmaktadır.

Bilecik ili, Marmara ve Karadeniz bölgeleri üzerinde bulunur, biraz da İç Anadolu ve Ege bölgelerine taşar.

Doğuda Bolu ve Eskişehir, güneyde Kütahya, batıda Bursa, kuzeyde Sakarya illeriyle çevrilmiştir. Yüzölçümü 4 308 km^2., nüfusu 139 041 olup Merkez ilçesinden başka 5 ilçesi (Bozüyük, Gölpazarı, Osmaneli, Pazaryeri, Söğüt) ve 251 köyü vardır.

İl topraklarındaki dağların yüksekliği fazla değildir. İlin orta kesiminden güney-doğu, kuzey-batı doğrultusunda Sakarya vadisi geçer. Bu vadinin iki yanında 1 000 m.'yi aşabilen yüksekliklere az rastlanır. Söğüt ilçesinin kuzey-doğusundaki dağlar ve Bilecik'in batısındaki Ahı dağı kitlesi bunlar arasındadır.

Bilecik, Marmara bölgesi ile İç Anadolu bölgesi iklimi arasında bir geçit tipi ikliminin etkisindedir. Yıllık sıcaklık ortalaması 12°.3C, en sıcak ayınki 21°.8C, en soğuk ayınki 2°.5C, yağış ortalamasıyse 430 mm.'dir. Karın yerde kalış süresi ortalama 21 gündür.

Bilecik ilinin en önemli akarsuyu Sakarya ırmağıdır. Irmak doğudan gelip önce kuzey-batıya doğru akar. Sonra kuzey-güney doğrultusunu alarak, Mekece'ye gelmeden önce, Bilecik topraklarından ayrılır. İlin ikinci önemli suyu, Paşalar köyü yakınında Sakarya'ya karışan Karasu'dur.

İl topraklarının %17'si ormanlıktır. Söğüt ve Gölpazarı ilçeleri ile Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimlerde ormanlar daha fazladır. Tarıma elverişli toprakların kapladığı alan %33'ü bulur. Ürünler arasında tahıl başta gelir. Şekerpancarı tarımı da gelişmiştir. İlin en önemli yolu Haydarpaşa-Eskişehir demiryoludur. Bu demiryoluna paralel uzanan asfalt bir yol da Bilecik'i İstanbul'a ve Eskişehir'e bağlar. Başka yollar da Bursa'ya ve Söğüt'e yönelir.

BİLEŞKE

İki ya da daha fazla kuvvetin bileşkesi diye, göz önüne alınan kuvvetlerinkine eşit bir etki hasıl eden kuvvete denir. Dolayısiyle göz önüne alınan kuvvetlere, bileşkeye eşit ve ters bir kuvvet eklenirse, elde edilen kuvvetler sistemi dengede olur.

Bileşke terimi, daha genel olarak, herhangi vektorel çokluklar için de benzer tarzda tarif edilir. İki vektörün bileşkesi, kenarları verilen vektörlere eşit olan paralelkenarın **kesişen** (yani göz önüne alınan iki vektörün kesiştikleri noktadan geçen) köşegenine eşittir.

İki ya da daha fazla hareketin bileşkesi ise, verilen hareketlere bir arada uğrayan bir noktanın yaptığı harekettir.

Bileşkeyi veren kuvvetlerden, vektörlerden ya da hareketlerden her birine **bileşen** adı verilir.

BİLGE HAN

(683-734) Gök-Türk hakanı ve Kutluğ Han'ın oğludur. Babasının ölümünde (691) sekiz yaşında olduğundan tahta, amcası Kapağan Han geçmiş, amcasının bir ayaklanma sonucu öldürülmesi üzerine 716 yılında Doğu Gök-Türk hakanı olmuştur.

Hakan olduktan sonra kendisini tanımayan Türk boylarını kardeşi Gültekin'le birlikte egemenliği altına almayı başarmış, bunun yanı sıra Çin ülkesine çeşitli akınlar düzenlemiştir. Kardeşi Gültekin'in Hitanlar ve Dokuz Oğuzlarla yapılan bir savaşta (731) öldürülmesinden sonra, Çinlilerle arası düzelmiş, bütün öbür Gök-Türk hakanlarının yaptığı gibi davranarak bir Çinli prensesle evlenmek istemiştir. Fakat tam düğün günü kendisine uzun süredir kin bağlayan bir subayı tarafından öldürülmüştür.

Türk birliğini kurmak ve bu birliği ayakta tutmak için büyük çabalar harcayan Bilge Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu İjen Han, babasının anısına, büyük hakanın savaşlarını ve akınlarını anlatan yazıtlar bulunan bir anıt yaptırmıştır. Bilge Han'ın kardeşi Gültekin için diktirdiği anıtla birlikte bu anıt «Orhun Yazıtları» diye anılmakta, Türk dilinin ilk eserleri arasında sayılmaktadır.

BİLGE, RIFAT

(1873-1953) Türk dil ve edebiyat bilgini. «Kilisli Muallim Rıfat» adıyle ün yapmıştır. Kilis'te doğmuştur. İlk ve rüştiye öğrenimini doğduğu şehirde yapmış, sonra, çeşitli hocalardan yazı ve İslâm bilimleri ve doğu edebiyatı dersleri almıştır. Kilis müftüsü Abdurrahman Efendiden icazet alan (1892), Rıfat Bilge, İstanbul'a gelerek Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) e girmiş, orta ve yüksek bölümlerini tamamlayarak (1898) öğretmenliğe başlamıştır. Çeşitli okullarda Arapça, Türkçe öğretmenliği yapmış, daha sonra Darülfunun (Üniversite) Edebiyat ve İlâhiyat fakültelerine Arapça öğretmeni olarak atanmıştır. Bu arada Hukuk Fakültesine girerek, buradan da mezun olan Rıfat Bilge, 1908'de eserlerinin yayımına başlamış ve Türk filolojisine büyük hizmetleri geçmiştir.

Eserleri: «Kıtab-ı Dede Korkut» (1914), «Divan-ı Lügat-it Türk» (3 cilt, 1917), «İbni Mühenna Lügatı» (1919), «Ferhenkname-i Sadi» (1924), Asterabadi'nin Kadı Burhanettin tarihi olan «Bezm-i Rezm» (Farsça metin, 1928), «El-kavanin» (1928), «El-İdrak haşiyesi» (Velet Çelebi İzbudak'la birlikte, 1936). Bu eserler, Maarif Nezareti, Maarif Vekâleti, Türk Tarih Encümeni, Türkiyat Enstitüsü ve Türk Dil Kurumu gibi bilim kurumlarının yayınları arasındadır. Öbür önemli eserleri, «Sultan Veled'in Divan-ı Türkîsi» (Velet Çelebi İzbudak'la beraber, 1935), «Elvafi Bilvefiyat» (H. Ritter'le birlikte), «Maniler» (1928), «Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 7. ve 8. ciltleri» (1928), «Gülistan Tercümesi» (1943), «Bostan tercümesi» (1943), «Keşf-al-zunun ve zeyli» (Şerafettin Yaltkaya'yla birlikte, (1941-1945), «Esma-i müellifin» (Mahmut Kemal İnal'la birlikte, 1952), «Baharistan», «Nigâristan», «Vamık ile Azra», «Tarih-i Utbî», «Kutb-u Mekki'nin Mekke-İstanbul Seyahatnamesi» eserlerini dilimize çevirmişse de yayımlanmamıştır. 35.000 kelimelik öz Türkçe sözcük fişi, Türk Dil Kurumu arşivlerindedir.

BİLİM

Bilim terimiyle nesnel bir sağlamlığı olan bilgiler bütünü anlatılır. Bilgi, belli bir bütün içinde, kendine özgü niteliklerini tespit ederek, nesneleri ayırt etmek imkânıdır. Söz konusu bütün, toplumsal bir grubun ya da bir bireyin kendine özgü durumlarına göre değişebilir. Söz gelişi, ilkel ulusların tarım ya da astronomi alanlarındaki bilgileri, kültürden kültüre değişen efsanelerin sınırları içinde kalmıştır. Bilimin nesnel niteliği, niteliklerini tespit ettiği bütünün tabiatındadır.

Yunanlılar, bilgi ile bilim arasındaki ayrımı, ilkine kararsız ve rastlantısız bilgi niteliği, ikincisine tanıtlanmış bilgi niteliği vererek, görüş ile bilim arasındaki ayrım gibi göster-

San Diego'da (A.B.D.) atom araştırması kuruluşlarının havadan görünüşü. Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversitelerden başka özel kuruluşlar da bilimsel araştırma alanında büyük bir faaliyet sarfetmektedir.

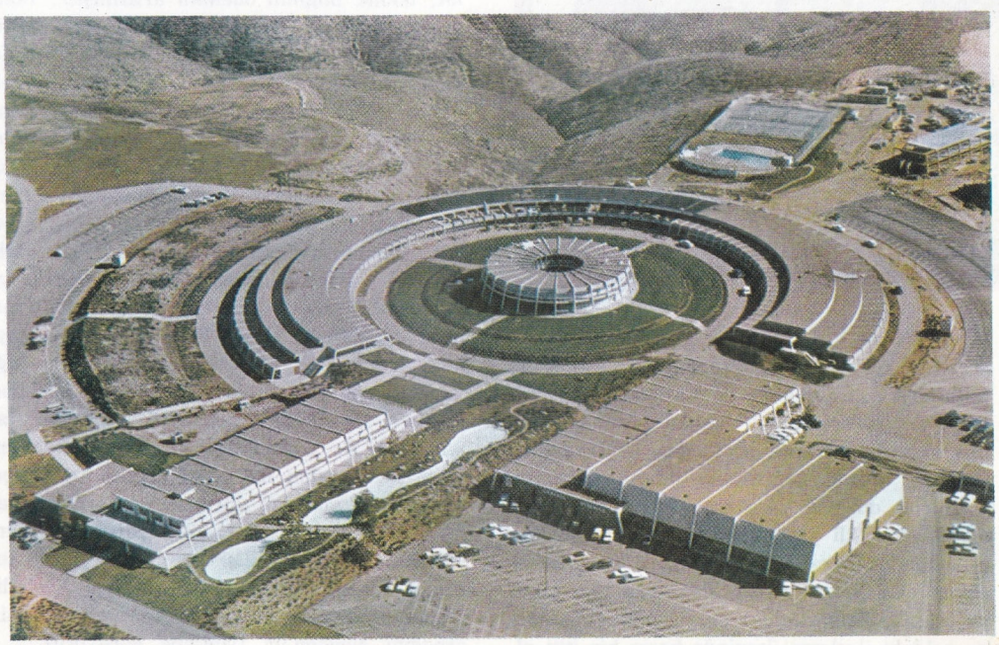

mişlerdir. Aristoteles bu bilim kavramını, bilimin tanıtlanmış akıl yürütmelerin uyumlu bir bütünü olduğu şeklinde tanımlamıştır. Çeşitli bilimler nesnelerine göre ayırt edilir ve her birinin kendi uygulama alanlarıyle ilgili ilkeleri vardır; fakat dinbilimden matematik ve fiziğe kadar, hepsi aynı tümdengelim yöntemine sahiptir ve hepsi için geçerli olan ilkeler vardır. Matematik ile tabiat bilimleri arasında temel ayrılıklar yoktur. Öte yandan, bilimsel bilgiyle deneye dayanan teknikler arasında köklü bir ayrım vardır. Bu yüzden, bilimin nesnel sağlamlığı, düzenin ve evrenin temellerini teşkil eden ilkelere, insan için doğal olan ve şu veya bu şekilde, evrenin düzenini ifade eden mantık yöntemlerinin varsayımına dayanır.

En belirgin örneğini Euclides'in geometrisiyle Ptolemaios'un astronomisinde bulan bu bilim kavramı, ortaçağ ve Rönesans'ın Aristoteles'e dayanan gelenekleri üzerinde güçlü bir etki yapmıştır. Bu kavram, Aristoteles varsayımı olan eksiksiz bir şekilde tanıtlanmış bilgi sorunu yeniden ortaya çıktığı ve bilimle teknik arasındaki ilişki sorunu değişik bir şekilde ortaya konduğu zaman, bunalıma girmiştir. Ortaçağ boyunca, yalnız insan aklının eseri olan kusursuz bilgi ideali dinsel nitelik-

Ortaçağda bilim. Solda: XIII. yüzyıldan kalma bir Arap elyazmasında ilâç hazırlayan araştırmacılar. Üstte: İlâç hazırlamak için otları inceleyen bir ortaçağ bilgini.

te karşı koymalarla karşılaşmıştır. Fakat bu tutum sert eleştirilerle de karşılaşmıştır. Bilimle teknik arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesine de ortaçağda başlanmıştır. Ortaçağ insanı, çoğunlukla bilgiyi meydana getirecek düzeyde olmaktan çok, sanat alanında yetenekli görülmüştür. Bununla birlikte ortaçağ ansiklopedileri «mekanik sanatlar» a az da olsa yer vermişlerdir. Arapların bilim ve teknik alanlarındaki bilgilerinin yayılması bu yoldaki ilerleme üzerinde kesin bir itki olmuştur (XII.-XIII. yüzyıllar). Ugo di San Vittore (XII. yüzyıl) ile Alberto Magno (XIII. yüzyıl) ansiklopedilerine mekanik sanatları alırken Bacon (XIII. yüzyıl) daha da ileri giderek bilimsel deneyin önemini kabul etmiştir.

Ekonomi alanındaki gelişmeler, politik birliğin bozulması; burjuva ve zanaatçi sınıflarının zorlaması gibi ortaçağı sona erdiren etkenler, teknik bilginin önemini artırmıştır; fakat bu önem ancak Rönesans çağında felsefî anlamda ve tam olarak kabul edilmiştir. Bu değişikliğin sonucu olarak, Galileo Galilei, nesnelliği Aristotelesinkinden değişik bir biçimde ortaya koymak amacıyle yeni bir bilim ideali ileri sürmüştür. Bilimi doğanın basit öğelerine ve bu öğelerin aralarındaki ilişkilere ayrılması olarak tanımlamıştır. Bacon'a göre, basit öğelere doğanın ve doğayı etkileyen tekniklerin doğrudan doğruya keşfiyle varılır ve bunların ilişkileri tümevarım yöntemiyle ortaya çıkarılırdı. Descartes'a göreyse doğayı meydana getiren basit öğeler, doğrudan doğruya insan hayatında görülebilir; bunların ilişkileri de analitik geometri tarafından tanımlanır. Bu yorumların farklılığına rağmen bilim kavramının iki genel çizgisi ortaya çıkıyordu: Bunlardan birincisi doğayı meydana getiren öğelerin insan hayatının verileri olduğu, ikincisi de ilişkilerinin değişik matematik ve tümevarım yöntemleriyle keşfedilebileceğiydi. Bu bilim idealinin en eksiksiz örneğini Newton'un fiziğinde görüyoruz.

Newton'a göre de, bilim bütün insanlar için tam kesin ve sağlam bilgidir. Bununla birlikte bu sağlamlığın temeli artık dünyaya düzen verdiği kabul edilen aklın ilkeleri değil, insan hayatında ve doğada ortak olan öğelerin varlığıdır. Bu öğeleri bir düzene sokmak sadece gösterme yoluyle değil, deneyin ve tüme varım yönteminin de işe karışmasıyle çözülebilecek olan bir sorundur. Kant, nesnel sağlamlığın temelinin, insan hayatının doğayı meydana getiren öğelerden oluştuğunu ileri süren tezde olduğunu tanıtlamıştır. Hayat öğeleri temel alınarak doğanın yeniden oluşturulmasındaki başarı değişik yorumlara uğramıştır: Bunu, Newton, doğanın eksiksiz tanımı; Descartes matematik kesinlikle bir düzen kurabilme imkânı; pozitivist akım, öngörü imkânı; pragmatistler ve Bacon, doğayı değiştirme imkânı; yeni pozitivistlerse, eksiksiz, belirli bir dil içinde verileri ifade etme imkânı olarak yorumlamıştır.

Bilimin bu şekilde ele alınışını destekleyen iki ilginç tez olduğunu görürüz: Bunlardan ilki, bütün öteki bilimlerin fiziğe indirgenmesiyle elde edilen bilimsel birlik, ikincisi de matematikle diğer bilimler arasındaki ayrılığı ileri süren görüştür.

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Batı kültürüne hâkim olan bu bilim kavramı çağımızda bir bunalım içine girmiş bulunmaktadır. Birçok bilimsel kavramın sınırlı bir örnek niteliği taşımaktan ileri gitmediğinin anlaşılmasıyle, doğanın eksiksiz tanımının yapılması amacı bir yana bırakılmıştır; eksiksiz öngörü ölçütünün yerini muhtemel öngörü almış, bilimsel dilin mantık yapısı çelişme ve güçlükler göstermiş, matematiğin doğa biliminin yapısı telâkki edilmesi fazla sınırlı görülmüştür. Öte yandan bilimsel kültürü bir birliğe sokmak denemesi de başarısızlığa uğramıştır. Bazı bilim dallarının birleşmesine karşılık, bazılarından yeni bilim dalları doğmuş, bunların içinde uzmanlaşmalar ortaya çıkmıştır. Nihayet, bilimle insanın doğal öğretme güçleri arasında bağ kurulmasını garanti altına alması gereken psikolojik varsayımlar çağdaş psikoloji tarafından reddedilmiştir. Bugün artık bilimin, az sayıda ilke ya da yasayla bağlı bir bütün, doğanın eksiksiz bir tanımı, yanılmaz bir öngörüyle doğaya egemen olma imkânına sahip bir güç ya da insanın doğal öğrenme güçlerinin ürünü olarak tanımlanması mümkün değildir. Bilim bugün bir gerçekler bütünü değil, araştırma teknikleri, sorunlar ve çözüm bekleyen meçhuller bütünüdür. Artık bilimsel yargıların kayıtsız şartsız sağlam olduğu da ileri sürülememektedir.

Günümüzde bilimin başlıca nitelikleri, tartışmaya ve araştırmaya açık oluşu ve gerekli araçlara sahip olan herkesin bu araştırmalara katılabilmesidir. Bu yüzden, bilimin nesnel sağlamlığı olan bilgi olduğu ileri sürülemez; çünkü bu, genel olarak hayatla ya da akılla bilim arasında sıkı bir bağ olduğunu söylemek anlamına gelir. Bilimin nesnel sağlamlığı, bilgilerin kesin bir şema halinde düzenlenmesinin, şemanın gerektikçe değiştirilmesinin,

araştırmaların belli kurallara göre yapılmasının, gerekli bilgilere sahip olan herkesin araştırma yapabilmesinin bir sonucudur. Günümüzde bilim, herkesin kullanabileceği tekniklerin düzeltilme denemesine dayanır ve bir bilgi ancak bu tekniklerden biriyle tartışılabiliyorsa bilimseldir.

Bilimsel Araştırmanın Gelişmesi. — Bilimsel araştırma, doğa ve toplum olgularını düzenleyen yasalarla ilgili deneysel ve kuramsal çalışmaların bütünüdür. Yönelinen amaçlara göre, bilimsel araştırma, genellikle, temel araştırma ve uygulama araştırması olmak üzere ikiye ayrılır. Temel araştırmayla güdülen amaç, olguları yöneten yasaları belirleyip kuramsal yorumlarını vererek, yaymak ve derinleştirmektedir. Uygulama araştırmasıyse, bilimsel bilgilerin pratik amaçlarla mümkün olan kullanımlarını ortaya çıkarmak amacına yönelmiştir.

Eskiçağdaki bilimsel araştırma merkezlerinin başlıcaları Pitagor okulu, Eflatun akademisi, Aristoteles Lisesi ile bugünkü bilimsel araştırma kavramına en yakın çalışmaların yapıldığı İskenderiye okulu olarak belirtilebilir.

Bu merkezler çağdaş araştırma merkezlerinden önemli ölçüde, özellikle bilimin amaç ve metotlarını değişik bir tarzda anlamalarıyle ayrılırlar. Ortaçağ boyunca bilimsel bilgilerin yuvası önce manastırlar, daha sonra da, İslâm dünyasından gelen verilerden de yararlanan üniversiteler olmuştur. Resmî kültür merkezlerinde bilim, kitap sınırları içinde kalırken, zanaat alanlarında yeni deneysel veriler gitgide çoğalmaktaydı. Rönesans çağında Leon Battista Alberti, Albrecht Dührer ve Leonardo gibi kişiler kuramsal bilgiyle deneysel bilgiyi birleştirmek gerekliliğini öne sürüyorlardı. Bu davranıştan doğan çağdaş bilim ilk eksiksiz ifadesini, Galileo Galilei'de bulur. Bilimsel araştırmayı düzenleme ve sonuçlarını yayma amacını taşıyan bir organizmalar dizisini yaratan da çağdaş bilimdir.

XVII. yüzyılda, bilimsel akademiler, kendilerinden önceki özel bilimsel örgütlerin mirasçısı oldular. Buralarda hazırlanan bilimsel araştırma sonuçlarının, elde edilen en son bilgileri bütün bilginlere iletmek bakımından, büyük önemi vardı. Bu yayınların, bilimin ve bilimsel bilgilerin yayılması bakımından, eskiden sadece özel mektuplaşmalara dayanan yayılmayla karşılaştırılamayacak şekilde yararlı olduğu açık bir gerçekti. Öğretim zorunluğu olmadan belirli araştırmalar yapmak görevini yüklenen krallık astronomlarının çalışmaları da yararlı olmuştur (söz gelişi Büyük Britanya'da, gemicilik alanında yararlanılmak üzere astronomik araştırmalar yapma amacıyle Greenwich gözlemevi kurulmuştur.) Bu arada bazı üniversite profesörleri asistanlarının yardımıyle kendilerini bilimsel araştırmaya vermişler, ayrıca ekonomik engelleri yenebilen bazı özel araştırmacılar da görülmüştür. (Büyük Britanya'da bu anlamda Boyle'dan Cavendish ve Darwin'e kadar uzanan bir gelenek vardır). Ayrıca, bu çağda o ana kadar bilim dünyasına yabancı olan bazı konular da bilginlerin dikkatlerini çekmeye başlamıştır. Buna örnek olarak temelleri XVIII. yüzyılda atılmış ekonomi politik verilebilir.

XVIII. yüzyılın sonundan başlayarak çeşitli uluslararası kongreler ve bilim dergilerinin yayılması, araştırmaların gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Özellikle geçen yüzyılın sonundan itibaren, araştırmaların çok sayıda kişinin bir örgüt içinde işbirliğini gerektirmesi, araçların ve aletlerin özel araştırmacıların olanaklarını aşan fiyatları nedeniyle, devlet, bilimsel araştırmayı bu iş için meydana getirilmiş kuruluşlar ya da uluslararası kurumlar tarafından finanse edilen bir toplu çalışma haline getirmiştir. Özel bilimsel araştırma kuruluşlarına örnek olarak Paris Pasteur ve Radium kurumları, uluslararası bilimsel araştırma kuruluşlarına örnek olarak da CERN, Euratom gibi örgütler gösterilebilir.

Böylece tek, tek çalışan araştırmacılar yavaş yavaş ortadan kaybolurken, toplu çalışmalar yavaş yavaş ön plana çıkmaktadır. Genel-

Eski çağların bilim adamlarından Arkhimedes'in ölümünü gösteren bir mozayik.

Ptolemaios'un (II. yüzyıl) yerözekli astronomi düzeni uzun yıllar bilim dünyasının tartışmasız kabul edilen gerçekleri arasında yer almıştır. Çağdaş astronominin kurucusu Copernicus (1473-1543) ise günözekli sistemi getirmiştir. Resimde iki sistemin Andreas Cellarius tarafından çizgiyle belirtilmesi (1661) görülüyor.

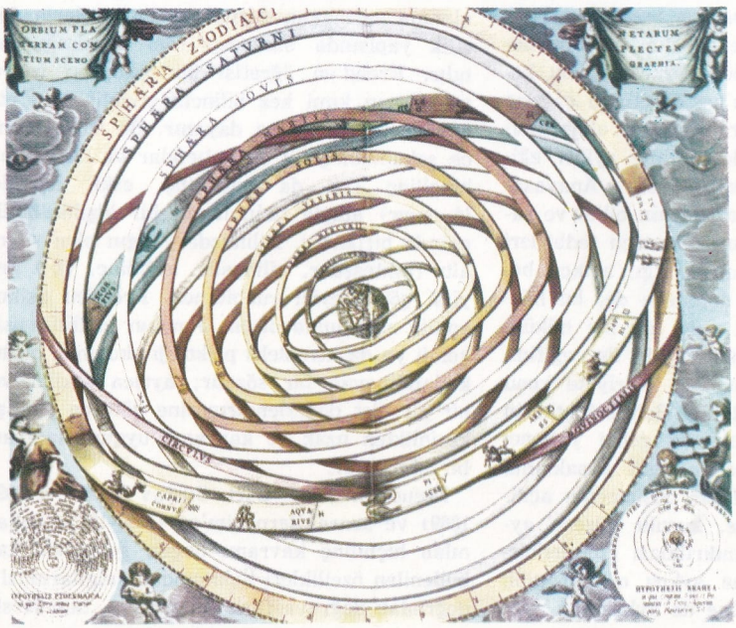

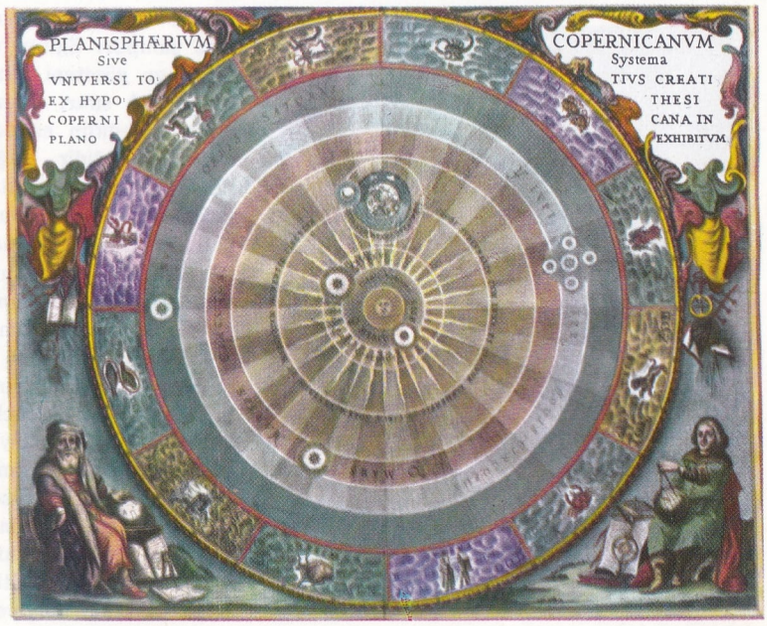

likle yetersiz olmakla birlikte, bilimsel araştırmaların öneminin devlet yetkilerince yavaş yavaş da olsa farkına varılması, araştırmacılar için yeni ve karmaşık sorunlar da ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri toplu çalışmanın kaçınılmaz sonucu olan uzmanlaşmanın -bu durumda her bilgin sınırlı konularda araştırma yapmakla görevli olmaktadır- bilimsel kişiliklerin oluşmasına ve ortaya çıkmasına engel olmasıdır. Ayrıca, toplu çalışmaları yönetenlerin, çalışmalarının bir kısmını topluluğu yönetmeye ayırmaları ve bunun sonucu olarak da bilimsel araştırmalardan uzak kalmaları, başka bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ve buna bağlı olan diğer sorunlar, bilimsel araştırmanın daha çok gelişmiş olduğu ülkelerde daha da belirgin bir hal almakta ve gittikçe sınırları ve tehlikeleri görülen daha büyük araştırma merkezleri kurma yönünde bir eğilim ortaya çıkarmaktadır. Bilimsel araştırmanın yakın gelecekte sağlayacağı gelişme ve insanlığın genel ilerlemesine yapacağı katkı büyük ölçüde bilimsel araştırma kuruluşlarının örgütleme sorunlarının çözümlenmesine bağlı bulunmaktadır denilebilir.

Bilim ve Sanat Hürriyeti. — Herkesin bilim ve sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve bunlarla ilgili araştırma yapma serbestliği. Bilim çağımızda her gün yeni yeni sonuçlara varan, gelişen niteliği içinde, sınırsız bir öğrenilme, araştırılma ve yayılma imkânına da sahip olmalıdır. Gerek teknik, gerek sosyal bilimler, konusu, ileri sürdüğü tezler ne olursa olsun serbestçe öğrenilmeli, açıklanmalı, yayılmalı üzerinde yorum yapılabilmelidir. Demokratik ve çağdaş bir siyasî düzende, bilim ve sanatın öğrenilmesi ve yayılması konusunda bir sınır düşünülemez. Bilim nasıl sınırsızsa, onu bilmek ve öğretmek, yaymak da sınırsız olmak gerekir. Aksi halde bilimin öğrenilmesi konusundaki sınırlar, bilimin ancak belirli yöndeki bölümlerine ayrıcalık tanınması anlamını taşıyacaktır. Bu nedenledir ki, gerçek demokrasilerde bilim ve sanat hürriyeti sınırsız bir şekilde kabul edilmiştir.

Louis Pasteur, 1888 yılında kendi adını taşıyan enstitüyü kurmuştur. İçinde bulunduğumuz yüzyılda bilginler ortak çalışmalara yönelmektedir.

Avrupa Atom Enerjisi Birliği (Euratom)ne bağlı Ispra atom merkezinin girişi.

Bilim ve sanat hürriyeti, düşüncenin açıklanması ve eğitim hürriyetleriyle de yakından ilgilidir. Bilimsel bir görüşün açıklanması, böyle bir görüşten sonuçlar çıkartılması, özellikle sosyal bilimler dalında bir inancın ve düşünüş biçiminin açıklanması anlamını da taşımaktadır. Bilim ve sanat verilerinin öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından ise, bilim ve sanat hürriyetiyle öğretme ve öğrenme hürriyeti birbirinden ayrılamaz.

Anayasamızın da 21. maddesi, bilim ve sanat hürriyetini düzenlemiştir. Buna göre, herkes bilim ve sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve araştırma hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim devletin denetim ve gözetimi altında serbesttir. Bu konudaki tek sınır, eğitim ve öğretimin çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı olmamasının gerekliliğidir. Çağdaş bilime aykırı eğitim ve öğretim yapılamayacaktır. Anayasamızın gerekçesinde, bu maddenin bilim ve sanatı sınırlayıcı, boyunduruk vurucu tedbirleri önlemek için Anayasaya alındığı, açıkça belirtilmektedir. Netekim maddede de, bu hürriyetin sınırlı olduğuna dair hiç bir hüküm yoktur. Bu bakımdan ülkemizde de, eğitim, bilim ve sanatın sınırsız bir hürriyete konu teşkil etmesi gerekmektedir. Belirli bilgilerin öğrenilmesini engelleyici, söz gelişi yabancı kitapların yurda girmesiyle ilgili yasaklama olanakları, salt bilimsel bir düşüncenin açıklanmasının, bu düşünce, kurulu düzene aykırı olduğu için, cezalandırılması gibi tedbirler, düşünce hürriyetine aykırı olduğu gibi, bilim ve sanat hürriyetine de aykırıdır.

BİLİNÇ

İnsanda ruhsal içerikliklerin ben ile olan ilişkilerini düzenleyen sürekli fonksiyon, yaşanan andaki ruhsal etkinliklerin tümü. Kendi görgü ve yaşantılarını bilmek ve onların sürekli değişikliklerinin duyum, heyecan, duygu, düşünce, hareket ya da bir başka ruh etkinliğiyle ilgili yönlerini kavramak. En geniş anlamıyle zihin ve aklın kullanımı. Bilinç, değişik etkinlik basamakları gösterir. Bilince varan algılar değişik nedenlerle sınırlanıp, kısıtlanabilir. Beyni örseleyen yaralanmalar, zehirlenmeler, yüksek ateşli hastalıklar, beyin dolaşımı yetersizlikleri bilinci bulandırır; o zaman kavrama azalır ve zayıflar, düşün yavaşlar ve gevşer. Bu somnolans hali, bilinç bulanıklığı basamağını aşarsa derinleşir, sopor durumu denen komaya yakın bir bilinç yetersizliği olur. Dıştan gelen hiç bir uyarımın cevaplandırılmadığı, algılamanın tüm kalktığı bilinç yitimi, koma, organsal beyin hastalıklarında, ağır vücut hastalıkları sonucu beyin çalışamadığından fizyolojik olarak da uykuda kendini gösterir. Genellikle sara nöbetlerinde bilinçte değişiklikler olur, bulanır, daralır ya da tüm kalkar. Bilinç akımının bir süre için kesilmesi ve kişiye yabancı bir bilinç halinin hâkim olması sara nöbetlerinin kimi çeşitlerinde görülür, alacakaranlık hali denir. Bu süre kişinin asıl bilincinde yer etmez ve sonradan hiç hatırlanmaz. Birkaç saniyelik kısa süreler için bilincin yitirilmesi absans denen ve gene bir çeşit sara nöbeti olan beyin çalışma aksaklıklarında belirir.

İlkel canlılarda önce dıştan gelen uyarımların organizmada etkili olabilmesi, derece derece gelişerek insanda bilinç olgunluğuna varır. Toplum içinde insanların karşılıklı etkilenmeleriyle bir yığın süreç, ilkel birinci signal sisteminden ikinci signal sistemine Pavlowcu bir görüşle, bilincin fizyolojik temeline aktarılır. Bilinç bulanıklığı, yitimi ve uyku bu ikinci signal sisteminin, en gelişmiş beyin hücrelerinin çalışmaması sonucu, işlememesi yüzündendir.

Kesin olarak algılanmayan duyular, bilinç alanına varmayan duyum ve düşüncelerin, kişilik yapısında bilinçdışı izler bıraktığı sanılır. Freud'un öğretisi bu bilinçdışı izlere ve onların kimi kez bilincin etkinliklerini etkilemesine inanmaya dayanır. Bu izler, bilince sokulmamış bu yaşantıcıklar ve izlenimler hiçbilinç (ya da yokbilinç, eski deyimle lâ - şuur) adıyle tanımlanan bir kişilik bölümünde birikirler. Dilimizde yaygın olan şuuralti (tahteşşuur, bilinçaltı, altbilinç, vb.) deyimi çözümleyici ruhbilimde, Freudcu psikoanaliz anlamında olsun, Jung'un analitik psikoloji ya da kompleks psikoloji okulunda olsun kullanılmayan bir sözdür; ayrıca şekilci ve bir alt - üst değerlendirmesine götüren yanlış, kesinlikten uzak ve kavrama uygun olmayan bir sözcüktür.

Freud'ten önce Carl Gustav Carus (1789-1869) ve sonra Bernheim'ca (1837-1919) kullanılan hiçbilinç kavramı bugün genellikle kabullenilen özellikleri bakımından «algılarımızla doğrudan doğruya fark edilemeyen, tam tersi-

ne kendine özgü belirtilerle kavranabilen, bilinçli oluşumlara ve etkinliklere dolaylı etken olan, bütün ruhsal ve algısal içerikliklerin tümü» olarak tanımlanabilir. Tarihsel açıdan hiçbilinç durumları insan ruhunun **a priori,** doğasal ve kendiliğinden varolan en-ilk durumu sayılagelir (E. Neumann). Daha çok Jungcu ruhbilime dayanan bu görüşte varolumun beden dışı özellikleri önemsenip kavranılmaktadır. Uroboros deyiminin de kullanıldığı bu en-ilk durumun varsayılması, akılcı doğa felsefesiyle çatışır. C.G. Jung'un ortaya attığı, kendi ve öğrencilerince geliştirilen ortaklaşa hiçbilinç kavramı, nesnel-ruhsal olan, kendiliğindenlik ve otonomi sahibi, bireysel ruhun üstünde bir vital ruh ve görülüp kavranamayan psişik sistem olarak en-ilk durumdan beri varolagelen, bilinçli olmaya yeteneksiz kişi özelliklerini kapsar. Bu hiçbilinç kendini fantezide, düşlerde, hasta hezeyanlarında, dinsel coşkunluklarda, mitos ve efsanelerde, masallarda gösteriyor sanılır.

Freud öğretisine göre bilinç, kişinin varolumunun temel taslağına uygun algıların, gerçeğe uyabilme ve dürtüleri tepki göstermekte eylemleştirme yeteneğinin karakter yapısının temelindeki kendini gözlemenin sağladığı bir ben (ego) fonksiyonudur. Ben'in yapısındaki elemanların kendibaşınalık kazanmasıyle kişilik yapısında ayrıklıklar olur, bir çiftbilinçlilik (çift-ben) kendini gösterir; bu durum bir hastalık belirtisi olarak histeride, sarada, şizofrenilerde görülür.

Etkinliklerin bilinç alanı dışında kendi başına olup bitmesi bu arada birçok ilkel tepkiler, nedensiz korkular, panikler, anlamlandırılması güç ilkel davranışlar birer bilinçsizlik belirtisidir. Gündelik konuşmada kendi etkinliğini akılcı bir eleştirmeyle yönetmeyene de bilinçsiz denir. Özne olarak kendini bilmeye, kişinin kendi kendini bilinçlemesine benbilinci denir ki, uyanıklık sınırı ve içerikliği oldukça dardır; hastalık, yorgunluk, kocamışlık daha da sınırlandırır. Bütün kişisel bilinç işlemlerinin öznesi ben'dir. Bireyleşmenin gerçekleştiği ergin yaşlarda, bireyi öteki varlıklardan ayıran bilinç niteliğidir. Çocuklukta önce bu ayrıntı yoktur ve çocuk kendini, algıladığı öteki nesneler arasında sanır; o kadar ki, kendinden tekil üçüncü şahsı gösteren zamirlerle söz eder. Ben'in temeli bedensel bakımdan uyarımlar ve duyumlar, ruhsal açıdan bilinç alanı ile hiçbilinç bölümleridir. Ben, kendi bilincinin tümünü kapsar, bilincin merkezi olmak eğilimindedir, kendinin katıldığı bütün işlemleri bir bütünlük biriminde derleyip toplamak özelliğindedir.

BİLİŞİK, HÜSEYİN

(1923-) Türk ressamı. İzmir'de doğmuş, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiştir. Önceleri yalnız figüratif çalıştığı halde daha sonra geometrik-soyut bir düzen içinde görülen Bilişik, yurt içinde gerçekleştirdiği sergilerin yanı sıra, yurt dışında (Lugano, Viyana, Roma, Bükreş, Tunus, Cezayir, Beyrut, Moskova, Varşova, vb.) da çeşitli sergilere katılmış, eserlerini Resim ve Heykel müzesinden başka A.B.D., İtalya ve Fransa'da özel koleksiyonlara katabilmiştir.

H. Bilişik'in mistik İstanbul adlı tablosu.

BİLSEL, CEMİL

(1879-1949) Türk hukuk bilgini. Şam'da doğmuş, hukuk öğrenimi görmüş, Hariciye Nezaretinde çalışmış, Kudüs mutasarrıflığında bulunmuş, 1908 yılında İstanbul Darülfununu hukuk şubesi umumî devletler hukuku muallimliğine tayin edilmiştir. Cumhuriyetin ilânından sonra Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluş çalışmalarında bulunmuş, Bozkurt - Lotus davasında Türk heyetine katılmış, 1934'te İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne tayin edilmiştir. İstanbul Hukuk Fakültesiyle Mülkiye Mektebinde yıllarca Devletler Hukuku okutan Cemil Bilsel, milletvekilliği yapmış, San Fransisko konferasına katılan Türk heyetinde bulunmuş (1945), birçok milletlerarası kongreye Türkiye adına katılmıştır.

Bilsel'e 1947 yılında Fransa'nın Toulouse üniversitesi tarafından fahrî hukuk doktorluğu ünvanı verilmiştir.

BİMEN ŞEN

(1872-1943) Ermeni asıllı değerli bir şarkı bestecisidir. Bursa'da doğmuş, 14 yaşında Hacı Arif Beyin teşvikiyle İstanbul'a gelerek müzik öğrenimi yapmıştır. Bimen burada, zamanın ünlü müzik hocalarından Aziz Dede, kanunî Hacı Arif, Tamburî Cemil, Şevki, Rahmi, Hacı Kirami ve Nedim beylerden müzik dersleri alarak bilgisini ilerletmiş ve kısa süre içinde sevilen bir sanatçı niteliği kazanmıştır. Zamanında güçlü bir besteci olarak tanınan Bimen'in bestelediği eserler 800'den fazladır. Feriköy Ermeni mezarlığında gömülüdür.

BİLİNÇ DURUMLARI DENEYİ

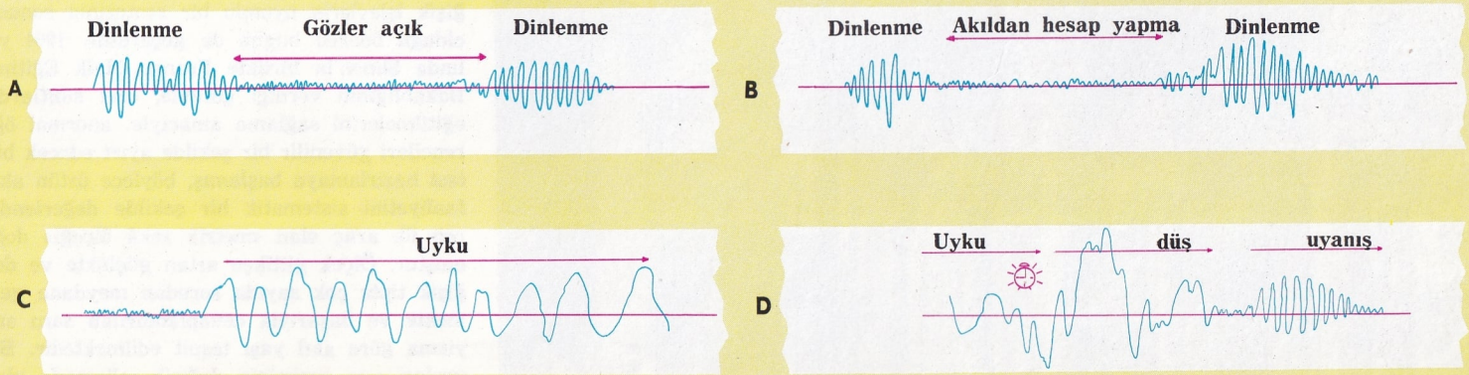

Beşer saniye süreli çeşitli bilinç durumlarında alınmış elektro çizgileri. A) Gözleri kapalı olarak dinlenmekte olan bir insanın gözlerini açması beyinin yayınladığı dalgalarda bir duraklama meydana getirir; bu duraklama daha etkin bir bilinç durumunu belirtir. B) Gözleri kapalı olarak aklından bir hesap yapan kişide de aynı duraklama görülür. C) Derin bir uykunun yani çok alçak bir bilinç düzeyinin belirleyici niteliği geniş delta dalgalarıdır. D) Sesli bir uyartı, uyuyan bir insanda, kişiyi bilinç durumuna getirmeden önce, kısmen bilinçli bir beyin etkinliği yaratır.

BİNBİRDİREK SARNICI

İstanbul'da Bizans devri sarnıçlarının en büyüğü. Kostantin, 330 yılında Bizans'ı Roma imparatorluğunun başkenti haline getirdiği zaman, yanında on iki Romalı büyük de bulunuyordu. Bunlardan biri olan Filoksenos, vaktiyle Septim Severius tarafından inşa edilmiş bulunan surların üzerinde kendisine bir saray yaptırmıştı. Bu saray, büyük bir sarnıcın üzerinde inşa edilmişti. Bizans imparatorlarından Jüstinianus devrinin özelliklerini taşıyan bu yapı, saraydan denizin görülebilmesi için çok yüksek olarak yapılmıştı. Uzunluğu 64 m., genişliği 56,40 m., yüksekliği 14 m., her biri 3,8 m. aralıkla 14 sütunu kapsayan 16 sıradan 224 sütunludur. Sütunların alt kısımları 3 m. kadar bir çamur tabakasının içine gömülüdür. Bu sarnıcın üzerinde eskiden ipek işleyen tezgâh atelyeleri ve daha başka binalar bulunuyordu. Bugün bunların hepsi yıkılmış ve temizlenmiş durumdadır.

Binbirdirek sarnıcı, Divanyolu arkasındaki çocuk parkının altına rastlamaktadır.

BİNBOĞA DAĞLARI

Orta Torosların, Seyhan ırmağı Göksu kolu ile Ceyhan ırmağının yukarı kesimi (Elbistan-Afşin ovaları) arasında yer alan, kuzey-doğu, güney-batı doğrultulu geniş bir dağ kitlesi.

Bu dağların yükseltisi 2 500 m.'yi geçer ve başlıca doruk 2 830 m.'ye varır. Maraş ve Elbistan'dan gelen iki yol Göksun'da birleşerek Binboğa dağlarının batı kenarını boylayıp Sarız üzerinden Kayseri'ye yönelir.

Binboğa dağlarının yamaçları ve vadileri yer yer ormanlık ve fundalıktır. Bu dağların yüksek yerlerinde bol sulu ve otluk yaylalar bulunur.

BİNEMECİYAN

Türk tiyatrosunun kuruluş yıllarında ün yapmış bir oyuncu ailesi.

Eliza Binemeciyan.

Rupen: (1857-1912) Edirne'de doğmuştur. Ünlü oyuncu Fasulyacıyan'ın öğrencilerindendir. «Güllü Agop Kumpanyası» nda sahneye çıktıktan sonra, uzun süre Manakyan kumpanyasının jön prömiyeliğini yaptı. Otuz yıl süreyle genç âşık rolüne çıkmıştır. Özellikle «Demirhane Müdürü» nde «Filip», «Kontes Sara» da «Piyer Severak», «Lâ dam O kamelya» da «Arman Düval» rollerinde genç âşıkı oynamıştır. Melodramlarda yarattığı «mazlum» karakterli rolleriyle ünlüdür. Ermeni kadın oyuncu Agavni-Zabel'in kocası, ünlü Ermeni kadın oyuncu Eliza Binemeciyan'ın ve Onnik Binemeciyan'ın da babasıdır.

Agavni-Zabel: (1865-1915) İstanbul'da doğmuştur. Rupen Binemeciyan'ın karısı, Eliza ve Onnik Binemeciyan'ın annesidir. Manakyan Tiyatrosunun oyunlarında oynamıştır. Kocasının ölümünden sonra «Hekimyan» ve ünlü «Kınar Hanım» la bir topluluk kurmuşsa da uzun sürmemiştir. Daha sonra Manakyan topluluğunda genç kız rolleri oynadı. Acıklı piyeslerde, felâketler içinde çırpınan kadın rolleriyle, hissî piyeslerde «Vefalı Kız» rollerinde üstün başarı sağladı.

Eliza: (1890-) İstanbul'da doğmuştur. Annesi Agavni Zabel Binemeciyan, babası Rupen Binemeciyan'dır. Eliza, ilk öğrenimini «Kadıköy Fransız Mektebi» nde yaptı. Baba ve annesinin teşvik ve etkisiyle, daha çocuk denecek yaşlarda «Manakyan Kumpanya» sında sahneye çıktı. Burada Peçeli Kadın'da (Edmon), Dilenci Karı'da (Mari), Zaza'da (Toto), Kumarbaz'da (Jorj), Şair'de (Mari) rollerini yaşından umulmayacak bir başarıyla oynadı. Eliza, asıl sahne hayatına 18 yaşındayken başlamıştır. O sıralarda Ermenilerin kurdukları «Serbest Sahne» de kendini göstermiş, arkasından «Manakyan Kumpanyası» na katılmıştır. Bu tiyatrodayken özellikle «Genç kız» rollerinde başarı sağlamıştır. 1913 yılında Darülbedayie girmiş, burada asıl kişiliğini bulmuştur. Raşit Rıza'yla birlikte bir çift meydana getirmişler «jön prömiye ve jön fam» karakterlerinde geniş ilgi toplamışlardır. Özellikle zamanın ilginç oyunlarından Yusuf Ziya (Ortaç) Beyin manzum «Binnaz» oyununda başkadın rolünü üstün başarıyla oynamıştır (1919). Eliza Binemeciyan, on yıla yakın sanatçılığı sırasında «Hissî komediler» de parlamış, 1924 yılında Paris'e yerleşmiştir. İki yıl sonra, bir ramazanda oyunlar vermek için İstanbul'a gelmişse de oyunlarını oynadıktan sonra yeniden Paris'e dönmüştür.

BİNET, ALFRED

(1857-1911) Fransız psikoloğu. Hukuk, tıp ve tabiat tarihi öğrenimlerinden sonra, Charcot'nun okuluna devam etmiş ve kendisini bilimsel psikolojiye vermiştir. 1895 yılında, **Année psychologique** adlı dergiyi ve Sorbon Üniversitesinin psikoloji laboratuvarını kurmuş ve yönetmeye başlamıştır. Verimli bir araştırmacı olan Binet, bellek, dikkat, telkin sorunları ve beyin ile zekâ arasındaki ilişkilerle ilgilenmiştir.

Zekânın, anlama, buluş ve eleştiri gibi değişik işlevlerin uyumlu bir sentezinin sonucu olduğu önerisi bugün de geçerlidir. 1904 yılında Simon'la birlikte Fransız Halk Eğitimi Bakanlığının verdiği görevle, özel sınıflarda eğitilmelerini sağlama amacıyle, anormal öğrencileri güvenilir bir şekilde ayırt edecek bir **test** hazırlamaya başlamış, böylece üstün akıl faaliyetini sistematik bir şekilde değerlendiren ilk araç olan «metrik zekâ ölçeği» doğmuştur. Ölçek gittikçe artan güçlükte ve değişik tipte çok sayıda sorudan meydana gelmekte ve başarıyla cevaplandırılan soru sayısına göre akıl yaşı tespit edilmektedir. Bu yaşlar, yaş evriminin değişik yıllarında ulaşılan akıl gelişiminin tipik derecelerine tekabül etmektedir. Gerçekten, akıl da, sözgelişi boy gibi, yaşla birlikte, belirli bir gelişme göstermektedir. Binet'nin öldüğü yıla kadar üzerinde çalıştığı bu metot, ondan sonra, Lewis M. Terman tarafından daha da geliştirilmiştir.

Binbirdirek sarnıcı XIX. yüzyılda ipekçiler gediğine verilmiş, buraya iplik bükme tezgâhları yerleştirilmişti.

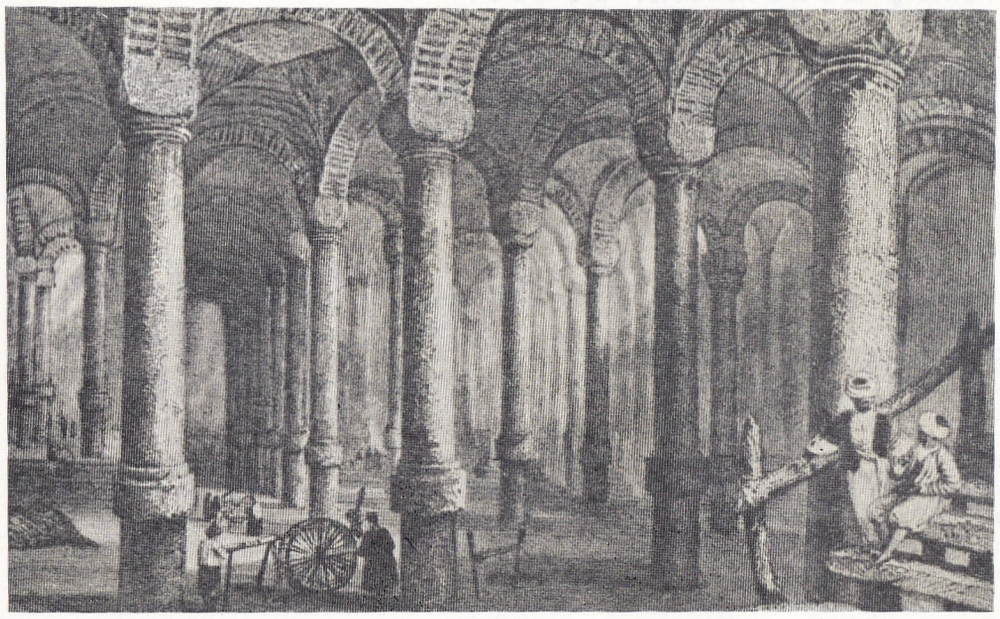

BİNGAZİ
Libya'da bir şehir (nüfusu 75 000). Sirenaik eyaletinin merkezi ve devletin başkentlerinden biri. Sidra körfezinin kuzey-doğu kıyısında, denizle kıyı gölcükleri arasındaki düz bir çıkıntıda kurulan şehir, Arapların oturduğu bölgelerle Avrupa biçimi mahallelerden meydana gelmiştir. Savaştan önce şehir nüfusunun, hemen hemen üçte birini teşkil eden İtalyanların bugün büyük kısmı buradan ayrılmış bulunmaktadır. II. Dünya savaşından sonra başlıca ihraç maddeleri tuz, konserve, tonbalığı ve deri eşyaları olan deniz ticaret merkezi durumunu yeniden kazanmıştır.

BİNGÖL
Doğu Anadolu'da il merkezi (nüfusu 11 727). Küçük bir ilçe merkezi olan ve vadi içinde bulunan Çapakçur'un bulunduğu yere hâkim düzlük üzerinde 1935'te kurulmuş yeni bir şehirdir. Eski adı Çapakçur. Yükseltisi 1 150 m. Yolçatı-Tatvan demiryolu üzerindeki Genç istasyonuna 24 km. uzaklıktadır. Şehir, altı mahalleden ibarettir. Eski Çapakçur, Yeni Bingöl'den ayrı bir mahalledir.

Bingöl merkez ilçesinin yüzölçümü 1 854 km², nüfusu 43 883 olup dört bucağı (Merkez, Ağaçlı, Sancak, Yamaç) ve 87 köyü vardır. Halkın çoğu çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşır. Çevresinden elde edilen tahıl, meyve ve sebze kasaba ihtiyacını karşılar. İhraç maddeleri arasında canlı hayvan ve deri önemlidir. Çevresinde meşe ormanları vardır.

Bingöl şehri yöresinde Kös kaplıcaları, Vinir, Mirzan, Gayıt gezinti yerleri vardır. Abitor ovası da doğal güzelliğiyle tanınmış gezinti yerlerinden biridir. Kös kaplıcaları Bingöl'e 25 km., uzaktadır. Burası aynı zamanda gezinti yeri olarak da ünlüdür.

Bingöl ili: Doğu Anadolu'nun yukarı Fırat bölümünde, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Erzincan, Tunceli ve Elâzığ illeri arasında yer alır. Yüzölçümü 8 125 km², nüfusu 150 521'dir. İlin Merkez ilçesinden başka dört ilçesi (Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan) vardır.

Bingöl toprakları çok dağlıktır. Yükseklikleri 2 000-2 500 m.'yi aşan tepeler vardır. İlin güneyinde Genç dağları yer alır. Bu dağlar Bingöl ile Diyarbakır ili arasında sınır teşkil eder. İlin orta kesiminde Şerafettin dağları (2 500 m.), kuzey-doğu kesimindeyse, Bingöl dağı yükselirse de, bu dağın en yüksek dorukları (3 250 m.) Muş ve Erzurum illeri toprağında bulunur. Bingöl'ün iklimi serttir. Kışlar uzun ve soğuktur. Kar, uzun süre yerde kalır. Dağlar arasındaki çukur alanlarda yazlar sıcak geçer. İlin dağlık oluşu yüzünden yağışlar oldukça fazladır (Bingöl: 88, Solhan 61 cm.). Bu sebeple dağların yamaçlarında yer yer meşe ormanları görülür. Bütün il yüzölçümünün %12'si ormanlarla kaplıdır. Tarıma ayrılan topraklar %3'ü geçmez. Başlıca ürün tahıldır. Çayır ve otlaklar il yüzölçümünün yarısını geçer.

İlin başlıca akarsuyu Muratsuyu'dur. Bu su ilin güneyinde doğu-batı doğrultusunda akar. Muratsuyu'na kuzeyden Peri ve güneyden Gönik suları karışır.

Libya'nın başkentlerinden biri olan Bingazi önemli bir ticaret merkezidir.

İlin güneyinden Yolçatı-Elazığ-Muş-Tatvan demiryolu geçer. İl merkezi batıda Palu üzerinden Elazığ'a (142 km.), doğuda Muş'a (127 km.), güneyde Genç üzerinden Diyarbakır'a (159 km.), kuzey-doğuda Karlıova üzerinden Erzurum'a (211 km.) karayoluyle bağlıdır; bu sonuncu iki yoldan her mevsimde faydalanılamaz.

Malazgirt zaferinden sonra Bingöl, Anadolu Selçuklularının eline geçti. Bu tarihlerden sonra çevrenin doğu kesimleri Saltukoğullarının elinde kaldı. Bingöl, Yavuz Sultan Selim zamanında (1514'te) kesin olarak Osmanlı yönetimine girdi.

BİNGÖL, CEMAL
(1911-) Türk ressamı. Erzurum'da doğmuş, Gazi Eğitim Enstitüsü resim bölümünü bitirmiştir. Paris'te André Lhote'un yanında resim çalışmalarını geliştiren Bingöl, 1942'de kendi resimleriyle öğrencilerinin resimlerini Londra'da sergileyerek büyük bir ilgi uyandırmış, 1958'de İtalya'da açtığı sergide ünlü eleştirici Lionello Venturi'nin övgüsünü kazanmıştır. «Hat» sanatımızdan yararlanan, bölgesel konuların tadını büyük bir soyutlamayla gerçekleştiren Bingöl, çizgiye yeni bir özgürlük ve özellik kazandırmıştır.

BİNGÖL DAĞI
Doğu Anadolu bölgesinde volkanik kayalardan oluşmuş bir dağ kitlesi. Bingöl'ün çevresinde Hınıs, Varto, Karlıova ve Tekman kasabaları arasındadır. Başlıca üç doruğu olup en yüksek yeri Kaletepe (3 250 m.) dir. Kuzey yamaçları hafif eğimlidir. Güneyde, Varto ovası üzerindeyse pek dik bir yamaç yükselir. Bingöl dağının yapısını genellikle bazalt ve andezitler teşkil eder. Bu püskürük külteler tabandaki tortul kayaları örter. Buzul devrinde bu dağın kuzey yamacında buzulların bulunduğu, izlerinden anlaşılmaktadır. Buzulun örttüğü kesimde ve genel olarak 2 700 m.'yi aşan yükseltilerde birçok göller vardır. Dağa bugünkü adı, bu göllerin çokluğundan ötürü verilmiştir.

Bingöl dağının doruklarıyle yamaçlarının yüksek bölümleri bol yağış alır. Bu sebeple çevresi için bir su deposu gibidir. Aras ırmağının kaynakları bu dağın kuzey-batı yamaçlarındadır. Muratsuyu'na karışan birçok akarsular da Bingöl dağının doğu, güney ve batı yamaçlarından doğarlar. Dağın dik yamaçlarında yer yer meşeliklere rastlanır.

BİNİCİLİK
Ata binme ve atı yönetme sanatı. İnsanlar, ilk çağlardan başlayarak ata binmeyi denemişler ve onu kendilerine en yakın bir arkadaş durumuna getirmek için çaba harcamışlardır. M.Ö. 1900'de Ariler ile Şitler arasındaki ilkel savaşlarda attan da yararlanıldığı bilinmektedir. M.Ö. X. yüzyıldaysa atın insanlar emrinde daha büyük ölçüde kullanıldığını görüyoruz. Yunanlılar, Mısırlılar, Asurlular ata binmeyi bir sanat haline getirmişler, doğu ve Akdeniz uygarlıklarında özel at eğitimcileri ve şövalyeler, at üzerinde savaşmanın özelliklerini meydana çıkarmışlardır. Roma devrindeyse, süvariler en iyi yurttaşlar olarak kabul edilmiş ve atla ancak soyluların uğraşabileceği kuralı yerleştirilmişti. Bu durum, ortaçağa kadar sürdü.

1500 yıllarında binicilik Avrupa'da daha yaygın bir hal alıyor, kuralları yavaş yavaş tespit olunuyor ve bir bilim niteliğine bürün-

At yarışlarına katılan atları süren jokeylerin genellikle 52 kg.'dan ağır olmaması gerekir. At yarışlarında mesafe atın yaşına ve cinsine göre değişir. Üç yaşını bitirmemiş atlar için asgari uzunluk 800 m. üç yaşını bitirmiş olanlar için 1 000 m.'dir.

meye başlıyordu. Napoli, Montava ve Padova'da binicilik okulları kurulmuş, Fransa'da da biniciliği kökten kavrayan çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Daha sonraları bu sanat, yaygın bir hale gelerek, her ulusun, üzerinde titizlikle çalıştığı bir spor dalı olarak gelişiyordu. Bugünse, bütün uluslar, artık en ileri kuralları tespit edilmiş olan binicilik sporunu zevkli bir spor ve bir sanat olarak kabul ederek, çalışmalarını yoğun bir duruma getirmişlerdir.

Biniciliği, manej çalışmaları, yarışmalara hazırlık, av ve açık araziye özgü binişler ve yüksek binicilik olarak dört bölüme ayırmak mümkündür. Manej çalışmaları, bu iş için kullanılacak cins atların eğitilmesi amacını güder. Spor alanlarında ya da başka amaçlarla görevlendirilecek atların, muhakkak böyle bir eğitime tabi tutulması gerekir. Manej çalışmalarında gerekli sonuçlar alındığı takdirde, biniciliğin zor bölümü olarak kabul olunan, yarışmalara hazırlık devresi başlar. Hendek, tahta, çit gibi engellerin üzerinden aşma yeteneği için at, sıkı bir çalışma düzeni içine sokulur.

Toplu bir halde yapılan avlanmalar ve açık arazide binişler yapmak ise, en sağlam oturuş isteyen bir dal olarak kabul edilmektedir. Yüksek binicilikte, at ve suvarisi o hale gelmiştir ki, ata binmek bir ustalık ve hüner işi olmuş, seyircilere zevkli anlar geçirten, heyecanlı bir spor durumuna yükselmiştir.

Binicinin ilk öğreneceği kural, at üzerinde durmasını bilmektir. Biniciliğin esası budur. İyi bir oturuş yapılabilmesi, gerekli hareketlerin kolaylıkla yerine getirilmesini sağlar. Göğüs hafifçe önde, baş dik, bel hafif çukur, dizler eğere yapışık, bacaklar yere dik, ayak burunları dışa dönük, topuklar atın karnına yapışık olmalı, ayaklar üzengilere sağlamca basılmalıdır. İyi bir binici, atına yardımcı olacak bazı hareketler yapmalıdır. Bu yardımlar, dizgin, ağırlık ve baldırlar aracılığıyle yapılır. Meselâ, atını sağa döndürmek isteyen bir binici, tatlı bir bilek hareketi yaparak, sağ dizini çekmeli, sol baldırıyle kolanın az gerisinden hafifçe bastırmalı, ağırlığını sağ tarafa kaydırmalıdır.

«Sürüş», atın ileriye doğru yönetilmesidir. Bu hareketi sağlayabilmek için, baldırları eşit kuvvette, kolanın üzerine bastırmak gerekir. Baldır uyarmalarını anında alamayan atlar için mahmuz, yardımcı olur. Çizmenin topuğuna takılı, sivri uçlu demirden yapılı mahmuz, gerekirse kullanılmalı, bu kullanış ise, çok ustaca yerine getirilmelidir. Yersiz mahmuz kullanmak, atın huysuzlaşmasına ve gereksiz ataklar yapmasına yol açar. Binicisinin emirlerine karşı koyan ata, dizgin çarpmak, kırbaçlamak ve mahmuz vurmak hafif ya da sertçe cezalar vermek olanaklıdır. Binicilikte önemli bir kural, atın binicisinin üstünlüğünü kabul etmesi ve onu sevmesidir. Yoksa, çok hassas bir yaradılışa sahip olan bu vefalı hayvan, en küçük bir ihmali ve acemiliği kabul etmez, hatta bazı hallerde tehlikeli durumlar bile yaratabilir.

Türkiye'de Binicilik: Yurdumuzda modern anlamdaki biniciliğin yerleşmesine ön ayak olan, 1911 yılında Mahmut Şevket Paşa tarafından kurulan Süvari Binicilik Okuludur. Balkan savaşları sırasında bir süre kapanan okul, Davutpaşa'da yeniden eğitimine başladı. Oradan Orhaniye kışlasına, sonra da Haydarpaşa'ya geçirildi. I. Dünya savaşı sırasında, okul tekrar faaliyetine son verdi. Kurtuluş savaşının sonlarına doğru, Konya'nın Ilgın ilçesinde bir süre eğitim yaptıysa da, ancak iki eğitim devresi açık kalabildi. Okul, Cumhuriyetin ilânından sonra, İstanbul'da Orhaniye kışlasında açılarak, Harp Okulunun ve Sipahi Ocağının tesislerinden yararlandı ve nihayet, Ayazağa'daki bugünkü tesislerine yerleştirildi (1938). II. Dünya savaşı sırasında Karaman'a taşınan okul, savaşın sona ermesiyle, tekrar eski yerine döndü.

Türk binicileri, dünya ölçüsündeki büyük yarışmalara girerek parlak zaferler kazanmışlardır. İlk kez, Sofya'da yapılan Balkan Olimpiyatlarında az bir farkla, ikincilik elde ettiler. Bir yıl sonra Fransa'nın Nice şehrinde yapılan yarışmalarda, en aşağı ikincilik gibi birçok değerli sonuçlar aldılar. Türk binicilerinin asıl büyük başarısı 1935'te Viyana, Peşte, Nice ve Ahen'de olmuştur. 11 ulusun en seçkin yarışmacılarının katıldığı bu yarışlarda Yzb. Cevat Kula birinci (1.90 m. atlayarak) oldu. Peşte'de Tuna Büyük engel atlama şampiyonasında Teğm. Eyüp Öncü, 120 binici arasında birinci oldu ve bayrağımızı şeref direğine çektirdi. Yzb. Saim Polatkan, yine Nice'te 88 binici arasında Ren armağanını kazandı. Viyana'da yine Yzb. Saim Polatkan 1.80 m. ile dördüncü ve 2 m.'lik engeli aşarak da birinci oldu.

Ekibimiz, ertesi yıl (1936), Berlin olimpiyatlarında iyi sonuçlar alarak adımızı olimpiyat stadının şeref levhasına yazdırdılar. 1937'de Roma'da yapılan Mussolini kupasında Yzb. Cevat Kula, Yzb. Cevat Gürkan, Yzb. Eyüp Öncü ve Yzb. Saim Polatkan yarışmalara katıldılar. Polatkan, «Çakal» adlı atıyle takımı-

İnsanlar ilk çağlardan başlayarak ata binmeyi denemişler ve M.Ö. X. yüzyıldan itibaren attan yararlanmaya başlamışlardır.

mıza bir birincilik hediye etti.

II. Dünya savaşı çıkınca, her alanda olduğu gibi, binicilik alanında da bir duraklama oldu. Barışla birlikte, tekrar başlayan hareket, bize 1948'de Rotterdam'da Yzb. Ziya Azak'ın eliyle, 90 binici arasında bir birincilik daha kazandırdı, öteki binicilerimiz de takım halinde derece aldılar, bayrağımızı şeref direğine çektirdiler.

Binicilik, günümüzde Binicilik Federasyonunun çalışmalarıyle gelişmekte, askerlerin yanı sıra sivil biniciler de bu alanda başarılı sonuçlar elde etmektedirler.

BİNOM

İki monomun toplamı olan a + b tipinden bir cebirsel ifadedir. En önemli işlemlerden biri bir binomun ardışık kuvvetlerini veren formülleri bulmaktır. Binomun karesi ve kübü $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ ve $(a + b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2 + b^3$'dür. **n** ninci kuvvetiyse, **n** pozitif bir tamsayı olmak üzere

$$(a+b)^n = a^n + na^{n-1}b + 1/2\ n(n-1)a^{n-2}b^2 + \ldots + \frac{n(n-1)(n-2)\ldots(n-k+1)a^{n-k}b^k}{2.3.4.\ldots(k-1)k} + \ldots + b^n,$$

dir. Bu formül Newton binomu olarak bilinmekle birlikte aslında ilk olarak Tartaglia tarafından ortaya atılmıştır.

BIOT, JEAN BAPTISTE

(1774-1862) Fransız fizikçisi. Üniversite öncesi öğrenimini Le Havre'de yaptı. Paris'te Politeknik Okuluna girdi ve Poisson, Malus ve Monge gibi öğretmenlerle çalıştı. Yorulmaz bir çalışıcı olarak yüzlerce monografi ve birkaç kitap yayımladı. Matematiksel analizdeki ilk çalışmalardan sonra, Arago'yla birlikte İspanya'da meridyen ölçme çalışmalarıyle görevlendirildi. Fizikte özellikle, kendisini Biot ve Savart kanununa ulaştıran, elektromagnetizma üzerindeki çalışmalarıyle ünlüdür. Daha sonra bilim tarihi üzerinde araştırmalar yaptı; Çin ve Mısır'daki bilimsel çalışmaları inceledi. Dört ciltlik **Traité de Physique Expérimentale et Mathématique** (Denel ve Matematiksel Fizik) adlı eseri, sadece Fransa'da değil, fakat bütün Avrupa'da, bilimsel araştırma yapmak isteyenler için ilk kılavuz oldu. Daha sonra bu eseri özetleyerek bir Elemanter Denel Fizik kitabı halinde yayımladı, ayrıca bir fiziksel astronomi kitabı da yazdı. Biot, yaşadığı devirde gelişen bilimsel incelemelerin yayılmasındaki katkısı bakımından önemli bir tarihsel kişidir. Newton fiziğine kuvvetle bağlı son bilginlerden biridir.

Biot-Savart Kanunu. — İçerisinden bir elektrik akımı geçen bir tel, etrafında bir magnetik alan doğurur. Magnetik alanın şiddeti, telden geçen akımın şiddetiyle artar ve telden uzaklaştıkça azalır. Biot ile Savart, denel bir inceleme sonunda, aşağıdaki şekilde ifade edilebilen kantitatif (nicel) bir kanun ortaya koymuşlardır: «Doğrusal bir telden geçen bir doğru akım tarafından, etraftaki uzayın herhangi bir noktasında hasıl edilen magnetik alanın şiddeti, akımla doğru orantılı ve göz önüne alınan noktanın tele uzaklığı ile ters orantılıdır.» Bu kanun, formül halinde

$$\mathbf{H} = \mathbf{A}\ \frac{\mathbf{i}}{\mathbf{d}},$$

şeklinde gösterilebilir. Burada H magnetik alanın şiddetini, **i** elektrik akımının şiddetini, **d** noktanın tele olan uzaklığını gösterir. A seçilen ölçü birimlerine bağlı bir sabitedir.

Eğer telin kâğıt düzleminde bulunduğu ve göz önüne alınan noktanın da aynı düzlemde bulunduğu farz edilirse, magnetik alanın doğrultusu kâğıt düzlemine diktir ve yönü, akım ayaklarından girip başından çıkacak tarzda tel üzerinde bulunduğu tasarlanan bir adamın (Ampère adamı) sol kolu yönündedir.

Bu kanundan anlaşılacağı gibi kuvvet çizgileri, merkezleri tel üzerinde ve kendileri tele dik düzlemlerde bulunan, aynı merkezli dairelerden oluşurlar. Kuvvet çizgilerinin yönü, akım yönünde ilerleyecek bir vidanın yönüyle verilir (Ampère vidası kuralı).

BİRA

Şerbetçiotuyla kokulandırılmış arpa malt suyunun mayalandırılmasıyle elde edilen alkollü içki.

Bira, başka tahılların mayalandırılmasıyle elde edilen benzeri alkollü içkilerin en eskisi ve en yaygın olanıdır. M.Ö. III. bin yılın başlarında Mezopotamya'da, aynı bin yılın ortalarına doğru da Mısır'da bira ve benzeri içkilerin kullanıldığı bilinmektedir. Almanya, İngiltere ve Galya'da da çok eskiden beri bira kullanılmaktaydı. Akdeniz ülkelerindeyse, en çok kullanılan alkollü içki şarap olduğundan bira daha geç yayılmıştır. Biranın kokulandırılması için şerbetçiotu kullanılması XII. yüzyılda başlar. Bira üretiminde öbür gelişmelereyse, ancak geçen yüzyılda, bira mayalanmasının nasıl gerçekleştiğini aydınlatan Pasteur ile öteki bilginlerin çalışmaları sonunda ulaşılabilmiştir. Bundan sonra mayaların kullanılmasını ve biranın yapımını kolaylaştıran araçlar ve metotlar yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanır. Biranın alkollülük derecesi 4-15 arasında değişmektedir.

Üstte: Atın yarışmaya hazırlanması. Altta: Bir engeli aşması.

Arpa maltının mayalandırılmasıyle elde edilen bira şerbetçiotuyla kokulandırılır. Resimde bir şerbetçiotu tarlası görülüyor.

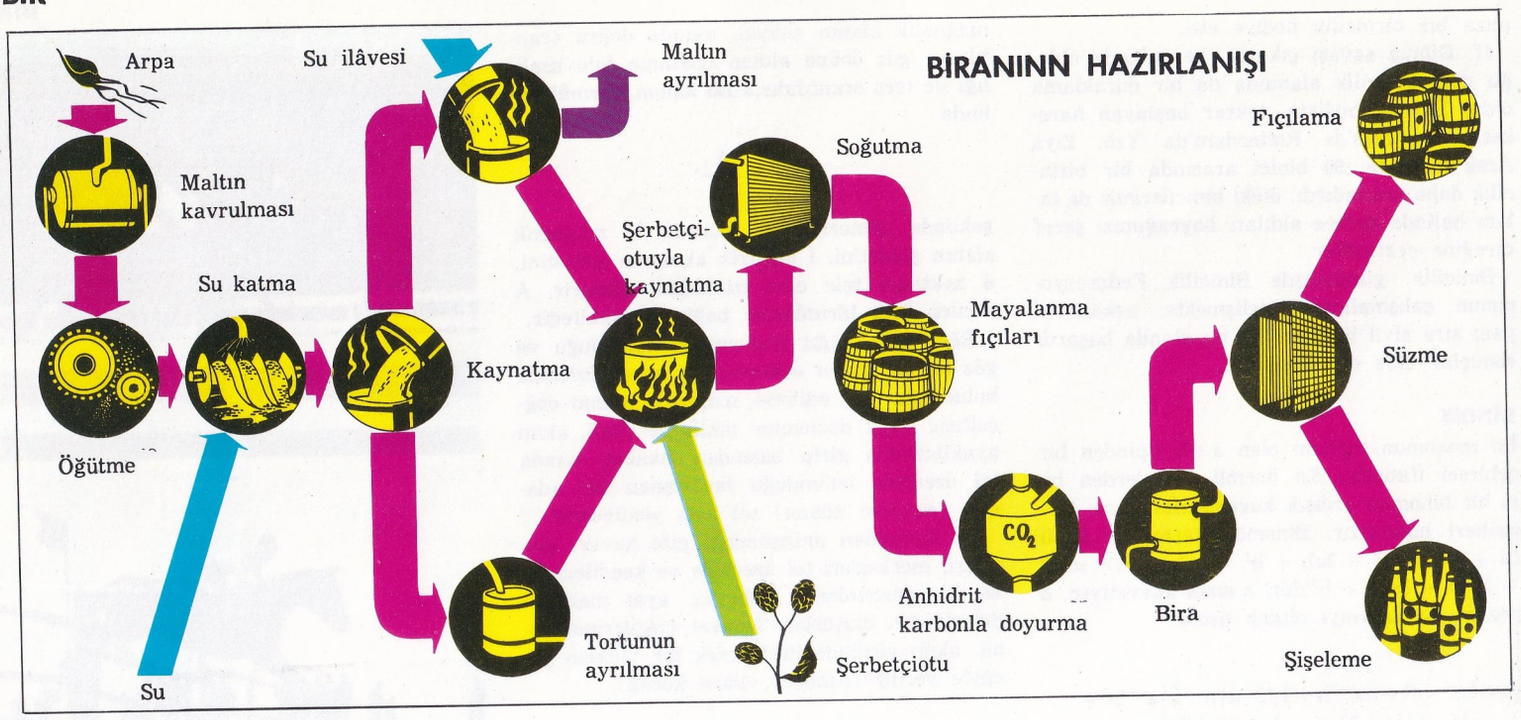

Sanayide üretilen tek bira olan arpa birasının yapımı ayrı fabrikaların özelliklerini teşkil eden önemsiz ayrıntılar dışında, hemen hemen her yerde aynıdır. Bu alanda kullanılan metotlar, iki ana türe ayrılabilir. 15-25 derece arasında olanına «yüksek mayalanma», 5-10 derece arasında olanına «alçak mayalanma» adı verilir.

Biranın üretilmesinde yapılan ilk işlem arpa maltının kavrulmasıdır (Bazı fabrikalar maltı kendileri hazırlarken, bazıları kavrulmuş olarak dışarıdan alırlar); beyaz bira elde etmek için malt 70°C, siyah bira elde etmek için 110°C sıcaklıkta kavrulur, şıralanma sürecinde kavrulmuş malt, suda eriyebilen maddeleri ayıracak şekilde parçalanma işlemine tabi tutulur. Şıranın hazırlanması malttan bütün eriyen maddeleri ayırmak için, birkaç aşamada, çürütme ve kaynatma yollarıyle olur. Maltın şıra haline gelebilmesi için 70°-75°C arasında bir sıcaklık gerekmektedir. Şıra maltın geri kalan kısmından, çöktürme ya da süzme yollarıyle ayrılabilir. Ayrılan şıra uygun miktarda şerbetçiotuyla kaynatılır; böylece kokulandırılmış ve pıhtılaştırma yoluyle içindeki bazı proteinli maddelerden arıtılmış olur. Soğutularak sıcaklığı 5°C kadar düşürülen bu şıra, mayalandırma kaplarına geçirilir. Çağdaş sanayide, geleneksel tahta şişelerin yerini minelenmiş madenden ya da yalıtkanlarla kaplanmış çimentodan yapılmış havuzlar almıştır.

Pasteur ve başka mikrobiyoloji bilginlerinin incelemeleri sonunda mayaya başka mikroorganizmaların karışmaması için şırayı mikropsuzlaştırmanın uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Bira mayalanmasında en çok kullanılan etken **Saccaromyces cerevisiae**'dir.

Biranın birçok niteliklerini, kullanılan etken belirlemektedir. Bira üreten her kuruluşun, her fabrikanın gerekli araştırmaları yapan özel mikrobiyoloji laboratuvarları vardır.

Asıl mayalanma sona erdikten sonra soğuk bira soğuk bir yerde birkaç hafta bekletilir. Bu bekleyiş sırasında biranın oluşumunu tamamlayan başka mayalanmalar gerçekleşir. Bazı metotlarda bekleme süresi 15 günün altına kadar düşürülmektedir.

Bekleme süresi biten bira süzülür. Şişe birası mikroptan arıtılmak için pastörize edilir. Fıçı içinde hemen kullanılacak olan biraysa genellikle pastörize edilmez.

Biraya, gerek mayalanma tarzı ve bileşimindeki maddelerin miktarı uygun şekilde ayarlanarak, gerekse şeker katılarak, özel tatlar kazandırılabilir.

Bira, taze bir meyvedeki kadar bol kalorisi ve içinde bulunan proteinle besleyici değeri yüksek bir içkidir.

Dünya bira üretimi (Sovyetler Birliği dışında) 370 milyon hektolitre civarındadır. Önde gelen bira üreticileri dünya üretiminin %28'iyle Amerika Birleşik Devletleri, Batı Almanya (%12), İngiltere (%11), Fransa (%4), Çekoslovakya (%3,5), Belçika, Kanada ve Avustralya (%3), Meksika, Japonya, Polonya'dır.

Genellikle taze olarak kullanıldığı ve taşınması güç olduğu için, bira ticareti oldukça sınırlıdır. Bira ihraç eden başlıca ülkeler, İrlanda, Belçika, Hollanda, Almanya, Danimarka ve Çekoslovakya'dır.

BİRÇENEKLİLER (Monokotiledon)

Kapalıtohumlular altşubesinden bir bitki sınıfı. Bu sınıftaki bitkilerin oğulcuğu (embriyon), bir yaprakçıktan (çenek) meydana gelmiştir. Buğdaygiller, ananasgiller, zambakgiller, süsengiller, salepgiller, sukamışıgiller, nergisgiller familyaları birçeneklidir. Buğdaygillerden buğday, pirinç, çavdar, yulaf, arpa, kamış, bambu, mısır, ayrıkotu, soğangillerden soğan, sarmısak, zambak, lâle, sümbül, pırasa başlıca örnekleridir.

BİRECİK

Urfa iline bağlı ilçe merkezi bir kasaba (nüfusu 15 317). Fırat'ın dik ve kayalık sol kıyısında kurulmuştur. Gaziantep - Nizip - Sürüç-Urfa yolu üzerindedir, yükseltisi 450 m.

Eskiden Güney Anadolu'dan geçen karayolu, Birecik'te genişleyen Fırat ırmağı boyunda kesintiye uğrar, taşıtlar ve yolcular sallarla ırmağı geçip yollarına devam ederlerdi. Fırat üzerinde kurulan heybetli Birecik köprüsü bu kesintiyi ortadan kaldırmıştır. 721 m. uzunluğundaki köprü 10 nisan 1956'da hizmete açılmıştır.

Birecik, birçok tarihî devirlere sahne olmuştur. VII. yüzyılda İslâmlar tarafından Bizans'tan alınmış, 1099'da Haçlılar tarafından ele geçirilmiş, sonra Mardin Artuklu Türk beyliği tarafından geri alınmıştır. Bundan sonra, Bizanslılar yeniden birkaç yıl Birecik'e hâkim olmuşlarsa da sonunda şehir kesinlikle Türklerin elinde kalmıştır. Moğollar, Birecik'i ele geçirememiş ve Memlükler İlhanlılara karşı savunmuşlardır. Şehrin Fırat'ın doğu kıyısında 56 m. yüksekliğindeki kayalığın üzerinde bulunan kalesi, bu savunmada birinci derecede rol oynamıştır. Kale bugün yıkıntı halindedir. Birecik, 1516'da Yavuz Sultan Selim devrinde Memlüklerden alınarak Osmanlı ülkesine bağlanmıştır.

Birecik, XIX. yüzyılın ortalarına, hatta sonlarına kadar önemli bir transit ticaret merkeziydi. I. Dünya savaşından sonra Birecik'in Suriye sınırına yaklaşması ve ticarî bölgenin önemli kısmının Suriye sınırları içinde kalması, kasaba için büyük bir darbe olmuş, Nizip'in yanında ikinci dereceye düşmüştür.

Birecik ilçesinin yüzölçümü 852 km^2., nüfusu 34 418 olup Merkez bucağından başka Böğürtlen adlı bir bucağı ve 37 köyü vardır.

Birecik ilçesi, Urfa ilinin batı bölümünü teşkil eder. İlçe toprakları güneyden kuzeye doğru yavaş yavaş yükselir. Fırat ırmağı il-

çenin batı sınırını meydana getirir. İlçenin başlıca ürünü tahıldır. Bunun yanı başında zeytin ve fıstık önemli yer alır. Küçükbaş hayvan beslenir, bunların yününden kilim dokunur, sütünden yağ yapılır.

BİRET, İDİL

(1941-) Türk piyanocu. Ankara'da doğmuş, çok küçük yaşta gösterdiği olağanüstü müzik yeteneğiyle dikkati çekmiştir. Adını taşıyan bir özel kanunla yedi yaşındayken Paris'e Nadia Boulanger'nin öğrencisi olarak çalışmak üzere gönderilmiş, on yaşındayken Paris Konservatuvarına girmiş ve yüksek solfej, piyano, piyano eşliği, vb. gibi bölümleri kısa süreler içinde üstün başarıyla bitirmiştir. Taşıdığı «harikâ çocuk» özellikleri yılların geçmesiyle olgun musikişinaslık niteliklerine değişmiş, bir piyanocu olarak taşıdığı virtüoz tekniği, gerek doğal, gerekse düşünsel değerlere dayanan ve gittikçe gelişen bir yorumlama gücüyle birleşerek onu bütün çağların en büyük piyano sanatçılarından biri olma durumuna yükseltmiş ve kendisine uluslararası bir ün sağlamıştır. Piyano besteleri-nin her çağından ve bölgesinden eserler taşıyan repertuvarının, yetkiyle ve bilgiyle yorumladığı en ileri çağdaş eserlerle de zenginleşmiş olması ona, geleneksel bestelerle halkın aradığı parçalarla yetinen birçok piyanocudan ayrılan bir seçkinlik de sağlamaktadır.

BİREVCİKLİ (Monoique)

Çiçekte erkek ya da dişi organdan biri noksan olursa böyle çiçeklere bireşeyli çiçek denir. Bu çiçekler aynı bitki üzerinde bulunuyorsa, bunlara birevcikli denir. Mısır, ceviz, fındık, kestane gibi bitkiler birevcikli bitkilerdir. Genel sınıflandırmada takım, şube, familya adı almaz. Bu özelliklere sahip çeşitli bitkilere bu ad verilir.

BİRHÜCRELİLER (Protozoa)

Çok basit bir vücut yapısına sahip çok küçük hayvancıklardır. Bu bakımdan hayvanlar âleminin ilk canlılarıdır. Büyük bir kısmı denizlerde ve tatlısularda yaşamakla beraber toprakta ve daha büyük hayvanların vücutları içinde yaşayanları da vardır. Bu küçük hayvanların başı, kalbi, midesi, bacakları kısaca başka hayvanlarda gördüğümüz organları yoktur.

Birhücreli hayvanın bütün vücudu bir tek hücreden yapılmıştır. Bu bir tek hücre sayesinde, birhücreli hayvan besinini alır, hareket eder ve bölünmek suretiyle çoğalır.

Birhücrelilerin bazıları hareketlerini kirpiksi (cilia) lerle ya da flagella denen kamçıya benzer uzantılarla sağlarlar. Amip gibi çıplak bir protoplazma kitlesinden ibaret olanlar bulunduğu gibi, etrafında tebeşir ve silisyumdan yapılmış ve çok geniş alan kaplamış ve kalın tebeşir katmanları meydana getirmiş olanları da vardır. Bugün bile bol miktarda ölü hücrelerin kabukları deniz diplerine yağmur gibi yağarak, geniş alanları dip çamuruyle kaplamaktadır.

Birhücrelilerin çoğu çıplak gözle görülemeyecek kadar küçüktür; ancak birkaç çeşidi gözle görülebilir. Bu çeşit hayvanlar o kadar saydamdır ki, ışığa tutulup bakıldığı zaman sadece pelte gibi saydam bir madde şeklinde görünür. Bu madde protoplazmadır. Birhücrelilerin hareketlerini inceleyebilmek için mikroskopla bakmak gerekir.

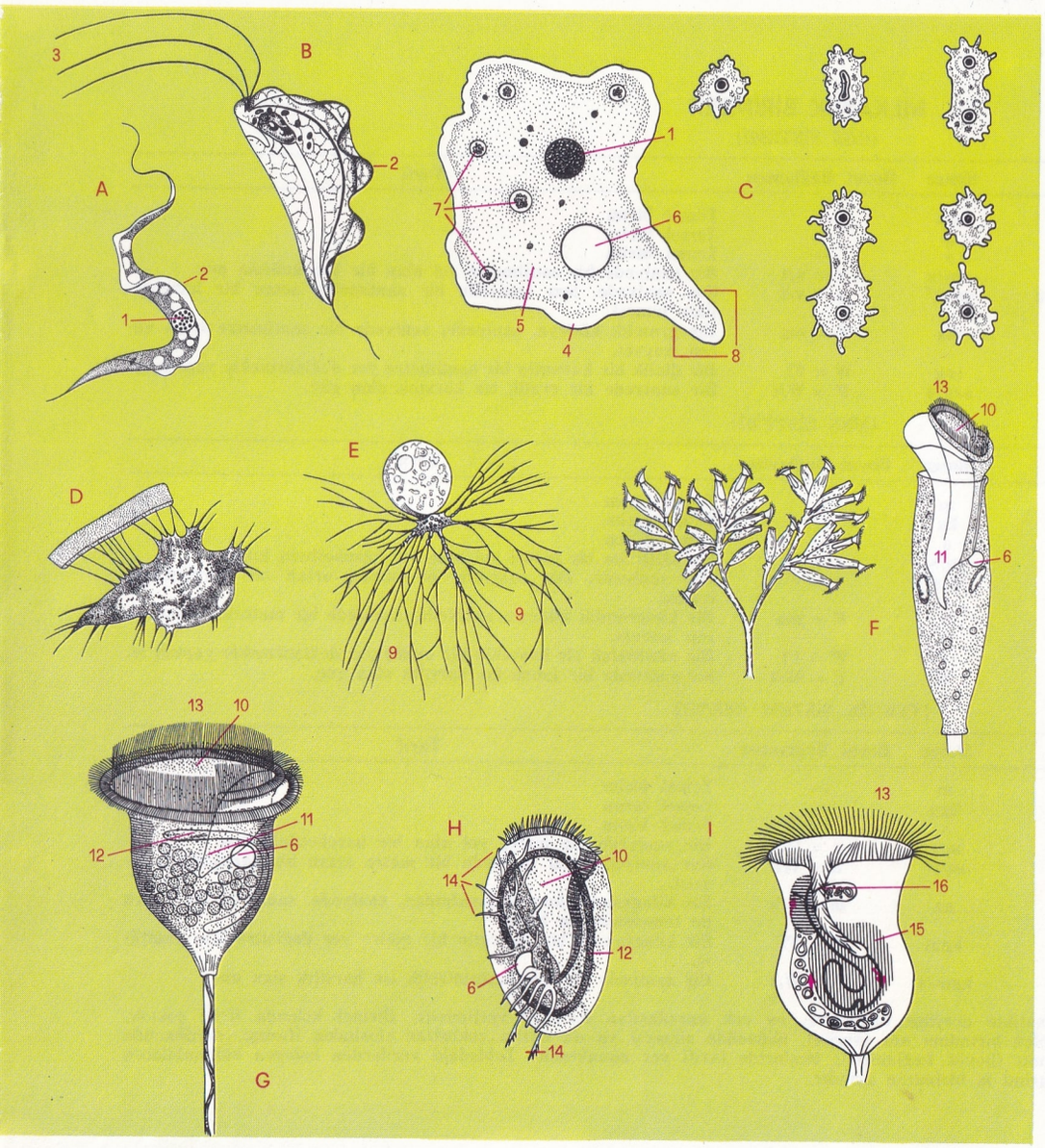

BİRHÜCRELİLER

Altta: Bir Volvoks'un mikroskoptan görünüşü. Soldaki tabloda: A) Tripanazoma. B) Trikomonas. C) Amip ve bölünme yoluyla çoğalması. D) Vampirella. E) Lieberkühnia. F) Tek ve toplu halde operkularium. G) Çan hayvanı. H) Euplotes. I) Carchesium. Birhücrelilerin önemli bölüm ve organları: 1) Çekirdek. 2) Zar. 3) Kamçı. 4) Dış plazma. 5) İç plazma. 6) Kontraktil kofulu. 7) Besinkofulu. 8) Yalancı ayak. 9) Kökayak. 10) Ağız alanı. 11) Göze yutağı. 12) Büyük çekirdek. 13) Titrek tüyler. 14) Tüyler. 15) Sindirim kesimi. 16) Göze anüsü.

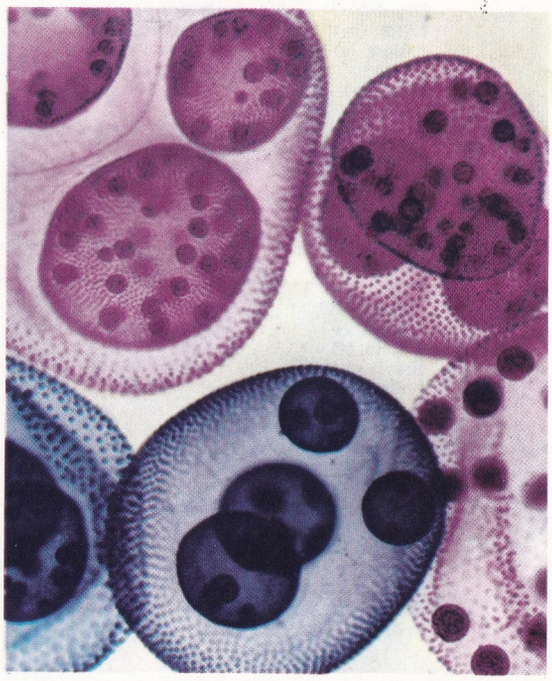

Birhücrelilerin bir kısmı asalaktır. Bunlar sıtma, dizanteri, uyku hastalığı, Afrika şarbonu ve kırmızısu humması gibi tehlikeli hastalıklar meydana getirirler.

Dört sınıfa ayrılırlar: Kamçılılar, kökayaklılar, kirpikliler, sporlular.

BİRİM

Fizikte ve teknikte en önemli işlemlerden biri ölçüdür. Lord Kelvin'in dediği gibi, bir şeyi ölçüp bir sayı ile ifade edemiyorsanız, o şey hakkında hiç bir şey bilmiyorsunuz demektir. Öte yandan herhangi bir çokluğu (niceliği) ölçmek demek, onu, birim olarak seçilmiş bulunan aynı cinsten bir çoklukla karşılaştırmak demektir. Bir uzunluğu ölçmek demek, o uzunluğu, birim olarak seçilen bir uzunlukla, örnek olarak **metre** adı verilen uzunlukla karşılaştırmak ve ölçülecek uzunlukta metrenin kaç defa bulunduğunu bulmak demektir.

Başlangıçta her cins çokluğu ölçmek için o cinsten bir birim seçilmişti. Fakat bilim ve teknik ilerledikçe, çeşitli ülkelerdeki bilginlerin yaptıkları ölçüleri birbirlerine bildirebilmelerini sağlamak için, herkesin aynı birimleri kullanması zorunluğu ortaya çıktı. Bu bakımdan ilkin, her ülkede aynı birimleri kullanma yolu arandı. Böylece, Fransız İhtilâli sırasında, Fransız bilginleri tarafından ortaya atılan metrik sistem, hemen hemen bütün ülkeler tarafından benimsendi. Öte yandan, fizik kanunlarının matematik ifadelerinin basit olması için, çeşitli çokluların birimlerini birbirlerine bağlı tarzda seçerek **birim sistemleri** kurmak ihtiyacı duyuldu. Örnek olarak, uzunluklar **metre**yle ölçülünce, yüzölçümlerin **metre kare**yle, hacimlerin **metre küp**le ölçülmesi gerekiyordu. Bu nedenle, bir kenarı bir metre olan karenin yüzölçümü **metre kare** adıyle yüzölçüm birimi seçildi; bir kenarı bir metre olan kübün hacmi de **metre küp** adıyle hacim birimi seçildi. Benzer tarzda seçilen başka birimlerin bir kısmı aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Birim Sistemleri. — Yukarıda anlatıldığı gibi, birbirlerine bağlı olarak seçilen birimlerin oluşturduğu gruba birim sistemi adı verilir. Bir birim sisteminde genellikle üç (elektrik olayları da işe karıştırılırsa dört) çokluğun birimleri birbirlerinden bağımsız olarak seçilir ve bunlara **temel birimler** adı verilir. Öbür çokluların birimleri de temel birimlere bağlı olarak seçilir ve onlara da **türeme birimler** denir. Örnek olarak, uzunluklar metreyle ve zaman saniyeyle ölçülürse, bir hareketlinin gittiği yolu, o yolu gitmek için geçen zamana bölerek elde edilen hızın birimi **saniyede metre** olur ve kısaca m/s olarak gösterilir. Benzer şekilde kitleler kilogramla ve hacimler metre küple ölçülürse yoğunluk birimi **metre küp başına kilogram** olur ve kısaca kg/m^3 şeklinde gösterilir.

Temel birimler olarak genellikle uzunluk, kitle ve zaman birimleri seçilir. Bu tip sistemlere **mutlak** birim sistemleri denir ve en çok bunlar kullanılır. Kendilerine mutlak denmesinin sebebi kitle biriminin yeryüzünde bulunulan yerle değişmemesidir. Başka tip birim sistemlerinde de, temel birimlerden biri kitle birimi olmayıp **kuvvet** birimidir. Bu tip sistemlere **gravitasyonel** sistemler denir. Bu son tip sistemler az kullanılır; çünkü bir cismin **ağırlığı** olarak tarif edilen kuvvet birimi, yeryüzünde bir yerden başka bir yere gidildiği vakit hafifçe değişir.

CGS Sistem: Bu sistemin temel birimleri, uzunluk için santimetre, kitle için gram

MEKANİK BİRİMLER

(CGS SİSTEMİ)

Çokluk	Birim	Simge	Boyut Bağlantısı	Tarif
Uzunluk (l)	santimetre	cm	—	Temel birim
Kütle (m)	gram	g	—	Temel birim
Zaman (t)	saniye	s	—	Temel birim
Hız (v)	santimetre/saniye	cm/s	v = s/t	Bir saniyede bir santimetre yol alan bir hareketlinin hızı.
İvme (a)	santimetre/saniyede/saniye	cm/s^2	a = v/t	Her saniyede, hızı saniyede bir santimetre artan bir hareketlinin ivmesi.
Kuvvet (F)	din (gcm/s^2)	din	F = ma	Bir gramlık kütleye, saniyede, saniyede bir santimetre ivme veren kuvvet.
İş (W) ve enerji (E)	erg (din-cm)	erg	W = Fl	Bir dinlik bir kuvvetin bir santimetre yer değiştirmekle yaptığı iş.
Güç (P)	erg/saniye	erg/s	P = W/t	Bir saniyede bir erglik işe karşılık olan güç.

(MKS SİSTEMİ)

Çokluk	Birim	Simge	Boyut Bağlantısı	Tarif
Uzunluk (l)	metre	m	—	Temel birim
Kütle (m)	kilogram-kütle	kg	—	Temel birim
Zaman (t)	saniye	s	—	Temel birim
Hız (v)	metre/saniye	m/s	v = l/t	Bir saniyede bir metre yol alan bir hareketlinin hızı.
İvme (a)	metre/s/s	m/s^2	a = v/t	Her saniyede, hızı saniyede bir metre artan bir hareketlinin ivmesi.
Kuvvet (F)	newton (kgm/s^2)	N	F = ma	Bir kilogramlık kütleye, saniyede, saniyede bir metrelik ivme veren kuvvet.
İş (W) ve enerji (E)	jul (newton-metre)	j	W = Fl	Bir newtonluk bir kuvvetin bir metre yer değiştirmekle yaptığı iş.
Güç (P)	wat (jul/s)	W	P = W/t	Bir saniyede bir julluk işe karşılık olan güç.

[TEKNİK SİSTEM (MK*S)]

Çokluk	Birim	Simge	Boyut Bağlantısı	Tarif
Uzunluk (l)	metre	m	—	Temel birim
Kuvvet (F)	kilogram-ağırlık	kgp	—	Temel birim
Zaman (t)	saniye	s	—	Temel birim
Hız (v)	metre/saniye	m/s	v = l/t	Bir saniyede bir metre yol alan bir hareketlinin hızı.
İvme (a)	metre/s/s	m/s^2	a = v/t	Her saniyede, hızı saniyede bir metre artan bir hareketlinin ivmesi.
Kütle (m)	galile	ga	m = F/a	Bir kilogramlık kuvvet tarafından, saniyede, saniyede bir metre ile ivmelendirilen kütle.
İş (W) ve enerji (E)	kilogrammetre	kgm	W = Fl	Bir kilogramlık bir kuvvetin bir metre yer değiştirmekle yaptığı iş.
Güç (P)	kilogrammetre/s	kgm/s	P = W/t	Bir saniyede bir kilogrammetrelik işe karşılık olan güç.

Yukarıdaki tablolarda mekanikte, gerek kinematikte gerekse dinamikte, en çok karşılaşılan birimler verilmiştir. Birinci kolonda ilgili çokluk, (parantez içinde simgesiyle birlikte) ikincide ölçü biriminin adı (varsa), üçüncüde simgesi ya da başka çokluklar cinsinden ifadesi, dördüncüde ilgili çokluğu başka çokluklara bağlıyan bağıntı (boyut bağlantısı), beşincide tarifi yer almaktadır. Tablodaki verilerden kolayca bulunabilecek olan boyut denklemleri verilmemiştir. Enerji birimi iş biriminin aynıdır.

ELEKTROMAGNETİK BİRİMLER SİSTEMİ
(GIORGI MKSA SİSTEMİ)

Çokluk	Birim	Simge	Boyut Bağlantısı	Tarif
Uzunluk (l)	metre	m	—	Temel birim
Kütle (m)	kilogram	kg	—	Temel birim
Zaman (t)	saniye	s	—	Temel birim
Akım şiddeti (I)	amper	A	—	Temel birim
Direnç (R)	om	Ω	$P = I^2R$	İçinden bir amperlik bir akım geçtiği vakit bir watlık güç harcanan direnç.
Elektrik yükü (Q)	kulon	C	$Q = It$	İçinden bir amperlik akım geçen bir devrenin bir kesitinden bir saniyede geçen elektrik yükü.
Potansiyel farkı (V)	volt	V	$V = RI$	Bir omluk bir direncin uçlarına uygulandığı vakit bir amperlik bir akım geçirten potansiyel farkı.
Sıa (C)	farad	F	$C = Q/V$	Levhaları arasına bir volt uygulandığı vakit bir kulonluk yük alan bir kondansatörün sıası.
İndüktans (L,M)	henri	H	$L,M = Vt/I$	İçinden geçen akım bir saniyede bir amper değiştiği vakit bir voltluk bir potansiyel farkı doğan devrenin indüktansı.
İletkenlik (G)	siemens	S	$G = 1/R$	Omun tersi, mo ile de gösterilir.
Magnetik akı (Φ)	weber	Wb	$\Phi = Vt$	Arasından geçtiği bir sarımda bir saniyede sıfıra indiği vakit bir votluk bir potansiyel farkı indükliyen magnetik akı.
Magnetik indüksiyon (B)	weber/m²	Wb/m²	$B = H\mu$	Bir weberlik bir akımın bir metre karelik bir yüzey arasından hasıl ettiği magnetik indüksiyon alanı.
Magnetomotor kuvvet ($\mathcal{F}$)	amperdevir	Asp	$\mathcal{F} = 4\pi nI/\gamma$	Bir sarımdan geçen bir amperlik akım tarafından hasıl edilen magnetomotor kuvvet.

Bu tabloda, amperi temel birim alan Giorgi sisteminin (ya da mutlak elektroteknik sistem) (MKSA sistemi) önemli birimleri verilmiştir. Omu temel birim alan bir sistem de aynı derecede yaygın olarak kullanılmaktadır. Birinci kolonda ilgili çokluk, (parantez içinde simgesiyle birlikte), ikincide ölçü biriminin adı (varsa), üçüncüde simgesi ya da başka çokluklar cinsinden ifadesi, dördüncüde ilgili çokluğu başka çokluklara bağlıyan bağıntı (boyut bağlantısı), beşincide tarifi yer almaktadır. Kuvvet (newton), iş (jul) ve güç (wat) birimleri mekanik MKS sistemindekilerin aynı olduklarından burada tekrarlanmamıştır. Tablodaki verilerden kolayca bulunabilecek olan boyut denklemleri de verilmemiştir.

ve zaman için saniyedir. **Santimetre** metrenin yüzde biridir, **gram** kilogramın binde biridir, **saniye** de ortalama güneş gününün 86 400'de biridir. Bu sistemin en çok kullanılan birimleri tabloda verilmiştir.

MKS Sistemi: Bu sistemin temel birimleri, uzunluk için metre, kitle için kilogram ve zaman için saniyedir.

Metre, Paris'te özel olarak saklanan, iridyumlu platinden yapılmış bir cetvel üzerindeki iki çizgi arasındaki uzaklığın 0°C sıcaklıktaki değeridir.

Kilogram, yine Paris'te özel olarak saklanan, iridyumlu platinden yapılmış bir silindirin kitlesidir.

Saniye, ortalama güneş gününün 86 400'de biridir. Bir güneş günü, güneşin, yeryüzündeki bir noktanın meridyeninden, yani dünyanın kutuplarıyle o noktanın belirttiği düzlemden, iki ardışık geçişi arasındaki zamandır; ortalama güneş günü de, bir yıldaki güneş günlerinin ortalamasıdır.

Eskiden kilogramın ağırlığı **kuvvet birimi** olarak alınırdı, fakat otuz yıldan beri gitgide bütün dünyaya yayılmakta olan yeni MKS sistemi artık tek sistem olarak kullanılma yolundadır, bütün öbür birim sistemleri yavaş yavaş terk edilmektedirler.

MKS sisteminin en önemli türeme birimleri yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Yalnız bazı noktalara dikkati çekmek faydalı olacaktır.

Yoğunluk birimi olan kg/m³ şaşırtıcı bir birimdir. Çünkü MKS sisteminde bir cismin yoğunluğu, o cismin 1 m³.'ünün kitlesidir. Dolayısiyle suyun yoğunluğu 1 m³. suyun kg. olarak kitlesidir ve 1000'dir. Başka cisimlerin yoğunlukları da, alışık olduğumuz CGS sistemindeki değerlerinin 1000 katıdır. Örnek olarak civanın yoğunluğu 13 600 kg/m³.'tür.

Kuvvet birimi olan **newton** yaklaşık olarak 102 gramın ağırlığına eşittir. Basınç birimi paskal, 1 m².'lik bir yüzeye 1 newton'luk bir kuvvet uygulayan bir basınçtır. Bu da çok küçük bir birimdir.

Mekanik birimler tablosunda CGS, MKS ve gravitasyonel MKS sistemleri özetlenmiştir. Sonuncuda kilogram **kitle birimi değil** kuvvet birimidir. Bunu belirtmek için genellikle, kilogramı gösteren K harfinin üzerine bir yıldız konarak MK*S yazılır.

İngiliz birimleri: Bu sistemde de temel birimler yine uzunluk, kitle ve zaman birimleridirler. Uzunluk birimi foot (ayak) olup 30,48 cm.'dir, ft simgesiyle gösterilir; kitle birimi pound (libre) olup 453 gramdır ve lb simgesiyle gösterilir. Zaman birimi saniyedir. Türeme birimler CGS ve MKS sistemlerininkiler gibi tarif edilir.

Bu sistemde de, **pound** kitle birimi olmayıp kuvvet birimi olarak alınırsa gravitasyonel bir sistem elde edilir.

İngilizler kendi birimlerini bırakmak için, 1970'te yürürlüğe girecek bir kanun kabul etmişlerdir.

Elektromagnetik Birimler Sistemi: MKS sisteminin iş biriminin jul ve güç biriminin wat oluşu ve elektrikte kullanılan pratik birimlere (kulon, amper, om, volt, ...) bağlı iş biriminin de jul ve güç biriminin de wat oluşu, pratik elektrik birimlerini, mekanikte kullanılan MKS birimleriyle birleştirerek, mekanik ve elektrikle ilgili problemlerde çok faydalı olan MKSA (metre-kilogram-saniye-amper) sisteminin kurulmasını sağlamıştır.

Bu son sistemin elektrik birimleri de ilişik tabloda verilmiştir. Dördüncü temel birim olarak eklenen amper, gümüş nitratlı bir voltametrede bir saniyede 1,118 miligram gümüş açığa çıkaran, şiddeti sabit bir akımın şiddeti olarak tarif edilir.

Birimlerin Katları ve Askatları. — Uygulamada, bir sistemin birimleri küçük ya da büyük gelebilir. Bu durumda genellikle bir birimin adının önüne bir ek konarak yeni birimler yapılır. En çok kullanılanlar şunlardır: Kilo eki bin kat, mega eki bir milyon kat, mili eki binde bir, mikro eki milyonda bir anlamına gelir.

Sistemsiz Birimler: Bütün dünyada tek bir birimler sistemi kullanılması yolunda harcanan emeklere rağmen, yüzyıllardan beri yerleşmiş bazı birimleri terk etmek imkânsız gibi görünmektedir.

Basınç birimi olarak atmosfer ve milimetre civa, güç birimi olarak beygirgücü, iş ve enerji birimi olarak kilowat-saat, beygirgücü-saat, elektrik miktarı için amper-saat, vb. bunlara örnek olarak verilebilir.

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olan 23 nisan 1920'den 1923'e kadar süren ilk çalışma dönemi. Ulusal Kurtuluş savaşının öncüleri, bağımsız Türk devletinin kurulması amacıyle yaptıkları çalışmalara Erzurum ve Sıvas kongrelerinde hukukî bir temel kazandırmışlar ve hareketin «egemenlik ulusundur...» ilkesine bağlanması için, yabancı süngülerin bulunmadığı Anadolu topraklarında Türk halkının yeniden seçeceği bir meclisin çalışmaya başlamasını öngörmüşlerdir. Mayıs 1919'dan nisan 1920'ye kadar süren bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları önce Sıvas kongresinin bütün yetki ve görevlerini üzerinde toplayan «Heyet-i Temsiliye» ye seçilmişler ve kongrenin bağımsız Türkiye kurulması amacıyle aldığı kararı gerçekleştirecek

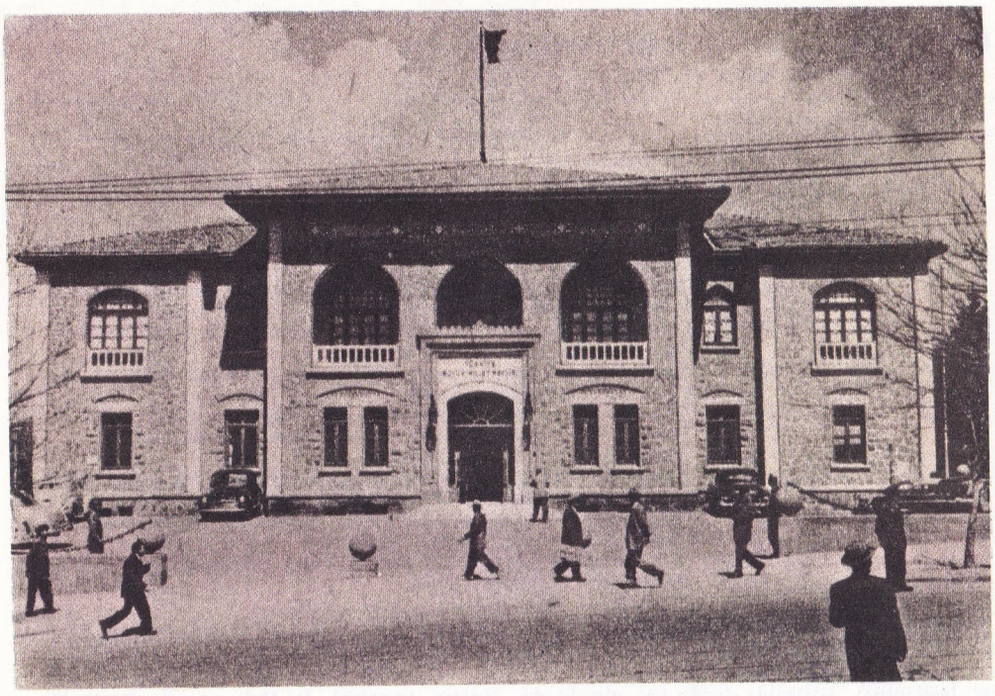

Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarını uzun müddet bu binada sürdürmüştür.

kurum ve örgütlerin yaratılması için çalışmışlardır.

İşgal devletleri ile Osmanlı iktidarının büyük tazyiklerinin doğurduğu çok güç şartlar altında geçen bu 10-11 ay, devrim tarihimizin bir yönüyle en karanlık, bir yönüyle en aydınlık dönemidir. En karanlık dönemidir, çünkü Osmanlı devleti, tamamen işgal devletlerinin uydusu haline gelerek sahip olduğu maddî ve manevî bütün güçleri ulusal hareketi engellemek için kullanmakta, halkı Mustafa Kemal ve arkadaşlarından uzaklaştırmak amacıyle her türlü çareye baş vurmaktadır. En aydınlık dönemidir; çünkü, henüz tohum halinde bulunan Türklük bilinci, Osmanlılık kavramının yüzyıllar boyunca gölgelediği sınırları parçalamış, kendi kurtuluşunu sağlayacak gücün kendi elinde olduğunu anlayarak eski kurumların etkisinden çıkmıştır. Netekim 21 nisan 1921 tarihinde «Heyet-i Temsiliye» adına Mustafa Kemal Paşanın illere, Belediye ve Müdafaai Hukuk Başkanlıklarına, kolordu komutanlıklarına gönderdiği genelgenin gösterdiği hedef, vatanın her köşesinde uygulanmış ve seçilen 380 vatansever, milletin vekili olarak TBMM.'ne katılmışlardır. 23 nisan 1920 cuma günü öğle vakti ilk açılışı yapılan meclisin başkanlığına en yaşlı üye Sinop Milletvekili Şerif Bey seçilmiş ve yabancı boyunduruğunu kabul etmeyen bir ulusun temsilcileri olduklarını ifade ederek demiştir ki:

«Tam bir istiklâlle yaşamak azminde ve ezelî olarak hür ve kendi başına buyruk olan milletimiz esaret vaziyetini şiddetle reddederek derhal vekillerini toplamış, büyük Meclisimizi vücuda getirmiştir. Dahilî ve haricî tam bir istiklâl içinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum.»

Ertesi günkü oturumda mevcudun oy birliğiyle başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa dört saat süren konuşmasında, meclisin görev ve yetkilerini ulusun iradesinden aldığını ifade ederek, Türkiye'nin yönetiminde söz ve karar sahibi, meşru tek organ olduğunu belirtmiştir. Hükümetin kurulması için tutulacak yolu ayrıntılarıyle açıklayan Mustafa Kemal Paşa, bir önerge vererek meclisin, hukukî yapısının belirlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu önergeye göre:

1) Hükümetin kurulması zorunludur. 2) Geçici olarak bir hükümet başkanı tanımak, ya da padişah adına hareket edecek bir padişah kaymakamlığı yaratmak doğru değildir. 3) Millet Meclisinde birleşen ulusal iradeyi vatanın mukadderatına fiilen el koymuş olarak tanımak ana ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir kuvvet yoktur. 4) TBMM., yasama ve yürütme yetkilerini (teşrîî ve icra kuvvetleri) kendinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil edilecek bir kurul, hükümet işlerini yürütür. Meclis başkanı hükümetin de başkanıdır.»

2 mayıs 1920 gününe kadar süren tartışmalar sonucu Mustafa Kemal Paşanın önerdiği görüşler kabul edilerek ilk Bakanlar Kurulu şu şekilde seçilmiştir:

Hasan Fehmi Efendi (Şer'iye ve Evkaf), Bekir Sami Bey (Dışişleri), Dr. Adnan Bey-Adıvar- (Sağlık), Fevzi Paşa-Çakmak- (Millî Savunma), İsmail Fadıl Paşa (Bayındırlık), Celâlettin Arif Bey (Adalet), Albay İsmet Bey-İnönü- (Genel Kurmay Başkanlığı), Hakkı Behiç Bey (Maliye), Dr. Rıza Nur (Millî Eğitim), Yusuf Kemal Bey-Tengirşenk- (İktisat), Cami Bey-Baykurt (İçişleri).

Birinci Meclise seçilen milletvekillerinin 115'i memur ve emekli, 61'i hoca, 51'i komutan, subay, 46'sı çiftçi, 36'sı tüccar, 29'u avukat, 15'i doktor, 10'u aşiret reisi, 8'i şeyh, 6'sı gazeteci, 2'si mühendis olmak üzere çeşitli mesleklerden gelmiştir. Bunlar arasında özellikle din hocalarının tutucu, eski İttihat ve Terakki partililerin Enver Paşacı eğilimleri meclisin çalışmalarında çelişmeler yaratmıştır. Daha çok Osmanlılık kavramına ve Osmanlı kurumlarına bağlı bulunan bu unsurlar zamanla muhafazakâr görüş sahiplerinin birleştiği bir grup olarak belirmiştir. Bu grup, meclis çalışmaları yeni gelişmeler gösterdikçe, özellikle devlet biçimi, saltanat ve hilâfet, eğitim ve hukuk görüşleri bakımından Osmanlı devlet anlayışına bağlı kaldığından, yeni Türkiye devleti ülküsünü benimseyenlerin karşısında olmuştur.

Birinci Meclis üç yıllık çalışma döneminde, ilk toplanma yılında 159 birleşim, 51'i gizli olmak üzere 407 oturum yapmış, müzakere ettiği 381 kanunun 140'ını yayımlamıştır. 1921 ve 1922 yılında 700'e yakın kanun teklifi görüşmüş, kasa mevcudu 1200 liradan ibaretken, seçimi yenileme kararı verdiği (1 nisan 1923) bu miktar 4,5 milyon liraya yükselmiştir. Öte yandan mücadeleye zorunlu bulunduğu iç isyanlara ve savaşlara rağmen Esas Teşkilât Kanununu (Anayasa) hazırlamış, yeni Türkiye devletinin temel ilkeleri kabul edilmiştir. Birinci Meclisin üç yıla varan çalışma döneminde I. ve II. İnönü, Sakarya, Başkomutanlık Meydan savaşları kazanılmış, yeni seçimler sonucu 11 ağustos 1923'te açılan Meclise düşmandan tamamen arınmış bir Türkiye teslim edilmiştir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

İtilâf devletleri ile (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya), İttifak devletleri (Almanya, Avusturya, Osmanlı imparatorluğu, Bulgaristan) arasında 1914-1918 yıllarında çeşitli cephelerde sürdürülen savaşlar. Tarihçiler, I. Dünya savaşının temel nedenlerini, endüstri devrimini yaparak, XIX. yüzyılda çeşitli sanayi kollarında geniş üretim gücüne sahip olan devletlerin pazar arama çabalarının doğurduğu çelişkilere bağlamaktadırlar. Bismarck devrinde Almanya'da da ulusal birlik sağlanmış, bunun sonucu askerî alanda olduğu gibi, ekonomik ve endüstriyel alanda da yaptığı çalışmalar bu devleti Avrupa'da büyük bir güç durumuna getirmiştir. Alzas ve Loren'i Almanlara kaptıran Fransa hem bu bölgeyi tekrar kazanmak umudu, hem de Alman gelişmesinin yarattığı kaygıyla 1871'den sonra çalışmalarını askerî bir hazırlanma niteliğine büründürdü. Dünya egemenliğinde en büyük söz sahibi olan İngiltere'nin ise, Bismarck'ın güttüğü sinsi politikaya rağmen, Alman hazırlığının er geç kendi iktisadî çıkarlarına aykırı düşecek bir sömürgecilik politikasına dönüşeceğini göz önünde tutarak savaş havasının dışında kalması mümkün değildi.

Avrupa'nın üç büyük gücü bu temel gerekçelerle 1871-1914 yıllarının silâhlı barış dönemi olarak adlandırılan bu savaşöncesi hayatına girince ekonomik yönden bu devletlerle çok yakın ilişkileri olan küçük devletler de ister istemez aynı şartların zorunlu kıldığı ortama sürüklendiler.

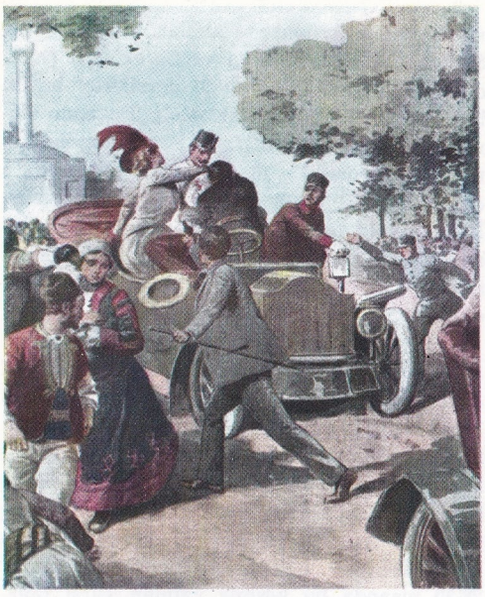

Avusturya veliahtının 28 haziran 1914 tarihinde bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmesi, I. Dünya savaşını ateşleyen kıvılcım olmuştur.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TARAFLARIN KAYIPLARI

Devletler	Kayıp Toplamı	Ölü	Yaralı	Esir - Kayıp
A.B.D.	325 018	116 516	204 002	4 500
Belçika	93 061	13 716	44 686	34 659
Fransa	6 160 800	1 357 800	4 266 000	537 000
İngiltere	3 190 235	908 371	2 090 212	191 652
İtalya	2 197 000	650 000	947 000	600 000
Japonya	1 210	300	907	3
Karadağ	20 000	3 000	10 000	7 000
Portekiz	33 291	7 222	13 751	12 318
Romanya	535 706	335 706	120 000	80 000
Rusya	9 150 000	1 700 000	4 950 000	2 500 000
Sırbistan	331 106	45 000	133 000	152 958
Yunanistan	27 000	5 000	21 000	1 000
TOPLAM	**22 064 427**	**5 142 631**	**12 800 706**	**4 121 090**
Almanya	7 142 558	1 773 700	4 216 058	1 152 800
Avust. - Macar.	7 020 000	1 200 000	3 620 000	2 200 000
Bulgaristan	266 919	87 500	152 390	27 000
Osmanlı İmp.	975 000	325 000	400 000	250 000
TOPLAM	**15 404 477**	**3 386 200**	**8 388 448**	**3 629 829**

1890'da Friedrich III.'ün ölümüyle yerine geçen Wilhelm II., temelde yatan çelişkilerin hızlanmasına yol açan ekonomik taarruzlara girişerek İngilizlerin egemen olduğu pazarlarda daha sağlam, daha ucuz bir Alman piyasası yarattı. Az gelişmiş ülkelere geniş çapta ihraç edilen Alman mamulleri malların satılmasında güçlüklerle karşılaşan İngiliz sermayedarlarını, mal fazlası sorunlarının getirdiği sıkıntılara düşürdü. Büyük Britanya'da fabrikalar, eski çalışma hızlarını kaybedince, işsizlik tehlikesi baş göstermiş, bunun yanı sıra Wilhelm II.'nin «Dünyaya yalnız İngiltere egemen olamaz, Almanların da payı vardır.» gibi açık iddia ve tehditleri yaklaşan buhranın çok somut belirtileri olmuştu. Kısa süre içinde Alman donanmasının büyük bir gelişme göstererek XX. yüzyılın başlangıcında İngiliz donanmasından daha güçlü duruma yükselmesi, İngiltere'yi Fransa ve Rusya ile olan meselelerinde ödün vermek zorunda bırakarak «sonra çözüm» kuralıyle 1904'te birinci, 1907'de ikinci devletle anlaşmaya götürdü.

Öte yandan İttihat ve Terakki partisi yöneticilerinin izlediği politika sonucu tehlikeli dış ilişkilere düşürülen Osmanlı imparatorluğunun, Sadrazam Mahmut Şevket paşa zamanında, «güçlüklerin yabancı uzmanlar tarafından çözüleceği» anlayışıyle bütün kapıları Almanlara açılmıştı. Sivil ve asker Alman uzmanlar, hükümet içinde hükümet yetkileri alarak çalışır durumdaydılar. Böylece silâhların patlamasından 30-40 yıl önce başlayan ekonomik savaş, 1914 yılında Avrupa'yı iki kalın çizgiyle ayırdı: İngiltere, Fransa, Rusya, daha sonra İtalya ve Yunanistan, Almanya, Avusturya, Osmanlı imparatorluğu. Politik şartlar bu durumdayken 28 haziran 1914 günü Avusturya Veliahtı Ferdinand'ın Belgrat gezisinde bir Sırp öğrenci tarafından öldürülmesi Avusturya'nın Sırbistan'a harp ilân etmesine yol açtı. Rusya Sırbistan'ı, Almanya Avusturya'yı korumak için birbirlerine; İngiltere ve Fransa Rusya ile anlaşmalarından ötürü Almanya'ya harp ilân ettiler. İlk önemli savaş, batı cephesinde, Almanların Belçika üzerinden Fransa'ya saldırmasıyle başladı. Marn meydan savaşında İngiliz ve Fransız birleşik kuvvetleri önünde Almanlar yenik düştüler. Doğu cephesinde Avusturyalıların Sırbistan ve Lehistan'ı işgal etmesiyle başlayan hareket karşısında birleşen Rus ve Romen kuvvetleri Galiçya ve Doğu Prusya cephelerinde tutunamayarak geri çekildiler. Lehistan ve Baltık bölgesi işgal altına alındı. Galiçya cephesindeki savaşın kazanılmasında Türk ordusunun büyük katkısı vardı.

Osmanlı İmparatorluğunun Savaşa Katılması: Osmanlı imparatorluğu I. Dünya savaşının başladığı yıl, İttihat ve Terakki Partisinin yönetimi altındaydı. Harbiye Nazırı Enver ve Dahiliye Nazırı Talât Paşalar yönetimde mutlak söz sahibiydiler. Sadrazamlık makamında Mısırlı Prens Sait Halim Paşa bulunuyordu. Yöneticiler, Vükelâ (vekiller) ve Mebusan (mebuslar) meclislerinde müzakere ettirme gereğini bile duymadan, sadece padişaha bilgi vermekle yetinerek «Türk ordusunun savaşa katılması halinde emir ve komutanın Alman askerî kuruluna verilmesi» şartını da içinde taşıyan Alman antlaşmasını imzalamaktan çekinmediler (2 ağustos

Savaş batı cephesinde Almanya'nın Belçika'yı işgal etmesiyle başlamıştır. Belçika'nın işgali İngiltere'yi savaşa girmek zorunda bırakmıştır.

Çanakkale boğazını zorlayarak Marmara denizine geçmek ve İstanbul'u düşürmek amacı güden İngiliz donanması, Çanakkale'de tarihinin en büyük yenilgisine uğramıştır.

1914). Antlaşmanın imzalanmasından 9 gün sonra, Fransız kıyılarını döverek karasularımıza sığınan Almanların Göben ve Breslav zırhlılarının İngiltere ve Fransa'nın kendilerine teslim edilmesini istemeleriyle patlak veren buhran, Osmanlı devletiyle İtilâf devletleri arasında sert çatışmalara yol açtı. Hükümet bu zırhlıları satın almış görünerek Yavuz ve Midilli adlarıyle Osmanlı donanmasına katıp Göben'in komutanı Suson'u Türk deniz kuvvetlerine Amiral olarak atayınca İngilizler Çanakkale boğazını kapadılar. Bu olaylardan kısa bir süre sonra da Karadeniz'e keşif amacıyle çıkan Amiral Suson'un, Rus limanları Sivastopol ve Odesa'yı bombalaması (28 ekim 1914) gerginliği büsbütün artırdı ve İtilâf devletleri Osmanlı imparatorluğuna savaş ilân ettiler (5 kasım 1914).

Rusların Doğu Beyazıt kesimindeki taarruzlarıyle başlayan Kafkas savaşı, ilk çarpışmada (Köprüköy muharebesi) Türk ordusunun yengisiyle başarılı bir düzeye eriştiği halde, Başkomutan Enver Paşanın mevsim şartlarını göz önünde tutmadan verdiği taarruz kararıyle (14 kasım 1914) 60 bin yetişmiş asker ve subay kaybına yol açarak sonuçlandı. 25 gün süren Sarıkamış taarruzunda ordumuzun en değerli birlikleri donarak savaş dışı kaldılar. 1915 ilkbaharında karşı taarruza geçen düşman önce Van, Muş, Bitlis illerimizi (15 mayıs 1915), sonra da Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane illerimizi (24 temmuz 1915) ele geçirdi.

1917 İlkbaharına kadar süren bu şartlar, Rusya'da Ekim devriminin yarattığı olağanüstülüğün değerlendirilip, yeni savaşların başlatılmasıyle değişmiş (şubat 1918 - temmuz 1918) ve Brest-Litovsk antlaşmasıyle Rusların aldığı topraklar kazanılmıştır.

Filistin - Suriye Cephesi: Filistin cephesindeki savaş İngilizlerin Akabe'yi bombalamalarıyle başladı. Bu cephe komutanlığına atanan Cemal Paşa, karargâhını Şam'da kurarak kısa bir hazırlıktan sonra Kudüs'e hareket etti (14 ocak 1915). Amaç, Süveyş kanalı bölgesinde yerleşen İngiliz ordusunu yenerek Mısır'ı almaktı. Büyük zorluklar içinde Tif sahrasını geçen Cemal Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu 3 şubatta kanal bölgesine vardığı zaman 35 bin kişilik İngiliz kuvvetleriyle karşılaştı. İngilizler gece yarısı başlayan çarpışmalarda ileri harekette bulunan 25. fırkanın 5. taburunu tamamen şehit ettiler.

Kanal harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine ordu Gazze üzerine geri çekildi. Kısa bir süre sonra Alman Komutan Von Kres'in II. kanal taarruzunun da kırılması ve İngilizlerin yeniden Gazze'ye çekilen orduyu takip etmeleriyle başlayan I. ve II. Gazze savaşları (27 mart 1917 - 19 nisan 1917) silâhlı kuvvetlerimizin başarısıyle sonuçlandı. Fakat 4-5 aylık bir hazırlıktan sonra, Araplarla ve Siyonistlerle ilişkiler kuran İngilizlerin 6 kasım 1917'deki yeni taarruzları karşısında ordumuz arkadan vuruldu ve tutunamadı, 9 aralık 1917'de Kudüs düştü. Geri çekilme zorunluğu karşısında yeni tedbirler arayan Osmanlı hükümetinin Falkenhayn komutasında yeni örgütlediği Yıldırım orduları, Şeria savaşlarında (30 mart 1918 - 4 mayıs 1918) büyük bir savunma gücü göstermişse de Nablus meydan savaşı (19 eylül 1918) yenilgisi Suriye ve Filistin'in kaybedilmesine, Şam (1 ekim 1918) ve Halep'in (27 ekim 1918) düşmesine yol açmıştır.

Irak Cephesi: İran (Basra) körfezine asker çıkaran İngilizler 21 kasım 1914'te Basra'yı almışlardı. Nisan 1915'e kadar herhangi bir hareketin gözükmediği bu cephede Süleyman Askerî Bey komutasındaki ordunun Şuaybe yöresindeki savaşta (14 nisan 1915) yenik düşmesiyle kuzeye doğru ilerleyen İngilizler 29 eylül 1915'e kadar Ammare, Nasıriyye, Kut-ül Ammare'yi aldılar. 22 kasım 1915 Selmanıpak savaşlarında yenilerek geri çekildiler ve Küt-ül Ammare'de çevrilerek büyük bir yenilgiye uğratıldılar. Golç Paşanın ölümüyle yerine geçen Halil Paşa, İngiliz komutanı Tovnsend'i 13 bin askeriyle birlikte esir aldı. Ne yazık ki, bu başarıdan sonra İran'a sefer tasarılarına kapılan Halil Paşanın bölgeyi hemen hemen askersiz bırakması sonucu (11 mart 1917'de) Bağdat İngilizlerin eline geçti.

Çanakkale Savaşları: Çanakkale savaşları 19-25 şubat 1915'te düşman donanmasının ilk asker çıkarma teşebbüsüyle başladı. 18 mart 1915'te İtilâf devletleri 18 parça gemiyle denizden taarruza geçtiyse de geri çekilmek zorunda bırakıldılar. 25 ve 26 nisan'da Kumkale ve Saros'a yaptıkları çıkarmadan da sonuç alamayınca 27 nisanda Seddülbahir-Tekeburnu arasına yeni bir teşebbüste bulundular 28-30 nisanda bu kesime yapılan karşı taarruzlarda (Kirte savaşları) düşmanın karada tutunması önlenemediyse de 28 haziran - 6 temmuz Seddülbahir ve Zığındere savaşlarında ordularımızın kazandığı başarı düşmana ileri hareket etme olanağı vermedi. Bunun üzerine Suvla'ya yeniden asker çıkaran İtilâf devletleri (7 ağustos 1915) 10-14 ağustos'ta Kocaçimen-Conkbayırı ve Kanlısırt'ta Mustafa Kemal komutasındaki ordularımızın büyük direnişi karşısında yenik düştüler. 14-21 ağustostaki Kirtepe-Kanlıtepe-Aslantepe savaşları da Türk kahramanlığının somut bir ifadesi oldu. Düşman ordularının 20 aralık 1915'te başlayan çekilmesi 10 ocak 1916'ya kadar sürmüş ve bu cephedeki savaşlar tarihimizin en büyük kahramanlık destanlarından biri olmuştur.

Gaz maskesi takmış erler. 1915 yılında taraflar batı cephesinde zehirli gaz kullanmaya başlamışlardır.

Rus ve Avusturya-Macar orduları arasında kanlı çarpışmalara tanık olan Przemysl şehrinin savaştan sonraki durumu.

30 ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesi sonucu ateş kesilmiş, Paris konferansında (8 ocak 1919) İtilâf devletleri barış şartlarının tespiti için müzakerelere girişmişlerdir.

BİRİNCİ MEŞRUTİYET

Yeni bir Anayasa (1293 Kanunu Esasîsi) ve seçim genelgesi (Talimatı Muvakkate) ne dayanarak 19 mart 1877 tarihinde açılan Osmanlı Mebusan ve Âyan Meclisinin, 13 şubat 1878'de Abdülhamit II. tarafından kapatılmasına kadar süren dönem. Tanzimat hareketiyle gerçekleştirilmek istenen batılılaşma amaçları yüzeyde kalmış, Avrupa devletlerinin ekonomik yayılma politikaları sonucu bir açık pazar durumuna düşen Osmanlı ülkesinde malî istikrarsızlıklar alabildiğine hızlanmıştır. Kırım savaşı (1853), Sıvastopol'un düşüşü (1855), Hersek ve Bosna'da baş gösteren isyanlar (1875) devletin, halkı içinde bulunduğu bunalımdan kurtarma gücü taşımadığını gösteren yenilgiler olmuştur. 1854 yılında başlatılan borçlanma politikası 1877 yılına kadar borçlar 251 milyon altın lira gibi büyük bir düzeye yükseldiği halde olumlu hiç bir sonuç getirmemiştir. Gümrük duvarlarının Batı sermayedarları önüne çekilen bir engel olmaktan çıkarılması, yerli endüstrinin (el tezgâhları) büyük bir buhran içine düşmesine yol açmıştır. Bu durum karşısında Avrupa'da gelişen teknik olanakların yarattığı endüstri devrimiyle çok gelişen sermayedarlığın, ülkeyi bir yarı sömürge durumuna düşüreceğini gören kimi aydınlar, Osmanlı sarayının karşısına özgürlük istekleriyle çıkmışlar ve özellikle Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Şinasi gibi yazarlar, 1789 Fransız ihtilâlinin ilkelerinden esinlenerek, toplumsal sorunları çözme yolları aramışlardır. Meşrutî bir yönetimi, özgürlük düşünüşünün zorunlu bir sonucu sayan bu aydınlar zamanla düşüncelerinin eyleme geçmesi için, basın yoluyle (Ulûm, İbret, Hürriyet, Tasvir-i Efkâr, Mir'at gazete ve dergileri) etkili olmaya başladılar. Bir yandan üst yapı hareketi özellikleri gösteren bu çabalar, öte yandan toplumsal yapının derinliklerine inen araştırmalarla (Namık Kemal ve Ziya Paşanın çalışmaları) halkın temelde yatan istekleriyle birleşerek, özellikle İstanbul, İzmir, Selânik gibi şehirlerde saraya karşı beliren muhalefet eğilimlerinin genişlemesine yol açıyordu. Bu arada İstanbul'da gizli olarak kurulan «Yeni Osmanlılar» cemiyeti, Fransa'da bulunan Mustafa Fazıl Paşanın başkanlığında Paris'te açık bir komite örgütlemiş ve «memlekette mutlakiyet yönetimini, meşrutiyet yönetimine çevirmek» amacını tüzük hükmü olarak kabul etmiştir.

İç ve dış şartların gittikçe Osmanlı hükümetlerini çıkmaza soktuğu bu dönemde Bulgaristan'da bir baş kaldırmanın patlak vermesi (1876); Çarlık Rusyasının dümen suyunda bir politika izleyen Sadrazam Mahmut Nedim Paşayı («Talebei Ulum» mitingi sonucunda) istifa zorunda bırakmıştır. Mütercim Rüştü Paşanın sadrazam, Mithat Paşanın Şûrayı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) olduğu bu günlerde Padişah Abdülaziz düşürülmüş yerine Murat V. getirilmiştir. Sinir hastası olan bu padişah tahta çıktıktan sonra büsbütün çıldırınca Mithat Paşa ve arkadaşları Meşrutî bir yönetimi kabul ettiğini bildiren Abdülhamit II.'yi padişahlığa getirmişler ve Osmanlı Kanunu Esasîsini (Anayasa) ilân ettirmişlerdir. İki yıla yakın bir süre içinde, toplumsal bir gelişmenin ancak soyut bir ifadesi olarak gözüken Birinci Meşrutiyet hareketi ne yazık ki yeni dönüşümlere yol açacak bir düzeye ulaşamamıştır. Başlangıçta görevlerini yapmakta kusur etmeyen milletvekillerinin, nazırları eleştirmeleri işlerin daha düzenli yürütülmesine ön olacak gibi görünmüşse de, kısa bir süre sonra milletvekilleri ile saray ve nazırlar arasında özel ilişkiler kurulmuş, meclisin çalışmaları gölgelenmeye başlamıştır. Müslüman olmayan milletvekilleriyse azınlığın ulusal çıkarlarını toplumun genel çıkarlarının üstünde tutarak, ülkenin bölünmezliği ilkesine aykırı davranmışlardır. Bu aksaklıklar, düzenin getirdiği sonuçlar olmamasına rağmen, mutlakıyet taraftarlarına, meşrutiyete karşı durum alma fırsatı kazandırmış, böylece Abdülhamit II.'nin zorbalık rejimi baslatılmıştır.

BIRKELAND, KRISTIAN

(1867-1917) Norveçli fizikçi. Paris'te Henri Poincaré'nin ve Bonn'da Heinrich Hertz'in öğrencisiydi. 1898'de Oslo Üniversitesinde fizik profesörü oldu. Yaptığı en önemli çalışmalar yer magnetizması ve kutup fecirleriyle ilgilidir. İki defa kutuplara gitmiştir (biri 1899-1900'de, öbürü 1902-1903'te). Birkeland'a göre, kutup fecirlerinin sebebi, atmosferin, güneşin saldığı katot ışınları tarafından iyonlaştırılmasında aranmalıdır. Atmosfer azotunun oksitlenme işlemiyle nitrik ve nitroz asitlerin ve karşılık tuzların meydana gelmeleri işlemi Birkeland ile Eyde'nin adlarını taşımaktadır.

BİRLEŞİK ARAP CUMHURİYETİ

Mısır, Suriye ve Yemen tarafından kurulan federal devlet. 1958 şubatında Mısır ve Suriye tarafından kurulan Birleşik Arap Cumhuriyetine 1958 martında Yemen'de katılmıştır. Birleşik Arap Cumhuriyeti kısa ömürlü olmuş, ilkin Suriye (eylül 1961) daha sonra Yemen (aralık 1961) federal cumhuriyetten ayrılmışlardır. Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti adını kullanmaya devam etmektedir. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin başkenti, başlangıçtan itibaren Kahire olarak seçilmiş, ancak bu, birliğin dağılmasıyle itibarî bir nitelikte kalmıştır.

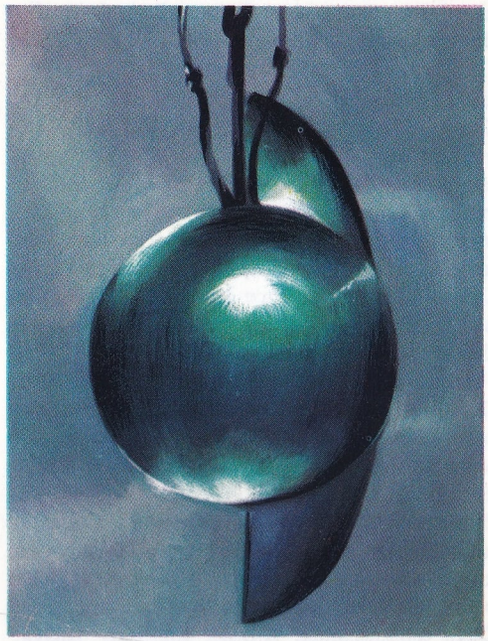

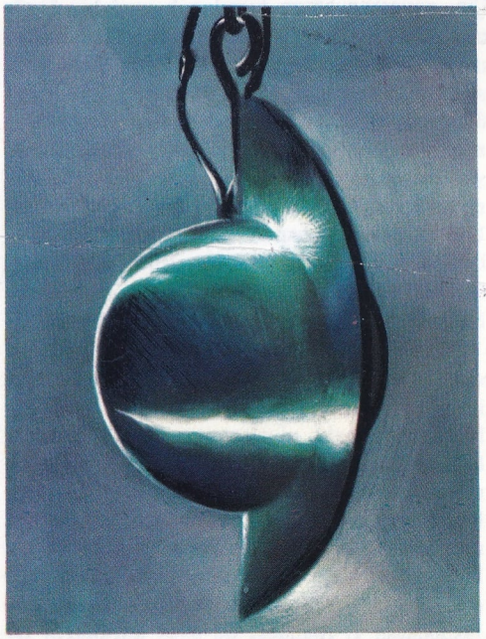

Kutup fecirlerinin meydana gelişini tespit için Birkeland tarafından yapılan deney (1901). Resimde iki farklı noktadan görülen, üzerine katod ışınları çarptırılmış mıknatıslanmış küre, yarısı aydınlanması gerekirken, kıvrılmış ışın demetleriyle aydınlanmış kutup bölgeleri göstermektedir.

BİRLEŞİK KAPLAR

Alt kısımları birbirine bağlı, değişik biçim ve değişik hacimlerdeki kaplara verilen addır. Bu kaplara konan sıvının açık yüzeyleri aynı yatay düzlem içinde bulunurlar. Şehir sularının dağıtımındaki sistem, artezyen kuyuları, sifonlar, birleşik kap örnekleridir. Birleşik kap ya da U şeklinde bir cam boru içine, birbirine karışmayan iki sıvı konulacak olursa, bunların arasındaki yükseklik, sıvıların yoğunluklarıyle ters orantılıdır; su, civa birleşik kaplara konduğu vakit, civanın yoğunluğu suyunkinden 13,6 kez daha fazla olduğundan, suyun yüksekliği civanınkinden 13,6 kez daha yüksek olur. Su terazileri, fıskiyeler de bu kurala bağlıdır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Dünya ülkelerinin barış içinde birlikte yaşayabilmelerini sağlaması, uluslararası uyuşmazlıkları barışçı usullerle çözümlemek, barışı sağlayacak ekonomik ve sosyal kalkınmayı dünyada sağlayıcı tedbirleri almak için kurulmuş en büyük uluslararası örgüt. II. Dünya savaşından önce kurulan ve fakat etkili olamayan Milletler Cemiyetinin yerine, II. Dünya savaşından sonra kurulmuştur.

Adı ilk kez 1941 yılında Amerika Birleşik Devletleri başkanı Roosevelt tarafından kullanılan Birleşmiş Milletlerin kuruluşuna yol açan ilk hareket 1 ocak 1942'de kabul edilen Birleşmiş Milletler bildirisidir. Bu bildiride 22 ulusun temsilcisi, mihver devletleri olarak adlandırılan Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı savaşacaklarını bildiriyorlardı. Daha sonra Moskova konferansında ve Dumbarton Oaks toplantısında, A.B.D., İngiltere, Rusya, Çin, savaştan sonra kurulacak yeni bir örgütün genel ve temel kuralları üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Nihayet Yalta konferansı, Almanya ve Japonya'ya savaş ilân eden ülkelerin (1 mart 1945) bu savaş ilânını yapmış bulunmaları şartıyle, San Fransisco'da yapılacak bir toplantıya çağrılmaları kararıyle sonuçlanmıştır. 24 nisan - 26 haziran 1945 tarihleri arasında San Fransisco'da toplanan Türkiye dahil 46 ulus, Birleşmiş Milletler Antlaşmasını görüşerek kabul etmişler ve bu şekilde Birleşmiş Milletler doğmuştur.

Birleşmiş Milletler Antlaşmasının giriş kısmında, savaş belâsından, gelecek insan nesillerini korumak, insan ana hak ve hürriyetlerini sağlamak, uluslararası eşitliği gerçekleştirmek, adaleti sağlayıp anlaşmalara uyulmasını temin etmek, sosyal ilerlemeyi kolaylaştırarak daha iyi yaşama şartları yaratmak amacıyle birleşmiş milletler halkının çabalarından birlikte yararlanmaya karar verdikleri belirtilmiştir. Birleşmiş Milletler antlaşmasının 1. maddesi de aynı kuralların ışığında örgütün amaçlarını belirtmektedir. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için Birleşmiş Milletler üyeleri birtakım temel kuralları kabul etmişlerdir. Kabul edilen temel kurallar şu şekilde sıralanabilir:

a) Örgütün bütün üyeleri egemen ve eşittirler.

b) Bütün üyeler üyelikten doğan hak ve vecibelerini iyi niyetle yerine getirmek, bunun için çaba harcamak zorundadırlar.

c) Üyeler, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi için çalışılması zorunluluğunu kabul etmektedirler.

d) Üyeler başka bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasî bağımsızlığına karşı tehdide ve kuvvet kullanılmasına baş vuramazlar.

e) Birleşmiş Milletlerin giriştiği herhangi bir teşebbüsü desteklemek ve bu teşebbüsü önleyici davranışlardan kaçınmak bütün üye devletler için bir zorunluktur.

f) Üye olmayan devletlerin de uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konusunda gerekli davranışları gerçekleştirmesine çalışılır.

g) Örgüt, hiç bir ulusun iç işlerine karışmak hakkına sahip değildir.

Birleşmiş Milletler antlaşmasının yüklediği sorumlulukları kabul eden ve Güvenlik Kurulunun tavsiyesi üzerine Genel Kurulca üyeliğe kabul kararı verilen devletler örgütün üyesi olabilirler. Üye devletlerin, Güvenlik Kurulunun tavsiyesi üzerine Genel Kurul kararıyle üyelik hak ve ayrıcalıklarını kullanmaları engellenebilir. Antlaşmanın sürekli olarak ihlâliyse üyelikten çıkarılmaya yol açabilir. Örgütün resmî dilleri, İngilizce, Rusça, Çince, Fransızca ve İspanyolcadır.

Birleşmiş Milletler Örgütünün altı ana organı bulunmaktadır:

a) **Genel Kurul:** Bütün üye devletlerin temsilcilerinden meydana gelir. Her üyenin Genel Kurulda en çok beş temsilcisi bulunabilir. Genel Kurul, Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesine giren her türlü sorun ve işleri görüşebilir, bu konuda Birleşmiş Milletler üyelerine, Güvenlik Kuruluna tavsiyelerde bulunabilir. Uluslararası barış ve güvenliğin savunulması konusunda genel kuralların incelenmesi ve tavsiyelerde bulunulması, silâhsızlanmanın düzenlenmesi, kendisine sunulan sorunların incelenmesi Genel Kurula aittir. Genel Kurul ayrıca, Güvenlik Kurulunun ve diğer organların raporlarını, örgüt bütçesini ince-

Birleşmiş Milletler tarafından Arap göçmenlerin eğitimi için Lübnan'da kurulan özel bir eğitim merkezi.

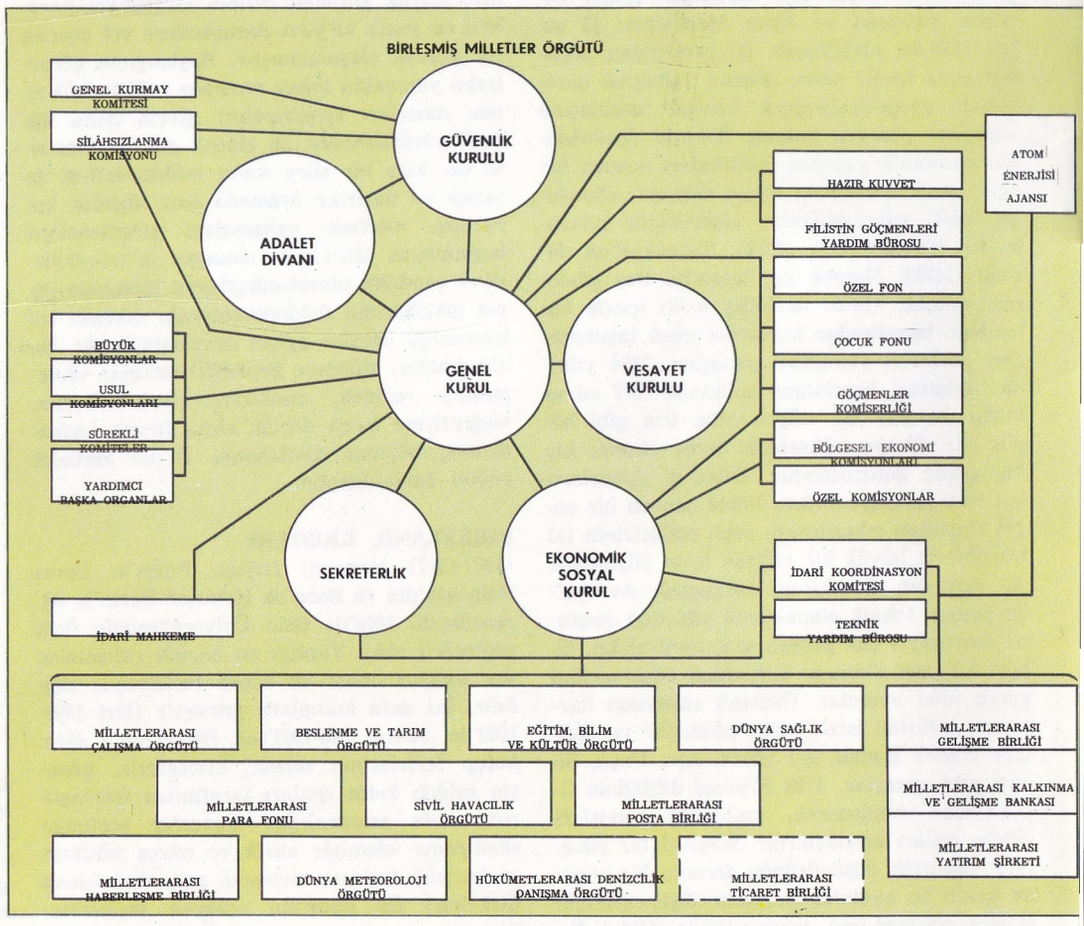

ler ve onaylar, gelirleri toplar, yeni örgüt üyelerini seçer ya da üyeliklere son verir. Öteki organ üyelerini seçer. Genel Kurul yılda bir kez olağan olarak toplanır. Gereğinde, Güvenlik Kurulunun, üyelerin, ya da Genel Sekreterin isteği üzerine olağanüstü toplantı yapar. Genel Kurulda her üye devletin tek bir oyu vardır.

b) **Güvenlik Kurulu:** Beşi sürekli, altısı değişen 11 üyeden kurulur. Çin, İngiltere, Rusya, Fransa ve A.B.D., Güvenlik Kurulunun sürekli üyèleridir. Öteki altı üyeyse Genel Kurulca coğrafî dağılış ve üyenin barışın korunmasındaki gayretleri göz önünde tutularak seçilir. Süresiz üyeler iki yıllık bir dönem için seçilirler. Güvenlik Kuruluna seçilen her üye devletin kurulda bir temsilcisi bulunur. Örgüt üyeleri, uluslararası barışın kurulup korunması konusundaki sorumluluğu Güvenlik Kuruluna vermişler ve kurulun kendileri adına hareket ettiğini kabul etmişlerdir. Güvenlik Kurulu yıllık çalışmalarını yıllık bir raporla Genel Kurula bildirir. Üye devletler, Güvenlik Kurulunun kararlarını kabul ve uygulamak zorundadırlar. Üye devletlerin her birinin birer oyu vardır ve kararlar yedi oyla alınabilir. Bir karara varılabilmesi için, sürekli üyelerin olumlu oy kullanmaları şarttır. Bunlardan birinin olumsuz oyu dahi kararın veto edilmesi anlamını taşır ve geçerli bir karar alınamaz. Herhangi bir ayrı görüşten yana olan devlet, Güvenlik Kurulunda oy hakkı olmaksızın temsil edilebilir ve beyanda bulunabilir. Kurulun başlıca görevleri, uyuşmazlıkların barış yoluyle çözülmesi için gerekli tedbirleri almak, barışın tehdidi, bozulması, saldırganlık halinde siyasî ilişkileri kesmek, ekonomik ve sosyal baskı tedbirlerine baş vurmak, ablukaya ve hatta silâhlı müdahaleye kadar varan çarelere baş vurulmasını kararlaştırmak, bölge anlaşmaları yapmaktır. Güvenlik Kurulu bu görevlerin yerine getirilmesi için tali komiteler, kurullar meydana getirebilir.

c) **Ekonomik - Sosyal Kurul:** Ekomonik ve Sosyal Kurul, Genel Kurulca seçilen 18 Birleşmiş Milletler üyesinden meydana gelir. Ekonomik, sosyal, kültürel eğitim ve sağlık alanlarında uluslararası incelemeler yapmak, yaptırmak, üyelere tavsiyelerde bulunmak, insan haklarına saygıyı gerçekleştirmek, anlaşma tasarıları hazırlamak, uluslararası toplantılar düzenlemek bu kurulun görevlerindendir. Bu amaçlar için ihtisas komisyonları kurulabilir. Genel Kurulun tavsiyelerini yerine getiren kurul, üye devletlerin istedikleri yardımları da gerçekleştirir.

d) **Uluslararası Vesayet Meclisi:** Birleşmiş Milletler Antlaşması, henüz kendi kendisini idare edemeyecek durumda olan ülkelerin yönetilmesi ve kendi kendini idare edecek duruma getirilmesini bir görev olarak kabul etmektedir. Bu şekildeki bazı ülkeler, vesayet anlaşmalarıyle vesayet altına alınmaktadır. Bu vesayet sisteminin işleyişini denetlemek, gereken tedbirleri almak, ülkenin gelişimini izlemek üzere Uluslararası Vesayet Meclisi kurulmuştur. Bu meclis ise, vesayet altındaki ülkeleri idareyle görevli üyeler dışında A.B.D., İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin'den meydana gelmiştir. Bunun dışında, ülke idare eden ve etmeyen ülkeler arasında denkliği sağlamak için yeteri kadar Genel Kurulun kabul ettiği üyeler Meclise geçici üye olarak seçilirler.

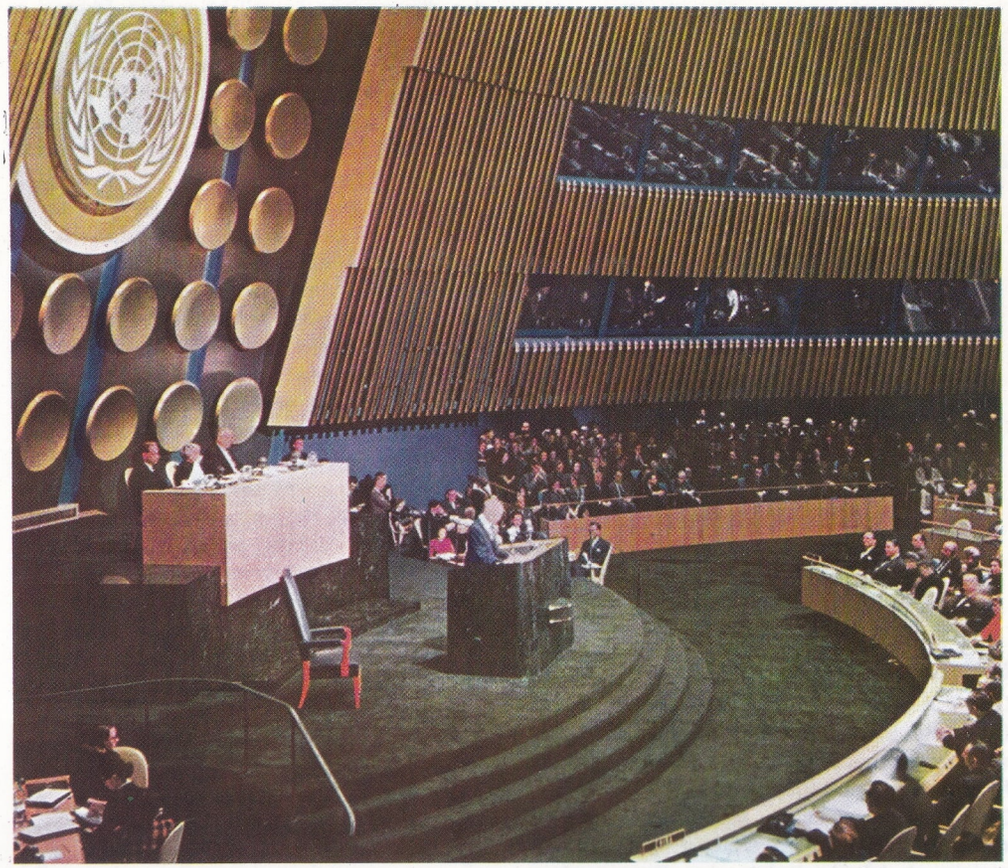

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (New York). Birleşmiş Milletlerin amacı uluslararasında barış ve güvenliğin sağlanmasıdır.

e) **Milletlerarası Adalet Divanı:** Birleşmiş Milletlerin başlıca adalet organıdır. Divan, Milletlerarası Sürekli Adalet Divanının Statüsüne dayanan ekli bir statüye göre düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler üyeleri otomatik olarak bu divanın da üyesidirler ve verilecek kararlara uymayı önceden kabul etmişlerdir. Taraflardan birinin verilen karara uymaması durumunda, diğer taraf konuyu Güvenlik Kuruluna getirebilir. Güvenlik Kurulu, ayrıca, divandan belirli hukukî meselelerde istişarî düşüncesini isteyebilir.

f) **Sekreterlik:** Bir genel sekreter ile öbür memurlardan meydana gelir. Genel Sekreter, Güvenlik Kurulunun tavsiyesi üzerine Genel Kurul tarafından tayin edilir. Genel Sekreter örgütün en yüksek memurudur. Genel Sekreter, Genel Kurulun, Güvenlik Kurulunun ve öteki kurulların toplantılarına bu sıfatla katılır. Örgütün çalışması konusunda yıllık rapor verir. Barışa karşı davranışları Güvenlik Kuruluna götürebilir. Genel Sekreter, hiç bir devletten talimat almaz ve sadece örgüte karşı sorumludur. Sekreter, örgütün icra organı olmaktadır. Genel Sekreterlik memurlarının uluslararası dokunulmazlıkları vardır.

UNESCO, Atomenerjisi Komisyonu, Silâhlar Komisyonu gibi çeşitli kuruluşlar ve Birleşmiş Milletlere bağlı tali organlar, ihtisas komisyonları da vardır.

Birleşmiş Milletler örgütü yaptığı çalışmalar konusunda üye devletlerle üye olmayan devletlerin kamuoyunu aydınlatmak amacıyle yayınlar yapmaktadır. Bu yayınların başlıcaları şunlardır:

Tutanaklar: Genel Kurulun, Güvenlik Kurulunun, Ekonomik - Sosyal Kurulun, Uluslararası Vesayet Konseyinin tutanakları yayınlandığı gibi örgüte bağlı çeşitli organların tutanakları da yayınlanır, Birleşmiş Milletler Yıllığı. (Bu yıllık, bütün üye devletlerin katılmasıyle hazırlanır.)

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları yıllığı (özellikle insan hakları konusu esas alınarak özel bir büro tarafından hazırlanır.) Birleşmiş Milletlerin ayrıca bir de radyo yayın istasyonu vardır. Bu istasyondan çeşitli dillerde, örgütün çalışmalarıyle ilgili yayınlar yapılmaktadır. Birleşmiş Milletlerin bir de bayrağı vardır. Birleşmiş Milletler'in 20 ekim 1947 tarihli Genel Kurul toplantısında kabul edilen bu bayrak, mavi bir zemin üzerinde etrafı beyaz zeytin yapraklariyle çevrili bir yer küresinden meydana gelir. Yerküresi enlemleri temsil eden iç içe üç daire, boylamları temsil eden ve daireleri enine bölen iki yana dört çizgiden oluşur. Bu bayrak ilk olarak 1950 yılında Filistin'deki Birleşmiş Milletler Arabulma Komisyonu binasına çekilmek suretiyle kullanılmıştır.

BİRMANYA (Myanma - Nainggan - Daw) Güney Asya'da, Birmanya ile, doğuda Karen (başkenti Paan), Shan (başkenti Taunggyi) ve Kayah (başkenti Loikaw); kuzey-doğuda Kachin (başkenti Myitkyina); kuzey-batıda Chin (başkenti Falam) ulusal devletlerinden kurulu federal bir cumhuriyettir. Çinhindi bölgesinin en büyük devleti olan Birmanya'nın yüzölçümü 678 003 km², nüfusu 25 246 000'dir. Başkenti Rangun'dur. Chin'in dışında kalan bütün federal devletlerin kendi hükümetleri ve ulusal meclisleri olmakla birlikte bu devletler, merkezî hükümete bağlıdırlar. Merkezî hükümet, Milletvekilleri Meclisi ve Uluslar Meclisinden kurulu ve görev süresi beş yıl olan bir başkan tarafından yönetilen parlamentoya sahiptir.

Bengal körfezi ile Hint okyanusuna kıyıları olan Birmanya'nın komşuları batıda Hindistan ve Pakistan, kuzey ve kuzey-doğuda Çin, doğuda Laos ve Tayland'dır. Yaygın din Budizm, resmî dil Birmanya dilidir. Bununla birlikte ticaret ilişkilerinde daha çok İngilizce kullanılır. Para birimi, **kyat**'dır.

Fiziki Coğrafya: Yer şekilleri bakımından Birmanya kesin sınırlı dört bölgeye ayrılabilir. Bu bölgeler, Shan yaylası, merkezî ova, batıdaki dağ sıraları ve Tenasserim kıyı bölgesidir.

Ülkenin doğu ucunda yer alan ve yükseltisi 1 200 metre ile 2 000 metre arasında değişen Shan yaylasının, kurak, vahşî ve en önemlileri Saluen olan çok sayıda akarsuyun sürükleyip götürdüğü bir toprağı vardır. Bu yaylanın yüzölçümü hemen hemen Shan devletinin yüzölçümüne eşittir.

Aluvyonlu bir toprağı olan merkezî ovaysa Birmanya'nın en verimli, dolayısıyle en kalabalık bölgesidir. İrravadi ırmağı (Filler ırmağı) boyunca uzanan ovanın ortasında, yine uzunlamasına, Pegu Yama adı verilen volkanik yükseltiler yer alır. Bu bölgenin ekonomik zenginliğinin başlıca nedeni olan ırmağın delta bölgesi pirinç üretimi bakımından dünyanın en önemli bölgesidir. Bhamo'ya, Kashin devleti sınırlarına kadar gemiyle girilebilen bu ırmak Birmanya'nın belli başlı ulaştırma yoludur. Nüfus yoğunluğu km². başına 700 kişiye ulaşan bu bölgede, halkın önemli bir kısmı ırmak üstünde demir atmış kayıklarda yaşar.

Kuzeyden güneye doğru uzanan batıdaki sıradağlar ise, çok sarp olup Hindistan'dan gelen yollar ve güney-batı rüzgârları için hemen hemen aşılmaz bir engel meydana getirirler. Birmanya'nın en kuzeydeki noktası ve en yüksek tepesi olan Theing-Wang Razi (6 024 m.) tepesinden güneye doğru Patkai, Letha ve Arakan sıradağları uzanır. Arakan sıradağları doğuda Bengal körfezi boyunca yer alırlar.

Tenasserim, az nüfuslu dar bir kıyı şerididir; kuzeyde Saluen ırmağının aşağı kısmı, güneyde, Malaka yarımadasının başlangıcı olan. Kra kıstağıyle sınırlanmıştır. Tenasserim'in Martaban körfezi kıyısında yer alan kuzey kesimiyse Moulmein ovası teşkil eder. Kıyı boyunca, başlıcaları Heinze, Moscos ve Mergui takımadaları olan birçok ada sıralanır.

Yengeç dönencesi içinde bulunan Birmanya'da, kışın kıtadan denize kuru, yazın denizden kıtaya doğru bol yağmur getirerek esen muson rüzgârları hâkimdir. Yağışlar, engebeler nedeniyle her bölgede aynı değildir. En çok yağış alan bölgeler (5 000 mm.) Arakan sıradağlarının batı yamaçları, İrravadi ırmağının delta ovası ve Tenasserim bölgesinin Sittang kesimidir.

Muson rüzgârlarının pek etkileyemediği iç bölgelerde yağış daha da düşük, Shan yaylasındaysa tarıma imkân vermeyecek kadar yetersizdir.

Birmanya, akarsular bakımından oldukça zengindir. Suyu çoğunlukla bol olan bu ırmakların en önemlileri İrravadi, Sittang ve Saluen ırmaklarıdır.

Çin topraklarından, Birmanya sınırına yakın bir yerden doğan İrravadi'nin uzunluğu 2 250 km.'dir. Bhamo'ya kadar gemilerin girebildiği bu ırmağın daha sonraki kısımlarından sulama işlerinde yararlanılmaktadır.

Sık sık karşılaşılan su baskınları kazıklar üzerine oturtulmuş evleri yaygınlaştırmıştır.

Sittang ırmağı merkezî ovada akar, fakat içinden geçtiği vadi, Pegu sıradağlarıyle İrravadi vadisinden ayrılır. Uzunluğu 450 km. olan bu ırmak, denize Martaban körfezinde dökülür. Asya'nın en çok yağış alan bölgelerinden birinde aktığı için suyu en bol olan ırmaklardan biridir.

Çıktığı Tibet bölgesinde, Lukiang adını taşıyan Saluen, Moulmein yakınlarında Martaban körfezine dökülür. Uzunluğu 2 480 km.'dir.

Beşeri ve Ekonomik Coğrafya: Birmanya halkı, gelenek ve göreneklerini, yer yer dillerini bugüne kadar koruyan, bazı soylardan meydana gelir. Birmanya soyu bunların en kalabalık ve en önemlisi olup daha küçük öbür toplulukların dil, din ve kültürlerini etkilemiştir.

Ülkenin önemli şehirleri Birmanya'nın başlıca limanı olan kutsal şehir Rangun (nüfusu 800 000); İrravadi ırmağının orta kısmında kurulmuş, Birmanya'nın önemli bir kara ve demiryolları kavşağı, çok sayıda kereste işleme tesisleri olan önemli bir liman şehri Mandalay (nüfusu 200 000); Saluen ırmağının ağzında, Bilugyun adasının karşısında kurulmuş bir liman şehri Moulmein (nüfusu 100 000); İrravadi deltasında, Arakan sıradağlarının güneyinde yer alan önemli pirinç merkezi Bassein (nüfusu 65 000); Bengal körfezi üzerinde Arakan sıradağlarının batısında kurulmuş olan Birmanya'nın tek önemli şehri Akyab (nüfusu 45 000); İrravadi deltasında önemli bir sanayi merkezi olan (tütün, pirinç, şeker) Henzada (nüfusu 70 000); Shan yaylasında bir tarım merkezi olan Taunggyi (nüfusu 35 000) ve yukarı İrravadi üzerinde, gittikçe gelişen bir ipekçilik merkezi olan Myitkyina (nüfusu 20 000) dır.

Birmanya bir tarım ülkesidir. Önemli bir ihraç maddesi olan pirinç en çok ekilen tahıldır. Diğer önemli tarım maddeleri pamuk, susam, tütün, yerfıstığı, şekerkamışı ve hindistancevizidir. Tenasserim bölgesinde en çok tarımı yapılan madde kauçuktur. Önemli bir alan kaplayan ormanların verdiği en değerli ürün ise teak adı verilen ve hemen hemen bütünüyle ihraç edilen bir kereste çeşididir. Kayda değer bir hayvancılık yapılmayan Birmanya'da tarım işleri için kullanılan hayvanlar, öncelikle, manda ve zebu denen bir cins öküzdür. Pirinç tarımından sonra, Birmanyalıların ikinci önemli geçim kaynağıyse balıkçılık teşkil eder. Sanayi faaliyetleriyse, ülke içinde elde edilen tarım ürünlerinin (pirinç işlenmesi, yağcılık, şeker sanayii gibi) işlenmesi sınırlarını pek aşmaz. Yeraltı kaynaklarının işletilmesiyse gittikçe önemli bir sanayi dalı haline gelmektedir: Orta İrravadi vadisinde çıkarılıp Rangun rafinerisinde işlenen petrol, kurşun ve kalay ülkenin en önemli yeraltı ürünleri olarak sayılabilir.

Doğal engeller yüzünden iç ulaştırma şebekesi fazla gelişmemiştir. Rangun'da uluslararası bir hava limanı vardır.

Tarih: Bugünkü Birmanya halkı, buranın en eski yerlileri olmaları gereken ve Endonezyalılarla akraba olan kavimlerle, daha sonra

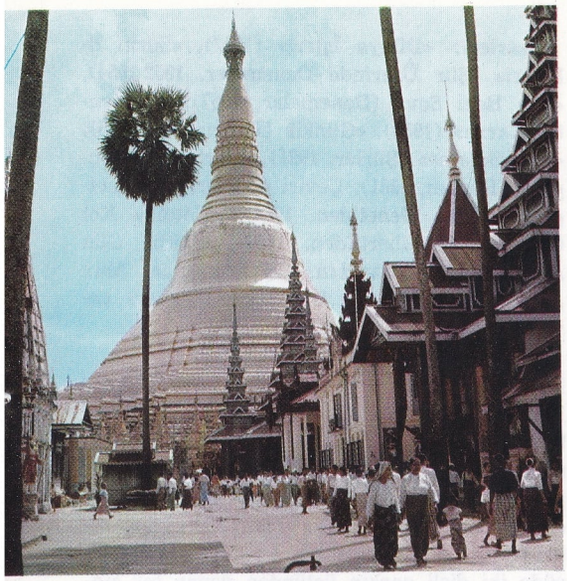

Birmanya'da mimarî, iklim koşullarının etkisindedir.

gelip yerleşen bir Moğol soyunun karışmasından meydana gelmiştir. Uzun süre Hindistan etkisinde kalan Birmanya, kast sisteminin dışında, Hindistan'la ilgili birçok şeyi, bu arada Brahman ve Budizm dinleri ile Hint sanat ve uygarlığını benimsemiştir. Birmanya politik tarihinin, yüzyıllar boyunca birbirinin yerini alan ve ilk bakışta birbirine çok benzeyen bir sülâleler ve krallıklar tarihinden ibaret olduğu söylenebilir. Pyu krallığının M.S. 800 yılında yıkılmasından sonra, yerini alan Pagan krallığı da XIII. yüzyılda, bu krallığın büyük Cengiz Han'ın torunu Kubilây Han'ın istilâsı sonucu zayıflamasından yararlanan Shan prensleri tarafından yıkıldı; bir süre sonra Shan prenslerinin kurduğu krallık da dağılmış, yerini Mon krallığına bırakmıştır.

XVI. yüzyılda Birmanya'da, bazı Birmanyalı prenslerin hizmetine giren Portekizli denizciler ve maceracılardan ibaret ilk Avrupalılar görülür. Fakat hiç bir Avrupa ülkesi Birmanya'ya sahip olmayı başaramamıştır. XVII. yüzyılın ortalarında, Birmanya tarihinin en önemli kişilerinden biri olan kral Alaungpaya tahtı silâh gücüyle ele geçirmiş ve Birmanya'nın doğal zenginlikleriyle ilgilenmeye başlayan Fransızlar ile İngilizleri birbirine düşürmeyi başarmıştı. 1824, 1852 ve 1885-1886 yıllarında yapılıp kazanılan üç savaştan sonra İngilizler ülkeyi, imparatorlukları içinde yer alan Hindistan'a kattılar. Birmanya'yı 1942 yılında işgal eden Japonya da iki yıl sonra çekilmek zorunda kalınca Birmanya, 4 ocak 1948'de bağımsız bir cumhuriyet olmuştur.

Irk: Birmanlar, ülkenin yukarı ve aşağı kesimlerinde otururlar. Doğudaki komşuları Shan, Chin, Wan ile Plaung, kuzeydekiler, Kochin, Güneydekiler Koren, Mon ve Tavoy, batıdakiler Arakan ile Mru topluluklarıdır. Bunlardan sadece Arakan, Mru ve Tavoy'lar Birmanların yakın akrabalarıdır. Hepsi dil bakımından olduğu kadar ırk bakımından da Çin-Tibet ailesinin Tibet-Birman koluna bağlıdırlar. Bu ırk toplulukları, eski devirlerde, Tibet'in güney-doğu bölümünden Irravadi ve Mekong ırmakları arasından Birman topraklarına gelmişlerdir. Birmanlar, cin ve ruhlara inanırlarken, sonraları Budizmin güney ilkelerini kabullenmişlerdir. Birmanlarda kast örgütü yoktur. Birmanlar kültürde ve sanatta birçok eserler yaratmış, uygar bir ırktır.

Birmanlar genel olarak, az yuvarlak (mezosefal) başlı ve ortanın altında ya da orta boylu olurlar. Magl'larsa daha boylu (1,60 - 1,61 m.) ve daha yuvarlak başlı olurlar. En uzun boylara aşağı Birmanyada rastlanır.

Birman topluluğunda kadın önemli yer tutar. Erkek, kadına arkadaşça davranır. Döğme varsa da yalnız erkeklere özgüdür.

Edebiyat: Özellikle eski devirlerde Birman edebiyatında dil ikiliği görülmüş, Budizmin dili olan Pali, metinlerin meydana getirilmesinde kullanılmıştır. Edebiyat ve kültürü bu dil üzerinde geliştiğinden, bütün eserler bu dil üzerinden yazılmıştır. Kolaylık olsun diye de metinlerin yanına Birmancası eklenmiştir. Birmanyada eski yazıların önemli bir bölümü yazıt biçimindedir. Bunlar üç bölgede yoğundur: Pagan, Pegu ve Prome. En eskileri olan Prome yazıtlarında pali dilinde Buda yasalarından parçalar görülür. Mandalayda kral sarayı kitaplığında bol sayıda Birman ve Pali dillerinde yazmalar toplanmıştır. Kral Thebav, tahtından indirilince, bu yazmaların büyük bir kısmı Londra'ya götürülmüştür. Bunlar arasında ünlü Phayse el yazması da vardır. Seylanda olduğu gibi, Birmanya'da da ulusal dilde bir edebiyat meydana getirme çabası görülmüş ve bu, dinsel gereksimelerden doğmuştur. Eldeki en eski belgelere göre, bu ülkede brahman yazıları da etkili olmuştur. Şiir türüne linga denir. Önemli şairler yetişmiştir. Masal havasında gelişmiş bir düzyazı türünün de sözü edilmeye değer.

XIX. yüzyıl sonlarında, batı kültürü ülkeye girmeye başlamış, edebiyata önem verilmiştir.

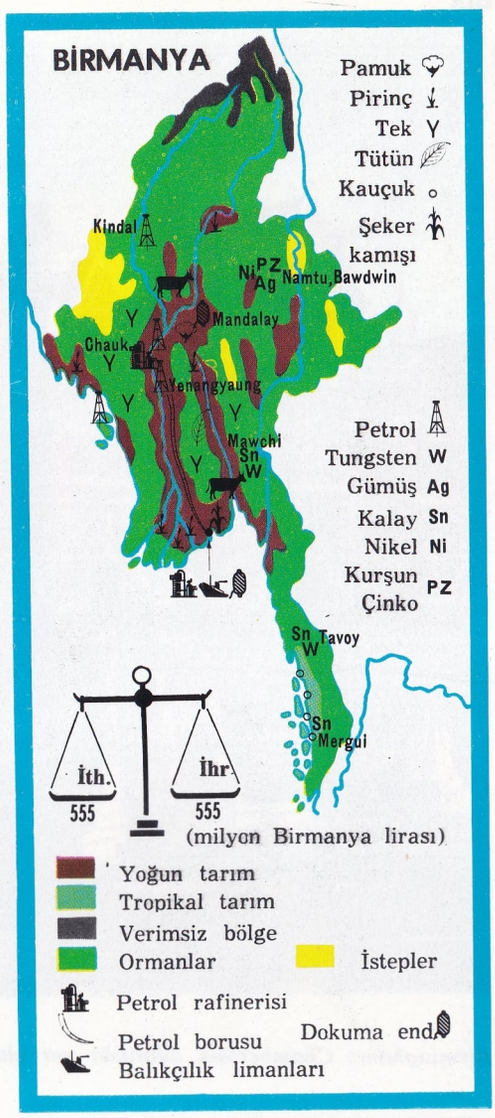

Kindal yakınlarında petrol kuyuları. Petrol Birmanya'nın en önemli toprak altı ürünleri arasında yer alır.

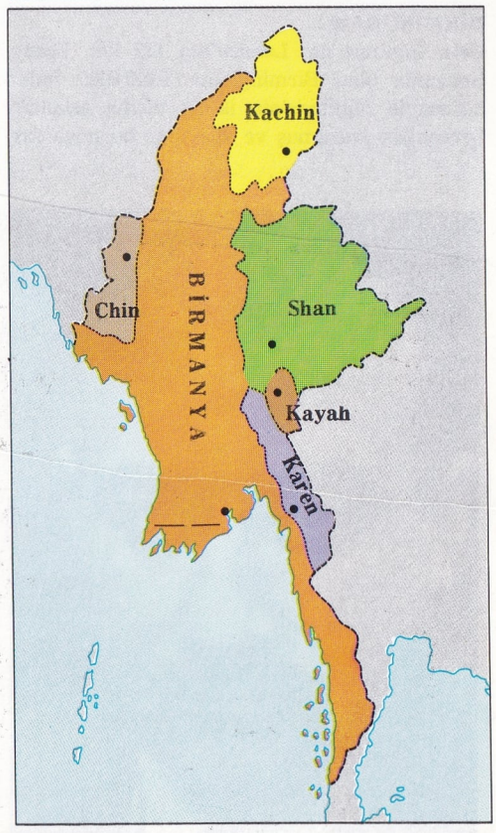

Birmingham: Chamberlain alanında yer alan üniversite.

BİRMİNGHAM
Orta İngiltere'de, Londra'nın 175 km. kuzeybatısında olan Birmingham, 1 110 000'i bulan nüfusuyle İngiltere'nin ikinci büyük şehridir. Ortaçağda kurulmuş ve yüzyıllar boyunca fazla gelişmemiş bir ticaret ve tarım merkezi olarak kalmıştır. XIX. yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte, özellikle Black Country (Kara Ülke) adıyle tanınan önemli maden bölgesinde bulunması nedeniyle, ekonomik bakımdan büyük bir gelişim göstermiştir. West Midlands adıyle tanınan büyük bir sanayi bölgesinin merkezidir. Bu bölgenin yüzölçümü 697 km², nüfusu 2 280 000'dir. Bölgenin öbür önemli şehirleri Wolverhampton (nüfusu 155 000), Dudley (nüfusu 65 000), Oldbury (nüfusu 55 000), West Bromwich (nüfusu 90 000) tir.

Salâh Birsel.

BİRSEL, SALÂH
(1919-) Türk şairi. Bandırma'da doğmuş, İstanbul Erkek Lisesini ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirmiştir. Bir süre öğretmenlik yapmış, ardı sıra bir bankanın denetim kurulunda görev almış, iş müfettişi olmuş, Edebiyat Fakültesi kitaplık müdürlüğüne, Türk Dil Kurumu yayın kolu başkanlığına getirilmiştir. Son görevi Ankara Üniversitesi Basımevi müdürlüğüdür.

Edebiyat çalışmalarına şiirle başlayan Birsel'in başarılı deneme çeviri ve oyun çevirileri de vardır.

Eserleri: «Dünya İşleri» (1947), «Şiirin İlkeleri» (Şiir Üzerinde Denemeler, 1952-1954), «Sen Beni Sev» (Denemeler, 1957), «Hacivatın Karısı» (1955), «Günlük (Denemeler, 1955), «Kikirikname» (Şiirler, 1961), «Dört Köşeli Üçgen» (Roman, 1961). Çeviri oyunları: «Hizmetçiler» (Jean Genet'den, 1964), «Kötülük Kol Geziyor» (Audiberti'den, 1966), «Bütün Gün Ağaçlarda» (Duras'dan, 1967). Ayrıca, Max Jacob'dan da «Genç Bir Şaire Öğütler» çevirisi vardır.

BİSİKLET
Eşit çapta, lastikli iki tekerlek ile bunların takılı olduğu madenî çerçeveden (kadron) meydana gelen taşıt. Bisiklet bu iş için yapılmış selenin üstüne ata biner gibi oturarak onu kullanan kişinin kas gücüyle hareket ettirilir. Bisikleti ileri süren bu güç, değişik ölçüde iki dişli çarkın üstünden dönen bir zincirle arka tekerleğe geçirilir. Çarklardan büyük olanına pedallar takılıdır.

Ön tekerleği hareket ettiren boruya bağlı olan gidonla bisiklete yön verilir. Kullanacakları işe göre bisikletler değişik biçim ve ağırlıkta yapılır: Gezi bisikletinin ağırlığı 15 kg.'dır, yarış bisikletinin ağırlığıyse, 6-11 kg. arasında değişir.

Bugünkü bisikleti andıran ilk taşıt 1691 yılında ortaya çıkmıştır. 1790'larda, Kont Mède de Sivrac, selerifer adını verdiği bir taşıt yapmıştır. Bu, küçük tahta bir direğin iki ucuna takılmış tahta iki tekerlekten meydana gelen, pedalları ve yöneltilme imkânı veren ve manevra tertibatı olmayan bir taşıttı. Hareket, kullanan kişinin sırayla iki ayağıyle yeri itmesiyle sağlanıyordu. Daha sonra, 1815-1818 arasında Alman Karl Friedrich Drais von Sauerbrounn, seleriferi geliştirerek, bir sele, bir de ön tekerleği yönelten bir gidon eklemiştir. Daha sonra, İngiliz teknisyeni D. Johnson, tekerleklerin takılı olduğu kısmı demirden yaparak **pedestrian curricle**'i meydana getirdi. Yeni araç büyük başarı kazandı ve gittikçe çoğalan istekleri karşılayamaz olan Johnson, De-Knight adında Londralı bir teknisyenle ortaklık kurdu. Birlikte **hobby-horse** ve **hobby-horse pedestrian** adlarını verdikleri taşıtları yaptılar. 1838'de, Kirkpatrick Mcmillan, adında bir İngiliz, çubuklarla arka tekerleğe bağlanmış iki kola ayaklarla basılarak yürütülen bir bisiklet yaptı. Ernest Michaux'un eseri olarak ilk pedallı bisikleti görmek için 1855 yılını beklemek gerekiyordu. Michaux babası Pierre'le bir ortaklık kurarak, **«michaudine»** adını verdiği bisikleti imal etti (1861). Bu bisiklet bu alanda bir devrim sayılır. 1866 yılında, Riverre adında bir İngiliz, mümkün olan en büyük tekerlek dönüşünü elde etmek için, aracına çapı arka tekerleğinkinden çok daha büyük olan bir ön tekerlek taktı.

1868 yılında Rowley Turner, bisikleti tamamen metalden yapmayı düşündü. Bu bisiklet, 1869'da, bir dikiş makinesi fabrikası olan Coventry Sewing Machine tarafından piyasaya sürüldü ve derhal Fransız ve Amerikan bisiklet yapımcıları tarafından taklit edilmeye baş-

landı. Bisikletin evrimi sonraki yıllarda da devam etti ve 1877 yılında Fransız teknisyeni Victoire Renard, ön tekerleğinin çapı 2,5 m. olan bir bisiklet yaptı. Ancak büyük çaplı tekerlek taşıtın dengesini bozuyordu. 1878 yıllarında Fransız Sargent iki tekerleği hemen hemen aynı büyüklüğe indirdi, hareket naklini de, bir zincir kullanarak arka tekerleğe aktardı. 1890 yılında, İngiliz veterineri John Dunlop, tekerleklere balonlu lastik uyguladı. Fransız Bernard de Thouars, İtalyan mühendisi Kont Carburi'nin bir tasarısını geliştirerek, üç tekerlekli bilyeli bir bisiklet yaptı. Bütün bu gelişmeler bisikletin yayılmasında önemli bir rol oynadılar.

1880 yılının başlarında İngiliz James Starley, Sutton ve Coventry Rudge ve Ortakları Şirketi, piyasaya, **Safety, Rover** ve **Rudge** adındaki bisiklet modellerini sundular. Bu modeller, 1890 yıllarında, Thomas Humber'in düşündüğü ve esas olarak bugünkünden pek değişik olmayan şasinin kullanılmaya başlanmasıyle daha da mükemmelleştirilmiş oluyordu.

Modern bisiklet şasisi genellikle kalınlığı kullanılışa göre değişen çelik borulardan meydana gelmektedir. İstenen ölçülerde kesilen bu borular birbirlerine eklenir.

En yukarıdaki boruya «üst boru», en küçük olanına ise «yönlendirme borusu» ya da «ön boru» adı verilir. Yönlendirme borusunun karşısındaki boruya, sele üstüne yerleştirildiği için «sele borusu», yönlendirme borusuna bağlayan boruya ise «eğik boru» denir.

Yönlendirme borusunun içinden, bir yandan ön tekerleği tutan, öte yandan aracı sürmeye yarayan bir gidona bağlı olan bir çatal çubuk geçer. Bu çatalın hareketini kolaylaştırmak için, içinde bir dizi bilye olan ve «gidon itici» adı verilen halka şeklinde bir bilyeli yatak kullanılır. Kadın bisikletlerinde eteklikle binebilmeyi sağlamak amacıyle üst boru, aşağı doğru kıvrıktır. Orta kısımları çemberlerine metal çubuklarla bağlanan tekerleklerin çevresine lastik geçirilir.

Sele borusu ile eğik borunun bulunduğu çerçevenin en alt noktasında, ortasından, yine bilye yatakları üstüne yerleştirilmiş bir «aktarma borusu»ndan geçen bir «merkezî dingil» vardır. Bu dingile, çerçevenin sağ tarafından çapı oldukça büyük olan, pedal saplarının da tutturulmuş olduğu, bir dişli çark bağlanmıştır. Her iki pedal sapının ucuna da birer pedal takılıdır. Dişli çarkın üstünden, bunu arka tekerleğin poyrasına tutturulmuş olan çok daha küçük çapta bir dişli çarka bağlayan bir zincir geçirilmiştir. Üstlerine zincir takılı olan iki dişli çarkın diş sayısı arasındaki orana «çoğaltma», ya da «çoğaltma oranı» adı verilir. Bu, pedalın her dönüşünde arka tekerleğin kaç kere döndüğünü gösterir. Aktarma zincirinin iki dişli çark üstündeki gerilimini düzenlemek için, alt çatalın iki ucuna tutturulmuş olan çatalcık ya da zincir germe çubuğu denilen çubuklar kullanılır. Fren sistemleriyse çeşitlidir. En çok kullanılan fren, esnek çelikten, yapılan çekme frendir. Gidonun üstündeki kol aracılı-

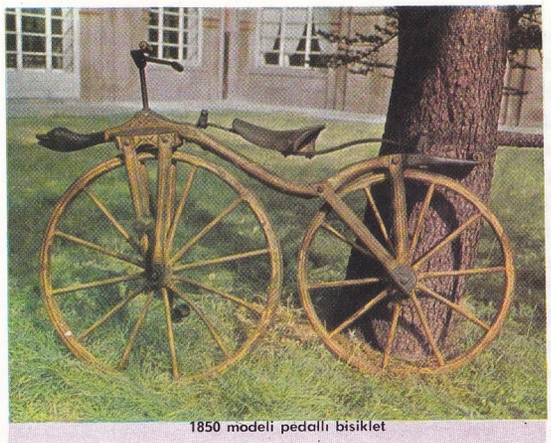
1850 modeli pedallı bisiklet

1865 yapımı bir bisiklet

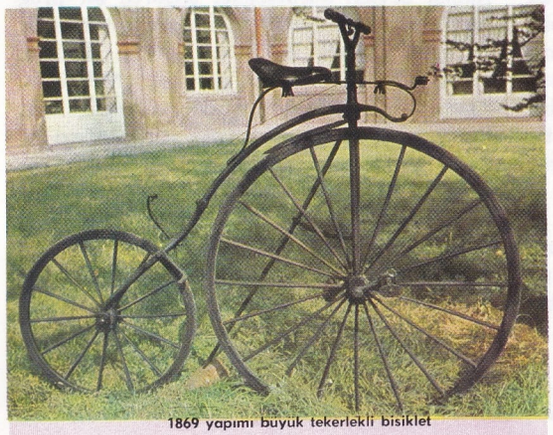
1869 yapımı büyük tekerlekli bisiklet

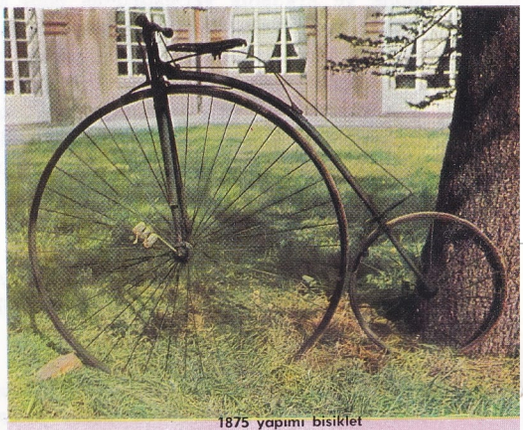
1875 yapımı bisiklet

1880 modeli bisiklet

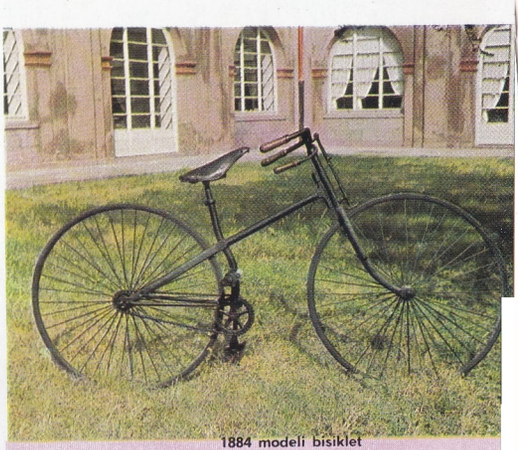
1884 modeli bisiklet

1939 yapımı paraşütçü bisikleti

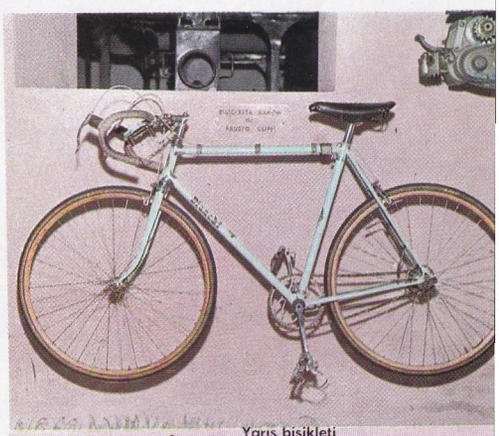
Yarış bisikleti

ğıyle, çemberin içinde ya da kıyısında, plastik bir maddeden ya da sert lastikten yapılmış olan sürtünme patenciklerini hareket ettirir. Pedalların ters çevrilmesiyle fren yapma usulü de yaygındır. Bu tür fren, pedallar ters dönünce arka tekerleğin eksenine sarılan bir şeritle sağlanır. Modern bisikletlerde, arka tekerleğin poyrasına vites tertibatı yerleştirilmektedir. Bu vites tertibatı otomobillerdekine çok benzemektedir. Aktarma zincirini, bir kol vasıtasıyle değişik büyüklükteki dişli çarklara takmaya dayanan başka bir hız değiştirme tertibatı da vardır. Aydınlatma ön tekerleğe bağlanan küçük bir dinamoyla sağlanır. Dinamodan elde edilen elektrik akımı bisikletin önüne ve arkasına yerleştirilmiş olan küçük farlara ışık verir. Seleler, genel olarak, metal bir iskeletle, bunun içine yerleştirilmiş olan küçük yayların üstünün deri ya da sentetik maddelerle kaplanması yoluyle yapılır. Çamurluklar, zincirlikler ve gidonun elle tutulacak kısımları modern bisikleti tamamlar.

BİSKAY KÖRFEZİ

İspanya'nın kuzey kıyısı ile Fransa'nın batı kıyısı arasında, Atlas okyanusunun meydana getirdiği geniş körfez. Hemen hemen dik bir açıyla birleşen bu iki kıyı tamamen karşıt nitelikler gösterirler. Düz olan Fransız kıyısı, Pirenelerden çıkıp buradan denize dökülen ırmakların bol tortu getirmesi sonucu geniş kumluklar ve yer yer kıyı bataklıklarıyle kaplıdır. Kantabriya dağlarının hemen eteğinde uzanan İspanya kıyısıyse dik ve kayalıktır. Tehlikeli akıntılar ve kuvvetli rüzgârlar körfez içi ulaştırmasını oldukça güçleştirmektedir. Biskay körfezine Gaskonya körfezi de denir.

BİSMARCK, SCHOENHAUSEN, OTTO VON- (1815-1898) Alman devlet adamı. Prusya **Junker**'lerinden olan Bismarck, Kurucu Mecliste Prusya kralının etrafında büyük bir ulusal Alman devleti kurulmasını öngören bir program hazırlayarak liberallere karşı çıkmıştır. 18 eylül 1862'de hükümet başkanı olduktan sonra Rusya ile Fransa'nın sempatilerini kazanmayı ve 1864'te de Avusturya'yı Danimarka'ya karşı ortak bir savaşa sürüklemeyi başardı. Kazanılan arazinin paylaşılması meselesi, Bismarck'ın tahmin ettiği gibi Avusturya'ya karşı İtalya'yla birlikte bir savaş için bahane oldu. Yenilen Avusturya, Alman Konfederasyonundan çıkmak ve Prusya'nın yönetimi altında, Baviera, Württemberg, Baden ve Assia Büyük dükalığının katıldığı bir Kuzey Alman Konfederasyonunun kurulmasına rıza göstermek zorunda kaldı. 1870 yılında ustaca kışkırtılmış bir savaş sonunda II. Fransız imparatorluğunu yıkmayı başaran Bismarck, Frankfurt antlaşmasıyle (mayıs 1871) Fransa'dan Alzas ile Loren'i de kopardı. Henüz çekişmeler devam ederken, Versailles sarayında toplanan Alman prensleri Federal Alman imparatorluğunun kurulduğunu ve Prusya kralı Wilhelm I.'in imparator seçildiğini ilân ettiler. Başbakan olan Bismarck, Fransa'yı yalnız bırakmak amacını güden antlaşmalar hazırlıyordu. Almanya, Avusturya ve İtalya böylece Üçlü Antlaşmayı imzaladılar (1882). Bu arada Bismarck, Doğu Polonya topraklarını Almanlaştırmaya çalışarak, Katolikler (**Kulturkampf**) ile devlet otoritesini tehdit ettiğini ileri sürdüğü sosyalistlere karşı savaştı. 1888 yılında Wilhelm II.'in imparator olmasından sonra, 1890'da istifa ederek Friedrichsruh'a çekildi ve orada öldü.

Otto von Bismarck.

Biskay körfezinin San Sebastian (İspanya) dan görünüşü. Atlas okyanusunun bu kesimdeki görünüşü, bu bölgede yakın jeolojik çağlarda bir çökme olduğunu göstermektedir.

BİSMARCK TAKIMADALARI

Büyük okyanusta, Yeni Gine'nin doğusunda, 1° ve 6°20′ kuzey enlemleri ile 145° ve 154° doğu boylamları arasında yer alan adalar. Politik bakımdan Yeni Gine'ye bağlı olup, yönetimi Birleşmiş Milletler tarafından Avustralya'ya verilmiştir. Yaklaşık olarak 200 ada ve kayalıktan meydana gelen bu adalar takımının toplam yüzölçümü 59 542 km².'yi bulmaktadır. En büyük adası kuzey-doğu ve güney-batı yönünde uzanan ve yüzölçümü 37 812 km². olan Yeni Britanya, ikinci büyük adası da yüzölçümü 7 252 km². olan Yeni İrlanda adasıdır. Kuzey-batıya doğru Lavongai (ya da Yeni Hannover) adası ve Admiralty ada grubuyle (toplam yüzölçümü 1 717 km².) devam eden Bismarck takımadaları böylece batı yönünde açık olan bir yarımdaire çizerler. Engebeleri üçüncü jeoloji çağına ait olan bu adalar takımında hâlâ etkin yanardağlar bulunmaktadır. Arazisi ekvator ormanlarıyle kaplıdır.

XVIII. yüzyılda bulunan Bismarck takımadaları 1884 yılında Alman egemenliğine girmiş, II. Dünya savaşında Avustralya ordusu tarafından Almanlardan alındıktan sonra, bir süre onların elinde kalmış, sonra Japonlara geçmiştir. 1946'da Japonlardan geri alındıktan sonra Birleşmiş Milletler tarafından yönetimi Avustralya'ya bırakılmıştır. Irk ve dil bakımlarından Melanezya ailesinden olan halkı tarım, balık avcılığı ve küçük el sanatlarıyle geçinir.

BİSMİL

Diyarbakır iline bağlı bir ilçe merkezidir (nüfusu 4 444). Kasaba, Diyarbakır-Kurtalan demiryolu üzerinde Dicle ırmağı yakınında kurulmuştur. Tren istasyonu Bismil'e 1 km. uzaktadır. Aynı yönde uzanan şose de Bismil'den geçer.

İlçenin yüzölçümü 1 748 km^2., nüfusu 38 058 olup, Tepe ve Salat adında iki bucağı ve 86 köyü vardır.

İlçe toprakları, hafif dalgalı bir düzlük halindedir; güneye doğru alçalır. Batı-doğu doğrultusunda akan Dicle ırmağı ilçe topraklarını ikiye böler. Halkın başlıca geliri tarım ürünleridir. En çok buğday ve arpa ekilir, küçükbaş hayvan beslenir.

BİSTURİ

Dokuları kesmek için kullanılan cerrah bıçağı. Tıp sanatında kullanılan en eski araçlardan biridir: Yunan ve Hint cerrahisi çağlarından kalma eksiksiz tanımları olduğu gibi, Pompei kazılarında bazı bisturi örnekleri de ele geçirilmiştir. Ortaçağ ve Rönesans cerrahî araçlarının, resimleriyle bize kadar ulaşan örneklerinden, bisturinin başlıca çeşitlerinin yüzyıllar boyunca pek büyük değişikliklere uğramadığı anlaşılmaktadır. Bugünkü bisturilerin biçimleri en kullanışlı şekle getirilmiş ve mikrop kırmaya önem veren yapılış ölçütleri uygulanmıştır. Mikrobu kırılmış olarak satılan değişebilir bıçaklı bisturilerin kullanımı iyice yaygınlaşmış bulunmaktadır.

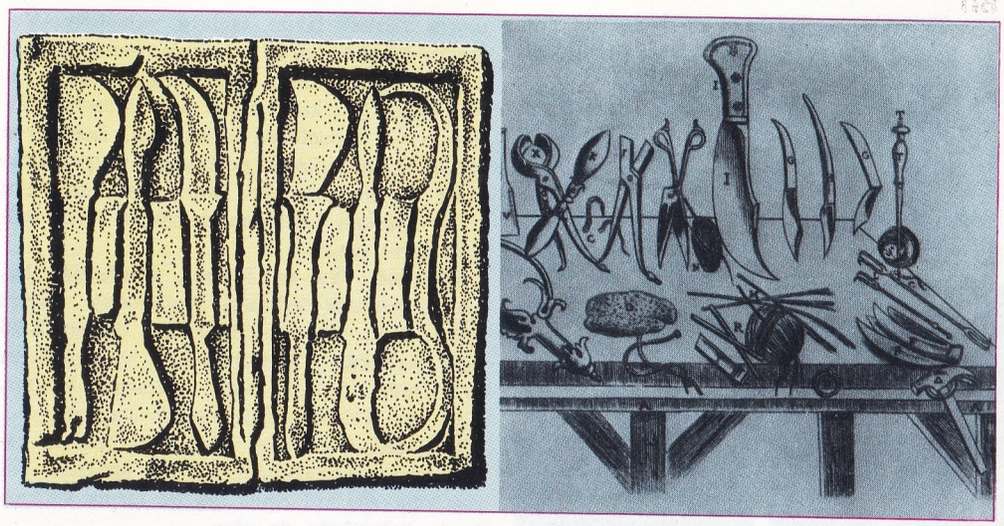

Cerrahların kullandığı bisturinin biçimi tarih boyunca büyük değişikliklere uğramamıştır. Solda: Romalılardan kalma kabartmalarda bisturiler. Sağda: XIV. yüzyılda yapılmış bir resimde görülen ve günümüzdekilere çok benzeyen bisturiler.

Kesilecek dokuya göre, düz, karınlı ya da yay biçiminde bisturiler kullanılır. Kol ve bacak kesilmesinde kullanılan 25-30 cm. uzunlukta bıçaklı bisturilerin yanı sıra, kasların parçalanması işinde kullanılan özel bisturiler de vardır.

Elektrikli bisturiler de yapılmıştır. Elektrikli bisturi iğne biçiminde, kasları yüksek gerilimli bir akımla birbirinden ayıran bir elektrottur. Devreyi tamamlamak için gerekli olan öteki elektrot, ameliyat edilen hastayla temas eden madenî bir levhadır. Günümüzde çok yaygınlaşmış olan elektrikli bisturinin üstün yanı, özellikle, nazik ameliyatları kolaylaştırması, kan kaybına yol açmaması, hücreleri çok tahrip etmeyerek zehirli fenomenlerin azalmasını sağlaması ve elektrik akımı ile bu akımın meydana getirdiği sıcaklık nedeniyle kendiliğinden mikrop kırıcı olmasıdır.

BİTİŞİK TAÇYAPRAKLILAR

Bitkilerin sınıflandırılmasında bir takıma verilen genel ad. Bitişik taçyapraklılar, kapalıtohumlular altşubesinden, ikiçenekiller sınıfının bir alttakımıdır. Bu takımın familyaları içinde patlıcangiller, kabakgiller, zeytingiller, ballıbabagiller, asmagiller, bileşikgiller gibi başlıca familyaları vardır. Bu bitkilerin yaprakları birbirine yandan bitişmiş durumdadır.

Sarmaşık, leylak, çançiçeği örnekleri arasındadır.

BİTKİ

Bittiği yerde kökleriyle tutunarak gelişen, döl veren, ömrünü tamamladıktan sonra da kuruyarak varlığı sona eren yosun, ot, ağaç gibi canlı varlıklara verilen genel ad.

Fosillerinden edindiğimiz bilgilere göre ilk bitkiler denizlerde yaşardı ve nispeten basit bir yapıya sahiptirler. Kök, gövde, yaprak, çiçek ve meyve gibi bölümleri yoktu. Bu çeşit bitkilere bugün dahi başlıca denizyosunları ve mantar şeklinde rastlanmaktadır.

Daha sonraları sularda da karayosunları, ciğerotları, eğreltiotları, atkuyrukları gibi yaprakları, gövdesi ve çoğunun kökü de olan bitkiler meydana geldi.

Bunların üremesine yarayacak kısımları olmakla beraber, henüz çiçekleri, tohum ve meyveleri yoktu. Bitkilerin gelişmesi devam etti ve sonunda tohumlu olanlar meydana geldi. Ancak bu ilk tohumlu bitkilerde gerçek çiçek bulunmadığı gibi tohumlar da yumurtalık içinde değildi.

Tohumlu eğreltiler ve ilk kozalaklılar bunlardandı. Paleozoik çağda karaların büyük bir kısmını kaplayan büyük ormanlar bu sporlu ve ilk tohumlu bitkilerdendi. Bunların kalıntıları bugünkü madenkömürlerini meydana getirdi.

Bitkiler, çiçeksiz bitkiler ve çiçekli bitkiler diye iki büyük şubeye ayrılır. Bitkiler de hayvanlar gibi hücrelerden ve canlılık olayı gösteren protoplazmadan yapılmıştır. Her iki canlının protoplazma yapılışı arasında az çok fark olmakla beraber, protoplazmadaki kim-

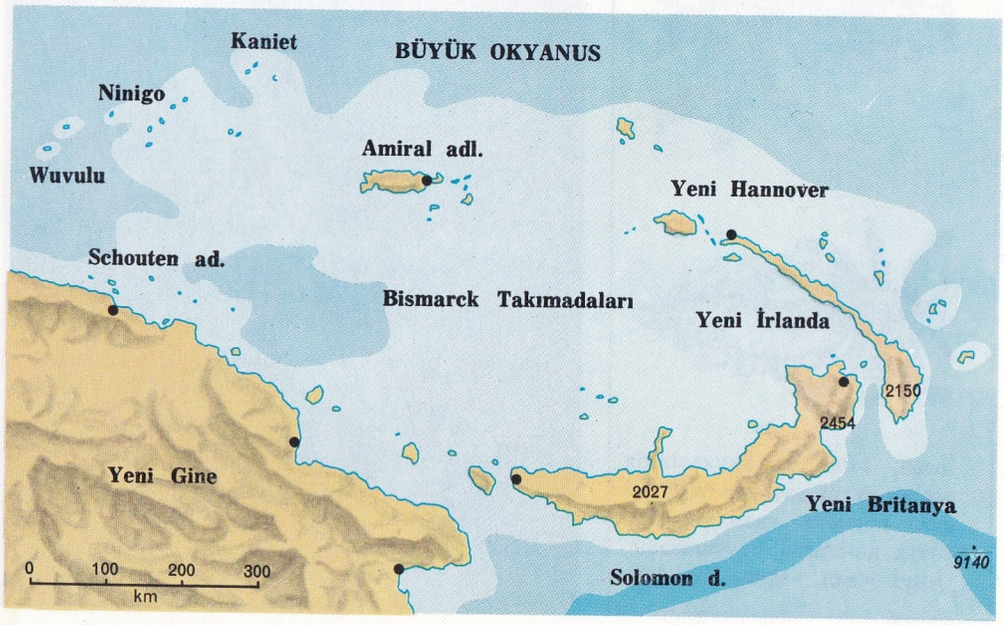

Kökleriyle toprağa tutunarak gelişen bitkiler, döl verip ömürlerini tamamladıktan sonra kuruyarak varlıklarını sona erdirirler.

yasal olaylar, aynı fizik kanunlarına uygun bir şekilde meydana geldiğinden, beslenme, gelişme, üreme ve kalıtım gibi en önemli hayat faaliyetleri birbirlerine benzer. Netekim bitkiler de hayvanlar gibi solur, çeşitli hareket yetenekleri gösterir ve uyartı alırlar. Böylece bitkilerle hayvanlar, protoplazma bakımından birbirleriyle akrabadır. Aradaki biricik fark şudur: Bitkiler toprakta, suda, havada bulunan genellikle organik maddelerle beslenirler. Bitkiler bu besinleri vücut yüzeyleriyle (kök, gövde, yaprak) alırken, hayvan, içte bulunan ya da içe kıvrılmış yüzeylerle alır. Bitkiler uygun şartlar altında durmadan gelişerek yeni organlar (kök, dal, gövde, vb.) meydana getirdiği halde, hayvanlarda bu gelişme kapalıdır.

BİTLER (Siphunculata)
Böceklerin, korodensia takımının sifunkulata alttakımından, çeşitli bitkilerle insan ve hayvanlarda asalak olarak yaşayan küçük vücutlu, ağızları sokucu, kanatlı ya da kanatsız, kemirici ya da emici, değişik renklerde, çeşitli familyalara bağlı küçük hayvanlar. 2-3 mm. kadar olur. Yassı vücutlu, çirkin görünüşlüdür. 16 kadar cinsi, 60 kadar türü vardır. Memeli ve sıcakkanlı hayvanların derisinde asalak olarak yaşar ve kan emer. İnsanlar ve koyunlar dışında her memelide belli bir türü bulunur. İnsanlarda iki ayrı cinsi, koyunlarda bir cinsin iki türü bulunabilir. Yumurtadan çıkan yavrular, tamamen ergin bite benzer. Yumurtalarının halk dilindeki adı «sirke» dir. Saçlara yapışan yumurtalardan iki hafta sonra yavru meydana gelir. 15-18 günde ergin hale gelir. Ayaklarının ucundaki çengellerle sarıldıkları yerden kolay kolay çıkmaz.

Başbiti (Pediculus capitis): İnsanın başında, özellikle kulak arkasında, beyaz renkli yumurta (sirke) larını saçlara yapıştırır. Yumurta içindeki larva çıktıktan sonra da kabuğu saçlarda kalır. Bitin rengi, asalak olarak yaşadığı ırkın rengini alır. Meselâ, Çinlilerde ve Japonlarda sarımtırak, Zencilerde siyah, Kızılderililerde portakal, Avrupalılarda hafif esmer renktedir. Erkek bitin uzunluğu 1-1,5, dişininki 1,8-2 mm. kadardır. Yedi halkalı karnı vardır.

Vücutbiti (Ya da Elbise), (Pediculus humanus corporis-Pediculus vestimenti): Biraz daha büyük olur. Erkekleri 2-3, dişileri 3-3,5 mm. kadardır. Yumurtalarını, çamaşırların aralarında, ya da vücut kılllarına bırakır. Kan emecekleri zaman vücuda yapışır.

Kasıkbiti (Pediculus pupis): Genellikle kasıklarda bulunduğundan bu adı almıştır. Bazen kulakaltı kıllarında, ya da kirpik ve kaşlarda bulunduğu da olur.

Bitle Bulaşan Hastalıklar: Tifüs (lekeli humma), humma-i racia (febris recurrens), beşgün humması ya da siper humması gibi hastalıklardır. Mikropları, bitin boşaltımıyle, deriye bulaşır. Kaşınıldığı zaman deride açılan küçük sıyrıklardan vücuda girer.

Bitten Korunma: Yıkanmak, elbise ve çamaşırları temiz tutmakla, bitin üremememesi bir oranda mümkün olur. Saçı sık tarakla taramak, ya da sık makineyle saçları kestirmek, çareler arasındadır. Vazelinli lanolin ve %25 ksilollü bir merhemle oğunmak da yararlıdır. Bitler bu merhemin üzerinde gezip ısıramazlar.

Bitli elbiseleri etüvde temizlemek, en güvenli yoldur. Etüv bulunmadığı yerlerde ve zamanlarda, çamaşırlar, **kreozol** eriyiğine batırılır ve çok sıcak bir ütüyle, dikiş yerlerini öne alarak her yanı kuvvetli olarak ütülenmelidir. Yüksek basınçlı su etüvlerinde, 60°-80°C de yarım saatta yumurta (sirke) ve yavşakları tamamen öldürmek olanaklıdır. Kürk, deri elbiseleri, bozulmadan 90°C de, sterilize etmek mümkündür. En büyük topluluklarda bile, D.D.T. pudraları ya da eriyikleri, biti 24 saat içinde tamamen yok eder.

Bitki Bitleri: Gaga hortumlu böcekler takımına bağlı bir alttakımdır. Bitkilerin dallarında, filizlerinde, yaprak ve gövdelerinde, bazen köklerinde yaşayarak özsuyu emerler. Mozaik hastalığını, bitkiden bitkiye bulaştırırlar. Bazı türleri bitkilerde ur meydana getirirler. Yaygın hallerde bitkileri tamamen kuruturlar. Türlerinin bazıları vücutlarından mumlu, toz gibi maddeler, pamuk ipliğine benzeyen ipçikler salgılar. Boyları 1-3 mm. kadardır. Değişik renkleri bulunur. Üç boğumlu emici hortumları vardır. Damarları azdır, kanatları iki çifttir. Aynı türün kanatlı ya da kanatsızları bulunur. Üremeleri eşeylidir. Canlı yavru dünyaya getiren türlerine rastlanır. Kısa sürede çok döl verirler. Kışı larva, ya da ergin halde geçirirler. Yaprakpireleri, yaprakbiti, kabuklu bitler ve koşniller familyaları arasındadır.

BİTLİS
Doğu Anadolu bölgesinde bir il ve merkezi olan şehir (nüfusu 18 725). Bitlis şehri, aynı adı taşıyan bir akarsuyun açtığı dar ve derin bir vadi içinde kurulmuştur. Vadi, Diyarbakır'dan Van gölü kıyısına giden yol üzerinde, dağların geçit verdiği bir imkânla şehrin bu noktada kurulmasını kolaylaştırmıştır. Yükseltisi 1 400-1 450 m.'dir. Şehir yeşillikler içine gömülmüştür. Dik yamaçlı bir sırt üzerinde Bitlis kalesi bulunur. Şehrin çekirdeğini de bu kalenin eteğinde bulunan kısım teşkil eder. Toprak damlı taş evler, vadilerden yamaçların tepelerine doğru sıralanır. Üzerlerinde pek çok taşköprü bu-

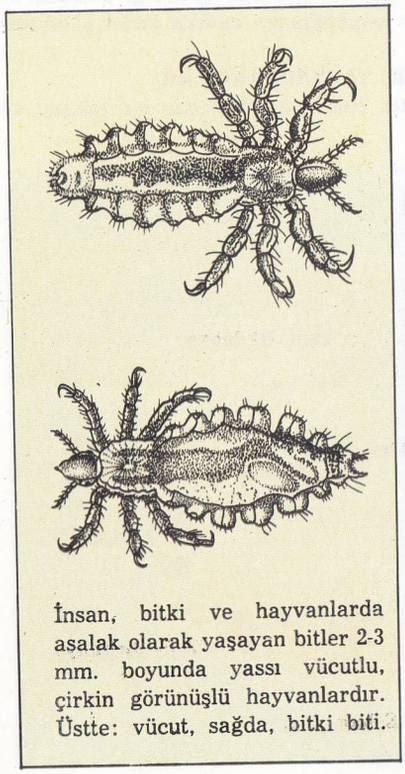

İnsan, bitki ve hayvanlarda asalak olarak yaşayan bitler 2-3 mm. boyunda yassı vücutlu, çirkin görünüşlü hayvanlardır. Üstte: vücut, sağda, bitki biti.

lunan dereler ve bunlar arasında yükselen sırtlar mahalleleri birbirinden ayırır.

Bitlis şehrinin ne zaman kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bitlis kelimesi muhtemelen «bageş» ya da «pagiş» kelimesinden gelmektedir. Başka bir söylentiye göre şehrin adı Büyük İskender'in emriyle burada bir kale kuran «Lis» ya da «Badlis» adlı komutanın adından gelmektedir.

Bitlis, Halife Ömer zamanından 641'de Iyaz İbni Ganem tarafından fethedilmiştir. Bir iki kez Bizanslılar ile Müslümanlar arasında el değiştirmiştir. X. yüzyılda Abbasîler ile Bizanslılar arasında sınır şehri olmuş, XI. yüzyıldan sonra Selçuklu istilâsıyle Türklerin eline geçmiştir.

Bitlis'e sırasıyle Artukoğulları, Eyyûbîler, Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar, İlhanlılar, Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve sonunda Osmanlılar hâkim olmuşlardır.

Bitlis, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı ülkesine katılmıştır. Son yıllarına kadar imparatorluğun bir eyalet merkeziydi.

Bitlis, Doğu Anadolu bölgesinin yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümlerinin sınırı üzerinde yer alan bir ilimizdir. Doğusunda Van gölü ve Van ili, güneyinde Siirt, batısında Muş, kuzeyinde Ağrı illeri bulunur.

İlin yüzölçümü 6 707 km^2., nüfusu 154 069'dur. Merkez ilçesinden başka Adilcevaz, Ahlat, Hizan, Mutki ve Tatvan adında beş ilçesi vardır.

Bitlis ili, Doğu Anadolu bölgesinin en dağlık bölümlerinden biridir. İlin önemli dağları Van gölünün güneyini kuşatır. Bunlara Şatak dağları adı verilir. Yükseklikleri göl kıyılarından sonra birdenbire artar. Bu dağların güneyinde Bitlis dağları uzanır. İlin batısında yer alan dağların en önemlileri Sason (2 500 m.) ile Haçraş (2 689 m.) dağlarıdır.

Van gölünün batı ve kuzey-batı kesimlerinde yükseltileri 2 300-2 400 m. olan yaylalar bulunur. Bu yaylalar üzerinde büyük ve taze volkan konileri yükselir. Bunlardan Nemrut yanardağı (3 050 m.) 1441 yılında püskürmüş, bundan sonra faaliyet göstermemiştir. Dağın tepesi kesik bir koni biçimindedir. Koninin kesik tepesinde, çapı 6 km. kadar olan daire biçimli bir krater vardır. Bu kraterin çevresi 500-600 m. yüksekliğinde dik yamaçlarla kuşatılmıştır. Krater tabanının batı kısmında yarımay şeklinde bir göl vardır.

Suphan dağı da (4 434 m.) Bitlis ilinin sınırları içindedir. Van gölünün kuzey-batısında yükselen bu volkan konisinin de zirvesinde çapı 400 m. kadar olan bir çukurluk bulunur.

Bitlis'te kışlar soğuk geçer, erken gelir ve uzun sürer. Buna karşılık yazlar kısa, fakat sıcak ve kurudur. Yıllık yağış tutarı 1 m. kadardır.

Bitlis'te önemli akarsu yoktur. Çevredeki dağlardan çıkarak Van gölüne dökülen akarsular çok kısadır. Van gölünün çok yakınından çıkan sular ise göle dökülmeyip, başka ırmaklara karışırlar. Bunlardan Karasu, Muş ili sınırları içine girdikten sonra, Muratsuyuna kavuşur. Güney ve güney-batıya doğru akan sular ise Dicle ırmağının kollarıdır. Botan çayı, Bitlis çayı ve Garzan suyu bu kollardandır.

İlin en önemli gölü, batı yarısında bu ilin sınırları içinde kalan Van gölüdür. Diğer göllerinden Nazik gölü, lav setinden meydana gelmiştir. Sularını Van gölüne boşaltır. Arin gölü de Van gölünden bir aluvyon setiyle ayrılmış, küçük bir göldür. Türkiye'nin en büyük krater gölü olan Nemrut gölü de il sınırları içindedir ve ilin en önemli turistik gölüdür. Bu göl Nemrut dağı ile Van gölü arasındadır.

Bitlis ilinde ormanlar geniş bir alan kaplar. Bütün yüzölçümünün %11'i ormanlıktır. En çok meşe bulunur. Bunlardan sonra ardıç ve karaağaç gelir.

Bitlis'te tarıma elverişli alanlar azdır. Bütün toprakların ancak %7'sinde tarım yapılabilmektedir. En çok buğday ekilir. Darı ekimi de gelişmiştir. Van gölü kıyısında dar bir şeritte çeşitli meyveler yetiştirilir. Tütün ekimi de önemlidir. Burada yetiştirilen tütünler Virginia tipindedir. Özel bir renk ve kokusu vardır. Hayvancılık ilkel haldedir. Karaman koyunu, kılkeçisi, tiftikkeçisi ve sığır beslenir. Hayvan ürünlerinden yağ ve peynir başta gelir. Arıcılık oldukça ileridir. Bitlis balı ünlüdür.

Bitlis ili yakın zamana kadar demiryolundan yoksundu. Muş-Tatvan demiryolu, Van gölü kıyısındaki Tuğ iskelesine ulaşmıştır. İl merkezi Bitlis şehri bu demiryoluna paralel giden bir şoseyle Muş şehrine, güney-batı doğrultusunda giden bir yol ile de Siirt şehrine bağlıdır. Bitlis'in Van şehriyle olan bağlantısı ise, Van gölünü kuzeyden ve güneyden izleyen iki şose ve gölde işleyen Denizcilik Bankası taşıtlarıyle sağlanır.

BİTOTU (Pedicularis)

Sıracalıgillerden bir bitki. Birçok türleri bulunur. Genellikle kuzey yarımkürede yetişir. Son etkili ilâçlar bulunmadan önce tohumlarından tahtakurusu, bit, pire, böcek gibi asalakların yok edilmesinde kullanılan bir ilâç yapılırdı. Baştaki asalakları yok etmek için başa ekilince yara, bere ve sıyrıklar, zehirli olan tozların içeri sızması halinde tehlikeli durumlar meydana getirebilirdi. Eski hekimler bitotunu kel ve uyuz tedavisinde kullanmışlardır. Yiyecek ve içeceklere karıştırılmaması gerekir.

BİTÜM

Yanıcı bir madde. Gaz, sıvı ya da katı halde bulunur. Doğal olarak yerkabuğunu oluşturan külteler içinde vardır. Kendine özgü bir kokuyla yanarken, isli bir alev çıkarır. Bileşiminde daha çok karbon ve hidrojen bulunur.

Bitüm, tarihte M.Ö. 3500 yılından beri bilinmekte ve Sümer yapılarında yapıştırıcı madde olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Babilliler ise, kanal inşaatlarında bitümden yararlanmışlardır. Mısırlılar, mumyalama işinde kullandıkları bitümü Yahudi tüccarlardan sağlamışlardır. Günümüzde de sanayide yapıştırıcı olmak niteliğinden yararlanılan bitüm, doğada daha çok şist, kalker ve kumlar arasında bulunur. Taş halindeki parçalar damıtılınca nefte benzeyen bir çeşit yağ verir. Vazo gibi süs eşyaları yapımında Anadolu'da kullanıldığı gibi, yakacak olarak da istifade edilebilir.

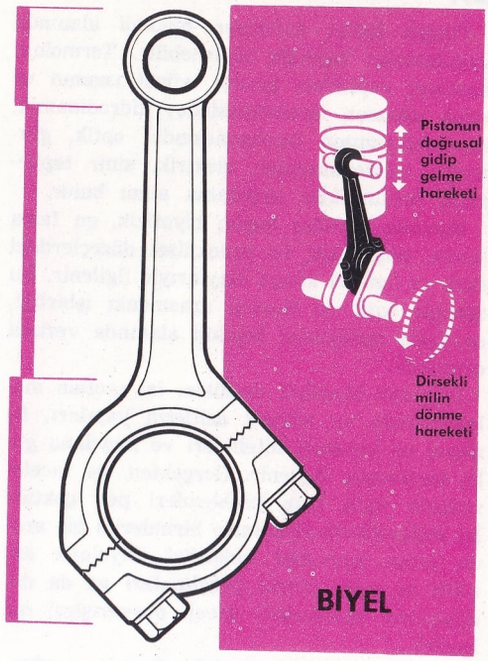

Biyel, bir pistonun gidip gelme hareketini bir milin dönme hareketine çevirmeye yarayan bir mekanizmanın ana parçasıdır.

BİYEL

Doğrusal gidip gelme hareketini dönme hareketine çevirmeye ve tersini yapmaya yarayan mekanizmanın esas parçası. İki ucunda silindirik yuvalar bulunan bir çubuktan oluşur. Baş adı verilen, uçlardan biri dönme hareketi yapan kısma tutturulmuştur. Başın bir defa dönmesine karşılık öbür uç (ayak), her biri başın çizdiği daire çevresinin çapına eşit olan, birbirine ters iki doğrusal yer değişimine uğrar.

Çelikten ya da hafif alaşımlardan yapılmış biyeller, genellikle alternatif motorlarda ve özellikle patlamalı motorlarda kullanılır.

BİYOFİZİK

Biyoloji olayları aslında çeşitli fizik, kimya ve fiziksel kimya olaylarından başka bir şey değildir. Bu olayların fiziksel yanlarının incelenmesi ve fiziksel aygıtların ve fizik prensiplerinin biyolojiye uygulanmaları biyofiziği oluşturur.

Biyofizik, Galileo Galilei'nin öğrencilerinden fizikçi, matematikçi ve mekanik kanunlarını hayvanların hareketlerine uygulamış olan Alfonso Borelli (1608-1679) yle doğmuştur. Galvani'nin hayvanlardaki elektrik, Helmholtz'ın seslerin kulak tarafından duyulması üzerindeki çalışmaları da önemli biyofizik araştırmalardır.

Fiziğin bütün dallarının biyoloji alanında uygulamalar bulduğu söylenebilir. Termoloji, kasların yaptıkları işlerde, vücut ısısının ve soluk almanın incelenmesinde; hidrodinamik, kan dolaşımının incelenmesinde; optik, görmenin incelenmesinde; elektrik, sinir tepilerinin iletilmesinde uygulama alanı bulur.

Bununla beraber bugün biyofizik, en fazla hücre, hücre altı ve molekülsel düzeçlerdeki fizik ve fiziksel kimya olaylarıyle ilgilenir. Bu sebeple fizik ile biyoloji arasındaki işbirliği, en fazla molekülsel biyoloji alanında verimli olmuştur.

Bugünkü biyofizik özellikle, iri protein moleküllerinin ve nükleik asitlerin yapıları, fiziksel ve biyolojik nitelikleri ve meydana geliş tarzlarıyle ilgilenir. Gerçekten, bu incelemelerle ilgili fizik problemleri pek çoktur. İri moleküllerin elemanter birimlerini bir arada tutan kuvvetler nelerdir? Biyolojik aktiflik ve moleküllerin çoğalmaları ya da dönüşümleri sırasındaki enerji alışverişleri nelerdir?...

Fiziğin biyolojiye yaptığı önemli yardımlardan biri de, elektron mikroskobu ve ultrasantrifüj gibi, yepyeni aygıtlardan biyolojinin de yararlanmasını sağlamasıdır.

Son zamanlarda büyük gelişmeler sağlamış olan, biyofiziğin bir dalı da iyonlu ışınımların canlılar üzerindeki etkileri ve biyolojik araştırmalarda radyoizotopların kullanılmasıyle uğraşan dalı olmuştur.

BİYOGRAFYA

Biyografya (Yunanca bios = hayat, graphein = yazmak), ünlü kişilerin hayatlarının başka yazarlar tarafından yazılması. Ünlü kişilerin hayatı çeşitli yönleriyle ve değişik amaçlarla; objektif olarak eleştirilerek, övülerek ya da öbür çağdaşlarıyle karşılaştırılarak anlatılabilir. Bu, düz bir üslûpla olduğu gibi bir roman havası içinde de verilebilir. Klasik biyografya bunun ortalamasıdır. Klasik biyografyanın en iyi şekli kişinin bir çağdaşı ve onu iyi tanıyan bir kimse tarafından yazılanıdır. Buna en güzel örnek, XVIII. yüzyıl İngiliz sanatçısı Dr. Samuel Johnson'un arkadaşı James Boswell tarafından yazılan «Life of Samuel Johnson, 1791» dir. Yalnız bu bibliyografyalarda yazar tarafsız kalamaz ve değerlendirmelerde isabetsizlikler görülebilir. Buna karşılık, kişiyi doğrudan doğruya tanımayan biri tarafından yıllar, hatta yüzyıllar sonra meydana getirilen biyografyalar daha tarafsız olmakla beraber, verilen bilgi birinci elden olmadığı, birtakım kaynaklardan alınarak verildiği için yetersiz olur.

Eğer bir kişi kendi hayat hikâyesini kendisi kaleme alırsa buna da «otobiyografya» denir. Tarihin pek eski devirlerinden elimize geçen biyografik nitelik taşıyan yazıtlar bu karakteri taşırlar. Anılar, itiraflar, anışlar, mektuplar ve genellikle belge olarak kullanılmak üzere kişilere yazdırılan kısa hayat hikâyeleri de otobiyografya çeşitleridir.

Antik dünyada ve Roma'da ölmüş kahramanlar, zaferler kazanan komutanlar, tanınmış devlet adamları üzerine yazılan övgüler de bir çeşit biyografya örnekleridir. Tarihî konu olan destan, roman ve piyesler objektif biyografyanın değil hayal gücüne dayanan yaratıcı edebiyatın malı sayılır.

Birden fazla kişinin hayatlarını konu alan biyografyalara genel biyografya denir. Genel biyografyanın en gelişmiş şekli evrensel biyografya sözlükleridir. Genel biyografyalar, evrensel, ulusal, bölgesel, gruplar, çağdaşlar biyografyaları şeklinde olabilir.

Evrensel Biyografya Sözlükleri: Bu türün ilk örneğini Miletoslu Hesykhios, **«Onomatologos»** adlı eseriyle vermiştir. Batı dünyasında bu tür, özel adlar sözlüğü (mitoloji, insan ve yer adları) olarak başlamış, sonra mitolojiyi de içine alan «tarih sözlüğü» şeklini almış, nihayet yalnız insan adlarını alan bugünkü «biyografya sözlüğü» kalıbına girmiştir. Bu türün gelişmesinde başlıca rolü oynayan ilk örnek, Stephanus'un **«Dictionarium nominum proprium»** adlı eseridir. Daha sonraki yüzyıllarda bu türün çok gelişmiş örnekleri verilmiştir.

Ulusal Biyografya Sözlükleri: Rönesans devrinden beri tanınmış kişileri toplu olarak biyografya konusu yapan eserlerden bazıları, ulusal biyografyanın başlangıcı sayılabilir. Fakat asıl XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İngiltere, Amerika ve Almanya'da bu türde yazılmış eserlere rastlanır.

Çağdaşlar Biyografyası: Aynı çağda yaşayan tanınmış kişileri konu alan biyografya çeşididir. Bunlar da evrensel, ulusal, bölgesel, vb. olabilirler. Rabbe ve V. Deboisjoin'ın **«Biographie universelle des contemporains** 15 cilt. 1826-1830» i ile L.G. Vapereau'nun **«Dictionnaire universel des contemporains.** 6. bs. 1893-1895» i tipik evrensel çağdaşlar biyografyalarıdır.

Çağdaşlar biyografyasının bir başka türü de «kim kimdir?», «kim kimdi?» ya da «kimsiniz?» başlıkları altında yayımlanan rehber niteliğinde eserlerdir. Bunlar aynı zamanda ulusal biyografya özelliği taşıdıklarından bugün hemen hemen her ülkede bu tür eserler yayımlanmaktadır.

Gruplar Biyografyası: Bu tip biyografyalarda aynı alanda tanınmış kişiler alındığından, meydana gelen eser aynı zamanda bir ihtisas biyografyası olur. Meselâ matematikçiler, ozanlar, felsefeciler, vb. Bunlar da evrensel, ulusal, çağdaş olabilirler. Aristo'nun **Peri poieton** (Şairler Hakkında) u, Varro'nun **«de poetis»** i ve Plutarkhos'un **«Bioi paralleloi»** (Paralel Hayatlar) ı gruplar biyografyasının en eski örnekleridir.

Bu tür biyografyaların pek çok örnekleri vardır ve kendi alanlarında müraacat eserleri olarak kullanılırlar.

Türklerde Biyografya: Türklerde ve Türkiye'deki biyografya çalışmalarına gelince: Türk dilinde yazılmış en eski biyografya örneği Orhon yazıtlarını ve bu anıtları yazdıran Yoluğ Tigin'i de ilk Türk biyografyacısı olarak saymak doğru olur.

Tarihî, efsanevî kişilikler üzerinde biyografik bilgi veren halk destanlarından, Kaşgârlı Mahmut'un **Divan-ı Lûgat-it-Türk**'ünü örnek olarak verebiliriz.

Arap biyografya türleri arasında büyük bir yer alan, ayrıca ders olarak medreselerde de okutulan siyer eserleri Türklerde de gelişmiştir.

Bizde Batı ülkelerindeki gibi biyografya eserleri, ancak XIX. yüzyıldan sonra görülmeye başlar. Daha önceki yüzyıllarda bu çeşit bilgiler ancak tarih kitaplarının ve tezkirelerin içinde yer almakta ve daha çok padişahların ve ulemanın hayatları mübalâgalı bir üslûpla anlatılmaktadır.

Süleyman Çelebi'nin XV. yüzyılda yazdığı **Mevlût,** dinî-destanî biyografya sayılabilecek, kendi alanında tek eserdir. XVI. yüzyılda yazılmış olan Ali'nin **«Menakıb-i hüververan»** ı gruplar biyografyasına örnek sayılabilir. Bu eserde birçok hattatların, müzehhiplerin, musavvirlerin, mücellitlerin hayatları anlatılmaktadır. Murat III. devri bilginlerinden Lokman-ül-Aşurînin **«Şehinşehname»** si devrinin padişahının hayatını anlatan ve övgü tarafı kuvvetli bir kişi biyografyasıdır.

XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi, 14 500 eseri alfabetik bir sırayla tanıttığı **«Keşf-üz-zünun»u «Sullam-al-vuşûl ilâ tabakat-al-fuhûl»** adlı biyografik eseriyle tamamlamış ve bu alanda da örnek bir eser meydana getirmiştir. Kâtip Çelebi, bu eserde alfabetik bir düzen içinde sıraladığı yazarların, hayatları ve eserleri hakkında etraflı bilgi vermiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar yazılan biyografyayı andıran eserlerde daha önceki yüzyılların etkisinden uzak kalınamamıştır. Tanzimatla başlayan devrede birçok alanlarda olduğu gibi tarih ve biyografyayla ilgili eserlerde de bir ikilik göze çarpmaktadır. Bir yandan İslâm kültürü çığırı devam etmiş, bir yandan da Batı kültürü etkisi altında yeni bir çığır açılmıştır. Eskiyi devam ettirenler arasında Molla Mehmet Emin Efendi, yeni bir harekete bilinçli bir tepki gösteren İslâm büyükleri, bilginleri üzerinde çeşitli eserler yazmıştır. Mehmet Süreyya'nın **«Sicill-i Osmanî»** ya da **«Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye»** si (4 cilt. 1890) devlet memuru olarak ölenlerin basit hayat hikâyelerini veren bir gruplar biyografyasıdır. Ahmet Cevdet Paşanın kendi adını taşıyan tarihi (1854) ile **«Kısas-ı Enbiya»** (1882) sı benzerleri arasında örnek bir tarihî biyografya eseri sayılacak değerde ve dil bakımından da yeni çığıra sokulabilecek büyük eserlerdir.

Tanzimatla başlayan yenilik hareketleri, etkilerini bu alanda da göstermişse de ilk Tanzimat yazarları kendilerini İslâm kültürü etkisinden kurtaramamışlardır. Eserlerinde İslâm-Türk hükümdarlarını ele alıp incelemişlerdir. Namık Kemal'in Selâhattin-i Eyyübî, Fâtih, Yavuz Sultan Selim ve İlhanlı emiri Nevruz'un hayatlarını tasvir ettiği **«Evrak-ı perişan»** ı ve Recaizade M. Ekrem'in **«Kudemadan Birkaç Şair»** i gibi.

Ebuzziya Tevfik'in **«Kütüphane-i Meşahir»** adıyle başlayıp **«Kitaphane-i Ebuzziya»** olarak devam ettirdiği cep kitapları serisinde İbni Sina, Harün-ür Reşit gibi İslâm bilginleri yanında Napoleon, Gutenberg, Benjamin Frank-

lin ve Diyojen'ler de yer almaktadır. Batı'nın seçkin kişilerini de tanıtan bu eserler asıl anlamıyle biyografyaların başlangıcı sayılabilir. Ahmet Mithat Efendinin Beşir Fuad'ı, Fatma Aliye Hanımın babası için yazdığı **«Cevdet Paşa ve Zamanı** (1913)» artık gelişmeye başlayan biyografyanın başarılı örneklerindendir.

XX. yüzyılın başlarında öbür edebiyat türlerinde görülen dil, üslûp, duyuş farkları, biyografyada da kendini göstermeye başlamıştır. Yazarlar ele aldıkları kişiyi gelişigüzel, alabildiğine övme, dağınık, temelsiz değer hükümleri verme alışkanlığından sıyrılarak, kişinin her yönünü inceleyip açıklamaya çalışmaktadır. Zamanın belli başlı kişilerini tanıtan büyük ansiklopediler de biyografya eserleri arasında sayılabilir. İslâm Ansiklopedisi 1940 db. ve Türk Ansiklopedisi 1943 db. gibi.

BİYOHERM

Sedimanter kayaçlarda rastlanan ve tamamıyle organik kökenli olan, mercek ya da kubbe biçiminde kalker çökeltileri. Kalkerli alglerin, süngerlerin, mercanların, briozoaların, vb. çökeltilerinden oluşan bu külteler dünyanın birçok yerlerine dağılmış olup hemen hemen bütün jeolojik devirlere aittirler. Alt Kambriumdaki biyohermler mavi alglerden ve Archaeodiatidaelerden; Devoniyendekiler Stromatoporidaelerden ve Tetrakorallerden oluşurlar.

BİYOKİMYA

Canlı organizmalarla ilgili cisimlerin kimyası olup, bunların ürünlerini ve ilâçların (toksikoloji), panzehirlerin, vb. bileşim yapı ve etkilerinin incelenmesini de kapsar.

Biyokimyanın 1828'de Friedrich Wöhler tarafından, ürenin sentezinin yapılması ve organik cisimlerin kimyanın kanunlara uyduğunu göstermesiyle doğduğu söylenebilir.

Vücuttaki basit kimyasal işlemlerden bazıları çok daha önce biliniyordu. Örnek olarak Joseph Priestley (1733-1804) ve Antoine Lavoisier (1743-1799) solunumun bir yanma işlemi olduğunu göstermişlerdi. Paracelsus (1493-1541), vücuttaki kimyasal denge teorisi dolayısıyle, bazen biyokimyanın kurucusu olarak gösterilirse de, bu görüş doğru değildir. Çünkü Paracelsus, canlı cisimlerde birtakım «ruhların» var olduğunu kabul ediyor, midenin çalışmasının «Arehaeus» adında bir yönetici ruh tarafından idare edildiğini öne sürüyordu.

Lavoisier'nin yanma teorisinin, çeşitli biyolojik işlemleri açıklamak için Lazarro Spalanzani (1729-1799) tarafından yapılan genelleştirilmesi çok yararlı olmuştur. Spalanzani, cisimlerin, hücrelerin içinde bile, yandıklarını göstermiştir. Öte yandan, Priestley'i izleyen Jan Ingenhouse (1730-1799), bitkilerin karbon dioksit soğurduğunu ve oksijen bıraktığını ispatlamış, fakat bunun nasıl olduğunu açıklayamamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında birçok organik bileşik izole edilmiş, bazılarının analizi yapılmış 1820'de M.H. Braconnot, aminoasitleri keşfet-

Paracelsas, biyokimyanın öncülerinden biri sayılır. Bu bilgin, vücudu dengeli kimyasal cisimler tarafından oluşmuş sayıyordu.

miştir. Bununla beraber, bu karmaşık cisimlerden hiç birinin sentezinin yapılması mümkün görülmüyor, hayat kimyası madde dünyasının kanunları dışında tasarlanıyordu. Bununla beraber hayatî kimyanın (biyokimya) özellikleri incelenebiliyordu. Biyolojik kimyanın, nihayet «kimya»nın özel bir alanından başka bir şey olmadığını ilk olarak Wöhler göstermiştir.

Wöhlerden sonra, 1831'de L.R. Le Canu, hemoglobinin kısmî analizini; 1839'da J. Mulder, proteinlerin analizini gerçekleştirdi (Protein terimi Mulder'indir). 1847'de Hermann von Helmholtz, enerjinin korunumu prensibini, yaşayan organizmalara uygulamayı teklif etti. Böylece bu prensibin biyokimyasal reaksiyonları dışında da uygulanması söz konusu oldu. Justus von Liebig (1803-1873) yeni teknikler ve aygıtlarla, organik cisimlerin incelenmesini büyük ölçüde ilerletti. Bu bilgin birçok yeni bileşikleri izole etti ve analizini yaptı. Robert von Bunsen'de gaz analizlerini geliştirdi. Bu gelişmeyi Karl Setschenov, kanın taşıdığı gazlar üzerindeki araştırmalara vardırdı. Tayf analizinin 1860'ta R. von Bunsen (1811-1899) ve G. Kirchhoff tarafından geliştirilmesi, daha sonraki yıllarda önemi gitgide artacak olan yeni ve güçlü araştırma aracı sağladı.

Bu sırada başka bilginler kalitatif (nitel) araştırmayı geliştiriyor ve bilinen cisimlerin varlığını ortaya çıkarmak için sistematik metotlar kuruyorlardı. Johann Heller (1844) ve August Millon (1849) albüminin, Max von Pettenkofer (1844) safranın ve Hermann Fehling (1848) şekerin genel reaksiyonunu incelediler. Azot dengesi 1857'de Carl von Voit (1831-1908) tarafından keşfedildi. Voit ve Pettenkofer, yiyeceklerin kalorifik değerleri prensibini buldular. Yine Voit, metabolizma sırasında, eskiden sanıldığı gibi kanın değil, fakat hücrenin esas etken olduğunu belirtti.

Böbreküstü bezlerinin 1856'da Thomas Addison (1793-1860) ve Charles Brown-Sequard (1817-1894) tarafından incelenmeleri, biyokimyanın patolojiye ilk uygulanması olmuştur. Louis Pasteur (1822-1895), 1861'de daha önce mayalarla mayalanmayı incelemiş olan oksijen yokluğunda ve soluk alma suretiyle yanma olmaksızın oluşan biyolojik işlemlerde rol oynayan, havasızyaşar organizmaları keşfetti. Aynı yıl Claude Bernard (1813-1878), karaciğerin glikojenik fonksiyonunu keşfetti ve hayvan ısısı sorununu inceledi. 1876'da Wilhelm Kühne (1837-1900), bir pankreas enzimi olan tripsini izole etti. 1897'de Eduard Buchner (1860-1917) enzimlerin canlı hücre yokluğunda etkidiklerini gösterdi; bu sonuç organik işlemlerin kimyasal terimlerle tanımlanabilmeleri bakımından çok önemliydi.

1901'de Japon biyokimyacısı J. Takamine ve Thomas Aldrich, saf adrenalin kristallerini izole ettiler. 1902'de William Bayliss, hormonları keşfetti. Adrenalinin sentezi, ilk olarak 1904'te F. Stolz tarafından yapıldı ve doğru formülü 1906'da Friedmann tarafından tayin edildi. 1906'da F. Gowland Hopkins, daha sonra kendilerine Casimir Funk tarafından «vitaminler» adı verilen «yiyeceklerin yan etkenleri»ni keşfetti ve R. Wilstatter, klorofilin genel niteliğini belirtti. Bağışıklık biyokimyasını inceleyen ve tedavi edici, koruyucu ilâçların etkileri için bir «yan zincirler» teorisi teklif eden Paul Ehrlich (1854-1915) 1909'da «salvarsan»ı elde etti; 1912'de, frengiye karşı ilk kudretli ilâç olan «neo salvarsan» bulundu.

Hemoglobinin tam analizi 1929'da H. Fischer (1881-1945) tarafından yapıldı. Ultrasantrifüj, Theodor Svedberg tarafından proteinlerin incelenmesi için geliştirildi ve Donalt Dexter van Slyke, manometrik ayırma metotlarını tasarladı. Kromatografi ilk olarak yüzyılın başlarında Rus botanikçisi Tswett (1872-1919) tarafından, bitki pigmanlarının incelenmesinde kullanıldı, 1930'da Richard Kuhr tarafından biyokimyasal araştırmalar için geliştirildi.

Biyokimya: Soluma sırasında vücudun dışarı attığı gazları inceleyen Lavoisier, solunumun bir yanma olayı olduğunu göstermiştir. Aşağıdaki resim Lavoisier'nin karısı tarafından yapılmıştır.

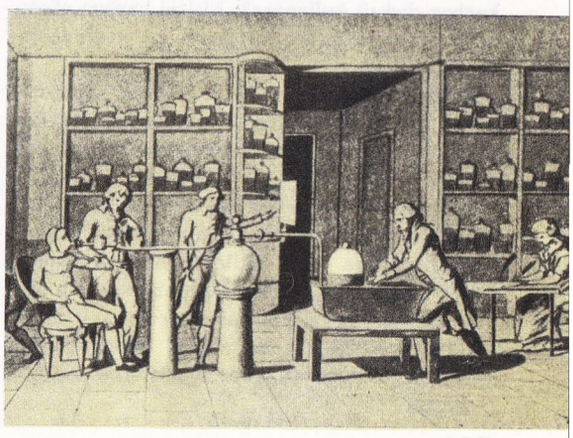

Birkaç yıl sonra da Arne Tiselius elektroforesis'i buldu.

II. Dünya savaşından beri yapılan önemli ilerlemeler, ayrıntılarıyle bildirilemeyecek kadar çoktur. F. Sanger tarafından 1945'te yapılan, bir peptid zincirinde aminoasitlerin basamaklarının tayini, 1947'de F. Katchalski tarafından Polipeptidlerin sentezi ve 1953'te J. D. Watson ve F.H. Crick tarafından nükleik asitlerin helikoidal yapısının keşfi, mutlaka belirlenmesi gerekli gelişmelerdir. Bu arada bilinen hormonların ve vitaminlerin hemen hepsi izole edilmiş ve sentezleri yapılmış ve birçokları tedavide kullanılmak üzere piyasaya sürülmüştür.

Biyokimyanın tıpta uygulanması çok yanlıdır. Bu uygulama yeni ilâçların tasarlanmasından «yapma böbrek» ve benzeri hayat kurtarıcı aygıtların icadına kadar gider.

Antibiyotiklerin keşfiyle, biyokimyanın yeni bir özel dalı doğmuştur. Kullanılan ilk antibiyotik «prontosil» (G. Domagh 1935) adıyle tanınan ilâç oldu. Bunun ardından, biyokimyacılar çeşitli yeni «sülfa» ilâçlarının sentezini gerçekleştirdiler.

William Bragg (1862-1942) tarafından 1913'te geliştirilen X-ışını analizi ve 1932'de E. Ruska (1906) tarafından keşfedilen elektron mikroskobu, çok önemli araştırma aygıtları olmuşlardır. Canlı hücrelerin kimyasal yapıları, sinir liflerinde ve kasların çalışması sırasında meydana gelen değişiklikler, yaşlılık ve ölüm konularında yapılan incelemeler için tarihöncesi denizlerde ve atmosferde mevcut kimyasal şartları tekrar yaratacak canlı maddenin kökeninin araştırılması biyokimyanın özel bir dalıdır. Buna benzer bir başka dal da öbür gezegenlerdeki hayat imkânlarını inceler.

Biyokimyanın önemli bir dalı da, bitkilerin basit «mineral» moleküllerinden itibaren karmaşık organik cisimleri yapma tarzları ve özellikle bitkilerin yeşil yapraklarının, klorofil karşısında karbon dioksitten ve sudan itibaren, güneş ışığını fotosentez için kullanarak şekerleri ve yağları yapış tarzlarıyle ilgilidir. Başlangıçta oldukça basit sanılan bu işlemin, daha sonra gayet karmaşık olduğu anlaşılmıştır. Bu alandaki öncülerden biri Emil Fischer (1851-1919) olmuştur. Fakat en önemli ilerleme 1948'de A. Benson ve Melvin Calvin tarafından gerçekleştirilmiş, bu bilginler, radyoaktif karbon-14 ile «yaftalanmış» karbon dioksit kullanarak, kişisel karbon atomlarının kimyasal serüvenlerini izleyebilmişlerdir.

Radyoizotopların, izleyici olarak kullanılması, biyokimyanın birçok alanlarında en duyarlı yapısal analiz metotlarından biri olarak ortaya çıkmıştır.

Alexander Fleming'in 1928'de penisilini keşfedişinden ve bunun II. Dünya savaşı boyunca Amerika'da canlı küflerden büyük ölçüde üretiminden beri, biyokimyacılar hem bu cismin hem de normal olarak sadece canlı mantarlar tarafından hasıl edilen başka birçok karmaşık benzer cisimlerin sentezini başarmışlardır.

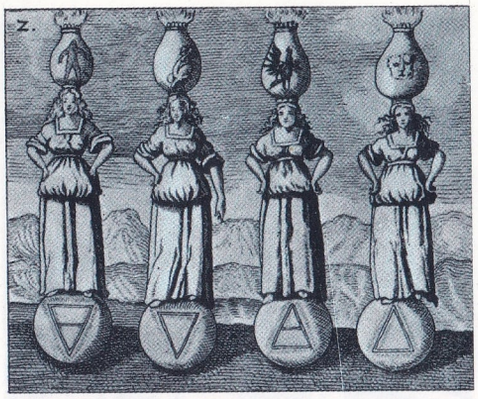

Eski çağlarda insan vücudunun yapısının temelinde varolduğu kabul edilen toprak, su, hava ve ateşin simgeleri.

BİYOLOJİ

Canlı organları inceleyen bilimlerin genel adı olan biyoloji, Yunanca **bios** (hayat) ve **logos** (bilgi) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Biyoloji ile fizyoloji bilimleri arasında, hayat olaylarının mekanizmasının araştırılması bakımından bir benzerlik varsa da, bu iki bilimden biyoloji, canlıları ortamları içinde incelerken fizyoloji, canlıları çevresinden soyutlayarak inceler.

Biyoloji bilimleri topluluğu içinde yer alan bilimlerden botanik bitkileri, zooloji hayvanları, bakteriyoloji ise bakterileri inceler. Bu bilimler de kendi içlerinde altdallara ayrılırlar: Söz gelişi, proto zooloji birhücreli canlıları, entomoloji böcekleri inceleyen bilimlerdir.

Biyoloji, araştırma alanlarının ele aldığı konulara göre de sınıflara ayrılabilir: Bunlardan morfoloji canlı varlıkların biçimlerini, fizyoloji ödevlerini, ekoloji ortam ilişkilerini, jenetik ise kalıtımı inceler.

Canlı varlıkların vücutlarını meydana getiren madde, canlı maddedir. Bu canlı maddenin özeliklerinin tespit edilebilmesi için kimyasal analizinin yapılması, kimyasal analizinin yapılabilmesi için ise hiç şüphesiz öldürülmesi gerekir. Bir organizma ölünce kitlesi değişmediğinden, ölü organizmanın analiziyle de canlı organizmayı meydana getiren öğeler hakkında yeterli bilgi edinilebilir.

Böyle bir analiz sonucunda, canlı organizmanın yapısında en çok bulunan elementlerin, çoğunlukla birleşerek suyu meydana getiren hidrojen ile oksijen olduğu, bunlardan sonra önemli miktarda bulunan diğer iki elementin ise karbon ile azot olduğu görülür. Bir organizmanın 105°C de kurutulmasıyle elde edilebilecek olan su miktarıyse, genellikle, canlının ağırlığının %50-%90 arasında değişir.

Canlı maddeyi meydana getiren elementlerden su, dağıtıcı ortam görevini görürken, başlıcaları hidrojen, oksijen, karbon, azot, kükürt, fosfor, klor, brom ve iyot olan diğerleri canlı maddenin organik yapısını meydana getirirler. Hidrojen, sodyum, potasyum, magnezyum, kalsiyum, klor, SO_4 halindeki kükürt, HCO_3 halindeki karbon, katyon halindeki oksijen, su değiştirimi ile elektrik olaylarını düzenleyen elementlerdir. Canlı maddenin cansız ve sert kısımlarının yapılarını teşkil eden elementlere iskelet elementleri adı verilir: Bunların başlıcaları silis, kalsiyum ve magnezyum olarak sayılabilir. Ayrıca, bazı canlılarda (söz gelişi, selüloz, kitin ve keratin de) iskelet elementlerinin arasında hidrojen, oksijen, karbon, azot ve kükürt gibi bazı canlı yapı elementlerine de rastlamak mümkündür. Organik bileşimlere bağlı olarak bulunan ve organizmanın kataliz olaylarında rol oynayan biyokatalitik elementlerin ise başlıcaları demir, manganez, bakır, çinko, kalsiyum, magnezyum, alüminyum, molibden ve vanadyum olarak belirtilebilir. Lityum, rubidyum ve sezyum ile daha ender görülen bazı elementler de, görevi bilinmeyen elementler adı altında bir grupta toplanmaktadır.

Bir elementin içinde bulunduğu canlı maddedeki ödevinin önemi bu elementin o canlı madde içindeki miktarına bağlı değildir. Söz gelişi, memelilerin karaciğerinde en az rastlanan elementlerden biri olan kobaltın önemi (içinde bulunduğu canlı maddedeki işlevi açısından), çok daha fazla miktarda bulunan rubidyumun öneminden kat kat fazladır.

Bir organizma, bileşimini meydana getiren elementlere ayrıldığında, nispeten basit, çok sayıda madde elde edilir. Bununla birlikte bir organizmanın büyük kısmını polimerize olmuş organik bileşimler meydana getirir. Bunlar, analiz sonunda, sulu bir elektrolit çözeltisi içinde, koloit halinde bulunur. Polimerize olan bu maddelerin en önemlisi proteinlerdir.

Canlılardan pek çok sayıda bileşim elde edilir. Nispeten basit bileşimler organizma içinde sürekli değişmelere uğrarlar; bu olaya madde değişimi ya da metabolizma adı verilir.

XVIII. yüzyılda biyoloji araştırmalarında kullanılan bir mikroskop.

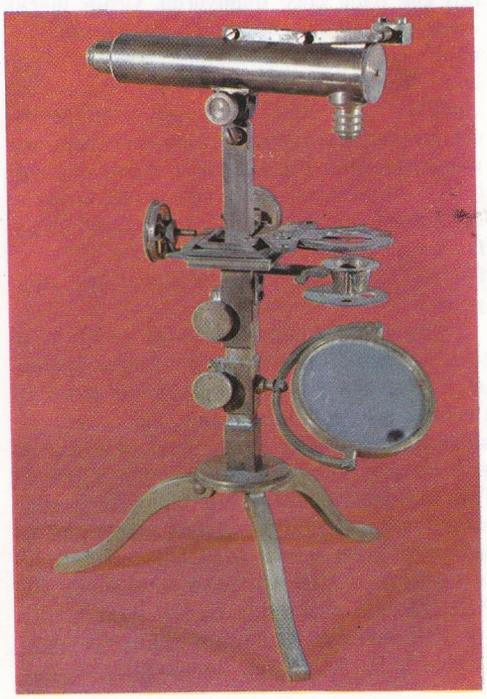

Metabolizma ya da madde değişimi, aslında özel bir tepkiyi çabuklaştırabilen organik bir katalizör olan, enzimlerde görülür. Elde edilen bütün enzimler proteindir. İçinde biyokatalitik elementlerden biri (Fe, Mn, Cu, Zn gibi) bulunabilen ve prostetik grup adı verilen özel gruplar ise proteine bağlı olarak bulunur. Enzimlerde prostetik grubun önemli bir kısmını meydana getiren tiyamin (B_1) ve riboflavin (B_2) gibi vitaminler de bu nedenle çok önemlidir. Yakın zamanlara kadar enzimlerin canlı maddenin küçük bir bölümünü meydana getirdiği sanılmaktaydı. Fakat son araştırmalar kasın büyük bir kısmını teşkil eden ve protein olan miyozin ile kanın rengini veren hemoglobinin de birer enzim olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bütün biyolojik etkinlikler elektrik olaylarının meydana gelmesine sebep olmakta, elektrokardiyografi tıbbî diagnozlarda sürekli olarak kullanılmaktadır. Bütün hayvan ve bitkilerin, genel olarak, birer elektrik enerjisi kaynağı oldukları sanılmaktadır; bu duruma şaşılmaması gerekir, çünkü elektrolit taşıyan herhangi bir sistemde, genel olarak, hafif bir elektrik potansiyeli farkı görülür. Söz gelişi, iki elektrolit eriyiği bir zarla ayrılırsa, aralarında hiç şüphesiz bir potansiyel farkı oluşacaktır. Bu fark yeteri kadar duyarlı bir potansiyometreyle ölçülebilir.

Öte yandan, canlıların yaşayabilmeleri için sürekli bir enerji kaynağı gereklidir. Kuramsal olarak, herhangi bir canlı varlık için iki enerji kaynağı söz konusu olabilir; bunlardan birincisi canlının bileşiminde bulunan maddelerin parçalanmasıyle meydana gelen kimya enerjisi, ikincisiyse, ışınlardan alınan ışınım enerjisidir. Genel olarak, bütün yeşil bitkiler ile renkli bakterilerin bir bölüğü ışınım enerjisini kullanırlar; bunlara ototrof canlılar adı verilir. Diğer bütün canlılar ise yeşil bitkiler ile renkli bakterilerin fotosentez ürünlerinden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yararlanırlar; bunlara da heterotrof canlılar adı verilir.

Tarihçe: Biyoloji sözcüğünü ilk ortaya atan **Biologie oder die Philosophie der lebenden Natur** adlı eseriyle (1802-1822) Alman bilgini S.T. Treviranus (1776-1837) tur. Daha sonra bu terimi kabul ederek kullanan J.b. de Lamark (1744-1829) **Hydrogéologie** (1802) adlı kitabıyle terimin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Sir William Lawrence de (1783-1867) **On the Physiology, Zoology and Natural History of Man** (1819) adlı eseriyle bu terimi ilk kullananlar arasına girmiştir.

Biyolojinin kaynağının da, bütün öbür bilim dallarının kaynakları gibi, eski Yunan'da olduğu söylenebilir. M.Ö. 500 sıralarında hayvanların yapıları ve yaşayışları üzerine incelemeler yapan Alkmaion'un bu çalışmaları biyoloji alanında ilk araştırmalar sayılabilir. Alkmaion, ayrıca optik siniri ve burunla kulağı birbirine bağlayan boruyu da incelemiş, embriyon (oğulcuk) gelişmesi üzerine de bir inceleme başlangıcı meydana getirmiştir. Yine M.Ö. V. yüzyılda Hippokrates adlı bilgin de hayvanları sınıflandırmayı denemiştir.

Bitkiler, hayvanlar ve biyolojik olaylar konusunda yapılan araştırmalar için, günümüzde modern biyoloji laboratuvarları meydana getirilmiştir.

M.Ö. IV. yüzyıla kadar yapılan biyoloji çalışmaları konusunda bugün elde bulunan bilgiler parça parçadır. Ancak Aristoteles (M.Ö. 384-322) in özellikle hayvanların yaşayış biçimleri ile hayatları üzerine yaptığı gözlemler önemlidir. Bununla birlikte Aristoteles'in bu konuda yaptığı çalışmaların çoğu biyolojiden çok felsefe sınırları içine girmektedir; aynı bilginin hayvanların vücut yapıları ve vücut kısımlarının görevleri üzerine yaptığı çalışmalar ise pek önemli değildir.

Daha sonra önemli çalışmalar yapan bilginler arasında Dioskorides ile Galenos gelir. Bunlardan Galenos'un fizyoloji ve pataloji çalışmaları tamamen hayale dayanmakla birlikte anatomi araştırmaları önemlidir. Omuriliğin anatomisi ve görevleri üzerine yaptığı incelemeler XIX. yüzyılda daha iyi anlaşılan Galenos'un biyoloji alanında ortaya attığı bazı terimler bugün hâlâ kullanılmaktadır.

Ortaçağda bütün bilim alanlarında olduğu gibi biyoloji bilimlerinde de görülen duraklama eski Yunan bilimsel eserlerinin Arapçadan Latinceye çevrilmesinden sonra biraz azalmıştır.

Aristoteles'in eserleri, daha sonra Galenos'un fizyoloji konusunda bazı eserleri bu yoldan Latinceye çevrilmiştir. Rönesans çağında sanatçılar hayvanlarla bitkilerin doğru resimleriyle insan vücudunun yapısını çizmişlerdir. Basımevinin bulunmasından sonra ise çağdaş anlamda ilk biyoloji kitaplarını Almanya'da botanik bilginleri yayımlamışlardır.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise biyolojinin anatomi, fizyoloji, botanik ve zooloji gibi başlıca dalları bağımsız birer bilim olarak gelişmelerini sürdürmeye başlamışlardır. Aynı yıllarda, Hieronymus Fabricius (1537-1619) ilk embriyoloji incelemelerini yapmış, ayrıca toplardamarların kapakçıklarını ve gözün yapısını tasvir etmiştir. Öğrencisi William Harvey (1578-1657) büyük ve küçük dolaşım sistemlerini tespit etmiştir. Marcello Malpighi (1628-1694) ise Harvey'in göremediği kılcal damarlar dolaşım sistemini tasvir etmiş ve embriyondaki, bir balığın solungaç damarlarına karşılık olan çift damarları göstermiştir. Malpighi'nin asıl önemli çalışmaları ise bitkilerin anatomisi üzerinedir.

Biyolojinin gelişme sürecinin en önemli evrelerinden biri hayvanları sınıflandırma teşebbüslerinin gerçekleştirilme çalışmalarıyle birlikte başlar. Bu konuda en önemli çalışmaları yapan bilginler arasında Gaspard Bauhin (1550-1624), John Ray (1627-1705) ve özellikle İsveçli C. Linné belirtilebilir. Linné (1707-1778) bütün hayvanları ve özellikle bitkileri, sırasıyle, sınıf, düzen, cins ve tür adlarını verdiği birbirine bağlı gruplar içinde toplayan bir sistem kurmuştur. Linné'nin kurduğu bu sistem ana çizgileriyle bugün de hâlâ geçerlidir.

Daha sonraki yıllarda karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji çalışmalarının da başlayıp geliştiklerini görmekteyiz. André Vésale, 1543 yılında insan anatomisini incelediği bir monografi yayımladıktan sonra, XVI. ve XVII. yüzyıllarda hayvanların diseksiyonu yapılarak

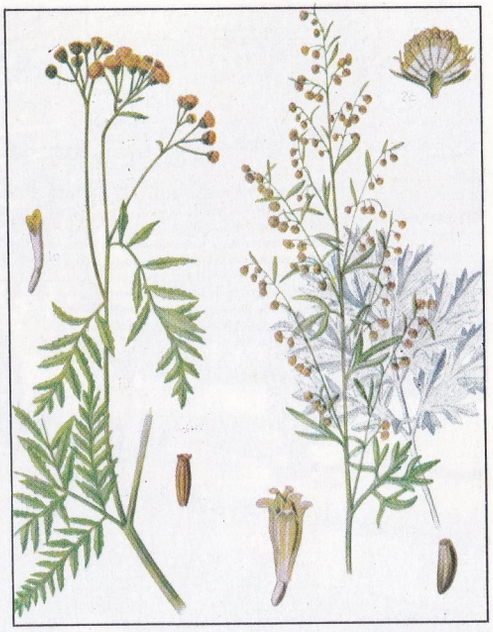

Biyoloji çalışmalarının tarihi eskidir. Ortaçağda meydana getirilmiş olan sol taraftaki kitapda, aslı sağ tarafta görünen bitki ele alınmış ve resmi çizilmiştir.

insanla karşılaştırılmıştır. Harvey, büyük ve küçük dolaşım sistemlerini keşfettikten sonra aynı incelemeleri karşılaştırmalı olarak hayvanlarda da yapmıştır. Karşılaştırmalı anatomi XVIII. yüzyılda John Hunter (1728-1793) adlı bilginin elinde daha büyük bir gelişme göstermiştir. Hunter, araştırmalarını yaparken 500'den çok hayvanın ve çok sayıda bitki türünün anatomisini incelemiştir.

Le règne animal (Hayvanlar Ülkesi) adlı eseri bu alanda şimdiye kadar yazılmış en önemli kitaplardan biri olan **Georges Cuvier** (1769-1832) karşılaştırmalı incelemeler alanında bir okul kurmuştur. Bez ve kıkırdakdokularının anatomisini inceleyen, bağdokularını bir grup içinde toplayan Johannes Müller (1801-1858) den sonra 1838 yılında M.J. Schleiden, 1838-1839 yılları arasında da Theodor Schwann, hayvan ve bitkilerin hücrelerden yapıldığı düşüncesini, yani hücre kuramını ortaya atmışlardır. **Histoloji** terimini ilk defa kullanan ise 1845 yılında Richard Owen olmuştur.

XVII. yüzyıla kadar bütün eski tabiat bilginleri hiç olmazsa basit organizmaların kendi kendine döl verebileceğini kabul ediyorlardı. Bu kanıyı ilk defa Francesco Redi (1626-1697), et üzerinde meydana gelen sinek kurtçuklarının bir önceki döl tarafından bırakılan yumurtalardan oluştuğunu tanıtlayarak değiştirmiştir. XVIII. yüzyıldaysa, mikroskopla gözlem yayıldıktan sonra, kendi kendine döl meydana getirme konusu yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Çok küçük canlıların kendi kendine meydana gelebileceğini ileri süren John Turberville Needham'ın bu tezinin doğru olmadığını tanıtlamaya çalışan rahip L. Spallazzani (1729-1799) ile tartışması 1859 yılına kadar sürmüş, nihayet 1861'de Pasteur'ün yaptığı incelemeler dölün kendi kendine meydana gelemeyeceğini kesin olarak göstermiştir.

1860 yılından başlayarak yirmi yıl içinde canlıların niteliği hakkındaki görüş, bütünüyle değişmiş, böylece biyoloji bilimleri alanında çağdaş evreye girilmiştir. Bu değişikliğin başlıca etkenleri olan buluşlar şöyle sıralanabilir: 1) Hayvanlar ile bitkilerin aslında aynı şekilde çoğaldıklarının ortaya çıkarılması. 2) Hayvanlar ile bitkilerin aynı canlı maddeden meydana geldiğinin keşfedilmesi. 3) Beslenme ve solunum sistemlerinin bütün canlılarda aynı olduğunun bulunması. 4) Canlıda geçen olayların yalnız hücre içinde geçtiğinin keşfedilmesi. 5) Bilimsel deneylerle tanıtlanabildiği oranda, bütün canlıların başka canlılardan meydana geldiği gerçeğinin ortaya çıkarılması. İşte, bu sonuç ve eğilimlerin birleşmesiyle biyoloji alanında büyük değişiklikler olmuş, yeni bir anlayış ortaya çıkmış, biyoloji bilimleri alanında yeni bir evreye geçilmiştir.

XX. yüzyıl biyolojisiyse XIX. yüzyıl sonunda beliren anayoldan bugüne kadar ayrılmamıştır. XX. yüzyılda bu alanda yapılan en önemli incelemeler olarak, türlerin geniş bir şekilde incelenmesi (taksonomi ve sistematik), canlıların fizik, biyoloji ve fizyoloji topluluk-ları ve özellikle popülasyon sorunları üzerinde yapılan araştırmalar, cins çekirdeklerinin fenotip karakterleriyle ilgili durumunun incelenmesi (jenetik), ödevlerin birbiriyle ne kadar ilgili olduğunu gösterdiğinden organizmanın bir bütün sayılması sonucunu doğuran fizyolojik araştırmalar ve nihayet hayat hakkındaki görüşlerde bir hayli karışıklık meydana getiren virüsler üzerine yapılan araştırmalar gibi çalışmalar belirtilebilir.

BİYOSFER

Yerin, hayata elverişli olan kabuk ve atmosfer kısmı. Fizik bakımından yeryüzüne aynı merkezli üç kısımdan oluşmuş gibi bakılabilir: Atmosfer (gaz), hidrosfer (su) ve litosfer (katı kabuğu da içine alan). Biyosfer bu üç kürenin sadece küçük bir kısmını kapsar. Litosferin yüzeyinde hayat boldur, fakat memeliler ve böcekler ve ağaçların kökleri bu yüzeyin ancak birkaç metre içerisine kadar girerler. Derin madenkuyularında çalışan insanlar bir tarafa bırakılırsa, yüzeyin birkaç yüz metre aşağısından daha derinde artık hayat yoktur. Hidrosferin yüzey sularında olsun su yüzeyinin bir kilometre altına kadar olsun, canlılar yaşayabilir. Fakat oksijen azlığı ve büyük basınçlar sebebiyle daha derinlerde hayat imkânsızlaşır. Atmosferde, deniz düzeyinden 8 kilometre yukarılara kadar hayat vardır. Netekim bazı kuşlar Himalaya dağlarının tepeleri üzerinde uçmaktadırlar. Biyosferin yüksekliği 11 kilometre kadardır.

BİZANS İMPARATORLUĞU

Roma imparatorluğunun 395 yılında ikiye bölünmesiyle, imparatorluk topraklarının batı bölümünde kurulan ve 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyle ortadan kalkan imparatorluk. Doğu Roma imparatorluğu adıyle de anılan Bizans'ın kuruluşunun kökleri, Roma imparatoru Diocletianus'un, çok geniş olan ülkesinin yönetimini kolaylaştırmak için imparatorluğu ikiye ayırmasındadır (285). Roma imparatorluğunu Doğu ve Batı diye iki bölüme ayıran Diocletianus, doğu bölümünün yönetimini elinde tutmuş, İzmit'i başkent yapmıştır. Diocletianus'tan sonra gelen Büyük Constantinus hükümet merkezini, Karadeniz ile Marmara denizini birleştiren boğazın kıyısındaki Byzantion'a getirmiştir. Böylece bin yıl süreyle Avrupa tarihinde önemli bir rol oynayacak Bizans imparatorluğunun kuruluşu tamamlanmıştır.

Doğu Roma imparatorluğu en çok genişlediği Justinianus devrinde (VI. yüzyıl), Avrupa'da kuzeyde Tuna, kuzey-batıda Drina'ya kadar Balkan topraklarını ve bütün İtalya'yı, Asya'da Suriye ve Anadolu'yu ve Afrika'da Mısır ve Libya'yı sınırları içine alıyordu. Batı Roma imparatorluğuna göre Doğu Roma imparatorluğunun daha uzun ömürlü olmasının nedenlerini coğrafî durumunun korunmaya uygunluğunda ve mutlakıyetle yöneltilmesinde aramak yanlış olmaz. Yerleşmiş bir bürokrasinin, güçlü bir ordunun ve ihtiyatlı bir politikanın da yardımıyle Bizans imparatorları, Constantinus'un geliştirmeye çalıştığı politika kurallarına uyarak, birbirinden farklı Latin dünyası ile Yunan dünyasının siyasal birliğini sürdürebilmeyi başarmışlardır.

İmparator, yarı Tanrılaştırılmış sert bir despottu. Merkeziyetçi bir şekilde tek elden yönetilen ülkenin başındaki imparator halktan tamamen kopmuş, ayrı bir dünyada yaşıyordu. Halk onu ancak başında tacı, elinde altın top ve süslü elbiseleriyle insanüstü bir varlık kabul ederek, tantanalı törenlerde görebiliyordu. Toplum, birbirinden tamamen ayrı sınıflara ayrılmıştı. Sınıflar arasındaki fark durmadan artıyor, Bizans toplumu, en üstte imparatorun yer aldığı bir piramit biçimi gösteriyordu.

İmparator Justinianus ve maiyetini gösteren bu mozayik Bizans imparatorluğunun yönetim biçimini de canlandırmaktadır: Bu yönetim bütün yetkileri elinde toplamış bir hükümdara dayanıyordu.

Bizans imparatorluğunun tarihi, gelip geçen kralların başarılarına ve karşılaştıkları güçlüklere göre gelişme ve gerileme evrelerine ayrılır. Başlangıçta eski Roma'da olduğu gibi kral sülâleleri kısa ömürlü olmuş, imparatorluğun son sekiz yüz yılı içindeyse uzun ömürlü sülâleler gelmiştir. Bizans'ı yöneten kral sülâleleri şunlardır:

1) Theodosius sülâlesi (395-457). 2) Leon sülâlesi (457-518). 3) Justinianus sülâlesi (518-610). 4) Herakleios sülâlesi (610-717). 5) Isauria sülâlesi (717-802). 6) Nikeforos sülâlesi (802-820). 7) Frigya sülâlesi (820-867). 8) Makedonya sülâlesi (867-1057). 9) Dukas ve Komnenos sülâlesi (1057-1185). 10) Angelos sülâlesi (1185-1204). 11) Laskaris ve Betatzes sülâlesi (1204-1261). 12) Palailogos sülâlesi (1261-1453).

İmparatorun mutlak egemenliğine rağmen Bizans tarihinde sık sık baş kaldırmalar, ayaklanmalar, ihanetler olmuş, tahtı ele geçirmek için her yola baş vurulmuştur. Ordu, kilise, senato gibi bazı kuruluşlar bu konuda çok önemli roller oynamışlardır.

Bizans tarihinde kadınların ve generallerin de önemli rolleri vardır. Siyasal hayatta büyük etki sahibi kadınlara ilk örnek, daha evvel aktris olan Justinianus'un karısı Teodora gösterilebilir (508-548). Ayrıca imparatoriçe Irini (797-802), Zoi (1028-1050) ve Teodora (1055-1056) da yetenekli ve otoriter yöneticilerdi.

BİZANS İMPARATORLUĞU
(Justinianus devrinde: 527 - 565)

Bizans imparatorlarının en büyüğü Justinianus (527-565) tur. Roma özel ve kamu hukuku kurallarını bir araya getiren ve çağdaş Avrupa hukukunun temelini de atan **Corpus Juris Civilis** (553) adlı büyük eseriyle imparatorluğun hukukî yapısını düzenlemiştir. Vandallar, İranlılar ve Gotlarla savaşlar yaparak «evrensel» eski Roma imparatorluğunu yeniden kurmaya girişmiş, onun çabasıyle imparatorluk, sınırları en geniş çağına ulaşmıştır. Fakat savaşlarda kaybedilen insan gücü ve harcanan paralar imparatorluğu zayıflatmış, Batıda yeni zaferler kazanılamamış, yüz yıl sonra Afrika'nın Müslümanlar eline geçmesi önlenememiştir. Justinianus, kendinden önceki imparatorların yaptığı gibi, henüz tartışma konusu olan Hıristiyan dinini kabul etmiştir. Özellikle Hıristiyanlığa karşı koyanlarla Ortodoksların dinî birliğini kurmaya çalışmıştır. Hıristiyan hiyerarşisi bütün yetkileri ve ayrıcalıklarıyle imparatorluğun iç yapısına iyice yerleşmiş, teoloji politikayla o kadar bağlı bir duruma gelmiştir ki, Bizans imparatorluğunun tarihi, Doğuda, Hıristiyanlığın tarihiyle ortak bir gidiş göstermiştir.

Justinianus'tan sonra egemen olan Herakleios sülâlesi (610-717) döneminde imparatorluğun yozlaşmış bürokrasisi ve Roma'yla dinî anlaşmazlıklar ciddî iç çekişmeler doğurmuştur. Tek önemli başarı İranlılara karşı kazanılan kesin sonuçlu zafer olmuş, ama hemen ardından Yakındoğu'ya yayılan Müslümanlar daha ciddî bir tehlike halini almıştır.

İmparatorluğun içindeki çekişmeler gitgide büyümüş ve Leo III.'le başlayan İsorianlar döneminde (717-820) azizlerin resim ve heykellerini kırmaya, dinsel sembolleri yok etmeye kadar varan bir çatışma şeklini almıştır. Yüzeyde dinsel bir çatışma gibi görülen bu hareket, gerçekte Latin, Grek ve Doğu gelenekleri arasında ideolojik bir savaştı. Bu arada imparatorluğun sınırlarındaki İslavların, Bulgarların ve Arapların askerî ve ekonomik baskısı artıyordu. Bulgar ve Arap tehlikesi XI. yüzyıla kadar savaşlar ya da anlaşmalarla önlendi. İslavlarsa, Doğu kilisesiyle birleşerek ve sık sık Bizans'ın politik etkisinde kalarak, Hıristiyanlığı kabul ettiler.

Bizans imparatorluğu orta çağlardaki parlaklığın zirvesine Makedonyalı imparatorların yönetiminde ulaştı (867-1059). Bunlardan ilki, kölelikten, zor kullanarak iktidara gelen Vasilius I.'dir. Bu dönemde imparatorluk, içeride yönetim bakımından sağlam bir duruma geçerek güçlenmiş, dışarıda da Güney İtalya topraklarını alarak genişlemiştir.

1000-1054 yıllarında Grek ve Latin kiliseleri arasındaki ayrılık, çeşitli prensliklerin de aralarının açılmasına ve Bizans imparatorlarının siyasal bütünlüğünün bozulmasına yol açtı. İç çekişmelerinin sonucu olarak imparatorluğun zayıflamasından başka, 1071'de Malazgirt'te Bizanslıları yenen Selçuklu Türklerinin ve Sicilya'da bir karşı papalık kuran Normanların baskısı ve Alman imparatorlarının hak

iddiaları vardı. Doğuda Latin ülkeleri için ticarî bir pazar sağlayan Haçlılar da çok defa Bizanslılarla savaşmak zorunda kalıyorlardı. Netekim IV. Haçlı seferi Kudüs yerine Bizans'a yöneldi ve ülke yağma edildi (1204). Haçlıların saldırıları da imparatorluğun hızla çökmesini kolaylaştırdı. 1261'de VIII. Mihalis Paleologos, imparatorluğu yeniden eski gücüne getirmeyi denedi. Ama sınırları o kadar daralmıştı ki, Bizantium (İstanbul) dolayları ve Karadeniz'de birkaç şehir kalmıştı. Bir yandan düşmanların baskısı, bir yandan iç çekişmeler, ekonomik ve politik gücünün sona ermesini kaçınılmaz bir duruma getirmişti. 29 mayıs 1453'te Osmanlı Padişahı Mehmet II. (Fatih) in İstanbul'u almasıyle Bizans imparatorluğu yeryüzünden silindi.

XIII. yüzyılda yapılmış olan bu mozaiklerde Bizans sanatı üzerindeki batı etkileri görülmektedir.

Bizans uygarlığı, güzel sanatlar alanındaki ürünleri dışında, Batı Avrupa'da uzun zaman hor görülmüştür. Bu yargının doğru olmadığını kabul etmek gerekir: Çünkü Bizans'ta, eski Yunan uygarlığı düzeyinde olmamakla birlikte, önemli bir uygarlık oluşmuş, bu uygarlık Greko-Latin kültürünün sürekliliğini sağlamıştır.

Bizans edebiyatı: Jüstinianus'un imparator olduğu (527) tarihten İstanbul'un fethine kadar süren, Grek edebiyatı dönemini kapsar. Ortaçağ Helenizmini inceleyen bilgin Karl Krumbaher'e (1856-1909) göre Bizans edebiyatının başlangıç tarihi Constantinus devrine kadar iner. Atina'daki felsefe okullarını kapatan Jüstinianus devrinde, klasik dünya ile ilişkiler tamamen kesilmiştir. Bizans kültürünün özelliği, imparatorluğun Doğu'da ve Batı'da oynadığı tarihî rollere bağlı oluşundadır. Roma'dan Eskidünya'nın kültür mirasını almış ve en önemlisi Helen kültürünün sürekliliğini sağlayan Grek dilini benimsemiştir. İranlılar ve Müslüman dünyasıyle temaslar sonunda, karşılaştığı Doğu sanatlarının çeşitli öğeleri Bizans sanatını etkilemiştir.

Bizans edebiyatı başlıca iki evreye ayrılabilir. VI. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar süren I. evrenin özelliği, özünün Hıristiyan nitelikte olması ve doğu etkilerini de içinde eritmesidir. İmparatorluğun bütün güçlerinin, Araplarla savaşmak için toplandığı VIII. yüzyılda bu evre sona ermiştir.

IX. yüzyıldan XV. yüzyılı kadar süren Bizans edebiyatının II. evresinde de hiciv ve güldürü gelişmiştir. X. yüzyılda Constantinus Sefalos, XIV. yüzyılda Maksimus Planudes'in hazırladıkları antolojilerden ve Rodoslu Constantinus ve Midillili Cristoforos gibi şairlere yer veren, **Palatine antoloji**'den devirlerin eserleri izlenebilir. 863'te üniversitenin yeniden kuruluşu, klasik çalışmalarının, özellikle daha çok Eflatun okuluna önem veren felsefe ve bugünün dilbilgisi diyebileceğimiz gramer çalışmalarının ilerlemesini sağlamıştır.

Komnenosların yönetiminde, tarih bilgisi yüksek bir düzeye erişmiştir. Anna Komnenos, babası Aleksi Komnenos devrinin tarihini yazmıştır.

Bizans Sanatı: Bizans sanatı 330'dan 1453'e kadar süren Doğu Roma imparatorluğu yönetimindeki Bizantium'da gelişmiş geniş, karmaşık ve uzun bir geçmişi olan bir uygarlığın ürünüdür. Sanat, dinsel güdülerin anlatımı olarak gelişmiş, sonra saray ve kilisenin etkileri altında ilerlemiş ve Asya, Afrika ve Avrupa'da hızla yayılmıştır. Çok geniş bir alana yayılmasına rağmen Bizans sanatı, biçimde ve ikonografide (aziz resimleri ve heykelleri) daima bir benzerlik, uygunluk göstermiştir. Bizans sanatı, klasik sanatın tersine, bu dünyaya ait olmayan, yani fiziksel olmayan gerçeklerin anlatımını amaç edinmiştir. Şekilleri son derece idealize edilmiştir ve zaman ve mekândan bağımsızdır. Sembolik işaretler, mimarlıkta bile kalıplar ve figürlerle tamamlanmıştır. Bu sanatın esas iki anlatım yolu, Tanrı'nın ışığıyle aydınlanan bir dünyanın mistik hazzını veren, keskin, parlak renk-

İmparatoriçe Teodora, Bizans tarihinin en önemli kişileri arasında yer alır.

leri ve figürlerinin uzay ve çekim kanunlarını hiçe sayarak alabildiğine abartılmış ve bozulmuş perspektifleridir. Soyut resimleri ve karmaşık sembolizmiyle Bizans sanatı orta çağlarda, başta İtalya olmak üzere, bütün Avrupa sanatını etkilemiştir.

Mimarlık: Bizans mimarlığına ait bilgilerimiz bugüne kalan ve çoğu İstanbul'da da bulunan, yüzyıllık büyük dinsel yapılar ve imparatorluk sarayı gibi örneklerden gelmektedir. Başlıca üç tip dinsel yapı vardır. Bunlar bazilika biçimi, kubbeli ve haç biçimli kiliselerdir. Daha önceki devirlerin klasik yapılarından esinlenmiş, Baalbek kiliseleri ve Kudüs'teki Kutsal Mabet, dikdörtgen biçiminde sütunlu kiliselere (Bazilika) örnek gösterilebilir.

Bir merkez etrafında planlanmış ve kubbeli kiliseler ilk örneklerini Ravenna'daki S. Vitale (526-547), İstanbul'daki S. Sergius ve Baküs kiliselerinde vermiş, daha sonra İstanbul'daki S. İrene (532) ve Ayasofya (532-537) gibi en ünlü örneklerine ulaşmıştır (İstanbul'da bugün Kariye camii diye anılan Hora kilisesinden başka Yerebatan sarayı, Sultanahmet alanındaki dikilitaş, burma sütun, çemberlitaş, Bozdoğan kemeri hep Bizans'tan kalma eserlerdir). Haç biçimindeki kiliselerin en ünlü örneği 1063'te yapılan beş kubbeli Venedik'teki San Marco kilisesidir. Öte yandan, nal biçiminde çıkıntılar ve kubbeli sütunlar gibi karmaşık yapılarıyle daha ayrıntılı planlanmış, iç süslemeleri abartılarak daha zenginleştirilmiş sayısız kiliseler yapılmıştır. İstanbul'daki Pamakaristos kilisesi (1315), Selânik'teki Apostolis (1312) ve Atos dağındaki manastırlar bunların örnekleridir.

Bütün bu kiliselerin ortak özellikleri, çok değerli mermerlerden yapılmış kaplamalar, sütunlar, mozaikler, duvar resimleri, mihrap

örtüleri ve aziz resim ve heykellerinden meydana gelen zengin iç süslemeleridir.

Mozaikler: Bizans sanatında mozaik işçiliği çok önemliydi. Çünkü mozaik, öteki dünyanın gizlerini anlatmaya çok uygun bir araç sayılmıştır. Mozaikler önceleri kiliselerin kubbe kemerlerini süslemek amacıyle kullanılmış ve Tanrı'nın büyüklüğünü anlatan konuları işlemiştir. Daha sonra duvarların ve kubbenin, İncil'den alınan hikâyelerle resimlendirilerek süslenmesinde de kullanıldı. Kubbenin ortasında İsa figürü, kubbe kemerinde Bakire Meryem, kemer eğrileriyle taban arasındaki kesimde havariler yer alıyordu. Duvarlarda İncil'den, kilise babalarından, azizlerden ve din şehitlerinden hikâyeler vardı. En eski ve en değerli mozaikler bugün de Roma'da Maria Maggiore (IV., V. yüzyıllar), S. Kosmos ve Damian (526-530) kiliselerinde, Ravenna'da Galla Placidia'nın mezarında (433-450) S. Vitale, S. Apollinare kiliselerinde görülebilir. İstanbul'daki S. İrene'nin mozaikleri, altından yapılma arka plandaki sade haçı ile, aziz resim ve heykellerinin kötülenip yasaklandığı (İkonoklastik) evreye aittir (726-843). İstanbul'daki Ayasofya müzesindekiler (XI., XII. yüzyıl) bundan sonraki evre mozaiklerinin en ünlülerindendir. Bizans Rönesansı diye de adlandırılan bu mozaiklerde gitgide artan bir güzellik, renk zenginliği, altın kaplama fon üstünde anlamlı yüz figürlerinin inceliğini görürüz. Yine İstanbul'daki Kariye camii mozaikleri, Bizans sanatının en güzel örneklerini meydana getirir.

Duvar Resimleri ve İkonlar: Bizans tarzı duvar resimleri, kuru sıva üzerine yağlıboya ya da karışımıyle yapıldığından, bunlara fresk demek yanlış olur. Konular mozaikle işlenen konuların aynıdır, fakat büyük sanat merkezlerinden uzak, küçük ve fakir kiliselerin süslenmesinde kullanıldığı için, genellikle daha kaba işçilikleri vardır. Mısır'da Sakkara'da S. Jeremiah (V. yüzyıl), Roma'da S. Maria Antiqua (VII., VIII. yüzyıllar) gibi kiliselerde Bizans'ın ilk devirlerine ait önemli duvar resimleri örnekleri vardır. Aziz heykellerinin yasaklanmasından sonraki evrede İstanbul'daki Ayasofya'da, Atos dağı ile Kıbrıs, Bulgaristan, Yugoslavya ve Rusya'daki birçok kiliselerde görüldüğü gibi duvar resimlerinde daha usta bir çalışmaya ulaşılmıştır. Ufak boy tuvallere yapılan ve genellikle Meryem'i canlandıran ikonlar da Bizans sanatında önemli bir yer tutar.

Minyatürler: Bizans sanatında minyatürlerin çok önemli rolü olmuştur; minyatür, büyük boy resimlerin ve mozaiklerin modeli olmuştur. İlkin el yazmalarında sonra da Kutsal Kitabın süslenmesinde kullanılmıştır. Bizans stilinin özellikleri olan incelik, stilizasyon ve soyut süslemeciliği içeren bu minyatürlü elyazmalarının en eski ve en zengin örnekleri Viyana, Vatikan, Floransa müzelerindedir. Bol altın yaldızları, parlak renkleri ve karmaşık figürleriyle göz alıcı güzellikte olan bu minyatürler Doğu sanatlarının etkilerini taşır.

Heykeltıraşlık: Bizans heykellerinin çoğu, kiliselerin iç ve dış süslemelerinden daha uzun ömürlü olmuştur. Ayasofya'da ve Vitale'de heykel dekoratif bir öğe olarak kullanılmıştır. İstanbul Arkeoloji ve Venedik S. Marco müzelerinde çok önemli Bizans heykelleri yer almaktadır.

Bizans devrinde fildişi oymacılığına da çok önem verilmiştir. İnceliği ve zarifliği göze çarpan üstün bir sanat ustalığının tanığı olan eserlerin en ünlülerinden V. yüzyıla ait Simmaki ve Nikomaki tabletlerinin parçaları bugün Paris'teki ve Londra'daki müzelerde sergilenmektedir.

Müzik: Bizans müziği bugünkü durumuyle, Doğu Hıristiyanlığının, özellikle Doğu Ortodoks kilisesinin müziğidir. Başlangıçta Grek, İbranî ve Asur müziklerinin birleşimi olarak gelişmeye başlamış, XVI. yüzyılda Türk müziğinin etkisiyle kimliğini geniş ölçüde değiştirmiş ve bu durumuyle günümüze ulaşmıştır. Bu tek sesli ve çalgısız müziğin, XIX. yüzyılda uyumlanması (armonize edilmesi) yolunda çalışmalar yapılmışsa da, bu çabalar yaygınlaşmamış, böylece bir gelenek tümüyle kimliğini değiştirmekten korunmuştur. Bizans'ın dindışı müziğinde ise, saray törenlerinde söylenen birkaç şarkı dışında, bugüne hiç bir örnek kalmamıştır. Çalgılar, kilisenin yasağı nedeniyle, yalnız dindışı müzikte kullanılırdı. Bu ara org önce Bizans sarayına ulaşmış, fakat din müziğinde kullanılmamıştır.

Bizans müziğinin en eski örnekleri (X. ve XI. yüzyıllar) ekfonetik işaretlerle yazılmıştır. Bunlar bugün ancak, XII.-XIV. yüzyıllar arasında kullanılan ve bugün Coislin dizgesi denen yuvarlak notayla yazılmış müziğin yardımıyle ve «papadike» adı verilen kuramsal kitaplardaki bilgilerden yararlanarak çözülebilmiştir.

Bizans devrinde hipodrom olarak kullanılan alandaki anıtlar.

Bizet'nin ünlü operası Carmen'in birinci perdesinden bir sahne. Bizet, Fransa ve İtalyada opera müziğinin gelişimini etkilemiş sanatçılardandır.

BIZET, GEORGES

(1838-1875) Fransız besteci. Küçük yaşta gösterdiği müzik yetenekleriyle dokuz yaşındayken konservatuvara alınmış, Marmontel, Benoist ve Zimmerman'ın öğrencisi olmuş, bu sonuncunun ölümü üzerine Halevy'den beste dersleri almaya başlamıştır. 1857 yılında büyük Prix de Rome'u kazanmıştır. Bir opera bestecisi olma yolunda yürüyen Bizet'nin birçok operası ancak ılımlı başarı kazanmış, besteci bu ara iki operasını, **Guzla de l'Emir** ile **Ivan le Terrible**'i yok etmiştir. 1872 yılında Daudet'nin **L'Arlésienne** oyunu için yazdığı müzik besteciye büyük bir ün sağlamıştır. Bununla birlikte, Mérimée'nin bir hikâyesi üzerine bestelediği **Carmen** operası da bir başarıya ulaşamamıştır. Ne var ki **Carmen**, bestecinin ölümünden sonra opera repertuvarının en sevilen eserlerinden biri durumuna yükselmiştir. Bizet'nin müziğinin kalıcılığı geniş ölçüde bu esere bağlıdır. 1875 yılında Paris'te Opéra-Comique'te 37 kez oynanan **Carmen**'in 23'üncü akşamında, sağlığı hep bozuk olan besteci, Paris yakınındaki villasında ölmüştür. Öbür operalarından **Les Pêcheurs de Perles** (İnci Avcıları) en sık oynananıdır; **La Jolie Fille de Perth** ile **Djamileh**'nin de, pek seyrek olarak, sunulduğu olur. Senfonik eserleri arasında senfonisi, **Jeux d'Enfants**, **Patrie** uvertürü, **Roma** senfonik şiiri en ünlüleridir.

Bizet'nin mezarı.

BİZMUT

Bi sembolüyle gösterilen kimyasal elementtir. Atom numarası 83, atomağırlığı 209'dur. Periyodik sistemde fosfor ve arseniğin de bulunduğu beşinci grup elementlerindendir. Tabiatta pek bol bulunmazsa da çeşitli bizmut bileşiklerinden yapılmış minerallere rastlanır. Bunların en önemlisi Bi_2S_3 formülüyle gösterilen bizmutit ya da bizmut galeni adını alan mineraldir. Bizmutit filizi kavrulduktan sonra karbon (odun kömürü) la indirgenirse bizmut meydana çıkar. Bununla birlikte metalin çoğu kurşun, bakır ve kalay elde eden metalürji endüstrisinde yan ürün olarak ele geçer.

Bizmut 271°C de ergiyen beyaz renkli ve kırılgan bir metaldir. Isı ve elektrik iletkenliği küçüktür. Diyamagnetiktir. Antimon gibi bizmutun da sıvı halden katı hale geçerken hacmi büyür. Adi sıcaklıkta havanın oksijeniyle birleşmez. Element +3 değerli bileşiklerinde metal, dayanıksız olan +5 değerli bileşiklerinde ametal karakteri gösterir. Genellikle, hem metal hem de ametal karakteri gösteren elementlere yarı-metal denir. Bizmut metal karakteri ağır basan bir yarımetaldir.

Bazı bizmut tuzları ilâç olarak kullanılır. Bazik bizmut nitrat mide ve bağırsak hastalıklarında, bazik bizmut karbonat mide ekşimelerine karşı kullanılır. Bazı organik bizmut bileşikleri frengi tedavisinde, başka bizmut bileşikleri boğaz hastalıklarında kullanılır. Bizmut tuzları hafif antiseptik maddelerdir. Büzüştürücü etkilerinden ötürü bazı vücut ifrazatını kontrol altına almaya yardım ederler. Bazıları kusma ve diyare tedavisinde kullanılır. Metal, düşük sıcaklıkta ergiyen alaşımlar elde edilmesinde geniş ölçüde kullanılır. Rose metal ve Wood alaşımı gibi alaşımlar elektrik valfları ve duyarlı termometreler yapılmasında kullanılır. Bazı bizmut alaşımları 100°C nin altında ergirler. Bunlar da elektrik sigortalarında, otomatik yangın söndürücülerde ve lehim yapımında kullanılır. İçinde yeteri kadar bizmut bulunan alaşımlar katılaşırken genleşirler.

BİZON

Öküzgiller ailesinden gevişgetiren çift parmaklı bir memeli cinsi. Eskiden Avrupa ve Amerika'da çok bulunan bizonlar, günümüzde çok azalmış olup ulusal parklar ile hayvanat bahçelerinde yaşamaktadır. Bizonlar, Romalılar zamanında, özellikle Almanya'da, XVI. yüzyıla kadar et ve derileri için avlanıyorlardı. Bugün Avrupa'da yaşayan **bison bonasus**'un, Avrupa'nın birçok yerinde bulunan kalıntılarında da görüldüğü gibi tarihöncesi insanıyle çağdaş olan **bison priscus**'tan, türediği söylenebilir.

Avrupa bizonu iki türdür. Lituanya bizonu adı verilen (bison bonasus bonasus) ile Kafkas bizonu bugün tükenmiştir. Bielowiska ormanlarında yaşayan (Polonya'da) Lituanya türünün de pek az kalan örnekleriyle Amerikan bizonunun birleştirilmesinden Avrupa'da yarı evcil durumda yaşamakta olan türler elde edilmiştir. Avrupa bizonu yeryüzünde yaşayan memeli hayvanların en irilerinden biridir. Boyu 3 m.'yi, yüksekliği 2 m.'yi geçer. Başında, çok kabarık olan alnının iki yanında, yukarı doğru kıvrılan iki boynuzu vardır. Gözleri gövdesine oranla küçük ve fırlaktır; çenesi, bir sakala benzeyen sarkık tüylerle örtülüdür. Kabarık olan sırtıyle boynu da koyu renk kıllarla kaplıdır.

İtalya filim yönetmeni A. Blasetti.

Avrupa bizonuna göre kuyruğu ve bacakları daha kısa, yani daha küçük boyutlu olan Amerikan bizonu (bison bison) sırtının daha çıkık ve kabarık, bazen yere değen tüylerinin uzunluğu ve çokluğu gibi nedenlerle daha iri görünür. Avrupa bizonlarından daha çok olmalarına rağmen Amerikan bizonları da bugün iyice azalmıştır. Sadece Alaska ve Kanada Ulusal parkları ile Birleşik Devletlerde Yellowstone parkında serbest olarak bulunurlar. Kanada ormanlarının özgün tipiyle (bison athabascae) bir zamanlar Meksika'ya kadar yayılan çayırlarda yaşayan tür (bison bison) olmak üzere Amerikan bizonu ikiye ayrılır. Bazı yazarlar günümüzdeki bizonları, bütün Avrupa ve Amerikan türleriyle bunların bileşiminden meydana gelen alt türleri, **bison bonasus** tür adı altında birleştirmektedir.

BLASETTI, ALESSANDRO
(1900-) İtalyan sinema yönetmeni. İtalyan sinemasının en önemli kişilerinden biri. Yönetmenliğe yirmi dokuz yaşında ulusal İtalyan sinemasının yeniden kuruluşunun ilk filimlerinden biri olan **Sole** (Güneş) adlı filimle başlamıştır. Abba'nın **Noterelle** adlı eserinden serbest bir şekilde çektiği bir Garibaldi destanı olan **1860** adlı filmiyle olgunluğunun doruğuna ulaşmıştır. İtalyan sinemasının şaheserlerinden biri olan bu filim tarihsel filim türünün de belki aşılmamış bir örneğidir. Blasetti, bundan sonra çevirdiği filimlerle sanat bakımından aynı çizgiye ulaşamamışsa da belirli bir düzeyin altına da düşmemiştir. Blasetti'nin **Un'avventura di Salvator Rosa** (Salvator Rosa'nın Bir Macerası, 1940) dan gerçekçi bir güldürü olan **Quattro passi tra le nuvole** (Bulutlar Arasında Dört Adım, 1942) ye, bir savaş dramı olan **Un giorno nella vita** (Hayatta bir gün, 1946) dan çeşitli sanat gösterileri üzerine yaptığı belge filimlerine **(Europa di notte,** 1958) kadar uzanan zengin sinema çalışmalarının kapsadığı çeşitli filimler arasında bir bütünlük ve birlik bulmak çok güçtür. Bununla birlikte Blasetti'nin değişmeyen ve hemen her filminde şu ya da bu şekilde yansıyan bir yanı vardır ki, o da savaşa ve her türlü şiddete karşı olan düşmanlığıdır. Blasetti'nin bu özelliğini sağlam ve etkili bir biçimde, televizyon dilinin ortaya çıkışına ve evrimine ilk ve köklü bir katkıda bulunan **La lunga strada del ritorno** (Uzun Dönüş Yolu, 1962) adlı televizyon filminde de görmek mümkündür.

BLUES
Amerikalı zencilerin halk şarkısı biçimi. On iki ölçüden kuruludur ve her biri dört ölçülük üç bölüme ayrılır. Uyumsal çatısı şöyledir: Dört ölçü tonik (son yarım ölçüde yedinci basamak yarım ses indirilir); iki ölçü alt dominant; iki ölçü tonik; iki ölçü dominant yedincisi; iki ölçü tonik. Bu çatı aynı kalarak, bir blues'dan öbürüne ezgi değişir. Üçüncü ve yedinci basamakları yarım ses indirilmiş diziye blues dizisi adı verilir; üçüncü ve yedinci basamakların yarım ses indirilmiş durumları da «blue note» adını alırlar.

BOA (Boa Constrictor)
Boagiller familyasından bir sürüngen türü. En büyük türleri Orta ve Güney Amerika ile Madagaskar'da bulunur. Bunların uzunluğu 5 m. kadardır. Fakat Güney Amerika'da yaşayan su boasının uzunluğu 8-10 m.'yi bulur. Kuzey ve Doğu Afrika'da, Güney ve Orta As-

Amerika'da yaşayan bizon Avrupa bizonuna oranla iri görünüşlüdür. Günümüzde bizon, soyu tükenen bir hayvan niteliği gösterir.

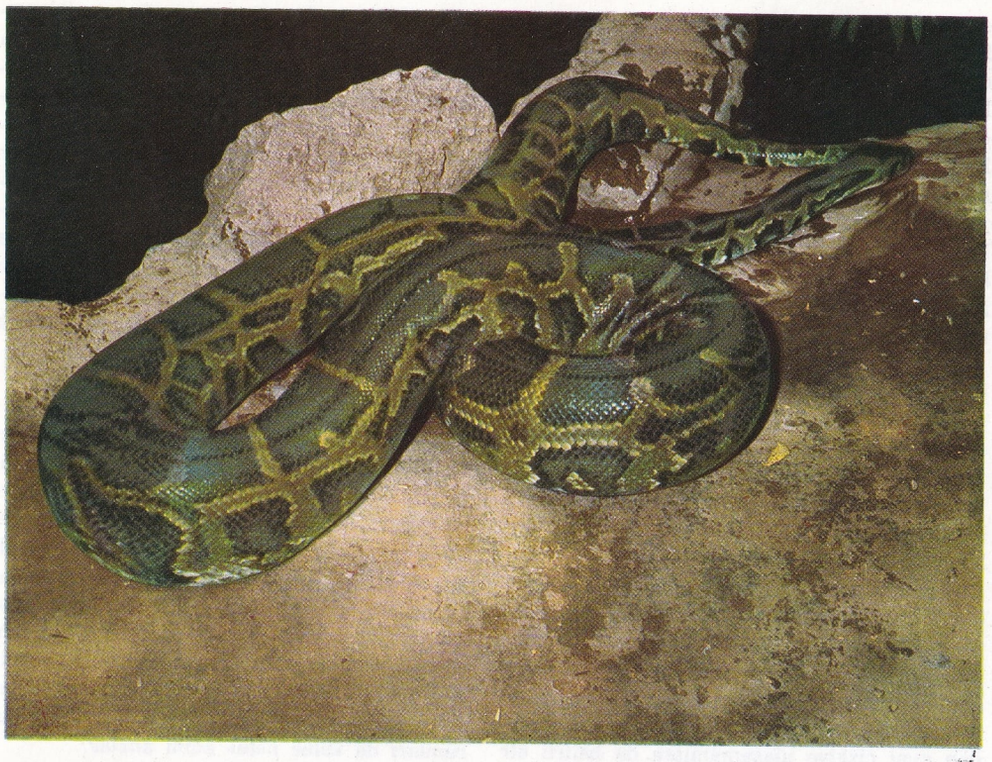

Zehirsiz bir yılan olan boa, avının etrafına dolanıp, sıkıp ezmek suretiyle öldürür.

ya'da rastlanan boaların boyu 3 m.'yi geçmez. Küçük boalara Türkiye ve Bulgaristan'da da rastlanır.

Boanın vücudu gözalıcı renkli (kızılımsı-gri, sarımsı-kahverengi, demir-kırı, kızıl-kahverengi) bir deriyle kaplıdır. Dilinin ucu çatallıdır. Bu dil dokunma organı ödevini görür.

Boa zehirli değildir. Ağır hareketli ve tembeldir. Pusuya yatarak avlanır. Uzun otlar arasında saklanarak avının yanından geçmesini bekler. Avlarının küçüklerini birkaç saniye içinde yutuverir. Büyüklerininse gövdesine dolanır, sıkıp ezerek öldürdükten sonra çiğnemeden, bütünüyle yutar. İri bir boa, sarıldığı zaman, bir ayı yavrusunun hatta bir insanın kemiklerini kırabilir.

Boa, avını yuttuktan sonra uyuşuk ve hareketsiz bir duruma girer. Bu durumda kendisini savunacak harekette bulunamadığı için avlanması kolay olur.

Boanın anatomisi, öbür yılanlarınkine benzer. Tek ve önemli değişiklik, boanın iki akciğerinin bulunmasıdır.

İnduksiyon bobini: A çekirdek, B birincil sargı, C ikincil sargı.

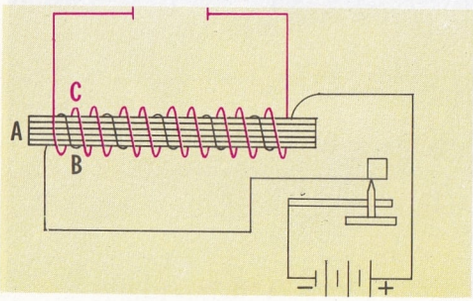

Dişleri önden arkaya doğru gittikçe küçülür. Dişlerin uçları içeriye dönük olduğu için, ağzına düşen bir av kurtulamaz. Dişler, avı ağzın gerisine doğru iter.

BOBİN

İçinden elektrik akımı geçen tel ile bu telin makara ipliği gibi sarılı bulunduğu bir silindirden meydana gelen aygıttır.

İletken tellerden yapılan bobinin önemi çok büyüktür. Bunların üzeri ipek ya da yalıtkan vernikle kaplı olup, tel, silindir üzerine de birkaç defa sarılabilir. Eğer tel yalıtılmış olmazsa, sarımlar arasındaki kontaklardan kaçaklar olur ve elektrik akımı sarılı telin bütün uzunluğunu dolaşmaz. Telden akım geçtiği vakit, çevrelediği bölgede bir magnetik alan doğar ve bu alandan çeşitli yollardan faydalanılır. Gerçekten, bu tip bobinler elektromıknatısların ana elemanı olup, elektrik zillerinde, hoparlörlerde, telefonda ve birçok elektrik makinelerinde uygulanma alanı bulurlar.

BOCCACCIO

(1313-1375) İtalyan yazarı. Bir tüccarın oğlu olan Boccaccio'yu babası ticaret yapması için genç yaşında Napoli'ye göndermiş, Boccaccio burada 1340 yılına kadar kalmış, köklü bir kültür elde etmiş, sonra yazacağı bazı ikinci derecedeki eserlerinin esin kaynağı olacak olan fırtınalı bir hayat yaşamıştır. Napoli'de hukuk öğrenimi yapmak için ticareti bırakan Boccaccio, daha sonra şiir yazmaya başlamış ve **La caccia di Diana, Filocolo, Filostrato** ve **Teseida** gibi ilk eserlerini burada vermiştir. Yazar daha sonra Floransa'ya dönmüş, İtalya'nın birçok yerlerine yolculuklar yapmıştır; fakat hayatının en büyük ve önemli iki olayı 1350 yılında Floransa'da tanıştığı Petrarca ile olan dostluğu ve 1362 yılında içine düştüğü din bunalımıdır. Kendisine şiiri bırakmazsa öleceğini söyleyen bir rahip yüzünden düştüğü bu korkunç bunalımdan ve bütün eserlerini yakmaktan Boccaccio'yu kurtaran Petrarca olmuştur. Boccaccio bu olaydan sonra on üç yıl daha yaşamıştır.

Boccaccio'nun Floransa'da ünlü ve büyük eseri **Decameron**'dan önce yazdığı diğer eserleri **Ninfale d'Ameto o Commedia delle Ninfe fiorentine, L'amorosa visione, Elegia di Madonna Fiammetta, Ninfale fiesolano** olarak belirtilebilir. Boccaccio; Decameron'dan sonra kendini bütünüyle şiir yazmaya (**Buccolicum carmen**) ve Latince olarak bilim eserleri yazmaya vermiştir. Bunlardan en önemlisi, **Genelogia deorum gentilium**'dır; diğer bilimsel eserleriyse **Corbaccio** ve Dante'nin Tanrısal komedyasının yorumu (Cehennem'in on yedinci kantosunda kalmıştır) dur.

Boccaccio'nun en önemli ve adını ölümsüzleştiren eseri Decameron'dur. Yüz hikâyeden meydana gelen bu eserde, incelik, tutku, zekâ, kurnazlık, aptallık gibi insanî özellikleri temsil eden kahramanlarla karşılaşırız. Boccaccio gerek çeşitli tipleri, gerekse hayatın türlü görünüşlerini, derin bir içtenlikle, geniş bir ufuk içinde, büyük bir ustalıkla verir. Kahramanlıkla alay, duygusal aşkla cinsel aşk, kurnazlıkla inanç, sevinçle acı, zenginlikle yoksulluk, ünle onur, kusurla aldatış, hayatla ölüm bu eserde yerli yerine oturtulmuş olarak verilir. Decameron, ününü ve canlılığını günümüze kadar sürdürebilmiş sayılı eserlerdendir. Boccaccio, yazı hayatını bu eseriyle tamamlamış sayılır.

Ünlü ressam Andrea del Castagno, Floransa şehrine şan kazandırmış kişilerin resimleri arasında Boccaccio'yu da yapmıştır. Bu tabloda Boccaccio'dan başka Dante ve Petrarca da yer almaktadır.

BOCCHERINI, LUIGI
(1743-1805) İtalyan besteci ve viyolonselci. Önce babasından ve Abbate Venucci'den ders almış, eğitimini sonra Roma'da sürdürmüştür. Bir dinleti gezisi sırasında Paris'te yayımladığı oda müziği eserleri, bir oda müziği bestecisi olarak ününü müzik çevrelerine yaymıştır. Yıllar boyunca kralların ve asılzadelerin esintilerine bağlı olarak ya zorla geçinen, ya da işsiz kalan besteci, ömrünün son yıllarında zengin amatörlerin besteledikleri parçaların gitar için düzenlemelerini yapmakla hayatını kazanmaya çalışmış, yokluk içinde ölmüştür. Özellikle oda müziğinin gelişmesine yardım eden eserleri arasında, bu türde yüzlerce eserin yanında, birçok senfoni ve bir de **La Clementina** adlı sahne eseri vardır.

BODRUM
Muğla iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 5 136) Kasaba, batıya doğru uzanan bir yarımadanın güney kıyısında bir koy kenarında kurulmuştur. Henüz sağlam duran bir ortaçağ kalesi alçak bir dille karaya bağlanır. Bodrum, bir şoseyle Milas'a bağlıdır. Bodrum'a karayoluyla İzmir'den (290 km.) veya vapurla gelinir.

Bodrum'un ilkçağdaki adı Halikarnassos'tu. XI. yüzyılda Güney-batı Anadolu'ya yerleşen Türkler, Bodrum dolaylarına kadar yayıldılar. Kale bir süre Bizanslılarda, sonra Rodos (Saint-Jean) şövalyelerinin elinde kaldı, çevresi Menteş Beyliğinin egemenliğinde olan kale nihayet Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1522'de Rodos'la beraber alındı.

Bodrum halkının geleneksel geçim kaynakları arasında turunçgil bahçelerinin (ünlü mandalinalar) ürünü, zeytincilik, süngercilik ve balıkçılık yer tutar. Bununla beraber, Bodrum, son yıllarda Türkiye'nin en önemli turistik merkezlerinden biri olmuştur: Özellikle yaz mevsiminde, yerli ve yabancı turistler Bodrum'un, doğal güzelliklerinden faydalanırlar.

İlçenin yüzölçümü 649 km^2., nüfusu 25 811 olup, Merkez bucağından başka üç bucağı (Karaova, Karatoprak, Ortakent) ve 27 köyü vardır.

İlçe toprakları genellikle tepeliktir. İlçenin en yüksek yeri Pazardağı (603 m.) dır.

İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Kar hemen hiç yağmaz. İlçede önemli akarsu yoktur.

Batıya doğru uzanan bir yarımadanın güney kıyısında kurulmuş olan Bodrum, son yıllarda Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biri olmuştur.

BOERLER
Hollanda dilindeki **Boeren** (ekiciler) sözcüğünden türeyen Boer adı, Güney Afrika'daki ilk Alman ve Hollandalı sömürgecilerin soyundan gelenleri, buraya daha sonra yerleşen İngiliz sömürgecilerinden ayırmak için kullanılmıştır. Boerlerin tarihi Güney Afrika'nın tarihiyle birlikte başlamış ve gelişmiştir denebilir.

Cape sömürgesinin ilk çekirdeği, 1652 yılında Doğu Hindistan Hollanda Kumpanyasının öncülüğü altında kurulduktan sonra, hayvan yetiştiriciliğine başlayan Boerler, yeni otlaklar bulmak için yavaş yavaş iç bölgelere sızmaya başlamışlar ve bu yayılma sırasında sürekli olarak Hottantu ve Bantu adlı yerli kabileleriyle savaşmışlardır.

Bölge İngilizler tarafından ele geçirildikten sonra, Boerler kölelere özgürlük verilmesi ve yerli halka karşı fazla «yumuşak» bir politika güdülmesi gibi nedenlerle yeni yönetimle çatışmaya başlamışlardır. Bu arada on binden fazla Boer bütün malları ve hayvanlarıyle birlikte Cape sömürgesinin kuzey sınırlarına doğru çekilmişlerdir; buna büyük göç (**Grand-Trek**) adı verilir. Bu göç on yıl kadar bir süre içinde Avrupalıların topraklarının iki katına çıkması ve Güney Afrika'nın iki ayrı kesime bölünmesi sonuçlarını doğurdu. Bu kesimlerden birincisi Cape ve Natal sömürgelerini içine alan İngiliz kesimi, ikincisiyse Transvaal ve Orange devletlerinden meydana gelen Boer kesimiydi. İngilizler ve Boerler yerli halka karşı güttükleri değişik politikalar nedeniyle sürekli olarak birbirleriyle çatışmışlardır. İngilizler ile Boerler arasındaki bu gerilim, ülkenin o zamana kadar tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomik hayatını değiştiren ve büyük kapitalist kumpanyaların ortaya çıkması sonucunu doğuran Transvaal'daki zengin maden yataklarının bulunmasından sonra daha da artmıştır. Sonunda İngiliz hükümeti yayılmama ilkesine dayanan politikasına son vermeyi kararlaştırmış ve bunun sonucunda İngiliz-Boer savaşları patlak vermiştir. 1877-1878 ve 1898-1902 yılları arasındaki iki İngiliz-Boer savaşı, Boerlerin başlangıçtaki birkaç küçük başarısından sonra İngilizlerin zaferi ve Güney Afrika Birliği'nin kurulmasıyle (1910) sonuçlanmıştır. İngilizler ile Boerler arasındaki geleneksel ayrılık bundan sonra da kaybolmamış, siyasal partiler arasındaki bir çatışmaya dönüşmüştür. Ülkeyi 1948 yılından beri yöneten Milliyetçi Parti genellikle Boerlerin denetimi altındadır. 1966 yılında öldürülen başkan Verwoerd, Hollandalı bir göçmendi.

BOĞA
(**Bkz.** Sığır.)

BOĞA GÜREŞİ
Özellikle İspanya'da çok tutulan bir spor. Boğa güreşlerinin kökeninin Girit adasına dayandığı sanılmaktadır. Daha sonraları Etrüskler ve Romalılar tarafından yapılmaya başlamıştır. Hıristiyan dininin yayılmasıyle birlikte bu spora olan ilgi azalmış, Müslüman Faslıların çabasıyle yeniden önem kazanmıştır. Faslılar VIII. yüzyılda boğa güreşini İspan-

ya'ya sokmuşlardır. XV. yüzyılda Faslıların çekilmelerinden sonra da, boğa güreşi ülkenin ulusal sporu olarak kalmıştır. XVIII. yüzyıldan sonra gözden düşmüştür. 1936'da İspanya iç savaşının bitmesinden sonra boğa güreşlerinin uluslararası bir üne kavuşması sağlanmıştır. Boğa güreşi yabanıl bir spordur. Fakat bu yabanıllık birçok ilgi çekici törenlerle örtülmekte, seyirciler arasında güreşçinin yiğitlik ve yüreklilik gösterisi olarak nitelendirilmektedir. İlginç yanlarından biri de güreşçinin boğayla dövüşürken yaptığı figürlerin baleye benzemesidir.

Boğa güreşleri (Corrida de toros) özel arenalarda (Plaza de toros) yapılır. Üç matador ya da «espadas» önce boğayı dövüşe hazırlamak ve sonunda öldürmek görevini paylaşırlar. Boğaların yaşları 4-7, ağırlıklarıyse 440-500 kg. arasında değişir. Döğüşecek boğanın daha önce hiç bir güreşe katılmamış olması gerekir.

Boğa güreşi bir başkanın denetiminde yapılır. Güreş, açılış geçitiyle başlar. Tören alayı arenaya iki atlının öncülüğünde üç dizi halinde girer. Atlıların üzerinde XVI. yüzyıl Kral Philip II. devrine ait giysiler bulunur. Bunlar başkanın temsilcileridir. Daha sonra matadorlar, «picadores» (atlı yardımcılar) ve «banderilleros» (yaya yardımcılar)lar arenaya girer. Matadorların geleneksel giysileri kısa bir ceket (jaleco), pullarla bezenmiş bir yelek (bolero), çarpışma sırasında çıkarılan bir pelerin, yine pullarla bezenmiş bir ipek pantolondur. Ayaklarına tokalı ayakkabılar giyerler. Başlarında siyah kadifeden özel olarak yapılmış bir şapka (monteras) bulunur.

Tören alayı renkli bir topluluk halinde arenanın bir ucundan öteki ucuna geçer ve başkanı selâmlamak üzere durur. Selâmlamadan sonra döğüş başlar. Boğa, alana çıktığı zaman saldırmaya hazır bir durumdadır. Daha sonraki aşamalarda saldırmaktan çok kendini düşmanlarından savunmak eğilimindedir. Matador, banderillerolara (yaya yardımcılar) boğayı kızdırmalarını bildirir. Kırmızı pelerin elinde boğanın saldırmasını bekler. Boğanın asıl hedefi kendisini kızdıran kırmızı renktir. Matador, boğayı beklerken pelerini eline alır. Boğa tam boynuzlarını geçireceği sırada matador, elindeki pelerini onun önünde tutar ve gövdesini yana alır. Bu yana alışı çok uyumlu, baleye benzer bir hareketle yapar. Böylece boğadan kurtulmuştur. Bu saldırıyı geçiştirme hareketine «veronica» adı verilir.

Boğa güreşi üç ana aşamaya ayrılmıştır. Bu aşamalar, picador, banderilleros ve matadorların gösterilerini kapsar. Boru sesiyle birlikte önce picadorlar at üstünde girerler. Bindikleri atlar özellikle bu iş için yetiştirilmişlerdir. Görevleri, at üstünden boğayı yaralamaktır. Bu iş için kullandıkları çelik uçlu ve ağaç saplı mızrakları boğanın boyun kasına saplarlar. Adı «picas» olan bu mızrağın boyu 2.50 m.'dir. İkinci aşama olan «banderillas» hareket ve incelik doludur. Çelik uçlu ağaç saplı kılıçlarını boğanın boynuna saplarlar. Bu işlem büyük bir ustalık gerektirmektedir. Bundan sonra üçüncü ve en çetin aşama olan boğanın öldürülmesi gelir. Buna «aplomado» adı verilir. Matador, arenaya elinde kılıcı (estoque) ve peleriniyle (muleta) girer. Önce boğayı ya bir kadın seyirciye ya da bütün seyircilere adar. Boğayı adadığı kimseye şapkasını atar ve kızgın boğaya doğru yürür. Boğanın saldırılarını pelerinin yardımıyle geçiştirir ve öldürmek için en uygun zamanı kollar. Kılıcını boğanın boynunun yassı kısmına saplayarak öldürür. Kılıç darbesi boğa hareketsizken inerse buna «voalipié» adı verilir. Boğa saldırırken saplanmasına ise «recibir» denir. Bu çok tehlikeli ve güç olan hareket başarıyla sonuçlanınca seyirciler sevgi gösterileri ve alkışlarıyle matadoru ödüllendirir. Ölü boğa katırların yedeğine alınıp arenadan sürüklenerek çıkarılır. Bundan sonra yeni döğüşü haber veren boru çalınır.

Tarihe geçmiş büyük döğüşçüler (toreros) boğa güreşini gerçek bir sanat ve ustalık haline getirmişlerdir. Büyük torerolardan Manuel Garcia ve Manolo Rodriguez, arenada boğa boynuzları altında can vermişlerdir. Öteki ünlü torerolar arasında Juan Belmonte, Domingo Ortega, Carlos Arruza, Antonio Ordenez, Louis Dominguin, Diego Puerta, Curro Montes ve Paco Camino'yu sayabiliriz.

Boğa güreşi Portekiz'de de yapılmaktadır. Buradakilerin kimi kuralları değişiktir. Latin Amerika ülkelerinin bazılarında da boğa güreşi sporuna rastlanmaktadır.

BOGART, HUMPHREY

(1899-1957) Amerikan sinema ve tiyatro oyuncusu. New York'ta doğdu. Andover Akademisinde okudu. Robert Sherwood'un **The Petrified Forest** adlı oyunuyle tiyatroda başarı kazandı (1935). İlk filmi **A Devil With Women**'den (1930) ölümüne kadar, sinemada başarılı bir çizgi sürdürdü. John Huston'un yönettiği **The African Queen** adlı filimdeki oyunuyle yılın en başarılı oyuncusu Oscar ödülünü kazandı (1952).

Bogart, büyük oyunculuk yetenekleriyle sinema tarihinde kendisine sağlam bir yer sağlamıştır.

BOĞAZİÇİ

İstanbul boğazının iki kıyısına verilen ad. Yerleşme alanı bu iki kıyıda, yer yer genişleyerek yamaçlara doğru uzanır. Bazı kesimlerde çok daralır, bazı kesimlerde de ara vererek biraz ötede yeniden başlar.

Türklerin Boğaziçi'ne yerleşmeleri, İstanbul'un fethinden önceki yıllara rastlar. Yıldırım Beyazıt devrinde Boğaziçi'nin Anadolu yakasının bazı noktalarına yerleşen Türkler, İstanbul'un fethinden sonra da Rumeli kıyısına yerleşmeye başladılar. Boğaziçi'nin iki kıyısında şu semtler yer alır:

Rumeli Yakası: Tophane-Galata ile Fındıklı arasındaki semttir. Adını Fatih'in burada kurduğu Tophane'den alır. Bu tophane sonraları Beyazıt II. tarafından geliştirilmiştir. Tophane'de Kılıç Ali Paşanın Mimar Sinan'a yaptırdığı büyük bir cami ile Mahmut II.'nin yaptırdığı Nusretiye camii vardır.

Fındıklı: Tophane'nin devamıdır. Salıpazarı'yla ondan ayrılır. Salıpazarı adını eskiden burada salı günleri kurulan pazardan almıştır. Fındıklı adınınsa buradaki derede eskiden fındık ağaçlarının çok olması nedeniyle verildiği sanılmaktadır. Padişah ve devlet büyüklerinin beğendiği bir semt olan Fındıklı, büyük bir gelişme göstermiş, birçok cami, hamam, çeşme ve saray gibi yapılarla süslenmiştir. Camiler arasında en önemlisi Fındıklı camisidir. Anadolu kazaskeri Molla Çelebi tarafından yaptırılmıştır.

Mahmut II.'nin kızı Adile Sultan ile Abdülmecit'in kızı Cemile Sultan'ın sarayları bugün Devlet Güzel Sanatlar Akademisi ve Atatürk Kız Lisesi olarak kullanılmaktadır.

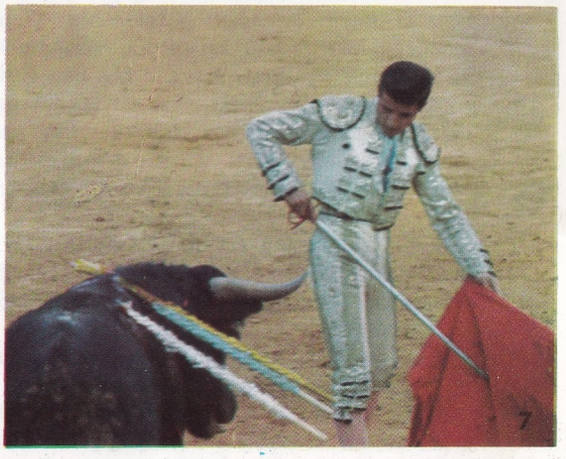

BİR BOĞA GÜREŞİNİN ÖNEMLİ ANLARI

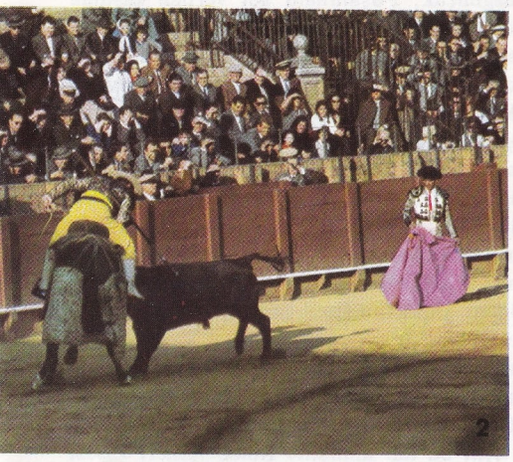

İspanya ve Latin Amerika ülkelerinin ulusal sporu sayılan boğa güreşi belirli kurallara uygun olarak yapılır. Kökü yüzyıllarca öteye uzanan boğa güreşinin bugünkü kuralları ilk olarak XVIII. yüzyıl sıralarında belirlenmiştir. Güreşçinin boğayla yaptığı güreş sırasında baleyi andırır hareketlerle seyircileri coşturduğu gösteri, özel arenalarda yapılır. Güreş açılış geçitiyle başlar (resim 1). Geçitte matador başı açık olarak, yardımcılarıyla birlikte alana çıkar. Güreşin başında (resim 2) atlı yardımcılar boğayı kızdırırlar ve ellerindeki kılıçlarla boyun kaslarında yaralar açarlar (resim 3). Sırtına saplanan **banderillas**'ların acısıyle (resim 4) hayvan dört bir yana saldırır. Kırmızı bir pelerin boğayı büsbütün hiddetlendirir (resim 5, 6). Yardımcılar tarafından boğa yeteri kadar kızdırıldıktan sonra arenaya matador girer. Boğayı ya bir kadın seyirciye ya da seyircilerin tümüne adar. Hayvanın saldırılarını pelerinin yardımıyle geçiştirdikten sonra, kılıcını boğanın boynunun yassı kısmına saplayarak hayvanı öldürür (resim 7,8). Kimi zaman boğa ölmeyerek yere çöker. Bu durumda yardımcılar gelerek son darbeleri vururlar (resim 9). Ölü boğa katırların yedeğinde arenadan sürüklenerek çıkartılır. Halk boğa güreşçisini sevgi gösterileriyle ödüllendirir.

Kabataş: Fındıklı ile Dolmabahçe arasında yer alır. Mustafa Necip Çelebi'nin bir yapı sırasında bulduğu ve iskeleye diktirdiği taştan ötürü bu şekilde adlandırılmıştır. Kabataş'tan kalkan araba vapurları İstanbul'un iki yakası arasındaki bağlantıyı sağlar.

Dolmabahçe: Kabataş ile Beşiktaş, arasındadır. Ahmet I.'in emriyle denizden doldurularak padişahın bahçelerine katılmıştır. Burada bulunan Dolmabahçe sarayı Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır. Mithat Paşa stadyomu da buradadır.

Beşiktaş: Dolmabahçe ile Ortaköy arasındadır. Adını Barbaros'un kıyıda gemileri bağlamak için diktirdiği beş taş direkten almıştır. Bugün bir ilçedir.

Ortaköy: Kanunî Sultan Süleyman devrinde gelişmiştir. Ortaköy deresi boyunca yayılmıştır. Kıyıda bulunan Ortaköy camisi Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır.

Kuruçeşme: XVIII. yüzyılın sonlarına doğru uzun süre susuz kalan bir çeşme yüzünden köye bu ad verilmiştir. Boğazın tek adası olan Serkizbey adası Kuruçeşme açıklarındadır. Bugün bu ada Galatasaray adası adıyle anılmaktadır.

Arnavutköy: Kuruçeşme'den Akıntıburnu'nun ilerisine kadar uzanan semtin adı. Vaktiyle buraya Arnavutlar yerleştirildiği için bu adı almıştır. Semtin çileği ünlüdür. Arnavut-

İstanbul'un Rumeli yakasından Boğaziçine bakış. Karadenizle Marmara denizlerini birleştiren Boğaziçi tarihin eski çağlarından beri büyük bir siyasî ve ekonomik önem taşır.

köy'de Selim III. devrinde yapılan güzel bir çeşme vardır.

Bebek: Arnavutköy ile Rumelihisarı arasındadır. İki bölüme ayrılır. Kuzey kesimine, Küçük Bebek, güney kesimine de Büyük Bebek denir. Adını Mehmet IV. zamanında buraya tayin edilen «Bebek» lâkaplı bölükbaşından almıştır. Bu semt daha çok XVIII. yüzyıldan sonra gelişmeye başlamıştır.

Rumelihisarı: Adını Fatih'in burada yaptırdığı hisardan almıştır. Bu semtin arka kısmındaki kayalar sırtında şair Tevfik Fikret'in «Aşiyan» adlı köşkü vardır. Bu köşk bugün Tevfik Fikret Müzesi'dir.

Baltalimanı: Boğaziçi'nde önemli bir koydur. İstanbul'un fethi sırasında Baltaoğlu Süleyman Bey Türk donanmasını bu limana getirmiştir. Buraya «Baltalimanı» denilmesinin nedeni budur. Baltalimanı oldukça derindir. Buraya limanın adını taşıyan bir dere akar. Damat Ferit'in yalısı buradadır, Mafsal ve Kemik Veremi hastanesi olarak kullanılan bina Damat Ferit'in yalısıdır.

Emirgân: Murat IV., Revan seferi dönüşünde kale muhafızı Emirgünoğlu'na Boğaziçi'nde bir saray yaptırmış, sarayın bulunduğu yer sahibinin adına izafetle «Emirgân» adını almıştır. Emirgân'da Mısır hidivi İsmail Paşanın köşkleri ile yalıları vardır. Köşkleri kuşatan Emirgân korusu bugün İstanbul belediyesinindir. Söylentiye göre Emirgünoğlu'nun sarayı bu korunun içindeymiş. Ünlü Kanlıkavak memba suyu da Emirgân'dadır.

İstinye: Bu adı taşıyan koyun çevresinde kurulmuştur. Eski adı Stenos'tur. Boğaziçi'nin en derin koyu olduğundan meşrutiyet devrinde burada gemi tamir havuzları kurulmuştur. Bugün burada Denizcilik Bankasının dokları bulunmaktadır. Liman kıyılarında yalılar ve köşkler vardır.

Yeniköy: Kanunî devrinde kurulmuş ve bu adı almıştır. Mahmut II. devrinde burada zengin Rumlar tarafından güzel yalılar yaptırılmıştır.

Tarabya: Önceleri sadece balıkçı kulübelerinden ibaret olan bu semt, Selim II.'nin burada bir kasaba kurulmasını emretmesi üzerine gelişmiştir. Boğaziçi'nin en güzel turistik oteli olan 12 katlı Tarabya oteli buradadır.

Kireçburnu: Boğazın Karadeniz'e açıldığı kuzey ucu buradan itibaren görülmeye başlar. İmarına özellikle Abdülaziz devrinde Fuat Paşanın sadareti zamanında hız verilmiştir.

Büyükdere: Derin bir körfezin kıyısındadır. Adını, burada denize dökülen bir dereden alır.

Sarıyer: Boğaziçi'nin en eski mahallelerinden biridir. Adını, çevresindeki toprakların sarılığından alır. Ünlü Hünkâr, Çırçır ve Kestane suları buradadır.

Rumelikavağı: Rumeli yakasının son iskelesidir. Kıyıda «Otuzbir Suyu» adını taşıyan bir gezinti yeri vardır. İnciri ünlüdür.

Anadolu Yakası: Üsküdar, İstanbul'un ayrı bir parçası ve ünlü bir semtidir. Bizanslılar devrindeki adları Hırisopolis ve Sküdaryon'du. Üsküdar'da bazı Türk velilerinin türbeleri vardır. Ünlü Karacaahmet mezarlığı buradadır.

Kuzguncuk: Paşalimanı adı verilen kesimle Üsküdar'dan ayrılır. Adını Fatih devrinde burada yaşayan Kuzgun Baba adlı bir veliden almıştır. 1866'da çıkan bir yangında 500 ev ve dükkân yanmış, fakat sonraları yavaş yavaş gelişerek bugünkü halini almıştır.

Beylerbeyi: Kuzguncuk ile Çengelköy arasındadır. Mahmut II.'nin burada yaptırdığı sarayla (Beylerbeyi sarayı) ün yapmıştır. Abdülmecit zamanında kısmen yanmış olan bu saray, Abdülaziz tarafından bugünkü şekliyle yeniden yaptırılmıştır. Semtin diğer büyük eseri Beylerbeyi camisidir.

Çengelköy: Beylerbeyi ile Vaniköy arasındadır. Kıyıda, Bekâr deresi çevresinde yayılmıştır. Eskiden burada gemi çapaları yapıldığı için bu adı almıştır. Kuleli Askerî Lisesi buradadır. Hıyar salatası ünlüdür.

Vaniköy: Çengelköy ile Kandilli arasındadır. Adını Mehmet IV. tarafından buraya yerleştirilen bilgin Vanî Mehmet Efendiden almıştır.

Kandilli: Küçüksu deresi ile Vaniköy arasında uzanan mahalleleri kapsar. Kandilli Kız Lisesi ile Kandilli rasathanesi buradadır. Kandilli Kız Lisesi, Mehmet II.'nin kızı Adile Sultan'ın sarayıdır.

Küçüksu: Küçüksu deresinin başında, şimdi plajı ile ünlü semt. Göksu kasrıda buradadır.

Anadoluhisarı: Göksu deresi ağzının kuzeyinde kurulmuştur. Adını Yıldırım Beyazıt'ın yaptırdığı hisardan alır.

Kanlıca: Bizanslılar devrinde zenginlerin çok rağbet ettiği bir yazlıktı. İstanbul'un fethinden sonra buraya Anadolu'dan kağnılarla gelen bir kısım halk yerleşmiş, bu sebeple buraya «Kağınlıca» denilmiş, sonraları bu kelime bozularak «Kanlıca» şeklini almıştır. Yoğurduyle ün almış bu semtte birçok yalılar vardır. Bunların bir kısmı yanmış, bir kısmı yıktırılmış, şimdi ancak birkaçı enkaz halinde kalmıştır.

Çubuklu: Kanlıca ile Paşabahçe arasındaki semttir. Türlü söylentiler arasında, adını çubuk lülesi yapıldığı için çubuk'tan aldığı en kuvvetli ihtimaldir. Eskiden bülbülü çok olduğundan buraya, bülbül dinlemeye gidilirdi. Boğazın en güzel bir yerinde kurulmuştur.

Paşabahçe: Çubuklu ile Beykoz arasındadır. Bu semtte önceleri sadece Hıristiyanlar otururdu. Mustafa III. devrinden sonra buraya Türkler de yerleşmeye başladı. Zamanla gelişerek bugünkü şeklini aldı. Bugün burada Şişe ve Cam Fabrikası ile Tekele ait bir rakı fabrikası vardır.

Beykoz: Bir ilçe merkezi olan Beykoz, bir koyun kenarında kurulmuştur. Beykoz ve Yalıköy adlarıyle ikiye bölünür. Yalıköy yakınlarında Beykoz çayırı vardır. Kıyıda Beykoz kasrı ve Hünkâr iskelesi yer alır. Sümerbanka ait Deri ve Kundura Fabrikası buradadır. Beykoz, vaktiyle dalyanları ve paçasıyle ün yapmıştı.

Beykoz adı, bir söylentiye göre «bin koz» un, başka bir söylentiye göre de Bitinya kralı «Aminkos» adının bozulmuş şeklidir.

Boğaziçinden bir görünüş. Boğaziçinin ulaştırması şehir hatları vapurları ve otobüslerle sağlanır. İki kıyı arasındaki bağlantıyı ise Kabataş'la Üsküdar arasında sefer yapan araba vapurları sağlar.

Anadolukavağı: Anadolu yakasının son vapur iskelesi. Daha çok bir balıkçı köyüdür. Semtin yüksek bir yerinde Ceneviz kalesi vardır.

BOĞAZKÖY

Bugün Çorum iline bağlı Boğazkale bucak merkezinin bulunduğu, Hititçe Hattuşaş ya da Hattuş adlı Hitit hükümet merkezi. Eski şehir, Budaközü denilen suyun kıyısında, Kızılırmak'ın ilk çizdiği geniş kavsin içinde bulunmaktadır.

Şehre en eski yerleşme tarihi, M.Ö. III. bin yılın ikinci yarısında başlar. Netekim, bu yerleşme izlerine Büyükkale'nin bulunduğu bölgenin kuzey yönlerinde rastlanır.

M.Ö. XVII. yüzyıl başlarında Hitit kralları başkentlerini Kuşşara'dan Hattuşaş'a aktararak şehri Hitit krallığının başkenti haline sokmuşlardır. Netekim kral Murşil I., burada ilk hüküm süren hükümdar olmuş, bu devirde burada (Büyükkale'de) bir saray yapılmış, savunma duvarları (surlar) tamamlanmış ve kral Hantili, Büyükkale'nin kuzey-batısını kapsayan yerleşme alanını sur içine aldırmıştır.

Tudhaliya II. zamanında yeniden onarılan şehir, aynı hükümdar zamanında Kaşkaların saldırısına uğrayarak yağma edilmiştir. (M.Ö. 1420). Şuppiluliuma (M.Ö. 1380-1346), Muvataliş (M.Ö. 1315-1290) in hükümdarlıklarından sonra, Önasyadan kopup gelen büyük göç dalgaları karşısında büyük Hitit imparatorluğu egemenliği sona ermiştir. Şehirde çeşitli tarihlerde Galatlar, Romalılar ve Bizanslılar oturmuşlarsa da Boğazköy eski önemine lâyık bir duruma yükselememiştir.

Boğazköy'e ilk önce Charles Texier adındaki bir arkeolog, Anadolu'da yaptığı gezi ve incelemeleri sırasında uğramış ve burasını Herodot'un anlattığı Pteria kenti sanmıştır (1834). Onun ardı sıra W. Hamilton (1842), H. Barth (1858), A.D. Mordtmann (1858), Georges Perrot (1862), Ernest Chantre (1893-1894) adlı bilginler Boğazköy'e gelerek incelemelerde bulunmuşlar ve böylelikle burasını arkeoloji araştırmaları bölgeleri arasına katmışlardır.

Bu araştırmaların arkasından Hugo Winckler, Theodor Makridi ve O. Pushstein adlı arkeologlar Büyükkale, Nışantepe ve Yazılıkaya gibi mevkilerde ilk kazıları yapmışlardır. Netekim, bu kazılar sonucunda Boğazköy'ün Hitit uygarlığının büyük bir merkezi olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Alman arkeologların 1931-1939 yılları arasındaki kazıları, II. Dünya savaşının araya girmesiyle ertelenmiş ve 1952'de tekrar başlamıştır.

Boğazköy'ün savunulmaya karşı düzene sokulmuş bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Şehri bir sur çevrelemektedir. Bu duvarların şehri kuşatan engebelerin durumuna uydurulduğu görülmektedir. Bu sur, genellikle kuzeye doğru kapanır ve güneyde yarımdaire çizerek açılır ve oturulan bölümleri içine alır. En öndeki dış duvar, iç taraftakinden alçak ve zayıftır. Üst kısımları kerpiç olan sur duvarlarının alt kısımları büyük ve blok taşlardandır. Surların üzerinde belirli aralıklarla kuleler yapılmıştır. Yukarı şehirde üç kapı, aşağı şehirde dört kapı, şehrin dışarıyla olan ilişkisini düzenler. Özellikle, yukarı şehirdeki kapılar günümüze kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir. Doğu kapısına «kral kapısı» denir. Kapılar mimarlık bakımından birbirinden farksızdır. İki yanlarını birer masif kule sınırlandırmaktadır. İki monolit, söve ödevi görür. Sol taraftakinin üzerinde büyük Hitit devleti sanat eserlerinden biri olarak kabul edilen savaşçıtanrı kabartması bulunmaktadır.

Surun çevrelediği alan içindeki tepelere birer kale yapılmış ve bunlarla şehri savunmak sorunu çözümlenmiştir. Hitit krallarına özgü sarayların yapıldığı akropol, Büyükkale, Budaközü vadisine egemen bir durumda bulunan yamaçlarda inşa olunmuştur. Burcu batı, kuzey ve doğuda çevreleyen duvarların kalıntıları açıkça görülmekte, sarp kayalar üzerine oturtulmuş kuleler, savunmanın pekiştirilmek amacını göstermektedir. Büyükkale'nin güneyine düşen güney burcu üzerinde eski Hitit devri özelliklerini taşıyan duvar kalıntıları vardır. Batı yamacı, bir kaya parçasından, güney burcu Nişantepe'de meydana getirilmiştir. Doğu yamacında, dik bir kaya üzerinde bir hiyeroglif yazıt bulunmaktadır.

BOĞAZLAR REJİMİ

İki denizi birbirine bağlayan dar deniz bölgelerinin hukukî durumlarıyle ilgili kuralların bütünü. Boğazların, karasuların sınırını aşan bir uzunlukta bulunması, boğazın birden fazla devletin topraklarıyle çevrili olması durumlarında, boğazlar rejimi uluslararası hukuku daha çok ilgilendirir. Özellikle boğazların savaş ve barış zamanında geçişe açık oluşu, savaş gemilerinin geçiş şartlarının tayini, geçişte boğazın sahibi olan devletin yetkileri gibi konular, üzerinde çok tartışılan konulardır. Bu nedenle değişik boğazlar için değişik hukukî düzenler uluslararası sözleşmelerle tespit edilmiştir. Baltık boğazları, Macellan boğazı, Cebelitarık boğazı rejimleri örnek gösterilebilir.

Türkiye'yi ilgilendiren boğaz rejimi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının hukukî durumlarıdır. Bu boğazlar tarih içinde değişik sözleşmelerle değişik hukukî düzenlere tabi tutulmuştur. Önce Fransızlara ve daha sonra da İngilizler ile Ruslara boğazlar üzerinde ayrıcalıklar tanınmıştır. 1829 Edirne sözleşmesi, boğazların bütün ticaret gemilerine açılmasıyle sonuçlanmış, 1841 Londra anlaşmasıyse boğazların bütün savaş gemilerine kapalılığı esasını kabul etmiştir. Lozan sözleşmesinde, ticaret gemileri için geçiş serbestliği tanınmış, savaş gemilerininse bazı kayıtlarla bo-

Boğazköyde yapılan kazılar Hitit başkentinin kalıntılarını gün ışığına kavuşturmaktadır.

ğazlardan geçebileceği kabul olunmuştur. Bu sözleşmedeki kuralların uygulanabilmesi için, bazı yerlerin askersizleştirilmesi ve Fransa, İtalya, İngiltere, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Çekoslovakya delegelerinden meydana gelmiş bir denetleyici komisyonun kurulması kabul edilerek, boğazlar üzerindeki Türkiye'nin egemenliği sınırlanmıştır.

29 temmuz 1936 Montreux anlaşmasıyle bu sınırlamalar kaldırılmıştır. Bugün de yürürlükteki anlaşma hükümlerine göre, ticaret gemileri barış sırasında ve Türkiye'nin katılmadığı savaş süresinde tam geçiş hakkına ve serbestliğine sahiptirler. Türkiye'nin de savaşa girmesi halinde, Türkiye'nin savaşmadığı bir ülkenin ticaret gemisi, boğaza gündüz girmek, düşmana yardımcı olmamak, Türk yetkililerinin göstereceği yoldan geçmek şartıyle boğazlardan serbestçe geçebilir. Savaş gemileriyse, barışta Karadeniz'de kıyısı bulunan devlete aitseler boğazdan serbestçe geçebilirler. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan ülkelerin savaş gemileriyse, ancak belirli bir tonajı aşmamak şartıyle boğazdan geçebilir. Aynı şekilde, bu yabancı gemilerin Karadeniz'deki toplam tonajı da belirli sınırları aşmamak ve belirli sürelerden uzun süreyle Karadeniz'de kalmamak zorundadırlar. Savaş sırasındaysa, Türkiye savaşan devlet değilse, ancak tarafsız devlet savaş gemileri boğazdan geçebilecektir. Türkiye de savaş içinde ya da kendisini yakın bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya görüyorsa, savaş gemilerinin boğazdan geçişini düzenlemek tamamen Türk hükümetinin kararına bağlıdır. Bu anlaşmayla boğazlar etrafında askersizleştirme ve denetleme komisyonları usulü de kaldırılmıştır.

BOĞAZLIYAN

Yozgat iline bağlı ilçe merkezi bir kasaba (nüfusu 7 925) Yozgat-Kayseri yolu buradan geçer. Yükseltisi 1 150 m.'dir. Kayseri'ye 81 km., Yozgat'a 92 km. uzaklıktadır. Fakılı istasyonuna 22 km.'lik bir yolla bağlıdır. Kasabada Toprak Mahsulleri Ofisine ait silolar, iki fidanlık ve 2 km. uzakta bir kaplıca vardır.

İlçenin yüzölçümü 2 129 km^2., nüfusu 50 002 olup, merkez bucağından başka iki bucağı (Fakılı, Yenipazar) ve 41 köyü vardır.

İlçe toprakları batıdan doğuya doğru hafifçe yükselen düzlükler halindedir. İlçenin güneyinde Keklicek dağı (1 350 m.) kuzeyinde Yazır dağı (1 683 m.) yükselir. İlçenin başlıca akarsuyu Boğazlıyan çayı kollarıdır. Boğazlıyan çayı ilçe sınırları dışında Delice suyuna karışır. İlçede yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Yağış azdır. Çevrede tahıl ekimi çok gelişmiştir. Ankara keçisi de beslenir.

BOĞMACA

Yaygın ve bulaşıcı bir hastalık. Başlıca belirtisi, hastayı boğacak kadar sıkıştıran öksürüklerdir. Öksürüğün arkasından horoz ötüşünü andıran sesler gelir. En çok çocuklarda görülür. Küçük çocukların %80'i bu hastalığa yakalanır. Çok küçük çocuklar için tehlikeli bir hastalık sayılır.

Başlangıçta gribe benzer. Mikrop alındıktan sonra 8-15 gün içinde hastalık belli olmaz. Ancak bu kuluçka devresi daha az da sürebilir. Burun akar, özellikle gece artar. Biraz öksürük, ses kısıklığı, iştahsızlık görülür. Öksürük yavaş yavaş çoğalır. Uzunca sürmeye başlayan öksürüklerde yüz kızarır, salya akar. Ateş her gün biraz daha yükselir. Bu, hastalığın ilk dönemidir.

İkinci dönemde, ilk belirtiler çoğalır. Bu hastalığa özgü, horoz gibi ötme bu dönemdedir. Büyük bir zorlukla gelen öksürükler yüzü morartır, sarsar, arkasından, solunum zorlaşır. Boğazdan ötme sesleri gelir. Ortalama beş saatta bir bu nöbetler tekrarlar. Kusma, salya vardır. Burun ve gözaltı kanamaları olabilir. Kusma hallerinde beslenme aksar. Korku, sinirlenme, sıcak, soğuk, duman gibi etkiler öksürük nöbetlerini uyandırır.

Üçüncü dönemde, belirtiler yavaş yavaş azalır. Öksürük basit bir öksürük durumuna dönüşür. Tamamen iyileşme dönemi epeyce uzun sürer. İyi bakılmazsa, başka hastalıklara da yol açabilir. Bronkopnömoni (akciğer ve solunum yolu yangılanması), ansefalit (beyin yangılanması), gibi hastalıklar küçük çocuklarda tehlikeli durumlar yaratır. Ortakulak, boyun bezleri yangılanmaları görüldüğü gibi verem hastalığı şiddetlenir.

Boğmaca için aşı yapılır. İlkokulda yapılacak aşılanmayı beklemeden, daha küçük yaşlarda boğmaca aşısı yaptırmaktan iyi sonuçlar alınır. Tedavi döneminde antibiyotiklerin, erken olaylarda büyük etkisi olur. Pek küçük çocuklarda boğmaca seromu kullanmak da uygundur. Bugün birçok tedavi edici ilâçları vardır.

Bol oksijen de iyileşmeye yardımcı olur. 3-4 bin metre yüksekliğe çıkarılan hastalar bundan yararlanır. En küçük hava değişimi bile iyi gelir.

Boileau'nun Hyacinthe Rigaud tarafından yapılmış bir portresi.

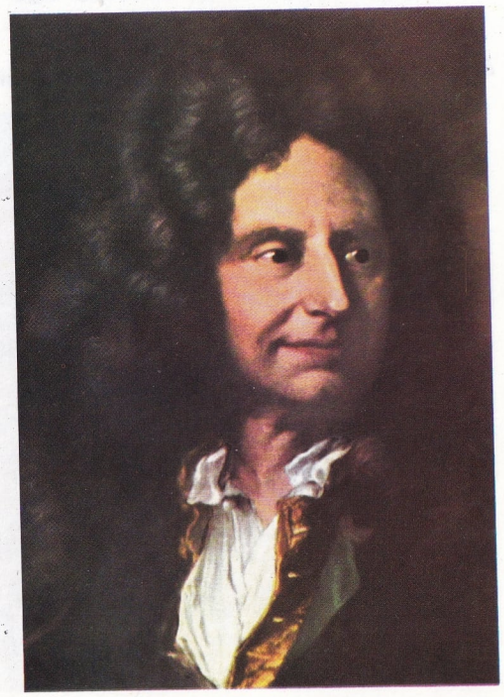

BOHR, NIELS

(1885-1962) Çağımızın en önemli atom bilginlerinden. Otuzuna gelmeden teorisini yayımlayıp 37 yaşında Nobel Fizik ödülünü kazanan Danimarkalı bu büyük fizikçi, öğrenimini Kopenhag Üniversitesinde tamamladıktan sonra İngiltere'ye gitti. Cambridge'de J.J. Thomson ve Manchester'de Ernest Rutherford'la birlikte çalışmalarını geliştirdi. 1916 yılında profesör olup, 1920'de Kopenhag Üniversitesinde Teorik Fizik Enstitüsünü kurdu.

Nazi işgali yüzünden 1940'ta bırakıp gittiği yurduna 1945 yılında dönebilmiş, aradaki yıllar boyunca çalışmalarını İngiltere ve Amerika'da sürdürmüştür.

Bohr'un teorik fizikteki ilgi çekici en önemli çalışması, Max Planck'ın Kuvantum fikirlerini Rutherford'un atom tasarısına uygulamak oldu. Bu yolla elementlerin tayflarını açıklamış oluyordu. Elementlerin en basiti olan hidrojen atomuyle ilgili araştırmaları, 1922'de ona Nobel fizik ödülünü kazandıracaktı.

Daha sonra dikkatini atomçekirdeğine çevirdi. 1937'de «Sıvı damlası» modelini teklif etti. Aynı model A.W. Frankel tarafından da ileri sürülmüştür. Bohr'un, kendi alanında çeşitli ve hepsi de pek önemli buluşları arasında bir ayrı başarısı da «Karşılıklılık prensibi» ni açıklamış olmasıdır.

«Kopenhag Okulu» nun, modern fiziğin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunduğu göz önüne alındığında, bu başarıyı hemen bütünüyle yüzyılın en büyük bilginleri arasında bulunan, kurucusu Niels Bohr'a borçlu olduğu görülür.

BOIELDIEU, FRANÇOIS ADRIEN

(1775-1834) Fransız besteci. Rouen'de orgcu Broche'un öğrencisi olarak eğitim görmüş, ilk operasını orada on sekiz yaşında yazmıştır. 1795 yılında Paris'e yerleşmiş, yazdığı oda müziği ve piyano sonatları Paris Konservatuvarına piyano profesörü olarak atanmasını sağlamıştır. İlk başarısını 1800 yılında **Le Calife de Bagdad** operasıyle kazanmış, 1803 yılında St. Petersburg operası orkestra yönetmeni olmuş, Paris'e döndüğünde konservatuvara Méhul'ün yerine bestecilik profesörü olmuş, Institut üyeliğine de atanmıştır. Birçok operası arasında en ünlüsü, Fransız komik operasının baş eserlerinden sayılan **La Dame Blanche**'dır.

BOILEAU, NICOLAS

(1636-1711) Boileau-Despréaux adıyle de tanınan Fransız şair ve eleştirmeni. XIV. Louis devrinde en olgun ve yoğun çağına varan klasisizm Boileau'da en etkili yayıcı ve kuramcısını bulmuştur. Paris kentsoylu sınıfının tipik bir temsilcisi olan sanatçı, önceleri bir genç şairler, hürriyetçiler ve sanatçılar çevresine devam etmiş, fakat sonradan daha yüksek çevrelere girebilmek için daha ihtiyatlı bir arayışa yönelmiştir. 1673 yılında kralın koruyuculuğu altına girdikten sonra 1677 yılında

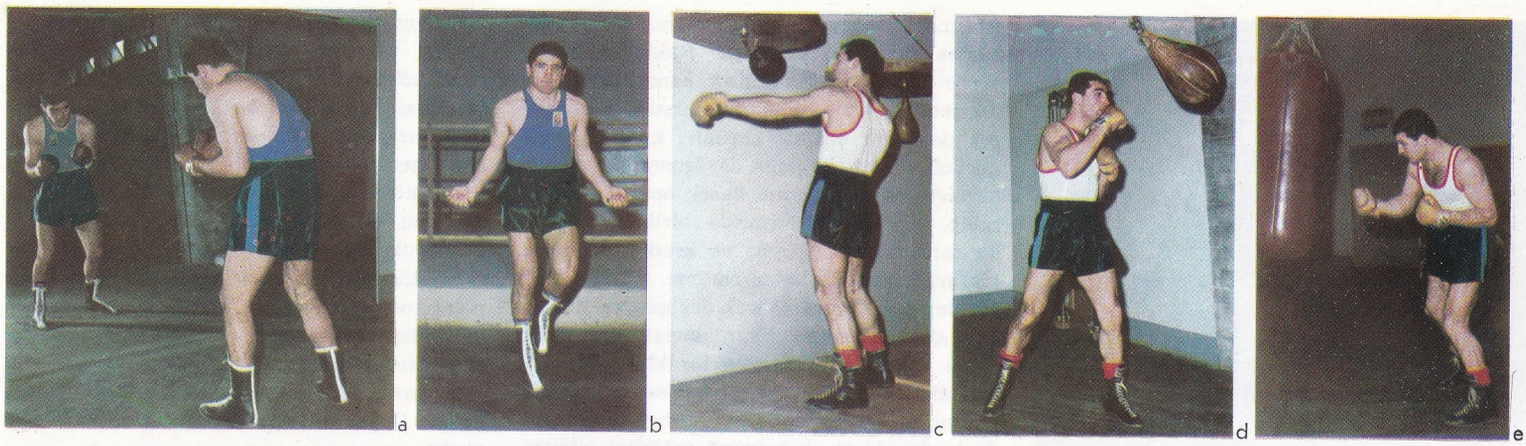

Boks. Üstte, soldan sağa: a) Görüş ve refleks çabukluğu kazanmak için ayna önünde çalışma. b) Soluk açmak, hareketlilik ve esneklik kazanmak, kolları kuvvetlendirmek için ip atlama. c) Görüş ve refleksleri çabuklaştırmak için punching-ball (yumruk topu) çalışması. d) Boksörü ağır bir rakiple döğüşmeye alıştırmak ve yumruğunu kuvvetlendirmek için punching-bag (armuttop) çalışması. e) Görüş çabukluğu kazanmak ve düzgün vurmayı öğrenmek için kum çalışması. Aşağıda, soldan sağa: Döğüşten bazı durumlar: a) Sol düz vuruş. b) Çeneye sağ düz vuruş. c) Sağ çengel vuruştan korunma. d) Çeneye sağ savurarak vuruş.

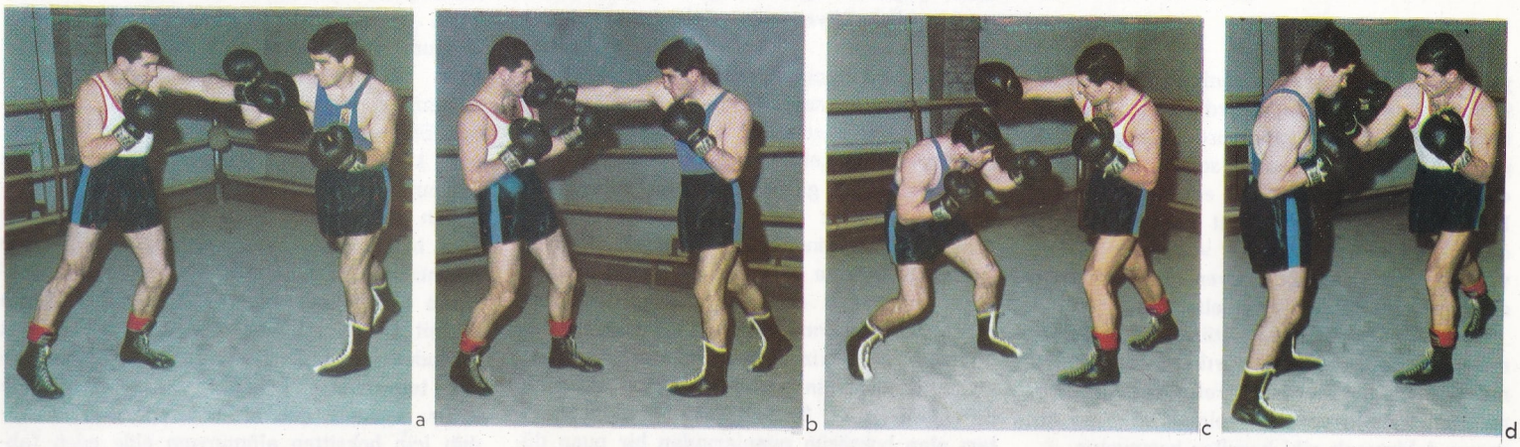

özel tarihçisi olmuş, 1683 yılında da akademi üyeliğine seçilmiştir. Bu evrim, 1660-1668 ve 1692-1705 yılları arasında yazdığı **Satires** ve 1668-1698 yılları arasında yazdığı **Epîtres** adlı eserlerinde de izlenebilir. Bunların bazıları ile 1674-1683 yılları arasında yazdığı altı kantolu **Le lutrin** adlı eserinde yazarın betimlemede büyük bir canlılığa ulaştığı görülür. Fakat asıl teması hiciv olan sanatçı, alaycı edebiyatın karşısında klasisizme kayan bir gerçekçilik yapmaktadır; Boileau böylece edebiyatın dışında dostlukla bağlı olduğu Racine, La Fontaine ve Molière gibi yazarlara karşı da tavır almaktadır. **Art poétique** (1674) adlı eserinde kısmen Horatius'dan aldığı formüllerle doğa, akıl ve eskilerin akılcı bir taklidi üzerine kurduğu bir estetik kuramı (Yalnız gerçek güzeldir.) ortaya atmaktadır. **Réflexions sur Longin** adlı eserinde (1692-1694) eskiler ile çağdaşları tutanlar arasındaki tartışmaya katılmış, eskilerin yanında yer almıştır. **Contre les femmes** adlı hiciv eserini de 1694 yılında yazmıştır. Hayatının son yıllarında cizvitler ve resmî makamlarla üzücü çatışmaları olmuştur. Özellikle Brossette ile Racine'e yazdığı mektupları insancılığının açık birer belgesini teşkil etmektedirler.

BOKS

İki sporcunun yumruklarını kullanarak çarpışması esasına dayanan spor.

Tarihi: Boksun kaynağı efsanelere dayanmaktadır. Klasik Yunan ve Roma geleneklerinde Herkül ile Teseus, Pollüks ile Amico arasındaki çarpışmalar ünlüdür. Eneide'de anlatılan Darete ile Entello arasındaki dövüşte öyle. Yunanlılar boksu M.Ö. 688 yılında XXIII. olimpiyatlarda, olimpiyat programlarına almışlardır. Romalılar ise çok eskilerden beri, Etrüsklerin de etkisiyle, boks yapıyorlardı. Boks özellikle kanlı bir spordu: Sporcular çıkıklara engel olmak ve vuruşlarını öldürücü kılmak için yumruklarını ve kollarının dirsekten yukarı kısımlarını deri bantlarla sarıyorlardı; daha sonraları madenî halkalar da kullanılmaya başlanmıştır. Ortaçağ boyunca pek rağbet görmeyen boks sporu Rönesansta da ilgi çekmemiştir. Bununla birlikte, 1661 yılında, Londra'da yayımlanan **The Protestant Mercury** adlı gazetede bir boks karşılaşması haberi çıktığını görüyoruz. 1700 yıllarında Figg adında bir İngiliz eskrim hocası spor okuluna özel bir boks bölümü ekliyor ve bu yeni sporu «kendini savunmak sanatı» şeklinde tanımlıyordu.

Çağdaş boks, düşman karşısında silâhsız kalınca baş vurulacak bir savunma yöntemi olarak gelişmiştir. Büyük Britanya'da soylu tabaka gençleri arasında yumruk sporu yapmak kısa süre içinde bir moda haline gelmiş ve böylece boks hızlı bir yayılma sağlamıştır.

Çağdaş boksun gerçek kurucusu 1743 yılında yumruklarla yapılacak bir çarpışmanın ilk kurallarını tespit eden Jack Brougton adında bir İngiliz olmuştur. 1853 yılında ise Londra'da, **«London prize ring rules»** başlığı altında boks kuralları yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Boksun uygulanmasını ilgili makamlar hoş karşılarken polis sık sık engeller çıkarıyordu. Buna rağmen bu sporu benimseyenler, sınırlarını elele tutuşan seyircilerin çizdikleri ringlerde, gizli olarak dövüşüyorlardı. Bahse girişenlerin koydukları paradan belli bir yüzde boksörler için ayrılıyor ve bu para bir çantada saklanıyordu. Böylece Büyük Britanya'da profesyonel boks yayılıyordu.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru boks sporu, en büyük ilgiyi göreceği Amerika'da da yayılmaya başladı. Çıplak yumrukla yapılan boksun son dünya şampiyonu, rakiplerini çenelerine savurduğu tek bir yumrukla yenmekle ünlü Amerika'lı boksör John Sullivan'dır.

Boksun yayılması uluslararası bir yönetmelik konulmasını gerekli hale getirmiştir. 1886 yılında, Queensberry adında bir İngiliz, boks sporunun bugünkülerinin aşağı yukarı aynı olan kurallarını tespit etti. Boksörler eldivenlerle dövüşüyor, karşılaşmalar üçer dakika süren dönem (round) lerden meydana geliyor, fakat dönem sayısı maçtan maça değişebiliyordu. Bir boksörün yenik kabul edilmesi için

Profesyoneller arasındaki boks karşılaşmalarını bazen yalnız orta hakemi yönetir.

yere düştükten sonra on saniye içinde doğrulamaması yeterli sayılıyordu. En önemlisi boks artık eldivenle yapılıyordu. Eldivenle yapılan her karşılaşmadan sonra, Sullivan'ın dünya şampiyonu unvanını elinden alan Corbett (1892) boksu bir sanat haline getirmiş, dıştan savrularak yapılan vuruşlara hedefe varmak için kısa yolu izleyen düz vuruşların eklenmesinde onun katkısı olmuştur.

Kuralları: Boksörler, amatörler ve profesyoneller olmak üzere ikiye ayrılır. Dünyanın hemen hemen her yerinde profesyonelliğe geçmek için gerekli yetenekte olmak ve yirmi bir yaşını doldurmak gibi koşullar konmuştur.

Yeni profesyonel olan boksör üçüncü seride maç yaparak başlar, karşılaşmalarında başarı gösterirse önce ikinci, daha sonra da birinci seriye geçer. Başarısızlık durumunda serilerde gerilemesi de mümkündür. Kendi ülkesinin şampiyonluğu, Avrupa ya da dünya şampiyonluğu gibi bir unvan kazanırsa, belirli bir süre içinde, bu unvanını ortaya koyarak, ilgili federasyonun seçeceği bir boksörle döğüşmek zorundadır; bu boksör de genellikle serisinde kendisinden sonra en başarılı olan boksördür.

Profesyonel boksörler arasındaki karşılaşmalar en fazla her biri üç dakika süren ve aralarında bir dakika ara verilen on beş dönem üzerinden yapılırlar (Avrupa ve dünya şampiyonluk maçları). Amatörler arasındaki maçlar ise üçer dönemdir. Amatörlerin eldivenlerinin her biri, bütün kategoriler için, sekiz **ounce** (227 gr.) ağırlığındadır. Profesyonel boksörlerin eldivenlerinin ağırlığıyse, hafif sikletler için beş **ounce** (142 gr.), yukarı sikletler için altı **ounce** (170 gr.) dur. Karşılaşmalar, tahtadan yapılmış, düşmelerde yumuşaklık sağlamak için aşağı yukarı iki santimetre kalınlığında bir keçeyle kaplanmış, köşelerdeki küçük köşe direkleri arasına gerilmiş dört sıra iple çevrili, **ring** adı verilen bir çeşit dörtköşe sahnede yapılır. Ringin bir kenarı 4.35 m. ile 6 m. arasındadır.

Karşılaşma erken, yani önceden tespit edilmiş dönemlerin hepsi yapılmadan ya da «sayı hesabıyle» kazanılabilir. Bir boksörün karşılaşmayı, bütün dönemleri oynanmadan kazanma durumları şunlardır: Rakip on saniye yerde kalır, döğüşmeksizin kendisini iplerin üzerine bırakır, vuruşlara karşılık vermeyerek pasif bir şekilde kapanır, karşı koymak gücünü kaybettiği için dövüşmeyi ve kendini savunmayı bırakırsa **knock out** (K.O.) ile; rakip, döğüşü sürdürmekle birlikte, hakemler tarafından, döğüşme ve kendini savunma gücünü kaybettiği kabul edilirse, teknik **konck out** ile; rakip, yaralanarak döğüşe devam edemez duruma gelirse, yaralanmak nedeniyle; rakip kolunu karşılaşmayı bıraktığı anlamında kaldırarak çekilirse, abandoneyle; rakibin yardımcısı ya da antrenörü, ringe sünger ya da havlu atarak, boksörünü çektiğini bildirirse, sünger atışıyle; doktor rakibin karşılaşmaya devam edemeyecek durumda olduğunu bildirirse, doktor kararıyle; rakip üçüncü hatasını yaparak üçüncü resmî uyarıyı alırsa, rakibin diskalifiye edilmesiyle boksör karşılaşmayı kazanır.

Karşılaşma sonuna kadar yapılırsa, o zaman kazanan, sayı hesabıyle tespit edilir. Karşılaşmayı kazanacak olan boksörü gösteren puanlar şu şekilde verilir: Hakemler, her dönemde, kendi görüşlerine göre daha üstün dövüşen boksöre yirmi puan verirler; öteki boksöre de, o dönemde aralarındaki dövüşme üstünlüğü farkına göre, bir, iki ya da üç puan eksik verilir; o dönemde her iki boksörün eşit olduğu kararına varıldığı takdirde ise, her iki boksöre de yirmişer puan yazılır (dolayısıyle her dönemin sonunda puanlar şu şekilde olabilir 20-22; 20-19; 20-18; 20-17. İhtar, ihtarı alan boksörün puanlarından bir puan düşülmesine sebep olur. Karşılaşmanın bitiminde, her hakem, böyle dönem dönem boksörlere vermiş olduğu puanları toplar ve daha çok puan alan boksörü galip gösterir. Hakemlerin sayısı orta hakemiyle birlikte üçtür; bazı karşılaşmalarda (genellikle Avrupa ve dünya şampiyonluk maçlarında) tek bir hakem (orta hakemi) vardır. Boks karşılaşmalarında üçüncü bir ihtimal de, karşılaşmanın her iki boksörün birden, abandone etmesi ya da diskalifiye edilmeleriyle sonuçlanmasıdır.

Günümüzde Boks Örgütleri: Bugün, bu sporu yapanların bağlı olduğu çeşitli uluslararası örgütler bulunmaktadır. Bu örgütler, değişik ulusları temsil etmekten çok çeşitli çıkarları temsil eder ve bu çevrelerin boks alanındaki nüfuzlarına cevap verirler. Söz gelişi, Amerika Birleşik Devletlerinde dünya şampiyonluğu karşılaşmaları düzenleyen ve eşit haklara sahip olan, çeşitli boks örgütleri vardır.

Sık sık, iki ayrı örgütün aynı kategoride, iki ayrı boksörü dünya şampiyonu kabul ettiği görülür. Avrupa kıtasında boks yasaları daha kesin ve belirlidir: Avrupa ülkeleri, bu kıtanın boks federasyonu olan **E.B.U. (European Boxing Union)** ya bağlı bulunmaktadırlar. Öte yandan, boks işlerini ve değişik örgütlerin çalışmalarını düzenlemek için çalışan uluslararası bir komite varsa da, bu komitede, E.B.U. içinde toplanan bütün Avrupa ülkelerinin oyu herhangi bir başka örgütün oyuyle eşit sayılmaktadır. Dünya profesyonel boksunun bu garip yapısının en önemli etkenleri arasında Amerika Birleşik Devletlerinde boksun çok yoğun bir şekilde yapılmakta olması, bu ülkede boksör sayısının olağanüstü fazla oluşu bir de boks karşılaşmalarının düzenlenmesinde kullanılan özel sistem belirtilebilir. Bu özel sistem ise sportif ilişkilerin yanı sıra, her zaman pek temiz olmayan ekonomik ilişkilerin bir ürünüdür.

Amatör boks ise bütün dünyada, diğer olimpiyat sporları gibi, her ülkede bir federasyon ve bu federasyonların bağlı olduğu uluslararası bir federasyon şeklinde örgütlenmiştir. Ayrıca, profesyonel boks, birçok ülkelerde, söz gelişi Doğu Avrupa ülkelerinde yasaklanmıştır.

BOKSİT

En önemli alüminyum filizidir. Boksitten alüminyum metali elde edilir. Bileşimi $Al_2O_3 . 2 H_2O$ şeklinde gösterilebilir; bir alüminyum oksit, hidrattır. Boksit, tropik bölgelerde alüminyum silikatların, meselâ kilin havanın etkisiyle bozunması sonucu oluşmuştur. Bu nedenle filizin içinde henüz bozulmamış silikatlar, vb. yabancı mineraller de bulunur. Beyaz boksitte pek az demir vardır, bunun %60'ı alüminyum oksittir; içinde hiç silis bulunmaz. Alüminyum tuzları şap elde edilmesinde de kullanılır. Kırmızı renkli boksitten alüminyum elde edilir. Silis (silisyum dioksit (yüzdesi büyük olan bir başka boksit türünden ateş tuğlası yapılır. Alüminyum, metali temizlenmiş boksitin elektroliziyle elde edilir. İşlemde çok elektrik enerjisi harcandığı için boksitten alüminyum elde eden fabrikalar hidroelektrik santralları yakınında kurulur. Yurdumuzda Seydişehir yakınında yapılmakta olan alüminyum fabrikaları, Manavgat ırmağı üzerinde kurulacak hidro-elektrik santralından elektrik enerjisi sağlayacaktır.

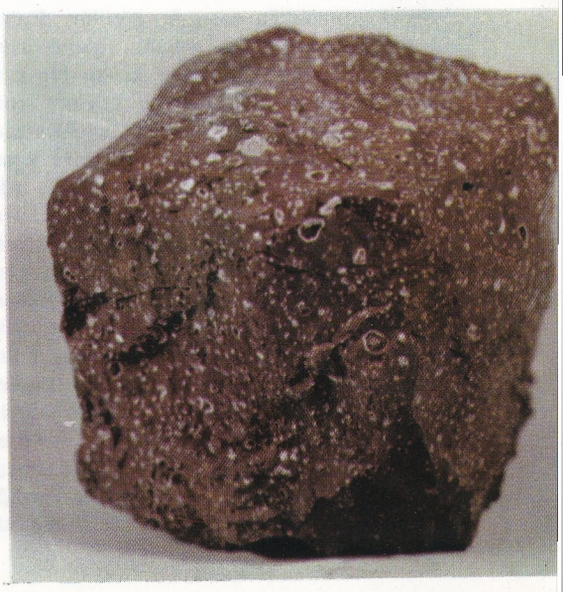

En önemli alüminyum filizi olan boksitten alüminyum metali elde edilir.

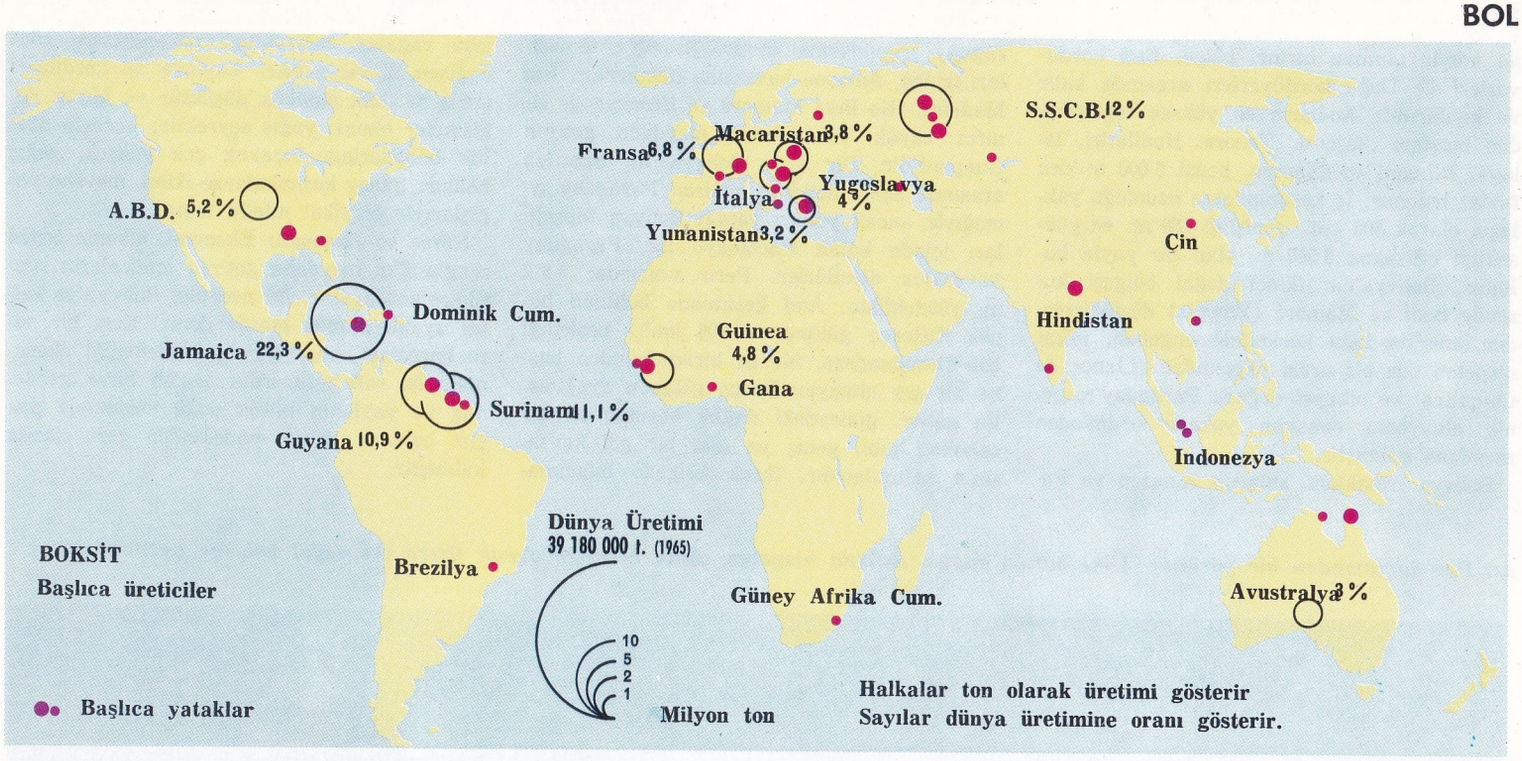

BOLAHENK NURİ BEY
(? -1909) Geçen yüzyılda yaşamış ünlü bir Türk bestecisi ve Türk sanat müziğinin ustalarından.

Tophane-i Amire İstihkâm ve Muayene Dairesinde kâtipti. Resmî görevi dışında, İstanbul Eğrikapı'sında açtığı bir müzik okulunda ders verip, öğrenci yetiştirmiştir.

Mevlevî tarikatından olup, gayet iyi ney çalardı. Güzel bir sese sahipti. Klasik üslûp ve gelenek içinde, değişik makam ve ritimler ile din dışı konularda kâr, murabba beste, ağır ve yürük semailer, şarkılar ve bir peşrev ile, ayrıca iki Musevî ayini bestelemiştir. Semai, şarkı ve bestelerinden önemli bir kısmının ezberinde olduğu bilinir. Bir de, eserlerinin güftelerini taşıyan basılı dergisi vardır.

Müzik alanında duygudan çok sanat kaygısıyle hareket etmiş, özellikle teknik yönden ağır basan değerli çalışmalar vermiştir.

BOLAYIR, ALİ EKREM
(1867-1937) Türk edebiyatında Servet-i Fünun denen edebî akımı meydana getiren sanatçı topluluğundan olup, ünlü vatan şairi Namık Kemal'in oğludur. İstanbul'da doğup, aynı yerde ölmüştür.

1888'de getirildiği Mabeyin kâtipliği görevinde 18 yıl kaldıktan sonra, 1906'da Kudüs mutasarrıflığı, 1908'de Beyrut valiliği, 1908-1912 tarihlerinde iki kere Cezair-i Bahr-i Sefit valiliklerinde bulunmuş, ayrıca 1910, 1912, 1922 gibi değişik tarihlerde Darülfünunda edebiyat, nazariyat-ı edebiye, şerh-i mütûn müderrisliği ile, Galatasaray ve Maltepe askerî liselerinde edebiyat öğretmenlikleri almıştır.

Devlet memuru olduğu için yazılarını «Ayın Nadir» takma adıyle yayımlardı. Ulusal duygular içinde ele alınmış nazım-nesir arası gerçekçi şiirlerle, bazı yeni aruz kalıpları denemiş, hece vezniyle çocuk şiirleri yazmıştır.

Eserleri: Zılâl-i İlham (şiir 1911), Ordunun Defteri (nazım nesir karışık, 1918), Şiir Demeti (çocuk şiirleri, 1925), Vicdan Alevleri (şiir, 1925), Tâir-i İlâhî (poem, basılmamış), vb. Ayrıca Lisan-ı nazım, Lisan-ı nesir, Mesâlik-i edebiye adlı ders notları ve babasıyle ilgili olarak Namık Kemal adlı kitap (1930).

BOLERO
Bir çeşit İspanyol dansı. 1780 yılı çevresinde Cadiz'de İspanyol dansçısı Sebastian Carezo'nun bulduğu söylenir. Üç vuruşlu, kastanyetler eşliğiyle oynanır. Sanat müziğinde en eski bolero olarak Beethoven'in Bolero a solo'su gösterilir. Chopin'in Op. 19 Bolero'su, daha da ünlü olmak üzere Ravel'in Bolero'su bu dansın sanat müziğinde uygulanışının en tanınmış örnekleridir.

BOLIVAR, SIMON
(1787-1830) Venezuelalı vatansever, general ve devlet adamı. Güney Amerika'nın İspanyol koloniliğinden kurtulmasında en çok rolü olanlardan biridir. Toprak sahibi soylu bir ailenin çocuğudur. Öğrenimini yaptığı Avrupa'da özellikle Paris ve Roma'da cumhuriyetçi ve demokratik fikirleri benimsemiştir. 1807'de Caracas'a döndüğü zaman Orta Amerika'nın bağımsızlığı ve özgürlüğü için mücadeleye karar vermiş, bir gönüllü ordusunun başında Venezuela'da İspanyolları birçok kez yenilgiye uğratmıştır. Bundan sonra, askerlik tarihinde ün salan bir sefere çıkıp ordusunu And dağlarından aşırarak Kolombiya, Peru, Ekvator ve Bolivya vatanseverlerini de başarıya götüren Bolivar, daha sonra Venezuela'ya dönerek Carabobo savaşında İspanyolları bozguna uğratmıştır.

«Kurtarıcı» adına hak kazanan vatansever, Latin Amerika'nın politik birliğini sağlayamadan Kolombiya'da ölmüştür.

BOLİVYA
Güney Amerika'da bir cumhuriyet (nüfusu 3 702 000, yüzölçümü 1 098 581 km².). Denize kıyısı yoktur. Batıda Şili ile Peru, kuzeyde ve doğuda Brezilya, güneyde Paraguay ve Arjantin'le sınır komşusudur.

Bolivya, batıda Andların meydana getirdiği dağlık, doğuda nispeten alçak bölgeler olmak üzere iki doğal bölgeye ayrılabilir. Pu-

Simon Bolivar, Amerika'nın İspanyol koloniliğinden kurtulmasında en çok rolü olanlardan biridir.

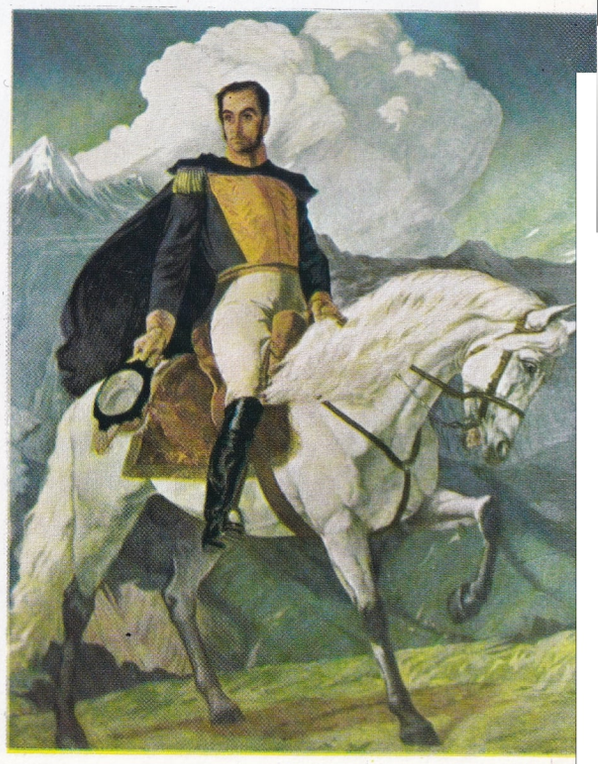

na adıyle tanınan birinci bölge, Batı kordilyerleri ile Doğu kordilyerleri arasında kalır ve kıyılarında Andların en yüksek tepelerinden bazıları (Sajama, Tacora, Huallatiri, Isluga, Illimani ve Illampu, hepsi 6 000 m.'den fazla) bulunur. İç kesimindeyse uzunluğu yaklaşık olarak 800 km., genişliği 150 m. ve yüksekliği ortalama 3 500 m. olan bir yayla bulunur. Bolivya'nın ikinci doğal bölgesi kuzeyde Beni ve Mamoré (Yungas) düzlüklerinden, merkez-doğu kesiminde engebeli, fakat nispeten düz bir arazi yapısından (Llanos de Chiquitos) ve nihayet doğuda Paraguay'ın geniş alluvyonlu ovasının yukarı kesiminden meydana gelmiştir.

Bolivya ırmakları, sularını Amazon ve Paraguay ırmaklarına akıtır. Brezilya toprakları içinde, Amazon havzasına dökülenler, Rio Madeira, Rio Beni Mamoré ve Brezilya ile sınırın büyük bir kısmını meydana getiren Guaporé'dir. Bir süre Bolivya ile Brezilya arasında sınır meydana getiren Paraguay ırmağıyle ancak yukarı yatağı Bolivya toprakları içinde kalan Pilcomayo ise, Paraguay havzasına dökülürler. Peru sınırında, 3 812 m. yükseklikte, And kesiminde bulunan büyük Titicaca gölünün (6 900 km².) beslediği Rio Desaguadero, bir su birikintisinden başka bir şey olmayan Poopo gölünün ayağıdır. Bu göller, güneydeki dağlık kesimin sayısız **salares**'i gibi, geniş ve eski bir göl havzasının kalıntılarıdır. Sıcak bölgede bulunmasına rağmen Bolivya'nın yüksekliklere göre değişen iklimi vardır. Yaylada ve kordilyerlerde sıcaklık oldukça düşüktür ve büyük değişmeler olmaz, yağış seyrektir; kuzeyin düzlük bölgelerinde sıcaklık çok yüksek, yağış boldur; güney kesimindeyse iklim, mevsim yağışlarıyle tropikal nitelik taşır.

Nüfus ve Ekonomi: Ekonomi, ülkenin temel zenginliğini meydana getiren madenlerin işletilmesine dayanır. Bu nedenle, Bolivya'ya «altın ayaklı gümüş masa» denir. Kısa bir süre öncesine kadar gümüş madenciliği ekonomide ön safı tutuyordu; bugün biraz gerilemiş ve yaylanın bütün doğu kesiminde pek çok bulunan kalay madeninden geri planda kalmıştır.

La Paz dağlarından bir görünüş. Ülke batıda dağlık, doğuda nispeten alçak bölgeler olmak üzere iki doğal bölgeye ayrılabilir.

Bolivya İspanyollar tarafından fethedilmeden önce (1538) İnka imparatorluğuna dahildi. Resimde İnka kalıntıları görülüyor.

Bolivya'lı köylüler. Bolivya'nın ekonomisi madenciliğe dayanır. Tarım ve hayvancılık az gelişmiştir.

Öteki maden kaynakları: Bakır, kurşun, çinko ve bizmuttur. Yerli halkın azlığı ve ulaşım yollarının yetersizliğinden ötürü tarım gelişmemiştir. Yaygın sayılabilecek hayvancılık da pek önemli değildir.

Endüstri henüz gelişim devresinin başındadır, el sanatları ürünleri **vicuna** yününden battaniyeler, gümüş işlemeciliğiyse önemlidir.

Resmî dili İspanyolca olan halkın çoğunluğu Katoliktir ve genellikle melezler ile Amerika yerlilerinden meydana gelmiştir. Halk daha çok, La Paz, Sucre, Cochabamba, Oruro ve Potosi gibi yayla şehirlerinde toplanmıştır. Hukukî başkenti Sucre olmasına karşılık, hükümetin bulunduğu La Paz idarî başkenttir.

Tarihi: 1538 yılında İspanyolların eline geçmeden önce Bolivya (o tarihte yukarı Peru deniyordu.) İnkalar imparatorluğuna aitti. Simon Bolivar'ın ve yardımcısı teğmen Jose Antonio de Sucre'nin bağımsızlık savaşlarıyle Bolivyalılar 1825'te bağımsızlıklarını elde ettiler. Sonra generaller ve toprak oligarşisinin temsilcileri devletin başına geçti. Şili'ye karşı girişilen Pasifik savaşı (1879-1883) Bolivya'yı denize çıkıştan (Atacama eyaleti ile Antofagasta limanı) yoksun bıraktıktan sonra 1903'te Acre adlı Amazon bölgesini Brezilya'ya bıraktı. I. Dünya savaşı, Bolivya'nın doğal kaynaklarını (kalay, volfram, antimon, bakır, petrol) pek geniş ölçüde değerlendirmiş ve yabancı sermayenin ülkeye göz dikmesine, madenleri tekeline alma yarışına yol açmıştır. Bu durumdan yararlanan Amerikan şirketleri ve bankalar özellikle İngiliz malî kurumlarıyle rekabete girişmişlerdir. 1932-1936 yılları arasında Paraguay'a karşı açılan Chaco savaşıyse Bolivya için yeni bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgi ülkenin ulusal şirketlerini temelinden sarsarak Ulusal İhtilâl Hareketinin (M.N.R.) örgütlenmesine sebep olmuştur. Victor Paz Estenssoro öncülüğündeki bu hareket, köklü ekonomik ve toplumsal reformlar öngörmüştür. M.N.R.'nin, ilk ve gerçek başarısını ancak 1943 yılında cumhurbaşkanlığına General Gualberto Villarroel'in getirilmesiyle kazandığı söylenebilir. Bununla beraber, 1946 yılı temmuzunda Villaroel, azledilerek asılmıştır. 9 nisan 1952'de La Paz'da yeni bir ihtilâl örgütleyen M.N.R. yeniden iktidarı ele geçirince Paz Estenssoro cumhurbaşkanı seçilmiş, Büyük Aramayo, Patino ve Hochschild gruplarının elinden aldığı kalay madenlerini devletleştirmiş ve toprak reformu yapmıştır. Bütün yurttaşlara oy hakkı tanıması da bu ihtilâlin getirdiği haklardandır.

Müzik: Amerika'nın öteki ülkelerinde olduğu gibi Bolivya'da da yerli müzik Avrupa asıllı, yaratıcılık (kutsal bestelerin çokluğu) ve örgütlenme bakımından okullar, org sanatının yayılması cizvit misyonerlerinin etkisi altındadır. Ancak XIX. yüzyılda, **Sociedad Filarmonica** (1866) ve **Sociedad Haydn** (1884)ın kurulmasıyle, müziği de etkileyen geniş bir kültür hareketi baş göstermiştir. Bu kurumları, 1904'te **Centro musical** ve 1908'de **Conservatorio Nacional de Musica** izlemiştir. La Paz'da devamlı bir senfoni orkestrasının kuruluşu yenidir ve ilk Bolivyalı besteciler (Vargaş, Roncal, Benevente, Monge) ve müzikologlar, (bu arada Paredes) ancak XX. yüzyılın başlarında kendilerini göstermişlerdir. Bunlar yerli müzik kaynaklarının araştırılması ve sistemleştirilmesiyle ilgilenmişlerdir. Toplanan belgelerden, Kolomböncesi devrinin İnka uygarlığını izleyebilmek mümkün olmuştur. Güneşe tapmayı, kahramanların serüvenlerini, toprak bayramlarını ve genellikle tüm hayatı dile getiren pek çok dans ve şarkılar bu uygarlığın örneği olarak meydana çıkartılabilmiştir.

Eski çalgılar arasında, nefesli sazlar çoktur. En önemlileri **siku, kena** ve **pinkollo (flüt)** dur. Küçük bir gitar olan **Charango**ysa tipik bir müzik aletidir. Halk danslarının (**chiriwano, taquiri, laquitas, mimula**) ve şarkılarının çokluğu ve çeşitliliğinde, Kreol müziği olarak tanınan melez müziğinin yankıları vardır.

BOLKAR DAĞLARI

Orta Toroslarda yer alan sıradağı. Bu dağlar Bozoğlan, Bolgar, Bolkar ve Bulgur dağı gibi adlarla da anılırlar. Toros sıradağlarının büyük yaylalarını taşıyarak kuzey-doğu ve güney-batı doğrultusunda uzanırlar.

Bolkar dağlarının kuzey-doğu kenarında Çakıt suyunun açtığı derin vadi uzanır, Haydarpaşa-Adana demiryolu ile karayolu Ulukışla'dan itibaren vadiyi boylar (Horoz boğazı). Pozantı'dan sonra demiryolu çok darlaşan Çakıt vadisini yan tünellerle izler, karayolu ise Gülek boğazına girerek Bolkar dağının doğu kenarını takip eder.

Bolkar dağları üzerinde 2 000 m.'yi geçen dalgalı yayla düzlükleri ve bunların üstünde

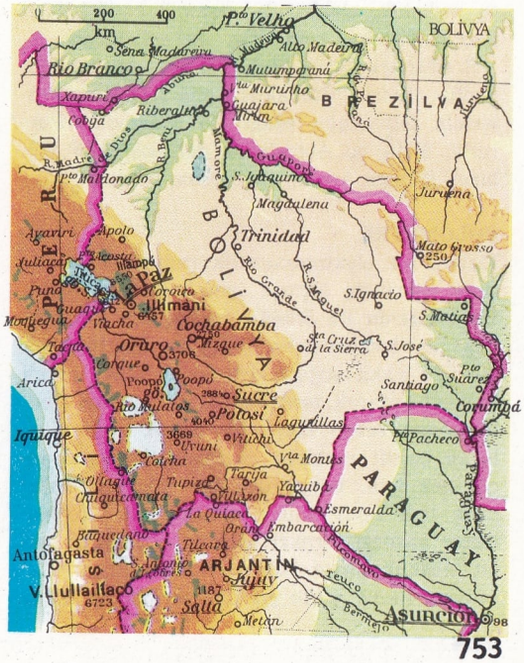
BOLİVYA
BREZİLYA
PERU
PARAGUAY
ARJANTİN
Rio Branco
Trinidad
La Paz
Illimani
Cochabamba
Oruro
Sucre
Potosi
Iquique
Antofagasta
Asuncion
Santiago
Corumbá
Mato Grosso
Jurueña
Magdalena
Apolo
Tarija
Esmeralda
Embarcación
Salta
Mendoza
Tupiza
Villazon
Yacuiba
Tilcara
Ayuy
Tucuman
Tacna
Arica
Pacheco
Montes
Laguillas
Uyuni
Coloma
Poopó
Colque
Chuquicamata
Tocopilla
Calama
Tocopilla
Tocopilla
Tocopilla

3 000 m.'yi aşan doruklar vardır. En yüksekleri kuzey-doğuda bulunur: Bunlar arasında Kırkpınar dağı (3 240 m.), Karayelek dağı (3 095 m.) ve özellikle Medetsiz dağı (3 585 m.) sayılabilir.

Bolkar dağlarının yapısında birinci zamanın kireçli kayalar ve şistleri önemli yer tutar. Yüksek doruklar üzerinde dördüncü zaman buzul aşındırmasından kalma buz yalakları ve buzultaş (moren) yığınları vardır.

Bolkar dağlarının Akdeniz'e bakan yamaçları 700-800 m.'ye kadar her mevsim yeşil çalılıklar ve 2 400 m.'ye kadar çam ormanları taşır. Kuzeyde Konya ovasına bakan yamaçlarda önce seyrek olarak başlayan çam ağaçları yükseklere doğru sıklaşıp 2 000 m.'ye varır. 2 000 m.'den sonra yaz otlakları yer alır. Daha yükseklerde Alp bitkileri görülür. En yükseklerde toktağan karlara rastlanır.

Bolkar dağlarında oldukça çeşitli maden yatakları vardır. Bir kısmı eskiden beri işletilmiş olan bu madenlerin başında gümüşlü kurşun gelir (Bolkardağ madeni). Bunun içinde az miktarda altın da bulunur.

BOLOGNA

İtalya'da Emilia-Romagna bölgesinin merkezi (nüfusu 442.000). Po ovasının güney ucunda Reno ırmağının sağ kıyısında, Apeninlere dayanan şehir, Etrüskler tarafından, **Felsina** adıyle kurulmuş, sonra Gallerin eline geçerek **Bononia** adını almıştır. İkinci Pön savaşları sırasında Romalılara geçmiş ve imparatorluğun dağılması üzerine, Roma geleneğini koruyan bir merkez olmuştur. Bağımsız şehir olarak Frederik II.'yle savaşmış, Jules II. zamanında (1513) Papalık devletine geçmiştir. Kısa süren egemenliği dışında, 1859 yılına kadar Papalık'ta kalmıştır.

Sanat eserleri yönünden çok zengin ve ilginç bir şehirdir. Üniversitesi XII. yüzyılda kurulmuş ve dünya çapında ün kazanmıştır. Zengin topraklara sahip olması ve önemli yollar üzerinde bulunmasından ötürü ekonomik bakımdan ileridir.

Salam ve makarna endüstrilerinin yanı sıra mekanik, elektronik, seramik endüstrileri, ilâç endüstrisi, çorapçılık da gelişmiştir.

İl sınırları (3 702 km^2., 937 000 nüfusu) Molinella, Budrio, Crevalcore gibi tarım merkezlerinin bulunduğu aşağı Po ovasından Porretta, Futa ve Autostrade del Sole gibi yolların geçtiği Apenin sırtlarına uzanır.

BOLOMETRE

Fizikte bir elektromagnetik radyasyon demetinin enerjisini ölçmek için kullanılan aygıt. Bolometrenin ilk örneği haznesi isle karartılmış bir termometreydi. Hazne üzerine ışık düştüğü vakit soğuruluyor ve ışıktaki enerji hazneyi ısıtarak termometredeki civanın genleşmesine sebep oluyordu. Beyaz ışığı oluşturan çeşitli renklere enerjinin dağılışını incelemek için, beyaz ışık bir prizma vasıtasıyle ışık tayfı haline getiriliyordu. Termometre haznesi kırmızı bölgede bulunduğu vakit sıcaklık, mavi bölgeye oranla daha yükseliyor, hazne gözle görülen kırmızının biraz daha ötesine götürüldüğü vakit sıcaklık daha da yükseliyordu. Bu bölge kızılötesi bölgeydi.

Modern bolometreler, hemen hemen soğurulma tam olacak tarzda karartılmış çok ince bir platin ya da manganez levha şeklindedir. Radyasyon soğurulduğu vakit sıcaklıkta meydana gelen yükselme, levhanın elektrik direncinde bir artmaya sebep olur, bu artma, Wheatstone köprüsü gibi duyar bir düzenek vasıtasıyle ölçülür.

Başta tip bolometrede, farklı iki metalden yapılmış bir termopilden faydalanılır: Seri halinde dizili termo elementlerin birleşme yerleri radyasyonla ısıtılır, böylece küçük bir voltaj oluşur. Bu voltaj da uygun bir galvanometre vasıtasıyle ölçülür.

BOLŞEVİKLİK

Rus Bolşeviklerinin ideolojisini bolşevik hareketini anlatan bu terim günümüzde komünistlik terimiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Aşırı ve devrimci üyelerin meydana getirdiği Bolşevik kanat, partinin üçüncü kongresinde (Londra 1905) ve ilk Rus ihtilâlinde (1905) menşeviklerle daha da kesin ve derin bir çatışmaya girmiş ve gün geçtikçe daha da güçlenerek 1912 Prag konferansında **Rus Sosyal Demokrat (Bolşevik) İşçi Partisi** adıyle bağımsız bir parti haline gelmiştir. Bu parti 7 kasım 1917 tarihinde Rus ihtilâlini gerçekleştirerek iktidarı ele geçirmiş ve işçi sınıfının diktatörlüğünü kurarak ülkeyi Marksist ilkelere göre yönetmeye başlamıştır. Parti, nihayet 1918 yılında, Lenin'in teklifi üzerine **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi** adını almış ve bu ad 1952 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Bolşevik sözcüğü Rusçada «çoğunluk» anlamına gelir. Rus Sosyal Demokrat Partisinin Londra kongresinde (1903) daha ılımlı olan menşeviklerin (azınlık) karşısında çoğunluğu sağlayan, Lenin'in başkanlığındaki sol kanadın görüşlerini benimseyenlere bu ad verilmiştir.

BOLTZMANN, LUDWIG

(1844-1906) Avusturyalı fizikçi. Boltzmann'ın şöhreti, ilk olarak, gazların kinetik teorisi üzerindeki çalışmalarından gelmektedir. Gaz gibi bir sistemin, çok büyük sayıda kişisel taneciklerden (moleküller) oluşmuş bulunduğunu kabul etti ve Newton mekaniğinin temel

Bologna'nın Neptün heykeli bu şehrin Rönesans devrinde ulaştığı parlak gelişmenin tanıklarından biridir.

prensiplerini bu taneciklere uygulayarak, sistemin olasılı (ihtimalî) davranışını buldu. Modern fizikte, statiksel mekanik ve termodinamikle ilgili fikirlerin öncüsü oldu. Boltzmann kanunu adıyle de tanınan, enerjinin eşit dağılımı prensibi, bir sistem bir enerji aldığı vakit bu enerjinin, taneciklerin serbestlik dereceleri arasında eşit olarak bölündüğünü bildirir. Helyum gibi bir atıl (eylemsiz) gaz için, tanecikler tek atomlardan oluşur ve serbestlik dereceleri bu atomların hareket edebileceği üç uzay doğrultusudur ve daha karışık gazlarda ve katılarda başka serbestlik dereceleri de vardır. Bu prensip, Boltzmann'ın ısının mekanik teorisi, gaz kanunlarının teorik yorumu ve katıların özgülısıları gibi katı hale yapılan çeşitli uygulamalarda (Dulong ve Petit Kanunu) temel bir önem taşır. Kara cisim ışınımına ait olan ve ışınım enerjisinin mutlak sıcaklığın dördüncü kuvvetiyle orantılı olduğunu bildiren Stefan-Boltzmann kanununda, Boltzmann'ın da katkısı vardır. Nihayet, bir ideal gazın R gaz sabitesinin N Avogadro sayısına, yani bir molekülgramdaki moleküller sayısına bölümüne eşit olan k sayısına Boltzmann sabitesi adı verilmektedir. k nın değeri $1{,}38 \times 10^{-6}$ erg/C° dir.

Son yıllarda büyük bir gelişme gösteren Bolu'dan bir görünüş.

BOLU

İl merkezi Bolu şehri, aynı adlı ovanın kuzey-batısına yakın bir tepe üzerinde kurulmuş ve ovaya doğru taşmıştır. Yükseltisi 710 m., şehrin nüfusu 21 700'dür.

Bolu, eski ve yeni şehir olmak üzere iki kısma ayrılır. Tepenin yamaçlarındaki eski şehirde evlerin çoğu ahşap olup sokaklar dardır. Yeni şehir, batıya doğru uzanır. Şehrin iş ve ticaret alanları Büyükcami çevresinde toplanmıştır. Şehrin 5 km. güneyinde ünlü Bolu kaplıcaları vardır.

Bolu'nun kuruluşu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Şehre önce Bithynion, Romalılar çağında da Claudiopolis adı verilmiştir. Bu çağda küçük bir şehirdi. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedildi. Fakat I. Haçlı seferinden sonra tekrar Bizans'a geçti.

XIV. yüzyıl başlarında Osman Gazi'nin komutanlarından Konuralp tarafından alınarak Türklerin eline geçmiştir.

Osmanlı yönetiminde Bolu, Anadolu Beylerbeyliğinin 14 sancağından birinin merkeziydi. Tanzimattan sonra Kastamonu vilâyetine bağlı bir sancak, sonra bağımsız sancak şeklinde yönetildi. Cumhuriyet devrinde bu sancak il şeklini aldı.

İlin yüzölçümü 11 051 km², nüfusu 383 939 olup, merkez ilçesinden başka 9 ilçesi (Akçakoca, Düzce, Gerede, Mengen, Göynük, Kıbrıscık, Mudurnu, Seben, Yığılca). Bolu merkez ilçesinin yüzölçümü 1 527 km², nüfusu 63 182 olup köy sayısı 124'tür.

İl toprakları genel olarak dağlıktır. Kuzey Anadolu dağlarının batıya doğru uzanan kolları Bolu ili topraklarında birbirlerine az çok paralel olarak devam ederler: Kuzeyde Bolu-Ilgaz dağları, güneyde Köroğlu dağları. En yüksek nokta, Bolu'nun güney-doğusundaki Aladağ kitlesindeki Köroğlu tepesi (2 378 m.) dir. Bolu ili kuzey-batıda, Akçakoca çevresinde Karadeniz'e komşu olur. İlin kuzeyinde Kaplandede dağı (1 152 m.) uzanır. Bu dağlık kesimin güneyinde İzmit körfezinden başlayarak batı-doğu doğrultusunda uzanan çukur ovaların bir bölümü, bu ilin sınırları içindedir. Bunlardan en batıda olanı Düzce ovasıdır (yüks. 200 m.). Bu ova daha doğuda bulunan Bolu ovasından Bolu dağı rampası 1 436 m.'yle ayrılır. Bolu ovasının yükseltisi 600-700 m.'dir. Genişliği en fazla 10 km., uzunluğu 35 km. kadardır. Bu ovanın kuzeyinde Sünnice dağları (1 829 m.) güneyinde de Semen dağları yükselir. Semen dağlarının batısında da Abant dağları uzanır. Buranın en yüksek noktası 1 748 m.'dir.

Bolu ovasının doğusundaki yayvan bir eşikten sonra Yeniçağa ovasına geçilir. Bundan sonra Gerede ovası gelir. Yeniçağa ovasının çukur yerini Yeniçağa gölü kaplar.

Bolu ilinin Karadeniz kıyı kesiminde iklim ılık ve nemlidir. İç kesimlere doğru gidildikçe hem denizden uzaklaşma, hem de yükselme yüzünden sertleşir. Yazlar fazla sıcak değildir. Yıllık yağış tutarı Bolu şehrinde 335 mm.'dir. En çok yağış kış mevsiminde olur. Bu miktar yıllık yağış tutarının %32'si kadardır. Türkiye'nin birçok bölgelerinden farklı olarak, yaz mevsimi büsbütün kurak değildir. (Bolu şehrinde yazın yağış payı %12.)

Bolu ili orman bakımından çok zengindir. İl topraklarının %35'i ormanlarla kaplıdır. İlin Karadeniz kıyılarına yakın kesimlerinde kestane ve kayın, iç kesimlerinde, alçaklarda daha çok meşe ağaçları bulunur. 1 200 m.'den yukarılarda da çam ve köknar görülür.

Bolu ilinde oldukça sık bir akarsu ağı vardır. Suların bir kısmı Bolu çayıyle Filyos'a gider, Düzce ovasının suları Melen çayıyle Karadeniz'e dökülür. İlin güney ve batı toprak-larındaysa sular Mudurnu ve Göynük çayları ve Aladağ çayıyle Sakarya'ya iner.

Bolu'nun en ünlü gölü, turistik bir önem taşıyan Abant gölüdür, Bolu suyunun yukarı çığırı buradan gelir. Öteki göller Efteni ve Yeniçağa gölleridir. Sığ olan birincisi Melen suyuyle Karadeniz'e boşalır. Yeniçağa gölü de bir ayakla Bolu çayına birleşir.

Bolu'nun ekonomik hayatında ormancılığın rolü büyüktür. Bolu ve çevresiyle ilçelerin çeşitli yerlerinde birçok kereste fabrikası veya bıçkı tezgâhı vardır. Ekim alanlarının büyük bir bölümü tahıla ayrılmıştır. Bolu ovasında çeşitli ürünler yetiştirilir. Endüstri bitkileri arasında en çok tütün ekilir. Bu ekim özellikle Düzce ovasında kümelenmiştir.

Bolu ilinde hayvancılığa da önem verilir. En çok küçükbaş hayvan yetiştirilir (koyun). Gerede civarında ve güneyde tiftik keçisi de beslenir.

İstanbul-Adapazarı-Ankara yolu ilin ortasından geçer, Düzce, Bolu, Gerede merkezlerine uğrar. Bu yol Bolu ilinde ulaşımın belkemiğini teşkil eder. Öteki önemli yolları: Düzce-Akçakoca, Bolu-Mudurnu-Göynük ve Yeniçağa-Zonguldak, Gerede-Çerkeş yollarıdır.

BOLVADİN

Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 20 239). En çukur yerinde Eber gölü bulunan bir ovanın kuzey kenarında kurulmuştur. Yükseltisi 1 000 m.'yi aşar. Afyon-Konya demiryolu kasabaya 8 km. uzakta Çay istasyonundan geçer. Afyon-Konya karayolundan Çay kasabasında ayrılan bir yol Bolvadin'i Emirdağ üzerinden Ankara'ya veya Eskişehir'e bağlar. Bolvadin son yıllarda bir hayli genişlemiş, nüfusu da 1927'de 7 950'yken 1965'te 20 000'i aşmıştır.

Bolvadin kasabası eskiden bugünkü yerinin 5 km. kadar batısındaydı. Bizans tarihçilerin-

den Polybotum'un adıyle anılırdı. Kasaba, Haçlı savaşları sırasında tamamen yakılıp yıkılmış, bir süre Selçuklular ve ondan sonra da Eşrefoğullarının eline geçmiştir. Kurtuluş savaşı sırasında Yunanlılar Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi (1921 mart sonu). Fakat II. İnönü zaferinden sonra çekilmek zorunda kaldılar.

İlçenin yüzölçümü 1 108 km², nüfusu 35 464 olup, 13 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir kısmını Bolvadin ovası kaplar. Ovanın kuzeyinde Emir dağları yükselir. Bolvadin'de yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise yağışlı ve soğuk geçer. İlçede önemli akarsu yoktur. Emir dağlarının yamaçları ormanlıktır. Bu ormanlarda daha çok meşe ve ardıç ağaçları ve çalılıkları görülür.

İlçe halkının başlıca gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bolvadin ovasında buğday, arpa, baklagiller, haşhaş ve şekerpancarı ekilir. Beslenen hayvanların arasında başta koyun gelir. Bunu tiftik keçisi izler.

BOMBA

Sağlam bir kap ile içine konan bir patlayıcı maddeden yapılmış silâh. Bombaya bir kapsül ya da darbe etkisiyle patlar. Bomba bir havan topundan ya da bomba atıcıdan tıpkı bir mermi gibi fırlatılabilir, bir uçaktan atılabilir, ya da bir roketle hedefe gönderilebilir. Adi el bombaları bir taş gibi fırlatıldıkları halde, başka bombalar kanatlar yardımıyle kendi eksenleri etrafında dönerek hareket edebilirler. Böylece hareketleri daha düzgün olur. Klasik bombalar kimyasal reaksiyonla, nükleer bombalar ise nükleer bir reaksiyonla patlar.

Bombalar çok çeşitli tiplerde olabilir. Ağırlıkları 100 gramdan birkaç tona kadar değişir. Bunlar arasında küçük el bombaları,

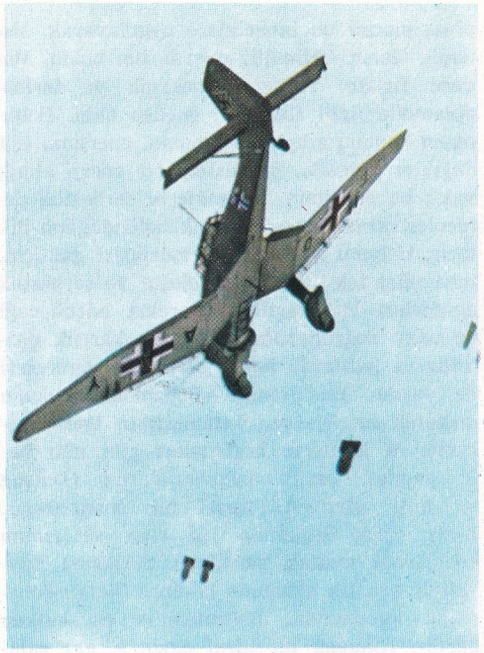

Alman yapısı Stuka uçağının pike hücumu.

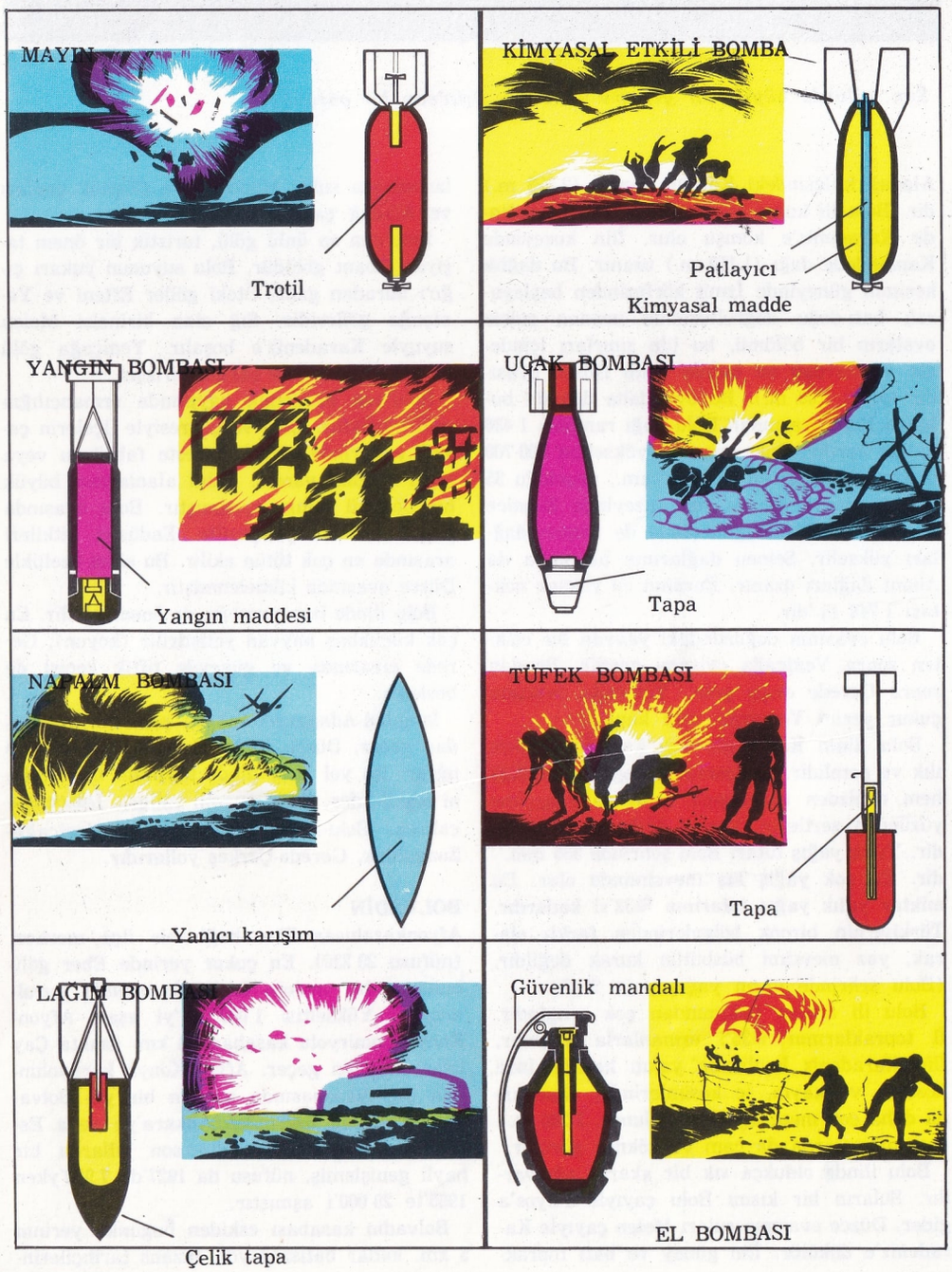

tüfek bombaları, havan mermileri, uçaklardan atılan bombalar, denizaltılara karşı kullanılan su bombaları sayılabilir.

II. Dünya savaşında geliştirilen tahrip gücü büyük bombalardan birisi de uçaklardan atılan roket-bombalar olmuştur. Bu bombalar atıldıktan sonra jet motoru yardımıyle büyük hız kazanır, çarpma gücü çok artar, aynı zamanda uçuş süresi kısalır ve bu nedenle hedefe varma ihtimali çoğalır.

Bomabalar etkilerine göre sınıflara ayrılır: Tahrip bombalarında patlayıcı maddenin doldurulduğu kap incedir ve hedefe varır varmaz patlar. Zırh delici bombalarda kap çok kalındır ve bomba patlamadan önce hedefe gömülür. İçine konan patlayıcı maddede boşluk bulunan bomba da hedefin üstünde patlar; fakat zırhı delebilir. Çünkü patlayıcı madde içinde bulunan boşlukta, genleşme etkisiyle çok büyük bir basınç dalgası doğar. Bu, metali ergitebilir. Yangın bombaları kolay tutuşan ve şiddetle yanan maddelerle doldurulmuştur (napalm, beyaz fosfor, termit karışımı, vb.). Göz yaşartıcı ya da başka zehirli gaz bombaları gözleri yaşartan, insanı zehirleyen kimyasal maddelerle doldurulmuştur. Denizaltılara karşı kullanılan su bombaları ya bir mekanik düzenekle fırlatılır, ya da suya bırakılır. Su bombaları ya hidrostatik basınçla istenen derinlikte ateşlenen bir kapsül, ya hedefe yanaşınca tutuşan bir elektromagnetik ateşleyici (mıknatıslı bomba), ya da sadece hedefe vurunca ateşlenen kapsül yardımıyle patlatılabilir.

Bombardıman. — Havadan atılan bombalar veya kara ya da deniz topçusunun mermileriyle bir yerin yoğun ve sürekli olarak dövülmesi. Bu terim önceleri tahkim edilmiş yerlere yöneltilen topçu atışları için kullanılırdı. Amaç piyade hücumundan önce düşmanı yumuşatmak, saf dışı etmek ve direncini kır-

maktı. Bunun en dehşet verici örneği 1916'da Batı cephesinde Verdun kalesinde görülmüştür. Şubattan hazirana kadar süren ağır Alman bombardımanına rağmen Fransızlar kaleyi teslim etmemişlerdir. Aynı yıl Somme kesiminde İngiliz ve Fransızlar hücuma geçmeden önce Alman hatlarını sürekli olarak bombardıman etmişlerdir.

Havadan yapılan bombardımanlar II. Dünya savaşında gelişmiştir. Bu arada yüksekten, alçak irtifadan, pike bombardıman, stratejik ve taktik bombardıman şekilleri ortaya çıkmıştır. Piyade hücumları çoğu kez doğrudan doğruya avcı bombardıman uçakları desteğiyle yapılmıştır. Öteki bombardıman uçakları ise taarruz başlangıcında topçu mevzilerini ve tankları bombalamak için kullanılmıştır. Tahkim edilmiş kıyılara yapılan çıkarmalarda, örneğin Normandiya ve Pasifik adalarında, önce ağır bir deniz hava bombardımanıyle mevziler şiddetle dövülmüştür. Böylece çıkarma gemilerinin kıyıya yanaşmaları ve çıkarma birliklerinin kıyıda bir köprübaşı tutmaları mümkün olmuştur.

II. Dünya savaşıyle başlayan hava saldırılarına Almanlar **blitzkrieg** adını vermişlerdir. Almanların Varşova ve Rotterdam saldırısından müttefiklerin Hamburg, Berlin ve Dresden'e yönelttikleri ağır hava saldırısına kadar, şehirlerin bombalanması II. Dünya savaşının en belirli yönü olmuştur. 1907 yılında Lahey toplantısında ve daha sonra 1922 ve 1923 yıllarında yapılan uluslararası silâhsızlanma konferanslarında insanlık dışı davranışlar olarak kötülenmesine rağmen, bombardıman uçaklarıyle şehir ve insan topluluklarına yöneltilen kitle halindeki hücumlar, modern savaş stratejisinin bir parçası haline gelmiştir. Bu, sivil halkı dehşete düşürmek ve cezalandırmak için, bir de savaş sırasında hedeflerin askerî ve stratejik olup olmadıklarını kesinlikle ayırt etmek imkânsızlığından doğmuştur. Buna rağmen, yeryüzünde son zamanlarda meydana gelen bölgesel çatışmalarda, sık sık bombardımanlara rastlanmıştır.

Bombay'ın yeni mahallelerinden bir görünüş. Ticaret ve endüstri bakımından çok önemli bir merkez olan Bombay son yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir.

BOMBARD

XIV. yüzyılda geliştirilmiş ve çoğu dövme demir, bazen tunçtan yapılmış ilk havan toplarına verilen ad. Namlu adını alan ön kısmı öteki toplara göre kısa ve kalındır. Namlunun gerisinde daha dar olan boru gibi kısma barut konurdu. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra toplardaki gelişmelerle birlikte bombard adı kullanılmamaya başlandı.

I. Dünya savaşında bombardların görevini temel yapıları bombardlara çok benzeyen havan topları yapmıştır.

BOMBAY

Batı Hindistan'da bir şehir (nüfusu 2 840 000) ve Umman denizindeki Salsette kıyı adasına kurulmuş, Maharastra devletinin başkenti. 1530 yılında, Gujarat sultanlarından biri tarafından Portekiz'e bırakılmış, 1661 yılında da Portekiz veliahtı Caterina tarafından İngiltere kralı Charles II.'ye çeyiz olarak verilmiştir. Charles II.'nin 1664 yılında Hindistan kumpanyasına bağışladığı Bombay'ın büyük ve ilginç limanı, Hindistan'ın en iyi limanıdır. Gemicilik ve ticaret bakımından Kalküta'yla rekabet halindedir. Pamuk endüstrisinin başlıca merkezi ve en önemli pazarı olan şehir aynı zamanda demiryolu araç fabrikaları, gemi şantiyeleri ve petrol rafineri tesisleriyle büyük bir endüstri merkezidir. Geniş bir sinema endüstrisi, yoğun bir kültür hayatı vardır. 1857'de kurulmuş üniversitesi çok ünlüdür. Sanat galerileri, yüksek teknik düzeyde enstitü ve müzeleri vardır. Uzakdoğu yolu üzerindeki konumu sebebiyle uluslararası önem taşıyan bir uğrak limanı ve hava üssüdür.

Bombardlar ve havan topu. Soldan sağa doğru: Sandık biçiminde bir kasaya tespit edilmiş bir XV. yüzyıl bombardı, tekerlekli bir taşıyıcıya yüklenmiş bir XVI. yüzyıl bombardı ve I. Dünya savaşında kullanılan bir havan topu.

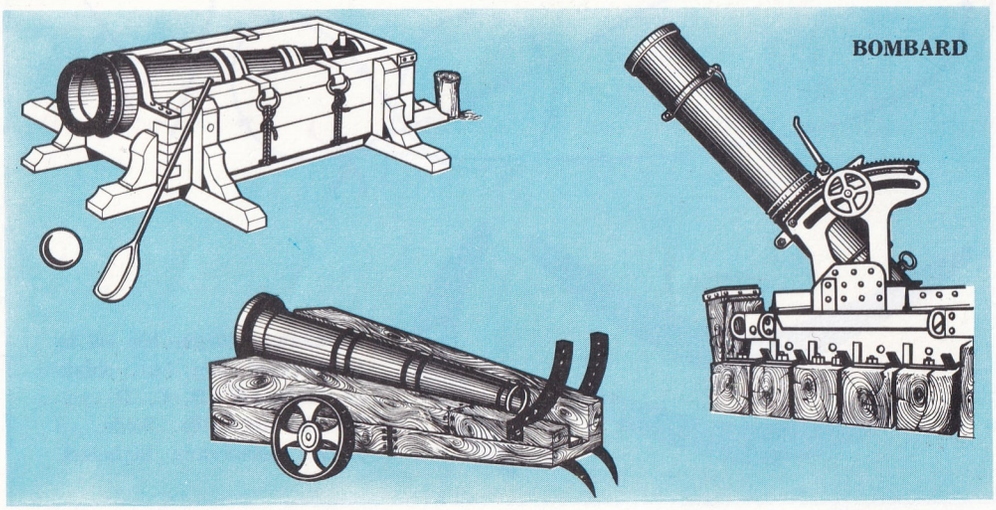

BONATZ, PAUL

(1877-1956) Alman Mimarı. Münih ve Berlin Teknik üniversitelerinde okumuş, ünlü Alman mimarı Theodor Fischer'in öğrenciliğini yapmıştır. 1902 yılında Stuttgart Teknik Üniversitesi kuruluna katılan Bonatz, 1908 yılında da öğretmeni Fischer'in yerine geçirilmiş, bu arada şu önemli yapıları gerçekleştirmiştir: Kardeşi Karl ile Strasbourg hastaneleri, Hannover şehir hali, F. Scholer ile Stuttgart garı: Köln imar planı, Düsseldorf çelik ortaklığı binası, Neckar barajı ve elektrik santralı, Basel Güzel Sanatlar Müzesi (R. Christ ile beraber), Stuttgart Stadı kulesi, vb.

Bonatz, Türkiye'ye ilk olarak 1916 yılında gelmiş, Sultan Reşat'la tanıştırılmış, 1927'deki gelişinden sonra Anıtkabir projesi uluslararası yarışması yargıcılar kuruluna başkanlık yapmış, Millî Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Öğretim Yapı İşlerinde danışman olarak çalışmış; 1944 yılında Çanakka-

Bonn'dan bir görünüş. Bonn özellikle ortaçağda büyük bir önem kazanmıştır.

le Anıtı proje yarışması yargıcılar kurulu üyeliği görevinde bulunmuş, Ankara'da Namık Kemal (eski Saraçoğlu) mahallesi planlarını hazırlamış, Sergievini Ankara Devlet Tiyatrosu binası biçimine getirmiş ve İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde 1946 yılında başladığı görevinden 1954 ekim ayında ayrılmıştır.

Gerek Stuttgart Teknik Üniversitesi ve gerekse İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık fakültelerinde pek çok Türk mimarı yetiştiren Bonatz'ın derslerinin yanı sıra, yazılı eserleri arasında, 1950 «Hayat ve Yapılar» - Leben und Bauen ve Brücken «Köprüler» - F. Leonhardt ile beraber, 1951 - özellikle anılmaya değer niteliktedir.

BONN

Federal Alman Cumhuriyetinin geçici başkenti (nüfusu 142 000). Bir endüstri ve çok önemli üniversitesiyle kültür merkezidir. Bakanlıkların modern binaları, Ren ırmağının alçak sol kıyısı boyunca uzanır. Bonn, bu ırmağın önemli ve oldukça canlı bir limanıdır. Bonn'da makine, kâğıt ve mobilya endüstrisi çok gelişmiştir.

M.Ö. X. yüzyılda kurulmuş ve Bonna ya da **Castra Bonnensia** adı verilmiştir. Hızla gelişen şehir, 1273 yılında piskoposluk merkezi olmuştur. II. Dünya savaşında hemen hemen yarısı yıkılan şehrin bugüne kalan en ünlü anıtı XI. yüzyılda Roman tarzında yapılmış Duomo kilisesidir. 1770'te Beethoven'in doğduğu ev müze haline getirilmiştir.

BONNARD, PIERRE

(1867-1947) Fransız ressamı. Ailesi tarafından hukukçu olmaya zorlandığı için bir süre resim ve hukuk öğrenimini bir arada yürütmüştür. 1888'de Julian Akademisinden tanıştığı Vuillard'la birlikte aralarına Maurice Denis ve Paul Serusier'yi de alarak -Nabis topluluğunu kurdular. Nabis, izlenimciliğe karşı çıkarak resimde yeni ülküler arayan bir akımdı.

Bonnard'ın ilk başarısı Fransız Şampanyası konulu afiş desenidir. İki boyutlu, oldukça yürekli bir çıkış olan bu desen, çok iyi incelediği Toulouse-Lautrec'in çalışmalarını hatırlatır.

Bonnard, 1890'larda renk olanaklarını, çizgi ve denge unsurlarının olağanüstü duyarlığıyle bir arada kullanma yolundaki çalışmaları sürdürmüştür. Bu dönemde biçim anlayışı Vuillard'la aynı çizgide gelişmiş, çalışmalarında ev içi konularına büyük yer vermiştir. Bu çalışma dizisine İntimizm de denebilir. Çok iyi incelediği Georges Seurat ve Edgar Degas'dan etkilenmiştir. Bu dönemde Bonnard'ın resimleri renk bakımından kısıtlıydı ve tonlar arasında ince bir geçiş vardı. Zaman zaman bu kısıtlama, yerini çarpıcı ve parlak renklere bırakmıştır. Bonnard'ın resimleri renkler arası ilişkiyi sağlama başarısı bakımından büyük ustalık taşır.

Bonnard'da yer yer Cezanne'ın resimlerinin etkisi göze çarpar. 1910'dan sonra Auguste Renoir ve Claude Monet'yle arkadaşlık kurması Bonnard'ın resminin gelişmesini etkilemiştir. Bu arkadaşlıktan sonra uzun renk araştırmalarına gitmiştir. Bonnard, XX. yüzyılın en usta renkçi ressamları arasındadır.

1914 sonrası uzun yıllar çizim ve düzenleme çalışmalarına önem vermiştir. 1920'de yeniden renge dönmesiyle yepyeni bir hareket ortaya çıkmıştır. Boşluk, ışık ve düzenleme kavramları Bonnard'ın resimlerinde renk ve renk-ton ilişkisini desteklemiştir. Bu, Banyo ve Kahvaltı Masası adlı resimlerinde çok iyi görülmektedir. Her ikisi de bugün Londra Tate galerisindedir. Sonraları fırçası daha serbestleşmiş ve resimlerini taslak çizgileri kullanmadan, salt renkle yapmaya başlamıştır. Bir dışavurum süreci olan rengin resimde iki sakıncası vardır; resmi aşırı tatlılığa ya da soğuk, uyumsuz bir yargıcılığa götürür. Bonnard, son çalışmalarında bu iki tuzaktan hiçbirine düşmemiştir. Bonnard'ın resimleri bugün Paris ve New York modern sanat müzelerinde sergilenmektedir.

BONONCINI, GIOVANNI BATTISTA

(1665-1748) İtalyan besteci. İlk müzik bilgilerini babasından almış, 15 yaşında Bologna bilgitayına girmiş, 1691'de Viyana'da viyolonselcilik, 1703'te Prusya kraliçesi Sophie Charlotte'un orkestra yöneticiliğini yapmıştır. 1704 ile 1716 arasında Viyana'da yaşamış, sonra Londra'ya giderek ömrünün sonuna değin orada kalmıştır. Operalarında (**Serse, Astarte, Grisella,** vb.) Handel etkisi görülür.

BOOMERANG

Avustralyalı yerlilerin kullandıkları bir silâh. Avustralya dışında yaşayan ilkel topluluklar-

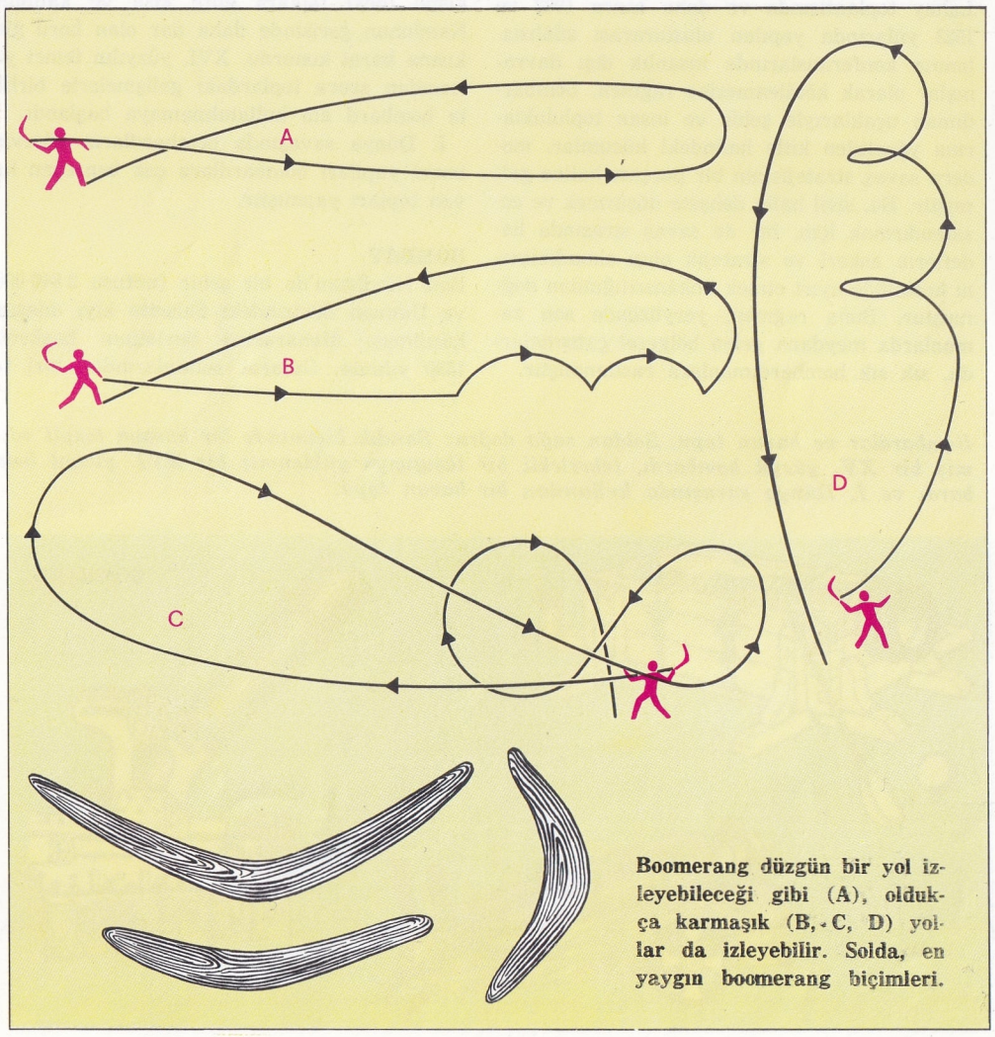

Boomerang düzgün bir yol izleyebileceği gibi (A), oldukça karmaşık (B, C, D) yollar da izleyebilir. Solda, en yaygın boomerang biçimleri.

da da karşılaşılan bu silâhın özelliği, hedefe çarpmaması halinde geriye dönerek kendisini atana gelmesidir. Bu özellik boomerangın yapısının sonucudur. Boomerang tahtadan yapılmış, kenarları yontularak inceltilmiş, kesiti bir kanadın yandan görünüşünü hatırlatan bir silâhtır. Elle savrulunca, silâh kendisine dikey bir düzey etrafında dönerek yol alır. Dönme ve ileriye doğru yol alma eylemleri, boomerangı yola çıkış noktasına döndüren geniş bir eğri çizgidir.

BOR

Niğde iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 14 309). Ulukışla-Niğde-Kayseri demiryolu, şehrin yanından geçer. Yükseltisi 1 150 m.'dir. Ekonomik bakımdan daha çok Adana'yla ilgilidir. Kasabada en çok gelişen sanatlar, halıcılık, dericilik ve dokumacılıktır. Bor'da tarihî değeri olan camiler ve hamamlar bulunur. İlk ve ortaçağın önemli Tiana (Tuvana) şehrinin kalıntıları Bor'un güneyinde görülür.

İlçenin yüzölçümü 1 935 km^2., nüfusu 57 193 olup, Merkez bucağından başka iki bucağı (Altunhisar, Kemerhisar) ve 36 köyü vardır.

İlçe topraklarının yükseklikleri 1 000 m.'yi geçmeyen tepelikler ve yaylalar halindedir. Bor ovası Melendiz dağının güney eteklerinden başlar, Toroslara doğru uzanır. Ova güney-batıya doğru genişler. Bor'da kışlar soğuk, yazlar ise sıcak geçer. En yağışlı mevsim ilkbahar olup yazlar kuraktır. Düz alanlar bozkır halindedir. İlçenin başlıca gelir kaynağı tarım ve meyveciliktir. Meyvecilik ve bağcılık başta gelir.

BOR

Sembolü B olan, periyodik sistemde üçüncü grupta yer alan, yarı metal karakterli, kimyasal bir elemandır. Atom numarası 5, atomağırlığı 10.82, iyon çapı 0,23 A°, iyon şarjı 3'tür. İki stabl, iki radyoaktif izotopu vardır.

Doğada borosilikatlar ve boratlar halinde bulunur. A.B.D., Peru, Tibet, Bolivya, Türkiye ve diğer ülkelerde bazı tuzlu su gölleri az veya çok oranlarda sulu sodyum borat «boraks» veya borik asit ihtiva ederler. Türkiye'de bor mineralleri daha çok neojen tortulları içinde yumru veya patates yapısında yataklanmışlardır. En önemli borat yatakları Eskişehir'de Seyitgazi'ye bağlı Kırka köyü çevresinde, Kütahya'nın Emet, Balıkesir'in Bigadiç ilçeleri civarında ve Bursa'nın Mustafakemal Paşa ilçesine bağlı Kestelek köyünde bulunmaktadır. Batı Anadolu'da en çok rastlanan bor mineralleri boraks (kırka) kolemanit, uleksit, pandermittir. Diğer önemli borat mineralleri kernit, inyoit, borasittir. İtalya'da Larderello bölgesinde olduğu gibi bazı volkanik bölgelerdeki gayzerlerden borit asit (sassolit) çıkmaktadır.

Bor, boroksidin potasyum veya magnezyumla indirgenmesiyle elde edilir. Bu metot ilk defa 1803 yılında Gay-Lussac ve Louis Thénard tarafından bulunmuştur. Magnezyumla indirgeme çok daha kolaydır, ara ürünler hidroklorit asitle kaynatılarak uçurulur. Bu yolla elde edilen bor, yoğunluğu 2,45, erime

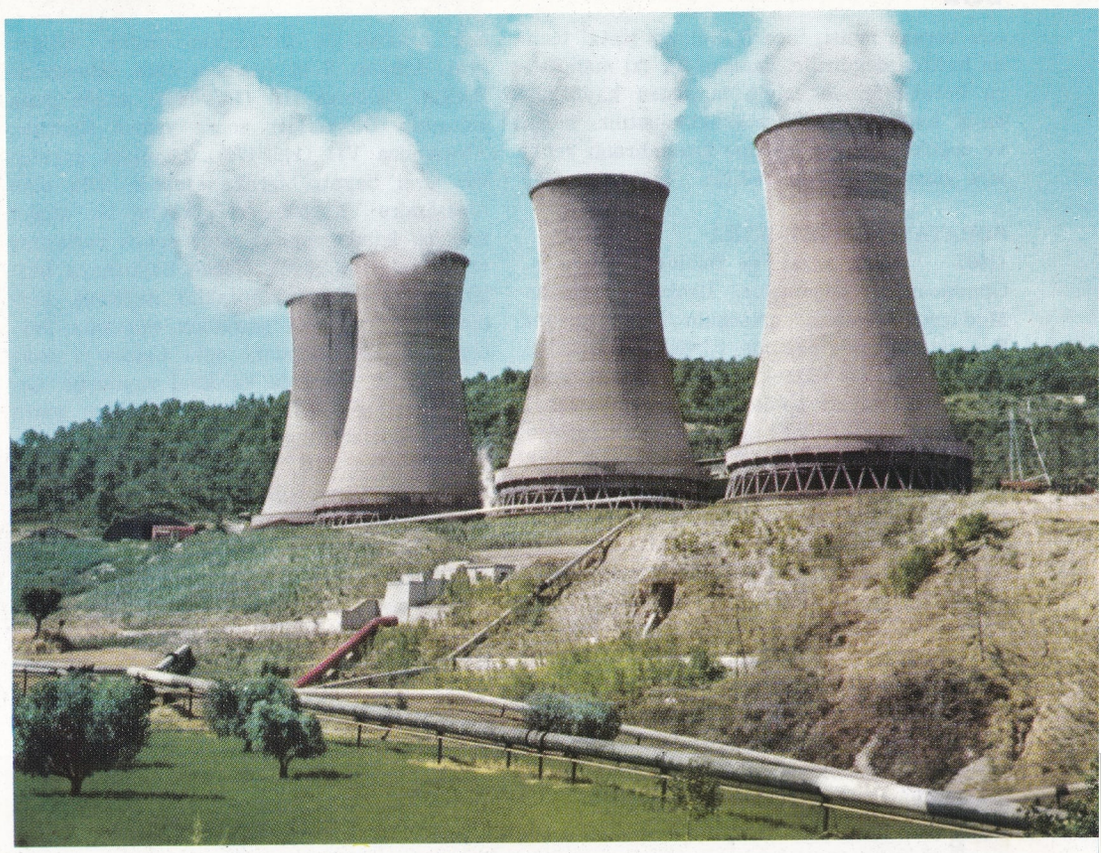

Bazı volkanik bölgelerdeki gayzerlerden çıkan borik asit, borun bileşiklerinden biridir.

sıcaklığı 2.300C° olan kestane renkli bir tozdur. Çok arı bor, bor klorür buharı ve hidrojen karışımı, volfram ve molibden elektrotları arasında sağlanan çok yüksek frekanslı elektrik kıvılcımı etkisine maruz bırakılarak yüksek sıcaklıkta hidrojenin bor klorürü indirgemesiyle elde edilir. Bu yolla hazırlanan bor, metal görünüşlü, çok sert, koyu krom renkli bir maddedir ve borun allotropik şeklidir. Yoğunluğu 2,3'tür. Elektriği kötü iletir, sıcaklık arttıkça iletkenliği artar, bu sebepten yarı iletkenler arasında sınıflandırılır. Borun başka allotropik şekli yoktur. Piyasada «Kristalize bor» denilen madde gerçekte alüminyum borittir, borun allotropik şekli değildir.

Borun nötron soğurma yeteneği çok kuvvetlidir. Bu nedenle fazla aktiviteyi kontrol etmek amacıyle yapılmış kontrol çubukları dışında, reaktörlerde kullanılan materyel içinde bor bileşiklerinin bulunmasından tamamen kaçınılır. Metalürjide bazı alaşımlarda az miktarda bor kullanılmaktadır. Adi sıcaklıkta hava, bor'u etkilemez, fakat şiddetle ısıtıldığında (B_2O_3) veya (BN) haline geçer ve oksijenin etkisiyle, parlak alevle yanar. Halojenler etki eder.

Bor'un en önemli bileşiklerden biri **borik asit**tir. Borik asit kristalize beyaz pullar halindedir, tutumu kaygandır, soğuk suda kolay erimez, fakat sıcak suda, alkol ve gliserinde kolaylıkla erir. Antiseptik olarak tıpta ve konserve sanayiinde kullanılır. Ağaç mekanizmaları yağlamada, dans pistlerini cilalamada da faydalanılmaktadır. Çok zayıf bir asittir ve borat denilen tuzları yapar ki, bunlardan en önemlisi ticarî değeri çok fazla olan borakstır. ($Na_2B_4O_7 . 10\ H_2O$).

Borun diğer önemli bileşikleri B_2C_2, B_3C, B_6C gibi bor karbürlerdir. Sonuncusu çok sert siyah kristaller halindedir; aşındırıcı olarak ve kesme makinelerinde kullanılır. Bor karbitler ya elektrik fırınında boroksidin karbonla reaksiyonu sonucunda veya B ve C nun direkt olarak bileşik teşkil etmesiyle elde edilir.

Bor hidrürler veya boranlar magnezyum boridin HCl ile muamelesi sonucu teşekkül eden borun hidrojenli bileşikleridir. B_2H_6 gaz, 4-6 bor atomu ihtiva edenler sıvı, daha yüksek olanlar katı haldedir. Boranlar kötü kokulu, zehirli bileşiklerdir. Su veya ısıyla kolaylıkla ayrışan, kuvvetli indirgen, yanıcı maddelerdir. Yapıları çok tartışılmıştır. Bugün elektron bağı tipinde bağlandıkları kabul edilmektedir.

Bor'un bitki ve bazı hayvanların hayatı için de çok önemli olduğu bilinmektedir. Ancak organizmalardaki rolü halen çözümlenememiştir.

BORAKS

İtalya'da borik asitten, A.B.D.'de Kaliforniya'da geniş yataklar halinde bulunan kermitten elde edilir, yeniden kristalleşme yoluyle arıtılır. Boraks porselenleri cilalamada, seramik, cam, zamk, kâğıt, tekstil, sabun endüstrilerinde, lehim ve kaynak işlerinde, emaye kaplarda, ateşe dayanıklı tuğlalarda, roket yakıtlarında, oyun kartları yapımında, optik cam imalinde kullanılır. Az miktardaki metalik elemanların tayininde boraks incisi kullanılabilir. Erimiş saydam cam yapısındaki sı-

cak boraks incisi, ince öğütülmüş metal tozuna hafifçe değdirilir, yapışan bir iki metal tozu boraks içinde eriyip tamamen kayboluncaya kadar yüksek sıcaklıkta ısıtılır, sıcak ve soğukta boraks incisine kazandırdığı renklere göre metal tespit edilir.

BORATAV, PERTEV NAİLİ
(1907-)Türk yazar ve folklor araştırıcısı. Gümülcine'de doğmuştur. İlkokulu Bolu'nun Mudurnu ilçesinde, ortaokulu ise Kumkapı Fransız okulunda okumuş, öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi ile Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamıştır. Türkiyat Enstitüsünde iki yıl asistanlıktan sonra Almanya'ya gitmiş, dönüşünde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde halk edebiyatı dersleri doçenti, sonra da profesörü olmuştur. 1952 yılından bu yana Paris'te yaşamakta, Sorbonne'da Türk halk edebiyatı okutmaktadır.

Eserleri: «Köroğlu Destanı» (1931), «Folklor ve Edebiyat» (1939), «Halk Edebiyatı Dersleri» (1942), «İzahlı Halk Şiiri Antolojisi» (1943, Halil Vedat Fıratlı'yla birlikte), «Pir Sultan Abdal» (1943, Abdülbaki Gölpınarlı'yla birlikte), «Folklor ve Edebiyat II» (1945), «Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği» (1946), «Zaman Zaman İçinde» (1958).

BORAZAN TEVFİK
XX. yüzyıl başlarında yaşamış nekre bir taklitçi. Avurdunu şişirerek borazan gibi sesler çıkarmasından halk arasında bu ad takılmıştı. Taklitli ve gülünç hikâyeler, anılar anlatmasıyle tanınmıştı.

BORÇKA
Doğu Karadeniz bölgesinde Artvin iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 763). Hopa-Artvin yolu üzerinde, Çoruh ırmağı kıyısında kurulmuştur. Kasabanın büyük kısmı ırmağın sağ kıyısındadır. Murgul Bakır işletmesine giden 22 km.'lik bir şoseyle Türk-Rus sınırındaki Maradit (Muratlı) bucak merkezine (ve oradan Batum'a) giden bir yol buradan ayrılır. Kasabada elektrik ve su tesisleri vardır.

İlçenin yüzölçümü 1 168 km², nüfusu 36 490 olup, Merkez bucağından başka Camili, Göktaş (Murgul), Muratlı (Maradit) adlı üç bucağı ve 32 köyü vardır.

İlçe toprakları çok dağlıktır. Dik yamaçlı dağlar ve dar boğazlar birbiri ardında sıralanır. Ortada derin Çoruh vadisi yer alır.

Borçka'nın iklimi ılık ve her mevsim yağışlıdır. Bu sebeple bitki örtüşü gür ve zengindir. Dağları sık ormanlarla kaplıdır. Başlıca ağaç türleri arasında kayın, köknar, kestane, ladin ve çeşitli çamlar bulunur.

Tarım alanı azdır. Çevrenin başlıca ürünleri tütün, mısır, buğday, arpa, fasulye ile ceviz, elma, armut, vb. meyvelerdir.

Murgul bakır işletmesi, Borçka ilçesi sınırları içindedir.

BORGİA
XV. ve XVI. yüzyıllarda İtalya'da ün kazanan İspanyol asıllı, soylu bir aile. Ailenin ünü Alfonso de Borgia'yla başlar. Aragon kralı Alfonso V.'in yazmanı olan Alfonso de Borgia, Callistus III. (1455-1458) adıyle papa olmuştur. Ölümünden sonra yeğeni Rodrigo, Alessandro VI. (1492-1503) papalığa geçmiştir. Özel hayatı birçok rezaletle dolu olan Alessandro VI., önceleri görevini bir adalet anlayışı içinde yapmış, ama sonra yozlaşmış ve yakınlarını büyük ölçüde kayırmaya başlamıştır. Oğullarına topraklar dağıtmış, kardinallik görevlerini yakınları arasında paylaştırmış, 17 yaşındaki oğlu Cesare'yi önce başpiskopos sonra da kardinal yapmıştır. Cesare, kardeşi Giovanni'yi öldürttükten sonra Kilise orduları komutanı olmuştur. Fransa kralı Charles VIII. İtalya'yı aldığında, Alessandro VI. Venediklilere karşı çıkmış ve Roma kapılarını Fransız ordularına açmıştır. Daha sonra 1495 savaşında Milano, Venedik ve İspanya'yla birleşmiştir. 1503'te Alessandro VI.'nın ölümü, oğlu Cesare'nın hastalanması ailenin kısa zamanda çökmesine sebep olmuştur.

Cesare, Kilise ordularındaki görevinden çıkarılmış; Navarre prensesi Charlotte d'Albert'le evlenmişti. Amacı Kuzey İtalya'daki büyük prensliğe sahip olmaktı. Cesare, huysuz ve acımasız olduğu kadar, yetenekli ve zeki bir adamdı. Bu sayede birçok başarılar kazanmıştı. Babasının ölümü ve kendi hastalığından sonra başarıları son buldu. 1507'de Venediklilerle yaptığı savaşta öldürüldü. Cesare'nin kızkardeşi Lucrezia (1480-1519) da hayatının rezaletlerle dolu olması dolayısıyle kötü bir ün yapmıştır. Lucrezia, önce Giovanni Sforza, daha sonra Napoli kralının oğlu Alfonso'yla evlenmiştir. Birinci evliliği papa tarafından bozulmuş, ikinci evliliğiyse kocasının, kardeşi Cesare'nin buyruğuyle öldürülmesi sonunda bitmiştir. Üçüncü evliliğini Ferrara dükü Alfonso d'Este'yle yapmıştır. Lucrezia Borgia çok güzel bir kadın olup, iyi bir öğrenim görmüştür. Babası gibi, sanat ve edebiyatın koruyucusuydu.

Cesare Borgia.

BORNEO
Doğu Hint adalarının en genişi, Grönland ve Yeni Gine'den sonra yeryüzünün üçüncü büyük adası. Yüzölçümü 736 000 km². Batısında Sumatra, güneyinde Cava, doğusunda Celebes, kuzey-doğusunda Filipin adaları vardır. Kuzeyde Çin denizi, doğuda Makassar boğazı ve Celebes denizi, güneyde Cava ve Sunda denizleriyle çevrilidir. Ekvator çizgisi Borneo'yu yaklaşık olarak iki eşit parçaya ayırır. Adanın dörtte üçü Endonezya cumhuriyetine ait Kalimantan bölgesidir. Kalimantan, dört il'e ayrılmıştır. Adadaki Saravak, Sabah ve Brunei sultanlıkları Malezya toprakları içindedir.

Borneo adası kabaca bir dörtgen biçimindedir denebilir. Kıyılarda çok geniş koylar yoktur. Adanın kuzey-doğusunun dışında kalan kesimleri çok yüksek değildir. Dörtte üç bölümü deniz düzeyinden ortalama 480 m. yüksekliktedir. Adanın en yüksek dağı 4 033 m. ile kuzey-doğu platosundaki Kinabalu tepesidir. İkinci yüksek dağıysa ancak 2 400 m.'ye ulaşır. Deprem, komşu adalar olan Cava ve Celebes'e kıyasla daha seyrek olur.

Düzlükler adanın dörtte birini kaplar ve özellikle kıyılarda bulunur. Güney-batı ve batı kesimlerde adanın içlerine dek girer. Ovalar yer yer bataklıklarla kaplıdır. En geniş düzlükler güney-batıdadır. Dağlardan doğan ırmaklarla örülüdür. Bu düzlükler ada tarımı bakımından çok önemlidir. En uzun ırmak Kapaus'tur. Adanın orta kesimlerinden doğar, batı kıyılarında geniş bir delta yaparak denize dökülür. Borneo'nun en kalabalık şehirleri ırmak ağızlarında kuruludur. Ada kıyılarında doğal liman çok azdır.

Borneo'da ekvator iklimi yaygındır. Sıcaklık çok yüksektir. Yılın bütün aylarında sürekli yağmurlar yağar. Kıyılarda ve alçak bölgelerde günlük sıcaklık ortalaması 28°C altına düşmez. En yüksek sıcaklık ise 60°C dir. Postianak'ta yıllık yağış ortalaması 3 m.'dir. Kuzey ve güney-doğu dışında bütün bölgeler yılın her ayında yağış alır. Sıcaklığın çok yüksek derecelere çıkmasını okyanus rüzgârları engellemektedir. Borneo iklimi yalnız bataklık bölgelerinde insan sağlığına zararlıdır. Adanın üçte ikisi yemyeşil ormanlarla kaplıdır.

Borneo'nun yerlileri Dyaklardır. Ada nüfusunun üçte birini kaplarlar ve iç bölgelerde yaşarlar. Bunlar avcılık, balıkçılıkla ve ormanlardaki meyveleri toplayarak geçinirler. Borneo adası kıyı bölgelerine, kuzeyde Malaya'dan, güneyde Cava'dan büyük çapta göçler olmaktadır.

Çin'den gelen göçmenler özellikle batı kıyısındaki madenlere akın etmektedirler. Ekonomik eylemler kıyı bölgelerinde toplanmıştır. Buralarda pirinç, hindistancevizi, biber ve kauçuk üretimi yaygındır. Kuzeydeki Brunei ve güney-doğudaki Balikpapan altlarındaki ormanlık bölgeler önemli petrol üretim merkezidir. Adada elmas, altın, gümüş, kömür, boksit ve demir madenleri vardır. Fakat üreti-

len maden miktarı dünya ticareti bakımından çok önemsizdir. Dışarıya sattığı ürünlerin başında petrol gelir. Ayrıca hindistancevizi içi, biber, tütün, kauçuk, kenevir de satar.

Bugünkü Borneo'nun yerlisi olan Dyak ve Malayların ataları Endonezyalıdırlar. Endonezyalılar buraya çok eski tarihlerde gelmişler ve neolitik kültürü de birlikte getirmişlerdir. Borneo halkı İsa'dan birkaç yüzyıl önce bronz ve demir çağlarını yaşamıştır. Daha sonra Borneo güney-doğu Asya'nın uç bölümleriyle birlikte Hint ve Çin'le ticaret bağları kurmaya başlamıştır. Bunun sonunda adaya Hindu dini ve Budizm girmiştir. Çin ve Hintlilerden sonra Araplarla ilişkiler kurmuşlar ve halkın bir bölüğü Müslüman olmuştur. Borneo'nun yerlisi olan Dyaklar, Malay dilini ve İslâm dinini benimsemişlerdir. Borneoluların Avrupa'yla ilişikleri 1521'de Macellan'la başlamıştır. 1845'te Portekizliler Borneo sultanıyle bazı anlaşmalar yapmışlardır. Daha sonra Borneo'ya Almanlar ve İngilizler gelmişlerdir. Avrupalı tüccarların en çok üzerine düştükleri Borneo ürünleri altın ve elmas madenleri ile biberdi. 1855'te Almanlar Güney Borneo'da egemenlik kurmuşlardır. İngiliz sömürgecileriyse James Brook başkanlığında kuzeydeki Saravak'ı ele geçirmişlerdir. 1891'de yapılan anlaşmayla Borneo toprakları Almanlar ile İngilizler arasında paylaşılmıştır.

BORN, MAX

(1882-)Alman fizikçisi. 1916'da Berlin Üniversitesinde fizik profesörü ve beş yıl sonra Göttingen'e geçerek ünlü Teorik Fizik Enstitüsünün direktörü oldu. 1933'te Nazi rejimi sebebiyle Almanya'yı terketti. İngiltere'ye sığınarak orada, 1936'dan, 1953'de emekli oluncaya kadar, Edinburgh Üniversitesinde teorik fizik okuttu. 1954'te Walter Bothe ile Nobel fizik armağanını paylaştı. Born'ın teorik fizik alanındaki en önemli çalışması, kuvantum mekaniğiyle ilgilidir. Eserleri arasında 1936'da **The Restless Universe,** 1949'da **Natural Philosophy of Cause and Chance** ve 1962'de **Physics and Politics** vardır.

Borneo'lu bir yerli.

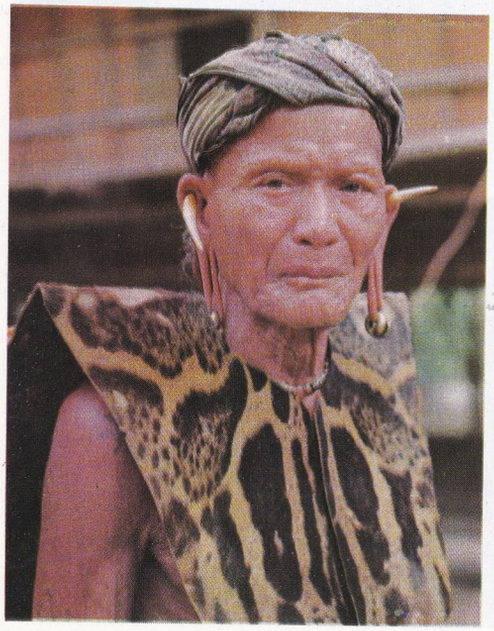

BORNOVA

Ege bölgesinde İzmir şehrinin banliyösünde bir ilçe merkezi (nüfusu 30 445). Aynı adı taşıyan ovanın kuzey kenarında, Yamanlar dağı eteğinde kurulmuştur. İzmir'e 7 km.'lik bir banliyö hattıyle ve bir yolla bağlıdır.

İlçenin büyük bir kısmı düz bir arazi üstünde bulunmakla beraber yukarı semtler Yamanlar dağı yamaçlarına yerleşmiştir.

Bornova'da 1922 yılında kurulmuş olan Ziraat Okulu, Ege Üniversitesi haline getirilmiştir. Bu üniversitede şimdi Tıp ve Ziraat Fakülteleri ile Fen Fakülteleri vardır.

Kasabada ve yakınında birkaç zeytinyağı fabrikası, bir kiremit tuğla fabrikası, bir konserve fabrikası, birkaç şaraphane ve sabun yapımevi vardır. Su ve elektrik tesisleri bulunan Bornova, İzmirlilerin bir gezi yeridir. İzmir-Manisa yolu kasabanın içinden geçer.

Bornova ilçesinin yüzölçümü 203 km^2., nüfusu 70 261 olup 17 köyü vardır. İzmir körfezinden doğuya doğru uzanan 4. Km. genişliğindeki Bornova ovası ilçe topraklarının büyük bir bölümünü kaplar. Bu ova, dağlardan inen akarsuların getirdiği aluvyonlarla meydana gelmiş verimli bir ovadır. Kuzeyinde Yamanlar dağı (1 075 m.), güneyinde Tahtalı dağı (1 500 m.) yükselir. Bornova ovası Kemalpaşa ovasından 260 metrelik Belkahve adlı boyunla ayrılır.

BORODİN, ALEKSANDR PORFİRYEVİÇ

(1834-1887) Rus besteci. «Rus beşleri» adıyle anılan besteciler topluluğunun en seçkin üyelerinden biri. Asıl mesleği askerî hekimlik ve kimyacılıktır. Boş zamanlarında müzikle uğraşmış, bu nedenle az sayıda eser bırakmıştır. Bir Gürcü asılzadesi olan Prens Gedeanof'un evlilik dışı oğlu olarak doğmuş, Prensin serflerinden biri ona kendi adını vermiştir. Küçük yaşında müziğe ilgi göstermiş, müzik dersleri almaya, piyano çalmaya başlamıştır. Besteci olarak kendi kendini yetiştir-

miş, 1850'de Tıp Akademisine girmiş, 1855'te bitirmiş, ondan sonra ancak boş vakitlerini müziğe verebilmiştir. 1862 yılında, Musorgski ve Cui'ye ders veren Balakiref'le tanışmıştır. Balakiref, Borodin'in besteciliği sürdürmesinde bir heyecan kaynağı olmuştur. Az sayıda eseri ömrü boyunca Avrupa'da olsun, Amerika'da olsun büyük başarı kazanmış ve bu başarı ölümünden sonra da süregelmiştir. Eserleri arasında üç senfoni (üçüncüsü yarım kalmıştır), **Orta Asya Bozkırlarında** senfonik şiiri, **Prens İgor** operası (bitirilmeden kalmıştır), vb. sayılabilir.

BORROMINI

(1599-1667) İtalyan barok mimarı. Asıl adı Francesco Castelli'dir. Sonradan Borromini soyadını almıştır. 1614'te Roma'ya gidip mimar Carlo Maderno'nun yanında taşçı ustası olarak çalışmaya başlamıştır. Birkaç yıl sonra Giovanni Bernini'nin yanında Barberini sarayı ve San Pietro'nun yapımında çalışmıştır. Borromini'nin bir mimar olarak ilk yapısı 1634'te başladığı Roma'daki S. Carlo kilisesidir. Bu yapının manastır ve kilisesinin tamamlanması Borromini'nin hayatı boyunca sürmüştür. Borromini İtalyan mimarîsi barok biçiminin yaratıcılarından biridir. Kilisenin cephesinde kullandığı kitle ve duvarlardaki barok zıtlıklar ve karşıt eğriler, onun mimarî anlayışının en son aşamasıdır. 1634'te başlayıp 1667'de biten yapı, dört kemerli oval kubbeleri bakımından da yepyeni bir gelişim sayılmaktadır.Borromini, mimarlık alanında en çok Bernini'yle çatışmaya düşmüştür. Onun aksine elindeki malzemenin teknik olanakları üzerinde çok derin araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmaları, onun, daha akılcı bir yolla, klasik mimarî anlayıştan kopmasına sebep olmuştur. Kesik çizgiler, karşıt girinti ve çıkıntılar, iç ve dışbükey yüzeyleri kullanılmıştır.

Yapı planını çözümlemek bakımından olağanüstü başarılar göstermiştir. Bu konudaki düşüncelerini uyguladığı en önemli yapısı Sant'ıvo alla Sapienza'dır (1642-1650). Öteki önemli yapıları; Carpegna sarayı (şimdiki S. Luca kitaplığı), Piazza Navone'deki Sta. Agnese kilisesi (1652-1657), Propaganda Fide, S. Andrea della Faretta ve Gianicolo'daki Sta. Maria dei Sette Dolori'dir.

Borromini, 1667'de intihar etmiştir. Çağdaşı olan birçok mimar ve eleştirici, onun anlayışına karşı çıkmıştır. Fakat Borromini'nin İtalyan mimarîsine ve Bavarya, Avusturya barokuna etkisi çok büyüktür.

BORSA

Kanunda yazılı esaslara uygun olarak borsaya dahil maddelerin alım ve satımı ve fiyatlarının tespit ve ilânı işleriyle meşgul olmak

Bernini ile birlikte barok mimarlığın kurucusu sayılan Borromini, kesik çizgiler, karşıt girinti ve çıkıntılar, iç ve dışbükey yüzeylerle barok mimarlığın en güzel örneklerini vermiştir. Solda altta: Borromini'nin yaptığı Roma'da San Carlino kilisesi. Üstte: Aynı kilisenin kubbesi. Sağda: Roma'da Filippini kitaplığı.

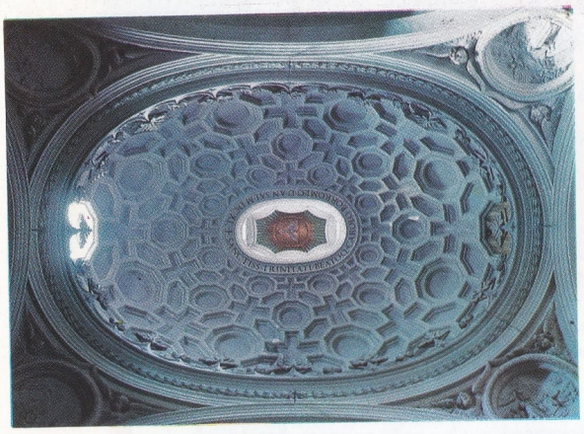

üzere kurulan tüzelkişiliği haiz kamu kurumları. Borsalar «kıymetler ve kambiyo borsaları» ve «ticaret borsaları» olmak üzere ikiye ayrılır. Kıymet borsalarında, genel ve özel senetler üzerinde işlem yapılır. Ticaret borsalarındaysa mal alım satımları, deniz sigortaları ve gemi navlunları üzerinde işlem yapılır.

Ticaret borsaları, ticarî ihtiyaçların gerekli kıldığı yerlerde Ticaret Bakanlığınca kurulur. Borsaların çalışma bölgeleri bulundukları şehrin belediye sınırlarıdır.

Borsaların görevi, borsaya dahil malların borsada alım satımını tanzim ve tescil etmek, hergünkü fiyatları tespit ve ilân etmek, malların vasıflarını tespit ve ihtilâf halinde hakemlik yapmak, yurt iç ve dışı borsa fiyatları konusunda haberleşme sağlamak, malların incelenmesi için teknik araştırmalar yapmak, kendisine verilecek diğer görevleri gerçekleştirmektir.

Borsaların organları, meslek komiteleri, meclis ve yönetim kuruludur. Meslek grupları, tüzüğe göre tespit edilecek meslek gruplarına göre seçilecek 5-7 kişiden kurulur. Üç yıl için seçilen meslek komitelerinin görevi Borsa Meclisi üyelerini seçmek, gerekli görülen tedbirleri yönetim kuruluna teklif etmek, meclis ve yönetim kurulunca kendi meslek kollarıyle ilgili mütalâa vermektir.

Borsa meclisleri her meslek kolundan seçilecek ikişer kişiden teşekkül eder. Görevi, yönetim kurulunu seçmek, borsaların gayelerine erişmesi için gerekli tedbirleri almak, kendilerine yapılacak teklifleri incelemek, disiplin cezaları tatbik etmek, borsa muamelelerinden doğacak ihtilâfları çözümlemek, yıllık bütçeyi tasdik etmek, gerekli ihtisas komisyonlarını kurmak gibi şeylerdir.

Yönetim kurulu, meclisin kendi arasından bir yıl için seçeceği 5-11 kişiden meydana gelir. Yönetim kurulu icra organıdır. Meclis kararlarına uygun olarak borsa işlerini yürütmek, bütçe tekliflerini meclise vermek, borsa memurlarını tayin ve azletmek, meclisin disiplin cezalarını uygulamak, belgeleri tasdik etmek, borsaya ait her türlü incelemeyi yapmak, hakem ve bilirkişi listelerini düzenlemek gibi işleri görür.

Borsalarda günlük alım satımı, fiyat değişikliklerini denetlemek üzere bakanlıkça tayin edilen bir borsa komiseri bulunur.

Borsada alım satım yapanlar değişik adlar alırlar. Kendi adına ve başkasının hesabına borsada alım satım yapanlara «borsa komisyoncusu» denilir. Başkasının adına ve hesabına, vekil sıfatıyle borsada alım satım yapana «borsa ajanı» adı verilir. Borsa alım satımında yalnız aracılık yapanlara ise, «borsa simsarı» adı verilir.

Malların borsadaki işlemler sonucunda tespit edilen fiyatına borsa fiyatı, borsanın resmî listesinde yazılı fiyata ise borsa rayici denilir.

BORZAGE, FRANK

(1893-1962) Amerikalı sinema yönetmeni. Sinemaya oyuncu olarak girmiş, kısa bir süre sonra yönetmenliğe geçmiştir. Başlıca filimleri **Yedinci Gök** (1927), **Irmak** (1929), **Silâhlara Veda** (Hemingway'in ünlü romanından yapılan ilk filim - 1933), **Pal Sokağının Çocukları** (Ferenç Molnar'ın ünlü romanından - 1934), **Küçük Adam Ne Oldu Sana?** (1934-Hans Fallada'nın romanından). İnsanların, çeşitli durumlarının dikkatli bir anlatımcısı olan Borzage'ın en ilgilendiği ve filimlerinde üstünde durduğu konulardan biri de aşkın hayat içindeki önemiydi. Hollywood'un değerini bilmediği Frank Borzage, sinemadan gittikçe uzaklaşmış, ya da uzaklaşmak zorunda kalmıştır.

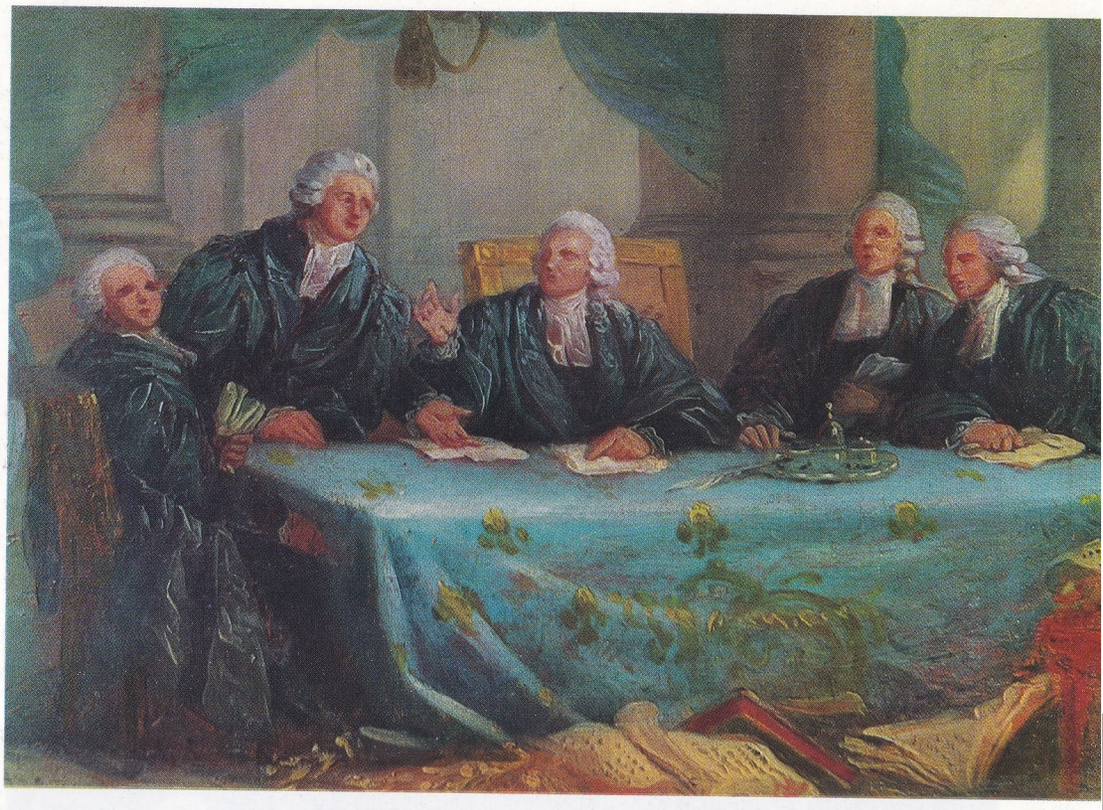

Bordeaux Güzel Sanatlar Müzesinde yer alan bu tablo XVIII. yüzyılda borsa komiserlerini gösteriyor. Borsa sözcüğü Bruges'de tacirlerin toplandığı alanda bulunan, Venediklilerin Della Borsa adlı binasından türemiştir.

BOSCH, HIERONYMUS

(1450-1516) Flaman okulundan bir ressam. Asıl adı Hieronymus van Aecken'dir. Ailesinin Aachen'den geldiği ve soyadının van Aken olduğu sanılmaktadır. Fakat sonraları doğduğu yerin adını soyadı olarak benimsemiştir. Bosch'un hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. Elimize geçen belgelerden öğrendiğimize göre 1504 yılında Avusturya arşidükü Filip için «Son Yargılama» adlı resmi yapmıştır. Doğduğu şehrin kilisesini süslemek amacıyle sayısız mihrap resmi yaptığını biliyoruz. Elimizde resimlerini hangi tarihte yaptığına değgin bilgiler yoktur. 40 tanesi ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Gençlik yıllarında yaptığı «Deliliğin Çaresi» ve «Yedi Öldürücü Günah» gibi resimleri bugün Madrid'te dir. Bu resimlerin tekniği oldukça geri ve fırça çalışması bakımından kabadır. Son çalışmalarında teknik, düzenleme ve konu açısından ustalık ve üstünlüğü göze çarpar.

Bu önemli resimleri arasında «Ecce Homo» sayılabilir. Bosch'un teknik ve dünya görüşündeki gelişmesi şu üç resimde çok iyi görülmektedir; Prado'daki «Ot Arabası» ve «Yeryüzü Zevkleri Bahçesi», Lizbon Güzel Sanatlar müzesindeki «St. Antonio'nun Sınavları». Bu kompozisyonları dolduran figürler, insan, yarı insan ya da garip yaratıklardır. Gerçekte rastlanmayan bu garip biçimler aracılığıyle olayların gerçeküstü bir anlatımı verilir.

«St. Antonio'nun Sınavlarında yer yer bataklık, yıkıntı ve silik bir dünya vardır. Yüzey korkunç garip bitkiler, bir canavar balık ve simgesel figürlerle kaplıdır. Geri planda

1809 yılında ressam Thomas Rowlandson tarafından yapılan bu resim, Londra tahıl borsasını gösteriyor.

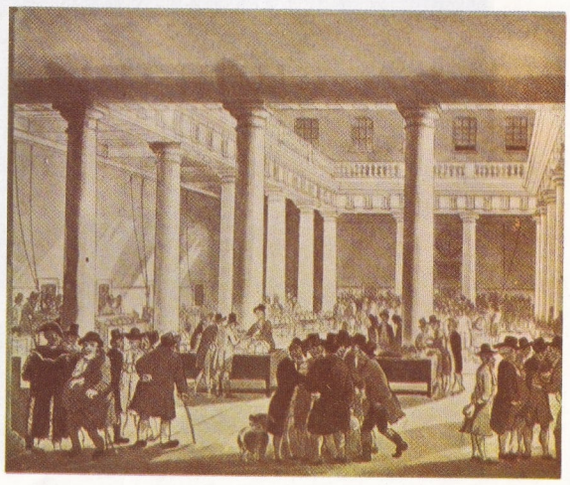

alev alev yanan bir şehir durmaktadır. Tüm çağdaşları gibi Bosch'u da cehennem konusu büyülemiş ve bunu daha önce rastlanmamış gerçeküstü bir biçimle anlatmıştır.

BOSCH, KARL
(1874-1940) Alman kimyacısı. Leipzig Üniversitesinde okumuştur. 1899'da Baden Anilin ve soda fabrikasına girerek türlü görevler almıştır. 1931'de Friedrich Bergius'la Nobel kimya ödülünü paylaşmıştır.

Bosch, en çok, amonyağı, azot ve hidrojenden sentez yoluyle elde etme yolundaki çalışmalarıyle başarı kazanmıştır. Bu iş için Fritz Haber'in metodunu kullanmıştır. 20 000'den çok deney yaparak kimyada yeni bir metot olan Haber-Bosch metodunu gerçekleştirmiştir.

BOSE, SIR JAGADIS CHANDRA
(1858-1937) Hintli fizik ve fizyoloji bilgini. Kalküta'da Saint Xavier's College'de ve Cambridge Üniversitesinde okuduktan sonra fizik alanındaki çalışmalarını fizik bilimleri profesörü olarak Presidency College'de, daha sonra kurucusu ve yöneticisi olduğu Kalküta Bose Research Institute'de sürdürmüştür. Elektromagnetizma alanında çok önemli araştırmalar yapmış, elektromagnetik dalgalarının yansıma, kırılma ve kutuplaşma kanunlarını bulmuştur. 1925 yılında, radyasyon konusu üzerine çalışırken, bir ayrılamaz öğeler topluluğu için geçerli ilkeleri ilk tespit eden olmuş, daha sonra Einstein'ın geliştirip genelleştirdiği bu fizik yasası «Bose-Einstein statistiği» adıyle tanınmıştır. Fizyoloji alanında da, bitkilerin büyümesi üzerinde dış etkenlerin etkisiyle ilgili yeni deneysel metotlar bulmuştur.

BOSKOPOİD IRKI
Güney Afrika'da yaşamış, bugünkü Boşimanlar ile Hottantoların türediği sanılan ırk. Bu ırkın en önemli ve ayırıcı özellikleri olarak, kafataslarının büyüklüğü, kafatası kemiklerinin sertliği, alınlarında, gözlerinin üst kısmında yay biçiminde çıkıntılar olması sayılabilir. Bütün bu sonradan elde edilen verilere dayanılarak, Boskopoidlerin bugün yaşayan ırkların ataları olduğu ileri sürülebilmektedir.

BOSNA - HERSEK
Yugoslavya'nın altı federal cumhuriyetinden biri. Yüzölçümü 30 720 km^2., nüfusu 3 300 000'dir. Doğusunda Sırbistan, güney-doğusunda Karadağ, kuzeyinde ve batısında, bölgeyi Adriya denizinden ayıran Hırvatistan vardır. Başkenti Saraybosna'dır (nüfusu 140 000). Nüfusun yarıya yakını Ortodokstur. Yugoslavya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğu Bosna-Hersek'te yaşamaktadır.

Hieronymus Bosch'un Cehennem adlı tablosundan ayrıntı. Bosch hayal gücüne geniş ölçüde yer veren tablolarında, grotesk bir hava içinde insanın kötülükle savaşını işler.

Bosna Hersek'te tipik kasabalardan biri.

Bosna Hersek'te Mostar kasabasında Türkler tarafından yapılmış tarihî köprü.

Bölgenin büyük bir kesimi dağlıktır. En büyük yükseklik batıda, doğudan kuzeye doğru uzanan Dinar Alpleri'dir. Doğuda ince bir şerit biçiminde ormanlık bölge ve Bosna'nın en önemli ırmaklarının aktığı verimli vadiler yer alır. Bu ırmaklar Sava'nın kolları olan, Una, Urbas, Bosna ve Drina'dır. Hersek'in en önemli akarsuyu olan Neretva, Adriya denizine dökülür. Tuna düzlüğüne dek uzanan vadiler, yüzyıllar boyu bölgenin ekonomik ve kültürel hayatında önemli yer tutmuşlardır. Neretva ırmağının aktığı vadi, Adriya denizi ile Tuna düzlüğü arasında önemli bir geçit yeridir. Hersek'in ekonomik gelişmesi çok yavaş olmuştur. Bugün Bosna-Hersek köylüleri tarımsal alanda ileri bir düzeydedirler.

Bosna-Hersek'in gelir kaynakları arasında çiftlik hayvanları, tütün, tahıl ve patates önemli yer tutar. Özellikle doğuda kerestecilik, güneydeyse bağcılık oldukça gelişmiştir. Kömür, demir, manganez, boksit (Saraybosna), önemli yeraltı kaynaklarıdır. Saraybosna'nın 56 km. kadar kuzey-batısında Zenica, Yugoslavya'nın en büyük çelik endüstrisi merkezidir. Bosna son yıllarda ülkenin ana endüstri bölgesi olmuştur. II. Dünya savaşından sonra yapılan Jabanita barajı ve Neretva ırmağındaki hidroelektrik santralı, büyük enerji kaynaklarıdır. Bölgenin dışa satılan ürünleri arasında en önemli yeri kuru yemişler, özellikle kuru erik tutar.

Tarih: Bosna-Hersek hemen hemen ortak bir tarihsel gelişime sahiptir. Roma çağında İllirya ilinin bir bölümüydü. Bölge VI. yüzyılda Ostrogot krallığının toprakları içindeydi. VIII. yüzyılda İslav kolları tarafından işgal edilmiş, XII. yüzyılda Hırvatistan ve Sırbistan'ın bir parçası olmuştur. XII. yüzyılda Ban Kulei'nin baskısı altında, bir dinsel mezhep olan Bogomillik Bosna'da doğmuştur. Bölge 1254'te Bela IV. tarafından Macar egemenliğine alınmıştır. XIV. yüzyılda Bosna bağımsızlığına kavuşmuş, Stephen Tvrtko yönetiminde bir krallık kurulmuştur. Bağımsız krallık 1463'te sona ermiştir. Osmanlılar önce Bosna'yı, 20 yıl sonra da Hersek'i egemenlikleri altına almışlardır. Osmanlı egemenliği 1699 yılında imzalanan Karlofça antlaşmasıyle pekiştirilmiş ve aynı zamanda Sava ırmağı imparatorluğun sınırı olmuştur. Kısa zamanda bir kısım yerli halk İslâm dinini benimsemiş, daha sonra Müslümanlık nüfusun önemli bir bölümünün dini olmuştur.

1875'te Bosna-Hersekliler Rusya'nın desteği altında Osmanlı imparatorluğuyle savaşa girmiştir. Berlin kongresi (1878) Bosna-Hersek'in, görünüşte Osmanlılara bağlılığını kabul etmiş, fakat bölgenin yönetimini Avusturya'ya bırakmıştır.

1908 yılında Avusturya, Bosna-Hersek'i resmen kendi toprakları içine katmıştır. Avusturya'nın bu davranışına Sırplar karşı çıkmış, İslavlarla bir politik birlik altında birleşmek istemişlerdir. 28 haziran 1814'te bir Sırp öğrencisi olan Gavrilo Princip'in Avusturya veliahtı Ferdinant'ı Saraybosna'da öldürmesi, I. Dünya savaşının patlak vermesine sebep olmuştur. Savaş sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bozguna uğramış, Bosna-Hersek yeni kurulan Yugoslavya devletinin topraklarına katılmıştır. II. Dünya savaşında Yugoslavya kısa bir parçalanma dönemi geçirmiştir. 1941-1944 yılları arasında iki bölge Hırvatistan krallığı adı altında birleşmiş, savaş sonunda yeniden Yugoslavya'nın olmuştur.

BOSSUET, JACQUES - BENIGNE

(1627-1704) Fransız yazarı. 1652'de rahip olan Bossuet, saray büyüklerinin cenaze törenlerindeki konuşmaları ve dualarıyle Paris'te kendini tanıtmaya başlamıştır. Bir süre eğitimle ilgilenmiş, gerek eğitim, gerekse politika ve din ilişkileri üzerine eserler vermiştir. **Discours sur l'histoire universelle** (1681) ve **Politique tirée de l'Ecriture sainte** (1709) önemli eserleri arasında anılabilir. 1671 yılında Fransız Akademisi üyesi, 1681'de de yeniden piskopos olmuş ve ölünceye kadar bu görevinde kalmıştır. Bağımsız Fransız kilisesinin kurulmasında büyük rol oynayan Bossuet, 1694 yılında yayımladığı **Maximes et réflexions sur la comédie** adlı eserinde kilisenin tiyatro ve oyuncular karşısında aldığı tavrı pekiştirir. Fransız edebiyatı geleneği içinde bir klasik olan Bossuet'nin bütün eserleri Fransa dışında da yayımlanmıştır.

BOSTANCI OCAĞI

Osmanlı saraylarının içinde ve dışında padişahlara ait, bağ, bahçe ve bostanlara bakan ve sarayın öbür bazı hizmetleri ile, kayıklarında kullanılan bir hizmet bölümünün bağlı olduğu ocak. Buraya, devşirmeler (acemioğlanlar), doğrudan doğruya, ya da bir süre bir çiftlikte Türk-İslâm kültürüyle eğitildikten sonra alınırlardı.

Bostancı ocağına, gürbüz ve yakışıklı olanlar seçilir, bu seçim işi bostancıbaşı tarafından yapılırdı. Bosna dolayları halkı, özellikle tercih olunurdu. Bu ocakta bulunup da dış hizmetlere çıkanlar, yeniçeri, kapıkulu süvarisi, ya da hünkâr müteferrikası olarak görev alırlardı. Tersane hizmetine verilenler de vardı. Bunlar süvari ocaklarında görevlendirilecekse birer at, bir miktar para alırlar, ötekilere de yine «silâhbaha» adıyle bir miktar para ödenirdi.

İlk kez, bostancı ocağına gelen acemioğlanların bir kısmı sarayın içinde, öteki kısmı dışında görevlendirilirdi. Acemioğlanlar, bellerine beylik çuha sararlardı. Bundan başka bir derece yükselenlerin sarıdizge, dördüncü derecedekilerin uskumru adı verilen Londra kumaşı, beşinci sınıfta bulunanların bez, altıncıların şemle, yedincilerin karabez, sekizincilerin kırmızı makdem, dokuzuncuların yeşil makdem kuşanmaları gelenektendi. Dokuzuncular dan yükselenler olursa «hamlacı» denirdi. Bunlar, padişah ve öteki saray ileri gelenlerinin kayıklarının küreklerini çekerlerdi. Hamlacı yükselince, «bostancı hasekisi», bir derece daha yükselirse «bostancı kethüdası» adını alırdı.

Bahçe ve bostan işlerine bakan bostancılar «has bahçe» ve «hassa bostancıları» olarak ikiye ayrılırdı. Has bahçe efradı, sarayın «has bahçesi» ne bakardı. Ötekiler, 15 - 100 kişilik ekipler halinde saray dışında bulunan bostan ve bahçelerde «usta» adı verilen komutanların denetimi altında iş görürlerdi. Saray dışındaki bu bostan ve bahçelerin adı «Hadâik-Hassa» ydı. Bir kısmı da yalıköşkü, kayıkhane, balıkhane, otlukkapı, sepetçiler köşkü, soğukçeşme, heybeci, bamyacı, kuşhane, gülhane, inciliköşk, dolap, değirmen, tulumbacı ocaklarında çalışırlardı. Kışlaları Hasbahçedeydi. Orada bir de camileri vardı. Yalıköşkü taraflarında, bostancıbaşının dairesi, bostancı hasekileri koğuşu, bostancılara ait hamam ve fırın bulunurdu. Bostancıbaşı, Marmara, Karadeniz, Haliç kıyılarının güvenliğinden sorumlu olduğu gibi, sarayda sakal bırakma izni olan tek bostancıydı. Padişah, kayıkla bir yere gidecek olursa, dümeni, bostancıbaşının tutması, saray bahçesinde gezerken yanında bulunması şarttı. Böylelikle Padişahın en yakınında bulunanlarından biriydi. İstanbul ve dolaylarındaki ormanları, kara ve deniz avlarını denetlemek onun görevlerindendi. Devlet büyüklerinden idama hüküm giyenlerin, idamlarının yerine getirilmesi, sadrazam ve vezirlerin işlerine son verilmesi, bunların sürgünleri, bostancı fırınının yanındaki fırın hapishanesine kapatılan devlet büyüklerine işkence yaptırılması da bostancının işleri arasındaydı. Bostancıbaşı halkın yanına çıkmaz, sadrazamı geceleri tebrike gidebilirdi. Kesin bir yasa olarak, ocaklarından yetişirler, saraydan derecesi yükseltilenler ve dış hizmete çıkanlar ya beylerbeyi, ya da vezir rütbesini alırlardı. Derecesi yükselmeden dışarı hizmete çıktıklarında da sancak beyi ya da kapıcıbaşı olurlardı. Sancak beyliği, çoğunlukla, Gelibolu'ydu. Padişah «tebdil gezerken» (kıyafet değiştirerek halkın arasında dolaşma), hamlacılıktan yükselerek «haseki» olanlardan on ikisi de beraberinde bulunurdu. Bunların adı «tebdil hasekisi» ydi. Bunların başı yükselirse adı «bostancıbaşı» olurdu. Başhasekiden sonra hamlacıbaşı, bazen «tebdil başhasekisi», bazen de kozbekçibaşı gelirdi.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye örgütünden sonra, bostancıbaşı ocağının düzeni yeni bir düzene sokulmuştur ki, buna da «yeni bostancı ocağı» denilir.

BOSTON

A.B.D.'de Massachusetts eyaletinin başkenti. Nüfusu 700 000. Çevresindeki banliyölerde yaşayan insanlar da sayılacak olursa Boston, 2,5 milyonluk bir yerleşme merkezidir. Şehir, 1630 yılında Charles ırmağı ve koyu arasındaki alçak yarımadada kurulmuştur. Eski kilise ve Boston hükümet konağı, yarımadayı bir eksen biçiminde boydan boya kesen King Street'tedir. Şehrin merkezindeki eski eğri ve dar yollar yer şekline uyarak yapılmıştır. Bu özellik, Boston'un görünüşünü öbür Amerika şehirlerinden ayırır. Harvard Üniversitesi 1636 yılında Cambridge'in biraz batısında bulunan bir köyde kurulmuştur. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü Cambridge'e taşınmıştır. Kültürel eylemler bakımından Boston, yüksek bir düzeye sahiptir. Şehirde Cabot'lar, gibi İngiliz soyundan olanlar oldukça çoktur. Ama yine de şehir nüfusunun dörtte üçünü İngiliz soyundan olmayanlar teşkil eder. Boston'un kuruluşundan bu yana büyük gelişme göstermesinin en büyük nedeni deniz kıyısında oluşudur. Amerika'nın, Avrupa'ya açılan en önemli limanlarından biridir. Uzun süre deniz ticaretinin merkezi olmuştur. Boston'un liman olarak ikinci plana düşmesi, son zamanlarda yerleşmenin Amerika'nın içlerine doğru kaymasıyle başlamıştır. Deniz ile ülkenin iç bölgeleri arasında iyi bir yere sahip olan New York kurulunca Boston, deniz egemenliğini bu şehre bırakmıştır. Büyük bir endüstri gelişmesi gösteren Boston, dokuma endüstrisi merkezidir. Ayrıca kimya, elektrikli aletler yapımı önemlidir. Şehirde çok büyük tersaneler vardır.

Boston, müzeleri ve anıtlarıyle Amerika'nın en önemli kültür merkezlerinden biridir.

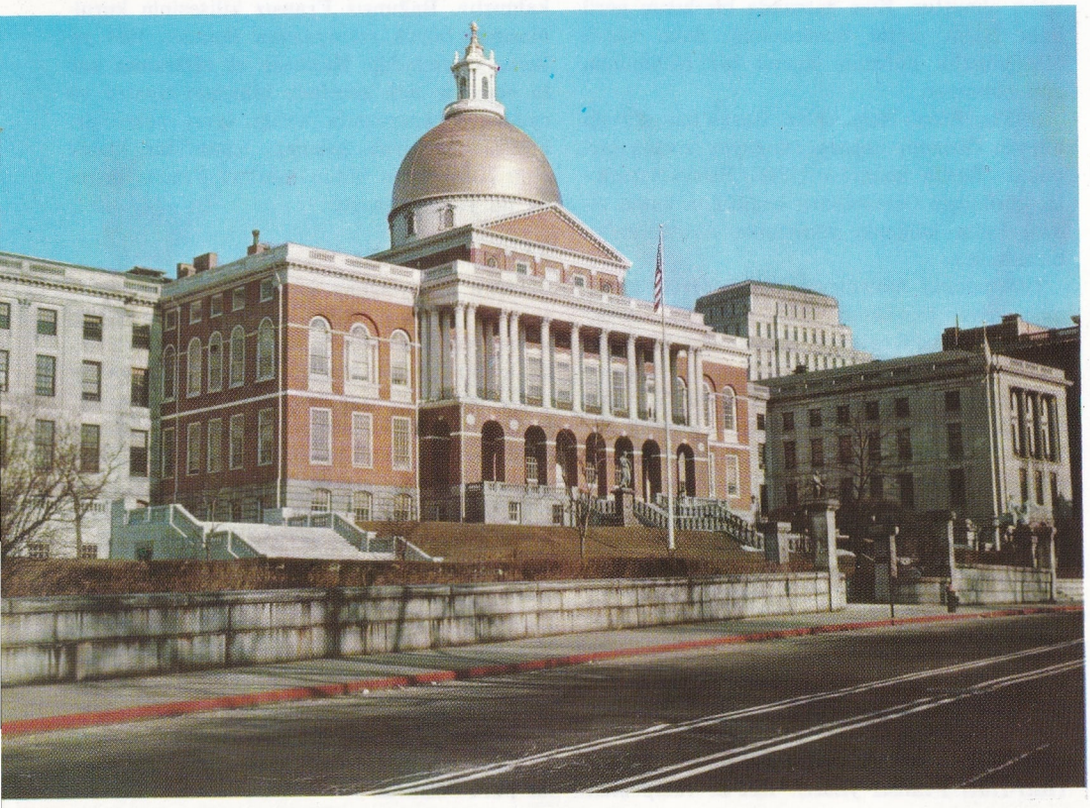

BOSWELL, JAMES

(1740-1795) İskoçyalı biyografi ve günlük yazarı. Bir yargıcın oğlu olan Boswell, Edinburg ve Glasgow'da hukuk öğrenemini yapmıştır. Londra'da basit bir memurken Dr. Johnson'la tanışmış sonraki yıllarda değişik maceralara, birçok yolculuk ve gezilere, yeni tanışmalara rağmen, Johnson'un sadık öğrencisi ve biyografi yazarı olmuştur. Baş eseri **Life of Samuel Johnson**'dur. Fakat yolculuk anılarıyle, yakınlarda bulunup yayımlanan günlükleri de başarılıdır (Londra Günlüğü). Günlük ve anılarında ince bir alay ve keskin bir görüşle, aynı zamanda şiirli bir dille çağını yansıtmıştır.

BOŞANMA

Evlilik birliğinin, eşlerden birinin veya her ikisinin isteği üzerine, kanunda yazılı sebeplerin varlığı halinde, yargıç kararıyle sona erdirilmesidir. Boşanmanın gerçekleşebilmesi, eşlerin iradesinin varlığına, eşlerden hiç değilse birinin kusurlu bulunmasına ve aile birliğinin anlaşmazlık yüzünden sürdürülmesinde fayda kalmamış olmasına bağlıdır.

Türk Medenî Kanunu boşanma nedenlerini ve usullerini tespit etmiştir. Kanunumuza göre, eşin zinası, eşinin canına kast ve pek fena muameleler, cürüm işlemek ve haysiyetsizlik, evi terk, akıl hastalığının mevcudiyeti, eşler arasındaki uyuşmazlık boşanma nedenleridir. Terk'in, boşanma nedeni olabilmesi için en az üç ay sürmesi gereklidir. Ayrıca, eşin evi terk eden eşe ihtarda bulunması, boşanma davasının açılabilmesi için ön şartı teşkil

Boşimanlar bir zamanlar Ümit burnuna kadar bütün Güney Afrika'ya yayılmışken önce Hottanto ve Bantular sonra da beyazlar tarafından Afrika'nın iç bölgelerine sürülmüştür. Solda: Zehirli ok atan Boşimanlar. Sağda: Av dansı yapan bir Boşiman topluluğu.

eder. Akıl hastalığının da boşanma sebebi olabilmesi için, bu hastalığın devamlı, şifa bulamaz ve aile birliğini çekilmez duruma getirecek nitelikte bulunması gereklidir. Geçimsizliğin boşanma nedeni olabilmesiyse, evlilik birliğini, müşterek hayatı çekilmez bir duruma getirmesine bağlıdır.

Ortada bir boşanma sebebinin bulunması durumunda eşlerden her birinin boşanma davası açmak hakkı mevcuttur. Boşanmaya karar verecek yargıç, davacının ikametgâhının bulunduğu yerdeki asliye hukuk yargıcıdır. Bazı boşanma nedenleriyle dava açılabilmesi için belirli sürelere riayet edilmesi gereklidir. (Eşinin zina ettiğini öğrenen diğer eşin, bu öğrenme tarihinden itibaren altı ay içinde dava açması gibi.) Ayrıca, zinanın vukuundan itibaren beş yıl geçmişse ve diğer eş zinayı beş sene geçtikten sonra öğrenmişse yine boşanma davası açamaz. Aynı şekilde zina yapan tarafın eş tarafından affı halinde de, boşanma davası açmak hakkı düşer. Cana kast ve pek fena muamelelerin boşanma sebebi olabilmesi için de, zinada olduğu gibi altı aylık ve beş yıllık sürelere uyulması gereklidir.

Yargıç, eşlerin boşanmasına karar verdiği takdirde, artık eşler bekâr sayılır ve yeniden evlenebilirler. Sadece kadın boşanma üzerinden 300 gün geçmedikçe yeniden evlenemez. Yargıç isterse, kusurlu taraf için bir yıldan az iki yıldan fazla olmamak üzere yeniden evlenme yasağı koyabilir. Boşanma üzerine, ortak malların tasfiyesi gerekir. Boşanan eşler birbirlerinin artık mirasçısı da olamazlar. Yargıç, boşanma kararıyle beraber, eşlerden kusurlu olanını, maddî ve manevî tazminata, yoksulluk nafakası ödemeye mahkûm edebilir. Boşanma kararında, çocukların velâyeti eşlerden birine bırakılır ve diğeriyle münasebeti düzenlenir.

BOŞİMANLAR

İlkel zenci ırkı. Boşiman sözcüğü İngilizcede anlamı «orman adamı» olan **Bushman**'dan türemiştir. Irk sınıflamasında bir türlü kesin bir yere yerleştirilememelerinin nedeni, derilerinin sarıya çalan koyu rengi ve çıkık elmacık kemikleriyle sarı ırktan insanlara benzerlerken, burunlarının genişliği, saçlarının sıklığı ve kıvırcıklığıyle ilkel zenci ırklarına bağlanmalarıdır. Boy olarak cüce ırk sayılabilirler; boy ortalaması 153 cm. hatta bazı kabilelerde 137 cm.'yi aşmaz. Komşuları Hottantolar gibi Boşimanların da başlıca ayırıcı özelliği, kalçalarının çıkıntılı ve dizlerinin kıvrık durumundan ileri gelen vücutlarının ilkel görünüşüdür. Derileri kuru olduğundan çabuk kırışır.

Bir zamanlar Ümit burnuna kadar bütün Güney Afrika'ya yayılmış bulunan Boşimanlar, önce Hottantolar ve Bantular, sonra da beyazlar tarafından yavaş yavaş Afrika'nın iç bölgelerine doğru sürüldüler. Başlıca geçim kaynakları avcılık olan Boşimanlar yay, zehirli ok, mızrak, taş bıçaklar (bugün madenî bıçaklar) kullanırlar. En çok avladıkları hayvan ceylan olmakla birlikte, çakal, sırtlan, yılan, kertenkele, gibi hayvanları da avlarlar. Beslenmelerinde bitkilerden de yararlanmaktadırlar. Basit saz kulübelerde otururlar.

Boşiman Sanatı: Maddî hayat seviyelerinin yanında sanatları şaşılacak derecede gelişmiştir. Efsaneler, din ve büyü törenleri ve özellikle çok eski bir sanatın kalıntıları Doğu ve Güney Afrika'da oturmuş Avrupalı kavimler tarafından kurulup, bugün kaybolmuş olan bir uygarlığın varlığını düşündürmektedir. Boşiman resimleri ile Büyük Sahra'da ve İspanya'da bulunmuş resimler arasındaki olağanüstü benzerlik ancak böyle açıklanabilmektedir. Kıtanın güney-batı ucundan Tanganika'ya kadar uzanan bir hat üzerinde pek çok kara resmi bulunmaktadır. Bu resimlerde genellikle, av, dinsel dans, savaş sahneleri canlandırılmakta ya da çoğunlukla hayalî hayvan biçimleri yer almaktadır. Resimlerin hemen hepsi doğal mağaraların iç duvarlarına, bazen de dışına yapılmıştır.

BOŞLUK

Genel olarak, uzayın belirli bir bölgesinde hiç madde bulunmaması halini anlatır. Fizikteyse boşluk (vakum) terimi, uzayın, maddenin yoğunluğu çok küçük olan bir bölgesini göstermek için kullanılır. Laboratuvarlarda boşluk ölçülmesi, ele alınan kapta kalan gazın basıncının ölçülmesini gerektirir; basınç ne kadar alçak olursa boşluk da o kadar fazla olur. 10^{-3} mm. Hg.'nın altındaki basınçlara «ultravakum» denir. Eski çağlarda boşluğun varlığı genellikle reddedilirdi; Aristoteles'in etkisiyle bu düşünüş genellikle XVII. yüzyılın ortalarına kadar kabul edildi. Bu sıralarda Galileo Galilei, emme tulumbaların suyu yaklaşık olarak 10 m.'den daha yükseğe çekememeleri olayını izah edebilmek için, «tabiatın boşluktan nefret ettiğini» ileri sürüyordu. Boşluğun varlığı Toriçelli'yi, barometrenin keşfine götüren deneyle ispatlandı: Yaklaşık olarak 6 mm. çapında ve 120 cm. uzunluğunda ve bir ucu kapalı cam bir boruya civa dolduran Toriçelli, borunun ucunu parmağıyle kapadıktan sonra, ters çevirip civa dolu bir kaba soktu; borudaki civa kaptaki civa düzeyinden yaklaşık olarak 76 cm. yukarıya kadar indi ve borunun üst kısmında kırk santimetre kadar uzunlukta «Toriçelli boşluğu» denen bir boşluk kaldı.

Toriçelli metoduyle boşluk elde etmek, pratik uygulamalara elverişli değildir; büyük kaplarda boşluk elde etmek için tulumbalar kullanmak gerekir. Boşluk yapmaya özgü ilk

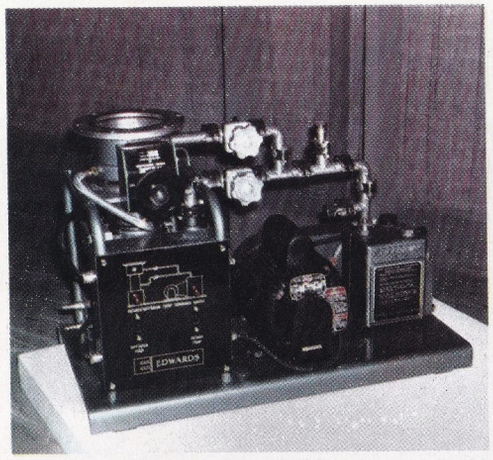

Boşluk yapma tulumbası. Bu tulumbada hazırlayıcı bir boşluk yapan bir döner tulumbayla moleküler bir tulumba birleştirilmiş, böylece ileri derecede boşluk yapılması sağlanmıştır.

tulumbayı, 1650 sıralarında Otto von Guericke yapmıştır. Bu tulumbayı kullanan von Guericke, Magdeburg yarımküreleri deneyi denen, ünlü deneyini yapmıştır. Pistonlu tulumbaların daha sonraki gelişmeleri, döner ve yayınmalı tulumbaların keşfi, soğurucu cisimlerin (örnek olarak aktif karbon) kullanılması, gitgide daha ileri basınçlar elde etmeye imkân verdi. Boşluk tekniğindeki ilerlemeler, geçen yüzyılın sonlarında, seyreltilmiş gazlar içerisinde katot ışınlarının, kanal ışınlarının ve X ışınlarının keşfini gerçekleştirdi. Boşluk tekniği Rutherford'un, atom parçalanmaları üzerindeki deneylerine, kitle spektrografisinin gerçekleşmesine, elementer taneciklerden akseleratörlerinin (hızlandırıcılar) yapımına imkân sağladı; bugün sinkrotronların büyük toroidal odalarında çok ileri boşluklar devam ettirilebilmektedir.

Boşluk tekniğinin endüstride pek çok uygulamaları vardır. En önemlileri arasında, elektrik lambalarının yapımı, genellikle düşük basınç altında damıtma ve suyunu alma işlemleri, birçok termoiyonik lambalar, X ışını tüpleri ve bilimsel aygıtlar sayılabilir.

BOŞNAKLAR

Eski Bosna halkıyle birlikte günümüzde de bütün Bosna-Hersek Müslümanlarına verilen genel ad. Aynı zamanda Hırvat olarak bilinirler.

IX. yüzyıldan başlayarak şiddetli baskı ve propaganda sonucu Hıristiyanlığı kabul etmiş, daha sonra yaşama şartlarına uygunluğu sebebiyle Anadolu'dan Balkanlara yayılan Bogomil mezhebini benimsemişlerdi. XV. yüzyıl ortalarında Fatih'in bölgeye egemen olması, geniş ölçüde ve kendi istekleriyle Müslümanlığı seçmelerine yol açmıştır. Bu arada mistik eğilimleri, aralarında Nakşibendîlik, Kadîrîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik, Rufaîlik gibi tarikatların yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Osmanlılar devrinde Bosna'yı ziyaret eden Papalık temsilcilerinden Petrus Masarechi'nin yaptığı resmî açıklamaya göre, 2/3 bir oranla büyük fazlalık gösteren Müslüman çoğunluğun, daha sonra 1874'te Avusturya makamlarının verdiği bir başka istatistik bilgi içinde 448 613 gibi bir sayıyla, yarıdan da aza düştüğü görülür. Aynı tarihten sonra Müslüman Boşnaklar gitgide azalmaya uğramış, Rus ve Avusturya savaşlarıyle Tito yönetimi süresince büsbütün eriyen halk, ancak 1953 yılında yeni bir artış gösterebilmiştir.

Günümüzde 3 127 000 nüfuslu Bosna-Hersek çoğunluğunun 1 350 000'ini, azınlık durumunda olan Boşnaklar meydana getirir. Tabiî bir miktar Arnavut ile, XV. yüzyılda bölgeye gelip yerleşmiş birkaç bin Türk de bu sayının içindedir.

Genellikle uzun boy, koyu saç ve brakisefal baş tipi gösterirler. Açık renge daha çok Bosna Müslümanlarında rastlanmaktadır.

Şehirlisi küçük el sanatları ve küçük çapta ticarî alışveriş, köylüleri hayvancılık ve çiftçilikle uğraşırlar. Konukseverlik ve açıksözlülükleri karakter özellikleridir.

Balkan kültürüne sahip oldukları halde bilim, sanat ve sosyal hayat, geniş ölçüde Türk-İslâm kültüründen etkilenmiş, aralarından Sokullu Mehmet Paşa, Damat İbrahim Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Mevlâ Abdülkerim gibi Osmanlı yönetiminde söz sahibi büyük devlet adamları ve kültürlü kişiler yetişmiştir.

Yeni Latin alfabesi kabul edilmiş olmakla beraber, Arap harfleriyle de öğretim yapılmakta ve medreselerinde Türkçe, Arapça, Farsça dilleri öğretilmektedir. Konuşulan yerli dil Boşnakçaya pek çok Türkçe sözcük karışmıştır.

Bugün ülkemizde Türk gelenek ve göreneği içinde uluslaşmış çoğunluğun dışında dil ve âdetlerini unutmayan 5 000 kadar Boşnak yaşamaktadır.

BOTANİK

Botanik, geniş ve genel anlamda bitkileri inceleyen bilimin adıdır. Hücreler üzerine araştırmalar yapan sitoloji, dokuları inceleyen histoloji, bitkilerin hayatında görülen çeşitli olgularla bitkileri meydana getiren organ ve aygıtların işlevlerini inceleyen fizyoloji, bitki organlarının yapı ve biçimleriyle ilgilenen anatomi ve morfoloji, bitkiler ile içinde yaşadıkları çevre arasındaki ilişkileri inceleyen ekoloji (çevrebilim), bütün bitkileri doğal niteliklerine mümkün olduğu kadar uygun gruplar içinde toplama işiyle ilgilenen sistematik gibi çeşitli kollara ve uzmanlaşma dallarına ayrılır. Bitki coğrafyası ve jeobotanik ise, değişik metotlarla bitkilerin yeryüzünde yayılma sorunlarını, birlikte yaşama biçimlerini, dinamizmlerini inceleyen kuramlardır. Nihayet, bağımsız bir bilim olmakla birlikte, paleontoloji de, geçmiş çağların bitkileri ve fosillerle ilgilendiği ölçüde, gerek floristikle, gerekse diğer botanik dallarıyle, tartışılmaz bir şekilde yakınlık gösterir. Bütün bu bilimlerden daha yeni olan bitki jenetiğiyse, bitkilerin kaynaklarını, zaman içindeki evrimlerini, ileride görülmesi mümkün olan doğal ve yapay değişmeleri araştırır.

Tarihçesi: Botaniğin başlangıcı ilkçağa kadar uzanır. En eski uygarlıklarda bitkilerden yararlanmak amacıyle bitkiler üzerinde incelemeler yapılıyordu. Gerçek bir bilim olarak botanik, geçmiş çağlarda bitkilerin, hastalıkları iyileştirmesi konusundaki önemlerinden ötürü tıp bilimiyle birlikte gelişmiştir. Botaniğin gelişmesine eski Yunanlılar ile Romalıların büyük bir katkıda bulundukları şüphesizdir; Pitagoras, Ranias, Dioscorides ve Plinius gibi adlar, bitkiler üzerine yapılan incelemelere bu uluslarda verilen önemi gösterir.

Paris'in ünlü bitki bahçesinden (Jardin des Plantes) bir görünüş.

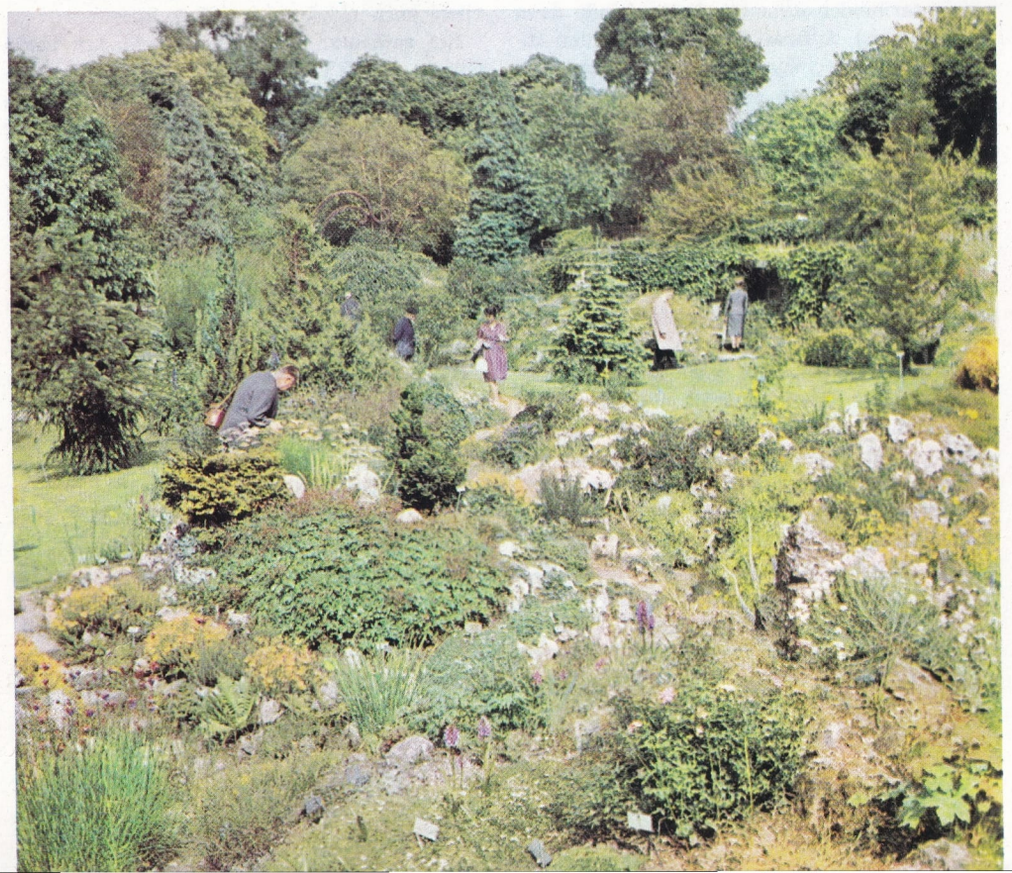

İsviçre'de bir botanik bahçesi. Üniversitelerin botanik enstitüleri botanik bahçelerinde bitkiler için en elverişli koşulları sağlarlar.

Ortaçağdaysa botanik alanında önemli bir gelişme görülmez; yeni bir atılıma rastlamak için 1500 yıllarına kadar gelmek gerekir; bu yeni atılım Otho Brunfels (1530), Leonhart Fuchs (1542), Hieronymus Bock (1552) ve Konrad von Gesner (1516-1565) gibi bilginlerin araştırmalarıyle gerçekleşecektir. Bitkilerin sınıflandırılması ve incelenmesi bakımından büyük önem taşıyan ayırıcı niteliklerin çiçek ve yemişlerde araştırılması gerektiğini ortaya koyan da Konrad von Gesner olmuştur. Kısa bir süre sonra, Fransız Charles de l'Ecluse (1526-1609) «cins» kavramını tespit eden ilkeleri aydınlatmıştır. İtalyan Andrea Cesalpino (1519-1603) da bitki dünyasının sistematiğini kurmuş ve metodunu 1583 yılında yayımlanan **De Plantis - Libri XVI** (Bitkiler Üzerine) adlı eserinde açıklamıştır.

Bunları, Gaspard Bauhin (1560-1624) ve ikiçenekliler ile birçeneklileri tohumlarının niteliklerine dayanarak kesinlikle birbirinden ayıran John Ray (1628-1705) çalışmaları izler. Aynı dönem içinde Fransız Pitton de Tournefort (1656-1708) da bitkilerin, çiçeğin yapısını temel alarak incelenmesi ve sınıflandırılması için bir metot ortaya atmıştır.

Nihayet, hiç olmazsa sistematik botanik alanında, şimdiye kadar gelmiş olan en büyük botanikci olarak tanımlanabilecek, İsveçli C. Linné ortaya çıkmıştır. Linné'nin (1707-1778) o zamana kadar bilinen bitkileri yeniden düzenleyen, çiçeğin cinsel niteliklerine göre yirmi dört sınıfa ayıran, **«nomenclatura binomia»** (cins ve tür) yı tespit eden eseri botanik tarihinin en önemli eserlerinden biridir.

Linné'nin sisteminde bazı yenilikler yapan bilgin Alexis Jordan oldu. Jordan'ın Linné'nin **Systema Natura** (1735) adlı kitabı üzerinde yaptığı değişikliklerden sonra bitki türlerinin **«Linné türleri»** (büyük türler) ve **«Jordan türleri»** (küçük türler) olmak üzere ikiye ayrıldıklarını görüyoruz. Bernard Jussieu (1699-1776), Antoine de Jussieu (1748-1836) ve Augustin-Pyrame de Candolle (1778-1841) bitkiler üzerinde yapılan incelemeleri değişik kesimlerde derinleştirdiler.

Botanik alanında sistematikle ilgili yenilikler yapan en son bilginler arasında 1827 yılında, yumurtacık ile yumurtalığın niteliklerine göre kapalıtohumlular ile açıktohumluları birbirinden ayırt eden Robert Brown; tallı bitkileri kormofitlerden ayırt eden Stephan Ladislaus Endlicher (1836-1840); bugünkü sistematik şemayı ortaya atmış olan Alman botanik bilgini Adolf Engler hatırlanabilir.

Bitki soyları biliminin öncüsü Gregor Mendel'dir (1822-1884). Baklagiller üzerindeki çalışmalarını 1865'te yayımlamış, ama 1900 yılından önce tanınmamıştır.

BOTEV, HRİSTO

(1849-1876) Bulgar ozanı ve devrimcisi. Kalofer'de doğmuş, Odessa'da öğrenciyken Rus ihtilâl hareketlerine katılmış, daha sonra Romanya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Bu ülkede kaldığı yıllar boyunca Bulgaristan'ın siyasal özgürlüğüne kavuşması ve Bulgar halkının uyanması için çalışmış, yayımladığı gazetelerde (Uyandırıcı, Bulgar Göçmenlerinin Sözü) fikirlerini savunmuştur. 1876 yılında, 200 kadar çeteciyle birlikte, köylüleri ayaklandırmak amacıyle Bulgaristan'a girmiş, fakat isteğini gerçekleştirememiş, Türk birlikleri tarafından kuşatılıp, öldürülmüştür. Ölümünden sonra yayımlanan şiirleri Bulgar edebiyat çevrelerinde büyük yankılar uyandırmış, Botev bu şiirlerde Bulgar aydınlarını büyük ölçüde etkilemiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısıyle XX. yüzyılın ilk yarısında Bulgar edebiyatının yetiştirdiği en önemli sanatçılardan biri sayılan Botev'in en önemli şiirleri şu başlıkları taşır: Hacı Dimitar, Duam, Haydutlar, Savaş, Ayrılık.

BOTHE, WALTER WILHELM

(1891-1957) Alman fizikçisi. 1914'te Berlin Üniversitesinde felsefe doktoru oldu ve inceleme ve araştırma çalışmalarına Berlin, Giessen ve Heidelberg Üniversitelerinde devam etti. 1934'te Kaiser Wilhelm Enstitüsüne girdi (şimdi Max Planck Enstitüsü) ve 1946'da Heidelberg Üniversitesinde fizik kürsüsünün başına geçti. 1930'da Bothe ve Besker, alfa taneciklerivle bombalanan berilyum tarafından salınan yeni bir radyasyon keşfettiler, ki daha sonra Chadwick bu radyasyonun yeni bir tanecik olan nötron olduğunu gösterdi. 1954'te Bothe'ye, «çakışmalar» metodunu keşfettiği ve bu metodun elemanter tanecikler fiziğindeki uygulamaları için, Nobel Fizik ödülü verildi. Başkaları arasında, Hans Geiger'le birlikte yaptığı Compton olayının incelenmesini ve kozmik ışınlar üzerindeki denel araştırmalarda, «çakışma» devrelerini ve Geiger sayaçlarını kullanan yeni bir tekniği bildirelim. Çakışmalar metodunun önemine dair bir fikir vermek için, elemanter tanecikler alanında araştırmayla ilgili olayların zamanca bir analizini sağlayan, bir elektronik devreler topluluğunu söylememiz yeter; bu sistem saniyenin milyonda birinin yüzde bir kaçına kadar zaman aralıklarını takdir edebilen bir saata eşdeğerdir (halbuki iyi bir kronometre ancak saniyenin yüzde biri basamağında zaman aralıklarını takdir edebilir).

BOTSWANA

Afrika'nın güneyinde bir devlet (Eski Bechuanaland). İngiliz Uluslar Topluluğuna (Commonwealth) dahildir. Başkent Gaberones (nüfusu 4 200) dur.

Yüzölçümü 569 581 km^2., nüfusu 576 000 olan Botswana'nın komşuları, kuzey-doğuda Kuzey Rodezya, kuzeyde ve batıda Güney-Batı Afrika, güneyde ve güney-doğuda Güney Afrika Cumhuriyeti ve doğuda, tek tük tepeler dışta bırakılırsa, Kalahari çölüdür. Yükseltisi ortalama 1 000 m. olan bu çöl, kırmızı kum ve delikli kayalardan meydana gelmiş olup, yer yer, en büyükleri Güney Rodezya sınırı yakınlarındaki Makarikari bataklığı olan, tuzlu bataklıklarla kaplıdır. Makarikari bataklığı, yağmur mevsiminde, Ngami gölünün kuzeyindeki Okovango ırmağının (Yukarı Kubango) kollarının sularını toplayan Botlette kanalıyle beslenir. İklim sıcak ve kurudur. En çok görülen bitkiler dikenli bitkiler ile akasya ağaçlarıdır.

Bu bölgede en çok rastlanan hayvanlar ise zürafa, ceylan, aslan, leopar, gergedan, fil beyazkarınca, çekirge, zehirli yılan, vb. gibi çeşitlidir.

BOT

Çoğunluğunu zenci Bantuların teşkil ettiği halkın geçim kaynakları çobanlık ile (toplam olarak 1 700 000 baş kadar hayvan beslenmektedir) az gelişmiş bir tarımdan (darı, mısır, kavun, karpuz, vb.) ibarettir.

BOTTESINI, GIOVANNI
(1821-1889) İtalyan besteci ve kontrabasçı. Babası Milano Konservatuvarına girmesini istemiş, tek boş yer kontrbas bölümünde olduğu için Bottesini yine bu çalgıyı seçmiştir. Bir süre, viyolonsel çalan Arditi'yle birlikte dinleti gezilerine çıkmış, sonra Havana'da orkestrada çalışmış, Avrupa'ya döndüğünde Paris'te İtalyan operasında, Palermo'da Teatro Bellini'de, Barselon ve Kahire operalarının orkestrasında çalmıştır. Birçok opera bestelemiş, bunlar gününde genellikle başarıya ulaşmıştır. Bugün daha çok kontrbas için yazdığı ve bu çalgının sınırlı dağarına önemli katkılar olarak görülen eserleriyle tanınır.

Botswana'da Serowe şehri.

BOTTICELLI, SANDRO
(1445-1410) Floransa okulundan İtalyan ressamı. Asıl adı Alessandro di Mariano dei Filipepi'dir. Zengin bir iş adamı olan ağabeyi tarafından yetiştirilmiş, önce Fra Filippo Lippi, daha sonra Andrea de Verrocchio'nun yanında çalışmıştır. Bu büyük ustalardan çok şey öğrenmiş ve 1470 yılında kendi atelyesini kurarak çalışmaya başlamıştır. Botticelli bu dönemde en çok Antonio Pollaiuolo'yu benimsemiş ve etkisinde kalmıştır. Aynı yıl Tomasso Soderini'nin aracılığıyle yedi erdemlik resimlerinden birini yapmıştır. Bu resim dolayısıyle hümanistler ve Lorenzo de Medici'nin çevresindeki klasikçilerle ilişki kurmuştur.

Botticelli, Medici'nin çevresine 1475'te girmiş ve 15 yıl onun için çalışmıştır. Bu döneminde mitolojiden yararlanmıştır. Mitoloji konularını o zamana kadar kimsenin erişemediği ustalıklı bir biçim ve şiirsel bir anlatımla resimlerine geçirmiştir. Medici ailesi için yaptığı «İlkbahar» (Primavera) (1477-1478) ve «Venüs'ün Doğuşu» adlı resimler Botticelli'nin en büyük eserlerinden ikisidir. Botticelli, 1481 yılında papa tarafından Sistine kilisesini, üç fresk ve papa portreleriyle bezemek üzere görevlendirilmiştir. Floransa'ya dönüşünde Medici köşküne «Venüs'ün Doğuşu»nu ve freskler yapmıştır. Bu freskler dinsel konuları kapsamaktadır. 1490'larda Botticelli'nin dünya görüşü ve çalışma biçimi değişmiş, dinsel konulara karşı olan tutkusunun yerini doğacılık (naturalizm) anlayışı almıştır. Tabiî Botticelli'nin doğacılığının XIX. yüzyıldaki aynı adlı akımla hiç bir ilişiği yoktur. Daha önceki hümanist ve klasik değerleri bir yana bırakmıştır. Yeni anlayışla yaptığı en önemli eseri «Büyülerin Yalanı» dır. Daha sonraki resimleri «Acı» ve «Meryem'in Taç Giymesi» dir. «İsa'nın Çarmıha Gerilmesi» adlı resmi Cambridge (Massachusetts) Fogg müzesindedir. St. Zenobius'un hayatına ait öyküleri anlatan çok üstün çalışmaları bugün, Dresden, New York ve Londra'dadır. Botticelli'nin resim anlayışında görülen büyük değişmenin nedeni, keşiş Girolama Savonarola'ya ve onun düşüncelerine olan saygısına bağlanabilir. Savonarola, Medici'yi alaşağı ederek 1494'ten 1498'e dek Floransa'nın yönetimini elinde tutmuştur. Botticelli Savonarola'nın öğütlerinin ışığı altında daha

Botticelli'nin «İlkbahar» adlı ünlü tablosu. 1478 yılında yapılan bu tablo Floransa'da Uffizi galerisindedir.

dındışı resimler yapmaya başlamıştır. 1500'den sonra, Michelangelo ve Rafael'le giriştiği yarışın sonunda üslûbu arkaike dönüşmüştür.

Çok verimli bir ressam olan Botticelli, Rönesansa bir geçiş sayılır. Bu bakımdan sanat tarihindeki yeri çok önemlidir. Üslûbunun tazeliği, çizgi ritmiyle yağlıboya resme yeni bir yüz getirmiş, çağının genç ressamlarına öncü olmuştur. Resimlerinde çok değişik türde bir kadın güzelliği yaratmıştır. Aydın ya da dinsel içeriği ustalıklı, ama basit bir teknikle birleştirerek yepyeni bir anlayışa öncü olmuştur.

BOULEZ, PIERRE
(1925-) Fransız besteci ve orkestra yönetmeni. Lyon ve Saint-Etienne'de yüksek matematik öğrenimini bitirmiş, sonra kendini tümüyle müziğe vermiş, Paris'te Messiaen ve Leibowitz'in öğrencisi olarak yetişmiştir. İkinci Dünya savaşından sonraki müziğin simgelerinden ve önderlerinden biri olarak yaptığı büyük ün, daha önemli birçok bestecinin gölgede kalmasına sebep olacak kadar zorlu ve yaygındı. 1960'tan sonra orkestra yöneticisi olarak çalışmaları, besteciliğini aksatmışa benziyordu. Webern sonrası dizisellikten yola çıkıp tüm örgüte, oradan türlü doğaç metotlarına ve açık biçimlere yönelen eserleri arasında **Le Marteau sans Maître** özellikle tanınmıştır. Piyano için üç sonat, piyano ve flüt için sonatı, iki piyano için **Structures'ü** ve çalgılar için **Improvisations sur Mallarmé, Le Soleil des Eaux** sık sık çalınan eserlerindendir.

BOUVET
Güney Atlantik adası. Ümit burnunun yaklaşık olarak 2 500 km. güneyinde, 54°26′ güney enlemi ve 3°24′ doğu boylamındadır. 1739 yılında Fransız subayı Jean-Baptiste-Charles Bouvet tarafından keşfedilmiş: Geçen yüzyılın sonlarına doğru **Valdivia** Alman gemisi mürettebatı tarafından gezilip görülmüş ve 1927 yılından sonra da Norveç balina gemilerine üs olmuş, 1930'da Norveç'e geçmiştir. 58 km².'lik bir yüzölçümüne sahip olan adada insan yaşamaz; 939 metreye yükselen volkanik bir koni halindedir ve bu koniden, biri kuzey ikincisi güney yönündeki iki buzul dili denize kadar inmektedir.

BOXERLER
1900 yılında Boxerler ayaklanması denen ayaklanmayı çıkartan **I-ho-ch'-üan** (Adalet ve Ahenk Yumrukları) adlı gizli Çin örgütüne İngilizlerin verdiği ad. İlkin bir jimnastik kulübü olarak kurulan bu örgüt, sonradan eski gizli cemiyetleri şiddetli bir yabancı düşmanlığı bayrağı altında birleştirip Avrupalıların egemenliğine karşı Çin ulusal duygularını dile getirmiştir. Gerçekten de Avrupalılar artık kıyılarda kalmakla yetinmeyip misyonerler aracılığıyle Çin'in iç kesimlerinde yaşayan köylü halkları da etkileri altına almaya koyulmuşlardı. Ayaklanma önce, o tarihte Çin'de saltanat sürmekte bulunan Mançuryalı Çin hanedanını da hedef tutuyordu, ama imparatoriçe Tz'u-hsi ile saray erkânı Batı devletlerine karşı bir silâh olarak kullanabilmek umuduyle hareketi gizlice desteklemişlerdi. Fakat isyancılar Pekin'de Avrupa elçiliklerine saldırınca, büyük devletler durumdan yararlanabilmek amacıyle müdahale etme kararını aldılar. Kayser Wilhelm II.'nin öncülüğüyle kısa zamanda harekete geçirilen uluslararası bir ordu başkenti işgal ederek, saraylıları kaçmaya ve Boxerleri şehri terk etmeye, isyanın öncülerini cezalandırmaya, Çin'i çok büyük bir tazminat ödemeye ve Avrupalılara yeni ve ağır imtiyazlar tanımaya zorladı. En büyük imtiyazları elde eden Rusya, Mançurya'nın tamamını işgal ettiği gibi Port Arthur'ü de aldı ve buradaki yeni durumu ve kuvvetlenmesi, birkaç yıl sonra Japonya ile arasında savaşın çıkmasına sebep oldu.

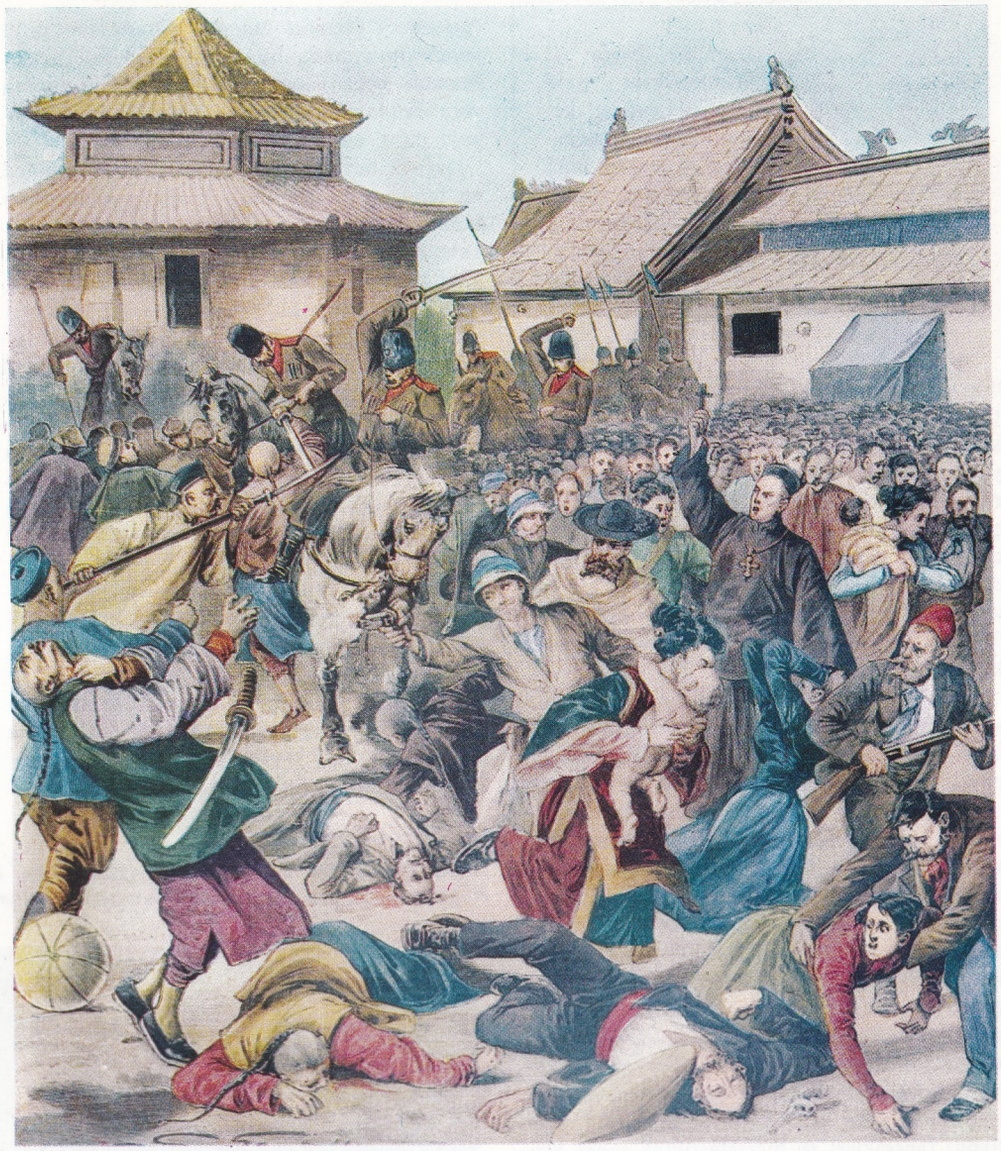

1900 yılında yapılmış olan bu gazete resmi Boxer ayaklanmasını konu edinmiştir.

BOYA
Boyalar, metal, tahta ve benzeri yüzeyleri dekore etmek ve korumak için kullanılan örtü maddeleridir. Bu çeşit boyalar sıvı veya jelatin kıvamında olabilir. Fakat yüzeye sürüldükten sonra havada yavaş yavaş sertleşerek (boyanın kuruması) sıkı sıkıya yapışmış, katı ve esnek bir katman meydana getirir. Yağlıboyanın temel maddeleri pigment, taşıyıcı (kuruyan yağ) ve sikatiftir. Pigmentler boyalara istenen rengi verirler. İnce toz haline getirilmiş renkli maddelerdir. Taşıyıcı (ya da kuruyan yağ) ise pigmentin iyice dağılarak (kolloidal) suspansiyon yaptığı ortamdır. Bu kuruduğu zaman ince bir katman meydana getirerek yüzeyi kaplar ve pigment bu sayede yüzeye istenilen rengi verir. Sikatif ise (kurşun ve kobalt bileşikleri gibi) boyanın kurumasını (sertleşmesini) hızlandırır, plastiklik ve sertliği ayarlar. Bunların dışında boyanın akıcılığını artırmak ve sürülmesini kolaylaştırmak amacıyle inceltici madde olarak neft yağı, terementi ve (plastik badana boyalarına) su konur.

Çok eskiden beri kullanılan taşıyıcılar bezir ve tung (Çin beziri) yağlarıdır. XVI. yüzyıldan beri bazı doğal reçineler boyalara kon-

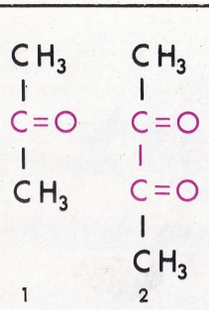

Boyanın içinde iki renklendirici grubun bulunması gerekir. Bir renklendiriciye sahip olan asetilen (1) renksizdir. İki renklendiricisi olan diasetil ise (2) sarıdır.

maya başlanmıştır. 1920'den sonra da sentetik reçineler kullanılmaya başlandı. Bugün sentetik reçineler o kadar gelişmiştir ki, boya endüstrisi kimya endüstrisinin bir dalı durumuna geçmiştir. Günlük hayatta kullanılan çoğu boyaların içinde alkid (poliester) grubu taşıyan sentetik reçineler bulunur. Endüstrideyse selüloz plastikleri ve vinil reçineleriyle yapılmış boyalar gün geçtikçe yayılmaktadır. Bunlar daha çok tabanca boyası (püskürtme boya) şeklinde kullanılır.

Bir yüzeye uygulanmış boyanın niteliği büyük ölçüde boyanın kuruma (sertleşme) metoduna bağlıdır. Bu da taşıyıcı ve boyanın ince bir katman meydana getirmesini sağlayan diğer maddelerle ilgilidir. Taşıyıcısı bir kuruyan yağ (bezir yağı gibi) olanlar, havada yavaş oksitlenme (yükseltgenme) yle sertleşirler (kururlar). Bazen kuruyan yağ içine reçine de eklenebilir. Bu tip boyalar yavaş kurur (sertleşir). Kurumayı hızlandırmak için bunlara sikatif eklenir (katalizör), taşıyıcısı uçucu bir eritken içinde eritilmiş boyalar, (selülozik boyalar gibi) eritken buharlaşınca kururlar. Bunlar beziryağlı boyalardan daha çabuk kurur. Plastik badama boyalarında, suda ince dağılmış taşıyıcı (emülsiyon) tanecikleri su buharlaştıktan sonra birbirine yapışarak kesiksiz bir katman meydana getirirler. Kuruyan katmana esneklik kazandırmak için plastisizör adını alan reçineler de boyalara eklenir. Bu amaçla boyalara bazen sentetik kauçuk da konur. Bu maddeler, özellikle kuruduğu zaman çatlayabilen selülozik boyalar için uygundur.

Çok kullanılan modern boyalarda taşıyıcı olarak kuruyan yağ-sentetik reçine karışımı bulunur. Bu boyaları hazırlamak gerekmez, hemen ve olduğu gibi kullanılır. Taşıyıcısı kuruyan yağ-sentetik reçine (polivinil asetat veya polistiren, vb. gibi) olan emülsiyon boyaları gittikçe yaygın hale gelmektedir. Bu boyalar çabuk kuruyabilen ve su ile yıkanabilen, kireç sıvaya uygulanabilen yüzeyler meydana getirirler. Plastik badana boyası adını alan bu boyalar iç duvarları ve dış tahtaları boyamak için kullanılır. Bu emülsiyonlar, içinde kazein ve zamk reçinesi bulunan, ya da eski tip bezirli suluboyaların yerine geçmiştir. Eski tip boyalar bugün sadece alçı yüzeylerinin ve tavanları boyamak için arasıra kullanılmaktadır.

Evlerde kullanılan boyalara son yıllarda jelatin boyaları (Tiksotropik) adını alan yeni bir boya türü katılmıştır. Bu boyalarda alkid (poliester) reçinesi bulunur. Bu da sıvı değil jelatin kıvamında bir boya meydana getirir. Bununla boya yapmak çok kolaydır, fırçadan yere damlamaz, gözenekli yüzeyler bu tip boyayı daha az emer, daha ekonomiktir.

Değişik boyalar sürüldükleri yüzeye, amaca ve isteğe göre üç türlü görünüş kazandırır. Bunlar mat, yarı-parlak ve parlak olabilir. Tahtalar genellikle parlak boyalarla boyanır. Yarı parlak boyalar çoğu duvarlara ve özellikle su buharına karşı korunması gerekli yerlere uygulanır. Mat boya elle dokunulmayacak yerlere sürülür, çünkü kolayca pürtüklenir ve yıkanması güçtür. Bu çeşit boyalar evlerden çok dükkân ve mağaza vitrin ve dekorasyonunda kullanılır. Özel amaçlar için özel boyalar yapılır; su buharı yoğunlaşmasını önleyen boyalar, duman ve ateşe dayanıklı boyalar ve selülozik boyalar bu arada sayılabilir.

İnce bir kat boya nadiren koruyucu ve dekoratif bir görev yapabilir. Tek kat sürülecek boyalara çok miktarda pigment konur, eğer boyasız bir yüzeye uygulanacaksa, bu tip boyalar bile yüzeye bir kat astar boya sürüldükten sonra iyi sonuç verir. Genellikle astar boyası adı verilen birinci kat boya gereklidir. Boyanacak yüzey, pürüzleri kazınarak ve yağ, kir varsa iyice temizlenerek hazırlanmalıdır. Bundan sonra birinci kat (astar) boya sürülür, bu yüzeye iyice yapışır, ikinci ve üçüncü kat boyaların da tutmasını, gözeneklerin kapanmasını sağlar. Bundan sonra gerekirse ikinci ve üçüncü kat astar sürülerek istenen kalınlık, renk, opaklık ve düzgünlük sağlanır, boya yavaş yavaş şekillenir ve yüzeyi koruma özelliği artar. Bundan sonra asıl boya sürülerek boyama işi tamamlanır. Birkaç kat sürülecek boyanın bileşimi ve uygulama metodu boyanacak yüzeye bağlıdır. Bugün bir amatör nadiren bezir, pigment, vb. ilkel maddelerini birbirine karıştırarak yağlıboya elde etmek zahmetine katlanır. Amaca göre istenen cins boya ile buna uygun astar boyalar boya satıcısından alınabilir.

Boya fırça veya merdaneyle sürülür. Merdane plastik badana gibi duvar ve benzeri düzlem yüzeylere kolayca sürülebilen boyalara uygun gelir. Püskürtme (tabanca) yle boyama genellikle endüstride uygulanır. Özellikle boyanması istenmeyen yerlerin maskelenip, istenen yerlerin boyanması için püskürtme metodu çok uygundur. Otomobillerin iki veya üç renge boyanması bu usüle göre yapılır.

Boya endüstrisi kimya endüstrisinin en önemli dallarından birini meydana getirir. Boya resim, matbaacılık, dokumacılık, plastik endüstrisi gibi alanlarda kullanılır.

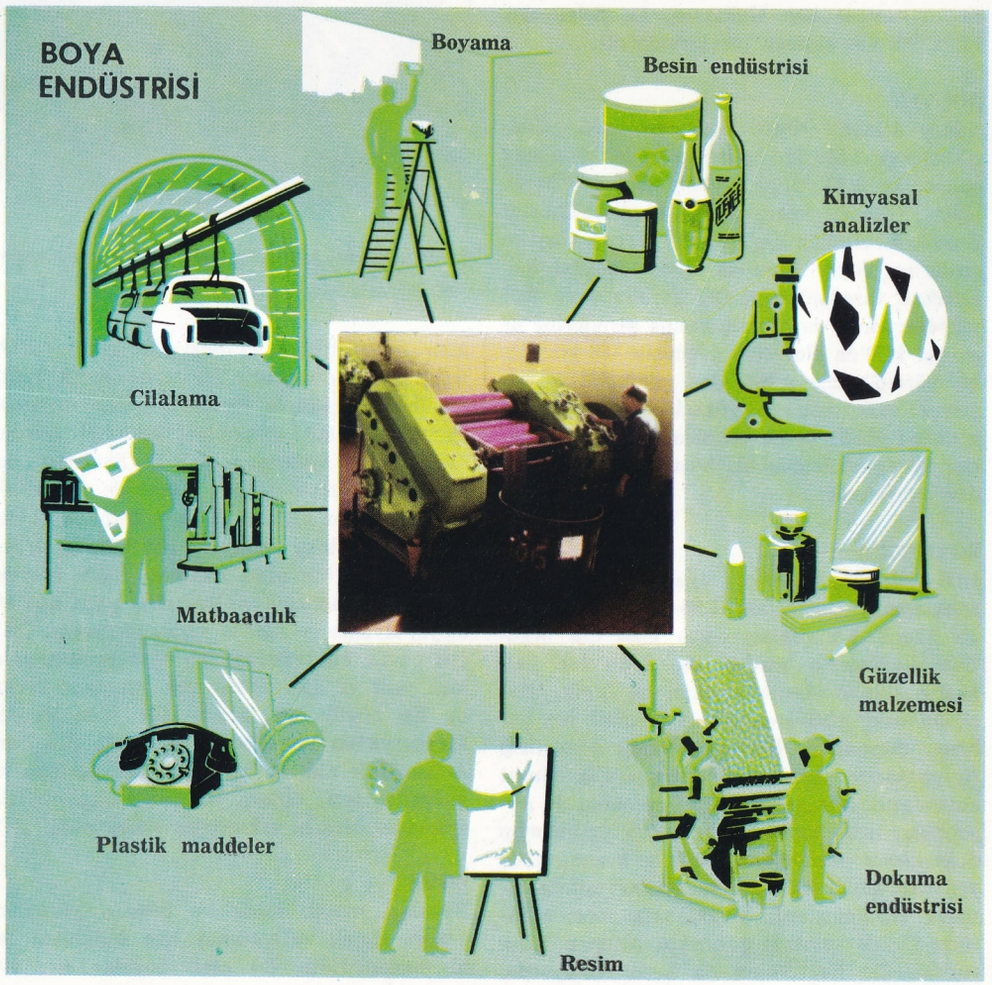

BOYABAT
Karadeniz bölgesinde Sinop iline bağlı ilçe merkezi. Kızılırmak'ın önemli bir kolu olan Gökırmak üzerinde kurulmuştur. Yükseltisi 115 m.'dir. Nüfusu 9 418'dir. Sinop'a 96, Gerze'ye 65 km.'lik şoseyle bağlıdır.

Kasabada su ve elektrik tesisleri, birkaç çeltik fabrikası, bir kale kalıntısı vardır. Kasabaya 20 km. uzaklıkta Bürüm adında bir gezi yeri bulunur.

Boyabat ilçesinin (yüzölçümü 1 723 km^2., nüfusu 62 710) Merkez ve Saraydüzü bucaklarına bağlı 126 köyü vardır. İlçe topraklarının kuzeyinde İsfendiyar dağlarının tepeleri, güneyindeyse Ilgaz dağlarının doğu uçları yer alır. Bu iki yüksek arazi arasında, Gökırmak kolu çevresinde düz alanlar bulunur. İlçenin başlıca akarsuları Gökırmak ve bu ırmağa karışan kollarıdır. Gökırmak çevresinde daha çok çeltik (pirinç) ekimi yapılır. Buğday, kenevir ve çeşitli sebze de yetiştirilir. İlçenin kuzey ve güneyinde yer alan dağlar ormanlıktır.

BOYAR, ALİ SAMİ
(1880-1967) Türk ressamı. İstanbul'da doğmuş, Heybeliada Denizokulundan deniz subayı olarak çıkmış; 1907 yılında da İstanbul Sanayii Nefise Mektebinden diploma alarak 1910-1914 yılları arasında Paris Güzel Sanatlar Okulunda eğitim görmüştür. Cormon'la çalışmalarının sonunda yurda dönen Boyar, yüzbaşılıktan emekliye ayrılarak Deniz Müzesi müdürlüğünde, Kız Sanayii Nefise Mektebinde müdürlük ve öğretmenlikte, Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğü ve iki defa da Evkaf Müzesi müdürlüğünde bulunmuştur.

İlk Türk Cumhuriyet pulları ile kâğıt paralarının ressamı olan Ali S. Boyar, aynı zamanda Türk ressamları arasında ilk eau-forte «yedirme kazı resim-gravür çeşidi» uygulayan sanatçıdır. Gazetelerde birçok sanat yazısı yayımlayan ressamın kitap olarak basılan ve kapağını kendi resimlediği «Ayasofya» eseriyle süslü, 1943 tarihli Bahriye Müzesi Kataloğu vardır. İslâm Eserleri Müzesi müdürlüğü ve son görevi olan Ayasofya Müzesi müdürlüğünden emekli olan ressam Boyar, Resim ve Heykel Müzesi ve yurt dışında pek çok özel kişilerin koleksiyonuna katılmış, suluboyalarında daha başarılı bir kişilik olarak İstanbul'da ölmüştür.

BOYER, CHARLES
(1897-) Fransız sinema ve tiyatro oyuncusu. Paris Üniversitesinde felsefe okuduktan sonra tiyatro oyunculuğuna başladı. Sinema oyuncusu olarak, Amerika'da çevirdiği **The Garden Of Allah** (1936), **Conquest** (1937) ve **All This and Heaven too** (1940) adlı filimlerle ününü pekiştirdi. Genellikle romantik rollerde başarı sağlayan Boyer, **Gaslight** (1944)'ta, karısını öldürmeyi tasarlayan bir erkeği kusursuz bir şekilde canlandırmıştır.

BOYKOT
Bir insan topluluğunun, belirli bir amacı gerçekleştirmek için, anî bir kararla belirli bir plan içinde, diğer bir kişi veya toplulukla ekonomik ve toplumsal ilişkilerini kesmesidir. Boykot genellikle belirli bir isteğin gerçekleştirilmesine, karşı tarafı zorlamak, onu müşkül duruma düşürerek istenileni elde etmek amacıyle yapılır. Boykotta daima karşı tarafa zarar vermek unsuru vardır. Genellikle, boykot edilen kişi veya gruba mal vermemek, ondan mal satın almamak şeklinde gerçekleştirilir. Fakat bunun dışında, çalışmamak, toplumsal ilişkileri kesmek, şeklinde de gerçekleştirilebilir. Boykot, bir devlet içindeki değişik menfaat grupları arasında olabileceği gibi, uluslar arasında da olabilir. Siyasî münasebetleri bozulan devletler birbirlerine hatta, düşman tarafla ilişki kuran devletlere karşı dahi boykota girişebilirler. Günümüzde Arap ülkeleri, İsrail'le siyasal ve ekonomik ilişkilerini kestikleri gibi, İsrail'le ticarî, kültürel ve siyasal ilişkiler kuran devletlere karşı da boykot yapmaktadır.

BOYLE, ROBERT
(1627-1694) İrlandalı kimyacı. Uzun süre İsviçre ve İtalya'da kalmış Galileo'nun çalışmalarına karşı büyük ilgi göstermiştir. 1644'te İngiltere'ye dönmüş ve Aristoteles'in skolastik metotlarına karşı çıkan ve sonradan Royal Society'nin çekirdeğini oluşturan bir genç bilginler grubu olan «İnvisible College-Görünmeyen Okul» a katılmıştır. 1654'te Oxford'a giderek hayatının en verimli çalışmalarını yapmıştır. Robert Hooke'un yardımıyle, 1659'da yeni bir hava tulumbası ya da «pnömatik makine» yaptı. Bununla gazların ve özellikle havanın özeliklerini araştırdı. Bu araştırmalar «Boyle kanunu» nun formülleştirilmesi sonucunu doğurdu.

Bır bilim adamı olarak en büyük başarısı, 1661'de **The Sceptical Chemist** (Titiz Kimyacı) de modern kimyanın temellerini atması olmuştur. Bu eser bir elementin ilk modern tarifini, elementlerin ayrılmalarının bazı pratik metotlarını ve kimyasal analizin kaba esaslarını veriyordu. Kimyasal reaksiyonları izah için ortaya attığı «tanecikler teorisi» yle Boyle, eski atomistik doktrinleri denel bir temele dayayan ilk bilgin oluyordu.

Boyle, **Tenamina quaedam physiologica** ile fizyolojinin incelenmesine önemli ve hatta çok büyük bir katkıda bulunmuş ve hidrostatik, akustik ve mineralojide önemli araştırmalar yapmıştır.

Boyle Kanunu: Genellikle Robert Boyle'a atfedilen, fakat daha önce Robert Hooke tarafından keşfedildiği de ileri sürülen, gazlara ilişkin ilk kanun. Bir gazın sıcaklığı sabit kaldığı takdirde, hacminin basıncıyle ters orantılı olduğunu bildirir. Bu kanun şöyle de belirtilebilir: Verilen bir sıcaklıkta, bir gazın basıncı ile hacminin çarpımı sabittir. (PV = k). Boyle kanunu sadece bir ideal gaz için tam geçerlidir. Sıvılaşma noktasından uzak olan ve sınırlı bir basınç menziline maruz bulunan herhangi bir gaz için doğrudur; fakat pratikte, bir gazın davranışını ideal bir gazınkıyle uzlaştırabilmek için bazı düzeltmeler yapmak gerekir.

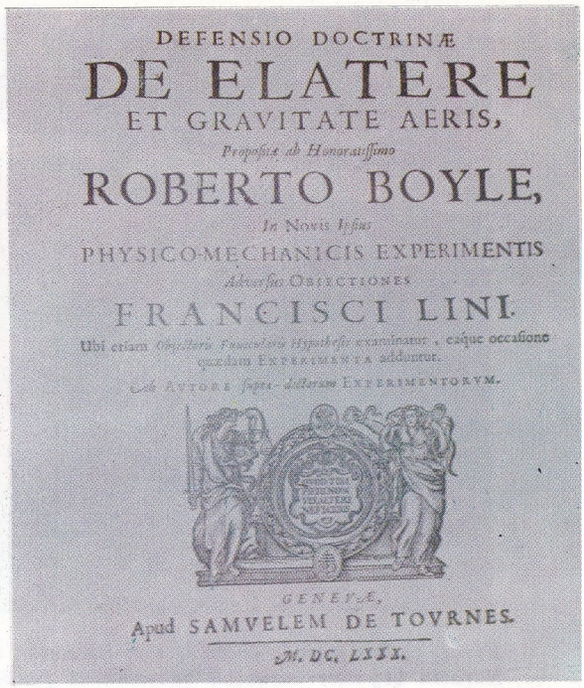
DEFENSIO DOCTRINÆ
DE ELATERE
ET GRAVITATE AERIS,
Propugnata ab Honoratissimo
ROBERTO BOYLE,
In Novis Ipsius
PHYSICO-MECHANICIS EXPERIMENTIS
Adversus Objectiones
FRANCISCI LINI.
Ubi etiam Objectiones Franciscii Hippolyti examinantur, eaque occasione quædam Experimenta adducuntur.
Cum Autore super dictorum Experimentorum.
GENEVÆ,
Apud SAMVELEM DE TOVRNES.
M. DC. LXXI.

Boyle'un Boyle kanunu diye bilinen kanunu ilk olarak açıkladığı kitabın kapağı.

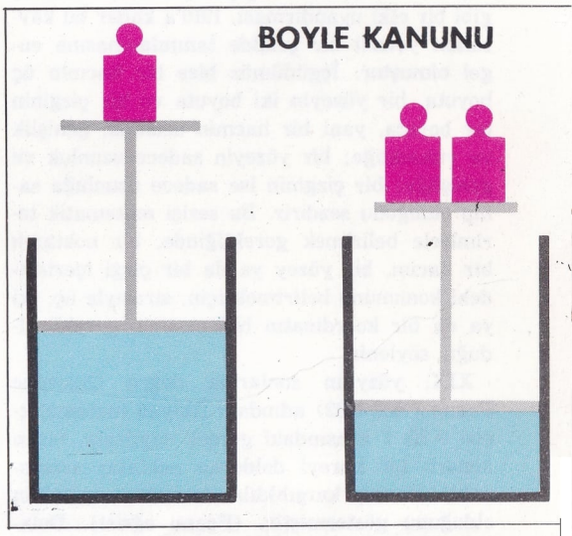

Boyle kanununun açıklanışı: Sabit sıcaklıkta tutulan bir gazın basıncı iki kat olunca hacmi yarıya iner; bunun gibi basınç üç kata çıkınca hacim üçte bire iner ve basınçla hacim arasındaki oran bu şekilde devam eder.

BOYNUZLUGİLLER (Bovidae)
Memeliler sınıfının toynaklılar üsttakımının, çiftparmaklılar takımının, gevişgetirenler alttakımının sığır ve davar üst familyasına giren türleri.

Hem dişide, hem erkekte boynuz bulunur. İçleri boş olan boynuzlar sürekli kalır, dallı değildir. Yabanılları sürüler halinde dolaşır. Çok geniş bir gruptur. İnsanlara yakınlıklarıyle tanınır.

Tek yavru doğurur. Bizon türleri, çeşitli antiloplar, koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar bu familyaya girerler.

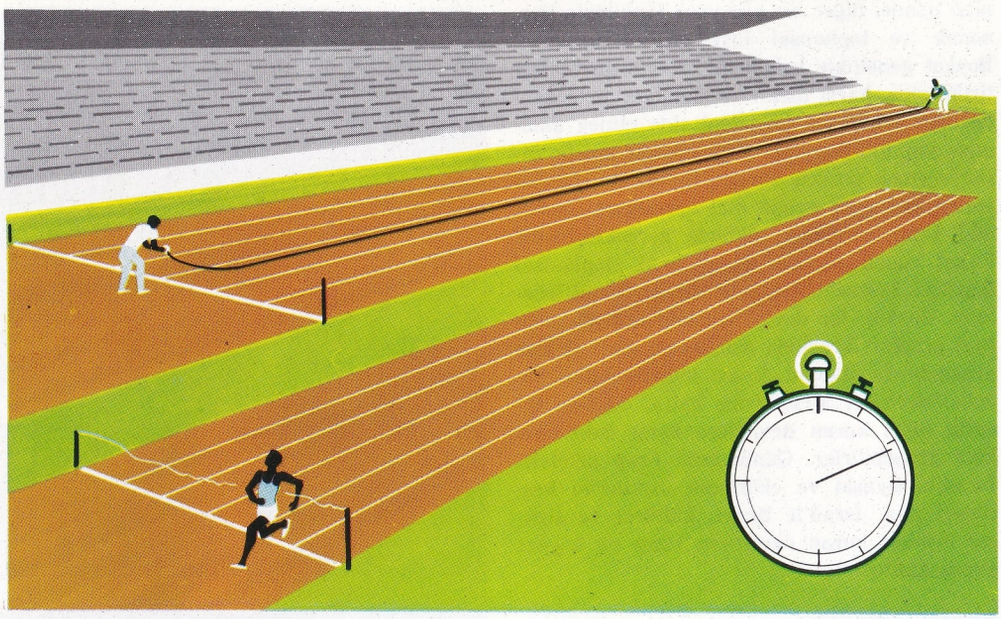

Sürat, aşılan mesafe ve bu iş için harcanan zaman arasındaki orana uygun olarak ölçülür. Süratin boyutları uzunluk ve zamanın fiziksel büyüklükleri arasındaki ilişkiden anlaşılır.

BOYUT

Boyut kavramının, ilk bakışta çok basitmiş gibi bir etki uyandırması, 1910'a kadar bu kavramın yeterli bir şekilde tanımlanmasına engel olmuştur. İçgüdümüz bize bir hacmin üç boyuta, bir yüzeyin iki boyuta ve bir çizginin bir boyuta, yani bir hacmin uzunluk, genişlik ve yüksekliğe; bir yüzeyin sadece uzunluk ve genişliğe; bir çizginin ise sadece uzunluğa sahip olduğunu sezdirir. Bu sezişi matematik terimlerle belirtmek gerektiğinde, bir noktanın bir hacim, bir yüzey ya da bir çizgi içerisindeki konumunu belirtmek için, sırasıyle üç, iki ya da bir koordinatın bilinmesinin gerekli olduğu söylenir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Giuseppe Peano (1858-1932) adındaki İtalyan matematikçisi 0 ile 1 arasındaki gerçek sayılarla, birim kenarlı bir kareyi dolduran noktalar arasındaki bire bir karşılıklılık kurmanın mümkün olduğunu göstermiştir. (Peano eğrisi). Dolayısıyle kare içerisindeki bir nokta bile, sadece bir koordinatla belirtilebilir. Peano tarafından, bir doğru parçası ile bir karenin noktaları arasında kurulan bire bir karşılıklılık sürekli bir örtme değildir; doğru parçası üzerindeki «komşu noktalara» kareyi dolduran eğrinin «komşu noktaları» karşı gelmezler; karenin komşu noktalarına doğru üzerindeki birbirlerinden keyfî uzaklıkta noktalar karşılık gelebilirler. Demek ki, boyut kavramı ile kardinal sayıları birbirinden ayırt etmek bu iki kavramı karıştırmamak gerekir. İki bütün (meselâ noktalardan oluşmuş iki şekil) arasında bire bir karşılıklılık kurulabildiği, yani iki bütünün her bir elemanına (yani her noktaya) ikinci bütünün sadece bir elemanı karşılık olduğu ve ikinci bütünün bir elemanına birinciden sadece bir eleman karşılık olduğu vakit bu iki bütünün aynı kardinal sayıda elemana malik olduğu söylenebilir. Eğer iki bütün arasında, her iki yoldan sürekli bir örtmeyle, bire bir karşılıklılık kurulabiliyorsa bunların aynı boyuta malik oldukları söylenebilir.

Peano'nun çizimi, bir kareyle kenarının bir tek ve aynı kardinal sayıda (kontinuumun kardinal sayısı) elemana malik olduklarını, fakat aynı boyuta malik olmadıklarını, göstermektedir.

Boyutun çeşitli tanımları yapılabilir. Bunların en önemlilerinden biri Henri Poincare'nin şu tanımlamasıdır (1911): Bir çizginin bir boyutu vardır, çünkü noktalarından birini izole etmek için (yani çizginin bağını koparmak için) sonlu sayıda noktalarına almak yeter (bir noktanın boyutu, bu tanıma göre sıfırdır), bir yüzey iki boyuta maliktir, çünkü noktalarından birini izole etmek için bir (ya da daha fazla) çizgiyi almak gereklidir...

1913'te Luitzen Brouwer bir başka tanımlama yapmıştır. Bir döşeme ufak çinilerle kaplanacak olursa, kaplama sırasında üçten fazla çininin ortak bir noktası olması önlenebilir, buna karşılık üç çininin ortak bir noktası olması önlenemez. Bunun gibi eğer bir hacim «yeter derecede küçük» tuğlalarla doldurulmak istenirse, dörtten fazla tuğlanın ortak bir noktası olması önlenebilir, fakat dörderlik tuğla topluluklarının ortak bir noktaya sahip olmaları önlenemez. Bu görüşler bir bütünü kapsama kavramı ve kaplamanın çeşitlilikleri kavramı vasıtasıyle genelleştirilebilir ve daha kesin hale konabilirler.

Bir Fiziksel Çokluğun Boyutları: Fiziksel bir çokluk, bir olayın kesin tasvirine giren herhangi ölçülebilir bir miktardır. Çeşitli fiziksel çokluklar arasındaki bağıntılar, genellikle bu çokluklar arasındaki bazı matematik denklemleriyle ifade edilir ve bazen uygun tanımlamalar, bazen de fizik kanunlarıyle verilirler. Örnek olarak uzunluk, zaman kitle, kuvvet, hız, ivme, vb... fiziksel çokluklardır. Dinamiğin $F = ma$ denklemi, kuvvet, kitle ve ivme fiziksel çoklukları arasındaki bir bağıntıyı ifadeler; ivmenin zaman birimi zarfındaki hız değişimi olarak tanımını veren $a = \Delta v/\Delta t$ denklemi, ivme, hız ve zaman fiziksel çoklukları arasında bir bağıntıdır.

Bağıntıların bir anlama malik olabilmeleri için, denklemlerin birinci ve ikinci taraflarının aynı fiziksel çokluğa ait olmaları, yani aynı birimlerle ölçülebilmeleri gereklidir. Örnek olarak, bir kitle ile bir ivmeyi çarparak elde edilen fiziksel çokluk, bir kuvvet olmalıdır; bunu ifadelemek için kuvvetin, bir kitle ile bir ivmenin boyutlarına malik olduğu söylenir. Genel olarak, fiziksel bir çokluğun boyutları denince, sözü geçen çokluğun, başka çoklukların fonksiyonu olarak, aralarında mevcut bir bağıntıyı kullanarak elde edilmiş bulunan ifadesi anlaşılır. Belirli bir temel fizik çoklukları grubu saptanınca, başka herhangi bir çokluğun boyutlarını elde etmek için, seçilen temel çokluklar ile, türeme denen öbür çokluklar arasındaki bağıntılar kullanılır. Örnek olarak, uzunluk, zaman, kitle, elektrik yükü böyle bir temel çokluklar grubunu oluştururlar; kendi aralarında bağımsız başka çokluklar grupları seçmek de mümkündür.

Bir fiziksel çokluğun boyutlarının tanınmasıyle, temel çoklukların ölçü birimleri saptanınca, sözü geçen çokluğun birimini tanımlamak olanağı doğar. Örnek olarak, geometride ölçülebilen bütün çokluklar (yüzölçümler, açılar, hacimler, vb.) uzunluklarının çarpımları ya da oranlarıyle tanımlanabilirler; öyle ki, her geometrik ölçüye kesin bir anlam vermek için, uzunluk birimini (örnek olarak santimetre ya da metre ve gerekirse katları ve askatları) tanımlamak yeter.

Örnek olarak, bir yüzölçümü bir uzunluğun karesinin boyutlarına sahiptir denir ve uzunluğun ölçü birimi tanımlanınca yüzölçümü bi-

BOYUT

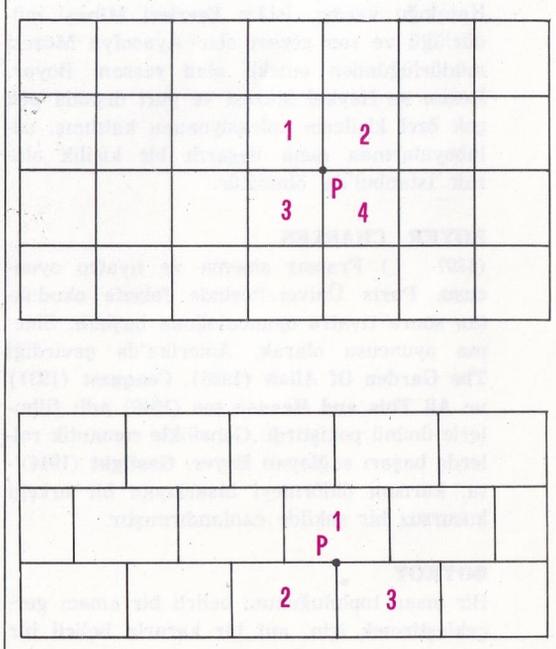

rimi, kenarı birim uzunlukta olan bir karenin alanı olur. Bu söylediğimiz, $[A] = [L^2]$ boyut, denklemiyle, sembolik olarak ifade edilir.

Kinematikte, hareket olaylarını ifadelemek için, uzunluğa başka bir temel, (genellikle zaman) eklemek yeter; böylece hız, bir uzunluğun bir zamana bölümü boyutlarına malik olur ve birimi

$$\text{Hız birimi} = \frac{\text{uzunluk birimi}}{\text{zaman birimi}}$$

olur. Bu bağıntı normal olarak

$$[V] = \frac{[L]}{[T]} [LT^{-1}]$$

sembolik denklemiyle ifadelenir. Bunun gibi ivme için de bağıntı

$$[a] = \frac{[LT^{-1}]}{[T]} = [LT^{-2}]$$

dir.

Dinamik olaylar konuşunda, temel çokluklar olarak yukarıda belirtilenlere, başka bir çokluğu, genellikle kitleyi eklemek gerekir. Dinamiğin temel kanununa göre, kuvvetin boyutları

$$[F] = [Ma] = [MLT^{-2}]$$

olur.

Şuna da işaret edelim ki, temel çokluklar grubu değiştikçe, fiziksel bir çokluğun boyutları da değişebilir. Gerçekten pratikte, sadece bir tane temel çokluklar grubu mevcut değildir. Kimi temel çokluklar grubu başkalarına göre daha çok kullanılır.

Bozcaadadan bir görünüş. Bozcaada, sessizliği sevenlerin adasıdır.

BOZA

Darıdan yapılan, çok hafif alkollü, serinletici, besleyici, koyu sıvı kıvamında, açık renkli içecek. Boza, eskiden yurdumuzda, özellikle kış geceleri bol bol yapılır ve içilirdi. Kış aylarındaki bu boza toplantı ve sohbetlerinin eski toplumumuzda özel bir yeri vardır. Mermer ya da cam kaplarda korunması gerekir, çünkü çok çabuk bozulur. Ancak bugün buzdolaplarında korunması olanaklıdır.

Boza, yurdumuzda özellikle darıdan yapılır. Darı, öğütülerek kepeği çıkarılır. Temiz bir duruma getirilince kavrulur. Az oranda su konarak koyuca pişirilir. Bir kez de elekten geçirilerek özü bırakılır. Bunun içine hamur mayası, ya da eski boza katılarak mayalandırılmaya bırakılır. Ekşimsi bir tadı olması, bozanın özelliği olduğundan içine bir miktar da şeker konur. Soğuk bir yerde saklanmazsa dört günde bozulur.

Boza, çok eskiden beri bilinen ve kullanılan bir içecektir. M.Ö. 400 yıllarında Doğu Anadolu'da ve eski Mısır'da boza yapıldığı biliniyor. Orta Asya Türklerinin de bozayı bilip yaptıkları anlaşılmıştır. Bu ülkeler dışında Balkanlar, Macaristan, İran ve Arap ülkelerinde de boza yapılır ve içilir.

Yurdumuzda yapılan bozada %2 alkol vardır. Bu oran Kafkasya'da %4-6'yı bulur. Bozada ayrıca %1 oranında laktik asit bulunur.

BOZBURUN

Türkiye kıyılarında bu adı taşıyan birtakım kara çıkıntıları bulunmakla beraber, bunların en tanınmış olanı Gemlik ilçesi topraklarında Gemlik ile İzmit körfezleri arasında uzanan Armutlu yarımadasının batı ucunda olanıdır. Püskürük kayalardan meydana gelmiştir. Kayalık olan bu burnun 40°31' enlem ve 28°48' boylamındaki yerine 1949'da bir deniz feneri konmuştur. Fenerin görüş alanı 10 deniz mili kadardır.

BOZCAADA

Çanakkale boğazının Ege denizi ağzı güneyinde, Anadolu topraklarından 6 km. uzakta bir ada olup yüzölçümü 40 km^2., nüfusu 2 141'dir. Bozcaada, İmroz adası gibi, Çanakkale iline bağlı bir ilçe meydana getirir. Adanın yerleşme merkezi, Anadolu'ya bakan doğu tarafında aynı adı taşıyan bir vadinin denize kavuştuğu yerde kurulmuştur, yakınında ortaçağdan kalma bir kale ve bu kale ile limanın önündeki küçük kayalık bir adada, bir deniz feneri bulunur. Denizyolları vapurları buraya uğradıkları gibi, ada ile Çanakkale ve Anadolu kıyısındaki odun iskelesi arasında motorlarla ulaşım sağlanır.

Halkın çoğu bağcılık ve şarapçılıkla kısmen de balıkçılıkla geçinir. Bozcaadanın kıyıları sığ ve kayalıktır. Üçgene benzeyen adanın, kısa kenarı Anadolu'ya bakar. En yüksek noktası kuzey-doğudaki Göztepe (192 m.)'dir.

Bir endüstri haline getirildiği taktirde, adada, denizi sevenlerin yararlanabileceği doğal kumluklar vardır.

Bozcaada, 1478'de Türklerin eline geçmiştir. Balkan savaşında Yunanlılar tarafından alınmışsa da, 1923'te Lozan antlaşmasıyle yeniden Türkiye'ye bırakılmıştır.

BOZDAĞ

Türkiye topraklarında Bozdağ adını taşıyan dağlardan en tanınmış olanı. Ege bölgesinde Ödemiş ile Salihli arasında yükselir (2 157 m.) Bu ad, ayrıca Küçük Menderes ve Gediz vadileri arasında 130 km. boyunda uzanan doğu-batı doğrultulu dağların tümüne birden verilmiştir (Bozdağlar). Yapısında eski billûrsal kayaların yer tuttuğu Bozdağlar kuzey ve hele güneydeki vadiler üzerinde dik yamaçlarla yükselmekle beraber, sırtlarında dalgalı düzlükler bulunur. Yazın sıcaktan kavrulan ovalar halkı serinlemek için şu yaylalara çıkar: Gölcük, Bozdağ yaylaları.

BOZDOĞAN

Aydın ili topraklarında bir ilçe merkezi (nüfusu 6 739) Büyük Menderes'e karışan Akçay'ın geçtiği Bozdoğan ovasının batısında Nazilli istasyonuna 29 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Akçay, kasabanın 5 km. doğusundan geçer.

Kasabada çoğu Osmanlılara ait tarihsel eserler vardır. Başlıcaları Pabuçoğlu, Hıdırbaba, Baltacıoğlu ve Çarşı camileridir.

İlçenin yüzölçümü 849 km.^{2}., nüfusu 3 873 olup, 41 köyü vardır. Bozdoğan ovası ile ovanın doğu ve batısındaki dağlık alanlar, ilçe topraklarını meydana getirir. Ovayı kuşatan dağlar kısmen ormanlıktır. İlçede yazlar sıcak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Akçay üzerinde kurulmuş olan Kemer barajı Ege bölgesinde önemli bir hidroelektrik santralını besler; elde edilen enerji Büyük Menderes vadisindeki şehirlere yollanır.

Bozdoğan halkı, çiftçilik ve meyvecilikle geçinir. Başlıca ürünleri pamuk, susam, fıstık, mısır, buğday, incir, zeytin, ceviz ve bademdir. Bozdoğan'da dut ağacı çok olduğundan ipekböcekçiliği de yapılır.

BOZDOĞAN KEMERİ

İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından önce, Bizanslılar tarafından yapılmış bir su kemeri. Bugün Atatürk köprüsünden Şehzadebaşı'na giden yolu keserek Fatih ile Şehzadebaşı semtlerinin arasında uzanır.

364-378 yılları arasında yapıldığı ve kurucusunun Bizans İmparatoru Valentius olduğu sanılmaktadır. Yapılış nedeni, bugünkü Fatih camiinin bulunduğu tepeden, Süleymaniye ve Beyazıt'a kadar olan alanı içine alan tepedeki binalara su akışını sağlamaktır.Böylelikle Fatih ve Beyazıt arasındaki çukurluk ortadan kaldırılmış ve şimdiki Üniversite bahçesindeki büyük havuza su getirilmiştir. Bozdoğan adının kaynağı kesinlikle bilinmemekle beraber, vaktiyle burada bulunan aynı addaki köyden adını aldığı sanılıyor.

En yüksek kısmının yükseltisi 63,5 m. olan Bozdoğan kemeri yontma taştan yapılmıştır. Uzunluğu 1 km. kadardır. Ayaklar ve alt kemerler büyük taşlardan yapılmış olup çift gözlü bir mimarî görüş uygulanmıştır. Üst gözlerin yapımındaysa alta oranla daha hafif malzeme kullanılmıştır.

İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyle kemer, yeni su yollarının ve Halkalı sularının şehre ulaştırılması konusunda yararlı olmuş ve üzerinden Beyazıt II. ile Süleyman I. zamanlarında yeni su yolları geçirilmiştir.

İlk biçimini zaman zaman yitirmiş olan kemerin bir ara, büyük bir depremde Şehzade camiinin yanındaki kısmı yıkılmış ve iki ucuyle ortası eskidiğinden, yıkılmayan kısımları onarılmıştır. İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra, şehrin bu bölgesine rastlayan semtlerinin sularının düzene konulması ve İstanbul'un su ihtiyacının bir kısmını sağlamak için buradan yararlanılmasıyle, esaslı onarımlar ve bazı ekler yapılması nedeniyle Bozdoğan kemeri bugün bir Türk eseri niteliğine bürünmüştür.

BOZKIR

Konya ili topraklarında bir ilçe merkezi (nüfusu 3 112). Konya'nın 119 km. güneyindedir. Yükseltisi 1 150 m.'dir.

İlçenin yüzölçümü 1923 km^2., nüfusu 57 875 olup, Merkez bucağından başka üç bucağı (Ahırlı, Belören, Üçpınar) ve 71 köyü vardır.

Toros dağlarının iç etekleriyle bu eteklerden Konya ovasına doğru alçalan bir kısım düzlükler ilçe sınırları içinde kalır. İklim serttir (yazlar sıcak, kışlar soğuk, yağışlar az). İlçenin en önemli akarsuyu Çarşamba suyu, başlıca gölü de Suğla gölüdür. Bu gölün büyük kısmı Bozkır ilçe sınırları içindedir. Güneyde yükselen dağlar oldukça ormanlıktır. İlçe topraklarının büyük bir bölümü tahıla ayrılmıştır. Ayrıca baklagiller de yetiştirilir. Kasaba ve büyük köyler yakınındaki yamaçlarda meyve bahçeleri ve bağlar vardır.

BOZKURT

Kastamonu iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 954). Kasaba, Ezine çayı üzerinde denize 3 km. uzaklıkta kurulmuştur. Abana'ya komşudur. Kastamonu'ya 97 km.'lik bir yolla bağlıdır. Bozkurt ilçesinin yüzölçümü 329 km^2., nüfusu 20 319, köy sayısı 41 ise de şimdi bu köylerin bir kısmı yeniden kurulan Abana ilçesine geçmiş bulunmaktadır. Arazi kuzeye doğru eğimli, iklimi nemli, dağlık yerler ormanlıktır. Bozkurt'un başlıca ürünleri mısır, patates ve meyvedir.

BOZKURT

Türk halk edebiyatının destan türünde, kutsal ve mitolojik açıdan ulusal kahramanlığı temsil eder.

Eski Çin kaynakları, «Asena» adı verilen ilk Türk hakanının, böyle bir dişi bozkurttan türediğini nakletmektedir. Bununla beraber, efsanede anlatılan Gök-Türklerden de eski olduğu anlaşılıyor. Çünkü M.Ö. II. yüzyılda ilk büyük Türk devleti olarak bilinen Hun imparatorluğu ve daha sonra Uygur imparatorluğu devriyle, bütün eski Türk topluluklarının bayraklarında altın, bakır ve tunçtan yapılmış kurt sembollerine rastlanıyordu ki, bu da daha eski bir geçmişi hatıra getirir.

Bir yiğit, bir kurtarıcı başbuğ ve insanüstü bir varlık olarak ele alınan bozkurtun, çeşitli destan öykülerine göre değişik anlatılış şekilleri vardır. Genel olarak da doğa etkilerine egemen bir tanrı, ya da yarı tanrı anlamında görünür. Şöyle ki:

Orhon Anıtlarına göre Kapangu adlı Türk hakanının 16 kardeşinden birinin anası, totem (Tanrı) kabul edilen bir dişi kurttu. Kardeşleri düşmanlar tarafından yok edilen bu genç, kahramanlığı, yürekliliği ve kutlu soydan gelmiş olmanın etkisiyle ölümden kurtuldu. Yaz ve kış tanrılarının kızları olan iki karısıyle Türk ulusunu yeniden kurdu. Daha sonra yerine geçen en büyük oğlu Türk adını aldı. Onun da çocuklarından birine Türk'ün annesinin adı olan Asena (Kurt) adı verildi.

Bir başka efsaneye göre, Batı denizinin batısında yaşayan ve bir düşman baskınında bütünüyle kılıçtan geçirilen Türklerden sadece elleri ayakları kesilip bir bataklığa atılan bir Türk genci kurtulmuştu. Dişi bir kurt çocuğu buldu, oradan kurtardı, baktı, besledi, iyileştirdi ve ondan gebe kaldı. Günün birinde düşmanları tarafından sağ olduğu haber alınan ve yeniden öldürülmek tehlikesiyle karşılaşan genci, bu kurt, kıyısında yaşadıkları denizin Doğu yakasına kaçırdı. Orada bir dağ eteğinde bulunan mağaranın önündeki verimli yeşil ovada yaşayıp çoğaldılar. Oğlan olan on çocuklarından en güçlü, becerikli ve akıllı olana Asena adı verildi. Asena, ulusuna başkan oldu. Geçmişine duyduğu saygı ve bağlılığı belirtmek için de otağı önünde dikili sancağına kurt başı ekledi. Daha sonra gelen Türk hakanları, yılın belli aylarında bu mağarayı ziyaretle ata ruhlarına kurban kestirip tören yaptırmayı gelenek haline getirdiler.

Ergenekon Destanı'nda da buna benzer bir türeyiş öyküsüne rastlanır:

Aynı şekilde baskına uğrayıp, hileyle kılıçtan geçirilen Türklerden kurtulan iki erkek kardeşle eşleri, geçit vermez dağların çevirdiği yemyeşil bir ovaya gidip yerleşir, orada çoğalırlar. Yaşadıkları yere sığmaz olurlar. Kendilerine yol gösteren bir bozkurtun önderliğinde dağları delip, yeni devletler kurmak, yeni yurtlar edinmek, başka uluslara egemen olmak üzere yola çıkarlar.

Yine eski Çin kaynaklarının naklettiği, Uygur geçmişine ait bir efsane de bir erkek kurttan şu şekilde söz eder:

Hun hakanlarından birinin, tanrılık sıfatı yakıştırılan çok güzel iki kızı vardı. Babaları, kızlarını büyük Tanrı'ya adayarak, uzak ve insansız bir bölgede yaptırdığı yüksek bir kuleye kapadı. Fakat çok geçmeden kulenin çevresinde nereden çıktığı belli olmayan bir kurt dolaşmaya başladı. Kızlardan biri, bu durumu ilâhî bir işaret sayarak kurtla evlendi. Böylece, Uygurların bu soydan türediği rivayet edildi.

Gök-Türk ve Uygarlarla birlikte hemen bütün Türk boylarında benimsenen, saygı duyulan ve korunmak istenen geçmişin belgesi halinde hep kurt başlı sancak kullanılmıştır.

Müslüman tarihçiler, türeyiş efsanesiyle ilgili yazılarında her nedense kurt sembolünden söz etmemişlerdir.

BOZKURT, MAHMUT ESAT

(1892-1943) Türk fikir ve devlet adamı. Doğum yeri Kuşadası'dır. İlk öğrenimini Kuşadası'nda, orta öğrenimini İzmir'de yapmış, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Daha sonra Lozan ve Fribourg Üniversitelerinde okuyarak hukuk Doktoru olmuştur. Yurda döndükten sonra, Kuşadası'nda Kurtuluş savaşına katılmış, İzmir'den milletvekili seçilmiştir. Önce İktisat Vekili, sonra Adliye Vekili olmuştur (1942). Bir Fransız gemisinin Bozkurt adlı Türk vapurunu batırması üzerine uluslararası kurallara göre, Lahey Adalet Divanı'ndaki yargılamada Türkiye'yi, Adalet Bakanı olarak temsil etmiş, ünlü bir savunma yapmış ve davayı lehimize sonuçlandırmıştır. Bozkurt soyadını bu nedenle almıştır. Bakanlığı altı yıl sürmüş, sonra Hukuk Fakültesi, Siyasal Bilgiler Okulu ve İstanbul Üniversitesinde profesörlük görevi almıştır.

Medenî Kanun, Ceza Kanunu, İcra ve İflas, Kara ve Deniz Ticaret kanunları onun bakanlığı zamanında hazırlanmış, Ankara Hukuk Fakültesi yine onun zamanında açılmıştır. Lotüs Davasında Türk-Fransız Müdafaaları ve Atatürk İhtilâli en önemli eserleridir.

BOZOVA

Urfa ili içinde bir ilçe merkezi (nüfusu 3 425). Yükseltisi 600 m.'dir. Kasaba, il merkezi Urfa'ya 38 km.'lik bir yolla bağlıdır.

İlçenin yüzölçümü 1 550 km^2., nüfusu 34 105 olup, Merkez bucağından başka iki bucağı (Kanlıavşar, Yaylak) ve 7 köyü vardır.

İlçe arazisi hafif dalgalı düzlükler ve tepelikler halindedir. Bu düzlükler kuzey-batıda Fırat'a doğru alçalır. İlçe merkezinin 15 km. kadar kuzeyinden Fırat ırmağı geçer. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

BOZOK, HÜSAMETTİN
(1916-) Türk yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Pertevniyal Lisesini bitirmiş ve bir süre devam ettiği Fen Fakültesi kimya mühendisliği bölümünden F.R.M. sertifikasını almıştır. Sarıyer Ortaokulu ve Haydarpaşa Lisesinde de kimya öğretmenlikleri yapmıştır.

Çeşitli dergilerde («Yeni Adam», «Aylık Ansiklopedi» gibi) çalışmış, yazarlık etmiş ve kendi başına «Yeditepe» adlı bir sanat ve edebiyat dergisi kurmuştur. Bugün de dergisinin ve aynı adı taşıyan yayınevinin başındadır. Ayrıca İstanbul Şehir Operasının basın danışmanlığı görevini ve Opera dergisinin yönetmenliğini de sürdürmektedir.

Eserleri: «Emile Zola» (İnceleme, 1940), «Portreler» (Yedi batılı şair ve yazar üzerine, 1941).

BOZÖYÜK
Bilecik iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 10 842); adını, yanı başında yükselen tepe (üyük, höyük) den alır. İstasyonda yükseltisi 743 m. olan Bozöyük kasabası içinden Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu ile, Bursa-Eskişehir şosesi geçer. Bu iki önemli yol kasabanın gelişmesinde büyük rol oynar. İl merkezi Bilecik'e 31 km. lik bir şoseyle bağlıdır. Kasabada büyük ve modern bir seramik fabrikası vardır.

İlçenin yüzölçümü 848 km², nüfusu 28 863 olup Merkez bucağından başka Dodurga adlı bir bucağı ve 43 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir kısmı düzlük olup bunların çevresinde tepeler yükselir. İlçenin batı ve güney-batısındaki tepeler yüksek, kuzey kesimindeki tepelerse daha alçaktır. Başlıca akarsuyu Sakarya'ya karışan Karasu'dur. Dağlar zengin ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda en çok çam, köknar ve kayın bulunur.

Bozöyük ekonomisinin başlıca kaynağını zengin ormanlarıyle pancar ürünü teşkil eder. Tahıl da ekilir. Ayrıca meyvecilik ve bağcılık da gelişmiştir.

Bozöyük eski bir yerleşme merkezidir. Selçukluların Anadolu'yu istilâlarında burası Bizans sınırında yer almış, Osmanlı Beyliğinin kuruluşu sırasında da Sultanönü (Eskişehir) topraklarıyle birlikte Osmanlılara geçmiştir. Kurtuluş savaşında Garp Cephesi Kumandanlığının karargâhı ve İnönü savaşları sırasında önemli olaylara sahne olmuş, 15 ağustos 1921'de Yunanlılar tarafından ele geçirilmiştir. 5 eylül 1922'de Ordularımız tarafından kurtarılmıştır.

BÖBREK
Karın boşluğunda, omurganın yanlarında, son iki sırt ve ilk üç bel omurları hizasında, dışarıya atılması gereken kandaki sıvı maddeleri (su, üre, ürik asit, madensel tuzlar, vb.) süzerek alan ve sidik olarak sidik torbasına gönderen, kuru fasulye biçiminde bir çift organ. Uzunluğu 12, genişliği 6, kalınlığı 3 cm., ağırlığı 100-200 gr. kadardır. Rengi esmer kırmızıdır. Ön ve arka olarak iki yüzü, iç ve dış olmak üzere iki kenarı, üst ve alt iki ucu vardır. İki böbreğin birbirine bakan bölümleri çukurcadır, buraya «göbek» ve göbeğin dudakları arasından giren boşluğa da «böbrek sinüsü» denir. Burada, böbreksapı denilen böbrek damarları ile sinirler, böbrek kesecikleri ve havuzcuk vardır. Yapı bakımından böbrekler, fibröz bir gömlekle, böbrek özek dokusundan yapılmıştır.

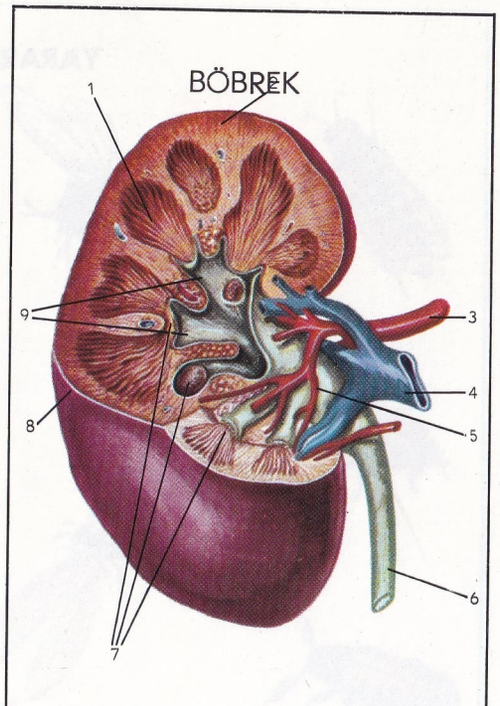

Sağ böbreğin kesiti: 1) Malpighi cisimcikleri. 2) Kortikal madde. 3) Böbrek atardamarı. 4) Böbrek toplardamarı. 5) Havuzcuk. 6) Sidik borusu. 7) Papilla. 8) Kapsül. 9) Kalis.

Bir böbrek ortasından boyuna kesildiği zaman, üç ayrı renkte, üç ayrı bölge görülür. En dış bölüm koyu kırmızıdır. Üstü daha koyu renkte beneklerle kaplıdır. Buraya kabuk bölgesi denir. Sidiğin kandan süzüldüğü bölge burasıdır. Böbreğin kanı, aorttan, birinci bel omuru hizasından çıkan 7 mm. çapındaki böbrek atardamarıyle gelir. Birinci bölümden sonra gelen kısım, çizgili bir görünüştedir. Bu çizgiler, böbreğin göbek bölümüne yakın bir piramit meydana getirecek biçimde toplanmıştır. Bu bölüme, «piramit bölgesi» denir. (malpighi piramitleri). Bu kısmın rengi hafif sarıdır. Piramitler, süzülen sidiği havuzcuğa getiren kanallardan meydana gelir. Böbrekler, 24 saatta 1-1,5 litre sidik süzerler. Sidik süzen kısımların yangılanmasına «nefrit» denir. Üçgen biçiminde olan piramitlerin tabanları kabuk bölgesine dönüktür. Tepeleri böbreğin havuzcuğuna açılır. Malpighi piramitlerinin tepelerine de «papilla» adı verilir. Böbrekler, kolay hastalanabilen organlarımızdandır. En önemli ödevi, metabolizma artıklarını organizmadan atmasıdır. Hastalanan böbrekler, kandaki bu zehirli maddeleri gereği gibi vücut dışına atamadıklarından, birtakım hastalıkları kolaylaştırmış olurlar.

Böbrekler, kanın alkali ve asit dengesini sağlarlar.

BÖCEKÇİLLER (Insectivora)
Memelilerin etenliler altsınıfına giren bir takımı. Bu takımdaki hayvanlar böcekle beslendikleri için bu adı alırlar. Bunlar küçük boylu kara hayvanlarıdır. Gece avlanırlar. Burunları uzun ve sivri, azıdişleri küçük ve sert çıkıntılıdır. Ayakları beş parmaklı ve tırnakları kancalıdır. Çıplak tabanları üzerinde yürürler. Bu takımda koreksler, köstebekler ve kirpiler yer alır.

BÖCEKLER
Böcekler, hayvanlar âleminde çok geniş bir yer tutan küçük varlıklardır. Yeryüzündeki bütün canlı yaratıkların %85'ini teşkil ederler. Milyona yakın türü bilinen bu küçük yaratıklar dünyanın deniz hariç, hemen hemen her yanında bulunurlar.

Böcekler, eklembacaklılar sınıfındandır. Başlıca özellikleri üç çift bacaklı olmalarıdır.

Herhangi bir böceği, örneğin bir karasineği incelersek vücudunun üç bölümden meydana geldiğini görürüz: Baş, göğüs ve karın.

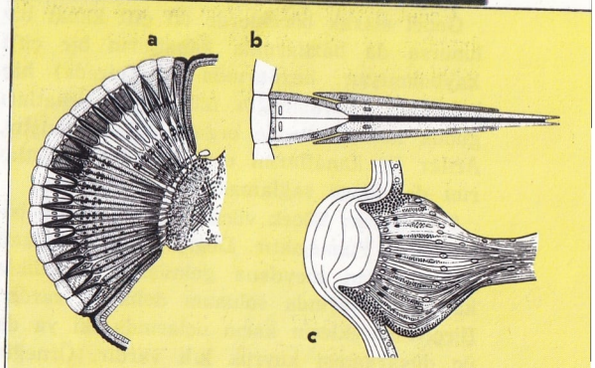

Üstte: Bir böbreğin iki petekgözü. Altta: a) Bir petekgözün kesiti. b) Petekgözü meydana getiren sade gözlerden birinin kesiti. c) Aphrophora spumaria'nın sade-gözünün kesiti.

Bu bölümler çeşitli böceklerde bazı ayrılıklar ve özellikler göstermekle beraber hepsinde de bu üç bölümün ortak yanları vardır.

1 — Baş: Böceğin duyu organlarını ve ağız parçalarını taşır. Genel olarak böceklerde iki petekgöz bulunur. Petekgözler binlerce basit gözden meydana gelir. Petekgözde ne kadar çok basit göz bulunursa görme de o kadar kuvvetli olur. Bazı böceklerde bu iki petekgöz arasında, alında (arılarda olduğu gibi) birkaç basit göz daha vardır.

Başın ön tarafında bir çift duyarga bulunur. Bunlar böceğin dokunma ve koku alma organlarıdır. Duyargalar ipliksi, sivri ya da uçları yumrulu olabilir.

Böceklerde genel olarak bir çift üsçene, iki çift altçene olmak üzere üç çift ağız parçası vardır. Ağız, beslenme biçimine göre 4 tipte olur:

a) Isırıcı ağız (çekirgeler, hamamböcekleri). b) Yalayıcı-emici ağız (arılar). c) Emici ağız (kelebekler). ç) Sokucu-emici ağız (sivrisinek ve tahtakuruları).

2 — Göğüs: Birbirine karışmış üç halkadan meydana gelmiştir. Her halkada, sağdan ve soldan birer bacak çıkar.

Ayrıca baştan itibaren ikinci ve üçüncü halkalarda birer kanat bulunur.

Böceklerin bacakları eklemlidir: Kalça, üst bacak, alt bacak ve ayak olmak üzere bölümlere ayrılır. Çeşitli böceklerde ayrılıklar gösteren ayak, 1-5 parçadan oluşmuştur. Ucunda genellikle bir pençe ya da kıskaççık bulunur. Alt yüzü sineklerde olduğu gibi yumuşak tabanlı olabilir. Arıların alt bacağının dış yüzünde bir çukurluk vardır. Buraya sepetçik denir. Arı, çiçektozlarını buraya depo eder. Arının ayak kısmı tarak dişleri gibi sık tüylüdür, «fırça» adını alır. Karasineklerin ayak uçları çengellidir, ayrıca cam üzerinde ve tavanda düşmeden yürümelerini sağlayan çekmenleri vardır.

Ayaklar, böceğin yaşadığı ortama göre 5 tipe ayrılır:

a) Yürüyücü ve koşucu (hamamböceği). b) Sıçrayıcı (çekirge). c) Yürüyücü (ditiskus). ç) Kazıyıcı (danaburnu). d) Yakalayıcı (peygamberdevesi).

Genel olarak böceklerde iki çift kanat bulunursa da bazılarında kanatların bir çifti kaybolmuştur, bazılarında da (pirede) hiç bulunmaz. Karasineğin ikinci çift kanatları güdük kalmış, denge organı halini almıştır. Arılar ön kanatlarını uçmak, arka kanatlarını da denge sağlamak için kullanırlar.

3 — Karın: Böcek vücudunun en büyük bölümüdür. Yumuşaktır. Değişik sayıda halkalı boğumlardan meydana gelmiştir. Genellikle karnın yanlarında solunum delikleri vardır. Birçok böceklerin karın uçlarında iki ya da üç duyargamsı kuyruk kılı vardır. Örneğin efemeritlerinki son derece uzundur. Kulağakaçanlarınkiyse kıskaç biçimindedir. Bu kısımda bazı böceklerde (arıda olduğu gibi) iğne bulunur. Böcek bununla kendini düşmanından korur. Bazı dişi böceklerde (çekirgelerde), karınlarının arka kısmında, uzunca bir boru biçiminde yumurtlama organları bulunur. Böcek böylece toprak içinde küçük bir çukur açar, yumurtalarını oraya bırakır.

Böceklerde solunum bütün vücudun içine yayılan çok ince borularla (trakea) sağlanır. Karındaki hava deliklerinden giren hava, trakea borularıyle dokulara ulaşır. Suda yaşayan böcekler (örneğin ditisküs) sık sık su yüzüne çıkıp hava almak zorunda kalırlar.

YARARLI BÖCEKLER

Genel bir ayırımla böcekler insanlara yararlı ve insanlara zararlı böcekler diye sınıflandırılır. İnsanlara yararlı böcekler çiçeklerin döllenmesini kolaylaştırırlar, zararlı böcekleri ortadan kaldırırlar, ilkel topluluklar için besin maddesi teşkil ederler, hayvan leşlerini yerler, kimi ilâçların hazırlanmasında kullanılırlar, bal ve ipek gibi ürünler ve-

ZARARLI BÖCEKLER

rirler. Nihayet biyolojik araştırmalara yardımcı olurlar. Yararlı böceklerin sağladığı bu faydalara karşılık zararlı böcekler bitkilere zarar verirler, insanlarda ve hayvanlarda asalak olarak yaşarlar, hastalık taşırlar, besin maddelerini ya da müze ve kitaplıklardaki eşyaları tahrip ederler.

Trakea sisteminin gelişmesi, böceklerde dolaşım sisteminin basit kalmasına sebep olmuştur. Oksijenin önemli bir kısmını trakea taşır. Sırtta vücut boyunca uzanan iki yanı açık bir boru yürek ödevini görür. 8-9 bölmeli olan bu boru kanı arkadan öne doğru gönderir. Böceklerin kanı genel olarak renksizdir.

Böceklerde sindirim aygıtı iki yanı açık bir boru biçimindedir. Bu boru karın bölgesinde şişkinleşerek bir çeşit kursak meydana getirir. Etle beslenenlerde bu kursak iki bölümlüdür. Bağırsağın başlangıcında böbrek ödevini gören malpighi borucukları vardır.

Böcekler kanatlarının sayılarına ve biçimlerine göre 8 takıma ayrılır:

1) Zarkanatlılar: Arılar, karıncalar gibi. 2) Çiftkanatlılar: Karasinek, sivrisinek gibi. 3) Pulkanatlılar: Kelebekler gibi. 4) Sinirkanatlılar: Karıncayiyen, susinekleri gibi. 5) Kınkanatlılar: Mayısböceği, ateşböceği gibi. 6) Yarımkanatlılar: Ağustosböceği, bitki bitleri gibi. 7) Düzkanatlılar: Çekirge, hamamböceği gibi. 8) Kanatsızlar: Bit, pire, kitapgüveleri gibi.

Böceklerin erkekleri dişilerden daha ufak ve daha parlak renklidir. Erkek böceklerin gözleri ile duyargaları da dişilerinkinden daha çok gelişmiştir. Bir erkek sineğin gözleri birbirine değer, dişilerdeyse araları biraz açıktır. Duyargalar da erkeklerde tüyümsü, dişilerde ipliğimsidir.

Ağız parçalarında da erkek ile dişi arasında ayrılıklar vardır. Kınkanatlılardan geyikböceğinin erkeklerinde boynuza benzeyen kısımları iridir. Sivrisineklerin ise erkeklerde olmayan bir hortumları vardır. Erkekler çok kez kanatlı, dişilerse kanatsızdır. Hamamböcekleri böyledir.

Böcekler daima ayrı eşeylidir. Erkekleri ve dişileri vardır. Dişilerin üreme organlarında sayıları 1-2 ile 3 000 arasında değişen, tüp biçiminde yumurtalıklar yer alır. Aynı taraftaki bütün tüpler aynı yumurta kanalıyle birleşirler. Sağ ve sol yumurta kanallarıyse ortada birleşerek, ağzı, 8. ve 9. karın boğumu hizasında olan hazneyi meydana getirirler. Bundan başka sperma gözelerini biriktirmek ve yumurtaları azar azar salıvermek için bir keseleri vardır.

Erkek üreme organları az çok dişilerinkine benzer. Yumurtalık tüplerine karşılık, erkeklerde erkek eşeylik organı tüpleri, yumurta kanallarına karşılık sperma kanalları, hazneye karşılık çiftleşme organıyle son bulan kanal vardır.

Bütün böcekler yumurtadan ürerler. Dişi yaprakbitleri ile bazı sinekler yumurtalarını, yavrular çıkıncaya kadar vücutlarında taşırlar. Fakat böceklerin çoğu yumurtalarını uygun bir yere bırakırlar.

Bazı böcekler çok, bazılarıyse az yumurta yumurtlar. Bir çeşit yaprakbitinin dişisi kendi iriliğinde bir tek yumurta yumurtlar. Bir pire ömrü boyunca yalnız 12 yumurta yumurtlar. İpekböceği daha çok (500 kadar) yumurta yumurtlar. Eşekarısının 30 000, balarısınınkiyse 2 milyonu bulur. Sinek 700 000 yumurta yumurtlayabilir. Bir tek ana beyazkarıncanın ise milyonlarca yumurta yumurtladığı görülmüştür.

Böceklerin yumurtaları değişik biçimlerde olur. Çoğu yuvarlak ya da ovaldir. Yassı ya da silindir biçiminde olanları da vardır.

Bir bitki üzerine bırakılan yumurtalar dişinin salgıladığı yapışkan bir maddeyle ya-

Yaban arısının karnı lekeler ya da çizgilerle süslüdür.

pıştırılır. Bazı kınkanatlılar ise yumurtalarını dışkılıklarından yapılan bir kabukla örterler.

Toplu halde yumurtlanan yumurtaların nem, ışık ve başka hayvanlardan korunmaları gerekir. Bunun için böcekler bunları çeşitli şekillerde saklarlar. Bunlardan su böcekleri, yüzer bir yaprağın altına ipek kozası örerler. Cırcırböcekleri, yerdeki bir delik içinde bir kabuk meydana getirir, içine yumurtalarını bırakır, sonra da kabuğu küçük bir kapakla örterler. Bazı düzkanatlılarda kabuk, dişinin vücudundan hazır olarak çıkar. Hamamböcekleriniki iki bölmeli ve iki dizi yumurta barındıran oval bir kutu biçimindedir, peygamberdevelerininkiyse daha karışıktır. Yirmi kadar bölmesi, birbirinden zarla ayrılmış iki yüz yumurta barındırır.

Böcekler, yumurta ile erginlik arasında dikkate değer değişmelere uğrar. Başkalaşma denilen bu eylem, iki türlü olur: 1) Yarı başkalaşma. 2) Tüm başkalaşma.

Yarı başkalaşma yumurta, yavru böcek (nimfa) ve ergin böcek aşamalarını kapsar. Yarı başkalaşma gösteren böceklerde yavrular genel vücut yapısı bakımından erginlere benzerler. Tek ayrılık kanatsız oluşlarıdır. Çekirge ve ağustosböceklerinin yavruları buna güzel bir örnektir.

Oedipodanın ön kanatlarının az kitinli olmasına karşılık arka kanatları zarlıdır.

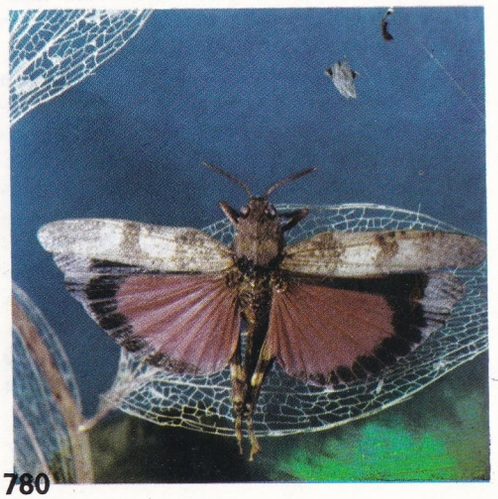

Tüm başkalaşma dört kademelidir: Yumurta, kurtçuk, krizalit ve ergin böcek. Tam başkalaşma gösteren böceklerde yavrular erginlere hiç benzemez. Bunlara kurtçuk (larva), güvelerle kelebeklerin yavrularına tırtıl, sineklerle kınkanatlılarınkine ise genellikle kurtçuk denir.

Kurtçuk tam gelişince yemeyi keserek, krizalit haline geçmeye hazırlanır. Bu başkalaşmadan önce kurtçukların çoğu kendilerine koza denilen bir barınak örmeye başlarlar. Daha başkalarında sadece dış deri sertleşerek krizalit şeklini alır. Birçok böcekler ise bütün hayatlarını bir bitki ya da bir hayvanın dokusu içinde geçirir ve kurtçuk halinde yaşadıkları gözenin içinde pupa olurlar. Pupa, kozasının içinden ergin bir böcek halinde dışarı çıkar.

Böceklerin yaşama süreleri de türlerine göre değişir. Mayısböcekleri 20 dakika yaşadığı halde, ana karıncalar 16 yıl yaşar. İşçi arılar 4-5 hafta, sinekler bir yaz boyu yaşarlar. Sinirkanatlılardan bazı böcekler ise ancak birkaç gün yaşar.

Böceklerin en büyük düşmanı soğuktur. Kutup bölgelerinde pek az bulunurlar. Bitki, et, artık, böcek ölüleri, vb. gibi maddelerle beslenenleri vardır. İlerisini düşünen bazı böcekler yiyecek stoku yaparlar. Kök, kabuk, meyve gibi yiyecekleri toprağa gömerler. Hayvan leşlerini ya da öldürdükleri hayvanların artıklarını saklayan böcekler de az değildir (leşböceği gibi).

Böceklerin bazıları toplum halinde yaşarlar. Başka böcekleri esir alarak, yuvalarında hapsederler.

Böcekler insanın ve diğer hayvanların hayatında çok önemli rol oynar. Birkaç türü zararlıdır. Tahıla, depo edilmiş besin maddelerine ve eşyaya büyük zararlar verir. Bazıları hastalık taşır. Fakat birçoğu da faydalıdır: Çiçeklerin tozlaşmasına, tohumların dağılmasına ve çürüme oluşumuna yardım ederler. Kuşlar, yarasalar, karıncayiyenler ve böcekçiller (kirpi) gibi birçok hayvanlar besinlerini böceklerden sağlarlar.

Bazı böcek türleri zararlı bitkileri sömürürler. Birçokları ekinlere zarar veren böceklerle beslendikleri için ekinlerimizi kurtarır. Böcekler, leşleri yemek ve toprağa iade etmek suretiyle toprağı verimli kılarlar.

BÖĞÜRTLEN (Rubus fructiosus)
Ayrı taçyapraklı ikiçeneklilerin gülgiller familyasından 300'den fazla türü olan, dikenli, arsız çalı ve onun ahududuyu andıran, ondan küçük dutsu yemişleri. Önce kırmızıdır, sonra yavaş yavaş kararır. Dünyanın her yerinde, tarla, bahçe, yol ve su kenarlarında kendiliğinden yetişir. Tarıma zarar veren bitkilerdendir.

BÖLL, HEINRICH
(1917-) Alman yazarı. 1939 yılından 1945 yılına kadar askerlik yapmış ve bir süre tutuklu kaldıktan sonra Almanya'ya dönmüş ve 1947 yılından başlayarak, daha sonra **Wanderer Kommst du Nach Spa...** (Yolcu, Eğer Spa'ya Geliyorsan..., 1950) başlığı altında bir ciltte toplayacağı hikâyelerini gazete ve dergilerde yayımlamıştır. Almanya'nın son yıllardaki sorunları yazarın konularını etkiler. Böll için, kişinin tek kurtuluş olanağı inançtır. Böll, inancı katolik anlayışa uygun bir şekilde ele alır. Başlıca eserleri olarak, **Haus ohne Hüter** (Bekçisiz Ev, 1954), **Billard um halbzehn** (Dokuzbuçukta Bilardo, 1959), **Ansichten eines Clowns** (Soytarı, 1963), hiciv alanındaki en başarılı örneklerini verdiği **Die Unsterbliche Theodora** (Ölümsüz Theodora, 1956) ve **Doktor Murkes Gesammeltes Schweigen und andera Satiren** (Doktor Murke'nin Bütün Sessizliği ve Başka Hicivler, 1958) adlı kitapları belirtilebilir.

BÖLÜKBAŞI, OSMAN
(1913-) Demokrasi döneminde yetişen popüler politika adamı. Kırşehir (Hacıbektaş) de doğmuştur.

Orta öğrenimini İstanbul Lisesinde yaptı. Fransa'ya giderek Nancy'de matematik öğrenimini tamamladı. Yurda döndükten sonra bir süre Haydarpaşa Lisesi matematik öğretmenliğinde bulundu. Oradan Kandilli Gözlemevine geçti. Ünlü bilgin Fatin Hoca'nın yardımcısı oldu. 1945 yılında çok partili hayata girişimizde Demokrat Parti saflarına katılarak politikaya atıldı. Kendisine bu partide denetçilik görevi verildi. Fakat parti içinde çıkan büyük bir anlaşmazlık nedeniyle (1947) arkadaşlarıyle beraber partiden ayrıldı, Millet Partisini kurdu. Yapılan seçimlerde yeni kurulan partisinden tek başına parlamentoya seçildi (1950). Millet Partisi zamanın hükümeti tarafından kapatılınca «Cumhuriyetçi Mil-

Rıza Tevfik Bölükbaşı.

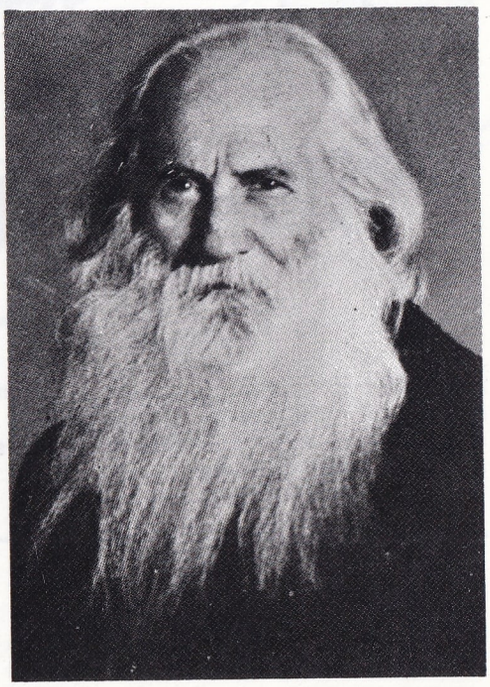

let Partisi»ni kuranların başında bulundu. 1954 seçimlerinde, yeniden seçildiği için hapisten çıkarılarak Meclise katıldı. Bu tarihten sonra bu partinin «Millet Partisi» adıyle yeniden örgütlenmesi üzerine teşrîî görevine devam etti. 1965 seçimlerinde Ankara'dan milletvekili seçilerek parlamentodaki görevini sürdürmektedir.

BÖLÜKBAŞI, RIZA TEVFİK

(1870-1951) Türk şairi. Bulgaristan'ın Cisr-i Mustafa Paşa kasabasında doğup, İstanbul'da ölmüştür. Babası Hoca Mehmet Tevfik adında bir kaza kaymakamıdır.

Rıza Tevfik, İstanbul'da Musevî Alliance Okulu, Galatasaray Lisesi, Gelibolu Rüştiyesi gibi okulları bitirmiş, dört yıl devam edebildiği Siyasal Bilgiler Fakültesinden siyasal eğilimleri ve devrine göre zararlı sayılan edebiyat uğraşmaları yüzünden uzaklaştırılmıştır. Bir yıl sonra Tıbbiye-i Mülkiye'ye girmiş, burada da birkaç defa okuldan atılıp, tekrar kabul edildikten sonra zorlukla diplomasını alabilmiştir.

Olaylarla dolu politika hayatında sırasıyle Maarif Nazırlığı, Şuray-ı Devlet reisliği, Darülfünun, Robert Kolej öğretmenliği gibi önemli mevkilerde bulunmuş, Sevr antlaşmasını imzalayan delegeler arasında da yer almıştır. Bu durumuyle, Kurtuluş Savaşımıza tamamen karşı bir tutum içinde olduğundan «Yüzellilikler» diye anılan toplulukla birlikte yurt dışına sürgüne gönderilmiş ve yirmi yılı aşkın sürgün hayatının çoğunu Ürdün ve Lübnan'da geçirmiş, ancak 1943 yılında çıkarılan af kanunundan yararlanarak yurda dönmüştür.

Edebiyat-ı Cedîde topluluğundan olup, bu grubun yayın organı olan Servet-i Fünun dergisinde şiir ve makaleleri yayımlanmıştır. Şiirde önceleri aruzu denemiş, 1908'den sonra hece veznini, kendinden sonra gelen bazı şairleri etkileyecek ölçüde ustalık ve başarıyle kullanmıştır. Geniş ölçüde halk edebiyatının ve Yunus gibi, Karacaoğlan gibi büyük halk ozanlarının etkisindedir. Tekke edebiyatı havasında nefes ve koşmalar yazıp, bu arada din dışı konulara da eğilmiştir.

Eserleri: «Serab-ı Ömrüm» (1934), «Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefiyesi» (1913), «Felsefe Dersleri» (1914), «Mufassal Kamus-ı Felsefe» (1914) ve «Rübaiyyat-ı Ömer Hayyam» (1922 Hüseyin Danış'la beraber).

BÖLÜNEBİLME

Bir sayının başka bir sayıya bölünmesinin mümkün oluşu. İki **n** ve **m** tam sayısı verildiğine göre, eğer **n = mb** olacak tarzda bir **b** tamsayısı varsa **n** sayısı **m**ye bölünebilir denir. Bir sayının başka bir sayıya bölünüp bölünemeyeceğini, bölme işlemini yapmaksızın saptamaya imkân veren bazı kurallar vardır. Örnek olarak, bir sayının 2'ye bölünebilmesi için, son rakamının çift ya da sıfır olması, 4'e bölünebilmesi için, son iki rakamından oluşan sayının dörde bölünebilmesi ya da iki sıfır olması, 8'e bölünebilmesi için, son üç rakamının sekize bölünebilmesi ya da üç sıfır olması, 3'e bölünebilmesi için, rakamları toplamının üçe bölünebilmesi, 9'a bölünebilmesi için, rakamları toplamının dokuza bölünebilmesi, 5'e bölünebilmesi için, son rakamının 5 ya da sıfır olması, 25'e bölünebilmesi için, son iki rakamından oluşan sayının 25'e bölünebilmesi ya da iki sıfır olması, 11'e bölünebilmesi için, tek sıralı rakamları toplamı ile çift sıralı rakamları arasındaki farkın 11'e bölünebilmesi ya da sıfır olması, 10, 100, 1000 ile bölünebilmesi için, son rakamının, son iki rakamının, son üç rakamının sıfır olması gerekir.

Benzer tarzda, iki **f(x)** ve **g(x)** polinomu verildiğine göre, eğer **f(x) = h(x).g(x)** olacak tarzda bir **h(x)** polinomu varsa, **f(x)** polinomu **g(x)** ile bölünebilir denir.

Brahman'ı (kutsal ruh) temsil eden Tanrı Brahma'nın bu heykeli Bombay yakınlarında ele geçmiştir. Heykelin M.S. VIII. yüzyıldan kaldığı sanılmaktadır.

BRAHMANİZM

Hindistan'da doğan ve gelişen bir din. Hindistan'ın Aryalar tarafından istilâsından sonra ortaya çıkmıştır. Batılılar, bu dinin birinci bölümüne Vedizm (M.Ö. 1500-800), ikinci bölümüne Brahmanizm (M.Ö. 800-M.S. I.), üçüncüsüne de (M.S. I.'den zamanımıza kadar) dar anlamda Hinduizm derler. Geniş anlamda Hinduizm, aşağı yukarı M.Ö. 1500'den beri mevcuttur. Yeryüzünün örgütlenmiş en eski dinidir. 200 milyonu aşkın inananı bulunduğu hesaplanmıştır. Belirgin niteliği kast (sınıf) sistemidir. Ayrıca ikinci derecede kastlara ayrılan dört büyük kast vardır: 1) Brahman, yani rahip ve aydınlar (bunlar Veda denen kutsal kitabı okurlar, açıklarlar ve mezhep ayinlerini yaparlar). 2) Devlet adamları ve askerler, yani Kşatriya. 3) Çiftçi, zanaatçı ve tüccarlar, yani Vaysya. 4) Köylü, uşak ve hizmetkârlar, yani Sudra ve kast sistemine girmeyen, hor görülen bütün insanları içine alan Parya sınıfı.

Evlilik müessesesi, aynı kasttan olanların evlenmelerine izin verir. Başka kasttan olanların birlikte yaşamaları birbirlerinin ellerinden su içmeleri ve yemek yemeleri yasaktır.

Hinduların bütün kutsal yazılarına Veda denir. Ancak bu ad, dar anlamdaki bu kitapların en eskilerine verilir. Bu evreye Vedizm denir. Vedaların en eski ve en önemlisi Rig

Veda'dır. Buna göre, göğe, güneşe, rüzgâra, aya, yağmura ve öbür doğal güçlere seslenerek, bunlardan uzun ömür, sağlık, zenginlik ve çok çocuk dileyen ilâhi (mantra) lerden oluşur. 4 kastın adı, ilk kez, Hinduların kutsal kitabı olan Veda'da geçmektedir. Buna göre, kutsal vücudun (Berahman'ın) ağzından Brahmanlar, kollarından Kşatriyalar, bacaklarından Vaisyalar, ayaklarından da Sudralar çıkmıştır.

Daha sonra «Brahman» adını taşıyan eserlere rastlanır. Serbest din duygusu sertleşir, askerî bir örgüt niteliği gösterir. Bu evreye de Brahmanizm denir. Brahmanların kast sisteminde, en yüksek mevkilere Brahmanların egemen olduğu bir düzen vardır. M.S. I-250 yıllarında yazılan iki destan (Mahabharata-Büyük Brahman Savaşı) ile (Ramayana-Tanrı Rama'nın Serüveni), Hinduların, dinsel üçüncü büyük evresini meydana getirir ve Hinduizm adını alır. Bu eserler Purana (eski hikâyeler) adındaki dinsel efsanelerle başlar ve bugüne kadar devam eder. Hinduistler, kast ilkelerine uymuşlar, ancak inanç ve ahlâk bakımından birbirine karşıt tarikatlara ayrılmışlardır. Putlara, tapınaklara, kutsal yerlere, ırmaklara, çeşitli dinsel törenlere rastlanılan Hinduizm, aşağı tabakadaki insanlarının batıl inançlarını kapsayan, düzeni bozulmuş bir Brahmanizm olarak nitelenebilir.

BRAHMAPUTRA

Güney Asya'da ırmak. Tibet'te Himalaya dağlarından, Manasarowar gölü yakınlarında, Tsangno adıyle doğar. Toplam uzunluğu 2 900 km. kadardır. 1 400 km. kadar bir kısmı Tibet'ten, doğu yönünde ve ortalama 3 600 m. yüksekten geçtikten sonra güneye döner; 300 km. kadar gider, 2 400 m. derinlikte bir boğazdan geçip Assam'a girer, burada Doğu Pakistan'a kadar batıya doğru aktıktan sonra güneye kıvrılır ve nüfus yoğunluğu fazla olan geniş Ganj deltasını meydana getirdikten sonra Bengal körfezine dökülür. Ekonomik önemi büyük olan bir akarsudur. 1 500 km.'lik bir bölümü ulaştırmaya elverişlidir. Assam ile Doğu Pakistan'ın geniş pirinç, çay ve şekerkamışı tarlalarını, dünyada en fazla jüt yetiştirilen Doğu Pakistan düzlüğünü sular. Brahmaputra, sanskritçede «Brahma'nın oğlu» anlamına gelir.

BRAHMS, JOHANNES

(1833-1897) Alman besteci. Hamburg Devlet Tiyatrosunda Kontrbasçı Johann Jakob Brahms'ın oğludur. Müzik yeteneğini erken ortaya koymuş, babasından keman ve viyolonsel, Cossel'den piyano ve Marxsen'den de beste dersleri almıştır. En çok piyano çalmakla ilgilenmişse de biçim ilkeleri üzerinde durması öğretmenlerinin dikkatini çekmiştir. Gençliğinde hayatını ders vermekle, tiyatrolarda ve danslarda çalmakla kazanmıştır. Bu ara kemancı Eduard Remenyi ile bir konser gezisine çıkmış, Remenyi onu günün en ünlü kemancılarından Joachim'le tanıştırmıştır. Brahms'ın bestelerini dinleyen ve çok beğenen Joachim, onu Schumann'a göndermiştir. Schumann hatıra defterinde Brahms'tan «bir dâhi» diye söz etmiş, «Yeni Yollar» başlıklı makalesinde Alman müziğinde yeni bir kudret kaynağının yetişmiş olduğunu belirtmiştir. 1857 yılında Brahms, orkestra yöneticisi ve Prenses Friederike'in öğretmeni olarak Detmold'a yerleşmiş, 1860'ta da Hamburg'a dönmüş, bir yandan koro yöneticisi olarak çalışırken öte yandan da piyano virtüözü Brahms, yavaş yavaş yerini, ünü yayılmaya başlayan besteci Brahms'a bırakmıştır. 1863 yılında Hamburg Filârmonisinin yönetmenliğine atanmak isteyen, fakat bu yeri elde edemeyen besteci Viyana'ya yerleşmiş, Singakademie'nin yönetmeni olmuş, yerine Hamburg orkestrasının yönetmenliğine getirilen şarkıcı Julius Stockhausen'le birlikte konser gezilerine çıkmış, kısa süreler Hamburg, Baden-Baden ve Zürich'te yaşamış, 1875 ile 1878 arasında Heidelberg'de kaldıktan sonra Viyana'ya dönmüş ve orada ölmüştür.

Brahms, Bruckner'in simgelediği Wagner'ci akıma karşıt tutumuyle tanınırdı. Hanslick gibi Wagner'e karşıt bir yargıcının tuttuğu Brahms'ın, Wagner'in yığınlar üzerindeki etkisi karşısında bir denge sağlaması güç olmuş, Beethoven'in gerçek devamcısı olarak durumunun tanınması için yılların geçmesi gerekmiştir. Müziği, gerçi her büyük bestecininki gibi ilerici öğeler taşımaktaysa da Schoenberg, bu öğelerin sağlam kanıtlarını vermiştir. Brahms her şeyden önce, klasik-romantik geleneği doruğuna ulaştırmış olmasıyle müzik tarihi içindeki görevini gerçekleştirmiştir. Batı müziğinin XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca gelişmiş ve yerleşmiş dili ve biçimleri, Brahms'ın müziğinde özetini ve en yüksek anlatımını bulmaktadır. Öyle ki, ondan sonra, XX. yüzyılda açılan yeni çağda klasik-romantik geleneği sürdürmenin boşluğu Brahms'ın bu yolda artık söylenecek söz bırakmamış olmasıyle açıklanabilir. Netekim bu gerçeği görmeyerek yeni-klasik ve yeni romantik akımlar başlatan ve bunlara kapılan, aralarında XIX. yüzyıl müziğinin birçok ünlü kişisi de bulunan birçok besteci, unutulma yargısıyle karşı karşıyadır.

Johannes Brahms.

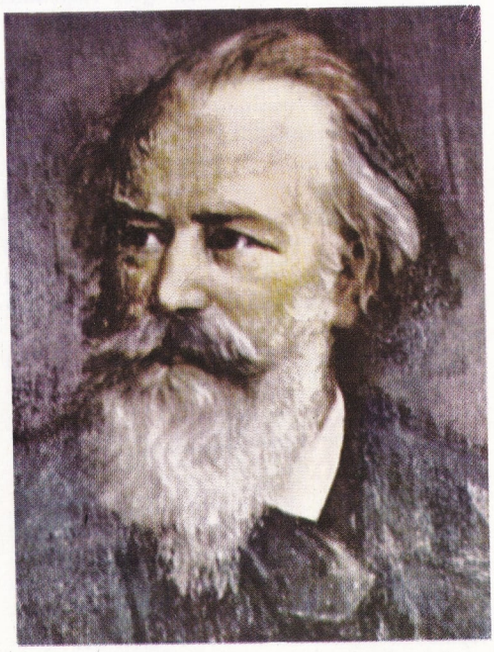

Braille alfabesiyle yazı yazmak için kullanılan araçlar.

Brahms'ın bugün en çok tanınan eserleri arasında dört senfonisi, piyano için iki konçertosu, keman konçertosu, keman ve viyolonsel için çift konçertosu, liedleri, türlü oda müziği eserleri, piyano için sonatları ve intermezzoları, rapsodileri, capriccioları, vb. gösterilebilir.

BRAILLE, LOUIS

(1809-1852) Körler alfabesini icat eden Fransız bilgini. Bir kaza sonunda görme yeteneğini kaybeden Braille, eğitim gördüğü Paris Körler Enstitüsünde iyi bir orgçu olarak yetişmiştir. Körlerin eğitilmesinde kullanılan metotları yakından gören Braille, daha sonra müziğe de uygulanan bir yazı sistemi düşünmüştür.

Bugün büyük bir yaygınlığa kavuşmuş olan Braille alfabesi, işaret parmağı kitabın kabartma harfleri üzerinde gezdirilerek okunur. Yazmak için ise özel olarak hazırlanmış iğneler kullanılır. Braille, daha sonra körler için nota dizgesi de yapmıştır (1834). Braille notası diye adlandırılan bu nota sistemi körlerin müzik çalışmasını sağlamaktadır.

BRAQUE, GEORGES

(1882-1963) Ressam, heykelci, gravürcü ve sahne düzenleyicisi Georges Braque, çağdaş Fransız resminin en büyük kişilerinden biridir. Gençliğini Le Havre'da geçirdikten sonra, 1902 yılında resim öğrenimini yapmak için Paris'e gitmiş, burada Roger de la Fresnaye ile Othon Friestz'i tanımış ve onlarla birlikte Anvers'te, Akdeniz kıyılarında resim çalışmıştır. Başlangıçta Matisse'le **fauve** ressam-

Braque'ın 1912 yılında yaptığı natürmort adlı yukarıdaki tablo, Roma'da Marlborough galerisindedir.

larının etkisinde kalan Braques, daha sonra Cezanne'ı tanıdıkça yapıya daha önem veren ve renge daha az bağlı biçimlere yönelmiştir. 1907 yılında, Picasso'yu tanıdıktan sonraysa onunla birlikte yaratıcısı olduğu kübizme yönelmiştir. Braque da kübizmi izlenimciliğe karşı çıkış olarak ele almış, bu karşı çıkışta eşyayı yepyeni görüş açılarından ve doğayla uyuşum içinde yeniden yaratmak yoluna gitmiştir.

1914'ten 1917 yılına kadar katıldığı I. Dünya savaşından sonra Braque, o zamana kadar öncelikle soyut anlamda kullanılan kübist biçimleri insan figürleriyle eşyalara uygulamış ve natürmortlar yapmıştır. Bu dönemde renkle madde ilişkileri üzerine araştırmalarda bulunmuş ve boyalara kum, talaş, demir tozu gibi maddeler karıştırıp çeşitli renklerde kâğıt, gazete ve duvar kâğıtlarından meydana gelmiş tablolarını (**papiers colles**) yaratarak resmi âdeta bir dokunma duyusu uyandıracak hale getirmiştir.

Braque'ın kendisinin de «heyecanı yöneten kuralı seviyorum» sözleriyle ifade ettiği gibi bu resimlerde şekil daima ağır basmıştır. 1924 yılından sonra sık sık tiyatroyla ilgilenerek sahne, dekor ve kostüm çalışmaları yapmış ve özellikle 1940 yılında heykel çalışarak başarılı sonuçlar elde etmiştir. Braque'ın grafik çalışmalarının çağdaş sanatın doruklarından birini teşkil ettiğini de eklemek doğru olur.

Brasilia'da Parlamento binası, mimar Lucio Costa'nın planlarına göre yapılmıştır.

BRASILIA

Brezilya'nın başkenti (nüfusu 200 000). Goias yaylasında, denizden 1 200 m. kadar yükseklikte, Rio de Janeiro'nun 950 km. kadar kuzey-batısında, Amazon ırmağı kollarından Tocantins ile Parana-Paraiba ırmakları arasında kurulmuştur.

Brasilia, tamamıyle yeni bir şehirdir. 1956'da kuruluşuna başlanmış ve 21 nisan 1960 günü idare ve bakanlıklar Rio de Janeiro'dan yeni başkente taşınmıştır.

Başkenti Brezilya'nın çeşitli bölgelerine oranla daha merkezî bir yere taşımak fikri 1823'te doğmuş (Rio de Janeiro 1763'te başkent olmuştu) ve 1891'de Goias devletinden ayrılan federal bir bölge kurulmasına başlanmasıyle (toplam yüzölçümü 10 000 km².) ilk adım atılmıştır. Bununla beraber yeni şehrin kuruluşuna ancak 1954'te başlanmış ve 1956'da Brezilya Cumhurbaşkanı Kubitschek, başkentin Brasilia'ya taşınmasını ve yepyeni bir şehir kurulmasını öngören bir kanunu imzalamıştır.

Genel planı (nüfusu 500 000 için) Lucio Costa tarafından hazırlanan Brasilia, birbirini kesen iki eksen etrafına yerleşmiştir. Kuzey-güney ekseni bir otostrattır. Doğu-batı ekseni boyunca (anıt ve simetri anlayışına uyularak) resmî yapılar, anıt bölgeleri ve yönetim merkezi dizilmiştir. Hükümet, Yüksek Adalet ve Yargıtay ve Kongre sarayları, **Alvarado** (Cumhurbaşkanlığı binası) ile üçgen şeklindeki bir alanda bulunurlar. Konut bölgeleri bölünmez büyük bloklar meydana getirir. Brasilia'ya tamamıyle kendine özgü bir görünüş kazandıran belli başlı yapılar Oscar Niemeyer tarafından çizilip, hazırlanmıştır. **Alvarado**'nun dış sütunları, kilisenin yuvarlak duvarları, dik ve eğik kubbesi, senato ile meclis binalarının dik ve eğik kubbeleri ve katedralin yuvarlak sütunlarla tutturulmuş damı çok karakteristiktir. Brasilia'nın planı sadeliği ve araziye uygunluğuyle çağdaş şehirciliğin en önemli örneklerinden birini meydana getirmektedir.

BRAUN, WERNHER VON

(1912-). Alman asıllı Amerikalı fizik bilgini ve füze uzmanı. Wirsitz (Poznan) de doğmuştur. Çok genç yaşlarında roket ve füze üzerinde araştırmalara başlamış, uzayda aya ve öteki gökcisimlerine ulaşılıp ulaşılamayacağı konusunda yoğun bir çalışma yapmıştır. 18 yaşındayken Prof. H. Oberth'in asistanı olmuş, 20 yaşındayken de Kummersdorf deneme istasyonu yönetmenliğine atanmıştır (1932). 1934 yılında attığı bir deneme füzesi 2 200 m. kadar yükselmiş ve bu başarı Hitler'in ilgisini çekmiştir. 1937'de V_1 roketini yaparak geliştirmiş ve II. Dünya savaşında Almanlar V_1 roketleriyle İngiltere'ye büyük zararlar vermişlerdir (1943). Daha 1942'lerde Fernroket (uzay füzesi- A.4) le uzaya giden ilk deneme füzesini meydana getirmiş olan Braun, böylelikle V_1 ve V_2 roketlerinin esasını da ortaya çıkarmıştır. 1944'te V_1'lerin geliştirilmiş şekli olan V_2'lerle Almanlar İngiltere'yi dövmüştür. Bir süre uzak ülkeleri, bu arada Amerika'yı dövecek yeni roketler üzerinde çalışırken, Sovyet birliklerinin Avrupa içinde ilerlemeleri ve Almanların yenilgileri karşısında Braun, Amerikalılara sığınarak Amerika'ya gitmiş, deneme ve çalışmalarını orada sürdürmüştür. Amerikan uyruğuna geçen bilgin, Texas'ta, Fort-Bliss Teknik İstasyonu yönetmenliğine atanmıştır.

Amerika'da Aerobee, Viking ve Redstone füzelerini yapan Braun'un meydana getirdiği (1958) üç kademeli Jüpite-C sunî uydusuyle Amerikalılar ilkönce bir uyduyu yörüngesine oturttular. Dev satürn füzesini de o yapmıştır.

BRECHT, BERTOLT

(1898-1956) Alman tiyatro yazarı. Tıp öğrenimi yapan Brecht, başlangıçta anarşist eğilimleri oldukça güçlü olan bir romantikti. İlk oyunu 1918'de yazdığı **Baal**'dır. 1919 yılında Lion Feucht Wagner'le karşılaşan Brecht, onun teşvikiyle Sosyal Demokrat Partiye yazılır.

1922 yılında Münih'te Kammerspiele'e dramaturg olarak alınan Brecht, burada Marlowe'un **Edward II.** adlı oyununu sahneye koyduktan sonra Berlin'e, Deutsches Theater'e geçmiştir. 1924-1926 yılları arasındaysa, daha sonra epik tiyatro adı verilecek tiyatro türünün ilk denemesi olan **Mann ist Mann** (Bir İnsan Bir İnsandır) ı yazmıştır.

1927'de, Brecht ile yönetmen Piscator Hasek'in, savaşı hicveden **Aslan Asker Şvayk** adlı romanından yapılan oyunun sahneye konulması dolayısıyle ilk olarak iş birliği yaparlar. Bu hiciv anlayışı, müziğini Kurt Weill'in bestelediği **Die Dreigroschenoper** (Üç Kuruşluk Opera, 1928) adlı oyunda daha da belirginleşir.

Brecht, bestelerini Weill'in yaptığı ve cazın ağır bastığı **Lindberg** ve **Mahagonny** adlı aktüel konulu operaların librettolarını yazmıştır. Ayrıca Hindemith için de opera librettoları meydana getirmiştir.

1930-1931 yıllarında Gorki'nin **Ana** adlı romanını oyunlaştıran Brecht'in başka bir öğretici oyunu da, polisin sahneye konulmasına engel olduğu **Die Ausnahme und die Regel** (Kural ve Kural Dışı, 1930) dır. Almanya'da artık Hitler iktidardadır ve Brecht'e sürgün yolları görünür. Sırasıyle İsviçre, Fransa, Danimarka, İsveç ve Finlandiya'da kalan sanatçının 1937 yılında Paris'te İspanyol iç savaşı üzerine kısa bir oyun olan **Die Gewehre der Frau Carrar** (Carrar Ananın Silâhları) adlı oyunu sahneye konur. 1936-1939 yılları arasında epik tiyatro ve oynayış üzerine düşüncelerini açıkladığı yazılar yazan Brecht, 1941 yılında, dünyanın dört bir yanında çeşitli oyunları oynanırken, senaryo yazarı olarak çalışacağı Hollywood'a gider. Bu tarihten sonra yazdığı oyunlarının başlıcaları **Mutter Courage und ihre Kinder** (Cesaret Ana, 1941), **Der gute Mensch von Sezuan** (Sezuan'ın İyi İnsanı, 1943), **Furcht und Elend des III Reich** (Üçüncü Reich'in Dehşeti Ve Sefaleti, 1945), Charles Laughton'un yorumuyle ayrı bir değer kazanan **Galileo** (1947) olarak belirtilebilir. 1948 yılında Almanya'ya dönerek Doğu Berlin'de yerleşen Brecht, burada başlıca kuramsal eseri olan **Kleines Organon** (Tiyatro İçin Küçük Araç) adlı eserini yazar. 1949 yılından başlayarak estetik ve politik ilkelerini uygulama alanına soktuğu Berliner Ensemble tiyatrosunu yöneten Brecht, burada bir kısmını Amerika'da yazmış olduğu oyunlarını sahne ışığına çıkarma olanağını bulur: Bunların başlıcaları, Hitler'in alegorik bir biyografisi olan **Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui** (Arturo Ui'nin Durdurulamayan Yükselişi), sınıf çatışmalarını güldürü havası içinde veren **Herr Puntila und sein Knecht Matti** (Puntila Ağa İle Uşağı Matti), **Schweyk im zweiten Weltkrieg** (Şvayk II. Dünya Savaşında) ve eski bir Çin efsanesinden diyalektik bir ahlâk kavramını vermek için yararlandığı **Der kaukasische Kreidekreis** (Kafkas Tebeşir Dairesi) olarak sıralanabilir.

Brecht'in günümüz tiyatrosu üzerinde, büyük bir etkisi olmuştur. Bütün yazarlardan daha etkili olarak, tiyatro konusunda her türlü romantizmin ötesinde yeni bir yol göstermiştir.

Brecht'ten dilimize birçok eser çevrilmiş bulunmaktadır: Kuramsal eserlerinden **Tiyatro İçin Küçük Araç**'tan başka tiyatro üzerine yazılarından bir derleme de **Epik Tiyatro Üzerine** adıyle yayımlanmıştır. Ayrıca yazarın başlıca oyunları olan **Kural ve Kural Dışı, Carrar Ananın Silâhları, Cesaret Ana, Sezuan'ın İyi İnsanı, Galileo, Puntila Ağa ile Uşağı Matti, Kafkas Tebeşir Dairesi** dilimize çevrilmiş özel ve resmî tiyatrolarımızda oynanmıştır.

BREŞ

Köşeli çakılların bir çimento ile birleşmesinden meydana gelmiş bir kültedir. Breşler çeşitli yollarla oluşur. Dik yamaçların altındaki «yamaç breşleri» ve «kıyı breşleri» yamaç döküntüleri kalker ya da kuvars gibi bir birleştirici maddeyle birleşince oluşur. Kültelerin tektonik kuvvetlerle kırılmış parçalarının bir çimentoyla bilerşmesinden de «tektonik breşler» meydana gelir.

Faylarda oynayan bloklar arasında «fay breşleri»; volkanik bölgelerde çakıl ve çimentosu volkanik elemanlardan ibaret olan «volkanik breşler» (aglomeralar) görülür.

Breşler inşaat işlerinde kaplama taşı olarak kullanılır. Bu durumda çimentonun cinsi, ayrıca çakıl ve çimentosunun rengi önemlidir. Çakılları birleştiren çimento kil, jips, marn, vb. gibi yumuşaksa, dış etkilerle kolayca aşınır. Dolayısıyle bu tip çimentolu breşler işe yaramaz.

Türkiye'de binalarda kaplama taşı olarak kullanılan breşler Bilecik-Vezirhan civarından çıkarılan, tektonik breşlerdir. Bunların çimentosu kalker ve demir oksit, çakıllarıyse kalkerdir. Bu civardan çıkarılan breşler Romalılardan bu yana kullanılmıştır.

BRETON, ANDRE

(1896-1966) Fransız yazarı. Sembolist Fransız şairlerinin arasında yetişen Breton tıp öğrenimi yapmış ve askerî doktor olarak Freud'ün kuramlarıyle ilgili denemelerde bulunmuştur. I. Dünya savaşından sonra, Apollinaire'i öncü olarak kabul eden şiir hareketlerine katılmış ve dadaizmin Paris'teki başlıca temsilcisi olmuştur. Bununla birlikte, Breton'un adı özellikle gerçeküstücü akımla birlikte anılır: Breton bu akımın, Eluard, Aragon, Artaud, vb. ile birlikte, ilk gerçeküstücülük bildirisinden (1924) başlayarak, yetkili bir temsilcisi olmuştur.

Breton sanat ve şiir alanlarında gerçeküstücülüğün elde ettiği başarıyı, görüş ayrılıklarını gidermek ve etkili bir rol oynamak için politikaya/da uygulamaya çalışmıştır. Kuramsal yazılardan başka şiir ve düzyazı kitapları yayımlamıştır.

Eserlerinin başlıcaları Soupault'la birlikte yayımladığı **Les champs magnétiques** (Manyetik Alanlar, 1922), **Poisson soluble** (Eriyen Balık, 1924), **Nadja** (1928), **L'Immaculée Conception** (1930), **Les vases communicants** (Birleşik Kaplar, 1932), **L'Amour fou** (Çılgın Aşk, 1937), **Arcane 17** (1944) ve **L'ode à Charles Fourier** (1947) dir. 1930 yıllarında özellikle politik alanda meydana gelen bunalım ve bölünmelerden sonra, bir süre Troçki'ye yaklaşan Breton, kültürel ve politik alanlarda yapılan tartışmalara canlı bir şekilde katılmaya devam etmiştir.

BREZİLYA
(Estados Unidos do Brasil)

Güney Amerika'da federal bir cumhuriyet. Güney Amerika'nın bütün doğu kesimini kaplar. Doğusunda Atlantik okyanusu uzanır, kuzeyde Fransız Guyan'ı, Surinam ya da Hollanda Guyan'ı ile Britanya Guyan'ına ve Venezuela'ya komşudur. Kuzey-batısında Kolombiya, batısında Peru ile Bolivya, güney-batısında Paraguay, güneyindeyse Arjantin ile Uruguay vardır. Yüzölçümü 8 511 965 km².'dir. 87 milyonu aşan nüfusunun ancak 3/5'ini beyazlar teşkil eder, geri kalanın çoğunluğu zencilerle melezlerdir. Amerindilerin, yani Brezilya yerlilerinin sayıları birkaç yüz bine inmiştir ve bunlar Amazon ormanlarında yaşarlar. Böylelikle Brezilya, gerek yüzölçümü, gerekse nüfusu bakımından Güney Amerika'nın en büyük ülkesidir; fakat nüfus yoğunluğu bakımından (km². başına 8,6), Ekuador, Uruguay, Kolombiya, Şili, Peru ve Trinidad'tan sonra yedinci gelir. Brezilyalıların çoğunluğu Portekizce konuşur ve Katoliktir. Protestanlar da oldukça kalabalıktır. Budistlerin, Musevîlerin ve Ortodoksların ise sayısı azdır.

Parlamento iki meclisten meydana gelmiştir: Ayrı ayrı konfedere devlet temsilcilerinin meydana getirdiği Senato ile 18 yaşını doldurmuş kadın erkek bütün vatandaşları temsilen ve nüfusla orantılı olarak seçilen milletvekillerinin meydana getirdiği Millet Meclisi. Brezilya Cumhuriyeti 21 konfedere devletten, 5 araziden ve yüzölçümü ancak 5 814 km².'yi bulan, ülkenin başkenti Brasilia şehrinin bulunduğu bir federal bölgeden meydana gelmiştir. Konfedere devletler şunlardır: Amazonas (Manaus), Pará (Belém), Maranhao (Sao Luis), Piaui (Teresina), Ceará (Fortaleza), Rio Grande do Norte (Natal), Paraiba (Joao Pessoa), Pernambuco (Recife), Alagoas

Belo Horizonte'nin modern mahalleleri.

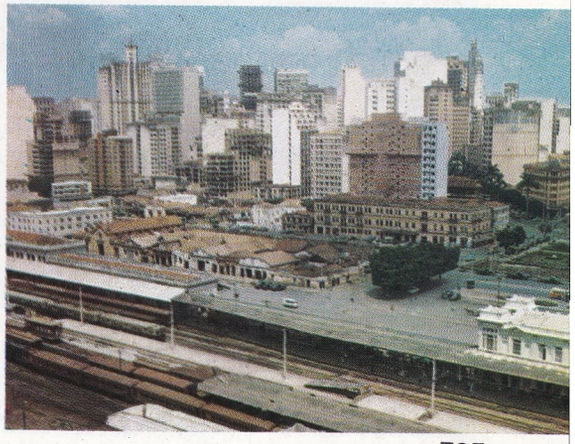

(Maceio), Sergipe (Aracaju), Bahia (Salvador), Minas Gerais (Belo Horizonte), Espirito Santo (Vitoria), Rio de Janeiro (Niteroi), Sao Paulo (Sao Paulo), Parana (Curitiba), Santa Catarina (Florianopolis), Rio Grande do Sul (Porto Alegre), Goiás (Goiânia), Mato Grosso (Cuiabá); araziler şunlardır: Acre (Rio Branco), Rondônia (Pôrto Velho), Rio Branco (Boa Vista), Amapá (Macapá), Fernando de Noronha (Fernando de Noronha).

Dağlar, İklim ve Akarsular: Brezilya en az dört büyük doğal bölgeden meydana gelmiştir ve bunların ikisi tamamıyle ülke sınırları içinde kalır: Kuzey ve kuzey-batıda Amazen havzasıyle güney-doğuda Brezilya yaylası. Guyan yaylasının ancak güney kesimi (Amazonas, Rio Branco, Pará, Amapá) ve La Plata ırmağı ovasının ise Paraguay'ın yukarı yatağında nispeten geniş bir kısmi Brezilya toprakları içinde kalır. Amazon ovası Batıda And kordilyerleri, kuzeyde Guyan yaylası ve güneyde Brezilya yaylası arasında açılan ve doğuya, büyük toplayıcısı Amazon ırmağının Atlantik okyanusuna döküldüğü yere doğru gittikçe daralan, geniş bir havzadır. Amazon bölgesi son derece basit morfolojik yapısı, yağmurlu ormanlarının bolluğu, nüfus seyrekliği ve ekonomi şeklinin basitliğiyle kendine özgü nitelikler taşıyan bir coğrafî bütün meydana getirir. Amazon ırmağı havzasından güneye doğru ilerledikçe, yavaş yavaş Brezilya yaylasına geçilir. Burası çok geniş ve eski bir dağlık bölgedir. Kambriyum devri öncesinden kalma kristal kayaların üzerine çoğunlukla kum katmanlarının yığılmasından meydana gelmiştir. Atmosfer etkenleri ve özellikle akarsular binlerce yıldan beri yaylada derin yarıklar açarak buraya dağlık bir görünüş kazandırmıştır.

Tropiklerarası konumu bakımından ülkenin iklimi hemen hemen her tarafta sıcaktır. Sıcaklık değişmeleri yalnız çeşitli bölgelerin denizden yüksekliklerinin değişmesinden, yağış değişiklikleriyse alize rüzgârlarının çeşitli etkilerinden doğmaktadır. Yağış oranı Amazon havzasında ve güney-doğu alize rüzgârlarına açık olan yaylanın doğu şeridi boyunca daha yüksektir.

Brezilya'nın büyük kısmında çok sayıda akarsu vardır. Bunların başlıcaları Amazon ırmağıyle sayısız kollarıdır (solda: Putumayo, Japurá ve Rio Negro; sağda: Juruá, Purus, Madeira, Tapajos ve Xingu). Brezilya yaylasından Atlantik okyanusuna inen başka ırmaklar da vardır ki, bunların en önemlisi Rio Paranaiba'dır: Brezilya yaylasının doğu kesiminin en büyük ırmağı ise Sao Francisco'dur. Bundan başka Paraguay, Paraná ve Uruguay ırmaklarının da yalnız yukarı yatakları Brezilya'dan geçmektedir.

Halk: Brezilya'nın bugünkü halkı etnik açıdan çok çeşitli bir manzara gösterir. Bununla beraber başlıca üç büyük ırk ayırt edilebilir: Brezilya'nın keşfi ve kolonileştirilmesinden önce burada yaşayan İndioslar, XVI. yüzyıldan itibaren buraya göç eden Avrupalılar

Tüyden şapkasıyle bir Brezilya yerlisi.

ve kölelik devirlerinde ülkeye getirilmiş olan zenciler. Bu üç grubun uzun süre ortak yaşaması, ırkları son derece karışık bir hale getirmiş ve melezlerin sayısını yükseltmiştir.

Çok yaygın olmakla beraber İndiosların sayıları pek azalmış, 330 000'e inmiştir. Güney Brezilya yerlileri olan Tupiler, kıyı boyunca, Amazon ırmağı havzası ile sağ kolları olan Madeira ile Xingu arasında kalan bölgelere dağılmışlardır. Karibler çok azalmıştır, bunların da bazı grupları daha güneye gidip Amazon ırmağının kuzeyindeki bölgeye yerleşmişlerdir. Bir de Amazon ile kollarının bütün havzası boyunca yayılmış olan Araukiler vardır. Sürekli yer değiştirmelerinde daima ırmak yolunu tercih etmiş olan bu insanların böylece yayılmasının nedeni, hareketli bir ırk oluşlarına bağlanabilir. Bunlardan başka sayıları çok daha az olan başka gruplardan Geleri, Bororoları, Caragileri, Nambikuaraları ve Jivaroları sayabiliriz.

Avrupalıların çoğunluğu Portekizlidir: Gerçekten de ülkenin bağımsızlığına kavuşmasına kadar göç hakkı yalnız Portekizlilere tanınmış, fakat XIX. yüzyılda göç serbest bırakılınca, birçok Avrupa ülkesinden ve özellikle İspanya ile İtalya'dan pek çok göçmen gelmiştir. XX. yüzyılın ilk yılları içinden çok sayıda Japonlar da Brezilya'ya yerleşmiştir.

Zenciler Brezilya'ya kahve ekiminde ve madenlerde çalıştırılmak üzere getirilmişlerdi; fakat bu akın köleliğin kaldırılmasıyle durmuştur.

İnsanların yerleşmesine en elverişli bölge kıyı kesimidir. Bununla beraber, Brezilya'nın bu kesiminde de nüfus yoğunluğu hep aynı değildir. Kuzey-doğu kesiminde nüfus yoğunluğu daha fazladır. İlk koloniler de burada kurulmuş ve gelişmiştir. Rio de Janeiro ile Sao Paulo'nun bulunduğu orta-güney devletlerinde nüfus yoğunluğu daha da yüksektir, çünkü bu bölgeler ekonomik bakımdan çok gelişmiştir.

Şehirler ve Ekonomi: Ülkenin başkenti Brasilia'dır. Bellibaşlı şehirlerin hemen hemen hepsi en eski ve iç bölgelere oranla daha kalabalık yerleşme bölgeleri olan doğu şeri-

dinde bulunmaktadır; bunların nüfus ve ekonomik kalkınma bakımından en önemli olanları, eski başkent Rio de Janeiro (nüfusu 4 420 000) ve Sao Paulo (nüfusu 5 535 000)dur.

Brezilya'nın son derece geniş topraklarının sağladığı büyük ekonomik olanaklar ancak pek az ölçüde değerlendirilebilmektedir. Girilmesi çok güç olduğundan değerlendirilmesi de hemen hemen imkânsız olan ormanlar, ülkenin %61'ine yakın bir kısmını kaplar. Hayvan yetiştirmekte yararlanılan savanlar ile otlaklar %36'yı biraz geçer. Ekilebilir araziyse toplam yüzölçümünün ancak %2,3'ünü bulur. İç bölgelerdeki savanlar arasına dağılmış nispeten seyrek vahalar dışında, ekili toprakların hemen hemen tamamının kıyı devletlerine ait olduğu göz önünde tutulursa, ülkenin ekonomik kalkınmasının henüz başlangıçta bulunmasının nedeni daha iyi anlaşılır. Madenler, çok zengin olan toprakların gerektirdiği derecede işlenememektedir. Bu sebeplerden, endüstri kalkınması emekleme devrindedir. İhraç mallarının başında da tarım ürünleri (kahve, pamuk, kakao, kereste) ve hammadenler (demir, manganez, vb.) gelir. İthal mallarındaysa mamul eşya ile makineler ön plandadır.

Tarım ürünlerinin başında kahve (Sâo Paulo, Minas Gerais, Paraná, Espirito Santo) gelir. Yıllık ortalama kahve üretimi hemen hemen dünya kahve üretiminin yarısını bulur. Öteki tarım ürünleri şekerkamışı (Güney-doğu devletleri), pamuk (Sao Paulo, Rio Grande do Norte, Paraiba, Pernambuco), tütün (Bahia, Rio Grande do Sul), kakao (Bahia) ve bunlardan başka mısır, buğday, susam, manyok, sebze, yağlı tohumlar, turunçgiller, ananas, muz ve üzümdür.

Brezilya'nın orman kaynakları uçsuz bucaksız olmakla beraber pek az bir kısmı değerlendirilmektedir. Amazon ormanlarından her çeşit kereste elde edilir. Eskiden dünyada en fazla kauçuk üreten ülke Brezilya'ydı, bugün ise, ülkenin ihtiyacını ancak karşılayabilmektedir. Hayvancılık ve özellikle sığır ve domuz yetiştiriciliği güney devletlerinde gittikçe geliştirilmekte (Rio Grande do Sul, Santa Catarina, Paraná, Sao Paulo, Minas Gerais) ve donmuş et ile konserve et endüstrisini geniş ölçüde kalkındırmaktadır.

Brezilya'nın Paraguay ile sınırını meydana getiren Parana ırmağı.

Minas Gerais bölgesinde bir elmas madeni.

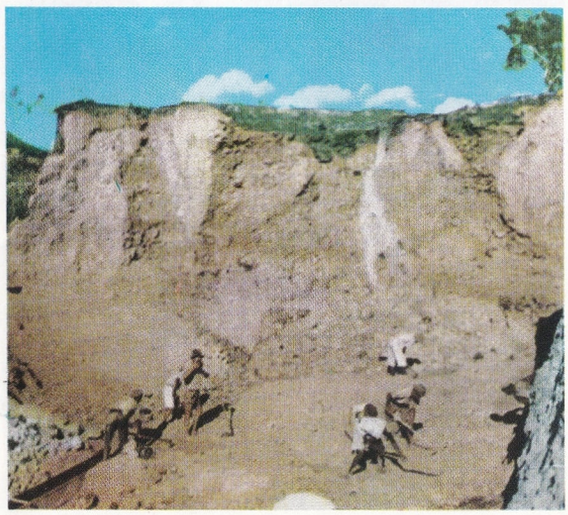

Brezilya altın, değerli taşlar, elmas, demir, manyezit, manganez, kromit, tungsten, nikel, kalay, boksit, kaya kristali, mika ve tuz yönünden pek zengindir. Sıvı ve katı yakıt üretimiyse zayıftır; bu sebepten demir-çelik ve metalürji endüstrisi pek kalkınamamaktadır. Bugün ancak Volta Redonda'da demir-çelik fabrikası vardır. İmalât endüstrileri arasındaysa en verimlileri mekanik (taşıt, uçak, çeşitli makineler), dokuma (pamuk, ipek, yün) kimya, besin maddeleri, kâğıt, lastik ve tütün endüstrileridir.

Ulaşım, ülkenin ekonomik durumunu açıkça yansıtır: Hemen hemen bütün kıyı kesimlerinde oldukça gelişmiş olmasına karşılık yollar içerilerde uzaklaştıkça azalır ve nihayet basit birkaç kara ve demiryolundan ibaret kalır. En faal ticaret limanı Rio de Janeiro'dur, onu Salvador ile Recife izler; Santos ise, kahve ihracatında birinci gelen limandır.

Tarihçe: Brezilya, 1500 yılında Portekizli gemici Pedro Alvarez Cabral tarafından keşfedildi. Burayı fethedenler yeni toprakta **braxil** denen ve kırmızımtırak bir boya maddesi çıkartan bir ağaçtan çok sayıda gördüklerinden, ülkeye Brezilya adı verildi. 1533'te Lizbon valisi bu uçsuz bucaksız kolonide Bahia'yı hükümet merkezi yaptı. 1580 yılında Portekiz İspanya hâkimiyeti altına girince Brezilya da aynı ülkeye geçmiş oldu. 1640'ta yeniden ulusal bağımsızlıklarına kavuşan Portekizliler, Brezilya koloni yönetimini değiştirerek buraya önce bir genel vali sonradan da kral yardımcısı yerleştirdiler. 1763'te başkent, Bahia'dan Rio de Janeiro'ya taşındı. Bu arada büyük ekonomik ve ticarî ilişkiler kurulmuştu. Çoğunlukla şeker, kakao, pamuk ve tütün gibi tarım ürünleri değerlendiriliyordu. Yönetici sınıfı meydana getiren çiftlik sahiplerinin zenginleşmesinde doğrudan doğruya Afrika'dan getirilmiş olan yüzbinlerce zenci kölenin payı büyüktü. Refaha kavuştukça Avrupa asıllı Brezilya toplumu, XVIII. yüzyılın sonlarında daha geniş bir hareket serbestisi istemeye, yani anavatandan kopmaya başladı. Latin Amerika'nın hemen hemen her yerinde patlak veren bağımsızlık hareketleri ile Napoleon olayları bu yöndeki faaliyeti daha da hızlandırdı. Fransız imparatoru Napoleon'un orduları 1807'de Lizbon'u ele geçirdiği zaman Portekiz kralı ailesi Brezilya'ya sığındı. 1816'da Ana Kraliçe Maria'nın ölümü üzerine veliaht prens Jean, Jean VI. adı altında Portekiz ve Brezilya kralı unvanını aldı. Dört yıl sonra hükümdar vatana dönmek zorunda kalarak Rio de Janeiro'da oğlu Pedro'yu naip olarak bıraktı. 17 eylül 1822'de Pedro, Brezilya'nın Portekiz'den ayrıldığını ilân etti ve 1 aralıkta Pedro I. unvanıyle taç giydi. 1831'de oğlu Pedro II. tahta çıktı. 1888'de Pedro II., Avrupa'dayken kızı naip Isabella, köleliğin kaldırılması kanununu çıkardı. Ertesi yıl askerler imparatoru tahttan vaz geçmeye zorladılar; cumhuriyet ilân edildi. Mareşal Deodoro Da Fonseca ilk cumhurbaşkanı oldu.

Brezilya'da Mato Grosso yaylasının havadan görünüşü. Mato Grosso'nun kuzey bölümü, yoğun bir bitki örtüsüyle kaplıdır.

1930 sonlarına doğru patlak veren bir ihtilâl sonucu Getulio Vargas diktatörlüğünü ilân etti. II. Dünya savaşı sırasında Brezilya müttefikler safında savaştı. 29 ekim 1945'te silâhlı kuvvetler Vargas'ı çekilmeye zorladılar. Mareşal Eurico Dutra başkan seçildi. Kısa bir süre sonra, 1946'da yeni bir Anayasa kabul edildi. Vargas 1950 yılında kendisini yeniden devlet başkanı seçtirmeyi başardı. Bu kez demokratik bir yol izleyerek, özellikle işçilerin hayat koşullarını düzeltti. Reform politikasına karşı olan tutucular Vargas aleyhine bir suçlama kampanyası açtılar, 1954 yazında istifasını istediler. Bu baskılar karşısında Vargas kendisini öldürdü (24 ağustos 1954). Bunun sonucu meydana gelen politik gerilim ancak 1955 yılı sonunda, yeni Cumhurbaşkanı Juscelino Kubitschek'in seçilmesiyle sona erdi. Ülkenin yeni başkenti olan Brasilia'nın açılışını yaptı. Kubitschek'ten sonra Quadros ve Goulart cumhurbaşkanı oldular. Goulart 1964 yılında, büyük toprak sahiplerinin ve Rio valisi gibi sağcı yöneticilerin işbirliğiyle devrildi. İlkin Mareşal Branco, sonra da General Costa e Silva (1966) baskıya dayanan bir rejim kurdular. Yurt dışında bulunan Kubitschek ve Goulart ise ulusal bir direniş hareketi meydana getirmeye çalışmaktadırlar.

Edebiyat: İlk Brezilyalı yazar, birçok dinsel şiirler bırakmış olan cizvit Jose de Anchieta'dır (1530-1597). Onu XVI. yüzyılda ülkenin keşfini konu edinen eserler, Pernambucalı bilinmeyen bir yazarın **Brezilya'nın Büyüklüğü Üzerine Konuşmalar**'ı, Gandavo, Soares de Suza gibi yazarlar izler. XVII. yüzyılda «Bahia Okulu» Botelho de Oliveira (1636-1711) gibi sanatçılar ve özellikle hiciv eserleri bırakmış Gregorio de Mattos'u (1633-1696) yetiştirmiştir. XVIII. yüzyılda ülkenin genişletilmesi ve birleştirilmesi kültür alanını da etkilemiştir. Yüzyılın ilk yarısında özellikle tarihçi ve şair Rocha Pitta (1660-1738) ile Lizbon'da engizisyon kurbanı olarak ölen oyun yazarı Antonio Jose göze çarpar. Bu yazarların hepsi Portekiz okulunun etkisindedir. Ulusal bir Brezilya edebiyatı ancak 1789'dan sonra gelişmeye başlamıştır. Fransız ve Amerikan devrimleri Brezilyalılarda ulusal bir bilinç uyandırmış, bu uyanış edebiyat alanında da etkilerini göstermiştir.

XIX. yüzyılda Brezilya edebiyatı yabancı etkilerden sıyrılarak anlam yönünden tam bağımsızlığına kavuşmuştur. Romantik akım bütün yüzyılı etkilemiştir. Bu akımı başlatan Gonçalves de Magalhaes'dir. (1811-1882); **Şiirsel Soluklar ve Özlem** şiiriyle edebiyata yeni çözüm yolları getirmiş, ayrıca **Tomoiosların Konfederasyonu** adlı, yerlilerin hayatıyle ilgili şiiri, **Antonio Jose** trajedisi ve **İnsan Ru-**

Brezilya sinemasının en önemli filimlerinden O Cangaceiro'dan bir sahne.

hunun **Kaderi** adlı felsefe eseriyle dikkati çekmiştir.

Araujo Porto Alegre (1806-1679) **Brasilianas** ve **Colombo** şiirleriyle ulusal destan çığırını açmıştır. Romantizmin asıl büyük temsilcisi Gançalves Dias'dır (1823-1864). Bir deniz kazasında boğularak ölen bu melez, Brezilya'nın ilk büyük şairidir; gerek **İlk Şarkılar, Son Şarkılar** şiirinde, gerek **I timbiras** destanında Gonçalves Dias, geleneklerle yeni edebiyat arasında ölçülü bir denge kurmuştur. Köleliğe karşı şiirler yazan ve ülkenin bağımsızlığını savunan Castro Alves (1846-1871) de kamuoyunun tuttuğu bir şairdir.

Aynı yıllarda roman da gelişmeye başlar. Manoel Antonio de Almeida (1830-1861) **Milis Çavuşu** romanında zamanın toplumunun çok güzel ve gerçekçi bir görünümünü çizer. Joaquim manoel de Macedo (1820-1882) ve Jose de Alencar (1829-1877) güçlü romanlarıyle yerli yaşantıyı verir.

Daha sonra romantizme bir tepki başlamıştır. Şiirde parnasyenler öne geçmiştir. Bunlardan en önemlileri Olavo Bilac (1865-1918) Alberto de Oliveira (1839-1937) ve Raimundo Correia'dır (1860-1911). Natüralizmin temsilcisi Aloizio Azevedo (1857-1913), romanlarında şehirli ve proleter gerçeğini acı bir ifadeyle belirtir.

Lima Barreto (1881-1922), Isais Caminha'sıyle Çehov etkileri taşıyan bir Don Kişot yaratmıştır. Machado de Assis (1839-1903) geçen yüzyılın en önemli şair ve romancısıdır.

Çağdaş yazarlar arasında şairlerden Manuel Bandeira'yı, Carlos Drummand de Andrade'yi, Lurilo Mendes'i, Cassiano Ricardo'yu, Jorge de Lima'yı, Augusto Frederico Schmidt'i, Cecilia Maireles'i saymak gerekir. Graciliano Ramos, Jose Lins do Rego ve Jorge Amado ise roman alanının önemli isimleridir. Gilberto Freyre'nin **Brezilya'nın Yorumu** adlı sosyolojik eseri ile **Açlık Coğrafyası**'nın yazarları Caio Prado Junior ile Josue de Castro da önemlidir.

Tiyatro: Cizvitler devrinde tiyatro, gerek Portekizcenin, gerekse Hıristiyanlığın yayılmasında çok etkili oldu. Rahip Jose de Anchieta şiir ve dansın, şarkı ile gösterinin birbirine karışıp kaynaştığı oyunlar yazıp yönetti. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ilk dram yazarları belirdi. Bunlar genellikle İspanyol, İtalyan, Fransız ve tiyatro edebiyatından etkilenen eserler veriyorlardı. Bu oyunlar ancak saraylarda özel olarak sahneye konabiliyordu. 1765'te Rahip Ventura tarafından Rio de Janeiro'da kurulan **Casa da Opera** ilk gerçek tiyatrodur. Burada daha çok müzikli oyunlar oynanıyor, oyuncuların çoğunluğunu zenci köleleri teşkil ediyordu. Tiyatro sanatı ancak XIX. yüzyıl başlarında gelişmiştir. Ulusal kaynaklardan esinlenmiş ilk önemli komedi yazarı Luiz Carlos Martins Penna'dır (1813-1848).

Bir perdelik (**Avare, İngiliz Makinist, Ruh Kardeşleri,** vb.) ya da üç perdelik (**Çırak, Bakire Zevceler**) komedilerinde Martins Penna, basit bir teknikle ve Goldoni'yi örnek alan bir gerçekçilikle zamanının toplumunun pört-

Brezilya sanatı. Üstte solda: Santarem'de bulunmuş bir heykel (XV. yüzyıl; Filadelfia Üniversite müzesindedir). Sağda: Antonio Lisboa'nın bir heykeli. Altta: Joao Pessoa'da Carmine kilisesi.

resini çizmektedir. Romantik şair Gonçalves Dias, tiyatroda baş eserlerinden birini, **Leonor de Mendoça**'yı vermiş, fakat değeri ancak ölümünden sonra bilinmiştir. Martins Penna tarafından başlatılan «kostümlü komedi», romancı Manuel Joaquim de Macedo ile Jose de Alencar tarafından sürdürülmüştür.

Komedi, özellikle meslekten yetişmiş komedi yazarları ve bu arada **Doktor Hanım**'ın yazarı França Junior (1838-1890) ve Arthur Azevedo ile sürdürülmüştür. Azevedo (1855-1908), gerçekçi bir eleştiricidir. Trajedi oyuncusu Joano Caetano ile komik Vasques de XIX. yüzyılın büyük oyuncularıdır.

XX. yüzyıl başlarında Brezilya'nın tiyatro hayatı yoğunlaşmıştır. Belli başlı şehirlerde birçok tiyatro açılmış, oyuncular yetişmiş (Leopoldo Froes, Apollonia Pinto, vb.), fakat dram yazarlığının kalitesi düşmüştür. Buna karşılık Armando Gonzaga'nın, Viriato Correja'nın, Ernani Fornari'nin, Raimundo Magalhaes Junior'un komedileri çok tutunmuştur. Hele Joracy Camargo'nun **Tanrı Ona Değer Veriyor** (1937) adlı oyunu ülkenin toplumsal dertlerini dile getirmiş ve oyuncu Procopio Ferreira'nın oyunuyle olağanüstü bir başarıya ulaşmıştır.

1940 sıralarında **Teatro do Estudante**'nin kurucusu yazar Paschoal Carlos Magno, **Comodiantes** grubunun yöneticisi Zbigniev Ziembinsky ve nihayet **Teatro Brasileiro Comedia**'nın kurucuları Adolfo Celi, Aldo Calvo ve Ruggero Jacobbi yöneticilik, sahneye koyuculuk ve yorumda yenilikler gerçekleştirdiler. Pirandello'dan Sartre ile Brecht'e kadar çağdaş yazarlar Brezilya'da oynanıp tanıtıldı. Tiyatro okulları açıldı.

Oyun yazarlığı, 1952 ile 1962 arasında ikinci planda kaldı. Ancak bu son yıllarda, Guilherme Figueiredo, Silveira Sampaio, Ariano Suassuna, gibi toplumsal ve dinsel konuları işleyen yazarlar yetişmektedir.

Sinema: Brezilya sinemasının doğuş tarihi belli değildir. İlk filmin 1908'de çevrildiği sanılmaktadır. 1928 sıralarında **Labios sem Beijos** (Öpmeyen Dudaklar) ve **Ganga Bruta** (Haydut Çetesi) filimlerini gerçekleştiren Humberto Mauro ile daha 18 yaşındayken Bernard Shaw'un, Eisenstein'in ve Pudovkin'in beğendikleri **Sınırlar** filmini çeviren Mario Peixoto, sinemada ilk başarılı sonuçlar vermişlerdir.

Alberto Cavalcanti'nin vatana dönüşü ve San Paolo'da Maristela film şirketinin kuruluşu Brezilya sinemasına yeni bir hamle yaptırdı. 1949 ile 1953 arasında **O Cangaceiro** (Haydut, 1953) nun yönetmeni Lima Barreto, **Sinha Moça** (Beyaz Tanrı, 1953) nın yönetmeni İngiliz Tom Payne ve İtalyanlardan Flaminio Bollini, Fabio Carpi, Adolfo Celi, sinemanın önde gelen isimleridir.

Birkaç yıllık bir aradan sonra Brezilya sineması 1962'de özellikle Antonio Duarte'nin **O pagador de Promesas** (Verilmiş Söz-Cánnes festivali birincisi) filmiyle uluslararası bir başarı sağlamıştır. Brezilya sinemasının zaman zaman duraklamasına rağmen yönetmenler genellikle ülke gerçeklerine eğilen tutarlı filimler yapmak uğrunda bilinçli bir çaba göstermektedir.

Müzik: Brezilya'da XIX. yüzyılda yerli müzik konusunda başlatılan araştırmalar, yerlilerde insan hayatını konu edinen pek çok dansın bulunduğunu ortaya koydu. En eski müzik gelenekleri zenci-Afrika müziğinin etkisindedir; yerliler Afrika zencilerinden, **atabaqoes** (davul), **marimba** (Afrika asıllı ksilofon), **agogo** (madenî zil) gibi çalgılarla tipik ritimler almışlardır. Eski danslar arasındaysa **fandango** ile **samba** çok yaygındı. Bundan başka halk müziği XVI. yüzyıldan beri cizvitler tarafından Brezilya'ya dinsel amaçlarla getirilen Avrupa müziğinin de etkisinde kalmıştır. Ancak daha sonra yerli müzik ile Avrupa müziğini birleştirme yolunda teşebbüslere girişilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ilk ulusal müzik eserlerine yer veren çok sayıda tiyatro, okul ve çeşitli enstitüler kuruldu. Ulusal müzik hareketinin en ünlü temsilcileri **Guarany** operasının yazarı Antonio Carlos Gomez (1836-1896) dır.

Ambert Nepomuceno (1864-1920), ile Heitor Villa-Lobos (1887-1959) Brezilya'nın ulusal müziğinin değerli öncüleridir. Ayrıca merkezi Rio de Janeiro'da bulunan ve Sâo Paulo, Salvador ve Recife şehirlerinde de şubeleri olan müzik örgütlerinin kurulmasında büyük rol oynamışlardır. Yeni müzik denemeleri genç kuşakları çeşitli yollardan etkilemiş ve onları bir yandan da halk müziği araştırmala-

Sao Paolo'da «Bandeirantes» anıtı. Ülkenin iç kesimlerinin keşfi, «bandeiras» denilen keşif kolları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Rio de Janeiro karnavalı Brezilya'nın en önemli folklor gösterilerinden birini meydana getirir. Rio halkı karnaval süresince çeşitli gösteriler düzenler.

rını derinleştirmeye, yeni ifade yolları aramaya yöneltmiştir. Alman müzikologu Francisco Kurt Lange ile Heitor Correa de Azevedo ve Renato gibi Brezilya'lı araştırıcılar yerli müziği konusunda etraflı araştırmalar yapmışlardır.

BRİÇ

Doğu ülkelerinden gelerek 1900 sıralarında İngiltere'de yayılan, adını İngilizcede «köprü» anlamına gelen kelimeden alan iskambil oyunu. Bugünkü halde en yaygın oynanan şekli kontrakt briçtir, Amerikalı Ely Culbertson tarafından geliştirilmiştir.

Briç (kontrakt) 52'lik bir iskambil destesiyle dört oyuncu arasında oynanır. Masada karşılıklı oturan iki oyuncu, yine karşılıklı oturan öbür iki oyuncuya karşı oynarlar. Karşılıklı oyuncular ortaktırlar. Kazançları ve kayıpları beraber ve eşit gider.

Oyunun iki safhası vardır. a) Artırma. b) Tatbikat. Kâğıdı dağıtan oyuncudan başlamak üzere ve soldan sağa sırayla gitmek üzere oyuncular ellerindeki kâğıtlara göre oyunu oynamak için artırmaya girerler. Kâğıtların değerlerinin sayısı as (birli), ruva (papaz), dam (kız), vale (oğlan) 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2'dir. Ayrıca eldeki kâğıtların cinslerine (sinek, karo, kupa, maça) göre dağılımı, bunların adetlerinin fazla ve eksikliği değerlendirmede büyük rol oynar. Bu artırma sırasında oyuncular, belli kurallar dahilinde ortaklarına ellerinin durumunu belirtirler ve birlikte en fazla nereye kadar artırabileceklerini tespit ederler. Bu safhaya bidding-deklarasyon denilir. Deklarasyon bittikten sonra tatbikat safhası başlar (Execution). Artırmada oyuncular «Söylediğimiz renk koz olduğu takdirde veya kozsuz oynandığı takdirde 6 ele ilâveten söylediğimiz sayıda el almayı taahhüd ediyoruz» demektedirler. Tatbikat safhasında, artırma üzerinde kalmış olan takımın o rengi ilk defa artırmaya çıkarmış olan oyuncusu, bu taahhüdü yerine getirmeye çalışır.

Oyun başlayınca 52 kâğıt soldan sağa, birer birer ve sırayla dağıtılır. Kâğıdı dağıtan oyuncu ilk deklarasyonu yapar. Eldeki kâğıtlar artırmaya girmeye müsait değilse «pas» geçilir. Dağıtma sırasına göre oyuncular artırmalarını yaparlar. Artırmanın bittiği, en son artırmayı yapan oyuncudan sonra diğer 3 oyuncunun pas geçmesiyle belli olur. Oyun hangi renkte (veya kozsuz) oynanacaksa artırmayı kazanan takımın o rengi ilk defa konuşmuş olan oyuncusu oyunu oynar. Solundaki oyuncu bir kâğıt oynar, ortağı kâğıtlarını masaya açar ve oyun bitene kadar hiç bir şeye karışmaz, hem yerdeki, hem elindeki kâğıtları kullanarak taahhüdünü yerine getirmeye çalışır.

Bu ilk hücumdan sonra, öbür üç oyuncu sırayla, varsa aynı renkten bir kâğıt oynamaya mecburdur, yoksa dört kâğıt yerde toplanınca, en büyük kâğıdı oynamış olan oyuncu o eli alır ve bir sonraki elin ilk kâğıdını o oynar. Elinde, oynanan renkten bulunmayan oyuncu (ya da oyuncular) isterse koz oynayıp keser, isterse başka bir kâğıt verir; keserse o eli alır. Aynı eli birkaç oyuncu birden keserse, kozun en büyüğünü oynamış olan, eli alır.

Taahhüde giren takım, dediğini (ya da daha fazlasını) yapabilirse kazanır, yapamazsa düşer ve ceza verir. Gerek artırma gerekse oyun sırasında ortaklar beraber çalışırlar. Artırmada renklerin değerleri aşağıdan yukarıya doğru trefl (sinek), karo, kör (kupa) ve pik (maça) tir, bunların hepsinin üstünde de sanzatu (kozsuz) gelir. Her artırışta bir önce söyleneni aşmak gerektir. Artırmaya katılmak istemeyen oyuncu «pas» der ve eğer dört oyuncu pas derse oyun oynanmayıp, bir sonraki oyuncu yeniden kâğıt dağıtır. Takımlardan biri bir taahhüde girince karşı takım oyuncularından biri, yapamayacaklarını düşünürse «kontr» diyebilir. Bu takdirde kazançlar ve cezalar artar. Kontra karşı, taahhütçü taraf da «sürkontr» diyebilir, bu takdirde kazançlar ve cezalar tekrar artar. En küçük taahhüt bir trefl, en büyüğü yedi sanzatudur.

Taahhütlere ait sayılar yatay bir çizginin altına ve fazladan yapılan ellere ve başka mükâfatlara ve karşı tarafın içeri gitmesinden gelen sayılar çizginin üstüne yazılır. Taraflardan biri, çizginin altına iki defa 100 (ya da daha fazla) sayı yazınca oyun biter. Bu 100'lerden her birine bir manş denir. Taraflardan biri birinci 100'ü yazınca zona girdiği söylenir ve bazı kazançları ve cezaları artar, ikinci 100'ü de yazınca oyun biter ve karşı taraf zondaysa 500, değilse 700 puvan mükâfat alır. Taraflardan biri zona girince öbür tarafta, çizgi altında bulunan sayının altı çizilir ve her iki taraf birden, yeniden 100 sayı toplama yarışına çıkarlar. Taahhütlerin değerleri trefl ve karodan her bir el için 20, kör ve pikten her bir el için 30, sanzatudan birinci el için 40 ve ondan sonrakilerden her biri için 30'dur. Fazladan yapılan eller için yine yukarıdaki değerde sayılar çizginin üstüne yazılır. Kontrda, çizginin altına yazılacak sayılar iki kat ve sürkontrda dört kat olur, çizginin üstüne yazılacak sayılardaysa fark çok büyür. Kontrda taahhütçünün fazladan yapacağı her el için, zon dışı 100 ve zonda 200 sayı yazılır ve sürkontrda bu sayılar ikiyle çarpılır. Cezalardaysa, kontrsuz içeri gitmede zon dışı her bir el için 50, zonda 100 sayı ceza verilir. Kontrlu oyunda zon dışı içeri gitmede birinci el için 100, ondan sonrakilerden her biri için 200 ve zonda birinci el için 200, ondan sonrakilerden her biri için 300 verilir; sürkontrda bu sayılar ikiyle çarpılır.

Başka önemli mükâfatlar, deklare edilmiş olmak şartıyle, küçük şlemden ve büyük şlemden gelenlerle, aynı elde bulunan onörler ve aslardan gelenlerdir. Deklare edilmemiş şlemler için mükâfat yazılmaz. Küçük şlem için zon dışı 500, zonda 750; büyük şlem için zon dışı 1000 ve zonda 1500 yazılır. Aynı elde olmak şartıyle, kozun dört onörü için 100, beş onörü için 150 ve sanzatuda aynı elde bulunan dört as için 150 yazılır. Onör sayılarını hasım taraf da yazabilir. Onör ve şlem mükâfatları kontr ve sürkontrda değişmez.

Bir koz oynanırken bir elde o kozun onör kayıtlarının hepsi bulunursa 150, herhangi dördü bulunursa 100 puan yazılır. Onör kâğıtları as, ruva, dam, vale, 10'dur. Keza Sanzatu oynanırken bir elde dört as bulunursa 150 puan yazılır. Onör ve şlem mükâfatları kontr ve sürkontrda değişmez.

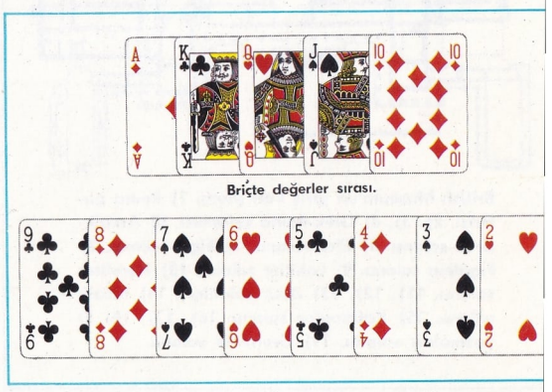

Briçte değerler sırası.

BRIGGS, HENRY

(1556-1631) İngiliz matematikçisi. Cambridge'de okudu, Londra ve Oxford'ta profesör oldu. Neper ile, 10 tabanlı logaritma cetvellerinin yapılmasıyle ilgili tartışmalar yaptı ve bundan ötürü bu logaritmalara Briggs'in adı verildi. 1624'te yayımladığı **Arithmetica Logarithmica** da, on dört ondalıkla 1'den 20'000'e ve 90 000'den 100 000'e kadar sayıların logaritmaları bulunmaktadır (aradaki öbür sayıların logaritmaları, Hollandalı Adrian Vlacq tarafından hesaplanmıştır).

Briggs Formülü: Herhangi bir üçgende, kenarlar a, b, c ile ve yarı çevre, yani $(a+b+c)/2$ uzunluğu, p ile ve a, b, c kenarları karşısındaki açılar α, β, γ ile gösterilirse

$$\sin\frac{\alpha}{2} = \sqrt{\frac{(p-b)\ (p-c)}{bc}}$$

dir, ve $\sin\frac{\beta}{2}$ ve $\sin\frac{\gamma}{2}$ için benzer formüller vardır; ayrıca

$$\cos\frac{\alpha}{2} = \sqrt{\frac{p\ (p-a)}{bc}}$$

dir, ve $\cos\frac{\beta}{2}$ ve $\cos\frac{\gamma}{2}$ için benzer formüller vardır. Briggs'e borçlu olduğumuz bu formüllere onun adı verilmiştir. Bu formüllerle kenarları verilen bir üçgenin açıları hesaplanır.

BRİSTOL

Güney-batı İngiltere'nin en büyük şehri (nüfusu 430 000). Severn koyundan 10 km. içeride Avon ırmağı kıyısında kurulmuştur. Koy ile şehir arasında Avon ırmağıyle kesişen bir yükseklik vardır. Irmağın yüksekliği yarıp geçtiği yere Avon boğazı denir.

XII. yüzyılda önemli bir liman olarak İrlanda, Fransa ve İspanya'yla bağıntı kurduğu bilinen Bristol'un, daha uzak geçmişi üzerine Romalıların işgaline değin hiç bir iz yoktur.

XIII. yüzyılda deri, sabun yapımı ve yün endüstrileri bakımından önemli gelişme göstermiştir. 1373'te bağımsız şehir durumuna geçmiş ve 1400'de İngiltere'nin ikinci büyük deniz limanı olmuştur. Amerika'nın keşfiyle durumu daha da önem kazanmıştır. John ve Sebastian Cabot'un Amerika gezilerinde önemli payı vardır. XVII. yüzyıldan sonra Amerika ile yapılan ticaretin büyük bir bölümünü ele geçiren Bristol limanı yoluyle, dışarıdan şeker, tütün ve krom alınmış, esir ticaretinin önemli bir bölümü de limana gelip giden gemilerle yapılmıştır. XVII. yüzyılda büyük bir çikolata endüstrisi kurulmuştur.

Yüzyıllarca İngiltere'nin ikinci büyük şehri durumunda olan Bristol'ü 1801'den sonra Manchester, Birmingham ve Liverpool geçmişlerdir. Bristol, XIX. yüzyılda Avon ırmağının ağzında yapılan yeni doklar sayesinde dış ticaret bakımından büyük önem kazanmıştır.

1766'da açılan Royal tiyatrosu İngiltere'nin en eski tiyatrolarından biridir. Bristol II. Dünya savaşı bonbardımanlarından çok zarar görmüş ve şehrin eski kesimlerinin büyük bir kısmı yıkılmıştır.

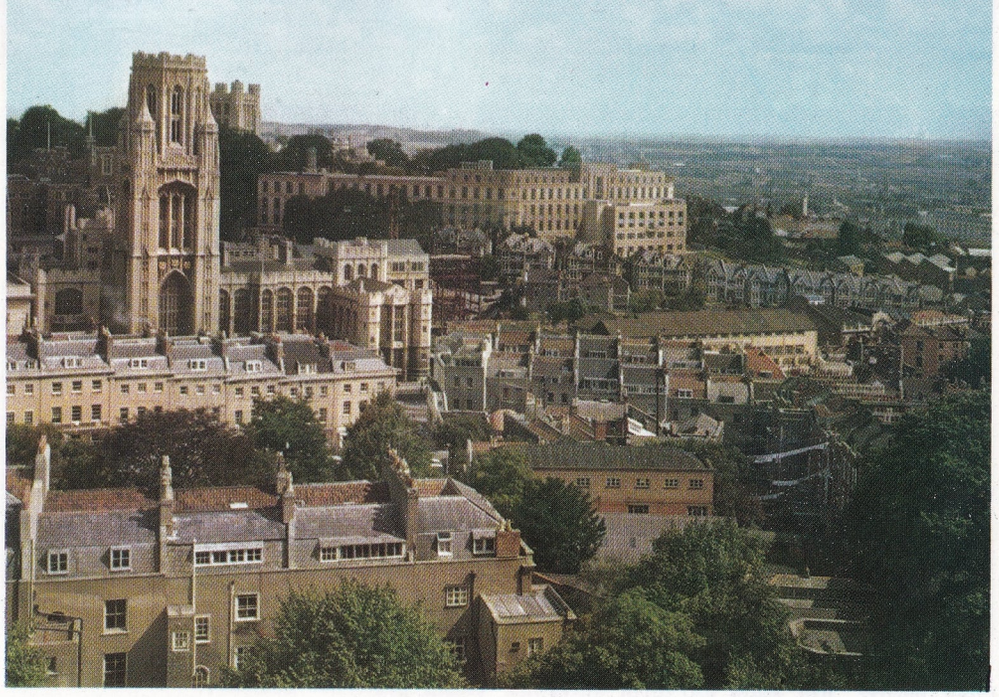

Bristol şehrinin genel görünüşü. İngiltere'nin en önemli limanlarından biri olan Bristol, özellikle Kuzey ve Orta Amerika'yla yapılan ticarette önemli bir rol oynar.

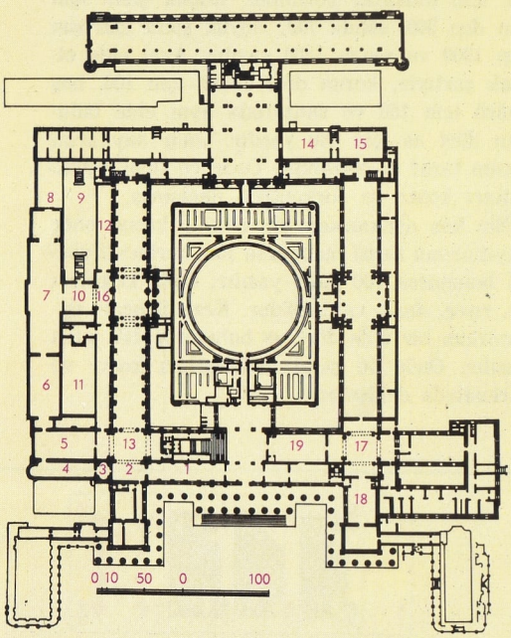

British Museum'un giriş katı planı. 1) Roma galerisi. 2), 3), 4) Grek-Roma salonları. 5) Arkaik-Grek salonu. 6) Efes salonu. 7) Elgin salonu. 8) Figaleia salonu. 9) Lahitler salonu. 10) Nereitler salonu. 11), 12), 13) Asur salonları. 14) Müzik salonu. 15) Kataloglar salonu. 16), 17), 18) El yazmaları salonu. 19) Grenville salonu.

BRITISH MUSEUM

Dünyanın en büyük ve tanınmış müzelerinden biri. İçinde çok sayıda değerli ve çeşitli sanat eseri bulundurmaktadır. 1753 yılında İngiliz parlamentosunun aldığı bir kararla kurulmuş, ilkönce fizikçi Hans Sloane'ın türlü uluslardan topladığı parçalar sergilenmiştir. 1759'da Londra Montague House'da halka açılan müze, daha sonraları başka bir yere taşınmıştır. British Museum'un neoklasik uslûptaki yapısını 1823 ve 1852 yılları arasında, sir Robert Smirke yapmıştır.

Müze 11 önemli bölüme ayrılır. Bu bölümlerden en önemlileri, Asur, Babil, Mısır, Yunan ve Roma eserlerini kapsayanlardır. Yunan antikleri bölümünün en önemli özelliği içinde Parthenon heykellerini bulundurmasıdır. Bu heykeller İngiltere'ye 1801 ve 1803 yılları arasında Lord Elgin tarafından getirilmiştir. Bu bölümde aynı zamanda Mausoleum ve Bodrum'dan gelme heykeller de vardır.

Müzede türlü ırklara ait sanat kolleksiyonları da sergilenmektedir. Bunlar Pasifik adaları (Polinezya putları gibi), Doğu adaları ve Amerika kıtalarını (Aztek heykelleri) kapsamaktadır. Afrika uygarlığına müzede ilginç bir yer ayrılmıştır. Dordonya'dan getirilmiş paleolitik devirden kalma taş oymaların bulunduğu müzede ayrıca Hindistan, Japonya, Çin ve İran'a ait Doğu sanatı eserleri sergilenmektedir. Müzedeki, Avrupa ülkeleri ortaçağ sanatlarının yeri büyüktür.

Müzede sergilenen ilginç eşyalar arasında iki define vardır. Bunlardan birincisi VII. yüzyılda batan Sutlonhoo gemisine aittir. Bu batık gemi 1938-1939 yılları arasında çıkarılmıştır. Ötekiyse Suffolk'un Roma gümüş eşyalarını kapsayan Mildenhall hazinesidir. Bu da 1942-1943'te bulunmuştur.

BRITTEN, BENJAMIN

İngiliz besteci. Önce Frank Bridge'den ders almış, sonra Krallık Müzik Kolejinde John Ireland'ın beste ve Arthur Benjamin'in piyano öğrencisi olarak yetişmiştir. Asıl başarısını operalarında göstermiştir («Peter Grimes», «Turn of the Screw», vb.). XX. yüzyılın ikinci yarısında, Vaughan Williams'ın ölümü ve Walton'un da çapından düşmesiyle, en önemli İngiliz bestecisi olarak tanınıyor-

du. Tenor Peter Pears'le birlikte Türkiye'ye de gelmiş ve konser vermiştir. «Gençlere Orkestra Kılavuzu» en ünlü orkestra eseri olarak gösterilebilir.

BROADWAY

New York'un anacaddelerinden biri. Büyük bir tiyatro merkezi olmakla tanınmıştır. Caddede ilk olarak 1883'te New York'un en büyük operası olan Metropolitan açılmıştır. Broadway'deki Times alanının bir tiyatro çevresi durumuna geçmesi XIX. yüzyılın bitimine rastlar. 1893'te Charles Frohman «Empire Theatre», adını taşıyan tiyatroyu açmış, bunu Oscar Hammerstein'ın kurduğu «Olimpic Theatre» (1895), 1900'de sahnelerini açan «Victoria» ve «Republic» tiyatroları izlemiştir. 1928 yılında çevredeki tiyatro sayısı yetmişe ulaşmıştır. Yeni yeni oyunların sahneye konmasıyle Broadway tiyatroları olağanüstü gelişme göstermiştir. Kimi oyunların perdelerini açmasından aylarca önce biletlerin satıldığı görülmüştür. Son yıllarda Broadway dışında, özellikle Greenwich Village'de küçük tiyatrolar kurulmuştur.

Bu «Broadway dışı» tiyatrolarda alışılmışın dışında «deneysel tiyatro» yolunda çalışmalar yapılmaktadır.

BROM

Brom, Br sembolüyle gösterilen bir elementtir. Periyodik sistemin VII. A grubunda bulunan halojenlerdendir. Atom numarası 35, atomik kitlesi (atom tartısı veya ağırlığı) 79,916 a.k.b.'dir. İki sağlam (kararlı) ve onüç radyoaktif izotopu vardır. Brom bileşikleri tabiatta çok yaygındır. Fakat gayet az miktarlarda bulunur. Deniz suyunda sodyum, magnezyum ve potasyumla birleşmiş halde 1 700 000'de 1 oranında brom vardır. Bazı madensularında brom konsantrasyonu oldukça büyüktür. Brom, eskiden beri Doğu Almanya'daki Stassfurt tuz yataklarından (brom karnalit bileşiğinden) elde edilirdi. A.B.D. ve başka ülkelerde brom geniş ölçülerde deniz suyundan çıkarılır.

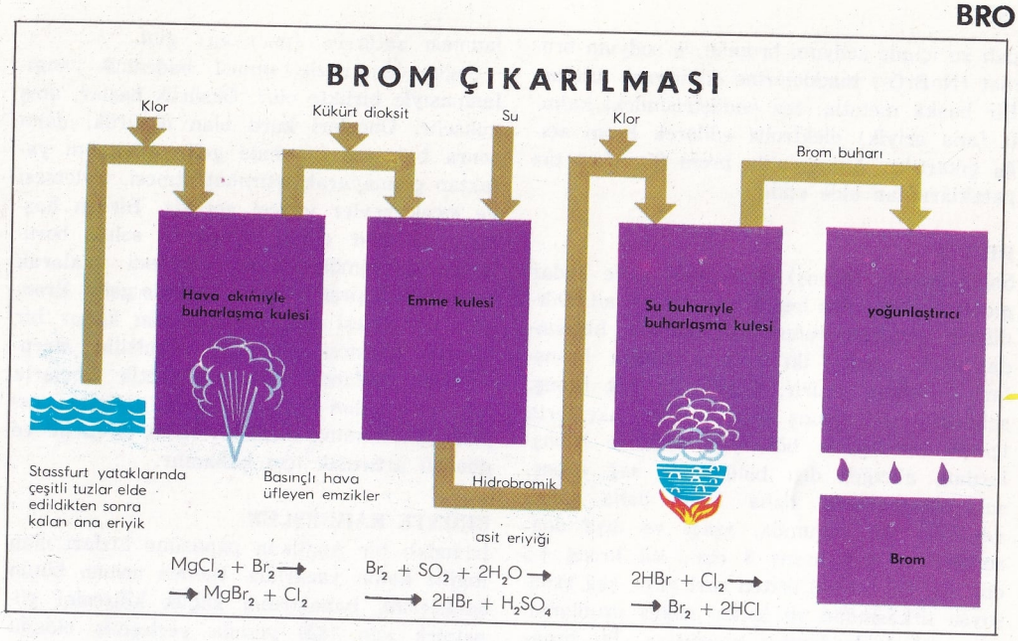

İlk defa 1826 yılında, A.J. Balard deniz suyundan kristalleştirilen tuzlar üzerinden klor gazı geçirerek elementel brom elde etmeyi başardı. Bununla beraber ancak 1860 yılından sonra, brom endüstride büyük ölçüde elde edilmeye başlanmıştır. Brom koyu kırmızı renkli, sudan üç defa daha ağır bir sıvıdır. Buharının şiddetli ve batıcı bir kokusu vardır. Eski Yunancada «bromos» kötü kokan anlamına gelir. Suda, alkolde ve diğer organik eritkenlerde erir. 58,8°C de kaynar ve —7,3°C de donar.

Bromun kimyasal özellikleri klora benzer. Yalnız aktifliği klordan daha azdır. Çoğunlukla (—1) değer alır. Fakat (+3) ve (+5) değerli bileşikleri de vardır. Hidrojenle hidrojen bromür adını alan asidi yapar. Bu asidin tuzlarına bromür denir. Brom, metallerin çoğu ve bazı ametallerle de birleşir. Oksijenle yaptığı bileşikler dengesizdir, çabuk bozulur.

Sodyum bromür (NaBr), potasyum bromür (KBr) ve amonyum bromür (NH_4Br) maddeleri eczacılıkta teskin edici ilâç yapımında kullanılır. Gümüş bromür (AgBr) ışığa karşı duyarlı bir maddedir, fotoğraf filmi ve kartı yapımında kullanılır. Bazı organik brom bileşikleri çeşitli polimerler ile bazı boyaların sentezinde ara maddeleri olarak kullanılır. Etilen bromür ($C_2H_4Br_2$) patlarlı motorlarda tepmeyi önleyen tetra etil kurşunla birlikte benzine konur. Yanma sırasında silindirlerde toplanan kurşuna etilen bromür etki eder ve kurşunu kurşun bromür haline çevirerek dışarı atılmasını sağlar. Saf brom laboratuvarlarda kullanılır.

Yeryüzünde en çok brom elde eden ülkeler sırasıyle Almanya, A.B.D., Sovyet Rusya ve Japonya'dır. En büyük brom kaynağı ise tuzlalarda yemek tuzu (sodyum klorür) kristalleştikten sonra geriye kalan **ana eriyiktir.** Bu ana eriyiğe %0,01'lik sülfürik asitle uygun oranda klor konur, açığa çıkan brom hava akımıyle sürüklenir. Bromlu hava akımı, üstünden sodalı su akıtılan kulelerden geçirilir. Bromlu hava kulelerden yükselirken, brom so-

Broadway, New York tiyatrolarının toplu olarak bulunduğu ünlü caddedir.

dalı su içinde sodyum bromür ve sodyum bromat ($NaBrO_3$) maddelerine dönüşerek tutulur. Bir başka metotla, tuz endüstrisindeki kalıntı (ana eriyik) elektroliz edilerek brom açığa çıkartılır. Almanya'da brom Stassfurt tuz yataklarından elde edilir.

BRONŞ

Soluk borusu (bronş) unun akciğerlere kadar giden iki kolundan her birine verilen ad. Dördüncü sırt omurunun alt kenarı hizasında soluk borusu iki kola ayrılarak bronşları meydana getirir. Sağdakine sağ bronş, soldakine sol bronş adı verilir. Akciğerin içinde ve dışında bölümleri bulunan bronşlardan, akciğer dışı bölümünde sağ bronş, soldakine oranla daha kısa, daha geniş ve daha dik durumda, aşağı ve dışa doğru ilerler. Sağ bronş 3 cm., sol bronş 4-5 cm.'dir. Sol bronşu üstten aort yayı, sağ bronşuysa arkasından ve üstten göğüs uzunlamasına sağ toplardamarı çaprazlar. İki bronş da akciğerlere girdikten sonra bronşçuk denilen daha ince borulara ayrılırlar. En son kısmı 1 mm. çapında olan bronşçukların her biri bir akciğer lopçuğuyle, bu lopçuk içindeki bronşçuklar da, hava petekleriyle sonuçlanır. Her petek üzüm taneleri biçiminde küçük küçük keseciklerden (alveol) meydana gelmiştir. Bunların etrafında toplar ve atardamar kılcallarından oluşan kılcal ağı bulunur. Bu keseler, ancak mikroskop altında görülebilecek kadar küçüktür, sayıları da milyonlarla nitelendirilebilir.

Bronşların içi çok katlı, tüylü epitelle döşelidir. Mukoza içerisinde ve altında seröz, mukoz ve karışık salgı salgılayan bezler vardır. Yapıları, soluk borusundaki gibidir. Kıkırdak iskeletle, esnek bağdokusundan ve düz kaslardan oluşmuşlardır.

BRONŞİT

Akciğer bronşlarının, çoğu kez soluk borusuyle birlikte yangılanmasıyle ortaya çıkan bir hastalık. «Göğüs nezlesi» adı da verilir. Genellikle üşütme, grip, tifo, boğmaca gibi hastalıklardan sonra meydana gelir. Yurdumuzun bazı yerlerinde, göğüs ingisi, soluman ya da kemirtlek gibi değişik adlarla bilinir. Soluk yolları yangılanmaları, bulundukları yere göre, başka başka adlar alırlar: Gırtlak yangılanması larenjit, soluk borusu yangılanması bronşit, akciğer keseciklerinin yangılanması zatürree (pnömoni) gibi.

Çoğunlukla, nezle, sinüzit, bademcik yangılanmasıyle birlikte olur. Öksürük başlar, ateş yükselir. Önceleri kuru olan öksürük, daha sonra balgamlı bir hale gelir. Hastanın yataktan çıkmayarak istirahat etmesi, terlemesi ve sıcak şeyler içmesi gerekir. Birden başlayanına hâd denir. Zamanla soluk borularındaki sümüksü zarın direnci azalarak bronşit yerleşirse müzmin bir hale gelir. Bronşitin iyileşmesi için, on beş gün kadar bir sürenin geçmesi gereklidir. Penisilin, streptomisin, sulfamit gibi antibiyotik ilâçlarla tedavisi yapılan bronşitte, kinin, antipirin, aspirin, C vitamini, hastanın vücut direncini ve gücünü artırmak için kullanılır.

BRONTE KARDEŞLER

İrlandalı bir Anglikan papazının kızları olan İngiliz kadın yazarları. Hemen hemen bütün ömürlerini, babalarının küçük kilisesini yönetmek için 1820 yılında yerleşmiş olduğu Haworth'da geçirmişlerdir. Diğer iki kız kardeşleri ile bir erkek kardeşlerinin, alkol ve afyon etkisiyle ölmesinin hüzünlendirdiği yalnız bir hayat yaşamışlar, kasabalarından ancak birkaç kısa yolculuk dolayısıyle ayrılmışlardır. Sevgi hayatlarıyse, tersine çok zengin olmuştur; kardeşlerine karşı duydukları güçlü sevgi, çevrelerine karşı olan yoğun tutkuları, edebiyat sevgisi ile derin ve ilkel bir din duygusu iç dünyalarını zenginleştiriyordu.

1846 yılında, Currer, Ellis ve Acton Bell takma adlarıyle, birlikte yayımladıkları bir şiir kitabından sonra, roman yazmaya başladılar: Bunların içinde Anne'ın (1820-1849) yazdıkları - **Agnes Grey** ve **The Tenant of Wildfell Hall** - daha fazla değerli olmamakla birlikte yazarına İngiliz edebiyatında bir yer sağlamıştır.

Charlotte Bronte (1816-1855) ise gerçekçi bir gözlem yeteneği ve hiciv gücü olan gerçek bir sanatçı özelliği göstermiştir: Dört romanı içinde, heyecan yoğunluğuyle Victoria çağı edebiyatı örneklerinden ayrılan **Jane Eyre** (1847) en ünlü ve önemlisidir; diğer romanları ölümünden sonra 1857 yılında yayımlanan **The Professor** (Öğretmen), **Shirley** (1849) ve **Villette** (1853) tir.

Emily Bronte (1818-1848) nin tek romanı olan **Wuthering Height** (Rüzgârlı Bayır, 1847) ise mistik bir doğa hayatının ürünü olarak tanımlanmıştır.

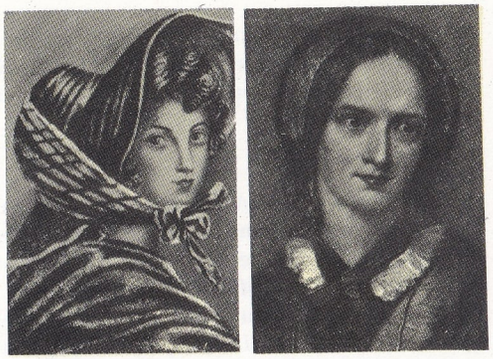

Bronte kardeşler. Solda: Emily, sağda: Charlotte Bronte.

BRONTOZOR (Brontosaurus)

Mezozoik (ikinci zaman) zamanda, hem karada, hem denizde yaşamış dev sürüngenlerden Dinosauria grubuna ait bir hayvan. Yeryüzüne gelmiş geçmiş hayvanların en büyüğü. En yüksek derecesine, özellikle tebeşir devrinde ulaşmış olan brontozorların boyu 20 m.'yi, yüksekliği 5 m.'yi geçer, ağırlığıysa 40 tonu bulurdu. Kuzey Amerika'da Wyoming'te, alt tebeşir tabakaları arasında bulunan taşılı, bu kanıyı doğrulamakta, boynunun ve kuyruğunun çok uzun olduğu anlaşılmaktadır. Uzun boynunun ucundaki başı çok küçüktü ve içinde yarım kilodan fazla olmayan beyni bulunuyordu. Her biri beşer parmaklı, sütun biçimindeki dört ayak üzerinde yürür, bunların uçlarında fillerde olduğu gibi, küt tırnaklar bulunurdu. Kalın ve ağır bir kuyruğu vardı. Karada ağır ve zorlukla hareket eder, fakat suda iyi yüzerdi. Tropik ve bataklık göl kıyılarında yaşar, su bitkileriyle besinlenirdi.

BRONZ

(bkz. Tunç.)

BROŞÜR

Broşür, herhangi bir konuda yazılmış, aşağı yukarı 100 sayfayı geçmeyen, ciltlenmemiş, yani tam bir kitap niteliği taşımayan bir yayın türüdür. Bunlar kütüphanelerde karton kutular içinde saklanır ve kutu kapağına içindekiler yazılır.

Polemik broşürü denilen broşürler ise, kısa, dokunaklı ya da hicivli edebî kalem tartışmalarını kapsar.

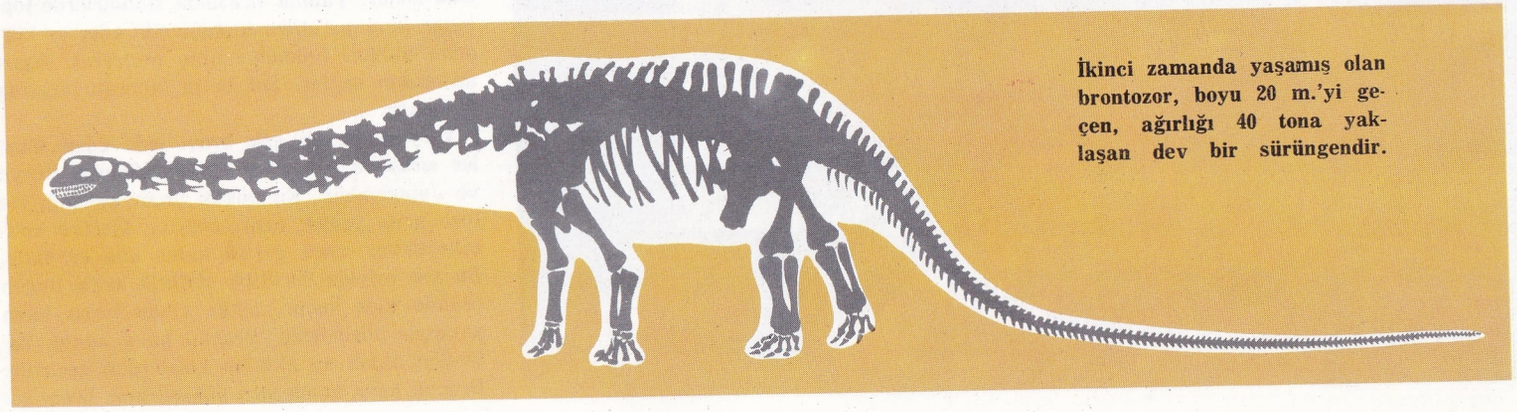

İkinci zamanda yaşamış olan brontozor, boyu 20 m.'yi geçen, ağırlığı 40 tona yaklaşan dev bir sürüngendir.

BROWN HAREKETİ

Bir sıvı içinde çok küçük, fakat mikroskopla görülebilen parçacıkların devamlı ve düzensiz hareketleri. Adını, ilk olarak 1827 yılında su içindeki çiçektozlarında bu hareketi izleyen botanik uzmanı Robert Brown'dan almıştır. Brown, bu durumun, taneciklerin kendiliğinden doğan hareketleri olmadığını kanıtlamıştır; çünkü herhangi bir sıvı içindeki inorganik madde parçacıkları (karbon, madenler) da aynı hareketleri göstermektedir.

Brown hareketlerini açıklayabilmek amacıyle çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Önce bu hareketlerin hafif dış titreşimlerden, sıvı içinde değişmeleri sebebiyle meydana gelen küçük dışbükey akımlardan ya da sıvının çeşitli noktalarında buharlaşmanın eşit olmayışından doğduğu sanılmış ve hareketler geçişme olaylarıyle açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat bu görüş pek doyurucu olmadığından ve birçok gözlemlerle çeliştiğinden yavaş yavaş terk edilmiş, Robin, bir sıvı içinde Brown hareketlerinin yirmi yıl devam ettiğini gözleyerek bu gibi hareketlerin sonsuz bir zaman süresince sürüp gittiği sonucuna varmıştır.

1870'e doğru, kinetik gaz teorisindeki gelişmelerin sonucu olarak Brown hareketinin, parçacıkların içinde yüzdüğü sıvının moleküllerinin termik kaynaşmasından ileri geldiği öne sürüldü. Moleküllerin durmadan düzensiz bir şekilde çarptıkları parçacıkları her yöne doğru düzensiz bir şekilde yer değiştirirler. Bir bakıma Brown hareketi yapan parçacık, bir futbol maçı sırasındaki topa benzetilebilir, ancak Brown hareketleri örneğinde futbolcular toptan çok çok daha küçüktür.

Kinetik teoriye göre havada veya suda asılı her parçacığın, sistemin salt sıcaklığıyle orantılı bir enerjisi vardır. Bu enerji küçücük parçacıkları bir dereceye kadar hareket ettirmeye yeterliyse de daha büyük boydaki parçacıklara gözle görünür bir hareket yaptırmaya yetmez.

Brown hareketlerinin her yöne doğru oluşu, bir asıltının parçacıklarının, içinde asılı oldukları sıvıdan daha büyük bir yoğunluğa sahip olmaları durumunda bile kabın dibine çökmeyişlerini açıklar. Çünkü parçacıklar kabın altından yukarı doğru da itilmektedir.

Brown hareketlerinin teorik açıklaması 1905'te Einstein ile Maryan von Smolukowski tarafından yapılmıştır. Brown hareketlerinin kaynağı nicelik açısından deney yoluyle gösterilebilmiştir. Bu doğrulama özellikle Jean Baptiste Perrin'in eseridir. Perrin birçok deneyden (1907-1908) sonra parçacıkların davranışını tespit edebilmiş ve bunlardan Avogadro numarasının tespitine çıkabilmiştir. Bu deneyler molekülün varlığını da doğrulamıştır. Hemen hemen aynı tarihlerde Brown hareketi konusundaki bilgiler sigara dumanı içinde yer alan çok küçük su damlacıkları üzerinde, yani gaz içinde Brown hareketlerinin gözlemiyle zenginleştirilmiştir (Louis-Victor de Broglie, 1908).

BRUCH, MAX

(1838-1920) Alman besteci. Önce anasının öğrencisi olarak yetişmiş, sonra kazandığı Mozart ödülüyle Köln'de Hiller, Reinecke ve Breuning'in öğrencisi olmuştur. Bir süre Köln'de öğretmenlik yapmış, türlü ödevlerde bulunduktan sonra Berlin Hochschule'nin beste bölümünün yönetmeni olmuştur. 1893 yılında kendisine Cambridge Üniversitesi Fahrî Müzik Doktoru unvanı, 1908'de Prusya Bilim ve Sanatlar nişanı verilmiştir.

Sol minör keman konçertosunun ve viyolonsel için **Kol Nidrei** adlı bestesinin kazandığı büyük üne karşılık öbür besteleri (bu ara keman için re minör konçertosu ve Skoç Fantezisi) pek seyrek çalınır. Kendine özgü bir kişiliği olmayan, müzik tarihinde önemli bir iz bırakmayacak bestecilerdendir.

BRUCKNER, ANTON

(1824-1896). Avusturyalı besteci. Ansfelden köyünde doğmuş, kıt bir eğitim görmüş, ancak 11 yaşındayken org ve uyum dersleri almaya başlamış, babasının ölümü üzerine 11 çocuğuyle yokluk içinde kalan anasının yükünü hafifletmek, hem de babası gibi bir köy öğretmeni olma zorunda kalmamak için St. Florian manastırına sığınmış, orada özellikle org çalmaktaki ustalığıyle ilgi çekerek yükselmiş, 1851 yılında manastırın orgçuluğu ödevine atanmıştır. Bir besteci olarak kendi kendini yetiştiren, ama böylece edindiği bilgiyi yetersiz gören Bruckner, 30 yaşından sonra Simon Sechter'den ders almaya başlamıştır. 1856 yılında bir yarışma sonunda Linz katedrali orgçuluğuna atanan Bruckner, opera yöneticisi Otto Kitzler'in aracılığıyle Wagner'in müziğini tanımış, bir besteci olarak çalışmalarının geleceğine yön veren büyük bir etkinin altında kalmış, Münih'e gidip orada Wagner'le tanışmış ve onun en yakın dostlarının çevresine girmiştir. 40 yaşına doğru ilk senfonisini yazan Bruckner'i, sonraki yıllarda Wagner, «Beethoven'den bu yana tek gerçek senfoni bestecisi» diye tanıtmıştır. Bir yandan bu türlü bir desteklemenin uyandırdığı tepki, öte yandan Bruckner'in Wagner'cilik davasının coşkun izleyicilerinden biri oluşu, müziğinin yanlış anlaşılmasına yol açmışsa da, özellikle ömrünün son yıllarını, adının ve eserlerinin kazandığı büyük ünü görerek geçirmiştir. 1868 yılında Viyana Konservatuvarında Sechter'in ölümüyle açılan yere atanan Bruckner, 1891 yılında Viyana Üniversitesinin kendisine verdiği fahrî doktorluk unvanını hayatının en büyük şerefi saymıştır. Besteleri arasında dokuz senfoni, din müziği eserleri ve bir Yaylı Beşli vardır.

BRUEGEL, PIETER (Piter Brögel)

(1525-1569) Flaman ressam. Hayatı hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte XVI. yüzyılın en önemli ressamlarından biri olduğunda bütün sanat tarihçileri birleşir. Küçük yaşlarda Pieter Coecke'ün atelyesinde çalışmaya başlamış, 1551'lerde Anvers'te St. Luke Ressamlar Birliğine üye olmuştur. O tarihlerde yalnız oyma ve kabartma desenler (gravür) üstüne çalışıyordu. Allegorik anlayışta ve biraz da Hieronymus Bosch tarzındaki bu çalışmaları, Bruegel'in ilk eserlerinin tipik örnekleridir.

Pieter Coecke'den öğrendiği manzara tekniğini, 1552-1553'te İtalya'ya yaptığı yolculuk-

Bruegel'in «Dilenciler» adlı tablosu. Paris'te Louvre müzesindedir.

Bruegel'in, Çocukların Oyunu adlı tablosu (1560). Bosch'un etkisinde kalan Bruegel'in, en büyük özelliği gerçekçiliğidir.

tan sonra geliştirmiştir. İtalyan sanatının, Bruegel üstünde fazla bir etkisi olmamıştır ama, özellikle Alplerde, birçok peyzaj yapmıştır. Rönesansı, sonradan bu akıma karşı çıkmak için inceleyen Bruegel'in 1558'lerde başladığı yağlıboya çalışmalarında peyzaj, daha önemli bir yer almıştır. Ama tuvali canlandıran, asıl anlamı veren sayısız şekillere bir fon teşkil eden bir genel görünüm niteliğinde kalmıştır.

Bruegel 1563'te, P. Coecke'ün kızıyle evlenerek Brüksel'e yerleşmiştir. Ülkesi o tarihlerde, İspanyol işgalindeydi. Bu durum sanatçıyı çok etkilemiştir. Yabancı yönetimindeki halkının sıkıntısını, sanatı aracılığıyle belirtebilmesinde, başarılı olmuştur. İki yıl sonra, konu olarak yılın aylarını alan, büyük resim dizisini meydana getirmiştir. (Bugüne bunlardan yalnız beşi kalmıştır.)

Brüksel Şehir Meclisinin sipariş ettiği Brüksel-Anvers kanalının açılış töreniyle ilgili resmi yapamadan ölmüştür.

Kısa süreli, ama yoğun bir sanat hayatı ürünlerinin özelliği; eserlerinin tümünde aynı tekniği kullanmış, görünüm ile figürleri çok güzel bağdaştırmış, aşırı renklere kaçmamış, basit öğelerle zengin bir anlatım yolu bulmuş («Aylar» tabloları), önceleri resmin hemen bütün yüzeyini kapsayan, ama gerçeğe uygun sayısız şekil çizmiş (**«Bethlehem Sayımı»** ve **«Suçsuzların Öldürülmesi»**) sonraları daha iri ve gösterişli daha ön planda şekiller çizmiş (**«Körler»** ya da **«Dilenciler»**), konuyu, yukarıdan görünür şekilde işlemiş (**«Kokanya Diyarı»**, **«Çocukların Oyunu»**) olmasıdır.

Bugün Hollanda dışında, Berlin, Viyana, Londra, New York daha başka Avrupa ve Amerika şehirlerindeki müzelerde «Ölümün Zaferi», «Hasat», «Köyde Düğün», «Dans», «Maymunlar», «Babil Kulesi», vb. tabloları yer almaktadır.

Hollanda kırlarında, tarlalarında, karla örtülü kasabalarında, kilise alanlarında, o çağın elbiseleri içindeki, küçüğü büyüğü, zengini fakiri, sağlamı sakatı, iyisi kötüsüyle ve çeşitli duygularıyle kendi toplumunun yaşayan insanını anlatan Bruegel'in en büyük özelliği ve ustalığı gerçekçiliğe dayanan yönü ve bu güçten kuvvetlenen beşeriliğidir.

Resim sanatına yeni bir sentez ve duygu yoğunluğu getiren Bruegel, Adriaen Brouwer gibi ressamlar yanında kendi oğlu genç Pieter Bruegel (1564-1638) tarafından da taklit edilmiştir.

BRUNELLESCHI, FILIPPO

(1377-1446) İtalyan mimarı. Floransa Rönesansının en önemli temsilcilerinden biridir. Brunelleschi'nin ilk sanat eğitimini kuyumculukta çalışarak yaptığı sanılmaktadır. İlk önemli çalışması 1402'de Floransa vaftizevinin bronz kapıları için açılan yarışmada görülmüştür. Bu yarışmaya şimdi Floransa Bargello müzesinde bulunan «İshak'ın Kurban Edilişi» adlı tunç kabartmayla katılmıştır.

Brunelleschi'nin ilk eseri Floransa Kimsesiz Çocuklar hastanesidir. Yapımına 1419'da başlanan bu binanın en ilgi çekici bölümü açık balkonudur; balkon geleneksel, ortaçağ İtalyan cephe biçimindedir, fakat nispetler ve ayrıntılara bakıldığında Brunelleschi'nin çalışmasının yeni bir mimarî anlayış olduğu ortaya çıkar. Nispetler, bütünle parçaları arasındaki basit ilişkiler üzerine temellendirilmiştir. Bu nispet anlayışı, Brunelleschi'nin, mimarîde güzelliğin matematik düzenlemelere bağlı olduğu inanışın belirtisidir. Bu ilke, bütün öteki yapı projelerinde temel ilkesidir.

Brunelleschi'nin en önemli yapıları, yapımına 1423'te başlanan St. Lorenzo bazilikası, St. Spirito bazilikası (1436-1482) ve St. Croce'deki Pazzi şapelidir. Bütün bu yapılar Floransa'dadır. Bu iki bazilikanın nispetleri te-

mel birimle bağdaşıktır. Bu birim haçvarî planın ortasındaki dairedir. İç bölümde mimarî detaylar dışında hiç süslemeye kaçmaması yapılara uyumlu bir güzellik vermektedir.

Brunelleschi'nin en büyük başarısı Floransa katedralindeki Santa Maria del Fiore kubbesidir. Kubbeyi yerleştirdiği sekizgen merkezî boşluğun çapı 42,23 m.'dir. Bu kubbe mimarlık tarihinin en önemli başarılarındandır.

Brunelleschi gotik biçim ve yapı tarzını benimsemiştir. Adı geçen kubbe sekiz ana, on altı orta kaburgadan kuruludur. Hava ve ışık vermek için kullanılan en tepedeki pencereli küçük kule bu kaburgaları dengede tutmaktadır. Kubbenin dokusunda büyük bir ustalık göze çarpmaktadır. Çapraz tuğla aynalıklara da yer verilmiştir.

Brunelleschi, önce 1920'de Lorenzo Ghiberti'yle kubbenin yapımı için işbirliğine girmişse de 1423'ten sonra bu işi tek başına yürütmüştür. Ancak tepedeki pencereli kule ölümünden (1562) sonra tamamlanmıştır.

Brunelleschi, matematiğe büyük ilgi duyduğundan perspektif kurallarını ortaya koyma olanağını yaratmıştır.

BRUTUS, MARCUS JUNIUS

(M.Ö. 85-42) Romalı politikacı. Caesar'ı katledenlerden biri. Soylu bir ailenin çocuğudur. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, amcası Caton tarafından yetiştirilerek Senatörler partisinin destekleyicisi bir muhafazakâr cumhuriyetçi olmuştur. Atina'da felsefe ile retorik öğrenimi yaptığından çağdaşları arasında atisizmin en iyi temsilcilerinden sayılmıştır. Cumhuriyet ilkelerinin hararetli bir savunucusu olan Brutus, Caesar ile Pompeus arasındaki iç savaşta Pompeus'un tarafını tutmuştur (M.Ö. 48). Buna rağmen Caesar tarafından çok sevilip korunmuştur. Söylentiye göre kendi oğlu sanan bunun için de onu Brutus'un Cisalpina'nın propretoru (M.Ö. 47) ve sonra da pretor urbanus (M.Ö. 44) yapan cumhuriyete bağlılık ve tutkusu yüzünden, kayıtsız şartsız bir diktatör olan Caesar'a sonuna kadar düşman kalmış, Cassius'la birlikte Caesar aleyhine tertiplenen bir suikaste katılarak ünlü diktatörü katledenler arasında yer almıştır. Halkın gösterdiği tepki yüzünden Roma'dan kaçmak zorunda kalan Brutus, Cassius'la beraber Doğuda ikinci triumvira'ya karşı mücadeleye hazırlanmıştır. Filippi'de Antonius ile Octavianus lejyonlarıyle karşılaştığı zaman yenilgiye uğrayarak hayatına son vermiştir. Brutus'un kişiliği yazar ve şairlere daima konu olmuştur. Plutarkhos, Brutus'un hayatını yazmış, Ciceron birçok eserinde onu konu alıp erdemlerini övmüştür. Rönesans devrinde özgürlük sembolü sayılmıştır.

BRÜKSEL

Belçika'nın başkenti (nüfusu 1 070 000). Rupel'in ulaşıma elverişli küçük bir kolu olan Senne ırmağı kıyısında kurulmuştur. Çeşitli kanallarla ve bu arada Willebroek kanalıyle doğrudan denize bağlanan Brüksel, yoğun bir ekonomik faaliyetin merkezidir. El sanatları geleneğinden kalma dokumacılık ve dantelcilik en modern araçlarla endüstrileştirilmiş ve besin maddeleri endüstrileriyle birlikte, büyük önem kazanmıştır. Demir, kara, hava ve denizyolları ağı sayesinde önemli bir trafik merkezi olan şehirde endüstri ve ticaretin devamlı gelişmesi ekonomik kesimlerinin de büyümesine, yayılmasına yol açmıştır.

Bu yoldaki ilk gelişme XIV. yüzyılda olmuş ve XX. yüzyılda yeni ve büyük hamlelerle yapılmıştır. Başlangıçta askerî amaçlarla kurulan Brüksel, XII. yüzyıldan itibaren büyük önem kazanmış, özellikle ticaret ve el sanatlarında çok ilerlemiştir. Brabant dükalarının, yani İspanyol ve Avusturyalı yöneticilerin oturduğu şehir olarak 1830 yılında bağımsız Belçika krallığına başkent yapılmıştır. Bu tarihten itibaren ekonomi ve şehircilik alanında yeni gelişmeler göstererek ülkenin başlıca kültür merkezi haline gelmiştir. Daha ortaçağda ilgi çekici, toplum ve sanat hayatı bakımından önemi olan zengin bir şehirdir.

BUCAK

Burdur iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 10 094). Bucak kasabası Kestel ovasının kuzey-doğusunda, Burdur - Antalya şosesinin 2 km. doğusunda kurulmuştur. Yükseltisi 950 m.'dir. Kasaba 46 km.'lik bir şoseyle Burdur'a ve 80 km.'lik bir şoseyle de Antalya'ya bağlıdır. Eski eserler arasında Selçuklular devrinden kalma bir han bulunur.

İlçenin yüzölçümü 1 436 km^2., nüfusu 34 068'dir. Merkez bucağından başka iki bucağı (Kızılkaya, Kocaaliler) ve 36 köyü vardır.

Doğu ve güney kesimi dağlık, batı kesimi ovalıktır. Doğuda Boğadiç dağı, güneyinde Katran dağı gibi dağlar vardır. Dağlar arasında çanak biçimli küçük düzlükler sıralanır.

Yazları sıçak, kışlar ise oldukça soğuk ve yağışlı geçen bir iklime sahiptir. Önemli akarsuyu yoktur. Gelip geçici çayların suları kasabanın 10 km. güney-batısında bulunan Kestel gölüne akar. Kireçli yerey içinde bulunan bu göl ise, yeraltı yollarıyle suyunu Antalya körfezine gönderir.

Bucak ve çevresinde en çok arpa ve buğday, endüstri bitkilerinden de tütün ekilir. Keçi sayısı kabarıktır.

BUCK, PEARL

(1892-) Kuzey Amerikalı kadın romancı. Misyoner olan anne ve babasıyle birlikte Çin'e gitmiş, uzun süre Yangçe ırmağı yöresinde Çiniang'da yaşayarak daha küçük yaşta Çin halkının töresel özelliklerini öğrenmiştir.

İlk edebiyat eğilimlerini annesinden alan Buck, Çin'de geçirdiği ilk gençlik döneminde çalışmalarını yayımlama hevesini duyarken üniversite öğrenimi için Amerika'ya gitmiştir. Tekrar Çin'e dönüşünde (1917) Amerikan misyoneri John Lossing Buck'la evlenmiş, uzun süre Kuzey Çin'de dolaşarak halkın hayatına karışmak, doğu ve batı arasındaki ayırımların somut örneklerini görmek olanağını bulmuştur. Bu gözlemlerle birlikte fakir ve doğayla mücadelede toplumsal güçlerden yoksun bırakılan Çin halkına karşı duyduğu derin sevgi, romanlarının temel unsurudur.

İlk eseri Doğu Rüzgârı-Batı Rüzgârı (1923)ndan sonra yazdığı ve 1932 yılında Pulitzer armağanı kazanan **The Good Earth** (1931, Dost Toprak) adlı romanı dünya çapında ün kazanmasını sağlamıştır. Konusu Amerika'da geçen birkaç romanı arasında **This Proud Heart** (1938, Bu Mağrur Kalp) en başarılı eserlerindendir. Çin'in toplumsal gerçeklerini büyük bir gözlem gücü ve içtenlikle yansıttığı eserlerinde başarı gösteren yazarın 1938 yılında Nobel armağanı kazanması, eserlerinin edebî

Brunelleschi'nin ilk eserlerinden biri olan Innocenti hastanesinin (Floransa) planları 1419 yılında hazırlanmıştır.

niteliğinden çok belgesel yönlerinin ağır bastığı yolundaki yargıların geçerli olmadığını doğrular.

The Good Earth, Türkçede Sarı Esirler ve Dost Toprak adıyle iki ayrı çeviri halinde yayımlanmış yazarın başka romanları da (Ana, Canavar Tohumu, vb.) Türkçeye çevrilmiştir.

BUDA

Hint geleneğinde ruhun kurtuluşunu ve belli kurallar içinde insanlığa ahlâk ve doğruluk yolunu öğretme görevini yüklenen kişileri anlatan terim. Sanskrit dilinde «uyanmış» anlamına gelir. Budaların sonuncusu Buda adıyle bilinen Budizmin kurucusu Siddharta ya da Gautama Sakyamuni (M.Ö. 623-523) Nepal sınırı yakınındaki Lumbini'de doğmuştur. Babası Suddhodana oğlunun iyi bir eğitim görmesini sağlamış, 16 yaşına geldiğinde de Yasodhara adında bir akrabasıyle evlendirmiştir. Buda'nın bu evlilikten Rahula adında bir oğlu olmuştur. Buda, 29 yaşına geldiğinde ailesini terk ederek gerçeği aramaya koyulmuştur. İlkin Brahmanlara sığınmış, sonra tek başına bir ormana çekilmiştir. Uzun süren bir düşünme ve iç araştırma döneminden sonra, bir gün bir incir ağacının dibinde dinlenirken **gerçeğe** ulaşmış ve dört ana gerçeği tanımıştır. Dört ana gerçek şunlardır: Dünyadaki tek gerçek ıstıraptır; acının kaynağı arzu ve dünya nimetleridir; acıdan kurtulmak ve **nirvana**'ya ulaşmak isteklerden arınmayla mümkündür; bu arınma için tek yol **dharma,** yani ahlâk erdemlerine dayanan yasadır.

Buda bu gerçeğe ulaştıktan sonra Benares şehrine yerleşmiş ve beş yardımcısıyle birlikte insanları aydınlatmaya herkesi **nirvana**'ya ulaştırmaya çalışmıştır. Çok kısa bir süre içinde izinden gidenlerin sayısı çoğalmış ve kırk yıl boyunca Hindistan'ın kuzey bölgesinde dürüstlüğe, sevgiye dayanan öğretisini yaymıştır. Öyle ki, Buda öldüğünde, Budizmin **sangha** adını taşıyan rahipler örgütü kurulmuş, bu din Asya kıtasını etkilemeye başlamıştır.

Bir Buda başı (M.S. III. yüzyıl).

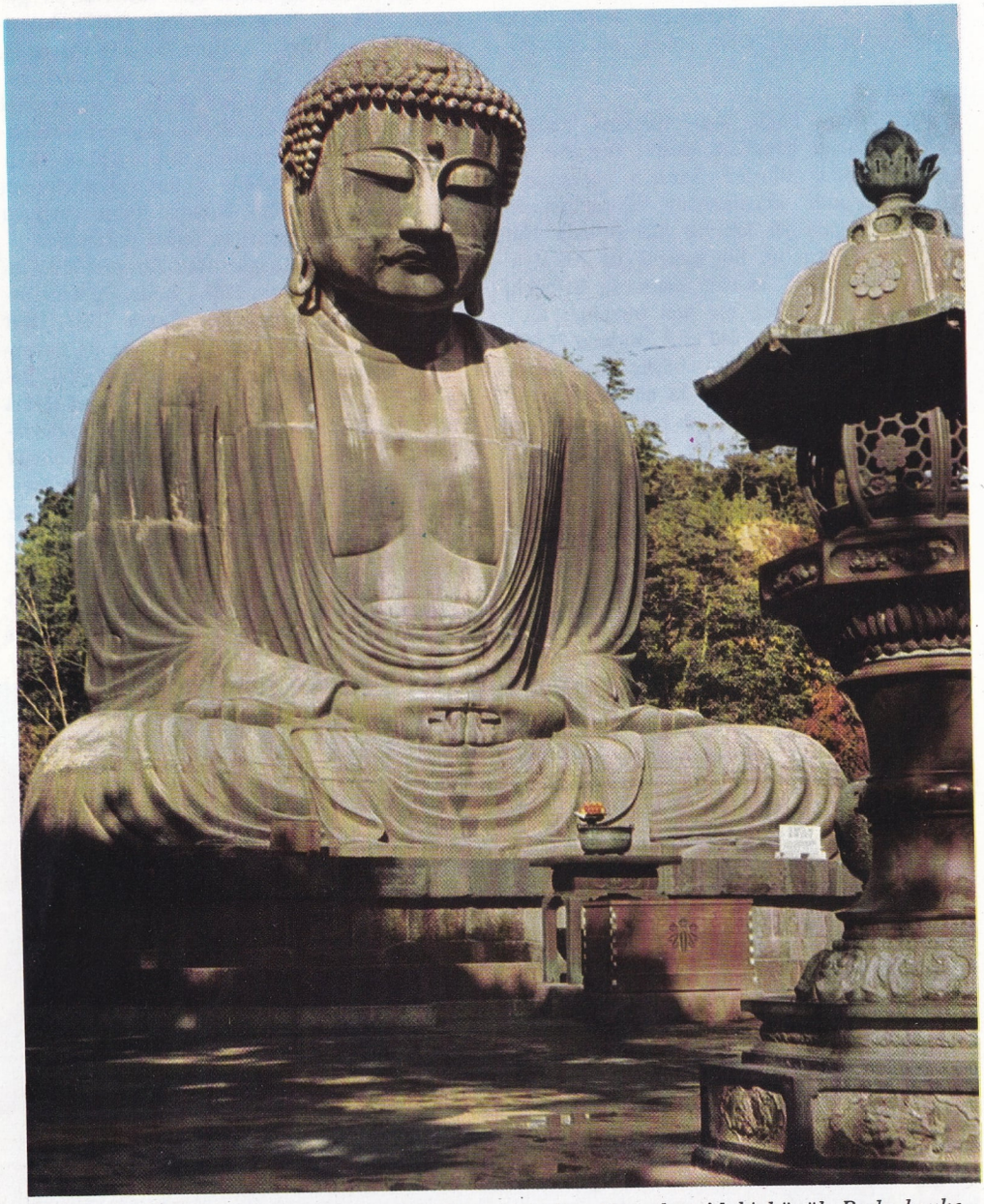

Japonya'nın en önemli din merkezlerinden biri olan Kamakura'daki büyük Buda heykeli Bu dev heykel 1252 yılında heykeltıraş Ono Goroemon tarafından yapılmıştır.

BUDAMA

Bitkiyi istediğimiz boyda tutmak, ya da arzuladığımız biçimi vermek için yapılan kesim işi. Budama, ya bu amaçlarla yapılır ya da bitkinin ürün gücünün çoğaltılması istenir. Genellikle, biçim budaması, ürün budaması, gençleştirme budaması olarak üçe bölünebilir. Şekil budaması bitkiye istediğimiz biçimi vermek için faydasız dallarını kesmektir. Ürün budamasından beklenen, daha iyi kalitede ürün alabilmek için, bitkinin ürüne zarar veren gereksiz uzun dallarını kısaltmaktır. Gençleştirme budamaları da, yaşlı ağaçlarda uygulanan bir tarım metodudur. Yaşlanmış, kalın dallar kesilerek, gücün dallardan gövdeye geçmesi sağlanır. Bahçe bitkilerinde, çiçeklerde budama işi yapılabileceği gibi, asıl budama, daha çok meyve ağaçları ile üzüm bağlarına uygulanır. Budamanın tarım konusunda önemli bir dal olduğu unutulmamalıdır. Bundan ötürü, tarımla uğraşanlar budamanın zaman ve gereğini bilirler ve o zaman bu önemli işlemi yerine getirirler.

BUDAPEŞTE

Macaristan'ın başkenti. Tuna kıyılarında Çekoslavakya sınırı yakınında bulunan şehir (nüfusu 1 900 000). Sol kıyıdaki Peşte ile sağ kıyıdaki Buda merkezlerinin Obuda'yı (Eski Buda) da içine alarak tek bir şehir halinde birleşmesinden meydana gelmiştir. Buda son zamanlarda onarılan krallık sarayı ile kalenin kurulu bulunduğu bir tepenin eteğinde, daha eski ve daha yüksek bir görünüşe sahiptir. Şehrin Buda ve Peşte kesimleri birkaç köprüyle birbirlerine bağlıdır. Peşte, daha modern niteliktedir. Geniş, düz caddeleri, bü-

yük yapıları vardır. Anıtları azdır, birçoğu II. Dünya savaşında yıkılmıştır.

Budapeşte'yi Keltler ile Romanlar kurmuşlar ve **Aquincum** adını vermişlerdir. Tarihte ancak Macarların yerleşmesinden sonra adı geçmeye başlamıştır. Buda, kale niteliğinde kalırken Peşte, ticarî merkez haline gelmiştir. XIII. yüzyılda Tatarlar tarafından yıkıldıktan sonra tahkim edilip surlarla çevrilen şehirler Mohaç meydan savaşından sonra (1526) Osmanlı İmparatorluğuna geçmiştir. 1686 yılından sonra Habsburg egemenliği zamanında özellikle Almanlar ile Sırpların göç etmesiyle yeniden gelişmeye başlamış 1848 yılından sonra Buda'nın meşrutî başkent seçilip idarî bakımdan Peşte'yle birleştirilmesiyle (1872) geniş ölçüde kalkınmıştır.

Ekonomik bakımdan ülkenin en önemli endüstri, ticaret ve maliye merkezi sayılmaktadır. Kültür bakımından da çok önemli kurumlara sahiptir. Bu nitelikleri özellikle demiryolu çağının kuruluşundan ve ırmakların ulaşıma elverişli hale getirilmesinden sonra kazanmıştır. Budapeşte'nin Buda kesimine Türkler tarafından Buda adı verilmişti. Budapeşte tarihte bugünkü gibi yine iki kesimden meydana geliyordu, fakat şehrin ağırlık merkezi Buda kesimiydi. Peşte ise, şehrin bir banliyösü durumundaydı. Türk ordusu, o zamanlar güçlü bir devlet olan Macaristan'ın büyük ordusunu tamamen yok ettikten sonra, krallık merkezi olan Budin'i ele geçirmiş (Mohaç savaşı - 23 eylül 1526) ve Kanunî Sultan Süleyman şehre büyük bir törenle girmişti. Kral sarayına yerleşen Kanunî, orada kaldığı 14 gün süre içinde ülkenin ve şehrin yeni baştan düzenlenmesi konusu üzerinde çalıştı. Macar kralı Ferdinand, Budin'i tekrar alınca (20 ağustos 1527), yeniden sefere çıkan Kanunî, Budin'i geri aldı (7 eylül 1529). Yeniden Türk egemenliğine geçen şehir, İlbasan sancakbeyi Hüsrev Beyin muhafızlığına verildi. Bir süre sonra Avusturyalılar Budin'i yeni baştan kuşattılar. Fakat Damat Yahya Paşazade Mehmet Paşa, kahramanca bir savaştan sonra, İstanbul'dan yardım gelmesine ihtiyaç kalmadan büyük Avusturya ordusunu bozguna uğrattı (1531). 10 yıl sonra yine saldırıya geçen Avusturya orduları, tekrar Mehmet Paşa tarafından püskürtüldü (22 ağustos 1544).

Kanunî Sultan Süleyman, bunun üzerine Macaristan'ın bağımsızlığını kaldırıp, doğrudan doğruya merkezden yönetilen bir eyalet olarak örgütlenmesini uygun buldu. Budin, böylelikle imparatorluğun bir eyaleti haline geldi. Beylerbeyliğine vezir (mareşal) rütbesi verildi. Beylerbeyleri büyük bir askerî güce komuta eder, bugünkü Macaristan'ın en büyük bir bölümünde egemenlik sürerdi.

Budin Beylerbeyliği 32 sancağa ayrılmıştı (1545). Ramazanoğlu Prens Uzun Süleyman Paşa ilk Budin beylerbeyidir. En son beylerbeyi olan Abdurrahman Abdi Paşa da dahil olmak üzere, 68 beylerbeyi Budin'de imparatorluğun bu eyaletini yönetmişlerdir. Budin'in o zamanki nüfusu 100 000'den fazlaydı. Türkler burada bulundukları süre içinde, şehre kendi damgalarını vurmuşlar, 58 cami, 7 medrese, sayısız okul ve anıtlarla zenginleştirmişlerdi.

Budapeşte. Tuna ırmağı üzerinden Parlamentonun görünüşü. Buda ile Peşte şehirlerinin yönetim bakımından birleşmesi 1872 yılına rastlar.

Avusturyalılar büyük ve kanlı savaşlardan sonra 2 eylül 1686 tarihinde Budin'e girdiler. Osmanlılar iç kaleye çekilip savaşı sürdürmek istediler. Ancak kumandan Abdi Paşanın şehit olması üzerine savaşa son verdiler. Avusturyalılar, esir aldıkları Osmanlı askerlerine çok kötü davrandıkları gibi, şehirdeki sivilleri de kılıçtan geçirmişlerdir. Osmanlı askerlerinden bir kısmı da açlık ve soğuktan can vermiştir. 1699 yılında imzalanan Karlofça antlaşması Budin'i Macaristan'a bırakmıştır.

Gülbaba türbe ve tekkesi, Ova kapısı, Toprak tabya, Karakaş Mehmet Paşa tabyası, Kasım Paşa kulesi, Kafesli kapı, Tophane kapısı, Hisar kapısı, Paşa sarayı, Bali Paşa medresesi, Saray meydanı, Sokullu Mustafa Paşa cami ve medresesi, Ali Paşa kulesi, Aslan Paşa baruthanesi, Muhtar Baba türbe ve tekkesi, Budin'de Osmanlılar tarafından meydana getirilen anıtların başlıcalarıdır ve bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

Osmanlılar ayrıca Budin'in kaplıcalarını tamir ettirmişlerdir. Kaplıcaların Türk yapısı günümüze kadar ulaşmıştır.

Budin beylerbeyliğine getirilen ilk beylerbeyi Ramazanoğlu Süleyman Paşadır (eylül 1541). Budin'in son beylerbeyi ise bu görevi kasım 1684'ten, Budin'in Osmanlıların elinden çıkış tarihi olan eylül 1686'ya kadar sürdüren Arnavut Abdurrahman Abdi Paşadır.

BUDİZM

Buda tarafından M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da başlatılan felsefe ve din sistemi. Budizm bir tanrıya dayanmayıp, **Nirvana**'da ıstırabın yok edilişiyle insanın kurtuluşunu ön gören tanrısız bir dindir. Budizm aynı zamanda özel bir dünya görüşü getirmeksizin ıstırabı yok etmek yoluyle ahlâk sorunlarının çözümüne yönelen bir felsefedir.

Temellerini Buda'nın attığı bu sistem, M.S. I. yüzyıldan itibaren bu görüşü benimseyen düşünürlerin katkılarıyle zenginleşmiş, bugünkü durumuna ulaşmıştır. Budizm konusundaki başlıca yazılı kaynaklar Buda'nın ölümünden sonra kaleme alınmıştır. **Tipitaka** diye adlandırılan bu kaynaklar Pali dilinde yazılmıştır.

Budizmin ana ilkelerinin belirlenmesi için bugüne kadar dört büyük toplantı yapılmıştır. Bu toplantılar M.Ö. 543, 442, 262 yıllarında ve son olarak da 1954'de (Rangoon'da) yapılmıştır.

Buda'nın düşüncesinin temelinde Brahmanların çok tanrılı anlayışına karşı tepki yapar. Buda, tanrıları inkâr etmemekle birlikte onlardan söz açmaz.

Budizm'in amacı insanın kurtuluşunun yine

insan tarafından sağlanmasıdır. Bu konuda insanın bir başka yardımcıya ihtiyacı yoktur. Öte yandan Budizm Brahmanların getirdiği kast sistemine de karşıdır.

Budizmin birincisi herkese, ikincisi sadece rahiplere uygulanan iki öğretisi vardır. İki öğreti de Buda tarafından tespit edilen aşağıdaki beş ana ilkeye dayanır: 1) Başkasının malını almamak. 2) Yalan söylememek ve nefret etmemek. 3) Hayata saygı göstermek. 4) Kadınları saymak. 5) Keyif verici maddeler kullanmamak.

İnsanların, bu dünyanın aldatıcı görünüşünü ve sürekli bir «ben» in varlığını unutmamaları gerekir. Dünyada sadece geçici durumlar vardır, her durum kendinden bir sonrakini doğurur. Bu sebep -sonuç ilişkisi (karma) Budizmin ana ilkelerinden en önemlisidir. Budizm, düşünce ve eylemlerin ölümden sonra da süreceğine inanır. Ölüm maddî kişiliği yok eder. Ama kişinin hayatı boyunca yayımladığı dalgalar (düşünceler, iyi ve kötü eylemler ve sonuçları) yeniden varlıklarını sürdürmek zorundadır. İşte karma, bunları bir başka alıcıya, yani bir başka insana iletir. Yeni alıcı bu fikirlerin sürekliliğini sağlar. Budizme göre sürekli tek gerçek **Nirvana**'dır. Nirvana başka dinlerdeki ahret kavramından çok farklıdır. Mutlak sükûnu, evrenle kaynaşmayı ifade eder.

Budizmin birçok dalları ve tarikatları vardır. Bunlar Büyük Taşıt ve Küçük Taşıt adını alan iki büyük akım içinde toplanır. Budizmin başlangıç kurallarına daha bağlı olan Küçük Taşıt (Hinayana) Birmanya, Çinhindi ve Seylan'da yaygındır. Daha toplumsal bir nitelik taşıyan Büyük Taşıt (Mahayana) ise Tibet, Çin ve Japonya'ya yayılmıştır. Küçük Taşıt'a göre «psikolojik ben» in ötesinde gerçek bir «ben» vardır. Gerçek ben fizik ve akıl yeteneklerimizin birleşiminden meydana gelir (skanda).

Büyük Taşıt, Buda'nın insanlara görünmek ve onlara yardım etmek amacıyle bürünülmüş aldatıcı bir fizik görünüşten ibaret olduğunu ve kozmik ve yaratıcı beş enerjiyi simgeleyen beş Tanrısal görünüş getirdiğini ve Gautama'dan sonra altıncı bir Buda'nın yeryüzüne geleceğini ve Maitreya adını taşıyacağını ileri sürer.

Bu iki tarikat arasındaki farklar ne olursa olsun, Budizm kurucusu tarafından tespit edilen ilkelere daima bağlı kalmıştır. Hoşgörüye ve şiddetten kaçınmaya (ahimsa) dayanan Budizmin yayılmasında günümüze kadar tek damla kan akıtılmamıştır.

Buda'nın yolundan ilk giden akrabası Ananda'dır. Çok geçmeden meydana gelen rahip kuruluşları Budizmin yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Budizmin yayılmasında bu dinin fazla şekilci olmayışının da önemli rolü vardır. Gerçekten de bu dini benimseyenler rahiplere bağışta bulunmak, vaızları dinlemek gibi başka dinlere oranla çok daha basit şekil şartlarıyle karşı karşıyadırlar. Günümüzde uygulanan bazı ayinler genellikle başka dinlerin etkisinde benimsenmiştir.

Öte yandan Kuzey Hindistan'ı egemenliği altında bulunduran imparator Ashoka'nın M.Ö. 263 yılında bu dinin ilkelerini mağaralara ve kayalara kazdırması Budizmin yayılmasının önemli etkenlerinden bir başkasıdır. Orta Asya'da Budizm misyonerler tarafından yayılırken Hindistan'da Brahmanların tepkisiyle karşılaşmış, IX. ve XV. yüzyıllar arasında Müslümanlığın etkisiyle gerilemiştir.

Budizm, I.-V. yüzyıllar arasında Çin'de de yayılmış Taoizm ile bağdaştığı için elverişli bir ortam bulmuştur. Bu yayılma V. ve VIII. yüzyıllar arasında en yoğun şeklini almıştır. Çin'den Kore'ye daha sonra da 552 yılına doğru Japonya'ya ulaşan Budizm ilkin tepkiyle karşılaşmış, fakat çok geçmeden imparatorlar tarafından benimsenmiştir. Tibet'i de etki alanına alan bu din Kubilay han devrinde Moğolistan'a da yayılmıştır.

Moğolistan'da bir Budist tapınağında dua edenler. M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da doğan Budizm bir ara Brahmanların gösterdikleri tepki yüzünden duraklamış, fakat daha sonra Asya'nın birçok ülkelerine yayılmıştır.

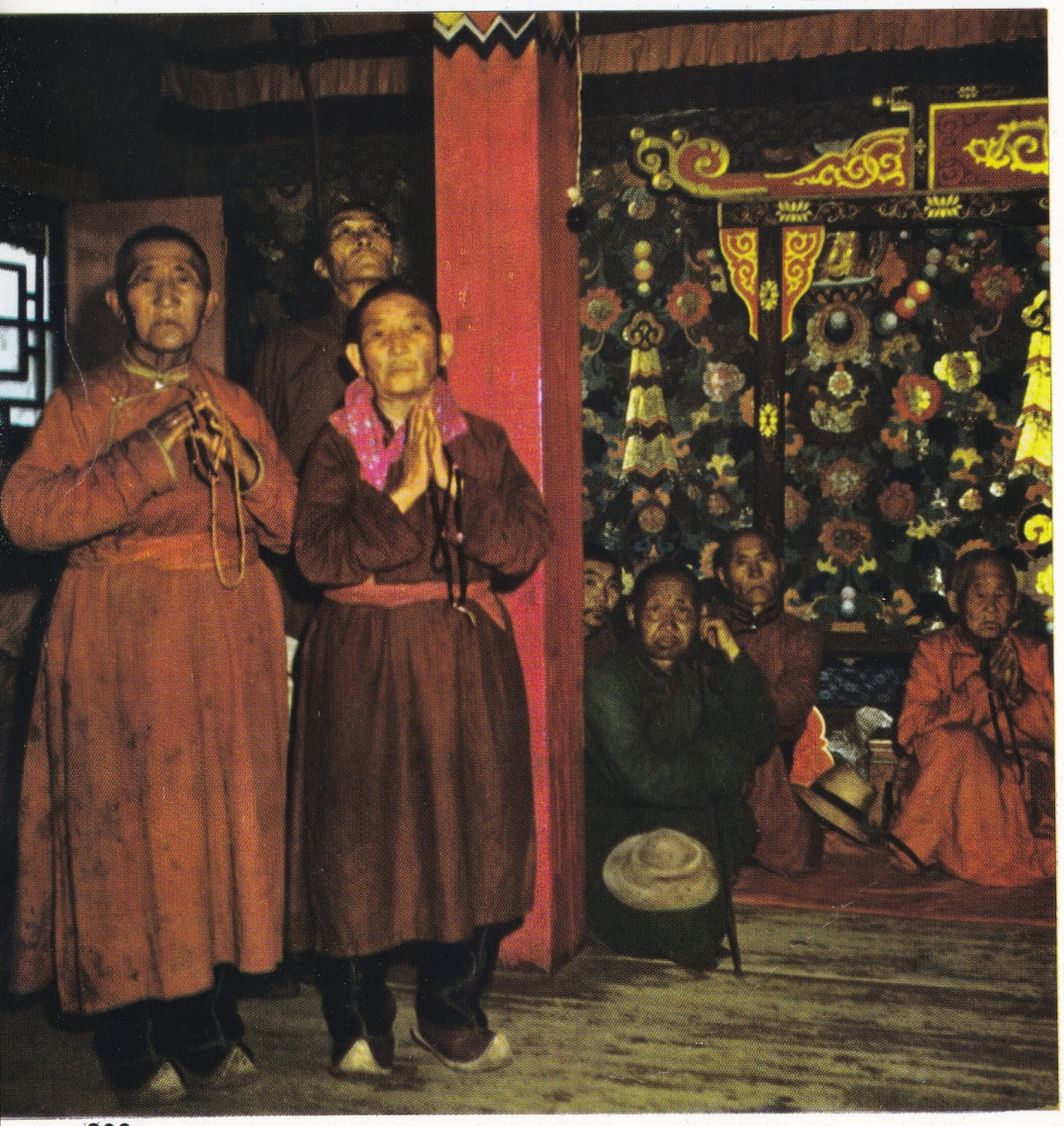

BUENOS AIRES

Arjantin Cumhuriyetinin başkenti. Nüfus ve yüzölçümü bakımından Güney Amerika'nın en büyük şehridir (nüfusu 4 650 000). Rio de la Plata'nın (burada genişliği 45 m.) güney kıyısında, Atlantik okyanusundan 280 km. kadar uzakta kurulmuştur. Konumu çok iyidir, Paraguay, Parana ve Uruguay ırmaklarının meydana getirdiği önemli bir akarsu ağının ağzında ve arkadaki çok büyük düzlüğün doğal trafik yollarının ucunda bulunmaktadır. Çok çeşitli uluslara mensup insanların oturduğu şehir, 192 km^2.'lik bir alanda uzanır. Topografik gelişmesi çok düzenlidir, özellikle daha eski olan merkezde yollar birbirine dikey açılmıştır. Şehir merkezinin genişlemesi de modern ölçülere uyularak gerçekleştirilmiş, koloni devirlerinden kalma eski harap evler hemen hemen tamamen tarihe karışmış ve yerlerini muazzam yapılarla gökdelenlere bırakmıştır. Buenos Aires ekonomi, endüstri ve ticaret faaliyetleri bakımından Arjantin'in en başta gelen şehridir. Başlıca demiryolları ve büyük otostratlar Buenos Aires'ten başlayarak iç bölgelere doğru uzar.

Buenos Aires'i kuran Pedro de Mendoza'nın heykeli (1536)

Avenida Corrientes'te gece manzarası.

Hem iç ırmak trafiğinin hem de uluslararası deniz trafiğinin başlangıç noktası olan dünyanın en hareketli limanlarından birine sahiptir.

1822'de kurulmuş bir üniversitesi, çeşitli yüksek öğrenim kurumları, kitaplıkları ve müzeleriyle aynı zamanda bir kültür merkezi olan şehri çok sayıda büyük yapı ve anıt, büyük başkentler düzeyine çıkartmıştır.

Buenos Aires'in kuruluşu oldukça yenidir. 1536 yılında Pedro de Mendoza tarafından kurularak çok geçmeden yıkılmış olan ilkel bir köy, 1580'de Juan de Garay tarafından yeniden yapılmıştır. Bugünkü Buenos Aires'in bu ilk taslağına Garay tarafından **Ciudad de la Santissima Trinidad** adı verilmiştir. Gelişmesi, özellikle İspanyolların ticarete koydukları kısıtlamalar yüzünden ağır olmuştur. Buenos Aires'in önemi piskoposluk merkezi ve Rio de la Plata Genel valilerinin başkenti (1776) oluşundan sonra artmıştır. Sık sık korsanların, İngilizlerin, Hollandalıların ve özellikle Portekizlilerin saldırısına uğramış, yakılıp yıkılmıştır. Halkının bağımsızlık anlayışı, XIX. yüzyıl başlarında İspanyollara karşı bir ayaklanmada kendini gösterir. Çeşitli iç savaşlardan sonra kendi kendini bağımsız devlet ilân etmiş, 1853'te federasyona katılmış ve birkaç yıl sonra federasyonun başkenti olmuştur.

BUFFALO BILL

(1846-1917) (William Frederick Cody) Amerikan iç savaşı kahramanı ve tiyatro empresaryosu. 1860 yılında **Pony Express Company**'nin atlı haberciliğini yapan çocuk denecek yaştaki Cody, 3 000 km. yolu 25 günde aşabiliyordu. Daha sonra Amerikan ordusuna girdi. Buffalo lâkabını bundan sonraki çalışmalarından aldı. Demiryolu işçilerine et bulmak için her gün yaban sığırı (buffalo) avladığından arkadaşları kendisine buffalo lakabını taktılar. Sonra gene orduya dönerek yerlilerle savaşta (1876) kendisini gösterdi, Cheyennelerin başı «Sarı El» i öldürdü. Çok usta bir süvari ve iyi bir atıcı olan Buffalo Bill, sirk yöneticilerinin ilgisini çekti 1883'te Wild West Show (Uzakbatı Gösterisini) u düzenledi. Gezici bir tiyatro topluluğunun sahneye koyduğu bu gösteri tamamiyle folklora ve Batı Amerika mitolojisine dayanıyordu. Buffalo Bill, bu gösteriyle Birleşik Amerika'da ve yabancı ülkelerde sayısız turnelere çıktı. Gösterisinin en beğenilen numaralarından biri, Kızılderililerle beyazlar arasındaki bir savaşın aslına uygun olarak canlandırılmasıydı.

BUFFET, BERNARD

(1928-) Fransız ressam. Güzel Sanatlar Okulunda kısa bir öğrenim gördükten sonra 1946 yılında Paris'te ilk sergisini açan Buffet, büyük bir ilgi uyandırmış, 1948'de eleştirmenler ödülünü almış, 1950'de New York'ta açtığı

Buffet şema haline getirilmiş grafik anlayışı, boğucu renkleri ve büyük gözlemciliğiyle çağdaş resim sanatının en önemli temsilcilerinden biridir.

sergiyle yaygın bir üne kavuşmuştur. Her yıl Paris'te tablolarını sergileyen ve sergilerini **Savaş Korkusu, Tutku, Sirk, Paris, New York, Kuşlar, Kadınlar, Boğa Güreşi** gibi başlıklar altında sunan Buffet'nin her sergisi çeşitli tartışmalara yol açmaktadır. Kitap resmi ve litografi alanındaki çalışmalarıyle de tanınan Buffet, teknik açıdan geleneklere bağlı kalmakla çağdaşlarından ayrılmakta sistemli bir şekilde şema haline getirilmiş grafik bir anlayış uygulamaktadır. Buffet'nin en önemli yanlarından biri de çağdaş toplumu çalışmalarına konu edinmesidir.

BUFFON, GEORGES LOUIS, LECLERC DE (1707-1788) Fransız bilgini. 1739'da Paris «Jardin des Plantes» (Botanik Bahçesi) yönetmenliğine atanmıştır. Buradaki 50 yıllık çalışma döneminde botanik bilimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bahçe ilk olarak yenilen, ilâç ya da koku elde edilen bitkilerin yetiştirilmesi ve geliştirilmesi için kurulmuştur. Buffon, uzun süren görevi sırasında bahçeyi yeniden düzenlemiş, botanik, zooloji, jeoloji ve fosil türlerinden örnekleri kapsayan koleksiyonlar meydana getirmiştir. Jardin des Plantes, bu koleksiyonlar sayesinde en zengin müzesiyle en etken öğretim ve araştırma olanaklarına sahip merkezlerden biri olmuştur.

Buffon, bu çok önemli kuruluşu yıllarca yönetmiş ve geliştirmiştir. Çalışmalarının sonucu 1749 ve 1804 yılları arasında yayımlanan 44 ciltlik **«Histoire Naturelle»** (Doğa Bilimi) adlı eserinde anlatılmıştır. Verdiği bilgilerin doğruluğu ve açık anlatımıyle bu kitap büyük bir ün kazanmıştır.

Buffon, bir bilgin olduğu kadar da iyi bir öğretmen, kuramcı ve düşünürdür. Doğal bilimler konusundaki dersleri, öğrencileri tarafından büyük bir ilgiyle izlenirdi. Buffon'un önemli bilimsel eserleri «Yeryüzünün Tarihi», «Doğal Tarihte Dönemler», «İnsan Tarihi» ve «Hayvanlar Tarihi» dir.

Bu kitaplar, doğal olaylar konusundaki kuramlarını, türlerin kaynaklarını, çevrenin etkilerini ve yerkabuğunun oluşmasını kapsamaktadır. Dört ayaklı hayvanlar, kuşlar ve mineraller üzerine de kitaplar yazmıştır.

Çalışmaları ölümünden sonra öğrencileri tarafından tamamlanmış olup, bunlar Buffon'un araştırmalarına sürüngenlerin, balıkların, böceklerin, vb. tarihlerini eklemiştir.

BUĞDAY (Triticum sativum)
Birçenekli kapalıtohumluların buğdaygiller familyasından yıllık bitki. Orta yağışlı, bol güneşli iklimlerde, kumlu, killi, killi-kireçli topraklarda bol ürün verir. Kökü saçakkök, yaprakları şerit gibidir. Fazla kumlu ve çakıllı toprakları sevmez. Dünyanın en yararlı ve önemli bitkisidir. Yeryüzündeki insanlar, besinlerinin en çoğunu ve ucuzunu buğdaydan sağlar.

Kutup bölgeleri dışında her yerde ekilir. Buğday, tarihin en eski çağlarından beri insanların başlıca besini olmuştur. Yabanıl buğday, ilk kez bir tarım bitkisi olarak Orta Asya'da Türkler tarafından yetiştirilmiştir. Göçlerle yeryüzünün çeşitli bölgelerine yayılan Türkler, buğdayın da yaygın bir hale gelmesine sebep olmuşlardır.

Yurdumuzun hemen her yöresinin 2 000 m.'ye kadar olan yüksek bölgelerinde kışlık ve yazlık olmak üzere iki çeşidi yetişir. Kışlık buğday sonbaharda ekilir. —10°C ye kadar dayanır. Kar altındaysa, —25°C ye kadar canlılığını korur. Sıcak ya da soğuktan çok, birdenbire meydana gelen sıcaklık değişmelerinden zarar görür. Ekilen toprakların dinlenmesi için, aynı toprağa iki yılda bir ekilir. Bir yıl baklagiller, bir yıl buğday ekilirse verim yüksek olur. Aksi halde toprağı çok iyi gübrelemek gerekir. Toprağın bir yıl boş bırakılmasına, iki yıllık yağışı toprakta biriktirmeye «nadas» denir. Nadas toprakları yağmurdan önce sürülür, sonra büyük kesekler ufalanır. Ekim, eskiden daha çok elle yapılırdı. Zamanımızda elle olduğu gibi, makine aracılığıyle de yapılmaktadır. Yazlık buğday şubat-nisan, kışlık buğday eylül-kasim ayları arasında ekilir. Yazlık buğdaylar 134, kışlık buğdaylar 273 günde olgunlaşıp biçilecek duruma gelir. Her başakta 10-100 buğday taneciği vardır.

Buğday tanesinin bileşiminde %78 karbonhidrat, %8,5 protein, %1 yağ, %1,8 mineraller (B_1 B_2 vitaminleri, kükürt, fosfor, potasyum, demir, kalsiyum gibi), %12 su bulunur. Buğdayın kalorisi 354'tür. (Bir gramında).

Yurdumuzda kavuzlu ve çıplak taneli olarak iki cins buğday bulunur. Kavuzlular «kaplıca» ve «kızılca» olarak ikiye ayrılır. Çıplak taneliler de «sert» ve «yumuşak» olmak üzere ikiye ayrılır. Bir de Polonya ve Meksika buğday cinsi vardır ki, yurdumuzda ilk ikisi başta olmak üzere her üç cinsi de ekilir. İç Anadolu ikliminde özellikle sert buğday bol oranda yetişir. Glüteni çok olduğundan makarna ve bulgur yapımına elverişlidir. Yumuşak buğday, çoğunlukla Ege ve Çukurova gibi deniz iklimli bölgelerimizde yetişmektedir. Bu cinsin unu ekmek yapımına yarar.

Sert Buğday (Triticum durum): Nişastası az, glüteni çoktur. Dişle zorca ezilebilecek sertliktedir.

Daha çok soğuk ülkelerde yetişir. Rengi sarı-beyazdır.

Yumuşak Buğday (Triticum vulgare): Nişastası fazla, glüteni azdır. Dişle kolayca ezilir.

Daha çok sıcak ülke buğdayıdır. Beyaz, kırmızı, sarımsı renktedir.

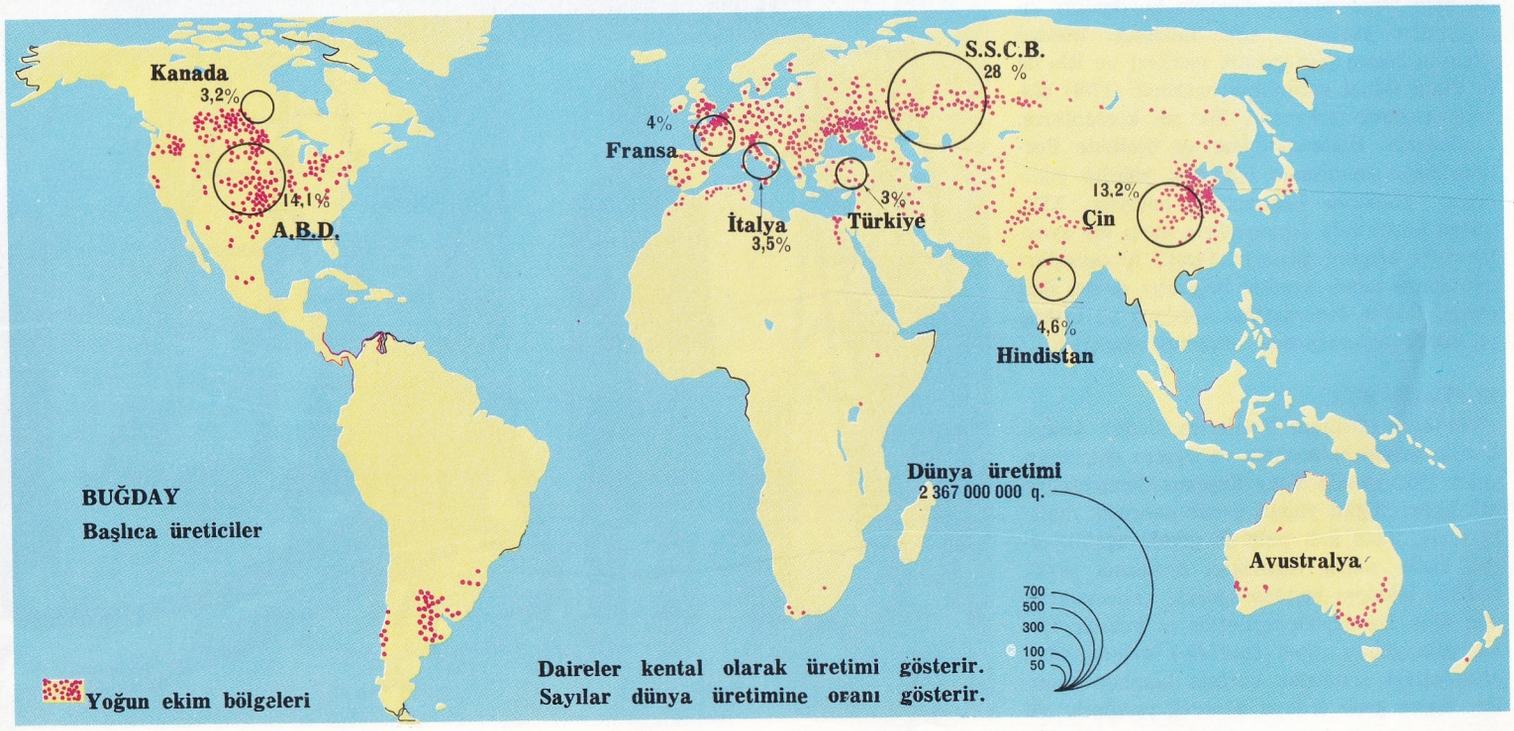

Buğday en yaygın tahıldır ve birçok ülkede en önemli besin maddesini teşkil eder. Yurdumuzun da önemli ürünlerinden biridir. İç Anadolu bölgesinde sert buğday yetişmesine karşılık Ege ve Çukurova gibi deniz iklimli bölgelerde yumuşak buğday yetişir.

BUĞDAYGİLLER

Bitkiler âleminin kapalıtohumlular altşubesinden birçeneklilerin sınıfından, dört yüz kadar cinsi, beş bin kadar türü bulunan bitki. Örnek bitkisi buğday'dır. Bundan başka arpa, çavdar, darı, pirinç, mısır, yulaf gibi tahıllar, şekerkamışı, bambu ve birçok çayır otları, bahçe kenarlarında yetişen kargı kamışları bu familya içindedir.

Buğdaygiller, çoğunlukla yıllık otsu bitkilerdir. Aralarında uzun ömürlü olanları da vardır. Sadece bambu gövdeleri odunsudur. Kökleri saçakkök, sapları boş, boğumlu ve kamışsıdır. Yaprakları paralel damarlı, çiçekleri başak biçiminde, yemişleri buğdaysı olur.

Buğdaygillerin başlıca hastalıkları sürme, rastık ve pastır. Tarlafareleri ve bazı böcekler de zarar verir.

BUĞRA, TARIK

(1918-) Günümüz hikâye ve romancılarındandır. Akşehir'de doğmuştur. İlk ve ortaokulu doğduğu ilçede, liseyi de Konya'da bitirmiş, daha sonra iki yıl Tıp, birkaç yıl Hukuk ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne devam etmiştir.

Cumhuriyet gazetesinin açtığı «Yunus Nadi Küçük Hikâye Armağanı» yarışmasında bir hikâyesiyle ikincilik kazanan Tarık Buğra, kendine özgü bir teknikle kişinin ruhsal durumlarını yansıtmada başarılı olmuştur.

Edebiyat çalışmalarının yanı sıra, Buğra, çeşitli gazetelerde günlük fıkralar yazmış, yazışleri müdürlüğü yapmıştır. Gazete yazarlığı ile, aylık fikir ve sanat dergilerindeki çalışmalarını bugün de sürdürmektedir.

Eserleri: «Oğlumuz» (Hikâyeler-1949), «Yarın Diye Bir Şey Yoktur» (Hikâyeler-1952), «İki Uyku Arasında» (Hikâyeler-1954), «Siyah Kehribar» (Roman-1955), «Gagaringrat» (Gezi anıları-1962), «Küçük Ağa» (Roman-1964), «Hikâyeler» (Seçmeler-1954), «Gençlik Türküsü» (Fıkralar-1964), «Küçük Ağa Ankara'da» (Roman-1966), «Ayakta Durmak İstiyorum» (Oyun - 1966).

BUHAR

Normal ısı ve basınç şartları içinde sıvı durumda bulunan maddelere, gaz durumunda bulundukları evrede buhar adı verilir; gazlardan farklı olarak buharların ısısı, normal şartlarda kritik ısılarının altında olur. Bunun sonucu, bir buharın sıvısıyle bir denge durumu kurabilmesidir; sıvısıyle bir denge durumu içinde bulunan buhara doymuş buhar denir. Bir maddenin doymuş buhar durumuna geçebilmesi için gerekli olan basınç (ya da gerilim) ısıya bağlı olarak değişir; ısıya paralel olarak, söz konusu maddenin buharlaşma yeteneği ne kadar yüksekse buharın gerilimi de o kadar yüksektir. Bir hacim değişikliği doymuş buharın denge şartlarını, yani derecesini ve basıncını değiştirmez, fakat, aynı zamanda buharlaşma ve yoğunlaşma meydana getirerek, sıvısıyle denge içinde bulunan buhar miktarını artırır (bir genleşme söz konusu ise) ya da azaltır (bir sıklaşma söz konusu ise). Doymuş buhar, sıvı bütünüyle buharlaşıncaya kadar ısıtılırsa, doymuş kuru buhar; doymuş kuru buhar da kritik ısının aşılmaması şartıyle ısıtılmaya devam edilirse, aşırı ısıtılmış buhar elde edilir.

Bir buhar basınç altında soğutma yoluyle yoğunlaştırılabilir; atmosfer tozu parçacıkları ile, yoğunlaşma çekirdeği görevi yapabilecek olan elektrik yüklü parçacıklardan temizlenmiş buhar hızla soğutularak, yoğunlaşma gerçekleşmeden yoğunlaşma ısısının altına inilebilir. Bu yolla elde edilen buhara aşırı doymuş buhar adı verilir.

Tarık Buğra.

BUHARA

Orta Asya'da Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin merkezi bir şehir. M.S. VI. yüzyılda Türklerin Amuderya ırmağına ulaşmasıyle Buhara, Türklerin ve İranlıların egemenliğine girmiştir. Samanoğullarından İsmail, 904'te Buhara'yı başkent yaparak bağımsız bir beylik kurmuştur. Sonradan Türkler şehrin denetimini yeniden ele geçirmişler ve 1220 yılında Cengiz Han, Buhara'yı almıştır. Şehrin ikinci parlak devri XVI. yüzyıl başlarında bir emirlik kurulmasıyle başlar. 1555'te başkent, Semerkant'tan Buhara'ya taşınmıştır. Emirlik daha sonra birkaç beyliğe ayrılmıştır. 1740'ta da İran kralı Nadir Şah tarafından ele geçirilmiştir.

1866-1868 yılları arasındaki kısa bir savaştan sonra Buhara'yı Ruslar almıştır. Emirliğin 1917 ihtilâline dek sürmesine karşın böl-

ge, Rus imparatorluğu tarafından denetlenmiş ve Rusya Türkistanının bir parçası haline sokulmuştur.

Bugünkü Buhara ilinin toprakları yer yer istepler, yer yer de Kızılkum çölüyle kaplıdır. Yiyecek maddeleri arasında meyve ve şarap başta gelir. Astragan koyunundan da yün üretilir. Pamuklu dokumacılık yaygındır. 1950'de Gazli'de geniş ve doğal gaz yatakları bulunmuştur. Buhara ilinin yüzölçümü 123 000 km^2., nüfusu 575 000'dir.

Nüfusun 70 000'i Buhara şehrinde yaşar. Buhara, çölde kaybolan Zerefşan ırmağının vadisinde, bir vahada kurulmuştur. VII. yüzyılda Arapların gelişiyle önem kazanmıştır. XI. yüzyılda Buhara gerilemiş, Semerkant ön plana çıkmıştır. Yeniden canlanışı emirlik devrine rastlar. Bunun nedenini Çin-Avrupa arasındaki ticaret yolu üzerinde kurulmuş olmasıyle açıklayabiliriz. İpek ve halı dokumacılığı şehrin önemini artırmıştır. İslâm dünyasının bilim ve öğretim merkezi durumuna geçmiştir.

Yeni Buhara'ya 1935'te Kagan adı verilmiştir. Şehir XIX. yüzyıl sonlarına doğru yapılan ve eski Buhara'nın 13 km. güney-doğusundan geçen demiryolu sayesinde hızlı bir gelişme göstermektedir.

BUHARÎ, EBÛ-ABDULLAH MUHAMMET
(810-869) Büyük hadis bilgini. Doğum yeri Buhara'dır. Küçük yaşta ciddî şekilde bilim öğrenmeye başlamış, bu arada hadisler üzerinde de çalışmıştır. O sıralarda, İslâm dünyasının bilim merkezi olan Buhara'da, en yaşlı ve olgun bilginlerle bilimsel tartışmalarda bulunduğu zaman henüz 16 yaşındaydı. Bu tartışmalardaki başarıları nedeniyle, ünü yaygınlaştı. Buhara valisi, ondan çocuklarını okutmasını rica ettiği zaman, vakti olmadığını söyleyerek özür dilemiş, fakat bu olay vali ile arasının açılması sonucunu doğurmuştur. Bu yüzden Buhara'yı terk etmiş ve Semerkant'a göç etmek zorunda kalmış ve ünü İspanya'dan Hindistan'a kadar bütün İslâm dünyasına yayılmıştır.

En büyük eseri «El-Câmî-us-Sahih» tir. Yazılması 16 yıl sürmüş ve 60 000 hadis gözden geçirilmiş, bu arada Hz. Muhammet'in 4 000 hadisi incelenmiştir. İki kez dilimize çevrilmiş olan bu eserin daha birçok dillere çevirisi yapılmıştır. Dilimize Ahmet Naim (1929) ve Kâmil Miras (1940) tarafından çevrilmiştir. 9 ciltlik bu esere büyük önem taşıyan şerhler yazılmıştır.

Buharî, Semerkant'ta ölmüştür.

BUHARİN, NİKOLAY İVANOVİÇ
(1888-1938) Rus politikacısı. Çok genç yaşta bolşevik örgütüne girdi (1906), İsviçre'ye sürüldü, 1917 yılı başlarında anavatana dönerek Ekim İhtilâlinin öncüleri arasına katıldı.

Buharin, büyük görevler aldıktan ve Marksizmin önde gelen teoricileri arasında önemli bir yer kazandıktan sonra, 1938'de Stalin'in korkunç «temizlik» lerinden biri sırasında Troçkizmle suçlanarak ölüme mahkûm edilmiştir.

BUHARLAŞMA
Bir cismin sıvı halden buhar haline geçmesi. Buharlaşma olayı kaynama olayından, her sıcaklıkta vuku bulması, sıvının yüzeyinde olması ve bu yüzeyle orantılı bulunmasıyle ayrılır. Başka şartlar aynı kalırsa, sıcaklık alçaldıkça buharlaşma daha yavaş olur.

Buharlaşma sırasında sıvı bir miktar ısı soğurur; buharlaşma gizli ısısı adı verilen bu ısı, buharlaşan sıvının cinsine ve buharlaşma şartlarına bağlıdır. Bunu görmek için eli suyla (daha iyisi alkol ya da eterle) ıslatmak ve havada sallamak yeter; sıvının çabuk buharlaşması elde bir üşüme hissettirir. Üşümenin nedeni, buharlaşmak için sıvının elden ısı almış olmasıdır. Buharlaştırmayla ısı alınması, birçok serinletme aygıtlarında uygulanır. Bunun son yıllardaki önemli bir uygulaması da uzaya fırlatmalarda, uzay kapsüllerinin atmosferle sürtünmesinden hasıl olan ısının bir kısmını almak üzere, uygun cisimlerin buharlaştırılmasıdır.

Yüksek sıcaklıkta ya da çevre sıcaklığında ve düşük basınçta buharlaştırmanın çeşitli uygulamaları vardır. Bunların en eskisi tuzlalarda tuz üretiminde kullanılması ve önemli olanlarından biri de diş çekmede ya da küçük ameliyatlarda, soğutma suretiyle anestezidir.

BUHARLAŞMA ISISI
Bir sıvının kitle biriminin, sıcaklık değişmeksizin buhar haline geçmek için aldığı ısı miktarına buharlaşma ısısı denir ve genellikle gram başına kalori olarak ifade edilir.

BUHAR MAKİNESİ
(bkz. Makine.)

BUJİ
Patlarlı motorlarda yüksek gerilimli (15 000 volta kadar) elektrik itkilerini, silindirlerdeki gaz karışımını ateşleyecek kıvılcım haline dönüştürmek için kullanılan düzenek. Bujinin en önemli parçası elektrotlardan birini meydana

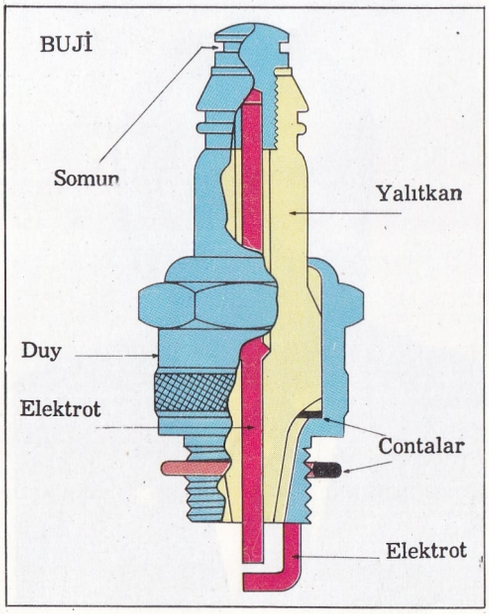

getiren iletken bir çubuktur. Merkezde bulunan bu çubuğa bir manyetonun ya da bir bobinin ürettiği yüksek gerilimli elektrik akımı gelir. İletken öbür elektrottan, porselen ya da mika bir yalıtkanın aracılığıyle izole edilmiştir. İki platin uçla sona eren bujinin iki elektrotu arasında çakan kıvılcım gaz karışımını ateşler. İki elektrot arasında belirli bir açıklık olması gerekir. Uçlar kirlendiği takdirde buji tutukluk yapar.

BUKALEMUN (Chameleon)
Sıcak ülkelerde, genel olarak ağaç dalları üzerinde yaşayan bir hayvan. Vücudu kertenkeleye benzer, fakat daha iridir. Başlıca özelliği kolayca rengini değiştirebilmesidir. Genel olarak gri olan derisinin rengi bulunduğu yere göre değişir, hayvan bulunduğu çevreye uygun bir renge bürünür.

Renk değişmesinin nedeni, deri altında siyah, sarı ve beyaz renk gözelerinin bulunmasıdır. Bu küçük gözelerin yüzeye yakın olanlarının çoğu sarı renktedir. Aradakiler siyah, en alttakiler ise beyazımsıdır. Beyaz gözeler reflektör ödevi görürler. Bukalemunun derisi sarıysa sadece genişlemiş sarı gözeler görünüyor demektir. Siyah gözeler genişlemediği zaman bukalemun yeşil görünür. Çünkü dipteki beyaz gözeler mavi bir ışık yansıtırlar. Mavi ışık sarı gözelerden geçerken yeşil olur. Siyah gözeler genişlediğinde sadece üst tabaka görülür ve bukalemunun rengi sarı olur. Siyah gözeler genişlemeye devam ederse, sarı gözelerin etrafını kuşatarak bunları görünmez kılarlar, sadece siyah gözeler görülür. Bu durumda hayvan koyu gri ya da siyahımsı bir renge bürünür. Çok yavaş hareket eden bir hayvan olan bukalemun bu özelliğiyle düşmanlarından kendisini korur.

Bukalemunun kuyruğu uzun, kafası üçgen biçimindedir. Gözler birbirinden bağımsız olarak hareket eder. Biri yukarı bakarken, öbürü arkaya dönebilir. Kuyruğunu bir tutunma organı olarak kullanır. Çoğu zaman üzerinde bulunduğu dala sarılı olarak durur. Böcekle beslendiği için dili çok uzundur. Bir böceğe yeterli kadar yaklaşınca, üzeri yapışkan bir salgıyla kaplı olan diliyle avını yakalayıp ağzına çeker.

Birkaç türü hariç yumurtayla çoğalan bukalemun, genellikle Afrika'da, özellikle Madagaskar'da yaşar. Kuzey Afrika'da, İsrail'de, Arap ülkelerinde ve Akdeniz'in doğusundaki bazı adalarda da bulunur. Seksene yakın türünden sadece bir türüne Hindistan'da rastlanır. Bukalemun memleketimizin İzmir dahil bütün güney-batı bölgeleriyle Amanos dağlarında yaşamaktadır.

BULANCAK
Giresun ili içinde bir ilçe merkezi (nüfusu 9 343). Giresun ile Ordu arasında, deniz kıyısındadır. İki dere arasında kurulmuş olan kasaba, fındık bahçeleriyle çevrilidir. Kasabanın güneyinde 2 000-3 000 m. yüksekliğinde dağlar sıralanır. 3 km. uzaklıkta Acısu denilen bir madensuyu bulunur. Halkın bir kısmı haziran ayında güneydeki Bektaş yaylasına,

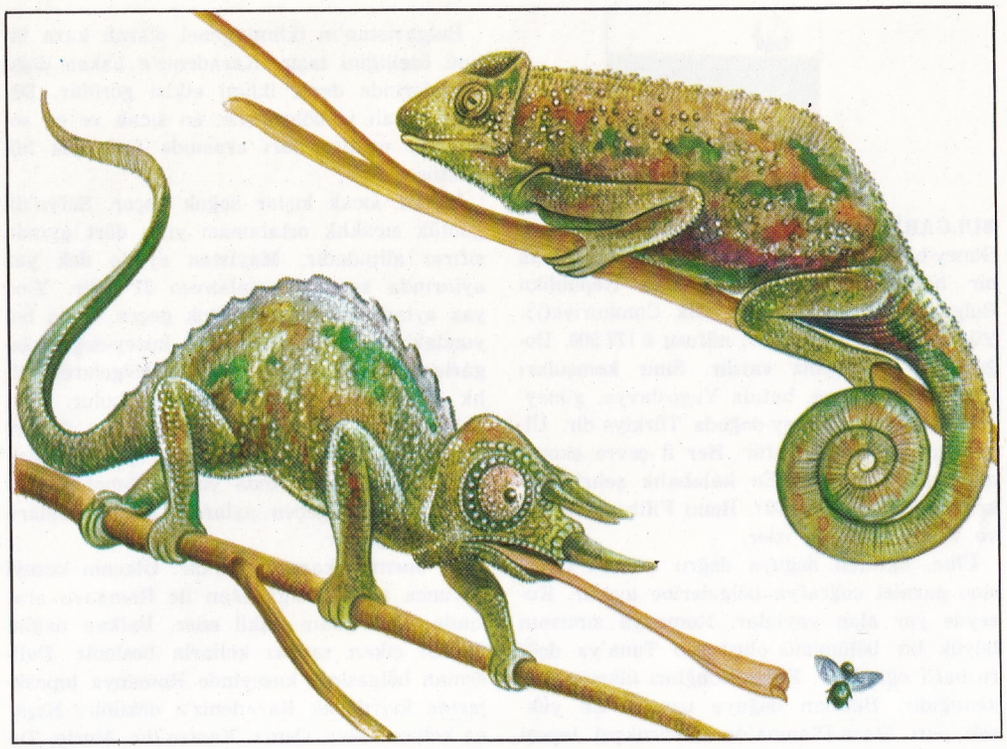

Genel olarak ağaç dalları üzerinde yaşayan bukalemunun vücudu kertenkeleye benzer. Derisinin rengini bulunduğu çevreye uydurması en büyük özelliğidir.

temmuz ve ağustos aylarında ise yükseltisi 3 000 m.'yi geçen dağların eteğindeki Karagöl yaylalarına çıkar. Deniz kıyısı boyunca uzanan şose Bulancak'ın içinden geçer. Kasaba, il merkezi Giresun'a 15 km., batıda Ordu'ya 33 km. uzaklıktadır.

İlçenin yüzölçümü 808 km², nüfusu 65 489 olup, Merkez bucağından başka iki bucağı (Kovanlık, Eren) ve 57 köyü vardır.

İlçe toprakları genellikle engebelidir. Bu dağlık arazi birbirine paralel vadilerle kesilmiştir. Kıyı bölümünde iklim ılıktır. İçeriye doğru gidildikçe sıcaklık azalır, yağışlar artar. 2 000 m. yüksekliğe kadar olan yeri ormanlarla kaplıdır.

Bulancak'ta toprak dar, buna karşılık nüfus fazla kalabalık olup halk fındık üretimi, tarım, balıkçılık ve denizcilikle geçinir. Geçim kaynakları arasında fındık başta gelir. Fındık daha çok kıyıdan 600-700 m. yüksekliğe kadar olan yerlerde yetişir. Fındıklıklar arasında başka meyveler de yetiştirilir; mısır ve patates de ekilir. Dağlık yerlerdeki yaylalarda koyun ve sığır beslenir.

BULANIK

Muş ilinde ilçe merkezi bir kasaba (nüfusu 6 186). Yükseltisi 1 480 m.'dir. Kasabanın düzlükteki evleri arasından küçük bir dere geçer. Derenin her iki yanında bahçeler vardır. Güney taraftaki evler sırta doğru yaslanmış gibidir. Kasaba Muş'a devlet yoluyle 120 km. uzaklıktadır.

İlçenin yüzölçümü 1 706 km², nüfusu 44 322 olup, Merkez bucağından başka iki bucağı (Esentepe, Karaağıl) ve 61 köyü vardır.

Bulanık ovası ile bu ovayı kuşatan dağlar ilçe toprakları içindedir. Muratsuyu ovanın kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda akar. Kasabanın 8 km. güneyinde Haçlı gölü vardır. İlçede sert bir kara iklimi hüküm sürer. Kışlar çok soğuktur. Yıllık yağış azdır.

İlçe ekonomisinin başında tarım ve hayvancılık gelir. En çok tahıl (özellikle buğday) yetiştirilir. İlçenin başlıca ürünleri yağ, deri, canlı hayvan ve tahıldır.

BULANTI

Midede bulunan besin maddeleri ve sıvının, irade dışında ağız yoluyle dışarı atılmasına yol açan durum. Bulantının, sindirim organıyle ilgili bulunmayan nedenleri de vardır. Netekim, beyin tümörü gibi bazı sinir sistemi hastalıklarında, yiyecekle ilgisi bulunmayan bulantı ve kusma halleri görülür. Bulantı ve kusmanın bir histeri belirtisi olduğu da söylenebilir. Asabî bünyeli kimseler, fazla heyecan duyarlarsa bulantı geçirebilir, hattâ kusabilirler. Fazla baş ağrısı ve migren de bulantıya sebep olabilir, hasta kusarsa baş ağrıları hafifler. Özellikle çocuklar ateşlendikleri zaman, bulantı duyarlar ve sık sık kusarlar. Gebeliğin ilk aylarında, sabahları bulantı ve kusmalar, vücut dengesindeki geçici değişmeden ileri gelir.

BULDAN

Denizli iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 9 813). Çamlarla bezenmiş bir tepenin yamacında kurulmuştur. Yükseltisi 650 m.'dir. Sarayköy istasyonuna 25 km. uzaklıktadır. Halkın çoğu dokumacılıkla uğraşır.

Kasabaya 2 km. uzaklıkta Buldan madensuyu vardır. Kasaba ile madensuyu kaynağı arası bağlık ve ağaçlıktır. Sindirim organı bozukluklarına iyi gelen bu su, kayalar arasında açılmış bir vadide üç yerinden kaynar.

İlçenin yüzölçümü 518 km²., nüfusu 21 589 olup 27 köyü vardır. İlçe toprakları Büyük Menderes havzasının orta kesiminde bulunur. Menderes ovasının bir bölümü ve bu düz alanları kuşatan tepelerden bazıları ilçe sınırları içinde kalır. İlçede Akdeniz ikliminin etkisi azaldığından yazlar sıcak, kışlar oldukça soğuk geçer. Yağışlar özellikle kışın azalır. Gediz ırmağının ana kollarından olan Alaşehir suyunun kaynakları, Buldan ilçesinin sınırları içindedir.

BULDOG

Bir köpek türü. Korkusuz, güçlü, inatçı ve sahibine bağlı bir köpektir. Kendini ve sahibini korumak durumunda olduğu zaman çok yırtıcıdır. İlk buldog 1630 yıllarında ortaya çıkmıştır. Kökeni Eski İngiliz mastiff türüne dayandırılır. Önceleri ayılar daha sonraları da boğalarla döğüştürülmek için kullanılmıştır. Boğa-köpek döğüşü yasaklanınca İngiliz köpek yetiştiricileri buldog soyunu geliştirmiş-

Buldog korkusuz, güçlü ve sahibine bağlı bir köpektir.

lerdir. Böylece bugünkü arıkan buldog soyu ortaya çıkmıştır.

Buldogun bütün ağırlığı omuzlarındadır. Butları ise çok hafiftir. Bu nedenle kolayca hareket edebilir ve düşmanının üstüne çabucak atlayabilir. Genel görünüşüyle derisi çok kısa tüylü sert bir köpektir. Kırmızıdan kara benekli beyaza kadar her renk olabilir. Baş kısmı gövdesine oranla oldukça geniş olup başın önünde bulunan deri gevşek ve sarkıktır. Gözleri arasında derin ve uzun bir çentik vardır. Alnın ortasındaki deri gergindir. Gözleri kafatasının epeyce altındadır. Kulaklar ile gözler arasında uzunca bir mesafe bulunur. Gözler ve aralarındaki uzun çentik aynı çizgi üzerindedir. Yuvarlak olan gözleri kapkara-

dır. Burun geniş, arkaya yatık ve yine kara renktedir. Yüzün karşıdan görünüşü ise boydan kısa ve yayvandır. Çene geniş, sarkık ve yuvarlaktır. Gövdesi basık ve uzun, arkası kısa ve yere yakındır. Çok geniş olan omuzları bele doğru daralır. Art ayakları kalın ve güçlü, ön ayaklarına oranla daha uzundur. Kuyruğu aşağı dönüktür. Buldogların ağırlığı 17 ile 30 kilo arasında değişir. 25 kilo olanları en değerlileridir.

Buldozer genellikle yol yapımında toprağı düzeltmek için kullanılır.

BULDOZER

Toprağı düzeltmek, molozları temizlemek ya da kimi bitki türlerini yerinden sökmek için kullanılan makine. Buldozer, belirttiğimiz bu çalışmaları genellikle bir yol yapımında yapar. Bu şekilde meydana getirilen pistin üzerinde daha sonra yol meydana getirilir. Buldozer, önünde kollarla tutturulmuş içbükey bir keski bulunan bir traktörden meydana gelir. 2-4 m. genişliğinde bir araziyi düzeltebilir. Hidrolik bir kumanda sistemi keskiyi istenilen yüksekliğe kaldırıp indirir.

BULGAKOV, MİHAİL AFANASYEVİÇ

(1851-1940) Rus yazarı. 1919 yılında yayımlanan çeşitli hikâyeleriyle kendisini tanıttıktan sonra, 1924 yılında **Beyaz Bekçi** romanıyle dikkati üzerine çekmiştir. Daha sonra tutucu düşün akımlarının yenilgisini canlandıran **Turbinslerin Günleri** adlı oyunu kendisine büyük ün sağlamıştır. Moskova Sanat tiyatrosu sahnesinde aralıksız birkaç yıl oynanan bu eserinden sonra kendisini tiyatroya veren yazardan, Puşkin'in ölümünü canlandıran Son Günler (1933) ile Molière (1936) ve Kaçış (1937) gibi sözü edilmeye değer oyunlar kalmıştır.

BULGARİSTAN

Güney-batı Avrupa'da, Balkan yarımadasında bir halk cumhuriyeti (Narodno Republika Bulgaria = Bulgaristan Halk Cumhuriyeti). Yüzölçümü, 110 928 km², nüfusu 8 177 500. Doğusunda Karadeniz vardır. Sınır komşuları kuzeyde Romanya, batıda Yugoslavya, güneyde Yunanistan, güney-doğuda Türkiye'dir. Ülke otuz il'e bölünmüştür. Her il çevre ekonomisinin merkezidir. En kalabalık şehri başkent Sofya'dır (725 000). Bunu Filibe (170 000) ve Varna (125 000) izler.

Ülke, batıdan doğuya doğru uzanan birbirine paralel coğrafya bölgelerine ayrılır. Kuzeyde yer alan yaylalar, Romanya sınırının büyük bir bölümünü oluşturan Tuna'ya doğru hafif eğimlidir. Balkan dağları ülkenin belkemiğidir. Batıdan doğuya uzanır. En yüksek yeri Stara-Planina'da Yumrukçal tepesi 2 335 m.'dir. Yer yer geçit vererek ulaşımı kolaylaştıran Balkan dağları doğuya gittikçe kollara ayrılır ve yüksekliği azalır. Yukarı Trakya'da, Balkan ve Rodop dağları arasındaki geniş vadi güney-doğuya doğru açılır. Bu vadi üçüncü zamanda sularla kaplanmış, zamanla sular çekilmiştir. Şimdi bu vadiden Meriç ırmağı akar.

Güney Bulgaristan tümüyle dağlık bir bölgedir. Issız ve engebeli bir görünüşü vardır. Bu bölgenin büyük bir bölümü kayın ve köknar ormanlarıyle kaplıdır. Türkiye ve Yugoslavya sınırları arasında Makedonya vardır. Oldukça dağlık bir bölgedir. Yükseklik Musala tepesinde 2 930 m.'yi bulur.

Bulgaristan'ın iklimi genel olarak kara iklimi özelliğini taşır. Karadeniz'e bakan doğu bölgelerinde deniz iklimi etkisi görülür. Denize kapalı iç bölgelerde, en sıcak ve en soğuk ay ortalamaları arasında fark çok büyüktür.

Yazlar sıcak kışlar soğuk geçer. Sofya'da günlük sıcaklık ortalaması yılın dört ayında sıfırın altındadır. Mayıstan eylüle dek yaz aylarında sıcaklık ortalaması 21°C dir. Yine yaz aylarında geceler soğuk geçer. Tuna boyundaki çukur bölge, soğuk kuzey-doğu rüzgârlarına iyice açıktır. Dağlık bölgelerde yıllık yağış tutarı 900-1000 mm.'yi bulur. Geri kalan çukur ve kapalı bölgelerdeyse 400-600 mm.'yi geçmez. Yağmurlar en çok ilkbahar sonu ile yaz başlarında yağar. Şubat ve eylül en kurak geçen aylardır. Kışın dağlara çok kar yağar.

En önemli akarsu Tuna'dır. Ülkenin kuzeyi boyunca akar. Bulgaristan ile Romanya arasında doğal sınır teşkil eder. Balkan dağlarından çıkan sayısız kollarla beslenir. Deliorman bölgesinin kuzeyinde Romanya topraklarına kıvrılarak Karadeniz'e dökülür. Başlıca kolları İsker, Osma, Yantra'dır. Meriç, Tuna'dan sonra Bulgaristan'ın en önemli akarsuyudur. Türk-Bulgar doğal sınırını oluşturarak Ege denizine dökülür. Tunca ırmağı Meriç'in en büyük koludur. Struma ve Mesta gibi önemli sayılabilecek akarsular da Ege denizine dökülür.

Yerleşmenin yoğun olduğu bölgeler, Tuna boyunca uzanan düzlük, kıyı şeridi, Balkan ve Rodop dağları arasındaki vadi, Sofya havzası, Meriç ve Tunca'nın geniş ovalarıdır.

Bulgaristan, türlü tarih ve coğrafya nedenleriyle tam gelişmiş bir ülke değildir, 1945'ten bu yana Sovyet Rusya'nın etkisiyle sosyalist bir düzene girmiş ve planlı bir ekonomiyi benimsemiştir. Planlı ekonominin amacı ülkeyi

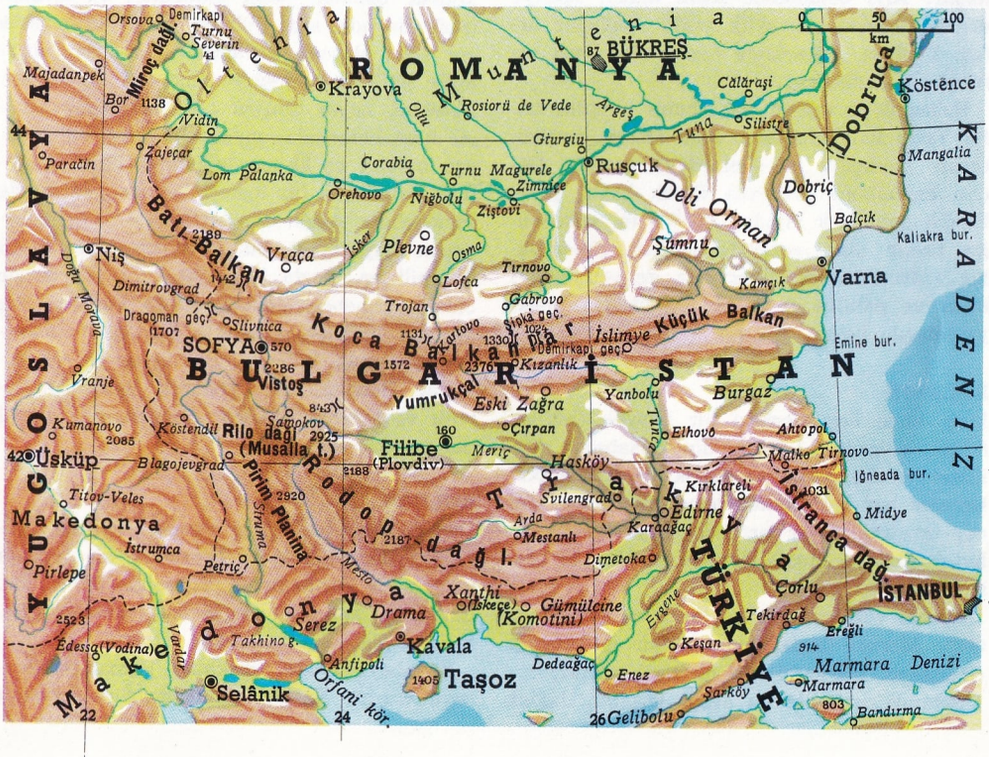

sanayileştirmektir. Ancak kimi nedenlerle bunun gerçekleştirilmesi güç olmaktadır. Çalışan nüfusun dörtte üçü tarımla uğraşmaktadır. Bugün Bulgaristan bir tarım ülkesi olmakla birlikte endüstrisinin gelişme hızı da artmaktadır.

Verimli bir toprak ve elverişli iklim nedeniyle tropik bitkilerden başka her türlü bitki yetişir. Tahıllar içinde buğday, arpa ve darı ekimi yaygındır. Bunların yanı sıra şekerpancarı, domates, patates, ayçiçeği ekilir; üzüm, türlü meyveler ve gül yetiştirilir. Bulgaristan, II. Dünya savaşından sonra gülyağının sentetik yollardan elde edilmesine kadar en büyük gülyağı üreticisiydi. Savaştan sonra traktör sayısı 5 200'den 55 600'e yükselmiştir. 1951'de Vasil Kolorov, 1956'da İsker barajlarının yapılmasıyle, ekilen toprağı sulama olanakları geniş ölçüde artmıştır.

Kalkınma planı, daha önce ülkede hiç bulunmayan ağır endüstriye önem vermiştir. Makine yapımında büyük gelişme görülür. Tüketim malları yapımı da önemlidir. Başlıca endüstri kolları dokumacılık, dericilik, kauçuk eşya, çimento, cam, kimya, madenî eşya, gübre endüstrileri ile yağhaneler, çelik fabrikaları ve un değirmenleridir.

Yeraltı kaynakları bakımından pek zengin sayılamaz. Pernik civarında linyit, Rodop dağlarında kurşun ve kalay, Plakalnitza dolaylarında bakır, Yanbolu'da demir madenleri işletilmektedir. Plevne yakınlarında petrol yatakları bulunmuştur. Buradan çıkan petrol Burgaz'da rafine edilir.

Endüstrinin yoğunluk merkezleri Sofya, Plovdiv (Filibe), Dimitrovgrad, Rusçuk, Pazarcık ve Gabrovo'dur.

Tarih: Bulgarlar, Hunların baskısıyle Batıya göçen bir moğol kabilesidir. 679'da Tuna'yı geçerek Doğu Roma imparatorluğunun egemenliği altındaki Trakya'ya yerleştiler. Buraların yerlisi olan İslav topluluklarını egemenlikleri altına aldılar. Fakat onların dillerini, sosyal özelliklerini ve yaşayışlarını benimseyerek İslavlaştılar. Boris I., Hıristiyanlığı kabul ederek ülkesini dış etkilere açmış, fakat dinsel başkanlık konusunda Roma'daki Papa ve Bizans patriği arasında bir seçme yapamamıştı. Bütün kaygısı Bizans etkisine vasıta olmayacak özerk bir kiliseye sahip olmaktı. Fakat sonunda Bizans'ın gönderdiği başpiskoposu Bulgar kilisesinin başı olarak tanıdı. Boris I.'in oğlu Simeon, Sırpları egemenliği altına alarak ülkesinin sınırlarını genişletti. Özellikle Bizans'a karşı yürüttüğü savaşta büyük başarılar kazandı. Simeon'un ölümünden sonra Bulgar krallığı çökmeye yüz tuttu. Yerine geçen oğlu Petro zamanında Sırplar bağımsızlıklarını kazandılar. İç ayaklanmalar baş gösterdi. Bu bunalımlı devrede Bulgarlar Tuna ötesindeki topraklarını Macar ve Peçeneklere bırakmak zorunda kaldılar. Öte yandan Bizans da karşı saldırıya geçti. Bizans imparatoru Basileios II., yaptığı beş büyük seferle Bulgarları egemenliği altına aldı. Bulgar krallığı tümüyle ortadan kalkarak Bizans sınırları içine girdi (1018).

Bulgarlar, 1185'te bağımsızlıklarını yeniden kazanmayı başardılar ve ikinci bir Bulgar krallığı kurdular. Bu krallık bir süre gelişme gösterdi. Yeni topraklar kazandı. Sonunda iç çatışmalar nedeniyle güçsüz düştü. Birçok prensliğe ayrıldı. 1393'te Yıldırım Beyazıt, Bulgar krallığına son verdi. 1396 Niğbolu savaşıyle de son kalıntılar temizlendi. Böylece Bulgarlar XIX. yüzyıla kadar süren Osmanlı egemenliği altına girmiş oldular.

Bulgaristan'da Osmanlı egemenliği 500 yıl sürdü. XIX. yüzyılda Fransız devrimiyle ortaya çıkan özgürlük düşüncesi ve Avrupa'nın siyasal havasının değişmesi Bulgar toplumunu bağımsızlık savaşlarına itti. Zaten o çağda Osmanlı imaparatorluğunun gerileme devri başlamıştı. 1870'te Osmanlı idaresi Bulgaristan illerine özerklik tanımayı öngördü. Bulgarlar bununla yetinmeyip tam bir bağımsızlık elde etmek için ayaklandılar (1876). Bu ayaklanma bastırılınca Rusya Osmanlı imparatorluğuna savaş açtı. Bu savaş sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşmasıyle (1878) Bulgaristan'a bağımsızlık verildi. Rusya'nın Bulgaristan işine karışmasından hoşnutsuzluk duyan Avrupa devletleri Berlin'de bir kongre topladılar. Kongrede Bulgaristan'ın iki bölüme ayrılmasını öngördüler ve Rusya'yı bu karara uymaya zorladılar. Kuzey Bulgaristan'ın başına genç bir Rus prensi olan Aleksandr Battenberg geçti. Güney Bulgaristan ise gerçekte bağımsız, görünüşte Osmanlı egemenliğindeydi.

İki Bulgar devleti aralarında anlaşıp bir birlik kurdular (1885-1886). Berlin kararlarını çiğneyip Sırbistan'la kısa süren bir savaşa tutuştular. Aleksandr'ı Rusya'ya sürdüler. Aleksandr'ın yerine geçen Ferdinand, Rusya ve Avusturya ile anlaşıp, ülkesinin Osmanlı imparatorluğuna olan bağımlılığına son verdi (1908).

1912 yılında Balkan savaşı patlak verince, Bulgaristan öteki Balkan ülkelerini Osmanlı imparatorluğuna karşı kışkırttı. Toprak bakımından epeyce kazançlı çıktı. Kazandığı topraklar Bulgaristan'ı, Makedonya'da gözü olan komşularıyle çatışmaya itti. Bükreş antlaşmasıyle bu toprakların bir kısmını yitirdi.

Antlaşmanın getirdiği kızgınlık Bulgaristan'ın I. Dünya savaşında Almanya ve Avusturya saflarına kaymasına yol açtı. Böylece savaştan yenik çıktı. 1913'te aldığı Ege kıyıları Yunanistan'ın eline geçti. Öteki toprak-

Karadeniz kıyılarında Burgaz'dan bir görünüş. Sağda: Balkan dağlarında Sredna Gora.

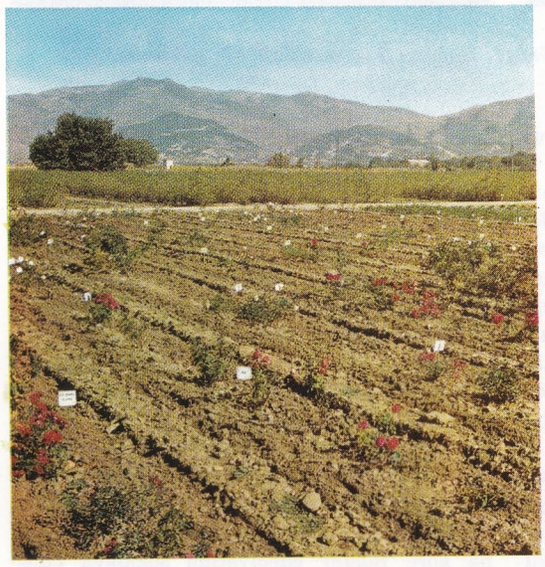

Kızanlık yakınlarında gül bahçeleri. Sağda: Sol yıllarda önem kazanan pamuk ekimi.

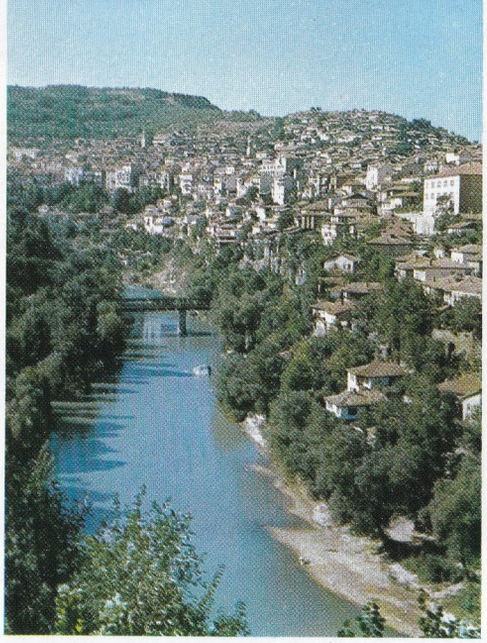

Bulgaristan'ın en büyük şehri başkent Sofya. Sağda: Tırnova'dan bir görünüş.

ları da 1919 Neuilly antlaşmasıyle Romen ve Sırplar aldı.

Bulgaristan, II. Dünya savaşı başlangıcında tarafsız bir politika izlemek istemişse de, sonraları ülke ekonomisinde büyük etkisi olan Almanya ile aynı safta bulunmak zorunda kalmıştır. Almanların Stalingrad bozgununa uğramaları üzerine kopma çabaları da bir sonuç vermemiştir. Tam bu sırada Hitler tarafından çağrıldığı Almanya'dan döner dönmez ölen Kral Boris III.'ün ölüm nedeni de aydınlığa kavuşmamıştır.

Boris III.'ün yerine geçen Simeon II., Rusların Bulgaristan'ı işgalinden sonra çekilmeye zorlanmış ve 1946'da yapılan halkoyu yoklaması sonunda cumhuriyet kurulmuştur. Bir yıl «Vatan Cephesi» adlı örgütün yönetiminden sonra, komünist partisi iktidara gelmiştir. 1947'den sonra Bulgaristan tamamen Rusya'nın etki alanına girmiş, 1953'te Stalin'in ölümüyle ülkedeki siyasal gerilim ve Rus denetiminde hatırı sayılır bir yumuşama görülmüşse de Bulgaristan komünist devlet özelliğini korumuştur. 1960'ta Batı ülkeleriyle ilişkilerinde gelişmeler başlamış, sınırlar dış turizme açılarak çeşitli ülkelerle ticaret antlaşmaları yapılmıştır.

Edebiyat: Bulgar edebiyatı IX. yüzyılda biçim ustalığının doruğuna vardı. Bunda Hıristiyan Bizans edebiyatının etkisi büyüktür. Çağdaş edebiyatın ilk eserleriyle Fransız devriminin getirdiği esinlemeler XIX. yüzyılda ortaya çıktı. 500 yıl süren Osmanlı egemenliğinden sıyrılma çabaları edebiyatı da etkiledi. Bu hareketin öncüleri Athos manastırı keşişi Paisy (1722- ?) ve Hristo Botev'dir (1848-1876). Her ikisi de Bulgar halkını ülkenin geçmişi ve içinde yaşadığı çağ konusunda aydınlatmaya çalışmışlardır. Paisy'inin «İslav-Bulgar Tarihi» adlı kitabı milliyetçilik akımlarını çok etkilemiştir.

Bulgar edebiyatının en önemli kişilerinden biri İvan Vazov'dur (1850-1921). Elli yıl, edebiyatın bütün türlerinde çalışmıştır. Lirik ve epik şiirler, kısa hikâye, roman, dram türlerinden verdiği eserlerle ulusal edebiyatın baş kişilerinden olmuştur. Duygusal yanıyle Victor Hugo'nun etkisindedir. Bulgar halkının bağımsızlık savaşını gerçekçi ve iyimser bir dille anlatır. «Boyunduruk Altında», «Yeni Toprak», «Kalazar Kraliçesi» Bulgarların siyasal ve ruhsal durumunu yansıtan romanlardır. Vazov'un çağdaşı edebiyatçılar da eserlerinde köylü sorunlarına eğilmişlerdir.

Vazov okulunun yanı sıra Avrupa kültürüyle yetişmiş kimi edebiyatçılar Bulgar edebiyatına Batıyı örnek almak yoluna gitmişlerdir. Bu edebiyat okulunun başı Penço Slaveykov'dur (1866-1912). Öğrenimini Leipzig'te yapmış, Goethe, Heine ve Nietzsche'den etkilenmiştir. Modern edebiyat düşüncelerini, kendi anlayışına göre Bulgar edebiyatına sokmaya çalışmıştır. En önemli eserleri «Epik Şarkı» (1907), «Mutluluk Düşü» (1907) ve «Kan Şarkısı» (1911-1912) dır.

P.R. Slaveykov, şiirde modern anlayışın kurucusudur. Çağdaşlarından olan Peyo Kracholov Yavorov (1878-1914), Petkoyu Todorov (1879-1916) çalışmalarını aynı yönde sürdürmüşlerdir. Yavorov, Fransız ve Rus sembolistlerinden etkilenmiştir. Bulgar edebiyatının büyük ozanlarındandır. Todorov, İbsen'i Bulgarcaya kazandırmış, geleneksel halk hikâyelerini çağdaş anlayışta işlemiştir.

Bu yılların düz yazıcıları içinde en ünlüsü Elin Pelin takma adıyle yazan Dimiter İvanof'tur. En önemli eseri de köylü psiklojisini ustalıkla inceleyen «Toprak» adlı romanıdır.

Bulgaristan'ın toplumsal hayatında 1912 yılından sonra savaşların meydana getirdiği etkiler edebiyatı da geniş ölçüde etkiledi. Bu yılların başta gelen ozanı Dimcho Debelyanof'tur (1887-1916). I. Dünya savaşında öldürülmüştür. Sadece 50 şiir bıraktığı halde Bulgar edebiyatında önemli bir yeri vardır. Aynı kuşak ozanlarının en önemlileri arasında Todor Trayanov (1882-1944) da sayılabilir. Trayonov'un eserleri «Bulgar Baladları» (1921) ve «Şarkılar Şarkısı» (1921) dır.

Düzyazı türünde Yordan Yovkov (1884-1937) köylü hayatını ele alan hikâyeleriyle önemli yer tutar. Bulgar edebiyatı başeserlerinden olan «Koca Balkan Efsaneleri» ni 1927'de yazmıştır. Dobri Nemirov (1882-1944) da büyük bir düzyazı ustasıdır. Önemli eserleri «Kardeşler» (1907) «Melek Sesli Şarkıcı» (1938) dır. Georgi Raychev (1882-) başta gelen romancılardandır.

Bulgar edebiyatı 1945'ten sonra, komünist düzenin kaçınılmaz sonucu olarak Sovyet sanat kuramı doğrultusunda gitmiştir. Siyasal amaçlara hizmet zorunda oluşları, Dimitir Dimov, Emilian Stanev, Bozhida Bozhilov, Pavel Vezhinov gibi yazarların edebiyattaki gerçek yerlerini belirtmemizi güçleştirmektedir. Bu edebiyat anlayışı içinde Dimitir Dimov (1909-1966) un dilimize çevrilen «Sarı Dünya» adlı romanı Batıda yankılar uyandırmış eserlerden sayılır.

Hristo Smirnenski (1895-1923) ve Nikola Vaptsarov (1909-1942), Marksçı şiirin öncülerindendir.

Gelenekler: Çok eski kökenlere dayanan Bulgar geleneklerinin en önemlisi her yıl yapılan «hasat şenliği» dir. Dev bir kadın korkuluk yapılarak sokaklarda gezdirilir. Şenliğin sonunda bu korkuluk, o yılın hasatından elde edilen en son buğday demetleriyle birlikte ya ırmağa atılır, ya da yakılır. Halk bu davranışın, gelecek yılın hasatına bir sunuş olduğuna inanır. Bu tür gelenekler dağ köylerinde yaygındır. Köylüler kem gözlere karşı kırmızı kurdele ve muska takarlar. Söğüt ağacı çevresinde oynanan oyunlar da kötülüklere karşı savaş anlamını taşır.

Bulgaristan, halk türküleri ve oyunları bakımından oldukça zengindir. Halk türküleri ve oyunları derlenerek Sofya Etnoğrafya müzesinde toplanmaktadır. Bugün müzede her türden 30 000 oyun ve türkü vardır. Bunlar

Bulgar halk giysileri renkli işlemeleriyle dikkati çeker.

yılbaşı şenliği türküleri, epik türküler, düğün türküleri, vb.'dır. Ünlü bir Bulgar halk oyunu olan hora çok hareketli ve güçlü bir danstır. Oyunlar sırasında geleneksel giysiler giyilir. Bu giysilerdeki kuşak ve önlükler üzerindeki elişleri çok zengindir.

Sanat: IX. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etmeden önce Bulgar sanatı İran Sasanîlerinden ve Doğudan etkilenmişti. Daha sonra sanatın gelişimi, ülkenin siyasal durumunu yansıtan üç döneme ayrılmıştır. IX. yüzyıldan 1393'e dek süren ilk dönemde, özellikle son iki yüzyılda Bizans etkisi yaygındır. Bunu 500 yıl süren Osmanlı egemenliği ve 1878 bağımsızlığından sonraki dönem izler.

Bizans çağının ilk büyük eserleri Preslav Aboba ve Ocrida bazilikalarıdır. Bu yapılarda Doğu etkisi büyüktür. En önemli özellikleri süslemeleridir. Mozaik ve pişmiş toprak plaklar, duvarlara geometrik motifler ya da insan ve bitki figürleri olarak işlenmiştir. Bu figürlerin çoğu Asur sanatını hatırlatır. Resim tekniği yine Bizans imparatorluğu sırasında yapılan Bojana kilisesinde (1259) en yüksek dereceye erişmiştir. Kitap süslemesi ve minyatürcülüğün başlangıcı yine bu döneme rastlar. Sanatın bu dalında da yine Asur eğilimi göze çarpar. Pop Dobrejko'nun «Gospel» i XIII. yüzyıl sanatına iyi bir örnektir. Bu eser şimdi Sofya'daki Bulgaristan millî kitaplığındadır.

1393-1878 yıllarında yapılmış önemli eserler arasında Athos manastırı ve bundan sonra yapılan birkaç kilise sayılabilir. Bu kiliselerin dış görünüşü çıplak ve kurudur. İçleri duvar resimleri (freskler), boyanmış tahta kabartmalar ve ikonlarla süslüdür. İkonlar, Hıristiyan büyüklerinin resim ve heykelleridir.

Çağdaş Bulgar resminin öncüsü Zahari K. Zograf'tır (1810-1853). Zograf, resme yeni bir biçim anlayışı getirmiştir. Bunu Stanislav Dospevski, Nikolai Pavloviç ve Dimitri Pehlivanov'un akademik gerçekçiliği izler. Resmin yeniden canlanması XIX. yüzyıl sonlarında olmuştur. Önce Tryavna ve Bansko-Rozlog gibi bölgesel okullar, 1896'da ise Devlet Resim okulu kurulmuştur. Bu okulda gerçekçilik açısından öğretim yapılmıştır. Bunu kısa bir izlenimcilik (empresyonizm) eğilimi izlemiştir. II. Dünya savaşından sonra resim sanatı komünist öğretinin güdümüne girmiştir.

Üstte solda: Tüybulut. Sağda: Tülbulut (dipte) ile yumakbulut (önde). Ortada solda: Katmanbulut. Sağda: Oluşmakta olan kümebulutlar. Altta solda: Yığınbulut. Sağda: Katman karabulut.

BULGUR

Yurdumuzda çok tüketilen kuvvetli bir besindir, buğdaydan yapılır. Anadolu'da köylümüzün başlıca besini niteliğindeyken, bugün şehirlerimizde de sevilen ve ticareti yapılan bir besin maddesi durumuna gelmiştir. Eskiden evlerde yapılırken, bugün fabrikalarda hazırlanmaktadır.

En iyi ve lezzetli bulgur sert buğdaydan elde edilir. Bulgur yapmak için, hazırlanan buğday, iki ölçü suyla karıştırılarak haşlanır. Taneler, kazandaki suyun tamamını emerek şişerler. Kazandaki buğdaylar, çarşaflara yayılarak güneşte kurumaya bırakılır. Daha sonra «dibek» adı verilen büyük taş havanlarda dövülerek kabuklarından temizlenir. Bundan sonra özel değirmenlerde, iri taneler haline getirilir. Çorba ve dolmalarda kullanıldığı gibi, en çok pilâv (etli ve salçalı) olarak tüketilir. Ayrıca, özel olarak ayrılan ince bulgurdan, kıyma ile yoğurularak çiğ köfte de yapılır.

BULUT

Troposferde, 500-12 000 m. yükseklikte, çok küçük su damlaları ya da buz kristallerinden meydana gelen kitlelere bulut adı verilir. Bulutlar ya yoğunlaşma (sıvı damlacıklar) ile ya da yeryüzündeki organik (bitkisel ve hayvansal) ve organik olmayan (yeryüzü suları, topraklar) kaynaklardan su buharlaşması yoluyle beslenen hava neminin uçunmasıyle (buz kristalleri) meydana gelirler. Bulutların oluşması, ana çizgileriyle şu şekilde gerçekleşir: Troposferin belirli bir bölgesinde su buharı doyma sınırını aşarak, sözgelişi yoğunlaşma

Bulutlar doyma noktasının ötesinde nemli havanın soğumasıyle oluşur.

çekirdeği görevini yapan atmosfer tozu parçacıklarının ya da iyonların çevresinde s'' damlacıkları halinde yoğunlaşır. Doyma sınırının aşılması, troposferin herhangi bir bölgesinde, nedenleri çeşitli olabilen bir soğumanın sonucu olabilir. Bu nedenler, hava kitlesinin değişik sebeplerle genleşmesi (%10 oranında bir genleşme hava sıcaklığında 10°C kadar bir düşmeye sebep olur); hava kitlesinin daha soğuk bir hava kitlesiyle karşılaşması; sıcaklığın, çeşitli hava hareketleri sonucu düşmesi; orografik yükselme sonucu ısı kaybı (söz konusu hava kitlesinin yükselmesi sonucunu doğuran birtakım etkenlerin varlığı) şeklinde sıralanabilir.

Bulutun, bir kere oluştuktan sonra artık belirli ve sabit bir niteliği vardır; her ne kadar aynı bulutun içinde çeşitli dağılma ve toplanma olguları görülse de, bulutu meydana getiren damlacıklar koloidal bir birlik içindedirler. Bulutun evrimi, bundan sonra iki ana yönde sürebilir. Bu evrim ya bulutun meydana gelmesi sonucunu doğuran olgulara karşıt olgularla havada dağılmış buhar durumuna dönmesi (güneş ısısının etkisiyle «çözülen» bulutlarda olduğu gibi) ya da bulutu meydana getiren öğelerin yağış haline (yağmur, kar, dolu, vb...) dönüşmesi şeklinde olabilir. Bu sonuncu olgu, yani yağış olgusu, doğurduğu sonuçlarla çok daha ilgi çekicidir. Burada bulutu meydana getiren damlacıkların yoğunluğunun artmasının yağışın gerçekleşmesine yetmediğini, yağışın ancak damlacıkların, içinde bulundukları hareket sırasında, sözgelişi buz kristallerinin çevresinde yoğunlaşmasıyle mümkün olabileceğini belirtmek gerekir. Böylece, yükselmekte olan sıcak havanın artık tutamayacağı boyut ve ağırlıkta damlalar meydana gelir. Buz parçacıkları halindeki damlalar düşerken daha sıcak hava tabakalarına rastlayınca yağmur haline dönüşür. Bulutun sıcaklığının çok düşük olması durumunda (sıfırın altında 30°C-40°C) küçük kristaller halindeki buz, bulut hızlı bir hareket içindeyse, dolu ya da kar, bulut geniş ve hareketsiz ise, sulu kar şeklinde yağabilir.

Bulut çok değişik biçim ve boyutlarda olabilir. Bulutun biçimi, oluşum kaynağı, bileşiminde bulunan öğeler, yüksekliği, hareketinin niteliği, genişliği gibi etkenlere bağlı olarak değişir. Bulutları ilk olarak, XIX. yüzyıl başlarında Jean-Baptiste Lamarck sınıflandırmış, daha sonra bu sınıflandırmayı Luke Howard kesin bir şekle sokmuştur. 1891 Uluslararası Meteoroloji Konferansında kabul edilen bu sınıflandırmaya göre, bulutlar, yükseklik ve niteliklerine bağlı olarak, dört ana grup ve bunlara bağlı alt gruplar içinde toplanmaktadır. Ana gruplar nimbus (karabulut), stratus (katmanbulut), kümülüs (kümebulut), sirrüs (tüybulut) tür. Alt gruplar ise şunlardır: Kümülo-nimbüs (boranbulut), strato-kümülüs (yığınbulut), nimbo-stratus (katman karabulut), siro-kümülüs (yumakbulut), siro-stratüs (tülbulut).

BUMEDYEN, HUARI

(1925-) Cezayirli devlet adamı. Cezayir bağımsızlık savaşına katıldı. Fas ve Tunus'taki Cezayir birliklerinin komutanlığında bulunduktan sonra ilk bağımsız hükümette Savunma Bakanlığına tayin edildi (1962). Ben Bella'nın Ben Hedda hükümetine karşı kazandığı zafere (1963) orduyu Ben Bella'nın emri-

BULUTLARIN DURUMU VE BİÇİMİ

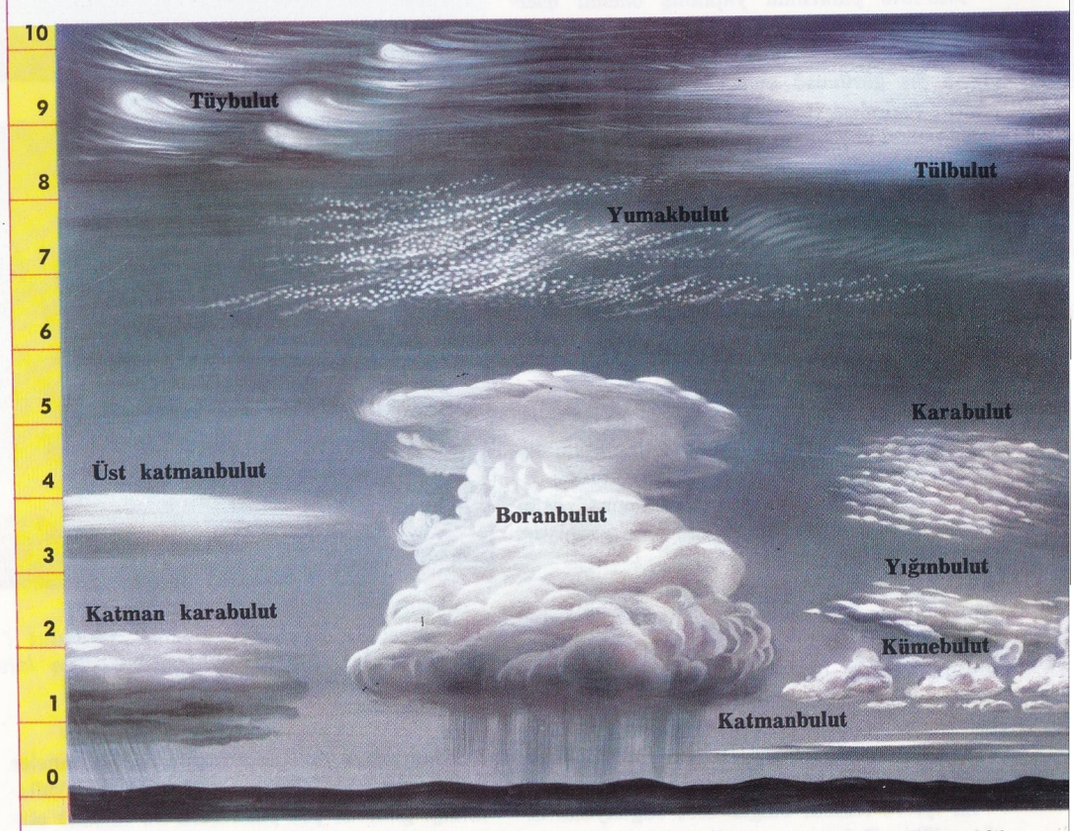

Çeşitli bulutların biçimlerini ve yüksekliğe göre dağılışlarını gösteren tablo. (Yükseklik sol tarafta kilometre olarak belirtilmiştir.) Yüksek bölgelerde rastlanan bulutlar (Tüybulut, tülbulut, yumakbulut) ufak buz kristallerinden oluşur. Bu bulutlardan yumakbulutlar yaygınlıklariyle dikkati çekerler. Orta yüksekliklerde rastlanan bulutlar (üst katmanbulut ve karabulut) ile alçak bölgelerde rastlanan bulutlar (yığınbulut, katman karabulut) ufak su damlacıklarından oluşur. Düşey gelişimli bulutlar (kümebulut, boranbulut) su damlacıklarıyle az oranda buz kristallerinden oluşurlar.

ne vermek suretiyle büyük katkıda bulundu ve başbakan yardımcılığına getirildi. Nihayet, 1965 yılında yine ordudan yararlanarak Ben Bella'yı tutuklayan Bumedyen, iktidarı elde ederek cumhurbaşkanı ve başbakan oldu. Dış politikada Arap birlikçiliğini savunan Bumedyen iç politikada toplumcudur.

BUNAMA

Zekânın zayıf bir duruma gelerek, belleğin işlemez olması ve akıl dengesinin bozulması gibi hallerde meydana çıkan bir hastalık. Daha çok yaşlılarda, ender olarak gençlerde görülür. Buna, erken bunama (şizofreni) denir.

Yaşlı kimselerde görülen bunamanın nedeni, beynin artık iyi çalışamaz duruma gelmesidir. Bu nedenin dışında bir de damar sertliğinden, tansiyondan, ya da başka bir nedenden ötürü beyin felçleri olur ki, bunlar da bir süre sonra bunamaya yol açabilir. Bunayan kimse, saçma sapan konuşur, âdeta sayıklar. Eski olayları, anıları çok iyi yaşadığı halde, yeni bir şey kesinlikle belleğinde yerleşmez. Tamamen kendisiyle meşguldür, çevresiyle ilgili değildir. Zihni dağınık olduğu için, düşünceden düşünceye atlar.

Bunamanın tedavisinde, ilk önce nedeni bulmak gerekir. Bu neden bulunduktan sonra, tedavi buna göre uygulanır. Bazı hallerde elektrik şoku, ensülin ve kardiyazol gibi ilâçlar kullanılır. Bunların birlikte yapılması da iyi sonuçlar verir. Bir taraftan tedavi uygulanırken, bir yandan da perhiz, banyo gibi özel tedbirler de yararlı olur. Hastaları, hayata bağlamak için, ilgilenecekleri bazı konularla uğraştırmak da akla gelen tedbirler arasındadır.

Erken bunama, «dağılmış beyin» anlamına gelen «şizofreni» kelimesiyle adlandırılır. Bu gibi hastalar daha önce ateşli bir hastalık, ya da zehirlenme olayı geçirmişlerdir. Ayrıca büyük ölçüde soyaçekim de söz konusudur. Hastada zekâ gücü azalmış, zihin dağılmış, temizlik, aile, toplum kavramları kalmamıştır. Erken bunama, bulûğ çağlarından başlayarak, 20-30 yaşlarına kadar meydana gelebilir. Bu hastalığın tedavisinden her zaman olumlu sonuçlar almak mümkün olmayabilir. Ancak günümüzde uygulanan usuller eskiye oranla daha başarılı sonuçlar vermektedir. Bunların arasında ensülin tedavisi en iyi tedavi şeklidir. Yüksek oranda ensülin verilen hastanın vücudundaki şeker yakılır, bunun arkasından şekerli su hazırlanarak vücuda şırınga edilir. Böyle bir şokla sinir ve beyin uyandırılmaya çalışılır.

Bu tip hastalar daima kendilerini ihmal etme eğilimi içindedirler. Bu nedenle hastanın besin durumu çok titizlikle izlenmek ister.

BUNUEL, LUIS

(1900-) İspanyol sinema yönetmeni. Gerçeküstücü (sürrealist) sinema akımının en başta gelenlerindendir. Çalışmalarına Fransa'da başlayarak 1928'de **Un Chien Andalou**'yu (Endülüslü Bir Köpek), 1932'de **L'Age d'or**'u (Altın Çağ) çevirmiştir. Alışılmışın dışında olma niteliğiyle gerçeküstücü türde en üst düzeye ulaşan bu filimlerinden günümüze kadar Bunuel, sinemanın yetiştirdiği en ilginç yönetmenlerden biri kabul edilmiştir. 1932 yılında, İspanya'ya dönerek, Los Hurdes köylülerinin kötü şartlar altında geçen hayatlarını konu edinen bir belge filmi (Tierra sin Pan) çevirmiştir. İspanya iç savaşından sonra önce Hollywood'a, ardından Meksika'ya gitmiş, bu ülkede en ilginç filimlerini çekmiştir. Bunlar **Los olvidados** (1950), **Subida in cielo** (1951), **El** (O, 1952), **Robinson Crusoe** (1952), **La vida criminal de Archibald de la Cruz,** (Archibald de la Cruz'un Suçlu Hayatı, 1955) ve **Nazarin**'dir (1959). Meksika'da çalışması sırasında sık sık Fransa ve İspanya'ya dönmüş **Viridiana** ve **Hizmetçi Kızın Günlüğü** adlı filimleri çevirmiştir. 1962'de tekrar Meksika'ya dönüşünde **El angel exterminador** filmini meydana getirmiştir.

Yabancı ülkelerde çalışması ve ününün tüm dünyaya yayılmasına karşılık daima İspanyol kalmasını bilen Bunuel'in eserleri yurdunun anılarından izler taşımaktadır. Baş kaldırıcı bir yaradılışa sahip olan sanatçı, ilk filimlerindeki tazelikle aynı ilginçliği sürdüren bir yenilik çizgisini koruyabilmiştir.

İspanyol sinema yönetmeni Luis Bunuel, çağdaş toplumu sert bir gerçekçilikle hicveder. Resimde yönetmenin 1961'de çevirdiği «Viridiana» adlı filimden bir sahne.

BURAK, CİHAT

(1915-) Türk ressam ve mimarı. İstanbul'da doğmuş, Galatasaray Lisesini ve Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık bölümünü bitirmiştir. İlkokul çağında başladığı resim çalışmalarını Mehmet Ali Bey, Halil Dikmen ve Mamboury gibi öğretmenlerle geliştiren Burak, 1953-1954 (Birleşmiş Milletler bursuyle) ve 1961-1965 arasında Paris'te yaptığı çalışmalarla mimarlığın önüne geçen ressam kimliğini gerçekleştirmiştir.

İlk Paris dönüşünden sonra İstanbul Şehir Galerisinde (1957) ve Ankara Güzel Sanatlar Cemiyetinde (1958) sergiler açmış; Sekiz Parisli ressam sergisine ve Paris Çağdaş Türk Resmi düzelemesine katılmış ve 600 resmin katıldığı «Yol» konulu M. Utrillo yarışma sergisinde ilk on ressam arasına girmiştir (1964).

Burak beş yüzü aşan tablolarıyle, 1930-1932 Akşam gazetesi Resim yarışması birinciliğini, Salon Interministeriel madalyasını, Utrillo gümüş madalyasını, Türkiye Çağdaş Ressamlar birincilik ödüllerini almıştır. Çeşitli

Cihat Burak'ın bir tablosu.

müzelerde ve çeşitli özel koleksiyonlarda tabloları bulunmaktadır.

Burak, Türk resmine usta bir renk, biçim, anlatı ve seslenmenin en duygulu ve kalıcı örneklerini getirmiştir.

BURAK REİS

(? -1499) Ünlü bir Türk denizcisi. Venediklilerle yapılan savaşlarda gösterdiği cesaret ve kahramanlıkla tanınır.

1488'de Mısır seferinde kadırga reisi olarak görev alan Burak Reisin doğum yeri ve hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Asıl adının, XVI. yüzyıla kadar kişi ve kabile adı olarak kullanılan ve Türkçede, aynı zamanda «tüylü çuha» veya «bir çeşit avköpeği» anlamına gelen «Barak» olduğu bilinmektedir.

1498 yılı, Türklerle Venedikliler arasında sürekli savaşların başladığı tarihtir. Venediklilerin karşısına iyi hazırlanmış eksiksiz bir deniz gücüyle çıkmak isteyen Osmanlılar 1000'er kişi taşıyabilen, her biri 2 500 tonilâtoluk iki büyük savaş gemisi yaptırmış kaptanlıklarına ünlü iki Türk denizcisi olan Burak ve Kemal Reisler getirilmişti.

1499 ilkbaharında Beyazıt II., karadan İnebahtı üzerine hareket etti. Fakat Küçük Davut Paşanın kumanda ettiği donanma yolda büyük bir fırtınaya tutularak 6 gemisini kaybetti. Beklenmeyen bu maddî manevî bozgun, seyir halinde bulunan gemilerin gecikmesine yol açtı. Bu sırada İnebahtı (Lepanto) körfezinin girişi, karşı taraf kuvvetlerince kapatılmış oluyordu. Porto Longo limanından denize açılır açılmaz düşmanla karşılaşan Davut Paşa ile Burak ve Kemal Reisler derhal savaş durumuna girdiler. Türk deniz kuvvetlerinin en önünde Herek Reis'le Burak Reis'in gemileri yer alıyordu. Venedik kuvvetlerinin ünlü kumandanı Armenio, Korfu valisi Loredano'nun da yardımıyle Burak'ın kadırgasına saldırdı. Sayısı 20'yi bulan düşman gemisi tarafından sarılan Burak Reis, kurtulamayacağını anlayınca, özellikle sancak ve iskele yönlerinden yüklenen düşman gemilerini ateşe vermeyi denedi. Fakat şiddetli rüzgârın da yardımıyle alevler kısa zamanda birbiri içine girmiş durumda bulunan her üç gemiyi birden sardı. Burak Reis, çengeller, kancalı halatlarla bağlanıp sıkıştırıldığı gemiler arasından kendi kadırgasını da kurtaramayarak sulara gömüldü. Mürettebatından sadece 90 kişi kurtulabilmiş, buna karşılık düşman, en büyük iki gemisiyle, en değerli iki amiralini kaybetmişti.

Türkler, bu yiğit, vefalı Türk denizcisinin anısına duydukları büyük saygıyı, yakınında savaştıkları Brodano adasına «Burak Reis» adını vermek suretiyle devam ettirmişlerdir.

BURÇ

Eliptik dairesinin iki yanında, bir yıl içinde güneşin içinden geçtiği varsayılan burçkuşağı (Zodyak) üzerinde yer alan on iki takımyıldıza verilen ortak ad. Eliptik dairesi ilkbahar noktasından itibaren on iki bölgeye ayrılmıştır. Bölgelerden her birinin uzunluğu 30° dir.

Güneş gökyüzünde burçların sırasını izleyerek hareket eder. 21 mart tarihinde Koç burcuna girdiğinde gündüzle gece birbirine eşit olur ve astronomik ilkbahar başlar. Güneş yoluna devam ederek 22 haziranda Yengeç burcuna girer 22 haziran günü gündüzün en uzun ve gecenin en kısa olduğu gündür. Yaz da 22 haziranda başlamış olur. Bu tarihten sonra geceler uzamaya gündüzler kısalmaya başlar ve güneşin Terazi burcuna girdiği 23 eylülde gündüz ile gece yine birbirine eşit olur. Yoluna devam eden güneş 22 aralık tarihinde Oğlak burcuna ulaştığında kış başlar ve en uzun gece en kısa gündüz meydana gelir. Burçların adlandırılması günümüzden yaklaşık olarak 2600 yıl önce olmuştur.

Eskilerin bu burçlara verdikleri adlar bugün de kullanılmaktadır; burçlara, meydana geldikleri yıldızları birleştirdiği varsayılan ışıklı çizgilerle çizilen şeklin benzediği bir hayvanın ya da insanın adı veriliyordu. Ptolemeus, gökyüzünde 48 burç saymıştır; daha sonraları başka bilginler de yeni burçlar tespit etmişler, bunlara insan ve hayvanların yanı sıra çeşitli fizik ve denizcilik araçlarının adlarını da vermişlerdir.

Burçkuşağının dışında kalan burçların sayısı konusunda astronomlar tam olarak anlaşamamaktadırlar, çünkü yıldızların burçlar halinde sınıflandırılmasında kullanılan ölçü, gözleme dayanan bir ölçüdür. Bununla birlikte 1930 yılında Uluslararası Astronomi Birliği, burçların sayısını, 27'si burçkuşağının kuzeyinde (burçkuşağı: Zodyak), 12'si burçkuşağı üzerinde, 47'si burçkuşağının güneyinde olmak üzere, 86 olarak tespit etmiştir. Burçlar arasında sınır olarak da gökyüzü enlem ve boylamları konulmuştur. Yıldızlar, içinde bulundukları burcun adı ve parlaklık sıralarına göre, Yunan alfabesinin harfleriyle adlandırılmaktadır. Burçkuşağı üzerindeki burçlar şunlardır: Koç (Latincesi Aries, Türkçede eski karşılığı Hamel), Boğa (Tau-

XVI. yüzyılda yapılmış olan bu taşbasması gökyüzündeki burçları göstermektedir. Bilimsel bir yol izlenmiş olmamakla birlikte burçlar, yıldızların kolayca bulunmasını sağlayacak şekilde dağıtılmıştır.

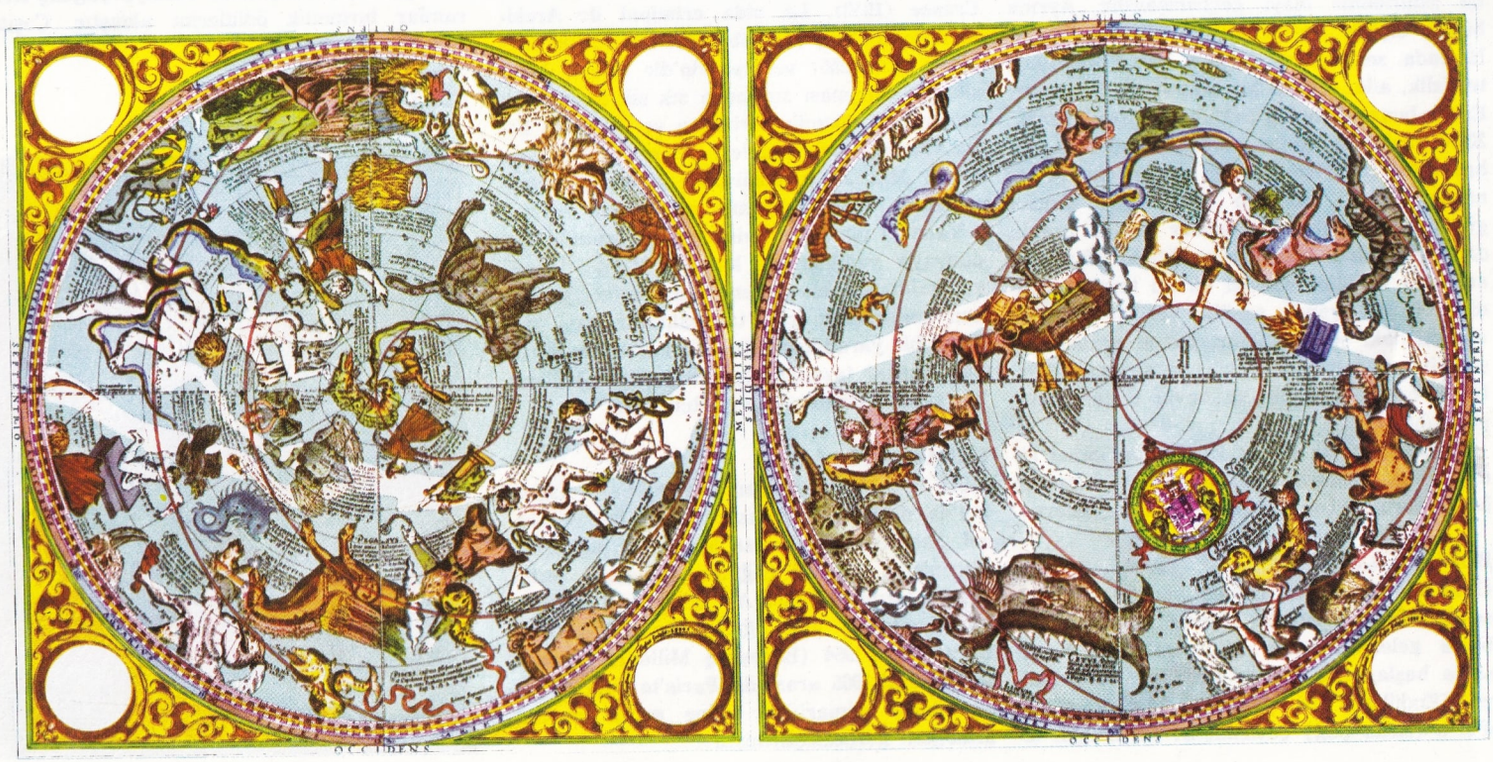

rus, Sevir), İkizler (Gemini, Cevza), Yengeç (Cancer, Seretan), Aslan (Leo, Eset), Başak (Virgo, Sümbüle), Terazi (Libra, Mizan), Akrep (Scorpius, Akrep), Yay (Sagittarius, Kavs), Oğlak (Capricornus, Cedi), Kova (Aquarius, Delv), Balık (Pisces, Hut).

BURDUR

Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde bir şehir ve aynı adı taşıyan ilin merkezi. Burdur gölünün güney-doğu kıyılarından 4 km. uzaklıkta Kurna deresi boyunda kurulmuştur. Yükseltisi 915 m.'dir. Şehir ve çevresinde gül bahçeleri, meyvelikler ve bağlar vardır. Düzgün şoselerle Antalya, Denizli, Isparta ve Afyonkarahisar'a bağlıdır. Burdur-Baladız demiryoluyla da Ege bölgesine ve Afyon üzerinden Marmara ve İç Anadolu bölgesine bağlanmıştır.

Şehrin nüfusu 1927'de 12 848'ken, 1965'teyse 29 268'e çıkmıştır. Şehirde dokumacılık, tabaklık, gülyağcılığı, bakırcılık gibi sanayi kolları vardır. 1955 yılında kurulan şeker fabrikası şehre büyük bir canlılık vermiştir.

Şehirde ayrıca birkaç un fabrikası vardır. Burdur gölü kenarında bir de plaj bulunur. Hamitoğulları zamanından kalma Muzafferiye medresesi, 13 çeşme, hamam, 7 sebil ve şadırvan, 21 cami Burdur'un tarihî yapılarıdır. Hamitoğlu Dündar Bey tarafından yaptırılan Ulucami son olarak 1919'da onarılmıştır.

İlin yüzölçümü 6 887 km², nüfusu 194 950 olup, Merkez ilçesinden başka 5 ilçesi (Ağlasun, Bucak, Gölhisar, Tefenni, Yeşilova) ve 209 köyü vardır. Burdur merkez ilçesinin yüzölçümü 1 937 km²., nüfusu 72 045 olup Merkez, Çeltikçi ve Sertaç bucaklarına bağlı 64 köyü vardır.

İl toprakları Batı Toroslar sisteminde yer alan dağlarla engebelenmiştir. Teke ve Taşeli yöresinden gelen dağlar, ilin sınırları içinde birbirlerine sokulurlar. Dağlar arasında göllerin ve ovaların bulunduğu çukur alanlar yer alır.

Ovalar bozkır görünüşündedir. Etraflarını kuşatan dağlar (gölün kuzey-batısında Söğüt ve güney-doğusunda Katrancık dağları) kısmen ormanlıktır. İl topraklarının %14'ü ormanla kaplıdır.

Burdur'da kara iklimi hâkimdir. Yazlar sıcak, kışlar soğuktur. Yağış yönünden Akdeniz iklimini hatırlatır (temmuz sıcaklık ortalaması 24.3°C, ocak ortalaması 2.4°C, yıllık yağış tutarı 440 mm.).

Burdur ilinde irili ufaklı birçok göl vardır. En önemlisi Burdur gölüdür. Ayrıca Kestel, Söğüt, Salda, Gölhisar, Çorak, Pınarbaşı, Bahçeözü ve Çeltikçi gölleri vardır. Bunların bazıları yazın kuruyan bataklıklar durumundadır. Önemli akarsu yoktur. Sadece Burdur gölüne dökülen, Bozçay, Kurna dereleri, gibi dereler vardır.

Burdur-Antalya yolu üzerindeki İnsuyu şifalı nitelikleriyle tanınır. Birbirleriyle yeraltı ve yerüstü irtibatı bulunan dokuz gölden meydana gelen İn mağarası içindeki İnsuyu, diyabet, egzama, gastrit, vb. gibi hastalıklara iyi gelmektedir. İn mağarasının ikinci gölündeki dikit ve sarkıtlar da çok ilginçtir.

Burdur'un genel görünüşü. Burdur gölünün güney-doğu kıyılarından 4 km. içte kurulmuş olan Burdur şehri, Akdeniz bölgesinin göller yöresinin en önemli şehirlerindendir.

Burdur ilinde ekonominin temelini tarım teşkil eder. İl topraklarının %25'sı tarıma elverişlidir. Ekim alanlarının %92'si tahıla ayrılmıştır. Buğday ekimi başta gelir. Bunu arpa izler. Ayrıca haşhaş ve şekerpancarı da yetiştirilir. Bağcılık ve meyveciliğe de önem verilir. Gül bahçeleri bakımından Burdur, Isparta'dan sonra ikinci gelir.

Burdur ilinin Tefenni ve Yeşilova çevrelerinde vakit vakit işletilen krom madenleri bulunur. Endüstri kolları arasında dokumacılık, gülyağcılığı ve halıcılık sayılabilir.

Burdur dolayları, XI. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin yönetimine geçmiştir. XIV. yüzyılın başlarından itibaren Hamitoğullarının, aynı yüzyılın ortalarına doğru ise Osmanlıların yönetimine girmiştir. Osmanlı devrinde Burdur, Hamit (Isparta) sancağının ünlü bir kazasıydı. Sonraları Konya vilâyeti içinde bir sancak haline getirilmiş, Cumhuriyet devrinde de bu sancak vilâyet (il) olmuştur.

BURDUR GÖLÜ

Anadolu'nun göller yöresi göllerinden biri. Burdur'un 4 km. kuzeyindedir. En derin yeri 75 m.'dir. Yükseltisi 845 m., yüzölçümü 180 km².'dir. Yurdumuzun yedinci büyük gölüdür. Kuzey-doğu güney-batı doğrultusundaki uzunluğu 30 km., en geniş yeri 6 km.'dir.

Burdur gölünün dışarıya akıntısı yoktur; bu yüzden suları tuzludur. Suyunun bir litresinde 6,9 gr. sodyum, 0,6 gr. magnezyum, 7,3 gr. kükürt ve 5,3 gr. klor bulunur. Sular güneyden gelen Bozçay ile öbür yönlerden gelen Bayındır, Kurna, Keçiborlu, Çerçin dereleridir.

Burdur gölünün kuzey-batısında Söğüt dağları (1 800 m.), doğusunda Akdağ (2 276 m.), güney-doğusunda Katrancık dağı (2 334 m.) yükselir.

BURGİBA, HABİB BEN ALİ

(1903-) Tunuslu devlet adamı. 1922 yılından itibaren politikayla uğraşan ve gazetecilik yapan Burgiba, 1931 yılında girdiği Destur Partisinde kısa süre içinde en radikal ve milliyetçi akımın temsilcisi haline gelmiştir. Bununla birlikte üç yıl sonra eski partisinin sol kanadından ayrılmış ve Fransa'ya karşı sert bir tutumu öngören Yeni Destur Partisini kurmuştur. Bu yeni siyasî kuruluş kısa bir süre sonra Fransızlar tarafından kanun dışı ilân edilmiştir (1934). Defalarca tutuklanarak hapis yatan (1934-1936; 1938-1943; 1952-1954) Burgiba, ülkesinin bağımsızlığı uğruna girmiş olduğu savaşı ara vermeden sürdürmüş ve nihayet Fransız-Tunus anlaşmalarıyle (1954-1956) amacına ulaşmıştır. Cumhuriyetin ilânından sonra Tunus cumhurbaşkanlığına seçilen Habib Burgiba, halen bu görevi yapmaktadır. Burgiba, dış politikada Arap Birliğinden yana olmakla birlikte, Filistin'in Araplar tarafından istilâ edilmesi gerektiği görüşünü savunan Nâsırcılara, karşı çıkan kanat içinde yer almaktadır.

BURHANİYE

(Eski adı Kemer) Balıkesir iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 12 597). Denizden 4 km. içeride, aynı adı taşıyan ovanın güney kenarına yakın bir yerde kurulmuştur. Balıkesir-Ayvalık-İzmir şosesi Burhaniye'nin içinden geçer. Balıkesir iline uzaklığı 102 km., yükseltisi 10 m.'dir.

Kasabada zeytinyağı ve sabun yapımı önemli bir yer tutar. Burhaniye'nin 4 km. kuzeybatısında eski Edremit'in yeri olan Ören şimdi memleketimizin ünlü plajları arasında sayılmaktadır; ayrıca kasabanın 12 km. güneybatısında denize yakın Pelirköyü içmeleri ile 12 km. doğusunda, Dutluca köyünde idrar yolu bozukluklarına iyi gelen bir de madensuyu vardır.

İlçenin yüzölçümü 607 km²., nüfusu da

33 061 olup Merkez bucağından başka Armutova (Gömeç) adında bir bucağı ve 38 köyü vardır. İlçe toprakları Madra dağının batı yamaçları ile Edremit körfezinin doğusundaki ova kesiminden meydana gelir.

Burhaniye'de yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Yağmurlar en çok kış aylarında yağar. Soğuk kuzey rüzgârlarını Kazdağı önler. Ovayı kuşatan dağlar tamamen ormanlıktır (çam, gürgen, pırnal meşesi, kestane ve zeytin). Başlıca gelir kaynağı zeytindir. Zeytinlikler ovanın büyük bir kısmını ve dik yamaçları kaplar. Ovanın geri kalan kısmıyse ekili ve bahçeliktir.

Her çeşit sebze yetiştirilir. Meyvelerden genellikle incir, ayva, dut başta gelir. Bağlardan en iyi cins üzümler toplanır. Tahıl ikinci derecede önem taşır. Hayvancılık pek fazla gelişmemiştir.

BURİAN, ORHAN
(1914-1953) Günümüz denemeci, eleştirmeci ve çeviricilerinden. İstanbul'da doğmuştur. Kabataş Lisesini bitirdikten sonra İngiltere'ye gitmiş ve Cambridge Üniversitesi İngiliz edebiyatı bölümünü tamamlamıştır. Yurda döndükten hemen sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine asistan olarak atanmış, kısa sürede doçent olmuş ve aynı dalın profesörlüğüne getirilmiştir. 1935 yılında Muhtar Enata'nın kurduğu «Yücel» dergisinde yazılarını yayımlamıştır. Yücel'in kapanışından sonra günümüzde yayınını «Yeni Ufuklar» adıyle sürdüren dergiyi kurmuştur.

Eserleri: «Denemeler-Eleştiriler» (ölümünden sonra yayımlanmıştır-1964), «Kurtuluştan Sonrakiler» (Şiir Antolojisi-1946), Denize Giden Atlılar 1940 (Synge'den çeviri); Beğendiğiniz Gibi (1943), Othellô (1943), Atinalı Timon (1944), Hamlet (1944), Macbeth (1946) (Shakespeare'den çeviriler); Adalet (1944, Galsworthy'den çeviri); Kabahat Kendimizde (1944, Barrie'den çeviri), Karaağaçlar Altında (1945, O'Neill'den çeviri), Satıcının Ölümü (1952, Arthur Miller'den çeviri).

BURJUVAZİ
(bkz. Kentsoyluluk.)

BURKULMA
İtilme, düşme ya da değişik bir nedenle eklem kapsülünün, bağlarının gerilip yırtılması. Burkulan bölgede iç kanama varsa morarır, şişer, çoğunlukla kısa bir süre sonra kanlı bir su toplanır. Basit burkulmalar birkaç gün dinlenmek, sıcak pansuman yapmakla geçebilir. Eklem içindeki su kendiliğinden çekilir. Şişlik inerek hareket sırasındaki ağrılar kaybolur. Morartı dağılır. Çoğunlukla eklemde bir gevşeklik, kaslarda zayıflık kalır. Bundan ötürü aynı yerden yeni burkulmalar beklenebilir. Eklem içindeki suyu vücut kendisi gidermezse, bunu enjektörle almak gerekir. Burkulmalar çoğunlukla diz ve ayak eklemlerinde meydana gelir.

Diz Burkulması: Baldır kısmının aşırı bükülmesi diz eklemi bağlarında yırtılmalara yol açar. Bu bölgede çok ağrı olur ve bu kısımda su toplanır, eklem şişkin bir hale gelir. Su toplanmasında yapılacak ilk hareket erkenden suyu aldırmaktır. Sıcak banyo, oğmalar da yararlı sonuçlar verir. Sıcak uygulamak, bacak kaslarına masaj yapmak suretiyle yarar sağlansa bile, yürüme hareketlerine başlayınca bacağı sıkı sıkıya sarmak gerekir.

Ayak Burkulması: Ayağın dışa ya da içe doğru burkulmalarında şişlik meydana gelir. Çoğunlukla, bükülen bölge ayak bilekleridir. Acı ağrılar duyulur. Yüksek topuklu, sivri uçlu ayakkabılar, özellikle kadınlarda bu biçim burkulmalara yol açar. Bir an önce istirahate geçmek, ayağa fazla yüklenmemek, sıcak uygulamak iyi sonuçlar verir. Ancak, ayağın hareketsiz bırakılması da doğru değildir. Ayağı oynatma hareketlerine erken başlamak, uzun süre hareketsiz durmaktan sakınmak ve yürüme denemeleri yapmak yararlıdır. İyice basmaya başladıktan sonra da ayağı daima kollamalı, tetikte bulunmalıdır.

BURSA
Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde Türkiye'nin beşinci büyük şehri (nüfusu 211 644). İl merkezi olan Bursa, Uludağ'ın kuzey-batı kenarında kurulmuştur. Yükseltisi ova kesiminde 100 m.'ye kadar iner, yüksek semtlerde 300 m.'ye çıkar; bununla beraber, gecekondu tipinde meskenlerin şimdi dik yamaçlarda 400 m.'den daha yükseklere tırmandığı görülmektedir.

Şehrin asıl çekirdeği, Uludağ'dan inen Cilomboz deresi ile Gökdere arasında, ovadan dağ yamacına doğru sıralanan azçok eğimli bir yüzey üzerinde gelişmiştir.

Uludağ'dan inen derelerin açtığı derin vadiler şehri 4 ana semte (doğu bölümü, Yeşilcami kesimi, orta bölümü, Muradiye semti) böler.

Şehir, 1 km. kadar kuzey-batıdaki kaplıca semti olan Çekirge'ye doğru genişlemekte devam eder. Asıl şehir ile Çekirge arası oldukça dar bir yerleşme şeridiyle dolmuştur.

Bursa'nın ilk kurulduğu yer Hisar semtidir. Cilomboz ve Gökdere arasında bulunan bu kesim, ovanın kenarına 60 m.'lik dik bir yamaçla inen genişçe bir düzlüktür. Şehir, Hisar bölgesinden çevreye doğru büyümüştür. Hisarın doğusunda şehir çarşısı ile hükümet daireleri, ipek atölyeleri, camiler, medreseler, vb. vardır. Hisar semti ile Çekirge arasındaki düzlükte merinos, ipek, un, elektrik, deri fabrikaları kurulmuştur. Zaman zaman yangın ve şiddetli depremlerle (1855 depremi) yer yer yıkılmış olan Bursa, Cumhuriyet yıllarında yapı, anıt ve caddelerle güzelleşmiş, kaplıcalarıyle turistik bir şehir niteliği kazanmıştır.

Suyu bol bir yerde ve çok verimli bir ova kenarında, işlek yolların uğrağında olan Bursa, eskiden beri kalabalık bir şehir özelliği göstermiş, zamanla çok gelişmiştir. 1927 nüfus sayımında nüfusu 61 960'ken, 1965'te 211 644'ü bulmuştur.

Bursa, Türkiye'nin önemli endüstri merkezlerinden biridir. Şehirde ve yakınlarında birçok fabrika ve atelyeler vardır. Havluculuk, örgücülük, ipek iplik ve dokumacılık gelişmiştir. Yünlü kumaş dokunan Merinos fabrikası 2 şubat 1938'de Atatürk tarafından açılmıştır. Ayrıca peynir, süttozu, buz, kiremit, tuğla, kereste, deri, un, konserve fabrikaları ile araba, karoseri ve demircilik atelyeleri vardır.

Bursa ili topraklarının büyük bölümü Mar-

Bursa zengin anıtlara sahiptir. Resimde Muradiye türbeleri görülüyor.

Bursa'nın genel görünüşü. Türkiye'nin beşinci büyük şehri olan Bursa, öteden beri kalabalık bir şehir özelliği göstermiş, zamanla bugünkü gelişmesine ulaşmıştır.

mara bölgesinin Güney Marmara bölümünde, küçük bir bölümüyse Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde bulunur. Doğuda Bilecik ve Sakarya, güneyde Kütahya, batıda Balıkesir illeriyle çevrilidir. Kuzeyde İstanbul'a bağlı Yalova ilçesi ve Kocaeli ili bulunur.

Bursa ilinin yüzölçümü 11 053 km^2., nüfusu 755 504 olup, Merkez ilçesinden başka 10 ilçesi (Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir) vardır.

Bursa ilinin yüzey şekilleri, Marmara bölgesinin bütününde olduğu gibi doğu-batı doğrultusunda uzanan ve birbirini izleyen çukurluklar ile, bunları ayıran dağlık kitleler halindedir. Çukur alanların bazılarında körfez ve göller, bazılarındaysa ovalar meydana gelmiştir. İlin kuzey bölümünde Gemlik körfezi ile İznik gölü çukur alanları görülür. Bu çukurlukların kuzeyinde Samanlı dağların güney kesimleri yükselir. İznik gölünün güneyinde Gemiç dağı (1 287 m.) vardır. İkinci çukur alanlar dizisinde Apolyont (Ulubat) gölü, Bursa ovası, Yenişehir ve İnegöl ovaları yer alır. Bu çukur alanlar birbirlerinden yükseklikleri az olan eşiklerle ayrılmıştır. Bursa ovasının güneyinde Uludağ yükselir. Bu dağın en yüksek noktası Karatepe (2 543 m.) dir.

Bursa ili topraklarında Akdeniz ikliminin özellikleri ile Karadeniz ve İç Anadolu etkilerinin birbirine karıştığı görülür. Gemlik körfezi kıyılarında, hattâ İznik gölü çevresinde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. İç kesimlerdeki ovalarda iklim kıyı kesimine göre biraz farklıdır. Bursa şehrinde en sıcak ayın (temmuz) ortalaması 24°C, en soğuk ayın (ocak) 5.5°C dir. Yıllık sıcaklık ortalaması ise 14.5°C dir. Bursa ovasında yıllık ortalama yağış tutarı 725 mm.'dir. Bu miktar Uludağ'a doğru yükseldikçe artar. Bursa'da en fazla yağış kışa rastlar (%35). Yaz yağışı ise %12,5 kadardır.

Marmara kıyılarında yer alan alçak sırtlar, makilerle kaplıdır. İlin orman bakımından en zengin köşesini Uludağ'la beraber güneydeki dağlık kesim meydana getirir. Bu dağın alt kesimlerinde yayvan yapraklı ağaçlar, 1 000 m.'den yükseklerdeyse iğneyapraklı ağaçlar bulunur. İğneyapraklıların sınırı 1 900 m.'ye kadar uzar.

İlin başlıca akarsuyu olan Nilüfer çayı Bursa ovasından kollar alarak Susurlu çayına karışır ve onun aracılığıyle Marmara denizine dökülür. İnegöl ve Yenişehir ovalarından geçen Kocasu, çevredeki bazı suları da toplayarak Sakarya yoluyle Karadeniz'e akar. İlin güney bölümünden ise Susurlu'nun sağdan aldığı Adırnaz-Kirmastı çayları geçer.

En büyük göl İznik gölüdür. 308 km^2. genişliğinde ve en derin yeri 65 m. olan bu göl Türkiye'nin beşinci büyük gölüdür.

İlin ikinci büyük gölü 156 km^2. genişliğindeki Apolyont (Ulubat) gölüdür. Derinliği az olan bu gölün uzunluğu 24 km., en geniş yeri 12 km.'dir. Bu iki gölden başka Uludağ üzerinde de eski buzulların meydana getirdiği küçük buzul gölleri vardır (Karagöl, Aynalıgöl, Kilimligöl gibi).

İl topraklarının 1/3'ünden fazlası tarıma ayrılmıştır. Ovalarda tahıl, sebze ve çeşitli endüstri bitkileri ekilir. İnegöl, Karacabey ve Yenişehir ovalarında tahıl, Bursa ovasındaysa endüstri bitkilerinin yetiştirilmesine önem verilir. Ayçiçeği ekimi başta gelir, onu tütün izler. Turfanda sebzecilik çok gelişmiştir. Patates üretimi de yaygındır. Bu ürün en çok İnegöl ovasında yetiştirilir.

Ovaların etrafını çeviren yamaçlarda geniş meyvelikler yer alır. Şeftali Bursa şehrinin kuzeyindeki ova köylerinde, kestane ise Uludağ'ın alçak yamaçlarından daha çok yetişir.

Bursa ilinin Marmara kıyıları Türkiye'nin en nefis yemeklik zeytin yetiştiren bölgelerinden biridir. Zeytinlikler, Gemlik körfezi kıyılarında başlar, Tirilye'ye kadar uzanır. Bağcılık en çok İznik çevresinde gelişmiştir. Ünlü üzüm çeşidi müşküledir.

Bursa ovasında dut ağaçlarının fazla olu-

şu, ipekböcekçiliğinin gelişmesini sağlamıştır. Bursa bu alanda Türkiye'nin en ileri bölgesidir. Hayvancılık pek gelişmemiştir. Yalnız Karacabey Harasında Merinos koyunlarının üretilmesine çalışılmaktadır.

Endüstri kuruluşları gelişmiştir. Gemlik'te bir sunî ipek fabrikası vardır. Çeşitli endüstri kollarının ticaret etkinlikleri de pek canlıdır.

Tarih: Eski çağlarda Bitinya adı verilen bölgenin başkenti olan Bursa, (M.Ö. II. yüzyılda) Bitinya kralı Prusias II. tarafından kurulmuş ve Prusa diye adlandırılmıştır.

M.Ö. 74 yılında Bitinya kralı Nikomedes Philopator, ölümünden önce Bursa ve çevresini Romalılara miras bıraktı. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması üzerine (M.S. 395) bu bölge Bizans imparatorluğunun payına düştü. M.S. VI. yüzyılda Justinianus çağında Bursa gelişti. Roma devrinde Çekirge kaplıcaları da çok ünlüydü.

1113 yılında Bizans egemenliğine geçen Bursa ve dolayları. XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türklerinin sürekli saldırılarına uğradı. Osman Bey İznik'ten sonra Bursa'yı da kuşattı. Sekiz yıl süren kuşatmaya dayanamayan Bursa, Osman Beyin ölümünden iki yıl sonra 1326'da Orhan Bey tarafından alındı.

Türkler Bursa'yı ele geçirdikten sonra Osmanlı devletine başkent yaptılar. Şehir hızla gelişti. Orhan Bey iç kalede bir cami ile bir imarethane yaptırıp, Hisar'daki manastırı medreseye çevirdi. Eşi Nilüfer Hatun da, kendi adını taşıyan suyun üzerine bir köprü yaptırdı.

Bursa, Orhan Beyden sonra gelen padişahlar zamanında daha çok gelişti. Murat I. devrinde Çekirge'de bir cami, imaret, medrese ve bir han yapıldı. Yıldırım Beyazıt Ulucamiyi yaptırdı.

1402 Ankara savaşından sonra Bursa kısa bir süre Timur'un eline geçti. Timur'un çekilişinden sonra şehir tekrar Osmanlılarda kaldı. Çelebi Sultan Mehmet zamanında, şehrin en güzel eserlerinden olan Yeşilcami ve Yeşiltürbe bitirildi. Murat II. de Bursa'da kendi adını taşıyan bir cami, medrese ve bir de imaret yaptırdı.

Beyazıt II. tahta çıkınca (1481), kardeşi Cem Sultan, Bursa'da 18 gün kalarak adına para bastırdı. Ölümünden sonra Cem'in cesedi Avrupa'dan Bursa'ya getirilerek Muradiye'deki türbesine gömüldü.

İstanbul'un fethinden sonra Bursa çevresi Anadolu Beylerbeyliğinin bir sancağı olarak yönetildi. 1841'den sonra eyalet (sonradan vilâyet) merkezi oldu.

Bursa 9 temmuz 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bu işgal 2 yıl, 2 ay, 4 gün sürdü. Şehir 12 eylül 1922'de Türk orduları tarafından kurtarıldı.

Bursa Ovası: Marmara denizinin güney çevresinde, Uludağ'ın kuzeyindeki ova. Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu ova, doğuda Gölbaşı'ndan başlar, batıda Hasanağa deresinin yardığı sırtların eteğine kadar devam eder. Güneyinde Uludağ (2 543 m.), kuzeyinde Mudanya dağları yükselir. Uzunluğu 46 km.'dir, en geniş yeri (Bursa-Demirtaş arası) 10 km.'-

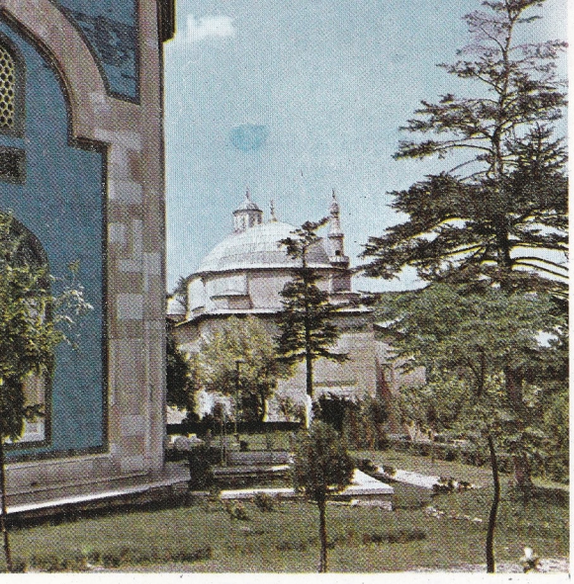

Çelebi Mehmet tarafından 1422'de yaptırılan Yeşilcami'nin yanındaki türbede (Yeşiltürbe) Çelebi Mehmet yatmaktadır.

dir. Yüzölçümü 180 km², yükseltisi 70-100 m. arasında değişir. Orta bölümünde birtakım yükseklikler, kenarlarda birçok çıkıntılar ve yer yer küçük tepeler görülür.

Ova, kuzey ve özellikle güneydeki dağlardan inen akarsuların birleştiği bir çöküntü çanağıdır. Ovaya inen sular Bursa şehrinin kuzey-batısında Nilüfer çayına karışır.

Çok verimli olması ve rahatça sulanabilmesi, buranın zengin meyve-sebze ve dut bahçeleri haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Beşevler eşiğinin batısında kalan Hasanağa deresine kadar uzanan düzlüklerde meyve ve sebze bahçeleri azdır. Don ve kırağı etkisiyle buralarda daha çok çayırlıklar görülür. Ovanın çevresindeki yüksekçe yerler tarıma elverişlidir. Hayvancılık ve kozacılık da önemli yer tutar.

Ova ve çevresi çeşitli ürünlerin yetişmesine elverişli ve işlek yolların geçmesine uygun olduğundan nüfus yoğunluğu fazladır. Köyler birkaç km. aralıkla her yöne dağılmıştır. Son yıllarda ovada suların akışı büyük kanallarla düzene konulmuştur.

BURSALI, MEHMET TAHİR

(1861-1926) Türk yazarı. Biyografya ve bibliyografya dalındaki eserleriyle ünlüdür. Bursa'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da yüksek öğrenimini Harbiye'de (Harp Okulu) bitirmiş, Selânik ve Üsküp askerî okullarında tarih ve coğrafya öğretmenliği ve müdürlük yapmıştır. 1908 meşrutiyetinden sonra Bursa'dan milletvekili seçilmiştir. Üsküdar'da ölmüştür. Melâmi ya da Halvetî denen tarikata bağlıydı.

En önemli eseri, Osmanlı devrinde yetişmiş şeyh, bilgin, edip, şair, riyaziyeci, hekim ve tarihçilerin hayat ve eserlerini inceleyen üç ciltlik «Osmanlı Müellifleri» adlı eseridir.

Şefik Bursalı'nın «Konya'dan peyzaj» adlı tablosu.

BURSALI, ŞEFİK

(1903-) Türk ressamı. Bursa'da doğmuş, İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisini bitirmiştir. Önce Hikmet Onat ve sonra da İbrahim Çallı'nın öğrenciliğini yapan Bursalı, Bursa ve Konya liselerinde ve daha sonra Güzel Sanatlar Akademisinde öğretmenlik yapmış; 1968 temmuzunda emekliye ayrılmıştır.

Bursalı, Güzel Sanatlar Birliğinin Galatasaray sergilerine, Türkiye Ressamlar Cemiyetinin bu yoldaki çabalarına ve de çeşitli toplulukların gösterilerine katılmış; Devlet Resim ve Heykel sergilerinin ilk açıldığı 1939 yılından bu yana da sürekli olarak bu sergilemelere tablolarını vermiştir. Yurt dışında düzenlenen ve Türk resmini tanıtma amacını güden toplu sergilemelere de katılmıştır.

Halim Efendi ve Hacı Kâmil Bey'den hat dersleri almış olan Bursalı, talik yazının da ustasıdır. Resimlerinin bir kısmı İstanbul Resim ve Heykel müzesindedir. Ankara, Konya, Bursa gibi illerin devlet ve özel kurumlarında, yerli ve yabancı kişilerde de resimleri vardır.

Güçlü deseni, olgun ve duygulu renkleriyle tanınan Bursalı, figüratif çalışmalarında dış gözlemi önde tutar, bu açıklaması hacim (oylum) duygusuyle yoğrulur. Yapmacıktan uzak, içten geldiği gibi çalışır. Tablolarında yeni akım ve dalgaların izlerine rastlanılmaz. Tipik Türk resminin, yurt şartları olanakları ve kültürü içinde, kendine özgülük ve içtenlikle yerini alacağına inanır.

BURULMA

Bir cismin, enine iki kesit düzleminde etkiyen, eşit ve ters momentli iki kuvvet çiftine indirilebilen kuvvetlerin etkisi altında uğradığı şekil değişikliği. Bu şartlar altında, cisim toptan bir dönme hareketi yapmaz, fakat şekil değişikliğine uğrar. Bu şekil değişikliği, cismin enine bir kesitinin bir başkasına göre dönmesi tarzında kendini gösterir. Kesitlerin düzlem kalmayıp, burulmanın etkisi altında kıvrılmaları olaya karmaşık bir nitelik verir.

En basit burulma haliyle, bir ucu sıkıştırılmış, doğrusal eksenli bir çubuğun serbest ucuna bir kuvvet çifti uygulandığı vakit karşılaşılır (bu halde, sıkışmış uçtaki tepki, serbest uca uygulanan kuvvet çiftini dengeleyen çifti hasıl eder). Gerçekten, bu durumda burucu moment bütün kesitlerde sabittir. Çok basit biçimli çubuklarda bile, kesitlerin kıvrılmaları sebebiyle, burulmanın incelenmesi birçok zorluklar gösterir. Bu kıvrılma dairesel kesitli çubuklarda ihmal edilebilir. Dairesel kesitli çubuklarda, burulmanın hasıl ettiği şekil değişikliği çubuk ekseni etrafında bir dönme halini alır. Kesit, çubuğun sıkıştırılmış ucundan ne kadar uzak olursa dönme de o kadar büyük olur. Burulmanın meydana getirdiği şekil değişikliği sonucunda, silindirin eksenine paralel olan doğru çizgiler, ekseni silindirin ekseni olan, silindirik helis şeklini alırlar.

Kesiti dairesel olmayan çubuklarda, burulmadan meydana gelen şekil değişikliklerinin incelenmesi çok daha karışıktır. Burulmadan gelen zorlanmaların incelenmesinin inşaat mühendisliğindeki ve mekanik uygulamalardaki önemi dolayısıyle, bu gibi hallerde, davranışları burulma altındaki çubuklarınkine benzeyen modeller kullanılır; söz konusu çubuğunkine eşit bir kesite malik bir boru içinde hareket halinde olan mükemmel bir sıvının parçacıklarının hızlarıyle, burulma altında bulunan çubuğun karşılık noktalarındaki teğetsel gerilimler arasında bir karşılıklılık vardır.

BURUN

İnsanın yüzünde piramit biçiminde bir çıkıntı meydana getiren burun, önemli bir estetik, fizyonomi ve ırk öğesi olduğu gibi solunum yolları ile koklama organının doğal koruyucusudur. Burun, anatomide dış burun ve iç burun (burun boşlukları) olmak üzere ikiye ayrılır. Dış burnun, yukarı kısmında kemikten, aşağı kısmında ise kıkırdaktan bir yapısı vardır. Küçük hareket kasları burnun kıkırdak kısmına sınırlı hareketler yaptırmayı sağlar. Dış burnun biçimi ırka ve etnik gruba göre değişir. Yandan bakıldığında düz görünen burna düz burun, alınla aynı çizgi üzerinde dik olarak inen burna Grek burnu, yandan görünüşü dışbükey olan burna kartal burun, yandan görünüşü içbükey olan burna da kalkık burun adı verilir. Burnun alt kısmında, içinde görevleri yabancı maddelerin girmesini engellemek olan bir miktar kıl bulunan burun delikleri vardır. Burun deliklerinden bir kanalla, kalburkemiği, üstçene kemiği ve damak arasında bulunan çukurlara, yani burun boşluklarına geçilir. Dış burna kadar uzanan kıkırdaksı bir kemikle ikiye bölünen ve içleri sümük salgılayan sümüksü zarla kaplı olan bu boşlukların, karmaşık bir yapıları vardır.

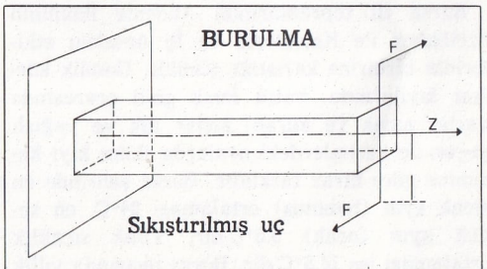

Bir ucu sıkıştırılmış bir çubuğun öbür ucuna bir çift kuvvet (F) uygulanınca, cismin enine kesitlerinin eksenleri etrafında dönmesinden oluşan, bir burulma meydana gelir. Bir kesitin dönmüş bulunduğu açı, serbest uçtan sıkışmış uca doğru gittikçe azalır.

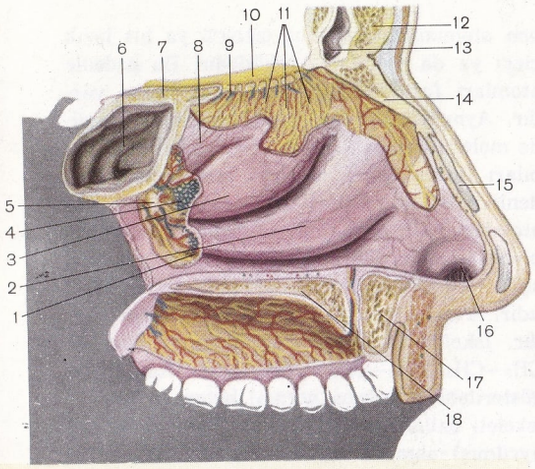

Sol burun boşluğunun kesiti. 1) Toplardamar. 2) Burun boşluğu alt konkası. 3) Burun boşluğu orta konkası. 4) Toplardamar. 5) Pterygopalatine ganglion. 6), 7) Kama kemiği. 8) Burun boşluğu üst konkası. 9) Kalbur kemik. 10) Koku şeridi. 11) Koku sinirleri. 12), 13) Alın kemiği. 14) Burun kemiği. 15) Kıkırdak. 16) Burun deliği. 17) Üstçene kemiği. 18) Damak kemiği.

Burun boşlukları aynı zamanda sindirim borusuna da açılırlar. Yine burun boşlukları ile çevre kemiklerdeki bazı çukurlar arasında da dolaysız ya da dolaylı bağ vardır; bu çukurların en genişi Higmor mağarası adı da verilen üstçene kemiği çukurudur; diğer çukurlar ise alın kemiği, kama kemiği ve kalburkemiği çukurlarıdır. Burun boşluklarının en üst kısmındaysa koku alma zarı bulunur.

Gerek burnun ve gerekse bu çukurların soluma, koklama ve ses çıkarma olgularında önemli görevleri vardır; buradan geçen hava nemlenir, ısınır ve bir kısmı da koku alma hücreleri tarafından emilirken, burun boşlukları ile çukurları da sesin meydana gelmesine katkıda bulunurlar.

BURUNDİ

Orta Afrika'da bir cumhuriyet. Batıda Tanganika gölü, kuzeyde Ruanda, doğuda ve güneyde Tanzanya ile sınırlıdır. Uzun süre Belçika yönetiminde kalan Burundi, 1 temmuz 1962'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Yüzölçümü 27 843 km^2., nüfusu 3 274 000'dir. Başkent Bujumbura'dır (nüfusu 65 000).

Burundi toprakları Kongo ve Nil ırmakları havzalarının sularının birbirinden ayrılma sınırı üzerinde uzanır. Batıda, Tanganika gölü kıyılarında Imbo ovası uzanır. Bu ova Kongo sınırında Ruzizi'nin sağ kıyısında genişler. 2 600 m. yükseklikteki Heba yaylasının doğusunda Kumoso yaylası yer alır.

Bulunduğu enleme oranla Burundi'nin iklimi oldukça ılımlıdır. Bunun nedeni ülke topraklarının deniz düzeyinden oldukça yüksek oluşudur. En yaygın bitki örtüsü savanlardır.

Burundi'de km^2. başına 92,9'a ulaşan nüfus yoğunluğu Afrika ülkelerinde karşılaşılan nüfus yoğunluklarının en yükseklerindendir. Ülkenin tek şehri başkent Bujumbura'dır. Yerli halk iki ayrı ırktan meydana gelir. Bu ırklardan ilkini meydana getiren Bahutuslar tarımla geçinir. Batutsisler'se hayvancılığa önem verir. Halkın %90'ı tarım işlerinde çalışır. Yüksek bölgelerde kurulan tarım istasyonları, son yıllarda bu alandaki verimi artırmıştır. Pamuk ve kahve önemli ürünlerdendir. Hayvancılık oldukça yaygın olmakla birlikte (482 000 sığır, 348 000 keçi) hayvanlar iyi besili değildir.

Son yıllarda başkent çevresinde besin ve dokuma endüstrileri kurulmuştur. Burundi'nin dış ülkelere sattığı en önemli ürün kahvedir.

BUSONI, FERRUCCIO

(1866-1924) İtalyan bestecisi ve piyanocu. Çoğunlukla annesinin verdiği piyano derslerinden başka muzik eğitimi görmemiş, kendi kendini yetiştirmiştir. Ömrü boyunca piyanocu ve öğretici olarak tanınan Busoni'nin besteci olarak değeri ölümünden sonra anlaşılmaya başlanmıştır. Piyano çalışı romantik anlayışında örneklerdi; klasik anlayışı savunan Clara Schumann ve izleyicileri, Busoni'ye karşıttılar. «Bir Yeni Müzik Estetiği Taslağı» adlı denemesinde, özgür bir müzik anlayışını savunmuş, elektronik müziği öngörmüştür. Özellikle Bach'ın eserleri üzerinde yaptığı piyano düzenlemeleriyle tanınan Busoni, orkestra, oda müziği, tek piyano, vb. gibi dallarda birçok eser vermiştir. Kendi hayatını özetlediği «Doktor Faustus» operası en önemli eseri sayılır.

BUTADİEN

Butadien dört karbonlu bir doymamış hidrokarbondur (olefin sınıfı). Karbon iskeletinde iki tane çift bağ bulunduğu için bir diolefindir. Butadien eskiden başlıca asetaldehit ya da asetilenden elde edilirdi. Asetilen kalsiyum karbürün (karpit) suyla birleşmesinden, kalsiyum karbür ise kok ve sönmemiş kireçten elde edilir. A.B.D. gibi petrolce zengin ülkeler, butadieni, n-butandan dehidrojenasyon (hidrojen çıkarma) yoluyle elde ederler:

$$C_4H_{10} \rightarrow C_4H_8 + H_2 \rightarrow C_4H_6 + 2H_2$$

Gerçekten n-butanın kapalı formülünün C_4H_{10} olmasına karşılık butadien C_4H_6 formülüyle gösterilir ve yapısında n-butandan dört hidrojen eksik olduğu görülür. n-butanda atomlar arasında tek bağlar olmasına karşılık butadiende 1, 2 ve 3, 4 numaralı karbon atomları arasında iki tane çift bağ vardır: $H_2C = CH - CH = CH_2$.

Gerek butadien gerekse bundan türeyen başka maddeler polimerleşince çok önemli ürünler meydana getirirler. Örneğin doğal kauçuk molekülleri 2 metil butadienin polimeridir. Çok sayıda 2 metil butadien molekülünün birleşmesiyle oluşmuştur. Kauçuk molekülleri polimerdir. Böyle çok sayıda mole-

Burundi'nin en büyük şehri Bujumbura yakınlarında bitki örtüsü.

Butanın hidrojeninin çıkarılması yoluyle butadien elde edilen bir fabrika. Butadienden çeşitli sunî kauçuk türleri elde edilmektedir.

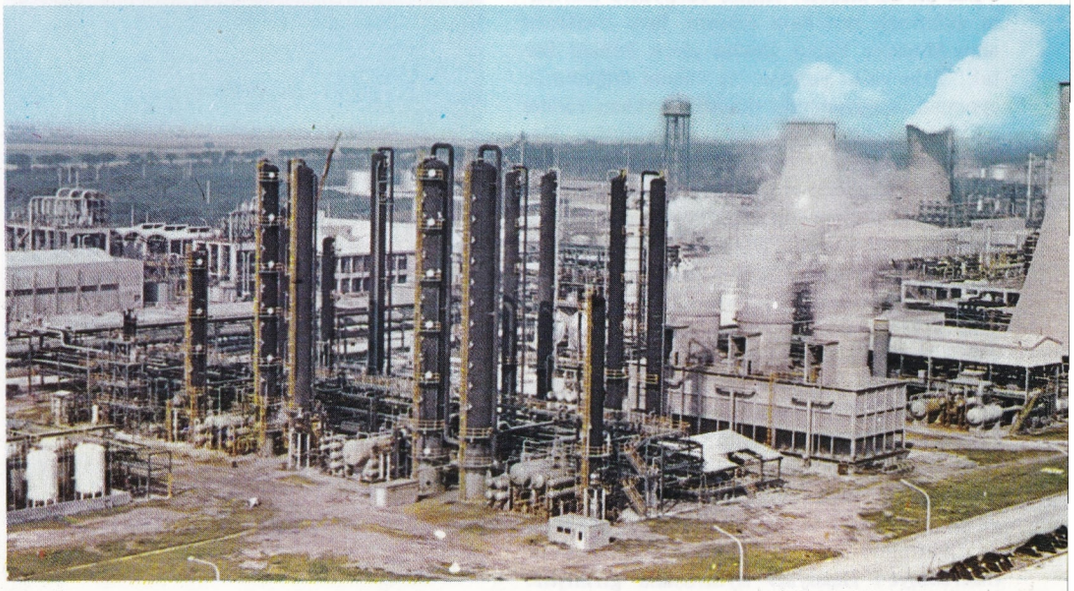

külün birleşme olayına polimerleşme denir. Birbirleriyle birleşen moleküllere (2 metil butadien gibi) monomer adı verilir. 2 metil butadien, butadien molekülünde ikinci karbona bağlı hidrojen yerine CH_3 (metil) grubu geçmesiyle türer: $CH_2 = C(CH_3) - CH = CH_2$.

Çeşitli yapay kauçuk türleri ya butadienden ya da türevlerinden elde edilir. Almanlar I. Dünya savaşında 2,3 dimetil butadieni polimerleştirerek «metil kauçuğu» ve doğrudan doğruya butadieni sodyum (Na) katalizörü yardımıyle polimerleştirerek «Buna» kauçuğu elde etmişlerdir. 2,3 dimetil butadien, butadiendeki ikinci ve üçüncü karbonlara bağlı iki hidrojenin yerine birer metil grubunun geçmesiyle türer: $CH_2 = C(CH_3) - C(CH_3) = CH_2$. Daha sonra 2 klor butadien (klorpren) ile klor kauçuk (neopren) elde edilmiştir. Klor kauçuk (neopren) kimyasal etkenlere karşı doğal kauçuktan daha dayanıklıdır, daha güç yanar. Klorprenin ilkel maddeleri asetilen ve HCl (tuzruhu) dir. Tuzruhu yemek tuzundan elde edilir.

Çağımızın en önemli yapay kauçuk türü olan BUNA-S (GR-S) butadien ile stirenden elde edilen bir kopolimerdir. Kopolimer iki ayrı cins molekülün birlikte polimerleşmesiyle oluşur:

n Butadien + n Stiren = Buna-S

Stiren, etilen ile benzenden sentetik olarak elde edilir. Etilen petrolden veya asetilenden, benzen ise madenkömürü katranından elde edilir. Yukarıda sayılan bütün yapay kauçuk türleri için ilkel maddeler petrol, madenkömürü, kireç, su ve tuzdur.

BUNA-S doğal kauçuktan daha dayanıklıdır. Bugün dünyada harcanan sentetik kauçuğun %80'i BUNA-S tir.

BUTAK, BEHZAT HÂKİ

(1891-1963) Türk tiyatro oyuncusu. Bursa'da Maksem mahallesinde doğmuştur. Babası Halil Hâki Beydir. 1906 yılında İstanbul'da Mercan İdadisine başlamış, fakat özgürlük üzerine yazılan bir kitabı okuduğu için okuldan kovulması üzerine öğrenimini Ticaret Mektebinde sürdürmüştür. Resim ve tiyatro merakını gidermek için hem ressam, hem tiyatrocu olan Muazzez Beyin yanına giren Behzat Butak, Yakacık'ta yapılan bir sünnet düğününde oynanan ortaoyununda «kavuklu arkası» rolüne çıkarak ilk kez bir oyunda rol almıştır. Daha sonra bir yandan Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi) ye devam ederken öte yandan da ressam Muazzez Beyin başında bulunduğu, Şehzadebaşı'ndaki «Sahne-i Heves» topluluğunda roller almıştır. Burada oynadığı ilk oyun «Beyimin Tiyatroya Merakı» dır. Bir süre sonra, birkaç hevesli arkadaşıyle «Sanayi-i Nefise Tiyatro Heyeti» ni kurarak. Şehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanı karşısındaki «Osman Ağa» tiyatrosunda «Ancelo Mari Piyar» ı sahneye koymuştur. Bir ara dört kişilik bir öğrenci grubuyle birlikte Toscana elektrik fabrikalarında çalışmak için İtalya'ya gitmiş, iki ay kadar Roma ve Napoli'de tiyatroları gezerek İstanbul'a dönmüş ve «Mürebbiye-i Hissiyat» tiyatrosuna girmiştir. Bu tiyatro topluluğunun da dağılması üzerine katıldığı «Dar-ül-temsil-i Osmanî» de «Ramses» oyununda oynamıştır. Topluluğun ziyan ederek dağılmasından sonra «Şark Dram Kumpanyası»nda, ünlü sanatçı Burhanettin (Tepsi) Beyle çalışan Behzat Butak, bu topluluktayken Ertuğrul Muhsin'i ilk defa sahneye çıkararak «Şerlok Holmes» oyununda oynatmıştır. «Şark Dram Kumpanyası» ile «Ferah Tiyatrosu» nda bir süre çalıştıktan sonra 1912'de gönüllü asker olan sanatçı, savaş dönüşü Şehremini Cemil Paşa'nın, Fransa'dan tiyatromuzu düzene koymak için getirttiği ünlü aktör ve rejisör Antoine'ın gayretiyle kurulan «Darülbedayi» e sınavla girmiştir.

I. Dünya savaşı çıkınca Çanakkale'de savaşmış ve yaralanmıştır. İstanbul'a dönünce Reşat Rıdvan Beyin yönetiminde kurulan Darülbedayi'e katılmış, Halit Ziya (Uşaklıgil) nın «Füruzan» ve Münir Nigâr ve Hüseyin Suat'ın adaptasyonu olan «Kayseri Gülleri» nde ünlü «Bodos Ağa» rolünü oynamıştır. Daha sonraları Darülbedayiden ayrılarak «Yeni Sahne»ye girmiş, burada «Amca Bey» oyununda büyük başarı sağlamıştır. Bunu, «Türk Tiyatrosu» topluluğunda «Muhayyel Hasta», Ferah tiyatrosunda «Nurbaba Köşkü» oyununda «Bekir Efendi» rolleri izlemiştir. Daha sonra sahne çalışmalarını İstanbul Şehir Tiyatrosunda sürdüren Türk sahnesinin yetiştirdiği güçlü kompozisyon oyuncusu Butak, 26 ekim 1963'te geçirdiği bir enfarktüs kriziyle hayata gözlerini yummuştur.

BUTAN

Molekülünde dört karbon atomu bulunan bir doymuş hidrokarbondur (alkan). C_4H_{10} kapalı formülüyle gösterilen butan, parafin sınıfı ya da alkanlar adını alan başka doymuş hidrokarbonlarla birlikte, ham petrolde ve az oranda yergazında bulunur. Butanın dört karbon atomundan yapılmış iskeleti ya bir kırık çizgi ya da dallanmış şekildedir. Bu nedenle atomları farklı dizilmiş iki çeşit butan vardır. Aynı atomlardan yapılmış oldukları halde moleküllerindeki atomların dizilişi, yani yapıları farklı olan maddelere **izomer** maddeler denir. Böyle maddelerde moleküllerindeki atomları belirten kapalı (molekül) formülleri birbirinin aynı olur, fakat yapılarını gösteren açık (stürüktür) formülleri birbirinden farklıdır. Yapılarına göre iki izomer butan vardır. İskeleti kırık bir çizgi şeklinde olan ve $CH_3—CH_2—CH_2—CH_3$ yarı açık formülüyle gösterilebilen butana normal butan (n-butan); iskeleti dallanmış (ortadaki karbondan bir kol ayrılmış) olan ve kısaca $CH_3—CH(CH_3)—CH_3$ formülüyle gösterilen butana izobutan denir. Tabiatta iki butan türü yan yana bulunur. n-butan —0,5°C de, izobutan —11,7°C de kaynar. Bu nedenle birbirinden ayrımsal damıtma yoluyle ayrılabilir ve kolayca sıvılaşabilirler. Petrolün damıtılmasıyle ele geçen ürünlerden olan petrol gazlarında metan, etan, propan ve izomer butanlar bulunur. Bunlar arasından kolay sıvılaşan izomer butanlar bir kısım propanla birlikte sıvılaştırılarak çelik kaplara doldurulur. Sıvılaştırılmış butan-propan karışımı çelik kabın (tübün) kapağı açılınca tekrar gaz halinde çıkar, evlerde ve endüstride havagazı yerine kullanılır. Tüplere doldurulan bu gaz karışımı yurdumuzda Aygaz, İpragaz, Mutfakgaz, Likidgaz, vb. adlarla satılır.

Her iki cins butan da petrolden elde edilir. Yıllık üretimin %30'u yakıt olarak, %50'si yapay kauçuk ve başka kimyasal maddeler (petro-kimya ürünleri) elde edilmesinde, %12'si sentetik benzin yapılmasında, geri kalanı çeşitli işlerde kullanılır.

Behzat Butak, «Göç» oyununda.

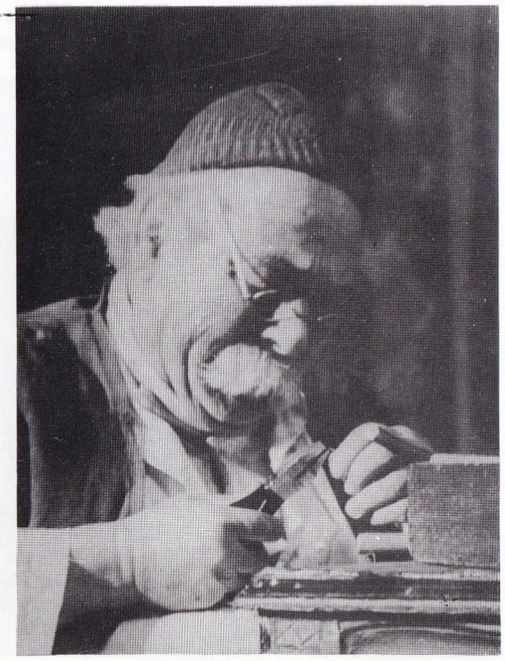

BUTLAN

Bir hukuk işleminin hukuk açısından geçerli sayılabilmesi için kanunun belirlediği birtakım şekil ve konu koşullarının gerçekleşmiş bulunması gereklidir. Kanunca belirlenen bu koşulların var olmaması durumunda, hukukî işlem sakat sayılır. Bu sakatlığa genel olarak butlan denilir.

Bazı durumlarda, hukukî işlemin gerçekleşmesi için gerekli unsurlar yoktur ve o hukukî işlem hiç doğmamış sayılır. Kimi durumlarda, hukukî işlem, kamu düzenine, adaba, ahlâka, kanuna aykırı olması yüzünden sakat doğmuştur. Bu durumda mutlak butlandan söz açılabilir ve mutlak butlanla batıl bir işlemin ortadan kaldırılmasını her ilgili isteyebilir. Mutlak butlanla sakat işlemler hiç bir zaman geçerli duruma getirilemez. Önceden evli bir kişinin yeniden evlenmesi durumunda bu evlenme mutlak butlanla batıldır ve yargıç kararıyle ortadan kaldırılır. Aynı şekilde, ahlâka aykırı bir sözleşme de mutlak butlanla sakatlanmış sayılır. Belirli kişilerin korunmasına yönelmiş bulunan şartların bir hukukî işlemde bulunmaması durumunda ise nispî butlan söz konusu olur. Kanunun o şartları koymakla korumak istediği kişi sonradan hukukî işleme rıza gösterirse, sakatlık

Kuru buzun hazırlanmasından bir görünüş.

ortadan kalkmış ve geçerli bir hukukî işlem gerçekleşmiş olur. Örneğin hataya düşülerek yapılan bir sözleşme nispî butlanla batıldır ve hataya düşenin kabulü halinde sözleşme geçerli olur.

Usul hukukunda da, muhakeme hukuku kurallarına aykırı muhakeme işlemlerinin butlanla, yoklukla batıl olacağı ileri sürülür. Bu konuda usul kanunlarımızda hüküm yoktur.

BUTOR, MICHEL
(1926-) Fransız yazarı. **Passage de Milan** (1954) adlı ilk romanından sonra, özellikle **L'emploi du temps,** (1956) ve **La modification** (1957) adlı romanlarıyle anlatı tekniğine yenilik getiren **Yeni Roman (nouveau roman)** akımının önde gelen temsilcileri arasına girmiştir. Daha sonra yazdıkları arasında en önemli romanı, Amerika Birleşik Devletlerinin geniş ve şiirsel bir panoramasını çizen **Mobile** (1962) dir. Butor ayrıca klasik çağdaş yazarlar üzerine deneme ve eleştiriler de yayımlamıştır.

BUYRUKÇU, MUZAFFER
(1930-) Günümüz hikâyecilerinden. Niğde'de doğmuş, çocukluğunu Manisa ve Yalova köylerinde yoksul yaşama şartları içinde geçirmiştir. Ailesiyle birlikte yerleştikleri İstanbul'da Pertevniyal Lisesinde okurken öğrenimini sürdüremeyen Buyrukçu, askerlik görevini bitirdikten sonra (1951) Toprak Mahsulleri Ofisine memur olarak girmiştir.

1946 yılında Tanin gazetesinin açtığı bir hikâye yarışmasını kazandıktan sonra günlük gazetelerde yayımladığı hikâyelerle bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür. Buyrukçu'nun kişiliği 1950'den sonraki hikâyelerinde belirir. Kaynak, Yeditepe, Mavi dergilerinde yayımlanan bu hikâyelerde dış gerçeği, kendisinden önceki gerçekçilerden ayrı bir gözlem yeteneği ve anlatım özellikleriyle çizen Buyrukçu, Dost dergisinin bir soruşturmasında 1959 yılının en beğenilen hikâyecisi seçilmiştir.

«Korkunun Parmakları» (1959) adlı kitabında topladığı hikâyelerinde kişilerin iç dünyalarına cesaretle inerek iç gözlem çizgisine ulaşmış, eleştirmeci Vedat Günyol'un belirttiği gibi onlara boyut ve hayat kazandırmıştır.

Eserleri: Katran, Acı, Korkunun Parmakları, Bulanık Resimler, Kuyularda, Cehennem, Kavga, Gürültülü Birkaç Saat.

BUZ
Katı haldeki su. Su sadece etrafın basıncına bağlı olup, genellikle sıfır derecede ya da daha düşük bir sıcaklıkta sıvı halden katı hale geçer. (Çevrenin basıncı bir atmosfer olursa bu değişme sıfır derecede, basınç daha büyükse sıfırın altında meydana gelir). Buzun yapısı kristal biçimlidir. Katılaşmanın nedeni, sıcaklık alçaldıkça sıvı içindeki moleküllerin termal kaynaşma hareketinin azalması ve hidrojen bağlantıları dolayısıyle su molekülleri arasında mevcut çekim kuvvetlerinin daha etkili hale gelmesi ve 0°C nin altında moleküllerin düzenli bir şekilde toplanmasıyle buzun kristal biçimli yapısının meydana gelmesidir.

Sıcaklık alçaldıkça ya da basınç arttıkça buz birbiri ardına yedi ayrı kristal yapıya bürünür; bu yapılar gitgide daha yoğun bir hale gelirler. Bildiğimiz buzun karşılığı olan ilk yapının yoğunluğu suyunkinden daha azdır.

Kuru Buz: Bu ad, soğuk tekniğinde katı karbon dioksite verilir ve birçok memleketlerde buz gibi çarşıda satılır. Kuru buzu elde etmek için, basınç altında bulunan sıvı karbon dioksit çabucak gevşetilir; karbon dioksitin bir kısmının buharlaşması şiddetli bir soğumaya sebep olarak geride kalan kısmın donmasını sağlar. Kuru buzun üstünlüğü buzdan daha düşük sıcaklık vermesi (organik eritkenler içerisinde —70°C den daha aşağı sıcaklık verir) ve katı halden doğrudan doğruya gaz haline geçmesidir.

BUZDAĞI
Yeryuvarlağının kuzey ve güney yarıküresindeki geniş kara parçaları ile, yüksek dağ doruklarını kaplayan ve sürekli soğuk yüzünden erime imkânı bulamayan kalın buz örtülerinden ve donmuş akarsulardan koparak denize kadar inip açıklara sürüklenen son derece büyük buz kitleleridir. Deniz üstünde yükselen kısmı 100 m.'yi bulan bu büyük yüzen dağlara aynı zamanda aysbeg de denir. 1/8 ve-

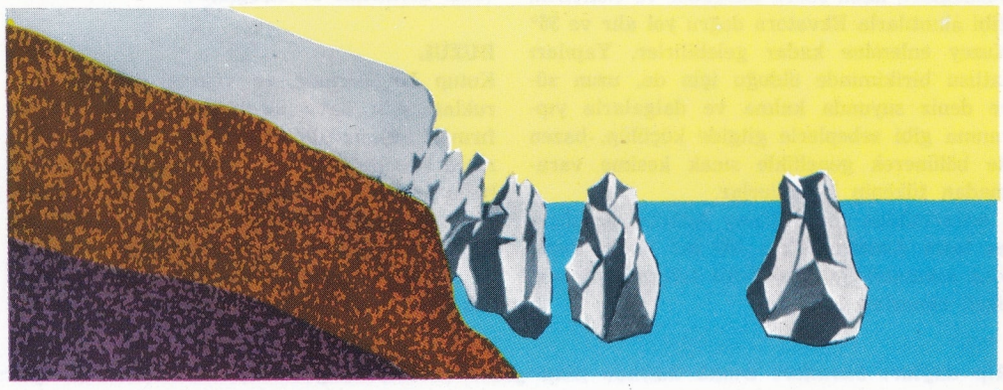

Üstte: Denizin etkisiyle buzdağlarının meydana gelişi. Buzulun su üstün ek. bölümü yüksekliğinin sekizde biri kadardır. Altta: Grönland'ta bir buzdağı.

ya 1/10'i suyun altında kaldığı için, görünmeyen dev kitlesiyle başıboş bir halde sürüklenirken gemiler için büyük tehlike teşkil eder.

Uzunluk ve ağırlığıyle milyonlarca tonu bulan buzdağları vardır. Beyaz renkte olabildiği gibi, donma sırasında içine karışan yabancı maddelerle yeşil veya mavi görünüşlü olanları da bulunur. Sıcak havada üst kısımları eridiği için çavlan halinde kenarlarından akabilir.

Atlas okyanusunun kuzey kesiminde çok daha sık görülen buzdağları, genellikle Grönland adası kıyılarından gelir. Yaklaşık olarak 2 000 000 km².'lik bir bölümü geniş buz tabakalarıyle kaplı bulunan bu büyük adada, buz örtüsünün kalınlığı yer yer 100-1000 m. arasında değişir. Kıyılarda dil görünüşü alıp denize uzanan parçalar, zaman zaman korkunç gürültülerle koparak açığa sürüklenir, güneye doğru bir yol izlerler. Her yıl yalnız bu bölgede bahar ayları boyunca kıyılardan kopup Atlas okyanusuna düşen 10 000-15 000 buzdağından ortalama 4 000 kadarı bölge deniz trafiğini tehlikeye sokmaktadır.

Grönland ve Kuzeydoğu Kanada kıyıları gibi kuzey kesiminin en uç bölgelerinden inen buzdağları, daha sonra Labrador ve Golfstrim gibi akıntılarla Ekvatora doğru yol alır ve 36° Kuzey enlemine kadar gelebilirler. Yapıları tatlısu birikiminde olduğu için de, uzun süre deniz suyunda kalma ve dalgalarla yıpranma gibi sebeplerle gitgide küçülüp, bazen de bölünerek genellikle sıcak kesime varamadan tükenip kaybolurlar.

Antarktikten gelen Güney Atlantik buzulları en fazla Avustralya'nın 100 mil kadar kuzeyine sokulabildiği için, deniz seferlerinde tehlikeli olmazlar.

Buzdağlarından korunabilmek amacıyle bazı çareler düşünülmüş ve uygulanmıştır. Çıkarı geniş ölçüde denize bağlı devletlerin, giderlerini ortaklaşa karşıladıkları ve A.B.D. Kıyı Korunma Örgütüne bağlı olup tamamen radarlarla donatılmış uçaklar ve gemiler, Kuzey Atlas okyanusunda buzdağlarını kontrol eder. Gayet iyi geliştirilmiş teknik araçlarla sualtı görünüşü incelenir. Bölge sularının genel durumunu inceleyen Hidrografi bürosu da, yayımladığı yol gösterici belgelerle, seyir halindeyken izlenecek deniz trafiğini gösterir haritalarla taşıtlara geniş ölçüde yardımcı olur.

1912 yılında İngiltere'nin liman şehri Liverpool'den 2 224 yolcuyla hareket edip New York'a gitmekte olan, İngilizlerin ünlü dev yolcu gemisi «Titanic» transatlantiğinin 14-15 nisan gecesi biraz da tedbirsizlik sebebiyle büyük bir buzdağına çarparak batışı, dünya denizcilik tarihinin en korkunç buzdağı felâketidir. 2 saat 40 dakika içinde sulara gömülen bu 46 000 tonluk gemiden sadece 711 kişi kurtulabilmişti.

BUZDOLABI

(**bkz.** Elektrikli ev Araçları.)

BUZUL

Kutup bölgelerinde ve yüksek dağların dorukları gibi hava sıcaklığının genellikle sıfırın altında olduğu yerlere üst üste yağıp biriken ve sürekli soğuk yüzünden erime imkânı bulamadığı için sıkışıp kalan kar tabakaları, zamanla meyilli arazide açtığı yataklardan büyük buz kitleleri halinde akmaya başlar. Böyle hareket halinde bulunan kitle ve kalın buz ırmaklarına buzul denir. Yürüyüşleri gözle fark edilemeyecek kadar yavaş olur. Yılda 40-200 m.'yi geçmez. Sadece Grönland içbuzulunun dil bölümünde bu hız 6 km.'ye yaklaşır. Kayar gibi olan bu çok ağır ilerleyişe plastik hareket denir.

Buzullar, uzun birikme yılları ardından yürüme haline geçip güneş, ılınan hava, yağmurlar ve toprağın alttan vuran sıcaklığı etkisiyle bir süre sonra ve bir noktada erime alanına girerler. Çok kalın ve ağır kitleler halinde ilerledikleri için de, akış sırasında önlerine gelen her şeyi toprakla birlikte sürükler, zamanla kayalar üzerinde akmaya başlayıp gitgide yataklarını genişletirler. Arada bir geçtiği arazinin meyli ya da üstten, kenarlardan yuvarlanıp hızını engelleyen kaya parçası gibi ağır ve sert cisimlerin etkisiyle buzulun dış yüzünde akış doğrultusuna dikey çatlaklar belirir. Eğer fazla bir bölünmeye, parçalanmaya uğramamışsa, daha aşağılarda kaynayıp yeniden birleşir.

Kıyılardan düşen kaya parçaları ile dipten sökülen kum, çakıl, toprak gibi maddelere buzulun dip, orta ve yan buzultaşları denir. Buzulun kalınlığı bazı bölgelerde, karıştığı bu yabancı cisimlerle birlikte 500-800 m.'yi bulur. İklimin iyice yumuşadığı, buzulun erime alanına girdiği dil bölgelerindeyse akarsular meydana gelir. Alp buzullarının eridiği yerlerde, böyle tamamen çözülen sularla büyük buzul dereleri doğmuştur.

Çok eski çağlara ait donma bölgelerinde, buzulların sürükleyip getirdiği toprak, kaya parçası gibi buzulun iç yüzeyinde birikip ağırlaşan cisimlerin etkisiyle ve akış sırasında başka buzul kollarıyle birleşerek büyüyen, yeni şekiller alan buzul ırmakları, üstünden geçtikleri araziyi âdeta bir işleme gibi oyup,

Alp dağları buzulları ırmak halinde akıp gider (solda). Sağda: Alaska'da Juneau yakınlarında Mendenhall buzulu.

yeni biçimlere sokmuşlardır. Hörgüçkayalar, buzultaş yığınları, yüksek dağlarda daha çokça rastlanan buz yalakları, U görünüşündeki ana buzul yatakları hep bu şekilde meydana gelmiştir.

Alp dağları eteklerinde bulunan sıra göller ile Norveç fiyortları, birikim veya akış halindeyken eriyen buz kitlelerinin yerine dolan sularla ortaya çıkmışlardır.

Buzullar, görünüşleri, beslenme ve yayılma şekilleri bakımından 5 ayrı tip özelliği gösterir. 1) Türkistan tipi: Buzkar alanı olmayıp, çığlarla ve yuvarlanan buz parçalarıyle beslenir. 2) Alp tipi: Bir ve birkaç buzkar alanında toplanarak bir yerde birleşip, ırmak halinde vadiler boyunca akıp gider. 3) Alaska tipi: Dağlardan inen ve vadiler boyunca uzanan birçok kol, dağ eteklerinde birleşip yayılır. 4) Norveç tipi: Düz ya da hafif dalgalı bir yüksek araziyi veya dağı örten buz tabakasından vadiler boyunca daha aşağılara doğru buzul dilleri uzanır. 5) İçbuzul: Kuzey ve Güney kutuplarında olduğu gibi çok geniş düzlükleri, girinti ve çıkıntıları, çok kalın bir tabaka halinde boydan boya örten yoğun buz tabakasıdır.

Türkiye'nin de bazı bölgelerinde bu özellikleri taşıyan buz örtüsüne rastlanır. Genellikle Doğunun yüksek dağları ile Kuzey ve İç Anadolu dağlarında görülür. Doruklardan aşağı doğru sarkan buzul yapısı, bizde daha çok Alp buzulu karakterindedir. Kalınlıkları arazi şekline göre değişir. 20-40 m. arası, bazen daha da kalın olabilir. Renkleri açık mavi ve açık yeşil tondadır. Birbiri üstüne yığılmış buz katları arasında kahverengi ince ara tabakalar vardır. Bu renk farkı, buzun oluşumu sırasında, donma halindeki su ve kar tanecikleri arasına yosun veya toz gibi yabancı maddelerin karışmasından meydana gelmiştir.

Hakkâri dolaylarında yükselen Cilo dağı buzulları gayet derin buz yatakları içinde birikmiştir. Bu çukurlardan Reşko buzulunun yüksekliği 3 350-3 500 m.'yi bulur. 700 m.'lik boyu, 200-400 m. arasında değişen genişlik ölçüsüyle Erciyeş buzulu daha küçüktür. Dili, yani eridiği yerin yüksekliği 3 250 m. kadardır. Yalağı, dağın kuzey-batı yamacında bulunur.

Doğu Karadeniz'in en yüksek yeri olan Kaçkar dağlarının kuzey-batı kesimindeki buzyalaklarından doğup beslenen buzullar da vardır. Bunlar 3 000 m. aşağılara kadar inen ve uzunlukları 1-2 km.'yi bulan yan yana sıralanmış üç buzuldur.

Ağrı buzullarının dilleri pek uzun değildir. Daha çok yığın görünüşündedirler. Bir de Süphan dağı üstünde, Norveç tipinde olduğu için plato buzulu da denebilen küçük bir kitle vardır.

Buzul çağını yaşadığı sırada, yurdumuzun şimdikinden çok daha geniş, kalın ve çok sayıda buzul kollarıyle kaplı olduğu, bıraktıkları arazi şeklinden anlaşılmaktadır. Toroslar, Aladağ, Bolkar, Antalya çevresi dağları, Barla dağı, kuzeyde Köroğlu dağı ve Erzincan çevresindeki dağlar, hep buzul çağı etkisi gösteren yüksekliklerdir.

Bir buzulun yapısı. 1) Karın birikip buz haline dönüştüğü bölge. 2) Aşınma ya da kayma sonucu buzulun yanlarında biriken buzultaşlar. 3) İki yan buzultaşın birleşmesinden oluşan merkez buzultaş. 4) Buzuldili. 5) Uzunlamasına yarıklar. 6) Enine yarıklar. 7) Toplu yarıklar. 8) Yuvarlak yarıklar. 9) Kayanın güneşe engel olması dolayısıyle meydana gelen buz tabakası. 10) Buzulun ön bölümü.

İklimin yumuşadığı erime mevsimlerinde akarsuları beslemesi ve (sulama işleri, elektrik elde edilmesi gibi) dolaylı olarak sağladığı faydalarla buzulların ekonomik alanda önemi büyüktür.

BUZZATI, DINO
(1906-) İtalyan romancı, hikâyeci, gazeteci ve tiyatro yazarı. İlk denemelerinde kuzey masallarına bağlı gotik bir masalsı hava yaratan Buzzati, **Il deserto dei Tartari** (Tatar Çölü, 1940) adlı romanını, erişilmez bir mutluluğu bekleyiş motifi üzerine kurmuştur. Kafka etkisi taşıyan bir canavarlar, karabasanlar, makineler, hayaletler dünyası kurarak sanayi uygarlığının doğurduğu baskıyı

daha da saydam bir allegoriyle yansıttığı hikâyelerini **I sette messaggeri** (1942), **Paura alla Scala** (1948), **Il crollo della Baliverna** (1954) ve **Sessanta racconti** (1958) adlı kitaplarında toplamıştır. **Un amore** (1963) adlı romanının konusuysa konformizm ile yalanın boğduğu duyguların yalnızlığıdır.

Buzzati'nin başlıca tiyatro eserleri: **Caso clinico** (1953), **Un verme al ministero** (1960), **La colonna infame** (1962) ve **L'uomo che adrà in America** (1962) dır. Yazar, oyunlarında da roman ve hikâyelerinde işlediklerine benzer konuları başarıyla işlemektedir.

Tatar Çölü adlı romanı dilimize çevrilerek yayımlanan Buzzati'nin çeşitli dergilerde hikâyeleri de Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır.

BÜCHNER, GEORGE

(1813-1837) Alman yazarı, bilgini ve tiyatro yazarı. Eserlerinin ve kişiliğinin günümüzde değerlendirilmesi, bazı eleştirmenlerin öncüsü olduğunu kabul ettikleri dışa vurumcu (ekspresyonist) akımın ortaya çıkışına bağlanmaktadır. Weidig'in liberal eğilimli düşüncelerinden esinlenen devrimci hareketlere katılmıştır. Polis tarafından arandığı için önce Strasburg'a, oradan da Zürih'e (1836) kaçmış, burada üniversitede doğa bilimleri okutmaya başlamıştır. Sayı bakımından az, ama usta bir kişiliği yansıtma bakımından yeterli olan eserleri, bir kişinin çöküşünü inceleyen **Lenz** adlı hikâye; **Danton'un Ölümü** ve **Woyzeck** adlı tragedyalar; şiirli bir hicve yer veren **Leonse ile Lena** (1836) adlı güldürüden ibarettir.

Birçok müzikçi Büchner'in eserlerinden esinlenmiştir; bu tür eserlerin en ünlüsü olarak Alban Berg'in **Woyzeck** operası belirtilebilir.

BÜKREŞ

Romanya'nın başkenti, tarihî Valakya (Ulah) bölgesinin merkez kesimindedir. Güneyde Tuna ve kuzeyde Karpatlar arasında, Dâmbovita'nın iki kıyısı üzerinde, geniş bir düzlükte kurulmuştur. Dâmbovita'nın şehrin içinden geçen kesimi 1 km. uzunluğundaki iki duvar arasına sıkıştırılmıştır. Şehir çok geniştir, önceden düzenlenmiş bir plana bağlı olmadan yayılmıştır. Bu nedenle dar ve eğri büğrü sokakları, eski mahalleleriyle eski şehir; modern yapılar, yollar, parklar ve villalarla ırmağın sağ kıyısında uzanan yeni şehir olmak üzere ikiye ayrılır. Nüfusu 1881'de 200 000'ken bugün 1 350 000'e (kenar mahallelerle) yükselmiştir. Nüfusun bu şekilde hızla artışının nedeni şehrin endüstri, kültür ve sanat alanında kazandığı önemin yanı sıra birinci derecede bir ticaret merkezi ve büyük bir besin maddesi pazarı olmasıdır.

Başlangıçta müstahkem bir şehir olan Bükreş, XV. yüzyılın sonlarından itibaren Valakya prenslerine (**voyvodalar**) merkez olmuş ve Sırplar tarafından yakılıp yıkılmıştır. XVIII. yüzyılda sırayla Türklerin, Rusların ve Avusturyalıların eline geçmiş ve 1861 yılında Valakya ile Moldavya'nın birleşmesiyle Romanya'nın başkenti olmuştur.

Bükreş'in anacaddelerinden biri. 1861 yılından beri Romanya'nın başkenti olan Bükreş, son yıllarda büyük bir gelişme göstermiş ve nüfusu 1,5 milyona yaklaşmıştır.

Büchner'in «Danton'un Ölümü» adlı oyunun temsilinden bir sahne.

BÜLBÜL (Luscinia megarynchos)

Ötücükuşlar takımının karatavukgiller familyasından, güzel sesiyle ünlü kuş. Serçeden biraz daha ince yapılıdır. Uzunluğu 17 cm.'dir. Sırtı pasımsı kızıl-gri, karnı sarımsı gridir. Kanatları yerine göre koyu kahverengi ya da pasımsı kahverengi-kızıldır. Gagası sivri, ince, kanatları kısa, kuyruğu yuvarlakçadır. Dallardan çok, yerde sıçrayarak dolaşır. Hızlı koşar. Böcek, kurtçuk, böğürtlen tipinde meyvelerle beslenir.

Akdeniz ülkeleri, Orta ve Güney Avrupa, Hazar denizi yakınlarında yaşar. Kışın Orta Afrika'ya göç eder. İlkbaharda, yazı geçirmek üzere doğduğu ülkeye döner. Dişisi erkeğinden daha küçüktür. 5-6 yumurta yumurtlar. Bülbülün yumurtası çoğunlukla yeşile çalar esmer renktedir.

Kuluçka süresi 14 gün kadar sürer. Yavrular 11-12 gün sonra uçarlar. Sonbaharda aileler ya da sürüler halinde güneye göç ederler.

Bülbül, sesinin güzelliğinden ötürü, kafeslerde beslenir. Ancak eşleşmemiş yavruları büyütmek mümkündür. İyi bakıldıkları takdirde yıllarca yaşar. Eşleşmiş olanları iyi bakılsalar bile kısa zamanda ölürler. Kafeste bakılan bülbülleri unböcekleri ve karınca kurtçuklarıyle beslemek gerekir.

Bülbül, yuvasını ormanlara, bahçelere, parklara ve akarsuyu olan ağaçlık yerlere yapar. İnsanlara çabuk alışır. 25 kadar türü vardır. Başlıcaları: Ardıç bülbülü, nar bülbülü ya da kızılgerdan, mavigerdan, Arap bülbülü, Nil bülbülü, kulaklı bülbül, çalı bülbülüdür.

Ardıç Bülbülü (Luscinia luscinia): Asıl bülbülden daha iri ve daha kuvvetlidir. Boyu 19-20 cm. kadar olur. Göğsünün üst kısmında gri lekeler vardır. Vücudunun üst kısmı koyu zeytinî kahverengidir.

Mavigerdan (Luscinia svevica): Erkeklerinin sırtlarının rengi toprak rengi, karnı kirli beyaz, ancak gerdanı göz alıcı mavidir. Gerdanın ortasında pas kızılı renginde leke, göğsünde de pas kahverengisi bir halka vardır. Kuyruğunun ortasındaki siyahımsı bir çift kuyruk tüyünün dışında, alt yarısı pas kırmızısıdır. Bir alt türü, **Buğdaycıl bülbül** (Luscinia svevica cyanecula) lerde mavi

renkli gerdanın ortasında, yaşlı bülbüllerde yok olan beyaz bir yıldız bulunur. Eskidünya'nın kuzeyinde yaşar, göçlerle Güney Asya ve Kuzey Afrika'ya giderler.

Nar Bülbülü ya da Kızılgerdan (Erithacus rubecula): Bu tür bülbüllerde sırt koyu zeytin renkli gri, karın grimsi beyaz, başın yan tarafları, gırtlak ve göğsün üst tarafı sarımsı kırmızıdır. Boyları 15 cm. kadar olur. Bu kuşlar çok tatlı sesli ve pek sevilen ötücü kuşlardandır.

Amerika Nar Bülbülü (Turdus migratorius): Çok kez şehirlerin dolaylarına kadar sokulur. Hem iri, hem de türdaşlarının alışkanlıklarından ayrı alışkanlıklara sahiptir. Eskidünya karatavuğu da nar bülbülünün yakın akrabasıdır. Ancak rengi değişiktir.

Çalı Bülbülü (Sylvia hortensis): Ötleğengiller familyasından bir tür. Uzunluğu 15 cm.'dir. Başının üstü ve yanları donuk kara, sırtı koyu gri, karnı beyazımsıdır. Akdeniz ülkelerinde ova ve tepelerde yaşar. Göçmen kuşlardandır. Kışı Afrika'nın doğu ya da batısında geçirir. Böcek ve meyve taneleriyle geçinir. Dişisi 5-6 yumurta yumurtlar, 20-22 gün kuluçka yatar.

BÜLUCİSTAN

Güney Asya'da geniş bir bölge olan (Bilucilerin ülkesi) Bülucistan'ın, bugün bir bölümü Batı Pakistan, bir bölümü de İran (İran'ın güney-doğusu) sınırları içindedir. Arap ve Umman denizlerine 800 km. kadar kıyısı olan bölgenin yüzölçümü 365 000 km². olup nüfusu 1 200 000'i bulmaktadır. Kuzey İran yaylası sıradağlarının engebelendirdiği Bülucistan arazisi, güneye doğru indikçe düzleşmekte, ova halini almaktadır. İç kısımlarında geniş çöller vardır

Akarsuları düzensiz ve daha çok sel niteliğindedir: İklimi, kıyılar dışında tam bir kara iklimidir. Kışlar çok sert, yazlar boğucu sıcaktır. Ekonomisinin başlıca temeli tarım (pirinç, buğday, yağlı tohumlar, meyve) ve hayvancılıktır. Başlıca şehirleri Quetta, Kalat, Karan ve Turbat'tır.

Pakistan sınırı yakınında bir göçebe çadırı.

BÜNYAN

Kayseri ilinde ilçe merkezi (nüfusu 8 467). İl merkezine 41 km.'lik bir yolla bağlanır. Yükseltisi 1 275 m.'dir. Kasabanın eski mahalleleri yamaçta, yeni mahalleleriyse Sarmısaklı suyu boyundadır. XIX. yüzyıl sonlarına kadar adı Sarmısaklı'ydı. Daha sonra Bünyan-ı Hamit ve Hamidiye diye adlandırılmış, Cumhuriyetten sonra da Bünyan adı kullanılmaya başlanmıştır. Halıları ünlüdür.

İlçenin yüzölçümü 1 856 km²., nüfusu 46 707 olup, Merkez bucağından başka iki bucağı (Akkışla, Elbaşı) ve 51 köyü vardır.

İlçe toprakları, Korumaz dağından (1 904 m.) Kızılırmak'a doğru alçalan düzlükleri kapsar. Bu düzlüğün ortasından Kızılırmak'a karışan Sarmısaklı suyu geçer. İlçede en çok buğday, çavdar ve arpa ekilir. Son yıllarda şekerpancarı ekimi de gelişmiştir. İlçenin başlıca yolu ilçe merkezinden geçen Kayseri-Malatya şosesidir.

BÜTÇE

Genel olarak, gider ve gelirleri karşılıklı olarak gösteren ve harcamaların yöneldiği alanları belirten malî cetvel. Geniş anlamda bütçe, malî, ticarî ya da ticarî olmayan her tür kuruluşların belirli bir süre içinde yapacakları işleri, bu işler için gerekli giderleri ve bu giderlerin karşılanış yerlerini gösteren, bu konudaki tahminleri saptayan cetveldir. Dar anlamda bütçe ise, devlet kuruluşlarının ve kamu hizmeti gören dairelerin gelecek bir süre içinde yapılacak harcamalarını ve gelirini tahmin eden ve harcamaları yapmaya, gelirleri toplamaya yetki veren kanundur.

Harcamaları özel gelirleriyle karşılanan ve genel devlet bütçesi dışında kalan devlet daire ve kuruluşlarının bütçelerine de katma bütçe (mülhak bütçe) denilir. Bölgesel kamu hizmetlerini gören belediye, il özel idaresi gibi kuruluşların bütçelerine ise «özel bütçe» denilir. Bu tür kuruluşların giderleri ve gelirleri, hizmet gördükleri bölgeden sağlanır ve bölgeye yapılır. Katma bütçeler, genel bütçe kanunuyle birlikte kanunla düzenlendiği halde, özel bütçeler bölgesel yetkili organlarca düzenlenir.

Devlete ve devlet daire ve kuruluşlarına ait bütün giderlerin toplanarak bir cetvelde ve bütün gelirlerin de aynı şekilde tek bir cetvelde gösterilmesi ve bunların toptan karşılaştırılması esasına, bütçede birlik kuralı denir. Bu gelir ve giderlerin, bir yıllık süre

Sesinin güzelliğiyle tanınan bülbül, ötücükuşlar takımının karatavukgiller familyasındandır.

için gerçeğe en yakın şekilde tahmin edilip kanun tasarısının buna göre hazırlanması gerekir. Bu işleme, «bütçe tahmini» denilir. Eğer bu tahmin sonucunda gelir, gider tahminine oranla az olmuşsa, bu tür bütçeler «açık bütçe» ya da «bütçe açığı» şeklinde adlandırılır.

Bütçe, gelir ve gider tahminlerini tespit ettiği gibi, hükümete gelirleri toplamak, giderleri yapmak yetkisini de verir ve bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılacak bir kanunla gerçekleştirilir. Bütçe kanunlarının yapılışı, öbür kanunların yapılmasına oranla bazı özellikler taşır. Anayasanın 94. maddesine göre, genel ve katma bütçe tasarılarının, malî yılbaşından en az üç ay önce Bakanlar Kurulu tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması gereklidir. Bu tasarı 35 milletvekili ile 15 senatörden oluşan bir karma komisyonda görüşülür. Bu komisyonun en az 30 üyesinin iktidar grubundan, geri kalanının ise muhalefet ve bağımsız üyeler temsilcilerinden olması gerekir. Komisyonun en çok sekiz hafta içinde kabul edeceği metin, önce Cumhuriyet Senatosunda görüşülür ve en geç 10 gün içinde karara bağlanır. Cumhuriyet Senatosunca kabul edilen metin, en geç bir hafta içinde yeniden görüşülmek üzere karma komisyona verilir. Karma komisyonun kabul ettiği son metin Mecliste görüşülür ve malî yılbaşına kadar karara bağlanır. Meclisce kabul edilen metni, cumhurbaşkanının veto etmek hakkı yoktur, imzalayarak yayımlamak zorundadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclislerin genel kurullarında, Bakanlık ve daire bütçeleri ile katma bütçeler hakkındaki düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sırasında açıklarlar. Bölümler ve değişiklik önergeleri, üzerlerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oya konur. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri bütçe kanunu tasarılarının genel kurullarda görüşülmesi sırasında gider artırıcı ya da belli gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar.

Devletin ve kamu iktisadî teşekkülleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle düzenlenir. Bütçe kanunları bir yıllıktır. Bir yıllık bütçe uygulamasına «malî yıl» denilir. 1 mart malî yılbaşıdır. Kanunla kalkınma planlarıyle ilgili büyük yatırımlar ya da bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller konulabilir.

Genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak, bütçenin uygulanışını denetlemek hakkı da Sayıştaya aittir.

BÜVEYHOĞULLARI

Irak ve Güney Irak'ta hüküm süren bir hanedan (932-1055). Bu hanedan'ın kurucularının babası Ebû Şûca Büveyh, Gilan eyaletinin Deylem denilen dağlık bölgesinin ileri gelen kişilerindendi. Aslen Şirzilavand boyundandı ve Kiyakaliş köyünde otururdu. Sasanî devleti ortadan kalkınca (642), Deylemliler, Arapların saldırılarına başarıyla karşı koymuşlar, ancak Şiîlerin baskısıyle Şiî mezhebini kabul etmişlerdi (X. yüzyıl başları). O sıralarda zayıf bir durumda bulunan Abbasî halifesinin bu halinden yararlanmayı bilmişler, güç kazanmaya başlamışlardır. Ebû Şûcâ Büveyh'in 3 oğlu vardı. Ahmet, Ali ve Hasan. Bunlardan Ahmet Samanoğullarının, Ali ve Hasan ise Ziyaroğulları devletinin kurucusu olan Merdavic Ziyar'ın hizmetini kabul etmişlerdi. Ziyaroğullarını yöneten Merdavic ve kardeşi, Büveyhoğullarının gün geçtikçe güçlenen etkileri karşısında korkuya kapılarak, devletlerini korumak için sert tedbirler düşündükleri sırada, Büveyhoğulları ayaklandılar. Bunlardan Ali, Abbasîlerden Isfahan'ı aldı. Kısa bir süre sonra bu şehir elinden çıktıysa da, Nevbendecan'la Errecan'ı kesinlikle ele geçirmeyi başardı. Öbür kardeş Hasan, Kâzeran'ı, Ahmet te bazı başka bölgeleri alınca, üç kardeş bütün Şiraz eyaletinin egemeni durumuna yükseldiler (934). Kısa bir süre sonra, Ziyaroğulları devleti kurucusu Merdavic öldürülünce, Isfahan ve Rey de Büveyhoğullarının topraklarına katıldı (935). Bu başarılarla yetinmeyen Büveyhoğulları, bir yandan da batıya doğru akmayı denediler. Bu sıralar, Abbasî imparatorluğunun bir karışıklık içinde bulunduğu devreye rastlar. Abbasî halifesi el-Müttekî, Emirül-Ümerası bulunan Tüzün tarafından tahttan indirilmiş, yerine el-Müstekfî geçirilmişti (944). Güçlü bir kişiliğe sahip olan ve Türk ırkından gelen Tüzün, bir süre sonra ölünce, Abbasî imparatorluğu, zayıf bir kişiliği olan el-Müstekfî'nin yönetiminde gerilemeye başlamıştı. Savunmasını tam olarak yapamayacak bir duruma gelen Abbasî imparatorluğu bu hale düşünce, Büveyhoğullarından Ahmet, bunu fırsat bilerek el-Müstekfî'yle gizlice anlaşarak, kan dökmeden Bağdat'a girmeyi başardı (aralık 945). El Müstekfî, Ahmet'i emirül-ümeralığa atayarak kendisine Muizzüd-Devle, kardeşi Ali'ye İmadüd-Devle, Hasan'a da Rüknüd-Devle unvanlarını vermek zorunluğunu duydu.

Ancak Muizzüd-Devle unvanını kazanan Ahmet, halifeye bağlılık sözü verdiği halde, Bağdat'a girişinden 12 gün sonra, Horasan'dan gelen iki elçiyi halife'nin huzuruna çıkarmak bahanesiyle saraya girdi ve halifeyi tutuklayarak, hapse attı, gözlerine mil çektirdi ve yerine halifenin amcası el-Muktedîr'in oğlu Eb'ûl Kasım'ı tahta geçirerek el-Mutî unvanını verdi. Böylelikle Sünnî mezhebini güden bir imparatorluk, Şiî mezhebinden olan Büveyhoğullarının egemenliğine geçmiş ve bundan sonra da Abbasî halifesinin, adının hutbelerde okunmasından başka bir yetkisi kalmamıştı.

Netekim, artık Büveyhoğulları, iktidarı ellerine geçirmişler ve her biri bir emirliğin başında egemenlik sürmeye başlamışlardı: Ahmet, emirül-ümera olarak Bağdat'ta bulunmakla beraber, Kirman, Ehvaz ve Irak bölgelerini yönetiyor, Hasan, Isfahan, Hemedan ve Rey'de, Ali'yse Fars ve Hûzistan'da egemenliklerini sürdürüyorlardı.

En büyük kardeş olan Ahmet (İmadüd Devle), erkek evlât bırakmadan ölünce (949), Hasan (Rüknüd-Devle), hanedan başkanı olarak Fars ve Hûzistan bölgelerinin yönetimini oğlu Adudud-Devle'ye verdi. Ahmet (Muizzüd-Devle)'in ölümü üzerine de yerine oğlu İzzüd-Devle Bahtiyar geçti. Bahtiyar, bir süre sonra, ordudaki Türk askerlerini ortadan kaldırmak için harekete geçmiş, Türk askerlerinin ayaklanması sonucu Bağdat'ın yönetimini Türkler ellerine geçirerek Bahtiyar'ı zor bir duruma sokmuşlardır. İzzüd-Devle, yeğeni Adudud-Devle'den yardım isteyince o, Bağdat'a gelerek durumu kurtarmış, fakat İzzüd-Devle'yi tutsak etmek ve yerine geçmek isteyince, işe hanedan başkanı olarak Rüknüd-Devle müdahale etmiş, bunun üzerine de İzzüd-Devle, yeniden eski topraklarına kavuşmuştur (974).

Bir süre sonra, hanedan başkanı mevkiindeki Rüknüd-Devle ölünce (976), emirlik iki oğlu arasında paylaşılmış, Müeyyüdül-Devle'ye Hemedan ve Isfahan, Fahrüd-Devle'ye ise, Rey bölgesi düşmüştür.

Hanedan başkanının ölümü, fırsat kollayan Adudud-Devle'nin işine yaramış, Bağdat'ı yeniden, Bahtiyar'ın elinden almıştır (978). Böylelikle Irak'ı ve Fahrüd-Devle'nin topraklarını da ülkesine katan Adudud-Devle tarafından bütün emirlikler birleştirilmiş ve emirül-ümeralığa da kendisini atamıştır. Bu devre, Adudud-Devle'nin ölümüne kadar Büveyhoğullarının en parlak devrini teşkil eder (983). Bundan sonra da hanedan arasında çatışmalar ve anlaşmazlıklar sürüp gitmiştir. Adudud-Devle'nin 3 oğlu, Şerefüd-Devle, Samsamüd-Devle ve Bahaüd-Devle, aralarında çıkar kavgalarına başlamışlar, bu durum Müeyyidüd-Devle ölünce (983) büsbütün kötüleşmiş, Fahrüd-Devle de Hemedan, Isfahan ve Rey bölgelerini birleştirmekte başarı sağlamıştır. Öte yandan kardeşler arasında sürüp giden iç savaşlar, Bahaüd-Devle'nin başarısıyle sonuçlanmıştır (990). Böylece Büveyhoğulları devleti, Hemedan, Isfahan ve Rey bölgeleri Fahrüd-Devle'nin, Irak, Fars-Hûzistan ve Kirman bölgeleri Bahaüd-Devle'nin olmak üzere, iki kısma ayrılmıştır.

997'de Fahrüd-Devle ölünce, yerine geçen oğlu Mecdüd-Devle, ehliyetsiz kişiliği sebebiyle, bölgesini kötü yöneterek, gerilemeye sebep ve Gazneli Mahmud'a tutsak olmuş, böylelikle Büveyhoğullarının Fahrüd-Devle kolu çökmüştür (1029).

Öbür kol Bahaüd-Devle'nin ölümüyle yeni bir evreye girmiş (1012), oğulları aralarında boğuşmaya başlayarak hanedanı zayıf düşürmüşler, Bahaüd-Devle'nin torunu İmadüd-Din (1044-1048), tarafından düzene sokulan işler, daha sonraları büsbütün bozularak çöküntü başlamıştır.

İmadüd-Din'in oğulları Husrev Firuz ile Fulât Sutun arasında çatışmalar meydana gelmiş ve iç ayaklanmalar devleti kökünden sarsıntı geçirmeye sürüklemiştir.

Büveyhoğulları bu devrede tamamen zayıflamış ve güçten düşmüş bir durumda bulunuyordu. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Husrev Firuz'u tutsak ederek, Abbasî halifeliğini Şiî Büveyhlerin elinden kurtarmış ve bu devletin varlığına son vermiştir (aralık 1055).

BÜYÜK BRİTANYA

(bkz. İngiltere.)

BÜYÜK MÜCENNEP

Türk müziğinde kullanılan, 7,972 (~ 8) koma veya 180,5 sent genişliğinde bir aralıktır. «K» harfiyle gösterilir. Aralarında büyük mücennep aralığı bulunan iki sesin frekansları oranı $2^{16}/3^{10}$ = 65536/59049 = 1,1099'dur.

BÜYÜK OKYANUS

Pasifik okyanusu, Güney denizi, Güney okyanusu gibi adlar da verilen Büyük okyanus yeryüzündeki okyanusların en büyüğüdür; Güney kutbundan Kuzey kutbuna kadar uzanan Büyük okyanusun 166 000 000 km². olan yüzölçümü (kıyı denizleriyle birlikte 180 130 000 km².) yeryüzündeki denizlerin toplam yüzölçümünün aşağı yukarı yarısına eşittir. En uzun yeri boylamlar doğrultusunda 16 000 km.'yi, enlemler doğrultusundaysa, Panama ile Filipinler arasında, 17 000 km.'yi bulur. Doğu Asya, Doğu Avustralya, Batı Amerika arasında bulunan Büyük okyanus, kuzeyde Bering boğazı yoluyle Kuzey Buz denizine, batı ve güney-batıda İndonezya ve Malezya adaları yoluyla Hint okyanusuna, Panama kanalı, Magellan ve Drake boğazları yoluyle Atlas okyanusuna bağlanır; güneyindeyse Antarktik bulunmaktadır.

Kıtalarla olan sınırları doğuda oldukça düzdür, bu kıyılarda tek istisnayı Kaliforniya körfezi teşkil eder; batı sınırlarındaysa Bering, Ohotsk, Japon, Sarı, Doğu Çin, Güney Çin, Filipinler, İndonezya, Mercan ve Tasmanya denizleri gibi kıyı denizleri yer almaktadır. Büyük okyanusun orta kesimindeki adaların büyük çoğunluğu volkanik ya da mercanadalarıdır; Hawaii, Galapagos, Yeni Kaledonya, Paskalya adaları gibi bazı adalar ise denizaltı sıradağlarının deniz yüzeyine çıkmasıyle meydana gelmişlerdir.

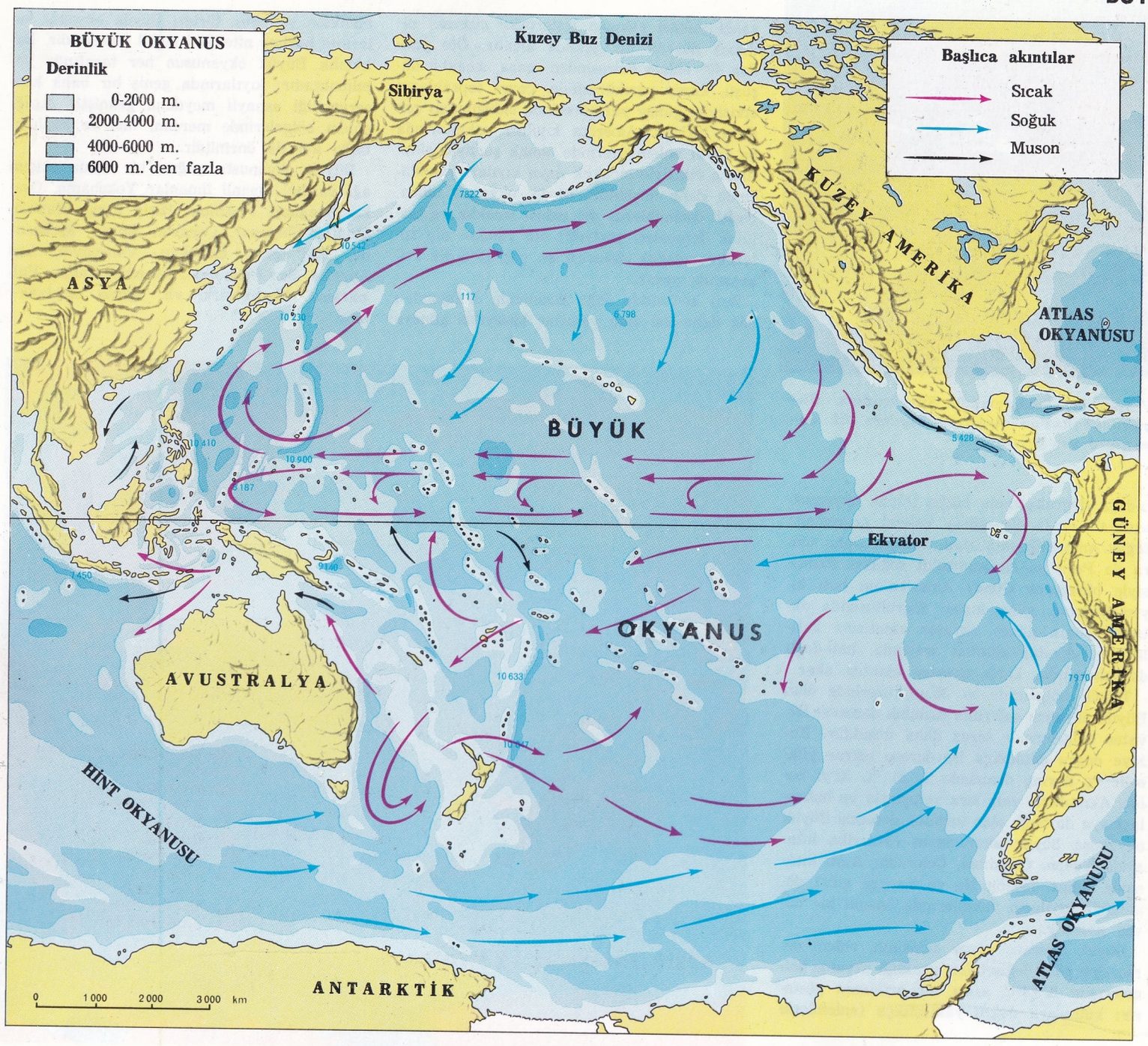

Büyük okyanusun dipleri büyük bir görünüm çeşitliliği gösterir; çoğunlukla içbükey olan Büyük okyanusun dibi yer yer sıradağlar veya sivri tepeler halinde yükselip yüzeye yaklaşırken yer yer de, derin uçurumlar halinde derinleşir. Büyük okyanusun en derin nokatları Aleut çukuru (—7822 m.), Kurili çukuru (Tuscarova uçurumunda —10 542 m.), Japon çukuru (Ramapo uçurumunda —10 230 m.), Marianne çukuru (Vitiaz uçurumunda —11 022 m., Trieste uçurumunda —10 916) ve 1962 yılında Mindanao'nun güneydoğusunda **Cook** adlı İngiliz gemisinden bugüne kadar ölçülen en büyük derinliği meydana getiren (11 521 m.) Filipinler çukuru olarak sıralanabilir. Diğer önemli çukurluklar ise, Salomon çukuru (Planet uçurumunda —9 140 m.), Tonga çukuru (Horizon uçurumunda —10 047 m.) ve And dağlarının karşısında, Güney Amerika kıyısının yakınlarında yer alan Haeckel, Richards, Bartholomew (—7 973 m.), Atacama çukurları olarak belirtilebilir. Büyük okyanusun ortalama derinliği 4 000 m.'yi biraz aşar. Sınırları —200 m. izobarıyle çizilen kıyı sahanlıkları ise Büyük okyanusun batı kıyısında, doğu kıyısına oranla daha gelişmiştir. Dibi, özellikle orta kesimlerinde okyanus tortularıyle kaplıdır: Bunların başlıcaları kırmızı kil, kuzey kesimlerinde görülmeyen kalkerli tortular, vb.'dir. Kara tortularına ise yalnız kıyı bölgelerinde ve kıyı denizlerinde rastlanır.

Büyük okyanusta iki önemli akıntı vardır; bunlardan kuzey yarıküresinde olan saat yönünde, güney yarıküresindekiyse saata karşı yönde akar.

Kuzey yarıküresindeki kuzey ekvator akıntısı 10° kuzey enlemi üzerinden doğudan batıya doğru okyanusu aşar. Filipinler kıyıları yakınlarında sıcak sular kuzeye dönerek (Kuroşivo akıntısı) 40° kuzey enlemine kadar akar, bu noktada doğuya doğru sert bir dönüş yaparak Amerika kıyılarına yönelir, buradan yine güneye dönerek (soğuk Kaliforniya akıntısı) daireyi tamamlarlar. Ayrıca, Bering denizinden güneye inerek Kuroşivo'yla birleşen Oyaşivo soğuksu akıntısı da önemli bir kuzey yarıküre akıntısıdır.

Güney yarıküresindeyse güney ekvator akıntısı, ekvatoru yalayacak derecede kuzeye çıkarak doğu-batı doğrultusunda aktıktan sonra Salomon adaları yakınlarında çok sayıda kola ayrılır: Bunların en önemlisi olan Doğu Avustralya akıntısı güneye doğru inerek ba-

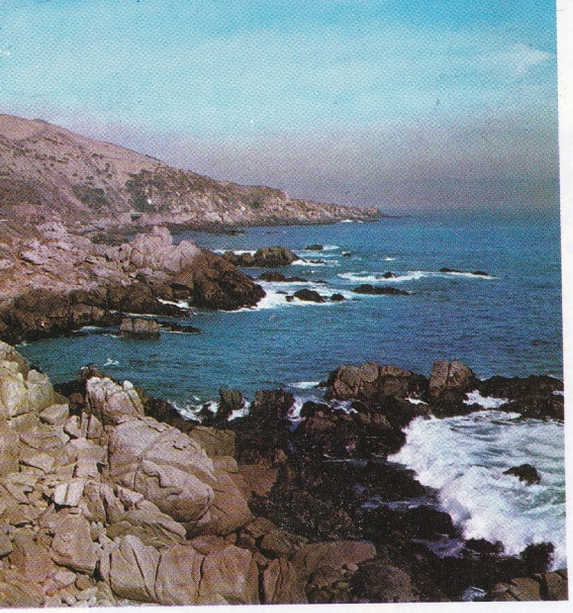

Valparaiso dolaylarında Şili kıyıları. Büyük okyanus'un Amerika kıyıları dik yamaçlara yer verir.

ti-doğu doğrultusunda bütün Büyük okyanusu aştıktan sonra 40° güney enlemi çevresinde soğuk Antarktik akıntısıyle birleşir. Daha sonra da Peru ya da Humboldt soğuksu akıntısıyle birleşerek Güney Amerika'nın batı kıyısı boyunca güney-kuzey doğrultusunda aktıktan sonra güney ekvator akıntısına katılır. İki ekvator akıntısı arasında, batı-doğu doğrultusunda, karşı ekvator akıntısı akar.

Tropik bölgelerde ‰ 36'nın üzerinde olan Büyük okyanus sularının tuzluluk derecesi Ekvator bölgelerinde biraz daha düşüktür. Kuzeye doğru çıkıldıkça bu derece tekrar yükselir ve Bering denizinde ‰ 31 - ‰ 32'yi bulur. Akıntıların yanı sıra yağışlarla ve buharlaşmaya da bağlı olan tuzluluk derecesi Büyük okyanusa büyük akarsuların (Amerika kıtasında Yukon, Columbia, Colorado; Asya kıtasında Amur, Hoang Ho ve Yangçe gibi) döküldüğü kıyıların yakınlarında önemli bir düşüş gösterir.

Büyük okyanus yüzey sularının, enlem derecesine göre değişebilen sıcaklığı ekvator bölgelerinde 25-28°C arası bir ortalama gösterir; kutuplara doğru yaklaştıkça (enlemlerle aşağı yukarı çakışan izotermler çizerek) oldukça düzenli bir şekilde alçalır. Öte yandan 40° enlem dairesinden sonra, sıcaklık düşüşü, kuzey yarıküresinde, çevre toprakların etkisiyle, güney yarıküresinde olduğundan çok daha hızlıdır. Amerika kıyıları yakınlarında da (aynı enlem üzerinde olmak şartıyle akıntıların etkisiyle sıcaklık Asya kıyıları yakınlarında daha düşüktür. Büyük okyanus suları, çeşitli derinliklerde de, belirli sıcaklık ve tuzluluk dereceleri gösterir; öte yandan dip sularının sıcaklık derecesi en çok 15°C ile 1°C arasında oynar.

Batı kesiminde doğu kesiminde olduğundan çok daha bol olan yağışlar kuzeyden güneye doğru gidildikçe azalırlar.

Bugün dahi çok sayıda deprem ve yanardağ patlaması olayı görülen Büyük okyanus bölgesi bu nedenle sabit olmayan, oturmamış bir bölgedir. Birçok araştırmacıya göre Büyük okyanus çok eski çağlarda, Paleozoik çağda meydana gelmiştir. Depremler tabanı meydana getiren kayaların bazaltik nitelikte olduğunu göstermektedir; yeryüzünün bu kesimini kaplayan bazaltik kayalardan meydana gelmiş dış tabakaya sima adı verilir. Büyük okyanusta çoğu etkin olan çok sayıda yanardağ vardır; bu yanardağlar «Büyük Okyanus Ateş Kuşağı»nı meydana getirirler.

Büyük okyanus sularının hayata elverişli koşulları mercan ve madreporlara yaşama ve mercan adaları ve setleri meydana getirme olanağı verir. Ayrıca çeşitli yosunlar, bol plankton ve balık türleri Büyük okyanus sularının başlıca niteliğini teşkil etmektedir. Balıkçılık Büyük okyanusun her tarafında yapılmaktadır; kıyılarında geniş bir balık konserveciliği sanayii meydana gelmiştir. Aşağı enlem bölgelerinde mercan, inci ve kaplumbağa avı da önemlidir.

Büyük okyanusta yoğun bir deniz ulaşım ağı vardır; önemli limanlar Yokohama, Osaka, Şanghay, Foochow, Hong Kong, Kanton, Manila, Singapur, Cakarta, Sidney, Melbourne, Wellington, Honolulu, Vancouver, Los Angeles, San Francisco, Panama, Callao, Valparaiso, Vladivostok, vb. olarak sıralanabilir.

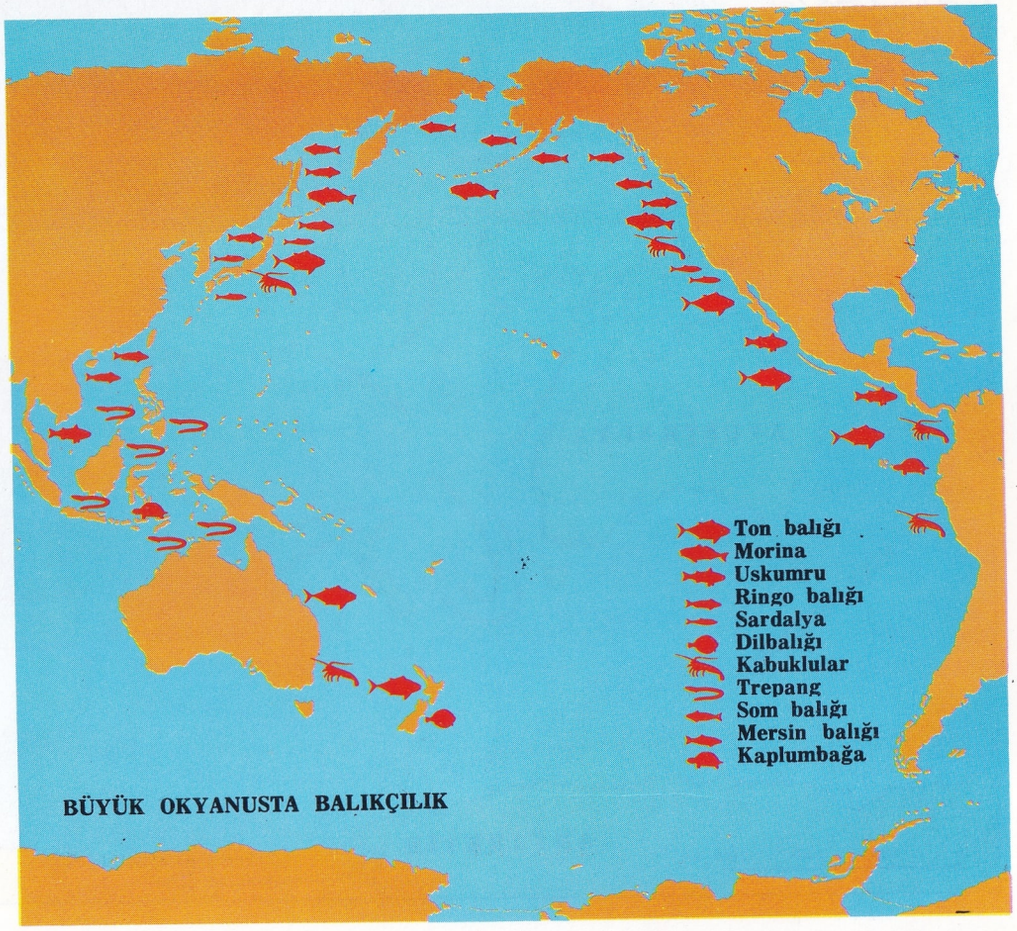

Hawai adasında Hilo körfezi ve arka planda Mauna Kea yanardağı.

Büyük okyanusu ilk olarak Panama tepelerinden gören (1513) Vasco Nunez de Balboa bu denizi «Güney Denizi» diye adlandırmış, daha sonra Magellan, 1520 yılında, sularının sıcaklığından ötürü, «Pasifik» adını vermiştir.

BÜYÜK SAHRA

Afrika kıtasının kuzey kısmının çok geniş bir kesimini. (8 milyon km². kadar) kaplayan ve Akdeniz ve Atlas okyanusu kıyıları, Nijer ırmağı deltası, Çat gölü ve Nil'le çevrili büyük çöl. Siyasal bakımdan, Cezayir, Fas, İspanyol Sahrası, Mauritania, Sudan, Nijer, Çat, Mısır, Libya ve Tunus arasında bölüşülmüş durumdadır.

Büyük Sahra'nın jeolojik yapısı çok basittir. Yeryüzü tarihinin ilk çağlarında oluşmuş sert bir bloktan meydana gelir. Hemen he-

men yatay olarak uzanan, ilk çağlarda oluşmuş tabakaların üzerinde yer yer, daha sonraki çağlarda meydana gelmiş kalkerli ve kumlu topraklar bulunur. Arazinin oluşumundan sonra meydana gelen yanardağ fışkırmalarının sonucu püskürme topraklara da rastlanır. Tibesti (3 415 m.), Air (1 900 m.), Ahaggar (2 918 m.), vb. gibi yüksek dağ kitlelerinin varlığına rağmen, çölün deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 300-800 m. arasındadır. Ana niteliklerine göre Büyük Sahra üç değişik çehre gösterir. Yüzeyde, çıplak kayaların belirdiği kesimlere **hamada,** kum ve köşeli çakıl gibi maddelerle kaplı olan kesimlere **serir,** yer yer kum tepeleri beliren uçsuz bucaksız ince bir kum tabakası halinde uzandığı kesimlereyse **erg** adı verilir.

Büyük Sahra'nın iklimi aşırı kara iklimi nitelikleri taşır. Günlük sıcaklık değişmeleri çok büyüktür. Kuvvetli buharlaşma nedeniyle havada hemen hemen hiç nem bulunmaz. Rüzgârlar sürekli ve düzensiz olarak eser. Çok ender olan yağışlar şiddetli sağanaklar şeklindedir. Bu iklim şartlarının doğal bir sonucu olarak, Büyük Sahra'nın su durumu kendine özgü özellikler gösterir. Yüzeyde gerçek akarsulara rastlanmaz, su şebekesini artık var olmayan ve ancak istisnaî olarak suların aktığı ırmak ya da sel yatağı vadiler meydana getirir. Bunların dağılma merkezleri yüksek tepelerdir. Yeraltı akarsuları ise, oldukça boldur; bunların yeryüzüne çıktığı yerlerde (vahalar) bitki örtüsüne ve normal hayata rastlanır.

Büyük Sahra'nın ekonomik önemini, bir zamanlar, kervanlarla deniz kıyısındaki şehirlere taşınan fildişi, devekuşu tüyü ve köle (özellikle Sudan'dan) ler meydana getiriyordu. Kervanlarla yapılan bu ticaret bugün artık ortadan kalkmıştır. Günümüzde, Büyük Sahra'nın ekonomik önemi manganez (Fas), bakır, demir (Cezayir) ve petrol gibi yeraltı zenginliklerinden ileri gelmektedir. Petrol yataklarının işletilmesi Büyük Sahra'nın ekonomik hayatında gerçek bir devrim yarattı.

Büyük Sahra Kaya Resimleri. — Neolitik çağda Kuzey Afrika'nın bugün geniş bir çölle kaplı olan kesimi yaşamaya bugünkünden çok daha elverişliydi. Bu topraklarda oldukça ileri bir uygarlık gelişmişti. Bu uygarlığın en büyük tanığı kayalara çizilmiş renkli ya da renksiz resimlerdir. Bu resimlerin çoğunluğunu vahşî (fil, gergedan, zürafa, maymun, timsah, vb.) ve evcil (küçük ve büyükbaş hayvanlar, daha sonra at ve hattâ deve gibi) hayvan resimleri meydana getirir. Bununla birlikte, dinsel ya da din dışı törenlerde bir araya gelmiş insanları gösteren resimlere de rastlanmaktadır.

Bu resimlerin üslûp gelişimini ve hangi çağlarda yapılmış olduğunu kesinlikle tespit etmek çok güçtür. Bununla birlikte kimi resimlerde görülen develerden bunların tarih çağlarında yapılmış olduğu sonucuna varılmaktadır. (Deve Afrika'ya içinde bulunduğumuz jeolojik çağın başlangıcında getirilmiştir).

Büyük Sahra kaya resimlerinden, bu bölgede, birbiri peşi sıra iki ayrı uygarlığın yaşamış olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Çobanlık ve avcılıkla geçinen insanların meydana getirdiği ilk uygarlığın bıraktığı kaya resimlerinde başları tüyle süslenmiş, ellerinde yay bulunan figürler dikkati çekmektedir. Savaşçı kavimlerin eseri olan ikinci uygarlığın kaya resimlerindeyse daha çok savaş arabalarına, bellerinden sıkılmış elbiseler giymiş insan figürlerine rastlanmaktadır.

Fas'ın Büyük Sahra yakınlarında yaşayan halk uzun boylu ve koyu renk derilidir.

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU

Selçuklu Türkleri, Maveraünnehir'de yerleşen Oğuz Türklerindendir.

Oğuzlar, X. yüzyılda Kıpçakların tazyikiyle Maveraünnehir ve Horasan taraflarına geçtiler. Bu havalide Samanîler ve Karahanlılarla ilişkiler kurdular. Sonraları Selçuk ailesine mensup güçlü hükümdarların yönetimi altında Büyük Selçuklu imparatorluğunu meydana getirdiler.

Devletin kurucusu Tuğrul Beydir. Tuğrul Bey, devleti Selçuk Beyin geliştirdiği temeller üzerine oturtmuştur.

Selçuk Bey, Oğuzların Üç ok koluna mensup «Kınık» boyundan Dakak adlı bir beyin oğludur. Kısa zamanda Uygur Han'ın dikkatini çekerek subaşı (komutan)'lık rütbesini almış, yüz kadar arkadaşı ve sürüsüyle birlikte Seyhun kıyısında Cent şehri yakınlarına yerleşip Müslüman olmuştur.

Maveraünnehir'de hüküm süren Samanoğulları devleti o sırada zayıflamış olduğundan Doğudan gelen ve Müslüman olmayan göçebe Türklere vergi veriyorlardı.

Selçuk, Cent şehrine vergi almak için gelen tahsildarları kovmuş ve şehir üzerine yürüyenlerle yaptığı çarpışmada kazandığı zafer, ününü yaymış, birtakım Oğuz kabilelerinin etrafında toplanması sonucunu doğurmuştur.

Arslan, Mikâil, Musa, Yunus adında dört erkek çocuğu olan Selçuk Bey, ölümünden önce kabilenin yönetimini Mikâil'in Tuğrul ve Çakır adındaki çocuklarına bırakmıştır. Selçuk Beyin 1030 yılında ölmesi üzerine torunları Cent'ten kalkarak Soğt bölgesine yerleşmişler, fakat Samanî hükümdarının bu hareketten kuşkulanması üzerine Türkistan'a doğru çekilerek Hükümdar Buğra Han'a sığınmışlardır. İki kardeşi yakalayıp aşiretlerini dağıtmak isteyen Buğra Han, Tuğrul Beyi tutuklamış Çakır'ın da yakalanmasını emretmiştir.

Kardeşinin tutuklandığını haber alan Çakır, silâh arkadaşlarıyle birlikte Buğra Han'ın karargâhına yürümüş, yolda karşılaştığı Buğra Han'ın askerlerini bozguna uğratmıştır.

Çakır'ın bu başarısı üzerine Buğra Han Tuğrul Bey'i serbest bırakmış ve iki kardeş

Büyük Sahra'da ulaştırma genellikle deve kervanlarıyle sağlanmakla birlikte yer yer motorlu taşıtlardan da yararlanılır.

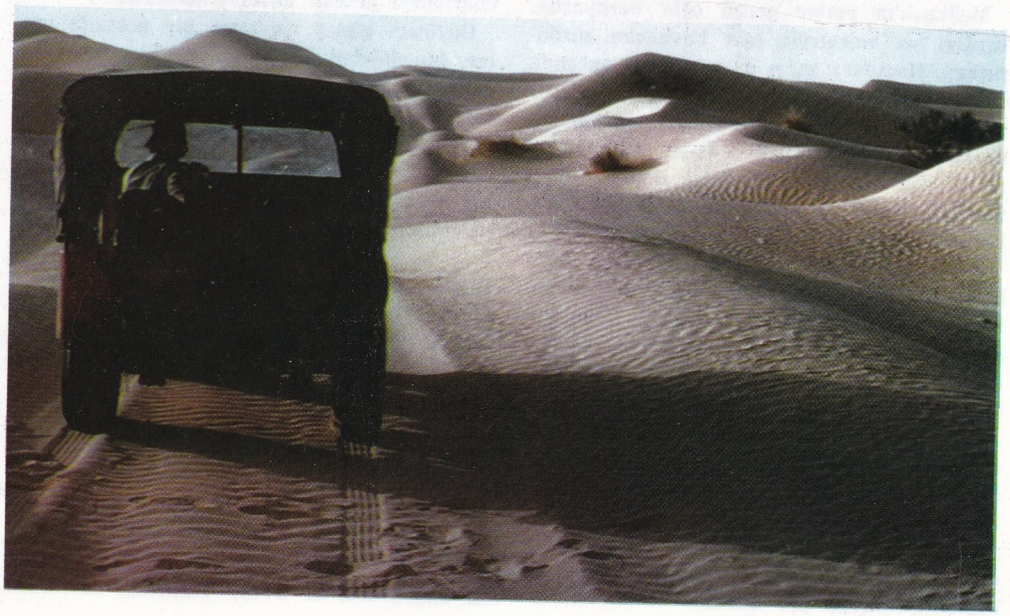

tekrar Cent şehrine dönmüşlerdir. Fakat bu kez de ilkin Gazneli Mahmut'un, onun ölümünden sonra da oğlu Mesut'un saldırılarına uğramışlardır. Fakat Mesut'la yapılan «Dandanakan savaşı»nı kazanarak bütün Horasan'ı ele geçiren Tuğrul Bey, adına hutbe okutmuş ve bağımsızlığını ilân etmiştir (1040).

Tuğrul, büyük bir hızla İran, Harzem, Azerbaycan ve Irak'ı zaptederek merkezi Rey şehri olmak üzere büyük bir devlet kurmuştur. Ele geçirdiği ülkelerde küçük sülâlelere ilişmemiş, vergi karşılığında onları yerlerinde bırakmıştır.

Abbasîlere de hâkim olmak isteyen Tuğrul Bey, bu amaçla Bağdat'a gitmiştir. Büveyh ailesinin son emiri Melik el Rahim'i yakalayıp hapsetmiş, emirin adamlarından Besasirî'nin çıkardığı karışıklıkları da bastırmıştır. Musul havalisini ele geçirdikten sonra tekrar Bağdat'a döndüğünde Halife Kaim Biemrillâh, Tuğrul Beyi olağanüstü bir törenle karşıladı, büyük bir saygı gösterdi (1057). Çeşitli ayaklanmaları bastırdıktan sonra Besesirî'yi yakalatıp öldürttü. Tuğrul Bey öldüğünde (1063), Selçuklu devleti artık kuvvetli bir imparatorluk haline gelmişti.

Tuğrul Bey öldükten sonra, yerine üvey oğlu Çakıroğlu Süleyman geçtiyse de Çakır'ın öbür oğlu Alparslan bunu kabul etmedi. Kazvin'de adına hutbe okutarak ülkeyi hükmü altına aldı. Bundan sonra da fütuhata başladı; ülkesini genişletti. Alparslan'ın en büyük zaferi Malazgirt meydan savaşı (26 ağustos 1071) dır.

Alparslan'dan sonra devleti yöneten oğlu Melikşah (1072) Vezir Nizamülmülk sayesinde amcası Kavurt'un baş kaldırmasını bastırdı. Melikşah devri, Büyük Selçuklu imparatorluğunun en parlak devridir. Bu devirde Marmara kıyılarına kadar Anadolu'nun dörtte üçü ele geçirildi. 1076'da Kudüs Fatimîlerden alındı; 1085'te Antakya, 1087'de Urfa Bizanslılardan alındı, Halep ve Şam Selçuk yönetimine girdi. Fakat Melikşah'ın 38 yaşında ölmesi üzerine (1092) bu büyük Türk devletini zayıflatan veraset kavgaları baş gösterdi.

Melikşah'ın yerine geçen oğlu Berkyaruk, kardeşi ve amcasıyle taht kavgasını sürdürürken, Haçlılara karşı da savaşmak zorunda kaldı. Yerine geçen kardeşi Mehmet (1104) bir yandan iç işleri düzenlerken bir yandan da Haçlılara karşı koymak istedi. Ölümünden (1118) sonra Sancar kendisini Büyük Sultan ilân etti. Sancar'ın ölümü Büyük Selçuklu imparatorluğunu kesin olarak parçaladı.

Selçuklularda ülke birçok bölümlere ayrılarak prenslerin yönetimine verilirdi. Ailenin büyüğü devletin başkanıydı. Tuğrul, Alparslan gibi Selçuk hükümdarları, basit bir hayat sürmüşler Melikşah'tan sonra hükümdarlar gösterişli bir yaşayışa yönelmişlerdir.

Selçuklu devletinin yönetim örgütünün başında bir vezir bulunurdu. Çeşitli işler için divanlar vardı. Her divanın başında bir nazır (bakan) bulunurdu. Vezir, devletin genel yönetimine bakardı. Büyük eyaletlerde yarıbağımsız Selçuk şehzadelerinin yanında da küçük bir divan yer alırdı.

Selçuklularda konuşma dili Türkçeydi. Fakat bilim ve sanat dili olarak Arapça ve Farsça kullanılıyordu. Bu sebeple devlet işlerinde Türkçeye fazla önem verilmiyordu. Bununla beraber, Büyük Selçuklu imparatorluğu devrinde Türkçe bütün İslâm dünyasında büyük bir önem kazanmıştır. Kaşgârlı Mahmut'un 1074'te Bağdat'ta yazdığı **Divan-ı Lûgat-it Türk** buna bir örnektir. Bu eser İslâmlar arasında Türk dilini yayma amacıyle yazılmıştır. Selçuk saray ve medreselerinde Arap ve Fars dil ve edebiyatları moda olduğu bu devirlerde halk anadilini ve Türkçe yazılmış eserleri koruyordu. Hoca Ahmet Yesevî'nin ve onu izleyenlerin şiirleri, Mahmut oğlu Ahmet'in Hibetülhakayik adlı kitabı, şair Ali'nin Yusuf ve Züleyha'sı bunlara örnek olarak verilebilir.

BÜYÜK USUL

Türk müziğinde 15 zamanlıdan daha büyük olan usuller büyük usuldür. Bütün büyük usuller mürekkep usullerdir. İki veya daha fazla büyük usulün ard arda getirilmesiyle elde edilen usullere ise «darbeyn» denilir. Büyük usullerin başlıcaları şunlardır: Berefşan, çember, darbıfetih, devrikebir, evsat, fahte, fer, firengifer, hafif, hâvî, hezec, muhammes, remel, sakil, zincir.

BÜYÜTEÇ

Çoğunlukla küçük cisimleri daha da büyük görmek için, cisimlerle göz arasına konan yakınsak mercek. Pertavsız da denir. Bir cismi on kat büyük gösterebilen bu merceklerin odak boyutları 1-3 cm. arasında değişir. Gerektiği zaman kolaylıkla kullanılmalarını sağlamak amacıyle cepte taşınanları deri bir mahfaza içine konur. Bazıları da bir sap takılmak suretiyle, daha kullanışlı hale getirilir. İncelenecek cisim, büyüteçle, odaklarından birinin arasına konur. Karşı odak yönünde de gözleyicinin gözü vardır. Bu biçimde cismin görüntüsü büyük ve doğru olur. Saatçılar, onaracakları saatların küçük parçalarını, gözlerine kıstırdıkları göz büyüteçleriyle büyültmek suretiyle görebilirler ve böylece onarılması gerekli kısmı bulabilirler.

Büyüteç, güneş ışınlarını bir noktada toplar, bu olaydan büyük bir sıcaklık meydana gelir. Bu ışık demeti bir kâğıda tutulacak olursa, kâğıt yanar. Kibritin çabuk sağlanamayacağı yer ve hallerde, böyle bir büyüteçle ateş meydana getirmek mümkündür. Nedeni bulunmamış birçok yangınlar bu şekilde çıkmıştır netekim.

BYRD, RICHARD EVELYN

(1888-1957) Amerikalı kâşif. Coğrafya keşifleri alanında ilk olarak uçaktan yararlanmıştır. 1926 yılından itibaren kutup araştırmalarına girişmiş ve Kuzey kutbunun üzerinden uçakla uçmayı başarmıştır. Byrd'ün asıl başarısı, yaptığı çeşitli uçuşlarla Antarktika'nın coğrafya yapısı konusunda yepyeni bilgiler edinilmesini sağlamasıdır. Ross denizindeki Roosevelt adasında kurduğu Little America adlı üsten Antarktika'ya beş sefer yapmıştır. 29 kasım 1929'da Güney kutbunun üzerinden

Kutup kâşifi Byrd.

geçmiştir. 1934 yılında Little America'dan 180 km. uzakta, Antarktik'in ortasındaki ufak bir kulübede bütün bir kışı tek başına geçirmiştir. 1946 ve 1947 yıllarında yaptığı kutup seferlerinde tekniğin sağladığı en yeni olanaklardan yararlanmıştır.

BYRON, GEORGE GORDON

(1788-1824) İngiliz şairi. İskoçya'da, Aberdeen'de, soylu bir aileden gelen babasının düzensiz yaşayışının yarattığı kötü ekonomik koşullar içinde, hüzünlü bir çocukluk hayatı geçirmiştir. Cambridge'te okuduktan sonra, büyük amcası Lord William Byron'ın ölümüyle lordluk unvanını almış ve 1809 yılında Lordlar kamarasına girmiştir. Eğitimini Portekiz, İspanya ve Doğu Akdeniz ülkelerini içine alan bir Avrupa yolculuğuyle tamamlamıştır. İngiltere'ye döndükten sonra aristokrasi dünyasının hayatına katılmış, hüzünlü tedirgin ve geleneklere karşı çıkan bir yaşayış sürdürmüştür. Yolculuğa, ekzotik çevrelere, özellikle Yunanistan ve Doğu ülkelerine duyulan ilgiyi dile getiren **Childe Harold's Pilgrimage** (Şövalye Harold'un Gezileri) adlı eserinin ilk iki şiirinin yayımlanması (1812) Byron'a büyük başarı kazandırmıştır. 1813-1816 yılları arasında çıkmış olan **The Gioaur, The Corsair, Lara, Parisina** gibi manzum hikâyeleri melodramatik kahramanlarıyle Byron üslûbunun gelişmesini sağlamışlardır.

Byron'ın eserleri üzerinde bir yargıya varmak gerekirse, romantizminin içtenliğini belirtmek yerinde olur. Şaheseri olan **Don Juan** (1819-1824), Byron'ın kendisinin de tanımladığı gibi, öz olarak XVIII. yüzyıl kültürüne bağlı, bir «epik hiciv» dir. Aynı şeyler, **Beppo, a Venetian Story** (Beppo, Bir Venedik Hikâyesi, 1819) adlı hiciv şiiri, arkadaşlarına yazmış olduğu mektupları, **The Vision of Judgement** (Yargının Görüşü, 1822) adlı hicvi için de söylenebilir; bütün bu eserlerinde Byron, içten ve gerçek bir sanatçıdır.

Eserleri arasında melodramatik izler taşıyan, Goethe'nin Faust adlı eserinden esinlendiği **Manfred** (1817), **Marino Faliero** (1820), **The Two Foscari** (1821), **Sardanapalus** (1821) ve **Cain** (1821) gibi oyunlar da vardır.

C

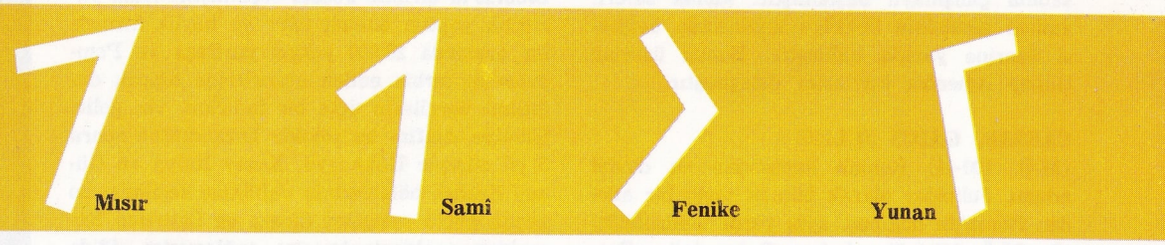

C, c
Alfabenin üçüncü harfi. Sıralamada üçüncüye işarettir. Alfabeli nota yazısında doğal dizinin do notasının işaretidir. Romen rakkamlarında 100 sayısını gösterir. Arabî aylar kısaltmasında cemaziyelevvel ayının kısaltmasıdır.

CABER KALESİ
Suriye'nin kuzeyinde, Fırat'ın sol kıyısında, Türkiye sınırına 100 km. uzaklıkta eski bir kale.

Osmanlı tarihçilerinin, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Beyin büyükbabası saydıkları Süleyman Şah'ın Fırat'ta boğulup buraya gömüldüğü söylenir. Bundan dolayı burası âdeta kutsal bir yer sayılmıştır. Kale «Türk Mezarı» olarak da anılır.

Abdülhamit II. tarafından yeniden yaptırılan türbe, ulusal bir anıt derecesinde önemli sayıldığı için, 20 kasım 1921 Türk-Fransız Ankara Antlaşmasının 9. maddesi gereğince Türkiye'ye bırakılmıştır. Suriye topraklarında bulunmasına rağmen Caber kalesi Türk toprağı sayılır. Antlaşma gereğince burada hükümetimiz muhafız asker bulundurur, kaleye Türk bayrağı çekilir. Böylece Caber Kalesi 1921'den beri yabancı devlet toprakları üzerinde bulunan tek Türk kalesidir.

CABİR BİN EFLÂH, EBU MUHAMMET
Ortaçağ Avrupasında Ceber adıyle anılan, İspanya Müslümanlarından bir astronomi bilgini. Doğum yeri İşbiliye (Sevilla) dir. XII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı ve bu yüzyılın ortalarında öldüğü sanılıyor. Astronomi bilimi üzerine bir eser yazmıştır. Ancak eserin ele geçen iki nüshasının da adları başka başkadır. Birinin adı «Kitabü-l Hey'et», öbürünün «Islah-ül Macisti (Almagest'in ıslahı)» dır. Cabir bu eserlerinde Batlamyus'un bazı fikirlerini eleştirmektedir. Özellikle, onun Venüs ve Merkür gezegenlerinin görülebilecek paralaksilere sahip olmadığı iddiasını, inandırıcı bir dille çürütmektedir. Eserin başka bir özelliği de başında trigonometriye ait bir bölümün bulunmasıdır. Cabir'in eserleri Batı dillerine çevrilmiştir.

«Seferha-Tamar» adlı İbranice bir kitabın, onun bir eserinin çevirisi olup olmadığı tartışma konusudur.

CABİR BİN HAYVAN AL-AZDÎ AL-KÛFÎ, EBU MUSA
Arap simyacılarındandır. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Sadece VIII. yüzyılın ikinci yarısı ile IX. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir.

Hayatı hakkındaki bilgiler de hem az, hem çok karışık. Önceleri Sabiî mezhebine bağlıyken, sonradan Müslüman olmuştur. Eserleri ve kimya alanında yaptığı işler hakkında tam bilgi olmadığı halde, Arap kaynakları onu, eski simyanın pîri ve kimya biliminin ilk ustası sayarlar. Cabir'in kimyayı, Halife Muaviye'nin torunu ve Yezit'in oğlu, kimya bilgini Prens Halit'ten ya da Şiî imamı Cafer Sadık'tan öğrendiği söylenir. Beş yüze yakın Arapça, yirmi kadar Latinceye çevrilmiş eseri varsa da tümünün Cabir'e ait olup olmadığı kesinlikle bilinmemektedir.

Cabir, bütün madenlerin canlı birer yaratık olduğunu ve bunların binlerce yıl içinde geliştiklerini iddia eder. Bugünküler de gelişecek ve en sonunda onlar da en mükemmel şekil olan altına dönüşeceklerdir. Kimyanın amacı da bu gelişmeyi çabuklaştırarak öbür madenleri ve bitkileri altına çevirmek olmalıdır. Cabir'in bu kuraldan hareket ederek, altına etkide bulunan klor asidi, nitrik asit karışımı, sülfürik asidi, nitrik asidi, gümüş nitrat gibi maddeleri bulduğu iddia edilir.

CABOTO, GIOVANNI
(1420-1498) Venedikli gemici. Dünyanın küre biçiminde olduğuna inanan Giovanni Caboto Bristol'den bir gemiyle hareket etmiş ve Atlantik okyanusunu, Cristoforo Colombo'nun izlediği rotanın daha kuzeyinden giderek kolaylıkla aşabileceğini iddia etmiştir. Yeni keşfedilen toprakları kolonileştirmek için pek çok seyahatler yapmıştır. Labrador'a yaptığı bir seyahatten bir daha geri dönmemiştir. Kendisinin orada öldüğü sanılmaktadır.

Giovanni Caboto'nun Bristol'den ayrılışını gösteren bu tablo Bristol'de Art Gallery'dedir.

CABOTO, SEBASTIANO
(1476-1557) Venedikli gemici. Babası Giovanni Caboto'un birçok seferine katılmıştır. Onun ölümünden sonra İngiltere hesabına keşiflere çıkmıştır. Hudson körfezini ve boğazını keşfetmiştir. (1516). Daha sonraları İspanya hesabına çalışmaya başlamıştır. **Moluk** seferi, amiral gemisinin Brezilya kıyılarında batması üzerine yarıda kalmıştır. Bunun üzerine Güney Amerika kıyılarını dolaşmıştır.

CAESAR, GAIUS JULIUS
(M.Ö. 100-44) Romalı kumandan ve devlet adamı. Juliuslar olarak bilinen soylu bir aileden Roma'da doğmuş, aynı yerde öldürülmüştür. M.Ö. 84'te ölen babası Gaius Julius Caesar, bir praetor ve prokonsüldü. Annesi, soylu olmayan Aurelius ailesinden Aurelia'dır.

Caesar, (M.Ö. 83) te bir Marius partisi taraflısı olan Cornelius Cinna'nın kızı Cornelia'yla evlenerek partiye yaklaşmış, siyasal hayatı böylece başlamıştır. Cornelia'nın 67 yıllarında ölümü üzerine Pompeius'un akrabalarından Pompeia'yla evlenmiş bir süre sonra bu kadından ayrılmıştır. Makedonya valisi bulunduğu 80 yıllarında Cnaeus Dolabella'yla yaptığı mücadele birdenbire tanınmasına yol açmıştır.

XV. yüzyılda yapılmış olan bu minyatür Caesar'ı M.Ö. 49 yılında savaşa giderken gösteriyor.

5 yıl süreyle Rodos'ta hitabet (konuşma) öğrenimi yapıp 73'te Roma'ya döndükten sonra atıldığı politika hayatında halkın sevgisini kazanmayı ve başarılı olmayı bilmiştir. Praetor olduğu 62 yılında özellikle halk tarafından desteklenmiş, 59'da muhafazakârlardan Marcus Bibulus'la birlikte konsül seçilmiştir. Halk yararına yaptığı önemli işler ve büyük hizmetler arasında 20 000 yoksul yurttaşa ve Pompeius'un terhis edilen askerlerine toprak dağıtımı, vergilerin üçte bir indirimi, vb. gelir. Şövalye sınıfını bu şekilde kazandıktan sonra 5 yıl süreyle Dalmaçya, Kuzey İtalya ve Güney Fransa bölgelerinin valiliğine seçilmiş, bu arada güçlü rakipleri Cicero ve Cato'nun Roma'dan uzaklaştırılmasını sağlamıştır. 58'de Galya'ya girerek, 8 yılda bütün ülkeyi egemenliği altına almış, Britannia ve Germen topraklarına üst üste yaptığı saldırılarla ülkesinin bütün düşmanlarını yıldırıp, Roma'nın en güçlü adamı durumuna gelmiştir. Daha sonra Senatus partisinden en büyük rakibi konsul Pompeius'la yaptığı mücadeleleri kazanmış, yeni topraklar ve bir sürü zafer elde etmiştir. Sonunda devlet hazinesini ele geçirerek Roma'da kendisini konsül seçtirmiştir. 9 ağustos 48'de Pompeius'la Thessali'da yaptığı ve Pompeius'un yenilerek Mısır'a kaçtığı meydan savaşından sonra Mısır'a giden Caesar, Ptolemaios'la kızkardeşi arasındaki taht kavgasını düzene koymuş aynı zamanda sevgilisi olan Kleopatra'yı kardeşi Ptolemaios'la evlendirip kraliçe olarak Mısır tahtına oturttuktan sonra Anadolu'ya geçmiş, ve Pontos kralı Pharnakes'i yenmiştir. Bu sıra Roma'da Caesar'a bir yıl süreyle diktatörlük ve ömrü boyunca devam edecek olan halk tribunluğu unvanları verilmişti. Böylece 17 mart 45'te tek başına iktidara sahip oldu. 46'da on yıl süreyle diktatörlüğü uzatılmış, heykelleri dikilmiş, censor'luk ve kendisinden sonra gelenlere de geçmek şartıyle «imparator» sıfatları verilmiştir. Diktatörlüğü, eski cumhuriyet sisteminden yeni bir monarşik yönetime geçiş çağını hazırladığı halde, cumhuriyetçi ilkelerle yönetilir bir rejim görünüşündeydi. Bu devre yine de Caesar'ın devlet, ordu ve halk lehine giriştiği büyük reform ve hizmet yıllarıdır. Şehirlerin hukukî durumu ve eyaletlerin yönetim sistemi düzene konmuş, takvim, yerleşme ve toprak politikasında yenilikler ve daha birçok yararlı işler yapılmıştır. Caesar çok önem verdiği Daçya ve özellikle İskit seferlerini başarıyle gerçekleştirebilseydi bütün Avrupa'yı egemenliği altına alabilirdi; 15 mart 44'te, davet üzerine gittiği bir Senatus toplantısında kendi yetiştirdiği manevî oğlu Junius Brutus ve onun cumhuriyetçi taraftarlarının hazırladığı bir suikastte öldürüldü. Pek sevdiği ve yükselmesi için sayısız iyiliklerde bulunup güvendiği Brutus'ü, ölümünü hazırlayanlar arasında gören Caesar'ın son anlarında söylediği «Sen de mi Brutus» sözü ünlüdür.

Çocuğu olmadığı için kardeşinin kızı Atia'nın oğlu Gaius Octavius (Augustus) sonradan imparator olmuştur.

Büyük bir asker ve devlet adamı olduğu kadar da iyi bir yazar olan Caesar'ın bıraktığı eserler arasında, özellikle zamanımıza kadar eksiksiz gelebilen **De bello Gallico** (Galya Savaşıyle ilgili) ve **De bello civili** (Sivil savaş = Pompeius'la yaptığı savaşla ilgili) eserleri, anlatımındaki açıklık ve dilinin sadeliğiyle bugün de değerini koruyabilmiş çalışmalardır.

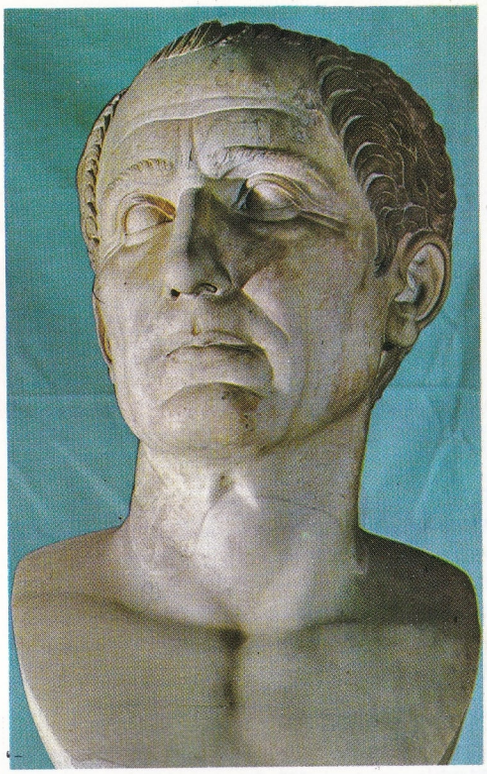

G. Julius Caesar.

CAFER, BERMEKOĞLU
(767-803) Harun-ür-Reşit'in, önce çok sevdiği, sonra da gazaba gelerek başını vurduttuğu, giyinişi ve konuşmasıyle ünlü Bermekoğullarından bir soylu kişi. Babası Harun-ür Reşit'in hocası ve veziri olan Yahya'dır. Güzel yazı yazar, güzel giyinir ve güzel konuşurdu. Keskin zekâsı, geniş bilgisiyle Harun-ür-Reşit'in de sevgisini kazanmıştı. Bu sevginin derecesi, halife adına bastırılan paralarda onun da adının bulunmasıyle ölçülür. Ancak, bir süre sonra gözden düşerek, boynu vurulmuştur (803). Gözden düşmesine sebep olarak çeşitli söylentiler ileri sürülür. En çok duyulan ve akla yakın olanı şöyledir: Harun-ür-Reşit, Cafer'i beğenip sevdiği sıralarda, hiç yanından ayırmaz, hiç bir toplantıya onsuz gitmezdi. Halife, kızkardeşi Abbase'nin de bulunduğu bu toplantılara Cafer'in kolayca katılmasını sağlamak için, Abbase ile Cafer'in nikâhlarının kıydırılmasını düşünmüş, ancak ikisinin gizlice evlendiklerini, hattâ bu evlilikten bir de çocukları olduğunu haber alınca Cafer'in başını vurdurtmuştur. Harun-ür-Reşit bununla da yetinmemiş ve veziri Yahya (Cafer'in babası) ile kardeşi Fazl'ı da sürdürtmüş, daha sonra onları da öldürtmüştür. Harun-ür-Reşit'in bu davranışının asıl sebebi gittikçe güçlenen Bermekoğullarından korkmuş olmasıdır.

CAFER ÇELEBİ, TACİZADE
(? -1515). Yavuz Sultan Selim zamanında nişancılık yapan bir şair. Şair ve hattat Taci Beyin oğludur. Amasya'da doğmuştur. Devrinin en ünlü bilim adamlarından ders görmüş. Bir süre medreselerde müderrislik yapmıştır. Beyazıt II. devrinde Divan-ı hümayun nişancılığına atanmış, yeniçeri baş kaldırmasında Şehzade Selim tarafını tuttuğu için görevinden alınmış, Selim padişah olunca, yeniden nişancı ve kazasker olmuştur. Yavuz Sultan Selim, Cafer Çelebi'nin fikirlerinden her zaman yararlanmış, onu yanından hiç ayırmamıştır.

Çaldıran seferi başarıyle sonuçlanmış, sayısız tutsak alınmıştı. Bunların arasında Şah İsmail'in karısı Taçlı Hanım da bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim, hem Cafer Çelebi'ye olan sevgisini belli etmek için, hem de Şah İsmail'e düşmanlık olsun diye, Taçlı Hanımı Cafer Çelebi'yle evlendirmiştir.

Çaldıran seferinden sonra Çelebi, Anadolu kazaskeri olmuştur. O sırada yeniçeriler Amasya civarında güven ve düzeni bozacak davranışlarda bulundular. Padişah, seferden dönünce, bu olayı incelemiş ve Cafer aleyhine bir fırsat kollayan kapı kethüdası Ahmet Ağa'nın iftirasına kanarak Çelebi'yi idam ettirmiştir.

Türkçe ve Farsça şiirler yazmış bir şair ve başarılı bir hattattı. Divanı basılmamıştır. Padişah tarafından yazılan fermanlar ve menşurlar için yönetmelikler düzenlemiş, güçlü bir devlet adamı niteliği göstermiş olan Cafer Çelebi'nin en tanınmış eseri 1493'te kaleme aldığı «Hevesname» adını taşıyan mesnevîsidir.

CAĞALOĞLU SİNAN PAŞA
(1547-1605) Mehmet III. devrinde kırk gün sadrazamlık yapan ve deniz savaşlarında ün kazanmış olan devlet adamı, vezir. Cigale adlı soylu bir İtalyan babanın oğlu olup, çocukken babasıyle birlikte kaptan-ı derya Damat Piyale Paşa tarafından büyük Cerbe deniz zaferinde tutsak edilerek İstanbul'a getirilmiştir (1561). Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmuş, Enderunda eğitim görerek padişahın silâhtarları arasına girmiştir. Daha sonra yeniçeri ağası oldu (1575). Kanunî'nin tek kızı Mihrimah Sultan'ın torunuyle evlendi. Karısı ölünce, yine Mihrimah Sultan'ın ikinci torunuyle evlendi. 1578'de ağalıktan azledildiyse de 1583'te beylerbeyliğe, birkaç yıl sonra da vezirliğe yükseltildi. İranlılarla yapılan savaşta doğu cephesinde önemli yararlıkları görüldü. Safevîler'i Sufiyan'da bozguna uğrattı (1585).

Serdar-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa ölünce onun yerine getirildi. Ancak Acısu meydan savaşında büyük bir bozguna uğradı. Yenilgiye uğramakla birlikte Tiflis ve Tebriz'i Safevîlerin eline düşmekten kurtardı. Aradan bir yıl geçince, Ferhat Paşa başkomutan olmuş ve Sinan Paşaya Bağdat beylerbeyliğiyle birlikte cephenin güney kanadı komutanlığı görevi verilmiştir. Bağdat'ta beş yıl kalarak, Irak'ın en önemli kesimini Safevîlerle sürüp giden savaşlar süresince yönetti. Safevîlerin Bağdat üzerindeki emellerine karşılık Sinan Paşa, Nihavend'i İranlılardan aldı, ordularını da büyük bir bozguna uğrattı.

1591'de kaptan-ı derya oldu. 1594'te İtalya ve Sicilya kıyılarındaki savaşlarda büyük yararlığı görüldü. 1595'te dördüncü vezirlik ve kaptan-ı deryalıktan alındıysa da kısa bir süre sonra üçüncü vezirliğe yükseltildi. Büyük Haçova zaferinde bulundu (1596). Damat İbrahim Paşanın yerine sadrazam oldu (1596).

Ancak Sinan Paşanın sadrazamlığı başarılı olmamış, devlet ileri gelenlerinin etkisinden kurtulamadığından, yanlış davranışlarda bulunmuş, devletin içişlerini karıştırmıştır. Bu sebeplerden azledilerek, önce Şam beylerbeyi, daha sonra yeniden kaptan-ı derya oldu (1599). Ordudan kaçanları cezalandırmak için gösterdiği şiddet yüzünden Anadolu'da Celâlî eşkıyasının türemesine sebep olduğu ileri sürülür. İranlılarla savaş yeniden başladığında, İran serdarlığına atanmıştı. Safevîlerle yapılan savaşta yenilip yaşlılığına bu keder de katılınca Van-Diyarbakır yolunda acısından ölmüştür.

Cağaloğlu ailesini, oğlu Mahmut Paşa devam ettirmiştir. Üçü cami olmak üzere birçok eserleri vardır. İstanbul'da sarayının bulunduğu semt hâlâ onun adını taşır. Cağaloğlu, İtalyanca aile adından gelir.

CAGE, JOHN
(1912-) Amerikalı besteci. XX. yüzyıl müziğinin en büyük düşünürlerinden ve etki kaynaklarındandır. Arnold Schoenberg, Richard Bühlig ve Henry Cowell'in öğrencisi olarak yetişmiş, ilk deneyci çalışmalarını, piyano telleri arasına türlü cisimler yerleştirilmesiyle elde edilen etkilerin gözetildiği hazırlanmış piyano bestelerinde ortaya koymuştur. Uzakdoğu felsefesinin, özellikle Budizm'in ve Yi-King kitabının etkisiyle, tümünde kesinliksiz, (indeterminate) bir müziğe yönelmiştir. Bestecinin ve icracının yaratış iradesini ve beğeniyle ilgili seçmelerini reddeder. Neo-Dada hareketinin müzikteki baştemsilcisi sayılan Cage'in eserleri, bir sanat olayı üzerinde verilebilecek değer yargıları açısından değil, müziğin evriminde ulaşabileceği en son sınırı temsil etmeleri bakımından önem kazanırlar. Günümüzün ileri gelen bestecilerinden birçoğu, bu son sınıra varmadan önce aşılacak uzun bir yolun bilincini kazanmış olarak, Cage etkisinin türlü öğelerinden yararlanmaktadırlar. Başlıca besteleri arasında, piyano için hazırlanmış Sonat ve Interlude'ler, orkestra için Atlas Eclipticalis; Sesi Büyültülmüş Oyuncak Piyanolar için Musiki; vurma çalgıları için Amores; 12 radyo, 24 çalgıcı ve yönetici için Imaginary Landscape, vb. vardır.

Asıl adı Giuseppe Balsamo olan Cagliostro.

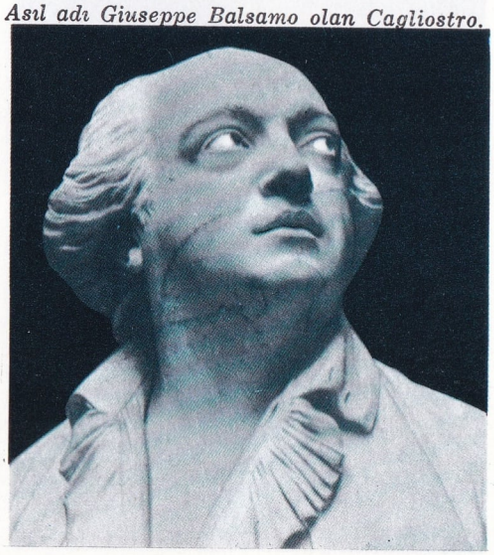

CAGLARI
Sardunya adasının merkezi. 182 000 nüfuslu bir şehirdir. Fenikeliler tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Daha sonraları Kartacalılar tarafından liman olarak kullanılmıştır. M.Ö. 238 yıllarında Sardunya'nın Roma imparatorluğuna bağlanması üzerine önemi artmıştır. Bütün ortaçağ boyunca Pisa ve Cenovalıların Sardunya'ya sahip olmak için mücadele halinde olduğu görülür. II. Dünya savaşı sırasında bonbardımanlardan zarar görmüştür. Önemli bir üniversite merkezidir. Arkeoloji müzesi de oldukça zengindir. Ayrıca madenler ve tuzlalar bakımından büyük önem taşımaktadır.

CAGLIOSTRO, ALESSANDRO
(1743-1795) Asıl adı Giuseppe Balsamo olan ünlü maceraperest. Simya ve benzeri bilimlerin gördüğü rağbetten faydalanmasını bilmiş, piyasaya sahte para sürerek belli başlı Avrupa ülkelerinde dolandırıcılık yapmıştır. 1789'da Roma'da Engizisyon mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiş, cezası müebbet hapse çevrilmiştir. Alexandre Dumas, Cagliostro'nun hayatını bir romanına konu edinmiştir.

CAGNEY, JAMES
(1904-) Amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu. Tiyatro alanında on yıllık bir tecrübe devresinden sonra Hollywood'a geçmiştir. 1930 yılında **Sinner's Holiday** (Günahkârın Tatili) adlı filmin başrolünde oynamıştır. Aynı eserin daha önce Broadway sahnelerinde başarı sağlamasında büyük rolü vardır.

Beyaz perdede gangsterden polise kadar değişik tipler canlandırmıştır. Canlı ve dinamik bir aktördür. En başarılı devresi 1930-1940 yıllarına rastlar.

En ünlü filimleri: **The Public Enemy** (Halk Düşmanı - 1931), **G. Men** (Polisler - 1935) ve **Angels with Dirty Faces** (Kirli Yüzlü Melekler - 1938) dir.

CAHİZ, EBÛ-OSMAN AMR
(766-869) Ünlü Arap düşünürü. Basra'da doğmuştur. Bir zencinin torunu olduğu söylenir. Halife Me'mun ve ondan sonra gelenlerden yakın ilgi görmüştür, bunun nedeni Mutezile mezhebine bağlı oluşundandır. Me'mun ve onu takip edenler de aynı mezhebi kabul ettiklerinden, Cahiz'e gerekli önemi vermişler, fikir-

lerini yaymasında ve çalışmalarında kolaylık sağlamışlardır. Ancak, Abbasîlerin yeniden Sünnîliğe dönmüş olmaları Cahiz'in eski itibarını yitirmesine sebep olmuştur.

Doğal bilimler ve edebiyatla da uğraşan Cahiz, özellikle dinsel konularda yaygın bir üne sahipti. Bir din felsefesi olan Mutezile kelâmının belli başlı kişilerindendir.

Aynı yetkiyle Yunan felsefesiyle de yakından ilgilenmiş, Türkleri öven bir de eser yazmıştır. «Fezail-i Etrak» (Türklerin Faziletleri) adını taşıyan bu eser, dilimize 2 defa çevrilmiştir. Basra'da ölmüştür.

CAKARTA

İndonezya'nın başkenti. Nüfusu 3 000 000'un üstündedir. Cava adasının kuzey-batısında, Singapur'a 940 km. uzaklıktadır. Eski liman 1610'da kurulmuştur. Cakarta şehri şimdi deniz kıyısından mangrov (tropik kıyı bataklıklarına özgü bir bitki) bataklıklarıyle ayrılmaktadır. Şehir, kanal, demiryolu ve karayoluyla 10 km. kuzey-doğusundaki modern Tandjung Priok limanına bağlanır.

Cava adasına ilkin Hollandalılar sahip olmuştur. 1619'da, o zamanlar küçük bir köy olan Cakarta'da Genel Vali Jan Pieters Zoon Coen tarafından bir ordu kurulmuş, köy boydan boya yıkılıp, yeniden yapılmış ve adı Batavia olarak değiştirilmiştir. Cakarta'nın bulunduğu topraklar ilk zamanlar bataklıktı ve yaşamaya elverişli değildi. Sık sık su baskınları olurdu. Hollandalıların başarılı çalışmalarıyle, tropik yağmurların beslediği akarsular denetim altına alınmış, fakat araziyi büyük sellerin kapladığı bir devrede bu çalışmalar gerilemiştir. XVIII. yüzyılda ülke yaşanamaz bir duruma gelmiştir. 1808'de Herman W. Daendels karargâhı eski kaleden 4 km. güneyindeki Weltevredende yaptırdığı yeni kaleye taşıtmıştır. Burası şimdi Cakarta şehrinin, devlet daireleri ve otellerinin bulunduğu merkezidir. Merkez alanının çevresinde şehrin en önemli mağazaları ve iş yerleri vardır. Yerleşme bölgesi, 10 km. içe kadar uzar. Cakarta'da geniş caddeler ve alanlar olmakla birlikte modern şehir görünüşü yer yer ilkel mahallelere karışır.

Cakarta'da pirinç değirmenleri, besin endüstrisinde önemli yer tutar. Otomobil parçaları, gemi, demiryolu ve makine endüstrilerine de sahiptir.

CALDER, ALEXANDER

(1898-)Amerikalı ressam ve heykeltıraş. Özellikle plastik eserleri ve heykel çalışmalarını geleneksel anlayışın dışında sürdüren deneylerindeki başarılı sonuçlarla tanınır. Makine mühendisliğini bırakıp Art Students League'de resim öğrenimi yapmıştır. 1926 yılında Paris'e gelen Calder'in en çok ilgisini çeken sanatçılar Arp, Mondrian ve Miro olmuştur. Demir tellerle karikatürler yapmaya burada başlamıştır. Bir süre sonra, en hafif bir esintide yeni biçimler alabilen, tavana asılı maden çubuklarından yaptığı heykeller (bunlara **mobiles** adını vermiştir) izler. 1933 yılında New York'a yerleşen Calder, sonraki yıllarda daha karmaşık bireşimler yaratmıştır. Calder'in denemelerinden yola çıkan yeni akım ve araştırmalar da olmuştur.

İndonezya'nın başkenti Cakarta'nın evleri iklim koşullarının insan sağlığına zararlı etkilerini önleyecek şekilde yapılmıştır.

CALDERON DE LA BARCA, PEDRO

(1600-1681) İspanyol dram yazarı. Lope de Vega'dan 38 yıl sonra doğdu. Tiyatro tarihinin altın devrinde psikoloji ve lisan araştırmaları bakımından önemli yer tutar. Eserlerinde antireformist kültür ve barok eğilimi göze çarpar.

Önceleri, Madrid, Alcala ve Salamanca'daki kiliselerde, cizvit papazlarının yanında dinî görevler aldı. 1620'de yalnız tiyatroyla ilgilenebilmek için kiliseden ayrıldı. Catalogna savaşında (1640) 10 yıl savaştıktan sonra, rahip olarak Toledo'ya gönderildi. Ömrünün son yıllarını Madrid'te geçirdi. Calderon, 120 dram, (tarihî, mitolojik, dinsel), 80 autos sacramentales (dinsel oyun türü) ve 25 kadar değişik türde eser yazdı.

Calderon de la Barca.

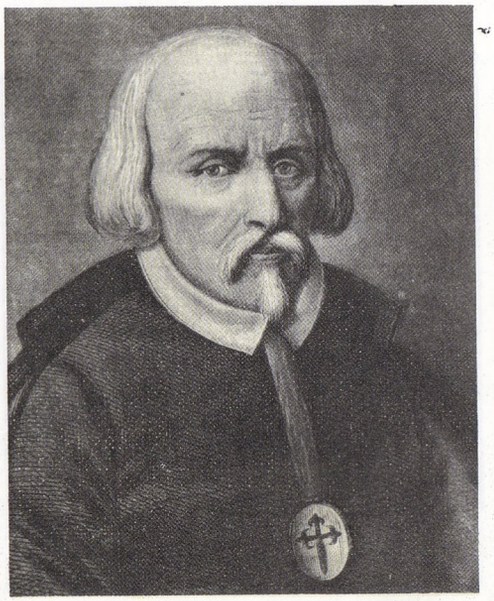

İlham kaynağı, kendinden önceki tiyatro örneklerindekilerden farklı değildir. Lope'nin konu örgüsü, Calderon de la Barca'da esaslı bir değişikliğe uğramıştır. Lope'nin kahramanlarında, olaylarında ve kavramlarında, ululaştırılan bir uygarlık, bir Kastilya epopesi özlemi göze çarpar. Calderon ise sadece karakter çizmeye, kişisel **pathos**'a ve kurguya önem verir. Her şey ince ve etkileyici bir karamsarlığa bürünür.

Dram konusunu bu değişik tarzda ele alış, yeni bir kuruluş, yeni bir sahne tekniğidir; kahramanların sayısı azaltılmış, bazı kıskançlık ve gurur komedilerinin düğüm noktaları daha kısa ve stilize bir hale getirilmiştir; dekoratif elemanlar çoğaltılmıştır.

Calderon'un dramlarında kolaylıkla zaaflara kapılan, değişken kahramanlar görülür. En önemli oyunu **«La vida es sueno»** (Hayat Bir Rüyadır, 1635) buna örnektir. Yazarın gençlik devresinde yazdığı dramlar daha soyut konuları işler. Bunların en önemlileri **La devocion de la Cruz** (Haça Bağlılık, 1633) ve **El magico prodigioso** (Mucizeler Büyücüsü, 1637) dur. **El Médico de su honra** (Kendi Onurunun Doktoru, 1635), **El mayor monstruo, los celos** (En Büyük Canavarlık, Kıskançlık, 1637), **A secreto agravio, secreta venganza** (Gizli Aşağılamaya Karşı Gizli Öc, 1637) yazarın en önemli eserleri arasında yer alır. Calderon'un yazdığı ve sayıları 80'i bulan Autos sacramentales, sembolizm ve Hıristiyan teolojisinin din görüşüne bağlı allegorik, soyut temsillerdir. Bunlarda aşırı bir barok stilizasyonu görülür. Yazarın hayatta olduğu sürede çok ilgi gören eserleri XVIII. yüzyılın sonunda önemini kaybetmiştir. Romantik devirde, bunlar ilgiyi tekrar üzerlerine çekmişlerdir. Lessing, Herder, Schleger, Calderon'u örnek olarak alıp, onu taklit etmişlerdir.

CALDWELL, ERSKINE PRESTON
(1903-) Amerika Birleşik Devletlerinin yetiştirmiş olduğu çağdaş yazarların en önemlilerinden biridir. Güney köylülerinin bilgisizliği ve yoksulluğu, Georgia'nın yoksul beyazlarının trajik hayatları bu yazarın başlıca konularını meydana getirir. En iyi romanları Güney Dizi diye adlandırdığı dizide yer alanlardır. 1932'de yazdığı **Tobacco Road** (Tütün Yolu), **God's Little acre** (Tanrı'ya Adanan Toprak, 1933) ve **Episode in Palmetto** (Palmetto Olayı, 1950) bu yazarın en önemli eserleri olarak sayılabilir. Bir toplumsal «bildiri» yazarı olup edebiyat dünyasına, 1929 yılının büyük ekonomik bunalım döneminde giren Erskine Caldwell'in bildirisinin ve anlatım dilinin etkinliği, gerçekleri saf bir içgüdüyle ele alıp tanımlamasından gelir. Bununla birlikte bu etki ve nitelik, Caldwell'in eserlerinde gittikçe azalıp kaybolur. Son kitapları, daha büyük bir ustalıkla yazılmış olmasına rağmen ilk romanlarının gücünde değildir.

CALIGULA, GAIUS JULIUS CAESAR GERMANICUS
(M.S.12-41) Roma imparatoru. Germanicus ile Agrippina'nın oğlu olan Caligula, Augustus ile Tiberius'tan sonra üçüncü Roma imparatoru olmuştur. 37 yılında imparator olan Caligula'nın en büyük özelliği deliliğe varan şiddet hareketleridir.

Caligula'nın, akrabalarına dahi vahşice davrandığı, devletin yüksek katlarında bulunan kişileri öldürttüğü, kendisine bir Tanrı gibi tapındırttığı, atını senatör yapmak gibi mantıkla bağdaşmayan davranışlarda bulunduğu söylenir. Bununla birlikte tarihçiler Caligula'nın bu yönüne pek önem vermemekte ve onu imparatorluk devrinde sürekli bir çöküntüye uğrayan yönetici sınıfla, tek başına iktidar sürme hırsı arasındaki çatışmanın temsilcisi kabul etmektedirler.

Caligula imparator olur olmaz Tiberius politikasını sürdürmeye başladı, halka dayanarak senatoya karşı cephe aldı. Vergileri indirdi, bağışlarda bulundu, genel aflar ilân etti, halk kuruluşlarına yetkiler verdi. Fakat kısa bir süre sonra kendisini Tanrılaştırmaya, debdebeli bir saray hayatı yaşamaya başladı. Bu yaşayışın masraflarını karşılamak için yeni vergiler koymak zorunda kaldı ve bunun sonucu halkın sevgisini kaybetti. Devletin bozulan malî kaynaklarını düzeltmek için doğu bölgesinde vasal durumunda ufak devletler kurdu. Britanya'yı ele geçirme projesi başarısızlığa uğradı.

Şüpheciliği ve zalim tutumuyle herkesin nefretini kazandığı bir sırada tribün Cassius Cherea tarafından düzenlenen senatörler ile askerlerin katıldığı bir suikastta öldürüldü.

CALLAS, MARIA
(1923-) Kuzey Amerikalı soprano Maria Kalogeropulos'un takma adı. Atina Konservatuvarında ve New York'ta özel olarak çalıştıktan sonra, 1947 yılında Verona'da oynadığı Giacondo'yla ilk büyük başarısını kazandı. Yoğun ve zengin titreşimli olağanüstü sesi ve esere kattığı yorumla Venedik'te, Milano Scalasında ve her söylediği yerde kendisini kabul ettirdi. Başarı kazandığı başlıca eserler Bellini'nin **Norma** ve **La sonnambula,** Rossini'nin **L'italiana in Algeri,** Cherubini'nin **Medea** ve Donizetti'nin **Lucia di Lammermoor** operalarıdır.

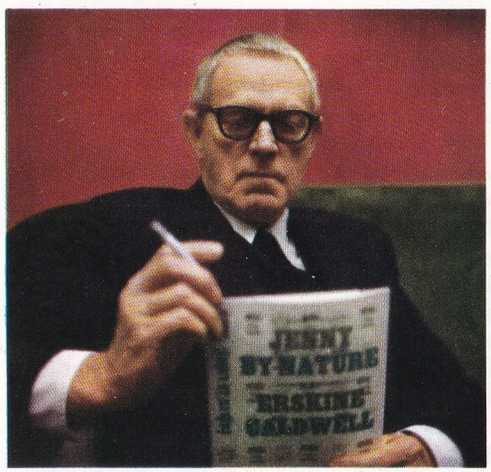

Erskine Caldwell.

CALLOT, JACQUES
(1593-1635) Gravür tarihinin en önemli sanatçılarından biri. Söylentilere göre, daha küçükken bir çingene kafilesinin peşine takılıp Roma'ya gitmek amacıyle doğduğu şehirden ayrılmıştır. 1609-1611 yılları arasında iki yıl Roma'da kalmış ve bu süre içinde Fransız gravürcü ve yayımcısı Thomassin'in dükkânında çalışmıştır. «Yılın Ayları» dizisi diye tanınan ilk gravürlerini burada yapmıştır. Roma'dan sonra yaşadığı Floransa'da Floransalı manyerist ustaların resimlerini gravürle kopya etmiş ve ayrıca, çoğunluğu Medicilerin siparişi olan en güzel eserlerini de burada meydana getirmiştir. «Lorenzo de Medici»ye adanmış eserleri bir teknik denemesidir.

Callot'nun sanatı Floransa'da, gravürcü ve sahne düzenleyicisi Tempesta'nın yanında olgunlaşmış, ince bir uçla kazılmış canlı ve çoğunlukla karikatürize figürlerin canlandırdığı halk şenlik ve gösterilerini çizmek zevkini ondan almıştır. 1621 yılında Floransa'dan ayrılıp Nancy'ye dönen Callot, günlük hayattan çıkardığı konulara uyan daha gelişmiş anlatımlarla üslûbunu geliştirmiştir. Brüksel'de kaldığı 1627-1628 yılları arasında Hollanda'daki Caravaggiocu akımından etkilenmiş, 1628-1630 yılları arasında Paris'te çalışmıştır. Callot, gravürü sanat eserlerini kopya etmek için kullanılan bir araç olmaktan çıkartmış, bağımsız bir sanat haline getirmiştir.

CALMETTE, ALBERT - LEON CHARLES
(1863-1933) Fransız bakteriyoloğu. Verem üzerine yaptığı çalışmalarla ve bugün bütün ülkelerde uygulanıp olumlu sonuçlar alınan ünlü aşıyı bulup ilk kez uygulamasıyle tanınır. B.C.G. sembolüyle bilinen bu aşı (**Bacillus Calmette Guérin**) sığırlardan alınmış ve zayıflatılmış verem mikroplarından geliştirilmiştir. Doğumu izleyen ilk haftalar içinde, ağız yoluyle verilir.

1902 yılında Nocard tarafından tecrit edilen verem hastalığına tutulmuş ineklerden alınmış verem mikropları B.C.G.'nin ilk adımı olmuştur. Calmette ve Guérin bu basillerin verem aşısı olarak kullanılabileceğini yaptıkları deneylerle anlamışlar ve ilk B.C.G. aşısı 1921 tarihinde uygulanmıştır. B.C.G. aşısı genellikle ya ağız yoluyle ya da deri altına verilmek suretiyle uygulanır. Günümüzde B.C.G. aşısının uygulanması büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur. Birleşmiş Milletler Sağlık örgütüyle işbirliği yapmakta olan Veremle Savaş derneği, B.C.G. aşısının yurdumuzda da kitle halinde uygulanmasında öncülük etmiş bu alanda başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

CALUMET
Amerika yerlilerinin pipolarına verilen ad. Fransızca **chalumet** sözcüğünden türemiştir. Ucunda genellikle kilden bir baş kısmı olan calumet, canlı bir şekilde süslenmiş bir çubuktan ibarettir. Amerika'nın yerli kabilelerinde yaygın şekilde kullanılır. En önemli törenler sırasında calumet içmek bugün de sürdürülen eski bir gelenektir. Özellikle barış antlaşmalarının imza törenlerinde içildiği için «barış piposu» adı da verilir.

CALUMET ÖRNEKLERİ
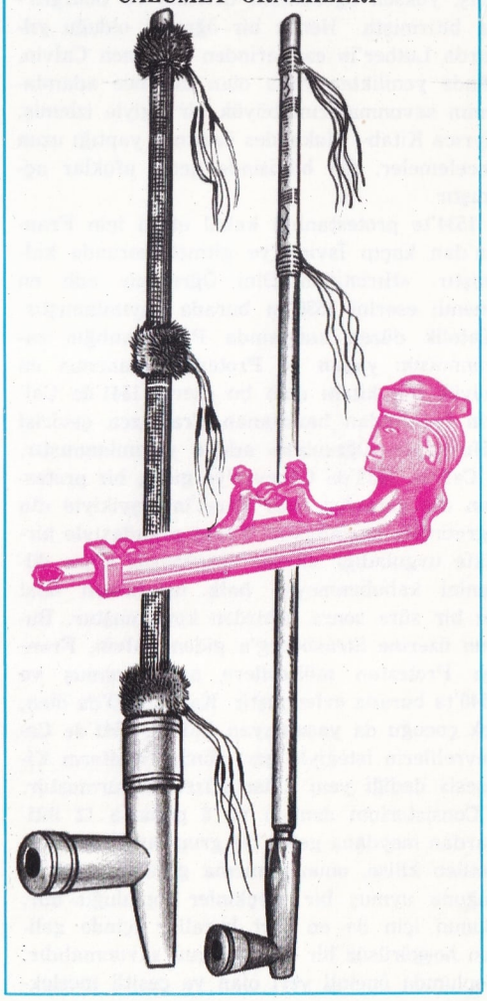

Calvin.

CALVIN, JEAN

(1509-1564) Hıristiyan dininde reform (yenilik) yapan Fransız din bilgini ve Kalvinizm adı verilen düşünce sisteminin kurucusu.

Fransa'da, Noyon'da doğup, Cenevre'de ölmüştür. 1523'te Paris Üniversitesinde filoloji ve teoloji öğrenimini sürdürürken, bir din adamı olan babasının isteğine uyarak hukuka geçmiş, yüksek öğrenimini Orleans ve Bourges'ta bitirmiştir. Henüz bir öğrenci olduğu yıllarda Luther'in eserlerinden etkilenen Calvin, dinde yenilikten yana olan düşünce adamlarının savunmalarını büyük bir ilgiyle izlemiş, ayrıca Kitab-ı Mukaddes üzerinde yaptığı uzun incelemeler, din bilgisinde geniş ufuklar açmıştır.

1534'te protestanlığı kabul ettiği için Fransa'dan kaçıp İsviçre'ye gitmek zorunda kalmıştır. «Hıristiyan Dini Öğretimi» adlı en önemli eserini 1536'da burada yayımlamıştır. Katolik düzen karşısında Protestanlığın savunmasını yapan ve Protestan inancının en büyük din kitabı olan bu eserin 1541'de Calvin tarafından hazırlanan Fransızca çevirisi «Hıristiyan Öğrenimi» adıyle yayımlanmıştır.

Calvin, 1535'da Cenevre'ye gidip, bir protestan din görevlisi olan Farel'in teşvikiyle din öğretimine başlamıştır. Fakat arkadaşıyle birlikte uyguladığı sıkı ve hoşgörüsüz kilise düzenini kabullenmeyen halk tarafından ikisi de bir süre sonra şehirden kovulmuştur. Bunun üzerine Strasbourg'a giden Calvin, Fransız Protestan mültecilere papaz olmuş ve 1540'ta burada evlenmiştir. Karısı 1549'da ölen, tek çocuğu da yaşamayan Calvin, 1541'de Cenevrelilerin isteğiyle geri dönüp, «Reform Kilisesi» dediği yeni kilise düzenini kurmuştur.

Consistorium denilen ve 6 papazla 12 ihtiyardan meydana gelen bir grup tarafından yönetilen kilise, onun inancına göre Tanrı buyruğuna uymuş bir «seçkinler topluluğu» dur. Bunun için de en sert kurallar içinde gelişen hoşgörüsüz bir din ahlâkını savunmalıdır. Toplumda önemli yeri olan ve çeşitli meslekleri temsil eden (öğretmen, doktor, din adamı gibi) kişiler, aynı zamanda bütün dinsel görevleri ve eğitim, yardımlaşma gibi ödevlerini yerine getirmekle sorumludurlar.

Calvin, bu şekilde sıkı bir kilise disiplinini öngördüğü halde, teokrasi denen din devletinden yana değildir. Din ve devlet işlerinde kesin ayrılığı savunur. Ancak devlet yönetiminde din sevgi ve saygısının gerekliliğine inanır. Bunun için de kilise ve devlet arası yardımlaşma ve her konuda iş birliğinin kurulmasına çalışmış, ancak tasarladığı düzen değişikliğini 1555'te çok zor ve kanlı çatışmalar sonunda gerçekleştirebilmiştir.

1559'da Cenevre'de misyoner yetiştiren bir akademi kurmuştur. Calvin'in yukarıda sözü edilen eserleri dışında «Öğretim ve Din Beyanı» adlı bir kitabı, Kitab-ı Mukaddes'le ilgili tefsirleri ve mektupları da önemli çalışmaları arasında sayılır. Bütün yazıları 59 cilt tutar.

CAM

Camlar çoğunlukla, saydam silikatlar karışımıdır. Adi sıcaklıkta sert olmalarına karşılık ısıtıldıkları zaman yavaş yavaş yumuşarlar, akışkanlıkları gittikçe artar, fakat belli bir ergime noktası göstermezler. Bu, bütün sıvıların benzer özelliğidir. Netekim bal çok düşük sıcaklıktayken akışkanlığı çok azdır, cam gibi olur. Isıtılınca akışkanlığı artar. Katılar ise ısıtıldıkları zaman sabit bir sıcaklıkta katı halden sıvı hale geçerler. Fiziksel özelikleriyle cam, kristal yapılı katılardan çok sıvılara benzer. Bu nedenle bu maddeye akışkan olmayan (ve aşırı soğumuş) bir sıvı gözüyle bakılabilir. Cam milâttan 3000 yıl önce biliniyordu. Mısır'da milâttan 1500 yıl önce de oldukça bol miktarda elde ediliyordu. Kullanılan ilkel maddeler kuvars kumu, kalsiyum karbonat (kireçtaşı), Natron gölünden çıkarılan doğal soda ve çeşitli renk verici oksitlerdi.

Mısır'da uygulanan cam işleme teknikleri kalıba dökme, soğuk cam kesme, bir gövde üzerine sarma şeklindeydi. Kalıba dökme bugün seramik yapmada kullanılır. Eski Mısır'da, ısıtılarak akıcı hale getirilen cam, kilden yapılmış kalıplara dökülürdü. Soğuk camın kesilip biçim verilmesi, mühür kazan ya da ziynet eşyası olarak kullanılan değerli taşları kesen sanatkârların işiydi. Camı bir gövdeye sarma metodu, cam kaplar yapımında kullanılırdı. Kum dolu bez torbalar ergimiş cam içine batırılır, buna düzgün bir şekil kazandırmak için düz bir taş veya metal levha üzerinde yuvarlanırdı.

Mısırlılar yüksek sıcaklık sağlayamadıkları için camın içinde hava kabarcıkları kalır ve bu yüzden cam yarısaydam olur ya da ışığı geçirmezdi. Cam işleme teknikleri milâttan önce I. yüzyılda üfleme metodu bulununcaya kadar pek değişmedi. Bu teknik Suriye'de bulunduktan kısa bir süre sonra İtalya'ya, oradan da Roma imparatorluğunun her yerine yayıldı. Bundan sonra en önemli adım milâttan sonra I. yüzyılda Roma'da atıldı ve ilk saydam cam elde edildi.

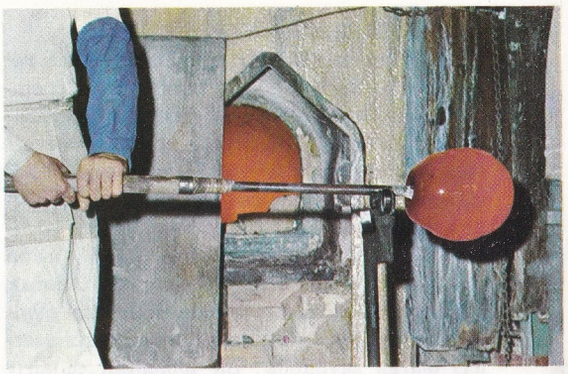

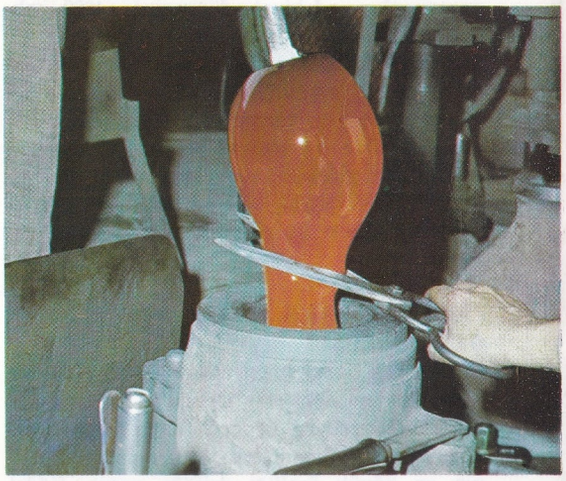

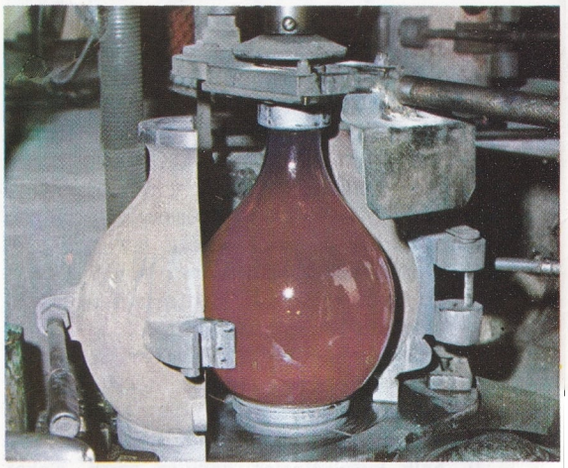

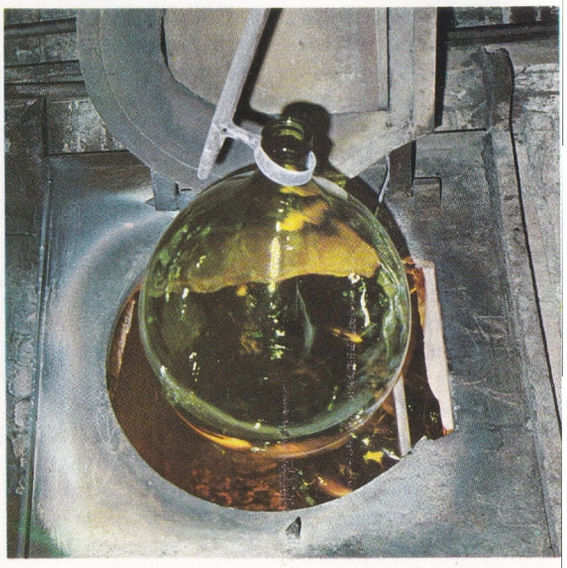

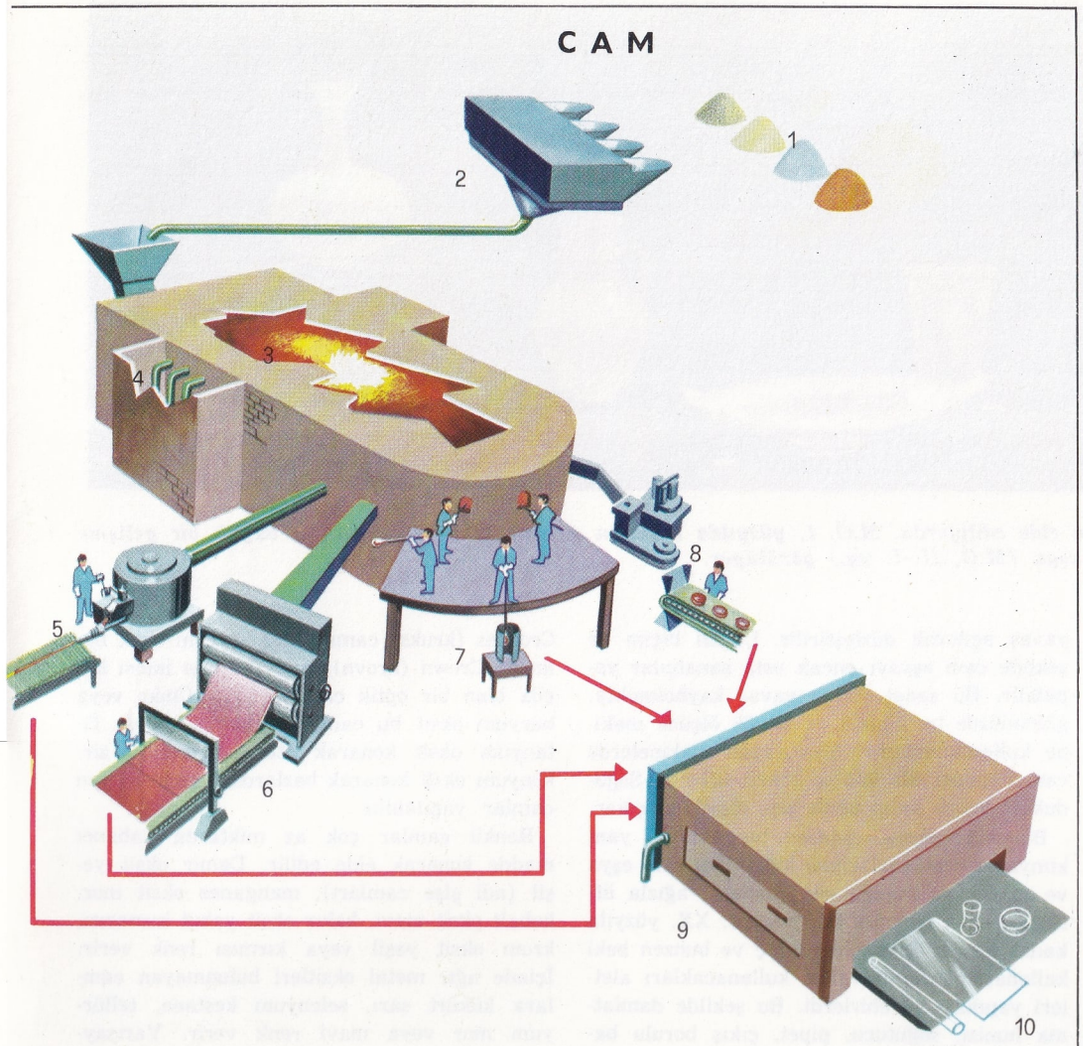

Üstte, cam eşya yapımı: 1) Hammaddeler (kum, soda, kireçtaşı, renk verici oksitler). 2) Püskürtme ve karıştırma. 3) Tekne fırın. 4) Fırına gaz götüren borular. 5) Cam boru yapılması. 6) Ayna ve vitrin camı yapılması. 7) Makinelerle kalıplama ve ağızla cam üflenmesi. 8) Basınçla cama şekil verme. 9) Tavlama fırını. 10) Bitmiş cam eşya. Solda, yukardan aşağıya doğru: Cam hamurunun fırından alınması; cam hamurunun kalıba konması; ilk üflemeden sonra cam hamurunun görünüşü; son üflemeden sonra kalıbın açılışı. Altta solda, üflemeyle cam hamurunun şekillendirilmesi; sağda, cam hamuru kalıp halinde.

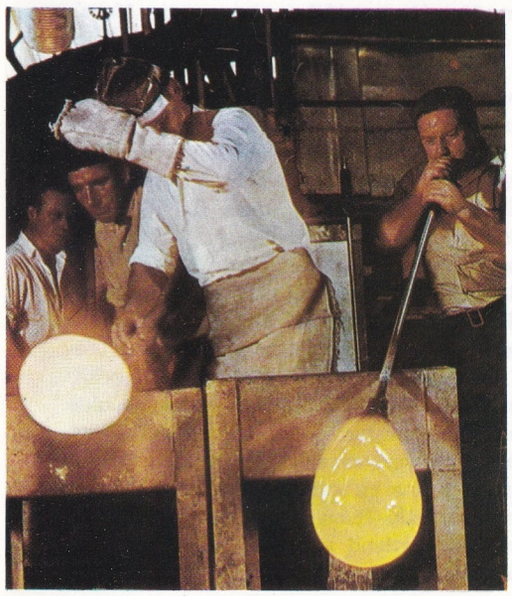

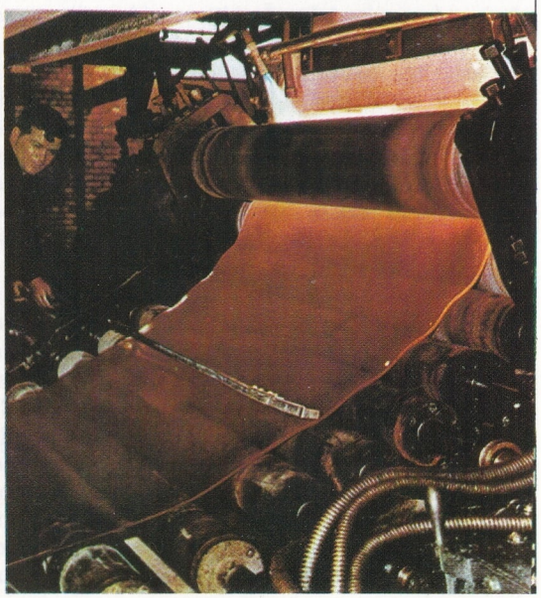

Roma imparatorluğu yıkılırken cam yapılan başlıca merkezler İtalya (Venedik), Belçika ve Ren havzasıydı.

Ortaçağda Ren bölgesinde elde edilen camlar oldukça önem taşır. Bu değişik tipte bir camdır. Alman camcıları soda sıkıntısı çekince bunun yerine odun külünden elde ettikleri potasyum karbonatı (potasá) kullanmışlar ve **waldglass** (orman camı) adını verdikleri bir cam türü elde etmişlerdi. Venedik'te cam yapılması ve cam işçiliği Romalılar devrinden çağımıza kadar kesiksiz olarak devam etmiş ve gelişmiş, 1291 yılında da Venedik yakınında Murano adasına geçmiştir. Bugün hâlâ burada cam yapımına devam edilmektedir. Venedik camcılığının en önemli aşaması, XV. yüzyılda kristal camın keşfiyle başlar. Bundan sonraki gelişmeler silis kaynağı olarak kuvars kumunun kullanılması, kurşun camı (1675), pencere camı yapımı (1676) ve cam boru (1903) metodunun keşfi, daha sonra da polarize cam (1920), emniyet camı (1926) ve cam pamuğu (1931) elde edilmesinde olmuştur.

Hammaddeleri: Silis (SiO_2), bor trioksit (B_2O_3), fosfor pentaoksit (P_2O_5) ile silikatlar, boratlar ve fosfatlar ergitildikten sonra soğutulunca kristalleşmeyip camımsı bir katı halinde kalabilme özelliği gösterir. Silis ve silikatlar ergimiş (sıvı) haldeyken biribirleri içinde erirler; soğutulunca kristalleşmeden sertleşirler, aşırı soğumuş bir sıvı olurlar.

Cam bu tipten bir katı eriyiktir. Silis ve bunun içinde erimiş en az iki silikattan meydana gelir. Bunlardan birisi alkali silikat diğeri toprak alkali ya da ağır metal silikatıdır. Adi cam, silis içinde erimiş sodyum ve kalsiyum silikatlarının bulunduğu bir bileşimdir. Bu camın formülü yaklaşık olarak $Na_2O.CaO.6SiO_2$ şeklinde yazılabilir. Na_2O yerine K_2O, CaO yerine de PbO, MgO, Al_2O_3 veya ZnO, vb. oksitler (ya kısmen ya tamamen) geçebilir. Silis, bor trioksit ve fosfor pentaoksit maddelerine «cam yapıcı» maddeler denir. Karbonat ya da sulfatlar şeklinde bunlara eklenen Na_2O, K_2O ise «ergitici» adını alır ve camın daha düşük sıcaklıkta yumuşamasını sağlarlar. CaO ise «stabilizatör» adını alır ve camın suda veya başka bir eritkende erimesini güçleştirir. CaO, cama $CaCO_3$ şeklinde konur. Özel, renkli ve optik camların bileşimine giren diğer oksitler şöyle sıralanır: Alüminyum oksit kaolen şeklinde, potasyum-alüminyum oksit beraberce feldspat şeklinde (potasyum alüminyum silikat), kurşun oksit litarj (PbO) veya minyum (Pb_3O_4) şeklinde cam karışımına eklenir. Ayrıca %20-25 oranında eski cam kırıkları da karıştırılır. Gereken bütün ilkel maddeler beraberce ve uygun oranlarda pota veya tekne fırınlarına konur. Fırınlar kömür, sıvı ya da gaz yakıtla, bazen elektrikle ısıtılır.

Pota fırınları özel optik camlar ve küçük ölçüde cam yapılması için kullanılır. Pota fırınlarında birkaç tane ateşe dayanıklı pota bulunur. Bunların toplam hacmi 200 ilâ 1000 litre kadardır. Cam karışımı on saatlık bir zaman süresi içinde ergir. Ergimenin ilk ba-

M.Ö. 3000 yılında Mısır'da bol miktarda cam elde ediliyordu. M.Ö. I. yüzyılda bulunan üfleme tekniği camcılıkta büyük bir gelişme sağladı. Resimde, Romalılardan kalma cam eşya (M.Ö. II.-I. yy.) görülüyor.

samağında sıcaklık 1200-1400°C dir. 100-150°C daha yüksek sıcaklıkta durulma ve saydamlaşma basamağı gelir. Bundan sonra cam kitlesinin sıcaklığı yavaş yavaş düşürülür.

Tekne fırınları bir seferde tonlarca hammadde alabilir. İçindeki beklerde yanan jeneratör gazıyle ısıtılır, alevler cam karışımının yüzeyini yalar. İşlemler kesiksiz olarak devam eder. Fırının bir ucundan ilkel maddeler karışımı (kum, soda, kireçtaşı) konur, öteki ucundan cam alınır. Cam alınan uçta, sıcaklık 1000°C kadardır. Pencere ve vitrin camı yapmak için akıcı cam kitlesi üzerine, ortasında uzun bir yarığı bulunan kalınlığı değişen yüzgeç konur. Yarıktan levha şeklinde cam hamuru çıkar. Hamur bir kıskaçla yakalanır ve dönen amyant merdaneler arasından geçerek yukarıya çekilir. Kesiksiz ve enli bir şerit halindeki cam, 12 m. yüksekliğindeki tavlama tünelinden geçer. Tünelin üstünden çıkarken yeteri kadar soğumuş ve sertleşmiştir. Elmastıraş yardımıyle istenen uzunlukta kesilir. Kalın ayna ve vitrin camları yapmak için akışkan cam hamuru, pik demirinden yapılmış ve suyla soğutulan yatay yüzeylere dökülür, üzerinden merdaneler geçirilir. Eğer aynalarda olduğu gibi yüzeyin düz olması istenirse soğuduktan sonra zımparalanır ve perdahlanır. Bu amaç için pik demirinden yapılmış sürtme makineleri kullanılır. Sürtünen yüzey ile cam yüzeyi arasına zımpara tozu gibi aşındırıcı bir madde konur. Perdahlama çuha ile yapılıyorsa $CaCO_3$ tozu kullanılır. Cam çok sert bir maddedir. Ancak elmas yardımıyle uygun şekilde kesilebilir.

Cam Eşya. — Camın her zaman levha şeklinde olması istenmez. Çeşitli cam eşya, cam hamuru kalıplarına dökülerek veya ağızla ya da makineyle üflenip kalıplanarak elde edilir. Ağızla üflemede cam hamuru uzun bir borunun ucuna alınır. Hamur döndüre döndüre borudan üflenir. Cam, balon gibi şişer. Üfleme metoduyle pencere camı yapılıyorsa üfleyiciler camı silindir şekline getirir. Bunu boyuna keser. Henüz yumuşak ve plastik haldeyken cam bir düzlem üzerine konur, yavaş yavaş açılarak düzleştirilir. Çeşitli biçim ve şekilde cam eşyayı ancak usta sanatçılar yapabilir. Bu sanat yavaş yavaş kaybolmakta, günümüzde bu alanda da büyük ölçüde makine kullanılmaktadır. Şişe yapan makinelerde cam hamuru bir kalıba konup üflenir. Soğuduktan sonra kalıp açılır şişe meydana çıkar.

Bununla beraber sadece bir alanda, yani kimya laboratuvarlarında kullanılan cam eşya ve aletler yapımında cam hamuru ağızla üflenir, başka işlemler elle yapılır. XX. yüzyıla kadar kimya öğrencileri üfleç ve bunzen beki kullanarak laboratuvarda kullanacakları aletleri yapmayı öğrenirlerdi. Bu şekilde damlatma hunisi, soğutucu, pipet, çıkış borulu balonlar ve U-boruları yaparlardı. Bugün bu eşyanın hemen hepsi cam fabrikalarında uzman ustalar eliyle standart biçim ve büyüklükte yapılır.

Cam eşya yapılırken anî sıcaklık değişmeleri önlenir. Bir parçanın ana gövdeye eklenmesi istenebilir. Bu durumda eklenecek parça kızıl dereceye (1000°C) kadar ısıtılarak yumuşatılır. Bunun ana gövdeye iyice kaynaması için ana gövde de belli bir sıcaklığa kadar ısıtılmış olmalıdır. İş bitince elde edilen cam eşya, olduğu gibi tavlanmalı, yani belli bir sıcaklığa kadar ısıtılmalıdır. Çünkü cam çok kötü bir iletken olduğundan bir yeri ısınınca sıcaklık homojen dağılmaz. Bu nedenle soğuma sırasında camın içinde gerilmeler olur, bu da eşyanın çatlamasına yol açabilir. İşte tavlama denen homojen ısıtma bunun için gereklidir. Tavlanan eşya yavaş yavaş soğutulur. Bu amaç için tünel fırınları kullanılır. Tünelin sıcak ucundaki sıcaklık aşağı yukarı cam eşyanın yapıldığı sıcaklığa eşittir. Raylar üzerinde yürüyen raflarda sıralanmış cam eşya tünel içinde ilerledikçe yavaş yavaş soğur. Tünelin çıkış ucundaki sıcaklık oda sıcaklığı kadardır.

Özel Camlar: Değişik özellik taşıyan camlar, cama uygun maddeler eklenerek elde edilir. Genleşme katsayısı çok küçük olan pyrex (pireks) camında önemli miktarda bor trioksit vardır. Ultraviyole ışınlarını geçirmeyen Crookes (kruks) camı içinde seryum oksit bulunur. Crown (krovn) camı, kırılma indisi küçük olan bir optik cam türüdür. Çinko veya baryum oksit bu camın bileşimine girer. Titanyum oksit konarak ateşe dayanıklı, zirkonyum oksit konarak bazlardan etkilenmeyen camlar yapılabilir.

Renkli camlar çok az miktarda yabancı madde konarak elde edilir. Demir oksit yeşil (adi şişe camları), manganez oksit mor, kobalt oksit mavi, bakır oksit yakut kırmızısı, krom oksit yeşil veya kırmızı renk verir. İçinde ağır metal oksitleri bulunmayan camlara kükürt sarı, selenyum kestane, tellüryum mor veya mavi renk verir. Yarısaydam cam elde etmek için cam hamuruna flüorürler ve fosfatlar eklenir. Bazı özel camlar iki cam levhası arasına başka bir madde konarak elde edilir. Polarize cam özel hazırlanmış plastik bir yaprak konarak yapılır. Emniyet camları iki cam levha arasına bir plastik levha veya kafes şeklinde örülmüş tel konarak yapılabilir.

Sanat: Arkeolojik araştırmalar camın M.Ö. 2500-3000 yıllarında Mezopotamya'da ve daha sonra Mısır'da yapıldığını göstermiştir. Mısır'da cam yapılan yerler Teb ve başka şehirlerde yapılan kazılarda meydana çıkarılmıştır. Bunların tarihi M.Ö. 1500 yılına kadar uzanır. Sonraları daha kuzeydeki Miken uygarlığında da cam elde etme sanatı görünür. Yavaş yavaş gerileyen bu sanat M.Ö. VI. yüzyıldan başlayarak önce Yunan sonra Roma'da çok gelişti.

Camı üfleyerek işleme metodu M.Ö. I. yüzyılda keşfedildi. Bu sanat önce Etrüsklere sonra Roma'ya geçti. Romalılar bu işin ustası oldular ve kısa zamanda Roma şehri cam üreten büyük merkezlerden birisi haline geldi. Cam üzerinde artistik işlemler yapan ilk ulus Romalılar olmuştur. Koyu bir zemin üzerinde ışığı geçirmeyen açık bir zemin meydana getirilir, sonra bu katman üzerine oyma şekiller kazınırdı. Bunun örnekleri British Museum'daki Portland vazosu ile Pompei'de bulunup müzeye konan vazolardır. Bununla be-

raber Roma cam eşyasının çoğu ya yarısaydam ya da karakteristik hafif yeşil-gri görünüşlü saydam eşyadır. Roma imparatorluğunun bir başka önemli cam üretim merkezi Ren bölgesinde kurulmuştu. Bu merkez milâttan sonra IV. yüzyıla kadar bol miktarda cam üretmiştir.

Roma imparatorluğunun yıkılmasıyle camcılık ta gerilemiştir. Sonraları Cermenler ve başka uluslar da cam yapmaya önem verdiler. Bu çağda Güney Avrupa'ya Doğu'dan gelen mallar içinde cam eşya da bulunuyordu. Venedik'te X. yüzyılda kurulan cam yapım ve işleme yerleri, daha sonra yangın tehlikesi karşısında Venedik yakınlarındaki Murano adasına taşınarak orada gelişmeye devam etti. Renksiz ve saydam cam eşya yapımı burada gelişti ve XVI. - XVII. yüzyıllarda Venedikliler bu konuda Avrupa'ya öncülük etti.

Ortaçağda camcılık Avrupa'da gerilerken İslâm dünyasında gelişmesine devam etti. Abbasîler devrinde sanat değeri üstün ve çok ince cam eşya yapılmıştır.

Abbasîler cam üzerine ince çizgiler oymuşlar, kabartma şekiller yapmışlardır. 1530 yıllarına doğru Venedik'te kristal camı elmasla kesme ve oyma tekniği gelişti. Bu metot sonra Cenevizliler tarafından kopya edildi. Kısa zamanda Avrupa'nın başka bölgelerine **façon de Venise** adıyle yayıldı. Daha sonra Almanlar camcılıkta büyük hamleler yaptılar. Potas kullanarak **waldglass** (potasyum camı) elde ettiler. Potas camıyle güzel renkler sağlanabildi. Venedikliler bu alanda yavaş yavaş üstünlüklerini kaybederken Almanlar ve Bohemyalılar tekniği büyük ölçüde geliştirdiler. XVII. yüzyılda Hollanda camcılığı doğdu ve bu bölgede çok güzel sanat eserleri meydana getirildi. Rotterdam'da Visscher kardeşler ve Willem Mooleysen, cam oymacılığında ince ve çok üstün sanat eserleri yarattılar.

XVII. yüzyılın en büyük gelişmesi İngiltere'de oldu. 1675 yılında George Ravenscroft, ergitici kurşun oksit kullanarak kristal camı elde etti. İngiltere kısa zamanda camcılıkta liderlik tahtına oturdu. Bu sırada Venedik endüstrisi şekil değiştirerek ayna yapmaya başladı. Fransa sahneye 1688'de çıktı. Saint-Gobain'de ergimiş camı arıtma ve bundan cam levhalar elde etme tekniği gelişti.

XVIII. yüzyıl boyunca görülen kayda değer ilerlemeler çeşitli bölgelerde yeni endüstri merkezlerinin kurulmasıdır. Bunlardan birisi de İrlanda'nın Waterford şehrindedir. Bu sırada kesme camlar ortaya çıktı. Bunlardan bardak, sürahi, vazo, avize ve benzeri süs eşyası yapılmaya başlandı. Büyük endüstri evrimi camcılığı da geniş ölçüde etkiledi. Artık bol miktarda cam eşya elde ediliyordu. Bu durum kaliteyi düşürdü, sanat açısından da camcılık yavaş yavaş sönmeye yüz tuttu. Başka bütün tatbikî güzel sanat dallarında olduğu gibi, camdan sanat eserleri meydana getirme tekniği son yıllarda yeniden canlandı. Böylece süs seramikleri gibi süs camcılığı doğdu.

Renkli camlarla desen yapmak bir pencereye renkli cam koymaya benzemez, renkli camlardan bir desen ve şekil yapma (vitray) anlamına gelir. Bu konuda ilk eser X. yüzyılda Rheims'de meydana getirilmiştir. Fakat zamanımıza kadar gelebilmiş ilk eser, XI. yüzyılda yapılmış olan ve Augsburg katedralinin pencerelerini süsleyen peygamberlerdir.

Renkli cam işlemeciliği, deseni çizgilerle belirtilmiş zemin üzerine küçük (kırmızı, sarı, yeşil, mavi, mor) renkli cam parçalarını yerleştirme tekniğine dayanır. Parçalar birbirine kurşun şeritlerle bağlanır. Bu şeritler köşelerde H şeklindedir. Bitmiş vitray (pencere) yerine konur. Detaylar, camlar yerleştirilirken ya da yüz ve benzeri resimlerde olduğu gibi daha önceden boyalarla verilir. Bundan sonra da detayların tutması için o parçalar ısıtılarak cam yüzeyinde ergime sağlanır, ancak bundan sonra parçalar birleştirilir. **Grissaille** metoduyle verilen detaylar eskiden sadece kurşunî kahverengi çizgiler halinde bir figür ortaya çıkarırdı. Daha sonra çizgilerin yerini boyalar aldı. İle-de France'taki büyük katedraller ortaçağ camcılığının en güzel örneklerini taşır. XII. ve XIII. yüzyılların sanatını yansıtan bu eserler güçlü desenleri, zengin renkleriyle gerçekten göz alıcıdır. Katedrallerin başlıcalarından birisi Chartres'tir. Bunu Angers, Notre Dame ve Sainte Chapelle izler. İngiltere de bu alandaki çok güzel eserleriyle övünebilir. Canterbury katedralinin camları bu eserler arasında sayılabilir.

XIII. yüzyıl sonuna doğru çok ve değişik renkler kaybolmaya başlamış, bunların yerini kurşunî kahverengi çizgiler almıştır. Bir başka problem de değişen gotik stilden doğdu. Daha geniş pencereler ve daha açık renklerin aranmasına gidildi. XIV. yüzyılda tabiatla ilgili desenler işlenmeye başlandı.

XV. yüzyılda bunun yerine karışık desenler

Solda: Altın yaldızlı Murano işleri. XV.-XVI. yüzyıllarda yapılmış olan bu işler, Murano'da Cam Müzesindedir. Sağda: Bohemya kristalinden ayaklı bardak (1630 yılında yapılmıştır).

ortaya çıktı. Bunlar büyük miktarda ve ölçüde yapıldı. Biraz da kalite düştü. Böyle eserler gotik üslûbuyle yapılmış kubbelerin altında sık görülür. Camların temel rengi sarıkahverengi oldu, başka renkler pek ender kullanıldı. XIV. yüzyılda cam üstünde kral ve prenslerin armaları görünmeye başladı. Bu, XV. ve XVI. yüzyılda daha gelişti.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda özellikle Belçika ve Hollanda'da sanatın yeniden canlılık kazandığını görüyoruz. Bu devirlerde sanatçıların amaçları tamamen değişmiştir. Bütün renk çeşitlerini kullanarak resim şeklinde kompozisyonlar yapmışlardır. Bu kompozisyonlar bazen pencerede bitmeyip arakesitlerden öteki pencerelere atlamıştır.

Reformla bu sanat birdenbire durakladı. Rönesans mimarîsi böyle bir süsleme türüyle hiç ilgilenmemiştir. XIX. yüzyılda gotik mimarîsinin yeniden canlanmasıyle eski teknikler geliştirilmiş, kilise ve camilerde renkli camlar yeniden görülmeye başlanmıştır. Bunların çoğu kaba ve ortaçağ eserleriyle karşılaştırıldıkları zaman daha değersiz çalışmalardır. Buna rağmen genel düzeyin üstüne çıkabilmiş usta sanatçılar da görülür.

XX. yüzyıl başlarında en güzel eserlerden bir kısmını J. Thorn-Prikker, K. Schmidt-Rottluf adlı sanatçılar meydana getirdi. Renkli camdan yapılan vitrayların modern mimarîde önemli bir yeri vardır. Artık bu sanat, tabiatı fotoğraf gibi yansıtmak ya da portre yapmaktan kendisini kurtarmıştır. Renkli nonfigüratif desenler ve sembolik görüntüler, şekiller, çağımızdaki gelişmeleri gösterir.

Cam Pamuğu (Fiber glass). — Camdan elde edilen ince iplikler (cam pamuğu) esneklik ve başka faydalı özelliklerinden ötürü çeşitli alanlarda kullanılır. Cam pamuğu elde etmek için büyük bir hızla döndürülen dairesel çelik levha üzerine akışkan cam hamuru ince bir şerit halinde akıtılır. Dönen soğuk çelik levha üstüne düşen sıvı cam, çok ince iplikler halinde etrafa saçılır ve birden bire soğuyarak katılaşır. Bir başka metot, aşağı doğru akan sıvı camın üzerine ince bir delikten çıkan yüksek basınçlı hava gönderip püskürtmektir. Bu şekilde çok ince cam iplikler elde edilir. Buna bazen «cam ipeği» adı da verilir. Saçak ve püskül, ısı ve sesi geçirmeyen yalıtma malzemesi olarak ve ayrıca, özel amaçlar için gerekli olan ince fırça yapımında kullanılır. Cam iplikler keçeleştirildikten sonra bir yapıştırıcıyle birbirine bağlanır. Bazen bitkisel ipliklerle de karıştırılarak silindirler arasından geçirilir, bir çeşit keçe elde edilir. Bunlardan kesilen şeritler gözenekli olduğundan kimya endüstrisinde, ayrıca ısı ve sesi geçirmediği için de binalarda yalıtkan olarak kullanılır.

Keçeleştirilmiş ya da kumaş şeklinde dokunmuş cam iplikleriyle poliester reçinesinden çok sağlam ve dayanıklı levhalar yapılabilir. Bu levhalar istenen şekillerde kesilir, sonra iç yüzeyleri uygun reçinelerle sıvanmış kalıplar arasında sıkıştırılır. Reçineye konan bir katalizör 100°C den daha düşük sıcaklıkta reçinenin polimerleşmesini, bunun sonucu sertleşip katılaşmasını sağlar. Bu veya benzeri bir metotla oto karoserleri, kayık gövdeleri yapılır. Bu işlemler sırasında pahalı ısıtma işlemleri gerekmez. Elde edilen ürünlere endüstride **fiber glass** adı verilir.

CAMBRIDGE

Cam ırmağı üzerinde bir İngiliz şehri. Londra'nın 90 km. kuzey-doğusunda yer alır. Nüfusu 100 000'dir. Cambridge, büyük bir üniversiteye sahip önemli bir yüksek öğrenim merkezidir. Şehirde üniversiteden de eski tarihsel yapılar vardır. Bunlardan çok azı zamanımıza ulaşmıştır. En önemlisi Cam ırmağı kıyısında Magdalena Bridge yakınındaki William the Conqueror'un kalesidir. Ayrıca şehirde, mimarî değerde sayısız kilise vardır. Bunlardan en ilgi çekeni Holy Sepulchre kilisesidir. 1130 yılında yapılmıştır. İngiltere'de bulunan dört yuvarlak kiliseden biridir.

Cambridge ortaçağda önemli bir pazar kasabasıydı. Bugün pazar yerindeki satış tezgâhları şehre ilginç bir görünüş vermektedir. Şehrin öteki ilginç yanları Midsummer Common'u kapsayan yeşillikler ve açık alanlardır. Jesus Green, Christ's Pieces ve Parker's Piece botanik bahçeleridir. Cambridge'in en ünlü yeri Cam ırmağı boyunca uzanan The Backs adıyle tanınan üniversite bahçeleri ve çim tarhlarıdır.

Şehirde makine ve elektrik endüstrileri vardır.

Cambridge Üniversitesi: 1209 yılında, Oxford Üniversitesinde çıkan bir anlaşmazlık sonunda bazı öğretim üyeleri Cambridge'e gelmiş, fakat sonra yeniden Oxford'a dönmüştür. Bu olay Cambridge'te akademik öğrenimin başlatılmasını hızlandırmış ve 1226'da Cambridge Üniversitesi kurulmuştur. İlk zamanlar öğretim, kasabadaki özel evlerde yapılmış, ilk kolej, 1284 yılında Peterhouse adı altında açılmıştır. Bunu izleyen 70 yıl içinde 7 kolej daha yapılmıştır.

Cambridge XIII. ve XIV. yüzyıllarda çok önemli bir akademik merkez değildi. Asıl gelişmesi XV. yüzyılda başlar. İlk üniversite yapısı olan Divinity School'un yapımı 1400 yılında tamamlanmıştır. Divinity School'a 1475 yılına değin Hukuk ve Sanat okullarıyle bir de kitaplık eklenmiştir. Bütün bunlar «The Old Schools» (Eski Okullar) denen bir üçgen meydana getirir. Kral Henry VI., St. Mary College ve St. Nicholas College'i (Kral kolejleri) kurmuştur.

Alman bilgin Desiderius Erasmus'un 1511 yılında Cambridge'te kalmaya ikna edilmesiyle üniversite geniş ün kazanmıştır. Erasmus burada çok kalamamışsa da, onu Hugy Latimer, Thomas Cranmer gibi bilgin ve dinbilimcilerinin gelişleri izlemiştir. 1535'te Thomas Cromwell rektör olmuştur. Cromwell reformculuk akımına uyarak Protestan teolojisini üniversiteye sokmuştur.

XVII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl ortalarına değin, gerek bilim standartları açısından, gerek öğretimin başarısızlığı bakımından üniversite bir duraklama devresi geçirmiştir. Yalnız, 1669'da matematik profesörü olan İsaac Newton **«Principia Mathematica»** adlı eseriyle büyük yankılar uyandırmıştır. Bilim çalışmalarının gelişmesinde 1781 yılında kurulan Cavendish laboratuvarlarının büyük yardımı olmuştur. Burada yetişen Lort Rutherford (1871-1937) gibi ünlü fizikçiler, bilim alanında Cambridge Üniversitesinin büyük ün kazanmasını sağlamışlardır. Öğrenci sayısı XVIII. yüzyılda, yılda 200'ken 1890'da, yılda 900 kişiyi bulmuştur. Bugün 900'ü kız olmak üzere 9 000 öğrencisi vardır.

İngiltere'nin en önemli tarihî anıtlarına sahip olan Cambridge'te Trinity College'in bahçesi. Cambridge Üniversitesi 1226 yılından beri öğretim hizmeti görmektedir.

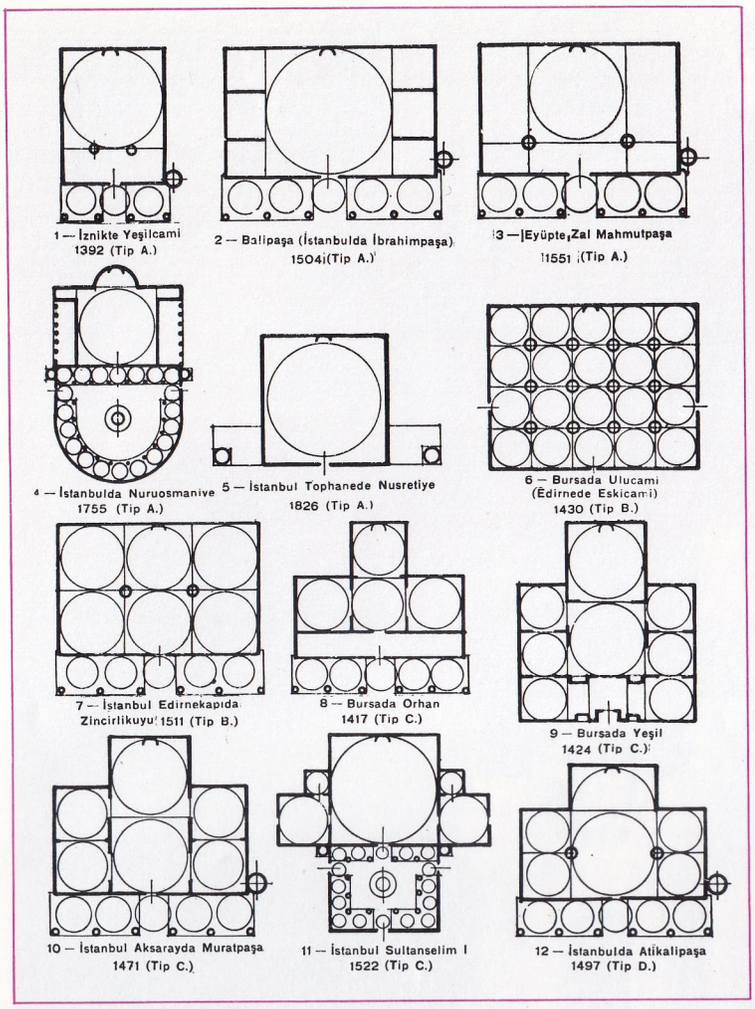

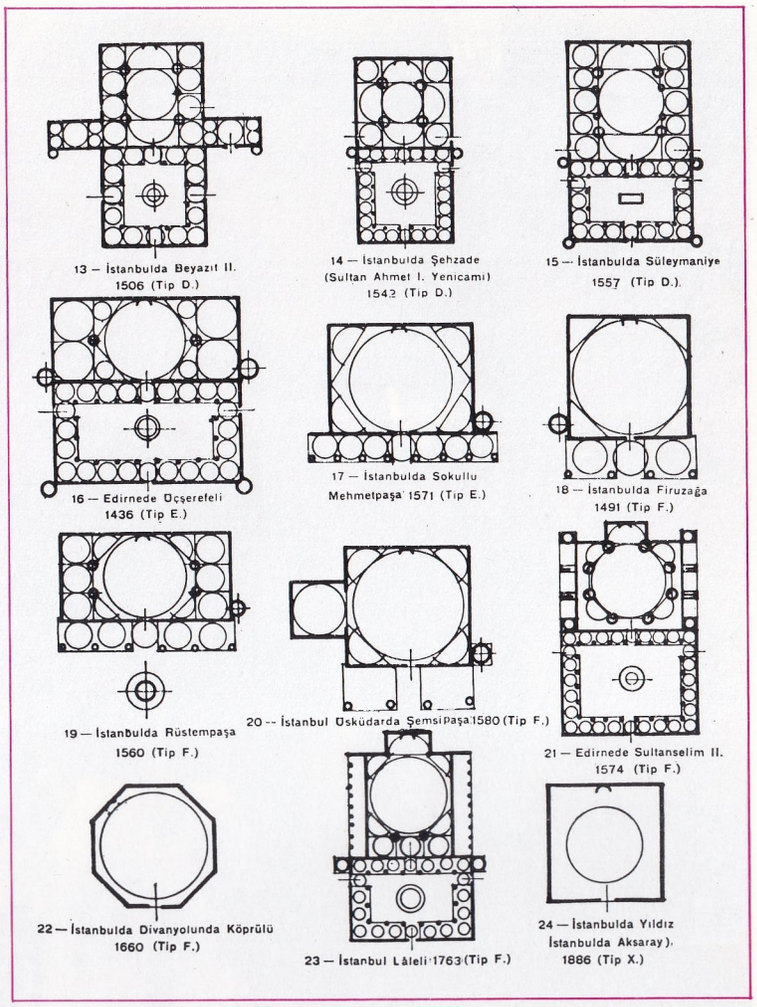

Celâl Esat Arseven'in Türk camilerini sınıflandırması. Cami, Türk mimarlığının en başarılı konularından birini meydana getirir.

Üniversitenin öğrenim süresi üç yıldır, sınavların ilk bölümü derslerin büyük bir çoğunluğunu kapsar ve ikinci yılın sonunda yapılır. İkinci bölümüyse üçüncü yılın sonunda yapılır.

CAMGÖZGİLLER (Squalidae)
Köpekbalıkları takımının bir familyası. Boyları pek uzun olmaz. Sırt yüzgeçleri dikenli ve iki tanedir. Anus ve yüzgeçten yoksundur. Doğurmak suretiyle çoğalırlar.

CAMİ
Müslüman dininden olanların ibadet etmek, dinle ilgili bütün görevlerini yerine getirmek üzere toplandıkları bina. Arapça bir araya getiren, toplayan anlamında **cem** kelimesinden gelir. Bununla beraber, Kur'an ve hadîslerde, namaz kılınan yerden **mescit** adıyle söz edilmektedir. Genellikle Araplarda ve diğer İslâm ülkelerinde de camiye mescit denilmektedir. Türklerde ise mescit daha çok caminin küçüğü olarak bilinir.

Kur'an'ın öğrettiğine göre, İslâmlıktan önce Mescit-ül-Haram ve Mescit-ül-Aksa adıyle bilinen belli başlı iki mescit vardı. Medine'ye 5 km. uzaklıkta bulunan ve Peygamber tarafından yaptırılmış olan Kubâ mescidi, İslâm devrinde meydana getirilmiş ilk Müslüman mabedi olup, zamanla birçok eklemeler yapılmak suretiyle genişletilmiştir.

Bu ilk mescitlerden sonra, Müslümanların en önemli ibadet yeri Medine'de, Ravza-i Mutahhara'nın içindeki Mescid-i Nebevîdir. Yapılışına, Peygamberin kendisi de katılmıştır. Bu bina günümüze gelinceye kadar yeni onarımlar, eklemelerle genişlemiş, büyümüştür.

Peygamber ve Dört Halife çağından başlayarak camiler uzun süre, aynı zamanda sosyal ve siyasal meselelerin görüşülüp halledildiği devlet kurumları şeklinde kullanılmışsa da din ve devlet işlerinin kesinlikle birbirinden ayrılmasıyle bundan vaz geçilmiştir.

Mimarîsi: Caminin yönü daima **kıbleyi,** yani en büyük Müslüman mabedî olan **Kâbe'yi** gösterir. Bu yön camilerde **mihrap'la** belirtilmiştir. Bina yapısı, **dış avlu** (harîm), **iç avlu** (harem) ve **kubbealtı** veya **sahn** da denebilen cami içi olmak üzere üç kısımdan meydana gelir. Esas bina, zemini toprak ve yer yer kaldırım döşeli olan dış avlunun ortasında bulunur. Bu kısımda ayrıca aptes almaya yarayan sıra çeşmeli bir **şadırvan,** namazı kılınmak üzere bekletilen cenazelerin konduğu **musalla** taşları ve bazı eski camilerde görüldüğü gibi küçük bir de mezarlık vardır. Hükümdarlar tarafından yaptırıldığı için **Selâtin** camisi adını taşıyan bütün büyük mabetlerin dış avluları ayrıca ağaçlandırılmıştır.

İç avlu hemen daima mermer döşelidir. Namaz vakitlerini halka duyurmak üzere ezan okumaya mahsus kule şeklinde yapılmış bir veya birkaç şerefesi bulunan minareler, bu iç avlu duvarlarına bitişik olarak yapılmıştır. Şerefesine bir iç merdivenle çıkılır. Son yıllarda hutbe, mukavele ve vaızlardan cami dışındaki halkın da faydalanabilmesi ve özellikle ezanların daha geniş bir alanda etkili olabilmesi için, bazı büyük camilerimizde mikrofon ve hoparlör tertibatı kullanılmaktadır.

İç avluya büyük bir cümlekapısından girilir. Ayrıca yan kapıları vardır. Burası pencereli yüksek duvarlarla dış avludan ayrılmış olup, aynı zamanda **revak** adını alan, üstü kubbeli sütunların meydana getirdiği bir galeriyle çevrilidir. Revakın asıl binaya bitişik dış kısmında bulunan sağlı sollu mihraplara son cemaat yeri denir. Kalabalıkta içeri giremeyen cemaatin ibadet etmesine yarar. Caminin girişinde, mihrapların üst taraflarında, müezzinlerin cemaate tekbirleri tekrarlamak üzere yer aldığı ufak cumbaya benzeyen yerlere **mükebbire** denir. Asıl binaya yine bir cümlekapısından girilir. Orta yerde üstü büyük bir kubbeyle örtülü olan bu meydana **merkez sahnı,** yan taraflardaki bölmelere **yan**

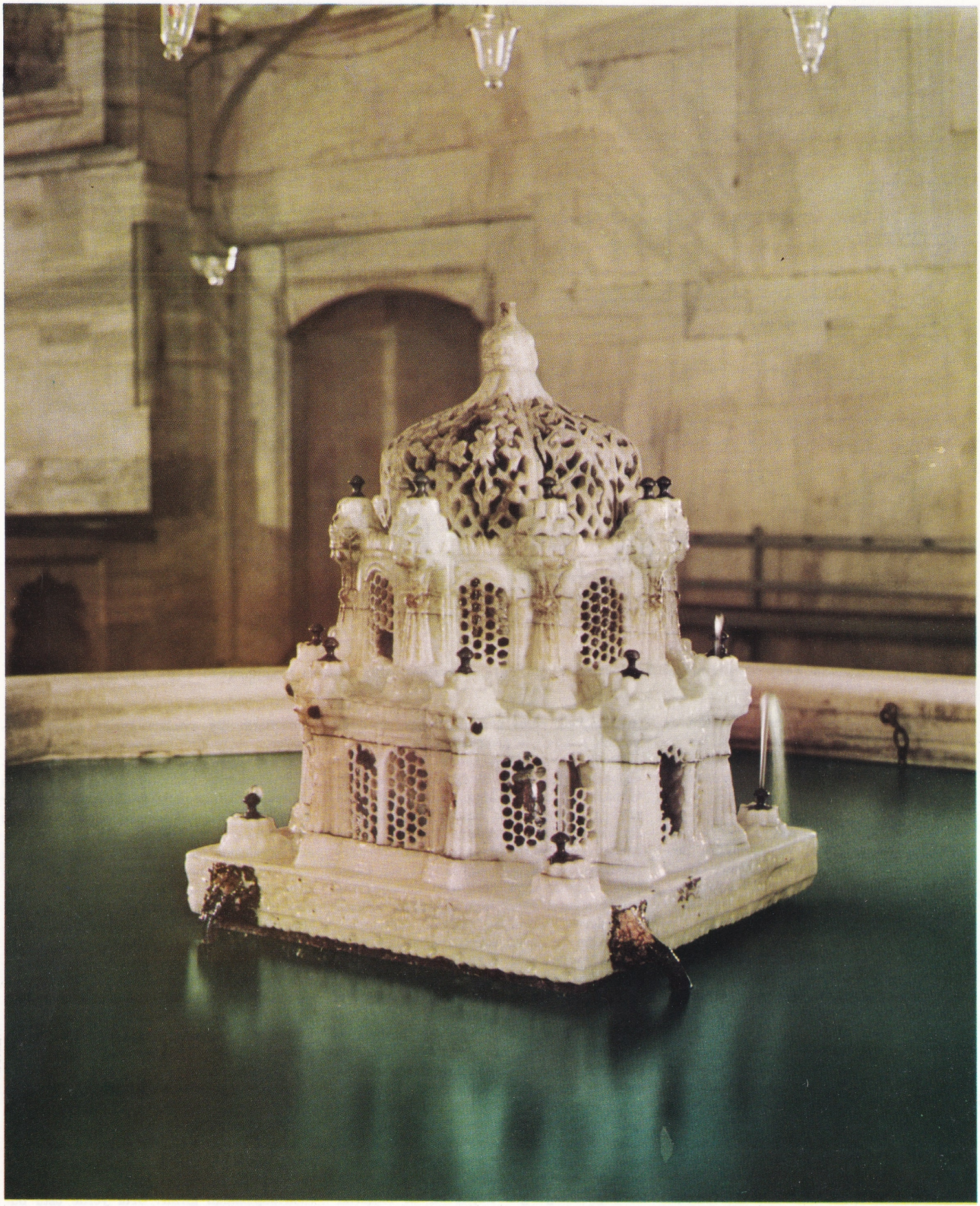

Türk-İslâm mimarîsinin en önemli örneklerinden Yeşilcami'nin (Bursa) şadırvanı.

sahn denir. Yan sahnların yerden biraz yüksek olanları **sofa** adını alır. Sahnların döşemesi mermerle kaplıdır. Üstlerin cemaatin namaz kılabileceği şekilde hasır, kilim, halı gibi örtüler serilmiştir. Büyük camilerin yan sahnları üstüne **fevkaniye** adını alan ikinci bir kat daha yapılmıştır ki, bu ek katların özel bölümlerine **hünkâr mahfili** veya **mahsûre** denir. Hükümdarların halktan ayrı olarak namaz kıldığı yerdir. Dışarıya açılan ayrı kapı ve merdiveni bulunur.

Mihrabın hemen sağında hutbe okumaya yarayan bölüm **mimber** adını alır. Bunun da solunda vaiz kürsüsü vardır.

Bütün bu teferruatın dışında zaman zaman devlet merkezi olarak kullanılmış büyük şehirlerde, özellikle hünkârlar tarafından yaptırılan önemli camilerin bulunduğu yerler, asıl binaya ek olarak yaptırılmış imaret (aşevi), medrese, kütüphane, yoksullar yurdu, çeşitli bilim kurumları gibi büyük sosyal ihtiyaçları karşılayacak kuruluşlarla geniş siteler halinde birer bütündür. İstanbul'da Fatih, Süleymaniye, Manisa'da Muradiye, Edirne'de Muradiye ve Selimiye külliyeleri gibi.

Genellikle büyük şehirlerimizin cami mimarîsine sade bir sanat güzelliği hâkimdir. Çiniler, çini işçiliğinde kullanılan desen ve renkler, oymalar ve hat ustalığında Türk-İslâm sanatının karakteristiği göze çarpar.

CÂMİ, MOLLA NURETTİN ABDURRAHMAN
(1414-1492) İran'ın büyük tasavvuf şairi ve bilgini. İran'da Herat dolaylarında Harcirt kasabasında doğmuştur. Devrinin ileri gelen bilginlerinden öğrenim görmüş ve Hüseyin Baykara ile onun veziri, ünlü Türk şairi Ali Şîr Nevaî'nin büyük ilgisini çekmiştir. Nakşibendî tarikatine bağlanmış ve bu tarikatın yaygın bir duruma gelmesinde büyük etkisi olmuştur. Herat medresesinde müderrislik yapmış, ünü İslâm dünyasında gittikçe arttığından, Fatih Sultan Mehmet ve oğlu Beyazıt II.'yle mektuplaşmak imkânını bulmuş ve Osmanlı hükümdarları tarafından para ve hediyelerle mükâfatlandırılmıştır. Geçirdiği büyük bir aşk nedeniyle tasavvuf âlemine dalmış, hacca gitmiş, dönüşünde kendisi için yaptırdığı medresede ömrünün sonuna kadar bilim ve öğrenimle uğraşmıştır.

Herat'ta öldüğü zaman cenazesinde Hüseyin Baykara da bulunmuştur. Ünü, İslâm-Türk âlemine yayılmış olan Câmi, yaşadığı devrin en seçkin kişisiydi. Son klasik İran şairi olarak ad yapmıştır. İran edebiyat tarihine canlı bir hareket kazandırmış, edebiyat, tasavvuf, müzik, yorum, hadis alanlarında şiir ve düzyazı olarak pekçok eser bırakmıştır

Üç divan halinde toplanan şiirleri birçok yabancı dile çevrilmiştir. **«Heft Evreng»** adlı manzum hikâyeleri 7 mesnevîden meydana gelmektedir. Bu hikâyelerin en önemlisi «Yusuf ile Zeliha» dır. «Baharistan» 'ı, şiir-düzyazı niteliğinde bir eserdir. Birçok Batı diline çevrildiği gibi, dilimize de çevrilmiştir.

Gazellerinde Sâdi ve Hâfız'ın etkileri görülen Câmi'nin, aruz ve müzik üzerine yazılmış eserleri de önemlidir.

CAMİ MÜZİĞİ
Camilerde okunan din müziği eserleri bu ad altında toplanır. Başlıca şu biçimleri vardır: Ezan, mahfel sürmesi, mevlüt, miraciye, naat, salât, tekbir, tespih, tevşih.

CAMKANATLILAR
Böceklerin kelebekler takımından bir familya. Cam gibi saydam olan kanatlarından ötürü bu adı almışlardır. Elma, frenküzümü, kavak, meşe, kayın ve gürgen ağaçlarına musallat olurlar. Kurtçukları bu bitkilere zarar verir.

CAMOES, LUIS VAZ DE
(1524-1580) Portekizli ozan. Yaşayışı hakkında çok az şey bilinmektedir. Coimbra Üniversitesinde öğretim yapmış, oradan Lizbon'a taşınarak saray çevresine girmiştir. Üç yıl askerlik göreviyle Kuzey Afrika'da bulunmuştur. 1553 yılında Hindistan'a geçerek burada kalmış, daha sonra Mozambik'te oturmuş ve ancak 1570'te Lizbona gelebilmiştir. İki yıl sonra da **«Os Lusiadas»** adlı eserini yayımlamıştır. Bu büyük destanda Camoes'in serüvenli hayatı ve serüvenci ruhu yansımaktadır. Destan, Vasco da Gama'nın Hindistan'a giden yeni bir yol aramak için çıktığı yolculuğu anlatmaktadır. Portekiz'in XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarındaki başarılarının yankısı destanda yer alır. Camoes, büyük bir yurtseverdir. Şiirlerinde sanat yapmaktan çok ülkesinin ulusal kahramanlıklarını anlatmaya önem vermiştir.

Ölümünden sonra yayımlanan şiir kitabı **Ri-**

İstanbul'da Sultanahmet camisinin (1609-1617) orta kubbeyi taşıyan ayaklarından biri. Sultanahmet camisi çinileriyle ünlüdür.

mas (1565) Camoes'in lirik şiirde, destansı şiirdeki başarısını tekrarlayamadığını göstermektedir.

CAMPANA, DINO
(1885-1932) İtalyan şairi. İtalyan şiirinde «lânetli şair» tipinin tek örneğidir. Bütün varlığını saran tedirginlik ve sıkıntıyı giderebilmek için İtalya'yı, Avrupa'yı ve Güney Amerika'yı dolaşmış olan Dino Campana, çıldırarak uzun süre akıl hastanelerinde yatmış, son 14 yılını geçirdiği Castel Pluci Akıl hastanesinde ölmüştür.

Dünya görüşünün kuramsal temellerini Nietzsche'den alan Dino Campana, şiirinde Baudelaire, Verlaine ve özellikle Rimbaud'dan esinlenmiştir. Şiddetli bir duyarlık gerilimiyle varılacak bütünsel bir yaşantı olarak kabul ettiği şiire ulaşabilmek yolundaki çabalarının ürünlerini **Canti Orfici** (1914) adlı şiir kitabında toplamıştır. Bu şiirlerinde yer yer Carducci ile D'Annunzio'nun açık etkileri görülmekle birlikte güçlü bir kişilik göstermekte ve bazı şiirleriyle XX. yüzyıl İtalyan şiirinin en güzel örneklerini vermektedir.

CAMPANELLA, TOMMASO
(1568-1639) İtalyan düşünürü. 14 yaşında Dominiken rahipleri örgütüne giren Campanella, kısa süre içinde Telesius'un düşüncelerine katıldığından doğmatik kilise çevrelerinin şüphesini çekmiştir. Defalarca yargılandıktan ve sonunda hep temize çıktıktan sonra, İtalya'nın çeşitli şehirlerini dolaşmış, 1598 yılında, Calabria'da bir manastırda, pek az taraftarıyle birlikte, ülkenin İspanyol egemenliğinden kurtarılması ve derebeyi topraklarının dağıtılması amacını güden, bir ayaklanma hazırlamıştır. Diğer arkadaşlarıyle birlikte tutuklanan Campanella, kurtulmak için deli taklidi yapmıştır. Müebbet hapse mahkûm olmuş, 27 yıl Napoli'deki İspanyol zindanlarında, 3 yıl da Roma'daki Engizisyon zindanlarında tutuklu kalmış, çeşitli işkencelere rağmen direnmesini bilmiştir. 1629 yılında özgürlüğüne kavuşan Campanella, hapisten çıktıktan sonra kendisini koruyan Papa Urbano VIII.'in de yardımıyle 1634 yılında Fransa'ya kaçmış, burada Richelieu'nün koruyuculuğu altında eserlerini yayımlayabilmiştir.

Philophia sensibus demonstrata (Duyularla Ispatlanan Felsefe), **Compendium de rerum natura** (Doğa Konusunda), **Metaphysica** (Metafizik), vb. gibi felsefe eserleri yazmış olan Campanella, insanların ve hayvanların yanı sıra yıldızların ve maddenin de bir ruha sahip olduğunu savunur.

Campigli'nin «Koltuktaki Kadınlar» adlı tablosu.

Albert Camus.

CAMPIGLI, MASSIMO
(1895-) İtalyan ressamı. Belli bir öğrenim görmemiş ve kendi kendini yetiştirmiştir. I. Dünya savaşı sonunda Paris'e gitmiş, iki dünya savaşı süresince burada kalmıştır. En çok etkilendiği kaynak Pablo Picasso'nun neoklasik resimleri olmakla birlikte eserlerine kendi kişiliğini eklemesini de bilmiştir. Ayrıca Etrüsk ve Mısır resimlerinden yararlandığı görülür. Bu eğilim en çok 1930'dan sonra kendini gösterir. Cepheden göze çarpan bir düzen içinde en sık çalıştığı konu kadındır.

CAMUS, ALBERT
(1913-1960) Fransız yazarı. Cezayir'de doğmuştur. Bir tarım işçisi olan babası, I. Dünya savaşının ilk yıllarında öldürülmüştür. Camus'ün, Cezayir'de okula gittiği sırada tüberküloza yakalanması, yüksek öğrenim yapmasına engel olmuştur. Bir süre Cezayir'de gazetecilik ve bir tiyatro şirketinin yönetmenliğini yapmış, daha sonra Paris'e gitmiştir. 1940'ta sol kanat gazetelerinden «Combat»nın başyazarlığında bulunmuş, bu görevi 1948'e dek sürdürmüştür. 1942'de **«L'étranger»** (Yabancı) adlı kısa romanını yayımlamıştır. Arı ve klasik Fransız diliyle yazılmış olan bu roman, hikâye türünün büyük örnekleri arasındadır. Ertesi yıl yazdığı **«Le Mythe de Sisyphe»** (Sisif Efsanesi) adlı denemesinde Camus'nün karakteristik «Absurde - Olamazlık» kavramı ön plandadır.

Olamazlık yazarın, evrenin saçmalığı konusundaki düşüncesinin temel terimidir. Camus, **«Le malentendu»** (1944) ve **«Caligula»** (1945) adlı oyunlarıyle ününü pekiştirmiştir. 1948'de **«L'état de siège»**, 1950'de **«Les Justes»** adlı iki oyun yazmıştır. 1947'de yazılan **«La Peste»** (Veba) adlı romanı ve 1951'deki **«L'homme révolté»** (Baş Kaldıran İnsan) adlı incelemesi Camus'nün düşüncelerinde bir dönüm noktasıdır. Bu eserlerinde bireysel değerler ve devrim arasındaki ilişkilere eğilmiş, baş kaldırmadaki dayanışma hareketinin üzerinde durmuş, bu konuda insancılığın ahlâkî yanını ön planda tutmakta direnmiştir. 1952'de, o zamana dek çok yakın arkadaşı olan Jean Paul Sartre'la bozuşmuşlardır. **«La chute»** (Düşüş, 1956) adlı kısa romanının dışında Camus'nün son çalışmaları politik özellik taşır. Bu yazılar onun ılımlı sol kanattan çekilmesini göstermesi bakımından önemlidir. Camus, 1960 yılında bir otomobil kazası sonunda ölmüştür.

1957 yılında Nobel edebiyat ödülü kazanan Camus, düşünür, tiyatro yazarı ve romancı yanlarıyle XX. yüzyılın en büyük isimleri arasındadır. Özgür düşünceye saygısını daima tekrarlamış ve inandığı gerçekleri büyük bir açık yüreklilikle savunmuştur.

CANALETTO, GIOVANNI ANTONIO
(1697-1768) Venedik'te doğmuştur. İlk sanat eğitimini, bir tiyatro dekoratörü olan babasının atelyesinde görmüştür. Doğduğu şehir zamanın en önemli politika, ticaret ve sanat merkezlerinden biriydi. Şehirde birçok güzel yapı ve sanat eserleri vardı. Soylu ziyaretçiler için göz alıcı törenler yapılırdı. Canal ya da -daha sonra benimsediği adıyle- Canaletto'nun çalışmalarında Venedik'in mimarî görünüşünü konu edinen resim dizilerine rastlanır. Roma'ya da giderek mimarî resimler çalışmış, sonra yine Venedik'e dönerek zengin turistler için manzara resimleri yapmıştır.

İngiltere'nin Venedik konsolosu olan Joseph Smith, Canaletto'dan satın aldığı resimleri 1763'te İngiltere'ye getirmiş böylece Canaletto'nun en önemli eserleri Windsor şatosundaki Krallık kolleksiyonuna girmiştir. 1733'te Smith'e ithaf ettiği birçok gravür ve yağlıboya çalışması vardır. 1741-1743 yılları arasında meydana getirdiği birçok resimde Roma şehrini konu almıştır. 1746'da İngiltere'ye gitmiş, burada kaldığı on yıl süresince Londra ve Thames ırmağı peyzajları ve kasaba evlerinin resimlerini yapmıştır. Fazla atelye işçiliği, çok sayıda eser vermek, gerçeğe aşırı bağlılık Canaletto'nun üslûbuna zamanla bir sertlik getirmiştir.

Canaletto'nun öteki doğa ressamlarını etkilediği bir gerçektir. Fakat bunlar hakkında çoğunlukla pek az şey bilinmektedir. Francesco Guardi'nin (1712-1793) yaptığı resimlerden, Canaletto'nun yanında çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İngiliz ressamları, Turner (1775-1851) ile Thomas Girtin'i (1775-1802) geniş ölçüde etkilemiştir.

CANAVAROTU (Orobanche)
Canavarotugiller familyasından bir bitki. 100 kadar türü vardır. Bunlar, başka bitkilerin kökleri üzerinde asalak olarak yaşayan, yıllık ya da çok yıllık otlardır. Çoğunlukla Avrupa ve Asya'da, küçük bir bölümü de Kuzey Amerika ve Kuzey Afrika'da yetişir. Pul biçiminde yaprakları, salkım, ya da başak şeklinde çiçekleri vardır. Bu çiçekler, gövdenin ucunda bazen tek olarak da bulunabilir. Yaşadıkları bitkilerin kök ve gövdelerine emici organlarını yapıştırarak besinlerini oralardan sağlarlar. Tohumları küçüktür, özellikle rüzgâr aracılığıyle çevreye dağılır. Gövdeleri menekşe rengi, kahverengi, ya da sarımtırak olur. Küçük tohumlarının saçılmasıyle her bitkinin yaydığı 100 000 kadar tohum, canavarotu neslinin sürüp gitmesini sağlar. Ancak, tarıma zararları olur. Yabanotları, süs bitkileri üzerinde asalak olarak yaşarlar. Bunlardan **Orobanche ramosa** cinsi bir Akdeniz ve Avrupa bitkisidir. Özellikle kenevir ve tütünlere zarar verir, ürünün yarıdan fazlasının bozulmasına sebep olur. **Orobanche minor**, bakla ve bezelye üzerinde asalak olarak bulunur ve bunların ürünlerinin bozulmasına yol açar. Yurdumuzda 40'tan fazla türü vardır. Mısır ve Doğu Hindistan bölgeleri içindeki bölgede pamuk ve sebzelere zarar veren türleri, **Orobanche aegytica**, Akdeniz çevresinde ve Ön Asya'da bezelye, bakla gibi sebzelerle, tahıllar (özellikle burçak) üzerinde asalak olarak yaşayan başka bir türüdür. Diğer bir tür de **Orobanche crenata**'dır, tarıma geniş ölçüde zararlı olur.

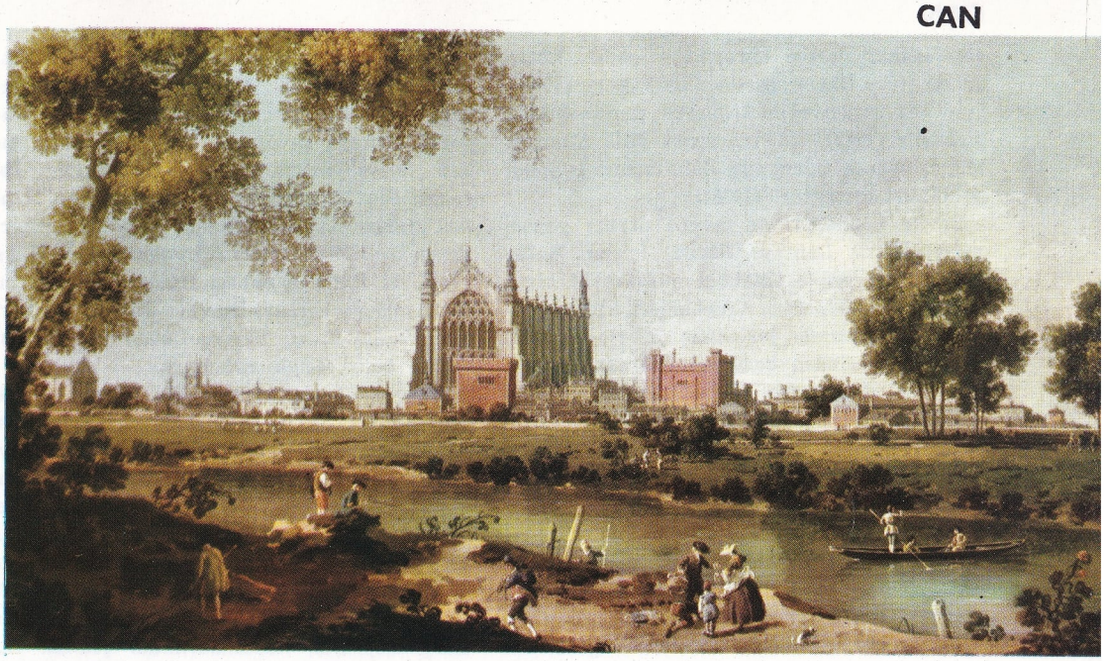

Canaletto'nun fırçasından bir İngiltere görünümü.

CANBERRA
Avustralya'nın başkenti. Güney-doğu Avustralya'da, tepelerle çevrili ve denizden 600 m. yükseklikte bir ovada, Murrumbidgee ırmağına sağdan katılan küçük kollarından biri olan Molonglo ırmağının iki kıyısında, Sidney'in 230 km. güney-batısında kurulmuştur. Nüfusu 55 000'dir. 1913 yılında ülkenin büyük şehirleri arasında rekabete engel olmak için, Avustralya konfederasyonunun yeni başkenti olarak kurulmuş olan Canberra, özellikle buğday ve büyükbaş hayvan yetiştirilen bir bölgede yer alır. Uluslararası bir yarışmayla seçilmiş olan ve bölgenin özelliklerinden en büyük ölçüde yararlanan şehir planını Amerikalı mimar Griffin çizmiştir. Şehrin nüfusunu, hemen hemen bütünüyle, hükümet memurları ile aileleri meydana getirmektedir.

CANBULAT, İSMAİL
(1880-1926) Türk devlet adamı. İstanbul'da doğmuştur. Harbiye (Harp Okulu) yi bitirerek (1899) orduya katılmış, Selânik ve Manastır'daki birliklerde görev almıştır. İttihat

Canavarotu başka bitkilerin kökleri üzerinde asalak olarak yaşar.

ve Terakki Partisi kuruçularındandır. İstanbul'da Harp Okulu öğretmenliği yapmış (1908), İzmit'ten milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir (1912). 1913'ten sonra Millî Emniyet Müdürlüğünde bulunmuş, daha sonra İstanbul Şehremini olmuştur (1916).

Devlet hizmetlerinde derece derece yükselerek 1918'de Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) olmuş, 1923'te İstanbul milletvekili seçilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri arasında yer almış (1924), bu parti ileri gelenlerinden bazılarının Atatürk'e karşı düzenledikleri bir suikast teşebbüsüyle ilgili görülerek, İstiklâl Mahkemesinde yargılanmış ve öbür ilgililerle birlikte 14 temmuz 1926'da İzmir'de idam edilmiştir.

CANDAROĞULLARI

Anadolu Türk beyliklerinden. VIII. hükümdarlarının adından ötürü İsfendiyaroğulları da denir. Bu soya «Kızıl-Ahmedlular» adının verilmesi, sonuncu hükümdarlarından gelir. Daha önce Candaroğulları diye anılan sülâle, öbür Anadolu beylikleri gibi kurucusunun adını taşımaktaydı.

170 yıl süren Candaroğulları (1291-1461), Dulkadir ve Karamanoğullarından sonra Anadolu beyliklerinin en uzun ömürlüsüdür. 1309'a kadar Selçuklulara ve 1335'e kadar İlhanlılara bağlı kalmıştır. Daha sonra Osmanlılara bağlandılar. Ankara savaşına (28 temmuz 1402) kadar, bir Osmanlı eyaleti durumunda olan beylik, 1413'ten sonra Osmanlı yönetimine geçmiştir.

1459-1461 arasında yeniden bir Osmanlı eyaleti durumundaydı. Böylece bağımsızlık yılları 1335-1383 ile 1402-1413 arasındaki 59 yıldan ibaret kalmıştır.

Candaroğullarının merkezi Kastamonu'ydu. Bugünkü Kastamonu, Sinop, Samsun illerinin kapladığı alan, Çorum ve Çankırı illerinin bir bölümüne yayılan beylik, en geniş zamanlarında 40 000 km^2.'ye yayılmıştır.

Candaroğulları soyunun kurucusu Şemsettin Demir Yaman Candar Bey, Alparslan Yaman Candar Beyin oğludur. Candar Bey, İlhanlıların Kastamonu valisi olarak bu bölgeye yerleşmiş, oğulları da onun ödevini sürdürerek Candaroğulları soyunu meydana getirmişlerdir. İkinci hükümdar Gazi Süleyman Paşa I., babasının yerine geçti (1300). İlhanlıların zayıf bir devresinden yararlanıp Kastamonu'da bağımsızlığını kazandı (1309).

Candaroğullarının Osmanlılarla akrabalığı evlenme yoluyle kurulmuştur. Damat Beyazıt Bey (VI. hükümdar), Rumeli fatihi Veliaht Şehzade Süleyman Paşanın kızı Efenzed Hatun (Sultan) la evlenmiştir. Onun yerine geçen oğlu Damat Süleyman Paşa II. de Şehzade Süleyman Paşanın küçük kızı Sultan Hatun'u, yani babasının aldığı kadının kızkardeşini aldı. Süleyman Paşa II., babasının yanından kaçarak (1383) Sultan Murat I.'e sığındı. Kızıyle Sultan Murat I. evlendi. Yerine geçen İsfendiyar Bey, Timuroğullarına bağlı gözükmüş (1402-1413). Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi de İsfendiyar'ın yanında konuk kalmıştır (1402-1403).

İsfendiyar Bey, Bolu meydan savaşında Murat II. tarafından yenilgiye uğratıldı. Anadolu seferinde, Timur'u Erzincan'da karşılayarak Ankara savaşında Yıldırım'a karşı çıkan İsfendiyar'ın yerine oğlu Damat İbrahim Bey II. geçti. O da Çelebi Sultan Mehmet'in kızı Selçuk Hatun'la evlendi. Kızkardeşini ise, Çelebi Mehmet'in oğlu Sultan II.'ye verdi, ki Fatih'in annesi Hüma Hatun'un bu kadın olduğu sanılır. İbrahim Bey II.'nin kardeşi Damat Kasım Bey de Çelebi Sultan Mehmet'in öbür kızıyle evlenmiştir.

İbrahim II.'nin yerine oğlu Damat İsmail Bey geçti. Fatihin hem dayısının oğlu, hem de eniştesi olan İsmail Bey, bilgin bir kişiydi. Zamanımıza kadar gelen fıkıh (İslâm hukuku) üzerine yazdığı Hulviyat adındaki eseri ünlüdür. İstanbul'un kuşatılması sırasında bir birliğe komuta ederek Fatih'in yanında bulunmuştur. Fatih, Sinop limanında görününce, İsmail Bey, Türk kanı dökmemek için karşı koymadı, hükümdarlıktan çekildi. Bunun üzerine Fatih, onu önce Yenişehir'e (Bursa), sonra da Filibe'ye sancakbeyi olarak tayin etti. İsmail Bey, Filibe'de ölmüştür. Hayır için yaptırdığı eserler arasında Kastamonu'da 3 cami, 2 han, imaret, medrese, hamam, Filibe'de 3 cami, hamam su yolları, çeşme, vardır. Filibe'deki türbe ve camisi 1914'te Bulgarlar tarafından yıkılmıştır.

İsmail Beyin 5 oğlu, 2 de kızı vardı. Sülâle, onun dalından değil, kardeşi Kızıl Ahmet Paşadan yürüdü. Bu zat Osmanlı hizmetinde bulunmuş ve Fatih'in Kastamonu sancakbeyliğini yapmıştır (1459-1461). Fatih'in hem dayısının, hem de halasının oğlu olan Kızıl Ahmet Paşa, Trabzon'un alınmasında Fatih'le birlikte savaşa katıldı. Mora Sancakbeyliğini (1461) kabul etmeyerek, Fatih'in baş düşmanları olan Konya'daki Karamanoğullarına, daha sonra da Tebriz'deki Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beye konuk oldu. Fatih'in oğlu Beyazıt II. tahta çıkınca (1481) affını sağlayarak İstanbul'a döndü. Beylerbeyi rütbesine kadar yükseldi.

Kızıl Ahmet Paşanın küçük oğlu olan Musa Paşa, bir Osmanlı beylerbeyiydi, 1544'te Gürcistan'da şehit oldu. Büyük oğlu Damat Mirza Mehmet Paşaysa, Sultan Beyazıt II.'nin kızıyle evlenmiş, 1530 yıllarında ölmüştür. Onun büyük oğlu Ahmet Paşa, bir ara Rumeli beylerbeyliğini yapmış, yakın akrabası bulunduğu Selim II. ile oğlu Murat III.'ün muhasipliklerinde görev alarak 95 yaşında ölmüştür (1588). Küçük kardeşi Vezir Kara Mustafa Paşa, Rumeli beylerbeyi (1555), Kanunî'nin beşinci veziri (1561) olmuştur. Malta seferinde 30 000 er ve 200 parçalık savaş gemisiyle kara harekâtında görevlendirildi.

Ahmet ve Mustafa paşaların ortanca kardeşi Vezir Muhasip Şemsi Ahmet Paşaysa, Murat III.'ün başmuhasibiydi. İyi bir şairdi, «Şemsî» takma adıyle yazardı. Üsküdar'da Şemsipaşa'da 1580'de Mimar Sinan'a yaptırdığı camisi, medresesi ve türbesi vardır. Büyük oğlu Mahmut Paşaysa, Nahcuvan Beylerbeyiyken şehit oldu (1602). Onun oğlu Yahşı Paşadan, İsfendiyaroğulları soyu sürmüştür.

CANİK

Kuzey Anadolu'nun orta bölümünde eski bir yöre adı. Canik adı Samsun ve Ordu illeri çevresini içine alan ve güneyde Yeşilırmak yayına kadar uzanan yönetim bölümüne verilmişti. Canik, önce Sıvas eyaletine, sonra Trabzon'a bağlı bir sancak olmuş. Cumhuriyetin ilânından sonra bir il haline getirilerek **Samsun** ili adını almıştır.

Canik adının menşei kesin olarak bilinmemektedir. Anadolu Selçukluları devrinde bölge bu adla anılıyordu. Anadolu Selçuklu devletinin yıkılması sırasında Canik beyleri burada egemenliği ellerine almışlardı. Sonradan bölgenin batı kısmı (Kastamonu havalisi) Candaroğullarının eline geçmiş, 1398'de Yıldırım Beyazıt burasını Osmanlı topraklarına katmış, doğu kısmı ise Mehmet II. (Fatih) zamanında Osmanlı mülkü olmuştur. Canik ya da Cenik adı halk arasında «sürülerin kışın barındıkları alçak alan, kışlak» anlamında kullanılmaktadır.

CANİK DAĞLARI

Karadeniz bölgesi dağlarından. Ordu civarında Melet vadisinden batıda Yeşilırmak'ın aşağı kesimlerine kadar uzanır. Doğu Karadeniz bölgesindeki dağlardan alçak olan Canik dağlarının yüksekliği 1500 - 2000 m. arasında değişir. Hafif dalgalı ya da dalgalı sıra dağlar niteliği gösterirler. Kelkit çayı, daha güneydeki dağlardan Canik dağlarını ayırır. Bu dağlar üstünde Karadeniz'e dökülen irili ufaklı dereler akar. Alçak kesimler tarla ve bahçe olarak ekilirse de, dağlar sık ormanlarla kaplıdır. Güneye doğru, yamaçlarda geniş alanlar halinde otlaklar uzanır.

Canik dağları üzerinden yollar da geçer. 1275 m. yükseklikteki Gürgentepe Geçidi'nde Sıvas - Zara - Koyulhisar - Mesudiye - Ordu yolu yer alır. Niksar'ı Karadeniz'e, Ünye'ye bağlayan yol da Kelkit vadisinden uzanır.

CANLI RESİMLER

Canlı resimler, özel bir teknik metotla gerçekleştirilmiş filimlerdir. Bu metotla özel olarak hazırlanmış resimler, sinema perdesinde hareket halinde bir görüntü verirler.

Robert Lortac tarafından meydana getirilen Profesör Mecano.

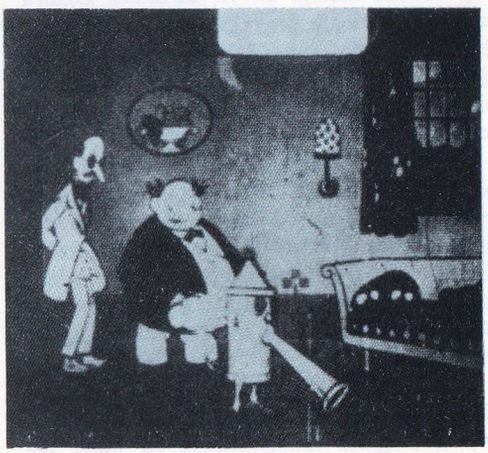

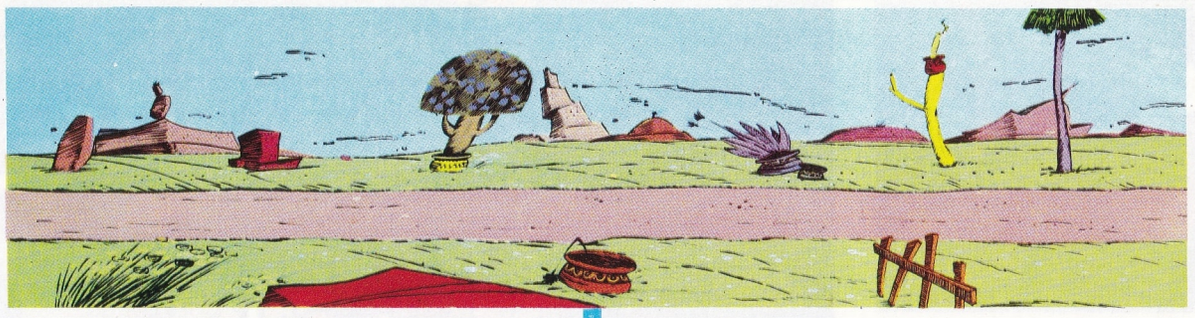

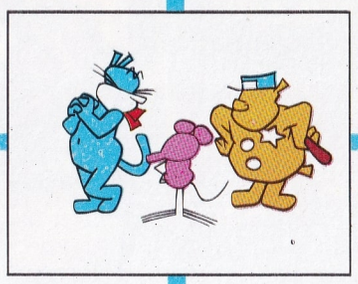

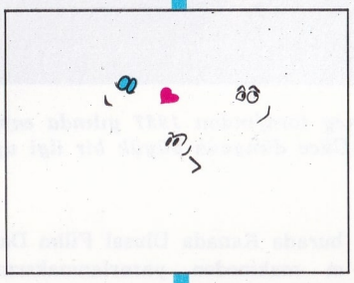

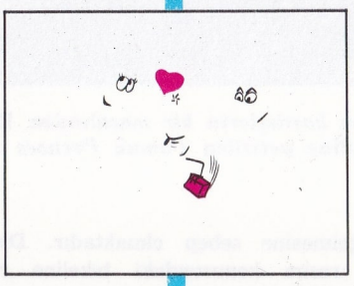

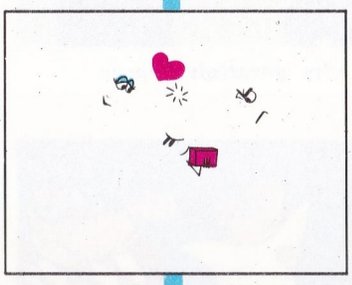

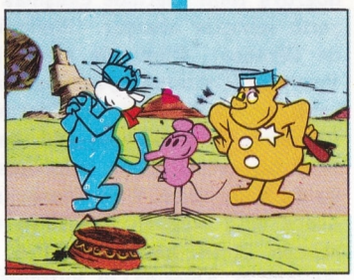

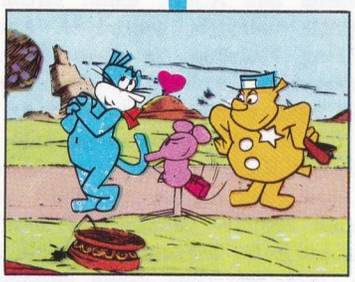

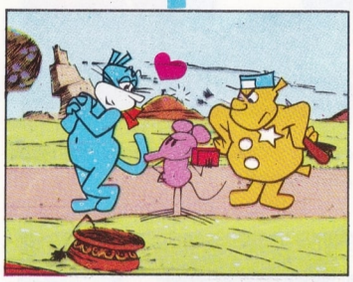

Canlı resim yapımı başlangıçta büyük zamana ve çalışmaya ihtiyaç gösteriyordu. Canlı filmin her görüntüsü için bir resim çiziliyor, aynı resim, bir sonraki görüntü için, hareketin gerektirdiği değişiklikler yapılmak suretiyle tekrarlanıyordu. Bir hareketin perdeye yansıtılabilmesi için binlerce resmin çizilmesini gerektiren bu yöntem zamanla terkedilmiştir. Gerçekten de günümüzde canlı resim yapımında, konunun değişen ve değişmeyen öğeleri birbirinden ayrılır. İlkin sahne bir kartona çizilir (1). Değişmeyen öğeler (2) saydam bir plastik kâğıt üzerine işlenir. Konunun değişen öğeleri (3, 4, 5) ayrı ayrı saydam kâğıtlara işlenir. Bu kâğıtlar istenilen sıraya göre (1 + 2 + 3 ya da 1 + 2 + 4) üstüste yerleştirilince çeşitli görüntüler (A, B, C) elde edilir.

Tarih: Canlı resimler, alıcı makinenin bulunmasından önce doğmuştur. Resimlerle elde edilmiş hareket halinde görüntünün ilk örnekleri, Joseph - Antoine - Ferdinand Plateau'nun «phenakistiscope»u gibi aygıtlardır. İlk canlı resim gösterisi 1889 yılında Emile Reynaud'nun Théâtre Optique'inde yapılmıştır. Reynaud, «Işıklı Pandomimler» adını verdiği kısa hikâyelerini doğrudan doğruya filmin, üstüne çiziyordu. Resimlere ışık veren küçük bir lambayla bir mercek dizisi, gösterici makinayı meydana getiriyordu. Reynaud, üzerine resimler çizilmiş filimleri ritmik bir şekilde hareket ettiriyor ve mercek sistemi, resimleri beyaz bir perde üzerine yansıtıyordu. Canlı resimlerde alıcı makinayı ilk kullanan XX. yüzyılın başında Emile Cohl oldu. Tekniği Reynaud'nun tekniğine benziyor, fakat alıcı makina resimli filmin negatifini elde etmesini sağlıyordu. Negatif kopyadan daha sonra pozitif kopyalar basılarak satılıyordu.

Canlı resimler, resimli romanların (**comics**) çok tutulduğu ve yaygın olduğu Amerika Birleşik Devletlerinde elverişli bir yayılma alanı buldu. Gerçekten, 1920 yıllarında, Otto Mesmer ilk ünlü canlı resim kahramanı **Felix the Cat** (Kedi Felix) ı beyaz perdeye getirdi. Avustralya asıllı bir resimli roman yazarı olan Pat Sullivan'ın kahramanı Felix the Cat, perdede görülen insanlaştırılmış ilk hayvan sayılabilir. Kişiliği ve hareketleri, Harold Lloyd, Buster Keaton gibi çağın en ünlü komiklerinin hareketlerine benziyordu. Daha sonra hayvanların insan biçiminde canlandırılması düşüncesi Walt Disney tarafından geniş bir şekilde yeniden ele alınıp uygulanmıştır; Walt Disney'in teşebbüsü 1928 yılında sesli sinemanın bulunması ve başlangıçta adı Mortimer olan **Mickey Mouse** (Miki fare) la başarıya ulaştı. Bu başarının nedenleri arasında en önemlisinin, Miki Farede Amerikan halkının kendi olumlu yanlarını bulmuş olması gösterilebilir. Yarattığı tiplerin canlılığı, sürekliliği, eskimezliği bugün canlı resim deyince çok kişinin aklına hâlâ Walt Disney adı-

Walt Disney'in ünlü Miki Faresi.

Max Fleischer'in yarattığı Popeye.

İtalyan Pagot'un İdeal Kız adını taşıyan canlı resim kahramanı.

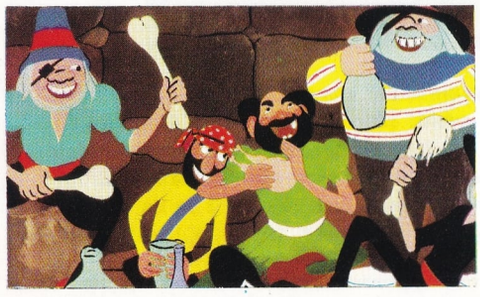

Fedorov'un Karlar Kraliçesi.

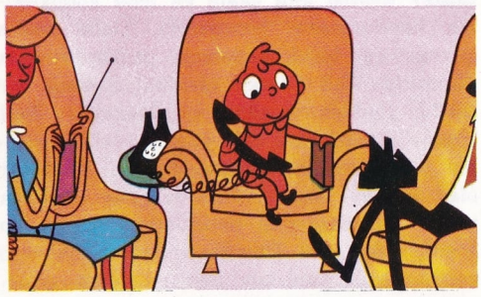

Disney'in en büyük rakiplerinden Stephen Bosustow'un Gerald Mc Boing Boing tipi.

Grimm kardeşlerin bir masalından Walt Disney tarafından 1937 yılında canlı resim filmi haline getirilen Pamuk Prenses ve Yedi Cüce dünyada büyük bir ilgi uyandırmıştır.

nın gelmesine sebep olmaktadır. Disney'in canlı resim konusundaki tekeline rağmen bu sinema dalı A.B.D. dahil, birçok ülkede değişik anlayışla gelişmiştir. Almanya'da Viking Eggeling ve Oskar Fischinger gibi ressamlar, canlı resim sinemasını, daha çok soyut planda geliştirmişlerdir. Fransa'da Cohl'un çalışmalarının en ünlü sürdürücüsü olan Robert Lortac, Profesör Mecano adını verdiği bir makine mucidini, konu edinen canlı resimler yapmıştır. Fransa'da bu alanda çalışanlar arasında en önemli kişiler, **L'idée** (1932) adlı filmi yapan Berthold Bartosch ile Frans Masereel'dir. Bütünü ışık etkileriyle elde edilmiş olan bir filimdeki biçimlerin dışa vurumculuk motiflerinden esinlendiği görülüyordu. Diğer bir önemli canlı resim yaratıcısı olarak da **Joie de vivre** (Yaşama Sevinci, 1933) adlı filmi yapan İngiliz asıllı Anthony Gross gösterilebilir. Sovyetler Birliğinde bu alanda ilk denemeler 1922 yılında yapılmış, 1925 yılında da ünlü şair Mayakovski bir canlı filim yapımında çalışmıştır.

A.B.D.'de Walt Disney'in yanında büyük başarı kazanan tek canlı resimci **Popeye** adlı ünlü denizci tipiyle Hollywood'un kadın yıldızlarını hicveden **Betty Boop**'u yaratan Max Fleischer olmuştur. Walt Disney, 1937 yılında **Snow White and the Seven Dwarfs** (Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler) ile başladığı uzun metrajlı filimlerin yapımına II. Dünya savaşı sırasında ara vermeden devam ederken, Çekoslovakya, Britanya ve Kanada'da yeni ulusal okullar doğuyordu. Bu dönem içinde ortaya çıkan en önemli kişi, 1941 yılında Londra'dan Ottowa'ya gidip yerleşen İskoçyalı Norman Mc Laren'dir. Norman Mc Laren, burada Kanada Ulusal Filim Dairesi için alıcı makineden yararlanmaksızın, doğrudan doğruya filim üzerinde çalışmak suretiyle başarılı sonuçlar almıştır. Günümüzde, Annecy'de (Fransa), Rimini'de (İtalya) ve Karlovy Vary'de (Çekoslovakya) her yıl düzenlenen canlı resim filimleri şenliklerinde gösterilen filimlerde de görüldüğü gibi, canlı resim sürekli bir evrim içinde bulunmaktadır. Amerika'da daha önce Walt Disney'le birlikte çalışmış olan Stephan Bosustow, eski ustasıyle rekabet etmek amacıyle U.P.A. (United Production of America) yı kurmuştur. Kukla filimleri yaratıcılarının ün kazandığı Çekoslavakya'da, büyük canlı - resim - alanında, **Stvoreni sveta** (Dünyanın Yaratılışı, 1958) adlı filmiyle Eduard Hohman ve **Pozov!** (Dikkat!) adlı filmiyle Jiri Brdecka dikkati çekmiştir. Yugoslavya'da da en ünlü temsilcilerinin Vitroslav Mimica ile Dusan Vueotic olduğu yeni bir canlı resimler okulu kurulmuştur. Polonya'da, Fransa'da da çalışan Walerin Borowczic ile Jan Lenica'nın eserleri ilgiyle izlenmektedir. İtalya'da, Nino Pagot, Emanuele Luzzati, Nino Zaccaria ve Bruno Bozzetto günümüz canlı resim yaratıcılarının en önemlileri arasında sayılabilir.

Türkiye'de canlı filim çalışmalarına sadece reklam filimciliği alanında rastlanmaktadır. Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar, Ali Ulvi, Ferruh Doğan gibi karikatüristler canlı reklam filimleri konusunda başarılı örnekler vermektedir.

Teknik: Perdede resimlere hareket verme imkânı, sinemanın bazı temel teknik niteliklerinin bir sonucudur. Filme çekme eylemi, seri halindeki resimlerin filme alınmasından

ibarettir. Aşağıdaki şartlara uyulunca, resimler perdede hareket kazanır. Bu şartlar şunlardır: 1) Perdeden saniyede 24 fotoğraf peş peşe geçirilmelidir. 2) Birbirini izleyen iki fotoğraf aşağı yukarı eşit olmalıdır (Linke yasası).

Bir canlı resim filminin çekiminde özel tekniklerden yararlanılır. Sinemada kullanılan alıcı makine saniyede otomatik olarak 24 fotoğraf çekebilir. Canlı resimlerin çekiminde kullanılan alıcı makinede bu sayının önemi yoktur. Makine, resimleri zamana bağlı olmaksızın art arda çeker. Bu işlem sırasında dikkat edilecek tek şey Linke yasasına uymaktır. Canlı resimlerin filme alınmasında önemli nokta, birbirini izleyen resimlere alıcı makineye göre aynı durumu vermek ve aynı dizinin bütün resimleri üstüne aynı tipte ve eşit yoğunlukta bir ışıklandırma uygulamaktır.

Bir canlı resim filminin gerçekleştirilmesine **story - board** adı verilen bir çeşit senaryo ile başlanır. 1930 yılından sonra canlı resim tekniği karmaşık bir nitelik alınca, geliştirilecek olayların hazırlanmasında düzenli bir çalışma gerekli olmuş ve Walt Disney ve Webb Smith ilk olarak senaryolu çekimi uygulamışlardır. Story - board basit bir resim dizisidir. (on dakikalık bir kısa metrajlı film için 60 - 100 arasında resimden meydana gelir). Bu basit resimlerde karelerin ve her harekette yer alan kişilerin peş peşe gelişi gösterilir. Konuşmalar, makine hareketleri, çekim için gerekli bütün noktalar da ayrıca belirtilir.

Canlı resim alanında çalışan ressam (canlandırıcı) iyi resim yapmasını bilmek, kişilere verilecek karakterler konusunda bir sezgiye sahip olmak, hayal gücünün yaratıcılığına ritim ve canlılık verebilecek niteliği taşımak zorundadır. Başlıca görevi resimleri **canlandırmaktır.** Canlandırma, bir hareketin birbirini izleyen evrelerini belirtecek şekilde, her biri diğerinden hafif farklı bir resim dizisi çizmeye dayanır. Ressam, eğik bir masa üzerinde çalışır (bu masanın ortasında saydamlık yoluyle aydınlatılan düz ve cilâlı bir cam vardır), resimler yarısaydam bir kâğıt üzerine çizilir. Hikâyeyi yönetmenle birlikte inceledikten sonra değişik hareketleri tespit ederek bu hareketlerin uç durumları ile birkaç ara durumu çizer. Ayrıca hareketlerin süresini, resim sayısını tespit eder. Canlı resimde yağmur, dolu, şimşek, deprem, mücevher pırıltısı gibi şeyler hep hareket halinde olmak zorundadır. Bunun içindir ki, canlı resim ressamı bütün hayal gücünü kullanmak suretiyle, her türlü resim ve çekim hilesinden yararlanarak bu durumlarda mümkün olduğu kadar gerçekle benzerlik elde etmeye çalışır. Her hareketin uç durumları arasındaki ara resimleri, yardımcı ressamlar tarafından çizilerek tamamlanır. Resimler ilkin kâğıt üzerine yapılır, sonra çini mürekkebiyle ince ve çok saydam plastik maddeden yapılmış bir yaprağa geçirilir. Parlak kâğıt diye adlandırılan bu yapraklar, görüntülerini tamamlayan ve malzemeyi çekime hazırlayan özel bir kısımda renklendirilir.

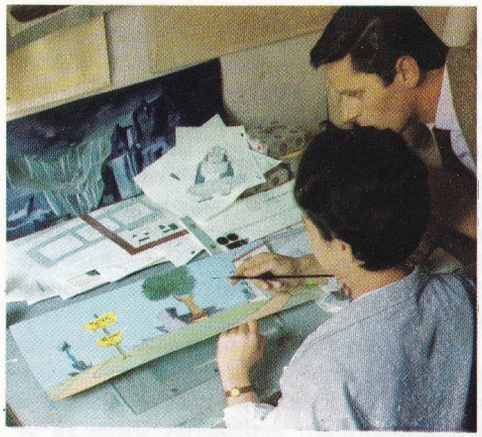
1

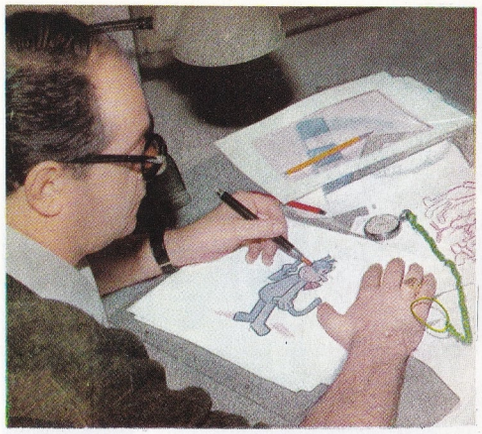
2

3

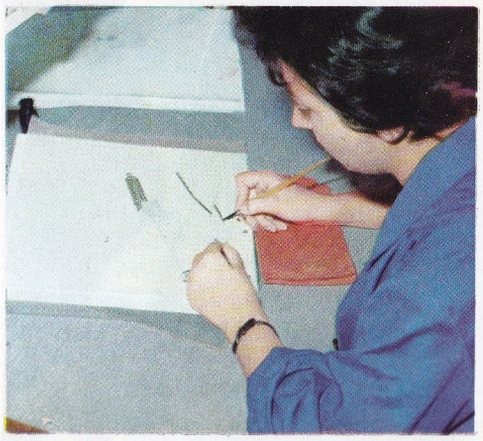
4

5

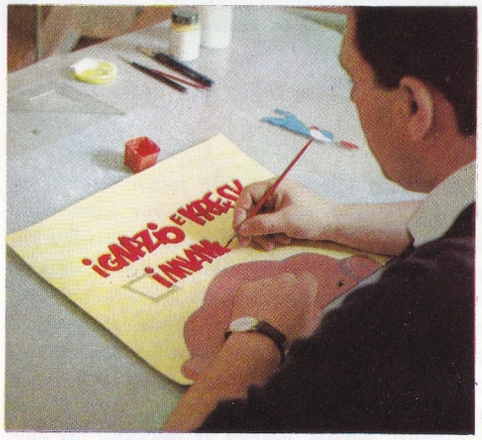
6

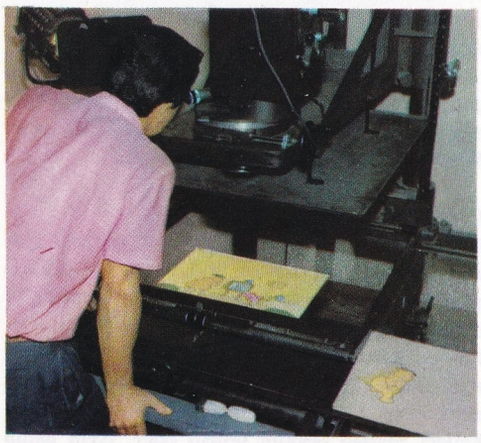
7

8

Canlı resim filminin hazırlanmasının çeşitli yönleri: 1) Dekorun hazırlanması. 2) Canlandırıcı hareketleri inceleyip, uç hareketleri çiziyor. 3) Yardımcı ressamlar ara resimleri çiziyor. 4) Resimler çini mürekkebiyle parlak kâğıda aktarılıyor. 5) Renklendirme işlemi. 6) Başlık yazıları hazırlanıyor. 7) Operatör çekiyor. 8) Filmin kurgusu yapılıyor.

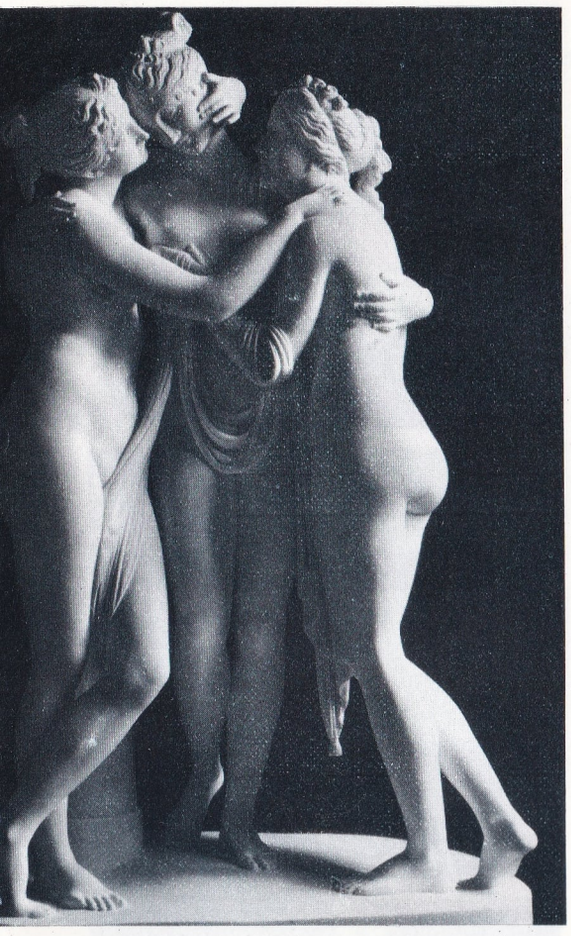

Canova'nın Üç Güzeller adlı heykeli.

Her filim karesi için bir resim çizmek zorunluğu olsaydı, on dakikalık bir canlı filim için 15 000 kadar resim gerekir, canlı filim yapımı çok zorlaşırdı. Bunun içindir ki, öteden beri bir resim birden fazla karede kullanılmakta, birçok hareketler filmin değerinden bir şey eksilmeksizin periyodik bir şekilde tekrarlanmaktadır. Günümüzde canlı resim yapımında tasarruf sağlamak için, sabit öğeler (sözgelişi, gözsüz, ağızsız ve bacaksız bir gövde) ile hareketli öğeler (üstteki gövdenin gözleri, ağzı ve bacakları) ayrı ayrı kâğıtlara çizilip, gerektiği zaman hareketli öğeler sabit öğelerin üzerine yerleştirilmektedir. Dekor da ayrı olarak ışık geçirmeyen ince kartonlar üzerine çizilmekte, kesin görüntü sabit ve hareketli öğeleri ve dekoru ihtiva eden ışıklı kâğıtların filme alınmasıyle sağlanmaktadır. Canlı resimlerde dekorun, hikâyenin isterlerine uyabilmesi için zevk, hayalgücü, resim ve renk güzelliği gibi ilkelere yer verilmesi gerekir.

Çekim işlemini kolaylaştırmak için ışıklı kâğıtların yerleştirildiği düzlem, elverişli bir yüksekliğe yatay olarak konulur; alıcı makine ise dikey olarak hareket edebilen bir arabanın üzerine yerleştirilir. Makine, gerek görüntüleri ortalayabilme, gerekse sağa ve sola dönmeleri gerçekleştirebilme olanağı veren döner bir başlık üzerine yerleştirilir.

Işıklandırma, yanlara yerleştirilmiş lambalarla sağlanır; yansımadan sakınmak için ışık doğrudan doğruya ışıklı kâğıtların üzerine çevrilidir. Alıcı makineye normal sinema makinesinin etki ve hareketliliğini verebilmek için Disney'in teknisyenleri, 1935 yılına doğru, ışıklı kâğıtların aralarında 30 cm.'den 1 m.'ye kadar açıklık olan katlarına yerleştirilebilen çok katlı dikey bir düzenek yaptılar. Bu araç canlı filimlerde makine hareketlerinin normal filimlerdeki sonucu vermesini sağladı.

Canlı resim filimleri sinemanın günümüzde ulaştığı panoramik perde, sinemaskop, vistavision, technorama, vb. gibi tekniklerle de gerçekleştirilebilir. Seslendirme işlemi ya çekimden önce ya da çekimden sonra yapılır.

CANONICA, PIETRO

(1869-1962) İtalyan heykeltıraşı. Torino'da doğmuş, aynı şehrin Güzel Sanatlar Akademisinde öğrenim görmüştür. Gerek İtalya, gerekse başka memleketlerde (Londra, Paris, Münih, Berlin, Dresden...) sergilere katılmış özellikle atlı heykelleriyle ününü sağlamıştır.

Canonica, memleketimizde de biri İstanbul'da, ikisi Ankara'da olmak üzere üç Atatürk heykeli yapmıştır. Ankara Etnografya müzesi önündeki atlı heykel, yürümekte olan bir at üzerinde asker giysisiyle Ata'yı gösterir ve batıya bakar. Kaidenin sol alçak kabartmasında Ankara'da güneşin doğuşu, sağda savaş alanı yansıtılır. Ön madalyonlarından sağdakinde düşman teslim olur; solda Atatürk Ankara'ya gelir; arka madalyonların sağında sahildeki bir savaş, solundakindeyse Büyük Millet Meclisi görülür. Ankara Zafer alanındaki ikinci heykelinde Canonica, Atatürk'ü ayakta, iki eli kılıcının kabzasında olmak üzere canlandırmıştır. Bu heykelin kaidesinde kabartmalar bulunmaz. Her iki heykelin açılış törenleri 4 kasım 1927'de yapılmıştır. İstanbul Taksim alanındaki Cumhuriyet anıtıyse, Cumhuriyetin beşinci yıldönümünde açılmıştır. İki yanlı olan bu anıtın batı yönünde, ortalarında Atatürk'ü gösteren bir grup 30 ağustos 1922 zaferini, doğu yönünde gene ortasında Atatürk'ün bulunduğu bir ikinci grup, Cumhuriyetin ilânını canlandırır (İkinci gruptaki Atatürk'ün pardesüsünün düğmelerinin alışılmışın dışındaki tersliği ilgiyi çeker). Canonica, bu çalışmalarının yanı sıra resim ve müzikle de uğraşmış, dört operası sahneye konmuştur. Senatör seçildiği Roma'da ölmüştür.

CANOVA, ANTONIO

(1757-1821) Bir İtalyan heykelcisi ve yeni klasik heykelin en büyük ustalarından. XVIII. yüzyıl zevkine bağlı bir çevre olan Venedik'te olgunlaşmıştır. Asoloda Villa Folier'deki «Orfeo ed Euridice» (1773-1776), Venedik Akademisindeki «Apollo» (1779) ve Correr müzesindeki «Dedalo ed Icaro» (1777-1778) adlı heykelleri rokoko zevkini temsil eder. Aynı üslûp anlayışı içinde yapılmış, «Don Amidei» ve «Il Doge Paolo Renier» gibi bazı portreleri de vardır. Doğa karşısındaki bu coşku, bu Venedik kaynaklı resim duyarlığı, sonraki eserlerinde de etkisini sürdürmüş ve sanatçıyı klasiğin soğukluğundan kurtarmıştır.

Milizia'nın yeni klasikçi kuramlarının merkezi olan Roma'ya yerleştikten sonra Canova için bu yeni çevrede kendini bütünüyle klasik kültürünü derinleştirmeye ve sanatının ana sorunlarını çözümlemeye verecek olduğu yeni bir dönem başlar. Klasikçi ortam içinde, kendine özgü doğallığı «ideal güzel» araştırmasıyle birleştirerek yine kendine özgü değişik bir anlatıma varır. Roma'da meydana getirdiği ilk eserler arasında Clemente XIV. anıtı, havari azizler için yaptığı anıt (1784-1787) ile San Pietro kilisesindeki Clemente XIII. anıtı sayılabilir (1787-1792).

Sanatçının klasik üslûp içinde vardığı olgunluğa, aynı yıllarda yapmış olduğu, Louvre müzesinde bulunan «Amore e Psiche» (1787-1793) ve Berlin'de bulunan «Ebe» (1796-1798) adlı heykelleri örnek gösterilebilir. Bu ve bunun gibi başka eserleriyle uluslararası bir ün kazanan Canova, papalar, imparatorlar, prensler tarafından aranan, sayılan bir kişi olmuştur. Napoleon tarafından 1802 yılında Paris'e çağırılmış, Napoleon'un bir büstünü, daha sonra mermerden büyük bir heykelini yapmıştır. Mitolojiye dayanan ve özellikle kadın inceliğini, güzelliğini verdiği heykelleri, anıtsal, törensel heykellerinden daha değerli, ama çoğunlukla biraz soğuktur. Venüs'e benzeterek canlandırdığı ünlü Pauline Borghese heykeli, klasik idealin, vurguların canlı doğallığı ve ritimlerin müziksel inceliği içinde verilmesiyle sanatçının başeseridir. Bu mermerin kesin parlaklığında daima doğal ile yapay dengesi içinde aradığı ideal güzelin yeni klasik ideali gerçekleşir. Canova'nın diğer önemli eserleri arasında Pitti galerisinde bulunan «Venüs» (1812) ve Leningrad'taki «Güzellikler» (1816) adlı heykel grubu sayılabilir. Bunlara çok sayıdaki taslak ve desenleri eklenebilir. Resimle de uğraşan Canova, ayrıca tipik yeni klasikçi anlayışla meydana getirilmiş olan Possagni tapınağının taslağını yapmıştır. Yaşadığı sürece «Yeni Fidias» olarak yüceltilen sanatçı, genellikle yeni klasikçi özenticiliğin hâkim olduğu çağının heykel sanatında pek geniş, fakat olumlu denemeyecek bir etki yaratmıştır.

CANOVA, MAHİR

(1915-) Tiyatro oyuncusu ve sahneye koyucu. Kavala (Yunanistan) da doğan Canova; İlköğretmen okulunu bitirerek bir süre öğretmenlik yapmış, Halkevleri sahne çalışmalarına katılmış, sahneye karşı duyduğu sevgiyle Ankara Devlet konservatuvarının tiyatro bölümüne girmiştir (1936). Buradan, konservatuvarın ilk tiyatro mezunlarından biri olarak ayrılmıştır. Tatbikat sahnesinin ilk temsilleriyle, Devlet tiyatrosu oyunlarında bir süre rol almışsa da sonraları tamamen yönetmen olarak çalışmıştır. Şimdi Devlet tiyatrosunun baş rejisörüdür.

Canova, İstanbul'daki özel sahnelerde de oyunlar yönetmiştir. Küçük Sahne'de Çayhane, Kent oyuncularında Nalınlar, Gen-Ar'da Sasafra Dallarındaki Rüzgâr oyunları bunlar arasındadır.

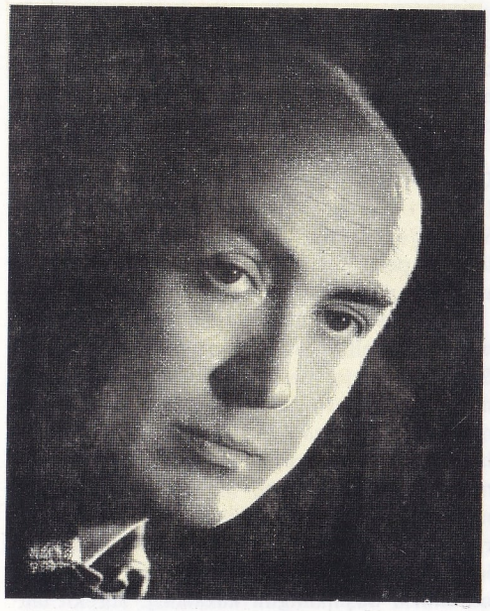

Edip Cansever.

CANSEVER, EDİP
(1928-) Günümüz şairlerinden. İstanbul'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde yapmıştır. İstanbul Erkek Lisesini bitirdikten sonra (1946), Yüksek Ticaret mektebine yazılmışsa da bir ders yılı devam edip ayrılmıştır. 1948 yılından beri ticaret yapmaktadır.

İlk gençlik yıllarında büyük bir coşkuyla şiire bağlanan Edip Cansever, ilk şiirinin yayımlandığı 1944 yılından bu yana aralıksız bir çalışma içindedir. 1950'ye kadar İstanbul, Yücel, Fikirler, Kaynak dergilerinde daha sonra Yeditepe, Türk Dili ve Yeni Dergide yayımlanan şiirlerini çeşitli kitaplarda toplamış, bunlardan **Yer Çekimli Karanfil** 1958 yılı Yeditepe şiir armağanını kazanmıştır. Asıl kişiliğini 1954-1955 yıllarındaki eserlerinde bulan Cansever'in, şiir üzerine yazdığı yazılarda soyut bir anlayışın savunmasına rastlanır. Edebiyat çevrelerinde, sanatının değeri üzerine tartışmalar yapılan bir şairdir. Yazılarında, düşünce şiiri ilkesine bağlandığını belirten Cansever, İkinci Yeni diye adlandırılan şiir akımının önde gelen temsilcilerindendir. Şiirlerinde yenilik kaygısı ağır basar.

Eserleri: İkindi Üstü (1947), Dirlik Düzenlik (1954), Yer Çekimli Karanfil (1957), Umutsuzlar Parkı (1958), Petrol (1959), Nerde Antigone (1961), Tragedyalar (1965), Çağrılmayan Yakup (1966).

CANSEVER, TURGUT
(1922-) Türk mimarı. Antalya'da doğmuş, lise öğrenimini Galatasaray Lisesinde yaptıktan sonra Güzel Sanatlar Akademisini bitirmiştir. Güzel Sanatlar Akademisinde Mimarlık Tarihi kürsüsü öğretim üyeliği yapmış, İstanbul Belediyesi İmar Planlama Müdürlüğünde bulunmuş, İstanbul Belediyesinde planlama çalışmalarına, Doğu Marmara Bölge Planlama Örgütünün kuruluşuna katılmış, Beyazıt alanının 1962 yılında yeniden düzenlenmesi çalışmalarını yönetmiştir.

Büyükada Anadolu Kulübü otel binası proje yarışması, Diyarbakır Koleji proje yarışması, Ortadoğu Teknik Üniversitesi uluslararası proje yarışması birinci ödüllerini kazanan, Karatepe Açıkhava müzesini ve Karatepe Millî parkını düzenleyen Cansever, prefabrikasyon denemelerinin uygulamalarında da çalışmalar yapmış, mimarîde mekân, yararlılık ve yöreyle tüme ulaşma çabaları gösteren proje ve uygulamalarıyle tanınmıştır. **Selçuk ve Osmanlı Mimarisinde Üslûp Gelişmeleri,** (doktora tezi, 1949) ve **Modern Mimarînin Temel Meseleleri** (doçentlik tezi, 1960) adlı iki eseri vardır.

CANTOR, EDDIE
(1892-1964) Birleşik Amerikalı sinema ve varyete oyuncusu Edward Israel Iskowitz'in sanat adı. 1906 yılında sahneye çıkmış ve ilk büyük başarısını 1923 yılında **Kid Boots** revüsünde kazanmıştır. Üç yıl sonra bu revü filme alınınca Cantor, sinemaya geçme fırsatını elde etmiştir. 1944 yılına kadar hem sinema hem tiyatro alanında büyük bir ün kazanan Eddie Cantor, bu tarihten sonra daha çok televizyonda görünmeye başlamıştır. Çok hareketli bir yüze sahip olan Cantor, daha çok olağanüstü taklit yapabilme yeteneğiyle ün yapmıştır.

CAPE KENNEDY
Amerika Birleşik Devletlerinde, Miami'nin 300 km. kuzey-doğusunda, Doğu Florida'nın merkezi. Son yıllarda Amerika'nın belli başlı füze üssü olmasıyle önem kazanan Cape Kennedy'de kozmik araştırmalar için birçok dev tesisler de bulunmaktadır. Eski adı **Cape Canaveral** olan şehre, eski Cumhurbaşkanı Kennedy'nin ölümünden sonra Cape Kennedy adı verilmiştir.

Bu üs askerî çalışmalar bakımından da Amerika'nın önde gelen üslerindendir.

CAPOTE, TRUMAN
(1924-) Amerikalı yazar. Musahhihlik, dansörlük gibi çeşitli işlerde çalıştıktan sonra **Other Voices, Other Rooms** (1948) adlı kitabıyle büyük bir ilgi uyandırmıştır. **The Grass Harp** ile ününü yaygınlaştırmıştır. 1966'da yayımlanan ve büyük tartışmalara yol açan **In Cold Blood** yılın en çok satılan kitabı olmuştur. İçinde sinemaya alınan **Breakfast at Tiffany's**'nin de bulunduğu hikâyeleri ve röportajları **Selected Writings** başlığı altında yayımlanmıştır.

CAPRA, FRANK
(1897-) Sicilya asıllı Birleşik Amerikalı sinema yönetmeni. Birçok işe girip çıktıktan sonra Hollywood'ta figüranlık yapmaya başlamış, kısa bir süre içinde yönetmenliğe kadar yükselmiştir. Sessiz sinemanın doğuşunu izleyen yıllarda bu yeni anlatım aracını psikolojik ve ideolojik bir anahtar olarak kullanmasını bilen ilk yönetmenlerden biridir. Çevirdiği filimler içinde en önemlileri, yazar ve senarist Robert Riskin'le birlikte yaptıklarıdır. Bu filimlerin başlıcaları: **Ladies of Leisure** (İşsiz Kadınlar, 1930), **The Miracle Woman** (Mucize Kadın, 1931), **It Happened One Night** (Bir Gece Oldu, 1934), **Mr. Deeds Goes to Town** (Mr. Deeds Şehre Gidiyor, 1936), **You can't take it with you** (Birlikte Götüremezsiniz, 1938) ve **Mr. Smith Goes to Washington** (Mr. Smith Washington'a Gidiyor) sayılabilir.

CAPRI
Napoli körfezinin güneyinde, Sorrento yarımadasının açığında bulunan küçük bir ada. Kıyıları yüksek kalkerli kayalarla çevrili olup bu kayaların arasında birçok mağaralar bulunmaktadır. Ada, doğu ve batı olmak üzere iki bölüme ayrılır. Büyük kısmını Anacapri (nüfus 3 500) yaylasının meydana getirdiği batı bölümü, Solaro tepesinde 589 m. yüksekli-

Capri adası Avrupa'nın en önemli turistik merkezlerinden biridir. Resimde adanın Marina Grande diye adlandırılan kesimi görülüyor.

Capri adası yumuşak ve tatlı iklimi, Akdeniz bölgesine özgü bitki örtüsüyle ün yapmıştır. Resimde görüldüğü gibi adanın kıyıları genellikle dik yamaçlıdır.

ğe ulaşır. Doğu bölümü daha alçak olup, en yüksek noktası olan Tiberio tepesi (334 m.'dir). Adayı iki doğal bölüme ayıran çöküntü bölgesinde 7 500 nüfuslu Capri kasabası ile kuzeyde Marina Grande ve güneyde Marina Piccola iskeleleri bulunmaktadır.

Uzunluğu 6,25 km., genişliği 3 km. ve yüzölçümü 10,36 km². olan Capri'nin toplam nüfusu 12 000'dir.

Yumuşak ve tatlı iklimi, Akdeniz bölgesine özgü bitki örtüsü ve çok güzel görünümüyle turizm alanında sağladığı başarı, ekonomik bakımdan gösterdiği gelişmenin en büyük etkenidir. Adanın diğer ekonomik kaynaklarıyse balıkçılık ve bağcılıktır.

Paleolitik çağdan beri insanların bulunduğu Capri adasında bazı Roma imparatorları da oturmuştur. Ortaçağda önce Amalfi cumhuriyetinin, sonra Altamura beylerinin elinde bulunan Capri, bugün uluslararası turizmin en büyük ve önemli merkezlerinden biridir. Napoli ve Sorrento'dan kalkan çeşitli deniz ulaştırma araçları, adayla bağlantıyı sağlar.

CARACALLA

(186-217) Roma imparatoru Marcus Aurelius Severus'a, daima bir Galya pelerini giydiği için bu pelerinin adından gelen Caracalla adı verilmiştir.

Septimius Severus ile Julia Domna'nın oğlu olan Caracalla, 211 yılında kardeşi Publius Septimius Geta ile birlikte imparator seçilmiş, daha sonra saltanatta tek başına kalmak için kardeşini öldürtmüştür. III. yüzyılın, asker imparatorlar adı verilen bütün Roma imparatorları gibi, geniş ayrıcalıklar tanıdığı ordunun en güçlü dayanağı olan Caracalla, vergileri artırması, özellikle zenginlere ekonomik baskı yapması gibi nedenlerle bu sınıfın düşmanlığını kazanmış, sürekli olarak zengin sınıfın karşı koymasıyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Yaptığı en önemli işlerden biri 212 yılında Antonius yasasını kaldırarak imparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün insanlara Roma yurttaşlığı haklarını vermesidir. En önemli askerî seferleri ilk kez 213 yılında imparatorluk sınırlarına sokulan Alemanlara karşı yaptığı seferle; Partlara karşı yapılmış olandır. Caracalla, bu ikinci seferi sırasında Edessa yakınlarında öldürülmüştür (217).

Roma imparatorları içinde vahşîlik ve delilik gibi özellikleriyle Caligula'nın yanında aynı yeri tutmaktadır. Kardeşi Geta'dan başka, aralarında ünlü hukukçu Papinianus'un da bulunduğu 20 000 kadar insanı öldürttüğü söylenir. Sirk oyunlarını çok seven ve çok müsrif bir insan olan Caracalla, âdeta taparcasına beğendiği diktatör Silla'nın mezarını onart-

Solda: Caracalla'nın büstü. Sağda: Caracalla tarafından yaptırılan Roma'nın ünlü hamamları. Bugün bu kalıntılarda yaz ayları boyunca tiyatro ve opera gösterileri düzenlenmektedir.

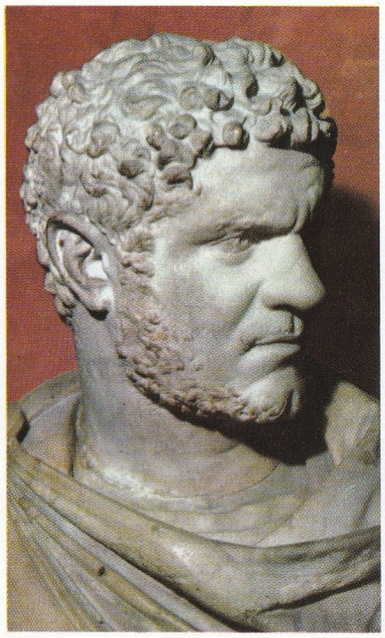

mıştır. Septimius Severus'un başladığı, adını taşıyan kaplıcaları 212 yılında bitirip açılışını yapmıştır.

CARACAS
Güney Amerika ülkelerinden Venezuela'nın başkenti (nüfusu 1 375 000). Ülkenin kuzey kesiminde, Pico Avilla (2 159 m.) dağının eteklerinde, Guaira ırmağının sol kıyısında kurulmuş olan ve denizden yüksekliği 1 000 m.'yi bulan Venezuela'nın bu en büyük ve en önemli şehri sömürge çağının izlerini taşır. Düzgün bir plan üzerinde gelişmiş olan üniversiteyle (kuruluşu 1724), birçok başka yüksek öğrenim kuruluşunun toplanmış olduğu bir kültür merkezidir. Özellikle dokuma ve besin dallarında ileri giden sanayinin de merkezi ve aynı zamanda çok canlı bir ticaret şehri olup belli başlı deniz, hava ve karayollarının uğrak noktasıdır. Ülkenin iç bölgelerinden gelip Karaipler denizi kıyısındaki La Guaira (nüfusu 17 000) limanına bağlanan karayolları buradan geçer.

1567 yılında Diego de Losada tarafından Santiago de Leon de Caracas adıyle kurulan şehir, on yıl sonra sömürgenin merkezi olmuştur. Miranda ve özellikle Simon de Bolivar'ın önderliğinde yapılan Güney Amerika'nın bağımsızlık savaşında çok önemli bir rol oynamıştır. Bağımsızlığını 1810 yılında ilân eden Caracas, İspanyol egemenliğinden kesin olarak ancak 1821 yılında Carabobo zaferinden sonra (24 haziran 1821) kurtulabilmiştir. 1829 yılında Venezuela cumhuriyetinin başkenti olmuştur.

CARAGIALE, ION LUCA
(1852-1912) Romanyalı komedi ve hikâye yazarı. Ailesi tiyatro oyuncusu olan Caragiale, güç bir hayat geçirmiş, gazetelerde musahhihlik ve yöneticilik, okullarda müfettişlik, memurluk, öğretmenlik, birahane ve lokanta müdürlüğü gibi çeşitli işler yapmıştır. Daha sonra kendisine kalan mirasla varlıklı bir hayat sürmeye başlamış, bundan sonra da ömrünü Almanya'da geçirmiştir. Romen komedi tiyatrosunun kurucusu olan yazar, Batı dünyasının hayat biçiminin ve düşüncelerinin Romanya'ya girmesine karşı olan kentsoylu sınıfının tutumunu hicvetmiştir. **Fırtınalı Bir Gece** (1879), **Kaybolan Bir Mektup** (1884) ve başeseri olan **Karnavalda Olanlar** adlı güldürüleri, her türlü yeniliğe karşı yöneticilerin ileri fikri yok edişinin alaylı ve kesin çizgili birer anlatımıdır. Aynı durum ve nitelikler hem hikâyelerinde, hem de daha belirgin olarak **Hayattan Sahneler** (1901) ve **Taslaklar** (1910) adlı eserlerinde kendini göstermektedir. Küçük hikâyecikler ve taslaklar şeklinde olan bu eserler, güldürü sahnelerini andıran kısa konuşmalarla çağın Romen toplumunun tipik kişilerini yoğun şekilde vermektedir.

CARAN D'ACHE
(1858-1909) Fransız karikatüristi, Emmanuel Poiré'nin takma adı. Moskova'da doğmuş, öğrenimini aynı şehirde tamamladıktan sonra Paris'e yerleşip karikatüristlik yapmaya başlamıştır. Karikatürlerini başlangıçta **Chronique parisienne**'de, sonra **Tout Paris, Caricature** ve **Rire** gibi gazete ve dergilerde yayımlamış, birçok da şarkılı oyunun dekorunu yapmıştır. Özellikle yazısız karikatürlerde gücünü gösteren ve sadece çizgiye dayanan mizahının kendine özgü nitelikleri Caran d'Ache'ı en önemli karikatür sanatçılarından biri yapar ve eserleri XIX. yüzyılın ikinci yarısının gelenekleri konusunda çok değerli bir kaynak teşkil eder.

Caravaggio'nun «Meyve sepeti» adlı bu tablosu Milano'da Ambrosiana Müzesindedir.

Caran d'Ache daha çok yazısız karikatürlerinde çok başarılı olmuştur.

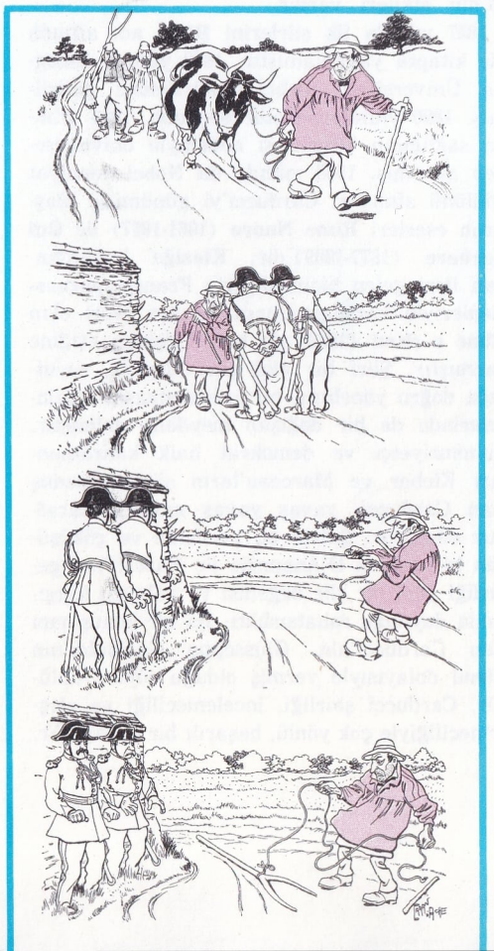

CARAVAGGIO, MICHELANGELO MERISI DA
(1573-1610) İtalyan ressam. 11 yaşında Milano'ya gelmiş ve 14 yıl süreyle Simon Peterzano'nun yanında resim öğrenimi görmüştür. 1590 yılına doğru Roma'ya geçmiş, sıkıntılı bir hayat yaşamış, kardinal Del Monte'nin kendisini koruyarak ufak bir aylık bağlaması üzerine, ilk büyük tablolarını yapmıştır. Bu tabloların sağladığı başarı Roma'daki San Luigi dei Francesi kilisesi için bir tablo ısmarlanması sonucunu doğurmuş, fakat «San Matteo ve Melek» adını taşıyan tablo bitince, alışılmışın dışında bir gerçekçilikle karşılaşan tutucu çevreler Caravaggio'ya büyük bir tepki göstermişlerdir. Çok geçmeden Caravaggio, Roma'nın en büyük kiliseleri için resim siparişleri almış ve eserlerinin uyandırdığı tepkiye rağmen sanat çevrelerine kendisini kabul ettirmiştir. Özel hayatında da tam bir bohem yaşantısı sürdürmüş hattâ adam öldürmüş, Roma'dan kaçarak Napoli'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Napoli'den Malta adasına geçmiş burada dinsel konulu tablolar yaptıktan sonra, şövalyelerden biriyle yaptığı kavga sonucu adadan kovulmuştur. 1610 yılında Napoli'de sıtmadan ölmüştür.

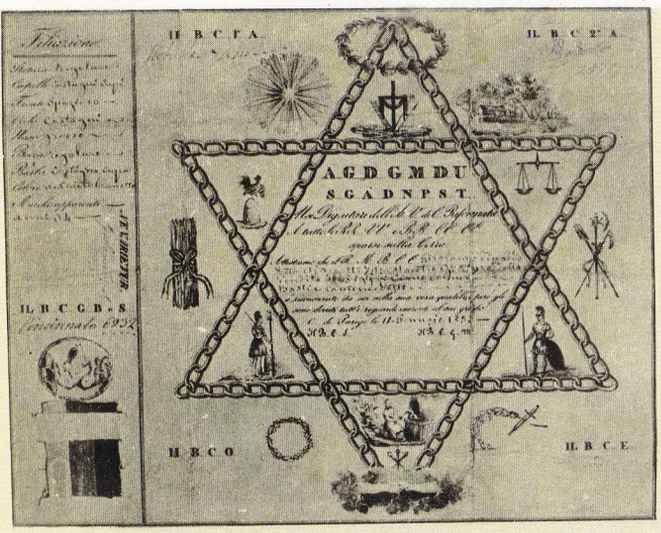

Carbonari derneğinin üyelik belgesi (üstte) ve dernek üyelerinin tutuklanmasını gösteren, 1820'de yapılmış bir resim.

Caravaggio, XVI. yüzyıl İtalyan ressamlarından ayrılarak gerçekçi bir resim anlayışı izlemiş, bu tutumuyle İtalyan resminde bir devrim meydana getirmiştir. Yeni ışık oyunları aramış, biçimi, aydınlatmayla belirlemiş, ışığın gücünden yararlanmayı maksimuma çıkartmıştır. Resim tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Caravaggio'nun tabloları Roma ve Napoli'nin önemli kiliselerinde ve Uffizi (Floransa), Louvre (Paris), Vatikan (Roma) müzelerinde sergilenmektedir.

CARBONARI
İtalya'da XIX. yüzyılın başlarında (1802 ile 1810 arasında) kurulan bir derneğin (Carboneria Derneği) üyelerine verilen ad. Masonluğu örnek alarak kurulan bu gizli dernek tamamen siyasal amaçlar gütmüş, İtalya'yı Avusturya egemenliğinden kurtarmak ve Viyana kongresinde alınan kararları ortadan kaldırmak için çalışmıştır. Derneğe gizli törenlerle giren ve bağlılık yemini eden üyeler 1820 yılında Napoli'de ve 1921'de de Piemonte ve Fransa'da Cumhuriyetçi eğilimli ayaklanmalar düzenlemişlerdir. İtalya'da Mazzini hareketinin başarıya ulaşmasında rolü olan dernek, Fransa'da da kurulmuş ve cumhuriyetten yana bir politika izlemiştir.

CARDARELLI, VINCENZO
(1887-1959) İtalyan şair ve yazarı. İlk gençliğinde Roma'ya gelen Cardarelli, burada gazetecilik yapmaya başlamış 1916 yılında ilk şiir kitabı **Prologhi** (Öndeyişler) yi yayımlamış, 1919 yılında, Emilio Cecchi, Antonio Baldini, Riccardo Bacchelli ve diğer bazı edebiyatçılarla birlikte, İtalyan edebiyatı tarihinin en önemli dergilerinden biri olan Ronda'yı kurmuş, bu derginin sayfalarında bütün hayatı boyunca savunacağı «klasikliğe dönüş» davasını ortaya atmıştır. Bir klasik şiir uyumuna dönüş olarak ileri sürdüğü, «Leopardi'ye dönüş» ilkesini 1942 yılında yayımladığı şiirlerinde ve daha sonraki edebiyat kuşağını etkileyen çok güzel düz yazılarında gerçekleştirmiştir: **Viaggi nel tempo** (Zaman İçinde Yolculuklar, 1920), **Favole e memorie** (Masallar ve Anılar, 1924), **Il sole a picco** (Tepemizdeki Güneş, 1929) ve **Il Cielo sulle citta** (Şehirlerin Üstündeki Gökyüzü, 1939) gibi kitaplarında anılarını şiirsel bir biçimde ortaya koymuştur.

CARDUCCI, GIOSUE
(1835-1907) İtalyan şair ve yazarı. XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başı İtalyan edebiyatında, hem şair hem de eleştirmen ve incelemeci olarak geniş etkisi olmuştur. Öğrenimini Floransa ve Pisa'da yapan Carducci'nin sanat anlayışında en çok Foscolo ile Leopardi'nin etkileri vardır.

1857 yılında ilk şiirlerini **Rime** adı altında bir kitapta yayımlamıştır. 1860 yılında Bologna Üniversitesi edebiyat kürsüsüne getirilmiş, 1890 yılında senatör seçilmiş, 1904 yılında sağlığının bozulması nedeniyle üniversiteden ayrılmış, 1906 yılında da Nobel edebiyat ödülünü almıştır. Carducci'yi günümüze ulaştıran eserleri **Rime Nuove** (1861-1887) ile **Odi Barbare** (1877-1889) dir. Klasiğe bağlılığından ileri gelen biçimciliğiyle Fransız **parnassien**leriyle karşılaştırılırsa da son eseri olan **Rime e ritmi** (1899) yle bir değişimin eşiğine varmıştır. Şiiri bir akıl şiiri olmaya, soyutluğa doğru yönelmiş, bu arada siyasal düşüncelerinde de bir değişim meydana gelmiştir. Cumhuriyetçi ve demokrat halk kahramanları Kleber ve Marceau'ların şiirini yazmış olan Carducci, yavaş yavaş monarşi taraftarı olmuştur. Şairin bu gerileme ve çöküşünün bir nedeni D'Annunzio ile Pascoli'nin getirdiği yeni bir şiir beğenisi ve anlayışı karşısında duyduğu rahatsızlıktı. İyi bir konuşmacı olan Carducci'nin, Giusseppe Garibaldi'nin ölümü dolayısıyle vermiş olduğu söylev ünlüdür. Carducci şairliği, incelemeciliği ve eleştirmeciliğiyle çok yönlü, başarılı bir sanatçıdır.

CARL XII.
(1682-1718) Ünlü İsveç hükümdarı. Egemenliği 1697'den 1718'e kadar sürmüştür. Bizde «Demirbaş Şarl» diye de anılır. İsveç'i Avrupa'nın büyük devletleri arasına yükseltmiştir. Kendisine karşı birleşerek ortak bir düşmanlık cephesi kuran Danimarka, Lehistan ve Saksonya'yı yendi. Daha sonra Çar Büyük Petro'yu birkaç kez bozguna uğratarak 1707'de Moskova'ya girmek üzereyken, ordusu açlık ve hastalıktan kırıldı. Ukrayna'nın ortasında Poltava'ya kadar Çarı kovaladıktan sonra sıkıştırdıysa da yorgun ordusu, üstün sayıdaki Rus ordusu tarafından dağıtıldı. Bu yenilgi üzerine Carl XII., Türkiye'ye sığındı, beş yıl konuk oldu. Demirbaş Şarl'ın Rusya yenilgisi, Osmanlı imparatorluğunu Rusya'ya karşı ilk gerçek endişeye sürüklemiştir. O zamana kadar Rusya'nın, Türkiye ve İsveç gibi askerî gücü büyük devletlere karşı başarı sağlayamayacağı sanılıyordu. Oysa, Rusya Petro'nun yönetiminde güç kazanmıştı. Ahmet III.'ün Rusya'ya karşı barışçı bir siyaset sürdürmesine rağmen, Babıâli'de Rusya'nın hemen ezilmesi gerektiği şeklinde bir eğilim vardı. Bu düşünce, İsveç kralı tarafından da kışkırtılıyordu. Zaten Demirbaş Şarl'ın Türkiye'de beş yıl kalışı sonu gelmeyen tartışmalara yol açmış, krala ve kalabalık maiyetine, Osmanlı hükümetinin ayırdığı masraf ağır gelmeye başladığından kralı yurduna yollamak düşüncesi belirmişti. Sonunda Demirbaş Şarl, Macaristan yoluyle yurduna döndü ve eski savaşcı siyasetine hız verdi. Birçok savaşlar yaptı. Bir kuşatma da 36 yaşında öldü.

Giosue Carducci.

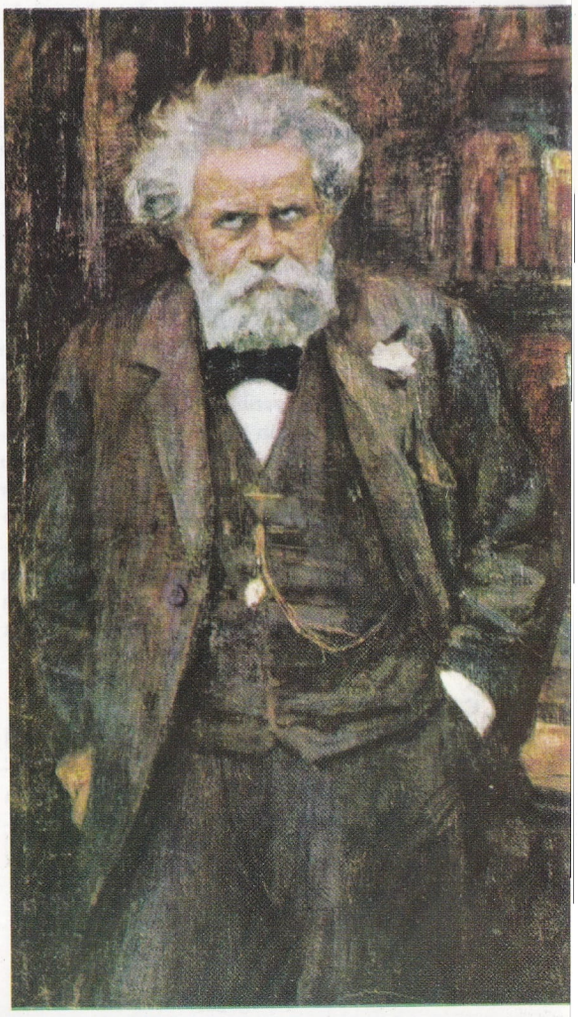

CARL XIV.
(1763-1844) İsveç kralı. Fransız bir soydan gelmektedir. 1818-1844 yıllarında egemen olmuştur. Asıl adı Charles - Jean Bernadotte'tur. Pau (Fransa) da doğdu. Çavuş olarak orduya girdiği zaman 17 yaşındaydı. İhtilâl savaşlarında ün yaparak tümgeneralliğe yükseldi (1793). Napoleon'un maiyetine girerek büsbütün parladı. Mareşal ve prensliğe yükseldi. Ancak başından beri Napoleon'a karşıt bir tutumu vardı. Carl XIII. tarafından manevî evlâtlığa kabul edilince, Protestan oldu ve İsveç veliahtı seçildi. Bu olay İsveç tarihinin garipsenen olaylarındandır. Napoleon'un başta gelen düşmanlarından birisi olarak İsveç'teki bütün hareketlere katıldı. Carl XIII. ölünce, kral ilân edildi (1818). Fransa krallığı sevdasına kapıldıysa da bu ülkede tutulan bir kişiliği olmadığından hayali gerçekleşemedi. Bugünkü İsveç hanedanının kurucusudur.

CARLYLE, THOMAS
(1795-1881) İskoçyalı ünlü yazar. Fakir bir duvarcı olan babası oğlunun üstün zekâsını sezerek onu, Edinburg Üniversitesine gönderdi; bilgili bir papaz olarak yetişmesini istiyordu. Carlyle, önce bu istekle girdiği üniversiteyi bırakarak kendisini edebiyata verdi. Evlenerek Dumfriesshire'de bir çiftliğe çekildi. Bir yandan kendisini ziyarete gelen Emerson'la arkadaşlık ederken, bir yandan da Goethe'yle mektuplaşıyordu. Bu süre içinde en güzel eserlerini meydana getiren Carlyle, Londra'da, şimdi kendi adına müze olarak düzenlenmiş olan Chelsea semtindeki bir eve taşındı (1834). Ünlü eserlerini burada verdi, kitap ve konferanslarıyle geçimini sağladı. Almanya'ya yaptığı gezi, 1852-1858 yıllarını kapsar. Karısı öldüğü zaman Edinburg Üniversitesi rektörüydü. Karısının ölümü onun yazı ve sanat hayatının da sonu oldu.

Carlyle, Victoria devrinin en güçlü denemecilerindendir. Cermen felsefesini, dünya görüşünü, gücünü ve kültürünü İngilizlere tanıtmış, bu fikirlerin İngiltere'deki temsilcisi olmuştur.

Daha çok gençliğinde geçirdiği ruhsal bunalımı ve şüpheciliği, Alman kültürünü, İngiltere tarihini ve sosyal hayatını, işçi sorunlarını eserlerine yansıtmıştır.

Sartor Resartus (Yeniden Terzileştirilmiş Terzi), **The Life of Schiller** (Schiller'in Hayatı), **French Revolution** (Fransız İhtilâli), **Past an Present** (Geçmiş ve Gelecek), **Heroses and Hero - Worship** (Kahramanlar ve Kahramanlara Tapınma) başlıca eserleridir.

CARNE, MARCEL
(1903-1963) Fransız sinema yönetmeni. Marcel Carné, uzun süren bir gazetecilikten sonra bir sinema eleştirmesi yarışmasını kazanarak sinemaya girmiş ve yönetmen Jacques Feyder'nin asistanı olmuştur. 1936 yılında şair Jacques Prévert'in bir senaryosundan ilk uzun metrajlı ve konulu filmi olan **Jenny**'yi çekmiştir. Senaryoları genellikle Prévert tarafından yazılan sonraki filimleri Carné'nin ününü genişletmiş ve özellikle **Quai des brumes** (Sisler Rıhtımı, 1938) ve **Le Jour se lève** (Son Ümit, 1939) savaşöncesi Fransız sinemasına önemli bir katkıda bulunmuştur. Daha sonra, Alman işgali sırasında çevirmiş olduğu, ilki efsaneler dönemi ortaçağı, ikincisi XIX. yüzyılın Parisini canlandıran, **Les visiteurs du soir** (Gece Ziyaretçileri) ve **Les enfants du Paradis** (Paradi'deki Çocuklar) adlı filimlerindeyse yeni sinema dili büyük bir gelişme gösterir. Fakat Carné'nin bu filimlerde sinema dili zenginleşir ve edebî bir inceliğe erişirken, konu yine Prévert senaryolarının etkilerini taşır.

II. Dünya savaşından sonra, Prévert'le işbirliğini sürdürmeyen Carné'nin filimleri eski etkisini ve bütünlüğünü kaybetmekle birlikte, teknik ve biçim niteliklerini korumuştur.

CARNOT, SADI - NICOLAS - LEONARD
(1796-1832) Fransız fizik bilgini. Termik dinamiğin kurucularından sayılır. 1819 yılında kendini bütünüyle bilimsel araştırmalara verebilmek için ordudaki topçu yüzbaşılığı görevinden istifa etmiş ve 1924 yılında buhar makinelerinin çalışma şartlarını belirlediği **Réflexions sur la puissance metrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance** adlı bir broşür yayımlamıştır. Öbür önemli eserleri ancak 1878 yılından sonra yayımlanabilmiştir.

Yukarıda adı verilen eserinde, Carnot, makinelerin veriminin, sıvının eriştiği en yüksek ve en düşük ısı derecelerine bağlı olduğunu tespit etmekte ve bu verimin en büyük olduğu durumu belirlemektedir. Carnot, ısı ile öbür enerji biçimleri arasındaki eşdeğerlik konusunda kesin bir görüş ileri sürmemekle birlikte termik makinelerin yapısı üzerinde durmakta ve bugün Carnot ilkesi diye adlandırılan, termodinamiğin ikinci ilkesini tespit etmektedir.

Marcel Carné'nin Sisler Rıhtımı adlı filminde Michel Simon ve Jean Gabin.

Carnot Çevrimi. — Carnot, bir ısı makinesinin en büyük teorik verimini hesaplamak için, sürtünmesiz hareket eden, mükemmel ısı iletimli, yalıtımlı parçalara malik, çalışan cevher olarak «ideal» ya da «mükemmel» bir gaz kullanan ve çevrimini sonsuz küçük bir hızla çalıştıran bir makine düşünmüştür. Çevrimin dört zamanı şunlardır: (1) Gazın yüksek bir sabit sıcaklıkta gevşemesi ve bu sırada ısı alması (izotermal gevşey); (2) Dışarısıyle hiç bir ısı alış verişi yapılamayan bir gevşeme (adyabatik gevşey) ve bu sırada, gazın ısı enerjisi zararına mekanik iş yapılmış olmasından ötürü, sıcaklıkta bir alçalma; (3) Yeni düşük sıcaklıkta izotermal bir sıkışma ve çevrimin bu zaman zarfında dışarıya ısı vermesi; (4) Gazı ilk sıcaklığına döndüren bir adyabatik sıkışma. (1) ve (2) zamanları zarfında bir Q_1 ısı miktarı alınmakta ve (3) ve (4) zamanları zarfında bir Q_2 ısı miktarı verilmektedir. $Q_1 - Q_2$ farkı, her bir çevrim

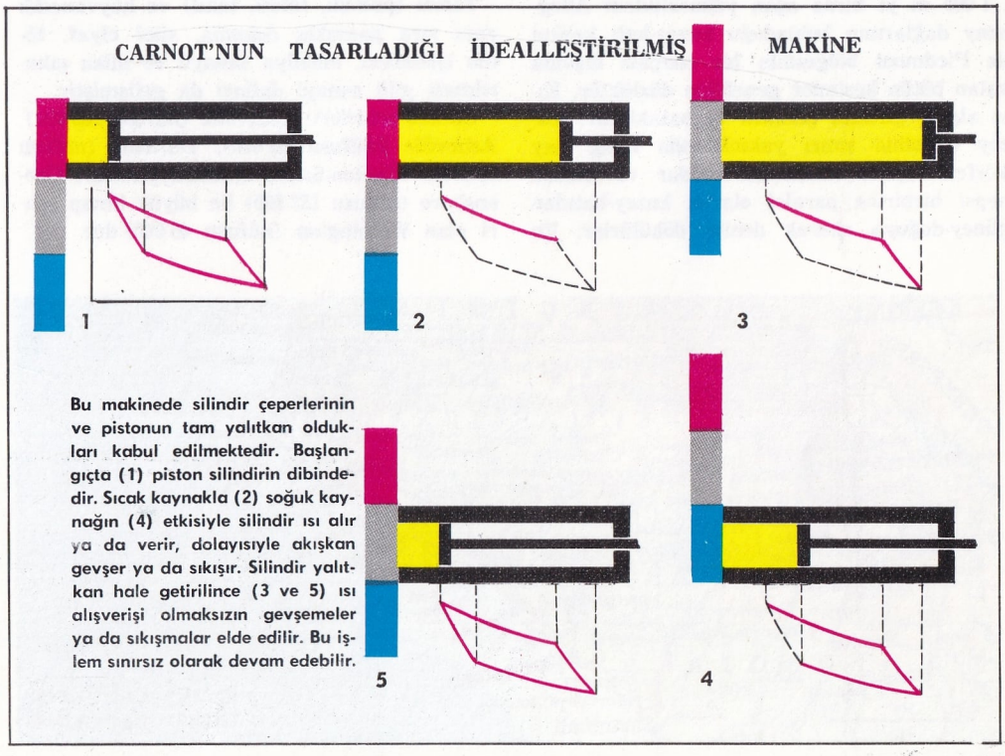

zarfında makineden elde edilen faydalı mekanik enerji miktarını göstermektedir. Q_1, sisteme verilen enerji Q_2 ziyan olan yani etrafa verilerek kaybedilen enerjidir. Dolayısıyle makinenin verimi $= \frac{\text{elde edilen faydalı enerji}}{\text{alınan enerji}} = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1}$ dir. Carnot bu teorik makineye ait verimin, T_1 ve T_2 mutlak sıcaklık eşelinde (K^0, Kelvin derecesi), en yüksek ve en düşük sıcaklıklar olmak üzere $\frac{T_1 - T_2}{T_1}$ olduğunu göstermiştir. Böylece 250°C de buharla beslenen ve buharı, 20°C de bir kondansöre (yoğunlaştırıcıya) veren bir makine 250 + 273 = 523°K ile 20 + 273 = 293°K mutlak sıcaklıkları arasında çalışıyor demektir; maksimum teorik verimi $= \frac{523 - 293}{523} = 0{,}439 =$ %43,9'dur.

Carnot çevriminin önemi, maksimum teorik verime ait $\frac{T_1 - T_2}{T_1}$ formülünün herhangi bir cisimle çalışan herhangi bir makineye uygulanabilmesindedir.

CAROLINA

A.B.D.'lerinin doğu bölümündeki federe devletlerden ikisinin adı. 1729 yılına kadar İngiltere kralı Charles I.'in onuruna Carolina diye adlandırılmış bir koloni olup 1730 yılında Güney Carolina ve Kuzey Carolina olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Güney Carolina (South Carolina): Güney-doğuda Atlas okyanusu, kuzeyde Kuzey Carolina, batı ve güney-batıda Georgia ile çevrilidir. Yüzölçümü 80 432 km². olan Güney Carolina'nın nüfusu 2 385 000, ortalama nüfus yoğunluğu km².'ye 30 kişidir. Başkent 100 000 nüfuslu Columbia şehridir.

1 000 m.'yi biraz aşan yükseklikteki Allegheny dağlarının bulunduğu kuzey-batı kesimi ile Piedmont bölgesinin bir parçası dışında kalan bütün kesimler genellikle düzlüktür. Kıyı alçak, girintili çıkıntılı ve bataklıktır. Kuzey Carolina sınırı yakınlarında Long Bay körfezi açılır. Akarsular boldur ve hemen hepsi birbirine paralel olarak kuzey-batıdan güney-doğuya akarak denize dökülürler. En önemlileri Pee Dee, Black River ve Santee yapma gölünü meydana getiren aynı addaki ırmağın kaynağına yakın kollarıdır.

Sıcağa yakın ılımlı bir iklime sahip olan ve bol yağmur düşen Güney Carolina'da yoğun bir tarım (pamuk, tütün, tahıl) ekimi vardır. Sığır yetiştiriciliği çok ileri gitmiştir. Pamuk, tütün, tutkal, kimya ve döşeme sanayileri ve gemi yapımı gelişmektedir. 81 000 nüfuslu büyükçe bir liman olan Charleston, iç bölgelere önemli demiryollarıyle bağlıdır. Yine 68 000 nüfuslu Greenville ile 47 000 nüfuslu Spartanburg da önemli şehirlerdir.

Kuzey Carolina (North Carolina): Kuzeyde Virginia, batıda Tennessee, güney-batıda Georgia ve güneyde Güney Carolina devletleri, doğu ve güney-doğuda Atlas okyanusuyle çevrilidir. Okyanusa bakan kıyı şeridi alçak, denizkulakları bol, iklimi sağlığa zararlı bir bölgedir. Yüzölçümü 136 524 km². olan devletin nüfusu 4 560 000, ortalama nüfus yoğunluğu km².'ye 33 kişidir. Başkent 95 000 nüfuslu Raleigh şehridir.

Allegheny sıradağlarının en sarp ve en yüksek çizgisi (Mitchell dağı 2 045 m.) devletin batı bölümünü bir baştan bir başa keser. Engebeler batıdan başlayarak denize doğru alçalır, geniş Piedmont yüksek yaylasına varınca keskin bir basamakla yaylaya iner. Yayla denize yakın yerlerinde derin ve düzensiz girinti çıkıntılar gösterir. Bunlar çoğu zaman kıyı kordonlarıyle sınırlanmıştır. Haliç denebilecek olan bu girintilerin en önemlileri Albemarle Sound ve Pamlico Sound'tur.

Allegheny'lerden inip yaylayı kesen pek çok akarsu vardır. En büyükleri Pamlico Sound'a dökülen Tar ve Neuse, Albemarle Sound'a dökülen Roanoke ve Blackwater, Onslow körfezine dökülen Cape Fear River ile birçok gölden geçtikten sonra Güney Carolina'da Wateree'ye dökülen Catawba akarsularıdır.

Tarım (pamuk, tütün, tahıl) ve hayvancılık yanı sıra pamuklu dokuma, sunî elyaf, tütün işlenmesi, mobilya sanayii ve mika çıkarılması gibi sanayi dalları da gelişmiştir.

Önemli şehirleri: Charlotte (nüfusu 205 000), Asheville (nüfusu 62 000), Durham (nüfusu 80 000), Winston-Salem (nüfusu 115 000), Greensboro (nüfusu 122 000) ile büyük liman şehri olan Wilmington (nüfusu 46 000) dur.

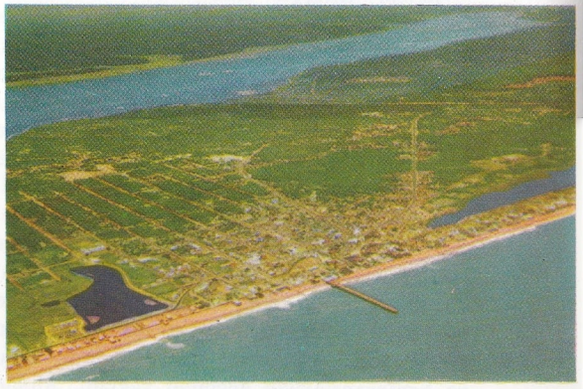

Üstte: Güney Carolina'da Charleston'da bir sokak. Altta: Kuzey Carolina'nın en önemli plajı Carolina Beach.

CARPENTIER, GEORGES

(1894-) Fransız boksörü. 17 yaşında Fransa ve Avrupa şampiyonu (1911) olan Carpentier, 1912 yılında orta siklette, 1913 yılındaysa yarı ağır ve ağır sikletlerde Avrupa şampiyonluğunu elde etmiştir. Havacı olarak katıldığı I. Dünya savaşından sonra ringe dönerek 1920 yılında yarı ağır siklette dünya şampiyonu olmuştur. Carpentier, 1926 yılında boksu bırakmıştır.

CARRA, CARLO DALMAZZO

(1881-1966) İtalyan ressamı. Milano'da bir yandan Brera Akademisinin akşam kurslarına devam ederken, bir yandan da dekoratörlük yapmıştır. Paris ve Londra'da anarşistler çevresine girmiş (1900), XIX. yüzyılda Fransız resmini incelemek olanağını bulmuştur. Önce renkleri ayrı ayrı noktalar halinde yan yana vermek esasına dayanan divisyonist akıma, daha sonra fütürist kavgaya ve fütüristlerin sergilerine katılışı, Lacerba dergisiyle işbirliği, XIX. yüzyıl kentsoylu geleneğinden kopma niteliğini taşır.

1916 yılında Ferrara hastanesi yakınlarında De Chirico ve Savinio'yla birlikte yaptıkları resimler «doğaötesi resmin» insancıl sembollerinde yeni bir düzen arayışına örnek olarak verilebilir. Carra, böylece «büyülü gerçekçilik» ve «plastik değerler» evrelerinden ge-

çerek büyük ölçüde etkilediği XX. yüzyıl resminin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

CARREL, ALEXIS
(1873-1944) Fransız cerrah ve fizyoloji bilgini. Fen ve tıp öğreniminden sonra Lyon hastanelerinde çalışmıştır. 1906 yılında New York'taki Rockefeller enstitüsünün çağrısına uyarak A.B.D.'lerine gitmiş, 1912 yılında yara dikişleri ve organ değiştirme alanlarında yaptığı araştırmaları dolayısıyle Nobel tıp armağanı verilmiştir.

Carrel'in asıl büyük ünü **L'homme cet inconnu** (İnsan, Bu Meçhul 1935) adlı eserinin yayımından sonradır. Türkçeye ilkin Nasuhi Baydar'ın kalemiyle kazandırılan bu eser hemen bütün dillere çevrilmiştir. Ölümünden sonra yayımlanan «Lourdes Yolculuğu» (1949) ndaysa Katolikliğe karşı olan inancının olgunlaşmasını anlatır.

CARROLL, LEWIS
(1832-1898) Matematik konusunda önemli eserler vermiş olan Carroll, 1865 yılında yazdığı **Alice's Adventures in Wonderland** (Alis Harikalar Ülkesinde) adlı kitabıyle çocuk edebiyatı konusunun artık klasikleşmiş kitaplarından birini vermiştir. Çocukların duyarlı dünyasına eğilen yazar, bu kitabında küçük bir kızın düşlediği maceraları anlatırken, çocuk fantazisinin özgürlüğüyle Victoria toplumunun biçimsel eğitimi arasındaki çelişmeyi hicveder. Gerek eleştirmenler, gerek halk arasında büyük başarı kazanan bu kitabından sonra eserlerinin en önemlisi, Alice'in maceralarını sürdürdüğü **Through the Looking-Glass** (Alis Aynalar Ülkesinde, 1872) dır.

CARUSO, ENRICO
(1873-1921) İtalyan tenoru. Kilise şarkıcılığı yaptıktan sonra, 21 yaşında Morelli'nin **L'amico Francesco** (Dostum Francesco) adlı operasıyle Napoli'de Teatro Nuova'da ilk kez sahneye çıktı. Kısa bir süre içinde büyük başarı kazanarak ününü ülkenin sınırları dışına taşırdı. Sebat ve tutkuyla çalışması sonunda repertuvarını durmadan zenginleştirmiş, lirik ve dramatik opera repertuvarının belli başlı rollerini oynamıştır. Opera alanının en ünlü seslerinden sayılır.

CASALS, PABLO
(1876-) İspanyol viyolonselisti. Müzik öğrenimini 1897 yılında Madrit Konservatuvarında tamamladıktan sonra Barselon Konservatuvarına viyolonsel öğretmeni olarak atanan Casals, Paris Opera orkestrasında, Lamcureux konserlerinde, Londra Crystal Palace konserlerinde solistlik yapmış, 1919 yılında Barselon Senfoni orkestrasını kurmuştur. Piyanist Alfred Cortot ve kemancı Jacques Thibaud'yla kurduğu oda müziği topluluklarının en ünlülerinden biri olmuştur. Bach'ın viyolonsel sonatlarının en iyi yorumcusu sayılan Casals, viyolonsel için birçok eser bestelemiş, İspanya iç savaşından sonra bestelediği oratoryosuyle bir barış türküsü meydana getirmiştir.

CASANOVA, GIOVANNI GIACOMO
(1725-1798) İtalyan yazarı. Venedik kilise okulunda öğrenimini yaparken bir skandal yüzünden kovulmuş, önce Venedik daha sonra da Roma'da zengin kişilerin yanında çalışmıştır. Madenleri altına çeviren taşı bulacağı vadiyle senatör Bragadin'in kendini evlât etmesini sağlamış ve 1750 yılında Avrupa'da dolaşmaya koyularak serüvenli bir hayat yaşamıştır. Bütün Avrupa'yı baştan başa, her işe, her kılığa girip çıkarak dolaşırken, dine karşı gelmekle suçlanarak hapishaneye düşmüş, bir süre tutuklu kaldığı Venedik Piombi hapishanesinden kaçışı âdeta efsaneleşmiştir.

1774 yılında, Venedik'e dönmüş, hayatını kazanmak için Engizisyon mahkemesi hesabına casusluk yapmıştır. Sanat, felsefe ve bilime düşkün olan Casanova'nın en sevdiği şey iyi yaşamaktı. Ününü, **Mémoires** (Anılar) adıyle Fransızca olarak yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan otobiyografisine borçludur. XVIII. yüzyılın içyüzünün tanınması açısından bu kitabın önemi büyüktür.

Casanova'nın yaşamındaki hareketlilik efsaneleşmiş, serüvenleri her devirde birçok sanatçıya konu olmuştur.

CASSADO, GASPAR
(1897-1966) İspanyol bestecisi ve violonselisti. Barselona'da doğmuştur. İlk öğretmeni babası olan besteci, daha sonra Pablo Casals'la Paris'te çalışmıştır. Çok sayıda oda müziği eseri veren Cassado'nun bir de **viyolonsel ve orkestra için konçerto**'su vardır. Bir yorumcu olarak özelliği, çalışlarında çağdaş müziğin getirdiği yeni olanakları ihmal etmemesidir.

CASTRO, FIDEL
(1927-) Kübalı devlet adamı. Castroculuk diye adlandırılan hareketin kurucusudur. Havana üniversitesinde okumuş, 1953 yılında, diktatör Battista rejimine karşı geldiği için 2 yıl hapse ve Meksika'da 2 yıl sürgüne mahkûm edilmiş, burada tasarladığı planı uygulayarak arkadaşlarıyle birlikte gizlice Küba'ya çıkmış, halkın desteklediği bir gerilla savaşı sonunda diktatör Battista'nın Küba'yı terk ederek kaçmasını sağlamıştır (1 ocak 1959). Böylece iktidarı alan Castro, Küba'yı Amerika'nın etki alanından uzaklaştırmış, sosyalist bir uygulamaya geçmiştir. Castro hareketi, ekonomik alanda kollektivist, siyasal alandaysa totaliter bir rejime dönüşmüştür.

CASTRO, JUAN JOSE
(1895-) Arjantinli besteci ve orkestra yönetmeni. Ülkesinin en önemli müzikçilerinden biridir. Paris'te Vincent d'Indy'nin denetimi altında çalışmıştır. 1926 yılında Arjantin'e dönünce Buenos Aires'te bir kuartetle çağdaş müziğin Latin Amerika'da yayılmasına önemli katkıda bulunan **Renacimiento** oda orkestrasını kurdu. 1930 yılında Colon tiyatrosunun yönetmeni olduktan sonra Amerika ve Avrupa'da birçok önemli orkestrayı yönetti. Çok sayıda ve çeşitli eserleri vardır: Operalar, oda ve senfoni orkestraları için besteler yapmıştır.

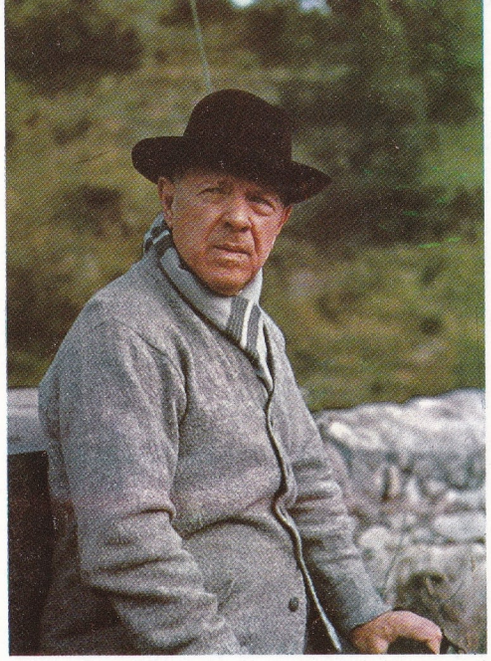

Pablo Casals.

CASUSLUK
Devletin güvenliğini, genel politikasını ilgilendiren askerî ya da siyasî sırların, başka bir ülkenin yararına olmak üzere elde edilmesi ve o devlete verilmesi, ifşa edilmesi genellikle casusluk olarak adlandırılır. Her devlet, kendi varlığını, güvenliğini, genel siyasetini, vb. ilgilendiren birtakım sırlara sahiptir. Bu sırların yetkili olunmadığı halde elde edilmesi, ortaya konması, vb. suç sayılmıştır. O sırları bilmek yetkisi bulunan kimselerin de, görevleri gereği, öğrendikleri sırları isteyerek ya da istemeyerek ifşa etmeleri, ya da ortaya çıkmalarına yol açacak davranışlarda bulunmaları suçtur. Bu şekilde devletler kendi varlık ve güvenlikleriyle ilgili

Casanova'yı cezaevinde gösteren bir resim.

sırların gizliliğini sağlamak istemektedirler. Fakat her sırrın ifşası, bu sırlarla ilgili belgelerin ele geçirilmesi, tahribi ya da bu belgeler üzerinde sahtelik yapılması suç sayıldığı halde, mutlaka casusluk olarak kabul edilemez. Bu şekilde bir gizli bilgiyi haksız yere öğrenme ya da sırrı ortaya koyma durumunun casusluk sayılabilmesi için, bu sırrın yabancı bir memleketin çıkarına ve onun adına elde edilmesi gereklidir. Casusluk da, askerî ya da siyasî amaçlarla yapılmış olabilir. Devletin güvenliği ya da iç veya usularararası siyasî çıkarları gereğince gizli kalması gereken bilginin, askerî veya siyasî casusluk amacıyle elde edilmesi, suçun teşekkülü için yeterlidir. Ayrıca bu bilginin yabancı makamlara aktarılmış olması şart değildir. Casusluk, Türkiye'yle savaş halindeki bir ülke adına işlenmişse ya da, devletin savaş hazırlıklarını, savaş gücünü veya savaş yeteneğini ve askerî hareketlerini tehlikeye sokmuşsa casusa ölüm cezası verilir.

CATO, MARCUS PORCIUS
(M.Ö. 234-149) Romalı politikacı ve yazar. Bir çiftçi ailesinden doğan Cato, gençliğinde topraklarını işlemekle uğraştıktan ve avukatlık yaptıktan sonra, devlet hizmetine girerek yükseldi. Fabius Maximus'un emrinde Annibal'a karşı savaştı. 204 yılında **questor** (polis müdürü) ve 199 yılında **edilis** (bayındırlık işleriyle uğraşan yetkili kişi) oldu. 198 yılında yargıç olduğu Sardunya'da, devlet işlerinin yönetiminde bozulmaya karşı gösterdiği sertlikle ün kazandı. 195 yılında konsül olarak İspanya'da Keltlerin ayaklanmasını bastırdı. 184 yılında lüks ve ahlâk bozukluğuna karşı sert bir savaş açtı.

İnatçı karakteri ve gelenekçi anlayışıyle gerek politik hayatında gerek edebiyatta ulusçuluğun savunucusu oldu. Atinalı düşünürler tarafından getirilmek istenen Yunan kültür ve felsefesinin Roma'ya girmesine karşı koydu (M.Ö. 155). Yunanca yazan birçok Romalı yazarın tersine, bütün eserlerini Latince yazarak böylece Latin edebiyat dilinin kurucusu oldu. Roma'nın yalnız askerî değil, tarım kolonileri de kurmasını, kolonilere yerleşenlere daha önce kaybettikleri yurttaşlık haklarının verilmesini sağladı. Dış politikasının temel düşüncesi Kartaca'nın yıkılmasına dayanıyordu. Edebiyat eserlerinden **Söylevler**'i ile **Origines** adlı tarih eserinden bazı parçalar günümüze ulaşmıştır. Bu son kitapta Cato, Roma ve öbür İtalya şehirlerinin, Kartaca savaşlarına kadar, genel bir görünümünü çizer.

CATTELL, JAMES MCKEEN
(1860-1944) Amerikalı psikolog. Wundt'un asistanı olarak çalışmış Amerika'ya döndükten sonra önce Pennsylvania, sonra da New York Columbia üniversitelerinde profesörlük yapmıştır.

Wundt'un görüşlerinden ayrılmasına rağmen, dikkat, öğrenme ve özellikle tepki zamanları sorunlarına karşı duyduğu ilginin kökü Wundt'la çalışmasındadır. Bireysel ayrımlar üzerine çalışmaları Galton'un etkisini taşır. İki büyük hocanın görüşlerini birleştirerek deneysel psikoloji alanında özellikle karşılaştırmalı ve nesnel sonuçlara ulaşmıştır. Zekâ testi terim ve kavramını ortaya atmış, meslek seçiminde kullanılan bilimsel psikolojik testleri ilk olarak Columbia Üniversitesi öğrencileri üzerinde uygulamıştır.

Başlıca Eserleri: **Mental tests and measurement,** (Zekâ Testleri ve Ölçme 1890), **On the reaction times and velocity of nervous impulse** (Tepki Zamanları ve Sinirsel İtkinin Hızı 1895), **The time of perception as a measure of differences in intensity** (Yoğunluk Ayrımlarının Ölçüsü Olarak Kavrama Zamanı 1902) dir.

CATULLUS, GAIUS VALERIUS
(M.Ö. 84-54) Latin şairi. Valerius Caton'un etkisini taşıyan şiirlerinde Catullus «yeni şairler» diye adlandırılan kuşağın öncülüğünü yapmış, Ciceron'dan gelen geleneklere karşı çıkarak şiirlerinde genellikle aşk konusunu işlemiştir. Hayatının büyük bir kısmını Roma'da gençler ve edebiyatçılar arasında geçirmiş, burada tanıdığı Lesbia adındaki kadına duyduğu sevgi en güzel şiirlerinin kaynağı olmuştur. Caesar ve Ciceron'un etkisinin ağır bastığı bir dönemde romantizmin ilk belirtilerini getiren şiirlerin sahibi Catullus, veremden ölmüştür. Şiirleri **Verona'lı Catullus'un Kitabı** başlığı altında günümüze ulaşmıştır.

CAUCHY, AUGUSTIN - LOUIS
(1789-1857) Fransız bilim adamı. Çağdaş matematiğin kurucularından biridir. Kısa bir süre mühendislik yapmış, fakat 1913 yılından sonra, gerek sağlığı bozulduğu için, gerekse Lagrange ve Laplace'ın teşvikleri nedeniyle kendini bütünüyle matematiğe vermiştir.

Koyu bir kralcı olan Cauchy, Paris'te öğretmenlik yaparken, Louis Philippe'e karşı tutumu yüzünden vatanını terk etmiş, 8 yıl Torino Üniversitesinde teorik fizik okutmuştur. 1838 yılında Fransa'ya dönerek Mühendislik okulunda hocalık yapmıştır.

Eserleri 27 cilt halinde yayımlanmıştır. Bilime en önemli katkısı, değişken karmaşık bir sayının fonksiyonları kuramıyle sonsuza uzanan sayıların sistemleştirilmesidir.

CAVA
İndonezya adalar topluluğunun güneyinde bir ada. Cava, İndonezya adalarının nüfus yoğunluğu en çok olanıdır. Km^2.'ye 50 kişi düşer. Nüfusu 65 000 000'dur. Adanın uzunluğu 1 000 km.'dir. Genişliğiyse 50-160 km. arasında değişir. Nüfus her yıl iki milyon artmaktadır.

Kuzeyinde Cava denizi, güneyinde Hint okyanusu, doğusunda Bali adası yer alır. Kuzey-batısındaki Sunda boğazı, Cava'yı Sumatra adasından ayırır. Adanın güney kıyıları tümüyle yüksek ve dağlık, kuzey kıyılarıyse alçak ve girintili çıkıntılıdır. Tandjung Priok (Cakarta'nın limanı), Semarang, Surabaya gibi önemli limanlar kuzey kıyılarında yer almaktadır. Adanın büyük bir kesimi dağlıktır. 17 tanesi bugün sönmemiş durumda olan bir yanardağlar dizisi doğu-batı çizgisi boyunca uzanır. Bu dağlar yer yer ovalar ve çöküntü havzalarıyle ayrılan topluluklar halindedir. Çok geniş ve verimli olan ovalar kuzeye açılır. Semarang ile Surabaya arasındaki Rembrang ve Kendeng platoları ovalar kadar verimli değildir. Bu önemli volkanik kitleler arasında; Tjareme (3 030 m.), Pngrango (2 971 m.), Slamet (3 398 m.), Merapi (2 865 m.), Semaru (3 620 m.) ve Argapura (3 100 m.) yanardağları yer alır. Yanardağlar kuşağının güneyindeki platolar dizisi güney kıyılarına bakar. Irmaklar oldukça kısadır, fakat büyük bir su hacmine sahiptir. En önemli ırmakları Tjitarum, Solo ve Brantas'tır. Cava ekvator iklimi etkisindedir. Cakarta'da en alçak günlük ortalama sıcaklık 41°-43°C en yüksek ise 62° - 65°C dir. Şimdiye kadar rastlanan en düşük sıcaklık 34°C olmuştur. Kuzey-batı rüzgârları ekim ve mayıs aylarında yağmur getirir. Bu aylarda Cakarta'daki yağış ortalaması 178 cm.'dir. Yılın ortalarında esen güney-doğu rüzgârları kurudur. Bu nedenle doğu Cava yağış almaz. Dağların kuzey sırtlarında, adanın orta bölümünde yıllık yağış 685 cm.'yi bulur. Çeşitli ve hareketli bir bitki örtüsüne sahiptir. Alçak bölgelerdeki bataklıklar sonradan pirinç tarlası haline getirilmiştir. 600 ve 1500 m. yükseklikler arasında ormanlar yer alır. Ormanlar arasında kahve ve çay yetiştirilen alanlar açılmıştır. 2 500 m.'den yüksek yerler orman ya da otlaklarla kaplıdır.

Cava'nın temel ekonomisi tarıma dayanır. Büyük toprak sahipleriyle küçük çiftçilerin aldıkları ürün önemli bir farklılık gösterir. Nü-

Marcus P. Cato.

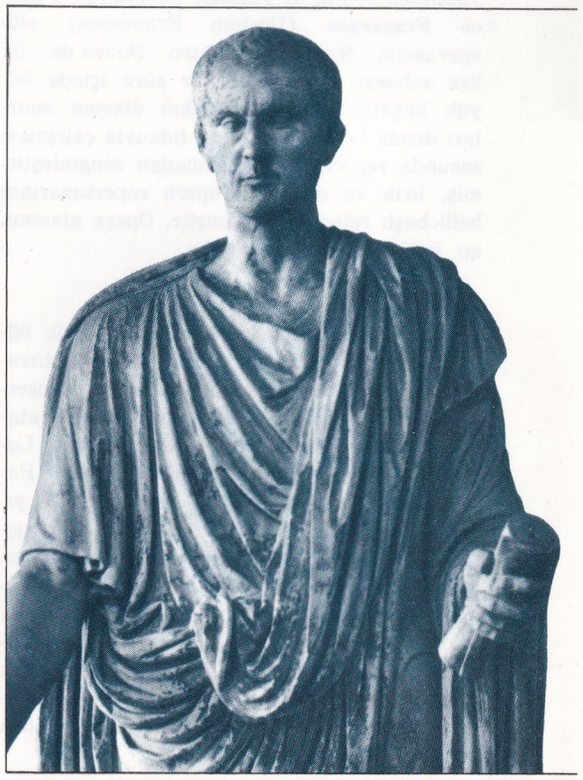

fusun zamanla yoğunlaşması ada insanlarını yılda iki kez ürün elde etmeye zorlamıştır. Topraktan elde edilen ürünlerin başında pirinç, manyok, tatlı patates, yerelması, darı ve hindistancevizi gelir. Dışarı satılan ürünlerden şekerkamışı, kauçuk ve tütün yetiştirilmesi alçak bölgelerdeki büyük çiftliklerde geliştirilmektedir. Şekerkamışı doğuda, çay batının yüksek kesimlerinde, kahve ise doğunun yüksek kesimlerinde yetişir.

Batı Cava'daki Tjitarum ırmağında açılan Djatiluhur barajı, sulanan tarım alanına 800 000 dönüm daha katacaktır. Aynı ırmak üzerindeki Tjurug barajı sulanan toprakları 2 600 000 dönüme çıkaracaktır. Surabaya'da küçük petrol yatakları, Tjepu ve Wonokromo'da rafineri kuruluşları vardır. Batıda kükürt ve manganez, güneyde fosfat madenleri işletilmektedir. Fakat üretim azdır. Cakarta, Bandung ve Semarang'ta ayakkabı, dokuma ve öteki tüketim maddeleri endüstrileri, Surabaya ve Semerang'ta taşıt lastiği endüstrisi, yine Surabaya'da gemi yapım tezgâhları vardır.

En kalabalık yerleşme merkezleri; İndonezya'nın başkenti Cakarta (3 500 000), Cava'nın en önemli limanı Surabaya (1 300 000), batıdaki Bandung (1 000 000), kuzey kıyısındaki Semarang (520 000), Surakarta (450 000), Jogjakarta (320 000) ve orta Cava'daki Malang (380 000) tır.

Cava'nın yüzölçümü İndonezya'nın öbür adalarından daha az olmakla birlikte nüfus yoğunluğu çok fazladır. Pirinç ekimi çok gelişmiştir. Resimde pirinç tarlasında çalışan bir köylü görülüyor.

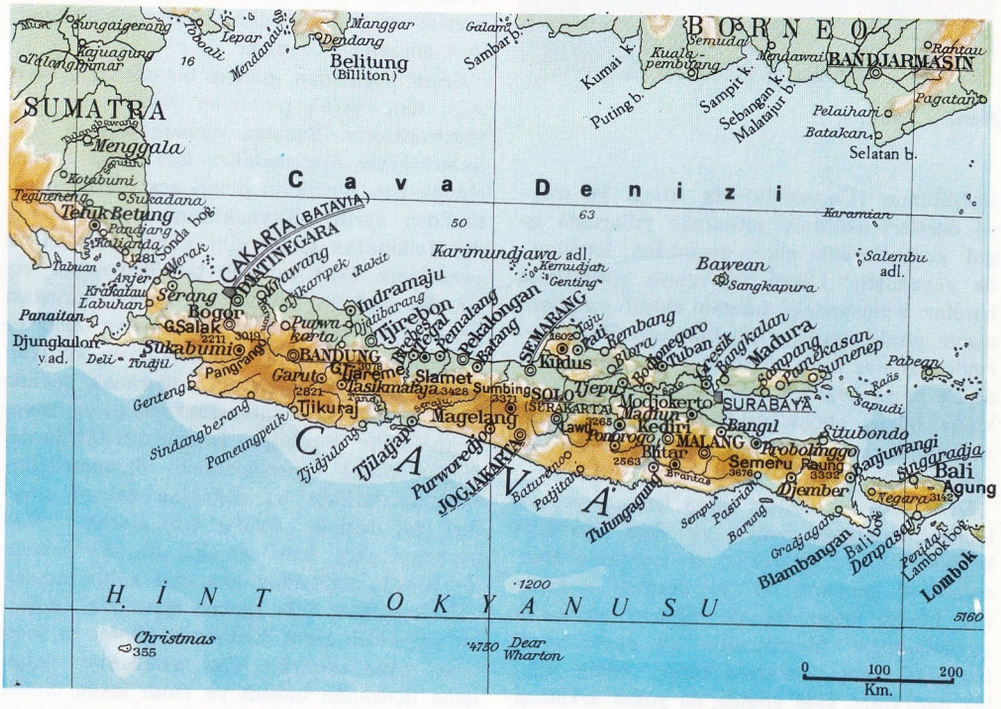

CAVALCANTI DE ALMEIDA, ALBERTO

(1897-) Brezilyalı sinema yönetmeni. Fransız öncü sinemasını (1925-1930), büyük oranda etkilemiş, Brezilya sinemasının atılımında (1949-1952) büyük payı olmuştur. Kenar mahalleleri, küçük insanları lirik bir fantezi ve buruk bir üslûpla işleyerek, şiirli gerçekçiliğin öncülüğünü yapmıştır. Savaş sonrası İngiliz sinemacı kuşağını Cavalcanti yetiştirmiş, savaştan sonra Sao Paulo'da genç bir ekiple Brezilya sinemasına beklenmedik bir çıkış yaptırmıştır. **En Rade** (Limanda, 1927), **O canto do Mar** (Denizin Türküsü, 1954), **M. Puntilla et son valet Matti** (Puntilla Ağa ve Uşağı Matti, 1956) en önemli filimleri arasında yer alır.

CAVENDISH, HENRY

(1731-1810) İngiliz kimya ve fizik bilgini. Soylu bir aileden gelen Cavendish 1749 yılında Cambridge Üniversitesine girmiş, fakat bitirmeden ayrılmıştır. Bundan sonra kendisini bilimsel çalışmalara vermiş, araştırmalarının sonuçlarını 1766 yılından itibaren yayınlamaya başlamıştır.

Cavendish'in en önemli çalışmaları hidrojenin özellikleri üzerine yaptığı araştırmalardır; hidrojeni belirli bir madde olarak niteliklendiren ilk bilgin odur; ayrıca hidrojenin hava içinde yanmasıyle su meydana geldiğini ortaya koymuştur. Bu yoldaki araştırmalarının sonucunda suyun hidrojenle oksijenden oluştuğu gibi çok önemli bir buluşa varmıştır. Havayı da büyük bir dikkat ve özenle incelemiş, havada hidrojen ile azotun iki ana öğe olduğunu ortaya çıkarmış, yüzyılımızın başında asal gazlar olarak bilinen gazların havanın geri kalan kısmını teşkil ettiğini de belirlemiştir. Richter'den önce, asit ve bazların eşdeğerlerini tespit etmiştir. Fizik alanında en önemli başarısı, kendi yaptığı bir dinamometre ile yer çekimini ölçmesi olmuştur.

CAVİT, MEHMET

(1875-1926) Türk maliyecisi, siyaset adamı. Selânik'te doğmuştur. Rüştiye öğrenimini memleketinde yapmış, sonra İstanbul'a gelerek Mülkiye idadisi ile Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler) yi bitirmiş, bir süre Ziraat Bankasında, Maarif Nezareti (Millî Eğitim Bakanlığı) nde ve Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) de maliye öğretmenliği yapmıştır. Meşrutiyet devriminden önce Selânik'e giderek orada «Mekteb-i Tefeyyüz» adındaki özel okula müdür olmuş, «İttihat ve Terakki Cemiyeti» adını alan Osmanlı Hürriyet Cemiyetine girmiştir. 1908 Meşrutiyet devriminde rol alarak Selânik'ten milletvekili seçilmiş ve mecliste bütçe komisyonu mazbata yazarı olmuştur. Zekâsı ve konuşma kabiliyeti sayesinde, kısa süre içinde ün yaparak 31 mart gericilik olayından sonra Tevfik Paşa kabinesine, Maliye Nazırı (Maliye Bakanı) olarak katılmış, parti içi ve parti dışı siyaset uğraşılarında bulunmuştur. Mondros Mütarekesinin ilk günlerine kadar bu devrin siyasal hayatında ve Osmanlı devletinin maliye işlerinde ön safta bulunan Cavit Bey, Selânik, Muğla illerinden milletvekili seçilmiş, birkaç kez Maliye, bir kez Nafia Nazır (Bayındırlık Bakanı) lığında bulunmuştur. Ayrıca «Düyun-u Umumiye» İdare Meclisinde Osmanlı Borçları vekili olarak görev almış, Osmanlı devletinin maliye uzmanı yetkisiyle bu devirde yapılan borç alma işleriyle ilgili olarak Paris'te, Londra ve Berlin'deki konuşmalara katılmıştır. Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler) ve

Kont Cavour.

Darülfünun (Üniversite) da iktisat ve maliye dersleri okutmuş, mütareke yıllarında işgal kuvvetlerinin eline geçmeden İstanbul'da yaşamıştır. Lozan konferansı sıralarında borçlar konusundaki tutumu ulusal çıkarlara uygun görülmemiştir. Cumhuriyetin ilk günlerinde iktidara karşı görünmüş ve 1926'da Atatürk'e karşı İzmir'de düzenlenen suikast hakkında bilgisi olmak ve buna yardım etmek suçundan, İstiklâl Mahkemesi kararıyle 26 ağustos 1926'da Ankara'da idam edilmiştir.

Derslerine ait notları kitap halinde yayımlanmıştır. Ahmet Şuayb ve Rıza Tevfik'le birlikte «Ülûm-i iktisadiye ve İçtimâiye Mecmuası»nı çıkarmış ve bu dergide o devir için büyük değer taşıyan bilimsel yazılarını yayımlamıştır. Meşrutiyetin ilk günlerinden, Kurtuluş savaşı sonlarına kadar yazdığı günlük hatıraları, 1946 yılında en yakın arkadaşı olan Hüseyin Cahit Yalçın tarafından «Tanin» gazetesinde sürekli yazılar halinde yayımlanmıştır.

CAVOUR, KONT CAMILLO BENSO DI
(1810-1881) İtalyan devlet adamı. İtalya'daki çeşitli devletleri bir araya getirerek İtalya'nın birliğini sağlamak yolunda gösterdiği büyük çabalarla dünyanın sayılı devlet adamları arasında yer almıştır. Uzak görüşlü bir devlet adamı olan Cavour, Torino'da doğdu. Torino Askerî Akademisinden çıktıktan sonra, orduda görevlendirildi, daha sonra emekliye ayrıldı. 1848'de Sardunya kralı Vittorio Emmanuele II.'nin başbakanı oldu (1852-1859). Napoleon II. ile birlikte Avusturya'ya karşı savaşa katılarak kazandı (1859) ve Lombardia'nın büyük bir bölgesini Sardunya topraklarına kattı.

Garibaldi'nin Sicilya'daki hareketini desteklemiş, Parma, Modena, Toscana dukalıklarını, Papalık devletinin büyük bir kısmını, Napoli, Sicilya krallıklarını birleştirerek İtalya'nın ulusal birliğini sağlamış, Vittorio Emmanuele II.'yi İtalyan kralı unvanıyle tahta çıkartmıştır.

Ünlü İtalyan milliyetçisi Garibaldi'nin de yardımıyle, Roma ve Venedik dışında kalan bütün İtalya'nın birleştirilmesi hayallerini gerçekleştiren Cavour, ilk İtalyan parlamentosunun toplanmasından üç ay sonra ve Roma'nın hükümet merkezi oluşunu göremeden öldü.

CAZ
A.B.D.'de XIX. yüzyılın sonlarına doğru yayılan müzik türü. Amerikalı zencilerin din dışı müziği olarak da tanımlanabilen caz, türlü ülkelerin halk müziklerinden ve sık sık cazla karıştırılan hafif Batı müziğinden birçok özellikleriyle ayrılır. Caz sözcüğünün kökü çeşitli kaynaklara bağlanır. Caz müziğinin ilk sanatçılarından zenci müzikci Jazzbo'dan geldiğini savunanların yanı sıra, Fransızca **Jaser** (gevezelik etmek) sözcüğünden türemiş olduğunu ileri sürenler de vardır.

Cazın durmadan gelişen bir nitelik göstermesi tam olarak tanımının yapılmasını güçleştirmektedir. Bununla birlikte başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir: Caz çalgı müziği olduğu için zencilerin dinsel ses müziği **spiritual**'den ayrılır. Kaynaklarını halk müziğinden folklordan aldığı gibi spiritual'lerden de yararlanır. Dört zamanlı bir ölçüye yer verir. Bu ölçünün, birinci ve üçüncü vuruşları yerine zayıf zaman diye adlandırılan ikinci ve dördüncü vuruşlarının vurgulanması ve temponun dans etmek isteği doğuracak şekilde hafif ve rahatça yaşatılması (swing) en önemli niteliğidir. Bir başka önemli niteliği de doğaçtan çalışa (improvisation) dayanmasıdır. Bununla birlikte bu doğaçtan çalışın sınırları yok değildir. Sololar tem olarak seçilen parçanın akor dizisi ve ölçü sırasıyle sınırlıdır. Cazda kullanılan ana tem kalıbı Amerikalı zencilerin halk şarkısı **blues**'dur. Blues'lar genellikle zenci dünyasının sıkıntı ve dertlerini konu edinirler. Caz orkestraları çalgılama açısından melodi ve ritim kısmı olmak üzere iki kısma ayrılır. Trompet, trombon, saksofon gibi nefesli çalgılar melodi kısmını, piyano, gitar, kontrbas, banco ve davul gibi çalgılar da ritim kısmını meydana getirir. Büyük bir caz orkestrası genellikle iki alto, iki tenor ve bir bariton olmak üzere beş saksofon, dört ya da beş trompet, dört trombon ve ritim bölümünden meydana gelir. Caz çalgıcıları çalgılardan apayrı sesler çıkartır. Cazın sıcak üslûp (hot style) diye adlandırılan türünde glissando, vibrato ve gıcırdatma (growl) gibi tekniklerden yararlanılır. Serin üslûpta (cool style) ise sonorite yine de batı müziği çalgıcılarınınkine benzemez.

Caz müziğinin doğup gelişmesi Afrika'dan Amerika kıtasına getirilen esirlerin eseridir. XVI. yüzyıldan 1865 yılına kadar süren esir ticareti Amerika'ya bol sayıda Afrikalı zenci gelmesine yol açmış, Amerika Birleşik Devletlerinin güney bölgelerine yerleşen zenciler, ana vatanlarından getirdikleri melodileri yeni çevreye uydurmuşlardır. Ana vatanlarının geleneklerini kaybetmeyen zenciler, yeni topraklarında İspanyol ve Amerikan halk müziğinden, bir Fransız şehri olan New Orleans'da Fransız dans, salon ve opera müziğinden yararlanarak bugün caz diye adlandırdığımız müzik türünü ortaya koymuşlardır.

Gerçek caz müziğinin Amerika'da yayılması 1880'den sonra başlamıştır. Cakewalk dansının bütün ülkede ün kazanması sonunda «Ragtime» (kesik tempolu müzik parçaları) geniş ilgi görmeye başladı. Ragtime özellikle piyano müziğidir: Sol el belirli birkaç tuş üzerin-

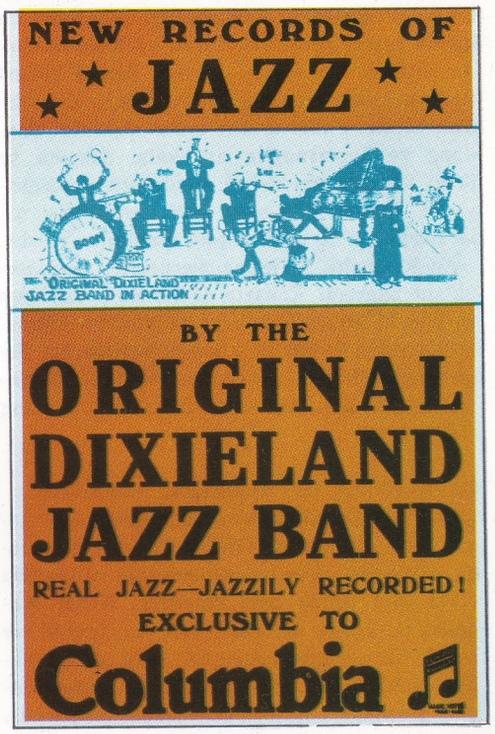

1917'de kurulan Original Dixieland Jazz Band beyazların da caz alanında başarı kazanmasını sağlamıştır. Yukarıda, topluluğun yaptığı ilk plağın afişi görülüyor.

Caz bestecisi Lennie Tristano geleneksel caz müziğinin dışında, atonal müziğe yaklaşan besteler yapmaktadır.

de ritim sağlar, sağ el ise tuşlar üzerinde gezinerek belirli bir senkopasyonla (ritmin birdenbire kaydırılması) melodiyi verir. En ünlü «ragtime» piyanisti 1890'larda Missouri'de Sedalia'da yerleşen Teksaslı Scott Joplin'dir. St. Louis'de bir salonun sahibi olan Tom Turpin de ragtime'ın öncülerindendir. XX. yüzyılın başlarında «ragtime» öteki şehirlere de yayılmaya başladı. Blues'lar da ragtime müziğine girdi. Ragtime'a önem veren topluluklar arasında «Buddy Bolden's Band», «Freddie Keppard's Olympia Band» ve «Original Creole Band» sayılabilir. Bu orkestraların geleneksel çalgıları, bir ya da iki kornet, klarnet, trombon, gitar, bas ve davuldu. Zenci «ragtime» piyanistlerinin yanı sıra beyaz müzikçiler arasında da bu türde isim yapanlar çıkmaya başlamıştır. «Jack Papa Laine's Ragtime Band» bu tür müzik yapan beyazlardan meydana gelen ilk kuruluştur.

1915'te Reliance Band'ın eski üyeleri Şikago'da Lamb's Cafe adlı bir yer açmışlar ve burada «Brown's Dixilland Jazz Band» adlı bir topluluk kurarak çalmaya başlamışlardır. 1917'de birçok müzikçi Chicago'dan New York'a giderek «Reisenwebers Cafe» de «Original Dixilland Jazz Band»ı kurmuşlardır. Bu topluluk büyük başarı kazanmış halkın ilgisini caz müziğine çekmeyi başarmıştır. Federal hükümetin New Orleans'taki eğlence yerlerini kapatma kararı alması sonunda birçok müzikçi işsiz kalarak Şikago ve New York'a göç etmiştir. Bu yıllarda zenci ve beyaz müzikçiler, eski besteleri ve halk şarkılarını caz ve «ragtime»a uygulamışlardır. İlk cazcılar belirli bir müzik öğreniminden geçmemişlerdir.

1920'de caz parçalarının plağa alınması, beyazlar tarafından az tanınan zenci müzikçilerinin ün yapmasını sağlamıştır. Bu sırada caz müziğiyle dinsel müzik arasında bir geçiş yapmaya çalışılmıştır. Bu çabaya girişenlerin başında Paul Whiteman yer almıştır. Yine bu yıllarda gelmiş geçmiş en büyük cazcılar arasında yer alan zenci trompetçi Louis Armstrong ortaya çıkmıştır. Armstrong'un bütün caz trompetçileri üzerindeki etkisi büyüktür. Zamanla caz müziğinde gerek nitelik gerekse nicelik bakımından önemli gelişmeler olmuştur. İki zenci çalgıcı Fletcher Henderson ve Duke Ellington müzik dünyasında parlamış, 1925'te «Five Pennies», adlı ünlü parçayı plağa dolduran Red Nichols, beyazlar arasında en başta gelen cazcı olmuştur. 1930'larda birçok ünlü zenci müzikçi ortaya çıkmıştır. Bunlar zaman zaman ırk ayırımı yüzünden radyoevlerindeki işlerinden çıkarılmışlardır. Irk çatışmasının sonunda caz müziği, Beyaz cazı ve Zenci cazı olarak ikiye ayrılmıştır. Beyaz klarnetçi Benny Goodman «swing» adı verilen caz stiliyle ün kazanmıştır. Fletcher ve Ellington herkese seslenebilecek bir müzik yapmak yoluna gitmişler ve bu arada senkopasyon ve caz özelliklerinden uzaklaşmamışlardır. Swing'in ülkede yaygınlaşmasıyle birlikte caz müziği Amerikan sanatında önemli bir yere sahip olmuştur. 1939'da müzik piyasası swing parçalarıyle dolup taşmıştır. Daha sonra birçok değişik kaynaklardan esinlenen bir stil ortaya çıkmıştır. Ritm bakımından yepyeni bir yol açan bu yeni türe «rebop» ya da «bebop» adı verilmiştir. Kısaltılmış şekliyle «bop» müziğinin gelişmesinde, zenci müzikçilerden alto saksçı Charlie Parker ve trompetçi Dizzie Gillespie'nin payları büyüktür. «Bop» zamanla 1949'da «cool jass» adını almıştır. «Cool Jass»in en büyük ustası Miles Davis'dir. 1950'den sonra caza Latin Amerika ritimleri girmiş ve o zamana kadar kullanılmayan çalgılar kullanılmaya başlanmıştır.

Bariton saksofoncu Gerry Mulligon doğaçtan çalma tekniğine yenilikler getirmiştir.

Caz müziği bugün sadece A.B.D.'lerinde değil, dünyanın birçok ülkelerinde yaygın bir müzik türü haline gelmiştir.

CEBECİ OCAĞI

Osmanlı imparatorluğunun ordu örgütünde kapıkulu asker ocaklarından biri ve bu ocağın erleri. Yayalardan kuruluydu. Görevleri, devletin, toptan başka silâhlarının yapımı ve depolanması, korunması, onarılması, ordu sefere çıktığı vakit kılıç, tüfek, barut, kurşun, ok, yay, kalkan, mızrak, zırh, miğfer, kazma, kürek, balta, merdiven gibi savaş silâh ve aletlerini cepheye götürmekti. Bundan başka kapıkulu ocaklarının yaya savaş birliklerini meydana getiren yeniçeri birliklerine gerektiği kadar silâh dağıtırlar ve kendileri de savaşa katılırlardı. Ocağın sorumlusu, en büyük komutanı cebecibaşı ağaydı. Komutası altındaki öteki subayların denetlediği silâh yapımevlerine «Cebehane», bunlarla, ambar ve depoların bulunduğu yerlere «Cebeci odaları» denirdi. Kışlaları Ayasofya'daydı.

Tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, yeniçeri ocağından sonra kurulduğu kesindir. İstanbul'un fethi sırasında şehrin Haliç kıyısında savaşan Cebe Ali (Cibali) adındaki erin yararlıklarından ötürü buraya bu erin adının verilmesi Cebeci ocağının bu dönemde de bulunduğunu gösterir. Örgütün Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir.

Cebeci ocağına erler, devşirme usulünün kaldırılmasına kadar yeniçeriler gibi, acemi oğlanlarından alınmıştır. XVI. yüzyılda er sayısı 4 000 olan cebeciler, XVII. yüzyıl sonlarında 8 000'e yükselmiş, XVIII. yüzyıl başlarında da 2 462 ere kadar inmiştir. Cebeci ocağı, 1826'da «Vak'a-i Hayriye» de, yeniçeri ocağıyle birlikte kaldırılmıştır.

CEBELİBEREKET

Bugünkü Adana, Hatay ve Gaziantep illeri topraklarının bir bölümü üzerinde kurulmuş, Osmanlı imparatorluğunun son devirlerinde Adana iline bağlı bir sancak. Cumhuriyetten sonra il haline getirilmiştir.

Cebelibereket, Amanos sıradağlarının orta bölümünün her iki yüzüne düşmekte ve Gâvurdağı (Kösürdağı), bölgenin merkezini teşkil etmektedir. Bu topraklar Yavuz Selim devrinde Osmanlı yönetimine geçmiş, Memlükler zamanında Üzeyir Beyin adıyle anılan bir sancak haline getirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Zülkadiriyye eyaletine bağlanmış, sonraları Halep eyaletine geçerek 1840'ta Adana eyaletine verilmiştir. 1867 Vilâyetler Nizamnamesi uyarınca sancak, Payas

Dave Brubeck kuarteti dünyanın en ünlü caz topluluklarından biridir.

adıyle Halep iline bağlanmış, o sırada Halep'in bir sancağı haline getirilen Adana, 1869 başlarında tekrar il yapılınca bunun bir sancağı olmuştur.

Hükümeti tanımayan aşiretleri disiplin altına almak ve Tanzimat gereklerini gerçekleştirmek amacıyle bu bölgeye Müşir Derviş Paşa yönetiminde bir askerî kuvvet (Fırka-i Islahiye) gönderildi. 1865 ilkbaharında faaliyete geçen bu kuvvet, bölgede duruma hâkim oldu. Ertesi yıl Cevdet Efendi, paşa unvanı ve vezir rütbesiyle Halep iline vali atandı. Fırka-i Islahiye de emrine verildi. Bir süre sonra Gâvurdağı ele geçirildi. Sonraları Cebelibereket'in uzun süre merkezi olan Yarpuz'da Arabissos yıkıntıları üzerinde bir kasaba kurularak hükümet örgütü meydana getirildi. Cevdet Paşa, Halep valiliğinden ayrıldıktan sonra, tekrar Adana'ya bağlanan Payas sancağının merkezi Yarpuz'a nakledildi (1877) ve topraklarının çok verimli olmasından dolayı Gâvurdağı'na «Cebelibereket» adı verilerek sancak bundan sonra resmen bu adla anılmaya başlandı. Meşrutiyetin ilânından sonra sancak merkezi Osmaniye'ye naklolundu. 23 aralık 1918'de Fransızlar tarafından işgal edildi ve Ankara itilâfnamesinin imzasından sonra, 24 aralık 1921'de ulusal hükümet sınırları içinde bağımsız bir mutasarrıflık halinde yer aldı. 1923'te de il haline getirildi. Cebelibereket ili 1 haziran 1933'te de Gaziantep iline bağlanarak kaldırıldı.

CEBELİTARIK

Akdeniz'in batı ucunda İber yarımadasının güney ucunda İngiliz sömürgesiyle, bir boğaz.

Boğaz: Akdeniz ile Atlantik'i birleştirir. 60 km. uzunluğundadır. En geniş yeri (44 km.) Trafalgar burnu ile Spartel burnu arası, en dar yeri (14,2 km.) Girus burnu ile Tarifa burnunun doğusundadır. Derin bir boğaz olan Cebelitarık'ın en sığ yeri 324 m.'dir. Yüzünde batıdan doğuya doğru giden kuvvetli bir akıntı vardır. Buna karşılık dipteki akıntı zayıftır ve Akdeniz'den Atlantiğe doğru akar. Boğazın her iki kıyısı da genellikle sarp ve kayalıktır.

İki kıyı da İspanyol toprağı ise de doğal bir deniz kalesi durumunda olan Cebelitarık kayası 1704'ten beri İngiltere'nin elindedir.

Sömürge: İngiltere'nin bir sömürgesi olan Cebelitarık, boğazın Akdeniz kesiminde küçük bir yarımadadır. Burası 800 m. eninde yassı bir kalker kaya kitlesinden ibarettir. Yüksekliği 425 m. olan bu kayanın doğu ve kuzey yamaçları diktir. Sarp yamaçlarda çok az kaynak olduğundan, özellikle doğuda 15,5 hektarlık yağmur toplama havuzları yapılmıştır.

Şehir (Cebelitarık), kayanın daha düz olan kuzey-batı kesiminde bulunur. 30 000'e yakın nüfusu olan şehrin güney kesiminde liman ve askerî tesisler vardır. Kayanın kuytu batı kısmındaki liman, savaş ve ticaret limanı olmak üzere iki kısma ayrılır. Savaş limanı güneyde, ticaret limanı ise kuzeydedir. Avrupa'daki tek sömürgeyi teşkil eden Cebelitarık aynı zamanda garnizon kumandanı olan bir genel vali tarafından yönetilir.

Eskiçağda boğazın adı Calpe'ydi. Şimdiki adı «Cebelitarık» Arap komutanı Tarık'ın adını taşır. Tarık, boğazı güven altına almak için burada bir kale yaptırmıştır. Cebelitarık, 1462'de Araplardan İspanyollara geçmiş, 1502'de resmen İspanyol topraklarına katılmıştır. 24 temmuz 1704'te İngiltere-Hollanda deniz kuvvetleri ele geçirmiştir. Utrecht antlaşmasıyle (1705) kalenin İngiltere'ye aidiyetini İspanya kabul etmiştir.

Cebelitarık'ın askerlik bakımından büyük önem taşıması, eski çağlardan beri büyük devletlerin buraya göz dikmesi sonucunu doğurmuştur. Resimde 1713 yılında müstahkem mevki haline getirilen Cebelitarık görülüyor.

A. F. Cebesoy XX. Kolordu komutanı iken.

CEBESOY, ALİ FUAT

(1882-1968) Ulusal Kurtuluş Savaşımızın ünlü komutanı, orgeneral, devlet adamı. İstanbul'da doğmuştur. Dedesi, 1877 Osmanlı-Rus savaşının başkomutanlarından müşir (mareşal) Ali Paşa, babası İsmail Fazıl Paşadır. Orta öğrenimini Erzincan askerî rüştiyesinde (ortaokulu) ve Kadıköy Saint-Joseph Fransız lisesinde tamamladı (1898). Daha sonra, içinde büyük komutanlar yetişmiş ailesinin geleneğine uyarak Harbiye mektebine girdi.

XX. yüzyıl başında Osmanlı imparatorluğunun uğradığı iç ve dış çöküntüleri değerlendirecek anlayış ve kültür düzeyine erişmiş, açık düşünceli bir komutan olan babası İsmail Fazıl Paşa'nın kişilik kazanması yolundaki olumlu etkileri, aynı sınıflarda okuduğu Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlığıyle daha geniş bir anlam kazanmıştı. Her ikisi de, öğrenimin gerektirdiği çalışma disiplini içinde sadece görevlerini yerine getirmekle yetinmiyor, yurt ve dünya sorunlarına ışık tutan bilgilere, edebiyata, geniş kültür ilişkilerine eğiliyorlardı. İmparatorluğu içine alan çöküntü karşısında «kurtulma» ülküsü bu öğrenme tutkusuyle birlikte gelişti.

Kurmay subay olarak (1904) orduya katıldığı Selânik'te kısa bir süre süvari bölük komutanlığı yaptı. Kolağası rütbesine yükseldikten sonra II. Ordu Kurmay kurulu üyeliği, III. Süvari Tümeninin Kurmay başkanlığı, Karaferya Komutanlığı görevlerinde bulundu (1905-1908). I. Dünya savaşına kadar, Rumelindeki eşkıyaların izlenmesinde, Yakova ve İpek savaşlarında başarı gösteren Cebesoy, Şam'da 25. Tümen Komutanlığı ve Roma'da ataşemiliterlik görevlerine atandı. Savaş çıkınca Yanya savunmasına Kolordu kurmay başkanı ola-

rak katıldı ve 1915'te Albaylığa, XX. Kolordu komutanı olarak savaştığı Gazze cephesinde (1916) mirlivalığa (tuğgeneral) yükseldi.

Ordu saflarında geçen on iki yıl Ali Fuat Cebesoy'a asker ve komutan olarak büyük yetenekler kazandırmış, yurt ve dünya olaylarının dış yüzü arkasındaki gerçekleri kavrama düzeyine eriştirmişti. Mütareke, yalnız bu yetenek ve bilgi düzeyine erişen inanmış ülkü adamları için, bütün ağır koşullarına rağmen, değiştirilmesi mümkün talihsiz bir dönem olarak görünmekteydi. Bu ülküçü kadro, karanlıkta bir nokta gibi duran umut ışığına bağlanıyor, Türk ulusunun bağımsız yaşama istemine inanıyordu. İşgal edilmiş İstanbul'da millî kurtuluş cephesinin yaratılması için birbirleriyle ilişki arayan vatanseverler arasında Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalar ön safta yer almışlardı. Bu konuda Cebesoy, tarih gerçeğine şu satırlarla ışık tutmaktadır: (Ş.S. Aydemir, Tek Adam, Cilt I, s. 371):

«Anadolu millî hareketinin esaslarını Mustafa Kemal Paşanın Şişli'deki evinde yalnız ikimiz hazırlamıştık. Bazen müzakerelerimize Rauf Orbay'ı da çağırmış ve konuşmuştuk. Bundan başka birçok zevatla da orada buluşmuş ve fakat onlarla yapacağımız işler hakkında görüşmemiştik. Gelenlerden bazı durumların açıklanmasına yarar malûmat almıştık.»

Mustafa Kemal ve Ali Fuat paşalar bu dönemde hükümet üyeleriyle kurdukları ilişkilerden, mütareke koşullarını beğenmeseler bile, bu koşulların değiştirilmesi için ulusal bir savaşa öncülük edecek kimselerin bulunmadığını anlamışlardı. Böyle bir ortamda iki genç askerin vardığı kararı Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları'nda şöyle açıklamaktadır:

«Millî mukavemeti İstanbul'dan değil Anadolu'dan idare etmenin zarureti aşikârdı. Faaliyetlerimizi bunun etrafında toplamalıydık.» Bu karar uyarınca 1919 martının başında XX. Kolordu karargâhını Konya'ya getiren Cebesoy, Anadolu hareketinin büyük bayraklarından biri olduğunu aldığı bütün görevlerde göstermiştir. Savaşın daha ilk hazırlanma döneminde Amasya Kararlarında imzası bulunan 6-7 öncü komutandan biri de odur. Binbir güçlük içinde, orduların yeniden örgütlenmesine çalışıldığı savaşın başlangıç döneminde (26 - 28 nisan 1920) İzmit'te hazırlanan Hilâfet ordusunun saldırısını Cebesoy karşılamıştır».

«26 nisanda vakit kaybetmeden Geyve boğazına hareket etmiştim. Bu esnada millîlerin kafile kafile şuursuzca güneye doğru akıp gittiklerini gördüm. Bir yıllık geceli gündüzlü çalışmalarımız bir anda heba mı olacaktı? Evvelâ yeise kapılır gibi oldum. Sonra kendimi topladım. Bu şuursuz akın durmalıydı. Her fedakârlığı göze aldık. Arkadaşlarımla beraber önlerine geçtik. Bitmez tükenmez gayretler sarfederek paniği önledik.»

İstanbul - Anadolu yolunun en önemli kilit noktalarından birini makineli tüfek başında savunan Cebesoy, Batı Anadolu Kuvvayi Milliye Kumandanlığı görevinde, kazanılmadığı takdirde, Kurtuluş Savaşımızın kaybedilmesine yol açabilecek sayısız başarıları gerçekleştirmiştir.

1920'de Ankara Büyük Millet Meclisi hükümetinin Moskova büyük elçisi olan Cebesoy, daha sonra B.M.M. Başkanvekilliklerinde bulunmuş, barıştan sonraysa II. Ordu müfettişliğine atanmıştır.

Orgeneral rütbesindeyken siyasal hayatı tercih ederek askerlik görevinden emekliye ayrılmış, Konya'dan milletvekili seçilmiştir. Bir süre sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Partisi) kurucuları arasına girmiş, bu partinin, o zamanki yönetime karşı çıkışı nedeniyle, Atatürk'e yapılan İzmir suikasti sıralarında, Kâzım Karabekir ve Rafet paşalarla birlikte İzmir İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış ve beraet etmiştir. Atatürk'ün ölümüne kadar Kuzguncuk'taki evinde oturmuş ve daha sonra C.H.P. milletvekili olarak B.M.M.'ne girmiştir (1939). Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı), sonra Münakalat Vekili (Ulaştırma Bakanı - 1943) olmuş, daha sonra da T.B.M.M. Başkanlığına seçilmiştir (1947). Bundan sonra Eskişehir D.P. milletvekili (1950) ve İstanbul milletvekili (1957-1961) olarak parlamentoda vazife gördükten sonra siyasal hayattan çekilmiştir. 86 yaşındayken İstanbul'da ölmüş ve vasiyeti üzerine (Geyve) Ali Fuat Paşa istasyonunun yanındaki camiin bahçesine gömülmüştür.

Eserleri: Birüssebi, Gazze Meydan Muharebesi ve XX. Kolordu, Millî Mücadele Hatıraları, Moskova Hatıraları, General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları, Mektep Arkadaşım Atatürk.

CEBİR

Cebir deyimi matematik biliminin çok geniş bir sahasına ait olup «işlemli sistemleri» inceleyen dalı için kullanılır. Burada söz konusu olan sistemlerde adî sayılar 4 işlemle (toplama, çıkarma, çarpma, bölme) çeşitli yoldan genelleştirilmektedir. Cebir kelimesinin bu anlamı oldukça yenidir. Modern ve klasik cebir diye ikiye ayrılabilir. Modern cebire soyut ya da genel cebir de denebilir. Klasik cebirin ana konusu «cebir denklemleri» denen bilim dalıdır.

Çok eski çağlardan beri bilinen geometrinin tersine, cebir oldukça yeni bir bilimdir. Eski Yunanlılar her sorunu geometri diline çevirirlerdi. Bugün «kendisiyle çarpılınca 4 sayısını veren bir sayı bulunuz» diye belirtilen $x^2 = 4$ denklemini, Yunanlılar bir alan ölçüsü birimi seçtikten sonra «4 birim alanında bir

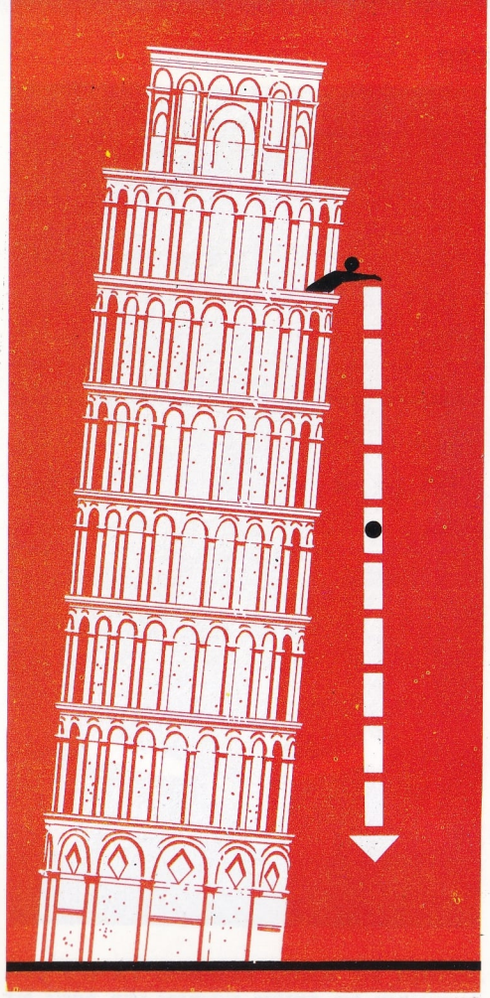

Yerçekimi (g) etkisi altında bir cismin düşüşü. Cismin biçimi ve hacmi ve düşüş yolunun kısalığı nedeniyle havanın direnci dikkate alınmaydcak olursa, düşüş zamanı tekdüzende hızlanan hareket formülüne göre $t(zaman) = \sqrt{2h/g}$, düşüş hızı ise $v(hız) = \sqrt{2gh}$ formülüyle bulunur.

Matematik ve astronomi alanlarındaki çalışmalariyle de tanınan İranlı şair Ömer Hayyam'ın (XI - XII. yüzyıl) El Cebr Velmukabele adlı elyazması kitabının başlığı. Hayyam cebir tarihine 3. derecede denklemler üzerindeki çalışmalarıyle geçmiştir.

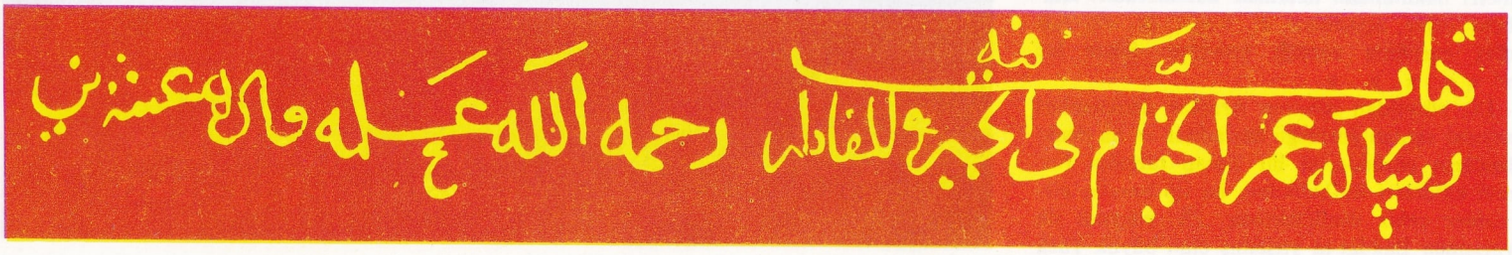

Sarkaçlı bir saatta salınımın (A-A') yarı devresinin bir saniye sürmesi için basit bir cebir formülünden yararlanılır. Yerçekiminin (g) ortalama değerine göre sarkacın $g\pi^2$ ile elde edilen uzunluğu 0,994 m. olur.

karenin bir kenarını meydana getirecek bir doğru parçası bulunuz» diye bambaşka bir yolla ortaya koyarlardı. Bunun gibi bugün $(a + b)^2 = a^2 + b^2 + 2ab$ formülünü, $(a+b)(a+b)$ çarpımının meydana çıkarmasına karşılık, Yunanlılar aynı formülü «bir kenarı a ve b doğrularının toplamı olan karenin alanı, bir kenarı a doğrusu olan kare ve bir kenarı b doğrusu olan kare ile kenarları a ve b iki dikdörtgenin alanları toplamına eşittir, yani aynı yeri kaplar» diye anlatırlardı. Bu örnekler Eski Yunanlıların bugün ikinci derece denklemleri anlatılabilen her türlü problemi geometrik olarak çözmekte kullanabilecek kadar ileri götürdükleri geometrik cebir konusunda bir fikir verebilir. Ancak bu yolun sakıncası hem cebirin getirdiği yollardan daha yorucu olması hem de 4 ve daha fazla dereceli problemleri çözmekte yetersiz kalmasıdır. x^3 geometrik açıdan bir kenarı x olan bir küp diye anlatılabilirse de, x^4 temel geometri bakımından anlamsız kalmaktadır. Halbuki cebir açısından x^4, hepsi de x'e eşit dört çarpanın verdiği sonuçtur. Şöyle ki: $x^4 = x \cdot x \cdot x \cdot x$

IX. yüzyıldan itibaren Araplar denklemleri sayısal açıdan görmeğe başladılar ve bu denklemlerin çözümlerini bir hesap tarzının formül kaideleri ile buldular; bu tip hesaba elemanter cebir denilmektedir. IX. yüzyılın ilk yarısında Bağdat'ta yaşamış olan büyük Türk matematikçisi el-Harezmî, bir ifadenin bir elemanından başka bir elemanına veya bir eşitliğin bir yanından öbür yanına işaret değiştirme yoluyle geçmeye al-cabr demiştir. (Arapçada cebir, zor, zorlayış). Örnek: $A + B = C + D$ ise B, denklemin iki tarafından da çıkarılınca $A+B-B=C+D-B$ yani $A=C+D-B$ elde edilir. Başka bir deyimle B'yi eşit işaretinin solundan sağına geçirirken + (artı) yı — (eksi) ye dönüştürmek denklemin bozulmamasını sağlar.

Her yerde geçerli hesap kuralları koyabilmek için belli sayılar yerine, belirsiz semboller kullanmak gerekmektedir. (Örnek: Bir sayının karesinin hesaplanmasını göstermek üzere alınmış **a** ve **b** harfleri böyle belirsiz nicelikler gösterir; bu kural bir defa bu harflerle formüle bağlanınca gelişigüzel alınmış iki sayıya da uygulanabilir; 3 ve 5 sayısına uygulanırken $a = 3$, $b = 5$ alınır.) Bundan da anlaşıldığına göre cebir hesabında, basit aritmetikte olduğundan daha soyut bir semboller sistemi gerekmektedir. Başka bir deyimle, cebirde yapılan, sayı hesabı değil, harf hesabıdır. Ancak, cebir hesabında bugün kullanılan semboller sisteminin gelişmişliğine varılıncaya kadar yüzyıllar geçmiştir. İşlemlerde kullanılan (+, — vb) işaretleri, bilinmeyen nicelikler için kullanılan alfabenin son harfleri... x, y, z, problemin verileri, yani bilindiği varsayılıp da belirsiz bırakılan parçaları için kullanılan alfabenin ilk harfleri a, b, c..., dereceler için kullanılan x^2 (x kare), x^3 (x küp), x^4 (x üssü dört) vb. işaretler ancak XVII. yüzyılın sonuna doğru cebire girmiştir.

Cebir Denklemlerinin İncelenmesi ve Çözümü: Yukarıdaki işaretleri kullanarak, daha genel bir biçimde, aşağıdaki polinom (polinom veya çokterimli, aralarında artı, eksi işaretleri bulunan bir cebir cümlesidir) yazılabilir:

$$a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_1 x + a_0 = 0$$

sayıları denklemin katsayılarıdır. Bunlar pozitif sayılar olabildiği gibi negatif sayılar da olabilir. a_n'in sıfırdan farklı olduğu düşünülebilir. Bu halde x'in derecelerinin en büyüğü olan **n** tamsayısı denklemin derecesini göstermektedir. Eşit işaretinin sol tarafında bulunan polinom $a_n x^n$, $a_1 x$, a_0 monomlarının tümünü gösterir. (Bir monom, yalnızca çarpma işlemi kullanılarak elde edilmiş, yani iki veya daha fazla etkenin meydana getirdiği harfli bir anlatıdır.)

x bir değişken sayılmaktadır. Bu değişgene bütün pozitif ve negatif tam değerler ve kesirler yani rasyonel sayılar cisminin bütün elemanları yüklenebilir. Bundan ötürü bir cebir denkleminin çözümü olup olmadığı, yani x değişgeninin denklemi doğrulayan değerleri bulunup bulunmadığını araştırıldığında, hangi cisimde bir çözüm arandığı iyice belirtilmelidir. Çözümlenebilir (veya çözümlenemez) denklem kavramı, seçilen değerlerin cismine göre değişir. Bu cisimde çözümlenemez olan bir denklem, daha geniş başka bir cisimde çözülebilir niteliğini kazanır. Örnek olarak şu dört denklemi alalım: (a) $x^2 - 4 = 0$; (b) $4x^2 - 1 = 0$; (c) $x^2 - 2 = 0$; (d) $x^2 - 1 = 0$. (a) denklemi tam değerler alanı içinde çözümlenebilir. Pozitif tam sayılar ve negatif tamsayılar alanında her iki çözüme de (+2 ve —2) varır. (b) denklemi tamsayılar cisminde çözümlenemez, fakat rasyonel sayılar cisminde +1/2 ve —1/2 çözümlerini verir. (c) denklemi rasyonel cisimde çözümlenemez; ancak irrasyonel birer sayı olan $+\sqrt{2}$ ve $-\sqrt{2}$ çözümlerini verir; 2'nin karekökü ondalık sayı olarak yazılmak istendiğinde basamaklarının sayısı sonsuz olan bir ondalık sayı elde edilir. Şu halde rasyonel alanda çözümlenemez bir denklem olan (c) denklemi, kesirlerden başka irrasyonel sayıları da içine alan gerçek sayılar cisminde iki çözüm taşır. Nihayet (d) denklemi de pozitif veya negatif gerçek sayılar cisminde çözümlene-

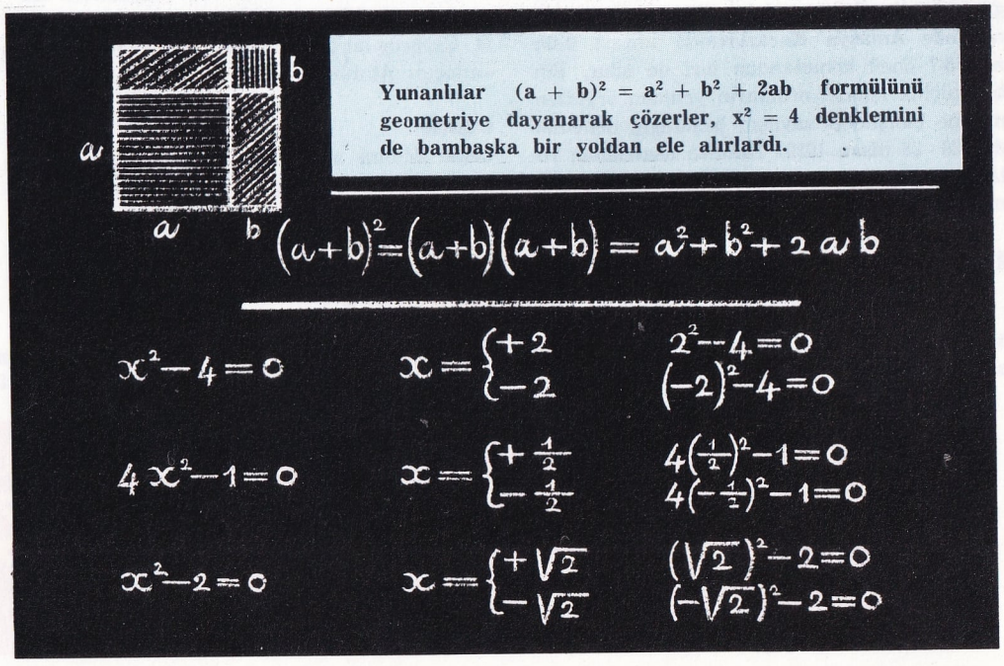

mez bir denklem olup daima pozitiftir. Yani hiç bir zaman $x = -1$'e eşit olamaz. (d) denkleminin kompleks sayılar alanında (yani gerçek sayılardan başka sanal bir birim olan **i** birimini, başka bir deyimle karesinin —1 olduğu varsayılan bir **i** sembolünü kullanmakla elde edilen alanda) iki çözüm vardır. Kompleks sayıların şekli şöyledir: a + bi. Burada gerçek kısım olan **a** ile katsayısı olan **b** gerçek sayıdır. Başka bir önemli sorun da, bir cebir denkleminin köklerle çözülmesidir. Yukarıdaki (1) polinomu kendisinin gerçek veya kompleks köklerini hesaplamak olanağını veren formül kurulabilirse, köklerle çözülebilir. Bu çözüm yapılırken a_i katsayılarından hareket edilerek toplama, çıkarma, çarpma, bölme işlemlerinden faydalanılarak belirli bir sayıda karekök, küpkök, dördüncü derecede kök vb. alınır.

Matematik bilginleri (1) in, yani kompleks cisimde **n** derecesinde bir cebir denkleminin kaç kökü olabilir ve **n** dereceli genel cebir denklemi (1) ne zaman köklerle çözülebilir sorularına üç yüzyıl çalıştıktan sonra, ancak XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında tam bir karşılık verebilmişlerdir. Bu sorulardan birincisine «temel cebir teoremi» denen teoremle karşılık verilebilmektedir. 1746 yılında Fransız matematik bilgini D'Alembert tarafından ortaya atılmıştır. 1799 yılındaysa Alman bilgini Karl Friedrich Gaus tarafından doğrulanmış olan bu teorem, **n** derecesinde bir cebir denkleminin kompleks sayılar cisminde **n** sayıda kökü olduğunu ispatlamaktadır; fakat her kökün kendisiyle kaç kere çarpılmışsa o kadar kere sayılması gerekmektedir. İkinci soruya gelince, 3. ve 4. derece ($n = 3$, $n = 4$ olarak alındığı varsayılırsa) cebir denklemlerinin özümleri, ilk kez İtalyan bilgini Gerolamo Cardano (1501-1576) tarafından yayımlanmıştır. Cardano bunları **ars magna** (büyük san'at) dediği tek ciltlik cebir kitabında açıklamış olmasına rağmen bu çözümleri bulan kendisi değildir. 3. derecede denklemin çözülmesi 1515 yılına doğru Bolognalı Scipione Dal Ferro, 4. derecede denklemin çözümü de az sonra, Cardano'nun bir öğrencisi olan yine Bolognalı Ludovico Ferrari tarafından bulunmuştur. 1799'da Paolo Ruffini adında bir başka İtalyan bilgini ve 1826'da Norveçli Niels Henrik Abel, 5. derecede denklemlerin köklerle çözülemeyeceğini ıspatlamışlardır. Fransız bilgini Evariste Galois ise ölümünden az önce (1832) yazdığı, fakat ancak 1846 yılında yayımlanan bir mektubunda **n** dereceli denklemin 4'ten büyük her **n** için köklerle çözülemeyeceğini göstermiştir.

Son elli yıldır büyük gelişme göstermiş olan soyut cebir ise bir B bütününün belli bir dizi içinde verilmiş bir çift elemanına aynı B bütününün başka bir elemanını veya başka bir B^1 bütününün bir elemanını bağlama olanağını verecek işlemleri ele almaktadır. Bu işlemlerden sadece kesin özellikler, yani temel aritmetiğin toplayıcı, yer değiştirici ve dağıtıcı özellikleri ilginçtir. Daha belirli olarak söylenirse, bir seri kesin özellik işlemin aksiyoma dayanan kesin tanımlanması olarak alınmaktadır. Bir B bütününe bir veya daha fazla işlem sokulduğu zaman bu bütün bir cebir sistemi veya bir cebir yapısı adını almaktadır.

CEBRAİL

Tanrı ile peygamberleri arasında elçilikle görevli, Tanrı'nın emir ve vahiylerini bildiren melek. İslâm dinine göre, Mikâil, Azrail ve İsrafil'le beraber, Tanrı'ya en yakın dört melek arasında bulunmaktadır. Danyal'a koç ve teke görüntüsünü anlattığı, Yedi Haftalar kehanetini bildirdiği, Zekeriya'ya vaftizci İoannes'in doğumunu, Meryem'e de İsa'yı doğuracağını önceden bildirmekle görevlendirildiğine, Muhammet'e de vahiylerin Cebrail tarafından getirildiğine inanılır.

Bazı dinlere göre, Cebrail baş melektir.

CEBU

Filipin takımadalarında, Visayan grubundan bir ada. Negros ve Bohol adaları arasında bulunan Cebu'nun uzunluğu 220 km., genişliği 25 km. kadardır. Uzunlamasına uzanan volkanik bir dağ sırası, hafif engebeli dar bir kıyı şeridi ve bu kıyıyı çevreleyen mercan kayalıklarından meydana gelen adanın yüzölçümü 4 868 km^2., nüfusu 1 410 000'dir. Nüfus sıklığı yüksek olup km^2.'ye 300 kişi düşer. Bunun nedeni de, toprağının verimliliği, zengin ormanları ve kömür yataklarıdır. Başlıca tarım ürünleri mısır, pirinç, tütün; orman ürünleri hurma ve kerestedir. Adanın başkenti ve başlıca yerleşme merkezi, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Filipinlerdeki İspanyol sömürgesinin başkenti olan, 220 000 nüfuslu Cebu şehridir.

CECCHI, EMILIO

(1884-) İtalyan yazar ve gazetecisi. **Voce** (1910-1923) ve **Tribuna** dergilerine katılmıştır. İtalyan Akademisi ile Lincei Akademisinin üyesi olan yazar 1932-1933 yılları arasında **Cines**'in sinema yayımlarını yönetmiş olup şimdi **Corriere della Sera**'da yazmaktadır. Üslûp ve anlatım ustalığını ortaya koyan **Giovanni Pascoli'nin şiiri** adlı önemli denemesinin dışında başlıca eserleri şunlardır: **Pesci rossi** (Kırmızı Balıklar, 1920), **L'osteria del cattivo tempo** (Kötü Hava Meyhanesi, 1927), **Corse al trotto** (Tırıs Gidişler, 1936) ve ilgi çekici yolculuk kitapları olan **Messico** (1932), **Et in Arcadia ego** (Ve Ben Arcadia'da, 1936), **America amara** (Acı Amerika, 1939) dır.

CEHENNEM

Birçok din ve mitoloji sistemlerine göre, günah işleyenlerin ahrette azap çekmeleri için gönderilecekleri yerin adı. Cehennem, İslâmlık ya da Hıristiyanlıkta «ateş» le bir tutulur. Kur'anda cehennem için bazı kere ateş (nâr), ya da ateşi niteleyen bazı kelimeler kullanılmıştır. Başka bir ayette de cehennemin yedi kapısı olduğu bildirilmektedir. Cehennem azabını yer yer canlı bir biçimde anlatan Kur'an, cehennem ateşini de tasvir eder. Bu ateş alevlidir, deriyi yakıp kavurur. Cehennem kaynayarak uğultu içinde yanar. Kaynar sular içilir, dibinde yetişen zakkum ağacının yılan başını andıran zehir gibi meyveleri yenir. Cehennem hakkında birçok hadisler de vardır. Cehennem azabının sonsuz olup olmadığı hakkında tartışmalar vardır. Cehenneme girenlerin oradan bir daha çıkmayacaklarını savunan Haricîler ile Mutezîle'ye karşılık başka İslâm mezheplerinde, Tanrı ile boy ölçüşenlerin dışında herkesin affa uğrayacağına inanılır. Bazı yorumculara göre, cehennem azabı sonsuz olmayacak, günün birinde herkes için sona erecektir.

Kur'anda cennet için olduğu gibi, cehennem için de çok canlı tasvirlere yer verilmiştir. Cehennem, imansız ölenlerin gideceği yerdir. Yedi ateş katından oluştuğu, derinliğinin, atılan bir kaya parçasının 70 yılda dibine ulaşamayacak kadar derin olduğu, zakkumun bir parçasının yeryüzündeki bütün insanları zehirlemeye yeterli olduğu anlatılmaktadır.

İtalyan şairi Dante, «Divina Commedia» adlı eserinde, cehennemi de konu olarak alıp işlemiştir.

CEHENNEMTAŞI

Renksiz, kokusuz, yarısaydam çubuklar biçimindeki kimyasal madde. Kimyadaki adı «gümüş nitrat» tır. ($AgNO_3$). Doğrudan doğruya gümüşün, nitrik asitle işlenmesiyle elde edilir. 208,5°C de ergir. Işığın etkisi altında, gümüş meydana getirerek kararır. Yaraların yakılması için hekimlikte kullanılır, yaraların deriyle kapanması gerektiği durumlarda özellikle kullanılan bir maddedir.

CEHRİ

Yurdumuzun her yerinde bulunan ve tohumlarından boya çıkarılan bir ağaççık. Boyu 1,5 m. kadar olur. Yaprakları uzunca, çiçekleri küçük ve yeşil, sarı ya da beyazdır. 100 kadar türü vardır. Bazı cinslerinin kabuklarından ilâç yapımında kullanılan bazı maddeler çıkarılır. Çoğunlukla boya elde etmek için üretilir. Bezelye büyüklüğündeki taneleri kurutulur. Bunların tatları acı, kokuları kötüdür. Kurutulan taneler kahve değirmenlerinde çekilir. Sonra alkolde, daha sonra da sülfirik asitte bırakılır. Bu işlem sırasında boyacılıkta kullanılan sarı renkli toz, eriyikten ayrılarak dibe çöker. Cehri sarısı adı verilen bu sarının rengi çok parlak ve tatlıdır. Ancak ışığa ve kirece karşı dayanıklı olmadığından, cehri, yeni boyalar çıktıktan sonra eski değerini kaybetmiştir.

CELA, CAMILO JOSE

(1916-) İspanyol yazarı. Padron'da doğmuş, önce tıp, sonra hukuk tahsil etmiştir. İlk romanı **La Familia de Pascual Duarte** (1942, Paskual Duarte'nin ailesi) nin yayımlanması, İspanya'da roman ve hikâye türlerinin pek zayıfladığı bir döneme rastlamıştır. Bir haydutun kendi ağzından anlatılan hayatını veren bu roman Cela'ya büyük ün kazandırmış ve XVII. yüzyıl İspanyol edebiyatının en önde gelen türü olmuş olan **«novela picaresca»** (serseri romanı) denen roman çe-

şidinin tekrar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Cela, bu ilk kitabıyle kazandığı yeri kaybetmemiş, ününü İspanyol ve Portekiz edebiyat çevrelerinde günümüze kadar sürdürebilmiştir. **Nuevas andanzas y desventuras de Lazarillo de Tormes** (1955, Lazarillo de Tormes'in Yeni Serüvenleri), **Judios, moros y cristianos** (1956, Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar), **El molino de viento** (1956, Yel Değirmeni) ve **Viaje al Pirineo de Lerida** (Pirineo de Lerida'ya Yolculuk) başlıca kitaplarıdır.

İspanyol edebiyatının bugün göstermekte olduğu kendi kendini yenileme ve taşralılıktan sıyrılma çabasında en önde gelen yazarlardan biri sayılan Cela, birkaç şiir kitabı ve çeşitli eleştirme yazıları da yayımlamıştır. 1956 yılından beri kendi kurduğu **Papeles de Son Armandans** dergisini yönetmektedir.

1957 yılında İspanyol Devlet Dil Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

CELÂLETTİN HARZEMŞAH

(? -1231) Harzemşahlar devletinin son hükümdarı. Babası ölünce tahta çıkmıştır (1220). Moğol baskısı karşısında dayanamayarak Gazne'ye, oradan da Hindistan'a çekilmiş ve uzun süre buralarda kalmıştır. Tekrar İran'a dönerek Kirman, Fars ve Irak - Acem bölgelerini almıştır. Azerbaycan Atabekleri ve Gürcülerle savaşlar yapmış, fakat olumlu bir sonuç elde edememiştir. Eyyübîlerden Ahlat'ı almışsa da Eyyübîler ile Anadolu Selçuklularının birleşerek yaptıkları saldırılarda Erzincan dolaylarında yenilgiye uğramıştır (1220).

Sürekli savaşlar sonucunda gücü iyiden iyiye azalan Celâlettin'in bir Kürt tarafından öldürülmesiyle Harzemşahlar devleti ortadan kalkmıştır.

Namık Kemal, onun hayatından esinlenerek bir oyun yazmıştır.

CELÂLETTİN-İ RUMÎ (Mevlânâ)

(1207-1273) İslâm tasavvufunun büyük temsilcilerinden, Türk şair ve düşünürü. Mevlevî tarikatının kurucusudur. Sayılı büyük kişilerden biri olan Mevlâna Batı Türkistan'da, Belh şehrinde doğmuştur. Anadolu'da yerleşmesi ve orada üne kavuşması nedeniyle «Rumî» denmiştir. Ölümünden önce ve sonra bir saygı ifadesi olarak «efendimiz» anlamına «Mevlâna» diye anılmıştır. Babası, Bahattin Velet (sultan-ı ulema-bilginler sultanı) olarak tanınmış, bilgin ve soylu bir kişiydi. Annesi Mümine Hatun'dur. Bir prenses olan annesi, Harzemşahlar imparatorluğu hanedanı soyundan gelmedir.

Babası, Bahattin Velet'in Harzemşahlarla arası açılınca, küçük bir çocuk olan Mevlâna da babasıyle birlikte İran, Bağdat, Hicaz ve Şam'dan geçerek, Anadolu Selçuklu imparatorluğunun egemen olduğu Anadolu'ya, sonra da Konya'ya gelmiş, babası burada soylu ve bilgin kişilere özgü bir biçimde karşılanmıştır (1228). Mevlâna bu sıralarda 21 yaşında, Konya da o zaman, Türk imparatorluğunun başkenti bulunuyordu. Konya'ya yerleşmeden önce, birçok Anadolu şehirlerinde oturan Bahattin Velet'in karısı, Mevlâna'nın annesi Mümine Hatun Karaman'da öldü. Mevlâna ise bundan bir süre önce Karaman'da Gevher Hatun'la evlendirilmişti. Bahattin Velet, 23 şubat 1231'de Konya'da ölünce, başta babası olmak üzere, doğduğu şehirden başlayarak, babasının gezip bulunduğu yerlerde, büyük bilginlerden öğrenimini geliştirmiş ve bilimini mükemmelleştirmiş olan Mevlâna Konya'daki yüksek dereceli medreselerde müderrisliğe başladı. Çevresine topladığı aydın fikirli öğrencilerini en olgun bir biçimde yetiştirmeye çaba harcadı, hattâ bu etkisini zamanın vezirlerini de eğitmek suretiyle genişletti. Babasının kavuştuğu itibara kısa zamanda ulaşan ve hattâ onu geçen Mevlâna, fikirlerini aşılarken, bir uyarıcı olarak görünmüş ve çevresindeki seçkin zümreye de aydınlık ufukları göstermiştir. Ancak, Mevlâna'nın hayatında bir dönüm olarak kabul edilen, Tebrizli Şemsettin adında bir dervişin Konya'ya gelmesinden sonra, duygu dünyası, baştan başa değişmiştir. Daha çocukken Şam'da görüşmüş olduğu Şems'in, kendisine özgü bir dünyası vardı. Esrarlı bir kişiydi, fakat son derece yüksek düşünce ve duygulara sahipti. Bu geliş, Mevlâna'nın hayatına, tamamen yeni bir akış verdi. Mevlâna, o sıralarda 37 yaşındaydı ve kendisini fikirlerine ve öğrencilerine adamış bulunuyordu. Fakat Şems, onun gönlündeki ateşi tutuşturmuş, bu nedenle bütün sevdiklerini, ilgilendiklerini ve eğittiklerini ihmal etmesine sebep olmuştu. Öğrencilerinin sert tepkilerine uğrayan, hattâ ölümle korkutulan Şems, bir gün ansızın ortadan kayboldu (1246). Bir buçuk yıla yakın bir süre, aynı gönül ateşi çevresinde kavrulanlardan biri olan Mevlâna, Şems'in ayrılığına dayanamadığından, eski Mevlânalıktan çıkmış, sanki bambaşka bir kişiliğe bürünmüştü. Tamamen kendi içine kapanan Mevlâna'nın bu hali öğrencilerini, harekete geçirerek, bir çare bulmaya zorladı. Şam'a gittiği anlaşılan Şems'i geri getirmek üzere, içlerinde Mevlâna'nın oğlu Sultan Velet'in de bulunduğu bir ricacı kafilesi, Şam'a hareket etti. Gerek bu heyetin ricaları gerek Mevlâna'nın acıklı mektupları üzerine Şems 9 ay sonra, tekrar Konya'ya döndü. Bu defaki gelişinde, Şems'in meclisine, Anadolu'nun ve Konya'nın birçok yerlerinden, birçok yüksek tabakaya mensup insanlar devama başladı. Ancak, eskisi gibi vaız vermeyen ve eğitimine son veren Mevlâna'nın öğrencileri ve onu bir sevgi simgesi olarak gönüllerinde ve yanlarında görmek isteyen başkaları, bu durumdan yine memnun kalmadılar, Şems'e karşı sert bir tepki gösterdiler. Şems de bu memnuniyetsizlik gösterisi karşısında, ikinci ve son olarak Konya'yı terketti ve bilinmeyen bir yere gitti (1247). Mevlâna onu, çok aradıysa da bir daha bulamadı.

Mevlâna'nın sandukası.

Mevlâna, Şemsi Tebrizî'nin ikinci ve son kez kayboluşundan sonra, kendisini şiire ve semalara vererek çok değişik bir görüşe bağlandı. Kendisini Şems'le bir varlık içinde erimiş ve birleşmiş sayıyor ve şiirlerinde onun adını, hasretini ve gönlünde tutuşturduğu ateşi dile getiriyordu. Bu tutkunluk, bir zikir halini alarak yıllarca sürdü.

Mevlâna'nın yaşı 66'ya gelmiş ve hastalanmıştı. Yüksek bir ateşle yatağa düştü. Hastalığının bir karaciğer yangılanması olduğu anlaşılıyordu. 17 aralık 1273'te Konya'da öldü. Cenazesinde Müslümanlardan başka Musevî ve Hıristiyanlar ve bütün Konya halkı bulundu. Mimar Tebriz'li Bedrettin, Selçuklu veziri Alemettin Kaysar'dan aldığı emirle, bugün içinde yattığı muhteşem türbeyi yaptı. Bu tarihten sonra, birçok padişah ve hükümdar, türbesine çeşitli ekler yaptırdılar. Selim II., türbenin yanına 2 minareli büyük Selimiye camiini inşa ettirdiği gibi, muhteşem sandukasını örten siyah kadife üzerine altın ibrişimle işlenmiş örtü Abdülhamit II. tarafından hazırlattırıldı (1894). Padişahların, Konya'dan Doğu seferine çıkacakları vakit, bu sandukanın saçaklarını öperek, Mevlâna'nın manevî katından zafer şefaatını esirgememesini dilemeleri bir gelenek olmuştur. Konya'daki türbesi, yeryüzünün dört bir köşesinden gelen hayranları tarafından dolup taşmakta, anma günleriyse, büyük törenlere sahne olmaktadır.

Mevlâna'nın yerine geçen Hüsamettin Çelebi, 11 yıl bu mevkide kalıp ölümüyle yerini, Mevlevî tarikatının örgütleyicisi, düzenleyicisi, büyük şair ve düşünür, oğlu Sultan Velet'e bırakmıştır. Sultan Velet, örgütün gerçek başkanı olmuştur.

Kişiliği: Mevlâna, Müslümanlardan başka, Müslüman olmayanlar tarafından da beğenilen bir sanat adamı ve düşünürdür. Goethe başta olmak üzere, sanat ve edebiyatın seçkin adları, din bilginleri ve çeşitli bilim adamları, ona hayranlıklarını açıklamak gereğini duymuş, ünlü ressam Rembrandt'ın tablosuna konu olmuştur.

Mevlâna, doğuş ayrıcalığı tanımadan, bütün insanlığı, aynı ölçü içinde değerlendirir. Ona göre, en kötü insan bile sevilmeye, affedilmeye lâyıktır. Tanrı'ya olan tutkunluğu onu, bu büyük güç karşısında âdeta büyük bir aşk cezbesine tutulmuş bir duruma getirmiştir.

Mevlâna, bütün dünya şairlerini, özellikle Doğulu şairleri, geniş oranda etkisinde bırakmış, dinamik felsefesiyle İslâm dünyasının fikir yönünü yüzyıllar önce uyandırmıştır.

Hindistan, İran, Pakistan fikir ve edebiyat dünyasının olduğu kadar, Türk edebiyatının da onun aydınlık dünyasından geniş ölçüde yararlandığını söylemek bir gerçeği ifade etmek olur.

Mevlâna, Karaman'da evlendiği Gevher Hatun'un ölmesi üzerine, dul bir kadın olan Cerâ Hatun'la hayatını birleştirmiş, ilk karısından Sultan Velet ile Alâettin Çelebi, ikincisinden Muzaffereddin Emir Âlim Çelebi ile Melike Efendi ve Bula Hatun adlı çocukları olmuştur. Türk ırkını şiirlerinde bir övgü konusu olarak alan Mevlâna'nın soyu, oğlu Sultan Velet'in oğlu Celâlettin Feridun Ulu Arif Çelebi'den yürümüştür. Nesli sürmekte olan Mevlâna'nın soyundan büyük devlet, fikir ve sanat adamları yetişmiştir. **Mesnevî** ve **Divan-ı Kebir** en önemli iki eseridir. «Mesnevî» Farsça olarak, Mevlâna tarafından irticalen söylenmiş, Çelebi Hüsamettin tarafından kâğıda geçirilmiştir. Mesnevî, 13 mayıs 1263'te yazılmaya başlanmıştır. 25 700 beyitlik 6 cilde bölünmüştür. Bu eser Kur'an ve Hadis'ten sonra, İslâm dünyasında en çok okunan eserlerden biridir. Türkçe Mesnevî çevirilerinin en ünlüsü Nahifî'nin manzum olarak yaptığı çeviridir. Müzik bilgini Ahmet Avni Konuk da Mesnevî'yi tam olarak dilimize kazandırmıştır. Tahir Olgun ve Velet Çelebi İzbudak tarafından da çevrilen Mesnevî, dünya edebiyatının muhteşem eserlerinden sayılmaktadır.

Celâlettin-i Rumî.

«Divan-ı Kebir» Farsça yazılmasına rağmen, Arapça, Türkçe, hattâ Rumca yazılmış parçaları da vardır. Bu eser dilimize, çeşitli tarihlerde Velet Çelebi İzbudak, Abdülbaki Gölpınarlı, Hüseyin Hüsnü Işıl, Hasan Âli Yücel ve Asaf Hâlet Çelebi tarafından çevrilmiştir. «Fihi mâ Fih», «Meclis-i Saba», «Mektubat» tan başka 3 Farsça eseri daha vardır.

CELÂLÎ İSYANLARI

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'da çıkan isyanlara verilen ad. Kelime anlamı, XVI. yüzyılda mehdîlik iddiasıyle ortaya çıkarak 1519'da büyük bir isyana sebep olan Bozoklu Derviş Celâl adlı bir Türkmen dervişinden gelmektedir.

Derviş Celâl isyanından sonra 1526'da yine Bozok'ta, **Baba** adlı bir şeyhin kışkırtmasıyle, bir Türkmen kabile reisi olan Musa ve Dulkadirli soyundan geldiği sanılan Zünnun adlı kişiler, yeni bir isyana önayak oldular. Osmanlı ordusu tarafından bastırılan bu çatışmanın ardından, Zünnun'un oğlu, babasının zamanında meydana gelen karışıklığı tekrar başlattı. Yine bu yıllarda Adana bölgesinde Yenice Bey, Domuzoğlan, Veli Halife adlı kişiler yeni isyanlar düzenlediler. Hemen arkasından 1527'de Hacı Bektaş'ın torunlarından Kalender Çelebi baş kaldırdı.

Bu çeşit dinî isyan hareketleri dışında, bir de halkı yöneten, önemli görevlerde bulunan kimselerce başlatılmış isyanlar vardır ki, Osmanlı tarihçilerinin «asıl Celâlîlik» adını verdiği bu tip karışıklıkların en önemlileri arasında Sekban bölükbaşısı olan ve Karayazıcı adıyle bilinen Abdülhalim ve kardeşi Deli Hasan'ın, Kalenderoğlu Mehmet'in, Canbolatoğlu'nun, Tavil ve ailesinden bazı kişilerin, Musli Çavuş, Cemşit, Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa, Sıvas valisi Vardar Ali Paşa ve daha birçoklarının isyan hareketleri sayılabilir.

Bütün bu karışıklıkların gerçek sebepleri devlet ve halk ilişkilerindeki büyük kopukluk, sürekli haksızlıkların sebep olduğu köylü küskünlüğü, otoritesi zayıflamış bozuk bir devlet yönetimidir. Yöneticiler arasında ulusunu düşünen ileri görüşlü, yeterli kimselerin yetişmemesi, Sultanların sorumluluklarını taşıyacak nitelikte olmayışı, Osmanlı imparatorluğunun iç düzeninde de huzursuzluklar doğuruyordu. Yabancı ülkelere yapılan seferlerde gerileme dönemi başlamıştı. Savaş giderleri artmış, ganimetler tükenmiş, ticaret yolları değişmiş, ticaret mallarına yapılan fazla ödemeler ve bu arada para değerinin düşmesi, ekonomik darlığı büsbütün artırmıştır. Yeniçeriler geniş ölçüde bir bozulmaya uğramıştı. Yüksek rütbeli subaylar, sancak beyleri sınır boylarında düşmanla uğraştığı için Anadolu halkı eşkıyalar elinde sahipsiz, savunmasız durumda kalıyordu. Geniş bölgeleri yer yer yöneten beylerin, paşaların kapı hizmetlileri ve bu hizmetliler grubunun başına bölükbaşı adıyle getirilen birtakım yetersiz kişiler, küçük çıkarları uğruna eşkıya ordularına katılıyor veya kendileri birer çete kuruyorlardı. Reaya denilen çiftçi çoğunluğun üzerine yükletilen ağır vergiler, rüşvet yiyen aracıların baskıları, çöküntüyü hızla yaklaştıran ve karışıklığı hazırlayan en büyük sebepler arasındaydı. Ayrıca kaçakçılık, kuraklık, çekirge zararı gibi olaylarla sık sık ortaya çıkan kıtlık durumunun karşısında sarayın aşırı masrafları, zevk, eğlence, zenginlik içinde yüzmesi de, yönetimin zayıflamasına yol açıyor, bütün bu yaygın umutsuzluk ortasında halk ilâhî duygulardan ve din düzeninden medet umma yoluna gidiyordu. Bu gerçeklerden yararlanmayı bilen birtakım sahtekârların, kurtarıcı rolüyle ortaya çıkmaları, Osmanlı devletinin iyice zayıfladığı böyle bir döneme rastlar.

Bu dönemde zaman zaman beliren isyan hareketleri, Anadolu'daki bazı komutan ve askerler tarafından da destek görüp, geniş ve yaygın bir niteliğe bürünerek, dış gailelerden daha etkin felâketler haline gelmişti. İktisadî hayatı büsbütün içinden çıkılmaz durumlara sürüklemiş, yok yere kardeş kanı dökülmüş ve dış düşmanlara karşı savunma gücünün azalmasına, dolayısıyle gerilemenin hızlanmasına yol açmıştır.

En ünlü Celâlî isyanı, Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşanın başında bulunduğu ve Osman II.'ın İstanbul'da yeniçeriler tarafından şehit edilmesi üzerine çıkarılmış olandır. Ahmet. I. zamanında, vezir-i azam Kuyucu Murat Paşa, Mehmet IV.'ün ilk zamanlarında da vezir-i azam Köprülü Mehmet Paşa, bu isyanları bastırmada başarı göstermiş büyük devlet adamlarıdır. Köprülü'nün işe el koymasından sonra uzun süre isyan görülmemiş, ancak 1683 Viyana bozgunundan sonra, asker kaçaklarının düzenlediği yeni bir Celâlî isyanı çıkmıştır. O sırada dışarıda dört büyük devletle savaşan Osmanlı devleti bir de ayrıca iç karışıklıkla uğraşmak istemediğinden kaçakları, orduya katılmaları şartıyle affetmiş, hepsini Avrupa cephelerine göndererek düzeni sağlamıştır. Bundan sonra Anadolu'da küçük ölçüde eşkıyalık olayları görülmüşse de, tehlikeli olacak şekilde örgütlenmiş baş kaldırmalar artık azalmıştır.

CELÂYİRLİLER

Ortadoğu'da Türkleşmiş bir Moğol devleti. İlhanlı tarihi boyunca önemli roller oynamış bulunan ve başlarında Celâyirliler ya da İlkenîler olan Celâyir kabilesi XIII. yüzyıl ortalarında İlhanlılarla beraber Ortadoğuya gelmişlerdir. Kabileyi yöneten aile, İlhanlılarla birlikte İslâmlığı kabul ederek, Sünnî ve Hanefî mezhebine girdi. Gitgide Moğolcayı unutarak Türkçe konuşmaya başladılar. Celâyirliler Irak ve Azerbaycan'a (1358), daha sonra Diyar-ı Bekr (bugünkü Diyarbakır) e ve Musul'a egemen oldular. Devletin başkentini Bağdat olarak seçtiler. Devletin kurucusu büyük Şeyh Hasan, İlhanlıların genel Valiliğine getirildi (1333). 1336'da bu mevkiden ayrılan Şeyh Hasan'ın babası Emîr Hüseyin Gürkan Bey, annesi, Ulhan Argun'un kızıdır.

Celâyirlilerin baş düşmanı Timur'du. Karakoyunlularla dostluk kurmuşlardı. Ancak Timur Bağdat dahil, bütün Celâyir devletini egemenliği altına aldı (1393). Sultan Ahmet, Mısır'da Memlûklere sığındı. Timur Semerkant'a dönünce, Sultan Ahmet Bağdat'ı geri aldı. Tekrar Anadolu'ya yönelen Timur, Sultanın yeniden Memlûklere sığınmasına sebep oldu. Ancak Timur'un hışmından korktuğundan Memlûk hükümdarı Sultan Barkuk, bu defa Sultan Ahmet'i kabul edemeyeceğini bildirince o da Yıldırım Beyazıt'a sığındı. İyi kabul görmelerini ve Yıldırım Beyazıt'ın Sultan Ahmet'le Kara Yusuf Beyi korumasını bahane eden Timur Yıldırım Beyazıt'la savaşa tutuştu (1402).

Ankara savaşından sonra Yıldırım Beyazıt'ın da Timur'a esir düşmesiyle Sultan Ahmet büsbütün sinmek zorunda kaldı. Timur ölünce Bağdat'ı tekrar aldı (1406). Bu kez de Karakoyunlularla arası açılınca Kara Yusuf Beye yenildi (1410). Kara Yusuf Beyin emriyle oğlu ve kendisi öldürüldü. Karakoyunlular Timurlulara bağlı olarak Celâyir devletinin yerini aldılar (1411). Bu devletin başında Alâuddevle'nin oğlu Hüseyin bir prens olarak hüküm sürdü (1411 - 1431). Bu devlet Hille'de Karakoyunlulara bağlı bulunuyordu. Üçüncü hükümdar ve Sultan Ahmet'in ağabeyisi Celâlettin Hüseyin'in kızı Tandu Hatun yine Timurlulara bağlı olarak egemen oldu (1411-1416). Tandu Hatun Basra, Vasıt ve Şüster'de bu egemenliğini sürdürmüştür. Bu prensesten sonra oğulları Melik Üveys ve Şah Muhammet hüküm sürdüler. İlhanlıların bir devamı olan Celâyirliler, İlhanlıların yönetim örgütü ve gelenekleriyle yaşamışlardır. Güzel sanatları korumuşlar, resmî dilleri Türkçe olduğundan, Irak'ta bu dili ikinci dil olarak yerleştirmişlerdir.

Celâyirli hükümdarlar şunlardır: Büyük Şeyh Hasan (1336-1356), Şeyh Üveys (1356-1374), Celâlettin Hüseyin (1374-1382), Sultan Ahmet (1382-1410) ve Şah Mahmut (1410-1411).

CELEBES

İndonezya Birliğini teşkil eder başlıca adalardan biri. Borneo adasının doğusunda, Filipinlerin güneyindedir. İndonezya dilinde **Sulawesi** adı verilen Celebes, İndonezya Cumhuriyetinin bir eyaletidir. (189 035 km^2., nüfusu 7 000 000).

Ada, en uzunu kuzeyde olmak üzere dört büyük yarımadadan meydana gelmiştir. Bunlar birbirlerinden, adanın çok içlerine kadar uzanan Bone, Tolo ve Tomini (Gorontalo) körfezleriyle ayrılmışlardır. Çok engebeli olup iç kısımda birçok çöküntü gölü vardır. Bunlardan en büyükleri Towuti, Poso ve Matana gölleridir. Tomini körfezi ortalarından ekvator geçtiğinden adanın iklimi bütün yıl yağmurlu (2 500 mm), tipik ekvator iklimidir. Kasımdan nisana kadar batı musonlarının getirdiği yağmur çok fazladır. Akarsular kısa ve zayıftır. Adanın en uzun akarsuyu olan Sadang 400 km.'dir.

Asya ile Avustralya arasındaki özel yeri nedeniyle Celebes adasının bitki örtüsü, genellikle tropikal bölge bitki örtüsü gösteren öteki İndonezya adalarından ayrı olarak, çoğunlukla muson iklimi bitkileridir. Adanın hayvanları da, öteki İndonezya adalarınınkinden farklı olup Papua (Yeni Gine'nin güney-doğusu) ve Avustralya'nın hayvanlarına benzer. Aslangillere ve suaygırı, gergedan gibi kalın derili memelilere rastlanmaz. Buna karşı, yalnız Celebes adasına özgü küçük bir keselihayvan olan **kusu,** bir çeşit ufak manda olan **anoa depressicornis, macacus niger** adı verilen maymun ve ancak küçük bir eşek büyüklüğünde bir çift parmaklı olan **babirusadır.**

Halkın büyük kısmı Malezya ırkındandır. Nüfus dağılımı düzensizdir. Biri güney-batı da Makasar çevresinde, öteki kuzey-doğuda Minahasa yarımadasında olmak üzere iki bölge adanın öteki bölgelerine oranla çok yoğundur. Nüfus genellikle, kıyı bölgelere toplanmıştır. En çok rastlanan ırk grupları Bugisler, Makasarlılar, Gorontalolular, Minahasalılar ve Toracalılardır.

Halk çoğunlukla tarımla uğraşmaktadır. İklim şartları, toprağın verimliliği mısır, kahve, şekerkamışı, kakao, kopra, yerfıstığı gibi maddelerin en iyi şartlarda üretilmesini sağlamaktadır. Buna karşı evcil hayvan yetiştirilmesi pek yaygın değildir. Ormanlar yaygın ve zengindir. Yeraltı zenginliklerin işletilmesi pek yeni olduğundan henüz ülkenin ekonomisine olumlu katkıda bulunamamaktadır. Adanın güney-doğusunda demir cevheri çıkarılmaktadır. Endüstri faaliyeti önemsizdir. Ancak, Uzakdoğu'nun tipik ürünlerini satan bir ticaret merkezi ve önemli bir liman olan, uluslararası bir havaalanı bulunan 550 000 nüfuslu Makasar şehri ve Manado (nüfusu 60 000), Gorontalo (nüfusu 25 000) ve Palopo (nüfusu 10 000) çevresinde yeni yeni gelişen sanayi dalları görülmektedir. Bunlar, özellikle gıda sanayii ve bambu sazından şapka yapımıdır.

CELIBIDACHE, SERGIU

(1912-) Romen orkestrası şefi. 1942'de ülkesinde tanınmış, 1945'te Berlin Filarmoni Orkestrasını yönetmiştir. Başlangıçta bağımsız bir yorumcu olarak orkestrayı yönetirken, zamanla daha ustalaşmış, yorumu bir sanat değeri ve incelik kazanmıştır. Günümüzün en önemli orkestra yönetmenlerinden sayılmaktadır. Birkaç senfonik bestesi vardır. Bir de müzik ve felsefe eleştirmesi yayımlamıştır.

CELINE

(1894-1961) Fransız yazarı. Asıl adı Louis-Ferdinand Destouches'tur. Tıp tahsil etmiş, I. Dünya savaşına gönüllü olarak katılmıştır. Bir süre, doktorluğunu yaptığı gemilerle dünyanın çeşitli yerlerini gezmiş, sonra Paris yakınlarındaki Clichy kasabasına çekilerek burada bir dispanser yönetmeye başlamıştır. Ününü yapan kitaplarının ilki 1932'de yayımladığı **Voyage au bout de la nuit** (Gecenin Ucuna Yolculuk) adlı romanıdır. Céline bu kitapta insan mutsuzluk ve güçsüzlüğünün kendinde uyandırdığı baş kaldırma ve öfke duygularını şaşılacak bir etkililikle anlatmaktadır. Halkın konuşma dilinden alınmış deyim ve kalıplara önemli bir yer veren romanın dili, alışılagelmiş edebî anlatışın tam tersi bir anlatış türünün gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

Bellibaşlı kitapları **Mort à crédit** (Taksitle Ölüm), **L'Ecole des cadavres** (Kadavralar Okulu), **Nord** (Kuzey) dir. Yazar olarak saldırgan bir nitelik taşıması özellikle aşırı bir yahudi düşmanı oluşundan ileri gelmektedir. **Bagatelles pour un massacre** (1938, Bir Kitle Öldürmesi İçin Saçmalıklar) adlı kitabında Yahudi düşmanlığı çok belirli olarak görülür. Bu yüzden, Nazilerle işbirliği etmiş ve 1944'te onların peşinden Almanya'ya gitmiştir. Savaşın bitiminde Danimarka'da hapsedilmiş, 1951 yılında bir genel aftan yararlanarak Fransa'ya dönebilmiştir.

CELLÂT

Arapça «kırbaçlamak» kökünden gelen bu ke-

Solda: Celebes adalarında çok kullanılan «prakus» adlı yelkenli taşıt. Sağda: Adaların güney kesiminde rastlanan tipik evler.

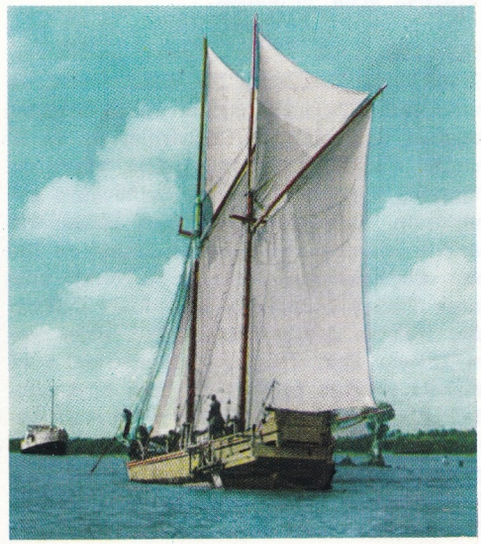

Cellini XVI. yüzyıl Floransa sanatının en parlak temsilcilerinden sayılır. Resimde Perseo adlı heykeli görülüyor.

lime eskiden yalnız «kırbaçla dayak cezalarını yerine getirenler için» kullanılırdı. Daha sonraları ölüm cezalarını yerine getirenler için kullanılmaya başlanmış, Osmanlı imparatorluğu zamanında bu anlamıyle yerleşmiştir.

İmparatorluk zamanında, memleketimizde kadılık örgütü bulunan yerlerde kadıların emrine birer cellât verilmiştir. Sarayda da bir cellât bulunur, adına «Cellâtbaşı» denilirdi. Bunların birkaç yamağı olurdu.

Saray cellâdı, padişahın öldürülmesini emrettiği devlet adamlarını Topkapı sarayındaki orta kapı önündeki «Siyaset meydanı» na götürür, orada öldürürdü. İdam hükmünü yerine getirmeden önce, kılıcını omuzundaki peştemala siler, birtakım gösteriler yaparak, hükümlünün başını keserdi. Kesilen baş, kapı önündeki «Seng-i ibret» (İbret taşı) üzerine konarak halka gösterilir, cellât da orada bulunan çeşmede kılıcının kanlarını yıkardı. Bu çeşmeye «Cellât» ya da «Siyaset çeşmesi» denirdi.

Padişah soyundan olanların kanlarını akıtmak haram kabul edilir, bu yüzden kement ya da yay kirişiyle boğmak yoluna gidilirdi. Osmanlı saraylarının en tanınmış cellâdı, Murat IV. zamanında saray cellâdı olan Kara Ali'dir. Bu cellât birçok devlet adamını öldürmüş, en sonunda da Sultan İbrahim'i kementle boğmuştur.

Cellâtlık çok eski bir meslektir. Yunan ve Roma'da da cellâtlar vardı. Romalı cellâtlar yalnız köleleri öldürürlerdi. Ortaçağda Almanya ve Rusya'da bu işi bizzat yargıçlar yerine getirirdi. Cellâtlık, Avrupa'da genel olarak kirli bir iş sayıldığından, bunların şehirlerde oturmasına izin verilmezdi. Hayatlarının bağışlanması karşılığında cellâtlık işini, çoğu zaman katillere gördürmek âdet olmuştu.

CELLINI, BENVENUTO

(1500-1571) İtalyan kuyumcu, heykelci ve yazarı. XVI. yüzyıl Floransa sanatının en parlak temsilcilerinden biri olan Cellini, gerçekte bugünkü anlamda bir kuyumcu olmayıp altın ve gümüş işleyerek ince küçük süs heykelcikleri ya da çeşitli eşya yapan eskilerin «telkâr» dedikleri bir sanatçıydı. Günümüze kadar gelen ününde sanatıyle birlikte maceralı hayatının da payı vardır. Karakterinin saldırgan niteliğiyle, çeşitli yerlerde kavga ve cinayetlere karışıp başka şehirlere kaçmasıyle, prensler ve papalar nezdinde daima iyi karşılanmış olmasıyle de tanınan sanatçının, ayrıca kendisinin dikte ederek kaleme aldırdığı hayat hikâyesi de ününün zamanımıza kadar gelmesinde büyük rol oynamıştır. Floransa ve Roma okulları arasında çağının şekilci kültürünün verdiği çeşitli etkilerle gelişen kişiliği, «büyük» heykelciliğe ancak ileri yaşta, uzun süre değerli madenleri işlemekte tecrübeler edindikten sonra, 1550 yıllarına doğru varabilmiştir. Bugün Paris Louvre müzesinde bulunan «Fontainebleau Perisi» ni ve Viyana'da Sanat Tarihi müzesinde bulunan ünlü «tuzluğu» kral François I. için yapmıştır.« Fontainebleau» ilk büyük heykelidir.

Sanatçının Michelangelo etkisiyle kendi çağının şekilciliği arasındaki ,gidiş geliş Londra'da Victoria and Albert Museum'da bulunan delikanlı figürüyle (Narciso) Floransa'da Bargello'daki mermer heykelin karşılaştırılmasında göze çarpmaktadır. «Narciso» nun açıkça Michelangelo izinde işlenmiş bir eser olmasına karşı mermer heykelde, başın ve gövdenin ahenkli bir şekilde bükülüşünde helenistik akımlardan esinlenen bir ritm görülmektedir.

«Bindo Altoviti'nin Büstü» ndeyse olgun yaştaki Cellini artık ustalığına varmıştır. İspanya'daki Escurial şatosunda bulunan İsa heykeli Cellini'nin son eseridir. Cellini İtalyan edebiyat tarihinde tek kitabı olan «Hayat» adlı anı kitabından ötürü yer alır.

Anders Celsius.

CELSIUS, ANDERS

(1701-1744) İsveçli astronomi bilgini. Bugün dünyanın hemen bütün ülkelerinde kullanılan santigratlı termometreyi yapmıştır. Bulduğu sisteme göre erimekte olan buza 0 (sıfır), deniz düzeyinde kaynamakta olan suya da 100 derece verilmektedir. Aradaki 100 bölümün (derecenin) birimi Celsius derecesi adını alır ve °C işaretiyle gösterilir.

CEM

(1888-1950) Ünlü Türk karikatürcüsü. Cem, memleketimizin yetiştirdiği ilk büyük ve uluslararası karikatüristtir. İstanbul'da doğmuştur. Devrin ileri gelenlerinden Cemil Paşanın oğludur. İyi bir öğrenim gördü. Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) de okudu. Birkaç dil, özellikle Fransızca bilirdi. Çok küçük yaşlarda resme heves etti. II. Meşrutiyet devriminden sonra «Kalem» dergisini yayımlamaya başladı. Bu karikatür dergisi, memleketimizde Batılı anlamda ilk kez çıkarılan bir dergi niteliğini taşır. Zamanın kötülüklerini yansıttığı, etkileyici bir biçimde yerdiği için ya-

Cem'in bir karikatürü.

pılan baskılar sonunda kapatmaya mecbur oldu. «Kalem» kapanınca bu kez «Cem» dergisini yayımlamaya başladı. Bu dergi Türkçe ve Fransızca yayımlanıyor, ayrıca her karikatürün resim altları bu iki dilde yazılıyordu. İlk sayısı 10 aralık 1919'da çıkmıştır. Ünlü sanatçı bu derginin ilk sayısında yazdığı önsözde karikatürü şöyle nitelendiriyordu: «Karikatür, hiç bir zaman fena düşünmez, daima tuhaf düşünür. Edebî bir nükteyi, hünerli bir çizgiyi kapsamayan bir resim karikatür demek değildir, maskaralıktır.»

Refik Halit Karay da bu dergiye «Kirpi-i Natüvan» (Halsiz Kirpi) takma adıyle yazılar yazmış, Cem, karikatürlerinden başka takma adlarla düzyazılarını yayımlamıştır. Karikatüre ve eleştirilmeye dayanamayan zamanın büyüklerinin çeşitli tehdit ve baskılarına rağmen «Cem» dergisi, I. Dünya savaşına kadar yayımını sürdürdü. Cem bir ara Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi (Güzel Sanat Akademisi) müdürlüğü yaptı, kısa bir süre de Şehir Meclisi üyeliğinde bulundu.

I. Dünya savaşından sonra bir süre Avrupa'da yaşayan Cem, cumhuriyetin kurulmasından sonra tekrar «Cem» i yayımlamaya başladı, İstanbul'da öldü. Karikatürlerine daima memleket sorunlarını, siyasal olayları konu yapmıştır.

CEMALETTİN AFGANÎ

(1838-1897) Afganlı, İslâm bilgini, siyaset adamı, gazeteci. Doğum yeri kesinlikle belli değildir. Türkçe konuştuğuna göre, Azerî Türkü olması ve Hemedan'da doğmuş bulunması mümkündür.

Hayatının ilk yıllarını Kâbil'de geçirmiş ve buradaki medreselerde öğrenim yapmıştır. Kâbil'de yerleştiği için «Afganî» unvanıyle tanınmıştır. Afgan hükümdarı Dost Mehmet Han'ın veziri olmuş, çevresiyle bağdaşamadığından İstanbul'a gelmiştir (1870). Encümen-i daniş üyeliğine seçilmiş, İstanbul Darülfünunu (Üniversite) nda verdiği bir derste aydın fikirleri mutaassıplarca lâyıkıyle anlaşılamamış, aleyhine açılan kampanyaya karşı koyamayarak İstanbul'dan ayrılıp Kahire'ye gitmiştir. Mısır'da kaldığı süre içinde, çevresine topladığı gençlik, siyaset ve fikir adamlarıyle İngiliz düşmanlığını körüklemiştir. Mısır'ı, malî ve siyasal yönlerden etkileri altına almayı amaç edinen İngilizlerin baskısına dayanamayan Hidiv tarafından Mısır'dan çıkarılınca Hindistan'a giderek Haydarabat Nizamı'nın sarayında konuk edilmiş, burada maddiyeciler aleyhindeki ünlü eserini yazmıştır. İngilizler aleyhindeki davranışları nedeniyle Hindistan'dan da çıkarılan Afganî, Paris'te, öğrencisi Mısırlı Şeyh Muhammet Abduh ile Rus ve İngiliz sömürgeciliğinin İslâm dünyasına sızmaması için çıkardığı «El-urvatu'l vuska-Çözülmez bağ» adındaki Arapça dergiyle ateşli yayınlar yapmıştır (1884).

Abdülhamit II., kendisini İstanbul'a çağırmış (1892), İstanbul'da Maçka'da bir konak vermiş, maaş bağlamıştır (ayda 75 altın lira).

Cemalettin Afganî, büyük bilgisini yansıtan eserler bırakmamıştır. Bunun nedeninin hayatının yoğun bir günlük uğraşı içinde geçmesidir. Doğu ve batı dillerinde yayımlanmış birkaç küçük eserleri vardır. İslâm Birliği akımının en ünlü savunucusu ve temsilcisi olarak tanınır.

CEMAL PAŞA, AHMET

(1872-1922) Osmanlı imparatorluğunun kaderi üzerinde söz sahibi olan üç kişiden (ötekiler Enver ve Talât Paşalar) biri, ünlü asker ve siyaset adamı. İstanbul'da doğmuştur. Harbiye (Harp Okulu) den kurmay yüzbaşı rütbesiyle çıktıktan sonra, Selânik'te III. Orduda görev almış, bir taraftan da İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiştir. 31 mart olayında önemli hizmetleri görülmüş ve Üsküdar Muhafızlığı görevine atanmıştır. Adana ve Bağdat valiliklerinde bulunmuş, Konya Redif Fırkası komutanı olarak Balkan savaşına katılmıştır. Ünlü Bab-ı âli baskını olayı sırasında İstanbul Merkez komutanı bulunan Cemal (Paşa), bu olayda ön planda görülenlerden biridir. Mahmut Şevket Paşanın iş başına getirilmesinden sonra İstanbul Muhafızı oldu. İttihat ve Terakki Fırkasının yurtta bir diktatörlük kurmasını sağlayanların başında gelir. Enver Paşa, Harbiye Nazırı olunca o da, önce Nafia Nazırı (Bayındırlık Bakanı), sonra Bahriye Nazırı oldu. İki bakanlığı sırasında olumlu hizmetler görmüş, özellikle donanmayı güçlü bir duruma getirmek için çaba harcamıştır.

I. Dünya savaşı başladığı sırada, Bahriye Nazırlığı da üstünde kalmak üzere önce II. Ordu, sonra IV. Ordu komutanlığına atanarak Şam'a gitmiştir. Çeşitli sebepler yüzünden, burada önemli bir başarı sağlayamadı. Hıristiyan, Arap ve Yahudilerin arkadan vurma ve baltalama hareketleri bu başarısızlığın nedenleri arasındadır. Osmanlı devletinin savaşı

Cemal Paşa.

kaybetmesi üzerine politika arkadaşlarıyle birlikte yurt dışına kaçtı. Bir süre Almanya ve İsviçre'de kaldı. Afgan ordusunu düzenlemek amacıyle Afganistan'a gitti. O sırada Afgan ordusunun İngilizlere karşı kullanılması düşüncesi vardı. Afganistan'da kaldığı sürece olumlu işler yapmış olmasına rağmen, bazı siyasal engeller yüzünden bu fikir ve amacı gerçekleşmemiş, Tiflis'e geçmek zorunda kalmıştır. Anadolu'da sürmekte olan ulusal kurtuluş savaşı hareketiyle ilgilenmiş, bir delege ile görüşmelerde bulunmuştur. Tiflis'te Ermeni komiteciler tarafından öldürülmüş, ilkin Tiflis mezarlığına gömülen cenazesi, Kurtuluş savaşından sonra Erzurum şehitliğine nakledilmiştir.

CEMAL SÜREYA

(1931-) Günümüz şairlerinden. Erzincan'da doğmuştur. 1950 yılında Haydarpaşa Lisesini bitirdikten sonra Siyasal Bilgiler fakültesine girdi. İlk şiiri, bu fakültede okurken Mülkiye dergisinde yayımlandı. 1954 yılında yüksek öğrenimini tamamlayarak Maliye müfettiş muavini oldu. Bir yıl da Maliye müfettişi olarak çalıştıktan sonra askere gitti. Askerliğini yedeksubay olarak yaptı. Askerlikten sonra Paris'e gitti. Yurda döndükten bir süre sonra mesleğinden ayrılarak, kendini «Papirüs» adlı edebiyat dergisini yayımlamaya ve çeviriler yapmaya verdi.

Yeni kuşağın, edebiyat çevreleri dışında okuru olan şairlerinden biridir. İlk şiir kitabı **Üvercinka** (1958), Arif Damar'la birlikte 1959 Yeditepe şiir armağanını almış, Pazar postası dergisinde (1956-1957) şiir üzerine yazdığı yazılar ilgiyle izlenmiştir.

1965 yılında yayımladığı **Göçebe** adlı şiir kitabıyle Türk Dil Kurumu'nun Edebiyat Bölümü Armağanı'nı tek başına almıştır.

Eserleri: Üvercinka (1958), Göçebe (1965).

CEMEL SAVAŞI

İslâm dünyasının ilk iç savaşı. 656'da öldürülen Osman'ın yerine Ali'nin seçilmesi, bazı kimse ve çevrelerce iyi karşılanmamıştı. Bunların arasında Peygamber'in en çok güvendiği eşi Hz. Ayşe (ilk halife Ebubekir'in kızı) ile Zübeyr ve Talha da vardı. Zübeyr ve Talha, peygamberin cennete gideceklerini bildirdiği on kişiden ikisidir. Netekim biraz geçince, karşıda bulunanların arasına, ikinci halife Ömer'in oğlu Abdullah da katılmıştı. Olayların hızlı bir gelişme göstermesi karşısında Hz. Ayşe bu karşı davranıştan vaz geçmek istediyse de çevresi bırakmadı.

Durumun iyiye gitmediğini gören Ali, 4 aralık 656'da Basra yakınlarında, karşı orduyu bekledi. Karşısında Zübeyr'i görünce ona etkili bazı sözler söyledi, Zübeyr de bu sözler karşısında utanç duydu. Savaşa katılmadan geri dönmek kararına vardıysa da yolda öldürüldü.

Fakat iki kuvvet, karşı karşıya gelmiş, savaş başlamıştı. Bu savaşa «Cemel savaşı» denmesinin nedeni, savaşın, Ayşe'nin devesi çevresinde sürmesidir. «Cemel», Arapçada «deve» anlamınadır.

Savaşın hızla sürdüğü bir sırada, atılan oklardan devenin üstündeki mahfe delik deşik olmuş, deveyi tutan yetmiş savaşçının elleri kesilmişti. Talha öldürüldü, Ayşe tutsak alındı, Ali onu büyük saygıyla alarak Medine'ye götürdü.

Cemel savaşında karşı taraftan 13 000 kişinin öldüğü, Ali'nin ordusunun kaybınınsa 5 000 kişi olduğu söylenir.

CEMİL BEY, TAMBURÎ

(1873-1916) Türk besteci ve virtüöz. İstanbul'da Molla Güranî semtinde dünyaya geldi. Babası Tevfik Bey, annesi Zihniyar Hanımdır. Üç yaşındayken babasını kaybetmiş, amcası Refik bey tarafından eğitilmiş, bu arada tambur çalışmaya, amcasının yanına yerleşmesinden sonra, Fransızca ve müzik dersleri de almaya başlamıştır.

Genç Tamburî Cemil'in, bir toplantıda ünlü Tamburî Ali Efendiyle karşılaşması ve bu tambur ustasının övgülü sözleri zaten yavaş yavaş yayılmaya başlamış ününün büsbütün genişlemesine sebep oldu. O zamanki Şehremini Mazhar paşanın konağında yapılan müzik şölenlerine genç Tamburî Cemil de katılır, zamanın müzik ustalarının yanında olağanüstü bir başarıyla geçilen şarkılara renk ve güzellik katardı. Tambur ustası Tamburî Ali Efendinin Cemil'i göklere çıkaran sözleri, onun hakkında ancak efsane kahramanları için söylenilen bir masal dünyasının doğmasına sebep oldu. Tamburî Ali Efendiden de tambur dersleri alarak sazını geliştirdi.

Yirmi yaşındayken Defter-i hakanî müdürlerinden Nazif Bey ve Eflâk-i Nur Hanımın kızı Şerife Saide Hanımla evlendi (1901).

Tamburî Cemil'in ünü sarayda da duyuldu. Şehzadeler, sultanlar ve padişah damatları arasında da ünü geniş etki yaptı. Cemil Bey, bu arada Batı müziğine de ilgi duydu. Kemanî Rıza Efendinin Tahir Puselik peşrevini Doğu ve Batı müzik anlayışının hamuru içinde yoğurdu. Özellikle, Batı müziğiyle ilgisini, saray çevrelerinde, Burhanettin Efendi, Abdürrahim, Tevfik Efendi gibi şehzadeler, Şerif Ali Haydar paşazade, Damat Mecit Bey, kardeşi Şerif Muhittin Bey, Damat Fahir Bey gibi simalar sağladı. İşte bu sıralarda piyano virtüözü Godovski'yle tanıştı. Bu ilişkiler, müzik bilgisi üzerinde geniş oranda etkiler sağladı. Taksimleri dışında 33 saz eseri ve şarkı bestelemiştir. 43 yaşında veremden öldü.

Tamburî Cemil, tamburuyle kürdî taksim, gülizar taksim, yaylı tamburla hüseynî taksim, kemençeyle çeçen kızı, çoban taksimi ve repertuvarındaki öteki eserleri büyük bir ustalıkla çalardı.

Ardından bıraktığı eserlerinin azlığı, onun titizliğini göstermesi bakımından ilginçtir. Besteciliğinden çok, Türk müziğinin az yetiştirdiği büyük virtüözlerden biridir. Özellikle, tambur, kendi buluşu olan yaylı tambur, rebap, kemençe, ut, lavta ve viyolonsel sazlarını çalmakta büyük bir ustalık göstermiştir. Bu sazlardan başka, vivola, keman, mandolin, tambura, cura, bağlama, zurna gibi sazları da güzel çalardı.

Türk müziğinde özellikle «taksim» türünü yaratıcasına geliştirmiştir. Çalışındaki olağanüstü üslûp, ununü yaratan öğelerin başında gelir. Geleneksel tambur çalışını yıkarak, kendi üslûbunu yerleştirmiştir.

Şeddi-Araban peşrev ve saz semaisi, ferahfeza peşrevi ve saz semaisi, muhayyer peşrev ve saz semaisi, hicazkâr peşrevi ve saz semaisi, mahur peşrevi, suzidilara saz semaisi en ünlü besteleridir.

Türk müziğini Batı müziğiyle birlikte inceleyen «Rehber-i musiki» (1902) ve «Musiki Kamusu» adlı eserleri vardır. Eski plakları oğlu Mes'ut Cemil tarafından yeniden plaklara aktarılmıştır (1934).

CEMİL EFENDİ, ŞEKERCİ UDÎ HAFIZ

(1867-1928) Türk besteci. İstanbul'da doğmuş, 16 yaşlarında Şehzadebaşı'nda bir şekerci dükkânı açmış, bu arada müzik öğrenmeye ve ut çalmaya başlamıştır. 1898'de Mızıka-i Humayuna alınmış, 1911'de emekliye ayrıldıktan sonra, Hidivin çağrısına uyarak Mısır'a gitmiş, ölümüne kadar orada kalmıştır. Saz eserleri de yapmış olmakla beraber, asıl ununü güzel şarkılarına borçludur.

CEMİYET ADALARI

Büyük okyanusun orta kesiminde, batı-kuzey, batı-doğu, güney-doğu doğrultusunda uzanan bir çizgi üzerinde dizilmiş ve sayıları 15'i bulan iki grup adadan meydana gelen adalar takımı. Daha batıya düşen gruba Rüzgâraltı takımadaları, doğuda olanına ise Rüzgâr adaları adı verilir; adaların toplam yüzölçümü 1 647 km².'dir. Volkanik kaynaklı olan sekiz tanesi mercan kayalarıyle çevrilidir. En genişleri olan Tahiti, başta olmak üzere Mooréa, Raiatéa, Huaihine, Tahaa, Bora Bora, Motu İti, Maupiti adlarındaki bu adaların hepsi epey yüksektir. Kayalık, sarp bir görünüşleri olan adalardan Tahiti'deki Orohena tepesi 2 237 m.'ye ulaşırken, Raiatéa ve Mooréa konilerinin yükseklikleri de 1 000 m.'yi aşmaktadır. Önemsiz olan diğerleriyse birer mercan adası olup yükseklikleri çok azdır; bu adalarda ya hiç kimse yaşamaz, ya da geçici bir süre için oturulur. Sıcak nemli bir iklimi olan, hafif mevsimlik yağış alan adalar ekvator tipi bir bitki örtüsüyle kaplıdır. En çok yetişen bitkiler, kıyılarda hindistancevizi ve muz, tepelerde ise vanilya ağaçlarıdır. Oldukça yaygın olan besleyici bitkiler balıkla birlikte yerlilerin beslenmesinin temelini teşkil eder.

Adaların açık renkli yerlilerinin kaynaklarıyle ilgili, birbiriyle çelişen çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Geçmişte çok iyi denizciler ol-

Cemal Süreya.

Cemiyet adalarında turizm çok gelişmiştir. Resimde Bora Bora adasındaki bir otelin parkı görülüyor.

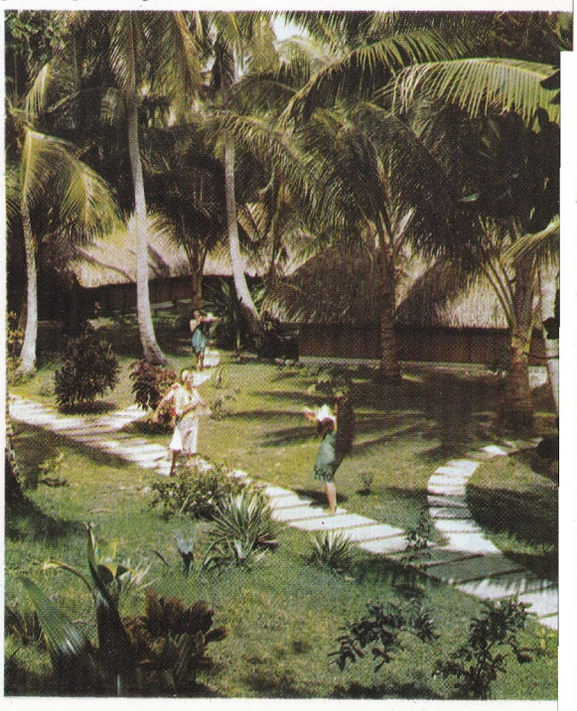

dukları bilinen bu yerlilerin Sonda adalarından ya da Güney Amerika ya da Hindistan'dan gelip buraya yerleşmiş olmaları da mümkündür. Bir zamanlar çoğunlukta olan yerliler bugün 70 000'i bulan adalar toplam nüfusunun yarıdan azını teşkil etmektedirler; nüfusun geri kalan kısmının %20'sini Çinliler, %30'unu ise Avrupalılarla melezler meydana getirmektedir. En yaygın dinler Katoliklik ve Protestanlıktır. Bütün adaların şehir karakteri taşıyan tek yerleşme merkezi Tahiti adasındaki Fransız Polinezyasının da başkenti olan Papéete (nüfusu 20 000) şehridir; Papéete, Avrupa tarzı otelleri, hastaneleri, kiliseleri ve evleriyle modern bir şehirdir. Adaların diğer yerleşme merkezleri bambudan yapılmış kulübelerden meydana gelen köylerden ibarettir; fakat son yıllarda ahşap ya da kârgir evlerin sayısı da gittikçe artmaktadır.

Cemiyet adalarına ilk giden James Cook olmuştur (1769). 1843 yılında adaların koruyuculuğunu üzerine alan Fransa 1880 yılında Cemiyet adaları adıyle sömürgesine katmıştır.

Günümüzde Cemiyet adaları Büyük okyanus'un diğer adalarına ve Amerika'ya düzenli çalışan deniz ve hava yolları ile bağlıdır. Tahiti'de bir havaalanı bulunmaktadır. Cemiyet adaları doğal güzellikleriyle çok sayıda turist çeken birer turizm merkezidir.

CEMİYETİ AKVAM

I. Dünya savaşından sonra kurulan ve bugünkü Birleşmiş Milletler örgütüne benzeyen bir örgüt. 1920 yılında, yeni bir savaşı önlemek amacıyle meydana getirilmişti. Merkezi Cenevre'ydi. 1 ocak 1930'da bu örgütün üyesi olan devletler şunlardı: Arnavutluk, Almanya, Arjantin, Avusturya, Avustralya, Belçika, Bolivya, Büyük Britanya, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Dominiken Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Küba, Guatemala, Habeşistan, Haiti, Honduras, Hindistan, İtalya, İrlanda, İspanya, Kanada, Kolombiya, Japonya, Letonya, Liberya, Lituanya, Lüksemburg, Macaristan, Hollanda, Nikaragua, Norveç, İran, Panama, Paraguay, Peru, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya, Romanya, Salvador, Siyam, İsveç, İsviçre, Şili, Uruguay, Venezuela, Yunanistan ve Yugoslavya.

1932 yılında Cemiyeti Akvam, Türkiye'nin de barış konusunda gösterdiği iyi niyetten ötürü üyeliğe kabulünü onayladı. Türk delegeleri o yılın temmuz toplantılarına katıldılar.

Cemiyeti Akvam, kendisinden bekleneni yerine getirememiş sayılır. Netekim, İtalyan-Habeşistan savaşını engelleyememiş ve kararsız bir durumda kalmıştır. Böylelikle uluslararası itibarını kaybeden örgütün, II. Dünya savaşının patlak vermesini kolaylaştırdığı bile söylenebilir. Cemiyeti Akvam, 1939 eylülünde çıkan II. Dünya savaşıyle, sona ermiş oldu ve tarihe karıştı.

CEMRELER

Halk tarafından, kışın sona ermesiyle, havaların yavaş yavaş ısınmasına verilen ad. Eskiden, yılı, kasım ve hızır günleri olarak ikiye ayırırlardı. Kasım ve hızır 180'er gün sürerdi. Kasım, kasım ayının sekizinci gününden itibaren başlar, 46'sında, kırk gün anlamına gelen «Erbain», 86'sında da «elli gün» anlamına gelen «Hamsin» girerdi. Kışın en şiddetli zamanları sayılan doksan gün, bu aralara düşerdi. Kasımın doksanı buluşunu, halk «Kantar ağdı» deyimiyle tanımlamıştır. Bu deyimin anlamı şöyledir: «Kantar yaza doğru kaydı». Kasımın 100'ü «Geldik yüze, çıktık düze», 150'si «Yüz elli, yaz belli» tekerlemeleriyle belirtilirdi.

Cemrelerin düşüş tarih ve zamanları şöylece bölünmüştür: Kasımın 105'inde (19-20 şubat) birinci cemre havaya, kasımın 112'sinde (26-27 şubat) ikinci cemre suya, kasımın 119'unda (5-6 mart) üçüncü cemre toprağa. Düştüğü sayılan cemreler, hava, su ve toprağı ısıtmış kabul edilir.

Cemre sözcüğünün kökü İbranice-Arapçadır. «Ufak çakıl» anlamına gelir. Arafattan gelen hacıların Mina vadisinde attıkları taşların yığıldığı yere de «cemre» denir. Halk arasında özellikle kadınlar cemrelere «Cemile kadın» derler ve cemrelerin düştüğü günlerde havanın iyi ya da kötü olacağına göre tuttukları niyetle bir ilgi kurarlar.

CEM SULTAN

(1459-1495) Fatih Sultan Mehmet'in üç oğlundan en küçüğü (Annesi cariyelerden Çiçek Hatundur). 23 aralık 1459'da Edirne Sarayında doğdu. Kastamonu sancak beyliğinde öğrenim gördü. 1473'te Uzun Hasan'a karşı sefere çıkan Fatih Sultan Mehmet'in yokluğunda, çevresinin kışkırtması ile vakitsiz bir saltanat hevesine kapıldıysa da, Otluk-Beli savaşından başarıyle dönen Sultanın duruma hâkim olması bu hevesi yarıda bıraktı.

1474'te büyük oğlu Mustafa'nın ölümüyle Fatih tarafından Konya valiliğine atandı. Sultan Mehmet'in 1481'de, sefer hazırlıkları içinde bulunduğu sırada Gebze yakınlarında ölmesi, Cem'in ömrü boyunca sürecek saltanat mücadelesinin başlangıcı olmuştur.

Sadrazam Karamanî Mehmet Paşa, Cem'in tahta geçmesini istediği halde, Amasya'daki veliaht şehzade Beyazıt'ın İstanbul'a daha önce varıp tahta çıkması buna engel oldu. İstanbul'da ayaklanan yeniçeriler sadrazamı öldürdüler. Şehzade Cem, devlet büyüklerinin bir kısmının kendisini tutmasına güvenerek ağabeyine baş kaldırdı.

Konya'da topladığı kuvvetlerle Bursa üzerine yürüdü. 4 000 kişilik Gedik Nasuh bey komutasındaki kuvvetlerle Beyazıt II.'nin Ayas Paşa komutasında yolladığı, 2 000 yeniçeri arasında 28 mayısta, Bursa yakınlarında geçen savaş, yeniçerilerin büyük bir kısmının esir düşmesi ve Cem'in başarısıyle sonuçlan-

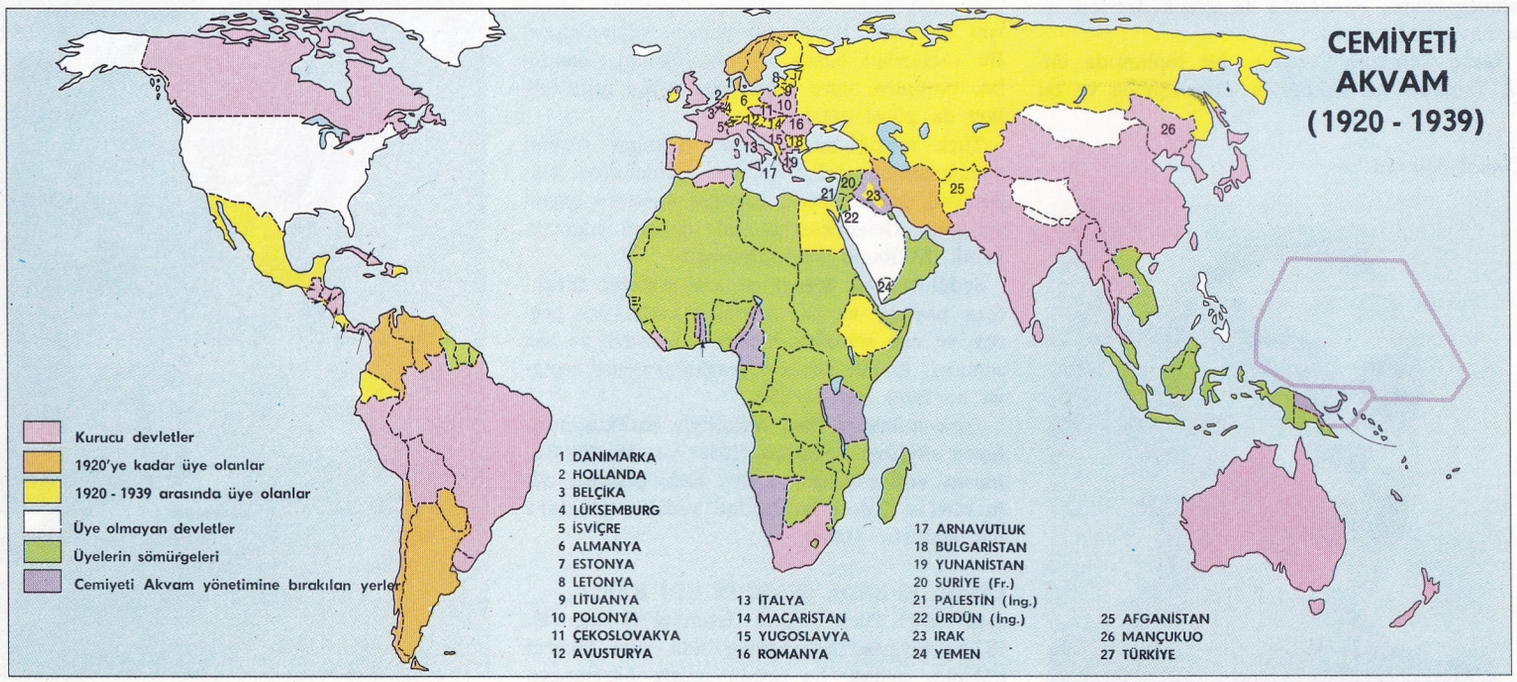

İtalyan ressamı Pinturicchio'nun Vatikan'da bulunan bu tablosunda Cem Sultan da (sağda beyaz at üzerinde) görülmektedir.

dı. Bunun üzerine Bursa'ya giren şehzade, adına hutbe okutup, para bastırdı. 18 gün süren saltanatı, çevreye hükümdarlığını kabul ettirip kuvvet toplamasına yetti. Bu arada kuvvetlerini Gedik Nasuh'la bölüşerek İznik ve Yenişehir'de konaklamak zorunda kalmıştı. Fakat İznik kuvvetleri komutanı Nasuh Bey, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ile çarpışırken, aynı zamanda üzerine gelen Beyazıt kuvvetlerinden korkarak Cem'in yanına kaçtı. Aslında bir Cem taraftarı olduğu halde, sefer dönüşü bir oldu-bitti karşısında bulunduğunu anlayarak büyük kardeşin sultanlığını tanımak zorunda kalan Gedik Ahmet Paşa da Beyazıt saflarında yer alıyordu. Yine Cem taraftarlarından Âstinoğlu, Beyazıt tarafına geçmiş, Bursa savaşında esir düşen yeniçeriler de kurtulup Sultanın ordusuna katılmışlardı. İyice zayıf düşen ve bütün umudunu kaybeden Cem, tam bir bozgun halinde, Eskişehir üzerinden 25 haziranda Konya'ya gelebildi. Buradan ailesi ve çocuklarıyle birlikte yakın adamlarını da yanına alarak, yola çıktı. Torosları aşıp, Tarsus beyine konuk oldu. Tarsus'tan Halep'e, sonra da Mısır'a geçti. Sultan Kayıtbay tarafından büyük bir törenle karşılandı, konuk edildi. Ağabeysine buradan gönderdiği bir mektuba Beyazıt, «Saltanat hakkından vazgeçtiği halde büyük servet bağışlayacağı» cevabını veriyordu.

Bir süre sonra Sultan Kayıtbay'ın öğütlerine aldırmayarak, yeniden Beyazıt'la çarpışmak üzere Anadolu'ya geçti. Ereğli'ye doğru ilerlediği sırada 1 000 adamıyle öncü gönderdiği Mehmet Bey, Konya çevresinde Gedik Ahmet Paşaya yenildi. Askeri dağılan Cem, Ereğli yakınlarında dağlara sığınmak zorunda kaldı. İki kardeş arasında gidip gelen arabulucuların çabasından hiç bir sonuç alınamadı. Cem, yabancılarla yapacağı bir işbirliğinin daha iyi sonuçlar vereceğini düşünerek Rodos şövalyelerine baş vurdu ve 30 kadar adamıyle 18 temmuz 1482'de bir Rodos gemisine binip adaya hareket etti. Büyük şenliklerle karşılandı. Oysa şövalyelerin reisi d'Aubusson, Papa Sixte IV. ile Avrupa hükümdarlarına yazdığı mektuplarda Cem'in ellerinde tutsak olduğunu, kişiliğinden yararlanabileceklerini yazıyordu. O sırada şövalyelerle Cem konusunda pazarlığa girişen Beyazıt arasında ayrı bir sulh anlaşması imzalanmış, bu suretle Türklerin elinde bulunan bir kısım hıristiyan esirler kurtarılmıştı. Şehzadenin masrafına karşılık Osmanlılar her yıl 45 000 Venedik dukası ödemeyi kabul ediyorlardı. Öte yandan şövalyeler tarafından Fransa'ya doğru yola çıkartılan Cem hâlâ Macaristan üzerinden Osmanlı ülkesine sefer yapıp başarıya ulaşabileceğine inanıyordu. Fransa'nın güneyinde veba salgını olduğundan Cem Sultan, 4 ay kalacağı Savoie dükalığına ait Nice şehrine çıkarıldı. Bütün Avrupa, Cem'in Osmanlılara karşı kullanılacağı büyük bir haçlı seferi düzenlenmesinden yanaydı.

Veba salgınının Nice'de yayılması üzerine 21 şubat 1483'te Savoie dukalığına getirildi. Fakat genç dukanın şehzadeye yardım etme eğiliminde bulunduğunu sezen şövalyeler tarafından 20 temmuzda tekrar yola çıkarılıp, bu kez Dauphiné'de Le Pouet şatosuna götürüldü. Yeniden muhafaza altında şatolar ve şehirlerarası oradan oraya dolaştırılma serüveni başladı. Adamları aracılığıyle kaçma planları hazırladığı için 1484 yılında Bourganeuf şatosunda yaptırılan 7 katlı bir kuleye kapatıldı. Bu şatoda iki yıl süren bir tutsaklık devresinden sonra, türlü hileler, bahanelerle Fransa kralına yaklaştırılmayan Cem, 18 Ekim 1488'de Lyon'a, oradan Marsilya'ya ve Toulon'a, en sonunda da korkunç bir deniz yolculuğundan sonra Roma'ya getirilip Vatikan'a yerleştirildi ve ertesi gün Papa İnnocent VIII. tarafından kabul edildi. Bu sırada Macar kralı Matyas ve Sultan Kayıtbay, Cem'in kendilerine verilmesini istediler.

Cem Sultan.

1492'de Innocent'in ölümüyle Papalığa geçen Roderic Borgia (Alexandre VI) zamanında, Cem biraz daha rahat yaşama imkânına kavuştuysa da, Avrupalılarca Osmanlı ülkesine haçlı seferi düzenlenmesi tasarısından da vaz geçilmemişti. Öte yandan Beyazıt, Cem'in öldürülmesi karşılığında Papa'ya 300 000 altın vadediyordu. Haberi alan Fransa kralı Charles VIII., Papadan Cem'in kendisine teslimini istedi. Bunun üzerine genç şehzade 28 ocak 1495'te, ordusuyle Roma'ya girmiş bulunan Fransa kralının yanında, Vatikan'dan sonra nakledildiği San Marco Sarayından kralın Napoli seferine katılmak üzere ayrıldı.

16 şubat 1495 pazartesi günü San Germona'ya varıldığı zaman Cem'de bilinmedik bir hastalığın ilk belirtileri görüldü. Ertesi gün bu belirtiler birdenbire ve şiddetle arttı. Ağabeyisi Beyazıt'ın, ailesiyle ilgilenmesini ve «cenazesinin küffar elinde bırakılmamasını» vasiyet etti. 25 şubat 1495'te hayata gözlerini yumdu. Sadık adamları Celâl ve Sinan beyler tarafından yapılan dinsel törenden sonra ceset tahnit edildi. 1499 yılında padişahın isteğiyle Napoli kralı Frederic tarafından Osmanlı ülkesine gönderildi. Bursa'ya götürülen cenaze, Muradiye'de, Fatih'in büyük oğlu Mustafa'nın yanına gömüldü.

Hastalığı ve şüpheli sonu hakkında çeşitli söylentiler ileri süren tarih belgelerine göre, Şehzadenin doğal bir ölümle mi, yoksa ağabeysi tarafından zehirletilerek mi öldürülmüş olduğu bugün de açıklığı olmayan bir sorudur.

Eserleri, Türkçe ve Farsça yazılan iki divanında toplanmış şiirlerden ibarettir. Divan edebiyatının güçlü şairlerinden sayılmasa da hayatının sonuna doğru yazdığı şiirlerinde daha başarılı ve etkili olmayı bilmiştir. Kaside, gazel ve murabbalarında Ahmet Paşanın etkisi altında kaldığı görülür.

CENAP ŞEHABETTİN

(1870-1934) Türk şair ve yazarı. Binbaşı Osman Şehabettin Beyin oğludur. Manastır'da doğmuş, babasının ölümü üzerine altı yaşındayken ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştir. İlk öğrenimini Tophane'deki «Mekteb-i Feyziye»de, orta öğrenimini Eyüp ve Gülhane askerî rüştiyelerinde yaptı. Çalışkan bir öğrenciydi, yüksek öğrenimini yaptığı askerî tıbbiyenin imtihanla üst sınıflarına girerek, 1889'da doktor çıktı. Dört yıl Paris'te ihtisas yaptıktan sonra yurda dönerek Mersin, Rodos ve Cidde'de karantina doktoru, Sıhhiye müfettişliği görevlerinde bulundu. 1914'te Osmanlı Edebiyatı tarihi müderrisi olarak girdiği Edebiyat Fakültesinden 20 eylül 1922'de Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ali Kemal beylerle birlikte istifa zorunda bırakıldı.

Cenap Şehabettin'in ilk şiiri, Saadet gazetesinde (3 aralık 1885) yayımlanan bir gazeldir. İlk şiirlerini yayımladığı bu dönemde Muallim Naciyi taklidetmiş, Abdülhak Hâmit ve Recaizade Ekrem beylerin etkisi altına girmiştir. Fransa'da bulunduğu dört yıl Verlaine, Mallarmé ve natüralistleri izlemiş, «Hazine-i Fünun» dergisinde yayımladığı yirmi

Cenap Şehabettin (sol başta), Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Mehmet Akif, Mithat Cemal (ayakta) ve Sami Paşazade Sezai ile birlikte.

şiirde yeni biçimler aramış, bu şiirleri Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Tevfik Fikret övgüyle karşılamışlardır. Bu arada «Mektep» dergisinde yayımlanan «Ağlasam» redifli şiirini Tevfik Fikret'in «tanzim» etmesi, edebiyat çevrelerinde Cenap Şehabettin adı üzerinde geniş yankılar uyanmasına yol açmıştır. Cenap Şehabettin, Serveti Fünuncularla birleştiği bu dönemde, Serveti Fünun dergisinde 47 şiir, 11 makale ve «Haç Yolunda» adıyle gezi notları yayımlanarak bu akımın getirdiği yeniliklerin savunucusu olmuştur.

Mütareke yıllarında Ali Kemal'in Peyam gazetesinde Kurtuluş Savaşı bilincine ve Anadolu hareketine karşı yazılar yazması gerek edebiyat, gerekse «Darülfünun» çevrelerinde büyük tepkilerle karşılanmıştır. Şiirlerinde belli bir incelik ve duyarlığın sentezini yapmayı başaran şair, Osmanlı dil, beğeni ve dünya görüşünün yarattığı karşıdevrimci tutumla Türk dilinin arınması yolunda çalışmaları öngören edebiyat adamlarının karşısına çıkmıştır. Ali Canip (Yöntem), Ruşen Eşref (Ünaydın), Fuat Köprülü ile dil üzerine yaptığı tartışmalarda Arapça ve Farsça terkipleri savunmuş, edebiyatta Türkçülük akımını «işittiğim ve bildiğim tarihî yalanların en büyüğü budur» diyerek küçük düşürmeye çalışmıştır. 1908'den 1927'e kadar Serveti Fünun dergisinde 85 şiir ve edebiyat yazısı yayımlayan Cenap Şehabettin, Cumhuriyetten sonra büyük bir dönüş yapmış, 16-19 mayıs 1933'te Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı «Cumhuriyet ve İnkılâp» adlı makalesinde «mazi, çok parlak bile yaşamış olsa zamanın ölü bir parçasıdır» düşünüşünü savunmuş ve «mazi ahtapotunun kollarından ruhlarını kurtaramayanların inkılâbın yüksekliğini kavrayamayacakları»nı ifade etmiştir.

Serveti Fünun edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Cenap Şehabettin'in toplumsal değişmeler karşısındaki olumsuz durumuna karşılık şiirimizin iç yapı özelliklerinin gelişimine katkısı vardır.

Eserleri: Hac Yolunda (1909-1925), Yalan (Oyun, 1911), Evrak-ı Eyyam (makaleler, 1915), Körebe (oyun, 1917), Nesr-i Harp, Nesr-i Sulh ve Tiryaki Sözleri (makaleler, özdeyişler 1918), Avrupa Mektupları (1919), Vilyam Şekspir (Shakespeare'in hayatına ait çalışma, 1932), 1887'de yayımladığı 70 sayfalık ilk şiirlerini birleştiren **Tâmât** adlı şiir kitabından sonra olgunluk dönemi çalışmalarını taşıyan şiir kitabı çıkmamıştır.

Hakkındaki yazılanların bazıları: Cenap Şehabettin Hayatı ve Eserleri ve Seçme Şiirleri (Saadettin N. Ergun 1934), Cenap Şehabettin, Hayatı, Şahsiyeti, Seçme Parçalar (Murat Uraz 1940), Cenap Şehabettin (Hikmet Dizdaroğlu 1953), Cenap Şehabettin ve Özdeyişleri (Dr. M. Saka ve V. Şenözen 1954).

CENEVİZ

Osmanlıların, Cenova cumhuriyetine verdikleri ad. Cenovalılara da «Cenevizliler» denmiştir. Cenova, İtalya'da «Liguria» eyaletinin merkeziydi. Ortaçağın sonlarına doğru, İtalya'daki öbür İtalyan şehirleri gibi, Cenova'da da bir site-cumhuriyet meydana getirilmişti. Cenova, coğrafî bakımdan, deniz ticaretiyle uğraşır, geçimini bu yoldan sağlardı. Ceneviz cumhuriyeti, XI. yüzyılda kuruluşunu tamamlamıştı. Arapların Sardunya'dan çıkarılmalarında Cenevizlilerin büyük rolleri olmuştur. Gemicilikte kısa sürede ileri gittiler. Haçlı seferlerinin etkisiyle gelişen ticaret hayatından yararlanarak Ceneviz'i büyük bir ticarî devlet haline yükselttiler. Venedikliler gibi Bizans'a karşı bir siyaset gütmediler, dostça geçinmeyi uygun buldular, ilişkilerini bu yolda yürüttüler. Ege ve Karadeniz kıyılarında sömürgeler kurmuşlar ve Venediklilerin ticaret alanında rakipleri olmuşlardır. Ticaret yolları üzerinde sömürgeler kurarlarken, bir yandan da buralara iyice yerleşmek için kuvvetli kaleler vücuda getirmeye başladılar. Paleologoslar, Galata'yı Ceneviz'e sömürge olarak bırakmak zorunda kaldı. Cenevizliler, bundan başka, Limni, Midilli, Sakız adaları ile, Enez'i, Foça'yı, Amasra'yı, Kırım'da Kefe'yi, Kıbrıs'ta Magosa'yı egemenlikleri altına alarak, üç denizde ticaret imparatorluğu kurdular, çok zengin bir duruma yükseldiler.

Osmanlıların gelişerek Boğazlara kadar etkili bir kuvvet haline gelmeleri, bu bölgelerde yaşayan devletleri korkutmuştu. Venedik ve Ceneviz'in çıkarları geniş ölçüde zarara uğrayacaktı. Osmanlılar, İstanbul'u ele geçirin-

Cenevizlilerin 1252'de çıkarttıkları para.

ce, Boğazı denetimleri altına aldılar ve bu bölgede tamamen söz sahibi oldular. Cenevizlilere bağlı Galata sitesi, İstanbul'un alınması sırasında Bizans tarafını tutmuş, onlara yardımda bulunmuştu. İstanbul Türkler tarafından alınınca Fatih, Galata'ya tanınmış bütün imtiyazlarını kaldırdı, site de Türklere katılmaktan başka çıkar yol bulamadı. Ceneviz, 1453'te önemli bir devlet olmaktan çıkmış, Venedik'in yanında ikinci plana düşmüştü. Fatihin Foça'yı (1455), İmroz, Semadirek, Limni, Taşoz adalarıyle Enez'i (1456), Amasra'yı (1459), Midilli'yi (1462) alması, Kırım'ın Türkiye'ye katılmasıyle Kefe'yi de ele geçirmesi (1475), Ceneviz'i tamamen mahva sürükleyen nedenler olmuştur. Sakız adası, Ceneviz yönetiminde kalarak Türkiye'ye vergi vermekte devam ettiyse de, Kaptan-ı derya Damat Piyale Paşa, bu bağımsız yönetime son vererek, bu adayı da öteki Ege adaları gibi Türkiye'ye kattı (1566). Cenevizliler zayıf bir devlet durumuna gelmişti, Napoleon, Ceneviz devletine son verdi (1797).

Cenevizlilere tutsak düşen Turgut ve Salih reisleri Kaptan-ı derya ve Cezayir beylerbeyi Barbaros Hayrettin Paşa, büyük bir donanma ile Cenova limanına girerek ve şehri bombardıman edeceğini söyleyerek kurtarmıştı.

Ceneviz cumhuriyetinin, son zamanlardaki nüfusu 500 000 kadardı. Cenova şehrinin nüfusuysa 89 000'i buluyordu.

CENEVRE

Batı İsviçre'de aynı adı taşıyan kantonun (282 km².. nüfusu 280 000) başşehri. Fransızcada Genève, Almancada Genf adlarıyle anılan 200 000 nüfuslu Cenevre şehri Fransa sınırı yakınlarında Cenevre ya da Léman gölünün güney-batı ucunda, denizden 378 m. yükseklikte, Rhône ırmağının göle karıştığı ve Arve ırmağıyle yaptığı kavşağın üzerindedir. XVI. yüzyılda Reform hareketinin önde gelen merkezlerinden biri olmuştur. Ancak şehrin eski surlardan taşarak gelişip, yayılması XIX. yüzyıla rastlar. Cenevre modern, bakımlı, sakin bir şehir olup iklimi bulunduğu kuzey enlem dairesine ve Alplere yakınlığına rağmen —göl sayesinde— ılımlıdır. Bu coğrafî özelliklerinden ötürü birçok uluslararası örgütün merkezi olmuş, birçok uluslararası kongre ve konferans bu şehirde toplanmıştır. (Günümüzde Birleşmiş Milletler Örgütünün Avrupa bölümü, Uluslararası Kızılhaç'ın ve Uluslararası Çalışma Bürosunun merkezleri Cenevre'de bulunmaktadır.) Bu niteliklerinden ötürü şehrin ileri bir ekonomik durumu, kültürel ve artistik faaliyeti vardır. Aynı zamanda önemli ticaret ve sanayi firmalarının da merkezidir. İş hayatı çok yoğun olan Cenevre'de göl üzerindeki küçük liman yanında gelişmekte olan hassas aletler, kumaş, makine, kimyevî madde, vb. sanayi dalları da önemli bir yer tutmaktadır. Gelişmiş olan turizm sanayiinde doğal güzellikler kadar önemli anıtlar da etkili olmuştur.

Eski bir Roma kilisesinin kalıntıları üzerine yapılan Sen Piyer katedrali, Belediye sarayı (XVI. yüzyıl). Adliye sarayı, Üniversite, Sanat ve Tarih müzesi, Milletler Cemiyeti sarayı ve Fransız stilinde pek çok konak ve köşk turistler için çekicidir.

Cenevre'nin genel görünüşü. Uluslararası örgütlerin toplandığı bu şehirde kültür ve sanat faaliyetleri de çok yoğundur. Cenevre turizm bakımından da önemli bir merkezdir.

CENEVRE GÖLÜ

Alpler üzerindeki göllerin en büyüğü. Batı İsviçre'de Fransa sınırı (Savoie) yakınlarında olan bu göle Fransızcada **Lac Léman,** Almancada **Genfer See** adları verilmektedir.

Rhône buzulunun yıpratmasıyle meydana gelmiş havzasının ilginç bir biçimi vardır. Güneye doğru açık bir yay şekli gösterir. Buzulların çekilmelerinden sonra Rhône buzulunun yerinde meydana gelen Rône ırmağı, gölü besleyen ve sularını alan akarsuların başında gelir. 582 km². yüzölçümündeki gölün 365 km².'si İsviçre, 217 km².'si Fransa sınırları içinde kalmaktadır. En doğu ve en batı noktaları arasındaki açıklık 74 km. en geniş yeri 14 km.'dir. Su altında kalan bir yükseklik, gölü ikiye ayırır. Bunlardan doğudaki Büyük göl, batıdaki Küçük göldür. Su yüzünden 309 m. aşağıda olan en derin nokta Büyük göldedir.

Mavi renkte ve duru olan suları 40 yıl kadar, çoğunluğu ünlü limnolog (göl inceleyicisi) Forel tarafından yapılan incelemelere konu olmuştur. Varılan sonuçlar gölün sularının 15-30 dakikada bir yükselip alçaldığını göstermiştir.

Kıyılarda ve gölü çevreleyen bölgede ısı büyük değişmeler göstermez, hava yumuşaktır. Çevrede güzelliğiyle ün kazanmış birçok yer, yaz ve kış tatillerinde rağbet görmektedir. Bir kıyı yolu İsviçre'de Nyon, Rolle, Mor-

Otelleriyle ünlü Montreux'den bir görünüş.

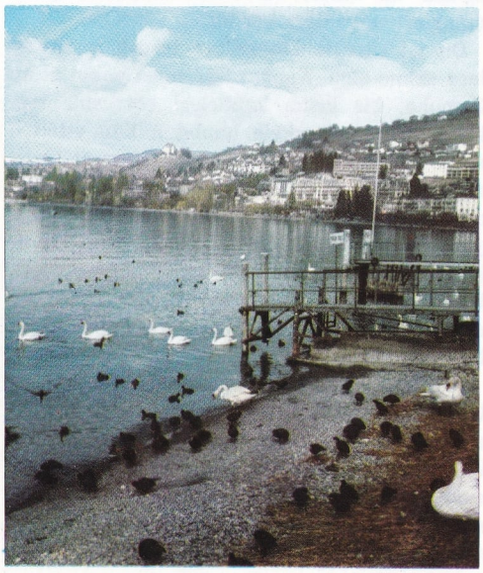

Kaplıca şehri Evians-les-Bains.

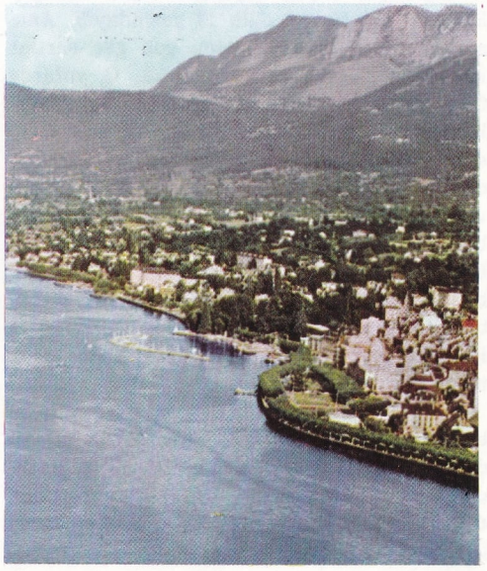

ges, Lausanne, Vevey ve Montreux'yü, Fransa'da Thonon-les-Bains ile Evian-les-Bains şehir ve kasabalarını birbirine bağlar.

CENGEL
Hindistan ve Doğu Asya gibi bölgelerde rastlanan ekvatoral orman türlerinden biri. Dallarından sarmaşıklar sarkan çok sık ve yüksek ağaçlarla kaplı ve karanlık olan cengellerde çok bataklık da görülür.

CENGİHARBİ
Türk müziğinde kullanılan 10 zamanlı küçük usullerden birisidir. Adından da anlaşıldığı gibi, eskiden savaş müziğinde kullanılmıştır; şimdi de saz eserlerinde kullanılıyor. Art arda iki nimsofyan ile iki semaiden bileşiktir

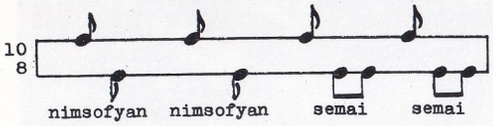

CENGİZ HAN
(1167-1227) Büyük Moğol imparatorluğunun kurucusu. VIII. yüzyıl Orhun yazıtlarında kavim adları «Tatar» olarak geçen, bütün Batı Avrupa kaynakları ile Çin, Müslüman ve Rus yazılı belgelerinde de «Tatar» olarak bilinen Moğol kavmindendir. Ayrıca, uygarlık açısından ele alındıklarında, Çinlilerin ak, kara ve yaban Tatarları olarak üç sınıfa ayırdığı Kara Tatarlar soyundandır. Eski tarihçilerden Çinli Meng-Hung ve İranlı Cüzcanî, Hakanın son on yılına ait dış görünüşü hakkında uzun boy, iri bir beden, geniş alın, uzun sakal, yeşil-elâ göz rengi ve seyrek ak saçlı bir tip özelliği vermektedirler.

Asıl adı Temuçin olan Cengiz, Onon ırmağının sağ kıyısında, Dülün-Boldak'ta doğdu. Babası 1167'de ölen Yesügey adlı bir Moğol bahadırı ve kabilesinin ileri gelen beylerinden biri, annesi son derece akıllı, becerikli ve Cengiz'in yetişmesinde büyük emeği geçen Ho'elun Hatundu.

Büyük Moğol imparatorluğunun bu büyük kurucusu, tarihte sınırları en geniş devleti meydana getirmiş hükümdar olarak bilinir.

Moğolların Kıyat boyundan olan Yesügey Bahadır öldüğünde, oğlu 12 yaşındaydı. Anası ve kardeşleriyle hayatını çok güç şartlar içinde sürdürmek zorunda kaldı. O yıllarda Orta Asya bozkırlarında genellikle derebeylik yönetimi egemendi. Temuçin, içinde yaşadığı şartları kendi hesabına en iyi kullanacak yaşa geldiğinde, çevresine topladığı Türk ve Moğol kabileleriyle varlığını duyurmaya başladı. Gitgide güçlenmesini ilerisi için tehlikeli bulan sınır komşularından, Merkitlerin bir gece baskınında anası ve karısıyle birlikte bütün mal ve mülkünü kaybeden Temuçin için, bundan böyle ardı arkası gelmeyecek mücadele yılları başlar.

Kerayit Hanı Tuğrul Bey ve Caciratların başkanı Camuha'nın yardımıyle bir karşı saldırıda Merkitleri yenip, kayıplarını düşmandan geri aldıktan sonra, XII. yüzyılın sonuna doğru Çin'deki Kin sülâlesi ve yine Kerayit reisi Tuğrul Bey ortaklığında Buyir - Nor Tatarlarına karşı savaştı. Kendi soyundan prenslerle giriştiği bu mücadelenin intikamını, daha sonra Kin sülâlesiyle savaşıp egemenliğini kabul ettirmek suretiyle aldı.

Büyük Moğol imparatorluğunun kurucusu Cengiz Han göçebe bir topluluktan büyük bir imparatorluk meydana getirmiştir. Cengiz Han'ı tahtında gösteren yukarıdaki minyatür, Tahran kitaplığında bulunan XVI. yüzyıldaki bir elyazmasından alınmıştır.

Bu başarının sonunda Çinliler tarafından Kerayit reisine ong (hükümdar) ve ongun oğluna da askerî bir rütbe anlamına gelen (şengün) unvanları verildi.

On yıl süreyle Moğolistan birçok iç savaşlara sahne oldu. Kankardeşi ve en yakın dostu Camuha, bir kısım kabileleri çevresine toplayıp «Gürhan» adıyle hanlığını ilân ettikten sonra kendisine cephe almış Kerayit reisi ongu da yanına çekmişti. Bu yalnızlık ve ihanet yıllarında, Temuçin düşmanlarıyle çarpışıp onları yenmek imkânını buldu. Kerayitler geniş ölçüde Temuçin egemenliğine geçtiler. Çeşitli Tatar boylarının da baş eğmek zorunda kalmasıyle geniş toprakları olan güçlü bir ulus oldu.

1204-1205 yıllarında Naymanları yenip hanlığına kattı. 1206 yılında Onun ırmağı kıyısında toplanan Kurultay tarafından, 9 kıratın kuyruğundan yapılmış tuğlu sancağın gölgesinde Cengiz (Çingi) adıyle imparator ilân edildi. Bununla beraber Temuçinin «göklerin oğlu», «kuvvetli», «fevkalâde asker» gibi çeşitli anlamlara gelen Cengiz unvanını hangi tarihte ve hangi başarısından sonra aldığı tartışma konusudur.

Büyük ve zengin bir ulus olan Tankut devletine birçok kereler hücum etti. 1210'da da bir Tankut prensesiyle evlendi. 1211'de Kuzey Çin'de yaşayan Kin sülâlesiyle uzun sürecek bir savaşa girişti. Kin hükümet merkezi Pekin'i uzun bir direnme ve mücadele devresinden sonra 1215'te ele geçirince Çin başbuğu, Cengiz'in büyüklüğünü ve egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

1215 veya 1216 yıllarında İran'da saltanat süren Harzemşah hükümdarı Sultan Mehmet tarafından, Pekin'de bulunan Cengiz'e, Müslüman bir elçilik heyeti gönderildi. Cengiz Han, elçilere saygı göstermede kusur etmedi. Yapılan bir ticaret anlaşmasıyle 1218 yılı baharında, Cengiz'in yolladığı büyük ticaret kervanı Müslüman tüccarlar yönetiminde yola çıktı. Fakat 450 kişilik ve hepsi de Müslüman olan bu tacir topluluğu, Harzem ülkesinin Otrar şehrinde vali Kayır Han İnaçık tarafından, kılıçtan geçirilip, malları yağma edildi. Cengiz, ordularını düzene koyup, Harzem ülkesine hareket etti. İlk önce en değerli komutanlarından Cebe Noyan'ı Nayman Beyi

Küçlük üzerine gönderdi. Cebe Noyan, Küçlük'ün topraklarında askerî ve sosyal alanda büyük bir başarı elde etti. Böylece Cengiz'in ordusu, bu bölgeye İslâm dininin koruyucu ve savunucusu durumunda girip, İslâmlığa hizmet etmiş, halifeye yardımda bulunmuş oluyordu.

1220 yılı başlarında Cengiz, Otrar'ı kuşattı. Kayır Han, 20 000 kişilik kuvveti yanında Harzemşah'ın gönderdiği 50 000 askerle en az Cengiz kadar güçlü olduğu halde, kuşatmanın 12. günü şehir alındı. Beş ay sonra da kale teslim oldu. Esir alınan Kayır Han, gözlerine ve ağzına eritilmiş kurşun döktürülmek suretiyle öldürüldü.

Bundan sonra Cengiz, 30 000 Harzemşah askerinin ölümü pahasına teslim alınacak olan Semerkant kuşatmasına girişti ve bunu da başardı. Sonra sırasıyle aşağı Sirderya bölgesinde bulunan Sığnak, Cent, Barçınlığkent şehirleri birer birer düştü. Harzemin merkezi Ürgenç ise, altı aylık bir kuşatma sonunda teslim oldu. Böylece Ortadoğu'yu bütünüyle İmparatorluğuna katan Cengiz Han, 1225'te ülkesine döndü. Moğolistan'ı dört oğlu arasında bölüştürdü.

Ölüm tarihi kesin olmamakla beraber, son Çin seferine çıktığı 1227 yılı ağustosu olarak kabul edilir. Bugünkü Kan-Su eyaleti dolaylarında gözlerini kapadı. Ölüsü Moğolistan'a getirilip, Onon - Kerülen ırmaklarının kaynak bölgesine yakın, Burhan - Haldun dağlarında gizli bir köşeye gömüldü. Gömüldüğü yer, Moğol geleneğince hiç bir zaman açıklanmadı, bugün de bilinmemektedir.

Cengiz Han'ın okuması yazması yoktu. Ana dili Moğolcadan başka dil de bilmiyordu. Nayman Hanlığını topraklarına kattıktan sonra bu devletin yönetim sistemini benimsedi. Bu arada Uygur yazısını da kabul etti. 1219'dan sonra sınırları içinde Çin yazısı da kullanılmaya başlanmıştı.

Son derece cesur, kendisine itimadı sonsuz, ordu içi ve yurt yönetiminde hakka ve adalete dayanan prensiplerin sahibi, iyi bir politikacı ve askerdi. Göçebe bir toplumdan muhteşem bir ulus ve devlet haline getirdiği ülkesinin ölümünden sonra da aynı büyüklük ve başarılar içinde varlığını koruyabilmiş olması, Cengiz Han'ın attığı temellerin sağlamlığını gösterir. 1206 yılında hükümdarlığını ilân edip Cengiz unvanını aldıktan sonra, 33 defter halinde toplanan kanunu, Cengiz Yasası adıyle kendinden sonra da ülkesinin ve başka ulusların yaşama biçimine yön vermiştir. Bu eser, imparatorluğun hukuk ve askerlik işlerinin düzen içinde işlemesini sağlayacak kurallardan ibaretti. Bununla beraber Cengiz Han'ın kendi buluşu olmayıp, kuşaklar boyunca süregelen eski Türk gelenek ve hukuk maddelerinin imparator tarafından derlenmiş şeklidir.

Sonraki yıllarda Moğol soyundan gelen bütün hanlar ülkelerini Cengiz Yasasına uygun şekilde yönetmeye devam etmişlerdir.

CENNET

Çeşitli dinlerin çeşitli inançlarına göre, günahlardan kaçınan insanların, iyilik yapanların, öldükten sonra sonsuz mutluluktan yararlanacakları, bu davranışları nedeniyle mükâfat görecekleri yer. Genellikle kutsal suların aktığı, kuşların ötüştüğü çok güzel bahçeler olarak hayal edilir. Dünyada yapılan iyiliklerin çeşitleri olduğuna göre, onların mükâfatları da çeşitli biçimlerde olur. İyiliğin derecesine göre cennette karşılığı görülecektir. Kur'anda, cennet hakkında geçen sıfat ve adlar, cennetin bu dereceleriyle ilgilidir. Başlıcaları, «Nimet cennetleri» (Cennât-ün-naîm), «Sığınılacak cennetler» (Cennât-ül-mev'â) ve «Selâmet yurdu» (Dâr-üs-selâm) dur.

Sonsuz bir rahatlık içinde, hiç bir kayıtla kayıtlanmadan bu saadet yurdunda oturacak olan kimseler Kur'anda dört bölüme ayrılırlar: Peygamberler, sıddıklar (Peygamberlerin yolundan ayrılmamış olanlar), şehitler, salihler (iyiler, yani hem dünya, hem ahret işlerini düzgün yapmış olanlar).

Kur'an bunlardan başka, «cennettekiler için hastalık, sakatlık, sinirlilik, huysuzluk söz konusu değildir. Olgunluk dönemi bir değişime uğramadan sürüp gidecektir» demektedir.

CENNETKUŞUGİLLER (Paradiseidae)

Ötücükuşlar takımının özötücügiller üst familyasındandır. Yeni Gine'de tropikal ormanlarda yaşar. Renkleri bakımından dünyanın en güzel kuşlarıdır. Süslü, uzun kuyrukları, zarif tüyleri vardır. Renk ve boyları çeşitli olur. İlk bulunduğu günlerde 42 kadar türü tespit edilmişti. Ancak 1522'de Avrupa'ya getirilmesinden sonra makbul bir kuş olarak aranması, soyunun tükenmesi tehlikesini doğurmuştu. Özellikle bu kuşların tüyleri için yerliler tarafından yapılan ticaret, soyunun gittikçe azalması sonucunu doğururken, çıkarılan özel bir yasayla bu ticaretin yasaklanması, bu süslü yaratıkları büsbütün ortadan kalkmaktan kurtarmıştır. Bugün Yeni Gine yaylalarında cennet kuşlarının tüyleri, altından bile büyük bir değer taşımaktadır. Başlıca türleri şunlardır:

Cennetkuşu (Paradisea): Özellikle, erkek-

Cennetkuşları Yeni Gine'de tropikal ormanlarda yaşayan son derecede güzel renkli kuşlardır. 1) Prens Stefania. 2) Prens. 3) Büyük cennetkuşu. 4) Cumhuriyetçi cennetkuşu. 5) Gök cennetkuşu. 6) Kırmızı cennetkuşu. 7) Diphyllodes magnificus. 8) Kral cennetkuşu. 9) Paradisea de cora. 10) Küçük cennetkuşu. 11) Altı tüylü cennetkuşu.

lerinin başında ve kuyruğunda çok güzel renkli uzun tüyler bulunur. Çoğunun boyları, kuyruğuyle beraber 1 m.'yi bulur. Ağaçlara kuvvetle sarılması için ayaklarında güçlü pençeleri vardır. Yeni Gine, Avustralya adalarında yaşar. Meyve, tohum ve böceklerle besinlenir. Deniz düzeyinde yaşayanları olduğu gibi, 3 500 m. yükseklikteki dağlarda da yaşar. Bazıları ardıçkuşları kadar küçüktür. Süs tüyleri vücudun çeşitli bölgelerinde bulunur. Alında, gaga kökünün arkasında, tepede, yüzün yanlarında, boyunda, kuyrukta ve vücudun yanlarındaki tüyler bu kuşa özellik verir.

Dişi cennetkuşu, erkeğiyle kısa süre ilgilendikten sonra yardım görmeden yuvayı yapar, yavrularını büyütür. Yumurtalarında bir uçtan bir uca uzayan kahverengi çizgiler vardır. Yuvaları derme çatmadır. Bazıları yuvalarını 25-30 m. kadar yükseklerde yapar.

Büyük Cennetkuşu (Paradisea apoda): Cennetkuşugiller familyasının çok tanınan üyesidir. Ayaksız cennetkuşu da denir. Yeni Gine'nin yüksek orman ağaçları üstünde yaşar. Dişisi, bir kestane kargası iriliğindedir. Erkeğe oranla sönük renklidir. Süs tüyleri yok gibidir. Yetişkin erkek, alev renkli, göz alıcı, uzun süs tüylerine sahiptir. Büyüklüğü dişisi kadar olur. Sürüler halinde ağaçlarda renkli tüylerini dalgalandırırlarken, karga seslerini andırır sesler çıkarırlar. Dişi cennetkuşları, gözalıcı tüylerle süslü erkeklerini, bir kadının sevdiği bir şeyi seçerken çıkardığı sevinçli çığlıklara benzeyen sesler çıkararak seçerler.

Gök Cennetkuşu (Paradisea rudolphi): Ender bulunan bir cennetkuşu türü. Dağların çok yükseklerinde yaşar. Vücudu siyah, kadife gibi parlar. Kanat ve kuyrukları mavi olur. Gözlerinin çevresiyle gagası halka halka beyazdır. Vücudunun iki yanında ve karnındaki uzun, erguvanî, leylak ve mavi renkli tüylerin seyrine doyulmaz. Dantela inceliğindeki tüyler, kuşa olağanüstü güzellik verir.

Kral Cennetkuşu (Pteridophora alberti): Cennetkuşlarının ilginç ve şaşırtıcı görünüşte bir türü. Tepesinin iki yanından, çok uzun tel gibi iki tüy uzanır. Bu iki tüy, testere dişine benzeyen otuz beş kadar flamayla süslüdür.

CENOVA

İtalya'nın Liguria bölgesinin merkezi. Nüfusu 800 000 olan Cenova, aynı adlı körfezin kıyısında, denizle tepeler arasında, gerek doğal güzellikler, gerekse ulaşım bakımından çok iyi bir yerde kurulmuştur. Geçen yüzyıl içinde, batıda Polcevera, doğuda Bisagno ırmakları arasındaki bölgeden dışarı taşmayan şehir, kıyıdaki sanayi bölgeleriyle birleşerek genişlemiştir. Bugünkü sınırları batıda Voltri, doğuda Nervi, kuzeydeyse Pontedecimo'ya kadar uzanmaktadır. Limana bakan tepeler üzerinde kurulmuş olan eski şehirde egemen mimarî üslûp baroktur. Cenova'da bulunan çok sayıdaki eski sanat eserlerinin en önemlileri olarak Palazzo San Giorgio, Palazzo Rosso, Palazzo Bianco, Katedral vb. belirtilebilir. Şehirdeki tarihsel önem taşıyan bir eser de Cenovalı ünlü denizci Cristoforo Colombo'nun doğmuş olduğu evdir. Mezarlığı da çok ünlüdür.

Körfezin kuzeyinde uzanan Cenova eyaletinin nüfusu 1 milyon kadar, yüzölçümüyse 1835 km^2.'dir. Toprağının taşlık ve tarıma pek elverişli olmaması nedeniyle halkın büyük kısmı kıyı şeridinde yaşamakta, iç bölgelerdeyse tarım yapılmaktadır. Kıyıdaki bir zamanların balıkçı köyleri günümüzde turistik kıyı kasabaları haline gelmiştir. Cenova eyaleti sınırları içinde bulunan diğer önemli yerleşme merkezleri arasında başlıcaları Voltri, Pegli, Sestri Ponente, Cornigliano Ligure, Sampierdarena, Nervi ve Sestri Levante'tir.

Daha M.Ö. IV. yüzyılda önemli bir yerleşme merkezi ve yol kavşağı olan Cenova, II. Kartaca savaşından sonra Romalıların eline geçmiş, yüzyıllar boyunca defalarca el değiştirdikten sonra, 26 aralık 1815'te Sardunya krallığına katılmış, nihayet Sardunya krallığıyle birlikte İtalya sınırları içine girmiştir.

CERBE DENİZ SAVAŞI

Türklerin Preveze'den sonra, kazandıkları en büyük deniz savaşı.

Kaptan-ı derya Piyale Paşa'nın, Barbaros'un yerini aldığını, Turgut Reis'in de büyük bir güce sahip olduğunu gören düşman devletler, Preveze'den sonra en büyük Haçlı donanmasını toplamak için geniş hazırlıklara giriştiler. Ceneviz, Papalık, Floransa, Malta ve İspanya birleşerek 200 gemilik bir donanma vücuda getirdiler. Donanmada 30 000 er vardı. Türk donanmasının Batı Akdeniz'deki belli başlı üslerini yok ederek, Türk donanmasını savaşa çekmek ve ortadan kaldırmak amacı güdülüyordu. Turgut Reis ve Piyale Paşa, Akdeniz'de kuş uçurtmuyorlar, bütün ticaret ve gidiş yollarını denetimleri altında tutarak Akdeniz'i bir Türk gölü haline sokmuş bulunuyorlardı. Bu durum üzerine, sözü geçen devletlerin ekonomik ilişkileri felce uğramış, böyle bir saldırış yapmaları zorunlu hale gelmişti.

Haçlılar donanması, Türk deniz kuvvetlerinin en önemli askerî üslerinden sayılan Cerbe adasını bir baskınla ele geçirdi (12 mart 1560). Düşman donanması adada demirleyerek, Batı Akdeniz'de Türklere karşı, meydan okurcasına, birtakım gösterilerde bulunmaya başladı. Türklerin, bu durum karşısında tepki göstermemesi beklenemezdi. Cerbe'de büyük bir savaş vermeyi planlamaya başladılar. Cerbe'nin stratejik durumu önemliydi.

Türkler Cerbe adasından vergi alırdı. Arazisi çoraktı ama, transit durumu yüzünden işlek bir limandı.

Turgut Reis, daha Haçlılar hazırlık yaparlarken, casuslarından, Hıristiyanların amaçlarını öğrenmiş, Uluç Ali Paşayı 2 savaş gemisiyle İstanbul'a göndererek Piyale Paşayı durumdan haberdar etmişti.

Piyale Paşa, 120 gemiyle savaşa girmek için emir verdi. Haçlı donanmasının 200 gemisi olduğunu bildiği halde, donanmamıza güvenmesinden böyle davranmıştı.

Türk donanması, 4 nisanda Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi önünde geleneksel dinî ve askerî törenini yaptıktan sonra denize açıldı. 7 mayısta Malta'yı tahrip etti, sonra da Cerbe önlerine ulaştı (14 mayıs). Donanmamıza Piyale Paşa komuta ediyordu. Sağ cenahta Turgut Reis, sol cenahta da, o sıralarda İzmir sancakbeyliğine yükseltilen Uluç Ali Paşa bulunuyordu.

Cenova limanından bir görünüş. Bugün yaklaşık olarak 5 km^2.'lik bir alanı kapsayan liman, XX. yüzyılın başından itibaren, ulaştırma ve endüstrideki gelişmeye paralel olarak büyük bir canlılığa kavuşmuştur.

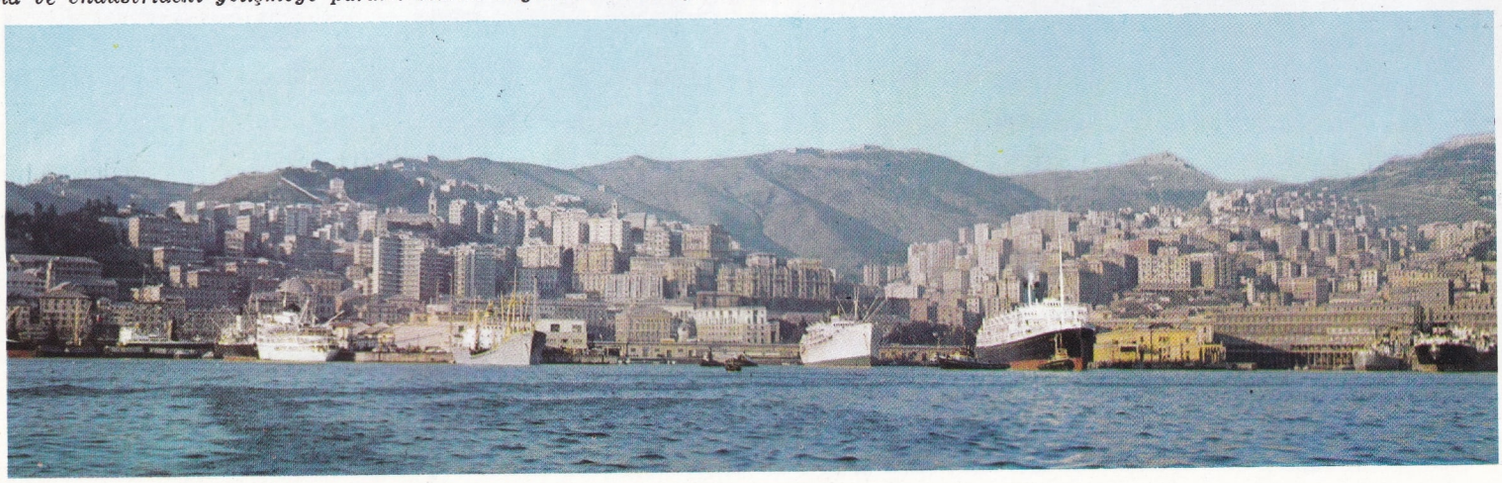

Cenova'da Vittoria alanı ve Meçhul Asker anıtı. Eski bir geçmişi olan Cenova'da yeni mahalleler tarihî merkezin doğusuna doğru uzanır.

İspanyol kral naibi, Cerbe'den sonra Batı Trablus'u da almak üzere hareket emrini verdiği sırada, Piyale Paşa'nın 120 parça gemiyle gelmekte olduğunu öğrendi. Piyale Paşa, Haçlı donanmasının bir vuruşta işini bitirmek istiyordu. Dünya tarihinin sayılı deniz savaşlarından birini vermek için, yeterli mesafeye gelir gelmez, Türk donanmasının bütün toplarıyle ateşe başlamasını emretti. Birkaç saat içinde 70 Haçlı savaş gemisi, hiç bir gemisi zarara uğramayan Türk gemileri tarafından top ateşine tutularak batırıldı. Hemen çekilmeye başlayan Haçlı donanmasını Piyale Paşa üç gün üç gece denizde kovaladı. Zaten mahvolmuş bulunan Birleşik Haçlı Donanması 19 gemisini daha yitirince ve geriye kalan 110 gemi direkleri kırılmış, topları kullanılmaz derecede perişan olunca Cerbe adası yeniden Türklerin egemenliğine geçmiş oldu. 1 ağustosta İspanyollardan alınan kale, Turgut Reisin yönetimine verildi.

Cerbe deniz savaşı, tarihin deniz savaşları sayfasında önemli bir yer tutar. Türkler bu savaşta sadece 3 gemi kaybettiler, pek az şehit verdiler. Haçlıların kayıpları 20 000'dir ki, bu rakamın yarısı tutsak edilmiştir. Bunlar arasında, bütün Avrupa uluslarına mensup soylu kişiler, generaller ve amiraller vardı. Savaş sürerken, yeğeninin zafere ulaşması için kilisede dua etmekte olan Andrea Doria bu felâketli haberi duyunca, dayanamayarak öldü.

Zaferi kazanan donanma 27 eylül 1560'ta İstanbul'a döndü. Orta direkleri kırılmış, bayrakları denize sallandırılmış düşman gemileri, Avrupalı soylu tutsaklar başları açık olarak teşhir ediliyordu. Büyük bir zafer alayı halinde İstanbul'a dönen donanma Alay Köşkünde bulunan padişah Kanunî Sultan Süleyman'ı selâmlıyordu. İstanbul sokaklarında insan kalabalığından geçilmiyor, kıyılarda biriken halk, donanmaya alkış tutuyordu.

Zaferi kazanan komutanlardan Kaptan-ı derya Piyale Paşa'yı 3 yıl içinde vezirliğe yükseltmeyi doğru bulmayan Kanunî, onu ancak veliaht Şehzade Selim'in kızı Gevherhan Sultan'la evlendirdi. Kanunî böylece, paşayı şahsen değerlendirmiş ve mükâfatlandırmış oluyordu.

CERDAN, MARCEL

(1916-1949) Fransız boksörü. Cezayir'de Sidi-Bel-Abes'te doğmuştur. 1938'de yarı orta siklette Fransa şampiyonu olmuş, bir yıl sonra 1939'da aynı siklette dünya şampiyonluğunu almıştır. Sonra orta siklete geçerek 1945'te Fransa, 1947'de Avrupa, 1948'de Dünya şampiyonu olmuştur. Portekiz'de ölmüştür. Hayatı boyunca yaptığı 113 maçtan 110'unu kazanmıştır.

CERES

Eski Romalıların tarım Tanrıçası. Ceres bayramı, en eski takvime göre 19 nisana düşen günde kutlanırdı. Sonraları bu bayram 7-8 gün uzatılarak Ceres oyunları halini almıştır. Roma'da yalnızca Ceres'e tapan rahipler bulunurdu; yani «Ceres tarikatı» denebilecek bir dinsel yolda gidenler vardı.

Bu Tanrıçanın ilk kez nasıl ortaya çıktığı kesinlikle bilinememektedir. Görevleri yalnızca tarımı korumak değildi; tarımı koruma görevinden ötürü, Yunanlıların tarım Tanrıçası Demeter'le aynı kişiliği gösterdiği kabul edilmiştir.

Özellikle, Roma'nın yedi tepesinden biri olan Aventinus'ta yaşayanlar Ceres'e çok önem verirlerdi. M.Ö. V. yüzyıl başlarında halktan kişilerin Aventinus'ta yaptıkları Ceres tapınağı sonraları politik ve dinsel bir merkez olmuştur. Bu tapınakta Ceres'le birlikte oğlu ve kızı sayılan iki küçük Tanrıya da tapılırdı. Özgür anlamına gelen Liber ve Libera adı verilen bu iki Tanrı ile anaları Ceres'ten meydana gelen kutsal üçlüyü, halk tabakası, soylularla aralarındaki çekişmelerde, Roma devletinin resmî üçlüsü sayılan Jupiter, Juno ve Minerva'ya karşı çıkarırdı.

CERNUDA, LUIS

(1902-) İspanyol ozanı. Sevilla'da doğmuştur. Meksika'da yaşamaktadır. İç savaşta cumhuriyetçilerle çalıştığından savaştan sonra Londra'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Cernuda, şiir akımlarının pek kuvvetli olduğu bir dönemde daha ilk kitabıyle eleştiricilerin dikkatini üzerine çekebilmiştir. 1927'de yayımladığı **Perfil del Aire** (Havanın Kesiti) adlı bu kitapta yerine oturmuş bir ozanın ustalığı ve güveni sezilmektedir. Şiirinde genellikle duru bir lirizm önde gelmektedir. Derin bir moral gelişme gösteren sanatı bir süre dine, sonra toplumsal temalara bağlanmakta ve sonunda lirizm öne geçmektedir. Bu gelişmeyi gösteren önemli kitapları şöyle sıralanabilir: **La realidad y el deseo** (1936, Gerçek ve İstek), **Las nubes** (1943, Bulutlar), **Como quién espera el alba** (1947, Şafağı Bekleyen Biri Gibi). Shakespeare ve Hölderlin'den çeviriler yapmış olan Cernuda'nın çağdaş İspanyol şiiri konusunda önemli bir kitabı da vardır.

Tarım Tanrıçası Ceres.

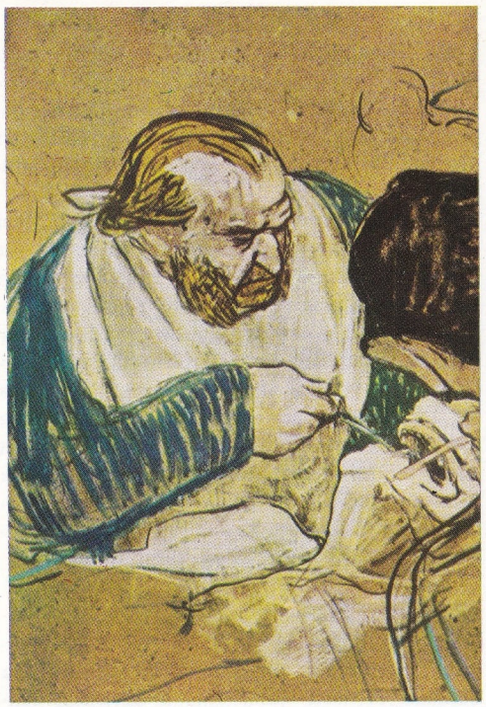

Toulouse - Lautrec'in bu tablosu, XIX. yüzyılın sonlarında yapılan bir boğaz ameliyatını konu edinmektedir.

CERRAHLIK

Tıp biliminin özel araçlarla insan vücuduna müdahale edilmek suretiyle tedavi edilebilen hastalıkları inceleyen dalı. Çeşitli kaynaklar cerrahlığın tıp biliminin en eski dalı olduğunda birleşmektedir. İlk uygulamaları av ve savaş sırasında meydana gelen yaralardan yabancı cismin çıkarılması ve akan kanın bitkisel kompreslerle durdurulması olmuştur. Vücuttan silâh ve silâh parçası çıkarılmasının pek eski çağlarda yapıldığı, tarihöncesi dönemden kalma bazı iskeletlerden anlaşılmaktadır. Bu iskeletlerde, çıkartılamayarak vücutta kalmış silâh parçalarına, kemiklerin tepki gösterdiği görülmüştür. Kemiklerin vücutta kalan parçalara gösterdiği bu tepkilerden, yaralanan kimsenin, parçanın çıkarılmasından sonra sağ kaldığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik kazılarda elde edilen veriler, kafatası delme ameliyatının (trepanasyon) çok eski ve çok yaygın bir işlem olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu işlemlerin çoğu büyü amacıyle yapılıyor idiyse de, üzerinde trepanasyon izi bulunan kafataslarının bulunduğu bölgelerin aynı zamanda vurucu silâhların yaygın olarak kullanıldığı bölgeler oluşu, bu işlemin yaralıyı kurtarmak amacıyle yapıldığını göstermektedir.

Tarih çağlarının ilk dönemlerine ilişkin arkeolojik belgeler ve malzemeler cerrahlığın bu dönemde gelişmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Ünlü Hamurabi Kanunlarında cerrahların ücret tarifesiyle, ameliyatta yanlış yapılması halinde cerrahlara verilecek cezalar yer almaktadır. Bu da cerrahlığın daha M.Ö. 2000 yıllarında kesinlikle yerleşmiş bir meslek olduğunu göstermektedir. Mısırlıların ise kırık organları tespit ettikleri, katarakt (göz perdesi) ve sünnet ameliyatları yaptıkları, hemorajileri (sürekli kan akması) sıcakla durdurdukları bilinmektedir. Akdeniz uygarlığı dışında cerrahlığın en çok geliştiği yer Hindistan olmuştur.

Bugüne ulaşan cerrahlık araçlarının zenginliğinden, eski Hint uygarlığında çok çeşitli ameliyatların, özellikle hacamat, damarların bitkisel ipliklerle boğulması, laparatomi (karın açma), sezaryen doğum, su alma vb.'nın yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu ameliyatların en ilginci kalın barsak yaralarında yara uçlarının bir çeşit karıncaya ısırtılarak birbirine kaynatılmasıdır. Hintliler yanak ve alından alınan deri parçalarıyle burun biçimini de değiştirmişlerdir. Akdeniz ve Hint topluluklarında görülen cerrahlık bilgisi, Yunan uygarlığında daha da gelişmiş ve ilerlemiştir. Hippokrates cerrahlık ve tıbbın birbirinden ayrılmaması gerektiğini, bunların bir bütün meydana getirdiğini öne süren ilk bilgin olmuştur. Yine Hippokrates tarafından yalnız cerrahlığı ele alan çeşitli kitaplar yazılmıştır. Özellikle çıkık ve kırıkların tanımlanması ve iyileştirilmesi ile kafatası delme ameliyatını ele alan bu kitaplarda yaraların ve basurun iyileştirilmesi yolları da anlatılmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda İskenderiye tıp okulu, özellikle anatomi alanında, Hippokrates'in bilgilerini olgunlaştırmış ve bunlara, yalnız Roma uygarlığına değil, Ortaçağ kuşaklarına kadar, değişmeden, yarar sağlayacak bir düzen vermiştir.

Roma imparatorluğunun çöküşünü izleyen yıllarda yaşamış olan Aulus Cornelius Celsius'un koyduğu kurallar XVI. yüzyıla kadar uygulanmıştır. İltihaplanmanın klasik belirtilerini (kızarma, şişme, acı ve sıcaklık) ilk defa belli bir şekilde ortaya koyan Celsius'un bulduğu bazı metodlar bugün bile uygulanmaktadır. Bugün Trendelenburg metodu adıyle anılan, hastayı ters çevirerek kan dolaşımını düzenleme, Celsius tarafından bulunmuştur. Bulduğu plastik aşı metoduysa hâlâ kendi adını taşımaktadır. Roma uygarlığı cerrahlığının, fıtıkları kesip çıkarma yoluyle tedaviye, bazı anevrizmaları arteri yarma yoluyle

Üstte solda: Pompei'de bulunan fresklerde (M.S. I. yüzyıl) yaranın dağlanması. Sağda: Peru yerlileri tarafından yapılan bir beyin ameliyatı. Altta: Hans von Gersdorf'un 1528 yılında yayımlanan Feldbuch der Wimdartznei adlı kitabından iki sayfa.

iyileştirmeye kadar vardığı bilinmektedir.

Ortaçağ sonunda cerrahlık konusunda bir gerileme görülmektedir. O zamana kadar kendilerine hekim (bilgin) denen kimseler tarafından yürütülen cerrahlık, mesleği görenekle öğrenmiş, gezgin (seyyar) alaylılara geçmiştir. Bu dönemde cerrahlığı genellikle, bütün kişileri birlikte çalışan, hiç bir bilgisel eğitim görmemiş, sadece teknik ve deneysel becerikliliğe dayanan aileler ellerinde tutmuşlardır. Berberlerin son yıllara kadar süregelmiş olan diş çekme, hacamat yapma, sülük yapıştırma alışkanlıkları da yine Ortaçağı izleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. İtalyan Rönesansı ile mutlu bir çağ açılmış, bunda kısa zamanda Hippokrates'in, Galienos'un (131-201) ve Aiginos'lu Paolus'un eserlerinin yayınlanarak bilimlerin deneysel bir yola girişinin desteklenmesinin de payı büyük olmuştur. Aynı dönemde anatomik bilgilerin gelişmesi de cerrahlık için hayli önem taşır. XVI. yüzyılda eski metinlerin tekrar incelenmesi ve yeniden değerlendirilmesi eğilimiyle birlikte yeni bir bilginler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda, her ne kadar cerrahlık henüz esas olarak yaralanma ve berelenmeleri iyileştirme yolu olarak kalmışsa da, yine de ilerideki gelişmelere birtakım yollar açılmıştır. XVII. yüzyılda bazı gözüpek cerrahlar karaciğer, böbrek ve mesane ameliyatlarına girişmişlerse de bunlar yaygınlaşmamıştır. XVIII. yüzyılda da cerrahlık patolojik anatomi ve fizyoloji alanlarında elde edilen teknik ilerlemelerle daha iyi sonuçlara varmışsa da, klasik çizgilerinden sıyrılamamıştır. Aynı yüzyılda patolojik cerrahlık denen ve sakatlıkların düzeltilmesini amaç alan çalışmalar başlamıştır. Bugün bile geçerli sayılan ölçülere dayanan pek çok sakatlık XVIII. yüzyılda tespit edilmiştir.

Bazı tarihçiler modern cerrahlığın XIX. yüzyılın ilk yarısında doğduğu, büyük cerrahlık okullarının o dönemde ortaya çıktığı fikrinde birleşmektedirler. Bu gelişmenin en ünlü kişisi olarak bilinen ve ameliyat metotlarının ortaya atıcısı olan Fransız cerrahı Guillaume Dupuytren (1777-1835), izleyicileri bütün Avrupa'ya yayılmış bir okulun kurucusu olmuştur. Aşağı yukarı aynı tarihlerde Dominique-Jean Larrey (1766-1842) ve Auguste Nélaton (1807-1873) adında iki Fransızla İngiliz John Bell (1763-1820) cerrahlığa yeni bir hız vermişlerdir. Ancak bu birkaç cerrahla öğrencilerinin cesur ve akıllı girişimleri, sık, sık birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların en önemlisi, hemorajinin kontrol altına alınması, mikroplanmanın önlenmesi olmuştur. Ayrıca ameliyat edilen kimsenin çektiği acıyı hafifletmek de büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Yüzyılın ortalarında bu zorlukların giderilmesine başlanmış, cerrahlık en başarılı döneminin eşiğine ulaşmıştır.

1846'da William Morton ilk eter uyuşturmasını uygulamış, 1860 yıllarında Eugène Koeberlé ve Jules Emile Péan ilk kan durdurucu pensleri kullanmışlar ve nihayet Joseph Lister (1827-1912) 1867 yılında Pasteur'ün vardığı sonuçları izleyerek, ameliyat odasını —asit fenik püskürtme yoluyle— mikroplardan arındırmıştır. Bunlardan hemen sonra başka uyuşturma yolları bulunmuştur. Bunların en önemlileri mevzii uyuşturma da denen anestezi lokal ve omurilik uyuşturmasıdır; ameliyat yerinin mikroplardan arındırılmasının yanıbaşında ameliyat araçlarının ve yardımcı tıp malzemesinin fizik yollarla temizlenmesi (asepsi) de çok önemli bir yer tutmaktadır.

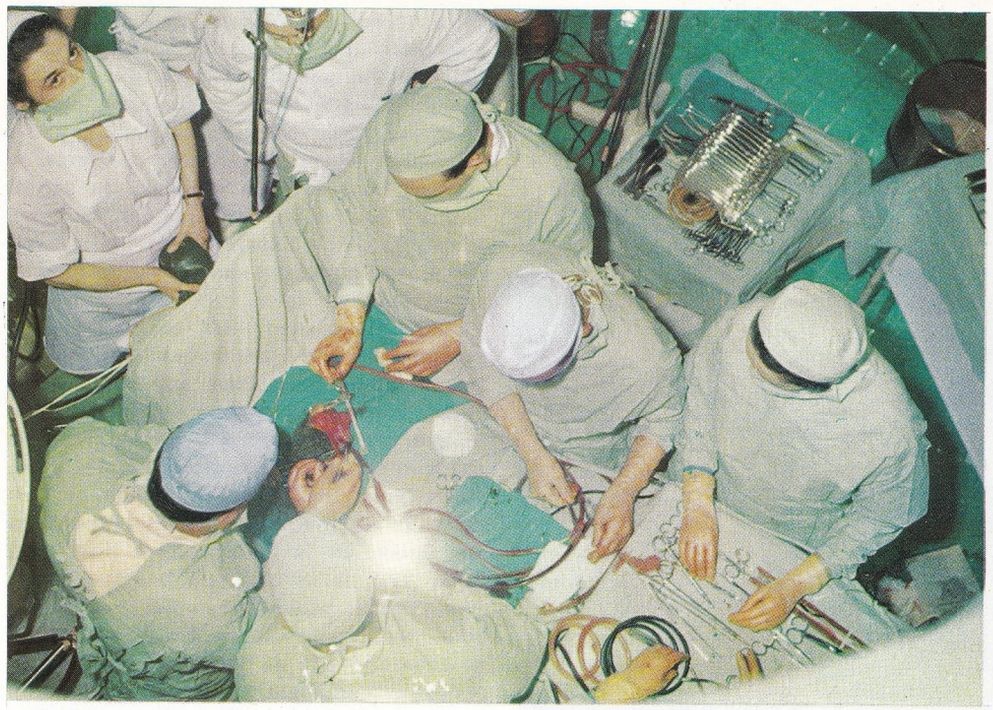

Bir açık kalp ameliyatı. Dört operatör ve bir anestezi uzmanı tarafından yapılan ameliyata ayrıca yardımcılar katılmakta ve titiz bir işbirliği uygulanmaktadır.

Yeni metodlar cerrahlığa iki köklü değişiklik getirmiştir: Bir yandan klasik ameliyatlarda ölüm vakaları sıfıra yaklaşmış, öte yandan da bugüne kadar cerrahlığa kapalı yollar açılmıştır. İlk kemik aşılarının yapılmasına, salgı bezlerinin ameliyat edilmesine, perikard ve kalp üzerinde çalışılmasına başlanmıştır. Vücuttan parça eksilten maddesel cerrahlığın yerini, tamir eden görevsel cerrahlık almıştır.

XX. yüzyıl başlarında cerrahlığın başarıları bütün tıp alanını etkisi altına almaya başlamıştır. Son yirmi otuz yıl boyunca çok daha hızlı ilerlemeler olmuştur. Yeni uyuşturucularla uygulanan kısa süreli anestezi, kan grupları üzerinde yapılan incelemeler sonucunda kan verme olanaklarının artması, ameliyat hizmetlerinin iyi düzenlenmesi, kardiyopülmoner makinelerin (ameliyat süresince kalbe ve akciğerlere yardımcı olarak çalışan makineler) gittikçe daha verimli nitelik kazanması, maden ve plastikten yapma organların kullanılması ve nihayet antibiyotiklerin ve kimya yoluyle iyileştiren ilâçların kullanılması, bugün operatörün herhangi bir organı ameliyat etmesini ve hastanın yaşı ve (bir dereceye kadar) genel şartları ne olursa olsun ameliyata dayanmasını mümkün kılmaktadır. Birçok ameliyatın olumlu bir sonuca götürmesini sağlayan post operatuar dönem (ameliyat sonrası dönemi) ile ilgili çalışmalar da çok başarılı sonuçlara ulaşmıştır.

Bugün hemen bütün dünyada başarı ile yapılan şu ameliyat türleri hep son yarım yüzyılın çalışmaları sonucudur: Bir akciğerin tümünün veya bir parçasının çıkarılması, doğuştan gelen veya sonradan edinilen bozuklukların düzeltilmesi amacıyle yapılan çeşitli kalp ameliyatları, beyin ve beyincik üzerinden küçük parçalar alınması, bazı atardamar parçalarının çıkarılarak yerine plastik kanallar takılması vb. Son yıllarda gerçekleştirilen, böbrek ve kalp gibi organların bir canlıdan

Mısır'da bulunmuş bu papirüs cerrahlık konusunda bilgi vermektedir.

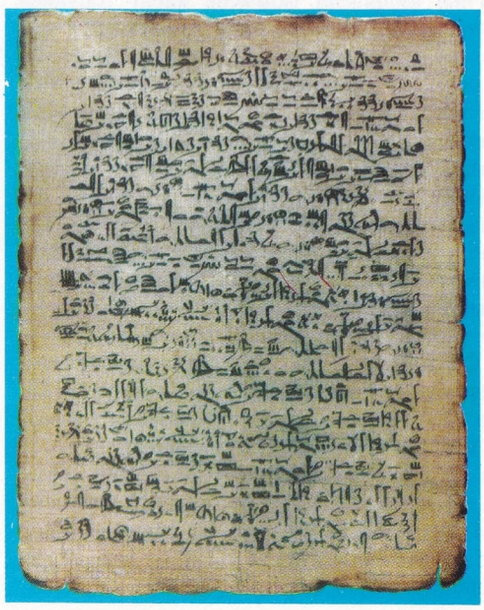

Don Kişot'un serüvenlerinin geçtiği İspanya'nın Mancha bölgesinden bir görünüş.

bir başka canlıya nakli, cerrahlığın sağladığı en büyük başarıdır.

Cerrahlığın belli başlı bölümleri ortopedi (sakatlıkların düzeltilmesi), üroloji (mesane ve idrar yolları), kulak-boğaz-burun, göz cerrahisi, göğüs cerrahisi, nöroşirürji (beyin ve sinir cerrahisi) ve plastik cerrahidir.

CERVANTES, SAAVEDRA, MIGUEL DE
(1547-1616) İspanyol roman ve oyun yazarı. Ününü Don Kişot adlı ölümsüz eseriyle sağlamıştır. Bir doktorun oğludur. Madrit yakınlarında Alcalà de Heneres'te doğmuştur. Çocukluğu babasının doktorluk yaptığı Valladolid, Sevilla ve Madrit'de geçmiştir. 1569'da Roma'ya gitmiş ve Kardinal Acquaviva'dan, Ariosto'nun kitaplarını okuyacak kadar İtalyanca öğrenmiştir. İnebahtı deniz savaşına katılmış ve sol elini kaybetmiştir. Daha sonra Korfu, Navarin ve Tunus seferlerine katılmıştır. 1575'te yurduna dönmek üzere bindiği gemi Türk korsanları tarafından basılmış ve tutsak olarak Cezayir'e götürülmüştür. Orada beş yıl kalmış, dostlarının yardımıyle İspanya'ya dönüşünde zor bir hayat sürmüştür. 1584'te Cataline de Salazar y Palacuos kontunun himayesinden yararlanmışsa da, geçim sıkıntısından kurtulamamış, hattâ 1613'te hırsızlık bile yapmış, iki kez cezaevine girmiştir.

Cervantes XVI. yüzyılın ikinci yarısında eser vermeye başlamış ve Luis de Gongora ile Lope de Vega'nın İspanyol edebiyatına egemen olduğu bir sırada olgunluk dönemine ulaşmıştır. Eserleri XVI. yüzyıl İspanya'sının sentezi sayılabilir. İlk eseri 1585'te yayınlanmış olan **La Galatea** adlı pastoral bir romandır. Şiir ve düzyazıdan meydana gelen bu kitabın şiir bölümleri oldukça güçsüzdür. Buna karşılık, **Ottava Rima, Los trabajos de Persiles y Sigismunda** (1616) soneleri ve 1614'te yazdığı **Viaje de Parnaso**'nun otobiyografileri kapsayan parçalarıyle sonradan düzyazıya çevirdiği sayısız şiirler oldukça başarılıdır.

Oyunları daha başarılıdır. Cervantes'in oyunları Lope de Vega öncesinin, en geçerli dramatik eserleri arasında yer alır. İlk oyunlarında klasik bir tutumu vardır. Klasik tiyatronun yer, zaman ve aksiyon birliği ilkesine uymuştur.

1615'te yayımlanan sekiz komedisi komedi sanatının başarılı örnekleridir. 1613'te yayımlanan **Novelas Ejemplares** adlı on iki hikâyesiyle İspanyol edebiyatına yeni bir hava getirmiştir. Bu hikâyeler o çağın İspanyası ile Avrupası'nın bir aynası gibidir. Hayâl gücü, alaycı bir tutum, insancıl bir kültür ve Cervantes'in renkli buluşları **El ingeniso hidalgo don Quijote de la Mancha** (Don Kişot) (ilk bölüm 1605, ikinci bölüm 1614) adlı eserinde en başarılı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yayımlanır yayımlanmaz büyük bir ilgi uyandıran ve yabancı dillere de çevrilen kitap, okuduğu şövalye romanlarının etkisiyle hayaller kuran bir kasaba soylusunun (Don Kişot) uşağı Sanşo Pansa ile birlikte şövalyeliğe yaraşır bir hayat sürmek amacıyle yaşadığı serüvenleri konu edinir. Şövalyelik devrinin kahramanlık dünyasını yeniden canlandırıp, başıboş bir şövalye gibi yaşamak isteyen Don Kişot'un çılgınlığa varan tutumu; bir yandan günlük gerçekle, bir yandan babacan Sanşo Pansa'nın sağduyusuyle çatışır. Bu çatışma Don Kişot'un adalet ilkelerine, iyilik ve doğruluğa özlemini ortaya çıkarır.

Bir insanın kötülüklere karşı bitip tükenmeyen savaşını ve sonunda katı gerçeklerle karşılaşmasını anlatan Don Kişot dünya edebiyatının ölümsüz eserlerinin başında yer alır.

Şövalyeliğin ve çöken aristokrasinin hicvi, İspanyol toplumunun sert bir eleştirisi olarak da yorumlanan Don Kişot, Massenet, Wagner, Paisiello gibi sanatçıların bestelerine konu olmuş, Pabst ve Kozintzef gibi yönetmenler tarafından da beyaz perdeye uygulanmıştır. Don Kişot'un Türkçe çevirisi de vardır.

CERVI, GINO
(1901-) İtalyan tiyatro ve sinema oyuncusu. Bolcgna'da doğmuştur. Sahne hayatına 1924'te Alda Borelli topluluğunda başlamıştır. Gerçek ününü 1938'de Roma'da Eliseo tiyatrosunda kazanmıştır. Çok çeşitli kompozisyonlar verebilmiş bir oyuncudur. Shakespeare komedilerinde (Windsor'un Şen Kadınları, Onikinci Gece) ve Cyrano de Bergerac rolünde sanatının en yüksek noktasına çıktığı kabul edilmektedir.

CESAIRE, AIME
(1912-) Zenci ozan. Martinique (Antiller) de doğmuş, Paris'te Yüksek Öğretmen Okulunda ve Sorbonne'da okumuştur. 1939'da yazdığı **Cahier d'un retour au pays natal** (Bir Anavatana Dönüş Yolculuğunun Güncesi) adlı şiirinde sömürge uluslarının dayanışma ve kardeşlik duygularını anlatmaktadır. 1945'te Martinique milletvekili seçilen Césaire 1956'ya kadar Komünist Partisi saflarında çalışmıştır. Halen milletvekili ve Martinique'in merkezi olan Fort-de-France şehrinin belediye başkanıdır. Sömürgeciliğe karşı akımın hem fikir yönünden büyük bir destekleyicisi, hem de uygulayıcılarından sayılmaktadır. Zenci Afrika topluluklarının güçlü bir savunucusu olan Césaire, çabalarının karşılığını alabilmiş, Léopold Sédar Senghor'la birlikte, eserlerini Fransızca yazan son kuşak zenci edebiyatçılarının en önemli temsilcisi olmuştur.

CEVAP HAKKI
Sürekli olarak yayımlanan basılmış bir eserde, hakkında yayın yapılan kimsenin, bu yayını aynı basılmış eserde cevaplandırabilme hakkı. Anayasamızın 27. maddesinde de genel olarak kabul edilen bu hak, Basın Kanununun 19. maddesinde düzenlenmiştir. Bu hak, basılmış bir eserde yapılan yayın sebebiyle, menfaati bozulan, hakkında gerçeğe aykırı bilgi verilen kimseye, aynı araçtan yararlanarak durumu açıklaması olanağını sağlamak için kabul edilmiştir. Anayasamızın 27. maddesine göre, düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması ya da kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması halinde tanınır. Basın Kanunumuza göre de bu hakkın kullanılabilmesi, yayının yapıldığı tarihten itibaren üç ay içinde mümkündür. Hakkında yayın yapılan kimse, üç aylık süre içinde, bir dilekçe ve cevap olarak hazırladığı yazıyla bulunduğu yer Sulh Ceza Mahkemesine baş vurmalıdır. Cevap yazısının yayınlanıp yayınlanmamasına Sulh Ceza Mahkemesi karar verir. Cevabın yayınlanması konusundaki karara, yayın organının sorumlu müdürü Asliye Ceza Mahkemesinde 24 saat içinde itiraz edebilir. Bu itiraz üzerine verilecek karar kesindir.

Cevap olarak gönderilecek yazı, esas yayınlanan ve cevap hakkını kullanan şahısla ilgili yazıdan uzun olamaz.

Miguel de Cervantes.

Cervantes'in hayalgücü, alaycı tutumu, insancıl kültürü Don Kişot'ta evrensel bir sonuca ulaşmıştır. 1772'de yapılan bu tablo Don Kişot'un evine dönüşünü konu edinmektedir.

Cevap yazısı esas yazının yayınlandığı yerde, aynı punto ve şekilde yayınlanır. Cevap yazısı hakkında, basılmış eserde hiç bir düşünce ve açıklayıcı not yayınlanamaz. Cevap ve düzeltme hakkını kullanmadan ölen kişi adına bu hakkı mirasçıları kullanabilir. Cevap yazısının yayınlanmaması, kanunun gerektirdiği şekillere uyulmaması suçtur.

Cevap hakkı, kişilerin şeref ve haysiyetine saygıyı sağlayıcı bir müeyyide olarak, basının kötüye kullanılmasını engelleyecek bir müessesedir.

CEVHER (Filiz)

Madencilik bakımından değer taşıyan doğal cisimler cevher (ya da filiz) adını alırlar. Bir cevher mineral adını alan daha basit cisimlerin karışımıdır. Bir mineralin belli bir kimyasal bileşimi vardır. Çoğunlukla kristal yapılıdır. Bir cevheri meydana getiren minerallerin, çoğu kere, sadece bir tanesi önem taşır. Bu ana mineraldir. Bunun dışında kalan diğer minerallerin tümüne birden gang ya da acine denir. Buna göre bir cevher (filiz):

Cevher = Ana mineral + Gang

şeklinde gösterilebilir.

Bir mineraller karışımının cevher (filiz) olabilmesi için ana mineral oranı uygun olmalı ve cevherin topraktan çıkarılıp işlenmesi kâr getirmelidir. Örnek olarak içinde ton başına en az 8 gr. altın bulunan bir doğal cisimden altın elde etmek kâr getirebilir. Böyle bir doğal cisim altın cevheri sayılır. Bakır cevherlerindeki bakır oranı çoğunlukla %1-2 civarındadır. Buna karşılık içinde %35'ten daha az demir bulunan bir doğal cisim demir cevheri sayılmaz. Zira bundan demir elde etmeye kalkılınca üretilen demirin maliyeti piyasa fiyatının üstüne çıkar.

Bir doğal cismin cevher olabilmesi sadece ana mineral yüzdesine de bağlı değildir. Eskiden %1-2 bakır bulunan ya da içindeki demir oranı %40-45 olan mineral karışımları cevher sayılmazdı. Bugün flotasyon (yüzdürme) yöntemi %1-2'lik bakırın, sinterleme yöntemi ise %40-45'lik demir cevherinin işletilmesini kârlı duruma getirmiştir. Buna göre yeni makineler, işletme yöntemleri, işçilik, taşıt ve yakıt masraflarındaki değişmeler de maliyete etki eder.

CEVHERÎ, İSMAİL

(? -1010) Ünlü Türk bilgini. Farab (Türkistan) ta doğdu. İlk öğrenimini bu şehirde yaptı. Arapça dili üzerinde derin bilgilere sahip olmak amacıyle Irak, Elcezire ve Mısır'a giderek, orada zamanın ünlü kişilerinden ders gördü. Buralarda geçen, uzun olgunlaşma devresinden sonra, Horasan'a döndü. **Sıhâh** adlı Arapça kamus onun eseridir. Vanî Mehmet Efendi tarafından Türkçeye çevrilen bu kamus **Van-kulu lugati** adıyle ünlüdür.

Cevherî'nin kollarına kanat takarak uçma denemeleri yaptığı ve bu sırada düşerek öldüğü, hakkındaki söylentiler arasındadır.

CEVİZ AĞACI (Juglans regia)

Taçyapraklı olmayan ikiçeneklilerin cevizgiller familyasından uzun ömürlü ağaç. Yemişi yenilen, tahtası da eşya yapımında kullanılan 20-25 m. kadar yükseklikte, geniş dallı, gösterişli, güzel bir ağaçtır. Anayurdu İç Anadolu ve Hazar denizi dolaylarıdır. Birevcikli bitkilerdendir. Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'ye Anadolu'dan yayılarak, Güney Amerika'ya geçmiştir. Yumuşak ve nemli topraklardan ve ılık yerlerden hoşlanır. İlkbaharda ağaçlarda salkıma benzeyen birçok «sülük» ler meydana çıkar. Bunlar bitkinin erkek çiçekleridir. Her tomurcukta 3-4 dişi çiçek bulunur. Ceviz ağacının bütün yeşil kısımlarından kuvvetli bir koku yayılır. Üzeri kalın yeşil bir kabukla örtülü meyveler verir. Olgunlaştıkça, bu kabuk buruşuk bir hale gelir, altındaki sert kabuk oluşur. Bu sert kabuklu yemiş kırıldığı zaman asıl meyve, ceviz çıkar. Buna ceviziçi denir. Bazı yerlerde daha olmadan toplanarak reçeli, likörü ve turşusu yapılır. Ceviziçinde %18 protein, %25-50 yağ, %16 nişastalı maddeler bulunur. İyi cins bir ceviz, kuruduğu vakit, ağırlığının yarısı kadar iç verir. Çok besleyicidir. Fındık cevizi, Beykoz cevizi, Ağustos cevizi, İnegöl cevizi ünlüdür.

Ceviz yağından ressamlar boyalarını karıştırmak için yararlanırlar. Bu yağın çabuk kuruma niteliği vardır. Baskı mürekkeplerinin

Uzun ömürlü bir ağaç olan ceviz dayanıklı kereste verdiğinden mobilya yapımında kullanılır. Meyvesi de çok besleyicidir.

yapılmasında da ceviz yağından yararlanılır. Ceviz yağının besin olarak kullanıldığı ülkeler de vardır. Taze cevizin dış kabuğunda boyalı bir madde bulunur. Endüstride bu madde çok işe yarar. Evde yapılan boya işlerinde de kullanılır.

100 gr. cevizde 600 kalori vardır. Vitamin bakımından da zengindir. En çok A, B_1, B_2 vitaminleri bulunur. Sindirimi zordur. Midesi zayıf olanlar ceviz yemekten çekinmelidirler. Eski hekimlik cevizden çok yararlanmıştır. Bugün de evlerimizde yaprağından, kabuğundan ev ilâçları yapıldığı olur. Yaprağı kaynatılarak içilirse bademcik ve boğaz yangılanmalarına iyi geldiği kanısı vardır.

Ceviz uzun ömürlü bir ağaçtır. 200-300 yıl kadar yaşayanları vardır. Yurdumuzda 3 milyon kadar ceviz ağacı bulunduğu hesaplanmıştır. Her yıl 50-60 milyon ton civarında ceviz ürünü alınır.

Ceviz tahtası sert, hafif, cilâ yapılmaya elverişlidir. Ceviz tahtası çatlamadığından, üstelik çok uzun müddet dayandığından, cevizden yapılan ev mobilyaları öteden beri büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur.

CEVRÎ, İBRAHİM ÇELEBİ

(? -1654) XVII. yüzyılda yaşamış mevlevî şairi ve hattatı. İstanbul'da doğmuştur. Divan-ı Hümayun kâtipliğinde bulunmuş, yazısı güzel olduğundan zamanın büyüklerinin kitaplarını çoğaltmıştır. Divanı varsa da basılı değildir. **Hilye-i Çihar, Yar-ı güzin** ve **Terceme-i Halil Hafız'ı Şirazî** adlı eserleriyle, Mesnevî'den kırka yakın beyti manzum olarak şerh ve açıklayan bir kitabı vardır. **Osmanlı Tarihi** adlı kitabı da önemlidir.

CEYHAN

Adana iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 41 124). Ceyhan ırmağının sol kıyısında, eski Yarsuvat köyünün yerini almıştır. Bölgenin en işlek ticaret merkezlerinden biridir. Çevresine düzgün yollarla bağlıdır. Demiryolu ve Mersin - İskenderun - Gaziantep devlet karayolu Ceyhan'ın yanından geçer. Denize olan uzaklığı 30 km.'dir. Çevresine düzgün yollarla bağlı olduğundan son 30 yıl içinde hızla gelişmiştir. Küçük sanatlar ilerlemiştir. Birçok çırçır ve prese fabrikaları ile birkaç çeltik, bitkisel yağ ve sabun fabrika ve yapımevleri vardır.

Ceyhan ilçesinin (yüzölçümü 1 427 km^2., nüfusu 107 586) Merkez bucağından başka iki bucağı (Köserli, Sağkaya) içinde 77 köyü vardır.

İlçe topraklarının büyük bir bölümünü alüvyonlu ova meydana getirir. Ova, dik yamaçlarla yükselen alçak kalkerli tepelerle çevrilidir.

Ceyhan'da Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yıllık yağış ortalaması 670 mm.'dir. Bunun ancak %3 kadarı yaz aylarına düşer. Kar yağışı gayet seyrektir. İlçenin başlıca akarsuyu Ceyhan ile onun kollarıdır.

Ovada pamuk ekimine geniş ölçüde yer verilir. Bundan başka tahıl, susam, keten, tütün de ekilir. Meyvecilik ve bağcılık da yapılır. Ceyhan'ın kuruluşu epeyce eskidir. İlkçağlarda Gurgum bölgesinin merkezi olmuş, Ortaçağlardaysa imparator Justinianus Ceyhan ırmağı üzerinde 300 m. uzunlukta ve 21 gözlü bir köprü yaptırmıştır. Ceyhan dolayları Haçlılardan sonra Küçük Ermenistan krallığına bağlanmış, daha sonraları Mısır Memlûklerinin egemenliği altına girmiştir. Sonunda Dulkadiroğulları toprakları içinde kalan Ceyhan, bu beyliğin Osmanlı topraklarına katılmasından sonra Adanayla kader birliği etmiş, Kırım göçmenleri tarafından adı Urfuye olarak değiştirilen Yarsuvat köyü 1896'da bucak merkezi, sonra Hamidiye adıyle kaza (ilçe) merkezi olmuş, Cumhuriyetle Ceyhan adını almıştır.

CEYHAN

Akdeniz bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu 476 km., havzası 20 430 km^2. Söğütlü ve Hurma adlarındaki iki çayın birleşmesiyle meydana gelir. Bunlardan Söğütlü çayı, Orta Torosların doğu bölümündeki Nuruhak dağı (3 100 m.) nın kuzey eteğinden çıkar, Hurma çayı ise Tahtalı dağlardan doğar. Bu iki kolun Elbistan'ın batısında birleşmesiyle Ceyhan adını alan su, Engizek ve Ahır dağlarındaki dar ve derin vadilerden ve Maraş yakınından geçen Aksu ile birleştikten sonra Çukurova'nın kuzey-doğusuna (Yukarı ova) girer. Ceyhan kasabası önünden geçer, Misis önünde sıkışır, sonra Misis tepelerinin batı etekleri boyunca Çukurova kenarında güneye doğru akar, Karataş ile Yumurtalık arasında İskenderun körfezinin batı kenarında denize dökülür.

Ceyhan'ın akıttığı su hacmi mevsimlere göre değişir. Kasım ve aralık aylarında yağan yağmurlardan ötürü geçici olarak kabarır. Bu sırada saniyede akıttığı su miktarı 50-380 m^3. arasında değişir. Ocak ayında oldukça azalır. Şubat ayı ortalarında yine kabartı gösterir. Mayıs'a doğru suları azalmaya başlayan Ceyhan temmuz - eylül aylarında en çekik durumdadır. Bazı yıllarda taşarak çevresindeki toprakları sular altında bırakır.

Ceylan'ın anayurdu Afrika'nın kuzey bölgeleridir. Resimde Sudan'da yaşayan bir ceylan türü görülüyor.

Eritre ve Somali'de rastlanan bir ceylan türü. Ceylan, çift parmaklılar takımının boynuzlugiller familyasındandır.

Ceyhan, geçtiği dar boğazlarda birçok çağlayan ve çavlanlar meydana getirir. Dağlık yerlerde derin vadilerden akar. Bu sebeple o kesimlerde barajlar kurulabilir. Ovada ise sulamada büyük hizmetler görebilir.

CEYLAN (Gazella dorcas)
Çiftparmaklılar takımının boynuzlugiller familyasından bir memeli türü. Boyu 120-150, yüksekliği 60 cm. kadardır. Keçiden küçük yapılı, güzel gözlü bir antilop çeşidi olan ceylanın, kıraç topraklarda hızla koşmasını sağlayan güçlü bacakları vardır. Dünyanın en güzel hayvanlarından sayılır.

Anayurdu Afrika'nın kuzey bölgeleridir. Buralarda 60 kadar türüne rastlanmıştır. Batı Asya bozkırlarında da yaşar. Yırtıcı hayvanlara yem olmamak için çoğunlukla sürüler halinde dolaşırlar. Çoğu kez, sarıya çalan kahverengindedir. Renginin bu özelliği avlanmasını güçleştirir. Yüzlerinde ve böğürlerinde siyah ve beyaz renkli şeritler bulunur. Eti ve derisi için avlanır. Asya yerlileri ceylanı, özel olarak yetiştirilen köpeklerle avlarlarsa da, çok hızlı koşması yüzünden çoğu kez, köpeğe av olmaz. Çoğunun arkaya ve yukarıya doğru kıvrık rebap biçiminde boynuzları vardır. Dişilerinin boynuzları erkeklerinkine oranla daha zayıftır. Gözlerindeki güzellik nedeniyle edebiyata, şiire malzeme olmuş, «ahu gözler» den, «ceylân gözler» den, «gazal gözler» den söz edilmiştir. Bazı türlerin dişilerinde hiç boynuz bulunmaz.

Kızgın çöllerde, kumluk arazilerde, ağaçsız ovalarla, yüzlerce kilometre uzanan susuz topraklarda yaşayabilirler. İnsanlara hücum etmeyen ceylan, korkak bir hayvan da değildir. Erkek ceylanlar, bir dişiye sahip olabilmek için aralarında boğuşurlar. Dişi ceylan 5-6 ay gebe kaldıktan sonra bir tek yavru doğurur. Yavrusunu bir yıl yanından ayırmaz. Daha yavruyken tutulursa evcilleştirilmesi mümkün olur. Ancak alıştığı sıcaklığı sağlamak, yaşamasını sürdürmek için gereklidir.

Ceylana «gazal» ya da «ahu» da denir.

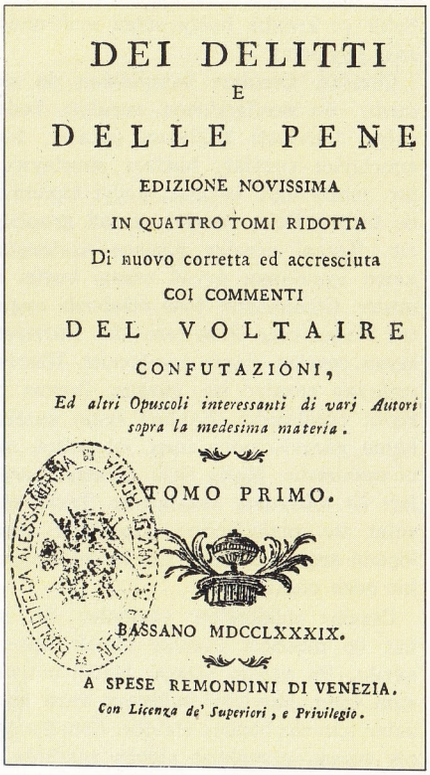

DEI DELITTI
E
DELLE PENE
EDIZIONE NOVISSIMA
IN QUATTRO TOMI RIDOTTA
Di nuovo corretta ed accresciuta
COI COMMENTI
DEL VOLTAIRE
CONFUTAZIONI,
Ed altri Opuscoli interessanti di varj Autori sopra la medesima materia.
TOMO PRIMO.
BASSANO MDCCLXXXIX.
A SPESE REMONDINI DI VENEZIA.
Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

Ceza sistemleri yakın zamanlara kadar suçluya maddî acı vermek amacını güdüyordu. Solda: XVI. yüzyılda suçlulara uygulanan cezaları gösteren bir gravür. Sağda: Beccaria'nın Suçlar Ve Cezalar adlı kitabının ilk sayfası.

CEZA
Topluluğa zarar veren ve kanunlar tarafından suç olarak tarif edilmiş fiillerin karşılığı olarak, kanun tarafından tespit edilen ve yargı organlarınca suçluya uygulanması kararlaştırılan, suçlunun birtakım mahrumiyetlere uğramasına yol açan, korkutarak yeni suç işlenmesini önlemeye ve suçlunun ıslahına yönelen müeyyidelere ceza denilir. Ceza, suç kavramıyle birlikte doğmuştur. Cezalar önceleri suçlunun suç işlemekle yaptığı kötülüğe kötülükle cevap vermek, suçluya suçunun kefaretini ödetmek için verilirken, zamanla amacı değişmiştir. Günümüzde, ceza suç işlemeye eğilimleri olanları korkutarak suç işlemelerini engellemek amacını güttüğü kadar, suç işlemiş olanların uslanmalarını sağlamak ilkesine de yönelmiştir. Bu nedenle, suçlunun kişiliğine göre onu en iyi iyileştirecek cezanın seçilmesi, diğer bir deyişle cezaların şahsileştirilmesi sistemi benimsenmiştir. Ceza günümüzde de, suçluya acı verici niteliğini sürdürmekteyse de, güdülen amaçlardan biri de suçluyu yeniden topluma kazandırmaktır. Bu şekilde yeni bir toplumsal savunma anlayışı yerleşmektedir. Suçlunun tekrar topluma uygun duruma getirilmesi konusunda ceza araç olarak benimsenmekte ve buna uygun bir ceza sisteminin kurulmasına çalışılmaktadır. Anayasamızın 14. maddesi de, cezaların insan kişiliğiyle bağdaşır nitelikte olmasını zorunlu saymıştır.

Hangi suçların hangi cezayı gerektirdiğini, ceza miktarının ne olacağını kanunlar gösterir. Buna «cezada kanunîlik kuralı» denilir. Netekim Anayasamızın 33. maddesi de, «cezalar ve ceza tedbirleri kanunla konulur» demektedir. Cezaların kanunla tespit edilmesi zorunluluğu, ceza vermedeki keyfîliği ortadan kaldırmak için kabul edilmiş çok önemli bir kuraldır. Aynı şekilde, kanunda gösterilmediği hallerde yargıcın cezayı takdiren artırma yetkisi de yoktur.

Cezaların şahsîleştirilmesinin bir sonucu olarak, cezanın suçlunun sorumluluğuyle eşdeğerde olması gereklidir. Fiilin ağırlığı bu konuda ölçü olarak kabul edilmektedir. Bu kuralın bir diğer sonucu da, cezanın sadece suçu işleyen kimseye verilmesi ve etkilerini onun üzerinde göstermesidir. Tarihin eski çağlarında olduğu gibi günümüzde, kollektif cezalandırma usulü yoktur. Eskiden, işlenilen bir suçtan dolayı, suçla ilgisi olmayan bütün bir ailenin, hattâ bir topluluğun cezalandırılabilmesi mümkündü. Günümüzde, ceza suçlu olana, onun toplum düzenine aykırı hareketinin bir müeyyidesi olarak verilmektedir. Anayasamızın 33. maddesi, bu hususu belirtmek için, «ceza sorumluluğu şahsîdir» hükmünü taşımaktadır. Buna rağmen cezaların, suçlu olmayan kişilere de dolaylı etkileri kesin olarak önlenememektedir. Hapse sokulan bir aile reisinin çalışamaması, dolayısıyle ailenin ekonomik yönden zor duruma düşmesine yol açmaktadır. Bu dolaylı etkileri de engellemek için yeni yeni sistemler araştırılmaktadır.

Bu kurallar, çağımızda cezaların, insan şahsiyetine uygun, sorumlulukla ölçülü olarak bölünebilir, adlî hata halinde tamir edilebilir ve suç işlemeyenlere etkisi olmayacak nitelikte bulunmasını gerekli kılmaktadır.

Cezalar değişik açılardan, değişik sınıflandırmalara tabi tutulmuşlardır. Kanunî bakımdan cezalar, suç taksimine göre gruplandırılmıştır. Bizim kanunumuzda, cezalar «cürümlere ait cezalar», «kabahatlere ait cezalar» olmak üzere ikiye ayrılır. Cürümlere ait cezalar, ölüm, ağır hapis, hapis, ağır para cezası, amme hizmetlerinden memnuiyet cezalarıdır. Kabahatlere ait cezalar ise, hafif hapis, hafif para cezası, bir meslek veya sanatın tatili cezalarıdır.

Cezalar, kanun tarafından değerlerine göre aslî cezalar, fer'î cezalar ve mütemmim cezalar olarak üçe ayrılır. Aslî cezalar işlenilen suçun doğrudan doğruya karşılığı olan cezalardır. Fer'î cezalar, belirli mahkûmiyetlerin zorunlu kıldığı aslî cezaya bağlı olarak kendiliğinden uygulanan cezalardır (kanunî mahcuriyet gibi). Mütemmim cezalar ise, belirli aslî cezaların verilmesi halinde yargıcın hükmedebileceği aslî cezaya tabi cezalardır (ba-

balık ve kocalık haklarından mahrumiyet cezası böyledir).

Cezalar, konuları bakımından da sınıflandırılır. Bu sınıflandırma, cezaları, bedenî cezalar, hürriyeti bağlayıcı cezalar, hürriyeti sınırlayıcı cezalar, hakları sınırlayıcı cezalar, malla ilgili cezalar, kişiyi toplum gözünde tezlil edecek cezalar olarak gruplara ayırır. Bedenî cezalar gittikçe azalmıştır. Eskiden uygulanan dayak cezası bugün kalmamıştır. Günümüzde, bazı ülkelerde uygulanan, tek bedenî ceza ölüm cezasıdır. Hürriyeti bağlayıcı cezalar, hapis cezalarıdır. Hürriyeti sınırlayan cezalar ise, sürgün, ikamet mecburiyeti cezalarıdır. Hakları kısan cezalar ise, kamu görevlerinden men, ticaretten men gibi cezalardır. Malla ilgili cezalar, para cezaları ile müsadere cezalarıdır. Tezlil edici cezalar ise, mahkûmiyet hükmünün ilânı gibi, kişinin suç teşkil eden hareketini topluma teşhir eden cezalardır.

Cezalar müddetleri yönünden de, muvakkat ve müebbet cezalar olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırım sadece, belirli bir süre devam eden, hürriyeti bağlayıcı veya kısıcı cezalar için söz konusu olabilir. Örneğin ağır hapis cezası, muvakkat olduğu takdirde, kanunumuza göre 24 seneye kadardır. Müebbet olursa, suçlunun hürriyeti ömrü boyunca tahdit edilmiş olur. Yine kanunlarımıza göre, hürriyeti bağlayıcı cezalar, «uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar», «kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar» olmak üzere ikiye ayrılır. Kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar altı aya kadar olanlardır. Altı aydan fazla süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar ise uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalardır.

Cezaevi: Hürriyeti tahdit edici cezaların infazı için özel olarak yapılmış bina. Hürriyeti bağlayıcı cezadan, suçlunun bir yere kapatılması yoluyle özgürlüğünün elinden alınması anlaşılmaktadır. Hürriyeti bağlayıcı cezaya mahkûm edilen suçlu, cezaevi denilen binalara kapatılmak suretiyle, hükümde gösterilen sürece orda tutularak özgürlüğü sınırlandırılır.

Hürriyeti bağlayıcı cezalar, ceza tarihi içinde, nispeten yeni cezalardır. Bu nedenle, cezaevleri konusu da son yüzyıllarda önem kazanmış ve ceza infaz sistemlerindeki gelişimlere paralel olarak cezaevleriyle ilgili gelişimler de olmuştur. Cezaevleri önceleri, cezanın amacına uygun olarak suçluya azap çektirmek, onun suç işleyerek yaptığı kötülüğü, kötülükle karşılamak için kullanılırken, günümüzde suçlunun ıslahını sağlayacak bir yer olarak kabul edilmektedir. Bilinen en eski cezaevi 1596 yılında Amsterdam'da inşa edilen cezaevidir.

Hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz sistemleri değiştikçe cezaevlerinin yapısı, tipleri ve işleyişi de değişmiştir. Suçluların ıslahının, cezaevinin biçimi ve işleyişiyle geniş ölçüde ilgisinin bulunduğu anlaşıldığından, cezaevi konusu gittikçe önem kazanmıştır. Cezayı bir eziyet olarak anlayan zihniyet, cezaevlerini dayanılmaz bir sisteme sokmuştur. Her türlü sağlık, insanlık şartlarından uzak eski cezaevlerinde, suçlular bir depoya konulur gibi tıkılmışlar ve kendilerine her türlü işkencenin yapılması olağan görülmüştür. Cezaevlerinin bu durumuna karşı savaş açan John Howard olmuştur. 1777 yılında yazdığı, «Hapishanelerin Hali» adlı eseri, suçlunun da bir insan olduğunun kavranmasına yol açmıştır. Howard'ın güçlü tepkisinden sonradır ki, cezaevlerinin güvenli ve sağlık koşullarına uygun binalar olması, suçluların ıslahını sağlayacak bir sistemde işletilmesi konusunda hızlı bir gelişim gerçekleşmiştir. Suçluları cezaevinde çalıştırmak, suçluları suçlarına ve kişiliklerine göre gruplandırarak ayrı ayrı kısımlarda cezalarını infaz etmek, uygun bir gıda rejimi uygulamak, suçlunun cezaevinden çıktıktan sonra toplama uyabilmesini sağlayacak bir rejim uygulamak amaç edinilmiştir.

Cezaevi olarak eskiden, karanlık, rutubetli, korkunç görünüşlü, eski kaleler, eski akıl hastaneleri gibi binalar seçilirken son yıllarda cezaevi yapımı mimarlığın özel bir dalı durumuna girmiştir. Cezaların infazı sistemleri değiştikçe cezaevlerinin iç yapıları ve inşa biçimleri de değişmiştir. Hürriyeti bağlayıcı cezaların, suçlunun tek başına kapatıldığı hücrelerde infaz edildiği süre içinde, cezaevlerinin iç yapısı bir koridora açılan yüzlerce hücreden meydana gelirdi. Günümüzde infaz sistemi çalışma esasına ve suçluların gruplandırılmasına dayandığından, cezaevinin içi, koğuşlardan ve atelyelerden meydana gelmektedir.

Suçlunun ıslahı yönünden, cezaevi personeli de önemlidir. Cezaevi personeli, güvenliği ve gözetimi sağlayıcı kişilerden ve ayrıca suçluların ıslahını gerçekleştirecek uzman, psikolog, psikiatr, doktor vb.'den meydana gelecektir. Bunlar, suçlunun kişiliğini tanıyıp, ıslahı için gerekli tedbirleri alacaklardır. Suçlu cezaevi içinde bir disipline tabi tutulacak, ayrıca öğretim, çalıştırma, eğlenme ve yer yer cezaevi dışıyle ilgi kurmasını sağlayıcı bir sistem uygulanacaktır.

Ülkemizde altı aydan fazla hürriyeti bağlayıcı bir cezaya mahkûm olan suçlu, önce altmış gün süreyle müşahede altına alınmakta ve kişiliğine göre, Adalet Bakanlığınca üç tip cezaevinden birine gönderilmektedir. Cezaevleri, «açık», «yarı açık» ve «kapalı» cezaevleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Açık cezaevleri, suçluların cezaevinden kaçmalarını engelleyecek dış tedbirlerin bulunmadığı, serbestçe hareket edebildikleri cezaevleridir. Bu tür cezaevlerinden, Dalaman, Edirne, Foça, Niğde, gibi bazı yerlerde vardır.

Yarı açık cezaevlerinde de suçlular cezaevi içinde serbestçe ve kısıntısız hareket edebilmekte ve fakat kaçmalarını engelleyici dış tedbirler alınmış bulunmaktadır. Ankara, İmralı, Isparta, Sıvas cezaevleri bu tür cezaevlerindendir.

Kapalı cezaevleriyse, içten ve dıştan sıkı bir savunma tedbirinin alındığı, suçluların dışarıyla irtibat kuramadıkları, klasik cezaevleridir.

Ceza Hukuku: Ceza müeyyidesinin uygu-

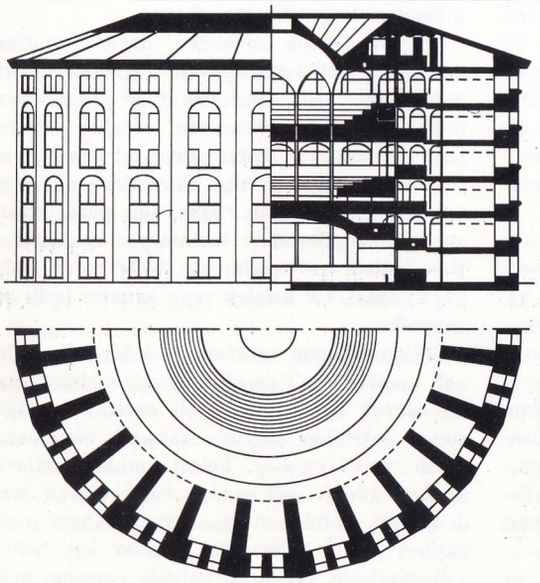

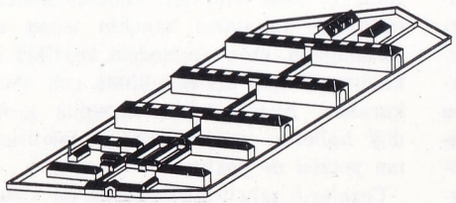

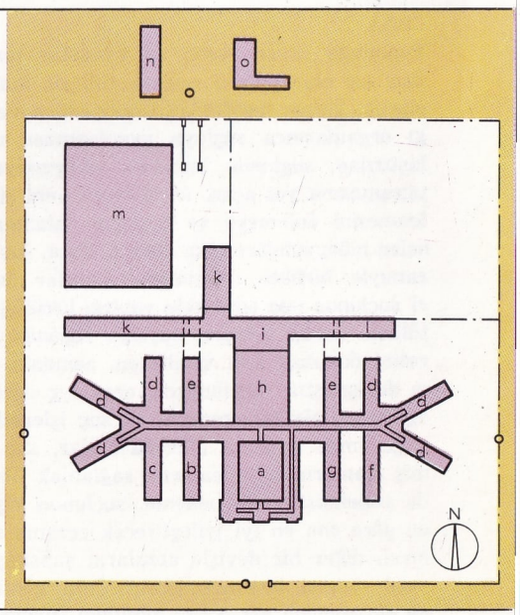

Ceza sistemlerinin gelişmesi cezaevlerinin yapısını da etkilemiştir. Solda: Benthan tarafından 1791'de tasarlanan dairesel bir cezaevi planı. Üstte: 1898'de inşa edilen Fresnes (Fransa) cezaevi. Sağda: 1940'ta Indiana'da (A.B.D.) hizmete giren modern bir cezaevinin planı: a) İdare. b) Yatakhane. c) Özel hücreler. d) Normal hücreler. e) Tecrit hücreleri. f) Karantina. g) Revir. h) Yemek ve toplantı salonu. i) Mutfak. k) Ambar. l) Çamaşırhane. m) Laboratuvar. n) Garaj. o) Elektrik santralı.

Cezanın suçluyu ıslah ederek yeniden topluma kazandırma amacına yönelmesi XVIII. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Solda: San Francisco körfezindeki ünlü cezaevi Alcatraz. Sağdaki suluboya resimde de tutukluların ağır işlerde çalıştırılması görülüyor.

lanmasına sebebiyet veren ve suç olarak isimlendirilen fiillerin nelerden ibaret bulunduğunu, bu konuyla ilgili genel ilkeleri inceleyen hukuk dalı. Ceza hukuku özellikle iki konuyla ilgilenir, «suç» ve «ceza». Bu nedenle, suçların neler olduğunu, suçlara ait genel teoriyi incelerken, bir yandan da suçların karşılaşacağı cezalar ve cezaların infazı sistemini kurar.

Suçların özel ve ağır müeyyidelerle karşılaşması, ceza hukukunun birtakım özelliklere sahip olmasına yol açmıştır. Suç ve ceza fikrinde gerçekleşen değişimler, doğal olarak ceza hukuku anlayışının da değişmesine yol açmaktadır. Eskiden ceza hukuku, suç işleyerek toplum düzenini bozanları cezalandırmak, onlara acı vermek, işledikleri kötülüklerin kötülükle karşılanmasını sağlamak için sistemleştirilmiş kaideleri açıklayan hukuk dalı durumundayken, bugün ceza hukuku suça karşı toplumun tepkisini sistemleştiren hukuk dalı olarak görülmektedir. Bundan çıkan sonuç günümüzde ceza hukukunun sadece suçlulara acı vermek amacını gütmemesidir. Ceza hukuku birçok yapıcı yan da kazanmıştır. Ceza hukukunun yapıcı yanı, suçlunun ıslahını, uslandırılmasını amaç bilmekle ortaya çıkmaktadır. Ceza hukuku bu yeni biçimi içinde, hem suçları engelleyerek toplum savunmasını sağlamak, hem suçluları ıslah ederek onları yeniden topluma kazandırmak amacını güderken, bir yandan da suçlunun sorumluluk dışı kalan fiilî cezalara karşı korunmasını da hedef almaktadır. Bu nedenledir ki, cezanın sorumlulukla oranlı olması, ceza sorumluluğunun şahsîliği kuralları kabul edilmiştir. Bu şekilde, hem suçlu, sorumluluğuyle orantılı olarak cezalandırılmakta hem de cezanın suç işlemeyen, sorumluluğu olmayan kimselere etki yapması engellenmektedir.

Ceza hukukunun amaçlarındaki değişiklik, cezaî sorumluluk, suçların teşekkülünde temel unsurlar, suçlu anlayışı vs. konularında da birçok değişimlere yol açmıştır. Ceza hukukunda sorumluluğun «kusura» dayandırılması, yani hiç kimsenin kusuru olmaksızın doğurduğu sonuçlardan sorumlu tutulmaması kuralı bu gelişimin bir sonucudur. Bu şekilde, objektif sorumluluktan, sübjektif sorumluluğa geçilmiştir. Aynı şekilde, salt düşüncenin ve belirli bir suçun işlenmesine girişilmeden önceki «hazırlık hareketlerinin» cezalandırılmayışı da ceza hukukundaki olumlu gelişimlerdendir. Bu şekilde kişilerin davranış özgürlükleri sağlanmış keyfî sınırlamalar engellenmiştir. Kanunda suç olarak yer almayan bir fiilin suç sayılmayarak, failinin cezalandırılmaması anlamına gelen, «suçta ve cezada kanunîlik» kuralı, keyfî, yersiz suçlamaların engellenmesini, özgürlüklerin sağlanmasını sağlayıcı bir gelişimdir. Ceza hukukunun kamu özgürlükleriyle yakın ilgisi vardır. Ceza hukuku bir bakıma, özgürlüklerin kullanılışındaki aşırılıkları cezalandıran kuralları düzenleyen hukuk dalı olmaktadır. Düşünceyi, demokratik hayatın gereklerinden olan davranışları cezalandıran bir ceza hukuku sistemi, demokratik bir ülkenin sistemi olamaz. Netekim, Faşist İtalyan ve Nazi Almanya'sının kanunları ve ceza hukuku doktrinleri, ceza hukuku kurallarında ve sistemlerinde bir «irtica» yaratmışlar, özgürlükleri yok edici bir sisteme yönelmişlerdir.

Ceza hukukunun taşıdığı öneme uygun bir sisteme, özgürlükleri koruyan ve sınırlamayan biçimde düzenlenmeğe doğru yol alışı pek de eski değildir. İlkel ceza hukuku, şahsî öce, intikam sistemine, kısasa dayanarak ortaya çıkmıştır. İlkel ceza hukukunun bu sistemleri, işlenilen fiillerin cezasının suçtan zarar görene verilmesi, kollektif bir cezalandırma sisteminin varlığı ile özelliklerini kazanırdı. Ceza vermek hakkı devletin eline geçmemiş, kişilerde kalmıştı; sadece suçu işleyen değil, onunla ilgili topluluk da cezalandırılırdı. Ceza hukuku kurallarının bu dönemde dinsel kurallarla iç içe olduğunu, suçun günahla aynı anlama geldiğini de belirtmek gerekir. Ancak uzun bir gelişimin sonucundadır ki, ceza vermek hakkı kişilerden alınarak devlete geçmiş, toplu cezalandırma, yerini kişisel sorumluluğa bırakmıştır. Fakat ceza vermek hakkı devlete geçtikten sonra da, cezaların ağırlığı, cezalandırmada keyfîlik, eşitsizlik, sürmüş. Özellikle Ortaçağın engizisyoncu anlayışı, suç ve günah kavramlarını eş değerli saymıştır. Cezaların keyfîliği ve ağırlığı çok daha sonra azalmış, sorumluluk sistemleri toplumsal savunma ve yararla ilgi kurmuştur. Politika ve felsefe alanlarındaki gelişim daima ceza hukukunu geliştirmiş, bu alanlardaki gerici akımlar ve eylemler ceza hukukunda da bir gerileme ilkelleşme yaratmıştır. Bu ilgi ceza hukukunun «siyasîliğini» ortaya çıkartmaktadır. Ceza hukukunun kurallarının devletlerin ideolojik yapılarına göre değişmesi, bu hukuk dalının toplumsal yapı yönünden önemini gösterir.

Ceza Kanunu: Ceza hukukunun doğrudan doğruya kaynaklarının başında ceza kanunu gelir. Ceza kanunları, tek tek suçları ve cezalarını gösterdiği gibi, bütün suçlara ait ortak kuralları sistemleştiren «suç genel teorisinin» esaslarını da tespit eder. Suçların işleniş şekilleri, ceza sorumluluğunun esasları, suçlunun nitelikleri, suçların yapısı vb. ile ilgili kurallar ceza kanunlarında yer alır. Ceza kanunları genellikle, o ülkede ceza siyasetiyle ilgili genel eğilimleri ortaya koyduğu gibi o ülkenin ideolojik yapısıyle de yakından ilgilidir. Ceza kanunları, vatandaşların davranışlarını, fiillerini sınırlayan ve bunların bir kısmını suç sayarak cezalandıran hükümleri getirdiğinden, bu sınırlar o ülkedeki politik düzen ve özgürlük anlayışıyle yakından ilgilidir. Değişik ülkelerin ideolojik ve politik yapısı, suçluluk ve ceza anlayış ve politikasını da etkiler ve bu temel görüş açısından ceza kanunlarının suç genel teorisi başka başka olur. Örneğin, 1930 yılında kabul edilen İtalyan Ceza Kanunu çağın faşist anlayışının bir ürünüdür ve suç, ceza, suçların sistematiği vb.

konularda faşist düşüncenin etkileri açıkca görülür. Devlet kendi ideolojik yapı ve görüşüne uygun olarak, suç ve ceza sorunlarını düzenlemektedir. Ceza kanunları, uygulandığı ülkenin politik ve ideolojik esasları dışında çağın genel anlayış ve görüşlerinden de kesin olarak etkilenir. Örneğin Türk Ceza Kanununun esasını (mehazını) teşkil eden 1889 İtalyan Zanardelli Ceza Kanunu, çağın liberal anlayışının klasik bir örneğidir. Aynı şekilde teknik gelişimler, uluslararası ilişkilerin gelişmesi vb.'de ceza kanunlarını etkilemekte ve yeni sistemlere yol açmaktadır. Özellikle Milletlerarası ceza hukukuyle ilgili kanun hükümleri bu konuda örnek olarak gösterilebilir.

Ceza kaidelerinin tek bir ceza kodu içinde birleştirilmesi, ayrı ayrı emirnamelerin ve tek tek kanunların birleştirilerek tek bir ceza kanunu meydana getirilmesi için yapılan çalışmalar XVI. yüzyılda başlamıştır. Bu konuda ilk önemli örnek 1530 tarihli Carolina adlı kanundur. Fakat ceza kurallarının kanunlaştırılması konusundaki en yoğun örnekler özellikle XVIII. yüzyılda görülür. Bu yoğun kanunlaştırma hareketlerine, çağın felsefî anlayışının, özgürlük akımlarının, ekonomik ve düşünsel değişimlerin etkisi geniş olmuştur. Cezalarda ve suçlandırılmada keyfîliğin önlenmek istenmesi, politik suçların kötü gözle görülmemeye başlanması, cezalardaki şiddetin varlığına karşı tepkilerin ortaya çıkması, dinî etkilemelerin önemini kaybetmesi, çağın yeni düşüncelerinin ürünüdür. Çağın yarattığı bu yeni amaçlar, suçların ve cezaların kanunlaştırılmasına yol açmıştır. Çağın irade, özgürlük, insanın değeri konusundaki görüşleri, suç kavramının yorumlanışı ve cezalardan beklenen etkiler konusunda da değişiklikler getirmiştir. Ceza kanunlarının sistemleştirilmesinde, önceleri «klasik mektep», sonraları ise «pozitivist mektep» diye adlandırılan ceza hukuku anlayışları özellikle etkili olmuştur.

Türk ceza hukukunda Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren, İslâmın ceza kuralları yanında birtakım ceza kurallarını kapsayan kanunlar çıkartılmıştır. Fakat bunlar ceza kurallarının bütününü kapsamayan belirli alanları düzenleyen kanunlar niteliği göstermiştir. İlk genel kanun 1256 tarihli «Ceza Kanunnamei Hümayunudur». Bu kanunu, 1267 «Kanunu Cedit» i ve 1274 «Osmanlı Ceza Kanunnamei Hümayunu» izlemiştir. 1274 kanunu, 13 mart 1926'da yürürlüğe giren 765 sayılı «Türk Ceza Kanununun» TBMM'ce kabulüne kadar yürürlükte kalmıştı.

Türk Ceza Kanunu, 1889 İtalyan Ceza Kanunundan çevrilmiştir. Zanardelli Kanunu diye de adlandırılan 1889 İtalyan Ceza Kanunu, tüm anlamıyle liberal bir anlayışı temsil eden ve çağına göre devrim yapmış bir kanundur. Bu liberal kanun, dünyadaki düşünce ortamının ve politik yapıların köklü değişimlere uğradığı bir sırada alınmış ve kabul edildikten sonra, değişik tarihlerde geniş değişimlere uğramıştır. Özellikle 1936 yılında yapılan değişiklikle, devletin şahsiyetiyle ilgili hükümler geniş ölçüde değiştirilmiş ve 1930 faşist İtalyan Ceza Kanununun hükümleri alınmıştır. Bu şekilde esasta birbirine tam karşıt iki düşüncenin ürünleri, aynı kanunun çatısı altında toplanmıştır. Türk Ceza Kanununun bütününün tümden değiştirilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmışsa da, bir sonuca varılamamıştır. 1965 yılında kabul edilen 647 sayılı «Cezaların infazı hakkındaki kanun», Türk Ceza Kanununun cezaların infazıyle ilgili hükümlerini geniş ölçüde değiştirerek, bu konudaki modern sistem ve anlayışları bir ölçüde ülkemize getirmiştir.

CEZANNE, PAUL

(1839-1906) Fransız ressamı. Aix-en-Provence'ta doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. İzlenimci (empresyonist) akımla kübizm arasında geçen sürede Avrupa resim sanatının en büyük temsilcisi sayılan Cézanne çok yönlü bir sanat eğitiminden geçmiştir. Önce doğduğu şehirde düzenli bir okul öğrenimi görmüş, Emile Zola ile arkadaş olmuş onun da yardımıyle edebiyat kültürünü geliştirmiştir. 1856'da Aix-en-Provence Güzel Sanatlar okuluna yazılarak Joseph Gibert'in resim derslerini izlemiştir. 1861'de Paris'e giderek Académie Suisse'e girmiştir. Bu döneminde, Paris'te tutulan res-

Paul Cézanne'ın «Marsilya Dolayları» adlı tablosu. Cézanne izlenimci bir tutumdan yola çıkmış, kübizmle başlayan modern akımların öncülüğünü yapmıştır.

samları incelemek imkânı bulamayan Cézanne, daha sonraki gidişinde olgun bir görüşle incelemeler yapmış, 1863'te **Salon des Refusés** (Geri Çevrilmişler Salonu) deki resimlerin, özellikle Manet'nin **Déjeuner sur l'Herbe** (Çimen Üzerindeki Yemek) adlı tablosunun zevkine varabilmiştir. Delacroix'nın, Courbet'nin tabloları üslûbunun olgunlaşmasında etken olmuştur. 1865'te Cézanne artık akademik resmi ve ışık-gölge prensiplerini aşıp, renk dizisinin ve tonlar arasındaki ilişkilerin tüm olanaklarını değerlendirerek çalışmaya başlamıştır. «Dominique Amcanın portreleri» adlı seride bu, açıkça görülmektedir. 1866'da Cézanne'ın tabloları da, daha pek çok gerçek (ve ileride empresyonist olacak) ressamınkilerle birlikte, resmî resim sergisi Salon'dan geri çevrilince Zola modern sanatı savunan yazılar yazmaya başlamıştır. Bu arada, Cézanne, Manet'nin etkisiyle, gitgide ton zıtlaşmalarının ağır bastığı bir resme yönelmiştir. 1870'te yaptığı «Estaque'ta Eriyen Kar» ve «Siyah Saat» tablolarında bu tutumu belirli olarak görülmeye başlamıştır. Sanatçı 1872'de Pontoise'da yaşayan Pissaro'nun, daha sonra da yeni resmin hayranı olan doktor Gachet'nin yanına Auvers-sur-Oise'a gitmiştir. İzlenimci görüşü bu dönemde gelişmiş, resminin aydınlık yapıya dönüşmesi bu dönemde olmuştur. Nadar'ın düzenlediği ilk izlenimci sergide yer alan «Asılan Adamın Evi (1872-1873)» ile «Auvers Manzarası» tabloları tonların birleştirilmesini izlenimci görüşe eksiksiz bir biçimde uydurabildiğini göstermektedir. Ancak bütünün yapısal değerini belirtmekte bir araç olarak kullandığı izlenimcilik, Cézanne'ın asıl amacı değildi. Sanatçı bu yolla izlenimciliği aşmış, izlenimciliğin somutlaştırılmasına varmıştır. 1877'de izlenimcilerin son sergisine verdiği natürmortlarında geleneksel kompozisyona yer vermesiyle bu somutlaştırma ortaya çıkmıştır. Daha sonraları geleneksel perspektiften ayrılarak çok yönlü bir boşluk yaratmaya yönelmiştir. Bu çok yönlü açıklıkta renk, konunun yöresel özelliklerini yansıtmaktan çıkmakta, renkle çizgi bir bütün olmaktadır. Resmi yalnız renkle değil, plastik bir açıdan da vermiş, bunu yaparken hem klasik, hem de duygusal bir düzenin gereklerine uymaktan geri kalmamıştır. 1883-1885 arasında birçok peyzaj (manzara) yapmıştır. Cézanne'ın boyutlardan çıkardığı kendine özgü sentez 1890-1892 yılları arasında, özellikle «İskambil oynayanlar» serisinde, kuvvetle gerçekleştirilmiştir. Sanatçı buna, 1893'te yaptığı «Çaydanlıklı Kadın» tablosunda olduğu gibi, perspektif bütünü parçalamakla varmaktadır. Son yıllarında geometrik düzeni her türlü natüralist yakıştırmayı kabul etmeyecek kadar iyi işlenmiş bir renk sistemine oturtmuştur. «Soğanlar» (natürmort, 1895) ile «Kırmızı Kazaklı Çocuk» portreleri serisi bu dönemde verdiği eserleridir. Bugün Cézanne kübizmle başlayan modern akımların öncüsü sayılmaktadır.

Gerçekten de, Paul Cézanne'ın ölümünden birkaç ay sonra, Braque kübist resim anlayışının ilk tablolarını meydana getirmeye başlamıştır.

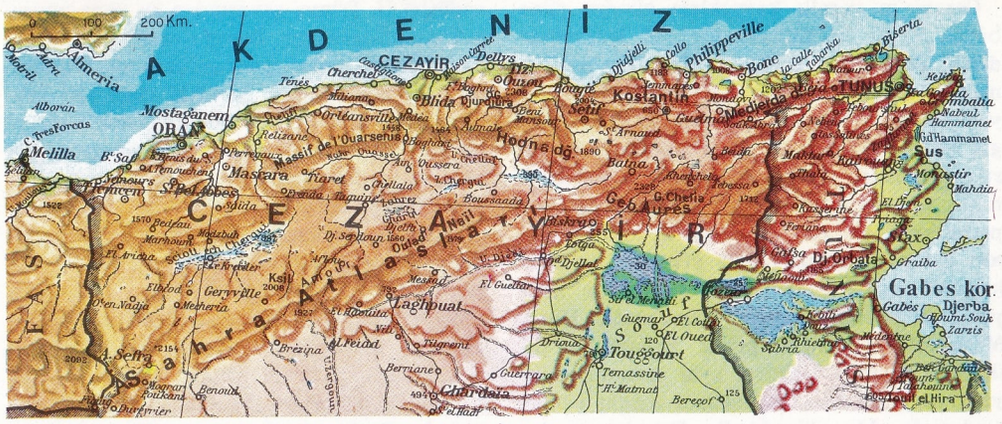

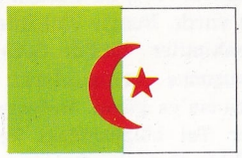

CEZAYİR

Kuzey Afrika'da bağımsız bir devlet. Yüzölçümü 2 381 km², nüfusu yaklaşık olarak 14 000 000'dur. Cezayir'in sınırları fiziksel bölünmeden çok tarihsel olayların sonucu olarak belirlenmiştir. Batısında Fas, güneyinde Mauretania, Mali cumhuriyeti ve Nijer, doğusunda Tunus ve Libya vardır.

Fiziksel Coğrafya: Cezayir toprakları iki ayrı coğrafî bölgeye ayrılır. Ülkenin kuzey kesimi olan Atlas bölgesi iklim ve yapı bakımından Akdeniz bölgesine dahildir. Bölgede üçüncü zamanda oluşmuş paralel iki dağ dizisi (Küçük Atlaslar, Büyük Atlaslar) yer alır. Bu dağlar birbirlerinden yüksek bir platoyla ayrılmıştır. Küçük Atlaslar Akdeniz'e paralel bir dağ zinciridir. Kıyıdaki dağlar, alçak kesimleri ve içteki dağlarla birlikte Tel bölgesini meydana getirir. Küçük Atlaslar yer yer alçak vadilerle birbirinden kopar. Bu vadiler içteki platolara giden yollara yataklık eder. Küçük Atlasların en yüksek yeri Djurdjura tepesidir (2 308 m.). Güneyde Küçük ve Büyük Atlaslar arasında yer alan Şot'lar platosu eski dağ kalıntılarıyle sayısız havzalara bölünmüştür. Bu havzalarda yarı sürekli tuz gölleri vardır. Yoğunlukları mevsimden mevsime değişiklik gösterir. Platonun en yüksek yeri 900 m.'ye varan batısıdır. Bu yükseklik doğuda 300 m.'ye kadar düşer. Büyük Atlaslar, Küçük Atlaslardan daha sürekli ve daha yüksektir. En yüksek noktası Cebel Chelia (2 328 m.) dir. Büyük Atlasların çok dik olan güney yamaçları Büyük Sahra'ya bakar. Çok şiddetli yağmurlar geçitler meydana getirmişlerdir. Dağ eteklerinde dağlardan inen sularlar beslenen vahalar vardır. En genişi Biskra'dır.

Cezayir'in ikinci önemli bölgesi ülkenin güneyinde Cezayir devleti topraklarının beşte dördünü kaplayan Büyük Sahra'dır. Büyük bölümü çıplak ve verimsizdir. Güneyinde Ahaggar ve Tasili dağları yer alır. Yüksekliklerin çoğu yeryüzünün ikinci zamandan kalma kireçten ve kumtaşı kayalarından oluşmuştur. Rüzgârların sebep olduğu aşındırma nedeniyle çıplak olan bu yüksekliklere «hamada» adı verilir. Çölün alçak bölgeleri, taşlık yüksek bölgelere karşılık kum denizleriyle kaplıdır. Kuzeydeki, Şot'ül Melhrir havzası deniz yüzeyinden alçaktadır. Ahaggar ve Tasili dağlarında genç kayalar ve volkanik taşlar bulunur. Aşınmalar burada çok belirlidir. En yüksek kesimi 2 918 m.'ye ulaşan Tahat tepesidir.

Cezayir'de az da olsa sürekli akarsular vardır. Irmakların çoğu tuz göllerinde ya da kum çöllerinde son bulur. Büyük Atlasların güney yamaçlarındaki dere yataklarında su bulunur. Çöl, seyrek olan yağmur fırtınalarının dışında susuzdur.

Cezayir'de Akdeniz ikliminin belirgin örneklerine rastlanır. Özellikle Tel bölgesinde gerçek bir Akdeniz iklimi yaygındır. Yazlar sıcak ve kurak geçer. Yer yer, yıldan yıla değişik yağış dağılımı göze çarpar. Tel bölgesindeki Rif dağ dizilerine yılda 50 cm. yağış düşerken, Güney Cezayir dağlarına kar dahil yılda düşen yağış 150 cm.'dir. Yüksek Şot'lar platosu çok daha şiddetli bir iklime sahiptir. Burada yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar soğuk geçer. Platonun ısı düzeni tıpkı steplerdeki gibidir. Yağış 25-40 cm.'dir. Sahra Atlaslarının kuzey yamaçları oldukça çok yağış alır, tepesi çöl iklimini andırır. Özellikle yazın rastlanan fırtınalar Biskra'da yıllık yağışın 18 cm.'ye yükselmesini sağlar. Kıyı dağlarında yıllık yağış 150 cm.'den 18 cm.'ye kadar değişir.

Kuzey Cezayir'de ormanlık yerler toplam alanın %18'ini kaplar. Tel bölgesinde yaygın olan bitki örtüsü Akdeniz maki topluluğudur. Bunlar sert yapraklı bodur bitkilerdir. Yağış alan yerlerde meşe, mantar meşesi ve çam ormanları vardır. Yüksek plato alfa otuyle örtülüdür. Ormanların yanı sıra, Büyük Atlaslar ve aynı kuşaktaki bölgelerin bitki örtüsü çöl bitki örtüsüne yakındır. Vahalarda palmiye ağaçları bulunur.

Ekonomik Coğrafya: Cezayir'in en belli başlı tarım alanları Tel bölgesindeki sulak vadi ve ovalarda toplanmıştır. Ürünler —kışın ekilen buğday ve arpa gibi— Akdeniz özelliği taşır. Bağcılık özellikle Cezayir ve Oran kentleri çevresinde yaygındır. Üzüm ülkenin en önemli ticaret ürünüdür. Bunu en çok doğu Tel'de yetiştirilen tütün, zeytin ve incir izler. Yine Cezayir çevrelerinde üretilen meyve ve sebzeler ülkenin dışa sattığı ürünlerdir.

Cezayir'in yeraltı kaynakları günden güne büyük önem kazanmaktadır. Tel bölgesinde demir cevheri çıkartılır ve İngiltere ve Almanya'ya satılır. Bugünkü üretim yılda 3 milyon tondur. Tunus sınırı yakınlarında zengin fosfat yatakları vardır. Buradan yılda yarım milyon ton maden elde edilir. Büyük Sahranın ortasında 1950'de işletilmeye başlayan petrol ve doğal gaz ve bazı bölgelerdeki yeraltı suları kaynakları çöle yeni bir görünüş kazandırmıştır. Cezayir'deki kaynaklar dünyanın en büyük doğal gaz yataklarıdır. Hassi Messaud'daki zengin petrol kaynakları da üretime geçmiştir. Petrol aynı zamanda Libya sınırı yakınında Edjele'deki zengin yataklardan da elde edilmektedir. Petrolun ve doğal gazın yanı sıra doğuda zengin demir cevheri bulunmuştur. Manganez, volfram, kalay, altın ve elmas madenleri de önemli yer tutar; kömür yatakları çok kıttır. Buna karşılık hidro-elektrik gücü günden güne genişlemektedir.

Başkent Cezayir'in (nüfusu 884 000) yanı sıra en kalabalık yerleşme merkezleri: Konstantin (220 000), Oran (390 000) ve Annaba (160 000) dır. Oran, Batı Tel bölgesinin ticaret merkezidir. Çok önemli bir limandır. Konstantin, Doğu Tel'in merkezidir. Philippeville (90 000) ve Bougie (60 000) gittikçe gelişen petrol taşıma limanlarıdır. Bütün bu kentlerde endüstri II. Dünya savaşından bu yana önemli gelişme göstermiştir. Kuzey Cezayir 4 500 km.'-lik yeterli bir demiryolu şebekesiyle örülmüştür. Bu demiryolları özellikle doğu-batı arasındaki ulaşımı sağlar. Demiryolunun yanı sıra çölü geçmek için otobüs ve kamyon gibi motorlu taşıtlar kullanılır. Kara ve hava ulaşımı gittikçe önem kazanmaktadır. Kıyıda yeni yeni karayolları yapılmaktadır. Cezayir'i Konstantin'e bağlayan yolun yapımı tamamlanmıştır.

Tarih: Cezayir nüfusunun %90'ı Müslüman Arap ve Berberîlerdir. Berberîler Müslüman nüfusun ancak altıda biridir. Bunların aslen Avrupalı oldukları sanılmaktadır. Ahaggar bölgesinde göçebe olarak yaşayan Berberîler çobanlıkla geçinirler. 1948'de Cezayir'de bir milyon Avrupalı vardı. Bunlar ekilebilen toprağın üçte birine sahiptiler. 1962'de Cezayir bağımsızlığına kavuşunca Avrupalıların büyük bir çoğunluğu Fransa'ya göçtü. Nüfusun en yoğun olduğu yerler Tel bölgesindeki kentler, kıyı ovaları (özellikle Cezayir, Oran ve Bone) dır. Daha önce ekilen toprakların önemli kesimine sahip olan Avrupalılar bugün kent ve kasabalarda yaşamaktadır. Cezayir bölgesi devamlı olarak Kartacalılar, Romalılar, Vandallar, Araplar ve Osmanlılar gibi yabancıların egemenliği altında kalmıştır. Fransızlar Cezayir'in Tel bölgesini 1830 yılında işgal etmişler, Cezayir 1834'de Fransız kolonisi olmuş ve Fransa'nın denetimine girmiştir. Ülkedeki ekonomik gelişmeler 1860 yılında Cezayir ve Oran kentleri arasındaki demiryolunun yapılmasıyle başlamıştır. Fransızlar Cezayir'i kendi ekonomilerine bir destek yapmak yoluna gitmişlerdir. Fransız yönetimine zaman zaman baş kaldıran Cezayir halkı sonunda, 1955 yılında ulusal kurtuluş savaşını başlatmıştır. 1962 yılına kadar süren savaş süresince Cezayir milliyetçileri Fransız kuvvetleriyle çarpışmışlar ve Cezayir'i bağımsızlığına kavuşturmuşlardır.

1 temmuz 1962'de yapılan referandumda Cezayir halkı bağımsızlık yolunda oy kullanmış, Ahmet Ben Bella ilkin hükümet başkanı, 1963'te «demokratik halk cumhuriyetinin» kuruluşundan sonra da cumhurbaşkanı olmuştur. 19 haziran 1965'te Bumedyen, Ben Bella'nın yerini almıştır.

CEZAYİR

Kuzey Afrika'da Akdeniz kıyısında bir liman şehri. Cezayir devletinin başkenti. Şehir bir koyun kıyısındaki tepelerde kurulmuştur; kıyı yakınında, şimdi bir mendirekle karaya bağlanmış olan birçok küçük ada vardır. Oldukça eski bir tarihi olan Cezayir şehri X. yüzyılda, daha önceki bir Roma şehrinin yerine kurulmuştur. XVI. yüzyılda Oruç ve Hı-

Büyük Sahranın Cezayir toprakları içinde bir vaha. Vahaların genişliği, toprağın yüzüne çıkan suların bolluğuyle orantılıdır. Vaha bazen yüzlerce kilometrekareyi bulur, bazen de birkaç ağaçtan meydana gelir.

Cezayir'in denizden görünüşü. İçerlere doğru yükselen sırtlar üzerinde kurulmuş olan Cezayir ülkenin en önemli politika ve ticaret merkezi ve Kuzey Afrika'nın en büyük limanıdır.

zır (Barbaros Hayrettin) reisler tarafından ele geçirilip Osmanlı imparatorluğuna bağlandıktan sonra, büyük bir politik ve stratejik önem kazanan Cezayir şehri güçlü kalesiyle birçok saldırılara karşı koymuş fakat 1830 yılında Fransız'ların eline geçmiştir. Kasbah adı verilen eski şehir kesimi tepelerin yamacında, Avrupalıların oturduğu yeni mahalleler kıyı boyunca uzanır. Şehrin yerlileri olan Araplar esrarlı bir hava taşıyan Kasbah'da otururlar. 1909 yılından beri bir üniversite merkezi olan Cezayir şehri Cezayir devletinin en büyük ve önemli merkezidir.

CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA
(1714-1790) Özellikle deniz savaşlarında ün kazanmış bir Osmanlı sadrazamı. Aslen Azerbeycanlıydı. Tekirdağ'da büyüdü. 25 yaşına geldiği zaman Yeniçeri Ocağına kaydını yaptırmış, 1740'da Cezayir'deki deniz savaşlarına katılmıştır. Fas sınırındaki Tlemsen ilinde sancakbeyi görevindeyken Cezayir Beylerbeyi ile arası açıldığından İspanya'ya geçmiş, oradan kral Carlos IV.'ün yardımıyle İstanbul'a gelmiş, hemen kaptanlığa atanmıştır. 1761 yılında Amiral olmuş, 1767'de de «kapudane-i hümayun» (oramiral) luğa yükseltilmiştir. 1770 yılında Ruslarla yapılan Çeşme deniz savaşında Hasan Paşanın gemisi de ateş almış. Hasan Paşa, ateşler içindeki gemisini düşman donanmasının amiral gemisine rampa ederek tutuşturmuş ve yaralı bir durumda denize atlamak zorunda kalmış, yüze yüze kıyıya çıkmıştır. Bu başarısı sebebiyle «Gazi» unvanını almıştır. Gazi Hasan Paşa, Ruslardan bu yenilginin öcünü almak için Limni adasına saldırmış ve orada Rusları yenilgiye uğratmıştır.

1770'te vezirlik rütbesiyle birlikte Kaptan-ı derya olan Hasan Paşa bu görevde 15 yıl kalmıştır. Abdülhamit I. zamanında büyük bir ün kazanarak devlet yönetiminde önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı devleti Rusya ve Almanya ile savaşa girişince (1787) Yılanadası deniz savaşında Rusları yenilgiye uğratmıştır (1788). Bu deniz savaşının kazanılmasına rağmen, Türkiye'nin hem de Almanlarla iki cephede birden savaşmak zorunda kalması yüzünden sonuç aleyhimize dönmüş ve bu durum Paşanın itibarını sarsmıştır.

Selim III. tarafından kaptan-ı deryalıktan azledilerek Anadolu Beylerbeyi olan Hasan Paşa, Besarabya'da İsmail meydan savaşında Rusları bozguna uğratınca, aynı padişah tarafından Sadrazamlığa atanmıştır (1789). Şumnu'da kendisinin yaptırmış olduğu Bektaşî tekkesinde gömülüdür. Donanmada yaptığı yenilikler önemlidir. Uzun süre Cezayir'de bulunup ün yaptığından «Cezayirli» adıyle tanınmıştır.

CHABRIER, ALEXIS EMMANUEL
(1841-1894) Fransız bestecisi ve piyanisti. Auvergne'de doğmuş, 15 yaşında Paris'e yerleşmiştir. Bir yandan hukuk öğrenimi yaparken, bir yandan bir bakanlıkta çalışmış, sonra edebiyat ve resim çevreleriyle ilişkiler kurmuş, kısa bir süre içinde parlak bir piya-

Marc Chagall'ın «Bisikletçiler» adlı tablosu. Chagall, sirk konusunu sık sık işlemiş, dışavurumcular tarafından da sevilen sirk teması sanatçının birçok yağlıboya ve litografisinin konusu olmuştur.

nist olarak tanınmıştır. Besteci César Franck'ın çevresine giren Chabrier 1882'den sonra kendini tamamen müziğe vermiş, yardımcılığını yaptığı ünlü orkestra yönetmeni Lamoureux ile birlikte Wagner'in bestelerinden düzenledikleri bir seri konser vermiştir. Baudelaire'in «geleceğin müziği» diye tanımladığı Wagner müziğini savunurken müzik yeteneğinin yanıbaşında polemik alanında da başarı göstermiştir. Fantezist rapsodilerinde (Espanya, Bourrée fantasque, Joyeuse marche) sanatçı eski romantik Fransız müziğine birçok cepheden yenilik getirmektedir. Bestelediği iki operadan yalnız biri, **Le roi malgré lui** (Zoraki Kral) Paris operasına kabul edilmiş, öteki, fazla Wagner etkisi taşıdığı gerekçesiyle geri çevrilmiştir.

CHADWICK, SIR JAMES
(1891-) İngiliz fizik bilgini. Manchester ve Cambridge Üniversitelerinde okuyan Chadwick, Ernest Rutherford ile Hans Geiger'in öğrencisi olmuştur. 1927 yılında Royal Society üyeliğine kabul edilen bilgin, 1935 yılında Liverpool Üniversitesi fizik kürsüsüne getirilmiş ve aynı yıl nötronu bulduğu için Nobel fizik ödülünü almıştır. Ayrıca radyoaktivite sorunuyle de ilgilenen, çok sayıda inceleme yayımlayan Chadwick'in bu buluşu, çekirdek fiziği alanında önemli gelişmelere yol açmıştır.

CHAGALL, MARC
(1887-) Fransız ressamı. Sanat öğrenimine Vitebsk'te başlamış, (1907-1910) yılları arasında St. Petersburg'ta Leon Bakst'ın öğrencisi olarak tamamlamıştır. 1910'da Paris'e gitmiş. Çağdaş sanatçıların yaşayan örnekleri arasından kendisine yön veren unsurları bulmuştur. O sıralarda Paris sanat açısından en heyecanlı dönemlerinden birini yaşıyordu. Fauvist'ler görüşlerini dışa vurduran bir arı renk soyutlamasına varmışlardı. Öte yandan Picasso ve Braque kübizmin yollarını araştırıyorlardı. Chagall, Matisse'ten Picasso'ya, Braque'ten Modigliani'ye kadar bütün genç sanatçılarla ilişki kurdu. Sık sık gittiği Louvre müzesinde izlenimcilerden çok, eski ustaları inceledi. Fransız kültürünün örneklerinin ve I. Dünya savaşı öncesi Paris'inin özgür ve deneyci havası içinde kendine iyi bir yol tutmayı başardı. Kendi sanat anlayışı içinde insanın ruhsal duygulu gerçeğini yeniden yaratmaya çalıştı. Resimlerinde Rus sanatı geleneğinden, kahverengi, gri ve siyahları bırakarak güçlü renkleri kullanmaya yöneldi. «Ben ve Köy» (1911) ya da «İçkici» (1911) adlı resimlerinde kübizm etkisi görülür. 1914 yılında Rusya'ya döndü, ihtilâlden sonra güzel sanatlar komiseri atandı. 1919'da Yahudi tiyatrosunda dekoratörlük yapmak üzere Moskova'ya gitti. Fakat öncü sanatçılara karşı çıkan resmî makamlarla çatıştığından 1922'de Paris'e döndü. Paris'te olgun stili ve renk beğenisi resimlerini melankolik bir peri masalı havasına büründürdü. Bu resimlerde yurt özlemi ve çocukluk yıllarının özlemi yansır. 1930'da yaptığı İncil süslemelerinde güçlü dinsel duyarlığı ve insanların acılarına karşı ilgisi ağır basar. II. Dünya savaşı sırasında yaptığı «Sarı Haç» ve «Şehitler Anıtı» adlı resimlerde bu özellikler daha belirgindir.

1941'de Nazi işgalindeki Fransa'dan kaçarak A.B.D.'de yerleşti. Burada yaptığı sayısız sahne dekorlarından en önemlisi İgor Stravinsky'nin «Ateşkuşu» için yaptığı dekordur. 1948'de Fransa'ya döndü. Son çalışmaları Kudüs yakınındaki Hadassah tıp merkezindeki havraya yaptığı vitrayları kapsamaktadır.

CHAMBERLAIN, NEVILLE
(1869-1940) İngiliz devlet adamı. Birmingham'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Parlamentoya girdiği 1918 yılından, başbakan ve Muhafazakâr Partinin lideri olduğu 1937 yılına kadar çeşitli resmî görevlerde bulunmuştur. Hitler ve Mussolini'yle sürekli bir anlaşmaya varmak için iki yıl boyunca çalışmış, ancak bu

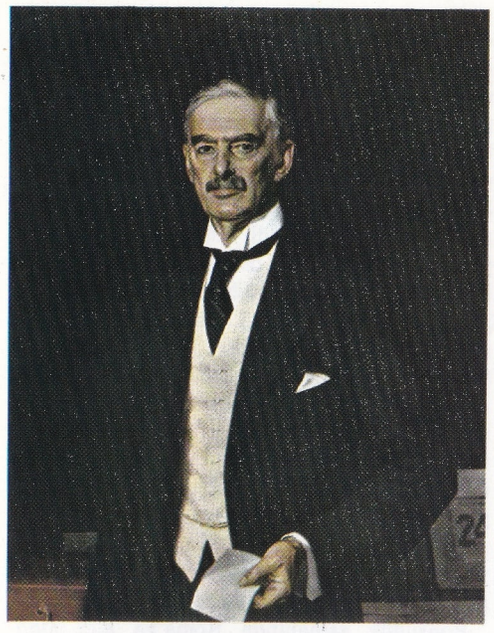

Neville Chamberlain.

çabaları verimli olmamıştır. Münih Anlaşmasından (1938) ve Almanların Çekoslovakya'yı işgallerinden (1939) sonra saldırıya uğrayacak devletlere İngilitere'nin yardım edeceğini ilân etmiştir. Bu siyasal tutum sonucunda 1939 yılı eylül ayında Almanya'ya karşı savaş açarak Polonya'nın yanında yer almak zorunda kalmıştır.

1940'ta başbakanlık görevinden ayrılmış, ancak Winston Churchill'in kurduğu koalisyon kabinesine katılmıştır. Ölümünden bir ay önce kabineden çekilmişti.

CHAMBERLAIN, OWEN
(1920-) Birleşik Amerikalı fizik bilgini. Berkeley Üniversitesi araştırmacılarından olan Chamberlain, 1958'de aynı Üniversiteye profe-

Charles Chaplin.

ör atanmıştır. Emilio Segrè'yla birlikte nükleonlar ve atomçekirdeklerinin birbirlerine olan etkileri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Bu çalışmaları sırasında bulduğu bir metotla (1955) antiprotonların meydana gelişi konusunda önemli gözlemlerde bulunmuştur. 1959 yılı Nobel fizik ödülünü kazanmıştır.

CHAMPOLLION, JEAN FRANÇOIS
(1790-1892) Fransız bilim adamı. Grenoble Akademisi ve Collège de France'ta öğrenim görmüştür. Hayatı boyunca eski Mısır dilleri ve el yazmaları konusunda çalışmıştır. 1799'da Fransız birliklerinin Nil vadisi ağzında buldukları Resetta taşındaki hiyeroglif, demotik (halk dili) ve Grek alfabesiyle yazılmış yazıtların Champollion'un çalışmalarına büyük yardımı olmuştur. 1824'te **Précis du Système Hiéroglyphique des Ancieus Egyptiens** adlı kitabını yayımlamıştır. Bu kitap Hiyeroglif alfabesinin çözülmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kendisinden önce aynı konuda çalışan İngiliz Thomas Young'ın araştırmalarının Champollion'un başarılarında payı olduğu tartışma götürmektedir. Aynı yıl (1824) Mısır antikleri üzerinde çalışmak üzere İtalya müzelerine gönderilmiş, Paris'e dönüşünde Louvre Mısır müzesinin yöneticiliğine atanmıştır.

CHAPLIN, CHARLES SPENCER
(1889-) Sinema sanatçısı. Londra'da müzikhol şarkıcısı bir ana babadan doğmuştur. Güç bir çocukluk devresi geçirmiş, altı yaşındayken sahneye çıkmıştır. Delikanlılığın eşiğinde, kardeşi Sidney'le birlikte, pandomimci Fred Karno'nun yanına girmiş, çeşitli şehirlerde yaptıkları turnelerden sonra A.B.D.'ne gitmişlerdir. 1913'te, Amerikan sinemasının ünlü isimlerinden Mack Sennett, Chaplin'le bir sözleşme imzalamış ve bunun üzerine Chaplin, Keystone firması adına bir yılda 35 filim çevirmiştir. Kovalamacaların ve oyuncuların birbirinin suratına kremalı pasta attığı sahnelerin ağır bastığı bu filimlerde Chaplin, yavaş yavaş melon şapkalı, bastonlu, fırça bıyıklı ve partal ayakkabılı tipini bulmuştur. Essanay firmasına 1915'te yaptığı 14 filimde yukarıdaki tipin kesin çizgilerini tamamlamış, içine düştüğü zor durumlardan ne yapıp yapıp sıyrılmasını bilen altın kalpli küçük adamı sinema tarihine getirmiştir. **Easy Street, Pilgrim** gibi 1916-1918 arasında çevirdiği filimlerle yürekli bir toplumsal eleştiriye giren Chaplin, **A dog's Life** ve **Shoulder Arms**'da bu tutumunu daha da sertleştirmiştir. Avrupa pazdelerinde gösterilen **The Kid**'in kazandığı görülmemiş başarıdan sonra, **The Gold Rush** (Altına Hücum) yüzyılımızın taşlamasını getirmiştir.

Karısından boşanması bahane edilerek aleyhine başlatılan bir kampanya, sanatçıyı intiharın eşiğine götürmüş, fakat bu bunalımı atlatmasını bilerek **The Circus**'u çevirmiş, daha sonraki filimlerinden eksik olmayacak burukluğa ilk defa burada yer vermiştir.

Sesli filme ilkin karşı çıkan Chaplin, üç yıllık bir çalışmadan sonra **The City Lights** (Şehir Işıkları) ı bitirmiş, filmini Avrupa'da bizzat sunmuş, A.B.D.'ne dönüşte, 1929 ekonomik bunalımını ele alan **The Modern Times** (Asrî Zamanlar) ı meydana getirmiştir. Dünyanın faşizm ve savaş tehlikesi karşısında bulunduğu bir sıradaysa **The Dictator** (Diktatör) ile faşizme açıkça karşı çıkmıştır. Yeniden çeşitli baskılarla karşılaşan Chaplin, Şarlo tipini terk ederek **Mr. Verdoux**'da Alman toplama kamplarıyle, Japonya'ya atılan atom bombalarını aynı açıdan ele almıştır. Mac Carthy'ciliğin, Hollywood'ta çalışmasına imkân bırakmaması üzerine Avrupa'ya yerleşen Chaplin, **Limelight** (Sahne Işıkları) da Shakespeare dramlarını hatırlatan bir konuyu işlemiş, **A King in New York** (New York'ta Bir Kral) ta Amerika'nın toplumsal hayatını taşlamıştır.

Son olarak 1966'da **Hongkog'lu Kontes**'i çeviren Chaplin, anılarını (My Autobiography) 1964 yılında yayımlamıştır. Sinema eleştirmecisi Delluc'ün Shakespeare, Elie Faure'un ise Molière'e benzettiği Chaplin yönettiği filimlerin senaryolarını yazıp, müziğini de besteleyen, sinema tarihinin en büyük sanatçılarından biridir.

CHAR, RENE
(1907-) Fransız ozanı. 1929'dan 1934'e kadar gerçeküstücülük akımını benimsemiştir. Bu tutum, şiirlerine sert bir anlam kazandırmış, fikirlerinin bir merkez çevresinde birleşmesine yardım etmiştir. Kitapları arasında teker teker yayımlanmış şiirleri kapsayan **Le Marteau sans maître** (1934), **Les Martinaux** (1950) ve **A une sérénité crispée** (1951) yer alır. En çok beğenilen eseri Fran-

Üstte: Altına Hücum'dan bir sahne. Altta solda: Şarlo Asker. Sağda: Diktatör adlı filimlerden birer sahne.

Charlemagne.

sız direnç hareketiyle ilgili şiirleri içine alan **Feuillets d' Hypnos** (1946) adlı kitabıdır.

CHARLEMAGNE
(742-814) Frank kralı. Dilimizde Şarlman ya da Büyük Karl diye anılır. Babası Kısa Pepin 768 yılında ölünce kardeşi Carloman'la birlikte tahta çıkmış, 770 yılından sonra ülkeyi yalnız olarak yönetmiş, 774 yılında Lombardiya (İtalya) kralı, 800 yılında ise Batı Roma imparatoru olmuştur. Gerek giriştiği işlerin önemi, gerek kişiliğinin gücü, Şarlman'ı Ortaçağın en önde gelen kimselerinden biri yapmıştır. Frank krallığını Ren ötesinden Alplere, oradan Pirenelere geçen bir çizgiyle genişleterek bir Avrupa birliğinin ilk taslağını çizmiştir. Katolikliği yaymak amacı güden savaşlarının başlıcaları şunlardır: 1) İtalya'nın Lombardlardan alınması (774). 2) Saksonya'nın ele geçirilmesi (772-785) yle Saksonların ulusal kahramanı Widukind'in Hıristiyanlaştırılması ve Ren ve Elbe ırmakları arasındaki bölgenin uygarlaştırılması. 3) Bavyera'nın ele geçirilişi (782-787) ve son Bavyera prensi Tassilon'un tutsak edilişi. 4) İspanya'daki Müslümanlarla yapılan savaşlar ve bugün Güney Fransa'da Languedoc adıyle anılan bölgeye yapılan seferler (793). 5) Tuna ve Tiss ırmakları arasındaki Avar Boyuna (791-796), Tuna ve Vistül ırmakları arasındaki İslavlara (798-801) ve Danimarkalılara (810) karşı girişilen hareketler. Avarlara, İslavlara ve Danimarkalılara karşı sınırların güven altına alınması için Şarlman kaleler yaptırmış, bu kaleler sonradan, özellikle Almanya'da Magdeburg ve Hal gibi önemli şehirler durumuna gelmiştir. Yüzyılın sonlarında Şarlman, Frankların toprak genişliğini son sınırlarına vardırmış ve 800 yılının Noel gecesi Papa Leon III. tarafından «Kutsal Roma İmparatoru» ilân edilmiştir. Şarlman'ın Roma'da taç giymesi sırasında Bizans'taki taht boş olduğundan, 500 yıl önce Kostantin tarafından Doğuya götürülmüş olan Roma İmparatorluğu merkezi böylelikle tekrar Batıya gelmiştir.

Şarlman büyük bir düzenleyiciydi. Aachen (Almanya) deki sarayı imparatorluğun feodal yönetim sisteminin merkezi olmuştur. Burada doğrudan doğruya imparatora bağlı altı yüksek memur bulunurdu. Bunlar başrahip, saray nazırı, mabeyinci, hazine nazırı, iaşe nazırı, başkomutandı. İmparatorluk toprakları kontluklara ve uç eyaletlerine bölünürdü. Buralarda imparatora sadakat yemini etmiş büyük toprak sahipleri otururlardı. İmparator belli aralarla buralara birtakım din adamlarını denetçi olarak gönderirdi. Şarlman'ın ekonomi reformları arasında 490 gr.'lık gümüş liranın para birimi olarak alınmasını öngören para reformu başta gelir. Kendisi düzenli bir kültüre sahip olmamasına rağmen okumayı teşvik etmiştir.

Şarlman'ın en ünlü biyografyası bir çağdaşı olan Eginhard (770-840) tarafından yazılmıştır. Bu kitapta imparatorun özel yaşantısından da ayrıntılar bulunmaktadır. Lombardya kralı Desiderius'un kızı Ermengard'la evlenmiş, ancak bu ilk karısını boşamıştır. Sonradan üç kadın daha almıştır: Hildegard, Fastrad ve Liutgard. Oğullarından Şarl Austrasia kralı, Pepin İtalya kralı, Dindar Lui bütün baba topraklarının sahibi olmuştur. Çağdaşları Şarlman'ı imparatorluğu canlandıran olağanüstü nitelikleri olan bir kimse olarak görmüşlerdir. Çağının yazarları onu Augustus'la bir tutmuşlardır. Kendisinden sonra gelenler Şarlman'ı bir masal kişiliğine büründürmüş. XI. - XIV. yüzyıllar arasında Şarlman adı birçok destan ve hikâyeye konu olmuştur.

CHARLES MARTEL
(685-741) Fransız tarihinde saray nazırlığında bulunmuş bir diktatör. Karolenj hanedan soyunun kurucusu olan Charles Martel'in büyük başarılarının başında, Fransa içlerine kadar ilerlemiş bulunan Abdurrahman-ül Gafiki'yi bozguna uğratması gelir (732).

Gafikî'nin Fransa ortalarında bu denli bozguna uğraması, tarihin akışını değiştirmiş, Fransa, İspanya ve Portekiz toprakları gibi Müslümanların etki ve egemenliğine düşmekten kurtulmuştur.

Bu nedenle Charles Martel'in en büyük başarısı bu olmuş, olaylara yeni bir yön vermek suretiyle adını tarihe geçirmiştir.

CHARLES QUINT
(bkz. Karl V.)

CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS - RENE AUGUSTE DE
(1768-1848) Fransız yazar ve politika adamı. Saint-Malo'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Eski bir Bretanyalı ailenin çocuğudur. Yalnız ve kederli bir çocukluk ve delikanlılık dönemi geçirmiştir. On sekiz yaşında subay olmuş. İlk şiirlerini 1790 yılında yayımlamış, bir yıl sonra Amerika'ya gitmiştir. Amerika'nın Chateaubriand üzerinde bıraktığı izlenimler derin olmuştur. 1792'de Fransa ihtilâlinde yurt dışına kaçan soyluların kurduğu göçmenler ordusuna girerek devrimcilerin ordusuyle çarpışmıştır. Çarpışmalarda yaralanmış, hasta düşmüş, sonunda Londra'ya sığınmıştır. Londra'da uzun yıllar sıkıntı içinde yaşamıştır. **Essai sur les révolutions** (Devrimler Konusunda Deneme, 1797) adlı kitabını bu dönemde yazmıştır. Fransa'ya dönmesiyle Katolik mezhebini kabul etmesi aşağı yukarı aynı zamana rastlar. Konusu Amerika'da geçen bir çeşit destan olan **Les Natchez**'i (1826), yine uzak ülkelerde geçen **Atala**'yı (1801), kendi hayatını anlatan **René** (1805) yi Fransa'ya döndükten sonra yazmıştır. «René» gençliğin yalnızlık ve mutsuzluğunu konu alan romantizm öncesi edebiyatın ilk örneklerinden biridir. 1802'de yayımlanan **Le Génie du christianisme** (Hıristiyanlığın Karakteri) adlı kitapta Hıristiyan dininin sanat ve uygarlık içindeki yerini göstermeye çalışmaktadır.

Konsüllük zamanında Roma'ya elçi atanmış, bu görevden istifa ettikten sonra Yunanistan ve Kudüs'e bir seyahat yapmıştır. **Les Martyrs** (Şehitler 1809), yine bir Hıristiyanlık destanı olup bu yolculuktan esinlenmiş bir kitaptır. Chateaubriand, Napoleon'un düşüşünden sonra, Yüksek Meclis üyesi seçilmiş, Berlin ve Londra sefirliklerinde bulunmuş, dışişleri bakanlığı yapmıştır. 1824'te bakanlıktan uzaklaştırılmış, o tarihten sonra bir yandan krallığa karşı yazılar yazmaya, bir yandan da edebî eserler vermeye devam etmiştir. 1844'te yayımladığı **la Vie de Rancé** (Rancé'nin Hayatı) adlı kitaptan başka baş eseri sayılan **Mémoires d'Outre-tombe** (Öteki

Chateaubriand.

Dünyadan Anılar, 1848-1850) bu dönemde yayımlanmıştır. Sırf yazarın kişisel görüş açısından da olsa, tarihin ve Avrupa kültürünün bir dönemini yansıtan bu son eser birçok ünlü yazarı, özellikle Lamartine ve Hugo'yu etkilemiştir.

CHAUCER, GEOFFREY
(1340 ? -1400) İngiliz şairi. Londra'da doğmuştur. Ticaretle uğraşan bir ailenin çocuğudur. Çok genç yaşta saray çevresine girmiştir. 1359 ve 1369 yıllarında olmak üzere iki kere Fransa seferine katılmıştır. Bütün ömrü boyunca, kral ve devlet hizmetinde çalışmış, İdarî ve politik görevlerde bulunmuş, 1368 yılında İtalya'ya giden bir heyete katılmiş, bu yolculukta Petrarca'yla tanışmıştır. Politika ve iş çevreleriyle kurduğu ilişkilerle çok çeşitli alanlarda kimseler tanımış ve kültürünü genişletmiştir. Zaten, köklü bir öğrenim yapabilmiş olan Chaucer, Latin dilinde gerek klasik metinleri, gerek Ortaçağın en önemli edebiyat, din, felsefe, retorik ve bilim kitaplarını okuyup çevirebilecek kadar derin bir bilgiye sahipti. Önce Fransız edebiyatının, özellikle **Roman de la Rose** (Gülün Hikâyesi) adlı alegorik şiirin (XII. yüzyıl) etkisinde kalmıştır. İngilizceye çevirdiği bu şiirin etkileri **Book of the Duchess** (1369, Düşesin Kitabı) ve **Legend of good women** (1386, Dürüst Kadınların Hikâyesi) gibi gençlik kitaplarında görülmektedir. Fakat, Chaucer üzerinde Fransız edebiyatından da büyük bir etki yapan, Dante, Petrarca ve Boccaccio'nun eserleri olmuştur. 1383-1385 yılları arasında yazdığı **Troilus and Criseyde**'ın Boccaccio'nun **Filostrato** adlı eserinden esinlendiği açıkça görülmektedir. Yalnız Chaucer'in değil, bütün Ortaçağ edebiyatının baş eserlerinden biri sayılan **Canterbury Tales** (Canterbury Hikâyeleri) adlı kitapta da İtalyan etkisi görülmektedir. 22 şiir dilinde, ikisi düz yazıyle kaleme alınmış yirmi dört hikâye (üçü tamamlanmamıştır) den ve bir önsözden meydana gelen bu kitabı Chaucer, 1387 yılında yazmış, ilk baskısı 1526'da yapılmıştır.

Genel planı tıpkı Decameron gibi kurulmuş olan bu kitap Dante'nin **Divina Commedia** (Tanrısal Komedi) sının etkilerini taşır. Chaucer de Dante gibi apayrı karakter ve çevrelerden alınmış kişileri derin bir psikolojik bilgiyle incelemektedir.

Bugün edebiyat tarihinde Chaucer'e verilen önem, Latincenin yazı dili olduğu bir çağda halkın dili İngilizceyi şiirlerde kullanmış olmasından ve kitabını yeni doğan bir sınıf olan ortaçağ burjuvazisinin tipik yaşantısını, ne metafizik, ne de teolojik olmayan, olağan, insancıl bir dünya görüşü ve anlatışıyle verebilmesinden ileri gelmektedir.

Chaucer'in «Canterbury Hikâyeleri» adlı kitabının Londra'da Britsh Museum'da bulunan elyazması bir nüshası.

CHAYEFSKY, PADDY
(1923-) Amerikalı oyun yazarı. New York'ta doğmuştur. Studio One'da eğitim görmüş, tiyatro, radyo ve televizyon için oyunlar, filim senaryoları yazmıştır. Chayefsky'nin oyunlarının sağlam yapısı televizyon dilini de etkilemiştir. Televizyon oyunlarından **Marty** (1955), **Bachelor Party** (1957, Bekâr Eğlencesi), **The Catered affair** (1956, Sağlanmış İş), sonradan sinemaya aktarılmıştır. Bunların ilk ikisi Delbert Mann, diğeri Richard Brooks tarafından yönetilmiştir. Konularında, küçük insanları işleyen Chayefsky'nin çok kişisel anlatış biçimi, oyunlarından alınan bütün filimleri etkilemiştir.

CHENIER, ANDRE
(1762-1794) Fransız şairi. İstanbul'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Bir diplomatın oğlu olan Chénier öğrenimini Fransa'da yapmış, İsviçre ve İtalya'da bulunmuş, İngiltere'de üç yıl yaşamıştır. Büyük ihtilâlde politik yazılarıyle devrim çatışmasına katılmıştır. Yasa sınırları içinde kalmak isteyen ılımlı yazıları, Chénier'yi kısa zamanda yönetimin başındakilerce istenmeyen adam durumuna sokmuştur. 1794 yılında tutuklanmış, dört ay tutuklu kaldıktan sonra idam edilmiştir. Hemen bütün şiirleri ölümünden sonra yayımlanmıştır. 1819 yılında yayımlanan titiz ve içten şiirleri, genç romantik şairleri etkilemiş, onlara öncü olmuştur. Şairin hayatı, 1896 yılında müziği Umberto Giordana, librettosu Luigi Illica tarafından yazılan «André Chénier» operasına konu olmuştur.

CHERUBINI, LUIGI
(1760-1842) İtalyan bestecisi. Floransa'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Müzik öğrenimine önce doğduğu şehirde başlamış, Bologna'da devam etmiştir. Çok erken eser vermeye başlayan Cherubini, 13 yaşında bir missa (kilise töreni bestesi) yazmış, ilk operası **Quinto Fabio** (Beşinci Fabio) yu 19 yaşında bestelemiştir. İlk gerçek başarısını 1783 yılında Venedik'te **La sposo di tre e marito di nessuna** (Üç Kadının Kocası, Hiç Birinin Erkeği) adlı ope-

rasıyle kazanmıştır. Ömrü, vatanın dışında, Londra, Paris ve Viyana'da geçmiştir. 1821'de müdür olarak atandığı Paris Konservatuvarında başarılı bir idareci olmuştur. Cherubini'nin müziğini iki döneme ayırmak yerinde olur. 1788'e kadar olan ilk dönemde «hafif İtalyan stili»nde besteler vermiştir. 1791'de **Lodoiska**'yla başlayan ikinci dönemdeyse Cherubini, getirdiği değişikliklerle Fransız lirik tiyatrosuna yeni bir yön vermiştir. 1797'de yazdığı **Medea** operasıysa lirik türün geleneklerini alt üst etmiş, dramatik ağırlığı başrolün üzerine toplayıp, geleneksel mutlu sonu kaldırarak yepyeni ölçüler getirmiştir. XIX. yüzyıl romantik operasının habercisi sayılan **Anacreonte** adlı operası 1803'te sahneye konmuştur. Son sahne bestesi **Les Abencérages** (İbni Saraçlar) 1913'te oynanmıştır.

Kırk kadar opera, kantat ve klavsen için sonat bestelemiş olan Cherubini, ayrıca çeşitli öğretim kitapları da yazmıştır. Bunlardan «Kontrpuan ve füg dersleri» (1835) bugün bile birçok konservatuvarda okutulmaktadır.

CHEVALIER, MAURICE

(1888-) Fransız varyete ve sinema oyuncusu. Sanat hayatına 13 yaşındayken bir çalgılı gazinoda başlayan Maurice Chevalier, kendini eğitebilmek olanağını bulmuş ve 1920 yıllarında Fransız varyetesinin temsilcisi olmuştur. Etkili ve sürükleyici bir şarkıcı, olan Maurice Chevalier, şarkılarını «söylemek»ten çok «oynayan» bir sanatçıdır. Aynı oyunu tekrarladığı da pek azdır. Çoğu zaman aynı şarkı için çeşitli oyunlar çıkarır. Esnek zekâsıyle yeni zevklere uymayı daima başarmış olan sanatçı, Mistinguett, Jeannette MacDonald, Leslie Caron gibi, çeşitli kuşakların önde gelen yıldızlarıyle birlikte oynamıştır. Bir gösteriyi skeçlerle, taklitlerle, şarkılarla baştanbaşa tek başına yürütebilen Maurice Chevalier, 1945'ten beri dünyanın en büyük tiyatrolarında alkışlanmaktadır. 1911'den bu yana çok sayıda filim de çevirmiş 1947'de René Clair'in yönetiminde oynadığı **Le Silence est d'or** (Sükût Altındır) adlı filimde en başarılı oyununu vermiştir.

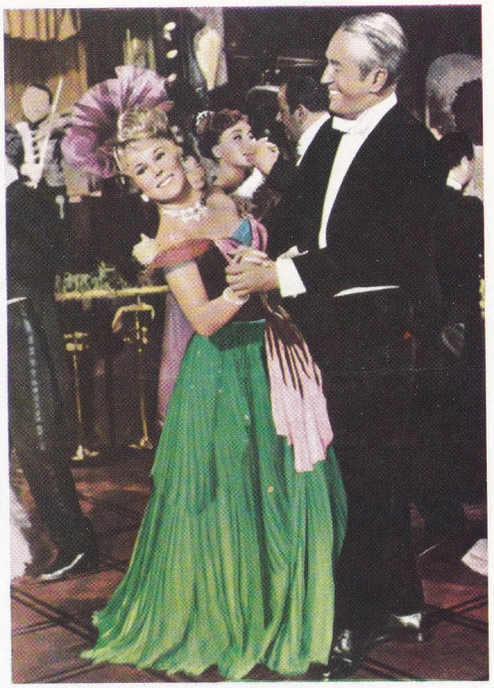

Maurice Chevalier «Gigi» adlı filmde.

Bir kızılderili sanatçının fırçasından, Big Horn savaşında (1876), General Custer ve askerlerinin öldürülüşü.

CHEVREUL, MICHEL - EUGENE

(1786-1899) Fransız kimya bilgini. Kimya öğrenimini Vauquelin'in yanında yapmış, 1810'da Paris Doğal Bilimler Müzesi kimya bölümüne atanmış, sonra sırasıyle kimyasal boyalar profesörü ve Gobelins fabrikaları laboratuvar müdürü, 1830'da Müzenin kimya profesörü olmuştur. Boyayıcı maddeler hakkında birçok incelemeleri vardır; asıl ünü 1813-1823 yılları arasında yaptığı ve **Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animale** (Hayvansal Kaynaklı Yağlar Üzerinde Kimyasal Araştırmalar) adlı kitapta topladığı incelemelerinden ileri gelmektedir. Bu incelemeler, yağların yapısı konusundaki kuramlara sağlam bir temel olmuştur. Chevreul, yağların ana elemanlarını bularak bunları yalıtmış ve sabunlaştırma işlemini incelemiştir. Kreatinin bulunması, birçok organizmada kolestrinin varlığının ortaya çıkarılması, sütün elemanları üzerinde araştırmalar gibi birçok fiziksel - kimyasal bulgunun sahibidir.

CHEYENNE

Kuzey Amerika'da bir kızılderili boyu. XVII. yüzyıl sonlarından beri Red River kıyılarında yaşamaktadırlar. Başlangıçta Cheyenne'ler yerleşmiş ve tarımcı bir topluluktu. Ancak, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılın ilk 15-20 yılında boylarına atın girişi yaşantılarına köklü bir değişiklik getirmiştir Köylerini ve tarlalarını bırakıp Missouri'yi geçmişler, batıya Mississippi ile Kayalık dağlar arasında uzanan geniş yaylalara göç etmişlerdir. Bu yeni ortamda göçebe duruma geçen Cheyenne'ler besinlerini otlaklarda büyük sürülerle yaşayan bizonları avlamakla sağlamaya başlamışlardır. İyi savaşçı olan Cheyenne'ler, 1876'da beyazlara karşı harekete geçmiş ve General Custer ile askerlerinin öldürülmesine katılmışlardır.

CHICAGO

A.B.D.'de Illinois eyaletinde 6 750 000 nüfuslu bir şehir. Michigan gölünün güney-batı kıyısında, Chicago ırmağının göle döküldüğü yerde kurulmuştur. Nüfus bakımından A.B.D.'lerinin New York'tan sonra ikinci büyük şehri olan Chicago, dünyanın da altıncı büyük şehridir.

Bağımsızlık savaşına kadar basit bir yerli köyü olan Chicago, göl kıyısındaki uygun konumunun yanı sıra, beyaz ve zencilerin buraya göç ederek yerleşmesi, Missisippi ırmağının bir kolu olan Illinois ırmağını Michigan gölüne bağlayan küçük kanalın yapılması (1848) ve kıtayı bir baştan bir başa geçen demiryollarının buradan geçirilmesi (1852) gibi etkenlerle kısa süre içinde büyük gelişme göstermiştir.

Chicago, bugün büyük bir tahıl pazarı olduktan başka A.B.D.'nin en büyük endüstri merkezlerinden biridir. Başlıca endüstri dalları maden, tarım makineleri, demiryolu gereçleri, kitapçılık ve sığır eti kollarını kapsar.

Chicago aynı zamanda çok sayıdaki kolej, üniversite, kitaplık ve müzeleriyle çok önemli bir kültür merkezidir. 1871 yılındaki büyük yangın tarihsel bir önem ve değer taşıyan yapıların günümüze ulaşmasına engel olmuştur.

CHOPIN, FRYDERYK FRANCISZEK

(1810-1849) Polonyalı besteci. Polonya'da yerleşmiş bir Fransızın oğlu olan Chopin Varşova Konservatuvarını 1829 yılında bitirdikten sonra Viyana, Prag ve Dresden'de verdiği konserlerde ilk başarılarını kazanmıştır. 1831 yılında Paris'te yerleşmiş ve burada çağın en önemli sanat ve kültür adamlarıyle dostluklar kurmuştur. 1837 yılında, Londra'ya yaptığı bir yolculuktan sonra, kadın yazar George Sand ile sevişmeğe başlamış ve ertesi yıl iki sevgili, Chopin'in sağlığına daha iyi geleceğini düşündükleri Mayorka adasındaki Valdemosa Manastırına yerleşmişlerdir. Adanın havası sanatçının sağlığına iyi gelmekle birlikte, besteleme gücünde olumsuz etkiler yaptığından, 1839 yılında yeniden Paris'e dönmüşlerdir. G. Sand ile ilişkisi 1847 yılı sonlarına kadar süren Chopin, iki yıl sonra, İngiltere'de yaptığı başarılı bir konser turnesinin ertesinde, Paris'te ölmüştür.

Piyanoya çok bağlı bir sanatçı olan ve en iyi eserlerini piyano için besteleyen Chopin bu müzik aracını düşüncelerini mükemmel bir şekilde verebilen bir ses gibi kullanmasını bilmiştir. Mazurkalarından prelüdlerine, polka-

larından noktürnlerine, çeşitli etüdlerine kadar yer yer parlayan, yer yer derin bir hüznü yansıtan, olağanüstü bir mimarîsi olan bütün küçük eserleri piyano için yazılmıştır.

Verimli bir besteci olan Chopin'in başlıca eserleri şu şekilde sıralanabilir: On dört polka, yirmi yedi etüd, dört balad, üç sonat, on yedi vals, yirmi noktürn, yirmi altı prelüd, iki piyano ve orkestra için konçerto, ayrıca ünlü **Barcarol**'u ile yine piyano için yazılmış çok sayıda küçük parça.

CHRISTIE, AGATHA

(1891-) İngiliz kadın yazarı. Asıl adı Mary Clarissa Miller olan Agatha Christie, özellikle çok sayıdaki polis romanlarıyle bütün dünyada büyük bir başarı kazanmıştır. Ayrıca yine polisiye türde güldürüler de yazmıştır. Başlıca eserleri: **Ten Little Niggers** (On Küçük Zenci, 1943), **Appointement with Death** (Ölümle Randevu, 1945), **Murder on the Nile** (Nil Üstünde Cinayet, 1948) ve **The Mousetrap** (Fare Tuzağı) dır. Birçok romanı, oyun ve filim haline getirilmiştir. Kişilerin psikolojik incelemesinde ve konuşmalarda başarılı olan Christie'nin en büyük özelliği, mekanik kurallardan kaçınarak, zekâya dayanan, bir **suspense** havası yaratmayı bilmesidir.

CHURCHILL, SIR WINSTON LEONARD SPENCER

(1874-1965) İngiliz devlet adamı. Lord Randolph'un oğlu olan Churchill öğrenimine Harrow'da başlamış, 1895 yılında Sandhurst askerî kolejinden süvari subayı çıkmıştır. Gönüllü olarak Küba, Hindistan ve Sudan'da çarpışmıştır. **Morning Post** gazetesinin savaş muhabiri olarak bulunduğu Güney Afrika'da Boerlerin eline tutsak düşmüş, fakat kaçmayı başarmıştır. İngiltere'ye döndükten sonra Muhafazakâr partiye girmiş, 1900 yılında milletvekili seçilmiş, mecliste iyi bir konuşmacı olarak dikkati çekmiştir. İlk hükümet görevi liberal Campbell-Bannerman hükümetinde sömürgeler müsteşarlığıdır (1905-1908). Sonraki liberal hükümetindeyse (1908-1915) sırasıyle Ticaret, İçişleri ve Denizcilik bakanlıklarında bulunmuştur. I. Dünya savaşı sırasında Denizcilik bakanıyken Çanakkale çıkartmasının hazırlanmasında büyük rolü olmuştur.

1915 yılında hükümetten ayrılan Churchill, orduya dönerek Fransız cephesinde çarpışan kuvvetlere katılmış, 1916 yılındaysa Lloyd George'un çağrısı üzerine yeniden hükümete girerek sırasıyle Levazım, Savaş ve Hava Kuvvetleri bakanlıklarında bulunmuştur. 1922 seçimlerinde yenilgiye uğradıktan sonra 1924 yılında politika sahnesinde yeniden görünen Churchill, 1929 yılına kadar muhafazakâr Baldwin'in hükümetinde görev almıştır. Fakat 1929 seçimlerinde iktidar İşçi Partisinin eline geçmiş ve bu partinin inatçı bir muhalifi olan Churchill, Baldwin ve Chamberlain'ın Nazi ve faşist yönetimlere karşı hoşgörü politikasına da karşı olduğundan, on yıl gibi uzun bir süre muhalefette kalmış, liberal ve parlamenter demokrasiye sıkı sıkıya bağlı, diktatörlükler ve sosyalist ideolojilerle her türlü işbirliğine kesin olarak karşı çıkan politik görüşünü yazı ve konuşmalarla açıkladığı bu yıllar içinde kendi partisiyle bile defalarca anlaşmazlığa düşmüştür. 1937 yılından başlayarak, olaylar kendisini haklı çıkarıncaya kadar, Hitler'in isteklerine karşı yumuşak davranmanın yanlışlığını ve bu davranışın tehlikelerini bütün konuşmalarında inatla belirtmiştir. 1939 yılında Donanma Bakanlığına getirilince, o zamana kadar süregelen vurdumduymazlığı sarsmayı başarmıştır. 1940 yılında bir koalisyon hükümetinin başında Chamberlain'ın yerini aldıktan sonraki politikasının başlıca amaçları, savaşın ilk aylarındaki kötü gidiş karşısında içte direnme ruhunu ayakta tutmak, dışta A.B.D.'nin savaşa katılmasını ve Sovyetler Birliği'nin de İngiltere'nin yanında yer almasını sağlamak olmuştur. Savaş süresince büyük bir çalışma göstermiş, yolculuklar, buluşmalar, söylevler, tasarılar, kabine toplantıları, komutanlarla ilişkiler birbirini izlemiştir. Churchill, iyi konuşmacı ve politikacı kişiliğiyle, ilginç fizik yapısıyle bütün dünya halkoyunu o kadar etkilemiştir ki, Nazi ve

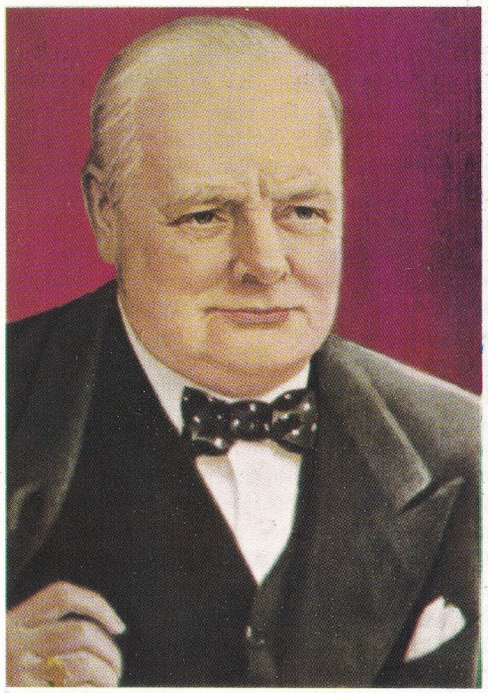

Winston Churchill.

Polonyalı besteci Fryderyk Chopin'in Paris'te Versailles müzesinde bulunan bir portresi.

faşistlerin yenilmesindeki başarı büyük ölçüde onun kişiliğinin varlığına bağlanmaktadır. Bazı stratejik görüşleri tartışılabilirse de, özellikle Tahran (1943) ve Yalta (1945) konferanslarında, Nazi Almanyasına karşı savaşan müttefik kuvvetlerin genel politikasının çizilmesinde oynadığı rolün önemi inkâr edilemez.

Dış politikadaki bu başarısına karşılık, ülkesinin iç sorunlarını bir çözüme götürememesi, toplumsal istekleri yeterince karşılayamaması sonucu, Churchill 1945 seçimlerinde yenilgiye uğramıştır. Attlee'nin yönetimindeki İşçi Partisi yönetimi sırasında (1945-1951) muhalefet lideri olarak Sovyetler Birliğine karşı enerjik bir politika güdülmesi ve Avrupa Birliği kurulmasına çalışılması düşüncelerini savunmuştur. Fakat 1951 yılında yeniden hükümetin başına geçtikten sonra, bir yandan İşçi Partisinin başladığı toplumsal reformları sürdürürken, bir yandan da iki blok (Amerika Birleşik Devletleri - Sovyetler Birliği) arasındaki savaş havasını yumuşatmaya çalışan, Ruslara karşı da esnek olmakla birlikte hafif Amerikan eğilimli bir dış politika gütmüştür. 1955 yılında, dört yıl gerçekleşmesi için uğraştığı, Doğu-Batı arasındaki ilişkilerin yumuşama döneminin başlangıcında, kendi isteğiyle hükümetten ayrılmıştır. 1953 yılındaysa, 1948-1951 yılları arasında yayımlanan beş ciltlik **The Second World War** (İkinci Dünya Savaşı) adlı eseri için, Nobel edebiyat ödülünü almıştır.

CIRCIRBÖCEĞİ (Gryllus campestris)
Düzkanatlılardan bir eklembacaklı. Boyu 2,5 cm. kadardır. Parlak siyah renklidir. Başı iri,

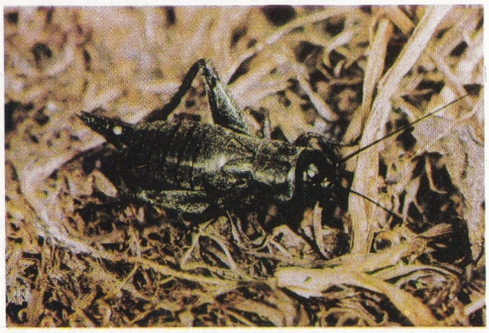

Üstte: Cırcırböceği otlar arasında. Altta: Cırcırböceği ve kurtçukları.

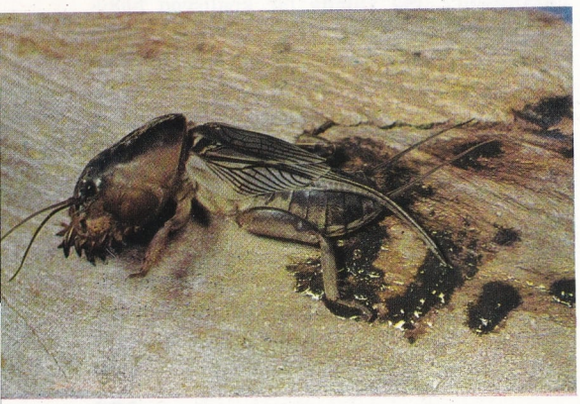

kanatları kısadır. Ön kanatlarını birbirine sürterek «cırcır» sesi çıkarır.

Gündüzleri toprakta oyduğu borumsu bir deliğe saklanır. Karanlık basar basmaz dışarı çıkar, kendisine besin arar. Başlıca besini yaprak ve sürgünlerdir. Bunlar arasında gizlenerek saatlerce öter.

Cırcırböceği çorak ovaları, kumluk alanları ve güneşli yerleri sever. Avrupa'da ve yurdumuzun hemen her yerinde rastlanır.

CIANO, GALEAZZO
(1903-1944) İtalyan devlet adamı. Livorno'da doğmuş, Verona'da idam edilmiştir. Meslekten yetişme bir diplomat olan Kont Galeazzo Ciano, 1930 yılında Mussolini'nin kızı Edda'yla evlenmiştir. Sırasıyle Çin'de tam yetkili temsilci, kültür bakanı (1935-1936), dışişleri bakanı (1936-1943), Vatikan sefiri (1943) olmuştur. Mussolini'yle Almanya'ya karşı güdülen politikada fikir uyuşmazlığına düşen Ciano, Büyük Faşist Konseyinde, Mussolini'nin azınlıkta kalması sonucunu doğuran Grandi tarafından hazırlanan gündemi destekleyenler arasında yer almış (24 temmuz 1943), bunun üzerine Almanya'ya kaçmak zorunda kalmış, fakat Almanlar kendisini faşistlere teslim etmişlerdir. Faşistler tarafından Grandi gündemini desteklemiş öteki kimselerle birlikte Verona'da özel bir mahkemede yargılanarak idama mahkûm edilmiştir.

CIBUTI
Fransız Somalisi'nin başkenti. Kızıldeniz kıyısındadır, nüfusu 32 000'ne yakındır. Şehir halkı Müslümandır. Halkın büyük bir kısmı inci ve sünger avcılığıyle ve balıkçılıkla geçimini sağlar. Habeşistan sınırında son bulan 90 km.'lik demiryolu bu ülkeyle ilişkileri kolaylaştırır.

Cibuti'deki geniş tuzlalardan yılda ortalama üç bin ton tuz çıkarılır.

CICERO, MARCUS TULLIUS
(M.Ö. 106 - M.Ö. 43) Romalı söylevci, düşünür, yazar ve politika adamı. Varlıklı bir ailenin oğludur. Eğitimini Roma'da yapmış, hukuk, felsefe, felsefe tarihi okumuştur. Bilgisini artırmak için Atina ve Rodos'a gitmiş, 77 yılında Roma'ya dönerek zengin bir ailenin kızı olan Terentia'yla evlenmiştir. 75 yılında Lilibeo'ya (bugünkü Marsala, Sicilya adası) quaestor (hazine yöneticisi) atanan Cicero, burada dürüst bir idarecilik göstermiştir. 70'te Sicilyalılar, kanunsuz davranışlarda bulunan propraetor (eyalet valisi) Gaius Verre'ye karşı bir dava açarak kendilerini savunma görevini Cicero'ya vermişlerdir. Cicero'nun bu davada yaptığı konuşmalar, sanığın, daha dava bitmeden adadan kaçmasına sebep olmuştur. 67'de praetor (yargıç) seçildiği zaman Pompeius'un adaylığını desteklemiş, bu davranışı doğu bölgelerinde ticaret ilişkisi olan kimseleri memnun etmiş, politikadaki yükselişi hızlanmıştır. 64 yılında, henüz politikada yeni olmasına rağmen konsül seçilmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik güçlükleri dile getiren ve halk isteklerinin sözcüsü olan Catilina'yı yenmeyi başarmış, sonra da onu devlete komplo kurmakla suçlandırmıştır. Bu suçlandırmaları **Catilinariae** adlı dört parçada toplamış, sanıkların idamı teklifine uygun bir ortam hazırlamıştır. Her ne kadar Caesar, böyle aceleye getirilmiş bir yargılamanın kanunsuz olduğunu söylemişse de, Cicero dördüncü Catilinaria'sıyle tutukluların ölümünü çabuklaştırmış, Roma'dan kaçmış olan Catilina ise, ertesi yıl, Pistoria'da konsüllük emrindeki askerlerle çarpışırken ölmüştür. Bu olaydan sonra kendisine vatanın kurtarıcısı gözüyle bakılan Cicero, tarihçiler ve şairlerden bu başarısını öven eserler vermelerini istemiştir. Ancak Pompeius, Crassus ve Caesar'dan kurulu üçlü yönetim, sivrilmiş kişileri pek tutmadığından Cicero'nun durumu sallanmaya başlamış, 58 yılında çıkan bir kanun, Cicero'yu sürülmeye mahkûm etmiştir. Ertesi yıl durumu tekrar düzelmiş, Pompeius'un gayretiyle yurda dönmesi sağlanmıştır. Ünlü **Post reditum** (Dönüşten Sonra) ve **Pro domo Sua** (Onun Evini Savunma) söylevlerini o sıralarda veren Cicero, Claudius ve taraftarlarıyle Claudius'un kızkardeşi Claudia'ya karşı saldırıya geçmiştir. **De haruspicum responso** (Kâhinlerin Cevabı Konusunda), **Pro Sestio** (Sextius'u Savunma) ve **Pro Caelio** (Caelius'u Savunma) söylevlerinde bu saldırıyı dile getirmektedir.

Kardeşi Quintus'a ithaf ettiği ve titizlikle işlediği üç ciltlik **De oratore** (Söylevci Konusunda) de iyi bir söylevcinin nitelikleri tartışılmaktadır. 54-51 yılları arasında yazdığı altı ciltlik **De republica** (Cumhuriyet Konusunda) ise politika kurallarını toplayan bir kitaptır.

Aynı yıllarda felsefe çalışmalarını tekrar ele almıştır. **De finibus bonorum et malorum** (İyiliklerin ve Kötülüklerin Sınırları Üzerine) adlı beş ciltlik kitabıyle bir çeşit ahlâk eleştirmesi yapmakta, maddesel zorunluklarla erdemler arasındaki zıtlaşmayı ele almaktadır. Yine beş ciltlik **Tusculanae disputationes** (Tusculum Tartışmaları) mutluluktan, üç ciltlik **De nature deorum** (Tanrılarını Niteliği Üzerine) ve bunun devamı olan iki ciltlik **De divinatio** (Kâhinlik Üzerine) ve **De fato** (Alınyazısı Üzerine) adlı kitaplarda insanüstü güçler sorununu incelemektedir.

Cumhuriyeti büsbütün ortadan kaldıran ikinci üçlü yönetim (Antonius, Octavianus ve Lepidus) kurulup da adının istenmeyen kişiler listesinin başında yer aldığını görünce Cicero Tusculum'daki evine, oradan da Campania kıyılarına doğru kaçmış, ancak Antonius'un adamları kendisini yakalayıp öldürmüşlerdir. Cicero, ihtirası tarafından cesur hareketlere itilen, bununla beraber korkak ve kararsız, olayların gerisinde kalmış bir toplum ve politika görüşünün esiri, kısır bir dürüstlüğe sarılmış, zıtlıklarla dolu bir kişilik göstermiştir. Bu çok yüzlü kişiliğinin tam bir portresi **Epistolarium** (Mektuplar) da bulunabilir.

Söylevci olarak tuttuğu yol, duyguların harekete geçirilmesiyle etkileme yoluna dayanan anlayışla titiz bir şekilcilikle kanıtlamaya dayanan tutumu bağdaştırmıştır.

Güzel söz söylemedeki doğal yeteneklerini çok yüzlü bir kültürle ve uygun bir teknikle beslemesini bilmiştir. Akademik sezimcilik (Aristoteles) akımıyle stoik akımı bağdaştıran Cicero, politikaya felsefe açısından ışık tutabilmek için, hep pratik düşünceye yönelmiştir. Şiiri sevmiş, fakat geçmişe olan bağlılığından kendi çağındaki edebiyat devriminin dışında kalmıştır.

Bütün bir uygarlığı felsefe, edebiyat ve politika açılarından kapsayan eserleri, özellikle anlatışının kusursuzluğuyle, yüzyıllar boyunca çeşitli akımlarda önde gelen bir yer almış, hümanizmanın ve klasik düşüncenin temel öğeleri arasına girmiş, ancak, modern çağda Cicero'nun, gerek kişiliği, gerek sert eleştirileri suçlamalara uğramıştır.

CİDDE

Suudî Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, Mekke'nin batısında Kızıldeniz kıyısında işlek bir liman. Nüfusu 150 000'dir.

Osmanlı yönetimine girerek (1517) bir sancak (vilâyet) merkezi oldu. 1916 yılında Osmanlı yönetiminden çıkarak 1925'te Suudî Arabistan krallığına bağlı bir liman haline geldi.

Cidde halkının bir kısmı, sedef, mercan ve balık avcılığıyle geçinir. Kahve ihraç eder. Cidde modern bir havaalanına sahiptir. Mısır ve Hindistan'la olan ticarî ilişkiler Cidde limanıyle yapılır.

CİDE

Karadeniz bölgesinde, Kastamonu iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 2130). Karadeniz kıyısında, Cide deresinin ağzında kurulmuştur. Kıyı sığ olduğundan buraya ancak küçük deniz taşıtları yanaşabilir. Büyük vapurlar 400 m. kadar açıkta demirler. Kısa bir burun iskeleyi kuzey-batı rüzgârlarına karşı korur. Başlıca sanayi tesisi kereste fabrikalarıdır.

Cide, 153 km.'lik bir şoseyle Azdavay-Daday üzerinden Kastamonu'ya bağlıdır.

Kasaba yakınlarında Nasuh kalesi, Okçular kalesi, Gazallı, Kuşçu ve Gideros kalelerinin yıkıntıları vardır.

İlçe (939 km², nüfusu 46 078) nin Merkez bucağından başka Şenpazar adında bir bucağı ve 110 köyü vardır.

İlçe toprakları oldukça engebelidir. Arazi Karadeniz'e doğru alçalır. Cide'de kışlar ılık, yazlar ise oldukça sıcak geçer. En çok yağış sonbahar ve kış aylarında olur. Başlıca akarsu Karadeniz'e dökülen Kocaçay (Devrekâni çayı) dır.

İlçe toprakları ormanlıktır. Başlıca ağaç çeşitleri kayın, meşe, gürgen, sarıçam ve köknardır. Bunlardan başka dişbudak, kestane ve ıhlamur gibi ağaçlar da bulunur. Tarıma elverişli toprakları azdır. Tarım ürünleri mısır ve buğdaydır. İkinci derecede önem taşıyan ürünleriyse elma ve yumurtadır. Endüstri bitkilerinden en çok keten ekilir.

CİHANBEYLİ

Konya iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 6 739). Ankara - Konya devlet yolu üzerinde kurulmuştur. Konya'ya 99 km., Ankara'ya 163 km. uzaklıktadır. Tuzgölü batısındaki Yavşan tuzlası Cihanbeyli'ye 22 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

İlçe (5 215 km²., nüfusu 50 856) nin Merkez bucağından başka iki bucağı (Altınekin, Yeniceoba) ve 40 köyü vardır. Köyler genellikle düzlükler ortasında, su kenarlarında kurulmuştur. Bunlardan bazılarının nüfusu çoktur: Merkez bucağındaki Gölyazı köyü ile Yeniceoba bucak merkezlerinin nüfusu 4 000'i geçer. 1965 sayımında 16 köyün nüfusu 1 000'i geçiyordu.

İlçe toprakları beyaz kenarlı kalker yaylalar ile bunların arasında yer alan alûvyonlu ovalardan meydana gelmiştir. Yaylaların yükseltisi doğuda 1 000 m.'yi bulmaz, batı kesimindeyse 1 000 m.'yi geçer.

Cihanbeyli ilçesinde iklim az yağışlıdır. Bu sebeple doğal bitki örtüsü bozkırdır. Ağaçlara ancak akarsu boylarında rastlanır. En önemli akarsu İn suyudur.

Cihanbeyli toprakları tahıl ekimine (buğday, arpa) ve küçükbaş hayvancılığa elverişlidir. Halkın başlıca geçim kaynağını bunlar teşkil eder.

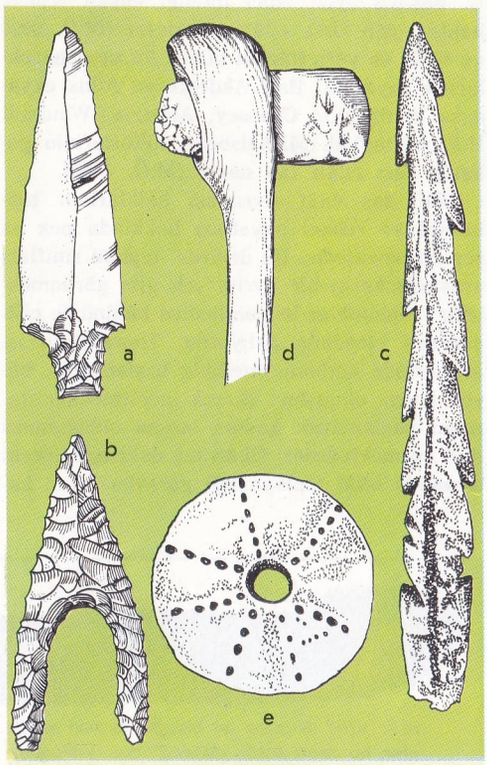

Cilâlı taş devrinde meydana gelen teknik ilerlemenin tanığı olan silâh ve araçlar: a) Mızrak ucu. b) Oyuk mızrak ucu. c) Geyik boynuzundan kanca. d) Balta. e) Dokuma için kullanılan iğtabanı.
Sağdaki resimde bir balta ağzı görülüyor.

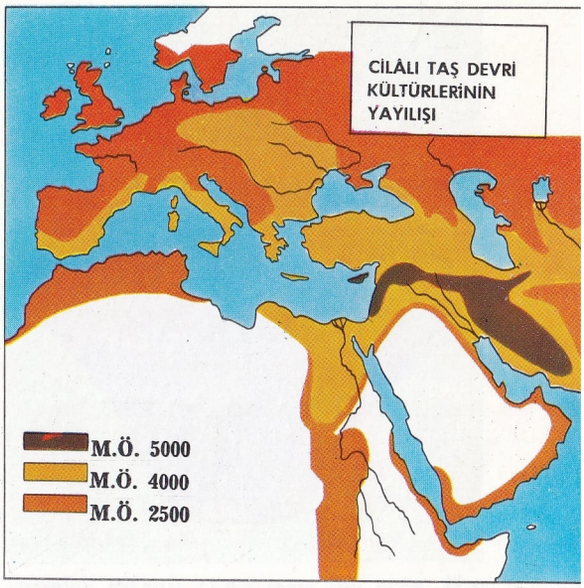

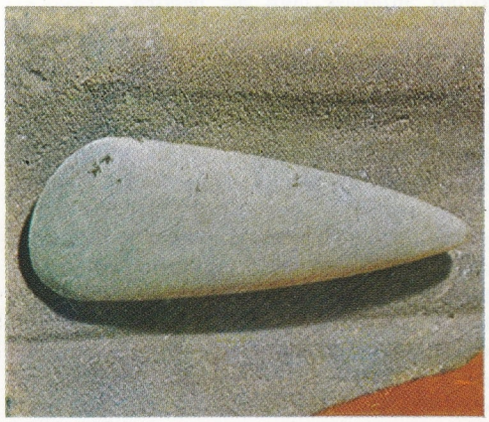

CİLÂLI TAŞ DEVRİ

Taş çağının son dönemine «cilâlı taş devri» adı verilmektedir. Yeryüzünün büyük kısmında, günümüze kadar gelişen uygarlık ve toplumların temellerini insanoğlu bu çağda atmıştır. M.Ö. 7000'den 3000'e kadar süren ve diğer devirlere oranla kısa olan bu dönemde insanlar tarım ve hayvancılığı öğrenmiş ve uygulamaya başlamışlardır. Taşlar yontularak değil, cilâlanarak işlenmeye başlanmış ve taş bloklarından içlerinin oyulması yoluyle ilk kaplar yapılmıştır. Bunu, yine aynı çağda, topraktan, kapların yanı sıra, Tanrı ve hayvan figürleri yapılması izlemiştir. İlk gerçek köyler de yine bu çağda kurulmuş ve bu köyler, doğuda, yer yer, şehir adı verilebilecek genişliğe ulaşmıştır. Tanrı ve ölüler için yapılan ibadetler (kült) de bu çağda doğmuştur. Cilâlı taş devrinde toplu hayat bir devrim gerçekleştirmiştir. Gerçekten de bu devirdeki gelişme ancak çağdaş sanayi devrimiyle karşılaştırılabilir. Bütün bu ilerlemelerin nasıl olduğu henüz çözümlenebilmiş değildir; taş devrinin orta evresinde meydana gelmiş olan iklim ve çevre şartları bu gelişmeyi ancak kısmen açıklayabilir. Cilâlı taş devri önce Doğuda başlamış ve gelişmiştir. Bu sırada Avrupa henüz yontma taş çağının ortasında bulunmaktaydı. Cilâlı taş devrinin ilk evresine seramiköncesi evre adı verilmektedir; bunun nedeni bu evrede hemen hemen sadece taş kaplar yapılmasıdır. Bunu izleyen evreyse gerçek cilâlı taş devri evresidir. Bu evrede, önce, sadece kilin işlenmesi suretiyle

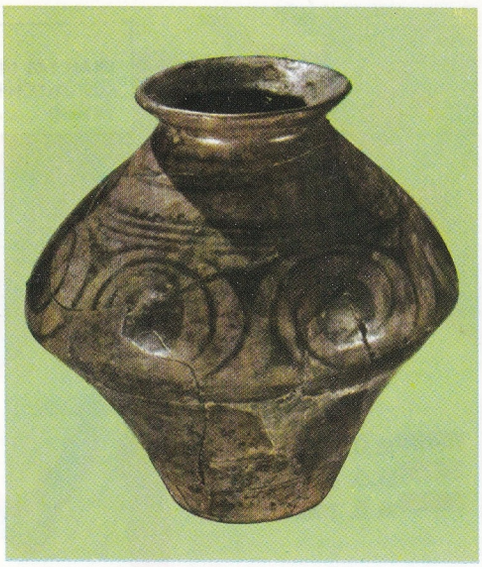

M.Ö. 3000 yılı sıralarında Karpat dolaylarında yapılmış olan bir çömlek.

süslenen, daha sonralarıyse boyanan toprak kaplar yapılıyordu. Cilâlı taş devrinin Avrupa'da oldukça geç ve daha önce ıssız olan geniş bölgelerde, gerçek bir tarım yerleşmesiyle başlamış olduğu söylenebilir. Bu ıssız topraklara yerleşerek toprağı işlemeye başlayanların bir kısmı yeni topraklar bulmak amacıyle Doğudan gelenler, bir kısmı da yontma taş çağını yaşayan ve yavaş yavaş avcılık ve bitki toplayıcılığı evresinden tarım ve hayvan besleyiciliği evresine geçmekte olan Avrupa yerlileriydi. Beslenmenin kolaylaşması ve Doğudan gelen göçlerle nüfus hızla artarken cilâlı taş çağı Avrupasında ekilen bölgeler, toprağın verimliliğinin belirli zaman aralıklarıyle azalıp çoğalması nedeniyle, sık sık değişiyordu. Cilâlı taştan yapılmış baltalarla ya da yangınlarla kazanılan toprak birkaç yıl ekildikten sonra doğal olarak bitki yetişmesine bırakılıyor ve ancak oldukça uzun bir süre sonra, yeniden bu topraklara dönülüyordu. Sadece Akdeniz bölgesinde, (özellikle Yunanistan ve İtalya'da) tarım bölgeleri sabitti. Cilâlı taş devri Avrupasında, birçok kavimlerin hayatı yarı-göçebe nitelikte olduğundan, ortaya çıkan kültürler de sürekli olmamıştır. Cilâlı taş devri süresince Avrupa'da gelişip kaybolan bu kültürler başlıca üç kuşakta toplanabilir: Bir süre için Batı Avrupa'yı da etkileyen Doğu kültürleri kuşağı (Tuna - Balkan kültürleri), Batı kültürleri kuşağı (İspanya, Fransa, Britanya adaları, Belçika, İsviçre, Batı Almanya ve Kuzey İtalya kültürleri) ve Kuzey kültürleri kuşağı (kuzey kültürleri). Bu kültür kuşaklarının en önemlisi, hiç kuşkusuz, günümüzde yapılan kazılarda bulunan boyalı ve işlenmiş toprak kapların, hayvan ve Tanrı heykelciklerinin de gösterdiği gibi, Doğu kültürleri kuşağıdır. Cilâlı taş devri kültürleri, zaman içindeki sıralarına göre de, yine üç belli başlı dönem içinde toplanmaktadır: Yerleşmenin Akdeniz ve Balkanlar bölgelerinde toplandığı ve, başlıca özelliği basit bir şekilde süslenmiş toprak kaplar olan Ön cilâlı taş devri, başlıca ayırt edici niteliği boyalı toprak kaplar olan Orta cilâlı taş devri (M.Ö. 5000 ve 4000) ve yerleşmenin bütün Avrupa topraklarına yayıldığı, Batı Akdeniz ve Atlas okyanusu kıyılarında Chassey, Almeria, Windmill Hill, Certaillod, Michelsberg kültürlerinin geliştiği Son cilâlı taş devri (M.Ö. 3000).

Cilâlı taş çağı Avrupası halklarının toplumsal ve ruhsal hayatları hakkında pek az şey bilinmektedir. Bu devirde, toplum sınıfları arasında kesin bir ayrım yok gibi görünmektedir; topluluklar hemen hemen bütünüyle çiftçilerden meydana geliyordu. Toprakların işlenmesinde kadının, özellikle başlangıçta, büyük önemi olmuştur: Birçok incelemeciler, tarımın başlamasını kadına borçlu olduğumuzu ileri sürmektedirler. Cilâlı taş devrinde önceki dönemde bitki toplayıcılığı görevleri olan kadınların zamanla bu bitkilerin insan eliyle yetiştirilmesinin mümkün olduğunu görerek uygulamaya geçmiş olmaları akla yakın gelmektedir. Küçük el sanatlarıyse, taş işleme sanatının dışında ileri durumda değildi; kaplar ve diğer birçok eşya, ev ihtiyacını karşılamak amacıyle, sadece evlerde yapılıyordu. Kazılarda ele geçen bu çağa ait eşyalar arasında silâhların pek az bir yer tutmasından da cilâlı taş devri insanlarının genellikle barışçı kişiler oldukları sonucu çıkmaktadır. Topluluklar, genellikle stratejik olmayan bölgelerde ve çevreleri kuvvetli duvarlardan çok, sadece vahşî hayvanlardan korumak ve evcil hayvanların kaçmalarına engel olmak amacını taşıyan, az derin hendekler ya da derme çatma çitlerle çevrili köylerde oturuyorlardı. Bazı bölgelerdeyse köylerin göllerin üzerinde kurulmuş ol-

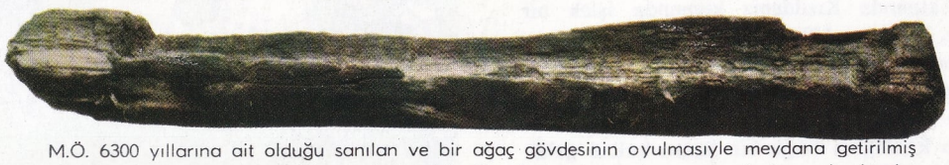

M.Ö. 6300 yıllarına ait olduğu sanılan ve bir ağaç gövdesinin oyulmasıyle meydana getirilmiş olan bu deniz taşıtı, insanoğlunun kullandığı ilk ulaştırma araçları arasında yer almaktadır.

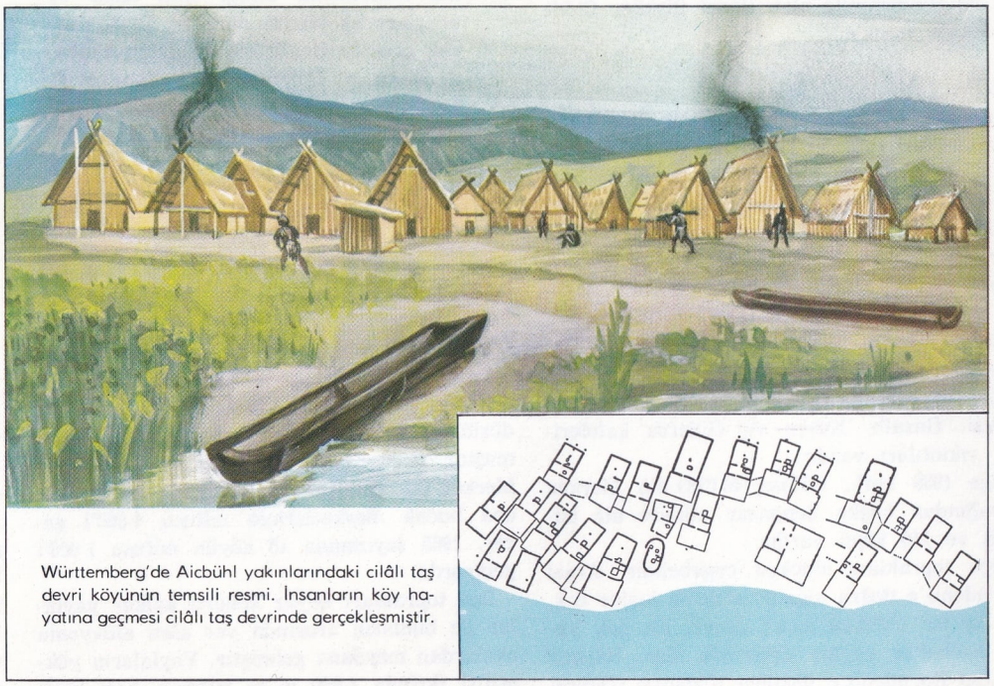

Württemberg'de Aicbühl yakınlarındaki cilâlı taş devri köyünün temsili resmi. İnsanların köy hayatına geçmesi cilâlı taş devrinde gerçekleşmiştir.

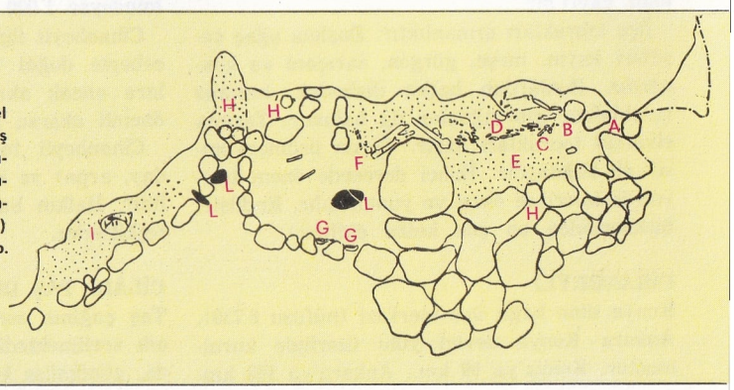

Cilâlı taş devrinde cenaze törenleri özel bir değer kazanmıştır. Yanda cilâlı taş devrine ait bir mezarın şeması görülüyor: A) Sarı kil. B) Ölünün kafatası. C) Kemik kalıntısı. D) Testi parçaları. E) Toprak kap. F) Kükürtlü kil. G) Çanaklar. H) Testiler. I) Yuvarlak kap. L) Taşlar.

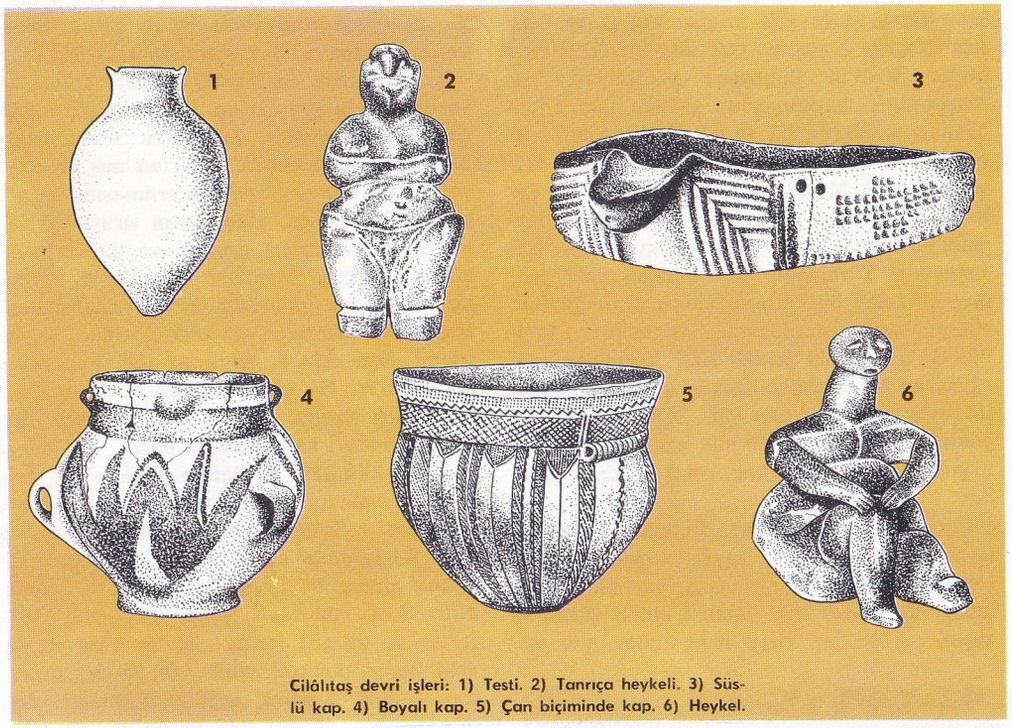

Cilâlıtaş devri işleri: 1) Testi. 2) Tanrıça heykeli. 3) Süslü kap. 4) Boyalı kap. 5) Çan biçiminde kap. 6) Heykel.

dukları görülmektedir. Cilâlı taş devri kültürlerinin yaşamış oldukları bölgelerde bulunan Tanrı heykelciklerinin hemen hemen hepsi verimlilik Tanrıçasını, ya da Toprak Ana'yı temsil ediyora benzemektedir. Ölü ibadeti de verimlilik ibadetine bağlı görünmektedir. Bu çağ insanları ölülerini ya evlerinin altına ya da köylerin yakınlarında bulunan mezarlıklara gömüyorlardı. Bazı kavimlerinse ölülerini mağaralara gömdüğü anlaşılmaktadır; bu tür mezarlarda çeşitli kaplar, süs eşyaları ve besin maddelerinin yanı sıra ateş ve yemek artıklarına da rastlanmıştır. Cilâlı taş devrinde insanların, özellikle çocukların, kurban edildiğini gösteren birtakım belirtiler de vardır. Özellikle hayvan kemiklerinden yapılmış uğur eşyaları ile hayvan biçimindeki toprak kapların da hayvancılıkla ilgili bir ibadetin belirtileri olduğu söylenebilir.

CİLO DAĞI

Van gölünün güney-doğusunda Türkiye'nin en yüksek ve karakteristik dağlarından biri (Volkanik yığıntı durumunda olmayan, yerli kayalardan oluşmuş dağların en yükseği).

Cilo dağı, güneydoğu Toros dağlarının bir bölümü ve doğudaki ucudur. Dağın yapısını yer yer billûrsal şistler ile kireçtaşları teşkil eder.

Cilo dağının birçok sivrilmiş sarp, dişli ve son derece güzel görünüşlü dorukları vardır. Güney-batıdaki Reşko ya da Gelyaşin (4 170 m.) tepesi en yüksek doruktur. Doruğun üç yüzü de duvar gibi diktir. Cilo dağlarının bu sarp şekilleri dördüncü zaman buzullarının eseridir. Cilo dağının 3 000 m.'den yüksek olan yerlerinde 10 kadar buzul vardır. Bunlardan bazıları birkaç km. uzunluğundadır. Kalınlıkları bazı yerlerde 80-100 m.'yi bulur. Bu kalın buz örtüsünün rengi açık mavi ile yeşilimtırak mavidir. Buzullar boyunca birçok yarıklar ve çatlaklar görülür ve bazılarının derinliği 10-20 m.'yi bulur. Çoğunlukla kar şeklinde bol yağış alan Cilo dağı bitki örtüsünden yoksundur. Alçak yamaçlarında seyrek ve çalı görünüşlü orman kalıntıları görülür.

En çok meşeye rastlanır. Vadi tabanlarında yabanasması ve ceviz ağaçları bulunur. Yabanî meyve ağaçları ile ardıç, alıç ve yer yer çamlıklara da rastlanır. Cilo dağında çok sayıda yabanî hayvan da bulunur: Dağkeçisi, bozayı, kurt, sırtlan gibi. Kartallar da görülür.

Çevredeki çukur yerlerde ve vadiler boyunda birkaç küçük köy yer alır. Çok yerleri sarp olan dağın 1 800 m.'den yüksek olan yerleri geçici yerleşme alanları olup, buralara **Zoma** adı verilir.

CİLTÇİLİK

Belli sayıda kitap formasını bir arada dikerek bir kapakla kaplı bir kitap meydana getirmek amacıyle yapılan işlemlerin bütünü.

Avrupa'da Ciltçilik Sanatı: Daha Yunanlılar ve Romalılar zamanında el yazmaları boru şeklinde katlanarak tahta ya da değerli bir madenden yapılmış kutular içinde saklanırdı. VI. yüzyıldan sonraysa bugünkü biçimde ciltli kitaplar yapılıp süslendiği, VIII. yüzyıldaysa, başlangıçta kullanılan yaldız, fildişi ve madenî süslere, mücevher ve mücevher işlemelerinin eklendiği görülmektedir. Daha sonra Ortaçağda, bir yandan gösterişli Bizans ciltlerinin yerini manastırlarda yapılan basit ciltler alırken, bir yandan da, özellikle Haçlı Seferlerinden sonra, Kur'an ve Arap el yazmalarının etkisiyle, yaldızlı ve işlenmiş deri ciltler yaygınlaşıyordu. Hümanizma çağında özellikle İtalya'da, üzerleri resim ya da minyatürlerle süslenmiş, değerli kumaş ya da koyun derisinden yapılan zarif ciltler yayılıyordu. Bu arada tahtanın yerini mukavva almaya başlamış ve baskı makinesinin bulunmasıyle, ciltçilikte mukavva kullanılması genelleşmiştir. XV. yüzyılın sonlarında kitap artık pahalı bir eşya olmaktan çıkmıştı; hemen her yerde küçük, hafif, elde taşınabilir kitaplara rastlanıyordu. XVI. yüzyılın sonlarında ciltçilik sanatında öncülük, Venedik sanatından esinlenen ciltler yaptıran Thomas Mahieu ve Jean Grolier gibi kitapseverlerin eliyle, Fransa'ya geçiyordu. XVII. yüzyılın en ünlü ciltçisi olan Le Gascon'un yerini yüz yıl sonra Padeloup ile Derôme'lar alıyor, imparatorluk döneminde hemen hemen bütünüyle kaybolan ciltçilik sanatı, daha sonra, romantik üslûpla, yeniden ortaya çıkıyordu. Ciltçilik sanatının İngiltere'ye girişiyse oldukça geç, ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir: Roger Payne'in ünlü soluk zeytin rengi deri ciltleri bu dönemin ürünüdür. XIX. yüzyıldaysa Charles Lewis'in ciltleri göze çarpar.

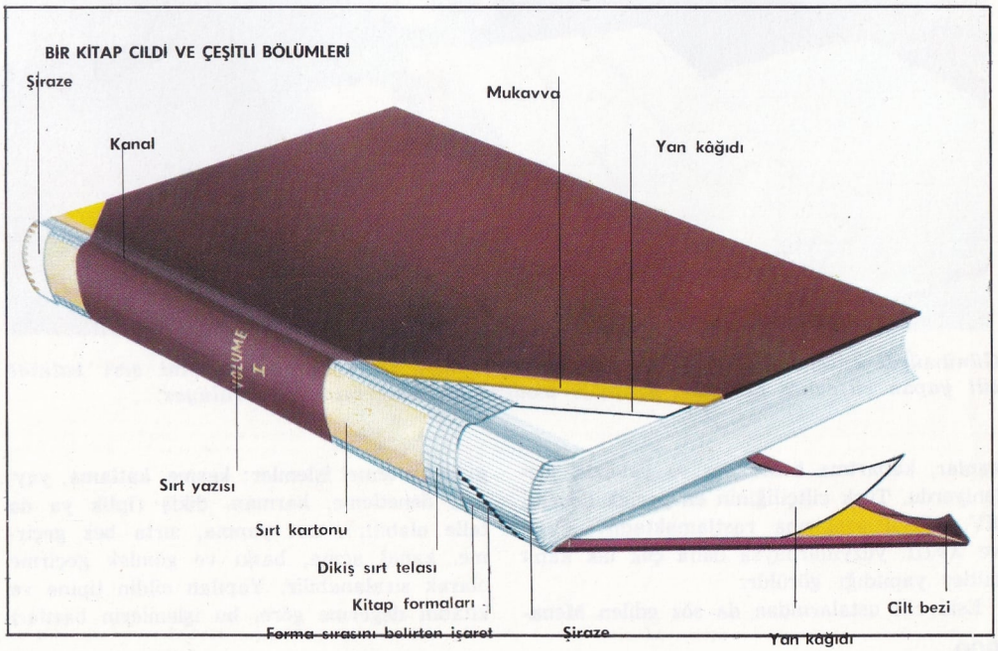

Günümüzde çağdaş ciltçiliğin önderliğinin yeniden canlanan Fransız okulunun elinde bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu okulun en önemli temsilcisi Pierre Legrain, sadece model çizmekte, cildin yapılmasını ise teknisyenlere bırakmaktadır.

Türkiye'de Ciltçilik Sanatı: Türklerde ciltçilik, özellikle basımevinin Türkiye'ye girmesinden önce, ileri bir sanat dalıydı. Kur'an'ı Kerimler ve bazı önemli kitaplar özenle ciltlenir, üzerleri yaldız ya da nakışla süslenirdi. Bu kitapların ayrıca, yazılarına da önem verilir, bunlar en usta hattatlara yazdırılır, sayfa kenarları yine yaldız ya da nakışla süslenirdi. Türklerde eskiden cilde verilen büyük önemi belirtmek için, büyük masrafla ve yıllarca emek verilerek meydana getirilmiş kitaplar olduğunu söylemek yeter.

Türk ciltçilerinin ciltleri, daha VII. yüzyılda, diğer Doğu uluslarının ciltlerinden üstün, gerçek birer sanat eseri olarak göze çarpmaktadır. XIV. yüzyıldan sonraysa deri kaplar, kabartma bezemeler ve yaldızla süsleniyordu. Türk ciltçiliğinin en parlak dönemi XV. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllardaysa daha çok lâk kaplı ciltler yapıldığı görülür.

Eski cilt ustalarından da söz edilen **Menakıb-ı Hünerveren** adlı kitapta adı geçen başlıca ciltçiler arasında, çok usta bir ciltçi olan Sultan Selim'in ciltçibaşısı (padişahların mimarbaşıları, hattatbaşıları olduğu gibi ciltçibaşıları da vardı; bu da ciltçiliğe verilen önemi gösterir) olan Mehmet Çelebi, ayrıca Hüseyin Çelebi, Mustafa Çelebi ve Süleyman Çelebi adlı ciltçiler Osmanlı imparatorluğu devrinin en önemli ciltçileri olarak sayılabilir. Basımevinin Türkiye'ye girmesinden sonraysa, masraflı olan bu ciltlerin alıcısı azaldığından, ciltçilik sanatı gerilemeye başlamıştır. Ciltçiliğe de makinenin girdiği XIX. yüzyıldan sonraysa bu tür ciltler büsbütün aranmaz ve dolayısıyle yapılmaz olmuştur. XX. yüzyılın ilk yarısında eski Türk ciltçilik sanatını bilen ve uygulayan ancak birkaç ciltçi kaldığı görülür.

Cilt Yapma Tekniği: Ciltçilik, basılmış sayfadan başlayarak, sayfa, kapak ve bazen bir gömlekten meydana gelen eksiksiz bir kitap elde etmek için yapılan bütün işlemleri kapsar. Ciltli bir kitap elde etmek için uygulanan temel işlemler; kesme, katlama, yayma, denetleme, harman, dikiş (iplik ya da telle olabilir), sırt yapma, sırta bez geçirme, kanal açma, baskı ve gömlek geçirme olarak sıralanabilir. Yapılan cildin tipine ve kitabın değerine göre, bu işlemlerin bazıları ya hiç uygulanmayabilir ya da başka teknik ve malzemelere baş vurulabilir.

Günümüzde ciltçilik de büyük oranda makineleşmiş, el ciltçiliğinin yerini seri halinde cilt yapan ciltevleri almıştır. Resimde modern bir ciltevinin içi görülüyor.

Kesme işlemi, katlandıktan sonra forma adı verilen sayfa gruplarının basılan kâğıttan kesilerek ayrılmasıdır. Kesme sırasında, genellikle, basım sırasında yararlanılmış olan çeşitli işaretlerin sayfadan çıkarılmasına da dikkat edilir. Ayrıca, yine basım sırasında, formanın dış sayfaları arasına ve tam ortasına küçük bir çizgi konulur; bu çizgiler, formalar bir araya getirildiğinde kitabın sırtında küçük bir merdiven şeklinde görülür. Kesme işlemi sona erince, formalar özel makinelerde katlanır. Bu işlemle sayfalar kitapta yer alacakları sıraya da sokulmuş olurlar. Bütün formalar katlandıktan sonra, bir masa üzerine, kitaptaki sıralarına göre, yan yana, forma demetleri halinde dizilirler. Böylece harmandan önceki yayma işlemi yapılmış olur. Bu işlemde, sıraya göre her gruptan bir forma alınır; bu işlem de makineyle yapılabilir. Sonra, harman işlemi sırasında, eksik forma ya da çift forma gibi bir hata yapılıp yapılmadığı kontrol edilir. Bu denetlemeden sonra dikiş işlemine geçilir; formalar, özel makinelerde, sağlam bir iplikle ya da telle, bir arada dikilir. Dikiş tiplerinden, telle yapılan dikiş daha ucuza mal olmaktadır.

Dikişle «blok kitap» elde edildikten sonra, kitabın sırtı, bir kâğıt yapıştırılarak sağlamlaştırılır. Cildin sırtından daha geniş bir bez de yapıştırılabilir; bu bezin artan kısmı daha sonra kapağa yapıştırılır ve böylece kitap - kapak bloğunun daha sağlam olması sağlanmış olur. Sonra, kitap bloğunun sayfaları arasındaki boyut ayrılıklarını da ortadan kaldırmak amacıyle, katlama sırasında kesilmeden kalmış sayfalar kitabın üç serbest yanından yeniden kesilir. Bunu da kitabın sırtına hafif bir yuvarlaklık verilmesi işlemi izler; böylece, kitabın sırtına bir yelpaze biçimi verilmiş ve genişletilmiş olur. Bütün bu işlemlerin amacı kitabın açılmasını kolaylaştırmaktır. Sonra, kitabın en zayıf iki noktası olan alt ve üst sırt kenarlarına şiraze adı verilen ince bir kurdele geçirilir. Daha sonra da sıra, kitabın ilk ve son sayfalarına yapıştırılmak suretiyle, kapağın geçirilmesine gelir. Kapağın yapıştırıldığı bu sayfalar kitap bloğunun ilk ve son sayfaları olabileceği gibi, sırtın hemen kıyısına ince bir çizgi halinde tutkal sürülerek sonradan yapıştırılmış sayfalar da olabilir. Eğer daha önce sırta bir bez yapıştırılmışsa bu cildin sağlamlığını artıracaktır. Daha sonra kitap, kapağın iyice yapışması için, baskıya koyulur. Bundan sonra da, kapakla sırtın birleştiği ek yerine, kapağın rahatça ve kırışıklık meydana getirip bozulmadan açılabilmesi için, ince bir kanal çizilir.

Cilt ucuza mal edilmek istendiği zaman, kapak, bez ya da başka bir malzemeyle kaplanmış mukavvadan değil, doğrudan doğruya sırta yapıştırılan ince bir kartondan yapılır. Bu ciltlerde formalar da dikilmeyip sadece sırta tutkal sürülmek suretiyle tutturulabilir: Buna tutkallı cilt adı verilir. Bu cilt tipinde formalar dikilmez; kitabın sırtı bir bıçakla kesildikten sonra, sırta sürülen iyi bir tutkal-

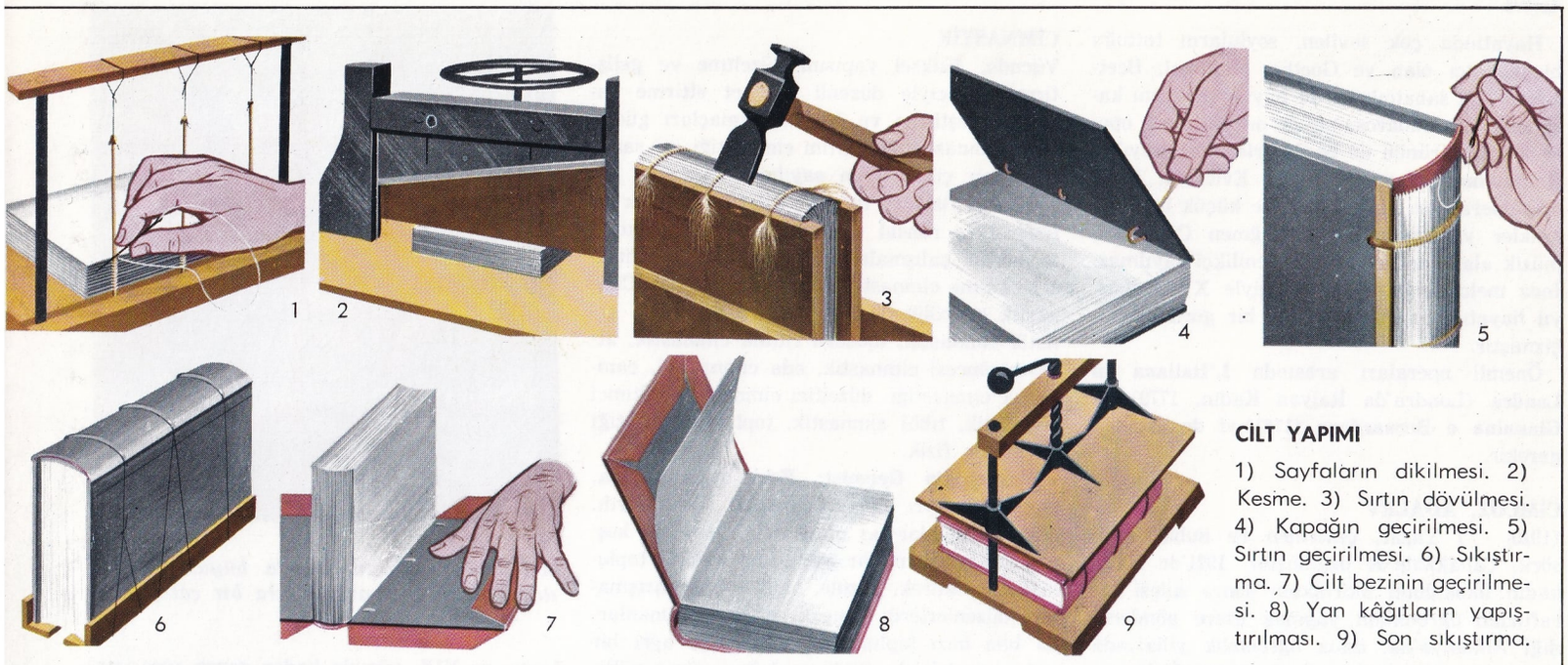

CİLT YAPIMI

1) Sayfaların dikilmesi. 2) Kesme. 3) Sırtın dövülmesi. 4) Kapağın geçirilmesi. 5) Sırtın geçirilmesi. 6) Sıkıştırma. 7) Cilt bezinin geçirilmesi. 8) Yan kâğıtların yapıştırılması. 9) Son sıkıştırma.

la sayfalar birbirine yapıştırılır. Bu şekilde ciltlenmiş kitapların özelliği diğerlerine göre daha rahat açılmalarıdır.

Daha yirmi otuz yıl öncesine kadar bir küçük el sanatı olan ciltçilik bugün artık makineleşmiş bulunmaktadır. Günümüzde, tek ya da seri halde, oldukça büyük bir hızla cilt yapabilen makineler olduğu gibi, harmandan başlayarak ciltli bir kitap elde edilinceye kadar bütün işlemleri, insan elinin karışmasını gerektirmeden tamamlayabilen daha mükemmel bazı makineler de bulunmaktadır; bu makinelerle saatta birkaç bin cilt yapılması mümkün olmaktadır.

CIMABUE, GIOVANNI

(1240-1303) İtalyan ressamı. Hayatı ve eseri hakkında pek az şey bilinmektedir. 1272 yılında Roma'da San Pietro kilisesinde, 1301-1302 yılları arasında da Pisa'da Duomo'da çalıştığı anlaşılmaktadır. Kesinlikle kendisine ait olduğu bilinen tek eser Pisa Duomosu'ndaki mozaikle bağıntılı bir resim grubudur. Bu eserde Bizans figüratif geleneğinin aşılmasında ve İtalya'da yeni bir resim dilinin doğmasında büyük payı olan XIII. yüzyılın en büyük sanatçılarından birinin kişiliği belirmiştir.

Cimabue'nin oluşumu, genellikle, Bizans sanatının son evresi etkisinden kurtulma çabasında olan Giunta Pisano, Coppo di Marcovaldo ve Maestro di San Martino gibi yüzyılın Toskanalı ressamlarına bağlanmaktadır. Cimabue, Bizans geleneğinden kurtulma çabaları sürecini sonuna kadar sürdürmüş ve Nicola Pisano ile Arnolfo di Cambio gibi ressamlarda başlıca temsilcilerini bulan Batı geleneği biçimlerinden yararlanarak biçime güçlü bir plastik atılım, derin bir insancıl görünüş kazandırmıştır. Sanatçının üslûp evriminin merkezinde olan eseri 1285 yıllarında yaptığı Uffizi'deki «Maesta» dır Bu tabloyla Floransa resmi, yüzyıllarca devam edecek yeni bir plastik yola girmiş oluyordu. Cimabue'nin anıtsal ve dramatik sanatı Assisi'deki San Francesco baziliğindeki duvar resimlerinde doruğa erişmektedir (1288-1290).

Eski ve yeni Bizans ve Roma sanatı öğelerinin yer aldığı ve sanatçının kişiliğini belirten bir sentez içinde verildiği resimleriyle Cimabue, sanata yeni ufuklar açan bir ressam, Floransa okulunun öncüsü ve Giotto'nun ustası olarak kabul edilmektedir.

CIMAROSA, DOMENICO

(1749-1801) İtalyan bestecisi. Napoli'de Pendino manastırında okumuş. Daha sonra Santa Maria di Loreto Konservatuvarında eğitim görmüş, buradan olağanüstü bir kemancı ve çok iyi bir şantör olarak çıkmıştır.

Cimarosa, **Le stravaganze del conte** adlı ilk operasını yazdığı 1772 yılından ölümüne kadar geçen otuz yıla yakın süre içinde yetmiş kadar opera ve çok sayıda çeşitli müzik bestelemiştir. **Per apprendere la musica** adlı bir de incelemesi vardır. Roma, Napoli, Venedik (1782) ve Katerina II.'nin torunlarının müzik hocası ve İtalyan müzik topluluğunun yöneticisi olarak da Petersburg'ta (1787-1791) bulunmuş, Napoli'deyken siyasal bir suçtan tutuklanmış, dört ay tutuklu kalıp çıktıktan bir süre sonra Venedik'te kanserden ölmüştür.

Cimarosa'nın en iyi operalarından biri olan «Kadınların Kurnazlığı» adlı operası için dekoratör Gina Sensani tarafından hazırlanan sahne düzeni (1939).

CİM

Hayatında çok sevilen, soyluların tuttuğu bir sanatçı olan ve Goethe, Stendhal, Beethoven gibi sanatçıların da büyük saygısını kazanmış olan Cimarosa'nın en önemli eseri, opera komik türünün de baş eserlerinden sayılan **Il matrimonio segreto** (Gizli Evlenme, 1792) adlı operasıdır. Opera türünde küçük bazı yenilikler yapmış olmasına rağmen Cimarosa, müzik alanında gerçek bir yenilikçi sayılmaz. İnce melodilerle örülü müziğiyle XVIII. yüzyıl hayatının sevimli patetik bir görünümünü çizmiştir.

Önemli operaları arasında **L'Italiana in Londra** (Londra'da İtalyan Kadın, 1779) ve **Giannina e Bernardone** (1781) yi de saymak gerekir.

CİMCOZ, ADALET

(1910-) Yazar, çevirmen ve dublaj rejisörü. Çanakkale'de doğmuştur. 1921'de Hacıkadın ilkokulunu bitirdikten sonra ailesi tarafından öğrenimini yapmak üzere gönderildiği Almanya'da, daha öğrencilik yıllarında edebiyat çalışmalarına başlamıştır. Ünlü sanatçı Ferdi Tayfur'un kızkardeşidir. Ağabeyiyle birlikte yıllarca dublaj sanatının vazgeçilmez kişileri olmuşlardır. Kendi olanaklarıyle 1951'de Maya sanat galerisini kuran Cimcoz, yeni Alman edebiyatının öncü yazarlarını büyük bir ustalıkla dilimize kazandırmış, Yeditepe, Varlık ve Yeni Ufuklar dergilerinde yıllarca şiir ve hikâye örnekleri, tanıtma yazıları yayımlamıştır. Franz Kafka'dan çevirdiği «Milena'ya Mektuplar» 1962 yılı Türk Dil Kurumu çeviri armağanını kazanmıştır.

Çevirileri: Ölüm Gemisi (B. Traven, roman, 1957), Sezuan'ın İyi İnsanı (B. Brecht, Oyun ve Üç Öykü, 1961), Milena'ya Mektuplar, (F. Kafka, 1961 - 1963 - 1967), Dinamit (B. Traven, hikâyeler, 1963), Leonce ile Lena (G. Büchner, oyun, 1963), Galile (B. Brecht, oyun, 1963), Eğlentili Bir Gömme Töreni (Tibor Dery, Hikâyeler, 1967).

CİMNASTİK

Vücudu, fiziksel yapısını düzeltme ve geliştirme amacıyle düzenli hareket ettirme sanatı. İyileştirme ve öğretme amaçları güden tıbbî cimnastik ve eğitim cimnastiği ise sanat olmaktan çıkıp bilim sayılmaktadır.

İnsanın fizik ve moral yetilerini eğitmek ve fiziksel ve ruhsal verimini artırmak amacıyle beden çalışmalarından yararlanan «fiziksel eğitim» cimnastikten ayrı bir daldır. Cimnastik şu bölümlere ayrılır: Aletli ya da artistik cimnastik, modern ritmik cimnastik, atletizm öncesi cimnastik, oda cimnastiği, cambazlık cimnastiği, düzeltici cimnastik, eğitimci cimnastik, tıbbî cimnastik, toplum cimnastiği ve kültür fizik.

Cimnastiğin Geçmişi: Eski uygarlıklarda, cimnastik ayrı ayrı biçimlerde uygulanırdı. Avcı topluluklar taş atma, silâh deneme, koşma gibi alıştırmalar yaparlar, balıkçı topluluklar ise kürek, yüzme, balık tutma yarışmaları düzenlerlerdi. Ancak, daha o zamanlarda bile bazı topluluklar cimnastiğe ayrı bir anlam verirlerdi. Çinliler olağan vücut çalıştırmalarını bir çeşit tıbbî cimnastik ile tamamlar, Hintliler vücut için yararlı hareketleri sağlık bilgisinin ışığında düzenlerlerdi.

Batı dünyasında cimnastiğin ilkellikten ve sadece göreneğe dayanmaktan kurtulup gerçek bir sanat olma yoluna girmesi Helen uygarlığı sırasında olmuştur. Yine aynı çağda cimnastik, yalnız vücudun eğitilmesi amacı olmaktan çıkmış aynı zamanda bütün organizmayı, buna bağlı olarak da zekâyı, vatan sevgisini, estetik zevki, kişiliği geliştirme görevini de yüklenmiştir.

Yunan uygarlığıyle cimnastik yayılmış ve Roma'da Augustus zamanında en parlak çağını yaşamıştır. Beden eğitimine karşı çıkan hıristiyanlık bir ara cimnastiğin önemini kaybetmesi sonucunu doğurmuş, ancak, humanizma ile cimnastik tekrar pedagogları, humanistleri ve tıp adamlarını ilgilendirmeye baş-

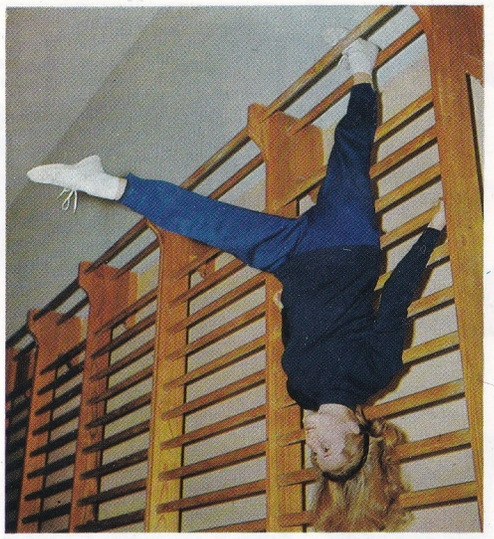

Atletlerin hazırlanmasında büyük yardımı dokunan yatay parmaklıkta bir çalışma.

lamış ve XIX. yüzyıla kadar geçen süre içinde çeşitli aşamalar tamamlayarak aşağı yukarı bugünkü şeklini almıştır.

Eski Yunan cimnastiğiyle günümüzün cimnastiği arasındaki köprüyü kuran Johann Christoph Friedrich Guts - Muths adında bir Alman olmuştur. Yunan cimnastiğinin anahatlarından hareket ederek geliştirmiş ve Gotha şehrinde Jean - Jacques Rousseau'nun «doğaya dönüş» felsefesine dayanan bir okulda dersler vermiştir. Bir fiziksel eğitim programı hazırlamış vücut hareketleri bu programda kişinin ruh sağlığı üzerinde etki yapan bir eleman olarak yer almıştır.

XIX. yüzyıl başlarında Guts - Muths'un çalışmaları birbirinden ayrı iki doğrultuda gelişmeye başlamıştır. Bunlardan birinin başında Friedrich Ludwigh Jahn, ötekinde ise Henrik Ling bulunmaktaydı. Jahn, sonraları «Alman cimnastiği» adını alacak akımı başlat-

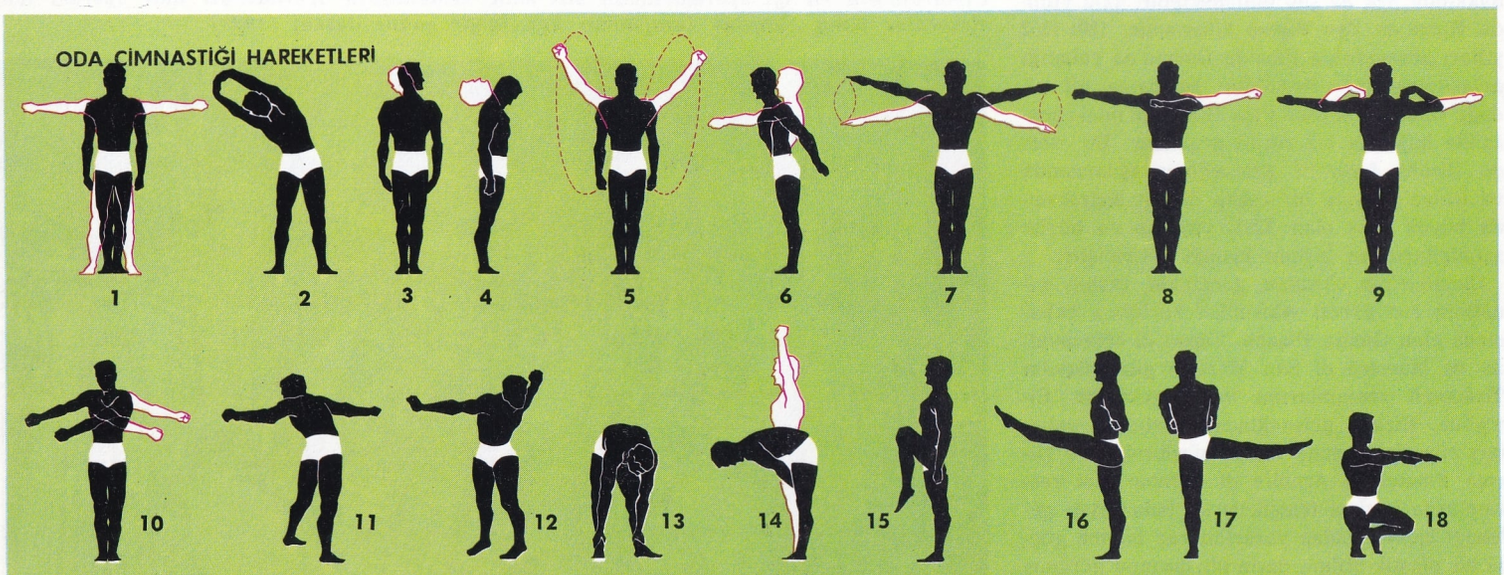

1, 2) Hazırlayıcı hareketler. 3, 4) Baş hareketleri. 5) Eller sıkılmış olarak kol hareketleri. 6) Kolun öne ve arkaya hareketleri. 7) Kolların yan hareketleri. 8) Kolun göğüse kavuşturulduktan sonra yana açılması. 9) Kolun omuzdan yana açılması. 10) Kolların sırayla sağa ve sola savrulması. 11, 12, 13, 14) Gövde hareketleri. 15) Bacakların bükülmesi. 16) Bacakların ileri uzatılması. 17) Bacakların yana uzatılması. 18) Dizler üzerinde yaylanma.

Baumann ekseni üzerinde cepheden ve yandan yer değiştirme hareketleri.

mıştır. Büyük aletlerden yararlanılan bu cimnastikte hareketler kullanılan aletlerin biçiminden esinlenerek düzenlenmiştir. Alet önce tasarlanmış, hareketin kuramı yapılmış, ondan sonra uygulanmıştır. Jahn'ın kendisinin «Turner» adını verdiği bu cimnastik, genel görünüşüyle bir yarışma niteliğine sahip olmuş ulusal ve uluslararası atletizm yarışmaları da bu akımla başlamıştır.

Ling, İsveç'te tıbbî cimnastiği geliştirmiştir. «İsveç cimnastiği» denen budur. O da Guts - Muths'un aletlerini kullanmış ve hattâ kendisi de yeni aletler yapmışsa da, yöntemi her şeyden önce vücudun serbestçe hareket etmesine ve bu serbest hareketlerden elde edilecek etkilere dayanmıştır. Jahn'dan sonra Alman cimnastiği Adolf Spiess (1810-1858), Hugo Rothstein (1810-1905) ve Otto Heinrich Jäager (1828-1912) ile gelişmesini sürdürmüş ve aletli çalışmaları bütün dünyaya yaymıştır.

XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında açık havada oynanan spor oyunlarına gösterilen ilgiden sonra, Alman cimnastiği ritmik bir yolda gelişmeye başlamıştır.

Ritmik cimnastiğin kurucusu kabul edilen Emile Jacques - Dalcroze 1890 yıllarında Cenevre Konservatuvarında profesörlük etmiştir. Metodu ritm ve ölçüyü, plastik uyumu ve hareket alışkanlıklarını ön plana çıkartmıştır.

Jacques - Dalcroze'un izinden Christian Bear - Frissel, Valeria Kratin ve Ernest Ferand gitmiş buna karşılık kendisine karşı çıkanlar da bulunmuştur.

Ayrı özellikler ve ayrı teknikler gösteren ritmik cimnastik okullarının hepsinin temelinde Jacques - Dalcroze'un görüşleri bulunmaktadır. Münih'teki Gunther okulları ile Loheland okulu bunların en ünlüleridir. Nihayet Rudolf von Laban ve öğrencisi Mary Wigman'ın başlattığı akım, Dalcroze'un aksine müzikal ritm yerine boşluktaki hareketlerin yarattığı ritmi getirmiştir. Alman cimnastiğiyle aynı zamanda İsveç cimnastiğinde de bir yenileşme başlamıştır. Ling'in çalışmalarını oğlu Hjalmar Ling (1820-1886) sürdürmüş ve kendisini A. Gregorii (1808-1881), L. M. Törngren (1839-1912), V.G. Beack (1844-1928), N.F. Sellem (1859-1939) izlemiştir.

Alman ve İsveç cimnastikleri, gelişmeleri boyunca zaman zaman birbirleriyle birleşmiş, birbirlerini etkilemiş ve böylece Fransız, İngiliz, İsviçre, İtalyan ve Danimarka cimnastiklerini meydana getirmiştir.

Bugün dünyadaki çeşitli cimnastik akımları incelenirse ana yapılarının bu iki temel cimnastik tipinin sentezine dayandığı görülür.

Aletli Cimnastik: Hem atletizm niteliği taşıyan, hem de gösteri açısından değeri bulunan bir cimnastik türüdür. İki grup hareketten meydana gelir. Bunlardan birinde barfiks, trapez, çember, halka, tahta at, paralel, tavana asılı paralel gibi büyük aletlerden yararlanılır. Ötekindeyse yalnızca vücudun serbest hareketleri üzerinde çalışılır. Aletli cimnastikte yapılan hareketlerin sayısı çok fazladır ve hepsi de ayrıntılarıyle belirli bir tekniğe göre yapılır. Halkada dikilme, yatay durma, amuda kalkma, asılma; paralellerde dikilme, sallanma, hamle, bar üstünden aşma, amuda kalkma; manivelalı atta atlama, perende; asimetrik merdivende asılma, sallanma vb. gibi hareketler vardır. Bunlardan ayrı olarak vücudun serbestçe yaptığı hareketler de çeşitlidir. Bunlar yumuşatma, eğilip bükülme, denge bulma vb. hareketleridir.

Bu tür cimnastik olimpiyat oyunlarına da girer.

Ritmik Cimnastik: Sadece kadınlar tarafından yapılır. Estetikle sıkı sıkıya ilgilidir. Vücut armonisine doğal ve özgür hareketlerle varan bir yoldur. Çoğu zaman müziklidir. En büyük özelliği, vücudun yapılan harekete katılmayan kısımlarının yabancı kaldığı kuvvet hareketlerine yer vermeyişidir. Bu tür cimnastikte her hareket vücudun bütün kısımlarını ilgilendirir. Çoğu zaman küçük lobut, çember, atlama ipi, top gibi hareketin kendisiyle doğrudan doğruya ilgili küçük aletler kullanılır.

Hazırlık Cimnastiği ya da atletizm öncesi cimnastik: Bu tür cimnastiğin amacı, kişiyi daha yoğun hareketlere yani sportif yarışmalara hazırlamaktır. Hazırlık cimnastiğinde nefes alma çalışmalarından küçük ve büyük aletli hareketlere kadar çeşitli alıştırmalar yapılır.

Günlük yaşantıdan esinlenilmiş birçok hareket de bu türe girer. Ot döğmek, ağaç budamak veya kesmek, toprak kazmak, taş yontmak gibi hareketler hazırlık cimnastiğinde metotlu bir biçimde işlenerek kişiyi spor yarışmalarına hazırlar.

Bu tür cimnastik itfaiyecilik, askerlik gibi mesleklere hazırlayıcı bir görev de yüklenebilir.

Oda Cimnastiği: Yalnız sağlığı koruma amacı güden bir cimnastik türüdür. Herhangi bir yerde, herhangi bir kimse tarafından yorulmadan yapılabilecek hareketlerden meydana gelir. En yaygın olanlar J.P. Müller'in hareketleridir. Solunuma dayanan bu hareketler gövde, kollar ve bacakların ağır hareket etmesinden veya vücudun eğilip bükülmesiyle organların gerilmesi ve katlanmasıyle meydana gelir. Bütün bunlar çok dar yerlerde ve hiç bir alet gerekmeksizin yapılır.

Eğitim Cimnastiği: Beden eğitimi, kavramına cevap veren hareketleri içine alır. Cimnastiğin bu bölümünde metotlu hareketler yapılır ve cimnastik oyunları oynanır. Metotlu hareketler şunlardır: 1) Yöneltici hareketler (disiplin fikri verirler). 2) Gezinme - salınma hareketleri (davranışlara incelik ve canlılık vermek için). 3) Temel hareketler (ruhsal eğitim için). 4) Küçük aletli hareketler (temel hareketlerin verimini artırmak içindir). 5) Denge hareketleri (sinir sistemini kullanma yoluyle dikkati kamçılamak ve cesareti pekleştirmek içindir). 6) Atlama ve sıçrama hareketleri (hareketlilik, doğru davranış ve cesaret bulmak içindir). 7) Dayanma ve asılma hareketleri (gövde kaslarını kuvvetlendirmek içindir).

Cimnastik oyunları kesinlikle belirtilmemiş hareketlerdir. Hazırlıksız ve çabuk meydana

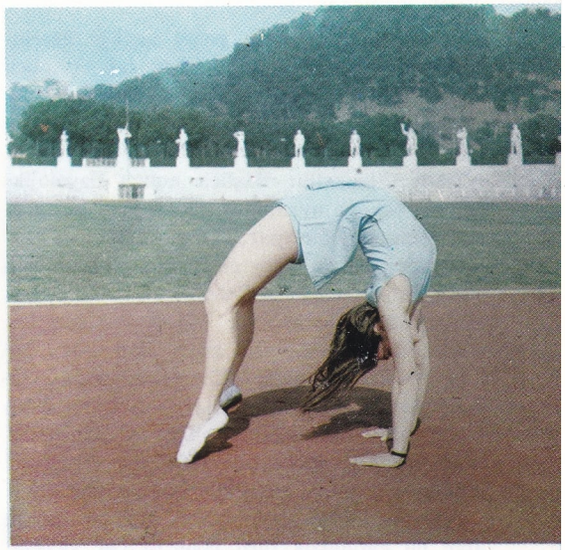

Ritmik cimnastik kadınlar ve genç kızlar tarafından yapılır. Üstte: Köprü duruşu. Altta: Topla ritmik cimnastik çalışmaları.

Çocukfelçli hastaların kaslarını kuvvetlendirmek için havuzda yapılan tıbbi cimnastik çalışmaları.

getirilişlerinin çocuğun genel kişiliği üzerinde olumlu etkisi vardır. Ağda top, çember biçimi koşu, çember biçimi alarak birbirine top geçirme, köşe kapmaca vb. bu tür oyunlardır.

Tıbbi Cimnastik: Başlıca amacı fizyolojiktir. İki bölüme ayrılabilir. Bunlardan birincisi organizmanın bir parçasının veya tümünün genel durumunu etkileme amacı güder. Kalp bozuklukları, ciğer anfizemleri, nevrozlar gibi hastalıklarda ruh ve bedeni doğuma hazırlamada mekanoterapi adını alan ikinci bölüm, örselenmelerden, iltihaplanmalardan, iskeletteki aksaklıklardan meydana gelen doku bozuklukları, çocukfelci, sinir ve kas zedelenmeleri gibi görev bozukluklarını gidermek amacıyle yapılan hareketleri içine alır.

Toplumsal Cimnastik: Kamu sağlığını amaç alan bu cimnastik türü İsveç'te çok yaygındır. İsveçliler buna «gönüllü cimnastiği» adını verirler. Programı, yapanın yaş ve mesleğine göre değişir. Kollarıyle çalışanlar gün boyunca yaptıkları çalışmanın olumsuz etkisini ortadan kaldıracak hareketler üzerine çalışırlar. Fikir işçileriyse kendi uğraşılarından ötürü eksik kalan yönlerini tamamlarlar.

Kültür Fizik: Yalnızca erkekler tarafından yapılan ve tek amacı vücut güzelliği olan tür. Kaynağının çok eski olmasına rağmen, bir süre bırakılmış, son zamanlarda tekrar moda olmuştur. Küçük ve az sayıda da büyük alet kullanılır.

CİNCİ HOCA

XVII. yüzyılda entrikacılığıyle ün yapmış Anadolu kazaskeri. Asıl adı Hüseyin olup, Safranbolu'da doğmuştur. Sihir, büyü gibi müspet bilimle ilgisi olmayan ve üfürükçülüğe dayanan birtakım marifetlerini babasından öğrenmiştir.

Süleymaniye medreselerinden birinde okurken öğrenimi yarıda kalmış, o sırada delilik nöbetleri geçiren devrin padişahı Sultan İbrahim'in sinir bozukluğuna, Valde Kösem Sultan aracılığıyle yardımcı olabildiği için, hayatının gidişi birdenbire değişmiştir. Medreseyi bitirmediği ve düzenli bir öğrenim görmediği halde, beklenmeyen başarısı müderrislikte **haric** denen bir dereceye atanmasına yol açmıştır. Fakat Sultan İbrahim ve saraylılar yanında kazandığı bu itibara karşı, Şeyhülislâm Yahya Efendi durumu kabullenmemiş, bilgi derecesi yeterli olmayan bu kişinin müderrislik sıfatı taşıyamayacağını ileri sürmüştür. Buna rağmen, bir süre sonra padişah tarafından Fatih müderrisliğine getirildiği gibi, kendisine bir de saray verilip, çeşitli yollardan gelirler bağlanmış, daha sonra Süleymaniye Müderrisliği, Galata Kadılığı, son Hace-i Sultanî gibi Mevlevîlik dereceleri verilmiştir. Okuyup üfleme, daha çok da sahtekârlığıyle Sultan İbrahim'i gün geçtikçe etkisi altına alan ve sarayda kendisine sağlam bir yer yapan bu adamın sınırsız gücü ve yetkisi, hükümet ileri gelenlerinden bazı değerli kimselerin mevkiini sarsmış, kendisini koruyan Yusuf Paşanın da yardımıyle Rumeli Beylerbeyi Faik Paşa ile, hemen ardından Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa paşaları öldürtmeyi dahi başarmıştır. Sarayda işbirliği ettiği Şekerpâre Kadın'ın yardımları ve padişahın koruyuculuğunda Anadolu Kazaskerliğine getirildikten sonra, yaptığı yolsuzlukların, rüşvet yoluyle kazandığı hesapsız servetin ardı arkası gelmemiştir. Cinci Hoca'nın bu saltanat devri, Hezarpare Ahmet Paşanın sadrazamlığa getirilmesiyle sarsılmış, Şekerpâre Mısır'a sürüldükten sonra ise, Anadolu Kazaskerliğinden uzaklaştırılmıştır. Mehmet IV.'ün tahta çıkışı sırasında kötülüğü ve bencillikleriyle en yakınlarının dahi sevgisini, desteğini kaybeden bu sözde din ve ilim adamı, önce Anadolu yakasında bulunan Mihalic'e sürgün cezasıyle gönderilmişse de, o sırada İstanbul'da patlak veren bir Sipahi ayaklanmasında kendi yakınlarının da adı geçtiği için, yeniçeri ocak ağalarının baskısı ve Mehmet IV.'ün buyruğuyle 1646'da öldürülmüştür.

CİNNAH, MUHAMMET ALİ

(1876-1948) Pakistan devletinin kurucusu. «Kaid-i âzâm», Hindistan Müslüman topluluğunun önderidir. Sıska anlamına gelen «Cinnah» adını kabullenmiş ve İngiltere'de Hukuk öğrenimi yapmıştır. Bombay'da 1897 yılında avukatlığa başlayan Cinnah, Kongre Partisinde siyasî hayata atılmış ve «İmparatorluk Yasama Konseyi»ne üye olmuştur. «Müslüman Ligi»ne katılarak bu örgütün başkanlığında bulunmuştur. Önceleri Gandhi'yle birlikte çalışmış, daha sonra Müslümanların çıkarlarından yana faaliyetleri sebebiyle Kongre Partisinden çekilmiş (1921) ve Müslüman Ligi içinde 1929 yılına kadar radikal bir tutumla grup önderliğini sürdürmüştür.

Londra'da toplanan Yuvarlak Masa konuşmalarında Hindistan sorunlarını çözümlemek için çaba harcamıştır (1930-1931). Cinnah'ın bu toplantılardaki çabalarının kökünü, Hindu ve Müslümanların eşit haklara sahip olmak konusu teşkil eder. Kongre Partisinin 1937'deki zaferinden sonra Hindistan'da Hindu baskısı dışında kalan bir Müslüman devlet kurulması fikrinin önderliğini yapmıştır.

İngilizlerin Hindistan'dan çekilmeleri konusunda yapılan görüşmelere katılmış ve bundan yararlanarak, bağımsız bir Müslüman devletinin kurulması fikrini Hintli liderlere kabul ettirmiştir.

15 ağustos 1947'de kurulan Pakistan eyaletinin ilk valisi ve bugünkü Pakistan devletinin kurucusudur. «Pakistan» ve «Milliyetçilik, Hindistan'da Savaş Halinde» adlı eserleri ünlüdür.

CİNSİYET

Bireylerde üretimin belirttiği özel karakterlerin bütünü. Bireye üreme işinde bir rol veren cinsiyet, yüksek hayvanları dişi ve erkek olarak ikiye ayırır. Gerek bitkisel, gerek hayvansal türlerde cinsiyet, çoğu zaman üreme mekanizmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak, bazı bakterilerde ve protozoerlerde olduğu gibi, birtakım bitkisel ve hayvansal türlerde gamet (cinsel hücre) alışverişi üremeden ayrı bir olay niteliğini taşıyabilir. Bu çeşit canlılarda üreme agamik adını alır. Cinsiyet, karakterleri uzlaştırmakla (genetik) türün çeşitlenmesi olanağını artırır ve bunun sonucu olarak da türün ortama uymasını sağlar. Şu halde cinsiyet türün sürekliliği için gereklidir. Genellikle, belirli bir cinsiyetin belirli bir morfolojik tipi olur. Erkekle kadının apayrı görünüşlere sahip olması, bir bakışta erkek aslanla dişi aslanın, horozla tavuğun birbirinden ayırd edilebilir bir görünüşte olması gibi.

Ancak pek çok aşağı türde bireyler sadece ortaya çıkardıkları gametlerle birbirlerinden ayrılırlar; bir kısmındaysa bu gametler bile birbirlerinden farklı değildir. Bireyleri aynı anda hem erkek hem dişi gamet yapan türler de vardır. Bunlara hermafrodit (erse ya da hünsa) adı verilir. Cinsiyet, bireydeki kromozom varlığıyle, yani kalıtsal yolla, belli olabilir ya da, bazı alt hayvanlarda olduğu gibi, gamet ve zigotların (iki gametin meydana getirdiği hücre) geliştiği ortama bağlı olabilir. (Kromozom, hücrenin çoğunlukla hücre parçalanması sırasında görülebilen ve biçimi çeşitli olabilen bir parçasıdır.)

İnsanlardaki cinsiyet erkek ve kadında birbirlerinden ayrı olan bir çift kromozoma bağlıdır. Kadınlarda bu çift, iki aynı (XX) kromozomdan meydana gelmiştir. Erkeklerdeyse iki ayrı kromozomdan (XY) yapılıdır. Bir canlının cinsiyeti döllenme anında belli olur: Gametlerde iki cinsel kromozomdan biri mutlaka bulunur. Özellikle dişi gamette daima bir X kromozomu vardır; dişi gametteki bu X kromozomu, döllenmede erkek gametten gelen bir X veya bir Y kromozomuyle birleşerek bir dişi ya da bir erkek canlı meydana getirir. Organizmanın her hücresinde kromozom yapısı aynıdır; başka bir deyimle kadın vücudunun her hücresinde iki X kromozomu

bulunmaktadır. Son yıllardaki bilimsel araştırmalar hareketsiz hücrelerin çekirdeklerinde bu kromozomların varlığını görebilme olanağını vermiştir. Bugün bu yolla bir kimsenin bazı hücrelerinden, çoğu zaman ağız mukozasının ya da granülon denen herhangi bir kabarcığın hücrelerinden o kimsenin cinsiyetini bulmak mümkün olmaktadır.

Temel cinsel nitelikleri veren gonadların (döllenme hücrelerinin içinde oluştuğu ve geliştiği organlar, erkekte husye, kadında yumurtalık) arasındaki ayrılıklar da cinsel kromozomlara bağlıdır. İnsanın ikinci derecede cinsel nitelikleri, başka bir deyimle maddesel ya da somatik denen cinsel nitelikleri, her şeyden çok gonadlardan gelen hormonların ve böbreküstü bezlerin etkisi altında gelişir.

Bazen döllenme bozuklukları ya da embriyon döneminde meydana gelmiş başka etkenlerden ötürü birtakım iki cins arası nitelikler ya da kromozom takımlarına uymayan gelişmeler meydana çıkabilir.

Bu çeşit çocukların doğumunda yapılan yanlış teşhis, gerçek cinsiyetlerinin aksi cinsiyette yetiştirilmeleri gibi yanlış bir yola götürmektedir.

Kromozomların gösterdiği cinsiyet, hormonların verdiği cinsiyet, ikinci derecedeki cinsel nitelikler ve eğitimin verdiği cinsel nitelikler her zaman birbirine uymayabilir.

CİRİT

Ucu demirli, sert ağaçtan kısa mızrak. Özellikle kuru meşe ağacından yapılanlar makbul sayılırdı. Barış zamanlarında yapılan oyunlarıysa bir spor türü niteliğini taşırdı. Bu oyun, oynayana çeviklik ve sağlamlık kazandıran, at üstünde oynanan eski bir Türk oyunudur. Ciriti erkekler oynar. Bugün de Anadolu'da cirit oynanan yerler vardır. Türklerden iyi binicilerin yetişmesinde bu oyunun geniş ölçüde etkisi olmuştur.

Cirit oynayacak olanlar, atlarına binerek oyun alanına gelirlerken, davullar ve zurnalar çalmaya başlar. Oyuna katılan atlılar ikiye ayrılır yüzer metre aralıkla iki sıra halinde karşı karşıya gelirler. Binicilerin ellerinde, kuru meşe ağacından yapılma ciritler vardır. Karşı karşıya bulunan dizilerin birinden bir atlı, sıradan öne doğru çıkar, atını oynatarak 20 - 30 metre kadar gider. Karşısındaki sırada bulunan bir binicinin adını söyler ve ciritini ona doğru atar, hızla dönerek dörtnala geriye doğru kaçar. Hem kaçar, hem de arkasına bakar. Cirit atılmakla oyuna çağırılmış olan atlı da, sırasından fırlayarak, kendisine cirit atmış olan atlıyı kovalamaya geçer. Uygun bulduğu bir sırada o da ciritini ona doğru savurur.

İlk cirit atan sıradan bu kez başka bir atlı daha çıkarak arkadaşını kovalayan biniciye ciritini atar. Ciriti atan kendisini savunmak zorunda olduğundan, hemen dönüp tekrar kendi safına girer. Aynı sıradan başka bir atlı çıkarak kovalayan atlıyı kaçırtır. Oyun bu biçimde sürer. Karşıdan kendisine gelmekte olan ciriti havada karşılayarak çelen usta biniciler iyi puan alırlar. Galip gelmek, ciritini karşısındakine değdirmek şeklinde olur. Ciritin ata değmesi halinde ciriti atan, oyun dışı kalır. Bir ciritçi oyunda ölürse, ailesi öldürenden davacı olamaz. Bu oyunların bir yiğitlik sayıldığı zamanlarda babalar ciritte ölen oğullarıyle öğünebilirlerdi.

Ciritin oynandığı yerler, düğünler, panayırlar ve pazarlardır.

CİSİM

Biçim, boyut, ağırlık vb. gibi özellikleri olan nesneler. Tahta, bir maddedir. Buna karşılık masa, sandalye, dolap birer cisimdir. Bunlar tahta maddesinden yapıldığı gibi çelik maddesinden de yapılabilirler. Çelik maddesinden ayrıca yay, anahtar, asma köprü cisimleri de yapılabilir. Görüldüğü gibi cisimler maddelerden yapılmıştır. O halde cisim ile madde arasında ne fark vardır sorusu sorulabilir. Biz istersek tava cismini çelik, bakır ya da alüminyum maddelerinden yapabiliriz. Bir tavanın belli bir şekli ve büyüklüğü vardır. Oysa çelik, demir, bakır, alüminyum derken belli bir şekil ve büyüklük akla gelmez. Buna göre cisim belli bir şekli ve büyüklüğü olan maddedir. Çeşitli maddelerden insan eli ile yapılan cisimlerin şekil ve büyüklüğü, kullanış amacına bağlı olarak değişir.

CİVA

Civa metali periyodik sistemin II. B grubunda bulunur. Sembolü Hg, atom numarası 90, atomik kitlesi (atom tartısı veya ağırlığı) 200,59 a.k.b.'dir. Civanın 7 sağlam (kararlı) ve 19 radyoaktif izotopu vardır. Tabiatta daha çok kükürtlü bileşiği bulunur. Bazen elementel civaya da kayalar arasında ince damlacıklar halinde rastlanır. Endüstride civa başlıca zincifre filizinden elde edilir, zincifre kükürtlü bileşiği olan civa sülfür mineralidir. Civa çok eski çağlardan beri bilinmektedir. Eski Çin ve Hint'te civa biliniyordu. Milâttan önce 1500 yılına kadar uzanan eski Mısır mezarlarında civaya rastlanmıştır. Sıvı ve gümüş renkli olduğu için civaya eski Yunanlılar (Hidrargyrum» (gümüş suyu) adını vermişlerdir. Civanın sembolü de bu addan türemiştir. Ortaçağda civaya «akıcı gümüş» denirdi. Bugün bile bazı ülkelerde bu ad hâlâ kullanılır.

Civa, zincifrenin hava akımında 600°C de kavrulmasıyle elde edilir. Civa, kavurma fırınından buhar halinde çıkar. Sonra soğutulup yoğunlaştırılarak ham civa elde edilir. Ham civayı saflaştırmak için, seyreltik nitrik asit içine damla damla akıtılır; asit yabancı maddeleri yükseltgeyerek eritir. Geriye kalan civa suyla yıkanır, kurutulur ve düşük basınç altında damıtılır. Yoğunlaşan civa artık saftır. Başka bir saflaştırma metodunda sıcak civa içinden ince kabarcıklar şeklinde hava akımı geçirilir. Yabancı maddeler oksit haline geçerek civanın yüzeyine yükselir. Sonra civa ince bir deriden süzülerek oksitlerden kurtarılır. Bu sonuncu metodu 1712 yılında G.D. Fahrenheit bulmuştur.

Civa gümüş parlaklığında ağır bir metaldir. Adi sıcaklıkta sıvı olan biricik metal, civadır. Kolay buharlaşır. Civa buharı zehirlidir. Civa -38,87°C de donar, 356,58°C de kaynar. Yoğunluğu 13,55 gr./cm^3.'tür. Buna göre civa kurşundan daha ağır, fakat altından hafiftir. Hidroklorik asit ve seyreltik sülfürik asit gibi yükseltgen olmayan asitler civaya etki etmez. Buna karşılık civa halojenler ve kükürtle kolayca birleşir. Demir, kobalt ve nikel gibi az sayıda metalden başka metallerin çoğunu eritir, **civa malgaması** adı verilen hamur kıvamında alaşımlar meydana getirir. Önemli civa bileşikleri arasında civa oksit, civa (1) klorür (kalomel), civa (2) klorür (süblime) ve civa (2) iyodür sayılabilir. Kalomel suda erimez, hekimlikte kullanılır. Buna karşılık suda eriyen süblime çok zehirlidir. Bu madde dezenfektan (mikrop öldürücü) olarak ve ayrıca kerestenin çürümesini önlemek ve pamuklu kumaşlara basma boyası yapmak için kullanılır. Civa (2) iyodür sarı ya da kırmızı renkli olabilir. Kırmızı renkli civa (2) iyodür yüksek sıcaklıkta sarı renkli türüne dönüşür. Endüstride bu özellikten metallerin sıcaklığını ölçmek için yararlanılır.

Metallerin büyük bir kısmı civadan daha hafiftir. Bu nedenle civanın üstünde yüzerler. Resimde civa yüzeyinde yüzen çelik çivi, civata ve somun görülüyor.

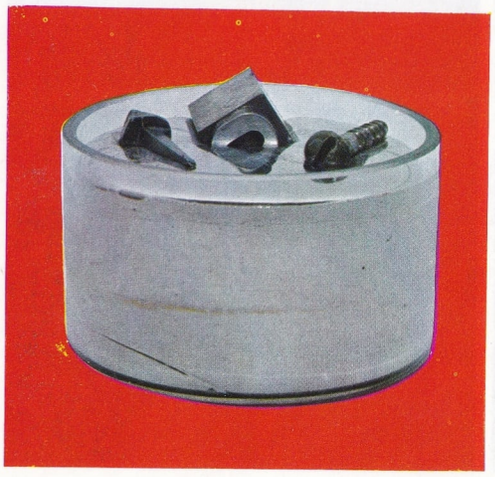

Kuvars kristalleri arasında başlıca civa kaynağı olan zincifre kristalleri.

Sarımtırak beyaz renkli civa fulminat kristalleri, vurulduğu zaman şiddetle patlar, kapsül yapımında kullanılır.

Civa, tabiatta az miktarda rastlanan elementel altın ve gümüş filizlerinden bu metalleri çıkarmak için kullanılır. Civa, bazı organik reaksiyonlarda ara madde olarak işe yarar. Civadan barometre, termometre gibi teknik aletler, civalı redresör ve civa buharlı lambalar yapılır. Çeşitli malgamalar (civa alaşımları) elde edilir. Bir çeşit civa-kalay alaşımı (kalay malgaması) eskiden ayna yapımında kullanılırdı. Bugün ayna yapımında gümüş tercih edilmektedir. Dünyada en çok civa çıkaran ülkeler İspanya, İtalya, Sovyetler Birliği ve A.B.D.'dir. Yurdumuzda zincifre Uşak, Ödemiş (Halıköy), Kocaeli, Konya bölgelerinde bulunur. Halıköy ve Konya filizlerinden civa elde edilmektedir.

Civa 2000 yıl önce Romalılar tarafından İspanya'da çıkarılmıştır. Bugün İspanya dünya üretiminin %40'ını sağlamaktadır.

Civanın Tıptaki Önemi: Civa protoplazmaya etki eden bir zehirdir. Hücre ve bakterilere öldürücü etkisi vardır. Bazı organik civa bileşikleri dezenfektan (mikrop öldürücü) olarak kullanılır. Fakat civa artık bağırsak solucanlarını ve parazitleri öldürmek için ya da müshil olarak verilmemektedir. Eskiden frengi tedavisinde kullanılan civanın yerini arsenikli bileşikler ve daha sonra da başka ilâçlar almıştır. Yine idrar söktürücü olarak eskiden kullanılmakta olan civa bileşikleri yerine, bugün zararlı etkisi daha az olan başka ilâçlar verilmektedir.

CİZRE

Mardin iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 8 862). Suriye sınırı yakınında, Dicle ırmağının bir büklümü içinde kurulmuştur. İl merkezine 183 km. yolla bağlıdır.

İlçe (460 km^2., nüfusu 19 367) nin Merkez bucağından başka Dicle adlı bir bucağı ve 26 köyü vardır.

İlçe toprakları Dicle ırmağının çevresindeki ovalar ile bu ovanın doğu ve batısındaki yaylalardan meydana gelir. Yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve oldukça yağışlı geçer. Bitki örtüsü bozkır halindedir. Dicle ırmağı ilçeyi kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda keser ve bir ara Türkiye - Suriye sınırını meydana getirerek Irak topraklarına geçer.

Cizre'de toprak tahıl ekimine elverişlidir. Makineli tarım her yıl biraz daha artmaktadır, bostanlar da oldukça geniş yer tutar. Küçükbaş hayvan da beslenir.

CİZVİTLER

Bir hıristiyan din örgütünün üyeleri. 1534 yılında, Paris'te, Ignace de Loyola ile altı arkadaşı tarafından kurulan ilk Cizvit topluluğunun başlıca amacı Kutsal Toprak'ta vaaz etmekti. Topluluğun üyesi olan rahipler 1537 yılında Roma'ya gitmişler, burada yeni kuruluş, Papa Paulus III.'ün sözlü onayını almıştır.

Cizvit teşkilâtının başında, genel kurul tarafından, kaydı hayat şartıyle seçilen ve yanında kendisini denetleyen bir yardımcısı olan başrahip bulunur. Başrahip, taşra rahiplerini ve rahipleri tayin eder. Teşkilâta egemen olan askerlik disiplinine benzer sert bir disiplinle astların üstlere kesin bağlılığı ve itaati, Cizvit Teşkilâtını, din kurumlarının ve papalık otoritesinin en etkili silâhı haline getirmiştir. İlk kuruluş yıllarından başlayarak, Cizvit papazları, gerek Avrupa'da (İtalya, İspanya, Almanya, Portekiz ve Fransa en etkin oldukları ülkelerdi) gerekse Avrupa dışında (Hindistan, Çin, Japonya, Afrika, Güney Amerika, vb.) geniş ve yoğun bir hıristiyanlık propagandasına girmişler; okullar, yüksek eğitim kurumları açmışlar; teşkilâtlarını büyük bir güç ve zenginliğe ulaştırmış ve toplumun yüksek tabakalarında, Avrupa hükümdar saraylarında sahip oldukları etkiyle, politik alanda da bir güç haline getirmişlerdir. Cizvit Teşkilâtının XVIII. yüzyılın ikinci yarısına rastlayan en güçlü dönemi, aynı zamanda teşkilâtın çöküşünün başladığı dönemdir. Aydınlatma felsefesinin güçlenmesi, ulusal kiliselerin ve hükümetlerin Cizvit Teşkilâtına karşı cephe almağa başlamaları gibi nedenlerle teşkilât yavaş yavaş eski güç ve etkisini kaybetmiş, sırasıyle, Portekiz'den (1759), Fransa'dan (1762), İspanya'dan (1767), Sicilya ve Malta'dan (1768) kovulmuştur; 1773 yılında ise Papa Clément XIV., o sıralarda, 24 bin üyesi, 271 misyonu, ve altı yüzü aşkın koleji olan bu teşkilâtı lâğvetmiştir.

Fakat, bir süre sonra Papa Pius VII. tarafından yeniden kurulan teşkilâtın üyeleri kısa zamanda yine bütün Avrupa'ya ve dünyaya yayılmışlardır. Halen 35 bini aşkın üyesi olan teşkilât, özellikle, misyonerlik alanında çalışmalarına devam etmektedir. Çok sayıda kolej ve okulu olan, birçok gazete ve dergi çıkaran Cizvit teşkilâtı, din üzerine, bilimsel kitaplar da yayımlamaktadır.

CLAIR, RENE

(1898-) Fransız sinema yönetmeni. Paris kültür çevreleriyle ilişkisini sürdürürken 1920 yılında eğlence olarak bir filimde oynamayı kabul etmiş **Le Lys de la Vie,** (Hayatın Zambağı), bir süre sonra da bir yazar olarak sinema ilgisini çekmeye başlamıştır. Öncülük hareketine katılan Clair, 1923 yılında ilk filmi olan **Paris qui dort ou Le rayon invisible** (Uyuyan Paris ya da Görünmez Işın) filmini çevirmiştir. Bu filimde Parislileri uyutmak için gizemli bir ışın icat eden bir bilginin hikâyesi anlatılır. Clair'in öncülük hareketi sırasında çevirdiği en önemli filim, iki bölümlük **Relâche** (Dinleniş) adlı baleden uyarladığı kısa bir filim olan **Entr'acte** (Perde Arası, 1924) tır. Öncülük hareketine katılan diğer yönetmenlerde olduğu gibi filimde en önemli öğe güldürü öğesiydi. Clair'in filimlerindeki bu güldürü öğesi gittikçe gelişmiş ve **Le chapeau de paille d'Italie** (İtalyan Hasır Şapkası, 1927) ile **Le million** (Milyon, 1931) gibi filimlerinin bazı sahnelerinde gerçek bir kusursuzluğa erişmiştir. **A nous la liberté** (Bize Özgürlük, 1932) adlı filminde sinema dilini ince bir hicivle zenginleştiren ve teknokrasiyi tatlı bir şekilde alaya alan Clair, **Le dernier milliardaire** (Son Milyarder, 1935) adlı filminde de totalitarizmi taşlamıştır. Clair'in sinema dilinde, güldürü öğesinin yanı sıra belirmeye başlayan duyarlık ve şiir öğesi, ilk olarak **Les deux timides** (İki Sıkılgan, 1928) ve **Quatorze Juillet** (On dört Temmuz, 1933) adlı filimlerde ortaya çıkmış, **Le silence est d'or** (Sessizlik Altındır, 1947) **Les grandes manoeuvres** (Hileli Aşk, 1956) ve **Porte des Lilas** (Lâle Sokağı, 1957) gibi olgunluk çağının en büyük filimlerinde iyice be-

Solda: René Clair'in «Porte de Lilas» adlı filminden bir sahne. Sağda: René Clair.

lirginleşmiştir. Uyumlu dünya görüşü ve güçlü üslûbuyle, çağdaş sinemanın en büyük temsilcilerinden biri olan René Clair, Fransız Akademisi üyesidir.

CLAUDEL, PAUL
(1868-1955) Fransız şairi ve tiyatro yazarı. Sembolist şairlerden Mallarmé'yle ilişki kurmuş, Rimbaud'dan büyük ölçüde etkilenmiştir. 1893 yılından başlayarak diplomatlık yapmış ve uzun süre uzak ülkelerde yaşamıştır. 1946 yılında Fransız Akademisine seçilmiştir.

Çağdaş zevklere uygun bir gizem dünyası çizen Claudel, şiirlerinde evrenin genişliğini ve zenginliğini, Tanrı'nın varlığının bir tanığı olarak yüceltir. **Art poétique** adlı eserindeki düşüncelerinde de aynı kavramın tekrarlandığı görülmektedir. Tiyatro eserleriyse, Maeterlinck'in oyunlarıyle birlikte sembolist tiyatronun en önemli örnekleri arasında yer almaktadır. 1900 yılından önce yazılmış oyunlarından, **La ville** (Şehir) yazarın ölümünden sonra 1955 yılında Vilar'ın Theâtre National Populaire'i, **Tête d'or** ise 1959 yılında Barrault tarafından sahneye konulmuştur. Diğer önemli oyunları (bunların hepsi 1924 yılından önce yazılmıştır) seyirci karşısında genellikle geç çıkan Claudel'in baş eseri sayılan **Le soulier de satin** (İpek Kaplı Ayakkabı) ancak 1943 yılında Barrault tarafından sahnelenmiştir. Yazarın bazı oyunları Honegger ve Milhaud'nun müzikleriyle sahneye konmuştur. Claudel'in tiyatrosunun şiir yanı daima tiyatro yanından üstün olmuştur; Aischilos, Shakespeare ve İspanyol tiyatro yazarlarını hatırlatan bir yaratma özgürlüğü Claudel'in en önemli özelliklerinden biridir.

CLEMENCEAU, GEORGES
(1841-1929) Fransız devlet adamı. Tıp fakültesini bitirdikten sonra bir süre İngiltere ve A.B.D.'de kalıp memleketine dönen, milletvekilliği, Paris Belediye Başkanlığı yapan Clemenceau, 1902 yılında senatör seçildi ve 20 yıl senatörlük yaptı. 1906 yılında İçişleri Bakanı, aynı yılın ekim ayında da Başbakan oldu. Bu görevdeyken iki yıl önce Delcassé'nin başlatmış olduğu Büyük Britanya ile anlaşma politikasını güçlendirmeyi başardı. Özellikle Agadir bunalımından sonra bir Avrupa savaşının kaçınılmazlığına inandığından ülkesini gerek politik gerekse askerî bakımlardan bu savaşa hazırladı. Başbakan bulunduğu 1917 yılında, içerideki her türlü bozgunculuğu şiddetle ezerek askerî faaliyete yeni bir güç katmıştır. Fransız ulusunun Almanya'ya karşı kazanılan zaferi büyük ölçüde Clemenceau adına bağlanır. Ne var ki, Clemenceau barış masasında savaş alanlarında olduğundan çok daha az becerikli görünmüştür. 1920 yılı başkanlık seçimlerinde beklenmedik bir şekilde yenilgiye uğrayınca politikayı bırakmış ve kendini anılarını yazmaya vermiştir.

COCKCROFT, SIR JOHN DOUGLAS
(1897-) İngiliz fizik bilgini. Cambridge'de, Cavendish laboratuvarında, Rutherford'la birlikte çalışan Cockcroft, 1932 yılında Walton'la birlikte lityum ve diğer bazı hafif elemanların, yüksek elektrik gücüyle sunî olarak hızlandırılmış protonların etkisiyle, çekirdeklerini parçalamayı başarmıştır. Cockcroft ile Walton araştırmalarında kendi yaptıkları bir hızlandırıcı kullanmışlardır.

Cockcroft, 1936 yılında Royal Society üyeliğine kabul edilmiştir. 1939 yılından 1946 yılına kadar Cambridge Üniversitesinde fizik profesörlüğü yapan Cockcroft, 1946 yılında İngiliz Harwell atom merkezinin başına getirilmiştir. 1951 Nobel fizik ödülünü Walton'la paylaşmıştır.

COCTEAU, JEAN
(1889-1963) Fransız şairi, tiyatro yazarı ve sinema yönetmeni. Rostand etkisindeki birkaç kitabından sonra **Cap de Bonne - Espérance** (Ümit Burnu, 1918) ile yeni edebiyat akımlarının etkisine girmiştir. Daha sonra müzikle ilgilenmiş ve bale librettoları yazmıştır. Bunların başlıcaları **Parade** (1917 yılında Massine'in koreografisi, Picasso'nun dekor ve kostümleri, Satie'nin müziği ile Diaghilev Balesi tarafından temsil edilen bu bale büyük bir sanat olayı olmuştur.), **Le boeuf sur le toit** (Damdaki Öküz; 1920 yılında oyun, 1924 yılında bale olarak temsil edilmiştir) ve **Les Mariés de la Tour Eiffel** (Eiffel Kulesinde Bir Karı Koca, 1921) baleleridir. **Le secret profesionnel** (Meslek Sırrı, 1922) adlı kitabında klasik edebiyat biçimlerinin yeni bir anlayışla ele alınmasını savunduktan sonra bir dönüş yapmış, olağanın dışında insancıl duygulara yönelmiştir. Radiguet'nin ölümünden sonra (1924) Cocteau karışık bir dönem yaşamış, afyonla kendini zehirlemiş, büyük bir din bunalımı geçirmiştir. Bu arada **Le Potomac** (1919), **Thomas l'imposteur** (Yalancı Thomas, 1923), **Les enfants terribles** (Korkunç Çocuklar, 1929) gibi romanlar yayımlamıştır. Fakat en çok tiyatroyla ilgilenmiş, önce eski efsaneleri çağdaş bir yorumla sahneye aktarmıştır. (**Antigone, Orphée, Oedipe-Roi**). Bazen geleneksel tiyatrodan yararlanan, bazen yeni anlatım yolları arayan Cocteau'nun en belirleyici oyunları arasında **Les parents terribles** (Korkunç Ana Babalar, 1938) ve **La machine à écrire** (Yazı Makinesi, 1941) en önemli olanlarıdır. Rossellini'nin **Amore** (Aşk, 1948) filminin ilk bölümünü meydana getiren ve 1959 yılında Poulenc tarafından müziklenen **La voix humaine** (İnsan Sesi, 1930) adlı oyunu da önemlidir. Sinemayı ilk olarak öncü sinemanın en tipik filimlerinden biri olan **Le sang d'un poète** (Bir Şairin Kanı, 1930) adlı filimle denemiştir. Daha sonra yönettiği filimler şunlardır: **La belle et la bête** (Güzel ve Hayvan, 1946), **Les parents terribles** (Korkunç Ana Babalar, 1948), **L'aigle à deux têtes** (İki Başlı Kartal, 1948) ve **Orphée** (1950). 1955 yılında Fransız Akademisine üye seçilmiştir.

La voix humaine ve **Les enfants terribles** Türkçeye çevrilen kitapları arasındadır.

Jean Cocteau çağdaş Fransız edebiyatının olduğu kadar, XX. yüzyıl kültürünün de en önemli kişilerindendir.

Jean Cocteau.

COĞRAFYA
Görevi yerküreyi tanımlamak olan bilim dalı. Coğrafya bu tanımlamayı yapabilmek için, yerkürenin kıta, bölge, şehir, okyanus, deniz, dağ gibi çeşitli birimlerini incelemek zorundadır.

Coğrafyanın Geçmişi: Bilginler, çok eski çağlardan beri, insanoğlunu çevreleyen âlem ve bu âlemde yaşayan canlılarla ilgili sorunlara bir merak duymuşlardır. Bu merakın ilk defa yerküre konusunda belirli bilgiler durumuna geçmesi ve bu bilgilerin de bir sentez biçiminde karşımıza çıkması ise ancak Yunan bilginlerinin çalışmalarıyle olmuştur. Yunanlılar, coğrafyayı sentetik bir tanımlama olarak almışlardır. Bu tanımlama anlatış yolunu haritada bulmuştur. Gemicile re kıyı bölgeleri konusunda bilgi verme amacını güden ve yalnızca yer adları listesi veren tanımlamalar pek önemli ve değerli olmamıştır. Uzun yolculukları anlatan kitaplar da bundan öteye giden bir görevde bulunamamıştır. Daha sonraları, ticaret seferleriyle, savaşlarla, göçlerle bilgi genişleyince, daha geniş çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan yerkürenin oluşuyle en yakından ilgileneni Amasyalı bilgin Strabon'un (M.Ö. 58 - M.S. 21) **Coğrafyası** olmuştur. Yazarının bir Yunanlı olmasına rağmen, coğrafyayı Romalıların görüşüyle anlatan bu kitap devlet adamlarına, resmî görevlilere, vb. yararlı olabilecek birtakım bilgileri iyi düzenlenmiş bir biçimde sunmakta, tek tek ülkeleri kendi durumları içinde ele alarak iklim ve biyoloji niteliklerini, ürünlerini ve bütün bu çerçeve içinde insanları, gelenekleri ve politik durumu incelemektedir. M.S. II. yüzyılda, İskenderiye'de Mısır kralları Ptolemeuslardan astronomi bilgini Claudius, Surlu Marinus'tan (I. yüzyıl sonu) esinlenerek **Coğ-**

rafyaya Giriş adlı eserini yazmıştır.

Ortaçağdan XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Coğrafya: Eskiçağ bilginlerinin coğrafya kitapları ortaçağda unutulmuş ve bu bilim dalı gerilemiştir. Coğrafya çalışmalarını yalnız din adamları sürdürmüştür. Ancak, onların çalışmalarında, dinsel fikirlerin etkisi ağır basmıştır. Manastırlarda yazılan coğrafya kitapları, öğrenciler için hazırlanmış yer adları listesi olmaktan öteye gidememiştir. Bu manastır çalışması ürünlerinin en önemlisi Antakyalı Kosmas İndikoplöstes adıyle anılan Costantinus'un (M.S. VI. yüzyıl) kitabıdır. Coğrafya, Ortaçağda en çok Araplar arasında gözde bir bilim dalı olmuştur. XII. yüzyılın ünlü coğrafya bilgini İdrisî, Palermo'da Sicilya kralı Ruggero II.'nin sarayında çalışmış ve **Libro del Rè Ruggiero** (Kral Ruggero'nun kitabı) nı orada yazmıştır. Bu kitap, Arapların tüm coğrafya bilgisinin en üstün noktasına erişmiş bir eser sayılmaktadır. İdrisî, Kral Ruggero'nun kitabında tehlikelerle dolu ve hiç bir teknenin açılamayacağını sandığı Atlas okyanusunu batıdaki son sınır olarak almaktadır. Buna karşı, Hint okyanusu kıyısındaki ülkeler ve Afrika kıtası konusunda birçok bilgi vermektedir. İdrisî'den sonra coğrafya bilimi artık her taraftan, kara yolculuklarıyle, deniz seferleriyle, genişlemeye başlamıştır.

XV. yüzyıl sonunda Amerika'nın bulunması, bundan sonra yerkürenin çevresinin dolaşılması, dünyanın bilinen kısmının çok genişlemesi ve birçok yeni olayın bilginlerin önüne serilmesi sonucunu vermiştir. Bir yandan da genel nitelikte küçük ölçekli haritalarda yeni bulunan toprakların ayrıntılı olarak gösterilmesine hız verilmiştir.

Elde edilen bilgilerden çıkarılan sentezler ilk atlaslarda görülmeye başlamıştır. Bunlar arasında en ünlüleri Abramo Ortelius'un **Theatrum Orbis Terrarum** (1570, Yerkürenin Görünüşü) ve Gerhardus Mercator'un **Atlas**'ı (1595) dır. XVII. yüzyılın ortasında Bernardo Varenio tarafından yayımlanan küçük bir kitap tek başına coğrafya tarihinde bir dönüm noktasını göstermektedir. **Geographia universalis in qua affectiones generales telluris explicantur** (Yerkürenin Genel Etkilenmelerinin Açıklandığı Evrensel Coğrafya) adlı bu küçük kitapla bu bilim dalının belli bir düzene oturtulması yolunda ilk adım atılmıştır. XVII. yüzyılda coğrafya bir duraklama geçirmiştir. Bu dönemde Philipp Cluverius (1580 1623) gibi eski bilginlerin araştırmaları ele alınmış, daha gelişmiş araçlarla kartografya çalışmalarına girişilmiştir. Atmosfer ve deniz olaylarının dikkatle ele alınması da bu dönemde olmuştur. Yine bu sırada her ülkenin kendi fizik elemanları, insanları, toplumsal kuruluşları, ürünleri, ticareti, vb. hakkında bilgiler toplanması coğrafyanın ana amacı olmuştur. Bunun sonucu olarak coğrafya, ekonomik ve sosyal bilimlerin bir yardımcısı durumuna geçmiş, istatistik çalışmalar önde gelen bir önem kazanmıştır.

Çağdaş Coğrafya: Dünya XIX. yüzyıla girerken coğrafyanın modernleşmesi için gerekli her şey elde bulunmaktaydı. Bu bilim dalının öteki bilimlerin gelişme ve ilerlemesine uygun, daha sağlam temeller üzerinde bir düzene sokulmasına en çok emeği geçen iki Alman bilgini olmuştur. İki karşıt okulun temsilcisi olan bu bilginler Alexander von Humboldt (1769-1859) ve Karl Ritter (1779-1859) dir. Bir doğal bilimler uzmanı olan von Humboldt, fiziksel coğrafya akımının kurucusu sayılır. Kuzey And dağlarında ve Venezuela'da yaptığı gezilerde, keskin gözlemciliğiyle izotermler, altimetrik sınırlar, deniz akıntıları, vb. gibi çeşitli alanlarda değerli sonuçlar çıkarmıştır. Antropolojik ve tarihsel akımı kuran ise Karl Ritter olmuştur. Elli yıl Berlin Üniversitesinde ders veren Ritter'in izleyicileri de çok olmuş, bunlar fizik görünüşlerden mantık yoluyle bazı sonuçlara varmakta çoğu zaman acele etmişlerse de, fiziksel coğrafyayı bir süre gölgede bırakabilmişlerdir. Fakat, XIX. yüzyılda keşif seyahatlerinde görülen büyük ilerlemeler, doğal bilimlerin yeni akımları, özellikle Darwin'in bulguları, topografya, jeoloji ve hidrografi alanlarında rölöve hesaplarının ileri gitmesi, denizler ve atmosfer üzerinde yapılan incelemeler fiziksel coğrafyaya bir canlılık getirmiştir. Ferdinand von Richthofen (1833-1905) ve Oskar Peschel (1826-1875) bu alanda adları özellikle belirtilmesi gereken iki bilgindir. Bir süre doğacı ya da natüralist denen akımla insancı ya da antropolojik denen akım birbirleriyle çatışmış, bu iki akım ancak günümüzde birbiriyle uyuşmuştur. Fiziksel ve

XV. yüzyılda yapılmış bir İspanyol haritasında Avrupa ve Afrika. Gemicilerin ve kâşiflerin çalışmaları coğrafya biliminin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

COĞRAFYA İLE İLİŞKİLİ BİLİMLER VE BUNLARA BAĞLI EYLEMLER

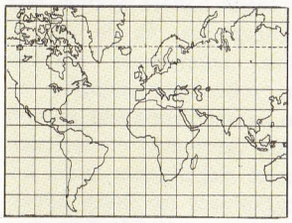

MATEMATİKSEL COĞRAFYA

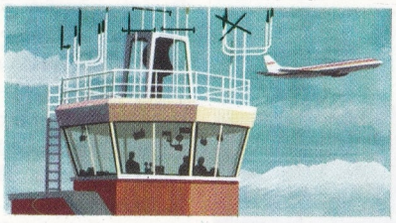

UÇAK ROTALARI

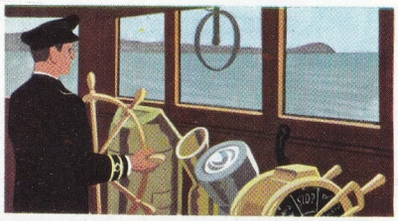

GEMİ ROTALARI

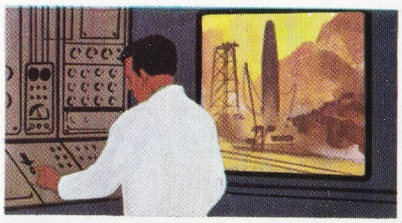

FÜZE ROTALARI

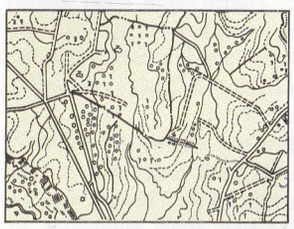

TOPOĞRAFYA

MADENCİLİK

İNŞAAT

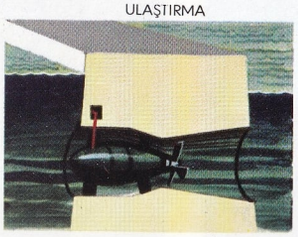

ULAŞTIRMA

TARIM

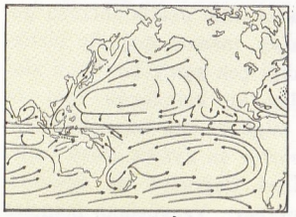

OKYANUSBİLİM

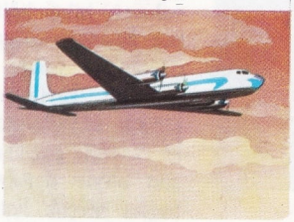

BALIKÇILIK

KIYI SETLERİ YAPIMI

DENİZLERDEN YARARLANMA

TUZ ELDE EDİLMESİ

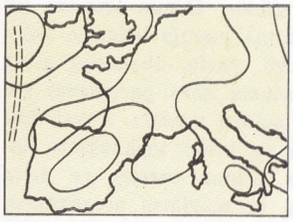

METEOROLOJİ

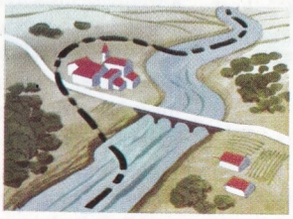

HAVA ULAŞIMI

TARIM

DOĞAL AFETLERDEN KORUNMA

YILDIRIMDAN KORUNMA

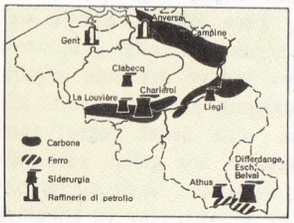

SİYASAL COĞRAFYA

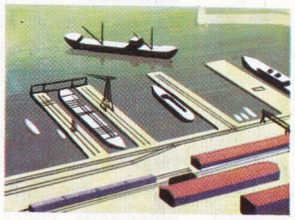

SINIRLAR

İÇ TOPRAK SORUNLARI

ULUSLARARASI TOPLANTILAR

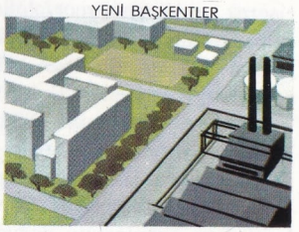

YENİ BAŞKENTLER

EKONOMİK COĞRAFYA

ULAŞTIRMA

TARIM

ENDÜSTRİ

YERLEŞME

antropolojik coğrafya bugün birlikte yürüyen iki daldır. Bu birleşmenin belli başlı iki nedeni olmuştur. Araştırma yolları ikisinde de aynıdır. İkisinde de bu yollar çoğu zaman olayların doğrudan doğruya gözlenmesine dayanır. İkinci neden ise, fiziksel ve antropolojik coğrafya dallarının amaçlarının aynı olmasıdır. Bu amaç, yerkürenin, fiziksel etkenlerin işlemesinden, farklı biyolojik toplulukların görünüşlerinden, insanın varlığından ve insan eylemlerinin çeşitli ve karma gösterilerinden doğan, çeşitli görünüşlerinin tanımlanması, açıklanması ve sınıflanmasıdır.

Geçen yüzyılda üniversitede okutulan bilimler arasına giren coğrafya Almanya'dan başka birçok ülkede de pek çok bilgin ve araştırmacı tarafından ele alınmış ve çeşitli açılardan işlenmiştir. Fransız coğrafyacısı Paul Vidal de la Blache (1845-1918), yetiştirdiği öğrencilerle birlikte bir seri bölgesel inceleme yayımlamıştır. «Monografi» adı verilen bu incelemelerde tek bir bölge, çeşitli açılardan, ele alınmaktadır. Fiziksel coğrafya alanında ün kazanmış Fransız bilginlerine örnek olarak Emmanuel de Martonne (1873-1955), antropolojik coğrafya alanında ise Jean Brunhes (1869-1930) ün adları verilebilir. Amerika Birleşik

Coğrafya, yeryüzündeki fiziksel, biyolojik ve beşerî olayları inceler. Üstte solda: Fiziksel etkenin insan etkeninden daha üstün olduğu bir vadi. Üstte sağda: Bir kıyı bölgesinde yerleşme. Altta solda: Ekili bir bölge ve buradaki yerleşme tipi. Altta sağda: Bir endüstri bölgesi ve insanların bölgenin doğal görünüşünü değiştirmesi.

Devletleri'nde William M. Davis (1850-1934), toprağın şekillerini dönemsel yöntem ya da devrî metot denilen yolla sınıflandırmaya girişerek yerkürenin morfolojisine yeni bir doğrultu vermiştir. Yine Amerikan coğrafyacılarından Isaiah Bowman (1878-1950) siyasal coğrafyaya önemli katkılarda bulunmuştur.

Coğrafya Biliminin Bölümleri: Coğrafya, genel coğrafya ve ülkeler coğrafyası olmak üzere başlıca iki bölüme ayrılır.

1 — **Genel Coğrafya:** Türlü coğrafya olaylarının ve konularının doğuş ve oluşlarını konu edinir. Denizlere, akarsulara, yüksekliklere, iklime, bitkilere, hayvanlara, ırklara, nüfus durumuna, yerleşmeye, ulaştırmaya, ekonomik ve siyasal coğrafyaya ilişkin en yaygın ve genel bilgileri verir. Genel coğrafya da ayrıca dört bölüme ayrılır:

a) Fiziksel coğrafya, yeryüzünün görünüşünü, yeryüzündeki olguları (akarsular, buzullar, deniz akıntıları, yağmurlar, vb.), bunların dağılımlarını, hayvansal ve bitkisel hayatı inceler. Jeomorfoloji, okyanusbilim, hidrografi, klimatoloji, fiziksel coğrafyanın birer bölümüdür. Bunlardan jeomorfoloji, ya da yerküre morfolojisi, toprağın şekillerini ve bu şekillerin oluşlarını inceler. Hidrografi denizleri ve tatlısuları ele alır. Hidrografinin bir parçası olan okyanusbilim yalnızca denizleri ve okyanusları inceler; ancak kullandığı fiziksel ve kimyasal metotların gitgide daha fazlalaşmasıyle başlıbaşına bir bilim olma yolundadır. Klimatoloji ise, meteorolojinin sağladığı verilerle yerküre üzerindeki çeşitli iklimleri inceler.

b) Biyocoğrafya, bütün canlıları ve bunların yeryüzü olaylarıyle ilgisini, karşılıklı etkilerini konu edinir. Ancak bu canlılar arasında insan, daha çok beşerî coğrafyanın konusu olduğundan, biyocoğrafya sadece bitki ve hayvan coğrafyasını inceler. Bitki ve hayvan türlerinin bölgesel dağılışıyle, bunu hazırlayan ve geliştiren etkenleri, doğa yasalarını gözlem konusu yapar.

c) Beşerî coğrafya, ya da insanlar coğrafyası, yerküreyi insanlar topluluğunun ortamı olarak ele alır ve insanların yeryüzü üzerine dağılımını, fiziksel ortamın insan toplulukları üzerindeki etkisini, insanların yeryüzü üzerinde yaptıkları değişiklikleri inceler. Beşerî coğrafya da çeşitli kollara ayrılır: Dar anlamda insanlar coğrafyası, ya da ekoloji, insanların yeryüzüne dağılışlarını, nüfusun çeşitli yoğunlukları, yoğunluğun değişme nedenleri, toplumların ortam üzerindeki etkileri ve ortamların toplum üzerindeki etkileri açısından ele alır. Beşerî coğrafyanın ikinci kolu olan konutlar coğrafyası ise insan konutlarının tipleri, nitelikleri ve dağılımları üzerinde çalışır. Beşerî coğrafyanın öteki kolları yollar ve ulaştırma araçlarıyle uğraşan bölüm ile devletlerin ve başka kuruluşların örgütlerini ve gelişmelerini coğrafya açısından ele alan siyasî coğrafyadır.

d) Ekonomik coğrafya, ekonomik olayların yeryüzüne etkisini, bölgesel dağılışını ve başka coğrafya olaylarıyle ilgisini araştırır; dünyanın ve çeşitli ülkelerin genel ekonomisi ile ticaret, ulaştırma gibi konularla ilgilenir.

Bütün buraya kadar olan açıklamalarda görüldüğü gibi coğrafya, insanın doğayla birlikte söz konusu edildiği çok geniş bir bilim alanıdır. Yeryüzü olay ve konularını tam ve toplu halde başka bilgilere ışık tutacak biçimde vermesi bakımından da ayrıca önem taşır.

2 — **Yerel ve Özel Coğrafya** da denilebilen **Ülkeler Coğrafyası:** Yeryüzünü bölgeler halinde kendi şartları ve özellikleri içinde inceleyen bilgi bölümüdür. Bunun için de ilk kez üzerinde araştırma yaptığı bölgenin doğa durumunu (dağ, ova, yayla, akarsular gibi) ele alır. Tarih boyunca kara parçasının geçirdiği değişikliği, suları, kıyıları, iklimi, bitki örtüsü, hayvan ve insan toplulukları, insan eliyle doğaya katılan eserler ve daha başka birçok konu ve olayların araştırması, ön bilgileri verir. Bütün bunların birleştirilip karşılaştırılmasıyle, konu olarak alınan bölgenin yerel coğrafyası ortaya çıkmış olur. Bu tarz bir metot sonucu, son zamanlarda kutup bölgelerinin de incelenip ana bilgiye katılmasıyle kıtalar coğrafyası ve ayrı ayrı devletlerin, ülkelerin bütün kara parçalarının bölgesel coğrafyası meydana getirilmiştir.

Genel ve yerel coğrafya bilgileri dışında yeryüzünü daha sınırlı veya farklı ve dolaylı biçimlerde inceleyen başka coğrafya kolları da doğmuştur ki, **Yöre Bilgisi, Karşılaştırmalı Ülkeler Coğrafyası** gibi bilgi gruplarını içine alan bölümler bunlar arasında sayılabilir. Nitelikleri, çalışma metoduna göre, ülkeler coğrafyasına veya genel coğrafyanın bilgi sistemine yaklaşır. Söz gelişi, **yöre bilgisi** denilen dal, yeryüzünün hayli küçük bir bölgesinde, coğrafya ile ilgili olay ve konuları daha sınırlı bir alanda inceleyen bilgi bölümüdür. Bu bölümden **Karşılaştırmalı Ülkeler Coğrafyası** bilimi doğmuştur. Yeryuvarlağının çeşitli bölgelerini karşılaştırmalı olarak ele alıp inceler.

Coğrafya İle Öteki Bilimler Arasında İlişkiler: Gerek doğal bilimlerden, gerek insanı inceleyen bilimlerden elde edilecek veriler coğrafya tarafından her zaman kullanılmaktadır. Doğal bilimlerden astronomi, jeodezi (yer ölçme bilgisi), topografya, kartografya, jeofizik, meteoroloji, jeoloji, botanik ve zoolojiyle sıkı ilişki içindedir. Astronomi, yerkürenin

Bir yerli ressamın fırçasından, Amerika kıtasına beyazların ayak basışı.

dönmesini ve bunun etkilerini, yerkürenin eksen eğikliğini, güneş ve ay çekimlerini, jeodezi yerkürenin şekil ve boyutlarını, jeofizik deprem olaylarını, meteoroloji iklimlerin sınıflandırılmasını ele almaları bakımından coğrafya ile yakından ilgilidirler. Coğrafyanın istatistik, dilbilim, etnoloji, antropoloji, şehircilik, tarih ve ekonomi gibi toplumsal ve tarihsel bilim dallarıyle de ilişkileri vardır.

COĞRAFYA KEŞİFLERİ

En eski çağlardan beri insanoğlu uzak ülkeleri tanımayı istemiştir. Bu isteğin nedenleri ekonomik, siyasî ya da askerî, hattâ son zamanlarda görüldüğü gibi bilimsel olabilir; ancak bu konuda ticarî nedenler ağır basar. Ticaret amacı insanları keşif yollarına salmakta en büyük rolü oynamıştır. Mısırlı tacirlerin, çok eski çağlarda, Nil'in kaynağına doğru seferler yaparak Habeşistan'a vardıkları; yine Mısır'dan ticaret amacıyle hareket eden gezginlerin, Firavun ordularından çok önce, Sina yarımadasını ve Suriye'yi ziyaret ettikleri bilinmektedir. Giritliler de Orta ve Doğu Akdeniz kıyılarını tanımak için yolculuklar yapmışlardır. Bugün İspanya'nın Cadiz limanının bulunduğu yerde, zamanımızdan 4000 yıl kadar önce, Fenikeliler tarafından bir koloni (Gadir) kurulmuştur.

James Cook yerliler arasında.

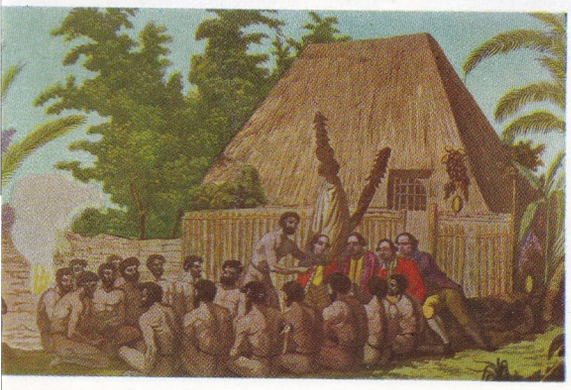

Akdeniz kıyılarının ve kıyıya yakın iç bölgelerin sistemli bir şekilde tanınabilmesi, ancak zamanımızdan 2500-3000 yıl kadar önce başlamıştır. Hekataios ve Herodotos'tan kalan yazılar, M.Ö. VI. ve V. yüzyılların coğrafya bilgileri konusunda az çok bir fikir verebilmektedir. Ancak, bu bilgileri kimlere borçlu olduğumuzu ne Herodotos ve ne de Hekataios belirtmektedir. Bu alanda sağladıkları bilgiler bazen çok zayıf, bazen de kabul edilemeyecek kadar akıldışıdır. Herodotos, Jason ve Odisseus gibi mitolojide adları geçen en eski gezginlerden söz etmeyerek M.Ö. VII. yüzyılda yaşamış ve Batı Akdeniz kıyılarını dolaşmış, Cebelitarık kıyılarına varabilmiş bir gezginden bahseder. Sisamlı Koleos adındaki bu gezgin, Güney İspanya'da kurulmuş olduğu varsayılan masal şehri Tartesos'a da gitmiştir. Bugünkü Marsilya'nın yerinde bulunan Yunan sitesi Masalya'dan hareket ederek Kuzey-batı Afrika kıyılarını dolaşan Ötimenes konusunda ise elimizde daha kesin veriler vardır. Ötimenes, M.Ö. 525 yılına doğru yaptığı bu yolculuğunu **Dış Deniz Çevresinde Dolaşma** adlı bir kitapta anlatmıştır. Bugün bu kitaptan elde ancak bir bölüm kalmıştır. M.Ö. V. yüzyılda Kartacalı Gemici Hannon, Ötimenes'in izinden giderek 60 gemilik bir sefer düzenlemiş, Kuzey-Batı Afrika kıyılarında birçok koloni kurmuş, sonra kendisi Gine körfezine doğru tek başına yolculuğuna devam etmiştir. Hannon da Ötimenes gibi seferinin bir hikâyesini yazmıştır. Bir taş anıt üzerine kazılmış olan bu sefer hikâyesinin o zaman yapılmış Yunanca çevirisi bugüne kadar saklanabilmiştir.

Strabon, Diodoros, Plinius ve başka yazarlardan öğrenilebildiğine göre, M.Ö. 350 yılı dolaylarında yine Marsilya'dan hareket eden bir gezgin, tarihin ilk bilimsel amaçlı yolculuğuna çıkmıştır. Bir Yunanlı olan Pytheas, İber yarımadası kıyılarını izleyerek Bretanya ve **Tule** dediği bir adaya varmıştır. Bu Tule adasının Norveç ya da Shetland adaları olduğu sanılmaktadır. Pytheas bundan sonra Almanya kıyıları açıklarında kesinlikle bilinmeyen bir noktaya kadar ilerlemiştir. Birkaç yıl sonra, Büyük İskender, Fırat ve Dicle ırmaklarının doğusunda kalan toprakların yollarını Batılılara açmıştır. O zamana kadar bu ülkeler konusunda bilinenler İranlı gezgin ve tacirlerden elde edilmiş, kesinlikten uzak veriler olmuştur. Büyük İskender'in baş amirali Giritli Niyarkos, Makedonya filosunu Hidaspes (bugün Batı Pakistan'da Jhelum) açıklarına, Indus ırmağı ağzına kadar götürmüş, dönüşte, Hint okyanusunu geçirerek İran körfezinde Fırat'ın denize döküldüğü noktaya getirmiştir (M.Ö. 325-324).

M.Ö. IV. ve III. yüzyıllarda keşif seyahatleri, o zamana kadar bilinmeyen fiziksel coğrafya sorunlarını ortaya çıkaracak kadar ilerlemiştir. Kuzey denizlerinin kışın donması konusunda gözlemler yapılabilmiş, ayrı enlem derecelerinde gelgit hareketi incelenebilmiş, muson rüzgârlarının dönemleri tespit edilmiş, böylece de Hint okyanusunun daha geniş ölçüde ve daha kesin olarak tanınması mümkün olabilmiştir. M.Ö. II. ve I. yüzyıllar arasında, Apameaeli (Suriye) düşünür ve bilgin Poseidonios, birçok yolculuklar yapmış, bunlarda volkanların hareketlerini incelemiştir. Bugüne kadar saklanamamış olan **Okyanusun Çevresinde** adlı kitabında Atlas okyanusunu denizin üzerinde kalan toprakların sınırı olarak tanımlamıştır. M.Ö. II. yüzyıl sonlarında Kuzikoslu (Erdek) Eudoksos Doğuya yolculuklar yaptıktan sonra Atlas okyanusunda Afrika kıyıları açıklarında Güneye doğru açılmıştır. Aynı dönemde, yine Büyük İskender'in açtığı yollardan Doğunun efsanevî ipek ülkeleri (Çin, Japonya, vb.) tanınabilmiş, Hindistan, Çinhindi, Seylan ve Cava konusunda, yine yaklaşık olmakla beraber, daha kesin bilgiler elde edilebilmiştir.

M.Ö. II. yüzyıldan sonra Romalıların fetihleri sonucunda, Avrupa ve Afrika'nın o zamana kadar ancak kıyıları bilinen ülkelerinin iç bölgeleri de tanınabilmiştir. Galya, İber yarımadası, Bretanya ve Almanya bu fetihler sonucunda bilinen topraklar arasına girmiştir. Neron'un imparatorluğu sırasında, Romalılar yukarı Nil bölgesine, Habeşistan yaylasına ve Orta Sudan'a seferler yapmışlardır. Öte yandan Kuzey-Batı Arabistan'a da varılmıştır. Bunlarla aynı zamanda, Atlas okyanusundaki adalar hakkında, belirli olmasa da bazı bilgiler edinilebilmiştir. Özellikle, Kanarya adaları ve Madeira adalarının tanınmasıyle açıkdeniz seferlerine ilgi artmıştır. M.S. 83 yılında Roma'nın Britanya valisi Agricola filosuyle adanın çevresini dolaşmış, bu yolculukta Kuzey bölgeleri konusunda değerli bilgiler toplayabilmiştir. Aynı yıl-

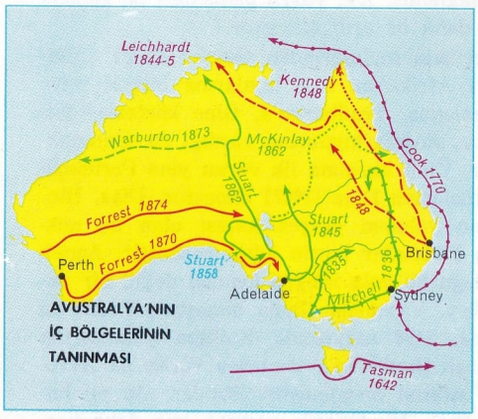

larda, Asya'nın ortasından geçen «ipek yolları»ndan, Hint takımadalarından, büyük bir Afrika ırmağından (Nijer Irmağı), Afrika'nın ortasında ekvator bölgesinde geniş göllerden haberler gelmeye başlamıştır. Bu bilgiler Ptolemeuslardan Claudius'un **Coğrafyaya Giriş** adlı kitabına malzeme sağlamıştır.

Coğrafya keşifleri ortaçağ başlarında bir duraklama geçirmiştir. Ancak, VIII. ve IX. yüzyıllarda Arap uygarlığı bu alanda yeni bir dönem açmıştır. Araplar Orta Asya'dan geçerek Çin'e ve Hindistan'a seferler yapmışlar-

dır. X. yüzyılda El Mesudî, Cava ve Madagaskar adalarına bir sefer yapmıştır. Ancak, ortam daha geniş ve daha kesin bulgular için hazırlanmış olduğundan, IX. ve X. yüzyıllar arasında Normanlar Atlas okyanusunun kuzey kıyılarında daha ince keşiflerde bulunma yoluna gitmişlerdir. O zamana kadar pek az bilinen İrlanda, Shetland adaları, Feroe adaları ve İzlanda'yı IX. yüzyılda birer koloni yapmışlardır. Bu kolonilerden hareket ederek Atlas okyanusunu geçmek istemişlerdir. X. yüzyılda yine bir Norman olan Kızıl Erik ve oğlu Leif Amerika kıtasının kuzey-doğu kıyılarına giderken Grönland'ı bulmuşlardır. Az sonra İtalya kıyılarındaki cumhuriyetlerin ticaret bakımından yayılmaları, Haçlı seferleri, Kutsal topraklara düzenlenen dinsel seferler, Batı dünyasının coğrafya ufkunun yayılmasında büyük rol oynamıştır. Doğuda ve Kuzey-Doğu Avrupa'da gezgin din adamları ve gezgin tacirlerle, artık, büyük coğrafya keşifleri dönemi açılmıştır. Marco Polo 1271 ve 1295 yılları arasında Asya'yı bir baştan bir başa geçerek Pekin'e varmış ve Hindistan ve Hint okyanusu yoluyle Venedik'e dönmüştür. XIV. yüzyılda Faslı gezgin İbni Battuta (1304-1376) Kuzey Afrika'dan hareket edip Güney Rusya'yı, Hindistan'ı, Çin'i, Malezya'yı dolaşarak bütün Arap dünyasını tanımıştır.

Hemen hemen aynı zamanda, denizcilikte elde edilen teknik ilerlemeler, gelişen araçlar yardımıyle Hindistan'a denizden vararak İran ve bugünkü Pakistan üzerinden yapılan kara yolculuğunun uzunluğundan ve güçlüklerinden kurtulma yolları ciddî olarak araştırılmıştır. Çoğu Cenevizli birçok gemici, bu amaçla yola çıkmış, ancak bir kısmı ölmüş, bir kısmı da vaz geçmek zorunda kalmıştır. Fakat bu öncülerin başlarına gelen olaylar, XV. yüzyılda aynı işe girişen gemicilere değerli bilgiler sağlamış, XV. yüzyıl gemicileri bu konuda çok daha başarılı olmuştur.

Portekiz soylularından Gemici Henri (1394-1460) Afrika'nın batı kıyılarına birçok sefer düzenlemiş, Yeşilburun'a, Gine körfezine gitmiştir. Angola kıyılarına vardığı da sanılmaktadır. Ümit burnuna ilk varan yine Portekizli Barthelomeu Diaz (1487) olmuştur. Diaz, Hindistan yolunun gerçek kapısı olan bu noktaya Fırtınalar burnu adını vermiştir. Ancak bulduğu bu yolu izleyen kendisi değil, bir vatandaşı, Vasco da Gama olmuştur. Vasco da Gama, 1498 mayısında Kalküta yakınlarına çıkarak Hindistan'a denizden varan ilk Avrupalı sıfatını kazanmıştır. Bundan altı yıl kadar önce, Hindistan'a varmak için daha kestirme bir yol arayan Cristoforo Colombo, üç İspanyol kadırgasıyle batıya doğru açılarak Amerika kıtasına çıkmıştır. Bu, coğrafî keşifler tarihinin en büyük olayıdır. Ancak, yeni bulunan bu toprak parçasının kuzeyden güneye bütün denizi uzunluğuna kapatıp Atlas okyanusundan Büyük okyanusa geçmeye engel olduğu görülünce, Hindistan'a Atlas okyanusundan varış yolu aranması isteği, yerini kıtanın doğu kıyılarının gözlenmesi ve incelenmesine bırakmıştır. 1499 ve 1502 yılları arasında Amerigo Vespucci 12° Kuzey 50° Güney enlemler arasında kalan kıyıları dolaşmıştır. Kıtaya Amerika adı, bu İtalyan gezgininin adından ötürü verilmiştir.

29 eylül 1513 günü İspanyol kaptanı Vasco Nunez de Balboa, bir avuç gemiciyle Panama kıstağının öbür tarafındaki Büyük okyanus kıyılarına varmıştır. Aynı zamanda, Hernan Cortés'in Meksika'da, Francisco Pizarro'nun Peru'daki faaliyetleri Orta ve Güney Amerika bölgelerinin iyice tanınmasını sağlamıştır. Aynı yıllarda İspanyollar bütün Antilleri ele geçirmişler, Meksika körfezini ve Florida-Kaliforniya arasındaki bölgeleri iyice tanımak için seferler düzenlemişlerdir. 1519-1522'de Portekizli Magellan, İspanya kralı emrinde bütün Güney Amerika kıyısını güneye doğru izleyerek, en güney noktada Atlas okyanusu ile Büyük okyanus arasındaki boğaza varmıştır. Magellan'ın başladığı işe Juan Sebastian Elcano devam etmiş, böylelikle yerkürenin yuvarlaklığını ortaya koymuştur. Elcano, dünyanın çevresini ilk dolaşan gezgin olmuştur. Muhakkak ki, Magellan-Elcano ikilisi tarafından bulunan bu yeni Hindistan yolu, Ümit burnundan dolaşan yoldan daha zor olmuştur. Magellan boğazının bulunuşundan sonra da, Avrupa ile Doğu Asya'yı birleştirecek daha kolay ve daha kısa yollar aranmasına devam edilmiştir. Keşif seyahatleri tarihinde bu, «Kuzey-Batı geçidi aranması» ve «Kuzey-Doğu geçidi aranması» diye geçmektedir. Bu aramalarda, İngiltere ve Fransa da harekete geçmiştir. Amerika'nın kolonileştirilmesinden sonra bu iki memleketin Atlas okyanuşu kuzeyindeki çıkarları önemli bir duruma girmiştir. Asya'nın doğusuna kısa ve kolay yollar aranması çalışmaları, ticaret ve politika açısından verimsiz olmuşsa da, Kuzey yarımküre topraklarının tanınması açısından çok önemlidir.

İtalyan Giovanni ve Sebastiano Caboto kardeşlerle yine bir İtalyan denizcisi olan Giovanni da Verrazzano'nun Kuzey-Batıdan yol bulma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış, ancak 1576-1578 yılları arasında Sir Martin Frobisher, aynı yola bir daha baş vurmuş ve Güney Grönland kıyıları açıklarından giderek Kuzey Amerika'da Hudson boğazı kuzeyinde bugün kendi adını taşıyan koya varmıştır. 1585 yılında yine bir İngiliz, Falkland (Malvinas) adalarını bulmuş olan John Davis, aynı yolu denemiştir. 1610'da Henry Hudson, aynı doğrultuda giderek bugün kendi adını taşıyan büyük körfezi bulmuştur. Hudson'un bu yarım başarısından güçlenen William Baffin, 1615'te Kuzey-Batı geçidini aramış ve bugün Baffin denizi denen bölgeyi bulmuştur. 1491-1557 yılları arasında, Jacques Cartier adında bir Fransız aynı geçidi karadan aramış ve Terreneuve bölgesini, Labrador'un güney kıyılarını, Prens Edward adasını, Saint Laurent körfez ve ırmağını bulmuştur. Bu arada, bir İngiliz kumpanyası olan Moscovia da, Sebastiano Caboto başkanlığında geçidin kuzey-doğudan aranması amacıyle seferler düzenlemiştir. 1553'te Richard Chancellor ve Hugh Willoughby doğuya doğru giderek Beyazdeniz'i bulmuşlardır. 1556'da İngiliz Steven Borough (1525-1584), Sibirya'nın kuzey kıyıları karşısında Vaygaç adasına varmıştır. Hollandalı Willem Barentz, 1594-1596 yılları arasında Novaya Zemlya'ya, Kara boğaza, Ayı adasına, Spitzberg adalarına varmıştır. 1601'de Hudson da Kuzey-Doğu geçidini aramaya kalkıştıysa da buzulların engeliyle karşılaşmış, başarısızlığa uğramıştır.

Resimde, XV. Louis, Jean-François Péruse'e Afrika kıtasında keşifler yapmak görevini verirken (1785) görülüyor.

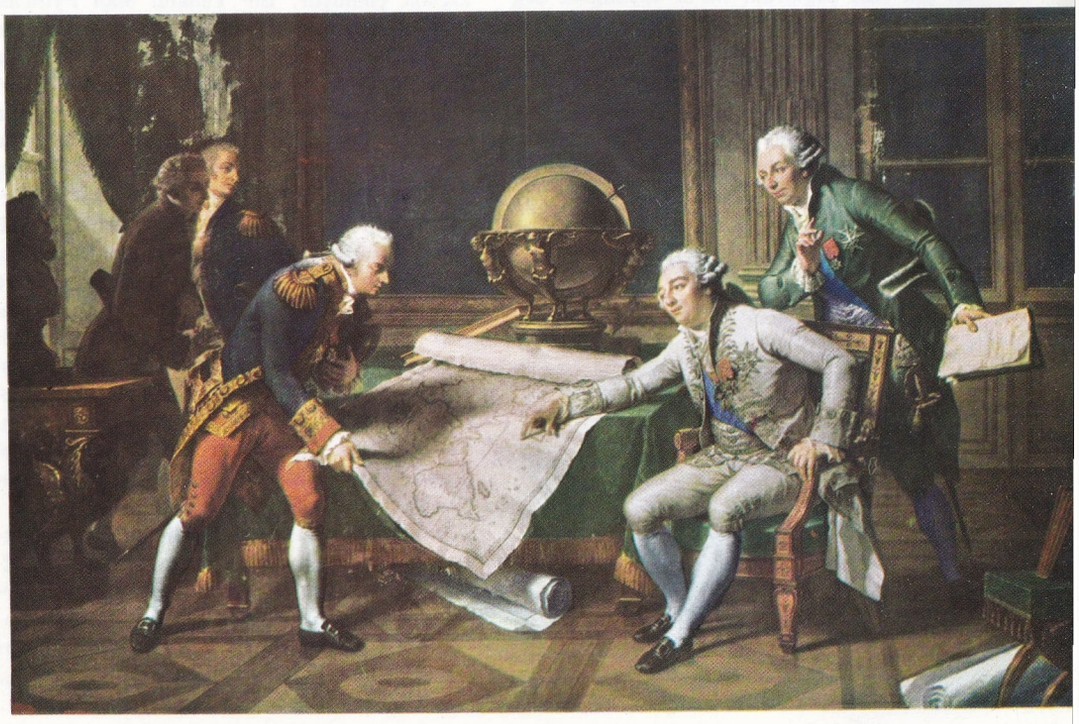

Fransız gezgini Dumont Urville'in gemisi Güney kutbunda buzlar arasında.

Hindistan yolu böylece araştırılırken, Orta ve Güney Asya'nın geniş topraklarının tanınması için düzenlenen seferler de devam edegelmiştir. Çeşitli ülkelerden gezginler ve tacirler, o sıralarda birçok yerde, özellikle İngiltere ve Hollanda'da, kurulan Hindistan kumpanyalarının desteğiyle, Asya kıtasını enine boyuna taramışlardır. Malakka yarımadası içlerine giren Portekizli Alfonso de Albuquerque'in (1453-1515) izinden giden yine Portekizli başka denizciler 1513'te Kanton'a varmışlar ve 1542'de, bir fırtına sonucu, kendilerini Marco Polo'nun kitabında Cipango adıyle geçen Japonya'da bulmuşlardır. XVII. yüzyıl başlarında bir İtalyan misyoneri olan Mateo Ricci (1552-1610), Pekin'e varmış ve Çin ülkesini sistemli bir biçimde incelemeye başlamış, yanındaki Cizvit papazlarını Mançurya ve Tibet sınırlarına kadar götürmüştür. Portekizli Bento de Goes (1562-1607), 1604 yılında Moğolistan'ı bir baştan bir başa geçmiş, yine bir Portekizli olan misyoner Antonio de Antrade (1580-1634), ondan bir yüzyıl sonra, İtalyan Ippolito Desideri (1684-1733), Keşmir, Ladakh ve Tibet içlerine girmişlerdir. Böylelikle, Çin, Tibet, Japonya, Sibirya'ya kadar tüm Asya toprakları Avrupalının bilgi ve ticaret amacına cevap verecek duruma gelmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Ruslar, Sibirya'yı sistemli bir biçimde kolonileştirmeye başlamışlar, 1632 yılında Lena ırmağı ağzına varmışlardır. 1649'da Semen İvanov Deznev, Asya'nın en doğu noktasına vararak Asya ve Amerika kıtalarını ayıran boğazı bulmuştur. Boğaz, 1728'de Vitus Johansen Bering tarafından geçilmiş olup bu Danimarkalı gemicinin adını taşımaktadır.

XVI. yüzyıl boyunca, İspanyollar, Portekizliler ve Hollandalılar dünyanın o zamana kadar bilinmeyen bir parçası olan Okyanusyayı tanıma yolunda çaba harcamışlardır. 1608 yılında İspanyol Luis de Torres, Avustralya'yı Yeni Zeland'tan ayıran ve bugün kendi adını taşıyan boğazı bulmuştur. Yeni Gine, Yeni Zeland, Yeni Hebrid adaları, Solomon adaları, Tonga, Fiji ve Sandwich adalarının bulunması ve tanınmasını sağlayanlar ise, Hollandalı Willem Janszoon (öl. 1636) ve Abel Janszoon Tasman, Portekizli Pedro Fernandez de Quiros (1565-1615) ve bunlardan çok, İngiliz James Cook (1728-1779) olmuştur.

XVIII. yüzyılla, coğrafya keşiflerinin yeni bir aşamasına girilmiştir. Her yeni toprak bulunuşunun sonundan bilimsel sistemlere dayanan topografik incelemeler gelmeye başlamıştır. Bu incelemeler özel olarak bu amaçla kurulmuş coğrafya dernekleri tarafından yönetilmiştir. Başında Alejandro Malaspina (1754-1810) bulunan bir İspanyol heyetinin Güney Amerika'ya 1789-1794 yılları arasında yaptığı seferin tek amacı bilimsel olmuştur. Ancak bu arada iktisadî ve ticarî amaçla yapılan yolculuklar da durmamıştır. Kuzey Amerika'da Hudson körfezi kumpanyası, kürk ticaretini geliştirmek amacıyle, Kanada'ya, çeşitli doğrultularda dağılarak yeni bölgeler tanımakla görevlendirdiği temsilciler göndermiştir. Samuel Champlain daha 1615'te buraları dolaşarak Nipissing gölü ile Ottawa ırmağı arasındaki bölgeyi incelemiş, La Salle, Ohio bölgesini ve Mississippi havzasını tanımış ve tanıtmıştır. İskoçyalı bir kürk taciri olan Alexander Mackenzie (1764-1820) Kanada'nın kuzey-batı bölgeleri konusunda değerli gözlemlerde bulunmuştur. Amerikalı Simon Fraser (1776-1862), Meriwethwe Lewis (1774-1809) ve William Clark (1770-1838) ile Alman Alexander von Humboldt'un bilim dünyasına bu bakımdan büyük yardımları olmuştur.

Afrika'nın iç bölgeleri ile Avustralya da yine XVIII. ve XIX. yüzyıllarda iyice tanınmıştır. Nijer, Nil, Kongo ve Zambezi ırmaklarının kaynaklarına varılmıştır. XIX. yüzyıl ortalarında İngiliz John Hanning Speke (1827-1864), Tanganika ve Victoria göllerine varmışlar, ondan biraz daha sonra İngiliz Henry Morton Stanley ile Pierre Savorgnan de Brazza (1852-1905), Kongo havzasına inerek bölgeyi incelemişlerdir. Zambezi havzası da ilk defa yine Stanley ile David Livingstone tarafından dolaşılmıştır.

Geçen yüzyılın sonunda ve bu yüzyılın başlarında Orta Asya'nın, Tibet'in ve Arap yarımadasının da tanınmayan bölgesi kalmamıştır. Orta Asya'yı tanıtan İsveçli Sven Anders Hedin, Arap yarımadasını tanıtan da İngiliz Charles Mantogu Doughty olmuştur. 6 nisan 1909'da Amerikalı Robert Edwin Peary, Kuzey kutbuna, 4 aralık 1911'de Norveçli Roald Engelbert Amundsen ve 15 ocak 1912'de İngiliz Robert Falcon Scott Güney kutbuna varmışlardır. Denebilir ki, günümüzde yeryüzünün uygar toplulukça bilinmeyen tarafı kalmamıştır. Ancak, kutuplar bölgesi ile ekvator çizgisi yakınlarında pek sınırlı birkaç parça toprak bunun dışında kalmaktadır. Böylelikle denizler üzerinde kalan karaların tam bir haritası yapılabilmektedir.

Son yıllarda düzenlenen bilimsel amaçlı yolculuklar, daha çok yeryüzünün yüksek noktaları ile denizlerin derinliklerini tanımaya yönelmektedir. 29 mayıs 1953'te Yeni Zeland'lı Edmund Hillary, rehberi Tensing'le birlikte, 8 880 m. yükseklikteki Everest tepesine varmış, 22 mayıs 1960'ta ünlü bilgin İsviçreli Auguste Piccard'ın oğlu Jacques Piccard, bir batiskafla Büyük okyanusta Mariana çukuru yakınlarında 11 521 m. derinliğe inmiştir.

COLETTE, GABRIELLE - SIDONIE

(1873-1954) Fransız kadın yazarı. 1900-1903 yılları arasında kocası yazar Willy (Henry Gauthier - Villars) ile birlikte bir roman dizisi yayımladı. Boşandıktan sonra roman yazmaya devam etti ve **L'ingénue libertine** (1909) ve **La vagabonde** (Avare Kadın, 1911) adlı romanlarını kendi imzasıyle yayımladı. Bu romanlarla Colette'in dünyasının başlıca nitelikleri artık belirginleşmiş bulunuyordu. Bunlar, duygu hayatına karşı canlı bir merak, derin bir aşk psikolojisi, dengeli ve güzel bir dil olarak sıralanabilir. Gençlik psikolojisi konusunu işlediği romanlarının en ünlüleri 1954 yılında Autant - Lara tarafından filme alınan **Le blé en herbe** (1923) ile tiyatroya uyarlanarak 1951 yılında Leslie Caron tarafından oynanan **Gigi** (1944) dir. **Chéri** (Cicim, 1920), **La seconde** (1929), **La chatte** (Dişi Kedi, 1933) ve **Duo** (1934) adlı romanlarındaysa daha karışık durumları ele almıştır. Gençliğinde yaptığı düzyazı ve **music-hall** çalışmalarıyle tiyatroya yaklaşmış, daha sonra tiyatro eleştirme-

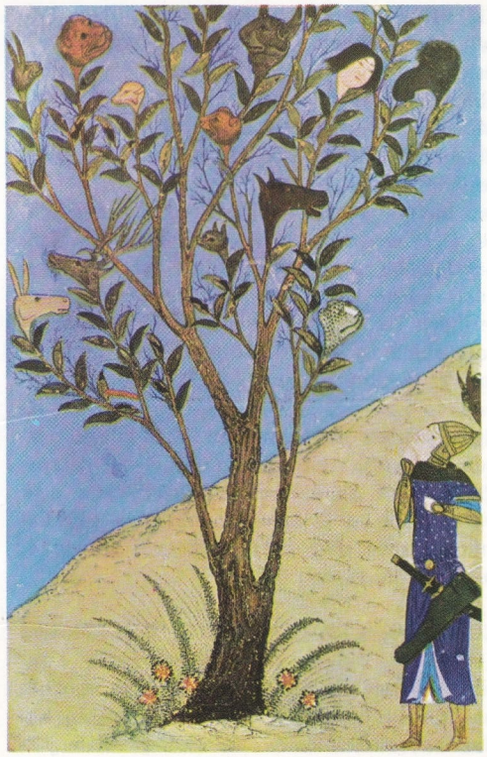

XIV. yüzyıldan kalma bu İran minyatürü Büyük İskender'i yeryüzünün sınırında gösteriyor. Büyük İskender, Mezopotamya'nın doğusundaki toprakların tanınması bakımından coğrafyaya yararlı olmuştur.

Collodi'nin, Pinokyo adlı kahramanı çocuk edebiyatının en başarılı eserlerindendir.

leri yazmış, kendi romanlarının tiyatroya yapılan uyarlama çalışmalarına katılmış, 1925 yılında da Ravel'in müziğini bestelediği **L'enfant et les sortilèges** adlı bir libretto yazmıştır. Hemen bütün eserleri birkaç kere olmak üzere dilimize çevrilmiştir.

COLLODI, CARLO
(1826-1890) İtalyan yazar. Gazetecilik ve mizah yazarlığından sonra çocuk edebiyatına yönelmiştir. Önce eğlendirici, fakat öğretici ve ahlâkî yanları fazla ağır olan **Giannettino** ve **Minuzzolo** adlı kitapları yazmıştır. Bunları ilkin 1880 yılında **Giornale dei bambini** gazetesinde tefrika halinde, üç yıl sonra ise kitap halinde yayımlanan başeseri **Le avventure di Pinocchio: Storia di un burattino** (Pinocchio'nun serüvenleri: Bir Kuklanın Hikâyesi) izlemiştir. Çocuk edebiyatının başeserlerinden biri sayılan bu kitap sürekli bir başarı sağlamış, bütün dünya dillerine çevrilmiştir. Kitabın sağladığı olağanüstü ilgi Collodi'nin masalla gerçek arasında kurmuş olduğu şaşılası denge ve yazarın kuklayı, gerçek bir çocuk gibi davrandırabilme yeteneğinden ileri gelmektedir. Pinocchio'nun açık ve aydınlık bir üslûpla yazılmış olan sayfalarında hemen göze çarpan öğretici ve ahlâkî bir yan da vardır.

COLOMBO, CRISTOFORO *(Kristof Kolomb)*
(1451-1506) İtalyan denizcisi. Amerika kıtasını keşfeden Cristoforo Colombo'nun gençliği hakkındaki bilgiler pek azdır. 22 yaşına kadar babası Domenico'nun mesleği olan yün dokuyuculuğu yaptığı sanılmaktadır. Daha sonra denize ve denizciliğe karşı olan sevgisine uyarak deniz ticaretiyle uğraşmaya başlamıştır. Birkaç yolculuktan sonra 1478 yıllarında Lizbon'a yerleşmiş, bazı Cenovalı arkadaşlarının desteğiyle bir geminin kaptanlığını elde etmiştir. Portekiz dilini öğrenen ve Latince de bilen Colombo, coğrafya ve denizcilikle ilgili eserleri okuyarak kendini yetiştirmiştir. Dünyanın yuvarlak olduğuna inanan Colombo, batıya doğru giderek o çağda efsanevî zenginlikleriyle Avrupalı tüccar ve maceracıların düşlerine giren Uzakdoğuya ulaşmanın mümkün olabileceğini tasarlamıştır. Ancak dünyanın çevre uzunluğunu gerçekte olduğundan daha kısa hesaplıyor, Asya'nın yüzölçümünün daha büyük olduğunu düşünüyor, batıdan Asya'ya giden yol üzerinde, Asya ile Avrupa arasında başka bir kara parçası olmadığını sanıyordu. 1481 yılında Portekiz kralı Joao II'nin hizmetine girmiş, Portekiz kralı, batıya doğru giderek Asya'ya varmak tasarısıyle ilgilenmemiştir. Dostlarının yardımıyle İspanya kralı Ferdinando ve Kraliçe İsabella'yla ilişki kuran Colombo, onların malî desteğini sağlamıştır (17 nisan 1492). Kral Ferdinando, Colombo'ya başarıya ulaştığı takdirde amirallik rütbesiyle keşfedeceği toprakların valiliğini vaat etmişlerdir. İspanya hükümdarları **Nina, Pinta** ve **Santa Maria** gemilerini Colombo'nun emrine vermişler amirallik gemisi olarak Santa Maria'ya bizzat Colombo kumanda etmiştir. Üç gemi 3 ağustos 1492 tarihinde Palos'tan yola çıkmış, iki aydan fazla süren bir deniz yolculuğundan sonra, 12 ekim günü karaya ulaşmıştır. Burası Bahama adalarından biriydi; yerli dilinde adı Guanahani olan adaya (24° kuzey enlemi, 74°30' batı boylamı) Colombo, San Salvador adını verdi. Daha sonraki haftalar boyunca, Colombo, bütün Bahama takımadaları gibi, Asya'nın birer parçası sandığı Küba ve Haiti ile diğer adalara çıkmış, İspanya kralı adına bütün toprakların sahibi olduğunu ilân etmiş ve Haiti adasında 43 kişi bırakarak, gemilerini bölge ürünleriyle doldurmuş ve seferini başarıya ulaştığını ispat etmek için yanına birkaç yerli esir almış, 1493 yılının mart ayında İspanya'ya dönmüş, zafer törenleriyle karşılanmıştır. Colombo, 25 eylül 1493 tarihinde Batı Hindistan'a doğru ikinci defa

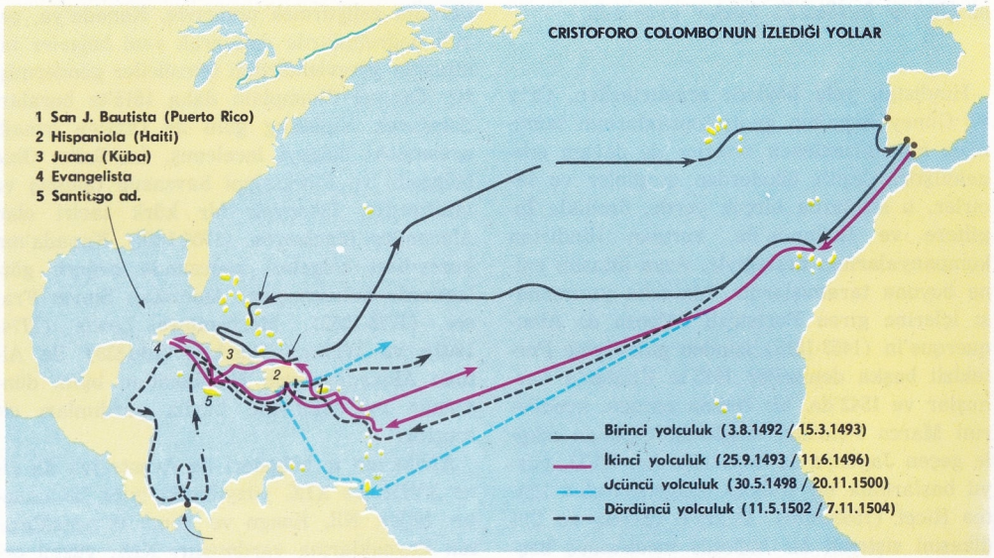

Cristoforo Colombo'nun üçüncü seyahati sırasında zincire vuruluşunu konu edinen Delleani'nin bu tablosu Cenova Modern Sanatlar galerisindedir.

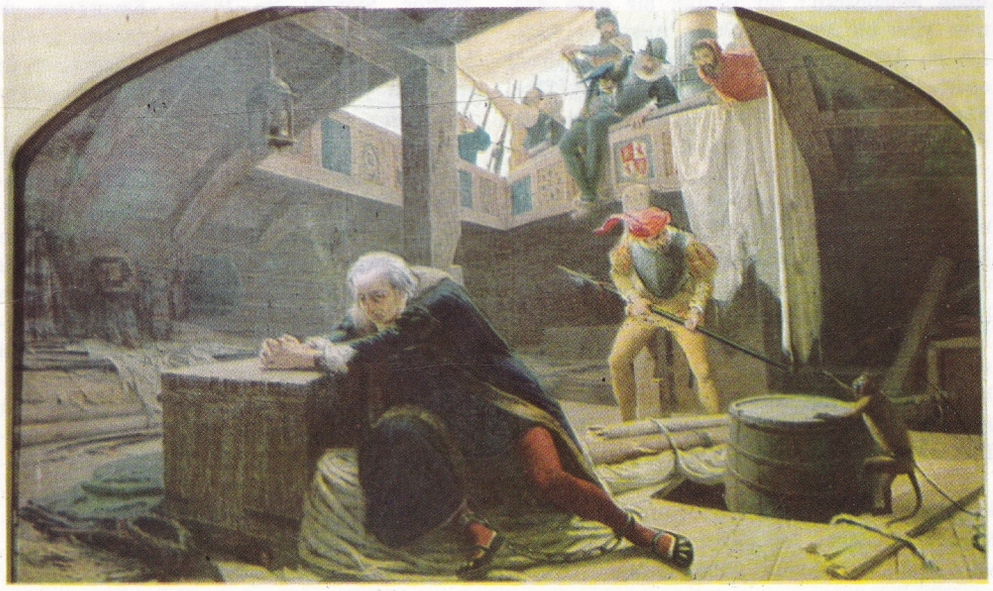

sefere çıkmıştır. 1496 yılına kadar devam eden bu yolculuk sırasında İspanyol gemileri Jamaika'ya kadar varmışlardır. 1498 ile 1500 yılları arasında gerçekleştirilen üçüncü yolculuğa Colombo'yu çekemeyen bazı kişiler de gözlemci olarak katılmışlar ve Colombo'yu yolsuzluk ve hattâ yeteneksizlikle suçlayarak zincire vurup İspanya'ya geri göndermişlerdir. Bu yolculukta Trinidad'ı keşfeden İspanyollar, Orinoco'nun ağzına kadar ulaşmışlardır. Uzun uğraşmalardan sonra kral tarafından eski görevine iade edilmeyi başaran Colombo, 1502 yılının 11 mayısında çıktığı ve iki yıl süren dördüncü seferinde, Orta Amerika kıyılarını keşfederek coğrafya konusundaki bilgilerin gelişmesine en büyük katkıda bulunmuştur.

Bu arada bu yolculukların bir sonucu olarak, «Batı Hindistan» a yani efsanevî servetlere, zenginliklere doğru, bir maceracı akını başlamıştır.

Kral Ferdinando'nun kendisiyle yaptığı anlaşmalara uymaması karşısında Valladolid'e çekilen Colombo burada ölmüştür. İspanya'nın kendisine yaptığı haksızlıkları affetmemesine, üçüncü yolculuğundan bağlı olarak döndüğü zincirlerle birlikte gömülmesini vasiyet etmesine rağmen, birçok İspanyol şehri Colombo'nun mezarına sahip olma şerefini paylaşamamış, bu konuda çekişmeler olmuş, cesedi birçok mezar değiştirmiştir; önce Sevilla'da Santa Maria de las Cuevas kilisesine gömülmüş, oradan kardeşi Bartolomeo'nun okyanus ötesine kurmuş olduğu San Domingo şehrine, oradan Colombo'nun 1492 yılında keşfettiği ilk önemli toprak parçası olan Küba'ya ve sonunda yine Sevilla'ya nakledilmiştir.

Colombo'nun bıraktığı eserler arasında günlüğü, bazı mektupları, okuduğu kitaplarla ilgili olarak aldığı notlar ve bunlar arasında özellikle Marco Polo'nun **Milione** adlı eseriyle ilgili notlar önemlidir.

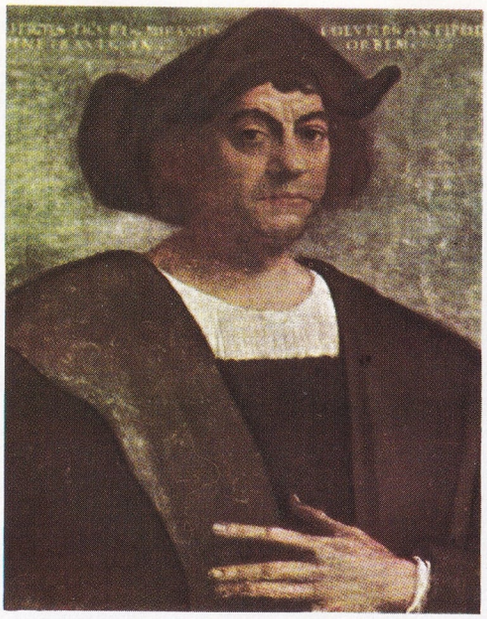

Solda: Cristoforo Colombo. Sağda: Santa Maria gemisinin Barselon'da bulunan örneği.

COLORADO

A.B.D.'nin Orta-batı kesiminde bulunan konfedere devletlerden biri. Yüzölçümü 270 000 km^2., nüfusu 1 760 000 olan Colorado'nun başkenti 500 000 nüfuslu Denver şehridir. Bölgenin engebesini Kayalık dağların bir kesimi meydana getirir. Arazi bu sıradağlar tarafından, iyice belirgin iki bölgeye ayrılmıştır: Doğudaki kesimi South Platte ve Arkansas havzalarından meydana gelen Missouri yaylası teşkil etmektedir; batıdaki kesimiyse bütünüyle dağlık olup devletin güney-batı ucunda bulunan San Juan dağlarından doğan Rio Grande ırmağı ile Colorado havzalarından meydana gelmektedir. Devletin sınırları içinde bulunan en yüksek tepe 4 389 m. yüksekliğindeki Harvard dağıdır. Bölgede genellikle kara iklimi hâkim ve yağış az olduğundan, topraklarının büyük kısmı bozkır halinde olmasına rağmen, yoğun bir sulama şebekesi sayesinde tarım gelişmiştir. Başlıca tarım ürünleri tahıl, şekerpancarı, sebze ve meyvedir; ayrıca hayvancılık da önemli olup yün üretiminde yararlanılan küçükbaş hayvanlar beslenir.

Yeraltı kaynakları zengindir; altın, gümüş, kurşun, bakır, molibden (Climax yatağı dünyanın en zengin molibden yatağıdır), vanadyum ve uranyum madenleri çıkarılmaktadır.

Bölgenin nüfus yoğunluğu fazla olan kesimi, daha az sarp ve yerleşmeye daha uygun olduğu için, doğu kesimidir; başkent Denver'den sonra önemli yerleşme merkezleri Pueblo (65 000), Greeley (23 000), Colorado Springs (48 000), Sterling (8 000), La Junta (9 000), Lamar (8 000) ve Trinidad (14 000) şehirleridir. En önemli demiryolu kavşağı Omaha ve Kansas City ile demiryolu bağı olan Denver'dir.

Bölge ilk olarak XVIII. yüzyılın başlarında İspanyollar tarafından keşfedilmiş, fakat yerleşme ancak Meksika'dan A.B.D.'ne geçtikten sonra, kalabalık bir altın arayıcıları göçüyle başlamıştır (XIX. yüzyıl ortaları). Halen nüfusun onda dokuzunu beyazlar meydana getirmektedir.

COLORADO IRMAĞI

A.B.D.'nin güney-batı bölgesinde akan Colorado ırmağı, Kuzey Amerika'nın en büyük ırmaklarından biridir. Uzunluğu 2 900 km. olan ırmağın saniyede akıttığı su miktarı 800 m^3.'tür. Colorado devleti sınırları içinde Kayalık dağlardan doğan ırmak, Utah devletinden geçtikten sonra Arizona'ya girer ve Colorado yaylasından, ünlü Grand Canyon'dan akar. Irmak, 250 km. boyunca yaylayı dikey olarak, bazı yerlerde 1 200 m.'yi bulan derinlikte oymuştur. Böylece yaylayı meydana getiren çeşitli jeolojik tabakalar meydana çıkmıştır; bu tabakalar toprak türlerinin sertliğine göre rüzgâr, yağmur gibi hava etkenleriyle az ya da çok aşınmışlardır. Daha sonra Arizona ile Nevada ve Arizona ile Kaliforniya sınırları boyunca, Colorado çölünün kıyısından akan ırmak Meksika'ya girer. Kaliforniya körfezinin en iç köşesinde, Mexicali'nin 130 km. güneydoğusunda denize dökülür. Kolları arasında en önemlileri, sağdan katılan Green River ile Virgin River; soldan katılan San Juan, Little Colorado ve Gila River'dir.

Gerek Colorado'nun gerekse kollarının sularından geniş ölçüde sulama ve hidroelektrik enerjisi üretiminde yararlanılır. Ayrıca bir suyoluyle (Colorado River Aqueduct) Los Angeles şehri ile çevresindeki diğer şehirlere su verilir.

COMANCHE

Kuzey Amerika'da Shoshoni grubuna mensup olan bir yerli kabilesi. Bu gruba mensup kabileler içinde bütünüyle ovalarda yaşayan (Kuzey-doğu Texas'da) tek kabiledir. Sioux-ların baskısıyle Shoshoni grubundan ayrılmışlardır. 1719 yılına kadar Kansas'ta yaşadıkları bilinmektedir; sonra, başka kabilelerin bu bölgeye göç etmelerinin sonucu, Meksikalılardan at elde etme imkânının çekiciliğine de kapılarak, güneye inmişlerdir. Kendilerine yol vermek istemeyen ve düşmanlık gösteren Chiricahua'larla savaşarak onları yenmişlerdir. Uzun yıllar boyunca İspanyollar ile Amerikalılara karşı savaşmışlar, gerek beyazlarla gerekse başka yerli kabileleriyle 1875 yılında halen yaşamakta oldukları bölgeye yerleşinceye kadar savaşmaya devam etmişlerdir.

Commedia dell'arte oyuncuları yüzlerine maske takarak belirli tipleri canlandırırlar. Maske, oyuncunun yüz ifadesini ortadan kaldırdığı için, vücut hareketleri daha fazla önem kazanır.

Sürekli olarak hareket halinde olan Comanche'ler, geçimlerini özellikle bizon avcılığıyle sağlarlar. Çok iyi savaşçı ve binicidirler.

COMMEDIA DELL'ARTE

XVI. yüzyılın ortalarına doğru doğmuş olan İtalyan kaynaklı bir tiyatro olgusunu anlatmak için kullanılan deyim. Bu tiyatro türünün başlıca özellikleri yazılı bir metne dayanmayışı, olaylar örgüsünün basitliği, kişilerin önceden belirlenmiş belirli tipler oluşu ve oyuncuların, bu tipleri, yüzlerine taktıkları maskelerle canlandırmaları ve oyunun güldürü öğelerine yer vermesidir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında gelişmesini tamamlayan **commedia dell'arte**'nin kaynaklarını araştıran görüşlerden biri, bu tiyatro türünün Latin kaynaklı olduğunu, Latin halk tiyatrosusunun bir devamı olduğunu savunur. XIX. yüzyıl boyunca uzun tartışmalara yol açan bu görüş Scherillo, Sanesi gibi uzmanlar tarafından çürütülmüştür. İkinci görüşe göre **commedia dell'arte** karnaval gösterilerinin, halk bayramlarının bir devamıdır. Nihayet bir başka görüş de Rönesans gezginci tiyatrosuyle **commedia dell'arte** arasında ilişkiler kurar. Kaynağı ne olursa olsun gerçek olan **commedia dell'arte**'nin ortaya çıkışının, profesyonel oyuncu ve kumpanyaların meydana çıkışıyle paralellik göstermesidir. Gerçekten de XVI. yüzyılın başlarına kadar oyuncular tek başına çalışıyor, bir oyun oynamak için bir rastlantı sonucu bir araya gelen oyuncular, oyun sona erdikten sonra dağılıyordu. Oyuncuların profesyonel bir niteliğe bürünmesi ve süreklilik gösteren tiyatro kumpanyalarının kurulması **commedia dell'arte**'nin oluşmasıyle sıkı sıkıya ilgilidir. Tiyatro oyunculuğunu meslek edinen, sürekli temsiller vermek amacıyle tiyatro kumpanyaları kuran profesyonel oyuncular için en önemli sorun halkın ilgisini kazanmaktır. Seyirci sahnede kendisine benzeyen kişileri, kendi yaşantısını canlandıran konuları az çok gerçekçi bir biçimde görmek ister. Hele sahnedeki olaylar güldürü anlayışıyle işlenecek olursa seyirci daha da memnun olur. İşte seyirciye sahnede bu öğeleri sağlamak dolayısiyle profesyonel tiyatroların geçimini teminat altına almak için, **commedia dell'arte,** o yıllar İtalya'sının belli başlı tiplerini sahneye getirmiştir. Bergamolu Arlecchino, Venedikli Pantalone, Napolili Pulcinella ve **commedia dell'arte**'nin daha nice tipleri hep bu şekilde doğmuştur. Öte yandan bu tiyatro türünün yazılı bir metne dayanmayıp sadece ana hatları belli bir oyunu sahnede doğaçtan canlandırması da başarısının bir başka yönüdür. Çünkü böylece oyuncuların içinde bulundukları durumlarda daha doğal tepkiler göstermeleri sağlanmıştır. Üstelik oyunda halkın konuştuğu günlük dile yer verilmesi, hem İtalyancanın gelişiminde etkili olmuş hem de seyirci-oyuncu ilişkisini canlı tutmuştur. Oyunların yazılı bir metne dayanmayışının bir başka nedeni de seyirciyi aynı oyuna bir defadan daha fazla çekebilmekti. Gerçekten de tiyatro seyircisi sayısının çok sınırlı olduğu o yıllarda, tiyatrocular seyirci bulmak için durmadan bir şehirden bir şehre gidiyor, aynı şehirdeyse sık sık oyun değiştiriyorlardı. Doğaçtan tiyatro, oyunculara aynı sahnelerde her sefer yeni davranışlarda bulunmak yeni nükteler yapmak olanağı sağladığından, seyirci aynı oyunu sanki yeni bir oyunmuş gibi üst üste birkaç kere seyredebiliyordu. **Commedia dell'arte**'nin ana niteliklerinden biri olan tiplerin en önemlileri dört tanedir: Magnifico (Pantalone), Doktor (adı ilkin Graziano'yken sonra Balouard daha sonra da Balanzon olmuştur), birinci Zanni (başkomik) ve ikinci Zanni. İlk iki tip yaşlıdır, ortak kusurları, ortak dertleri vardır, genellikle birlikte zor durumlara düşerler.

Zanniler başlangıçta hamallık yapmak için Bergamo dağlarından şehre inmiş kaba, yoksul, cahil köylüleri canlandırıyorlardı. Bu tipler daha **commedia dell'arte**'nin bütünlüğe kavuşmasından önce belirlenmişlerdi. Hattâ **commedia dell'arte**'nın ilk adı «Commedia de Zanni» ydi. Bunlar, «ludi zanneschi» (Zanni oyunları) adı verilen, bugünkü sirk soytarılarının yaptıklarına benzer, pandomim, cambazlık ve gülünçlü konuşmalara dayanan gösteriler yaparlardı.

Sözü edilenlerden başka önemli tipler, kahramanlık taslayan, ahlâksız asker tipini temsil eden kaptan; çenesi düşük, nükteci, kurnaz bir köylü kadın olan hizmetçi ya da Fantesca (ilk adı Zagna'dır); oyunun örgüsünün geliştirilmesinde yararlı olan ve öteki kişilerden daha sonra ortaya çıkan Sevgililerdir. Sevgililer edebiyata en yakın olan tiplerdir, Toscana diliyle konuşurlar, ikisi de güzel, yakışıklı ve güzel giyinen, kibar tiplerdir, maske taşımazlar.

Commedia dell'arte'nin temelini teşkil eden bu ana kişilere noter, hekim, cellat, denizci, postacı, tüccar, köleler, otlakçılar, külhanbeyleri, berberler, jandarmalar, Yahudiler, deliler gibi daha birçok yardımcı tip eklenebilir.

Commedia dell'arte oyuncularının oyunlarında kullandıkları bine yakın konu günümüze ulaşmıştır. Bu senaryoların, hikâyeler, klasik halk tiyatrosu edebiyatı, İspanyolca eser-

ler, tarih olayları gibi çok değişik ve çeşitli kaynakları vardı. Güldürüler, gülünç durumlar, yanlış anlama ve kelime oyunları, mimikler, lehçelerin kullanılması, giyimler, maskeler, kılık değiştirmeler, müstehcen söz ve hareketler gibi öğelerle örülüyor, zenginleştiriliyordu. **Commedia dell'arte**'nin zamanla belli başlı özelliklerinden biri haline gelen müstehcenlik niteliği sık sık sansürle karşılaşmasının nedenlerinden biri olmuştur. Bu güldürülerde olay çoğunlukla bir aşk dolantısı üzerine kurulur, bir kıskanç adamın karışması, uşakların çevirdiği birtakım dolaplarla ve bazı yanlış anlamalar ve araya giren engellerle zenginleştirilir.

Oyuncunun tulûat gücü, konuşma, davranış düşünme biçimini benimsediği tiple kendi kişiliğini birleştirmesinden, kendine özgü diyalog, monolog ve mimikler bulmasından, bunları sahnede sahne dışı hayatındaki rahatlığa vardırmasından doğuyordu. Sözgelişi, kaptanlar coğrafyayla ilgili kitaplar okuyup bu konuda bilgi ediniyorlar, eski denizcilerin hayatları, maceralarıyle ilgili efsaneleri inceliyor, sevgililer tarih, şiir, edebiyat, retorik öğreniyorlardı. Oyuncular bu notlarını **Zibaldone** adı verilen derlemelerde topluyorlardı. Bu tiyatro türünün oyuncusu, uzun bir çalışma ve ustalaşma evresini yaratıcılık yeteneğiyle birleştiren bir virtüozdur.

Commedia dell'arte oyuncularının tekniğinin Batı tiyatrosunun temeli olduğu söylenebilir. Bu oyuncuların elinde, bütün gösteri türlerinin motiflerinin çağdaş bir kullanımı üzerine kurulu, eksiksiz bir temsil biçimi yaratılmıştır.

COMMONWEALTH

(**bkz.** İngiliz Uluslar Topluluğu.)

COMTE, AUGUSTE

(1798-1857) Pozitivizmin kurucusu olan Fransız düşünürü. Bir orta tabaka ailesinden gelen Auguste Comte, 1814 yılında Paris Politeknik okuluna girmiş, Waterloo savaşından sonra okul kapatıldığı için, öğrenimi yarıda kalmıştır.

1817 yılından 1824 yılına kadar Saint-Simon'la birlikte çalışmalar yapmıştır. Özel olarak verdiği felsefe derslerini kısa bir süre sonra bir sinir hastalığı nedeniyle bırakmak zorunda kalmış, ancak 1829 yılında yeniden çalışmaya başlayabilmiştir. **Cours de philosophie positive**'in ilk cildini ertesi yıl yayımlayan Comte, sonraki on iki yıl içinde bu eserinin diğer beş cildini yayımlamıştır. Matematik öğretmeni olabilmek için uğraşmış, ama ancak geçici birtakım görevler sağlayabilmiştir. John Stuart Mill ve başka dostlarıyle arkadaşlarının yardımıyle geçimini sağlayabilmiştir. 1848 yılından sonra kurduğu, Pozitivist Derneği ve Palais Royal'deki öğretmenliği dolayısıyle üne ulaşmıştır. XVIII. yüzyıl düşüncesinin Diderot, Kant, Hume ve İskoçyalı filozofların hayranı olan Comte, ortaçağ gizemcilerine karşı da ilgi duyuyor, onlarla kendisi arasında yakınlık buluyordu. Ortaçağın insanlık tarihinin son uyumlu çağı olduğunu, eleştirici düşünceyle Büyük ihtilâlin parçalayıp, bozduğu toplumun yeniden kurulmasında bu çağ toplumunun örnek alınması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre bu yeni toplum düzeni, yeni metotlarla, toplum hayatına pozitif bilimin araştırma sistemleri uygulanarak, önceki yüzyılın geleneksel değerleriyle pozitif inancından yararlanarak kurulacaktı. İnsanlığın ahlâkî gelişimi, dayanağını, toplumun pozitif bilimi olan sosyolojide bulacaktı. Sosyoloji insan topluluklarının yasalarını buluyor, etik ve politik kaderlerini kararlaştırıyordu. Bununla insanlığın uzun evriminin son evresi gerçekleşiyordu; bu evrim sırasıyle dinsel bilgiye, doğa ötesi bilgiye ve pozitif bilgiye dayanan üç evrede meydana geliyordu (Üç Evre Yasası). Comte, bilimleri de aynı esaslar içinde sıralar: Bu sıraya göre soyut bilimlerin yerini yavaş yavaş somut bilimler alır. Ahlâk sosyolojiye, sosyoloji biyolojiye, biyolojí kimyaya, kimya fiziğe, fizik astronomiye, astronomi matematiğe bağlıdır. İnsan topluluklarının bilimi olan sosyoloji, toplumu bir evresinin denge durumunda ya da bütün evrelerini kapsayan gelişimi içinde alışına göre statik ya da dinamik olur. Birey daima bir parçası olduğu toplumla birlikte ele alınır; toplum birimi olarak aile kabul edilir. Aile topluluklarının üzerinde toplum ve toplumsal iş bölümü meydana gelir.

Hayatının son yıllarında, gitgide mistik bir anlayışa yönelen Comte, çağının ve Fransız zekâsının özgün bir temsilcisidir. Taine, Renan, Sainte-Beuve, Bernard ve Durkheim, Comte düşüncesinin başlıca takipçileridir.

En ünlü eseri **Cours de philosophie positive**'den sonra diğer önemli eserleri şunlardır: **Discours sur l'esprit positif** (1844), **Système de politique positive ou Traité de sociologie instituant la religion de l'humanité** (1851-1854), **Catéchisme positiviste** (1852), **Lettres d' Auguste Comte à J.S. Mill** (1877).

CONDORCET, MARIE - JEAN - ANTOINE, CARITAT DE-

(1741-1794) Fransız düşünürü. Çağının yenilikçi düşüncelerinin savunucusu olan Condorcet, 1789 yılında milletvekili seçildi ve özellikle eğitim sorunlarıyle ilgilendi. Siyasî olaylara karıştı, tutuklandı ve hapishanede kendini zehirleyerek öldü. Fransız devriminin eğitimle ilgili düşüncelerinin temel kitabı sayılabilecek olan **Rapport et projet de décret sur l'organisation générale de l'instruction publique** adlı eserindeki düşünceleri hiç bir zaman uygulama alanına geçirilmemiştir. Öne sürdüğü ilkeler evrensel eğitim ilkeleriydi; bunların en önemlileri kamu eğitim kurumları ile özel eğitim kurumları arasında serbest rekabet, bilimsel konulara, edebiyat konularından öncelik tanınması, iki cinsin birlikte eğitilmesi ilkeleridir. Condorcet ününü eğitim temelleri üzerine dayanan bir tarih felsefesi denemesiyle kazanmıştır. Bu teşebbüsünün belgesi **Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain** adlı eseridir (1794). İnsanların tarihini arasız ve kaderci bir ilerleme yönetir. İnsanın mükemmelleşebilme yeteneği sonsuz, mümkün olan en büyük mutluluğun insan tarafından elde edilmesi kaçınılmazdır. Bu, aklın tam zaferi ve toplumda bütün eşitsizliklerin yıkılması sonucunu verecek, insanın mükemmelliğe ulaşmasını sağlayacak olan bilimsel bilgilerin öğretilmesiyle gerçekleşecektir.

CONRAD, JOSEPH

(1857-1924) İngiliz yazarı. Aslen İslav'dır. Polonya'da Krakow Üniversitesinde okumuş, genç yaşta babasız kaldıktan sonra deniz tutkusuna kapılarak 1874 yılında Polonya'dan ayrılıp Fransa'ya gitmiş ve ertesi yıl Marsilya'dan ilk deniz yolculuğuna çıkmıştır. Yirmi yıl süren ve kendisine dünyanın dört bir

Solda: Joseph Conrad. Sağda: Yazarın «Tayfun» adlı kitabı için yapılmış bir resim.

bucağını görme olanağını kazandıran yolculuklarında eserlerinin malzemesini derlemiştir. 1883 yılında İngiliz donanmasında uzun yol kaptanı olan Conrad, ertesi yıl İngiliz yurttaşlığına kabul edilmiştir. 1889 yılında bir gemide, ilk romanını yazmaya başlamıştır: 1895 yılında yayımlanan **Almayer's Folly** (Almayer'in Çılgınlığı) adındaki bu roman yazarın yaratacı yönünü ortaya koymuştur. Aynı yıl kendisini bütünüyle edebiyata verebilmek için, donanmadan ayrılmış ve uzun süre zor şartlar içinde yaşamıştır. **The Nigger of the Narcissus** (1897) ve **Lord Jim** (1900) adlı romanlarından sonra yazmış olduğu **Typhoon** (Tayfun) adlı uzun hikâyesi yazarın başeseri sayılır.

Çok sayıdaki roman ve hikâyelerinin yanı sıra tiyatro eserleri de yazmış olan Conrad'ın öbür önemli eserleri şunlardır: **The Secret Agent, Under Western Eyes, The Shadow Line.**

CONSTABLE, JOHN
(1776-1837) İngiliz ressamı. Londra Krallık Akademisinde resim kurslarını izlemiş, lirik resimleriyle dikkati çekmiştir. Bu ilk dönem eserleri arasında, en önemlileri olarak, **Göller Arasından Görünüş** (1806) ve **Malvern Hall** (1808) adlı tabloları belirtilebilir. Londra'nın kuzeyinde bir köy olan Hampstead'te yerleştikten sonra, o çağda en geçerli konular olan tarih, din ve efsaneye ilgisiz tutumuyle geleneklere karşı çıkmış, doğrudan doğruya model olarak, açıkhavada resim yapan ilk ressam olmuştur. Paris'te sergilenen (1828 Salonu) **Saman Arabası, Stour Üstünde Bir Görünüm** ve **İngiltere'de Kanal** adlı tabloları Géricault ve Delacroix gibi Fransız romantik ressamları üzerinde güçlü bir etki yapmıştır. İngilizler Constable'ı ancak yüzyılın sonlarında, Fransa'da büyük bir ün kazandıktan sonra değerlendirmişler, önemsemişlerdir.

John Constable, romantik ve izlenimci Fransız ressamlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Üstte: Sanatçının «Buğday Tarlası» adlı tablosu.

COOK ADALARI
Büyük okyanusun orta kesiminde, Polinezya'da bulunan Cook adaları (Cook Islands ya da Hervey Islands) 1777 yılında James Cook tarafından keşfedilmiştir,1901 yılından beri Yeni Zeland tarafından yönetilmektedir. Greenwich'e göre 158° batı boylamı ile 20° güney enleminde bulunan Cook adaları, güney ve kuzey olmak üzere iki kısma ayrılır. Güney Cook adalarının başlıcaları volkanik yapıda olan Rarotonga (yüzölçümü 67 km², nüfusu 8 000) ve Mangaia (yüzölçümü 52 km², nüfusu 2 200) ile Aitutaki (yüzölçümü 16 km², nüfusu 2 800), Atiu (yüzölçümü 28 km², nüfusu 1 500), Mauke (yüzölçümü 19 km², nüfusu 1 000), Mitiaro, Manuae ve Tukutea adalarıdır. Kuzey kısmındaki adaların başlıcaları ise Penrhyn (ya da Tongareva; yüzölçümü 10 km², nüfusu 700), Manihiki, Pukapuka, Rakahanga, Palmerston, Nassau ve Suworrow adalarıdır. Bu adalar takımının toplam yüzölçümü 233 km², toplam nüfusu ise 20 000 kadardır. Nüfusun büyük çoğunluğunu Polinezyalılar meydana getirir, pek az da Avrupalı ve Asyalı bulunmaktadır. Halkın başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve hindistancevizi, portakal, muz, domates tarımıdır. Takımadaların tek önemlice yerleşme merkezi aynı zamanda başkenti olan Rarotonga adasındaki Awarua şehridir.

COOK, JAMES
(1728-1779) Jeofizik ve astronomi uzmanı, İngiliz denizcisi, Newfoundland ile Labrador'un kıyılarının haritasını çıkarmış, 1768 yılında İngiliz hükümeti tarafından, Venüs gezegeni ile güneşin birleşmelerinin sonuç ve etkilerinin incelenmesi için Tahiti'ye gönderilmiştir. Cook, Büyük okyanusta keşifler yapmak için bu fırsattan yararlanmıştır. Kendi adı verilen adaların büyük kısmını bulmuş, gemiyle çevresini dolaşarak Yeni Zeland kıyılarını, en büyük iki adayı birbirinden ayıran boğazı (Cook boğazı) keşfetmiş, Howe burnundan York burnuna kadar 4 500 km. boyunca Doğu Avustralya kıyılarını, Yeni Gine'nin güney kıyılarını dolaşmış ve 1771 yılında Ümit burnu yoluyle İngiltere'ye dönmüştür.

Ertesi yıl Büyük okyanusta bulunduğu sanılan güney kıtasını aramak için yeni bir keşif yolculuğuna çıkmış, 30 ocak 1774'te o zamana kadar hiç bir denizcinin ulaşmamış olduğu 71°10' güney enlemine varmıştır. Sonra Büyük okyanusun güney kesiminde yolculuğa devam ederek Markiz, Yeni Hebridler ve Yeni Kaledonya takımadalarını bulmuştur.

1776 yılında Hint okyanusu yoluyle Büyük okyanusa hareket eden James Cook, kendi adını alan adaları keşfetmiş, 1778 yılının ocak ayında da Hawaii adalarına ulaşmıştır. Bundan sonra Bering boğazını aşmak ve Büyük okyanus ile Atlas okyanusu arasındaki kuzey-doğudaki bu geçidi keşfetmek amacıyle Büyük okyanusun kuzey kesimine doğru çıkmıştır. Yoluna Alaska'nın güney ve batı kıyılarını izleyerek devam etmiş, Bering boğazını aşmış, fakat 70°41' kuzey enleminde buzlar, rotasını güneye çevirmek zorunda bırakmıştır. Dönüşte Tahiti adalarına uğrayan James Cook burada yerliler tarafından öldürülmüştür. Keşifler tarihinin en büyük isimlerinden biri olan Cook'un yaptığı coğrafya keşifleri çok önemli sonuçlar vermiştir. Cook Büyük okyanus adalarının büyük kısmını keşfetmiş, Yeni Zeland ile Avustralya'nın o çağda inanıldığı gibi birleşik olmadıklarını ortaya koymuş, bir güney kıtasının olmadığını kesin olarak ispat etmiş, Kuzey Amerika'nın kuzey-batı kıyılarını yaklaşık olarak tespit etmiştir.

COOPER, GARY
(1901-1961) Birleşik Amerikalı sinema oyuncusu. Sığır çobanlığı yaparken Samuel Goldwyn tarafından keşfedilmiş, ilk olarak Henry King'in yönettiği bir filimde oynadıktan sonra kısa süre içinde Clara Bow'un oyun ar-

kadaşı olmuştur. Sessiz sinema döneminde ün yapmış olan oyuncuların çoğunun tersine iyi bir sesi ve konuşması olduğu için, sesli sinema Gary Cooper için zorluk doğurmamıştır. Gerek teknik gerekse sanat bakımlarından sesli filmin ilk başarılarından biri olan Rouben Mamoulian'ın yönettiği **City Streets** (Şehir Yolları, 1931) adlı filmin baş oyuncusu olmuştur. Ölümüne kadar başarılarla dolu olan meslek hayatının en önemli filimleri olarak şunlar belirtilebilir: Frank Borzage yönetiminde **A Farewell to Arms** (Silâhlara Veda, 1933), Henry Hathaway yönetiminde **Peter Ibbetson** (1935), Cecil B. De Mille yönetiminde **Mr. Deed Goes to Town** (Mr. Deed Şehre Geliyor), **Meet John Doe** (John Doe Geliyor, 1941) Howard Hawks yönetiminde **Sergeant York** (Kahraman Çavuş, 1941), Sam Wood yönetiminde **For Whom the Bell Tolls** (Çanlar Kimin İçin Çalıyor, 1943) ve Fred Zinneman yönetiminde **High noon** (Kahraman Şerif, 1952). Gary Cooper'in sürekli başarısının nedenlerinden biri fotojenik ve iyi bir oyuncu olması, ikincisi milyonlarca seyircinin gözünde iyilik ve sevimliliğin sembolü haline gelmiş olmasıdır.

COPEAU, JACQUES
(1879-1949) Fransız tiyatro yönetmeni, eleştirmeci, yazar ve oyuncusu. Çok gençken Fransız ve Amerikan edebiyat ve tiyatro dergilerinde eleştirmeler yazmaya başlamış, bu çalışmayı hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. 1913 yılında Appia ve Graig etkisiyle sahnede yenilik yapmak amacıyle, halk ve din tiyatrolarının özgür biçimlerini canlandırmak yoluyle **Commedia dell'arte**'yi örnek alarak, bir tiyatro okulu kurmuştur (Vieux - Colombier). Tiyatrosunda 1913-1914 yıllarında Claudel'in **L'échange,** kendisinin Jean Croue'yla birlikte çevirip tiyatroya uyguladığı Dostoyevski'nin **Karamazov Kardeşler,** Gheon'un **L'eau-de-vie** ve Shakespeare'in **Onikinci Gece** adlı eserlerini sahneye koymuştur.

1917-1920 yılları arasında yaptığı New York turnesinde büyük bir başarı elde etmiştir. Turneden dönüşte dört yıl Vieux - Colombier'de çalışmış, 1925 yılında ise, bazı dostları, öğrencileri, ünlü bir sinema yönetmeni ve oyuncusu olan kızı Maire - Hélène Daste ile «Les Copains du Vieux - Colombier» adını verdikleri bir topluluk kurarak Fransa'da ve yabancı ülkelerde sürekli temsiller vermiştir. Yönetmenliğinin dışında aynı zamanda bir eleştirmeci ve kuramcı olan Copeau, en önemlileri **Le roi, son vizir et son médecin** (1917), **Le petit pauvre** (1946) olan tiyatro oyunları da yazmıştır. Önemli bir kuramcı ve güçlü bir sanatçı olan Jacques Copeau, çağdaş tiyatroyu etkileyen sanatçılar arasında yer alır.

Beyaz perdenin en önemli oyuncularından Gary Cooper, «Vera Cruz» adlı filmde.

COPERNICUS, NICOLAUS (Kopernik)
(1473-1543) Polonyalı matematikçi, astronomi ve kozmoloji bilgini. 12 yaşındayken babası ölen Copernicus'un eğitimini dayısı üzerine aldı. O sırada en parlak çağını yaşayan Krakow Üniversitesinde bir öğrenim döneminden sonra 1496 yılında, üniversitelerinin çekiciliğine kapıldığı İtalya'ya gitti. Bologna, Roma, Padova üniversitelerine devam etti. Ferrara Üniversitesinden kilise hukuku doktoru olarak mezun oldu. Polonya'ya döndükten sonra on yıl kadar Varmia piskoposu olan dayısının sekreterliğini yaptı. Dayısının ölümü üzerine, 1512 yılında, kendini çalışmalarına vermek için Frauenburg'a çekildi. Copernicus ününü, adını verdiği güneş sistemi konusundaki kuramıyle elde etmiştir. Copernicus'un buluşunun bilimsel düşüncenin sonraki gelişiminde devrim sayılabilecek bir etkisi olmuştur. Dünyanın, o zamana kadar sanıldığı gibi, evrenin merkezi olmadığını, sadece güneşin çevresinde dönen bir gezegen olduğunu büyük bir cesaretle ileri sürmüştür. Gökcisimlerinin tam birer küre şeklinde olduklarını ve hareketsiz yıldızların varlığını kabul etmesine rağmen, Copernicus sistemi, çağdaş astronomiye yol açmıştır. Bu bakımdan Copernicus astronominin kurucusu sayılmaktadır. Çağdaş bilimin kurulmasını sağlayan görüş açılarının köklü değişimini ona borçludur. Dünyayı evrenin merkezinde kabul eden Ptolomaios'un düşünce sisteminin tersine bir görüşü getiren kavramların nasıl doğduğunu şimdi anlamak çok zordur. Dünyanın, evrenin hareketsiz merkezi olduğundan genç Copernicus daha öğrenciyken şüphelenmeye başlamıştır. Bu şüphelerin az da olsa dünyanın hareketli olduğunu ileri süren eski Yunan astronomlarının düşüncelerini öğrenmesi sonucu güçlendiği söylenebilir.

1505 yılından itibaren Copernicus'un güneş sistemi kuramının temellerini açıkladığı kısa bir yazısı (**N. Copernici de hypothesibus motuum coelestium a se constitutis commentariolus**), el yazması kopyalar halinde elden ele dolaşmaya başlamıştır. Temel eseri olan **De revolutionibus orbium coelestium**'a hayatının son günlerine kadar çalışmıştır. Bu eserinin

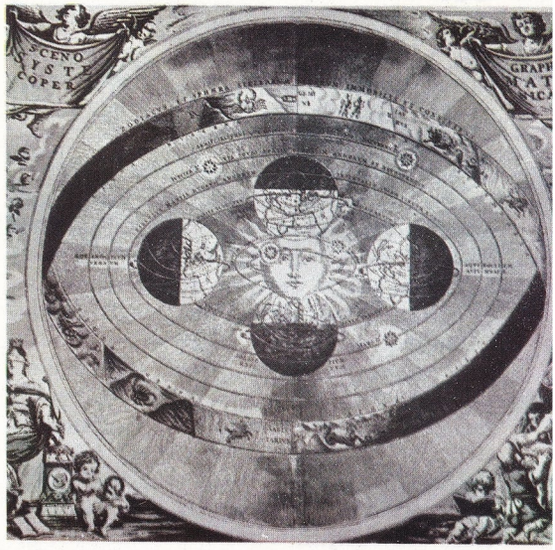

Copernicus tarafından tasarlanan kozmoloji düzeni.

yayımlanmasından üç yıl önce, Copernicus'un tek öğrencisi olan Georg Joachim von Lauchen, hocasının kuramlarını ilk olarak yayımlamıştı.

Copernicus'un kuramı hoş karşılanmamıştır. Bunun nedeni yüzyıllardan beri süregelen inanç ve önyargılara karşı çıkmasıdır. Luter, Melanchthon gibi reformcular Kutsal Kitap yorumuna bağlı olan Katolik çevreler kadar Copernicus'a cephe almışlardır.

Astronomlar, Copernicus kuramının gökyüzü hesaplarının yapılmasında sağladığı ko-

Nicolaus Copernicus.

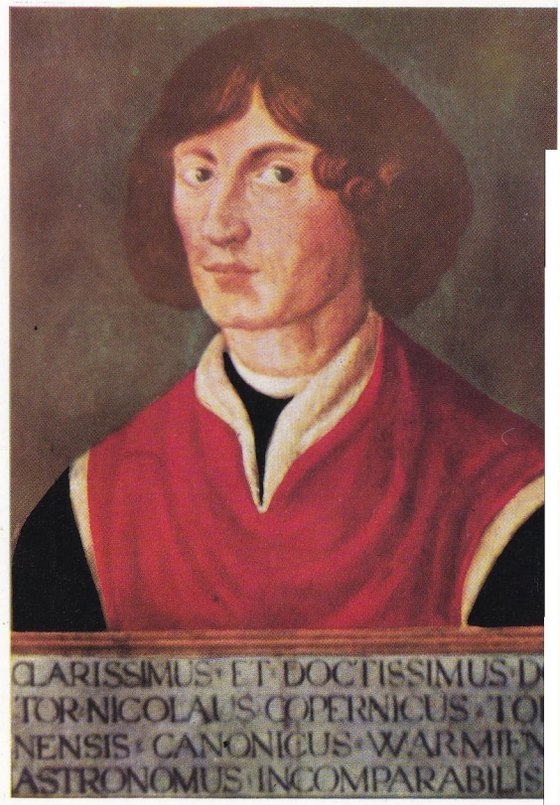

laylıkları takdir etmekle birlikte birçok astronom bu arada gelmiş geçmiş astronomların en ünlülerinden Kepler'in hocası Tycho Brahe bile, Copernicus'un kuramını beğenmemiştir.

Copernicus, hayatının son otuz yılını çalışmalarına vermiş olmasına rağmen politika olaylarıyle de ilgilenmiş, Varmia Ruhanî meclisinin çalışmalarına katıldığı gibi dayısının başlatmış olduğu Teutonya şövalyelerine karşı savaşa devam etmiş, 1521 yılında Olsztyn (Allenstein) kalesinin ve Frauenburg katedralinin savunmalarına katılmıştır. Ruhanî meclisin servetinin yöneticisi olarak gösterdiği faaliyet sırasında ekonomiye ilişkin yazılar da yazmıştır. Bugün Gresham kanunu adı verilen ve kötü paranın iyi parayı ittiğini öne süren ekonomi kuralından ilk defa bir yazısında söz etmiştir.

COPLAND, AARON
(1900-) Amerikalı besteci. 1917 yılında başladığı öğrenimini 1921-1924 yılları arasında, Nadia Boulanger'in yanında Paris'te tamamlamıştır. Amerika'ya döndükten sonra kendisini, bir Amerikan üslûbu aramaya yönelttiği beste çalışmalarına vermiştir. Copland, eksiksiz bir ritm ve melodi bağımsızlığına varabilmek için cazdan yararlanmayı gerekli saymış, oldukça mekanik olmakla birlikte, kendine özgü bir canlılıktan yoksun olmayan eserlerinin ana kaynağı caz olmuştur. Çağdaş Amerikan müziğinin en önemli bestecilerinden biri olan Copland, çok sayıda orkestra, oda ve bale müziği bestelemiştir. **El Salon Mexico** adlı süiti (1936), **Billy the Kid** (1938), **Rodeo** (1942) ve **Appalachian Spring** (1944) adlı baleleri, ses ve orkestra için bestelediği **Lincoln Portrait** (1948) bunların en önemlileridir. **What to Listen for in Music** (Müziği Nasıl Dinlemeli) adlı kitabı da müzik eleştirisi alanında, oldukça ilgi çeken önemli bir eserdir.

Corneille'in «Le Cid» adlı oyununda Gérard Philipe.

Arcangelo Corelli

CORELLI, ARCANGELO
(1653-1713) İtalyan kemancı ve bestecisi. Gençlik yılları hakkında çok az şey bilinmektedir. Öğrenimini Bologna'da görmüştür. Giovanni Benvenuti'den ders almış ve bir kemancı olarak genç yaşta üstün bir başarı göstermiştir. Almanya ve İngiltere'yi gezmiş, Kral James II.'nin sarayında çalmıştır. Kardinal Pietro Ottoboni'nin konuğu olarak Roma'ya yerleşmiştir. Corelli'nin yaşadığı çağ, kemanın viyolaya üstünlüğünün ortaya koyduğu bir dönemdir. Corelli, modern kemancılığın ilkelerini belirlemiş, fakat kendisi iyi bir çalgıcı olamamıştır. 1700'de bestelediği Op. 5, çağının çalgı müziğinin başeserlerindendir. Bu beste 12 sonatı kapsar. Op. 6'sı 12 **concerti grossi** dizisidir. Bunların arasında **Doğuş Yortusu** adlı güzel bir konçerto da yer almaktadır. Çalgı tekniğinde üçlü sonat ve konçerto grosso'nun gelişmesinde etkileri büyüktür. Koyduğu ilkeler daha sonraları Bach ve Handel tarafından kullanılmıştır.

CORNEILLE, PIERRE
(1606-1684) Fransız oyun yazarı. Hukuk öğrenimini bitirdikten sonra Rouen'da bir devlet memurluğuna atanmıştır. 1664'te Kardinal dö Richelieu'nun himayesi altındaki beş kişilik oyun yazarları topluluğuna girmiştir. Corneille'in ilk oyunu 1629'da oynanmıştır. 1651'de **Pertharite**'in başarısızlığa uğraması üzerine cesareti kırılarak yazarlığı bırakmaya karar vermiş ve 1659'a kadar oyun yazmamıştır. O sıralarda Paris'te adı duyulmaya başlayan Molière topluluğuna karşı çıkmış, Corneille ve Molière arasında uzun süren bir tartışma olmuştur. Fakat bir süre sonra iki sanatçının arası düzelmiş ve Molière topluluğu Corneille'in **Attila** (1667'de) ve **Tite et Bérénice** (1670'te) adlı oyunlarını oynamıştır. Corneille, 1662'de ailesiyle Rouen'den Paris'e geçmiş ve kendisine kral tarafından aylık bağlanmıştır. Son oyunları **Pulchérie** (1672) ve **Suréna** (1674) nın başarısızlığa uğraması üzerine bir kez daha yazarlığı bırakmış, hayatının son yıllarında inzivaya çekilerek kendini dine vermiştir.

Tiyatroyu Aristoteles'in ilkelerine bağlayan Corneille, örnek olarak antik tiyatroyu ele alanların karşısına çıkmıştır. **Le Cid** ilk kez oynandığında, büyük tartışmalara yol açmış, Corneille, o zamana kadar yazılmış oyunların en iyi yanlarını kopya etmek ve dram sanatına ihanet etmekle suçlanmıştır. Corneille, bu suçlamalara karşı kendisini savunmuş, **Horace** ve bunu izleyen trajedileriyle büyüklüğünü ve ustalığını ispat etmiştir.

1660'ta yayımlanan **Discours**'da trajedi anlayışını açıklamıştır. Corneille'nin eserlerinde, eski Yunan dramındaki insan Tanrı çatışmasının tersine, insanın kendi kendisiyle çatışması, başka deyişle istem ile bilincin çatışması ön plandadır. Seyircinin dikkati başlangıçta güç duruma düşen, bocalayan, fakat sonunda isteğini elde eden kahraman üzerine çevrilmiştir. Corneille için olayların planlanması, konunun fonunu meydana getiren tarihsel olaylar, dil ve şiir gibi kavramlar hep ikinci plandadır. Bunlar psikolojik kuruluşun yardımcılarıdır.

Racine'in insanı olduğu gibi anlatmasına karşılık, Corneille'in, olması gerektiği gibi anlattığı ileri sürülür. Oysa her iki yazar da yaşadıkları çağın gerçeğini vermeye çalışmışlar, ancak aynı yıllarda yaşamadıkları için ulaştıkları sonuçlar da birbirinin aynı olmamıştır.

Corneille'in kahramanları güçlüdür, güçlerini zekâ ve mantıktan alırlar. İyi olduğunu bildikleri şeylere karşı sevgi beslerler. Corneille hayattayken klasik yazar sıfatını almış, çağdaşları tarafından taklit edilmiştir.

Corneille'nin başlıca eserleri arasında, sahnelerin gerçekçiliğiyle dikkati çeken **Mélite ou les fauses lettres** (1630) ve ilk güçlü trajedesi **Médée** (1635) vardır. **Le Cid** (1637) adlı trajedisi, Guillén de Castro (1569-1631)-nun **Las mocedades del Cid** adlı eseri esas alınarak yazılmıştır ve Corneille'in en önemli oyunudur. **Horace** (1640) da tiyatro kurallarına bağlı kalmış, ayrıca dil ve üslûp bakımından büyük bir ustalığa ulaşmıştır. **Cinna** (1641) ve **Polyeucte** (1642) ile Corneille'in olgunluğu son noktasına varmıştır.

Richelieu'nün ölümünün ardından da **La mort de Pompée** (1643) yi yazmıştır.

COROT, JEAN BAPTISTE CAMILLE
(1796-1875) Fransız ressamı. 1822 ve 1825 yılları arasında Paris'te Victor Bertin'in atelyesinde çalışmıştır. 1824'te Paris'te sergilenen Constable'in resimlerini görüp etkilendiği sanılmaktadır. İtalya'ya yaptığı gezilerden çok yararlanmıştır. Burada yaptığı peyzajlar, titiz kompozisyonları ve üstün ışık gölge anlayışlarıyle Corot'nun en önemli resimleridir.

İtalya yıllarındaki üslûbu en iyi 1826'da yap-

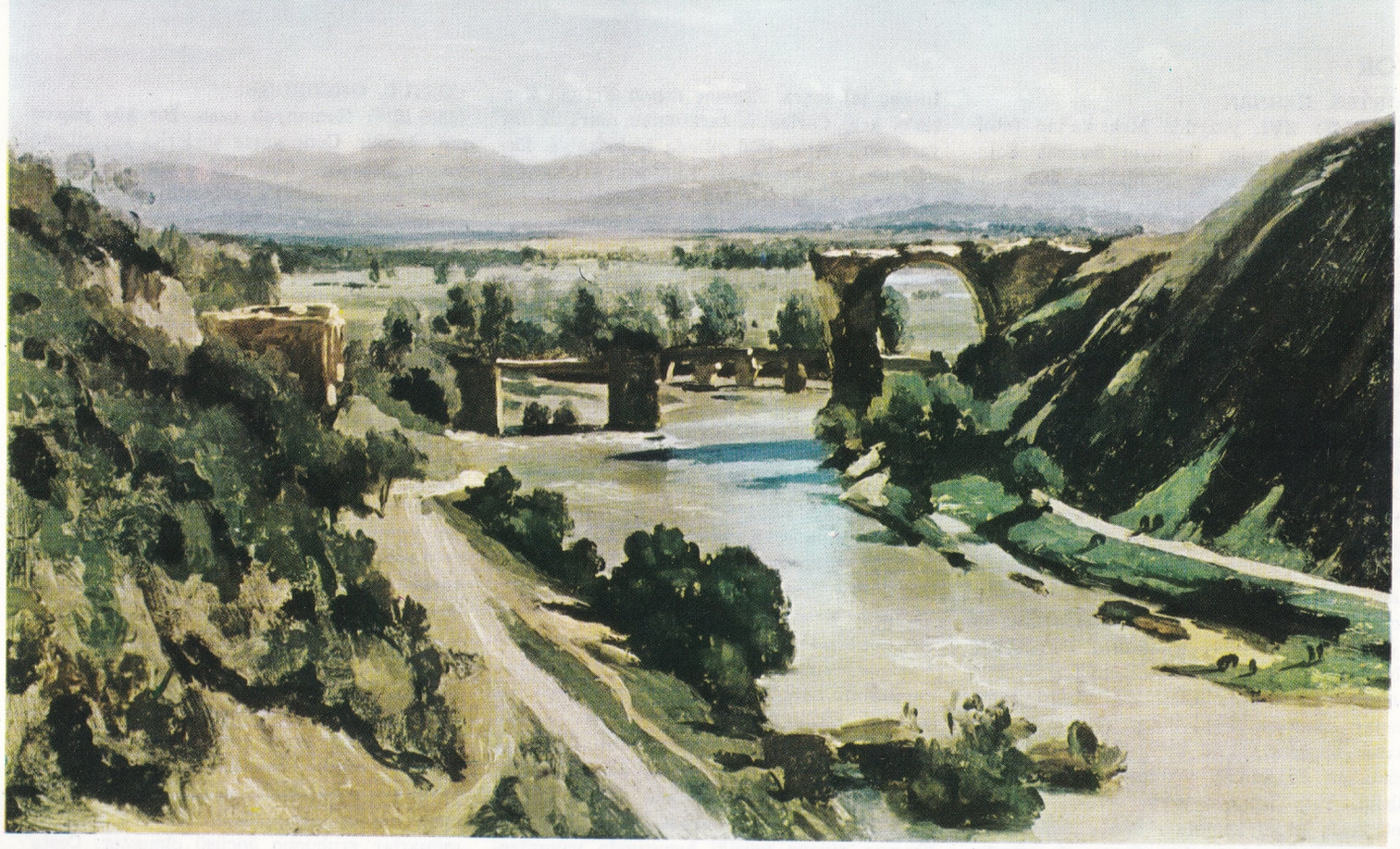

Jean-Baptiste Corot'nun «Narni'de Auguste Köprüsü» (1826) adlı bu tablosu Paris'te Louvre müzesindedir.

tığı **Narni'de Augustus Köprüsü, Castel Sant'Angelo'dan Bir Görünüş** ve **Roma, Bartolemeo Köprüsü** adlı resimlerinde görülmektedir. Londra ulusal galeride bulunan **Claudius Su Kemeri** aynı türden bir başka örnektir. Fransa'ya döndükten sonraki ilk çalışmaları büyük ilgi görmemiştir. 1850'den sonra yöneldiği yeni üslûbu geliştirmeye başlamasından sonra ilgi çekmiştir. Resimlerinde griler ve yeşillikler, su kıyısı görüntüleri, söğüt ağaçları ve insan figürleri egemen olmuştur. Bunun en önemli örneği Louvre'daki **«Superilerinin dansı»** adlı resimdir. Hayatının son yıllarında yaptığı ve sergilemek fırsatı bulamadığı resimleri eski anlayışına bir dönüş sayılır. Bu resimlerde, kendisinden daha genç olan Courbet ve Manet'nin etkisi göze çarpar. Bu türdeki tablolarından **Kesilen Okuyuş** Şikago Sanat Enstitüsünde ve 1871'de yaptığı, **Douai'deki Çan Kulesi** Louvre'dadır. Gözlerini yitirdikten sonra Honoré Daumier gibi gençlerin başarısına yardım etmiştir. Corot'un resmi kendi kuşağından olan birçok Fransız ressamını ve izlenimci okulu etkilemiştir.

CORREGGIO, ANTONIO ALLEGRI DA

(1489-1534) İtalyan Rönesans ressamı. Asıl adı Atonio Allegri olan sanatçı, Correggio adını Modena yakınlarındaki doğum yerinden almıştır. Mantova'da Andrea Mantegna'nın yanında çalışmış ve etkisinde kalmıştır.

Correggio daha sonraki yıllarda, bütün öteki Kuzey İtalya ressamları gibi Leonardo da Vinci'nin izinden yürümüştür. Vinci'den aldıklarını kendisine büyük ün sağlayan yumuşak ve gölgeli üslûbuyle geliştirmiştir. Bu üslûp XVIII. yüzyıla kadar resim sanatına egemen olmuştur. Correggio'nun tekniği barok çağda benimsenmiş ve XVIII. yüzyıl Fransız ressamları tarafından büyük bir yaygınlığa eriştirilmiştir. Sanatçının ilk çalışmaları arasında 1514 ya da 1515 yılında yaptığı, bugün Dresden galerisinde bulunan **Madonna**'sı yer alır. Milano'da Orombelli koleksiyonundaki **Kutsal Aile,** bugün Detroit'te bulunan **St. Caterina'nın Evlenmesi** ve Napoli Capodimonte galerisindeki **Kadın ve Çocuk** adlı resimler de Correggio'nun ilk çalışmaları arasındadır. 1518'lerde Roma'ya yaptığı gezide Rafaello'nun çalışmaları hakkındaki bilgilerini genişletmek olanağını bulmuştur.

Sanat hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği Parma'ya dönüşünde yaptığı fresk dizisinde Roma'daki örneklerin etkileri yansımaktadır. Correggio S. Paolo'daki resimlerinde basit motifler kullanmıştır. Bu çalışmalarda Mantegna'nın Roma'daki freskinin etkisi açıkça görülür. Kompozisyon yine Mantegna'nın Louvre'daki «Madonna della Vittoria» adlı resmine çok benzemektedir.

Bundan sonra S. Giovanni Evangelista kilisesinin ufak kubbelerini ve Parma katedralini süslemek görevini üzerine almıştır. S. Giovanni küçük kubbesinin süsleri eleştirmeciler tarafından kubbe resimlerinin en güzellerinden sayılır. Resimdeki hareket öğesi yüzyıl sonrasının resmine örnek olmuştur. Bu resim barok çağın büyülü ve duygusal havasını yansıtmaktadır.

Correggio, Parma'daki başlıca kiliselerinde barok anlayışta tavan ve kubbe resimleri yapmıştır. Bu resimlerde ışığın yeni ritimleri ve dramatik etkileri çağdaş düzenleme anlayışı içinde en iyi biçimde kullanılmıştır. «Bizi etkileyen ilk duygular, yapacağımız resmin temelini teşkil etmelidir» sözleriyle resim anlayışını belirlemiştir.

Correggio.

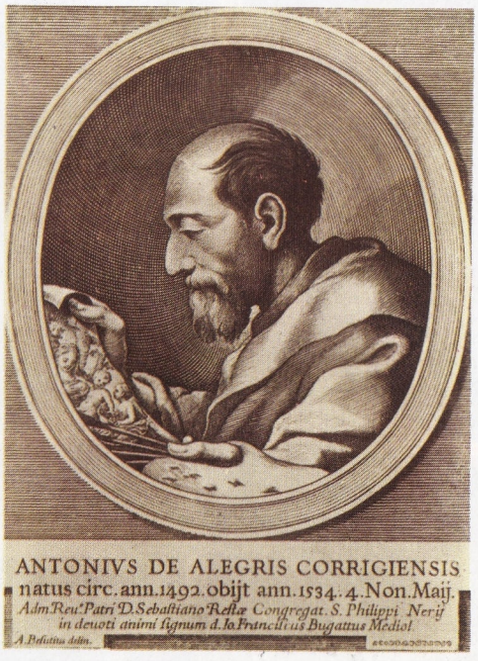

CORTES, HERNAN
(1485-1547) XVI. yüzyılda Meksika'nın fethine kılavuzluk eden İspanyol öncüsü. Salamanca Üniversitesinde okuduktan sonra 19 yaşındayken Küba'ya gitmiş ve burada kısa süre içinde önemli bir göreve getirilmiştir. Serüvene karşı duyduğu ilginin etkisiyle bir miktar para bulduktan sonra birkaç yüz gönüllü toplamış ve 1518 yılının sonlarına doğru adını ölümsüz kılacak olan teşebbüse girişmiştir. Meksika'nın Yucatan kıyılarına çıkmış ve burada Vera Cruz şehrini kurmuştur. O yıllarda başlarında imparator Montezuma II.'nin bulunduğu yerli Aztek halkıyle ilkin iyi ilişkiler kurmuştur. Fakat kısa süre sonra Cortés, İspanya kralı adına bölgenin tek hâkimi olmak isteğini ortaya koyunca Azteklerle çatışma kaçınılmaz olmuş. İşgalciler süvari ve tüfek üstünlüğüyle Azteklere karşı üstünlük sağlamışlardır. Fakat savaşın çok çetin geçmesi, **conquistadores** saflarında ayaklanma belirtileri göstermiş, bunun üzerine Cortes, genel bir ayaklanmayı önlemek amacıyle gemilerini yakmıştır. Uzun çarpışmalar sonunda 1520 yılının ağustos ayında Aztek başkenti yerle bir edilmiş ve Montezuma'nın egemenliği yıkılmıştır. Cortes kendisini, Yeni İspanya adını verdiği yeni sömürgenin genel komutanı ilân etmiştir. Cortes, bu olayları beş ciltlik **Cartes de relacion** (Sefer Mektupları) adlı eserinde anlatmıştır. Birkaç yıl sonra ülkesine dönen Hernan Cortés'e, kral Carlos V. tarafından markilik ünvanı verilmiştir. 1530 yılında Meksika'ya dönmüş ve bu sefer Aşağı Kaliforniya bölgesini keşfetmiştir. Mezarı Meksiko şehrindedir.

CORTOT, ALFRED DENIS
(1877-1962) Fransız piyanist ve bestecisi. İsviçre de doğmuştur. Küçük yaşta Paris'e götürülmüş, konservatuvarda öğrenime başlamıştır. 1896'da piyano dalında ilk ödülünü kazanmıştır. 1898 ve 1901 yılları arasında Beyrut'ta yönetmenlik yapmış, 1902'de Paris'te Wagner'in Götterdammerung adlı eserinin ilk çalınışını yönetmiştir. Özellikle Fryderyk Chopin, Robert Schumann gibi romantik çağ müzikçilerinin yardımcısı bir piyanist olarak kısa zamanda uluslararası bir üne kavuşmuştur. 1905'te kemancı Jacques Thibaud ve çellocu Pablo Casals'la bir üçlü kurmuştur. Cortot, genç Fransız müzikçilerini yöneterek onları desteklemiş ve 1919'da Ecole Normale de Musique'i kurmuştur. Fransız müzik kültürüne önemli katkılarda bulunan çok yanlı bir müzikçi olduğu kadar bütün müzik dünyasının çok iyi tanıdığı bir piyanisttir. Dinleyenlerini şiirli ve dışa vurumcu yorumlarıyle büyülemiştir. Cortot'nun Chopin, Schumann ve Brahms'ın müziği üzerine çalışmaları ve Fransız piyano müziği konusunda yayımlanmış eserleri vardır.

COSBUC, GHEORGHE
(1866-1918) Romanyalı ozan. Bir köy papazının oğludur. Genç yaşta şiirlerini yayımlamaya başlamıştır. Cluj Üniversitesine girmiş, daha sonra Bükreş'e gitmiştir. Üç edebiyat dergisinin çıkartılmasına yardım etmiştir. Bunlardan «Semanatorul» o yılların kültür hareketleri üzerinde etkili olmuştur. Cosbuc, edebiyata yabancı etkilerin sokulmasına karşı çıkmış ve Romen halk sanatlarının kaynak olarak alınmasını savunmuştur. Bu düşünceleri o zamanlar bütün Romanya'yı saran güçlü bir hareket doğurmuştur. Şiirlerini birkaç cilt halinde yayımlamıştır. Bunlardan en önemlisi **Balade si idile** (İdil Baladları) dır. Bu kitapta Cosbuc'un başeseri olan «Zamfaria'nın evlenmesi» adlı basit insanların hayatını anlatan şiiri yer almaktadır. Doğu ozanı olarak tanınan Cosbuc, insanların, özellikle köylülerin geleneklerini, inançlarını yaşamalarını yansıtmıştır. Başka dillerden Romenceye çeviriler de yapmıştır.

COSTA, LUCIO
(1902-) Brezilyalı mimar ve şehircilik uzmanı. Avrupa akılcı mimarîsinin etkisi altında kalan Costa, Brezilya'yı 1936 yılında ziyaret eden Le Corbusier'nin yeni kavramlarının yayılıp yerleşmesine çalışan genç bir mimarlar grubunun öncüsü olmuştur. Costa'nın, arkadaşlarıyle birlikte 1937-1939 yılları

Brasilia şehrinin kuruluşunu yöneten Lucia Costa bu denemesiyle çağdaş şehirciliğe büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

arasında yaptığı Rio de Janeiro'daki Eğitim Bakanlığı binası, çağdaş Brezilya mimarîsinde akılcı evrenin başlangıcını temsil eder. Costa'nın daha sonraki bütün eserlerinde, özellikle Rio de Janeiro'nun Parco Giunle semtindeki apartmanlarda hem akılcı mimarînin öğeleri, hem de kendi kişiliğinden gelen renkli seramik süslemeler, vb. gibi şiirsel öğeler ağır basar. Costa, Brezilya'nın yeni başkenti Brasilia şehrinin genel planının hazırlanması çalışmalarını yönetmiştir.

COUBERTIN, PIERRE, BARON DE-
(1863-1937) Fransız pedagogu ve yazarı. Özellikle çağdaş olimpiyatların kurulmasını gerçekleştirmiştir. 1892 yılında Paris Üniversitesinde verdiği bir konferansta uluslararası bir kuruluş tarafından olimpiyat oyunlarının düzenlenmesini teklif etmiştir. 1894 yılında 1896'dan 1925'e kadar başkanlığını yaptığı uluslararası komiteyi kurmuştur. Olimpiyat oyunlarında meşale yakılması ve güvercin uçurulması gibi bazı özellikler onun fikri olduğu gibi iç içe geçmiş beş halkalı olimpiyat bayrağını çizmiş, pentatlonun kurallarını da o tespit etmiştir.

COULOMB, CHARLES - AUGUSTIN DE
(1736-1806) Fransız fizik bilgini. Öğrenimini bitirdikten sonra askerî mühendis olarak çalışmaya başlamış olan Coulomb, Martinik adalarında Fort Bourbon'da üç yıl kalmış, sağlığı bozulunca Fransa'ya dönmüş, Rochelle, Isle d'Aix ve Cherbourg kalelerinde bulunmuş, daha sonra Paris'e sular ve çeşmeler mühendisi olarak atanmıştır. 1789 Fransız Devrimi'nde Blois'ya çekilmiş daha sonra yeni ölçü sisteminin hazırlık çalışmalarına katılmak üzere Paris'e dönmüştür. Fransa Enstitüsünün ilk üyelerinden biri ve Halk Eğitim müfettişi olmuştur.

Araştırmalarının en önemlileri bükülme sorunlarıyle ilgili olanlarıdır. Kendi adıyle anılan teraziyi yapmış ve bununla gerek mıknatıslı alanlar, gerekse elektrikli alanlar için geçerli olan Coulomb kanunlarını tespit etmiştir. Daha önce de basit makinelerde sürtünme üzerine araştırmalar ve önemli teknik ve bilimsel değeri olan iplerin direnci üzerine çalışmalar yapmıştır.

COUPERIN, LOUIS - FRANÇOIS
(1668-1733) Fransız müzik kuramcısı ve orgçusu. 1686 yılında Saint - Gervais orgçusu, 1693 yılında kralın orgçusu olmuş ve bir yıl sonra kral tarafından prenslerin klavsen hocalığına atanmıştır. XVII. yüzyıl org ve klavsen müziğinin en büyük temsilcilerindendir. Başlangıçta gelenekçi bir tutumu olan Couperin, daha sonra müziğini zenginleştirip derinleştirmiş, olağanüstü bir düzeye ulaşmıştır. Parlak, yumuşak ve duygulu olan bestelerinde, aletleri kullanışındaki incelik özellik taşır. Couperin, konçerto, sonat ve diğer tür eserlerinin yanı sıra klavsen için 240 parça bestelemiştir. **Régles pour l'Accompagnement (1698)** ve **Art de toucher le clavecin (1715)** adlı kuramsal iki kitabı da vardır.

Courbet, son yıllarında doğayla ilgili çalışmalar yapmıştır. Yukarıdaki tablosu (1866) Paris'te Louvre müzesindedir.

COURBET, GUSTAVE
(1819-1877) Fransız ressamı. 1840 yılında Paris'e giden Courbet önceleri Rembrandt, Franz Hals, Van Dyck, Velasquez'den serbest kopyalar yapmıştır. 1847'lerde yaptığı teknik ve konu bakımlarından akademik resimden çok farklı olan tabloları tutulmamıştır. Fransa'da cumhuriyetin kurulmasıyle sonuçlanan 1848 İhtilâline katılmış, Salona eser seçen jürinin değiştirilmesinden yararlanarak daha önce geri çevrilmiş olan birçok tablosunu sergilemiştir. 1849 Salonunda **Après-diner à Ornans** adlı tablosu büyük ilgi yaratmıştır. 1850 yılında yapmış olduğu tablolardan bazıları, özellikle **Ornans Cenaze Törenleri** adlı tablosu sanatçı ve eleştirmenlerin şiddetli tartışmalarına sebep olmuştur. Tablolarında toplumun aşağı görülen kişilerini yücelterek soyluluğa karşı olduğunu göstermek isteyen Courbet'de toplumsal baş kaldırma duygusu görülür. Büyük boyutlarda yaptığı (3,14 × 6,65) Ornans Cenaze Törenleri'nde Hollanda tarzında gerçek portre kompozisyonları yaratır. 1855 yılında Paris'te açılan uluslararası sergiye sunduğu tabloları geri çevrilince Courbet, dostu Bruyas'nın yardımıyle özel bir pavyon açmış (**Pavillon du réalisme**) ve burada tablolarını sergilerken yayımladığı katalogda da canlı sanat yapmak isteğini de açıklamıştır. Gerçekçilik adına gösterdiği bu direnişten sonra, Courbet halkın beğenisine boyun eğmeye başlamış, doğadan aldığı konuları işlemeyi tercih ederek, gerçekçilikten doğalcılık diyebileceğimiz bir tarza geçmiştir. Bu evresinde yaptığı tablolar arasında çok sayıda av, görünüm, deniz, çıplak kadın tabloları bulunmaktadır; bunların en ünlüsü de 1861 yılında yapmış olduğu **Papağanlı Kadın** (New York Metropolitan Müzesi) adlı tablosudur. 1870 yılında kendisine imparatorun verdiği nişanı cumhuriyetçi olduğu için, red etmiş, 1870 yılından sonraki siyasal olaylara karışarak altı ay hapis yatmış (1871), daha sonra İsviçre'ye kaçarak (1873) hayatının son yıllarını orada geçirmiştir. Çok sayıda çiçek ve yemiş tablolarını, portreleri, aralarında Chillon şatosundakiler de bulunan peyzajları burada yapmıştır.

Courbet çağdaş Fransız resmini etkileyen sanatçıların başında yer alır.

COURTELINE, GEORGES
(1858-1929) Fransız yazarı. Asıl adı Georges Moinaux olan Courteline, romancı ve güldürü yazarı Jules Moinaux'nun oğludur. Etkili, fakat sert olmayan hicivlerinin malzemesini kişisel yaşantılarından çıkarmıştır. Hiciv alanında çağdaş mizahın ustalarından biri sayılmaktadır. Hikâyelerinde özellikle askerlik hayatını, devlet bürokrasisini, adaleti ve küçük brujuvaların günlük hayatını yansıtır. Bu hikâyelerini **Les gaités de l'escadron** (Bölükte Eğlence, 1886), **Le train de 8 heures 47** (8.47 Treni, 1888), **Messieurs les ronds-de-cuir** (Kısa Kollular, 1893) adlı kitaplarında toplamıştır. Sahne eserlerinde de aşağı yukarı aynı konuları, aynı anlayışla işlemiştir. Gözleme dayanan Courteline'in mizahı özellikle Fransız zekâsının geleneksel eğilimleri içinde biçimlenip sivrilir. Bazı oyunları Comédie-Française'in repertuvarına alınmıştır.

COWARD, NOEL
(1899-) İngiliz yazar, oyuncu, yönetmen, besteci ve yapımcısı. 1911 yılında tiyatroya girmiş ve birkaç yıl çocuk rollerinde oynamıştır. İlk güldürüsü olan **I'll leave it to You** 1920 yılında oynanmakla birlikte ilk gerçek başarıyı **The Vortex** adlı oyunuyle 1924 yılında elde etmiştir. Coward, gerek İngiltere gerek A.B.D.'de yoğun bir oyunculuk çalışması yapmış olmakla birlikte daha çok yazar olarak tanınır. Güldürü, fars, rövü, müzikli güldürü gibi değişik türlerde ve çok sayıda eser vermiştir. Filmi de çevrilen eserlerinin en önemlileri olarak **The Queen in the Parlour** (1926), **Bitter Sweet** (1929), **Private Lives** (1930), **Cavalcade** (1931), **Design for Living** (1933), **Tonight at 8.30** (1935) ve **Blithe Spirit** (1941) adlı oyunları belirtilebilir. Oyuncu, senaryocu ve yapımcı olarak sinemada da çalışmıştır. Yapımcı olarak en iyi filmi kendi **Still Life** adlı oyunundan çektiği **Brief Encounter** (1946) dır. Verimli bir yazar olan Noel Coward'ın eserlerinin başlıca özellikleri nükte bakımından zengin olan konuşmaların canlılığı ve sahnelerin hızlı temposudur.

CRAIG, EDWARD GORDON
(1872-1966) İngiliz tiyatro yönetmeni ve kuramcısı. 1887 yılında oyunculuğu bırakarak kendini yönetmenliğe vermiştir. Tiyatro oyuncusu olan annesi Ellen Terry'den başka Eleonora Duse ile de çalışmıştır. Tiyatro kuramlarını yaymak için kitaplar (**The Art of the Theatre**, 1905; **On the Art of the Theatre**, 1911; **Towards a New Theatre**, 1912) yazmış, 1908-1929 yılları arasında **The Mask** adlı tiyatro dergisini çıkarmıştır. Kuramlarının kaynağı Adolphe Appia olan Craig, ondan daha etkili olmayı Stanislavski, Shaw, Yeats gibi çağın en ünlü tiyatrocularını kuramlarıyle ilgilendirmeyi başarmıştır. Sahneleme alanında sadeliğin renk ve ışığın, temsilin genel havasını bütünleyici işlevinin, önemini belirtmiştir. Sahne yönetmenliğinde, yönetmenin oyuncu, sahne düzenleyici, yazar, besteci ve koreograf üzerinde egemenliğini kuran da Craig'dir. Dünyanın birçok ünlü tiyatroları ona kapılarını açmışlar, fakat Craig hiç bir teklifi kabul etmeyerek böyle bir işbirliği yapmamıştır. Kendisinden sonra gelen tiyatro adamları arasında, Craig'in kuramlarından yararlanmayan sanatçı yok gibidir.

CRANE, STEPHEN
(1871-1900) Kuzey Amerikalı yazar. Amerika'da Fransız doğalcılığına bağlı olarak XIX. yüzyılın son on yıllık sanayileşme dönemi içinde gelişen ilk doğalcılık kuşağı yazarlarındandır. Bir papaz oğlu olan Stephen Crane, uzun yıllar New York'ta üniversiteye devam etmiş, Bowery yoksul mahallesinde yaşadığı bu öğrenci hayatı dönemini takma adla yayımladığı **Maggie, a Girl of the Streets** (Maggie, Sokakların Kızı, 1893) adlı ilk romanında yansıtır. Büyük bir ilgi uyandıran ikinci romanı **The Red Badge of Courage** (Cesaretin Kırmızı İşareti, 1895) de bilinç yoluyle korkuyu yenen bir iç savaş gönüllüsünün psikanalizini yaparken, savaşın çetin koşullarını dramatik bir biçimde verme yeteneğini gösterir. Gazetecilik yaptığı sıralarda Amerika ve Avrupa'yı dolaşmış, İspanyol-Amerikan savaşı sırasında muhabir olarak Küba'da bulunmuş, İngiltere'de Conrad'la dost olmuş, Almanya'da ölmüştür. **The Open Boat** (1898) adlı hikâye kitabı da önemli eserleri arasında sayılabilir. Bu hikâyede de, Crane'in hayatına hâkim olan, insanın davranışını biçimlendiren korkunun akıldışı öğesi konusu işlenmektedir. Stephen Crane, özellikle **The Red Badge of Courage** adlı romanıyle Hemingway ve Faulkner gibi romancıları etkilemiş ve onları bu konuyu yeniden işlemeye yöneltmiştir.

CRIPPS, SIR RICHARD STAFFORD
(1889-1952) İngiliz hukukçu ve politikacısı. Daha sonra bazı düşünceleri çok aşırı sayılarak ihraç edildiği İşçi Partisinde uzun süre çalışmıştır. 1940 yılında Moskova büyük elçisi olan Cripps, daha sonra çeşitli resmî görevlerde bulunmuştur. 1947 yılında Attlee'nin kabinesindeyken tüketimi sınırlandırmış (austerity) ve ticaret dengesini yeniden kurmak, ihracatı artırmak için sterlinin değerini düşürmüştür. 1950 yılında sağlığının bozulması nedeniyle politikadan çekilmiştir. Toplumbilim ve politikaya ilişkin eserleri vardır.

CROCE, BENEDETTO
(1866-1952) İtalyan tarihçisi, edebiyat eleştirmeni, filozofu ve politikacısı. Roma'da kaldığı yıllarda (1883-1886) tanıdığı A. Labriola'nın felsefe derslerinin Croce'nin kültürel oluşumu üzerinde önemli etkisi olmuştur. Daha sonraki yıllarda, Napoli'de, uygarlık tarihi ve Napoli edebiyatı üzerinde araştırma çalışmaları yapan Croce, 1892-1893 yıllarında felsefeyle ilgilenmeye başlamış, yine Labriola'nın etkisiyle Marksist felsefeye yaklaştıktan sonra, felsefe çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. **Tarihsel Maddecilik ve Marksist Ekonomi** (1895-1900) adlı eseri bu çalışmalarının ürünüdür. Daha sonra ekonomiyle de ilgilenmeye başlayan Croce, Gentile'yle ilişki kurmuş, kendi düşüncesine organik bir sistem kazandırma çalışmalarına yönelmiştir: Dört ciltlik **Filosofia dello Spirito** (Ruhun Felsefesi) adlı eseri böyle doğmuştur. 1903 yılından 1944 yılına kadar düşüncesini yaymakta araç olarak kullandığı ve İtalyan kültür dünyasında geniş yankılar uyandıran **La Critica** dergisini kurmuştur. 1920-1921 yıllarında Halk Eğitimi Bakanlığı yapan Croce, faşizmin egemen olduğu yıllarda politikadan çekilmiştir. Faşist yönetimin yıkılmasından sonra üçüncü Badoglio hükümetinde bakan (1944), Kurucu Meclis üyesi (1946) ve savaştan sonra kurmuş olduğu Liberal Partinin başkanı olmuştur (1948). İtalyan kültürünün yenilikçilerinden biri olan Croce, Hegel idealizminin iki temel ilkesini kabul edip gerisini reddeder. Öte yandan, sanat, ahlâk, hukuk ve ekonomi dünyalarını açıklamaya da ilgi duymuştur. Yukarıda anılanların dışında kalan eserlerinin en önemlileri olarak, **La filosofia di G.B. Vico** (G.B. Vico'nun felsefesi, 1911), **Breviario di estetica** (1913), **Storia del Regno di Napoli** (1925), **Storia d'Italia dal 1871 al 1915** (1928), **Storia d'Europa nel sec. XIX** (1932), **La Poesia** (1936) ve **La storia come pensiero e come azione** (Düşünce ve Eylem Olarak Tarih, 1939) adlı kitapları belirtilebilir.

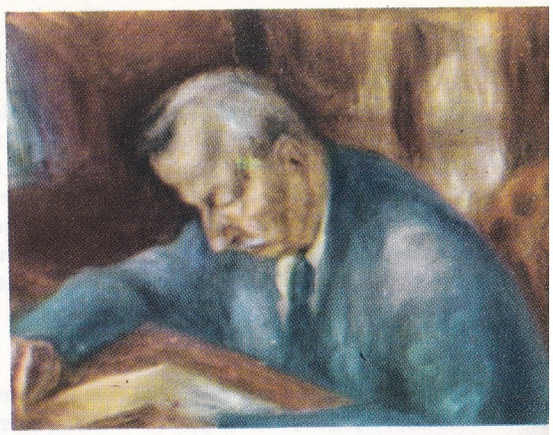
Benedetto Croce.

CROCKETT, DAVID
(1786-1836) Kuzey Amerikalı halk kahramanı. Birleşik Devletlerin batı ve güney-batı bölgelerinin keşfedilmesinde önemli bir rol oynayan, Amerikalıların sınır adamları diye de adlandırdıkları kahramanlardan biri olan David Crockett, uzun yıllar avcılık yaparak ve yerli kabileleriyle sürekli bir şekilde savaşarak yaşadıktan sonra Tennessee meclisine milletvekili seçilmiş, beş yıl sonra Washington kongresine girmiş, bu arada çok sevdiği avcılığı hiç bırakmamıştır. 1836 yılında Texas'ın bağımsızlığı için yapılan savaşa gönüllü olarak katılmış, Fort Alamo'da Meksika kuvvetleriyle çarpışırken ölmüştür. Crockett, büyük bir kısmı hayalî olan ve keşfedilen yeni topraklarda geçen çok sayıda hikâyenin kahramanı olmuştur. Bu hikâyelerin

çoğunun kaynağı David Crockett'in 1843 yılında yayımlanmış olan otobiyografisi **A Narrative of the Life of David Crockett, of the State of Tennessee**'den alınan parçalardır.

CROMWELL, OLIVER
(1599-1658) İngiliz devlet adamı. Cromwell, din kuşkularıyle dolu bir gençlik döneminden sonra kendini fanatik denilebilecek bir şekilde Püriten mezhebinin politik ve dinsel nedenlerini incelemeye vermiştir. Milletvekili seçildikten sonra (1640) iç savaş sırasında Püritenleri monarşinin ve piskoposluğun saldırılarına karşı bütün gücüyle savundu. Daha sonra askerlik alanında kralcılara karşı Marston Moor (1644) ve Naseby (1645) zaferlerini kazandı. Askerî başarıları, parlemento ile ordu arasında ve parlamentonun içinde çatışmalar izledi. Parlamento, tutucu ve krallığın kurulmasından yana olan Presbiteryenler ile radikal ve cumhuriyetçi bir anlayışa bağlı olanlardan meydana geliyordu; bunlar da kendi aralarında, Cromwell'in içinde olduğu bağımsız soylular ile ekonomik bir eşitlikten yana olanlar olarak iki gruba ayrılıyordu. Cromwell, bütün güçlerin parlamentoya bırakılması demek olan ordunun terhisine karşı koyarken kral Charles I. Stuart düşmanlarının kararsızlıklarından yararlanmak umudu içinde hem parlamentoya hem de orduya karşı tüccarları tutmaya devam ediyordu. 1648'de çıkan iç savaşta Cromwell, önce Galler'de kralcıları sonra da İskoçyalıları yendi. Londra'yı orduya işgal ettirip parlamentodan kralcıları kovarak Charles I.'e karşı dâva açma imkânını kazandı. Charles I., 30 ocak 1649 tarihinde idam edildi. Lordlar Kamarası kapatıldı. Komünler tarafından seçilen bir Devlet Meclisi ile tek bir Meclis tarafından yönetilen **Commonwealth** (cumhuriyet) kuruldu.

David Crockett.

Cromwell'in temsilcisi olduğu yeni hükümet, Charles II. Stuart'ı tutan kralcılara karşı koymak zorunda kaldı. 1649 yılında Cromwell, Katolik ve Kelt başkaldırısına sert bir şekilde tepki gösterdi, 1651 yılında Worchester'de Charles'ı kesinlikle yenerek Fransa'ya sığınmak zorunda bıraktı. Londra'ya dönüşünde çoğunluğu hâlâ Presbiteryen olan parlamentoyu dağıtan Cromwell, kendisine İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın koruyucu lordu unvanını veren, 21 üyeli bir Devlet Meclisi teşkil eden ve yeni parlamentonun gücünü belirleyen yeni bir anayasa (Instrument or Govern) hazırlattı. Bağımsızların Presbiteryenlere karşı kazandığı zafer, gerçekte Londra **city**'sinin burjuvazi ile kapitalizmin feodal aristokrasiye karşı kazandığı dinsel (Püriten hareketi) ve politik (parlamento) iki yanı olan bir zaferdi. Birçok bakımlardan olumlu bir eser bırakan Cromwell, 1655 yılında kendisine tam baş eğmeyen parlamentoyu yeniden dağıttı. İyi bir yönetim örgütü kurulması, belirli bir dinsel hoşgörü tesis edilmesi, deniz kuvvetlerinin ve ordunun güçlendirilmesi başardığı en olumlu işler arasında yer alır. Cromwell, ayrıca ülkenin ekonomik gelişimi için çalışmış, 1652 yılında donanması yok edilen Hollanda'yı **Navigation Act**'ı kabul etmeye zorlayarak denizlerdeki İngiliz egemenliğini sağlamlaştırmıştır.

İç karşı koymalar Cromwell'in hayatının son yıllarını karıştırmış, 1657 yılında, orduda hoşnutsuzluklar yaratmamak amacıyle tacı reddeden Cromwell, ömrü boyunca «koruyucu» unvanını taşımayı kabul etmiştir. Ölmeden önce kendine vâris olarak oğlu Richard'ı tayin etmiştir.

CRONIN, ARCHIBALD JOSEPH
(1896-) İngiliz yazarı. Tıp Fakültesini bitirdikten sonra Glasgow ve Londra'da doktorluk yapmıştır. Bir hastalığı sırasında yazdığı ilk romanı **Hatter's Castle** (Şapkacının Şatosu, 1931) ın başarı kazanması üzerine doktorluğu bırakan Cronin, kendisini edebiyata vermiştir. Birçok dillere çevrilen çok sayıdaki romanının içinde en başarılı olanları **Grand Canary** (1933), **The Stars Look Down** (1935), **The Citadel** (1937), **The Green Years** (1944), **The Spanish Gardener** (1950), otobiyografik bir roman olan **Beyond This Place** (1953) dir. Psikolojik yönden yüzeyde olan Cronin'in romanları genellikle dolantıya dayanır ve sinematografik denilebilecek bir gelişimle çözülüp sona ulaşır.

The Citadel (Şahika) başta olmak üzere birçok romanları Türkçeye çevrilmiştir.

CROOKES, SIR WILLIAM
(1832-1919) İngiliz fizik ve kimya bilgini. Hofmann'ın öğrencisi olan Crookes, Oxford Üniversitesinde kimya profesörlüğü yapmıştır. 1859 yılında uzun süre yöneticiliğini yaptığı **Chemical News** gazetesini kurmuş, 1907 yılında Nobel kimya ödülünü almıştır.

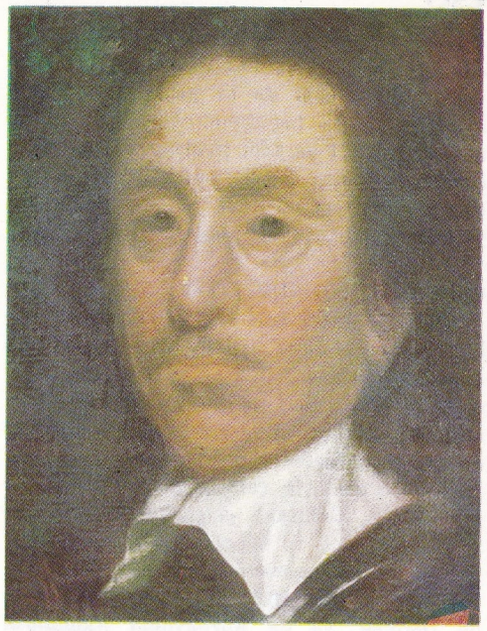

Oliver Cromwell.

Işığın ayrıştırılmasıyle ilk ilgilenenlerden biri olan Crookes, bu yolla 1861 yılında talyumu keşfetmiş ve daha sonra kimyasal ve fiziksel niteliklerini tespit etmiştir.

1875 yılında radyometreyi icat etmiş, sonraki yıllarda seyrek gazlar üzerinde çalışarak katot ışınlarını belirlemiştir. Ayrıca, laboratuvarda yalıtılmış helyum tayfı ile güneş ışınları arasında bulunan helyum tayfı arasındaki karşılaştırmayı gerçekleştirmiş, bunların benzerliklerini göstermeyi başarmıştır.

CRUZ, RAMON DE LA
(1731-1794) İspanyol güldürü yazarı. 500'den fazla eser veren çok verimli ve zamanında çok ünlü bir yazar olan Cruz edebiyata Fransızca (Racine, Molière) ve İtalyancadan (Metastasio, Goldoni) çeviri yaparak başlamıştır. İspanya'da en ünlü **sainetes** (güldürü ve kişileri bol küçük tiyatro oyunları) yazarı sayılan Cruz, XVI. yüzyıl güldürüsünden motifler alıp XVII. yüzyıl zevkine uyarlar, zaman zaman da yeni klasikçi Fransız trajedi

Ramon de la Cruz'un bir oyununu konu edinen XIX. yüzyılda yapılmış bir resim.

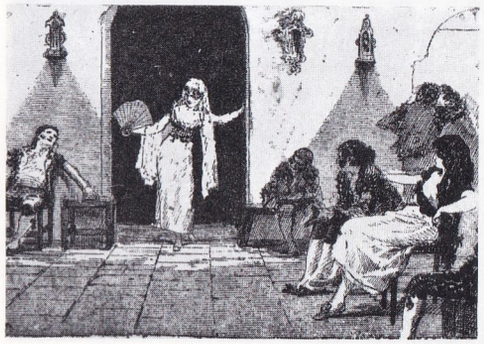

anlayışını izler. **La noche de San Juan** (San Juan'ın Gecesi, 1762), **El Prado per la noche** (1765), **El espejo de la moda** (1782) gibi oyunları Madrit hayatının canlı bir tablosunu sunarak örf ve âdet tiyatrosunun en güzel örneklerini verir. Eserlerinin belge ve gerçek değerleri burjuvaların ve halkın günlük hayatlarını olduğu gibi yansıtmasından gelir.

CSOKONAI, MIHALY VITEZ
(1773-1805) Macar şair ve yazarı. Macar edebiyatının, kaynağını aydınlatmacı düşünüşten alan yeniden doğuşunun en büyük yazarlarından biri sayılır. İtalyan şiir geleneği ile Rousseau'nun etkilerinin görülebileceği şiirlerindeki başlıca özellik o çağda egemen olan ince rokoko zevkiyle çatışan güçlü bir gerçek duygusudur. Csokonai, geleneksel ulusal edebiyatı yeni ölçü ve temalarla zenginleştirmiştir. En önemli eserleri içinde aşk şiirlerinin yer aldığı **Lilla** (1793-1802) adlı şiir kitabı ile **Dorotea, ya da Karnavalda Kadınların Zaferi** (1804) adlı uzun şiiridir.

CUÇİ
(? -1227) Altınordu devletinin kurucusu Cengiz Han'ın büyük oğlu. Cuçi adının kaynağı kesinlikle bilinmemekte ve çeşitli biçimlerde yazılmaktadır (Coci, Çoçi, Çuçi, vb. gibi). Cengiz Han'ın öbür üç oğlu Çağatay, Ögedey ve Tuluy'du. Cengiz Han'ın Harzemşah devletine karşı yaptığı savaşta 4 oğlu da bulunmuş (1219-1224) ve Harzem'in başkenti, Cuçi, Çağatay ve Ögedey tarafından alınmıştı (1221). Cengiz Han, imparatorluk topraklarını oğulları arasında paylaştırınca, Cuçi'ye, Harzem, Kafkasya ve İrtiş'in batı kısımları düşmüştü. Deşt-i Kıpçak topraklarıysa, şekil bakımından Cuçi'ye bağlanmış görünmekle beraber, egemen olduğu bölgenin merkezini teşkil ediyordu. Cuçi, bu bölgenin alınışını göremeden öldü. Yerine oğlu Batu Han geçti. O, babasının sağlığında ülkeye katamadığı toprakları, Güney-Doğu Avrupa'ya aralıksız saldırılarda bulunarak, ülkesine katmayı başardı. Bir Büyük Moğol imparatorluğu haline gelen ülkeye «Cuçi Ülkesi» denmek istendiyse de, bu ad fazla itibar görmedi, yalnız doğulu kaynaklarda kaldı. Çünkü Cuçi, Moğol imparatorluğunun bütün evrelerinde bulunarak üstün derecede bir rol oynamamıştır. Bu nedenle Altınordu'nun gerçek kurucusu ve ilk Han'ı Batu Han olarak kabul edilmektedir.

George Cukor'un «David Copperfield» (1935) adlı filminden bir sahne.

CUDA, MAHMUT
(1904-) Türk ressamı. Megri'de doğmuş, 1918 yılında Güzel Sanatlar Akademisine girmiş; Avrupa eğitim yarışmasını kazanarak Paris'e gitmiş çalışmalarını geliştirmiş; yurda dönünce de Bursa Kız Öğretmen Okulu (1929), Kırklareli Ortaokulu resim öğretmenliklerinde bulunmuştur. 1928 yılından itibaren kurulan «Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği» nin sergilerine katılan Cuda, 1938 yılında. C. Halk Partisi tarafından düzenlenen sanat gezisi dolayısıyle Trabzon'a gönderilmiş ve oraya ait birkaç resim yapmıştır. Bu döneminden «Trabzon'dan Kanita» çalışması ilgiyi çeker.

Mahmut Cuda, konuyu genel görünüşüyle ele alır; ince bir işçilik ve ayrıntılara iner ve ancak bu ayrıntılar kendisinin plastik değerlerden uzaklaşmasına engel olur. Primitif bir hava, bir buğu, genel görünüşlerde (özellikle «görünülerinde») tümü kavrarken, beklenmedik bir hacim tutkusu öne çıkar. Bu kuruluşlardaki renk anlayışı da ince işçiliğine eşdeğerde bir yumuşaklığa ulaşır. Natürmortlarından, peyzaj (görünü) larından daha açık bir anlatım sezilir.

CUDİ DAĞI
Cizre'nin kuzeyinde ve Şirnak'ın güneyinde Hezil ırmağı ile Dicle arasında bir dağ (2 089 m.). Nuh gemisinin Tufan'dan sonra Cudi üzerine oturduğu, Nuh'un gemiden indikten sonra burada bir mescit yapıp kurban kestiği söylenir.

CUKOR, GEORGE
(1899-) Amerikalı sinema ve tiyatro yönetmeni. Broadway'da özellikle Francis Scott Fitzgerald ile Maxwell Anderson'un oyunlarını sahneye koyarak kendini gösteren George Cukor, sinemaya geçtikten sonra Hollywood sinemasına egemen olan sanayi düzenine uymaşına rağmen özellikle oyuncularının yönetiminde başarılı olan bir yönetmendir. Katherine Hepburn ve Judy Holliday gibi oyuncuları değerlendirmiş; Greta Garbo, Lew Ayres, Ingrid Bergman, Ronald Colman gibi bazı ünlü oyuncuları varabilecekleri en üst düzeye ulaştırmasını bilmiştir. George Cukor'un en iyi filmi olarak 1930 yıllarının büyük ekonomik bunalımının acı bir tablosunun çizildiği, Edna Ferber ile George Kaufman'ın aynı adlı oyunundan alınan **Dinner at Eight** (Saat Sekiz Yemeği, 1933) gösterilebilir.

John ve Lionel Barrymore, Mary Dressler, Wallace Beery ve Jean Harlow gibi ünlü oyuncuları bu filmde bir araya getiren Cukor'un oyuncuları yönetmekteki başarısının yanı sıra bir özelliği de sinemanın görsel yanına önem vermesi, ince bir resim zevki olmasıdır. Bu özelliğinin daha çok belirdiği müzikli filimlere örnek olarak **The girls** (Kızlar, 1957) ve **A Star is Born** (Bir Yıldız Doğdu, 1954) gösterilebilir.

Mahmut Cuda'nın bir tablosu.

CUMALI, NECATİ
(1921-) Türk şair, hikâyeci ve oyun yazarı. Florina'da doğmuş, Kurtuluş Savaşından sonra yurda gelen ailesinin yerleştiği Urla'da ilk, İzmir'de orta ve lise öğrenimini yapmıştı. 1941 yılında Ankara Hukuk Fakültesini bitirmiş, yirmi yılı aşkın bir süre memurluk, avukatlık gibi yazarlık dışı görevlerde çalıştığı halde daima edebiyat ve sanat hareketlerinin içinde kalmayı başarmıştır.

İlk şiiri, Urla Halkevi dergisi olan ocakta yayınlanan (1939) Cumalı, ilk şiir kitabı **Kızılçullu Yolu** (1943) ile dikkati üzerine çeker bir duyu şairi olarak gözükmüştür. Doğayı ve hayatı bütün incelikleriyle ve bir türkü hafifliğiyle yansıtan bu şiirlerinden sonra, toplumsal konulara doğru açılarak genç yaşta «Hürriyete Övgü» gibi unutulmaz şiirler yazmıştır. Daha sonraki yıllarda şiirle yetinmeyerek, küçük hikâyeleri, denemeleri, tiyatro oyunları ile çalışma alanını genişleten Cumalı'nın 1949 yılında İzmir Şehir tiyatrosunda oynanan **Boş Beşik** adlı oyunu ile ilk sahne eseridir. Bu oyun beş yıl sonra Istanbul Üniversitesi Gençlik tiyatrosu tarafından Almanya'da Erlangen tiyatro festivalinde sahneye konularak büyük başarı sağlamıştır. Oyun yazarı olarak **Nalınlar** (1962) oyunu ile bu başarısını aşan Cumalı'nın **Susuz Yaz** hikâyesi, filme alındıktan sonra götürüldüğü Berlin film festivalinde birincilik ödülü kazanmıştır (1964). Konularını çoğunlukla Urla'nın bölgesel sorunlarından aldığı hikâyelerinin en açık özelliği, sağlam bir gözlemcilikle yalın bir anlatışı birleştirmesidir. **Değişik Gözle** (1956) adı altında topladığı hikâyeleri, Sait Faik hikâye armağanını kazanmıştır.

Eserleri: Şiir Kitapları: Kızılçullu Yolu (1943), Harbe Gidenin Şarkıları (1945), Mayıs Ayı Notları (1947), Güzel Aydınlık (1951-1959), Denizin İlk Yükselişi (1954), İmbatla Gelen (1955), Güneş Çizgisi (1957), Yağmurlu Deniz (1968). **Hikâye kitapları:** Yalnız Kadın (1955), Değişik Gözle (1956), Susuz Yaz

(1962-1968), Aya Uluyan Köpek (1969), Tütün Zamanı (roman 1959).

Oyunları: Boş Beşik (1949), Mine (1958), Nalınlar (1962), Derya Gülü (1963), Çalıkuşu (Reşat Nuri'nin romanından oyunlaştırması 1963), Oyunlar 1 (Boş Beşik, Ezik Otlar, Vur Emri - 1969), Oyunlar 2 (Susuz Yaz, Tehlikeli Güvercin, Yeni Çıkan Şarkılar - 1969). 1967 yılında Ulvi Uraz Tiyatrosunda oynanan Masalar adı oyunu henüz kitap halinde çıkmamıştır.

Çevirileri: Memleket Özlemi (Langston Hughes'ten seçme şiirler 1961), Apollinaire'den şiirler (1965).

CUMHURBAŞKANI

Devletin yönetim şekli cumhuriyet olan ülkelerde devlet başkanına verilen ad. Devlet sistemi olarak cumhuriyet idaresini seçmiş olan ülkelerin hükümet şekilleri değişik olduğu için, her cumhuriyette cumhurbaşkanının hukukî statüsü, yetkileri aynı değildir. Parlamenter cumhuriyet sistemlerinde, cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlıdır, icraî kararlar alamaz. Siyasî iktidarı hükümet kullanır. Cumhurbaşkanının bu sistem içinde yetkileri kısıtlı olduğu için görevinden dolayı gerek siyasî gerek cezaî sorumluluğu yoktur. Bu sorumsuzluk kuralının tek istisnası, cumhurbaşkanının vatana hiyanet halidir. Buna karşılık, «başkanlık hükümeti sistemlerinde», cumhurbaşkanının yetkileri daha geniştir ve yürütme organının sadece teorik anlamda değil, fiilen de başkanıdır. (A.B.D'nde olduğu gibi.). Esasta diktatörlükle yönetilen ve fakat görünüşte yönetim şekli cumhuriyet olan ülkelerdeyse devlet başkanı mutlak ve denetimsiz bir iktidar sahibidir. Birçok Güney Amerika ülkelerindeki başkanların durumu böyledir.

1961 Anayasamız parlamentarizme yakın bir sistemi benimsemiş bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığının statüsü de bu sisteme uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Anayasamızın 6. maddesine göre, cumhurbaşkanı, yürütme görevini, Bakanlar Kuruluyle birlikte yerine getirmekle görevlidir. Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış, kendi üyeleri arasında üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde cumhurbaşkanı seçimi için yapılacak seçimlerin ilk iki turunda üçte iki çoğunluk sağlanamazsa, üçüncü turda salt çoğunluğu sağlayan aday cumhurbaşkanlığına seçilmiş sayılır. Bir kimse arka arkaya iki defa cumhurbaşkanlığına seçilemez.

1961 Anayasası, parlamenter sistemin zorunlu bir sonucu olan cumhurbaşkanının tarafsızlığını sağlamak amacıyle bazı hükümler getirmiştir. Bunun için cumhurbaşkanlığına iki defa seçilmeyi yasakladığı gibi, cumhurbaşkanı seçilen senato veya millet meclisi üyesinin bu üyelik sıfatıyle birlikte, bu kişi herhangi bir siyasî parti üyesiyse, bu parti üyeliğinin de düşeceğini kabul etmiştir.

Anayasamıza göre, cumhurbaşkanı devletin başıdır. Cumhurbaşkanı devletin başı olarak,

Necati Cumalı.

Türkiye Cumhuriyetini ve milletin birliğini temsil eder. Cumhurbaşkanı bu genel görevi çerçevesi içinde, gerekli gördükçe Bakanlar Kuruluna Başkanlık eder, yabancı devletlere Türk devletinin temsilcilerini gönderir ve Türkiye'ye gönderilen yabancı devlet temsilcilerini kabul eder. Uluslararası antlaşmaları onaylar ve yayımlar. Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir ya da kaldırabilir; kişisel özel af yetkisi vardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilen kanunları yayımlamak yetki ve görevi de cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı T.B.M. Meclisince kabul edilen kanunları ya on gün içinde yayımlar, ya da kabul edilen kanunu uygun bulmamışsa, bir daha görüşülmek üzere bu husustaki gerekçeleriyle birlikte, aynı süre içinde Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderir. T.B.M.M. geri gönderilen kanunu yine kabul ederse, artık cumhurbaşkanının itiraz hakkı yoktur, bu kanunu yayımlamaya mecburdur. Cumhurbaşkanı, bütçe kanunularını ve Anayasayı yeniden görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine iade edemez. Tüzükler de cumhurbaşkanınca imzalanır ve kanunlar gibi yayımlanır. Cumhurbaşkanı, hiç değilse teorik bakımdan, yürütme görevini gören, yürütme organının başı olarak başbakanı seçmek, başbakanın seçtiği bakanları atamak yetkisine de sahiptir. Parlamenter bir sistemi benimsemiş olan Anayasamızın kurduğu siyasî yapının doğal bir sonucu olarak, cumhurbaşkanı, belirli hallerde Millet Meclisini feshetmek yetkisine de sahiptir. Parlamenter sistemde, yürütme ve yasama organlarının karşılıklı birbirlerini denetleme ve karşılıklı dengelerini sağlamak bakımından genellikle devlet başkanının yasama organını fesih yetkisi kabul edilmektedir. Anayasamızın 108. maddesine göre, hükümet hakkında verilen güvensizlik oyu nedeniyle, on sekiz aylık bir süre içinde, Bakanlar Kurulu iki defa düşmüş ve üçüncü defa güvensizlik oyu almışsa, başbakan, cumhurbaşkanından Millet Meclisi seçimlerini yenilemesini isteyebilir. Bu istek üzerine, cumhurbaşkanı, Meclislerin başkanlarına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenileme kararı Resmî Gazetede yayımlanır ve hemen seçime gidilir. Anayasamız bu usulü kabul ederek parlamenter sistemlerde görülen, istikrarsız hükümet düzenini engellemek, hükümetlerin kısa süreyle görev görmelerinden sonra sık sık düşürülmelerini önlemek istemiştir.

Cumhurbaşkanı, T.B.M.M.'nin manevî varlığından ayrılmaz olarak kabul edilen Başkomutanlığı da, devletin başı olarak temsil eder. Genel Kurmay Başkanını da, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine cumhurbaşkanı tayin eder. Millî Güvenlik Kuruluna da cumhurbaşkanı başkanlık eder.

Cumhurbaşkanı hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrıldığı hallerde, göreve dönene kadar; ölüm ve çekilme hallerinde cumhurbaşkanlığı makamı boşalırsa, yenisi seçilene kadar Cumhuriyet Senatosu Başkanı, cumhurbaşkanına vekâlet eder. Cumhurbaşkanlığı boşalınca ya da süresinin bitimine 15 gün kalınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni cumhurbaşkanını seçer. Süresi biten cumhurbaşkanı Cumhuriyet Senatosunun tabiî ve ömrü boyunca üyesi olur. Ayrıca cumhurbaşkanının Cumhuriyet Senatosuna 15 üye seçmek hakkı vardır.

Cumhurbaşkanının bütün kararları, başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır. Bu kararlardan doğacak sorumluluk başbakan ile ilgili bakana aittir. Diğer bir deyişle cumhurbaşkanı göreviyle ilgili işlemlerinden sorumlu değildir. Sadece cumhurbaşkanı, vatan hainliğinden dolayı T.B.M.M.'nin üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az üçte ikisinin Meclislerin birleşik toplantısında vereceği kararla suçlanabilir. Bu durumda cumhurbaşkanını Anayasa Mahkemesi, vatana hiyanet sebebiyle yargılayabilir. Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu, tek başına icraî karar alma yetkisi bulunmamasının tabiî bir sonucudur. Yetki kabul edilmeyince, sorumluluk da kabul edilmemiştir.

CUMHURİYET

Devlet başkanlığının millî iradeye dayanan bir seçimle ortaya çıktığı devlet şekli. Cumhuriyetlerde, devleti temsil eden ve teorik olarak en üst iktidara sahip bulunan devlet başkanı ya doğrudan doğruya halk tarafından, ya da halk tarafından seçilmiş yasama organlarınca seçilmekte, belirli bir süreyle görev gördükten sonra seçim yenilenmektedir. Cumhuriyet idareleri en üst siyasî iktidarın irsiyete, hanedana dayanmamasıyle monarşilerden ayrılır. Seçimli monarşileri, yani kralın seçimle işbaşına geldiği şimdi oldukça tarihî denilebilecek sistemleri de cumhuriyetten ayırmak gerekir. Bu tür ülkelerde, kral

seçimle seçilse dahi, hem seçim ulusal iradeyi temsil edecek nitelikte olmamaktadır ve hem de saltanat belirli bir süreyle sınırlandırılmamaktadır. Ayrıca, seçimle gelen kralla, cumhuriyet düzenindeki devlet başkanı arasında, siyasî iktidarın kaynağı, yetkiler, halkın siyasî iktidara katılması, vb. gibi konularda da farklar vardır.

Tarih içinde cumhuriyet sözcüğü çok eski zamanlardan bu yana kullanılmış, birtakım yönetim şekillerine «cumhuriyet» adı verilmiştir. Aristoteles gibi eski düşünürler de, cumhuriyet konusu üzerinde durmuşlar, çeşitli tanımlamalar vermişler, kendi hükümet sistemleri içinde cumhuriyeti değerlendirmişlerdir. Cumhuriyeti genellikle, genel yararlar adına devletin halk tarafından idaresi şeklinde tanımlamışlar, bir hükümet sistemi olarak anlamışlardır. Montesquieu de cumhuriyet düzenlerinde, yargı, yasama ve yürütme yetkilerinin başka başka ellerde bulunmasını zorunlu saymış ve cumhuriyeti bir hükümet şekli olarak ele almıştır. Tarih içinde ilk cumhuriyet idaresi olarak, Roma devletinin belirli bir tarih bölümündeki yönetim tarzı gösterilmektedir. Bazı tarihçilere göre, eski Yunan devletçiklerindeki yönetim şekli de cumhuriyettir. Bu ülkelerde devlet başkanlığının bir hanedana bağlı olmadığı ve irsen intikal etmediği doğrudur. Fakat bu devletlerin aristokratik yapısı nedeniyle, devlet başkanının seçimi belirli bir zümrenin hakkı olarak kalmıştır ve halkın devlet başkanını seçmesi gerçekte söz konusu değildir. Bu tür devletlerde, devlet başkanı belirli bir zümreyi temsil edip, onun tarafından seçildiği için, gerçekte, cumhuriyetlerden değil, «aristokratik» yönetim şekillerinden, zümre egemenliğinden bahsedilebilir. Netekim Ortaçağda İtalya'daki bazı küçük devletler de «cumhuriyet» adını taşıdıkları halde, gerçek anlamda cumhuriyet değillerdi ve aristokratik bir sistemle yönetilirlerdi (Venedik, Fioransa, Cenova cumhuriyetleri gibi).

Bugünkü anlamında cumhuriyet idaresinin tarih içinde ilk örnekleri, A.B.D.'nde ve 1789 Fransız ihtilâlinden sonra Fransa'da kendisini göstermiş ve gelişmiştir.

Cumhuriyet yönetimi, eskiden sanıldığı gibi bir hükümet şekli değil fakat bir devlet şeklidir. Devlet içinde yürütme görevini gören «hükümet» değişik biçimlerde biçimlenebilir. Cumhuriyet yönetiminin mutlaka belirli bir hükümet şeklini kabul etmesi zorunluluğu yoktur. Sadece, cumuriyetlerde genellikle siyasî iktidarı kullanan organların seçimle ve halkın iradesiyle teşekkülü gereklidir. Gerek parlamenter sistemlerde, gerek başkanlık sistemlerinde, hükümet sistemi değişik olduğu halde, devletin şekli cumhuriyettir. Bu iki hükümet sistemi, devlet başkanının statüsü yönünden değişiklikler getirmektedir. Başkanlık sistemlerinde, cumhurbaşkanı yürütme organının fillî başıdır ve geniş yetkileri vardır. Yasama ve yürütme organları arasındaki kuvvetler ayrılığı kesindir. Buna karşılık, parlamenter sistemlerde yürütme görevinin başı teorik olarak devlet başkanı olmakla beraber, fiilen iktidarı hükümet başkanı kullanmaktadır. Devlet başkanı hükümet ile yasama organı arasındaki ilişkilerde, üst bir durumda ve denge unsuru olarak görev görür. Tam anlamıyle meclis hükümeti sistemlerinde, diğer sistemlerde olduğu gibi bir devlet başkanı bulunmaz. Bütün yetkiler yasama meclisinde toplanır. Fakat bu tür hükümet sistemlerinde de, devletin şeklini cumhuriyet olarak kabul etmek gerekir.

Tarih içinde, cumhuriyetler, monarşilerin mutlak iktidarlarına karşı bir tepki olarak doğmuştur. Devlete ait iktidarları, belirli bir hanedana sahip olması nedeniyle kesin olarak elinde bulunduran kralların bu iktidarlarını kırmak için, devlet başkanlığının seçimle gelmesi ve iktidarını denetim altında kullanması düşünülmüştür. Monarşilerde siyasî iktidarın kaynağı çoğunlukla ilâhî bir kaynağa dayatıldığı için halk, yönetimin dışında bırakılmış ve kral sınırsız iktidar sahibi olmuştur. Bunu önlemek için, iktidarın kaynağını halka vermek, halkı devlet başkanının üstünde bir egemenliğe sahip kılmak, seçimle kurulan yasama organlarını devlet başkanını denetleme hakkına sahip çıkarmak mutlak iktidarları yok etme sistemi olarak benimsenmiştir. Bu şekilde cumhuriyet yönetimi, demokratik, halka dayanan yönetim şekillerinin tek şekli olarak görülmüştür. Fakat zamanla monarşik yönetimlerdeki gelişimler de, yine monarşik yapı içinde monarkın mutlak iktidarının sınırlandırılması sonucunu doğurmuştur. Monarşik yapı içinde yasama organları belirmiş, kanun yapma yetkisi bunlara geçmiş, kralın mutlak iktidarı sınırlandırılarak sorumsuz ve yetkisiz bir duruma gelmiştir. İngiltere krallığı buna örnek gösterilebilir. Bunlardan çıkan sonuç şu olmaktadır ki, günümüzde, demokratik yönetim ile cumhuriyet aynı anlama gelmemektedir. Cumhuriyetlerde her ne kadar, siyasî organların seçimle iş başına gelmesi şartsa da, devlet başkanı dışındaki siyasî organların seçimle kurulduğu, demokratik monarşiler de vardır. Bunun aksi, yani adı cumhuriyet olduğu halde, gerçekte diktatörlükle yönetilen ülkeler de çoktur. Bu tür ülkelerde devlet başkanı seçimle gelse bile, yetkileri sınırsız olmakta seçimler de formaliteden öteye gitmemektedir. Latin Amerika ülkelerindeki durum çoğunlukla böyledir. Devlet başkanına geniş yetkiler veren başkanlık sistemleri, bu ülkelerde devlet başkanının diktatörlüklerine yol açmakta, yasama organları biçimsel kalmaktadır. Anayasamıza göre Türkiye'deki devlet şekli de, «cumhuriyettir» ve bu sistemin değiştirilmesi dahi teklif edilemez. Türkiye Cumhuriyeti, 29 ekim 1923 tarihinde ilân edilmiştir. Osmanlı devleti süresince monarşik ve teokratik esaslara göre yönetilen Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrasında gerçekleştirilen siyasî yapı değişimleri arasında cumhuriyet yönetimine de kavuşturulmuştur. Kurtuluş Savaşı süresince Ankara'da kurulan hükümet sistemi, adı bakımından, cumhuriyet olmamakla beraber, fiilen cumhuriyetti. Gerçekten, halkın seçtiği bir yasama organı, onun denetimindeki bir hükümet vardı. Egemenliğin de millete ait olduğu ilân edilmişti. Bu bakımdan, meclis başkanı dışında bir devlet başkanı bulunmamakla birlikte, fiilî yönetim şekli cumhuriyetti. Devlete egemen olan siyasî iktidarın kaynağının dinsel - ilâhî niteliği kaldırılmış, halka dayandırılmak suretiyle, iktidarın kaynağı layikleştirilmişti. Kurtuluş Savaşından sonra, İstanbul-Ankara hükümetleri arasındaki ayrım sona erdirilirken, devletin yönetim şekli de kesinleşti, o zaman yürürlükte bulunan 1921 Anayasasında yapılan değişiklikle «cumhuriyet» ilân olundu. Böylece o zamana kadar fiilen mevcut devlet şeklinin adı konulmuş oluyordu. Osmanlı toplumunda, siyasî ve dinî iktidarları elinde tutan sultan - halifenin yetkileri saltanatın kaldırılmasıyle zaten azaltılmış, halifenin siyasî yetkileri elinden alınmıştı. Fakat halife halen mevcuttu. Saltanat, kaldırıldıktan sonra, resmen devlet başkanlığı olmadığı için, bazıları halifenin fiilen devlet başkanı olduğunu ileri sürüyorlardı. Cumhuriyetin ilânıyle, halifeyi devlet başkanı olarak görmek isteyenlerin bu istekleri gerçekleşmedi. Hilâfetin kaldırılmasıyle, cumhuriyet tam ve gerçek anlamını kazanmış oldu.

CUMHURİYET SAVCILIĞI

İşlenilen bir suçun kovuşturulması görevinin devlete düştüğü hallerde, devlet adına bu ceza kovuşturmasını yapan resmî makam. Bir suç işlendiği, daha doğrusu bir fiilin suç olduğu iddia edildiği vakit, işlenilen fiilin gerçekten suç teşkil edip etmediğinin tespiti ve suç olduğu takdirde bu suça ait cezanın tayini için, suç isnadının yargı organları önünde incelenmesi gerekir. Bu isnat bazı hallerde, suçtan zarar gören kimselerce yargı organlarının önüne getirilirse de, genellikle suç isnadını yargı organlarının önüne getirmek görevi devlete aittir. İşte, devletin bir suç isnadını yargı organları önüne getirmek görevini yerine getiren, kovuşturmayı yargı organları önünde devlet adına yürüten resmî kuruluşa savcılık denir. Devlet adına savcılıklarca açılan ve yürütülen dâvalara da, kamu dâvası adı verilir.

Savcılık teşkilâtı, bugün Asliye Ceza Mahkemeleri, Ağır Ceza Mahkemeleri ve Yargıtay nezdinde mevcuttur. Yargıtay nezdindeki savcılık teşkilâtına Cumhuriyet Başsavcılığı teşkilâtı adı verilmektedir. Sulh Ceza Mahkemelerinde savcılık yoktur. Asliye Ceza mahkemeleri nezdindeki savcılar, sulh ceza mahkemelerindeki dâvaları da açar ve takip ederler. Her savcılık kuruluşunun başında bir savcı ve gereğince savcı yardımcısı bulunur. Fakat savcı ve yardımcıları bir bütün teşkil eder.

Cumhuriyet savcılığı kuruluşlarında görev gören cumhuriyet savcıları, yargılama fonksiyonunun gerçekleşmesine yardım ettikleri halde, yaptıkları görev yargılama değildir. Bu bakımdan savcılar idarî görev görmektedirler ve yürütme organına dahildirler. Anayasamız, yürütme organına dahil bu memurların gördükleri görevin, yargıyla ilgili oluşu nedeniyle, 137. maddesinde, cumhuriyet savcıları-

nın özlük işlerinde ve görevlerini yapmada teminat sağlayıcı hükümlerin konulmasını şart koşmuştur. Bu şekilde, Anayasa, savcıları idareye karşı teminatlı hale getirerek, görevlerini idarî etkilerin altında kalmadan yapmalarını sağlamak istemiştir. Fakat henüz mevzuatımızda, savcıların görev teminatlarını yeterince sağlayan bir sistem kurulmamıştır.

Savcı, muhakemede, suçtan zarar gören devleti temsil eden bir taraftır. Kişisel olarak değil mensubu bulunduğu savcılık makamı adına davada taraftır. Devlet adına adaletin gerçekleşmesine yardımcı olacak bir taraf olduğu için, hakkında suç isnadı bulunan sanığın, suçsuzluğuna inandığı takdirde onun beraetini de isteyebilir.

Savcılar, kamu dâvasını açmak ve yürütmek zorundadırlar. Bir suç işlendiğini, bu şekilde bir isnadın mevcudiyetini öğrenir öğrenmez, suç olduğu iddia edilen fiilin kovuşturulmasına gereklilik olup olmadığını araştırmak zorundadırlar. Kovuşturma gerekliliğini tespit eden savcı, bu kovuşturmanın ilk safhası olan «hazırlık soruşturmasını» yapar. Yani, kovuşturulan fiilin yargı organları önüne götürülmesini gerektirecek derecede bir suç olduğuna karar verirse, bu fiilden dolayı fail hakkında kamu davası açar. Savcı hazırlık soruşturmasını yaparken polise emir vermek, delilleri toplamak, sanık ve tanıkları sorguya çekmek, vb. haklarına sahiptir. Savcı, kendi yapamayacağı ve ancak yargıç tarafından yapılacak işlerin yerine getirilmesi söz gelişi, tutuklama kararı verilmesi için de yargıçtan talepte bulunur. Savcı kamu davasını açıktan sonra, yargı organları önünde bu davayı izlemek görev ve yükümünde olduğu gibi, dava sonunda ceza verilirse, bu cezayı infaz etmek yetkisi de savcıya aittir. Ceza kovuşturmasının her derecesinde savcıların görev ve yetkileri usul kanunlarında ayrı ayrı gösterilmiştir.

CUMMINGS, EDWARD ESTLIN
(1894-1962) Kuzey Amerikalı şair, ressam ve yazar. Harvard Üniversitesine devam ettikten sonra I. Dünya savaşı sırasında Fransız cephesindeyken casuslukla suçlanarak birkaç ay toplama kampında kalmış, sonra temize çıkmıştır. O çağın en çok tartışılan savaşa karşı romanlarından biri olan **The Enormous Room** (Büyük Oda, 1922) sanatçının bu yaşantısından doğmuştur. Savaştan sonra Avrupa'ya dönmüş, Paris'te Tzara, Breton, Aragon ve Picasso'yla dostluk kurmuştur. Hiç bir okula bağlanmayan sanatçı, bireyselliği kuvvetle savunmuştur. Fakat üslûbu, geleneksel şiir biçimlerinden kopuşu temelde romantik olan tabiatını ortadan kaldırmamıştır. Şiirlerini **Poems, 1923-1954** (Şiirler, 1923-1954) başlığı altında bir kitapta toplamıştır. 1958 yılında yayımladığı **95 Poems** (95 Şiir) adlı kitabını 1959 yılında **100 Selected Poems** (100 Seçme Şiir) ve 1960 yılında da **Selected Poems 1923-1958** (Seçme Şiirler 1923-1958) adlı şiir kitapları izlemiştir. Cummings, ayrıca Sovyetler Birliğine yaptığı bir yolculuğun günlüğü olan bir gezi kitabıyle çeşitli tiyatro eserleri de yazmıştır. Ressamlığıyse şair ve yazar yanlarına göre ikinci derecede kalır. Cummings'ten dilimize çevrilen şiirler bir kitapta toplanmamış, çeşitli dergi ve antolojilerde dağınık kalmıştır.

Cummings, şiirlerinde adını e. e. cummings biçiminde (özellikle küçük harflerle) kullanır.

CUNHA, EUCLIDES DA-
(1866-1909) Brezilyalı yazar, tarihçi ve sosyolog. Brezilya edebiyatının en canlı ve etkileyici kitaplarından biri olan **Os sertoes** (Bilinmeyen Brezilya, 1902) en önemli eseridir.

Mühendis olan Cunha pozitivist okul içinde biçimlenmiş, Kuzey-doğu bölgesinde 1896-1897 yıllarında patlayan ayaklanmaya karşı yapılan askerî seferlere gazeteci olarak katılmış, burada hazırladığı röportajlarından **Os sertoes** adlı eseri doğmuştur. Belgesel basitliği içinde, güçlü bir dramatik gerilimde olan kitap, Brezilya'daki iki uygarlık (kıyı uygarlığı ve iç bölgeler uygarlığı) arasındaki yüzyıllık çatışmayı ve anlaşmazlığı anlatır. Brezilya'nın gerçek etnik temelini teşkil eden **sertoes** yerlilerinin yoksul durumlarıyle ilgilenmeleri ve onlara saygı duymaları konusunda halkı ve yöneticileri uyarır. Euclides da Cunha, 1909 yılında öldürülmüştür.

CURA
Mızraplı Türk halk çalgılarından biri. Küçük boyda bir bağlamadır. Telleri bağlamanınkilerin bir sekizli tizine düzenlenir.

CURAÇAO, ARUBA VE BONAIRE TAKIMADALARI
Güney Amerika'da, Venezuela'nın kuzey kıyılarının açıklarında bulunan ve siyasal bakımdan Hollanda'nın egemenliği altında olan adalar topluluğu. Hollanda'nın sömürgesi olan adaların toplam yüzölçümü 921 km². ve toplam nüfusu 200 000 kadardır.

1499 yılında keşfedilen adalar 1526 yılında İspanyollar tarafından işgal edilmiş, fakat sekiz yıl sonra Hollandalıların eline geçmiştir. İngilizlerin egemenliğine girdiği iki dönemin (1798-1802 ve 1806-1814) dışında Hollanda'nın sömürgesi olarak kalmıştır.

Yüzölçümü 443 km². ve nüfusu 130 000 olan Curaçao adası, adaların en büyüğü ve ekonomik açıdan en önemlisidir. Sömürgenin başlıca yerleşme merkezi ve başkenti, önemli bir ticaret limanı olan, Venezuela'dan gelen petrolün temizlendiği önemli rafineri tesisleri bulunan, 41 000 nüfuslu Willemstad şehridir. Ada, tarihte köle ticaretinin başlıca merkezlerinden biri olarak kötü bir ad bırakmıştır.

Venezuela'nın Paraguana yarımadasının kuzeyinde bulunan Aruba adasının yüzölçümü 190 km²., nüfusu ise 54 000'dir; en önemli şehri Oranjestad'tır.

Bonaire adasının yüzölçümü 288 km²., nüfusu 6 000 kadardır. Başlıca yerleşme merkezi Kralendijk limanıdır.

Adaların yarı kurak iklimi ve çoğunlukla kalkerli olan toprağı, tarımı ve hayvancılığı

Petrol arıtma kuruluşları. Petrol endüstrisi, Hollanda Antillerinin en önemli ekonomik kaynağıdır.

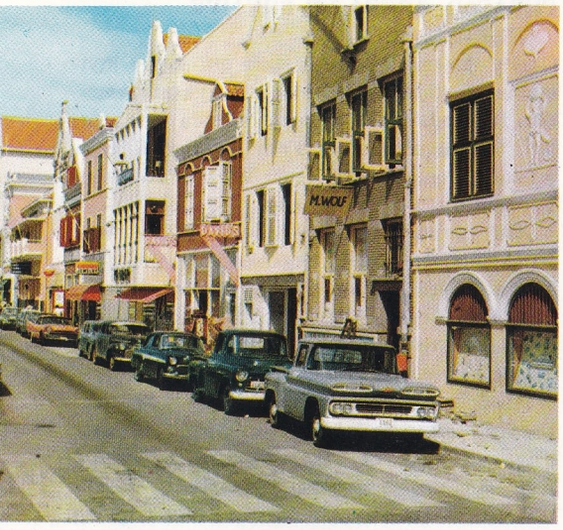

Curaçao'da Willemstad limanında bir cadde.

güçleştirmektedir. Başlıca ürünleri buğday, tütün ve turunçgillerdir. Adaların en önemli ekonomik kaynağı petrol rafineri tesisleri ile petrol ticaretidir (Curaçao ve Aruba).

Curaçao, Aruba ve Bonaire takımadaları bir parçasını teşkil ettikleri Hollanda Antilleri adıyle bilinen sömürgenin (Nederlandse Antillen), Sint Maarten güney-batı kesimini de meydana getirirler. Başkenti Philipsburg, toplam yüzölçümü 989 km². ve toplam nüfusu 205 000 kadar olan bu kesimin içinde yer alan diğer önemli adalar merkezi Oranjestad olan Sint Eustatius ve merkezi Bottom olan Saba adalarıdır. Puerto Rico adasının 280 km. kadar doğu ve güney-doğusunda bulunan bu adalar Lee Ward takımadalarının içinde yer alır. Yüzölçümleri 68 km²., nüfuslarıyse 5 000 kadardır.

İklimin sıcak ve nemli olması sonucu tarım balıkçılıkla birlikte başlıca geçim kaynağıdır. Bellibaşlı tarım ürünleri patates, pamuk, şekerkamışı ve tropikal meyvelerdir. Sınt Maarten adasından önemli miktarda tuz ihraç edilir.

Halkın çoğunluğu zencilerle melezlerdir. Resmî dil Hollanda dili olmakla birlikte takımadaların kuzey bölgesinde İngilizce, güney bölgesindeyse Hollanda, İspanyol, İngiliz ve Fransız dillerinin karışımı bir dil olan **Papiamento** konuşulmaktadır. Hollanda parasının geçerli olduğu takımadalara 1954'te içişlerinde bağımsızlık tanınmıştır.

CURCUNA

Türk müziğinde kullanılan 10 zamanlı küçük usullerden biridir. Aksak semaî usulünün yürük mertebesidir. Şarkılarda, türkülerde, oyun havalarında ve saz semailerinin son hanelerinde çok kullanılmıştır. Ard arda iki Türk aksağından bileşiktir:

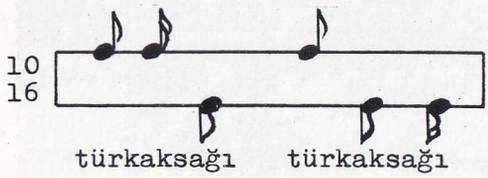

CURIE, PIERRE VE MARIE

Radyumun keşfiyle yakından ilgili araştırmaları ve radyoaktivite üzerine temel çalışmalarıyle ün kazanan Fransız bilginleri.

Pierre Curie (1859-1906) çok genç yaşta değerli bir fizikçi olarak kendini kabul ettirmiştir. Kardeşi Jacques'la birlikte piezoelektrik üzerine yaptığı araştırmaları ve değişik ısıdaki gövdelerin mıknatıslılıklarıyle ilgili incelemeleri önemlidir. Pierre Curie, her maddenin mıknatıslılık özelliklerinde bir değişiklik yapan karakteristik bir ısı derecesi olduğunu ortaya çıkarmıştır (Curie derecesi).

1895 yılında Pierre Curie, büyük güçlükler içinde Sorbon Üniversitesine devam eden genç Polonyalı fizikçi Maria Sklodowska (1867-1934) ile evlenmiştir. Maria Sklodowska o tarihte Polonya'da Üniversite'ye kız öğrenci kabul edilmediğinden öğretmenlik yaparak biriktirdiği parayla, öğrenimini tamamlamak için Paris'e gelmişti. Henri Becquerel'in uranyum tuzlarının yaydığı ışınlar üzerine yaptığı ilk yayınlar Curie'lerin ilgisini çekmiş ve Marie, bu olguyu doktora tezine konu olarak seçmişti. Bu çalışma, çağımızın en büyük bilimsel teşebbüslerinden birinin başlangıç noktası olmuştur. Kısa süre içinde, bileşimin içindeki uranyumun miktarı ne kadar büyükse yayılan ışınların yoğunluğunun da o kadar büyük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ışın yayılmasının dış koşullardan (ısı, basınç ve ışık değişmelerinden) ve uranyumun bir parçası olduğu maddenin özel kimyasal bileşiminden etkilenmediği anlaşılmıştır. Bütün bunlardan ışın yayılmasının uranyumun atomik bir özelliği olduğu sonucu çıkıyordu. Bu sonuç ortaya aynı özelliğe sahip başka elemanlar olup olmadığı sorununu çıkarıyordu. Bu sıralarda Schmidt tarafından, bilinen elemanlar üzerinde yapılan denemeler toryumun da ışın yaydığını ortaya koydu. Uranyum ışınları adı yetersiz görüldü; Marie Curie'nin teklifiyle ışın yayma özelliğine **radyoaktivite** (ışınsallık, ışınetkinliği ya da etkinışınlılık diye çevrilebilir) ve bu özelliği taşıyan maddelere de **radyoaktif** adı verildi.

Daha ilgi çekici bir gözlemse uranyumun bazı minerallerinin (pechblend, kalkolit gibi) uranyumdan daha büyük bir radyoaktiviteye sahip olduğunu gösterdi. Bu gözlem sonunda bu minerallerde uranyumdan daha radyoaktif olan ama henüz bilinmeyen bazı elemanların varlığı ortaya çıkıyordu.

18 temmuz 1898 tarihinde Curie'ler, Bilimler Akademisine yeni bir elemanın bulunuşunu bildirdiler. Bu yeni elemana Marie Curie'nin Polonyalı olması dolayısıyle Polonyum adını vermişlerdi. 26 aralıktaysa Curie'ler radyumu keşfettiklerini bildirdiler. Bu iki elemanın keşfi radyoaktiviteleri sayesinde mümkün olmuştu. Bununla birlikte radyumun izleri o kadar zayıftı ki, özelikleri tespit edilemiyor, spektroskopik özelikleri belirlenemiyordu. Bu amaca varabilmek için Curie'ler dört yıl kadar güç koşullar içinde Sankt Joachimsthal (Bohemya) madenocakları tarafından kendilerine armağan edilen tonlarca pechblend minerali üzerine çalıştılar ve izlerini takip ederek radyoaktivite vasıtasıyle radyumu ayırmayı denediler. Bu çalışmada Curie'lerin gösterdiği sebat ve fedakârlığı belirtmek için pechblend mineralinde radyumun milyonda bir oranında bulunduğunu belirtmek doğru olur. Radyoaktif elemanı kimyasal dönüşümleri içinde izlemek için özel aletler kullanılmış, radyumun ayrılması radyum klorürün baryum klorürden daha zor erimesi özeliğinden yararlanılarak parçalı kristalizasyonla sağlanmıştır. 1902 yılında atomağırlığını ölçmeye yetecek miktarda radyum klorür hazırlanmıştı. Aynı yıl Marie Curie, doktorasını verip bilim doktoru oldu. Curie'ler radyumun keşfi ve radyoaktiviteyle ilgili çalışmaları için 1903 yılı Nobel fizik ödülünü Henri Becquerel'le paylaştılar.

Curie'ler, radyoaktivite üzerine çalışmalarını sonraki yıllarda da yoğun bir şekilde sürdürdüler.

9 nisan 1906 tarihinde Pierre Curie bir otomobil kazasında öldü; kürsüsünde ve laboratuvarın yönetiminde yerini alan Marie Curie, böylece Sorbon Üniversitesinde ders veren ilk kadın oluyordu. 1910 yılında **Radyoaktivite İncelemesi** adlı eserini yayımlayan Marie Curie, ertesi yıl da elemanın çok büyük radyoaktivitesi nedeniyle çok güç ve tehlikeli bir iş olan metalik radyumun yalıtılması çalışmasını tamamladı.

Bu çalışmalarının karşılığı olarak Marie Curie'ye 1911 yılı Nobel fizik ödülü verilmiş ve böylece Marie Curie bu ödülü iki defa alan tek kişi olmuştur.

Curie, daha sonraki yıllarda Radyum Kurumunun kurulması, 1914-1918 savaşında Fransız ordusunun radyolojik donatımı, Radyum Kurumunun yönetimi ve yeni bilginler yetiştirilmesi gibi işlerle uğraştı. Çalışmaları sırasında sürekli olarak radyum ışınlarının öldürücü etkileriyle karşılaşan Marie Curie, ölümünden birkaç ay önce radyoaktivite üzerine son eserini tamamlamıştı; bu eser ölümünden sonra yayımlanabilmiştir.

Curie'lerin Irène (1897-1958) ve Eve (1904-) adlı iki kızı olmuş bunlardan Irène annesinin öğrencisi fizik bilgini Frédéric Joliot'la evlenmiş, kocasıyle birlikte yapay radyoaktiviteyi keşfetmiş ve 1935 Nobel kimya ödülünü almıştır.

Curie'lerin radyumu buldukları lavoratuvar.

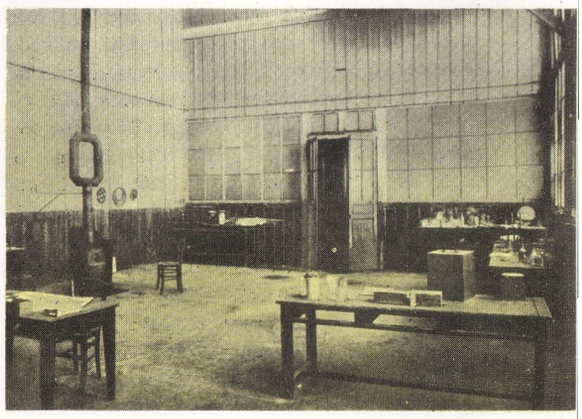

CURTIZ, MICHAEL
(1888-1962) Birleşik Amerikalı sinema yönetmeni. Macar asıllı olan Curtiz'in asıl adı Mihaly Kertész'dir. Avrupa'nın birçok ülkelerinde filim çevirdikten sonra 1926 yılında Hollywood'a yerleşmiş ve ticarî alanda başarı kazanan filimler çevirmeye başlamıştır. Filimlerinin başlıcaları **Captain Blood** (1935), **The Charge of the Light Brigade** (1936), **Casablanca** (1942), **Mildred Pierce** (1945) dir. **Casablanca** ile Oscar armağanını kazanmıştır. Michael Curtiz, ayrıca macera filimlerinde Douglas Fairbanks'tan açılan boşluğu dolduran Errol Flynn'ı sinemaya kazandırmıştır.

CURZON, GEORGE NATHANIEL
(1859-1925) İngiliz devlet adamı. 1886 yılında Muhafazakâr Partiden milletvekili seçilerek avam kamarasına giren Lord Curzon 1891-1892 yılları arasında Hindistan bakanlığı müsteşarlığı, 1895-1898 yılları arasında dışişleri bakan yardımcılığı, 1898-1905 yılları arasında da Hindistan genel valiliği yaptıktan sonra, 1919 yılında dışişleri bakanı olmuş ve I. Dünya savaşının sonunda toplanan Lozan barış konferansında İngiltere'yi temsil etmiştir. Polonya, Rusya ve Lituanya arasındaki geçici sınır çizgisini teklif etmiş olan Lord Curzon, 1924 yılında yeniden hükümette bakan olarak görev almıştır.

Marie ve Pierre Curie. Curie'ler çağdaş bilime büyük katkıda bulunmuşlardır.

CUVIER, GEORGES
(1769-1832) Fransız tabiat bilgini. 1800 yılından sonra Collège de France'da öğretmenlik yapmış, Bilimler Akademisinin sekreteri olmuş Légion d'Honneur nişanını almıştır. Karşılaştırmalı anatominin kurucusu olan Cuvier, hayvanların iç yapısıyle ilgilenmiştir; ona göre hayvan gövdesi bütün organların bir denge içinde bulunduğu ve hiç bir organın diğerlerinde değişiklik meydana getirmeden değişikliğe uğrayamayacağı bir bütün teşkil etmektedir; buna organlararası ilişkiler yasası adı verilir; ayrıca çeşitli organların biçimlerini korumalarına göre değişik önem taşıdıklarını da ileri sürmüştür (organların birbirine bağlılığı yasası). Sinir sistemini temel kabul eden Cuvier, özellikle sinir sistemini ve karakterler düzenini temel alarak hayvanları, daha sonra tip adı verilen dört büyük kola ayırarak, omurgalılar, yumuşakçalar, eklembacaklılar ve ışınlılar olarak sınıflandırmıştır. Omurgalılarda bütün memeli hayvanlar, kuşlar, ikiyaşayışlılar ve Carl von Linné'nin sınıflandırmasına giren balıklar toplanırken, daha az homojen ve tabiî olan diğer üç tip içinde solucanlar, böcekler ve Carl von Linné ile Jean-Baptiste Lamarck'ın sınıflandırdığı diğer omurgasız hayvanlar bulunmaktadır.

Cuvier, **Hayvan Dünyası** adlı eserinde hayvanları tür ve cinslerine kadar sınıflandırmıştır; bu sınıflandırmanın bütün kusur ve belirsizliklerine rağmen, özellikle omurgasız hayvanlarla ilgili kısımları anahatlarıyle bugün hâlâ geçerlidir. Ayrıca bu sınıflandırmanın hayvanların ilk doğal sınıflandırma denemesi olması önemini artırmaktadır. Cuvier, aynı zamanda paleontoloji konusunda da ilk çalışmaları yapan bilgin olmuştur: **Fosil Kemikleri Üzerinde Araştırmalar** adlı eserinde iskeletlerinin bazı parçalarını inceleyerek soyu tükenmiş hayvanları tanımlamış, bunların vücut yapısını tasarlamış, böylece jeolojik çağlarda, günümüzde yaşayanlardan farklı hayvanların yaşamış olduklarını göstermeyi başarmıştır. Böylece, türlerin dünyanın yaratılışından bugüne kadar değişmeden kaldıklarını ileri süren Linné'nin kuramına karşı çıkmış ve Lamarck'ın türlerin ağır bir dönüşüme uğradıklarını savunan evrim kuramını güçlendirmiştir.

Fakat aslında sabitlik kuramından yana ve evrimciliğe karşı olan Cuvier, **Yeryüzündeki Evrimler Üzerine Konuşma** adlı eserinde, bu iki kuramı uzlaştırmayı denemiş, evrimlerin bazı türlerin yok olması sonucunu doğuran yeryüzü değişimleriyle yakından ilgili olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Cuvier'nin evrim kuramına kesin ve yetkili bir şekilde karşı koyuşu bu kuramın gelişmesini elli yıl geciktirmiştir.

CÜCELİK
Cücelik, insan vücudunun boyutları ve ağırlığı bakımlarından, belirli bir ırk, yaş ve cins için normal olan ortalama ölçülere göre, küçük kalması şeklinde ortaya çıkan bir vücut bozukluğudur. Yetişkin bir insanın cüce sayılma ağırlığı ve boyutları kesin olarak tespit edilmiş değildir; söz gelişi, boy için bu ölçü 1,30 m. ile 1 m. arasında değişmektedir. Cücelik, insanın olgunlaşma evriminde vücut, cinsiyet ya da ruh bakımlarından geri kalması olan çocuksulukla karıştırılmamalıdır; bu hastalık aynı insanda cücelikle birlikte bulunabilir. Başlıca cücelik tipleri, kalıtım yoluyle geçen ve doğuştan olan cücelik; ilk ya da ikinci çocukluk çağında ortaya çıkan ve genellikle çocuksuluk hastalığıyle birlikte bulunan çocuksal cücelik; hipotiroid cücelik adı da verilen ikincil cücelik; bir iskelet bozukluğundan ileri gelen ve genellikle bir vücut uyumsuzluğuyle birlikte bulunan cücelikler; ve dismetabolik hastalıklara ya da kalp, böbrek, bağırsak gibi organlardan birindeki bir hastalığa bağlı olan cüceliklerdir.

Kalıtım cücelikleri tedavi edilemez; ikincil cücelikler, özellikle çocukluk - gençlik çağlarında müdahale edildiği takdirde, iyileştirilebilir. Tedavi, gelişme hormonları ile ya da **Methyl testosteron** gibi ilâçlarla yapılmaktadır; fakat tedaviyle bir gelişme olabilmekle birlikte hiç bir zaman normal boya ulaşılamaz. Ayrıca cücelik tedavisinin, epifizer aralıkların kapanmasına yol açması, kız çocuklarda ses kalınlaşmasına, erkekleşmeye sebep olması gibi sakıncaları da vardır.

Cüce, özellikle Avrupa masallarında, çok kısa boylu, yaşlı ve sakallı bir yaratık olarak ele alınır. Kocaman kafası, geniş ağzı, biçimsiz ya da geriye dönük ayakları, çarpık bacaklarıyle cüceler, bu masallarda, çirkin, fakat sevimli insanlar olarak sunulur. Bu masallara örnek olarak, bizde de bilinen «Pamuk Prenses ve Yedi Cüce» masalı gösterilebilir.

CÜLÛS
Osmanlı imparatorluğunda, padişahlığa seçilen şehzadenin padişahlığının ilânı nedeniyle yapılan törene verilen ad.

Osmanlı imparatorluğunun törenleri arasında önemli bir yeri olan cülûs-i hümayun, kaynağını, Türk töresi ve İslâm kültüründen almakla beraber, Oğuz töresinin izlerini de taşır.

Ölen ya da zorla hükümdarlıktan alınan bir padişahın yerine, hükümdarlığın bağlı olduğu soydan, başka birinin sultan olarak seçilmesi bir gelenek olarak kabul edilmiş ve bu usul XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürdürülmüştür.

Osmanlılarda, Anadolu Selçuklularında olduğu gibi, seçim suretiyle padişahlığa geçme geleneği devam etmiş, netekim Orhan Gazi, Ahîler tarafından seçilmiş, Kosova'da şehit olan Hüdavendigâr Gazi'nin yerine oğlu Yıldırım Beyazıt, orada hazır bulunan beyler tarafından padişahlığa seçim yoluyle getirilmiştir. Osmanlı tarihinde bu usullere titizlikle uyulmuş, zaman zaman aksamalar görülmüşse de, bu esasın dışına çıkılmamasına çaba harcanmıştır.

Padişahlığı ilân edilecek kişiye güvenlik vermek için, ölen sultanın odasına götürülerek eski padişahın ölüsü kendisine gösterilir, başkentten uzak bir yerde bulunuyorsa, ölen sultanın yüzüğü ve destarçesi (mendil, yağlık) gönderilerek padişahlığının gerçekliği hakkında kendisinde yeterli bir kanı yaratılması sağlanır.

Cülûs töreninin başladığı sırada, emirler ve vezirler yeni sultanın koltuklarına girerek tahta oturmasına yardım ederlerdi.

Cülûs töreni sonuçlanmadan, eski padişahın öldüğü haberi halka duyurulmaz, ölüm haberi bu törenden 5 gün sonra açıklanırdı.

Osmanlı imparatorluğunda cülûs törenini tamamlayan bir iki tören daha vardır. Bunlardan birisi kılıç alayı, ötekisi de türbelere yapılan ziyaretlerdir. Önce kılıç alayları

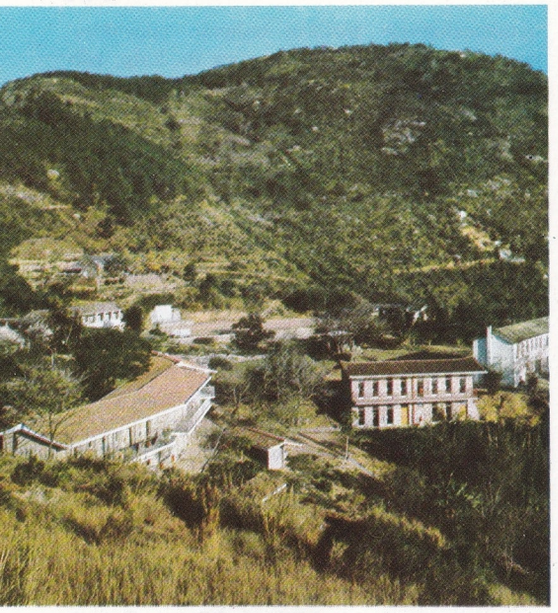

Hong Koŋ'ta bir cüzam hastanesi.

Cüzamlı bir hasta.

düzenlenir, türbe ziyaretleri sonraya bırakılırdı.

Yeni sultanın atalarının türbelerini ziyaret ederken halka para saçması da bir gelenek gereği sayılmış, daha sonraları türbe ziyaretlerinde Fatih Sultan Mehmet türbesine yapılan ziyaretlerle yetinilmiştir.

CÜMBÜŞ

Uta benzetilerek yapılmış bir çalgı. Teknesi madenîdir ve göğsü bir zarla kaplanmıştır. Fazla ses çıkarmaktan başka bir değeri yoktur.

CÜRUF

Metalürjinin önemli maddelerindendir. Metal ya da alaşımlar elde edilirken cevher (filiz) içindeki **gang** adını alan yabancı minerallerin giderilmesi gerekir. Bunun için işlemler sırasında cevhere **ergitici** adı verilen maddeler eklenerek gangla birleşmesi ve kolay ergiyen bileşikler yapması sağlanır. İşte metal veya alaşımdan daha kolay ergiyerek dışarı alınan yabancı maddelere genellikle **cüruf** adı verilir.

Cüruf = Gang + Ergitici (ek madde)

Bazı gang cinsleri başka madde eklenmeden de ergiyerek ortamdan ayrılabilir, fakat bunlar nadirdir.

Cüruflar çoğunlukla karmaşık silikatlardır. Örneğin ham demir elde edilirken ele geçen yüksek fırın cürufu kalsiyum, alüminyum, magnezyum, demir silikattır. Bundan demir-portland çimentosu veya cüruf çimentosu yapılır. Magnezyum, kalsiyum ve alüminyum silikat bileşiminde olan cüruflar ergimiş haldeyken üzerine basınçla hava püskürtülürse etrafa sıçrayarak yün görünüşünde bir katı meydana getirir. «Cüruf yünü» adını alan bu madde yalıtkan olarak kullanılır. Bakır ve kurşun metalürjisinde ele geçen cüruf başlıca demir ve az miktarda başka metallerin silikatlarıdır. Buna karşılık Thomas metoduyle çelik üretiminde ortaya çıkan Thomas cürufunun bileşimi başlıca trikalsiyum fosfattır. Thomas cürufu öğütülerek **Thomas unu** adıyle fosfatlı gübre olarak kullanılır.

CÜZAM

En bulaşıcı hastalıklardan biridir. «Miskin hastalığı» da denir. Özellikle yüzde büyük çirkinliklere sebep olur. Deride, kemiklerde ve sinirlerde büyük ölçüde bozukluklara yol açar. Hayvanlara musallat olmayan cüzam, yalnız insanları hasta eder. Yaş, ırk, sosyal durumla bir ilgisi yoktur, herkes bu hastalığa yakalanabilir. Sağlam bir insana bulaşması ya doğrudan doğruya ya da hastaların eşyaları aracılığıyle olur. Cüzama yakalananların geçirdikleri kuluçka devri 3-5 yıl arasında değişir. Hattâ 25-30 yıl sonra meydana çıktığı da görülmüştür. Uzun süre sinsi olarak, belirti göstermeden ilerleyen cüzam deride lekelerle ortaya çıkar, sinir bozukluklarına yol açar. Daha sonra, kaba etlerde, yüzde, bazen rengi olmayan, bazen de menekşe, tunç ve bakır renginde kabarık lekeler oluşur. Bir çeşidinde badem büyüklüğündeki kabarıklar bütün vücudu kaplar.

Deriden başka sinirlerde de görülen cüzam, onlarda şişme, deri, kas ve iskelette zayıflama, duyularda azalma şeklinde kendisini belli eder. Önce ısı, sonra ağrı alma, dokunma ve basınç duyuları kaybolur. Eller ve ayaklar biçimini yitirirler. Cüzam çoğunlukla 10-20 yıl içinde ölümle sonuçlanır. Tüberküloz ve nefrit gibi hastalıkların araya girmesi ölümü çabuklaştırır.

Tam başarı sağlayan bir ilâcı yoktur. Çevreyi mikroplarından korumak için hastaları bir araya getiren özel hastaneler kurulur. İlâç olarak çok eskiden beri **şalmogra yağı** kullanılır. II. Dünya savaşından sonra uygulanmaya başlanan «diasone» ve «promin» adlı ilâçlardan olumlu sonuçlar alınmıştır.

Cüzam, bundan binlerce yıl önce, Mısır ve Hindistan'da görülmüş, yavaş yavaş yeryüzünün öteki bölgelerine de yayılmıştır. Bu gün daha çok tropik bölgelerde rastlanır. Bugün yeryüzünde 1-2 milyon cüzam hastası bulunmaktadır.

CYRANO DE BERGERAC

(1619-1655) Fransız yazarı. Asıl adı Savinien de Cyrano'dur. Soylulara özgü haklar elde etmiş olan bir burjuva ailesinden gelen Cyrano de Bergerac, askerlik mesleğine girmiş ve iyi kılıç kullanmasıyle tanınmıştır. Epikürcü filozof Pierre Gassendi ve bilim-ahlâkta antidogmatik eğilimlerde olan diğer yazarları tanımıştır. 1654 yılında, alaycı bir üslûpla yazılmış olan bir mektup dizisiyle birlikte **Le pédant joué** adlı güldürüsüyle, dinsel tutuculuğu yeren **La mort d'Agrippine** adlı güldürüsünü yayımlamıştır. Bu oyunlardan ilkinin bir sahnesini Molière olduğu gibi kopye etmiştir. Cyrano de Bergerac'ın en özgün eseri **L'autre monde ou les états et empires de la Lune** (Başka Bir Dünya ya da Ay Devletleri ve imparatorlukları, 1657) dür. Bunu **Les états et empires du Soleil** (Güneş Devlet ve İmparatorlukları 1661) adlı eseri izlemiştir. Bu hayalî yolculuk hikâyeleriyle Cyrano de Bergerac o güne kadar, Moro, Campanella, Godvin gibi yazarların hiciv ve ütopya amaçlarıyle denedikleri bir türü canlandırıyor, Galileo Galilei ve Copernicus gibi bilginlerin getirdiği köklü yeniliğe hâlâ karşı koymayı deneyen kilisenin dayandığı Aristoteles geleneğini tartışma konusu yapıyordu. Cayrano de Bergerac'ın adı Edmond Rostand'ın, hayatını konu yaptığı ünlü manzum dramla bütün dünyaya yayılmıştır.

Cyrano de Bergerac adı Edmond Rostand'ın 1897'de yazdığı oyunla büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur.

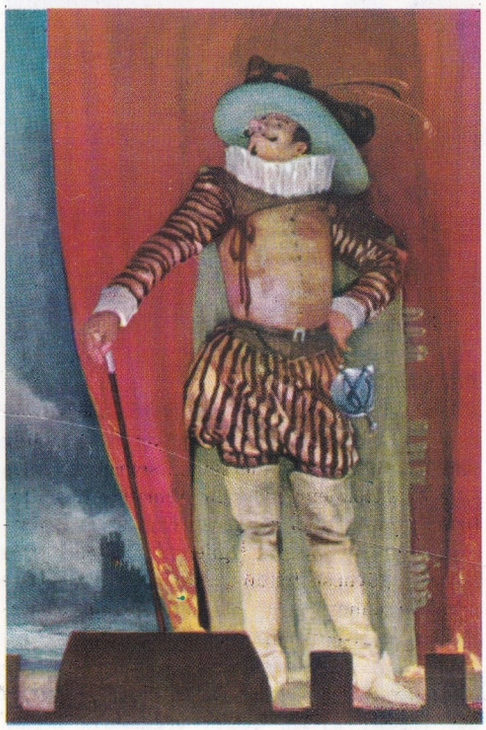

Ç, ç
Alfabenin dördüncü harfi.

ÇAÇABALIĞI *(Clupea sprattus)*
Kemikli balıklar takımının yumuşak yüzgeçliler alttakımına giren hamsigiller familyasından bir tür. Uzunluğu 15 cm. kadardır. Vücudu uzun olup yan tarafları yassıdır. Sırtı yeşil pırıltılı, koyu mavidir; diğer yerleri gümüş rengindedir. Eti pek lezzetli değildir. Avrupa denizlerinde ve Karadeniz'de yaşar. Hamsi ve ringaya çok benzer. Balıkçılar çok defa hamsi yavrusu diye satarlar. Öldükten sonra midesinde kalan yiyecekler ekşidiği için eti acımtıraktır. Bu nedenle, birçok ülkede çaça balıkları yakalanınca birkaç gün ığrıp ağında, suda bekletilir, ondan sonra satışa çıkarılır.

ÇAD *(République du Tchad)*
Orta-Kuzey Afrika'da bir ülke. Evvelce Fransız ekvatoral Afrika'sının bir parçasıyken 1960 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Cumhuriyetle yönetilen Çad'ta yasama yetkisi 85 üyeli bir meclisin elindedir.

Çad'ın yüzölçümü 1 284 000 km².. nüfusu 2 639 000, nüfus yoğunluğu ise 2'dir. Komşuları, kuzeyde Libya, güneyde Orta Afrika Cumhuriyeti, doğuda Sudan, batıdaysa Kamerun, Nijerya ve Nijer cumhuriyetleridir.

Ülkenin güneyinden kuzeyine doğru çıkıldıkça kuraklık yavaş yavaş artar. Güneyde Şari ırmağının suladığı alüvyonlu topraklar, kuzeydeki yayladan ve daha kuzeydeki dağlık bölgeden daha az kuraktır. Ülkenin en kuzeyinde bulunan dağlar volkanik ve kurak olup kuzey-batı ve güney-doğu yönünde uzanırlar. Bu dağların en yüksek noktası Tibesti'deki Emi Koussi (3 415 m.) tepesidir. Ülkenin başlıca akarsuları güneyde Şari ve Logone ırmaklarıdır. Kuzeydeki çöle yakın bölgelere çıkıldıkça akarsular görülmez olur. Yılın iki mevsimi yağışlı, iki mevsimi kurak geçmesine rağmen güneyde kuzeye oranla çok daha bol olan yağmurlar, kuzeye doğru çıkıldıkça gittikçe azalır ve nihayet en kuzeydeki büyük çöle yakın bölgelerde tamamen yok olurlar. Bunun sonucu olarak iklimde büyük değişiklikler görülür: Ekvator iklimi ile çölöncesi iklimi arasında görülen çok sayıda değişik iklim ayrıntısı ülkenin başlıca özelliklerinden birini meydana getirir.

Ekonomi ve Yerleşme Merkezleri: Ülkenin gelir kaynağını tarım ve hayvancılık teşkil eder. Başlıca tarım ürünleri yerfıstığı, özellikle pamuktur. Bunu mısır, pirinç, darı izler. İstep alanlarında sığır, koyun ve keçi yetiştirilir. Ülkenin geniş bir kısmını kaplayan çöl bölgesindeyse deve beslenir.

Çad, maden yatakları bakımından oldukça zengindir. En önemlileri kalay ve kayatuzu yataklarıdır. Demir işçiliği, pamuk dokumacılığı sınırlıdır. Çad gölü kıyılarında yaşayan halkın başlıca geçim kaynağını balıkçılık teşkil eder. Ülkede fil, aslan, gergedan, zürafa ve devekuşu gibi hayvanlar bulunur. Fildişi, deri ve devekuşu tüyü, vb. ihraç maddeleridir. Tek önemli yerleşme merkezi, Nijerya, Nijer, Kamerun ve Batı Sudan'dan gelen yolların birleştiği noktada kurulmuş olan 47 000 nüfuslu başkent Fort Lamy'dir. En önemli gelişmeyi Fransız işgali sırasında göstermiş olan şehirde, çoğu hastahane olan birkaç modern yapı ve bir hava alanı bulunmaktadır. Fort Lamy'nin dışında kalan yerleşme merkezleri pek önemli değildir; bunların başlıcaları Fort Archambault, Fort Bretonnet (güneyde), Onargala, Arada ve Am Guereda (doğuda) olarak sayılabilirler.

Etnik Nitelikler: Nüfus zenci ve kısmen Berber asıllılardan meydana gelmiştir. Çoğu putperest ya da Müslümandır. Kuzeydeki Samî ırkından Müslümanların etkisiyle Tibesti ile Çad bölgesi arasında yaşayan Zenci kabileleri İslâmlaşmıştır. Şari ırmağı kıyısında yaşayan Sudan kaynaklı Zenci kabileler ise henüz çoktanrılı din evresinde bulunmaktadırlar. Bunlar ülke halkının en ilkel kesimini meydana getirir. Halen devleti yöneten sınıflar Müslüman halk arasından çıkmakta ve bu durum ülkenin toplumsal yapısına Müslüman toplumların niteliklerini kazandırmaktadır.

ÇAD GÖLÜ
Orta Afrika'da göl. Nijerya, Kamerun, Nijer ve Çad sınırındadır. Yükseltisi 243 m.'dir. Güneyden Şari ve Yedseram, batıdan Komaduğu ırmaklarını alır. Dışarıya akıntısı yoktur.

Mevsimlere göre düzeyi ve alanı çok değişir. Sıcak aylarda 10 000 km².'yken yağmur mevsimlerinde 22 000 km².'yi bulur. Geçmişte yüzölçümünün 50 000 km². kadar olduğu sanılmaktadır. Gölde, bazılarında balıkçıların oturduğu birçok küçük ada bulunmaktadır; su bitkileriyle örtülü olan kıyıları aynı zamanda sulak bölge kuşlarının, timsah ve suaygırlarının sığınağı halindedir. Kıyılarındaki pek az yerleşme merkezinde yaşayan, N'Guigmi, Baroua ve Bol kabilelerine mensup halkın geçim kaynakları, balıkçılık ve avcılıktır. Derinliği 6-8 m. olan Çad gölü, 1823'te İngiliz gezginleri Denhem, Dudney ve Clapperton tarafından keşfedilmiştir.

ÇADIR
Yağmur geçirmez kalın bezlerden ya da bazı göçebe kabilelerde olduğu gibi hayvan derilerinden yapılan, kolayca kurulabilen konut. Göçebe kabilelerde bugün hâlâ en yaygın konut türüdür: Örnek olarak, Kuzey Amerika'nın kurak bölgelerinde yaşayan kabilelerin kubbeli çadırı (Wigwam), otlak alanlarda ve kutba yakın bölgelerde oturan kabilelerin koni biçiminde çadırı ve Orta Asya'da kullanılan büyük boyutlu silindir - koni biçiminde çadır gösterilebilir.

Taşınmasının kolaylığı ve çabuk kurulabilme özelliğiyle çadır, öteden beri savaş alanlarının başlıca konutu olmuştur. Bugün de, başka konutların kullanılması olanağı olmayan durumlarda, çadırdan yararlanılmaktadır.

Ayrıca, yukarıda belirtilen özelliklerine ek olarak mekanizmasının basitliği, az yer kaplaması ve ucuza mal olması gibi başka özel-

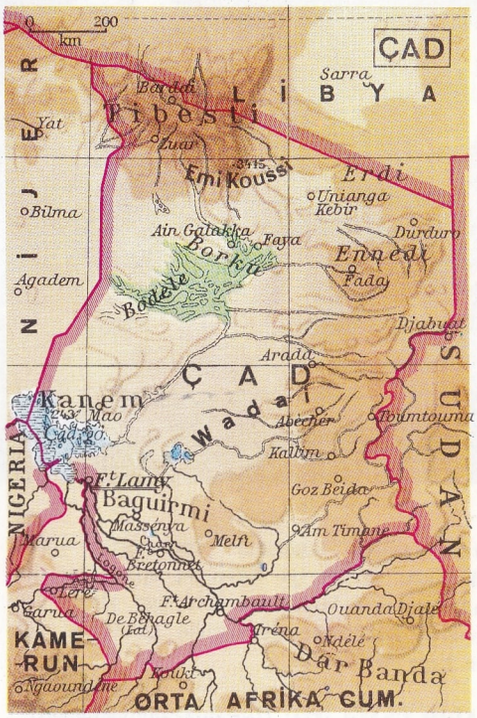

likleri çadırı, günümüzde de, öncelikle turizm alanında çok kullanılan bir konut haline getirmiştir. Çok sayıda turist çeken bölgelerde, isteyenin küçük bir ücret karşılığında çadır kurarak kalabileceği, **camping** adı verilen özel alanlar ayrılmaktadır.

Çadırın mimarîye birçok öğeler verdiği anlaşılmaktadır. Netekim Türk çadırları üzerine yapılan incelemeler, doğu mimarisindeki kubbelerin, yuvarlak kümbetlerin ve birçok mimarî ögelerin bu çadırlardan alınmış olduğunu göstermektedir. Türk çadırlarının kuruluşundaki yapısal biçimler, dışlarını ve içlerini süsleyen çeşitli süsler, içlerinde kullanılan tahta, deri, maden eşyalar, Asya mimarîsinin ana ilkeleriyle Türk çadırları arasında kaçınılmaz bir bağ meydana getirmektedir. Türk çadırları genellikle üstü kubbeli yuvarlak bir ev şeklindedir. Ayrıca tavanı dört direk üstüne oturtulmuş büyük çadırlar da yapılmıştır. En yaygın tür olan kubbeli çadırlar yurt adıyle anılmışlardır. Bunlar kanat ya da kerege diye adlandırılan etraf duvarlariyle, tavan olmak üzere iki kısımından meydana ge-

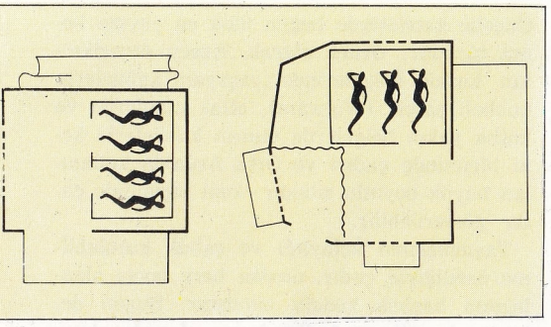

Üstte: Bir çadırın kapladığı alanı ve yatakların durumunu gösteren şema. Altta: Turistik amaçlarla kullanılan çadırlardan bir örnek.

lirdi. Tavanın tepesinde, dumanların dışarı çıkmasını ve içeriye hava ve ışık girmesini sağlamak için büyük bir delik yer alırdı. Çadırların kubbesine ve üstüne genellikle boz bir keçe örtülürdü.

ÇADIR UŞAĞI OTU (Dorema ammoniacum)
Az yapraklı, iri çiçekli maydanozgiller familyasından bir bitki. İran ve Afganistan'da yetişir. Boyu 2,40 m.'yi bulabilir.

Bileşiminde kauçuk, reçine, eterik yağ vardır. önemi, tıpta kullanılan ammoniacum'un bu bitkiden sağlanmasından gelir. Bu madde çıbanlara karşı iyi sonuçlar verir.

ÇAĞA GÖLÜ
Batı Karadeniz bölümünde, Çağa ovasının ortasını kaplayan bir göl. Yüzölçümü 4 km². kadardır. Oldukça sığdır. En derin yeri 20 m.'yi bulmaz. Suyu tatlıdır. Sularında sazan balıkları vardır. Göl, özellikle Arslanlı çayı ve Ibrıcak deresiyle beslenir. Sularını Eskiçağa deresiyle Mengen çayına boşaltır. Çevresi geniş düzlükler halindedir. Buraları tarla ve çayır olarak kullanılır.

ÇAĞATAY İMPARATORLUĞU
Orta Asya'da büyük bir Türk imparatorluğu. Cengiz Han, ölümünden önce imparatorluk topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştı. İkinci oğlu Çağatay Han'ın hissesine Türkistan ve bugünkü Afganistan düşmüştür. Çağatay Han, babasının ölüm tarihi olan 1227 yılı ağustosundan, kendi ölüm tarihi olan 1242 yılı başlarına kadar bu topraklarda hüküm sürdü. Ölümünden sonra da adı kurduğu devletin ve hanedanın adı olarak yaşadı. Çağatay'dan sonra Kara Hülâgû ve Yisü Mengü Çağatay devletine başkanlık yaptılar. 1251 yılında Çağatay'ın çocukları ile, amcaları Cengiz'in öbür oğlu Ögedey'in çocukları, kurultayda hakan seçilen Mengü'ye karşı çıktılar. Yeni hakan bunlardan bir kısmını idam ettirdi, bir kısmını sürdürdü. Bu olaydan sonra devletin gücü azalmış, doğu tarafı Mengü'nün batı tarafı Batum'un yönetiminde olmak üzere ikiye bölünmüştür. 1259'da Çağatay'ın torunlarından Algu, Orta Asya'yı ele geçirerek temelleri dedesi tarafından atılmış devleti yeniden canlandırmıştır. Algu'dan sonra Ögedey'in çocuklarından Kaydu hükümdar olmuştur. 1307 yılında hükümdar olan Duva, Çağatay devletinin gerçek kurucusu sayılır. 1326 yılında hükümdar Tarmaş İslâmlığı kabul ederek Alâettin adını almış, İslâmlık Çağatay devleti içinde yerleşmiştir. Alâettin'den sonra bu bölgedeki güç dengesi, Türklerin lehine gelişmiş, Çağatay soyunun önemi azalmıştır. Timur zamanına kadar, Türk beyleri Çağatay soyundan bir prensi hükümdar gösterirler; ancak bu hükümdarın hiç bir yetkisi olmazdı. Timur'un emirliğini ilân etmesinden sonra bunların elinde kuvvet kalmamış, Özbekler XVI. yüzyılda son Çağatayları bölgeden atmışlardır.

Çağatay Dili ve Edebiyatı: Orta Asya Türk yazı dilinin gelişmesi sırasında üçüncü evreye verilen ad. Türlü yerli ağızlarından da birtakım öğeler alan Çağatayca, Orta Asya Türk devletlerinin özellikle yazı dili, hattâ siyasal ilişkilerinde diplomasi dili, Rusya'nın Avrupa kesiminde yaşayan Türk'lerin de yazı dili olarak XIX. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmıştır.

Türkistan'da Çağatay dilinin yerine geçen ve kaynağını Özbek ağızlarından alan yeni yazı dilinden sonra bile Çağatayca önemini kaybetmemiştir. Hattâ bugünkü Özbek dilinde Çağataycaya bağlı birçok arkaik özelliklere rastlanır. Cengiz Han, imparatorluğunu oğulları arasında paylaştırdığı zaman, Çağatay'ın payına Yedisu, Kâbil ve Gazne, Pamir bölgesi, Doğu Türkistan ve Cungarya bölgesi düşmüştü. Çağatay'ın adını alarak örgütlenen bu topraklar üzerinde, zamanla meydana gelen dilin adı «Çağatay dili» olmuş, Türkistan'da konuşulan ve «Hakaniye dili» denilen lehçenin yerine geçmiştir. XIV. yüzyıl sonlarına kadarki edebiyata «Hakaniye Edebiyatı», bu devirden sonraki zamanlara kadar olanına «Çağatay Edebiyatı» adı verilir. Bu edebiyat özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda gelişmiş, bundan sonra gerilemeye yüz tutmuştur. Ancak, Çağatay edebiyatı «Osmanlı Edebiyatı» bir yana bırakılırsa Türkçe edebiyatların en etkili ve zenginidir.

Çağatay lehçesi, Çin'den Kırım'a, Kazan'a, Hindistan'a kadar genişleyen bir alan içinde etkili olmuş, Türkistan'da, Hindistan'da Timur imparatorluğunda, hattâ Osmanlı imparatorluğu zamanındaki eğitim kurumlarında (Medreselerde) konuşulan, yazılan, öğretilen dil niteliğini kazanmıştır. Türk şairleri, bu dille ve bu Türkçeyle şiir yazmak için âdeta birbirleriyle yarışmışlardır.

XV. yüzyılın ilk yarılarında Sekkâkî, Haydar Hârizmî, Lûtfi gibi şairler bu Türkçeyle önemli eserler meydana getirmişler, özellikle Lûtfi'nin etkisi içinde gelişen bu edebiyat, Seyit Ahmet Mirza, Fedaî, Ataî, Yakinî ve Yusuf Emirî'yi yetiştirmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bu gelişmenin ağırlık merkezi Herat olmuş ve «Nevaî Okulu» adı verilen bu evre, Türk edebiyatının önemli bir devrini teşkil etmiştir. Bu evre, özellikle Hüseyin Mirza Baykara'nın egemenliği süresince en yüce noktasına ulaşmıştır. Baykara, sanatı, sanatçıyı ve kaynaklarını son derece desteklemiş ve bu gelişmenin, en önemli etkeni olmuştur. Bu edebî yükselişin en büyük kişisi, Emîr Ali Şîr Nevaî (1441-1501) dir. Nevaî, Türkçenin Farsçadan daha üstün bir dil olduğu konusundaki kanılarını ünlü «Muhakemetül-Lûgateyn—İki dilin karşılaştırılması» eserinde savunmuş ve Doğu Türk dünyasında Farsçanın ikinci planda kalmasını sağlamıştır.

Bu edebiyat döneminin ünlü kişilerinden biri de «Hüseynî» takma adını kullanan Sultan Hüseyin Baykara ile Ebû-Bikin Mirza, Asafî, Süheylî gibi öteki şairlerdir. Bu evreyi izleyen hareket, Türkistan'da egemenliklerini sürdüren Şeybanlar ve Hindistan'da bulunan Timur oğulları çevresinde de etkili olmuş, Şeybanî Han (1451-1510) ile yeğeni Ubeydullah Han ve Salih Muhammet adlı şairler kişiliklerini kabul ettirmişlerdir. Hükümdarlar arasında yetişen şairler sırasına, Babur Şah'ı da katmak gerekir. Özellikle Babur Şah, Nevaî'den sonra gelen Çağatay Türkçesinin en büyük adıdır. Üstün başarılı bir eser olarak kabul olunan «Divan»ından başka çeşitli eserleri vardır. Baburname ya da Vekaayî (Anılar) ise düzyazı olarak çok önemli bir eserdir. Birçok kez Doğu ve Batı dillerine çevrilmiştir. Yine Babur'un komutanlarından Bayram Han ile oğlu Han-ı Hanan Abdürrahim Han, Babur'un küçük oğlu Kâmran Mirza da Çağatay edebiyatının ve bu evrenin en önde gelen kişileridir.

Ancak Çağatay edebiyatı XVI. yüzyıl sonlarına doğru gerilemeye başlar. Bunun yerine Osmanlı lehçesi, edebiyatı etkisine almaya başlamış ve Çağatay Türkçesi körelmiştir. Bunun nedenleri arasında, Türkistan toprakları üzerindeki İmparatorlukların yıkılması, ülkenin parçalanması ve fakir düşmesi gibi hususlar vardır. Bunun sonucu olarak, Çağatay lehçesi, yerini, XIX. ve XX. yüzyıllarda Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen, Karakalpak gibi Türk lehçelerine ve Türk edebiyatına bırakmıştır. Hızla gerilemiş olan bu devrenin önemli bir kişisi de Ebul'-Gazi Bahadır Han'dır (1603-1663). «Şecere-i Türkî—Türk Şeceresi» ve «Şecere-i Terakime—Türkmenlerin Şeceresi» adlı eserleri önemlidir.

Son devrede Buhara Han'lığında Çağataycanın gerilemesine karşılık Hiyve ve Hokant hanlıklarında, edebiyat, hissedilir bir biçim-

de gelişmiş, ancak Nevaî taklitçiliğinden ileriye geçememiştir.

ÇAĞLAR, BEHÇET KEMAL
(1908-) Günümüz şairlerinden. Erzincan'da doğmuştur. İlk ve ortaokulu çeşitli şehirlerde okuduktan sonra Kayseri lisesine girmiş, bu lisenin son sınıfından Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebine geçmiştir. 1932 yılında bu okulu bitirerek mesleğiyle ilgili stajı tamamlamak üzere Fransa'ya gönderilmiş, dönüşünde İktisat Bakanlığında görev almıştır. Uzun süre Halkevleri müfettişliği yapan (1935-1939) Behçet Kemal, 1941'de Erzincan milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir. Çok partili hayatın ilk dalgalanış yıllarında hem C.H.P.'den, hem milletvekilliğinden istifa ederek İstanbul'da Robert Kolejde edebiyat öğretmeni olmuş, bir yandan da «Şadırvan» adlı haftalık sanat dergisini yayımlamıştır. 1961'de Kurucu Meclise üye seçilen şair şimdi İstanbul radyosunda «Pazar Sohbeti» saatını yönetmekte ve kolejdeki öğretmenlik görevine devam etmektedir.

Şiirleri Hayat, Muhit, Varlık, Ülkü, Yücel, Millet, İstanbul ve Türk Dili dergilerinde yayımlanmıştır. Şiirlerinde en belirgin özellik, ulusal coşkulardan hareket edilerek, halk edebiyatı estetiğinin benimsenmiş olmasıdır. Malzeme yığını gibi durması mümkün olan en gerçekçi konular, onun şiirlerinde çoğu zaman kendine özgü bir hava, bir güzellik kazanmaktadır. Bu özelliğiyle şiirleri daima ilgiyle izlenmiş, sevilmiştir.

Eserleri: Erciyaştan Kopan Çığ (1930), Çoban (manzum oyun, 1932), Burda Bir Kalp Çarpıyor (1933), Attila (manzum oyun, 1935), Hür Mavilikte (gezi notları 1947), Dolmabahçe'den Anıtkabre Kadar (1955). Kur'andan ilhamlar (1966), Benden İçeri (1966). Mütarekeden Sonrakiler (Antoloji - Orhan Burian ve Halûk Şehsuvaroğlu'yle birlikte).

ÇAĞLAYAN
Irmak ve çaydan küçük bir akarsuyun yüksekten dökülüp aktığı yere verilen ad. Genellikle akarsuların yukarı yataklarında rastlanır. Çağlayan, yatak üzerinde bulunan sert bir eşik yüzünden ya da bir yay sebebiyle meydana gelir. Akarsuyun geriye doğru aşındırması nedeniyle zamanla yer değiştirir. Sonunda bir ivinti halini alır ya da büsbütün ortadan kalkabilir. Çağlayanların yüksekliği 50 m.'den azdır. Akarsuyun geriye doğru aşındırması nedeniyle çağlayan zamanla kaynak bölgesine doğru yer değiştirebilir.

Çoğunlukla doğal bir nitelik gösteren çağlayan, tarihte yapma olarak da meydana getirilmiştir. Tarihimizde böyle yapma çağlayanlar, eğlence ve süs olarak vücuda getirilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Lâle devrinde Sadabat adıyle anılan Kâğıthane'de yapılan çağlayanlar bunlardandır. Bunlar Sadabat'da «Kasr-ı Neşat» önünde yapılmıştı. Mahmut II. zamanında bu kasrın yerine yapılan yeni kasra da, yapma çağlayanlar nedeniyle «Çağlayan Kasrı» adı verilmişti. Bugün kasr ile kasrın çağlayanlarını meydana getiren bu su düzenleri ortadan silinmiştir.

ÇAĞRIŞIM
Psişik içeriklerin özel ilişki durumlarına göre (yakınlık, benzerlik, karşıtlık, vb.) birbirlerini çağrıştırdıkları süreç'e psikolojide çağrışım adı verilmektedir. Sözgelişi, havanın güzelliğine sevinirken dünkü kötü havanın düşünülmesi bir karşıtlık çağrışımıdır; yakınlık çağrışımına örnek olarak da sabah - öğle ikilisi verilebilir.

İnsanda, zaman içindeki sürekliliği duygusunu belirleyen (yoksa, insan geçmişi ile geleceğini birbirine bağlayamazdı) çağrışım, bellek, imgelem, alışkanlıklar, şartlı tepkimeler, sevgi hayatı ve toplum psikolojisiyle ilgili olgular gibi birçok psişik sürecin tabiatını aydınlatır. Ayrıca, çağrışım, psişik hayatın bilinçli içerikleri ile bilinçsiz içeriklerini bağlama özelliğiyle, serbest çağrışımların psikanalizi ve düş analizi gibi yönteml rle (çeşitli akıl hastalıklarının tedavisinde olduğu gibi) alt bilincin, sistemli bir şekilde yüzeye çıkarılmasında kullanılır.

Çağrışım süreciyle, Aristoteles'ten başlayarak, düşünürler de ilgilenmişlerdir. Çağrışımı tanımlayanlar arasında özellikle belirtilmesi gerekenler Malebranche, Hume ve deneyci bilgi felsefesi düşünürleridir.

Köpekgiller familyasından olan çakalın tüyleri kirli sarıdır; gündüzleri gizlenir, geceleri sürü halinde dolaşırlar.

ÇAKAL (Canis aureus)
Köpekgiller familyasından bir tür. Uzunluğu 80, yerden yüksekliği 45-50, kuyruğu 30 cm.'dir. Tüyleri kirli sarı olup karnı beyazımsıdır. Gündüzleri gizlenir, geceleri sürü halinde gezerler. Güney-doğu Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaşar. Küçük memeli hayvanlar ve kuşlarla beslenir. Afrika'da, arslan ve kaplan gibi hayvanların peşinden giderek onların bıraktıkları avların artıklarını yer.

Çakal, çok uzaktan koku alır. Kuyruğunun altından çıkan bir sıvıdan dolayı fena bir kokusu vardır. Tilki gibi yuvasını yer altında yapar. Bir tehlike anında kaçabilmesi için yuvası çift deliklidir. Çakala yurdumuzun birçok yerlerinde rastlanır. Postlarından faydalanmak, zararlarından korunmak için avlanır.

Dişi çakal çiftleşmeden iki ay sonra yavrular. Bir defada genel olarak dört yavru doğurursa da, bazen dokuz yavru doğurduğu da olur. Çakalın birkaç türü vardır:

1 — Gri çakal ya da sarı çakal, kurda benzer, fakat kurttan daha ufaktır. Kulakları kurdunkinden daha iri ve yüzü sivridir. Uzunluğu 75, kuyruğu 20 cm., ağırlığı 10-11 kg.'dır. Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Birmanya, Hindistan ve Seylan arasındaki bölgelerde rastlanır.

2 — Himalaya çakalı, Tayland ile Birmanya'nın dağlık bölgelerinde yaşar. Gri çakaldan daha iri; rengi de daha parlaktır.

3 — Kara sırtlı çakal, Güney Afrika'da yaşar. Sırtındaki siyah bir semeri ve kızıl kahverengi böğrüyle öbür çakallardan ayırt edilir.

Çağlayanlara genellikle akarsuların yukarı yataklarında rastlanır. Çoğunlukla doğal bir nitelik gösteren çağlayan, tarihte yapma olarak da meydana getirilmiştir.

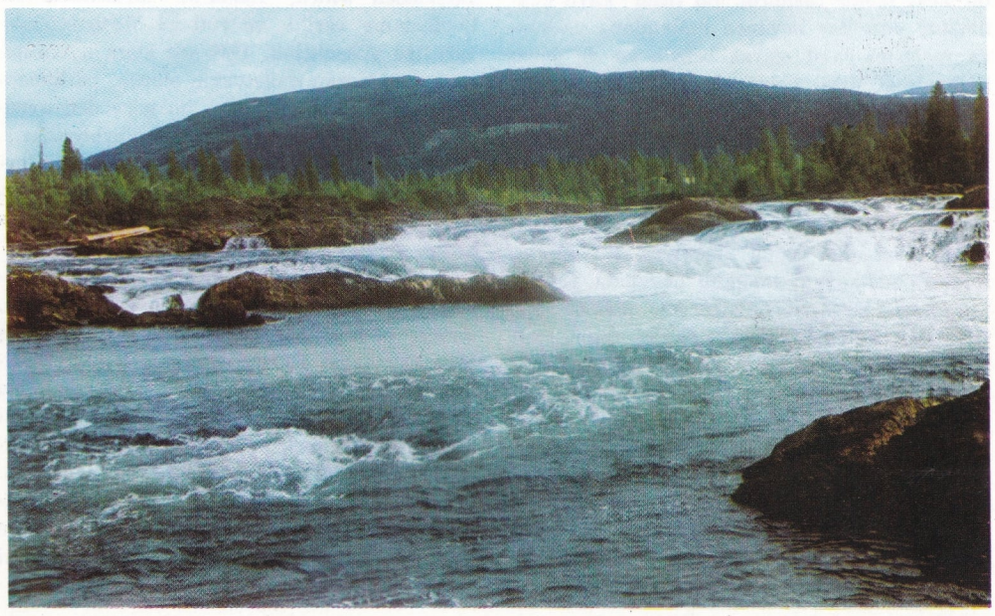

ÇAKICI (ÇAKIRCALI), MEHMET EFE
(1872-1912) Osmanlı imparatorluğu yönetimine karşı başkaldırmasıyle ünlü bir efe. Ödemiş'in Birgi bucağına bağlı bir köyde doğmuştur. Kendisi gibi, dağa çıkan bir efe olan babasının öcünü almak için dağa çıkmıştır. Söylentilere göre, zenginlerden aldığı haracı fakirlere dağıtılan fukara babası bir efedir. Babasının öcünü almış, bu arada sayısız adam da öldürmüştür. Fakirleri gözetmesi nedeniyle efsanevî bir yiğit niteliğine bürünmüş, halk tarafından çok sevilmiştir. Bundan ötürü zaman zaman hükümet kuvvetlerinden korundu, fakat Nazilli yakınında bir gece baskınında adamlarınca yanlışlıkla öldürüldü.

ÇAKIRDİKENİ (Centaurea solstitialis)
Bileşikgillerden bir bitki türü. Anadolu'nun bazı yerlerinde maydanozgiller familyasından Eryngium bithynicum bosis bitkisine de çakırdikeni denirse de asıl çakırdikeni C. solstitialis'tir. Çoğunlukla kır ve tarlalarda rastlanır. Yıllık bir bitkidir. 20-80 cm. yüksekliğindedir. Yaprakları uzundur ve iğnemsi sivridir. «Tokuzotu», «çakırotu», «buğa dikeni» ve «deve elması» da denir. Hekimlikte yararlanılır.

ÇAKIRKUŞU (Accipiter gentilis)
Kartalgiller familyasından bir kuş türü. Atmacaların en irisidir. Uzunluğu 55 cm., açılmış kanatlarının eni de 120 cm. kadardır. Kuzey Amerika, Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaşar. Sırtı koyu kahve ya da kül rengi, karnı ak ve enine çizgilidir; yüzünde siyah işaretler bulunur, gözleri kırmızıdır. Pençeleri iri ve çok keskindir. Eskiden kuş avcılığı için yetiştirilirdi. Çakırdoğan diye de adlandırılır. Ülkemizin dağlık ve ovalık yerlerinde yaşar.

Çakırkuşunun erkeği dişisinden daha küçüktür. Çakırkuşu, bazı iri kuşlara saldırırsa da, daha çok küçük memelilerle (fare, tavşan, sincap, vb.) beslenir.

Çakırdikenine kır ve tarlalarda rastlanır.

ÇAKIT SUYU
Seyhan ırmağının büyük bir kolu. Pozantı dağından (2 689 m.) çıkar, güneye doğru yönelir, Karınca dağı (2 381 m.) ile Toros dağı arasındaki Horoz boğazına girmeden önce Uluqışla yönünden gelen bir kolla birleşir. Pozantı'dan sonra da Çakıt boğazına dalar. Bu boğaz çok dik yamaçlı, derin bir vadidir. Çukurova'yı İç Anadolu'ya bağlayan demiryolu buradan geçirilmiştir. Çakıt suyu, boğazdan geçtikten sonra Aladağ'ın batısından gelen Görgün çayına karışır. Adana'nın 10 km. kuzeyinde Seyhan ırmağına dökülür. Çakıt suyunun bu aşağı kesiminde, iki yanında geniş sebze bahçeleri yer alır. Uzunluğu 125 km.'dir.

ÇAKMAK
Sigara, yaprak sigarası ya da pipo içenlerin kullandığı, çelik, çakmaktaşı ve tutuşma maddesinden meydana gelen, küçük bir alev sağlayan araç.

Günümüzde çakmak, fitilin alevli olarak yanmasını sağlayan benzin ya da gazı depo eden türlü biçimlerde ve yaklaşık olarak kibrit kutusu büyüklüğünde yapılmaktadır. Çok kullanışlı bir araç olan çakmaklarda artık doğal çakmaktaşı yerine bir demir seryum bileşiği kullanılmaktadır.

Eski çakmaklar ortalama 5-10 cm. uzunluğunda olur, bunlarda, beyaz, açık ve koyu mavi renkte doğal çakmaktaşları kullanılır, tutuşma maddesi kav ise kavak, söğüt ya da meşe gibi ağaçların mantarından yapılırdı. Ağaç mantarlarının önce ıslatılıp iyice kurutulduktan sonra dövülmesi suretiyle elde edilen kav, parçalara ayrılarak kullanılırdı. Bir kav parçası çakmak taşının üzerine konur ve çeliğin çakmaktaşına vurmasından çıkan kıvılcım, kavı tutuştururdu. Daha sonraları, kav yerine, pamuk ipliğinden yapılan fitiller kullanılmaya başlanmıştır. Boyu 10 cm. kadar olan bir boru içinde bulunan fitil aynı şekilde tutuşturulur, söndürmek için de fitil, borunun içine çekilir, borunun ucundaki bilye biçimindeki teneke kapak havayı keserek fitilin sönmesini sağlardı. Çakmağın çeşitli parçaları bir kese içinde taşınırdı. Bu fitilli - kavlı çakmaklar yüzyıllar boyunca kullanılmış ve sonra yerlerini yakıt olarak benzin ya da gazın kullanıldığı fitilli çakmaklara bırakmışlardır.

ÇAKMAK, MAREŞAL FEVZİ
(1876-1950). Kurtuluş savaşımızın en ünlü komutanlarından. İstanbul'da Cihangir'de doğdu. Çakmakoğullarından Ali Sırrı Beyin oğludur. Babası da Topçu albayıydı. İlk öğrenimini Rumelikavağı mahalle okulunda yaptıktan sonra, sırasıyle Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde, Kuleli İdadîsinde okudu, sonra Harbiye'ye girdi. 1895'te mülâzim (teğmen) rütbesiyle erkân-ı harbiye (kurmay) sınıfına ayrıldı. 1898'de kurmay yüzbaşısı olarak orduya katıldı. Önce, Erkân-ı Harbiye Dördüncü Şubesinde bulundu, sonra Rumeli'ye gönderilerek Sırp ve Arnavutların bulundukları bölgelerde gördüğü yüksek hizmetlerinden ötürü sekiz yılda Albay oldu. Balkan savaşında, Çanakkale'de, Kafkasya'da, Suriyede çeşitli savaşlara kurmay ve komutan olarak katıldı. Orduda «Kavaklı Fevzi» diye anılırdı. 1908 Meşrutiyetinde Taşlıca mutasarrıfı ve 35. Tümen komutanı bulunuyordu. 1910'da Kosova ordusu kurmay başkanlığına, daha sonra da Batı ordusu kolordusunda aynı göreve atandı. Balkan savaşında Vardar ordusu erkân-ı harbiyesi kurmay heyeti Harekât Şubesi Müdürlüğünde bulunduktan sonra, savaş sonunda Ankara Tümeni komutanı oldu. Üç ay sonra da merkezi Ankara'da bulunan V. Kolordu komutanlığına atandı ve 1914 yılında bu görevdeyken general oldu. Fevzi Paşa, I. Dünya savaşı başladıktan sonra kolordusuyle Çanakkale savunmasına katıldı. Oradan, sırasıyle V. Kolordu, II. Kafkas kolordusu (1916), bir yıl sonra da aynı cephedeki II. Kolordu komutanlıklarına atandı.

Bir süre sonra Suriye'de örgütlenen VII. Ordunun başına getirildi. Bu görevdeyken gösterdiği üstün başarı sebebiyle ferik (korgeneral) liğe yükseltildi (1918).

Fevzi Çakmak, mütarekeden sonra bir süre İstanbul'da Erkân-ı Harbiye Reisliğinde (Genel Kurmay Başkanı) bir süre de Harbiye Nazırlığında (Harp Bakanı) bulundu. Bu görevlerdeyken Anadolu'ya levazım ve teçhizat göndermek suretiyle Kurtuluş savaşımıza önemli yardımlar yaptı. Türk ulusal hareketine karşı, şiddetli tedbirler almak amacıyle tekrar iş başına getirilen Damat Ferit kabinesinin kurulmasından önce Harbiye Nazırlığından çekildi ve artık ulusal ödevin ancak Anadolu'da yapılabileceğini anlayarak 8 nisan 1920'de Anadolu'ya geçti. Çeşitli cephelerde ordunun harekâtını yönetti. 3 / 5 / 1920'de Millî Müdafaa Vekili (Millî Savunma Bakanı) oldu.

II. İnönü zaferi üzerine (3 nisan 1921) T.B.M.M., ona I. Ferik (Orgeneral) lik rütbesi verdi. Sakarya savaşından bir süre önce Atatürk Başkomutanlığa seçilince, İnönü, Batı Cephesi komutanlığına getirilmiş ve Erkân-ı Harbiye Reisi Vekilliğine de Fevzi Çakmak atanmıştı (ağustos 1921). Vekil olarak 1922 temmuzuna kadar bu görevde ve Vekiller Heyeti Reisliğinde kalan Fevzi Paşaya, Sakarya zaferinden sonra, T.B.M.M. tarafından bir takdirname verildi ve rütbesi Müşir (Mareşal) liğe yükselttildi. 1924 yılı ekim ayı sonuna kadar Kozan milletvekili olarak, parlamentoya katıldı, bir yıl sonra bu görevden ayrıldı (1925). Daha sonra Erkân-ı Harbiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) ne atanan Fevzi Çakmak, bu görevde 1944 yılına kadar kaldı. 12 ocak 1944'te kanunda belirtilen yaş sınırına geldiği için emekliye ayrıldı.

Yurdumuzda, çok partili siyasî hayat başladıktan sonra Fevzi Çakmak da bu harekette, birinci planda yer almıştır. Yeni kurulmuş olan Demokrat Partiyi desteklemiş ve partinin vücut bulmasına ön ayak olanlardan biri olmuştur. 1946 seçimlerinde, Demokrat Parti listesinde bağımsız olarak İstanbul'dan milletvekili seçildi, fakat parti yöneticilerinin tutumunu beğenmediğinden, Demokrat Partiden 12 temmuz 1947'de ayrıldı. Arkadaşlarıyle birlikte, 19 temmuz 1948'de Millet Partisini kurdu. 10 nisan 1950'de İstanbul'da öldü.

Mareşal Fevzi Çakmak

Üstün karakterli bir asker ve örnek çalışkanlıkta bir insan olan Fevzi Çakmak, özellikle Kurtuluş savaşındaki hizmetleriyle Türk tarihinde kendisine sağlam bir yer yapmıştır.

ÇAKŞIR

Pantolon yerine, içdonu üstüne giyilen uzun ve bolca, çuhadan yapılmış tarihsel bir çeşit şalvar. Mahmut II. zamanında batıdan gelen pantolon yerine giyilirdi. Çakşırdan başka, kadınlar şalvar, erkekler potur, bazı bölgelere özgü karadon, zıpka gibi, pantolonun yerini tutan giysiler de vardı. Çakşır iki çeşit olurdu. Her iki çeşidi de, çocukluk çağlarından başlanarak ileri yaşlara kadar, erkekler, özellikle asker ocağında hizmet erleri, erler, çavuşlar, dairelerde çeşitli ayak hizmeti görenler, kavaslarla devlet dairelerindeki yüksek kişilerin hizmetindekiler ve uşaklar tarafından giyilirdi. Çakşır, bele, özel olarak bırakılan uçkurluğa bir uçkurla bağlanırdı. Dizkapağından sonra, baldırı örten bölümde birden daralır ve ayak bileğini bir tozluk gibi sarardı, bazen de paçası serbest olarak biterdi, yani ayak çoraplı ya da çorapsız olarak çıplak kalırdı.

İsteyenler, çakşırlarının paçasına ince deriden birer mest ekleyebilir, giyilirken mest de ayağa kendiliğinden geçerdi.

ÇAL

Denizli ilinde ilçe merkezi olan bir kasaba (nüfusu 2 925), Büyük Çökelez dağının kuzey eteğinde kurulmuştur. Yükseltisi 850 m.'dir. İl merkezi Denizli'ye 68 km.; güney-doğusundaki Kalkık demiryolu istasyonuna da 32 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

Çal ilçesi (yüzölçümü 1 521 km^2., nüfusu 58 577) nin Merkez ilçesinden başka Baklan, Bekilli adlı iki bucağı ve 55 köyü vardır. İlçe topraklarını, kasabanın 3 km. doğusundan geçen Büyük Menderes ırmağı sular. İlçenin doğusunda Baklan ovası uzanır. İlçede kara iklimi hüküm sürer. Çevredeki dağlar yer yer ormanlıktır. Bu ormanlarda karaçam, kızılçam, dışbudak ve meşe ağaçları yer alır.

İlçe halkı tarımla geçinir. Başlıca geçim kaynaklarından biri bağcılıktır. Elde edilen üzümün bir kısmı da kurutularak satılır. Düzlük yerlerde tahıl tarımı yapılır. Endüstri bitkilerinden pamuk, tütün ve haşhaş ekilir.

ÇALDIRAN SAVAŞI

Osmanlı ve Safevî devletleri arasında yapılan büyük bir meydan savaşı.

Şah İsmail Safevî, Akkoyunlu imparatorluğunu ortadan kaldırmış, Özbek imparatorluğunu da bozguna uğratmıştı. Bu topraklar üzerinde, büyük bir devlet kurarak sınırlarını, Diyarbakır'dan Taşkent'e kadar genişletmişti. En büyük isteklerinden biri de, Osmanlı imparatorluğunun egemenliğini kökünden yıkarak bütün Anadolu'yu ele geçirmekti. Şah İsmail Safevî'nin bu amaçları Yakın-doğu'da tedirginlik nedeni oluyor, ordu Osmanlı devletinin başına Yavuz'un getirilmesini arzuluyordu. Çünkü dış tehlikeye karşı ancak onun karşı koyabileceği kanısı, yaygındı.

Osmanlı Devletinin Şah İsmail Safevî'nin başında bulunduğu Safevî devletiyle çarpışmasından, Timur'la yapılan Ankara savaşı sonuçlarına benzeyen bir durumla karşılaşıldığı takdirde, büyük ve acı bir sonun gelmesi uzak bir ihtimal sayılmazdı. Netekim Timur, Anadolu'yu lafta kalan bir tabiliğe bağlayarak, Semerkant'a çekilmişti. Oysa Safevîlerin sınırları Osmanlı sınırlarına çok yakındı. Zaten Doğu Anadolu, fiilen Türk ülkesi toprakları içine katılmış değildi, bu topraklarda Safevîler egemen haldeydi. İşte bu şartlar içinde Yavuz Sultan Selim, İran seferi için buyruk verirken, takvimler 20 mart 1514 tarihini gösteriyordu. Türk ve İran ordularının karşılaşması 23 ağustosta oldu. Karşılaştıkları yer, Van'ın 90 km. kuzey-doğusunda Çaldıran mevkiiydi. İran ordusunu Şah İsmail yönetiyordu. Çaldıran'da karşılaşan kuvvetler, o zaman için, dünyanın sayılı iki ordusunu teşkil ediyordu. Yardımcı kuvvetlerden başka, ayrı ayrı iki ordunun da 100 000 kişilik kuvveti savaşa girmişti. Osmanlı ordusunda üstün ateşli silâhlar bulunmasına karşılık İran ordusunun ağır ve hafif süvarileri vardı.

Yavuz Sultan Selim ve emrindeki komutanlar, yeni bir savaş taktiği deneyerek ay biçiminde düzenlenen kuvvetlerle düşmanı yıpratma savaşı verdiler. Bu, hafif toplarla yapılan bir sarma hareketiydi. Netekim biraz sonra, ayın kapanan uçları, İran ordusunu imha olmak tehlikesiyle karşı karşıya getirdi. 8 yıl içinde 12 devleti dize getiren ve yenilmez sanılan Şah İsmail Safevî, savaş meydanından çekilmek zorunda kaldı. Kaçtığı Tebriz'i bile yakın bularak İran içlerine doğru kaçışına devam etti.

Bu savaşta Osmanlıların 10 beylerbeyi (orgeneral), İranlıların 14 han'ı (beylerbeyi) telef olmuş, Şah'ın eşi Taçlı Hanım da esir alınmıştır. Bunlardan başka, bugün Topkapı müzemizde bulunan, Şah İsmail'in birçok değerli eşyası hattâ imparatorluk hazinesi ve bütün ordu teçhizatı Türklerin eline geçmiştir.

ÇALIK, ŞADİ

(1917-) Türk heykeltıraşı. Kandiya'da (Girit) doğmuş, 6 yaşında ailesiyle İzmir'e göç etmiş, ressam Abidin Elderoğlu'nun öğrencisi olarak sanatla ilişki kurmuş, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümünü, Rudolf Belling'in öğrenciliğini yaparak 1948 yılında bitirmiştir. 1950-1951 yıllarında Paris'de çalışma ve araştırmalarda bulunan Çalık, şimdi Akademinin Heykel bölümünde öğretim üyesidir.

Alçı, tunç, demir, tahta ve benzeri malzemeyle günümüzün yeni plastik endişelerini izleyen Çalık'ın, İstanbul Resim ve Heykel Müzesiyle çeşitli kolleksiyonlarda bulunan heykellerinin başarısı, açık, dengeli, malzeme ve konunun değerlendirilmesini birlikte gerçekleştiren duygulu bir kişiliğin sonucudur. Yurdun pek çok yerlerinde değişik malzemelerle heykel çabalarını sürdüren Çalık bu arada Atatürk anıtları da yapmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Atatürk heykeli, aynı Üniversitenin Fizik Çalışmalığı heykeli, İstanbul Ticaret Odası için yaptığı bakır rölyef ile taş rölyef, İzmir Kültür parkındaki heykelleri ve Asaf Halet Çelebi büstü en önemli eserleri arasında yer alır. Sakarya'daki Atatürk anıtıyse Çalık'ın heykel, kaide ve bunların bağlandığı alan düzenlemesinin başarılı bir uygulamasıdır. Alışılagelmiş biçimlerde olsun, gümüzün değişik malzemesini kullandığı çalışmalarda olsun Çalık sadelik, açık düşünce ve duygu ortamını ileten bir sanatçıdır.

ÇALIŞMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Kişinin istediği, yeteneği olduğu işte güvenle çalışmak özgürlüğü. Bu özgürlük Fransız ihtilâlinden ve o dönemin anayasal belgelerinden, uluslararası insan haklarıyle ilgili bildirilerinden bu yana mevcut olmakla beraber, muhtevası ve anlaşılış biçimi, özgürlük anlayışındaki değişimlere paralel olarak değişmiştir. Liberal, klasik demokratik özgürlük anlayışına uygun olarak, çalışma özgürlüğü de kişisel ilişkiler içinde kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak her vatandaşın çalışma özgürlüğü teorik olarak kabul edilmekle beraber, devlete bu konuda bir yüküm yüklenmemiş, çalışma düzeninin sağlanması, işsize iş bulunması, çalışma şartlarının sistemleştirilmesi, iş güvenliğinin sağlanması, çalışanların çağdaş insanlık şartlarına uygun bir yaşayışı gerçekleştirecek şartlara sahip kılınması gibi çabaların harcanması devletin görevi olarak kabul edilmemiştir. Böylece işçi - işveren karşılıklı ve sınırsız bir yapı içinde bırakılmışlar, güçlü olanın üstün gelmesi durumu ortaya çıkmıştır. Sermaye sahibi olanların güçlülüğü, endüstrileşmenin yarattığı işsizlik, doğal olarak işverenleri üstün duruma getirmiş, ücretlerin ve çalışma şartlarının düşürülmesi ve bu yolla işverenin daha çok kazanç sağlaması yolları açılmış, çalışma özgürlüğü sözde kalmıştır. Bu durumun yarattığı işçi hareketleri, siyasî iktidarların tutumunu değiştirmesine yol aç-

Çalışma özgürlüğü Fransız ihtilâlinden sonra gelişmeler göstermiştir. M.Ö. XV. ile XIV. yüzyıllar arasında yapılmış olan bu Mısır resminde elişleri yapan ustalar görülüyor.

tığı gibi, özgürlük anlayışının da değişmesi sonucunu doğurmuştur.

Değişen şartlar içinde, «kamu özgürlükleri ve sosyal haklar» anlayışı özgürlük anlayışına egemen olmuştur. Bu yeni anlayış içinde, özgürlük kişiler arasındaki ilişkilerde bağımsızlık olarak anlaşılmaktan çıkarak, devlet ile kişi arasındaki ilişkilerde davranış bağımsızlığının sınırları, özgürlük sorununun temeli durumuna gelmiştir. Ayrıca anayasalarla kişilere tanınan özgürlüklerin sadece tanınmasıyle yetinilmemiş, devlet ayrıca bu özgürlüklerin kullanılmasının sağlanmasıyle de görevli kılınmıştır. Bugünkü anlayış içinde, devlet, özgürlüğü tanımakla yetinememekte, özgürlükten yararlanmayı sağlayacak ortamı hazırlamakla da görevli tutulmaktadır. Bu çerçeve içinde kişilerin, devletten insanca yaşayabilecekleri bir sistemin kurulmasını istemek hakları vardır. Sosyal hak olarak adlandırılan bu hakların en önemlisi, «çalışmak hakkının sağlanmasıdır». Devlet, yeni anlayış içinde, kişinin çalışmasını, çalışma şartlarının belirli bir sisteme bağlanmasını sağlamak, işçi - işveren ilişkilerini bir düzene bağlamak zorundadır. İşçinin kendisine daha elverişli bir çalışma düzeni sağlamak bakımından birtakım mücadele imkânlarına kavuşturulması bir sosyal devlet sistemi içinde zorunlu görülmektedir. İşverenlerin sermaye sahibi olmalarından doğan güçleri karşısında işçilerin ezilmesini engelleyecek ve onları eş güce getirecek işçi kuruluşlarını ve çareleri sağlamak devletin görevi olmaktadır.

1961 Anayasası da, teorik olarak, sosyal devlet niteliğinin bir sonucu olarak, «çalışma özgürlüğünü» çağdaş anlamında düzenlemiştir. Anayasamızın 42. maddesine göre, «çalışmak herkesin hakkı ve ödevidir». Anayasanın aynı maddesine göre, devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal, iktisadî ve malî tedbirlerle, çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemek mecburiyetindedir. Devlet, angarya niteliğindeki çalıştırma usullerini kaldırmak, memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği alan beden veya fikir çalışmalarının şekil ve şartlarını demokratik usullere uygun olarak kanunla düzenlemek zorundadır. Çalışma özgürlüğüyle ilgili bu temel kurallardan doğan sonuçlar olarak, Anayasamız birtakım hükümler daha getirmiş, «dinlenme», «sendika kurma», «toplu sözleşme», «grev» haklarını tanımıştır. Yine Anayasamız, çalışma şartlarıyle ilgili olarak, herkesin yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun işlerde çalışmasının sağlanmasını, çocukların, gençlerin ve kadınların çalışma şartları yönünden özel olarak korunmalarını, ücrette adalet sağlanmasını devlete bir görev olarak yüklemiş, bu konuyla ilgili tedbirlerin alınmasını devlet için bir zorunluluk saymıştır. Yine devlet, Anayasamıza göre çalışanların sosyal güvenliğini sağlamak bunun için sosyal sigortalar, sosyal yardım teşkilâtı kurmak mecburiyetindedir.

Anayasamızın, çalışmak hakkıyle ilgili olarak kabul ettiği esasların sonucu olarak, grevi sendikaları, toplu iş sözleşmelerini düzenleyen kanunlar çıkartılmıştır. Çalışmak bir hak olduğu için, bu hakkı kullananların çalışmaktan engellenmesi ve çalışma hakkının sonucu olarak kullanılan hakların kötüye kullanılması cezalandırılmıştır.

ÇALLI, İBRAHİM

(1882-1960) Türk ressamı. Denizli'nin Çal ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı ilçede yaptı. 17 yaşında İzmir'e giderek resim çalışmaya başladı. Daha sonra İstanbul'a yerleşti. Şeker Ahmet Paşanın yardımıyle Güzel Sanatlar Akademisine girdi. Akademiyi bitirdikten sonra, açılan Avrupa sınavını kazanarak Hikmet Onat, Nazmi Ziya ve Feyhaman Duran'la birlikte Paris'e gitti. Burada Ecole Nationale des Beaux-Arts'da Cormon'un atelyesinde 4 yıl çalıştı. I. Dünya savaşının çıkması üzerine yurda dönerek, Halil Paşanın aracılığıyle Akademiye öğretmen oldu ve emekliye ayrıldığı 1947 yılına kadar bu görevini sürdürdü.

Türk resminde izlenimcilik (empresyonizm) denilen dönemin sanatçıları arasında ön planda bir yeri olan Çallı, akademikten farklı bir çalışma içinde görülür. Siyah renklere genellikle çok az yer verdiği paletinde sarı, turuncu, mavi ve mor bol bol yer alır. İnceden inceye işleme yerine özgür ve bağımsız bir fırça kullanılışı, coşkun ve yer yer romantik bir eğilim Çallı'nın özelliğini meydana getirir. Aynı nitelikler bir anda çizilmiş sanısını uyandıran desenlerinde de görülür. Peyzajları (görünü), portreleri, natürmortları (ölüdoğa), çıplakları ve çok figürlü kompozisyonlarıyle çağdaş Türk resminin en ünlü sanatçılarından biri olan Çallı'nın, Yunan Üserasının Millet Meclisi Önünden Geçişi, Afyonkarahisar'ında Akıncılar, Alaşehir'de Zeybekler, Manolyalar, Tefli Kız, Atatürk portreleri, İnönü'nün portresi ve pek çok çıplakları başlıca tabloları arasında yer alır. Çallı, resimleriyle sağladığı ününün yanı sıra coşkun kişiliğini günlük hayatında nüktelerle de süslemesini bilmiştir. İbrahim Çallı sanatçı kişiliği, nükte ve hicivleri, korkusuz eleştirileriyle resim tarihimizde kendisine haklı olarak önemli bir yer yapmıştır.

ÇALPARA

Türk müziğinde daha çok oyun havalarında kullanılan bir usul vurma aletidir. Sert ağaçtan kesilmiş dört küçük yassı tahta parçasının ikişer-ikişer menteşelerle bağlanmasıyle yapılmıştır. Adı da bu yapıyla ilgilidir (Farsça çarpâre = dört parça). Avuç içinde tutularak çalınır. Böyle çalış oldukça zordur. Bir sapın ucuna takılıp sallayarak veya vurularak da çalınabilir. Daha ilkel şekillerine Sümerler ve Eski Mısırlılardan beri rastlanmaktadır. Osmanlı Türkleri yoluyle Bulgarlara, Arnavutlara vb.; Araplar yoluyle de İspanyollara geçmiştir (kastanyet). Türk halk müziğinde, «şakşak», «maşa», «kaşık» gibi adlar taşıyan daha basit şekilleri de kullanılmaktadır.

Çalparanın, ayrıca metalden yapılan çeşitleri de vardır.

ÇALPARA (Portunus puber)

Yengeç cinsinden, çağanoza benzeyen bir çeşit deniz hayvanı. Eti lezzetli olmadığı için, balık ağlarında bol bol çıktığı halde, yeniden denize atılır. Ağları da kestiğinden balıkçılara zararlı olur. 3-5 cm. kadardır. Vücudunun ve ayaklarının yassıca olmasıyle çağanozdan ayrılır. Akdeniz'de yaşar. Sırtı ve ayakları tüylüdür.

İbrahim Çallı: «Portre» (Resim ve Heykel Müzesindedir).

ÇAM (Pinus)
Kozalaklıların çamgiller familyasından bir cins. Her toprakta yetişir, çok su istemez, Çamlar geniş bir alana yayılarak ormanlar meydana getirirler. 100'den fazla türü vardır, Kuzey yarımküresinin ağaç sınırından tropik bölgelere kadar olan yerlerde yetişir. Tropik bölgelerin yüksek dağlarında yetişen bir iki türü de vardır. Genel olarak, ılık ve özellikle soğuk ülkelerin bitkisidir. Açıktohumlular şubesinden olan çamların başlıca örneği sarıçamdır.

Sarıçam: Ülkemizin Karadeniz ve Akdeniz kıyılarındaki 1200-1600 m. yükseklerde büyük ormanlar meydana getirir. Doğuda - Sarıkamış'ta 2 600 m. yüksekliklere kadar yerlerde bulunur. Ayrıca Bursa, Balıkesir, Bolu ve Kastamonu ormanlarında da sarıçam vardır.

Sarıçamın oldukça gelişmiş ve dallanmış bir kökü vardır. Kazıkkökü çok derinlere gider ve bundan çıkan yankökler de yatay olarak toprak içine yayılır. Kökleri üzerinde küçük yumrular vardır. Bunların içinde birtakım mantar emeçleri bulunur. Emeçler topraktan hambesin suyunu emerler, yani emici tüy işini görürler.

Sarıçamın gövdesi ince ve uzundur. Üç yaşından sonra sürekli olarak büyür ve bol ışık almak için 40-50 m.'ye kadar yükselir. Gövde ve dalları gençken kırmızımtıraktır. Yaşlandıkça esmerleşir. Üzerindeki kısım da mantarlaşarak kalın ve pullu bir kabuk halini alır. Bu kabuk bitkiyi dış etkilerden koruduğu gibi buharlaşmaya da engel olur.

Çamın herhangi bir yeri kırılır ya da baltayla kesilirse buradan kokulu, koyu bir sıvı akmaya başlar. Buna **reçine** denir. Havada sertleşen reçine açılan yarayı kapattığından bitkiye zarar verecek parazit mantarların yerleşmesine engel olur. Aynı zamanda yapışkan olduğu için küçük böcekleri tutar. Bazı böcekler bunun kokusundan hoşlanmazlar. Reçine çürümeye de engel olur. Reçinesi çok olan kısımlar ağacın çıralı kısımlarıdır.

Çamın tepe tomurcuğu koparsa büyümesi durur. Çamda gövde ile yaprak arasında sürgün denilen kısımlar vardır. Bunlar uzun ve kısa olmak üzere iki çeşittir. Uzun sürgünler her yıl dalların ucundan çıkarlar. Bunların üzerinde ya erkek çiçek kozalakları ya da kısa sürgünler bulunur.

Uzun sürgünlerdeki pulcuğun koltuğundan pullarla kaplı bir tomurcuk oluşur. Bu tomurcuk olgunlaşınca bir kısa sürgün verir. Bundan yeşil renkli iki iğneyaprak çıkar. Bunlar çamın yapraklarıdır. Her bahar yeni yapraklar meydana gelir. Yazın tomurcukların gelişmesi durur. Sonbaharda yaprakların büyük bir kısmı dökülürse de genç yapraklar dökülmez. Bu sebeple çam yeşil kalır. Genel olarak yapraklar üç yaşında dökülmeye başlarlar.

Her bitki gibi çamlar da çiçekleriyle ürerler. Çam birevcikli bir bitkidir. Yani aynı ağaçta hem erkek hem dişi çiçekler bulunur. Ağaç ancak 20-25 yaşına geldiği zaman çiçekler meydana gelir.

Çamlarda çiçekler kozalak halindedir. Erkek çiçeklerin rengi sarımtıraktır ve genç sürgünlerin dibinde bulunur. Tozlaşmadan sonra ödevler bittiğinden dökülürler.

Bir kozalağın kesiti incelenirse, bunların bir eksen üzerinde sıralanmış pulcuklardan meyveyaprak- meydana geldiği görülür. Bu meyveyapraklardan her biri çamın bir çiçeğidir. Bunların alt yüzeyinde yan yana duran iki çiçektozu kesesi vardır. Bunlar ilkbaharda açılır ve içlerinden sarı renkli yüzbinlerce çiçektozu etrafa dağılır.

Sahilçamı (Pinus maritima): Sarıçama benzer. Fakat sarıçamdan başlıca ayrılığı kozalaklarının ve iğneyapraklarının daha uzun olmasıdır. Sıcak yerlerde, denize yakın, yüksekçe yerlerde yetişir. Yurdumuzda İstanbul, Karadeniz ve Marmara kıyılarında çok bulunur. Toroslarda da 2 000 m. yüksekliğe kadar olan yerlerde rastlanır. Çok reçinelidir. 60-70 yıllık bir sahil çamından 6-7 kg. reçine alınır.

Fıstıkçamı (Pinus pinə): Sıcak iklimli yerleri ve güneşi sever. Bunun için dallar, çok yükselen gövdenin ucundan çıkar. Kırk yıldan sonra tepesi genişlemeye ve şemsiye bi-

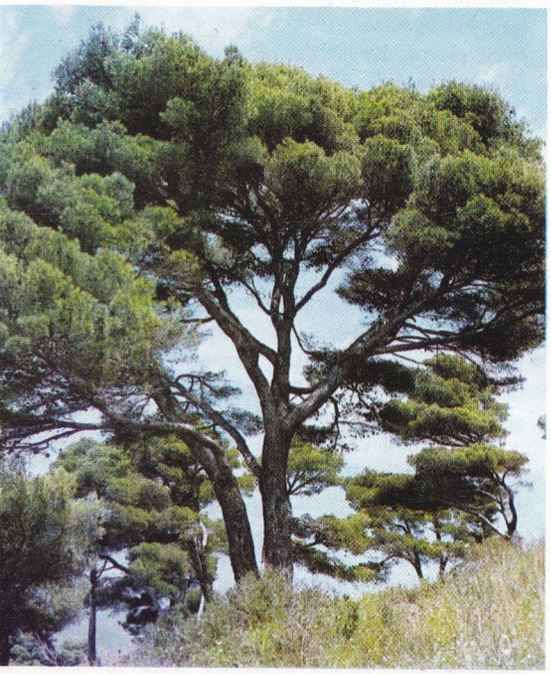

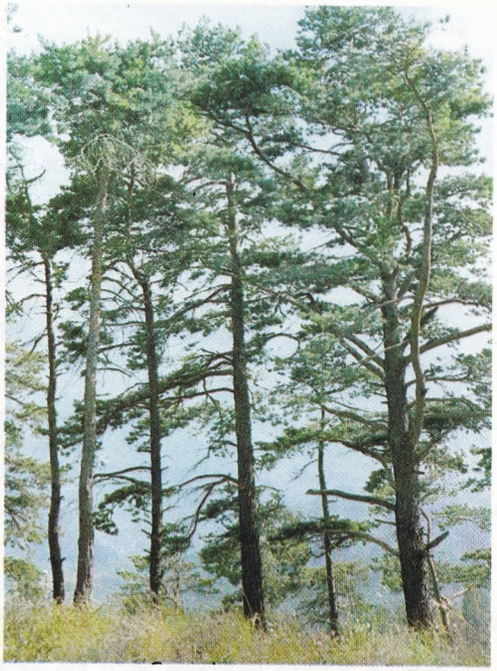

Çamın yüzü aşkın türü vardır. Kuzey yarımküresinin ağaç sınırıyla tropik bölge arasında yetişir. Resimde çeşitli çam örnekleri görülüyor.

çimini almaya başlar. Fıstıkçamının tohumları kozalak açılmadan az önce toplanır ve çamfıstığı adıyle satılır. Lezzetli, yağlı ve besleyici olan bu tohumlar pilavlara, dolmalara ve aşureye konur.

Akdeniz, Ege ve Marmara bölgeleri kıyı ormanlarında çokça bulunur. Boğaziçi ve Adalardaki çamlar bunlardandır.

Akçam: Daha çok dağlık yerlerde yetişir. Uzaktan sivri bir piramidi andırır. İğneyaprakları kısa ve düzdür. Yurdumuzda doğu ve kuzey-doğuda bir türüne rastlanır.

Karaçam (Pinus nigra): Birçok bakımlardan akçamı andırır. Toprağı az kireçli kayalıklarda yetişir. Çok yükseklerde barınamaz. Yurdumuzda en çok bulunduğu bölge Batı Anadolu ve Uludağ'dır. Bundan başka Kuzey ve Güney Anadolu'da ormanlar meydana getirir. En sık ormanlar Çorum, Yozgat, Çankırı ve Bolu çevresi ile Eskişehir ve Balıkesir çevresinde bulunur.

Köknar (Abies pectinata): Akçama benzer. Yurdumuzda en çok Karadeniz, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde, bazen de karışık olarak bulunur. Soğuğa dayanıklı değildir. Dalları üst üste ve gövdeye dik olarak çıkarlar. Bu sebeple piramidi andırır. Yaprakları iki sıralıdır, tıpkı tarağın dişlerine benzer. Kozalakları uzundur ve dalın üzerinde dik durur. Kerestesi daha çok kâğıt yapımında kullanılır.

Ladin (Picea excelsa): Görünüşü akçama benzerse de, dalları daha kısa ve daha eğiktir. Yaprakları çok ince dallar üzerindedir, çok kısadır ve her yöne doğru uzar. Kozalakları aşağı sarkar ve pullanmadan yere düşer. 50 - 60 m. kadar yükselir. Gövdesi düzdür.

Ladin, Alplerde çok yaygındır. 100 - 800 m. yükseklikteki yerlerde yetişir. Kökleri derine gitmeyip, kayalıkların arasına girer. Çok değerli olan ladin, kereste ve kibrit çöpü yapımında kullanılır.

Dağçamı (Pinus montana): 2 500 m.'ye kadar olan yerlerde, daha çok Alpler ve Pirenelerde yetişir. Kireçli toprakları sever. 25 m.'ye kadar yükselenleri olduğu gibi, funda biçiminde olanları da vardır. Bunlara **ardıç** denir. Kokulu olan meyveleri mavi renktedir ve eczacılıkta kullanılır. Yaprakları çok sivridir. Ardıçın bir türünden kurşunkaleminin tahta kısmı yapılır.

Melezağacı (Larix decidua): Yapraklarını kışın döken tek kozalakgillerdendir. İnce ve zarif görünüşlüdür. Yaprakları demet biçimindedir. Kerestesi çok dayanıklıdır. 500 yıl yaşar.

Sedir: Yurdumuzun Batı bölgesindeki dağlarda bulunur ve Toroslara kadar uzanır. Boyu 50 m.'yi bulur. Akdeniz bölgesinde dağların yüksek kısımlarını kaplar. Parklarda da yetiştirilir.

Çamın ekonomik değeri büyüktür. Odunu yakacak olarak kullanıldığı gibi, kerestesi yapı işlerinde, mobilyacılıkta ve gemicilikte de çok kullanılır.

Bundan başka çamdan reçine elde edilir. Reçine almak için, ağacın gövdesinde birçok yarıklar açılır. Sızan reçineler toplanarak işlenir.

Reçine endüstride çok kullanılır. Damıtma yoluyle reçineden terementi yağı ve kolofan çıkartılır.

Terementi yağı yağlıboya, mum, vernik, muşamba ve parke cilâsı, linolyum, makine ve motor yağları yapımında, parfümcülükte ve kauçuk endüstrisinde kullanılır. Kolofan özellikle kâğıt endüstrisinde kâğıt hamuruna mürekkebi dağıtmaması için konur. Reçineden keman reçinesi de yapılır. İsi de çini mürekkebi, matbaa mürekkebi ve kundura boyaları yapımında kullanılır.

ÇAMALTI TUZLASI

İzmir körfezinin kuzey kıyısında Gediz ırmağının meydana getirdiği delta önünde meydana getirilmiş bir tuzla. Türkiye'nin en büyük tuzlası olup yılda 160 bin tondan fazla tuz çıkartılır.

Kıyı boyunca uzanan tuzla tesislerinin uzunluğu 5 km., genişliği 2-3 km.'dir. Modern bir tesise sahip tuzlada dinlendirme havuzları, tava adı verilen buharlaştırma havuzları, elevatörler, dekoviller, tuz yıkama yerleri, kurutma fırınları ve değirmenler vardır.

Çamaltı tuzlasında tuz şöyle elde edilir: Mayıs ayından itibaren çamurla sıvanmış dinlendirme havuzlarına deniz suyu gönderilir. Sığ olan bu havuzlarda yosun, bitki artıkları gibi tortular burada dibe çöker. Temizlenmiş deniz suyu tavalara aktarılır. Burada su, güneş sıcaklığıyle buharlaşır. İçindeki tuz bir tabaka halinde dibe çöker. Sonra bu tuzlar toplanır, dekovillerle yakın bir yere taşınır.

Çamaltı tuzlasının yıllık üretimi yılın iklim özelliklerine göre değişir. Yağmur mevsimi uzun sürerse ve havalar serin giderse, nem de fazla olursa, tuz üretimi az olur. Elde edilen tuz 12 km. doğudaki Çiğli demiryolu istasyonuna taşınır.

ÇAMARDI

İç Anadolu bölgesinden Akdeniz bölgesine geçilen kesimde Niğde iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 221). Çamardı, Aladağ ile Kırkpınar dağı arasındaki çukur alanda kurulmuştur. Niğde'ye 73 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

İlçenin yüzölçümü 1 204 km^2., nüfusu 16 137'dir. Tek bucak içinde 21 köyü vardır.

İlçe toprakları Orta Toroslar sisteminin kuzey kenarında yer alır. Bu dağ sisteminde bulunan Aladağ ve Kırkpınar dağının bir bölümü ilçe sınırları içindedir. Bu iki dağ kitlesi arasında Ecemiş vadisi uzanır.

İlçede yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Başlıca akarsuyu Ecemiş suyudur. Dağlık bölgeler ormanlıktır. Düz alanlarda tarım yapılır. Meyvecilik de gelişmektedir.

ÇAMELİ

Denizli iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 1 676). Anayollara uzak olduğundan gelişememiştir. Denizli'ye 114 km.'lik bir şoseyle, Akdeniz kıyısındaki Fethiye iskelesine de 71 km.'lik bir şoseyle bağlıdır.

İlçenin yüzölçümü 738 km^2., nüfusu 17 773'tür. Tek bucaklı olup 24 köyü vardır.

Faruk Nafiz Çamlıbel.

İlçe toprakları, Dalaman çayının yukarı çığırındaki kıvrım içerisindedir. Arazi dağlıktır. İlçenin başlıca dağları Kızan dağı ile Güre dağıdır. Bu iki dağ arasında çukur bir alan ve onun ortasında Karaman gölü yer alır. Dağlık bölgedeki halkın çoğu hayvancılıkla uğraşır. İlçenin ovalık kısımlarındaysa tahıl yetiştirilir.

ÇAMLIBEL, FARUK NAFİZ

(1898-) Türk şairi ve oyun yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Orta öğrenimini Bakırköy İdadisinde tamamladıktan sonra yüksek öğrenimini yapmak üzere yazıldığı Tıp Fakültesinden ayrılmış, 1922 yılında edebiyat öğretmeni olarak Kayseri'ye gitmiştir. Ankara ve İstanbul'da lise öğretmen okullarında bu görevini sürdürmüş, 1946'da parlamentoya girerek 27 mayıs 1960'a kadar İstanbul milletvekilliğini yapmıştır.

Faruk Nafiz'in şiire başladığı I. Dünya savaşı yılları, çağdaş edebiyat anlayışının ilk atılımlarının belirmeye başladığı yıllardır. Bir yandan Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Seyfettinlerin öncüsü olduğu ulusal edebiyat akımının Türk dilinin arınması yolundaki çabaları, öte yandan Osmanlı şiir beğenisini sürdüren Cenap Şehabettin ve bunu değişen zamanın beğenisiyle birleştirmeye çalışan Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'in çalışmaları, savaş sonrasının, mütareke yıllarının yarattığı buhran ve gerilim içindeki İstanbul ile yeni bir aydınlığın ilk ışıklarını Batıya doğru yansıtan Anadolu, Faruk Nafiz Çamlıbel'in hayatını olduğu kadar, sanatını da belirleyen şartları meydana getirir.

Bu yüzden aruz vezniyle başladığı ilk şiir denemelerini yarıda bırakmış, Yeni Mecmua sayfalarında (1918) ulusal özle beslenen şiirler yayımlamaya başlamıştır. Hece vezninin Türk dilinin gelişmesine de yol açan gelişme

dönemi içinde önemli bir yeri olan Faruk Nafiz, Büyük Mecmua, Yarın ve Şair (1919-1922) dergilerinde sürekli olarak şiirlerini yayımlamıştır. En gerçekçi temaların, ince bir lirizm içinde verildiği bu şiirler daha bu yıllarda Çamlıbel'e geniş bir ün sağlamış, daha sonra gelen şiir akımlarına rağmen etkisi devam etmiştir.

Aruz veznini de hece vezni gibi ustalıkla kullanan şairin Cumhuriyetten sonra Güneş ve Hayat (1926-1929) dergilerinde yayımlanan şiirleri yanı sıra manzum oyunları yıllarca halkevleri ve okul sahnelerinde oynanmıştır.

Faruk Nafiz Çamlıbel, 1920-1940 yılları arasında çağdaş kültür ve sanat sorunlarının Yahya Kemal gibi Osmanlı dil ve beğenisi açısından değerlendirildiği, ya da Nazım Hikmet gibi çok değişik bir anlayışla yansıtıldığı bir dönemde Ahmet Haşimle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yanı sıra edebiyatımızda etkin olmuş bir şairdir. «Han Duvarları» gibi kuşaklar boyunca anılan şiirlerini, yazıldıkları günün şartları içinde değerlendirerek dilimizin gelişmesine büyük katkıları olmuş eserler arasında saymak yanlış değildir. Çamlıbel, çeşitli mizah dergilerine «Çamdeviren» ve «Deli Ozan» adlarıyla mizah şiirleri yazmıştır.

Eserleri: Şarkın Sultanları (1918), Gönülden Gönüle (1919), Dinle Neyden (1919), Çoban Çeşmesi (1926), Suda Halkalar (1928), Bir Ömür Böyle Geçti (1933. 4. baskı, 1959), Elimle Seçtiklerim (1934), Akarsu (1937, 1940), Tatlı Sert (mizah şiirleri, 1938), Akıncı Türküleri (1938, 1939), Heyecan ve Sükûn (1959), Canavar (manzum oyun, 1925-1965), Akın (manzum oyun 1932), Özyurt (Oyun, 1932), Kahraman (oyun 1933), Yayla Kartalı (oyun, 1945), Yıldız Yağmuru (roman, 1936), Zindan Duvarları (1962).

ÇAMLICA

İstanbul'da Üsküdar'ın 4 km. doğusunda iki tepe. Tepelerden kuzeydekine Büyük Çamlıca (267 m.), güneydekine de Küçük Çamlıca (226 m.) denir. Yapısı sert kuvarsitlerden olup çevresinde killi şiştler yer alır. Bu kayaçlar birinci zamanın silür ve devon devirlerinde oluşmuş, hersinyen hareketleriyle kıvrılmışlardır. Her iki tepenin de yamaçlarında koruluklar bulunur. Gezinti ve eğlence yeri olan bu tepelerde içimi güzel sular vardır. En tanınmışı Tomruk suyu, büyük Çamlıca yamacındadır. Her iki tepenin arasından Üsküdar-Şile karayolu geçer.

ÇAMLIDERE

Ankara iline bağlı ilçe merkezi kasaba (nüfusu 3 131). Yükseltisi 1 200 m. İstanbul - Ankara yoluna 18 km.'lik bir şoseyle bağlıdır. Ankara'ya 112 km. uzaklıktadır. Çevresi ormanlıktır.

İlçenin yüzölçümü 625 km^2., nüfusu 19 596'dır. Merkez bucağından başka Peçenek bucağı ve 40 köyü vardır. İlçe toprakları Köroğlu dağları üzerindedir. Bu dağlık kitleyi Kirmir çayının en önemli kolu olan Kömürken çayı ve onun kolları sular. İlçede yazlar sıcak, kışlar uzun ve karlı geçer.

ÇAMLIHEMSİN

Rize iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 300). Kasaba, Rize'nin doğusunda, Pazar deresi kollarından birinin vadisinde kurulmuştur. Çevresi çok dağlık ve tepeliktir. Deniz kıyısındaki Ardeşen'e 22 km.'lik bir yolla bağlıdır. Pazar üzerinden il merkezine olan uzaklığı 71 km.'dir.

İlçenin yüzölçümü 678 km^2., nüfusu 10 726'dır. Tek bucakta 22 köyü vardır.

İlçe toprakları çok engebeli olup kuzeyden güneye doğru yükselir. İklimi alçak kesimlerde oldukça ılımandır. Kışlar ılık, yazlar serin geçer. Yükseklere doğru kışlar sert ve sürekli olur. Orman bakımından zengindir. Yüksek boylu çamlar, ladin ve kayın ağaçları, geniş yer tutar. En önemli akarsu Pazar suyudur.

İlçede en çok mısır ekilir, biraz da dağ pirinci yetişir. Tütün ekimi de gelişmiştir. Burada yetişen tütün geniş yapraklı olduğundan daha çok puro yapımında kullanılır. Çay tarımı ancak alçak kesimlerde yapıldığından sınırlıdır.

ÇAMUKA BALIĞI (Atherina hepsetus)

Gümüşbalığıgiller familyasından bir tür. Gümüşbalığına benzer. 10-15 cm. uzunluğundadır. Vücudu yanlardan biraz yassı, ince ve uzundur. Çenelerde ve damakta fırça biçimde dişler vardır. Vücudun üst kısmı sarımtırak ve lekesizdir. Yanlarında vücut boyunca uzanan gümüşî şeritler bulunur. Büyüğüne balıkçılar arasında tokmakbaş adı verilir. Gümüşbalığıyle birlikte avlanır. Eti gümüşbalığınınkinden daha lezzetlidir. Atlantik okyanusu, Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'de yaşar.

ÇAN

Çanakkale'ye bağlı ilçe merkezi bir kasaba (nüfusu 5 826). Yükseltisi 80 m. Çanakkale - Balıkesir yolu üzerinde kurulmuştur. Çanakkale'ye 74 km., Balıkesir'e 138 km. uzaklıktadır. Ayrıca 54 km.'lik bir şoseyle de Karabiga iskelesine bağlıdır. Kasabanın içinden geçen Kocabaş çayı üzerinde 120 m. uzunluğunda betonarme bir köprü vardır. Kasabanın parkı ve şifalı bir kaplıcası vardır.

İlçenin yüzölçümü 887 km^2., nüfusu 36 292'dir. Merkez bucağından başka Etili adında bir bucağı ve 68 köyü vardır.

İlçe toprakları, genel olarak tepelik görünüştedir. İlçenin en yüksek noktası Karadağ (775 m.) dır. Dağlık yerler ormanlarla (meşe, çam, gürgen, kayın, ardıç) örtülüdür.

Çan ve çevresinde çeşitli tarım ürünleri elde edilir. En çok buğday ekilir, bunu yulaf ve baklagiller izler. Hayvancılık çok gelişmemiştir.

ÇAN

Tınlayıcı madenlerden, türlü boylarda, içinde asılı tokmağını kenarına vurmakla ses çıkaran bir alet. Çoğunlukla tunçtan yapılır. Ters dönmüş bir şarap kadehine benzer. Kampana da denir. Kampana denmesinin sebebi, Fransa'da bu adı taşıyan bölgede yapılmış olmasındandır.

Eski devirlerde Hıristiyan ülkelerinde köy, kasaba, hattâ şehirlerde, önemli olaylar çan çalmakla halka bildirilir, halkın alanlarda toplanması, savaşlar için asker devşirilmesi hep çan sesiyle sağlanır, ibadet zamanları, ölüm olayları, afetler (sel, yangın, yer depremleri), kamuyu ilgilendiren her türlü olaylar, sınırlara saldıran düşmanların durumları, kilise çanlarının ayrı tempolarla çalınmasıyle halka bildirilirdi.

Osmanlı imparatorluğunun bir yasasına göre, çoğunluğun Müslüman olduğu yerlerde çan çalınamaz, kiliselerin çan çalmaları yasaklanırdı. Bu yasa, sonradan Tanzimat devrinde kaldırılmıştır.

Çan, zamanımızda, türlü amaçlar için kullanılmaktadır. Örneğin, kilise çanı, sis çanı, demiryolu çanı günümüzde kullanılan çan çeşitlerindendir.

Şimdiye kadar yapılan çanların en büyüğü Moskova'da Kremlin'e takılmak için dökülen (1533) 202 ton ağırlığındaki çandır. Bu dev

Solda: Bir çanın dökümü. Sağda: VI. yüzyıldan kalma bir Japon çanı

Çanakkale'nin ünlü saat kulesi.

çan, yerine takılırken düşmüş, 10 tonluk bir parçası kopmuştur. Almanya'da Köln şehrindeki büyük kilisenin çanı 24,5 ton ağırlığındadır. Viyana'daki Sankt Stefan kilisesindeki çanın ağırlığı 21 130 kiloyu bulur. Roma'daki San Pietro kilisesinin çanı 14 tondur.

ÇANAKKALE

Çanakkale, Marmara ve Ege denizlerini birleştiren boğazdaki şehir ve kasabaların en büyüğü ve il merkezidir (nüfusu 22 789). Şehir boğazın doğu kıyısında ve en dar yerinde kurulmuştur. Karşı kıyıdaki Kilitbahir'e olan uzaklığı 1,5 km.'den azdır. Şehrin bir kısmı Sarıçay'ın meydana getirdiği delta düzlüğünde, bir kısmı da hafif eğimli Hastane bayırı üzerindedir. Şehrin nüfusu askerî birliklerin yer değiştirmesi yüzünden zaman zaman azalıp çoğalmıştır.

Çanakkale, XIV. yüzyılın ilk yıllarında Karesi beyliği tarafından ele geçirilerek Türkleştirildi. Kısa bir süre sonra bölgeye hâkim olan Osmanlılar 1356'da buradan Rumeli'ye geçtiler. Çanakkale o tarihten sonra da bir Türk şehri olarak yaşadı.

Çanakkale ili Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde yer alan bir ilimizdir. İlin sınırlarını doğuda Balıkesir, güneyde Edremit körfezi, batıda Ege denizi, kuzey-batıda Edirne ve Tekirdağ illeri, kuzeyde Marmara denizi kuşatır.

İlin yüzölçümü 9 737 km²., nüfusu 350 317'dir. Merkez ilçesinden başka Ayvacık, Bayramiç, Biga, Çan, Eceabat, Ezine, Gelibolu, Lapseki, Yenice, İmroz ve Bozcaada ilçeleri vardır. Köy sayısı da 582'dir.

İl toprakları genel olarak dağlık ve tepeliktir. Ovalar az yer tutar. Önemli düzlükler ilin güneyinde Eski Menderes vadisi boyunca sıralanmış olan Bayramiç ve Ezine ovalarıdır. Akarsu ağızlarında daha küçük çaptaki ovalar görülür. Bunların en önemlisi Troya harabelerinin bulunduğu ovadır. Öteki de Çanakkale şehrinin hemen yanıbaşında denize dökülen Sarıçay'ın meydana getirdiği ovadır. Bu çeşit kıyı ovalarına Gelibolu yarımadasında rastlanmaz.

Gelibolu yarımadasının boğaz kesimindeki kıyıları denize dik yamaçlarla iner. Bu sebeple kıyının girinti ve çıkıntıları azdır. Yarımada boğazdan Saros körfezine doğru yükselir ve bu körfez üzerinde 400 m.'yi bulur.

Çanakkale ilinin Anadolu kısmı daha çok dağlık ve tepeliktir. İlin en yüksek noktası Edremit körfezi kıyılarında uzanan Kazdağı (1 767 m.), kuzey-doğu doğrultusunda sıralanan Gürgen, Kocakatran ve Tahtalı dağlarıdır.

İlin Edremit körfezi kıyılarında Akdeniz iklimi egemendir. Burada kışlar ılık, yazlar sıcak ve kuraktır. İlin öbür kesimlerinde iklim buraya göre az çok değişir. Çanakkale şehrinde ocak ayı sıcaklık ortalaması 5°,9 C, temmuz ayı ortalamasıysa 24°,7 C dir. Yağışlar kış etrafında toplanır. Yıllık yağış ortalaması 610 mm.'dir.

İlin kenar kısımlarında bodur makiler görülür. İç kısımlarıyse ormanlıktır. İl yüzeyinin %26'sını kaplayan ormanlardan kereste, odun ve kömür elde edilir. Çanakkale ilinin başlıca akarsuları Kocabaş çayı, Eski Menderes ve Sarıçay (Kocaçay) dır. Bunlardan en önemlisi Kocabaş çayıdır. Bu çay güney-kuzey doğrultusunda akar ve Karabiga doğusunda Marmara denizine dökülür. İlin öbür akarsuları Çanakkale boğazına dökülür. Bunlar arasında en uzun olanı Eski Menderes'tir. Doğu-batı doğrultusunda akarak Bayramiç ve Ezine ovalarını geçtikten sonra Kumkale yakınlarında Çanakkale boğazına dökülen bu çayın aluvyonları ilk çağın Troya limanını şimdi kara içinde bırakmıştır.

Çanakkale ili topraklarının %24'ü tarıma elverişlidir. %26'sı ormanlıktır. %20'sini de çayır ve otlaklar teşkil eder.

Halkın başlıca geçim kaynağını orman ürünleri, sebze ve zeytincilik meydana getirir. Palamut, kuru bakla, zeytinyağı satış ürünleri arasındadır. Tarım alanlarının büyük bir kısmını tahıl kaplar. Endüstri bitkileri arasında en çok susam ekilir. Bağcılık Gelibolu yarımadası ile Bozcaada ve İmroz adasında gelişmiştir. İlin önemli zeytinlikleri Edremit körfezi kıyısındadır. İmroz adasında da zeytinlikler vardır. Balıkçılık da gelişmiştir. Gelibolu'da bir balık konserve fabrikası kurulmuştur.

Çanakkale küçük bir limandır. En önemli karayolu Çanakkale'yi Çan - Yenice üzerinden Balıkesir'e bağlayan yoldur. Çan kasabasından ayrılan bu yol, ilin iç kısımlarını Marmara kıyısındaki Karabiga iskelesine bağlar. Güneye doğru giden bir yol da Ezine ve Ayvacık'a ulaşır, oradan da İzmir'e kadar uzanır. Gelibolu yarımadasındaki bir karayolu da Çanakkale'yi Edirne ve İstanbul'a bağlar. Çanakkale ilinin iç ve dış turizm bakımından önemi büyüktür. Gelibolu yarımadasında 1915 savaş yerleri, şehitlikler, Mehmetçik anıtı, İngiliz, Fransız ve Anzak mezarlıkları, yanında bir de müzesi bulunan ünlü Troya harabeleri her yıl pekçok gezgini kendine çeker.

ÇANAKKALE BOĞAZI

Gelibolu yarımadası ile Anadolu yakasını birbirinden ayıran ve Marmara ile Ege denizini birleştiren boğaz. Kuzey-doğu güney-batı doğrultusunda uzanır. Uzunluğu 65 km., genişliği 2-6 km.'dir.

Boğazın eski adı Hellespont'tur. Bu ad Yunan mitolojisinde Kral Athamas'ın kızı Hellen'in Batı Kafkasya'ya gitmek üzere boğazdan geçerken denize düşmesi efsanesine bağlanır.

Osmanlılar devrinde buraya Akdeniz boğazı ya da Kale-i Sultaniye boğazı denilmiştir. Sonunda halk arasında kullanılan Çanakkale adı boğazın resmî adı olmuştur.

Çanakkale boğazı kuzey-doğu ve kuzey-batı doğrultusunda uzanır. En çok daraldığı yerdeyse kuzey-güney doğrultusunu alır, burada genişlik 1 200 m.'ye iner.

Boğazın her iki yakası da miyosen tabakalarından meydana gelmiştir. Yalnız Çanakkale çevresi ile Gelibolu'da pliyosen tabakaları vardır. Daha gerilerde bu tabakalar tebeşir devri ve eosen flişlerine ve şiştlere dayanır.

Boğazın her iki yakası engebe bakımından ayrılık gösterir. Gelibolu yarımadasının Saros körfezi kıyılarında 400 m.'ye yükselen dik yamaçlı tepeler yer alır. Bu tepeler, boğaza doğru basamaklar halinde alçalır ve dik yamaçlarla 200 m.'ye iner. Tepelerin üstü düzdür. Tepeler ve kıyılardaki yarlar küçük derelerle yer yer yarılmıştır.

Çanakkale boğazı ve I. Dünya savaşı çarpışmalarından kalma bir top.

Boğazın Anadolu yakasında derelerin getirdiği alûvyonlar sıra sıra küçük düzlükler ve kumsallar meydana getirir. Her iki yakada da kalker ve kumtaşı yapılı yamaçlar uzanır. Bu sebeple bitki örtüsü fakirdir. Ancak tepeler arasında küme küme çalılıklar görülür. Vadilerin genişçe olan yerlerinde zeytinlikler, bağlar ve tarlalar yer alır. Çanak kale boğazının kıyı bölgelerindeki şehirler az gelişmiştir. Bunların en büyüğü Çanakkale'dir.

Çanakkale boğazı kuzey ağzında 3 200 m., güney ağzındaysa 3 600 m. genişlik gösterir. Boğazın kuzey kısmında en geniş yeri 5 800 m.'yi, güney kısmındaysa 8 000 m.'yi bulur.

Bir oluk biçiminde olan boğazın derinliği çok yerde 50-60 m.'dir. Boğazın en derin yeri Çanakkale şehrinin karşısındaki 106 m.'lik derinliktir. Nara burnu önündeki derinlikse 102 m.'dir. Bu derinlikler kıyıdan başlayarak basamaklar halinde artar. Boğazın dibinde kum, çakıl, çamur, hayvan kabuğu birikintileri vardır.

Çanakkale boğazı dördüncü zamanda akarsuların açtıkları geniş bir vadinin yeridir. Bu vadi sonraları yükselen denizin suları altında kalmış ve bugünkü şeklini almıştır.

Boğazda iki akıntı vardır. Üst akıntı Karadeniz'in az tuzlu sularını Akdeniz'e boşaltır. Alt akıntıyla da Akdeniz'in daha tuzlu ve ağır suları Marmara'ya akar. Boğaz geniş olduğundan üst akıntı pek hissedilmez. Hızı saniyede 1,5 m. kadardır. Poyraz estiği vakit hız artar. Karadeniz'e çok su döküldüğü mevsimlerde de üst akıntı şiddetlenir. Dipteki ters akıntının hızı saniyede 40 cm. kadardır.

ÇANAKKALE KALESİ

Çanakkale boğazının iki yakasındaki kaleler. Bu kalelerin tarihi çok gerilere gider. İstanbul'da, Doğu Roma imparatorluğu kurulduktan sonra, Çanakkale boğazının da askerî ve siyasî önemi artmıştı. Bu nedenden, boğazın, düşman donanma ve ordularına karşı güçlü bir duruma getirilmesi gerekiyordu. Boğazın girişindeki kale surlarını, Justinianus I. yeniden yaptırdı. Boğazın iki yanındaki şehirlerin çevreleri surlarla sağlamlaştırıldı. Gelibolu'yu çevreleyen surlar da onarıldı. Bundan başka Aydos karşısına yeni bir kale yaptırıldı. Zaman zaman onarılan bu kaleler uzun süre kullanıldı.

Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa komutasındaki Türk kuvveti Çardak'tan, Rumeli yakasındaki Çempe'ye (Çimenlikhisar) geçince, kaleyi de almıştı. Süleyman Paşa, bununla da yetinmeyerek, Gelibolu'nun karşısında Anadolu kıyısındaki Çardak'ta bir kale daha yaptırdı.

Boğaz komutanı Sarıca Paşa, Gelibolu'yu kendisine üs olarak seçti. Yıldırım Beyazıt devrinin ünlü komutanlarından olan paşa, dış surları yıktırarak iç kaleyi daha güçlü bir duruma soktu. Limanı üç kat zincirle kapattı. İstanbul'un kuşatılmasında, Fatih Sultan Mehmet, Çanakkale boğazının iyi kapatılmamasından ötürü Bizanslılara yardım geldiğini görünce, burasının kapatılması gerektiğini anladı. Netekim, fetihten sonra Rumeli kıyısında Sestos'ta, Anadolu kıyısında da Aydos'ta, karşılıklı birer kale yaptırdı. Bunlardan Rumelidekine «Kilitbahir» (Deniz kilidi), Anadolu yakasındakinin en kuvvetlisine de «Çanak-kal'a», «Kal'a-i Sultaniye» ya da «Seddülbahir» (Deniz setti) adı verildi.

Bunlardan Kilitbahir, üç kısımdan meydana gelmiştir. Çanakkale kalesi, dörtgen biçimindedir, her köşesinde bir kule vardır. Kuleleri birbirine bağlayan duvarlar, mazgallarla güçlendirilmiştir. Kuleler, yarımdaire biçimindedir. Üzerlerinde toplar için mazgallar vardır. İki kalenin de içinde cephane, erzak depoları, er koğuşları, bürolar vardır. Daha sonra Anadolu tarafında Mecidiye, Hamidiye, Mesudiye, Rumeli yakasında Hamidiye, Macidiye, Namazgâh, girişte de Ertuğrul ve Orhaniye tabyaları vardır.

ÇANAKKALE SAVAŞI

I. Dünya savaşı sırasında güçlü donanmalarına güvenen İtilâf devletlerinin Çanakkale'den geçerek Osmanlı imparatorluğunu saf dışı etmek, İstanbul'u almak, böylelikle Rusya'nın yardımına koşmak amacıyle sebep oldukları savaş. Ancak bütün bu hesaplar Türk askerinin ve komutanlarının üstün nitelikleri karşısında başarıya ulaşamamış, İtilâf kuvvetleri, sonunda Çanakkale'den kaçmak zorunda kalmışlardır.

Son yılların savaş tarihinde önemli bir yeri olan Çanakkale savaşı 1914 yılı kasım ayında başlamış 1915 yılı ocak ayına kadar sürmüştür. İtilâf devletleri adı verilen İngiltere, Fransa ve Rusya, Çanakkale hareketine başta İngiltere Deniz bakanı Winston Churchill olmak üzere İngiliz yöneticilerinin ısrarıyle başlamışlardır.

İtilâf devletleri donanması 1914 yılı 3 kasımında, Çanakkale boğazının Anadolu ve Rumeli kıyılarını bombardıman ettikten sonra, 19 şubat 1915 günü Amiral Carden'in komutasında nihaî darbeyi vurmak amacıyle büyük bir taarruza geçti. 9 zırhlı ve kruvazörün desteklediği ve bütün gün boyunca devam eden saldırı düşman donanmasından başta Agamemnon zırhlısı olmak üzere üç savaş gemisinin hasara uğramasıyle sonuçlandı. Düşman kuvvetleri 20-25 ve 26 şubat günleri saldırılarını tekrarladılar. Top ateşiyle bölgenin savunma gücünü etkisiz bırakmayı denediler. Düşman donanmasının mart ayının ilk iki haftası içindeki iyi hava şartlarından yararlanarak boğazı geçmek üzere ana saldırıya geçeceğini hesaplayan Türk kuvvetleri komutanlığı, boğazın mayınlanmasına büyük önem veriyordu. Netekim Yüzbaşı Hakkı komutasındaki Nüsret mayın gemisinin 7-8 mart gecesi düşmana sezdirmeden döktüğü mayınlar, 18 mart deniz zaferimizin en önemli kaynağı olmuştur. 18 mart günü, 18 zırhlı ve kruvazör ile torpido ve mayın tarama gemilerinden meydana gelen İtilâf devletleri donanması müsait hava şartları içinde Çanakkale boğazına girdi. Öğleye kadar savunma mevzile-

Çanakkale Şehitler Anıtı.

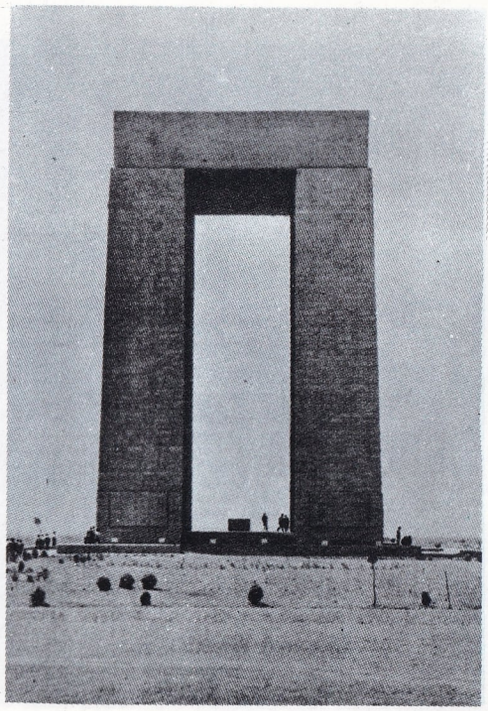

rini döven düşman donanması, saat 13.45'te Boğazın içinde ilerlemeye başladı. Fakat çok geçmeden Bouvet zırhlısı, Nüsret mayın gemisinin dökmüş olduğu mayınlara çarparak birkaç dakikada battı. Saat 15.00'te Irresistible zırhlısı da mayına çarparak battı. Saat 16.30'da Inflexible zırhlısı birkaç dakika sonra da Ocean zırhlısı mayına çarparak ağır yaralandılar. Ocean biraz sonra battı. Donanmasının 1/3'i savaş dışı kalan düşman kuvvetleri çekilmek zorunda kaldı. Böylece 18 mart deniz savaşı Türk ordusunun Çanakkale'de emperyalist saldırıya karşı kazandığı ilk zaferi teşkil etti.

İtilâf kuvvetleri bu yenilgi üzerine hareketin ancak bir çıkarmayla başarıya ulaşacağı kanısına vardılar. Bunun üzerine Çanakkale'nin çeşitli bölgelerine çıkarmalar düzenlendi. Seddülbahir bölgesi çıkarmaları, Arıburnu bölgesi çıkarması, Kumkale çıkarması, Saros körfezi çıkarması, Beşike limanı çıkarması başlıkları altında toplanabilecek bu çıkarmaların en önemlisi Conkbayırı savaşına yol açan Arıburnu bölgesi çıkarmasıdır. Gerçekten de Conkbayırı'nın yaslandığı Kocaçimen tepesini hedef alan düşman kuvvetleri, deniz kuvvetlerinin yardımıyle bu bölgede 5 000 kişilik bir köprübaşı meydana getirdiler. Boğazın düşmesiyle sonuçlanabilecek olan bu ilerleme, bölgeyi savunmakla görevli 27. Alay'ı zor durumda bıraktı. Bunun üzerine XIX. Tümen Komutanı Miralay Mustafa Kemal duruma müdahale etti. Kocaçimen tepesine doğru çekilmekte olan erleri mevzilendirip zaman kazanarak 57. Alay'ın Conkbayırına taarruzunu sağladı. Çok üstün düşman kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal'in dâhiyane taktik hareketi İtilâf kuvvetlerinin Conkbayırı'nda yenilgiye uğramasıyle sonuçlandı.

Çıkarmaları izleyen bahar ayları boyunca çarpışmalar çeşitli kesimlerde sürerken 12 mayıs gecesi Muavenet-i Milliye torpidomuzun İngiliz donanmasının en güçlü zırhlılarından Goliath'ı batırması ve 25 mayısta Majestic zırhlısının, bir gün sonra Triumph'ın batırılması düşman donanmasının gücünün büyük oranda azalması sonucunu doğurmuştur. Düşman kuvvetleri komutanı general Hamilton'un isteği üzerine İngiltere hükümeti savaşı lehlerine çevirmek üzere Churchill'in teklifiyle Çanakkale'ye yeni kuvvetler gönderdi. Bu kuvvetlerin yardımıyle yeni çıkartmalar yapılacaktı. Gerçekten de İtilâf kuvvetleri Anafartalar bölgesine çıkartma yaptı. Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk birlikleri Anafartalar'daki düşman saldırılarını durdurdular. Anafartalar'da ve özellikle Kireçtepe kesimindeki başarısızlıklar bu bölgedeki İtilâf kuvvetleri tümen komutanlarının istifası sonucunu doğurdu. Düşmanın Anafartalarda 20 ve 22 ağustos tarihlerinde tekrarladığı taarruzlar yine püskürtüldü. Öte yandan yine ağustos ayı içinde Conkbayırı'nda meydana gelen çarpışmalarda Mustafa Kemal en ön safta çarpışmak suretiyle saldırıyı durdurmuştur. Bu çarpışmalar sırasında bir şarapnel Mustafa Kemal'in göğsüne isabet etmiş, saatını parçalamıştır.

İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener'in Çanakkale'yi gezerek verdiği rapor üzerine İngiltere hükümeti 7 kasım 1914'te Çanakkale seferine son verilmesi kararını aldı. 134 000 asker, 393 top ve 500 hayvandan meydana gelen kuvvetler hazırlanan bir plan gereğince Çanakkale'den çekildi. Düşman kuvvetleri 19-20 aralık 1915'te Anafartalar ile Arıburnundan, 8-9 ocak 1916 gecesi de Seddülbahir'den çekildi. Türk kuvvetlerinin 251 309, İtilâf kuvvetlerinin 252 000 kişi kaybetmesine yol açan Çanakkale savaşı hem Türkiye'nin savaşı dört yıl sürdürerek Çarlık Rusyasının yıkılmasına sebep olmuş hem de Türk ulusunun daha sonra gerçekleştireceği Kurtuluş savaşının ilham kaynağı olmuştur.

ÇANAK YAPRAK

Çiçeğin çanağının dış kısmını meydana getiren öğelere verilen ad. Genellikle yeşil renkte ve çiçeğin tacını meydana getiren yapraklara göre küçük boyutta olan çanak yapraklar birbirine bitişik ya da ayrı bulunurlar; otsu, zarsı, tüylü, etli gibi çeşitleri vardır; büyük boyutta renkleri çok canlı olan çanak yapraklara da rastlanır; bu tür çanak yapraklar genellikle zehirli olur.

Öte yandan, çiçeğin başka kısımları, söz gelimi, taç yaprakları, koruyucu pulları, da çanak yaprakların görünümüne bürünebilir, işlevini yüklenebilirler: Bu durumda (çanakyaprakläşma) çiçeğin bu öğelerine çanakyaprağımsılar adı verilir.

ÇANÇİÇEĞİ

İki çeneklilerin çançiçeğigiller (**campanulaceae**) familyasından bir çiçek. Orman, otlak ve çayırlarda doğal olarak yetişen çan çiçeğigiller familyasının en tipik örneğini teşkil eder. Başlıca cinsleri, soluk menekşe renkli ve küçük çan biçiminde çiçekleri olan **rapunculus**, mavi-mor renkli çiçekleri olan ve Alp dağlarında çok rastlanan **campanula rotundifolia** (dağ çançiçeği), canlı mor-mavi renkli ve büyük çan biçiminde çiçekleri olan ve bitkisinin boyu bir metreyi bulan **campanula trachelium** (hunu çiçeği) olarak belirtilebilir.

Beyaz ve menekşeye çalar renkte çiçekleri olan **campanula persicaefolia, campanula latiloba** ve **campanula pyramidalis** gibi süs bitkileri de çançiçeğigiller familyasına girerler. Ayrıca, birçok yabanî türü de vardır.

Solda: Çanakkale siperlerinde silâh çatmış Türk piyade erleri. Sağda: Arıburnunda düşman siperlerine dikilen gazi alay sancağı.